

Al. Rosetti

**ISTORIA LIMBII
ROMÂNE**

I

**DE LA ORIGINI
PÎNĂ LA ÎNCEPUTUL
SECOLULUI AL XVII^{ea}**

Ediție definitivă

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ ȘI ENCICLOPEDICĂ

1986

Coperta și supracoperta: ION MINCU

Soției mele
MARIA ROSETTI
(1896-1963)
A.R.

PREFAȚĂ

Ediția definitivă a *Istoriei* noastre cuprinde unele modificări în expunerea problemelor, precum și adaosuri în text și în note, în scopul de a ține lucrarea la curent cu informația nouă.

Anexa cuprinde 44 de noi expuneri, apărute în publicații periodice, începând din anul 1972. Textele redactate direct în limba franceză sînt republicate aici în versiunea lor originală, evitîndu-se, astfel, eventualele erori de traducere; ordinea în care sînt reproduse textele din ediția precedentă rămînd nemodificată, textele adăugate fiind grupate pe categorii de subiecte, ușurîndu-se, astfel, consultarea lor.

Relevăm aici, cîteva modificări aduse textului ediției precedente a *Istoriei* noastre: astfel, informațiile privitoare la interpretarea grafiei textelor noastre vechi, lămuririle asupra valorii slovei -f în textele chirilice, amănunte inedite privitoare la Psaltirea Hurmuzaki, expunerea revizuită asupra problemei neutrlui în limba română.

În cărțile sau studiile noastre recent apărute (*Etudes de linguistique generale*, 1983, *La linguistique balkanique* și *Le nouveau en linguistique, dans l'oeuvre de A. Rosetti*, 1985), precum și în expunerea-program a *justei interpretări a grafiei textelor românești vechi* (1985), cititorul va putea găsi expuse unele probleme ale structurii și istoriei limbii române. Textele publicate în *Anexa* la prezenta ediție cuprind lămuriri amănunțite, care completează expunerea din corpul cărții.

Alf Lombard, profesor la Universitatea din Lund (Suedia), specialist în studierea limbii române, mi-a comunicat o serie de observații asupra textului ediției precedente a prezentei cărți, de care am ținut seamă. Îl rog să găsească aici expresia recunoștinței mele.

Alexandru Ciolan a redactat *Indicele* de la sfîrșitul lucrării. Viorica Gramatopol, care a urmărit cu desăvîrșită competență tipărirea ediției precedente a cărții noastre, a binevoit să supravegheze și realizarea prezentei ediții.

Rog pe colaboratorii mei să găsească aici expresia recunoștinței mele.

SCURT ISTORIC AL ELABORĂRII PREZENTEI LUCRĂRI

AL. ROSETTI

ISTORIA LIMBII ROMANE

a apărut succesiv, în volume separate, după cum urmează:

Limba română în secolul al XVI-lea, București, Cartea Românească, 1932; ed. a 2-a, revăzută și adăugită: *Istoria limbii române*, VI: *Din secolul al XIII-lea pînă în secolul al XVII-lea*, București, Fundația pentru Literatură și Artă, 1946; ed. a 3-a: *Limba română în secolele al XIII-lea—al XVI-lea*, București, Ed. Academiei R.P.R., 1956; ed. a 4-a, București, Ed. Științifică, 1966.

Istoria limbii române, I: *Limba latină*, București, Fundația pentru Literatură și Artă, 1938; ed. a 2-a, revăzută și adăugită, București, 1940; ed. a 3-a, București, Ed. Științifică, 1960; ed. a 4-a, București, Ed. Științifică, 1964.

Istoria limbii române, II: *Limbile balcanice*, București, Fundația pentru Literatură și Artă, 1938; ed. a 2-a revăzută și adăugită, București, 1943; ed. a 3-a, București, Ed. Academiei R.P.R., 1962; ed. a 4-a, București, Ed. Științifică, 1964.

Istoria limbii române, III: *Limbile slave meridionale*, București, Fundația pentru Literatură și Artă, 1940; *Influența limbilor slave meridionale asupra limbii române*, ed. a 2-a, București, Ed. de Stat, 1950; *Influența limbilor slave meridionale asupra limbii române (sec. VI—XII)*, ed. a 3-a, București, Ed. Academiei R.P.R., 1954; *Istoria limbii române*, III: *Limbile slave: meridionale (sec. VI—XII)*, ed. a 4-a, București, Ed. Academiei R.P.R., 1962; ed. a 5-a, București, Ed. Științifică, 1964.

Istoria limbii române, IV: *Româna comună*, București, Casa Școaielor și a Culturii Poporului, 1941; ed. a 2-a, revăzută și adăugită, București, Ed. Științifică, 1966.

Istoria limbii române, V: *Limbile vecine*, București, Ed. Științifică, 1966.

Istoria limbii române, VI: *Din secolul al XIII-lea pînă la începutul secolului al XVII-lea*, ed. a 4-a, București, Ed. Științifică, 1966.

Istoria limbii române. De la origini pînă în secolul al XVII-lea, București, Ed. pentru Literatură, 1968; ed. a 2-a, revăzută și adăugită, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978.

(în colaborare cu B. Cazacu și L. Onu), *Istoria limbii române literare. De la origini pînă la începutul secolului al XIX-lea*, București, Ed. Științifică, 1961; ed. a 2-a, revăzută și adăugită, București, Ed. Minerva, 1971.

Studii de istoria limbii române literare [redactori responsabili Al. Rosetti și B. Cazacu], *Secolul al XIX-lea*, 2 vol., București, Ed. pentru Literatură, 1969.

. *Rîndurile care urmează intenționează să informeze pe cititor asupra unor amănunte privitoare la realizarea Istoriei noastre.*

I.

METODA

Trebuie să mărturisesc din capul locului că încerc astăzi un sentiment ciudat: al călătorului care, părăsind vârful muntelui, privește mirat pantele abrupte și se întreabă cum de a fost în stare să le urce?

Este sentimentul care mă stăpînește privind voluminoasa lucrare pe care am elaborat-o bucată cu bucată, în curs de aproape cincizeci de ani.

O lucrare cu astfel de proporții și de o atît de mare importanță, prin ea însuși cere o lungă pregătire.

, Am început să mă inițiez în problemele privitoare la cercetarea științifică a limbii române încă din vremea liceului, cînd constatam că subzistă multe probleme obscure, în istoria limbii române, care își așteaptă încă explicația.

Cînd am pornit la drum, cu intenția fermă de a elabora o istorie a limbii române, mi-am dat seama că trebuia, încă de la început, să concep, în linii generale, întreaga dezvoltare istorică a limbii române, din cele mai vechi timpuri, pînă în zilele noastre, și să-mi însușesc o metodă riguroasă de cercetare. Informația trebuincioasă necesita lungi ore de muncă în bibliotecă. Cînd, fine, se punea problema adunării, direct de la izvor, a materialului de lucru, obiect al studiului meu.

La București, încă din anii studiilor liceale, începusem să-mi formeze o bibliotecă de specialitate, în care figurau documentele de limbă necesare, precum și studiile consacrate limbii române. Lucrările de bază erau cărțile lui E. Hasdeu, Ovid Densusianu, I.-A. Candrea, Al. Philippide și Sextil Pușcariu.

La Paris, am găsit toată informația utilă în Biblioteca Sorbonei.

Pentru studierea limbii române este necesară cercetarea amănunțită a limbii albaneze și a limbilor slave meridionale, cercetare tot atât de fundamentată cit și studierea limbii latine.

Parisul era un loc foarte potrivit pentru formarea unei riguroase metode științifice, pe urmele lui Descartes și Claude Bernard. Cărțile acestor oameni de geniu constituie un îndrumător sigur în vederea însușirii unei juste metode științifice.

Din lucrările lor și din ale măștrilor școlii lingvistice franceze din ani 1920: abatele Rousselot, Antoine Meillet, Mario Roques și Jules Gillieron, ale căror cursuri și seminarii le-am urmat, am reținut tot ce era util în materie de metodă.

Meditînd asupra materialelor de limbă, am hotărît să aplic studiului limbii române metoda istorică și să expun faptele pornind de la limba latină.

Criteriul genealogic impune, într-adevăr, acest mod de expunere: din faptul că limba română este urmașa limbii latine vorbite în părțile dunărene încă din antichitate, reiese concluzia că a scrie istoria limbii române înseamnă, de fapt, a expune istoria limbii latine din provinciile dunărene ale Imperiului Roman, din cele mai vechi timpuri și pînă în zilele noastre.

Volumul I al Istoriei noastre trebuia deci consacrat limbii latine, urmînd ca volumele cealalte să cuprindă istoricul vicisitudinilor prin care a trecut latina dunăreană, în contact cu alte limbi, și, în primul rînd, enumerarea elementelor de limbă pătrunse în latină din limbile găsite de cuceritorii romani în provinciile dunărene: traca, ilira, iranica, greaca, germanica etc.

Acest fel de a expune istoria limbii române diferă de metoda aplicată de Ovid Densusianu istoriei limbii române, în celebra lui lucrare (vol. I, Paris, 1902, vol. II, Paris, 1914—1938).

Într-adevăr, Densusianu își începe narațiunea cu elementul autohton (trac, ilir), pentru a trece apoi, mai departe, la tratarea elementului latin al limbii române.

Această metodă de expunere, constînd din examinarea elementelor componente ale unei limbi (trac, ilir, latin, slav etc.), nu dă însă definiția acelei limbi, ci descrierea ei.

Dar ceea ce se cere unei astfel de expuneri este de a da o definiție genetică a limbii respective, care să evidențieze esența ei.

Aceste scurte considerații sînt, cred, suficiente, pentru a justifica metoda de expunere pe care am adoptat-o în lucrarea noastră.

Potrivit celor arătate mai sus, am planificat expunerea Istoriei limbii române după cum urmează: 1. limba latină, 2. limbile balcanice, 3. limbile slave meridionale, 4. româna comună, 5. limbile vecine, 6. din secolul al XIII-lea pînă la începutul secolului al XVII-lea.

Mai tîrziu, am completat expunerea, pînă în zilele noastre, publicînd, în colaborare cu B. Cazacu și Liviu Onu, vol. I al Istoriei limbii române literare (De la origini pînă la începutul secolului al XIX-lea, București, 1971, ed. a 2-a).

II

INFORMAȚIA. REALIZAREA

În mii 1921—1928, aflîndu-mă la Paris pentru studii, am căutat să-mi însușesc o bună metodă, pe care să o aplic la lucrarea proiectată, și să capăt informația necesară pentru a trata subiectul propus.

Informația privind limbile slave îmi lipsea. Urmăsem, la București, cursurile de veche slavă, la Universitate, al excelentului profesor Ioan Bogdan, dar acestea constituia numai un început.

Capitolul „influența slava” din Istoria limbii române a lui Ov. Densusianu tratează problema superficial. Era deci necesară o cercetare adîncită precum și rezolvarea unei serii de probleme fundamentale: tratamentul vocalelor nazale, a vocalelor ultrascurte etc.

Am început pregătirea mea de slavist cu frecventarea cursului de limbă rusă, la Institutul de Limbi Orientale Vii din Paris, paralel cu lectura intensivă a întregii literaturi aferente. Studiile de slavistică cărora le-am consacrat cîțiva ani mi-au deschis perspective noi, pe care le-am folosit atunci cînd am redactat vol. III al Istoriei, închinat cercetării influenței limbilor slave meridionale asupra limbii române.

De la măștrii lingvisticii contemporane, pe care i-am amintit, am cunoscut principii de metodă și informații de lingvistică generală.

În laboratorul abatelui Rousselot (fondatorul foneticii experimentale de la Collège de France, am cercetat, cu ajutorul aparatelor de precizie, o serie de sunete românești, în special diftongii.

Metoda geografiei lingvistice, imaginată și practică de Jules Gillieron, am aplicat-o faptelor de limbă română din secolele XIII—XVI, dînd o expunere care pune în lumină dezvoltarea sincronică a graiurilor dacoromânești și permit în felul acesta, o privire de ansamblu asupra realităților din trecut.

Pe de altă parte, criteriile geografiei lingvistice aplicate problemei în discuție, puturilor scrisului românesc dimpreună cu informații din surse diferite, mi-au permis să demonstrez că primele noastre traduceri de cărți religioase datează din secolul al XVI-lea.

Notele pe care le luam la bibliotecă, din lucrările consultate, recitite ulterior îmi ofereau o privire sintetică asupra materiei. În timpul călătoriilor mele, în Grecia și în Italia, întreprinse în anii premergători celui de-al doilea război mondial, însemnările la care m-am referit mi-au permis să rezolv, în mod progresiv, unele probleme fundamentale.

Fiecare volum din Istoria noastră își are specificul său.

Pîntre problemele pe care le-am abordat încă de la început, se numără interpretarea grafiilor din sec. XIII—XVI (cu noi precizări și fixarea metodelor de urmai, în prezenta ediție), problema rotacismului și a palatalizării labiale.

Problema rotacismului e tratată amănunțit în teza pe care am prezentat pentru diplomă la Școala de Înalte Studii Filologice și Istorice din Paris, iar problema interpretării grafiilor din textele noastre vechi este prezentă în teza mea pentru doctoratul de stat, la Sorbona.

Aceasta constituia un început.

A urmat rezolvarea altor probleme: a diftongilor (experiențe reluate în laboratorul pe care îl înfiinșasem la Facultatea de Litere din București, iar după distrugerea acestuia, în timpul ultimului război mondial, printr-un bombardament aerian, în laboratorul Centrului de Cercetări Fonetice, și Dialectale al Academiei R. S. România, din București). De asemenea, problema datării celor mai vechi traduceri religioase românești, pe care am mai evocat-o, a românei comune, a originii dialectelor limbii române, a palatalizării labialelor, a lui u final (cu rezolvarea acestei probleme, mult controversată, v. Anexa, p. 617, 639) etc.

Primul volum al Istoriei noastre, apărut în 1932, este consacrat limbii din secolul al - XVI-lea (care, de fapt, formează volumul al șaselea din serie). Apariția lui mai devreme se explică prin faptul că, în anii școlari 1929—1931, am tratat acest subiect la cursul predat la Facultatea de Litere din București, astfel încât elaborarea volumului s-a impus cu acest prilej.

Volumul I al șriei apare în 1938. Celelalte au apărut în anii următori, în mai multe ediții (v. mai stis, p. 8).

Expunerea, în lucrarea noastră, e făcută după metoda lingvisticii așa-zise tradiționale. Dar am căutat să introduc perspectiva fonologică de câte ori lucrul s-a dovedit necesar, făcând deci Istoria noastră să beneficieze de una din-cele mai importante inovații ale lingvisticii moderne.

Istoria noastră nu a făcut obiectul prea multor recenzii. în țară, unii au primit-o fără bucurie (prof. G. Giuglea, Th. Capidan), iar alții (prof. I. Coteanu, Anton Balotă, G. Mihăilă, Florica Dimitrescu) cu voie bună și înțelegere. Habent sua fata libelli!

LĂMURIRI PRELIMINARE

Planul acestei lucrări este determinat de însuși principiul ce stă la baza întregii expuneri, acela genealogic. Din faptul că limba română este reprezentanta latinei vorbite în mod neîntrerupt, din momentul stabilirii stăpînirii romane în părțile orientale ale Imperiului Roman și pînă astăzi, decurge în itiod firesc necesitatea, pentru istoric, de a urmări cronologic vicisitudinile prin care a trecut limba latină în regiunile acestea ale Imperiului Roman. Partea întâi a lucrării noastre este consacrată cercetării fondului latin al limbii române; în cele următoare se expune măsura în care latina a suferit modificări mai mult sau mai puțin importante, care interesează diverse domenii ale gramaticii, din partea populațiilor autohtone ale Daciei și Peninsulei Balcanice sau de la acelea venite din alte regiuni și stabilite apoi în regiunile dunărene.

Partea întâi a lucrării își propune deci să stabilească stadiul de evoluție a latinei ce stă la baza limbii române, acesta fiind punctul de plecare necesar al dezvoltărilor ulterioare determinate de structura limbii latine și de tendințele care domină evoluția sa. Expunerea se mulțumește cu înregistrarea inovațiilor ce explică evoluția latinei orientale, devenită mai tirziu limba română, fără a urmări dezvoltarea însăși a acestor inovații, care formează materia părților următoare ale lucrării noastre.

în expunerea faptelor, am plecat întotdeauna de la ceea ce este atestat în texte. Romanistul dispune astăzi de un material de limbă suficient pentru construcțiile sale. în privința exemplurilor din inscripții, ne-am mulțumit cu acelea ce se găsesc în *Corpus inscriptionum latinarum*. Cercetarea materialului nou, publicat anual în revistele de specialitate, ne-ar fi dus prea departe de scopurile ce le urmărim în cartea de față.

Am căutat să punem la îndemîna cititorului un număr limitat de exemple și să reducem expunerea la strictul necesar. Am indicat întotdeauna, la inscripții, locul provenienței și data. în majoritatea lor, inscripțiile sînt însă nedatate, și trebuie admis că ele constituie o mărturie pentru limba din sec. I—IV e.n.

La baza expunerii noastre se află cursul pe care l-am ținut la Facultatea de Litere din București, în anii școlari 1928—1930 și în cei următori.

Partea I a lucrării noastre a profitat de corecțiunile cuprinse în dările de seamă publicate cu prilejul apariției ediției a doua, în revistele următoare: *Langue et litterature*, I, București, 1941, p. 291—302 (G. Giuglea), *Romanische Forschungen*, 55, 1941, p. 390—391 (Elise Richter) și *Language*, 18, 1942, p. 287—292 (G. Bonfante).

După apariția ediției I, cîțiva cititori ne-au comunicat că se așteptau să găsească în cartea noastră rezumate ale studiilor citate în note. Noi am

socotit însă că astfel de rezumate nu și-ar avea rostul într-o carte consacrată discutării fiecărei probleme în parte, și nu publicării materialului însuși.

Nu am introdus un capitol nou consacrat toponimiei de origine latină, întrucît socotim că încercările lui N. Drăganu (*Rom. s. IX—XIV*) și ale altora de a explica unele nume ca *Ampoi, Criș, Olt* etc. prin latină au dat greș.

Am căutat ca, în măsura posibilului, să ținem la curent lucrarea cu stadiul actual al cercetării științifice mondiale, dar desigur că ne-au scăpat unele referințe. În privința materialului de limbă din inscripții, lucrarea noastră a profitat de cercetările inițiate de Comisia pentru studiul formării limbii și poporului român, de pe lângă Academia Republicii Socialiste România, asupra inscripțiilor latine descoperite la nordul și la sudul Dunării: H. Mihăescu, *Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului RomM* (București, 1960) și Sorin Stați, *Limba latină în inscripțiile din Dacia și Scythia Minor* (București, 1961).

Pretutindeni, în lucrarea noastră, am folosit termenul „latin(ă) vulgar(ă)” deși acela de „latin(ă) popular(ă)” este preferabil, pentru că cel dintîi are avantajul de a delimita mai strict, cronologic, noțiunea, și mai prezintă și avantajul de a fi un termen consacrat, care nu dă naștere la discuții.

Metoda de expunere folosită în cartea noastră este următoarea: se dă o descriere amănunțită a faptelor de limbă atestate în monumentele scrise, acesta fiind mijlocul cel mai potrivit de prezentare a unei stări de limbă; atunci cînd lucrul este necesar, se recurge la metoda comparativă, faptele interesînd limba română fiind comparate cu faptele din celelalte limbi romanice.

Progresele cercetărilor structurale fac posibilă, astăzi, introducerea unui capitol cuprinzînd o privire generală asupra evoluției sistemului fonologie al limbii latine și a sistemului fonologie al limbii române, menită să ne lămurească asupra structurii limbii române.

În „introducere”, am ținut seamă de cei doi factori care diferențiază limbile: primul, de natură socială (politică, economică), care provoacă deplasarea limbilor, fenomenele de substrat și superstrat, amestecul limbilor etc., și al doilea, de natură lingvistică, determinat de însuși sistemul limbii respective.

În felul acesta, cartea noastră este în același timp o istorie a limbii române și o gramatică istorică a limbii române.

II

Pe cît de limpede apare cercetătorului materia tratată în partea întîi a acestei lucrări, dar vastă și cu o bibliografie bogată, pe atît de obscură este materia ce constituie obiectul de cercetare a părții a doua, în care ne-am propus să analizăm elementele nelatine ale limbii române, moștenite de la popoarele stabilite în Peninsula Balcanică înainte și după cucerirea romană a provinciilor dunărene, pînă la venirea slavilor.

Pe cînd problema principală, pentru cel care studiază elementele latine ale limbii române, consistă în modul de alegere și de prezentare a materiei, în tratarea elementelor „balcanice” ale limbii române dificultatea rezidă, în primul rînd, în determinarea a însuși materialului de studiu. Dacă cercetătorul, la prima vedere, dispune de un vast material de studiu, alcătuit din elemente comune românei și uneia sau mai multor limbi balcanice, el este

nevoit să elimine curînd o mare parte a acestui material, posibilitatea de a explica unele fapte românești prin criteriul balcanic nerezistînd unui examen critic.

Expunerea noastră ar fi fost cu mult mai întinsă, dacă am fi adoptat metoda prezentării negative a problemelor, pe lângă cea pozitivă urmată în prima parte a *Istoriei* noastre și în cea de față. Potrivit acestor metode de lucru, am lăsat deoparte, fără a le menționa, o serie de fapte care nu pot figura alături de acelea care constituie materia de studiu a prezentei părți. Cititorul va constata ceea ce lipsește din expunerea noastră, comparînd-o cu alte expuneri; lucrarea cuprinde, prin urmare, numai materialul ce are șanse, după părerea noastră, de a putea fi explicat în mod real prin factorii „balcanici” înfățișați în paginile următoare.

În anii din urmă, cunoștințele noastre asupra limbii trace și ilire au făcut progrese, prin apariția de studii datorate unor savanți cu renume (Qabe De&ev, Georgiev, Gerov, Hirt, Krahe, Mayer, I. I. Russu) și prin publicarea de noi materiale de limbă (Decev, Mayer). Pe de altă parte, teoria generală asupra limbilor în contact și a interferențelor lingvistice a căpătat noi precizuni prin studiul limbilor vii (E. Haugen, Uriel Weinreich, B. MalMBERG etc.). Numărul cuvintelor românești care pot fi explicate prin criteriul „autohton” nu a fost însă sporit decît într-o cantitate neînsemnată, din cauza necunoașterii sensului cuvintelor, absolut necesară stabilirii unei etimologii certe și datorită faptului că o serie de cuvinte ce par „vechi” sînt atestate într-o singură limbă, etimologul nedispunînd deci de un al doilea termen, necesar demonstrației sale.

În împrejurările amintite, buna metodă ne interzice de a propune etimologia unor astfel de termeni. (V[^]zi acum *Anexa*, p. 547 ș.u.)

Materialul de limbă așa-zis „autohton” înfățișat în cartea noastră este deci alcătuit din ceea ce izvoarele antice dau drept trac și ilir, precum și din cuvintele cu sensuri identice sau apropiate atestate în română și în altele. Nu au intrat, prin urmare, în enumerarea noastră, cuvintele presupuse vechi, atestate numai în limba română, pentru care lipsește posibilitatea de a da proba că aceste cuvinte fac într-adevăr parte din acest fond lexical.

Ca o consecință a metodei de lucru adoptate, o parte a materialului de limbă adunat de I. I. Russu (Cluj-Napoca) și de G. Reichenkron (Berlin) nu a putut fi luat în considerație în lucrarea noastră, întrucît acești cercetători nu au aplicat materialului studiat metoda etimologică în stare să furnizeze probe necesare unei demonstrații științifice (cf. Al. Rosetti, *Chestiuni de metodă*, FD, III, 1960, p. 63 ș.u. și în *Anexă: Etymologica. Note critice*, p. 547 ș.u.). J. Hubschmid, *Substrate in den Balkansprachen, Die Kultur Sudesteuropas* (Wiesbaden, 1964, p. 102). Noile lucrări ale lui G. Reichenkron (v. mai jos la indicații bibliografice) folosesc aceeași metodă, astfel încît expunerea noastră nu a putut profita de materialul pe care îl conțin.

În ceea ce ne privește, am renunțat, prin urmare, la o serie de apropieri etimologice, propuse de diverși cercetători, în anii din urmă, și am preferat să lăsăm neexplicați unii termeni, socotind că rolul lingvistului nu este de a explica totul, ci de a lăsa cercetătorilor ulteriori posibilitatea de a lămurii prin progresul cunoștințelor noastre, originea termenilor obscuri. Renunțarea la aceasta constituie, după părerea noastră, un act de bună metodă; într-adevăr, știința etimologică dispune de reguli ce trebuie respectate, în detrimentul apropiierilor ispititoare, dar nejustificate științificește.

Ușurată în felul acesta de balastul materialului nesigur, expunerea noastră apare scurtă și utilizează un material redus (întreg materialul este înfățișat

numai acolo unde prezentarea lui era impusă de natura problemei, v.p. 239 ș.u./ studiul consacrat vocabularului de origine „balcanică” al limbii române). Expunerea propriu-zisă a materiei este precedată de o *introducere*, în care faptele de limbă sînt plasate în cadrul considerentelor de natură politică, economică și socială proprii a lămurii pe cititor asupra împrejurărilor în care s-a produs împrumutul de termeni, în Peninsula Balcanică, și a posibilităților ce le-a avut cutare limbă balcanică de a influența pe celelalte. Prezentarea elementelor de limbă împrumutate de la diverse limbi „balcanice” este precedată, în fiecare caz în parte, de o scurtă expunere istorică a modului în care s-a efectuat contactul dintre română și limba străină respectivă. (Vezi acum lucrarea noastră de ansamblu, *La linguistique balkanique*. București, 1985).

D-nele M. Himu, Petrova, L.Djamo și D. Polena ne-au comunicat, în 1938, materialul de limbă greacă, bulgară și albaneză consemnat mai jos, la p. 256 ș.u.

III

Partea a treia a *Istoriei* noastre este consacrată cercetării influenței limbilor slave meridionale asupra limbii populațiilor romanizate dunărene în epoca ce se întinde între secolul al VI-lea și secolul al XIII-lea. Cercetarea raporturilor dintre aceste limbi este de un interes capital pentru cunoașterea structurii limbii române.

Condițiile în care limbile slave meridionale au influențat limbile populațiilor pe care le-au găsit în Peninsula Balcanică sînt diferite, după cum considerăm teritoriul de la nordul sau de la sudul Dunării. Repartizarea pe teren a toponimicelor de origine slavă, la nordul Dunării, ne poate duce la anumite concluzii cu privire la felul cum s-au impus numirile slave. Situația populației romanizate, în momentul contactului cu slavii, este lămurită prin prezența unor termeni slavi din domeniul proprietății solului, în limba română. Amestecul celor două limbi se explică prin bilingvismul populațiilor romanizate din provinciile dunărene. Relațiile cu statul bulgar lămuresc o serie de probleme, între altele adoptarea ierarhiei bisericești sud-slave, precum și introducerea limbii slavone în cancelaria și biserica statelor nord-dunărene.

În partea întâi a expunerii, intitulată Efectele bilingvismului slav-român, am studiat faptele provocate de amestecul dintre limba populațiilor romanizate și elementele slave meridionale, începînd cu influența asupra sunetelor limbii române. Conservarea cazurilor, la declinarea numelor, și anume supraviețuirea vocativului masculin și adoptarea unei desinențe slave pentru vocativul numelor feminine, constituie o problemă care poate fi lămurită prin cercetarea limbilor slave meridionale. Aspectul verbal și formele reflexive ale verbului românesc sînt categorii introduse din slavă sau influențate de limbile slave de sud.

În capitolul consacrat vocabularului am prezentat și fenomenul „calculului lingvistic”, prin care unele cuvinte românești au căpătat un sens nou datorită apropierei de termenii slavi corespunzători sau prin care termenul românesc a fost alcătuit după modelul celui slav. Formarea cuvintelor noi e cercetată în mod amănunțit.

Expunerea noastră conține, la capitolul vocabularului, două paragrafe consacrate onomasticii și toponimiei dacoromâne de origine slavă. Onomastica și toponimia regiunilor locuite de aromâni și de meglenoromâni în Peninsula Balcanică pun probleme ce nu intră în preocupările acestei părți a lucrării noastre.

În partea a doua a volumului am înfățișat istoricul tratamentelor suferite de sunetele slave meridionale în limba română. Partea aceasta a ediției anterioare a suferit modificări de amănunt și unele completări bibliografice.

Lucrarea noastră a profitat de observațiile celor care au recenzat-o, și anume: prof. N. S. Antosin (*Vzaimosvjazi slovan i vosiocnoromanskih narodnostejv—XVvv., mNaucnyezapiski*, t. XXVIII, 1957, *Uzgorodskij gosudarstvennyi Universitet*, p. 58—61, expunerea se referă la ediția I a lucrării noastre, din 1940), Witold Manczak, în *Kwartalnik neofilologiczny* III, 1956, p. 49—53) și G. Mihăilă, în SCL, VII, 1956, p. 140—143.

Cîteva cuvinte despre unele lucrări mai vechi și mai recente consacrate raporturilor slavo-române:

Expunerea lui Ovid Densusianu din *Histoire de la langue roumaine*, vol. I, consacrată elementului slav, constituie o încercare onorabilă de a înfățișa problema, dar autorul pare tot timpul strîmătorat și nu domină materia.

Ilie Bărbulescu și-a consacrat întreaga activitate cercetării elementelor slave ale limbii române. I-a lipsit, însă, pătrunderea necesară pentru lămurirea problemelor ce le-a atacat, și, într-o măsură egală, o bună disciplină de gândire și stăpînirea unei metode științifice riguroase. În felul acesta, în afară de ideea justă că elementele slave au pătruns în limba română la epoci diferite, din limbi sau dialecte slave diverse, și că forma fonetică a împrumuturilor trebuie explicată avîndu-se în vedere aceste criterii, opera lui Bărbulescu, în ansamblul ei, nu aduce nimic de care cercetătorul să poată ține seamă în stabilirea istoricului raporturilor dintre limbile slave și limba română.

Numeroasele studii de amănunt ale lui Petar Skok, unul dintre cei mai buni cunoscători ai relațiilor dintre limbile vorbite în Peninsula Balcanică, aduc, în schimb, întotdeauna, știri prețioase.

Studiile lui Emil Petrovici, consacrate în primul rînd materialului toponimic nord-dunărean de origine slavă, ale lui G. Mihăilă, asupra împrumuturilor de vocabular vechi sud-slav în limba română, și ale lui I. Pătruț constituie un aport temeinic la cunoașterea raporturilor lingvistice slav-române în trecut.

Studiul lui E. Seidel (*Elemente sintactice slave în limba română*, Ed. Academiei R.P.R., 1958) cuprinde un material interesant, care, în parte, a fost luat în considerare de noi în volumul al II-lea al *Istoriei* noastre (ediția a treia, Ed. Academiei R.P.R., 1962), consacrat elementelor pe care limba română le are în comun cu limbile balcanice (v., în această privință, recenzia lui G. Mihăilă, SCL, IX, 1958, p. 571—576).

Lucrarea lui S. B. Bernstein asupra limbii slave a hrisoavelor munte-nești din sec. al XIV-lea—al XV-lea este discutată în *Anexa* la prezenta lucrare, la p. 609 ș.u.

În privința concepțiilor lui E. Petrovici asupra sistemului fonologie al limbii române, expuse într-o serie de lucrări, trebuie spus că ele nu au fost acceptate de critica competentă, noi înșine pronunțîndu-ne de mai multe ori împotriva lor (v. dările de seamă ale lui F. B. Agard și G. H. Fairbanks, în Lg, 34, 1958, p. 297—303, și H. Liidtkke, în ASNS, 197, 1960, p. 101—102, precum și lucrarea colectivă *Recherches sur les diphtongues roumaines*, p. p. A. Rosetti, București—Copenhaga, 1959).

IV

Prezenta ediție a expunerii noastre consacrate românei comune cuprinde o serie de modificări și de adaosuri, față de ediția din 1941.

Am căutat să reinnoim expunerea, potrivit stadiului actual al cunoștințelor științifice în acest domeniu. Datarea românei comune a suferit modificări potrivit cercetărilor noi privitoare la limita dintre limba latină propriu-zisă și fiecare limbă romanică în parte. Dacă se admite că această limită trebuie fixată în secolele al VII-lea—al VIII-lea, e firesc ca și epoca româna comună să înceapă la această dată și să ia sfârșit, după cum se admite îndeobște, în secolul al X-lea. (Nu împărtășim datarea propusă în TILR, II, p. 16—18, 1969: sec. al V-lea—al VIII-lea; v. mai jos, p. 322).

În privința apartenenței meglenoromânei la grupul de sud al dialectelor limbii române și a istroromânei la grupul de nord, părerea noastră nu s-a modificat, astfel încât socotim valabile argumentele aduse anterior, în această problemă. (Am constatat cu surprindere că rezultatele la care am ajuns în problema locului ocupat de meglenoromână și istroromână în gruparea dialectelor sud-dunărene ale limbii române nu sînt menționate în expunerile lui Saramandu și Kovacek din *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, 1984, respectiv p. 426 și p. 553).

Repartiția materiei între cele două părți ale lucrării, și anume în fapte care aparțin epocii române comune și în fapte posterioare acestei epoci, a suferit modificări esențiale, întrucît unele elemente care figurau în partea I au fost trecute acum în partea a II-a.

În genere, expunerea faptelor a profitat de progresul cunoștințelor noastre și de explicațiile noi date în anii din urmă.

Lucrarea cuprinde un capitol nou de fonologie, care încearcă să dea o schiță rapidă a faptelor și expuneri noi privitoare la problema genului și a cazurilor.

Ediția din 1941 a lucrării noastre, la apariția ei, a fost recenzată de Al. Procopovici (în DR, X, partea I, 1941, p. 476 ș.u.). Expunerea din volumul de față utilizează observațiile noastre la această recenzie, privind repartizarea dialectală a istroromânei și a meglenoromânei, palatalizarea labialelor, -u, I velar și problema silabelor deschise (v. Al. Rosetti, *Răspuns d-lui Alexe Procopovici*, în RIR, XIV, 1944, p. 83—89).

În privința poziției noastre față de concepțiile lui Emil Petrovici asupra statutului fonologie al românei comune, ne referim în observațiile noastre din partea a III-a a prezentei prefete, privind felul cum Emil Petrovici concepea în general sistemul fonologie al limbii române.

Expunerea din partea a cincea a lucrării noastre înfățișează raporturile dintre limba română (dialectul dacoromân) și limbile vecine, în cursul evului mediu. În privința elementelor pătrunse în limba română din aceste limbi, sau în aceste limbi din limba română, sînt luate în considerație elementele de vocabular dintre secolul al XII-lea și secolul al XV-lea. Această precizare este posibilă atunci cînd există documente datate, ca în cazul raporturilor dintre limba română și limba maghiară și, într-o măsură mult mai mică, în

cazul raporturilor cu limba ucraineană, polonă sau sirbo-croată. Pentru b... gară nu dispunem, însă, de documente care să ne permită o precizare cronologică suficientă, după secolul al XII-lea. De aceea, nu am înregistrat o serie de termeni împrumutați din limba bulgară la o epocă modernă, cuni ar fi, ca exemplu, aceia relevați de P. Skok (în SI. IV, 1925, p. 325—346).

Trebuie precizat aici că expunerea din partea a VI-a a *Istoriei* noastre (sec. al XIII-lea—al XVI-lea) nu repetă pe cea prezentă, întrucît expunerea din partea a VI-a e consacrată celor mai vechi urme de limbă română, începînd cu secolul al XIII-lea.

Raporturile dintre dialectele românești vorbite la sudul Dunării și la satele învecinate nu intră în sfera preocupărilor noastre: sînt probleme locale care nu interesează evoluția limbii române nord-dunărene, limba națională a unui stat suveran, care și-a creat, în cursul timpului, o limbă literară.

Materia expunerii de față e constituită din fapte de vocabular, de care mai multe ori nedatate. Acest neajuns face parte din natura lucrurilor, și aceea e el nu a putut să fie evitat.

Un alt neajuns e constituit de faptul că e probabil ca unele elemente de vocabular să fi rămas nerelevate aici de noi, din cauza împrăștierea materialului de informație în publicații uneori obscure sau inaccesibile.

VI

Partea a VI-a a *Istoriei* noastre a apărut într-o primă ediție în 1941 sub titlul *Limba română în secolul al XVI-lea*. Ediția a doua formează volumul al șaselea al *Istoriei limbii române* (București, 1946). Ediția a treia a apărut, ca volum separat, în 1956, sub titlul *Limba română în secolele al XIII-lea—al XVI-lea*, iar ediția a patra formează volumul al șaselea din lucrarea noastră *Istoria limbii române* (1966).

În anii din urmă problemele limbii noastre vechi au căpătat un interes sporit, căruia îi datorăm cîteva studii consacrate limbii române în secolul al XVI-lea, citate de noi în cursul expunerii care urmează, precum și multe ediții de texte: *Evangheliarul* diaconului Coresi (ed. Florica Dimitriu, București, 1963) și *Palia de la Orăștie 1581—1582. Text—Facsimile—Introducere* (Ediție îngrijită de Viorica Pamfil, Ed. Academiei R.S.R., 1968, XIV + 40 p.). Descoperirea *Evangheliarului slavo-român*, tipărit la Sibiu între 1546 și 1580 (cunoscut pînă acum sub numele de *Evangheliarul de la Retrograd*, după cea 1580 de Ioan Bogdan) este un eveniment important.

De asemenea, *Apostolul* slavo-român al papei Brațul (1559—1560), *vila ritorului Lucaci*, 1581 (ed. I. Rizescu, București, 1971), *Liturghierul* Coresi (ed. Al. Mares, București, 1969).

Lucrările lui Ion Gheție, *Începuturile scrisului în limba română*, București 1974 și Ion Gheție, Al. Mares, *Graururile dacoromâne în secolul al XV-lea*, București/1974, aduc în discuție probleme capitale și pun la îndemîna cititorului materiale prețioase. Autorilor le-au lipsit, însă, cunoștințe de lingvistică generală și o îndrumare superioară, astfel încît doctrina lor e, în geșovăitoare și îi duce, uneori, la erori elementare (vezi nota noastră as...

pseudopalatalizării lui *m* în sec. al XVI-lea, în SCL, XXV, 1974, p. 617, sau observațiile noastre asupra lui *u* final la Neculce, în *Anexa* la prezenta lucrare, p. 644 ș.u.).

Cu expunerea din partea a VI-a a *Istoriei* noastre se încheie ciclul consacrat prezentării evoluției limbii latine dunărene, din cele mai vechi timpuri și pînă în secolul al XVII-lea. Începînd cu secolul al XVII-lea, expunerea noastră e continuată în colaborare, urmărindu-se evoluția limbii române literare pînă la începutul secolului al XIX-lea, inclusiv influențele străine care s-au exercitat asupra limbii române: turcă, neogreacă, polonă etc. (Al. Rosetti, B. Cazacu și Liviu Onu, *Istoria limbii române literare*, ed. a 2-a, Ed. Minerva, 1971). Raporturile dintre limba română și neogreacă, turcă polonă, franceză și rusă sînt tratate în volumul precitat.

ABREVIERI

(listă generală)

Abrevierile folosite în citarea numelor și titlului operelor autorilor sînt acelea întrebuițate îndeobște în lucrările de specialitate.

După titlul fiecărei ediții de texte vechi românești se dau indicații asupra trimiterilor din cursul lucrării, care se referă fie la pagină și la rînd, fie la pagină și la numărul de ordine al textului, fie la pagina ediției și la pagina manuscrisului.

Cifra mică așezată după cuvînt, de exemplu: *picior**, arată că termenul apare sub această formă de mai multe ori în textul respectiv; cifra mică așezată deasupra titlului, de exemplu: Giurescu, 1st. rom., I³, sau REW³, arată a cita ediție este.

a.	= anul.
AAR	= <i>Analele Academiei Române</i> , București, 1881 ș.u.
A.Arb.St.	= <i>Arhiv za arbanasku starinu, jezik i etnologiju</i> , urednik H. Barišić, Belgrad, 1923-1926/ 3 voi.
abruzz.	= (dial.) abruzzez.
ac.	= acuzativ.
Act. Ap. Apocr.	— <i>Acta Apostolorum Apocrypha</i> , 3 Vol., Leipzig, 1391—1902.
adj.	= adjectiv.
AECO	= <i>Archivum Europae centro-orientalis</i> , dirige... par M. E. Lukinich, Budapesta, Leipzig, 1935 ș.u.
AIN	= Universitatea din Cluj. <i>Anuarul Institutului de Istorie Națională</i> , publicat de Alex. Lapedatu și Ioan Lupaș, Cluj, Sibiu, 1922, ș.u.
A.I.St.Q.	— Universitatea <i>Regele Ferdinand I</i> din Cluj. Publicațiile Institutului de Studii Clasice. <i>Anuarul</i> pe anii 1928—1932. Partea I și II, Cluj, 1932, 1933. Vol. II, cu titlul schimbat: <i>Anuarul Institutului de Studii Clasice</i> , Cluj, 1936.
alb.	= albaneză.
alb. t.	= albaneză, dialectul tosc.
Alessio	— Giovanni Alessio, <i>Concordanze lessicali ira i âialeiîi rumeni • quelli calabresi</i> , în <i>Annali della Facoltà di Lettere e Filosofia</i> , Bari, 1954, p. 3 ș.u.
ALR I, vol. I și II	= <i>Atlasul lingvistic român</i> , Partea I (ALR I), de Sever Popa, vol. I, Cluj, 1938; vol. II, Sibiu-Leipzig, 1942.
ALR II, vol. I	= <i>Atlasul lingvistic român</i> , Partea II (ALR II), de Em. Petrovici: vol. I, Sibiu-Leipzig, 1940.
ALR II 2, vol. I II și III	~ <i>Atlasul lingvistic român</i> , serie nouă sub direcția acad. Em. Petrovici, vol. I, II, 1956, vol. III, 1961, Vol. IV, 1965, vol. V, 1966, vol. VI, 1969, vol. VII, 1972.
ALRM, I	= <i>Micul Atlas lingvistic român</i> , publicat... de Muzeul Limbii Române din Cluj Partea I (ALRM, I), vol. I... de Sever Popa, Cluj, 1938.

- ALRM, II = *Micul Atlas lingvistic român*, publicat... de Muzeul Limbii Române..., Partea II (ALRM, II), vol. I, de Emil Petrovici Sibiu, 1940.
- Altheim, Gesch. = Fr. Altheim, *Geschichte der lateinischen Sprache*, Frankfurt am Main, 1951.
- angl.-sax. = anglo-saxon(ă).
- aor. = aorist (timp verbal).
- AP sau App. Pr. = *Appendix Probi* (ed. W. A. Baehrens, *Sprachlicher Kommentar zur vulgärlateinischen Appendix Probi*, Halle, 1922, p. 5 ș.u.; după C. A. Robson, *Le moyen âge*, 1963, p. 37 ș.u., textul ar fi posterior sec. III—IV).
- Ap. I. = Fragmente dintr-un Apostol slavo-român (ed. N. Iorga, *Cîteva documente de cea mai veche limbă românească (Sec. XV și XVII)*, AAR, 28 liter. București, 1906; planșa).
- Apicius. = Apicius, *De re coquinaria*, ediderunt C. Giarratano et Fr. Vojlmer, Lipsiae, 1922.
- Apuleius = *Apulei Opera quae supersunt*, recens. R. Helm, 3. vol., Lipsiae, 1905—1910 (Apoi. = Apologia. Met. = Metamorphoseon libri).
- ar. = aromân(ă).
- Arch. f. slav. Phil = *Archiv für slavische Philologie*, hgg. v. V. Jagic, Berlin, 1876 ș.u.
- Arch. ist. = B. P. Hasdeu, *Archiva istorică a României*, I (partea 1 și 2) — III, București, 1865—1867 (pagina și, eventual, nr. de ordine al documentului).
- Arch. Rom. = *Archivum Romanicum*, diretto da G. Bertoni, Firenze-Genova, 1917 ș.u.
- arh. = arhaic.
- Arumaa, Ursi. Gr. = Peeter Arumaa, *Urslavische Grammaik*, Heidelberg, 1964.
- ASNS = *Archiv für das Studium der neueren Sprachen*, Braunschweig-Berlin, 1846 ș.u.
- Auerbach = Max Auerbach, *Die Verbalprafixe im Dahorumanischen*, in' WJb, XIX - XX, 1913, p. 209 ș.u.
- Augustin = *Sandi Aurelii Augustini Confessionum* (în *Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum*, XXXIII, s.I, pars I).
- av. , = avestică (limba iranică a redacției sassanide a Avestei).
- Avram, Graf. chirii. = Andrei Avram, *Contribuții la interpretarea grafiei chirilice a primelor texte românești*, București, 1964 (extr. din SCL, XV, 1964 fasc. 1-5).
- B.-A. : *Balhan-Archiv*, hgg. v. G. Weigand, I-IV, Leipzig, 1925—1928.
- Baric, Albanorum. St. = H. Baric, *Albanorumänische Studien*, I. Teii, Sarajevo, 1919.
- Baric, Hymje = Henrik Baric, *Hymje ne historin e gjuhes shqipe*, Prishtine, 1955.
- Baric Ist. arb. iez. = Henrik Baric, *Istorija arbanaSkog jezika*. Sarajevo, 1959.
- Baric, Lingv. stud. = Henrik Baric, *Lingvisticke studije*, Sarajevo, 1954.
- Bartoli, Introd; : Matteo Bartoli, *Introduzione alia neolingvistica*, Geneva, 1925.
- Battisti, Lat. v. = Carlo Battisti, *Avviamento allo studio del latino volgare*, Bari (1949).
- Bărbulescu, Curenteles = I. Bărbulescu, *Curentele literare la români în perioada slavonismului cultural*, București, 1928.
- Bărbulescu, El. sl. • Ilie Bărbulescu, *Individualitatea limbii române și elementele slave vechi*, București, 1929.
- bearn. (dial.) bearnez.
- Beaulieux., Gr. bg. Leon Beaulieux, *Grammaire de la langue bulgare*, Paris, 1933.
- Bellum H,isp. = C. Iulii Caesaris, *Commentarii*, ex. recens. B. Kiibleri, vol. III, pars altera: *Commentarius de Bella hispaniensi*, Lipsiae, 1897.
- Berneker, SEW Erich Berneker, *Slavisches eymologisches Worterbuch* Berlin-Heidelberg, 1908-1914.
- Bernstein, Period. S. B. Bernstein, *K voprosu o periodizacii istorii bolgarskogo jazyka*, în *Izvestija Akad. Nauk S.S.S.R.*, Otd. lit. i jaz., 1911, v. IX, 2, p. 108 ș.u.
- ist. bolg. jaz,
- Bernstein, Razysk. = S. B. Bernstein, *Razyskanija v oblasti bolgarskoj istorii i dialektologhii*. I. *Jazyh valaSkkik gramot XIV-XV vekov*, Moskva-Leningrad, 1948.
- bolg. ist. dial.
- bg. = bulgară.
- Bianu, DR = *Documente românești*, ed. I. Bianu; t. I, fasc. I, București, 1929.
- V. și: Caz. I, CI, CPr, CPrav, Leg. Dum. Cod. I, S.
- Biblia sl. = *Biblia, siriei knighi sviaScennago pisanija velikago (f novago zovana)*, Moskva, 1890.
- BL = *Bulletin linguistique*, p.p. A. Rosetti, Paris—București, (inceput cu 1940: Copenhagen-București), 1933-1948.
- Boga, Doc. basarab. = L. T. Boga, *Documente basarabene*, I—VI, Chișinău, 1928—1931.
- Bogdan, Doc. mold. — *Documente moldovenești din secolul XV și XVI în arhivul școlii*, de Ioan Bogdan, București, 1905.
- din s. XV—XVI
- Bogdan, Doc. Reg. ^*Documente și regește privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Ungaria în secolul XV și XVI*, ed. I. Bogdan, București, 1902 (pagina).
- Bogdan, DSM = *Documentele lui Ștefan cel Mare*, ed. I. Bogdan, I-II, București, 1913: (pagina).
- Bogdan, Rel. Brașov = *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în sec. XV și XVI*, de I. Bogdan, București, 1905, p. 49.
- V. și: EP, GB.
- Bourciez, Elem. de = Ed. Bourciez, *Elements de linguistique romane **, Paris, 1913.
- ling. rom.
- Brighenti = *Dizionario greco-moderno-italiano e italiano-greco-moderno lingua scritta e parlată*, compilato dai Prof. Eliseo Brighenti, Parte I: *Greco-moderno-italiano*, Milano, 1927.
- Broch, Sl. Phon. = Olaf Broch, *Slavische Phonetik*, Heidelberg, 1911.
- BSF = *Buletinul Societății Filologice*, I—III, București, 1905—1907.
- BSL = *Bulletin de la Societe de Linguistique de Paris*, Paris, 1866—1905.
- BSO = *Bulletin de l'Institut pour l'Etude de l'Europe sud-orientale*, publication mensuelle dirigee par N. Iorga, G. Murgoci, V. Păcuraru, Vălenii-de-Munte, 1915 ș.u.
- La Bulg. = *La Bulgarie devant le IVe Congres des geographes et ethnographes slaves*. Apercu géographique et ethnographique, Sofia, 1910.
- Bul. Philippide = *Buletinul Institutului de Filologie Română Alexandru Philippide*, director Iorgu Iordan, Iași, 1934 ș.u.
- B.U. Sht. = *Buletin per shkencat shoqerore, 1953-1957*. începind din 1953 cu titlul schimbat: *Buletin i Universitetit shqeterer te Tiranës*.
- Byzantinosl. = *Byzantinoslavica*, recueilli pour l'etude des relations byzantines slaves publie par la Commission byzantinologique de l'Institut Slave, Praga, 1929 ș.u.
- Caes. B.G. = C. Iulii Caesaris, *Bellii Gallici libri VII*. Neunte vollig umgesehen und mitgeteilt... Auflage besorgt von Prof. Dr. Gottlob Bernhard Droysen, I Heft, 1890, II Heft, 1890, III Heft, 1892, Leipzig.

- ealaâsr. — (dial.) calabrez.
- câiua|>(&#x211f. = (dial.) campidanez.
- Casase»- Cons. = I. — A. Candrea, *Les elements latines de la langue rc-imiaine. Le consonantisme*, Paris, 1902.
- Câadrea, Oaş = I. — A. Candrea, *Graul din Țara Oaşului*, București, 1907; extr. din BSF, 1906, p. 35 ș.u.
- Candrea, Ps. Sofă. (sau S) — I. — A. Candrea, *Psaltirea Scheiană, comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII traduse din slavonește*, I—II, București, 1916.
- V. și: D E
- Cardan, Arom. = Th. Capidan, *Aromânii, Dialectul aromân*, București, 1932.
- Cardan, El. sl. în ar. = Th. Capidan, *Elementul slav în dialectul aromân*, București, 1925.
- Capidan, Nom. Suff. Ar. = Th. Capidan, *Die nominalen Suffixe im Aromunischen*, Wjb, XV, 1909, 1 ș.u.
- Capi<ian, Megl. = Th. Capidan, *Meglenoromânii*, I—III, București, 1925, 1928, (1936).
- Capidan, Rap. sl.-rom. = Th. Capidan, *Raporturile lingvistice slavo-romane*. în DR. II, 1923, p. 129-238.
- Capidan, Rom. bale. = Th. Capidan, *Romanitatea balcanică*, București, 1936.
- Caragiale = I. L. Caragiale, *Opere*, ed. P. Zarifopol și Șerban Cioculescu, București, 1930 ș.u.
- Caragiu Marioțeanu, v.: Lit. ar.
- Casopis pro mod. = *Casopis pro moderni filologii* (vydává Klub modernich filologu), Praha, 1911 ș.u.
- Cassiodor = *Magni Aurelii Cassiodori Senatoris Variarhim*, Berlin, 1894, (Monum. Germaniae Hist., Auct. Ant., XII).
- cat. = catalan(ă).
- Cat. M. = *Catehismul Marțian* (ed. Al. Rosetti, în ML, p. 547 ș.u., text revizuit după reproducerea fotografică dată de I. Crăciun în *Catehismul românesc din 1544, urmat de celelalte catechisme româno-luterane: Birseanu, Sturdzan și Marțian*, Sibiu-Cluj, 1945—1946, p. 99 ș.u.; pagina și rîndul).
- Cato, Agr = M. Porci Catonis, *De agri cultura liber*, ex. recens, H. Ke'dii, lipsiae, 1882.
- Catul = Catulli Veronensis *Liber*, recensuit Aem. Baehrens, 2 vol., Lipsiae, 1885, 1893.
- Caz. I. = *Cazania Ieud* (ed. I. Bianu, *Manuscript de la Ieud... 2. învățătură la Paști. 3. învățătură la cuminecătură*, București, 1925; pagina și rîndul).
- CB = B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, I—II, București, 1878—1879 (pagina și rîndul, la t. I; pagina volumului și manuscrisului, la t. II).
- CCi = Coresi, *Cazania*, 1564 (pagina din copia executată în 1902 de Șt. Nicolaescu, după exemplarul din Blaj, păstrată în Biblioteca Academiei R.S.R.).
- CC. = Coresi, *Cazania*, 1581 (ed. Procopovici-Pușcariu, *Diaconul Coresi, Carte cu învățătură*, I, București, 1914; pagina și rîndul).
- cea = circa.
- ceh. = cehă.
- cf. = confer (*compară*).
- CGL = *Corpus glossariorum latinorum*, 7 vol. Leipzig, 1888 ș.u.
- CI' = *Catehismul descoperii la Ieud*, tipărit probabil de Coresi, în (ed. I. Bianu, *întrebare creștinească...*, București, 1925; pag și rîndul).
- Cic. = M. Tullii Ciceronis, *Opera rhetorica*, recognovit G. Friedr. 2 vol., Lipsiae, 1893, 1903 (Or. = Orator, Top = Topica). Tullii Ciceronis, *Scripta quae manserunt omnia*, recognovit C.F. Mueller, 7 vol., Lipsiae, 1901-1905 (Att. = Epist. ad Atticum, Caecin. = Pro A. Caecina oratio; De imp. Pomp. = De imp. Cn. Pompei ad Quirites Oratio; Cat. = Orationes in Catilinam, Phil. = In M. Antonium oratio Philippica).
- Cihac, El. sl. = A. de Cihac, *Dictionnaire d'etymologie äaco-romane*. II. Elementar slaves, magyars, tures, grecs-moderne et albanais, Francfort, Berlin, Bucarest, 1879.
- CIL = *Corpus inscriptionum latinarum*, Berlin, 1862 ș.u.
- Ciobanu, încep. = St. Ciobanu, *începuturile scrisului în limba românească*, București, 1941 (extr. din AAR, Mem. Sect. liter., ser. III, Mem. 3).
- Cipariu, Analecte — T. Cipariu, *Crestomația seau analecte Uterarie...*, Blaj, 1866.
- Cipariu, Principia = T. Cipariu, *Principia de limbași de scriptura*, Blaj, 1866.
- CL = *Cercetări de lingvistică*, Cluj, 1956 ș.u.
- CM = Coresi, *Molitvenic*, 1564 (ed. N. Hodoș, *Un fragment din Molitvenicul diaconului Coresi (1564)*, în *Prinos lui D. A. Sturdzan*, București, 1903, p. 235—276; pagina și rîndul).
- CO = *Contributions onomastiques publiees ä Vocation du VP Congrès international des sciences onomastiques ä Munich*, du 24 aout 1958, București, 1958.
- Cod. M. = *Codicele Marțian* (ed. N. Draganu, *Două manuscrise Codicele Todorescu și Codicele Marțian*, București, 1914; pagina volumului și folio manuscrisului, recto sau verso).
- Cod. T. = *Codicele Todorescu* (ed. N. Draganu, *Două manuscrise Codicele Todorescu și Codicele Marțian*, București, 1914; pagina volumului și folio manuscrisului, recto sau verso).
- Cohn = G. Cohn, *Die Suffixwanälungen im Vulgärlatein und im Neufranzösisch nach ihren Spuren im Neufranzösisch*, Halle, 1891.
- c<3m. = comunicare orală.
- Commodian = *Commodiani Carmina*, ex. recensione B. Dombart, Vindobonae, 1887 (Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum).
- cond. = condițional.
- Conev, Bălg. i Rum. = B. Conev, *Ezikovni vzaimnosti me Mu Bălgari i Rumâni*, Sofia, 1921.
- Conev, Bălg. i Rum. = B. Conev, *Ezikovni vzaimnosti mezdu Bălgari i Madzari, diinik na Sofiiskia Universitet*, I. Istoriko-Filologiceski Fakultet, Sofia, XIII-XIV, 1917-1918, Sofia, 1920.
- Conev, Madz. = conjugare.
- conj. = conjuncție.
- con j. = conjuncție.
- Cordignano = P. Fulvio Cordignano S. J... *Dizionario albanese-italiano e italiano-albanese (ilnuovo „Jungg“)*, Parte albanese-italiana, Milano, 1888.
- Coresi, v.: CCp CC., CM, CP, CP., CPr, CPrav, CT. = (dial.) corsican.
- cors. = (dial.) cosentin (Calabria).
- cos.

- Costăchescu, DM de la B. = *Documentele moldovenești de la Bogdan Voevod, 1504—1517*, publicate de Mihai Costăchescu, București, 1940.
- Costăchescu, DM de la Șt. M. — *Documentele moldovenești de la Ștefan cel Mare*, publicate de Mihai Costăchescu, Iași, 1933.
- Costăchescu, DM în. St. = *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*. ed. M. Costăchescu, I, 1374-1437, II, 1438-1456, 1387-1458, Iași, 1931, 1932 (pagina și rîndul).
- CP = Coresi, *Psaltirea slavo-romană, 1571* (ed. B. P. Hasdeu, *Psaltirea publicată românește în 1577 de diaconul Coresi*, București, 1881—1888; psalmul sau cîntarea și versetul).
- CP₂ = Șerban Coresi, *Psaltirea slavo-română*, 1588 (în ed. lui Candrea; psalmul sau cîntarea și versetul).
- CP_r — Coresi; *Praxiul*, 1563 (ed. I. Bianu, *Lucrul apostolesc, Apostolul tipărit de diaconul Coresi în Brașov, la anul 1563*, București, 1930; cartea, capitolul și versetul).
- CPrav. = *Pravila*, tipărită probabil de Coresi, 1570—1580 (ed. I. Bianu, *Pravila sfinților apostoli*, București, 1925; pagina și rîndul).
- Cranjala = Dr. Dumitru Crânjă, *Rumunske vlivy v Karpatech... Influențe românești în Carpați, cu privire specială asupra regiunii Valahka din Moravia*, Praga, 1938.
- Cross. = Ephraim Cross, *Syncope and Kindred Phenomena in Latin Inscriptions...*, New York, 1930.
- CT = Coresi, *Evangheliar*, 1561 (ed. Gherasim Timus Piteșteanu, *Tetraevanghelul diaconului Coresi...*, București, 1889; zaceala).
- Curt. = Q. Curti Rufi *Historiarum Alexandri Magni Macedonis libri qui supersunt* besorgt von Alfred Weinhold, Leipzig und Berlin, 1903-1906.
- CV = *Codicele Voronețean* (ed. I. G. Sbiera, Cernăuți, 1885; pagina manuscrisului și rîndul).
- Cvijic, Pen. Balk. = Jovan Cvijic, *La Peninsule Balhanique*. Geographie humaine, Paris, 1918.
- Țabej, St. etini. = Eqrem Țabej, *Studieme etimologjike ne fushe te shqipëse*, I, Tirana, 1982.
- .3DA = *Dicționarul limbii române*, publicat de Academia Română, București, 1904 ș.u.
- dac. = dacă, dacic.
- vdalm. = dalmat(ă).
- Daicoviciu, Probi. cont. în Dacia = C. Daicoviciu, *Problema continuității în Dacia, câteva observații și precizări de ordin istorico-arheologic*, Cluj, 1940 (extr. din A.I.St.Cl. + CI III, 1936-1940).
- Daicoviciu, Transylv. = C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, Bucarest, 1945.
- Dai. — I. Dalametra, *Dicționar macedo-român*, București, 1906.
- DB = *Documente românești din arhivele Bistriței*, ed. N. Iorga, I—II, București, 1899—1900 (pagina și, eventual, nr. de ordine al textului).
- D. Bogdan, AM = *Acte moldovenești dinaintea de Ștefan cel Mare*, publicate de Damian P. Bogdan, București, 1938 (pagina și rîndul).
- D. Bogdan, Gl. = Damian P. Bogdan, *Glosarul cuvintelor românești din documentele slavo-române*, București, 1946.
- X>E = I.-A. Candrea și Ov. Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine. A-Putea*, București, 1907—1914,
- deci. = declinare.
- Def. tab. = *Defixionum tabellae ... collegit...* A. Audollent, Paris, 1904.
- Densusianu, H.d.l.r. • Ov. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, Paris, I, 1904, II: fasc. 1, 1914; fasc. 2, 1932; fasc. 3, 1938.
- V. și: DE = N. S. Derzavin, *Slavii în vechime*, București, 1949.
- Derzavin, Sl. în v. = *Inscriptiones latinae selectae*, ed. H. Dessau, Berlin, 1892—1910.
- Dessau = D. Detșchew, *Charakteristih der thrakischen Sprache*, Sofia, 1904.
- Detșchew (sau Decev), Charakt. thr. = D. Detșchew, *Die dakischen Pflanzennamen*, Sofia, 1928.
- Detșchew, Dak. Pfl. = Giacomo Devoto, *Storia della lingua di Roma*, Bologna [1904].
- Devoto, Lg. di Roma = *Documente Hurmuzaki*, Ed. Academiei Române (pagina și rîndul).
- DH = — dialectal, dialect.
- dial. = *Lateinische altchristliche Inschriften*, ausgewählt... v. E. Diehl, Bonn, 1913.
- Diehl, Al. = Paul Diels, *Altkirchenslavische Grammatik*, I. Teii: Grammatik, Heidelberg, 1932.
- Diels, Altkirchensl. Gr. = *Digesta Iustiniani Augusti*, recogn. Th. Mommsen, Berlin, 1869-1870.
- Digest. = — diminutival. *Moduslehre*, Wien, 1904.
- dim. = Dr. Bernhard Dimand, *Zur rumänischen Grammatik*, Leipzig, 1904.
- Dimand = Florica Dimitrescu, *Contribuții la istoria limbii române vechii*, București, 1973.
- DIR = *Documente privind istoria României*, Ed. Academiei R.P.R., București, 1951 ș.u. (A. Moldova, B. Țara Românească, pagina și nr. de ordine al textului).
- DISR = *534 documente istorice slavo-române din Țara 1346-1603, Moldova, privitoare la legăturile cu Ardealul*, ed. Gr. G. Tocilescu, 1931 (pagina și rîndul).
- DKSOE = *Die Kultur Sudosteuropas*, Wiesbaden, 1946.
- doc. slav. = documente în limba slavă.
- D.P., = D.P., 23 de ani (în 1938), născut la Korea (Albania), studiu la Korea. Venit în România în 1936.
- dr. = — dacoromân(ă).
- DR = *Dacoromania*, buletinul Muzeului Limbei Române, condus de Sextil Pușcariu, Cluj, 1921 ș.u.
- Dragomir, Vlahii Pen. Bale. = Silviu Dragomir, *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în mediul*, București, 1959.
- Draganu, Hist. litt. Transylv. = N. Draganu, *Histoire de la litterature roumaine de Transylvanie des origines à la fin du XVIII-e siècle*, Bucarest, 1938.
- Draganu, Morf. = N. Draganu, *Morfemele românești ale complementului în acuzativ și vechimea lor*, București, 1943.
- Draganu, Rom. = N. Draganu, *Români în veacurile IX—XIV pe baza toponimilor și a onomasticeii*, București, 1933.
- ș. IX-XIV V. și: Cod. M., Cod. T., MM = ditat(ă).
- ed. = ediție.
- ed. = Editura.
- Ed. = *Evangheliarul* din Londra, copia lui Radu din Mănecști, (ed. M. Gaster cu titlul greșit: *Tetraevanghelul diaconului Caracul din 1561*, prelucrat de Dr. M. Gaster, București, 1929; cartea, capitolul și versetul).
- EL

- ELG = A. Rosetti, *Etudes de linguistique generale*, București, 1983.
e.n. — era noastră (se folosește la datarea pe secole: i.e.n. = înaintea erei noastre).
- en gad. — (dial.) engadin.
"= *Annates in Enniana Poesis reliquiae...*, recens. ioh. VaMe», Lipsiae, 1903.
- EP — *Evangeliarul slavo-romaw din 1580* (?), I. Bogdan, *O evanghelie slavonă cu traducere română din secolul XVI*, în *Convorbiri literare*, XXV, 1891, p. 33-40).
- Ephem. Dacorom. = Școala Română din Roma, *Ephemeris dacoromâna*. Annuario della Scuola Romena di Roma, Roma, 1923 șu.
- Ernout, Morphol. — A. Ernout, *Morphologie historique du latin*, Paris, 1935.
hist, du lat.
- Ettmayer, Vademecum = Karl v. Ettmayer, *Vademecum für studiertnde aer romanischen Philologie*, Heidelberg, 1919.
extr. = extras.
- EW = Sextil Pușcariu, *Etymologisches Wörterbuch der ritmănisdhen Sprache*, I, Heidelberg, 1905.
- f.d. = fără dată.
- FD . = *Fonetică și dialectologie*, I, București, 1958 șu.
Fejer = *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus et civilis*, studio et opera Georgii Fejer, Buda, 1829 șu. (v. M. Czinar, *Index alphabeticus Codicis diplomatici Hungariae*, Pesthini, 1866; tomul, volumul și pagina).
- f(em). == feminin.
- Festus = *Festus*, ed. W. M. Lindsay, Paris, 1930 (Glcssaria latina, IV).
- Fjalor shq. — *Fjalor i gjuhës shqipe*, Tirana, 1954.
- fior. = florentin.
- fr. = francez (ă).
- franc. = franc (ă).
- Frățiia — A. Frătilă, *Sensul și întrebuintarea prepozițiunilcr în limba română*, Galați, 1905.
- friul. == (dial.) friulan.

= (dial.) gheg.
= genitiv.
- g(en). = genitiv.
- Gălăbov = Ivan Gălăbov, *Za elena v bălgarski ezik*, Burgas, tom. I, f.3L
- Gamillscheg, Rom. Germ. = Ernst Gamillscheg, *Romania Germanica*, Berlin-Leipzig, 1935.
- Gamillscheg, Roman. = Ernst Gamillscheg, *Studien zur Vorgeschichte einer romanischen Tempuslehre*, Wien, 1913 (Sitzungsber. d. kaiserl. Akad. d. Wissenschaften in Wien, phil.-hist. Kl., 172, Bd., 6 Abhandl.).
- Gamillscheg, Olt. Mdt. = Ernst Gamillscheg, *Olienische Mundarten*, Wien. 1919 (Sitzungsber. d. kaiserl. Akad. d. Wissenschaften in Wien, phil.-hist. Kl., 190, Bd., 3 Abhandl.).
- Gartner, Darstellung = Theodor Gartner, *Darstellung der rumănischen Sprache*, Halle a.d.S., 1904.
- Gaster, Chrest. = M. Gaster, *Chrestomatie română*, I, Leipzig-București, 189 L
V. și: EL
- GB *Glose române într-un manuscript slavon din secolul XVI*, ed. I. Bogdan, în *Convorbiri literare*, XXIV, 1890, p. 727–752 (pagina revistei, caietul și pagina manuscrisului).
- GB sau *God. Balk. Inst.* — *Godisnjak*, kn. I, *Balhanoloski Institut*, I., Sarajevo, 1957.
Geagea = Chr. Geagea, *Elementul grec in dialectul aromăn*, Cernăuți, 19 (extr. din *Codrul Cosminului*, VII).
- A. Gellius — A. Gellii *Noctium Atticarum Libri XX*, post Martinum Her edidit Carolus Hosius, 2 vol., Lipsiae, 1903.
- gen. = (dial.) genovez.
genit. = genitiv.
= Vladimir Georgiev, *Trakiiskijat ezik*, Sofia, 1957 (Bălgars Akademiya na Naukite). *Trakiie i tehniyat ezik*, Sofia, 19 (— german (ă)).
- germ. = Boris Gerov, *Lateinisch-griechische lexikalische gegenseitige Re hungen in den Inschriften aus den Balkanländern*, Sofia, 19 (— *Godisnik* na Șofiiskija Universitet, ist.-fil. Fak., kniga XLVI
- Gerov, Lat.-gr. Bez. = Const. C. Giurescu, *Istoria romănilor*, I, ediția a IH-a, Bu rești, 1938.
= Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria romănilor* vol. I, București, 1974.
- Giurescu, Ist. rom., I- = Const. C. Giurescu, *Istoria romănilor*, I, ediția a IH-a, Bu rești, 1938.
= Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria romănilor* vol. I, București, 1974.
- GL = *Grammatici latini*, ex recensione Henrici Keilli, 7 vol., Leip 1864- 1874.
- Godin = Marie Amelie Freiin v. Godin, *Worterbuch der albanischen deutschen Sprache*, Bd. I: Deutsch-albanisch, Leipzig, 1 (— gotic (ă).
- got. = greacă.
- gr- = *Grammatici veteres*, ex. recens. C. Lachmanni, Berolini, 184 (— C. H. Grandgent, *Introduzione alio studio del latino vel*
- Gram. vet. = C. H. Grandgent, *Introduzione alio studio del latino vel* Milano, 1914.
• = A. Graur, *Les consonnes geminees en latin*, Paris, 1929.
- Grandgent = A. Graur, *I et V en latin*, Paris, 1929.
— A. Graur, *Melanges linguistiques*, Paris-București, 1936.
- Graur, Cons. gem. = A. Graur, *Nom d'agent et adjectif en roumain*, Paris, 1929.
- Graur, I et V en lat. = Gregorii Turonensis, *Opera*. I: *Historia Francorum. Liber V Patrum*, Hanovra, 1884 (Moriumentia. Germaniae Historica. Sc tores rerum Merovingicarum).
- Graur, Mei. ling. = *Grammatica, limbii române*, vol. I, *Vocabularul, fonetica și fologia*, vol. II, *Sintaxa*, Ed. Academiei Republicii Social Romănia, ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, 1 (— Sigfrid Grevander, *Untersuchungen zur Sprache der Mulomed Chironis*, Lund-Leipzig (1926).
- Graur, N. d'ag. et -adj. = *Grundriss der romanischen Philologie*, hgg. v. Gustav Grober, Strassburg, 1904- 1906.
- Gr. de Tours, H.F. = *Grai și suflet*, revista Institutului de Filologie și Folklor, publ de Ov. Densusianu, I—VII, București, 1923—1937.
- Gr. lb. rotii. = hartă.
= *Psaltirea Hurmuzachi* (în ed. Candrea, *Ps. Sch.*, 1916, psa sau cîntarea și versetul).
- Grevander = Johann Georg von Hahn, *Albanesische Studien*, Viena, (Heft III: Beitrage zu einem albanesisch-deutschen Lexil
- Grober *Gu.* = Eric P. Hamp, *The Position of Albanian in Ancient Indo-pean Dialects*, ed. by H. Birnbaum and I. Pulwel, Berkeley Los Angeles, 1966, p. 97-121.
- GS .
- h. = hartă.
= *Psaltirea Hurmuzachi* (în ed. Candrea, *Ps. Sch.*, 1916, psa sau cîntarea și versetul).
- li = Johann Georg von Hahn, *Albanesische Studien*, Viena, (Heft III: Beitrage zu einem albanesisch-deutschen Lexil
- Hahn, Lex. = Eric P. Hamp, *The Position of Albanian in Ancient Indo-pean Dialects*, ed. by H. Birnbaum and I. Pulwel, Berkeley Los Angeles, 1966, p. 97-121.
- Hamp, Alb.

- Harmatta, Iran. = John Harmatta, *Studies in the language of the Iranian tribes in South Russia*, Budapest, 1952.
- Hasdeu, v.: Arch, ist., CB, L, TR, TM.
- HAT = L. Sadnik u. R. Aitzetmuller, *Handuorteluch zu dm attkirchen-slavischen Texten*, Heidelberg, C. Winter, 1955.
- Hatzidakis, Einl. — G. N. Hatzidakis, *Einleitung in die neugriechische Grammatik*, Leipzig, 1892.
- Haugen, Bilingual. = Einar Haugen, *Bilingualism in the Americas: a bibliography and research guide* (Publication of the American dialect Society, Number 26, November 1956).
- hgg. = herausgegeben.
- Hieronim = Sancti Eusebii Hieronymi, *Commentarii in epistolas Sancti Pauli*, in Migne, Patrologia latina, vol. 30, Paris, 1865.
- Hor. = Q. Horatii Flacci *Opera*, tertium recognovit L. Mueller, Lipsiae, 1904 (Sat. = Saturarum Libri).
- Hoeg = Carsten Hoeg, *Les Saracatsans, une tribu nomade grecque*, I, II, Paris-Copenhague, 1925, 1926.
- ibid. = ibidem.
- id. = idem.
- IF = *Indogermanische Forschungen, Zeitschrift für indogermanische Sprach- u. Altertumskunde*, begr. v. K. Brugmann u. W. Streitberg, Strassburg, 1892 ș.u.
- IJb. = *Indogermanisches Jahrbuch*, im Auftrag der indogermanischen Gesellschaft, hgg. v. Alb. Thumb, u. W. Streitberg, Strassburg, 1914 ș.u.
- ilir. = ilira.
- ILR = Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, I^o, II°, III°, IV—VI, București, 1964, 1966.
- imper. = imperativ.
- impf. = imperfect.
- ind. = indicativ.
- inf. = infinitiv.
- interj. = interjecție.
- ion.-at. = (dial.) ionian-atic.
- Iordan, Diftongarea == Iorgu Iordan, *Diftongarea lui e și o accentuați in pozițiile ă, e, Iași*, 1Ș20.
- Iordan, Gr. — Iorgu Iordan, *Gramatica limbii române*, București [1937].
- Iordan, Rum. Top. = Iorgu Iordan, *Rumänische Toponomastik*, I—III, Bonn-Leipzig, 1924, 1926.
- Iordanes = Iordanes, *Romana et Getica*, recensuit Th. Mommsen, Berolini, 1892 (Monumenta Germaniae Historica, V, I).
- IR = Academia R. S. România, *Istoria României*, 1, București, 1960.
- Ispirescu, Leg. = P. Ispirescu, *Legende sau basmele românilor*, I^o, București, Minerva, 1907.
- istr. = istroromân (ă).
- it. = italian (ă).
- Ivie, Serbokr. Dial. = Pavie Ivic, *Die serbokroatischen Bialehte*, Haga, 1958.
- i.l. = illo loco.
- î.l. = în loc.
- Jacimirskij = A. J. Jacimirskii, *Iz slavjano-rumynskih Semasioldgiceskih - n Ujudenij*, St. Petersburg, 1904.
- Jagid-Festschr. — Jagid-Festschrift. *Zbornik u slavu Vatroslava Jagi ca*, Berlin, 1904.
- Jeanneret — M. Jeanneret, *La langue des tablettes à execution latines*, Paris-Neuchâtel, 1918.
- Jirecek, Alb. in. d. = C. Jirecek, *Albanien in der Vergangenheit*, in *Illyrisch-albanische Forschungen*, I, hgg. v. L. v. Thalloczy, Munchen-Leipzig, 1916 p. 63 ș.u.
- Jirecek, Gesch. d. = C. Jirecek, *Geschichte der Serben*, Gotha, 1911.
- Serben
- Jirecek, Rom. Dalm. = C. Jirecek, *Die Remanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters*, I—III° Viena, 1901—1903 (*Denkschriften der kais. Akad. d. Wissenschaft. in Wien, phil.-hist. Kl.*, Bd. XLVII, XLIX).
- Jokl, Alb. = N. Jokl, *Albanisch*, Strassburg, 1917.
- Jokl, Ling. kult. Unters. = N. Jokl, *Linguistisch-kulturhistorische Untersuchungen aus dem Bereiche des Albanischen*, Berlin-Leipzig, 1923.
- Jokl, St.z. alb. Et. = N. Jokl, *Studien zur albanesischen Etymologie und Wortbildung*, Viena, 1911.
- Kaluzniackij = E. Kaluzniackij, *Kirillovskoe pismo u Rumyn*, Petrograd, 1914.
- Kniezsa, MNSJ = Kniezsa István, *A magyar nyelv szláv jövevényszavai*, 2 voi. Budapest, 1955.
- Krane, Illyr. = Hans Krahe, *Die Sprache der Illyrier*, I, Wiesbaden, 1955.
- Kretschmer, Einl. = Paul Kretschmer, *Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache*, Gottingen, 1896.
- Kuhn, Rom. Spr. = A. Kuhn, *Die romanischen Sprachen*, Bern, 1951.
- Kult>akin, Le v. sl. — St. Kurbakin, *Le vieux slave*, Paris, 1929.
- Kuryiowicz, Et. i-e == Jerzy Kurylowicz, *Etudes indo-europeennes*, I, Kraków, 1930.
- KZ = *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete des Deutschen, Griechischen und Lateinischen*, hgg. von Th. A. Koch, recht und Adalbert Kuhn, Berlin, 1852 ș.u.
- L = Fragmentul *Leviticului* românesc de la Belgrad (ed. B. P. Hasdeu, CB, I, p. 5—17; pagina și rîndul).
- lat. = latină.
- Lausfoerg, Rom. = H. Lausberg, *Romanische Sprachwissenschaft*, I—II, Berlin, 1956.
- Sprachwiss.
- LB = *Lettres roumaines de la fin du XVP et du debut du XVIIe siecle tirees des archives de Bistritza (Transylvanie)*, publiees par A. Rosetti, București, 1926 (pagina și rîndul).
- lece. = dial. din Lecce (Apulia).
- Leg. Dum. Cod. I = *Legenda Duminicii* din manuscrisul de la Ieud (ed. I. Bănuț, București, 1925; pagina și rîndul).
- Leotti = Angelo Leotti, *Dizionario albanese-italiano*, Roma, 1937.
- Leumann-Hofmann-Szantyr = M. Leumann, J. B. Hofmann, A. Szantyr, *Lateinische Grammatik*, I, II, Munchen, 1963, 1965.
- Leskien, Gr. d. altbg. = A. Leskien, *Grammatik der altbulgarischen (attkirchen-slavischen) Sprache*, 2-3 Aufl. Heidelberg. 1919.
- Leskien, Gr. d. s-kr. = A. Leskien, *Grammatik der serbokroatischen Sprache*, Heidelberg, 1914.
- Spr.

- Leskien, Hdb. d. ältbg. Spr. = A. Leskien, *Handbuch der altbidgariſchen (altkit'chertslavischen) Sprache*. 5-te Auflage, Weimar, 1910.
- I*. = *Language*. Journal of the Linguistic Society of America, Baltimore, 1925 ș.u.
- Lg. et litt. = *Langue et litterature*. Academie Roumaine. Bulletin de Ja Section litteraire, 4, Bucarest, 1940—1948.
- Liechtenhan ? Ed. Liechtenhan, *Sprachliche Bemerkungen zu Marcellus Empiricus*, Basel, 1917.
- Ling. balk. = *Linguistique balkanique*, I, Sofia, 1959 ș.u.
- lit. = literal.
- lit. = lituană.
- Lit. ar. = Matilda, Caragiu Marioțeanu, *Liturghier aromănesc*, București, 1962.
- Liv. Andr. Frag. = Livius Andronicus, fragmente din tragedii, în A. Ernout, *Recueil de textes latins archaïques*, Paris, 1916.
- loe. = localitate.
- loc. adv. = locuțiune adverbială.
- Lofstedt, Peregr. Aeth. = E. Lofstedt, *Philologischer Kommentar zur Peregrinatio Aetheriae*, Uppsala, 1936.
- Lofstedt, Syntactica = E. Lofstedt, *Syntactica*, I^r, II, Lund, 1932, 1933.
- log. = (dial.) logudorez.
- Lokotsch = Karl Lokotsch, *Etymologisches Wörterbuch der europdischen (germanischen, romanischen und slavischen) Wdrier orientalischen Ursprungs*, Heidelberg, 1927.
- lomb. = (dial.) lombard.
- Lombard, Pron. du roum. = Alf Lombard, *La prononciation du roumain*, Uppsala (extr. din *Uppsala Universitets Arsskrift*, 1936).
- Lombard, Vb. roum. = Alf Lombards *Le verbe roumain, etude morphologique*, I—II, Lund, 1954, 1955.
- Lowe = Karl Lowe, *Die Adjektivsuffixe im Dakrumdnischen*, WJb, XVII—XVIII, 1 ș.u.
- LR = *Limba română*, București, 1952 ș.u.
- luce. = dial. din Lucca.
- Lucre. = Lucrece, *De la nature*, texte etabli et traduit par A. Ernout, Paris, Les Belles Lettres, 1924.
- Lukinich-Găldi, Doc. hist. Valach. = *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia, usque ad annum 1400 p. Christum*, curante Emerico Lukinich et adiuvante Ladislao Găldi, ediderunt Antonius Fekete Nagy et Ladislau Makkai, Budapestini, 1941 (pagina și nr. de ordine al documentului).
- Lunt, OCS Gr. = H. G. Lunt, *Old Church Slavonic Grammar*, Haga, 1955.
- lyon. = (dial.) lyonez.
- maced. = macedonean(ă).
- magi. : dial. din Măglia (Apulia).
- mant. = (dial.) mantovan.
- m(asc). = masculin.
- Mayer, Illyr. = A. Mayer, *Die Sprache der alien Illyrier*, I, II, Wien, 1957, 1959.
- megl. : meglenoromân(ă).
- Meillet, Et. voc. v. sl. : A. Meillet, *Etudes sur Vetymologie et le vocabulaire du vieux slave*, Paris, 1902, 1905.
- Meillet-Ernout = A. Ernout et A. Meillet, *Dictionnaire etymologique de la langue latine*, quatrieme edition, revue, corrigee et augmentee d'un index, Paris, 1959.
- Meillet-Vaillant, Le sl. c. = A. Meillet, *Le slave commun*, seconde edition, revue et augmentee, avec le concours de A. Vaillant, Paris, 1934.
- Meillet-Vaitlant, Gr.s-cr. = A. Meillet et A. Vaillant, *Grammaire de la langue serbocroate*, Paris, 1924.
- Meillet-Vendrye = A. Meillet et J. Vendryes, *Traite de grammaire comparee des langues classiques*, Paris, 1924.
- mesap. = mesapic(ă).
- Meyer, Alb. Gr. : G. Meyer, *Kurzgefasste atbanesische Grammatik*, Leipzig, 1881.
- Meyer, EW = Gustav Meyer, *Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache*, Strassburg, 1891.
- Meyer, Neugr. St. = Gustav Meyer, *Neugriechische Studien*, Viena, 1894—1895.
- Meyer-Liibke, Einf. = W. Meyer-Liibke, *Einführung in das Studium der romanischen Sprachwissenschaft*, Heidelberg, 1920.
- Meyer-Liibke, Gr. = W. Meyer-Liibke, *Grammatik der romanischen Sprachen*, I—II, Leipzig, 1890-1902.
- Meyer-Liibke, Rum. u. rom. = W. Meyer-Liibke, *Rumanisch und romanisch*, București, 1902.
- V. și: REW
- M.H. = M. H., 30 de ani (în 1938), născută la București, tatăl aromân din Macedonia, mama din Grecia (Skopelos).
- Mihály = I. Mihály de Apșa, *Diplome maramureșene din secolul XIV și XV*, Maramureș-Sighet, 1900 (pagina).
- Mihăescu, Lat. prov. dun. = H. Mihăescu, *Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului Roman*, București, 1960 (citatele^trimit la paragrafe).
- Mihăilă, împr. v. sl. — G. Mihăilă, *împrumuturi vechi sud-slave în limba română*, București, 1960.
- Mihăilă, DLRV = G. Mihăilă, *Dicționar al limbii române vechi*, București, 1957.
- Mihăileanu = Șt. Mihăileanu, *Dicționar macedo-român*, București, 1901.
- Miklosich, Beitr. Vok. — Franz Miklosich, *Beiträge zur Lautlehre der rumunischen Mundarten*, I, II, III, *Conspnantismus*, I, II, *Lexikon*, Wien, 1881—1883.
- Miklosich, Lex. plsl. = Fr. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum, emeritum auctum*, Vindobonae, 1862—1865.
- Miklosich, Pers. = *Die Bildung der slavischen Personen- und Ortsnamen*, drei handlungen von Franz Miklosich, Heidelberg, Winter 1860 (Manulneudruck aus *Denkschriften* der Akad. d. Wissenschaften phil.-hist. Kl., Viena, 1860-1874).
- Miklosich, S. El. im. Rum. = Fr. Miklosich, *Die slavischen Elemente im Rumunischen*, Viena, 1861.
- Miklosich, Vergl. Gr. = Franz Miklosich, *Vergleichenă Grammatik der slavischen Sprachen*, Zweiter Bd. *Stammbildungslehre*, Viena, 1875.
- Miklosich, Wand. = Franz Miklosich, *Über die Wanderungen der Rumunen in dalmatischen] Alpen und den Karpathen*, Wien, 1879 (pagina 2-a, de E. Kaluzniackij, *Rumunisches im Kleinrussischen und Polnischen*), formează vol. XXX din *Denkschriften der phil.-hist. Klasse der Kais. Akademie der Wissenschaften*, p. 1—10.
- Miladinov = Ivan An* Miladinov, *Vollständiges bulgarisch-deutsches Wörterbuch*, Sofia, 1900.

- Mircev, Gr. bg. ez. = K. Mircev, *Isterice ska gramatika. na lălgarskija ezik*, ed. a 2-a, Sofija, 1958.
- ML = A. Rosetti, *Melanges de linguistique et de philologie*, Copenhague-București, 1947.
- Mladenov, Bălg. alb. = St. Mladenov, *Prinos Kăm izucavane na bălgarsko-albanskite ezikovi otnosenija*, Sofija, 1927.
- otnos.
- Mladenov, ERBE = St. Mladenov, *Etimologiceski i pravopisen reenk na bălkarškija knizoven ezik*. Sofija, 1941.
- Mladenov, Gesch. d. = Ștefan Mladenov, *Geschichte der bulgarischen Sfirache*, Berlin-Leipzig, 1929.
- bulg. Spr.
- MM — Molitvenicul Marțian (ed. N. Draganu, *Un fragment din cel mai vechi molitvenic românesc*, DR, II, 1922, p. 254—326; pagina revistei și folio manuscrisului, recto sau verso).
- m.m.ca pf. = mai-mult-ca-perfect.
- MO = *Melanges linguistiques* publicés à l'occasion du VIIIe Congrès International des linguistes à Oslo, du 5 au 9 aout 1957, Bucarest, 1957.
- Mohl, Introd. = F. George Mohl, *Introduction à la chronologie du latin vulgaire?* Paris, 1899.
- Mohrmann = Christine Mohrmann, *Die altchristliche Sendersprache in den Sermones des hi. Augustin*, I, Nijmegen, 1932.
- Morariu — Leca Morariu, *Morfologia verbului predicativ roman*, I, II, 1 și 2, Cernăuți, 1924—1928 (extr. din *Codrul Cosminului*, I, II și IV).
- MRIW = *Mitteilungen des rumänischen Instituts an der Universität Wien*; hgg. v. W. Meyer-Liibke, J. Heidelberg, 1914.
- ms. = manuscris.
- mss. = manuscrise.
- Mulom. Chiron. = Claudii Hermeri, *Mulomedicina Chircnis*. edidit E. Oder, Lipsiae, 1901.
- Mutafciev, Bulg. et Roum. = P. Mutafciev, *Bulgares et Roumains dans l'histoire des pays danubiens*, Sofia, 1932.
- n. = neutru.
- n. = nominativ.
- n. = nord.
- n. = notă.
- n. = nume.
- N. = Scrisoarea lui Neacșu din Cimpulung (Muscel, jud. Argeș), 1521 (ed. Bianu-Cartojan, *Album de paleografie românească*. București, 1926, pi. XV).
- Nandriș, Doc. rom. Athos = *Documente românești în limba slavă din mănăstirile muntelui Athos*, 1372—1658, publicate de Grigore Nandriș, București, 1937 (pagina).
- Nandriș, Lg. roum. corresp. = Octave Nandriș, *La langue roumaine dans la correspondance du XVIe siècle*, în *Ades et Colloques*, 1, *Les anciens textes roumains non litteraires, Colloque international...*, Strasbourg, Paris, 1963. p. 213-229.
- Nandriș, Phon. hist, ned. = Octave Nandriș, *Phonétique historique du roumain*, Paris, 1963. = nedefinit.
- Nemeth, Jassen = J. Nemeth, *Eine Worterliste der Jassen, der ungarländischen Alanen*, Berlin, 1959.
- Nestor, Don. = I. Nestor, *Les donnees archeologiques et le probleme de la formation du peuple roumain*, *Revue roumaine d'histoire*, III, 1954, p. 383-423.
- 'Neuphil. Mitteil. = *Neuphilologische Mitteilungen*, hgg. ven Neuphilologischen V. in Helsingfors, Helsingfors., 1899 ș.u.
- n. gr. = neogreacă.
- Nicolaescu, DSR = Șt. Nicolaescu, *Documente slavo-române cu privire la reșterea Țării Românești și Moldovei cu Ardealul în sec. XV și XVI*. București, 1905.
- Nikolaidi = KONZTANTINOY NIKOAAIAI, 'ExDuo^oyiKov ^IKOV KQVxoo&XaxiKfiQ ytabaoriQ, Athena, 1909.
- n.n. = nota noastră.
- Novakovic, Probi. sb. = Stojan Novakovic, *Les problemes serbes*, I—III, în *Archiv slav. Phil.* XXXIII, 438 ș.u.; IV-VI, ibid., XXXIV, 20.
- n. pr. = nume propriu.
- n. top. = nume topic.
- Oblak, Maced. St. = Vatroslav Obiak, *Macednische Studien*, Viena, 4896.
- Oicott = G.N; Oicott. *Studies in the word formation of the Latin in the Balkans*, Roma, 1898.
- Omagiu Bărbulescu = *Omagiu profesorului Ilie Bărbulescu la 25 ani de profesorat*, 1931.
- op. cit. — opus citatum — lucrarea citată. „
- os. — osetă.
- Ov. = P. Ovidius Naso, ex iterata R. Merkelii recognitione (M. Trist. Vol. II: *Metamorphoses, Li-psiae* 1909, Trist. = Vol. III: *Metamorphoses, Li-psiae*, Lipsiae, 1904).
- pad. = (dial.) padovan.
- Pa,naitescu, DTR = *Documentele Țării Românești*, publicate de P. P. Panaitescu, I, 1369-1490, București, 1938 (pagina și rîndul).
- Papahagi, Basme = Per. Papahagi. *Basme aromâne și glosar*. București, 1905.
- Papahagi, Diet. dial, arom. = Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân, general-lingvistic*, București, 1963; ed. a doua, 1974.
- Papahagi Maram. = T. Papahagi, *Graiul și folklorul Maramureșului*, București, 1902.
- Papahagi, Megl., I, II = Pericle N. Papahagi, *Megleno-Români*, Partea I, II, București, 1902.
- Papahagi, M-ții Apuseni = T. Papahagi, *Cercetări în Munții Apuseni*. Eucurești. 1925 (din GS, II).
- Papahagi, Ser. ar. s. XVIII = Per. Papahagi, *Scritori aromâni în secolul al XVIII-lea* (I. *Ucuta, Daniul*), București, 1909.
- Papiu, Tezaur = A. Papiu Uarian, *Tezaur de monumente isticice*, I, București, 1862 (pagina).
- parm. = (dial.) parrnigian.
- part. = participiu.
- Pascu, Rum. Elem. Balk. = George Pascu, *Rumänische Elemente in den Balkans*, Geneva, 1924.
- Pascu, Suf. = G. Pascu, *Sufixe românești*, București. 1916.
- Patsch, Agathys = C. Patsch. *Die Vbikerschaft Șer Agathysen* (Akad. d. W. Anzeiger 1905, nr. XI 1 a, p. 09 ș

Pârvan, Dacia	— Vasile Pârvan, <i>Dacia. Civilizațiile străvechi din regiunile carpalo-danubiene</i> , traducere de Radu Vulpe, București, 1937.
Pârvan, Getica	= Vasile Pârvan, <i>Getica, O protoistorie a Daciei</i> , București, 1926*
Pârvan, Nuime daco-scit	= Vasile Pârvan, <i>Considerații asupra unor nume de riuri daco-scitice</i> , București, 1923.
Pekmezi, Gr. alb. Spr.	— Pekmezi, <i>Grammatik der albanesischen Sprache</i> , Viena, 1908.
Peregr. Aeth.	= <i>Silviae vel potius Aetheriae peregrinatio ad loca sancta</i> , hgg. v. W. Heraeus, Heidelberg, 1921.
P(er)f.	= perfect.
pers.	= persoană.
Petkanov	= I. Petkanov, <i>Les elements romans dans les langues balkaniques, Actes du X Congres Internatiemal de linguistique et philologie romanes</i> , Strasbourg, 1962, Paris, 1965, p. 1159—1184.
Petronius	= Petrone, <i>Le Satiricon</i> , texte etabli et traduit par A. Ernout, Paris, Les Belles Lettres, 1922.
Petrovici, Cons, dure și moi	= Emil Petrovici, <i>Corelația de timbru a consoanelor dure și moi în limba română</i> , în SCL, 1950, I, p. 172 ș.u.
Petrovici, Infl. sl.	= E. Petrovici, <i>Influența slavă asupra sistemului fonemelor limbii române</i> , București, 1956.
pf. cp.	= perfect compus.
pf. sp.	= perfect simplu.
Philippide, 1st. lb. rom.	= A. Philippide, <i>Istoria limbii române, I: Principii de istoria limbii</i> , Iași, 1894.
Philippide, Orig. rom.	= A. Philippide, <i>Originea românilor</i> , I, II, Iași, 1923, 1927.
pis:	= (dial.) pisan.
pl.	= plural.
pl.	= planșe.
Plaut	= T. Macci Plauti <i>Comoediae</i> , ex. recens. G. Goetz et Fr. Schoell, Lipsiae, 1901—1906, 7 voi. (Amph. == Amphitruo; Asin. = Asinaria; Aul. == Aulularia; Bacch. = Bacchides; Cist. = Cistellaria; Cure. = Curculio; Epid. = Epidicus; Men. = Menaechmi; Merc. = Mercator; Mil. = Miles gloriosus; Most. = Mostellaria; Pe. = Persa; Pseud. = Pseudolus; R. = Rudens; Trin. = Trinummus).
Plin.; Ep.	= C. Plini Caecili Secundi <i>Epistularum libri novem</i> , ex. recens. Henrici Keilli, Lipsiae, 1870.
PO	= <i>Palia</i> ; Orăștie, 1592 (ed. M. Roques, <i>Palia d'Orăștie, 1581—1582</i>), I. Preface et Livre de la Genese, Paris, 1925; cartea, capitoul și versetul).
Popovic, GSKS	= Ivan Popovic, <i>Geschichte der serbokroatischen Sprache</i> , Wiesbaden, 1960.
Popovici, Istr.	= Iosif Popovici, <i>Dialectele române (Rumänische Dialekte)</i> . IX: <i>Dialectele române din Istria</i> , I—II, Halle a.d.S., 1914, 1909,
pol.	= polonă
port.	=*portughez(ă).
Porzig. Idg. Sprachgeb.	= Wv Porzig, <i>Die Gliederung des indogermanischen Sprachgebiets</i> , Heidelberg, 1954.

prep.	: prepoziție.
pr(ez).	= prezent.
Proceed. 8. Congr.	: <i>Proceedings of the Eighth International Congress of Linguistics</i> , Oslo, 1958.
pron.	pronume.
prov.	= provensal(ă).
ps.	= psalm.
pt.	= punctul cartografic (în ALR).
Puschlav	: dial. din Puschlav (Grisons).
Pușcariu, Contrib.	: S. Pușcariu, <i>Contribuții la gramatica istorică a limbii române</i> , I, București, 1911 (AAR, liter. XXXIII).
gr. ist. lb. rom.	= S. Pușcariu, <i>Etudes de linguistique roumaine</i> , Cluj-București, 1937.
Pușcariu, Et. de ling. roum.	= Sextil Pușcariu, <i>Studii istroromâne</i> , II, III, Eucurești, 1926, 1927.
Pușcariu, Istr.	= Sextil Pușcariu, <i>Limba română</i> , vol. I: <i>Privire generală</i> , București, 1940.
Pușcariu, LR	= Sextil Pușcariu, <i>Le role de la Transylvanie dans la formation de la langue roumaine</i> , București, 1938 (extr. din <i>Transylvanie</i>).
Pușcariu, Transylv.	
Quintilian	M. Fabii Quintiliani <i>Institutions oratoriae libri duodecim</i> , rec. Ed. Bonnell, 2 vol. Lipsiae, 1903, 1905.
	— rus(ă).
RE	— <i>Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft</i> , neue Bearbeitung unter Mitwirkung zahlreicher Fachgenossen, hgg. v. Georg Wissowa, Stuttgart, 1894 ș.u.
Rech. dipht.	= <i>Recherches sur les diphtongues roumaines</i> , publiee par A. Rose, Bucarest-Copenhague, 1959.
Recueil	= <i>Recueil d'etudes romanes</i> publiees à l'occasion du IX ^e Congrès International de linguistique romane à Lisbonne du 31 mars au 3 avril 1959. Bucarest, 1959.
reg.	= regiune.
regg.	= (graiul din provincia) Reggio (Italia).
Reichenkron, Vorrom. Bestandt.	= Giinther Reichenkron, <i>Vorromische Bestandteile des Rumänischen</i> , I-V; I: ASNS, 194. Bd., 1958, p. 273 ș.u.; II: Zs. sl. Phil., XXV, 1956, p. 163—175; III: <i>Romanistisches Jahrbuch</i> , Hamburg, 1958, p. 59—105; IV: <i>Etymologica. Walther Wartburg zum siebzigsten Geburtstag</i> , Tubingen (1958), p. 59—613; V: <i>Festschrift Johannes Friedrich</i> , Berlin, 1959, p. 365—
REIE	= <i>Revue des etudes indo-europeennes</i> . Bulletin trimestriel publie sous la direction de Vlad Bănățeanu, București, 1938 ș.u.
REL	= <i>Revue des etudes latines</i> , Paris, 1923, ș.u.
RESEE	= <i>Revue des etudes sud-est europeennes</i> , I, Bucarest, 1963 ș.u.
R. et. sl.	— <i>Revue des etudes slaves</i> , Paris, publiee par l'Institut d'Etudes Slaves, 1921 ș.u.
Rev. crit.-liter.	= <i>Revista critică-literară</i> , director Aron Densusianu, Iași, 1897.
Rev. Fund. Regale	= <i>Revista Fundațiilor Regale</i> , București, 1934—1947.
REW	= <i>Romanisches etymologisches Wörterbuch</i> , von Meyer-Liess, Heidelberg, 1935.

RF	<i>Revista filologică</i> , organ al Cercului de Studii Filologice de pe lingă Facultatea de Filozofie și Litere din Cernăuți, director Al. Procopoyici, I, II, Cernăuți, 1927—1929.	s.	=sîrbă.
RIAF	: <i>Revista pentru istorie, arheologie și filologie</i> , ed. de Gr. Tocilescu, București, 1882 ș.u.	s.	= substantiv.
Richter. Beitr. z. Gesch d. Rom.	= Elise Richter. <i>Beiträge zur Geschichte der Romanismen</i> , Halle, 1934.	s.	= sud.
RIEB	= <i>Revue internationale des etudes balkaniques</i> . Directeurs: P. Skok (Zagreb) — M. Budimir (Beograd), Beograd, 1934 ș.u.	S.	^ <i>Psaltirea Scheiană</i> (1482) (ed. I. Bianu, I, București, 1889 psalmul sau cîntarea și versetul).
RIR	<i>Revista istorică română</i> , București. 1931 ș.u. ».	Sadnik-Aitzetmuller, V.W.Sl. Spr.	= Linda Sadnik — Rudolf Aitzetmuller, <i>Vergleichendes Wörterbuch der slavischen Sprachen</i> , Wiesbaden, 1963 ș.u.
RL și RRL	= <i>Revue de linguistique</i> (și apoi: <i>Revue roumaine de linguistique</i>), București. 1956 ș.u.	saintong.	= dial. din Saintonge.
RLiR	<i>Revue de linguistique romane</i> , publică par la Societe de Linguistique Romane, Paris, 1925. ș.u.	Sandfeld, Ling. balk.	= Kr. Sandfeld, <i>Linguistique balkanique. Probi Smes et resultat</i> Paris, 1930.
RLV	: <i>Reallexikon der Vorgeschichte</i> , I—XV, unter Mitwirkung zahlreicher Fachgelehrten, hgg. v. Max Ebert. Berlin, 1924—1932.	Sarafidi sard.	= H. Sarafidi, <i>Dicționar român-grec</i> , Constanta, 1922.
Roceric-Vasiliu, Affricates	<i>The Phonemic Status of the Affricates in Common Rumanian</i> , în RRL, IX, 1964. p. 497-501.	Sava, Doc. Lăpușna	= <i>Documente privitoare la târgul și ținutul Lăpușnei</i> , publicat de Aurel V. Sava, București, 1937.
Rohlf, EWUG	: Gerhard Rohlfs, <i>Etymologisches Wörterbuch der Untertalienschen Gräzität</i> , Halle, 1930.	Sava, Doc. putn.	= <i>Documente putnene</i> , publicat de Aurel V. Sava, I, Vrancea (Odobești-Cîmpuri), Focșani. 1929; II, Vrancea, (Irești-Cîmpuri) Chișinău, 1931.
Rohlf, HGIS	: Gerhard Rohlfs, <i>Historische Grammatik der italienischen Sprache</i> . Bern. 3 vol. (1949. 1954).	sax.	= saxonă.
Rohlf, Lex. Differ.	= G. Rohlfs, <i>Die lexikalische Differenzierung der romanischen Sprachen. Versuch einer romanischen Sprachgeographie</i> , München, 1954.	sas.	= săsesc (dialectul german al sașilor din Transilvania).
Rohlf, Sard.	: G. Rohlfs, <i>Sprachliche Berührungen zwischen Sardinien und Suditalien</i> , în <i>Donum natalicium Carolo Jaberg</i> . Zurich-Leipzig. 1937.	Schuchardt. Vok.	= Hugo Schuchardt, <i>Der Vokalismus des Vulgärlateins</i> , I—II Leipzig. 1866-1868.
rom.	: română.	SCIV	= <i>Studii și cercetări de istorie veche</i> , Academia R.S.R., Institut de Istorie și Filozofie, București, 1950 ș.u.
romagn.	= (dial.) romagnol.	SCL	= <i>Studii și cercetări lingvistice</i> . București, 1950 ș.u.
Rom. Forsch.	= <i>Romanische Forschungen</i> , Frankfurt am Main, 1883 ș.u.	s.-cr.	= sîrbo-croată.
Rom. sl.	-- <i>Romanoslavica</i> . I, București, 1958 ș.u.	Scriban	= August Scriban, <i>Dicționarul limbii românești</i> , Iași, 1939.
Ronsch, It. u. Vulg.	= H. Ronsch, <i>Iiala und Vulgata</i> , Marburg, 1875.	scut.	= dialectul albanez din Scutari.
Rosetti, Cercet. Rom. Alb.	: Al. Rosetti, <i>Cercetări asupra graiului românilor din Albania</i> , București, 1930.	SD	= <i>Studii și documente</i> , publ. de N. Iorga (pagina și, eventual, de ordine al textului).
Rosetti, Etude	: A. Rosetti, <i>Etude sur le rhotacisme en roumain</i> . Parts, 1924.	Seelmann	= E. Seelmann, <i>Die Aussprache des Lateins...</i> , Heilbronn, 18...
Rosetti, Rech. V. și: ILR LB, ML, SL	= A. Rosetti, <i>Recherches sur la phnetique du roumain au XVP siecle</i> . Paris, 1926.	Seidel, El. sint. sl.	= Eugen Seidel, <i>Elemente sintactice slave în limba română</i> București, 1958.
Rosetti-Cazacu, 1st. lb. liter.	: Al. Rosetti și B. Cazacu, <i>Istoria limbii române literare</i> , vol. I, București, 1961.	Seliscev. Slav. nas.	= A. M. Seliscev, <i>Slavjanskoje naselenije v Albanij</i> , Sofia, 1931.
Rosetti-Cazacu-Onu, 1st. lb. liter.	: Al. Rosetti. B. Cazacu și L. Onu, <i>Istoria limbii române literare</i> , ed. a H-a. București, 1971.	Seliscev, Strarosl. jaz.	= A. M. Seliscev, <i>Staroslavijanskij jazyk</i> , I, Moskva, 1951.
R.P.	= R.P., născută la Eni-Mahle (Bulgaria), din părinți bulgari (tatăl diri Tulcea, mama din Stara Zagora), în 1913. Plecată în Bulgaria în 1916, unde și-a făcut studiile primare și liceale. Studentă în litere (în 1938).	s.f.	= substantiv feminin.
RS	: <i>Rocznik slawistyczny</i> , Krakow, 1908 ș.u.	sg-	= singular.
rtr.	: retoroman(ă).	SI	= <i>Surete și izvoade</i> , ed. G. Ghibănescu (pagina și, eventual, nr ordine al textului).
rus.	= rusă.	sic.	= sicilian(ă).
Russu, Lb. traco-dac.	= I. I. Russu, <i>Limba traco-dacilor</i> , București, 1959.	Simionescu, Ace. sl.	— Eufrosina Simionescu, <i>Accentul în cuvintele vechi slave din limba română</i> , Iași, 1913.
		Skok, Bulg. jez.	= P. Skok, <i>O bulgarskom jezika u sujetlosti balkanistike</i> , J slovenski Filolog, kn. XII, 1933, p. 73-146.
		Skok, Osnovi rom. linș r.	= Petar Skok, <i>Osnovi romanske lingvistike</i> , I—II, Zagreb,
		skr.	= sanskrită.
		sl.	= slavă.
		Sl.	— <i>Slavia</i> , Casopis pro slovansku filologii vydávaji O. Hyer Murko, Praga, 1922 ș.u.
		SL	= Al. Rosetti, <i>Studii lingvistice</i> , București, 1955.
		si. c.	= slavă comună.

Slatarski, Gesch. d. Bulg. slov.	= W.N. Slatarski, <i>Geschichte der Bulgaren</i> , I, Leipzig, 1918.	te.	turcă.
s.m.	= slovenă.	TCLC	<i>Travaux du Cerele Linguistique de Copenhagen</i> , 1944 ș.u.
SMFC	= substantiv masculin.	TCLP	<i>Travaux du Cerele Linguistique de Prague</i> , Praga, 1929 ș.u.
s.n.	= <i>Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română</i> , I, București, 1959 ș.u.	Tenora	Bohus Tenora, <i>Vber die hirschenslavische Vorlage des Codice V nețean</i> , în MRIW, I, 1914, p. 145 ș.u.
Somrner	= substantiv neutru.	Ten Phorm.	<i>Ausgewählte Kombdien des P. Terentius Afer...</i> erklärt von K Dziatzko, Erstes Bändchen: <i>Phormio</i> . Dritte veränderte Aufl. bearbeitet von Dr. Edmund Hauler, Leipzig, 1898.
sp.	- F. Somrner, <i>Handbuch der lateinischen Laut- und Formenlehre</i> , Heidelberg, 1914.	Terracini, Glottol.	B. Terracini, <i>Cerso di glottolgia</i> , 2 vol., Torino, 1954—1955.
sprslv.	= spaniol(ă).	Tiktin	H. Tiktin, <i>Rumänisch-deutsches Wörterbuch</i> . București, 1900—1925.
SRL, C.r.	- (dial.) suprasilvan (Grisons).	Tiktin, Gr. rom.	H. Tiktin, <i>Gramatica română</i> , I, II, Eucurești. 1891, 1900—1901 ed. II, 1895; ed. III, 1945.
St. neophil.	= <i>Societe Roumaine de Linguistique. Ccmptes rendus des Seeancesde la Societe</i> , 1, 1939, ș.u. în BL, VII, 1939 ș.u.	TILR	[Tratat de] <i>Istoria limbii române</i> , București (I, 1965; II, 1966).
Strabo	= <i>Studia neophilologica</i> . Uppsala, 1928 ș.u.	TM	<i>Texte mähâcene</i> (în CB, II, p. 1 ș.u.; pagina ediției și pagina manuscrisului).
Stefanelli	= <i>The Geography of Strabo</i> , with; an english translation by Horace Leonard Jones, London-New York, 1917—1932, 8 vol.	Tomaschek, Thr.	W. Tomaschek, <i>Die alten Thraker</i> , I—III, Viena, 1893—1898.
subj.	= T. V. Stefanelli, <i>Documente din vechiul ocol al Cimpulungului moldovenesc</i> , București, Academia Română, 1915.	top.	: topic.
s.v.	= subjonctiv.	tr.	tracă.
Svennung, Palladius	: sub voce.	tr.	: trecut.
	= J. Svennung, <i>Untersuchungen zu Palladius und zur lateinische Fach- und Volkssprache</i> , Uppsala, 1935.	Treml, ULR	= L. Treml, <i>Die ungarischen Lehnwdrter im Rumänischen</i> , în U. Jb., VIII, 1928, p. 25-51, și IX, 1929, p. 274-317.
Șăineanu, Infl. orient.	= Lazăr Șăineanu <i>Influența orientală asupra limbii și culturii române</i> , 3 vol., București, 1900.	Triandaphyllidis, Lehnw.	Man. A. Triandaphyllidis, <i>Die Lehnwdrter der mittelgriechischen Vulgärliteratur</i> , Strassburg, 1909.
Șăineanu, Semasiol.	= Lazăr Șăineanu, <i>încercare asupra semasiologiei limbii române</i> , București, 1887.	Țiplea	= Al. Țiplea. <i>Poezii populare din Maramureș</i> , AAR, liter., XXV, 1900.
Șișmarev, Lb. mold.	= V. F. Șișmarev <i>Limbile romanice din sud-estul Europei și limba națională a R. S. S. Moldovenești</i> . Chișinău, 1960.	u.	und.
Ștefănescu, El. rus.-rut.	= Margareta C. Ștefănescu, <i>Elementele rusești rutene din limba românească și vechimea lor</i> , Iași, 1925.	u.	: următor, următoare.
Ștefulescu, DSRG	= Al. Ștefulescu, <i>Documente slavo-române relative la Gerj (1405—1665)</i> , Tg.-Jiu, 1908.	ucr.	: ucraineană.
ș.u.	= și următoarele (în trimiterile la paginile, sau la anul, unei lucrări).	ung.	: ungara.
t.	= tom (volum).	Ung. Jb.	: <i>Ungarische Jahrbucher</i> , hgg. von j. v. Farkás Walter De Gruyter und Co., Berlin u. Leipzig, 1924 ș.u.
t.	= tosc(ă).	v.	= vechi.
T	= <i>Cartea de cintece</i> (psalmi), Oradea-Mare sau Cluj, 1570—1573 (ed. Sztripszky Hiador și Alexics Gyorgy, <i>Szegedi Gergely enekeskönyve XVI, századbeli román ferditásban...</i> , Budapesta, 1911; pagina ediției și versetul).	V.	= verso.
Tac., Ann.	= Corneliu Tacii <i>Libri qui supersunt</i> , quartern recgnovit C. Halm, Lipsiae, 1909 (Ann. = Annales).	V.	= vezi.
tag.	= dial, tagauric (al osetei).	V.	'= von.
Tagliavini, Alb. Dalm.	= Carlo Tagliavini, <i>L'albanese di Dalmazia. Contributi alia conoscenza del dialetto ghego di Bergamo Etizzo jteszo Zaia</i> , Firenze, 1937	V.	= <i>Psaltirea Voronețeană</i> (ed. C. Gălușcă, <i>Slavisch-rumanisehes terbruchstück</i> , Halle a.S., 1913, psalmul sau cîntarea și versetul).
Tagliavini, Lg. neol.	= Carlo Tagliavini, <i>Le origini delle lingue neolatine</i> , Bologna, 1959.	v(oc).	= vocativ.
Tamás, Phonol.	— L. Tamás, <i>Zur Phonologie des Lateinischen und des Balkanromanischen</i> , Budapest, 1937, în AECO III (paginația extrasului).	Vaillant, V. S.	= A. Vaillant, <i>Manuel de vieux slave</i> , Paris, 1948.
Tamás, Fogarasi	= Tamás Lajos, <i>Fogarasi Isivdn Káteja</i> , Kclczsvar, 1942.	vald.	— (dial.) valdez.
TB	= <i>Texte bogomilice</i> (în CB, II, p. 245 ș.u.; pagina ediției și pagina manuscrisului).	Varro, Ling. lat.	= M. Terenti Varronis, <i>De lingua latina libri</i> , emendavit... nardus Spengel; Leonardo patre mortuo edidit et recog filius Andreas Spengel, Berolini, 1885.
tar.	— (dial.) tarentin.	Varro, RR	= M. Terenti Varronis, <i>Rerum rusticarum libri tres</i> . ex. rec. H. Keilii, Lipsiae, 1884.
		Vasmer, Alt. Bevolk.	= M. Vasmer, <i>Die alien Bevdtherungsverhältnisse Russiands Lichte der Sprachforschung</i> , Berlin, 1941.
		Vasmer, Iran. iii Siidrusl.	= Max Vasmer, <i>Untersuchungen über die ältesten Wohnsitze der Slaven I: Die Iranier in Südrussland</i> , Leipzig, 1923.

- Vasmer, Sl. in. Gr. = Max Vasmer, *Die Slaven in Griechenland*, Berlin, 1941.
- Vasmer, St. z. alb. Wortf. — Max Vasmer, *Studien zur albanesischen Wortforschung*, Dorpat, 1931.
- Väänänen, Inscr. Pomp. = Veikko Väänänen, *Le latin vulgaire des inscriptions pompeïennes?* Berlin, 1959 (*Abhandlungen der deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin*, Kl. für Sprachen, Literatur u. Kunst Jhrg. 1958, nr. 3).
- vb. — verb.
- vegl. = (dial.) vegliot.
- veneț. = (dial.) Venetian.
- Verg., Georg. = P. Vergili Maronis, *Georgicon libri quatuor*, în P.V.M., *Opera*, iterum recognovit Otto Ribbeck, Lipsiae, 1907.
- veron. = (dial.) veronez.
- Virgilius, Gram. = Virgili Maronis Grammatici *Epitome*, ed. I Huemer, Lipsiae, 1886.
- Vitae patr. = Vitae patrum, in Migne, *Patrologia latina*, voi. 73 și 74, Paris, 1879.
- Vondrâk, Altkirchensl. Gr.² = W. Vondrâk, *Altkirchenslavische Grammatik*. Zweite Auflage, Berlin, 1912.
- Vondrâk, Vergi sl. Gr. = Wenzel Vondrâk, *Vergleichende slavische Grammatik*, Gottingen, 1924, 1928.
- Vopros. jaz. = *Voprosy jazykoznanija*, Moskva, 1952 ș.u.
- Vossler, Einf. Vulg. Lat. = Karl Vossler, *Einführung ins Vulgärlatein*, München (1954).
- Vox rom. = *Vox romanica. Annates Helvetici explorandis Unguis romanis destinați*, hgg. J. Jud und A. Steiger, Zürich und Leipzig-Paris, 1936 ș.u.
- v. sl. = veche slavă.
- Wackernagel, Vorles. iib. Syntax = Jakob Wackernagel, *Vorlesungen über Syntax mit besonderer Berücksichtigung von griechisch, lateinisch und deutsch*, I — II, Basel, 1928.
- v. Wartburg, Ausglied. — W. von Wartburg, *Die Ausgliederung der romanischen Sprachräume*, Bern, A. Francke, 1950.
- v. Wartburg, Fragment. = W. von Wartburg, *La fragmentacion linguistica de la Rumania*, Madrid, 1952.
- Wądkiewicz = Stanislaus Wedkiewicz, *Zur Charakteristik der rumänischen Lehnwörter im Westslavischen*, in *MRIW*, 1914, p. 262—291.
- Weigand, Alb. Gr. = Gustav Weigand, *Albanesische Grammatik im sudgegischen Dialekt (Durazzo, Elbassan, Tirana)*, Leipzig, 1913.
- Weigand, Ar. = Gustav Weigand, *Die Aromunen*. I, II, Leipzig, 1895, 1894.
- Weigand, Bg. Gr. = G. Weigand, *Bulgarische Grammatik*, Leipzig, 1917.
- Weigand, Olympo-Wal. = G. Weigand, *Die Sprache der Olympo-Walachen*, Leipzig, 1888.
- Weinreich = Uriel Weinreich, *Languages in Contact*, New York, 1953.
- Whatmough — *The prae-italic dialects of Italy*, Volume II... edited... by Joshua Whatmough, Londra, 1933.
- Wijk, Gesch. d. altkirchensl. Spr. = Nicolas van Wijk, *Geschichte der altkirchenslavischen Sprache*, Berlin und Leipzig, 1931.
- WJb = *fahresbericht des Instituts für Rumänische Sprache*, hgg. v. G. Weigand, Leipzig, 1894-1921.
- Xhuvani, St. = Al. Xhuvani, *Studime gjuhesore*, Tirana, 1956.
- Zgusta = Ladislav Zgusta, *Die Personennamen griechischer Städte nordlichen Schwarzmeerküste*, Praga, 1955.
- Zimmermann-Werner, Urkundenb. = *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in ^enlurg* von Franz Zimmermann und Carl Werner, I, 1191-13 Hirmannstadt, 1892.
- ZONF = *Zeitschrift für Ortsnamenforschung*. hgg. v. Jos. bchne Miinchen-Berlin, 1925 ș.u.
- zool. = zoologie.
- ZRPh. = *Zeitschrift für romanische Philologie*, hgg. v. Gustav Grob Halle. Niemeyer, 1877 ș.u.
- Zs. i. Balk. = *Zeitschrift für Balkanologie*, I, Wiesbaden, 1964 ș.u.
- Zs. sl. Phil. = *Zeitschrift für slavische Philologie*, hgg. v. Max Vasmer, Leipzig, 1925 ș.u.

INDICAȚII BIBLIOGRAFICE

i

LIMBA LATINA

LATINA

Pentru lucrările apărute începînd din anul 1914, există, în afară de bibliografiile critice publicate în revistele de specialitate ca *Glotta*, Gottingen, Vandenhoeck u. Ruprecht (vol. 36, apărut în 1957, cu bibliografia critică a anilor 1.940—1953), *Indogermanisches Jahrbuch*, Berlin, W. de Gruyter, 1955 (vol. XXX, cu bibliografia anilor 1947—1948, p. 217-250: „latino”, de Giulia Mazzuoli-Porru, apărut în 1955) etc., excelenta bibliografie generală publicată sub direcția lui J. MAROUZEAU: *Dix années de bibliographie classique. Bibliographie critique et analytique de Vantiquité greco-latine pour la période 1914—1924*, Paris, Les Belles Lettres, 1927 (partea D) și 1928 (partea a H-a), continuată anual: *Vannee philologique. Bibliographie critique et analytique de Vantiquité greco-latine*, I (1927). *Bibliographie des années 1924—1926*, Paris, Les Belles Lettres, 1928; II: *Bibliographie de Vannee 1927 et complément des années antérieures*, Id. 1928 ș.u., și Jean Cousin, *Bibliographie de la langue latine*, 1880—1948, Paris, Les Belles Lettres, 1951. O bibliografie critică, dar sumară, se publică anual în *Centre de la recherche scientifique. Bulletin signalétique*; v. vol. XII, Paris, 1958, p. 210-211 (vol. XIX, 1965). Vezi și bibliografia generală enumerativă: *Bibliographie linguistique de Vannee 1963 et complément des années précédentes*, 1964, Spectrum, Utrecht-Anvers, publicată începînd cu anul 1939. De asemenea, *Publications of the Modern Language Association of America* (vol. LXXX, 1965).

FRANZ ALTHEIM, *Geschichte der lateinischen Sprache*, Frankfurt am Main, 1951 (lucrare personală, plină de sugestii).

H. BECKBY, *Entwicklung der lateinischen Sprache*, I: *Text*. II: *Kommentar*, Bielefeld u. Leipzig, Velhagen & Klasing, 1931 (manual școlar).

E. BERGER, *Stylistique latine* remaniee par Max Bonnet et F. Gache, quatrième ed. revue et augmentée, Paris, Klincksieck, 1928 (pentru latina clasică).

ERNST BICKEL, *Lehrbuch der Geschichte der römischen Literatur*, Winter, 1937 (lucrare fundamentală).

KARL BRUGMANN, *Verschiedenheiten der Satzgestaltung nach Massgabe der seelischen-Grundfunktionen in den indogermanischen Sprachen*, Leipzig, Teubner, 1918 (*Ber. über die Verhandlungen der Sachs. Gesellsch. d. Wissenschaften zu Leipzig*, phil.-hist. Kl., 70. Bd., 1918, 6. Heft; privire de ansamblu; principii generale).

Inscriptiones Latinae selectae, editit H. DESSAU, Berolini, Weidmann, 1892—1916. 5 voi. (colecție excelentă și comodă, cu indice complet).

GIACOMO DEVOTO. *Storia della lingua di Roma*, Bologna, Licinio Cappelli, [1940] (Istituto di Studi Romani. *Storia di Roma*, vol. XXIII; excelentă, bogată și perfect informată istorie a limbii latine, din cele mai vechi timpuri și pînă în secolul al IX-lea; cu indicații bibliografice).

Vulgärlateinische Inschriften, hg. v. Dr. ERNST DIEHL, Bonn, Marcus u. Weber, 1910 (lucrare astăzi clasică; inscripțiile sînt grupate după particularitățile lor gramaticale; mai mulți indici, la sfîrșitul lucrării, permit consultarea ei comodă).

Latéinische altchristliche Inschriften, mit einem Anhang judischer Inschriften, ausgew. u. erklárt von Dr. E. DIEHL, 2. Aufl., Bonn, Marcus u. Weber, 1913 (aceleași calități c. colecția de inscripții latine vulgare îngrijită de autor).

W. D. ELCOCK, *The Romance Languages*, London, Faber & Faber, 1960 (p. 481—informații sărace despre romana balcanică).

A. ERNOUT, *Morphologie historique du latin*, nouveau tirage, corrige et mis á jour, Paris, Klincksieck, 1935 (clar, precis și bine informat).

Recueil de textes latins archaïques, par A. ERNOUT, Paris, Klincksieck, 1916 (mare excelent, cu comentarii, note și un indice al cuvintelor).

A. ERNOUT et A. MEILLET, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, quatrième édition revue, corrigée et augmentée d'un index, Paris, C. Klincksieck, 1959 (lucrare fundamentală, în care cea mai prudentă știință etimologică este aliată unei cunoștințe profunde a izvoarelor).

C. H. GRANDGENT, *An Introduction to Vulgar Latin*, Easton, D. C. Heath & Co., 1914 (*InWoduzione alio studio del latino volgare*, traduzione dairinglese..., Milano, Hoepli, 1914 (informație utilă).

J. B. HOFMANN, *Latéinische Umgangssprache*, Heidelberg, Winter, 1935 (cartea unui cunoscător profund al materiei); *Nachträge zur ersten Auflage*, Heidelberg, Winter, 1936.

M. JEANNERET, *La langue des tablettes d'exécution latines*, Paris-Neuchâtel, Attiret Fr., 1918 (expunere gramaticală).

E. KIECKERS, *Historische lateinische Grammatik*, I: *Lautlehre*; II: *Por meniehre*, München, Max Hueber, 1930, 1931 (manual concis și bine informat, în care se înfățișează întreaga evoluție a limbii, de la indo-europeana comună și pînă astăzi).

W. KROLL, *Latéinische Philologie*, Gotha, Andreas Perthes, 1919 (expunere concisă a bibliografie critică; un ghid excelent).

W. KROLL, *Die wissenschaftliche Syntax im lateinischen Unterricht*, Berlin, Weidmann, 1925 (iereri interesante).

CH. LAMBERT, *La grammaire latine selon les grammairiens latins du IVe et du Ve siècle*, Dijon-Paris, 1908 (*Revue bourguignonne*, t. XVIII, nos 1-2; expunere utilă, cu trimiteri la operele gramaticilor).

PAUL LEJAY, *Histoire de la littérature latine. Des origines à Plátite*, publ. par L. Pichon, Paris, Boivin & C-ie, f.d. (scrisă de un lingvist; sugestii utile asupra limbii primelor monumente literare).

EINAR LOFSTEDT, *Syntactica. Studien und Beiträge zur historischen Syntax des Lateinischen*, I: *Über einige Grundfragen der lateinischen Nominalsyntax*; II: *Syntaktisch-stilistische Gesichtspunkte und Probleme*, Lund, 1932, 1933 (lucrare fundamentală).

EINAR LOFSTEDT, *Philologischer Kommentar zur Peregrinatio Aetheriae. Untersuchungen zur Geschichte der lateinischen Sprache*, Uppsala, 1936 (lucrare importantă pe lângă latina vulgară, datorată unui cunoscător profund al materiei).

EINAR LOFSTEDT, *Coniectania*, I, Stockholm, 1950.

E. LOFSTEDT, *Late Latin*, Oslo, 1959 (lucrare fundamentală).

H. LÖTTKE, *Die strukturelle Entwicklung des romanischen Vokalismus*, Bonn, 1956 (lucrare punere utilizînd datele fonologiei; v. recenziea lui R. A. Hall Jr., în *Lg.*, 34, 1958, p. 420-421).

J. MAROUZEAU, *Tráite de stylistique appliquée au latin*, Paris, Les Belles Lettres, 1959 (lucrare de ansamblu datorată unui specialist).

A. MEILLET, *Esquisse d'une histoire de la langue latine*, Paris, Hachette, 1928 (sinopsis originală datorată unui mare lingvist).

A. MEILLET et J. VENDRYES, *Tráite de grammaire comparée des langues classiques*, Paris, Pajds, Champion, 1924 (lucrare fundamentală).

W. MEYER-LITZKE, *Die lateinische Sprache in den romanischen Ländern* (in Grobers

H. MIHĂESCU, *Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului Roman*, București, Ed. Academiei R.P.R., 1960 (material bogat, extras din aproximativ 31000 de inscripții și alte izvoare scrise).

H. F. MILLER and PAULINE TAYLOR, *A Chrestomathy of Vulgar Latin*, New York, Heath and Comp., 1932 (sugestii utile).

B. NADEL, *Les inscriptions des regions septentrionales de la Met Noire et le latin vulgaire*, în *Kwartalnik neofilologiczny*, VII, 1960, p. 217—223 (scurtă schiță, care conchide asupra omogenității latinei vulgare în Imperiul Roman, în sec. III—V e.n.).

M. NIEDERMANN, *Precis de phonetique historique du latin*, nouvelle ed. revue et augmentee, Paris, Klincksieck, 1931 (manual datorat unui latinist cu renume; idei personale).

Lateinische Laut-und Formenlehre. von Mănu Leumann; *Lateinische Syntax und Stilistik*, von J. B. Hofmann, neubearbeitet von Anton Szantyr, mit dem allgemeinen Teil der *Lateinisch Grammatik*, I și II, München, C. H. Beck, 1963, 1965 (lucrare fundamentală; un instrument de studiu indispensabil; reeditarea, într-o redacție nouă, a tratatului lui Stolz-Schmalz. Fonetica și morfologia, datorate lui Fr. Stolz, sint redactate de Mănu Leumann, iar sintaxa și stilistica, redactate de J. B. Hofmann sint infățișate într-o nouă redactare de Anton Szantyr. Introducerea, cuprinzând noțiuni generale, o scurtă privire asupra limbii latine și a gramaticii ei, a fost redactată de Mănu Leumann și J. B. Hofmann. și revizuită de Anton Szantyr).

L. R. PALMER, *The Latin Language*, London, Faber and Faber, 1955 (sinteză cu idei personale și sugestii prețioase; v. recenzia lui E. Pulgram, *Lg.*, 30, 1954, p. 491—503).

L. PERRET, *Les inscriptions romaines.*, *Bibliographie pratique*, Paris, Klincksieck, 1924 (un ghid util).

ANDRE PIGANIOL, *Histoire de Rome*, Paris, Presses Universitaires de France, 1939 (expunere succintă, la curent cu ultimele cercetări; bogate indicații bibliografice în toate domeniile; un manual excelent).

W. E. PLATER and H. Y. WHITE, *A Grammar of the Vulgate*, Oxford, 1926 (manual clar și bine ordonat).

Q. REBLING, *Versuch einer Charakteristik der romischen Umgangssprache*, zweiter, mit emigen Veränderungen versehener Abdruck, Kiel, Lipsius & Tischer, 1883 (sugestii interesante).

Lateinische Sacralinschriften ausgewählt von FR. RICHTER, Bonn, Marcus u. Weber, 1911 (colecție utilă și bine prezentată).

O. RIEMANN, *Syntaxe latine d'apres les firincipes de la grammaire historique*. septieme ed. revue par A. Ernout, Paris, Klincksieck, 1932 (o bună orientare în sintaxa latinei clasice),

Sermo vulgaris latinus; Viilgärlateinisches Lesebuch, zusammengestellt von GERHARD ROHLFS, Tübingen, Max Niemeyer, 1956 (texte bine alese și explicații prețioase).

JOH. SAFER, *Zur Problematik des Vulgärlateins. Ergebnisse und Anregungen*, Wien, 1963 (expunere judicioasă).

HELMUT SCHMECK, *Aufgaben und Methoden der modernen vulgärlateinischen Forschung*, Heidelberg, C. Winter, 1955 (privire de ansamblu, cu vederi originale și sugestii prețioase).

JOS. SCHRIJNEN, *Characteristik des altchristlichen Latein*, Nijmegen, Dekker & van de Vegt en J. W. von Leeuwen, 1932 (expunere interesantă).

HUGO SCHUCHARDT, *Der Vokalismus des Vulgärlateins*, 3 vol. Leipzig, B. G. Teubner, 1866—1868 (lucrare fundamentală).

EMIL SEELMANN, *Die Aussprache des Luteins nach physiologisch-historischen Grundsätzen*, Heilbronn, Gebr. Henninger, 1885 (lucrare fundamentală).

Vulgärlateinisches Übungsbuch, hgg. v. Dr. FRIEDRICH SLOTTY, Bonn, Marcus u. Weber, 1918 (elementar).

FERD. SOMMER, *Handbuch der lateinischen Laut- und Formenlehre*, 2-te und 3-te Auflage; *Kritische Erläuterungen zur lateinischen Laut- und Formenlehre*, Heidelberg, C. Winter, 1914 (manual de informație și referințe; lucrare fundamentală).

FERD. SOMMER, *Vergleichende Syntax der Schulsprachen (deüsch, englisch, französisch, griechisch, lateinisch)*, mü besenderer Berichtsichtigung des Deutschen, 2-te Aufl., Leipzig u. Berlin, B. G. Teubner, 1925 (materie bogată, dar de o prezentare rebarbativă pentru începători).

SORIN STAȚI, *Limba latină în inscripțiile din Dacia și Scythia Minor.*, București, 1961 (mărturia inscripțiilor este interpretată după criteriile lingvistice).

K. STRECKER, *Einführung in äas Mittellatein*, 2-te erweiterte Aufl., Berlin, Weidmann, 1929.

E. STURTEVANT, *The Pronunciation of Greek and Latin*, Grncingen, 1968 (tună informație).

THESAURUS LINGUAE LATINAE, editus auctoritate et consilio Academiarum quinqe germanicarum Berolinensis, Gottingensis, Lipsiensis, Monacensis, Vindobonensis Lipsiae, in aedibus B. G. Teubneri, 1900 ș.u. (I: *a-Amyzen*, 1900; II: *an-Byzeres*, 1900—1906; III: *c-comus*, 1906-1912; IV: *con-cyulus*, 1906-1909; V, I: *d-dyticos*. 1910-1924; V, 2: *e-exhorresco*, 1931-1939; VI, 1: *f-gloria*, 1913-1931; VI, 2: *gleria-gytus*, 1933-1934; VI, 3: *h-haruspex*, 1936; *hic-homicidum*, 1938; VII, I: *i-insipiens*; VII, 2: *intestabilis-is*; VIII, 4: *matrimonium-membrum*; VIII, 6: *mercior-militia*; VIII, 7: *miliia-misereo (r)*; VIII, 8: *misereo (r) modus*; VIII, 9: *modus-nostru*; lucrare fundâmentală). Pentru trimiterile bibliografice și abrevieri există un volum separat: *Index librorum scriptorum inscripticum, ex quibus exempla adferuntur*, Lipsiae, 1904; *Supplementum*, Lipsiae, 1958. Numele proprii sint publicate aparte într-un ONOMASTICON, din care.au apărut vol. II: C, 1907—1913; vol. III, fasc. I—II: *D-Donusa*, 1918-1923.

THESAURUS LINGUAE LATINAE EPIGRAPHICAE. A *Dictionary of the Latin Inscriptions*, by George N. Oicott, Rome, Loescher, 1904—1912, Vol. I: *Aser-astu*: vol. II, fasc. 1—4: *Asturica-avillinlanus*, New York, Columbia University Press, 1935—1936, cu subtitlul schimbat: *The Oicott Dictionary of the Latin Inscriptions*, by Leslie F. Smith and John H. Mc. Lean and Clinton W. Keyes (lucrare indispensabilă și de un mare interes).

ALFONSO TRAINA, *L'alfabeto e la pronunzia del latino**, Bologna, 1967 (bună expunere).

KARL VOSSLER, *Einführung ins Vulgärlatein*, hgg. u. bearbeitet v. HELMUT SCHMECK, Miinchen, Max Hueber (1954; materia cursului universitar ținut la Miinchen de autor, începînd cu anul 1924, revizuit și ținut la curent de editor; lucrare plină de sugestii cu scăderile inerente metodei idealiste; v. recenzia lui R. A. Hall Jr., în *Lg.* 32, 1956, p. 511—518).

VEIKKO VÄÄNÄNEN, *Introduction au latin vulgaire*, Paris, C. Klincksieck, 1963 (lucrare fundamentală).

ALOIS WALDE, *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, 3, neubearbeitete Auflage von J. B. HOFMANN, Band I—II. Heidelberg, Carl Winter, 1938—1954 (lucrare fundamentală cu indicarea întregii bibliografii).

HENRY WEIL, *De Vordre des mots dans les langues anciennes comparees aux langues modernes. Question de grammaire generale*, 3* ed., Paris, Vieweg, 1879 (lucrare fundamentală).

LIMBILE ROMANICE

în afară de bibliografia generală, publicată ca supliment anual la *Zeitschrift für romanische Philologie* (Halle, Max Niemeyer și apoi Tübingen: ultimele caiete, apărute în 1955) conțin bibliografia pe anii 1940-1950; v. și adaosurile lui O. Klapp în aceeași revistă, 73: 1957, p. 460—469), sint utile de consultat cronicile retrospective publicate în *Revue de linguistique romane*, Paris, Champion, 1925 ș.u. și apoi, I.A.C. Lyon-Paris. Se vor consulta și notițele bibliografice consacrate fiecărei limbi romanice în parte, publicate în *Archiv für das Studium der neueren Sprachen*, begründet von Ludwig Herrig, hgg. von W. Horn u. G. Rohlf, Braunschweig, acum și de Fr. Maurer și H. Lausberg (voi. 195, 1958 ș.u.).

MATTEO BARTOLI, *Introduzione alia neolinguistica: principi, scopi, metodi*, Geneva, Leo S. Olschki, 1925 (expunere personală; teoria „arilor” de repartitie a cuvintelor în Romania-v. și expunerea pe scurt din *Breviaro di neolinguistica*, Modena, 1925, parte II: *Criteri tecnici*, di MATTEO G. BARTOLI).

V. A. BOGORODITZKI, *Vvedeniye v izuceniye sovremennih romanskikh i germanskikh jazykov (Introducere în limbile romanice și germanice contemporane)*. Moscova, 1953 (bună informație).

ED/BOURCIEZ, *Elements de linguistique romane*, 4^a ed. revisee par Tauteur et par les soins de Jean Bourciez, Paris, Klincksieck, 1946 (clar, corect și bine informat); v. recenzia critică a lui V. F. Șismarev, în *Vopros. jaz.*, 1954, nr. 1, p. 157—162, a traducerii în limba rusă, Moscova, 1952.

KARL R. v. ETTMAYER, *Vademecum für Studierende der romanischen Philologie*, Heidelberg, C. Winter, 1919 (indicații utile privind dezvoltarea latinei în Romania occidentală).

LADISLAU GÁLDI, *Le románisme transdanubien*, Roma, 1937, (Bibi. del' Accademia d'Ungheria di Roma... 3; lucrare consacrată elementului romanizat din Pannonia).

P. E. GUARNERIO, *Fonologia romanza*, Milano, Hoepli, 1918 (informația românească, deseori greșită).

GUSTAVE GUILLAUME, *Le problme de Varticle et sa solution dans la langue fratogaise*, Paris, Hachette, 1919 (vederi originale; lucrare importantă pentru teoria generală).

ROBERT A. HALL JR., *The Reconstruction of Proto-Romance*, în *Lg.*, 26, 1950, p. 6—27 (expunere interesantă, cu vederi personale).

IORGU IORDAN, *Introducere în studiul limbilor romanice. Evoluția și starea actuala a hmbilor romanice*, Iași, Inst. de Filologie Română, 1932 (expunere clară și bine informată; autorul insistă asupra inovațiilor aduse de geografia lingvistică, în studiul limbilor romanice, și asupra aportului metodelor noi); *An Introduction to Romance Linguistics, its Schools and Scholars*, revised, translated and in parts recast by John Orr, London, Methuen & Co., 1937 (traducere an limba engleză a lucrării precedente, revăzută, adăugită și pus ăla curent); *Linguistica romanică. Evoluție. Curente. Metode*, Ed* Academiei R.P.R., București, 1962 (ediția nouă a lucrării apărute n 1932); *Einführung in die Geschichte und Methoden der romanischen Sprachwissenschaft*, ins Deutsche ubertragen, ergänzt und teillweise neubearbeitet von Werner Banner, Akaderaie Verlag, Berlin, 1962 (traducere în limba germană a ediției din 1962).

ALWYN KUHN, *Romanische Philologie*, Erster Teii. *Die romanischen Sprachen*, Bern, A. Francke, 1951 (expunere utilă și bine informată a stadiului actual al cercetării limbilor romanice, cu bogate indicații bibliografice și amănunte privind fiecare limbă romanică în parte),

H. LAUSBERG, *Romanische Sprachwissenschaft*, Berlin, W. de Gruyter, 1956, 2 voi. Sammlung G5schen, Bi. 128—128 a. și 250; introducere, vocalism și consonantism; bună informație).

W. MEYER-LTBKE, *Grammatik der romanischen Sprachen*, 4 vol. Leipzig, O. R. Reisland, 1890—1902 (I: *Romanische Lautlehre*; II: *Romanische Formenlehre*; III: *Romanische Syntax*, IV: *Register zur romanischen Grammatik*. Lucrare fundamentală. *Fonetica* e astăzi învechită. Autorul a publicat fragmente din capitolele ce ar fi constituit ediția revăzută a acestui volum, în *ZRPh.* sub titlul *Beiträge zur romanischen Laut-und Formenlehre*, și anume următoarele volume: XXXIX, 257 ș.u. {-gr-}, XL, 62 ș.u. {au ace}, XLI, 555 ș.u. {-n-}, XLV, 641 ș.u. {ct}, LV, 293 ș.u. {Die Entwicklung der Vortonvokale} și, în broșură separată: *Die Schicksale des lateinischen A im Romanischen*, Leipzig, 1934. De asemenea, în *Festgabe für Adolfo Mussafia*, Halle, 1905, p. 313 ș.u. (tratamentul lui c + e, i) și în *Vox Romanica*, I, p. 1 ș.u. asupra soartei lat. {fr\ e, i} și j în limbile romanice. (în volumul consacrat *sintaxei* se pun sub aceeași etichetă construcțiile care aparțin latinei și acelea care aparțin dezvoltării proprii a fiecărei limbi).

W. MEYER-LDBKE, *Einführung in das Studium der romanischen Sprachwissenschaft*, 3-te neubearbeitete Auflage, Heidelberg, Winter, 1920 (lucrare datorată unui cunosător profund al materiei; titlul nu corespunde cuprinsului; cartea nu poate fi întrebuintată c folos decit de cine are cunoștințe temeinice în materie).

W. MEYER-LUBKE, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, 3-te vollständig neu bearbeitete Auflage, Heidelberg, C. Winter, 1935 (lucrare monumentală; pentru partea roma nească, vezi observațiile și corecțiunile lui A. Graur, în *Bulletin linguistique*, V, p. 80 ș.u.

ELISE RICHTER, *Zur Entwicklung der romanischen Wortstellung aus der lateinischen Halle, Max Niemeyer, 1903.*

ELISE RICHTER, *Grundlinien der Wortstellungslehre*, Halle, Niemeyer, 1919 {Scnderal druck aus *ZRPh.*, Bd. XL).

ELISERICHTER, *Beiträge zur Geschichte der Romanismen. I: Chronologische Phonetik des Franzosischen bis zum Ende des 8. Jahrhunderts*, Halle, Niemeyer, 1934 (Beihefte zur *ZRPh* Heft 82), (lucrare scrisă, în baza unei documentații bogate și precise, de o foneticiană c renume).

GERHARD ROHLFS, *Romanische Philologie*, Erster Teii: *Allgemeine Romanistik Franzosische und provenzalische Philologie*, Heidelberg, C. Winter, 1950 (expunere succintă și bine documentată).

PAOLO SAVJ-LOPEZ, *Le origini neolatine*, a cura del Prof. P. E. Guarnerio, Milano Hoepli, 1920 (elementar).

PETAR SKOK, *Osnovi romanske lingvistike*, I, II, III, Zagreb, 1940 (tratat datorat unui cunoscător profund al materiei).

PETAR SKOK, *Pojave vulgarno-latinskoga jezika na natpisima rimske provincije Dalmacie*, izdala Jugoslavenska Akademija Znanostii Umjetnosti, Zagreb, 1915 (*Djela fugalove veske Akademije Znanosti Umjetnosti*, kn. XXV, lucrare importantă consacrată latinei vulgare așa cum e înfățișată în inscripțiile descoperite în Dalmația și datorată unuia dintre cei mai buni cunoscători al latinității balcanice. Cu același titlu, o broșură de 32 pag. extr. din *Storinar*, a. 1922).

CARLOTAGLIAVINI, *Le origini delle lingue neolatine*, Bologna, R. Patron, 1959 (informație bogată și amănunțită).

BENVENUTOTERRACINI, *Corso di glottologia. I. Le origini romanze; 1. Introduzion agii studi stilistici*, Torino, Gheroni, 1954; *Glottologia 1. Le origini romanze (II), 2. Introduzion alia stilistica*, Torino, Gheroni, 1955 (bună informație).

B. E. VIDOS, *Manuale de linguistica romanza*, Firenze, Leo S. Olschki, 1959 (bună informație).

WALTHER von WARTBURG, *Die Entstehung der romanischen Volker*, Halle, Max Niemeyer, 1939 (partea consacrată țărilor dunărene este foarte redusă; p. 156—161).

WALTHER von WARTBURG, *Die Ausgliederung der romanischen Sprachräume*, Berlin A. Francke, 1950.

WALTHER von WARTBURG, *La fragmentación linguistica de la Romania*, Madrid E.I. Gredos, 1952 (traducere adăugită a ediției precitate în limba germană).

AD. ZAUNER, *Romanische Sprachwissenschaft*, I. Teii: *Lautlehre und Wortlehre*, I; II. Teii: *Wortlehre II und Syntax*, vierte, verbesserte Auflage, Berlin u. Leipzig, W. de Gruyter, 1921—1926 (expunere nu suficient de clară; informația românească cu multe erori; plan didactic cutabil).

ROMÂNA

Revista *Dacoromania*, Cluj, 1921—1948 a publicat o prețioasă «revistă» a publicațiilor periodice românești și străine, continuată, începând cu vol. VI (1931) prin «*bibliografia periodicele*», devenită «*bibliografia publicațiilor*», cu începere din vol. VII; {vol. XI, apărut în 1948, cuprinde bibliografia pe anii 1942—1944}. Notele «pe marginea cărților» ale lui Sextii PUȘCARIU, publicate în DR, începând cu vol. IV, partea a 2-a (1927), sînt de asemenea util de consultat. Revista LR publică o bibliografie anuală, începând cu anul 1959.

F. B. AGARD, *Structural Sketch of Rumanian*, în *Supplement Language Monograph*, No. 26, Lg., 34, Baltimore, 1958.

J. A. CANDREA, *Cours complet de grammaire roumaine*, Bucarest, Cartea Românească [1900], (excelent, clar și bine ordonat).

J. A. CANDREA-HECHT, *Les elements latins de la langue roumaine. Le consonantisme*, Paris, Bouillon, 1902.

I. A. CANDREA și Ș. V. DENSUSIANU, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine, (A-Putea)*, București, Socec, 1907—1914, 4 fasc. (excelent, dar, din nefericire, rămas neterminat).

O. V. DENSUSIANU, *Histoire de la langue roumaine*, I: *Les origines*, Paris, Leroux, 1901 (lucrare fundamentală). Vezi și ediția în limba română, îngrijită de prof. J. Byck, București, Editura Științifică, 1962, și *Opere II*, București, Minerva, 1975.

Dicționarul limbii române, publicat de Academia Română, București, 1904—1944 (hicrare fundamentală; referințele privitoare la înțelesurile cuvintelor se dau cu începere de la cele mai vechi texte; etimologia fiecărui termen este discutată. Au apărut pînă în prezent literele A, B, C, F, G, H, I, î și J, L, pînă la cuvîntul *lojnită*, București). Cu începere din 1965, apare continuarea *Dicționarului limbii române*, serie nouă, Ed. Academiei R.S.R.; t. VI: Introducere, abrevieri, bibliografie, anexe privitoare la anchetele dialectale, chestionare lingvistice: t. VI M, t. VII, fasc. 1. N, fasc. 2. O, t. VIII, fasc. 1 — 5 P, t. IX R, t. X..., t. XI, fasc. 1. Ș, fasc. 2.—*tocăliță*, fasc. 3, *tocăna-twist*.

Dicționarul limbii române literare contemporane, vol. I—IV, [București], 1955—1957*

Dicționarul limbii române moderne, Ed. Academiei R.P.R., 1958 (cu indicații etimologice).

Dicționarul explicativ al limbii române, Ed. Academiei R.S.R. [București], 1975 (cu mdi* cații etimologice).

B. DIMAND, *Zur rumänischen Moduslehre*. Wien, 1904 (*Denkschriften der Kais. Akad. d. Wissenschaft, in Wien, phil.-hist. Kl., Bd. XLIX*; lucrare importantă).

N. DRAGANU, *Elemente de sintaxă a limbii române*, lucrare postumă, București, Institutul de Lingvistică Română, 1945 (sugestii utile; lucrarea e incompletă).

THEODOR GARTNER, *Darstellung der rumänischen Sprache*, Halle, Max Niemeyer, 1904 (sugestii utile în expunerea gramaticală, p. 62 ș.u.).

Gramatica limbii române, vol. I și II. Ediția a II-a revăzută și adăugită, Ed. Academiei R.P.R., București, 1963.

A. GRAUR et A. ROSETTI, *Esquisse d'une phonologie du roumain*, 1938 (republicată în *ML*, p. 40 ș.u.; prima descriere fonologică a limbii române).

IORGU IORDAN, *Rumänische Toponomastik*, I, II, III, Bonn u. Leipzig, 1924, 1926 (lucrare fundamentală); Id., *Numele de locuri românești în Republica Populară Română*, [București], volumul I, Ed. Academiei R.P.R., 1952; *Toponimia românească*, Ed. Academiei R.P.R., 1963 (lucrare fundamentală).

IORGU IORDAN, *Gramatica limbii române*, București, Cartea Românească [1937] (indicații privitoare la pronunțarea și scrierea corectă; date asupra limbii vorbite).

IORGU IORDAN, *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor”*, Iași, 1943 (observații* asupra limbii vorbite). \

IORGU IORDAN, *Stilistica limbii române*, București, Institutul de Lingvistică Română, 1944; Ediție definitivă, București, 1975 (lucrare fundamentală).

IORGU IORDAN, *Limba română contemporană* [ed. a II-a, București, Ed. Ministerul Învățămîntului, 1956 (lucrare fundamentală).

Istoria limbii române, Ed. Academiei R.S.R., București, I, 1965, II, 1969.

G. IVĂNESCU, *Istoria limbii române*, Iași, 1980, expunere haotică, dovedind că autorul nu e stăpîn pe materie, terminologie științifică neadecvată.

ERNST LEROY, *Der Baŕi der europäisohen Sprachen*, Tiibingen, 1964 (scurtă schiță a particularităților caracteristice ale limbii române, p. 55—57).

ALF LOMBARD, *Le verbe roumain. Etude morphologique*, I, II. Lund, C. W. K. Gleerup, 1954, 1955 (lucrare fundamentală).

ALF LOMBARD, *La langue roumaine. Une presentation*, Paris, Klincksieck, 1974.

HARRI MEIER, *Die Entstehung der romanischen Sprachen und Nationen*, Frankfurt am Main, V. Klostermann, 1941 (date excesiv de sumare privind latinitatea dunăreană și babilonică).

W. MEYER-Lt)BKE, *Rumänisch, romanisch, albanesisoh*, în *MRIW*, 1914 (articol important, în care autorul caută să fixeze trăsăturile caracteristice ale românei).

W. MEYER-Lt)BKE, *Rumänisch und romanisch*, București, 1930, *AAR, Mem. S. I. liter.*, Ser. III, t. V (privire de ansamblu datorată unui cunoscător profund al limbilor române).

OCTAVE NANDRIȘ, *Phonetique historique du roumain*, Paris, C. Klincksieck, 1914.

ALEXANDRU NICULESCU, *Individualitatea limbii române între limbile române*, București, Ed. Științifică, 1965 (expunere cu sugestii interesante).

T. PAPA H A G I, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*, Editura Academiei R. P. Române, 1963. Ediția a II-a augmentată, București, 1974.

G. PASCU, *Sufixele românești*, București, Ed. Academiei Române, 1916 (material bogat de consultat cu prudență).

ALEX. PHILIPPIDE, *Gramatică elementară a limbii române*, Iași, Isr. Kupperman, 1897.

ALEXANDRU PHILIPPIDE, *Originea românilor. I: Ce spun izvoarele istorice*, I, 1923 (în special p. 475 ș.u.: limba latină din Pen. Balcanică).

SEXTIL PUȘCARIU, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache. I: Die rumänische Element*, Heidelberg. C. Winter, 1905 (un instrument de muncă indispensabil).

SEXTIL PUȘCARIU, *Etudes de linguistique roumaine*, traduite du roumain à l'occasion du soixantieme anniversaire de Tauteur, 4 janvier 1937, Cluj—București, 1937 (traduceri ale limbii franceze a lucrărilor publicate de autor în cursul anilor, cu informația ținută la zi în special «les origines», p. 3—124).

SEXTIL PUȘCARIU, *Limba română. Vol. I: Privire generală*, București, Fundația pentru Literatură și Artă, 1940; ed. a II-a: *Die rumänische Sprache*, aus dem Rumänischen übersetzt und bearbeitet von H. Kuen, Leipzig, Harrassowitz, 1943, vol. II, București, 1945 (lucrare fundamentală).

A. ROSETTI, *Melanges de linguistique et de philologie*, Copenhague—București, reunire de studii și articole apărute în publicații periodice, între 1921—1945).

AL. ROSETTI, *Studii lingvistice*, București, Ed. Academiei R.P.R., 1955.

A. ROSETTI, *Etudes de linguistique generale*, București, 1983.

A. ROSETTI, *Linguistica*, Mouton & Co., The Hague, 1965 (reunire de studii și articole apărute între 1947-1964).

A. ROSETTI, *Remarques sur la phonologie historique du roumain* (în voi. *Linguistica*, Haga, 1965, p. 132-138).

AL. ROSETTI și J. BYCK, *Gramatica limbii române*, ediția a 2-a, București, Universitatea București, 1945.

W. ROTHE, *Einführung in die historische Laut- und Formenlehre des Rumänischen*, Leipzig, 1904.

KR. SANDFELD et HEDVIG OLSEN, *Syntaxe roumaine*. I: *Emploi des mots à flexion*, Paris, Droz, 1936; II: *Les groupes de mots*; Copenhague, Munksgaard, 1962; III: *Structure de la proposition*, Copenhague, Munksgaard, 1962 (sintaxă descriptivă a limbii scrise).

LAZĂR ȘĂINEANU, *încercare asupra semasiologiei limbii române*, București, 1887 (lucrare fundamentală).

V. F. ȘIȘMAREV, *Limbile romanice din sud-estul Europei și limba națională a R. S. S. Moldovenești*, Chișinău, Ed. de Stat, 1960 (privire de ansamblu, datorată unui romanist cu renume).

H. TIKTIN, *Gramatica română*, I: *Etimologia* II: *Sintaxa*, București, 1893, ediția a II-a, 1895 (manual excelent; ediția a II-a, revăzută de I. A. Candrea, București, ed. Tempo, 1945, cu un indice alfabetic).

H. TIKTIN, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, București, 1903—1925 (excelent dicționar de referință, cu exemple bine alese traduse în limba germană, și indicații etimologice).

H. TIKTIN, *Rumänisches Elementarbuch*, Heidelberg, C. Winter, 1905 (lucrarea e în parte învechită).

EMANUELVASILIU, *Fonologia limbii române*, Ed. Științifică; București, 1965 (expunere condusă cu competență).

II

LIMBILE BALCANICE

TRACA ȘI ILIRA

STEPHAN BORSZÁK, *Die Kenntnisse des Alter turns über das Karpatenbecken*, Budapest, 1936 (note critice asupra informațiilor date de scriitorii antici; „idealizarea” barbarilor nordici, la istoricii greci; critica informațiilor date de Herodot).

W. BRANDENSTEIN, art. *Thrake (Sprache)*, în *Paulys-Real-Encyclopädie der classischen Altertumwissenschaft*, hgg. v. W. Kroll. u. K. Mittelhaus, zweite Reihe, elfter Halbband, Metzler, Stuttgart, 1936, col. 407 ș.u. (expunere de ansamblu a stadiului de atunci al cercetărilor, cil indicații bibliografice).

D. DETȘCHEW, *Die dakischen Pflanzennamen*, Sofia, 1928 (*GodiSnik* na Sofijskija Universitet, Ist.-fil. Fak., kniga XXIV, I).

D. DETȘCHEW, *Charakteristik der thrakischen Sprache*, Sofia, 1952 (Bălgarska Akademia na Naukite. Otdelenie za ezikoznanie, etnografija i literatura; lucrare fundamentală, datorată unui cunoscător profund al materiei).

DIMITER DETȘCHEW, *Die thrakischen Sprachreste*, Wien, Rud. M. Rohrer, 1957 (Osterreichische Akademie der Wissenschaften. Phil.-hist. Kl. Schriften der Balkankommission. Linguistisches Abteilung, XIV; lucrare fundamentală).

N. DRAGANU, *România în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomasticeii*, București, 1933 (Academia Română. *Studii și cercetări*, XXI).

ERIC P. HAMP, *Albanian and Messapic*, în *Studies presented to Joshua Whatmough*, 's-Gravenhage, Mouton & Co., 1957, p. 73—89.

N. JOKL, art. *Illyrier (Sprache)*, în *Reallexikon der Vorgeschichte*, VI, hgg. v. Max Ebert, Berlin, W. de Gruyter, 1926, p. 33 ș.u. (expunere de ansamblu a stadiului cercetărilor, cu indicații bibliografice).

: N. JOKL, art. *Thraker*, în *Reallexikon der Vorgeschichte*, XIII, hgg. v. Max Ebert, Berlin, W. de Gruyter, 1928, p. 278 ș.u. (expunere de ansamblu a stadiului cercetărilor, cu indicații bibliografice).

HANS KRAHE, *Sprache und Vorzeit*, Heidelberg, C. Winter, 1954 (informații privind ilira, p. 99 ș.u.).

HANS KRAHE, *Die Sprache der Illyrier*, I. Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 1955 (material prețios).

ANTONMAYER, *Die Sprache der alien Illyrier*, Bd. I: *Einleitung; Wörterbuch der illyrischen Sprachreste*, Bd. II: *Etymologisches Wörterbuch der illyrischen. Grammatik illyrischen Sprache*, Wien, Rud. M. Rohrer, 1957, 1959 (Osterreichische Akademie der Wissenschaften. Phil.-hist. Kl. Schriften der Balkankommission. Linguistische Abteilung, XV; lucrare fundamentală).

VASILE PÂRVAN, *Dacia. Civilizațiile străvechi din regiunile carpato-danubiene*. Traducere de Radu Vulpe după textul original francez inedit, București, 1937; ed. a patra revăzută și adnotată, București, 1967 (capitolele: Carpaț-danubienii și scythii, Carpaț-danubienii și grecii). Ed. a cincea revăzută și adnotată. București, 1972.

VASILE PÂRVAN, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București, 1926 (*AAR, Mem. Secț. istorice*, Ser. III, T. III, Mem. 2; lucrare fundamentală).

W. PORZIG, *Die Gliederung des indogermanische Sprachgebiets*, Heidelberg, C. Winter, 1954 (informație prețioasă, cu concluzii uneori discutabile).

G)NTER REICHENKRON, *Vordmische Bestandteile des Rumänischen*, I, *Rum. co-/cu- aus indogerm.* *que, în *ASNS*, 194, Bd., 1958, p. 273 ș.u.; II. *Einige methodische Bemerkungen zu serbokroatisch-romanischen Wortgleichungen*, în *Zs. sl. Phil.*, XXV, 1956, p. 163—175; III. *Albanisch-rumänisch-armenisches*, în *Romanistisches Jahrbuch*, IX, 1958, p. 59—105; IV. *Rumänisch † < indogermanisch *s(u)-, vor hellem Vokal aus indogermanisch palatalem *k(u)*, în *Etymologica. Walther von Wartburg zum siebzigsten Geburtstag*, Tübingen (1958), p. 597—613; v. *Zur Rekonstruktion des Dakischen*, în *Festschrift Johannes Friedrich*, Berlin, 1959, p. 365—401 (autorul pleacă de la constatarea că există în limba română peste 1000 de cuvinte care nu au o etimologie certă și pe care le presupune prelatine. O parte din aceste cuvinte au paralele în albaneză. După părerea autorului, acești termeni sint împrumutați din albaneză sau datează din epoca simbiozei albano-române, pe care autorul o localizează în Dardania. Dintre cuvintele prelatine din limba română autorul studiază 80-, din care cele mai multe au fost însă explicate într-altfel de alți cercetători, de ex. *barză, a băga, băiat, codru, copil, marc, mic, zară*. Autorul derivă aceste cuvinte direct din indoeuropeană). Această metoda e folosită de autor și în lucrările *Der Typus der Balkansprachen*, *Zs. f. Balk.*, I, 1963, p. 91—122 și *Vordmische Elemente im Rumänischen*, în *Sudost-europa-Schriften*, 6. 1964, p. 237—253. La p. 95 ș.u. se expune „tipul” limbilor balcanice, iar în lucrarea a doua autorul procedează la o serie de analize etimologice neverosimile. în ultima lucrare apărută (*Elementi dacei nel romeno, Ist. Orientale di Napoli, Annali sez. linguistica*, VI, 1965, p. 105 — 122), după ce se rialiază la unele constatări ale predecesorilor săi, afirmă că majoritatea cuvintelor românești sint dace și procedează la apropieri etimologice contrarii unei bune metode.

I. I. RUSSU, *Cuvinte autohtone în limba română*, în *DR*, XI, 1948, p. 148—183 (unele din cuvintele studiate au fost explicate prin latină sau slavă).

I. I. RUSSU, *Limba traco-dacilor*. Ed. Academiei R.P.R., București, 1959 (material bogat; bună informație. Autorul nu e însă stăpîn pe metoda etimologică). Ed. a 2-a, Ed. Academiei R.S.R., București, 1967.

I. I. RUSSU, *Elemente autohtone în limba română. Substratul comun româno-albanez*. București, 1970.

W. TOMASCHEK, *Die alien Thraker. Eine ethnologische Untersuchung*, I—III, Viena, 1893-1894 (Sitzungsb. der phil.-hist. Kl. der kais. Akad. der Wissenschaft., Bd. CXXVIII, CXXX, CXXXI; locuințele; • triburile, cultura, alimentația; obiceiurile; monumentele de limbă. Lucrare încă utilă, dar cu informația depășită). Vezi *Anexa* la prezenta lucrare, p. 574 și A. Rosetti, *La linguistique balkanique*, București, 1985.

GREACA

C. DICULESCU, *Elementele vechi grecești din limba română, în DR*, IV, p. 394 ș.u. (autorul nu e stăpîn pe metodă. V. observațiile lui Sandfeld, *Ling. balk.*, p. 31 ș.u. și Kretschmer, *Glotta*, XVIII, p. 219).

ALEXANDRU PHILIPPIDE, *Altgriechische Elemente im Rumänischen, in Bausteine zur romanischen Philologie. Festgabe für Adolfo Mussafia*, Halle, Niemeyer, 1905.

GERMANICA

HENRIK BARIC, *Linguisticke studije*, Sarajevo, 1954 (*Naucno drustvo nr. Bosne i Hercegovine, Djela.*, kn. I. Odjeljenje istorisko-filoloskih nauka, kn. 1; capitolul consacrat elementelor germanice în limbile balcanice, p. 94 ș.u.).

CONSTANTIN C. DICULESCU, *Die Gepiden. Forschungen zur Geschichte Daziens im friihen Mittelalter und zur Vorgeschichte des rumänischen Volkes*, I, Kommissionsverlag von C. Kabitsch, Halle, 1922 (Aus den Veröffentlichungen der Casa Școalelor in Bukarest).

ERNST GAMILLSCHEG, *Romania Germanica. Sprach- und Siedlungsgeschichte der Germanen auf dem Boden des alten Romerreichs*. Bd. II: *Die Ostgoten. Die Longobarden. Die altgermanischen Bestandteile des Ostromanischen. Altgermanisches im Alpenromanischen*, Berlin u. Leipzig, W. de Gruyter, 1935 (*Grundriss der germanischen Philologie...*, begründet v. H. Paul, n/2).

IRANICA

JOHN HARMATTA, *Studies in the Language of the Iranian Tribes in Scyth Russia*, Budapest, 1952 (lămurește filiația dialectelor iranice din sudul Rusiei, față de celelalte dialecte iranice și în special față de osetă).

VASILE PÂRVAN, *Considerații asupra unor nume de riuri daco-scitice*, București, 1923 (*AAR, Mem. Sect. Istorice*, Ser. III, T. I, Mem. 1).

AL. ROSETTI, *Resturi de limbă scito-sarmată*, Iași, 1930 (extr. din *Viața românească*; republicat în trad. franceză în *ML*, p. 357—375).

MAX VASMER, *Untersuchungen über die ältesten Wohnsitze der Slaven*. I: *Die Iranier in Südrussland*, Leipzig, Markert und Petters, 1923 (lucrare de ansamblu, cu prezentarea întregului material și indicația izvoarelor).

MAX VASMER, art. *Skythen (Sprache)*, în *Reallexikon der Vorgeschichte*, XII, hgg. v. Max Ebert, Berlin, W. de Gruyter, 1928, p. 236 ș.u. (expunere de ansamblu a stadiului cercetărilor la acea dată, cu indicații bibliografice).

MAX VASMER, *Die alten Bevölkerungverhältnisse Russlands im Lichte der Sprachforschung*, Berlin, W. de Gruyter, 1941 (*Preussische Akademie der Wissenschaften. Vorträge und Schriften*, Heft 5; schiță sumară, cu indicații bibliografice și o hartă).

LASIDLAV ZGUSTA, *Die Personennamen griechischer Städte der nördlichen Schwarzmeerküste*, Nekladalestvi Československe Akademie väd, Praga, 1955 (bogată informație; materia e anunțată în subtitlu: „Die ethnischen Verhältnisse, namentlich das Verhältnis der Skythen und Sarmaten, im Lichte der Namenforschung”).

LIMBILE BALCANICE

Indogermanisches Jahrbuch, im Auftrag der indogermanischen Gesellschaft, hgg. v. Al Thumb u. W. Streitberg, Strassburg, Triebner, 1914 ș.u., a publicat în fiecare an o bibliografie a albanezei: *Albanesisch*. v. A. Thumb, 1913 ș.u. (continuare a bibliografiei anuale publicată în *Anzeiger für indogermanische Sprache u. Altertumskunde. Beiblatt zu den Indogermanischen Forschungen*, Bd. XXVII, cu bibliografia anilor 1907—1908). Cu începere de la vol. III, titlul s-a schimbat: *Albanisch*; începînd cu vol. IV (1917), bibliografia e redactată de N. Jokl și îmbogățită, de fapt, întreaga uniune lingvistică balcanică; bibliografia vol. XXV (1942) și XXVI (1943) e redactată de Carlo Tagliavini. Vol. XXX, apărut în 1955, cu bibliografia anilor 1947 și 1948, redactată de K. Gurakuqi. Pentru sîrbă, bulgară și neogreacă, în afară de bibliografia anuală din acest anuar, se vor consulta bibliografiile publicate în revistele de specialitate: *Rocznik slawistyczny*, G. Gebethner, Cracovia, 1908 ș.u., *Revue des études slaves*, Champion, Paris, 1921 ș.u., *Zeitschrift für slavische Philologie*, Leipzig, Markert und Petters, 1925 ș.u. și *Glotta*, Gottingen, Vandenhoeck und Ruprecht, 1907 ș.u. (pentru greacă).

Arhiv za arbanasku starinu, jezik i etnologiju, urednik H. Baric, Belgrad, 1923—1933, 5 o voi.

Association Internationale d'Etudes du Sud-Est Europeen, Bulletin, Bucarest.

Balkanica, I, Bucarest, 1938 ș.u.

Linguistique balkanique (red. Vladimir Georgiev; Bălgarska Akademija na Naukite), Solia, 1959 ș.u.

Revue des études sud-est européennes, I, Bucarest, 1963 ș.u.

Revue internationale des études balkaniques. Directeurs: P. Skok (Zagreb) — M. Budimir (Beograd), Belgrad, 1934-1936.

Rivista d'Albania, diretta de Fr. Ercole, Milano, 1940 (Reale Accademia d'Italia. Centro di Studi per l'Albania).

H. BARIC, *Albanorumänische Studien*, I. Teii, Sarajevo, 1919 (*Zur Kunde der Balkanhalbinsel. 1. Quellen und Forschungen*).

H. BIRNBAUM, *Balkanslavisch und Sudslavisch*, în *Zs.f.Blak.*, III, 1965 (privire de ansamblu, cu indicații bibliografice).

TH. CAPIDAN, *Raporturile albanoromâne*, în DR, II, 1922, p. 444 ș.u.

TH. CAPIDAN, *Romanitatea balcanică*, București, 1936 (Academia Română, *Discursuri de recepție*, LXVII).

OV. DENSUSIANU, *Histoire de la langue roumaine*, I. *Les origines*, Paris, Leroux, 1935 (*Opere*. II, București, 1975 (VElement autochtone, p. 8 ș.u.).

MATHIAS FRIEDWAGNER, *Über die Sprache und Heimat der Rumänen in ihrer Frühzeit*, în *ZRPh.*, LIV, Halle, Niemeyer, 1934, p. 641 ș.u. (expunere de ansamblu, în baza unor largi informații, cu indicarea izvoarelor).

MOSES GASTER, *Die nichtlateinischen Elemente in Rumänischen*, în *Grobers Grammatik*. Bd., hgg. v. Gustav Grober, Strassburg, 1888, p. 406 ș.u. (trăsăturile pe care românii albanezi le au în comun ar fi datorate bulgarilor turanieni, veniți în Peninsula Balcanică în secolul VI, p. 660-668).

IVAN GĂLĂBOV, *Za elena v bălgarski ezik*, Burgas, tom. I, f.d. (Izvestija na narodni Muzei; despre originea articolului în bulgară), și lucrarea mai întinsă: *Problemat za elena v bălgarski i rumänski ezik*, Sofija, 1962 (Bălgarska Akademija na Naukite. Institut za Bălgarski Ezik).

VLADIMIR GEORGIEV, *La toponymie ancienne de la Peninsule Balkanique et la toponymie méditerranéenne*, Sofia, 1961 (vederi interesante: daco-moesiana ar fi strămoșa albaneză). Traca ocupa partea orientală a Peninsulei Balcanice. Teoria lui Georgiev a fost primitivă și rezervă de V. Pisani, *Paideia*, XVI, 1961, p. 280, dar e acceptată de O. Haas, *Die Sprachgeschichte*, VIII, 1962, p. 273).

- VLADIMIR I. GEORGIEV, *Introduzione alla storia delle lingue indoeuropee*, Roma, Edizioni dell'Ateneo, 1966 (p. 139 ș.u.: dacă și daco-moesiana. Utilizează întreg materialul publicat în lucrările sale din anii din urmă. Lucrare fundamentală).
- ZBIGNIEW GOLAB, *Some Arumanian-Macedonian Isogrammatisms and the Social Background of their Development*, in *Word*, 15, 1959, p. 415—435.
- ASGAR ROSENSTAND HANSEN, *Artikelsystemet i rumaensk*, Kobenhavn, E. Munksgaard, 1952 (despre sistemul articolului în limba română).
- A. GRAUR, *Coup d'oeil sur la linguistique balkanique*, în *BL*, IV, p. p. A. Rosetti, București-Paris, 1936, p. 31 ș.u.
- PAUL KRETSCHMER, *Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache*, Gottingen, Vandenhoeck und Ruprecht, 1896 (lucrare fundamentală).
- ALEXANDRU PHILIPPIDE, *Originea românilor*, II: *Ce spun limbile română și albaneză*, Iași, 1927 (Partea III: *Ce spune limba albaneză*, p. 571 ș.u.).
- GÜNTHER REICHENKRON, *Der Typus der Balkansprachen*, în *Zs. f. Balk.*, I, 1962 p. 91—122 (înșirarea caracterelor „balcanice” ale limbilor albaneză, română și bulgară).
- A. ROSETTI, *La linguistique balkanique*, București, 1985 (în care sînt reunite toate expunerile, publicate în cursul anilor, asupra acestui subiect).
- KR. SANDFELD JENSEN, *Die nichtlateinischen Bestandteile im Rumänischen*, în *Gröbers Gr.*, 1904—1906 (trăsăturile în comun ale românei și albanezei se explică prin influența aceluiași substrat sau prin influența albanezei asupra românei. Se ține seamă și de dezvoltarea celor două limbi în aceeași direcție; influența greacă asupra limbii române este luată în considerație).
- KR. SANDFELD, *Linguistique balkanique, Problemes et resultats*, Paris, Champion, 1930 (traducere în limba franceză, remaniată și adăugită, a lucrării *Balkanfilologien*. a autorului, scrisă în limba daneză și apărută la Copenhaga, în 1926; v. ȘT. BEZDECHI, în *Di?*, IV, 1927, p. 1278 ș.u. Lucrare fundamentală).
- A. SELISCEV, *Des traits linguistiques communs aux langues balkaniques: un balkanisme ancien en bulgare*, în *R. it. sl.*, V, 1925, p. 38—57 (privire de ansamblu datorată unui bun cunoscător al dialectelor bulgărești; e luată în considerație mai ales aromăna; problemele generale sînt puse, dar soluția lor așteaptă noi cercetări).
- P. SKOK, *Dolazak Slovena na Mediteran*, Split, 1934 (*Pomorska Biblioteka jadranske straze*; lucrare de sinteză, cu indicațiile bibliografice).
- CARL TREIMER, *Albanisch und rumänisch*, în *ZRPh.*, XXXVIII, 1914, p. 385—414.
- G. WEIGAND, *Ethnographic von Makedonien. Geschichtlich-nationaler, sprachlich-statistischer Teil*, Leipzig, Fr. Brandstetter, 1924 (lucrare informativă asupra popoarelor din Peninsula Balcanică în trecut și astăzi: istorie, religie, ocupații, moravuri, limbă).
- W. GIESE, *Balkansyntax oder thrakisches Substrat?*, în *St. neophil.*, XXIV, 1952, p. 40 ș.u. (studiază cinci trăsături în comun ale limbilor balcanice și indică originea lor).
- ALBANEZA
- Buletin per shkencat shoqerore*, Tirana, 1953—1957; cu începere din 1957, cu titlul schimbat: *Buletin i Universitetit shtetëror të Tiranës* (cuprinde și articole de istorie și arheologie, pe lângă cele de limbă; redactat în limba albaneză, cu rezumate în limba franceză).
- Studia albanica*, I, Tirana, 1964 ș.u.
- HENRIK BARIC, *Linguisticke studije*, Sarajevo, 1954 (*Naucno drustvo nr. Bosne i Hercegovine*, Djela, kn. I; *Odjeljenje istorisko-filoloskih nauka*, kn. I; capitolul: *Originea albanezilor în lumina limbii*, p. 7—48).
- HENRIK BARIC, *Istorija arbanaSkog jezika*. Sarajevo, 1959 (*Naucno drustvo nr. Bosne i Hercegovine*, Djela, kn. XII; *Balkanoloski Institut*, kn. 1; schiță datorată unui cunoscător profund al materiei; cu un rezumat în limba germană, p. 59—61).
- E. Q. REMEȘABEJ, *Per historine e konsonantizmit të gjuhës shqipe* (cu franceză: *Contribution à l'histoire du consonantisme dans la langue albanaise*), I 1958, p. 31—80; Id., *Unele probleme ale istoriei limbii albaneze*, în *SCL*, 560 (caracterizarea comparativă a celor două dialecte ale limbii albaneze, pro caracterul iliric al albanezei).
- E. Q. REMEȘABEJ, *Studieme etimologjike në fushë të shqipërisë*, A—B. Tirana, 1963 (lucrare prescurtată, în limba franceză (p. 413—548, a—b), a articolelor dicționarului de la p. 5—411. Lucrare fundamentală).
- Id., *Fjalor i gjuhës së sotme shqipe*, Tirana, 1980 (41000 de cuvinte).
- Id., *Studieme etimologjike në fushë të shqipërisë*, I, Tirana, 1982, cu expuneri franceză: *Etudes d'etymologie albanaise*, p. 133—269. Lucrare fundamentală).
- P. FULVIO CORDIGNANO S. J., *Dizionario albanese-italiano e italiano-albanese* (nuovo „Jung”). Parte albanese-italiano, Milano, Ulrico Hoepli, 1934.
- KONSTANTINOY KPKTOOOPIAI, ΑετΚ6v Της; mpaviKfic ρ^α, *Fjalor i gjuhës shqipe*, Tirana, 1954 (publicat de Institut i shkencave të letërsisë).
- MARIE AMELIE FREIN von GODIN, *Wörterbuch der albanischen Sprache*, Bd. I: *Deutsch-albanisch*, Leipzig, Harrassowitz, 1930.
- M. A. GABINSKI, *Avtohtonnyje elementy v moldavskom jazyke*, în *Vostochnyje slavjanyje*, nr. 1, p. 85—93 (traca stă la baza albanezei).
- N. JOKL, *Studien zur albanesischen Etymologie und Wortbildung*, Wien, kais. Akad. d. Wissenschaft, in Wien, phil.-hist. Kl., Bd. CLXVIII, I, 1917.
- N. JOKL, *Albanisch*, în *Grundriss der indogermanischen Sprachwissenschaft*, begründet von K. Brugmann u. Alb. Thumb, hgg. v. K. Brugmann u. C. Meillet, II hgg. v. W. Streitberg: *Die Erforschung der indogermanischen Sprachen*, III, Leipzig, Triebner, 1917, p. 109 ș.u. (expunere de ansamblu și scurtă schiță grafică bibliografice).
- N. JOKL, *Linguistisch-kulturhistorische Untersuchungen aus dem Bereich der indogermanischen Sprachen*, Berlin u. Leipzig, Walter de Gruyter, 1923 (*Untersuchungen zur indogermanischen Kulturwissenschaft*, hgg. v. W. Streitberg u. F. Sommer, 8).
- N. JOKL, art. *Albaner*, B.: *Stirache*, în *Reallexikon der Vorgeschichte*, Ebert, Berlin, W. de Gruyter, 1924, p. 84 ș.u. (expunere de ansamblu a surselor al cercetărilor, cu indicații bibliografice).
- N. JOKL, *Die Verwandtschaftsverhältnisse des Albanischen zu den übrigen indogermanischen Sprachen*. *Die Sprache*, IX, 1963, p. 5—156 (expunere de ansamblu; cuprinde și o listă de cuvinte). Lucrare postumă, scrisă în 1920—1925). V. și Id., *Einige Grundprobleme der albanesischen Sprachgeschichte*, *Studia albanica*, I, 1964, p. 69 ș.u.
- ANGELO LEOTTI, *Dizionario albanese-italiano*, Istituto per l'Europa Orientale, Roma, 1937 (*Pubblicazioni dell'„Istituto per l'Europa Orientale”*, Roma).
- G. MEYER, *Kurzgefasste albanesische Grammatik mit Lesestücken*, Leipzig, Breitkopf und Härtel, 1888 (manual excelent).
- GUSTAV MEYER, *Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache*, Leipzig, Triebner, 1891 (lucrare fundamentală).
- G. MEYER, *Albanesische Studien*, Viena, 1883—1897. I: *Die Albanesischen Nomina*; II: *Die albanesischen Zahlwörter*; III: *Lauflehre der albanesischen Wortbestandteile des Albanesischen*; IV: *Das griechisch-sudrumänisch-albanesische Wortverhältnis*; V: *Kavalliotis*, herausgegeben und erklärt; VI: *Beiträge zur Kenntniss der indogermanischen Mundarten*; VII: *Beiträge zur Kenntniss verschiedener*

Dr. PEKMEZI, *Grammatik der albanesischen Sprache (Laut- und Formenlehre)*, Viena, Verlag des Albanesischen Vereines „Dija“, 1908 (manual indispensabil, ce ține loc de gramatică istorică a albanezei).

P. SKOK, *L'etude des traits communs des langues balkaniques provenant du slave, en tant que le (sic!) fondement de la linguistique balkanique*, în *III Congres International des Slavistes*, publications du Comite d'organisation, n° 4, Belgrade, p. 79 ș.u.

CARLO TAGLIAVINI, *La lingua albanese*, în *Studi albanesi*, V—VI, Istituto per l'Europa Orientale, Roma, 1935—1936, p. 5 ș.u. (*Publicazioni delV Istituto per VEuropa Orientale*, Roma; schiță de ansamblu, cu indicații bibliografice).

MAX VASMER, *Studien zur albanesischen Wortforschung*, Dorpat, 1921 (*Acta et Commentationes Universitatis Dorpatensis*. B. Humaniora, I).

GUSTAV WEIGAND, *Albanesisch-deutsches und deutsch-albanesisches Wörterbuch*, Leipzig, J. A. Barth, 1914 (materialul cules de autor la* fața locului provine din Durazzo, Tirana și Elbasan; cu indicații etimologice).

GUSTAV WEIGAND, *Albanesische Grammatik im sudgegischen Dialekt (Durazzo, Elbasan, Tirana)*, Leipzig, J. A. Barth, 1913.

BULGARA

L. ANDREICIN, VL. GEORGIEV, ST. ILCEV, K. ROSTOV, IV. LEKOV, ST. STOIKOV, C. V. TODOROV, *Bългарski tãlkoen recnik*, Sofija, Nauka i izkustvo, 1955.

LEON BEAULIEUX, *Grammaire de la langue bulgare*, avec le concours de Stefan Mladenov, Paris, H. Champion, 1933 (manual excelent).

NAJDEN GEROV, *Recnik na bãlgarskij jazyk*, 5 voi. și un supliment., publicat de autor și de T. Pancev, Plovdiv, 1895—1908 (explicațiile sint date în limba bulgară; termenii sint traduși în rusește; cf. observațiile lui Mladenov, *Zs. f. sl. Phil.*, II, p. 567 ș.u.).

FRANZ MIKLOSICH, *Geschichte der Lautbezeichnung im Bulgarischen*, Wien, 1883 (*Denkschriften*, d. phil.-hist. Kl. d. kaiserl. Akad. d. Wissenschaft. in Wien, Bd. XXXIV).

K. MIRCEV, *Istoriceska gramatika na bãlgarskija ezik*, Sofia, Narodna Prosveta, 1955, ed. a 2-a, Sofija, Dãrzavno izdatelstvo Nauka i izkustvo, 1958 (bună informație).

STEFAN MLADENOV, *Geschichte der bulgarischen Sprache*, Berlin u. Leipzig, W. de Gruyter, 1929 (*Grundriss der slavischen Philologie und Kulturgeschichte*, hgg. v. R. Trautmann u. Max Vasmer).

VATROSLAV OBLAK, *Macedonische Studien*, Wien, 1896 (*Sitzungsb. d. kais. Akad. d. Wissenschaft. in Wien*, phil.-hist. Kl., Bd. CXXXIV; lucrare de dialectologie, importantă pentru istoria vechii slave).

G. WEIGAND, *Bulgarische Grammatik*, 2. vermehrte u. verbesserte Auflage, Leipzig, J. A. Barth, 1917 (un bun manual).

G. WEIGAND, *Bulgarisch-deutsches Wörterbuch*, unter Mitwirkung v. A. Doritsch; zweite verbesserte Auflage, Leipzig, O. Holtze, 1918.

MACEDONEANA

În afară de gramatica lui Horace G. Lunt, *Grammar of the Macedonian Literary Language* Skopje, 1952, un material bogat e dat în lucrările lui Andre Mazon: *Contes slaves de la Macédoine sud-occidentale*, Paris, Champion, 1936; A. Mazon et A. Vaillant, *Uevangeliare de Kulakia un parter slave du Bas-Vardar*, Paris, Droz, 1938.

SÎRBO-CROATA

A. BELIC, *Zum heutigen Stande der serbokroatischen Dialektologie*, *J Rocznik slawistyczny*, III, Cracovia, Gebethner, 1910, p. 82 ș.u. (schiță de ansamblu și indicația caracteristicilor sumare ale fiecărui dialect și o hartă dialectală).

J. DAYRE, M. DEANOVIC, I. MAIXNER, *Dictionnaire croate-serbe*, Zagreb, 1956 (un bun instrument de lucru).

PAVLE IVIC, *Die serbokroatischen Dialekte. Ihre Struktur und ihre Entwicklung*, *Allgemeines und die stokavische Dialektgruppe*, Haga, Mouton et Co., 1956 (un manual cu o bogată informație și indicații bibliografice; în anexă, o hartă dialectală a sîrbo-croat).

A. LESKIEN, *Grammatik der serbokroatischen Sprache, I: Lautlehre*, Heidelberg, C. Winter, 1914 (urmarea nu a mai apărut).

A. MEILLET et A. VAILLANT, *Grammaire de la langue serbo-croate*, Paris, 1924.

G. POPOVIC, *Wörterbuch der serbischen und deutschen Sprache*, Pancova, Jovanovic, 1881 (un excelent instrument de studiu).

NEOGREACĂ

N. P. ANDRIOTIS, 'ETUOO*OYIKO *Xt̃iKo* rnQ vsdeAAr|ViKfjç; A... (manual de gramatică; indicația etimonului, fără comentarii).

ATH. BUTURAS, *Ein Kapitel der historischen Grammatik der griechischen Sprache, die gegenseitigen Beziehungen der griechischen und der fremden Sprachen*, *fremden Einflüsse auf das Griechische seit der nachklassischen Periode bis zur Gegenwart*, Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung Th. Weicher, 1910.

Dizionario greco-moderno della lingua scritta e parlată, compilato dai greci, Parte I: *Greco-moderno-italiano*, Milano, Ulrico Hoepli, 1927 (*Manuale di greco moderno*).
Etudes de philologie neo-grecque. Recherches sur le developpement de la langue grecque, Jean Psichari, Paris, Bouillon, 1892.

G. N. HATZIDAKIS, *Einleitung in die neugriechische Grammatik*, Leipzig, Härtel, 1892 (*Bibliothek indogermanischer Grammatiken*, Bd. V; lucrare de sintaxă).

G. MEYER, *Neugriechische Studien*, Viena, 1894—1895. I: *Die neugriechischen Mundartenforschung*; II: *Die slavischen, albanesischen und rumänischen Lehnwörter im Neugriechischen*; III: *Die lateinischen Lehnwörter im Neugriechischen*, kais. Akad. d. Wissenschaft, in Wien, phil.-hist. Kl., Bd. CXXX și CXXXI.

HUBERT PERNOT, *Grammaire du grec moderne (premiere partie)*, Paris, Freres, 1930 (manual clar și bine ordonat).

GERHARD ROHLFS, *Etymologisches Wörterbuch der Unteritalienischen Dialekte*, Max Niemeyer, 1930 (lucrare indispensabilă, datorată unui excelent cunoscător grecești vorbite în Italia meridională).

GERHARD ROHLFS, *Scavi linguistici nella Magna Grecia*, Halle, 1930, Roma, Collez. meridionale Ed., 1933 (*Collezione di studi meridionali di linguistica*); Bianco; lucrare datorată unui excelent cunoscător al dialectelor italiene).

ALBERT THUMB, *Handbuch der neugriechischen Volkssprache*, Strassburg, 1910 (lucrare datorată unui cunoscător profund al dialectelor).

MAN A. TRIANDAPHYLIDIS, *Die Lehnwörter der mittelländischen Dialekte*, Leipzig, 1910.

III

LIMBILE SLAVE MERIDIONALE

VECHEA SLAVĂ ȘI SLAVA MERIDIONALĂ

La indicațiile date aici mai jos privitoare la bibliografiile anuale publicate în revistele de specialitate și consacrate vechii slave și fiecărei limbi slave în parte, se adaugă lămuririle următoare: revista *JuSnoslovenski Filolog*, publ. de A. Belid (Beograd, 1914 ș.u.), publică o bibliografie anuală a sirbo-croatei (voi. XXIII, 1958, cu bibliografia pe 1957), *Indogermanisches Jahrbuch* (Berlin, W. de Gruyter: volumul XXX, apărut în 1955, cu bibliografia anilor 1947—1948); bibliografia slavă redactată de E. Fraenkel și E. Dickermann, *Revue des etudes slaves* (Paris, volumul XLIV, apărut în 1965, cu bibliografia la zi), conține mai multe rubrici: rubrica „generalites” e redactată astăzi de A. Mazon și de A. Vaillant; bibliografia sirbo-croată e redactată de A. Vaillant, iar cea bulgară de R. Bernard. *Rocznik slawistyczny* (Krak6w, Ed. Academiei Polone de Științe; volumul XXV, apărut în 1965 cu bibliografia anului 1960), conține, pe lângă celelalte rubrici, o rubrică „influence slave sur les autres langues”, în care sînt examinate și lucrări care interesează româna. *Zeitschrift für slavische Philologie* (Heidelberg, Carl Winter; volumul XXXII, fasc. 2, apărut în 1965) nu publică o bibliografie anuală; se vor consulta însă notițele bibliografice și critice ale lui St. Mladenov, privind lucrările consacrate bulgarei și publicate în vol. II, p. 506 ș.u., III, p. 184 ș.u. (1915-1924), XIII, p. 361 ș.u.

PEETER ARUMAA, *Urslavische Grammatik*, I, *Einleitung, Lautlehre*, Heidelberg, Winter, 1964 (lucrare fundamentală).

Bălgarski ezik, organul Institutului de Limbă Bulgară al Academiei de Științe, vol. XIV, Sofia, 1964, cu bibliografia anului 1963.

A. BELIC, *Zur Entwicklungsgeschichte der slavischen Diminutiv- und Amplifikativsuffixe*, Leipzig, 1901 (extr. din *Arch. f. slav. Phil.*, Bd. XXIII).

A. BELIC, *La Macedoine. Etudes ethnographiques et politiques*, Paris-Barcelone, Bloud & Gay, 1919.

ERICH BERNEKER, *Die Wortfolge in den slavischen Sprachen*, Berlin, B. Behr's Verlag (E. Bock), 1900.

ERICH BERNEKER, *Slavisches etymologisches Wörterbuch*, Erster Bd. A — L, Zweiter Bd., Lief. 11, *M-moru*, Heidelberg, Winter, 1908-1913 (*Indogermanische Bibliothek Sammlung slavischer Lehr- und Handbücher*, hgg. v. A. Leskien u. E. Berneker; lucrare fundamentală, cu indicarea întregii bibliografii, dar rămasă, din nefericire, neterminată).

HERBERT BRÄUER, *Slavische Sprachwissenschaft*, I, *Einleitung, Lautlehre*, Berlin, W. de Gruyter, 1961 (un bun manual).

OLAF BROCH, *Slavische Phonetik*, Heidelberg, Winter, 1911 (un manual excelent și precis).

B. CONEV, *Istorija na bălgarskij ezik*. Tom. I, Sofija, 1919; tom vtorii, posmărtno izdanie pod redakcijata na Prof. dr. St. Mladenov, Sofija, 1934 (*Universitetska Biblioteka*, No. 8; material bogat; autorul nu e lingvist; în t. II, p. 3 ș.u., se reproduce memoriul apărut în 1921, privitor la raporturile lingvistice dintre bulgari și români; v. criticile lui Skok, *SL*, IV, p. 325 ș.u. și Graur, *BL*, III, p. 193 ș.u. Pentru întreaga lucrare, v. Mladenov, *SL*, II, p. 404 ș.u. și Id., *Zs. sl. Ph.*, II, p. 506 ș.u.).

PAUL DIELS, *Altkirchenslavische Grammatik*, mit einer Auswahl von Texten und einem Wörterbuch, I. Teii: *Grammatik*, Heidelberg, Winter, 1932 (manual excelent; notele conțin indicații și trimiteri extrem de bogate și de variate).

PAUL DIELS, *Die Slawen*, Leipzig u. Berlin, B. G. Teubner, 1920 (*Aus Nat. Geisteswelt*, 740. Bd.; elementar).

VLADIMIR GEORGIEV, *Vaprosi na bălgarskata etimologija*, Sofija, Bălgarsk. na Naukite, 1958 (informații prețioase).

PAVLE IVIC, *Die serbokroatischen Dialekte, Ihre Struktur und Entwicklung*, I. - *Allgemeines und die Stokavische Dialektgruppe*, 's-Gravenhage, Mouton & Co., 1958 (lucrare fundamentală).

A. J. JACIMIRSKIJ, *Iz slavjano-rumynskih semasiologiâeskih nabljudenij*, în *otdelenija russkogo jazyka i slovenosti imperatorskoj Akademij Nauk*, St. Petersburg, 1900, kn. 2, p. 257 ș.u. (examinează „calcurile” lingvistice din dacoromână).

V. JAGIC, *Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache*. Neue berichtigte erweiterte Ausgabe, Berlin, Weidmann, 1913 (lucrare fundamentală, dar cu informația depășită).

CONSTANTIN JIRECEK, *Geschichte der Serben*. Erster Bd. (bis. 1371). Gotha, Perthes A. G., 1911 (*Geschichte der europäischen Staaten*, hgg. v. A. H. L. Heeren u. Ukert, W. v. Giesebrecht und K. Lamprecht. Achtundreissigstes Werk; lucrare fundamentală).

ST. KUL'BAKIN, *Le vieux slave*, Paris, Champion, 1929 (*Collection de manuels par l'Institut d'Etudes Slaves*, V; lucrare excelentă, clară și bine ordonată).

Ă. LESKIEN, *Handbuch der albulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache*. *Grammatik, Texte, Glossar*, 5-te Auflage, Weimar, 1910 (manual astăzi clasic).

A. LESKIEN, *Grammatik der albulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache*, 2—3. Heidelberg, Winter, 1919 (manual excelent, dar cu informația depășită).

HORACE G. LUNT, *Old Church Slavonic Grammar*, 's-Gravenhage, Mouton & Co., 1931 (lucrare excelentă, dar cu informația depășită; autorul și-a propus să descrie sistemul fonematic al vechii slave).

ALFONS MARGULIES, *Historische Grundlagen der sudslavischen Sprachen*, *Archiv für slavische Philologie*, XL, Berlin, Weidmann, 1925, p. 197 ș.u. (schiță istorică, materialului și lucrărilor contemporane).

ALFONS MARGULIES, *Entwicklungsphasen der sudslavischen Kulturen*, Ansbach, 1925 (o schiță datorată unui excelent cunoscător al chestiunii).

A. MEILLET, *Etudes sur Vetymologie et le vocabulaire du vieux slave*, I, II, Paris, B. Lethielleux, 1902, 1905 (lucrare fundamentală).

A. MEILLET, *Le slave commun*, seconde edition revue et augmentee avec le commentaire de A. Vaillant, Paris, Champion, 1934 (lucrare fundamentală).

FRANZ MIKLOSICH, *Beiträge zur Lautlehre der rumunischen Dialekte*, V. I, II, III. *Consonantismus*, I, II, *Lautgruppen*, Wien, Carl Gerold's Sohn, 1881, 1882, 1883 (*Sitzungsberichte der phil.-hist. Kl. d. kais. Akad. d. Wissenschaft.*, XCVIII—CII; e plină de sugestii interesante).

FRANZ MIKLOSICH, *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Wien, W. Braumüller, 1886 (învechit).

FR. MIKLOSICH, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, emendatum auctum, et commentum, bonae, Guilelmus Braumüller, 1862-1865 (lucrare fundamentală, în curs de a fi înlocuită prin *Lexicon linguae palaeoslovenicae*, ce apare la Praga, începînd din 1958, citat de noi în v. A. Vaillant, *BSL*, LV, 1960, p. 191; asupra problemelor puse de alcătuirea unui dicționar al vechii slave, v. P. A. Lavrov, *Le lexique du vieux slave*, R. et sl., VII, p. 199 ș.u.).

FRANZ MIKLOSICH, *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen*. *Zwei Bände*, I, II. *Stammbildungslehre*. *Vergleichende Stammbildungslehre der slavischen Sprachen*, Wien, W. Braumüller, 1875 (lucrare încă utilă de consultat).

K. MIRCEV, *Istoriceska gramatika na bălgarskija ezik*, Sofija, ed. a 2-a, Dărzavno izdatelstvo „Nauka i izkustvo”, 1958 (bună informație).

K. MIRCEV, *Starobălgarski ezik*, Sofija, Narodna Prosveta, 1956 (elementar).

STEFAN MLADENOV, *Etimologiceski i pravopisen rečnik na bălgarskija knizoven jazyk*, Sofija, Knigoizdatelstvo Xristo G. Danov, 1941 (lucrare fundamentală).

ROMANA

MAX VASMER, *Russisches etymologisches Wörterbuch*, 3 vol., Heidelberg, C. Winter, 1950—1958 (lucrare fundamentală; informează pentru toate limbile slave).

IVAN POPOVIC, *Geschichte der serbokroatischen Sprache*, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 1960 (lucrare fundamentală, cu bogate indicații bibliografice, ținute la zi).

Rječnik hrvatskoga i srpskoga jezika. Na svijet izdaje Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti, obradine Dj. Danicic și, ulterior, de P. Budmani, M. Valjavac și apoi de T. Măreție singur, Zagreb, 1880 ș.u. în 1959 a apărut prima fasciculă a voi. XVII (lucrare fundamentală, în care se dă etimologia fiecărui termen și exemple de întrebuințarea sa, cu începere de la cele mai vechi texte).

BERNHARD ROSENKRANZ, *Historische Laut- und Formenlehre des altpulgarischen (altkirchenslavischen)*, Heidelberg, C. Winter, 1955 (elementar).

Lexicon linguae palaeoslovenicae, 1—3, a-bogorodice; fasc. 2: *Prolegomena*, Praha, 1958—1959 (lucrare fundamentală, de mari proporții).

L. SADNIK und R. AITZETMILLER, *Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten*, Heidelberg, C. Winter, 1955 (un bun instrument de lucru).

A. M. SELISCEV, *Slavjanskoje naselenije v Albanij*, Sofija, 1931 (material bogat, datorat unui bun cunoscător al dialectelor bulgare).

W. N. SLATARSKI, *Geschichte der Bulgaren*, I. Teii. *Von der Grundung des bulgarischen Reiches bis zur Turkenzeit* (679—1396), Leipzig, Verlag von Dr. Iwan Parlapacioff, 1918 (Bulgarische Bibliothek, hgg. v. Prof. Dr. Gustav Weigand; lucrare fundamentală).

STOIKO STOIKOV, *Hristomatija po bălgarska dialektologija*, Sofija, Nauka i izkustvo, 1950 (elementar).

STOIKO STOIKOV, *Bălgarska dialektologija*, Sofija, Dărzavno izdatelstvo, Naukai izkustvo, 1956 (litrografiat; cu o hartă dialectală; informație prețioasă).

STOIKO STOIKOV, *Uvod v bălgarskata fonetika*, Sofija, Bălgarsk, Akad. na Naukite, 1955 (lucrare fundamentală).

REINHOLD TRAUTMANN, *Baltisch-slavisches Wörterbuch*, Gottingen, Yaadeshoeck & Ruprecht, 1932 (*Gottinger Sammlung indogermanischer Grammatiken und Wörterbücher*);* lucrare fundamentală, dar de o prezentare tipografică defectuoasă: indicele lipsește).

N. S. TRUBETZKOY, *Altkirchenslavische Grammatik. Schrift-, Laut- und Formensystem*, im Auftrage der Akademie, hgg. v. Rudolf Jagoditsch, Wien, Rohner, 1954 (*Osterreichische Akademie der Wissenschaften*, phil.-hist. Kl., *Sitzungsber.*, 228. Bd., 4. Abhandl.; operă postumă nerevizuită de autor, cuprinde sugestii interesante).

ANDRE VAILLANT, *Manuel du vieux slave*, I, Grammaire, II, Textes et glossaire, Paris, Inst. d'Etudes Slaves, 1948 (lucrare fundamentală).

ANDRE VAILLANT, *Grammaire comparee des langues slaves*, Lyon-Paris, IAC, tome I: Phonétique, 1950, tome II, 1: Morphologie flexion nominale, tome II, 2: flexion pronominale, 1958 (lucrare fundamentală).

WENZEL VONDRÁK, *Altkirchenslavische Grammatik*, Zweite Auflage, Berlin, Weidmannsche Buchhandlung, 1912 (lucrare fundamentală).

WENZEL VONDRÁK, *Vergleichende slavische Grammatik*, I. Bd. *Lautlehre und Stammbildungslehre*, Zweite stark vermehrte und verbesserte Auflage. II. Bd. *Formenlehre und Syntax*. Zweite Auflage neubearbeitet v. Dr. O. Grunenthal, Gottingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1924, 1928 (lucrare fundamentală: expunere obiectivă a diverselor teorii).

NICOLAAS VAN WIJK, *Geschichte der altkirchenslavischen Sprache*. Erster Band. *Laut- und Formenlehre*, Berlin u. Leipzig, Walter de Gruyter & Co., 1931 (*Grundriss der slavischen Philologie und Kulturgeschichte*, hgg. v. R. Trautmann u. M. Vasmer; lucrare profund personală, datorată unui lingvist și slavist cu renume; prețioase indicații bibliografice).

N. VAN WIJK, *Le slave commun dans l'ensemble indo-européen; Parallelisme et divergence dans la révolution des langues slaves; Les langues slaves du sud* (serie de leçons prononcées à la Sorbonne), *Le monde slave*, XIV, 1937, I, p. 472 ș.u.; II, p. 419 ș.u.; țv, p. 76 ș.u. Paris, P. Hartmann, 1937 (sinteză datorată unui cunoscător profund al materiei), și ediția a 2-a, corectată: *Les langues slaves, de l'unité à la pluralité*, 's-Gravenhage, Mouton & Co., 1956.

ILIE BĂRBULESCU, *Individualitatea limbii române și elementele slave vechi*, Bucur Casa Școalelor, 1929 (asupra teoriilor autorului, v. Mladenov, *RS*, III, p. 188 ș.u. și Philipp *Orig. rom.*, I, p. 804 ș.u.; pentru prezenta lucrare, v. *ML*, p. 301 ș.u. și Nandriș, *RIR*, p. 387 ș.u.)

P. CANCEL, *Despre „rumân” și despre unele probleme lexicale vechi slav-române*, București, Casa Școalelor, 1921 (cf. *ML*, p. 452-453).

P. CANCEL, *Termenii slavi de plug în dacoromână*, București, Casa Școalelor, 1921 (cf. *ML*, p. 471—474).

TH. CAPIDAN, *Elementul slav în dialectul aromân*, București, Cultura Națională, (AAR, *Memoriile Secțiunii literare*. Seria III. Tomul II. Mem. 4; ed. a 2-a, 1928; ed. a 2-a, 1935; material prețios).

TH. CAPIDAN, *Raporturile lingvistice slavo-române*. I. *Influența română asupra limbii bulgare*, *DR*, III, 1923, p. 129 ș.u. (termenii românești ce ar figura, după autor, în vechea slavă apar, de fapt, în redacții sîrbesti sau rusești ce nu sînt anterioare secolului al XIII-lea; v. *ML*, p. 474-475).

B. CONEV, *Ezikovni vzaimnosti među Bălgari i Rumâni*, *Godisnjak na Sofijskija versitet*. I: Istoriko-Filologeski Fakultet, XV-XVI, 1919—1920, Sofija, 1921 (studiul e redactat și în *Istorija na bălgarskij ezik*, II, p. 3 ș.u., a aceluiași autor).

OV. DENSUSIANU, *Histoire de la langue roumaine*, I: *Les origines*, Paris, Leroux, 1928 (influențe slave, p. 237 ș.u.); ed. în limba română, îngrijită de prof. J. Byck, București, Științifică, 1962 (influența slavă, p. 159 ș.u.).

AT. T. ILIEV, *Românska toponimija ot slavjano-bălgarski proizhod*, Sofija, 1925 (cf. *Sbornik na Bălgarskata Akademija na Naukite*, kn. XVII, klon ist. fii., XI, nr. 2; material util, dar necomplet).

KNIEZSA ISTVÂN, *A magyar nyelv szláv jövevény niszavai*, Budapest, Akademiai Kiadó, 2 vol., 1955 (lucrare fundamentală, consacrată elementelor slave din limba maghiară).

MAX KÍTEPINSKTF, *Influence slave sur le verbe roumain*, în *SI*, XVI, 1938-1939, p. 220 ș.u. și 481 ș.u. (v. observațiile lui A. Graur, *BL*, VI, p. 267 ș.u.).

G. MIHĂILĂ, *împrumuturi vechi suă-slave în limba română*, București, Ed. Academiei R.P.R., 1960 (informație bogată).

FR. MIKLOSICH, *Die slavischen Element-e im Rumunischen*, Wien, 1861 (*Denkschriften der kais. Akad. d. Wissenschaft*, in Wien, phil.-hist. Kl., Bd. XII; lucrare încă esențială și meditat).

GR. NANDRIȘ, *Dare de seamă critică a lucrării lui Ilie Bărbulescu, Individualitatea limbii române și elementele slave vechi* (v. mai sus), în *RIR*, II, 1932, p. 387 ș.u.

Omagiu Profesorului Ilie Bărbulescu la 25 ani de profesorat, Iași, 1931 (extr. din *Arhivele XXXVIII*, n-le 2, 3, 4).

EUGEN SEIDEL, *Elemente sintactice slave în limba română*, București, Ed. Academiei R.P.R., 1958.

EUFROSINA SIMIONESCU, *Accentul în cuvintele vechi slave din limba română*, București, 1913.

P. SKOK, *Des rapports linguistique slavo-roumains*, I, *St.*, I, 1952, p. 485 ș.u.; II, *et roumain*, *R. et. sl.*, III, p. 59 ș.u.; III-VII, *St.*, III, 1953, p. 114 ș.u.; IV, 1954, p. 325 ș.u.; VI, 1956, p. 120 ș.u.; p. 758 ș.u.; VIII, p. 605 ș.u.; p. 776 ș.u. (observații interesante și prețioase, cu prilejul apariției unor lucrări noi).

PETAR SKOK, *Osnovi romanske lingvistike*, I—III, Zagreb, 1940 (I, p. 91—92; scurtă schiță a influenței limbilor slave meridionale asupra limbii române).

MARGARETA C. ȘTEFĂNESCU, *Elementele rusești-rutene din limba românească*, Vechimea lor, Iași, 1925.

IV

ROMÂNA COMUNĂ

ROMÂNA COMUNĂ

TH. CAPIDAN, *Românii din Peninsula Balcanică*, în *AÎN*, vol. II, București, 1924, p. 91-117.

TH. CAPIDAN, *Românismul balcanic, în RF*, I, Cernăuți, 1927, p. 155—165.

OVIDE DENSUSIANU, *Histoire de la langue roumaine*. Tome premier: *Les origines* (capitolul VI: *La langue roumaine au sud et au nord du Danube. Origine des trois dialectes*, p. 288 ș.u.); tome second, fascicule I: *Le seizeieme siecle* (capitolul II: *Changements phonetiques «accomplis jusqu'au XVI-e siecle*, p. 15 ș.u.). Paris, Leroux, 1901, 1914; și *Opere* II, București, 1975.

IORGU IORDAN, *Diftongarea lui e și o accentuați în pozițiile ă, e*, Iași, Viața românească, 1920 (v. și Al. Rosetti, în *SCL*, XV, 1964, p. 571-573).

ALEXANDRUPHILIPIDE, *Originea românilor*, 1/olumul II: *Ce spun limbile română și albaneză*, Iași, Viața românească, 1927 (partea a II-a: *Ce spune limba română*, p. 3 ș.u. Expunere greoaie și uneori confuză, dar plină de fapte).

AL. PROCOPOVICI, *Din istoria raporturilor noastre interdialectale*, în *DR*, IV, Ciuj, 1927, p. 38-66.

SEXTIL PUȘCARIU, *Zur Rekonstruktion des Urrumänischen*, în *Beihefte zur ZRPh.*, hgg. v. Dr. Gustav Grober, XXVI. Heft, Halle, Niemeyer, 1910, p. 17—75 (are meritul de a fi pus problema; studiul a reapărut, tradus în limba franceză, cu adaosuri, în Pușcariu, *Et. de ling. roum.* 1937, p. 64—120, sub titlul: *Essai de reconstitution du roumain primitif*).

A. ROSETTI, *Etude sur le rhotacisme en roumain*, Paris, Champion, 1924.

I. ȘIADBEI, *Problemele vocabularului român comun*, Iași, Goldner, 1934 (schită, cu indicații bibliografice).

H. TIKTIN, *Der Vocalismus des Rumänischen-, Der Konsonantismus des Rumänischen*, în *ZRPh.*, X, p. 246-255; XI, p. 56-84; XII, p. 220-241; XXIV, p. 319-328, 1887, 1888, 1889, 1900 (judicios, bine informat și încă util de consultat; din consonantism, numai capitolul privitor la /).

EMIL PETROVICI, *Influența slavă asupra sistemului fonemelor limbii române* fBucurești), 1956 (descrie sistemul vocalic și consonantic al românei comune la p. 29—38).

I. COTEANU, *Epicile ele evoluție a limbii române*, în *SCL*, IX, 1958, p. 151-159.

I. COTEANU, *Schiță a declinării numelui în româna comună*, în *SCL*, XVI, 1964, p. 445—469 (bine informat).

AROMÂNA

Weigand (Ar., II, p. 346 ș.u.) și Capidan (Arom. p. 193 ș.u.) disting în aromână două grupuri dialectale: cel de nord (Macedonia și teritorii de la nord, Albania, precum și localitățile Gopeș și Muloviște) și cel de sud (Epirul, Thesalia, nordul Greciei și Olimpul).

De fapt, grupul din Albania (fărșeroții) formează o unitate aparte.

Cercetarea științifică, pe teren, a graiurilor aromâne se impune ca o necesitate acută, pentru că ceea ce s-a făcut pînă acum este insuficient și nu prezintă destule garanții de rigurozitate științifică. În special, graiul grupurilor din Olimp și din Albania va trebui cercetat cu de-amănuntul. *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, 1984, p. 426: N. Saramandu nu utilizează studiul nostru asupra românei din Albania.

MIHAIL G. BOIAGI, *Gramatica română sau macedoromână*, reeditată cu o introducere și un vocabular de Per. Papahagi, București, 1915 (prima ediție a apărut la Viena, în 181 v. studiul lui Arno Dunker, *Der Grammatiker Bojadzi*, în 1895, p. 1—146).

TH. CAPIDAN, *Românii nomazi. Studiu din viața românilor din sudul Peninsulei Balcanice*, Cluj, 1926 (știri prețioase culese din izvoare scrise și orale, despre nomadismul păstorilor și transhumanta în Peninsula Balcanică).

TH. CAPIDAN, *Fărșeroții*, Cartea Românească, București, 1931 (locuințele; studiu complet asupra limbii; lucrare indispensabilă).

TH. CAPIDAN, *Aromânii. Dialectul aromân*, Studiu lingvistic, București, 1932 (lucrare fundamentală; cercetare amănunțită, cu indicații bibliografice, a trecutului aromânilor, urma de gramatica istorică și descriptivă a dialectului cu indicarea tuturor nuanțelor dialectale, baza întregii literaturi cunoscute și a experienței lingvistice a autorului).

MATILDA CARAGIU MARIOȚEANU, în *legătură cu articolul enclitic al masculinului în aromână*, în *FD*, IV, 1962, p. 95—100.

MATILDA CARAGIU MARIOȚEANU, *Sistemul fonologie al aromânei*, în *SCL*, XI, 1963, p. 312-331.

» MATILDA CARAGIU MARIOȚEANU, *Flexiunea substantivelor în aromână*, în *SCL*, XV, 1964, p. 229-246.

MATILDA CARAGIU MARIOȚEANU, *Liturghier aromânesc, un manuscris anonim inedit*, Editura Academiei R.P.R., (București, 1962) (bună ediție a unui text din secolul XVIII-lea, provenind din Albania, cu un studiu gramatical temeinic și glosar).

I. DALAMETRA, *Dicționar macedo-român*, București, Editura Academiei Române, 1956 (autorul e originar din Karaferia, limbă Salonic).

CARSTEN HOEG, *Les Saracatsans, une tribu nomade grecque*, I: *Etude linguistique precedee d'une notice ethnographique*, II: *Textes (contes et chansons), vocabulaire technique index verborum*, Paris-Copenhague, E. Champion-V. Pio-P. Branner, 1925, 1926 fSărăcăciilor sînt români grecizați. V. în această privință L. v. Thalloczy, *Illyrisch-albanische Forschungen*, Munchen-Leipzig, 1916, p. 60; Capidan, *DR*, IV, p. 923 ș.u. și *Arom.*, p. 14, T. Papahagi, *GS*, III, p. 259 ș.u. Numele lor se trage de la localitatea Siracu).

ȘTEFAN MIHĂILEANU, *Dicționar macedo-român*, București, Gobi, 1901 (material influențat de dacoromână).

Ἐξυουο^οyiKov A,ΣῆIK6V xfi<; Kouxaop^axiKfjg yA-acro-ac., UTCO KQNXANTINOY NI AAIAT, Athena 1909 (material nesigur; pentru partea etimologică, v. Th. Capidan, *Revue critique au Dictionnaire detymologie koutzovalaque de Constantin Nicolaidi*, Salonique, 1909).

Texte macedo-române. Basme și poezii populare de la Crușova, culese de dr. M. G. O. DENARU, publicate după manuscrisele originale, cu un glosar complet, de prof. I. BIAȘU, București, Editura Academiei Române, 1891 (material nesigur, vădit influențat de dacoromână; notație fonetică defectuoasă).

Din literatura poporană a Aromânilor, colecțiune formată și rînduită de PERICLE PAPA HAGI, vol. I: *Literatura copilărească, medicina populară, ghicitori, proverbe și idiotisme, colinde, Paparudele, Lazaretul, Leagănul, Sărbătoarea Sinzienilor sau Taviani, Luna nouă, Decembrie*, Poezia populară, în Gr. G. Tocilescu, *Materialuri folkloristice*, vol. II, București, 1900 (conține și un indice de cuvinte).

PERICLE PAPA HAGI, *Basme aromâne și glosar*, Editura Academiei Române, București, 1905 (glosarul constituie un izvor de informație indispensabil).

PERICLE PAPA HAGI, *Graie aromâne*, București, 1905 (în *AAR, Mem. Secf. liti*, t. XXVII. Expresii particulare, metafore aromânești, înșirate în ordine alfabetică).

PERICLE PAPA HAGI, *Notițe etimologice*, București, 1906 (în *AAR, Mem. literare*, t. XXIX. Privesc aromâna).

PERICLE PAPA HAGI, *Scritori aromâni în secolul al XVIII-lea (Cavaloti, D. ...)*, București, Gobi, 1899 (material nesigur; pentru partea etimologică, v. Th. Capidan, *Revue critique au Dictionnaire detymologie koutzovalaque de Constantin Nicolaidi*, Salonique, 1909).

reprezentanți ai aromânei vorbite în Albania — grupul de nord al aromânei — cu un studiu introductiv și trei glosare; aromân, albanez și bulgar).

TACHE PAPAHAĞI, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*. București, Editura Academiei R.P.R., 1963; ediția a doua augmentată, București, 1974 (lucrare fundamentală).

AL. ROSETTI, *Cercetări asupra graiului românilor din Albania*, București, 1930 (anchetă, cu ajutorul unui chestionar lingvistic, efectuată în 1927 și 1928, la românii emigrați din Albania și instalați în regiunea Silistrei).

GUSTAV WEIGAND, *Die Sprache der Olympto-Walachen*, nebst einer Einleitung fiber Land und Leute, Leipzig, Barth, 1888 (un izvor de informație indispensabil).

GUSTAV WEIGAND, *Vlacho-Meglen*, eine ethnographisch-philologische Untersuchung, Leipzig, Barth, 1892 (anchetă efectuată în 1889—1890).

GUSTAV WEIGAND, *Die Aromunen. Ethnographische-philologisch-historische Untersuchungen über das Volk der sogenannten Makedo-Romanen oder Zinzaren*, I; *Land und Leute*, II; *Volksliteratur der Aromunen*, Leipzig, J. A. Barth (Arthur Meiner), 1895, 1894 (lucrare fundamentală; vol. I conține o bună hartă etnografică a regiunilor din Peninsula Balcanică locuite de aromâni; vol. II conține un glosar al textelor publicate).

GUSTAV WEIGAND, *Rumänen und Aromunen in Bulgarien*, în *WJb.* XIII, 1908, p. I ș.u. (călătorie făcută în 1897 și 1898).

GUSTAV WEIGAND, *Rumänen und Aromunen in Bosnien*, în *WJb.* XIV, 1908, p. 171 ș.u. (călătoria datează din 1905).

GUSTAV WEIGAND, *Die Aromunen in Nord-Albanien*, în *WJb.* XVI, 1910, p. 193 ș.u. (călătoria datează din 1889-1890).

MEGLENOROMÂNA

I.-A. CANDREA, *Viața păstorească la Megleniți. Texte meglenite. Glosar megleno-român*, în *GS*, Socec, București, 1923-1937, vol. I, p. 23-38, 261-285, vol. II, p. 100-128, vol. III, p. 175-209, 381-412, vol. VI, p. 163-192, vol. VII, p. 194-230 (materialul cules între anii 1912 și 1915 la București, de la refugiați din Meglenia).

TH. CAPIDAN, *Meglenoromânii*, vol. I: *Istoria și graiul lor*, II: *Literatura populară la Meglenoromâni*, III: *Dicționar meglenoromân*, București, 1925, 1928 [1936] (Academia Română. Studii și cercetări, VII; lucrare fundamentală; în afară de descrierea locuinței meglenoromânilor vol. I conține un studiu complet al limbii, în comparație cu celelalte dialecte românești, și o hartă a așezării meglenoromânilor).

PERICLE PAPAHAĞI, *Românii din Meglenia*, Texte și glosar, București, 1900 (în lucrarea *Meglenoromânii*, vol. I, p. 2, autorul apreciază după cum urmează această operă: „Lucrarea fiind alcătuită la Salonic, buna noastră credință a fost uneori surprinsă în transcrierea fidelă a unor sunete”).

PERICLE N. PAPAHAĞI, *Meglenoromânii*, studiu etnografico-filologic. Partea I, II, București, 1902 (I: *Introducere, descrierea călătoriei, ocupațiile locuitorilor, texte*; II: *Texte și glosar*, în *AAR, Mem. Sect. literare*, t. XXV).

ISTROROMÂNA

ARTHUR BYHAN, *Istrorumänisches Glossar*, în *WJb.* XVI, 1899, p. 174—396 (glosarul cuprinde materialul cules la fața locului de St. Nanu, și acel care figurează în diverse alte lucrări).

TRAIAN CANTEMIR, *Texte istroromâne*, București, Editura Academiei R.P.R., 1959 (texte culese la fața locului, în 1932 și 1933, urmate de un glosar; v. recenzia Matildei Caragiu Marioteanu, în *LR*, IX, 1960, nr. 3, p. 95-100, și a lui Marius Sala, *SCL*, XII, 1961 p. 121

ION COTEANU, *Cum dispăre o limbă', istroromâna*, Societatea de Științe Istorice și Filologice din R.P.R., București, 1957 (și observațiile lui Al. Rosetti, *Limbă sau dialect?*, în *SCL*, IX, 1958, p. 101-102 și 395-397).

RADU FLORA, *Despre stadiul actual al istroromânei. Contribuția geografiei lingvistice chestiunea stabilirii poziției graiurilor istroromâne față de dacoromână*, în *FD*, IV, 1962, p. 137-170 (observații prețioase, obținute la fața locului, în anii 1954 și 1961 și în baza răspunsurilor la un chestionar lingvistic de 274 de chestiuni).

A. KOVACEK, *Descrierea istroromânei actuale*, București, 1971.

IOSIF POPOVICI, *Dialectele române (Rumänische Dialekte)* IX: *Dialectele române din Istria*. Partea I: *Referințele sociale și gramatică*. Partea a II-a: *Texte și glosar*, Halle, a. editura autorului, 1914, 1909 (v. critica lui Pușcariu, în *St. Istr.*, III, p. 141 ș.u.).

Studii istroromâne, de SEXTIL PUȘCARIU, în colaborare cu d-nii M. BARTOLI, BELULOVICI și A. BYHAN, vol. I: *Texte*, București, 1906 (*AAR, Mem. Sect. literare*, t. XXVIII, v. note și glosar la vol. I, în vol. III, p. 253 ș.u.); *Studii istroromâne*, în colaborare cu M. BARTOLI, A. BELULOVICI și A. BYHAN, vol. II: *Introducere, gramatică, caracterizarea dialectului istroromân*, voi. III. *Bibliografie critică, listele lui Bartoli, texte și note glosar*, de SEXTIL PUȘCARIU, București, 1926, 1929 (Academia Română, Studii și cercetări, XI, XVI).

AL. ROSETTI, *Asupra repartizării dialectale a istroromânei*, în *GS*, V, București, 1932, p. 1-9 (cf. Sextil Pușcariu, în *DR*, VII, 1934, p. 450 ș.u., și Al. Rosetti, în *RIR*, 1934, p. 59 ș.u. S. Pușcariu nu și-a modificat teoria privitoare la „Românii Apuseni”, s-a moșii ai istroromânilor, *LR*, I, p. 229j.

în *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, 1984, p. 553: A. Kovacec nu rezolvă problema originii dialectului istroromân și nu se pronunță asupra argumentelor pe care le aduce în combaterea teoriei lui S. Pușcariu.

Ediția învățături peste toate zilele (1642) și studiul lui W. van Eeden, care o întovârșește, trebuie semnalată aici.

Justa interpretare a grafiei textelor românești vechi domină întreaga expunere a faptelor. Autorul a adoptat concepția că grafiile notează fonetisme reale ale limbii. Drept urmare întreaga expunere este eronată.

Transcrierea textului, aplicând reguli fonologice imaginate de A. Avram, trezește mirare. Căci există o regulă bine stabilită, în această materie, de a reda cu alfabetul latin toate particularitățile textului chirilic. Redarea textului în interpretarea autorului este, prin urmare lipsită de utilitate.

Parcurgând lucrarea lui W. van Eeden, tipărită la Amsterdam în condiții excepționale pe hîrtie de lux, ne exprimăm regretul că munca autorului nu a dat rezultatele așteptate.

V

SEC. XII-XV

Materia studiată în partea a V-a a *Istoriei* noastre nu comportă o informație bibliografică generală, ci fragmentată pe capitolele consacrate diferitelor limbi luate în considerare. Cititorul se va adresa, prin urmare, la capitolul respectiv, care comportă datele bibliografice necesare.

VI

DIN SECOLUL AL XIII-LEA LA SECOLUL AL XVII-LEA

LIMBĂ

I.-A. CANDREA, *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII traduse din slavonește*, Edițiune critică, I, Introducere; II, Textul și glosarele, București, Socec, 1916 (lucrare fundamentală; volumul I este consacrat studiului limbii textelor rotacizante).

T. CIPARIU, *Principia de limba și de scriptura*, ed. a 2-a, Blaj, 1866 (o prețioasă colecție de exemple pentru studiul foneticii și morfologiei textelor traduse).

OV. DENSUSIANU, *Histoire de la langue roumaine*, t. II: le seizième siècle, Paris, Leroux, 1914—1938 și *Opere II*, București, 1975 (lucrare fundamentală; expozeul e făcut din punct de vedere istoric; cu indicații bibliografice).

N. DRAGANU, *Două manuscrise vechi. Codicile Todorescu și Codicile Marțian*, București, Academia Română, 1914; *Un fragment din cel mai vechi Molitvenic românesc*, în *DR*, II, p. 254—326 (introducerile sînt consacrate studiului particularităților lingvistice ale acestor texte).

C. GĂLUȘCĂ, *Slavisch-rumänisches Psalterbruchstilck*, Halle, a.S. 1913 (introducerea conține o expunere descriptivă a limbii Psalt. Voronețene).

B. P. HASDEU, *Cuvente den bătrâni*, I—II și supliment la t. I, București, 1878—1880 (notele care întovărășesc fiecare text constituie un izvor prețios de informație).

L. MOURIN, *Ancien roumain*, Bruges, 1962 (în G. de Poerck et L. Mourin, *introduction à la morphologic comparee des langues romanes, basee sur les traductions anciennes des Actes des Apotres, ch. XX à XXIV*); publică cap. 20—24 din *Faptele Apostolilor*, în versiunea din CV și Coresi, și un studiu amănunțit consacrat grafiei acestor texte, foneticii, morfologiei și lexicului lor. Util, precis și bine informat.

G. PASCU, *Istoria literaturii și limbii române din secolul XVI*, București, Cartea Românească, 1921 (catalog de fapte, fără privire de ansamblu; expunere puțin personală, și, acolo unde e personală, deseori eronată).

ALEXANDRU PHILIPPIDE, *Istoria limbii române*, I, *Principii de istoria limbii*, Iași, 1894 (capitolul „limba scrisă”, p. 237 ș.u.).

A. ROSETTI, *Lettres roumaines de la fin du XVI-e et du debut du XVII-e siecle tirees des archives de Bistritza (Transylvanie)*, București, Socec, 1926 (introducerea conține o expunere descriptivă a limbii textelor publicate).

A. ROSETTI, *Recherches sur la phonetique du roumain au XVI-e siecle*, Paris, Champion, 1926 (exemple nouă din textele netraduse).

ION al lui G. SBIERA, *Codicele Voroneiean*, Cernăuți, 1885 (studiul asupra *Codicelui*, p. 255—353, cuprinde informații prețioase).

DIPLOMATICĂ. PALEOGRAFIE

DAMIAN P. BOGDAN, *Diplomatica slavo-română din secolele XIV și XVI*, București, 1938.

Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara ungrească în sec. XV și XVI, de I. BOGDAN, Vol. I, 1413-1503, București, Gobi, 1905 (introducere, p. XVI ș.u.).

E. KALUZNIACKIJ, *Kirillovskoe pisimo u Rumyn*, în *Enciklopedija slavjanskojfiologii...* pod redâkcieju ord. Akad. I. Jagica, Petrograd, 1915 (date prețioase din manuscrise, cu reproduceri facsimilate).

A. ROSETTI, *Lettres roumaines de la fin du XVI-e et du debut du XVII-e siecle tirees des archives de Bistritza (Transylvanie)*, București, Socec, 1926 (p. 8 ș.u. din introducerea „caracteres internes”).

D. STRUNGARU, *Cu privire la transcrierea textelor chirilice*, *LR*, XV, 1966, p. 145—151 (transcrierea interpretativă are dezavantajul că e subiectivă și anulează posibilitatea reconstituirii textului în scriere chirilică).

• ISTORIE LITERARĂ

a) Expuneri

N. CARTOJAN, *Cărțile populare în literatura românească*, I, *Epoca influenței sud-slavo-bucurești*, Casa Școalelor, 1929, II, *Epoca influenței grecești*, București, Fundația pentru Literatură și Artă, 1938 (lucrare fundamentală).

N. CARTOJAN, *Istoria literaturii române vechi*, I, *De la origini pînă la epoca lui Matei Basarab și Vasile Lupu*, București, Fundația pentru Literatură și Artă, 1940 (lucrare fundamentală; cu indicații bibliografice).

N. DRAGANU, *Histoire de la litterature roumaine de Transylvanie des origines à la fin du XVIII-e siecle*, Bucarest, 1938 (Extras din „*La Transylvanie*” ed. Academiei Române, Bucarest, 1938).

N. IORGA, *Istoria literaturii românești*, I, București, Suru, 1925 (ed. a 2-a a *Istoriei literaturii religioase a românilor pînă la 1688*, București, Socec, 1904; expunere amănunțită a faptelor, în baza izvoarelor).

AL. PIRU, *Literatura română veche*, ed. a 2-a, Ed. pentru Literatură, 1962 (expunere de ansamblu, pentru orientarea generală).

A. PROCOPOVICI, *Introducere în studiul literaturii vechi*, Cernăuți, Glasul Bucovinei, 1922 (pentru începători; cu indicații bibliografice).

S. PUȘCARIU, *Istoria literaturii române, epoca veche*, ed. a 2-a, Sibiu, Krafft și Drotleff, 1930 (expunere elementară, clară și bine informată).

b) Filiația textelor, bibliografie

N. CARTOJAN, *Istoria literaturii române vechi*, I, București, Fundația pentru Literatură și Artă, 1940.

Istoria literaturii române, I, 1400—1780, București, Ed. Academiei R.S.R., 1964, red. resp. acad. Al. Rosetti (literatura română în perioada feudală, p. 233 ș.u.; expunere redactată de un colectiv de specialiști, cu indicații bibliografice).

S. PUȘCARIU, *Istoria literaturii române, epoca veche*, ed. a 2-a, Sibiu, Krafft și Drotleff, 1930, p. 211 ș.u. (indicații bibliografice complete).

A. ROSETTI, *Recherches sur la phonetique du roumain au XVI-e siecle*, Paris, Champion, 1926, p. 3-17.

c) Ediții de texte

N.B. Edițiile de texte sînt înșirate mai sus, p. 21 ș.u., sub rubrica „abrevieri”.

NOTAȚIA FONETICĂ

â' vocală între *a* și *o* (în istroromână).
a: vocală între *a* și *â* (în meglenoromână),
u sau *w* notează semivocala *w*: fr. *oui*.
y: *i* consoană: fr. *yeux*.
c: dr. *cer*.
g: dr. *ger*.
î: *I* velar, ca în rus. pal'ka „băț”.
»: *n* velar: rom. *lung*.
i: dr. ***și***.

ALBANEZA
 (ortografia actuală)

<i>â</i>	~ fr. <i>an</i> .	<i>ll</i>	<i>l</i> velar, ca pol. <i>l</i> .
<i>c</i>	~ dr. <i>șară</i> .	<i>nj</i>	it. <i>h&gno</i> .
<i>q</i>	= dr. <i>cer</i> .	<i>6</i>	fr. <i>hon</i> .
<i>dh</i>	= engl. <i>mother</i> .	<i><l</i>	dr. <i>chiar</i> .
<i>X</i>	= rom. <i>dzi</i> (Moldova).	<i>rr</i>	<i>r</i> apical vibrat.
<i>xh</i>	* —, it. <i>giorno</i>	<i>sh</i>	rom. <i>și</i> .
<i>i</i>	= fr. <i>pain</i> .	<i>th</i>	engl. <i>brea*Ă</i> .
<i>e</i>	= rom. <i>â</i> .	<i>i%</i>	<i>u</i> nazal.
<i>gj</i>	— dr. <i>g&eață</i> .	<i>y</i>	germ. <i>Hwtte</i> .
<i>î</i>	= <i>i</i> nazal.	<i>f</i>	<i>ii</i> nazal.
<i>j</i>	= dr. <i>îată</i> .	<i>zh</i>	dr. <i>joc</i> .
<i>V</i>	= it. <i>gli</i> .		

TRANSCRIEREA ALFABETULUI CHIRILIC

Cuvintelor slave li s-a aplicat sistemul de transcriere obișnuit în lucrările de slavistică în bulgară, t, acolo unde are valoare fonetică, e redat prin *â*: MtKa—*măka*, dar prin zero cînd nu are valoare fonetică: rpa,irB= *grad*.

* în transcrierea alfabetului chirilic, am aplicat regulile de corespondență care sînt de întrebuințare generală:

$\pm \sim e$	<i>hi = y</i>	f = <i>j</i>	<i>X = x</i>	u , = <i>a</i>
<i>m = z</i>	iu = <i>s*</i>	m = <i>c</i>	ui , = <i>st, șc</i>	a — <i>e</i>
<i>κ = q</i>	<i>h = i</i>	κ = u	<i>n = ja</i>	w = <i>ju</i>

în rusă: **T>** e transcris printr-un apostrof, cînd figurează în interiorul cuvîntului: *ci>'k3JX* *s'ezd*; la finală, nu e transcris: ropo,zr> — *gorod*. *h* e redat prin semnul palatalizării notat după consoană: *jjpKh = den'* — indică palatalizarea sau muierea consoanei precedente.

Semne diacritice

* înaintea unui sunet, a unui cuvînt, care nu sînt atestate în texte.

' după o vocală indică locul accentului de intensitate (de ex. *inimi'cus*, cu *i* accentuat); după sau deasupra unei consoane, notează „muierea” ei: ar. *muVare*, *riel*, în care *V* și *n* s pronunță ca în it. *moglie*, fr. *agneau*.

< sub o vocală deschisă: **e**.

. sub o vocală închisă: **e**.

O deasupra vocalelor scurte: **â**, **e** etc.

— deasupra vocalelor lungi: **ă**, **e** etc.; deasupra lui *r*, indică un *r* lung (cu vibrații mai multe): **0** sub o vocală arată că vocala face parte dintr-un diftong, ca prim sau al doilea element: **ga**, **a/**.

> „a dat”.

< „derivă din”.

// între aceste linii sînt notate fonemele: /a/.

I
LIMBA LATINĂ

INTRODUCERE

Definiția genealogică a limbii române. Limba română este limba latină vorbită în mod neîntrerupt în partea orientală a Imperiului Roman, cuprinzând provinciile dunărene romanizate (Dacia, Pannonia de sud, Dardania, Moesia Superioară și Inferioară), din momentul pătrunderii limbii latine în aceste provincii și pînă în zilele noastre.

Cf. Miklosich, Sl. El. im Rum., p. 4: „Der Ursprung der rumunischen Sprache datirt dem Gesagten gemäss vom Anfang des zweiten Jahrhunderts, wo romische Colonisten sich am linken Ufer der untern Donau niederliessen”.

Acei care ne-au transmis limba latină, din tată în fiu, în aceste părți dunărene, au avut întotdeauna conștiința că vorbesc aceeași limbă (latina), spre deosebire de acei care vorbeau alte limbi. Se poate deci vorbi, în acest caz, de «voința» vorbitorilor de a întrebuița o anumită limbă, și nu alta.

Această limbă a suferit, însă, transformări neîncetate, atît prin evoluția ei normală, cît și prin influența exercitată de limbile cu care a venit în contact.

în privința limbilor mixte și a amestecului de limbi, v. lucrarea de ansamblu, cu o bogată bibliografie, a lui U. Weinreich, Languages in Contact, New York, 1953, și Al. Rosetti, Limbă sau dialect?, în SCL, IX, 1958, p. 101-102 și 395-397.

Teritoriul de formare. Limba română s-a dezvoltat pe o largă bază teritorială romanizată, cuprinzînd provincia Dacia nord-dunăreană propriu-zisă, adică: Oltenia, Banatul și Transilvania, și celelalte teritorii care n-au intrat sub autoritatea romană (106 e.n.), fiind iocuite de către „dicii liberi”, Muntenia și sudul Moldovei, iar la vest și sud-vest provinciile romanizate ce au stat întotdeauna în strîns contact, atît administrativ, cît și comercial, cu Dacia: Pannonia, Dardania și cele două Moesii.

Jirecek, Rom. Dalm., p. 20; Pușcariu, Roumain et roman, Et. deling, roum., p. 55 ș.u.; v. harta (pl. XII, în IR, I, p. 348—349); hărțile din Tabula Imperii Romani, L 35, Bucarest, 1969, și L 3i Budapest, 1968.

Latina orientală. Latina dunăreană, dimpreună cu latina vorbită pe coasta Dalmației și, pînă către jumătatea a doua a secolului al III-lea e.n., dimpreună cu latina vorbită în Italia, face parte din grupul oriental al limbii latine.

Dalmata era vorbită odinioară pe coasta Adriaticei și a dispărut astăzi cu totul. Limba ultimului supraviețuitor care cunoștea dalmata, ce nu mai era întrebuițată de părinții săi, a fost cercetată la fața locului, în insula Veglia, în 1897. Albaneza nu este o limbă romanică, ci a suferit numai o atît de puternică influență latină, încît Gustav Meyer a putut să o socotească drept «jumătate romanică».

„Eine halbromanische Mischsprache“: G. Meyer, W. Meyer-Liibke. în Grobers Gr. I, 1039; M. G. Bartoli, Das Dalmatische, I, II, Wien, 1906. Din punctul de vedere al naturii elementelor latine pătrunse în albaneză, albaneza ocupă o poziție intermediară între română și dalmata (E. Qabej, RL, VII, 1962, p. 162).

Latina balcanică e reprezentată de română (cu dialectele ei sud-dunărene), de vegliotă (azi dispărută) și de elementele din vocabularul albanezei, sârbo-croatei și slovene (H. Liidtkke, Die strukturelle Entwicklung des romanischen Vokalismus, Bonn, 1956, p. 292).

Despre graiul romanic vorbit pe o bandă strimată de teren/ pe coasta occidentală a Istriei, de la Rovigno la capătul peninsulei (azi, 5 000 de locuitori), v. Mirko Deanovic, Awiamento alio studio del dialetto di Rovigno dTstria, Zagreb, 1954.

Tratamentele caracteristice suferite de limba latină în Albania sînt examinate de E. Qabej, Zur Charakteristik der lateinischen Lehnwörter im Albanischen, RL, VII, 1962, p. 161—199!

Cucerirea și romanizarea Daciei. Cucerirea Daciei de către Traian (101—106 e.n.) a fost pregătită de o serie de măsuri cu caracter militar și administrativ care au făcut posibilă, în momentul transformării Daciei în provincie romană, repede ei romanizare. Prin cucerirea acestei provincii se urmărea un îndoit scop: în primul rînd, militar, pentru a lega Dacia prin Drobeta cu regiunile învecinate, pentru consolidarea stăpînirii romane la Dunăre și stăvilirea atacurilor geto-dacice și a celorlalte populații aliate acestora, și economic, în al doilea, pentru a exploata bogățiile Daciei.

V. Pârvan, începuturile vieții romane la gurile Dunării, București, ed. a 2-a, 1974; Id., Dacia, 1972, p. 129 ș.u.; Daicoviciu, Transylv., p. 91 ș.u.; IR, vol. I^o.

Pe scurt, fazele procesului de romanizare a provinciilor dunărene sînt următoarele: romanizarea a fost inaugurată, în secolul I e.n., prin consolidarea stăpînirii romane pe Dunăre, astfel după cum coloniile grecești de pe litoralul Mării Negre, încă din sec. VII î.e.n., transformaseră Dunărea, de la gurile ei și pînă la confluența cu Șiretul, într-un fluviu grecesc, pentru asigurarea comerțului în interior.

În anul 15 e.n. (sub Tiberiu), reședința prefectului roman al litorului Mării Negre era în Dobrogea (el depindea de guvernatorul Moesiei), iar flota romană circula pe Dunăre, astfel încît, începînd cu anul 46 e.n., se înființează vama litoralului dunărean, cu posturi vamale și inevitabili mici comercianți, veniți pe urmele armatei. Cetățile romane, clădite pentru a străjui fluviul, cu garnizoanele lor, și teritoriul învecinat închiriat cetățenilor romani, cu legionarii liberați instalați acolo, sînt tot atîtea centre de romanizare a teritoriului dunărean. De asemenea, stațiunile flotei romane pe Dunăre. Dar stăpînirea romană nu s-ar fi putut menține pe Dunăre, dacă romanii nu ar fi stăpînit Dobrogea. Claudiu cucerește teritoriul de la dreapta Dunării în 46 e.n., iar în timpul lui Domițian, provincia astfel creată — Moesia, este împărțită în două: Moesia Superior și Moesia Inferior, aceasta din urmă incluzînd și Dobrogea. Aceasta a fost repede romanizată, mulțumită populației romanizate stabilite în punctele vamale, cetățile, stațiunile flotei și administrației romane; după 150 e.n., viața romană este generalizată în Dobrogea.

Praefectus orae maritimae sau *praeses laevi Penti* de la Tomis are reședința la Tomis, cu începere din anul 15; Ovidiu a fost trimis acolo în anul 9. Probabil că pînă la acea dată exista un funcționar roman în Dobrogea (A. v. Premerstein, Die Anfänge der Provinz Moesien, în Jahrbuch d. osterr. arch. Inst., I, p. 171; V. Pârvan, Hystria, IV, București, 1926, p. 14; R. Vulpe, Hist. ane. de la Dobroudja, p. 1—11).

Înconjurată de provincii romanizate, cu Dunărea fluviu roman, Dacia nu mai putea opune o stavilă romanizării, cu atît mai mult cu cît Imperiul, pentru siguranța graniței sale de nord, trebuia să pacifice această regiune și să-și asigure stăpînirea ei.

Cucerirea Daciei s-a încheiat în vara anului 106. Cf. C. Daicoviciu, O nouă diplo-mă militară din Dacia, în SCIV, IV, 1953, p. 546, și Dacia, VII-VIII, 1937-1940 p. 330; I. I. Russu, Inscriptiile Daciei romane, vol. I, București, Ed. Academiei R.S.R., 1975, p. oy

Din punct de vedere economic, Dacia prezenta un mare interes pe minele sale de aur și de sare, care au fost exploatare în timpul lui Traian sub Septimiu Sever exploatarea agricolă, creșterea vitelor și industria lemnă trecînd pe primul plan.

V. Christescu, Viața economică a Daciei romane, Pitești, 1929; Daicoviciu, Transylv., p. 131 ș.u.

Civilizația romană se răspîndise la nordul Dunării prin comerț încă dinainte de cucerirea lui Traian; de la 50 pînă la 106 e.n., îi vede acești pionieri ai civilizației pătrunzînd în interiorul teritoriului nord-dunărean. Deși provincia romană Dacia cuprindea în mod efectiv Oltenia, Buzăul și o parte din Transilvania, romanii au întemeiat așezări și în Muntenia și Moldova, descoperirile arheologice atestînd prezența romană pînă la est de Focșani. 'Orașele romane s-au clădit numai în Dacia romanizată, restul teritoriului fiind numai sub controlul roman. Astfel, pe văile Șiretului și Trotușului sînt descoperit castre și casele la Bărboși, Șendreni și Poiana, pe locurile foste centre comerciale grecești: Bărboși, Poiana (confluența Trotușului cu Șiretul), Piscul Grășanilor (Ialomița) și Spantov (Argeș).

Pârvan, I.e. Id.. La penetration hellenique et hellenistique dans la vallee du Danube, în Bulletin de la Sect. hist. de l'Acad. Roum., X, Bucarest, 1923, p. 23 ș.u.; Daicoviciu, Transylv., p. 129 ș.u. „Lange Zeit vor der Eroberung Daciens durch Kaiser Traian, war das Gebiet zu den Donaulandschaften heimisch geworden; die romische Herrschaft in Dacia ist nun ungefähr 150 Jahr umfassende kleinere Episode im der Geschichte des Romanismus in der Donau" (Jirecek, Rom. Dalm., p. 12). Asupra condițiilor romanizării în Dacia, v. C. Daicoviciu, La romanisation de la Dacie, Bulletin de l'Association Intern. d'Etudes du Sud-Est Europeen, VII, 1969, p. 25—36 și R. Vulpe, Le processus de romanisation sur toute l'etendue des gsto-daces, Nouvelles et. d'hist., I. ed., Acad. R.S.R., p. 71—80.

Colonizarea Daciei. După cucerire, Dacia a fost colonizată cu coloniști aduși din provinciile romane occidentale, cu deosebire din Serbia, Bulgaria și Ungaria și Austria de astăzi; dar o mare parte au venit din Asia Mică (secolul II-lea și al III-lea e.n.). Toți acești coloniști, de origini diferite, vorbesc de obicei limba latină și o întrebunțau ca limbă a raporturilor zilnice.

Cunoașterea limbii latine era necesară nu numai în raporturile cu administrația romană, dar și ca mijloc de comunicare între oameni veniți din regiuni atît de diferite ale Imperiului Roman. întrebunțarea limbii latine era deci ca o necesitate, și răspîndirea ei printre daci se explică, în primul rînd, din nevoia de a avea un instrument de comunicare între oameni ce vorbesc limbi diferite. Procesul de romanizare a fost impulsivat și prin « Constitutio Antoniniana », decretată de împăratul Caracalla, în 212 e.n., locuitorii Daciei devenind cetățeni romani în masă. Aceasta nu înseamnă, firește, că limbile locale dispăruseră, în favoarea limbii cuceritorilor, ci numai că administrația și cu coloniștii veniți din alte părți, limba locală rămînd în folosita și mai departe în interiorul familiei, ca un grai specializat.

Cf. observațiile lui Miklosich, Sl. El. im Rum., p. 5: „wir behaupten daher, dass die ersten romisch-her Colonisten nicht lauter Romer waren". V. considerațiile generale Meyer-Liibke, Grobers Gr., I, p. 450 ș.u.

Romanizarea este opera armatei romane (B. Gerov, La romanisation entre les Balkans et les Balkans, d'Auguste à Hadrien, în Annuaire de l'Universite de Sofia. Fac. Hist., XLV, 1948—49, livre 4; Wechssier, Gibt es Lautgesetze?, Festgabe f. H. Suchier, Halle

p. 139: „das Latein war im eigentlichen Sinne eine Kultursprache, und nur durch diesen Charakter drang es ähnlich der griechischen Koivr), trotz der geringen Zahl der Kolonisten durch/ Pentru organizarea Daciei ca provincie romană, v. A. Stein, Die Reichsbeamten von Dazien, Budapesta, 1944, p. 9.

Orientarea politică și economică a Daciei. Orientarea politică și economică a Daciei spre vest a făcut ca noua provincie să rămână în contact cu provinciile occidentale, primind inovațiile lexicale pornite din centru: cea mai importantă arteră comercială era Dunărea: la Viminacium (azi Kostolac) era punctul de întretăiere a drumului comercial ce unea apusul cu răsăritul și cu Dacia. O altă cale comercială (Via Appia), una Italia prin Brindisi și Durazzo, $cujnajxa^{\wedge}ar^{\wedge}$ Egnatia) care ducea la Salonic, aproximativ pe traseul $ce4^{\wedge}$

Orientarea spre apus a cornetului Daciei, faptul că, din punct de vedere vama, Dacia fusese încadrată în circumscripția Illyricului, în sfârșit, așezarea în Dacia a unui număr de coloniști veniți din Dalmația ne fac să înțelegem asemănările dintre romană și dialectele italiene centrale și meridionale, asemănări care nu se pot explica prin dezvoltarea în aceeași direcție, dar independentă, care se observă uneori la dialectele ce derivă dintr-o limbă primitivă comună.

Jirecek (Gesch. d. Serben, I, p. 8 ș.u.) observă că Peninsula Balcanică poate fi străbătută mai cu înlesnire de la nord la sud, prin căile de comunicație ce urmează văile riurilor decit de la vest la est.

Grupul lingvistic apenino-balcanic. Româna face parte din grupul lingvistic apenino-balcanic, dimpreună cu dalmata, albaneza și dialectele italiene centrale și meridionale (abruzzez, sicilian și pugliez). Printre trăsăturile comune acestui grup lingvistic, sint de amintit: păstrarea lui *u* latin în română, în dialectele italiene de sud și în sardă: rom. *furcă*, sard. *furca*, pe cînd în celelalte limbi romanice *u* a trecut la *o*; conservarea surdității oclusivei *p*, *t*, *k* și a semioclusivei: rom. *căpăstru*, *roată*, *păcurar* (sp. *cabestro*, *rueda*, port. *pegureiro*), it. *capestro*, *rota*, *pecoraio*, rom. *casă*, it. *casa* (fr. *chez*); tratamentul asemănător al grupului *kl'*: rom. *cheie* (ar. *cVaie*), it. *chiave* (prov., cat. *dau*), rom. *ochi* (ar. *ocl'u*), it. *occhio* (îr. *veil*, sp. *ojo*); pluralul în *-i* la numele de deci. a III-a: rom. *munți*, it. *monti*) răspîndirea numelor în *-ora*: it. *cdpufe* «i capi», *focure* «i fuochi di gioja», rom. *capuri*, *focuri* (pl.); frecvența numelor formate cu *ex-* (*de-ex-*): it. *scurta*, rom. *scurta*, it. *scapetă*, rom. *scăpară*; nume formate cu *extra-*: it. *strabello* «prea frumos», cf. rom. *străvechi*, it. *sterliice*, rom. *străluci*; întrebuițarea prefixului *in-*: sic. *intiniriri*, rom. *întineri*; frecvența sufixului *-arius*: it. *caddararu*, rom. *căldărar*, it. *palumbaru* «piccionaia», rom. *porumbar*) sufixul *-ia*: it. *surdiă*, rom. *surzie*, it. *firrarìa*, rom. *fierărie*, în sfârșit, există în dialectele italiene meridionale, în dalmata și în română o serie de expresii asemănătoare, precum și cuvinte ce nu mai apar în celelalte limbi romanice.

Astfel, în română, în italiană, sardă, corsicană, *acus* (Rohlf's, Lex. Differ., p. 49 și h. 35), și în română și în sardă *haedus*, rom. *ied*, sard. *edu* (Rohlf's, I.e., p. 65—68 și h. 44), în română și în calabreză: *mic*. „Dem. Rum. und Altdalm. eignen bloss übereinstimmende Altertumlichkeiten im Lautstand und Wortschatz, besondere Tendenzen und Neuerungen aber bestehen nicht" (C. Treimer, Literaturblatt f. germ. und rom. Phil., LXII col. 65). *Ceață* confirmă existența în română a lui *caecus*, *vătu* a lui *vitulus* (Sala, SCL, VIII, p. 119). Ov. Densusianu, Filologia romanică în Universitatea noastră, București, 1902, p. 15 ș.u.; Iorgu Iordan, Dialectele italiene de sud și limba română, Arhiva XXX—XXXV, Iași, 1923—1928 (critica lui E. Gamillscheg, ZRPh., XLVIII, p. 209—211 are în vedere numai partea de la început a lucrării). Trăsăturile caracteristice din dialectele centrale și septentrionale ale Italiei nu elimină particularitățile proprii dialectelor italiene de sud, care apar în română. Ele constituie

trăsăturile caracteristice și incontestabile ale limbii române. E. Gamillscheg, op. cit., a arătat că trebuie redus numărul apropiierilor între română și dialectele din sudul Italiei; J. Ju. ASNS, CXXXII, p. 425—435; Pușcariu, Et. de ling. roum., p. 15 ș.u.; W.v. Wartburg, I. posizione della lingua italiana nel mondo neolatino, Leipzig, 1936 și harta I; Id., Ausglicie 1 ș.u. și harta 10; Rohlf's, Sard., p. 27 ș.u.; cf. Wagner, RLiR, IV, p. 1 ș.u.; Vossler, Ein Vulg. Lat., 8; Mario A. Pei, Occlusives in „East" and „West" Romance, Studies in Romance Philology and Literature, Chapel Hill Univ. of North Carolina, 1963, p. 95—99 (amănunțit din domeniul consonantismului privitoare la gruparea românei cu unele dialecte italiene în privința domeniului italian, Lausberg a arătat că basilicata occidentală se grupează cu sarda: Wartburg, Fragment., 30. Despre regiunea arhaică (Lucania) a dialectelor italiene și influența greacă asupra lor (Apulia de sud, Calabria și Sicilia) v. H. Lausberg, Die Munda ten Siidlukaniens, Halle, 1939, p. 178 ș.u., 190 ș.u.

Elementele de vocabular comune latinei balcanice și Italiei de sud sint enumerate și ce cetate de Skok, ZRPh., LIV, p. 480 ș.u. Romania orientală cuprinde italiana, dalmata română. în acest grup, s final a dispărut, 5 și explozivele surde rămîn ca atare (pe cînd, în vestul domeniului, ele sint sonorizate); W. v. Wartburg, L'articulation linguistique de l. Romania, în Boletín de dialectologia española, XXXIII, 1955, p. 23 ș.u., și Id. Fragment h. 10, grupul alcătuit din latina din Dacia, Peninsula Balcanică, o parte din Italia și sard de vest. La p. 81 ș.u.: coincidența de tratament a elementului latin din albaneză, sirbo-croată italiană centrală și de sud și română. în materie de vocabular; vegl. *spucia*, alb. *shpate* < la *spata*: vegl. *frekur*, alb. *ferkoj* < lat. *fricare*; sl. din Dalmația *pikat* < lat. *ficații*, vegl. *raipa* lat. *ripa*, alb. *Postripe* < lat. *post ripam*, sl. *ovrata* < lat. *aurata*. Concordanțele dintre română și dialectele italiene de sud sint înfățișate de Iordan (op. cit.), dintre română și calabreză de Alessio, p. 8—14: unde î.l. de *ubi*, calcuri: *copil de suflet*, *cerul gurii*, adjective cu su *-os*, *-isc*, *-uceus* (rom. *-uți*), plurale analogice în *-ora*, verbul *a fi* (ind. prez.): calabr. *esti < es simu*, *siti < simus*, *sitis*, pierderea elementului labio-velar al consoanei în *ăciulu*, *ciu*, *săucinu* (rom. *acera*, *încet*, *singer*), formații de timpuri compuse ale verbelor reflexive cu *habere*, în l. cuirea infinitivului cu conjunctivul: *vegnu mu tu dicu*, *ndaju mu fazzu* (rom. *vin să-ți spu trebuie să fac*), formarea viitorului fără *facere*, *habere*: *vogghiu mu scrivu* (rom. *voi scrie*) et. De asemenea, o serie de concordante lexicale (v. mai jos, capitolul consacrat vocabularului p. 171 ș.u.). Paralelisme italo-române: articolul pl. neutru *illaec* (după *haec*), pl. *în -ure*, tratam. mentul it. de sud și rom. al lui *qui > ku > ci*. Concordanțe între sardă, dialectele italiene meridionale și română: conservarea lui *u*, *SL* diftongului *au*, a consoanelor intervocalice *s*, *p*, *t*, și a grupului *ry*. Concordanțe în vocabular între sardă și română: *frig*, *pătrunde*, *rouă*, *șt* între sardă, italiana meridională și română: *armăsar*, *ied*, *vitreg*. între italiana meridională română: *dezmintă* „deconseiller", *însura*, *luntre*, *rețea*, *sărcinar*, *scufunda*, *simcea*, *saț*, *vinu*.

Treizeci de cuvinte din domeniul pastoral și agricol sint atestate în română și în dialectele italiene meridionale. Dalmata se deosebește de romana orientală; albaneza cunoaște inovații latine venite din vest, comune cu dalmata (de ex. *u > ii*); I. Siadbei, SCL, VIII, 1955, p. 474.

H. Ludtke (Sprachliche Beziehungen der Apulischen Dialekte zum Balkanlatein, Rev. des etudes roumaines, III—IV, Paris, 1957, p. 130—146) a expus paralelismele dintre română și Apulia de sud: terminația *-unt*, în *die*-unt*, *fac*-unt* (Apulia *tikunu*, *frikunu*), *fug*-u*, *dr. zic*, *fac*, însă pers. 1 sg. ind. pr. *aud*, *văd* etc., cu terminația *-d* refăcută, în română, aici mai jos, p. 324, verbele în *-tai* (< gr. i&sv), *-a* la perf. ind. pers. 2 pl.: *parlăra*, *ferve* etc. (dr. *-ra: fuseră*, *incepură* etc.), pluralele neutre în *-ora*. Aceste paralelisme se explică prin pătrunderea, în epoca limbii latine, a graiurilor latine din Apulia în Iliria de sud și în Dacia. Lucania constituia o zonă de tranziție. Pentru gruparea românei cu sarda, v. J. E. Grimes ar F. B. Agard, Lg., 35, 1959, p. 598-604.

Creștinismul în Dacia. Creștinismul pătrunde în Dacia sub formă latină, generalizarea cultului creștin în provinciile dunărene nu se produce decît în secolul al IV-lea e.n.; înainte de secolul al IV-lea, creștinismul se infiltra în Dacia prin coloniști orientali.

C. Daicovicu, Există monumente creștine în Dacia Traiană din sec. II—III?, A. I. S. CI., II, p. 192 ș.u.: Id., Transylv., p. 245: inscripția latină cu chirmă găsită la Biertan, Transilvania (Tirnavă-Mare), datează din sec. al IV-lea. Ea atestă o comunitate creștină acolo. Creștinismul în Ungaria și în Dacia a fost răspîdit de misionari (373—450).

D. M. Pippidi, Contribuții la istoria veche a României, ed. a doua revăzută și mu sporită, București, 1967, p. 481—496. Pentru creștinismul dunărean (Moesia și Dobrogea) cf. Em. Condurachi, I monumenti cristiani, nell'Illirico, în Ephem. Dacorom. IX, 1940, p. 1 ș. Pentru denumirea unor sărbători creștine v. Alfred Thierbach, Untersuchungen zur Benennung der Kirchenfeste in den romanischen Sprachen, Berlin, 1957 (p. 41, 95: *săptămîna brînză săptămîna albă*, *cișlegi*: p. 50: *duminica lăsatului de carne*, *de brînză*; *lăsatul de fruct*).

Obiectele de cult creștin din sec. IV—VI aflate în Dacia au aparținut populației romanizate rămase în Dacia după evacuarea ei.

H. Baumann, La basilique à martyrium decouverte à Nicolifeș, Dacia, XVI, 1972 ș.u. (sfârșitul sec. IV). Daicoviciu, Transylv., p. 156 ș.u., 256 ș.u., Id., în jurul creștinismului în Dacia, Studii, I, 1948, p. 122 ș.u. Termenul *paganus*, atestat începând cu secolul al IV-lea e.n., opune pe locuitorii orașelor celor de la țară (M. Leumann, Glotta, XXVI, 1957, p. 123 ș.u.)! Pentru sensul de „paien” în Peninsula Balcanică, v. H. and R. Kahane, The Harvard Theological Review, 57, 1964, p. 54—55. Un termen ca *păresirni* < *quadagesima* (REW, 6911) confirmă această datare, intrucît el nu apare decît în cursul secolului al IV-lea e.n. (Mohrmann, I, p. 140). Giuglea (Lg. et litt., I, p. 293) socotește că trecerea lui *K* la *p* nu s-ar fi putut produce în sec. al IV-lea, și de aceea pornește de la adj. *quadagesimus*, mai vechi în limbă. El citează și termenul *creștin*, cu un fonetism anormal în toate limbile romanice (DE, p. 409), intrat probabil în limbă la aceeași epocă. în Dobrogea (Scythia Minor) viața romană a continuat încă două secole după 275. La Dacie „ne s'est jamais urbanisee integralement; elle resta pays de villages et d'etendues campagnes” (Rostovtzev, apud R. Sindou, Rev. intern. d'onomatistique, 10, 1958, p. 315).

«Părăsirea» Daciei. Imperiul de Orient. După «părăsirea oficială» a Daciei, de către Aurelian (275 e.n.), efectuată începînd cu a. 271, în legătură cu campania lui Aurelian în Orient și crearea provinciilor sud-dunărene, Dacia Ripensis (între Dunăre și Balcani) și Dacia Mediteranea (cu Serdica-Sofia, drept capitală), viața romană a continuat în provincia romanizată, și în special în Banat, iar populația rămasă a dus pe aceste locuri un trai mult mai modest, despre care însă putem să ne facem o idee aproximativă prin rezultatul săpăturilor arheologice: la Dridu (Urziceni) și la Bucov (Ploiești) e semnalată o populație protoromină în sec. IX—X (Nestor, Don., p. 407—410). N. Rosier Buc, 1885, p. 5—7: coloniștii romani nu au părăsit Dacia. „Castrul” roman era înconjurat de semînții sarmate și germane. Dacii au fost cu toții romanizați (p. 98).

C. Patsch, Banater Sarmaten, Akademie der Wissensch. in Wien, Anzeiger, 1924, nr. XXVII, p. 211 ș.u.; Daicoviciu, Transylv., p. 79 ș.u. Cf. v. Wartburg, Ausgled., p. 65* „es kann wohl heute als bewiesen gelten, dass zahlreiche Romanen auch naeh *ibj* (*sie!*) in Dazien verblieben sind, dass sie unter und mit den wechselnden germanischen, slavischen, mongolischen Herrenvolkern gelebt und diese überdauert haben, und dass sie zum Grundstock der heutigen Rumänen geworden sind”. „Als Rom 275 Dakien räumte und seine Beamten zuruckzog, ist offensichtlich ein starker Rest romanischer Beamten Bevölkerung im Lande geblieben” (Lausberg, Rom. Sprachwiss., I, p. 34).

Castelele întărite romane, pe țărmul drept al Dunării, au rămas însă în stăpînirea Imperiului Roman, începînd de la Turnu-Severin și pînă la Brăila. Firește că stăpînirea lor presupune și stăpînirea unor zone în interiorul țării, necesare siguranței garnizoanelor din aceste castele. (D. Tudor, Dacia după părăsire, în lumina recentelor descoperiri arheologice, Rev. Fundațiilor Regale, IX, p. 674 ș.u. C. Daicoviciu, Forschungen zur Volks u. Landeskunde, X, 1967, p. 5—19, Sibiu. Săpăturile de la Dridu (situat pe o terasă a malului de sud-est al lacului Comana, sec. X—XI). Populație sedentară: agricultura și creșterea vitelor, metalurgia fierului; civilizația bulgară, venită de la sudul Dunării, în sec. VIII—X, e deosebită de cea autohtonă. Originea romano-bizantină a culturii Dridu. După 927 victorii ale armatei bizantine, crearea a două *tente* bizantine, la Paristrion și Bulgaria. Expansiunea unei vieți bizantine în orașele dunărene, în a doua jumătate a sec. al X-lea (Eugenia Zaharia, Săpăturile de la Dridu Buc. 1957, p. 257-266).

Dacia sud-dunăreană sau aureliană, dimpreună cu teritoriile romanizate de la nord, a rămas în legătură cu provinciile occidentale ale Imperiului Roman, pînă la sfârșitul secolului al IV-lea e.n., cînd, printr-o nouă împărțire administrativă, Dacia aureliană a fost separată de provinciile occidentale, în 379, sub Grațian, diocesele Daciei și Macedoniei, dimpreună cu Dalmația de sud (Praevalitana), sînt cedate Imperiului de Orient, iar Illyria occidentală rămîne grupată cu Italia. Pannoniile sînt grupate și ele cu Dacia sud-dună-

reană, în 424—437, și formează mai tîrziu, sub Justinian (527—565), arhiepiscopia Justiniana Prima dimpreună cu Dardania, Moesia Prima, Praevalitana și Macedonia, provincii ce aparțineau Imperiului de Orient începînd cu secolul al V-lea e.n.

„Româniabizantină” era alcătuită din următoarele provincii romanizate: nordul Peninsulei Balcanice, Italia medie și de sud, Sicilia, Sardinia, Africa de nord (P. Skok, în Festschrift für J. Jud., p. 47i>). Dalmația este legată de Italia pînă în secolul al VII-lea. Ultima inscripție latină de la Salona este din 612; imediat după această dată, orașul e cucerit de slavi (Gamillscheg, Rom. germ., II, p. 233). Populația romanizată s-a menținut în Pannonia pînă în sec. V—VI (regiunea Keszthely; A. Alföldi, Der Untergang der Romerherrschaft in Pannonien, Berlin, Leipzig, 1924, 1926, II, p. 30 ș.u.).

Caracterul occidental al latinei din Pannonia prezentat de L. Găldi (Le romanisme transdanubien, Roma, 1937) ca o ipoteză (p. 15) nu e confirmat de cercetările ulterioare. H. Mihăescu (Lat. prov. dun.) a studiat limba inscripțiilor, (în număr de 31000) din provinciile Dalmația, Noricum, Pannonia Superioară și Inferioară și bacia, precum și limba altor monumente scrise și nu a constatat diferențe hotărîtoare care să justifice o grupare de felul celei amintite. Astfel, un cuvînt ca *nepta* (citat de Găldi, p. 10), atestat la Aquincum, lângă Budapesta, care ne duce spre forme romanice atestate în venețiană și în franceză, apare și în Dacia (neptă, Mihăescu, op. cit., p. 236). Formele de acuzativ plural în *-as*, din Pannonia, grupate cu formele asemănătoare din Gallia (Găldi, op. cit., p. 9), apar în mare număr în toate provinciile romanizate ale Imperiului Roman (Mihăescu, Le., p. 134), astfel încît ele nu pot constitui o caracteristică „occidentală” a latinei din Pannonia. Asupra soartei acestei provincii, în epoca romană, v. Massimiliano Pavan, La Provincia Romana della Pannonia Superior, Roma, 1955 (Atti dell'Accademia Nazionale dei Lincei, Memorie, ser. VIII, vol. VI, fasc. 5).

Granița dintre cele două imperii, pornită din munții golfului Cattaro, se îndreaptă apoi spre Belgrad, trecînd la vestul acestei localități; cu începutul secolului al VI-lea, de la împăratul Heraclius (610—641), greaca înlocuiește latină, ca limbă oficială, în Imperiul de Răsărit.

I. Șiadbei, Le latin dans l'empire d'Orient, Iași, 1932; Id., SCL, VIII, 1957, p. 472-473; Wartburg, l.c.

Izolarea Daciei. De fapt, încă din secolul al III-lea e.n. Roma nu numai că avea forța de a impune provinciilor îndepărtate și din ce în ce mai autonome, ci și ca Dacia, inovațiile sale lexicale. O serie de cuvinte, cunoscute de limbile romanice occidentale, numai pătrund în Dacia: *aviaticus*, *cârmea*, (*extut*), *sugia* etc.

Bartoli, Introd., p. 33: J. Jud, RLiR, I, p. 191-192 și 234 ș.u. Pentru ariile late, mai vechi, v. E. Lofstedt, St. neophil, XXXVI, 1964, p. 384 Cf. Y. Malkiel, Lexical Patterning in Romance, Lg. 27., 1951, p. 518: „Rumania has a varied record (maintaining the anomalous termination of *nurus*, but allowing *gravis* to yield to analogical *greuis*), in part because its distance and isolation from the focal points, prior to the disintegration of the Roman Empire, favored conservatism, while the subsequent exposure of Daco-Romans to hazardous and violent changes left the way open for reorganisation of their lexicon”.

Gustav Grober a susținut (1884) că diferențele dintre limbile romanice s-ar explica prin datele succesive de romanizare a provinciilor: anumite inovații fonetice se petrecuseră la o dată anterioară romanizării cutărei provincii, iar unele cuvinte ce lipsesc din cutare limbă romanică nu erau în uz pan-romane, în momentul cuceririi provinciei.

G. Grober, Vulgärlateinische Substrate romanischer Wörter, Archiv für lateinische Linguistik und Grammatik, Leipzig, p. 204 ș.u.; cf. Meyer-Liibke, Einf., p. 18 ș.u.

Criteriul acesta cronologic de explicație ar putea fi valabil, dacă provinciile romanizate ar fi rămas izolate și nu ar fi primit inovații de la cuceritori, dar lucrurile s-au petrecut altfel: știm că inovațiile lexicale pornite din cercuri au pătruns, pînă la o anumită dată, în provinciile cele mai îndepărtate

Imperiului Roman. De aceea, diferența dintre limbile romanice, adică diferențierea felurită după provincii a latinei vorbite; nu se poate explica decât ținând seama de populațiile autohtone, diferite în fiecare provincie, cărora Umbra latină le-a fost impusă odată cu romanizarea și care au transformat, fiecare într-un mod diferit, limba cuceritorilor romani.

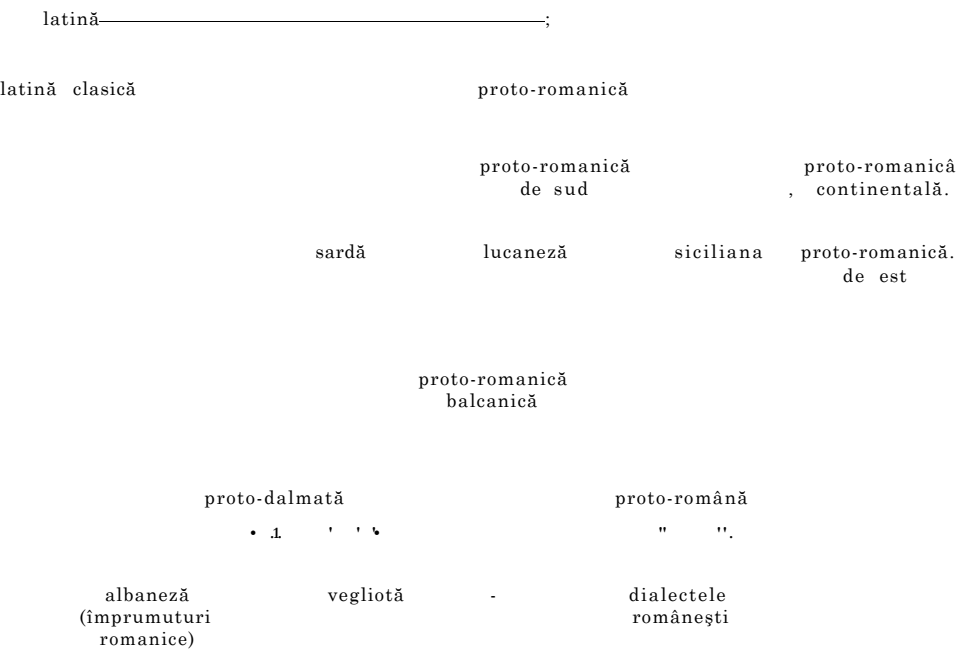
Giuliano Bonfante (L'origine des langues romanes, în Renaissance, I, New York, 1943, p. 573—588) susține teza lui Grober, amintită mai sus: „la theorie de Grober reste valable: elle iridique, à mon avis, le facteur le plus important du développement des langues romanes” (p. 576). Limba romanică cu trăsăturile cele mai arhaice fiind sarda, cele mai inovatoare sînt așezate în ordine crescîndă după cum urmează: spaniola, provenșala, franceza, retoromana, dalmata, iomâna, italiana. Conservatismul sardei, de exemplu, se explică însă în mod suficient prin considerația că ea formează o arie izolată.

R. A. Hall jr. (Lingua, IV, 1954, p. 406) a arătat că o clasificare tipologică a limbilor romanice ar duce la eroarea de a grupa de ex. rbmâna cu franceza.

Conservatismul de care dă dovadă limba română în domeniul lexicului — ca și sarda, se explică prin izolarea acestor două limbi.

Dar contactul cu lumea romanică apuseană s-a menținut, prin legături cărturărești sau religioase, pînă în secolul al VII-lea. Pînă la această dată, limba latină continuă să fie limba oficială, în Dacia și în Moesia.

Mihăescu, Lat. prov. dun., p. 15. Afirmatia lui G. Straka, RLiR, XX, 1956, p. 253, n. 2, că după 271 nu au mai fost relații între Dacia și celelalte provincii romane, e deci prea categorică (el își menține însă părerea în RLiR, XXIV, 1960, p. 405—406). R. A. Hall Jr. (Lg., 26, 1950, p. 24) propune o schemă genealogică a limbilor romanice, din care reproducem aici partea cuprinzînd romana orientală: (v. și schema dată de Clifford S. Leonard Jr., The Romance „Stammbaum” in the West, Romance Phil., XXIII, 1970, p. 261-276):

După M. Kfepinsky (La naissance des langues romanes et existence d'une periode de leur evolution commune: latin vulgaire, periode romane, în Rozpravy Ceskoslovenske Akademie Ved., Rocn. 68, 1958, Sesit 13), „sarda, limbile din Romania occidentală și româna s-au născut de la primul contact al indigenilor cu romanii” (p. 43). Dar ceea ce caracterizează limbile romanice nu este numai una sau mai multe schimbări față de latină, ci o structură nouă, care se afirmă la un moment dat al evoluției limbii latine în provinciile romanizate. Autorul își

intemeiază teoria pe câteva trăsături fonetice particulare, printre care tratamentul și *t* latin; în acest caz special, alterările* acestor două delusive sînt atestate în latină de pretutindeni și nu sînt specifice numai provinciilor dunărene romanizate. Autorului că „din momentul nașterii sale, care datează de la ocuparea Daciei și s-a mai prin confuzia *luicy cuty*, româna prezintă fenomene pur românești” (p. 33) nu e confirmată de fapte (v. mai jos, p. 112, 114).

Vocalismul vegliotei o grupează cu limbile „romanice” occidentale, iar consonanțele cele orientale (R. L. Hadlich, The Phonological History of Vegliote, Chapel Hill, Univ. of Carolina, 1965, p. 88).

Albaneza (elementele ei romanice) e grupată cu româna, clar și cu limbile romanice occidentale (Mihăescu, Lat. prov. dun., p. 19).

Trebuie ținut seamă de mișcările păstorilor, avînd latina ca limbă maternă, la nordul și la sudul Dunării. Păstorii nomazi sau transhumani nu face deosebirea între nomazi, care nu au locuri fixe pentru iernatic și pentru și transhumați, care au locuri fixe, vîra și iarna — de la nordul și la sudul treceau fluviul, cu turmele lor, și intrau în contact cu populația locală. Dat fiind numărul mare al migratorilor, prezența acestei populații constituie un element important, de care trebuie ținut seamă în istoria limbii latine dunărene.

V. mai jos Anexa, p. 574 ș.u.

Latina «vorbită». După cum am văzut, româna reprezintă faza cea mai recentă a latinei vorbite în părțile dunărene, din cele mai vechi timpuri și zilele noastre. Termenul de latină «vorbită» sau «latină a conversației curente» (germ. *Umgangssprache*) trebuie preferat celui de latină «vulgară», care poate induce în eroare asupra caracterelor acestei limbi. Într-adevăr, termenii definesc limba conversației, în primul rînd, care variază, ca și termenii de latină «vulgară», în primul rînd, care variază, ca și termenii de latină «vulgară», după nivelul social al interlocutorului. Fiecare persoană are la dispoziție limbi diferite de a vorbi pe care le întrebunțează după împrejurări; altfel spus, nu cu un țaran decît cu un orașean, și așa mai departe, facem uz de graiuri diferite potrivit mediului social al interlocutorului nostru. Aceste variații interlingvistice nu numai vocabularul, dar și sintaxa limbii vorbite. Latina «vulgară» sau «populară», «vorbită» sau «a conversației curente» cuprinde deci toate aceste variații, potrivit împrejurărilor. De fapt, nu există texte scrise în latină vulgară și nici autori care să fi scris în mod conștient în latină vulgară. Numai textele latinești care conțin vulgarisme (Mohl, Introd., p. 20; cf. Sveinbjörnsson, Palladius, VI: „in keinem uberlieferten Schriftwerk tritt uns wohl ein solches Stuck ununterbrochener Volkssprache rein entgegen”; Vossler, Einf. in die Lat., 2). Elemente din latina vorbită apar în două categorii de monumente scrise: textele literare și juridice (în latina așa-zisă clasică, puternic influențată de limba greacă scrisă), și textele «vulgare», care se adresează cititorilor din categoriile sociale de jos.

O. Rebling, Versuch einer Charakteristik der romischen Umgangssprache¹, K. H. Schuchardt, Vok., I, p. 44 ș.u.; F. T. Cooper, Word Formation in the Roman Sermo Vulgaris, New York, p. XV ș.u.; Oicott, p. XI ș.u.; J. Marouzeau, Notes sur la fixation de la terminologie classique, Memoires de la Societe de Linguistique de Paris, XVII, p. 266 ș.u., XVII ș.u.; Id., Notes sur la fixation du latin litteraire, ibid., XX, p. 77 ș.u. și Notes sur la fixation du latin classique, ibid., XXII, p. 174 ș.u. și 263 ș.u.; Meyer-Libke, Einf., p. 120; Lopeș, Le orig. neolatine, Milano, 1920, p. 107 ș.u.; Lofstedt, Peregr. Aeth., p. 3 ș.u.; Ettmayer, Vulgärlatein, Grundriss d. indo-germ. Sprachwissensch. u. Altertumsforsch., Strassburg, 1916, p. 243 ș.u.; P. Kretschmer, Sprache, Leipzig-Berlin, 1923, p. 1 (în Einleitung in die Altertumswissenschaft, hgg. von A. Gercke u. E. Norden, L. Bd., j. B. Hofmann, Lateinische Umgangssprache, Heidelberg, 1926, J. B. Hofmann, Schmalz¹, p. 9 ș.u.; H. Leclercq, Latin, în Diet, d'archeologie chretienne et de litur.

74—75, Paris, 1928, col. 1464 ș.u.; A. Meillet, *Esquisse d'une hist. de la lg. latine*, Paris, 1928, p. 239 ș.u.; Svennung, *Palladius*, p. VIII ș.u.; Fr. Slotty, *IF*, XLVII, p. 191 ș.u. critică lucrarea lui Hofmann precitată; cf. J. B. Hofmann, *Der Begriff, Umgangssprache*, *IF*, XLVII, p. 209 ș.u.; Leumann-Hofmann-Szantyr, II, 46*—50*. J. Schrijnen, *Die lateinische Umgangssprache*, „Collectanea Schrijnen”, Nijmegen, 1939, p. 180 ș.u.; Lofstedt, *Syntactica*, II, p. 313 ș.u. în timpul ultimelor secole ale Republicii, *rusticitas* înseamnă „ceea ce nu e roman”. *Vulgar* se opune limbii literaturii beletristice: este limba vorbită sau scrisă în afara preocupărilor „literare” conștiente (A. Ernout, în *BSL*, XLI, 1941, p. 40). Fr. Altheim (*Glotta*, XX, 1932, p. 153 ș.u.) insistă asupra distincției care trebuie făcută între limba populară și limba literaturii beletristice. în privința termenului «vulgar», din denumirea latineii vulgare, el trebuie înțeles ca opus lui «savant» (A. Ernout, I.e.). V. și Kuhn, *Rom. Spr.*, 58. V. capitolul „Late Latin, Vulgar Latin, Romance” din E. Lofstedt, *Late Latin*, Oslo, 1959, p. 11—38.

Trăsăturile populare se regăsesc, firește, și în acea literatură latină arhaică care nu era scrisă pentru cititorii rafinați (comediile lui Plaut, de exemplu): deseale apropieri ce se pot stabili între textele latine arhaice și cele vulgare de mai târziu se explică deci prin nivelul social al cititorilor pentru care această literatură fusese scrisă.

Primele manifestări ale latineii vulgare ar data din secolul al III-lea î.e.n. (Altheim, *Gescti.*, p. 404; v. caracterizarea latineii vulgare, în op. cit. p. 396—397). în *Satyriconul* lui Petroniu, vulgarismele sînt întrebunțate ca mijloc stilistic (Terracini, *Glottol*, II, p. 38). în privința latineii vulgare, H. Schmeck (*Aufgaben und Methoden der modernen vulgärlateinischen Forschung*, Heidelberg, 1955) arată cu dreptate că trebuie pornit de la o limbă latină unică, cea vorbită, care mai avea și un aspect scris (sau „gîndit”): limba literară (p. 5—22 și fig. de la p. 13 și 22). Adoptarea latineii de către populațiile de altă limbă s-a făcut în mod spontan, fără constrîngere (Lausberg, *Rom. Sprachwiss*, I, p. 39). E limba vorbită în mod curent de țărani, soldați, negustori, sclavi. Rareori e fixată prin scris (Plaut, Petroniu, inscripțiile de la Pompei etc.). Sf. Augustin spune că expresia corectă e inutilă, dacă auditorul nîi o poate înțelege (v. Väänänen, în *Neuphil*, *Mitteil*, XLVIII, 1947, p. 86). V. Väänänen, *Trimalcion et ses convives parlaiant-iis italien?*, *Neuphil*, *Mitteil*, LXX, 1969, p. 604—611: combate cu succes teza lui G. Bonfante (*Festschrift W. v. Wartburg*, 1969, p. 21—46): *italiana* se vorbea încă din sec. I—II). Concluzie: invitații lui Petroniu vorbeau latinește.

Penetrația latineii teritoriale între Rin și Provence. Comunități de limbă latină răsfrate și discontinue, între Rin și Provence. Oarecare conservatism al latinității în Galia, astfel nominativele în *-as (terras, filias)* în sec. al VI-lea, care apar însă în Africa în secolul al II-lea (J. Herman, *Actes du XIIe Congrès Intern. de ling. et de phil. rom.*, I, 1982, p. 207).

E. Coșeriu, *Das sogenannte „Vulgärlatein” und die ersten Differenzierung in der Romania*, Darmstadt, 1978. Relațiile între provinciile romanizate au dat o oarecare unitate latineii vulgare. Latina literară diferă de latina vulgară prin concepția asupra lumii și spiritualității: astăzi nu se mai crede într-o limbă unitară și omogenă. Limba literară păstrează forme „moarte”. Latina vulgară prezintă inovații, de ex. *bellus*, înlocuit în latina vulgară prin *formosus*. Diferențieri dialectale în interiorul Italiei, diferite de diferențierile din teritoriile cucerite. în Italia, latina populară; în provincii, latina administrativă. în Italia, latina romanilor și latinilor; în provincii, latina italicilor romanizați. Latina vorbită în provincii nu era identică în fiecare provincie. în primii ani ai Imperiului, latina nu era diferențiată (cf. Bartoli). în Dacia, forme mai arhaice decît în Italia, întrucît Dacia a rămas izolată și nu a participat la inovațiile din Italia. Adevărata cauză a diferențierii latineii, este ruina culturii latine și influența creștinismului. După dispariția Romei, provinciile au dezvoltat particularitățile lor proprii.

-Cauză externă a pierderii cantității: substratul, cu Africa, centru de irradiație (A. Roncaglia, XVI, *Congr. de lingv.*, fii. romanică, I, Palma de Mallorca, 1982, p. 109—122).

Prin slăbirea puterii centrale, și anume începînd cu secolul al III-lea e.n., iar mai târziu, după 550, din cauza migrației popoarelor și a efervescenței provocate de noile idealuri ale creștinătății, uzajul latineii clasice se pierde și literatura se scrie într-o limbă foarte apropiată de limba vorbită. Sîntem în epoca «latineii vulgare» propriu-zisă. Creștinismul, în special, care trebuia propovăduit într-o limbă înțeleasă de cei mulți, întrebunțează, pentru opera sa de prozelitism, latina vorbită de clasele de jos, care îmbrățișaseră noua credință, între 392 și 405 Sf. Hieronim traduce din limba ebraică *Vechiul Testament*; traducerea aceasta este cunoscută sub numele de *Vulgata*; pentru prima oară se pune la dispoziția miilor de credincioși un text scris

„ad usum vulgi”. Versiunea aceasta este impusă de biserică în secolul VII-lea e.n. în secolul al IV-lea, s-au mai efectuat traduceri fragmentare ale *Bibliei*, de pe textul grecesc al celor Șaptezeci, reunite sub numele de *Itala*. Limba acestor traduceri biblice, ca și limba textelor profane zise «vulgare» este compozită: ea are la bază latina vorbită de toată lumea, cu greșelile inerente unei limbi întrebunțate de oameni incuți. La această dată tardivă ajunsese, din cauza evoluției limbii, la un divorț total între limba scrisă și limba vorbită în fiecare provincie romană, ce se dezvoltase în mod independent, după dispariția puterii centrale. Astfel, în Galia, de exemplu, în secolul al VII-lea și al VIII-lea, latina nu mai era înțeleasă: textele scrise erau pline de greșeli grave. De aceea, în 813, rugăciunile se redactau în limba franceză, iar Carol cel Mare instituie o reformă (774), pentru întrebunțarea corectă a latineii.

G. Grober, *Sprachquellen u. Wortquellen des lateinischen Wörterbuchs*, Arch. f. Lex., I, p. 35 ș.u.; F. Lot, *A quelle époque a-t-on cesse de parler latin?*, *Bulletin Du Congrès Intern. de Lingv.*, VI, p. 97 ș.u. H. F. Miiller prelungeste epoca latineii vulgare pînă în sec. al IX-lea, ceea ce nu e admisibil. Rusticizarea latineii vulgare, prin dispariția civilizației romane și desnașlizarea orașelor. Populația romanizată era alcătuită din păstori și din mici agricultori (C. Caru, *LR*, I, p. 347 ș.u.). Mănu Leumann (*Lingua Posnaniensis*, VIII, 1960, p. 1—11) pune sec. IV—V ca dată a „romanei primitive” (Urromanisch). Două texte latinești din anii 751—800, provenind din părțile de vest ale Elveției de astăzi, sînt foarte aproape de latina vulgară (v. O. A. Beckmann, *Aus den letzten Jahrzehnten des Vulgärlateins in Frankreich*, *ZRPh*, 79, 1963, p. 305-334).

în privința latineii transportate în provinciile romanizate: se știu că populațiile care emigrează nu duc cu sine graiurile locale, ci limba comună a regiunii respective, deci limba centrelor provinciale. Franceza adusă de emigranți în Canada are la bază limba literară din secolul al XVI-lea și al XVII-lea (Mohl, *Introd.*, p. 146).

«Unitatea» latineii vulgare. Textele de care dispunem, pe de o parte și pe de alta, comparatia dintre diferitele limbi romanice, pe de alta, arată că latina «vulgară» sau «vorbită» care stă la baza limbii române nu diferă de latina vorbită în alte provincii.

„Les langues romanes, dans la generalite des cas, nous font remonter à une langue homogène dans toute l'étendue de la Romania et tres semblable à la langue des inscriptions periales... S'il a existe des dialectes du latin parle, les inscriptions ne nous permettent, jusqu'à présent, d'en saisir aucune trace.” (Mario Roques, *Romania*, XXIX, p. 275; XXXII, p. 311; cf. Briich, *ZRPh.*, LV, 1935, p. 690 ș.u.). „II me semble que le principe de l'unité du latin vulgaire demeure toujours inébranle” (V. Väänänen, *REL*, 35, 1957, p. 473; de aceeași părere Vossler, *Einf. Vulg. Lat.*, p. 4); cf. și B. Nadei, în *Kwartalnik neofilologiczny*, VII, 1963, p. 223, Joh. Šofer, *Zur Problematik des vulgärlat.*, Wien, 1963 și V. Väänänen, *Ist. orient. Napoli*, Annali, V, 1963, p. 63—75. Bengt Lofstedt, *Le probleme de l'unité du latin vulgaire*, Actes du 5e Congrès des romanistes scandinaves, Turku, 1973: unitatea latineii vulgare pînă în evul mediu (p. 107) contestă afirmațiile lui J. Herman, *BSL*, 60, 1965, p. 53 ș.u. P. Gaeng, *An Inquiry into Local Variations in Vulgar Latin*, Chapel Hill, 1968. Cf. Väänänen, *Travaux*, Strasbourg, 6, 1968, p. 146 ș.u. „Je crois que l'unité d'ensemble du latin vulgaire atteste dans nos textes est un fait incontestable” (p. 107-108). Dezvoltări fonetice, sintactice și semantice care își au originea în latina vulgară și au supraviețuit într-o parte a României astfel -s, căzut în est (Italia, România), dar menținut în vest.

Dacă au existat divergențe dialectale, ele nu transpar în texte decît în mod sporadic (cf. H. F. Miiller, *A Chronology of Vulgar Latin*, Halle, 1963, p. 3) și nu au lăsat urme în limbă. Iar pronunțările dialectale ale cutăruii și ale sonaj sînt relevante în mod expres de autori (ibid., p. 2—3). Unitatea acea latineii vulgare, a latineii vulgare nu se aplică însă lexicului, care nu a fost niciodată unificat în «orbis latinus»: cercetările mai noi, pornite de la principiile de geografie lingvistică aplicate limbilor moderne, au arătat că

cavinte-care nu au pătruns în anumite provincii, și unele inovații, pornite din unele centre, care s-au răspândit în cutare sau cutare provincie, cu excepția altora. Pentru definirea latinei vulgare dispunem de criteriul comparativ: comparația dintre diversele limbi romanice arată care dintre particularitățile textelor cu vulgarisme au supraviețuit în limbile romanice. Latina vorbită era o limbă compozită; regăsim în ea elemente eterogene, venite din medii și epoci diferite: elemente ale graiului roman, de toate categoriile, graiul periferiilor, provincialisme, termeni rustici, termeni arhaici etc. Toate aceste elemente au pătruns în limba la origine «romană», în decursul timpurilor: pornită din Roma, adică dintr-un teritoriu foarte restrâns, latina s-a impus în curînd în întreaga Italie, devenind limba oficială a întregii peninsule (90—89 î.e.n.; *lex Julia mimicipalis*). Latina provincială era îmbogățită de toate aporturile datorite populațiilor diverse care învățaseră limba latină. Influența grecească se manifestă nu numai în limba literaturii (sintaxă și vocabular), ci și în limba vorbită, în care termenii grecești numără cîteva mii. Cuvintele grecești apar mai ales în vocabularele tehnice (meserii, știință, artă), dar limba populară este și ea, datorită sclavilor, plină de cuvinte grecești. Persoanele culte întrebunțau cu ostentație cuvintele grecești, care Confereau o noblețe particulară graiului lor. Cicero, de-exemplu, care evită termenii grecești în scrierile sale, îi întrebunțează cu o vădită predilecție în corespondență. Poeții utilizează termenul grecesc ca un ornament poetic, iar scriitorii întrebunțează cuvintele grecești atunci cînd termenul latin lipsește sau nu stă la îndemîna scriitorului: „*confessis quoque graecis utimur verbis, ubi nostra desunt*”, *m* spune Quintilian (I, 5, 58; Devoto, Lg. di Roma, p. 223 ș.u.).

Franceza și italiana conțin mai multe „grecisme” ca româna, căci în provinciile dunărene condițiile sociale au fost diferite- în Occident, limba greacă a stat la baza procesului de învățămînt în epoca imperiului (Eng. Coseriu, *Das Problem des Griechischen Einflusses auf das Vulgärlatein*, Festschrift, f. Harri Meier, 1972, p. 135—147).

Gruparea socială, în Roma, se traduce prin diferențe lingvistice (K. S. Bennett, *Slang in Plautus and Petronius. Language Usage and Social Status*, în *Kentucky Foreign Language Quarterly*, II, 1958, p. 58). Răspîndirea pluralelor *-as* (i.l. de *-ae*) la substantivele de declinarea I, pe tot cuprinsul Imperiului Roman, în cele șase secole din era noastră, trebuie amintită aici (Mihăescu, *Lat. prov. dun.*, p. 134). 813: Consiliul din Tours a ordonat clerului să predice în „rustica romana lingua”, această dată alcătuiind certificatul de naștere al limbilor romanice, în 843, „les serments” din Strassburg sînt redactate în limba romană. În consecință, continuitatea latinei medievale încetează în sec. VIII—TX (Marc van Uytanghe, *Rev.de l'Univ. de Bruxelles*, 1977, p. 65-88).

Originile limbii și literaturii latine. Originile limbii, ca și ale literaturii latine, sînt modeste: primii scriitori au-fost legislatori și juriști. Limbă a unui popor de mici agricultori, cu un vocabular sărac, incapabil de a exprima altceva decît o cugetare naivă și de a reda un sentiment poetic, numai prin prelucrarea la care a fost supusă de primii scriitori, Livius Andronicus (grae din Tarent) și Naevius, care* au transpus în limba-latină originalele grecești, și mai tîrziu, prin crearea unui vocabular abstract, mulțumită unui scriitor cu un rar simț al limbii, ca Cicero (106—43 î.e.n.), „care a naturalizat în limba latină cultura elenică” (A. Meillet), latina a ajuns să poată exprima cele mai subtile nuanțe ale cugetării și sentimentele cele mai variate.

A. Meillet, *Esquisse d'une hist. de la lg. lat.*, p. 214—217; G. Bonfante (*Archiv Orientalni*, XI, 1939, p. 84 ș.u.) a insistat asupra caracterului arhaic al limbii și culturii latine.

Definiția latinei «vulgare». în urma celor arătate mai sus, Min a «vulgare» poate fi definită ca un ansamblu de tendințe ale limbii vorbite, realizate, în timp și spațiu, după împrejurări: ea apare ca o limbă omogenă, foarte apropiată de limba oglindită în inscripțiile din epoca imperială.

Este limba vorbită de majoritatea clasei mijlocii a populației, în unele secole ale Republicii și ale Imperiului. Ea alcătuieste o singură latină diferențiată după clase sociale, timp și loc.

C. Battisti, *La crisi del latino*, Firenze, 1946, p. 24 ș.u. E. Pulgram (*Spoken Latin*; în *Lg.*, 26, 1950, p. 458—466) insistă asupra diferenței dintre limba scrisă vorbită și citează definiția latinei vulgare, dată de Schuchardt (*Vok.*, I, IX): prin vulgară trebuie să înțelegem nu o singură limbă, ci un număr de stări de limbă și de dialecte de la primele monumente de limbă latină și pînă la monumentele de limbă romană graficul de la p. 462); prin latină vulgară trebuie să înțelegem limba latină diferentiată graiuri locale, după provincii (V. Pisani, *L'indo-europeen reconstruit*, *Lingua*, VII, 344). Wolfgang Blumel, *Untersuchungen zur Lautsystem u. Morphologie des Vorklassischen Lateins*, Miinchen, 1972.

«Unitatea» latinei vulgare este admisă ca o dogmă ce nu suferă de excepție și ea s-a menținut atît timp cît puterea centrală a avut posibilitatea să impună o limbă comună întregului Imperiu Roman, adică pînă către sfîrșitul secolului al IV-lea, pentru Imperiul de Orient, și sfîrșitul secolului al III-lea (sau al VIII-lea, cf. Eriiout, *BSL*, XXXIX, 74), pentru provinciile occidentale.

V. Väänänen, *Considerations sur runite du lat. vulg.*, *Communications et rapports du 10e Congrès de dialectologie generale*, III, Louvain, 1965, p. 267—272: norma latinei scrise a influențat limba vorbită. Nașterea limbilor romanice. Anul 800: „lingua romana” (nume dat la Conciliul din Tours, 813). Nu există diferențe între inscripțiile incorecte din unele regiuni ale României (J. Briich, *ZRPh.*, LV, 1935, p. 690 ș.u.). „Peregrinatio Aemiliana”, probabil, un text spaniol (Terracini, *Glottol.*, I, p. 30).

Metoda romanistului. Limba latină care stă la baza fiecărei limbii romanice trebuie căutată în textele care ne-au fost transmise. Pornind de la acestea și nu de la forme reconstruite prin comparația limbilor romanice, căutăm să nu fi existat în limba vorbită, sîntem siguri că ne aflăm pe un teren sigur. Criteriul reconstrucției trebuie întrebunțat numai atunci cînd textele atestă un fonetism sau o formă, care există în cel puțin două limbi romanice. O formă reconstruită pe baza unei presupuneri, fără să existe un al doilea termen de comparație, este nesigură—afară de cazuri excepționale. Dacă nu are șanse de a fi luată în considerație de cine vrea să urmeze o știință riguroasă științifică.

Meillet, *BSL*, XXI, p. 228 ș.u. și *Esquisse d'une hist. de la lg. latine*, Paris, 1921 ș.u.; A. Graur, *Mots „reconstructs” et mots „attestes”*, *Studii de lingvistică generală*, p. 450 ș.u.; H. Mihăescu, *E îndreptățită reconstituirea?*, în *Omagiul lui Alexandru*, p. 567—571; Theodor Hristea, *Probleme de etimologie*, 1968, p. 23—25.

Reconstruirea latinei vulgare înainte de a fi consultat monumentele scrise în limba latină și interpretarea acestor monumente în lumina formelor reconstruite este deci greșită. în felul acesta nu se dă importanță faptelor istorice, schimbărilor fonetice și analogice, și nici împrumuturilor. În schimb, trebuie să se aplice faptelor de limbă o metodă comparativă revizuită și vărășită de o analiză sincronică a limbii și de descrierea fiecărui stadiu de limbă. Limbile romanice servesc la verificarea rezultatelor bazate pe metoda comparativă.

Cei mai buni martori ai latinei vulgare sînt deci limbile romanice: *meus—mea* avea un *e* la masculin și un *e* la feminin, după cum o dovedesc limbile romanice.

A. Badia-Margarit, *Gramatica historica catalana*, p. 30; Robert A. Hall Jr., *The reconstruction of Proto-Romance*, *Lg.*, 26., 1950, p. 6—27. A. Ernout, *Rev. de philologie*, 1965, p. 159: „Reconstruire un latin vulgaire à 3'aide du temoignage des langues romanes une entreprise chimérique et aboutit à des reconstructions arbitraires et irréelles” căutate în istoria latinei elementele care lasă să se prevadă starea limbilor romanice.

Metoda comparativă nu este însă singura cu care trebuie să operăm; în afară de cercetarea cronologică a textelor și de comparația ariilor lingvistice, analiza internă a sistemului unei limbi ne oferă o bună metodă de cercetare.

Giuliano Bonfante, On Reconstruction and Linguistic Method* in Word, I, 1945, p. 83—94 și 132—161; cf. R. A. Hall Jr., The Reconstruction of Proto-Romance, în Lg., 26, 1950, p. 6—27; P. Naert, Sur la methode de la ^reconstruction interne", în Studia linguistica, XL 1957, p. Iș.u.

În privința «interpretării» grafiei monumentelor latine vulgare, trebuie ținut seamă de datele pe care ni le oferă astăzi fonologia: notarea « fonemelor » latinei vorbite e condiționată de o serie de factori, printre care nu trebuie uitat faptul că inscripțiile reproduc modele manuscrise,

V. indicațiile bibliografice de mai jos, p. 411, L. Politzer, The Phonemic Interpretation of Late Latin Orthography, în Lg., 27, 1951, p. 151—154 și expunerea lui Mănu Leumann, Phonologie der toten Sprachen (1958), în Kleine Schriften, Zurich-Stuttgart, 1959, p. 398—407, consacrată, în parte, limbii latine.

FONETICA

SISTEMUL FONOLOGIC

SCHIȚĂ A SISTEMULUI FONOLOGIC (SAU FONEMATIC) AL LIMBII LATINE ȘI AL LIMBII ROMÂNE

LIMBA LATINĂ

Acei care au inventat alfabetul grec sau latin, ca, în genere, toți inventatorii unui alfabet, au notat sunetele relevante ale limbii respective, adică fonemele sau sunetele ei tip.

M. Leumann, Glotta, XXXVI, 1957, p. 129 ș.u. W. Sidney Allen, Vox Latina. A Guide to the Pronunciation of Classical Latin, Cambridge, 1965.

Fonemele limbii latine sînt redate prin scris după cum urmează (în înrădăcinarea de mai jos == înseamnă „e notat prin”): consoane: $k = c$, $ks = x$, $(kw) = qu$ (înaintea unei vocale), $n = n$ înaintea sunetelor palatale, $velar$ și g , în grupul mn . Semivocale: latina nu a notat eu litere speciale pe y și w , dar editorii moderni au introdus scrierea cu j , v , pentru y și w . Cuvintele separate prin spații. În interiorul cuvintului, hiatul e marcat prin h : $we'ho = ueho$. $k + w$ e notat prin cu în $lacue$, spre deosebire de kw , notat prin qu ($aqua$).

, A. A. Hill., op. cit., p. 442-443.

Ritmul limbii latine este cantitativ și alcătuit din diferențele de durată ale silabelor, în succesiunea lor (lungă sau scurtă). Vocala lungă e socotită ca valorînd cît două vocale scurte.

Accentul depinde de silaba *penultimă* (*cea. antepenultimă* primește accentul în mod automat, cînd penultima e scurtă).

Pornind de la coexistența accentului muzical și de intensitate, latinii au cunoscut o epocă în care accentul de intensitate avea un loc fix și nu e fonologiceste relevant. În majoritatea limbilor romanice, însă, accentul este mobil și relevant. Aceasta s-a petrecut după ce cantitatea vocalelor a devenit independentă de accent, vocalele scurte putînd fi accentuate, iar cele lungi neaccentuate. Aceste schimbări au provocat fonologizarea accentului: vocalele neaccentuate devin acum scurte, iar cele accentuate, lungi.

După N. C. W. Spence (Word, 21, 1965, p. 1—18), trecerea de la distincția vocalică după cantitate la calitate s-ar explica prin faptul că valoarea cantitativă a vocalei a devenit indiferentă din punct de vedere fonologic, întrucît cantitatea vocalei era determinată de consoana următoare (scurtă, adică simplă, sau lungă, adică geminată),

VOCALELE

Sistemul vocalic latin formează un triunghi:

i

u

a

Gradul de închidere al vocalelor e progresiv, începînd cu *a* și urcînd spre % sau *u*.

Diferența dintre vocalismul latin clasic și latin vulgar e înfățișată în tabloul următor:

	latin clasic				latin vulgar			
vocale	<i>i</i>	<i>ii</i>	<i>i</i>		<i>i</i>		<i>u</i>	
	<i>e</i>	<i>o</i>	<i>e</i>	<i>o</i>	<i>e</i>	%	<i>go</i>	
	<i>â</i>		<i>a</i>		<i>a</i>			
diftongi	<i>ai>ae>e</i>							
	<i>ei>i (dico)</i>							
	<i>oi>oe>i (vtcus vînum). u ('loidbs >ludos)</i>							
	<i>ou>u (lucii)</i>							
	<i>au</i>							
	<i>eu</i>							

L. R. Palmer, *The Latin Language*, London, 1954, p. 209—222.

Cînd cantitatea nu a mai avut funcție fonologică, fiind înlocuită cu gradul de deschidere, § < *ae* s-a asimilat cu *e*, provenit din *e*.

Diftongii sînt formați din asocierea unei vocale scurte cu o vocală cu funcție nesilabică: vocalele deschise *a, e, o* sînt silabice, iar *u* și *i* nesilabice.

Tendința spre monoftongare a diftongilor e înregistrată în tabloul de mai sus.

Diftongul *au* se opune lui *a*: *actor—actor, ara—aura, axilla—auxilla* (rar atestat) etc. (Tamás, *Phonol.*, p. 2).

Vocalele sînt corelative între ele, adică au trăsături distinctive în comun: *e—i*, elementul palatal, *o—u*, elementul labial. În schimb, opozițiile *e—o* sau *i—u* nu sînt corelative și sînt rieutralizabile la sfîrșitul cuvîntului, adică își pierd caracterele distinctive, ca atone, după pierderea flexiunii.

"Diftongii *ai* și *au* sînt monofonematici, pentru că *i* și *u*, al doilea element al acestor diftongi, nu au existență independentă. Dar în perioada veche a limbii, acești diftongi erau polifonematici.

CONSOANELE,

-Existența lui *i* și *u* e asigurată de exemple *c^ianua, iam, iecur, ioco, iuvenis, uacca, uetus, uox, uulnus*. *u* nesilabic are funcția de consoană: *gu* > *u* în *guenio* > *uenio*: în epoca clasică, ^consoană (mai tîrziu labio-dentala *v*) se deosebea de ^vocală, căci ambele apar în același context: *uultus* = *vultus, iuuvo — iuvo*; cf. *kuattuor*, în care *u* are aceeași funcție ca *l* sau *r* (*ual-de*):

Situația lui *i* consoană e alta, căci *i* nu diferă suficient de *i* vocală, pentru ca să permită întrebuintarea nemijlocită a celor două foneme (ca a lui *u* și *u*). Deci: *iacere, dar conicere, coniectus, adiectu*. La inițiala sau finala silabei: *iam, mai-stus*.

Existența lui *u* e asigurată de pronunțarea instabilă *i—u* (v. mai jos, p. 93), numai în unele poziții, ca o realizare a lui *i* sau *u*, și nu ca fonem independent; *u* nu e comutabil.

qu e monofonemic și nu formează, prin urmare, două silabe; o probă este neutralizarea *neque-nec*. Arhifonemul este deci *k*. *qu* e o labio-velară, în opoziție bilaterală și privativă cu *k*.

Pentru R. Godel (*Studia linguistica*, VII, 1953, p. 90—99), *gu* și *gu* pot fi difonematici și monofonematici.

Opusul sonor al lui *qu* e *gu*. (al cărui apendice labio-velar dispăre încă din latină). Instabilitatea lui *gu* apare în exemple ca *ninguit/ningit* (cf. *nix, nivi's*). *gu* e deci o variantă facultativă a lui *g*. *j* și *v* sînt foneme (după ce au fost numai variante combinatorii), *v-f* sînt în opoziție relevantă de sonoritate.

u, potrivit ambianței fonetice, e realizat ca *u* sau ca *v*: *nervus*, dar *ianua* {ambele cu aceeași sufix}. La fel: *egregius*, cu sufixul *-io-*, *maius*, cu sufixul *-tos*. Se pronunța *mai-yus*. *v* și *l* sînt slab articulați.

i-y și *u-w*, în latină, par a fi variante a două foneme (R. Godel, l.e.).

Există consoane care posedă posibilități limitate de a se combina, *m, n, i, r* apar numai în vecinătatea imediată a vocalelor.

Diversele feluri de *l* formează un singur fonem *l*.

s. *z* este o variantă combinatorie a lui *s*, realizat ca sonoră.

p, t, k sînt surde și nema^cate, pe cînd *b, d, g* sînt sonore și marcate.

După secolul al VI-lea, *t* și *c* au suferit acțiunea palatalizantă a lui *i* (v. mai jos, p. 112, 114). Asibilarea lui *k* a urmat după două secole, după ce diftongii *ai* și *ae* au trecut la *e* (deschis).

Iată tabloul consoanelor latine (după J. Horeck§):

P	t	k	qu
b	d	g	gu
m	n		
	s		
	l		
f		h	

Tabloul dat de A. A. Hill se înfățișează după cum urmează:

p	t	k
b	d	g
m	n	li
f	s	h
		r

Consoanele pot fi grupate și după cum urmează (W. Brandenstein):

<i>i</i>	<i>s</i>	<i>h</i>	<i>r</i>
p	t	k	qu
b	d	g	gu
m	n		r: l

Din expunerea lui Sebastianb Mariner Bigarra (în Mariano Bassals de Climent, *Fonetica latina*, Madrid, 1962, p. 249 ș.u.), reținem tabloul cu gruparea acustică a fonemelor-consoane:

grave	acute
m f p	n
b qu gu	r
c g	l
(h)	s
	d t

g e o guturală; cf. alternanța *h: g: k* în *traho-traxi-tractum*.

Opoziția anterior-posterior devine pertinentă odată cu asibilarea lui *k* (v, mai sus).

n velar lipsește ca fonem.

Consoanele geminate nu au efect asupra cantității vocalei precedente: *sittla*^ și *stila*.

În epoca clasică, geminatele apar numai în poziție intervocalică. Geminația e frecventă în vorbirea populară: *cuppa*. Geminatele au o valoare distinctivă; ele sînt polifonematice.

Ján Horecky, *Fonologia latineiny*, Bratislava, 1949; W. Brandenstein, *Kurze Phonologie des Lateinischen*, in *Altheim, Gesch.*, p. 471—498; J. Safarewicz, *Notes de phonologie latine*, *Studii clasice*, II, 1960, p. 85—93 (*ii*, *e* și vocalele nazale); H. Liidtkke, *Die strukturelle Entwicklung des romanischen Vokalismus*, Bonn, 1956, p. 51—14, 122—142; Archibald A. Hill, *Introduction to Linguistic Structures*, New York (1959), p. 441—482; A. Hall Jr., *The Development of Vowel Pattern in Romance*, *Lingua*, IV, 1954, p. 394—406; Harold Weinrich, *Phonologische Studien zur romanischen Sprachgeschichte*, Münster, 1958. Lucrarea lui Yakov Malkiel, *A Tentative Typology of Romance Historical Grammars* (*Lingua*, IX, 1960, p. 321—416) nu aduce nimic nou pentru limba română. Sistemul fonologic al limbii latine e prezentat sumar in *TIL ^ T*, p. 17—27. Eugene Dorfman, *Correlation and CareiRelation in Diachronic Romance Phonology*, *Word*, 24, 1968, p. 81-98.

LIMBA ROMÂNĂ

Limba română cunoaște accentul de intensitate, care în cuvîntul fonetic afectează o singură silabă.

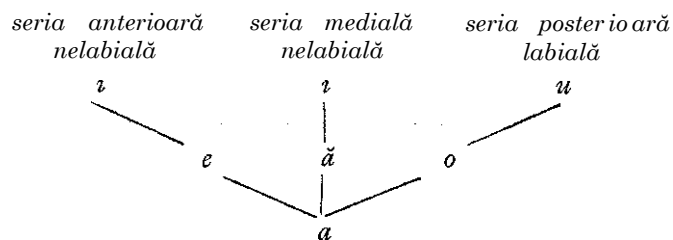
Accentul e liber.

Accentul de intensitate are valoare fonologică în cuvinte cu aceeași structură fonematică, cînd sensul cuvîntului e determinat de locul accentului în cuvîntul fonetic, în cazuri ca: *copii* (pl. de la *copie*) și *copii* (pl. de la *copil*), *modele* (pl. de la *modă*) și *modele* (pl. de la *model*) etc.

Durata silabelor și tonul au valoare fonologică în cazuri speciale ca: *bine* (cu *i* lung), față de *bine*. Intonația e folosită în tot felul de fraze, de exemplu în fraze interogative sau exclamative, ca, de ex.: *Nu e nipteni acasă?*, cu tonul suitor spre sfîrșitul frazei, sau: *Ce spui dumneata!*, unde intonația descrește spre sfîrșitul frazei.

VOCALELE

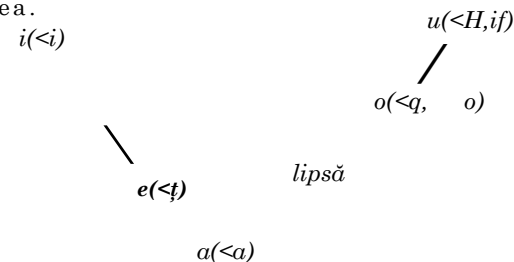
Sistemul vocalic al limbii române comportă 7 timbre vocalice, aranjate în triunghi:

Timbrele vocalice *ă și i*, care sînt specifice limbii române și separă limba română de celelalte limbi' romanice, s-au constituit în cursul evoluției istorice a limbii, în condiții particulare.

A. Rosetti, *Slavo-romanica. Sur la constitution du systeme vocalique du roumain*, *Rom. si.*, I, 1958, p. 27-30.

Sistemul vocalic al latinei orientale a suferit o modificare de structură, după secolul al IV-lea.

ae au fost diftongați în * după sec. al V-lea, sistemul vocalic suferind, deci, o nouă reamenajare:

în spaniolă, în anumite dialecte italiene, în friulană și dalmata, *e* în silabă închisă a fost diftongat (friul *fieste*, dalm. *jiasta*); este un fenomen arhaic (Kn. Togeby, *Romance Philology*, XIII, 1960, p. 406-407).

H. Lausberg, *Die Mundarten Siidlukaniens*, Halle, 1939, p. 84—85; A. Haudricourt, A. Juilland, *Essai pour une histoire structurelle du phonetisme francais*, Paris, 1949, p. 24 și Rosetti, *SL.*, p. 82; Id., *La phonologie et les changements phonetiques*, in *MO*, p. 91 și

După secolul al VI-lea, s-a produs diftongarea condiționată a lui *e* și accentuați.

Sistemul vocalic al limbii române se completase, între timp, cu *ă* mult mai tîrziu, cu *i* (v. p. 348), astfel încît, în urma acestor transformări, tabloul vocalismului românesc a căpătat aspectul din zilele noastre:

i u

Măi tîrziu, s-au constituit diftongii cu *i*, ca al doilea element: *ai, îi,*

oi, ui.

ii și *6* (în împrumuturi recente) nu sînt foneme, ci variante facultative ale lui *i, u, e, o* în cuvinte ca: *alură—alură (u—ii)*, *birou—bilro, piure (i—%)*, *lizhiou—likor (o—o)*, *șofer—șofdr (e—5)*.

ă se opdne lui *a* numai sub accent: *răi* (pl.) — *rai*, sau la finala absol

i apare înaintea unei consoane nazale: *cîmp, Una, cîrpă, mil*, sau înaintea altor consoane: *gîscă, gîză, cît, hîd, visc; i* se opune lui *a* numai sub accent: *nîd—rad.*

ă nu apare la inițiala ahsplută, în afară de *ăl(a), ăst(a)*.

ă și *i* se opun în genere ritimai sub accent: *văr—vîr*.

Vocalele nazale nu sînt utilizate fonologic; semicultii, cînd scriu, nu notează, de obicei, nazalitatea: *lucă—luncă* etc., ceea ce probează că ei percep corect nazalitatea, ca un atribut al vocalei, și nu ca o consoană oclisivă, notată în ortografia limbii literare cu litera *n*.

Vezi, în această privință, observațiile noastre de mai jos, p. 452.

DIFTONGII

Diftongii sînt accentuați pe elementul vocalic cel mai deschis: *a'i, a'Uy. ea', ia', e'u* etc. Diftongii cu *i*, ca al doilea element, apar în toate pozițiile; cei cu *u*, ca al doilea element, nu apar, în general, decît la finala absolută și accentuată: *tău, grîu, bou* (cf. pronunțări ca *lau-dă*). *ea* apare sub accent sau la tinalai" *teacă, "cartea, și rareori neaccentuat: 'alealăite, 'dumneata, oa* nu există decît sub accent: *roagă*; vezi însă *dincoace*.

Criteriul funcțional: caracterul asilabic al lui *-i*, în *lupi* (pl.), opus lui *i* din *lupii* (pl. art.), al lui *e* din *beată*, opus vocalei *e* în *fete* (pl.).

CONSOANELE

Sistemul consonantic românesc cuprinde fricativele și africaterile prepalatale *s, c, z, g* pe care latina nu le cunoștea, și de asemenea africaterile dentale *is* și *dz* (dialectal). Ele provin din lat. *s, k, g, d, t, j* urmați de o vocală prepalatală: *joc, jug, h*, fricativă postpalatală surdă, provine din slavă.

Palataizarea și înmuierea consoanelor sînt necunoscute de limba literară, care are la bază graiurile din Muntenia.

Opoziția sonoră—surdă, înaintea unei consoane, e utilizată de limbă și înainte de consoane [*donț-gloni, crai-grai*] și de semi-consoane (*fier-vier*). V. mai jos p. 572.

Oclisiv-neoclusiv: *pier—fier, dare—rare, tură—sură*.

Labial-nelabial: *pat—dat, pare—care*.

k' apare la finală și înaintea tuturor vocalelor, cu excepția lui # și *ii* *chin, chef, chiar, chior, chiul*.

c și *g* nu apar înaintea lui *ă, î*.

£ (*ts*), *c* și *g* sînt foneme simple.

înaintea lui *-i*, consoanele sînt ușor palatalizate; dar această palatalizare nu are valoare fonologică.

-e()* și *o(*)* alcătuiesc categoria fonologică a semivocalelor; £ formează primul element al diftongului *ea: beată* etc., iar *i* apare la finală: *lupi* etc..

Semivocalele #(*) și *o(*)* îndeplinesc condițiile cerute unui fonem: sînt comutabile: *lupi* (= *lupi*), *lupii* (= *lupi*), *beată—biată, toacă—tacă* etc.

Semivocalele *y* și *w* sînt utilizate drept consoane.

Iată enumerarea caracteristicilor semivocalelor și consoanelor de mai sus:

1. criteriul funcțional (caracter asilabic):

e opus vocalei* : *lup*, opus lui *lupi* (= *lupii*) prin opoziția: ^' asilabic—*i* silabic, £ din *beată*; opus vocalei *e* în *bele*.

2. localizarea palatală: *teacă*, dar *toacă*.

3. criteriul articulator-acustic (caracter vocalic): *y* fricativ și consonantic (nevocalic) opus lui *e* nefricativ și neconsonantic (vocalic) în *biată—beată*.

Limba română distinge, prin urmare, foneme vocale, foneme semivocale și foneme consoane, atît din punct de vedere articulator-acustic, cît și funcțional: ^/^ și *o(u)* în *lupi* și *lupu* (regional), *beată, coadă* de ex., din punct de vedere opozițional (și, deci, funcțional) nu sînt identice nici cu *y, w*, nici cu *i, u*, nici cu *e, o*. Ele alcătuiesc categoria propriu-zisă a fonemelor semivocale, pe cînd *y* și *w* sînt consoane.

A. Graur et A. Rosetti, Esquisse d'une phonologie du roumain, in BL, >VI, 438, p. 5 ș.u. (reprodus în ML, p. 40 ș.u.); A. Rosetti, Notes de phonologie. Voyelle, semi-voyelle et consonne, in Acta Linguistica, III, ; 1942—1943, p. 31 ș.u. (reprodus în ML, p. 38—39); Fritz Hintze, Bemerkungen zur Klassifizierung der Phoneme, in Zeitschrift fur Phonetik, 2, 1948, p. 117 ș.u.; A. Rosetti, Despre sistemul fonologie al limbii române, in SCL, VII, 1956, p. 21 ș.u.; Id.i, Considerații asupra sistemului fonologie al limbii române literare, în op. cit., VIII, 1957, p. f3 ș.m.; A. Avram, Contribuții la studiul fonologiei limbii române, ibid.,* VII, 1956, p. 201 ș.u.; Id., Les semi-voyelles roumaines du point de vue phonologique, in MO, p. 76 ș.u.; Id., Constituirea corelației consonantice de timbru palatal în limba română, in SCL, VIII, 1957, p. 55 ș.u.; Em. Vasiliu, Asupra corelației de muiere a consoanelor în limba română, în op. cit., VIII, 1957, p. 49.ș.u.; Id., Notă asupra neutralizării opozițiilor fonematice, FD, I, 1958, p. 73—77; Al. Rosetti, Asupra clasificării fonemelor semi-vocale (sau semi-consoane), în FD, II, 1960, p. 59—63. Zarko Muljacic, Die rumänisch — dalmatische Quantitative System-distanz, Zs. f. Balkanologie, VII, 1969-1970, p. 103-109: din 40 de particularități înregistrate de autor (fonetică, morfologie), româna și vegliota posedă în comun 23; sînt limbile romanice cele mai apropiate.

O descriere a sistemului fonologie al limbii române, fundat pe pronunțarea limbii literare din Muntenia, a dat F. B. Agard, Structural Sketch of Rumanian, in Supplement Language Monograph No. 26, Lg. 34, Baltimore, 1958.

Vezi expunerea de ansamblu a lui E'n. Vasiliu, Fonologia limbii române, București, 1965, și mai jos, la Anexă, p. 569, expunerea noastră asupra fonologiei istorice a limbii române.

ACCENTUL ' '

Accentul latin consta în punerea în relief a unei silabe în cuvîntul fonetic, prin elevația glasului; silaba accentuată era deci emisă pe o notă mai înaltă decît silaba neaccentuată.

-• Accentul acesta, numit accent de înalțime muzicală, ton sau accent melodic, nu a avut nici o influență asupra calității timbrului sau asupra duratei vocalelor din silaba accentuată: în indo-europeana comună, toate silabele cuvîntului fonetic erau tratate la fel.

Muzicalitatea frazei latine era deci bazată pe diferențele de ton dintre silabele lovite de accentul muzical și silabele neaccentuate. Mărturiile sînt lămurite și nu lasă nici o îndoială asupra naturii muzicale a accentului latin: „Tenores sive accentus dicti sunt, quod naturalem unius cuiusque sermonis in vocem nostrae elationis servant tenorem" (Sergius, GL, IV, 482, p. 16—17); „Natura vero prosodiae in eo est, quod aut sursum aut deorsum; nam in vocis altitudine omnino spectatur, adeo ut, si omnes sillabae pari fastigio vocis enuntiantur, prosodia sit nulla* (Id., op. cit., 525, p. 21—24); „Ipsa enim natura, quasi modularetur hominum orationem, in omni verbo posuit acutam vocem" (Cicero; Or., 18, 58); „Accentus quid est? Certa lex et regula ad levandam syllabam vel premendam" (Audax, GL, VII, 357, p. 14—15; cf. Devoto, Lg. di Roma, p. 213 ș.u.).

Ritmul frazei latine era cantitativ, fiind alcătuit din succesiunea, într-o grupare determinată, a silabelor scurte și lungi. în cuvintele de două silabe,

accentul muzical afecta silaba penultimă. în cuvintele cu mai mult de două silabe, locul accentului muzical era determinat de cantitatea silabei penultime: dacă penultima era lungă—fie prin caracterul lung al vocalei, ex. *inimicus, lege'mus*, fie prin faptul că vocala era urmată de două (sau trei) consoane, ex. *pere'nnis, acce'ptus*—atunci ea purta accentul. (Pentru vocalele urmate de un grup de tipul „muta cum liquida”, v. mai jos.) Dacă penultima era scurtă—și prin caracterul scurt al vocalei ca și prin faptul că era urmată de o singură consoană, ex. *exi'stino; le'gimus, Wtigi*—atunci accentul cădea pe antepenultima.

Existența accentului muzical în limba latină, atestată, după cum am văzut, de mărturiile contemporane, nu exclude însă prezența concomitentă a accentului dinamic (accent de intensitate, de forță, sau expirator), nesemnificativ de gramatici, influențați de gramaticii greci, și rămas pe planul al doilea, dar care va trece pe planul întâi începând cu secolul al III-lea e.n. (A. Meillet, RLiR, I, 3; Devoto, Lg. di Roma, p. 288 ș.u.; V. Pisani, Gramatica latina, p. 11).

Coexistența accentului dinamic și muzical, în versificația greacă și latină, este afirmată cu energie de E. Vandvik, Rhythmus u. Metrum, Oslo, 1937 (Symbolae Osloenses, Fasc. supplet VIII), p. 220 ș.u. H. Liidtkke (Die strukturelle Entwicklung des romanischen Vokalismus, Bonn, 1956, p. 122 ș.u.) afirmă, la rîndul său, coexistența accentului muzical și a accentului dinamic. Schimbarea accentului fix din latina clasică în accent liber a fost condiționată de dispariția totală a cantității. La un moment dat, cantitatea sau timbrul au avut o valoare fonologică. Lucrul nu s-a întimplat acolo unde *i* și *£* au fost confundați (în sardă), sau *u* și *u* (română); J. Kurylowicz, L'accentuation des langues indo-europeennes, Krakow, 1952, p. 452-462.

Expunere asupra accentului latin, în G. Bernardo Perini, L'accento latino, Bologna, 1967 (din prima perioadă și pînă, în primele secole ale epocii imperiale, accentul a fost melodic. Apoi, în mod progresiv, a devenit intens. V. Nicolau (citată în n. următoare), p. 65—82 și 132-139).

Coexistența celor două accente e un fapt obișnuit. Limba română, de exemplu, cunoaște cele două feluri de accente; în română, locul accentului dinamic coincide cu al accentului muzical, în cuvîntul izolat. Astfel, în *fată, masă*, de ex., accentul dinamic și cel muzical cad pe prima silabă a cuvîntului, rostită cu mai multă forță și pe o notă ridicată (gama 2), pe cînd silaba a doua, neaccentuată, se aude mai slab și este emisă pe o notă mai joasă (gama 1, deci o diferență de o octavă). Lucrurile se petrec la fel și în alte limbi, în germană, bunăoară, dar repartitia aceasta a celor două accente în cuvîntul fonetic nu e obligatorie. Astfel, în neogreacă, locul accentului dinamic nu coincide cu al accentului muzical; în raiși „copil” și „săracă” intensitatea și lungimea sînt pe prima silabă (*nai* și *pico*), pe cînd tonul afectează silaba a doua (*i* și *f*); H. Pernot, Et, de ling. neo-hellenique, I. Phonétique des parlers de Chio, Fontenay s. Bois, 1907, p. 60). în frază, locul accentului muzical se schimbă; el are un rol afectiv, de a pune în relief cutare sau cutare membru al frazei: *Vii la masă? Poftiți la masă! Masa a fost bună* etc. Gramaticii nu semnaleză în mod expres existența accentului muzical, în limba română. Dacă ar fi să-i urmăim, ar trebui să credem că limba noastră nu cunoaște decît accentul de intensitate. (De fapt, româna face parte din grupul de limbi cu accent expirator, în care cantitatea nu are rol fonologic, ca rusa și polona; N. Trubetzkoy, TCLP, I, 42; v. Wijk, TCLP, VIII, 310). Nu e deci de mirare că gramaticii latini, influențați de modelele grecești, nu au semnalat decît accentul muzical, care afecta aceeași silabă ca accentul dinamic. Accentul dinamic nu era însă foarte intens, pentru că acțiunea sa nu s'a manifestat decît mai tîrziu, cînd, trecînd pe primul plan, forța sa mecanică a crescut

R. G. Kent, L'accentuation latine: problemes et solutions, REL, III, p. 204 ș.u.; M. G. Nicolau, L'origine du „cursus” rythmique et les debuts de l'accent d'intensité en latin, Paris, 1930 (cf. Meillet, BSL, XXXI, p. 104 ș.u.); M. Niedermann, Précis de phonétique historique du latin, Paris, 1931, p. 16 ș.u.; A. Meillet, Théorie du rythme et du ton en indo-européen, BSL, XX, p. 1 ș.u.; A. Debrunner, IF, XLIX, p. 248. Cf. R. Jakobson, TCLP, IV, 171, n. 21: „der sogenannte Verlust des musikalischen Akzentes bedeutet keinesfalls den Verlust der Höhe als eines der Betonungsfaktoren, sondern nur den Verlust der bedeutungsbildenden musikalischen Unterschiede”. C. Merlo, LTalia dialettale, XII, p. 84 ș.u. Dispariția cantității și nașterea accentului de intensitate, care a înlocuit pe cel muzical: H. Weinrich, Phonologische Studien zur roman. Sprachgesch., Munster, 1958, p. 12 ș.u.; Knud Togeby, Romance Philology, XIII, 1960, p. 404-405.

Pentru a înțelege cum s-a petrecut punerea în valoare a accentului de intensitate în limba latină, trebuie să ne amintim că accentul muzical, în indo-europeană, avea un rol semantic: schimbarea locului său, în cuvîntul fonetic, corespundea cu o modificare de sens. Pierzîndu-și mobilitatea, în epoca istorică a limbii latine, accentul muzical își pierde rolul semantic ce-l avusese pînă atunci. Prin aceasta, accentul muzical nu își mai îndeplinea funcția inițială și își pierdea importanța. El trece deci pe planul al doilea și cedează locul accentului dinamic, care crește în importanță și devine centrul ritmic al frazei.

Odată cu această substituție în domeniul accentului, diferențele cantitative dintre diversele silabe ale cuvîntului fonetic dispar. în secolul al V-lea e.n., limba nu mai ține seamă de diferențele cantitative. Mărturiile următoare sînt decisive în acest sens; «*ilia syllaba plus sonat in toto verbo, quae accentum habet. Ergo ilia syllaba quae accentum habet plus sonat, quasi ipsa habet maiorem potestatem. Et quo modo invenimus ipsum accentum? Et hoc traditum est. Sunt plerique qui naturaliter non habent acutas aures ad capiendos hos accentus, et inducitur hac arte. Finge tibi quasi vocem clamatis ad longe aliquem positum, ut puia finge tibi aliquem Mo loco contra stare et clama ad ipsum. Cum coeperis clamare, naturalis ratio exigit ut unam syllabam plus dicas a reliquis illius verbi; ei quam videris plus sonare a ceteris, ipsa habet accentum*» (Pompeius, GL, V, 126, 31—127,7).

Aceste modificări profunde în structura fonetică a limbii latine au avut urmări importante pentru dezvoltarea ulterioară a limbii.

Latina vulgară a folosit atît diferențele cantitative, cît și pe cele calitative.

E de presupus că extinderea masivă a limbii latine la populații de altă limbă a provocat mari perturbări în economia sunetelor, printre altele, pierderea ritmului cantitativ. Se admite că a existat o fază în care cantitatea a coexistat cu timbrul, iar în faza următoare cantitatea a dispărut.

„Le caractere purement melodique de l'accent et purement quantitatif du rythme etait chose delicate, malaise à conserver”. (A. Meillet, Esquisse d'une histoire de la langue latine”. Paris, 1928, p. 242).

Astfel formulată, ipoteza nu poate fi acceptată, ci trebuie admis că din momentul în care accentuarea diferită a silabelor cuvîntului a căpătat rol fonologic, opoziția cantitativă a fost eliminată.

Prin abandonarea ritmului cantitativ al frazei, vocalismul latin a suferit o profundă modificare. Nemaicordîndu-se importanța cantității, s-a ținut seamă de calitatea vocalelor sau, cu alte cuvinte, de timbrul lor. Limba nu a mai operat cu vocale «lungi» sau «scurte», ci cu vocale «închise» sau «deschise», noțiunile de închidere sau deschidere substituindu-se celorlalte două: *fides, iste > fides, iste; scriptum, vinum > scriptum, vinum**

Substituirea aceasta nu s-a făcut însă numaidecît, ci stadiul mixt a dăinuit cîtva timp. Symmach (384 e.n.), de exemplu, întrebuițează un «cursus» mixt, adică două ritmuri: cantitativ și accentuai.

Silabele scurte, cînd sînt lovite de accentul de intensitate (ulterior, vocalele din astfel de silabe au fost diftongate), se lungesc, pe cînd silabele lungi, neaccentuate, se scurtează.

Importanța dată accentului de intensitate, la începutul epocii imperiale, e semnalată de gramaticul Pompeius (sec. V e.n.), după cum am văzut mai sus. În latina orientală, locul accentului e uneori deplasat, față de latina occidentală; astfel, în italiana septentrională și în română, accentul cade pe *a* în cuvinte ca it. de n. *s(e)găla*, dr. *seca'ra* (cf. it. *segala*, fr. *seigle*). Locul accentului a rămas neschimbat la pers. a 3-a pl. a perfectului simplu al verbelor tari: *fecerunt* și *dixerunt*. În proparoxitone, cînd *i* sau *e* sînt așezați înaintea unei vocale scurte, accentul cade, în latina vulgară, pe această vocală (v. mai jos): dr. *perete* (< *părete*) < lat. *parietes* (v. mai jos).

G. Bernardo Perini, *L'accento latino*, Bologna, 1965, p. 15: accentul latin, intens în epoca preliterară, apoi muzical, pînă la primele secole ale Imperiului, s-a transformat mai tîrziu în intens, așa cum apare în limbile romanice. Cauza: schimbările de natură socială și politică survenite în Imperiul Roman, și acțiunea substratelor diferite. Statistica nearată că vocalele lungi sînt foarte rare, în raport cu cele scurte. În genere, nu există valori distinctiv în comunicație. Cei care au învățat de curînd latina neglijează distincția între lungi și scurte: J. Herman, *Statistique et diachronie; essai sur revolution de vocalisme dans la latinité tardive* (Word, 24, 1968, p. 242—291). Cauza externă a pierderii cantității: substratul, cu Africa, centru de iradiație (A. Roncaglia, XVI, Congr. de lingv., fii. romanică, I, Palma de Mallorca, 1982, p. 109-122).

Am văzut mai sus (p. 96), că, în genere, în limba latină accentul dinamic lovește silaba care primește accentul muzical, afară de cazurile următoare:

a) înaintea unui grup de tipul „muta cum liquida” (adică *p, b, i, d, c* sau *g+r, l*), o vocală scurtă în silaba penultimă nu atrage accentul pe ea în limba clasică, dar atrage accentul pe ea în limba populară; ex. clas. *i'ntlgrum*, *co'lubra*, *pa'lpebra*, pop. *integrum*, *colu'bra* (*cold'bra*), *palpe'bra*. Accentuarea populară explicită, în cazuri de acest fel, formele romanice ca rom. *întreg*, fr. *couleuvre*, port., *cobra*, fr. *paupiere*.

în cuvintele care conțin grupul «muta cum liquida» (adică *b, c, d, g, p*, sau *t+r, l*), oclusiva e grupată în silaba precedentă, deci silaba se lungeste: *integrum* > *integrum*. Cînd vocala lungită este în silaba penultimă, urmează, bineînțeles, o mutare a accentului: *i'ntegrum* > *inte'grum*. Tot astfel, *colu'bra*, *palpe'bra*.

Richter, Beitr. z. Gesch. d. Rom., I, p. 45 ș.u.

b) Accentul se mută pe penultima (scurtă) cînd vocala palatală formează hiat cu penultima: *ari'etern* > *are'tem*, *fili'olus* > *filio'lus*, *muli'erem* > *mulie'rem*, *pari'etern* > *pare'tem*, *Pute'olis* > *Puteo'lis* (Devoto, Lg. di Roma, p. 286); cf., în AP, p. 141: *faseolus non fassiolus*.

În inscripții, *i-i* e indicat citeodată prin întrebuițarea lui „*i* longa”; *cuilus*, *eilus* (CIL, II, 1953; p. 5, 7: Cartima), *malorem* (CIL, II, 1964; p. 55: Malaga), *Pompeius* (CIL, IX, 3748; I: Marruvium, Italia centr.); cf. în manuscrise: *eiius* (Plaut, Most., p. 981), *peiius* (Id., p. 710) etc.

în *ares* (nesigur; Varro, Ling, lat., V, p. 98), *aretem* (dr. *arete*), *-i\$* a trecut la *£*. Tot astfel, în inscripții: *paretes* (CIL, VI, 3714; 3: Roma; dr. *părete* > *perete*), *paretes* (= *parietes*, CIL, VI, 31.007; 3: Roma).

Fenomenul acesta se explică prin natura consoanei precedente: *r*, într-un caz, *l* într-altul. Cele două vocale nu fuseseră reunite în diftong; *-ie-* sau *-i-* se pronunțau în două silabe: *-iye-*, *-iyo-*. Dar *i* ultrascurt a fost absorbit de iod: *ye, yo*. Accentul de pe *i* trebuia deci să treacă pe vocala următoare care s-a închis: *-ye-*, *-y-* (Meillet, BSL, XXXII, p. 112—113). Iodul a palatalizat consoana precedentă; palatalizarea lui *r-s* a menținut probabil un timp și a dispărut apoi cu totul, pe cînd *l* palatalizat și apoi muiat s-a menținut mult timp; dialectele noastre sud-dunărene cunosc încă forme cu *l* în opoziție cu dacoromâna, în care *V* a trecut la iod: ar. *mul'are*, megl. *mul'ar* istr. *mul'ere*, față de dr. *muiere*.

Leumann-Hofmann-Szantyr, I, p. 182. Cf. mutarea accentului în reorganizării: *re'ne* > *ne'go* > *rene'go* (Leumann-Hofmann-Szantyr, I, p. 193); la fel: *co'mputo*, *co'llico*, *co'llo*, *re'cipit*, cu accentul schimbat în latina vulgară. Compusele cu *cum-*, care nu au mai fost sîmțite ca atare, au păstrat în dacoromână forma originală a prefixului și accentul: *cumna*, *cumpăr*, *cumplu* etc. Dimpotrivă, acolo unde radicalul era explicit, cuvîntul a fost sîmțit fiind compus și prefixul a fost modificat: *cuprind* (dr. *prind*), *cutremur* (dr. *tremur*), *cutreera* (dr. *treera*) etc. (cf. ML, p. 289-290).

c) Sincoparea și închiderea timbrului vocalelor latine, în condiții determinate, s-au produs, după unii lingviști, în epoca preistorică a limbii, sub influența intensității inițiale, dispărută apoi.

Alți lingviști, printre care A. Meillet, fără a admite că latina a cunoscut un astfel de accent inițial, explică modificările prin importanța dată, în elocvenție, silabei inițiale. Inițiala avea, în epoca preistorică a limbii latine, o situație dominantă, în sensul că celelalte silabe ale cuvîntului fonetic puteau fi scurtate, în folosul primei silabe. Importanța dată silabei inițiale a făcut ca vocalele scurte să dispară sau să-și modifice timbrul, silabele celelalte, în special silaba a doua, scurtîndu-și durata. Astfel, vocalele scurte, în silaba interioară deschisă (atunci cînd silaba nu este închisă de o consoană), tind să se închidă și își pierd timbrul propriu; ele trec la *i* sau la *u*. Vocalele din silabele interioare sînt pronunțate mai scurt, în special după *r, w, l* și *n*.

Diferența de cantitate dintre silabele cuvîntului fonetic, dominată de silaba inițială, și existența vocalelor interioare ultracurte, de tipul ierurilor slave (*ѣ, ѣ*), explică deci, în mod mulțumitor, modificările survenite în structura cuvîntului fonetic, în epoca ce a precedat perioada istorică a limbii latine.

Sincoparea vocalelor din interiorul cuvîntului fonetic apare ca o tendință în limba latină; ea este atestată în mod constant în monumentele de limbă pînă în epoca romană.

în regulă generală, vocala sincopată urmează sau precedă un *m, n, l, y* sau *w*.

Quintilian ne spune că August socotea pronunțarea nesincopată a *calidum* drept „pedantă” (Inst, orat., I, 6, 19); *aridus* și *ardus*, *valide* și *validus* sînt dați de Plaut (R. 574; Pseud. 364 și 344; Pe. 266); *viridis* de Cato (Ag. CXLV/3) și *caldus* de Varro (RR, 111,2, I), *peduclum* de Petronius (LVII) și *panucla* (= panicula) de Marc. Empiricus (15, 11, apud Liechtenhan, p. 4). Formele sincopate și cele nesincopate circulau deci laolaltă în limbă: adesea găsim în aceeași inscripție amîndouă formele (Cross, 24).

Appendix Probi înregistrează numeroase forme sincopate. Dăm aici acelea care interesează limba română: *angulus non anglus* (10), *fax non fax* (133), *oculus non oclus* (111), *stabulum non stablum* (142), *vetulus non veculus* (5), *viridis non viridis* (201).

în inscripții (sec. I—IV e.n.), formele sincopate apar de numeroase ori: *abtissa* (= abatissa, CIL, III, 9551; 2: Salonae), *Aesclapio* (= Aesculapio, Id., 1766, 1767 Narona), *annucli* (= annuculi, lb., 2602; 4—5: Salonae), *caldus* (= calidus, CIL, XII, 979: Les-Baux), *domnus* (= deminus, CIL, III, 2130; 19—20: Salonae), *domno* (lb., 1289: lângă Zlatna; 14.215; 16; 3: Apulum, Dacia), *mentla* (= mentula, lb. 10.189: Dalmația), *muscosi* (= musculoși, lb., 8993: Salonae), *posta* (= posita, lb., 8935: Salonae), *titlum* (= titulum, lb., 3182 b; 5: Dalmația), *tumlum* (= tumulum, lb., 9623; 2 Salonae), *villus* (lb., 6010; 236: Bregenz, Raetia), *vetranus* (= veteranus, lb., 12.904: Salonae).

Exemple frecvente de sincopă în inscripțiile din Dalmația, Pannonia și Moesia: *veiranus socro*, în Mihăescu, Lat. prov. dun., p. 36. E. Richter (Beitr. z. Gesch. d. Rom., I, p. 34 ș.u., 89 ș.u.) deosebește o primă sincopare (după *r*, *l*, ^/petrecută la o epocă veche, de o a doua, de dată mai recentă, atestată în inscripții. Dar această diferențiere cronologică este presupusă, numai. De asemenea, faptul că *domnus* este o formă scurtată (op. cit., p. 35) nu atrage după sine excluderea ei dintre formele sincopate. Limbile romanice se împart în două grupe: 1. cele care au păstrat accentul dactilic și au conservat vocala după accent și 2. cele care au accentul trohaic și au suprimat această vocală. Ex.: fr. *hommes*, it. *uomini* (Meyer-Liibke, Gr., I, p. 262). De o parte, Italia, Rhetia de est, Dacia; de alta, Gallia, o parte din Italia de nord, Rhetia de vest și Peninsula Iberică.

^Sincopa nu s-a produs în toate cazurile; astfel *u* a fost conservat în *lingură* < *lingula*, *mascur* < *masculus*, *negură* < *nebula*, *păcură* < *picula*, *tremură* < *tremulat*; de asemenea, *i*: *oameni* < *homines*, *purice* < *pulicem* (dar *sake* < *salicem*).

Reacția împotriva sincopării apare în falsele regresii (din teama de a întrebuița forme sincopate, judecate incorecte, se adaugă o vocală acolo unde ea nu a figurat niciodată), ce se întâlnesc deseori în inscripții (dar, în unele cazuri, e vorba de pronunțări reale, cf. Somrner, p. 139).

Epenteza lui *i*:

digina (= digna, CIL, VI, 25.741: Bologna), *anticillae* (= ancillae, CIL, III, 5061: Noricum);

epenteza lui *u*:

tempuli (= templi, CIL, VI, 406; 13: Roma);

epenteza lui *e*:

interantem (= intrantem, CIL, III, 10.233; 5: Sirmium).

Cf. Pușcariu, WJb, VIII, p. 181 ș.u.

d) *y* și *w* (= *i* și *u* consoane) înaintea unei vocale dispar:

febrarias (CIL, XIII, 2425, 6—7: Lyon), *febraris* (Id., 2351: Lyon), *febraris* (CIL, III, 1968, b, 7: Salonae), *febraris* (CIL, III, 8690: Salonae), *februarius non febrarius* (AP, 208) *ianarius* (= ianuaris, CIL, VI, 31.149, c. 4: Roma), *quattor* (= quattuor, CIL, VI, 13.302; 4—5: Roma), *quator* (CIL, XII, 4247; 7: Gallia Narb.), *quetus* (CIL, III, 14.115; 30: Raetia); cf. *Quetus* (= Quietus, CIL, VI, 3711; 1—2: Roma), *Queta* (CIL, VI, 25.359; 3: Roma), *quescat* (= quiescat, CIL, VI, 21.322; 4: Roma), *quescerent* (= quiescerent, CIL, VI, 25.272; 5: Urbino).

VOCALELE

în latină, vocalele sînt lungite prin compensație: **avesna* > *avena* (fr. *avoine*), *mensa* > *mesa*. Fenomenul nu se produce în română, italiană, spaniolă și portugheză: lat. *stella* etc. Lungirea vocalei se produce înaintea lui *gn*, dar nu în *dignum* > rom. *demn*, *signum* > *semn* (Battisti, Lat. v., p. 97).

Vocalele lungi devin „strimte”, iar cele scurte, „largi” (Meyer-Liibke). Apoi vocalele în silabă deschisă sînt lungite, în silabă închisă, scurtate (Id., loc. cit. p. 100).

Tendința de închidere a timbrului vocalelor latine, care se manifestă prin confuzia timbrului lor în monumentele scrise, a avut drept urmare, în română, închiderea pînă la limită a unor vocale; pe de altă parte, vocalele anterioare latine tind să devină posterioare, în română, printr-o mișcare dinainte înapoi a mușchiului lingual (ML, p. 131 ș.u., 159 ș.u.).

Tendința de a pronunța mai scurte vocalele în silaba finală, care se manifestă încă din epoca arhaică a latinei, a fost întărită prin noua grupare ritmică a silabelor, în urma dezvoltării accentului de intensitate (v. mai sus, p. 98). Dîndu-se importanță vocalei accentuate, pronunțarea vocalei finale este neglijată: *i*, *o* și *u* finali își pierd din durată sau dispar: pl. *lupi* > dr. *lupi*, *credo* > *cred*, *lupus* > *lup* (cf. în alb. *rere* < *arena*, *mik* < *amicus*, *miq* < *amici*).

Prin punerea pe primul plan a accentului dinamic, durata nu mai constituie o caracteristică pentru fiecare vocală: vocalele sînt lungi sau scurte prin accent, și anume silabele accentuate sînt lungi, iar cele neaccentuate scurte (în latina vulgară, vocalele închise provin din vocale lungi, iar cele deschise, din vocale scurte). Aceasta nu înseamnă însă confuzie între timbrul vocalelor: vocalele *e* și *e* au rămas distincte prin timbrul lor. Nemaiorespectîndu-se diferențele cantitative, în latina vulgară (dispariția cantității sînt constatată în secolul al IV-lea e.n., M. Nicolau, Les deux sources de la verbalisation latine accentuelle, Bulletin Du Cange, IX, p. 58), silabele scurte accentuate fiind lungite, iar cele lungi neaccentuate scurtate, timbrul vocalelor scurte închise a fost confundat cu timbrul vocalelor lungi deschise (v. mai sus p. 97 ș.u.): *f* a fost confundat cu *e* și *u* cu *o*, în sensul că timbrele acestor vocalice s-au contopit în cite o singură vocală: *e* (închis) și *o* (închis). Aceste vocale închise sînt notate în monumentele scrise cînd cu *e*, cînd cu *i* (= *e*) sau cînd cu *o*, cînd cu *u* (= *o*). Notățiile acestea duble dovedesc confuzia de timbru amintită (v. mai jos, p. 105 ș.u.).

Tabloul general al vocalismului latinei clasice, latinei vulgare și latinei balcanice este următorul:

lat. clasică	ă	ă	o	e	d	u	e	i	u	i
	\ /		i	i	\ /	\ /		i	i	
lat, vulgară	a	Q	ŝ	o	e	u	i			
	d	o				n	u			
lat. balcanică	\ /					\ /				
	a	o	ŝ			eu	i			

Sistemul vocalic al românei, în comparație cu al graiurilor italiene din Lucania, e expus de Lausberg, Rom. Sprachwiss., I, p. 99—100. în albaneză, lat *o* > *o* > *e*, *o* > *o*, *u* > *u*, *i* > *u* > *u* (H. Liidtkke, Die strukturelle Entwicklung des romanischen Vokalismus, Bonn, 1957, p. 293).

în română (ca în sardă, în dialectele italiene de sud și în albaneză, în ceea ce privește pe *u*), *u* și-a conservat timbrul, iar *o* și *o* au fost confundate într-o singură vocală de timbru *o*, deci:

u	u	d	o
u		o	

crucem > dt\ *cruce*, 'alb. *kryq(e)*, dial. it. de s. (Lucania, Calabria) *kruâi*, *kmâ*, *krucj*; *gula* > dr. *gură*, sard. log. *bula*, cos. *gula*; *lupus* > dr. *lup*, camp., tar. *lupe*, cos., lecc, magi. *lupu*; *nuca*, *nucem* > dr. *nucă*, dial. it. de s. (Lucania, Calabria) *nuci*, *nuc*, *nucg*, *focus* > dr. *foc*, *pomum* > dr. *pom*.

Trebuie să presupunem că silabația, în latina ce stă la baza românei, era diferită de a latinei occidentale: în *sep-te*, *tes-ta* silabația trebuie să fi fost *se-pte*, *testa*, ceea ce a permis, în română, diftongarea posterioară a plui

Cf. mai jos, p. 104 ș.u. și G. Straka, RLiR, XX, 1956, p. 249 ș.u.; cf. *pe-tra* > it. *pietra*, A. A. Hill, Lg., 30, 1954, p. 442. în *autumna* > *toamna* și *cot* < *cubitus*, totuși *u* apare confundat cu *o* și în română (Lausberg, Zeitschrift für Phonetik, 3, 1949, p. 258). După Fr. Schurr (Cahiers S. Pușcariu, I, p. 86—90), tratamentul lui *u* în aceste cuvinte (și în *roib* < *rubeus*, < *coif* < *cuŕea*, *moare* < *muria*) s-ar explica prin acțiunea labialei, dar această acțiune nu e justificată.

Pentru *u* conservat în latina balcanică, v. alb. *furke* < lat. *furca* (Skok, Osnovi. rom. lingv., p. 132—133).

Sistemul vocalic al limbii populației romanizate din Istria aparține romanității occidentale (M. Deanovic, Remarques sur le système phonologique de Tistro-roman, BSL, 48, 1952, p. 79 ș.u.). Iordan, Dialectele italiene de sud, Arhiva, XXX, p. 25—26; Rohlfs, Sard., t. 33 ș.u. Sistemul vocalic al Siciliei, Calabriei meridionale și Salento e înfățișat de Maria Luisa Porzia Gernia, Archivio glottologico italiano, XLIX, 1964, p. 98—99.

Sistemul vocalic ce stă la baza limbii române ar fi deci următorul (cf. H. Lausberg, Die Muriarten Sadlukaniens, Hitle, 1939, p. 85; cf. Tamăs, Phonol., 5):

a	i				y
I	I				
a	i	e	e	o	u

Pentru vocalele neaccentuate, grafic ar fi următorul (Șiadbei, SCL, VIII, 1957, p. 482):

i	%	e	e	a	o	6	u	u
I.	\	i	/	I	\	/	\	/
i		e	a	o			u(o)	

-*u* confundat cu -*o*, în română și toscană (v. Wartburg, Fragment., p. 27).

Pentru paralelismul dintre română și albaneză, v. Skok, ZRPh., LIV, p. 182—183. Păstrarea timbrului vocalei *u* s-ar datora unei tendințe fonetice venite din greacă. Româna și albaneza nu cunosc diftongarea lui *6*, caracteristică pentru limbile romanice occidentale.

Diftongul *au* e folosit în opoziție cu *a*: *actor*—*auctor*, *ara*—*aura*, *axilla*—*auxilla* etc.

Tamăs, Phonol., 2, n. 1.

Caracterul deschis al lui *e* (< *ae*) apare în opoziții ca: *aes*—*es*, *caedo*—*cedo*, *caena*—*cena* etc. (Tamăs, Phonol., 3), *ġ* (< *ae*) și *g* (< *e*) s-au confundat și au suferit același tratament, adică diftongarea în *ie*: *caelum* > fr. *ciel*, iar *pede* > fr. *pied*.

R. L. Politzer (The Phonemic Interpretation of Late Latin Orthography, Lg. 27, 1951, p. 151—154) a făcut câteva observații judicioase asupra interpretării fonologice a grafiilor din monumentele latine târzii, și anume: 1. substituirea: surda, devenită sonoră, e notată cu litera care nota, în latina clasică, sonora: *marcadus* (= *marcatu*); 2. vocala din latina târzie provine din mai multe vocale din latina clasică și e notată prin alternanțe grafice; astfel, *e* e notat \, *i* și *e* 3. scriitorul nefiind sigur de pronunțarea exactă, notează greșit: *tensaurum* (= *thesaurus*), *hedemam* (= *eterna*) etc. Latina din Italia e centrul de unde s-au propagat majoritatea inovațiilor în limbile romanice (B. E. Vidos, II latino voigare come esempio di protolingua, Sodâlizio glottologico milanese. Le „protolingue”, Milano, 1965, p. 15—27). V. Pisani (op. cit., p. 27—28): latina transportată în provincii este latina transformată de plebea din Italia meridională și mai ales din teritoriul osc. Cf. în rom. *eje* = *ojo* — *u,u*, ca în oscă, unde lat. *e* — *e*, lat.: *I*, *e* — *i*, *i* — *i*, lat. *6* — *u*, lat. *d* — *u*, Cf. J. Herman, Essai sur la latinité du littoral de l'Adriatique à l'époque de l'empire, Festschrift Hard Meier, München, 1971, p. 199—226.

Cerasus, „cireș”, termen de origine greacă (icăpaos, Kspaoq), latiniza în limba vorbită: *ceresea*, *ciresia*, *ceresium* (Graur, Romania, LVI, p. 106) explică pe dr. *cireășă* și alte forme romanice (REW³, 1823).

Codra (CGL, II, 351, 35; III, 183, 46) și *Codratus* (n. pr. CIL., VIII, 6741: Numidia) = *quadrus* (pentru -*ua*- > -*o*-, REW³, 6921; cf. Sandfeld Ling. balk., 48, n. 1), explică pe dr. *codru*, alb. *kode* „Hugel” (pentru înțeles v. DE, 384; sensul de „munte” poate fi explicat printr-o evoluție paralelă în română și în slavă, deși Skok (Arch. f. sl. Phil., XXXVII, p. 83 ș.u.) admit un calc după sl. *delii* „Teii, Berg”).

Arom. (Olymp, Weigand, Olympo-Wal., 10, n. 1) *codru* „Hugel, Berg”, ca în albaneză J. Bruch (ZRPh., LVI, 1926, p. 376) a căutat să explice pe *codru* < *quadrum*, cu *pa* > *u* cu sensul originar de „Viereck”. Dar trecerea lui *ua* la *iw* există numai pentru *ua* neaccentuată iar *quo*, în română, trece la *po* (cf. *potîrniche* < *quoturnicula*). Nici evoluția semantică nu e posibilă. Cf. H. Baric, în GB, I, 1, p. 270—271. *codru*, de origine latină. Sensul de „partie, diviziune, parte din munte” (cf. v. sl. *delu*). Căpătat în latina orientală (E. P. Hamy, SCL, XXXI, 1980, p. 666). Păreră eronată a lui G. Piccolo (RLiR, 45, 1981, p. 146-157) că termenul ar fi împrumutat de albaneză din română.

Cînepă presupune un **canepis* (veron., venet. *kânevo*, prov. *canebe*, lyon. *senevo*), cu *a* neaccentuat trecut la *e* (< *canapis*, formă bine atestată în glossar Graur, Romania, LVI, p. 106).

Pentru a explica vocalismul lui *foame*, nu putem pleca de la *fames* > */*mes* (Densusianu, H. d. l. r., I, p. 72—73), pentru că *a* nu trece la *o* sub influența consoanelor labiale, ci de la derivatul **fămetos* > *fometos*, cu *ă* > *o* sub influența fluența consoanelor labiale (cf. *fămeie* > pop. *fomeie* etc.). Vocalismul lui *foame* este deci refăcut după *fometos* (Graur, BL, III, p. 49—50).

It. dial. *fome* > *fom*, Verona *femina* > *fomna* (Meyer-Liibke, Ital. Gr., p. 49). Giugle Lg. et litt., I, p. 293—294, susține că vocalismul lui *foame* se explică prin *foamete*, fără ține seamă de observațiile lui Graur, l.c.

Dr. *greu* < lat. *grevis* (CGL, IV, 207, 37), refăcut după analogia lui *levis*, căruia *grevis*, cu sensul moral de „cu greutate, autoritate, importanță” îi este deseori opus (Meillet-Ernout³, 434, s.v.).

Pe lângă *malum* „măr” circula și forma *melum* (Petronius, LVI, 8; conjectural), care explică vocalismul dr. *măr*, căci *a* accentuat ar fi trebuit să rămână neatins în română. Forma cu *e* este refăcută după gr. *jiŕj^ov* (ion.-at. sau împrumutată din grecește; cf. engad. *mail*, log. *mela*, it. *melo*). Cuvântul este răspîndit sub această formă (vocalismul *e*) în latina târzie.

Forma greacă a lui *malum* se explică prin faptul că speciile bune c. mere veneau din țările mediteraneene (Rohlfs, Lex. Differ., p. 15—16).

Malum apare în albaneză (*molie*, cu lat. *a* > alb. *o*, cf. lat. *casate*, *campana* > *keskembo^ie*) și în sirbo-croată: *magrân*, *mogrân*, *Mogren* „Granatapfel” < lat. *malum graneum* (Skok, ZRPh., LIV, p. 191). E. țabej (RL, VII, 1962, p. 171) propune eliminarea, din comparatie, a termenului albanez..

Cearcăn, *legăna*, *trăgăna* < *circlnus*, **ligînare*, **tragînare* ar presupune prototipuri cu i. l. d *i i*, pentru că *e* (< *i*) ar fi trebuit să altereze oclusiva precedentă: **cearcen* etc. Confuzia între timbrele *a* și *e* ar fi astfel confirmată (Skok, ZRPh., L, p. 486 ș.u.). După Pușcariu (ASNS, CLXIV, p. 213; ZRPh., LVII, p. 263, n. 2) *cearcăn* s-ar explica prin **circanus*, hip. urbanism după analogia lui *cithara-cithera*, *cerasus-ceresus* etc. Totuși fonetismele cu *ă* se explică în mod mulțumitor prin analogie: *cearcăn*, sg. refăcut potrivit proporției; pl. *gemă* < **cearceni*, sg. *geamăn-cearcăn*: tot astfel, pers. 1 sg. *leagăn*, potrivit proporției: 2 sg. *seamă* < **leageni*, 1 sg. *seamăn-leagăn* etc. (DE, 312 și 1089).

Inscripțiile oferă multe exemple de confuzie a lui *e* și *i*, ceea ce probează că aceste timbre vocalice fuseseră confundate în limba vorbită. De aceea, se notează o vocală în locul celeilalte.

i î.l. de *e*: *riști (tu)qri* (CIL., XII, 5561; 2—3: Lyon), *beneficio* (= beneficio, CIL, VI, 68; 7: Roma), *benemerinti* (= benemerenti, CIL, VI, 28.448; 3—4: Roma), *rista* (= resta, CIL, III, 12.396; 2: Moesia Inferior), *comindavi* (= commendavi, CIL, X, 4529; 1—2: Capua), *iovenim* (= iuvehem, CIL, XIII, 1483; 6: Clermont), *karmin* (= carmen, CIL, XIII, 2477; 10: Gallia).

i î.l. de *e*: *comidi* (= comedi, CIL, III, 14.524; 2: Moesia Superior), *criscit* (= crescit, CIL, XIII, 2477; 7. si 2478; 5: Gallia), *havite* (= habete, CIL, V, 1636; 13—14: Aquileia), *igni* (= regnum, CIL, XIII, 1483; 8: Clermont; 2478; 10: Gallia).

e î.l. de *i*: *testemonium* (= testimonium, CIL, V, 6372; 10—11; 12: Laino, în Lucania, Italia); *demediam* (= dimidiam, CIL, VII, 140; 4: Gloucester).

Fenomenul apare mai întâi în silaba neaccentuată (Richter, Beitr. z. Gesch. d. Rom., I, p. 51 ș.u.b. Exemple frecvente și generale de *e* în inscripțiile din secolul III-lea, Mihăescu, Lat. prov. dun., p. 37).

i neaccentuat e confundat cu *e* în *cetate* < *civitate*, *tăciune* < *titionem* (prin **te~*) și *vecin* < *vīcinus* (cf. fr. *voisin*, prov. *vezin*, cat. *vehi*, sp. *vecino*); cf. *feduciare* (= fiduciare, CIL, X, 2244; 8: Puteoli).

Meyer-Lubke, Einf.3, p. 133-134, ^
e - i < i - i^

Cucută, ca și saintong. *kuku*, fr. de s. *kukiido* reproduc un *cucuta*, cu asimilarea *u~u* < *i-u* (*cicuia*), atestată la Pompei, în sec. I e.n. (Vâânănen, Inscr. Pomp., p. 26; Mihăescu, Lat. prov. dun., p. 41).

Pasăre < **passare* (ca și friul. *păsare*, cat. *passara*, sp. *pájaro*, port. *pássaro*), cu *e* (*passere*) > *a* prin asimilare (cf. *anser non ansar*, AP, 129, 164).

Cf. *Passar* „poreclă dată unui militar”, la Salona (Mihăescu, Lat. prov. dun., p. 35).

Salvaticus, dublet vulgar al lui *silvaicus*, e atestat în CGL (III, 538, 44; 546, 77; 632, 66) și explică pe dr. *sălbatec*, it. *salvatico*, engad. *sulvedi*, friuL *slavadi*, fr. *sauvage*, prov. *salvatge*.

Vostru reproduce pe *voster*, refăcut după analogia lui *noster* (v. mai jos, p. 138).

Battisti (Lat. v., p. 102) și Lausberg (Rem. Forsch., 60, 1947, p. 295 ș.u.), ca și Densu-sianu (H.d.Lr., II, p. 19 și 68, cf. Rosetti, Rech., p. 110), admit că *e*, în silabă închisă sau? deschisă, s-a diftongat și în română: **tiermure*, **tiesta*, **tierra* > *țârmure*, *țeastă*, *țară*, ceea ce nu e admisibil (ML., p. 171). A. Monteverdi (Manuale di avviamento agii studi romanzi, Milano, 1952, p. 65—67) socotește că în română, ca și în Franța meridională, Peninsula Iberică și Italia centrală și meridională, această diftongare nu s-a produs. Fr. Schtirr e mai aproape de adevăr, când arată că, în română, în silabă închisă, numai *e* *SL* fost diftongat (*fier*, *piept*, *piatră*, Schurr, RLiR, XX, 1956, p. 174 ș.u.L. Urmat de *n*, *m* ~lz cons, și în proparoxitone, g a fost închis: *dinte*, *ținăr*, *timp*, *vineri*, dar *țară* < **tierra*. *Fienestris* (= fenestris) dintr-o inscripție din Dacia (a. 159), citată de Mihăescu (Lat. prov. dun., p. 34), este, desigur, o eroare și nu înfățișează diftongarea lui *e*, imposibilă în acest caz.

Confuzia dintre *u* și *o* apare deseori în inscripții:

u î.l. de *o*: *punere* (= ponere, CIL, III, 9585; 5: Salona), *urnat* (= ornatus, CIL, III, 9634; 5: Salona), *octub(res)* (= octobres, CIL, III, 14.839; Dalmăția), *convixit* (= convixit, CIL, XI, 2657; 6—7: Saturnia, în Etruria, Italia), *munimentu* (= monumentum, CIL, VI, 14.344; 2—3: Roma), *marmoris* (= marmoris, CIL, V, 7647; 13: Fossano, Italia), *frute*, *ublicu* (= fructum, ombilicum, CIL, X, 8249: Minturnae, în Latium, Italia), *frunte* (= frons, CIL, X, 4936: Venafrum, în Samnium, Italia), *numin(datori)* (= numenclatori, CIL, VI, 8937; 2: Roma), *annus* (= annos, CIL, III, 2702; 2: Tragurium, Dalmăția), *nepus* (= nepos, CIL, X, 6565; 5: Velletri, în Latium, Italia).

o î.l. de *u*: *avomeulo* (= avunculo, CIL, III, 2370; 4: Salona), *avunculo* (CIL, III, 8465; 2: Narona, Dalmăția), *oxor*, *oxsor* (= uxor, CIL, I, 9585; 2: 9605; 3: Salona).

Dr. *ghem* (ar., megl., istr. *gl'em*) reproduce un lat. **glemus*, *-i*, forma paralelă cu *glomus*, *-i* (Graur, Les noms latins en *-us*, *-oris*, Rev. de philologie, de litterat. et d'hist. anciennes, XI, 1937, p. 267); cf. alb. *lemsh*, ver. *gemd*, mant. *gemb* (REW³, 3801).

Asimilație: Leumann-Hofmann-Szantyr. I, p. 96: formație analogică după cazul oblice: Meyer-Lubke, Einf.³, p. 180. E. Cabej (RL, VII, 1962, p. 171) propune eliminarea apropierei de alb. *lemsh*.

Dr. *guli* (fonetism originar, cf. ALR II², v. 1, h. 207; *gutui*, prin asimilare: *u~i* > *ti~u*) reproduce o variantă a lui **cottaneus*, cu **g-*, derivat din *cottana* „smochină” (apropiat, prin etimologie populară, de *cotone* „gutuie”). Formele romanice variate (REW³, 2436) se explică prin aceeași asimilație. Numele *gutuiului* e un împrumut mediteranean în latină (Graur, BL, I, p. 84 ș.u.).

Locusta a suferit accidente diverse, în limbile romanice (REW³, 509). *Lăcustă*, ca și v. fr. *laoste*, landez. *laguste*, cat. *llagosta*, sp. *la(n)gosta* reproduc un *lăcusta* (Plaut, Men., 924; Graur, Romania, LIV, p. 504), cu *a* analoagă (cf. *lacus*, *lacerta*).

Noră, cu *o* nediftongat, se explică prin *noms* (*noricUiae*, CIL, IX, 1992; Beneventum, Italia) > *nor(u)*; *-ă* este analogic, ca la sori(v, mai jos, p. 133-134).

Rătund (*a*, fonetism originar), ca și v. it. *ritondo*, prov. *redon*, sp., port. *redondo* reproduc un *retundus*, atestat în latina vulgară (CGL, IV, 347, 377, 16; V, 280: 29).

Ușă < *ustium* (CGL, II, 91: 42), atestat în limba vorbită (î.l. de *ostium* și cu reprezentanți în limbile romanice (it. *uscio*, friul. *us*, engad. *ils*, fr. *h* prov. *uis*, v. sp. *uzo*).

u s-a păstrat intact în română, albaneză și sardă: *gula* > *gură*, *lupu*

S. numerus > *număr*. Nu există excepții la acest tratament; cazurile puțin aberante (*bour*, *broască*, *coif*, *cot*, *fost*, *moare*, *nor*, *ploaie*, *roș*, *său*, *soage*, *soc*, *tău*) se explică altfel (Graur, Romania, LV, p. 469, ș.u.). Sin. *toamnă* prezintă trecerea lui *u* la *o* (< *autumnus*). Mai degrabă decât să mitem că acest termen fusese răspîndit și în orientul Imperiului Roman,

forma fonetică inovată (*u* era foarte deschis și se confunda cu *o*, vezi mai sus, p. 101 — 102), înainte de despărțire, este posibil ca vocala din silaba inițială din *Humnă*, *Humna*, *Humnatec* să fi fost modificată, prin analogie (de ex. *juca-jocă*, deci *tumna-toamnă*, Graur, BL, V, p. 78 ș.u.).

întrucît, în regulă generală, româna nu cunoaște confuzia lui *u* cu *o*, e probabil că și în cazul pronumelui de pers. II și III: *tău*, *său*, trebuie să plecăm de la *Heus*, **seus*, refăcuți după *meus* (Graur, Romania, LV, p. 473—474). în ceea ce privește trecerea lui *e* la *ă*, în aceste forme, ea e normală, pentru *e* accentuat după *s* (cf. *său* < *sebum*), iar *e* neaccentuat trece, în regulă generală, la *ă* (*bunăta* < *bomtatem*, *sănătate* < *sanitatem* etaj. Exemple ca *tou(am)* (?CIL, I², 1805; 6—7: Vestini) și *so* (CIL, V, 2007; 3: Oderzo, Veneția italiană) nu sînt deci valabile pentru română.

Istr. *te(v)*, *se(v)* nu reproduc fonetismul latin, ci sînt analogici (după *mev*; Pușcariu, Istr., II, p. 77).

ii și *iu* sînt redați prin *u* (v. mai sus, p. 101): *cruce* < *cruce*m, *crud* < *crudus*.

Cumineca (gen. *komingă*, v. pad. *cominicar*, lomb. *skuminiar*, v. fr. *comengier*, prov. *comenegar*, cat. *combregar*) < **cominicare*, cu *i* neaccentuat î.l. de *u* (*communicare*), neexplicat.

adine < *adancus* (*ancus* « appellatur qui aduncum brachium habet.. et exporrige non potest », Festus, 17—18), care explică în mod normal fonetismul termenului românesc, fără să fie necesar să admitem că fonetismul formei simple a fost refăcut după analogia derivatului: *adune*, cu *u* > *i* după *adinca* (DE, 17; *aduncus* « crochu, recourbe »), CGL, IV, 9, 15; 305, .37; pentru schimbarea de sens, v. DE, I.e.).

U

o grecesc, pronunțat *u*, apare notat cu ajutorul literelor *y*, *u* și *i*; pronunțarea *caii* a persoanelor culte făcuse loc, în limba vorbită, pronunțării cu *u*, înaintea unei occlusive labiale, prin rotunjirea buzelor, și cu *i*, înaintea celorlalte consoane. în practică, însă, cele două grafii sînt amestecate, astfel încît scrierea cu *u* și *i* apare și acolo unde timbrele *u* și *i* nu sînt justificate de fonetică.

o: *Clymene* (Def. tab., 131; 3—4: S. Severino, s. I. e.n.), *Eidyichiam* (Def. tab., 138; 5: Roma, sec. I î.e.n.).

u: (dar unele din numele enumerate aici mai jos sînt poate forme indigene, cu *u* etimologic, cf. de ex. *Durracinae*): *Hyacyntho* (= *Hyacyntho* CIL, V, 4616; I: Brescia, Italia), *Palmur(a)* (= *Palmyra*, CIL, III, 7693; 6: Potaissa, Dacia), *Olumphia* (= *Olympia*, CIL, VIII, 21.284; 2: Caesarea, Numidia), *Durracinae* (= *Dyrracinae*, CIL, V, 4104; I: Cremona), *Chrusanto* (= *Chrysanto*, CIL, VI, 7260; 2—3: Roma), *Sums* (= *Syrus*, CIL, III, 1800; 4: Narona, Dalmația), *Illurico* (= *Illyrico*, CIL, III, 9733; 8: Delminium), (= *zephyrus*, Def. tab., 272, a; 7; 273, a; 7; 274, a; 8: Hadrumetum, Africa, sec. II e.n.), *gurent* (= *gyrent*, Def. tab., 272, a; 12: Id.; sec. II e.n.), *marluri* (CIL, IX, 4320; 2: San Vittorino, Italia); cf. dr. *martur*, lomb. *marțul*, log. *mărturii*; dr. *mustață* < **mustacium* (gr. jaocredKioy) și *myrta non murta*, *tymum non tumum* (AP, 195, 191).

i: *Stafilus* (= *Staphylos*, CIL, VI, 29, 264; 2: Roma), *Nimphydia* (= *Nymphidia*, CIL, VIII, 12.794; 2: Carthagina), *nimpis* (= *nymphis*, CIL, III, 8680; 2: Salona), *Quirenarice* (= *Cyrenaice*, CIL, III, 2 063; 3: Salona), *ilacterium* (= *phylacterium*, Def. tab., 250, a; 20: Carthagina, s. I e.n.), *fyrus non girus* (AP, 28).

Vechiul *u* latin, notat cu ajutorul lui *i* și *u*, pentru că nu exista o literă specială pentru a reda acest sunet (o grecesc nota pe *u*), provine din *i* așezat înaintea unei consoane labiale (epoca preistorică a limbii). în epoca imperială trecerea lui *ii*, precedat sau urmat de o occlusivă labială, la *u* se efectuează (dar nu este exclusă posibilitatea să avem a face cu împrumuturi pătrunse din grecește la o epocă veche, cînd *o*, era pronunțat ca *u*), pe cînd înaintea celorlalte consoane *u* trece la *i*: *byrsa* > it. *borsa*, fr. *bourse*; it. *busta*, fr. *bou* (cf. CGL, V, 93,7; *pixidem*, *quam nos corrupte buxidem dicimus*); it. *grotte* v. fr. *croute* < *crypta* (Meyer-Lubke, Einf.³, p. 135), *genune* < *gyronen* cu *i* (< *y*) neaccentuat redat prin *e* (explicarea prin *genus*, propusă de Spitzel, DR, IV, 647, n. 1, nu pare justificată). Limbile romanice atestă trecerea lui *ii* în această situație, la *u* (labializare): **capruficus* > log. *krabufigu*, prov. *kabofigo*, *kapofigo*, *inflare* > log. *unflare*, sic. *itncări*, dr. *umfla*, *implere* > log. *umpire*, cat. *umplir*, prov. *omplir*, dr. *umplea* (Graur, I et V en lat., p. 7 ș.u.; Rohlf, Sard., p. 75; Beatrice Friedmann, Die jonischen und attische Wörter in Altlatein, Helsingfors, 1937, p. 81 ș.u.).

Dr. *umbla*, *umfla*, *umplea*, prin labializarea lui *%*. sub acțiunea lui *m*: ML, 159, n. Dr. (sec. XVI): *îmfla*, *împlea*, megl. *anflu*, *ampl'u* (Capidan, Megl., I, p. 109), istr. *âmfl* prezintă fonetismul originar. Dr. *jur* (< *gur*) trebuie deci explicat prin gr. *yopog*, întrucît a fost redat aici prin *iu*, ca în împrumuturile din grecește, și nu prin *i* (cf. Philippide, A griechische Elemente im Rumänischen, Festgabe f.A. Mussafia, Halle, 1905, p. 46 ș.u.).

VOCALELE ÎN HIAT

i. *i* în hiat, trecut la *y*, e atestat încă din epoca lui Virgiliu, cînd se pronunța *consilyum*, *fluuyorum* (= *consilium*, *fluuiorum*; A. Burger, REI, III/p. 184).

e. în afară de faptele relevate mai sus (p. 98 ș.u.), trebuie semnalat trimiterea *e* în hiat, în următoarele condiții:

e posteonsonantic urmat de [^](*o*, *u*) > *y*:

aria (= *area*, CIL, VI, 10.718-10: Roma); *dolio* (= *doleo*, CIL, X, 932; 4: Modena), *extranium* (= *extraneum*, CIL, III, 2082; 7: Salona), *capriolo* (= *capreolo*, CIL, III, 9052; 2: Salona), *vinias* (= *vineas*, CIL, I², 1853; 5: San Vittorino, Italia). Cf. *balteus non baltius*, *brattea non brattee*, *calceus non calcius*, *cavea non cavia*, *palearium non paliarium*, *solea non solea*, *tinea non linia*, *vinea non vinia* (AP, 55, 63, 65, 68, 80, 81, 117) și falsurile regresivă: *lilium non lileum*, *alium non aleum*, *ostium non osteum* (AP, 113, 114).

Cf. Caper (GL, VII, 106, 11): «*non iamus sed eamus* ».

u. *u* în hiat dispăre: *mortus* (= *mortuus*, CIL, ÎV, 3129; 5279: Pompeii), Def. tab., 231, 7: Carthagina, s. I e.n.); cf. «*vacuus, quod pcy t, non per scribendum est*» (Albinus, GL, VII, 296, 7—8).

Dispariția lui *vo* prin absorbție (v. mai jos, p. 112) a produs hiatul lui *u*: *avus non aus*, *rivus non rius* (AP, 29, 174).

h marchează hiatul în *dehe* (= *deae*, CIL, VI, 2808, I: Roma), *Ihesum* (= *Iesum*, CIL, X, 8076, I: Tropeae).

DIFTONGII

Diftongii s-au mpnoftongat în latina vulgară:

lat. clas.	lat. vulg.
<i>ai ae</i>	<i>e</i>
<i>ei oi ae</i>	<i>i g (i, ii) i e.</i>

Contractia diftongilor e caracteristică pentru latina vulgară.

Battisti, Lat. v., p. 103.

ae

Diftongul *ae* provine din *ai*. în afară de exemplele de grafie *ai*, ce apar în cele mai vechi monumente de limbă, regăsim această scriere și în monumente mai recente, unde figurează însă ca un arhaism: *Caicilia* (= Caecilia, CIL, III, 9391; 3: Salonae), *Primitiai* (= Primitiae, CIL, III, 9292; 3: Salonae).

Monoftongarea lui *ae* în *e* apare de timpuriu, dialectal. Ea este semnalată de Varro, ca o pronunțare de la țară (Umbria: Richter, Beitr. z. Gesch. d. Rom., I, p. 40; *edus* î.l. de *haedus*, Varro, Ling. lat., V, p. 97).

Monoftongarea lui *ae* în *e* este notată într-un mare număr de inscripții: *dulcissime* (= *dulcissimae*, CIL, III, 15.166; 7: Budapesta), *carissime, s(e)pulture* (= *carissimae, sepulturae*, CIL, XII, 1210; 3: 4—5: Carpentras, Franța), *pientissime* (= *pientissimae*, CIL, III, 9 721; 3: Delminium 12.821; 5—6: Dalmația; 14.269; 8: Salonae), *Salone* (= *Salonae*, CIL, III, 13.341; II: Veglia), */i/ie* (= *filiae*, CIL, III, 9822; 4—5: Dalmația) etc.

în unele monumente, amîndouă grafiile (cu *ae* și cu *e*) apar laolaltă, de ex.: *filiae infelicissime et obsequentissime* (CIL, III, 2738; 8—10: Spalato), *Aurelie Victorinae ... carissimae... quae* (CIL, 2741; 4—6: Spalato).

Grafiile foarte numeroase cu *ae* în loc de *e* probează că *ae* nota un rnonoftong; grafia aceasta este aplicată de persoane semiculte cuvintelor care nu au cunoscut diftongul:

aeam (= *earn*, CIL, III, 2107; 4: Salonae), *aevocahis* (= *evocatus*, CIL, VIII, 4197; 18: Numidia), *aetiam* (= *etiam*, Dessau, 6455: Napoli), *aeorum* (= *eorum*, CIL, III, 1808; 9: Naronae), *aeclesie* (= *ecclesiae*, CIL, III, 2654; 8: Salonae), *benamerenti* (= *benemerenti*, CIL, III, 8460; 4—5: Naronae), *puaero* (= *puero*, CIL, III, 14.321: 26; 4—5: Dalmația).

Aramă, ca și celelalte forme romanice (it. *rame*, log. *ramine*, engad. *aram*, v. fr. *arain*, prov. *aram*, port. *arame*), reproduce un **aramen*, cu asimilarea *a-a* < *ae-a* (*aeramen*).

Cf. următoarea observație a lui Probus: „*inter sobriae et sobrie hoc interest, quod sobriae nomen designat, sobria autem adverbium esse demonstrat*” (GL, IV, 203, 14—15).

Monoftongarea lui *ea*, în română, evocată de Curtis Blaylock (Romance Philologie, XVIII, 1964, p. 16—26) s-a produs mult mai târziu, și este un fenomen românesc.

au

Pronunțarea vulgară *o* a diftongului *au* este atestată deseori în inscripții:

Olii (n. pr. = *Aulus*, CIL, IV, 1375; I: Pompei), *Oricla* (n.pr., = *Auricula*, CIL, XII, 5686; 652: Gallia), *oriculae* (CGL, II, 139, 48); cf. la Festus,

194—196: „*orata genus piscis appellatur a colore auri quod rustici orum dicebant, ut auriculas oriculas*” și *auris non oricla* (AP, 83), de unde dr. *ureche*, de asemenea, *coadă* < *coda* (î.l. de *cauda*, cf. it. *coda*, friul. *kode*), *curechi* < **coliculus* (î.l. de *cauliculus*, cf. it. *collecchio*).

Această pronunțare este la origine dialectală; ea a fost introdusă la Roma de volsci falisci și umbrieni, deveniți cetățeni romani după războiul din 89 î.e.n. (Leumann, Glotta XXIX, p. 166).

Româna, dalmata, friulana, siciliana, provensala și catalana prezintă însă exemple de conservare a diftongului, în silabe accentuate (cf. Meyer Liibke, ZRPh., XL, o. 62 s.u.; Battisti, Lat. v., p. 106 ș.u., Vinja, RLiR XXI, 1957, p. 253);

aurum > dr. *aur*, vegl. *yaur*, v. prov. *aur*, *laudare* > dr. *lăuda*, friul. *lauda*, prov. *lauzar*, *taurus* > dr. *taur*, friul. *taur*, v. cat. *taur* (sic. *taureddu tauruni*).

P. Skok, La diphtongue latine *au* dans les langues balkaniques, în Melanges... Mar Roques, IV, Paris, 1952, p. 241 ș.u.: conservarea lui *au* în limbile romanice indicate (și în romana din Istria); în albaneză, *au* > *a*: lat. *aurum* > alb. *ar*, lat. *aut* > alb. *a*, lat. *paucum* alb. *pak*.

Cînd silaba următoare conține un *u*, diftongul a fost redus la *a*, prin disimilare:

dr. *asculta* < *ascultare*, dr. dial. *agust* < *agustus*; cf., în inscripții: *Agustus* (= Augusto, CIL, IV, 2 124: Pompei), *agustas* (= *augustas*, CIL, III, 961: 2: Salonae), it. *agosto*, prov., cat. *agost*, sp., port. *agosto*, it. *ascoltare*, lo *askultare*, engad. *ascolter*, v. fr. *ascouter*, prov. *escoutar*, v. sp. *ascuchar*, port. *escutar*, dr. (trans.) *agura* < **agurare* (cf. v. it. de n. *a(g)urar*, camp. *aguriai*, sp. *agorar*, port. *agourar*), *ausculata*, *non ausculata* (GL, VII, 108, 6, Battisti, 110) și exemple mai puțin sigure, ca: *Fastina* (= Faustina, CIL, VI, 23.496; 2: Maktar, Africa), *Cladio* (= Claudio, CIL, VI: 34.925; I: Roma), *Cladia* (= Claudia, CIL, VI, 37.335; 2: Roma), *Cladius* (= Claudius, CIL VIII, 59iS; I: Aim-el-Bey, Africa).

agust (Moldova 1400, Costăchescu, DM în. Șt., I, 41, 25).

în română, fenomenul acesta de reducere a lui *au* la *a* s-a produs și atunci cînd diftongul nu era urmat de *u* în silaba următoare: *plasa* < **plausa* *răposa* (< **răpăsa*) < *repausare* (Pușcariu, DR, I, p. 411 ș.u., IV, p. 706 și Căndrea, GS, III, p. 423).

Densusianu, H.d.l.r., II, p. 521, menține explicația lui *plasa* prin s.-cr. *plesati* (în text din sec. al XVI-lea e atestat și fonetismul cu *e*: *piesa*), cu toate obiecțiile lui Pușcariu,

ei

Diftongul *ei* a trecut la *i*, prin *e*, diferit de *Z* original; *ei* se monoftongă în *e* încă din secolul al II-lea î.e.n! Grafiile inverse *ei* (= *e*) apar în cîte inscripții:

decreivit (= *decrevit*, CIL, I², 614; I: Spania), *leigibus* (= *legibus*, C I², 62: Praeneste).

G. Bonfante, Lg., 18, 1942, p. 289.

oe

oe se confundase cu i și e •

IV, 1890; Pompei), *penam* (= *poenam* CIL III io 016 • 7 7" ^ o n a , e : mversă i ^ f c (= Felix, CIL, III, „£", 5: Salonle) ' ^ s i ^

ue

M i M ^ S ^ 1 ^ / ^ ^ ' D a l m a t i a ' M o e s i a s u P e r " D a c i a

CONSOANELE

si v

b. & inițial și intervocalic este redat nu numai cu litera *b*, dar și cu litera care notează pe *v*: *venemerenti* (= *benemerenti*, CIL, VI, 2286, 4—5; 2625; II: Roma; X, 166; 3: Potenza, Italia), *venaemerenti* (= *benemerenti*, CIL, XIV, 614; 4—5: Ostia), *vene bene*, CIL, XIV, 1169; 6: Ostia), *iuvente* (= *iubente*, CIL, XI, 137; 6: Ravenna), *avetat*, *ave(o)* (= *habitat*, *habeo** CIL, III, 14.524; 1—2; 2; Kostolac), *lavoravenmt* (= *laboraverunt*, CIL, III, 8591; 6: Agram).

Aceste grafii atestă spirantizarea lui *b*, în limba vorbită, urmată, în română, de dispariția lui *cal* < *caballus*, *bea* < *bibere* etc.

v. Pronunțarea aceasta (sec. II e.n.) stă alături de a lui *v* spirant, care, în epoca clasică, era pronunțat ca *w* englezesc (cf. Velius Longus, GL, VII, 58, 17—19: „u *litteram digamma esse interdum non iantum in his debemus animadvertere, in quibus sonat cum aliqua adspiratione, ut in valente et vitulo et primitivo e genetivo*").

Confuzia lui *v* și *-v-*, în primele secole ale erei noastre, e generală. *v-* au fost în genere conservați la Roma și în Italia de sud (influența școlii).

Politzer, în Word, 8, 1952, p. 211-215 (cf. H. Tiktin, Rumänisches Elementarbuch, Heidelberg, 1905, p. 55—56). Cartea lui H. Mihăescu (Lat. prov. dun.) atestă alternanța *b-v* în toate provinciile dunărene (Paul A. Gaeng, dare de seamă a lucrării lui I. L. Barbarino, The Evolution of the Latin *b-u*. Meyer, Alternation in Latin Inscriptions. 1978; Italica, 59, 1982, p. 109-110).

-v- și *-b-* au avut aceeași soartă în română (afară de cazul când era urmat de *u*, v. mai jos, p. 111): *clavem* > *cheie*, **grevis* > *greu* (cf. prov., cat, *greu*), *nivem* > *nea*, *nubilus* > *nor* (v. rom. *nuăr*). Falsele regresii (*b* scris în locul lui *v*, simplu fapt de grafie), sînt urmarea confuziei în pronunțare a lui *b* și *v*:

cibes (= *cives*, CIL, III, 413; 5: Smyrna), *comparabit* (= *comparavit*, CIL, III, 8742; 3: Salonae), *jubeni* (^ *iuvenis*, CIL, III, 14.838; 12: Dalmația), *Octabiae* (= *Octaviae*, CIL, III, 14.820; 2: Dalmația), *Baleriano* (= *Valeriano*, CIL, III, 14.904; I: Dalmația), *Victoria* (= *Victoria*, CIL, III, 14.809;

2: Dalmația), *boto* (= *voto*, CIL, III, 1677; 3: Nis), *bixi* (= *vixit*, CIL, III, 2044; I: Salonae; 6 422; 2: Dalmația; 9887; 4: Scardonae), *l* (= *vos*, CIL, III, 2509; 6: Salonae), *vone* (= *bone*, CIL, VIII, 10.640; Rfana, Africa).

„Betacismul” e atestat începînd cu anul 159 e.n.; în secolul al III-lea e.n. felul acesta de scriere este frecvent.

Trecerea lui *v* la *be* atestată în proporție de 50% în Dalmația, în sec. I—III e.n. comparatie cu regiunea occidentală a României (J. Herman, Essai sur la latinite du littro de l'Adriatique à l'epoque de l'empire. Festschrift Harri Meier, Miinchen, 1971, harta de p. 211).

Trecerea fonetică a lui *v* la *b* este atestată în inscripții și în limbi romanice după *l* și *r*, și atunci cînd *b* din silaba următoare a asimilat pe *v* din silaba precedentă:

Iarba (= *larva*, GL, VII, 186, 7; 277, 23), *verbex* (= *vervex*, lb., 19 2), *berba* (= *verba*, CIL, X, 476, 5; 478, 6: Paestum); cf. *alveus non albe* (AP, 70), dr. *albie*, *berbex* (= *vervex*, Petronius, LVII, 1), dr. *berbec*, dr. *corvus* < *corvus*, dr. *serba* < *servare* etc. Cf. *bobis* (= *vobis*) la Consentius (G V, 392, 15).

Asupra conservării lui *b* după lichidă, în română, v. Politzer, în Word, 8, 1952, p. 215.

Fenomenul *v* > *b* apare în unele limbi romanice și la inițială, ca o întărire a inițialei amenințate să dispară.

Faptul că fenomenul nu e generalizat (cf., în română, în regulă generală *v* păstrat: *vacă*, *vâr*, *vârșă*, *vechi*, *vedea* etc.) probează tocmai că e vorba de o ezitare a limbii între două sunete, cu realizări într-o direcție (*v*) și într-alta (*b*): dacă *berbex* e pan-roman (REW³, 9270; fonetismul acesta atestat în limba vulgară: *berbeces*, CIL, VI, 2099; 24: Roma; CGL, II, 2 22; 534, 33; 569, 48), *bășică*, *bată*, *bătrîn*, dr. dial. *boace*, *zbura* apar cu *b-* română și uneori și în celelalte limbi romanice: < *vessica*, 9276 (cf. *besi*, GL, VII, 169, 10, log. *busika*, port. *bexiga* etc.); *vitta*, REW³, 9404 (*bitta* — *vitatis*, CIL, VI, 2099, II; 25: Roma); *veteranus*, 9287 (*beteranus*, *betran*, CIL, V, 1796; 9: Italia; VI, 669; I: Roma; 3458; 4: Roma; X, 3665; 3— Napoli; 6577; 3: Velletri, Italia; XIV, 222; 4: Ostia; 2295; 4: Albar Italia); *voce*, 9459 (vegl. *baud*, tosc. *boce* etc.); **exvolare*, 3115. Cf. în inscript *byrginio* (= *virginio*, CIL, XIV, 1064; 4: Ostia), *byryis* (= *viris*, CIL, V 3722 a; 5; 31.038; 5: Roma), *bir* (= *vir*, CIL, X, 7756; 6: Cagliari), *v* (= *bibe*, CIL, VI, 142 e: Roma,) *vibas* (= *vivas*, CIL, VIII, 10.550; I: Car gina), *bixit* (= *vixit*, CIL, VI, 29.756; 4—5: Roma), *berbum* (= *verbum*, CI VIII, 11.269; 3: Thelepte, prov. Byzacena), *bivo*, *bobis* (= *vivo*, *vobis*, CI VI, 8987; 3; 9: Roma).

-6-. Urmat de *u*, *b* intervocalic pronunțat ca engl. *w* a trecut la *g*: *negu* < *nebula*, *rug* < *rubus*, cf. it. *rogo* (Candrea, BSF, I, 40; cf. dr. *fag* « ray de miel » < *favus*, sg. *fagure*, *fagur*, refăcut după pl. *faguri*: DE, 541; Byc Graur, BL, I, 28). Trecerea lui *w* la *g* după *a*, *o*, *u* este atestată în latina tîr (J. Svennung, Kleine Beiträge zur lateinischen Lautlehre, Uppsala, 19 p. 41 ș.u.; cf. dr. *fag*, *âax faur* < *fabrum*).

Dr. *seu*, log. *seu*, v. fr. *tfm*, prov., cat. *seu*, dar it. *sego* < *sebum*. cu *b* > *w* > zero

- Î **K** *v* intervocalic, pronunțat ca engl. *w*, s-a menținut, în regulă generală, în afară de cazurile când era precedat sau urmat de vocale de aceeași calitate (Leumann-Hofmann-Szantyr, I, 112; Meillet-Vendryes, 77): 1. *o* (afară de cazul când *v* era inițial): *deorsum* < **de-worsom*; 2. după *.u* (provenit din orice vocală scurtă): *genui* < **gena-wai* (A. Burger, Etudes de phonetique et de morphologie latine, Neuchâtel, 1928, p. 92).

Fenomenul e atestat în inscripții, indiferent de calitatea vocalelor inconjurătoare, dar aceste exemple nu au mare valoare probantă, întrucît, în afară de română, *-v-* a fost menținut în celelalte limbi romanice, cu excepția poziției înaintea lui *o*, *u*, cînd, potrivit tendinței manifestate de mult în limbă, *v* a dispărut (Burger, op. cit., p. 96—97). Tratatamentul românesc aplicat lui *-v-* trebuie pus în legătură cu tratamentul analog al lui *-b-*: *cal* < *caballus* (v. mai sus, p. 110), ca și *viu* < *vivus*;

aunculo (= *avunculo*, CIL, III, 908; 8—9: Potaissa; VI, 2774; 3: Roma), *aunculis* (CIL, II, 5720; 6—7: Armada, Spania), *aunculus* (= *avunculus*, CIL, III, 10.532; 4—5: Aquincum, Pannonia Inf.), *aunclus* (CIL, XII, 3694; 6: Nîmes), *aulae* (= *avulae*, CIL, 4120 b; 6: Lambaesis, Numidia), *uius* (= *vivus*, CIL, III, 7545; 6: Torni), *uius* (= *vivus*, CIL, V, 2 046; 4; Belluno, Italia), *uio* (= *vivo*, CIL, V, 7465; 4: Moncucci, Italia), *via* (= *viva*, CIL, VI, 7761; 2: Roma), *uius* (= *vivus*, CIL, III, 15.055; 3: Dalmația), *serus* (= *servus*, CIL, IV, 1 638; 1839: Pompei), *Flaus* (= *Flavus*, CIL, III, 8921; 8: Salona), *iuenes* (= *iuvenes*, CIL, III, 15.121; I: Dalmația), *iuenta* (= *iuventa*, CIL, I², 1603; 5: Capua).

Tratatamentul din română nu e influențat de tratamentul din limbile romanice occidentale (R. L. Politzer, in Word, 8, 1952, p. 211-215).

Dr. *unchi*, ca și alb. *unkj*, campid. *kunku*, vald. *auk*, fr. *oncle* reproduc o formă latină scurtată **unculus*.

t + *i* + vocală era pronunțat în două silabe: *națio*, de ex., forma trei silabe. Palatizarea lui *t* (*ti* > *ti*), urmată de asibilarea sa, e atestată în secolul al II-lea e.n.: *i* > *y* formează diftong cu vocala fostă în hiat. Alterarea lui *t* e notată în mod aproximativ: *tz*, *si* și *s*; cînd *c* ^ *ia*. fost asibilat (v. mai jos, p. 115), cele două pronunțări s-au confundat; urmarea acestei confuzii sînt grafiile *ci* î.l. de *ti* și *ti* î.l. de *ci*:

terminac (*iones*), *defenicionis* (= *terminationes*, *definitiones*, CIL, VIII, 8812; 5; 6—7: Tipusuctu, Mauretania), *observacione* (= *observationem*, CIL, XIII, 2405; 2—3: Lyon), *sapiensie*, *passiins* (= *sapientiae*, *patiens*, CIL, XIII, 2477; 4—5; 6: Ambarri, Gallia), *tersio* (= *tertio*, CIL, XII, 2081; 11: Vienne, Franța), *colpacioni* (= *culpatione*, CIL, XIII, 2799: Autun, Franța), *deposicio* (^ *depositio*, CIL, XIII, 7653; 4: între Lehmen și Gondorf, Germania), *Inocensa* (= *Inocentia*, CIL, VIII, 21.751; 2—3: Altava, Mauretania), *Marcias* (= *Martias*, CIL, XIII, 2365; 4: Lyon), *Vincentzus* (= *Vincentius*, Def. tab., 253; 10, 11, 16, 19, 20, 39, 41, 49, 50, 53, 54, 57: Cartagina, sec. I e.n.), *Sabasianus* (= *Sabbatianus*, CIL, III, 2009; 6: Salona), *Terensus* (= *Terentius*, CIL, VIII, 9927; 3: Tlemcen, Mauretania), *Vonifatzia* (= *Bonifatia*, CIL, VIII, 23.568; 2—3: Maktar, Africa).

în privința pronunțării asibilate a lui *t* -*f*- *i* în hiat, m sînt lămurite: « *iustitia cum scribitur, tertia syllaba sic tribus litteris: t, z et i, cum habeat duas, t et i* » (Cassiodoru VII, 216, 8—9); « *fit hoc vitium, quotiens post ti vel di lis, si non sibilus sit. Quotienscumque enim post ti vel vocalis, illud ti vel di in sibilum vertendum est. Non debent modum scribitur Titius, sed Titius; media illa syllaba si volueris dicere ti vel di, noii, quem ad modum scribitur profer* » (Pompeius, sec. al V-lea e.n., GL, V, 286, 1 *quotiens post ti vel di syllabam sequitur vocalis, et plerum bae in sibilum transeunt tunc scilicet, quando meridies. Quando autem primum locum tenent, etiam sic ita etiam sonandae sunt, ut dies tiaras* » (Servius, GL,

d urmat de *i* în hiat a fost muiat și apoi asibilat. D nu ar fi afectat de *d*- (GL, IV, 445, 8—12, v. mai sus) scrisse găsim exemple de alterare și a inițialei. Asibilarea aproximativ, *dz* sau *z*:

Zadumeneri (= *Diadumeni*, CIL, IX, 4326; 2: A (= *adiutor*, CIL, VIII, 26.683; 2: Dugga, Africa), *Zac III, 2654; 1: Salona), ziaconus* (= *diaconus*, CIL, I *Zonysius* (= *Dionysius*, CIL, III, 3174 a; 4—5: Dal CIL, VIII, 8424; 2: Setib, Mauretania), *țiz* (= *hodie*, 18, 20, 42, 62), *zie* (= *dies*, Stan, lângă Novi-Pazar, 431, I. Petkanov, Actes Xe Congres intern, de ling. et 1965, p. 1159), *zebus* (= *diebus*, CIL, XIV, 1137; 6: (= *diabolica*, cu *z* asigurat prin acrostih, Commediar 23).

G. Bonfante, Lg., 18, 1942, p. 289.

i consoana

i consoană, notat *i* și pronunțat ca *y* (cf. Quintilian fică în epoca imperială și devine semioclusivă: « *simili ecce tenuis sonat; si dicas Titius pinguis sonat et perdit sibilum* » (Pompeius, GL, V, 104, 5—7). în latina tîrz calic, dar fenomenul nu e general) e confundat cu *g* sau oclusivă muiată *d'* (v. mai sus). Sunetul acesta este monumentele scrise:

zanuario (= *ianuario*, CIL, X, 2466; 3—4: Puteo ria, CIL, XI, 4335; 6: Terni, Italia), *sushis* (= *ius Puteoli*), *codiugi*, *congiugi* (= *coniugi*, CIL, X, 2559; 13: Canossa), *huzus* (= *huius*, CIL, VI, 37.200 b; 5:

în română, *l-* + *a* e reprezentat prin *z*: *zăcea* < înaintea lui *o*, *u*, prin *g* (> /): *ajuna* < **ajunare*, *joi* < *jovis* (*dies*), *judeca* < *judicare* etc., *ajunge* < *a tare* etc.

j -*f*- *e* nu e consonificat, ci dispăre în română it. *agetto*, v. fr. *agiets* etc.).

Sonorizarea lui *c*, în *grassus* (CGL, II, 35, 36), explicată de Meyer-Liibke prin contaminarea *crassus* + *grossus* (Einf., 18.1): dr. *gras*, it. *grasso*, cat. *gras*, sp. *graso*, port. *graxo*, mai apare în *gratie* < crafo's (cf. it. *grata*, lomb. *grot*, sp. *grada*, port. *grade*) și în *gaură*, parm. *gaw/o*: < **cavula*. Fenomenul e atestat în limba vorbită; cf. *graticula* (CGL, II, 315, 37.; III, 23, 43; 326, 17; 368, 65; 518, 77; V, 420, 48; 429, 29), *calatus non galatus* (= gr. **Kđiuxooq** AP, 78), *crabatum antiqui*; *nune grabatum* (GL, V, 573, 19).

Pronunțarea palatalizată a lui *k'* sau *g* urmați de *e* este atestată în epoca preistorică a latinei: *scelus-scleris*, *gelu-gelare*, față de Aofes (arh. *helus*) *-holeris* (Meillet-Vendryes, 76). *k' + e*, *i a*, fost mai târziu asibilat într-o parte a limbilor romanice; asibilarea nu s-a produs în același timp pe întreg teritoriul României.

Cele mai vechi împrumuturi făcute din latină de către limbile germanice atestă pronunțarea neasibilată a lui *k*: got. *akeit*, *kaisar*, *lukarn*, *karkar'a* < *acetum*, *Caesar*, *lucerna*, *career*, v. germ. *s. kelāri*, *kista*, *wicka* < *cellarium*, *cista*, *vicia* (v. sax. *tins*, *kruzi*, angl. sax. *yntse* < *census*, *crucem*, *uncia* sînt împrumuturi mai recente; Kluge, Urgermanisch, Strassburg, 1913, p. 20, 26; Meyer-Lubke, Vox rom., I, 1 ș.u.). Cf. n. top. *Kellmunz* < *Celio monte* (470 e.n.; Bavaria) și *Kelsbach* < *Celeusum* (sec. VI e.n.; Bavaria; Skok, ZRPh., L, p. 505).'

Deși asibilarea lui *k* apare în monumentele scrise în secolul al V-lea e.n., grafiile cu *k* sînt întrebunțate pînă târziu:

keri (— *cerus*, CIL, 1^a, 445: Roma), *Dekem (bris)* (CIL, 1^a, 1038: Roma), *Mukianus*, *Markellino* (CIL, V, 3555; 4; 6; 10: Verona).

Exemplele de *k* neasibilat date de Prokopios: %e>JiSpiavd, **Keeriava** etc. (sec. al VI-lea) nu au valoare probantă, întrucît ele sînt fapte de grafie conservată în virtutea tradiției (Mihăescu, Lat. prov. dun., p. 303).

k a fost conservat neasibilat în Sardinia, Dalmația și Illyria: log. *kenare* < *cenare*, *kervu* < *cervus*, *kerā* < *cera*, *kelu* < *caelum* (M.L. Wagner, ZRPh., 73, 1975, p. 513), vejl. *kenur* < *cenare*, alb. *kj'el* < *caelum*, vejl. *kaina* < *cena*, alb. *pelqenj*, vejl. *plakar* < *plācere* etc. Gramaticii Terentianus Maurus (GL, VI, 331, 194—196; sec. II e.n.), Marius Victorinus (GL, VI, 33, 22—23; sec. IV e.n.) și Martianus Capella (sec. V e.n.) atestă pronunțarea neasibilată.

G. Millardet, Linguistique et dialectologie romanes, Montpellier-Paris, 1923, p. 229, susține că, în regiunile acestea, nu poate fi vorba de conservarea lui *k*, ci de o regresivă fonetică posterioară, părere care a mai fost susținută între alții de Guarnerio (1897). După Skok (ZRPh., L, 51), pronunțarea neasibilată, găsită de slavi la venirea lor în Peninsula Balcanică, ar proveni dintr-o pronunțare a lui *k*, imitată din grecește, ceea ce înseamnă o influență savantă. Šiadbei (Latin d'Orient et roum. commun, Iași, 1943) combate părerea lui Skok, dar în favoarea pronunțării neasibilate a lui *k* se poate aduce argumentul că această pronunțare a putut fi menținută în unele locuri, și în altele nu (v. Al. Rosetti, Despre tratamentul lui *k* latin în limba română, Analele Univ. „C. I. Parhon”, Ser. șt. sociale, nr. 7, 1956, p. 33—35). Totuși fenomenul nu e neobișnuit, întrucît albaneza a menținut pe *k* neasibilat (cf. M.L., 226); păstrarea lui *k* constituie, deci, o trăsătură arhaică a fonetismului acestei limbi; cf. Densusianu, Romania, XXIX, p. 321 ș.u.; G. Bonfante, Word, I, 1945, p. 142. Devoto (Lg. di Roma, p. 301) a arătat că menținerea pronunțării neasibilate a lui *k* este o trăsătură caracteristică a limbilor romanice orientale.

Conservarea lui *k* înaintea lui *e*, *i* în sarda centrală, în logudoreză și în limbile nelatine de la granița latinității (berberă, bască, celtă, germanică, albaneză, greacă); în Dalmația de nord, *k* nu e asibilat înaintea lui *e*, ci numai înaintea lui *i* (Lausberg, Rom. Sprachwiss., II, 9; G. Bonfante, Publications of the Modern Language Association of America, LXI, 1946; Kuhn, Rom. Spr., p. 154): *kaina* < *cena*, *kaira* < *cera*, dar *cinko* < *cimicem*, *kalcaina* < *calcifiam*, *vicain* < *vicinu* etc. în Dalmația meridională *k* rămîne neatins; *cimice* > *țșimika*,

himak (v. Wartburg, Fragment, p. 26; v. harta din Id., Die Entstehung der romanischen Volker, Halle, 1939, p. 57). Pentru *k* conservat în Sardinia, v. Rohlf's (HGI, I, 254—255; Vossler, Einf. Vulg. Lat., p. 17). Asibilarea sau pațializarea lui *k* e destul de târzie, pentru că ea nu apare în sardă și în dalmata: Terracini, Glottol., I, p. 86. în Noricum, *ke* > *ce*, *tj* > *ts* (Gamillscheg, Die Kultur Stidosteuropas, Wlestden, 1964, p. 96—97). V. și expunerea — cu erori, de ex. dr. *ceje* < *clavea*! — a lui W. Kxch, Zur Theorie des Lautwandeis, Miinster, 1963, p. 261-264. Părerile lui M. Kfepinsk^ (CL, III, 1958; Supliment, 291-294) că alterarea lui *c*, *g*, urmați de *e*, *i*, ar fi proprie numai remănei și nu ar avea nimic comun cu pațializarea acestor consoane în celelalte limbi romanice, nu reiese din fapte.

Exemplele de asibilare apar în secolul al V-lea e.n.: *inteitamento* (= *intetamento*, CIL, XIV, 2165; 14—15: Aricia, Italia), *dissessit* (= *discessit*, CIL, VIII, 21.801; 3—4: Lalla-Marina, Mauretania).

jiooxCidvi KCGTEXXOV (Procopiu) și AcuxCoXo, cu *c* sau *ts* redați prin gr. **χξ** sau **ξς** (Slav. Word, 8, 1952, nr. 4). Pațializarea lui *tu*, *hy* s-a petrecut spre secolul al II-lea (Straka, RLiF XX, 1956, p. 249 ș.u.).

Metateza lui / în **clinga* (< *cingula*) s-a petrecut în momentul cînd nu era încă asibilat, deci în secolul al V-lea sau la o epocă anterioară (sec. al II-lea, Densusianu, I.e., 329); cf. dr. *chingă* (dar *t*: *cinge*, *incinge* < *cingere*).

Asibilarea lui *k'* -f- *i* în hiat s-a produs încă din secolul al II-lea e.n. deci mult mai devreme decît a lui *k'* ~ / ~ *e* sau *i*, pentru că în această situație ocluziva a oferit mai puțină rezistență acțiunii lui ied (Richter, Beitr. z. Gesch. d. Rom., I, p. 83 ș.u.): *brachium* > *braț*, dar *decern* > *zece*. Asibilarea lui *k'* + *im* hiat este atestată în inscripții: *consientia* (= *conscientia*, CIL, XII, 2153; 3: Vienne, Franța), *tersiu* (— *tertium*, CIL, VIII, 21.642; Arbal, Mauretania), *Marsias* (= *Martias*, CIL, XII, 1792; 8; 2094; 2: Vienne, Franța), *Vincentius* (= *Vincentius*, Def. tab., 253; 10; 11; 16—17; 19; 20; 39; 41; 49; 53; 54; 57; Carthagina, sec. I e.n.).

Meyer-Lubke, Einf., p. 160 ș.u. Confuzia lui *ty*, *ky* în română și în italiană de sud: *ty* față, dar *cer*. în dacoromână *k* (-f *e*, *i*) > *c*, dar în aromână, *ts* (v. explicația noastră în Despre tratamentul lui *k'* latin în limba română, în Analele Univ. „C. I. Parhon”, Ser. șt. sociale, nr. 7, 1956, p. 33—35). Serie „muiată” (de fapt, palatalizată) și nemuiată: *cālea* — *ca* *bracă* — *braț*, *e* și *i* nu influențează consoana precedentă: *teară* < *tela*, *teme* < *Umere* (A. Burgard, în Cah. F. de Saussure, 13, 1955, p. 19 ș.u.).

g

Alterarea lui *g* (-f *e*, *i*) este atestată în inscripțiile care omit să noteze *g*: *trienta* (= *triginta*, CIL, 5399; 4—5: Toulouse, Franța), *maester* (= *magister*, CIL, III, 14.730; 2: Dalmația), sau în inscripțiile care îl redau prin grafia *z*:

septuazinta (= *septuaginta*, Hubner, Inscr. Hisp. Chirst., 22; 566 apud Somrner, 198).

în secolul al IV-lea, *g* (-f *e*, *i*) nu mai era o ocluzivă (Richter, Beitr. z. Gesch. d. Rom., I, p. 72 ș.u.). Dar *g* (-f *e*, *i*) și-a menținut caracterul de ocluzivă dură în limbile romane periferice: în împrumuturile făcute de dialectele germanice, în vegliotă și în albaneză (cf. tratamentul lui *k*, v. mai sus, p. 114; Meyer-Liibke, Vox rom., I, p. 1 ș.u.).

g intervocalic a dispărut în *ego*, ca neaccentuat:

eo (= *ego*, CIL, VIII, 13.134; 31: Carthagina); cf. *Austa* (= *Augusta*, CIL, VIII, 9877; 5: Hadjar er-Rum, Mauretania); urmat de *e* sau *i*, *g* a dispărut de asemenea: *trienta* (= *triginta*, CIL, XII, 5399; 4—5: Toulouse), *vinti* (= *viginti*, CIL, VIII, 8573; 6: Mauretania), *calcostegis non calc* (AP, 12).

Dispariția lui -g- în *ego* sau a lui *g-f e, i e* atestată, de asemenea, în limbile romanice: *ego* > *eu*, veql. *yu*, it. *io*, engad. *eu*, friul. *yo*, v. fr. *jou*, prov., cat. *lo*, sp. *yo*, port. *magis* > *wai*, it. *wai*, fr., prov., port. *tww's*, sp. *was*, *magister* > *maestru*, it. *fɛ^sfro*, prov., cat. *maestre*, sp. *w faJestro*, port. *mestre*; *quadragesima* > *păresimi*, it. *quaresima*, engad. *quaraisma*, fr. *carențe*, prov. *caresma*, cat. *coresma*, sp. *cuaresma*, port. *quaresma*.

G. Bonfante, Lg., 18, 1942, p. 289.

Fenomenul nu este general: româna a menținut pe *g* palatalizat: < *digitum*, *ger* < *g^w*.

în celelalte cazuri, -g- a fost menținut: *frig* < *frigus*, *jug* < *jugum*.

Tendința de a elimina, în anumite condiții, apendicele labiovelar al oculsivei postpalatale apare, în latină, încă din epoca preistorică a limbii. Trecerea lui *k^* la *k*, în latina vulgară, înaintea tuturor vocalelor, afară de *a*, e atestată în inscripții și semnalată de gramatici (Velius Longus, GL, VII, 58, 19—59, 1 ș.u.). Este un fenomen de delabializare, o asimilație produsă de vocala palatală următoare (Kuryłowicz, *Ńt. i.-e.*, I, p. 24). Ea s-a produs la date diverse și nu interesează decât o parte a limbilor romanice: în română și în unele dialecte italiene, schimbarea este preromană (cf. *coquens non cocens*; *coqui non coci*, *exequiae non execiae*: AP, 39, 40, 27); *k*, provenit din *k^* urmat de o vocală palatală, a fost în urmă palatalizat și asibilat, ca și *k* originar: dr. *ce*, *cer*, *incet*, *cine* etc. < *quid*, *quaero*, *quetus*, *quem*.

Pentru tratamentul *k^* > *k*, dispunem de o serie de mărturii: *conda* (= quondam, CIL, XII, 936; 4—5: Arles, Franța), *cis* (= quis, CIL, V, 6244; 9: Milano), *cot* (= quot, CIL, III, 2107; 4: Saloniae), *Codrato* (= Quodrato, CIL, III, 12.495; 2: Dobrogea); cf. *codru* < *codra* (REW³, 6921), *ce* (- quae, CIL, VI, 18.532; 4: Roma), *cot* (= quot, CIL, IX, 3058; 11: S. Valentino, Italia);

grafii inverse: *quiesquit* (= quiescit > CIL, XIII, 3983; 12—13: Nîmes, Franța), *qun* (= cum, CIL, XIV, 2555; 4: Albano, Italia), *quravit* (= curavit, CIL, X, 7596; 5—6: Cagliari).

Pierderea apendicelui labio-velar înaintea lui *a* s-a produs în sardă și în latina orientală numai în *care*, veql. *kal*, log. *kale*, *ca*, v. it., log *ca*, *cînd*, veql., friul. *kand*, log. *kando* și *cît*, veql. *kont*, log. *kantu* < *qualis*, *quam*, *quia*, *quando*, *quantus*. Fenomenul se explică prin faptul că aceste cuvinte au fost atrase în sfera pronunțelor *ce* < *quid*, *cine* < *quem* (v. log. *ki* < *qui*., *ken* < *quem*, *ki* < *quid*) și pronunțate la fel cu ele (cf. Meyer-Lubke, MRIW, I, 11—12; Lausberg, Rom. Sprachwiss, I, p. 24—25). în celelalte cazuri, *k^* și-a menținut apendicele labio-velar și a evoluat în aceeași direcție în sardă și în română: *apă*, log. *abba* < *aqua*, *iapă*, log. *ebba* < *equa*, *păresimi* < *quadragesima*, log. *baranta* < *quadraginta*, *battigoru* < *quadricornus*, v. sard., log. *bardone* < **quadrone*, *patru*, log. *bătto* < *quattuor*.

Fenomenul nu se produce în albaneză: *katre* < *quattuor*, *kreshme* < *quadragesima*.

Șiadbei, SCL, VIII, 1957, p. 486; J. Whatmough, Melanges... Holger Pedersen, Copenhaga, 1937, p. 55: „The very extensive labialization of Rumanian has often been compared with that which appears in the earlier I. Eu. centum languages, and again it may imply true labiovelars in the late latin of Dacia”. Părerea lui Herzog (DR, I, p. 220 ș.u.; V, p. 483 ș.u.), că fenomenul s-ar fi petrecut și înaintea lui *e* (v. sard, *libidu* < *Hiquidare*, log. *kimbe* < *cinque*),

e întemeiată pe o etimologie contestabilă: *lepăda* < **liquidare* (termenul este explicat de Draganu, DR, VI, p. 295 ș.u., VII, p. 138 ș.u. prin **lepidare*, iar de Candrea, GS, VII, p. 288 ș.u. prin *lapidare*, v. mai jos, p. 174), și nu poate fi deci admisă fără rezerve. De asemenea, nu poate fi admisă afirmația lui Pușcariu (Et. de ling. roum., 11, nr. 1), după care *k^* ar fi redat, în română, prin *p* și înaintea lui *e*, întrucît în exemplele citate: pl. *ape*, *iepe* fonetismul cu *p* este analogic, după cum a arătat Graur (BL, VII, p. 182). Tratamentul *p* din română și *b* din sardă se explică prin prezența de colonii italiene meridionale, în Dacia (V. Pisani, Paideia, XXXVI, 1981, p. 77).

Elementul laoidal s-a dezvoltat în detrimentul celui palatal; acesta, im-ploziv în silabă, se afla în poziție slabă: *k^* > *kw* > *k—p* > *ɸ* > *p* (cf. ML, 218), cu singura deosebire că în sardă elementul labial apare sonorizat, prin confuzia lui *k^* și *g^*, care au suferit același tratament (cf. log. *abba*, *timba* < *aqua*, *lingua*). Dr. *scamă* presupune deci un lat. vulg. **scama* (cf. prov., cat., sp., port. *escama*).

Pușcariu, Et. de ling. roum., p. 11 și 19. Herzog, DR, I, p. 220 ș.u.; V, p. 483 ș.u. Fenomenul *k^* > *p* sau *b* nu prezintă nimic extraordinar, și de aceea M. L. Wagner (Hist. Lautlehre des Sardischen, Halle, 1941, p. 268 ș.u., 287) socotește că el s-a produs în mod independent, în română și în sardă.

g^ a suferit aceeași evoluție ca și *k^*, în română și în sardă: *limbă*, log. *limba* < *lingua*, log. *imbenă* < *inguine*, *întreba* < **interguare* (Meyer-Liibke, Einf.³, p. 87—88). *Sînge* < *sanguine* arată un tratament diferit; pierderea elementului labial s-ar putea explica prin prezența lui *e*, care a palatalizat consoana precedentă. Sarda nu cunoaște acest fenomen: log. *sambiene* (cf. și log. *ambizua*, campid. *abbizui* < *sanguisuga*).

Aici nu avem de-a face cu *gu -j- a*, ci cu *g-w*, tratat ca *k^* în *quinque*. Chr. Touratier, Statut phonologique de *qu* et de *gu* en latin, BSL, 66, 1972, p. 229—266.

î

După Pliniu, latina cunoștea trei feluri de *l*; „plenus”, la finală sau în grup: *sol*, *silva*, *clarus*, „exilis” cînd era geminat: *iile* și „medius” în celelalte cazuri: *lectus*.

Această clasificare se reduce, de fapt, la două categorii: *l* palatal, înaintea lui *i*, și *l* velar, înaintea vocalelor *a*, *e*, *o*, *u*, înaintea unei alte consoane (afară de *l*), și la finală (*l* „pinguius” și „exilius” descriși de Consentius, GL, V. 394, p. 25 ș.u.). *ll* este întotdeauna palatal; notația cu *l* dublu în *villa*, *miile* se explică prin aceea că notația cu *l* simplu, înaintea lui *a* și *e*, ar fi indicat un *l* velar; dar grafia cu *l* dublu nu mai era necesară cînd urma un *i*, care garanta nuanța palatală a lui *l*: *milîa*, *vilicus*. I

l palatal era probabil ușor muiat (un fel de *V* italian (scris *gl(i)*); *l* velar era de tipul lui *l* rus (rus. *palka* „băț”).

în română, *l* inițial a fost conservat: *lînă* < *lana*, *lemn* < *lignum*, *loc* < *locus*, *lună* < *luna*. Intervocalic, *l* velar a trecut: la *r*. în cazul cînd era urmat de *i* în hiat și deci nu era velar, ci palatal, *l* s-a muiat și a trecut la yod: *fiu* (= *filius*, Saloniae, Mihăescu, Lat. prov. dun., p. 98), *femeie* < *familia*, *foai* < *folia*, *curaștră* < *colastra*, *păr* < *pilum*, *scară* < *scala*.

în română și în italiană, *l* -f- consoană s-a păstrat și nu s-a vocalizat, ca în celelalte limbii romanice: *alt*, it. *altro*, dar sp. *otro*, port. *outro*, fr., prov. *autre* < *alter*.

II (palatal) s-a menținut: *cale* < *callis*, *foaie* < *follis*, afară de cazul când era urmat de *l* sau *i* în hiat, și a dispărut: *găină*, ar. *găVină*, < *gallina*, *păioară* < *palliola*.

II + *a* avea o nuanță velară (cf. Pușcariu, ZRPh., XXXII, p. 480), particulară și deosebită de a lui *I* velar provenit din *l* simplu, pentru că am văzut mai sus că *-l-* a trecut la *r*. în aceasta situație, *II* a suferit un dublu tratament: 1. în silaba așezată înaintea accentului de intensitate, *lise* menține: *călarium* < *caballarius*, *măcelar* < *macellarius*; 2. *II* dispăre atunci când este așezat după accent: *cățea* < *catella*, *mărgea* < *margella*, *măduvă* < *medulla*, *stea* < *stella*.

Tratamentul acesta diferit, înaintea lui *a*, se explică prin poziția lui *II* în silabă: când *II* deschidea silaba și se găsea în poziție tare, s-a menținut: *caballarius* > *călarium*; când închidea silaba și se găsea în poziție slabă, a dispărut: *stell-a* > *stea*.

A. Graur et A. Rosetti, Sur le traitement de lat. *I* double en roumain, ML, p. 259—266. Pretinsele excepții la trecerea lui *-l-* la *r*, atunci când era urmat de *n* sau de *m* (Pușcariu, DR, III, p. 658 ș.u.), se rezolvă în modul următor: *alin* < **alienare*, deci cu *II* (DE, 989), *călofiu* < *cal* + *ortu* (formație românească), *cățelin*, *căținel* < *cite* -f- *lin*, DE, 362 (adverbul este deci o formație românească și nu reproduce pe lat. *cautela*, REW³, 1782 a; Pușcariu, l.e.). în spaniolă și în română tăietura silabică e modificată: *tes-ta*, *sep-te* > *testa*, *se-pte*; în felul acesta se poate diftonga: dr. *țeastă*, *șapte* (v. mai sus, și G. Straka, RLiR, XX, 1956, p. 249).

Separția silabelor este alta în latina orientală decît în cea occidentală. Astfel, lat. *callem*, *pellem* > dr. *cale*, *piele*, pe cînd lat. *felem*, *molam* > dr. *fiere*, *moară*.

Pellem > *piele* arată că diftongarea, în română, s-a produs și în silabă închisă, căci geminata persistă după trecerea lui *l* la *r* (I. Șiadbei, în SCL, VIII, 1957, p. 480).

9 grecesc, pronunțat *p*, este redat cu litera care notează această consoană, începînd cu secolul al III-lea e.n. < *p* în împrumuturile din grecește e pronunțat spirant și se confundă cu *l*. Cf.* *strofa non stropha*, *amfora non ampورا* (AP, 192* și 227), *filacterium* (Def. tab., 250 a; 20: sec. I e.n.), *zefurus* (Id., 272 a, 7; 273 a, 7; 274 a, 8); cf. grafia inversă: *fiscis* (î.l. de piscis, CGL, V, 371, 26).

Limbile romanice asigură pronunțarea spirantă: it. *cefalo* < *cephalus*, it. *stufxre*, fr. *etuve* < **extuphare*, dar și pronunțarea cu *p*: it., prov., cat., sp. *palanca* < **pzlanca* (*phzlanx*), fr. *coup*, it. *colpo* < *colaphus*.

dispărută din limba vorbită (Seelmann, p. 265—266), aspirația fusese conservată de clasele culte, influențate de pronunțarea grecească, *c*, *t* și *p* erau pronunțați uneori aspirați (cf. Cicero, Or., XLVIII, 160). Catul (LXXXIV) ironizează pe Arrius, care pronunța aspirat pe *k* din *commoda*. Aspirația apare în graiul aceluia care voiau să imite pronunțarea claselor culte; mielul acesta trebuie înțeleasă observația următoare: « *rusticus fit sermo* „... *si adspires perperam* » (A. Gellius, XIII, 6. 3).

Dsseori, în inscripții, aspirația nu este notată la inițială: *onorim* (= honorem, CIL, XVI, 107; 3: Ostia), *eres* (= haeres, CIL, VIII, 3520; 4: Lambaesis, Numidia), *aeres* (= haeres, CIL, XIV, 2286; 7: Albano, Italia), *ic*, *avelat*, *ave(o)* (= hic, habitat, habeo, CIL, III, 14.524; 1, 2: Kos-tolac), *onestam* (= honestam, CIL, VI, 3 478; 4: Roma).

Grafiile inverse (*h* scris la inițiala cuvintelor care m... rația) probează de asemenea dispariția pronunțării aspir... ' *hobitum* (= obitum, CIL, III, 14.190; 1; Eskischel... narfo) *heius(s)* (- eius, CIL, VIII, 3520; 5: Lambaesis... (= eorum, CIL, VI, 15.310; 6: Roma).

s

s intervocalic, pronunțat sonor (z), trecuse de mu... (Digest., I, 2, 2, 36—37) ne spune că Appius Claudius... « *r litteram invenit, ut pro Valesiis Talerii essent et pro*... L. Papius Crassus, censor 339 î.e.n., este înfățișat ca... scris numele cu *r*: *Papirius* (î.l. de *Papisius*, Cicero, Epi...

-s- s-a menținut de asemenea surd în italiană și în v. spaniolă (v. W...

s apare conservat în împrumuturi (*asinus*, *casa*, *ros*... fost geminat și s-a simplificat (*causa*, *caesus*), sau în... nisi etc.); s-a menținut neatins în română: *soare* < *sole*...

nn

n geminat a fost menținut în română: *annus*, **glun*... pană. Spre deosebire de cuvintele cu *n* simplu, în ca... modificat timbrul vocalei precedente, închizîndu-l, grupată cu această vocală: *manus* > *mînu*, *bene* > *bir*... avut aceeași influență asupra timbrului vocalei preceden... a avut deci libertatea să se diftongheze sau să rămî... *peana*, *annus* > *an*. Faptul acesta probează că *n* gem... lungă, grupată cu vocala următoare: **pe-anna*. Ținî... silabație, care s-a menținut, dr. mod. *pană* se explică p... urmat în silaba imediat următoare de *a*, în ea: *peana*, pe... la forma cu monoftong: *pană* (Rosetti, Rech., p. 329 ș.u.).

Trecerea lui *fi* la *i* în pl. *ai* (< *ani*), de la *an*, din dacoromân... p. 478 ș.u.).

Ct

Grupul lat. *ct* e reprezentat în română prin *pt*: *ca* < *directus*, *fapt* < *factum*, *lapte* < *lacte*, *noapte* < *noctis*. Tratamentul nu depinde de timbrul vocalei precede... nici de locul accentului: *dre'pt*, ca și *cupto'r*, *cop*... Etapa intermediară ^, presupusă de unii lingviști înt... prezența ocusivei labiale în locul ocusivei postpalata... trecerea lui % la *p* lasă întreagă problema substituirii a... palatale.

Fenomenul se explică prin aceea că grupul *ct* nu a fost stabil în nici o limbă romanică. În grupul occidental, *k* a trecut la *i*, inovația producându-se deci în direcția palatală, pe când în română ea s-a făcut în direcția labială, ca și în albaneză (*fi*; dar în albaneză există și un tratament *it*, determinat de natura vocalei precedente: *dreite* < *directum*, *traitoj'* < *tractate*, în opoziție cu *luft* < *lucta*, *trofte* < *Hrocta*, *ftua* < *cotoneum*). Tratamentul labial (*p*, *f*) este caracteristic pentru Peninsula Balcanică și se regăsește, la o epocă veche, în unele dialecte grecești și în vechea macedoneană. În albaneză, *kt* este un grup neobișnuit (cf. reducerea grupului i.-e. **kt*: alb. *note*, *tete*).

G. R. Soita (IF, 66, 1961, p. 65—78), bazându-se pe prezența grupului *-pt-* (< *-kt-*), socotește că labializarea e o trăsătură caracteristică a tracei. El relevă și prezența grupului *-ps-* în tracă. Romano Lazzeroni, Considerazioni sullo svolgimento del gruppo consonantico *-ps-* nelle lingue dell'Italia antica, Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa, sec. II, vol. XX, 1961, p. 289—298. A. Rosetti, Sur le traitement des groupes lat. *ct* et *cs* en roumain, RRL, XIX, 1974, p. 139—140. V. nota noastră acolo.

CS

Grupul *cs* apare menținut la Roma, în epoca republicană, pe când dialectele inovaseră, *cs* trecând la *ss* prin asimilare (cf. forma asimilată *cossim*, atestată pe lângă *coxim* în secolul I e.n.); mai târziu tratamentul acesta este reprezentat pe întreg întinsul României:

visit (= *vixit*, CIL, X, 4113; 4: Capua; CIL, X, 270; 6: Grumentum, Italia), *vissi* (= *vixi*, CIL, III, 2564; 5: Spalato), *Sesti* (= *Sexti*, CIL, III, 2050; 1: Dalmația), *Masimile* (= *Maximile*, CIL, III, 8234; 5: Dalmația), *usure*, *usore* (= *uxorem*, Bologna, sec. IV—V e.n., Jeanneret, 47).

Gramaticii impuneau pronunțarea corectă cu *cs*: această reacțiune „savantă” a dat naștere la grafii care trădează voința de a reda pronunțarea corectă, la grafii și chiar la pronunțări inverse (cf. în App. Pr.: *miles non milix*, 30; *aries non ariex*, 148; *poples non poplex*, 185; *locuples non locplex*, 186); *xx*, *xs*, *xss*, *cx*, *cxs*, *cs* și *gx*:

vixxit (= *vixit*, CIL, XIII, 3458; 4: Châlons-sur-Marne); *Maximinus* (= *Maximinus*, CIL, XII, 1416; 7—8: Gallia), *convixxit* (= *convixit*, CIL, III, 2225; 6: Spalato), *Alexsander* (= *Alexander*, CIL, III, 8727; 1: Salonae), *vigxit* (= *vixit*, CIL, III, 14.738; 7: Salonae), *Alexsandri* (= *Alexandri*, CIL, V, 2313 4: Adria, Italia) *vixsit* (= *vixit*, CIL, VIII, 138; 2: Capsa, prov. Byzacena), *uxsori* (= *uxori*, CIL, XII, 4495; 3: Narbonne, Franța), *Maxs. simuna* (= *Maximuna*, CIL, III, 8971; 5—6: Salonae), *vixxit* (= *vixit*, CIL, VI, 17.387; 3: Roma; CIL, III, 14.292; 15: Salonae), *coniuncxc* (= *coniux*, CIL, VI, 29.403; 7: Roma), *salacs* (= *salax*, CIL, VIII, 20.855; 1: lângă Alger), *vicsit* (= *vixit*, CIL, II, 1240; 2: Sevilla), *xantissimo* (= *sanctissimo*, CIL, IX, 1055; 2: Aeclanum, Italia), *milix* (= *miles*, CIL, X, 8119; II: Vicenza; CIL, V, 893; 2: Aquileia), *cleminx* (= *clemens*, CIL, XIII, 2477; 2: Ambarri, Gallia), *Salomonix* (= *Salomonis*, Diehl, AL, 352; sec. VI—VII e.n.), *fidelix* (= *fidelis*, Diehl, Al., 215: Syracuse).

Grupul *cs* e reprezentat în română, în regulă generală, prin *s* (*măsea* < *maxilla* și în verbe: *iese* < *exit*, *lăsa* < *laxare* etc.), sau prin *s* (înaintea lui *i*: *ieși* < *exire*, *leșie* < *livivia*), în câteva cuvinte, *cs* a trecut la *ps*, ca urmare a aceleiași tendințe care a produs trecerea lui *ct* la *pt* (v. mai sus, p. 119): *coapsă* < *coxa*, ar. *frapsin* (și dr. Banat *frapsân*; *frapsâne*, *fraptân*) < *fraxinus*, *toapsec* < *toxicum*; cf. alb. *kofshe* (și *koshe*) < *coxa*, *lafshe* (și *lash*) < *laxa* (*cutis?*), *mendafshe* (și *mendafsh*, *mendash*) < *metaxa*.

Tratamentul diferit suferit de grupul *cs* în aceste cuvinte nu e datorat locului accentului: *coa'psă*, dar *măsea'*, *lăsa'* și apoi *la'să* etc., prin analogie împotriva acestei teorii vorbește de altfel tratamentul suferit de *cs* în *țese* < *texere*, cu accentul pe radical în majoritatea formelor. Într-adevăr, cercețarea tratamentului lui *cs* în conjugarea verbelor ne arată că formele de perfect în *-cs-* (*zise* < *dixit*) nu au fost influențate de acelea de participiu (*zisi*, *ci*, dimpotrivă, formele de perfect au influențat pe acelea de participiu).

Tratamentul grupului lat. *cs* în română, ca și al grupului lat. *ct*, este deci independent de accentuarea cuvântului fonetic.

Tratamentul labial (*l* sau *p*) al grupului *cs*, paralel cu al lui *ct*, în Peninsula Balcanică dovedește o grupare care nu poate fi întâmplătoare (v. în această privință observațiile noastre de mai sus, p. 120).

dr

-dr- este redus la *r* în *quadragesima* > *păresimi*, în română ca și în celelalte limbi romanice (v. mai sus, p. 116).

Grupul *gn* e redat în română prin *mn*; acest tratament labial trebuie apropiat de cel din Italia de sud: *agmim* > *aunu*, *ligna* > *Iguna* (G. Bonfante, Lg., 18, 1942, p. 289—290), pe când sarda (log.) se grupează cu limbi romanice occidentale; în sardă, grupul este reprezentat prin *nn*: *agnellu*, *cognatus*, *lignum*, *pugnus*, *signum* > dr. *miel*, *cumnat*, *lemn*, *pumn*, *semlog*. *konnadu*, *linna*, *punzu* (recent), *sinnu*; în celelalte limbi romanice grupul e reprezentat printr-o oclusivă nazală guturală sau muiată, de exemplu *agnello*, engad. *agne*, friul. *ariei*, fr. *agneau*, cat. *anyell*, it. *cognato*, friul. *cuMat*, cat. *cunyat*, sp. *cunado*, it. *legno*, friul. *len*, sp. *leno*, it. *pugno*, engad. *puon*, friul. *pun*, fr. *poing* (cf. *poignet*), prov. *ponh*, sp. *puno*, port. *punho*, *segno*, engad. *sen*, prov. *senh*, cat. *senya*, sp. *sena*, port. *senha* (cf. i. de s. *aunu* < *agnum*, *leuna* < *ligna*, Bonfante, l.c., p. 289). Grafia *gn*, latină, ascunde o insuficiență grafică: redarea lui *n* (gutural). Pronunțarea guturală a grupului *nn* e asigurată, în latină, prin trecerea lui *e* la *i*, înaintea lui *n*. Așadar *dignus*, *lignum*, *signum* etc. (< **dek-no*, *Heg-no*, **sek-no*) pronunțau *dinnus*, *linnum*, *sinnum*. Pronunțarea aceasta e redată, de altfel aproximativ, în unele inscripții:

sinnum (CIL, VI, 10.944; 2—3: Roma), *singnifer* (= *signifer*, CIL, V, 3637; 5: Roma), *ingniis* (= *ignes*, CIL, IV, 3121: Pompei), *dingnissis* (= *dignissime*, CIL, XIV, 1386; 3: Ostia).

H. R. Keller Jr. a arătat că tratamentul labial al lui *-gn-* din sudul Italiei a acoperit, în origine, o arie mai întinsă spre nord (Lg., 19, 1943, p. 230—236).

Tratamentul românesc a fost realizat prin diferențierea punctului de articulație: *nn* (< *nn*) > *mn*.

Singur *miel* (ar., megl. *nel*, istr. *ml'e*) prezintă dificultăți de explicație prin *agnellus*. Disparația lui *a-* inițial, ca și în *rîie* < *aranea*, *toamnă* < *autumnus*, *mătușă* < *amita* -p- suf. *-ușă*, apare ca *p* anomalie, față de păstrarea lui *a-*, în regulă generală: *alună*, *albastru*, *altar*, *albină*, *amar*, *arete*, *argă*, *arină* etc. Pe de altă parte, *m-* trebuie explicat printr-un *h* anterior, iar

prin *mn* (< *gn*), pentru că *mn* nu avea nici un motiv să treacă la *mn*, în **mnel* (DE, 1100, Pușcariu, *Œt. de ling. roum.*, p. 84), întrucât *n* împiedică diftongarea lui *e* (cf. *anellus*, RE W³, 452, cundental în toate limbile romanice). Așadar, trebuie admis că, în cazul acesta special, grupul *nn* a fost tratat în română la fel ca în celelalte limbi romanice, adică redus la o consoană muiată: *nel* (fonetism originar păstrat în aromână și meglenită). Fonetismul cu *m* (*miel*) ar fi deci recent și refăcut prin falsă regresivă, în regiunile în care ocusivele labiale nu fuseseră palatalizate, potrivit proporției: *mieu* = *neu*; *miel* = *nel*.

ML, p. 171 ș.u.

mn

Grupul *mn* a rămas intact: *domn* < *dominus*, *somn* < *somnus*. *Scaun* reproduce o formă cu *b* vocalizat: **scabnum* (cf. *scabellum*, reprezentat prin *scăuel*, *scăueș*, *scăuiaș*). *Scand* (băn., megl., istr. *scându*) se explică prin *scamnum* (ar. *scamnu*), cu *mn* > *nn*, prin asimilare și trecut apoi la *nd* prin diferențiere (Graur, BL, IV, p. 113—114).

net

Grupul *net* (pronunțat *nt*) apare redus în mod normal la *nt* (cf. *quintus* < *q̄itenq̄os*). Acolo unde este scris *net*, avem de-a face cu un *c* analogic: *nantus* (*nancisor*), *sanctus* (*sancio*) etc. în inscripții, chiar în cazurile acestea, găsim scris *nt*:

sanio (= *sancto*, CIL, VI, 736; 5: Roma), *nantus* (— *nantus*, CIL, III, 1635; 4: Cluj), *defunte* (= *defuncte*, CIL, III, 9846; 4: Gorica; 14.275[^] 4; 3: Salona), *defunto* (CIL, III, 13.290; 2: Dalmația; 14.808; 2: Salona).

E vorba deci de eliminarea caracterului gutural al lui *h* și de trecerea ocusivei în seria dentală, sub influența lui *t*.

tl

Grupul *-tl-* a trecut la *-kl-*, la o epocă veche, prin diferențiere: prima din cele două consoane dentale ale grupului se transformă în velară: **potlom* > *poclom* (*poculum*). Fenomenul se produce din nou mai târziu, după ce, prin sincopearea vocalei interioare, *t* și *l* sînt puși în contact: *vetulus* > *veclus* > dr. *vechi*; cf., în App. Pr.: *vetulus non veclus* (5), *vitulus non viclus* (6), *capihdum non capiclum* (167); *stlaiaris sine c litiera dicendum, ab stlata* (GL, VII, 107, 1), *aclhethico* (= *athletico*, CIL, VI, 10.154; 4: Roma), și grafia inversă *Artlaus* (Arclaus, gr. *Ap̄xtXaoq*, CIL, III, 11.240; 6: Deutsch-Altenburg, Pannonia Super.).

La Marcellus Empiricus: *porcada* (și *portulaca*), *asclaregia* și *astla regia* (dr. *așchie*: Liechtenhan, p. 44).

pt

Grupul *pt* e redus la *t* în *boteza*: ar. *p̄itidzari* (DE, 10). Fenomenul e atestat în latina vulgară: *otimo* (CIL, VIII, IX, 2827), *Setembre* (Schuchardt, Vok., I, p. 143); cf. grafia *septe* (Richter, Beitr. z. Gesch. d. Rom., p. 88 șu.).

ps

Suprimarea ocuziunii lui *p*, asimilat de *s* următor, inscripții:

isse (= *ipse*, CIL, IV, 148; 1085; 2: Pompei), *scrise* (CIL, VI, 22.579; 4: Roma).

Grafia inversă: *ixi* (pron. *iksi*), pentru *ipsi*, este sem dotă citată de Suetoniu (Aug. 88): e vorba de o falsă r unui semicult, care, pentru a evita pronunțarea vulgară un fonetism eronat *ks* (ML, p. 276).

ns

Suprimarea ocuziunii lui *n*, asimilat de *s*, apare istorică a latinei: vocala precedentă a fost lungită și nazalitatea a dispărut: acuzat, *equos* < **ekwons*, *mandes* < **pedens* etc. După mărturia lui Quintilian (I, VII, din *consul* nu se pronunța; cuvîntul va fi fost pronunțat,

Cicero pronunța *foresia*, *hortesia*, fără *n* (Velius Long. 1—2); cf. *mesa* (= *mensa*), la Varro (Ling. lat., V, p. 11).

Dispariția ocuziunii lui *n* și pronunțarea nazalizate sînt redate prin alternanțe grafice în notația grupurilor; notează ocusiva nazală (*consul*, *ensor*), iar altele omit

Cresces (= *Crescens*, CIL, IX, 1209; 4: Italia), *meses* (CIL, IX, 4032; 4: Alba Italia), *defesori* (= *defensori*, CIL, XIV, 13: Tupa), *jzgrimesore* (= *agrimensore*, CIL, VIII, 8.812; 13: Tupa), *impesam* (= *impensam*, CIL, VI, 18, 123; 2: Roma), *quos* (CIL, VI, 29.756; 3—4: Roma), *costat* (= *constat*, CIL, V, 1—2), *istrumenta* (= *instrumenta*, CIL, VIII, 12.457 c; 1—2), *libes* (= *libens*, CIL, III, 8.837; 11: Salona), *libes* (= *libens*, 4: Zadar; 3158 a; 7: Dalmația?).

Dispariția lui *n* și a nazalității vocalei precedente toate limbile romanice; de ex.: *mensis* > ar. *mes*, vegl. *meze*, engad. *mais*, friul. *mes*, fr. *mois*, prov., cat. *mes*, sp. *masa*, vegl. *maisa*, log. *meza*, engad. *maisa*, sp., port. *mesa*.

Introducerea unei ocusive nazale în *thens(auro)* (= *thens*, CIL, 3679 a; 4: Tibur, Italia); cf. App. Pr.: *Hercules non E non oceanio* (123), *herens* (= *heres*, CIL, III, 673; 4: Ph), 5839; 10: Raetia), *(fo)rmonsa* (= *formosa*, CIL, IV, 68), (= *paries*, CIL, VI, 17.565; 12: Roma), *Herculenti* (CIL, Riechester, Anglia), *Nemens* (= *Nemeș*, CIL, VI, 31.171), pusă în legătură cu păstrarea lui *n* în *ansa* (abruzz. *asa*, log., port. *aza*, sp. *asa*, dar engad. *aunza*, Puschlav *ans*).

sforțările gramaticilor de a conserva pronunțarea corectă (cf. App. Pr.: *ansa non asa*, 76; *mensa non mesa*, 152). Grafiile de mai sus, cu *n* nejustificat etimologicește, ar fi deci datorate unor persoane semiculte care, știind că pronunțarea fără oclivă nazală nu este corectă, au introdus pretutindeni pe *n* în pronunțare, chiar acolo unde nu trebuia; dar introducerea lui *n* în aceste cazuri poate fi explicată și într-altfel, ținându-se seamă de valoarea expresivă a oclivei nazale (Graur, Cons, gem., p. 96–97).

în part. tr. *ascuns*, *prins*, *tuns* etc. (< *absconșus*, *prensus*, *tonsus*), prezența lui *n* e datorată analogiei cu formele în care oclivă nazală fusese păstrată înaintea altor consoane decât *s*; *abscondo* etc.

Grafia cu *n* în *thensaurus* atestă o pronunțare dialectală, dar nu conservarea lui *n* în protoromană (R. A. Hall Jr., în Lg., 26, 1950, p. 21, n. 36 a). După Väänänen (Inscr. Pomp., p. 69), introducerea lui *n* în *formonus*, de exemplu, trebuie explicată prin tendința de a evita desinența *-osus*, devenită peiorativă.

rs

Reducerea grupului *rs* la *s*, prin asimilarea produsă de *s*, apare în grafiile care nu notează pe *r*:

pessicum (CGL, III, 358, 74); cf. *pefrsica* non *pessica* (AP, 149), *deosum* (= *deorsum*), la Varro (R.R., I, 6, 4), *susum* (= *sursum*, CIL, I², 584; 7: Genua, 117 î.e.n.).

Fenomenul acesta, petrecut în latina vulgară, e atestat în limbile romanice: *dorsum* > dr. *dos*, veigl. *duas*, it. *dosso*, log. *došs*a*, engad. *dos*, friul. *dues*, fr., prov., cat. *dos*, *deorsum* > dr. *jos*, v.it., pis., luce, *gioso*, log. *gosso*, cat. *jos*, *sursum* > dr. *sus*, veigl. *sois*, it. *su(so)*, engad. *sil*, friul. *su*, v. fr., prov., cat. *sus*, sp. *suso*, port. *sozzo*.

în alte cazuri, *r(+s)* a fost conservat, fie că reprezintă un grup mai vechi *-rks-* (*ursus* < **urksos*), fie că a fost menținut prin analogie cu formele în care *r* era urmat de o altă consoană, ca în *mersi*, *sparsi* etc. (după *mergo* etc.), fie, în sfârșit, că e vorba de un cuvânt făcând parte dintr-un vocabular tehnic, ca în *persica* > dr. *piersică*, prov. *persega*, bearn. *pe(r)sek*, cat. *pressec* (it. *pesca*, fr. *peche* reprezintă forma cu *r* asimilat; cf. *pessicum*, CGL, III, 358, 74).

Giuglea, Lg. et litt., I, 1940, 297. *Ursus* nu era un cuvânt popular (G. Bonfante, Lg., 18 104? = OQQ)

CONSOANELE FINALE

Consoanele finale de cuvânt, în indo-europeană, erau debile prin natură. Caracterul acesta al finalelor apare și în latină: consoanele finale sînt neglijate în pronunțare și tind să dispară. Tratatamentul consoanei finale de cuvânt depinde de inițiala cuvîntului următor. Dintre oclivele nazale, s-a generalizat una singură, *n* sau *m*.

Dispariția consoanelor finale e atestată în primele monumente ale limbii latine; cf. *oino* (= unum) sau *duonoro optumo fuisse viro Luciom Scipione* (= bonorum optimum fuisse virum Lucium Scipionem, CIL I², 9: sec. III î.e.n.). Notarea consoanelor finale era impusă de gramatici; de aceea, cazurile de nenotare sînt sporadice: *donu* (= donum, CIL, I², 1531; 7: Sora, Italia).

Conservarea consoanelor finale se explică prin influența cuvintelor grecești cu *-s* final; finalele sînt însă conservate și în Peninsula Iberică, unde acești factori nu aveau exercitat influența ca în Italia (Bartoli, Introd., p. 41–42).

Trebuie marcată diferența între tratamentul lui *-m* e totală, în orice poziție, și menținerea lui *-s*. Dispariția lui *-s* în română constituie o inovație (Väänänen, Inscr. Pomp., p. 69).

W. v. Wartburg, La posizione della lingua italiana nel mondo nel sec. III, p. 23; Id., Ausglied, LVI, 21. Conservarea și dispariția lui *-s*, ca și a celorlalte consoane finale, este un fapt fonetic și morfologic. Explicarea acestei diferențe de tratament al accentului dinamic, în cuvîntul fonetic, în română și în franceză (Pușcariu, p. 262 ș.u.) are împotriva ei faptul că în felul acesta problema este redusă la fenomenul strămutat la o epocă ulterioară, pe cîtă vreme el interesează

-m

-m nu e notat începînd cu cele mai vechi monumente latine, fiind redus la rezonanța nazală a vocalei precedente. Este atestat în Quintilian (Inst. Orat., IX[^], 4, 40), după cum urmează:

«m... quotiens ultima est et vocalem verbi sequentis ita transire possit, etiamsi scribitur, tamen parum exprimitur, quantum erat: adeo ut paene cuiusdam novae litterae sonum enim eximitur sed obscuratur el tantum aliqua inter dtias vocales ne ipsae coeant». Cf. la Priscian (GL, II, 29, 15): «m cunctis dictionum sonat».

în inscripții apar numeroase exemple de nenotare a *-m*: *annoru* (= *annorum*, CIL, VIII, 21.087: Caesarea, (= *annorum*, CIL, II, 1126; 7: Italica, Spania), *sepierum* (CIL, III, 8563J 3: Dalmația), *memoria* (= *memoriam*, CIL, I, 2741; 6—7: Spalato, Salonae), *meou* (= *mecum*, CIL, III, 2741; 6—7: Spalato, CIL, VIII, 11.306; 4: Gasrin, prov. Byzacena), *maem* (CIL, V, 4616; 4: Brescia, Italia), *sale* = *salem*, CIL, VI, 1.000; 1: Mauretania, *maesolaeu* (= *mausoleum*, CIL, VIII, 20.686; 1: Mauretania, rum, CIL, XII, 4355; 1: Narbonne, Franța); cf. App. P. *numquam non numqua, pridem non pride, olim non oii, innumquam numquam, innumquam, pridem non pride, olim non oii, innumquam triclino* (217, 219, 223, 224, 226, 143).

în tabletele de exerație, nenotarea lui *-m* este de regulă, de exemplu, s-au numărat 650 de cazuri de nenotare a lui *-m*.

în limbile romanice occidentale, *-m* este conservat în monosilabicele de campid. *kini*, sp. *quien*, port. *quem*, *rem* > v. port. *rem*, fr. *rien*, sp.

-s

-s de la nominativul singular apare uneori în inscripții: *Cornelio* (= *Cornelius*, CIL, I², 8; 1: Roma), *Four* (CIL, I², 56: Frascati, Italia).

începînd cu secolul al II-lea e.n., *-s* nu mai este notat în învățați au văzut în această dispariție o influență a etruscilor, dar începînd cu secolul al III-lea e.n., *-s* este restaurat, pînă la cînd el apare conservat în limbile romanice occidentale (CIL, I², p. 233—234).

în română, ca și în italiană, -s a dispărut, pe când în celelalte limbi romanice a fost menținut: *campus* > v. fr. *chans*, dar dr. *cîmp*, it. *campo*, log., *kampu*, engad., friul. *k'amp*, ir. *champ* (< *campum*), prov., cat. *camp*, sp., port. *campo*, *dormis* (2 sg. ind. pr.) > engad. *dorms*, sard. *dormis*, fr., prov. *dors*, sp. *duermes*, port. *dormes*, dar dr. *dormi*, it. *dormi*,

în inscripții, găsim dese exemple de nenotare a lui -s:

valiia (= valeas, CIL, IV, 2260; 2: Pompei), *maritu* (= maritus, CIL, VIII, 3613; 5: Lambaesis, Numidia), *filii* (= filius, CIL, III, 835; 6: lângă Dej), *cunere* (= conheres, CIL, VI, 3282; 6: Roma), *pube* (= pubes, CIL, VI, 19.055; 7: Roma), *sui* (= suus, CIL, VI, 16.809; 5: Roma), *indicii* (= iudicii, CIL, XIV, 2165: Aricia, Italia), *benemerentibu* (= benemerentibus, CIL, VI, 28.512; 9: Roma).

în tabletele de execrație, -s final este, în genere, menținut (18 cazuri de nenotare a lui -s, față de 650 cazuri de nenotare a lui -m, Jeanneret, p. 56 ș.u.).

G. Reichenkron, Beiträge zur romanischen Lautlehre, Jena-Leipzig, 1939. Lucrarea e consacrată soartei lui -s în limbile romanice. Teza autorului, după care -s ar fi fost menținut în latina vulgară și în romana primitivă, nu a fost acceptată de critica competentă. V. G. Rohlfs, ASNS, 178, p. 59 și Fr. Schiir, Literaturbl. f. germ. u. rom. Phil., LXIII, p. 31 ș.u.

-s este atestat în textele latine vulgare din Italia (Rohlfs, HGIS, I, p. 497 ș.u.) în inscripțiile pompeiene este menținut (V. Väänänen, în Boletín de dialectología española, XXXIII, 1955, p. 381, Id., Inscr. pomp., 81). Dispariția lui -s în Italia și în latina orientală e deci posterioară; ea s-a produs în faza romană primitivă. B. Lofstedt, St. neophil., XXXVI, 1964, p. 376: dispariția lui -s în texte corespunde cu dispariția lui în italiană. P. Aebischer, La finale -i des pluriels italiens et ses origines, Studi linguistici italiani, II, 1961, Fribourg, p. 73—111: mase. și fem. deci. a 3-a: pl. în -i < -ĪS, în Italia centro-septentrională și centro-meridională.

-t

Căderea lui -t e atestată în inscripții, în exemple ca:

ama, peria, valia (= amat, pereat, valeat, CIL, IV, 1173; 23: Pompei), *vissi* (= vixit, CIL, III, 2564; 5: Spalato), *perdedi* (= perdidit, CIL, III, 8447; 6: Ianina), *posui* (= posuit, CIL, III, 9814; 2: Dalmația; 13.198; 2: Dalmația).

CONSOANELE INIȚIALE

s + consoană

Româna nu cunoaște fonetisme ca în fr. *epouse*, cu *i* (> *e*) epehtetic, prin întâlnirea unei consoane, la sfârșitul cuvântului fonetic, cu *s* combinat care deschide cuvântul următor: *in istrata, Mas ispatas* (dar *tu stas, ilia strata*). Astfel de grafii apar începînd cu secolul al II-lea e.n. (Schuchardt, Vok., II, p. 338 ș.u.; cf. p. 365 ș.u.), de ex.:

Iste/anus (CIL, VI, 26.942; 5: Roma), *Ispartacus* (CIL, teoli), *ispeldido* (sic! = splendido, CIL, VI, 31.850; 4: Roma (= sciatis, CIL, VI, 18.659; 6: Roma), (*in*) *istatuam* (= s XI, 5996: Sestinum), *isperatus* (= speratus, CIL, VIII, 194 Numidia; 5445; 6—7: Calama, Numidia), *ispiritum* (= spirit 250 a, 17; b, 13: Cartagina, s. III e.n.), *Iscintilla* (= Scint 279, 15: Hadrumenturn, Africa, s. II e.n.), *ispirito* (= spir 10.013: Roma), *ispose* (= sponsae, CIL, VIII, 3485; 7: Lambae *iscola* (= schola, CIL, VI, 32.965; 6: Roma), *isperatae* (= tab., 220 a, 4: Cartagina, sec. I e.n.), *ispatium* (= spatium, D 6, Id.).

După O. Prinz (Glotta, XXVI, p. 97 ș.u.), proteza lui *i*- ar fi o pronunțare din Africa sau de la populațiile neromane din Roma.

MORFOLOGIA

NUMELE

SUBSTANTIVUL

GENUL

Tendința latinei este de a elimina neutrul, absorbit de masculin și feminin. Categoria neutrului, la substantive, nu a fost conservată de limbile romanice, în afară de română și de italiană. Sporadic, forma neutră a adjectivelor s-a conservat în formele romanice ale lui *hoc (anno), id (ipsum), ipsum* (dr. *ins*), *quid* (dr. *ce*), *quod* (dr. *că*) cf. REW³, 4161, 4256, 4541, 6953, 6970 și 6971).

După dispariția categoriei neutrului, desinențele în *-a (digita)* și *-ora* (pl. de la declinarea a III-a: *tempora*) au fost întrebuițate, în italiană și română, pentru formarea pluralelor colective (*friguri, piepturi, timpuri*, în italiană, plurale trecute la singular, prin confuzie cu singularele de declinarea I în *-a*: *sicii, pittira*, sard, *pettâra, pittura*, fior. *arcora*, v. romagn. *capora*, tosc. *campora*).

G. Caragață, Plurale românești și italienești în *-ora*, Bul. Philippide, III, p. 29 ș.u. și A. Graur, Les homs latins en *-us, -oris*, Rev. de Philologie..., XI, 1937, p. 265 ș.u.

Categoria neutrului cuprindea, la origine, numai obiecte neînsuflețite. Cuvintele ca *manus, oculus, ventus* au fost tratate ca feminine și masculine, deoarece noțiunile pe care le reprezentau erau considerate ca forțe vii (mentalitatea primitivă fiind dominată de magie). Cu timpul, felul de a gândi s-a schimbat și s-a ajuns ca masculinul și femininul să cuprindă și nume de obiecte. Limba română a remediat în oarecare măsură această stare de lucruri. În afară de aceasta, și animalele puteau avea nume de lucruri, dacă erau privite ca simple instrumente (*jumentum*). Limba română a eliminat această categorie. Se poate deci spune că româna a «întărit» ideea de neînsuflețit pe care o avea categoria neutrului în latină.

A. Graur, Les substantifs neutres en roumain, Romania, LIV, p. 249 ș.u.; BL, V, p. 5 ș.u.; VI, p. 260 ș.u. Al. Rosetti, Despre genul neutru și genul personal în limba română, în SCL, VIII, 1957, p. 407-413 și Anexa, p. 396-609.

în română, neutrul este confundat la singular cu masculinul, iar la plural cu femininul: *un scaun — două scaune*; neutrul mai posedă în plus, la plural, desinența *-uri*.

-uri derivă din *-ora*. Cum se explică trecerea lui *a* la *e* (în secolul al XVI-lea, toate textele dau pl. neutru în *-ure: ceriure, lucrure* etc. Densusianu, H.d.l.r., II, p. 159 ș.u.) și *i* (< *e*)l *-a* a trecut la *ă*, dar sub această formă desinența se confundă cu fem. sg. *-ă: scaun — *scaună* (pl.)> ca *masă* etc. în unele cazuri, pl. fem. în *-e* se confundă cu pl. neutre în *-ă*, și anume: după *r, ș, ț*, când *e* trece la *â* sub acțiunea consoanelor precedente: pl. *mure*> *mură, rațe* > *rață, moașe* > *moașă* (*e* trece la *ă* și după *u*: **doue* > *două, nouae* > *nouă*, iar *ă* trece la *e* după *y*: *cui* — pl. *cuie*, cf. fem. *albine*) *-e* în pl. *mure* etc. este deci analogic: după *prună-prune* s-a refăcut un pl. *mure* etc.).

Expansiunea pluralelor în *-uri* (în loc de *-ură*) trebuie deci explicată ca o reacție împotriva acestei confuzii a pluralelor feminine cu pluralele neutre.

-uri < *-ure*: pentru *-e* > *-i*, trebuie să plecăm de la cazurile când *e* nu este final și trece în mod normal la *i*: *-urele* > *-urile*, și de aici *-uri*: fenomenul apare în mai toate textele din secolul al XVI-lea (v. mai jos, p. 425), dar e generalizat mai târziu, în secolul al XVIII-lea (Pușcariu, X>R, II, p. 81-82).

Schimbările de gen, adică trecerea numelor dintr-o categorie într-alta, se observă deseori în latina vulgară.

Iată câteva exemple:

Masculine trecute la feminin:

cineres suas (CIL, VI, 27.593; 5—6: Roma), (*qua*) *fini (fata volebant*; CIL, IX, 3473; 9: Peltuinum, Italia centrală).

Feminine trecute la masculin:

arbor (duos arbores, CIL, XIII, 1780; 8—9: Lyon), *fagus, fraxinus, populus, ulmus* > dr. *arbores, fag, frasin, plop, ulm*.

Neutre trecute la masculin (dar uneori poate fi vorba și de o confuzie a finalelor, deoarece consoanele finale sînt numai grafice):

fatus (CIL, VI, 18.086; 2: Roma), *opus maximus* (CIL, XI, 5265; 10: Hispellum, în Umbria), *hune castrum* (CIL, V, 5418; 8—9: Como), *hune sepulcrum* (CIL, V, 5415; 14: Como), *hune corpus* (CIL, III, 9508; 1: Salonae), *hune sepulcrum* (CIL, III, 2632: Salonae), *aliquem corpus* (CIL, V, 6186; 5—6: Milano), *mentus* (Def. tab., 135 a; 6: Latium, sec. II î.e.n.), *omnem remedium* ~ *filacterium*; ~ *tutamentum*; ~ *oleum* (Def. tab., 250 a; 19; 20; 20—21; 21: Cartagina, sec. I e.n.), *fatus* (Petronius, XLII, 5; LXXVII, 3), *vinus* (Id., XLI, 12).

Neutre trecute la feminin:

ossa exteræ (CIL, III, 9450; 7: Salonae), *Iabraș* (Jeanneret, p. 83: Roma (?), sec. I î.e.n.), *labias* (Def. tab., 135 a; 5: Latium, sec. II e.n.), *bracias* (Id., 135 a; 2), *itestinas* (Id., 190; 10: Latium, sec. II e.n.); cf. fem. dr. *armă, foaie, timplă, ușe* provenind din pl. neutre terminate în *-a* și confundate cu fem. sg. în *-a: arma, folia, ostia*.

Prin dispariția finalelor și deci a flexiunii cazuale, în latina vulgară, nu s-a mai putut face distincția iazurilor. Funcțiunea numelui în frază nemai-fiind marcată de formele cazurilor, locul numelui devine fix. Acest fapt a avut urmări importante pentru sintaxă (v. mai jos, p. 167 ș.u.).

Singular drept plural. Sînt o serie de nume care au la singular formă de plural și cărora li s-a refăcut ulterior, în română, o formă de singular: *funingine* < *fuliginem*, cu un singular refăcut *funingină*; *ghinde* < *glandem*, cu un singular refăcut *ghindă*; *grindine* < *grandinem*, cu un singular refăcut *grindină*; *fieri* < **fele*, cu un singular refăcut *fieră*; *mușuroaie* < *musaranea*, cu un singular refăcut *mușuroi*; *nămaie* < *animația*, cu un singular refăcut *nămai*; *paie* < *pălea*, cu un singular refăcut *pai*; *pecingine* < *petinginem*, cu un singular refăcut *pecingină*; *pîntece* < *panticem*, cu un singular refăcut *pîntec*; *Sinziene* < *Sanctus Johannes*, cu un singular refăcut *Sinziiană*.

Byck-Graur, BL, I, p. 35 ș.u.; Densusianu, GS, III, p. 434.

Pluralia tantum. Sînt, în latină, nume numai cu formă de plural, cărora li s-a refăcut, în română, o formă de singular: *mațe* < *mattia*, cu un singular nou *maț*; *muci* < *mucci* (Graur, Romania, LIII, 199; cf. în italiană *moccio*, refăcut din pl. *mocci*), cu un singular *non muc*; *nunți* < *nuptiae*, cu un singular nou *nuntă*; *Paști* < *Paschae*, cu un singular nou *Paște*; *săfune* (dial.) < *salonae*; cu un singular nou *sărună* (dial.)

Byck-Graur, BL, I, p. 36; Lofstedt, Syntactica, I, p. 30.

CAZUL

Nominativul (casus rectus, în opoziție cu celelalte cazuri obliqui) și vocativul pot forma, fiecare singur, o frază. Genitivul și dativul sînt cazuri pur gramaticale (sau abstracte), pe cînd celelalte cazuri sînt „locale” (sau concrete). Acuzativul, locativul și ablativul au deci rolul de a indica locul sau momentul în care se petrece acțiunea sau punctul ei de plecare: *Romani ire, oppido fugit*.

Nominativul este cazul în care stau subiectul și atributul. Vocativul indică persoana căreia ne adresăm. Acuzativul este cazul în care stă complementul direct, iar genitivul este cazul atributului (genitivul partitiv indică totul din care s-a luat o parte). Numele persoanei căreia un obiect îi este destinat se pune la dativ. Ablativul indică punctul de plecare, iar locativul locul unde se petrece acțiunea.

încă devreme apare în latină tendința, care se realizează mai tîrziu în latina vulgară, de a se reduce numărul cazurilor. Instrumentalul dispăre încă din epoca preistorică a limbii. Nominativul se confundă uneori cu vocativul. Iar la plural se păstrează o formă unică pentru dativ, ablativ, instrumental și locativ.

în genere, româna a pierdut flexiunea nominală, dar a conservat vocativul masculin (pe care l-a întărit prin formele noi în *-ule* și *-lor*) și dativul (cf. dativul fem. la declinarea I și a III-a: *unei case* < *casae*, *unei morți* < *morti*).

I. Şiadbei (Persistența cazurilor latine în România orientală, în *Melanges...* Mario Roques, IV, Paris, 1952, p. 231 ș.u.) nu a izbutit să dovedească că formele de dativ feminin singular în *-e*, *-i* ar fi datorate analogiei. Laura Vasiliu, Observații asupra vocativului în limba română, în *Studii de gramatică*, I, 1956, p. 5—23.

Numele și-a schimbat caracterul. în latină, aceeași formă nominală indică, în același timp, genul, numărul și cazul. în *bonum*, de exemplu, *-um* indică nominativul neutru, opus genitivului *i*, dativului *o* etc.; *-um* era de asemenea opus lui *-ă* de la plural. în sfîrșit, această terminație deosebea neutrul de mase. *-us* și fem. *-ă*. Genul substantivului era indicat de adjectivul ce întovărășea numele: *bonus nauta* (masculin), *alta fagus* (fem.) etc.

Distincția cazurilor, cuprinsă în silaba finală, dispăre în latina vulgară și în romanica primitivă. Numele devine o marcă, pentru a denumi fiecare noțiune, iar articolul e întrebuintat pentru a arăta în ce fel trebuie privită noțiunea respectivă.

DECLINAREA

Declinarea numelor, așa cum e reprezentată în română, e redusă la trei categorii:

Categoria I: sg. *-a*, pl. *-e*, *-as*: feminine.

Categoria II: sg. *-u*, pl. *-i*, *-a*, *-ora*: masculine și neutre.

Categoria III: sg. *-e*, pl. *-i*, *-es*, *-a*: masculine, feminine și neutre.

în română, forma de nominativ singular nu poate fi luată întotdeauna drept formă tip, întrucît celelalte forme își pot exercita influența asupra ei; faptul acesta s-a întîmplat deseori: formele de nominativ plural au fost luate drept forme tip de la care s-a pornit, refăcîndu-se prin analogie o nouă

formă de nominativ singular. Vechiul nominativ *geamă gemen*, pornindu-se de la pl. *gemeni* etc. Tendința care se cează, de exemplu, de a avea o formă invariabilă pentru este vie în română, care a rămas, în această privință, la un avansat de evoluție.

Necesitatea de a uniformiza forma de singular și cea de plural, a le diferenția, e obținută de limbă prin apropierea formelor de plural: sg. *oaspet*, mai aproape de pl. *oaspeți* prin diferențiere: sg. *copac*, mai diferit de pl. *copaci* decît

J. Byck et A. Graur, De l'influence du pluriel sur le singulier des noms, *Revue de linguistique*, I, p. 14 ș.u.

DECLINAREA I

Nume în *-a*. în această categorie au intrat unele nume de decimale. a III-a și a V-a: *față*, *frunză*, *ghindă*, *linsecară* < *facia* (*facies*), *frondia* (*frons*), **glanda* (*glans*) *nivem*, *secole*; și a IV-a: *mină*, *noră* (în sec. al XVI-lea *nus*, *norus* (*nura*, CIL, VIII, 9065; 15: Aumale, Africa

Prin dispariția lui *-s* și *-m*, nominativul și acuzativul se confundate. Forma de genitiv-dativ feminin singular este *capre*. La plural s-a conservat forma de nominativ: *capre*.

Exemplele din textele secolului al XVI-lea, cu *-e* la gen.-dat. *mume(e)* etc. (Densusianu, H.d.Lr., II, p. 148) și din istroromână: *dr. cariu*. Istr., II, p. 148) probează că trebuie să plecăm de la o formă derivată din *-ae* lat., după cum susține cu dreptate Densusianu (op. lui Philippide (Ist. lb. rom., I, p. 56 ș.u.), care pornește de la declinarea pentru a explica forma de genit.-dat. fem.: *-c* < *-ă* -f art. *-ei*: care s-a raliat Capidan (Arom., p. 393), e bazată pe o lege fonetică în care *e* nu trece la *e* decît atunci cînd este asimilat de un *e* conținut într-o silabă tonică; exemplele date de Philippide (op. cit., p. 28): *blestema* < *blestemae* etc. nu confirmă deci această teorie; *casei* trebuie explicat așadar prin genit.-dat.) *-f ei*. Cf. *Anicăi*, *Lucăi* etc., unde a nu a fost schimbarea trării formelor de dativ, cf. de altfel mai jos., p. 132, datele de decimale: *tatani*: dr. (sec. al XVI-lea) *tătinelui*, *muminiei* etc. Ar. *casăVei* (sec. al XVI-lea) analogică, refăcută după nominativ, după cum a arătat Densusianu, astfel gen.-dat. megii *feată* cu articol *featăVă* (i.l. *defeatei*, Capidan, aceeași influență analogică a formei de nomin.-ac. asupra formei de genit.-dat.)

Luni (< v. dr. *lune*, cu *-e* trecut ulterior la *-i*) < *luna* (CIL, V, 8603; 5: Aquileia; *die lunis*, CIL, IX, 6192; 5: Capidan) de genitiv refăcută după analogia lui *martis*, *jovis* etc. (CIL, V, 5164; cf. Graur, BL, IV, p. 77).

Skok, ZRPh., LIV, p. 442, explică pe *luni* prin *lunaes*, genit. CIL, III, 2583; 3: Saloniae; *legionis secundes*, CIL, III, 12.799; *secundes*, CIL, III, 14.946: 7—8: Dalmația; *memoriaes*, CIL, III, 14.946: 9—10: Dalmația; forma aceasta de genitiv este imitată după gen. gr. în *-TŲQ* (*Moticrngr*) du lat., p. 33 ș.u. Procopovici, DR, IX, 77, n. 1. propune un *ca* (nominat.), în loc de *-ae* au fost explicate de unii cercetători ca o relicvă a ipoteza nu se susține însă (cf. Mihăescu, Lat. prov. dun., p. 134).

DECLINAREA A II-A

Masculine și neutre în *-o*, și anume: masculinele și neutrele de la declinarea a IV-a, neutrele în *-us* de la declinarea a III-a și femininele de la declinarea a II-a și a IV-a. Terminația în *-us*, la substantive și adjective, fiind foarte frecventă, numele în *-er* și-au schimbat terminația, prin analogie: de la ac. *aprum* s-a refăcut un nominativ *aprus*; cf. App. Pr.: *aper non aprus* (139), *teter non letrus* (138), *aegrus* (= aeger, CGL, IV, 414,26), *taetrus* (= taeter, CGL, II, 195, 47).

Bos, de la declinarea a III-a a trecut la declinarea a II-a: **bovus* (*bobum*, Mulom. Chiron, p. 974).

Pl. *degete* (sg. *deget*) se explică prin *digita* (fem. sau pl. neutru), asimilat cu neutrele în *-a*.

Forma de genitiv sg. e conservată în *miercuri* < *mercuri diem*.

Vocativul e conservat în *dumnezeu* < *domine dens*.

Skok. ZRPh., LIV, p. 440.

DECLINAREA A III-A

Nume în *-t*, *-î*, *-u*, (vechi diftongi, consoane). *Munte* (n.-ac), pl. *munți* (< n.-ac. *-e~s*); tot astfel: *om-oameni* etc. Pluralele în *-i*, în română și în italiană, au fost explicate în mai multe feluri: întrucît latina vulgară a cunoscut pluralele în *-is* (arhaice), pe lîngă cele în *-es*, forma în *-is* ar explica pe *-i* din română și italiană.

S. Pușcariu, Une survivance du latin archaïque en roumain et en italien, în Et. de ling roum., p. 291 ș.u.

Acestei teorii i se opune constatarea că, atunci cînd pl. în *-is* mai e atestată (și e atestată rareori: n. pl.: *parentis*,= parentes, CIL, VI, 26.849; 1: Roma; XII, V, 1636; 8: Aquileia; CIL, V, 1686; 10: Aquileia; ac. pl.: *responsionis* responsiones, CIL, XIII, 7554; 8—9: Kreuznach, Germania), *-s* dispăruse% limba vorbită, iar *e* și *i* se confundaseră într-un singur sunet.

Explicația că jpl. în *-i* a fost creat după analogia pluralului numelor de la declinarea a II-a, pentru a se evita confuzia dintre *canem* și *canes*, creîndu-se în felul acesta un pl. nou *cîni* (Densusianu? H.d.l.r., II, p. 166), nu satisface; o explicație mulțumitoare ar fi că pluralele în *-i* au fost create prin analogie cu pluralele adjectivelor de declinarea a II-a: *mulius-multi* etc., sau ale substantivelor de declinarea a II-a: *servus*, *-^*, căci m română și în italiană pluralul nu poate veni, la această declinare, de la acuzativ. Pentru declinarea a III-a trebuie luate în considerație pluralele din latina tîrzie în *-is*: *partis*, *piscis*, de unde, după dispariția lui *-s*, a rămas *-i* (Schiîr, Literaturl. f. germ. u. rom. Phil., LXII, p. 34).

în *nunie* < *norneU*, *-n* a dispărut, ca în provensală și italiană. Nominativul latin e păstrat în dr. *împărat*, *jude*, *oaspe*, *om*, *preot*, *sor* (în secolul al XVI-lea e atestată și forma analogică, *soră*, mai recentă, căci o nu a fost diftongat, Philippide, Orig. Rom., II, p. 74) etc. < *imperator*, *judex*, *hospes*, *homo*, *presbyter*, *soror*.

Forme de nominativ refăcute după forma de acuzativ: *camem* (~ caro), *calcem* (= calx), *lentem* etc.

Genitivul singular e reprezentat prin numele zilelor săptămîinii: *marți*, *joi*, *vineri* < *martis dierh*, *jovis diem*, *veneris diem*.

Gen.-dat. sg. *părți* reprezintă dativul lat. *parti*, după cum *case* (gen. dat. sg. de deci. I) reproduce pe *casae*. în această privință, argumentele aduse de Densusianu (H.d.l.r., II, p. 165—166) sînt decisive (v. mai sus, p. 131).

Vocativul în *-e*: *împărate* etc. (în secolul al XVI-lea: *doamne*, *oamne* etc.) apare uneori în inscripții: *Alexandre* (Diehl, Al. 262: Roma). Forma articulată: *omule* reprezintă aceeași formă de vocativ, cu desinența așezată după articol: (*-u*) *l f e* \ dar ea este, firește, o creație mai recentă.

ML, p. 506 ș.u.; mai jos, p. 488; Graur, Romania, LII, p. 499 ș.u.; GS, V, p. 178-181. Aromăna întrebuintează vocativele în *-e* (Capidan, Arom., p. 386), pe cînd meglenoromăna preferă vocativele în *-le* (Id., Megl., I, p. 146).

Unele adjective au trecut la declinarea I și a II-a; cf. în App. Pr.: *acrum non acrum* (41), *tristis non tristus* (56), *pauper mulier non paupera mulier* (42).

Cîteva nume în *-a*, indicînd gradul de rudenie, apar cu flexiunea numelor în *-n*: *mamani* (CIL, X, 2965; 4: Puteoli), de unde dr. *mini* (în expresii ca *mîni-ta* etc.), *barbane* (CIL, IX, 6402: Tarent), *tatani* (CIL, X, 3646; 6—7: Miseno, Italia); cf. *tâtine*, în secolul al XVI-lea, mai jos, p. 487 ș.u.

Formarea acestei flexiuni, după analogia numelor latine în *-o*, *-on* (Meyer-Liibke, Grobers Gr., I², p. 483; Einf.³, p. 188; cf. Pușcariu, Et. de ling. roum., p. 53), nu este probabilă, întrucît e greu de admis ca analogia să pornit de la o categorie gramaticală reprezentată în număr mic în declinare latină. De aceea, e mai probabil că avem de-a face cu o influență germanică (W. v. Wartburg, Evolution et structure de la langue française, Leipzig, Berlin, 1934, p. 49), pornită de la analogia declinării latine în *-a* cu declinarele temelor germanice în *-n*: *îmnc.fiaskâ*, *flaskun* (f.), got. *guma* (*gumins*, *gumins guman*; mase, Gamillscheg, Rom. Germ., I, p. 54; II, p. 277); cf. lat. *scribunem* (it. *scrivano*, fr. *ecrivain* etc., REW³, 7744), fr. *ante-antain*, *nonn*, *nmnain*, *pute-putain**

Declinarea numelor comune latine în *-a*, modelată după declinarea germanică, care a lăsat urme și în română, era deci pan-romană, și aceasta trebuie să ne mire, cînd știm că relațiile dintre germani și lumea romană încep încă din secolul al II-lea î.e.n.

Flexiunea în *-a*, *-ane*, la n. de pers.: *Huga-Hu'gane*, paralelă aceleia în *-o*, *-one*: *Ber Berione*, e foarte răspîdită în limbile romanice occidentale, mai tîrziu, și anume începînd cu secolul al VII-lea e.n. Ea apare ca un împrumut germanic (cf. în longob. seria paralelă hias și fem.: *Anno-Annon*, *Anna-Annon*, de unde: *Anno-Annone* și, prin analogie: *Annq-Annan*) în regiunile de contact dintre lumea germanică și cea romană, și dispăre cu cît ne îndepărtăm de domeniul germanic. J. Jud, Recherches sur la genese et la diffusion des accusatifs en *-o* et en *-on*, Halle, 1907, p. 65 ș.u. Mihăescu (Lat. prov. dun. p. 142) se pronunță împotriva originii germanice a acestei flexiuni și o explică prin dezvoltarea internă a limbii latine. P. blema substantivelor feminine, în cursul evoluției latine spre limbile romanice, e tratată R. de Dardel, Recherches sur le genre roman des substantifs de la troisieme declinaison Geneve, 1965 (faptele românești la p. 89—91).

DECLINAREA A IV-A

Numele în *-u*. în regulă generală, numele de declinarea a IV-a au trecut la declinarea a II-a. Pentru *socrus* și *nurus*, cf. App. Pr.: *nurus non nurus*, *socrus non socra* (169, 170). Dr. *soacră* este forma normală; dar *noră* și *noră* legătură cu adj. posesiv: *noru-mea* etc.; cf. în secolul al XVI-lea, *noră* Densusianu, H.d.l.r., II, p. 147 și azi, dialectal, de ex. în Banat, Șandru, B.

V, p. 141) nu reproduc pe *nora*, pentru că *o* nu e diftongat, ci pe *norus* (Graur, BL, VIII, p. 219).

Rohlf's, Lex. Differ., p. 12—13: *-a* în *noră*, *soră* e analogic.

Pentru pl. *campora*, *ipcor'a* etc. > dr. *timpuri*, *jocuri* etc., v. mai sus, p. 128.

DECLINAREA A V-A

Încă din epoca arhaică a latinei, unele nume de declinarea a V-a trecea declinarea I: nom. sg. *effigia* (Plaut, R., 421), nom. pl. *effigiae* (Lucr. IV, 105). În latina vulgară, afară de excepții, toate numele de declinarea a V-a au trecut la declinarea I: *facia*, *glacia* (CGL, II, 34, 4) etc., v. mai sus, p. 128.

ARTICOLUL

Întrebuițarea numelui întovărășit de articol (derivat din pronumele demonstrativ) interesează sintaxa; v. mai jos, p. 159 ș.u. Din punct de vedere formal, articolul, în română, reprezintă pe *iile*, după cum urmează:

	● ● ●	sg. ●	● ● ●	pi. ;
M a s c u l i n ,	N. Ac. <i>Uium</i> > <i>lu</i> (ar., megl. 4(u), Capidan, Arom., 383; Megl., I, 145)	G. <i>Ului</i> (CIL, X, 2564; 6: Pu-teoli) > <i>lui</i>	<i>illeius</i> (CIL, VI, 14.484; 14: Roma)	<i>Mo</i> > <i>lu</i>
F e m i n i n a	N. Ac. <i>tifa</i> > <i>a</i> (v. mai sus, p. 117).	G. D. <i>illaei</i> > <i>ei</i>	<i>Mae</i> > <i>le</i>	<i>Morum</i> > <i>lor.</i>

lu < dat. *illo*, aceeași construcție ca în v. fr., *li fils le roi* (= *illo regi*), după cum a arătat Meyer-Liibke, Rum. u. rom., p. 7 ș.u. Meyer-Liibke a combătut, cu argumente convingătoare, teoria lui Pușcariu (Der *lu*- Genetiv im Rumänischen, ZR Ph., XLI, p. 76 ș.u.), după care *lu* ar reprezenta pe *Uium* (ulterior, Pușcariu a adoptat explicația lui Meyer-Liibke: ZR Ph., LVII, p. 249 ș.u.). În megl. genitivul articulat se formează cu *-lui* enclitic și cu *lu* proclitic: *domului*, *lu bărbatu* (Capidan, Megl., I, p. 145). În istroromână, cu *lu*: *fiVu lu iardișieru* (Pușcariu, Istr., II, p. 148); Skok, SL, VIII, p. 610, pune în relație vocativul în *-lor* (*frașilor*) cu tc. ot. *-ler* (*efendiler*).

Dinaintea numelui la genitiv-dativ, a pronumelui posesiv sau a numeralului ordinal, articolul proclitic, combinat cu prep. *ad* are următoarele forme:

	Sg.	Pl.
M a s c u l i n	<i>ad + illo</i> > <i>al</i> (a în dr. dial. și în aromână, primul element fiind separat de <i>-lui</i> : <i>a aușaticlui</i> ; Capidan, Arom., p. 385).	<i>ad + Mi</i> > <i>ai</i>
F e m i n i n	<i>ad + illaei</i> > <i>a ei</i> (formă conservată încă în textele dacoromâne din sec. al XVI-lea) > <i>ii</i> .	<i>ad + Mae</i> > <i>ale</i>

al < *ad illo* (dat.), Meyer-Liibke, Rum. u. rom., p. 9; cf., în megl., ar., megl. 1. *aîi* < *ad illaei* neaccentuat: *aîi muma*.

2. *a...Vei* < *ad... illaei* accentuat: *featăl'ei*.

Cf. în dr. (la moți): *Savina a li Bodă*, în care *li* < *illaei* neaccentuat > *i* în dr., ca articol antepus (Rosetti, RLIR, III, p. 255—256), deci pe *ad illae* (Meyer-Lubke, Rum. u. rom., p. 9; Capidan, Arom., p. 383—384). În megl. și în istroromână, se explică de asemenea prin *Uium*: *-lu*, cu *u* numelor care au același timbru vocalic la finală, cu sau fără articol: *o* (sec. XVIII) *birbeculu*, *părintile* etc. (Capidan, Arom., p. 383—384).

ADJECTIVUL

GENUL ȘI DECLINAREA

Unele adjective terminate în *-is* trec în categoria celor terminate în *-um* (*acrum* (AP, 38), dr. *ager* < **agilus* (= *agilis*), dr. *lin* < *linis*); cf. mai sus, p. 132.

COMPARAȚIA ADJECTIVELOR

În locul comparativului organic (*altior*, *pulchrrior*), limba latină are de la Varro, întrebuițează forme cu *magis* (Rohlf's, Lex. Differ. Lat., p. 132).

Dintre procedeele pentru comparația adjectivelor, româna are decît perifrază cu *magis*, pentru comparativ, aceeași formă pentru superlativ și la superlativ, dar precedată de articol. Cf., în inscripții: *longa magis (duxissent) fila (sorores)* (CIL, III, 2628); *longa magis duxissent fila sorores* (CIL, III, 9259; 4: Saloniae); *(nexissent) stamina Parcae* (CIL, III, 2183; 8—9: Saloniae); *longa magis duxissent fila sorores* (CIL, X, 7257; IV, I: Sicilia).

Mihăescu, Lat. prov. dun., p. 150.

NUMERALUL

m. *unus*, f. *una* > *un*, o. m. *duo* + *i* (marcă a pluralului f. **doue* > *doauă* (formă atestată în sec. al XVI-lea și, dialectal, în *tres* > *trei*, cu *-i*, marcă a pluralului, *quat(t)or* (CIL, VIII, 583; X, 5939; 7: Latium) > *patru*, *cinque* (CIL, X, 5939; 2: *sex* > *șase*, cu *-e* după analogia lui *șapte*, *septe* (CIL, XIII, 100; *șapte*, *octo* > *opt*, *nouem* > *nouă*, *decern* > *zece*).

Procedeul numărătorii prin adițiune, de la 11 la 19 (*undecim* spre = fr. „sur”), nu este latin, ci întrebuițează, numai, elenismul latină. El se regăsește în slavă și în albaneză. De asemenea, procedeul de a număra zecile, de la 20 în sus: *douăzeci*, *treizeci*, *patruzeci*, *Mie* < *milia*.

H. Schmid, Zur Entwicklungsgesch. der roman. Zahlwörter, Vox rom. 199.

ADJECTIVE PRONOMINALE

unus > dr. *un*; *tot(t)us* > dr. *tot*, gen. pl. *tutoror* < *totorum* + *Moruni*.
 m *alter* > ăr *alt*, dat. **aUrui* > dr. *altui* (it. *alirui*), f. dat. > dr
altei, gen. pl. **altrdrum* > dr. a&w, > dr. *nici un*

PRONUMELE

PERSONAL

Forme accentuate

Persoana I

Sg. N. *eu* < *ego*. *Eo* e atestat în latina vulgară (CIL, VIII, 13.134; 21: Cartagina).

D. *mie* < *mi* (CIL, I², 1216; 6: Roma), cu *e*, după analogia lui *ție* (v. mai jos).

Ac. *mine* < *mene*, formație analogică după *cine* < **quene* (*ce* — *cine*, deci *mă* — *mine*).

Pl. N. Ac. *noi* < *nos*; *-i*, semn al pluralului.

D. *nouă* < *nobis*, cu *i*; *-ă* < **o* < *£*, prin influența vocalei labiale precedente (ML, p. 148).

/

Persoana a II-a

Sg. N.V. *tu* < *tu*.

D. *ție* < *HiU* (*tibe*, CIL, I, 10; 5: Roma; VI, 7579; II: Id.), cu *i*, refăcut după analogia formei contrase *mi*.

Ac. *tine* (v. mai sus, *mine*).

Pl. N. Ac. *voi* < *vos* (cu *-i*, ca la *noi*).

D. *vouă* < *vobis* (cu *£*, v. *nouă*).

Persoana a III-a

M a s c u l i n Sg. N. Ac. *el* < *Uium*, *insul* < *ipsus iile*, cf. *ipsuius* (CIL, X, 5939; 5: Latium), *ipseius* (CIL, III, 2240; 4: Salonae; VI, 2734; 5—6: Roma) și *inpsuius* (CIL, III, 2377; 5—6: Salonae), în legături sintactice; *n* provine din *con* (= cum) sau *in* + *ipso*. Ar. *năsu* are aceeași origine, printr-o separare silabică diferită, fără ca *n* să se fi propagat în silaba următoare (fenomenul acesta este necunoscut aromânei, cf. ar. *minut* etc., față de dr. *mănunt*, Rosetti, Etude., p. 23 ș.u.): *con ipso* > **cunăsu* > ar. *cu năsu*, *dîns* < *de -f ins*.

G. D. *lui* < *Ului*.

Pl. N. Ac. *ei* < *Mi*.

G. *lor* < *Morum*.

Feminin. N. Ac. *ea* < *illa* (v. mai sus, p. 117), *însa* < *ipsa* *M*

G. D. *ei* < *i/Zftfi*.

Pl. N. Ac. *ele* < *Mae*.

G. *lor* < *Morum*.

R e f l e x i v . D. *sie* < *sita: sibe* (CIL, III, 1808; 8: Narona; 12.74: Dalmația; Dessau, .8376: Praeneste); v. *ție*.

Ac. *sine* (v. *mine*).

Forme neaccentuate

Formele neaccentuate sînt următoarele:

Dativ. Sg. Pers. I: *mi* < *mi*.

Pers. a II-a: *ți* < *ti*.

Pers. a III-a: *ii* < *Mi*.

Pl. Pers. I: *nă* (azi *ne*, refăcut după analogia lui *le*) < *nos*.

Pers. a II-a: *vă* < *vos*.

Pers. a III-a: *le* < *Mis*.

R e f l e x i v , Sg. *și* < *sibi*.

Acuzativ: Sg. Pers. I. *mă* < *me*.

Pers. a II-a: *te* < *te*.

Pers. a III-a: mase. *l* < *Uium*; fem. *o* < *illam*.

PL Pers. I: *ne*, refăcut după analogia lui *le*.

Pers. a II-a: *vă* < *vos*.

Pers. a III-a: *i* < *Mi*; fem. *le* < *Mae*.

R e f l e x i v : *se* < *se*.

POSESIV

Un singur posesor

Persoana I

Sg.

m. *mieu* < *meus*

f. *mea* < *mea*

Pl.

miei < *mei*

Ar. *meauă* este refăcut după analogia lui *steale-steauă*, iar dr. *mele* du modelul lui *stea-stele* (ML, p. 263[^]—264).

Persoana a II-a

m. *tău* < *Heus* (v. mai sus, p. 105)

f. *ia* < *tua*

tăi (analogic, cf. *mieu*, pl. *miei*).

tale, ca *mele* (v. mai sus).

Persoana a III-a

m. *său* < **seus*.

f. *sa* < *sua* (v. *tău*).

m. *lui* < *Ului* (CIL, X,

2564; 6: Puteoli).

f. *ei* < *illaei*.

săi (analogic, cf. *miei*, *tăi*),

sale (analogic, cf. *mele*).

Mai mulți posesori

NEDEFINIT

Persoana I

m. *nostru* < *noster*f. *noastră* <

noștri < ^pentru trecerea lui s
las v. Byck, BL, IV, p. 203)
w a s ^ < *nostrae*,

Persoana a il-a

vostru < *voster*W < w s W; *voster* e refăcut

" VIII, 9081; 6: Aumale, Africa)

Persoana a l H .

m.-f. *lor* <

DEMONSTRATIV

is a fost înlocuit cu *iste, ipse, iile*, cu corpuri fonetice mai mari. J7/e este
întrebuțat în locul lui *hie, haec, hoc*.

pl. *Istum* > *isti* > *ști* > *șto* (cu *ș* inițial neaccentuat trecut la *ă*, cf. DE, 102);
refăcut după *asta*.

Fem. *ista* < *ista*, *astă*, cu *ea* neaccentuat > a l *este* < *sto* *faște*,

Acest, acel, cestălalt, celălalt, ășialalt, ălălalt (cf. ML, p. 265) sînt compuși
cu *eccum*. Cf. la Apuleius: *libertus ecille aii* (Apoi., p. 53), *socero eius ecilli*
Herennio Rufino (Id., p. 74).

JRRL, p. 111, demonstrativ *al* < *Mu; ăl* en position non-libre: *omulu alu bunu* (Al. Niculescu,

RELATIV ȘI INTEROGATIV

care < *qualis*.*cine* < **quene* (*quem*, cu *m* > *n* la finală -

sp. *quien*, port. *quem* — ca la *cum* > *cun*, *con* cf. v. log. *ken*, campid. *kini*
Cf. *mine, tine* etc.; Mihăescu, Lat. prov. dun. ^

cit < *quanius* (cu dispariția nazalității, în silabă neaccentuată, și asi-
milarea ocluziunii lui *n* dental de către *t* inițial de silabă, în poziție dominantă:
«aromâna a păstrat pe *n*: *niscintu*; cf. *atit* < *eccum tantus*, ar. *atintu*).

cit nu reproduce pe *quatus*, pentru că prezența lui *t*, din aromână ar rămâne inexplicabilă
(Procopovici, DR, I, p. 173; Pușcariu, DR, III, p. 403).

alt < *alter*.dr. *atare*, ar. *ahtare*, megl. *tari* < *eccum talis*.*atit* < *eccum tantum*, cu dispariția nazalității în acelea*cit* (v. mai sus), ar. *ahintu*, megl. *tantu*:*careva* < *care -j- va* (= *vrea* > *vra*, cf. Graur, BL, III,prin disimilare totală; după Lombard, St. Neophil., XI,
p. 7, 17: *volet* > **voare* > *vare* > *va*).*ceva* < *ce + va*.*cineva* < *cine + va*.• *citivă* < *citi va*.*cutare* < *eccum -f talis*.*fiicare* < /ig (subj. vb, # /i) + car^.*fiicine* < *fie -l-cine*.*mulți* < *mulți*.dr. *neșkit* (sec. XVI), ar. *niscintu*, megl. *niscăn* < *ne-**Ernestine* „*cineva*” (sec. XVI) < lat. *nescio quem*.*nimeni* < *neminem*.*nimic* < wgc+ *mica*.*nici unul* < *neque unus*, f. m'a *una*.. *oare-* (*oarecare, oarece, oarecine*) < lat. *t/o^* (Philip
II, p. 625; Lombard, St. Neophil., XI, p. 204)...ori- (*oricare, orice, oricine*) < *oare*, cu *oa* neaccentuat t
vare care, cf. alb. *valle* „wohl, etwa”, *vall* „oder”.• *fot* < lat. *totus*.xn. *unul, i. una* < lat. *unus*.. *vare, ce, v. £. . .*. Mn. *vreun, f. vreuna, ^x. vărunu, vărună, vărnu, văfu,*
laX. vere (Meyer-Liibke, REW³, 9224).

VERBUL

Verbul latin, care exprima, la îorigine, gradul de desă
dezvoltă, încă din epoca preistorică a limbii, expresia tin

Sistemul verbal latin e compus din două categorii
i n f e c t u m , care exprimă procesul nedesăvîrșit încă,
t e c t u m , care exprimă un proces desăvîrșit.

Flexiunile, în aceste două categorii, denumite și ver
(proces nedesăvîrșit) și verbum f i n i t u r n (proces des
toarele:

	I n f e c t u m	P e r f e
Indicativ	Prez. <i>dico</i> Trecut <i>dicebam</i> Viitor <i>dicam (dices)</i>	<i>dixi</i> <i>dixi</i> <i>dixi</i>

		I n f e c t u m	P e r f e c t u m
Conj.	Prez.-viitor	<i>dicam (dicas)</i>	<i>dixerim</i>
	Trecut	<i>dicerem</i>	<i>dixissem</i>
Inf.	'	<i>dicere</i>	<i>dixisse</i>
Imperat.		<i>die</i>	
Part. și gerunziu		<i>dicens</i>	
		<i>dicendum</i>	
		etc.	

Defectele acestui sistem, de a exprima mai degrabă gradul de desăvîrșire a acțiunii, punînd pe primul plan exprimarea unor nuanțe de sens ce nu pot fi definite cu precizie, precum și marea număr de forme au avut drept urmare, în cursul evoluției istorice a limbii, dezvoltarea expresiei timpului.

Sistemul perfectului a fost dislocat. Latina dispunea de un aorist, care exprima începutul unei acțiuni în trecut, și de perfectul propriu-zis, care exprima o acțiune desăvîrșită. *Dixi* a fost simțit ca un preterit, iar *dixerim*, *dixeram*, *dixero*, *dixisse* au fost eliminați. Pentru a se exprima o acțiune desăvîrșită, s-au întrebuițat formații cu *habere* -f- participiul în *-tus*: *habeo scriptum* (v. mai jos, p. 162).

Încă la Plaut (Lofstedt, Peregr. Aeth., p. 209, n. 1) apare construcția *velle* + infinitivul pentru a se exprima viitorul; o regăsim în latina tîrzie; *id enim nobis semper consuetudinis erat, ut ubicumque ad loca desiderata accedere volebamus, primum ibi fieret oratio* (Peregr. Aeth., X, p. 7). (Tot astfel, *possum* -f- infinitivul, care exprimă prezentul, poate reda și viitorul: *posse oboedire* = *oboediturum esse*, Lofstedt, Ibid., p. 208.)

Această construcție apare, dialectal, în limbile romanice de vest (reto-romană, italiană meridională, franceză de est) și în română, ca formă normală de viitor: *voi cînta*. Același procedeu este întrebuițat în neogreacă, albaneza de sud, bulgară și sîrbă, astfel încît inovația, în română, a putut fi considerată ca un balcanism, cu toate că faptele nu îngăduie o astfel de explicație (cf. Graur, BL, IV, p. 42).

întrebuițarea, lui *vrea*: „cette forme du futur roumain est romane” (J. Sabrsula, EB, tch., IV, 1972, p. 56).

Verbele deponente nu s-au păstrat; ele sînt active în latina vulgară: *morire* > dr. *muri*, *ordire* > dr. *urzi*, *patire* > dr. *păți*, *impraeco* (= imprecor, CIL, X, 2645; 4: Puteoli), *querunt* (CIL, VI, 34.025; 6: Roma), *funxit* (CIL, XII, 1381; 4: Gallia Narb.), *egredere* (Peregr. Aeth., XII, p. 3), *labo* (labunt: Mulom. Chiron., p. 121), *scruto* (scrutant: Ibid., p. 120), *vesco* (vescat: Ibid., p. 448).

CONJUGĂRI

Cele patru conjugări au fost conservate: I *cântare* > dr. *cînta*, II *vi” dere* > dr. *vedea*, III *vendere* > dr. *vinde*, IV, *dormire* > dr. *dormi*.

Trecerile verbelor de la o conjugare la alta, prin analogie, în epoca latină vulgară și mai tîrziu:

de la conj. a II-a la a III-a: *augere* > *augere* (dr. *adauge*), *ardere* > *ardre* (dr. *arde*), *mulgere* > *mulgZre* (dr. *mulge*), *respondere* > *respondre* (dr. *răspunde*), *ridere* > *ridere* (dr. *ride*), *sorbere* > *sorbire* (dr. *sorbire*, *soarbere*) etc.

de la conj. a II-a la a IV-a: *lucere* > *lucire* (dr. *luci*) etc.

de la conj. a III-a la a II-a: *cădere* > *cădere* (dr. *cădea*).

de la conj. a III-a la a IV-a: *fugZre* > *fugire* (dr. *fugi*; *Jugere et non fugiri*

Probus, GL, IV, 185, 20).

Posse și *velle* apar lungiți în *potere* (*poterent*, Gr. de Tours, H. F., p. 250-27), *volere* (dr. *putea*, *vrea*), după analogia lui *habere*: *habui-habere*, *deceputui-potere*, *volui-volere*.

Valoarea incoativă a sufixului *-sc~* pierzîndu-se, un verb ca *floresco* nu mai are sensul de „încep să înfloresc”, noțiunea aceasta urmînd să fie exprimată într-altfel. Formele incoative pierzîndu-și valoarea specială se amestecă cu celelalte. Verbele de conjugarea a IV-a capătă, la singular și la persoana a treia plural, sufixul *-isc-*: *finisco*, *finiscis*, *finiscit*, *finimus*, *finitis*, *finiscitis*.

Printre verbele românești formate cu acest sufix sînt de amintit: *albesce*, *amarase*, *amuțesc*, *asurzesc*, *împlinesc*, *îndulcesc*, *înfloresc*, *înverzesc*, *umbresc*, *unesc* etc.

Verbele în *-izare* (< gr. *-iŝeiv*), frecvente în terminologia medicală și răspîndite de creștinism (*baptizare*, *exorcizare* etc.) au căpătat o mare dezvoltare. Verbele în *-are* își formează o nouă paradigmă, prin adoptarea acestui sufix: dr. *lucrez* (pe lângă *lucru*, sec. al XVI-lea) etc.

t **Trago*-*tragere* î.l. de *traho*-*trahere*, potrivit proporției *figo*-*fixi*: *traxi*, dr. *trag*-*trage*.

Stingo (Priscian, GL, II, 525, 31) î.l. de *stinguo*, dr. *sting*.

Coco, *cocere* (*coqus non cocus*, *coquens non cocens*, *coqui non coci*, Ap. Pr., 38, 39, 40), î.l. de *coquo*, *coquere*, dr. *coc*-*coace*, poate refăcut după *coxi* sau prin evoluție fonetică normală (v. mai sus, p. 116).

Tot astfel, *Horco*-*torcere*, dr. *torc*-*toarce*. n

Fostele sufixe *-ez* (conj. I) și *-esc* (conj. a IV-a) devin desinențe personale (v. Gr. lb. rom., I, p. 119).

Ar. *avdu*, megl. *ud*, istr. *âvdu*, cu *d* analogic, după proporția *lauzi*-*iaud*, deci *auzi*-*iaud* (Pușcariu, Et. de ling. roum., p. 29 ș.u.). Verbele cu prezent slab au suf. *-esc*, *-ez* la prezent indicativului și conjunctivului.

Forme de conjugare

Alf Lombard insistă asupra complexității jocului de alternanțe, în flexiunea verbelor românești, și asupra marelui număr (circa 100) de terminații și de forme simple (veo 30; roum., p. i ș.u.; la p. 204—205 se enumera alternanțele vocalice din flexiunea verbală).

Clasificarea morfologică a verbelor românești, propusă de Lombard (op. cit., I, p. 23-245), e bazată pe două criterii: 1. terminațiile verbale, și în primul rînd ale infinitivului; 2. prezența sufixelor *-esc* sau *-ez* la prezent (slab) sau absența lor (prezent tare). Lombard clasifică verbele în 6 clase: 1. cu infinitiv în *-a* și prezent tare: *jura*, *jur*, 2. cu infinitiv în *-ere* și prezent slab: *fuma*, *fumez*, 3. cu infinitiv în *-i* (*i*) și prezent tare: *dormi*, *dorm*, 4. cu infinitiv în *-i* (*i*) și prezent slab: *dori*, *dorescu*, 5. cu infinitiv în *-ea* și prezent tare: *pari*, *par*, 6. cu infinitiv în *-e* (*ă*) și prezent tare: *suge*, *sug*.

Tendința limbii române este de a marca distincția între singularul și pluralul substantivelor și între persoanele verbului (Lombard, op. cit., I, p. 221—223).

K. G. Botke, Rumanian Imperfect^Perfect and Pluperfect Indicative, Orbis, IX, p. 116—118 (expune originea latină a formelor, cu relevarea inovațiilor). V. și Knud Toft, Les desinences de Timparfait (et du parfait) dans les langues romanes, St. neophil., XXV, 1964, p. 3 ș.u.

INDICATIVUL PREZENT

1. sg. *deștingu, ucigu* (cu *g* î.l. de *d* etimologic: *deștind, ucid*), din secolul al XVI-lea, se explică prin analogia cu verbele în care *g* e etimologic la 1 sg.: *incingo* > dr. *încingu*; analogia a pornit de la participiu: *încins—destins—ucis*, deci 1. sg. *deșling, ucig*, ca 1 sg. *încing*.

1. sg. *dormo, faco* (î.l. de *dormio, facio*), cu eliminarea lui *y*, sînt formele normale în română, ca și în italiană și în spaniolă. Dar *y* a fost conservat la 1 sg. *audio, venio* > dr. *auz, viu* (< *vinu*). *y* a fost introdus în desinența unor verbe trecute la conjugarea a II-a: *cădere—cadeo*, dr. *caz* (Lombard, Vb. roum., II, 923, n. 2), și chiar la verbe de conjugarea a III-a: **credio*, dr. *crez, *ponio* (cf. *poniret*, CIL, X, 825; 8: Pompei), dr. *pui* (< *punu*).

Vendis, 2 sg., a căpătat un *i*: *vendis* (dr. *vinzi*), care se explică prin proporția *vendit* (3 sg.) — *dormit* (3 sg.): *vendis* (2 sg.) — *dormis* (2 sg.).

Pornindu-e de la 1 ?g. *dormo -canto -vendo, 2 sg. cantas* a fost înlocuit cu *cantis* (dr. *cîvți*), prin analogie cu *dormis* etc., pentru a evita confuzia între persoana a 2-a și a 3-a.

1 pl. *cîntăm*, î.l. de *cîntam* (păstrat în istroromână, în Maramureș și la românii din răsărit. Pop, DR, VII, 60, n. 2; cf. Pușcariu, Et. de ling. roum., 78, n.), cu *ă* neexplicat.

Morariu, II, p. 8—9: *ă* în *cîntăm* după analogia lui *cîntă* (3 sg.). Giuglea (Lg. et litt., I, 1941, p. 300) presupune influența analogică a formelor de conjunctiv, la verbele de conjugarea I. *scăpăm*, 1 pl., cu *e* > *ă* sub influența lui *p, botezăm, pisăm* etc.

Mînca se explică prin formele cu accentul pe terminație, de ex.: *manducamus* > **mănducăm*, apoi, prin sincoparea lui *u*, **măndcăm* > **măncăm* > *mîncăm* (pentru *ă* > *i*, ML, p. 151—152). Formele scurte de 1 și 2 sg.: *mînc, mînci* au fost refăcute după aceste forme de plural. *Mănînc, mdnînci, mănîncă* provin din 1 sg. **mănduc* > **măndunc* (cu propagarea nazalității, cf. *genuchi* > *genunchi*) > **măndînc* (de la **mănducăm*, cu *u* neaccentuat > *i*, Candrea, BSF, I, 28) -f- forma scurtă *mine*.

Mînc este forma sincopată (Morariu, II, p. 16). Alte explicații la Pușcariu, Et. de ling., roum., 107, n. 1 (*manducare* > *mînca; mănînc*, cu reduplicare, în vorbirea copiilor) și Meyer-Liibke, MRIW, I, p. 3, n. 1.

Potere (î.l. de *posse*): 1 sg. *poteo* > *pociu* (prin asibilarea lui *V* + *voc.*; sec. XVI: Densusianu, H.d.l.r., II, p. 205); cf. Virgilius gram.: *est poteo secundae coniugationis* (p. 59, 16).

Morariu (II, p. 22—23) exclude posibilitatea existenței unui **potio*. Totuși *poteo* e atestat și explică în mod mulțumitor forma din dacoromână, *pociă*: explicația dată de Densusianu trebuie menținută. Propunerea lui Lombard (Festschrift K. Baldinger, Tübingen, 1979, p. 183—195) e complicată!

1 sg. **dao, stao* explică pe dr. *dau, stau*, iar **vao*, refăcut după *stao* (Meyer-Liibke, Gr., II, § 228), pe ar. 2 sg. *vai* (1 sg. conj. pr. *se vai*, 2 sg. imper. *vai*, cf. dr. *va*, Pușcariu, EW, 1847). 2 sg. *dai, stai* < *das, stas*, cu *i* după analogia pers. 2 sg. *ai* < *habes*. 3 sg. *dă, stă* (ar. *da*, cu *a* conservat), după analogia verbelor de conjugarea I: *cîntă, laudă* etc. 3 pl. *dau, stau*, după analogia lui *au* (3 pl.).

Șiadbei (Romania, LVI, p. 339, n. 1) consideră pe *ă* normal la 2 sg. imperat. și 3 sg. ind. pr.: *dă, fă* etc. Formele cu *a* ar fi analogice, după *dau, dai* etc.

Existența lui **facō* (ăr.fac) e confirmată de 3 pl. *facunt* (CIL., III, 3551: Pannonia Infer.); tot astfel, 3 pl. în *-unt*, î.l. de *-ent*: *cad(u), pot(u), șed(u)*.

IMPERFECTUL INDICATIVULUI

Paradigmele românești se explică prin *-abam, -ebam, -ibam* (sau *-earn, -iam*, cu dispariția lui *-b-*); *cînta, cîntai* etc., *tăcea, auzea* etc. *-m* de la 1 sg. este analogic (în sec. al XVI-lea analogia nu se produsese încă: Densusianu, H.d.l.r., II, p. 213); el provine de la 1 pl., unde *m* interior se păstrase, în silabă accentuată, *i* de la 2 sg. este analogic, după celelalte timpuri (*-i*). *Habias* (= *habebas*), într-o inscripție din sec. al VI-lea, din Dalmația (Mihăescu, Lat. prov. dun., p. 159).

Pușcariu, Et. de ling. roum., p. 77, n. 1: *-m* de la 1 pl. după analogia lui *aveam*, cu *m* de la *am*.

Desinența pers. 3 pl., în secolul al XVI-lea, era *-a* (Densusianu, H.d.l.r. II, p. 214), ca și în aromână, megleno- și istroromână: *cînta* (Capidan, Arom. p. 453); *-au* din limba literară de astăzi este analogic: *ei au — ei aveai — e qîntau* (Densusianu, I.e.).

Pușcariu, DR, III, p. 773, pleacă de la inversiunile: *el cîntat-a, ei cîntat-au*.

PERFECTUL INDICATIVULUI

Formele de reduplicare dispar. Numai 1 sg. *dedi* și *steti* sînt păstrate în limbile romanice; în dr. (sec. al XVI-lea); *dediu* (Densusianu, H.d.l.r. II, p. 242—243).

Formele fără *-v-* ale perfectului ind. la conj. I: *-ai* (< *avi*), *-asti, -au* (*-ait, -at*), *-amus, -astis, -arunt* (forma în *-ere* nu e întrebuițată în textele care conțin vulgarisme, Lofstedt, Peregr. Aeth., 36—39, H. Hagendahl, Die Perfektformen auf *-ere* u. *-erunt*, Uppsala, 1923, p. 2 ș.u.) sînt atestate în limba vorbită: 1 sg.: *probavi non probai* (Probus, GL, IV, 160, 14), *calcaui et non căleai* (Id., 182, II); în inscripții: 3 sg.: *exmucauit* (CIL, IV, 1391; 4: Pompei), *donaut* (CIL, VI, 6870; 2: Roma), *educavit* (CIL, XI, 1074; 5—6: Parma), *dedicavit* (CIL, VIII, 5667; 4: Numidia), *laboravit* (CIL, X, 216; 3: Grumentum, Lucania, Italia).

Perfectele în *-ui*, în locul perfectelor radicale sau cu reduplicație, sînt frecvente: *fecuit* (CIL, III, 6010; 137: Pannonia, Noricum, Raetia), *bibui, cadui, credui, nascui, stetui* > dr. *băui, căzui, crezui, născui, statui*. *Dedi* și *steti* sînt înlocuite de *vidi* trec la perfectele slabe în *-ui*: dr. *dădui, văzui* (dar *dediu* < *dedi* s-a păstrat și el).

Abconsi (Caper, GL, VII, 94, 16) explică pe dr. *ascunse; destinse, încins* prin *pinse, răspunse* pot fi refăcute în română, prin analogie.

Formele analogice *posit* (CIL, I, 1780; 4: Sulmo, Italia centrală; II, 1742; 4: Dalmația; 1969; Salona; 2202; 5: Salona), *poserunt* (CIL, II, 7572; 6: Tomis; 12.598; 4—5: Mehadia) explică pe dr. 3 sg. *puse, 3 pl. puserunt*.

Perfectele în *-si*. La 1 sg., forma originală este păstrată în sec. al XVI-lea: *aduș(u), plîș(u), puș(u)* etc. (Densusianu, H.d.l.r., II, p. 218); ea a fost înlocuită, mai târziu, de forma analogică *adusei* etc.

Conj. I, 2 sg. *cîntași* reproduce probabil pers. 2 sg. a m.m. ca pf.: *cantasses* (A. Procopovici, RF, II, p. 8 ș.u.). 3 sg. *cîntă*, cu *-ă* neexplicat, ca și de la 1 pl. *cîntăm*. 2 pl. *cîntat* (sec. al XVI-lea), conj. a II-a: *-ut* (*văzuți*) conj. a III-a: *-et* (*ziset*), conj. a IV-a: *-it* (*venit*), după cum urmează: *adixisti* > **ziseste* > **ziste* (prin sincopa lui *e*); **ziste* > *zisetu*, prin analogie cu *zisemu*. 3 pl. *-ară*, î.l. de *-aru*, reproduce desinența pers. 3 pl. a m.m. ca pf.: *cantarant*.

Procopovici, RF, II, p. 11 ș.u.; Id., în Donum natalicium Schrijnen, 1929, p. 439: *cîntat* < *cîntați*, un fel de neutru (!); Șiadbei, Romania. LVI, p. 343 ș.u. Procopovici, RF, I.e., a combătut explicația lui Pușcariu (DR, I, p. 330), după care *cîntași* ar reproduce pe *cantasti*, *cu-ști* redus la *-și* în legături sintactice, cînd pronumele personal se așeza după verb: *cîntaști tu, lăudaști te* (cf. și Șiadbei, Romania, LVI, p. 339 ș.u.). Densusianu, H.d.l.r., II, p. 221—222, explică desinența pers. 3 pl. *-ară* prin *-am* (< *-arunt*), după analogia pers. 3 sg. cu desinența *-ă*. Graur, BL, VIII, p. 208, explică pe *ziset* printr-o formă analogică **dixitus*. *Cîntă* **SI** fost explicat de Meyer-Liibke prin *cîntăm*, dar *ă* din *cîntăm* este el însuși neexplicat. Etmayer (Vademecum, p. 83) propune să se plece de la forme ca *denumerat*, *indicat* (deci *cîntat*), din cronica lui Fredegar. Dar *-a* accentuat final nu trece în *-ă* în română (cf. *curat*, *lăsat* etc. și formele de la imperfectul indicativului 3 sg.: *lăsa* etc.).

Conj. a III-a: 1 sg. *feci(u)*, 2 sg. *feceși* (sec. al XVI-lea; ar.); 1 sg. *făcui*, 2 sg. *făcuși* sînt analogice: ind. pr. *fac*, inf. *facere*.

în privința schimbării de accent la perfecte în *-ui* (*potu'i*, î.l. *depo'tui*), ea a fost explicată prin analogie cu *fui* etc. (cf. E. Herzog, DR, II, p. 883), deși această schimbare se poate explica mai bine prin influența perfectului de conjugarea I și a IV-a: *cînta'i*, *dormi'i*, sau chiar prin uniformizarea accentului în paradigmă: *putu'și*, *putu'm*, *putu't*, *putu'ră* atrag pe *putu'i*, *putu'*.

Discuția la Densusianu, H.d.l.r., II, p. 232, și Morariu, I, 1, p. 28 ș.u.

PERFECTUL COMPUS

Perfectul compus cu *habere*: compusele cu *habere* au exprimat, mai întii, ideea de posesiune și, după secolul al IV-lea, ideea de perfect (Mihăescu, Lat. prov. dun., p. 165); astfel la Gr. de Tours: *promissum enim habemus... nihil sine ejus consilio agere* (H.F., p. 372, 9—10).

PREZENTUL CONJUNCTIVULUI;..

S-au păstrat numai formele de 3 sg. și pi.: *să cînte* < *cantet*, *cantent*, *să vază* < *vidiat*, *vidiant*, *să cură* < *currat*, *currant*. Celelalte persoane sînt luate de la indicativul prezent. Verbele conținînd pe *y* în desinență prezintă la pers. 3 sg. sau pl. un *-e* provenit în mod normal din evoluția lui *y* + *ă*: *se vinie* (sec. al XVI-lea).

Densusianu, H.d.l.r., II, p. 208 ș.u.; Morariu, II, 2, p. 3 ș.u.

CONDIȚIONALUL PREZENT

Perf. conjunctivului latin, confundat cu viitorul II ind. (*intraverim* f-*intravero*), este întrebuit în secolul al XVI-lea ca un condițional prezent:

Conj. I: *într-are* (și *într-arit*), *-ari*, *-are*, *-avem*, *-aret*, *-are*. Conj. a II-a: *tăc-ure*. Conj. a III-a: *zis-ere*. Conj. a IV-a: *auz-ire*. Ex. (Sec. al XVI-lea, cf. mai jos, p. 506): 1 sg. *întraru*, 2 sg. *ascultări*, 3 sg. *lucrare*, 1 pl. *arătarem*, 2 pl. *ascultaret*, 3 pl. *ascultare*. Ar. 1 sg. *cîntărim*, 2 sg. *cîntari*, 3 sg. și pl. *cîntare* (și *cîntari*), 1 pl. *cîntarim*, 2 pl. *cîntarit*.

Forma compusă cu condiționalul prez. al verbului *a avea* (v. mai jos, p. 146 ș.u.) își are originea în construcții de felul acesta, atestate în latina tîrzie: *sanare te habebat Deus per indulgentiam, si fatereris* (Hieronim, XXXIX, t. V, col. 2214. 4)

MAI-MULT-CA-PERFECTUL CONJUNCTIVULUI

E trecut la indicativ, în limba română, și aceasta constituie o trăsătură caracteristică a românei, față de celelalte limbi romanice (Gamillscheg, Roman. Tempuslehre, p. 82). Conj. I: 1 sg. *cîntase* (sec. al XVI-lea), 2 sg. *cîntași* (> *cîntaseși*), cu % desinență a pers. a 2-a (< *cantavisses*); după analogia verbelor de conjugarea I și a IV-a (proporția *eîntai-eîntase*, *dormii-dormise*: *vîndui-vînduse*, *tăcui-tăcuse*) s-a alcătuit paradigma verbelor de la celelalte conjugări.

GERUNZIUL

Gerunziul funcționează ca un nume-verb; în Vulgata e construit la aduzativ, genitiv și ablativ.

La acuzativ: *ad perdendum eum*, *ad manducandum*, după *utilis: utilis ad docendum*.

La genitiv: *aves audiendi*, *potestatem calcandi*.

La ablativ, în locul participiului prezent: *bene faciendo et sanando: labore operando*.

Complementul gerunziului e la acuzativ: *tempus requirendi dominum, ad sanandum eos*.

Cf., în română: *soarele răsărind*: v. rom. *fuiu lucrîndu, ați fost îmblînd*, Densusianu, H.d.l.r., II, p. 223). W. E. Plater and H.Y. White, A. Grammar of the Vulgata, Oxford 1926, p. 112-113.

în cursul evoluției limbii române, gerunziul devine un determinativ circumstanțial al verbului și un determinativ atributiv al substantivului în felul acesta, el se preface în adverb sau adjectiv, adică o formă nominală.

Matilda Caragiu, Sintaxa gerunziului românesc, în Studii de gramatică, II, 1957, p. 61—89; Valentina Hristea, Adjectivarea gerunziului, SMFC, vol. IV, p. 270—274.

PARTICIPIUL TRECUT

Formele în *-atus* și *-itus* (*laudatus*, *finitus*) sînt normale. După analogia acestor participii, s-a răspîndit un tip nou în *-utus*, restrîns în mod normal la cîteva verbe în *-u*: *habui-habutus*, *placui-placutus* etc., pe lîngă forma obișnuită în *-itu*: *habitus*, *placitum*. în felul acesta se explică extinderea formelor în *-utu* la verbele de conj. a III-a: *credutus*, *perdutus*, *vendutus* etc. cf. în inscripții: *venutus* (CIL, VIII, 9212; 2: Mauretania), *Redduta* (n. pr. CIL, VIII, 1700; 2—3: Numidia, Africa).

Numărul participiilor trecute în *-5* a fost sporit prin crearea unor forme noi, în dacoromână, derivate din perfecte în *-si*: *adaos* (dar ar. *adaptat*) *ascuns* (ar. *ascumtu*), *încins* (ar. *șimtu*), *răspuns*, *ștrîns* (ar. *ștrimtu*) etc.

Participiile dr. în *-t*: *frînt* etc. presupun forme cu *n*, după analogia formelor de prezent *frango* etc.

IMPERATIVUL

Imperativul latin e păstrat și apare normal în secolul al XVI-lea: *dio zi* fac* > dr. *fă*, *sta* > *stă* etc. La pl., e întrebuințat încă în secolul al XVI-lea conjunctivul sau indicativul pr. 1 și 2 pl.: *blem* < *ambulemus*, *biefi* < *ambuletis*, *păsați* (istr. *paseti*); cf. astăzi: 2 pl. *iubiți*, *osîndiți* etc. (< *să iubiți*, *să osîndiți*, î.l. de *cantate*, *facite* etc.).

Morariu, I, 1, p. 42—43. Densusianu, H.dd.r., II, p. 233—234. Indicativul pr., pentru imperativ, în latina vulgară, Väänänen, Inscr. Pomp., p. 123—124.

IMPERATIVUL NEGATIV

Nu reproduce imperfectul conjunctivului latin (*non dicerelis*, Morariu, I, 1, p. 39 ș.u.; II, 2, p. 66), ci o formă a imperativului negativ refăcută după analogia construcției negative cu infinitivul, la care s-a adăugat desinența pers. 2 pl. (Densusianu, H.d.l.r., II, p. 235—236; Byck, BL, III, p. 58):

	2 sg.	2 pl.
sec. al XVI-lea	<i>nu zice (*zicere)</i>	<i>nu zicereți</i>
modern	<i>nu zice</i>	<i>nu ziceți</i>

VERBELE AUXILIARE

Studiu de ansamblu: Fr. Streller, Das Hilfsverbum im Rumänischen, WJb, IX, p. 1 ș.u.

Dr. *a avea*, întrebuințat ca auxiliar, prezintă la pers. 1 sg. și pl. pe *am*) forma de 1 pl. se explică ținându-se seamă de faptul că *habeo*, ca auxiliar, nu era accentuat în frază. Deci: *habemus* > dr. *am*, ca și *habetis* > dr. *ați*. 1 pl. *am* a înlocuit pe 1 sg. **aibu* (< *habeo*). înlocuirea formei de pers. 1 sg. cu forma de pers. 1 pl. e atestată deseori, în diverse limbi: individualul (1 sg.) e înlocuit de colectiv; cf. în fr. pop.: *je n'avonspas*, *je parlons* (Spitzer, DR, V, p. 498 ș.u.); în scriitori particulare românești, de la începutul secolului al XVII-lea, se întrebuințează. 1 pl., subiectul fiind la singular: (*eu*)... *scriem multă închinăcune*... ; *eu, vornec Torcui de Cîmpulung, scriem*... (LB, n-le 3, 9, 12, 13 etc.).

Exemplele din PO (1582), în care se întrebuințează 1 pl. i. l. de 1 sg., sint desigur erori (Densusianu, H.d.l.r., II, p. 229): *mă voui turna la tine să custarem* (XVIII, 10), *să mă intram* (XXX, 3) și nu pot fi luate în considerație pentru a exemplifica teoria de mai sus (Gamillscheg, Roman. Tempuslehre, p. 101).

Influența formei de 1 pl. asupra aceleia de 1 sg. e frecventă în istoria paradigmelor verbale (de ex. la imperf. ind., 1 sg. *cînta* > *cîntăm*, sub influența lui 1 pl. *cîntăm*). Celelalte forme se explică după cum urmează: 2 sg. *habes* > **aes* > **as* > dr. *a + i* caracteristic al pers. 2 (cf. *dai*, *stai* < *das*, *stas*). 3 sg. *habet* > **haet* > **hat* > dr. *a*. 1 pl. dr. *am*, 2 pl. dr. *ați* < *habemus*, *habetis* neaccentuați. 3 pl. *habunt* (**aunt*, **aut*; cf. *daut*) > dr., megl. *au*.

Dintre explicațiile ce s-au dat, trebuie eliminată aceea care admite influența paradigmei alb. 1 sg. *ham*-, 3 sg. *ka* asupra paradigmei românești: 1 sg. *aib*- 3 sg. *a*, sau a bg. *imeti* „a avea” (1 sg. *imam*, Capidan, Megl., I, p. 175; Kfepinsky, SL, XVI, 2), intrucit o astfel de influență din partea limbii bulgare nu a fost observată decît în sudul Dunării, unde condiții de viață particulare au îngăduit un contact intim între populațiile de limbă română și bulgară (cf. megl. *săm* < bg.). Influența unei forme autohtone, al cărei fonetism ar fi fost apropiat de alb. *ham* „am” (Schuchardt, Vok., III, p. 49; cf. dr. *avut* „bogat” — alb. *kamesh* „id”, Meyer, E. W., p. 171, Densusianu, H.d.l.r., I, p. 351), nu poate fi exclusă, deși această presupunere apare inutilă, în urma explicației de mai sus. Cf. alb. *i pasur'e*, part. tr. al verbului „a avea”, cu sens activ (Sandfeld, Ling. balk, p. 72; Tagliavini, IJb., XXVI, 1943, p. 237).

Paradigma lui „avea”, atunci cînd nu era întrebuințat ca auxiliar era, deci, accentuat, prezintă următoarele modificări: 3 sg. *are* (i.l. de de la *haberet* (sau *habuerit*).

incercarea lui Skok (ZRPh., L., p. 490 ș.u.) de a explica pe *are* prin *habet*, cu *r* intro pentru evitarea hiatului nu are șanse de a fi admisă, pentru că, atunci cînd fenomenul acesta produce, consoana intercalată este determinată de natura vocalelor respective.

1 pl. *avem* < *habemus*. 2. pl. *aveți* < *habetis*, cu *v* analogic, după part. tr. *avut* (ar. *avută*) aromâna a păstrat forme normale fără *-v-* (v. mai jos). Paradigma conjunctivului se explică fără dificultate din *habeam*, *-as*, *-at* e neaccentuat: 1 sg. *să aibu*, 2 sg. *să aibi* (ar. *să agi*, reprezentant normal al *habeas*, Capidan, Arom., p. 493), 3 sg. *să aibă* (sec. al XVI-lea; formele astăzi, 1 sg. *să am*, 2 sg. *să ai*, vin de la ind. pr.); 1 pl. *să avem*, 2 pl. *aveți* (i.l. de **aem*, **aeti* fonetisme conservate în aromână, Capidan, Arom., p. 490) sînt refăcute de asemenea după part. tr. *avut* și au fost atrase de și 2 pl. de la ind. pr.

Ar. 1 pl. *aem* (și *avem*), 2 pl. *aeti* (și *aveți*), Capidan, Arom., p. 490 și 493.

Imperf. ind. *-v-* din paradigma imperfectului ind. (*aveam*, *aveai*, *aveam*, *aveați*, *aveau*) se explică prin analogia cu part. tr. *avut* sau cu part. simplu: *avui* etc. (Streller, WJb., IX, p. 45). Cond. pr. 1 sg. *aș* prezintă o cultură pentru a fi explicat prin *habuissem* (> **aes* > **as*; cf. 3 sg. ind. *a* < *habet*), dar totuși altă derivație nu pare plauzibilă. 2 sg. *ai* (cf. 2 ai ind. pr.). 3 sg. *ar* (sec. XVI: *are* și *ară*). 1 pl. *am*, 2 pl. *ați* (cf. 1 pl. *am*, *ați*, ind. pr.). 3 pl. *ar*.

2 sg. *habias*, CIL, III, p. 961; 16: Tagurium, Dalmația. Teoria lui Weigand, re de Philippide (Orig. rom., II, p. 202 ș.u.; Id. Ist. lb. rom., I, p. 69 ș.u.) care explică *as* < *volebam sic*, a fost combătută în mod convingător de Tiktin, ZRPh., XXVIII, p. 69. În formele auxUiarului din istororomână este evident amestecul lui *vrea*, după cum a a Tiktin (l.c.) cu bună dreptate: cf. Gamillscheg, Roman. Tempuslehre, p. 145. „Ebenso i Herleitung von *habuissem* zu verwerfen, das, wie Weigand (WJb. III), 154 mit Recht beim bestenfalls *ase* ergeben hätte” (Tiktin, ZRPh., XXVIII, p. 703).

Paradigma auxiliarului **fire* prezintă inovațiile următoare: 1 sg. *su* și *s*; 2 sg. *ești*, refăcut după 3 sg. *este* (Streller, WJb, IX, p. 6 ș.u. *crește-crești*; alb. 3 sg. *eshte* „este”). 3 sg. *este*, cu *-e* analogic de la ve de conjugarea a II-a, a III-a și a IV-a. Forma scurtată *e* se explică prin întrebuințarea lui *este* în fraze nominale, în care verbul are funcția de sineunealtă gramaticală (*omul e bun*: v. mai jos, p. 483. Pentru *e*, cf. și Gar Darstellung, 186: influența posibilă a bg. *e*, pers. 3 sg. ind. pr. a verb *săm* „a fi”). 1 pl. *sem* < *simus*, introdus în flexiunea ind. pr., ca și în I de Sud (Meyer-Liibke, Gr., II, §210; *simus* la Suet. Aug., 87, în CIL 3473; 14: Italia centrală și la Marius Victorinus, GL, VI, 9, 5—6: *sala*, *Brutus*, *Agrippa pro sumus simus scripserunt*). 2 pl. *seti* < adus de *simus* (*setis*: Pârvan, Ulmetum, II, AAR, XXXVI, ist., 333; coviciu, A.I. St. CI., I, 2, 63—64). 3 pl. *sint* > *sînt* (formă normală în al XVI-lea; *sunt* e o formă savantă, introdusă de școală latinistă în secolul al XIX-lea).

1 sg. *sînt*: *i* ar proveni din bg. &: *s-hm*-, iar **t* de la forma de pl. *sunt* (Skok, VIII, p. 613). Aromâna cunoaște și forma *su* (= ar. *suntu*, *sîniu*, Weigand, Ar., II, 11 și 18: text din Gopeș; cf. Capidan, Arom., p. 484), care este o formă scurtată sau duce forma neaccentuată a pers. 3 pl. ind. prez. a verbului s.-cr. *biti* „a fi”: *su*. Meyer-I Gr., II, § 208; *seti*, refăcut după *sem*. 1 pl. *semu*, 2 pl. *setsi* în aromână (Siracu: Ca Arom., p. 484 și 488). Asupra lui *simus*, *sitis*, cf. Skok, Casopis pro mod., XV, p. 1

în aromână și megl., 1 și 2 pl. sînt trecute de la conjunctiv la indicativ (*fimus, fitis*): *ax. h'im, h'îți* (Capidan, Arom., p. 484), megl. *im, it* (Id., Megl., I, p. 173).

Conj. *fiam* etc.: dr. *fiu, fii, fie, fim, fiți, fie*.

Perf.' ind. Formele atestate în secolul al XVI-lea: 1 sg. *fum*, 2 sg. *fuseși*, 3 sg. *fu*, 1 pl. *fumu*, 2 pl. *fusetu*, 3 pl. *fură shit* normale, afară de 2 sg. și pl. într-adevăr, ne-am fi așteptat la *Juși* (formă normală în ar. și megl., Capidan, Arom., p. 485; Megl., I, p. 172) și *fufi* (formă normală în megl., Capidan, Megl., I, p. 172); *fuseși și fusetu* se explică prin introducerea paradigmei m.m. ca pf. conjunctiv în paradigma perfectului indicativ, fapt care se poate observa și în latina tîrzie, cînd m.m. ca pf. conj. e întrebuițat cu valoare de imperfect: *utque sibi equitatus, qui ex provincia fuisset, praesidio esset; existimant [prope] magna pars hominum, qui in his castris fuissent, se prope captos esse* (Bellum Hisp., II, 2; III, 9). Aromâna a rămas fidelă paradigmei perfectului latin: 1 sg. *fui*, 2 sg. *fusi*, 3 sg. *fu*, 1 pl. *fum*, 2 pl. *fut*, 3 pl. *fură*. După analogia lui *avui-avut, văzui-văzut*, ea și-a format un participiu trecut, care lipsea: *fui-fut (fută)*; Pușcariu, ZRPh., XXVIII, p. 689). Dacoromâna și meglenoromâna, pornind de la 1 sg. **fuș (< fuisset)*, și-au creat un part. tr. *fost*, după analogia lui *i s - * ^ ^* (Gamillscheg, Roman. Tempuslehre, p. 133; Capidan, Arom., p. 485 și 489; Pușcariu, Balcania, I, p. 22 ș.u.).

Streller, WJb, IX, p. 27 ș.u., Pancratz, B.-A., I, p. 77 ș.u.

Volere (î.l. de *velle*). Ind. pr. 1 sg. *voiu* (ar. *voi*) < *voleo*. 2 sg. *veri* (megl. *ver* > *vei* (prin muieria și dispariția lui *r*) < *velis*. 3 sg. *va* < **voare* (cu *oa* neaccentuat monoftongat: *vare, va*, prin scurtare) < *volet*, 1 pl. dr., ar., megl. *vrem* (istr. *ren* < *vrem*) > *vem, văm, vom* (sec. al XVI-lea; dispariția lui *r*, prin analogie cu formele de la singular: *voi, vei, va; e* > *ă*, în *văm* < *vem*, sub acțiunea labialei precedente, ML, p. 148; *ă* > *o*: *vom*, sub acțiunea ocusivelor labiale înconjurătoare, cf. Graur, I et V en lat, 76; BL, III, p. 50) < *volemus*. 2 pl. *vreți*, ar., megl. *vreți(i), veți* (istr.) < *voletis* (v. *vrem*). 3 pl. *vor* < *volunt*.

Formele *vem, văm*, atestate în secolul al XVI-lea, probează, după cum a observat Densușianu, H.d.l.r., II, p. 228, că *vom* și *veți* nu trebuie explicați prin *volumus, *velitis* (Philippide, Orig. rom., II, p. 202). Pușcariu, DR, VI, p. 387 ș.u., a căutat să explice pe *va* 3 sg. și *vom* 1 pl. prin *vadere* (dar a revenit, ulterior, la explicația prin *vera*, DR., IX, p. 414, n. 2). Cf. critica lui L. Preda, GS, VI, p. 306 ș.u., și expunerea lui Alf Lombard, BL, VII, p. 5 ș.u. *oă* > *a* cînd era precedat de o labială: *afară* < *afoară, povară* < *povoară* etc. (Graur, BL, III, p. 47). Deci *voare* > *va* e un fenomen normal.

ADVERBUL

Enumerarea de mai jos nu cuprinde formațiile adverbiale românești alcătuite cu elemente din fondul tradițional al limbii, cum ar fi, de ex., *deplin, destul* etc.

abia < lat. *ad-vix*.

acătare < lat. *eccum-tale*; v. *atare*.

aci < lat. *eccum-hic*.

acicea, acii, acie < lat. *eccum hicce*.

acmu < lat. *eccum mo (do)*.

acole, acolo, acoloș < **aco-le* (< lat. *eccum-hoc*), cf. ar. *aco*.

ar. *acși* < lat. *eccum-sic*.

adevăr (sec. XVI), *adeverit* (id.) < lat. *ad-de-verum* (cf. ar. *de-a-ver* „adevărat”).

adirteaorea < lat. *de-in-illa-hora*, cu *a-* ca *acolo, aici etc.*

adinte (Ț. Oașului, Sălaj; DE, 884) < lat. *ad-de-ante*.

dr. *afară*, ar. *afoară* < lat. *ad-foras* (cf. *faras: cum aria faras cinta cippi* CIL, VI, 13.070; 6: Roma).

aice (sec. XVI), *aici* < lat. *ad-hicce*.

aimintre, aimintrea, aimintri < lat. *alia-mente* (cu *r* analogic: Pușcariu DR, III, p. 829—830).

ainde, aindere (a), aindine < lat. *a-inde*.

ainte (sec. XVI) < lat. *ab ante* (CIL, XI, 147; 7: Ravenna).

aiurea < lat. *aliubi -f- re*.

altminteri < lat. *altera-*menie* (pentru *re*, v. *aimintre*).

amu < lat. *ad-modo*.

ar. *aoa(aua)* < lat. *ad-hac* (DE, 115), *aoațe*, dr. trans, *auace* (Id., 116)

lat. *ad-hacce*; cf. *încoace*.

aorea < *\%X. ad-horam*.

apoi < lat. *ad-post*.

aproape < lat. *ăd-prope*.

asemenea, asemenea < lat. *ad-similis*.

>asupra < lat. *ad-supra*.

așa < lat. *eccum-sic*.

atare < lat. *eccum-talis*; v. *acătare*. *eccum tantum*.

dr. *atit*, ar. *ahtântu, ahtîntu* < lat.

atunci < lat. *ad-tuncce*.

azi < lat. *hac di*”.

bine < lat. *bene*

chiar < lat. *clarum*.

cînd < lat. *quando*.

decinde < lat. *de-ecce (eccum)-inde*.

departe < lat. *de-parte*.

ar. *dinde* < lat. *de-inde*. *dinii* „dincolo”.

ar. *dindine* < lat. *de-de-inde*, megl.

dinioară < lat. *de una hora*.

megl. *dințea* < lat. *de-hince*.

foarte < lat. *forte*,

ieri < lat. *heri*.

dr. *iuo* (s. XVI), ar. *iu, iuo* < lat. *ubi* (DE, 900).

înainte < lat. *in-abante*.

înapoi < lat. *in-ad-post*.

încă < lat. *unquam*.

încoace < lat. *in-eccum-hocce* (*încoa* < *încoace*).

încotro < lat. *in-contra-ubi*.

îndărăt < lat. *in-de-retro*.

jos < lat. *deorsum*.

lăuntru < lat. *illac-intro*.

mai < lat. *magis*.

mî(i)ne < lat. *mane*.

ar. *naparte* < lat. *in-hac-parte*; v. *departe*,

nicăiurea < lat. *nec-aliubi-re*.

nimic (a) < lat. *nec-aliubi-re*

nu < lat. *non*.
numai < lat. *non magis*.

Evoluția paralelă a lui **non magis** în spaniolă, mai ales în spaniola din America LaMnă (D. Găzdaru, în *Filologia*, I, Buenos Aires, 1949, p. 30 ș.u.).

poi < lat. *post*.
pretutindinea v. *tutinderea*.
pururea < lat. *purus-re*.
sus < lat. *susum*.
tutinderea < lat. *tot -inde* + suf. adv. *-re*.
 ar. *una* < lat. *una*.
unde < lat. *unde*.

PREPOZIȚIA

a < lat. *ad*.
 dr. *adin* (sec. XVI, Densusianu, H.d.l.r., II, p. 276) < lat. *ad-de-in*.
 dr. *adins* (sec. XVI, Densusianu, H.d.l.r., II, p. 276) < lat. *Usus* {DE, 869).
asupra < lat. *ad-supra*.
 dr., ar. *cătră* < lat. *contra*.

încercarea lui Skok (ZRPh., LIV, p. 198 ș.u.) de a explica pe *cătră* < *contra* prin analogie cu tratamentul lui *un* < v. sl. *g* > & > *ă*, nu e fericită. într-adevăr, *un* (< *g*) a rămas neatins; *lunca*, *scump*; tratamentul *în* din daco- și aromână se explică pornind de la bg. &w șinici-decum de la *un* (v. mai jos, p. 312).

cite < *caia* (î î.l. de *ă*, prin confuzia cu *cît*).

Spitzer (RF, II, p. 99 ș.u.) a căutat să explice pe *cite* ca un plural feminin al lui *cît* < *quantus*. Dar această explicație are împotriva ei faptul că forma din aromână ar fi trebuit să păstreze pe *n* (v. mai sus, p. 138), pe când ea nu arată acest fenomen (*cade*).

cu < lat. *cum*.
de < lat. *de*.
despre < lat. *de-super*.
 dr. *din*, megl. *di* < lat. *de-in*.
 dr. *dintre*, ar. *detru*, *ditru*, *ditu*, *dintru*, megl. *dintru* < lat. *de-inter*.
 dr. *drept* < lat. *directus*.
 dr. <f&f& ar. *dipă*, *dipu*, megl. < lat. *de-post*.
 dr., ar. *fără*, megl. < lat. *foras* (lat. vulgară /aras, Vâânänen, Inscr. Pomp., p. 30).
 dr. *în*, ar. *n*, megl. < lat. *in*.
 dr. \ ar. \ megl. *antri* < lat. *iwfer*.
 dr. *între*, ar. < +
 dr. *întru*, ar. «Jra, fo, *t(r)u*, megl. &n* < lat. *imfro*.
la < lat. *illac-ad*.
 dr. K^ga, ar. m^gi, megl. *lângă* < lat. *Zwgo*.
 dr. ^e ar. *pre*, *pi*, megl. < lat. *per*.
pentru < lat. *per-intro*.
 dr. j^sfe (sec. XVI: *presie*, *pestre*), megl. < lat. *per-extra*.
 dr. ar. *păn(ă)*, *pănu*, *pîn*, megl. *păn(ă)* < lat. <baene-ad (cf. Rosetti, GS, II, p. 356).
 dr. *prespre*, *prespe*, *pespre* (sec. XVI) < lat. *per-super*.

prin < lat. *per-in*.
printre < lat. *per-inter*.
 s^w < lat. *super*.
 ar. *sfra*, megl. *stră*, *stri* < lat. *extra*.
 dr. s^& ar. *swm*, *sun*, *suptu*, *stntu* < lat. *subtus*.
 ar. &i, &ra, megl. *tri*, *tă*, *tru* < lat. *trans*.

CONJUNCȚIA

dr. *au*, ar. *a* < lat. <w^.
 ca' < lat. *quam*.
 ea^ < lat. *quia*.
 că < lat. *quod*.
 ci (< ctf) < lat. *quid*.
 dr. ar. *cîndu*, *cîn* < lat. *quando*.
cum < lat. *quomodo* (lat. vulgară *cowo*, Vâânänen, Inscr. I, p. 10).
 dr. *e* (sec. XVI), ar. *e* < lat. rf.
Insa < pron. pers. *însă* (DE, 869; Pușcariu, Istr., II, p. 10).
ni < lat. *nec*.
nici < lat. *neque*.
 dr. *sa* (s*, sec. XVIj, ar. *se*, *si* < lat. *se* (Meyer-Liibk, p. 10).
și < lat. *șic*.
 dr. *unde* < lat. *unde*.

DERIVAȚIA

cu prefixe

lat. *ad-*: dr. *abate*, *afuma*, ar. *afumari*, *alăpta*.
 lat. *cww-*: dr. *cumpăra*, *cumpli*.
 lat. <fe: *degera*, *despica*, ar. *dispînticari*, megl. *dipă*.
 lat. &'s-: dr. *descălța*, *descărca*, *descoperi*, *deslega*, ar. *discupiriri*, *disligari*, megl. *dizgrop*, *distorn*, *distup*.
 lat. t^ce&: dr. <cm, *acicea*.
 lat. *eccum-*: dr. *acmu*, *acolo*, *acși*.
 lat. &#: dr. *s&ate*, *scădea*, *schimba*, *scurta*, ar. *scurtări*.
 lat. *extra-*: dr. *străbate*, *străbun*, *străvechi*.
 lat. w*-: dr. *încălța*, *încuia*, *îndulci*, *înghiți*, ar. *ndulmicalic*, *ancap*, *ancurun*.

cu sufixe

Prin adăugarea unui sufix, româna obține adjective sau substantive din verbe (*luptător, fugar etc.*), acolo unde latina avea substantive nume de agent (*venator*, „acel care îndeplinește acțiunea de a vâna” < *venari*). Numele de agent devine deci adjectiv, în română: *săritor, fugar etc.* Româna posedă un mare număr de sufixe care răspund necesității în care s-a găsit limba de a crea noțiuni abstracte.

-aie < lat. *-alia*, pL lui *-alis* (*amicalis, genialis*): formează, în dr., substantive colective: *apăraie, fumăraie*; n. de animale: *lunaie, mărtaie, murgai, murgaie, roșcaie, plevaie etc.* (la boi și vaci), *lăpădai* (la ciini). Pluralului *-aie* i s-a refăcut un singular *-ai*: *fumegai, putregai* (Pușcariu, Contrib. gr. ist. lb. rom., I, p. 7 ș.u.). în ar., *-aVe, -al'u* au aceleași funcții ca și în dr.: *minuțaVe* „bani mărunți” < *minut* „mărunt”, *fitaVu* „epoca în care fată oile, fătat”.

ar. *-aVe, -aVu* v. *-aie*.

-ame < lat. *-amen* (*fundamen, ligamen, moderamen*): formează nume colective și substantive derivate din adjective: ar. *armîname*, „mulți aromâni”, *aușame* „mulți bătrâni” < *aus, bărbătame* „mulți bărbați”; *amărame* „amărăciune”, *dulțeame* „dulceață”; dr. (Băn.) *haiducame, voinicame*.

-ar < lat. *-arius* (*albarius, aurarius, caldarius etc.*; în inscripții: *cal-daria* „căldare”, *carraria* „cărare”, *dogarius* „dogar”, *pecurarius* „păcurar”, Mihăescu, Lat. prov. dun., p. 175), formează, în dacoromână, nume de agent rămase substantive: *brînzar, bucătar, lingurar, strungar etc.*; nume de meșteșugari cu tendința de a deveni adjective: *cotcar, flecar, ștregar etc.* (Graur, N. d'ag. et ad., p. 90—91); n. de animale: *clonțar, mărăcinar etc.* Aceeași funcție o are acest sufix în ar. și megl.: ar. *cășar* „care face cașul”, *nutinar* „păstor de noateni”, megl. *cândiVar* „cel care stinge candelile, țircovnic”, *stîrpar* „păstor de oi” (subsantivele derivate din verbe sînt formate cu ajutorul lui *-ar* de origine slavă: *gudil'ar, gîdil'ar* „care gîdilă”, *planar* „care plînge”: Graur, op. cit., p. 66 ș.u.).

-ăreț < lat. *-aricius* (Graur, N. d'ag. et adj., p. 91 ș.u.): formează la origine, în dr., substantive nume de agent, devenite mai târziu adjective: *cîntăreț, lungăreț, săltăreț etc.*

-at > lat. *-atus* (*amorus, argentatus, delicatus, inviolatus, marmoratus*) formează, în dr., adjective derivate din substantive: *buzat, dințat, îmbeșugat* (n. de loc: *Adîncatul, Albinata, Caciuiată, Fundata*, Iordan, Rum. Top., p. 175); adjective derivate din adjective: *adîncat, fericat*; n. de animale: *gușată* „pelican”, *buzată, cordelată* „n. de oi”; adjective derivate din verbe: ar. *arcurat* „răcit”, *musticat* „mustăcios”; substantive derivate din substantive: *flucat* „Flocke, Haar, Wolle”, *sk'inărat* „Riickgrat” (Capidan, Nom. Suff. Ar., p. 27). în megl.: adjective derivate din substantive: *crielat* „cu minte, înțelept”, *fărinat* „făinos” și substantive din substantive: *uricVat* „măgar”.

-ătate < lat. *-itas* (*acerbitas, aetas, frugalitas*): substantive din adjective: dr. *eftinătate, meserătate* (sec. XVI), *singurătate*; ar. *gumitate, singurătate*; megl. *iiftinătăti, pustinătăti*.

-atee, -atic < lat. *-aticus* (*aviaticus, fanaticus*): derivă, în dr., adjective din substantive: *bătrînatec, fluturatee, nebunatec, singuratec*. în ar., substantive din verbe sau din substantive: *avinatic* „vînat”, *dzunatic* „bravură, voinicie” (Dai). în megl., substantive și adjective derivate din verbe sau din substantive: *ancurunatic* „plata cuvenită preotului pentru serviciul cununiei”, *tumnatic* „tomnăresc”.

-cios < lat. *-ti-osus* (*gratiosus, vitiosus*): sufix adjectival: dr. *bolnăcios, vicios, negricios etc.* (Lowe, WJb, XVII, p. 34 ș.u.).

-ciune < *-a-tio, -i-tio, -onis* (*degustatio, definitio*): substantive derivate verbale și adjective: dr. *desmerdăciune, iertăciune, slăbiciune*; ar.: *alăvdăciune, di&tiptăciune*; megl. *diștîtăciuni, Virtăciuni* „iertare”.

-easă < lat. *-issa* (< gr. *-lakra*; pa<Oa<ra: *prophetissa, Germanista*, Grandgent, 27): substantive feminine din masculine: dr. *boiereasă, crăiasă, împărăteasă*; ar. *prițeasă, văcarasă*; megl. *ampirăteasă, picurăr easă*.

-eață < lat. *-itia* (*avaritia, blanditia, scabritia, tristitia*): formează, în dr., substantive derivate din adjective: *dulceață, greață*. în ar., substantive derivate din substantive: *ficureață, rușuniăță*, sau din adjective: *frunimeață, gineață*. în megl., substantive de la adjective: *bitărneață* „bătrînețe”, *jineață* „vitejie”.

-el, -eauă < *ellus-, -ella* (*camelia, capella, capistellum, fiseilu*) în dr. și megl., sufix diminutival: *băiețel, degețel, scăunel*, n. top. *Argeșelu*, **Buzăielul, Făgețelul, Glimbocelul* (Iordan, Rum. Top., p. 167 ș.u.); megl. *cumțol* „bucătică”, *ficurel*; *-eauă* formează substantive: *buțeauă* „butoiaș”.

-et < lat. *-itus* (*gemitus, habitus*): în dr., derivate de la verbe: *răgătipăt, umblet*.

-et < lat. *-etum* (*ulmetum* „pădure de ulmi”, n. de localitate antică jud. Constanța, Mihăescu, Lat. prov. dun., p. 175; cf. în toponimia Pen. Balcanice: *Lovret* < *Lauretum*, *Bruskit* < *Bruscetum etc.*, Skok, ZRPh., LI, p. 447—448); în dr. substantive colective derivate din adjective: *deset* < *deset* n. top.: *Brădetul, Bungetul, Clăbucetul, Făgetul, Nucetul* (Iordan, Rum. Top., p. 153 ș.u.); în ar. sufixul nu este productiv: *arburet, k'inet*; în megl., colective din substantive: *brădet* „locul unde au fost brazi”, *curnet* (< *corn*).

-izo, -izare (< gr. *-iζ*); (v. P. Skok, Gedenkschrift P. Kruschmer, Wiesbaden—Wien, 1957, p. 138—141): verbe: *cutez-cuteza, nechezeze, rîncez-rînceza etc.*

-ic < lat. *-ic(c)us*: **buriccus, nasioca* (Graur, Cons, gem., p. 126): *buric, rîndunică*, diminutive: *fetică* (ar. *fitică*), *păsărică etc.* (Pușcariu, WJb, VII, p. 123 ș.u., Graur, BL, V, p. 162).

Pentru *-ic* de origine slavă, v. mai jos, p. 297.

-ie < lat. *-ia* (gr. *-ia*: *monarchia, philosophia*): substantive din adjective: dr. *avuție, datorie, tărie*; substantive din substantive n. de agent: *fieră, pescărie*.

-ime < *la.t.-imen* (*amicimen, faricimen, molimen*): derivă, în dr., substantive din adjective: *aerime, asprime, înălțime*; nume colective din substantive: *bărbățime, țărănime*; în ar. nu derivă colective, ci substantive din substantive și adjective: *cuscrime, succrime; lărdzime, nălțime*; în megl., substantive din adjective: *acrimi* „acreală”, *dulțimi* „dulceață”.

-ință < *la.t.-ent-ia* (*absentia, conscientia, patientia*): substantive din verbe: *biruință, dorință, ușurință etc.*

-ior < lat. *-eolus, -iolus* (Cohn, p. 243 ș.u., Oicott, p. 255 ș.u.: *equilior, filiulus, memoriola, peculiolum*): diminutive din adjective: dr. *albiior, bolbiior, repejor, rumeior etc.*, și din substantive: *aripioară etc.* După monosilabul s-a recurs la o „lărgire” a lui *-ior*, combinat cu *-ș* (cf. sufixul dim. alb. *-i*, Jokl, Ling. kult. Unters., 23, n. și mai jos): *-șor, cave*, la rîndul lui, din natura consoanei precedente, a fost lărgit în *-ișor* (*pățișor, podișor, merișor*).

vinisor) și *-ușor*: *lupușor*, *vîrfușor* (Graur, Articole și recenzii, București, 1931, p. 3 ș.u.; Skok, ZRPh., LIV, p. 450—451: istr., ins. Krk.: *Petrăoric* „der kleine Peter”, n. top. *Lasor*).

-mint < *-mentum* (*adiumentum*, *calciamentum*): substantive din verbe: dr. *apărămînt*, *așezămînt* etc., ar. *acupirimintu*, *aștirnimintu*, megl. *ancălzi-mînt* „încălzire”, *cupirimint*.

-o, *-oaie* nu continuă pe lat. *-o*, *-onis*. Se explică prin fem. *-oaie* < *onea* (sau *-onia*), derivat fem. în *-ia* a unei teme consonantice; dr. *-oi* e refăcut după forma feminină. Formează augmentative: *buboi*, derivate verbale n. de instrument: *urzoii*, n. de animale fem.: *cerboaică*, *lupoaică* (*-oaie* + suf. sl. *-că*), n. generice: *bulgăroaică*, n. fem. de meșteșugari: *zarzavagioaică*, n, pr. fem. derivate de la n. soțului: *Rădoaia*, n. de localități: *Aricioaia* (Vilcea), *Brăzoaia*, *Corboaia*, *Ghenoaia*, n. de animale mase. derivate de la n. fem. ale animalului: *mierloi*, *rățoi*, adjective foste substantive n. de agent: *greoi*, *vioi*. în ar., derivă substantivele din verbe: *mușconu* „țînțar” < *mușcu* „înțep” (în dr., substantivele au devenit adjective: *lucroi* „activ, căruia îi place să lucreze”), formează numele soției după al soțului: *Năsoane* < *Nasi* și substantive fem. derivate din forma mase.: *picurăroane* < *picurar* (cf. în dr., Banat: *unguroane* etc.), megl. *lupoană*, *ursoană* (în megl., mai formează substantive: *cucușoriă* „păduche de găină”, *măndăloană* „zăvor” și augmentative: *fitoaiiă* „fetișcană”).

Jordan, Rum. Top., p. 142 ș.u.; Graur, N. d'ag. et adj., p. 94 ș.u.; Capidan, Nom. Suff. Ar., p. 66 ș.u. Pușcariu, DR, VII, p. 465. *Făuroane* (n. top., Suceava, 1455), cu *n* păstrat >v. mai jos, p. 422). Alb. *ujkonje* (Sandfeld, Ling. balk., p. 128).

-os < lat. *-osus* (*formosus*, *gratiosus*, *numerosus*, *siudiosus*): n. de loc derivate din substantive: *Aninoasa*, *Băioasa*, *Căsoasa* (Iordan, Rum. Top., p. 177 ș.u.), adjective derivate din substantive: dr. *bălos*, *deluros*, *gustos*, *mustos*, *păcătos*, megl. *bălos*, *bărbos*, *fricos*; adjective derivate din verbe: megl. *ardos*, „iute, care ustură”, *luricos* „alunecos”.

-tor. în română, *-tor* formează nume de agent și adjective derivate de asemenea din teme verbale: *ascultător*, *ascuțitor*, *cumpărător*, *strecurător* etc. Sufixul românesc nu reprezintă pe lat. *-touris*, pentru că *-tor*, în română, formează nume de agent: dr. *cîntător*, *făcător*, ar. *avinător* „vinător”, *lucrător*, megl. *căntător*, *cumpărător*. Plecînd de la *-Horea* (î. l. de *-toria*), formă fem. refăcută după mase. *-tore*, putem explica pe *-toare*, căreia i s-a refăcut un mase. *Aoriu* (sec. al XVI-lea: Graur, N. d'ag. et adj., p. 105 ș.u.).

-tură < lat. *-tura* (*apertura*, *armatura*, *calculatura*): substantive din verbe: dr. *amăgitură*, *furătură*, *întăritură*, *săritură*, ar. *arsăritură*, *cumnicătură*, *ncățătură*, *nirătură*; megl. *ancărtură*, *căntătură* „cîntare”.

Despre următoarele sufixe nu se știe cu siguranță dacă sînt latinești sau străine:

-iu: în dr., adjective derivate din substantive: *arâmiu*, *castaniu*, *ruginiu*, *stacojiu*, «adjective derivate din adjective: *albăstriu*, *albiu*. în ar., colective: *armîniu*, „aromânime”, *limniu* „mulțime de lemne”, *pîrnîriu* „mulțime de ilice (pomișori ghimpoși)”; adjective: *iărguriu* „prea larg”.

-uc: sufix diminutival, la substantive: dr. *Răducu*, *mămucă*, rar la adjective: *tineruc*, *uîruc*.

-ui: formează, în dr., diminutive: din substantive: *brădui*, *cețătuie*, *păsăruie*, din adjective: *amăruie*, *verzui*. în ar., substantive derivate din substantive: *bărbul'u* (< *barbă*) „legătură de gît din pînză neagră cu care femeile își învelesc partea de jos a feței”. Existența sufixului în rnegl. e dubioasă (Capidan, Megl., I, p. 194).

-uș: sufix diminutival: la substantive: dr. *căluș*, *fiuș*, *căsuță*, *furcuță*, megl. *drăcuș*, *pălmuță*, la adjective: *bunuș*, *grăsuș*; ar. *fbikuș*.

COMPUNEREA

Adjectiv și substantiv:

dr. *amiazi*, ar. *nadză*, megl. *nazăț* < lat. *ad-mediam-diem*.

dr. *miază-noapte*, ar. *nadză-noapti*, megl. *nază-noapti* < lat. *mediam*

noctem.

dr. *miaza-zi*, ar. *nadză-dzuă* < lat. *mediam diem*.

dr. *mijloc*, ar. *rtolguc*, megl. *mej luc* < lat. *medius locus*.

dr. *primăvară*, ar. *primăveară*, *primuveară*, megl. *primăveară* < lat. *primavera*.

Substantiv și substantiv, adjectiv sau verb:

dr. *cîrneleagă*, pl. *cîrnelegi*, ar. *cîrleagă* < lat. *carnem-ligat*.

dr. *cășleagă*, ar. *cășleadze*, *cășleagă* < lat. *caseum-ligat*.

dr. *codbatură*, *cudalbă* < lat. *coda-albus*.

dr. *dumnezeu*, ar. *codubatură*, *codabatură* < lat. **codabatula*.

Pronume: ar. *dumnidză* < lat. *domine-deus*.

Adverbe: vezi mai sus, p. 136 compusele cu *eccum-*.

vezi mai sus, p. 148 ș.u., compusele cu *ab-*, *ad-* etc.

SINTAXA

NUMELE

în fraza latină fiecare cuvânt era independent de celălalt, întrucît rolul său era indicat prin desinență. De aici rezultă că locul ocupat de fiecare cuvânt în frază este indiferent, cuvintele purtînd într-însele marca rolului lor. Slăbirea rolului flexiunii și întrebuițarea perifrazelor, în limba vorbită, au contribuit la dispariția desinențelor cazuale, prin dezvoltarea uzului prepozițiilor, în scopul de a face fraza mai clară. Cicero, de exemplu, scrie, redînd uzajul vorbit: *Utteras ad te mitto*, în loc de: *tibi* (dativul) *mitto*.

Pe de altă parte, tendința de a substitui ordinei libere a cuvintelor o ordine fixă a făcut inutilă declinarea.

Ch. A. Sechehaye, Programme et methodes de la linguistique theorique, Paris, 1908, p. 175 ș.u., Etmayer, Vademecum, p. 65; Meillet-Vendryes, p. 160; W. Horn, Sprachkorper und Sprachfunktion, Leipzig, 1923, p. 117 ș.u.; F. Brunot și Ch. Bruneau, Grammaire hist. de la lg. francaise, Paris, 1933, p. 264 ș.u.; Leo Jordan, Altfranzosisches Elementarbuch, Bielefeld-Leipzig, 1923, p. 180; W. Havers, Handbuch der erklärenden Syntax, Heidelberg, 1931, p. 183; E. Richter, Rom. Forsch., 55, p. 390; Draganu, Morf., p. 93.

întrebuițarea participiului trecut, format cu ajutorul sufixului *-to~ (-tus, -sus), ca adjectiv verbal: *apiscor-aptus*, *nanciscor-nactus*, *amo-amatus*, *rideo-risus* (< *rid-tos), *mitto-missus* etc., e comună tuturor limbilor romane: dr. *adormit*, *băut*, *mîncat* etc.

Prin dispariția treptată a consoanelor finale, flexiunea cazurilor s-a întrebuițat fără nici o distincție, astfel încît raporturile dintre cuvinte nu au putut să mai fie exprimate cu mijloacele existente. Se creează un caz general în -ae, la declinarea I, în o-u, la declinarea a II-a, și în e-i, la declinarea a III-a. Se pot cita exemple de acorduri greșite, în inscripții, de ex: *D.M. et memoriae aeternae Vitalini felicitis homini sapientissimo et fidelissimo* (CIL, XIII, 1906: Lyon).

CAZURILE

Prin dispariția desinențelor, întrebuițarea prepozițiilor a fost extinsă pentru a exprima, în frază, raporturile dintre diferitele părți ale propoziției. Tendința aceasta se dezvoltă în latina vulgară și este pe deplin realizată în limbile romane.

GENITIVUL

Construcția *fiul omului*, în care substantivul întrebuițat ca atribut este pus la cazul genitiv, reproduce construcția latină *filius hominis*. Tot astfel, raportul de posesiune este exprimat prin genitiv: *casa omului: domus hominis* (în aromână, construcția — azi arhaică — cu *de: hiVe di Evă* etc., Capidan Arom., p. 386). Genitivul cu *a: judecata a doi oameni* provine din construcția vulgară cu *ad* și acuzativul: *membra ad duos fratres* (CIL, XIII, 2483). Genitivul latin al chemării (*o miserae sortis*) e înlocuit, în limbile romane, prin construcția cu *de: sărac de mine, vai de voi* (Meyer-Liibke, Rum. u. rom., p. 5). Construcția ablativul cu prep. *de*, în locul genitivului partitiv, apare în latină încă din epoca arhaică, dar este reprezentată de numeroase ori în latina vulgară: *qui... et sacrificarent de animalibus* (Augustin, Conf., III, VII), *nescio quando dicitur quidam furasse de sancto ligno* (Peregr. Aeth., XXXVII, 2). Cf. în dacoromână (sec. al XVI-ea): *ca urul de giudeți; întru ura de sămbăte; îmbucă de trupul lu* (v. mai jos, p. 512 ș.u.) și în istroromână: *pițorle de om „picioarele omului”, zidu de case. „zidul casei”* etc. (Pușcariu, Istr., II, p. 243).

în aromână și meglenoromână, genitivul numelor proprii se construiește cu *de*: ar. *niposl'i di Sim, la guva di Lamnee*, megl. *Asan di Goga, Musa di Cristu* (Capidan, Arom., p. 526—527; Megl., I, p. 203).

Ca o inovație românească apare întrebuițarea prep. *de*-f acuzativul, î.l. genitivului latin, pentru a lega obiectul de verbe care au sensul de „a-și aminti, a uita”: *mi-aduc aminte de... , am uitat de... ;* tot astfel, după verbe care exprimă percepția: „a vedea, a auzi, a ști” sau „a spune, a întreba”: *am auzit de toate acestea, am ascultat de sfaturile tale, am aflat de fuga lui.*

Construcții de tipul celor care urnează: *cetatea Brașovului, Țirgoviștei, ținutul Vrancei, țara Severinului* etc. în care numele de localitate este la genitiv, reproduc construcția latină cu genitivul „definitivus”: *terra Egypti* (Peregr. Aeth., V, 9) etc. ,i

DATIVUL

Dativul „adnominal”, în locul genitivului, apare deseori în inscripții: *Petrus filius Thomae vicario, fatum complevit durus pro caritate coniugi et sorori*, construcție frecventă la cronicarii moldoveni: *acest Patru Vodă era fiul Mircii Vodă* (Mihăescu, Lat. prov. dun., p. 187).

Construcția de tipul *dă apă calului*, în care complementul indirect este la dativ, reproduce construcția latină cu dativul adverbial: *dat equo aquam, do vesiem pauperi*. Româna, ca și limbile romane, cunoaște construcția cu prep. *ad*-f acuzativul: *dă apă la vite* etc., care a înlocuit cealaltă construcție și e întrebuițată și în latina țirzie (cf. în Vulgata: *dicere ad*, î.l. dativului *clamare ad Dominum, quia haec dicit Dominus ad me*, Isa., 18, 14; *voce mea ad Dominum clamavi*, Ps., 3, 5 etc.). Dar o construcție ca *flamma fumo est proxima* (Plaut, Cure, 53) e redată în românește cu ajutorul prep. *de: flacăra e aproape de fum.*

L. R. Palmer, The Latin Language, p. 166. R. de Dardel, Considerations sur la declension romane à 3 cas, Cah. F. de Saussure, 21, 1964, p. 7 ș.u. Genitiv-dativul persistă în Dacia.

Pentru dativul de tipul *a sta locului*, v. Spitzer, MRIW, p. 143 ș.u. și Byck, BL, VII, p. 150 ș.u.

Confuzia dativului cu genitivul apare în latină; ea era așteptată.

Numele articulat și pronumele, în română, au o formă de genitiv-dativ diferită de cea de nominativ-acuzativ: *sg. fratelui*, pl. *fraților*. Forma de singular reproduce forma de dativ a lui *iile*: mase. *Ului*, fem. *illaei*, pe cînd forma de plural reproduce forma de genitiv: *Moruni*. întrebuintarea lui *illorum*, ca dativ posesiv, apare în Vulgata (*hoc Moruni dictum est*),

în română *Morum* are funcțiile următoare: ca genitiv: articol (*fraților*) și pronume posesiv (*frații lor*). Ca dativ: articol (*au zis fraților*), pronume personal (*și le-a zis lor*).

Cf., în franceză și în italiană, *leur, loro* < *illorum*, care apar și în funcție de dativ. Lofstedt, *Syntactica*, I², p. 209 ș.u., p. 402 ș.u.; Lerch, *l.e.*, p. 402.

ACUZATIVUL

Aromâna a păstrat vechea construcție latină, acuzativul direcției: *mi duc Bitule*, ai *s'niardzim Ticolu* etc. (Capidan, *Arom.*, p. 531; cf. la Plaut., *Mii.*, 975: *veni Ephesum*; Mere, 937: *Cyprum veni*), pe cînd dacoromâna reproduce construcția latină inovată, cu prepoziție: *mă duc la Tîrgoviște*; cf. la Plaut (Bacch., 171): *ppstquam hinc in Ephesum abii*.

Construcția aceasta e uzitată rareori în neogreacă. Totuși, Sandfeld (*Ling. balk.*, p. 110 ș.u.) se îndoiește că în aromână ea ar fi moștenită din latină.

Româna — ca și spaniola — a rămas fidelă construcției latine *bibere aquam* (dr. *bea apă*), pe cînd celelalte limbi romanice întrebuintează în acest caz construcția cu *de* partitiv: fr. *boire de Veau* etc.

întrebuintarea subiectului în acuzativ, în loc de nominativ (de ex. *filias fecerunt*, sau *filios posuerunt*) apare în unele monumente latine vulgare. Fenomenul nu e datorat numai dispariției desinenței *-m*, care a avut drept urmare identitatea de formă la nominativ și acuzativ (de ex. *filia, filia(m)*, la plural *matres*; pornind de aci, prin analogie, *filios*), ci influenței dialectelor italice, care, la nume, aveau o desinență comună *-as* de nominativ și de acuzativ la plural. Ar fi vorba deci de o influență provincială asupra latinei vorbite, vădită prin aceea că în majoritatea textelor sînt forme de nominativ-acuzativ plural în *-as*, desinența de nominativ în *-ae* fiind în minoritate (Lofstedt, *Syntactica*, II, p. 329 ș.u.). Potrivit acestei tendințe, unele nume ni s-au transmis în română sub forma de acuzativ: *fiere* < *felem*, *foarfice* < *forficem*, *funingine* < *fuliginem*, *ghindă* < *glandem*, *grindine* < *grandinem*, *pecingine* < *petiginem*, *pîntece* < *panticem* etc.

ABLATIVUL

Este cazul local sau adverbial. îl găsim întrebuintat ca un veritabil locativ, fără prepoziție, de Plaut (Amph., 272): *hac noctu*, și în latina târzie: *noctu una* (CIL, VIII, 12.794; 6: Cartagina). Construcția aceasta a fost conservată în română: *noaptea*, *ziua*, *seara*, *dumineca* etc., adică „în timpul nopții, zilei” etc.

„Ablativul duratei” e întrebuintat mult mai des în inscripții decît acuzativul timpului, de ex. *vixit annis* (î.l. de *annos*, Mihăescu, *Lat. prov. dun.*, p. 190).

ARTICOLUL

Iile. Limba latină nu cunoștea întrebuintarea articolului definit, ca limba greacă. Ea și l-a creat în cursul dezvoltării sale istorice, din pronumele demonstrativ (în traduceri din grecește de la sfîrșitul secolului al III-lea și începutul secolului al IV-lea e.n., articolul din versiunea grecească este redat prin *iile, ipse, hie, iste* sau *idem*). Româna întrebuintează ca articol forme derivate din pron. *iile*. Trecerea de la demonstrativ la articol s-a făcut treptat. Valoarea demonstrativă a adjectivului slăbise; pentru întărirea numelui sau adjectivului, s-a recurs la *iile*, întrebuintat, prin urmare, ca o întărire morfologică sau sintactică. Procesul a fost lent și lung; de-abia cu începerea din secolul al VII-lea se poate vorbi de crearea unui articol propriu-zis. Aceasta e data cînd articolul apare cu o fizionomie bine determinată în texte. în limba vorbită, el era întrebuintat însă mai demult.

V. expunerea generală a lui G. Guillaume, *Le probleme de Tarticle et sa solution dans la langue française*, Paris, 1919, care arătat că rolul articolului este de a reduce ideea generală a numelui la o idee strict particulară; procedeul articolului permite numelui său să treacă de la o generalitate mai mare la una mai mică și de la o reprezentare obiectivă la o reprezentare subiectivă: *om—un om—omul*. Pentru latină: G. Wolterstorff, *Historia pronominis. iile exemplis demonstrata*, Marburg, 1907; Id., *Artikelbedeutung von iile bei Apuleius*, Glotta, VIII, p. 107 ș.u. și *Entwicklung ironiile zum bestimmtem Artikel*, *l.e.*, X, p. 62 ș.u. G.L. Trager, *The Use of the Latin Demonstratives (especially iile and ipse)* up to 600 A.D., as the Source of the Romance Article. New York, 1932. *Thesaurus linguae latinae*, VII, I, fas.c.3, col. 359, p. 38 ș.u.

Cauzele schimbării profunde a sistemului demonstrativelor (*hie, iste, iile*), prin înlocuirea lui *is* cu *hic* și a lui *hic* cu *iste* și *iile*, trebuie căutate în faptul că latina, devenind, prin extensiuni succesive, limba unor pături de oameni incuți, și-a simplificat structura (Sechey, în *Melanges de linguistique offerts à Charles Bally*, Geneva, 1939, p. 22, n. 6). în română nu există „Gelenkspartikel”, ci *iile* demonstrativ (E. Lerch, *ZRPh.*, 60, 1940, p. 113 ș.u.); lucrarea cuprinde unele erori; v. darea de seamă a lui L. Furman Sas, în *Rev. de filologia hispanica*, IV, 1942, p. 100—103, care cuprinde o expunere de ansamblu a problemei; Seidel, *BL*, VIII, p. 170 ș.u.). J. Svennung, *Zum Gebrauch des bestimmten Artikels im sog. deiktischen Sinne*, *St. neophil.*, XXXIII, 1961, p. 314—328: trebuie pornit de la întrebuintarea anaforică (care reia o idee) a lui *iile* în latină.

în textele anterioare secolului al VII-lea, *iile* are numai rolul de întărire morfologică sau sintactică, nu pe acela de articol. *Iile* cu valoare de demonstrativ (— „acel”) apare în exemple ca: *toti Mi monies, adputeum Uium, attendimus locum Uium* (Peregr. Aeth., II, 6; XX, 4; 8). El nu are încă funcția de articol, ci numai funcția de a atrage atenția asupra cuvîntului pe care îl determină, în exemplele următoare: *ilium reliquit alterum apud matrem domi* (Plaut, *Men.* 28), *minorem Mam Italiam captam* (Gr. de Tours, H. F., p. 136 8). Sînt însă lingviști care susțin că *iile* funcționează ca articol în exemple ca *cum autem pervenissent ad Uium seniore alium* (Vitae patr., III, 5, p. 741 D): *morbum digerant, dum varietatem herbarum per suam voluntatem Mi morbo repugnater pascunt* (Mulom. Chiron., p. 181), *si quod jumentum ab utrisque musculis vexabitur... si dexteriores fuerint, nihil moli est. Sed si sinisteriores partem cadens subcumbet, optimum est non movere Uium jumentum de loco* (Id., p. 470): *haec ergo vallis ipsa est, in cuius capite Me locus est, ubi sancius Mcyses... iterum locutus est; sero autem Mi dies paschales sic attenduntur* (Peregr. Aeth. II, 2; XXXIX, 1).

Așadar, unii cercetători susțin că *iile* a fost întrebuintat ca un fel de articol încă din epoca clasică; alții afirmă că articolul apare de-abia la Apuleius (sec. II e.n., Lofstedt, *Syntactica*, I², p. 359).

De fapt, amîndouă tezele sînt greșite.

în Itala, au fost semnalate rare exemple de întrebuițare a articolului (de ex. *dixit ergo Petro ilia ancilla*).

Putem conchide că articolul hotărît, în adevăratul sens al cuvîntului, nu există în latină. *Iile* este întrebuițat, însă, ca particulă deictică (de ex. *Me alter* etc.). în *Mi allii*, de exemplu, funcția lui *Me* e foarte slăbită (cf. R. A. Budagov, SCL, I, 1950, p. 46).

^ Rafael Lapesa (Rev. de filologia hispanica, NV, 1961, p. 23—44) arată că funcția „deictică” a demonstrativului nu corespunde cu valoarea unui articol: cele două funcții sînt asemănătoare, dar nu identice. Roch Valin (Sur l'article dans les langues romanes. Travaux de ling. et de litterat., Univ. de Strasbourg, XVIII, 1980): expunere greoaie și complicată. La întrebarea: care a fost necesitatea de a crea articolul, se poate invoca necesitatea de a preciza: 1) *om*, 2) *omul*, adică *acest om*!

Articolul se dezvoltă, în latină, în secolul al VIII-lea. El corespunde nevoii de expresivitate și apariția lui coincide cu dispariția flexiunii. Articolul aduce o clarificare formală și întărirea expresiei.

. Cf. A. Meillet, BSL, XXXI, p. 132: „Aucun texte [latin] ne permet de penser que *iile* ou *ipse* se soient réduits à la valeur d'article à un moment quelconque de l'antiquité; meme les textes „vulgaires” de l'époque des invasions n'ont pas encore de véritable article”. Influența limbii grecești asupra evoluției articolului în latină. Mare număr al vorbitorilor de limbă greacă la Roma și Neapole. Dezvoltarea procedurii în limba latină. (L. Renzi, Per la storia dell' articolo romanzo, Congres... Naples, 1979, p. 261—262).

Pînă în secolul al VII-lea, articolul își păstrează caracterul demonstrativ (cf., în Itala: *vitulum Uium sagitatum, stalamillamprimam* = vițelul *cel* săgetat, *podoaba cea* dintii).

Pentru Terracini, Glottol., II, p. 5, *iile* joacă rolul de articol în Itala, în exemple ca *dixit illis duodecim discipulis*. După H. F. Miiller, L'époque mérovingienne, New York, 1945, p. 148 ș.u., articolul pune în valoare omul, subiectul, cu prestigiu său. Cf. R. G. Piotrovskij, Formirovanie artiklja v romanskix jazykax (vybor formy), Leningrad, 1960, Fritz Abel, L'adjectif démonstratif dans la langue de la Bible latine, Tubingen, 1971, p. 124—125: ocupă al doilea loc, ca frecvență. *Iile* e întrebuițat pentru a reda articolul definit din greacă. Era întrebuițat în mod curent în conversație pe lângă substantivele determinate.

în privința postpunerii articolului, în română (*omul bun, casa bună*), A. Graur (Romania, LV, p. 475 ș.u.) a arătat că ea a fost determinată de așezarea adjectivului după nume: *iile* din construcția *homo iile bonus* a fost atașat la nume, deși, la origine, *iile* determina adjectivul.

Cf. obiecțiile lui Pușcariu, ZRPh., LVII, p. 243 ș.u. E. Gamillscheg, Zum romanischen Artikel und Possessivpronomen, Berlin, 1936 (Sitzungsb. d. preussisch. Akad. d. Wissenschaften, Phil.-hist. Kl., 1936, XXVII) explică postpunerea articolului, în română, prin ritmul frazei (intonația descendentă a românei), plecînd de la constatarea că în fraza negativă accentul e așezat, în română, la începutul frazei, spre deosebire de franceză: *nu' vreau*, fr. *je ne veux pa's* (p. 20). V. expunerea de ansamblu a lui Graur, BL, V, p. 204 ș.u., și N. Draganu, DR, IX, p. 273 ș.u. „Den postpositiven Artikel kennt die Adrialatinität nicht, nur den präpositiven, wie die ganze west-Romania” (Skok, ZRPh., LIV, p. 454).

După I. Coteanu (Despre poziția articolului în limba română, SCL, VII, 1956, p. 57 ș.u.), procliza articolului la numele feminine ar fi recentă, s'are deosebire de proeliza la masculine. Argumentele pe care le aduce nu sînt însă convingătoare. Fenomenul ar contrazice corelația dintre genuri (bazată pe opoziția dintre sexe), întrucît procliza la numele masculine trebuia să atragă în mod obligator procliza la feminine.

PRONUMELE

Qui (< *quis*) „care”, de ex.: *Johanna... qui vixit* (CIL, III, 9551; 1—2; Saloniae), *Alexandria^ gemit decepta marito qui est putita* (CIL, III, 9623; 4_5:-Saloniae), *Julianae puelle infelicissime qui vixit* (CIL, III, 8563; 1—2; Saloniae); cf. *tu ești ce tocmit-ai uricul mieu mie* (sec. al XVI-lea), *aflam o corabie ce. itecea întru Finichia* (DA, s. v., p. 244 ș.u.).

Alături de *ce*, apare *care* (< *qualis*), cu valoare interogativă; *care* începe să înlocuiască pe vechiul relativ *ce*, în special la determinarea unei ființe (Maria Iliescu, Concurența dintre pronumele relative *care* și *ce*, în Studii de gramatică, II, 1957, p. 25—35). ; .

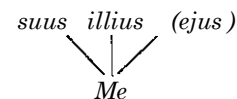
Unus. întrebuițarea lui *unus, una* ca articol nehotărît (ci, în română) mase. *un om*, fem. *o femeie*) apare numai în latina tîrzie. Dar evoluția lui *unus, una*, prin stadii intermediare, se poate observa pornindu-se de la latina arhaică. Cf., în Plaut (Pseud., 948): *ibidem una aderit mulier lepida^* (= „o femeie”), în care *unus* are valoarea articolului nehotărît de mai tîrziu: *ei dicitus unus psalmus* (Peregr. Aeth., IV, 4).

PRONUMELE POSESIV

; în gruparea numelui posesorului cu pronumele posesiv de pers/ a III-a cînd posesorul este despărțit de pronume, indiferent dacă face parte din propoziția principală sau subordinată — deci, în afară de cazurile de așezare enclitică a pronumelui posesiv: *voru-mea, frate-său* etc. — româna, urmează o cale care își are originea în latina vulgară. întrucît *suus* nu alvea corespondent în latina vorbită, potrivit tabloului următor:

<i>metis</i>	<i>Uius</i>	<i>illius</i>	<i>ejus</i>	<i>suus</i>
î	î	J	î	
<i>ego</i>	<i>tu</i>	<i>iile</i>	<i>is</i>	

Me a fost generalizat în latina vulgară ca pronume de pers. a III-a, căpătînd valoarea lui *eius* și a lui *suus*. Deci:

După Terracini (Glottol., II, p. 4, 8 ș.u.), înlocuirea pron. pers. *is, ea, id* cu pronume demonstrative e semn al schimbării a mentalității și de întărire a sentimentului persoanei.

în română, *său* e întrebuițat pentru a exprima raportul de posesie, pe cînd *lui* are toate celelalte funcții: obiectul respectiv: *treaba lui*; genit-obiectiv: *laudele lui*; posesiv accentuat: *pălăria lui*.

în textele populare, întrebuițarea lui *său* e mult mai restrînsă ca în limba scrisă: statistica arată cum uzajul lui *său* crește, în limba scrisă, începînd cu textele din secolul al XVI-lea. „Cu cît tonul este mai popular, ^ cu atît întrebuițarea lui *său* este mai rară și aceea a formei 2 a lui *el* mai deasă. ... Compară următoarele locuri din Ispirescu: *a doua zi se sculară ji porniră amindoi, mai întîi la împăratul, tatăl lui... apoi merse^ și^ la^ împăratul, tatal^ femeii lui... Fata cum îl văzu că adormi bine, luă o căpățînă de cal uscată, îi puse capul binișor pe dînsa, îi varsă urcioarele lui, ia pe ale ei și^ o pleacă la. sănătoasa*. Cf. la Negruzzi: *apartamentele nevastei lui se așternură tu covoare,, dar si îndată strămoșescul său palat luă o nouă formă'* (Al. Philippide, Gr. elem! a lb. rom., 1897, p. 238—240). Cf. în textele populare orale, notate de dialectologi: *da o dzis cătă tată-său să-l îmbrече cu haine albe și cotunii lui și pe iei* (Candrea, Gas., 34, XXXIII), și *m-am dus pe brațele lui... și l-o prins*.

noaptea în coliba lui (Papahagi, M-ții Apuseni, 62, XXII; 63, XXIII), y-o făcut chipu lui (Șandru, BL, I, 96, 3), tata lui o trimis (Id., BL, IV, 160, II)

Meyer-Liibke, Gr., III, § 73. E. Richter, Zur Syntax des rumänischen Possessivpronomens 3. Person, ZRPh., XXV, p. 424 ș.u. Său și lui prezintă, fiecare, inconveniente; său este echivoc în ce privește genul; urciorul său (al lui sau al ei?); lui este echivoc cînd, în afară de subiect, propoziția cuprinde încă un substantiv: Ion și cu tatăl lui (tatăl ar putea fi al altcuiva decît al lui Ion; în acest caz, său ar înlătura echivocul). în textele populare său e întrebuințat numai la numele de rudenie; frate-tu, soru-sa etc. în regulă generală, său — sa sînt întrebuințați atunci cînd posesorul e subiectul propoziției, iar lui atunci cînd posesorul nu e subiectul propoziției (Iordan, Gr., p. 134). Său se întrebuințează numai în locul substantivelor care arată persoane (Id., I.e., p. 135). Dar regula aceasta suferă abateri, în afară de faptul că său, sa sînt construiți cu numele nearticulate; frate-său, nevastă-sa (Tiktin, Gr. rom., II, p. 48 ș.u.; Draganu, Morf., p. 69). în limba veche său se întrebuințează cînd posesorul este subiectul propoziției: dat-au Ștefan vodă voie oștii sale să prade în trei zile cit vor putea (I. Neculce). Cînd posesorul nu este subiectul propoziției, se întrebuințează lui (ei, lor): iată un praf, pune-l în băutura lui (C. Negruzzi). Cf. Gr. lb. rom., II, p. 205.

DIMINUTIVELE

Preferința pentru diminutive este o trăsătură caracteristică a limbii vorbite. La Marcellus Empiricus, de pildă, întrebuințarea lui auricula, față de auris, variază de la 4 la 0 pînă la 44 la 3. Limbile romanice au, pentru „ureche”, o formă derivată din auricula (REW³, 797; Lofstedt, Syntactica, II, p. 52).

VERBUL

PERFECTUL

Perfectul latin exprima îndeplinirea acțiunii: dixit „a îndeplinit acțiunea de a vorbi”, deci: „a sfîrșit de a vorbi”. De la ideea de acțiune îndeplinită, s-a trecut la aceea de acțiune trecută: dixit „spuse”, cu valoarea, deci, a aoristului grec și a perfectului nostru simplu. Ideea de acțiune îndeplinită în trecut era exprimată în latină, de m.m.ca pf.: dixeram.

Româna a rămas fidelă acestui sistem; dar, ca și alte limbi romanice (v. mai sus, p. 139 ș.u.), ea a întrebuințat o formă compusă pentru a exprima preteritul (acțiunea îndeplinită în trecut): habere -l- participiul în -tus: habeo scriptus.

Originea întrebuințării acestei construcții trebuie căutată în construcțiile în care habeo indică posesiunea, de ex.: in ea provincia pecunias magnas collocaias habent (Cic. De imp. Pomp., 18), multa bona bene parta habemus (Plaut, Trin., 247). Construcția vulgară habeo factum, numai în latina tîrzie, după secolul al IV-lea, capătă valoare de perfect; ecce episcopum cum duce et civibus invitatum habes „ai invitat... pe episcop” (Gr. de Tours, sec. VI e.n., Vit. patr. III, I, p. 673, 3—4).

J. Kuryiowicz (Les temps composés du roman, Prace filologiczne, XV, p. 448—453) a arătat că originea acestei construcții trebuie căutată în forma pasivă (dativ -f. esse), obișnuită în latină: mihi factum est, al cărei echivalent exact este habeo factum, în care habere are încă sensul primitiv de „a ține, a poseda”. Cf. M. Nicolau, BL, IV, p. 24 ș.u., Kuryiowicz, BL, V, p. 195 ș.u., A. Meillet, Ling. hist. et ling. gen., II, Paris, 1937, p. 120, expunerea lui J. Vendryes, Sur l'emploi de l'auxiliaire „avoir”. Melanges... Jaq. van Ginneken, Paris, 1937, p. 85 ș.u. și Devoto., Lg. di Roma, p. 283. în graiurile din sudul Italiei, unde perfectul compus e aproape necunoscut, preteritul, la fel ca în română (sub influența greacă sau nu) are, în același timp, valoare de „preterit” și de „trecut” (H. Meier, Rom. Forsch., LIV, p. 198 ș.u.).

întrebuințarea formei compuse nu e generalizată pe în românesc, întrucît aromâna, rămînînd fidelă sistemului latin, u (perf. simplu), acolo unde dacoromâna, care a inovat/întrebuințat compusă (Capidan, Arom., p. 541—542). în dacoromână, perfect are, în genere, valoare de aorist, și exprimă deci o acțiune, ind cînd a fost făcută, pe cînd forma compusă (am venit) exprimă plinită, ajunsă la termen. Diferențele acestea de aspect, expr română^ prin două forme diferite, sînt redată, în aromână, unică. în ar.: căpitanlu di cărave strigă s-easă tuși oaminli n aoațe plătiră (Papahagi, Basme, I, p. 11—12), dacoromâna ar în pf. simplu a lui plăti prin forma compusă au plătit. Tot astfel alea cîtră acasă-V, hărios, că vru dumnidză, di agumse sîntos dacoromâna ar întrebuința formele de pf. compus* a vrut, a

Dar nu întreg teritoriul lingvistic dacoromân a inovat găsim conservat pînă în zilele noastre, în Oltenia, un stadiu mănător aceluia din aromână; în această privință Weigan toarele, în baza cercetărilor sale la fața locului: „ih der Kle im Gegensatz zum Banat, mit ganz besonderer Vorliebe, selb factum Praesens sind schwache Formen ublich” (WJb, VII, Ban^t, Weigand a observat regresiunea formelor de pf. simp compuse (op. cit., III, p. 241). Gamillscheg (Olt. Mdt., p. 10 de rîgulă generală, în nord-vestul Olteniei, întrebuințarea simplu, la verbele incoative, pe cînd verbele durative întrebuin compuse.

Stadiul acesta lingvistic nu e oglindit de textele publicate în Gra dinți, Gorj, Vilcea, Dolj, Romanai), unde perfectul simplu și compus est normele limbii comune., De asemenea, nici în textele publicate de Vircol București, 1910), cu toată afirmația editorului (op. cit., p. 16: „perfectul rîspîndit în comparație cu perfectul compus”!). Sînt însă texte populare oglesc starea de lucruri descrisă mai sus; v., de exi, N. Ploșor, Amint p. 31 ș.u. După Tiktin (Gr. rom., II, p. 30 ș.u.), perfectul simplu nu e întrel ci înlocuit cu perfectul compus (la cronicarii moldoveni). în schimb, e men neasca. La scriitorii ardeleni din sec. al XVIII-lea, perfectul simplu apar (Ling., balk., p. 105) explică întrebuințarea perfectului simplu, în aromână grecească (aoristul), în dialectele italiene din Calabria meridională, unde tat pe un substrat grecesc, se observă, într-adevăr, întrebuințarea excl simplu, acolo unde italiana ar fi întrebuințat perfectul compus (Rohlf, Sc Magna Grecia, Roma, 1933, p. 53). Stările din dacoromână nu fac nec ipoteză.

Al. Rosetti, Despre valoarea perfectului simplu, LR, an. VI, 4, 19 buintarea perfectului simplu, ca timp al narației, la scriitorii din prim XIX-lea; alternanța lui cu perfectul compus, mijloc stilistic întrebuin Oltenia, exprimă acțiunea îndeplinită de curînd. A. Georgescu, Perfectul dacoromân, în Studii de gramatică, II, 1957, p. 29—52: există două ari compus (Moldova), alta, cu perfectul simplu. Pînă la 1800 perfectul sim și în Moldova. Pentru valoarea perfectului simplu, v. și Grigore Brincu passe simple en roumain, în MO, p. 159—173.

MAI-MULT-CA-PERFECTUL CONJUNCTIVULUI

A trecut din latină în română la indicativ. Originile ace apar în texte tîrzii, de ex.: suo loco praeteritum est, quod equi Asprenate ad Caesarem venissent „... că venise călăreții la C Hisp., X, 2; Gamillscheg, Roman. Tempuslehre, p. 31 ș.u.,

GERUNZIUL

în română, ca și în latină, gerunziul e întrebuințat ca substantiv verbal: *citind cartea*, laț. *legendo librum*. Cf., la dativ: *Epidicum operam quaerendo dabo* (Plaut, Epid., 605); la acuzativ (cu *ad*): *quaedam loca eadem alia ad serendum idonea* (Varro, R.R., I, 23, 6); la ablativ: *addendo diem* (Cicero, PKiL, II, 110).

Gerunziul în locul participiului prezent (*psalmos dicentes*) în Peregr. Aeth. *Illuētiam Presbyter sanctus dixit nobis... (quod) omnes in ipso fonte baptizarenhir, sic redirent mature ad •candelas cum ciericis et monachis dicendo psalmos vel antiphonas* (Peregr. Aeth., XV, 5; Lofstedt, Peregr. Aeth., 244). Aceeași construcție în italiana și franceză, v. Etmayer, Vademecum, 57.

INFINITIVUL

întrebuințarea infinitivului în funcție de complement drept, după unele verbe, apare și în română, cu toate că în română tendința este de a înlocui infinitivul cu conjunctivul: *neavînd tinde fugi, intră într-o bute seacă* (Gaster, Chrest., I, 171, 32), *nu ai de ce fi supărat* (Creangă; Dimand, 117); cf. *știu lucră, pot vorbi* etc.

Substantivarea infinitivului lung se produce progresiv, cu începere din secolul al XVI-lea. Infinitivul e precedat, în cele mai multe cazuri, de prepozițiile *a* și *de*. Preferința pentru conjunctiv, în locul infinitivului, caracterizează limba vorbită. Înlocuirea infinitivului cu propoziții subordonate este o caracteristică „balcanică” a limbii române (v. mai jos, p. 237; F. Asan și Laura Vasiliu, Unele aspecte ale sintaxei infinitivului în limba română, în Studii de gramatică, I, 1956, p. 97-113).

Imperativul, *du-te* etc.; cf., în latină, *duc-te* (E. Lofstedt, Late latin, Oslo, 1959, p. 30—31).

Esse. Pentru exprimarea ideii posesive, *esse* a fost înlocuit în limbile romanice cu *habere*, dar nu și în română, care a rămas parțial fidelă construcției uzitate în latină: dr. *mi-e frică*; cf. Diomed: *non dicimus opus habeo... sed opus est mihi* (GL, I, 316, 33).

CONJUGAREA IMPERSONALĂ

Româna a păstrat forme latine de conjugare a verbelor impersonale: *fulgurat, ninguit, piuit* etc., pe cînd în cursul evoluției celorlalte limbi romanice s-a simțit necesitatea de a se exprima pronumele subiect înaintea verbului: fr. *il pleu*, it. *egli piove*, rtr. *ei plova*.

ADVERBUL

Originea funcției adverbiale a unor particule apare în texte vulgare, care întrebuințază compuse de felul celor ce urmează: *visa itaque turba de retro et ab ante adorantes* (Baruch, 6, 5, Itala, apud Ronsch, It. u. Vulg., 234), *accesit de retro* (Luc, 8, 44, Id., apud Ronsch, It. u. Vulg., 232), *deinius •et de foris non dicimus* (Cledonius, GL, V, 21, 22), *de post cujus morte* (CIL, VIII, 9162; 7—8: Mauretania), *nemo enim dicit „de post forum”, nemo enim •ab ante* (Sergius, GL, IV, 517, 24), *qui male loquuntur modo ita dicunt „depost, Uium ambulai”* (Pompeius, GL, V, 273, 26—27), *desubtus pedes* (Mulom. Chiron., p. 455).

Exemple numeroase la Mihăescu, Lat. prov. dun., p. 210: *ad post, a foras, de ante, de intro, de mane, de subtus, de supra, in susu*.

PARTICULELE

Ad. Construcția lui *ad* cu valoare finală apare în română: *mearși în pădure a lecCmne, eșind a vînat vădzu un herb* (C. Drăganu, DR, VI, 255, nr. 1). Construcția lui *ad* în latină, în exemple ca: *flagellis ad mortem caesus* (Hor. S. I, 1, 12), *in patinam compones ad surcellum* (Apicius, IV, II, 8), *haec aceses profert* (Mulom. Chiron., p. 379), frază redată de Ve. Chiron., următor: *quae potio etiam febricitantibus prodest*.

Cum. *Cum* instrumental apare în construcții ca: *cum lacte* (= Vegetius: *lacte conspersa*), *cum medicamento ungeto* (I. Chiron., p. 411; 487. Grevander, 104, n. 3); cf. în dr.: *tăiat cu sabie*.

De. Din toate construcțiile cu prep. *de*, pot fi expl. următoarele construcții următoare:

cauza imediată (în locul vechiului ablativ instrumental): *de* pentru care cf. *deque iuis lacrimis umida sarta* (Ov., Trist. I, 1, 1), *de Ogiliis et jejuniis cotidianis lassi* (Peregr. Aeth., XXXV, 1), *de* după un comparativ: *mai mult de trei kilometri, în pedibus* (Gram, vet., II, 19—29);

construcția cu *de*, pentru a indica materia: dr. *o caedevreme* (cf. la Verg., Georg., III, 13: *templum de marmore factum*), limba vulgară: *et ibi ostendit michi archiotepam ipsius in ipsa dicebant, marmorearn, tanti nitoris ac si de mărgărita e facta* (Peregr. Aeth., XXXV, 1).

Complementul de relație e redat prin *de* (în locul genitivului): *cur de sita virtute... desperarent* (Caes. B.G., I, 40); *de curajul său*.

În celelalte construcții, *de* este o inovație proprie românei.

Et. întrebuințarea lui *e*, în secolul al XVI-lea, pentru poziții cu subiecte diferite, ca în exemplul următor: *înăe, ceriul și pământul, e pământul erapustiiu și în deșert* (PO, C. Drăganu, p. 10), putea explica prin rolul adversativ al lui *et* (— *sed*), în fraza: *si mMus fuerit et omnes alieni ac mercenarii* (Cic. Caecin., 58).

Per. Funcțiile lat. *per* se regăsesc în rom. *pre* (*pe*), spațiul: *abii Mac per angiportum ad hortum nostrum* (C. Drăganu, Most., 1045), în română: *cineva trece pe drum*;

spațiul, în totalitatea lui: *per urbem totam hominem* (Epid., 195), *fabulantur per vias* (Id., Cist., 774), în rom.: *pe drum*; *pe Dunăre, în jos*;

timpul: *per Dionysia* (Plaut. Cure, 644), *nulla enim epistola... venerat* (Cic. Att., II, VIII, 1), în rom.: *ieri, pe*

momentul cînd se petrece acțiunea, pornindu-se de la de mai sus: *per ver* (Cato, Agr., XL, I), în rom.: *pe o noapte*

instrumentul: *per epistulam* (Plaut. Mii., 1225), în rom.: *însmhi pri mene mărturisăscu; pre cine-și dede domnezeu afară*: (Frățilă, 28). La fel în: *ita ted obtestor per senectutem tuam* (Liv. I, 18§, rom.: *mă jur pe viul dumnezeu și pe stema mea de împărăție*);

distributiv: *praeda per participes aequiter partita est* (Liv. I, 18§, rom.: *pre totliasul să se roage lui dumnezeu* (Frățilă, p. 28)).

Pornind de la funcția locală a lui *pre* și de la întrebuințarea cu explicație construcția acuzativului cu *pe* (Frățilă, p. 36 ș.u.). V. și Pușcariu, Studii de sintaxă, ZRPh., XLVIII, p. 423 ș.u.; mai jos, p. 355; M.-L. Cartoaja

linguistique, 2, 1940, p. 2-3 (anexă la BL, VIII, 1); Draganu, Morf.; Rosetti, SCL, VIII, 1957, p. 410; Al. Niculescu, SCL, X, 1959, p. 195-201; L. Onu, în Recueil, 1959, p. 187-209. *pe* la acuzativ (obiect direct): construcție paralelă în spaniolă, portugheză și italiană ele sud (cu *ad*): A. Niculescu, Mitteil, der Sudesteuropa Gesellsch, 5, 1965, p. 28. FI. Dimitrescu, SCL, 1960, p. 224, nu exclude o anumită influență a textului slav (în traduceri din sec. al XVI-lea). G. Rohlf, Autour de l'accusatif prepositionnel dans les langues romanes, RLiR, 35, 1971, p. 312-334.

Quod. Construcția lui *quod* după verba sentiendi și declarandi este populară și foarte răspândită în latina vulgară: *vides quod aliis leporem excitavi* (Petronius, CXXXI, 7); ea explică construcția românească cu *că*, de ex.: *ziceau că plecase acasă*.

Si. întrebarea indirectă se construiește, în latină, cu conjunctivul; construcția aceasta e atestată și în limba vorbită, la o epocă târzie. Construcția cu conjunctivul precedat de o particulă este cunoscută încă din epoca veche: *exspecto, siquiddicas* (Plaut, Trin., 98), *iamdudum, si des, porrexi manum* (Plaut, Pseud., 1148). Construcția aceasta cu conjunctivul precedat de *si*, ieșită învingătoare din concurența cu alte particule, este foarte răspândită în latina târzie, de ex.: *petiit a Domino, ut sibi ostenderet, si hoc verum esset* (Vitae patr., III, 43), *de ipsa autem testa, si sit optima seu vitiosa ad structuram, nemo potest iudicare* (Vitr., 2, 8, 19). Dar limba vorbită întrebunța și construcția cu indicativul/după *si*: *neque animadvertunt, si quid eorum fieri potest neene* {Id., 7, 5, 4}, *et sic singulariter interrogat episcopus vicinos ejus, qui intravit, dieens: „si bonae vitae est hic, si parentibus deferet, si ebriacus non est”* (Peregr. Aeth., XLV, 3). Ea se regăsește în română, unde o frază interogativă ca *die mihi si tu Romanus es?* (Act. Ap., Apocr., 22, 27 Vulg.) este redată, în secolul al XVI-lea, prin: *spunre-mi se Rimleanu ești* (v. mai jos, p. 521).

în secolul XVI-lea, *se* (*să*) este înlocuit, în fraze ipotetice, prin *de*, iar *de*, la rindul lui, prin *dacă*, particulă care avusese, pînă atunci, valoare temporală (M. Roques, Recherches sur les conjonctions conditionnelles *să, de, dacă* en ancien roumain, Rom. Forsch., XXIII, p. 825-839; N. Draganu, DR, III, p. 251-284; Rosetti, GS, II, p. 183).

Super. Cu sensul „peste, deasupra”, ca în latină (Lucr., V, 951: *super mridi stillantia musco*; Ennius, Ann., 386: *volat super impetus undas*), apare spre în textele românești din sec. al XVI-lea: *și-s puse Pavelu mărul spre ei; calcă cu picorul spre falca zmeului; șede spră scaunul; și întunerec era spre adânc, și duhul domnului se purta spre apă* (v. mai jos, p. 513). întrebunțarea lui *spre* pentru a exprima ideea de dominație asupra cuiva, ca, de ex., în frazele: *că spre toată avuția lui pune-l-va el; și spre nalții face-mă-va a-sta* (Frățilă, 14) își are de asemenea originile în construcții latine ca: *itaqu'e non mitra interpellandumratus nobili juveni... super armamentarium posito* (Curt., VI, 7, 21—22), *et super excelsa statuens me* (Ps. XVII, 34 Vulg.). Tot prin latină se explică funcția lui *spre*, derivată din aceea de mai sus, de ex.: *de acii se rădică Baiazit cu Turcii spre Rumâni; că năvăliră vrăjmași mulți cu* oști spre țar& Rimului* (Frățilă, 15), frază care poate fi comparată cu următoarea construcție (latina târzie): *et si illo tempore rex Philippus super regem Henricum in Nbrmaniam intraverit*, în care *super* exprimă o acțiune ce se săvârșește împotriva cuiva. *Super* cu ablativul (înlocuiește pe *de*) e întrebunțat în latina vorbită și apare deseori la Plaut, de ex.: *super his rebus nostris le loqui* (Most.; 728), *mecum rem tenes super Euclionis filia* (Aul., 682—683); această funcție o îndeplinește *super* și în română, dar în compunere cu *de*: *și despre alți domnedzei să nu nici pomeniți; și-l întrebă despre fapte* (Frățilă, p. 66).

Super exprimă relații de spațiu într-o frază ca aceasta: *ossa super recumbam antro semesa cruento* (Virg. Aen., VIII, 297); în română se întrebunțază, în astfel de cazuri, un compus cu *super* (*prespre*) sau prep. *peste*: *ce să te-ară lovi cineva peste fața obrazului; ce au intrat peste semne și peste hotare; și văzuu un nuoru de focu pre(s)pre otu pământul; în zilele acestuia fufoamete mare prespre toată lumea* (Frățilă, 50). De asemenea, relații de timp: *de Jmuis nequitia sanguinariisque sententiis in commune omnes super cenam loquebantur* (Plin. Ep., IV, XXII, 6), în rom.: *prespre toate zilele era cu voi în beserecă; peste zi* (Frățilă, 51).

Super, urmat de cuvîntul repetat, pentru a exprima îngrămădirea, acumularea: *una aderit mulier lepida, tibi savia super savia quae del* (Plaut, Pseud., 948), în rom.: *răutate peste răutate; cetate peste cetate; biruri peste biruri* (Frățilă, 53).

Dimand, p. 226 ș.u.

NEGAȚIA

Fraza negativă, cu indicarea unei singure excepții, este construită cu ajutorul lui *numai*: *aș veni, numai să nu-mi ceri nimic*. Originile acestei construcții apar în fraze ca: *nos... qui nihil magis, quam justum Dei iudicium praedicamus* (Hieronim, XXX, 684, B).

DETERMINAREA

Fraza cu subiectul nedeterminat se construiește ca și în latină: *ai carte, ai parte* (2 sg.), lat. *si vis pacem, para bellum, zic = dicunt* (3 pl.).

SUBORDONAREA

în fraza subordonată, după verbele „a cere, a ști, a vedea” etc., se întrebunțază, în latina vulgară, indicativul, în locul subjonctivului din latină clasică; cf. Diomed: *imperitia lapsi cum dicunt nescio qui fads, nescio qui fecisti. Eruditus enim dicetur nescio quid facias, nescio quid feceris* (GL, 395, 16). Construcția aceasta e întrebunțată în limbile romanice: *nu ști cine vine* etc.

ORDINEA CUVINTELOR

în fraza latină, flexiunile exprimă raportul obiectiv dintre diversele elemente ale frazei, pe cînd raportul subiectiv este exprimat de ordinea cuvintelor. *Navis longa* este „o corabie din speța celor lungi”, pe cînd *longa navis* este „o corabie lungă”. în limbile moderne, de asemenea, ordinea cuvintelor are o valoare subiectivă, dar, spre deosebire de limbile clasice, aici ordinea

cuvintelor exprimă și raporturile sintactice, exprimate în limbile clasice de flexiuni. De aceea> ordinea cuvintelor, în limbile moderne, tinde să fie fixă, pe când în latină, ca și în indo-europeană, ea era liberă. Am văzut mai sus (p. 156) care au fost urmările, pentru limba latină, ale trecerii de la ordinea liberă a cuvintelor, la ordinea fixă. Dispariția flexiunilor cazuale, în latină, a adus după sine o profundă modificare în valoarea atribuită ordinii cuvintelor și a pregătit stadiul modern, înfățișat de limbile romanice.

Libertatea de a așeza cuvintele în diverse ordini e ilustrată de exemplele care urmează: numai ultimul exemplu din fraza latină de mai jos corespunde ordinii fixe din engl. *the girl loves her mother*, „fata își iubește mama”, care poate să fie redată în latină în șase feluri: *matrem puella amat*; *matrem amat puella*; *amat puella matrem*) *amat matrem puella*; *puella* •*matrem amat*) *puella amat matrem* (A. A. Hill, Introduction to Linguistic Structures, New York [1958], p. 475-476).

Într-o frază ca *filius pattern*, *amat*, verbul ocupă ultimul loc. în Caesar, de exemplu, verbul este așezat la sfârșitul frazei în 84% din cazuri, în fraza principală, și în 93% din cazuri, în fraza subordonată. Diferența de proporție dintre principală și subordonată se explică prin faptul că în subordonată ideea este exprimată în raport cu ideea din principală. De aceea se zice că propoziția principală afirmă (exprimă o judecată), pe când subordonata nu afirmă. Tendința verbului de a părăsi locul de la finală, realizată în limbile romanice (cf. fr. *le fils aime le pere*), apare încă în latina târzie: în *Peregrinatio Aetheriæ*, proporția întrebuițării verbului la sfârșitul frazei este de 25%, în primul caz, și de 37%, în al doilea.

W. Kroll, Die wissenschaftliche Syntax im lateinischen Unterricht, Berlin, 1925, p. 88 ș.u.

Așezarea verbului la începutul frazei principale sau secundare, într-un scop afectiv, este o veche construcție, care apare atît în latina arhaică, cît și mai târziu: *fit in eos impetus*; *educuntur et ab illis gladii et a nostris* (Cic. Cat., III, 2), *dum titulos perlegimus, complosit Trimalchio manus* (Petronius, 34, 7), *emerge laetus... sumo sarcinulam* (Apuleius, Met., I, 17).

Tot prin afectivitate se explică așezarea la începutul frazei a obiectului: *konce loucom nequis violatod* „această pădure sacră, nimeni să nu o profaneze” («CIL, XI, 4766: Spoleto). Ordinea aceasta, cu complementul în capul frazei, este cea obișnuită în latina arhaică; dar latina clasică preferă să așeze subiectul în capul frazei: *Petrus Paulum ferit*. Ordinea schimbată, cu verbul așezat înaintea complementului, din limbile romanice: *Petrus ferit Paulum*, mu s-a generalizat pretutindeni în același timp. într-adevăr, vechea franceză, păstrînd încă distincția dintre forma cazului subiect și forma cazului obiect., poate întrebuița ordinea arhaică a cuvintelor: *Pol fier Pierres*.

Ordinea subiect-verb-complement apare și ea, începînd cu cele mai vechi texte și pînă la textele cele mai tîrzii. De la această ordine se îndepărtează fraza manierată a scriitorilor sau fraza cu elementele așezate în altă ordine, din nevoi afective.

Iată cîteva exemple din prima categorie: *Mânios med fhefhaked Numasioi* (CIL, I, 3; XIV, 4123: cea 600 î.e.n.: Praeneste; cf. *Maniusm-a făcut pentru Numasius, M. ni a fait pour N., M. mi fece per N.* etc), *videtur tempus esse ut eamus ad forum* (Plaut, Mil., I, 72), *et ecce Simon introibat portam quaerens eos, quod tarde facerent: et videi turbam magnam venieniem et illos legatos catenis* (Act. Ap. Apocr., p. 65, 15 — Act. Petr. cum Simone, 17), *haec est autem vallis ingens et planissima, in qua filli Israhel commorati sunt his diebus, quod sanctus Moyses ascendit in montem Domini et fuit ibi quadraginta diebus et quadraginta noctibus* (Peregr. Aeth., II, 2).

Exemple de frază manierată: *In nova feri animus mutatas dicere formas corpora* (Ov., Met., I, 1—2).

Pentru a explica ordinea schimbată, din limbile romanice, trebuie deci să pornim de la texte care sînt cît mai aproape de limba vorbită și în -care, după cum am văzut, regăsim, la epoci diferite, același procedeu de așezare a cuvintelor în frază; de asemenea, trebuie să ținem seamă de modificarea profundă cauzată de dispariția flexiunilor cazuale și de întrebuițarea mai expresivă a prepozițiilor: ordinii libere i s-a substituit atunci ordinea fixă; ordinea cuvintelor nu și-a putut păstra libertatea decît prin întrebuițarea unor elemente accesorii, care au venit să înlocuiască flexiunile și să lămurească rolul fiecărui element în frază. în această direcție, dacoromâna a mers mai departe decît celelalte limbi romanice, prin rolul dat prep. *pre*, care a făcut posibile inversiuni față de ordinea normală (*tatăl iubește pe copil*), ca, de ex.: *pe copil îl iubește tatăl, iubește tatăl pe copil* (v. mai sus, p. 168).

Vossler (Vulg. Lat., p. 185) socotește că în limba română domnește o mare libertate în așezarea cuvintelor în frază, Paul A. Gaeng, An Inquiry into Local Variations in Vulgar Latin, Chapel Hill, 1968 (concluziile, p. 275 ș.u.).

PRIVIRE DE ANSAMBLU ASUPRA INOVAȚIILOR ÎN FONETICĂ ȘI ÎN GRAMATICĂ REALIZATE PÎNĂ ÎN SECOLUL AL IV-lea al E.N.

Materialul care a fost prezentat în paginile precedente > extras din in-
scripții și din alte monumente de limbă, ne permite să urmărim progresul
unor inovații în limba latină în curs de a deveni romanica orientală. Noul,
atestat în texte, coexistă un timp cu vechiul, pe care îl înlocuiește treptat,,
urmînd ca după o scurgere de vreme să se modifice, la rîndul său!

A. Inovații realizate în limba latină vorbită în Imperiul Roman, pînă la
era noastră:

i neaccentuat alternează cu *e*: *segnare* (cf. *a însemna*);
i neaccentuat asimilat la *u* în *cucuta* < *cicuta* (dr. *cucută*);
sincoparea vocalelor neaccentuate: *anglus* (dr. *unghi*), *caldus* (dr. *cald*)
domnus (dr. *domn*);
o e confundat cu *u*: *frunte* (dr. *frunte*);
v grecesc redat prin *u*: *martur* < *martyr* (dr. *martor*);
diftongul *ae* pronunțat *e*: *edus* < *haedus* (dr. *ied*);
prin mutarea accentului, *ie* > *e*: *paretem* (< *parietem*; dr. *perete*);
trecerea lui *au* la *a*: *asculta* (< *auscultare*; dr. ~);
grupul *net* redus la *nt*: *santus* (< *sanctus*, v. dr. *sînt*);
grupul *cs* trecut la *s*: *visit* < *vixit* (v. dr. *vîse*);
grupul *ns* redus la *s*: *meses* < *menses* pl. (ar. *mes* „lună”);
căderea consoanelor finale *-m* și *-s*;
nominativul pl. în *-as* la substantivele de deci. I, atestat la Plaut;
comparația adjectivelor cu *magis*: *magis venerabile* (dr. *mai frumos*);
ad + acuzativul pentru a exprima dativul: *quia haec dicit Dominus*
ad me (= mie).

B. Inovații realizate în cursul secolelor I—III ale e.n.:

l > *e*: *maester* < *magister* (dr. *măiestru*);
e > *a*, prin asimilare: *passar* < *passre* (dr. *pasăre*);
i accentuat asimilat de *u* următor: *peduclum* < *pediculus* (dr. *păduche*);
i > *a*, prin asimilare: *salvaticus* < *silvaticus* (dr. *sălbatec*);
o > *e*: *retundus* < *rotundus* (v. dr. *rătund*);
u în hiat (*w*) dispărut: *febraris* < *februaris* (dr. *făurar*), *quetus* < *quietus*
(dr. *încet*), *quator* < *quattuor* (dr. *patru*);
disparația lui *-v-*: *aunculo* < *avunculus* (dr. *unchi*);
trecerea lui *t*; la 6: *albeus* < *ato^s* (dr. *a/Wtf*), *verbex* < (dr. *forfoc*);
g (*+e, i*) dispărut: *maester* < *magister* (dr. *măiestru*);
I urmat de *i* sau *i* în hiat a dispărut: *fius* < *liZms* (dr. ~);
i urmat de *i* în hiat a fost asibilat: *zebus* < *diebus* (dr. *zi*);
* *-f-* * + vocală este asibilat: *Vincentzus*, *Vonifatzio* < *Vincentius*, *Boni-*
fatio, *tersiu* < *tertium* (dr. *(an)țărt*);
grupul *tl* a trecut la *cZ*: *veclus* < *vetulus* (dr. *î^cAi*);

eliminarea lui *w* din &*: *cocms* < *coquens* (dr. *a co^ce*);
reducerea lui *pt* la *Setembre* < *Septembris* (deci *baptizare* > dr. *boteza*);
disparația consoanelor finale *-r*, *-s* și 4: *frate* < *fraier* (**ăx**. *frate*), *aunclo* <
avunculus (dr. *unchi*), *postii* < *posuit* (dr. *^mse*);
i consoană devine semioclusivă: *zuanuario* < *ianuarius* (deci *jacere* >
dr. *zăcea*);
trecerea substantivelor neutre la masculin: *corpus*, *fatus* etc.;
la declinarea a II-a, trecerea, prin analogie, a terminației în *-er*, la *-us*:
aprus < *aper* etc.;
la declinarea a III-a, nominativul singular refăcut după cazurile oblice:
lacte î.l. de *lac* (dr. *lapte*);
nume de rudenie, în *-a*, cu flexiunea numelor în *-n*: *mamani* (dr. *mîni* (*-ta*),
iatane (v. dr. *tătîne*);
adjectivele în *-is* trec în categoria celor în *-us*: *acrus* < *acris* (ar. *acru*);
forme analogice de perfect al indicativului: *posit* (dr. *puse*), *posemnt*
(dr. *puseră*);
adverbe compuse cu prepoziții: *inante* (dr. *înainte*; *ainte* < *abante*);
ablativul cu prep. *de* î.l. genitivului: *et sacrificarent de animations*;
dativul adnominal, î.l. genitivului: *acra Castorino* (dr. sec. XVII: *ficior*
Mircii vodă).

Mihăescu, Lat. prov. dun., p. 299 ș.u.

VOCABULARUL

Intenția noastră nu este de a înfățișa aici întreg vocabularul de origine
latină allimbii române; fondul acesta de cuvinte stă astăzi la îndemîna
cercetătorului, în dicționare speciale (Candrea-Densusianu, DE; Pușcariu,
EW), iar dicționarul etimologic al lui W. Meyer-Liibke (REW, ed. a 3-a
1935) înfățișează întreg vocabularul comun al limbilor romanice. Cercetă-
rile de amănunt nu lipsesc nici ele (H. Dumke, Die Terminologie des Acker-
h&ues im Dakorumänischen, WJb, XIX-XX, p. 65 ș.u.; W. Domaschke, Der
lateinische Wortschatz des Rumänischen, Id., XXI—XXV, p. 65 ș.u.; cf. ș.
€. Diculescu, Die Gepiden, Halle, 1922, p. 196 ș.u.; Al. Bocănețu, Termino-
logia agrară în limba română, Codrul Cosminului, II—III, p. 119 ș.u.; S. Pop
Cîteva capitole din terminologia calului, DR, V, p. 51 ș.u.; Șt. Pasca, Ter-
minologia calului: părțile corpului, DR, V, p. 272 ș.u. Pentru terminologia
creștină, v. Pușcariu, DR, VIII, p. 333 ș.u. Arme: Draganu, Rom. s. IX—
XIV, p. 85 ș.u.; cf. expunerea generală a lui Pușcariu, Transylv., p. 9 ș.u.)
astfel încît cercetătorul poate fi informat repede și cu precizie despre cuvîn-
tele din acest fond.

H. Schmeck (Aufgaben u. Methoden der modernen vulgärlateinischen Forschung, Hei-
delberg, 1955, p. 23-34) arată că două treimi din vocabularul limbii latine cuprinde cuvinte
atestate în limbile romanice, pe cînd cîteva cuvinte un apar în limba scrisă (de ex. **amurculo*
it. *moYchia*), iar o altă categorie, foarte mică, poate fi cuprinsă în formula „curiozități”: cu-
vinte care figurează în limba scrisă, dar nu și în limbile romanice (*chiramaxium* „Handwagen
etc.). Expunere, în TILR, II, p. 110 ș.u.: cuvinte pan-romanice; cuvinte pan-romanice c
un sens diferit în română; cuvinte păstrate numai în română; cuvinte pan-romanice absent
4 în română; clasificarea semantică a lexicului latinei dunărene.

Statistica aproximativă a cuvintelor latine păstrate în limbile romanice (cea 6700) nu e hotărâtoare, ci criteriul „circulației” cuvintelor (B. P. Hasdeu), adică al frecvenței și distribuției cuvintelor.

AL Rosetti, B. P. Hasdeu și studiul limbii române, *Analele Acad. R.P.R.*, XIII, 1963, p. 239—243 și *J. Sabrsula. Casopis pro mod.*, 9, 1966, p. 23—29.

Fondul latin al limbii române alcătuiește elementul de bază ai vocabularului limbii. Astfel, din 1 000—1 500 de cuvinte, alcătuind fondul lexical de bază al limbii române, alese după criteriul folosirii cuvântului de întreaga populație și **ad** importanței cuvântului, 60% sînt de origine latină și 20% de origine slavă.

Fondul principal lexical al limbii române e înfățișat de Al. Graur, încercare asupra fondului principal lexical al limbii române, București, 1954, p. 48 ș.u. V. recenzia lui I. Fischer, în *SCL*, IX, 1958, p. 127 ș.u. Componenta vocabularului latin, pe origini, e expusă în *Istoria limbii române*, Ed. Academiei R.S.R., București, 1965, I, p. 28—63. Asupra vocabularului de bază al unei limbi, v. expunerea lui A. Dall'Igna Rodriguez, *Eine neue Datierung dfer vergleichenden Sprachwissenschaft*, Kratylos, II, 1957, p. 1—14 (cuvintele așa-zise „neutre” dintr-o limbă, care rămîn neschimbate, fac parte din categoriile următoare: pronume, numeral, nume ale părților corpului uman, elemente ale naturii, ocupații primare ale omului: „a umbla”, „a se așeza”, „a dormi”, „a mânca”, „a auzi” etc. Acest vocabular durează cea 1 000 de ani). Claudia Tudose, *Le lexique de base au X V P siecle*, R R L, 5, 1965, p. 479—497; Vocabularul fundamental al limbii române vechi, în voi. Sistemele limbii (redactori responsabili: I. Coteanu și Lucia Wald), 1970, p. 119-165.

O cercetare statistică a vocabularului poeziilor lui M. Eminescu, cuprinzând în total 3 607 cuvinte, arată că elementele latine alcătuiesc 48,68% din totalul de cuvinte, cu o frecvență de 83%, pe cînd cuvintele slave, în număr de 16,81%, au o frecvență de numai 6,93%.

D. Macrea, Contribuție la studiul fondului principal de cuvinte al limbii române, *SCL*, V, 1954, p. 12-13.

Cercetările statistice sînt de fapt singurele care oferă cercetătorului un fundament sigur. Procentajul elementelor de vocabular variază odată cu natura textului. Trebuie ținut seamă de frecvența și de rangul cuvântului, care sînt invers proporționale: cu cit rangul e mai mic, cu atît frecvența e mai mare, și viceversa. Produsul dintre frecvență și rang este constant.

Pierre Guiraud, *Les caracteres statistiques du vocabulaire*, Paris, 1954.

M. Bartoli a arătat că repartiția termenilor de origine latină din vocabularul limbilor romanice se explică prin configurația geografică a României și prin relațiile de natură economică și politică dintre provinciile romanizate, cuvintele fiind repartizate în „arii” izolate, laterale, mari sau mici» Astfel, ariile izolate (Sardinia, domeniul ladin, Portugalia, ins. Veglia) păstrează arhaisme, pe cînd celelalte regiuni inovează. Ariile laterale sînt de asemenea mai conservative, și aceasta explică de ce româna posedă unii termeni de origine latină ce lipsesc din celelalte limbi romanice.

Aplicînd principiile geografiei lingvistice, imaginat de J. Gillieron (1854—1926), Bartoli a stabilit care au fost, în trecut, centre^ romanice de iradiație de unde au pornit inovații de vocabular. Un astfel de centru se găsea în Italia, și inovațiile pornite de aici au pătruns în Dacia atîta timp cît contactul dintre provincii nu a fost întrerupt.

Caracterul conservativ al vocabularului românesc de origine latini se explică deci prin criteriul ariei laterale, care a primit pînă la un moment dat inovațiile venite din Italia și nu a mai participat la inovații după ruperea contactului dintre cele două lumi romanice (v. mai sus, p. 81 ș.u.).

M. Bartoli, *Introd.*; Id., *La spiccata individualita della lingua rumena*, *Studi rumeni*, I-II, p. 20 ș.u.

Independent de celelalte limbi romanice, româna are o serie de elemente latine de vocabular specifice, ca: *chiar*, *femeie*, *leagăn*, *lingură*, *merge*, *mîine*, *ficior*, iar în locul unor cuvinte de origine latină folosește elemente din fondul autohton, împrumuturi slave sau de altă origine, ca: *cocoș*, *croitor*, *iubi*, *război* (cf. Al. Niculescu, *SCL*, VIII, 1957, p. 121), *sosi*, *stejar*, *strugure*, *trăi*, *țap*, *zidar* (Rohlf, *Lex. Differ.*, p. 86—87; Al. Niculescu, loc. cit., p. 117).

Diferențierea vocabularului, de origine cultural-socială, e exemplificată de întrebuințarea verbelor *edere* și *manducare* în textul biblic: E. Lofstedt, *Late Latin*, Oslo, 1959, p. 40-41.

Unele substantive au căpătat, la plural, un înțeles special, diferit de al numelui la singular: *friguri* < *frigora*, ca și *irae*, *furores*, *odia* etc. Româna ca și celelalte limbi romanice, a păstrat o serie de nume întrebuințate în latină numai la plural (pluralia tantum): *foarfeci*, *iță* < *Licia*, *ușă* < *ustia* (pl.)

Vom enumera mai jos termenii de origine latină păstrați numai în română (cf. observațiile lui Pușcariu, DR, IV, p. 1318 ș.u.), precum și pe ce care au, în română, un sens deosebit de al termenilor respectivi din celelalte limbi romanice.

în Romania Occidentală, există 203 de cuvinte latinești, care lipsesc în română, printre care și cuvinte din limbajul curent. în Orient s-au conservat termeni vulgari, *cs. pater*, *tata*, *pes*, *peciolus* (I. Fischer, *Panromansaufroumain* R R L, IX, 1964, p. 595—602). Termenii de origine latină din albaneză sînt enumerați de E. Șabej, *Albanische Beiträge zur Kentniss des lateinische Wortschatzes*, *Bulletin deirAtlanteling.-mediterraneo*, 13—15, 1971—1972; Firenze, 1975, p. 365—372.

Cuvinte latine păstrate în română și în albaneză: H. Mihăescu, *Les elementslatini de lâ langue albanaise*, R E S E E, IV, 1966, p. 5—33: 545 de cuvinte latine în albaneză.

TERMENI PĂSTRAȚI NUMAI ÎN LIMBA ROMÂNĂ

- în această enumerare nu au intrat termenii care figurează în română sub formă de derivate, pe cînd celelalte limbi romanice au păstrat forma lor originară, sau viceversa.

în enumerarea noastră nu au intrat:

termenii înșirați în parte de Pușcariu (*Et. de ling. roum.*, 35—36 n.), care se regăsesc în vreo altă limbă romanică, cum ar fi, de exemplu, *aonco* (cors., dr. *adine*, REW², 210) **alvina* > *albina* „apiario” în reto-romană (C. Tagliavini, *Omagiu lui R. Ortiz*, București, 1929, p. 175 ș.u.: *IJb.*, XXVI, 1943, p. 237; G. Bonfante, *Lg.*, 10, 1942, p. 288), *a* (REW², 620), *basilica* (REW², 972), *blandus* (REW², 1151), *corn* (REW², 2240), **experlav* calabr. merid. *sprullavari* „allungare (un brodo) con molta acqua”, calabr. septentr. *spdavare* „risciacquare una caldaia”; cf. sic. *spirlavatu* „dilavato, di terreno in cui l'acqua abportato via il fiore della terra”, Alessio, p. 44). **extrainus*: REW², 3098 exclude explica prin latină a dr. *străin*, dar calabr. septentr. *strainu* „senza padrone”, sic. *straniu* „straniero, forestiere”, *iri strainiu* „andare fuori del proprio paese”, confirmă etimonul la al cuvîntului; Alessio, p. 46, indică pe *extraiuum*, *extraveum* ca prototip latin, dar în fe acesta, formele de mai sus ar rămîne neexplicate; *forfigare* (sard. REW², 3437), *incipi* (sprsl. *entscheiver*, Jaberg. RLiR, I, 120), *nemica* (Rohlf, *Lex. Differ.*, 24 și h. 10) apar în reto-romană, și în vechea venețiană (REW², 5885), *nutricare* (it., ^vov.), *quod* (it. Rohl ASNS, CLXXIII, p. 144), *rupe*, *rupa* (it.; ar. (*arup*, ~*uri*), *sări* (rtr. *saglir*, *siglir*, Rohl *Lex. Differ.*, 35—36 și h. 19), *simcea* (it. merid.), *subliniare* (calabr.), *subrupare* (EW, 17 dr. *surpn* (*surup*, arh.; ar. *surpâri*; megl. *sărup*), abruzzez ant. *surrupare* „dirupare”, cala

sdirrupari „dirupare”, sicii, **sdirupari** „dirupare, abbattere, demolire, diroccare, far cascare, rovinare” (Alessio, p. 48). **venetus** (calabr.), **vitreg** < **vitricus** se regăsește în calabreză (Taglia[^] vini, Melanges... Mario Roques, III, 255—264) etc.

Formații românești:

anota (dial.) vb. „nager” (**ad-notare**; DE, 1263) < **nuta**.

apar s.m. (arh.) „portenr d'eau” (**aquarius** „același sens”) este o formație românească — cf. DA — cu ajutorul suf. **-ar**, care formează nume de meserie (Graur, N. d'ag. et adj., p. 90-91).

beștea (dial.) s.f. „bubuliță dureroasă ce se face pe limbă” (***vessicella** < **vesica**; Densu-sianu, Gr. din Ț. Hațegului, p. 53; REW³, 9277 a); din **beșică**, **beșicea**.

deprinde vb. „accouturner, habituer”: **deprekendere** „saisir, empoigner, se tenir fortement a”, CGL, II, 309, 17), valenc. **dependre** „lernen” (REW³, 2574).

despune (arh.) vb. „dominer, regner, gouverner”: **disponere** „disposer, etablir, instituer” (CGL, II, 335, 26), v. fr. **despondre**, prov. **desponre** (REW³, 2682).

Florar s.m. „mai, avril, juin” (**floralis** „fleur”, CGL, II, 227, 25; **menſe Florali**; **Floralia** cădeau la 24 aprilie). **Florii** s.f. „dimanche des Rameaux” (***Florilia**; **Floralia** „Flora ludos habet in urbe Roma; tempus florum”, CGL, V, 201, 22; IV, 343, 42). Fonetismul așteptat ar fi fost **u**, nu **o**; termenii sint, prin urmare, de formație românească.

hiviri (ar. **hivrescu**), vb. „a fi prins de friguri” (**Jebrescere** „prendre la fièvre”, REW³, 3229) < **hiavră** „friguri”.

indemna (ci. în de mină, DE, 1120).

în foia vb. „rendre ample, bouffant” (***infolliare**, DE, 619) < **foaie**.

înota vb. „nager; naviguer” (**innotare**, DE, 1262) < **nuta**.

mulsură s.f. „action de trăire” (**mulſura** „același sens”) < **mulge**.

prădăciune s.f. „pillage” (**praedationem**) < **prăda** (Graur, BL, V, p. 110).

ramură s.f. „branche” (**ramulus**), sg. refăcut din pl. **ramuri** (Byck-Graur, BL, I, p. 29; Graur, BL, V, p. 74).

rămuros adj. „branchu, rameux” (**ramulosus**) < **ramură**.

sunet s.n. „son, ton, timbre, retentissement”, explicat prin **sonitus** „bruit, son”, poate fi o formație românească, din **sună** (cf. **umblet**).

Cuvinte de origine nelatină:

adia vb. „toucher legerement, caresser; souffler legerement (en parlant du veni)”: **adulare** „flatter” (CGL, II, 8, 40; 10, 14; 352, 7); ar. **adil'a** „a adia, a răsufla” și dr. **adua** (Munții Apuseni) ar presupune un ***aduliare** (DA), dar **u > i** constituie o dificultate peste care nu se poate trece și ***adiliare** (DE, 817) impune trecerea lui **d** la **z**. (***ad-anheliare**, Giuglea, Lg. et. litt., II, p. 41, nu poate fi reținut, și de asemenea nici ***adoliare**, v. Sala, SCL, VII, p. 312).

aret s.m. „garde militaire; avant-poste, defense”, și în expresia **în aretu vîntului** „obvtam vento” (DA) nu reprezintă pe **halitus**, de ex. **septentrionalis** „souffle du nord”; cf. **halitus** „aura ventus, flatus; aura venti vel tepor caloris” (CGL, V, 345, II; IV, 348, 24) ci, după cum a arătat Draganu (DR, VI, p. 51 ș.u.), acest termen trebuie explicat prin slavă: ***reti** „Rettung, Hilfe” (cf. v. bg. **retovati**), în construcții ca: **a -f-ret**.

chelbe s.f. „teigne” (**calvia** < **calvus** „chauve”; Pușcariu, DR, IV, p. 720; REW³, 1530) < **chelbaș**, „riios” (< tc. ot., Șăineanu, Infl. orient., II, 1, p. 105; Graur, BL, VII, p. 127ș.u.).

copleși vb. „couvrir entierement, inonder, etouffer, accabler” nu poate reproduce pe ***compixire** „prendre tout autour, entourer, embrasser” (CGL, II, 403, 18), pentru că fonetismul așteptat ar fi fost cu **u**, nu cu **o**.

crăblă (mezl. **crăblă**) nu trebuie explicat prin **corbula** (REW³, 2226), ci prin bg. **krăbla**.

cutropi vb. „entourer completent, cerner, envahir”, explicat prin ***contorpire** (**contorpere** „etre tout engourdi”, DE, 469) ar putea fi de altă origine (Pușcariu, DR, VIII, p. 292).

lepăda vb. „rejeter, oter; avorter, faire une fausse couche” nu poate fi explicat prin ***liquidare** (Herzog, DR, I, p. 220 ș.u., V, p. 483 ș.u.), pentru că trecerea lui **k**-la **p** nu este justificată (ne-am aștepta la **c < k**). Considerațiile lui Herzog (l.c.) nu rezolvă această dificultate. Candrea (GS, VII, 288—289) propune explicația prin lat. **lapidare**, trecind peste dificultatea fonetică (**a** redat prin **e** și **ea**) „a omori cu pietre pe cineva, a da cu pietre în cineva”. Draganu, DR, VI, p. 295—299, VII, p. 138, reconstruiește un ***lepidare** (cu care Pușcariu, DR, X, p. 295—296 e de acord), dar care nu corespunde, ca sens, termenului românesc.

mîrced adj. „fletri, fane” nu poate fi explicat prin **marcidus** „languidus, ariditatis proximus” (CGL, IV, 536, 22; 113, 40), din cauza lui **î** (ne-am fi așteptat la conservarea lui **a**). Explicarea prin influența analogică a lui **mîrcezi** (vb., DE, 1139; Graur, BL, V, p. *105) sau prin contaminarea cu **rinced** (REW³ 5346) nu satisface.

păstra vb. „garder, conserver, reserver”, dacă ar reproduce pe ***parsitare** (REW³, 6255; < **parco?**) ar trebui să aibă un alt aspect fonetic: ***pârseta**.

pînză (ar. **pînză**, mezl. **ponză**) s.f. „toile, voile de navire, linc”
***pandia** (< **pandere**, REW³, 6190; DR, X, p. 387).

prunc s.m. „petit enfant, nourrisson” a fost explicat prin **pronus** „susianu, GS, III, p. 236) sau prin ***pueruncus**, refăcut din ***puerunc** p. 602—603; Draganu, DR, VI, p. 260), formă reconstituită, ce nu a fost explicată prin limba greacă, dată de Giuglea (DR, X, p. 438—441) e, cătoare.

scîrk'esku (ar.), „iau pinza de pe război după ce a fost isprăvită de de țesut; isprăvesc, sfîrșesc, termin”, a fost explicat de Capidan, DR, p. 76 ș.u.),
peve; **cârpo**: „detirer de la laine; diviser, partager; arracher, detach

sfîrnar s.m. „negustor”; explicația prin **fenarius** „usurier, b” < BEW³, 3[^]41 b; ***fenorarius**, Giuglea, DR, IV, 1553) prezintă dificultăți peste care nu se poate trece (cf. Graur, BL, III, p. 971; XVI, p. 144).

spuriu s.m. „enfant illégitime, batard”, termen popular, atestat II, h. 211.), a fost apropiat de **spurius**, „batard, illegitime, naturel” 612 ș.u.

Unele evoluții semantice sint atestate încă din latină, în inscripții <di> inscripțiile din provinciile dunărene ale Imperiului Roman, înfățișate în „dun.”, p. 236 ș.u.).

acumtinari (ar.) vb. „a se apropia, a se lipi de cineva, a se liniști, a se abține” (Mihăileanu), „contenesc, adăptare” (Basme): ***cunctinare** (**contineo** „toucher à, se tenir, s'arreta”)
adăpost s.n. „abri”: **ad-depositum** (Tiktin; REW³, 1362, n. 2).
V, p. 94; Pușcariu, DR, IV, 1362, n. 2).

afreață (ar.) s.f. „sorte de pain” („auf Kohlenfeuer gebackenes Brot”, Papahagi, WJb, XII, p. 101): **africia** „sorte de pain” (271; Graur, BL, V, p. 87).

ager adj. „vif, alerte, sagace”: **agilis** „velocissimus, prompt; vehement, impetueux, ardent” (CGL, II, 264, 1).

agest s.n., dialectal, „terre mâlee de pierres et de terre”
rie par l'eau et entravee dans sa marche; terrassement”
gestus (DE, 21) „fortification, rempart”, **aggero** „a adăptare”
airionceler”.

ajutor (ar. **agutor**, mezl. **jutor**) s.n. „aide, secours”
„secours” (GGL, II, 258, 24; 502, 32 etc.).

amindari (ar.) vb. „a câștiga, a dobîndi”: **augere** „accroître” (REW³, 783; **amintari**, cu **t** î.l. de **d**: v. corect) DR, VII, 477, n. și Capidan, Arom., p. 313).

apare s.f. (arh.) „vase dans lequel on conserve de la viande”, fiind atestat numai la Dosoftei, e suspect de a fi savant, pot fi apă” (REW³, 572 a; după Graur, BL, V, p. 88, 1).

apuca (ar. **apucări**) vb. „saisir, s'emparer de; prendre”
per”: **aucupare** „chasser les oiseaux, les prendre dans la forêt” 776; dubios; v. Graur, BL, V, p. 89, cf. Meyer-Lubke, Spitzer, op. cit., p. 651, n.; Pușcariu, ibid., p. 131).

arunca vb. „jeter”: **averruncare** „avertere, alienare, expulsi” (CGL, V, 169, 4; 562, 13; REW³, 2908: **eruncare**; **arunca** de I. I. Russu, DR, XI, p. 227, are un alt sens, atît în limba română, cât și în limba romanică).

astîmpăra vb. „calmer, apaiser, moderer”: ***extemperare** manice, reprezentanți ai lui **temperare**, REW³, 8627).

astruca vb. „couvrir, enterrer”: ***astruicare** (diplomatice) „firmare” (Meyer-Lubke, REW³, 748 ZRPb, XXVI, 1).

asuda (ar. *asudări*, megl. *sud*) vb. „suer, transpirer”: *adsudare* „a asuda” (Mihăescu, Lat. prov. dun., p. 187), *exsudare* „suer, transpirer” (CGL, II, 303, 32; în celelalte limbi romanice, reprezentanți ai lui *sudare*, REW³, 8421).

așipi vb. „s'assoupir”: **%ttepire* (< *adtepere* „languir, etre languissant”; *tepeo* „s'abandonner ăla mollesse”, CGL, II, 477, 23; formație onomatopeică[^] după Spitzer, DR, III, 646—649).

aua (ar.) adv. „ici”: *ad-hac* (DE, 115).

auace (trans.; ar. *aoate*, Capidan, Arom., p. 500) adv. „ici”: **ad-kacce* (DE, 116; *Hllace*, REW³, 4265).

băiat s.m. „enfant mâle, garçon, fils”; cf. *băia* „nourrir, allaiter un enfant; accoucher de, mettre au monde, donner la vie ou le jour ă” (prin Transilvania, Ungaria și Banat, DA). *Băiat* ar fi, deci, part. tr. al lui *baia*: *baiulare* „a purta”, *baiolatio* „action de porter, de tenir” (CGL, II, 256, 32; 494, 40); *baiolator* „onera fecens, sarcinarius” (CGL, II, 256, 35; 254, 25; etimologie dubioasă, Graur, BL, V, p. 89; H. Mihăescu, RESEE, I, 188)..

Alte exemple la Mihăescu, Lat. prov. dun., p. 236 ș.u.

Hindur (ar.) s.m. „vocea, melodia desmierdătoare... a cavalului” (Per. Papahagi, Analele Dobrogei, IV, p. 374): *blandulus* „flatteur, adulateur” (REW³, 1150 b).

bugeđ adj. „bouffi”: **buccidus* (< *bucea*, Tiktin; Cihac, El. sl., p.-32, socotește cuvântul de origine slavă, dar nu indică etimonul său).

buiestru s.m. „amble”; explicarea prin **bovestris*, format ca *equestris*; *pedestris* (Spitzer, DR, IV, 662, n. 2; REW³, 1245) prezintă dificultăți semantice peste care nu se poate trece. Păreră că *buiestru* este o alură mai înceată decît trapul este greșită: *buiestru* este un fel de trap nesăltat; călărețul nu resimte zguduirile caracteristice trapului, și aceasta datorită mișcării picioarelor calului, deosebite de mișcările trapului. Calul *buiestru* mișcă în același timp piciorul de dinainte și cel dinapoi; el execută deci deodată o singură mișcare cu picioarele din dreapta și apoi cu cele din stînga. De aceea, etimonul **boiester* < *boia* „lien; vincula lignea et ferri” (CGL, II, 350, 63; V, 493,4) a merge „cu picioarele împiedicate” (Giuglea, DR, TI, p. 372 ș.u.) e satisfăcător, pentru sens; cf., într-adevăr, Giuglea, l.c.: „pentru a fi învățați să meargă în buiestru, caii sînt băgați cu picioarele într-un anume fel de piedici, pentru aii se forma pasul cerut de acest mers special”. *Ambulester*, etimon propus de Pușcariu (DR, II, p. 683 ș.u.) nu satisface necesitățile fonetice (nesincoparea lui *u*) și morfologice (sufixul *-stris* formează adjective, cf. Leumann-Hofmann-Szantyr, I, p. 236). I.I. Rusu, DR, XI, p. 172—180» socotește cuvântul autohton și reconstruiește o formă ipotetică, închipuită.

căscăun(d) s.m., adj. „nigaud, niais, benet”: **cascabundus* (< gr. *%LGK&* „bailler”, REW³, 1732. Pușcariu, DR, X, p. 394, n. 1; Graur; BL, VIII;

cerceta vb. „visiter, examiner, verifier, s'informer, interroger”: *circitare* „decrire un cercle autour; entourer; alier et revenir d'un lieu dans un autre, faire le tour de; faire le tour pour examiner” (CGL, II, 356, 30; III, 149, 26; II, 403, 28).

cîntec (ar. *cîntic*, *cindic*, *conticlu*, Capidan, Arom., p. 212, 313, megl. *contic*) s.n. „chanson”: *canticum* „chant” (CGL, II, 481, 50; 502, 62; 529, 32 etc.).

cuferi (ar. *cuferescu*, megl. *cuferes*) vb. „foirer”: **conforire* (*forire* „ventrem purgare”, CGL, V, 296, 12).

cuțit (ar. *cățut*, *cuțut*, *cuțit*, Capidan, DR, IV, p. 349, megl. *cuțot*) s. „couteau”: derivat din *cos*, *cotis* y.pierre ă aiguiser, queux” (CGL, II, 223, 507, 7 etc.; cf. *cotio* „ad acuminandum” CGL, V, 186, 4); **acutitus*, **exacutus* (Graur, BL, V, p. 94).

dărăpăna vb. „delabrer, detruire, ruiner”: **derapinare* (EW, 484, REW³, 2579; etimologie imposibilă (Graur, BL, V, p. 95; explicația prin greacă Bogrea, DR, IV, p. 807, dubioasă).

deda (*a se*) vb. „s'adonner”: *dedere* (*deda*, după analogia lui *da*, DE, 472, EW, 493, Pușcariu, DR, IV, p. 704, n.).

defăima (arh.) s.f. „blâme, diffamation”; *diffamia* „perte de la reputation” (DE, 476, REW³, 2634).

defăima vb. „diffamer, decrier, blâmer”: *diffamare* „faire connaitre partout, divulguer; repandre un bruit, acerediter une rumeur” (CGL, II, 275, 34; 312, 42; DE, 477; Lombard, Vb. roum., p. 112).

.. • *dejghieura*, *dejghiora* (Ban., Olt.) vb. „ecosser, egrener”; a curăța (nă) de epajă: **disglabrare* (*deglabrare* „degarnir de cheveux, de poils; raser les poils de la tete de qqn.; degarnir de feuilles”, CGL, II, 481, 5; DE, 477, REW³, 2669; Graur, BL, V, p. 96).

desbăra (*a se*) vb. „se debarrasser, se defaire”: **disvelare* (REW³, 2669) dubios, Graur, BL, V, p. 96; după Bogrea, DR, IV, p. 808, o variantă a *desbăiera*).

- *despica* (megl. *dispic*) vb. „fendre, separer”: *despicare* „disrupture, incidere, divider” (CGL, V, 451, 6; 355, 52; 353, 56; REW³, 2600; Lombard, Vb. roum., p. 356).

disicari (ar., Capidan, Arom., p. 148) vb. „fendre, couper, dechirer”; *dissecare* „couper en deux”.

dogar (ar. *dugar*) s.m. „tonnelier” (*dogarius* „tonnelier”, CGL, II, 30); fonetismul *o* (i.l. de *u*) se explică prin influența lui *doagă* (< *dogar*) *porcar* (*purcar*, *Gingiei*, Lg. et. litt., I, 1941, p. 301).

drepnea s.f. (Bucovina) „grand martinet” (zool.): **drepanella* (< *drepnea* „hirondelle des murailles”, DE, 516 < gr. *Spsn&viț* „martinet”). Fonetismul românească reproduce forma fonetică a termenului latin, și nu e deci imitată direct din grecește (Rohlf, ASNS, CLXXIII, 144, Giuglea, DR, X, p. 462, n.).

dumica (și *demica*, *dimica*, ar. *dinicari*) vb. „mettre en morceaux, emietter, briser” (DE, 1096); *demicare*, *dimicare*: „lutter avec energie, se battre, coups de poings; engager une escarmouche” (CGL, II, 42, 49; 272, 39; 50, 50).

farmec (singular nou, din *farmăc*, Byck-Graur, BL, I, p. 19) s.n. „sors, magie, malefice, charme, enchantement, attrait”: *pharmacum* „drogue” (REW³, 6462; Graur, BL, V, p. 109).

feri vb. cu sensul (arhaic și dialectal) de „feter, respecter, se soumettre, ă, proteger, preserver” ar reproduce, după Pușcariu (DR, IV, 1319; cf. I, 1319) un **ferire* (< *feria*, REW³, 3236) „a serba o zi”. Candrea (GS, III, p. 40) pornind de la înțelesul de „a apăra, a păzi (cu sfințenie)” explică termenul prin *auferre*, devenit, prin analogie, **auferire* (cf. *sufferire* < *suffere*), prin în prealabil de Giuglea (DR, IV, p. 1554): „a se da la o parte”. Acest etimon ar avea avantajul de a explica fonetismul și sensul ar. *afirire* și megl. *afirire* (Candrea, GS, III, p. 393; cf. Lombard, Vb. roum., p. 621—623).

ferice adj. „heureux”: *felix* „favorable des dieux, heureux”.

flămînd (megl. *flămund*) adi. „qui a faim. affame”: *flammabundus*

flutura (ar. *fliur*) vb. „papillonner, s'agiter an vent, voltiger, folâtrer, faire voltiger”: **fluctulare* (< *fluctus*) „courant, flot.; agitation, tempete” (Lombard, BL, XIV, p. 57).

frămînta (ar. *frimintu*, megl. *frimint*) vb. „petrir; agiter, tourmenter”: *fermentare* (Giuglea, DR, III, p. 576), care, față de *^fragmentare* (Pușcariu, DR, III, p. 775—776), are avantajul de a explica vocalismul formei aromânești.

fuior (ar., megl. *ful'or*) s.n. „filasse de chanvre, touffe de chanvre”: **folliolus* (< *follis* „sac ou ballon de cuir gonfle d'air, ballon à jouer, soufflet de forge, bourse de cuir”. Pentru a explica sensul termenului românesc, trebuie deci să plecăm de la ideea de „balon, tufă de formă rotundă”).

ghieura (dial.) vb. „ecosser, egrener”: *glabrare* „depouiller de poil” {DE, 738; Giuglea, Lg. et litt., IV, p. 32—33}.

^grangur s.m. „loriot” (ar. adj. *gangur* „culoarea între verde și negru”, megl. *gaigur* „numele unei păsări de culoare galbenă și de mărimea mierlei, grangur”, bg. *gajgur*, Capidan, Megl., III, p. 135, s.v.): *galgulus* (*gălbuia* „loriot ou merle dore”; pentru sens: *galbinus* „vert pale ou jaune”; calabr. septentr. *gravulu*, *gradulu* „loriot”, sic. *gajulu*, *gaulus*, Alessio, 29).

ierta (ar. *Vertu*, megl. *Vert*) vb. „pardonner, absoudre, permettre”: *Uberare* „a ierta, a slobozi” (sec. V—VI, Mihăescu, Lat. prov. dun., p. 211):

îmbuiba vb. „gorger”. Etimonul propus de Giuglea (DR, II, p. 632 ș.u.; cf. Lombard, Vb. roum., p. 426, n.): **imbuiare*, prezintă dificultăți fonetice: -v~ păstrat și trecut la *b*. Foneticește, cuvîntul ar putea fi apropiat de *bubknre* „bouffer”,

împărat (megl. *ampirat*) s.m. „empereur”, alb. *mbret* (formele occidentale sînt savante: REW³, 4305; DE, 824; G. Bonfante, Lg., 18, 1952, p. 288).

împătra vb. „avoir des mecomptes”: *impetrare* „obtenir de qqn.” (DA, REW³, 4306 a).

încări (arh., ar. *încăreaștere*) vb. „chauffer”: *incalescere* „s'echauffer”.

încurca vb. „emmeler, brouiller, enchevêtrer”; **incolicare* (*colus* „quenouille; laine de la quenouille”, DA; REW³, 4360).

întîi (băn. *întîn*, ar. *ntînu*) adj. „premier”; **antaneus* (Graur, BL, V, p. 67—68; REW³, 493).

îniîmpla vb. „se passer, arriver, survenir, advenir”: **intemplare* (REW³, 4482 a).

întina (*întina*) vb. „placer une chose de telle maniere qu'elle tienne à peine, qu'elle chancelle, qu'elle tremble; spec. couper un arbre et le laisser legerement attache au tronc”: *intenuare*; *tenuare* „amincir, amoindrir, rendre tenu” (CGL, II, 359, 47; REW³, 8654).

jugastru (ar. *gugastru*, megl. *jugastru*) s.m. „erable”: **jugastrum* (*jugum* „joug”) „lemn din care se fac juguri” (DE, 917).

junghia (ar. *mi- ngungl'e*, megl. *jungl'u*) vb. „égorger”: *jugulare* (influența lui *jungo*; cf. *jungla* „hățuri”, CGL, II, 94,5; cf. Pușcariu, DR, X, p. 395—396).

legăna (ar. *ligînari*, megl. *leagăn*) vb. „bercer”: *Higinare* (EW, 957; cf. Draganu, DR, III, p. 508 s.u.) „anbinden” (la tară, leagănul e suspendat uneori de tavan, v. ALR, II, p. 76, MN 2657 bis), cf. Iordan, Bui. Phil., IX, p. 149; Rohlf, Lex. Differ., p. 57, n. 3.

leşina (ar. *leşinari*) vb. „etre pris de faiblesse, defaillir, se trouver mal s'évanouir, se pâmer; endommager (dial.)”: *Haesionare* (< *laesionem*; pentru evoluția sensului, DE, 983, cf. *laesio* „dommage, tort”, CGL, II, 257, 51, Lombard, BL, XIV, p. 48; *Hixinare*, Giuglea, DR, II, p. 829).

lingură (ar., megl. *^*) s.f. „cuiller; tariere, truelle, sorte de fourche (&£). *li(n)gula* „cuiller” (CGL, II, 123, 34; 497, H; III, 93, 61 etc.); introducerea lui *n*, prin influența lui *linguere* „lecken”, Rohlf, Lex. Differ., p. 77—78 și h. 48). Termenul denumește lingura de lemn, nu cea de metal (Pușcariu, LR, I, p. 213).

lînced (ar. *lîndzid* „bolnav”, Capidan, Arom., p. 152) adj. „languissant, mâlade”: *languidus* „lent, nonchalant, paresseux” (CGL, II, 120, 48; I, 180, 51; 253, 4; *lînced*, cu *c* analogic, după *rînced*, *muced*, DE, 994).

lingoare (ar. *lîngoare*, megl. *lîngoari* „maladie”, Capidan, Arom., p. 15) s.f. *fièvre chaude*, typhus; diarrhee” (ALR I, v. I, h. 121): *languor* „faiblesse, maladie” (CGL, II, 247, 29; 490, 7; 377, 3).

mare (ar. *^*, megl. *mari*) adj. „grand, gros”; *mare* „mer”; G. Bonfante (II problema delT aggetivo e il rom. *mare* „grande”, extr. din Bolletino del Istit. di lingue estere, V, 5, Genova, 1957) a arătat, cu exemple din celelalte limbi romanice, că sensul de „mare cantitate” explică evoluția termenului românesc; pentru explicația prin *mas-marem* „mâle”, v. DE, 1048, EW, 1027, Pușcariu, fit, deling, roum., 478, n. 1; Al. Niculescu, SCL, VIII, 1957, p. 121. După E. Șabiej, RIEB, II, 1936, p. 182, din alb. *i math*, fem. *e math* „gros”.

mârgea (ar. *mărdzeao*, megl. *mărdzeauă*) sX „perle”; *margella* „corai” (CGL, II, 353, 36; Graur, BL, V, p. 105).

mesteacăn s.m. „bouleau”: *mastichinus* „mastic; resine de lentisque” (DE, 1089).

mîre s.m. „fiance, marie”; *miles* „soldat” (REW³, 5568; dubios; Graur, BL, V, p. 105; Skok, Arch. f. slav Phil., XXXVII, p. 85, explică sensul formei românesti prin decalc, după s.-cr., bg. *vojno*, *vojino* „Gemahl” < *voinu* „soldat”; la origine, sensul cuvîntului ar fi fost, deci, „curajos”. Pornind de la texte religioase și de la concepția bisericească, după care tinerii căsătoriți formează o „miliția”, Spitzer, RIEB, I, p. 270 ș.u. explică evoluția sensului termenului latin prin limba liturgică).

mîneca (*a se*) vb. „se lever de grand matin; partir de grand matin” (J. Byck, LR, an. VII, 1958, nr. 5, p. 26): *manicare* (*manicat* „mane surgit”) (CGL, IV, 257, 5).

negustor (din *neguța*, derivat din *negoț*, REW³, 5881, sau direct din *negotiari*, Graur, BL, V, p. 107) s.m. „negociant, marchand”: *negotiator* „negociant, banquier, entrepreneur, speculateur” (cf. Graur, N. d'ag. et adj., p. 11).

nescare (arh.) pron. ned. „quelqu'un”: *nescio-qualis*.

neșkit (arh.; ar. *niscîntu*, megl. *niscăn*) pron. ned. „quelque”: *nescio quantum*.

neștine pr. (arh.) „quelqu'un”: *nescio-quem* (în celelalte limbi romanice reprezentanți ai lui *nec* sau diferite compuse, REW³, 5868).

nici (ar., megl. *niți*) conj. „ni”: *neque*.

nuiarcă (ar. și *nearcă*, Capidan, Arom., p. 149) s.f. „belle-mere, marâtre” (ALR, I, v. 2, h. 156 și 157): *noverca* „mărea; id est matrinia; patris ux secundum” (CGL, II, 134, 43 etc.; IV, 369, 21; 262, 46; V, 122, 17).

oaie (ar. *oaie*, megl. *uaie*) s.f. „brebis”: *ovis* „brebis” (pentru forma din fr., v. rezervele lui W. v. Wartburg. Zur Benennung des Schafes in den romanischen Sprachen, Berlin, 1918, p. 9—10).

ospăț (ar. *uspets*) s.n. „repas, festin” (R. Todoran, DR, XI, p. 128—130); *hospitium* „hospitalite” (CGL, II, 377, 54 etc.).

păl'ur (ar.) s.m. „argalou, porte-chapeau, plante qui pousse en Thessalie”.

XXIX liter., 40): *palinrus* „genus fructecti est; cardus genus herbae vel spinae; cardus spinosus vel radix-herbae; herba spinosa" (CGL, IV, 135, 23; 373, 20; V, 472, 14; 509, 14; 230, 13).

pierseca vb. „rosser d'importance": *persecare* „couper, dissequer, subdiviser" (Giuglea, DR, I, p. 249—250).

plăcintă (ar., megl. *plăjintă*) s.f. „pate, galette feuilletée": *placenta* „gâteau, galette; dulcia, eo quod placeat edenti, quae fit de simila et oleo vel adipe et melle; de farina et melle panes" (CGL, II, 151, 31; 408, 33 etc.; IV, 268, 24; 377/30; V, 321, 35).

plăpînd adj. „frele, debile": *palpabundus* (< *palpo* „foveo aut blandio aut pertracto; blanditur", CGL, IV, 135, 21; 548,3; V, 128, 33; W, 135, 22; 548, 4; *palpabunda* „blandiens", CGL, V, 636, 21).

plasa vb. (arh.) „frapper des mains, applaudir": **plausare* (Pușcariu, DR, I, p. 411; cf. *plausus* „claquement, applaudissement": *plausor*; *plausio*).

plimba (ar. *priimnu*) vb. „promener": *perambulare* „aller à travers, traverser" (CGL, II, 270, 4; 273, 39; 403, 34).

purcede vb. „se mettre en route, partir": *procedere* „aller en avânt, s'avancer" (CGL, II, 418, 5; 424, 46; 417, 35; III, 152, 57 etc.).

puroi (ar. *pronu*) s.n. „pus": **puronium* (*pus-ris*).

putred (ar., megl. *putrid*) adj. „pourri": *putridus* „pourri" (*putregai*, cf. n. top. calabr. *Putricello* < **putricellus* < *putrios* „putred, moale", Alessio, 39).

pută (ar., megl. *pută*) s.f.: **putium* „männliches Glied" (*praeputntm*; REW³, 6881).

reteza vb. „couper, trancher": **retundiare* (Candrea, GS, III, p. 427; **recaediare*, Pușcariu, DR, I, p. 325; REW³, 7106; Graur, BL, IV, p. 110; **retizo* „couper les branches qui se penchent sur l'eau" < *retae* „arbres qui poussent sur les bords d'une riviere").

scoare f.f. (M-ții Apuseni) „scorie de fer": *scoria* „sordes metallorum,, scuria quod de ferro cedit" (CGL, IV, 168, 30; 569, 36, V, 243, 21, 22); im celelalte limbi romanice, cuvîntul e savant, REW³, 7739.

scula (ar., megl. *scol*) vb. „lever, ressusciter, reveiller": **excubulare* (EW, 1559; REW³, 2990; Lombard, Vb. roum., p. 152—153).

soarte (în Banat, ALRI, v. 2, h. 207), *soarti* (ar. Capidan, DR, IV/p. 349) s.f. „placenta": *exorta* „nata, procreată".

streche (ar. *strigă*, megl. *street'ă*, N. Draganu, DR, VII, p. 205, n.); dubios: H. Mihăescu, RESEE, I, p. 188 s.f. „taon": **oestriculus* (Giuglea, DR, II, p. 824-825; X, 445—446); *oestrum* și *oestrus*, gr. οCrrpοq „taon, mouche dont la pique qui rend les bestiaux furieux; genus tavani, quod boves habent" (CGL, IV, 264, 25).

subțioară, *suptioară*, *subsuoară* s.f., adv. „aisselle; sous le bras, à l'aisselle": *subala* „aisselle" (CGL, II, 364, 33).

sufleca (*suwlca*, *sufulca*, în centrul Transilvaniei, Giuglea, Lg. et litt., II, p. 56) vb. „retrousser": **suffollicare* (EW, 1677; REW³, 8432).

șil'e (ar.) s.f. „fulguleț, un ce foarte mic din orișice obiect, cât e negru sub unghie": **exilia* (Giuglea, DR, V, p. 897; *exilis* „menu, mince, petit").

trepăda vb. „trotter, courir gâ et la": *trepidare* „festinare; suivre la trace tout autour" (CGL, IV, 467, 24; II, 201, 18 etc.).

urca vb. „monter, gravir, elever, hausser": **oricare* < *orior* „se lever, s'elever" (EW, 1824; dubios: H. Mihăescu, RESEE, I, p. 188).

veșted (ar. *veaștid*) adj. „fane, fletri": **vescidus* (*vescus* „maigre, chetif, grele, faible").

TERMENI CARE AU ÎN ROMÂNĂ ALT SENS DECÎT ÎN CELELALTE LIMBI ROMANICE

O serie de termeni au, în română, alt sens decît în celelalte limbi romanice (Pușcariu, Et. de ling. roum., p. 37 ș.u.). *

Iată enumerarea citorva dintre acești termeni, printre cei mai interesați: *albastru* (ar. < ^ „bleu; blanchâtre", DE, 37), adj. „bleu": *alba* „weisslich" (REW³, 319), pe cînd regg. *vastra* „(pecora) bianca di sopra neta di sotto", *vaha* „(capra) di color nero e bianco" (Alessio, p. 16, Sala, SC VII, p. 313).

bărbat (ar., megl. ~) s.m., cu sensul special de „homme, mari" derivat din *barbatus* „barbu, qui a la barbe, qui porte barbe" (cf. *bărbați* „legitim", CGL, V, 492, 36), pe cînd celelalte limbi romanice au păstrat sensul original (cL Meyer-Lubke, REW³, 946: „der Bart gilt im Orient als Zeichen von *Männlichkeit, im Gegensatz zu den bartlosen Eunuchen").

Eponim, și în toponimie, în calabreză: *Barbato* (cf. topon. dr. *Bărboși*, Sala, SCL. p. 3-14) gr. mod. *pappđiog* „valido, forte" (> alb. *varvat*). dalm. (toponimie) 5. *Barbato*, în *Bărbat* (1203) „vilaggio presso Arbe e presso Pago" (Alessio, p. 19).

bucă (ar. ~ „pulpă, but", megl. ^ „scoc, lăptoc, uluc") s.f. cu sensul de izolat, în română, de „joue, fesse" (REW³, 1357); în latină, *bucea* este atestată cu sensul general de „bouche, interieur de la bouche" („mâchoire", CGL, II, 263, 51; III, 247, 43; 350, 52 etc.; „trachee-artere, gorgee", Id., II, 37), iar în latina vulgară și cu acel de „joues" (CGL, III, 175, 7), ca în românește.

căuta: **cavitare* (ML, p. 295), galic.-port. *catar* „suchen", de unde „finca" 'Italia de nord și de est>rtr., Rohlf's, Lex. Differ., p. 46), calabr. *gavitare* „tare" (Alessio, p. 22).

custa vb. (arh., dial., și în aromână, Capidan, Lg. et litt., I, p. 29) cu sensul de „vivre, maintenir en vie" (în celelalte limbi romanice, cu înțeles de „cofiter", REW³, 2170) se explică pornindu-se de la sensurile de „être permanent, durer; perseverer; être, exister, subsister" ale lui *constare*.

fiulare s.f. (Banat, v. ALR, II., v. II, h. 336) „traverse de bois qui traverse la partie supérieure à la partie inférieure du joug": *fibularia* < *fibula* (Mușcariu, Chiron., p. 530: „subtilissima fibularia venas partes oculis subicies"), *fibula* „iriligamenta, ligamenta" (CGL, IV, 342, 37; 238, 53; V, 500, 61; în italieza reprezentanți ai lui *fibula*, cu sensul de „sulă; balama").

foaie „burduf; burtă, pîntece, abdomen (la oameni și la animale, cf. *foaie*, Procopovici, DR, X, p. 512), burduful cimpoiului" < *follicis* (Pușcariu/LR, II, p. 196; calc după bg. *mesina* „Blasebalg, Bauch", Reichenkron, Zs. sl. Phil., XVII, 1940, p. 156); în celelalte limbi romanice, cu alte sensuri (REW³, 3422).

inimă (ar. ~, și cu sensul de „curaj", Capidan, DR, VII, p. 324), *înăhtă*, numai în unele expresii s.f. cu sensul concret de „coeur; estomac; ventre" (în celelalte limbi romanice, „suflet", REW³, 475): *anima* „soară; veit, air, exhalaison; âme".

imputa vb. cu înțelesul de „imputer, reprocher" și *a se imputa* (a se reproșa) **CXL** sensul de „se disputer" reproduc bine sensurile lui *imputare* „imputer, attribuer" (în celelalte limbi romanice, cu sensul de „boucher, tampa, raxairrer; greffer", REW³, 4325).

însemna vb. cu înțelesul fundamental de „marquer d'un signe" (în celelalte limbi romanice cu sensul de „enseigner" REW³, 4462) stă aproape

întinde vb. cu înțelesul de „etendre” (în celelalte limbi romanice, cu sensul de „a înțelege, a auzi”, REW³, 4483), care este sensul etimologic al lui *intendere* „etendre” (CGL, II, 311, 42).

nutreț s.n. „fourrage”: **nutricium* (*nutricium* „soins nourriciers”; *nutricius* „celui qui nourrit”, CGL, II, 135, 33; prov. *noiritz* „junges (von tieren)”, REW³, 6004).

picior (ar. *cicior*) s.n. cu sensul de „pied” (în celelalte limbi romanice, cu înțelesul general de „queue, tige”, REW³, 6324 a) reproduce sensul lui *petiolus* „diminutivum a pede” (CGL, V, 646, 17; cf. *pacciolus*, CGL, II, 144, 1).

sat (ar. *fusat*) s.m. „village”: *fossatum* „Graben, Kastell” (REW³, 3461). Forma cu/conservat se regăsește în albaneză *ffshat*) și în dacoromână, în sec. al XVI-lea (*fsat*); v. ML, p. 354—356. Sensul de „village” s-a dezvoltat numai în română și albaneză.

Sat „village ferme”, R. Sindou, Rev. intern. d'onomastique, 10, 1058, p. 316.

T. Bojân, Sfera semantică a vechiului rom. *fsat*, CL, XIV, 1969, p. 63—75; atestat în Ps. Sch. de 28 de ori, în Cod. Vor. o dată, „lăcaș în câmp”.

scălda vb. (ar. *ascaldū*), cu înțelesul de „baigner, tremper” (în celelalte limbi romanice, cu înțelesul de „chauffer”, REW³, 2946): *exaldare* „mettre dans l'eau chaude, echauder”.

tare (mezl. *tari*) adj., adv. cu înțelesul de „fort, puissant” ne duce departe de sensul din latină: „de telle manière, de telle espece, de telle nature”, reprezentat în celelalte limbi romanice (sensul general de „tel”, REW³, 8543). Pentru a explica sensul românesc, trebuie să pornim de la întrebuintarea emefatică a lui *talīs*, în construcții ca: *talīs vir*, adică cineva „mare, important, considerabil” (cf. Șăineanu, Semasiol., p. 184); după Skok, Arch. f. sl. PJailt., XXXVII, p. 87, sensul cuvîntului românesc ar fi decalcat după s.-cr. *jāk* „stark”, dar cf. o evoluție la fel ca în română în v. fr. *tendron* „junger Spross”, sp. *ternero* „vițel, vițea”, Richter, Rom. Forsch., 55, 1941, p. 390.

tînăr (ar., mezl. *tinir*) s.m. cu sensul de „jeune”, pe cînd celelalte limbi romanice au păstrat sensul etimologic al lui *tenerum* „tendre” (REW³, 8645; pentru posibilitatea unui calc după v. sl. *mladu* (cwraXoq), v. Vaillant, R. et. sl., XVII., p. 257).

urgie (ar. *urjiā*) s.f., „colere, courroux, haine, execration”: *orgia* „mistere dionisiace” (CGL, II, 278, 22; 374, 31 etc.; termen grecesc, după Giuglea, RF, II, p. 65; DR, X, p. 462, n. 1, H. Mihaescu, RESEE, I, p. 188).

vindeca (ar. *vindicari*) vb. cu sensul de „a scăpa de boală, a lecuī” (Șăineanu, Semasiol., p. 185) se explică prin sensul figurat al lui *vindicare* „liberer, delivrer” (*vindex*, Meillet-Ernout², s.v.), pe cînd celelalte limbi romanice au păstrat sensul de „venger” (REW³, 9347), care se explică de asemenea prin cel de „qui tire vengeance <le” al lui *vindex*.

vintre s.f. „partea de jos a pîntecelui, organ genital feminin; diaree” (ALR, I, v. 1, h. 43): *venter*.

virtute (arh., dial.: ALR II₂, v. I, h. 114, pt. 260 „putere, tărie, vigoare”; ar.) s.f. cu înțelesul de „force” reproduce sensul concret al lui *virtus* „fdrcē (du corps), vigueur”, pe cînd sensul abstract, „valeur, courage” e reprezentat în celelalte limbi romanice (REW³, 9371).

cale s.f. „chemin, route”: *callis* „piste de troupeau, sentier trace par les animaux; toute espece de sentier ou de route” („route étroite, chemin frecuente, sentier, chemin étroit; via in silvis vel semita trita” CGL, II, 379, 24: 96, 47; 250, 25; III, 165, 59; IV, 320, 22). Explicația dată de Pușcariu (Et. de ling. roum., p. 40), că sensul de „via” al lui *callis* s-ar „explica prin traiul în munți al strămoșilor românilor, nu este justificată, întrucît sensul de „via” este atestat în latină, precum și în italiană (REW³, 1520).

pe care *veredarius* „curier suauaww_____”
1952, p. 233—243) („Sensul din română (cf. REW³, 1718) nu implică, așa cum _____
1952, p. 233—243) („Sensul din română (cf. REW³, 1718) nu implică, așa cum _____
moșilor români (Pușcariu, Et. de ling. roum., p. 40); căruțele umblă la munte, ca și la șes
și sensul de „sentier” s-a putut dezvolta în orice regiune, odată ce *carraria* a fost înlocuit prin
drunt, în accepțiunea de „drum de care”.

merge vb. „aller, marcher”: *mergere* „plonger, enfoncer dans l'eau; submerger” („enfoncer piooger jusqu'au fond”, CGL, II, 260, 40; III, 410, 17 etc.), calabr. septentr. *dimiertu, demiri* „ramingo, errante, misero” < **demerctus* < *demergere* (Alessio, p. 33). Sensul din română ca și din albaneză (*mergonj* „entferne, schiebe auf”) se explică foarte bine, după cum a arătat daicovicu (DR, V, p. 477—478), plecînd de la acel general al lui *mergor* de „a se cufunda și este exemplificat de o inscripție din Bulgaria: *ipso immargebam... in quartum decimum annum*, pasaj tradus de Daicovicu (l.c.) prin „mergeam în (pe) anul al 14-lea” (cf. Mihaescu Lat. prov. dun., p. 35). Explicația modificării de sens prin traiul la munte al strămoșilor românilor, pentru care acel care „mergea” se scufunda „în vale și dispărea de la orizont” (DR, 1080; Pușcariu, Et. de ling. roum., p. 41) este deci inutilă (cf. REW³, 5525).

punte s.f. „pont, passerelle”; *pons* „pont, passerelle”. (Părerăa lui Pușcariu, Et. de ling. roum., p. 41, că sensul de „passerelle” s-a dezvoltat în română și se explică prin traiul la munte al strămoșilor românilor, nu e confirmată de fapte, întrucît sensul din română îl are termenul latin.)

răbda vb. „endurer, supporter, tolerer; souffrir; patienter” mi poate fi explicat prin *rigidare* „rendre raide, dur, raidir, durcir”, cum propune Herzog (DR, I, p. 222 ș.u.; p. 495 ș.u.), pentru că trecerea lui *gd* la *bd* nu poate fi justificată (cf. ML, p. 267 ș.u. pentru *ct >pt*); **rabiăare*, propus de Pușcariu (DR, VIII, p. 127—131), nu are mai multe șanse să a fi acceptat.

ÎNCHEIERE

Ajunși la capătul expunerii noastre, ne mai rămîne, în chip de concluzie, să aruncăm o privire de ansamblu asupra caracteristicilor latinei ce stă la baza limbii române, în primele secole ale erei noastre, pînă în secolul al V-lea.

Limba română s-a dezvoltat din latina vorbită în Peninsula Balcanică, în părțile romanizate ale Daciei și în Italia (de la sud la nord, pînă la linia unind La Spezzia cu Rimini); gruparea aceasta a dăinuit pînă către jumătatea a doua a secolului al III-lea e.n., cînd, prin invaziile populațiilor germanice, contactul dintre cele două provincii a fost rupt.

Contactul cu lumea occidentală, prin legături cărturărești sau religioase, s-a menținut, însă, pînă în secolul al VII-lea.

Grupul latinei balcanice e alcătuit din română (cu dialectele sud-dunărene), din vegliotă (azi dispărută) și din elementele romanice din vocabularul albanezei, sîrbo-croatei și sloveneii.

Inovațiile care caracterizează grupul oriental pot fi opuse, în bloc, inovațiilor din grupul occidental și în special galio-romanei, care a urmat căi de evoluție cu totul diferite. Caracterul popular al latinei din grupul oriental se opune caracterului savant al latinei din Gallia. Caracterul acesta popular este mai accentuat în limba română, și el constituie trăsătura esențială a latinei ce stă la baza românei, unde nu se semnalează nici o influență savantă sigură (Meyer-Liibke, Rum. u. rom., p. 35; v. mai sus, nota la p. 83-84).

Un tablou cronologic al inovațiilor în domeniul foneticii și morfologiei, al latinei dunărene, la Mihăescu, Lat. prov. dun., p. 299 ș.u.: v. mai sus, p. 170 ș.u.

În domeniul foneticii, trebuie relevat faptul că în română, ca și în italiană, vocalele sînt distinse prin calitatea timbrului lor; cantitatea nu are nici un rol fonologic, adică nu este întrebuițată de limbă ca factor diferențial. Spre deosebire de celelalte limbi romanice, care le-au confundat într-un singur timbru *o*, în română și în unele dialecte italiene vocalele *u* și *o* au rămas distincte (v. mai sus, p. 101 ș.u.). Diftongul *au*, în silabă accentuată, a fost conservat în română, iar în silabă neaccentuată a fost redus la *a*, pe cînd în italiana centrală și de nord, ca și în grupul occidental, *au* a trecut la *o* (*aur*: it. *oro*, v. p. 108 ș.u.).

În privința consoanelor, trăsătura caracteristică a grupului oriental, față de gallo-romană, este conservarea scheletului consonantic al cuvintelor, în această privință, italiana și româna au inovat numai atunci cînd schimbarea era pregătită încă din latină: tratamentul lui *-b* și *-v*, *ti* > *ts*, *di* > *dz*: *adjutare* > dr. *ajuta*, log. *adzudare*, *ci* > *c*, *k* > *p*, log. *b*, *g* > *b*, *cs* > *ss* (v. mai sus, p. 110 ș.u.). În română, ca și în italiană, surditatea lui *-s-* a fost menținută (*casă*, it. *casa*), pe cînd în celelalte limbi romanice (și, în regulă generală, în italiana de nord), *-s-* este sonorizat: *-z-* (v. mai sus, p. 119 ș.u.).

Româna, spre deosebire de italiană, nu cunoaște fenomenul proterzei unei vocale, la inițiala consonantică a cuvîntului: it. *la scuola*, dar *in iscuola* etc., ceea ce denotă un alt regim al sfîrșitului de cuvînt, în fraza vorbită. Consoanele finale (*-m*, *-s*, *-t*), dispărute în limba vorbită, dar păstrate prin influența latinei vorbite de păturile culte, în Gallia, nu apar în română și în italiană (v. mai sus, p. 124 ș.u.); W, von Wartburg, La posizione della lingua italiana nel mondo neolatino, Leipzig, 1936, p. 23 ș.u.: *chantet*, franceza din sec. al XI-lea, pe cînd latina vulgară cunoaște forma *cāntet* fără *-t*. Latina din Gallia reproduce limba păturilor culte, pe cînd în Italia limba populară și-a impus forma. Această trăsătură constituie o diferență tranșantă între latina occidentală și cea orientală. În felul acesta, intrăm în domeniul morfologiei și, plecînd de la observația privitoare la dispariția consoanelor finale, în română și italiană, ajungem la una din trăsăturile caracteristice ale grupului oriental: marca *-i* a pluralului la numele masculine, cînd grupul occidental a păstrat pe *-s*; *oameni*, it. *uomini*, dar fr. *hommes* sp. *hombres* etc. (v. mai sus, p. 132 ș.u.).

Româna, singură printre celelalte limbi romanice, a întărit categoria neutrului latin (v. mai sus, p. 128 ș.u.). Neutrul e conservat și în italiană. Româna a păstrat vocativul în *-e* al numelor masculine și forma de genitiv dativ a numelor feminine de declinarea I și a III-a (v. mai sus, p. 132).

În domeniul sintaxei, nu găsim, în română, construcții de origine savantă (cf. Meyer-Liibke, Rum. u. rom., p. 28). Româna, ca și italiana, continuă procedeul latin de indicare a persoanei prin forma verbală (*dorm*, *vin* etc.), dar nu prin pronumele așezat dinaintea verbului (tipul din franceză: *je dors*, *je viens* etc.).

În domeniul sintaxei și al vocabularului, româna și italiana au în comun o serie de expresii și de termeni (v. mai sus, p. 78 ș.u.). În sfîrșit, vocabularul limbii române cuprinde termeni pătrunși în limbă la o epocă veche și care nu au mai fost înlocuiți cu termeni noi, veniți din Italia, după ruperea contactului dintre cele două lumi romanice.

Caracterul esențial popular al latinei ce stă la baza românei și evoluția ulterioară a limbii, în aceeași direcție, constituie trăsătura caracteristică a limbii române, singura supraviețuitoare a latinei vorbite odinioară în Peninsula Balcanică și în provinciile dunărene ale Imperiului Roman.

W. von Wartburg, Evolution et structure de la langue française, Leipzig-Berlin, p. 42 ș.u. Id., La posizione della lingua italiana nel mondo neolatino, Leipzig, 1936. Id., Glied, p. 1 ș.u. Pușcariu, Transylv., p. 14: „La langue romane d'Orient ne s'est donc conservée que dans la mesure où elle était parlée par un élément rustique”.

II

LIMBILE BALCANICE

INTRODUCERE

latinitatea limbii române. Analiza genealogică a limbii române este deosebit de interesantă datorită dește latinitatea ei; structura limbii române este, în esență, latină (cf. Meillet, *op. cit.*, p. 75). Oricât de mult s-a îndepărtat limba română de tipul latin, de mult s-ar mai îndepărta de el în cursul evoluției sale ulterioare, dar nu se va schimba prin aceasta în raporturile de filiație dintr-o limbă în alta. Limba română, aceasta fiind pur și simplu transformarea, potrivit cu legea, a celei dinții (cf. A. Meillet/ *Linguistique historique et linguistique comparée*, I, Paris, 1921, p. 80). Dacă, deci, latinitatea limbii române este •incontestabil și astăzi incontestat, nu este mai puțin adevărat că limba română conține elemente care ne îndreptățesc să o considerăm drept o limbă balcanică.

Româna, limbă „balcanică”. Limbile balcanice și anume bulgăra/albaneza și neogreacă — într-o măsură mai mică și sîrbulă otomană rămînînd izolată — fără a fi înrudite între ele, au avut o conviețuirea seculară a popoarelor care le vorbesc, o „unificare” (Sprachbund). Ele au în comun o serie de trăsături care conferă limbii române un* aspect particular.

*N. Troubetzkoy, *Actes du premier Congrès international de linguistique*, p. 118; B. Havránek, *Archives neerlandaises de phonétique expérimentale*, p. 119.

• „Celpi in Dacia: occidentalizarea geților, în Carpați, de ceiți, începînd cu sec. IV î.e.n. După sec. II, procesul a fost continuat de romani. Influența orientală, adusă de cimerieni. Adevărata transformare a civilizației daco-gete a fost influența celtică, care a început în sec. IV î.e.n. (V. *Prkvzri, Getica*, p. 804; cf. *Ethnologica*, Buc., 1929, p. 100). — încă din 1829 B. Kopitar a atras atenția lumii savanților asupra asemănărilor dintre limbile balcanice; de atunci, s-a putut constata că limba română este o limbă „balcanică”, consacrată cercetării elementelor pe care acestea le au în comun.

• B. Kopitar, in *Wiener Jahrblicher der Litteratur*, XLVI (1829), p. 100. „Auf diese Stunde, nordlich der Donau in der Bukowina, Moldau und Ungarn, ferner, jenseits der Donau, in der eigentlichen Bulgarey, Alpenkette des Hâmus, in der ausgedehntesten alten Bedeutung dieses Meere zum andern, in den Gebirgen Macedoniens, im Pindus und durch die ganze Gegend herrscht eine Sprachform, aber mit dreierley Sprachmaterie”. Aspectul lingvistic al limbii române nu a scăpat unui observator de calitatea lui Hugo Schuchardt, care în 1853 a scris: „der Beweis, dass das Rumänische eine Sprache ist, ist noch nicht erbracht” (B.-A., I, V).

„Uniunea lingvistică” balcanică. Dar cîteva dintre caracteristicile lingvistice sau gramaticale ale limbilor care fac parte din „unificarea” lingvistică a limbilor care le vorbesc.

teoria „substratului” nu este suficientă pentru a explica aceste coincidențe între limbi neînrudite genealogic (Troubetzkoy, în voi. *Psychologie du langage*, Paris, 1933, p. 243—244).

Asupra termenului de „unitate” balcanică, vezi rezervele lui A. Belie, RIEB, II, p. 170. E. Lewy (*Der Bau der europaischen Sprachen*, în *Proceedings of the Royal Irish Academy*, XLVII, 2, Dublin, 1942), în încercarea sa de clasificare tipologică a limbilor europene, distinge o grupare „balcanică”, formată din albaneză, română și neogreacă. Importanța contactului dintre limbi, în regiunea „balcanică” (Helena Kurzová, *Strukturell-typologische Charakteristik der Balkansprachen*, *Ling. balk.*, XVII, 1974, p. 41-50).

Prezentarea problemei „uniunii lingvistice” balcanice, cu numeroase indicații bibliografice, și cu unele puncte de vedere azi depășite: H. Birnbaum, *Balkanslavisch und Siid-slavisch*, *Zs. fur Balkanologie*, III, 1965, p. 12—63.

Acțiunea substratului. Elementele comune ale limbilor balcanice se explică prin traiul în comun al popoarelor din Peninsula Balcanică. Creșterea oilor practică de populațiile de limbă slavă meridională din Peninsula Balcanică, de populațiile de limbă română și de albanezi, a jucat un rol important prin deplasări păstorești ale acestor populații, care s-au petrecut în decursul secolelor, favorizând contactul dintre oameni vorbind limbi diferite și provocând amestecul limbilor. Aceste deplasări ale populației păstorești dintr-o parte într-alta a Peninsulei Balcanice nu se mărgineau la simple mișcări ale unui număr oarecare de păstori: se deplasau sate întregi; aceste mișcări de populație au avut deci un mare rol în evoluția limbilor balcanice

Deplasările păstorilor români în Peninsula Balcanică sînt atestate cu începere din secolele XIII și XIV în Albania, Epir, Tracia și Tesalia. V. mai jos, Anexa, p. 574—577.

O poziție personală, în privința acțiunii substratului asupra limbilor din Peninsula Balcanică, o ocupă A. Vaillant, care explică o serie de fapte din limbile slave meridionale prin influența romanității sud-dunărene, în speță a limbii române: „le veritable substrat des Balkans c'est la civilisation greco-romane”, afirmă dînsul (BL, XIV, p. 15).

Acțiunea substratului, anevoioasă de probat, nu trebuie totuși exclusă din explicația apropiierilor dintre limbile balcanice, căci nu este datorat hazardului faptul că latina vorbită în părțile romanizate ale provinciilor dunărene a evoluat întf-un alt fel decît latina din Galia. Dacă lat. *aqua* sau *rota*, de ex., și-au păstrat scheletul consonantic latin aproape neatins în română: *apă*, *roată* și au fost reduși la monosilabe în franceză: *eau*, *roue* (foneticește: *o*, *ru*), aceasta se datorește acțiunii substratului diferit în fiecare dintre cele două provincii romane.

Teoria nimicerii populației autohtone din Dacia, susținută de Petru Maior, nu a fost confirmată de cercetările ulterioare. Daco-geții, în secolul I al e.n., sînt semnați pe locurile unde au trăit și odinioară. V. L I . Russu, Daco-geții în Dacia romană, în *Contribuții la cunoașterea reg. Hunedoara*, Deva, 1956, p. 39 ș.u.; Id.; *Limba traco-dacilor*, 1967.

Prin „influență a substratului” se înțeleg fenomenele de interferență a două limbi. Cercetările recente arată că atunci cînd o limbă autohtonă, ca de ex. limba maidu (a indigenilor din Sierra Nevada, nordul Californiei), intră în contact cu engleza, cea dinții își pierde fonemele proprii, în avantajul fonemelor limbii engleze: în graiul copiilor de limbă maidu pătrund fonemele limbii engleze.

W. Shipley, în *Romance Philology*, XIII, 1959, p. 84—86. Despre „contactul” dintre limbi și „bilingvism”, v. expunerea lui L. Zawadowski, în *Bullet, de la Soc. Polonaise de Linguistique*, XVII, 1958, p. 155—191 și raportul lui E. Haugen, în *Proceed. 8. Congr.*, p. 771 ș.u. Ipoteza celtică poată explica tot atît de bine relaxarea limbii engleze moderne cît și același fenomen din galo-romană: Pierre Delattre, *La theorie celtique et les substrats*, *Romance Phil.*, XXIII, 1970, p. 491.

Interferența sistemelor lingvistice duce la substituirea de foneme, afectează sistemul limbii și la modificări ale normelor de realizare ale sistemului, care provoacă modificări ale fonemelor, dar nu substituirea lor (B. M. Berg, *L'extension du castillan et le probleme des substrats*, *Actes du Coll. international de civilisation, litterature et langues romanes*, Bucarest, 14 septembrie 1959, p. 249—260).

Substratul a influențat asupra spaniolei din America de Sud: a spaniola din Chile are sunete araucane. Engleza a dat foneme noi, elemente de gramatică și de sintaxă norvegienei vorbite de coloniștii din America. Limba ewe din Africa are un vocabular francez.

Asupra teoriei substratului, v. expunerea de ansamblu, cu indicații bibliografice, B. A. Terracini, *Sostrato*, în *Scritti in onore di Alfredo Trombetti*, Milano, 1937, p. 32 precum și dezbaterile asupra problemei substratului publicate în *Vopros. jaz.*, 4, 1955.

Zonele de civilizație în Peninsula Balcanică. în antichitate, Peninsula Balcanică era împărțită în două zone de civilizație: de o parte zona romană cuprinzînd bazinul dunărean și teritoriul ce se întindea pînă la m. Haexnus și Marea Neagră, iar la vest regiunea așezată la nord de Skopje, lacul Ohrida și Valona sau, cu alte cuvinte, provinciile romanizate Dalmatia, Moesia Superioară și Inferioară, Dacia Traiană și partea de sud a Pannoniei Superioare și Inferioare; de altă parte, zona grecească, cuprinzînd restul teritoriului, la sud de Skopje, la vest de Sofia și de-a lungul munților Haemus (Balcani), pînă la Marea Neagră (P. Skok, în *Festschrift f. Max Vasmer*, Wiesbaden, 1954, p. 511; Vezi harta noastră nr. I).

R. Vulpe, *L'âge du fer dans les regions thraces de la Peninsule Balkanique*, Paris, p.* 118 ș.u.; V. Pârvan, *La penetration hellenique et hellenistique dans la vallee du Danube*, p. 25 ș.u. (*Academie Roumaine, Bulletin, de la Section hist.*, X, Bucarest, 1923). Pentru zona de înflorire a civilizației dace în sec. I e.n., vezi expunerea din IR, I, p. 136 ș.u. Pentru cultura grecesc în Tracia de est, orientat spre lumea egeeană în sec. VI—V î.e.n., v. Rostovtzev, RIEB, I, p. 56 ș.u. Zonele de influență în Peninsula Balcanică au fost delimitate în inscripțiilor în limba greacă sau latină, de C. Jirecek, *Rom. Dalm.*, I, p. 13 ș.u. Cf. inscripțiile lui Philippide, *Orig. rom.*, I, p. 71 ș.u. D. Scheludko, *B.-A.*, III, p. 255 ș.u. și ZR Ph, LIV, p. 175, 179, care au arătat că linia de demarcație fixată de Jirecek trebuie înlocuită în cîteva puncte mai la sud. Gerov, *Lat. gr. Bez.*, t. XVIII, p. 122 ș.u. (limba greacă în regiunea religioasă a Peninsulei Balcanice). V. Arvinte, *Die Westgrenze des Entstehungsgebietes der rumänischen Sprache*, *Zs. f. Balkanologie*, VI, 1968, p. 97—113. V. observațiile din România noastră *Linguistica*, The Hague, 1973, p. 141—142. Locuința primitivă a dacilor: în cartea *Limba dacică* (României actuale (V. Georgiev, *Studia linguistica in honorem Thaddaei Lehr*, Warszawa, 1963, p. 87—90).

De fapt, elenismul pătrunsese și la nordul acestei linii de demarcație. În Dobrogea încă de la jumătatea secolului al VII-lea au fost întreprinse coloniile grecești Histria, apoi Tomis și Callatis, iar în interiorul țării ele au fost urmate de civilizație greacă pătrunseseră pe calea importurilor (prin comerțul cu metale precum și tîcșăritul) pînă la Bărboși (confluența Șiretului cu Dunărea), vest de Galați), Poiana (confluența Troțușului cu Șiretul), Piscul Crășna și pe Ialomîța, Grădiștea Mare și Spanțov (vărsarea Argeșului).

Pârvan, op. cit., p. 26 ș.u. Asupra stărilor din Albania, v. ML, p. 343 ș.u.

Jirecek a delimitat cu precizie pe teren frontiera dintre lumea romană și cea romană, pe baza inscripțiilor în limba greacă sau latină găsite în Dobrogea și în interiorul țării, iar cercetările ulterioare au confirmat, cu mici rețușări, această delimitare. Plecînd de la Lissus (Lesh), frontiera trecea la sudul drumului dintre Scutari (Skadar, alb. Shkoder) și Prizren, urca apoi spre nord și se termina la sud de Skopje, Nis (Naissus), Bela Palanka și la nord de Piroț și

(Serdica), îndreptându-se apoi spre cursul Dunării, pe care o urma pînă la gurile ei (vezi hărțile noastre nr. II, III și harta „Romanitatea dunăreană” în sec. I—VI, de E. Petrovici, LR, IX, 1960, nr. 1, p. 82—83).

Jirecek, Arch., f. slav. Phil., XV, p. 98 s.n.; Id., Rom. Dalm., I, p. 13 s.n. și Gesoh. eL Serben, I, p. 38 ș.u.

Cu privire la criteriile acestei delimitări, trebuie ținut seamă de faptul că prezența inscripțiilor în limba greacă, într-o localitate oarecare, nu înseamnă că și locuitorii vorbeau grecește; se poate ca limba greacă să fi fost cunoscută numai de câteva persoane sau numai de acela care a gravat inscripția.

De fapt, limba greacă era cunoscută și întrebuințată chiar în regiunile în care se impusese limba latină: la Apollonia, de exemplu, găsim inscripții grecești datînd din epoca imperială; la Amantia (Plotsha, sud-est de Vlora) se scria grecește în anul 200 e.n., cu toate că limba oficială era latina.

Granițele între cele două limbi delimitau, așadar* două culturi, și ele se / referă, în primul rînd, la limba monumentelor scriseT ~ ~ * " /

C. Patsch, Beiträge zur Volkerkunde von Sudosteuropa, V, p. 158 (Sitzungsb. d. Äiäd. d. Wissenschaft. in Wien, Phil.-hist. Ki., Bd. CCXIV). Cf. observațiile lui G. Rohlf, RLIR, IV, 126, privitoare la inscripțiile latine descoperite la Reggio (sec. II e.n.), într-o zohă de limbă greacă. Prezența lor nu înseamnă că toată populația vorbea latinește, ci numai persoanele culte și funcționarii. Capidan (Rom. bale, p. 24, 32; DR, VII, p. 322 ș.u.) susține că civilizația bizantină a fost transmisă de la popor la popor, fără cunoașterea limbii grecești de către grosul populației Cf. observațiile lui Iorgu Iordan, ZRPh., LVIII, p. 374 ș.u. *

Nu se poate deci vorbi, în antichitate, de o „frontieră” între lume&.de limbă greacă și lumea de limbă latină, ci trebuie să admitem că anumite regiuni ale Peninsulei Balcanice, ca Dacia mediterraneană sau Macedonia, au fost bilingve. Tracia și Macedonia erau jumătate de limbă greacă și jumătate de limbă latină (Philippide, Orig. rom., I, p. 72). în Dacia Traiană, din cayiza marelui număr de coloniști greci sau de limbă greacă, bilingvismul era: de regulă la o parte din locuitori (Diculescu, DR, IV, p. 399 ș.u.; cf. obiecțiile lui Daicovicu, Probi. cont. în Dacia, 23, n. 2).

Jirecek, Rom. Dalm., I, p. 12; Patsch, op. cit., V, p. 160 ș.u. Influența limbii grecești trebuie să ne-o închipuim exercitîndu-se deopotrivă ca limbă de civilizație și ca limbă vorbită f Skok, III* Congres internațional des slavistes. Discours et conferences, Belgrad, 1939, p:55).

Civilizația greacă. Civilizația greacă a exercitat o influență covârșitoare asupra popoarelor balcanice, în tot cursul evului mediu.

Această înriurire s-a exercitat numai asupra popoarelor care au căzut în raza de influență a Imperiului Roman de Răsărit (după 395), deci populațiile din aproape întreaga Peninsulă Balcanică, pînă la linia Sirmium-Skodra (Ostrogorsky, RIEB, II, p. 390). Cf. inscripția descoperită la Mitrovica (Sirmium), din 580—582, datorată unui necunoscut care știa imperfect grecește, în care se vorbește de „România”, adică de Imperiul de Răsărit, bizantinii numindu-se TGHXÍOI (cf. mai jos, nota de la p. 199): %p(iGTE) K(6pi)e, Ponti z/lq no'kz&Q K' eputov TQU "AȘapiriv KS noXafov x/lv 'Poojiaviav KS TOV ypdvavta. A|if|V (Jirecek, Rom. Dalm., I, p. 36; Id., Gesch. d. Serben, I, 88; reproducă în facsimil și transcriere de Sisic, Povjest hrvata za narodnih vladara Zagreb, 1925, p. 223, n. 48). „Balcanismele” din limba română sînt foarte vechi. Ele vin din greacă, în epoca latină, și se regăsesc și în alte limbi romanice (E. Coseriu, Vox. Rom., 25, 1966, p. 48-49).

încă din epoca lui Justinian (527—565), studiile latine sînt abandonate în Imperiul de Răsărit; în secolul al VIII-lea, limba greacă devine singura limbă a „romanilor”. Cosmopolit, la origine, Imperiul Bizantin a dat o nouă forță de expansiune civilizației grecești. Sprijinită pe ortodoxism și nu pe naționalitate, civilizația bizantină capătă o remarcabilă putere de asimilare a popoarelor din peninsula. Tuturor popoarelor balcanice, care se organizau

acum în state, Bizanțul le-a dăruit elenismul și ortodoxia, adică, pe l civilizație cu baze străvechi, însăși noțiunea de stat și posibilitatea de a Trntr-o biserică cu tendințe universale. Elenizarea bulgarilor și sîrb pătrunderea limbii grecești în noile state sud-slave au avut drept ur mai tîrziu, răspîndirea civilizației grecești în întreaga Peninsulă, ch regiunile situate în afara sferei de expansiune a elenismului, ca Țări mânești nord-dunărene.

~St. Runciman, La civilisation byzantine (tr. fr.), Paiis, 1934: Ch. Diehl, La civ balkanique à l'epoque byzantine, RIEB, II, p. 376 ș.u. V. Cornish, Borderlands of L in Europe and their Relation to the Historic Frontier of Christendom, Londra, 1936, p. și harta de la p. 44 V. expunerea lui A. Elian, Les rapports byzantino-roumains, in By si., XIX, 1958, p. 212-225.

Civilizația balcanică. Influența bizantină asupra popoarelor ba nu se traduce numai în realizări spirituale; în domeniul material, ea urme adinei. Popoarele balcanice posedă tipuri de locuințe în comun, p meserii la fel, au mijloace identice de a efectua transporturile, în sfîrș zihță asemănări în portul femeiesc și în folclor: colinde, obiceiuri l torii etc. (Hoeg, Actes du IVe Congres international de linguistes, Cope 1938, p. 66).

Fr. Baron Nopcsa, Albanien. Bauten, Trachten und Geräte Nord-Albaniens, Berlin 1925, p. 226 ș.u. Satul de munte, cu casele răsfirate (Munții Apuseni), reprezintă un se regăsește și în.Serbia, în regiunea Stări Vlahului: R. Vuia, Le village roumain de vanie et du Banat, Bucarest, 1937, p. 25. Dar aceasta nu constituie un criteriu pen rea acestui tip de sat; documentar, satele din Munții Apuseni apar tîrziu (sec. al XIII- v. în această privință observațiile lui D. Prodan, RIR, X, p. 404 ș.u.

Regiunile cele mai atinse de civilizația bizantină sînt acelea de l Balcanilor și din părțile de vest ale Peninsulei: Tracia și Macedonia. D acesta coincide, în parte, cu domeniul așa-nun^^ăl^Tv^cnir^civiliz canice, dar acesta din urmă se întinde și mai la nord și cuprinde păr jurul Nișului, Savei și Dunării (vezi hărțile noastre nr. II și III).

Cvijic, Pen, Balk., Paris (1918), p. 102 s.u.; G. Dainelli, La regione balcanica 1922, p. 111 ș.u.

Se poate vorbi cu drept cuvînt despre „viața în comun” a po balcanice, deseale reuniri ale popoarelor balcanice sînt datorate m extraordinare de care au dat întotdeauna dovadă populațiile din Pe Balcanică.

G. Reichenkron, Der Typus der Balkansprachen, 1962.

Bilingvismul popoarelor balcanice. Bilingvismul popoarelor b în care limba greacă constituie în general al doilea termen, apare r ca o ipoteză necesară pentru a explica anumite trăsături lingvistic limbile,balcanice le au în comun, ci și ca o deducție impusă de cu realităților balcanice amintite mai sus.

Prin bilingvism nu se înțelege numai întrebuințarea a două limb aceeași persoană. Cînd a doua limbă a fost învățată odată cu limba influențele reciproce ale celor două limbi intră în capitolul inter lingvistice, adică a două sisteme care se influențează reciproc. Bili propriu-zis denumește fenomenul învățării în același timp a două lin gen, Bilingual., p. 11. Amănunte în această privință, de exemplu asup cum o persoană a devenit bilingvă, în Id., I.e. și p. 75 ș.u.). Copi limba anturajului său: procesul acesta se încheie spre sfîrșitul c patrulea an.

Bilingvismul își are sediul în mentalitatea fiecărui individ; fiecare din cele două limbi este articulată cu aceleași organe ale vorbirii și deciflozește aceleași posibilități de articulație (Weinreich, p. 71 ș.u.). Limba mamă' e dominantă (Id., I.e.). După proporția elementelor împrumutate, trebuie stabilit de fiecare dată dacă limba considerată inițial a devenit o limbă amestecată sau o limbă mixtă, înțelegându-se prin limbă mixtă o limbă care și-a modificat morfologia și vocabularul sub influența unei alte limbi, cu care a venit în contact. În felul acesta ia ființă o limbă nouă, care posedă elemente ce au aparținut unor limbi diferite.

Noțiunile de „limbă amestecată” și de „limbă mixtă”, precum și acelea de „amestec de limbi”, „substrat”, „adstrat” și „superstrat” sînt înfățișate într-o lumină nouă prin cercetările recente. „Bilingvismul” provoacă amestecul limbilor. El explică posibilitatea de a forma fraze ca: *am primit un guturai* (germ. *ich habe einen Schnupfen bekommen*), *m-am adormit* (fr. *je me suis endormi*) sau fr. *j'ai apporté une voiture* (rom. *am adus o trăsură*) etc., de către persoane care gîndesc în limba germană, franceză sau română.

O limbă „amestecată”, care a împrumutat elemente unei alte limbi, dar a cărei morfologie a rămas neatinsă de împrumut sau conține puține elemente împrumutate, poate deveni „mixtă” dacă morfologia ei se umple cu elemente străine: e cazul limbii norvegiene, al cărei sistem fonetic e norvegian și danez, morfologia e daneză și norvegiană, iar vocabularul conține elemente din cele două limbi; este și cazul graiurilor creole din America.

Trăsăturile „balcanice” din slava macedoneană ar proveni, după Z. Golab (Word, 15, 1959, p. 415—435), din aromână. Traducerea unui termen, dintr-o limbă în alta, se datorește bilingvismului (Weinreich, p. 109—110).

Bilingvismul explică, pe lîngă paralelismele în frazeologie dintre limbile balcanice (relevante mai jos, p. 256 ș.u.), c a l c u l lingvistic, adică împrumutarea f o r m e i i n t e r n e a unui cuvînt străin și redarea acelei forme interne prin aceleași procedee, în limba maternă.

Fenomenul are următoarea justificare psihologică: forma internă sau procedeele de expresiune propriu limbii *x* este redat exact în limba *y* de o persoană care cunoaște limba *x*. De ex.: germ. *Eindruck* (după fr. *impression*), rom. *unt-de4emn* (după bg. *dărveno maslo*) etc.

Windisch, Zur Theorie der Mischsprachen und Lehnwörter, Berichte über die Verhandlungen der königl. sächsisch. Gesellschaft d. Wissenschaft. zu Leipzig, Phil.-hist. Kl., XLIX, p. 101 ș.u.; Hugo Schuchardt—Brevier... zusammengestellt und eingeleitet von Leo Spitzer, Halle, 1922, p. 128 ș.u.; Kr. Sandfeld-Jensen, Notes sur les caiques linguistiques, Festschrift V. Thomsen, Leipzig, 1912, p. 166 ș.u. (cu bibliografie); St. Wedkiewicz, RS, VI, p. 230 ș.u.; A. Sommerfelt, Un cas de melange de grammaires, Oslo, 1926 (Det Norske Videnskaps-Akademi Oslo, II. Hist.-filos. Kl., 1925, nr. 4); Scerba, Sur la notion de melange de langues, Jafetičeskij Sbornik (Leningrad, 1926), IV, p. 1 ș.u. (cu bibliografie); A. Meillet, BSL, XXX, p. 4; XXXIV, p. 97; O. J. Tallgren-Tuulio, Locutions figurees calquees et non calquees. Essai de classification pour une serie de langues litteraires. Memoires de la Societe Neo-Philologique de Helsingfors, IX, Helsinki, 1932, p. 277 ș.u. (cu indicații bibliografice); Ch. Biuneau, La diptongaison des voyelles francaises. ZPRh., LVII, p. 170 ș.u. (influența germanice asupra sistemului fonetic galo-roman); B. Unbegaun, Le calque dans les langues slaves litteraires, R. et. sl., XII, p. 19 ș.u.; M. Deanovic, Osservazioni sulle origini dei calchi linguistici, Arch. Rom., XVIII, p. 129 ș.u.; C. Racoviță, Notes sur le bilinguisme, BL, VI, p. 238—242; A. Rosetti, Langue mixte et melange de langues, in Acta linguistica, V, Copenhaga, 1945—1949, p. 73—79; I. Rizescu, Contribuții la studiul calculului lingvistic, București, 1958. Th. Hristea, Probleme de etimologie, p. 145-202; Id., Tipuri de calc lingvistic, SCL, XVIII, 1967, 5, p. 507-527; Id., Calcul internațional, SCL, XXVI (1975), 5, p. 499-504.

Mișcările de populație în Peninsula Balcanică. Am spus (v. mai sus, p. 193) că m o b i l i t a t e a constituie caracterul permanent al populațiilor

din Peninsula Balcanică, începînd din cele mai vechi timpuri și pînă astăzi (sînt sate în care se vorbesc pînă la trei dialecte diferite ale aceleiași limbi).

M. Malecki, Osservazioni sull'unione linguistica balcanica, Atti del III. Congresso internazionale dei linguisti, Firenze, 1935, p. 75. „Li en est ainsi dans toutes les regions de la Serbie, le long de la Morava, autour de Valjevo et le long de la Drina. Les habitants en sont, dans la proportion de 80 p. 100, des immigrants venus principalement au cours des trois derniers siecles. Les documents d'archives... ne donnent aucune idee de la grande importance des migrations.” (J. Cvijic, R. et. sl., III, p. 6).

H. Mihăescu, Locul elementelor lexicale latine din albaneză, în cadrul romanității sud-europene. Semantică și semiotică, Buc., 1981, p. 216—234. Elementele latine reprezintă un stadiu mai vechi, pe cînd limbile romanice, un stadiu mai recent. Id., Linguistique et ethno-genese des Albanais, St. alb., XIX, 1982, p. 137—147, 602 cuvinte de origine latină în albanian. Mahir Domi, Problemes de l'histoire de la formation de la langue albanaise. Resultats et târziu. St. alb., XXIX, 1982, p. 31-51.

Diferențierea dialectală, în domeniul sîrbo-croat, se produce la sfîrșitul epocii medievale: în secolul al XV-lea, cele mai importante trăsături dialectale sînt în germene (Ivic, Serbokr. Dial., p. 65—66).

Sîrbo-croata este divizată în trei dialecte, luîndu-se drept criteriu pentru această împărțiri forma fonetică a pronumelui „ce” (s.-cr. *sto*, *ca* și *ca* în dialectul stokavian, care formează baza limbii literare, ocupă cea mai mare parte a domeniului (e alcătuit, la rîndul său, din trei grupuri, denumite după pronunțarea diferită a lui *e*: ekavian, jekavian, și ikavian); dialectul cakavian e vorbit în insule și pe litoralul Adriaticei, iar cel kajkavian în Croația și în harta anexată la Ivic, Serbokr. Dial., și hărțile în text, de la p. 31 și 32).

Începînd cu secolul al VII-lea și pînă în secolul al XIV-lea, dialectul stokavian, pornit din estul domeniului, cucerește regiunile de la sud-vest. Fenomenul se explică prin atracția exercitată de orașele înfloritoare de pe coasta Adriaticei. Dar mișcarea aceasta se reface în sens invers, începînd cu secolul al XIV-lea: populația de pe litoral emigrează spre nord și vest.

Cvijic Y R. et. sl., III, p. 7 ș.u.; A. Belic, Le caractere de revolution du serbo-croate origines jusqu'à nos jours. Le monde slave, II (1925), p. 25 ș.u.; Ivic, Serbokr. Dial., p. 7 și schițele de la p. 76 și 78.

Cauzele acestei mișcări sînt cuceririle turcilor în Peninsula Balcanică. În 1690 se produce o mare mișcare a populațiilor de limbă sîrbo-croată în Ungaria.

Jirecek, Alb. in d. Vergang., p. 87.

Pe un plan mai redus, se pot fixa următoarele mișcări ale populațiilor de limbă sîrbo-croată dintr-o regiune într-alta: 1. din Raska, Zeta și regiunea Kosovo în Serbia moraviană; 2. din regiunea Vardarului în Macedonia și, mai departe, către Sava și Dunăre.

Cvijic, Pen. Balk., Paris (1918), p. 115 ș.u.; Ivic, I.c.

Patria primitivă a albanezilor. N. Jokl (RLV, I, p. 92), G. Weigand (B.-A., III, p. 229 ș.u.), P. Skok (A. Arb. St., II, p. 111 ș.u., ZONF, IV, p. 111 și ZRPh., LIV, p. 190 ș.u.) și Seliscev (Slav. nas., p. 49 ș.u., 73 ș.u.) au ținut că strămoșii albanezilor nu ocupau, în antichitate, teritoriul cunoscut astăzi. Aceasta s-ar dovedi, între altele, prin aceea că terminologia maritimă și a pescuitului, în albaneză, este împrumutată (de origine greacă, venețiană, slavă sau turcească), că vechile numiri topice ale țării au un caracter slav (Jokl, SL, XIII, p. 615 ș.u.), că albanezii nu sînt menționați decît în târziu (secolul al XI-lea), în patria lor de astăzi (Weigand, B.-A., III, p. 111).

și prm numeroasele analogii în materie de limbă dintre română și albaneză, care nu s-au putut dezvolta decît printr-un contact al celor două popoare la nord de patria actuală a albanezilor.

Jokl a revenit, ulterior, asupra acestei păreri (IF, L, 1932, p. 33 ș.u.; cf. Id., IJb., XXIV p. 254), susținînd că slavii au găsit pe albanezi în provincia Praevalis și că numele *Uului/Buwma* (s.-cr.) se explică prin alb. *Buene*, iar acesta prin lat. *Barbanna* (prin **Bău(a)nna*; explicație indoioasă). În sfîrșit, unele împrumuturi latine din albaneză au o formă fonetică care se poate explica numai prin dalmata, ceea ce implică prezența strămoșilor albanezilor cel puțin într-o parte a teritoriului lor de astăzi (Jokl, SL, XIII, p. 286). Skok (ZRPh., LIV, p. 180) a explicat numele național al albanezilor: *Shqipetar*, prin *Scupis* (>alb. *Shkyp*), capitala Dardaniei.

Aceste argumente nu sînt însă convingătoare (cf. Vasmer, Zs. sl. Phil. V, p. 286 ș.u.; Seliscev, Slav. nas., p. 49 ș.u., 73 ș.u.)! Diferența profundă dintre ghegă (dialectul albanez vorbit la nord de riul Shkumbin) și toscă (dialectul albanez meridional) ar dovedi, dimpotrivă, o mare vechime a limbii albaneze în granițele ei actuale (Jokl, IJb., XII, p. 106—107; Hamp, Alb., p. 98; dar trăsăturile particulare ale dialectului gheg și tosc s-au manifestat tîrziu, căci coloniile toscce emigrate în Italia de sud și în Grecia în secolele al XVI-lea—al XVII-lea vorbeau un dialect apropiat de ghega de nord: E. Qabej, Leipzig. V. f. SOE, IV, p. 81; Id., SCL, X, 1959, p. 528; diferențele dialectale datează, în cea mai mare parte, de la începutul epocii literare, adică din sec. al XV-lea; v. și V. Polák, Orbis, XII, 1963, p. 391—392). Pe de altă parte, mențiunea tardivă a albanezilor în izvoare nu constituie un argument hotărîtor împotriva vechimii lor în Albania de astăzi, pentru că ei nu sînt menționați nici mai tîrziu, cînd prezența lor în teritoriul actual este dovedită (albanezii sînt menționați pentru prima oară în 1079, între Ohrida și Salonic, și tot atunci, în Epir: Weigand, Ethnographie von Makedonien, Leipzig, 1924, p. 12; Skok, RIEB, I, p. 9). Afară de aceasta, numele virfurilor de munți, în Albania, sînt albaneze și de asemenea mai mult de jumătate din numele de localități și de riuri (Mladenoff, B.-A., IV, p. 185 ș.u.), iar absența unei terminologii autohtone a pescuitului probează numai că strămoșii albanezilor au trăit, la o epocă veche, departe de litoralul Mării Adriatice.

Jokl, RVL, I, p. 92 și Id., SL, XIII, p. 286 ș.u.; Pușcariu, LR, I, p. 271; „die Vorfahren der Albaner schon seit vorromischer Zeit auf der Balkanhalbinsel im Bereiche der griech.-rom. Kultur siedelten... die Albaner jedenfalls noch in lt. Zeit, wenn auch gegen deren Ende, aus weiter ostlich gelegenen Sitzen kommend, das Gebiet der Praevalitana, also den NW ihres heutigen Landes erreicht haben" (Jokl, SL, XIII, p. 287). După Detschew (Charakt. thr., p. 113), albanezii ar fi pierdut terminologia maritimă. E. Ńabej susține autohtonismul albanezilor în patria lor actuală (B. U. Sht., XVI, 1962, p. 226-227; Id., Die älteren Wohnsitze der Albaner auf der Balkanhalbinsel im Lichte der Sprache und der Ortsnamen, VII Congresso di Scienze onomastiche, Firenze-Pisa, 4-8 aprile 1961, p. 241-251). Studia albanica, VI, 1969, p. 141-142; IX, 1972, p. 123—151: albaneza s-a format pe teritoriul ei lingvistic actual, p. 131. C. Tagliavini (BALM, 10—12, p. 41); terminologia maritimă albaneză e recentă, după cum a dovedit ancheta pentru ALM. Dodbida a încercat să susțină contrariul, fără succes. Cf. Cortelazzo, BALM, 8—9, p. 260—261. Nume de localități ca *Scupi*, *Scodra* s-ar putea explica în interiorul albanezei. Respinge teoria după care terminologia maritimă a albanezei ar fi străină. Termenii veniți din greacă își conservă caracterul dorian.

Pentru autohtonismul albanezilor s-au pronunțat Thunmann, Hahn (Lex. Heft I, p. 303 ș.u. și n. 46, p. 331), B. P. Hasdeu (Sjtrat și substrat. Genealogia popoarelor balcanice, în Etymologicum Magnum Romaniae, III București, 1893, p. V—VI și hărțile anexate), Kretschmer (Einl., p. 262), F. Ribezzo (Rivista d'Albania, I, 1940, p. 121 ș.u., II, 1941, p. 341 ș.u.) și Marco La Piana (Studi linguistici albanesi, I, 1939, p. 155). Pentru V. Pârvan (în S. Pușcariu, Beihefte zur ZRPh., XXVI, 1910, p. 61), Capidan (DR

482—483) și Philippide (Orig. rom., II, p. 799—801) albanezii veniți din regiunile carpato-dunărene sau din Pannonia, părere combătută de Li Spitzer (MRIW, I, p. 297).

Există serioase argumente (termeni din flora mediteraneană și din fauna) pentru a admite că strămoșii albanezilor de astăzi locuiau în trecut, pe litoralul mediteranean, v. H. Mihăescu, Locul elementelor lexicale din albaneza în cadrul romanității sud-est europene, Buc., 1981, p. 142, 224, 234; St. alb., XIX, 1982, p. 142; româna și albaneza posedă 70% de elemente latine, care nu se regăsesc în Romania occidentală, v. E. Ńabej, St. alb., 1972, p. 125—151.

Dacă nu există deci probe hotărîtoare că strămoșii albanezilor nu au locuit în vechime pe teritoriul lor de astăzi, în schimb trebuie admis că ei întindeau și la nord de teritoriul cuprins între Shkoder, Prizren, Ohrid și Vlora (Jokl, RLV, I, p. 85 ș.u., Jirecek, Alb., p. 69; Hamp, Alb., p. 98). Coborîrea lor spre sud s-a produs mai tîrziu. A socoti că regiunea muntelui Mati, din nordul teritoriului albanez de astăzi, a constituit centrul teritoriului locuit din vechime de albanezi apare deci ca probabil, cu mai mult cu cît în secolul al XIII-lea albanezii apar în acest teritoriu (capitala Kroja (Stadtmuller, Leipziger Vierteljahrschrift für Sud-Ost Europa, V, p. 58 ș.u., Id., AECO, VII, p. 1 ș.u.; v. critica lui Capidan, Rev. Fuhrer, Regale, X, nr. 5, p. 243 ș.u.; Sufflay, în Illyrisch-albanische Forsch., zum 25. Jahrestag v. L. v. Thalloczy, I, Munchen-Leipzig, 1916, p. 283). W. Mochowski (B. U. Sht., 2, 1958, p. 38): patria primitivă a albanezilor a fost un ținut muntos, care cuprindea cele două maluri ale riului Mati și se întindea la nord, în direcția orașului Nis (Naiaog). E. Qabej (B. U. Sht., 2, 1958, p. 54 ș.u.), bazîndu-se pe materialul toponimic, susține că litoralul Adriatic a fost întotdeauna locuit de albanezi. După Baric (Lingv. stud. § 11; Hydrunt, p. 46 ș.u.) albanezii sînt tracici; ei au trăit în simbioză cu ilirii în Dardania și Pannonia, de unde au coborît mai tîrziu în Albania actuală. S-ar putea să fie chiar, ca albanezii să fi locuit din vechime și în Serbia meridională, la sud de Skopje (C. Tagliavini, Le parlate albanesi di tipo ghego orientate (Dardania e Macedonia nord-occidentale), Roma, 1942, p. 12 ș.u.; cf. ML, p. 343). Albanezii locuiau în sec. al II-lea î.e.n. în Dardania, de unde au emigrat pe teritoriul lor actual (VI. Georgiev, Ling. balk., II, 1960, p. 15—19). Ei sînt semnalati în Tesalia în prima jumătate a secolului al XIV-lea (Jirecek, Alb., p. 73). Cucerirea slavă (între Durres și Vlora toponimia este de origine slavă) i-a împins înspre sud și litoralul maritim (în secolul al XI-lea albanezii sînt semnalati la Durres, iar în secolul al XIV-lea la Cattaro și la nord-est de Shkoder V Jirecek, Alb., p. 69—70), astfel încît, cu timpul, s-au așezat pe litoralul mare număr în Grecia (Atica, Megara, Beotia, Lokris și insule). Albanezii se găseau în Epir, Acarnania și Etolia cu mult înainte de anul 1365 (Jirecek, Alb. in d. Vergang, p. 74 ș.u.; Jokl, IJb., IX, 68, nr. 33). Alții au emigrat în Italia (Calabria, Dalmația, la Borgo Erizzo, lângă Zara) și în Sicilia, unde sînt semnalati încă din secolul al XV-lea.

Jokl, Alb., p. 110; Tagliavini, Studi albanesi, V—VI, p. 8 ș.u. „în părțile centrale ale Peninsulei Balcanice, înaintea așezării slavilor, au locuit albanezi și nu romanici" (E. Petro, LR, IX, 1960, nr. 1, p. 82). După V. Cimochoowski, numele albanez al orașului Durres (Durrës) se explică direct prin greacă, deci probează autohtonismul populației de limbă albaneză (Lingua Posnaniensis, VIII, 1960, p. 133-145). Georg Stadtmuller. Forschungen zur albanischen Fñihgeschichte, Wiesbaden, 1966: informație de mina a doua; operă, a unui respectabil

Românii în Serbia. în tot cursul evului mediu, sînt semnalati românii în regatul sîrbesc. Cucerirea sîrbească a teritoriului balcanic a pornit în secolul IX-lea din regiunea muntoasă dominată de muntii Kom și Durres.

Centrul teritoriului sîrbesc se afla în valea Limului, a Ibarului și pe cursul superior al Moraviei apusene. În Raska, regiunea muntoasă dintre Lim și Ibar, sîrbiile se găseau într-un adăpost natural, de unde au cucerit cu încetul teritoriile limitrofe (1090—1280).

Novakovic, Probi, sb., I, p. 440 ș.u. Jirecek, Rom. Dalm., I, p. 38 ș.u.: numirile *Durmitor* și *Visitor* (Muntenegru), la origine, nume de persoane, trebuie explicate prin lat. *dormire, videre* (în documentele sîrbești, *Vysitori* și *Vysatori*). Ci. numele *Stări Vlax* „der alte Wlache”, în Serbia. Skok (R. et. sl., III, p. 74): numele de munți *Durmitor, Pirlitor* (Muntenegru) sînt formații românești. Cf. Id., Glasnik Skopskog naučnog drustva (Bulletin, de la Soc. Scient. de Skopje), XII, p. 210, n. 23: *Durmitor* adj. < rom. *a dormi* [sec. XVI: *durmi*] și ZONF, XI, p. 176: „Dieser Bergname [Dww^y] ist ein ausgesprochen rumänisches Verbaladjektiv, dessen Bedeutung als Schlafstätte der nomadisierenden Hirten für einen Berg ausgezeichnet passt”. În același fel trebuie explicate celelalte adjective verbale: *Visitor* < *a visa* „schlafen, träumen”, *Pirlitor* < *a pîrli* „verbrennen”, *Palator* „Furt an der Drina” < *a [slp]ala* „waschen”; cf. Id. ZPRh. LIV p. 447.

Alte nume de munți: *Țipitor* (< *a aȚipi*), *Murgule* „podiș sub *Durmitor*” (Dragomir, Vlahii Pen. Bale, p. 164 și harta „așezările Vlahilor din jumătatea nordică a Pen. Balcanice în evul mediu” anexată la această lucrare).

M. Gyoni, La premiere mention historique des Vlaques des monts Balkans, în Acta Antiqua Acad. Sc. Hung., I, 1951-1952, p. 495-515. Păstorii vlahi se găseau în munți, *U* est de defileul Sipka, probabil în Prjeslavka, Karnobodska sau Koblenskaplanina. Chr. Wakarelski, Die bulgarischen wandernden Hirtenhütten, Acta ethnographica Acad. Sc. Hungaricae, V, 1956, p. 1 ș.u.; colibele păstorilor sînt răspîndite pe platourile înalte ale Bulgariei, Iugoslaviei, Ungariei, României, Slovaciei și Poloniei. În privința originii românilor din Serbia, de reținut observația lui Silviu Dragomir, Vlahii Pen. Bale, p. 168: „oricît de vechi ar părea așezările vlahilor din regiunile apusene ale Peninsulei Balcanice, ele își datorează originea, totuși, unei expansiuni care a avut loc în secolele îndepărtate ale veacului de mijloc”. Istoricul termenului *Valah* e înfățișat de Tagliavini, Lg. nebl., p. 123—124.

Vechea nomenclatură romană a țării a fost înlocuită, treptat, cu cea slavă, cînd nu a fost adoptată în forma ei originală și păstrată în limba cuccitorilor. Munții erau locuiți de păstori români, care poartă numele de *Vlahi* (sg. *Vlaxu*, pl. *Vlasi*; cf. *Romanja*, la est de Sarajevo, și, la sud-est, teritoriul numit *Stări Vlax* „bătrînul român”, menționat în secolul al XII-lea). *Stări Vlah* este o regiune muntoasă, de viață păstorească intensă (Novakovic, Probi, sb., I, p. 453 ș.u.). Români sînt semnați și în regiunea Prizrenului, în așa-numita Metohija, în secolul al XII-lea (m! Latovac, La Metohija, Paris, 1935, p. 41). De altfel, terminologia păstorească, în Serbia, este impregnată de elemente romane.

V. expunerea de ansamblu al lui Pușcariu, Istr., II, p. 274 ș.u. și I. Popovic, Bemerkungen fiber die vorславischen Ortsnamen in Serbien, Zs. sl. Phil., XXVIII, 1959, p. 101—114.

Numele *Vlah*, care, la origine, denumea pe păstorul român, a ajuns, cu timpul, să nu mai fie întrebuințat pentru a denumi naționalitatea cuiva, ci ocupația de păstor. Deseori, în documentele sîrbești, termenul *vlah* are o semnificație pur economică: desemnează clasa socială a cuiva, fără referire la naționalitate.

V

Novakovic, Probi, sb., I, p. 456 ș.u.; de asemenea, P^&xoc; în neogreacă, are sensul de „păstor nomad”. Cf., în albaneză, *rremer*, cu înțelesul de „păstor”. A. Philippson, Zur Ethnographic des Peloponnes, Petermann's Mitteil., 1890, p. 41; Meyer, EW, p. 365 s.v.; Philippide, Orig. rom., II, p. 652. În Trapezunt, poajidva are sensul de „Hirtin” (Meyer, I.e.); v. bg. *vlaxu* „Romane, Hirte”: cuvîntul ar fi fost transmis de populațiile germanice (gepizi) din Dacia, în secolul al VI-lea, slavilor stabiliți în provinciile dunărene; el denumea pe români (Schwarz, Zs. sl. Ph. IV, p. 362); același sens în slovacă (Roska, DR, III, p. 795); cf. în Croația, în secolul al XVI-lea și în al XVII-lea. *vlah* cu sensul de „ortodox” (Pușcariu, DR, I, p. 709).

În regiunea numită Metohija, din Serbia (Prizren), în evul mediu, români (*Vlahi*) erau acei care se ocupau cu ciesterea vitelor, pe cînd sîrbi erau agricultori (M. Latovac, op. cit., p. 41). „Transhumanta e..., prin excelență, caracteristica păstoritului vlah din Serbia, Zeta, Muntenegru, Hertegovina și Dalmația, pînă la venirea turcilor” (Dragomir, Vlahii Pen. Bale, p. 163).

Răspîndirea populației de limbă română. Prezența unei populații românești în Peninsula Balcanice, este normală. Ea nu exclude existența unui element romanizat (*Vlahii*, v. mai sus, p. 198), în aceste părți occidentale ale Peninsulei Balcanice, este normală. Ea nu exclude existența unui element romanizat în nordul Dunării, în regiunile ce fuseseră odinioară sub stăpînire romană. Existența unei populații românești la nordul Dunării (la Dridu, Jîrzice și Bucov-Ploiești, Basarabi, Morești, Dăbica) în sec. VIII și X e dealtmînd dovedită de săpăturile arheologice (Nestor, Don. p. 407—410; Eugène Zaharia, Săpăturile de la Dridu. Contribuție la arheologia și istoria poporului român, Buc. 1967).

M. Besnier, L'Empire romain, de l'avenement des Severes au concile de Nicee, Paris, 1937, p. 243 ș.u. (Histoire romaine, IV, I): evacuarea Daciei „ne fut pas complete... la majeure partie des paysans ne bougea pas... Ainsi s'explique la persistence si tenace de la race et de la langue latines dans la contree que Traian avait conquise”. În urma părăsirii oficiale a Daciei de către Aurelian, o parte a populației romanizate — în afară de soldații, funcționarii și o bună parte a orașenilor și a celor domiciliați la țară, retrași la sudul Dunării — a rămas pe loc, în Banat (C. Patsch, Banater Sarmaten, Akad. d. Wissenschaft, in Wien, Anzeiger 1925, nr. XXV, p. 215). Pentru condițiile în care această populație romanizată s-a menținut în Dacia sub dominația barbarilor, pînă la venirea slavilor, v. Daicovicu, Transylv., p. 79 ș.u. Problema continuității; în sensul menținerii neîntrerupte și transiterii din generație în generație a caracterelor culturale -vechii rase dace, cu toate vicisitudinile pricinuite de amestecul cu popoare de altă rasă, în Transilvania -e înfățișată de W. Weber, Aus Rumäniens Friihzeit, Bukarest, 1942, p. 69 ș.u. (das dachonische Volk).

Păstrarea unor cuvinte de origine latină în Transilvania, și în special în partea occidentală a acestei provincii, pe cînd în restul domeniului dacoromân aceeași noțiune e denumită cu cuvînt de origine slavă, ar putea fi o probă concludentă a permanenței limbii române la nordul Dunării, în regiunile odinioară romanizate (Sextil Pușcariu, Les enseignements de l'Atlas linguistique de Roumanie, Bucarest, 1936, extr. din Rev. de Transylvanie, III, 1936, p. 9). „nous considerons la carte de l'ancienne Dacie trajane... nous voyons que la region ou les blissements romains etaient plus denses, et par consequent la romanisation plus intense, coïncident avec la region ou les mots d'origine latine se sont le mieux conserves”, cu două condiții: 1. Să se țină seamă de faptul că această repartizare geografică poate proveni tot atît de ușor din extinderi lingvistice petrecute la o epocă posteroară: o serie de alți termeni latini, care figurează în ALR, răstoarnă imaginea propusă a latinității Transilvaniei, prin prezența lor în Țara Românească și Moldova, și probează, prin ivirea lor în regiuni ce nu au fost romanizate, că avem de-a face cu extinderi lingvistice posteroare (v. în această privință observațiile făcute în ședința, SRL, c.r., 4, p. 5). 2. Să se cerceteze cu aceeași metodă întregul material lexical, nu numai cîteva cuvinte alese în mod arbitrar, ca să se vadă dacă marea majoritate a termenilor confirmă teoria (vezi ALR I, vol. I și II, hărțile 78: strănut, 112: guturai, 153: tatăl, 157: mamă vitregă, 208: colastră, 220: cumătră, 221: cumătră, 235: mîngîia, 236: mîngîier, în care ariile termenilor latini acoperă Oltenia, Țara Românească și Moldova, pe Ardealul sau nord-vestul Ardealului cunosc termeni de origine străină). E. Gamillscheg (Die Herkunft der Rumänen, Berlin, 1940: Sonderabdruck aus dem Jahrbuch der Preuss. Akademie der Wissenschaften zu Berlin, 1940) este și el de părere că limba română s-a menținut în neîntrerupt în Transilvania, în Munții Apuseni, din momentul romanizării și pînă astăzi. În privința unora dintre argumentele sale, vezi discuția asupra lui *rărunchi* în SRL, c.r., 4, p. 10.

- Lunca rîurilor, element favorabil pentru adăpostirea populației cucerite ulterior, s-a îndreptat spre munte: S. Mehedinți, în Opere alese, Buc., I, p. 251—261.

În privința lipsei toponimiei de origine latină, în teritoriul nord-dunărean, care ar proba/după unii cercetători, lipsa populației românești în acest spațiu geografic în secolul al VI-lea și în secolele următoare și admigrarea ei în sudul Dunării, sau prezența unei populații românești la nordul Dunării în ocupație exclusiv pastorală și în perpetuă mișcare, trebuie spus că există o serie de considerente care infirmă aceste ipoteze. În primul rînd, trebuie ținută seamă de faptul că populația nord-dunăreană nu se ocupa numai cu pășunatul și cu agricultura.

Terminologia noastră agricolă de bază este de origine latină (vezi indicațiile bibliografice date aici mai sus, p. 171—172). Agricultura care se practica

era probabil primitivă, cu sapa (agricultură primitivă de munte) sau cu plugul de lemn, acolo unde terenul era potrivit. Se cultiva meiul, plantă cu vegetație de vară scurtă, potrivită pentru nevoile populației locale.

La considerentele de mai sus se adaugă următoarele: termenul *sat* este de origine latină (< *fossatum*, v. ML, p. 354—356). Faptul că toponimia românească nord-dunăreană este în majoritatea ei slavă se explică prin împrejurarea că populația slavă, foarte numeroasă, a tradus numele mai vechi de localități ca *Frumoasa* în *Dobra*, *Piatra* în *Kamenu*, *Repedea* în *Bistrița*, *Cîmpuluh* în *Dulgopol* etc. (v. Pușcariu, LR, I, p. 304 ș.u.; Capidan, Lg. et litt., IV, 1948, p. 159; Iorgu Iordan, Nume de locuri românești în R.P.R., I, București, 1952, p. VI—VII) și că orașele s-au înființat mai târziu.

Cf. Capidan, Lg. et litt., IV, 1948, p. 156: „la population indigene (de la Dacie) ignorait les denominations locales données par la voie officielle”.

Limba română se vorbea pe un teritoriu întins, nord și sud-dunărean, ce cuprindea, în partea lui meridională, bazinul vestic al Drinei, la sud de Skopje, și sud-vestul Bulgariei, regiunea de-a lungul Dunării, înspre mare, Banatul, Transilvania, Oltenia și Moldova, cu alte cuvinte fostele provincii romane Moesia Superioară și Inferioară, Dacia și Pannonia Inferioară (vezi harta noastră nr. I).

Dioceza mitropolitului din Skopje, în 535, cuprindea provinciile Dacia Ripensis, Dacia Mediterranea, Moesia Superioară, Praevalitania, Macedonia Secunda și partea orientală a Parioniei de sud, deci și provinciile enumerate mai sus (M. Friedwagner, ZRP h, LIV, 663). „Sintem nevoiți să admitem că cel puțin o parte a vechilor români au locuit la sudul fluviului” (Pușcariu, LR, I, 270).

P. P. Panaitescu, De ce au fost Țara Românească și Moldova țări separate?, Rev. Fund. Regale. V. nr. 6, p. 562 ș.u.; Id., Die Entwicklung der rumänischen Staatsbildung, Leipz., V. f. SOE, IV, p. 26 ș.u.; V. Mihăilescu, Așezările omenești din cîmpia română la mijlocul și la sfîrșitul secolului al XIX-lea, București, 1924, p. 56 ș.u. (AAR, Ser. 3, IV ist.). Asupra extinderii limbii vorbite în regiunea muntoasă a Carpaților, în Moldova și Țara Românească, v. observațiile lui E. Petrovici (Siebenbürgen als Kernland der nordlich der Donau gesprochenen rumänischen Mundarten, in Siebenbürgen, I, Bukarest, 1943, p. 309 ș.u.), bazate pe materialul de limbă din ALR.

În perioada marilor migrații, în jumătatea a doua a secolului al IV-lea, goții ocupă teritoriile de la Dunărea mijlocie și regiunea Tisei, vandalii sînt așezați în Transilvania, în regiunea Mureșului, iar vizigoții în Țara Românească. Partea vestică a stepei românești e locuită de taifali; gepizii stăpînesc Dacia Traiană. Mai târziu (sec. VI) slavii încep să se așeze mai întii în Moldova și Muntenia, iar în sec. VII pătrund și în Transilvania. După căderea limesului dunărean (602), marea masă a slavilor se scurge la sudul Dunării, dislocînd populația romanică de aici. Grupuri de romanici au fost împinse din sudul Dunării spre Pind, coasta adriatică și nordul Balcanilor. După ce puterea hunilor a fost spulberată (454), centrul lor rămînînd Pannonia, în 492 protobulgarii (neam turcesc) încep primele atacuri împotriva Imperiului Bizantin.

„Dacă românii din România actuală ar fi urmașii unor păstori migratori veniți, cum prețind unii, din Peninsula Balcanică în evul de mijloc, în regiuni locuite de alte popoare, soarta lor ar fi fost desigur cea a cetelor de vlahi care s-au pierdut în masele de unguri și de slavi, în vechea Pannonie și în Carpații nordici” (Pușcariu, LR, I, p. 361).

Românii la sudul Dunării. Populațiile romanizate din nordul Peninsulei Balcanice, care au lăsat urme în toponimia acestor regiuni, au trăit în teritorii ce au fost cucerite în mod succesiv de sîrbi și de bulgari: în 1190, Belgradul, Nișul, Sardia, Skopje și Prizren aparținuseră încă Imperiului Bizantin.

Bulgarii coboară în Peninsula Balcanică în sec. VII—VIII. Dar Serdica (Sofia) e cucerită de-abia în 809. Între sîrbi, la vest și bulgari, la est, anume în regiunea Moravei, cu munții săi, se află un teritoriu unde se vorbea limba romanică (v. harta noastră nr. III).

N. van Wijk, Taalkundige en historische Gegevens betreffende et oudste Betrekking tusschen Serven en Bulgaren, Amsterdam, 1923, p. 12 ș.u. (Mededeelingen der koninklijke Akademie van Wetenschappen, Afdeling Letterkunde, Deel 55, serie A, nr. 3) și Id., Le mor slave, XIV (1937), t. IV, p. 82 ș.u. V. critica lui A. Margulies, Historische Grundlagen der sudslavischen Sprachgliederung, Arch. f. slav. Phil., XL, p. 197 ș.u. Cf. *spiliSor* (< *spin*), plantă, și *cura* (< *cibrum*), termeni semnalati în Veglia (portul Malinska) în 1953 (P. Tekavec, in Studia romanica et anglica Zagrabiensia, 7, 1959, p. 35—38).

Românii sînt semnalati de izvoarele istorice în statul sîrbesc mult mai târziu: în 1198—1199, sub Ștefan Nemanja, îi găsim în regiunea Prizren, iar în 1253, 1254—1264, pe cursul Narentei și al rîurilor Tara și Lim.

S. Dragomir, Vlahii din Serbia în sec. XII—XV, AIN, I, p. 280 ș.u. Teritoriul locuit de populația românească în cursul evului mediu (sec. IV—VI) era vecin cu cel locuit de albanii (v. VI. Georgiev, Ling. balk., II, 1960, p. 16-17).

Caracterul unitar al limbii române. încă de la cristalizarea sa, daco-româna a avut un caracter unitar, fiind vorbită pe un teritoriu întins la nord și sudul Dunării.

Comparată cu aromâna, dacoromâna se află la un stadiu de evoluție mai înaintat și, începînd cu secolul al XIX-lea, a căpătat o înfățișare „europenă” datorită împrejurărilor de natură economică, politică și culturală. dar: la origine cele două dialecte au format o limbă unitară, dezvoltată dintr-o latină orientală.

V. expunerea de ansamblu din Pușcariu., Et. de ling. roum., p. 66 ș.u. și Id., Istr., p. 316 ș.u.: mai jos, p. 321 ș.u.

Româna, „lingua franca”? Cunoșcătorii realităților balcanice consideră limba română drept o limbă ușor de deprins și care, într-o societate rurală, încă primitivă, putea fi întrebuintată fără greutate drept limbă comună. Extensiunea limbii române se explică, în parte, prin învățarea ei, în scopuri practice, de către populațiile migratoare așezate în nordul Peninsulei Balcanice (Gamillscheg, Die Mundart von Șerbănești—Titulești, Jena-Leipzig, 1936, p. 190). Limba română vorbită de „romani”, adică de locuitorii ai Imperiului Roman — acesta e sensul numelui nostru etnic — s-a bucurat de prestigiu și de strălucire legată de civilizația romană, opusă celei a civilizației popoarelor migratoare.

G. Paris, Melanges linguistiques, p.p. Mario Roques, Paris, 1909, p. 14—15: „les habitants roumains actuels de l'ancienne Dacie... portaient le nom de *Romani* au meme titre que tous les habitants de l'empire latin”. Termenul acesta se opune celui de *Pcoumoi*, numele grecilor bizantini, adoptat atunci cînd Imperiul de Răsărit era considerat ca singurul Imperiu Roman. După Pârvan (Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman, București, 1911, p. 92, n. 405; cf. Pușcariu, DR, VIII, p. 332), numele *Romanus* nu s-a putut consemna decît la nordul Dunării. E. Gamillscheg (Zur Herkunftsfrage der Rumänen, Sudost-Forschung, V, 1940, p. 5 ș.u.) a arătat că termenul *român*, la nordul Dunării, nu putea fi aplicat decît populației romanizate rămase pe loc.

TRACA ȘI ILIRA

oprim la cifrai de 1 000 000 (2 500 000 ar fi numărul total al populației supuse lui Burebista, cuprinzând, deci, și alte neamuri ca: celți, germani, iliri, sarmați, greci); C. Daicoviciu, *Pr* blema numărului geto-dacilor, *Gînd românesc*, II, p. 366 ș.u.

Aceste apropieri se pot explica prin amestecul tracilor, în vatra lor danubiană, cu populațiile iranice așezate în aceste locuri (v. mai jos).

Poporul trac era alcătuit din numeroase triburi, care poartă denumiri diferite: *Carpi* (Koprciloi, KdpTcoi) pe un teritoriu întins, între Vistula, gurile Dunării și estul Carpaților, *Moesi*, în Bulgaria și Serbia estică, *Tribalii*, în regiunea Vama, *Crobyzi*, în Balcani și pe cursul râului Hebrus (Mărița), *Odrysi* pe râul Hebrus, *Bessi* (Buacroi, Beoooli), în jurul orașului Philippopoli, *Dentheleți* și *Agriani*, la sudul Sofiei, *Dardani*, în regiunea Nișului și orașului Skopje, *Paeoni*, în jurul orașelor Veles și Istip, *Edoni* și *Maedi*, între Rhodopi și Struma

"Kretschmer, Einl., p. 213—214; G. Kazarow, Beiträge zur Kulturgeschichte der Thraker Sarajevo, 1916, p. 4; Pârvan, *Getica*, p. 282 ș.u. I. Wiesner, *Die Thraken*, Stuttgart, 1963, p.: 42-44 și 202-203.

Se presupune că traca, vorbită pe un teritoriu întins, prezenta diferențieri dialectale (v. de ex. Jokl, RLV, XIII, p. 284 ș.u.; Onomastica tracă cuprinde elemente comune geto-dacilor și bessilor (Mateescu, *Ephem. Daco-rom.*, I, p. 105).

După VI. Georgiev, diferențele în vocalism și consonantism din glosele și mai ales numele proprii și toponimice, localizate cu precizie, permit recunoașterea a două limbi diferite, vorbite în antichitate în Peninsula Balcanică: de o parte daco-^oșiana, în partea de nord, cuprinzând întreg teritoriul nord-dunăreariT^brogea, câteva localități de-a lungul malului drept al Dunării, în Bulgaria de astăzi, și o fișie de teritoriu în Serbia de astăzi (vezi harta stabilită de VI. Georgiev, în lucrarea sa ~Văprosi na bălgarskata etimologija, Sofija, 1958), și de alta traca, la sud-est de acest teritoriu. Rapartitia celor două limbi, în harta amintită, e făcută pe baza numelui localităților: cele cu *-dava*, *-upa* și *-sara* (în partea a doua) sau cu *stur-* aparțin daco-moesienei, pe cînd localitățile cu *-para*, *-bria*, *-burd* (sau *-buri*), *-dizura*, *-berga* și *-pan (i)* aparțin tracei. Diferențele fonetice (vocalism și consonantism) dintre cele două limbi sînt înfățișate într-un tablou comparativ (Georgiev, *Trak*, ez., p. 81; v. și Id., *Bălgarska etimologija i onomastika*, Sofija, 1960, p. 107 și 150, precum și Id., *Albanisch, Thrakisch-Mysisch und Rumänisch*, Ling. balk., II, 1960, p. 1—19 și tabloul de la p. 14). Autorii anteriori afirmă, însă, că ^o-^^c^^J^^t^^ (v. de ex. Strabo, VII, 3, 2, ca să spunem următoarele: „astfel elenii i-au socotit pe geți de neam tracic. Aceștia geți locuiau și pe un mal și pe celălalt al Istrului, ca și misii, care sînt și ei traci": trad. în *Izvoare privind ist. României*, I, București, 1964, p. 225—227), ceea ce ne face să vedem în divergențele fonetice amintite mai degrabă diferențieri dialectale în interiorul limbii trace.

În inscripția din a. 48 î.e.n. de la Dionysopolis (azi Balcic), în cinstirea lui Acornion, Burebista este denumit „cel mai mare dintre regii din Tracia” (Pârvan, *Getica*, 78). T. Milewski, *Symbolae linguisticae in honorem Georgii Kuryiowicz*, Wroclaw—Warszawa—Krakow, 1965, p. 204, n. 3: dimpreună cu Georgiev, consideră albaneza un dialect din grupul daco-moesian. V. Pisani, *Paideia*, XIX, 1964, p. 400, socotește genealogia daco-moesiană stabilită de Georgiev „piuttosto fantastica”. I. Duridanov, *Trakisch-dakisch Sprachkontakte*, Ling. balk., XXI, 1978, p. 35—39: tablou; *-b*

Tracii. Ocupînd o arie largă (pe la 2000 î.e.n.), în spațiul carpato-balcano-dunărean, tracii, una din cele mai numeroase populații ale antichității, au populat o regiune întinsă care mergea, la est, pînă la Olbia (Nikolaiev), dincolo de Borysthene (Nipru), cuprindea, la sud, Dobrogea de astăzi și cobora pînă la Vardar și Morava, la poalele muntelui Olimp și insulele din Marea Egee și N Asiei Mici, iar la vest se întindea pînă la Dunărea de mijloc, în Moravia. În epoca aceasta, partea de nord a Peninsulei Balcanice era împărțită în două zone de civilizație: regiunea moravo-pontică, de civilizație tracă, și cea moravo-adriatică, de civilizație ilirică, granița între cele două civilizații fiind formată de cursurajemgrayei șj, VardarulmTlExpansiunea tracilor "s-a produs în cursuimpunTor. în Dacia, traciiTau'asimilat populațiile iranice stabilite acolo, ca de ex. agatirșii, așezați în Ardeal pe amîndouă malurile Mureșului, în jurul Abrudului, populație scită ce-și pierduse caracterul etnic încă de pe vremea lui Herodot (secolul al V-lea î.e.n.).

G. Mateescu, *Nomi traci nel territorio scito-sarmatico*, *Ephem. Dacorom.*, II, p. 223 ș.u. Asupra termenului „Illyria”, denumind un ținut din Peninsula Balcanică care'a variat ca'întindere în cursul antichității, v. Jokl, RLV, VI, p. 33-34. Din punct de vedere lingvistic, trebuie să ne mulțumim cu această delimitare aproximativă.

Pârvan, *Getica*, p. 278 ș.u.; Patsch, *Agathyr*., p. 69 ș.u. Vladimir Iliescu, *Zum vermeinlichen Männerbund der 'Wolfe' bei den Dakern*, *Bonner Jahrbücher des Rheinischen Landesmuseums in Bonn*, *Bonner Jahrbücher* 183, p. 167-174; Strabon: *Daoi - Dakoi*, explicație valabilă (p. 173). Expunere aproximativă, fără precizări: G. Stadtmüller, *Gesch. Sud-Ost Europas*, München-Wien, 1975, p. 202 ș.u.

Tracii de nord sînt cunoscuți sub denumirea mai veche deferi, la scriitorii greci, și sub cea mai nouă de daci, la scriitorii romani. Amîndouă aceste nume pot fi comparate cu denumiri identice ale unor seminții iranice: Mctfj-aaysxai „geții mîncători de pește” (cf. av. *masya-* „pește”) și Aaoi (Strabo, 7. 3. 12; 11. 7. 1; 11. 8. 2; 11. 9. 2 și 3), Aaoq, n. pr. atestat în inscripții frigiene (Jokl, RLV, X, p. 150), la Delos, la Thasos și Olbia, în secolul al IV-lea î.e.n. (RE², s.v. *Dacia* col. 1948 ș.u.; Mateescu, *Ephem. Dacorom.*, I, p. 208, n. 6; Jokl, RLV, XIII, 281); cf. *Dahae*, în Turkestan. Numele *Dacus* e atestat în secolul al II-lea î.e.n. La romani, găsim numele de sclav *Davos*. Termenul *Daci*, față de Aaoi, ar sta în același raport ca și termenul *Graeci* față de Tpaioi (Kretschmer, *Einl.*, p. 213—214; Aaicoi, *Daci*, MKSŞ < Aaoi cu sufixul Id., *Glotta*, XXI V, 41). *Daci* și *Graeci* sînt nume (de origine ilirică, după G. Bonfante *Lg.*, - 18, p. 290) de o întrebuițare generală, pe cînd Aaoi, Tpaiox sînt de o întrebuițare mai restrînsă. De amintit și numele Aaoupmoi „daci albi”, în Dalmația < Aaoi + dopaoi, av. *aurusa* „alb” (Pârvan, *Getica*, p. 38—39).

Aaog, apropiat de K. Treimer (*Orbis*, IX, 1960, p. 153) de Aaoi „păstori nomazi din Iran”, pentru care cf. pre-arian *dāsa* (!). în privința numărului geto-dacilor, se pare că trebuie să ne

„viile”; 26 localități în Dacia, 10, în Moesia Infer, și Scythia Minor/7, în Moesia Super. în dacă, *-para* „village”; *-diza* „Burg”. Aspectul fonetic:

iliră	tracă	dacă
V d , g,	p, t, k	b, d, g
P> t, k	ph, th, kh	p, t, k
e	e (și apoi î)	a, ia
e -f cons.	e	ie, ia
ai	ai	a
ei	ei	e
dt(tt)	st	s

Pătrunderea celților din a doua jumătate a sec. IV î.e.n. a slăbit puterea daco-getică. Descoperirile arheologice atestă o locuire celtică intensă numai acolo unde nu era o densitate mare daco-getică. Marea majoritate a descoperirilor dovedesc o conviețuire între cele două populații, celții sfârșind prin a fi asimilați (sec. II î.e.n.), civilizația daco-getică devenind unitară în toată aria ei. Tracii importă vin și produse grecești în tot cursul istoriei lor; inscripțiile ce ne-au parvenit sînt scrise în limba greacă (Mateescu, *Ephem. Dacorom.*, I, p. 150).

Dacii cultivau griul, meiul, secara, cînepa și, poate, inul (IR, I, p. 268). Asupra culturii materiale a dacilor, v. bp. cit., p. 268 ș.u.

Pentru cunoașterea limbii trace dispunem de un material sărăcăcios, înscris pe un inel găsit la Ezefovo, în Bulgaria, și care datează din secolul V-lea î.e.n., nu a fost interpretată încă într-un mod satisfăcător; lectura inscripției este ipotetică.

Interpretarea inscripției de pe inelul de la Ezerovo dată de V. Georgiev (*Actes du Ier Congrès intern. des et. balk.*, VI, Sofia, 1968, p. 28; „O, Rolisten, moi ta jeune femme, l'ejue, ie meurs à cote de (toi) mon endormi”. P. Kretschmer, *Glotta*, VI, p. 74 ș.u.”; D. Detschew, *ibid.*, VII, p. 81 ș.u.; Kretschmer, *Le.*, p. 86 ș.u.; H. Hirt, *Indogermanische Grammatik*, I, Heidelberg¹ 1927, p. 30; A. v. Blumenthal, *IF*, LI, p. 113 ș.u. Detschew, *Die thrakischen Sprachreste*, Wien¹ 1957, p. 580, recunoaște la sfîrșitul inscripției vb. *isko* (pers. 1 sg. ind. pr. a verbului *afi*). Dar în *eseu* e recent și analogic (v. L, p. 232—233). W. Merlingen, *Die Sprache*, VI, 1960, p. 179—192 regăsește în inscripție sunete românești caracteristice: *ea, ga, kt > pt* etc.

Toponimicele și numele de persoană oferă însă un material suficient pentru a ne face o idee despre structura fonetică a limbii trace și despre vocabularul său.

Traca este o limbă *satem*, pe cînd ilira, o limbă *cenMm* (Detschew, *Charakt. thr.*, p. 7 r a 5; 110—111; *BinE*, *En¹fstud.*, § 3; Mayer, *Illyr.*, II, p. 166—183; cf. J. Kuryiowicz, *L'apophonie en indo-europeen*, Wroclaw, 1956, p. 167 și n. 1: „dans son ensemble, l'illyrien est plutot une langue *centum*”). Caracterul *centum* al ilirei și *satem* al tracei e susținut de Porzig (*Idg. Sprachgl.*, p. 73 148, 174—181, 213 ș.u.) și de V. Pisani, *Studia albanica*, I, 1964, p. 61—68.

Traca era diferită de iliră precum iranica de latină: v. expunerea lui VI. Georgiev (*Ling. balk.*, VI, 1963, p. 71-74. J. W. Poultney, *Lg.*, 44, 1968, p. 334 ș.u. Da¹ca e înrudită cu albaneza. Identitatea fonologică dintre albaneză și dacă. Româna are cuvinte dace comune cu albaneza. Paralelisme, în toponimie, între dacă și baltică. (Ivan Duridanov, *Diethrakisch- und dakisch-baltischen Sprachbeziehungen*, *Ling. balk.*, XIII, 1969, I. I. Russu, *Ilirii*, 1969).

La mysieni, *deva* desemnează „orașul”, la traci *-bria* (V. Georgiev, *Actes du Ier symposium intern. de thracologie*, Rome, 1977, p. 21—35).

Albaneza e o limbă *centum*, prin elementele ei care se explică prin iliră¹ și o limbă *satem*, prin elementele care se explică prin tracă.

Elementele pe care albaneza le are în comun cu româna se explică — afară de cîteva excepții — prin tracă (v. mai jos, p. 244 ș.u.).

Proto-albaneza a fost un dialect trac. Explicarea albanezei prin iliră e fundată, parțial pe erori de atribuție în ceea ce privește Uira balcanică (M. Lejeune, *BSL*, 50, 1954, p. 76). A. V. Desnitskaja (*Vopr. jaz.*, 1965, p. 43) înclină pentru originea Uiriică a albanezei.

Baric (1st. alb. jez., p. 57) afirmă categoric că „auf Grund dieser Reflexe (al palatalelor indo-europene) gehort das Illyrische zu den Centum-sprachen. Da das Albanische satem sprache ist, kann es keine Verwandtschaft mit dem Illyrischen bilden”.

Eric P. Hamp, *Albanian od messapic*, în *Studia presented to Joshua Whatmough*, Haga, 1957, p. 85. Hitita, balto-slava și limbile vorbite odinioară în Peninsula Balcanică ocupă poziție intermediară între *centum* și *satem* (V. V. Ivanov, *Proceed. 8. Congr.*, p. 611). M. A. G. binski: nu ilira, ci traca stă la baza albanezei (*Vopr. jaz.*, V, 1956, nr. 1. p. 85—93). A. Rosen stand-Hansen (*Artikel systemet i rumaensk*, Copenhagen, 1952) se pronunță pentru un substrat trac comun românei și albanezei. După I. I. Russu (*CL*, III, Cluj, 1959, p. 102-103), albaneza nu poate fi explicată nici prin iliră, nici prin tracă. Cimochoowski (*B. U. Sht.*, 2, 1958, p. 41) și apoi I. I. Russu (l.c.) consideră ilira, ca și traca, limbă *satem*, în opoziție cu majoritatea cercețătorilor. Ilira balcanică nu era nici *satem*, nici *centum* ci ocupa un loc aparte (Cimochoowski *St. alb.*, X, 1973, p. 137—153). Scepticismul lui I. I. Russu este exagerat, căci unele din apropiere citate aici mai jos (p. 206 ș.u.) nu pot fi întâmplătoare.

Dificultatea de a considera ilira drept o limbă *satem* e evocată de C. de Simone (*IF*, 65, 1960, p. 33). în starea actuală a lucrurilor, nu se poate afirma că mesapica e o limbă iliră (Carlo de Simone, *St. alb.*, X, 1973, p. 155—159; un dialect al ilirei, V. Pisani, *Paideia*, XXII, 1967, p. 91. Numele localității albaneze care se explică prin iliră (E. Qabej, *St. alb.*, VII, 1970, p. 157—170). Formarea cuvintelor prin sufixare, în iliră și albaneză., prezintă paralelisme hotărîtoare și multiple. Afinitatea sistemelor morfologice ale acestor două limbi (Mahir Domi, *St. alb.*, X, 1973, p. 127—136). Ilirii locuiau pe teritoriul Albaniei de astăzi. Veneta nu are nici o legătură cu ilira (M. S. Beeler, *The Venetic Language*, 1949). Mesapica nu e iliră (V. Georgiev, *Illyrier, Veneter und Urslawen*, *Ling. balk.*, XIII, 1968, p. 5—13).

Ilirii. Ilirii sînt răspîndiți în Dalmația de astăzi, Albania și Pannonia preceltică, afară de teritoriul locuit de veneți (Pisani, *Paideia*, XIII, 1958, p. 315—321), în zilele noastre, în afară de Racka, *Slovenia și de cîteva puncte din Ungaria (I. I. Russu, *SCL*, VIII, 1957, p. 28, n. 2). Illyricum, sub dominația romană, cuprindea Rhaetia, Noricum, Moesia, Dalmația și Dacia (Krahe, *Illyr.*, p. 4).

Teritoriul de limbă iliră se mărginește, la vest, cu Marea Adriatică; granița de nord era formată de o linie pornită din Istria, pînă la Metullum (Motling), în Pannonia Superioară. Trecînd Adriatică, ilirii s-au stabilit pe coasta de sud-est a Italiei, în Calabria. Limba vorbită în această regiune e numită mesapica, de Strabo (6.3.6), iar poporul poartă denumirea generică de *iapigi* (Taluye¹ TaTryuioi), cu triburile următoare: *Messapieni* (McaadTtioi), *Sattentini*, *Calabri*, IleoKsxioi — *Poediculi*, Aauvtov și *Apuli* (Herbig, *RLV*, VIII, p. 167—170: pentru granițele teritoriului ocupat de *iapigi*, v. RE², s.v. Iapyges, col. 727 ș.u.; ilirismul mesapienilor e susținut de Jokl, *ZONF*, I, p. 244, contra lui Krahe; materialele de limbă arată că mesapienii nu erau iliri (6. Haas, *Messapische Studien*, Heidelberg, 1962, p. 1—12). Limba lor era probabil *satem* (V. Pisani, *Studia albanica*, I, 1964, p. 61—68). Cf. aceleași nume în Peninsula Balcanică: T&to5s<, în Iliria, Msaoaraoi, în Lokris, Msradmunte în Beoția etc.

Deseori, termenii *Messapia*, *Messapi* sînt sinonime cu *Iapygia*, *Iapyge*. W. Helbig a arătat cel dintîi, în 1876, că *iapigii* sînt iliri (Whatmough, *IL*, p. 258 ș.u.).

Veneții, altă ramură a poporului ilir, locuiau în nordul Italiei, între Po Tagliamento, Alpi și Marea Adriatică; sînt veniți și ei din Peninsula Balcanică. Veneta este însă o limbă diferită de iliră; ea prezintă divergențe dialectale față de mesapica (G. Herbig, *RLV*, XIV, p. 116 ș.u.).

Albaneza. Albanеза cuprinde elemente care pot fi explicate prin tracă și iliră (Jokl, *RLV*, I, p. 91); și tot astfel, româna. Sărăcia materialului de limbă ce poate fi socotit trac sau ilir, nesiguranța lui, atît din cauza redării aproximative

tive a sunetelor, cu ajutorul alfabetului grecesc, cât și din cauza calității însăși a materialului, format din nume de persoane sau topice, ne obligă să reducem comparația la câteva elemente, prețioase prin ele însele, întrucît ne permit să identificăm un substrat comun în albaneză și română (Jokl, RLV, VI, p. 43 ș.u.; W. Brandenstein, RE², s.v. Thrake, col. 413).

În tablourile care întovărășesc expunerea din Strat și substrat, genealogia popoarelor balcanice (prefată la Etymol. Magnum Romaniae, III, București, 1893), Hasdeu derivă albaneza direct din tracă, iar româna din latină și tracă.

În explicarea cuvintelor românești sau albaneze prin tracă sau iliră, trebuie ținut seamă de faptul că sînt nume (de ex. numele *Carpaților*, v. mai jos, p. 209) ce pot fi moștenite de la populațiile pre-indp-eurppene din Peninsula Balcanică. Elementele ce se regăsesc în comun în iliră și în tracă pot fi explicate prin contactul dintre aceste două limbi; mai puțin probabilă este înruditarea lor, presupusă de unii cercetători, întrucît avem motive să credem că aceste două limbi erau separate, prin trăsături fonetice tranșante, cum ar fi, de ex., tratamentul i.-e. **h₁*, **k₁*, redați printr-o ocluzivă în *iliră* (cf. Krahe, ZONF, VII, p. 32 ș.u.) și printr-o fricativă în *tracă*; *Тсрпиава* < *^g-herm-* n. de loc, azi Banja, *Germisara*, față de *Zepjii*^spa (n. de loc. „băi calde” în Dacia, pe Mureș; Pärvan, *Getica*, p. 260; cf. alb. *zjern, zjarn* „Feuer, Hitze” VI. Georgiev, Ling. balk., II, 1960, p. 18), *pspyoMn* (azi *Lxile-Bergas*), ilir. *Bargullum*, față de *Berzovia*, n. de riu în Dacia, *Orodista* (n. de loc. în Italia); față de tr. *Ufoq*, *Si*^a „Burg, Veste, Schloss” și *Asi*^aț „numele unui castel în munții Balcani” (Jokl, RLV, XIII, p. 291 ș.u.).

N. de riu *Αιτρjποc*, (<i.e.- **dheigh-*, cf. lat. *Jingo*) și **berzom*, în *Bersumno*, *Burzumono*, *Birsimumium*, n. de localitate în Dalmația, ar proba, după Devoto (în *Illyrica*, Pecs, 1938, p. 41), că **g* e alterat și în iliră.

Pentru caracterul „centum” al ilirei, v. probele în Krahe (*Illyrica*, Pecs, 1938, p. 9 ș.u.; Id., *Illyr.*, 45, n. 109); cf. Bonfante, BSL, XXXVII, p. 148; Id., REIE, II, p. 18, n. 2. Pentru caracterul „satem” al tracei, v. Bonfante, REIE, II, p. 61 ș.u.; *5iCa* „capră” <i.e.- **dighā*> alb. *dki* „capră”; cf. Tagliavini, IJb., XXV, p. 209. Asupra raporturilor dintre iliră și venetă, v. H> Krahe, *Sprache u. Vorzeit*, Heidelberg, 1954, p. 99 ș.u., 114 ș.u.

Trasajis^ (Jokl, RLV, X, p. 149 ș.u.). Porniți din Peninsula Balcanică, frigienii s-au instalat mai tîrziu în Asia Mică.

Apropierile de cuvinte propuse aici mai jos vor fi acceptate, așadar, sub beneficiul rezervelor formulate pînă acum (v. p. 203 ș.u.) și examinate în lumina constatărilor noastre de mai sus.

W. Brandenstein, RE², s.v. Thrake, col. 413; „Das Thrakische weist starke Beziehungen zum Illyrischen auf”, Jokl, RLV, VI, p. 45 ș.u.; XIII, p. 278.

Ilira. *PapK(o)d* „aTSoiov rcapd Tdpavriovoxg”: alb. *bark* „barba” (Cimochowski, B.U.Sht., 2, 1958, p. 47).

Bardylis n. pr., cf. alb. *i bardhe* „alb”.

Spdvi< *eXapo*; (Hesychius), alb. *dreni* (gheg.), tosc. *dreri* „Hirsch” (Krahe, *Illyr.*, p. 44; Georgiev., Ling. balk., I, p. 13; Apstvog).

Cf. n. pr. ilirice *Dida*, *Boria*, *Licaea*, alb. *Dede*, *Bore*, *Lik*, *Like* (Lambertz, IF, LX, p. 305—310); cf. *Bora* „munte în Macedonia”, alb. *bore*, *debore* „zăpadă”. Ilir. *pivog* „&%XA)C”: alb. *re*, *re „nor”* (Cimochowski I.e.).

O. Parlangei, *Concordance toponomastice traco-messapice* (Quaderni deli' Istituto di Glottologia, V, 1960, Bologna, 1961, p. 21—29); nu se pronunță asupra apartenenței ilirei la grupul centum sau satem. Mesapica face parte din grupul satem.

Dalmația; *Delminium*, n. de loc, probabil Duvno, în Bosnia (RE², s.v. *Delminium*, col. 2457): alb. *dele-delme* „Schaf” (Vasmer, Zs. sl. Phil., V, p. 287);

**del*, **deim-* „Schaf”, în iliră ^Mayer, *Illyr.*, II, p. 36—38). Strabo vorbește orașul *Adfyuov* ca avînd o „Schafe nâhrenden Flur” (Krahe, *Illyr.*, p. 4 cf. p. 103).

AdJliiiv = *neSiov Mn^65oTOV* (Strabo, *Jokl*, IJb., XXIV, p. 241): *ddme* „oaie” (Cimochowski, B.U. Sht., 2, 1958, p. 47).

Dardani, locuitori din nordul Peninsulei Balcanice și la Troia, cf. *dardhe* „pară, păr” (Krahe, *Illyr.*, p. 113), n. de loc. în Albania *Dardha* (*Dardania eCosova* de astăzi/. Ilir. **dardā-* „Birne” (Mayer, *Illyr.*, II, p. 33).

Dardania „nume de provincie în Peninsula Balcanică”; alb. *dar* „Birne, Birnbaum” (Vasmer, Zs. sl. Phil. V, 288, VI. Georgiev, Ling. balk., II., 1960, p. 17), cu articolul, *dardha*.

ilir. (?) *86Ppi*< „GdXacraa”: alb. *det*, *deit*, *dejet* „Meer” (Meyer, EW, p. < **dheub-* „tief” (Kretschmer, Glotta, XXII, p. 216).

ilir. *MdXsia* „lakonische Vorgebirge”, *Maluntum*, *Malontum* (cf. *Malturn'*, *Maleventum*); cf. numele Paronului, în Pelopones: *MdA-ePo*, prob. de origine albaneză, cf. dac. *Maluese*, *Malvese*, de unde numele provinciei *Ithia Maluensis*, sub Marc Aureliu (v. p. 209). Ilir. **mal-* „Berg” (Mayer, *Illyr.*, II, p. 73—74). *Dacia Ripensis*, din epoca lui Aurelian, nu *arfi* deci decît tracia termenului precedent (Kretschmer, Glotta, XIV, p. 90; Capidan, et litt., IV, 1948, p. 142—144; Krahe, *Illyr.*, p. 58, 101); *Di-mallum*: Cimochowski, B.U. Sht., 2, 1958, p. 38, 47; cf. n. top. alb. *Dimale* (sat în Ceamăni).

alb. *ipare*, „der erste, beste”, *Asso-paris*, n. de *pers. (Krahe, *Illyr.*, p. 58); ilir. *nsXayov&q*; alb. *pellg* „loc mlăștinos” (Cimochowski, B.U. Sht., 1958, p. 47).

sicii, *pojq* „grange, grenier”: alb. *ragal* „Hutte” (Whatmough, p. 464; Jokl, IF, XLIV, p. 13).

ilir. *pi&(DV, pt&ovi(a)Koc*; *Koknoq* (Graur, Romania, LIII, p. 546) „n. dat în vechime golfului Cattaro”, *Πι&ov*; „riu în Colchida” (Jokl, RLV, p. 46); *Πi&(DV* aparține ilirei (Jokl, ZONF, II, p. 239; Skok, ZONF, p. 208): alb. *rrjedh*, *rrodha* (aor.) „a curge” (Jokl, RLV, VI, p. 39).

εiv6< „Dunkel Nebel”: alb. t. *re*, g. *re*, *ren* (secolul al XVII-lea)

„Wolke” (Jokl, RLV, I, p. 86; Krahe, *Illyr.*, p. 38).

Tergeste, n. top. (azi *Triest*); alb. *treg-u*; într-o inscripție iliră din Dalmația: *tergitio* „negotiator”.

Ulcinium, n. de loc. în Dalmația, „Ort, wo es Ziegen (Schafe, Wolle) gibt”: Krahe, *Illyr.*, p. 107—108, 00XK/VI0V n. de loc. *Ulcisia castra* (Illyria), *Ulcirus* (munte în Dalmația), *Ulcudius*, *Ulcus*, n. de pers. (Jokl, IJb., XXIV, p. 241; Krahe, *Illyr.*, p. 104): alb. *ujk* și *ulk* „Wolf” (Vasmer, Zs. sl. Phil., V, p. 287).

mesap. *Brenda*, *Brunda* n. de loc. („es soli nâmlich mit dieser Bezeichnung nicht der Hafen selbst, sondern die ganze Kiiste gemeint sein”, Nehr, Glotta, XVI, p. 244), „Brundisium”, *Bpcv8o*< „Bpsvxiov „cerb, cap de cerb” (cf. explicațiile următoare: „*Brundisium* autem dictum [est] Graece, quod *brunda* caput cervi dicatur: sic est enim ut et cornua videantur et caput in lingua in positione ipsius civitatis” și „*Brundisium*... conplures auctores forma situs congnominatum tradunt. Est enim simillimum cervino caput quod sua lingua *brunda* dixerunt”, Șofer, Glotta, XVI, p. 36 ș.u.; „*Brundisium* quidam poetae brevitatis causa *Brendam* dixerunt”, Skok, ZONF, I, p. 10); *BpsvSov*, *εiuxcpov*, Hesych., „cervino capiti, quod sua lingua *brunda* dixerunt”, *Brundusium* „quod *brunda* caput cervi dicitur, ut et cornua videtur et caput in lingua in positione ipsius urbis” (Krahe, *Illyr.*, p. 39; cf. 103); alb. g. *brîni*, t. *bri*, *briri* și *bri*, *briu* „Horn, Geweih” (Meyer, EW, p. 48; Krahe, Glotta, XVII, p. 94, n. 4; Whatmough, II, p. 424—425; Bertoldi, IF, LII, p. 206).

După Skok, I.e., p. 86, *Brendesium* trebuie explicat prin *Brenda*, plus un sufix de locativ plural mesapic: **brendesu* „bei (an) den Hirsch-hornern" (I.e., figura de la p. 82); căci sensul exact al lui *brunda* ar fi fost „Hornchen" (I.e., p. 89); cf. Id., I.e., VII, p. 51 ș.u.

Ilir. *brent-, bend-*, „Hirsch" < **bhren-*, „Horn, Geweih", **brentas* „Hirsch" (Mayer, Illyr. II, p. 27—29). Bpsvxioi „Volkstamm in Unteritalien", *Brindia*, n. deloc. în Dalmația, ppETIa insulă în Iliria, ppgVTScnov „Brindisi", *Brundulum*, n. de loc. în Venetia „Ort wo es Hirsche gibt" (Jokl. IJb, XXIV, p. 241); ilir. ppsxtov „cerb": alb. *bri* „corn" (Cimochowski, B. U. Sht., 2, 1958, p. 47).

mesap. *Dasius* n. pr., cf. alb. *dash* „berbec" și *Dash*, n. pr.

mesap. *Menzana* „nume al lui Iupiter"; cf. Festus, p. 296 (190—192): „Sallentini apud quos» *Menzanae* Iovi dicatus vivos (sc. equos) conicitur in ignem" (Whatmough, II, p. 425). *Menzanas* „Herr der Pferde" (Krahe, Illyr., p. 72, 115); Qabej (SCL, X, p. 553) insistă asupra existenței formei primitive cu nazală: *menz-*, *manz-*, care explică formula din română și din albaneză; alb. *mes*, art. *mez-i* „männliches Fiillen von Pferd und Esel" (Meyer, EW, p. 276), rom. *mînz* „poulain". Cu înțelesul de „bou" cuvîntul apare și în italiană, engadină, și a pătruns pînă în franceză și valonă (REW³, 5289); cf. alb. *mezat* „bou tînăr" (Fjalor shq., p. 58), ngr. (Creta) (xa(v)0&stta „Kuh" (Kretschmer, Glotta, XVI, p. 182) și dr. *mînzat*, -ă „vițel întărcat (pînă la un an)", *mînzare* „oaie cu lapte, oaie care a fătat" (DM, s.v.; cf. R. Bernard, Ling. balk, I, p. 104—105).

Mandeta, Menda, n. fem. în Dalmația, *Mandylas, Manduria* (Jokl, IJb., XXIV, p. 242).

Veselia (= lat. *Felicitas*, Krahe, Illyr., p. 47); cf. *Veselia* „die Gluckliche", glosat *Felicitas*, în CIL, III, 3093, v. bg. *veselii* „froh, • vergnugt" (Krahe, Illyr., p. 70).

• Părerea lui H. Kronasser (Die Sprache, VII, 1961, p. 222) este că „die ungeheuerer Ausbreitung des Namens Illyricum, besonders seit Diocletian, hat die Illyristik in eine Sackgasse geführt". Nume ilire mai ales în sudul Albaniei (V. Toci. St. alb., 2, 1969). V. Georgiev, Thrace et illyren. Ling. balk., VI, 1963 p. 71—74; limbi diferite. în toponimie: tr. *para, bria, diza, škella*; ilir. *delm-, scard-, ulc-*. Granița între cele două limbi: Strymonul. Numele de riuri, din iliră, nu apar în tracă.

Traca. dac. *amalusta* „Kamille": alb. *ambel* „siiss" + *usta* „duftend" (Jokl, RLV, I, p. 88; O. Haas, Ling. balk., I, p. 32; thrak. *amolusta* „Kamille") Georgiev (Ling. balk., II, p. 17 și VIII, p. 6—7): *amal-us-ta* „siisser Geruch (habend)".

tr. Boupoi „numele unui trib trac la izvoarele Vistulei", BoopiSaut „oraș în Dacia", identificat de săpăturile arheologice la Ocnița-Vilcea, (RE², s.v. *Burridava*, col. 1070), *Buris*, Boupig (n. pr.; Mateescu, Ephem. Dacorom., I, p. 174 s.u.; Jokl, RLV, XIII, p. 282): alb. *burre* „Mann, Ehemann" (Vasmer, Zs. sl. Phil., V, p. 288).

Vasmer, I.e., p. 287: *Burius*, n. ilir (Bonfante, Lg., 18, p. 290 e de aceeași părere). *Buri*, neam germanic (RE², s.v., col. 1067). Geza Alföldy, Die Personennamen in der romischen Provinz Dalmația, Heidelberg, 1969: cognomina trace: *Bessus, Diza, Mantis, Mucapar, Passar*.

tr. Apevic; n. pr.: alb. *dre, dreni* „Hirsch" (Vasmer, Zs. sl. Phil., V, p. 288).

Drizupara (Apișteapog) „nume de oraș situat la 17 mile de localitatea *Tzurullo*, azi *Corlu*, în Bulgaria"; cf. alb. *drize, driza* „Stachel, Dorn", deci „Dornstadt", pentru care cf. bg. *Tărnova* (< bg. *iran* „Dorn"; Mladenov, B.—A., I, P. 43).

tr. navr(e)ia, *mantua mantia* „Brombeere, Brombeers *rnsnd* „Maulbeerbaum, Maulbeere" (Jokl, RLV, I, p. 88; p., 29—30; Georgiev, Ling. balk., II, p. 18; VII, p. 10; C. p. 100). Cuvîntul nu e deci ilir (Krahe, Illyr., p. 52); du apropierea de tracă ar fi nesigură.

Kapîtdxriq, „munții Carpați" (Decev, Charakt. thr., p. 1). alb. *harpe* „stîncă", trac. KapTid-Trjg (âpo<); „munții Carpați", et. litt., IV, 1948, p. 141; Georgiev, Trak. ez., p. 65, Ling. balk., Cimochoowski, B. U. Sht., 2, 1958, p. 48; după G, Bonfante, mele ar fi de origine ilirică. Hamp, p. 103; explicația prin tr.

KopuRoi „numele unui trib în sudul Traciei", Kdprcoi în nordul Traciei": alb. *harpe* „Fels" (Vasmer, RS, V, p. 152; p. 284). Cf. *kârpani* „pierre à batir; tuf" (dialectul greco-r. E. gabej, B. U. Sht., XVII, 1962, p. 83—95).

Maluensis (Dacian), nume dat provinciei după l. (RE², s.v. Dacia, col. 1974), *Malvensis* de la Malva-Romulificat pe teritoriul de azi al corn. Reșca, jud. Olt), cf. M. Thrake, col. 413): alb. *mal* „Berg, Gebirge", rom. *mal* „b. rive (d'un fleuve), rivage (de la mer)" (Jokl, RLV, XIII, p. 207).

• *per* „fiu" (lat. *puer*), în inscripția *Decebalus per Scoril* pe pereții unui vas de argilă descoperit pe Dealul Grădiștei: SCIV, VI, 1955, p. 57, 200—202; Georgiev, Trak. ez., SCL, X, p. 553: *per* „nu trebuie să aparțină neapărat... Dacă e o prepoziție, trebuie apropiat de alb. *prej* „din" „pentru, peste, după, din cauză", care indică originea: „Omer, a lui Muji".

Tcívov, *rixvoŭ* „boisson"; alb. *pi* „trinke", *pire* „Getrã „boire" (Tomaschek, Thr., II, p. 18, nr. 29).

Eayfiyxioi n. de loc. în Dacia, *Saldae*, n. de loc. în n. de loc. la gurile Dunării < tr. **sal(d)~* „sare" (Benv. Hirt, II, p. 239).

dac. GKidprj „chardon" (Jokl, RLV, XIII, p. 285): a „reise auseinander, zerreisse, kratze" (Jokl, RLV, I, p. balk., II, p. 18; VIII, p. 12).

Lista numelor de plante dată de Dioscorids conține cm 67% nume de termeni: Detschew, Dak. Pfl., p. 47—48). *Dace!*, op. cit., 41 vede nina a gr. aKAXpog „ombreux".

Citeya sufixe. Sufixul *-esc* derivă, în dacoromână, a aceste adjective indică felul, speța: *bărbătesc, omenesc, sătesc*; același sufix servește pentru a deriva, din nume proprii (tâți și nume de familie, care indică originea: *București* (*Bălănești* (< *Bălanul*) etc. (Iordan, Rum. Top., p. 50 ș.u. *bul*) etc. în aromână, *-eseu* derivă numai adjective di *muVirescu* etc. (Capidan, Nom, Suff. Ar., p. 46). A. Graur LIII, p. 539 ș.u.) că originea acestui sufix trebuie căutată lat. *-iscus*, ca și gr. *-iaicos* formează numai diminutive. I *-išk-* apare în nume de localități și în nume proprii și deri tive, indicînd, ca și în română, originea, apartenența:

Ciniscus (n. de sat; CIL, VI, 2730; 6—7: Roma).

Clemmtianesc, sat în Moesia Infer. (Pârvan, Uimet AAR. Mem. Sect. Ist. t. XXXVI. 370).

Coriscus, n. pr. mase. (CIL, III, 729; 3: Rodosto, Tracia).

Eiriscus, n. pr. mase. (CIL, III, 1502; 5—6: Dacia).

Laiscus, n. pr. mase. (CIL, III, 13.860; 5—6: Dalmația).

Lo(i)scus, n. pr. mase. (CIL, III, 3059; 3: lingă Albona, Dalmația).

Saturisc(us), nr. pr. mase. (CIL, III, 2378; 3; 5—6: Salonae, Dalmația).

Surisca, n. pr. fem. (CIL, III, 2126; 3—4: Salonae, Dalmația; 2675; 2: Tragurium, Dalmația; XIV, 3750; 2: Tibur, Italia).

daciscus „dacic”; în *exp(editione) dacisca* (CIL, III, 5218; 3—4: Celeia, Noricum); *negotiat (ore) dacisco* (CIL, V, 1047; 5: Aquileia); *natione dacisca* (CIL, VI, 2605; 3—4: Roma).

thraciscus „tracic” (Iul. Capitolinus, Maximin., I 11, 3; Iordanes, Get. > XV, p. 86).

balisca vitis „viță-de-vie de origine balcanică” (Pliniu, Hist. Nat., XIV, 30: „*baliscam Dyrrachini celebrant, Hispaniae cocolobin vocant*”, Graur, Romania, LIII p. 544).

După Bonfante (Lg., 18, p. 290), sufixul ar fi ilir și prezența lui în tracă s-ar explica prin ff-un substrat iliric. Cf. Y. Malkiel, Papers... to the Memory of Pierre Delattre, The Hague, 1972, p. 357—387: „The Pan-European Suffix *-esco, -esque* in Stratigraphic Projection”.

-este, care formează, în română, adverbe din adjective: *bărbătesc-bărbătește* etc., ar reproduce, de asemenea, o formație tracă derivată dintr-un instrumental în *-e* (Graur, I.e., p. 552). Cf., în albaneză, sufixul adjectival *-shte, reshte* (<ilir, *-s/-*, cf. *Tergeste*, n. de oraș, azi *Triest*, alb. *treg*, „commercio, mercato”, Gelzer, ZRP h., XXXVII, p. 279 ș.u.), care servea, la origine, pentru a forma nume etnice și a fost întrebuițat și pentru a deriva adjective, din nume comune: *njerzish* „umanamente” < *nierzi, kopsh(e)* „Garten” < gr. *κ<X>τος*, *Kfjrcog, veresh(e)* „Weingarten” < *vâne*, „Wein” (Pekmezi, Gr. alb. Spr., p. 224; Weigand, Alb. Gr., p. 92; Sandfeld, Ling. balk., p. 128, înregistrează apropierea dintre română și albaneză, cu indoială). Jorgji Gjinari (St. alb., IX, 1971, p. 143—154): respinge teoria daco-moesiană a lui V. Georgiev. în n. top. *Buridava*, procedeul compoziției e la fel ca în tracă (*Drisi-para*). Dar ordinea cuvintelor, în compuse, e inversă, în albaneză: *Ujt e Fiohle* „apa rece”; cf. E. Łabej, în *Les Illyriens et la genese des Albanaïis*, Tirana, 1971: albaneza continuă ilira. Cuvinte albaneze care se explică prin iliră (cu exemple), C. Poghir, L'alternance *m\mb\l b* en thrace et en albanaïis, Ling. balk., VI, 1963, p. 97—100. Sufixul *-esc*, în toponimice, atestat în Ungaria încă din sec. XIV: E. Petrovici, CL. XIII, 1968, p. 33-34.

-ates: Dalmates, Labeates (la nume de popoare), cf. alb. *-at: Dukat, Filat, Progonat* etc.

-inium: Delminium, Ulcinium, n. top., cf. alb. *-inj (gjarpinj, shkembinj etc.)*.

Nume de râuri. Printre vechile denumiri de râuri din teritoriul nord-dunărean, câteva sînt socotite trace; fonetismul formei actuale românești a unora dintre aceste denumiri denotă însă că ele au fost transmise populațiilor de limbă română de slavi, care la rîndul lor le-au împrumutat de la vechile populații locale nord-dunărene (cf. Pușcariu, Transylv., p. 6; Petrovici, DR, X, p. 266; Capidan, Lg. et litt., IV, 1948, p. 140; Georgiev, Acta antiqua Acad. Sc. Hungaricae, 1962, p. 118).

Ampoi, Ompoi. Forma veche: *Ampee, Ampeie*. în documente, fonetismul cu *o-*: *Ompey* (1299), *Onpoy* (1271). Termenul este probabil de origine tracă (Pârvan, Getica, p. 278); fonetismul formelor românești impune explicarea lor prin ungară (Draganu, Rom. s. IX—XIV, p. 489 ș.u.; Knieszsa, RS, XI, p. 22; pTin intermediu slav: Petrovici, DR, X, 246, n. 3, p. 266, 335—336).

Argeș. Plecînd de la formele vechi "Apyeaog, "Apyiaos (Herodot: "OpSnaaoq), prezența oclusivei e confirmată de grafiile *Arghis, Argyas* din documente (1369; 1427—1431 etc.; Draganu, Rom. s. IX—XIV, p. 530 ș.u.). în cazul acesta, *g* ar fi recent (Draganu, I.e., p. 532, admite explicația prin

turca otomană). Pârvan (Nume daco-scit., p. 6, 12 ș.u.) explică termenul prin tracă; în acest caz, semi-oclusivă ar fi originară; cf. n. de riu și castelul "Apyo în Tracia.

Buzău, Buzeu. Forma veche, MOUGSO<; ar reda greșit un Mrcooasos și trebui apropiată de n. de pers. trace B6&a<; Bu&rt<; Bu&o<; (s-ar reda deci sonoră: * (3oi)Es<; Pârvan, Nume daco-scit., p. 12; Draganu, Rom. s. IX—XIV, p. 248; Capidan, Lg. et litt., IV, 1948, p. 140). Asupra alternanței *m/b* d numele acestui riu, v. C. Poghir, Ling. balk., II, 1963, p. 97 și 100.

Istros (Kretschmer, Glotta, XXIV, p. 9), la populația de limbă tra (G. Ivănescu, CO, p. 129).

Mureș, Mdpig, (Herodot), Mdpiaoc; (Strabo), *Marisia* (Iordanes), *Mopr\ar* (Constantin Porphyrogenetul) etc. (Draganu, Rom. s. IX—XIV, p. 39 Mdpic; jinpioo*;; „sumpfiger”, *Moriseni* „Bewohner einer sumpfigen Gegen (W. Brandestein, RE², XI, p. 410, s.v. Thrake; Krahe, Illyr., p. 47), *Morisa* „Meeranwohner” (Jokl, RLV, XIII, p. 285), unptios, *ix\puoq*, itr|pi&6& d tracă (Georgiev, Ling. balk., I, p. 11). Vocalismul formei originare era de cu *a* (*Maris*); trecerea lui *a* la *o* s-a petrecut prin filiera slavă (sau ungară Knieszsa, AECO, III, p. 217). Româna a putut împrumuta numele de la slavă siib forma *Moreș*, dar trecerea lui *o* la *u* (Draganu, I.e., p. 498) rămîne obscură.

C. Poghir pledează pentru originea tracă, fără intermediar (RESEE, I, 1963, p. 19).

Zspsxiiov, în Dalmația, Zspsro^, în Dardania, pentru care cf. sansc *sărit* „Bach, Fluss” (Krahe, Illyr., p. 100, 111).

Timiș. Forma veche: Tipiou; (Herodot), TIPICTKO*; (Ptolemeu); localitatea Tifhencov, *Tiuisco*, Ticpiaaq (Priscus), *Tibisia* (Iordanes), *Ti* (Geograful Ravennat), TIUTJOT<; Tuif|cri<; (Constantin Porphyrogenet). În inscripții: *Tibissus*. în documente: *Tymes, Temes* (1212). Termenul intrat în română prin intermediar slav (Draganu, Rom. s. IX—XIV, p. 244 s. Petrovici, DR, X, p. 266, 339).

În *Mureș* § provine dintr-un *5* antic, iar în *Timiș*, dintr-un *s* intervocalic; alb.1, în *Nish, Shkoder* etc. derivă dintr-un *s* dublu (*Lissus, Naissus*, v. aici mai sus, p. 191). A. Rălescu, Dacia, XIV, 1970, p. 311—323: Vas de ceramică, cu inscripție în caractere grece în sens invers, semnătura, în caractere mai mici, numele olarului: *Petre*.

Zalmoxis: nume cu caracter chtonic și naturist. Etimologie populară numelui: „acoperit cu blană de urs”. Geto-dacii au împrumutat forme arhaice de la greci, iranieni, mai probabil direct, și nu prin intermediul sciților (D. Berciu, Arta traco-getică, Buc, 1969; R. Florescu, Arta dacilor, B. 1966; I. Miclea—R. Florescu, Scurtă istorie a latinei preromane, Iași, 1970). O enclavă scitică, în Transilvania, puțin numeroasă, în sec. 5—6 e.n. R. Florescu, Postfață la V. Pârvan, *Getica*, Buc, 1982, p. 59).

Elementele de vocabular pătrunse din limba greacă în latină și răspindite pe întreg teritoriul de limbă latină au fost tratate de noi laolaltă cu celelalte elemente din fondul latin al limbii române (vezi mai sus p. 173 ș.u.).

Din fondul acesta de cuvinte fac parte termeni ca *paringă* s.f. „perche servant à porter un fardeau”, cu reprezentanți în toate limbile romanice (< *phalanx*, **palanca*, *planca*. REW³, 6455), <gr. *γᾶξαι*, care a pătruns devreme în latină (Rohlf, EWUG, 2291). împrumuturi vechi grecești în română și bulgară: p. 231: *broatec*, *bunceag*, *ciul*, *ciumă*, *ciutură*, *busuioc*, *colibă*, *corabie*, *farmec*, *frică*, *jur*, *martur*, *papură*, *proaspăt*, *putină*, *sterp*, *stup*, *stur*, *frufă* (Olga Mladenova, împrumuturi vechi grecești în română și bulgară, SCL, XXIX, 1978 p. 443—453).

De aceea vom examina aici numai cuvintele care au circulat în Peninsula Balcanică și în Italia, în special în partea ei de sud, unde, prin contactul cu lumea greacă (coloniile grecești din Italia meridională și din Sicilia), aceste cuvinte au pătruns în limba latină. Elementele de vocabular enumerate aici mai jos sînt deci, în cea mai mare parte, comune românei și dialectelor italiene. Ele au fost aduse în Dacia de coloniștii din Italia meridională.

Există o serie de cuvinte care se regăsesc în inscripțiile în limba greacă și latină din Peninsula Balcanică, ca *bulenta*, *emporium*, *gymnasiarch* etc. Majoritatea cuvintelor latine din inscripțiile în limba greacă se referă la vocabularul gladiatorilor. Cam un sfert din terminologia administrativă din inscripțiile în limba greacă e latină. Terminologia religioasă e însă de origine grecească (cf. *apostolus*, *presbyter* etc.); de asemenea, terminologia teatrală (Gerov, Lat.-gr. Bez., p. 122—124).

Eug. Coseriu (Das Problem des griechischen Einflusses auf das Vulgärlatein, Festschrift für Harri Meier, München, 1971, p. 135-147) a arătat că influența limbii grecești asupra limbii latine nu a fost studiată în mod mulțumitor (la Roma, în epoca imperială, 90% din populație era străină și, în majoritatea ei, vorbea grecește). Insistă asupra paralelismelor în conjugarea verbelor, între greacă și latină. G. Rohlf, Griechen und Romanen in Unteritalien. Ein Beitrag zur Geschichte der unteritalienischen Gräzität, Geneva, 1924; Id., Scavi linguistiche nella Magna Grecia, Roma, 1933 (tr. ital. a lucrării precedente, remaniată și pusă la punct); Id., Autochtone Griechen oder byzantinische Gräzität, RLIR, IV, p. 118 ș.u'. Lipsesc din enumerarea noastră cuvinte ca vb. *căsca* (v. DE, 282), semnalat în logudoreză, nu și în dialectele italiene de sud. G. Giuglea, Elemente vechi grecești în limba română (în DR, X, 1943, p. 404—462). Explicațiile termenilor românești prin greacă sînt, de cele mai multe ori, hazardate și deci nu pot fi luate în seamă: vezi, de ex., I.e., s.v. *afină*, *aprig*, *argea* etc. Pentru influența greacă în sudul Italiei, v. Alessio, p. 7 și lista de cuvinte de origine greacă din limba română dată de Șiadbei, SCL, IX, 1958, p. 178—179. H. Mihăescu, Influența grecească asupra limbii române pînă în secolul al XV-lea, București, 1966 (p. 46 ș.u.: Cuvinte vechi grecești în limba română): 1. un strat mai vechi, sec. I—III; 2. un strat mai nou, sec. III—VI; 3. citeva elenisme pătrunse în latina dunăreană: *broatec*, *ciumă* „umflătură”, *frică*, *jur* (*giur*), *mic*, *plai*, *proaspăt*, *spin*, *ship*, *stur*, *tufă*. E. Coseriu, l.c.

Cuvintele care au pătruns în limba latină în această epocă veche sînt deosebite de cuvintele grecești ce au fost adoptate în mare număr de limba română, mai tîrziu, în epoca așa-zisă „bizantină”.

Elementele vechi grecești din limba română sînt diferite de acelea pătrunse în albaneză (v. Tframb. Altgriechische Elemente des Albanesischen, IF, XXVI, p. 1 ș.u.). Aceasta se explică prin effixlițiile particulare de viață ale albanezilor la această epocă veche, care se ocupau cu păstoritul în munții din nordul Albaniei, într-o zonă de civilizație romană (v. mai sus). Pentru vecMmea lui *cuteza* și *frică*, v. Șiadbei, SCL, IX, 1958, p. 178-179. V. Polák, Zs. f. Balkanologie VL 1968, p. 198—202: cuvintele vechi, nelatine, din română, care se regăsesc și în albaneză (*brtxec*, *ciuma*, *frică*, *jur*, *mic*, *plai*, *proaspăt*, *spin*, *stup*, *stur*, *trufaș*, *trufie*) ar putea fi cuvinte v. balcanice, pătrunse în greacă. Coincidența în tratamentul unor sunete din cuvintele grecești din italia meridională cu aceleași sunete din cuvintele grecești din română se explică prin contactuă dintre limba greacă vorbită în Italia meridională și în regiunea dunăreană (I. Fischer, Observations sur la forme et la chronologie de quelques emprunts grecs en latin vulgaire, RRL XIX, ; 1974. fasc. 6, p. 509-517.

în privința felului în care sunetele limbii grecești au fost redade în româniă; trebuie observat că lui u grecesc, din împrumuturile vechi, îi corespunde u iiii română: *stur* (ar.) < axolot *trufă*, *trufie* < xpoqr̄f. Redarea lui u prin este normală, în latina vulgară (v. mai sus, p. 106): *martur* < i&dpT̄i)po<, *mus*, *tață* <: iioaxdiciov, *papură* < *nânupoq* etc. (cf. Fischer, I.e.).

sbuv nu ar deriva din grecește, ci din lat. *stuius*, din cauza lui *-!->-r-* (Meyer-Liibke Die Schicksale des lat. / im Romanischen, Leipzig, 1934, p. 12). Dar în REvV[^], 8260, it. *stoll* e derivat din *stylos*. De fapt, u nu face dificultate, căci o în xpoep̄r) poate fi explicat prin latină

Tratamentul *yu* sau *i* al lui u grecesc caracterizează împrumuturile făcute la o epocă posterioară, după secolul al X-lea: *jur* (< *gur*) < yupog, *chimin* < KUjitvov, *mistrie* > jiDcrrpiov.

Moser, Wjb., X, p. 427; A. Philippide, Altgriechische Elemente im Rumänischen, Halle 1[^]O[^].p. 4 ș.u. (Bausteine zur romanischen Philologie. Festgabe für Ad. Mussafia); Ath. Buturas Ein Kapitel der historischen Grammatik der griechischen Sprache, Leipzig, 1910, p. 16; Diculescu, DR, IV, p. 427—428; Reichenkron, Vorrom. Bestand., I, p. 273 ș.u.

Aceste tratamente diferite ne permit să precizăm data la care au pătruns unele cuvinte grecești în limba română. Dar atunci cînd cuvîntul respectiv nu conține vocala u, nu dispunem de nici un indiciu cronologic sigur. în astfel de cazuri, trebuie ținut seamă de răspîndirea cuvîntului: o formă atestată numai în aromână nu are șanse de a fi fost împrumutată la o epocă veche și provmerdeci, "din greă ^^ zantină sau din neogreacă. Sînt, apoi, unele cuvinte care, deși larg răspîndite (de ex. ngr. *nxxxxa* „Kuchen”, cu reprezentanți în dialectele italiene de sud, în engadină și în întreaga Peninsulă Balcanică *dr. pită*, alb. *pite*, bg., s.-cr., tc. ot. *pita*), nu fac parte din vechiul fond de cuvinte împrumutate de limba română și sînt atestate numai în neogreacă (Rohlf, EWUG, 1714). Tot astfel *sarică* '(dr. și ar.) „sayon, manteau à long poils" (alb. *sharke* „weisswollener Uherrock mit roten Tupfen") și termenii înrudiți din dialectele italiene de sud: *sdrika*, „Jacke; giubbone a grand tasche", *sarga* „saja", care trebuie separați de formele romanice occidentale cu alt sens (< *serica*, „Seide", REW³, 7848), vor fi explicați prin ngr. adptK[^] „vestimento invernale" (Rohlf, EWUG, 1913).

Vlbanza ocupă, astăzi, același teritoriu ca în trecut. Cultura ilirică, cu un component tracic; alb. *shark*, dr. *sarică* (*shark* „piele"): E. Qabej, À propos de quelques questions de la culture populaire albanaise sous l'aspect linguistique", St. Alb., XIV, 1977, p. 3—22.

Tratamentul aspiratei surde (*ph*) nu oferă un criteriu cronologic sigur, deși se știe că tratamentul spirant (*f*) este mai recent și era generalizat la începutul erei creștine (tratamentul ar fi deci mai vechi; cf. *păringă* < (*pāXayt*, REW³. 6544, *sterp* < cnepυoc) .pentru că, ^ p , lîngă; tratamentul acesta, cuvintele din vechiul fond cunosc și tratamentul spirant (*f* apuiprj).

^ {amăgi fib. „seduire, tromper" (ar. *amağiā, amaiā*) s.f. „**vrajă**, farmec, descîiitec" (Dal.) < ngr. **ladyi** (Geagea, s.v. *maye*), sic. *ammagari*, sard. • *ammajare* „ensorceler": **iiayeua**) „etre magicien; user de moyens magiques; charmer par des sortilèges" (calabr. *maia, mayia*, it. *magia*, sard. *mayia* „Z&u-berei": **itayeia** „Zauberei", Rohlfs, EWUG, 1292; v. gr. **jiayeuco** „enchanter" {Giuglea, DR, X, p. 416, 462).

Pl *i broatec, brotac* (ar., megl. *broatic*) s.m. „rainette" (zool.), calabr. *vrotiku*, ^ *vrataku* etc. (REW³, 1331; Rohlfs, EWUG, 355; Giuglea/DR, X, p. 462; Alessio, p. 20; cf. Graur, BL, VII, p. 132), alb. *bretek* „Frosch": {3p6xoKoc; (poGpaKOf) „grenouille".

curm (ar. *curmu*) s.n. „corde employee en guise de licou; morceau.de corde", *curmei* s.n. „corde d'ecorce; sarment", it. de s. *kurmu* „jeder Teil eines in mehrere Teile geschnittenen Baumstammes", *kurmuni* „tronco d'albero; Teii eines Olivenstammes...; Wurzelstock eines wilden Olbaums" (Rohlfs, EWUG, 1086): *Kop\lxoq* „Stamm, Klotz", *curma* (ar. *curmāri*, megl. *curm*) vb. „couper en deux en travers; couper (la parole); mettre fin, interrompre; ceindre, lier en travers"; Kopyid^o) „couper en morceaux, fendre en buches" (cf. Giuglea, DR, III, p. 620, 771 ș.u.).

O cuteza (ar. *cutidzari*, megl. *cutez*, rar, istr. *cuteza*, Pasca, DR, IX, p. 239) vb. „oser", dial. it. (Aquileia, Apulia, Venetia, Rovigno, Istria, Sicilia), *scutiare, scoteare, scotezar* „osare, **ardire**", *kutizā, kuttiatu* „unverschāmt" (REW³, 2287; Bertoni, Profilo linguistico d'Italia, Modena, 1940, p. 34; Giuglea, DR, X, p. 462; Alessio, p. 20; cf. Graur, BL, VII, p. 132), alb. *kuxoj, guxoj: cottizare* „wurfeln; wagen" („aleo cottistis id est cottilator", CGL, V, 438, 32): **Koxxa** {3iEa} „jouer au cottabe".

drum (megl. ~) s.n. „chemin, route voie" (Giuglea, DR, X, p. 462), it. de s. *Sromo, dromu*, alb. *dhrom* „Weg, Strasse", g. *drum* (împrumutat slavei meridionale, bg., s-cr. *drum*, după Jokl, Litteris, IV, 193); 8p6|K|E „Laufbahn, Strasse" (Rohlfs, EWUG, 572).

2> "f frică s.f. „peur, crainte, frayeur" (ar., istr. ~, Pasca, DR, IX, p. 239): <ppiKr| „frissonnement, frisson de la peau, frisson de frayeur" (alb. *frike* „Schrecken, Furcht", de asemenea, din greacă, Jokl, Litteris, IV, p. 195).

O mârgea (dial), *mârgeaua* (ar. *mârdzeao, mârdeauă*, megl. *mârdzeauă*, Giuglea, DR, X, p. 462) s.f. „perle": *margella* „**KOpdM**,iov" (CGL, II, p. 353, 36; < ndpyapov „perle", cu reprezentanți în dialectele italiene de sud, Rohlfs, EWUG, 1330 și 1331).

mic (ar. *nic*, megl. *mic*) adj. „petit", it. de s. *miccio, mikku* etc. (Rohlfs, EWUG, 1382): [IK(K)6(]; „klein" (Hatzidakis, Einl., p. 157—158; cf. Graur, BL, VIII, p. 218; Fischer, I.e., fonetism dorian; G. Gougenheim, Romania, LXIX, p. 97—101: explicație prin lat. *mica*).

Omîngiia vb. „caresser, consoler; tromper, seduire" (arh.; Giuglea, DR, X, p. 462; contrar afirmației lui Jokl, IF, XIV, p. 29, alb. *mengji* „Arnei, Zauberei", *mengjim* „Heilung", nu sînt împrumutați mai tîrziu, întrucît fonetismul lor este cu *e* (Fjalor shq., p. 310), ca în alb. *sperk*, v. mai jos); ijjayvavsuoo „user de philtres" (din iidyyavov cu sensul de „chape d'une poulie" sau **cu** acela general de „mecanism", derivă în limbile romanice occidentale -o serie de cuvinte denumind diverse unelte etc.: REW³, 5297; Rohlfs, EWUG, ~ 1291).

† *plai* (ar. *plaiu*) s.n. „endroit plat, plaine dans une region de montagne, «chemin battu, route frequentee, d'un relief peu" accuse et d'un acces facile" (G. Giuglea, DR, X, p. 437) „region montagneuse (en opposition avec la plaine), region etendue sur les pentes d'une montagne, sans forets" (I.-A.

[1931] s.v.). După informațiile culese de Ion Conea (în Monografia geografică a Republicii Populare Române, I, București, 1960, p. 81) „se numește „partea... dinspre poale (a munților), adică cea cu pășunile de primă și toamnă și cu finăturile de vară... muntele locuit și valorificat prin culturile totalitatea numitelor culmi-plaiuri care urcă de jos și pînă la munți, s. irhdyiov „schiefe Ebene", it. de s. *plāyi* „bewaldeter Abhang", „terreno da pascolo in pendio", cosentin. *prāyu* „kleine Ebene" (Rohlfs, EWUG, 1717; Graur, BL, IV, p. 108), alb. *pllaje* „plaine dans une region montagne" (Fjalor shq., s.v.).

A O *proaspăt*; cf. gr. *Tip6a* <paxo<, probabil prin lat. **pwspetus* (Fischer, *Grîncheza* vb. „hennir" (Giuglea, DR, X, p. 462), it. de s. *raxuo rixuddtzo, randkuddizo* etc. „schnarchen" (Rohlfs, EWUG, 1870; Alessio, p. 40: „a sforāi"): po%&d&fo) „schnarchen".

spin (Giuglea, DR, X, p. 462; ar. ^) adj. și s.m. „imberbe", it. de s. *spāno, spānu* etc. „bartlos, haarlos, spārliche Haare" (Rohlfs, EWUG, 2012), alb. *sperk* „bartlos" : *anavoq* „diirftig, spārlich, bartlos".

în albaneză, cuvîntul poate fi mai recent, căci 5 nu e redat prin ș, ca în celelalte cuvinte din acest fond. Totuși, lipsa lui ș nu e un criteriu suficient pentru datare, deoarece sînt și cuvinte împrumutate din slavă, la o epocă veche, care au un ș în locul lui ă așteptat: alb. v. sl. *sera*, sop: v. sl. *soplī* (Thumb, IF, XXVI, p. 11).

Osterp (ar. *sterpu*, megl. *sterp*) adj. „sterile, brehaigine; aride, sec", *shterpe* „sterile, che non partorisce quest'anno a suo tempo", it. de s., abru. sic, venet. *sterifo* „Tier, das trocken steht", *strippa, stirpa, steripu*, „steril, duro", *sterpo, sterpa* „non gravida, sterile; Kuh, die nicht mehr wirft; non ha piu latte": arspupog „unfruchtbar" (cf. ngr. oxepcpa, crxpscpa, axpaxp „unfruchtbar", Rohlfs, EWUG, 2059). Răspîndirea cuvîntului în regiunile de contact între limba greacă și latină ne obligă să explicăm formele române și din albaneză prin greacă (Giuglea, DR, X, p. 443—445); de altfel, monullatin care a fost propus (**exstirpus*) are dezavantajul de a fi reconstituit prin ipoteză (REW³, 3072; cf. îndoielile lui C. Treimer, ZRPh., XXXV, p. 391, n. 1; E. Vasiliu, SCL, VI, p. 246).

O *Sturul* „munte în jud. Gorj, la S hotarului austro-ungar și hotarului jud. Mehedinți, alături de muntele Soarbele" (Marele Dicț. geografic al Rom., s.v.), dr. (sec. XVI, Ps. Scheiană, ps. 148,8) *stur* „glagon" (Densusi, H.d.l.r., II, p. 501), *stură* (N Moldovei, G. Istrate, SCL, VI, p. 115), af. *stur* „stîlp", *Stilo*, n. de loc. în prov. Reggio (Italia; cf. *XxvXoq*, sat. Grecia, Rohlfs, EWUG, 2086), vepl. *stollo* (REW³, 8260), alb. *sthyllē*, „Sâmbălax)Xoq „Sâule".

^ . *trufă* (arh.), *trufie* s.f. „orgueil, arrogance": xpcpfj, „dedain, hure, dedaigneuse ou hautaine, orgueil".

^ *urgie* (ar. *uryiā*) s.f. „colere, courroux; haine, execration": opyfj „sursourire, ments violents; ressentiment, colere".

jzp *urmă* (ar. *ulmā* [Dai.], *urmā* [Papahagi, Basmе, p. 728 s.v.], megl. *urmu* s.f. „trace, piste; empreinte", it. *ormare* „nachspuren", *orma* „Spur", *gjurme* „Fusspur": opiiō; „Geruch" (Rohlfs, EWUG, 1557; cf. Schuchardt, ZRPh., XXXII, p. 235).

O *zeamă* (ar. *dzamā*, Dai.) s.f. „jus; sauce", it. de s. *dzema* „brodo" (Rohlfs, EWUG, 732); ɛspa „decoction, jus" (*zema* „sucus", CGL, IV, 197, alb. *dhjame* „grāsime, suc".

IRANICĂ

Populațiile de limbă iranică au locuit în regiunea carpato-dunăreană încă din cele mai vechi timpuri.

Începută pe la 1600 î.e.n., migrația iranilor înspre vest a fost urmată, mai târziu, în secolul al VII-lea î.e.n., de așezarea sciților în Rusia de sud și, progresiv, de imigrarea în Europa centrală a altor neamuri iranice (Pârvan., Dacia, p. 41 ș.u.). Clasa conducătoare a acestor nomazi mongoli era alcătuită din triburi iranice (M. Rostovtzeff, *Iranians and Greeks in South Russia*, Oxford, 1922, p. 42 ș.u.). În secolul al VI-lea î.e.n. se produce pătrunderea sciților în Europa centrală și înspre Marea Adriatică. Sarmații apar de-a lungul Dunului înainte de secolul al V-lea î.e.n. și sînt semnalati pe Dunăre în secolul al IV-lea î.e.n. Agatîrsii^ alt neam iranic, locuiau de mult în Dacia, în regiunea Abrudului, și sînt complet asimilați de populația dacă înconjuraătoare în secolul al V-lea î.e.n. (Patsch, *Agathyrs.*, p. 75 ș.u.; Pârvan, Dacia, p. 46). În secolul al IV-lea î.e.n. se produce năvălirea hunilor înspre vest, întovărășiți de tribul ahmilor, angajați în solda lor (Rostovtzeff, *op. cit.*, p. 217 ș.u.); Vasmer, *RITvTXTI*, p. 242; Zgusta, p. 29). @

Alanii, sub numele de *asi* sau *iasi* au drept reprezentanți, în zilele noastre, pe *oseți* care locuiesc în Caucaz, la nordul Caucazului și în stepa Kipcak*. Sub numele magh. *jász-ok*, lat. *Jazones*, *Jazyges* și *Philistaei*. ei sînt semnalati în Ungaria pînă în sec. al XIX-lea. Dimpună cu cumanii au alcătuit în Ungaria o unitate administrativă independentă. Cumanii au venit în Ungaria în 1239, împreună cu *iașii*, trecînd prin sudul Rusiei și Moldova (teritoriul iașilor, în Ungaria, la vest, de Budapesta, e indicat pe harta reproducă de Nemeth, Jassen, 8; documentar, ei sînt atestați în Ungaria în 1318, Id., I.e., p. 6),

Alanii se stabilesc în Pannonia în secolul al V-lea î.e.n. și sînt deosebiți de aceia veniți în Ungaria în secolul al XIII-lea, în tovărășia cumanilor.. Sacii ocupă stepele dintre Don și Nistru în jumătatea a doua a secolului al III-lea î.e.n. La sfîrșitul secolului al II-lea î.e.n. *aorsii* sînt semnalati între Don și Marea de Azov. Mai târziu, în 50 î.e.n., iazigii ocupă regiunea dintre Tisa și Dunăre și roxolanii sînt instalați pe/Nipru.

Aceștia sînt iazigii (ung. *jász*, prin intermediar slav. cf. v. rus. *iasî*, rus. *jasy*; latinizat: *Jazones*), colonizați în Ungaria de mijloc de regele Bela IV, în sac. al XIII-lea (Z. Gombocz, *Ossefen-Spuren in Ungarn, Streitberg-Festgabe*, Leipzig, 1924, p. 107; Nemeth, Jassen, *passim*) Pentru "Aopcoi, cf. oset. *devest tiers*, oset. de est *urs* „alb”, av. *aurusa* „alb” (Zgusta, p. 263)

Sciții, nomazi de neam iranian s-au stabilit în sec. VI î.e.n. în stepele nord pontice unde au întemeiat o puternică uniune tribală. Sciții *regali*, care locuiau între Nipru și Don, erau pătura conducătoare.

La sfîrșitul secolului III î.e.n. sînt infiltrați în Dobrogea, depinzînd de geți și de cetățile grecești dobrogene. Treptat puterea lor, în stepele nord pontice, este desființată de către sarmați.

Sarmații, de aproape înrudiți cu sciții, sînt semnalati în stepele de la nordul Mării Negre în sec. al V-lea î.e.n.; granița dintre sciți și sarmați era la Don. Înaintarea sarmaților spre apus are loc, probabil, în sec. al III-lea î.e.n. Ei apar ca păstori nomazi și războinici călări, spațiul lor natural fiind stepa. între Nipru și Don locuiau *roxolanii*, un neam sarmatic. *Iazigii*, a grup sarmatic, sînt semnalati între Tisa și Dunăre în anul 50 î.e.n. *Alanii* apar la răsărit de Don. Iazigii au trecut în Europa centrală, pe la nord de Carpați.

Saupouxreai și XapjidTai, același nume (Zgusta, p. 25—26). Vezi harta regiunii locuite de populația sacă-scitică în nordul regatului vechi persan, din L. A. H. Potratz, *Die Skythen in Sudrussland*, Basel, 1963, p. 10.

Limba iranică a sciților, sarmaților și alanilor face parte din grupul de la nord-est al dialectelor iranice. Dar onomastica lor este amestecată, și au numele proprii ce apar în inscripțiile grecești din Rusia de sud (Tanais, Panticaea, Capaeon, Phanagoria, Olbia, Tyras), cit și glozele din aceeași epocă conțin elemente care se explică prin dialecte iranice diferite de grupul iranic de nord-est (medă, partă, persană), ceea ce constituie diferențieri lingvistice în spațiul și în timp.

Triburile iranice din sudul Rusiei, semnalate în primele secole ale erei noastre, vorbeau mai multe dialecte, corespunzătoare organizației lor tribale. Sarmata și alana nu pot fi considerate ca strămoașe directe ale vechei osetice. Diferențierile fonetice ale dialectelor iranice din sudul Rusiei sînt înfățișate în tabloul publicat de Harmatta (Iran., p. 54). Astfel, grupul v. iran. **ar-y-* redat în iranică din sudul Rusiei în 4 feluri: *ar-* (*y-*): „Apudvric”; n. pr. < **arya-* ~), *al-*: 'AXavoi, numele unui trib din sudul Rusiei, 'AĀavoi, *al-* la autorii latini (< **aryana-*, osset. *iron*), *ir-*: "Hpaicou; n. pr. < **arya-ka-*, *il-* "HXfiavog < **ar-y-* (Harmatta, Iran., p. 30 ș.u.; v. observațiile lui Zgusta, p. 269; 'Atarvoi și 'AXauvoi, p. 264), **au* > *au*: "Aoaio „tribsarmat” (Id., p. 37—39).

Alani: *al* < *arya-* „Arier”, atestat în sec. V î.e.n. în regiunea indoariană (H. Hambro, *Studia classica et orientalia Antonino Pagliaro oblatos*, III, Roma, 1964, p. 33—52). Densusian a căutat să explice cîteva termeni din română prin dialectele iranice de sud. Asupra acestor apropieri etimologice, v. Meillet, BSL, XXV, p. 88; ML, p. 357—375, 479—482; cf. Benveniste. Un temoignage classique sur la langue des Sarmates, *Journal asiatique*, t. 221, p. 335 (ar. că sarmații, ca și sciții și, mai târziu, alanii, vorbeau un dialect iranic de nord-est). O listă de circa 40 de cuvinte iranice (alane) a fost publicată de Nemeth, Jassen, p. 14 ș.u. Asupra osetei, v. Zgusta, p. 52—58, 431—432; oseta are toate caracteristicile scite-sarmatei, p. 268; pre-oseta a aparținut acestui dialect.

Puținele nume topice din părțile Daciei care pot fi explicate prin iranici sînt enumerate aici mai jos.

ITovTog "A^eivoq „Marea Neagră” : av. *axsaena-* „bleu sombre” (H. Iacobson, KZ, LIV, p. 254 ș.u.; Georgiev, *Ling. balk.*, I, p. 12; W. Belar, *Istituto Orientale di Napoli*, sez. ling. III, 1961, p. 5, 38; J. Irmischer, *Byzantinoslavica*, XXIII, 1962, p. 6 ș.u.), cu *xs* redat în mod normal prin gr. % numele rîului Bug, gr. "Εξάπ,7τα<<, compus din av. *asa-* și paGa. Densusian GS, IV, p. 146 ș.u.). Cf. IIovToq Ms^aq „Marea Neagră” (Euripide) și κρυκίη TT6VTO< (Theocrit). 'â^aîiTraîoc; (Herodot, IV, 5q) *a-*, v. ind. negație, *k-* *mi-*—, *passend*, *tauglich* (= apte *â*) și *pâyas* „Wasser, Flussigkeit”, de „,untaugliche Wasser, source amere” (O.N. Trubacev, *IF*, 82, 1977, p. 132—133).

Dunăre. Formele vechi: *Danuvius* (la Caesar), *Danuvis* (AdvouPanticaea), Ao6va(3ic; (la Pseudo-Caesar din Nazianz), *D6nawi, *Dunawi (nominativ), *Diinaujai (dat.) în gotică și *Dunavu* în v. slavă (cf. Ivănescu, CO, 12). Numele a fost transmis prin slavi, întrucît vocalismul său înfățișează tra-

formări care se explică prin slavă. Pornind de la av. *dānu* „trâufelnde Fliissigkeit, Tau, Nebel” (Georgiev, Ling. balk., I, p. 5, 14), forma intermediară este bset. *don* „Fluss”, cu labializarea lui *â* urmat de o nazală. Oseta, limbă iranică vorbită azi în Caucaz, continuă alana, vorbită în evul mediu, iar alana, la rândul ei, este o formă mai recentă a scitei, care alcătuia, pe vremuri, grupul de nord al dialectelor iranice. Numele germanice și slave ale Dunării se explică pornindu-se de la cazul oblic *dānav-* (sl. *Dunav-*, din germanică; cf. s.-cr. *Dunâj*, ung. *Duna*). Forma latină pleacă de asemenea de la *dānav-*, din care s-a refăcut un *Dānus-*, *Dānuv-*; *Danuvius* este rezultatul unei contaminări a acestor forme, cu *fluvius*. Forma românească conține sufixul *-ris*, de origine tracă (Pârvan, Nume daco-scit., p. 16 ș.u.; Forster, Zs. sl. Phil., I, p. 1 s.u. și 418; A. Stender-Petersen, Slavisch-germanische Lehnwortkunde, Goteborg' 1927, p. 345 ș.u.; Skok, SL, VII, p. 722 ș.u.; ML, p. 363-364; V. Ki-parsky, Die gemeinslavischen Lehnwörter aus dem Germanischen, Helsinki, 1934, p. 195 ș.u.; Kretschmer, Glotta, XXIV, p. 1 ș.u.).

Formele cele mai vechi: *Dunesteu*, *Dunaju* și *Dunavu* (v. slavă) „Gewässer”. *Istros*, în slavă „grosser Fluss”. *Duna-Istru* „Fluss Istr.” (J. Otrebski, IF, 76, 1971, p. 35—36).

Iași (capitala Moldovei; sat în jud. Gorj), *Gura Iașului* (fostul județ Romanați), *Valea Iașului* (azi, corhună în jud. Argeș) reproduc numele dat alanilor, după secolul al IX-lea: *Ās*; cf. *Asai* fAaaioi) „Alanii de la Don”: av. *āsav-* „iute, rapid”, transmis românei prin intermediar slav (protezaluij; cf. Nemeth, Jassen, p. 10); *Jasisku trugu*, „Tîrgul Oșetilor” (Philippide, Orig. rom., I, p. 728 ș.u.; Vasmer, Iran. in Sudrussl., p. 26; Weigand, B.-A, IV, p. 176; Vasmer, RLV, XII, p. 242; ML, p. 2>65); *Jasky torg* „orașul Iașilor”, la Dlugosz (Gombocz, Streitberg-Festgabe, Leipzig, 1924, p. 107, n. 1; H. Skold, Die ossetischen Lehnwörter im Ungarischen, Lund, 1925, p. 68. Lunds Universitets Årsskrift. N. F., Avd. I, Bd. 20, nr. 4); *Jdsz-vāsār* „Jassenmarkt” (Nemeth, Jassen, p. 6; *Iași* < cuman. *Jaasi* „Bogenschutz”, Iordan, CO, p. 27).

NapdKioy (Gxoixa) „canalul Sulinei”: os. tag. *narāg* „strimt” (Vasmer, RLV, XII, p. 246).

Nistrul, Advacripig, lat. *Danaster*, v. bg. *Dunestru*, rus. *Dnjestr*. Ca și numele Donului (Tdvaîq) și al Niprului (Advaaipiq; rus. *Diinepri*, v. bg. *Dinapri*), numele Nistrului trebuie explicat prin av. J «- „Fluss” (v. mai sus, p. 217, s.v. *Dunāre*); cf. **Dānu aparā-* „hinterer Fluss” și *Dānu nazdya-* „vorderer Fluss” (Vasmer, Alt. Bevolk. p. 13). Vocala redusă din radical presupune un *o* scurt, care nu poate reda direct pe *o* din oset. *don*, care era lung (< *ă*). Trebuie deci presupus că numele acestea au pătruns în slavă prin intermediar grecesc, *o*, ca și i.-e. **o* (> *a*, și, mai târziu, *a* > *o*), a fost redat în slavă prin *u*, vocală ultra-scurtă și redusă (Draganu, Rom. s. IX—XIV, p. 575 ș.u.; Kretschmer, Glotta, XXIV, p. 11 ș.u.). *Dnjepir*: nume iranic, gr. BopaaOsvrjq sau Advairpig: un compus („Flusst + tief”). Os. *don* „Fluss” -f- art. „tief”. Alte fluvii cu nume iranice: *Bug*, *Don*, *Donez*, *Volga* (v. nume: *Raha*): W.P. Schmid, Alteuropa u. der Osten im Spiegel der sprachgesch., Innsbruck, 1966, p. 7.

Olt. 'AXomaq (Ptolemeu), *Alutus*, *Aitius* (Tabula Peutingeriana); în inscripții: *Alutus*; în documente: *Alt* (1211), *Olt* (1233; Draganu, Rom. s. IX—XIV, p. 536 ș.u.). Dacă termenul provine din iranică (cf. *Alutus* 'A^ouxa, Ptolemeu], afluent al Caspiceii, la nordul Caucazului, Patsch, Agathyrs., p. 72; Jokl, RLV, XIII, p. 295; cf. *Alta*, n. de riu, la sud-est de Kiev, Patsch, Ie.), atunci vocalismul formei românești se explică prin intermediar slav (*a* > *o*); cf. *olutari* < *altare* (Densușianu, GS, I, p. 351, n. 4; Petrovici, DR, X, p. 337; Sala, CO, p. 85); obiceiul că termenul românească să ar fi venit din

slavă, ar trebui să aibă forma fonetică **Lat* sau **hot* *Lom* < *Almus* etc., Bogrea, AIN, II, p. 391), nu e deci în tratamentul *la-*, *lo-*, *al(u)-* în vechea slavă, v. Wijk, Gesch. Spr., I, p. 56, n. 1).

Prutul. Ilopaxa (Ttoperog, la Herodot), „numele scit al Prutului la Constantin Porphyrogenetului): găthă, av. *pmtav-* „tre” (în evul mediu Prutul e numit „Alanus fluvius”). Forma românească prin intermediar slav: *Pirutu* < **Puritu* < *nupzxâq* (Vasmer, RLV, XII, p. 242; ML, p. 365; Draganu, Rom. s. IX—XIV, p. 536 ș.u.).

Sacidava, n. deloc. în Dacia (lingă Durostorum [peloculul Mari de astăzi, în Dobrogea?, Giurescu, Ist. rom., I, harta Apulum): *Sakâ-* „die uberseeischen Skythen” (F. Justi, Grundriss d. iran. Phil., II, p. 455), numele dat de persani de nord, *Sakastân* „Scitia” (cf. gr. ΕΟΚCΥ; craicaia „sărleț”, Hesychius; Pârvan, Getica, p. 15, 119, 271 s.u.; Patsch, RLV, XII, p. 362).

Sargetia, numele râului pe care e așezată Sarmizegethula (Hapydxioi (*Sargetae*), numele unui trib scitic (Patsch, Agathyrs., p. 72).

Utida, n. de oraș în Dacia (Ptolemeu); cf. *Utii*, n. de trib, la nordul Mării Caspice, în teritoriu de limbă iranică (Patsch, Agathyrs., p. 72).

Zărând (M-tii Apuseni): n. pr. în regiunea Donului; cf. Vasmer, RLV, XII, p. 244; ML, p. 365—366).

sau cuvintele sînt atestate mai tîrziu în germanică. Norbert Wagner, *Getica*, Berlin, 1967; „Goten in den Pripjetsumpfen? Zum Weg der Goten aus Schwarze Meer”, p. 223—234.

O primă dificultate ce stă în calea cercetătorului este de a data termenii românești care ar putea fi explicați prin dialectele germanice și de a-i fixa cu precizie în spațiu. Sînt, într-adevăr, termeni despre care bănuim că sînt recent și dialectali, fără ca să putem însă aduce proba, în lipsă de texte românești anterioare secolului al XVI-lea. Alți termeni sînt cu siguranță recent și trebuie explicați prin forme moderne ale dialectelor germane.

nasture s.n. „bouton”, deși e semnalat și în aromână (Nikolaïdi: *Dalamestra*; Weigand) și e atestat în Țara Românească în secolul al XVI-lea (Tiktin, s.v.), nu pare a fi un termen vechi; în Moldova, Ardeal și Banat cuvîntul curent pentru această noțiune este *bumb*. Nu este deci exclus ca termenul să fi fost adus, odată cu obiectul, de negustorii italieni (Bruch, *RLiR*, II, p. 96—97); cf. ngr. *vdioiu*^ov și reprezentanții săi în Italia meridională, Rohlf, *EWUG*, 1443; faptul că *nasture* nu există în sîrbo-croată nu se opune acestei explicații, contrar afirmației lui Skok, *ZRPh.*, LIV, p. 487; Gamillscheg, *Rom. Germ.*, II, p. 248, n. 1; Pușcariu, *LR*, I, p. 273, îl socotește germanic; pl. *nasturi* (scris *nastari*, p. 298) în 1462—1463, explicat de Bogdan, *Rel. Brașov*, p. 388) prin medio-lat. *nastula* (atestat în latină, Șiadbei, *SCL*, IX, p. 193).

Ceea ce izbește din capul locului, în explicarea termenilor românești prin germanică, este faptul că, de cele mai multe ori, cercetătorii nu aplică cu rigurozitate metoda strict științifică care impune respectarea cronologiei fonetice (cutărui sunet germanic trebuie să-i corespundă, în cutare epocă, cutare sunet românesc; cf. Meyer-Liibke, *KZ*, XXXIX, p. 593 ș.u.); astfel termenii *dop* și *stinghe*, de ex., au fost explicați prin stadii vechi ale dialectelor germanice, atunci cînd ei sînt împrumuturi recente, din săsește.

Pentru *dop*, v. Meyer-Lubke, *KZ*, XXXIX, p. 597 și Lacea, *DR*, III, p. 743 ș.u.: pentru *stinghe*, Densusianu, *GS*, I, p. 164. V. Arvinte, *Zu den altgermanischen W^ortern im Rumänischen*, *Vermischte Beiträge*, I, Heidelberg, 1968, p. 7—26. Singurul element ar fi *rapăn*.

De aceea, de cele mai multe ori, față de explicațiile propuse, cititorul rămîne cu impresia că faptele sînt solicitate pentru a aduce un răspuns favorabil unei teorii preconcepute, etimologistul mulțumindu-se cu apropieri fonetice care nu rezistă unui examen critic.

Despre metoda aplicată de Diculescu: „d-sa se bazează pe simple apropieri fonetice, fără o amănunțită cercetare a fiecărui element în parte, după metodele lingvistice de azi” (*Giuglea*, *DR*, II, p. 399, n. 1). Cf. Bogrea, *AIN*, II, 391: „ce spîterie etimologică, însă, e derivarea *Gilortului* din *gil-* (*Gilbach*) + *lort* „dreckig”.

în genere, se poate spune că nici una din apropierile etimologice care au fost propuse nu rămîne în picioare; cele mai multe sînt zădărnice de explicația evidentă a termenului românesc prin alte limbi; din cauza aceasta, cei cîțiva termeni pentru care nu s-au propus încă etimologii în afară de germanică, au puține șanse de a face parte din acest fond. într-adevăr, ar fi de mirare ca româna să fi împrumutat de la populațiile germanice cîteva cuvinte izolate (*brusture* s.m. „bardane, glouteron”, bot. Gamillscheg, *Rom. Germ.*, II, p. 250; *căina* vb. „plandre, deplorer”, *Id.*, I.e., p. 251; *cutropi* vb. „envahir”, Pușcariu, *DR*, VIII, p. 292; *LR*, I, p. 273; împotriva explicației lui *cutropi* prin germanică s-a pronunțat Friedwagner, *Literaturbl. f. germ. u. rom. Phil.*, LXI, p. 174; **sternut* < v. germ. *sterno* „stea”, dr. *stărnut* „cal care are un semn alb pe buză”; *rapăn* (etimologie necunoscută, *Giuglea*, *Dr*, X, p. 435), *rapură*, ar. *arapune* și vb. *arapunedzu* „mă spuzesc”, cf. medio-germ. *rapfe*, Pușcariu, *LR.*, I, p. 273 ș.u.), atunci cînd ne-am fi așteptat la o serie de termeni grupați în diverse categorii, care să corespundă unor fapte precise de civilizație.

Cf. de ex. termenii împrumutați de slavi de la populațiile germanice cu care slavii au venit în contact, grupați pe categorii de Knutsson, *Zs. sl. Phil.*, XV, p. 120 ș.u.

în afară de explicarea prin limbile slave a celor mai mulți termeni înșirați mai sus, semnalăm aici explicațiile prin slavă și alte limbi: *boare* s.f. „souffle, leger, haleine du vent”, prin lat. *boreas* (Graur, *BL*, V, p. 90), *burduf*, „outre; sac fait de peau crue” prin turco-tătără (Densusianu, *GS*, I, p. 349), *butură* s.f. „creux d'un arbre; cavite, tronc creux” prin bulgară (*Id.*, I.e., p. 348; cf. ngr. *urcouiupa*, Bogrea, *AIN*, II, p. 391), *pungă* s.f. „bourse, sac, poche” prin slavă (Densusianu, *H.d.l.r.*, I, p. 260, 270, 276; ed. rom. p. 172, 178, 182), *rudă* s.f. „long baton (gaule, perene)”, tot prin slavă (Tiktin, s.v.; prin maghiară, Kniezsa, .c, III, p. 211 ș.u.), *stămut* adj. „semn bălan la buza unui cal” de asemenea prin slavă (Densusianu, *GS*, I, p. 348 ș.u.; VII, p. 279 ș.u.). *strugure* s.m. „raisin; grappe” prin latină (Pușcariu, *DR*, VI, p. 310, n. 2), prin greacă (Șiadbei, *SCL*, XI, p. 193; Rohlf, *Lex. Differ.*, p. 40) și tot prin latină *ureatăc* s.f. „tige de botte” (Densusianu, *GS*, I, p. 350).

Față de cele arătate, poziția lui H. Baric, care a examinat din nou problema elementelor germanice în limbile balcanice, este mai puțin negativă, întrucît admite existența în limba română a unor elemente vechi și mai noi germanice (săsești, *Lingv. stud.*, p. 94—113), și anume:

vechi germanice: *rapăn*, *stărnut*, *strugure*, *targa*, graiul săsesc din Transilvania: *dop*, *stinghe*.

Unele din aceste elemente prezintă dificultăți fonetice și semantice pentru a putea fi explicate prin germanică, astfel: *ateia*, *burtă*, *căina*, *cutropi*, *găsi*; altele sînt dubioase: *sculă*, *scruta*, *zgudui*.

Următoarele elemente trebuie explicate prin latină: *boare*, *nasture*, *rîncaci*, *a se screme*; prin slavă: *crîng*, *bardă*, *zgudui*, *tapă* (Pușcariu, *DR*, III, p. 680); prin albaneză: *fără*, *gard*, *ghioagă*, *grapă*, *rofi*, *strungă*, *tureci*; prin greacă: *știucă*; *pungă* ar fi un element germanic împrumutat prin intermediar grec-bizantin.

Baric (op. cit., p. 81) respinge explicația prin germanică a numelor proprii *Aldea*, *Berea*, *Bodea*, *Mareea*, *Monea* și a numelui de pîriu *Gotea*, pentru că aceste nume se pot explica prin slava meridională.

Concluzia noastră este deci la fel cu a altor cercetători (BriAch, Densusianu, Meyer-Liibke, v. mai sus p. 221 ș.u.; cf. Sandfeld, *Ling. balk.*, p. 96): în stadiul actual al cunoștințelor noastre, j m m ^

prin gotică este satisf^atoare; în rest, existența în limba română a unor ^eleiiierrtei^cle~v6cabular vechi germanice poate fi presupusă numai pentru 3—4 cuvinte, dar nu poate fi probată. E. Lozovan (*Rev. des. et. roum.*, XV, Paris, 1975, p. 187—194; B. P. Hasdeu et les dieux nordiques, *Filma*, scandinav, în Banat. Izvor unic: Simion Mangiuca (în B. P. Hasdeu, *Scrieri istorice*, 2, Ed. Albatros, 1973, p. 213 ș.u.). Familia, 1874, nr. 43—49 = Columna lui Traian, 1876, p. 380: cei bolnavi exclamă „*Filmo*, numă chinui” (cules din Sichevița, azi, comună, jud. Caraș-Severin). Hasdeu: *filma* „spaimă”, ca în gotică. Nu există nici o altă atestare, a lui *Filma*, în folclorul românesc! La întrebarea 144, din *Chestionarul* lui B. P. Hasdeu (*Magnum Etym. Rom.*, I, p. XV, 144), nu există nici un răspuns.

I. Numele topic *Moldova* poate fi explicat prin gotică, după cum urmează: *Moldova* numele riului și al provinciei, a fost explicat prin *molid* „specie de brad” (*Picea excelsa*) -sufixul slav -ova (Iordan, *Toponimia românească*, București, 1963, p. 478—479).

Un cuvînt din vechiul fond (Iordan, op. cit., p. 478, n. 2), combinat cu un sufix de origine slavă constituie o primă dificultate pentru explicația propusă (de fapt, nu poate fi vorba de sufixul -ova, întrucît formele sub care e atestat acest nume, în izvoarele cele mai vechi de limbă vorbită, nu au finalul în -ova; vezi mai jos; în documentele oficiale din secolul al XV-lea apare forma *Molduva*, vezi Bogdan, *DSM*, II, glosar, p. 568).

A doua dificultate este constituită prin presupusa eliziune a lui *i*, din *molid*, nejustificată.

Etimologia din germanică, propusă de B. P. Hasdeu (*Istoria critică a Românilor*, I, București, 1875, p. 300J, se sprijină pe următoarele argumente: forma din gotică, *mulda* (S. Feist, *Etymol. Wb. der gotischen Spr.*, Halle, 1923, p. 276 s.v.) explică vocalismul termenului românesc în limba veche vorbită, de ex. *Mulduvei* (Cîmpulung, Bucovina, 1604—1618) și în limba de astăzi: *Mulduha* (vezi mai jos, p. 448).

Terminația —*ova* nu apare în textele vechi; *Molduvei* (M-rea Moldovița, 1592), *Moldim* (Săliste, Maramureș, 1593) și ingraiuul mara-muresan din zilele noastre (vezi mai jos, p. 449, și 471).

Sensul termenului românesc pornește de la acela din gotică: „praf” (Max Vasmer, *Russisches Etymol. Wb.*, II, Heidelberg, 1955, p. 149 s.v.), cf. *Prahova* „prăfoasă” (din slavă), rîu „pulberos” (Hasdeu, loc. cit., citează pe Ovidiu, „*amnis pulverulentus*”).

Moldava, un afluent al Elbei, nume redat în cehă prin *Vltava*, din v. germ. *Wilthalvá*, cu sensul „wildbach” (Vasmer, loc. cit.), explică fonetismele românești mai sus citate, printre care fonetismul cu *-v-*, în *Moldova*, reprezintă consonificarea lui *-u-* și nu aparține sufixului slav *-ova*.

În privința evoluției aspectului fonetic al termenului, tiebuie relevat că fonetismul cu *ii* în cele două silabe e cel mai frecvent. *Moldua*, cu *o* în prima silabă, apare în secolul al XVII-lea în textele de limbă vorbită, sub influența formei din limba oficială (*Moldovean*, în sec. XV-XVI, G. Mihăilă, DLRV, p. 124-125).

II. La explicarea pe care am dat-o numelui *Moldova* prin gotică, adăugăm lămuririle următoare:

1. Sufixul slav *-ov*, presupus de Iorgu Iordan, în numele *Moldova*, nu e productiv, în limba română. El apare numai în compuse: *prostovan* etc. Cuvintele cu *-ov* sînt împrumutate (de ex. *mîlcov*, din bulgară, Pascu, Suf., p. 288).

2. Got. *mulda* a pătruns în limba română prin coloniștii germani din nordul Moldovei: orașele Baia (cuvîntul denuște orice fel de mină), Șiret, Tîrgu-Neamț, satele Sasca, Săsciori. Coloniștii germani erau așezați și în orașele vecine din Ungaria, Kaschau, Leutschau, și Leibitz, în Zips și fostul comitat Saros (Rosetti, ML., p. 541). Baia, oraș întemeiat de mineri germani, înainte de 1241, figurează sub numele *Stadt Molde* într-o scrisoare din 1421, a pîrgarilor locali (Const. C. Giurescu, Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene, București, 1967, p. 183). Un document emis la Liiov, în 1334, menționează un martor *Alexandru Moldacwicz*, deci din *Molda* (Giurescu, Le., p. 82 și 186). Sigiliul de pe o scrisoare emisă la Baia Mare, în 1421, sigiliu care figurează și pe alte documente din secolele XVI și XVII poartă inscripția: *Sigillum... civitatis Moldavie, terre Moldaviensis* (Giurescu, op. cit., p. 184).

În felul acesta se explică forma cu *-v-*: *Moldova*. (În limba română vorbită, consonificarea lui *u* e un fapt banal: cf. fonetismele *ziuv* (= ziua): *luva* (— lua), v. mai jos p. 463—464). Deci *Moldua* > *Molduva* > *Moldova*.

În felul acesta socotim că explicarea numelui *Moldova* prin germanică este pe deplin justificată.

UNIUNEA LINGVISTICĂ BALCANICĂ

Vom examina în mod succesiv, în acest capitol, elementele românești care le are în comun cu una sau mai multe limbi balcanice. Unele dintre ele, și mai ales unele dintre limbile balcanice, în română se explică fie prin substratul „balcanic”, fie prin o limbă balcanică, cum ar fi, de exemplu, limba greacă.

Printre trăsăturile nelatine ale limbii române, M. A. Gabinski (nr. 1, p. 85—93) citează următoarele: întrebuintarea substantivului în plural (substantivului (*cîrduri-cîrduri*), numărătoarea de la 11 la 19 și dispariția lui în plural).

După W. Giese (Stud. neophil., XXIV, 1952, p. 40 ș.u.), trăsăturile limbii române provin după cum urmează: 1. postpunerea articolului înaintea substantivului și formarea viitorului: din neogreacă, 3. confuzia genitivului și dativului: din slavă, 4. formarea numeralului: din slavă.

Tipologia limbilor din „uniunea lingvistică balcanică” este schițată de G. I. I. (G. I. I., tech., III, 1968, p. 37—44): identitatea dativului și genitivului, prezența formelor de plural în genitiv și dativ, prezența formelor de plural în infinitivului.

Rupprecht Rohr, Zum dakischen Substrat des Rumänischen, Z. f. Balkanologie, III, 1954, p. 154—160: bazat pe Reichenkron, cu explicația cuvintelor din română care provin din limbile balcanice.

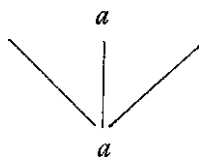
FONETICA

VOCALELE

Româna a moștenit de la limba latină un sistem vocalic în care sunt prezente foneme-vocale, și anume: *a, e, i, o, u*, la care s-au adăugat foneme-vocale *ă* și *î*, în seria medială.

f o n i i î S s ' ° i r „ , r v o c a w e ' * * " (i n t e r p u n c t i o n e)

Seria anterioară Seria medială Seria posterioară
nelabială nelabială labială

Vezi aici mai sus, p. 92 ș.u.

Sistemul de accentuare al limbii române prezintă analogii cu sistemul de accentuare al citorva limbi balcanice. Pierderea duratei are drept urmare închiderea vocalelor neaccentuate.

În română, albaneză și bulgară, *a* neaccentuat (în afară de poziția inițială, când rămâne nealterat: *adine* < *adancus*) trece la *ă* (alb. *e*, bg. *ѣ*), și aceasta printr-o mișcare de închidere: *camisia* > *cămașă*, alb. *kemishe*, *laudare* > *lăuda*, alb. *levdoj*, *parentem* > *părinte*, alb. *perint*, bg. *câr-cărică*, *bastă-băstină* (Mladenov, *Gesch. d. bulg. Spr.*, p. 81) etc. (ML, p. 131—170, V. Polák, *Zs. f. Balk.*, I, p. 81).

Tendința aceasta de închidere a vocalei neaccentuate atinge și pe *o* latin sau slav neaccentuat (ML, p. 159—170): *contra*, *de-post*, *foras*, *nos*, *quod*, *vos* > *cătră*, *după*, *fără*, *nă*, *că*, *vă*, v. sl. *okno* > *ocnă*, *sito* > *sită*, alb. *djemen* < *daemon*, *keshille* < *consilium* etc. (ML, p. 160), v. sl. *sito*, *vedro* > alb. *site*, *vedre*.

În *păcat* (< lat. *peccatum*), trecerea la *ă* prin acțiunea lui *p* (căci ar. *picat*, megl. *picați*, istr. *pecăt*: Petrovici, DKS OE, p. 205). „Prezența lui *ă*, în *păcat*, arată tocmai că limba a întrebuintat un fonem existent în sistemul său fonologic, și că nu a creat un fonem nou. Prezența timbrului *ă*, la o epocă veche, este deci confirmată și în felul acesta” (v. nota noastră din *Ling. balk.*, IX, p. 70).

C. Poghirc (SCL, XI, 1960, p. 657 ș.u.) a căutat să explice grafiile *aje* ale unor nume trace în monumentele antice, prin existența vocalei de tipul românesc *ă* în tracă, dar exemplele sînt neconcludente.

Așadar, nu este datorat hazardului faptul că în limbi ca româna, albaneza și bulgara, ce au la bază un substrat comun traco-ilir, s-a dezvoltat, în condiții fonetice identice, o vocală al cărei timbru este aproape același: rom. *ă*, alb. (toscă și ghegă) *e* (v. mai jos, p. 227), bg. *ѣ*.

Cf. Sandfeld, *Ling. balk.*, p. 124 ș.u. Concluzia aceasta se opune scepticismului lui Meyer-Liibke (MRIW, I, p. 40), care, urmîndu-l pe Miklosich, vedea în crearea timbrului vocalic de tipul lui *ă* românesc un fapt datorat unei tendințe generale, care s-a manifestat și în celelalte limbi romanice (cf. în neogreacă, a-neaccentuat > *ă*, Hatzidakis, *Einl.*, p. 349). Pentru un român, *ă* bulgăresc este identic cu *ă* românesc; cf. descrierea lui Ekblom (*Zur bulgarischen Aussprache, Studier i modern Språkvetenskap*, IV, Uppsala, 1917, p. 148 ș.u.), Stojko Stojkov, *Kăm novobălgarskija, vokalizăm. Uclenitelen i sluxov xarakter na samogloskata ă, Makedonski Pregled*, XIII (1942), p. 42 ș.u. și Id., *Uvod v bălgarskata fonetika*, Sofia, 1955, p. 51—52 (ca și la *ă* românesc, pentru articularea lui *ă* bulgăresc limba atinge

cele două laturi ale palatului anterior. Mica deschidere a maxilarelor apropie pe bg. *ă* și y. *ă* românesc e mai deschis; pentru comparație, v. expunerea și figurile din ML, p. 181 și Weigand, *Bulg. Gr.*, 5: bg. *ă* e mai închis ca *ă* românesc, care este o vocală medială; de aceea rom. *ă* e redat în bulgară prin *a*: *păun* > bg. *paun* (Capidan, *Rom. b.*, p. 39). *ă* bulgăresc seamănă cu *ă* românesc și cu *e* din albaneză (Stojko Stojkov, *Uvod v bălgarskata fonetika*, p. 51—52). Dezvoltarea accentului de intensitate, în toscă, și urmarea acestui fenomen (reducerea vocalelor neaccentuate) sînt de dată relativ recentă; cf. observațiile lui Treimer, *ZRPh.*, XXXVIII, p. 401 ș.u. în privința momentului cînd *a* fin trecut la *ă*, în română, trebuie ținut seamă de faptul că acțiunea substratului este lăsată și se realizează uneori în cuisul secolelor. Fără a putea preciza data cînd fenomenul a petrecut, nu sînt probe că el este posterior diftongării lui *e și i* o urmați în silaba imediat următoare de *a* sau *e*, pentru că *ă*, vocală deschisă, poate provoca și ea acest fenomen. A. Ros, *Slavo-romanica. Sur la constitution du systeme vocalique du roumain*, *Rom. SL*, I, p. 27-30.

e din albaneză are nuanțe diferite în toscă și în ghegă: *e* tosc este o vocală medială apropiată de *ă* românesc; *e* neaccentuat e mai anterior și mai închis decît *ă* românesc și poate dispărea în elocuțiune atît în toscă cît și în ghegă; în ghegă a lăsat ca urmă lungă a vocalei precedente, în compensație pentru pierderea unei silabe: *femije* > *frni*. în privința timbrului nuanțat al lui *e*, v. Șabej, *B. U. Sht.*, nr. 1, 1956, p. 123; *vella* „frere”, *nje* „bese”, „foi”. în genere, *e* accentuat nu apare astăzi în ghegă, dar el exista în sec. al XVI-lea în Buzuku din Dibra, tînde spre *o*. în toscă are timbrul o în partea occidentală, *e* în partea orientală și *i* în partea meridională.

Dispariția vocalei finale în albaneză s-a petrecut înainte de trecerea lui *-n* la *r*: alb. *en* e și e atestat în toate sistemele fonologice ale limbii albaneze de astăzi (V. Polák, *O. Balk.*, XII, 1963, p. 381-392).

Amănunte asupra vechimei lui *ă* în limba română, și priorității față de *i*, v. în nota noastră „Sur roum. ă”, *Ling. balk.*, XI, p. 69—70. n.-gr. *anavoQ* > alb. *sperk*, deci rotacizat după anul 1000. (pavdpi > alb. *Frari*, în Epir (E. Qabej), *Zs. f. Balk.*, II, 1964, p. 15). *ypauevdxα* > t. *gremerate*, cu *-n* rotacizat (E. Șabej, *Zs. f. Mundartforsch. Bhft. N.F.*, n. 1, p. 143).

CONSOANELE

-n-

Vocala urmată de o consoană nazală este nazalizată: în cursul emisiunii vocalei, aerul iese pe căile nazale și produce o rezonanță specială, numită nazalitate. Vocala nazală propriu-zisă e obținută prin aplecarea vălului palatului, concomitent cu retragerea mușchiului lingual. Această mișcare a limbii are drept urmare suprimarea ocuziunii consonantice: nazalitatea e absorbită în întregime de vocală.

Astfel iau naștere sunetele nazale: vocala nazală *a* e notată *q*>, pe lângă vocala nazalizată *a* e notată cu semnul **A** sau ~ deasupra ei: *ă*, *ă*.

E. Petrovici. De la nasalite en roumain, Cluj, 1930, p. 83: vocalele nazale franceze au absorbit consoanele nazale următoare. B. Calleman, *Les voyelles nasales sont-elles nasalisées?*, Lund, 1941.

În română, *n* intervocalic sau urmat de consoană a închis timbrul vocalei precedente, grupată în aceeași silabă cu *n*. Fenomenul a fost urmat de nazalizarea vocalei precedente și de modificarea timbrului vocalic; dar calitatea vocală a timbrului vocalei precedente nu este percepută de vorbitori și este deci utilizată de limbă în opoziții fonologice. Foneticienii au semnalat însă nuanța nazală în română, nazalitate care, în unele regiuni ale domeniului dacoromân, pare a fi mai marcată, dar fără a atinge gradul de nazalizare a vocalelor din provensală, de exemplu.

V. notațiile lui Candrea, Oaș, p. 13 ș.u., Papahagi, Maram., p. LV (numai *u* e nazalizat), D. Șandru, BL, II, p. 205; III, p. 127; IV, p. 128; V, p. 138 și expunerea de ansamblu aici mai jos, p. 335—337. în privința urmelor de rotacism în graiul românilor din Bosnia și Croația, semnalate în sec. XV și XVI, v. ML, p. 427 ș.u. Anton B.I. Balotă, La nasalisation et le rothacisme (sic!) dans les langues roumaine et albanaise, Bucarest, 1926; E. Petrovici, De la nasalite en roumain, Cluj, 1930. Pentru limba literară, cf. observațiile lui Lombard, Pron. du roum., p. 33 ș.u.

Albaneza cunoaște și ea acest fenomen. Dar aici el a urmat căi diferite în fiecare dialect al albanezei; ghega a mers mai departe pe calea nazalizării, creînd o serie de vocale nazale de tipul vocalelor nazale din franceză (*â, e, î, 6 u, y*), opuse vocalelor orale: g. *mă* „mehr”, cu *â* ca fr. *ă* din *maman*, g. *pe* „Faden”, cu *^* ca fr. *e* din *pain* etc. Tosca, dimpotrivă, a mers pe aceeași cale ca româna, creînd o vocală accentuată *e*, asemănătoare cu *ă* românesc, într-o serie de cazuri, acest *e* este oral, dar în ghegă îi corespunde o vocală nazală. Sînt anume cazurile cînd vocala accentuată era urmată de o ocluvă nazală intervocalică, menținută în ghegă, și garantînd, deci, nazalitatea vocalei precedente, pe cînd în toscă, prin pierderea ocluziunii lui *n*, nazalitatea nu mai putea fi menținută și a dispărut, o dată cu progresiva înlocuire a ocluzivei nazale prin *r* (Rosetti, Rhot., p. 46).

Deși susținută de Pedersen (v. Rosetti, Etude, p. 52), părerea că ghega ar fi cunoscut cîndva rotacismul și ar fi revenit ulterior la *n* are împotriva ei tocmai mecanismul trecerii lui *-n-* la *-r-*, în vederea creării unei consoane nenazale, revenirea la o ocluvă nazală, fiind deci exclusă. V. în această privință ML, p. 108 ș.u., p. 207—208 și aici mai jos, p. 336.

Cîteva exemple înfățișează diferența de tratament dintre ghegă și toscă:

- g. *zâni*: t. *zeri* „die Stimme”,
- g. *gjuni*: t. *gjuri* „das Knie”,
- g. *Shqypni*: t. *Shqiperi* „Albanien”.

Lat. *a* accentuat + *n* e redat în toscă prin *e, e*, iar în ghegă prin *â, e*: de asemenea, lat. *e 4-n* e redat în toscă prin *e, e* și prin *â, e* în ghegă: g. *kanep*, t. *kerp* < lat. *cannabis*, g. *kâmbe*, t. *kembe* < lat. *gamba*, g. *kâyige*, t. *kenge* < lat. *canticum*.

Ghega cunoaște și ea o vocală de timbru *e*, dar numai în poziție neaccentuată. Acest *e* are însă o nuanță diferită de *e* accentuat din toscă (*e* neaccentuat din ghegă și din toscă „bezeichnet einen durch Reduktion unbetonter voller Vokale entstandenen Mittelzungenvokal (sog. Murrelvokal) in der Art des deutschen dumpfen *e* in *Gabe*, engl. *u* in *but* u.s.w.”, Pekmezi, Gr. d. alb. Spr., p. 6; cf. Id., I.e., p. 50: *e* „Mittelzungenvokal, der sich jedoch besonders im Gegischen stark der *e*-Basis nähert”), în pronunțarea toscă din Korea (informatorul D.P., v. mai sus, p. 27), *e* neaccentuat se aude cu nuanța *e*, deci o vocală mai anterioară și mai închisă decît *ă* românesc. Dimpotrivă, *e* accentuat din toscă este un „Schmalzungenvokal mit o-Basis, Flachlippenöffnung und kleinstem Kieferwinkel” (Weigand, Alb. Gr., p. 3), *e* neaccentuat este prin urmare o vocală redusă, care poate fi chiar suprimată, în elocuțiune: g. de nord *shpi* (= *shtepi*), g. *pu'n* „Arbeit” (t. *pune*), *i mi'r* „gut” (t. *i mire*), *tet* „acht” (t. *tete*), *nan* „Mutter” (t. *nene*) etc.

Originea lui *e* neaccentuat, în albaneză, ca și *â* în română, trebuie deci explicată în legătură cu accentul dinamic (v. mai sus, p. 226).

Ca o urmare a acțiunii lui *n* asupra vocalei precedente (*e* > *i*: lat. *bene* > *bine*, *o* > *u*: lat. *longus* > *lung*), *a* latin accentuat a trecut în română mai întîi la *â*, și apoi la *î*: lat. *canis* > **câne* > *cine* (cf. t. *qen*; româna a mers deci mai departe pe calea închiderii, prin crearea timbrului *î*, ML, p. 151). Fenomenul nu s-a petrecut atunci cînd ocluvă nazală nu mai era grupată cu *a*: *annus* > *an*. Aceasta probează că, în primul caz, *n* a fost tratat ca imploziv, iar în al doilea ca exploziv, fiind grupat în silaba următoare și, în felul acesta, neavînd posibilitatea de a influența timbrul vocalei precedente (*n* notat dublu este tratat deci ca o consoană lungă, aparținînd silabei următoare; de aceea *e* urmat de *n* lung nu a fost alterat, ci lăsat liber să se diftongezheze: *pinna* > *peana* > *pană*).

Cf. în italiană, *pietra*, din lat. *petra*, cu *e* în silabă deschisă, care a permis diftongarea lui *e* (A.A. Hill, Lg., 30, 1954, p. 442).

Gruparea lui *-w-* în aceeași silabă cu vocala accentuată precedentă s-a petrecut, în română, numai în elementele latine ale limbii; în cuvintele slavice din limba română, intrate mai tîrziu, *n* nu alterează timbrul vocalei accentuate precedente: *rana* > *rană*. (Albaneza se desparte aici de română, pentru că a aplicat cuvintelor din acest fond un tratament analog elementelor latine: *i vrere* < v. sl. *vranu* „negru”, dacă forma albaneză trebuie explicată prin slavă: Jokl, IF, XXXVI, p. 106 ș.u., după cum susține, pe bună dreptate, și Vasmer, St. z. alb. Et., p. 65 și n. 1; Jokl, Sl., XIII, p. 610 pune însă explicația prin slavă la îndoială, făgăduind că va aduce ulterior probele necesare, ceea ce nu s-a întîmplat.) Rotacismul apare și în elementele neogrecesc din albaneză: alb. *kore* (< ngr. *ikona*).

Cf. Meyer-Liibke, Rum. u. rom. p. 4 (cu privire la acțiunea ocluzivei nazale în limbă slave: „doch besteht ein sehr wesentlicher Unterschied darin, dass die zwischenvokalisch Nasale, soweit wir bis jetzt wissen, hier die Vokale nicht beeinflussen”). După Meyer-Liibke (I.e.), rotacismul, în albaneză, este posterior influenței slave. După Barid (Lingv. stud., 1) rotacismul a apărut în română în epoca anterioară influenței slave, de simbioză cu albaneza. Explicația prin vechiul fond indo-european, propusă de Baric, Albanorum. St., p. 117 ș.u. adoptată de Skok (A. Arb. St., II, p. 331, n. 31) nu este convingătoare.

În toscă, ca și în ghegă, unele cuvinte nu prezintă rotacismul, de ex. *ane* „margină”, *ene* „vas”, *unaze* „inel”, *hane, hene* „lună (pe cer)”, *e sh tune* „sîmbătă”, *pune* „muncă”, „nostru”, *tane* „noastră”, *une* „eu”, *musene* (acuzat.) „mireasă” etc., forme verbale ca *thone* „spuseră”, *thone*, „ei spun”, *vene* „ei pun”, *lane* „lăsară”, *derguane* „trimiseră” etc. în cazurile de mai sus *-n-* nu provine însă din *-n-*, ci din *nn*, care, la rîndul lui, e produsul unei așezări consonantice: *ane* < **asnă*, *pune* < **spudnă* (G. Meyer, Albanesische Studien. Vierter Teil, 1883-1897, III, p. 65 ș.u.).

Łabej (B.U. Sht., IV, 1953, p. 30 ș.u.) arată că, în cazurile de conservare a lui *n*, grup, de cele mai multe ori consoana urmează pe *n*: *nd, nt* (*ande* > *ane*); la acuzativul *n* melor *n* reprezintă un mai vechi *-nd-*: *musene* < **musende* (Pedersen, Festschrift til Vilhelm Thomsen, 1894). Cf. grafiile cu *nn* la Buzuku: *hanna* „luna”, *enni* etc. Unele forme nominale sînt probabil recente (de ex. *une*, „eu”, *time* etc.; Qabej, B.U. Sht., IV, 1953, p. 30 ș.u.); St. etim., p. 221. G. Bonfante, „Il rotacismo romeno e il prof. Rosetti”, Paideia, 36, 1981, p. 88 (St. romeni. Roma, 1973, p. 9—30): originea iranică a rotacismului, din limba română, împrumutat din albaneză (!).

Dar din punctul de vedere al rezistenței la inovații, o consoană implozivă se află în poziție slabă (în comparație cu o consoană explozivă), *-^-* implozivă din română și albaneză era deci în situația de a putea inova, și aceasta s-a petrecut, dialectal, în română și albaneză, la o epocă destul de recentă; ocluziunea lui *-n-* a fost suprimată, și atît româna cît și albaneza (dial, tosc) au inovat în direcția *r* (după pierderea nazalității, *r* oral constituie ultima etapă a inovației, realizată în română).

Rosetti, Etude, p. 43 ș.u.; ML, p. 108 ș.u. Rotacismul e recent în albaneză, fiind posterior secțiunii dialectale care, după cum am văzut mai sus (p. 228), e și ea de dată recentă (Jokl, IF, XXXVI, p. 106—107; Rosetti, Etude, p. 53). Regăsim rotacismul în împrumuturi noi, ca, de exemplu, în alb. *sperk* (v. mai sus, p. 215), în care *ş* grecesc nu e redat prin *ca* în împrumuturile vechi (cf. alb. *shterpe, shtylle*, p. 215), deși acest criteriu de datare este sigur (v. mai sus, p. 215). Ştim că trecerea lui *ş* la *i* s-a petrecut înainte de secolul XI-lea (Jold. I.e.; Ling. kult. Unters., p. 59, 210). Rotacismul apare, de asemenea în împrumuturile slave făcute la o epocă veche, astfel în alb. *tersire* „Strick, Seil” < sl. merid. *tercina, Gombocari* (n. de loc. la sud de Valona) < sl. *Globocani*, și chiar în împrumuturile italiană, de ex. *în putere* „Hure” < it. *putana*, ceea ce ne duce, aşadar, după secolul al XI-lea (Jokl, Sbornik vâ ceşti na Prof. L. Miletic, Sofia, 1933, p. 136; Rosetti, Assoc. Intern. d'fite Sud-Est Europ., Bulletin, III, I, Bucarest, 1965, p. 48—49; vechile împrumuturi ale alban din slavă cunosc rotacismul, precum și cele din neogreacă. I. Bărbulescu și elevii săi susținut că rotacismul a fost cîndva un fapt general în dacoromână, confundînd faptul „rotacism” propriu-zis cu trecerea lui *n* la *r* provocată mecanic prin asimilare sau disimi-

consonantică (ML. p. 182 ș.u.). Prezența rotacismului în Moldova, în secolul al XV-lea (v. indicațiile bibliografice date de Macrea, DR, VII, p. 184 ș.u. și mai jos, p. 422 și 474—478) nu probează nimic împotriva aserțiunii că inovația e dialectală, pentru că avem tot cuvântul să credem că rotacismul a fost adus aici din părțile Bucovinei și din nord-estul Ardealului (v. mai jos).

Produs în mod independent, în română și în albaneză, rotacismul nu poate fi explicat prin influența substratului: dar inovația a fost condiționată de debilitatea lui *-n-*, în română și în albaneză, ca o urmare a felului în care aceste limbi au grupat în aceeași silabă vocala accentuată urmată de o oclusivă nazală.

[NOTĂ DESPRE POPULAȚIA ROMÂNEASCĂ A MOLDOVEI ÎNAINTE DE ÎNTEMEIEREA STATULUI] în Moldova a existat, înainte de întemeierea statului, o veche și numeroasă populație românească. Ne întemeiem această afirmare pe următoarele fapte și considerente:

1. Pentru regiunea din sud-vestul Moldovei, care, împreună cu răsăritul Munteniei, făcea parte din episcopatul cumanilor, cităm o mărturie importantă, din 1234, anume scrisoarea papei Grigore al IX-lea către principele de coroană al Ungariei, Bela, în care se spune: „în episcopatul cumanilor sînt, după cite aflăm, niște popoare ce se numesc valahi care, deși se socotesc creștini, totuși, avînd diferite rituri și obiceiuri, comit fapte necreștinești. Căci, disprețuind biserica romană, nu primesc tainele bisericesti de la venerabilul frate al'nostru...! episcopul cumanilor, care are dioceza acolo, ci de la'oarecari pseudo-episcopi ce țin ritul grecilor. Și unii din regatul Ungariei, atît unguni cit si germani și alți drept credincioși^ locuind printre ei, trec la credința lor și făcîndu-se una cu acei valahi, un singur popor^, primesc zisele taine, disprețuind pe episcopul cumanilor”¹. Mai departe, papa comunică principelui Bela că a imputernicit pe acest episcop al cumanilor să le numească amintiri valahi un episcop vicar, *din neamul lor*, și-l roagă, pe de o parte, să-i oblige să-l primească, pe de altă parte să acorde noului ierarh o cotă suficientă, onorabilă, din veniturile pe care el, Bela, le percepe de^ la acești valahi². Scrisoarea are o deosebită însemnătate, deoarece arată că românii din episcopatul cumanilor erau în număr mare și la un nivel economic satisfăcător, *de vreme ce asimilează pe ungunii și sașii așezați în mijlocul lor*, că ei au o ierarhie bisericască proprie, episcopi ortodocși, care numai pentru papă sînt „pseudo-episcopi”, că, în sfîrșit, ei plătesc dări fiscalului regal, ^ceea_ce implică viață organizată, stabilă. Numărul însemnat al populației românești rezultă și din faptul că sînt amintiri „pseudo-episcopi” la plural, așadar, cel puțin doi, cu diocezele respective și cu numărul de credincioși aferent.

2. Pentru partea de miazănoapte a Moldovei, dinspre hotarele Galiției, avem atestată prezența „vlahilor” în 1164, printr-un izvor bizantin, cronica lui Nicetas Choniates. Acesta ne povestește că, în anul amintit, Andronic Comnenul, fiind bănuț de către împăratul Manuel Comnenul că unelțește împotriva lui, a fugit spre miazănoapte, cu gîndul de a se adăposti la cneazul Halicului, pe care-l cunoștea. „Dar cînd Andronic s-a îndepărtat de frică” — citim în izvorul bizantin — „scăpînd din minile celor ce-l urmăreau și, atingînd *marginile Galiției*”, s-a dus la ea ca la un refugiu mintuitor, atunci a căzut în mrejele vîntătorilor, căci, *prîns de vlahi*, la care ajunsese vestea despre fuga lui, ei l-au adus înapoi iarăși la împăratul”³.

^ 3. întemeierea însăși a *statului moldovean independent*, sub Bogdan „descălecătorul”, implică existența unei populații românești numeroase la răsărit de Carpați. Într-adevăr „descălecătorii” veniți din Maramureș n-au fost prea mulți. Ei erau alcătuiți din cei care l-au urmat pe Bogdan, „voevodul românilor din Maramureș”, rude, prieteni, cunoscuți, în special oameni din cele opt sate de pe cursul superior al Izei și acela al Vișeuului, anume Cuhea, Ieud, Bas-cov, ambele Vișăe, Moiseni (Moiseiu), Borșa și ambele Săliști, sate care aparțineau lui Bogdan și pe care acesta, în urma trecerii în Moldova, le pierde⁴. În total, descălecătorii n-au putut fi, ținînd seama de faptul că satele pe atunci erau, în general, mici și mijlocii, decît vreo mie, maximum două mii de oameni. Pentru ca ei să se lupte cu succes, *ani de zile*, împotriva armatei lui Ludovic cel Mare, regele Ungariei — o mărturisesc însăși cronicile ungare — și să izbutească a întemeia un stat independent, a trebuit să aibă sprijinul conaționalilor lor din Moldova, a

locuitorilor din satele și ținuturile acestei țări. Aceleași cronici ungare recunosc de altfel număr mare al populației moldovenești, atunci cînd, relatînd luptele lui Bogdan cu armata lui Ludovic, adaugă: „Și deși el a fost combătut adeseori de oastea regelui, totuși, crescînd numărul românilor locuitori în acea țară, ea s-a întins și s-a constituit ca stat”⁵. De o creștere a populației prin noi admigrări din Transilvania nu poate fi vorba *după începerea luptelor*, deoarece sta-ționar ungar n-ar fi îngăduit o sporire a numărului adversarilor prin elemente venite din teritorii supus autorității și controlului său. De o înmulțire rapidă, prin nașteri, cu atît mai puține poate fi vorba într-un interval de timp așa de scurt, cîtiva ani, nici un deceniu. Nu rămîne deci decît explicația dată din capul locului, *ciștigarea de către Bogdan a populației române locale, din satele și ținuturile de la răsărit de Carpați*.

4. Documentele din primele nouă decenii ale vieții de stat moldovene (pînă la 1400 inclusiv!) menționează 755 (șapte sute cincizeci și cinci) de sate, dintre care 525, adică pe două treimi, au hotare străvechi, dinainte de întemeiere. Formula de cancelarie cu privire la aceste hotare este de felul următor: „iar hotarul... să fie după vechile hotare pe unde veac au umblat”⁶. O asemenea formulă *care face apel la tradiție, la amintirea locuitorilor pectivi*, implică, de obicei, trei generații, așadar un răstimp de circa un secol⁷. Ceea ce înseamnă că toate satele amintite mai sus datau dinainte de întemeiere. Nu numai ele însă. Chiar și celelalte sate la care se specifică ocolnița, adică se descrie hotarul, indieindu-se^ diferit lui repere, chiar și la acestea, de foarte multe ori, e vorba tot de hotare străvechi, pe care însă noul proprietar ține să le amintească în uricul sau hrisovul domnesc. De altfel, în sumă de acte din prima jumătatea veacului al XV-lea, găsim ambele formule: și mențiuniri rezumată, a hotarelor „din veac” și detalierea lor prin ocolniță precisă⁸. Mai mult încă, unele „pustii”, care, prin însuși termenul ce le desemnează, s-ar părea că exclud noțiunea de hotare precise și vechi, se dovedesc a fi în realitate „seliști”, adică foste sate, așezate omenești care s-au „risipit” din vitregia vremurilor. La 12 mai 1425, Alexandru cel Bun, ruind slugii sale credincioase, pan Stroici, două sate, Levoșăuți și Nepolocăuți, și două „pustii”, „Derenăuți și la Cerelena, în dreptul movilei cei mari”, precizează: „iar hotarul acestor două pustii, după hotarul vechi, pe unde au folosit Zubrea”⁹. Prin urmare, marea majoritate a celor 755 de sate — o cercetare recentă o apreciază la 80,3%¹⁰ — avea hotar „din veac”, adică dinaintea întemeierii. Dar satele pomenite în documente nu sînt decît o parte & celor existente în răstimpul amintit. Restul nu apar în acte pentru că nu survine, în viața lor, nici o modificare a regimului de proprietate, nici o instrăinare care să facă necesară ratificarea domnească. Este cazul sutelor de sate de răzeși care-și duc mai departe viața lor, în formele tradiționale, fără să aibă nevoie de hrisoave și urice. În Vrancea și în mai mult de jumătate din ținutul Putnei, într-obună parte din Bacău, Neamț, Tecuci, Covurlui și Tutova, în ocolul Cîmpulung și în atîtea alte regiuni răsărești ale Moldovei, satele n-au acte vechi, fiindcă n-au avut nevoie de asemenea acte¹¹.

5. Numele a foarte multe sate moldovenești din primele decenii după întemeierea statului sînt curat românești, cu sufixe arătînd pe descendenții întemeietorului sau stăpînului originar. De ex.: Solomonești, Muntenii și Pîntecești (doc. din circa 1400); Surinești, Minjești, Toderești, Șerbotești, Lățcani, Iacobești (doc. din 1400, februarie 11); Procești, Sperlești, Negriștești (1400, ianuarie 28); Plotunești (1411, iunie 28); Negoști, Totoești (1414, decembrie 20); Crainicești (1414, iunie 28).

¹ *Cronicon Dubnicense*, ed. Florianus, III, p. 191: „Et quamvis per exercitum ipsius regis sepius impugnatus extitisset, tamen, crescente magna numerositate Wolachorum in ilia terra, iacob abbas de iacobitancium, in regnum est dilatata”.

² Henri H. Stahl, *Contribuție la studiul satelor devălmăse românești*, I, București, 1906, p. 105.

³ Vezi, de pildă, documentele din: cea 1400; 1404, iulie 20; 1406, mai 1; 1407, martie 8; 1408, ianuarie 28; 1411, septembrie 22; 1412, aprilie 5; 1414, august 2 (două documente!); 1415, aprilie 13 etc. la M. Costăchescu, *Documentele moldovenești*, I, sub datele respective.

⁴ D. Onciul, *Epocile istoriei române și împărțirea ei*, București, 1906, p. 19, și Henri H. Stahl, *op. cit.*, p. 104.

⁵ Henri H. Stahl, *op. cit.*, p. 105.

⁶ M. Costăchescu, *Documentele moldovenești*, I, p. 173—175.

⁷ Henri H. Stahl, *op. cit.*, p. 106.

⁸ Const. C. Giurescu, *Țirguri sau orașe și cetăți moldovene*, p. 71—72.

¹ Sublinierea noastră, C C G.

² Hurmuzaki-Densusianu, *Documente*, I, 1, p. 108—109.

³ *Ibidem*.

⁴ Const. C. Giurescu, *Țirguri sau orașe și cetăți moldovene*, București, 1967, p. 41.

⁵ Sublinierea noastră, C C G.

⁶ Nicetae Choniatae, *Annates*, Veneția, 1729, cartea IV, 2, p. 68—69.

⁷ Vezi documentul din 2 februarie 1365, prin care regele Ungariei dă aceste sate fiilor lui Sas voievod, adică lui Bale, Drag, Dragomir și Ștefan, care trebuieră să se retragă din Moldova, fiind învinși de Bogdan și aderenții acestuia (I. Mihályi, *Diplome maramureșene*, SigheL 1900, p. 56-58).

Levcușești (c. 1415); Cernești, Miclăușești, Săcăreni, Dvorniceni, Dumesti, Țigănești, Lahești, Homicești (1420, aprilie 25)'. Aceste sate au populație românească; la aceeași constatare duc și examinarea hotarnicilor în documentele menționate'. (CONST. C. GIURESCU).

LABIALIZAREA GRUPURILOR CT ȘI CS

Româna și albaneza cunosc labializarea lui *k* din grupurile consonantice *ct* și *cs*, în condiții determinate (v. aici mai sus, p. 119—121). Albaneza cunoaște și vocalizarea lui *k*: alb. *dreite* < lat. *directus*, alb. *traitoj* < lat. *trādare*. pt: dr. *cuptor* < lat. **coctorius*, dr. *drept* < lat. *directus*, dr. *fapt* < lat. *factum*, dr. *lapte* < lat. *lacte*, dr. *noapte* < lat. *nocte*, dr. *opt* < lat. *octo*, alb. *luft* < lat. *lucia*, alb. *trofte* < lat. *Hrocta*, alb. / / ^ < lat. *ectoneum*.

ps: dr. *co^sa* < lat. *co#a*, ar. *frapsin* (și dr. Banat *frapsân*, *frapsâne* *fraptân*) < lat. *fraxinus*, dr. *foa^c* < lat. *toxicum*, alb. *Ao/sM* (și *εO&Aε*) < lat. *coxa*, alb. (și *lash*) < lat. *k^a* (*cutis?*), alb. *mendafshe* (și *mendafsh*, *mendash*) < lat. *metaxa*.

Tratamentul labial mai apare în unele dialecte grecești la o epocă veche, în vechea macedoneană și în Italia meridională, acolo unde s-a exercitat o influență grecească asupra dialectelor italiene: în greacă, n. pr. "A^uproț (*A^upTo^t*), Kps\j/a (*Crexi*), beoțian KOKKDX// (KOKKDQ, gr. *\lrr\poq* *ε>V*/p6q), gr. mod. *\|TpQ* < *εixpi*), yupi (*εi*(piov), în latina vulgară din sudul Italiei: *ofta* < 6KT6, *nifta* < vuicra (Rohlf, HGI, I, p. 472, n. 2) și în Italia meridională (Terra d'Otranto) *ofta* < OKTSTdâftilo < S&KTUXO<.

A. Graur, BL, 1940, p. 236-237; Baric, Lingv. stud., § 11: tratamentul din română se explică prin influența substratului traco-albanez; vocalizarea lui *k*, în albaneză (*ct>it*), e un tratament mai recent: el figurează în elementele romanice pătrunse în albaneză. Al. Rosetti, Balcanica, SCL, IX, 1958, p. 303-308 (cu indicații bibliografice). Id. RESEE I 1963 p. 153-154. V. Polák, Zs. f. Balk. I, 1964, p. 82; V. Pisani; Paideia, XXII, 1967, p. 91: G.R.' Soita (IF, LXX, 1965, p. 276—315) identifică un centru de labializare în Pen. Balcanică-A. Rosetti, RRL, XIX, 1974, p. 139-140. V. Pisani, Paideia, 36, 1981, p. 59-60: *ct > pt* în dalmata și Pen. Balcanică: dr. *lapte*, *coapsă*, dalm. *guapto* < *octo* etc., cf. G.R. Soita (Einführung in die Balkanlinguistik Darmstadt, 1980, p. 144): tendința labializării în teritoriul tracic; *ct > pt* prin analogie, în *opt*, influența lui *septem*.

* M. Costăchescu, *op. cit.*, I, sub datele respective.

² Vezi, de pildă, documentele din: cea. 1415 (satul Fetoești); 1420, aprilie 25 (satul Homicești și Mănăstirea lui Vârzar); 1422, martie 12 sau 2 (satul Ruptură); 1424, februarie 15 (satul Radeșani) etc., toate la M. Costăchescu, DM în Șt., I, p. 173-175 sub datele respective.

MORFOLOGIA

PRONUMELE NEDEFINIT ȘI ADVERBUL

Romana și albaneza cunosc același procedeu de compoziție a pronumelor nedefinite și adverbelor, cu *-va* (< *vdlet*, v. mai sus, p. 139J și *-do* (alb. *dua* „do”, „will/liebe”), ca al doilea termen al compoziției: dr. *careva*, *ceva*, *cineva*, *cîțiva*, *cîndva*, *unde*, *cumva*, Ah. *kudo*, „wo immer, wohin immer”, *kuro* „wann immer, irgend einmal”, *kushdo* „wer immer, jeder”, *sado* „wieviele”; alb. *auciv*; *niciodată*, alb. *asnjehere*; *tot așa*, alb. *gjithashtu*.

POSTPUNEREA ARTICOLULUI

Postpunerea articolului în română, albaneză și bulgară se înfățișează în așa fel, încît româna și albaneza apar grupate laolaltă, pe cînd bulgara rămîne izolată.

Articolul postpus există din epoca de comunitate albano-traco-armeană (Eric, Lingv. stud., § 7).

A. Rosenstand Hansen (Artikel systemet i rumaensk, Copenhaga, 1952, p. 166) presupune că lat. *ad* a fuzionat cu *a-* (corespunzător alb. *-a-*; ci. alb. *ay*, *atje*, dr. *acel*, *aici*, *acum* etc.) de asemenea, lat. *de*, cu coresponzătorul alb. *dhe*; *de* e conjuncția „generală” românească.

În română și în albaneză, postpunerea articolului a fost provocată de locul ocupat de adjectivul care determină substantivul. Româna așază adjectivul după substantiv. Situația aceasta izolată a românei, în acest caz, trebuie explicată în legătură cu construcția identică din albaneză. Dimpotrivă, în bulgară, adjectivul este așezat înaintea substantivului; articolul nu poate fi prepus, iar procedeu de determinare prin articolul enclitic se explică prin criteriile interne.

Ștebej, SCL, X, 1959, p. 531; întrebuintarea identică a articolului enclitic în română și în albaneză; cele două limbi coincid în folosirea acestei părți de vorbire pînă în cele mai mici amănunte ale folosirii și ale poziției ei sintactice, ceea ce pledează împotriva presupunerii unei evoluții spontane în fiecare dintre cele două limbi.

Postpunerea articolului în bulgară, după cum a arătat Iv. Gălăbov, este în mează regulile pronumelui demonstrativ enclitic din indo-europeană. Încercările de postpunere a articolului în limbile slave de răsărit și în limbile baltice și germanice sînt puterile acestei construcții apar în slava comună. Construcția e anterioară secolului al XIII-lea. Faptul că bulgara nu posedă articolul prepus o deosebește de română. Dar nu putem exclude factorul balcanic din explicarea dezvoltării în bulgară a procedurii enclizei, semnalată în slava comună.

După Skok (Bulg. jez., p. 112—121), articolul, în bulgară, e mai nou ca în română și în albaneză, și e un calc după română. O probă despre aceasta e că bulgarii au împrumutat forme românești cu articol: „*drakulu* > *drakula*, *Basarabu* > *Basarab* (-«, desinență de a zativ feminin, și a, nominativ refăcut în slavă). K. Mircev a arătat că articolul a existat, stare embrionară (de ex. la Ioan Exarhul), în vechea bulgară. Aglutinarea lui la substantiv e anterioară amuzării ierurilor (Bălg. ezik, 1953, p. 45-50; v. și Id., Gr. bg* ez., p. 1 „Die Entstehung des Artikels im Alb. und Rum. anders zu beurteilen ist als im Bulg.” Trost, EB tch., III, 1968, p. 49); B. Simeonov, Ling. balk., XVI, 1971, p. 69: postpunere

articolului în bulgară nu e datorată acțiunii substratului. Influența substratului în postpunerea articolului, în română și în albaneză (W. Stoltzing, Beitr. zu sudosteuropa-Forschung, Miinchen, 1966, p. 76—77). Conservarea genitiv-dativului fem. Bortzaky N., Der bestimmte Artikel nach Präpositionen im Albanischen, KZ, 82/1 (1968, p. 129—132): fenomenul e de dată recentă; comun românei și albanezei. A. Graur, RRL, XII, 1967, p. 3—18: menționează explicația dată anterior și respinge cu succes teoriile contrare. V. Pisani, Paideia, XXVIII, 1973, p. 115: combate părerea lui Fr. Schiirr, Probleme u. Prinzipien romanischer Sprachwissenschaft, Tübingen, 1971, că postpunerea articolului în bulgară, vine din română, căci postpunerea există în armeană, v. macedoneană și etruscă. Deci, e datorată acțiunii substratului. în v. slavă pronumele demonstrativ e postpus substantivului: *rabu tu*, devenind mai târziu articol: *rabotu* (I. Kurz, EB tch., II, 1967, p. 17-21).

Diferența dintre construcțiile din română și din albaneză, de o parte, și din bulgară, de alta, este deci tranșantă: bg. *bolen koni* „cal bolnav” (lit. „bolnav cal”), *bolnijat koni* „calul bolnav” (lit. „bolnavul cal”), alb. *njeriu i dijshe* „omul înțelept” (lit. „omul cel înțelept”), rom. *omul bun*.

E. Łabej, B.U. Sht., XVII, 1963, p. 69-101.

în latină, ordinea cuvintelor fiind liberă, adjectivul putea fi așezat înainte sau după nume, dar în regulă generală el preceda substantivul; inversarea ordinii obișnuite avea o valoare afectivă: *longa navis* „o corabie lungă”, *navis longa* „o corabie din speța acelor lungi” (v. aici mai sus, p. 167 ș.u.); în regulă generală, pronumele demonstrativ precedă substantivul pe care îl determină; ordinea este inversată numai din necesități expresive (J. Marouzeau, L'ordre des mots dans la phrase latine, Paris, 1922, p. 149 ș.u.); în textele cu vulgarisme, *iile* este așezat de obicei înaintea substantivului sau adjectivului; în Peregr. Aeth., *iile* este proclitic în 194 de cazuri și enclitic în 80 de cazuri (G.L. Trager, The Use of Latine Demonstratives [especially *iile* and *ipse*] up to 600 AD., as the Source of the Romance Article, New York, 1932, p. 17).

J. Marouzeau, I.e., p. 13 ș.u.; Id., Trăite de stylistique latine, Paris, 1935, p. 294 ș.u.

Româna a rămas fidelă construcției cu articolul proclitic. Dacă studiem procedeul întrebuirii articolului, în română, începînd cu cele mai vechi texte (secolul al XVI-lea), constatăm că româna este o limbă care a cunoscut procliza articolului la substantiv și adjectiv, dar în care articolul a devenit enclitic, la substantiv, din cauza ordinii cuvintelor (așezarea adjectivului după substantiv).

Idriz Ajeti, Zs. f. balk, XVII, 1981, p. 121—128: confuz și neinformaț.

La genit.-dativul numelor proprii și rareori la nominativul numelor comune, articolul proclitic este *lu*, la masculin: *lu Isus Hristos*, *lu Dumnezeu* și *ei* la feminin: *a ei noastre credință*, *fetei îi Marie*, *ii Sara* etc. (v. aici mai jos, p. 494—495 ș.u.).

Cu timpul, din cauza unei noi grupări ritmice a silabelor în fraza vorbită, articolul proclitic al adjectivului a fost atras de substantivul precedent, și, printr-o falsă tăietură, socotit ca aparținînd substantivului: *homo ille-bonus* > *homo-ille bonus* > *omul bun*. în felul acesta, cînd a fost necesară determinarea adjectivului, s-a recurs la articolul *cel*, care a fost așezat dinaintea adjectivului: *omul cel bun*.

Că lucrurile s-au petrecut astfel, ne-o spun considerațiile ce urmează:

1. Atunci cînd adjectivul e separat de substantiv, trebuie să fie determinat printr-un articol proclitic: *duhul domnului cel sfînt* (cf. *scaunul meu cela sfîntul*, *Alexandru Vodă cela bunul*, în textele din secolul al XVI-lea, v. aici mai jos, p. 494 ș.u.).

Construcțiile cu dubla articulare a adjectivului, de tipul: *omul cela bunul*, din limba vorbită, atît în dacoromână, cit și în dialectele sud-dunărene (Tiktin, Grobers Gr., I², 605,15), sînt afective și pun în relief adjectivul.

2. Cînd substantivul e precedat de o prepoziție (cu excepția lui *cu*), rămîne nearticulat: *pe scaun*; cînd este urmat de un adjectiv care-l determină, primește articolul: *sade pe scaunul cel mare* (înainte de encliză, articolul determina adjectivul; după encliză, a fost necesară întrebuirii lui *cel*, v. aici mai sus; cf. în albaneză: *vate ne pallat* „s-a dus la palat”), dar poate fi și nearticulat: *pe timp frumos, în țară străină, cu glas tare* etc. Tot astfel: *omul meu* < *om al meu*, *odaia mea* < *odaie a mea*, cf. în alb. *nje vellanetim* „un frate al meu”; bg. *covekăt* „rhomme”, dar *dobriăt covek* „l'homme bon”, cînd adjectivul determină substantivul (Troubetzkoy, Melanges de linguistique offerts a Charles Bally, Geneve, 1939, p. 80).

Sandfeld, Ling. balk., p. 134. Gălăbov arată că o construcție cu articolul postpus la substantiv, cînd adjectivul așezat înaintea substantivului e articulat, e imposibilă în bulgară: așadar, *rm spravedlivijat uciteljat*, ci *spravedlivijat ucitel*. Postpunerea articolului, în română, a fost datorată influenței limbii bulgare (Iv. Gălăbov, Problemat za elena v bălgarski i rumănsk ezik, Sofija, 1962). E. Tănase (La postposition de l'article défini en roumain, RLR, LXXV, 1962, p. 14—38) se mulțumește să constate că postpunerea articolului e o dezvoltare proprie a românei, dar nu o explică.

3. Cînd două adjective determină același substantiv, numai al doilea adjectiv primește articolul proclitic: *codul civil și cel penal* (la origine, primul adjectiv era și el determinat de articolul proclitic, absorbit apoi de substantiv) ?\ Lucrurile se petrec la fel în albaneză: alb. *lis* „stejar”, *lisi* „stejarul” dar albaneza a mers mai departe în întrebuirii acestui procedeu, în sensul că în albaneză adjectivul trebuie în mod obligator să primească articolul proclitic: *i mire*, *mik i mire* „prieten bun” (lit. „prieten cel bun”), *miku mire* „prietenu bun” (Sandfeld, RIEB, II, p. 467), *ish nje djale i varfer* „era un băiat orfan”, *beri nje xhami shume te mire* „făcu o geamie foarte frumoasă”, *gjene nje lum shume te madh* „aflară un rîu foarte mare” (lit.: „era un băiat cel orfan” etc.). Dar în albaneză nu toate adjectivele au un articol proclitic: *mire* „bun”, dar *besnik* „credincios”.

Philippide, Orig. rom., II, p. 596 ș.u. (exemplele din H. Pedersen, Albanesische Texte mit Glossar, Leipzig, 1895, p. 24, 30, 40). Asupra particulei *te* de la numeralele ordinale albaneze, v. Jokl, Litteris, IV, p. 202 ș.u.: *i dyle* „al doilea”, *i trete* „al treilea” etc. E vorba de un element i.-e. * -t- (cf. formația paralelă -io- din balto-slavă).

Procedeul determinării în bulgară trebuie explicat în mod independent de albaneză și română. Faptele sînt într-adevăr diferite; procedeul apare numai în bulgară, unde ar putea fi suspectat de a fi datorat contactului cu româna, dar și în unele dialecte rusești, care ocupă un teritoriu întins (regiunile Novgorod, Perm, Kostroma, Olonec, Kalinin, Jaroslavl', Arhangel'sk, Vologda, Vladimir, Kirov, Kazan', Uljanov, Gor'ki, Rjazan', Tula, în Siberia Tobol'sk și în Jakutia), ceea ce ne arată că avem de-a face cu un procedeu derivat din slava comună, în care adjectivul era determinat prin encliză, întrebuirîndu-se în acest scop relativul / ^ -; *bosu* „cu picioarele goale”, determinat *bosii-ji* > *bosyi* (în v. sl. *bositi*, *bosyi*, *bosoi*) etc.; cf. lit. *basās-is*, *basai* (Meillet-Vaillant, Le sl. c., Paris, 1934, p. 455 ș.u.; A. Vaillant, Grammaire comparative des langues slaves, Lyon-Paris, 1958, II, p. 496 ș.u.; C. Racoviță, L'article en russe, BL, VI, p. 90 ș.u.; unii cercetători susțin însă că în rusă nu avem de-a face cu un articol propriu-zis, ci cu un demonstrativ sau anaforic întrebuirat dialectal: Unbegaun, BSL, XL, 1950, p. 138).

„...de ce qu'un développement est intelligible à l'intérieur d'une langue, il ne suit pas qu'il ne faille envisager aucune condition externe: les innovations linguistiques résultent d'un Taction convergente de conditions multiples, indépendantes les unes des autres. Il est frappant que le bulgare, qui est la seule langue slave à avoir constitué un article, et qui y est parvenu

par des moyens tout slaves, soit au voisinage du grec et du roumain, qui en ont aussi un" (A. Meillet, BSL, X XX, p. 202-203). Pentru bulgară și dialectele rusești, v. Oblak, Maced. St., p. 100 ș.u.; Michov, Wjb., XIV, p. 108 ș.u., memoriul lui Lj. Miletic, Pokazatelne mestoimenija v postpozitivna služba, în Symbolae grammaticae in honorem Ioannis Rozwadowski, II, Cracovia, 1927, p. 115 ș.u.; Racoviță, l.c. și indicațiile bibliografice date aici mai jos.

în textele vechi slave, de ex. în Suprasliensis (sec. XI), pronumele demonstrativ este enclitic: *rabutu, rodosi* (cf. s.-cr. *nocas, zimus, slov, letos, r. vesnus'* Oblak, Maced. St., p. 99).

în bulgară și în dialectele rusești indicate mai sus pronumele *st* și *tu* sînt postpuse: forma *to {togo, tomu}* a articolului a fost generalizată/Aceste limbi au extins procedeul postpunerii și la substantiv: rus. *dorogidu, babyte, pol'ata, oknoto, babata* etc.; cf. în v. bg. *mozitu* — bg. *măzăt*, v. bg. *dinisi* — bg. *dnes*, s.-cr. *danas*, ceh. *dnes*, pol. *^*'/(Mladenov, Gesch. d.bulg. Spr., p. 214 ș.u.). Articolul este atașat adjectivului, atunci cînd acesta este așezat înaintea substantivului: *dobrijat xleb* *^*'(pîinea bună" (lit. „buna piine").

în rezumat, comparația dintre română, albaneză și bulgară, în privința întrebuirii articolului, arată că româna și albaneza merg împreună, pe cînd bulgara urmează o cale proprie, determinată de tendința la encliză ce apare încă din slava comună. Dacă poate fi vorba aici de o acțiune a substratului, atunci ea s-a manifestat numai în română și în albaneză, prin așezarea adjectivului determinat după substantiv. Căci'ordinea aceasta este neobișnuită în limbile romanice și justificată într-însele numai prin excepție, din necesități afective.

A. Graur, A propos de l'article postpose; Notes sur l'article postpose. Romania, LV, p. 475 ș.u., și LX, p. 233 ș.u.; Autour de l'article postpose, BL, V, p. 204 ș.u.; cf. Jokl, IF, L, p. 46; Eugen Seidel, Zu* den Funktionen des Artikels., BL, VIII, p. 5 ș.u.; t)ber die „Gelenkspartikel" im Rumänischen, ibid., p. 170 ș.u.: Der gegenwärtige Stand der rumänischen und allgemeiner Artikelp Probleme, ibid., IX, p. 114 ș.u. Procedeul articolului, în latina vulgară, ar veni dm greacă (Viggo Brondal, Les parties du discours, Copenhaga, 1948, p. 164 ș.u.) După V. Pisani (în Saggi di linguistica storica, Torino, 1959, p. 105-106), traca trebuie să fi posedat un articol postpus. După R. G. Piotrovskij (Formirovanije artikla v romanskix jazykax, Moscova-Leningrad, 1960), articolul proclitic apare mai întii în bulgară, de aici în romana balcanică și, cu trei secole mai tîrziu, în albaneză (p. 134). După ce respinge explicația lui Pușcariu și Gamillscheg, bazată pe rolul intonației, pentru că nu e confirmată de experiențele făcute de autor, cu ajutorul aparatelor de care dispune fonetica experimentală (p. 111—113), Piotrovskij arată că fenomenul postpunerii a existat și în latină, dar în Peninsula Balcanică s-ar fi dezvoltat sub influența slavei meridionale, caracterizate prin ordinea inversă în propoziții" (p. 139). în vechea bulgară, conjuncțiile, particulele interogative, pronumele (m cazurile oblice și atunci cînd sînt atone) și auxiliarul *a fi* sînt enclitice; numai prepozițiile și negațiile sînt proclitice (l.c). în română, encliză articolului ar fi deci datorată influenței slavei meridionale.

DISPARIȚIA INFINITIVULUI

într-o frază ca: fr. *je veux manger*, infinitivul e redat în română prin subjonctiv: *vreau să mînc* (lit. „je veux que je mange").

Procedeul este caracteristic. Dispariția infinitivului e constatată în greaca încă dm timpurile cele mai vechi, cînd infinitivul substantivat este întrebuit cu *x6*. înlocuirea infinitivului cu forme personale ale verbului se manifestă în greaca Noului Testament și devine normală în neogreacă, unde infinitivul nu mai este întrebuit ca formă verbală (infinitivul a fost păstrat în dialectele pontice): infinitivul este substantivat (<payi „mîncare" < cpayeiv)

și întrebuitat cu articolul, ca în epoca veche a limbii; con este înlocuit, e format cu ajutorul unei conjuncții (iva): *56c; să beau"*.

Prin căderea lui *-n*, infinitivul, în greacă, devine sinonim cu formă 3s.a.si Ypdcpsi > Sstat ypdpsi: de aici, SzXco ypd(pco „je veux, j'ecris" (b) lemes et methodes de la linguistique, Paris, 1946, p. 88). D. Hesseling, rinfinitif grec, în Etudes de philologie neo-grecque..., p. p. J. Psichari, Wackernagel, Vorles. lib. Syntax, I, p. 275 ș.u.; Sandfeld, Ling. balk., p. Rum. u. rom., p. 22—23/Rohlf, Scavi linguistici nella Magna Grecia perdita dell'infinito nelle lingue balcaniche e nell'Italia meridionale, Iordan, București, 1958, p. 733—744; v. studiul de ansamblu al lui Pent Geschichte des Infinitivs im Griechischen, Helsinki, 1953 (p. 103-105): titivului, infinitivul cu *QsXco* sau exco, dispariția infinitivului și influența Paul Burgniere, Histoire de rinfinitif en grec, Paris, 1960: BsxW urmat de viitor intencional. Față de tendința de a caracteriza orice formă v personale explicite, se explică adoptarea subjonctivului simplu, mania personale clare și familiare (p. 230 ș.u.); construcțiile cu *iva* și *oxi* fac conc această tendință e semnalată încă în perioada clasică (Fr. Blass — A. De neutestamentischen Griechische Gottingen, 1965, p. 236). Cercetările părerea lui G. Rohlf, că graiurile grecești din sudul Italiei au la bază în antichitate în Magna Grecia; o dovadă despre aceasta stă în faptul pre-bizantine caracterizează aceste graiuri, în zilele noastre (v. Stam. des dialectes neogrecs de l'Italie meridionale, Paris, 1958). G. Rohlf coloniilor grecești din Italia, contra lui Parlange (IF, LXVII, 1962, inovației în greacă (H. Kurzová, Listy filologicke, 92, 1969, p. 24—27

Același fenomen s-a petrecut în română, dar întrebuit infinitivului (cf. în secolul al XVI-lea și al XVII-lea: *de rarea, de-a scrierea*; cf. subst. *fire, mîncare* etc.) e un fenomen nu ar trebui să recurgem la analogia cu limba greacă, pentru exemplu, în dialectele stokaviene ale sîrbo-croatei, Belie, RI infinitivul tinde să dispară astăzi, și acest fenomen apare ca a limbii ce nu poate fi explicată printr-o cauză externă. albaneză infinitivul este de asemenea înlocuit cu conjunctiv găsesc numai resturi ale vechiului infinitiv; tot astfel în al deosebire de cea de nord, în care infinitivul este întrebuit vent dintr-o epocă veche și pînă astăzi).

Urme ale vechiului infinitiv se păstrează și în toscă: Jokl, Litterari anterioară separării în dialecte, albaneza posedă deci infinitivul. Tend infinitivului nu vine prin urmare din albaneză.

Ceea ce este deci caracteristic este procedeul înlocuirii nitiv cu cele de conjunctiv și faptul că fenomenul apare în limbi ce pot fi grupate într-o „uniune lingvistică". Concoro în fiecare din limbile „uniunii lingvistice" trebuie explicat unei limbi asupra alteia, și nu numai prin considerentul c în limbi vorbite în aceeași regiune (Meillet, RIEB, I, p. 29). Italia meridională ne permit să verificăm această afirmație în dialectele italiene vorbite astăzi în sudul Calabriei și în Ter grecii sînt stabiliți din antichitate, infinitivul, fără a fi popular; tendința este de a-l înlocui cu formații personale *mu, mi, ma* și *pemma* (< *per modo* = ngr. 5id iva): *vulia* „săperea" (ngr. f)OeXa vd ^spc), *non voii mu sta* „non vuol rim vd ixsvn), *vinni pemma lavuru* „sono venuto per lavorar cpyaaGco), *voi pimmu mori* „vuoi morire".

Fenomenul acesta nu apare în celelalte dialecte italiene; el e deci datorat substratului grecesc al dialectelor italiene meridionale.

^Pornit din limba greacă, procedeul a trecut, după cum am văzut, în albaneză (toscă; sporadic, în ghegă), bulgară și română (dacoromână și dialectele sud-dunărene); în aceste limbi, conjunctivul e introdus de conjuncțiil[^], *da* și *să* (întrebuințarea lui *să* [*< si*] cu conjunctivul e iarăși caracteristică, în loc de *că* [*< quod*], cum ar fi fost de așteptat): *me mire te dish se te kesh* „mieux vaut savoir qu'avoir", *s'u vate ne ment te kerkonin* „es fiel ihnen nicht ein zu suchen", bg. *za mene e edna golema cest da moga* „est ist mir eine grosse Ehre zu konnen", *momata trebvalo da go zakoli* „das Mädchen musste ihn zerschneiden" (Sandfeld, WJb., IX, p. 81).

V. expunerea de ansamblu a lui Kr. Sandfeld, Der Schwund des Infinitivs im Rumänischen und den Balkansprachen, Wjb., IX, p. 75 ș.u.; Id., Ling. balk., p. 173 s.u. Kn. Togeby, L'infinitif dans les lg. balkaniques, Romance Phil., XV, 1962, p. 221-223. Dar infinitivul nu a dispărut din dacoromână: v. M. Vulpe, FD, V, 1963, p. 123-155; e întrebuințat de preferință în graiurile din Maramureș și Crișana, pe cînd în sud-estul domeniului predomină întrebuințarea conjunctivului. H. Kurzová, EB tch., V, p. 35.

Infinitivul, dispărut prin substantivare, a fost înlocuit, în română și în albaneză, printr-un substantiv verbal derivat din participiul perfect (în română, supin): *nu-i de mirat*; *am de trecut prin multe locuri*; *de înțeles, înțelege* „ce n'est pas pour étonner; je dois passer par beau-coup d'endroits; pour comprendre, il (elle) comprend", *am făcut ce-i de făcut* „j'ai fait ce qu'il y avait à faire". Cf. în alb. *lidhur* „legat", *ham per te lidhur* Jam de legat" (Sandfeld, Ling. balk., p. 131), *per te kuptuar, kupton* „de înțeles, înțelege", *asht per t'u-vune* „este de observat", *eshite per t'u guditur* „e de mirat" (Xhuvani, St., p. 211). De asemenea, *trebuie* + participiul: *trebuie făcut*, pentru care cf. alb. *duhet bere* (Sandfeld, Ling. balk., p. 132; Xhuvani, St., p. 211).

Ca și româna, albaneza cunoaște construcții cu verbul impersonal *duhet* „trebuie" -f infinitiv (înlocuit de participiu, cu sau fără *me*): *duhejme fale*, „il fallait parler", sau *duhej fale*; cf. în rom. *trebuie făcut*. Albaneza a cunoscut infinitivul, înlocuit prin conjunctiv sau formația perifrastică amintită (A. Xhuvani, Lingua Posnaniensis, VIII, 1960, p. 66—70).

În istroromână, întrebuințarea formelor de infinitiv s-a făcut sub influența croatei: *n-a vrut zițe, sãm cunțente mägari si io muri* „aș fi mulțumită să mor si eu", *Vei a fost rusire spure* (Pușcariu, Istr., II, p. 254, 330).

SINTAXA

PROPOZIȚII FINALE

Româna, albaneza, neogreacă și bulgara fac diferență între propozițiile cu sens final și între cele cu sens completiv. Cele dintii sînt introduse de conjuncțiile (*caj să*, alb. *te*, ngr. *vd*, bg. *da* urmate, în română, albaneză și neogreacă de conjunctiv, pe cînd propozițiile din cealaltă categorie sînt introduse de conjuncțiile *că, să*, alb. *qe (se)*, ngr. *n&q* (nou, ori), bg. *le (sto): m-am dus pînă la prăvălie, ca să cumpăr pîine*; alb. *ke brire te medhenj per te i leftosh* „tu as de grandes cornes pour leur donner des coups"; ngr. *Oappei, n&q rcfiye yid vd TO crcoTobarj* „il pense qu'il est venu pour le tuer"; bg. *za da dostignes celta si, trebva da bades mnogo prilezen* „pour atteindre ton but, il faut que tu sois tres applique".

Sandfeld, Ling. balk., p. 175 ș.u.; Id., RIEB, I, p. 100 ș.u.; II, p. 471 ș.u.

VOCABULARUL

PROCEDEE DE COMPUNERE A CUVINTELOR

DERIVAȚIA

Procedee asemănătoare de compunere a cuvintelor: *de-parte*: alb. *per-ane, în-totdeauna*: alb. *gjithnje, de-odată*: alb. *me njehere, cu toate acestea*: alb. *me gjithë keto, cu toate că*: alb. *me gjithë qe* (Pușcariu, Conv. liter., XXXVIII, 1904, p. 461 ș.u.). Tot astfel: *nici un*: alb/ *asnje*, bg. *nieden*; *nicicum*: alb. *assesî*, bg. *nikak*; *nicicînd*: alb. *askurre*, bg. *nikoga* (Sandfeld, Ling. balk., p. 157).

Cu sufixe, *-este: ciobănește*, alb. *-isht: cobanisht*. -s în ușor < *levis*, combinat cu sufixul *-ior*, din latină (cf. mai sus, p. 153; asupra vechimei sufixului, v. Graur, N. d'ag. et adj., p. 86), ca și în albaneză *-sh* în *lemsh* „Knâuel" (< lat. *glemus*, REW³, 3801), sufix diminutival (în albaneză, *lem-sh*, Jokl, Ling. kult. Unters., 23, n. 1; Skok, ZRPh., LIV, p. 450).

Sufixul diminutival *-ză* apare în dacoromână și aromână, unde formează substantive diminutive (Pascu, Suf., p. 378—379), ca și *-ze* în albaneză, unde este productiv: *ambara* „kleiner Holzriegel" < *ambara, areze* „kleine Wespe", *doreze* „Händchen < *dore* etc. (Pekmezi, Gr. alb. Spr., p. 224; Densusianu, Festgabe, Ad. Mussafia, Halle, 1905, p. 473 ș.u.). în română se pot cita dr., ar. *coacăză* (cf. alb. *koke* „Beere, Baumfrucht", *kokaze* „bonbons", Densu-

sianu, Romania, XXVIII, p. 74—75), *pupăză*, megl. *pupeză* (cf. [^] b. *pupe* și *pupeze*, Fjalor shq., s.v. Graur, BL, V, p. 116 s.v., respinge derivarea din lat. *upupa*, admisă de Meyer-Liibke, REW³, 9076); în *cinteză*, *căcărează*, *sfidează* (Philippide, Orig. rom., II, p. 620 ș.u.), procedeul derivării nu apare clar. V. mai jos, p. 248 și 253, s.v. *coacăză* și *pupăză*.

-a adverbial (*așjderea* etc.) se poate compara cu -a adverbial din albaneză și neogreacă: alb. *rralla* „rar”, *fshehta* „pe ascuns”, în grecește, verbele adverbiale derivate din pluralul neutru al adjectivelor în -a: KaA.&, *Xaixnpá*. în albaneză, -a adverbial e o influență neogreacă, pentru că apare mai ales în sudul Albaniei (Xhuvani, St., p. 196 ș.u.).

CONSIDERAȚII GENERALE

Termenii înșirați aici mai jos sînt semnalati în română și în albaneză (v. lista lor în Densusianu, H.d.l.r., I, p. 352—357; ed. rom. p. 225—230); ei au uneori o formă fonetică aproape identică în aceste două limbi (de ex. *buză*: alb. *buze*, *câlbează*, *gâlbează*: alb. *kelbaze*, *gelbaze*, *căpușă*: alb. *kepushe*, *cioc*: alb. *cok*, *ciucă*: alb. *guke*), astfel încît prezența acestor cuvinte, într-una din limbi, a fost explicată prin împrumut din cealaltă limbă (Capidan, DR, II, p. 445 ș.u.; Sandfeld, Ling. balk., p. 65 ș.u.); alteori, forma fonetică a termenilor este diferită (de ex. *abur*: alb. *avull*, *brîu*: alb. *bres*, *brez*, *curpen*: alb. *kulper*, *kurpul*, dar și *kurpen* (Fjalor shq., s.v.), *mînz*: alb. *mes* etc.

Spitzer, MRIW, I, p. 295 ș.u. Firește, nu e vorba aici de termenii românești, intrați la o epocă recentă în albaneză, pentru care v. Capidan, DR, II, p. 468 ș.u.; VII, p. 151 ș.u., și Jokl, RF, II, p. 246 ș.u.

Criteriile pentru a determina dacă unii termeni din prima categorie de mai sus derivă, în română, din albaneză, sau viceversa, lipsesc. De fapt, acești termeni provin, în amîndouă limbile, de la o limbă vorbită odinioară în Peninsula Balcanică și care a lăsat drept urmă a existenței sale aceste elemente în vocabularul limbii române (Treimer, ZRPh., XXXVIII, p. 405; Capidan, DR, II, p. 457 ș.u.; Philippide, Orig. rom., II, p. 694 ș.u.).

Rom. *gușă*: alb. *gushe* ar fi un termen albanez, în română (Baric, Albanorum. St., p. 106 ș.u.), pe cînd Tagliavini (Alb. Dalm., p. 127) socotește că *gușă* este de origine latină. *Balaur*, împrumutat din sirbo-croată de română și albaneză (Barid, Albanorum. St., p. 3 ș.u.), e considerat autohton de Skok (ZRSh., L, p. 515). Jokl (Ijb., XXIV, p. 253-254) și Tagliavini (Riv., d'Albania, I, p. 424) susțin că unii termeni românești pot fi totuși explicați direct din albaneză, de ex. *gresie*, *hameș*, *moș*, și *pîriu*. Criteriul pentru a proba aceasta ne lipsește însă: posibilitatea nu trebuie; desigur, exclusă. Dar pentru o serie de termeni dispunem de criterii suficiente care ne arată că ei nu pot veni din albaneză. (Cf. Pușcariu, LR, I, p. 270: prin conviețuirea lor cu românii, albanezii le-au dat termeni și decalcuri). V. în această privință ML, p. 342 ș.u.

în starea actuală a cunoștințelor noastre, putem presupune că această limbă este traca: apropiind termenii românești de cei albanezi, îi explicăm, deci, printr-un criteriu comun. Faptul că unii din acești termeni nu sînt cunoscuți în aromână (Capidan, DR, II, p. 483 ș.u.) și în meglenoromână (din cei 82 de termeni enumerați aici mai jos, 37 se regăsesc și în aromână și 32 în meglenoromână) poate fi explicat prin pierderea lor eventuală (astfel *viezure* nu e atestat decît de doi cercetători, v. mai jos, p. 255) sau prin aceea că ei nu au fost încă relevați de cercetători în dialectele sud-dunărene. Întrucît împrumutul de termeni de la o limbă la alta este un fapt de civilizație și presupune o superioritate tehnică într-o ramură oarecare de activitate (de ex. păstoritul, industria laptelui etc.), punînd deci problema pe baze reale, trebuie determinat care dintre strămoșii albanezilor sau ai românilor au excelat, în

trecut, în vreo industrie, sau au dezvoltat o civilizație materială și spirituală capabilă de a fi luată drept model. în privința termenilor păstorești, întrucît știm că atît albanezii cît și românii au practicat păstoritul și îl practică încă, se poate admite trecerea de la o limbă la alta a unor termeni din această categorie, dar nu avem nici un motiv să atribuim o origine albaneză lui *buză*, *căpușă* etc., întrucît aceste cuvinte, ca și altele, pot fi explicate printr-un criteriu comun în amîndouă limbile.

Termeni ca *baci*, *balegă*, *căpușă*, *fluier*, *gâlbează*, *gard* etc. (și termenii paraleli din albaneză), enumerați de C. Treimer. ZRPh., XXXVIII, p. 391, „sprechen vom einformigen Hirtenleben eines Volkes, das in seinen wirtschaftlichen Zuständen von den anders gearteten Gaben der Rdmer wenig beriihrt wurde. Dass die Viehzucht hier die grosste Rolle spielt, zeigt das Land, zeigt die Sprache, die einen Zustand spiegelt, der Gluck und Reichtum des Menschen in seinem Vieh erblickt”.

în privința termenilor din celelalte categorii, nimic nu ne autorizează să atribuim prezența lor în română unui împrumut din albaneză: civilizația albaneză în evul mediu nu justifică o astfel de influență asupra celorlalte popoare din Peninsula Balcanică (cf. Graur, BL, IV, p. 34).

Treimer, l.c. p. 390: „Die Begriffsreihen der rumänischen Wörter albanischer Abkunft weisen im allgemeinen nicht auf Entlehnung. Die denkbar primitivste Wirtschaftsform der Skipetaren — heute [1912] wird selbst an der Kuste in unmittelbarem Zusammentreffen mit westeuropäischer Kultur der Holzpflug verwendet — welche sich im Rumänischen widerspiegelt, kann nicht als Kulturgeschenk übernommen worden sein. Die echt albanischen Ausdrücke fiir das wirtschaftliche Leben sind nur der Viehzucht angehorig und diese finden sich auch im Rumänischen”. Româna și albaneza s-au dezvoltat separat, căci altfel ele ar fi alcătuit aceeași limbă (Detšchew, Charakt. thr., p. 113). „Asemănările dintre limba română din Dacia și cea albaneză nu vin dintr-un contact direct și nu sînt împrumuturi directe, ci se explică ca forme arhaice conservate în arii laterale în timpuri străvechi” (Pușcariu, LR, II, p. 325).

E. Qabej (Bullet. Univ. Tirana, 1962, p. 73): trăsături identice în albaneză și în română: „on a rimpression que nous avons affaire au meme esprit linguistique, qui apparait sous deux formes particulieres”; cf. Mahir Domi, „Concordances et paralleles syntaxiques albanoroumains”, St. alb., XX, 1983, p. 85-97.

între sunetele care alcătuiesc cuvintele românești enumerate aici mai jos și sunetele cuvintelor albaneze corespunzătoare se pot stabili corespondențe: cutărui sunet din română îi corespunde cutare sunet din albaneză (cf. tabloul de corespondențe dintre sunetele românești și cele albaneze alcătuit de Treimer, l.c. p. 398 ș.u.). Evoluția deseori diferită a sunetelor din cuvintele românești se explică în mod suficient prin criteriul geografic.

Cf. Treimer. l.c. p. 40: „die alban. Wörter zeigen erbwortliche Behandlung im Rumänischen, sind also so alt wie seine romanischen Elemente, ein anderer Standpunkt kann sagen als bodenständig, noch alter”. Asupra locuințelor primitive ale strămoșilor românilor și albanezilor în Peninsula Balcanică, v. mai sus, expunerea de la p. 195 ș.u.

CORESPONDENȚELE FONETICE ÎNTRE ROMÂNĂ ȘI ALBANEZĂ

Vom înșira aici corespondențele fonetice din domeniul vocalismului și al consonantismului. După fiecare corespondență de sunete, am indicat, în notă, sunetul primitiv reprezentat de sunetele din albaneză și română. Diferența de tratament dintre aceste două limbi este de așa natură, încît o serie de termeni românești nu pot fi explicați prin albaneză.

într-adevăr, dacă am admite originea albaneză, în română, a acestor termeni, nu ar putea fi justificate tratamentele diferite suferite de unul și același sunet albanez în română (cf. Spitzer, MRIW, I, p. 295). Astfel, lui *th*

albanez îi corespund trei sunete în română: *s*, *ts* și *6*; lui *dh* albanez, rom. *z* și *d*; lui *g* alb., rom. / și *g* etc. Dimpotrivă, dacă plecăm de la o limbă primitivă (reprezentată, cel puțin în parte, de albaneza de astăzi și înlocuită, în regiunile dunărene, de limba latină), deci de la elemente de limbă comune albanezei și românei, constatăm că sunetele din română reprezintă sunete la origine diverse și, în felul acesta, tratamentele diferite din română sînt justificate. Astfel, de ex. rom. / în *jumătate* reprezintă un i.-e. **s*, *g* în *ghimpe* un i.-e. **£*-, pe cînd albaneza, potrivit legilor sale proprii de evoluție fonetică, cunoaște în amîndouă cazurile un *g*; rom. *r* în *curpen* corespunde unui *r* primitiv, iar *l* în *mal* unui *l* primitiv, pe cînd albaneza are în amîndouă cazurile un / etc.

Prin aceste observații, criteriul de explicație pe care l-am adoptat apare justificat. Cuvintele enumerate aici mai jos fac deci parte din cel mai vechi fond al limbii române.

Cf. I. Şiadbei, Problemele vocabularului român comun, Iași, 1934, p. 19 ș.u. și 25; V. Polák, Zs. f. balk., I, 1952, p. 84-86; Id., EB tch., I, 1966, p. 51; Ivan Duridanov, Trakisch-dakische Studien, I, Sofia, 1969. G.B. Pellegrini, „Alcune osservazioni sull'elemento latino* del Talbanese. St. alb., XX, 1983, I, p. 63—83. Se poate vorbi de o latină balcanică. Caracter arhaic al elementelor latine din albaneză. Caracteristica acestor elemente: Italia meridională (inclus Abruzzi); la fel în română, care a primit inovații și din Italia orientală, dr. *sat* nu vine din albaneză. Elementele latine din română venite din Apulia și Pannonia.

a alb. *a*: rom. *a*: *i* *bardhe*: *barză*; *avull*: *abur*.

e alb. *e*: rom. *e*: *gjymes*: *jumătate* (reproduce un mai vechi *jumetate*, v. mai jos, p. 418).

alb. *e*: rom. *ă*: *therrime*: *fărîmă*.

o alb. *o*: rom. *o*: *goge*: *gogă*.

alb. *o*: rom. *a*: alb. *modhulle*: *mazăre*,

u alb. *u*: rom. *u*: alb. *avull*: *abur*; *thump*: *ciump*; *hurdhe*: *leurdă*.

alb. *u*: rom. *î*: *thumbulle*: *sîmbure*.

u alb. *y*: rom. *iu*: *gjysh*: *ghiuș*.

alb. *y*: rom. *u*: *byk*: *buc*.

p alb. *p*: rom. *b*: *pellg*, *pellk*: *bile*.

alb. *p* < i.-e. **p* (Pekmezi, Gr. alb. Spr., p. 32).

v alb. *v*: rom. *b*: *avull*: *abur*.

alb. *v* < i.-e. **u* (Pekmezi, Gr. alb. Spr., p. 26). După Barid (God. Balk. Inst., I, 1957, p. 269), *abur* ar proveni din **aguul*, cu pierderea lui *g*.

d alb. *d*: rom. *d*: *droe*: *droaie*; *dru*, *druja*: *druete*.

alb. *d* < i.-e. **£* < *£h* (Pekmezi, Gr. alb. Spr., p. 29), **d*, **dh* (Id., I.e., p. 29, 32).

th alb. *th*: rom. *s*: *thumbulle*: *sîmbure*; *hurthe*: *cursă*.

alb. *th*: rom. *ș*: *thep*: *șepă*.

alb. *th* < i.-e. **k* (Pekmezi, Gr. alb. Spr., p. 28; Jokl, St. z. alb. Et., p. 20; Id., Alb., p. 141; Id., RLV, I, p. 89; Baric, Albanorum. St., p. 10, 106).

alb. *th*: rom. *c*: *thump*: *ciump*.

alb. *th*: rom. *l*: *therrime*: *fărîmă* (pronunțarea lui *th* că *l*, în aromână) Eqrem Qabej, RIEB, II, p. 180, n. 3).

dh alb. *dh*: rom. *z*: *vjedhulle*: *viezure*; *i* *bardhe*: *barză*.

După Reichenkron (Vorröm. Bestandt., III, p. 84—87), *viezure* și *mazăre* trebuie explicați prin albaneză, pentru că *-d-* nu e redat prin *-z-* în română, alb. *dh* < i.-e. *(/**£h*) (Pekmezi, Gr. alb. Spr., p. 29; Jokl, Alb., p. 140).

alb. *dh*: rom. *d*: *hudhere*, *hurdhe*: *leurdă*; *shkardhe*: *zgardă*.

alb. *dh* < i.-e. **d*, **dh* (după *r* \ Pekmezi, Gr. alb. Spr., p. 32).

c alb. *q*: rom. *c*: *qafe*: *ceafă*.

alb. *k'* < i.-e. **k(u)e-* (Baric, Albanorum. St., p. 31), **ko-* (Id., A. Arb. St., I, p. 146 ș.).

g alb. *g*: rom. *g*: *gat*: *gata*; *goge*: *gogă*; *mugull*: *mugur*.

alb. *g* < i.-e. **g*, **gh* (Pekmezi, Gr. alb. Spr., p. 31; Baric, A. Arb. St., I, p. 139).

g alb. *g*: rom. *g* (>*j*): *gjymes*: *jumătate*.

alb. *g* < i.-e. **s* (Bari6, Albanorum. St., p. 36).

alb. *gj*: rom. *g*: *gjemb*: *ghimpe*.

alb. *g* < *£*• (Jokl, IJb, XXIV, p. 254; **gl*: Id., St. z. alb. Et., p. 27).

alb. *g*: rom. *g*: *gjysh*: *ghiuș*.

alb. *g* < i.-e. **s* (Jokl, Ling. kult. Unters., p. 30).

I alb. *II*: rom. *r*: *dhalle*: *zară*; *avull*: *abur*; *mugull*: *mugur*.

alb. // < i.-e. **l* (H. Pedersen, Die albanesischen /-lăute, KZ, XXXIII, 1895, p. 53-55; Pekmezi, Gr. alb. Spr., p. 25; Baric, Albiorum. St., p. 54).

V alb. *l*: rom. *r* (< *-I-?*): *kulper*: *curpen*; *magule*: *măgură* (Pedersen, I. Bari6, Albanorum. St., p. 51) .

alb. *V* < **r* (Baric, Albanorum. St., p. 42; Jokl, Ling. kult. Unters., p. 229 ș.u.).

alb. *l*: rom. *l*: *mal*: *mal*.

**molno* (Jokl, Ling. kult. Unters., p. 162).

f alb. *rr*: rom. *r*: *berr*: *Mr*.

alb. *f* < i.-e. **r* (Pekmezi, Gr. alb. Spr., p. 25).

h alb. *h*: rom. *h*: *hames*: *hameș*.

alb. *h* < i.-e. **s*, **sk* (Pekmezi, I.e., p. 27; Jokl, Alb., p. 137, 144; Wahrmann, Glo XVII, p. 204).

ts alb. *c*: rom. *c*: *bac* și *bace*, *bag*: *baci*.

**barts* (Baric, Albanorum. St., p. 2).

alb. *c*: rom. *ts*: *cap* și *ejap*: *șap*.

alb. *c* < i.-e. **k'* (Baric, Albanorum. St., p. 104).

c alb. *g*: rom. *c*: *gok*: *cioc*; *țuke*: *ciucă*; *gufke*: *ciuf*; *gupis*: *ciupî*.

alb. *c* < i.-e. **sg* înaintea unei vocale palatale (Jokl, Alb., p. 145).

ș alb. *c*: rom. *c*: *sorre*: *cioară*.

alb. *s* < i.-e. **k'* (Pekmezi, Gr. alb. Spr., p. 28; Jokl, Ling. kult. Unters., p. 93; Melanges linguistiques offerts à M. Holger Pedersen, Copenhagen, 1937, p. 161; Die Sprache, IX, 1963, p. 124, 126).

s alb. *sh*: rom. *s*: *bashke*: *bască* (sec. XVI și arom.); *shkrumb*: *scriștrep*: *strepede*; *shtrunge*: *strungă*.

alb. *shtenk* — *shtengu*: dr. *sting* (explicația lui Şiadbei, SCL, VIII, p. 484, prin lat. **ons* e deci inutilă).

alb. *ă* < i.-e. **sk* (Jokl, Ling. kult. Unters., p. 170), **st* (Baric, Albanorum. St., p.

alb. *sh*: rom. *s*: *kepushe*: *căpușă*; *gushe*: *gușă*; *moshe*: *moș*; *shșopîrlă*; *shtjerre*: *știră*.

alb. *š* < **rs*, **ks*. (Baric, Albanorum. St., p. 106; 98).

alb. *sh*: rom. *c*: *shut*: *ciut*.

alb. *s* < i.-e. **seuq* (Treimer, MRIW, I, p. 339; **ks*, Baric, Albanorum. St., p. 96).

z alb. *z*: rom. *z*: *buze*: *buză*.

alb. *z* < *busze*, cu *s* < i.-e. **k'* (Jokl, St. z. alb. Et., p. 11).

G. Reichenkron (Vorrdm. Bestandt., III, p. 62) înfățișează după cum urmează consonantismul indo-european în dacă și în română:

	Labiale	Dentale	Guturale	Palatale
Indo-europeană	bh b ph p	dh d th t	gh g kh k	gh g kh k
Dacă	b p p p'	d t t t'	g k k k'	z ș ș ș'
Română	b p	d t	-	

În privința consonantismului albanez și român, v. Reichenkron, Vorrdm. Bestandt IV, p. 610-613:

i.-e. **que* > alb. *h'*
rom. *c*

i.-e. **s(u)* > alb. *th* (sau *gi*)
rom. *l*

i.-e. **k(u)* > alb. *th*
rom. *l*

(v. și N. Jokl, Die Sprache, IX, 1963, p. 123-126).

Consoanele sonore din română [*buŋet*, *murg* etc.] corespund unui stadiu fonetic din albaneză anterior celui actual, cu surde (*bunk*, *munk*): Brîncuș, SCL, XII, p. 196; Qabej, Zs. f. balk., IL 1965, p. 16. Rupprecht Rohr, Zum dakischen Substrat das Rumänischen, Zs. f. balk., XV, 1979, p. 154—160; Zum albanisch-rumänischen Wortgleichungen, op. cit., XVII, 1981, p. 76-81: prototipuri i.e. pentru termenii (n. de localități): *Bersovia*, *barză*, *brînză*, *baci*, *brad*, *buŋet*.

ELEMENTELE VOCABULARULUI COMUN ROMÂNEI ȘI ALBANEZEI

abur (ar. *aburi*) s.m. „vapeur”: alb. *avull* s.m. „Dunst”.

arġea s.f. „sous-sol pour le tissage du lin; vorite d'une cave”: alb. (g.) *ragal* „Hutte”, n. top. *Rgalje Madh* „Riicken bei Tetaj” (Densușianu, GS, VII, p. 86); cf. maced. *fipyeMa* (Suidas) „Badehitte” (Jokl, IF, XLIV, p. 13 ș.u.; Id., ZONF, X, p. 197; cf. Pușcariu, DR, IV, p. 1365 ș.u.; cf. Giuglea, DR, X, p. 412: „merg, intru la *arġea* = „a se duce la țesut, la război, în cămara-bordei”); Capidan (Lg. et litt., III, p. 232) respinge explicația pr m neogreacă. Șiadbei (SCL, IX, p. 179) admite explicația prin tracă.

H. Gregoire, Byzantion, XIV, 1939, p. 537: din ngr. *dpyateiog* (*spyaXeiov*) „metier à tisser”, și nu din maced. *apyeUa*. Explicația lui Giuglea (DR, X, p. 404 ș.u.) prin gr. *gpyar* nu poate fi reținută, din cauza dificultăților formale. V. Pisani, REIE, IV, p. 17: explicație neconvingătoare a termenului albanez prin lat. *nebula*, nici sensurile nu coincid. Termen traco-frigian (Poghirc, SCL, X, p. 385).

baci (me gl. *bats*) s.m. „fromager; joueur aux osselets qui a la main” • alb. *bac* s.m. „âlterer Bruder, Geselle” și *bag* „fromager”. Termenul are o

largă răspîndire: sîrbo-croată, bulgară, neogreacă, cehă, ungară și polonă (Meyer, EW, p. 29 ș.v.; Baric, Albanorum. St., p. 2).

Dupa Wedkiewicz (MRIW, I, p. 276 ș.u.), împrumutul ar fi pornit din sîrbă (cf. Id., R VII, p. 114). în sîrbo-cr., din română (E. Mihăilă-Scărlătoiu, RESEE, X, 1972, p. 99).

balaur (ar. *Balama*, n. pr., Capidan, DR, II, p. 810; me gl. [*prun*] *bălăură* „mare” adj., Capidan, Me gl., III, s.v.) s.m. „dragon, hydre; monstru”: alb. *bolle* „grosse Schlange”, g. *bullar* „Wasserschlange”, s.-cr. *blāv*, *blavorak*, *blavur*, *blor* „Art grosser Schlangen” (Baric, Albanorum. St., p. 512 ș.u.; Skok, ZRPh., L, p. 512 ș.u.; LIV, p. 458 ș.u.; Tagliavini, Alb. Daln., p. 90, s.v.).

balegă (ar., me gl. *baligă*) s.f. „fiente”: alb. *baige*, *bagje*, *bagelje*, *baligje* (< *baljege*, Baric, A. Arb. St., II, p. 80) s.f. „Kuh-und Pferdemit”. Termenul este cunoscut în sîrbo-croată și în ucraineană (Meyer, EW, p. 23, s.v. *baigje*; Capidan, DR, II, p. 518; Baric, A. Arb. St., I, p. 249). Treimer a respins termenul dreptate explicarea termenului albanez prin ital. (lomb.) *bagola* „harter Knecht von kleinen Tieren” (ZRPh., XXXVIII, p. 385).

baltă (ar., me gl. ~) s.f. „lac, etang, marais, marecage, bournier, flaqua”: alb. *balte* s.f. „Schramm, Sumpf, Ton, Erde”. Cuvîntul ar fi ilir (Bonfante, BSL, XXXVII, p. 8 ș.u.; cf. Bertoni, ZRPh., XXXVII, p. 737, J. Brii, ibid., XXXIX, p. 210, și E. Fraenkel, KZ, LIV, p. 294; Baric, A. Arb. St., II, p. 386, n. 3, și Weigand, B. -A., II, p. 273 explică termenul românesc prin slava de sud), termenul există în dialectele italiene (lomb. *palta*, pie *pauta*, emil. *pălta* „fango”; cf. Alessio, 3, n. 1), în ngr. *pd^xn*, *pdA/ra*, *^ak* și în toate limbile slave (v. bg. *blato* etc., Berneker, SEW, p. 70; Vasmer, RS, VI, p. 182: „ob als illyrisches Wort urverwandt oder entlehnt aus slav. **balto*, lässt sich nicht entscheiden”). A. Vaillant (BL, XIV, p. 9) explică termenul pe *baltina*, ca și alți termeni din v. bulgară de același tip, prin română (*balta*) în română, explicația prin slavă e probabilă, dar existența termenului în tracă nu poate fi exclusă (Rosetti, Ling. balk., II, p. 21—23; Sadnik-Aitzinger, V. W. sl. Spr., s.v.). Sensul „Sumpf” ar fi o inovație a slavei și albanezei. V. Pisani, Saggi di ling. storica, Torino, 1959, p. 117.

barză s.f. „cigogne”, adjectiv substantivat (Pușcariu, DA, p. 504, s.v. *barză*; Capidan, DR, II, p. 519): alb. *i bardhe* adj. m. „weiss”. Termenul românesc ar reproduce forma alb. fem. *bardhe* „weisse” (Meyer, EW, p. 27; Baric, Albanorum. St., p. 11; pentru evoluția semantică, v. observațiile lui Spitzler, MRIW, I, p. 294, n. 1). Ar. *bardzu* adj. „bălan” (*mulă bardzâ* „catir bălan”, me gl. *bardzâ* s.f. „nume de capră” (Capidan, DR, II, p. 519; Id., Me gl., I, p. 34, s.v.). Cf. Reichenkron, Vorrom. Bestandt., III, p. 87—88. R. Bernhart, (Ling. balk., I, p. 101—102): bg. *bardzif*, *barziv*, *bărzav* „gris cendre”, *bărzav* „nom d'une chevre au pelage gris et noir”; termenul e răspîndit în toate limbile balcanice (afară de turcă) și vine de la păstorii români nomazi.

Din română în ucraineană: *barza* s.f. „schwarzes Schaf mit weisser Brust”, *barzii* „schwarzer Widder mit weisser Brust” (Vasmer, RS, IV, p. 166 ș.u.).

bască (ar. *bască* s.f., „lina oii tunsă” [Dal.], me gl. ~ „bucată de lână”) [Capidan, Me gl., III, p. 35, s.v.] s.f. „toison, laine” (atestat o singură dată în Ps. Scheiană, ps. LXXXI, 6; celelalte versiuni dau *lînă*: Candrea, Ps. S. II, 140, 40; DA, 507, s.v.; Densușianu, H.d.l.r., II, p. 537): alb. *baske* „Fließ” (Meyer, EW, p. 28, s.v.), *bashke* s.f., „vello” (Cordignano). Forme ca *sh*, așteptată, dacă termenul este vechi, exclude împrumutul din aromân (Capidan, DR, II, p. 481).

Mic s.n. „flaque, mare, bournier”: alb. *pellg-pellk* s.m. „Weiher, Regenpfutze” (Meyer, EW, p. 326).

Mr interj., „cri d'appel du berger â ses moutons, strigăt cu care alungi caprele" (v. A LR II, vol. II, h. 386, 389): alb. *berr* s.m. „Schaf, Weidevich". Termenul e cunoscut în nordul Italiei, engadină, franceză și provensală (E. Qabey, Glotta, XXV, p. 50 ș.u.; Tagliavini, Alb. Dalm., p. 81', s.v.). Explicația termenului românesc prin iranică, propusă de Densusianu (GS, I, p. 56 ș.u.), se izbește de dificultăți fonetice peste care nu se poate trece (ML, p. 371)!

brad (ar. ~, megl., numai în n. de loc.) s.m. „sapin": alb. *breth* s.m. „Tanne". După cum a arătat Graur (Romania, LIII, p. 383), forma românească e refăcută: **braz*, cu *z* corespunzând în mod regulat alb. *dh* (cf. *bardhe: barză, dhalle: zară, vjedhulle: viezure*) a fost considerat drept un plural, căruia i s-a refăcut un sg. *brad* (cf. *ied-iezi, neted-netezi* etc., Byck-Graur, BL, I' p. 26). Explicația rom. *d* prin alb. *dh* (Jokl, SL, XIII, p. 300), de ex. *brad* < alb. *breih, bredhi*, nu corespunde deci realității. I. Duridanov, Thrakisch-dakische Studien, Sofia, 1969, p. 93—94: dacă **bred-*, *brad* „Edeltanne".

brinză v. rînză.

brîu s.n. „ceinture": alb. *brez* s.m. „Gurtel". (După Skok, ZONF, I, p. 89, urmat de Baric, A. Arb. St., II, p. 414, formele albaneze ar cuprinde un sufix diminutival, care nu apare în formele românești. Această observație vine să întărească teoria după care termenii albanezi și români provin dintr-o limbă anterioară, comună, iar *brîu* nu este împrumutat de română din albaneză). Atît forma dacoromână, cît și cea albaneză presupun un prototip cu nazală (cf. alb. *brenc* s.f. „Binde", *mbrenj* „gurte", Meyer, EW, p. 46, s.v., Skok, Arch. Rom., VIII, p. 150; ar. *bârnu, Mm, brîn*, megl. *bron*).

Petja Asenova, Sur les elements autochtones du parler des karakatchans de Bulgarie, Ling. balk., XXI, p. 21 ș.u.: *strungă, șut, vatră, gâlbează, lai, ciul, bucă*. Sărăcăciani: heritiers directs des Thraces" (!)

Explicația lui Graur (BL, III, p. 52): **brîr* > **brîur*, considerat ca plural, după care s-ar fi refăcut un sg. *brîu*, are dezavantajul de a presupune că rotacismul a fost general, în română, atunci cînd știm că e o inovație dialectală. Vezi expunerea de mai jos, p. 335 s.u. Cf. Șiadbei' SCL, XI, p. 185; Petrovici, LR, IX, 1960, nr. 1, p. 81.

buc s.m. (Moldova, Bucovina, Transilvania) „pleava rămasă după vînturarea seminței de cînepă sau de in, după pisarea boabelor de porumb etc.": alb. *byk* „pâglia".

bucurie (me gl. *bucurii*'ă) s.f. „joie; jouissance, allegresse", *bucura* (a se) (me gl. *bucur*) vb. „se rejouir"; alb. *bukure* adj. „schon", *bukuri* s.f. „Schonheit", *buhuroj* vb. „verschonere"; cf. alb. *bukeje* „gentille petite" (Bari6, A. Arb. St., II, p. 80). Dificultățile semantice nu sînt suficiente pentru a separa formele românești de cele albaneze (Philippide, Orig. rom., II, p. 701; cf. Georgiev, Trak. ez., p. 65). Formele albaneze nu sînt împrumutate din română (Baric, A. Arb. St., II, p. 79). După O. Haas, termenii din română și din albaneză, cu sensul de „frumos", provin dintr-un dialect trac din Grecia (Ling. balk., I, p. 35, 43, 46).

bunget s.n. „pârtie ou une foret est le plus epaisse": alb. *bunk*, det. *bungu* s.m. „Eiche".

buză (ar. *budză*, me gl. *buză*) s.f. „levre; bord": alb. *buze* s.f. „Lippe; Spitze, Rand, Schnabel eines Gefässes" (atestat și în bulgară, Densusianu, H.d.l.r., I, p. 353, cu sensul fr. „joue". Cf. E. Łabej\ Glotta, XXV, p. 52 ș.u.; Berneker, SEW, p. 104, s.v., A. Mazon, Contes slaves de la Macedoine sud-occidentale, Paris, 1923, p. 58—59. Vaillant, BL, XIV, p. 16 explică termenul românesc prin slavonă: *lobuza* „levre").

Pentru vechimea cuvîntului, pledează fonetismul *dz*, în graiurile din Moldova (v. A LR, I, vol. I, MN 6860, 6861; de nu apare în elementele albaneze) astfel în Moldova: *Budzești*

(sat, 1422. Neamț, v. mai jos, p. 420), *Budza Gruului* (n. top., Hirlău, 1631, Gh. Ghibănesc Surete și izvoade, Iași, 1907, p. 298), Mihăilă *Budzea* (n.pr.), *Budzești* (n. top., 1495, Moldova, Bogdan, DȘM, II, p. 55), Mihul *Budzat* (1481, Moldova, Bogdan, op. cit., I, p. 258).

căciulă (ar. *căculă, căcuțiă, cițulă* [< ngr. **Καχαοί**], Nikolaidi, s. me gl. *cătsuuă*, Capidan, Me gl., III, p. 66, s.v.), s.f. „bonnet de fourrures", alb. *kesule* s.f. „Kopfbedeckung, Haube, Miitze, Nachtmütze" (Treiman, ZRPh., XXXVIII, p. 392. Vasmer, Jagic-Festschrift, Berlin, 1908, p. 277 ș.u. și RS, III, p. 277—278, explică termenii slavi de tipul v. sl. *kosu* prin lat. *casula* [REW³, 1752], iar termenul albanez prin neogreacă. După această explicație, ca și explicația prin neogreacă, propusă de G. Meyer (EW, p. 191, s.v., nu satisface nici fonetismul [dificultatea de a explica a și rom. *c* < ngr. *ts*], nici sensul termenilor din română și albaneză; Wșdkiewicz, RS, VII, p. 124); bg. *kacjula*, împrumutat din română (Mladenov, Donum natal. Schrijnen, p. 414 ș.u.).

După datele inedite pe care ni ie-a comunicat Sever Pop (răspunsurile la chestiun nr.* 1860, ancheta pentru Atlasul lingvistic român), termenul *căciulă* e răspîdit în întreaga Moldovă, Dobrogea, Țara Românească, sudul Ardealului și la aromâni. (Alți termeni: *cucă, cușmă*, în nordul și nord-vestul Ardealului, *șapcă* în centrul Ardealului etc.).

câlbează, gâlbează s.f. „clavel6e": alb. *kelbaze, gelbaze* s.f. „Leberegskrankheit der Schafe" (Meyer, EW, p. 222, s.v. *kjeljp*).

căpușă (me gl. ~) s.f. „tique": alb. *kepushe* s.f. „Zecke" (e atestat și în sîrbă, Densusianu, H.d.l.r., I, p. 353; ed. rom. p. 227).

Explicația prin latină, propusă de Giuglea (cf. DR, IX, p. 378), e respinsă, pe drept cuvînt, de Capidan (Lg. et. litt., III, p. 229).

cătun (ar. *cătună*—rar, Capidan, Me gl., III, s.v., me gl. *cătun*) s.n. „cuvînt; cabane; four creuse en terre; taniere": alb. *katunt* s.m. „Gebiet, Stadt, Dorf", *kaiund* „villaggio, borgata" (Tagliavini, Alb. Dalm., p. 144; Skok, ZRPh., L, p. 519; Densusianu, GS, VII, p. 90 ș.u.). Cuvîntul e cunoscut în toate limbile balcanice (ngr., s.-cr., bg.) cu înțelesuri înrudite: „lagăr, cîmp, cartier; sat; colibă; tabără; cort". Vasmer (St. z. alb. Wortf., p. 28 ș.u.) explică termenul prin protobulgară, iar Rohlf's (EWUG, p. 949) derivă termenul din neogreacă din tc. *ot. katan* „Schafhurde": **Kaxouva**, „Zeit", v. nap. *katun* „Haus", *Katona*, sat în prov. Reggio, cf. Kaxouvag șat în Acarnania. Totuși termenul e cunoscut în albaneză încă din sec. al XI-lea: *katund* „villa", *katund* „Dorf", t. *katunt*; Jokl, IF, XXXIII, p. 420 ș.u.; cf. Bnickner, E. Arb. St., XLVIII, p. 167), și face deci parte din vechiul fond al limbii. Răspîndirea termenului în Peninsula Balcanică ne împiedică, pe de altă parte, să-l explicăm prin protobulgară. Termenul, adus de păstorii români, e semnalat în Serbia veche (Dragomir, Vlahii Pen. Bale, p. 114—115). Elena Mihăilă-Săvescu, lătoiu, RESEE, XI, 1973, p. 327.

ceafă s.f. „nuque" în dacoromână (v. A LR II, vol. I, MN 6803): alb. *qafe* s.f. „Kehle, Hals".

cioară s.f. „corneille": alb. *sorre* s.f. „Krahe". Formele romanice de proveniență vate din *caola* „Krahe" (REW³, 2449) nu pot explica forma românească (Graur, BL, V, p. 95; totuși, Alessio, p. 23; cf. Sala, SCL, VII, p. 312). W^dkiewicz (MRIW, I, 272, rî. 4) explică termenul românesc prin slavă (cf. Id., I, p. 115 ș.u.).

cioc s.n. „bec; pointe, proue" (mai ales în graiurile muntenești și moldovenești, v. A LR II, vol. II, h. 375): alb. *gok* s.m. „Fussfessel; Schnalle" (cf. Berneker, SEW, 159, s.v. *cok-*; formele din albaneză și română sînt separate de cuvintele din slava meridională, cu alt sens, Vasmer, RS, I, p. 115 ș.u.).

ciucă s.f. „somet, ballon (de montagne); boule”: alb. *guke* s.f. „Spitze emes Hiigels”. Termenul e atestat, cu sensul de „deal; movilă; umflătură în obraz” în bulgară, sîrbo-croată și neogreacă (DA).

ciuf s.m. și n. „tignasse; toupet (du cheval); huppe”: alb. *gupe* sf „langes Kopfhaar; fată, fetiță”, *gufke* „Quaste, Maishaar”.

ciump adj., s.n. „bout, chicot, moignon”: alb. *thump* s.m. „Stadiei” (Baric, Albanorum. St., p. 12; indoios).

ciupi vb. „picorer, becqueter; cueillir; pincer” răspîndit mai ales în Oltenia (v. ALR I, v. I, h. 93) pt. „pișcă”; alb. (g.) *gupis* „picke, beisse mit dem Schnabel” (Meyer, EW, p. 222, s.v. *kjep*). Atestat și în bulgară și sîrbo-croată, cu înțelesul de „a ciuguli, a smulge, a pișcă” (DA).

ciut, șut (DA; ar., megl. *șut*) adj. „ecorne; ecourte; essorille”, *ciută* s.f. „biche; daine”: alb. *shut* adj. „ohne Horner”, *shute* s.f. „Hirschkuh”. Termenul a pătruns în bulgară, sîrbo-croată, cehă, polonă, ucraineană și ungară cu sensul de „fără coarne, ciuntit; pleșuv; fără coasă” (Meyer EW' n 4?0 * St. Wşdkiewicz, RS, VII, p. 113; DA).

coacăză s.f. „groseille” (ar. *coacăză* [Dai.], *coacă*, megl. *coacă*, Capidan, Megl., III, p. 75, s.v.): alb. *koqe* „Beere, Baumfrucht” (+ dim. -ze; Densu-sianu, Romania, XXXIII, p. 74 ș.u.; v. mai sus, p. 239—240).

copac s.m. (fonetism originar *copaciu*, *copac* e refăcut după analogia lui *săraci* (pl.) -*sărac*) „arbore neroditor, care nu face poame” (Candrea, Dicț., p. 330), ar. *cupaciu* „stejar; arbore; pădure tînără stufoasă de stejar” (Papahagi, Diet. dial, arom., p. 331), megl. *cupats* „copaciu, buștean” (Capidan, Megl., III, p. 87), istr. *copacu* „copac și stejar” (Popovici, Istr., II, p. 100): alb. *kopag* „trunchi de arbore, buștean” (Fjalor shq., p. 230).

• *copil* (ar. ~ „bastard, copil din flori” [Dai.], *cok'ilă* „fecioară, fată mare”, *cok'ul* „fiu din flori, bastard” [Papahagi, Basme, p. 567, s.v.]) s.m. „enfant” *copil*, pl. *copiui* „copileți (de porumb)” e calchiat după bulgară (v. ALR II, vol. I, h. 103); cu sensul „bastard” (cf. Giuglea, DR, X, p. 440), într-un document slavonesc din 1545 (Tîrgoviște, Arhiva, XLVI, p. 284) și în graiurile dacoromânești (v. ALR I, v. II, h. 211; Al. Niculescu, Analele Univ. „C. I. Parhon”, Ser. șt. sociale, nr. 7, 1956, p. 37—47): alb. *kopil* s.m. „Knecht; jrnger Mensch”. în sîrbo-croată, bulgară, cu sensul de „bastard; scelerat” (Meyer, EW, 198); ngr. *Konzkoq* „spurius”, *КОКВХИ* „sluga”, Korc&a „jeune fille”; bg. *kopelcja*, *kopeläk* „spurius” (Skok, A, Arb. St., I, p. 219 s.u.).

Jokl, IJb., XXIII, p. 227, n. 183, respinge explicația termenului prin neogreacă. Termenul „balcanic”, de origine necunoscută: v. expunerea lui D. Kostic, RIEB, I, p. 249 ș.u. VI. Georgiev explică termenul prin neogreacă (Actes Congr. balk., VI, 1968, p. 669—670).

După N. Jokl (N. M. Olberg, Albanica, I. Beitr. zu Indogermanistik u. Keltologie, Innsbrucker Beitr. z. kulturwissensch., Innsbruck, 1967, p. 65), cuvîntul e recent.

curpen, curpăn (ar. *curpan* s.n. [Dai.], megl. *curpăn*) s.m. „safment de vigne sauvage; clematite des Alpes”: alb. *kulper*, *kurpul* s.m., *kulpere* s.f. „Art Schlingpflanze; clematite sauvage”. (Fonetismul cu *r*, în albaneză: *kurpen*, ar fi suficient pentru a proba că termenul românesc e împrumutat din albaneză, Jokl, Litteris, IV, p. 198; Tagliavini, IJb., XXV, p. 206).

kursă s.f. „trappe; piege; embuche”: *kurthe* s.f. „Falie, Fangeisen”.

das s.m. „miel” (I. I. Russu, Elem. autohtone în lb. rom., Buc, 1970, p. 155; TILR, II, p. 341; semnalat în satul, Stănești, azi, comuna Corbi, jud. Argeș, de Iorgu Iordan, Bul. Philippide, VII—VIII, p. 228—229; nu figurează în nici un alt izvor, nici în DA, nici în ALR), ar. „berbece; miel”, Capidan, DR, II, p. 527; în sîrbo-croată, bulgară, „Balsam, Diet. dial, arom., p. 331).

p. 376, megl. „miel de casă”, Capidan, Megl., III, p. K)5): a (Fjalor shq., p. 74). Element autohton dubios, din cauza a eficiente în dacoromână.

droaie s.f. „bande, troupe; grande quantite”: alb. c. Pentru sensul formei românești, cf. observațiile lui Byck

druete s.m. „lemn gros și scurt” (Gorj: Pasca, AARom., s. „trunchi de lemn nu tocmai gros, dar sănătos, negăunos, (Rev. crit.-liter., III, p. 123): alb. *dru*, det. *druja*, pl. *dru* Baum, Stänge, Pfahl, Brennholz; pezzo di legno, bastone vini, Alb. Dalm., p. 109 și Fjalor shq., s.v.). Cf. ApODpiçig, oras în s.-v. Daciei, la Dunăre, lângă Turnu Severin (Geo filologiju i lingvistiki, IV—V, 1961—1962, Novi Sad, p.

fărîmă s.f. „miette; debris; brin, reste”: alb. *therr* Scherbe, Trumm, Brotkrume” (cf. EqremQabej, RIEB, II, **farrimen* „ist begrifflich nicht annehmbar” (REW, 32

fluier (ar. *flue'r* [Dai.]), *flueară* [Papahagi, Basme, *fluieră* s.f. „flute, chalumeau” (Giuglea, DR, X, p. 462; *piciorului* „tibia”: ALR I, vol. I, h. 58): alb. *fiojere* s. (Fjalor shq., s.v., dă numai forma *fyell* „fluier”). Terme neogreacă, ruteană, polonă, moravă, slovenă, sîrbo-croată

gard (ar. *gardu*, megl. *gard*) s.n. „cloture, enclos, clayo palissade”: alb. *gardh* s.m. „Hecke, Zaun”, *gard* ^, *siepe'* Dalm., p. 121, s.v.). Jokl (SL, XIJI, p. 298 ș.u.) a comb menului albanez prin slavă. Dar *gard*, în română, nu poa albaneză, pentru că, contrar afirmației lui Jokl (op. cit. e redat în română nu prin *d*, ci prin *z*; în *brad*, *d* nu se ex ci este de origine românească (v. mai sus, p. 246). Pe de nul albanez nu poate fi explicat prin slavă (Baric, A. Ar pentru că *d* slav nu e redat în albaneză prin *dh* (cf. alb. *bishedim* „discuție”, *bishedoj* „a discuta”: sl. *beseda*, Unters., p. 109 și 131); în schimb, lat. -(r)d- e redat p *adorare*, *urdher* < *ordinem* etc.). Cf. mai sus, s.v. *baltă*.

gata adv. „pret”: alb. *gat* adj. „bereit”, *gatuaj* „bereit schaffe”. Jokl (IF, XLIX, p. 290 ș.u.) socotește că term prumutat din slavă și că româna l-a împrumutat din ar fi deci un deverball De fapt, ca și în dr. *găta* (arh.) și preparer”, verbul e derivat din *gat*; iar -a din forma rom bial (< lat. *hac*): cf. mai jos, p. 373; (ar. *angătan*, „în ngătan „în grijă, în pază” [Papahagi, Basme, p. 526 și prin *căta*—sonorizarea lui *c*- sub influența lui -n: *an* nu este atestat, trebuie să fi fost întrebuintă și în aro „port grija cuiva, îngrijesc de cineva”, Capidan, Megl., contrar afirmației lui Capidan, Rom. bale, p. 37, trebu Baric (Hymje, p. 69), în opoziție cu Jokl, socotește că al are legătură cu sl. *gotovu*, ci cu dr. *gata*.

gâlbează v. *câlbează*.

ghimpe s.m. „piquant, epine, aiguillon”: alb. *gjemb* s.f. „Dorn” (Qabej, SCL, X, p. 530).

ghionoaie (ar. *ghion* „graur” [Dai.], „un fel de cioacă” p. 607, s.v.], megl. *ghion* „o pasăre care... cîntă plăcut III, p. 138, s.v.) s.f. „pivert”: alb. *gjon* s.m. „Nachteul *ghiuji* s.m. „vieux”: alb. *gish* s.m. „Grossvater”

gogă s.f. „croque-mitaine” (păstrat în Oltenia, v. ALR II, MN 2662): alb. *goge* s.m. „Gespenst, Wauwau, zum Kinderschrecken”.

grapă s.f. „herse” (v. ALR II, vol. I, h. 35, 38): alb. *grop* s.m. „Angehaken, Haken”.

gresie (termenul nu e general; în vestal domeniului dacoromân, *cute*) (ar. *greasă* [Papahagi, Basmе, p. 603, s.v.], *greasi* [Dai.] s.f. „gres; pierre à aiguiser”: alb. *gerrese* s.f. „Schabholz, Schabeisen, bes. der Td pfer”.

groapă (ar., megl. ~) s.f. „tombe; fosse”: alb. *grope* s.f. „Grube, Graben, Grab”.

Morav., pol. *grapa*, ucr. *gropa* denumind cu ^mi si plaiuriu Carpați, din română (Wşdkiewicz, RS, VII, p. 117 ş.u.). Cf. Alessio, p. 29-30”

grumaz și, dialectal, *gurmadz*, *grumadz* (ar. *grumadz*, *gurmadz*) s.m. și n. „cou, gorge” (v. ALR I, vol. I, h. 36; ALR II, vol. I, h. 46): alb. *gurmaz* s.m. „Kehle”.

grunz (ar. *grundă*) s.m. și n. „grumeau, pelote” (v. Giuglea, DR, X, p. 462): alb. *grunde* s.f. „Kleie”.

gușă (ar. *gușe* [Papahagi, Basmе, p. 606, s.v.], *gușă* „gîtul întreg” [Dai.], megl. *gușă*) s.f. „gorge; jabot, goitre; double menton” (ALR II, vol. I, p. 22, MN 6951): alb. *gushe* s.f. „Hals; Lâppchen des Hahns”. Termenul e cunoscut în bulgară, sîrbo-croată, neogreacă și ungară. Baric (Albanorum. St., p. 106 ş.u.) a arătat că formele acestea trebuie separate de reprezentanții lui *geusiae* „Kehle”, din fr. și dialectele italiene de nord (REW³, 3750); Tagliavini (Alb. Dalm., p. 127); Riv. d’Albania, II, p. 18) susține totuși că termenul românesc e de origine latină.

hameș adj., s.m. „avide”: alb. *hames* s.m. „Fresser”.

hudă s.f. „trou; narine”; alb. *hunde* „nez” (Łabej, St. etim., I, p. 210).

jumătate (ar. *gumitate*, megl. *jimitati*) s.f., „moitie, demie” (Șiadbei, SGL, IX, p. 186): alb. *gjymes* „halb”, *gjymese* s.f. „Hälfte”, *gjymse* (Cordignano), *gjysh*, *gjyth* „rhezso, metâ”; sciit. *gjys(e)* (Graur, BL, VIII, p. 216; Tagliavini, Alb. Dalm., p. 132, s.v.) și *gjysme* s.f. (Fjalorshq., s.v.).

Kfepinsky, Casopis pro mod, XXV, p. 56 ş.u. explică *pejumătate* prin lat. *medietatem* dar în acest caz, *u* rămîne neexplicat. Contaminarea cu *dimidietas* e totuși posibilă (Tagliavini, IJb., XXV, p. 222), Șiadbei, RIEB, II, 1938, p. 457 crede în contaminarea lat. *medietatem* cu prealb. **dym* sau *yum*.

lete (în Banat și Mehedinți „timp liber”, Pușcariu, DR, I, p. 233), *îndelete* adv. „încet, cu încetul, fără grabă”, *lucra la lete* „langsam, gemächlich”, *merg la lete* „bequem gehen” (Banat, Weigand, B.-A., III, 1927, p. 218): alb. *i lehte* (Fjalorshq., s.v.) „leicht (levis und facilis)” (Meyer, EW, s.v. *l'eh*, *l'ehete*; corn. de Gr. Brîncuș). Pușcariu (DR, I, p. 232—234 și Et. de ling. roum., p. 372) explică termenul românesc prin v. sl. *lete* „dans le courant de Tannee, toute l’annee”, trecînd peste piedicile reale de ordin semantic pe care le comportă această explicație.

leurdă s.f. „aii des bois” (bot.) și în toponimie: *Leurdiș*, *Leurdar* (Pasca, DR, XI, p. 63, 76), *Leordeș* (Iordan, BL, XV, 84), *Leordeni*: alb. *hudher*, *hundhre*, *hurdhe* s.f. „Knoblauch”.

mal s.n. „bord escarpe, berge, rive (d’un fleuve), rivage (de la mer)”: alb. *mal* s.m. „Berg, Gebirge” (cf. mai sus, p. 243); Tagliavini, Alb. Dalm., p. 181, s.v. *mal*; Georgiev, Trak. ez., p. 65; fabej, SCL, X, p. 559; n. top. *Malung* „sehr langen, oben geraden, Berg ricken”, în Albania, ar fi compus din *mal* + *longus* (Jokl, ZONF, X, p. 198).

mare (ar. ~, megl. *mari*) adj. „grand, gros”; v. mai sus, p. 179, pentru explicația prin latină. După E. Cabej (RIEB, II, p. 182), cf. alb. *i mat* (*i mail*) „gross”, fem. *e malle* și expresia alb. *pun’e madhe*, rom. *mare lucr*

mazăre (ar. *madzire* „mazere”, Papahagi, Basmе, glosar, s.v., este vb. „a merge”, v. Id., I.e., p. 118, 5) s.f. „pois; petit pois” (bot.); alb. *modhul* s.f. „Erbse”. Dac. *jai* „Thymian”, pe lângă formele corupte *jai*^o^a^uo^outax la Dioscoride (Decev, Dak. Pfl., p. 30 ş.u., Georgiev, Ling. balk. VIII, p. 10) nu ar mai putea explica, din cauza vocalismului și sensului cîvîntului, termenii din română și albaneză; cf. observațiile lui Jokl, Litterari IV, p. 200 și Densusianu, GS, IV, p. 406. Pentru tratamentul fonetic al termenului românesc, v. Graur, BL, III, p. 47 și Capidan, Lg. et litt., II, p. 10. Explicația termenului albanez prin indo-europeană ridică reale dificultăți: sensurile nu coincid (Reichenkron, Vorrddm. Bestand., III, p. 86—87) *mazăre*. E. P. Hamp, SCL, XXX, 1979, p. 89—90. în C.B., 1588, I, p. 209/1 cu *dz*: *madzăre*; în vestul Țării Românești: „fasole, linte”, originar cu *mqze*, cf. alb. *modhulle*.

dr. *măldac*, la Cihac (Diet., II, 672; „petit tas (de foin)”. Tiktin, s.v., Mold. „halbe Fuhre”, „charriage, charretee”. La Sofia Nădejde, mai de gra „bogat”; doar va întruchipa două *măldăre*. DA, Mold, „măsură de greutate folosită pentru lemne sau fin; cantitate, sarcină de lemne de această greutate. Și *măldăr*, *mărdac*, ngr. *iiavSdKUi*; „legătură de răchită”, „manipulus foeni”, „lien à gerbe”. (Vanicek, Fremdwörter im Gr. u. Lat., 1878, p. 31). Du Lagarde, Kretschmer, Vendryes: împrumut în tracă, din v. ir. *banda* „Bande, Fassel”, cu trecerea lui *b* la *m* (*l*), Boisacq, p. 606 < i-e* *mo* „encloure, enserrer”.

măgură s.f. „eminence, colline; tumulus”: alb. *magule* s.f. „Hiig” (Skok, Sl., IV, p. 345; cf. sard. — campid. — *moyoro* „niedriger Hugel” n.de loc. *Măgoro*, M. L. Wagner, Arch. Rom., XV, p. 227; explicația prin slavă, propusă de Vasmer, St. z. alb. Wortf., p. 18 ş.u., e deci insuficientă v. sl. *mogyla* și *gomila* — alb. *gamule* „Haufen von Erde, Gras u. dgl.” rus. *mogila*, pol. *mogila*, slov., s.-cr. *gomila*, Wşdkiewicz, RS, VII, p. 125 și *mjegull* „ceață”, *mjergull*, *njegull* (Fjalorshq., s.v.).

mărar, *morar* (dial.) (ar. *măraVu*, Capidan, DR, II, p. 458) s.m. „ane (bot.), „camomille puante, pied d’alouette, fenouil de porc”: alb. *mo* s.m. „Fenchel, foeniculum officinale”.

mînz (ar. *mîndzu* [Papahagi, Basmе, p. 643, s.v.], megl. *mqnz*) s. „poulain”: alb. *mez* „männliches Füllen von Pferd und Esel” (cf. E. Qa Glotta, XXV, p. 50 ş.u.: **mandeus*, reconstruit de Baric, nu rezistă examenului critic, v. Pușcariu, DR, X, p. 387), *mînzat* „vițel de un an”: alb. *me* „bou tînăr” (Fjalorshq., s.v.), *mînzare*, *mîrzară* (Hațeg, Giuglea-Ivăneș, SCL, X, p. 105—111): alb. *mezare* „genisse” (și în bulgară, de la păstori români, Bernard, Ling. balk, I, p. 103—104).

mos (ar. *moașă* „bătrînă, babă”, megl. *mos*) s.m. „vieux, vieillard; grand pere, aieul” („unchi”: Moldova: ALR I, vol I, h. 165; Sala, SCL, VI, p. 14—144; „bătrîn, bunic”, Ardeal: Pușcariu, LR, I, p. 363): alb. *motshe*, *mos* s.m. „Greis, Alter”, *moshe* s.f. „etă” (Cordignano).

mugur, *mugure* (Byck-Graur, BL, I, p. 42; megl. *mugure*) s.m. „botan. geon”: alb. *mugull* s.m. „Ppropfreis, Spross”.

murg (ar. *murgu*, megl. *murg*) adj. „brun” (ALR, II, vol. II, h. 1) și „roib” (ALR II, vol. II, h. 275) (Lange-Kowal, Sprachkunde, Jb. 1941, nr. 6, Berlin, p. 9 ş.u.): alb. *murg* „dunkel, schwarz, grau” (ca s. stantiv. are sensul de „călugăr, om solitar”. Fjalorshq., s.v.: cf. RE

433; „*murg* ist... echt albanisch"; Treimer, MRIW, I, p. 376; sens asemănător cu gr. *djioJtyoc*; „seară; dimineață; noapte; intunec; timpul mulșului", Giuglea-Ivănescu, SCL, X, p. 110—111).

mușcoi, *mîșcoi* s.m. „mulet": alb. *mushk* s.m. „Maulesel" (cf. friul. *muss*, venet. *musso* „măgar"; din iliră, după Bonfante, BSL, XXXVII, p. 141; Lg., '18, p/ 290).

năpîrcă s.f. „vipere": alb. *neperke* s.f. „Viper, Nației".

noian s.m. „ocean, immensitate": alb. *uje* s.f. „Wasser", *ujane* s.f. „ocean" (cf. Tagliavini, Alb. Dalm., p. 273, s.v.; *noian* < *noiu* -l- -an, I. I. Russu, DR, XI, p. 180).

parau, *pîrău*, *pîriu* s.n. „torrent, ruisseau": alb. *perrua*, *prrua*, det. *perroi* s.m. „Bett eines Flusses, Baches; Bach, Tal, Waldstrom". Termenul albanez este compus: *per-rua*] forma originară conținea un *n*, postulat de pl. *perronje*, *perrenje*, *perrenje*. Plecînd de la *per-ren-*, cuvîntul a fost apropiat de t. *krua*, „izvor", scut. *krue*, det. *kro(n)i*, t. de s. *kronj*, g. *krona*, *kroje* (Pekmezi, Gr. alb. Spr., p. 252) < **kron* < **kren* (Jokl, IF, XXXVII, p. 90 ș.u.; Id., Ling. kult. Unters., p. 7, 335; ilir. **perren* „Quelle, Bach", Mayer, Illyr., II, p. 90—91); t. *rrua* „Bach, Strom. Fliessen, Flusslauf" (Jokl, ZONF, X, p. 189) înfățișează partea a doua a cuvîntului. Cuvîntul există în bulgară: *poroj* „Gebirgsbach, Giessbach; Wolkenbruch, Platzregen" (mai ales în Macedonia) și în sirbo-croată: *poroj* „lit de riviere caracteristique, avec terre et pierres" (Skok, Glasnik Skopskog naucnog drustva, XII, p. 210), *Peroj*, sat în Istria, *Paraun*, n. de loc în Bosnia.

Jokl (IF, XLIX, p. 282 ș.u.) a căutat să explice termenul românesc direct prin albaneză (l.c. p. 285). Plecînd de la etapa *-ou* sau *-ou* (l.c. p. 277), și evitînd, astfel, dificultatea indicată de Spitzer (MRIW, I, p. 296; cf. Rosetti, Rech., p. 159, n. 1: alb. *-on* ar fi trebuit să fie redat, în română, prin *-un*), *-au* poate reda pe alb. *-ou* (difțong nazal cu *-u* semivocală, Jokl, l.c. p. 284 ș.u.). Dar atît motivele de ordin general, expuse aici mai sus, cît și faptul că termenul este larg răspîndit în Peninsula Balcanică ne arată că *pîriu* face parte din vechiul fond balcanic al limbii române și că nu provine, în limbile care îl cunosc, direct din albaneză.

Problema este de ordine cronologică. Jokl (l.c. p. 284) susține că trecerea lui *e* la *o* este anterioară intrării elementelor latine în albaneză, deci foarte veche. Așadar, termenul ar fi pătruns în latina balcanică cu fonetismul *-du*. O probă despre aceasta o găsește în forma de plural *păroaie* [sic!] a termenului românesc, pe care o apropie de alb. *perroi* (det.). De fapt, nimic nu ne împiedică să admitem că termenul a intrat sub forma fonetică arătată în latina balcanică, de la limba care a dat limbii române și celei albaneze o serie de termeni comuni. Jokl (l.c. p. 285 ș.u.) combate părerea lui Skok (ZRP h., L, p. 528), după care dispariția lui *n*, în *pîriu*, s-ar fi petrecut în aceleași condiții ca în *brîu* etc.; într-adevăr, în cazul de față condițiile fonetice nu sînt la fel (plecînd de la **-ren*, lipsește *u* final, condiție necesară inovației).

Ceea ce este însă sigur este că silaba a doua a termenului românesc a fost modelată după *riu* < lat. *rivus* (Spitzer, MRIW, I, p. 296; Skok, ZRP h., L, p. 528; cf. Id., l.e., LIV, p. 464 ș.u.), din a cărui sferă semantică face parte *pîriu* (v. dovezile la Hristea, SCL, IX, p. 524—526). Prezența aceluiași termen în bulgară și sirbo-croată asigură vechimea cuvîntului în Peninsula Balcanică și indică în mod hotărît că *pîriu* aparține vechiului fond balcanic al limbii române.

Vasmer, St. z. alb. Wortf., p. 50 ș.u., explică termenii albanezi prin bulgară, dar această explicație nu se potrivește termenilor românești. Tagliavini, Riv. d'Albania, I, p. 424, explică pe *pîriu* prin albaneză.

pupăză (ar. *pupuză*, *pupăza*, megl. *pupează*) s.f. „huppe" (zool.): alb. *pupe* s.f. „Wiedehopf", *pupee*, *pupze*, *pupa* s.f. „upupa" (Cordignano), *pupe*, *pupeze* s.f. „upupa, uccello" (Leotti). Formație diminutivală, cu sufixul-za (v. mai sus, p. 239—240).

rînză si. „gesier; caillette (estomac des ruminants)"; (sensul de „pipotă" (ALR II., vol. II, h. 364) e răspîndit, în dacoromână, în afară de graiurile munteneste): alb. *rendes* s.m. „Lab." Baric (Albanorum. St., p. 87) explică pe *brînză* „fromage" prin *rînză*] cf. Id., A. Arb. St., I, p. 142 ș.u.; ar. *brînză* atestat rareori (Capidan, Arom., p. 159; Șiadbei, SCL, IX, p. 188); megl. *bronză*, *brânza* (Candrea, GS, I, p. 35); *brînză* a dispărut din aromână; *brînză* „fromage de chevre, presse et transporte dans un sac en cuir" (Skok, ZRP h., L, p. 528 ȘoU). în sec al XIV-lea, în Dalmația: „caseus valahicus"; ngr. ftpsvT^{a} „Käse in Lederschlauch" (în Epir). După Rohlf's, provine dintr-o limbă balcanică dispărută (Lex. Differ., p. 51, nr. 2). Pentru vechimea cuvîntului ci n. pr. *Brînză veche* (Tara Românească, 1573, Hasdeu, Col. lui Traian, 8, p. 854) și n. pr. *Brînză* (Moldova, 1576, Ghibănescu, Surete și izvoade, V, p. 288). Explicația prin numele orașului *Brienz* (cf. germ. *Prinsenkäse*, *Brinsenkäse*, respinsă de Meyer-Liibke, REW³, 1272, care socotește cuvîntul preroman; cf. totuși Al. Niculescu, SCL, VIII, p. 121; *brînză* la origine „caș fabricat la Brienz") are dezavantajul că nu poate explica prezența termenului în aromână și meglenoromână.

sarbăd (*sarbed*, Tiktin) adj. „aigre, aigrelet (en parlant du lait), fade": alb. (*i)tharte*, (*i)tharbet* (Godin, s.v. „sauer") adj. „sauer; ácido", (*i)tharpte*, „id." *tharbe* vb, „inacidire" (Cordignano; Leotti). Termenul trebuie separat de *sarbăd* adj, „pale" (DE, 42; suprimat din REW³, 2934).

scapără (ar. *ascapir*, megl. *scapir*) vb. „battre le briquet, faire jaillir des étincelles; étinceler": alb. *shkrep* vb. „schlage Funken; Feuer; far cileeca" (Tagliavini, Alb. Dalm., p. 254, s.v.; din latină, Vasiliu, SCL, VI, p. 242).

scrum (ar., megl. ~) s.n. „cendre": alb. *shkrumb* „alles verkohlte, verbrannte", *shkumboj* „verbrehne, verkohle".

sîmbure, *sîmhur* (dial., v. ALR II., vol. I, h. 211), ar. *sămbure* (MRIW, I, p. 293) s.m. „noyau; pepin": alb. *thumbes* s.f. „Knopf", *thumbull*, *sumbu* s.f. „Knopf".

spînz s.m. „helleborus purpurascens" (bot.), cf. magh. dial. *espena* (Balogh, SCL, IX, p. 384); cf. alb. *shpender* s.f. „elleboro". Dar dr. z: alb. *d* nu corespund (ne-am aștepta la dr. *d* sau la alb. *dh*) Philippide, Orig. rom. II, p. 621: apropierea de numele splinei, din dialectele italiene de sud, nu e justificată).

i spuză (ar. ~) „cendre chaude", alb. *shpuze* „gluhende Asche", și în bulgară (Romansky, WJb., XV, p. 129; Graur, BL, V, p. 114, respinge explicația prin lat. *spodium*, dată de Meyer-Liibke, REW³, 8166).

strepede (megl. *strepîj*) s.f. „ciron (ver du fromage)": alb. *shtrepe* s.m. „Wurm, Made" (Meyer, EW, p. 137, s.v. *gjarper*] din latină, Vasiliu, SCL, VI, p. 247; cf. Byck-Graur, BL, I, p. 26).

strungă (megl., istr. ~) s.f. „defile; bercail, parc à brebis" (v. ALR II, vol. II, h. 401; are si sensul de „ecartement entre les deux dents de devant" v. ALR I, vol. I, li. 31; Sala, SCL, VIII, p. 242—243; v. expunerea lui Giuglea, DR, II, p. 340—355): alb. *shtrunge* s.f. „Abteilung des Pferch in dem die Ziegen gemolken werden". Dacă **strunga* „Melkraum, Nelkperch" I. Duridanov, Thrakisch-dakische Studien, Sofia, 1969, p. 95. Cuvînt apare, cu înțelesuri înrudite, în neogreacă, slovenă, sirbo-croată, polonă

ucraineană și ungară (Baric, A. Arb. St., I, p. 154 ș.u.; în slavă, din română, Philippide, Orig. rom., II, p. 735). în albaneză și română din ngr. *crcepouyKa* (Dem. Moutsor, IF, 77, 1972, p. 255—265). În Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei, Cluj, 1957 și 1958, I. I. Russu, Din trecutul păstoritului românesc, p. 135 ș.u. Elem. autohtone în terminologia pastorală, p. 137 ș.u.: *mînz, das, ciolan, vătui, țap, bască, ghiară, șoricu, căpușă, strepede, gălbează, buiestru, barz, murg, stărnut, sterp, șut, baligă, baci, stîină, țarc, strungă, cață, ghioagă, căciulă, marcat* (lapte covăsit), *străgheată* (fcaș), *brînză, zăr, zară, sarbăd*: 31 de cuvinte.

șopîrlă s.f. „lezard”: alb. *shapi* s.m. „Eidechse”.

știră s.f. „sterile (en parlant des animaux et des femmes);” pentru „femeie stearpă” (v. A L R I, vol. II, h. 225): alb. *shijerre* s.f. „Lamm, junge Kuh”; cf. ngr. *cjxcîpa* „unfruchtbares Weib oder Tier” (termenul trebuie separat de *sterp*, alb. *shterp*, pentru care v. mai sus, p. 215; cf. Philippide, Orig. rom., II, p. 736 și observațiile lui Tagliavini, Alb. Dalm., p. 259, s.v. *stgrk*).

șut v. *ciut*.

țap (ar. ~) s.m. „bouc”: alb. (g.) *cap, cjap* „Ziegenbock”, *cape* s.f. „Ziege”, g. *thjap* „montone non castrato” (Tagliavini, Alb. Dalm., p. 298, s.v.). ngr. *xvmoq* „grosser Bock”, *xvanoq* (Epir) „Ziegenbock”, triest. *zap* „caprone”, vegl. *sapial* „capretto”, dalm. *zapo* „capro castrato”, s.-cr. *cap*, slov. *cap*, ucr., pol., ceh. *cap* „Ziegenbock”, magh. *cap* „hircus”, umbr. *câppa* „junge Ziege”, it. de sud *dzappu, dzappo, tsappu, zappo* „Ziegenbock” (Rohlf, în Z R Ph., X L V, p. 662 ș.u.: Lex. Differ., p. 65). Cuvîntul, cunoscut și în iranică (pers. *lapis* „einjähriger Bock”; Rozwadowski și Vasmer explică sl. *capu* „Ziegenbock” prin iranică, RS, III, p. 264; cf. Briickner, KZ, XLVIII, p. 166—167; părerea lui Densusianu, GS, I, p. 244, că termenul a pătruns direct din iranică în română, nu poate fi admisă; cf. Şiadbei, SCL, IX, p. 188—189), ar fi fost, la origine, un strigăt pentru a chema animalele, același pe teritorii și în limbi diferite (Rohlf, l.c., p. 665). Din iliră, s-ar fi răspîndit în Italia și în Peninsula Balcanică.

țarc (ar. *țarcu*) s.n. „parc à bestiaux”: alb. *thark* s.m. „Hurde, Pferch; recinto di siepe per ovile o porcile” (Cordignano); ngr. *xâpKoaq* (Epir) „kleiner Stall für junge Ziegen” (Meyer, E W, p. 445, s.v.) ar fi împrumutat, după Densusianu (GS, I, p. 248), din română (cf. alb. *ishark* „Kreis, Schlinge”). Explicația prin iranică, propusă de Densusianu (l.c.), se lovește de dificultăți fonetice (consoana inițială și redarea ei diferită în română și albaneză), geografice, cronologice și semantice (v. ML, p. 370 ș.u.).

țepă s.f. „pointe (d'un pieu); pal; piquant”: alb. *thep* s.m. „punta; roccia o sasso che termina in punta” (Cordignano).

urdă (ar. *urdă, urSă*, megl. *urdă*) s.f. „fromage blanc tire du petit lait qui est reste apres la fabrication du fromage à la pie”: alb. *udhos* s.m., „Kâse”, alb. *urdha* „Kâseart” ar fi un cuvînt recent, împrumutat din aromână, Capidan, DR, II, p. 470 ș.u.; cf. obiecțiile lui Weigand, B.-A, II, p. 274 ș.u. Dimpotrivă, Baric, A. Arb. St., I, p. 157 ș.u., explică termenul albanez *udhos* prin dubletul **hurdhe: urdhe* (din latină, Giuglea, DR, X, p. 450—451). Christo Vakarelski, Zs. f. Balkanologie, V, 1971, p. 177: bg. *urda* (la strandza), *urda* (Rhodopi) < t. *urda*. B. Simeonov, Ling. balk., XV, 1971, p. 34—35: din iranică (cf. oset. *urs*); cf. *Urdans*, localitate pe Maritza (sec. VI) = *Mlelovo*; Jordan Duridanov, op. cit., XVII, 1974, p. 51—62: din substrat; alb. *Udhos* (< **urdhos*), dr. *urdă*; din rom. în bg., s.-cr., ngr., ucr., slovenă. Obiecțiunealului Capidan, l.c., ca și a lui Giuglea, DR, III, p. 587, că alb. *dh* ar fi trebuit să fie redat în română prin *z* cade, dacă plecăm de la forma primitivă cu **dh*, redat

în română, după *r*, prin *d*; cf. *leurdă*. Termenul *urda*, cu sensul de „geronnen Milch, Schafmolke” e cunoscut în sîrbo-croată, ucraineană, cehă și slovacă (cf. pol. *horda*, magh. *orda* „Topfen”, ngr. *dppoaq „zer”, Gppd)8r|<* „zeros, cu Zer” (Giuglea, DR, III, p. 582 ș.u.). Eric P. Hamp, „On the Distribution and Origin of (*burda*, Ling. balk., XXIV, 1981, p. 47—50. Elemente proto-alb. și rom. Din rom. în slavă. Jordan Duridanov, op. cit., 17, 1974, p. 51—67: *burda, vatră*, (Festg. Isacenko, 1976, p. 201—210).

vatră (ar., megl. ~) s.f. „foyer, âtre”: alb. (g.) *voter*, (t), *vatre* „Herd, Feuerstelle” (cuvîntul are reprezentanți în limbile slave: slov., ceh. *vatra*, pol. *watra*; Jokl, SL, XIII, p. 283 ș.u., a respins explicația formelor albaneze prin slavă, cf. Şiadbei, SCL, IX, p. 189—190 și Qabeb, SCL, X, p. 529). *vatră* Candrea, Dicț.: „locul de pe cuptor sau din sobă unde se face focul”. Jipescu „în tindă, locul unde este *vatra*, pe unde se dă foc în sobă”, „*vătrai*” „unealtă cu care se scormonește focul”, Dame, „foyer, âtre”; Heinz Schuster-Sewer Zum Etymol. u Wortgesch. von sudslavisch. *vatra* „Feuer, Herd”, Zs. Phon. Sprachwiss. u. Kommunikat., 32, 1979, p. 699—702 (eronat!).

* *viezure* (ar. *vizuru* [Mihăileanu]), *vizur* (cf. Byck-Graur, BL, I, p. 41), l. Ohrida (Capidan, Arom., p. 293) s.m. „blaireau” (zool.): alb. *vjedhull* s.f. „ei getreidefressender Vierfiessler, Hamster oder Dachs”; cf. Reichenkron, Vorrdm. Bestandt., III, p. 84—86.

zară (ar. *hală*) s.f. „lichidul albicios, acrișor, ce rămîne din lapte după ce s-a ales untul” (I.-A. Candrea, Dicț. encicl. ilustrat „Cartea Românească”, I, s.v., cf. Capidan, Lg. et litt., II, p. 107—108): alb. *dhalle* s.f. „saure Milch”.

zgardă s.f. „curea sau cerc ce se pune în jurul gîtului cînelui”: alb. *shka dhe* s.f. „Hundekette”. (Pentru dr. *d*: alb. *dh*, v. mai sus, p. 250, s.v. *leurdă*).

G. Weigand (B.-A., III, p. 215—218) înșiră cîțiva termeni din graiurile transilvănene, care pot fi împrumuturi din albaneză; acești termeni nu fac deci parte din vocabularul comun al limbii. Prezența lor în graiurile locale ridică probleme speciale, în fiecare caz în parte. Astfel: dr. (sec. XVI) *im* alb. *ema* „Mutter”, *dandâr* (Transilv.) „fremder Mann”; alb. *dhender, dhând* „Schwiegersohn”, *fară* (Hațeg) „Geschlecht”: alb. *fare* „id”, *ghiutură* (Transilv.) „legătură”: alb. *gjymtyre* „Verbindung der Gliedmassen”, s^ ^ a (Transilv.) „Wolkmuhle”: alb. *shteze* „tiefster Raum im Schiff.” Gr. Brăncuș, SCL, XXIII, 1972, p. 299—306: cîteva explicații diferite privind vocabularul român și albanez: *acătare*, cf. alb. *ake*; ar. *baVu, baVe*: alb. *balle*; *brînză*: alb. *brenze, brende sat; brustur*: alb. *brushtull-u; creț*: alb. *krec*; *dărîma*: alb. *dermoj; mură*: alb. *multe* „stomac”; *negură*: alb. *njegull; scorbură*: alb. *karbu*. *Zîrnă* s.f. plantă veninoasă, cu fructele boabe negre sau verzi, numită și „umb noștii”. *Solanum nigrum* (Z. C. Panțu, Plantele cunoscute de poporul român București, 1929, p. 343, s.v.).

Explicația prin v.sl. *zruno* „boabă, grăunte” (G. Mihăilă, Dicț. allimbr. rom. vechi, București, 1974, p. 98 s.v. *dzîrnă*) nu satisface, întrucît în cele mai vechi atestări termenul apare cu *dz-* inițial (*Dzârnă*, n.pr.m. într-un document din Suceava, 1488, Bogdan, DSM, I, p. 355), care nu figurează în etimamentele slave ale limbii române. Nici sensurile nu coincid.

B. P. Hasdeu (1st. critică a Românilor, I, București, 1875, p. 270—271) a explicat cuvîntul prin dacă: (*7cpo)8iopva*, numele plantei „veratru nigrum”. Termenul (*Aicpva*) apare la autorii antici sub diverse aspecte, *d-*, *t-*, *ts-* sau *z~* inițial, cf. *Cerna* din zilele noastre și localitatea Aiepva malul stîng al Dunării (D. Detșchew, Die trakischen Sprachreste, Wien, 1957, p. 132). Păstorii mocani numesc oile negre *zărne*; cf. si vb. *a zărni* „a înnegri” (C. Poghir, TILR, II, p. 334—335).

EXPRESII ÎN COMUN

Limba română (și anume limba comună) cunoaște o serie de expresii și cuvinte care nu se regăsesc cu sensul din limba română în celelalte limbi romanice, ci numai în limbile din uniunea lingvistică balcanică: albaneza, bulgara și neogreacă. Unele expresii au fost traduse probabil în celelalte limbi balcanice potrivit principiilor expuse aici mai sus, p. 193 ș.u. Este posibil ca unele din aceste „calcuri” lingvistice să aibă o oarecare vechime, iar altele să fie moderne (cf. Graur, BL, V, p. 66 ș.u., 69, 71 ș.u.); dar delimitarea între aceste două categorii de expresii nu poate fi făcută, cu mijloacele de care dispunem astăzi. Iată câteva exemple: lat. *certare*, dr. *certa*, alb. *qertoj*, lat. *conventus*, dr. *cuvînt*, alb. *kuvend*, lat. *cuneus*, dr. *cui*, alb. *kuj*, lat. *curtiare*, dr. *cruța*, alb. *kursej*, lat. *draco*, dr. *drac*, alb. *dreq*, lat. *horrere*, dr. *urî*, alb. *urrej*, lat. *manicare*, dr. *mîneca*, alb. *mengoj*, lat. *mergo*, dr. *merge*, alb. *mergoj*, lat. *sessum*, dr. *șes*, alb. *shesh* (Baric, 1st. arb. jez., p. 40—41).

Cf. A. Mazon et A. Vaillant, L'Evangeliaire de Kulakia, Paris, 1938, p. 246: „ii est plus aise de noter les parallelismes semantiques, que de les interpreter”.

Vom înșira aici mai jos numai câteva din aceste expresii pe care limba română le posedă în comun cu celelalte limbi balcanice, pentru exemplificare.

Materialul comparativ este înfățișat în lucrările următoare: S. Pușcariu, Studii și notițe filologice, în Convorbiri literare, XXXVIII (1904), p. 461 ș.u., și XXXIX (1905), p. 50 ș.u. (studiază o serie de expresii paralele în română și în albaneză); Per. Papahagi, Parallele Ausdrücke und Redensarten im Rumänischen, Albanesischen, Neugriechischen und Bulgarischen, WJb., XIV, p. 113 ș.u.; Philippide, Orig. rom., II, p. 691 ș.u.; EqremQabej, Parallele Ausdrücke und Redensarten in den Balkansprachen, RIEB, II, p. 226 ș.u.; Jokl, Litteris, IV, p. 195 ș.u.; A. Graur: o listă de expresii în comun grecești și românești, RESEE, IX, 197, datorată unor studenți greci.

albină. *Albină* (ar. *algînă* „abeille, essaim”) s.f. „abeille”: **alvina* „stup” v. aici, mai sus, p. 173; cf. alb. *biete* s.f. „Biene, Bienenkorb” (Jokl, Ling. kult. Unters., p. 289 ș.u.; Skok, A. Arb. St., I, p. 225; Arch. Rom., VIII, p. 148 ș.u.).

(oameni) aleși. *Unul și unul* „choisis, tries sur le volet, Tun mieux que l'autre”; ar. *unu sun* (Papahagi, Basmе, p. 317, 25); alb. *nje e nje* „eins und eins, auserlesen” (Hahn, Lex., p. 87); ngr. svaq *Kai* evac; (M.H.).

anotimp schimbăcios. *Babe (le), zilele Babei* „primele zile ale lui martie, când timpul e mereu schimbăcios”: ar. *moașile*, ngr. ot 14peç ifjç ypia<;; bg. *babini dni*; alb. *plakat* „cele trei zile reci de la sfîrșitul lui martie sau începutul lui aprilie” (Fjalor shq., s.v.).

nu te amesteca „ne temele pas, occupe-toi de tes affaires”. *Caută-ți de treabă* „occupe-toi de tes affaires”; ar. *mutrea-ți lucrulu* „caută-ți de treabă” (Papahagi, Basmе, p. 82, 15); alb. *kerko punen* (D.P.); ngr. kux-x xfl| SoiAsid aoo (M.H.); bg. *gledaj si rabotata* „kummere dich um deine Angelegenheiten” (Miladinov; R.P.).

disperare. *Cu sufletul la gură* „à la derniere extremite, quand on ne sait plus que faire”; alb. *me shpirt nde goje* (Eqrem Qabej, RIEB, II, p. 229); *me shpirt ne goje* (D.P.); bg. *zabi mi se dusata* (R.P.).

a avea dreptul la. *Mi se cade* „j'ai droit à; il me convient”; alb. *me bije* (D.P.); bg. *padă mi se* (R.P.).

față. *A se spăla pe ochi* „se laver le visage”; alb. *telashsyte* (D.P.); ngr. TtAivco Td jidxia H0D (M.H.); Graur, BL, V, p. 71); bg. *omix si ocite* (R.P.).

fermecare, a fermeca. *Deochi* „fermecare cu privirea care, după credința populară, poate produce persoanei atinse tulburări organice: căscături, fierbințeli, leșin etc.”, ar. *diocVu*; a *deochia* „a fermeca cu privirea”; ngr. (ano)

H<md, (&TCO) jxaxid^co; alb. *persysem*: *ig andeja, se mos me persyset puno* „gehe von hier weg, dass meine Arbeit nicht behext (beschreien) wird” *persysh* „das Behexen, Beschreien; a fermeca cu privirea, a-l mânca din ochi a-1 deochia”.

a gîndi la. *Nu-l taie capul* „cela ne lui vient pas à l'esprit”; alb. *nuk shqyn koka* (*shqyj*) „zerreißen” (EqremQabej, RIEB, II, p. 228); ngr. 86v xos Kocpxe (xo 1ix*aXkb xoo Kscpd^x (M.H.); bg. *ne mu sece glavata* (R.P.).

impozit. *Dare* „impozit”, ar. *dări* pl.; ngr. td 8oainaxa; bg. *use platse* alb. *i dhene* „dare, impozit”.

a începe, „commencer à, entreprendre”. *A se apuca* (*de ceva*); alb. *zur kengen* „cominciarano a cântare”, *zura te ha* „cominciar a mangiare” (Leotti) *zune te kendonje* (D.P.); ngr. rcidvo) jud SoiAsid (M.H.); bg. *se zalovi za nLU* (R.P.).

a înspăimînta. „faire entrer sous terre”. *Te bag în pămînt*; alb. *do te fut ne dhe* (D.P.), *do te te fut ndene dhe* „ich werde dich in die Erde stecken” (Hahn, Lex., p. 142); ngr. oa 1i& Pd^nq axo %&na (M.H.).

într-una, mereu, neconținut. *Tot plînge* „il (elle) pleure sans arret”; alb. *gjiuh qan* (D.P.); ngr. 6Xo Ktaxiei (M.H.); bg. *use place* (R.P.).

a lăuda. *Mări* „louer” <*mare* „grand”: alb. *madhjoj* „exalter” < *i mad* „grand”.

a lega. *Cîrleagă, cîșlegi* (ar. *cîrleagă*) s.f. „la Careme qui precede Pâques; jour gras”: *lega* „lier”; cf. alb. *e lithmja, te lidhunit* (D.P.), *e lidhur* (g.) *e lithmeja* „Fastnacht”; *lidh* „binde, verbinde, gurte; faste” (Pușcariu DR, I, p. 437 ș.u.).

minciuni. *Cai verzi pe pereți* „des blagues”; alb. *ti do kale jeshil* „du ve langst unmogliches” (Eqrem Qabej, RIEB, II, p. 227).

neastîmpărat. *Te mănîncă spinarea* „tu as envie d'etre battu”; alb. *ie ha kurrizi* (D.P.); ngr. x5v xpcoyei f\ pd^n xoo „il mănîncă spinarea” (Sar fidi); bg. *sărbite gdrba* (R.P.).

noroc (urare). *într-un ceas bun* „bonne chance”; ar. *oară bună* (Papahagi Basmе, p. 669); ngr. KaW| cbpa „ceas bun” (M.H.); bg. *na dobăr das* (R.S).

ocupație, „affaire, occupation”. *Am treabă* „j'ai affaire”; ar. *am lu* „am treabă” (Dai.); alb. *une do shkoj, se kam pune* „devo andar via, percho da fare” (Leotti), *kam pune* (D.P.); ngr. e^oo 5ooA,sid („lavoro, affaire”) Brighenti; M.H.); bg. *imam robota* (R.P.).

a plictisi pe cineva. *A scoate sufletul (cuiva)* „embeter quelqu'un”: ar. *m-a nxore shpirtin* (D.P.); ngr. IOU pyd^si xflv xjfoxi (M.H.); bg. *izvadi dusata* (R.P.).

a se purta bine cu cineva. *A lua cu binele (pe cineva)*, ar. *cu bun* ngr. KatamaipvQ Kavsva „schmeicheln”; 7eaipvG> Kavsva JIS xo KaXo „freulich behandelii”; alb. *e marr me te mire* „il iau cu binele”.

a pune în vânzare. *A scoate casa la vânzare* „mettre en vente la maison”; alb. *e nxjerre shtepine per te shitur* (D.P.); ngr. s%G> (xo) 6TCIXI yid 7ouoXU (M.H.); bg. *izvazdam nesto za prodan* (R.P.).

soartă. *Așa i-a fost scris* „tel a ete son destin”; ar. *așa Vera serială* (Papahagi, Basmе, p. 24, 14); alb. *ashtu ish shkruar* (D.P.); ngr. tycav ypacpx6 T (M.H.); bg. *taka mu bilo pisano* (R.P.).

stricat (despre lapte). *Laptele s-a tăiat* „le lait s'est gâte”; alb. *u-p* gupeshi (Eqrem qabej RIEB, II, p. 229); ar. *u pra gupeshi* (D.P.);

a trăi în bune raporturi cu cineva. *A mânca pâine cu sare împreună* „vivre et peiner ensemble”; alb. *kemi ngrënë (bashkë) bukë e kirpë* (D.P.).

uvulă. (anat.) *Omuşor* s.n. „luette”: *om* „homme” (v. ALR I, vol. I, h. 33); cf. alb. *njeri* (D.P.) s.m. „Gaumenzäpfchen”: *njeri* s.m. „Mensch, Mann”, bg. *măžec* „Männchen; Zäpfchen”: *măž* „Mann” (cf. SRL, c.r., 2, p. 5).

a vorbi în zadar. *Nu-ți strica gura* „ne parle pas inutilement”; ngr. *μή χαλνᾶς τὸ στόμα σου ἄδικα* (M.H.); bg. *ne si razvaljaj ustata* (R.P.).

ÎNCHEIERE

Expunerea noastră de pînă aici a fost consacrată elementelor balcanice ale limbii române.

Trăsăturile „balcanice” ale limbii române sînt datorate, după cum am văzut, factorilor următori: 1. existența unui substrat comun în două sau mai multe limbi balcanice (româna și albaneza, la care se alătură, uneori și bulgara); 2. conviețuirea popoarelor balcanice, în cursul evului mediu; 3. dezvoltarea unei civilizații comune, care s-a răspîndit în întreaga Peninsulă Balcanică.

Existența trăsăturilor „balcanice” ale limbii române și dezvoltarea românei în zona civilizației grecești implică formarea ei la nordul și la sudul Dunării. Formarea limbii române în contact cu limbile sud-dunărene înseamnă că civilizația greacă a fost activă în zona în care s-a format limba română. Caracterul meridional al unei serii de elemente etnografice care constituie trăsăturile caracteristice ale civilizației noastre rurale implică, de asemenea, contactul cu civilizația popoarelor sud-dunărene. Prezența în limba română a unui număr de cuvinte ce se regăsesc și în albaneză nu implică însă, în mod necesar, contactul dintre strămoșii noștri și strămoșii albanezilor, întrucît aceste cuvinte se explică printr-un criteriu comun: o limbă azi dispărută, a cărei formă actuală este, cel puțin în parte, albaneza de astăzi, și care a lăsat urme în vocabularul populației romanizate dunărene. Nu este deci nevoie să presupunem că împrumutul de termeni s-a făcut în vecinătatea albanezilor. Totuși sînt motive să credem că teritoriul lingvistic al strămoșilor albanezilor se întindea și la nordul teritoriului lor actual (v. mai sus, p. 195 ș.u.) și că prin urmare, strămoșii albanezilor erau vecini cu strămoșii noștri.

Eliminînd apropierea dintre română și celelalte limbi balcanice care pot fi explicate și prin alte criterii, am explicat prin criteriul „balcanic” următoarele trăsături caracteristice ale limbii române:

1. Crearea unei vocale neaccentuate cu un timbru aproape identic cu cea a română, albaneză și în bulgară (v. mai sus, p. 226).
2. Tratatamentul asemănător al lui *-n-* (intervocalic) în română și în albaneză (v. mai sus, p. 227 ș.u.).
3. Labializarea grupurilor consonantice *ct* și *cs* în română și în albaneză (v. mai sus, p. 232).
4. Același procedeu de compunere, cu *vrea*, al pronumelor nedefinite și adverbilor în română și în albaneză (v. mai sus, p. 233).
5. Derivația substantivelor cu sufixele *-este* (ab. *-ishf*), *-ș* și *-za* în română și în albaneză (v. mai sus, p. 239—240).

6. Postpunerea articolului definit, cauzată de așezarea adjectivului ca determinat, determină substantivul, după nume, în română și în albaneză (v. mai sus, p. 233 ș.u.). Locul articolului, în română, bulgară și albaneză, determinat de influența greacă (Bonfante, *St. romani Roma*, 1973, p. 215—217).

7. Tendința de a înlocui infinitivul cu conjunctivul, în română, albaneză, bulgară și neogreacă (v. mai sus, pe 236 ș.u.).

8. Construcții diferite pentru propozițiile cu sens final sau completiv în română, albaneză, bulgară și neogreacă (v. mai sus, p. 239).

în privința elementelor păstrate în română sau în vechea nomenclatură a regiunii carpato-dunărene, de la populațiile care au locuit aici în vechime, am procedat, mai întâi, la examinarea resturilor de limbă tracă și iliră, insistînd asupra precauțiunilor ce trebuie luate de cine operează cu elemente de limbă nesigure, atît din cauza lipsei noastre de cunoștințe precise în acest domeniu, cît și din cauza modului cum acest material de limbă ne-a fost transmis și a procedurii imperfect în care sunetele acestor limbi au fost redate de alfabetul grecesc (v. mai sus, p. 205—206).

Dintre elementele trace păstrate în limba română, am admis că *-esc* reproduce sufixul trac *-isk-*, bine reprezentat într-o serie de monumente scrise (v. mai sus, p. 209—210).

în privința numelor de rîuri de origine tracă, ne-am ferit de a reconstrui prototipuri trace presupuse a explica forma sub care aceste nume au fost transmise în romană, întrucît în acest domeniu etimologul nu poate fi condus de sensul cuvîntului, care nu este dat, și trebuie deci presupus. Pe de altă parte, am arătat că în anumite cazuri forma românească a numelor de rîuri a fost transmisă prin intermediul unei limbi străine: slava sau maghiara, astfel încît termenii nu pot fi explicați, în română, direct prin tracă (v. mai sus, p. 210).

în privința elementelor vechi grecești, dificultatea constă în a deosebi termenii intrați direct din limba greacă, de acei pătrunși mai demult în latina vorbită, precum și de termenii intrați mai tîrziu în limbă, în epoca așa-zisă „bizantină”. Pentru a deosebi între ele aceste elemente, dispunem, ca criteriu cronologic, de tratamentul, diferit după epoci, al lui *u* grecesc, și de criteriul răspîndirii geografice a termenului (v. mai sus, p. 213 ș.u.).

De la populațiile iranice care au locuit, în vechime, în regiunea carpato-dunăreană, nu avem probe să se fi păstrat termeni intrați direct în limba română (v. mai sus, p. 216); sînt însă o serie de nume de rîuri, din teritoriul nord-dunărean, care pot fi explicate prin iranică.

Despre elementele vechi germanice din limba română se poate spune același lucru ca și despre elementele iranice: nu sînt probe că aceste elemente au fost împrumutate direct de la populațiile germanice ce au locuit în Dacia, iar despre unele elemente, presupuse vechi, în română, se poate afirma că au pătruns în limbă la o epocă modernă, de la populațiile germanice așezate în nordul Moldovei (v. mai sus, p. 223—224), sau de la sașii din Transilvania (v. mai sus, p. 220).

în felul acesta, am ajuns la capătul expunerii noastre și ne aflăm în pragul epocii în care limba română se va apropia încă mai mult de limba popoarelor neromanice din nordul Peninsulei Balcanice, prin conviețuirea cu slavii meridionali, care îi vor aduce elemente de vocabular ce vor contribui la modificarea înfățișării sale exterioare, dar nu vor umbri trăsăturile eminentemente latine ale limbii române.

III

LIMBILE SLAVE MERIDIONALE

(sec. VI-XII)

INTRODUCERE

Influența limbilor slave meridionale asupra limbii populațiilor romanizate dunărene. Limba română e alcătuită dintr-o serie de elemente: autohton (trac și ilir), latin și slav. Enumerarea elementelor componente ale unei limbi nu constituie, însă, definiția ei. Într-adevăr, logica formală ne învață că operația numită descriere, prin care se enumera notele unui obiect, este diferită de definiția genetică, care arată esența obiectului. Este ca și cum, pentru a defini noțiunea de om, am enumera carnea, oasele, vasele sanguine etc. care intră în compoziția corpului omenesc, în loc de a opera cu alte criterii, și anume cu comparația între specii care ne permite, prin operația clasificării, să definim pe om ea făcând parte din vertebrate, clasa mamiferelor etc.

Gihac, în prefața dicționarului său etimologic al limbii române (1879), a arătat, în baza materialului adunat, că din 5765 de cuvinte, 2361, adică $2/5$, ar fi slave, față de 1165, adică $1/5$ cuvinte de origine latină (p. VIII). Hasdeu a combătut concluziile lui Cihac, invocând valoarea de „circulație” a cuvintelor și arătând că există fraze românești cuprinzând numai cuvinte de origine latină, pe când fraze numai cu elemente slave nu se pot construi (CB, III, p. 96 ș.u.). Latinitatea limbii române, afirmată de Școala Ardeleană, în lupta ei pentru cucerirea egalității de drepturi politice pentru românii din Transilvania, e exagerată de școala latinistă, care împinge teoria pînă la ultimele ei limite (în Dicționarul limbii române, al lui Laurian și Massim, cuvintele nelatine sînt reunite într-un volum separat: Glosar care cuprinde vorbele din limba română străine prin originea sau forma lor, cum și cele de origine îndoioasă, 1871).

Caracterul romanic al limbii române rezultă însă nu numai din considerarea vocabularului său. Într-adevăr, dacă fondul de bază al vocabularului limbii române (compus din cuvintele cele mai frecvente și din cuvintele disponibile, v. expunerea de mai jos, p. 285) este alcătuit din cuvinte latine, există însă un mare număr de cuvinte slave, care fac și ele parte din acest fond de cuvinte — ca, de exemplu, *drag*, *iubi*, *plăți*, *prieten*, *primi*, *scump* etc., și de care limba nu se poate lipsi. În schimb, morfologia limbii române este de origine latină.

Să luăm cîteva termeni de origine slavă ca, de exemplu, verbul *a iubi* și **Cuvintele** *prieten*, *scump* și *drag*. Dacă vrem să alcătuiem cu aceste cuvinte o frază, de exemplu: *iubesc foarte mult pe prietenii mei dragi*, sîntem obligați să ne servim de elemente gramaticale latine, și anume: *-esc*, sufix verbal de origine latină (<*-isc-*), *foarte*, întrebuițat pentru formarea superlativului *ahțiat*, *forte*, *mult*, din lat. *multum*, *pe*, din lat. *per*, servește la construirea complementului drept în acuzativ, cînd complementul este un nume de persoană, un nume comun de ființă sau un pronume neenclitic, *prietenii*, cu *-i*, marca pluralului și articol (< lat. *illi*), *mei*, adjectiv posesiv (< lat. *meus*), *dragi*, cu *-i*, marcă a pluralului (< lat. *-i*).

Din considerațiile noastre de mai sus rezultă deci că româna este o limbă romanică care a suferit o puternică influență slavă meridională.

Elementul slav din limba română, împreună cu elementele balcanice, contribuie la crearea caracterului particular al limbii române, față de celelalte limbi romanice. În această privință, ne referim nu numai la vocabular, ci și la uneltele gramaticale, din care unele sînt luate din slavă.

Din grupul limbilor slave meridionale trebuie luate în considerație, pentru română, bulgara și sîrba, după cum se va vedea mai jos.

Contactul dintre populația romanizată și slavi. Căderea Imperiului Roman a fost provocată de contradicțiile interne proprii medului sclavagist de producție. Deși statul era încă sclavagist, în secolele al IV-lea—al VI-lea iau naștere relații de producție proprii colonatului. Criza internă a Imperiului, precum și atacurile neîncetate ale populațiilor migratoare la granițele Daciei au provocat părăsirea ei de către împăratul Aurelian (cea 271 e.n.).

Imperiul Roman de Răsărit, începînd cu secolul al V-lea, cuprinde cele două Moesii, Dardania, dioceza Daciei și Pannoniile. Împăratul Iustinian (527—565) a mai întărit unele fortificații pe malul stîng al Dunării, dar ele nu mai dăinuiesc mult timp. Viața romană a continuat însă la nordul și la sudul Dunării pînă la sfîrșitul secolului al VI-lea (Jirecek, *Gesch. d. Serben*, I, p. 88). Începînd cu secolul al IV-lea, goții și alte neamuri iau în stăpînire teritoriul de la nordul Dunării. Ultimii veniți sînt slavii^ cunoscuți sub numele de *venedi* (cei de pe Vistula), *scлавini* și *anți* și răspîndiți, în secolul al VI-lea, la nordul Dunării și la gurile acestui fluviu. Numele lor etnic este *Sloveninu* (pl. *Slovene*).

dr. *Schiau*, ar. *şcl'au*, alb. *shqa* „bulgar, grec schismatic, grec” reproduc numele *Slovene* trecut în latină: *Sclavus*, și de aici în română, albaneză și în greacă: *Shiavenos* (ML, p. 338 și 348, n. 1). *sklav* „slav” apare în sec. al IX-lea, în Imperiul Bizantin (H. and R. Kahane, *Studi în onore di Ettore Lo Gatto e Giovanni Maver*, p. 345—360).

Porniți din regiunile de la nordul Carpaților, și anume din estul Galiției de astăzi, provinciile Volhinia, Podolia, Kiev, Cernigov, Mohilev, Poltava, Kursk și Orel, pînă la Donul superior (Vasmer, *Alt. Bevolk.*, p. 14), slavii urmează două direcții: înspre cîmpii^ungară și partea de vest a Peninsulei Balcanice (regiunea Dravei și Dunării mijlocii), unde întilnesc pe avari, și înspre regiunea pontică. În secolul al VI-lea, slavii ocupă regiunea de nord a Mării Negre, Moldova, coasta Mării Negre, cîmpia munteană și înaintează în Ungaria, dincolo de Tisa și Dunăre.

Săpăturile arheologice în teritoriul nord-dunărean atestă prezența slavilor, începînd cu a doua jumătate a sec. al VI-lea (Nestor, *Don.*, p. 402). Ei sînt semnați în Transilvania la începutul sec. al VII-lea (Id., *op. cit.*, p. 403).

„în veacul al VI-lea și la începutul celui de al VII-lea, în perioada luptei aprige a slavilor cu Bizanțul, a avut loc o migrație în masă a triburilor slave în Peninsula Balcanică” (P. Trețiacov, *Studii*, an. 4, 1951, p. 73). Asupra prezenței slavilor în Pannonia, v. expunerea critică a lui Popovic (GSKS, p. 110-116).

La sfîrșitul secolului al VII-lea al erei noastre, Țara Românească e denumită „țara slavilor”, ceea ce reflectă de fapt începutul procesului de sedentarizare al triburilor slave, denumite *scлавini*. Mențiunea nu trebuie să fie interpretată ca o locuire exclusiv slavă, în cîmpia Munteniei, cercetările arheologice atestînd pentru această vreme, pe o arie foarte întinsă, o civilizație de caracter romanic, dezvoltată de populația autohtonă dacoromână, denumită Ipotești-Ciurel-Cîndești (Gh. Ștefan, în D. M. Pippidi, *Dicționar de istorie veche a României*, p. 546). (*Scлавinia*, la cronicarul bizantin Theophylaktos Simokattes, *Jirecek*, *Gesch. d. Serben*, I, p. 70, n. 3; Popovic, GSKS, p. 116; pentru așezările slavilor atestate prin materiale arheologice.

la nordul Dunării, v. IR, I, p. 733 s.u.). Asupra bilingvismului greco-slav în Pen. Balcanică, v. B. Havrânek, *EB tch.*, II, 1967, p. 8.

Slavii nu au rămas mult timp numai la nordul Dunării, ci în curînd au pătruns pînă la Adrianopol (secolul al VI-lea), iar apoi au dus depar către sud incursiunile lor: în secolul al VI-lea și al VII-lea, Peninsula Balcanică, pînă la insulele Mării Egee, e ocupată de slavi, iar dominația bizantină mai este menținută numai în cîteva cetăți întărite de pe litoralul daimat (v. harta din Popovic, GSKS, 169).

Teritoriul unde s-a produs contactul dintre slavi și populația romanizată. Contactul dintre slavi și populația romanizată din provinciile dunărene s-a efectuat atît la nordul cît și la sudul Dunării. Cei care neagă posibilitatea existenței acestor raporturi la nordul Dunării (Friedwagner, *ZRPh.*, LIV, p. 659/Mutafciev, *Bulg. et Roum.*, p. 70 ș.u.; Skok, *Sl.*, VIII, p. 624 ș.u. cf. Id., I.e., IV, p. 128), dînd drept motiv faptul că Dacia nord-dunăreană e un teritoriu de trecere pentru populațiile migratoare și că populația romanizată nu s-a putut menține în vechile locuințe, fac o simplă presupunere, nu avem nici o știre directă despre raporturile dintre populația romanizată și aceste populații. Pentru cine admite că limba română s-a format pe un teritoriu întins de colonizare romană, existența contactului între populația romanizată și slavi, atît la sudul cît și la nordul fluviului, apare neîndoios (cf. Popovic, GSKS, p. 118).

Draganu, *Rom. s. IX—XIV*, p. 28 ș.u. admite, ca și Jung, că populația romanizată menținut în Dacia chiar după retragerea stăpînirii romane. Pentru împrumuturile din albaneză, v. Mladenov, *Bălg.-alb. odnos*; Seliscev, *Slav. nas. și Jokl.*, *Sl. XIII*, p. 281 și 609 (recenzie a lucrării precitate a lui Seliscev).

E. Petrovici socotește că teritoriul unde s-a produs „victoria limbii latine populare asupra graiurilor trace ... trebuie așezat de-a lungul cursului inferior al Dunării, de la vărsarea Tisă pînă la mare. Aici stăpînirea romană a durat cel puțin 600 de ani”. Șismariov, *Lb. mo.*, p. 26—28, constată trecerea unităților militare și a provinciilor la dreapta Dunării, dar se socotește că populația săracă nu dorea să părăsească Dacia. V. expunerea noastră de mai sus p. 75 ș.u.

Influența slavă meridională asupra albanezei și neogrecei s-a produs în condiții diferite.

În albaneză, influența slavă a fost de la început mai puțin intensă, patibilivXa albanezilor nefiînd, în primele timpuri, în contact cu lumea slavă. În genere, elementele slave au pătruns în albaneză după secolul al X-lea. Sînt totuși unele cuvinte care prezintă un tratament mai vechi, și anume elementele în care v. sl. *ii* e redat prin *u*, de exemplu alb. *dum* < v. sl. *dumo*.

Împrejurările în care s-a produs împrumutul, în neogreacă, diferă de acelea din română. În Grecia, slavii, veniți în secolul al VI-lea și-au pierdut repede limba, iar teritoriul asupra căruia s-a exercitat influența slavă a rămas recîștigat de limba greacă, prin elenizare, începînd cu jumătatea a doua a secolului al VIII-lea. Acțiunea aceasta a pornit din regiunea rămasă greacă (orașele Constantinopol, Thesalonica, Corinth, Patras, precum și provinciile Thesalia, Serres și litoralul Macedoniei). În felul acesta se explică de ce elementele slave meridionale din neogreacă prezintă tratamente fonetice arhaice pe cînd împrumuturile slave din română sînt mai recente: în provinciile dunărene, pătura de elemente slave, pătrunsă în primele timpuri, a fost în permanență reînnoită prin noi aporturi, astfel încît pronunțarea cuvintelor a rămas în tot timpul readaptată la pronunțarea curentă. În Grecia, dimpotrivă, neprimenindu-se fondul primitiv de elemente slave, cuvintele slave au păstrat forma pe care au avut-o în primele timpuri (ML, p. 332 ș.u.; Petrovici, *op. cit.*, X, p. 233 ș.u.; Popovic, GSKS, p. 186—188).

Urmele stăpînirii slave la nordul Dunării se regăsesc în toponimia de origine slavă (Weigand, BA, I, p. 26 s.u.: regiunea Moților; Pușcariu, DR, VI, p. 520 ș.u.; VIII, p. 345 ș.u.: Ardeal).

în privința contactului dintre slavi și români la sudul Dunării, trebuie ținut seamă de faptul că se presupune de unii că mult timp o largă fișie de teren romanizată a separat ar serbi de bulgari (Belgrad, Niș, Sofia, Skopje și Prizren au stat în stăpînirea bizantinilor pînă în 1190; Sofia e cucerită de bulgari de-abia în 809). Pînă în secolul al VIII-lea, Iskerul constituia frontiera vestică a bulgarilor; sîrbii ajung pe cursul Moravei și ă Dunării abia în secolul al XIII-lea.

Românii sînt semnalati în Serbia în secolul al XII-lea; tot atunci, ei apar în sudul Thesaliei, ca o populație densă (Cvijic, Pen. balk., p. 155). Spre deosebire de această populație, al cărei grai face parte din ramura dacoromână, aromânii sînt semnalati pentru prima oară în 976, între lacul Prespa și Kastoria, în persoana unor cărăvănari (Bogrea, BSO, VII, p. 50 ș.u.).

în baza celor arătate pînă aici, se poate deci admite că elementele slave au pătruns în graiul populațiilor romanizate din regiunile indicate, începînd cu secolul al VII-lea și al VIII-lea (Skok, Sl., VI, p. 127; secolul al VIII-lea; sec. al IX-lea și al X-lea, Id., Osnovi rom. lingv., I, p. 91).

Ilie Bărbulescu a susținut, cu argumente ce nu pot convinge, că elementele slave au pătruns în limba română după secolul al X-lea; cf. Mladenov, RS, III, p. 118 ș.u. Tratatul vocalelor nazale, în limba română (v. mai jos, p. 309 ș.u.) arată că elementele slave au pătruns în limbă înainte de secolul al XI-lea, cînd aceste vocale și-au pierdut nazalitatea. „La liste des elements slaves du roumain ne contient aucun emprunt necessairement anterieur au IXe siecle" (V. Kiparsky, Neuphil Mitteil, XLV, 1944, p. 43).

Venirea slavilor. Slavii, veniți în provinciile dunărene, cunoșteau agricultura; după luptele cu avarii, ei apar în secolul al VI-lea și al VII-lea în unire cu bulgarii (L. Niederle, Arch. f. slav. Phil., XXXI, p. 569 ș.u. și R. et. sl., p. 19 ș.u.; Jagic, Arch. f. slav. Phil., XXXI, p. 591 ș.u. V. expunerea de ansamblu a lui Peisker, în The Cambridge Medieval History, Cambridge, 1926, II, p. 432 ș.u.).

O serie de termeni slavi sînt de origine avară, de exemplu *ban*, Jagic, Arch. f. slav. Phil., XXXV, p. 255; Skok, Južni Sloveni i turski narodi, Jugoslovenski istoriski casopis, II, 1936. Pentru *ban* „Fiirst", și *jupan* „Befehlshaber", v. Popovic, GSKS, p. 609; originea lor turcească e indoelnică.

Stabilirea slavilor în Pen. Balcanică, urmărită prin cercetarea numelor proprii. Legea trecerii protosl. *dj* > *dzd* și *tj* > *st* e încheiată înaintea sec. al XV-lea. în nordul Pen. Balcanice slavii au pătruns în văi: în nord, în munți (Iordan Zaimov, Slovjanii na Balkanskiija polnostrov, Sofia, 1967, p. 282—285). Penetrația slavilor în Pen. Balcanică în sec. VI—VII: I. Nestor, RESEE, I, p. 41-67.

Situația populației romanizate sub slavi. în secolele al X-lea — al XI-lea, slavii din Peninsula Balcanică apar organizați în mici districte, numite *jupe* (*zupa*). Organizațiile defensive sînt conduse de jupani sau cnezi, sub care se pot uni, într-un mic stat federativ, mai multe clanuri. Astfel de familii lărgite, în care frații și verii primari, după ce s-au căsătorit, rămîn pe loc, poartă numele de *zadruga*.

în primele timpuri ale contactului dintre slavi și români, elementele slave intrate în limba română au un caracter pronunțat popular. Elementele slave cărturărești pătrund mai tîrziu în țările românești nord-dunărene, în momentul constituirii societății feudale, influențate în modul ei de organizare de orînduirea de stat a taratului bulgar.

Prin contactul cu slavii din secolele VI—VII, se produce amestecul populației romanizate cu cea slavă. Plugul poartă o denumire slavă, precum alți termeni din terminologia locuinței, hranei etc.

Serbia există în țările românești de cînd există feudalitatea.

Termenul *boier* vine din bulgară, unde el desemnează pe demnitarul Curții și pe proprietarul de pămînt. Boierii sînt scutiți de dări. Această imunitate, acordată de domn, se răsfrînge și asupra mănăstirilor. Boierii au obținut gații militare față de domn. Privilegiul de imunitate poartă o denumire slavă (*ohabă*), în Muntenia, și maghiară (*uric*), în Moldova.

C. Giurescu. Evoluția țărănimii române în sec. XIII—XX, Mem. Sect. 1st., Acad. R.S.R., IV, I, 1975—1976: țărani, fără pămînt (proprietate), Dependenți de un stăpîn. Nu etnic. Slavii deveniți stăpîni ai pămînturilor, cf. "majores terrae", „rustici", în 1247, diploma Ioanilor. Țărani chemați la război numai în cazuri excepționale: „oștea cea mare" Femeia nu e *rumână*.

Unele cuvinte unguerești au intrat în limbă prin intermediar slav, astfel: *bănu*, *bîncheltui*, *mîntui* (cu sufixul slav *-ujg*, infinit, *ovati*); de asemenea *gînd* (nu *gondl*). în toponimul *Săvădisla* < mag. *Szent-Lászlo* etc.: Pușcariu, Transylv., p. 8 ș.u.: Id., DR, VI, p. 520 ș.u. G. Kisch, Siebenbürgen im Lichte der Sprache, I, Leipzig, 1929, p. 287; Rosetti, SCL, I, 1931, p. 88-90.

Țăranul din țările românești, așezat pe pămîntul proprietarului, îi plătește dijmă. El are obligația de a sluji boierului și se află în dependență personală de boier.

Termenul *rumân* denumește, pe lângă naționalitate, pe cel care se află în dependență personală de un stăpîn. Asupra proprietății boierești a soluționate există însă dreptul suprapus de proprietate a domnului. De aceea, orice vînzare de moșie boierească trebuie să capete întărirea domnească.

Obiecțiile lui I. C. Filitti (Proprietatea solului în Principatele române pînă la 1859, București, 1935, p. 160 ș.u.), că termenul *rumân* capătă sensul de „om neliber" numai de la așezămîntul lui Mihai Viteazul, nu par întemeiate; cf. Giurescu, RIR, VII, p. 400.

Primele organizații de stat feudale românești la nordul Dunării. Pătrunderea celor dintîi termeni slavi în limba română, între secolele al VII-lea și al IX-lea, corespunde cu crearea primelor state feudale slave din Peninsula Balcanică (Skok, DR, IX, p. 215), în care mai puteau supraviețui resturi vechii orînduiri sclavagiste. Biserica creștină din provinciile romanizate nord-dunărene depindea de episcopatele provinciilor iliriene. După venirea slavilor și desființarea acestor episcopate, populația creștină își reorganizează biserica, în dependență de biserica constantinopolitană, sub Boris I (852—888) și Simion (893—927), a căror biserică a rămas definitiv, după 870, în jurisdicția patriarhiei din Constantinopol (v. mai jos, p. 271). Ungurii, venirea lor în Transilvania (sec. X—XI), au găsit aici o populație ce trăia orînduită în vechile forme obștești pe văile apelor și în depresiunile munților (acele „țări" românești), condusă de juzi, cnezi și voievozi. Deși cronicarii maghiari vorbesc de cnezate și voievodate româno-slave (ceea ce oglindește o situație demografică), încă din sec. X românii constituiau populația majoritară a Transilvaniei din punct de vedere numeric; ei erau în același timp și elementul demografic cel mai însemnat din punct de vedere economic și politic (voievodatele și cnezatele conduse de ducii Menumorut, Gelu și Glăvoș). Românii din Transilvania și Banat care adoptaseră creștinismul roman (sec. IV) și l-au păstrat sub forma ortodoxiei bizantine (sec. VI); în condiții nou create prin apariția la Dunăre a statului bulgar, au împrumutat liturgia slavă, înainte de ofensiva organizată de unguri împotriva Transilvaniei (sec. XI), deci probabil în sec. IX—X.

P. P. Panaitescu, *La litterature slavo-roumaine (XV· — XVII· siecles) et son importance pour l'histoire des litteratures slaves*, extr. din *Sbornik praci I. Sjezdu slovanskych filologu v. Praze 1929*, sv. II, Praha, 1931, p. 1 ș.u.; Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, 1, 1970, *passim*.

Cea mai veche inscripție slavă cunoscută astăzi datează din anii 902—911: este o inscripție cu litere chirilice pe un perete, descoperită în 1957 la Bucov (jud. Prahova) și reconstituită (v. M. Chișvași-Comșa, *Materiale și cercet. arheol.*, VI, 1959, p. 570); din 943 datează o inscripție comemorativă, scrisă cu litere chirilice, descoperită în 1950 în satul Mircea-Vodă din Dobrogea (v. Studii, IV, 1951, p. 122 ș.u.; IR, II, p. 38), iar din 992 un grafit, descoperit în 1959 pe un perete de cretă la intrarea în biserica din Basarabi (Dobrogea, v. D. P. Bogdan, *Materiale și cercet. arheol.*, I.e., p. 562—563); G. Mihăilă, *Contribuții la istoria culturii și literaturii române vechi*, București, 1972, p. 99—100.

Raporturile lingvistice slavo-române. Aceste constatări ne lămuresc în privința modului cum s-a exercitat influența slavă asupra limbii române.

Desigur că factorul hotărâtor, în acest proces de asimilare a slavilor, a fost limba: slavii au învățat românește, pentru că limba română participă la prestigiul civilizației romane, la rolul precumpănitor al populației romanice.

Româna prezintă, în structura ei, caractere neromanice (pe care le vom examina în paginile următoare), care se explică numai prin limbile slave și, contactul între cele două limbi.

Ne referim la forme. Existența elementelor slave din această categorie, în structura limbii române, presupune coexistența și întrepătrunderea a două sisteme lingvistice la același vorbitor: cel romanic și cel slav; iar fenomenul se explică prin traiul în simbioză al românilor și slavilor, pînă la asimilarea celor din urmă de către cei dintîi.

Așadar, pentru ca elemente slave să fi pătruns în structura gramatică a limbii române și în fondul de bază al vocabularului ei, aceasta înseamnă că raporturile dintre cele două limbi au fost de o natură specială (cf. Popovič, GSKS, p. 196 ș.u.).

„La deraiere etape de formation du peuple roumain (entre le VI· et le X· siecle) a revetu, le caractere d'une symbiose protoromano-slave" (Nestor, Don., p. 419).

Bilingvism. Fenomenul lingvistic descris mai sus se numește *bilingvism*. Miklosich (Sl. El. im Rum., p. 5) văzuse just: el explica prezența elementelor slave în română prin amestecul dintre slavi și traco-romani (cf. Skok, *Omagiu Bărbulescu*, p. 212). Fenomenele de „interferență” între elementul romanic și cel slav se explică prin contactul direct între cele două limbi (v. B. Malmberg, în *Actes du Colloque international de civilisations, litteratures et langues romanes*, Bucarest, septembre 1959, București, 1962, p. 249—260).

Limbile în contact: două manifestări ale unui singur ansamblu. Trei posibilități: 1. substituirea unui sistem în detrimentul celuilalt; 2. comutarea celor două limbi; 3. amalgamarea celor două sisteme (Weinreich). în sorabă: o singură limbă, cu două moduri de expresie: sorabă și germană (Scerba, V. Rozenveig, recenzie a lucrării lui L. G. Kelly, *Description and Measurement of Bilingualism*, Toronto, 1969, în *Linguistics*, 92, 1972, p. 100—110).

în Albania, păstorii de limbă albaneză au asimilat pe slavii agricultori: Jokl, IJb., XVII, p. 168 (208).

Populația slavă învață limba română. Unii cercetători (cf. Densusianu, H.d.J.r., I, p. 237 ș.u.; ed. rom., p. 159 ș.u.), neinsistînd prea mult asupra împrejurărilor în care s-a produs contactul dintre limba slavă și limba populațiilor romanizate, văd în elementele slave din română o probă a influenței slave, fără a se preocupa de problema amestecului etnic dintre cele două popoare.

Această explicație nu merge prea adînc în inima problemei. E adevărat că, în Gallia romană, de exemplu, pentru a explica influența germanică nu e nevoie să presupunem o colonizare masivă de franci, căci a fost suficient ca pe un punct al teritoriului gallo-roman să fi existat un grup restrîns de oameni, cu situație dominantă, care vorbeau o limbă germanică, pe care au impus-o restului țării (Bruneau, RLiR, XIII, p. 31 ș.u.).

Este de altfel modul în care trebuie să ne închipuim că s-a efectuat romanizarea provinciilor dunărene: puțini oameni vorbeau latina; ea a fost impusă de cuceritori ca limbă de civilizație, dotată cu un mare prestigiu.

Așadar, trebuie să ne reprezentăm procesul în sensul că, în general, slavii au deprins limba populației romanizate și s-au romanizat (fără a exclude însă posibilitatea ca, uneori, românii să fi învățat limba acestora).

1, în felul acesta se explică mai bine de ce unele „maniere” slave de a pronunța anumite sunete s-au introdus în limba română, de exemplu iotacizarea lui *e* inițial (*el*, pron. *iei*), introducerea consoanelor *h* și *ij*, și de ce „forma înjternă” a unor cuvinte slave a fost reprodusă în unele cuvinte românești (v. mai jos, p. 292). Dacă românii ar fi fost aceia care au învățat slava, ei nu ar fi putut introduce aceste inovații în pronunțarea lor zilnică, ci ar fi pronunțat sunetele slave după maniera românească de a articula sunetele (cf. M.'Sala, SCL, VIII, 1957, p. 122).

M. Kfepinsky (în *Melanges... Mario Roques*, IV, Paris, 1952, p. 153—162): slavii au învățat românește; Id., EB tch., I, 1966, p. 28.

2. în momentul în care apar în izvoarele istorice, în secolul al IX-lea, românii nord-dunăreni sînt foarte numeroși. Această populație cu număr sporit este desigur formată din fosta populație romanizată, la care au venit să se adauge slavii romanizați.

Superstratul slav. Influența slavă asupra limbii române constituie deci un caz de *superstrat*: limba noilor veniți se suprapune peste limba populației existente; noii veniți învață limba populației existente și îi transmit o serie de trăsături caracteristice (cf. Șișmariov, Lb. mold., p. 42).

Condițiile în care s-a făcut slavizarea provinciilor romanizate din Peninsula Balcanică. în privința condițiilor în care s-a făcut slavizarea provinciilor dunărene romanizate și a Peninsulei Balcanice, s-a observat că sirbo-croat s-a dezvoltat pe un teritoriu romanizat, iar bulgara pe un teritoriu de limbă greacă (dar, în parte, romanizat, Margulies, Arch. f." Slav." Phil., XL, p. 202). 'Sirbo-croata a împrumutat o serie de termeni de la popoarele romanice care a venit în contact (ătrekelj, Arch. f. slav. Phil., XXVIII, p. 508 ș.u.).

H. Zilliacus (Zum Kampf der Weltsprachen im ostromischen Reich, Helsingfors, 1931, p. 129) a arătat că populația de limbă latină sau romanizată din Imperiul de Răsărit a fost mult mai răspîndită decît se crede de obicei, în sudul Moesiei și în Tracia procesul de romanizare a continuat mult timp după despărțirea Imperiului de Apus de cel de Răsărit. Acest proces, care ar fi putut duce la romanizarea desăvîrșită, a fost oprit de venirea slavilor.

Bulgara a suferit o puternică influență grecească, pe cale literară, și a împrumutat o serie de termeni grecești, cu prilejul traducerii cărților bisericești (v. mai jos, pe 275 ș.u.), dar influența romanică s-a exercitat fie în domeniul fonetic (accentul de intensitate), fie în domeniul morfologiei (dispariția declinării și crearea articolului: Capidan, DR, III, p. 171 s.u.; Vondrák, Verg. sl. Gr., II², p. 296 ș.u.; p. 355 ș.u., p. 416; Popovic (GSKS, p. 242—250) susține cu dreptate că „balcanismele” din graiul sirbo-croat din Sopluk și din macedoneană nu provin din slava meridională și se explică, deci, prin factorul „balcanic”).

În secolul al VI-lea și al VII-lea, limbile slave meridionale (slovena, sîrbo-croata, macedoneana și bulgara) erau încă puțin diferențiate; diferențierea s-a accentuat, însă, în secolele următoare (al VII-lea și al VIII-lea). După Popovic (GSKS, p. 232), unitatea dintre limbile slave meridionale s-a menținut cel puțin pînă în sec. IX—X. Ele s-au diferențiat, apoi, în două grupe: cea de est, cuprinzînd bulgara și macedoneana, și cea de vest, cuprinzînd sîrbo-croata și slovena.

Sîrbii. Slavii instalați în partea de Est a Peninsulei Balcanice apar sub numele de sîrbi și croați începînd cu secolul al VIII-lea. Croații coboară din Croația albă de dincolo de Carpați în secolul al VII-lea (Lj. Hauptmann, R. et. s., V, p. 149). Sîrbii vin și ei din aceeași regiune: ei sînt, la început, un popor din interiorul Peninsulei Balcanice. Mișcările lor spre Marea Adriatică și interiorul peninsulei se accentuează cu începere din secolul al XI-lea (v. mai jos, p. 272).

Bulgarii. Slavii strămoși ai bulgarilor au ocupat, după cum am văzut (v. mai sus, p. 264), în secolul al VII-lea și al VIII-lea, întreaga parte de est a Peninsulei Balcanice. Acest teritoriu a fost cucerit de bulgari, neam turcic, la sfîrșitul secolului al VII-lea. Slavii au trăit în primele timpuri alături de bulgari, ca popor separat (dirijat de cnezi), formînd pedestrima armatei în campaniile împotriva bizantinilor; dar după întemeierea statului bulgar (679), amestecul etnic dintre cele două popoare nu mai poate fi stăvilit: elementul turcic e asimilat de cel slav în așa măsură, încît astăzi au subzistat în limba bulgară numai cîteva cuvinte din limba cuceritorilor de odinioară. Poporul nomad și-a pierdut limba în contact cu un popor devenit sedentar. Numele acestor slavi le vine de la poporul bulgar care, după ce a întemeiat statul bulgar, a unificat organizațiile politice slave existente (Derzavin, Sl. jn v., p. 50 ș.u.).

VI. Georgiev, The Genesis of the Bulgarian People and the Origin of the Bulgarian Languages. Paleo-bulgarica, 4, 1971, p. 16—20: 1) Proto-slavi, *Venefi*: la N. Carpaților, 2) sec. 5—6: *Anți*: între Nistru și Nipru, 3) *Sclaveni*: între lacul Balaton și Nistru. Separarea celor 3 grupuri lingvistice slave, începînd din sec. IV. Limba tracă acoperită de slavă. 1 800 nume proprii trace în bulgară. Enumerare de cuvinte trace în bulgară, p. 18 ș.u. 20 de cuvinte din protobulgară, sec. 8—9: slavizarea bulgarilor. Slavizarea numelor: *Dargamer* > *Dragomir*, *Valdemar* > *Vladimir*. Bulgarii devin ortodocși.

Protobulgarii au fost un popor turanic, fiind considerat, în general, ca făcînd parte din grupul hunilor; *hun* este un nume colectiv, aplicat unui amestec de seminții de origini diferite (Slatarski, Gesch. d. Bulg., I, p. 3; Joh. Benzing, Das Hunische Donaubulgarische und Wolgabulgarische, in Philologiae Turcicae Fundamenta, I, Wiesbaden, 1959, p. 685—695, cu bibliografia chestiunii; numele *bulgar*, care denumește, la un moment dat, un grup de mai multe triburi turcice din Asia centrală, poate fi explicat, după J. Nemeth, prin tc. *bulyur* „Brei”, *bulya* „mischen”. Bulgarii sînt un amestec de huni și de turci oguri (bg.-tc. *ogur*, v. turc. *oguz* „Stamm”, la origine „Pieii”: J. v. Laziczus, Zs. sl. Phil., VIII, p. 285 ș.u.; cf. numele patriei primitive a bulgarilor: *ofigl* < *on-kâl* „die zehn Seen”, B.v. Arnim, Zs. sl. Phil., X, p. 343 ș.u. explicat însă dej Vasmer, Le., I, p. 466; II, p. 541, prin slavă: v. sl.

„Winkel”), împinși de sabiri, bulgarii părăsesc regiunea Turfanului și ocupă Siberia de est în secolul al II-lea e.n. Mai tîrziu (sec. al V-lea), ei apar în regiunea așezată la estul Donului și Mării de Azov, pentru a cuceri apoi teritoriul dintre Volga, Don, Marea Neagră, Marea Caspică și Caucaz. Cu începere diri secolul al V-lea, intervin schimbări în conducerea triburilor de bulgari; se formează două state separate. Utrigurii și kutrigurii cuceresc prin luptă noi teritorii, gonind pe goți spre Pannonia. După cucerirea Crimeii, kutrigurii formează un stat pe litoralul nordic al Mării Negre, învecinat la nord și la vest cu antii (slavi). Bulgarii intră în raport cu bizantinii. Avarii își impun dominația asupra utrigurilor (460), iar cele două popoare apar confundate, mai tîrziu, sub numele de bulgari. Kubrat (585) întemeiază un

stat bulgăresc între Marea de Azov, Caucaz, Marea Neagră și Nistru. Unul din fiii săi Isperich (Asparuch), trece în teritoriul de astăzi al R.S.S. Moldovenești și se așază, cu triburile sale, la gurile Dunării, iar după scurt timp, cu învoierea bizantinilor, trece Dunărea și se instalează în Peuke (Dobrogea de nord-est), în apropierea satului de astăzi Niculița. La moartea împăratului Constantin al II-lea (668), Isperich profită de împrejurări pentru a coborî în sudul Dobrogei. Campania bizantinilor din 679 nu izbutește să gonească pe bulgari din noile lor așezări; ei cuceresc în curînd Vama. Isperich își așază lagărul la Pliska (a. Aboba), și întemeiază astfel statul „Bulgaria”, al cărui caracter asiatic se va modifica, în curînd, prin intrarea Bulgariei în sfera civilizației grecești (bizantine); teritoriul noului stat se mărginea la nord cu Dunărea, la est cu Marea Neagră, la vest cu riul Isker, iar la sud cu Balcanii. V. și IR, I, p. 756 ș.u. Primii turci în Europa sînt bulgarii (E. Modr, Beiträg zur Namenforsch., XIV, 463, p. 103-104).

Despre limba protobulgară, vezi studiul citat al lui Johannes Benzing, apoi W. Beschew, Die protobulgarischen Inschriften. Einleitung, Text und Kommentar, Sofia, 1934 (Annuaire de l'Université de Sofia, Faculte Historico-Philologique, t. XXXI, 1) și, în special, Omeljan Pritsak, Die bulgarische Firstenliste und die Sprache der Protobulgaren, Wiesbaden, 1957 (Ural-altaische Bibliothek, I)—unde se poate găsi întreaga bibliografie a problemei, și Popovic GSKS, p. 178-181, 608-612.

în privința elementelor de vocabular moștenite de bulgară de la protobulgari, v. expunerea lui Mladenov, R. et. sl., IV, p. 195 ș.u.

După ce bulgarii dunăreni întemeiază primul stat slavo-bulgar (679), o parte din șesul Țării Românești, sudul Moldovei și Dobrogea intră în sfera de interese politice ale acestuia. Sub Krum, Omurtag și Boris (802—888), influența politică a statului bulgar a ajuns pînă la Tisa (Slatarski, Gesch. d. Bulg., I, p. 25 ș.u.).

Asupra coloniilor bulgare stabilite în Transilvania la Vințul-de-Jos (ung. Alvincz), Ceșinău, Găul-mare, Burgard și Ruscior, cu începere din secolul al XIII-lea, v. Fr. Miklosich, Die Sprachdenkmäler der Bulgaren in Siebenburgen, Viena, 1856 (Denkschriften der kais. Akad. d. Wissenschaft. u. d. phil.-hist. CL, Bg. VII); J. J. Pic, u. A. Amlacher, Die Dakischen Slaven und Czergeden Bulgaren, Praga, 1889 (Sitzungsber. d. konigl.-bohmisch. Gesellsch. d. Wissenschaft., Jh. 1888, Phil.-hist. KL, d. 227 ș.u.); L. Miletic, SedmigradskitS Bălgari, Sofia, 1896 (extr. d. Sbornik za narodnija umotvorenija, kniznina i zivot, XIII, 1896, p. 153 ș.u.); Id., U. SedmigradskitS Bălgari, Bălgarski Pregled, VI, 1896, p. 46 ș.u.; Jirecek, A. sl. Ph., XIX, p. 5 ș.u. și XX, p. 115 ș.u.; St. Stinghe, WJb., XIII, p. 1 ș.u.; A. Ivic, Arch. f. slav. Phil., XXXI, p. 414 ș.u.; L. Miletic, Sedmigradskite Bălgari i tahnijaz ezik, Sofia, 1926 (Spisane na Bălgarskata Akademija na Naukite, kniga XXXIII, klon istoriko-filologiceen i filosofskobstvestven, nr. 18); Mușlea, DR, V, p. 1 ș.u. Graiul acestor colonii face parte din grupul oriental al dialectelor bulgare.

Asupra cavalerului înfățișat pe stîncă de la Madara (nord-estul Bulgariei), V. D. Kravtsov, Latomus, XXX, 1971* p. 1056—1072: relieful simbolizează zeul local al izvorului de apă de băut, ivit în peștera de sub stîncă.

Faptul capital din istoria bulgarilor este organizarea lor într-un stat feudal. Creștinarea bulgarilor se face sub Boris I (853—888), în 864 (Vaillancourt, Lascaris, R. et. sl., XIII, p. 5 ș.u.), acesta căpătînd prin botez numele Mihail al nașului său, împăratul Bizanțului. Creștinarea bulgarilor constituie un capitol al programului de prefacere a civilizației bulgare, care își va schimba caracterul asiatic, atît prin legăturile lui Boris cu puterile apusene, și anume cu împăratul Ludovic al Germaniei și Papa, cît și cu Bizanțul. După încercările neizbutite de a-și organiza ierarhia bisericească prin Roma, Boris intră din nou în legături cu patriarhul Constantinopolului și reușește să creeze o biserică bulgară autonomă, dependentă de patriarhul din Constantinopol. În felul acesta, limba slavă e recunoscută ca limbă de cult. În aceste împrejurări, prin impunerea unei discipline religioase în comun, se desăvîrșește amestecul etnic dintre protobulgari și slavi (Slatarski, Gesch. d. Bulg., I, p. 43 ș.u.).

în 886, Clement e trimis să predice în regiunea dintre Vardar și Skopje; el întemeiază la Ohrida o mănăstire închinată Sf. Pantelimon (F. Dvornik, Les Slaves, Byzance et Rome, Paris, 1926, p. 312 ș.u.). Boris s-a călugărit în 889 și a cedat tronul fiului său Vladimir (888—893). Discipolii apostolilor Chirii și Metodi, veniți din Moravia și Pannonia, s-au stabilit în Bulgaria (885) sub șefia lui Clement, salvând astfel opera misionarilor.

„Legăturile strînse și îndelungate între populațiile care trăiau laolaltă, cea autohtonă romanizată și cea slavă, de la nordul și sudul Dunării, sînt factori care au avut consecințe foarte importante pentru dezvoltarea socială și culturală a românilor..., Acelorași factori li se datorește introducerea limbii slave vechi, zisă «slavă bisericească»..., în liturgia bisericii române și în cancelaria domnească și boierească... Atît ea [liturgia], cît și întreaga terminologie privind o mai temeinică organizare a ritualului și ierarhiei bisericești... s-au răspîndit la nordul Dunării în secolul al X-lea, cel mai probabil sub Simeon și fiul său Petru. în Transilvania, ele au pătruns, în orice caz, înaintea expansiunii maghiare și catolice” (IR, I, p. 764).

Sîrbo-croata. După coborîrea și instalarea slavilor în Peninsula Balcanică, populațiile de limbă sîrbo-croată au fost separate timp îndelungat de populațiile de limbă bulgară. Așezați mai întîi în văile rîurilor Lim, Ibar și Morava de vest, sîrbii s-au îndreptat înspre Marea Adriatică (Diocletia sau Zeta, lacul Scutari). Mișcările lor spre est, cu începere din secolul al XI-lea, au avut drept urmare crearea unui nou centru la Ras, pe Raška (afluent al Ibarului), în apropiere de Novipazar. Mai tîrziu, sub Ștefan Dușan (1331—1355), împărat al sîrbilor și grecilor, sîrbii cuceresc întreaga Macedonie (afară de Salonic), Albania, Epirul și Thesalia; în fine, în secolul al XV-lea, sub turci, expansiunea statului sîrbesc se face spre nord (Jirecek, Gesch. d. Serben, I, p. 10 ș.u.). Pe de altă parte, bulgarii cuceresc Serdica (Sofia) în 809.

Pentru frontiera actuală dintre graiurile sîrbești și bulgare, v. Leskien, Gr. d.s.-kr. Spr., I, p. XVIII ș.u. și Popovic, GSKS, p. 301, pentru granița dintre graiurile slave meridionale de vest și de est, puțin după venirea slavilor în noua lor patrie. Repartiția dialectală a graiurilor sîrbo-croate e înfățișată în harta întocmită de Popovic (GSKS, p. 372). Vezi și: Dorin Gămulescu, Elemente de origine sîrbo-croată ale vocabularului dacoromân, București-Pancevo, 1974, p. 27.

în răstimpul acesta, dintre cucerirea și instalarea popoarelor slave meridionale în vestul și estul Peninsulei Balcanice, diferențierea dintre graiurile grupului sîrbo-croat, de o parte, și bulgar, de altă parte, s-a accentuat. Pentru istoricul influenței limbilor slave meridionale asupra limbii române, cunoașterea diferențelor caracteristice dintre cele două grupuri prezintă o importanță deosebită, întrucît ea oferă un criteriu sigur pentru a putea stabili originea elementelor slave pătrunse în limba română.

Bulgara. Domeniul lingvistic bulgar e împărțit în două grupuri dialectale: grupul oriental, mărginit de Marea Neagră, și grupul occidental, a cărui frontieră, pornită de la rîul Vid, coboară pînă la Salonic. (Dialectele din Munții Rhodopi alcătuiesc ramura meridională a bulgarei orientale.)

V., expozeul lui St. Mladenov, RS, IX, p. 170 ș.u. (cu indicații bibliografice).

Mișcările populațiilor de **limbă sîrbo-croată.** Graiurile sîrbo-croate sînt grupate în trei dialecte principale, luîndu-se drept criteriu forma fonetică a pronumelui „ce”: grupul stokavian (s.-cr. **sto**), grupul cakavian (s.-cr. **ca**), și grupul kaikavian (s.-cr. **kaj**), care formează un grup de tranziție spre slovenă. Dialectul stokavian acoperă cea mai mare parte a domeniului; cel cakavian e vorbit pe litoralul dalmatin, în Dalmația și Croația; grupul kaikavian este mărginit la nord de Drava, iar la sud de Sava și Kupa. Se admite că dialectul kaikavian s-a despărțit în secolul al XI-lea de slovenă, cu care formase pînă atunci un grup aparte. Mișcările executate de populațiile de limbă sîrbo-croată, în cursul timpurilor, explică, în parte, repartizarea dialectală din zilele noastre.

Grupul kaikavian e format din trei dialecte: dialectul oriental, influențat de dialectul stokavian, cel din sud-vest, dezvoltat pe o bază cakaviană, și cel de nord-vest provemt din slovenă (v. Wijk, Le monde slave, XIV, 1937, IV, p. 94 ș.u.). Popovic (GSKS, p. 122—124) a arătat cu dreptate că regiunea de nord a domeniului sîrbo-croat (la nord de bava Dunăre) a fost slavizată odată cu provinciile vecine, și că nu poate fi vorba aici de o slavizare secundară.

Trăsăturile caracteristice ale bulgarei și ale sîrbo-croatei. Dăm mai jos un tablou în care sînt înfățișate trăsăturile caracteristice care diferențiază sîrbo-croata de bulgară. Diferențierile dintre cele patru grupuri care alcătuiesc slava meridională (slovenă, sîrbo-croată, macedoneană și bulgara) s-au accentuat după instalarea slavilor în Peninsula Balcanică. Pentru stabilirea patriei elementelor slave care, în decursul secolelor, au pătruns în limba română, recunoașterea vreuneia din aceste trăsături caracteristice în termenii de origine slavă din limba română, constituie un criteriu de primă importanță.

@

Trăsăturile comune ale slavei meridionale, înainte de despărțire (slovena, sîrbo-croată și bulgara), sînt enumerate de Popovic (GSKS, p. 11—21).

Bulgara	Sîrbo-croata
(cf. Mladenov, RS, IX, p. 195 ș.u.; v. Wijk, Le monde slave, XIV, 1937, I, p. 434).	

v. sl. <i>e > â</i>	<i>e, ie</i> (diftong), <i>i</i>
V. Sl. <i>ift > b</i>	<i>u</i>
sl. c. <i>*tj (*&)* > st</i>	<i>o ^</i>
sl. c. <i>dj > zd</i>	<i>dž</i>
v. sl. <i>b > b \</i>	<i>&</i>
v. sl. <i>b > e J</i>	—
v. sl. <i>dz > z</i> și <i>dz</i>	<i>z</i>
v. sl. <i>-b, -d, -g</i> (finali)	
<i>> -p, -t, -k</i>	<i>-b, -d, -g</i>
vocale reduse	nu există vocale reduse
nu există diferențe cantitative	există diferențe cantitative
accent de intensitate	accent muzical
declinare analitică	—
articol postpus	—
reduplicarea pronumelui personal:	
<i>mene me vikat, tehe ti kazvam</i>	—
construcția <i>na</i> + genit.-dativul	—
comparativul cu <i>pb</i>	—
superlativul construit cu <i>naj</i> + pozitivul	—
viitorul cu <i>da: ste da</i>	
(<i>ste li da si stois na dumata ?</i>)	
„ai de gînd să te ții de cuvînt = = te vei ține într-adevăr de cuvînt?”, Beaulieux, Gr. bg., p. 339).	

Tratamentul *St, zd* este comun bulgarei și dialectului stokavian al sîrbo-croatei (Popovic, GSKS, p. 23-24).

Caracterul celor mai vechi împrumuturi slave din limba română. Cele mai vechi elemente slave pătrunse în limba română prezintă caracteristicile limbii bulgare, și anume ale grupului de nord-est (Bernstein, *Period. ist. bolg. jaz.*, p. TTI1 și 115; Petrovici, *Cons. dure și moi*, p. 217).

Bulgara a servit de intermediar între dacoromână și maghiară, unii termeni maghiari pătrunzând în dacoromână pe această cale (Rosetti, *SCL*, I, p. 88 ș.u.).

Printre termenii maghiari împrumutați de română prin intermediul slavei, amintim verbele românești în *-ui* (*alcătui*, *bănu*, *bîntui*, *făgădu*, *îngădu*, *mistui* etc.), dr. *dîmb* < magh. *domb* (Gombocz Z. es Melich J., *Magyar etymologiai szotár*, I, Budapest, 1914—1930, col. 1384—1385) și dr. *gînd* < magh. *gond*, *cuo* + *w* redat prin *î*, ca v. sl. *p* (v. mai jos, p. 310 ș.u., cf. Popovic, *GSKS*, p. 139).

Vecinătatea cu sîrbo-croata a avut drept urmare că unele din formele înșirate mai sus au pătruns în această limbă. Influența sîrbească, în slavona scrisă în țările românești, datează din al treilea deceniu al sec. al XV-lea.

Slava, ca limbă vorbită, se deosebea de limba scrisă (slavona). Greșelile de limbă din documentele slavonești scrise în principate se explică prin cunoașterea imperfectă de către diecii români a limbii slavone (cf. Bernstein, *Razysk. bolg. ist. dial.*, I, p. 77).

Aceeași funcție de intermediar a jucat-o limba slavă în raport cu unii termeni latini care nu reproduc, în română, tradiția latină, ci prezintă trăsături caracteristice ale limbilor slave meridionale. Astfel, termenii *Crăciun*, *î colindă*, *Rusalii* și *troian* nu sînt urmași direcți ai termenilor latini *creatione*, *calendae*, *Rosalia* și *Traianus*, ci reproduc formele slave meridionale *kralun*, *koltda*, *rusalija*, *Trojan*.

O parte din termenii slavi care denumesc părțile plugului se explică prin bulgară *fcobitā*, *grindei*, *plaz*, *plug*), sau prin sîrbo-croată (*cormanā*, *gîrloafā*). *Potîng*: dialectal: în slava de sud, e atestat *potegi*, pl. (< **potġgi* „părți, la căruță, care leagă inima de osia din spate”); cf. v. sl. *po-tqgati* „a trage” și magh. *patîng* (Kniezsa, *MNSJ*, p. 402), cu același sens: *otic*, deși general, e atestat numai în ucraineană, dar cu alt sens (înseamnă „umflătură”, cf. *tok-* „a curge”, pe cînd pentru *otic* trebuie luat în considerație *tyh-* „a izbi”. în fine, termenii regionali din Moldova și din Bucovina (*cobilā*, *cocîrțalā*, *cucurā* și *curmea*) vin din rusă sau din ucraineană.

în consecință, termenii slavi pentru plug din limba română pot fi explicați, în cea mai mare parte, prin slava meridională.

Unele din aceste împrumuturi nu au caracter popular; ele aparțin unei limbi scrise, deci cu caracter cîrturăresc, numită veche slavă.

Vechea slavă. Se pune aici o chestiune de teiminologie, care trebuie lămurită.

Termenii paleoslavă, veche slavă, veche slavă bisericească (rus. *drevne-cerkovno-slavjanskij jazyk*, astăzi *staroslavjanskij jazyk*; fr. *paleoslave*; *vieux slave*; engl. *old church slavonic*; old bulgarian; germ. *altkirchenslavisch*) denumesc o limbă scrisă, avînd la bază un dialect bulgar vorbit în secolul al IX-lea în jurul Salonicului.

Slavona este limba redacțiilor tîrzii ale vechii slave. *Vechea slavă* este deci numai limba textelor canonice din sec. IX—XI. Geograficește, această noțiune e mai largă decît vechea bulgară. Caracterul ei specific este de a fi o limbă scrisă.

Termenul „veche slavă” nu e deci echivalent cu „veche bulgară” (L. Kien, *Arch. f. slav. Phil.*, II, p. 269, n. 1), căci vechea slavă reprezintă unul dintre dialectele vechii bulgare (Șcepkin, *RS*, III, p. 203 ș.u.), fără în ca toate particularitățile caracteristice ale acestui dialect să fie reprezentate în limba scrisă (Durnovo, *Byzantinosl.*, I, p. 84). Limba bulgară literară actuală are la bază alt dialect decît vechea slavă (Mladenov, *Gesch. d. bg. Sp.*, p. 53 ș.u.).

Limba veche slavă s-a format în împrejurările următoare: principii Rostislav al Moraviei face apel la bizantini, cerîndu-le misionari care să adoctrinească limba slavă, pentru creștinarea poporului său. Cererea nu putea fi refuzată, deși Moravia cădea sub jurisdicția ecleziastică a Romei. Dar papa nu ar fi acordat bisericii morave autonomia. Misionarii trimiși, frații Constantin (Chirii) și Metodiu, din Salonic, fii ai unui înalt funcționar imperial (tatăl era grec și ocupa o funcție înaltă în ierarhia administrativă a Imperiului la Thesalonic, Iv. Dujcev, *SL*, XLI, 1972, p. 357), sosesc în Moravia în anul 863. Ei cunoșteau perfect limba slavă (bulgară), vorbită încă din secolul al VII-lea în jurul Salonicului, și aveau o înaltă cultură grecească. Legenda spune că frații misionari, sosiți în Moravia, traduseră acolo (în jurul Bratislavei) Evangheliile, iar Constantin alcătuieste un alfabet (cel zis „glagolitic”, foarte bine adaptat la sunetele slave, întocmit, în cea mai mare parte, pe baza scrierilor uncinale grecești: alfabetul zis „chirilic” a fost alcătuit mai tîrziu, în Bulgaria, v. expunerea lui Mircev, *Gr. bg. ez.*, p. 27—35). Traducerile sînt făcute în slavona grecește. Caracterul particular al acestei limbi literare, avînd drept bază dialectul bulgaro-macedonean din jurul Salonicului, apare în sintaxă, frazeologie și în vocabular.

Asupra felului cum s-a tradus textul Evangheliei, v. K. Horálek, în *Byzantinosl.*, p. 267—284. Scrierea glagolitică a fost inventată de Constantin (Chirii; T. Lehr-Splawinski, *Wiener slavistisches Jahrbuch*, XII, 1965, p. 5—12).

Frații misionari au tradus, probabil, numai cărțile cele mai necesare pentru slujbei, și anume Noul Testament și Psaltirea. Traducerile lor nu ne-au rămas în original, ci în copii posterioare datînd de la sfîrșitul secolului al X-lea și din secolul al XI-lea. Aceste monumente literare, posterioare deci cu 150—200 de ani originalelor, cuprind într-însule modificări de felul aduse textului original de copiiști, astfel încît mărturia lor trebuie să fie neapărat interpretată. Dacă limba lui Chirii și Metodiu constituie o rînditurie a graiului bulgăresc vorbit în jurul Salonicului, cea a copiiștilor posteriori provine din regiuni diferite. Discipolii lui Chirii și Metodiu, întorși în Bulgaria, s-au stabilit în două centre, departe unul de altul: Ohrida și Prespa. Primul centru se află în preajma domeniului sîrbo-croat, astfel încît, în dialecturile vechi slave provenind de aici, s-au strecurat sîrbisme (Lavrov et al., *sl.*, VII, p. 199 ș.u.; A. Vaillant, *I.e.*, XVI, p. 154 ș.u.).

O serie de texte vechi slave nu reprezintă limba primilor traducători. Asupra clasificării acestor texte, după particularitățile lor lingvistice, v. Kurbakin, *R. et sl.*, II, p. 175 ș.u.; Id., *Le v. sl.* p. 354 ș.u.; Durnovo, *Sur le probleme du vieux slave*, *TCLP*, I, p. 139 ș.u.; Kurbakin, *Zs. sl. Phil.*, X, p. 456 ș.u.; Seliscev, *Starosl. jaz.*, I, p. 259 ș.u.

Originea sud-slavă a limbii lui Chirii și Metodiu, cu dovezile următoare (abandonarea tezei lui Miklosich. Asupra originii panonice a limbii lui Chirii și Metodiu). Dovezi: 1) *pa* > **tj*, **dj* > *St*, *zd*, ca în bulgară, 2) *A* > **b*, *w**, ca în regiunea Salonicului, 3) finala de *o* > *u* > *o*, cu **&*, *b*, ca în bulgară, 4) *z* și *dz*, 5) pronunțarea *ye*, *ji* — (K. Bossilkov: *I. V. Jagic et al.*, *Revue de l'origine du langage de Cyrille et Methode*, *Palaeobulgarica*, II, 1978, p. 65).

De aceea, printre textele scrise în limba veche slavă, unele nu pot fi puse alături de acelea care reprezintă tradiția lingvistică a primilor traducători, în sfârșit, mai trebuie ținut seamă de faptul că, între secolul al XIV-lea și al XVII-lea, limba sîrbească e impusă în Peninsula Balcanică ca limbă de civilizație, prin expansiunea statului sîrbesc (Mladenov, *Gesch. d. bulg. Spr.*, p. 52; Vaillant, *BSL XXXIX*, p. 200).

Influența grafiei sirbo-croate-macedonene se exercită asupra grafiei textelor chirilice scrise în țările românești începînd cu secolul al XIV-lea (Skok, *SL*, VIII, p. 779).

Termenul „veche slavă bisericească” înseamnă, așadar, limba bisericii ortodoxe slave și românești. Limbă destinată unui uz restrîns și precis, ea are drept bază limba primilor traducători, dar a fost remaniată în diferite redactări locale, care i-au dat o coloratură specială. Această limbă artificială, modelată după limba literară greacă, a avut și ea o puternică influență asupra limbii române, în sensul că printr-însa au pătruns în traducerile românești din slavonește o serie de elemente de vocabular, frazeologia traducerilor noastre din primele timpuri urmînd, în mod mecanic, modelul slav.

Pe lîngă influența slavă de caracter popular, adică a limbii vorbite, trebuie ținut seamă, așadar, de această influență slavă de caracter literar asupra limbii române (cf. *TCLP*, I, p. 21 ș.u.).

Cînd alăturăm un termen românesc de unul vechi slav sau vechi bulgar, aceasta nu înseamnă, așadar, că termenul românesc are în mod neapărat la bază termenul vechi slav, ci numai că termenul vechi slav citat este cel mai vechi corespondent slav cunoscut al termenului românesc.

Efectele bilingvismului slavo-român

FONETICA

Caracteristicile sistemului fonetic slav în raport cu cel românesc. Sistemul fonetic al limbilor slave meridionale se deosebește de sistemul fonetic al limbilor romanice prin cîteva trăsături caracteristice. Limba română a căpătat cîteva din aceste trăsături de origine slavă, prin contactul cu limbile slave meridionale, în condițiile care au fost examinate aici mai sus.

1. Influența slavă nu e străină de palatalizarea labialelor în limba română vorbită și de palatalizarea oclusivelor dentale (*d, t, n*) în unele graiuri dacoromâne, dar nu în sensul că modificarea propriu-zisă a acestor categorii de consoane ar fi de origine slavă, ci prin importanța dată, în sistemul fonetic românesc, vocalelor prepalatale, care sînt cauza fenomenului.

Asupra fenomenului palatalizării labialelor în limba română, v. mai jos, Anexa, p. 609 și Charles E. Bidwell, *Slavic Historical Phonology in Tabular Form*, The Hague, 1957, p. 100.

2. În limbile slave, vocalele prepalatale (*e, e, i, i*) comportă o iodizare. Această pronunțare iodizată a vocalei inițiale explică diftongarea lui *e* în limba română vorbită; *el*, pronunțat *iei* (Tiktin, *ZRPh*, XI, p. 68; *Elementar*, p. 33; Sandfeld, *Grobers Gr.*, I²/p- 530; *Ling. balk.*, p. 146; Philippide, *Or. rom.*, II, p. 72; V. Pisani, *Paideia*, XXVIII, 1973, p. 115). Explicația lui A. Schmitt (în *Festschrift für Hermann Hirt*, Heidelberg, 1936, II, p. 313-358 ș.u.; la fel și W. Manczak, *Kwartalnik neofilologiczny*, III, 1956, p. 3) că românii au deprins felul slav de a pronunța pe *e*-) nu este convingătoare.

3. Limba română nu posedă spiranta velară surdă *h*; ea a fost împrumutată odată cu termeni ca *har* (v. sl. *ocări*). De asemenea, fricativa prepalatală *j* a pătruns în sistemul fonetic al limbii române cdată cu cuvinte v. sl. *zali* > dr., ar. *jale* etc.

MORFOLOGIA

NUMELE

GENUL

Neutrul. Genul neutru, în română, nu continuă formal neutrul latin, dar nici pe cel slav. El s-a constituit la o dată istorică, făcând uz de materialele existente în limbă.

V. expunerea noastră din L., p. 83-92 și mai jos, Anexa, p. 601 ș.u.
ELG, p. 382 ș.u.

CAZURILE

În privința cazurilor, româna prezintă câteva trăsături arhaice, în comparație cu celelalte limbi romanice.

Astfel, la declinarea numelor, româna a conservat nominativul, dativul și vocativul.

VOCATIVUL

Vocativul în *-o* al numelor feminine comune sau de persoane: *soro*, *Anico* etc. reproduce vocativul în *o* al numelor feminine slave cu tema în *-a* (sau *-a*): *glavo* (nom. *glava*), *zeno* (nom. *Sena*, Kul'bakin, Le v. sl., p. 260; Diels, Altkirchensl. Gr., I, p. 174). Acest *o* nu a trecut în română la *ă*, ca orice *o* neaccentuat (v. mai jos, p. 306 ș.u.), fiind o desinență gramaticală (explicație preferabilă celei cronologice, recomandate de W. Manczak, *Kwartalnik neofilologiczny*, III, 1956, p. 50; Mihăilă, SCL, VII, 1956, p. 141; cf. Mladenov, *Gesch. d. bulg. Spr.*, p. 224).

Vocativul în *-e* al numelor masculine a fost explicat și el, de unii cercetători, prin slavă (Sandfeld, *Grobers Gr.*, I, p. 530; *Ling. balk.*, p. 147 ș.u.). El provine, de fapt, din vocativul latin în *-e* (cf. lat. *lupe*, gr. *λυξ*, iar în latina vulgară: *Alexandre* etc.); întrebuițarea lui a fost întărită de vocativul slav în *-e*, într-adevăr, în slavă, numele masculine cu tema în *-o* fac vocativul în *-e*: *plode*, *robe*, *vlice*, *otice*, *kuneze* (nom. *plodu*, *robii*, *vliku*, *otici*, *kungzi*, Leskien, *Gr. d. altbg.*, p. 115; Kul'bakin, Le v. sl., p. 219 ș.u.; Diels, *Altkirchensl. Gr.*, I, p. 152 ș.u.).

Vocativul e viu, în bulgara vorbită în zilele noastre: *brate*, *gospodine*, *vetre*, *pope* etc. (Mladenov, *Gesch. d. bulg. Spr.*, p. 224; Beaulieux, *Gr. bg.*, p. 43 ș.u.).

S-a susținut că și vocativul în *-le* al numelor comune și proprii (*omule*, *Radule*) ar fi de origine slavă. De fapt, ne aflăm aici în prezența aceleiași desinențe *-e* a vocativului de origine latină, pe care am amintit-o aici mai sus, *-ut* făcând parte din numele respectiv (cf. *oame*, în textele din secolul XVI-lea: *băiete*, *cumnate*, *nepoate*, *vere* etc., și vocativul în *-e*: *Alexandru* la numele în *-u*).

-le apare, în bulgară (limba vorbită), la numele masculine și feminine: *boze-le*, *libe-le*, *goro-le*, *sestro-le*; este o particulă de adresare, la origine interjecție (cf. *Recnik na sãvremennija bãlgarski knizoven ezik*, II, Sofija, 1938, p. 9); dimpotrivă, în română *-le* este obligator numai pentru numele în *-u* (*Radule*; numele cu finală consonantică nu fac vocativul în *-le*, ci în *-e*: *Stănel*, *Ștefane*). Așadar, *-le* slav nu explică pe *-le* românesc, desinența de vocativ în română, fiind *-e* (discuția și bibliografia la Graur, *Mei. ling.*, p. 88 ș.u.).

I. Pătruș (Rom. sl., VII, 1963, p. 92) exclude influența slavă de la păstrarea desinenței *-e* a vocativului latin, pentru că această formă de vocativ e generală, în dacoromână. Căci, în dacoromână, și în bulgară, se explică prin conviețuirea celor două popoare. E vorba, aici, de o influență reciprocă" (Seidel, *El. sint. sl.*, p. 15-16). Desinența *o* la interjecție (*o*) e împrumutată de la vocativul feminin (v. *Gr. lb. rom.*, I, p. 265; cf. *Zdrengh*, SCL, XI, 1960, p. 800-801). Cf. *tu* expletiv în vorbirea populară (I. I. Bujor, *Vocativul în CL*, XIII, 1968, p. 117-119).

De fapt, pierderea cazurilor, în bulgară, e datorată influenței romani.

Confuzia dativului și genitivului apare în latina vulgară, iar printre limbile balcanice e cunoscută de bulgară, albaneză și română. Genitivul funcțional e înlocuit, în română și în bulgară, cu dativul.

NUMERALUL

Procedeul numărătorii, de la 11 la 19, prin adunare (lit. „unu pe zece plus unu”, cf. Diels, *Altkirchensl. Gr.*, I, p. 217), reproduce sistemul slav: v. sl. *jedinu* „zece”, *desete*: *unsprezece* (lui *na* îi corespunde exact rom. *spre*); la fel *duva na* „zece plus unu”, *sete*: *doisprezece* etc. (cf. și în albaneză: *nje mbe dhjete*; este un „calc tactic” (Seidel, *El. sint. sl.*, p. 138).

Spre în numărătoare are valoarea lui *pe*, ca în limba veche (v. mai jos p. 513; Mihăilă, SCL, IX, 1958, p. 574). Gr. Brâncuș (SCL, XXIV, 1973, p. 507-510) explică procedeul numărătorii, de la 11 la 19, prin substratul autohton: cf. alb. *njem-bedzete* „unsprezece”

Procedeul numărătorii zecilor, de la 20 la 90, prin multiplicare, este asemenea slav: *duva desști*: *douăzeci*, *trije desști*: *treizeci* etc. (cf. în albaneză *tridhjete* „30”, *nendedhpte* „90”); la fel, numărătoarea unităților, zecilor, ex. *sesti dzse.tu i(ti) trije*: *șaizeci și trei* etc. (cf. în gr. *σέξ& 5SK&5G>V* *ἑξήκοντα* *xpsîg*; Leskien, *Gr. d. altbg.* p. 149 ș.u.), cu diferența că, în vechea slavă, cu începere de la 50, zecile nu mai stau la nominativ plural, ca de la 20: *deseti* „30”; v. sl. *duva deseti* (nom. dual), *tri deseti* (nom. pl.), *cetyre deseti* (bg. *deset*, *triise*, *cetirise*; la fel în dacoromână: *douăzeci*, *treizeci*, *patruzeci*), cu genitiv plural: *p&i des&u*, *Sesti desglu* etc. (Sandfeld, *Ling. balk.* p. 148 ș.u.).

Întrebuițarea lui *de* în expresii ca: *40 de ani* etc. este de asemenea calchiată slavă (Sandfeld', *Grobers Gr.*, I, p. 530).

În aromână, *spre* se întrebuițează și în numărătoarea de la 20 la 30: *usprăvinjit*, *sprăvingit* etc. (Daniil, în Papahagi, *Ser. ar. s. XVIII*, p. 179, ș.u.; cf. Capidan, *Arom.*, p. 402).

Br. și ar. *sută* reproduc pe v. sl. *suto*, cu tratamentul neuzitat al lui *u* prin *u*, la o epocă veche, cînd acest tratament era încă posibil (ML, p. 312 ș.u.). Păreră confirmată de Z. Stieber, cf. nota noastră din Album Willem Pee, 1973, p. 291, și G. Mihăilă, SCL, XXII, 1971, p. 360. Prezența unui numeral de origine străină într-un sistem format din elemente omogene nu e un fapt neobișnuit: în diverse domenii s-au observat fapte similare. Astfel, unele numerale chinezești sînt întrebuintate în Japonia și în Coreea; în Africa se întrebuintează numerale arabe. Numeroase familii de limbi au împrumutat altor limbi numeralul „sută”; fineza, de exemplu, l-a luat din indo-ariană. H. Schmid (Vox. rom., 23, 1964, p. 196—199) vede în adoptarea lui *sută* un mijloc de a evita cvasiomonimia cu **cintu* < lat. *centum*.

VERBUL

INFINITIVUL

După M. Krepinskj? și P. Beneș (SCL, VI, 1955, p. 255 ș.u.; cf. A. Vailant, BSL, XLV, 1949, p. 178), scurtarea formei infinitivului, în română (*cîntare* > *cînta*), s-ar fi făcut sub influența formelor scurte de infinitiv (fără *-ti*) din slavă.

Procedeul scurtării infinitivului, în română, vine din graiurile de nord ale bulgarei, (Iv. Gălăbov, Zs. sl. Ph., XXIX, 1961, p. 275-287), dar K. Mircev (Ling. balk., IV, 1962*, p. 155—157) socotește că Gălăbov nu a adus proba necesară.

J. Byck (în Recueil, p. 9—12) propune o explicație prin criteriile românești: formele scurte ale infinitivului servind la diferențierea de forma lungă, devenită substantiv (de ex. *cînta*, *vb.* — *cîntare*, subst.). Această explicație e contrazisă însă de faptul că forma lungă a infinitivului a continuat să coexiste cu cea scurtă (ea e curentă în textele românești din sec. al XVIII-lea și al XIX-lea).

ASPECTUL

Prin aspect al unui verb se înțelege însușirea verbului de a exprima durată acțiunii. Astfel, imperfectivul exprimă o durată fără termen, o acțiune care durează și se dezvoltă, pe cînd perfectivul exprimă un fragment din această durată, procesul în sine, fără considerație față de durată. În acest sens am putea spune că *a căuta* este un imperfectiv, întrucît exprimă o acțiune fără termen, pe cînd *a găsi* este un perfectiv, pentru că exprimă durată definitivă a unei acțiuni.

Limbile slave se servesc de preverbe, adică de particule așezate înaintea verbului, pentru a exprima aspectul. Astfel, rus. *pisat'* înseamnă „a scrie” (imperfectiv) și exprimă o stare care durează, fără a fi desăvîrșită, pe cînd *napsaf* înseamnă tot „a scrie” (perfectiv), dar servește pentru a indica o acțiune desăvîrșită, rezultatul acțiunii.

Rolul preverbelor, în limbile slave, este foarte mare. Sînt verbe care, m textele vechi slave, figurează în mod normal numai sub forma compusă (cu preverbe): *deti* „a așeza”, *o-deti*, *pri-deti*, *vuz-deti*; *iii* „a merge”: *vun-iti*, *tz-iti*, *ot-iti* etc. (Meillet-Vaillant, Le sl. c., p. 292)

în română, ca și în celelalte limbi romanice, verbul exprimă în general timpul, fără considerație față de durată acțiunii. Gradul de desăvîrșire acțiunii exprimate de verb poate fi redat prin mijloace felurite, dar noțiunea de aspect verbal, exprimat printr-o flexiune anumită, e rareori redată: *dor* (imperfectiv), față de *adormi* (perfectiv); Pușcariu, Istr. II, p. 251. Dar totuși/în contact cu limbile slave, procedeul slav de perfectivare a verbelor a fost introdus și în limba română (cf. Skok, DR, IX, p. 214 ș.u.), el nu devenit însă un instrument gramatical des întrebuintat (folosirea procedurii în traduceri de cărți religioase din secolul al XVI-lea și al XVII-lea, prin imitația în mod mecanic a construcției originalului slav, nu interesează de limba română):

po-, în *ponegri*; *pre-*, în *preface*, *prelucra*, *presăra*; *răs-*, în *răscumpă*, *răsfira*, *răstălmăci* (în alte cazuri *răs-* are însă și altă valoare); *ză-*, în *zău*, *zăuita* etc.

Procedeul e viu în istroromână. Nu sînt examinate aici formele cu preverbe împrumutate direct din slavă, ca *poticni*, *prohodi*, *război*, *risipi* etc.

Româna a împrumutat din slavă sufixe verbale exprimînd aspectul, înlocuind sensul durativ printr-un sens terminativ (P. Skok, în IIP Congres international des slavistes, nr. Belgrade, p. 79 ș.u.).

FORMELE REFLEXIVE

Spre deosebire de formele active ale verbului, în care subiectul propoziției execută acțiunea arătată de verb (*norii acoperă cerul*), în conjugarea pasivă acțiunea indicată de verb este făcută de complement și suferită de subiect (*cerul este acoperit de nori*). În formele reflexive—și aceasta aproape reflexivul de pasiv—acțiunea se răsfrînge asupra subiectului propoziției (*cerul se acoperă de nori*).

Dar această definiție a reflexivului nu este suficientă, pentru că ea se aplică la exemple ca: *a se mira*, *a se gîndi*, în care acțiunea nu se răsfrînge asupra subiectului propoziției.

Verbul reflexiv din slavă corespunde în parte verbului mediu al unor limbi indo-europene, a cărui flexiune exprima participarea, interesarea deopotrivă a subiectului la acțiunea îndeplinită de verb.

Deși latina vorbită cunoaște întrebuintarea progresivă a flexiunii reflexive, cu pronumele la acuzativ sau la dativ (formal, flexiunea reflexivă definește prin utilizarea verbului respectiv întovărășit de pronumele reflexive *et sic, quia sera erat, gustauimus nobis* (Lofstedt, Peregr. Aeth., p. 140 ș.u.) cf. *uadent se* „se duc”, Id., I.e.), și anume la verbele care indică o mișcare și o stare, precum și la verbele sentiendi și declarandi, totuși, în română, mai dezvoltare pe care a luat-o flexiunea, precum și întrebuintarea ei la persoana și 2 sg. (*m-am născut*, cf. bg. *rodii sām se*, Sandfeld, Ling. balk., p. 150) s-a făcut luîndu-se drept model construcțiile slave respective. În această privință este caracteristică crearea unei forme reflexive a verbului *a ruga*: *a se ruga* calchiată după sl. *moliti sš* (Meyer-Liibke, Rom. Gr., III, p. 405 ș.u.; Bourcier, Elem. de ling. rom., p. 268 ș.u.; Graur, BL, VI, p. 42 ș.u.).

Căci în slava meridională, după cum am văzut mai sus, flexiunea reflexivă corespunde diatezei medii (cf. s.-cr. *bhāyate*, în vechea slavă *boitā* Meillet-Vaillant, Le sl. c, p. 328, ș.u.; ca și în latină și potrivit unei tendințe generale în limbile slave, pasivul a fost înlocuit cu reflexivul; Meyer-Liub Rum. u. rom., p. 24).

Clasificarea după sens a flexiunii reflexive în limbile slave poate fi aplicată și românei (Graur, l.c.):

1. reflexiv obiectiv (subiectul e în același timp complementul verbului); v. sl. *myti sg, dr. a se spăla*.
2. eventiv (în starea subiectului propoziției se produce o schimbare); v. sl. *opeSaliti sg, dr. a se întrista*.
3. dinamic (acțiunea e făcută de subiect cu o participare intensă a lui sau cu un interes special): v. sl. *bojaji sg, dr. a se teme*.
4. reciproc (acțiunea e făcută în același timp de două sau de mai multe subiecte și, în genere, fiecare subiect suferă efectele acțiunii făcute de celelalte subiecte): dr. *a se certa*.
5. pasiv (acțiunea e suferită de subiect și e făcută de altcineva): v. sl. *izgoniți sg, dr. a se creștina*.
6. impersonal (autorul acțiunii nu e definit): v. sl. *piietu bo sg, „câci stă scris”, dr. aici se mănâncă bine*.

Cf. Gr. lb. rom., I, p. 244-245.

Verbele reflexive românești se împart în două categorii:

1. Verbele care reproduc, fără nici o schimbare, forma slavă respectivă, împrumutată de-a dreptul: dr. *a se căi*: v. sl. *kajati sg, a se griji*: bg. *griza sg, a se război*: v. sl. *razboUti sg*.
2. verbele reflexive calchiate după verbele slave: *se cade*: bg. *pada sg, a se gîndi*: bg. *dumam sg, a se jura*: v. sl. *klgti sg, a se ruga*: v. sl. *moliti sg*.

J. Vendryes (Une categorie verbale: le mode de participation du sujet, BSL, XLIV, 1948, p. 1 ș.u.) propune ca formele reflexive din română să fie explicate fără a se face apel la slavă, potrivit principiului că necesități comune creează unelte gramaticale la fel. Astfel, alături de *aignir, croupir* etc. franceza a creat pe *s'aignir, se croupir* etc. Dar o formă ca *se prier* nu e posibilă în limba franceză, iar *a se ruga*, din română, nu poate fi explicat independent de v. sl. *moliti se*.

Viitorul anterior. Viitorul anterior, format din viitorul verbului *a fi* -f participiul trecut al verbului respectiv: *voi fi adunat* etc., ar putea reproduce construcția bulgară asemănătoare: conjuncția *da* -f auxiliarul *Sta* „a voi” (3 sg. *Ste*) *ako'e (ako'ba'de) izle'zâl, Ste ot'ida da go tâ'rsja* „s'il est sorti/quand j'arriverai/, j'irai le chercher”, *Ste bâda nâpîsal* „voi fi scris” (Weigand, Bg. Gr.¹, p. 140; Beaulieux, Gr. bg., p. 340; Pușcariu, LR, I, p. 277). Dar aromâna nu cunoaște această construcție (Capidan, Arom., p. 470). Imitarea construcției slave amintite interesează, așadar, numai dacoromâna și este de dată recentă (cf. Sandfeld, Ling. balk., p. 149).

Condiționalul trecut. Condiționalul trecut, format din condiționalul prezent al verbului *a/t-f-participiul trecut* al verbului de conjugat (construcție cunoscută și în sec. al XVI-lea, (v. mai jos, p. 507; Densușianu. H.d.l.r., II, p. 230 ș.u.; ed. rom. II, p. 147 ș.u.; în aromână se întrebuițează o construcție cu *vrea*, care poate fi veche), prezintă analogii cu condiționalul prezent din bulgară, format cu ajutorul auxiliarului *a fi (bix, bi* etc.): *pisai bix* „ich wiirde (m5chte) schreiben”, *pisai bil bix* „ich wiirde (vielleicht) geschrieben haben” (Weigand, Bg. Gr.¹, p. 147; Vondrák, Vergi. sl. Gr., II¹, p. 137; 153 ș.u.). Construcția e deci de dată recentă în dacoromână.

Imperativul, *-i* din forma imperativului sg. *stai* a fost explicat prin slavă (bg. *stoj*, Sandfeld, Ling. balk., p. 150). Byck a arătat, însă (BL, III, p. 60 ș.u.; cf. Kfepinsk[^], SL, XVI, p. 3 ș.u.; Graur, BL, VI, p. 268), că acest *i* este desinența caracteristică a pers. a 2-a sg., pe care o regăsim și la indicativul prezent *dai (< da < lat. das), stai* etc.

întrebuițarea auxiliarului după verb (*vdzut-am etc.*), normală când verbul se afla la începutul frazei, s-a făcut sub influența slavă (Pușcariu, LR, I, p.1277; Seidel, El. sint. sl., p. 45-46).

Pentru construcțiile românești cu *a fi*, venite din slavă, v. expunerea lui Seidel, El. sint. sl., p. 38-45.

VOCABULARUL

Asupra vocabularului de origine slavă al limbii române, v. considerații generale ale lui Popovic, GSKS, p. 196—211.

CRITERIUL CRONOLOGIC

Vocabularul de origine slavă al limbii române poate fi privit din punct de vedere cronologic, sau ținându-se seamă de caracterul cărțurăresc, tehnice sau popular al termenilor respectivi.

1. Criteriul cronologic. Sînt trei categorii de cuvinte: *a)* cuvintele venite în limbă între secolul al VI-lea și al XII-lea; *b)* cuvintele intrate în limbă în secolul al XIII-lea, în momentul organizării statelor românești la nordul Dunării și *c)* cuvintele intrate în limbă după secolul al XIII-lea (venite din sîrbo-croată, bulgară, ucraineană, rusă etc.).

2. Cuvinte tehnice și cuvinte populare.

Există două mijloace pentru a împărți termenii după criteriul cronologic:

G. Mihăilă (SCL, VII, 1956, p. 142) propune și un al treilea criteriu: cel semantic, „știind sensurile cuvîntului în română (mai ales cele principale), putem face apropieri de limbă slavă sau de alta”.

a) constatarea că termenul respectiv este atestat în dacoromână în aromână. Aceasta constituie un indiciu de vechime a termenului. Populațiile care au dus aromâna în Peninsula Balcanică sînt semnalate la sfîrșitul secolului al X-lea între lacul Prespa și Kastoria (v. mai sus, p. 266). Putea deci admite că, începînd cu sfîrșitul secolului al X-lea, aromâna a fost separată de dacoromână. Așadar, termenii slavi pe care dacoromâna și aromâna posedă în comun și care prezintă particularități fonetice la fel au pătruns în română înainte de secolul al X-lea. Firește că aceasta nu înseamnă că termenii respectivi au fost adoptați în același timp în toate graiurile românești. Dar dacă ei ar fi pătruns în aromână după secolul al X-lea, ar fi trebuit să aibă o altă formă fonetică.

Elementele slave pătrunse mai tîrziu în aromână, în mod independent de dacoromână, arată alt tratament fonetic. Astfel, nediftongarea lui *o* în *oa* (v. mai jos p. 306 ș.u., ca *coaia, coasă, sloaia* etc.): ar. *clofa*: bg. *kloca*, ar. *cofa*: bg. *kofa*, ar. *copa*: bg. *kopa*, ar. *smola* etc. (Capidan, El. sl. ar., p. 10 și 53 ș.u., s.v.).

Diferența cronologică dintre diversele elemente pătrunse din slava meridională în aromână poate fi stabilită ținînd seama de tratamentul v. sl. *g*: în afară de tratamentul *un*, care aromâna îl are în comun cu dacoromâna (cf. mai jos, p. 310 ș.u.: ar. *scumpu, jum* etc.), aromâna mai cunoaște și fonetismul *on* în *jongă*, s.f., „dinte la copiii mici, cînd începe să crească dinții”, pl. *jongi* „dinți de lapte” (Capidan, l.c. p. 7), care este deci posterior. Termenii a fost împrumutat la o epocă recentă și prezintă un tratament caracteristic dialectelor macedonene (Debra; cf. ar. *dab* „numele unei păduri foarte dese la Avela”; maced. *dab* „stejar”, Capidan l.c.).

Tratamentul *enjsX V^LJJ^* ar. *grenda*: dr. *grindă*, ar. *rende, șcVendzâ* etc. (Capidan, p. 9) este de asemenea recent și-reproduce uu fonetism normal în macedoneană.

V. sl. *e* e redat în mod obișnuit printr-un diftong, în daco- și aromână: dr. *ea*, ar. *ea* etc. (Capidan, l.c. p. 10): redarea lui *e* prin *e* este deci posterioară (ar. *rehav* adj. „rar, rădăcină”, bg. *răxav*: ar. *repâ* „ridiche”: bg. *repa*, cu *e* pronunțat *e*, ca în dialectele bulgare apusene macedonene).

Iată însirarea acestor termeni:

dr., ar. *babă*: v. sl. *baba*; dr., ar. *blid*: v. sl. *bljudu*; dr., ar. **606**: v. sl. *bobii*; dr., &#i7Trdzdă: v. sl. *brazda*; dr. *clește*, ar. *cleasU*: v. sl. *klesta*; dr. *clin*, ar. *c/'m*; v. sl. *klinu* - dr. *clopot*, ar. *cloput*; v. sl. *klopotu*; dr. *coajte*, ar. *coajă*; v. sl7&#oia; dr., ar. *coasă*: v. sl. &#oia; ar. *cocean*, ar. *cucan*: v. sl. *kocani* (pl.); dr. *colac*, ar. *culac*: v. sl. *kolaci* (forma românească a fost refăcută după plural); dr. *cosiță*, ar. *cusită*: bg. *kosica* (v. sl. &#oia; „perișor, moț”); dr., ar. *cos*; v. sl. &#oia; dr. *croi*, ar. *cruiri*: v. sl. *kroitii*; dr., ar. d«A (cuvânt cărturăresc, căci A nu e redat prin /, ca în *năduf*): v. sl. *duxu*; dr., ar. *gol*: v. sl. goM; dr. *goni*, ar. *aguniri*: v. sl. *goniți*; dr., ar. *grădină*: v. sl. *gradina*; dr. *hrăni*, ar. *hrăniri*: v. sl. *xraniti*; dr. *înveli*, ar. *anvăliri*: v. sl. *valiti*; dr. *învîrți*, ar. *anvăr-tiri*: v. sl. *vratiti*; dr. *răwr*, ar. *izvur*: v. sl. *izvoru*; dr., ar. /afe: v. sl. iafe'; dr., ar. /ar: v. sl. i a m; dr. Zcnc. ar. *lean*: v. sl. dr. #/>i, ar. *alik'iri*: v. sl. *lepiti*; dr. *livadă*, ar. *livade*: v. sl. *livade*; dr. *lopată*, ar. *lupată* (împrumut mai nou, cf. în bulgară, dialectal o < ^ în poziție neaccentuată): v. sl. Zo-^a&#a; dr. w\$7a, ar. m7a: v. sl. mdo (Sandfeld, Ling. balk., p. 81, nr. 3; Racoviță, BL, VIII, p. 164—165); dr. *milui*, ar. *nituri*: v. sl. *milovati*; dr. *nevastă*, ar. *n(i)veastă*: v. sl. *nevesta*; dr. *nevoie*, ar. *nivol'a*: v. sl. *nevolja*; dr., ar. *padină*: v. sl. *padina*; dr. *opări*, ar. *upăriri*: v. sl. *opăriți*; dr., ar. *pîndar*: v. sl. *podari*; dr. *plăti*, ar. *plătiri*: v. sl. *plătiți*; dr., ar. ^>teg; v. sl. *plugu*; dr., ar. *poală*: v. sl. j>oZa; dr. *poliță*, ar. *puliță*: v. sl. *polica*; ar., &#r. *prag*: v. sl. *pragu*; dr., ar. *pungă*: v. sl. *pogva*; dr., ar. *rac*; v. sl. r a M; dr. *rana*, ar. *arană*: v. sl. ra^ a; dr. *rogoz*, ar. *rugoz*: v. sl. *rogozu*; ar. *scump*, ar. *scumpu*: v. sl. *skopu*; dr., ar. s^ a: v. sl. s^ o; dr., ar. s/a&#a; v. sl. *slabii*; dr., ar. *sloată*: v. sl. s?o&#a; dr., ar. s&#og: v. sl. *stogii*; dr., ar. s^ a; v. sl. s&#fo; dr. fo^>i, ar. *tuk'iri*; v. sl. *topiți*; dr., ar. &#w/>: v. sl. *trupu*; drT7ar. *zmeu*: v. sl. 27m).

b) Forma fonetică a termenului românesc ne dă indicații asupra limbii slave de la care termenul a fost împrumutat și, implicit, asupra epocii în care s-a făcut împrumutul.

Astfel, dr. &#or/a (Moldova) trebuie explicat prin ucr. 6or2' „gaură, adincitură într-un pom, stup”, &#or&#a (Berneker, SEW, s.v. *burții*: Briiske, W J b, XXVI — XXIX, 15). Termenul a pătruns deci în limbă la o epocă recentă, și nu din slava meridională.

CUVINTE TEHNICE ȘI CUVINTE POPULARE

în privința împărțirii termenilor slavi din limba română în cuvinte cărturărești, tehnice și populare, trebuie deosebite, de fapt, trei categorii de cuvinte: a) cuvintele cărturărești și tehnice rămase ca atare, b) cuvintele cărturărești și tehnice devenite populare, c) cuvintele populare.

a) Prin termeni cărturărești și tehnici nu trebuie înțelese numai cuvintele intrate în limbă pe cale scrisă (de exemplu, termenii slavi din traduceri religioase din secolul al XVI-lea ca: *ad* „iad”, *alămojnă* „pomană”, *aslam* „camătă”, *blaznă* „greșeală”, *hrănilniță* „ladă, cămară”, *magheniță* „fermecătoare” etc.) și toți termenii intrați pe cale orală (terminologia creștină, terminologia ecleziastică, termenii referitori la ierarhia de stat, la organizația politică etc.). Sînt unii termeni din această categorie rămași ca atare și care, prin urmare, nu au pătruns în limba vorbită, de exemplu termenii întrebunțați în cărțile religioase sau aceia aparținînd vocabularului juridic.

Aceste cuvinte, intrate tîrziu în limbă, au trăit o viață efemeră și a dispărut mai tîrziu.

Termenii cărturărești, veniți din slavona bisericească sau administrativă, apar numai în dacoromână (Petrovici, Balcania, I, p. 85, n. 2).

b) în privința termenilor cărturărești și tehnici deveniți populari, procesul e asemănător cu acela care s-a petrecut cu neologismele provenite din limba franceză: odată intrați în limba comună, termenii au fost asimilați aceluia din vechiul fond. Cîțva timp, forma originală și cea populară coexistau (*șofeur* și *șofer*, *biuro* și *birou* etc.), apoi prima formă dispărea în favoarea celei populare.

Dar firește că astfel de nuanțe fonetice nu mai pot fi determinate pentru cuvintele de origine slavă.

Iată cîțiva termeni care intră în această categorie: *blagoslovire*, *colina*, *Hristos*, *iad*, *icoană*, *idol*, *Isus*, *liturghie*, *maslu*, *molitvă*, *popă*, *praznic*, *troiță*, *utrenie*, *vecernie* etc.: v. sl. *blagosloviți*, *kolgda*, *Xristosu*, *jadu*, *ikon*, *idolii*, *Isusu*, *liturgija*, *maslo*, *molitva*, *popii*, *prazdiniku*, *raj*, *trojica* (HA 139 s.v.), *utrinja*, *vecerinja* etc.

c) în privința termenului „popular” dat unei categorii de cuvinte, se aplică unui cuvînt intrat în limbă pe cale orală și întrebunțat în limba comună.

Există, în română, termeni slavi împrumutați sub două forme, cărturărească și populară, ca, de exemplu, *săvîrși* (limba literară) și *sjîrsi* (popular): v. sl. *svrusiti*, *sobor* (limba literară) și ar. *zbor* (popular): v. sl. *suboru* etc.

OGLINDIREA STĂRILOR SOCIALE ÎN VOCABULAR

Unele elemente slave din limba română sînt ecoul stărilor sociale din epoca constituirii statului român feudal, cînd populația de la nordul Dunării (inclusiv Transilvania) conviețuia cu slavii, iar clasa conducătorilor întrebunța limba slavonă ca limbă scrisă.

Astfel, un termen ca *bejenie* (*băjenar*, *băjenărie*, vb. *băjeni*) exprime fuga din fața năvălitorilor, dar și, pentru țăranul iobag, fuga de asupra proprietarului de pămînt. *Boier* și *jupîn* denumesc persoane din clasa conducătoare. Terminologia familiei numără o serie de nume (*babă*, *maică*, *maște*, *nevastă*) care se explică prin conviețuirea cu slavii. Și la fel toți termenii pe care îi înșirăm mai jos.

Pentru evoluția sensului v. sl. *moka*, de la „chin” (cf. *a se munci*) la „lucru”, care se explică prin condițiile sociale ale muncii impuse clasei subjugate, v. C. Racoviță, „Travaux et „souffrance”, BL, VII, 1939, p. 96-101.

în privința terminologiei agricole, termenii pe care i-am examinat mai sus (v. p. 284) nu par a fi mai vechi de secolul al XII-lea, afară de *plug*, care nu conține vreun element de datare, și de termeni regionali, care sînt întrebunțat mai recent. Relevăm aici pe *brazdă*, *ogor*, *pleavă*, *pogon*, *snop* și *stog* care completează lista dată la locul arătat.

Terminologia creștină, în afară de termenii latini care denumesc noțiunile fundamentale ale cultului (*biserică, botez, câșlegi, creștin, cumineca, dumnezeu, înger, paști, păgîn, sîn* „sfînt” etc.), este sud-slavă; termenii slavi arată că organizarea cultului s-a făcut în perioada de după secolul al IX-lea. Relevăm, din listele date aici mai jos la p. 287 ș.u. termenii următori: *blagoslovenie, colindă, Hristos, iad, icoană, idol, Isus, liturghie, maslu, mănăstire, molitvă, praznic, pristol, rai, schimnic, schit, sfînt, troiță, utrenie, vecernie* etc.

Numele marilor dregători ai statului feudal muntean și moldovean vin de la statele sud-slave, care au copiat organizarea curții bizantine. Astfel, termenii *logofăt, paharnic, postelnic, vistiernic* și *vornic* pot fi explicați prin sîrbo-croată, iar *comis* și *stolnic* prin bulgară.

„Nu trebuie să ne închipuim că înlocuirea elementelor lexicale latine prin împrumuturi slave s-ar fi întimplat într-o anumită epocă de simbioză intensă cu slavii și de bilingvism româno-slav. Împrospătarea limbii cu cuvinte de origine slavă este un proces de lungă durată” (Pușcariu, LR, I, p. 278).

STATISTICA VOCABULARULUI

Influența slavă asupra limbii române este cu deosebire vizibilă în domeniul vocabularului, în care elementele slave au pătruns în mare număr. Ele au înlocuit, în parte, termeni de altă origine, în special latini, și au împlinit numeroase lipsuri, cu deosebire în vocabularele tehnice. Penetrația elementelor slave în limba română trebuie explicată, în primul rînd, prin bilingvism, românizarea unei mari mase de slavi și împrejurările economice, politice și culturale care au prezidat la constituirea primelor state românești de la nordul Dunării.

Un mare număr de cuvinte slave a pătruns în vocabularul de bază al limbii (v. înșirarea lor mai jos, p. 287 ș.u.).

^ Prezentarea științifică a vocabularului unei limbi se face pe bază de statistică, în privința limbii române, cercetările sînt în curs: posedăm două statistici ale limbii literare contemporane, una a stilului beletristic și cealaltă a stilului publicistic al limbii literare.

Pentru problemele de statistică a vocabularului, v. principiile și rezultatele aplicării lor în: P. Guiraud, *Les caracteres statistiques du vocabulaire*, Paris, 1958, și Id., *Problemes et méthodes de la statistique linguistique*, Dodrecht, 1959; G. Gougenheim, R. Michea, P. Rivenc et A. Sauvageot, *L'elaboration du francais elementaire*, Paris, 1956; precum și lucrările privind limba română ale lui D. Macrea, *Contribuție la studiul fondului principal de cuvinte al limbii române*, SCL, V, 1954, p. 7—18. Al. Graur, *încercare asupra fondului principal al limbii române*, București, 1954, observațiile lui I. Fischer, SCL, IX, 1958, p. 127—133 și ale lui A. Juilland, P. M. H. Edwards, Ileana Juilland, *Frequency Dictionary of Rumanian Words*, The Hague, 1965, p. XIII—XIV; V. Șuteu, *Observații asupra frecvenței cuvintelor în operele unor scriitori români*, SCL, X, 1959, p. 419—443, și Gh. Bolocan, *Unele caracteristici ale stilului publicistic al limbii române literare*, SCL, XII, 1961, p. 35-71; Mihăilă, *Impr. v. sl.*, p. 248-254.

în privința compoziției vocabularului de origine slavă al limbii române considerat la epoca lui cea mai veche, trebuie ținut seamă de observațiile următoare:

1. O cercetare statistică a acestui vocabular nu se poate face decît după aplicarea criteriului cronologic, elementele de vocabular fiind clasificate după epoca sau data cînd s-a făcut împrumutul, ținîndu-se seamă de caracteristicile fonetice ale cuvintelor cercetate.

2. Nu putem separa în mod absolut cuvintele din limba vorbită de cuvintele savante, și sîntem obligați să luăm în considerație, laolaltă, cuvintele intrate în limbă pe căi diferite și la mari intervale de timp (sec. VI—XVI).

3. Experiența ne arată (compararea vocabularului stilului beletristic al limbii literare din zilele noastre cu vocabularul stilului publicistic) că componența vocabularului e profund diferită, după cum luăm în considerație limba vorbită și limba literară sau cutare stil al limbii literare, comparat cu alt stil al ei.

în consecință, am renunțat la gruparea cuvintelor în două categorii (vocabularul de bază și masa vocabularului), întrucît în stadiul de astăzi al cercetării nu dispunem de criterii obiective, la care se poate ajunge printr-o analiză științifică a vocabularului.

250 de cuvinte vechi slave se găsesc în cele 4 dialecte ale to
50, șim^Tomun^ Mihăilă, *Emprunts vieux-slaves propres a
dacoroumain, RRL, XXV, 1980, p. 569-576*).

Principiile glotocronologiei (ar exista în toate limbile un vocabular de bază, care s-ar primi la cite 1000 de ani) sînt expuse de A. Dall'Igna Rodriguez, *Eine neue Datierung der vergleichenden Sprachwissenschaft*, *Kraus*, Graz, 1957, p. 1—14 (cele 215 cuvinte de bază sînt înșirate la p. 12—13: *tot, și, animal, pasăre* etc.).

ELEMENTELE VOCABULARULUI

Expunere generală: Densusianu, H.d.l.r., I, p. 255 ș.u., Conev, *Bălg. i Rom.*, p. 36 ș.u. Mihăilă, *Impr. v. sl.*

în înșirarea care urmează, și care intenționează să dea numai o idee generală despre vocabularul de origine slavă meridională din limba română, termenii slavi sînt împărțiți pe categorii, după sens. (Formele românești care nu poartă altă indicație aparțin dacoromânei; cele slave aparțin vechii slave).

SUBSTANTIVE

Stare socială, societate, *bejenie: bezanije; boier: boljarin* (pl. *boljare*; magh. *bojdr*, Knieszsa, MNSJ, p. 800 s.v., redă fonetismul vechii forme românești); *diac: dijaku; grădinar: gradinaru; jupîn: zupan* (pl. *razmiriță*: bg. *rajmirica; rob, ar. robu* (Papahagi, Dicț. dial. arom. s.v. *robu* (cf. Vaillant, *Grammaire comparee des langues slaves*, I, Paris, 1957, p. 163); *slugă: sluga; stăpîn: stopanu; voievod: vojevoda; vraci: vraci; zaver* (pl. *zavera; zidar: zidari; zlătar: zlătari*).

Familie, *baba: baba; ibovnic: ljubovniku; maică: bg. maika; mașină: tehă: mastexa; nene: bg. nenja* (f.); *nevastă, ar. nfijveastă: nevasta; rudă: bg. dial. rodă* (pronunțat *rudă*, Mihăilă, *Impr. v. s.*, p. 130).

Particularități fizice sau morale, calități sau defecte, *grije: gryza; groază: groza; idr., ar. jale: zali; lăcomie: lakomija; pizmă: pizma; rîvnă: rivini; veselie: veselije*.

Părțile corpului. *circă: krukū; jgsiță: bg. kosica; costeliv: kostilivu; crac: kraku; dr. gîrb, megl. qrb: griibu, bg. gârb; gît: glutu; dr., megl. gleznă: sl. bis. și bg. dial L glezna (Mihăilă, Impr. v. sl., p. 118; Mladenov, ERBE, p. 101); obraz: obrazii; stomac: bg. stomax; dr., ar. trup: trupu.*

îmbrăcămintele, *cergă: bg. cerga; cojoc: kozuxu; copcă: bg. kopSe; cușmă: kucima; izmana: izmena; nădragi: nadragy; poală: pola; p(r)estelcă: bg. prestilka; rufă: ruxo; scufie: bg. skufa; șapcă: bg7sapka; șubă: suba; suman: bg. sukman.*

Armată, *izbîndă: izbodq; pușcă: puska; wzppi: razboj; sabie: sablja; steag: stegu; strajă: straza; sulită: sulica; trîmfița: trqbica.*

Comerț, *precupeț: bg. prekupec; tîrg: trugu; bg7tărg; ucenic: ucenikii.*

Locuință, unelte, obiecte casnice, *belciug: belSugu; bici: bici; Mană „scîndură”: bg. blana; dr., ar. blid: bljudu (și bljudo, HAT, p. 12 s.v.); boltă: bolta; ciocan: bg. cokan; clește, ar. cleaște: klesta; dr. clopot, ar. cloput: klopotu; dr., ar. coasă: kosa; colibă: bg. koliba; cosor: kosori; dr., ar. coș: kosi; coșciug: coș + koucegu; coșniță: kosinica; coteț: kotici; cumpănă: kopona; daltă: dlato; grajd: grazdi; dr., ar. grădină: gradina; dr., megl. greblă: bg. greblo; grindă: grîda; iesle: jasi; jar: zărit; lanț: s.-cr. lânac, slov. lânac; laviță: bg. lavica; leasă: lesa; lopată, ar. lupată: lopata; nicovală: nakovalu; ogradă: ograda; perie: perije; pernă: bg. perinica; pilă: pila; pinten: pștino; pivniță: pivinica; dr., ar. ploscă: bg. ploska; plută: bg. pluta; pod: podu; poliță: polica; dr., ah prag: pragu; dr. praștie, ar. proaști: piasta; prispă: prisupa; dr., ar. pungă: poga; rogojină, megl. rugujină: rogozinaT sanie: sanij; sfeșnic: svestinikii; sfoară: suvora; dr., ar. sită: sito; sticlă: stiklo; strună: struna; teasc: tesku; tocilă: tocilo; toiag, megl. tuiagă: tojagu; topor: toporu; țeava: cevi; uliță: ulica; vadră: vedro; verigă: veriga; vîslă: veslo; zăbrea: zabralo; zăvor: zăvorii.*

Hrană, *colac: kolaci; drojdie: dr.ozdije (pl.), bg. drozdije (n. colect., Mihăilă, Impr. v. sl., p. 61); hrană: xrana; icre: ikra; lacom: lakomu; oțet: ocitu; pită: bg. pita; poftă: poxoti; smîntînă: smetana; ulei: olej.*

Agricultură, *brazdă: bg. brazda; cobită: bg. kobilo; cormană: s.-cr. korman; ogor: bg. ugar; plaz: bg. plaz; pleavă: pleva; dr., ar. plug: plugu; pogon: pogonu; prisacă: preseka; rărită: bg. raliza; sădi: saditi; dr., ar. snop: snopii; dr., ar. stog: stogu.*

Pescuit, *cîrmă: kruma; corabie: korabli, korabi; dr., ar. (Mihăileanu; lipsește la Papahagi, Dict. dial. arom.) mreajă: mreza; năvod: nevodu; undiță; odica; vîrșă: bg. vârșă.*

V. enumerarea termenilor dată de Z. Wittoch, La terminologie de la -peche n roumain et les slaves, EB tch., IV, 1972, p. 85-102.

Timp, *ceas: casu; răstimp: rostopu; veac: veku; dr., ar. vîrstă (ar. vrăstă): vrusta; vreme: vreme.*

Medicină, *Boli. boală: boli; boli: boliți; ciună: cuma; gîlcă: bg. gâlka; obloji: obloziti; otravă: otrava; pojar: pozări; rană: rana.*

Superstiții, *basm: basni; diavol: bg. djavol; iad: jadu; idol: idolii; moroi: mora; paparudă: hg. peperuda; rai: raj; Rusalii: bg. Rusalii; dr. vîrcolac, vârcolac: bg. vârcolak; vrajă: vrazu; dr., a^ zmeu: zmij.*

Natură, *beznă: bezduna; bîrlog: brulogu, bg. bârlog; bolovan: bolii-vanii; bură: burja; clocot: kloktotu; crivăț: bg. krivec; crîng: krqgu; deal: dUi) dumbravă: dqbrava; gîrlă: grulo, bg. gârlo; graniță: granica; iaz: jazu; dr. izvor, ar. izvur: izvorii; jeratic: zeratukii; lapoviță: bg. lapovica; dr. livadă, ax. livade: livada; dr., ar. luncă: loka; nămet: nămeți; nisip: nasupu; omăt: ometii; ostrov: ostrovu; peșteră: peștera; podgorie: podugorije; ponor: ponoru; f*

potop: potopii; praf: praxu; prăpastie: propasti; prund: produ; puvoi: povoni; săliște: seliste; dr., ar. sloată: slota; șipot: siputu; dr., ar. (Mihăileanu) tină: tina; trăsni: tresnoti; val: valii; vâzduh: vuzduxu; dr. vîfor, ar. (Mihăileanu) vîfuru: vixru. bg." vixăr; vîrf: vruxu; vîrtop: bg. vărto; zare: zarja; zăduf: bg. zodux(a); zăpadă: zapadii; zori: zorja.

B.O. Unbegaun, Orbis, II, 1953, p. 346—351: *zapa* „frig”, *zapadi* „frigurile mari”, în bulgara meridională, la Boboscica (lingă Korea, în Albania, cf. A. Mazon, Documents, contes et chansons slaves de Valbanie du sud, Paris, 1936, p. 453, s.v.). S. Pușcariu, LR, p.180 ș.u. G. Mayer (Ricerche slavistiche, VIII, 1960, p. 291-292): *zăpadă* ar fi un calc după tracă; cf. alb. *debare* „neve” < *bie* „tomber”; cf. cr. *zapadec* „neve caduta”, slav. *zapasti* ^fallen vom Schnee”.

Faună, *bivol: byvolu; cîrstei: krasteli; cîrțiță: bg. kărtica; colun: kolunu; dihor: dyxoru; dobitoc: dobytuku; gînsac: gqsaku; dr., ^ar. gîsea: bg. gaska; gușter: gușterii; jivină: bg. zivina; lăstun: lastuna; lebdă. ^ lebedi; lin: bg. lin; molie: molii; nevăstuică: nevestulka; ogar: ogarii; păianjen: pa-Qcina, pajocina si pajecina (HAT, 84 s.v.), bg. pajazina (Mihăilă, Impr. v. sl* p. 93_J94). păing: paokii (bg. paiăg, Skok, R. et. sl., III, p. 71); păstrăv: cf. v. sl. *pist.ru*; păun: bg. paun; prepeliță: bg. prepelica; dr., ar. rac: raku; rață: reca; ris: rysu; rod: rodii; sobol: soboli; stelniță: stenica; știucă: bg. stuka; veveriță: bg. veverica; vidră: vydra; vrabie: vrabii; zimbru: zqbru*

Plante, *aglică: bg. aglika; dr., ar. bob: bobii; cocean: bg. kocanj gulie: bg. gulița; hamei: xameli; dr., ar. hrean: xrenu; jir: bg. zir; lobodă: loboda; mac: maku; măslin: măslinii; minătarcă: bg. manitarka, manturka; molotru: molotri; morcov: bg. morkov; omeag: omegu; ovăș: ovisu; pelin: pelynu; praz: bg. praz; rapiță: repica; răchită: rakyta; dr. rogoz, ar. rogoșu: rogozii; dv. sbîrcioc: bg. sbărcok; sfeclă: svehlu; știr: bg. stir; dr. troscot, megl. iroscăt, troscut: troskotu.*

Mețale, *cositor: kositerii; oțel: oceli.*

Minerale, *cremene: kremeni; drob: drobi; dr. smoală, ar. smola: smola; var: varii.*

Noțiuni concrete, *caznă: kazni (postverbal de la a căzni, Mihăilă, Impr. v. sl., p. 143); ceată: ceta; chip: kipu; cireada: creda; comoară: komora; dospî: dospeti; dungă: dogu; glas: glasu; gloată: gloia; grămada: grămada; griv: bg. griv; horă: bg. xoro; muncă: mqha; năduf: s.-cr. nedux; norod: narodu; ocină: obicina; pacoste: pakosti; pag: pegu; pile: plukii; plocon: poklonu; prieten: prijateli; rodi: rodiți; scîrbă: skrubi; sfadă: bg. svada. sfat: suvetii; sfert: cetvrtutu; stîlp: stulpii; stîrv: striivo; sută: suto; tălmaci: tlumaci; vîrf: vriixu; vorbă: dvoriba; vraf: vraxii; zalog: zalogii; zvon: zvonijf.*

Noțiuni abstracte, *ciudă: cudo; cobe: kobi; dajdie: dazda, danie: danije; dar: darii; dr., ar. duh: duxu; har: xarii; hitru: xytru; iacă: jako; ispită: ispytii; iute: Ijute; jertfă: zriitva; leac: leku; dr. lene, ar. leane: leni; milă: milu; nădejde: nadezda; năpastă: napasti; nărav: nravii, năuc: neuku; necaz: bg. nakaz; dr. nevoie, ar. nivol'a: nevolja; noroc: narokii, obicei: obycay; obidă: obida; oblu: oblii; obștie: obisti; ocol: okolu; pagubă: paguba; ponos: ponosii; potrivă: potrivii; poveste: povesti; primejdie: premezdiye; rînd: re.du; scump: shqpu; silă: sila; slobod: svobodi, bg. sloboda, soroc: suroku; spor: sporii; sprijin: suprgsti; stavilă: stavilo; taină: tajna, temei: temeli; tihă: tixnoty; treabă: ireba; treaz: trezvii; vesel: veselii; veta: vesti; vină: vina; vîlvă: bg. vâlva; vlagă: vraga; vrajbă: vraziba; vrednic: vredini; zadar: za darii; zăbavă: bg. zăbava; zvon: zvonii.*

Terminologie creștină și bisericească. *agneț: agmci; blagoslovi: blagosloviți; a se căi: kajati* sg: *chilie: kelija; chivot: kivoiu; colindă: kolgda; colivă: kolivo; cristelniță: krusilnica; duJwvmc: duxoviniku; dveră: iviri; Hristos: Xristosu; icoană: ikona; Isus: Isusii; ispăși: supasiti; liturghie: liturgija; maslu: maslo; metoh: metoxu; mitră: mitra; molitvă: molitva; monah: monaxu; mucenic: bg. mälënik, slav., rusă sau sîrbă mucënik (dial. măcinici), „colăcei ce se fac la sărbătoarea celor 40 de sfinți” (< mälënik); odăjdii; odezda; pomană: bg. pomana, pomen (< pomenii, postverbal de la a pomeni, com. G. Mihăilă; cf. goană < a goni); popă: popii; post: postă; potir: potiri; prapur: praporii; pravilă: pravilo; praznic: prazdnikii; pistol: prestolu; schimnic: skiminikii; schit: skitii; sfînt: svetii; slavă: slava; smirnă: smiruna; stareț: starici; strană: strana; taină: tajna; tîmplă: bg. iemplo; țircovnic: crukviniku; troiță: irojica; utrenie: uirinja; vecernie: veâerinja.*

Scierie: *buche: buky; cazanie: kazanije; ceaslov: casoslovu; cerneală: bg. cernilo; citi: cești, citg* (ind. pr.; cf. s.-cr. cäliti, cătați, Skok, R. et. sl., III, p. 65); *grămătic: gramaiiku; izvod: izvodu; leat, veleat: (vu)leio; letopiseț: leiopisici; molitvenic: molitvîniku; predoslovie; bg. predoslovie; slovă: bg. slmw; lifiuc: tipikii; iulc: tliikii.*

ADJECTIVE

Particularități fizice sau morale, calități sau defecte, *becisnic: beMstiniku; blajin: blačenu; calic: kalika; cîrn: krânu; çoțcar: kockar* (după Mircev, Gr. bg. ez., p. 75 din română; s.-cr. kockar „jucător la jocurile de noroc, șarlatan”); *destoinic: destojniku; dîrz; drum; drag: dragu; gîngav: gognavu; gîrbov: grubavu; gol: golii; golan: bg. golan; grozav: grozavii; haplea: bg. xapljo; lacom, ar. lacumu* (Mihăileanu): *lakomu; milostiv: milostivii; mîndru: modurii; nătîng; netșgu; năuc: neuku; nerod: nerodă; pestriț; pîstru; pleșuv: plesivu; pribeag: pribegii, pribegu; prost: prostii; rumen: rumenii; sărac: siraku; scîrnav: bg. skârnav; dr., ar. slab: slabă; dr., ar. smead: sm\$&știrb: sirubu; șui: bg. sui; timp: topii; treaz: irezii; țeapăn: cepenit; vinovat: vinovații; viteaz: vitșzi; voinic: vojniku; vrednic: vredtnu; zdravăn: sitdravînu; zglobiu: zlobtvu.*

Stare socială, *bogat: bogată.*

VERBE

Acțiuni concrete, *beli: beliți; clădi: klasti-kladi; clăti: klaMi; clipi: klepati; coborî (pogori): pogoru; croi: kroiti; dăru: darovati; dobtndi: dobodj; goni: goniți; grăi: grajati; iscăli: iskaljaii; izbi: izbiți; înveli: valiii; învîrți: vratiti; lipi: lepiti; logodi: lagoditi; lovi: loviți; miji: mizați; năvăli: navaljaii; obosi: bg. oboseja, s.-cr. obosiți* (Mihăilă, Impr. v. sl., p* 202); *odihni; oluduxngti; oglindi: ogltdati; omorî: mnoriti; opri: opreti; osteni; ustafri-uslanq; otrăvi: otrăviți; păzi: paziti; pipăi: bg. pipam; pîndi; podiți; pârlî: bg. pârlja, s.-cr. prljiti; plăti: plătii; piese ai: bg. pleskam; porni ^poringU: prăpădi: propasti, -padă; prăvăli: provalili; propți: podupreti; spoi: supoiți; tăvăli: s.-cr. tavoljiti; tîrî: tretî; tocmi: tukitmiti; topi: topiți; trudi: trudiți; zări: zreti; zbirci: bg. barca; zdrobi: sudrohiti; zîmhi: v. sl. zâbif, bg. zabja se* (Mihăilă, Impr. v. sl., p. 201).

Acțiuni abstracte, *blagoslovi: blagosloviți; dovedi: dovedg; izbmi: izbăviți; izgoni: izgoniți; glăsu: glasovati; hohotii xoxotaii; huli: xmUti; isprăvi: praviti; iubi: Ijubii; îndrăzni; druzndti; îngrozi: grozili; nimeri: bg. namerja* (Mihăilă, Impr. v. sl., p. 197), s"-cr. namerUi; *pofti: pQxoteti; porunci: porociti; primeni: premeniti; primi: prijeti-priimq; privi: pmviti; risipi: rasypaii; săvirși: suvrMiti; sminti: sumeșii; smuci: \mucak; strădui: stradali; trăi: trajati; voi: voliti; zgirci: sugriiciti.*

ADVERBE

dr. *aievea*: prep. a 4- v. șl. *jave* „pe față, evident” (Miklosich, Lex. plsL s.v.; HAT, 8, s.v. *jave*), în textele din secolul al XVI-lea: *aiave* (Densusianu H.d.l.r., II, p. 251; ed. rom., II, p. 161).

ba (dr., ar., megl.) „nu”: bg. *ba* (pentru a exprima negația),

dr. *da* (exprimă afirmația): bg., s.-cr. *da* (cf. conjuncția v.sl. *da*) „același sens”.

dr. *iute*: v. sl. *IjiUe*.

dr. *de iznoavă*: v. sl. *izu* „din, cu” -f- *novii* „nou” (Miklosich, Lex, plsL s.v., HAT, 40, s.v. *iz*, 70, s.v. *novu*).

dr. *de obște*; prep *de* + v.sl. *ohîsie* „in comun, împreună” (Miklosich Lex. plsL, s.v!; HAT, 72, s.v. *obiUi*).

dr. *împotrivă, dimpotrivă*; v. sl. *profim*.

dr. *îndeosebi*: v.sl. *osobl* „separat” (Miklosich, Lex. plsl., s.v.; HAT, 78, s.v. *osobl*).

dr. *prea*: v. sl. *pre*.

dr. *razna*: v. sl. *razmo*.

dr. (*în*) *zadar*: v. sl. *za* -f- *dară* (*ci. in dar*, Tiktin, s.v. *dar*).

dr. *așijdere*, în textele din secolul al XVI-lea (Densusianu, H.d.l. II, p. 254; ed. rom., II, p. 163), este de formație cărturărească și a pătruns în M prin textele religioase (DA, s.v.) .

INTERJEȚII

• *iaca, iaca* nu poate fi explicat prin latină (DA, s.v.; *ia* nu e latin: Gra BL, V, p. 96, con ntra lui Meyer-Lubke, REW \ 2832), ci prin v. sl. *ja* (adv.).

dr. *ian, iani*: bg. *ja* -f- *m*.

dr. *iată*: bg. *eto* „vezi acolo”

^ «an. cuprins în expunerea noastră o sene de termen. ^ . a t e . U U »> ecieia șl. NŪ sens decit în română (sint înșirați de Densusmnu, H.d.l.r., 1. p. 263 . «* . »> cu alt st de Jacimirskn. p. 270 .șu.), pentru că avem știri prea sumare despre v. sUvâ. p. 174

„CALCURI" LINGVISTICE

Expunere generală: Şăineanu, Semasiol., p. 72 ş.u.; Jacimirskij, p. 257 ş.u.; Kr. Sandfeld Jensen, Notes sur les caïques Unguistiques, Festschrift V. Thomson, Leipzig, 1912, p. 166 ş.u.; St. Wedkiewicz, RS, VI, p. 230 ş.u.; Sandfeld, Ling, balk., p. 85 ş.u.; Th. Capidan, Caiques linguistiques, DR, I, p. 331 ş.u.; Boris Unbegaun, Le caïque dans les langues slaves litteraires, R. et. sl., XII, p. 19 ş.u.; Mirko Deanovic, Osservazioni sulle origini dei calchi linguistici, Arch. Rom., XVIII, p. 129 ş.u.; I. Rizescu, Contribuţii la studiul calcului lingvistic, Bucureşti, 1958; E. Seidel, El. sint. sl., p. 125-140.

Calculul lingvistic trebuie deosebit de împrumut. împrumutul rezultă din adoptarea unui termen dintr-o limbă străină, termen format dintr-un anumit număr de sunete, reunite cu un sens. Astfel dr. *izvor* „sursă” reproduce cuvântul v. sl. *izvoru*, cu acelaşi înţeles.

Prin calc lingvistic sau calchiera unui termen după altul se înţelege adoptarea nu; a cuvântului străin, ci numai a sensului său. Se porneşte de la: sensul cuvântului: dr. *lume* (arhaic şi popular) „lumină” (<lat. *lumen*, cu acelaşi sens, cf. expresia *lumea ochiului* „lumina ochiului, pupila”) şi v. sl. *svetii* cu sensul de „lumină”, dar şi de „lume, totalitatea fiinţelor şi lucrurilor create, univers”. Prin analogie cu termenul slav, cuvântul românesc va capătă şi acest sens. Deci: dr. *lume* = „lumină” şi „lume”.

Dar se poate imita şi procedeul prin care noţiunea e redată într-o altă limbă. Astfel, în vechea slavă „uleiul” e denumit *dreveno maslo*; în această expresie, primul cuvânt e un derivat din *drevo* „lemn, arbore”, iar al doilea denumeşte „untul”. Aşadar: „unt de arbore”. Termenul românesc *untdelemn* reproduce exact procedeul slav (*lemn*, cu sensul de „arbore” e atestat în textele româneşti vechi).

„Calcul lingvistic e o imitaţie, e prelucrarea unui clişeu dintr-o limbă şi transpunerea lui în limba proprie, cu mijloace lingvistice (forme si material) proprii” (Seidel, El. sint. sl., p. 133).

Calcul lingvistic rezultă din bilingvism: cel care vorbea slava şi româna a transpus din slavă în română procedee caracteristice de expresie, plecînd de la coincidenţa de sens a termenului slav şi a celui românesc:

v. sl. *svetii* „lumină”, dar şi „lume”.

dr. *lume* „lumină”, deci

dr. *lume* „lumină” şi „lume”.

Urmează înşirarea citorva exemple: ele nu pot fi datate, dar prin faptul că, uneori, termenul românesc poate fi explicat numai prin bulgară sau sîrbocroată, şi nu prin v. slavă, putem deduce că în unele cazuri fenomenul este recent.

dr. *albeaţă* „cataractă” (medicină) < *alb*: bg. *belmo*, s.-cr. *beona* „cataractă” < bg. *bel*, s.-cr. *beo* „alb”.

dr. *broască* „închizătoare la uşă”: bg. *zabka* „balama” < *zaba* „broască”.

dr. *calea-valea* „aşa şi aşa” < *cale* + *vale*, după bg. *gore-dolu* „aproximativ, circa” < *gore* „sus” + *dole, dolu* „jos” (Recnik al Acad. Bulg. de St. I, p. 193, p. 274).

dr. *cătuşă* „ancoră de corabie; fiare, lanţuri” (arh. şi în limba vorbită; Şăineanu, Semasiol., p. 81): v. sl. *kotva* „ancoră; pisică”.

dr. *codru* „munte”: v.sl. *gora* „munte; pădure” (Jacimirskij, p. 259; Skok, Arch. f. slav. Phil., XXXVII, p. 83 ş.u. admite calcul după sl. *delii* „parte, munte”; dar se poate să fie şi o evoluţie paralelă, în română şi în slavă).

dr. *destul* „destul; suficient” < *de* + *sătul*, ca şi bg. *dosta* „destul” < *do* + *sit* „sătul” (v. sl. *sytu*).

dr. *faţă* „persoană” (arh.; Şăineanu, Semasiol., p. 79 ş.u.): v. sl. *obraz* „formă, figură, persoană”.

dr. *fruntaş* „şef” < *frunte*: bg. *celnik* „conducător” < *ceh* „frunte”.

dr. *iapă* „iapă; dispozitiv pentru a trage plugul”: bg. *kobila* „iapă; dispozitiv pentru a trage plugul”.

dr. *a înlemni* „a se întări, a fi uimit” (lit. „a deveni de lemn”): bg. *sdobavam se* „a deveni ţeapăn, ca de lemn”, derivat din *dărvo* „lemn”.

dr. *a înşeu* (lit. „a pune şeaua”), ca şi s.-cr. *nasamăriti* „a aşeza samar” < *samar* „samar”.

dr. *întunerec* „zecemii” (arh.; Şăineanu, Semasiol., p. 81 ş.u.): v. sl. *Uturna* „întuneric; număr infinit, mii, zece mii”.

dr. *a (se) juca* „a (se) juca, a dansa”: s.-cr. *igrati (se)* „a se juca, a dansa” dr. *joc* „joc, dans”, ca şi bg., s.-cr. *igra*.

dr. *lemn* „arbore” (arh.): v. sl. *dreveno* „arbore, lemn”; cf. dr. *untdelemn* calchiat după v. sl. *dreveno maslo* „ulei”, în care *lemn* are acelaşi sens „arbore” (Şăineanu, Semasiol., p. 80; Jacimirskij, p. 258 ş.u.; 265).

dr. *limbă* „naţiune, popor” (arh.; Şăineanu, Semasiol., p. 75 ş.u.); jgz. „glas, limbă, popor” (Jacimirskij, p. 261 ş.u.).

dr. *Ungurea* „adîncitura abdomenului, la om” < *lingură*; bg. *lazicka* „adîncitura abdomenului, la om”, s.-cr. *lazicica* „cavitate toracică” < bg. *lăzica* s.-cr. *lazica* „lingură”.

dr. *lume* „lumină, lume” (arh. şi popular; Şăineanu, Semasiol., p. 73 ş.u.; Jacimirskij, p. 261; Sandfeld, Ling. balk., p. 85 ş.u.): v.sl. *svetii* „lumină, lume”.

dr. *parte* „regiune, ţară”: bg. *strana* „parte, ţară, regiune”,

dr. *răscruce* „răspîntie, încrucişare”, după bg. *răzkrăstica* „răspîntie, încrucişare”.

dr. *strîmb* „încovoiat, întors, nejust, fals”: bg., s.-cr. *kriv* „încovoiat, vinovat, fals”.

dr. *tînăr* „fraged”: v. sl. *mlădii* „tînăr”.

dr. *ţinere* „stăpînire” (arh.; Şăineanu, Semasiol., p. 83): v. sl. *druzaliti* „ţine, a stăpîni”.

dr. *verde* „curajos; robust”: v. sl. *zelenii* „verde, sănătos, tare, puternic” (Jacimirskij, p. 263).

dr. *viţă* „animal” < lat. *vita* „viaţă”: v. sl. *zivotii* „viaţă; animal”,

dr. *vină* „vînă, nerv”: bg., s.-cr. *zila* „vină, nerv”.

în privinţa expresiilor pe care româna le are în comun cu bulgară şi care se explică prin criteriul „balcanic”, v. materialul comparativ la B. Conev, Istoriya na bălgarskij ezik Sofija, 1934, p. 27 ş.u.

FORMAREA CUVINTELOR

DERIVAŢIA

Formarea cuvintelor constituie unul din capitolele cele mai importante ale unei limbi; putem vedea aici cum procedează limba pentru a-şi crea cuvinte noi, dotate cu noi sensuri.

Un mare număr de cuvinte se formează cu prefixe sau cu sufixe slave

Prefixe

ne-, în dacoromână și aromână, *ne-* are valoarea primitivă a lui *in-* latin, pe care l-a înlocuit (Densusianu, H.d.l.r., I, p. 246; ed. rom., p. 164): dr. *nebnun*, *neliniștit*, *nemuțumit* etc. (în opoziție cu *bun*, *liniștii*, *muțumit* etc.), ar. *neacupirit*, *neaimt* etc.

în slavă, negația *ne-* apare în compuse: v. sl. *nedggu*, *nemosti*, *neprijazni* „drac” (Vondrâk, Vergi. sl. Gr., I¹, p. 676); cf. v. sl. *nemilostivii*, *netreUnu nevinovații*, *nevredînii*: dr. *nemilostiv*, *netrebnic*, *nevinovat*, *nevrednic* etc. (Auerbach, p. 241 ș.u.).

po-, cu valoarea de întărire, de creștere a unei însușiri, acțiuni etc., în vorbe împrumutate din slavă, ca dr. *pocâi' (-câi)*: v. sl. *pokajati*, *popri (-opri)*: v. sl. *popreti*, *poticni*, *(-tici)*: v. sl. *poiycati* etc. (Auerbach, p. 243 ș.u.). În compunere cu adjective, *po-* apare uneori în textele noastre vechi și astăzi, în vorbirea populară: *poneagră* „încă mai neagră” (D. Cantemir, apud Tiktin, s.v. *po-*), *ponegnt* (cf. *ponegri*, din limba comună, calchiat după v. sl. *pocrimiti*), *poros* (în limba vorbită, Tiktin, l.c.).

în meglenoromână: *pucătari* „a se uita”, *putumari* „a întoarce” etc.

în slavă, *po-*, în compunere cu substantivele sau adjectivele, are rolul de a întări, de a crește sau de a diminua o acțiune, o însușire: bg. *pâ-bjal* „mai alb”, *pâ-junak* „un mare erou” etc. (Miklosich, Vergi. Gr.d.sl. Spr., II, p. 359 ș.u.).

pre-, cu valoarea de schimbare de poziție, de repetare, de îndeplinire, de intensificare, de transformare a acțiunii: dr. *preda*, bg. *prenesa* „a transporta”, *prebroditi* „a trece peste un riu” (E. Petrovici, DR, X, p. 141; Rizescu, SMFC, I, 10—11): dr. *preda*, *preface*, *prelucra*, *presăra* etc., ar. *pricunoașiri* „a cunoaște de mai înainte”, *primării* „mă mărit din nou”, *primicari* „a mânca de mai înainte, a mânca prea mult”, megl. *pritorn* „mă înapoiez” etc. (Capidan, Megl., I, p. 198). Cu adjective, formează superlative (de aici, adv. *prea*): v. sl. *prSbogatu* „foarte bogat”, *prevysij* „foarte înalt” etc. (Miklosich, Vergi. Gr. d. sl. Spr., I, p. 363), dr. *preabogat*, *preainalt* etc.

pro-, cu funcția de a indica o anticipație asupra acțiunii exprimate de verbul care formează al doilea element al compoziției, nu e productiv în dacoromână și apare numai în compuse împrumutate, ca *propovădui*: v. sl. *propovedati* (Auerbach, p. 248 ș.u.; Miklosich, Vergi. Gr. d. sl. Spr., II, p. 412) E productiv însă în meglenoromână: *prucăniari*, *pruvideari*.

ras- figurează într-o serie de verbe slave pătrunse în daco- și meglenoromână: dr. *răsuci*: v. sl. *rasukati*, *răzbi*: v. sl. *răzbiți* etc., megl. *răzmines* < bg. *razmenjam*, *răstrucules* < bg. *raztărkaljam* (Capidan, Megl., I, p. 200); calitatea sonoră sau surdă a consoanei, în dr. sau megl. *raz-*, *ras-* e provocată de calitatea surdă sau sonoră a consoanei următoare; contrar părerii lui Densusianu (H.d.l.r., I, p. 246 ș.u.; ed. rom., p. 164 ș.u.), avem prin urmare de-a face, în amândouă cazurile, cu același prefix.

ras- are funcțiile următoare:

1. lat. *re-* (repetiția): dr. *rězda* (calchiat după v. sl. *razdavati*), megl. *raz dau*;

2. lat. *dis-*: dr. *răscompăra* (cf. bg. *razplitam*), *răsfira*, *răstălmăci* (cf. bg. *raztălkuvam*) etc. (cf. paralelismul dr. *a se răsface* = *a se desface*, *descumpărat* = *răscompărat*, *a răsfire* = *a desfire*, *a despica* ~ *a răspera*), *rasfundat* = *desfundat*, *răspopi*;

3. O acțiune intensivă: dr. *răzbate*, *răzbubui*, *răzdumica*, *răzgindi* (cf. v. sl. *razmysliti*), *rasputea*, megl. *răscrep*, *răsturna*.

în slavă, *razii-* are funcțiile următoare:

L. ideea de desfacere, de dispersiune, de distribuție, de analiză; 2. intensificare, de întărire, de extensiune; 3. de separație, schimbare, transformare; 4. de reducere, de slăbire a acțiunii (Miklosich, Vergi. Gr. d. sl. Spr., II, p. 413; Krepinsky, SL, XVI, p. 515 ș.u.; Bulgăr, SMFC, I, p. 19 ș.u.; Oeheșeanu, I. c, p. 36—39); *răs-* frecvent în descințe și la Dosoftei, Densusianu, GS, IV, p. 365—367.

ză- arată că acțiunea verbului s-a îndeplinit pînă la capăt: dr. *zăui* (calchiat după v. sl. *zabyti*: Auerbach, p. 261 ș.u.; Krepinsky, SL, XVI, p. 523), dr. *zăurdi* (< *urdi* < *urdă*), pe cînd în bulgară *za-* are valoare ingresivă (de intrare în acțiune a verbului): *zaboljavam* „mă îmbolnăvesc” (cf. *boleduvam* „sint bolnav”), *zagogvărjam* „încep să vorbesc” (cf. *govărja* „vorbesc”, Weigand, Bulg. Gr., p. 92; Miklosich, Vergi. Gr. d. sl. Spr., II, p. 415; s. influența bulgară, *ză-* are aceeași valoare ingresivă în meglenoromână: *zama* „încep să umblu”, *zantru* „încep să intru” etc., Capidan, Megl., I, p. 201).

în Banat și în istroromână, *do-* e întrebuințat pentru a arăta că o lucrare e dusă pînă la capăt: *a face* — *a doface* „a termina o lucrare”, *a pleca* — *a dopleca* „a pleca definitiv” (Popovici, Istr., I, p. 112; Weigand, WJb., III, p. 232); cf. în slavă, *nesti* „a duce, a purta”, *donesti* „a aduce”.

Sufixe

-ac formează, în dacoromână, substantive: dr. *prostănac*, și adjective: dr. *crudac* „tinăr”, *scundac* „mic de talie” etc. (dr. *godac* „purcei de un an”, *iurmac* „bivol de 1 pînă la 2 ani” < bg. *godinak*, *turmak*: Lowe, p. 3 ș.u.; Graur, N. d'ag. et adj., p. 55 ș.u.).

Substantivele slave *bujaku* (v. sl.), r. *burlak*, pol. *prostak*, v. sl. *sira* au trecut, în română, în categoria adjectivelor: dr. *buiac*, *burlac*, *prostă sărac*. Trecerea de la substantiv la adjectiv nu s-a petrecut în aromână, unde *-ac* formează substantive, ca în slavă: *ficurac* „tinăr”, *fliturac* „zăpăci”, *subfîrac* „firav” (Capidan, WJb, XV, p. 4 ș.u.; Graur, l.c, p. 56 ș.u.).

-aci. în slavă, sufixul *-ce-* formează nume de agent sau de instrument: v. sl. *bili* < *biti*, *kovaii* < *kovati* etc. (Meillet, Et. voc. v. sl. p. 352). În dacoromână, *-aci* formează substantive și adjective: *fugaci*, *trăgaci*, *stîngaci* (Lowe, p. 7 ș.u.; Graur, N. d'ag. et adj., p. 59 ș.u.). în aromână, *-ac* formează, în slavă, nume de agent: *arungal* „rîncaci”, *ndriptaS* „țintaș” (Capidan, WJb, XV, p. 10 ș.u.); în meglenoromână, diminutive: *ghiumac* „urcior mic de aramă”) *junac* „june” (Capidan, Megl., I, p. 106).

-alnic (< *aniniku*) formează adjective: dr. *strădalnic*, *zburdalnic* etc. (Lowe, v, -nic.

-an. în slavă, *-anu* formează nume de agent, substantive derivate de substantive și adjective și augmentative: bg. *velikan* „uriaș” < *velik* „mare”, bg. *sopol* „răpciugos” < *sopol* „răpciugă”, bg. *golan* „om gol, sărac” < *gol* etc. Același rol îl are *-a* în aromână și în meglenoromână: ar. *dintană* „cioc”, *cărlibă* „partea încîrligată a bîtei'ciobănești” etc (Capidan, WJb, XV, p. 14 ș.u.; megl. *mijlucan* „fratele mijlociu”, *vrăpcan* „vrăbie” (Capidan, Megl. I, p. 18) în dacoromână, *-an* formează augmentative: *juncan*, *roșcovan* etc., deprecativitate: *bețivan*, *golan*, purtătorul unei calități: *căciulan*, *codană*, *holban* (Lowe, p. 10 ș.u.; Graur, N. d'ag. et adj., p. 62 ș.u.; Pietreanu, SMFC, II, p. 93—100).

-*anie* formează, în dacoromână, nume de acțiune: *afurisanie*, *pățanie*, *petrecanie* etc. Sub forma -*anie* sufixul reproduce pe v.sl. -*anie* (în 3 silabe); în limbile slave, forma populară, cu *n* palatalizat, coexistă pe lângă cea savantă: r. *penie*, bg. *pisanie*, s.-cr. *bdenije* (E. Petrovici, Balcania, I, p. 84 ș.u.; Rudeanu, SMFC, II, p. 101—106); cf. formele populare: s.-cr. *pomăganja* „strigăt de ajutor”, *putânja* „cărare”, slov. *drvânja* „regiune păduroasă” (Vondrâk, Vergi, sl. Gr., I², p. 548; cf. sufixul fem. -*ynja*, în *rabynji* „servitoare”, *blagynji* „bunătațe” etc.; Meillet-Vaillant, Le sl. c², p. 359).

-*ar*, din sl. -*ari*, apare în împrumuturi ca: *jitar*: v. sl. *Sitari*, *zlătar*: v.sl. *zlătari* etc. Sufixul formează nume de agent (*fugar*) și substantive deverbale devenite adjective: *fugar*, *sugar* etc., ar. *gîdil'ar* „care gîdilă”, *planar* „care piunge mult” (Capidan, WJb., XV, p. 19; Lowe, p. 14 ș.u.; Graur, N. d'ag. et adj., p. 66 ș.u.).

-*aș* formează, în dacoromână, nume de agent derivate din substantive: *făptaș*, și adjective: *codaș*, *pățimaș*, *trufaș*; diminutive: *fluieras* etc.

în aromână și în meglenoromână, -*aș* formează diminutive: ar. *cutitas* (Capidan, Arom., p. 514), megl. *cucutaș* „cocosel”, *cupilas*, *cutitas* etc. (Capidan, Megl., I, p. 187).

în sîrbo-croată și în bulgară există o serie de substantive în -*aș*, trecute în română ca substantive sau adjective: bg. *bogătaș* (Mladenov, ERBE, p. 36), s.-cr. *bogătaș* „bogătaș”, *brăzdas* „bou înjugat la dreapta”, bg. *papistas* (Lowe, p. 22). Funcția diminutivală din română nu apare, însă, în slavă. Faptul că sufixul e întrebuintat și în dialectele românești de la sudul Dunării exclude explicarea lui prin maghiară (unde -*ăs* are funcție diminutivală). Nu ar fi exclusă supraviețuirea unui sufix preroman, în -*ș*, peste care s-ar fi suprapus cel de origine slavă (Pușcariu, DR, IV, p. 1369; Graur, N. d'ag. et adj., p. 86).

-*că* formează, în dacoromână, femininul unor substantive masculine: dr. *puică* < *pui* etc.; substantive feminine desemnînd naționalitatea, locul de origine: *armeanca*, *orășeancă*, *țigancă*; diminutive: *ferestruică*, *pășăruică*. în slavă -*ika* formează diminutive feminine: v. sl. *roctka* < *roka*, *kostika* < *kosii* și substantive feminine indicînd naționalitatea, locul de origine: *kozacka* < *Kozák* (Vondrâk, Vergi, sl. Gr., I², p. 620). în aromână, sufixul nu figurează decît în împrumuturile din bulgară (Capidan, WJb, XV, p. 31). în meglenoromână, -*că* derivă, ca și în dacoromână, substantive feminine din masculine și formează diminutive feminine: *fachircă* < *fachir*, *gărnișoarcă* < *gărnișor*, *izvoarcă* < *izvor* (Capidan, Megl., I, p. 188).

-*ci* (vezi mai sus, -*aci*) formează, în dacoromână, substantive (la origine adjective): *corneei* „nume popular al dracului”, *murgoci* „vițel născut la murgul serii” și diminutive: *podeci* < *pod*, *tîrleci* < *Urlă* etc.

-*eală*, în daco- și în aromână formează nume de acțiune derivate din verbe: dr. *cheltuială*, *împărțeață*, *opreață*, ar. *ameală*, *ayuseală*, *gucăreală* etc. (Capidan, WJb, XV, p. 32 ș.u.). în slavă există substantive deverbale formate cu ajutorul sufixului -*eli*: *mlicali*, „tăcere” < *mlicati*, *obiteli* „familie” < *obitati* etc. (Meillet, Et. voc. v. sl. p. 416 ș.u.). Dacă admitem că -*eli* a fost redat în română prin -*eale* sau -*elie*, atunci, pornindu-se de la această formă, considerată ca un plural, s-a refăcut un singular în -*eală* (Skok, Casopis pro-mo-d. XVI, p. 44 ș.u.; v. și Graur, BL, III, p. 35 ș.u.).

-*ean* reproduce pe sl. -*jan-ino*, -*en-ino* în slavă, acest sufix formează singularul unor substantive indicînd starea socială, naționalitatea cuiu v. sl. *Rimljaninu* „roman”, *seljaninu* „sătean” etc. (Meillet, Et. voc. v. s. p. 448 ș.u.; Vondrâk, Vergi, sl. Gr., I², p. 542 ș.u.). în dacoromână, -*ean* formează adjective și substantive: *apusean*, *mesean*, *mirean*, *sătean* etc. Nume de familie: *Bolintineanu* etc. La origine, sufixul avea forma -*eni* (cf. *Ieșeni* etc), căci provine din forma de plural a sufixului slav (Graur, N. d'ag. et adj. p. 64 ș.u.).

în aromână și în meglenoromână, -*ean* formează mai ales substantive: *Bitulean* „locuitor din Bitolia”, *Ochridean* etc. (Capidan, WJb, XV, p. 5 ș.u.); megl. *cătunean* (< *cătun*) „țăran, sătean”, *Uumnican* „locuitor din L'umnița” etc. (Id., Megl., I, p. 189).

-*ei* derivă, în dacoromână, adjective din adjective: *grivei*, *știrbei* < *grăstirb* și formează diminutive: *cotei* „cățeluș”, *putinei* „putină mică în care alege'ntul” (Lowe, p. 41 ș.u.; Pascu, p/308 ș.u.; Graur, N. d'ag. et adj. p. 70 ș.u.). în slavă, -*eje* formează diminutive și derivă substantive din adjective (Vondrâk, Vergi, sl. Gr., I², p. 516). în aromână, -*eai* derivă substantive din verbe și adjective din substantive: *fițeai* „unul căruia îi place a se purta ca fetele” (Capidan, WJb, XV, p. 34 ș.u.).

-*etnic* (vezi mai sus, -*alnic*) derivă, în dacoromână, adjective din verbe sau din substantive: *feciorelnic*, *prepuielnic*, *prielnic* etc. Sufixul poate fi în formație românească: substantiv deverbal (*căială* < *căi*, *îndoială* < *îndoia*, *șovăială* < *șovăi*) + sufixul -*nic*, de origine slavă, vezi mai jos: *îndoielnic*, *șovăielnic* etc. Pornind de la aceste formații, a fost izolat un sufix -*etnic* (Lowe, p. 75 ș.u.; Graur, N. d'ag et adj., p. 37 ș.u.; -*etnic* provine și din *inîniku*, -*eniniku*, prin disimilație consonantică: dr. *pomelnic*: v. sl. *poniniku*, dr. *vremelnic*: r. *vremennik*).

-*enie* Ca și -*anie* (v. mai sus), -*enie*, de origine cărturărească (popula ar. -*enje*, bg., s.-cr. -*ene*) formează, în dacoromână, nume de acțiuni: *afurisanie*, *curățenie*, și nume care indică o stare: *calicenie*, *șiretenie*. Sufixul a fost izolat în cuvinte împrumutate din slavă, ca *blagoslovenie*: v.sl. *blagoslovenie*, *spăsenie*: v. sl. *sitpasenije* etc.

-*eț* formează, în dacoromână, substantive nume de agent: *cîntăreț*, *drumeteț*; diminutive: *lunguieț*; adjective intensive: *măreț*; adjective: *mălăreț*, adjective deverbale: *îndrăzneț* (Lowe, p. 52 ș.u.). în slavă, -*ice* derivă substantive nume de agent din verbe: *Ijubici* < *Ijubiti*, *lovici*, „vînător”, s.-cr. *glumici* „actor”, și formează substantive diminutive: *gradici* „orașel, sat” < *grad*, *konici* < **koni* etc. (Vondrâk, Vergi, sl. Gr., I², p. 620 ș.u.). Funcțiile lui -*eț*, în română, se explică pornind de la rolul acestui sufix în slavă: -*eț* a fost separat în cuvinte ca *iubeț* < *Ijubici*, și a format adjective: *îndrăzneț* etc.

în aromână, -*eț* formează substantive: *tunareț* „un fel de brînză care se prepară toamna” (Capidan, WJb, XV, p. 47 ș.u.), iar în meglenoromână substantive și diminutive: *pidureț*, *vărdăreț* (Capidan, Megl., I, p. 190). Pentru întreaga problemă, v. Graur, N. d'ag. et adj., p. 28 ș.u. și 43 ș.u.

-*ic* formează, în dacoromână, substantive diminutive din substantive: *hăiuc* < *haită*, *păiuc* < *pat*, și adjective: *mizinic* < *mezin* (Pascu, Suf., p. 10 ș.u.). Același rol îl are -*ic* în aromână: ar. *bărbatic* < *bărbat*; *frăție* < *frate* (Capidan, WJb, XV, p. 48 ș.u.) și în meglenoromână: *arie* < *artă*, *jimitic* < *jimiții* etc. (Capidan, Megl./I, p. *190). în slavă, -*iko* formează diminutive din substantive, substantive din adjective și din participii: v. sl. *noziku* < *nozika* „cuțit”, *zlatiku* „monedă de aur” < *zloții*, *ucenikit* „școlar, elev” < *uce* (Vondrâk, Vergi, sl. Gr., I², p. 613). Cf. -*ic* < lat. -*ic(c)us*, în dr. *bunic*, *rinic* etc. (Graur, BL, V, p. 62 ș.u.).

-ice nu este femininul lui -ici (v. mai jos); acest sufix formează, în dacoromână, diminutive din substantive: *găurice*, *pădurice* etc.; de asemenea, în aromână: *gurice* (< *gură*), *fântănice* etc. (Capidan, WJb, XV, p. 52, ș.u.). Cf. rolul diminutival al sufixului, în bulgară: *momice* < *momă* „fată”.

-ici formează, în dacoromână, diminutive din substantive, nume de plante și nume de animale: *corbici*, *gtrlici*, *licurici*, *mălurici*; în aromână, -ic formează, de asemenea, diminutive: *cățutic* < *cățut*, *cumib* < *comu* etc. (Capidan, WJb, XV, p. 54 ș.u.). Funcția diminutivală a lui -iSe (cf. v. sl. *kotoriāi* „certăreț”, cu funcție adjectivală, Vondrāk, Vergi. sl. Gr., P, p. 610 și 614) apare în sîrbo-croată: *biSiā* „faur” < *bik*, *covjlcic* < *covjek* „om”; sufixul formează și nume de plante și de animale: *grābic* „fag tînăr” < *grab*, *viicic* < *vuk* etc. (Leskien, Gr. d. s.-kr. Spr., I, p. 268 ș.u.).

-ilă (din sl. -Io): în slavă, formează adjective și substantive, nume de agent și nume proprii: *Braילו*, *Stanilo*; în română formează substantive comune: *rotilă*, *zorită*, -lă (din sl. -Io) formează, în română, nume de instrument: *șesală*, *zăbală*, nume femeiești sau bărbătești: *matahală*, *păcală*, *ttndalā* (Mioara Avram, SMFC, II, p. 149-178).

-inā formează, în dacoromână, substantive diminutive, colective etc.; •ciurdinā < *ciurdă*, *stupinā* < *stup* etc. (Pascu, Sui, p. 206 ș.u.). Acest sufix joacă același rol în aromână: *cupăcinā*, *fucurinā* etc. (Capidan, WJb, XV, p. 59 ș.u.) și în meglenoromână: *cupăcinā* „locul unde au existat odată copaci”, *sicarinā* „locul care a rămas după secerișul secării” (Id., Megl., I, p. 190), în slavă, -ina derivă substantive feminine din substantive, adjective și participii, și formează colective, abstracte, diminutive și augmentative: v. sl. *paocina* „pînză de păianjen” < *paokii*, v. sl. *kopina* „arbust cu spini, spin” etc. (Vondrāk, Vergi. sl. Gr., I², p. 543 ș.u.).

-iș formează, în dacoromână și în meglenoromână, substantive: dr, *acoperiș*, *ascuțiș*, *pietriș*; megl. *măținiș* „griul, porumbul pregătit spre a fi măcinat” (Capidan, Megl., I, p. 191); în aromână, adjective: *acriș*, *păduriș* [om ~ „un om sălbatic, fără cultură, educație”, Capidan, WJb, XV, p. 60 ș.u.]. În slavă, -is e întrebuintat în slovenă, unde formează substantive: siov, *golis* „suprafață fără vegetație”, *drobis* „lucru mic”, *stalis* „locuință, loc” (Vondrāk, Vergi. sl. Gr., I², p. 636, ș.u.).

-iste formează, în dacoromână, aromână și meglenoromână, substantive; *iniște*, *porumbiște* (Pascu, Sui, p. 25a ș.u.); ar. *agriște*, *cășiriște* (Capidan, WJb, XV, p. 61 ș.u.); megl. *băhiști* „locul unde au fost băi” („mine”), *căiumști* „loc unde a fost odată un cătun” (Id., Megl., I, p. 191). în v. slavă -iste formează nume care arată locul: *grebisie* „mormint” < *grebo*, *pozoriste* „teatru, scenă” (Vondrāk, Vergi. sl. Gr., I², p. 622 ș.u.).

-iță formează, în dacoromână, nume feminine: *casierită*, *morăriță*; diminutive: *cheiță*, *linguriță*, *Mărita*; în aromână, formează diminutive: *cudiță*, *puriiță* etc. (Capidan, WJb, XV, p. 62 ș.u.); la fel în meglenoromână: *cudiță*, *puriiță* etc. (Id., Megl., I, p. 191). în slavă, sufixul -ica formează femininul numelor în -iko-1 *dvirînica* „portăreasă” < *dviriniku*; femininul numelor în -ici; *starica* „bătrînă” < *slanei*; diminutive: *dlvica* „fetiță” < *deva*; spațiul, la nume derivate din substantivele în -mo-: *gorînica* „mansardă” < *gorinii* (Vondrāk, Vergi. sl. Gr., I², p. 615 ș.u.).

-iv. în slavă, -ivo, -livo-, f-ljivo-, cu i- de la verbele în -iii, formează adjective: v. sl. *kostelivu* „osos” (Kiparsky, Neuphil. Mitteil., XLVIII, -1951,, p. 47), *Ijubivu* „iubitor” < *Ijubiti*, *milostivii* < *miloșii* (Vondrāk, Vergi. sl. Gr., I², p. 521). Sufixul -M; a fost izolat în cuvinte ca *milostivii*, și aservit, în română, la formarea de adjective derivate de la substantive, ca: *guraliv*,

-lă v. -ilă.

-wic formează, în dacoromână, adjective: *clevetnic*, *dornic*, *spornic*, *trainic* (unde din aceste adjective au fost s etc.) în meglenoromână, formează substantive: *căvainic* (Capidan, Megl., I, p. 192).

în slavă, sufixul -nikii (< *inii+iko-*) formează substantive pentru persoane avînd o calitate, derivate din adjective, și nume de locuri: *bezakoninikā*, *mošeniku*, *uceniku* etc. (Meillet, Et. voc. v. sl. Gr., I, p. 613).

-og formează, în dacoromână, substantive și adjective (unele din aceste adjective au fost substantivate): *boșorog*, Adjective ca: *olog*, *pintenog*, *slăbănog* provin din slavă, cf. „paralizia picioarelor dinapoi”, s.-cr. *putonog* „slabonoga „n. de plantă” (Lowe, p. 80 ș.u.); Graur, N. d'ag. -og a fost izolat în astfel de cuvinte, recunoscîndu-se în e *skzb* etc. (Pentru -ogo- în slavă, v. Vondrāk, Vergi. sl. Gr., I, p. 613).

-n-. în română, sufixul -u-, provenit din verbe ca dr. *seguvam se*, a devenit productiv și formează verbe ca dr. *strejujii* (v. sl. *stradali*), *strădujii* (v. sl. *stradali*), sau *căpăta*, *juruit jura* etc. (Schuffert, WJb, XIX - XX, p. 16 ș.u.). De asemenea, în aromână: *mindueșcu* (Capidan, Arom., p. 519).

în vechea slavă, verbele în -u- sînt denominative: *celovati* < *celu*, *verovaii* < *vera* etc. și deverbative: *kuvedovati-ispovedeti* etc. (Miklosich, Vergi. Gr. d. sl. Spr., II, p. 7 Gi. d. albtg., p. 175 ș.u.; Vondrāk, Vergi. sl. Gr., P, p. 714).

Asupra acestui sufix și a lui -ā-, din verbele în -āi (în Moldova, -āi) formează verbe denominative: *dilați*, *delap* < *delo*, *mStati* < *metajQ* (Vondrāk, Vergi. sl. Gr., I², p. 714), derivate din onomastice (Vondrāk, Vergi. sl. Gr., I², p. 147 ș.u.), care susține că aceste sufixe derivă dintr-un prototip

-uș și -ușă formează, în dacoromână și aromână, din substantive: dr. * *bărbătuș*, *măgăruș*, *peșcăruș*, *picioruș*, *purcăruș*, *chiușă* (Capidan, WJb, XV, p. -75)* în slavă, -ide- apare la s.-cr. *DraguB*, *Radusi*, slov. *bogătus* „cel bogat”, r. *batjus* „tal alb”, *dobrouș* „om bun”; sufixul -usa e foarte răspîndit în drāk, Vergi. sl. Gr., P, p. 639).

ONOMASTICA

Expunere generală: Miklosich, Pers.; I.-A. Candrea, Poreclele 1895- Gustav Weigand, Die buigatischen Rufnamen, ihre Herkunft, bildungen, WJb, XXVI - XXIX, p. 104 ș.u.; V. Bogrea, Glose românești din Ardeal, I-iiul Congres al filologilor români, București, 1933 (Biblioteca Dacororaaniei, condusă de Sextil Pușcariu, Nume de persoane și nume de animale în țara Oltului, București, 1933); Studii și Cercetări, XXVI); E. Petrovici, Toponymes roumains d'origine slave, voievode 4- nasule" pour sl. comm. *Q, in CO. p. 33-43. N. A. C.

Multe dintre numele pe care le poartă reprezentanții clasei conducătoare și care sînt atestate în documentele timpului, scrise în țările românești (începînd c* sfîrșitul secolului al XIV-lea, astfel încît o parte din aceste nume poate fi de origine mai recentă), sînt caracteristice slavei meridionale.

Ca și în Serbia sau Bulgaria, boierii nu poartă nume de familie; lista care urmează cuprinde deci prenumele boierilor atestate documentar.

Iată o scurtă enumerare a acestor nume:

Aldea: bg. *Aldija*; *Axente*: bg. *Aksentij*; *Baba*: *Baba* (Miklosich, Pers., p. 31); *Baicu*: bg., s.-cr. *Bajko*; *Bolea*: bg. *Baljo*; *Balotă*: s.-cr. *Balota*; *Bogdan*: *Bogdan* (Miklosich, Pers., p. 33); *Bran*: s.-cr. *Bran*; *Cîrstea*: bg; *Krăste*: *Baicu*: s.-cr. *Bajko*; *Dan*: bg. *Ban*; *Dediu*: *Dedu* (Miklosich, Pers., p. 60); *Dobrea*: *Dobru* (Miklosich, Pers., p. 55); *Dragomir*: bg., s.-cr. *Dragomir*; *Ganea*: *Gan*- (Miklosich, Pers., p. 47); *Ghinea*: bg. *Gin*, *Gina*, *Ginjo*; *Ioan-Ioanu* (Miklosich, Pers., p. 64); *Ivan*: *Ivan*- (Id., I.e.); *Manciu*: bg. *Manco*; *Manea*: bg. *Manjo*; *Mănu*: bg. *Mano*, s.-cr. *Man*; *Mares*: s.-cr. *Mares*; *Mihalcea*: bg. *Mixalce*, *Mixalco*; *Mihu*: *Mixo* (Miklosich, Pers., p. 77); *Milea*: bg. *Miljo*, *Milja*; *Mircea*: bg., s.-cr. *Mirca*; *Mirza*: bg. *Mărza* (Mladenov, E R B E, 11); *Moga*: s.-cr. *Moga*; *Nan(u)*: bg. *Nana*, *Nano*; *Neagoie*: bg./s.-cr. *Negoje*; *Neagu*: bg. *Neg*; *Nedelcu*: bg. *Nedelko*; *Neicu*: bg. *Nejko*; *Nica*: bg., s.-cr. *Nika*; *Paicu*: s.-cr. *Pajko*; *Preda*: *Predu* (Miklosich, Pers., p. 88); *Radu*: *Rad*, *Radu* (Miklosich, Pers., p. 90); *Socol*: *Sokolu* (Id., I.e., p. 98); *Staicu*: bg. *Stajko*; *Stan*, *Siancu*, *Stanciu*: *Stanu* (Miklosich, Pers., p. 100), bg. *Stan*, *Stanko*, *Stanco* (Mladenov, E R B E, p. 606—607); *Stoica*: *Stojko* (Miklosich, Pers., p. 101); *Vilcu*: *Vulku* (Miklosich, Pers., p. 42); *Vlad*: *Vlad*- (Miklosich, Pers., p. 41); *Vlaicu*: bg., s.-cr. *Vlajko*; *Voinea*: *Voj*- (Miklosich, Pers., p. 44).

TOPONOMASTICA

Unele toponimice românești au fost înlocuite cu termeni slavi care traduc termenii românești. Fenomenul a putut să fie general, dar exemple documentare se pot cita numai cîteva: *Frumoasa—Dobra*, *Repedea—Bistrița* etc. (v. mai sus, p. 200). Alți termeni reproduc numele vechi, dar trecute prin filieră romanică. Astfel slav. *Burzava*, prin rom. *Bîrzava*, din *Bersovia* (Popovic, GSKS, p. 116).

Asupra valorii documentare a toponimiei, v. observațiile lui V. Georgiev (Bălgarska etimologija i onomastika, Sofija, 1960, p. 138—139).

Expunere generală: Miklosich, Pers.; Iordan, Rum. Top.; acad. Iorgu Iordan, Nume de locuri românești în Republica Populară Română, I, București, 1952; Gustav Weigand, Ortsnamen im Ompoly-und Aranyos-Gebiet, BA, I, p. 1 ș.u.; Walther Scheiner, Die Ortsnamen im mittleren Teile des sudlichen Siebenbürgens, BA, II, p. 1 ș.u., III, p. 113 ș.u.; Iorgu Iordan, Die rumänische Ortsnamenforschung, ZONF, I, p. 64 ș.u., II (1925-1936), p. 168 ș.u., Miinchen u. Berlin, 1925, 1937; Otto Liebhart, Die Ortsnamen des Seklergebietes, BA, III, p. I ș.u.; At. T. Iliev, Romäniska toponimija ot slavjano-bălgarski proizvod, Sofija, 1925 (Sbornik na Bălgarskata Akademija na Naukite, kn. XVII, klon ist.-fii., XI, no. 2); Nicolae Draganu, Toponimie și istorie, Cluj, 1928 (Biblioteca Institutului de Istorie Națională, I); Gustav Kiscii, Siebenbürgen im Lichte der Sprache. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte der Karpatenländer! Leipzig, 1929 (Palaestra, 165); Registerband, 1934; Otto Franck, Studien zur serbokroatischen Ortsnamenkunde, Leipzig, 1932 (Veröffentlichungen des Slavischen Instituts an der Friedrich-Wilhelms-Universität Berlin, hgg. v. Max Vasmer, 6); Draganu, Rom. s. IX—XIV; Th. Capidan] Noms de localités connus des Roumains de la Peninsule Balkanique, Lg. et litt., II, 1943* p. 249—264; Toponymie macedo-roumaine, ibid., III, 1946, p. 5—130.

Materialul toponimic de origine slavă este bogat.

în interpretarea materialului toponimic, trebuie ținut seamă de faptul că prezența numelor de origine slavă, într-o regiune anumită, nu poate fi întotdeauna un indiciu că populația locală a transmis denumirile slave unei alte populații ce s-a instalat ulterior în acea regiune (ca în Banat, de exemplu, cf. Draganu, Rom. s. IX—XIV, p. 231 ș.u.). Astfel, numele de riu *Tîrnava*, din Transilvania, a fost explicat prin slavă (v.sl. *trunu*). Maghiarii au calchiat denumirea slavă în limba lor (magh. *Kükullo*; cf. săs. *Kokkel*; Draganu, Rom., s. IX—XIV, p. 499 ș.u.). Același lucru s-a petrecut și cu numele vechi al orașului Alba-Iulia: *Bălgrad* (< v.sl. *belii*) a fost calchiat ulterior în maghiară: *Fejrvár*, *Fehervár* (Draganu, l.c., p. 505 ș.u.).

Sînt însă o serie de nume topice care comportă o altă explicație. Dacă un nume de rîu ca *Dîmbovița* provine de la o populație care vorbea v. bulgară, n. top. *Crăiești* (Tecuci), de exemplu, nu îngăduie aceeași explicație, întrucît el derivă dintr-un nume de persoană (*Craiu*), și anume din numele fostului proprietar al pămîntului (Iordan, Rum. Top., p. 53).

* Multe nume de localități derivă din nume proprii (*Bogdănești*, *Bălănești*, *Dobrești* etc.).

Există, deci, o serie de nume topice care, la origine, au fost nume de persoane (v. Iordan, Rum. Top., p. 45 ș.u.).

Toponimice de origine slavă:

' *Baba* (jud. Vrancea, jud. Argeș, jud. Dolj): v. sl. *baba* (bg., s.-cr. *Baba*); *Bahna* (jud. T. Severin, jud. Vrancea, jud. Bacău, jud. Neamț, jud. Iași, jud. Vaslui, jud. Prahova, jud. Buzău): pol., ucr. *bahno*; *Baia* (jud. Suceava, jud. Mehedinți, jud. Gorj, jud. Prahova): v.sl. *banja*; *Bălgrad* (azi Alba-Iulia): v.sl. *belii* + *gradu*; *Bela* (jud. Dîmbovița): v. sl. *belii* (bg. *Bela* sau *Bjala*, s.-cr. *Bela*); *Belciug* (jud. Teleorman, jud. Prahova, jud. Buzău, jud. Vrancea): v. sl. *belucugu*; *Bila* (jud. Giurgiu): v.sl. *byli*; *Bistreț*, *Bistrița* (jumătatea de N a Olteniei, jud. Vrancea, jud. Bacău, jud. Neamț, jud. Gorj, jud. Vîlcea, fostul jud. Ilfov) :v.sl. *bystricu* (bg. *Bistrec*, *Bistrica*, s.-cr. *Bistricka*); *Bivol* (jud. Botoșani): v.sl. *byvolu*; *Bîrza* (jud. Olt, jud. Argeș, jud. Teleorman): v. sl. *bruzii* (bg! *Bărzina*, *Bărzici*, *Bărzija*; s.-cr. *Brza*); *Brat*, *Bratia* (jud. Ialomița, jud. Argeș): v.sl. *bratii*; *Breaz*, *Breaza* (jud. Prahova, jud. Buzău, jud. Neamț, jumătatea de sud a Olteniei, jud. Brașov): v. sl. *breza* (bg. *Breza* s.-cr. *Brezova* etc.); *Cîrn* (jud. Neamț, jud. Buzău): v.sl. *krunu* (bg. *Krân*, s.-cr. *Krnin*); *Cobia* (jud. Dîmbovița): v. sl. *kobi*; *Coza*, *Cozia* (jud. Vrancea, fostul jud. Ilfov, v. jud. Ialomița, jud. Argeș și jud. Vîlcea): v.sl. *koza* (Petrovici, SCL, IV, 1953, p. 63); *Craiova* (jud. Bihor, jud. Brăila, jud. Caraș-Severin, jud. Argeș și jud. Vîlcea): v. sl. *krali* (bg. *Kralevo*, s.-cr. *Kraljevo*); *Crasna* (jud. Gorj/ jud. Prahova, jud. Neamț, jud. Botoșani, jud. Vaslui) v.sl. *Krasina* (reka „rîu”); *Cern*, *Cernaia* (jud. Bacău, jumătatea de sud a Olteniei, jud. Vîlcea, jud. Prahova): v. sl. *crunu*; *Criva*, *Crivina* (jumătatea de sud a Olteniei, jud. Giurgiu, jud. Prahova): v.sl. *kriva*, bg. *Krivina* n. top. *Crușovul* (jud. Olt): v. sl. *krusevo*; *Dîlboca* (jud. Mehedinți): *dulboka* (*reka*); *Dîlga* (jumătatea de sud a Olteniei, jud. Ialomița): v. sl. *diilgu*; *Dobra* (jud. Mehedinți, jud. Dîmbovița): v.sl. *dobra*; *Ialomița* (jud. Dîmbovița): v. sl. *jalovinca*, bg. *'jalovnica*; *Ilfov*: bg. *elhov*; *Ilovăț* (jud. Mehedinți): v. sl. *UH* (bg. *Ilovica*); *Jijia* (jud. Botoșani, jumătatea de nord a jud. Iași): v. sl. *ăiza zizda* (bg. *zizila*); *Lipova* (jîd. Vaslui, jud. Giurgiu, jumătatea de sud a Olteniei): bg., s.-cr. *lipov*; *Loviște* (jud. Argeș): v.sl. *loviste*; *Lomnic* (jud. Sibiu și jud. Mureș): v.sl. *loviniku* (Draganu, Rom. s. IX—XIV, p. 505); *Mislea* (jud. Dîmbovița și jud. Ialomița, jud. Giurgiu, jud.

Prahova): v.sl. *mysli* (bg. *Misii*); *Mleci* (jud. Vîlcea): v.sl. *ndeko*; *Novac* (j[^]cL Gorj, fostul jud. Ilfov, jud. Mehedinți, jud. Vaslui, jud. Botoșani): v.sl. *novaku* (bg. *Novaki*, *Novacka*); *Ocna* (jud. Vîlcea, jud. Dîmbovița, jud. Prahova, jud. Bacău): v.sl. *ohm* (s.-cr. *OJmo*); *Ohaba* (jud. Gorj, jumătatea de sud a Olteniei, jud. Vîlcea): v.sl. *oxabiU se*; *Pociovaliște* (jud. Gorj, jud. Giurgiu), v.sl. *pošivališe* (bg. *Pocivalo*, s.-cr. *Pocivalika*); *Prahova* (jud. Prahova." v.sl. *praxu* (s.-cr. *Praxovo*); *Predeal* (jud. Brașov): v.sl. *predelu* {bg. *PrMel*); *Rîmnic* (jud. Buzău, jumătatea de sud a Olteniei): v.sl. *rybînihă Rodna* (jud. Bistrița-Năsăud; în sec. al XIII-lea și *Riulana*, *Rudari*); v.sl. *tudina* (adj.); *Smîrda* (jud. Gorj și Mehedinți, fostul jud. Ilfov, jud. Teleorman): v. sl. *smrudu* (bg. *Smărdan*); *Smagov* (jud. Giurgiu, jud. Argeș): v. sl. *swłgti* (bg. *Snegovo*); *Suhodol* (jud. Alba): v.sl. *s#M*, bg. *suxodol*; *Stolnici* (jud. Argeș, și jud. Vîlcea, jumătatea de nord a jud. Iași, jud. Suceava): v. sl. *stoliniku* {bg. *Stplnik*); *Telciu* (jud. Bistrița-Năsăud): v. sl. *leitei* (adj.) • *Varnița* (jud. Prahova, jud. Vrancea): v.sl. *varinica*; *Vidra* (jud. Giurgiu, jud. Vrancea, jud. Botoșani): v.sl. *vydra*; *Vîlcana* (jud. Dîmbovița, jud. Gorj, jud. Buzău, jud. Vrancea): v.sl. *vMkamî* (s.-cr. *Vukan*); *Vîriop* (jud. Gorj, jumătatea de sud a Olteniei, jud. Teleorman, jud. Dîmbovița, jud. Argeș, jud. Buzău): v.sl. *vrutăpă* (bg. *Vartop*); *Vlașca* (jumătatea de sud a jud. Olt, jud. Giurgiu, jud. Prahova): v.sl. (pl. *vlas*), bg. *aZaif&a* (E Petrovici," DR, X, p. 145); *Vodița* (jud. Mehedinți, jud. Argeș): v.sl. *vodica*; *Zlala* (jud. Teleorman), *Zlaim* (jud. Alba): v. sl. *zlata'* (*rikh*; bg. *Zhdti-i*),

V. materialul dat de Popovic, GSKS, p. 116—122.

Istoria sonetelor sîare meridionale în limba rom-ână

ACCENTUL

În privința accentului, limbile slave meridionale au cunoscut accentul, cantitativ și cel muzical (intonație), păstrat în sîrbo-croată și slovenă, pocind bulgara a inovat, dezvoltînd un accent de intensitate (mobil, cu deplasări la vocativ și la pluralul numelor). în vechea slavă cantitatea silabelor suferise modificări (silabele lungi devenind scurte, iar cele scurte, lungi), dar nu putem cunoaște exact aceste schimbări, pentru că grafia chirilică nu le notează.

Vondrák, *AltkirehensL Cir.*, p. 73: „Asupra accentului în vechea slavă nu știm nim : : sigur, pentru că în monumentale vechi slave nu a fost însemnat". Leskien, *Hdb.d.altbg. Spr.*, p. 10 ș.u. Accentele, în textele chirilice, întrebunțate ca în scrierea grecească, nu notează, accesatul, ci au o valoare pur grafică (de a indica începutul și sfîrșitul cuvintelor): I. Oliienko, *Aikzentzeichen in mittelbulgarischen Sprachdenkmälern*, *Zs. sl. Phil.*, IX, p. 395 ș.u. Pentru teoria generală, v. expunerea de ansamblu a lui A. Leskien, *Untersuchungen uber Quantität miâ Betonung in den slavischen Sprachen*, I, II, Leipzig, 1888, 1893 (Abhandl. d. sächs. Gesellschaft d. Wissenschaft.; phil.-hirt. Kl., X; XIII); Id., *Untersuchungen liber Betonungs- urni. tluaatitätsverhältnisse in den slavischen Sprachen*, *Arch. i. slav. Phil.*, XXI, p. 321 ș.u.; de asemenea N. van Wijk, *Die baltischen und slavischen Akzent- und Intonationssysteme*, Amsterdam., 1923 (Verhandl. der koninklijke Akad. van Wetenschappen te Amsterdam, Afdeelin* Lelterkunde, N.R., XXIII, Nr. 2); Seliscev, *StarosL jaz.*, p. 235 ș.u.; Vaillant. *Slj* c... I, p. 229.—234.

Locul accentului din slava comună, a fost conservat în rusă și în slava meridională, ^ cu o „normalizare" a lui în bulgară (Meillet-Vaillant, *SL c*, I, p. 229). în macedoneană, accentul s-a fixat pe penultimă sau pe antepenultimă: bg. *pianinâ* „montagne", *planinâta* „Ia montagne", maced. *pianina*, *pkmEnaia* (Meillet-Vaillant, *La*, p. 231). în bulgară, accentul e mobil și își schimbă locul: *gorâ*, voc. *goro*, *zenâ—iino* (St. Mladenov i St. Vasilev, *Gramatika na bălgarski ezik*, Sofija, 1939, p. 131).

Accentuarea retrogradă la vocativ în slava comună: cf. bg. vocat. *shio*, *nominal*, *hiui* (L. Sadnik, *Slavische Akzentuation*, I, Wiesbaden, 1959, p. 25—27 și 83—84).

în genere, locul accentului a fost păstrat în elementele slave pătrunse în limba română și corespunde cu accentuarea din limba bulgară (Simionescu, *Ace. sl.*, p. 121 ș.u.).

Astfel, cuvintele terminate în ~a: bg. *ce'ta*, *glo'ba*, *Āa'lba*, *jfc'rtva*, *ma'ătexa*, *wre'm*. *mă'Ma& neošfšta*, *obi'da*, *pla'sa*, *ra'na*, *si*la*, *sla'va*, *sin'zba*, *stra'ăa*, *via'ga*, a căror accentuare a rămas neschimbată (Mladenov, *Gesch. d. bg. Spr.*, p. 156); acolo unde accentul este în bulgară, pe fimlă: bg. *'brazda*, *xrana*", *măzga*', *sluga*', *strana*', *tesla*', locul lui este determinat de fapte din preistoria limbii bulgare (Mladenov, l.c., p. 157; cf. r. *borozdâ*, *slugâ*, *stor<md*, *teslâ*). în aceste cuvinte, accentul apare, în română, mutat cu o silabă spre începutul cuvintului: schimbarea nu trebuie explicată prin bulgara de vest, unde accentuarea e la fel ca ia sîrbo-croată (ș.-ar. *brazda*, *xrâna*, *sluga*, *strana*; cf. Simionescu, *Ace. sl.*, p. 14 ș.u.; Bărbulescu, *EL sl.*, p. 436 ș.u.), ci prin analogie cu substantivele feminine din română terminate în ~â: *fatâ*, *mă:șă* etc. (Skok, *SL*, IV, p. 136), româna neavînd substantive terminate în -â accentuat. E. Petrovici (DR, X, p. 38) propune să explicăm mutarea accentului pornind de la formele, de vocativ sau acuzativ ale cuvintelor slave cu accentul mutat: voc. *sfru'gp*, acuzat, *kc'so* etc..

Coteș nu e accentuat după analogia lui *nutreș* (Skok, l.c., p. 136), ci după analogia numelor în *-eș* provenite din slavă: dr. *glumeș*; bg. *glume'c*, *precupeș*; bg. *prekupe'c*. *Stareș* are accentul pe prima silabă, ca și în bulgară (*sta'rec*; Simionescu, Ace. sl., p. 29 ș.u.). E un cuvânt din lumea cărturărească, și aceasta poate explica accentuarea sa.

VOCALELE

a

a neaccentuat este redat în română prin *ă*: dr. *hrăni*, ar. *hrăniri*: v. sl. *xraniti*, dr., ar. *grădină*: v. sl. *gradina* etc.; -a (final) neaccentuat trece de asemenea la *ă* (ca și -o: v. mai jos, p. 306): *ceată*: bg. *ce'ta*, *lopată*: bg. *lopa'ta*, *nevastă*: bg. *neve'sta* etc. {-a e pronunțat *ă* și în bulgară, în special în graiurile răsăritene).

e

e inițial e redat prin diftongul *ie*,¹ deci cu proteza lui *i*: dr. *iezer*: v. sl. *jezero* (HAT, 27 s.v.); pronunțarea aceasta e normală pentru dialectele de nord ale bulgarei, pe când în cele de sud iodizarea lipsește (Meillet-Vaillant Le sl. c., p. 79 ș.u.; Mladenov, Gesch. d. bg. Spr., p. 123 ș.u.). Faptul e confirmat de albaneză și de neogreacă, în care elementele slave nu cunosc iodizarea la inițială: alb. *esh* „arici”: v. sl. *jezi*, s.-cr. *jez* (Mladenov, Bălg. alb. otnos., p. 10), n.-gr. *s'osod*, v. sl. *ezeru* (Vasmer, Sl. in Gr., p. 290).

Urmat de a (*ă*) în silaba imediat următoare, e accentuat a fost diftongat în *ea*: *ceată*: v.sl. *cela*, *mreană*: v.sl. *mrena*.

e

Slaviștii nu sînt de acord asupra valorii fonetice a lui *e*: în slava veche e notează, după unii, un *ă* deschis (Mladenov, RS, III, p. 136 ș.u.; KuTbakin, Le v. sl., p. 354; v. Wijk, R. et. sl., VII, p. 12 ș.u.; Le monde sl., 1937, IV, p. 90; Seliscev, StarosL jaz., p. 129), iar după alții diftongii *ea* sau *ia* (Leskien, Hdb., p. 5 ș.u.; Scepkin, RS, III, p. 212; Margulies, Arch. ffslav. Phil., XLII, p. 67 ș.u.; Lunt, OCS Gr., p. 26; Mircev, Gr. bg. ez., p. 75—78; e, în v. bulgară, era un *e* deschis, asemănător cu *ea*; cf. Shevelov, Word, 12, 1956, p. 336; e, pronunțat ca diftongul *ea*, dar nu în graiul lui Constantin; diftong, în bulgară, *iă* în macedoneană, N. Samoilov, Communications et rapports, i. Congres intern, de dialectol. g-rale, III, Louvain, 1965, p. 107); a (*ia* sau *ea*) a palatalizat consoana precedentă. Această acțiune palatalizantă este confirmată prin faptul că, în alfabetul glagolitic, aceeași slovă notează pe e și pe a precedat de o consoană palatalizată (v. Wijk, R. et. sl., VII, p. 12; Zs. sl. Ph., VI, p. 364 ș.u.). în ceea ce privește româna, albaneza și neogreacă (Skok, ZRPh., L., p. 486, Jokl, Sl., XIII, p. 639), trebuie să pornim de la pronunțarea diftongată (*ea*) a lui *e* (cf. și H. Ludtke, Phonetica, suppl.ad. voi. 4, 1959, p. 141: *veku* > *veac*); tratamentul acestui diftong, în română,

se explică prin condiții proprii acestei limbi. El depinde de timbrul vocalic conținute în silaba ce urmează imediat după *ea*: înaintea unei vocale prepalatale, *ea* a evoluat spre *e*:

dr. *clește*: v. sl. *klesta*, dr. *lene*, ar. *leane*: v. sl. *leni*, dr. *poveste*: v. sl. *povesti*, dr. *vreme*: v. sl. *vreme*;

Cf. ngr. *ăoTpă%a<strexă* (Meyer, Neugr. St., II, p. 12), alb. *sa?ie* < *seno* (Meyer, EW p. 378).

înaintea lui *a* (*ă*), *ea* după labială a fost monoftongat în *a*; dr. *izmano*: v. sl. *izmena*, dr. *nevastă*: v. sl. *nevesta*, dr. *vadră*: v. sl. *vedro*;

V. Rech. dipht. în secolul al XVI-lea, ± se pronunța ca *ea* în rom. *bea* (Mladenov, Gesch. d. bulg. Spr., p. 20; M. Samoilov, The Phoneme *jaf* in Slavic,* Haga, 1964, p. 140. Dialecta pronunțarea varia între 'ă si e. V. observațiile noastre în SCL, X, 1960, p. 101—104, FID III, 1961, p. 65, și SCL, XI, 1961, p. 572.

E. Petrovici (DR, X, p. 139), ca și Densusianu (H.d.l.r., I, p. 274; ed. rom., p. 180) susține că fenomenul e condiționat de prezența unei oclusive labiale înaintea lui *ea*. Dar cu poate fi justificată foneticeste această influență? De ce nu s-a manifestat în *clipeală*, *pribeal*, *șero-beală* etc.? Și cum se explică, dacă o admitem, monoftongarea lui *ta* cînd nu e precedat de o oclusivă labială, ca, de ex. în *dacă* < *deacă*?

Fenomenul s-a petrecut după ce -o trecuse la -ă (*vedro*, de ex.) deci după asimilarea cuvintelor de mai sus la termenii din vechiul fond; *oșel* < *ocăli* nu constituie o excepție, că există o variantă în *u*, v. sl. *oceiu*; nu plecăm, deci, de la vb. *oșeli*, Skok, ZRPh., L. p. 148 i-e. *e > slava corn. *ă, în v. bulg., *ă > e, în unele limbi slave, în altele 'd sau în rusă 'ă > o. Tendința ulterioară slavei corn., pierderea palatalei: v. hg. *junii*, dar v. rom. *unu* (R. Aitzetmuller, Altbulg. Gr., Freiburg i. Br., 1978, p. 10).

j

înaintea lui *u*, *ea* a rămas neatins: dr. *hrean*: v. sl. *xrenu*, dr. *leac*; v. sl. *lehu*, dr. *smead*: v. sl. *smedu*.

în dr. *pribeag*, *primejdie*, *prisacă* etc., tratamentul lui *š* din prefixul *pre-* se explică prin faptul că e era neaccentuat.

în bulgara orientală, e redă diftongul *ea* (*ia*), căruia îi corespunde. în bulgara occidentală, e (Oblak, Arch. f. slav. Phil. XVII, p. 156 ș.u.), ca în sirbo-croată (*e*, *je*, *i*, v. Wijk, Zs. sl. Phil., XIV, 1). în graiul bulgăresc cu trăsături arhaice din Suho (Macedonia) e este pronunțat, în zilele noastre, *ă* sau *ed* (diftong).

în ungară, e e redat prin *e*: *beszed*: v. sl. *beseda*, *csêve*, *cevi* (Conev, Madă., p. 8. ș.u.)

Valoarea de *š* închis atribuită lui *e* de Sievers (Die altslavischen Verstexte von Kiev und Freising, im Verein mit G. Gerullis und M. Vasmer, hgg. v. E. Sievers, Berichte ub. die Verhandlungen der Sächsischen Akad. d. Wissenschaft. zu Leipzig, philhist. Kl., LXXV, 11) nu a găsit aprobarea slaviștilor; v. Vasmer, l.c., p. 55.

în bulgara de nord-est, menținerea diftongului (*ea*, /a) depinde, ca în română, de canteata vocalei conținute în silaba următoare și de accent: *ia* sub accent și cînd silaba următoare nu conține o vocală prepalatală: *c'ăla*, *c'ălo*, „întreg”, *v'ara* „Qredință”, *d'tl* „parte”, *e*, cînd silaba următoare conține o vocală prepalatală: *celi*, *veri*; Dar această regulă nu mai e valabilă în sud-estul domeniului, unde 'ia (*ea*, *ă*) apare în toate pozițiile (Mladenov, în I Bulg./ p. 176 ș.u.).

i

i, în împrumuturile din bulgară sau sirbo-croată, e redat uneori prin dr. *cristelniță*: v. sl. *krustilnica* (cf. sufixul *-etnic*), dr. *pretcă* < s.-cr. *priik*, *ăi*. *p* (*r*)*estelcă* < bg. *prestilka*, dr. *zavelcă* < bg. *zavivka*, dr. *zemnic* (și *zimmic*) < bg. *zimmik* (Scheludko, BA, I, p. 156).

î

(v. mai jos, p. 307 ș.u.)

v. sl. *u* (inițial: dr. *huli* < v. sl. *xuliti* e literar) e redat, de obicei în română prin *o*. Tendința de a reda pe *u* neaccentuat prin *o* apare în textele medio bulgare: *razidrositi*, *vuzuradoemu sŝ*; cf. în bulgară: *Stea mo f= mu*) *kăzea* „și va spune”, *ionăcea* (= *iunace*; Mladenov, Gesch. d. bg. Spr., p. 88)

în română: *ogodi*: v. sl. *ugoditi*, *ogor*: sl. **ugoru* (cf. bg., s.-cr. M'jar, pol. *-ugor*), *omori*: v. sl. *umoriti*, *orîndui*: v. sl. *urgditi*, *osîrdie*: v. sl. *usrudije* (Skok, SL, I, p. 493 ș.u.), *osfoi*; v. sl. *ustojati*.

o

Româna prezintă tendința de a reda pe *o* neaccentuat prin *a*, dar tratamentul e general numai pentru *o* final, pe cînd, în altă situație *o* rămîne de obicei neatins. Așadar, pe lângă dr. *cislă*, *ciudă*, *colivă*, *daltă*, *feștilă*, *nicovală*, *ocna*, *pravilă*, *rufă*, *sită*, *Urlă*, *vadră* etc.: v. sl. *cislo*, *ludo*, *kolivo*, *dlaio*, *svesilo*, *nakovalo*, *ohm*, 'pravilo', *ruxo*, *sito*, *trio* (s.-cr.), *vedro*, în care *o* a trecut la *ă*, în cuvinte ca *bogat*, *dospî*, *goni*, *lopată*: v. sl. *bogații*, *dospîți*-, *goniți*, *lopața*, *o* neaccentuat a rămas neatins (*o* > *ă* într-un număr restrîns de cuvinte: *cumpănă*, *năsălie*, *stăpîn* etc.: v. sl. și bg. *kgpona*, *nosilo*, *stopanu* etc.).

Explicația lui Densusianu, H.d.l.r., I, p. 273 (ed. rom., p. 180), că *o* a trecut la *ă* din cauza labialei precedente, e contrazisă de exemple ca *năsăUe*, *pomană*, *potop* (decî.' *o* după *p*) etc.

Fenomenul este rar în aromână: *tăcot*, *căpiță*: v. sl. *hokoiu*, bg. *hopica* (dar și *p* > *ç*; *clo-puț*, *lupată*: *klopottă*, *lopața*, Capidan, El. sl. în ar., p. 11).

Tratamentul lui *o* slav meridional, în română, se explică prin faptul că *o* era foarte deschis; de aceea a redat în neogreacă și în albaneză, prin *a* și *s*; rigr. PeSpd < bg. *vedro*, *alta* < s' *o* etc. (Meyer, Neugr. St. II, p. 13 ș.u. Vh alb. *mite*: s.-cr. *mito*, *site*: v. sl. *s#o*, t' *ir#*; v. sl. *u&ro* (Jokl, Ling. Kult, Unters., p. 109, 299; Selis&v, Slav. nas., p. 153 ș.u.).

Caracterul deschis a lui *o* slav e confirmat și de faptul că, în cronicarii bizantini, sl. *o* e redat prin *a*: *Tlzipâyamdt* < sl. *PirogosH*, *£KXtt#nvoi* < *Slovene* (Meillet-Vaillant, l.c. p.- 33).

grehio etc. a trecut în română la feminin, pentru că româna nu avea cuvinte terminate în *-o* (decî. I: *~ă*, decî. II: consoană, decî. III: *-e*); *o* e cel mai apropiat de *ă* (decî...): Graur, LR, III nr. 1, 1954, p. 33. *-o*, desinență a vocativului, în bulgară, a neaccentuat (A. Teodorov-Balan, Nova bălgarska gram., Sofija, 1955, p. 152).

o accentuat, urmat în silaba imediat următoare de *a*, a fost diftongat în *ga*, ca în cuvintele din vechiul fond: dr., ar. *coasă*, dr. *comoară*, dr. *gloată*, dr., ar. *poală*: v. sl. *koniara*, *kosa*, *glota*, *pola*. Păstrarea intactă a lui *o* accentuat în nume topice ca *Cotorca*, *Dilboca*, *Hliboca* etc. (Iordan, Diftongarea, p. 24! ș.u.) se explică prin faptul că uneori toponimicele nu suferă modificările care ating numele comune (Pușcariu, DR, I, p. 378, ș.u.; SL, p. -81—82).

Diftongarea lui *o* accentuat (ca și a lui *e* accentuat) a fost: provocată, de prezența lui *e*, *a* (sau *ă*) în silaba imediat următoare; consoanele despărțind cele două silabe nu au jucat nici un rol în proces, contrar părerii lui Iordan (Diftongarea, p. 91, 222 ș.u.): cf. *iarbă* < *kerba*, *piatră* < *petra*. Fenomenul e provocat de o vocală deschisă: *e*, *a* sau *ă*. Iordan (i.c. p. 36) are dreptate să socotească pe *ă* vocală deschisă (*ă* e mai deschis' decît *e*), printre vocalele inductoare ale fenomenului; dar *a* a putut provoca de asemenea procesul (v. Pușcariu, DR, I, p. 378 ș.u., 'contrar părerii lui Iordan, l.c. și Philippide, Orig. rom., I, p. 816, n.).

y reproduce un sl. c. *u*, pronunțat în două feluri: *y* scurt (r. *my* „noi”), sunet intermediar între *o* și // . * v lung (r. *bytv* „a fi”), diftong {*uoil-i*} articulat ou buzele așezate în poziția cerută de articularea lui *i*, iar limba pregătita pentru a articula pe *uo* (C. Stumpf, Die Sprachlaute, Berlin, 1926, p. 196 ș.u.).

După Kiparsky (Neuphil. Mitteil, XLVIII, 1947, p. 47) rusa și poloneza cunosc nu singur fonem *y*.

Cf. lat. sau gr. *u* > *i*: *Rimu* (< gr. dial. *Râmi*, 'Margulies, Arch. f. slav. Phil. XLII, p. 123 ș.u.), v. sl., *krizî* < lat. *crucem* (Meillet, MSL, XI, p. 178 ș.u.; Vondrâk, Altkrichensl. Gr., p. 80 ș.u.). Lat. *u* > **y* > *i* în sirbo-croată: *murum* > s.-cr. *mir*. *Utinum* > s.-cr. *Vidun*.

Thomson (Zs. sl. Phil., III, p. 61 ș.u.) și Meillet (RS, IV, p. 135 ș.u.) socotesc, de asemenea, că *y* era diftong, împotriva lui Broch (Sl. Phon., p. 173; cf. Skok, SL, VIII, p. 788). Perceput ca un diftong, de urechea unui străin, *y* e redat în ngr. prin *oi*: potO>e00Xapo< < *Vysselav*; cf. Ut. *mullas*<v. *mylo* (Arumaa, Ursi. Gr., p. 66). Sub accent și în vorbirea repede, se poate auzi ca un monoftong. Faptul că, în vechea slavă, acest sunet e notat cu ajutorul slovei *w, care e formată din două litere, confirmă caracterul de diftong al lui *y*. Cu toate că Leskien susține că *y* nota pe *ii* în vechea slavă, trebuie să admitem că *y* avea o valoare apropiată de a lui *y* din rusă (Scepkin, RS, III, p. 212). Seliăcev, StarosL jaz., 9.4—95, arată că *y* era monoftong, în vechea slavă, și dă ca dovadă faptul că în textele vechi slave redă pe *i* grecesc: *ftusalutyri*: gr. ^/avvriptov, *monasiyri*: gr. tiovaoTfjplov. Procesul de a nota cu două litere un singur sunet provine din scrierea grecească (gr. ou). Resturi ale pronunțării străvechi se regăsesc astăzi în unele graiuri bulgărești cu trăsături arhaice (satul Kalapot, în regiunea Nevrokop, din Bulgaria: Mircev, Sbornik v cest' na Prof. L. Miletic, Sofija, 1933, p. 56 ș.u.).

Româna prezintă două tratamente ale lui *y*: *i* și *i*; aceste tratamente pot fi contemporane; ele se explică prin natura lui *y* slav (căci trecerea lui *y* slav la *i*, și apoi la *î*, este justificată după *r* și *s*, dar nu după *h*; pentru trecerea lui *y* ia *i*, în slava meridională și în special în bulgară, v. Mircev, Gr. bg. ez., p. 119; Arumaa, Ursi. Gr., p. 66).

1. *y* > *i*: dr. *ludei*: v. sl. *rylici*, *rîs*: v. sl. *rysî*; în împrumuturi recente cir. *casîncă* < r. *kosynka*, *hîră* < 'ucr. *hyra* (Scheludko, BA, I, p. 175 ș.u.)

Trecerea lui *i* (< sl. *y*) la *i* ar fi un fenomen, românesc, în *Rîmnice* < *rybiniku* (Popovic., GSKS, p. 110).

2. *v* > *i*: *dihor*: sl. **dyxoru* (v. sl. *dyxati*), *vidră*: v. sl. *vydra* (Miklosich, Beitr. Vok... III, p. 244). De asemenea, în n. top. *Bistrețl Bistrița* < *bystrica*, *vidra* < *vydra* (Popovic, GSKS, p. 190); tot astfel, în împrumuturile recente dr. *caterîncă* < ucr. *katerynka*, *vipușcă* < r. *vypuska* etc. (Scheludko, l.c.)

y e redat uneori, în textele vechi slave, prin *i* (cf. pronunțarea *ribaului* *ryba*, înregistrat în unele graiuri rusești, 'Seliscev, StarosL iaz., p. 307—308). Trecerea lui *y* la *i* după *r*, *î*, unciie texte v. slave (Vaillant, V.S., p. 48).

I românesc esie apropiat de *y* din rusa., dar rus. *y* e mai posterior și mai închis ca românesc

în maghiară, *y* e redat prin *i*: *b-ihă*: v. sl. *byhu*, *rikâosolr*^r. sl. *tykaii* (Conev., Medz. p. 9). în albaneză *y* e redat prin *u*: alb. *matuhe* < v. sl. *moiyka*, *pyre* < v. sl. *pyro* (Seliscev., Slav. nas. p. 298; Jokl, SL, XIII, p. 291). În *izbutii*: **iMbyti* (etimologie dubioasă), ar proveni din labializarea lui *i*, provocată de *b* precedent, și deci nu poate fi vorba, cum vrea Skok (SL, IV, p. 135), de redarea lui *y* prin *u*, în română.

ii, î

u (ier tare) și *i* (ier moale) sint vocale ultrascurte; deși ele fac parte din scrii diferite, sint tratate aici laolaltă, pentru comoditatea expunerii.

u este o vocală gravă medio-pajatală, de tipul lui *u* din engl. *Ud*.

Această vocală era articulată cu rotunjirea buzelor, cum o probează faptul că slova care notează pe *u*, în alfabetul glagolitic, este o modificare a lui *o*; ulterior, *u d*, fost vocalizat în *o* (Kul'bakin, Le v. sl., p. 64 ș.u.; Seliscev, StarosL jaz., p. 152).

feste o vocală moale prepalatală, avînd drept bază vocala *e* (la o epocă posterioară, *i* a fost vocalizat în *e*), cu acțiunea asupra consoanei precedente.

Valoarea fonetică atribuită mai sus lui *u* și *i* se referă numai la ierunite intense (v. mai jos); ierurile neintense nu au vreun punct de articulație precis în cavitatea bucală; ele au dispărut fără urmă (v. Wijk, Arch. f. slav. Phil XXXVII, p. 330 Ș.U.).

Tratamentul ierurilor, vocale scurte, devenite ultrascurte, depinde în mod exclusiv de faptul că sînt intense sau neintense: intense, ele au fost vocalizate, adică au căpătat timbre determinate, în epoca ce vine imediat după epoca veche slavă — și începutul vocalizării e vizibil chiar în v. slavă (Leskien, Gr. d. altbg., p. 24 (4); Vondrâk, Altkirchensl. Gr., p. 214 ș.u.); neintense, ierurile au dispărut.

^Poziția intensă sau neintensă a unui ier poate fi determinată în modul următor: pornind de la sfîrșitul cuvîntului, în seria silabelor ce alcătuiesc un cuvînt fonetic și conțin ieruri, ierul fără soț e neintens; cel cu soț e intens (Meillet, Et. voc. v. sl. p. 117; Diels, Altkirchensl. Gr., I, p. 54, ș.u.). Astfel, în *dini*, *sunu*, primul *i* și *u* sînt ihtenși, și, deci, au rezistat (cf. r. *den*, *son*, s.-cr. *dans*, *sân*); în *dine*, *sună* (genit.-locativ), dimpotrivă, *i* și *w* sînt neintenși: de aceea au și dispărut în cursul evoluției ulterioare a limbii (cf., la genitiv, v. *snd*, *dnjâ*; s.-cr. *snâ*, arhaic *dne*).

Vocalizarea și dispariția ierurilor, potrivit principiilor ce au fost expuse aici mai sus, apar în exemplele următoare:

v. sl. *dini* „zi” \ bg. *den*, s.-cr. *dan*, ceh. *den*, r. *den*;

v. sl. *sunu* „sorn”: bg. *sân*, s.-cr. *sân*, ceh. *sen*, r. *son*.

în poziție neintensă, ierurile, pierzîndu-și articulația proprie, își păstrează numai calitatea moale sau dură, care se manifestă în influența* ce au avut-o, sau nu, asupra consoanei precedente (Meillet, Et. voc. v. sl., p. 118 ș.u.)!

Pentru expunerea generală, v. Meillet, RS, VI, p. 126 ș.u.

Vocalizarea ierurilor intense, (*u* > *o*, *i* > *e*). Dacă vocalizarea lui % este generală în bulgară, în schimb, trecerea lui *u* la *o* nu e generală în dialectele bulgare de est; astăzi încă, sînt regiuni care nu o cunosc (Rhodopi șL nord-vestul domeniului bulgar). Fercmenul este caracteristic pentru dialectele din Macedonia (sud-vest).

Vondrâk, Altkirchensl. Gr.: p. 214 ș.u.; Mladenov, Gesch. d. bg. Spr., p. 99 ș.u.; KuFbakin, R. et sl. If, p. 205. Bulgara a cunoscut, mai tîrziu, o a doua vocalizare (fenomenul e normal în centru, vest. nord-est și Rhodopi): *u*, *b* și * > *t*, > *a* (Mladenov, l.c. p. 109 ș.u.). Gy. Decsy, La vocalisation des *yers* en bulgare. Studia slavica, T. B. Pest, 1955, p. 371—388 (observații asupra vocalizării ierurilor și a naturii lui „Vbulgăresc). Notația „ocazională” a cerurilor, în manuscrisele glagolitice: J. Hamm, Wiener Slavistische Jahrbuch, XT, 1964 p. 74 ș.u.

Vocalizarea ierurilor apare în textele v. slave, dar nu în toate (Kul'bakin, Le v. sl., p. 67, 115 ș.u.), ceea ce probează că, în momentul cînd aceste texte au fost scrise (sec. X—XI), fenomenul era pe cale de realizare (Meillet, RS VI, p. 126 ș.u.; Mladenov, Arch. f. slav. Phil. XLI, p. 150; Diels, Altkirchensl. Gr., I, p. 54 ș.u., 101 s.u.).

în română, regăsim tratamentele examinate mai sus: împrumuturile prezintă vocalizarea ierurilor intense și dispariția ierurilor neintense. Faptul că aceste tratamente apar în epoca veche slavă și că ele au fost generalizate, după cum am văzut mai sus, cu începere de atunci, ne permite să datăm epoca împrumutului termenilor care prezintă aceste caracteristici, începînd cu secolul al X-lea.

Termeni în care ierurile au dispărut: ^ U

u: dr. *beznă*: v. sl. *bezduna*, dr. *svadă*: v. sl. *suvida* etc. ^ .

i: dr. *coșniță*: v. sl. *kosinica*, dr. *lanț*: cf. v. sl. *lanicuxu*, dr. *obște*: v. sl. *oMsti* (adj.).

Ierurile finale au dispărut, în regulă generală:

u: dr. *bob*: v. sl. *bobii*, dr. *cin*: v. sl. *Unu*, dr. *drag*: v. sl. *dragii*, dr. *mac*: v. sl. *maku* etc.

i: dr. *cocean*: v. sl. *kocani*, dr. *grajd*: v. sl. *grazdi*, dr. *oțel*: v. sl. *oceM* (nesigur, căci există variante în -w; bg. *kolanu*, v.sl. *oclu*), dr. *ștîrv*: v. sl. *strum*.

în cimbri (v. sl. *cebru*), de ex., **u* nu redă pe *u*, ci e provocat de structura fonetică a finalei: oclusiva + r.

Sînt cuvinte în care lui *-i* îi corespunde, în română *-ie* (sg.); această terminație a fost refăcută după analogia substantivelor feminine cu pl. în *-i* și sg. în *-ie*: dr. *molie*: v. sl. *moli* (m.), dr. *prăpastie*: v. sl. *propasti* (f), dr. *trestie*: v.sl. *irusti* (f), dar dr. *dropie* < bg. *dropja*, *osie* < v. sl. *osi*.

în altă serie de cuvinte, lui *i* îi corespunde, în română, un *e* (*i* a fost redat prin zero, iar cuvintele cu finală consonantică au fost trecute în seria femininelor în *-e*: dr. *obște*: v. sl. *obisti* (adj.), dr. *pacoste*: v. sl. *pakosti*, dr. *poveste*: v. sl. *povesti*).

Termeni în care ierurile intense sînt vocalizate (și au pătruns deci în limbă după secolul al X-lea):

is > *o*: dr. *dobitoc*: v. sl. *dobytuku*, dr. *șipot*: v. sl. *siputu*, dr. *vîftop*: v.sl. *Cvurutupu* (Vaillant, V.S., p. 35), bg. *vărtop*; *vîrtop*, cu *o* original (Seliscev, StarosL jaz., p. 287—288); vocalizarea nu era, însă, generalizată în epoca așa-zisă „veche slava” (v. Kulbakin, Zs, sl. Ph., X. p. 452).

i > *e*: dr. *coțef*: v. sl. *koiici*, dr. *peștiț*: *ci*. v. sl. *pistru*, dr. *stareț*: v. sl. *stanei* (bg. *starec*), dr. *temniță*: v. sl. *timinica*.

în *sută*: v. sl. *suto*, redarea ierului intens prin *u* se explică prin faptul că termenul a pătruns în latina dunăreană înaintea sec. VI-VII, căci după această epocă, *u* a fost redat prin zero și mai tîrziu vocalizat (Pătruț, CL, XIII, 1968, p. 87-89; Rosetti, Album Willem Pee, 1973, p. 291).

VOCALELE NAZALE

închiderea, progresivă a timbrului lui *a* nazalizat a fost aplicată și lui *o* de origine bulgară, cf. medio-bg. *mănduxă* > dr. **mândru* > *mîndru*.

Dacă, în regula generală, timbrul lui *a* + *n* rămîne neatinsy. *ffirană*: v. sl. *xrana*, *rană*: v. sl. *rana*), el a trecut totuși la *i* în cîteva cuvinte de origine slavă: dr. *jupîn*, *smîntînă*, *stăpîn*, *stîină* și *stîncă*: v. sl. *zupanu*, *sumetana*, *stopanu*, *stanu*.

iupîn apare în Moldova (regiune cu £ păstrat), de exemplu, cu *g*-inițial (*gupîn*), și aceasta e neobișnuit pentru un element slav. De aceea, se poate presupune că acest termen, împrumutat de slavi de la avari, a pătruns în română în primele timpuri ale contactului dintre români și slavi (v. Skok, Iu2ni Sloveni i turski narodi, Jugoslovenski istoriski Ca|oois, II, 1936). Popovid (GSKS, 609) pune sub semnul întrebării originea turcească a lui *zpan* „Befehlshaber”. G. Mihăilă, SCL, XXII, 1971, p. 360.

Cauza inovației rezidă în faptul că aceste cuvinte, spre deosebire de cuvintele din categoria celor enumerate mai sus, în care timbrul lui *a* a rămas neatins, au intrat mai devreme în limbă, fără ca să putem da alte precizii în această privință, sau nu sînt de origine slavă, după cum presupun unii cercetători (cum ar fi cazul lui *jnpin* și *siinǎ*).

în privința prezenței lui *i* din partea a doua a lui *smintind* (**smetana* < v. sl. *sumgtana*), trebuie să recurgem la o analogie fonetică (Mihăilă SCL VII, 1956, p. 143).

Stincǎ ar putea fi explicat prin *stenka* (s.-cr. *stanac*, *stijena*, *stjenjǎk*, ceh. *sima*, *stenka*, r. *stena*), și ar trebui deci să pornim de la *e* > *i* > *i*, desi sensurile cuvintelor nu coincid (în slavă: „zid, perete”).

Așadar, în aceste câteva cuvinte pătrunse în română la o epocă veche dm slava meridională, *n* a modificat timbrul lui *a* sau *e* precedent.

Fenomenul acesta nu s-a mai petrecut mai târziu. Astfel, *a* a rămas neatins în *bolovan* și în sufixul *-an*.

După Skok (ZRPh., LIV, p. 463 ș.u.) *stǎpin* ar face parte din vechiul fond de cuvinte trace al românei și albanezei, părere pe care nu o împărtășim.

sl. *stena* propus de Kniezsa (MNSJ, p. 823 s.v.) pentru a explica pe *stmǎ* (de unde magh *esztana*) nu satisface exigențele fonetice; s.-cr. *smeiana* „Schlagsahne”, arhaism (Popovic, GSKS, p. 538). dr. *stinǎ* < *gǎ. azǎv-q* (D. Moutsos, The Origin of a Balkan Pastoral Term” Die Sprache, XVIII, 1972, p. 155-162).

Vocalele nazale notate cu slovele chirilice *^ (o)* și *& {e}* sînt de tipul vocalelor nazale franceze *o* și *e* (*e* slav era însă mai deschis/v. Wijk, Gesch. d. Altkirchensl. Spr., I, p. 41), dar oclusiva nazală originală (căci aceste vocale reprezintă vechi diftongi în *n* și *rn*: **on*, **om* și **en*~**em*) se mai auzea după emisiunea vocalei, astfel încît aceste vocale nazale erau probabil de tipul vocalelor nazale din provensală: *6, e*. Presupunerea aceasta e confirmată de varietățile dialectale din zilele noastre: maced. *zǎmbi*, *cendo* sau de felul cum sînt pronunțate vocalele nazale în polonă: *reka*, *rackzka* = *reka* *ročka* (Meillet-Vaillant, Le sl. c.² ș.u.).

Valoarea atribuită lui *p* și în v. slavă, e confirmată de faptul că în alfabetul glagolitic aceste vocale sînt înfățișate ca grupuri: *e*, *o* - *f*. (Vaillant, R. et sl., XII, p. 96). Dar încă în vechea slavă apar inovațiile: *o* e notat // (unori *o*), iar *ț* e notat *e*, ceea ce înseamnă că în secolul al XI-lea *o* și *e* își pierduseră nazalitatea și își modificaseră timbrul, *o* trecînd prin închidere la *w*, iar *e*, prin denazalizare, la *â*. Mai târziu, *o* a evoluat în bulgară (în epoca asa-zisă K medio-bulgară) spre *T** (*ǎn*), iar *g* spre *e* deschis (Vondrǎk, Altkirchensl' Gr² p. 140 ș.u.; Durnovo, TCLP, I, p. 141; v. Wijk, R. et sl., VII, p. 11; Id. Gesch/ d. altkirchensl. Spr., I, p. 143 ș.u.; Seliscev, StarosL jaz., p. 139).

Tratamentul lui *o* examinat mai sus explică soarta acestei vocale nazale în română.

Redarea lui *p* prin *u* e caracteristică pentru sîrbo-croată și dialectele bulgare macedonene (dar numai în cuvintele împrumutate din sîrbă, Bernstem, Razysk. bolg. ist. dial., I, p. 138; cf. v. sl. *loka*, bg. *lǎka*, s.-cr. *luka*).

Tratamentul acesta apare, după cum am văzut mai sus, în redactările sîrbești ale textelor vechi slave, încă din secolul al XI-lea (cf. grafia *Munțimirus*, numele unui principe croat, în 892 < *Motimir* Skok ZRPh LIV p, loo).

Româna cunoaște două tratamente ale lui *p*:

1. *o* > *un*, dr. *cumpǎnǎ*: v. sl. *kgpom*, dr. *dumbravǎ*: v. sl. *dqbrava*, dr. *dungǎ*: v. sl. *doga*, ar. *jumbu*: v. sl. *zobu*, dr. *luncǎ*: v. sl. *loka*, magi. *Lundn* *Lundzin*, numele unei localități: v. sl. *hgu* (Capidan, Megl., III, p. 164, s.v.), dr. *muncǎ*: v. sl. *m&ka*, dr. *prund*: v. sl. *prgdu*, dr. *scump*, ar. *scumpu*: v. sl. *Sk(p)M*.

Conev (1st. na bǎlg. ez., II, p. 382 ș.u.) pleacă de la v. bg. *ǎn* pentru a explica toate tratamentele diu graiurile bulgărești actuale, neținînd seamă de rezultatele indicate mai sus și de dificultatea de a explica, în felul acesta, varietățile bulgărești în *o*.

ar. *jongǎ*, cu *o*, fonetism, caracteristic al dialectelor macedonene din Debra (Capidan, EL sl. în ar., p. 7); ar. *stumbu* < ngr. *rjTOuj:7tO* (Capidan, l.c., p. 83).

2. *p* > *in*, ar. *jimbu* (v. mai *sus*, *jumbu*), dr. *jimbat*: v. sl. *zobu*, ar. *Linga* **ÎI**. de localitate: v. sl. *logu* (Capidan, El. sl. în ar., p. 7), dr. *oblinc*, ar. *blincu*. v. sl. *obloku*, ar. *timpǎnǎ* (și *timbǎnǎ*), dr. *iniimpina* (Candrea, Cons., p. 25 ș.u. consideră formele din aromână și dacoromână printre elementele latine ale limbii): v. sl. *topanu*, dr., ar. *trimbǎ*: v. sl. *troba*, dr. *zîmbi*, *zîmbire*: v. sl. *zobul*

ar. *clǎndu* „lînă scǎrmǎnatǎ cu mina spre a fi trecutǎ prin pieptene”; cf. v. sl. *kgde* „șesăturǎ” (Byhan, WJb, V, p. 315).

Tratamentul *u* din româna a fost explicat prin sîrbo-croată (Capidan EL sl. în ar., p. 35 ș.u.).

în dialectele din Macedonia, *g* are mai mulți reprezentanți: *ǎ* (reprezintă un *e* deschis). In vestul domeniului (la Struga): *tǎpan*: v. sl. *tspanu* (Mladenov, Zs. sl. Phil., II, p. 518) la fel între Ohrida și Elbasan: *rǎka*, *zǎbi*: v. sl. *rgka*, *zgbu* (Jokl, SL, XIII, p. 638).

u în regiunea de la sudul Moravei: *muka*: v. sl. *mka*, *ruka*: v. sl. *rgka* (bg. *tnǎka*, *r#ka* Mladenov, RS, TX, p. 194; la nord de Skopje, Meyer, SL, IX, p. 592). *Q* denazalizat în sîrbo-croată: un *u* avansat, puternic labializat (Jean burin, Communic. au VII-e Congres intern de slav.: Paris, 1973, p. 131-145).

u în regiunea orașului Korea, la sudul Bitoliei și lacului Ohrida (Jagic, Arch. f. slav. Phil. II, p. 399 ș.u.).

a în centrul Macedoniei (Veles, Prilep, Bitoli) și la vest (Orchanie, Cepmo: Vondril Altkirchensl. Gr.², p. 142).

o la Dibra (în vestul Macedoniei) și în Rhodopi (Id., l.e.).

Densusianu (H.d.l.r., I, p. 270; ed. rom., p. 178) și Philippide (Orig. rom., II, p. 73) au explicat cele două tratamente ale v. sl. *o* din limba română (*u* și *i*, v. mai sus), prin evoluția în timp: v. sl. *o* a fost redat prin *u* la o epocă veche, ca și *o* (+ *n*) din elementele latine ale limbii (lat. *longus* > *lung*) iar mai târziu v. sl. *o*, trecut la *ǎ* în medio-bulgară, a fost redat în română în mod normal prin *i* (< **a*): *mîndru*: v. sl. *moduru*, medio-bg. *mǎnMr* (cf. Skok, Osnovi' rom. lingv/, I, p. 91).

Această explicație este confirmată de felul în care *o* este redat de celelalte limbi care au venit în contact, ca și româna, cu limbile slave meridionale. Ia o epocă veche. într-adevăr, în maghiară, neogreacă și albaneză, *o* e redat prin *ti*. (după pierderea lui *n* și denazalizare). Tratamentul acesta al vocalelor nazale *o* era de altfel așteptat. Așadar, tratamentul *u*, înainte de a fi sîrbo-croat, reprezintă evoluția normală, la epoca cea mai veche, a vocalei nazale v. sl. *Q* în limbile neslave din Peninsula Balcanică.

în neogreacă, *g* e redat prin *un*, *on* și *an*. 1. *u* (și <?) este tratamentul normal, la ca a fost supus o (~Hi) și în neologisme: *8ouu.vvK&A,iouv* (<*dominicale*) *Kdpfbvov* și *K&pPouvo* *rjtt&vvv* și *carcooviv* (Triandaphyllidis, Lehnw., p. 25 ș.u.: cf. RS, I, p. 290; contrar afirmației lui Capidan, DR, IV, p. 1259, tratamentul apare deci și în cuvintele de origine latină) sl. (Saadfeld, Liag. balk., p. 76; Weigand, BA, IV, p. 22 ș.u.), *tftAKpo*

și Covuttog: v. sl. *zgbu*, KoyyoXrt: v. sl. *kokolu*, CT06pjro<; v. sl. *stga* (Meyer, Neugr. St., II, p. 10 ș.u.)- 2 an. dyoyouKac: v. sl. *gkodu*, Xayyog: v. sl. *Igka* (Id., I.e.; Seliscev, Slav. nas. v. Alb., p. 292). Tratamentul acesta reproduce tratamentul din graiurile macedonene, cu V; st. o > a.

> e redat prin *en*: ypsvrd: v. sl. *greda*; psvxd: v. sl. *redu* (Meyer, l.c. p. 11).

în albaneză, *g* e redat prin *en* (< medio-bg., ca în română, v. mai sus, p. 305): alb. *pendar*: v. sl. *pgdari*, alb. *rrembej*: v. sl. *rgbiti*, iar £ de asemenea prin *e*: alb. *îendine*: v. sl. *ledina*, *rende*: v. sl. *redu* (redarea lui *g* prin *â*, la Boboșcica, reproduce fonetismul macedonean local; Seliscev, Slav. nas. p. 290 ș.u.); alb. *o* < v. si. *g*: *Hoge*: v. sl. *Iggu e* de asemenea un tratament local (Dibra; Jokl, Ling. Kult., Unters., p. 173); *g* > *un* în alb. *sundaj*: v. sl. *sgdUjJokl*, sl. XIII, p. 638).

În ungară, *g* e redat prin *on* (*on*) și *an*: *donga*: v. sl. *dgga*, *korong*: v. sl. *krngu*, *tompa* (și *tampe*): v. sl. *l^w*, *JawŁa*: v. sl. *Zp&a*, *galamb*: v. sl. iar £ prin *ew*: *rend*: v. sl. *r^w*, *^mr*, v. sl. *suřtu* (Asboth, Jagic-Festschr., p. 235 ș.u.; Conev, Madz, p. 10).

Explicația tratamentului *un* (< *Q*) din română, prin sirbo-croată sau macedoneană, are împotriva ei faptul de a presupune că, în unele cazuri și pentru o serie de cuvinte, împrumutul a fost făcut de la graiurile cu *un* (< *Q*), iar în alte cazuri și pentru altă serie de cuvinte, de la graiurile cu *ăn* (< *Q*). Dimpotrivă, dacă explicăm diferența de tratament prin evoluția fonetică, redarea diferită a lui *o* apare justificată (cf. Mladenov, Arch. f. slav. Phil XLII, p. 150).

E. Petrovici (DR, X, p. 140) propune de a explica tratamentele *un*, *în* (< *o*) prin împrumutul din graiuri slave învecinate, separate însă de izoglosa *un*: *ân*. primul tratament fiind caracteristic sirbo-croatei, iar al doilea bulgarei. Ulterior, E. Petrovici s-a raliat la teoria după care tratamentele diferite suferite de v. sl. *g* au o rațiune cronologică, *un* fiind anterior lui *în* (v. mai jos, Anexa, p. 594 ș.u.). Cf. Id., CO, p. 37 ș.u.: toponimicele românești au numai reflexul *în* < *g*. Popovic (GSKS, p. 288) socotește, în mod necritic, că nu se poate da un răspuns pozitiv în această controversă. V. expunerea noastră din Studia linguistica in honorem Thadei Lehr-Splawinski, Krakov, 1963, p. 261—263.

Tratamentul v. sl. £ își găsește justificarea în interiorul limbii române, după cum a arătat Densusianu (H.d.l.r., I, p. 271; ed. rom., I, p. 179); el depinde de calitatea vocalei din silaba care urmează imediat după *e*:

§> *in* dacă silaba următoare conține o vocală prepalatală (*e,i*): dr. *pinten*: v. sl. *peřino*, dr. *smintire*, ar. *mintescu*: v. sl. *sum^sti*.

dr. *cinste*: formele cu nazală din v. slavă nu satisfac exigențele semantice (v. HAT, 16 s.v.) și nu pot explica prezența nazalei în română; de asemenea, nici bg. *cestit*. Pentru Mihăilă (impr. v. sl. 159—160), prezența lui *n* este un fenomen petrecut în limba română»

g > *în* în celelalte cazuri: ar. *pămînt*: v. sl. *pamelj*, Ax. *rînd*: v. sl. *rřdik^** dr. *sfînt^* v. sl. *svetii*.

Totuși, s-ar părea că regula e dezmințită de exemple ca: dr. *colindă*, ar. *culindă*: v. sl. *koleda*, dr. *grindă*: v. sl. *gr^da*, dr. *řintă*: v. sl. *ceia*, în care v. sl. £ e redat prin *in* în loc de *în*, cum ne-am fi așteptat.

De fapt, în aceste cuvinte *i* este secundar și înlocuiește pe *î* original, prin reacțiunea formei de plural (în care *i* era normal, fiind urmat în cealaltă silabă de *e*, *i*) asupra formei de singular: pl. *colinde*, *grinzi*, *řinte*. *Oglindă* este un postverbal după *a oglîndi* (v. sl. *ogřdati se*), în care *i* e de asemenea normai (Mihăilă, impr. v. sl. p. 198).

mućeme, cu *u* (< *g*) e un termen bisericesc, deci cărturăresc, împrumutat mai târziu, mai degrabă din slavona bisericească sirbească, decît din cea rusă (cf. Bernstein, Razysk, bolg. ist. dial., I, p. 141; Mihăilă, SCL, VII, 1956, p. 143); pină în secolul al XVII-lea termenul apare în textele românești sub forma *măćenic*, (cu **A**) din slavona bulgară.

Fonetismul cu *e* din aromână (*grenda*, *rende*, *șevendză*, *tengalá*, Capidan, El. sl. în ar., p. 9) probează că termenii au fost împrumutați sub această formă fonetică din bulgara macedoneană (în care v. sl. *e* e redat prin *en*).

P. Olteanu (K foneticke mu svuisu medzi Rumuncinou o západnou, Slavancino Turciinansky Sv. Martin, 1947): intrucît tratamentul *u<g* a existat și în vechea slova (cf. în zilele noastre *krunteV* < *krğiti*, *trumbii* < *trgbiti* sau n. top. *Krumpa* < *krpa*, *Rufi* < *rgfoa* etc.), tratamentul românesc s-ar putea explica prin slovacă. Dar din toate exemplele reunit© mai sus reiese clar că tratamentul *u* < *o* era așteptat și că nu e necesar să he adresi slovacei pentru a-l explica.

DIFTONGII

or, ol

Diftongii 6Y și *ol* din slava comună au suferit, în limbile slave meridionale, metateza *ra*, *la*: bg. *krâba*, s.-cr. *krava* < sl.c. **korva*, bg. *zlatá*, s. *zlaia* < sl.c. **zolio* etc. *Karl*, numele împăratului Carol cel Mare, e redat în slava meridională prin *kral'i* (cu forma intermediară *korlji*, Meillet, R. et. s. IX, p. 129; X, p. 94); așadar, metateza s-a petrecut către sfîrșitul secolului V și începutul secolului VI, întrucît acest nume nu putea pătrunde îri slavă înainte de această dată.

O confirmare a datei la care s-a petrecut metateza în slava de sud o avem în aspectul fonetic al cîtorva cuvinte pătrunse din slava meridională în limbile balcanice. Aceste cuvinte, spre deosebire de majoritatea împrumuturilor care prezintă metateza, au intrat în limbile balcanice înainte de efectuarea metatezei, deci între secolul al VII-lea și sfîrșitul secolului al VIII-lea.

Iată enumerarea acestor împrumuturi:

în neogreacă: Aapyafinpoq, n. pr. (la Theophan) și Aapyajiáaxo, n. localitate în Etolia: v. sl. *dragii*; Bopřds<; n. de loc.: v. sl. *bradatu* „bărbo FapSitaa, n. de loc: v. sl. *gradici*; Pafocog „plasă de prins pești": s.-cr., l. *vlak*; (rj)Pdpva „grapă": sl. **borna*; *căX\xa* „pai de cereale": v. sl. *slava* (Vasmer, RS, VI, p. 181).

în română, ca și în albaneză, împrumuturile din slava meridională pătrunse zintă, în mod normal, metateza:

dr., ar. *baltă*, alb. *boite*: v. sl. *blato*,
dr. *gard*, ar. *gardu*, alb. *gardh*: v. sl. *gradu*,
dr. *daltă*, alb. *dalte*: bg. *dláto*.

Există însă, în română și în albaneză, cîteva cuvinte în care diftongii au pătruns cu licvide din slava meridională par a nu fi suferit metateza. Iată înșira acestor cuvinte:

dr., ar. *grădină*: v. sl. *gradina*, dr. *grajd*: v. sl. *grazdi*, dr. *ogradă*: v. sl. *ograda*, dr. *plaz*: bg., s.-cr. *plaz*, *ăi*. *prag*: v. sl. *pragu*, alb. *ograje*, *ugraje*, bg. *ograda*, alb. *brane*: s.-cr. *brana* (Seliscev, Slav. nas. v. Alb., 159, 15), a. *breg*: s.-cr. *breg* (Seliscev, Le, p. 188; Jokl, SL, XIII, p. 305 ș.u., 643).

Pentru întreaga problemă, v. S. Agrell, Zur slavischen Lautlehre, Lund, 1915, p. 24; Vasmer, l.c. Seliscev, StarosL jaz., p. 171 ș.u.

Ar. *gărdină* (rar) e recent; cf. metateza în *gărn*, *fărn* (= dr. *grîu*, *frîu*), *bărn* (= dr. *brîu*, Capidan, Lg. et. lit., II, p. 283). în neogreacă fenomenul e vechi, după cum a arătat Vasmer, Sl. în Gr., p. 287 ș.u.: *rapřiořov*, *PapřiKi*, *PapřsviKia*. Cf., în aromână, numele de loc. *Gardiștea* (Capidan, op. cit., III, p. 18).

Aceste cuvinte se află, deci, în același stadiu fonetic că și cuvintele neogreacă înșirate aici mai sus,

Tratamentul lor particular se explică fie prin faptul că doi din acești termeni (*baltă* și *gard*) ar putea fi de origine iliră și tracă, fie prin aceea că ei au pătruns foarte devreme în limbă, înainte de efectuarea metatezei în limbile slave meridionale (aceasta este părerea lui Popovic, GSKS, p. 81, 139, 209—211: *daltă*, alb. *dalie*, dar s.-cr. *dleto*, bg. *dl'eto*, *dl'ato*; v., mai jos, Anexa, p. 593 ș.u.).

Ar rămâne de explicat tratamentul grupului inițial *dl-* în *daltă*, grup greu de pronunțat (cf. în limba vorbită, *povirlă* pentru *povidlă*): dacă acest cuvânt nu a pătruns în limbă la o epocă recentă, grupul *dl-* fiind adaptat prin metateza la necesitățile limbii, atunci ar trebui să admitem că *daltă* este singurul reprezentant al unui sistem vechi de limbă (Kiparsky, Neuphil. Mitteil., XLV, p. 43); dar o astfel de afirmație, bazată pe un singur cuvânt, este riscantă.

Exemplele de conservare a diftongilor, în vechea slavă, sînt rare: *zoi uto* (Ps. Sin. Kul'bakin, Le v. sl., p. 158; HAT, p. 167); apoi în texte medio-bulgare (sec. XV): *bal'tiny mal'diäie* (cf. s.-cr. *mlädie*), *pal'tu-* (cf. *plati*), *salnosti*, *saltarină* (Agrell, l.c.; Kul'bakin, l.c. v. Wijk, Gesch. d. altkirchensl. Spr., I, p. 55 ș.u.). SeliäSev, StarosL jaz., p. 172, atribuie tratamentul deosebit al acestor cuvinte, în bulgară, influenței limbilor balcanice, în special influenței limbii române; *barda* < magh. *bard* (Vasmer, RS, IV, p. 168 ș.u.) nu provine deci din slavă (Agrell, l.c. p. 35). După Nandriș (The Slavonic and East European Review, XXIV, no. 63, 1946, p. 169), formele fără metateza ar fi fost răspindite prin scrierile lui Ioan Exarhul, părere pe care nu o împărtășim.

Tratamentul fără metateza care apare, în cazuri izolate, în polonă (*karw* „Stier”) și vechea bulgară (*maldicie* etc.) constituie relice ale slavei comune (Popovic, GSKS, p. 30). V. expunere! noastră de aici, mai sus, p. 313; lipsa metatezei se explică prin data de împrumut a termenilor: *dalta* e vechi în slava meridională, *a*, *o*, în limbile slave și limbile vecine: n, top. în ngr.: PapoiKiov (Iannina, 1319), PapSiKi (Kerkyra, Thesalia). Este un grad intermediar: **gord-* > **gard* > *grad*. În acest teritoriu: **pa\$ofkēi*, **pafofoēl* (Iannina), *Apayowd* (Kerkyra), *Apayo^tTaa* (Thesalia). Cf. în fineză *akkuna*, *tolba*; *o* > *a* în balto-slavă. Bartoli, *o* slav foarte apropiat de *a* romanic. Vaillant, Gr, cmp. des lg. sL, I, 107. (J. Hamm, Wiener *sla/istisches -Jahrbuch. XVI, 1970, p. 54-76).

CONSOANELE

n palatalizat (*ni*) a fost tratat ca cel din elementele latine ale limbii; a trecut la iod, într-o parte a domeniului dacoromân și în limba literară, și a fost conservat în restul domeniului dacoromân și în aromână: dr. *copaie*, ar. *ciipane*; v. sl. *kopanja*, dr. *puvoi*, *puvon* (Banat), ar. *puvonu*: v. sL *povoni*, ar. *sinicai* „negru peste tot, foarte negru”; v. sl. *sini* „negru”.

În sufixele *-anie*, *-enie*, *n* nu a fost palatalizat și apoi muiat, întrucît provine din *-anijl*, *-enije* și deci sufixul era pronunțat în trei silabe: *a~ni-e* (E. Petrovici, Balcania, I, p. 82 ș.u.); așadar *n* nu a fost alterat în dr. *grijanie*, *pățanie*, *petrecanie* etc., *curățenie*, *șiretenie* etc. formații cu caracter savant. în consecință, nealterarea lui *n* în *danie*, de exemplu, se explică în felul arătat mai sus (v. sl. *danije*), și nu poate fi luată drept criteriu cronologic, așa cum arată Densusianu (H.d.l.r., I, p. 284; ed. rom., p. 186).

j

j (v. sl. *I*) a pătruns în sistemul fonetic al limbii române odată cu adoptarea unor cuvinte ca *jale* (dr., ar.), *jar* (dr., ar.): v. sl. *zali*, *zaru*. Este un fonem diferit de *i* întrucît apare în aceeași poziție, înaintea lui. *ea* (cf. dr. *gemută*, ar. *immă*).

—Ir-

> i e atestat începînd cu secolul ' ni YVT i», . ia texte din sudul Ardealului și Tim XA I- « in tex e _ 473 -474 și expunerea

p. 977-978.

/''' *fii*) a devenit *i* în dacoromână, dar, ca și *V* de origine latină, a fost conservat în aromână:

dr. *corabie*: v. sl. *korabli*, dr. *crai*: v. sl. *kralt*. dr. *cristei*: v. sl. *kraste*
dr. *hamei*: v. sl. *xnuM*, dr. *nevoie*, ar. *nivol'ă*: v. sl. *nevolja*, dr. *sabie*: v. s
sablja, . dr. *scoică*: v. sl. *skolika*.

De asemenea, *V* inițial: dr. *iubi*: v. sl. *Ijubiti*, dr. *iute*: v. sl. *Ijute*, d
ibovnic: v. sl. *Ijtiboviniku*,

Trecerea lui *I'* la *I* se explică, așadar, prin criteriile românești, după cum probează fonetismul formei aromânești, cu *V* conservat, și nicidecum prin dialectele bulgare care au pierdut pe *I'* (Bărbulescu, EL, sl., p. 463 ș.u.; c Kul'bakin, Le v. sl. p. 180 ș.u.; Diels, Altkirchensl. Gr., 1, p. 131).

Disparația lui *l* în dr. *voi*: v. sl. *volUi* se explică pornind de la formele de conjugare care *l* era muiat: *voljo* (ind. pr. 1. sg.) sau de la subst. *voifa* (dr. t'oif).

v. sl!>^este o spirantă velară surdă, apropiată de sunetul notat cu în germ., *ach* (Diets, Altkirchensl. Gr., I, p. 48). Româna nu posedă nici o consonanță de acest tip £4 dispăruse încă din latină); spiranta laringală surdă a fost introdusă în limbă odată cu termenii următori:

dr. *har*: v. sl. *xari*, dr. *hohoti*, ar. *hulmtiri*: v. sl. *xoxotati*, dr., ar. *hro
xrmm*, dr. *pohti* (sec. XVI), *pofti*: v. sl. *poxoteti*, dr. / W Â (sec. XVI), />n?V v.
praxii, dr. i'iÂor (sec. XVI), *vifor*: v. sl. *vixru*, dr. wrÂ (sec. XVI), i'fr/V v.
vruxu, dr, wa/V v. sl. *vraxu*, dr. *zâduk* (sec. XVI), *zâduf*: cf. v. sl. *zaduxi*

În privința trecerii de la labială (*l*) la velară(*i*), trebuie semnalat faptul că limba cunească prezintă fenomenul invers: *h* > *l*: dr. *praf*, *vîrf*: v. sl. *prax-ii*, *vrîxn*. *Duh*, *ttâduk*, *vâzduh*, cu A, forme cärturărești (cf. dialectal, Petrovici, DK, XT, p. 191).

- e redat în romînă prin *:

dr. ww: v. sl. jasft, dr. \. *Lte*<*, ai. /

v. *zalogu*.

* pentru (ia sl. „e» * - J * T m?*" ^ 3 ^ 2 ^ " G
cele de vest (v. Wijk. Gesch. d. aMtoclum*. Spr., I.P- 1^
47. lir. 39 și 139; Seli&eev, StarosL }«««, f. 3 2 1-3 ^ J.

GRUPURILE DE CONSOANE

Grupurile de consoane v. sl. consoană -fw, *lit, ri, ii* provin fie din grupuri cu această structură fonetică, fie din sonante propriu-zise: *r, l, r, l*.

Pentru vechea slavă se admite pronunțarea ca sonantă (ex. *r*), dar și pronunțarea lui *r, l* slab iodizați: *r^{*}, r^l, l, l* (foarte aproape de *u*, etc., astfel încât frontiera dintre aceste două pronunțări e greu de fixat și de aceea trecerea de la un stadiu fonetic la celălalt apare din domeniul posibilităților: v. Wijk, *Gesch. d. altkirchensl. Spr.*, I, p. 59 ș.u.; Diels, *Altkirchensl. Gr.*, I, p. 61 ș.u.).

În bulgară, aceste grupuri au avut un tratament special: când *r* sau *l* erau urmați de o singură consoană, atunci s-a dezvoltat o vocală înaintea licvidelor: *ăr, ăl*: bg. *gărmez, gărma, mālāliv* etc.; când consoanele *r* sau *l* erau urmate de mai multe consoane, atunci elementul vocalic s-a dezvoltat după licvidă: *rā, lā*: *grāmna, grāmliv, mlākna* (Mladenov, *Gesch. d. bg. Spr.* p. 134; bg. *krāv, vrāv* se explică prin *krāvta, vrāvta*).

Elementele slave din limba română care conțin acest grup prezintă, în mod normal, primul tratament analizat mai sus: dr. *birlog, dīrz, gīrlā, pīlc, stīlp*: v. sl. *brulogu, druzu, grulo, pluku, stlupu* etc. (v. enumerarea din Conev, *Bālg. i Rum.*, p. 11 ș.u.; Seliscev, *StarosL jaz.*, p. 305).

Fonetisme ca *orīšmā* reproduc "grupul bg. *rā*, potrivit regulii indicate aici mai sus (< bg. *krācma*).

Diferența de redare a grupului consoană -f *rā* în *dīrz* și *īndrāznesc* se explică, deci, în felul cum s-a arătat mai sus, și nu prin faptul că, în primul caz, cuvântul ar fi fost împrumutat pe cale orală, iar în al doilea, pe cale scrisă (Pușcariu, DR, VIII, p. 349).

dv

Grupul inițial *dv* a fost simplificat, prin suprimarea ocusivei inițiale, în dr. *vorbā*: cf. v. sl. *dvoriba* „serviciu”, *dvoriti* „a servi” (pentru sens, trebuie plecat de la „a face serviciu la curte”, Romansky, *WJb.*, XIII, p. 106 ș.u.). dr. *vornic*: v. sl. *dvoriniku*.

Fenomenul nu s-a petrecut în dr. *dverā, dvori* (arh.; v. sl. *dviri; dvofiti*), pentru că acești termeni nu sînt populari și au putut deci să-și păstreze fonetismul lor originar, nepătrunzînd în limba curentă.

st, zd

Grupurile **tj, *dj* din slava comună au suferit tratamente diferite în limbile slave; astfel, v. sl. *svesta, nosti* sînt reprezentate în bulgară priri *stfiāt, nost*, în sîrbo-croată prin *svijeca, noc*, iar v. bg. *mezda* prin bg. *mezda* și "s.-cr. *medja*; chiar în interiorul bulgareii, tratamentele nu sînt la fel (SeMceev, *StarosL jaz.*, p. 329):

1. bulgara de est și de siid-est: *st, zd*.

2. bulgara de nord-vest: *š, dz*.

3. dialectele din Macedonia: *sc, zd, zdā* (Oblak, Arch, f. slav. Phil., XV p. 448 ș.u.).

În sîrbo-croată, tratamentul normal este *c, dz*.

Tratamentul din română reproduce fonetismul bulgareii de est: *sfeșnic*: v. sl. *svestiniku, primejdie*: v. sl. *premezdiže*.

Acest tratament este caracteristic și pentru elementele slave din maghiară: *pest*: bg. *pești, palāst*: bg. *plasti, mesgye*: bg. *mezda, rozda*: bg. *rā*. Conev, Madz., p. 11) și din albaneză (Jokl, SL, XIII, p. 634 ș.u.).

E. Petrovici (DR, X, p. 140—141) socotește că în explicația tratamentelor de mai sus trebuie exclusă influența vechii slave bisericești, cu atît mai mult cu cît în rusă grupurile nu sînt redade în mod normal (*mosci, pescera*, i.l. de *moci, pecera*). Obiecția nu e valabilă pentru maghiară și neogreacă, care au împrumutat termenii slavi din limba vorbită. V. Id., în *Limbă și literatură*, II, București, 1956, p. 285—292, expunere bazată pe conecții care arată că limba română posedă corelația consoanelor palatalizate și nepalatalizate, despre care ne pronunțat negativ (v. mai jos, Anexa, p. 618 ș.u.).

¹Asupra lui *st*, v. M. Diver, în *Word*, 11, 1955, p. 229, n. 2.

ÎNCHEIERE

IV

ROMÂNĂ COMUNĂ

Limba română este urmaşa limbii, latine a populațiilor romanizate daciene, care a suferit influența limbilor slave meridionale. Elementele slave au pătruns în gramatica limbii romanice și în fondul de bază al vocabularului ei. Începînd cu secolul al VI-lea se produce amestecul între populația romanizată din provinciile dunărene și populația slavă, care s-a răspîndit atît la nordul cît și la sudul Dunării. Populația slavă a lăsat urme în toponimia locală. O serie de termeni slavi au pătruns în limbă după organizarea statelor feudale sud-dunărene, în rîstimpul dintre secolul al VII-lea și al IX-lea și, mai tîrziu, între secolul al XI-lea și al XII-lea, prin adoptarea de către statele românești nord-dunărene a liturghiei slave.

În această privință, trebuie ținut seama de faptul că o diferențiere a limbilor slave meridionale (slovena, sîrbo-croata, macedoneana și bulgara) se produce după secolul al VI-lea, cînd sîrbi, după intrarea lor în Peninsula Balcanică, apar ca o populație din interiorul peninsulei, expansiunea lor spre mare producîndu-se mai tîrziu, și cînd slavii strămoși ai bulgarilor s-au stabilit în partea de est a peninsulei.

Viața intimă a populației romanizate cu slavii se oglindește în vocabularul limbii române. În această privință, sînt de semnalat unele adverbe și interjecții venite din slavă.

În fonetică sînt caracteristice tratamentele românești ale sunetelor *e*, *o*, **j*, *î*, *si* și *zd*.

Româna a împrumutat din slavă tendința palatalizării consoanelor și a iodizării lui *e*- (inițial); ea și-a îmbogățit inventarul consoanelor cu */* și *j*, venite din slavă.

În domeniul morfologiei trebuie relevată introducerea desinenței slave de vocativ, la numele feminine. Inovațiile față de tipul latin, la numărătoare, s-au făcut după modelul slav. La verb, trebuie semnalate perfectivarea unor verbe românești și dezvoltarea dată flexiunii reflexive.

Elemente slave au pătruns în toate sectoarele vocabularului de bază *sl* limbii, și chiar în secțiunile formării cuvintelor, prin derivație.

INTRODUCERE

Româna comună. Definiția ei. E un fapt îndeobște recunoscut de cercetători că dialectele dacoromân, istroromân, aromân și meglenoromân, în ciuda diferențelor vizibile de astăzi, mai ales din domeniul foneticii și al vocabularului, au format la origine o singură limbă, urmașă a latinei orientale, vorbită Odinioară în provinciile dunărene romanizate, Moesia Superioară și Inferioară, Dacia și Pannonia Inferioară (v. mai sus, p. 199—200). Comparația dintre dialectul dacoromân și aromân (căci dialectul istroromân nu este decît o ramură a celui dacoromân, iar dialectul meglenoromân o ramură a dialectului aromân, v. mai jos, p. 323—324) relevă cercetătorului unitatea de odinioară a limbii primitive, din care s-au diferențiat aceste două dialecte. Stadiul de limbă anterior sciziunii provocate prin deplasarea spre sud a grupului aromân (v. mai jos, p. 322) se numește străromân, român primitiv (S. Pușcariu) sau român comun; termenul din urmă are avantajul de a ne lămuri imediat asupra conținutului său.

Meglenoromâna este o ramura a aromânei care a suferit o puternică influență bulgărească.

Aromâna și meglenoromâna posedă laolaltă trăsături fonetice de așa natură, încît prezența lor implică o origine comună.

Structura fonetică a meglenoromânei nu confirmă, așadar, teoria lui Densusianu (H.d.l.r., I, p. 330 ș.u.), după care acest dialect ar fi o ramură a dacoromânei transportate la sudul Dunării, unde ar fi suferit influența aromânei. Capidan a combătut acest fel de a vedea, dar el admite că strămoșii meglenoromânilor au rămas cîtva timp în contact cu dacoromânii (AIN, II, p. 103 ș.u.). Faptele invocate în sprijinul acestei afirmații nu constituie însă o probă, ele nefiind caracteristice și lipsindu-le caracterul de unicitate care, singur, poate conferi unui fapt lingvistic o valoare de probă indiscutabilă (v. critica justificată a lui Procopovici, DR, IV, p. 38 ș.u.).

Crearea și menținerea unei limbi comune pe teritoriul întins de formare a limbii române se explică prin necesitatea în care s-au găsit grupările sociale din acel teritoriu de a comunica între ele; existența limbii comune implică existența unei populații care vorbea această limbă, și a unei civilizații unitare, impuse acestor grupuri umane (cf. aici mai sus, p. 193). Din cercetarea vocabularului de origini diferite al limbii române (v. mai jos, p. 356), rezultă că această civilizație era de tip rural: pastoral și agricol (cf. Pușcariu, Transylv., p. 8 ș.u.). Încăjlin 976 aromânii practicau cărăvănăritul, una din ocupațiile lor de căpetenie de mai tîrziu (v. mai jos, p. 322).

«Unitatea» românei comune presupune existența de raporturi sociale frecvente între grupuri; această unitate s-a rupt, în momentul plecării spre sud a strămoșilor aromânilor. Divergențele dialectale dintre dacoromână și aromână, ivite în timpul epocii de comunitate, probează că aromâna, cu începere de la un moment dat, a stat izolată de dacoromână, ceea ce a permis menținerea și dezvoltarea divergențelor amintite.

Unitatea de civilizație a românilor, în epoca de comunitate, oglindită în unitatea limbii, este un fapt de o mare importanță pentru dezvoltarea ulterioară a românei; limba comună, formată atunci, și-a menținut omogenitatea într-o așa măsură, încît divergențele dialectale din sinul dacoromânei sînt minime, iar deosebirea față de grupul aromân nu sînt de natură să împiedice trecerea ușoară de la un sistem lingvistic la altul, unitatea originară a grupurilor fiind și astăzi aparentă (v. textele paralele în cele patru dialecte reproduse de Pușcariu, *Et. de ling. roum.*, p. 66 ș.u.).

Datarea. După Densusianu (*H.d.l.r.*, I, p. 324), coborîrea spre sud a strămoșilor aromânilor s-a produs cu începere din secolele al VI-lea și al VII-lea; epoca română comună ar lua deci sfîrșit la această dată; Weigand (*Linguistischer Atlas des dacorumänischen Sprachgebietes*, Leipzig, 1909, col. 8) stabilește limitele românei comune între secolul al VII-lea și secolul al IX-lea; Pușcariu (*Et. de ling. roum.*, p. 116 ș.u.) nu fixează o limită precisă acestui stadiu de limbă. În sfîrșit, Şiadbei (*Sur les plus anciennes sources de l'histoire des Roumains*, *Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Hist. Orientale*, II, Bruxelles, 1934, p. 863 ș.u.) delimitează epoca românei comune între secolul al VI-lea și secolul al VIII-lea.

Datarea depinde de momentul cînd se poate vorbi de o limbă „r o m a n ă”, adică după ce, printr-o serie de împrejurări politice, economice și sociale, latina vulgară și-a pierdut unitatea, fărîmițîndu-se în limbile ce aveau să devină limbile romanice de astăzi, deci după secolul al IV-lea, pentru provinciile orientale ale Imperiului Roman, cînd Dacia este separată de lumea romană occidentală (v. mai sus, p. 80) și cînd româna capătă trăsăturile sale caracteristice, pe care le vom studia mai jos (v. p. 328 ș.u.).

Așadar, începînd cu secolul al V-lea, latina din provinciile dunărene își accentuează trăsăturile proprii, dezvoltîndu-se în mod independent de celelalte limbi romanice, chiar și de acelea cu care formase odinioară grupul apenino-balcanic al limbilor romanice (v. p. 78 ș.u.), și de latina vorbită în Pannonia Superioară; în această provincie populația romanizată s-a menținut pînă în secolele al V-lea și al VI-lea e.n.

A. Alföldi, *Der Untergang der Romerherrschaft in Pannonien*, II, Berlin-Leipzig, 1926, p. 30 s.n., 56; L. Gáldi, *Le românisme transdanubien*, Roma, 1937. Caracterul occidental al latinei din Pannonia, susținut de Gáldi, nu e confirmat însă de cercetările ulterioare (v. aici mai sus, p. 79). Pasajele din cronicarii bizantini Theophylactos Simokattes și Theophanes, referitoare la incidentul provocat în 587, în armata bizantină, în timpul unei expediții împotriva avarilor, în Balcanii orientali, de exclamația unui soldat; *retorna* (sau *torna, tornafratre*), pentru ca sarcina care căzuse de pe un catîr să fie ridicată, trebuie interpretate în sensul că acești termeni latini de comandă, întrebunțați, împreună cu alți termeni de comandă, în armata bizantină, pînă tîrziu în secolul al VI-lea, au putut fi luați drept o comandă de retragere de tracia romanizată care alcătuiau armata de expediție și pentru care acești termeni erau, într-adevăr, în limba lor „părintească”, sau „în limba țării”, adică în limba română în devenire (v. Al. Rosetti, *Despre torna, tornafratre*, în *Omagiul lui Constantin Daicoviciu*, București 1960, p. 467-468).

Epoca românei comune începe, așadar, în secolele al VII-lea și al VIII-lea, cînd se admite îndeobște că latina a cedat locul limbilor romanice (v. Rosetti, *Place du roum.*, p. 128). Ea se sfîrșește atunci cînd grupul ce avea să formeze dialectul de sud al limbii române se desface de dacoromână; este momentul cînd strămoșii aromânilor sînt semnați pentru prima oară în sudul Peninsulei Balcanice: în 976 cronicarul bizantin Cedren relatează asasinarea lui David, fratele coregentului rebel bulgar Samuil, la locul zis „Stejarul Frumos”, între Kastoria și lacul Prespa, de niște aromâni cărăvănari (Bogrea, *BSO*, VII, p. 50 ș.u.).

Inovațiile realizate de limba latină vorbită în Imperiul Roman, pînă în secolul al III-lea e.n., sînt înfățișate de noi (mai sus, p. 170—171) și în Rosetti, *Place du roum.*, p. 126—127.

în 980, 1090, 1094 și 1105 aromânii sînt semnați în nordul Greciei, în regiunea riului Marița, în Balcani și în Peninsula Calcidică (Giurescu, *1st. Rem.*, I, p. 309 ș.u.).

Din considerațiile de mai sus rezultă, așadar, că epoca românei comune e cuprinsă între secolele al VII-lea și al VIII-lea de o parte, și secolul al X-lea de altă parte.

În această perioadă au pătruns în limbă primii teimeni slavi (începînd cu secolul al VI-lea); acești termeni apar, sub aceeași formă fonetică, în dacoromână și în aromână (v. mai sus, p. 284).

T. Papahagi (*GS*, I, p. 72 ș.u.) a susținut, cu argumente fără valoare, că aromânii din Pind și din sudul Albaniei ar fi urmașii populației locale romanizate. Capidan (*Arom.*, p. 24 ș.u.) nu exclude posibilitatea ca „la origine, atît în Epir cît și în Tesalia... [să] fi putut exista populațiuni românești băstinașe”. Dar se știe că o populație romanizată nu s-ar fi putut menține într-o regiune de cultură greacă (cf. mai sus, p. 192), ceea ce Capidan singur recunoaște mai departe: „din cele expuse pînă aici, rezultă că încă nu avem probe suficiente pentru dovezirea sigură a patriei primitive a aromânilor din sudul Peninsulei Balcanice. Datele istorice ca și evoluția limbii lor, vorbesc pentru coborîrea lor de la nord” (p. 29). V. în această privință și Anonymi *descriptio Europae* Or. edit. Dr. Olgierd Gorka, Cracovia, 1916, p. 12—13, care, în 1308, semnaleză prezența în Macedonia, Ahaia și ia Salonic a aromânilor (Blazi) „qui et olim fuerunt Romanorum pastores” și care ar fi venit în acele locuri din Ungaria.

Metoda glotocronologică nu aduce nici o precizare nouă în această problemă, întrucît datează despărțirea aromânei de dacoromână între secolul al VI-lea și secolul al X-lea (V. Guțu Romalo, *Stabilirea datei de separație a aromânei de dacoromână cu ajutorul glotocronologiei*, în *SCL*, X, 1959, p. 573-585).

Teritoriul de formare. Teritoriul de formare a românei comune a fost definit mai sus (p. 321). După Densusianu (*H.d.l.r.*, I, p. 289), acest teritoriu a fost fi cuprins Moesia, Iliria și Dacia; Pușcariu (*Et. de ling. roum.*, p. 112) situează teritoriul de formare a limbii române pe cele două maluri ale Dunării („un teritoriu întins, de-a dreapta și de-a stîngă Dunării”, *LR*, I, p. 255), Treime (Literaturbl. f. germ. u. rom. Phil., LXII, col. 64—65), în Iliria, Dardania și Pannonia, iar Philippide (*Orig. rom.*, II, p. 385), în Peninsula Balcanică.

Zona Timocului și a Moraviei au rămas romanizate pînă în secolele al XIII-lea și al XIV-lea; în aceste regiuni, dar într-o mai mică măsură decît în Dalmația, s-a păstrat un număr de toponime romane (v. enumerarea din Philippide, *Orig. Rom.*, I, p. 453 ș.u.). Populația romanizată s-a menținut în timpul dominației bizantine de-a lungul drumului de mare penetrație în Peninsula Balcanică, Via Egnatia (*Margulies*, *Arch. f. slav. Phil.*, XI, p. 197 ș.u.).

S-a crezut că grupul ce avea să devină aromâna a avut o poziție excenetrică față de grupul central (Capidan, *AIN*, II, p. 104), întrucît din cei 82 de termeni „balcanici” comuni albanezei și dacoromânei, numai 37 de termeni se regăsesc și în aromână și numai 32 sînt conservați în meglenoromână (v. aici mai sus' p. 240). Argumentul nu este însă hotărîtor, întrucît acești termeni au putut dispărea din aromână sau nu au fost încă semnați de cercetătorii tătari la sudul Dunării. Pe de altă parte, nu avem motiv să admitem că strămoșii aromânilor locuiau în Bulgaria (Capidan, l.c.) într-adevăr, caracterul bulgăresc al elementelor slave vechi din aromână e datorat împrejurărilor care explică prezența aceluiași elemente în dacoromână, fără ca să fie de nevoie să presupunem această delimitare teritorială (v. mai sus, p. 274). Divergențele dialectale dintre aromână și dacoromână produse în timpurile epocii de comunitate, pe care le-am amintit mai sus (v. p. 321), sînt însă hotărîtoare, în sensul că ele presupun izolarea, la un moment dat, a grupului aromân de grupul dacoromân.

În privința locuinței primitive a aromânilor, cronicarul bizantin Kekau-
menos (secolul al XI-lea), vorbind de aromânii care în vremea sa „s-au îm-
prăștiat peste tot Epirul și Macedonia, iar cei mai mulți s-au așezat în Elada”,
arată că ei trăiau „înainte vreme pe lângă Dunăre și pe lângă Sau, pe care riu
îl numim astăzi Sava, prin locuri tari și grele de străbătut, acolo unde trăiesc
acum sîrbii” (Philippide, Orig. rom., I, p. 662—663).

După ce a socotit că acest pasaj din Kekaumenos se referă la românii din Serbia (AIN
II, p. 115 ș.u.), Capidan admite mai târziu (Arom., p. 24) că el privește pe aromâni.

Acești strămoși ai aromânilor de astăzi trebuie deosebiți de românii din
Serbia semnalati în tot cursul evului mediu în regatul sîrbesc (k mai sus, p. 197
ș.u.) Găci limba românilor din Serbia, ca și istroromâna, prezintă trăsăturile
caracteristice ale dacoromânei și face parte din grupul de nord al limbii ro-
mâne (ML, p. 428), pe cînd aromâna constituie grupul ei de sud.

Divergențele dialectale ale românei comune. Pe teritoriul întins de for-
mare a românei comune s-au ivit o serie de diferențieri lingvistice, care sînt
examineate aici, mai jos, la p. 328 ș.u.

După cum, potrivit unei tendințe generale, limba română s-a diversificat
în cursul epocii sale de comunitate, tot astfel, potrivit unei alte tendințe
generale, dialectele derivate dintr-o limbă comună iau cu sine din trunchiul
comun tendința de a inova în aceeași direcție, și grupurile odată separate
dezvoltă inovații la fel.

Potrivit acestui principiu, unele inovații asemănătoare ale dacoromânei
și ale aromânei, în ciuda identității lor, sînt posterioare epocii de comunitate,
și ele au fost examinate într-un capitol aparte (v. rai jos, p. 360 ș.u.).

„în tendințele ei generale... [limba română] e... pretutindeni aceeași. Acest fenomen
se explică în mare parte prin omogenitatea socială a poporului român și prin conștiința apar-
ținerii la același neam... în cadrele aceleiași limbi, inovații convergente se ivesc adesea în
puncte foarte depărtate, acoperind cu timpul arii întinse” (Pușcariu, LR, I, p. 417).

I. Coteanu, Premise pentru stabilirea vocabularului stră-românei, SCL, XVI, p. 579—
604. Lista elementelor de origine latină conservate în dacoromână și dialectele românești
sud-dunărene (p. 773).

Principiul inovațiilor în aceeași direcție este ilustrat de limbile slave,
care au inovat la fel, după separație (Meillet-Vaillant, Le sl. c.², p. 2 ș.u.).
Pușcariu nu a ținut seamă de acest principiu, în încercarea sa de reconstrucție
a românei comune (1910) și a socotit române comune fenomene care s-au
produs mai târziu în fiecare dialect, după separația grupului de sud de grupul
de nord.

După Pușcariu (Et. de ling. roum... p. 64 ș.u. și LR, I, p. 245 ș.u.), sînt române comune
fenomenele următoare:

1. La pers. 1 sg. ind. prez. al verbelor de conjugarea II, III și IV, formele cu oclusiva
alterată și cele cu oclusiva refăcută: *auz* — *aud*.
2. Formele de pers. 1 și 3 pl. la imperfectul indicativului: *-a* și *-am* (inovație), *-a și-au*
(inovație), 1 pl. *lăuda* — *lăudam*, 3 pl. *lăuda* — *lăudau*.
3. Trecerea lui *a* la *la* a la numele feminine care fac pluralul în *-i*: *cetăți* — *cetăți*.
4. Trecerea lui *e*, *i* la *ă*, *î* după / și *r*: *reu* — *rău*, *rid* — *îd*.
5. Pațializarea oclusivelor labiale și a fricativelor labiodentale urmate de *e* accentuat
(< *e* lat.) sau *i* (< *i* lat., cf. Pușcariu, l.c. p. 10).
6. Rotacismul lui *-n*,
1. Tratamentul diferit al lui *c*, *g* latini + *e*, *i* și / în dacoromână și în aromână; dr. *c*:
ar. *ts*, dr. *g*: ar. *dz*.

Philippide (Orig. rom., II, p. 245) a combătut interpretarea lui Pușcariu: „a susține că
fenomenele care se găsesc în toate dialectele au trebuit să capete ființă pe vremea cînd încă
nu se despărțise prin distanțe dialectele este o naivitate. Asemenea fenomene s-au putut dez-
volta în mod independent, aparte, în fiecare dialect”.

Slăbiciunea argumentării lui Pușcariu constă, în primul rînd, în aceea că face uz de fapte
care s-au putut produce tot atît de bine în mod separat, în fiecare dialect, după despărțire.
Rezultă de aici că trebuie reținute numai acele fapte într-adevăr caracteristice, care să poată
constitui o bază sigură pentru teorie, ca acelea înșirate aici mai jos, la p. 328 ș.u.

Pe de altă parte, dacă ținem seamă de faptul că dialectele unei limbi, după despărțire,
pot inova în aceeași direcție (v. mai sus, p. 324), apare posibil ca inovațiile socotite de Pușcariu
în mod obligatoriu drept române comune să fie posterioare acestei epoci.

Philippide socotește recente fenomenele enumerate mai sus sub punctele 2 și 3 (l.c.
p. 235); pațializarea labialelor s-a putut petrece în mod independent în fiecare dialect, din
moment ce există „aceeași bază de articulație” (l.c. v. acum expunerea noastră de la p. 364
ș.u.). Nu mai avem deci nici un motiv să credem, ca Pușcariu, că unele stadii de limbă comune
dacoromânei și aromânei au fost importate de la sudul Dunării.

În lumina acestor constatări, problema de sub punctul 1 (v. mai sus) se înfățișează după
cum urmează:

ariile lui *aud* — *auz*, *rid* — *rîz* (pers. 1 ind. prez.), *să ridă* — *să rîză*, *să vadă* — *să vază*
(pers. 3 sg. și pl. subj. prez.), reproduse pe hărțile nr. 1 și 2 aici alăturate, ne lămuresc asupra
datei inovației. Pornind de la formele *audio*, *video* (v. mai sus, p. 142), alterarea oclusivei
dentale este așteptată: *auz*, *rîz*. Forma cu *-z* ocupă o arie coerentă în Țara Românească, sudul
Ardealului, Dobrogea, cu o prelungire în nord-vestul Ardealului; restul teritoriului dacoromân
cunoaște forma cu dentala refăcută: *aud* — *rid*. În secolul al XVI-lea, situația nu era încă ace-
eași: dacă prezența formei cu *-z* în textele lui Coresi, corespunde cu stadiul actual, în schimb
atestarea acestui fonetism în nordul Ardealului, Maramureș (textele rotacizante) și în Moldova
(la Dosoftei), adică în regiunea unde e semnalată astăzi forma cu *-d*, este neașteptată: *să auzu*
CP²; CP, 62, 13), *audzu* (S), *audzi-voi* (H; Dosoftei, Psaltirea slavo-română, 1680, Candrea,
S., II, 175, 11), *se au(d)zu* (S; Coresi; Dosoftei, Candrea, l.c. 44, 8); *vă(d)zu* (S. H.; Candrea,
l.c. 6; 3; 11, 1; 143, 28); *se (nu) va(d)ză* (Candrea, l.c. 22, 10; 78, 15; 134, 5; 253, 14; v.
mai jos, p. 502 ș.u.).

Cum se explică repartitia actuală? Prin extinderea ariei cu *-d* asupra unor teritorii noi
(nordul Ardealului și Moldova). Forma cu *-d* este făcută după analogia formelor cu *-d* conser-
vat; *cazi* (2 sg.) *-cad* (1 sg.), *auzi*, deci *aud* etc., 3 sg. și pl. ind. prez.: *aud*, 3 sg., 1, 2, 3, pl.
ind. prez.: *vede*, *vedem*, *vedeți*, *văd* etc, deci 1 sg. *aud*, *văd*. Această acțiune analogică s-a
petrecut și în aromână, unde sînt atestate numai forme cu *-d*; *avdu*, *vedu* (Weigand, Ar., II,
p. 296, 337 s.v., Capidan, Arom., p. 443, 441 s.v.).

G. Ivănescu, „Noțiunea de română (Urrumänisch)”, Bul. Philippide, p. VII—VIII, p. 165
ș.u., combate concepția lui Pușcariu de mai sus (p. 324), fără a înlocui materialul eliminat;
noțiunea de română „primitivă” corespunde, de fapt, cu epoca anterioară. Prin aceasta autorul
nu a rezolvat însă problema inovațiilor în comun, care nu se pot explica toate prin tendința
de a inova în aceeași direcție, invocată de noi mai sus (p. 324).

Metoda întrebuintată. Din expunerea de mai sus se pot întrevedea prin-
cipiile care ne-au călăuzit în expunerea noastră. Comparînd inovațiile din
dacoromână cu inovațiile similare din aromână, am reținut numai faptele
care au șanse de a se fi petrecut în perioada de comunitate a limbii române,
eliminînd din prima parte a expunerii noastre inovațiile care s-au putut
produce în mod independent la sudul și la nordul Dunării, după despărțirea
grupurilor, și consacrinđ examinării lor partea a II-a a expunerii noastre.

ATLASUL LINGVIC ROMÂN

(ALRM I, 1)

U.

Istrosromâni

07

02

02

HĂRȚILE 111 : eu văd

y

114 : eu aud

<^

/^334

Aromâni

05

06

07

08

09

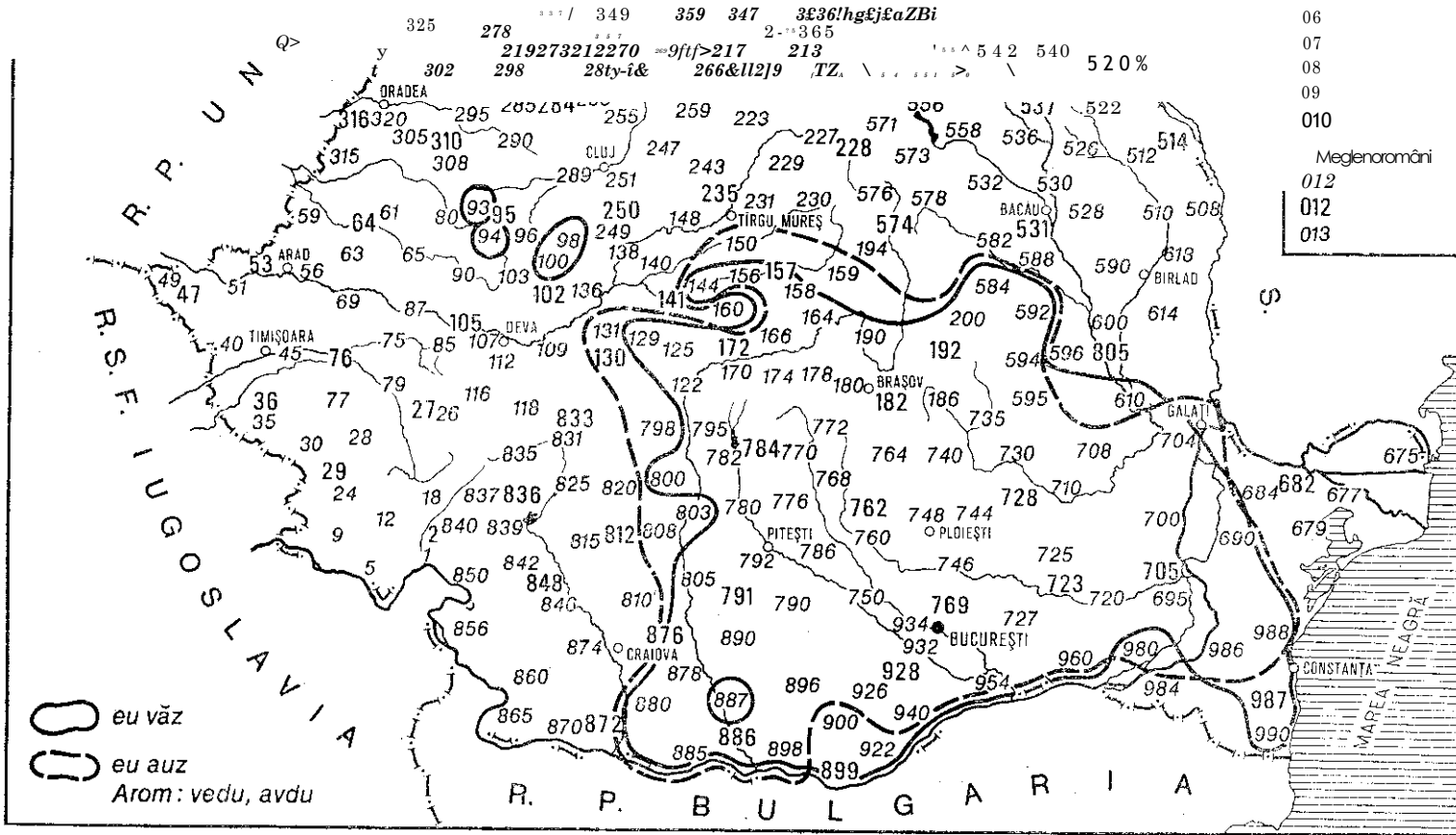
010

Meglenaromâni

012

012

013

Harta nr. 1

ATLASUL LINGVIC ROMÂN

(ALRM I, 1)

U.

HĂRȚILE

119 : eu rîd

120 : el începe să rîdă

Istrosromâni

07

02

02

Aromâni

05

06

07

08

09

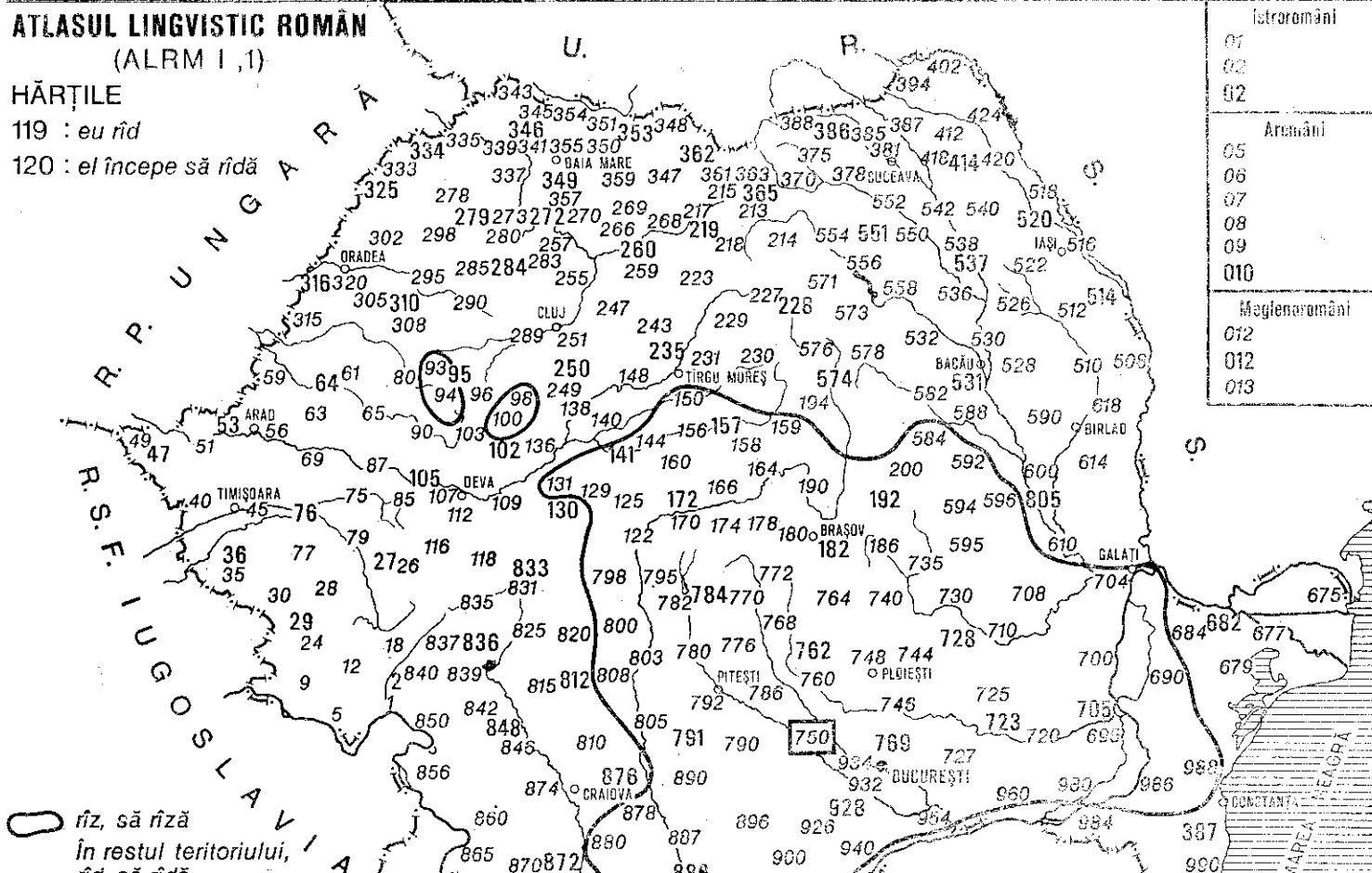
010

Meglenaromâni

012

012

013

Partea I

ROMÂNĂ COMUNĂ

FONETICA

VOCALELE

ye. *e* accentuat (< lat. *e*) a fost diftongat în *ye* (prin faza intermediară *et*, cf. Rosetti, Rech., p. 107 ș.u. și ML, p. 171, > *ie*, Avram, Graf. chirii, p. 79): dr. *ten*, ar. *a(i)eri* < lat. *heri*, dr. *fier*, ar. *Wer* < lat. *ferrum*.

în *dr. merg, vârs* (1 sg. ind. prez.) < lat. *w^o, t;ers0, .* a trecut prin faza de predif-tongare (*e, te*), care a dus la diftongul *ie* (cf. *piept*), prezența lui *e se* explică prin analogie cu *mergt, 2 sg., merge, 3 sg. etc.* (ML, p. 171 ș.u.). Trecerea lui *e*, la *ă*, în *vârs*, e provocată de labială precedentă (*mârg*, din secolul al XVI-lea este însă dialectal). Dar în aromână, trecerea la *â* nu s-a petrecut, pentru că aici oclusiva labială nu are nici o acțiune asupra timbrului vocalei următoare (cf. ar. *mer, per, vină*, în opoziție cu dr. *măr, păr, vină*, ML, p. 148). Această deosebire dintre graiurile nord- și sud-dunărene datează din cele mai vechi timpuri. Ca urmare a păstrării timbrului *e* în aromână, *m* a fost palatalizat: ar. *nergu* < lat. *mergo* (pentru ar *versu, v.* mai jos p. 367).

Fenomenul este spontan, adică nu se explică prin acțiunea unui alt sunet asupra lui *e*; el este în legătură cu durata vocalei și accentuarea ei fenomenul pare a fi atestat de gramatici în secolul al V-lea e.n. (Richter' Beitr. z. Gesch. d. Rom., I, p. 138 ș.u.).

Pron. pers. dr. *mieu* < lat. *meus* prezintă tratamentul normal al lui *e* accentuat; fonetismul acesta este atestat, în mod constant, în textele din secolul al XVI-lea și în aromână (*meu* și *teu*). *Meu* (dr., megl.; istr. *meu*) este refăcut după analogia fem. *mea*, unde *e* nu a fost diftongat, ca prim element al diftongului *ea* (ML, p. 172), prin faza intermediară *mea*. (Megleno-româna a cunoscut forma cu diftong, după cum arată *tiări* < lat. *mei, tiarlă* < lat. *menda* etc.; cf. *miau*, la Liurnița, Capidan, Megl., I, p. 103).

În aromână, deși tendința de a iodiza pe *e*- inițial, care a avut drept urmare diftongarea lui *e*, se manifestă uneori, în regulă generală *e*- nu e diftongat: pron. pers. 1 sing, nominativ *eu*, dar și *io, iou*, pers. 3 mase. nominativ-acuzat, *el,pl. ac. el'í, fem. ea*, dar și *ia, vb.escu: ind. prez. 2 sg. ești, 3 sg. este* (Capidan, Arom., p. 411, 482 ș.u.); exemplele de diftongare a lui *e*- nu se mărginesc deci la *io*: Pușcariu, Istr., II, p. 334). în dacoromână și în meglenoromână, sub influența slavă, de regulă are loc diftongarea lui *e*:- dr. *yel, yeste*, '(v. mai sus, p. 269; Petrovici, Infl. sl., p. 31), megl. *iei, ies*, „ești” etc. (Capidan, Megl. I, p. 103).

e. *e* nu a fost diftongat în *ye* în anumite condiții:

1. precedat de *n*, care a închis timbrul lui *e*: dr. *inel*, ar. *nel* < lat. *anellus*, dr. *îneç*, ar. *nicari* < lat. *neço*;

2. urmat de *n* (+ consoană), *e* a fost închis progresiv pînă la *i*; dr. *bine*, ar. *gini* < lat. *bene*, dr., ar. *dinte* < lat. *dentem*.

Alterarea consoanei inițiale: dr. *zeu* < lat. *äeus*, dr. *șes* < lat. *sessus*, dr. *tes* < lat. *texo* a fost provocată de vocala prepalatală (cf. dr. *cer* < lat. *caelum*, dr. *ger* < lat. *gelu*, v. mai jos p. 337), și nu e nevoie să presupunem că numai diftongul *ye* (< *e*) a provocat fenomenul (Densusianu, H.d.l.r., II, p. 18), ci e suficientă prezența unui element palatal după consoană; 'e sau %. Procopovici, DR, X, p. 488 se întreabă de ce, dacă nu plecăm de la *ye* (< *e*), *d*- nu a fost palatalizat în ar. *dinte*, ca și *b*- (ar. *gini*)? Pentru că consoana *d* e mai rezistentă la inovație.

Trecerea lui *e* la *â*, în dacoromână, după anumite consoane: dr. *crap* < *crepo*, *șăs* < *šes* (49) < *es'o'* ° .P... recentă și, în multe cazuri, nu este generalizată (ML,

*e** din lat. *tener* a suferit alt tratament (dr. *tînăr*) decît *e* din lat. *ten* (dr. *ține*), pentru că în *teneru*, polisilab, al doilea *e* a trecut la *ă*: *Henăr* *Hmăr* > *tînăr*, cu *i* provocat la o epocă posterioară de *ă*, prin asimilare (căci nu e român comun, v. ML, p. 153).

Urmat de *n* geminat, *e* a suferit diftongarea în *ea'*, cînd silaba imediat următoare conținea *una* (*ă*) (v. mai jos): dr. *geană*, ar. *dzeană* < lat. **genu* dr. *pană*, ar. *peana* < lat. *pinna* (v. mai sus, p. 119).

Urmat de *m*, *e* nu a fost diftongat, elementul palatal fiind absorbit: dr. *gem* < lat. *gemo*.

Urmat de *m* + consoană, *e* a suferit același tratament ca și *e* + ?**K** < *stîmpăr* < lat. *extempero*, cu *e* neaccentuat trecut la *ă* (influența labială din precedente, dar cf. mai sus *tînăr*), iar *i* accentuat (**stîmpăr*), cu timbru schimbat, sub influența lui *ă* (în *tîmp* < lat. *tempus*, timbrul lui *i* accentuat a rămas neatins, sunetul inductor (*ă*) lipsind).

e nu a trecut la *i* cînd era urmat de grupul *mn*: dr. *lemn*, *semn* < lat. *lignum, signum* (v. mai sus, p. 121). Ca și *nn*, grupul *mn* făcea parte din silaba următoare, ceea ce a permis diftongarea lui *e*, atunci cînd silaba următoare conținea un *e*: *leamne, seamne* (sec. XVI).

V. expunerea noastră Remarques sur le degre de force des consonnes, în Neuphil. Mitteil, LXLVI, 1965, p. 536-540.

yea', *ye* a fost diftongat în *yea* cînd era urmat în silaba imediat următoare de *e* sau *a(ă)*: dr. *fiere*, ar. *Ware* < **fyare* < lat. *fel*, dr. *miere, zx.nnari* < **myare* < lat. *mei*, dr., ar. *iərbă* < **yearbă* < lat. *herba*, dr. *piatră, Watră* < **pyeatră* < lat. *petra*.

în nordul teritoriului aromănesc, *ya-* se aude ca *ea-*: *eadă, earbă, eapă* etc. Contrar părții la Capidan (Arom., p. 234 ș.u.), inovația pare a fi secundară și recentă.

ea', *e* accentuat urmat în silaba imediat următoare de *a* (*ă*) sau *e* a fost diftongat în *șa*, în aceleași condiții ca și *ye* (v. mai sus; pentru *o*, v. mai jos p. 331 ș.u.), în elementele din vechiul fond, iar în elementele slave pătrunse în limbă la o epocă veche, numai cînd *e* era urmat de *a* (*ă*).

Fenomenul nu s-a produs cînd *e* era neaccentuat în frază: dr. *peste* < lat. *per-extra*, (sec. XVI) < lat. *neque* etc. (Pușcariu, DR, I, p. 378).

Procesul este condiționat, ca și la *yea'* (v. mai sus), de calitatea vocalei din silaba imediat următoare. Sunetul inductor este o vocală deschisă (*e, ă, a*). Acest fenomen de metafonie e cunoscut sub numele de „Umia” și consistă în modificarea, prin anticipare, a timbrului vocalei accentuate sub influența vocalei din silaba imediat următoare (cf. Rosetti, Rech., p. 135 și pentru teoria generală, v. Viggo Brondal, Proceedings of the Third International Congress of Phonetic Sciences, Ghent, 1939, p. 47 ș.u.).

În cazul nostru, putem admite că partea a doua a vocalei accentuate a fost deschisă sau că timbrul vocalei accentuate nu a fost propriu-zis modificat, ci timbrul vocalei inductoare, prin anticipare, a fost grupat cu vocala accentuată, astfel încît în cazul cînd *e* sau *o* era urmat în silaba imediat următoare de *a* (*ă*), s-a ajuns la *ea* (*oa*J, iar cînd era urmat de *e*, trebuie presupus cel puțin în teorie, o fază intermediară **ee, *oe* (Pușcariu, DR, I, p. 380), care a evoluat apoi, prin deschiderea elementului al doilea, în diftongii *ea* (și

Consoanele care despart vocala accentuată de vocala din silaba următoare, inductoare a fenomenului, nu joacă nici un rol în proces, contrar a părții lui I. Iordan (Diftongarea, p. 90 ș.u.; cf. Rosetti, l.c.; ML, p. 502—5

Exemple atât de clare ca dr., ar. *iarbă* < lat. *herba*, dr. *piatră*, ar. *k'atră* < lat. *petra* sînt decisive în această privință.

Iordan și Philippide (v. mai sus, p. 305°) au susținut că a nu a produs diftongarea lui *e* sau *o*. De fapt, exemplele de nediftongare ce s-au dat pentru a sprijini această afirmație sînt nume proprii intrate în limbă mai tîrziu (*Bisoca, Cotorca, Dilboca*, I. Iordan, Diftongarea, p. 241 ș.u.) și care nu au mai fost asimilate, pentru acest tratament, elementelor din vechiul fond.

Fenomenul este caracteristic pentru limbile germanice (Rosetti, Rech., I.e.; Grammont, Trăite de phonetique, Paris, 1965, p. 255 ș.u.; Brondal, I.c.) și pentru română. Româna ocupă, în această privință, un loc aparte printre limbile romanice, care cunosc fenomenul de „Umlaut”, dar nu și diftongarea.

Cauza fenomenelor de „Brechung” și „Umlaut” ar fi slăbirea accentului în silaba următoare, și, priu compensație, diftongarea (A. Hansen, TCLC, I, p. 62).

Meyer-Liibke, Rum.u. rom., p. 2: „Ausschliesslich rumänisch ist die Umgestaltung der foetonten Vokale durch folgendes *a*, *e*, dem in den andern Sprachen Umgestaltung durch *i*, *u* gegenübersteht: lat. *niger*, *nigra*, rum. *negru*, *neagră*, siidital. *niuru*, *neura*”.

în celelalte limbi romanice, vocalele închise sînt acelea care provoacă închiderea vocalei accentuate:

pe cînd în română *i* și *u* lasă pe *e'*, *o'* neatînși.

e' { ,e&'

dar

(Meyer-Lubke, MRIW, I, p. 6 ș.u.)

Diftongarea lui *e* în *ea*, semnalată în franceză, dialectal (numai la Barcelonnette, dep. 'Basses-Alpes) e cauzată după P. Meyer, de *r* (sau *l*) următor. Fenomenul e sporadic și nu e provocat de *e* următor, căci apare în cuvinte care nu conțin în silaba următoare această vocală: *cubeart* „toit couvert”, *earis* (< *ers*, plantă leguminoasă), *gearp* „gazon”, *guears* (it. *guercis*) și *desgeal* „deger” (P. Meyer, pref. p. VI, la F. Armând et G. Marin, Le langage de la vallee de Barcelonnette, Paris, 1920).

în limbile slave, „Umlaut” -ulapare în bulgara orientală: diftongul *ea* e înlocuit în limba vorbită cu *e*, atunci cînd silaba următoare conține un *e*: *mleko-mlece*n (proiL-tinlea'ko-mlece)n etc. (L. Beaulieux, Gr. bg., p. 10 ș.u. Havrânek, Proc. of the Intern. Congress of Phonetic Sciences, 1932. Arch, neerl. phon. exp. VIII—IX, p. 123. Sl. c. *e* este o vocală iodizată și deschisă. Caracterul de vocală deschisă reiese, între altele, din pronunțarea diftongată: *e* sau *e-* alui *e* în bulgara orientală și în macedoneană, precum și din alte indicii sigure: Meillet-Vaillant, Le sl. c., p. 46 ș.u. Diftongul *ea* din bulgară are deci o origine diferită de a lui *ea'* din română).

Iată cîteva exemple ale fenomenului:

e—a (ă): dr. *ceară*, ar. *feară* < lat. *cera*, dr. *ceată*: v.sl. *ceta*, dr. *mirezamă* < ngr. *jiupicrjja*.

e—e: dr. *lege*, ar. *leadze* < lat. *legem*.

e — *e* nu a fost diftongat în cuvintele de origine slavă: dr. *cremenej* v. sl. *kremy*, *kremene*, dr. *peșteră*: v. sl. *peštera* (sec. XVI: *peșteră*, Coresi, *Tetrav.*, ed. Florica Dimitrescu, B. rești, 1963, glosar, s.v., PO, XXIII, 9 și XXV, 9). V. mai jos Anexa, p. 631. E. Petr explică diftongarea lui *e* și *o* accentuați prin influența slavă (Infl. sl., p. 28; CL, IL, p. 100 și 123). După Al. Ionașcu, fenomenul s-a petrecut „după scindarea românei com (SCL, X, 1959, p. 587). Roceriu-Vasilii (Affricates, p. 500) socotesc diftongarea lui *e* accer de dată română comună.

Sl. c. *e* este redat în limbile slave prin *e* (Meillet-Vaillant, Le sl. c., p. 48 ș.u.) a suferit schimbări sub influența sunetelor vecine. Iordan (Diftongarea, p. 90 ș.u.) atr grupului de consoane care urmează după *e'* această acțiune. Am văzut mai sus (p. 329) că menul nu e în relație cu acest factor. Cf. de altfel Iordan, I.e., p. 98 ș.u., unde se dă o de cuvinte din care lipsesc grupurile de consoane și în care *e* nu a fost diftongat.

în cuvintele slave intrate mai tîrziu în limbă și în neologisme, fenomenul nu a mai avut loc: dr. *cretă*, *schelă*, *trompetă* etc., n. top. *Cerna*, *Cesna*, *l. Petra* (Iordan, Diftongarea, p. 98 ș.u., 104 ș.u.).

e-, *e* inițial neaccentuat, în compusele latine cu *eccum*, e redat prin *e* în dacoromână și în aromână:

dr. *acătare* < lat. *eccum tale*, dr. *aci* ar. *at si a* < lat. *eccum hic* (Procopovici, DR, I, p. 162 ș.u.).

oa'. o accentuat urmat în silaba imediat următoare de *e* sau *a* (ă) diftongat în *oa*, ca și *e*, în aceeași situație, în *ea'* (v. mai sus p. 329).

Fenomenul nu s-a petrecut în cazurile următoare:

1. atunci cînd vocala din silaba imediat următoare era o sau *u* (*om(u)*, *port* (1 sg. ind. prez.), dar *oameni*, *să poarte* (3 sg. subj. prez.)

2. atunci cînd vocala din silaba imediat următoare era o vocală închisă (*i*, *î*, *u*, v. *l*): dr. *porți* (s.f.pl.), dar *poartă* (sg.) etc.

Fenomenul e normal în elementele din vechiul fond latin; slav sau dacic, numai în cazul *o—a* (ă). Fenomenul nu are loc, de asemenea, în elementele maghiare, bulgărești, sîrbești, neogrecești sau în neologisme recente: *tonă* etaj, pătrunse recent în limbă.

Iată cîteva exemple ale fenomenului:

o—a (ă): ar., dr., *coadă* < lat. *coda*, dr., ar. *coasă* (în aromână și în DaL); v. sl. *kosa*, dr., ar. *poală*: v. sl. *pola*, dr. *coală* < gr. *KoXXa*, dr. *coală* < gr. *KOKKebva*.

^ *a—e*: dr. *floare*, ar. *floari* < lat. *florem*.

Fenomenul nu se produce, în elementele slave ale limbii române, în cazul *o — e* pentru *e*, v. mai sus, p. 330): dr. *cobe*, ar. *cob*: v. sl. *kobi* (în pl. *izvoare*, *ogoare* etc. *oa* e analogic). V. Anexa, p. 631 ș.u.

Contrar afirmației lui Iordan (Diftongarea, p. 222 ș.u.), fenomenul nu e în legătură cu natura „închisă” sau „deschisă” a silabei; astfel, *o* nu ar fi fost diftongat în silabă închisă: *lotcă* etc. Diftongarea ar fi dependentă, așadar, de prezența unui grup de consoane *o* V., în această privință, obiecțiile noastre de mai sus (p. 330). Cf. de altfel, în Iordan p. 231 ș.u., numeroase cazuri de nediftongare în silabă „deschisă”: *botă*, *cofă* etc. Că și în neologismelor: // ^, *pagodă*, *tonă* etc., cuvintele în care *o* nu a fost diftongat au pătruns în limbă după producerea fenomenului, astfel încît ele nu au mai fost adaptate la fonetica veche. Exemple ca dr. *coardă* < lat. *chorda*, dr. *foarfecă*, ar. *foarfică* < lat. *forficem*, dr. *la.t.fortis*, dr. *moarte*, ar. *moarti* < lat. *mortem*, dr., ar. *poartă* < lat. *porta* etc. confirmă la evidentă cele arătate de noi.

u. *o* accentuat urmat de *n*, atât în cuvintele din vechiul fond, cât și în elementele pătrunse din slava meridională, nu a suferit diftongarea, în timbrul său a fost închis în *u*:

dr. *cunună*, ar. *curună* < lat. *corona*, dr. *munte* < lat. *montem*, dr. *muncă*: v. sl. *mgka* (v. mai sus, p. 310 ș.u.).

Fenomenul nu se produce pentru *o-f-m*; dr., ar., *om* < lat. *fomo* etc.

o neaccentuat. Tendința lui *o* neaccentuat de a trece la *u*, atestată în latina vulgară prin confuzia, în scris, între *o* și *u* (v. mai sus, p. 105), continuă să-și exercite acțiunea în limba română:

dr. *arbure*, ar. *arburî* < lat. *arborem*, dr. *furnică*, ar. *furnigă* < lat. *formica*, dr. *ureche*, ar. *ureacl'a* < lat. v. *oricla*.

Pretinsele excepții semnalate de Philippide (Un specialist român la Lipsea, Iași, 1910, p. 38 ș.u.) nu rezistă la un examen critic, întrucât exemplele invocate sînt semnalate și cu vocalismul *u*: dr. *corastă* și *curastă*, ar. *curastră*, *ciilastră* (Per. Papahagi, Din literat, poporană a aromânilor, I, p. 467) < lat. *colostrum*, dr. *coprînde* și *cuprînde* < lat. *comprehendere*, dr. *ospăț* și *uspăț*, ar. *uspeț* < lat. *hospitium*, dr., ar. *rumân*, ar. *rămân*, *arrămămi* (Capidan, Arom., p. 208), *armân* < lat. *romanus*. Ezitarea între timbrele *o* și *u* probează că *o* era închis.

ă

ă. *a* neaccentuat din elementele latine ale limbii române (afară de *a* inițial: dr. *adine* < lat. *adancus*) e redat prin *ă*:
dr. *cămașă*, ar. *cîmeașă* < lat. *camisia*.

În dacoromână, *e* accentuat, în elementele latine ale limbii, precedat de o labială (cf. *făt*) a trecut la *ă*, prin etapa *o*, dar în secolul al XV-lea (cf. *jumătate* v. mai jos, p. 418) și dialectal, în dacoromână, în aromână și în meglenoromână timbrul lui *e* a fost conservat; dr. *măr*, ar., megl. < lat. *melum*, dr. *păr*, ar., megl. < lat. *pi/wș* și *pirum* etc. (ML., p. 148 ș.u.; *e* neaccentuat a trecut de asemenea la *ă*, spre deosebire de aromână, unde *e* a rămas intact: dr. *depăna*, ar. *ăipinari* < lat. *depanare*, dr. *tînăr*, ar. *tinir* < lat. *lewer* (cf. ML, p. 173).

Fenomenul e condiționat de prezența unei vocale prepalatale în silaba imediat următoare: *făt* (sg.), dar *feți* (pl.), *măr* (sg.), dar *mere* (pl.), *păr* (sg.), dar *pm*, *pere* (pl.) etc.

Dacoromâna cunoaște și ea păstrarea timbrului intact al lui *e*. Aria lui *e* păstrat în *hășină* este vastă (v. hărțile noastre nr. 3 și 4); *e* în *ved* (influența lui *vezi* etc.) numai la punctele 85 și 159; h. III (ALRM, I; conservarea lui *e* poate fi pusă în legătură cu timbrul palatal din silaba următoare); *peducel* numai la punctul 85, h. 185; *e* păstrat într-o serie de cuvinte în Lăpușul de Sus (jud. Hunedoara): Șandru, BL, III, p. 123 ș.u.

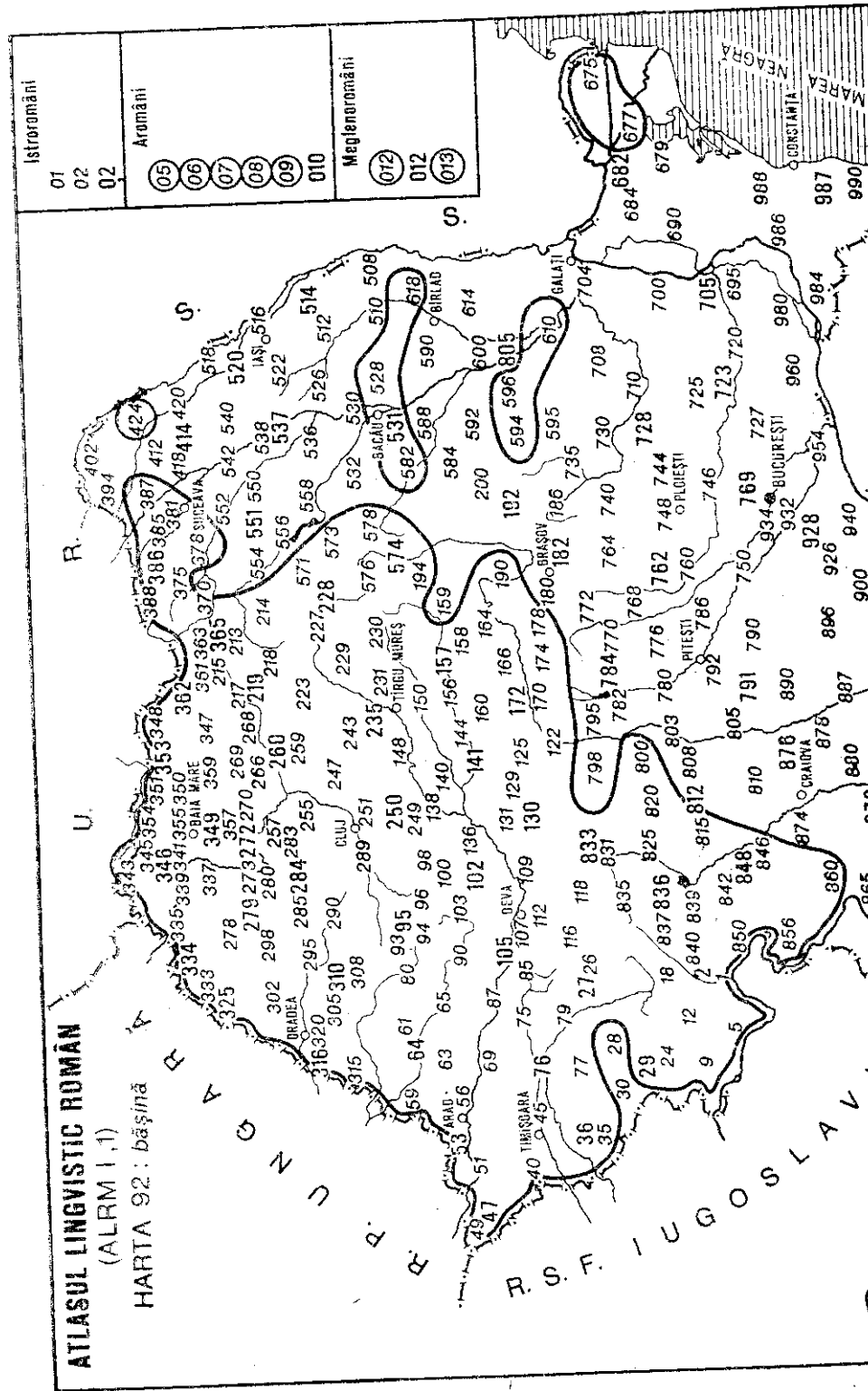
o neaccentuat, în unele elemente latine ale limbii, monosilabe, unele gramaticale, e redat de asemenea prin *ă*:

dr., ar. *că* < lat. *quod*, dr. *cătră*, ar. *cîtrî* < lat. *contra*, dr., ar. *după* < lat. **de post*, dr. *fără*, ar. *fîră* < lat. *foras*, dr., ar. *nă* < lat. *nos*.

Dispariția lui *n*, în *contra*, și tratamentul lui *o* (> *ă*) trebuie explicate prin întrebuintarea neaccentuată a prepozițiilor în frază. Faptul că aromâna, care nu cunoaște nazalizarea (v. mai jos, p. 336) a pierdut și ea oclusiva nazală (*cîtrî*; în celelalte limbi romanice, oclusiva nazală a fost păstrată, REW³, 2187) arată că dispariția lui *n* nu poate fi explicată dect în legătură cu situația lui *contra* ca neaccentuat în frază, căci altfel *n* ar fi trebuit să fie menținut (cf. ar. *niscîntu*, *atîntu*, opuși dr. *cit*, *atit*).

Fenomenul se repetă pentru *-o* în cuvintele de origine slavă, pe cînd pentru *o* el nu este general:

dr., ar. *sită*: v. si. *sito*, dr., ar. *sulă*: v. sl. *suto* etc. (v. mai sus, p. 306; ML, p. 159 ș.u.).

DIFTONGII

Primul element al diftongului *yu* accentuat sau nu, provenit din *i* în hiat + *u* a fost absorbit de consoana precedentă, atât în dacoromână, cât și în aromână:

dr. *minciună*, ar. *mincune* (Weigand, Ar., II, p. 317, s.v.; Capidan, Arom., p. 284) < lat. *mentione* (Pușcariu, ZRPh., XXVII, p. 743; REW³, 5508), dr. (sec. XVI) *menciunos*, ar. *mincunosu* (Capidan, Arom., p. 248), dr. *strunciuna* (v. mai jos, p. 466).

Roceric-Vasiliiu, Affricates, p. 500.

Dimpotrivă, *yu* accentuat în grupul /' + *u* a fost redus la *i* atât la nordul, cât și la sudul Dunării:

dr., ar. *blid*: v. sl. *bl'udu* (ML, p. 169), dr. *închid*, ar. *ncl'ideare* < lat. *includere*.

yu neaccentuat a trecut la *i* la o epocă recentă; textele din secolul al XVI-lea dau, pe lângă formele cu *yu* enumerate mai sus, forme cu *i*: *mincinos*, *struncina* (v. mai jos, p. 466; < lat. **extortionate*, Candrea, Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească”, București, 1931), s.v. *sdruncina*: lat. **extrucinare*, REW³, 3105, face dificultate: Graur, BL, V, p. 97, [v.].

CONSOANELE

r

Pronunțarea asibilată a lui *t* + *i* în hiat, în elementele latine ale este atestată încă din secolul al V-lea e.n. (v. mai sus, p. 112). Evoluția riorară s-a făcut în doua direcții:

1. *ts*, când *t* era urmat de *ia*, accentuat sau nu, și de *iu* neaccentuat: dr. *înălța* < lat. **inaltiare*, dr. *mațe*, ar. *mață* < lat. *matia*, dr. *scoarțe*, *scorteia*, dr. *preț* < lat. *pretium*.

2. *c*, când *t* era urmat de *io*, *iu* accentuați: dr. *fecior*, ar. *ficor* < lat. *titium*, dr. *olus*, dv. *tăciune*, ar. *ticuni* < lat. *titionem*.

Asibilarea lui *t* latin + *e*, *i* s-a produs după secolul al VI-lea (v. Rech., p. 109 ș.u.):

dr. *cuțit*, ar. *cuțit*, *cuțut* < lat. **acutitus*, dr., ar. *țară* < lat. *terra*, ar. *țin* < lat. *teneo* (pentru *tînăr* și *timp*, v. mai sus, p. 329).

dz, z

i latin urmat de *i* în hiat, muiat și asibilat încă din epoca latină a lăra e semnalată de gramaticii latini în secolul al V-lea e.n. și e notat cu *z* sau *i*, v. mai sus, p. 113), a suferit două tratamente:

1. *dz* (trecut apoi la *z*, încă din secolul al XVI-lea, într-o parte românei, și anume în Țara Românească (v. mai jos, p. 473), și în a vorbită la Muloviște și Gopeș (Capidan, Arom., p. 317 ș.u.), când era de *ia*, accentuat sau nu, sau de *io*, *iu* neaccentuați:

dr. *așeza* < lat. *assediare*, dr. *miez*, ar. *nedz* < lat. *medius*, dr. *ordzu* < lat. *hordeum*, dr. *prînz*, ar. *prîndzu* < lat. *prandium*, dr. *radză* (Mihăileanu) < lat. *radia*.

În secolul al XVI-lea, fonetismul cu *z* e atestat în mod normal în Țara Românească și în celelalte provincii cunosc fonetismul cu *dz* (v. mai jos, p. 473).

2. *g* (> mai târziu *j*), când era urmat de *io*, *iu* accentuați:

dr. *jos*, ar. *(n)gos* (pentru *g*, î.l. de ^, Capidan, Arom., p. 320) < lat. *deorsum*.

d latin + *e*, *i* a suferit același tratament, după secolul al VI-lea e.n.: dr. *zece*, ar. *dzațe* < lat. *decern*, dr. *zeu*, ar. *dzău* < lat. *deus*, dr. *dzicu* < lat. *dico*, dr. *zînă*, ar. *dzînă* < lat. *diana*.

dz mai provine și din *j* latin + *a*: dr. *zăcea*, ar. *dzațiri* < lat. *jacere*.

Roceric-Vasiliiu, Affricates, p. 497—501.

Faptul că *n* slav nu a fost tratat în română ca și *n* latin nu poate fi explicat prin rotacismul s-a putut produce tot atât de bine după exercitarea influenței asupra limbii române, pentru că nu poate fi concepută coexistența pronunțări diferite ale lui *n*, în *lînă* (lat. *lana*), de exemplu, și în *rană* (slav. *rana*). Trebuie deci adoptată o explicație cronologică. Singurele cuvinte din slavă care cunosc trecerea lui *a* -*f*- *n* la *i* și rotacismul (*jupîn* și *sm*

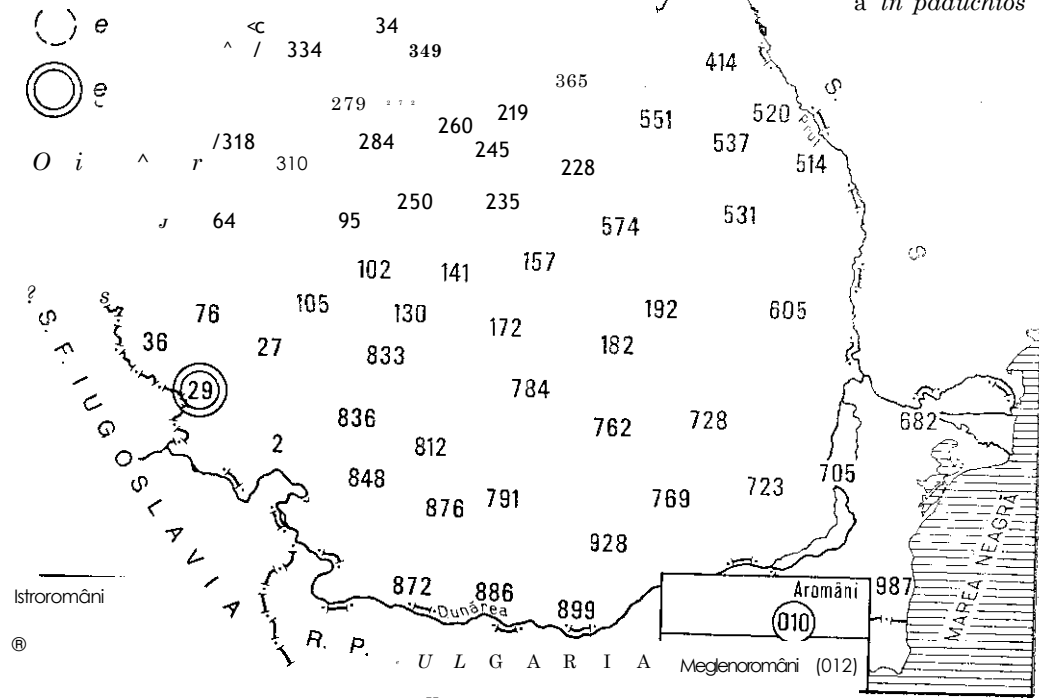
ATLASUL LINGVISTIC ROMÂN

(ALRM 11,1)

- u

HARTA 8

a în păduchios

Harta nr. 4

fac parte din micul grup de cuvinte care au pătruns în limbă în epoca cea mai veche a relațiilor slavo-române, deci în faza anterioară românei comune, căci cunosc trecerea lui *a* la *i* (prin *ă*, v. mai jos p. 374: *jupîn*, *smîntînă*, ca *stînă* și *stăpin*), pe care elementele slave din limba română îl ignoră: dr. *rană*, v.sl. *rana*.[^]

în lat. *frenum*, *grarmm* și în **brenu* (v. mai sus, p. 245, 252), *-n-* a suferit un tratament special, în dacoromână, care trebuie explicat prin structura vocalică și consonantică a acestor cuvinte: prima silabă e constituită dintr-o oclusivă *r -l- i* și e închisă de *n*; în a doua silabă, *n* e urmat de *u* (Rosetti, Etude, p. 37; v. mai sus, p. 245).

Urmat de *e*, *n* s-a menținut: pl. *frîne*, *grîne*. De notat că în cuvintele cu o structură fonetică asemănătoare, dar în care timbrul vocalei accentuate nu mai este *i*, *n* s-a menținut: dr. ar. *plin*. (Rezultă de aici că dispariția lui *-n-* e posterioară trecerii lui *i* la *î*, provocată de *r* precedent în **brenu*, *frenum*: ML, p. 154—155, și a lui *ă* la *î* în *graniuw*).

Dispariția lui *-n-*, în cuvintele amintite mai sus, din cauza unei puternice tendințe spre nazalizare (Nandriș, Phon. hist. p. 282) nu explică de ce *-n-* nu a dispărut în toate cuvintele în care oclusivă nazală se găsea în această situație.

Dispariția lui *-n-*, în cuvintele indicate, s-a petrecut numai în dacoromână, căci aromâna a păstrat pe *n* neatins: dr. *brîu*, *frîu*, *grîu*, dar ar. *brîn*, *frîn*, *fîrnu*, *grîn*, *gîrnu* (M. Sala, SCL, XV, 1964, p. 178; cf., în dacoromână, căderea lui *-n-*, condiționată aici de accent, în *o* < lat. *una*, formă neaccentuată: *o* < *uo* < **uă*; cf. în CV: *uo*, 69,9; 137,6; 152,9; 167,9 și păstrarea lui *-n-* în forma accentuată *una*, pe cînd aromâna cunoaște, în amîndouă cazurile, o singură formă cu *-n-* conservat: *una*).

Păstrarea lui *-n-*, în aromână, corespunde lipsei nazalizării în acest dialect, într-adevăr, nazalizarea provocată de oclusivă nazală, în dacoromână, a avut drept urmare trecerea nazalității peste limitele silabei nazalizate și propagarea ei în silaba următoare: lat. **canutus* > dr. *cănunt*, dar ar. *cînut*, lat. *geniculum* > dr. *genunchi*, dar ar. (*d*) *zinucl'u*, l&t. *minutus* > dr. *mărunt*, dar ar. *minut*, lat. *manuculus* > dr. *mănunchi*, dar ar. *minucVu*, lat. *granuceus* > **grănuț* > dr. **granuț* > *grăuț*, dar ar. *gîrnuț* (Rosetti, fitude, p. 18 ș.u.).

De aceea epenteza lui *n*, în aromână (v. exemplele în Capidan, Arom., p. 361 ș.u.), nu este datorată propagării nazalizării anterioare (pentru dr. *nuntă*, ar. *numtă* se admite influența lui *nuntiare*, DE, p. 1260; REW, 5999). Ea se explică fie prin anticiparea unei mișcări articulatorii, ca, de ex., în *pingîn*, *pingîniri* (Rosetti, Etude, p. 22), sau este produsul nazalizării expresive, ca în *ninți* (pe lingă *nîți*) „nici” și în *urincl'at*, *uruncul'at* (*uricVat* în sudul domeniului: dr. *creangă* < bg. *granka*, nu din *krak*, Capidan, WJb, XV, p. 27).

Ca o urmare a tratamentului special al lui *-n-* latin în dacoromână, vocala precedentă a fost nazalizată, iar timbrul ei modificat: *e* > *i*: lat. *bene*, dr. *bine* etc. (v. mai sus, p. 228). Nazalizarea, nesemnalată în scris, nu este simțită de vorbitori, dar e percepută de foneticieni (Lombard, Pron. du roum., p. 133 ș.u.).

în privința rotacismului, acesta este atestat în secolul al XV-lea în Moldova, iar în secolul al XVI-lea el apare în Ardeal (fostul județ Turda), în nordul Ardealului-Maramureș, în Bucovina și Moldova. în zilele noastre, fenomenul a dispărut din aproape întreaga regiune indicată, și se mai păstrează, sporadic, în Țara Moților (Șandru, BL, II, p. 206; ML, p. 199 ș.u.) în Țara Ugocei (Scurtu, BL, IX, 1941, p. 98—102) și în Moldova (v. hărțile noastre nr. 5, 6 și 7).

Această repartitie a faptelor de rotacism ne îndeamnă să presupunem că, odinioară, rotacismul a caracterizat graiul vorbit în nordul Ardealului, Maramureș și Bucovina, de unde a fost adus în Moldova (v. mai sus, p. 229—230).

Faptul că rotacismul nu apare în aromână concordă cu situația diferită a lui *-n-* în acest dialect; aici consoana, fiind tratată ca explozivă, nu a putut inova.

VERBUL

FORME DE CONJUGARE

PERFECTUL INDICATIVULUI

Trecerea lui *-a* la *-ă* în flexiunea perfectului simplu al conjugării I, 1 pers. 3 sg. și 1 pl., nu a fost explicată (v. mai sus, p. 144); ea e comună daco-românei și aromânei (Capidan, Arom., p. 205, 454 ș.u.):

. dr., ar. *cîntă* (3 sg.), *cîntăm* (1 pl.).

Necesitatea de a diferenția aceste două forme de foneme omonime de 1 imperfectul indicativului (*cînta*, *cîntăm*) ar putea explica inovația.

Aromâna a păstrat pînă astăzi o serie de forme tari de pers. 1 sg. a perfectului tare: *apreșu* (< *aprindu*), *teșu* (< *ntindu*), *adapșu* (< *adavgu*), *frîmșu* (< *frîngu*), *astîmșu* (< *astingu*), *slrimșu* (< *stringu*: Capidan, Arom. p. 459 ș.u.).

Astfel de forme sint întrebunțate și în dacoromână, în secolul al XVI-lea: *adus* (*u*), *ars*, *ascuns* (*u*), *destins* (*u*), *plînsu*, *spus* (*u*) etc. (Densusianu H.d.l.r., II, p. 218 ș.u.); dar, în cursul evoluției sale, dacoromâna a renunțat la ele și le-a înlocuit cu forme în *-sei*, refăcute după analogia pers. 2.

MAI-MULT-CA-PERFECTUL

Forma în *-se*, generalizată astăzi în dacoromână, dar care, în secolul XVI-lea, apare numai în câteva texte: *gătise*, *fuset*, *învisese*, *mersese* (v. mai jos, p. 506) a lăsat câteva urme, în aromână (*fuses*, *avuseșă*, *vruseșă*, Capidan, Arom., p. 463j; lortma întrebunțată în mod normal este o formă perifrastică, mai expresivă (la fel în dacoromână, în secolul al XVI-lea, astăzi, dialectal; de aceea, pentru a explica crearea formelor perifrastice, este necesar să se recurgă la o influență străină: Capidan, l.c. p. 464, căutarea expresivității fiind un criteriu suficient de explicație).

CONDIȚIONALUL PREZENT

Are drept origine perfectul conjunctivului latin, confundat cu viitorul ai indicativului (*intraverim* + *intravero*). Forma e întrebunțată de daco-români în secolul al XVI-lea (v. mai sus, p. 506); ea apare și în aromână: 1. *s~cîniarim*, 2. sg. *cîntari*, 3. sg. și pl. *cîntare* (și *cîntari*), 1 pl. *cîntarim*, 2. *eîntarit*.

CONDIȚIONALUL TRECUT

în limba din secolul al XVI-lea, este exprimat prin trei construcții, care două cu verbul *a vrea* (v. mai jos, p. 507). Aromâna cunoaște și ea multe forme compuse cu auxiliarul *a vrea*:

dr. (sec. XVI): *se vrefi*, *se vre asculta* etc., *au vrui fi*, *aii vrui vie* etc., *vrea s-cîntarim*, *vrea s-cîntam*, *vrea s-cîntu* (Capidan, Arom., p. 473 ș.u.). Se p

ileci presupune că, la origine, condiționalul trecut s-a format din imperfectul verbului *a vrea* urmat de infinitivul verbului de conjugat.

Construcția din aromână este considerată de Capidan (I.e., p. 476) imitată după neogreacă pe motiv că construcția viitorului cu *velle'ax* avea aceeași origine. Am combătut acest punct de vedere mai sus, p. 140.

GERUNZIUL

O formă de gerunziu în *-ure (-ură)* apare, sporadic, în dacoromână: *cindură* (== *fiindură*), *neputîndure*, *îmblîndure* (sec. XVIII, Bogrea, DR, II, p. 661) și în meglenoromână: *budăindăra* (< *budăies* „împung”), *lagndăra*, (< *lag* „alerg”) etc. (Capidan, Megl. I, p. 170).

Același sufix, dar cu funcție adverbială, apare câteodată și în aromână: *ngosura*, „în jos”, *de-ah'imura* „la vale” etc. (Capidan, Arom., p. 481). Prezența *kd -re*, întrebuințat în formații adverbiale romanice (Meyer-Liibke, Gr., II, § 627; cf. dr., *aiurea*, ar. *al'urea*, dr. *aimintrea*, *altmintrelea*, ar. *al'umtrealui*, *al'umtrelea*), în aceste forme de gerunziu, nu poate fi exclusă, cu atât mai mult cu cât explicația lor, data de Capidan (Megl., I, i.e.): participiul prezent al verbului respectiv + vb. *era*, nu satisface. În sfârșit, pentru dacoromână, influența desinenței *-ră* de la pers. 3 pl. a perfectului simplu, care în limba vorbită s-a transmis la pers. 1 și 2 pl. a perfectului simplu și a mai-mult-ca-perfectului, nu poate fi exclusă (Bacinsclii, ZRPh., XXXVII, p. 617).

VERBELE AUXILIARE

A u x i l i a r u l *fire*. Aromâna a păstrat, la perfectul sinipiu, forma originară de pers. 2 pl. *fui*, pe când dacoromâna a inovat (v. mai sus p. 148),

SINTAXA

NUMELE

CAZURILE

GENITIVUL

Genitivul numelui se formează cu ajutorul prep. *de*, în dacoromână (sec. XVI): *casa de domnul*, *cale de cetate* (v. mai jos, p. 491) și în aromână (arhaic): *purtării di paradis*, *peana di ocl'u* etc. (Capidan, Arom., p. 386).

GENITIV-DATIVUL

Genitiv-dativul numelui, pronumelui posesiv la masculin și al numeralului ordinal se formează, în dacoromână și în aromână, cu ajutorul prep. *ad-\\-illa*: dr. *al* (dialectal *a*) *lui*, ar. *a* separat de *lui*: *a aușaticlui* (v. mai jos, p. 491—492; Capidan, Arom., p. 385 ș.u.).

De asemenea, la feminin: dr. *a ei* (sec. XVI), azi *ii* < lat. *ad illaei*, ar. *a și a ... Vei: aii mumă, a feat al'ei* (v. mai sus, p. 134).

Înlocuirea pronumelui posesiv prin pronumele personal, la genitiv-dativ, plasat enclitic după substantiv, în aromână, de exemplu, *frate-M (=frate ameu)*, cf. în dacoromână *insum însuși*, etc., apare în bulgară și neogreacă (v. Sandfeld, Ling. balk., p. 187—189), și în italiană (W. Meyer-Liibke, Italienische Grammatik, Leipzig, 1890, p. 214; G. Bertoni, Italia dialettale, Milano, 1916, p. 176).

Româna este caracterizată prin repetarea determinanților (de ex. *copilul acesta al meu*) „o limbă romanică în care structurile colocviale emfatice sînt preponderante” (Al. Niculescu, Structuri sintactice ale limbii române în perspectiva romanică: determinarea, pronominalizarea, Sinaia, 1972, p. 5, 26).

ACUZATIVUL

Construcția acuzativului cu *pre*, inovație a dacoromânei „pornind de la funcția locală a lui *pre* și de la întrebuințarea cu verbe reflexive” (v. mai sus p. 165), nu apare în aromână, care a rămas fidelă construcției vechi. (Cazuri de construcție cu *pre* în aromână, în texte orale culese de persoane care cunoșteau dacoromâna, se explică prin influența limbii literare: Pușcariu, DR, I, p. 566; Capidan, Megl., I, p. 203 ș.u.; Idem, Arom., p. 397 ș.u., 530).

La. Aromâna nu întrebuințează, ca dacoromâna, prep. *la*, pentru afindi direcția, rămînînd fidelă construcției latine (acuzativul de direcție): *mi d Sitiile*, cir. *mă duc la Tîrgoviște* (Capidan, Arom., p. 531 ș.u.; mai sus, p. 15 cf. totuși Graur, Mel. ling. II, p. 19 ș.u.).

-ADJECTIVUL

Ca și în dacoromână, aromâna întrebuințează conj. *di* pentru a reu cei doi termeni ai comparației:

dr. (sec. XVI) *mai vârtos de fsatele lu Iacovu, mai mulți de patrudzeci* (v. maijos, p. 493), ar. *el easte ma mare di mine, cama dulte di nare* (Capidan, Arom, p. 402).

VERBUL

Perfectul simplu și perfectul compus: v. expunerea aici mai sus, p. 143—144.

VOCABULARUL

ELEMENTE LATINE PĂSTRATE NUMAI ÎN AROMÂNĂ

În acest capitol ar trebui să fie înfățișate elementele de vocabular din vechiul fond, pe care dacoromâna și aromâna le posedă în comun; ele sînt înșirate mai sus, p. 173 ș.u. Elementele balcani 3 comune celor două grupuri au fost studiate aici mai sus, p. 206 ș.u. și p. 244 ș.u., iar cele slave meridionale de asemenea aici mai sus, p. 287 ș.u., astfel încît ne mai rămîne să înfățișăm acum numai elementele latine păstrate în aromână și în meglenoromână, care nu figurează și în dacoromână (istroromâna nu conține elemente latine de această categorie), fie că e vorba de dispariția termenului, fie că grupul dacoromân nu a cunoscut termenul respectiv (am eliminat din enumerarea noastră cuvintele formate în aromână, ca de exemplu *fălcare* s.f. < lat. *falce*, REW³, 3175, cf. dr. mold, *falce* etc.).

Din enumerarea noastră lipsesc unele cuvinte care figurează în ILR, ed. I, și anume: *mul* (p. 73) nu poate fi explicat prin latină și nici prin neogreacă; *ciprină* (p. 71): există și în dacoromână *caprină* „oaie cu lina lungă și necreată și aspră” (DA); *săni* e atestat și în dacoromână (v. G. Istrate, SCL, VI, 1955, p. 118), *soarti* „placenta” si în dacoromână (ALR, I, v. II, h. 207, în Crișana).

Cf. lista vocabularului fundamental al aromânei, alcătuită de I. Coteanu (SCL, XVI, 1965, p. 595-604).

afreată s.f. „sorte de pain”: *africiae* „sorte de gâteau” (v. mai sus, p. 175).
ayizmari s.f. „culegere de struguri”: explicația prin *vindemiare* „Weinlese-halten” (REW³, 9344) prezintă dificultăți fonetice (Graur, BL, V, p. 117 s.v.).

agun adj. „affame”: *jejunos* „nuchtern” (REW³, 4582).

amîndari vb. „a cîștiga, a dobîndi”: *augmentare* „augmenter, accroître” (REW³, 783).

apiriri vb. „poindre (en parlant du jour), se lever de bonne heure”: *aperire* (REW³, 515).

arap s.n. „suiș, urcuș”: *reper* „kriechen” (REW³, 7222: îndoios, Graur, BL, V, p. 111 s.v.).

—, — *arat* s.n. „charrue”: *aratrum*.

arniu s.n., „quartier d'hiver”: *hibernivum* (DE, 802).

arugă s.f. „portița staulului pe unde intră vitele”: *ruga* (REW³, 7426; cf. Graur, BL, V, p. 112 s.v.).

arumin vb. „a ronțai” (Per. Papahagi, AAR, Mem. Secț. Liter., t., XXIX, 6): *ruminare* (REW³, 7440 a).

arup s.n. „povîrniș, prăpastie”: *rupes* „Fels” (REW³, 7451).

asfîngu vb. „a crește” (despre aluat; Per. Papahagi, WJb, XII, p. 102): *finger* (REW³, 3313); v. *disfîndziri*.

avră (mezl. *a'ura*) s.f. „fraicheur”: *aura* „Lufthauch, leiser Wind” (REW³, 788; cf. însă ngr. *afipa*).

bîrbută s.f. „filament chevelu du poireau”: *barbatus* „hersutus, capillutus, barbatus” (CGL, V, p. 207, 25; Graur, BL, V, p. 89 s.v.).

bîșari vb. „baiser”: *basiare* (DE, 137).

blîndur s.m. „vocea, melodia desmierdătoare.. a cavalului”: *blandulus* „flatteur, adulateur” (REW³, 1150 b.; v. mai sus, p. 176).

cîroari, cîloari s.f. „căldură excesivă provenind din razele soarelui”: *calorem*.

cîstînu s.m. „châtaignier”, *cîstînă, găstîne* (Papahagi, Ser., ar. s. XVIII, p. 215 s.v.) s.f. „châtaigne”: *castaneus, castanea*.

cîșari s.f. „fromagerie, parc de brebis”: *casearia* (REW³, 1735).

coacă s.f. „crestătură la urechea unei oi în formă de >, spre a se deosebi de altă oaie”: *coecum* „Fruchtkern” (REW³, 2009).

cună s.f. „Lagerstätte, Wiege”: *cuna* „Wiege” (REW³, 2391).

cusurin s.m. „cousin”, *cusurină* s.f. „cousine”: *consobrinus, consobrina*.

dimîndari vb. „demander, appeler; ordonner; aviser”: *demandare* „beaus-tragen; fordern; fragen” (REW³, 2547).

disfîndziri vb. „couper la pate en menus morceaux, lui donner la forme des pains”; v. *asfîngu*.

disicari vb. „fendre, couper; déchirer”: *dissecare* „zerschneiden” (REW³, 2688).

dizmălare vb. „destram, scot fir cu fir dintr-o țesătură, stric o țesătură, un ciorap etc.”: **dismallare* (*malhis* „Flocke”; Per. Papahagi, AAR, Mem. Secț. Liter., t. XXIX p. 19; cf. REW³, 5267 a).

fa'ură s.f. „linte”: *faba* „Saubohne” (REW³, 3117).

ful'ină s.f. „pielea de foaie în care s-au păstrat brînzeturi” (Per. Papahagi, AAR, Mem. Secț. Liter., t., XXIX, p. 22): *follinus* (REW³, 3420).

furnu s.m. „cuptor”: *fotrnus*.

gărîre vb. „gazouiller”: lat. *garrire* „schwätzen” (DE, 716; REW³, 3691).

gingiți v. *yingiți*.

grunare s.f. „grohäre, grohăit”: **gmniare* (REW³, 3893).

h'ic s.m. „figuier”, *h'ică* s.f. „figue”: *ficus*.

Widzeari, 1%'idziri vb. „planter, ficher, enfoncer”: *figere*.

k'ipurari vb. „pincer”: *pipilare* „pipeen” (DE, 931; REW³, 6522).

k'iurari vb. „a ciripi”: *piulare* „piepen, jammern” (DE, 932; REW³, 6551).

lîlîtoari s.f. „(jour) ouvrable, non ferie”: *laborare* (DE, 942; REW³, 4810).

mes s.m. „mois”: *mensis*.

mînar s.m. „mielul care se ține acasă pentru îngrășare, miel care se învață să vie după om”: *man(u)arius* „zur Hand gehorig” (REW³, 5332; refăcut după *mină*, Graur, BL, V, p. 104, s.v.).

mu adj. „brun, oacheș; învinețit; negru ca mura¹”: **morinus* „brombeerfarbig, dunkel, schwarz” (REW³, 5684 a).

ntardu adv. „tîrziu” (Capidan, Arom., p. 109 ș.u., 503): *tardus* „spat” (Densușianu, Romania, XXXIII, p. 80 ș.u.).

ntricare vb. „a hrăni din gură pe copii mici, pe prunci” (Papahagi, AAR, Mem. Sect. Liter., t. XXIX, p. 39): *nutricare* (?; REW³, 6002; Graur, BL, V, p. 107, s.v.).

nuearcă, nearcă s.f. „(mamă) vitregă”: *noverca* „Stiefmutter” (REW³, 5970).

mezl. *nuibari* vb. „rencontrer”; *in-obviare* „begegnen” (REW³, 6027). *oarfîn* adj. „orphelin, pauvre”: *orphanus* (REW³, 6105).

păl'ur s.m. „argalou, porte chapeau, plante qui. pousse en Thessalie, en Epire et en Macedonie”: *paliurus* (v. mai jos, p. 179).

părtăcime s.f. „dare de pomană, împărțire, parte” (Capidan, Arom., p. 149): *partitione* „Teilung” (REW³, 6260; Graur, BL, V, p. 108 s.v.).

picul'u s.n. „argent serre, mis en reserve”: *peculium*.

picunu s.n. „avere strînsă de bătrîni pentru a o lăsa moștenire la cel mai iubit al lor copil” (Papahagi, Basme, p. 678 s.v.): *pecunia* (Pușcariu, EW, 1296), după T. Papahagi, Dicț. dial. arom. p. 841, s.v., din *picul'u*.

poduriță (Mihăileanu) s.f. „pedală de la războiul de țesut”: *pedulis* „zu Fuss gehorig”: (REW³, 6362).

pușcă s.f. „vinaigre”: *pușca* „boisson acide composee d'eau et de vinaigre” (CGL, II, p. 590, 35, III, p. 604, 29; Graur, BL, V, p. 110 s.v.).

rup s.m., v. *arup*.

sărcl'are vb. „a curăți ogoarele de ierburi care nu sînt trebuincioase, care opresc creșterea semănăturilor; a îngropa sămînta în pămînt” (Papahagi, AAR, Mem. Sect. Liter., t. XXIX, p. 43): *sar cutare* „hacken, jâten” (REW³, 7601).

sfulgu s.n. „foudre”: *fulgur* (cf. REW³, 3555),

sin adj. „sănătos”: *sarins* (REW³, 7584).

sîrina s.f. „locul unde se dă oilor să lingă sare”, *sărine* s.f. „Platz wo das Vieh Salz erhâlt” (Weigand, Ar., II, p. 329 s.v.): *salina* „Salzwerk” (REW³, 7535).

spes adj. „des”, „epais”, T. Papahagi, Diet. dial. arom. p. 966 s.v.: *spissus* „dicht” (REW³, 8160).

sprună s.f. „spuză”: *pruna* „gluhende Kohle” (REW³, 6797; s-, prin contaminare cu *spuză*).

stringye s.f. „trăgătoare, sforicică cu care se string cioarecii...”: *stringula* (Papahagi, AAR, Mem. Sect. Liter., t. XXIX, p. 44; REW³, 8315; Graur, BL, V, p. 114s.v.).

strop s.m. „o prăjină lungă și subțire precum și haracii, stîlpii care se așază în grădini și de care se agată legumele agățătoare, ca fasolea..” (Papahagi, AAR, Mem. Sect. Liter., t. XXIX, p. 44): *stroppus* „Riemen” (REW³, 8321).

suil'ari vb. „a tunde oile numai împrejurul cozii”, *suel'u* s.n., „lină tunsă de la coadă, codină”: **subiliare* „die Schafe an der hinteren Korperhâlfte scheren” (DE, 818; REW³, 8362 a și 4260).

sumă s.f. „caier de lină lungă; lină lungă și mai aspră”. în toponimie: *Suma-cu-bradu*, în Epir, „pic des sapins” (Capidan, Arom., p. 147): *summus* „der Oberste” (REW³, 8454).

surin s.n. „loc expus la soare”: **solinus* „sonnig” (REW³, 8073; îndoios).

sar s.m. „fel de lapte gros ce se depune pe yjereții putinilor; fel de zăr ce se scurge din lapte, din brînză pusă în strecurători și care se dă la cîini” (Papa-

bagi., AAR, Mem. Sect. Liter., t. XXIX, p. 45): *serum* „Molken” (REW³, 7B70; Graur, BL, V, p. 113, s.v.: îndoios).

sară si. „ferăstrău; locul unde se scot seînduri”, *serra* „Sâgen” (REW³, 7861).

șcl'ifur s.n. „pucioasă”: *sulphur* „Schwefel” (REW³, 8443; **sclufur* prin metateza, și introducerea lui *k* în grupul *sl-*, Pușcariu, EW, 1554).

șcl'imura vb. „a scheuna, a schelălăi; a seinei”: *ex-clamorate* (Papahagi, AAR, Mem. Sect. Liter., t. XXIX, p. 45; cf. REW³, 2971).

șil'e si. „fulguleț, un ce foarte mic din orișice obiect, cit e negru sub unghie; pai, un pai mic, gunoi” (Papahagi, Basme, p. 707 s.v.): *exilia* (v. mai sus, p. 180)»

tumbă s.f. „mormînt rămas de la cei vechi, tumulus” (Papahagi, AAR, Mem. Sect. Liter., t. XXIX, p. 45): *tumba* „Grab” (REW³, 8977).

țeațiri si. „năut”:- *cicere* „Kicherefbse” (REW³, 1900).

uin adi. „de brebis, specialement lait de brebis”, *uină* si. „quantite de brebis”: *ovlnus* „vom Schaf” (DE, 1266; REW³, 6126; Graur, BL, V, p. 107 s.v.).

utrî s.n. „burduf”: *uter* „Schlaueh” (REW³, 9102).

vânat adv. „în deșert, în zadar”: *vanus* (REW³, 9145).

voamîre, uumeari vb. „a vărsa, a vomita”: *vomere* „sich erbrechen” (REW³, 9449).

yingiș, yiyinș num. ord. „douăzeci”: *viginti*.

vite, yite si. „vită-de-vie” (Pușcariu, EW, p. 1925): *vitis* „Rebe” (REW³, 9395).

INOVAȚII PARALELE POSTERIOARE EPOCII ROMÂNEI COMUNE

Sub acest titlu am reunit inovațiile din dacoromână și din aromână care s-au dezvoltat separat în fiecare dialect, după despărțire (ele sînt deci posterioare epocii românei comune), potrivit unei tendințe comune de a inova în aceeași direcție. Aceste fapte ilustrează teoria inovațiilor paralele și independente ivite în dialectele unei limbi, după despărțirea lor din trunchiul comun (v. mai sus, p. 324). Faptele enumerate aici nu pot fi datate; ele sînt mai mult sau mai puțin recente și nu le putem fixa o dată precisă decît în cazurile rare, cînd posedăm atestări vechi (secolul al XVI-lea și următoarele, pentru dacoromână, secolul al XVIII-lea, pentru aromână).

FONETICA

VOCALELE

a. în dr., ar. *ta*, *sa* (pron. pos. pers. 2 și 3 < lat. *tua*, *sua*] v., mai sus, p. 137), diftongul *ga* neaccentuat a fost redus la *a*.

Fenomenul nu s-a produs cînd *oa* era accentuat: dr., ar. *soare*, dr. *foaie*, ar. *foali*, dr. *foarte* (în dr. *afară* — dar ar. *afoară* — reducerea lui *ga* la *a* e datorată influenței consoanei labiale asupra lui *w*, primul element al diftongului *ga*; cf. Graur, BL, III, p. 47).

î. Dr. *osinză*, ar. *osîndză* < lat. *absungia* (Graur, Romania, LVI, p. 105), cu *u* trecut la *ă(i)* prin acțiunea asimilatoare a lui *ă* final (cf. dr. *lîngă* < lat. *longus*).

Pentru *u* > *i* în *adine*, v. mai sus, p. 106; etimonul este lat. v. *adancus*. Legea stabilită de Candrea (BSF, I, p. 28), că *u* lat. neaccentuat -f- *n* trece la *i*, nu e verificată de fapte. Pentru variația de timbru: *i* sau *u*, cf. în secolul al XVI-lea: *cunusul* (influența lui *u*) și *cunînsu* (v. mai jos, p. 458).

r. *Jl* + *i* < *a* accentuat + *n* sau *m* + consoană în elementele latine ale limbii) a fost apoi închis în *i*, în dacoromână:

**căne* (< lat. *canis*) > dr., ar. *cine*, **cămp* (< lat. *campus*) > dr. *cîm* dar ar. *cămpu* etc.

în dr. *unghi*, *u-* se explică prin asimilarea provocată *de-u*: *HngVu* > **ungl'u* (*înghi* dat de Tikin, s.v. *unghi*, după Hasdeu, CB, I, p. 80—81; zapis: din fostul jud. Vilcea, 1911 dar lectura este nesigură; „una ^nghiul Cărstei” = *în* unghiul sau *în* mghiul?).

în aromână, diferența dintre *ă* și *i* e uneori greu de stabilit, de unde notațiile cînd cu *cînd* cu *i* (Capidan, Arom., p. 196); notația cu *â* e mai frecventă decît cealaltă (cf. Philippic, Orig. rom., II, p. 10 s.n. și Weigand, Ar., II, p. XIV ș.u. și 354), *i* apare în grupul de sud, cînd în nord se aude *ă* (Capidan, l.c. p. 208).

a latin neaccentuat urmat de *n* a suferit același tratament ca și *a* accentuat în această situație: **a* > *i*:

dr. *înel* (fonetism atestat în secolul al XVI-lea, v. mai jos, p. 452) > *in* (cu *i* > *i* prin influența lui *e* următor), ar. *nel*, megl. *ninel*, istr. *arel* (ar. Bartoli, apud Pușcariu, Istr., III, p. 116 s.v.) < lat. *anellus*.

Formele din dialectele sud-dunărene care corespund dr. *înel* probează că *î* din *în-* era varianta unei consoane nazale, arhifonemul *N*, și nu avea nicio independență fonologică, de unde fonetisme din dacoromână, ca: *îmbătrîni*, *hăirîni*, *îmforînci-brînci*, *împăienjeni-păianjeni* etc.; cf. Pușcariu, DR, I, p. 696: „astfel prefixul *în-* deveni cu timpul, ca și *ad-* și *ex-*, aproape fără nicio conținut semantic, ci mai mult un element protetic”; în secolul al XVI-lea: *blămu*, *parat*, *părăția*, *cepul*, *tunerec* = *îmblăm*, *împărat*, *împărăția*, *începu*, *întunerec* (v. mai jos, p. 452, Avram, Graf. chirii., p. 115—116), și cuvîntul a fost întrebuițat fără prefix: ar. *nel* (Nu este exclusă influența it. *anello* Byhan, WJb, VI, p. 188, cu atît mai mult cu cît cuvîntul a fost sugerat persoanei interogate de Bartoli la Jeaș și existența lui la Sușiiveița e contestată de Pușcariu, Istr., III, p. 116). Din aceste considerente rezultă că forma din istroromână are un *a* protetic, care înlocuiește pe *n* = *în-*(> *îr*), dispărut și în istr. *gust* (= dr. *îngust*).

Cf. *ceput* (= *început* etc., v. mai jos, p. 452), sau dr. *analtu* (= *înalt*) în secolul al XVI-lea (Candrea, Ps. Sch., I, clxx; Densusianu, H.di.r., II, p. 108), ca și ar. *analtu* (cf. Capidan, Arom., p. 246 ș.u.).

i mai provine, în dacoromână, din *e* -f- *n*, prin etapa *o* > *ă*, constatată mai sus; fenomenul e condiționat de absența unei vocale prepalatale în silaba următoare: dr. *vină*, dar pl. *vine* (v. mai jos, pt 362).

Aromâna nu cunoaște acest fenomen: *vină*. Fenomenul s-a produs înaintea trecerii lui *la* *i* sub acțiunea lui *n* următor.

Proteza lui *a* nu e neobișnuită în istroromână; cf. istr. *abate* „bat”, *acâsQ* „casă”, *asțra* „seară” (Pușcariu, Istr., II, p. 68 ș.u.). Procedeu e întrebuițat în aromână în *angustu*, și aici e cu atît mai justificat, cu cît proteza lui *a-* e un fenomen curent în aromână (Capidan, Arom., p. 224: v. mai jos, p. 372).

Existența arhifonemului *N* explică toate variantele înșirate mai sus (v. Avram, FD, IV, 1962, p. 7—23 și Idem, Graf. chirii., p. 114 ș.u.).

Contrar părerii lui Pușcariu (DR, IX, p. 391 n.) și a lui Capidan (Megl., I, p. 98—100) nu avem de-a face cu același fenomen în megl. *antru* (= dr. *întru*), a cărui vocală inițială e un *â* nuanțat spre *a*, astfel încît nu poate fi vorba de proteza lui *a-* (Capidan, l.c. „prezintă *antru*, în care *a* inițial se aude ca *a* și *a*”). Aceași observație cu privire la formele citate de Capidan, l.c. p. 98: *ampiratu* etc.; avem aici un a „ceva mai închis decît *a* obișnuit, un sufix între *a* și *ă*” (Capidan, l.c. p. 96).

Pușcariu (DR, III, p. 387 ș.u.; Istr., II, p. 74—75) explică pe *a-* din istr. *arel* prin „reducerea lui *â* în poziție nazală în *a*, după ce a trecut prin stadiul intermediar *a*”. Dar mecanismul acestei transformări fonetice nu apare justificat. De fapt, *ă* reprezintă aici un *â* nuanțat spre *a*, fenomen din domeniul posibilităților, *ă* fiind o vocală deschisă.

î. Precadat de o semioclusivă vibrantă sau siflantă, *i* a trecut la *i* ca *și* & la *ă* (dr. *râu* < lat. *reus*, ML, p. 149"; M. Sala, SCL, XV / 1964, p. 175), datorită poziției ridicate a părții posterioare a limbii, care a fost conservată și *m* timpul emisiunii vocalei următoare.

Fenomenul e general în dacoromână:

după *r*: *ripă* < lat. *ripa*, *rîs* < lat. *risus*, *rîu* < lat. *rivus*, *rînd*: v.sl. *redu*, *rîs*: v. sl. *rysu* (v. mai sus, p. 113),

după *ts*: dr. *atît* < lat. **attitio*, dr. *țiiă* < lat. *Hittia*,

după *s*: dr., ar. *sin* < lat. *sws* (prin **sen* > *siw*), dr. *sînt* (vb.) < lat. *-si*^J, dr. *sfrwa* < ngr. *aopjia*,

după *z*: dr. < lat. *Diana* (ML, p. 352—354).

Din punct de vedere religios, Dacia e îndreptată spre vest (p. 204), *Diana* în Dacia e **9** divinitate oficială și populară, cultivată în orașe de coloniști, sclavi și militari. V. harta, Transilvania și Oltenia (M. Bărbulescu, Der Dianakult im Romisch .1 Daziens, Dacia, XVI, 1972). Petru Caraman, Substratul mitologic al sărbătorilor de iarnă la români și slavi» Contribuție la studiul mitologiei creștine din orientul Europei ... 1931. *Saturnalia*, în floare la Dunăre, după părăsirea Daciei. *Calendele* din ianuarie, impregnate de elementele saturnaliilor (sec. III—IV, e.n.); cultul lui Mithra în Dacia, de la coloniști din Asia (25 decembrie).

La fel în aromână (Capidan, Arom., p. 259 ș.u.):

după *ts*: ar. *cățîn* „strachină” < lat. *catinus*, *puțin*, *subțire*, *țîță*; *m* grupul de sud sînt semnalate și cazuri de conservare a lui *i*: ar. *tin*.

E. Petrovici, CL, VIII, 1963, p. 40-41.

după *r*: *arîm* (= *rîm*, vb.), *aripa*, (*a*)*rîu*, *amărîre*, *urî* etc.,

după *dz* și *s*, fenomenul nu e general. Astfel *î* (*ă*) apare neregulat la scriitorii din secolul al XVIII-lea: ar. *dzîc* (vb.), *dzî* (= *zi*); în grupul de sud și în Olimp e semnalat și fonetismul cu *i*,

după *s*, *î* apare numai la românii din Albania: *șî* (= *și*), *așî* (= *așa*) etc,

în dacoromână există tendința ca *i* să treacă din nou la *i* (sub influența lui *dz*, *s* și *r*, articulați în partea anterioară a gurii). Fonetismul cu *i* e semnalat în textele din secolul al XVI-lea (v. mai jos, p. 456—457):

după *r*: *rîndul*, *stringe*.

după *ș*: *sînge*, *sînt* (vb.).

după *dz*: *vădzîndu*.

I

TMmaVă 5 ne?cc.e?tu, aturma de t redat Prin în aromână și în megleno-
S S S a W S ' * m d, sc o ~ T ana. Pornind de la e, prin confuzia dintre * și e
?l r i i u n a t t n o m 7 u i g a r a (v. mai sus, p. 101), trecerea la *ă* și la *i* se explică
FTJL *ă* roman ^ de a trec" vocaleo ^ accentuate în seria posteriori
• a S J ! : TMt d n l . . . f a s 7 v . m a i s u s ' P. în închiderea lui *ă* în
a fost provocată de *n* următor (v. mai sus, p. 360—361):

lat. *m* > dr. *în*, ar. *ân*, lat. *inclino* > dr. *închin*, ar. *nel'in* etc.

După H. Moser, Wjb, X, 428: *i* > . . . Explicația trecerii lui *i* la *î* dată în DF

. ~. ro, . . . pentru a explica dispariția lui * - în aromână și, dialectal, în dacoromână
mSt ^ ^ o c u i t L n (cL Moser, Wjb X. p. 430), trebuie pomt de la con
S e a că *i* sau * sînt realizări ale arhifonemului *N* (v. mai sus, p. 361 ^

DIFTONGII

au

Consonificarea lui *u*, al doilea element al diftongului lat. *au*, apare în dacoromână (dialectal) și în aromână:

dr. *ca*^M (< *caut*), *labdu* (< *laud*, Weigand, WJb, III, p. 223), *avdu*, *abdu* (< *aud*), *adabgu* (< *adaug*), *alavdu* (< *laud*), *caftu* (< *ca*), *favru* (< *faur*), *gavră* (< *gaură*, Capidan, Arom., p. 288, 298; ci. Philippson, Orig. rom., II, p. 26 ș.u.; *aw*, în aromână, ar fi o imitație după pronunța grecească.: Pușcariu, Istr., II, p. 334 ș.u.).

îi, aj, eî, ©i, ui

Diftongii cu *i* ca al doilea element: dr. *cîine*, *oik* (= ochi) etc. produși prin gruparea unui element palatal cu vocala accentuată din silaba imediat precedentă. Așadar, pentru a explica pe *îi* din *cîine* trebuie să plede de la pluralul *cîni*, pe cînd diftongul din *oik*' a fost produs de elementul palatal din *k*l

Pentru mecanismul fenomenului, care e atestat în portugheză și în dialectele italo-române (Ascoli, Sprachwissenschaftliche Briefe, Leipzig, 1887, p. X, n.) și e produs prin anticiparea primei vocale în hiat, *robîa* > port. *râiva*, în piem.-ligur. *boin* < *boni*, în polonă: *kon*, pronunțat *koinj* și în rusă *kon'* pronunțat cu un ușor *i* înaintea nazalei (Broch, Sl. Phon., p. 217) și în greacă, v. ML, p. 562, 565.

Fenomenul e atestat în dacoromână începînd cu secolul al XVI-lea în sudul Dunării, el pare a fi recent și nu este general (Capidan, Arom., p. 259 și 260).

îi. în secolul al XVI-lea formele cu *îi* sînt atestate în textele din România Românească și din Banat, pe cînd textele din Moldova și din nordul Ardealului-Maramureș nu cunosc inovația: *cîne*, *mîini*, *pîne*, față de *cane*, *mîini*, *pane*. Totuși, chiar în regiunile care au inovat sînt semnalate forme nedifonizate, mai puțin numeroase (v. mai jos, p. 467).

Prezența formelor diftongate, *cîne*, *pineetc.la*. Varlaam și Dosoftei (secolul al XVII-lea) (Rosetti, l.c.) trebuie explicată prin influența limbii cărților religioase din Țara Românească (V. Rosetti-Cazacu, Ist. lb. liter., I, p. 98 și 117-118).

ai, ei, oi, ui. Trecem acum la ceilalți diftongi cu *i* ca al doilea element.

Iată câteva exemple provenind din textele din secolul al XVI-lea:

ai: *cantaire*, *caraire*,

ei: *cureire*.

ui: *minuine*, *păduire*.

Formele acestea apar în texte provenind din nordul Ardealului-Maramureș (Rosetti, l.c.).

În zilele noastre, *îi* (pl. *mîini*) apare în Oltenia, Țara Românească, Dealurile și în jud. Harghita din Transilvania (v. harta noastră nr. 12), iar

și *ureik'e* (= *ureche*) ocupă o arie mai restrânsă: Oltenia, partea occidentală a Țării Românești și, în Transilvania, județele Brașov, Hunedoara și în jud. Timiș (v. harta nr. 11).

La sudul Dunării fenomenul a fost semnalat în grupul de nord al aromânei, numai la pluralul numelor: *câinii*, *măinle*, *păinle*: el a fost produs nu de *-i* din silaba următoare, ci de elementul palatal al consoanei muiate care urmează după *â*; de aceea, diftongul nu apare la formele de singular ale numelor, ca în dacoromână (Capidan, Arom., p. 214; cf. diftongul produs în același fel în ar. *ailu* < *al'u*, *căii* < *cal'i*, *mailu* < *mal'u* etc., Capidan, l.c). Tot astfel, în meglenoromână: *cgini*, *mgin*, *pgini*, fonetism atestat alături de cel fără *i* (Capidan, Megl., I, p. 97).

i poate trece la *V*, printr-un mecanism de închidere: megl. *cul'b*, istr. *cul'ib* < *cuib* (cf. Rosetti, Rech., p. 124-125). Să *aiub* < *aibu*, ca *oiki* < *oki* (LR, XXIX, 1980, p. 211-212).

Tendința e realizată, așadar, în mod independent, atât la nordul cât și la sudul Dunării.

Densusianu (GS, II, p. 378 ș.u.) se întreabă dacă fenomenul nu a trecut din aromână la nordul Dunării, iar Procopovici (DR, IV, p. 44-45), dacă fenomenul poate fi clasat printre faptele pe care dacoromâna și meglenoromâna le au în comun.

MONOFTONGAREA

Tendința de a modifica timbrul vocalei accentuate potrivit cu timbrul vocalei conținute în silaba imediat următoare și care a provocat diftongarea condiționată (v. mai sus, p. 329) s-a manifestat, în dacoromână, încă de la o epocă veche. Ea a dus la monoftongarea lui *ea* în limba literară (Rosetti, SCL, XV, 1964, p. 571-573). în aromână, tendința a acționat numai sporadic.

ea—a: monoftongarea lui *ea!* din *jeaiă* e atestată încă din secolul al XIII-lea (*Fata*, 1219, Ungaria, Draganu, "Rom. sec. IX-XIV, p. 331, 587); în monumentele de limbă din secolul al XVI-lea, monoftongarea era efectuată: *masă* (v. mai jos, p. 464-465 ș.u.).

ea—e: încă din secolul al XV-lea, *ea* fusese redus la *e* (*Fereci*, 1441, 1445, în Bihor, Draganu, l.c, p. 618); în secolul al XVI-lea, textele atestă monoftongarea prin grafii ca *alege*, *este*, *lege*, *mele* etc. (v. mai jos, p. 445).

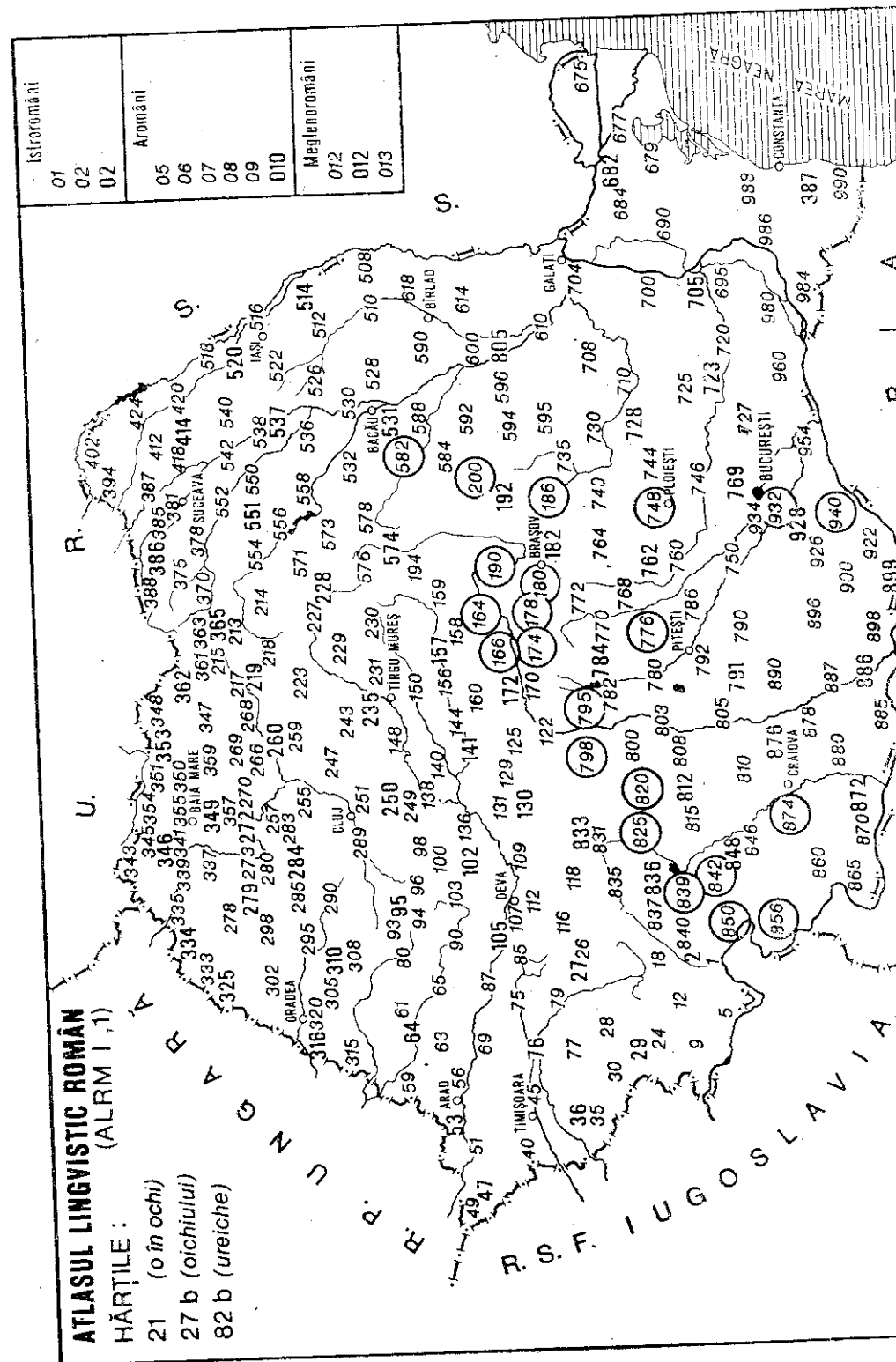
În aromână, dimpotrivă, diftongul a fost păstrat și înaintea lui *a* și a lui *e*: *feată*, *measă*, *peana*, *veară*;

areate, *bureate*, *seate* (Capidan, Arom., p. 235 ș.u.). Monoftongarea (*e*) apare numai la grupul din Albania, în amândouă cazurile (Idem, l.c, p. 243 ș.u.).

CONSOANELE

PAIATALIZAREA LABIALELOR

V. expunerea de ansamblu a lui D. Macrea, în Probleme de fonetică, București, 1953, p. 56 ș.u. (o nouă ediție a memoriului său din 1938, Pațializarea labialelor în limba română, publicat în DR, IX; cf. darea noastră de seamă din ML, p. 220-223, și recenzia noastră consacrată expunerii lui G. Ivănescu asupra palatalizării labialelor în limba română, în SCL, I, 1950 p. 104-106), precum și observațiile noastre din SCL, VI, 1955, p. 199-207; XI, 1960, p. 189-193 și din Zbornik za filologijuz lingvistiku, IV-V, Novi Sad, 1961-1962, p. 289-290. R. Ja. Udler, Moldavskie govory Cernovickoi, oblasti, Chișinău, 1964, p. 78, so-

...cptește că fenomenul palatalizării labialelor e romano-balcanic, deci anterior epocii românei comune. Nandriș, Phon. hist., p. 225—228, consideră fenomenul palatalizării labialelor foarte vechi, dar nu se pronunță asupra datei lui.

Fenomenul palatalizării ocluzivelor labiale *p*, *b*, *m* și a fricativelor labiale dentale /și *v* constă în deplasarea modului de articulație al acestor consoane sub influența unui element palatal următor. Consoana palatalizată este diferită de consoana muiată. Cea dintâi e produsă prin două articulații succesive ale mușchiului lingual pe palat, pe cînd consoana muiată e un sunet simplu. Pentru consoana muiată, zona de contact a mușchiului lingual cu palatul e mult mai întinsă decît pentru consoana palatalizată. Pentru această din urmă, mușchiul lingual nu execută o ocluziune completă pe palat: în partea anterioară și partea posterioară a boitei se poate observa un culoare caracteristic, rămas neatins de mușchiul lingual în timpul ocluziunii (v. f. din Rosetti, SCL, VI, 195.5, p. 201). O consoana palatalizată poate deveni muiată, iar apoi, prin accentuarea procesului, constrictivă spirantă (sonoră sau surdă). Aceste faze succesive sînt exemplificate în graiurile limbii române.

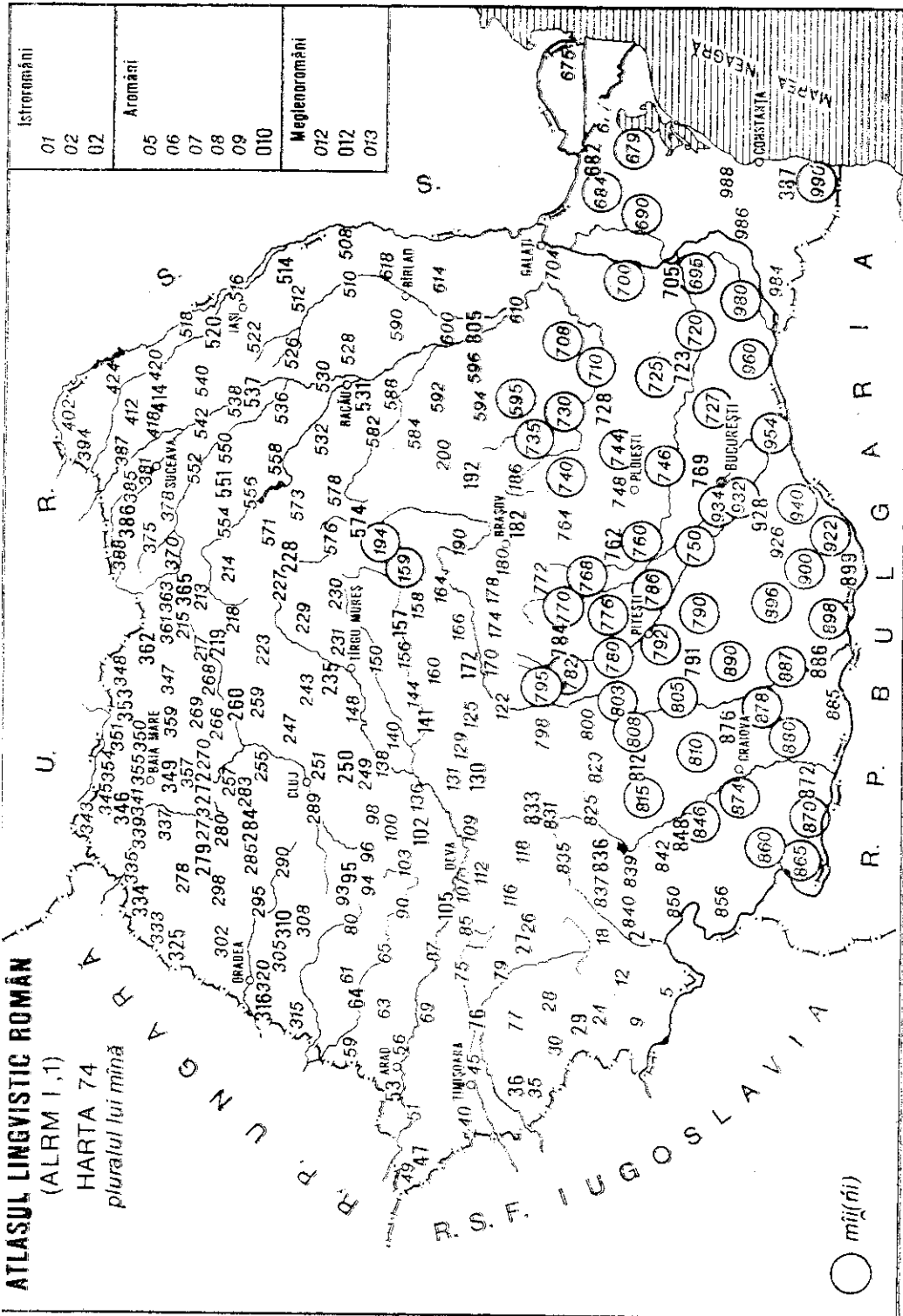
Cauza inovației este *i* următor, consonificat în *y* (*xod*; < *i*: *bine*, sînt *i* prim element al diftongilor *ia*: *piatră* sau *ie*: *pier*). Acest *i* „degajează consoana palatală” (A. Lambrior).

ATLASUL LINGVISTIC ROMÂN

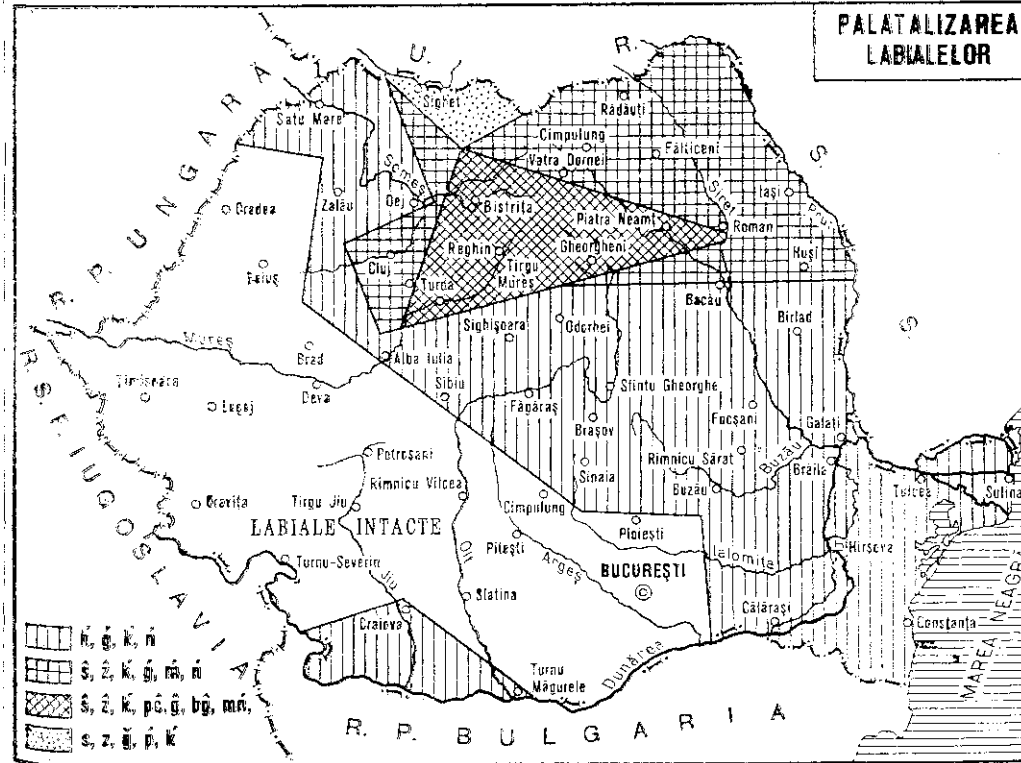
(ALRM I, 1)

HARTA 74

pluratalul lui *mînă*

Harta nr. 12

Harta nr. 13

Tabloul următor rezumă expunerea noastră:

	sonore		surde
ociusive labiale	<i>b</i> (<i>bine</i>)	<i>m</i> (<i>mie</i>)	<i>P</i> (<i>piatră j</i>)
oclusive palatalizate	<i>l</i>	<i>i</i>	<i>i</i>
	<i>by</i>	<i>my</i>	<i>pv</i>
ociusive linguale muiate	<i>l</i>	<i>i</i>	<i>l</i>
	<i>g</i> (<i>gine</i>)	<i>n</i> (<i>nie</i>)	<i>K</i> (<i>Hatrd</i>)
fricative labio-dentale	<i>V</i> (<i>vie</i>)		<i>f</i> (<i>fier</i>)
	<i>i</i>		<i>l</i>
fricative labio-dentale palatalizate	<i>vy</i>		<i>fy</i>
	<i>l \</i>		<i>l</i>
ociusive linguale muiate,	<i>y</i> (<i>ye</i>)	<i>g</i> (<i>gie</i>)	<i>H</i> (<i>Ker</i>)
	<i>z</i> (<i>zițel</i>)		<i>(ser)</i>

Fenomenul s-a produs în etape:

$p + y > py > py' > pk > H$
 $b + y > by > by' > bg' > g'$
 $m + y > my > my' > mn > n'$
 $f+y > fy > fy' > fh' > v-$
 $v + y > vy > vy' > y$
 $vy'' > vg' > g^*$

Fiecare membru al seriei a fost alterat în mod independent de ceilalți membri, și aceasta s-a putut produce la date diferite.

Dar schimbarea nu s-a oprit la stadiile fonetice indicate în tabloul de mai sus, ci a mers mai departe. Astfel, *p* e redat, în graiurile care au inovat, prin *ph-* (*p* aspirat, Rosetti, Rech., Tl. 120), *6*, *t'*, *k'* (prin etape intermediare), *v* e redat prin *y*, *â*!, *g*, *z* și *j* (prin etape intermediare), iar *l* e redat prin *ti'*, *fk'*, *ft'*, *s*, *s*, *sk'* (prin etape intermediare: Rosetti, Rech., p. 116 ș.u.).

în textele din secolele XIII—XV, labialele sînt nealterate (v. mai ios, p. 420).

Palatalizarea labialelor e atestată în secolul al XVI-lea numai pentru / și *p*; alterarea celorlalți membri ai seriei apare în textele posterioare. Pentru secolul al XVII-lea există informația lui D. Cantemir, care semnaleză inovația în graiul femeilor moldovence (v. mai jos, p. 470 ș.u.). în secolul al XVI-lea inovația ocupă regiunea de nord, de centru și de est a domeniului dacoromănesc; ea nu e atestată în Țara Românească, Oltenia, Banat și în sudul Ardealului (de aceea inovația nu e semnalată nici în istroromână, Rosetti, Rech., p. 127). Astăzi, aria inovației este mai întinsă ca în secolul al XVI-lea și ca la începutul secolului al XX-lea, cînd Weigand și-a făcut anchetele asupra graiurilor dacoromâne (1895—1905; v. hărțile comparative alcătuite de Macrea, l.c.): nordul domeniului dacoromănesc, centrul, estul și partea orientală a Țării Românești, avînd, uneori, drept graniță de vest cursul Dîmboviței, cunosc inovația; în Oltenia, în afară de regiunea dunăreană, fenomenul e atestat rareori. El nu apare în Banat.

Acesta este motivul pentru care *-n-* exploziv în dacoromână, nu a suferit rotacismul: în această situație, *-n-* deschidea silaba următoare (de aceea nu a alterat timbrul vocalei precedente și nu a nazalizat-o): dr. *pană* (<lat. *pinnā*: v. mai sus, p. 228).

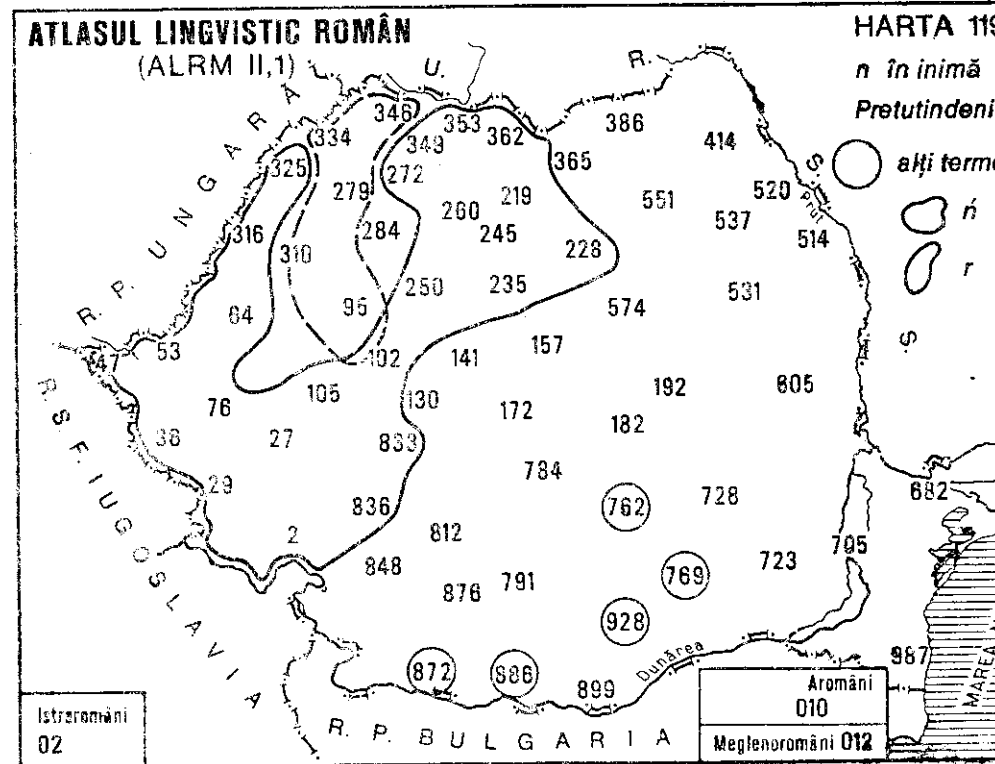
Hărțile 6 și 7, reproduse mai jos arată cum *-r* din cuvîntul *luceafăr*, considerat ca un fapt de rotacism, a fost înlocuit cu *-n-*, același fenomen petrecîndu-se și în cazul lui *viezure-*.

n, *n* urmat de *i* (*e*) în hiat a fost palatalizat și apoi muiat în *n*: acest stadiu fonetic a dăinuit mult timp în dacoromână. în secolul al XVI-lea, A, întovărășit de nazalizarea vocalei precedente, e atestat în nordul Ardealului, Maramureș, Bucovina și în Moldova, pe cînd în sudul Ardealului și în Țara Românească procesul se petrecuse mai demult, ajungîndu-se la un stadiu fonetic fără nazalitate și fără *n* (v. mai jos, p. 478—479). Astăzi, *n* apare menținut în nord-vestul și în vestul domeniului dacoromănesc (v. hărțile noastre nr. 8, 9 și 10), precum și în aromână:

dr. *întîii*, *întîn'u*, ar. *ntîn'ii* < l'ăt. **antaneus*, dr. *călcîi*, *calări n*, ar. *calau u* < lat. *calcaneum* etc.

g provine din *i* consoană latin, urmat de *o*, *u* accentuați:

dr. *ajuna* (cu accentul pe *u* la ind. prez.), ar. *agunari* și *ajunari* < lat. *jejunare*, dr. *joc*, ar. *goc* < lat. *jocus*, dr. *joi*, ar. *goii* < lat. *jovis* (*dies*), dr. *jug*, ar. *gug* < lat. *jugum*, dr. *ajunge*, ar. *agundziri* < lat. *adjungere*, dr. *ajuta*, ar. *agutari* < lat. *adjutare* etc.

ATLASUL LINGVISTIC ROMÂN

CHESTIUNEA 1225

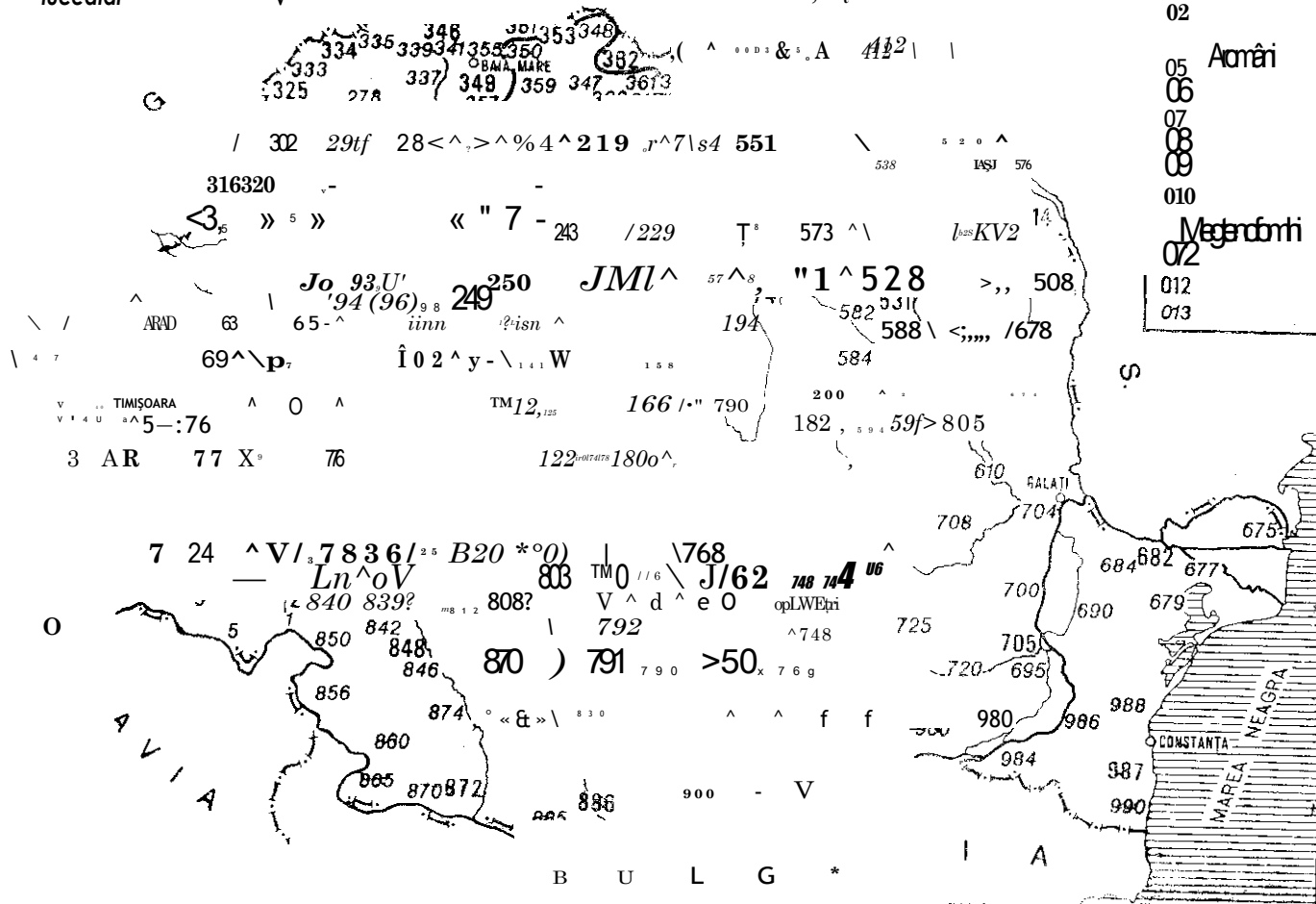
luceafăr

U.

R.

}&Q4 ° = %ok

- 07 Istromâni
- 02
- 02
- 05 Aromâni
- 06
- 07
- 08
- 09
- 010
- Meglenoromâni
- 012
- 013

Hartfi nr% 6

ATLASUL LINGVISTIC ROMÂN

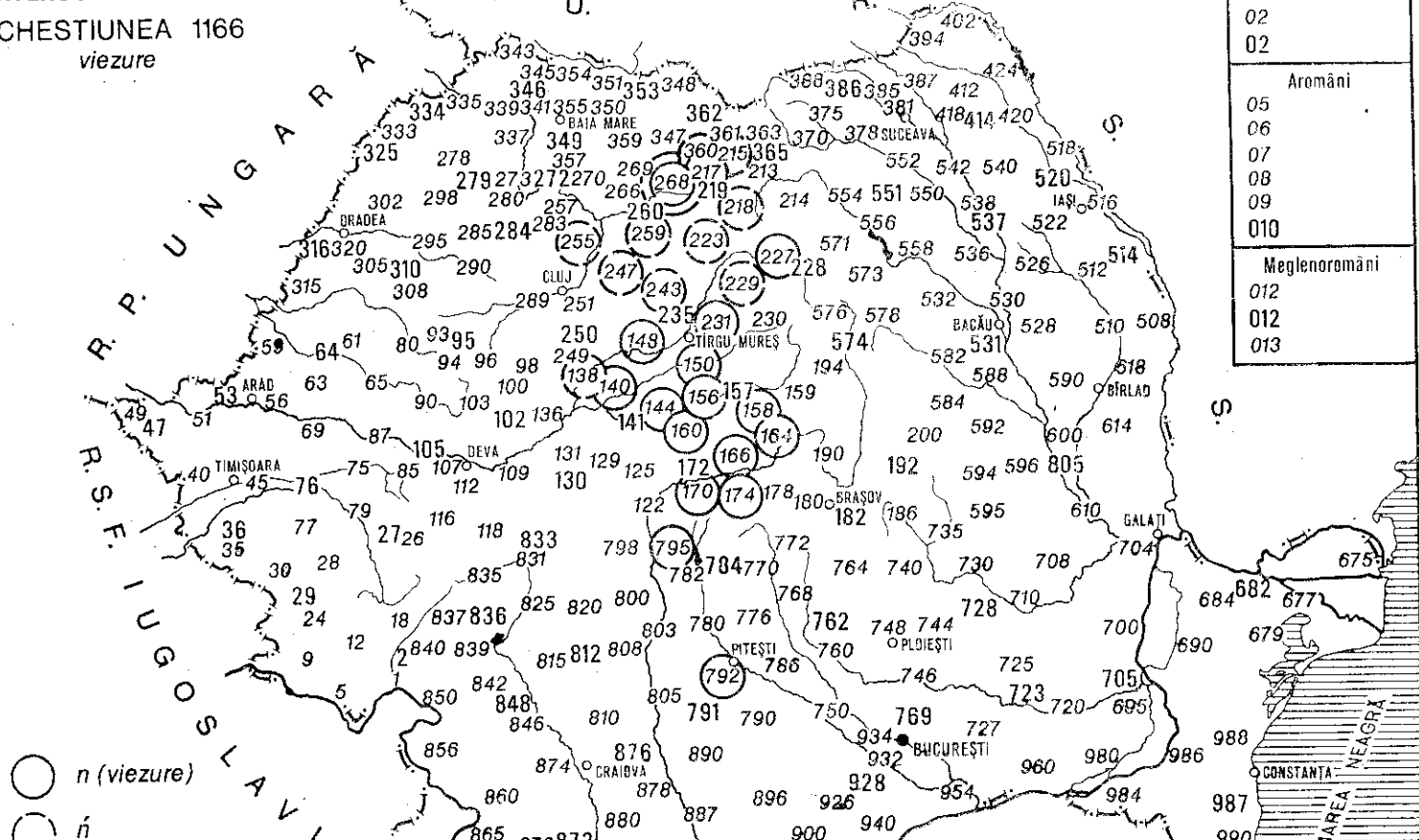
CHESTIUNEA 1166

viezure

U.

R.

- Istrosromâni
- 01
- 02
- 02
- Aromâni
- 05
- 06
- 07
- 08
- 09
- 010
- Meglenoromâni
- 012
- 013

○ n (viezure)
 ○ ñ

g a trecut la j într-o parte a domeniului dacoromânesc (j e atestat încă din secolul al XVI-lea în textele provenind din sudul Ardealului și din Țara Românească, v. mai jos p. 474 ș.u.), iar, în aromână, la Gopeș, și Muloviște (Capidan. Arom., p. 319 ș.u.).

k'

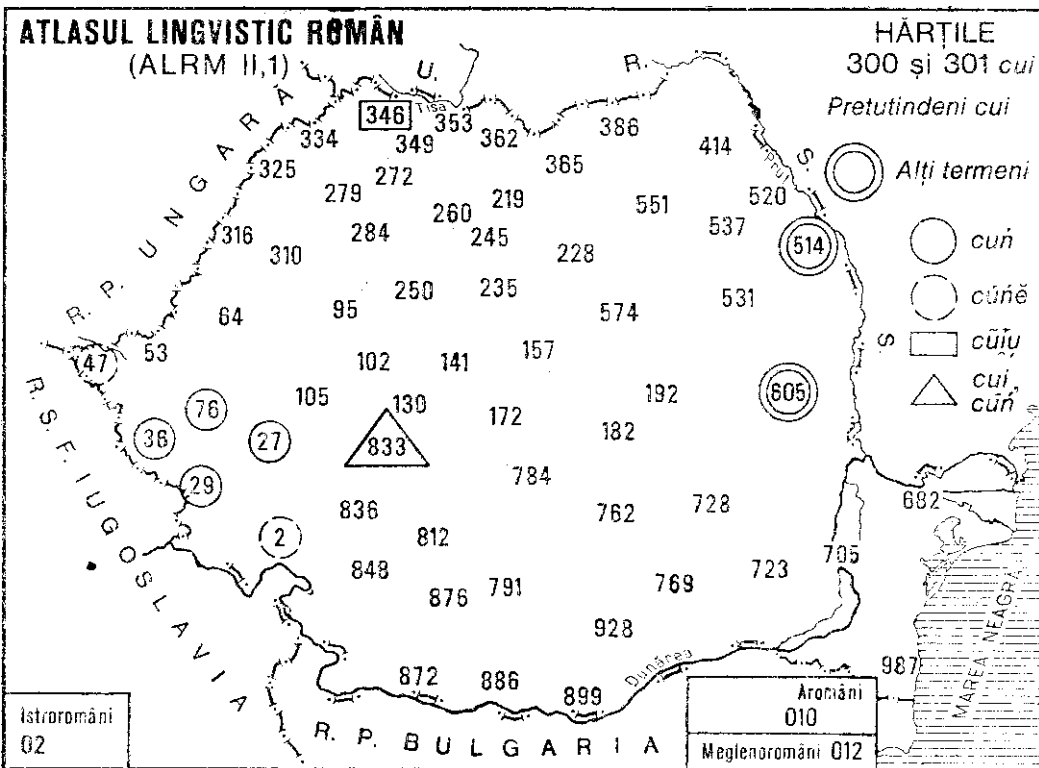
k' + i în hiat a fost asibilat în secolul al II-lea e.n. (v, mai sus, p. 114—115). El a suferit două tratamente:

1. urmat de io, iu, a trecut la ts: dr., ar. *braț* < lat. *brachium*, dr. *incălța*, ar. (*a*) *ncălțare* < lat. *incalciare*, dr. *îngheța*, ar. *ngVițare* < lat. *inglaciare*, dr., ar. *soț* < lat. *socius*;

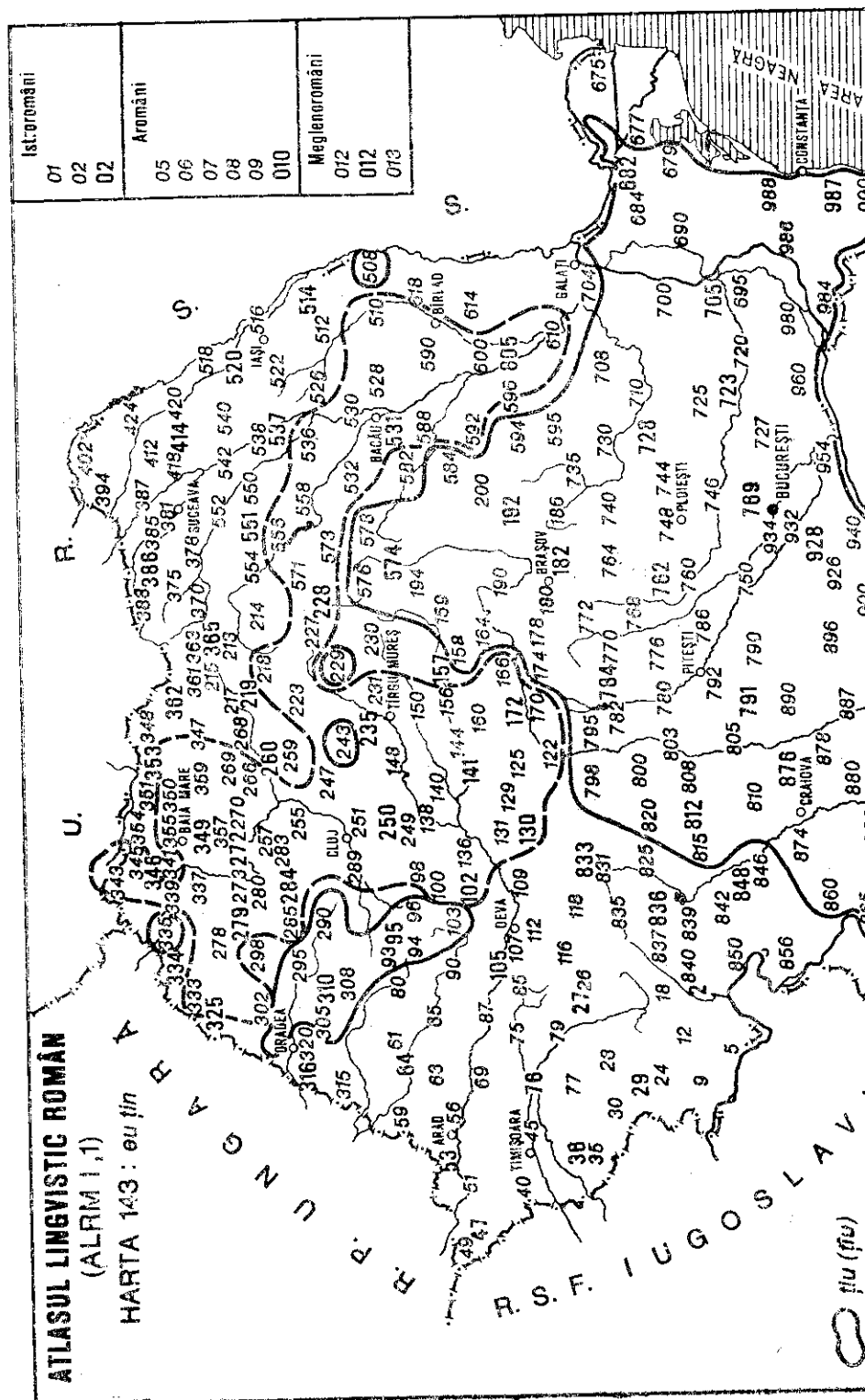
2. urmat de io sau iu accentuați, a trecut la c: dr. *urcior* < lat. *urceolus*, dr., ar. *picio* < lat. *petiolus* (REW³, 6326) (dar *arici*, ar. *aricu* < lat. *ericus*, cu o în loc de ts, poate sub influența pluralului *arici*, unde c este normal (Densusianu, H.d.l.r., II, p. 37), dr. *feci(u)* (sec. XVI, 1 sg. perf. simplu, v. mai sus p. 144), megl. *fes* (Capidan, MegL, I, p. 131) și ar. *cicor*).

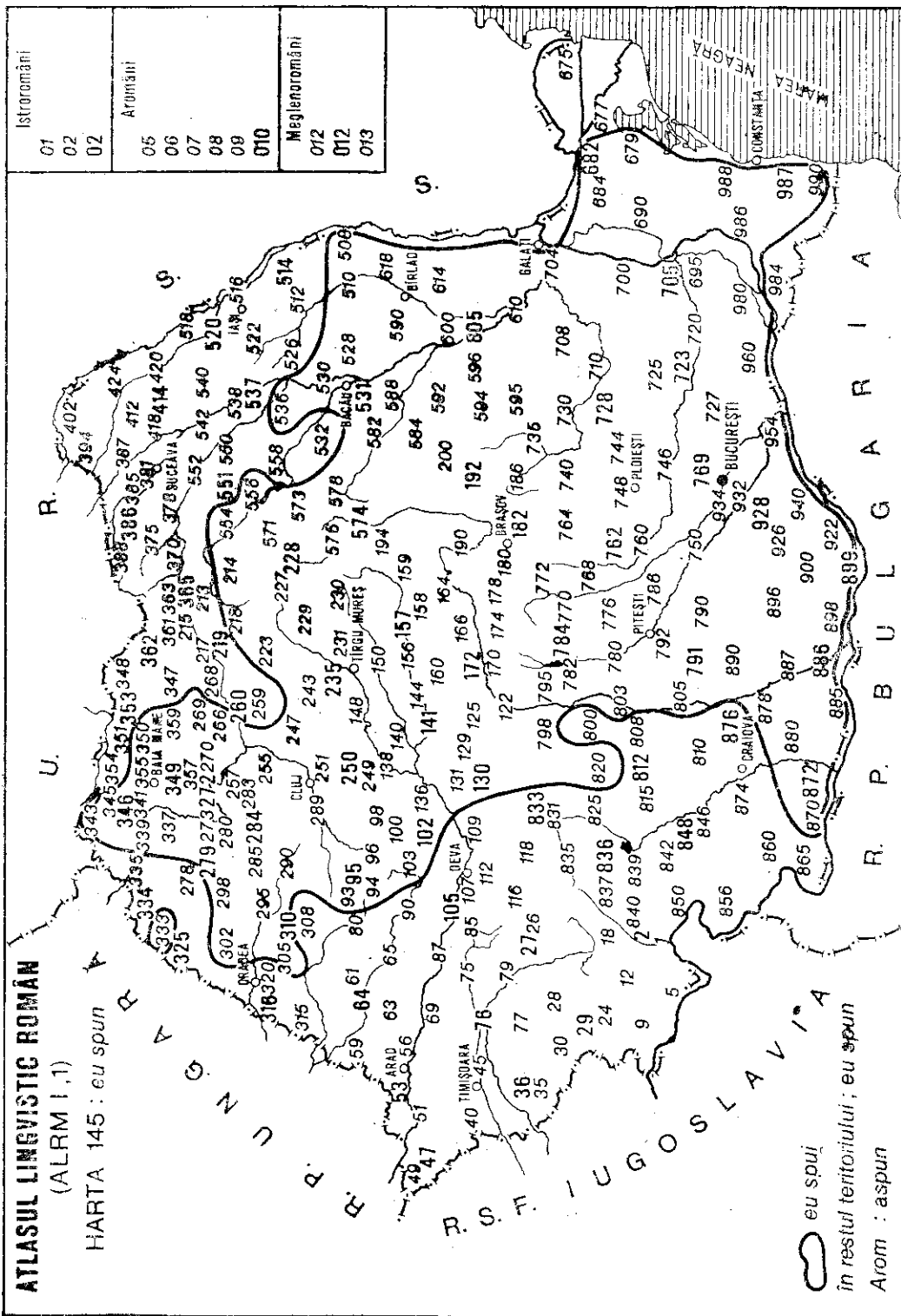
Asibilarea lui k' (+ e, i) e atestată în latină, în secolul al V-lea e.n. Tratatamentul normal, în dacoromână, este c (prin etapa intermediară ty < t'y < ky): dr. **ceară* < lat. *ceră*, dr. *cer* < lat. *caelum*, dr. *cină* < lat. *cena*.

Aromâna cunoaște astăzi, în regulă generală, tratamentul ts, corespunzător lui c din dacoromână (fără ca să putem preciza pînă în ce măsură, î-textele publicate de P. Papahagi și culese de la persoane culte, generalizarea

Harta ar. 8

lui *ts* nu este un fapt individual, și întrucât aceasta corespunde cu realitatea fonetică din graiul vorbit); ar. *țeară*, *fer*, *țină*, și tratamentul la fel ca în daco-română, în *aricii*, *cinușă* (v. mai jos), *cireașă*, *cireșu*, *cirșescu* „cerșesc”, *cișalui* „crușiș” (Capidan, Arom., p. 323).

cor, *cicor*, *cior*, *k'icuar*, în aromâna, în localitățile Giuamaia-de-Sus, Selia-de-Jos, Perleasa (ALR, I, h. 58).

ar. *cumă* s.l., „buci, fulgi de lână; umflătură” nu trebuie explicat prin lat. *cyma* (Capidan, Arom, p. 324), ci prin gr. *Kujia*, după cum arată tratamentul *iu* al gr. *u* (v. mai jos, p. 213). Împrumutul e deci posterior secolului al X-lea și nu interesează, așadar, româna comuna.

Sînt însă indicii suficiente că pronunțarea *ts* este recentă. Astfel, monumentele de limbă ale scriitorilor aromâni din secolul al XVIII-lea, care servesc drept mărturie pentru graiul grupului aromân de nord, și în care se întrebuințează pentru notarea sunetelor românești alfabetul grecesc, se observă distincția între *6* și *ts* (în afară de Ucuta, care notează pe *term*, *țina*, *țăne* (vb.) etc., Papahagi, Ser. ar. s. XVIII, p. 69)/^astfel mărturia acestor scriitori nu poate fi luată în seamă. Sînt însă indicii că *ts* era cunoscut și la românii din Albania (cf. *klucesc*, ia nouă persoane, pe lângă două alte persoane interogate au pronunțat aceeași formă cu *te*, Rosetti, Ceștea Rom. Alb., p. 33, nr. 24). În Liturghierul de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, provenind din Albania — probabil din Moscopole — *ts* a trecut la *s*: *ts* = *frat'i* etc. (Lit. ar., p. 97). În grupul central, la Vlahoklisura, Serran Samarina, Weigand a notat pe lângă pronunțarea obișnuită cu *ts*, pe lângă *aducem*, *ceara*, *ce*, *cea*, *cine*, *facem*, *trecem* etc. (Weigand, Olympo-Wal., p. 10, ș.u.). La sud, în regiunea Olimpului, Weigand a găsit (în 1887) o stare de lucruri haotică: tratamentele *c* și *ts* apar laolaltă, fără a se putea stabili o regulă de oarecare. Acest aspect fonetic se explică prin concurența dintre două pronunțări: cea tradițională, cu *c*, ca și în daco-română, și cea cu *ts*, venită din neogreacă (Skok, ZRPh., XLVIII/p. 402, nr. 3 și p/410, nr. 2; Idem, ZRPh., L, p. 511; aromânii din Olimp vin din regiunea Pindului, Capidan, Ar. s. XVIII, p. 196, 307). Aceleiași fenomen se petrece în graiul sârăcăcianilor, unde pronunțarea dialectală cu *c* tinde să fie înlocuită prin *ts*, din limba vorbită (H. I. I., p. 186 ș.u.). Cercetările recente au relevat prezența normală a pronunțării cu *c* în regiunea Olimpului (comunicarea lui Sever Pop).

De aceea, notațiile cu *c* ale lui Weigand, în loc de *ts* (Capidan, Arom., p. 102, 321) sînt în mod necesar „greșeli” ci pot fi simple variații de notație. Cf., de altfel, Capidan el. s. XVIII, p. 323): „este o pronunțare a lui *ts* în graiul românilor din Olimp care se apropie mult de *c* daco-român”.

Pronunțarea *s* a lui *s*, semnalată de Weigand* în regiunea Olimpului: *arsine*, *arsușine*, *arusine*, *aros*: dr. *roș* etc. (Capidan, Arom., p. 334 ș.u.) e datorată, de asemenea, influenței grecești.

Tratamentul lui *c* latin (*^ e, i*) în meglenoromână vine să confirme explicația noastră: într-adevăr, meglenoromâna cunoaște, în regulă generală, același tratament *tss*, *tsi*, ca și daco-româna: *birbeați*, *niți*, *țepă*, *ținț* etc.: dr. *berbece*, *nici*, *ceapă*, *cinci*, *c* apare menținut, ca și în aromână, în *cinușă* [cânușă], *secu*, *șes* (<±*secu*), *cur* (Capidan, Megl., I, p. 129 ș.u.).

Densusianu (H.d.l.r., I, p. 215) a susținut că tratamentul *ts*, din aromână, provine prin evoluție fonetică (cf. Densusianu, GS, II, p. 375—376: „Nu mai poate fi atunci înlocuită și aromâna a cunoscut altădată peste tot fonetismul cu *c*”). Între argumentele de susținere a acestei explicații, este acela că în felul acesta ar rămânea neexplicată persistența lui *c* în cuvintele din aromână; fonetismul *ts* din *c*, în daco-română, e semnalat de Weigand în Ar. s. XVIII, p. 196, 307 și în Muscel, WJb, VI, p. 31 și VIII, p. 273, cf. XV, p. 150). S-a spus că ca fost vorba de \$ următor în ar. *cireașă* și *cinușă*. De fapt, *6* s-a menținut în aceste cuvinte, și nu a fost înlocuit cu *ts*, din cauza acțiunii lui *s* următor. Alți cercetători (Meyer-Liibke, S. Puștina, T. Papahagi) au explicat tratamentul din aromână independent de cel din daco-română (Rosetti, Rech., p. 108 ș.u.).

Pentru *ts* în greaca modernă, v. A. Mirambel, BSI, 42, 1964, p. 89—102; Şiadbei, ZRPh., XII, p. 8) susține că ar. *ts* nu ar fi de origine greacă. E. Petrovici (CL, VIII, 1963, p. 102) formulează mai justă a acestor schimbări ar fi următoarea: reflexele aromân© ale lui

latini urmați de *e*, *i* sint *ts'*, *âz** pe când acelea ale lui *t*, *â*, urmați de *c*, *i* și *i*, *e* în hiat sint *ts*, *dz*; acestea din urmă exercită o acțiune velarizatoare asupra vocalelor (*i*, *e*, *a*), schimbându-le în *î*, *ă*, *a*".

v

Tratamentul lui *g + e*, *i* este la fel cu al lui *c -j-* *e*, *i* (v. mai sus, p. 337):

dr. *ger*, *gem*, *geană* < lat. *gelu*, *getno*, **genna*, față de ar. *dzer*, *dzem*, *dzeană* (mezl. *zānucl'u* < *dzānucl'u*, *zeazit*: dr. *deget* etc., Capidan, Mezl., I, p. 133 ș.u.).

Așadar, lui *g* din dacoromână îi corespunde, în regulă generală, în'aromână, un *dz* (dar la Ucuta regăsim și pe *g*: *gudicătoru*, *gone*, *gol*, *gumitate*, Papahagi, Ser. ar. s. XVIII, p. 69 și în Liturghierul de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, provenind probabil de la Moscopole: *goni*, *gudețu*, *gunaticu*, Lit. ar., p. 129; de asemenea, la Avdela: *gingi'ii*, ALR, I, h. 32).

Ca și în cazul lui *c* și *ts* (v. mai sus, p. 340), trebuie ținut seamă, pentru a explica prezența fonetismului *dz* în aromână, de notațiile aproximative, pentru a reda aceste sunete, ale scriitorilor aromâni și ale dialectologilor. Weigand a înregistrat pe *dz* la Vlahoklisura (*dzone*) și pe *g* la Krusevo (*dzone*); tot el a atras atenția asupra confuziei dintre *g* și *dz*, în aromână (Glympo-Wal., p. 56). Este deci probabil că pronunțarea cu *dz*, din aromână, vine, ca și cea cu *ts*, din neogreacă.

g ~f i prim element de diftong, a fost asibilat și a trecut la *g* și apoi la *l* într-o parte a domeniului dacoromân:

dr. *giur*, *jur*, mezl. *din-zur* < gr. *γυρο* (v. mai sus, p. 213), dr. *Sîmgordzu*, *Sîmgorj* (azi, Sîngeorz-Băi, jud. Bistrița-Năsăud): numele unei zile de sărbătoare), ar. *Sămgorju*, mezl. *Sămqrzu* < lat. *Sanctus Georgius*.

g + i în hiat e redat prin dr. *z*, ar. *dz* | *ci*. *k' + i* în hiat, redat prin *ts*: dr. *braț* < lat. *brachium*, dar dr. *zece* < lat. *decern*, v. mai sus, p. 115):

dr. *osînză*, ar. *usînză* < lat. *absungia* (Graur, Romania, LVI, p. 105).

1

l latin, urmat de *e*, *i* sau de *e*, *l* în hiat, a fost palatalizat și apoi muiat și a dispărut în dacoromână, pe când în aromână s-a menținut muiat:

dr. *femeie*, ar. *fumeal'a* < lat. *familia*, dr. *iepure*, ar. *Vepure* < lat. *leporum*, dr. *in*, ar. *Vin* < lat. *linum*.

I velar latin intervocalic a trecut la *r* (afară de cazul când era urmat de *e*, *i* în hiat, v. mai sus):

dr. *burete*, ar. *bureati* < lat. *boletus*, dr. *care*, ar. *cari* < lat. *qualis*, dr. *pâr*, ar. *per* < lat. *pilus* etc.

Fenomenul acesta nu este atestat numai în română, ci și în dialectele italiene (Liguria, Lombardia, Piemont, Emilia; Meyer-Lubke, 'Die Schicksal des lat. *I* im Romanischen, Leipzig, 1934, 10). Trecerea la *r* presupune o pronunțare velară sau cerebrală a lui *i* (cf. ML, p. 119 ș.u.).

M. Sala, SCL, XV, 1964, p. 170, 174.

s"latin urmat de *i* și de *e*, *i* în hiat a trecut la *s*:

dr. *cămașă*, ar. *cîmeașă* < lat. *camisia*, dr., ar. *caș* < lat. *caseus*, dr. *rișmă*, ar. *arușinî* < lat. *resina*, dr. *roș*, ar. *aroș* < lat. *roseus*, dr., ar. *și* < lat. *sic* etc.

I di» *âr. șterg*, prin influența lui *ℓ* din **slierg*.

bl

l din grupul lat. *bl* intervocalic a trecut la *u* sau a dispărut:

dr. *ștdul* < lat. *stabulum dr.*, ar. *sulă* < lat. *subla* (CIL, IV, 1712; 3 Pompei; asupra sincopării lui *u*, v. mai sus, p. 99 și Richter, Beitr. z. Gesch. d. Rom., I, p. 36).

br

b din grupul lat. *br* a trecut la *u* sau a dispărut, la intervocalică (cf. tratamentul lui *-b-*, v. mai sus, p. 110):

dr. *ciur*, mezl. *âur*, ar. *fir* < lat. *cibrum* (CGL., V, p. 59, 25), dr. *creier*, ar. *crier* < lat. *c(e)rebellum* (**crel* > *creel*, prin diereză, Graur, BL, III, p. 50 ș.u.) > *creiel* > *creier*; pentru consonantism, v. DE, p. 406), dr. *faur*, ar. *favru* (cu recent, din *w*) < lat. *fabrum*, dr. *lăurușcă* < lat. *labrusca*.

cl, gl

l, în grupurile lat. *cl* și *gl*, a fost palatalizat și apoi muiat și a dispărut în dacoromână (s-a menținut însă pînă tîrziu în Banat, după cum probează și istoromâna, unde *cl'* este de regulă: Pușcariu, Istr., II, p. 318), pe când în aromână *V* s-a menținut:

dr. *așchie* < lat. *astla* (v. mai sus, p. 122), dr. *cheie* (dr., Banat, sec. XVII), *kleje*, Anonymus Lugosiensis, ed. Hasdeu, RIAF, VI, p. 13, s.v.; cf. DA s.v. *cheie*), ar. *cl'ae* < *cl'ae*, *clavis*, dr. *închin*, mezl. *anei'in* < lat. *inclinar*, dr. *șchiop*, ar. *șcl'op* < lat. *tloppus*, dr. *schiau*, ar. *șc/VI*^ „Slave” (Pușcariu, EW, 1547) < lat. *sclavus* (*sklavenos*, gr., „Slave”, REW³, 8003 a), dr. *ureche* av. *ureacl'a*, istr. *urecl'e* < lat. v. *oricula*;

dr. *ghiață*, ar. *gZ'*^, (pl.) < lat. *glacies*, dr. *înghiți*, ar. *angl'it* < lat. *ingultire*.

ciemă din Cod. Voronețean (*clema*, 12, 6—7) poate fi o eroare de transcriere a copistului (pentru *chiamă*), după cum presupune Densusianu (H.d.l.r., II, p. 127 ș.u.); *cl* e menținut nume proprii, în Moldova, în secolul al XV-lea: *Ureche*, *Uncleta*, Hasdeu, Arch. ist., III, p. 19 v. mai jos, p. 423).

În privința datării momentului cînd *cV* a devenit *h'*, Densusianu (H.d.l.r., I, p. 303 ș.u.) socotește că împrumuturile din sirbo-croată și din maghiară, conținînd acest grup, ne pot folosi pentru precizarea acestei date. Într-adevăr, zice Densusianu, dacă grupul *cl* s-ar afla la stadiul *cV* în momentul împrumutului, atunci cuvintele sirbo-croate sau maghiare conținînd acest grup, ar fi trebuit să sufere tratamentul la care a fost supus *cV* în cuvintele din fondul latin al limbii, adică *k'*. Prin faptul că grupul *cl* a fost menținut în *făclie* și *mîg* de exemplu (s.-cr. *vaklja*, *faklja*, magh. *faklya*, *măglya*), aceasta probează că *cV* trecuse la *h'* numai în cuvintele din vechiul fond.

De fapt, aceste cuvinte nu pot oferi un mijloc de datare a fenomenului, pentru că grupul *kl* era urmat de *yod*, și deci *l* nu era muiat. De aceea, s.-cr., magh. *kl* > dr. *cl* (nu *cl'*) cf. fenomenului analog pentru *fi* și *n*, în împrumuturile din slavă (v. mai sus, p. 308).

Densusianu (H.d.l.r., I, p. 302) susține că *rut.kl'ag* a fost împrumutat din română înaintea secolului al XIII-lea, pentru motivele invocate mai sus. De fapt, grupul *kl* s-a păstrat și după secolul al XIII-lea, dovadă o serie de exemple din secolele al XV-lea—al XVI-lea provenite din Moldova (v. mai jos, p. 423).

I nu a fost palatalizat după oclusivă sau fricativă labială: dr. *blin*, *floare*, *plin*.

Fenomenul palatalizării și muierii lui *l* după *c*, *g* se explică prin poziția și mișcările limbii în timpul articulării acestor grupuri: vârful limbii fiind ținut în jos, în timpul articulației oclusive și a vocalei următoare, se ridică

pentru a articula pe *l*; această mișcare a mușchiului lingual este influențată de consoana postpalatală precedentă, astfel încît, prin asimilare, locul articulației este mutat în regiunea unde se articulează *V*. Fenomenul nu s-a produs după oclisivă sau fricativă labială, pentru că poziția limbii, în timpul articulării lui *p*, *b*, *f* nu mai este favorabilă inovației (Grammont, Trăite de phonétique, Paris, 1965, p. 209 ș.u.).

Pentru problema palatalizării și muierii consoanelor, v. studiul nostru, Despre consoanele paatalizate și consoanele muiate, SCL, VI, 1955, p. 199—207.

„*kl et gl exigent deux mouvements bien distincts de la langue: Tun de la racine, l'autre de la pointe. kV, gV au contraire, demandent un mouvement intermediaire, non plus de la pointe, mais du dos de la langue. UI' est done appelee naturellement par la gutturale. On ne voit pas les memes raisons pour le mouillement de VI apres les labiales*” (Rousselot, Les modifications phonetiques du langage..., p. 263). „La raison physiologique de la mouillure de *l*... c'est l'abaissement de la langue par assimilation. Dans les deux derniers groupes (*kl et gl*), le point d'articulation de *k* et de *g* a, de son cote, exerce une influence assimilatrice sur la laterale, en etendant la region d'articulation” (A. Sjogren, Revue de phonétique, Paris, 1965, V, p. 204-205).

ps

Grupul *ps*, în lat. *ipse*, apare asimilat încă din latina vulgară: *isse* (v. mai sus, p. 123). Forma cu nazală, din dacoromână: *îns* (*m*), *însă* (*f*), se explică pornindu-se de la compusele cu *in, cum*, prin propagarea nazalității anterioare, fenomen normal, în dacoromână (v. mai sus, p. 336): *cum ipso* > **cum ăsu* > **cun ănsu*. în aromână, unde fenomenul propagării nazalității este necunoscut, *nîs* (*nas*, Capidan, Arom., p. 425 ș.u.) se explică printr-o separație arbitrară a compusului: **cun ăsu* > *cu năsu* (Pușcariu, EW, p. 870; DE, p. 869; Pușcariu, DR, III, p. 394, n. 1. *Cunînsu, cunîtsul, cu misa, cu misii*, în secolul al XVI-lea, v. mai jos, p. 458).

st

• ^

Grupul latin *si* urmat de *e* sau de *i* e redat prin *st*:

dr. *așterne*, ar. *aștirnari* < lat. *asiernere*, dr. *cîștiga*, ar. *cîștigari* < lat. *câștigare*, dr. *îvesti*, ar. *nveaștiri* < lat. *investire*;

urmat de *i*(*e*) în hiat, *st* a trecut la *s*:

dr. *pășune*, ar. *pîșuni* < lat. *pastionem*, dr. *ușe*, ar. *ușă* < lat. *ustium* > (dr. *creștin*, ar. *criștin* < lat. *christianus*, cu grupul păstrat, întrucît cuvîntul a pătruns tîrziu în limbă și nu a mai fost adaptat la cuvintele din vechiul fond).

sc

zg-. Grupul latin *sc-* apare sonorizat în *zg-*, și fenomenul e semnalat nu numai în română, dar și în dialectele italiene și în albaneză, astfel încît trebuie să admitem că este vechi:

dr. *zgaibă*, ar. *sgaibă* < lat. **scabia* (REW³, 7634), alb. *zgjebe*, abruzz. *zgabbye*, friul. *zgabe*; dr. *zгурă* (cf. dr. *scoare*, v. mai sus, p. 180), ar. *zгурă* < lat. *scoria*, alb. *zgjyre* (bg. *zgorija* „Schlacke”, explicat de Romansky, WJb, XV, p. 132 ș.u. prin ngr. *aicoopia*; Jokl, IF, XXXVII, p. 112 ș.u. propune același etimon pentru forma din albaneză), dr. *zgîriu* < lat. *carilium* „Nusskern” (dubios: REW³, 1726; dialectele italiene cunosc forme cu *g*: *zgâria* etc.).

Densusianu (H.d.i.r., I, p. 350) explică sonorizarea lui *sc-* prin influența formelor albaneze, dar, în afară de faptul că acest factor trebuie, în principiu, eliminat din discuție (v. mai sus,

p. 240—241), formele romanice corespunzătoare, cu grupul sonorizat, ne arată că fenomenul este limitat la română și la albaneză. Aceeași obiecție în privința dr. *vitreg*: lat. *vitricus* (REW³, 9400), pentru care cf. log. *bidrigu*. Cu privire la dr. *aprig*, v. REW³, 561, 4055: termenul poate fi explicat prin latină, pentru că sensurile nu coincid (cf. și Graur, BL, V, p. 100, s.

st. -Grupul latin scurmat de *e*, *i* este redat prin *st*:

dr. *crește*, ar. *creaștiri* < lat. *crescere*, dr. *destinde* < lat. *descendere*, d

ar. *paști* < lat. *paschae*, dr. *pește*, ar. *peaști* < lat. *piscis*;

urmat de *e*, *i* în hiat, grupul a fost redus la *s*: dr., ar. *fașă* < l. *fascia*.

AFEREZA

Afereza lui *a* inițial neaccentuat trebuie opusă protezei lui *a-*, tendință comună dacoromânei și aromânei, dar realizată în mod independent în fiecare dialect (v., mai jos, p. 370—371). Fenomenul este caracteristic pentru română, în opoziție cu celelalte limbi romanice:

lat. *agnellus, agnella* > dr. *miel, mia*, ar. *nel, nală* (pentru *mior, mioara*, v. ML, p. 174—175).

lat. *amita* (REW³, 424) > dr. *mătușă*,

lat. *animația* (REW³, 476) > dr. *nămaie* (Banat), ar. *numal'u*,

lat. *annotinus* (REW³, 485) > dr., ar. *noatin*,

lat. *aprilis* (REW³, 562) > dr. *prier* (cf. Graur, BL, III, p. 50 ș.u.), me. *priV* (ar. *april'*; cf. ngr. *ăpıXxoř*, DE, 1444),

**apă-botează* > dr. *bobotează* (DE, 168),

lat. *aranea* (REW³, 593) > dr. *rîie*, ar. *arină* (cu *a-* recent),

lat. *autumnus* (REW³, 812) > dr., ar. *toamnă*.

Cauzele aferezei ar putea să rezide în faptul că *a-* a fost considerat ca element mobil, întrucît avea mai multe funcțiuni, numele și verbul puțin întrebuițate combinate cu *a-* sau fără *a-*:

1. *a* < lat. *ilia*, a fost întrebuițat ca articol proclitic la numele feminin, encliza articolului nefiind generalizată, după cum *lu* < *Uium* era întrebuițat, cu aceeași funcție, la numele masculine (cf. mai sus, p. 134, 159 ș.u.). Așadar, numele apărea cînd cu *a-*, cînd fără *a-*;

2. există verbe cu *a-* etimologic, de exemplu dr. *adormi* < lat. *addormire* (REW³, 157), *aduce* < lat. *adducere* (REW³, 160), alături de *dormi* și *dormire* și altele simple, la origine, care apar și cu *a-*: dr. *coperi* (și *acoperi*) < lat. *coprire* (REW³, 2205), *mesteca* (și *amesteca*) < lat. **mixticare* (REW³, 5617).

a- mai este întrebuițat la formarea infinitivului verbelor (cf., în secolul al XVI-lea și al XVII-lea, întrebuițarea nominală a verbelor la infinitiv: *de-a firea, de-a numărarea* etc., v. mai sus, p. 237 ș.u.).

Și atunci, din moment ce numele apare cu *a-* și fără *a* inițial și tot așa și verbul, numele cu *a-* etimologic, ca acelea enumerate mai sus, și profețele demonstrative cu *a-* (< *ecum*): *acest, acel* au putut fi întrebuițate fără *a-* protetic.

în meglenoromână, afereza a fost extinsă la toate elementele vocabularului, încît profețele constituie o trăsătură caracteristică a acestui dialect (Capidan, Megl., I, p. 66, 97 ș.u.).

FONOLOGIA

CONSOANE

Statutul fonologie al românei comune este următorul:

VOCALE

Latina vulgară orientală cunoștea șase vocale:

i (< i), e (< $\$, \text{Ń}$), $\$$ (< e), a (< a), o (< g , g), u (< u),

Sistemul vocalic român comun cuprindea șase foneme vocale:

sena anterioară nelabială	seria medială nelabială	seria posterioară labială
		U

Sistemul comportă trei grade de închidere progresivă, mergând de la gradul cel mai deschis la cel mai închis: I: a , II: e , \check{a} , o , III: i , u .

E. Petrovici pune în relație închiderea timbrului vocalelor ($e > i$, $o > u$) cu nazalizarea (Infl. sl., p. 30); de observat însă că închiderea timbrului vocalelor se produce și în afară de nazalizare. În privința anteriorității lui \check{a} , față de i , v. expunerea noastră din Anexă, p. 590, care anulează părerea lui E. Petrovici și Em. Vasiliu (SCL, XVII, 1966, p. 407—411).

\check{a} se opune lui a în flexiunea nominală: dr. *casă*—*casa*.

La începutul silabei, e se realizează ca ie' : *ieri*, ar. (a)*ieri* < lat. *heri*. Diftongul ie inițial de silabă, este astăzi monofonemic, atât la nordul, cât și la sudul Dunării (unde însă ie nu apare la inițiala cuvântului).

Metafonia lui e și o accentuați, urmați în silaba imediat următoare de a (\check{a}) sau e , a dat naștere unor diftongi bifonemici: $\{ea', ga'\}$.

Vocala i lipsește din seria vocalelor din româna comună. Dar exista arhifonemul N , realizat ca n sau \check{a} (mai tirziu i) la inițială (v. Andrei Avram, FD, IV, p. 7—23 și Matilda Caragiu Marioțeanu, SCL, XIV, 1963, p. 315).

SEMIVOCALE

Româna comună posedă două semivocale: una în seria anterioară, nelabială, cu timbrul e , i , iar a doua în seria posterioară, labială, cu timbrul o , u .

Semivocalele formează diftongi cu semivocala ca prim sau al doilea element: dr. *eale*—*iote*, ar. *gali*—*iali* < lat. *Mae*, dr., ar. *oarbî*—*Marbî* < lat. *orbis*.

Din punctul de vedere al funcției în silabă, semivocalele joacă rolul de consoane deschise. Elementele care intră în alcătuirea silabei pot fi clasificate după cum urmează: 1. foneme deschise și funcțional silabice: i , u , l, m ; 2. foneme deschise și funcțional nesilabice: i , u etc.; 3. foneme închise, nesilabice: p , k .

Vocalele prepalatale e și i au alterat consoanele precedente, care devenit fricative și africcate. k' era, la început, o variantă a fonemului k , pen a deveni mai tirziu un fonem independent. Consoanele g , t , d , i conso și s sub acțiunea acelorași vocale prepalatale au devenit foneme independente fricative sau africcate: $k > c$, ts ; $g > g$, $(d)z$; $t > ts$, c ; $d > dz$, g ; $s > s$.

Dar oclusele și-au păstrat caracterul dur și de asemenea s nu a f alterat înaintea lui a , \check{a} , o , u .

Astfel sînt oclusele dure k , g , t , d în *car*, *gură*, *tată*, *dor* sau siflanta în *soare*, opuse fricativelor (c , g , ts , z) și șuierătoarei s în *cer*, *ger*, *țară*, *zi*.

Corelația de sonoritate din latină a fost păstrată în română. Există d o scrie de consoane cu sonoritate pertinentă: $b d gg' g v zz$, opusă u seriei cu sonoritatea nepertinentă: $l m n r y w t s h$. Seria sonoră: $b dg n \% z$ se opune seriei surde: $ptkk' cfs s$.

Corelația de sonoritate se neutralizează în fața consoanelor care apar corelației de sonoritate: *des-jdez-* (dr. *despărți*—*dezbate*).

Opoziția de sonoritate nu se neutralizează la finală, întrucît în ep română comună finala era vocalică: *corbu*—*corpu* etc. (aromâna a păst pînă astăzi această structură fonetică, v. M. Caragiu Marioțeanu, SCL, XI 1963, 313).

ts monofonemic are ca pereche pe dz (< d).

Consoanele sînt dure sau palatalizate, potrivit calității vocalei următoare.

Consoanele din seria palatalizată au constituit variante ale seriei nepa talizate. Astfel este k — k' etc. în evoluția ulterioară a limbii, variantele devenit foneme independente.

Consoanele ts și dz au căpătat o nouă distribuție în româna comu opunîndu-se lui t , d înaintea lui a , o , u ; astfel *învătsu*, *bratsu*, *atsă*, *mie* *fmndză* se opun lui *tu* < lat. *tu*, *dă* < lat. *dat*.

c , g se opun lui k , g înaintea lui a : *casă*, *ceară*, *geană*, față de *galben*.

Așadar, k , g s-au diferențiat în patru foneme:

t	ts	c	k
d	dz	g	g

Roceric-Vasiliu, Affricates, p. 500.

n. 1. n urmat de i (e) în hiat a fost palatalizat și după aceea muiat, în epoca română comună, n , în situația arătată, se menținea muiat.

Ulterior, n' a dispărut în majoritatea teritoriului dacoromân, dar menținut la sudul Dunării: lat. *calcaneum* > dr. *călcîi*, ar. *cîlcîn'u*.

2. Trecerea lui $-n-$ la $-r-$ (rotacism) este comună românei și albane dar fenomenul nu s-a produs în același timp în cele două limbi. Aromâna cunoaște fenomenul, dar nu cunoaște nici nazalizarea vocalei care urme după oclusiva nazală, și aceasta constituie una din trăsăturile sale caracte ristică (meglenoromâna se comportă la fel).

Astfel: lat. **canutus* > dr. *cărunt* (prin *cănut*), dar ar. *eînut*.

Rotacismul este un fenomen dialectal al românei comune, care nu inte sează decît graiurile nord-dunărene, căci este anterior epocii în care s-a ma festat influența slavei meridionale asupra românei (sec. VI—VIII).

Acest fenomen nu a dat naștere unui fonem nou, căci *nr* sau *r* nu decît variante ale lui n și opoziția e aceeași în *bine* (sau *binre*) față de *i* de exemplu.

h , împrumutat din bulgară (v. mai sus, p. 315), figurează atât în dacoromână, cît aromână: dr. *har-car*, ar. *hâri-kâri* etc. (Matilda Caragiu, SCL, XIV, 1963, p. 323).

OBSERVAȚII FINALE

Trebuie separate inovațiile fonetice comune celor două grupuri și creația unui sistem fonologie comun, de inovațiile ulterioare, care s-au dezvoltat într-un mod independent în fiecare grup. Trecerea lui *e*, urmat de *w* (+ consoană) la *i*, diftongarea lui *e* în *ie*, metafonia vocalelor accentuate *e* și *o*, urmate în silaba imediat următoare de *a(ă)* sau *e* și trecerea lui *a* neaccentuat la *ă* și conservarea lui *-u* final la nordul și la sudul Dunării se numără printre trăsăturile caracteristice ale foneticii românei comune. Trebuie semnalate, apoi, trecerea lui *o* neaccentuat la *u* și alterarea consoanelor urmate de o vocală prepalatală, al cărei început datează din epoca latină. În tratamentul lui *n* intervocalic dacoromâna se separă de aromână. Tratamentul lui *l* înaintea unei vocale prepalatale, a lui *l* velar intervocalic și a grupurilor *cl*, *gl* este la fel în graiurile nord- și sud-dunărene și, de asemenea, tratamentul grupurilor *sc* și *st*.

Româna comună era foneticește unitară, dar, în unele puncte importante, graiurile nord-dunărene au avut o evoluție diferită, pornind de la o stare comună.

„Schița” lui Gr. Rusu, „a sistemului fonologie al dacoromânei comune” (SCL, XV, 1964, p. 347—356), fundată pe doctrina lui E. Petrovici (v. E. Petrovici, Fenomene de sinarmonism în fonetica istorică a limbii române. CL, I, 1957, p. 113 ș.u.), nu rezistă unui examen critic. Nu se ține seama, în această descriere, de influența sunetului următor asupra vocalei precedente; vocala de timbru *i* e considerată primară. Existența a 12 vocale în dacoromâna comună nu e confirmată de analiza faptelor [v. Andrei Avram, Cu privire la sistemul fonologie al dacoromânei comune, SCL, XV, 1964, p. 357—364: „Concluziile la care a ajuns Gr. Rusu cu privire la această problemă (fonologia dacoromânei comune) ni se par inacceptabile”, p. 364].

MORFOLOGIA

NUMELE

• SUBSTANTIVUL

GENUL

Neutrul e o categorie vie, în română; neutrul exclude animatul. Dintre limbile romanice, numai spaniola și franceza au păstrat unele unelte gramaticale care exprimau neutrul în latină, iar italiana a conservat neutrul care denumește substantive colective. În română, ca și în italiană și în alte limbi indo-europene, neutrul este exprimat cu ajutorul desinenței substantivelor masculine, la singular, și a celor feminine, la plural.

După dispariția neutrului în latină, el re apare în română probabil în epoca română comună, și folosește desinențele masculinului, la singular și ale femininului, la plural, precum și vechea desinență *-ora* a neutrului latin: dr. (m.) sg. *scaun* — (f.) pl. *scaune*, (neutru) pl. (de la *ochi*) *ochiuri*, ar. (m.) sg. *braț* — (f.) pl. *brațe*, (neutru) pl. (de la *armiu*) *armuri*.

Apariția neutrului trebuie explicată ca un produs al mentalității societății respective. Existența neutrului poate fi socotită ca o reacție împotriva arbitrarului semnului lingvistic. Tendința la motivare apare și re apare, în cursul evoluției limbilor.

Crearea neutrului trebuie deci explicată prin necesitatea de a marca distincția între „animat” și „inanimat”.

Neutrul exprimă, în limba română, inanimatul.

Al, Rosetti, Contribuții la studiul neutrului în limba română, SCL, XIV, 1963, p. 430—438.; ELG, p. 382-404.

CAZURILE

Latina vulgară păstrase cinci cazuri: nominativ (cf. dr., ar. *șarpe* < lat* *serpis*), genitiv-dativ, acuzativ (*dr. frunte*, *zx.frimte* < lat. *frontem*) și vocativ.

Pronumele personal avea următoarele forme: la acuzativ singular: *l*, m. și *o*, f., iar la plural: m. *i* și/ *le*.

Genitivul fusese absorbit de dativ, încă din latină.

Formele de genitiv cu *a* proclitic (< lat. *ad*) funcționează ca genitiv-dativ: *al* < *a* + artic. *I* (< lat. *ad Mo*)

aii < *a* + artic. *li* (< lat. *ad Mi*)

ar. *a domnului* (Caragiu, Lit. ar., p. 102) < *ad* + *Mo*, *al dumnidzâ* (Idem, I.e., p. 101).

Formele de genitiv-dativ din dacoromână (sec. XVI, v. aici mai jos, p. 494) *lu* și *lui* derivă din lat. *Ului* și *Mo* (cf. dr. *Dumitru al Iamu* și *Gheorghe aii Lip*, dialectal).

I. Coteanu, Schiță a declinării numelui în româna comună, SCL, XV, 1964, p. 445—469, Sorin Stați, Din problemele declinării românești, SCL, X, 1959, p. 63—75 (teze inacceptabile).

ARTICOLUL

Articolul la numele masculine și neutre este *-lu*, în dacoromână și în aromână (v. mai sus, p. 134; *-le*, la numele masculine în *-e*, în dacoromână și în aromână, l.c., p. 134).

Ar. (sec. XVIII și astăzi în Albania la Muloviște și la Gopeș, Capidan, Arom., p. 365, 383 ș.u.; Matilda Caragiu-Marioțeanu, Liturghier aromănesc, București, 1962, p. 100 ș.u.) *birbeculu*, *capul* înfățișează, așadar, formele articulate așteptate; în ar. *bărbatlu*, *luplu* etc., forme obișnuite, *-lu* apare după finala consonantică a numelui. (Formele în *-ul(u)* sau *-lu* se explică pornind de la pronunțarea explozivă, sau nu, a consoanei finale: consoană *-f u* sau consoană: ML, 253 n. 3; Matilda Caragiu-Marioțeanu, Liturghier aromănesc, București, 1962, p. 100).

în aromână, substantivele masculine și neutre, la singular articulat:

1. *omlu* (cu *u* sincopat; la fel fărșeroți) și *omū*;
2. *sborulu*, cu *u* păstrat (Caragiu, FD, IV, 1962, p. 95-100; v. și I. Stan, CL, V, 1960, p. 29-37).

ADJECTIVUL

COMPARAȚIA ADJECTIVELOR

Mult e întrebuințat pentru formarea superlativului adjectivelor, atât în dacoromână, cât și în aromână:

dr. (sec. XVI): *multu milostiv*, *multu nedejduitori* (vezi mai jos, p. 493), ar. *multu musatu*.

NUMERALUL

Româna a inovat; adoptând pentru numărătoarea zecilor, de la 20 la 90, sistemul slav de multiplicare: *douăzeci*, *treizeci* etc., v. mai sus, p. 279. Aromâna, a păstrat însă pe lat. *viginti* (ar. *tyint̃*).

Pentru numărătoarea unităților zecilor, româna întrebuințează, de asemenea, sistemul slav: *șaizeci și trei*: *sești desetu i (ti) trije* (și corespunde v. sl. *i*); în aromână, nu apare *și*, ci *-i*, de la *zeci*, se pronunță lung: *treidzîtshmu „31”* (Capidan, Arom., p. 403). De fapt, acest *-i* reproduce conj. v. sl. *i*.

Dacoromâna, ca și aromâna, întrebuințează numerale ordinale compuse cu articolul *-le* sau cu *-lu*, după analogia numelor: dr., ar. *-le* la numele masculine în *-e* *cinele*, dr., ar. *-u*, la numele masculine în *-u* *lupul(u)* (Pușcariu, DR, III, p. 405; mai sus, p. 134):

dr. (sec. XVI) *al doile*, *al treile*, *al șasele*, dar *al patrul*, *al opiul* (vezi mai jos, p. 498), *întiul*, *al doilea*, *al patrulea* etc., ar. *șintite*, *șasile*, *optule*, *a nanrili* „al noulea”, *dzatsile*; *nîtnlu*, *doilu*, *treilu*, *paturlu*, *șinșirlu*, *optulu*, *noai^lu* (Capidan, Arom., p. 404 ș.u.).

Fenomenul e generalizat în aromână (cu rare excepții, Capidan, Arom., p. 292 ș.u.).

Sînt cîteva cuvinte, în aromână, cu labialele nealterate: *vin* (< lat. *vinitm*), dar și *vizur* (dar și *ye'dzäre*; pentru dacoromână, v. Macrea, l.c.), *pică* (vb.), dar și *h'ică* (Capidan, Arom., p. 292 ș.u., 294 ș.u.), *merdu*, dar și *dizrterdu* (Idem, l.c., p. 305 ș.u.). Pentru dacoromână (*duminiică*, cf. și în aromână *duminiică* la Danii!, ed. Papahagi, Ser. ar. s. XVIII, p. 209, *mer vârs*, *vineri*).

Nealterarea lui *v-* în ar. *nvescu*, *versa*, *vecVu* (dr. *vârs*, *vechi*) e în legătură cu păstrarea lui *e* nediftongat în aceste cuvinte (cf. dr. *vechi*). Pentru *vecVu*, ar putea fi vorba de acțiune consoanei muiate, care ar fi conservat pe *e*, dar celelalte două cuvinte cer o altă explicație. porni de la forme neaccentuate, pentru *nvescu*, *versu*, nu explică nimic (Capidan, Arom., 246). Singura explicație posibilă este că *v-* a avut o acțiune asupra lui *e*, care nu s-a tradus ca în dacoromână, prin trecerea lui *e* la *â*, ci s-a manifestat printr-olabializare care a împiedicat pe *e* să-și exercite acțiunea de palatalizare asupra lui *v*. (Acțiunea lui *v-* e aparentă în ar. *vîseu*, *vâscu* < lat. *viscum*, pe lângă forma cu fonetismul așteptat, căci *e* nu trece la *â*, în aromână, ca în dacoromână, v. mai sus, p. 332, *vescu*; cf. și *pân*: dr. *pină*, Capidan, Arom., p. 233).

În privința datei rii fenomenului, el este recent, în dacoromână întrucît în secolul al XVI-lea inovația nu a atins decît doi membri ai seriei (în afară de elementele din fondul latin al limbii, mai sînt alterate, atît în dacoromână, cît și în aromână, și elemente din vechiul fond: balcanice, greciști și slave; Macrea, l.c.; Capidan, Arom., p. 292, 302, 305).

O probă ca fenomenul nu e foarte vechi o avem în faptul că, după oclusiva labială, în secolul al XVI-lea, se păstra stadiul fonetic cons. *-fi* + vocală: *pi-iatră*, în unele graiuri pe cînd în altele se ajunsese la stadiul *p -f ia* (Avram, Graf. chirii., p. 80—81).

Fenomenul pare a fi mai vechi în aromână, întrucît aici inovația este generalizată. În privința datei cînd s-a produs fenomenul în grupul de sudul Dunării, avem un indiciu în felul cum inovația se prezintă în meglenoromână unde, în regulă generală, oclusivele labiale și fricativele labio-dentale nu sînt alterate. Pațializarea labialelor e semnalată însă la Țîrnareca, pentru întreaga serie, dar aici ea este datorată influenței exercitate de graiul aromânilor din Gjovgjoli și Livădži, influență care se manifestă nu numai în fonetism, dar și în morfologie (Capidan, Megl., I, p. 26, 147 și 148; Rosetti, Rech., p. 132).

Rezultă de aici că, în momentul cînd grupul ce avea să devină aromână s-a despărțit de grupul meglenoromân, inovația nu se produsese încă.

Faptul că în dacoromână neologisme ca *pistoale* (pl.), *prop(r)ietar*, *căpitan* etc. prezintă inovația (Rosetti, Rech., p. 118) se explică fie prin faptul că inovația e recentă, în regiuni unde au fost culese aceste forme, fie prin adaptare fonetică. Capidan (Arom., p. 292) socotește că „vechimea mare a alterării labialelor în dialectul aromân se vede și din pațializarea labialelor din elementele paleoslave”. De fapt, din această constatare rezultă numai faptul că fenomenul este posterior intrării elementelor slave în limba română.

Din considerentele de mai sus reiese că pațializarea labialelor s-a produs în mod independent și la date diferite în dacoromână, aromână și meglenoromână. Ea s-a manifestat, mai întîi, la membrul seriei care a opus o rezistență mai slabă inovației, și anume la */*.

Fenomenul apare și în albaneză, italiană și neogreacă, cu rezultate asemănătoare (ML, p. 214—215). El nu este datorat influenței limbilor slave meridionale (Rosetti, RLiR, XXV, 1961, p. 371).

nt

Tendența trecerii grupului *nt* (< lat. *net* și *nt*) la *mt*, prin diferențierea *ft* și *n* sînt oclusive dentale; *t*, în poziție dominantă, a modificat în labial modul de articulație a lui *n*) este realizată în aromână:

ar. *frîmti*, *frumte* (Mihăileanu; și *frunte* Capidan, Arom., p. 341), dr. *frunte*; ar. *frîmtu*, dr. *frînt*; ar. *vimtu* (și *vintu*, Capidan, I.e.), dr. *vînt*.

Diferențierea este realizată uneori și în dacoromâna, în secolul al XVT-lea: *frîmse frîmt*, *sămtu*, *semtem* (v. mai jos, p. 482), și astăzi dialectal, dar ea nu e generalizată, ca în aromână.

REDUCEREA ȘI ÎNCHIDEREA VOCALELOR FINALE

Potrivit sistemului de accentuare al limbii române, vocala din silaba neaccentuată a suferit modificări, în sensul că și-a micșorat durata, iar timbrul ei s-a închis (prin ritmul ei coboritor și tratamentul special al silabei finale de cuvînt, româna ocupă un loc aparte printre celelalte limbi romanice: Me\^er-Lubke, MRIW, I, 3, 5 ș.u.). Astfel *a* și *o* trec la *ă* (dr. *cămășă* < lat. *camisia*, *lăuda* < lat. *laudare*, *cătră* < lat. *contra*, *că* < lat. *quod*), *i* final devine ultracurt, asilabic și surd: dr. *lupi*, *pești* etc., iar *e* final trece dialectal la *i* (v. mai jos).

Tendința aceasta se traduce în apocopa vocalelor finale: dr. *nimic* < *nimica* (< lat. **nemica*; în celelalte limbi romanice, vocala finală a fost conservată: REW³, 5885);

- la adverbe: dr. *acas*, *afar'*, *înclat'* etc.;
- la prepoziții: *far'*, *pin'* etc.;
- la formele de imperativ (în limba vorbită): *las'*, *vin'* etc.;
- Scurtarea infinitivului lung al verbelor: dr. *cînta* < *cîntare* > *vedea*. < *vedea* ar putea fi datorată influenței slave (v. mai sus, p. 280).

Disparația lui *-u* (< lat. *o*, *u*) e semnalată în dacoromână încă din secolul al XIII-lea: *Qrud* (= *Crud*), *Fichur* (= *fecior*, 1202—1203, Draganu, Rom. sec. IX—XIV, 618), *Boul*: 1470 (DTR, p. 272, 23: v. expunerea noastră din SCL, XII, 1961, 467—470).

Fenomenul e cunoscut și în aromână: *-i* dispărut: ar. *aftar* (= *aftari*), *ver* (= *veri*) etc. (Capidan, Arom., p. 268); *-â* dispărut: *cas'* (= *casă*), *eaș* (= *eașă*) etc. (Idem, I.e., p. 229). De asemenea, în meglendoromână: *-i* căzut în *fiour* (pl.), *Ungur* (pl.), *tu per*, *tu ver* (pers. 2 sg. ind. prez.; Capidan, Megl., I, p. 113).

-i, semn al pluralului, e astăzi, în dacoromână, un sunet ultracurt, asilabic și surd (E. Petrovici, BL, II, p. 86 ș.u.; Lombard, Pron. roum., p. 116); consoana + *i* este slab palatalizată. Ea nu trebuie confundată cu o consoană muiată. în cazul consoanei palatalizate, sîntem în prezența a două sunete: consoana și vocala *i*. Consoana muiată, dimpotrivă, este un sunet simplu (v. observațiile noastre în Recii, dipht., p. 55—62).

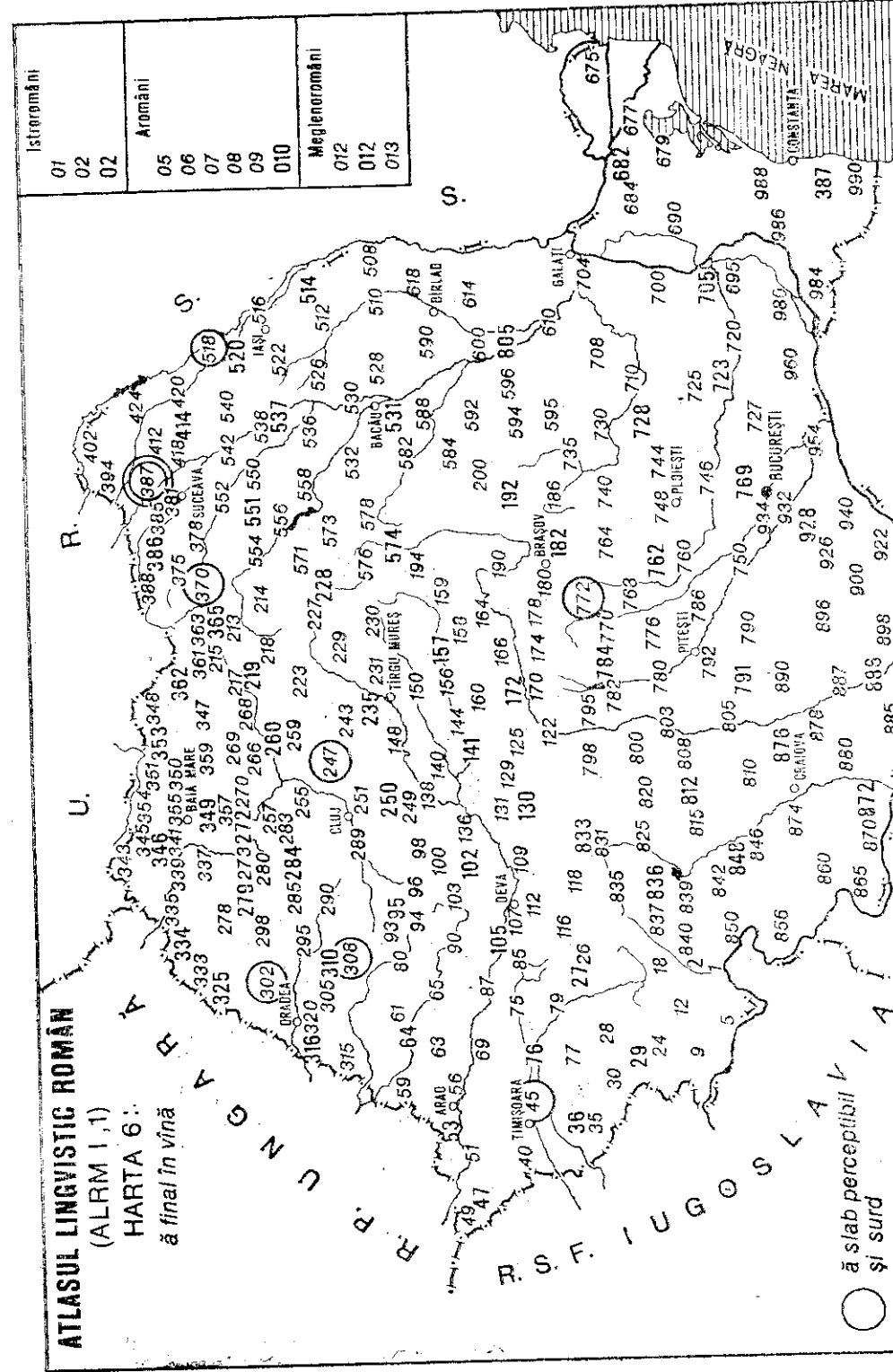
Asurzirea vocalelor finale, în graiul vorbit, a fost înregistrată ici și colo, pe toată întinderea domeniului dacoromân (v. hărțile noastre, nr. 14 și 15).

înciderea lui *-e* în *i* apare, în secolul al XVT-lea, în textele provenind din Moldova: *cârți*, *ceri*, *faci*, *iăști* (= este), *pali*, *zili* etc. (v. mai jos, p. 458—459 Fenomenul e caracteristic pentru graiul moldovenesc din zilele noastre.

El apare și în aromână, în grupul de sud, pe cînd în grupul de nord timbrul lui *-e* este, în regulă generală, conservat: ar. *carii*, *frați*, *ntrihari*, *lapii*, *partii* etc. (Capidan, Arom., p. 248 ș.u.).

PRONUNȚAREA EXPLOZIVĂ A CONSOANELOR FINALE

Pronunțarea explozivă a consoanei finale are drept urmare ivirea unui element vocalic, care întovărășește emisiunea consoanei. în dacoromâna vorbită elementul vocalic final, produs pe cale mecanică, apare fie ca o simplă

explozie: *socotit?*, fie ca un timbru vocalic determinat (*u, â, i*) \ *vîndut* *witv plâhP, dat, știută etc.* (ML, p. 176 ș.u., 228 ș.u.). în aromânăse aude'un-w: *aducu, albu, altu, robu etc.* în nordul domeniului și rareori în sud (Capidan Arom., p. 285 ș.u., ML, p. 245); -ă este generalizat la participiul trecut: *cadzuta, cînlată etc.* (Capidan, l.c., p. 478), pe cînd în dacoromână formele de gerunziu și de participiu trecut cu -ă apar sporadic, în graiul vorbit: *lu-crîndă, lucrată* (ML, p. 176 ș.u.).

-ă: v. mai jos, Anexa, p. 590

NB. art. din SCL, despre orig. lui -ă.

PROTEZA

Proteza lui *a-* apare, în dacoromână, într-o serie de cuvinte din limba comună, care circulă și fără *a-* protetic:

alămîie și lămîie (< ngr. Xejiovi), *alăută și lăută* (< germ. *Läute*)*, *aluneca și luneca* (< lat. *lubricare*), *amiroși și miroși* (< v. sl. *mirosati*) etc!

Auă (secolul al XVI-lea și azi, dialectal) < lat. *uva* nu apare fără *a**; proteza a fost provocată de structura fonetică a cuvîntului (*«a»); ea apare și în ar. *auă* (dar și *uă*; megl.uă: Papahagi Megl., II, p. 126). Nu avem deci motiv să presupunem că acest termen „apartine stratului de cuvinte introduse din sudul Dunării” (DE, p. 117).

Am examinat mai sus (v. p. 347) condițiile care au înlesnit ivirea acestui fenomen, și anume construcțiile în care *a-* era întrebuițat ca unealtă gramaticală.

La exemplele enumerate acolo, mai adăugăm următoarele:

1. întrebuițarea lui *a* (< lat. *ad*) la formarea adverbelor din n. dr. *acasă, afund, anevoie etc.*

2. întrebuițarea prep. *a* (< lat. *ad*) în propozițiile finale: *merse în păc-lemiu, eșind a vînat vădzu un cerb* (secolele XVI—XVII; v. mai sus, p. 361).

În aromână, proteza lui *a-* e un fenomen frecvent în grupul de nord, fenomenul nu e general. El e atestat rareori la scrieri din secolul al XVIII-lea și, în zilele noastre, la fărșeroti și la românii din Olimp (Capidan, Arom., p. 226 ș.u.; în Liturghierul din secolul al XVIII-lea, deși din nord, *a-* apare foarte des; M. Caragiu Marioteanu, Liturghier aromânesc, București, 1962, p. 79):

ar. *arădățină* (< lat. *radicina*), *arau* (< lat. *reus*), *alavdu* (< lat. *l. aspargu* (< lat. *spargo*) etc.

Fenomenul nu e atestat în meglenoromână, v. mai sus, p. 361.

Proteza lui *I-* (arhifonemul *N*, realizat ca *i*) la formele conjunctive pronumelui personal și la pers. 1, 3 sg. și 3 pl. a indicativului prezent a bului *a fi*, în dacoromână, e un fapt general: *îmi, Ui, îi, îsi, îl; îi, îs* (cf. Cariu, DR, VII, p. 462).

Fenomenul apare și în aromână, dar nu e generalizat: pron. pers. 1 *ini, îni*; pers. 2 dat.: *îți*; pers. 3 m. dat.: *iV, iV*; vb. *eseu*, ind. prez. pers. 1 *îs* (la fărșeroti; Capidan, p. 408 ș.u.; 483).

Andrei Avram, Interpretarea fonologică a lui [i] inițial în limba română, FD, IV, p. 117.

PARTICULELE DEICTICE

Adăugarea, prin epiteză, a particulelor deictice, din necesități expresive (of. Pușcariu, DR, II, p. 43: „înțelesul mai pregnant” al lui *acela*, fa. *acel*), la adverbe și la pronume, apare ca o tendință opusă tendinței de a rădăci vocalele finale (v. mai sus, p. 370).

1. Sînt, mai întîi, elemente adăugate prin epiteză, care sînt produse pe cale mecanică, prin pronunțarea explozivă a consoanelor finale: *-u, -a*, la nume sau la formele de gerunziu și de participiu trecut ale verbului în dacoromână și în aromână (v. mai sus, p. 370).

2. *-a* (< lat. *haec*, Draganu, DR, IX, p. 263), la adverbe (dr. *aciua*, ar. *ația*, dr. *aiurea*, ar. *al'urea* etc., v. mai sus, p. 351 ș.u., Capidan Arom., p. 229) și la pronume (dr. *ăsta, acesta, acela* etc., ar. *aestuea, atseluea* etc., Capidan, Arom., p. 421 ș.u.).

3. *-le* (din articolul masculin *-le*, v. mai sus, p. 352), la numeralet finale: dr. *al doile, al treile* etc., ar. *șintite, șasile, șaptile, a naurili* „al noștrii” (*dzatsile* (Capidan, Arom., p. 403 ș.u.)), și la adverbe: dr. *acilea, aimintrel*

-le, ca și *-lu*, reprezintă articolul masculin la nominativ-acuzativ; pentru Draganu, DR, IX, p. 264, *-le* reprezintă articolul feminin plural; cf. Capidan, Arom., p. 407. O întrebare analogă a articolului apare în gerunziul (în *-aiul*) din aromână: *agungîndalui (tu buriclu Hvei „ajungînd în buricul pădurii”)*, explicat de Pușcariu (DR, III, p. 406 n.) și de Capidan (Arom., p. 480 ș.u.) prin construcții adverbiale, ca: *nvărligalui* etc., formate cu articolul (dativ), după modelul din albaneză, în care dativul locativ are funcție de circumstanțială (L. Coteanu, Elemente de dialectologie a limbii române, București, 1961, p. 143).

4. *-ne* (< lat. *-ne*: Stolz-Schmaiz, 32), la adverbe (dr. *atuncine*, ar. *atumșinea*, Weigand, Ar., II, p. 296 s.v.).

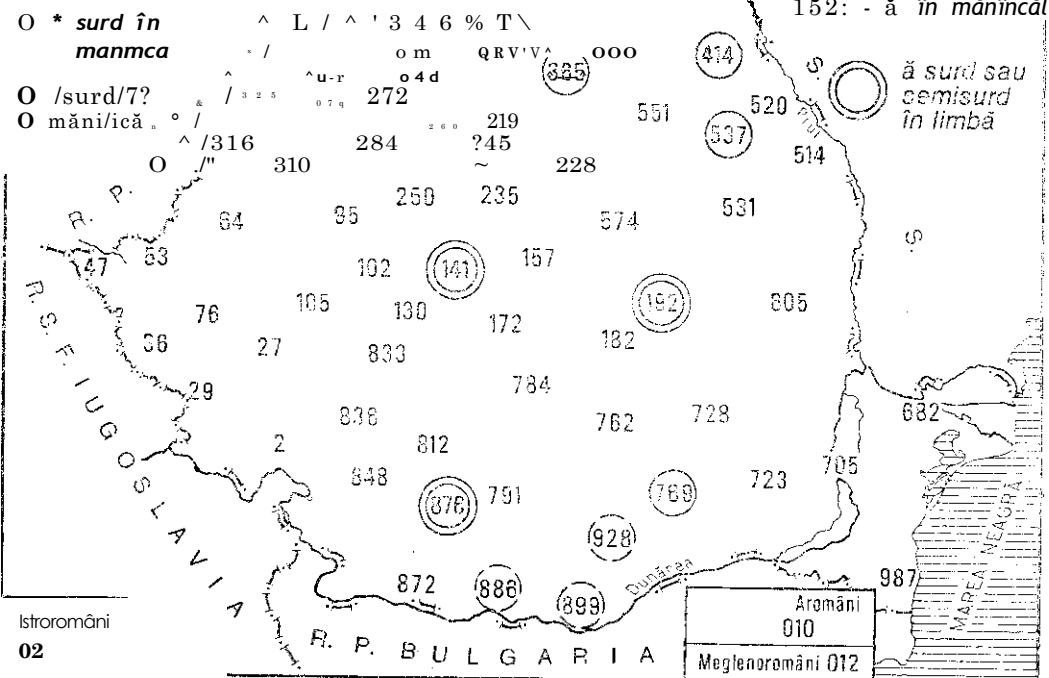
5. *-și* (< lat. *sibi*) la pronume (dr. *eși, luiși, sieși, sineși, același*

6. *-te* (< lat. *-ier*), (Pușcariu, DR, l. p. 403, n. 1), la adverbe (dr. *acîie* etc.).

ATLASUL LMSVISTIG *mmn* (ALRM i U K . _ U.

HĂRȚILE I
60 : ă în limbă

152: -ă în mîncîncă

Harta nr. 15.

MORFOLOGIA

NUMELE

SUBSTANTIVUL

DECLINAREA

Prin analogie cu numele feminine de declinarea I, care fac pluralul în *~i* ... Și în care vocala radicală este *ă*: dr. *pradă* — *prăzi*, *ț(e)ară-tări*, numele feminine care intră în această categorie au modificat la plural pe *a* în *ă*: *baltă* — *bălți*, *carie* — *cărți*, *cetate* — *cetăți*, *parte* — *părți*, *came* — *căr-nuri*, *sare* — *sărim* etc. (ML, p. 147—148).'

Fenomenul e recent, în dacoromână, întrucât în textele din secolul al XVI-iea mai găsim atestate forme cu *a*: *carpi*, *cetăți*, *corăbii*, *întrebări* etc (la fel și substantivele cu pluralul în *-e*: *isprave*, *prade*, *rane* etc.; cf. astăzi în nord-vestul domeniului dacoromânesc: *nari*, pl. de la *nare*, 'nas' cu *w* ALRM, I, h, 37; Idem, II, li. 15).

Fenomenul apare, uneori, și în aromână: pl. *cărți* (sg. *carte*), pl. *căsi* (sg. *casă*), pl. *dram* (sg. *drame*), pl. *fățî* (sf. *față*), pl. *hrisălii* (sg. *hrisafe*), pl. *lăcrim* (sg. *lăcrăma*), pl. *măcări* (sg. *măcare*), pl. *mărdzinî* (sg. *mărdzine*), pl. *mătriți* (sg. *mătrică*), pl. *țitățî* (sg. *țitate*), pl. *vățî* (sg. *w i*, Capidan, Arom., p. 378 s.u.).

VERBUL

PARTICIPIUL TRECUT

În aromână, toate verbele fac participiul trecut în *-ă* (forma aceasta nu trebuie considerată ca o formă feminină, provenită din acordul subiectului feminin cu verbul, ML, p. 176 ș.u.): *cîntaiă*, *cădzută*, *bătută*, *durhită* (Capidan, Arom., p. 478). Forma în *-ă* apare și în dacoromână (în limba vorbită: ML, I.e.).

Originea lui *-ă* este fonetică: provine din pronunțarea explozivă a consoanei finale. Generalizarea formei în *-ă*, în aromână, trebuie pusă în legătură cu pronunțarea cu *u* la sfîrșitul cuvintelor (v. mai sus, p. 370).

AUXILIARUL FIRE

În aromână și, dialectal, în dacoromână (Bucovina), pers. 3 sg. și pl. a prezentului conjunctivului este dr. *s-hibă*, ar. *s-h'ibă*, formă refăcută prin analogie cu *aibă* (Capidan, Arom., p. 489; aromâna a păstrat și forma *Vie*, dar într-o singură localitate).

ÎNCHEIERE

În epoca românei comune, care se întinde din sec. al VH-lea — al VUI-lea și pînă în secolul al X-lea, româna a căpătat trăsăturile sale proprii, dezvoltându-se în mod independent de celelalte limbi romanice, în acest răsărit prin contactul cu limbile slave meridionale, unele elemente slave au pătruns în structura gramaticală a limbii române și în vocabularul ei (v. mai sus p. 31).

După cum am arătat, limba română s-a format pe un larg teritoriu romanizat (v. mai sus, p. 323), la nordul și la sudul Dunării. Pe această întindere teritorială s-au produs divergențe dialectale, creîndu-se două grupuri, fiecare cu inovațiile sale caracteristice. (Pentru a explica ivirea divergențelor lingvistice în două puncte apropiate ale unui teritoriu lingvistic unitar, este necesar să presupunem că grupurile au fost despărțite unul de altul printr-o cauză oarecare, ci inovațiile diferite s-au putut naște pe un teritoriu continuu, în împrejurări sociale, economice, politice și culturale diferite.) Menținerea și dezvoltarea acestor divergențe presupune, însă, separația teritorială a grupurilor și dezvoltarea lor independentă.)

De aceea, dacă luăm în considerație divergențele care separă aromâna de dacoromână, nu e nevoie să presupunem că grupul care a devenit ulterior aromâna a fost separat încă de la origini de grupul dacoromân și s-a format în Bulgaria (v. mai sus, p. 323). [Lipsa, în aromână, a unor termeni comuni dacoromânei și albanezei nu implică o separație inițială a strămoșilor aromânilor de grupul ce avea să devină dacoromâna (v. mai sus, p. 324). E suficient doar să admitem că, începînd de la un moment dat, strămoșii aromânilor au mai fost în contact cu strămoșii dacoromânilor.]

Inovațiile grupurilor ce aveau să devină dacoromâna și aromâna, petrecute în limitele epocii române comune, sînt despărțite, în expunerea noastră, de inovațiile în comun ale dacoromânei și aromânei, care s-au petrecut la o epocă posterioară. În privința identității acestor inovații, teoria a stabilită că e ușor explică prin considerentul că un grup lingvistic separat de trunchiul comun continuă să inoveze în aceeași direcție, potrivit unui impuls înnăscut (v. mai sus, p. 324).

Epoca românei comune ia sfîrșit în secolul al IX-lea, prin despărțirea grupului de sud de cel de nord.

Expunerea din prezentul volum ne permite să deosebim cîteva trăsături caracteristice ale limbii române:

1. Fenomenul de „Umlaut” sau de inflexiune: vocala accentuată a cuvîntului fonetic își modifică timbrul sub influența timbrului vocalei din silaba următoare. Vocala accentuată constituie sunetul indus; vocala neaccentuată, sunetul inductor al fenomenului. Tendința aceasta de a modifica, într-un anumit sens, timbrul vocalei accentuate a dus la crearea unor serii de diftongi cu *i* ca al doilea element (v. mai sus, p. 363). Aceeași tendință a mai provocat monoftongarea diftongilor, astfel încît, în dacoromână, trecut, la epoci succesive, de la monoftong la diftong și apoi iarăși la monoftong: lat. *lege* > v. dr. *leage* > dr. *lege* (v. mai sus, p. 364).

2. Diftongarea sub condiție a lui *e* și *o* accentuați este în legătură cu fenomenul examinat mai sus sub punctul 1. Această diftongare constă în o trăsătură caracteristică a românei, pe care o regăsim și în limbile germanice (v. mai sus, p. 329—330).

3. Tendința de a închide timbrul vocalelor, moștenită din latină (v. mai sus, p. 101), la care au venit să se adauge efectele accentului dinamic, tendință care a provocat reducerea duratei și închiderea vocalelor neaccentuate (v. mai sus, p. 226 ș.u.) se manifestă prin schimbări importante care au intervenit în vocaiismul limbii, în epoca românei comune:

vocale accentuate: $e > i$ (v. mai sus, p. 329), $o > u$ (v. mai sus, p. 331), $a > ă$ (v. mai sus, p. 332).

vocale neaccentuate: $e > ă$ (*păcat*, v. mai sus, p. 226), $o > ă$ (v. mai sus, p. 332), $a > ă$ (v. mai sus, p. 332).

4. Acțiunea vocalelor prepalatale (*e, i*). Există, în această privință, două categorii de fapte:

A. a. Alterarea consoanei prepalatale sau dentale precedente (palatalizarea și, eventual, muiera consoanei, urmată de asibilarea ei: $k' > c$, ts (în aromână, pronunțare venită din neogreacă, v. mai sus, p. 340), $g > g$, $ăz$ (în aromână, pronunțare venită din neogreacă, v. mai sus, p. 343), $t' > ts$, c (v. mai sus, p. 335), $d' > dz$, z (v. mai sus, p. 335).

b. muiera lui/și *n* și dispariția lor, în dacoromână (v. mai sus, p. 337, 344);

c. acțiunea lui *i* asupra lui *s* ($> s$) și *sc*, *st* ($> st$), pe care o regăsim și în dialectele italiene de sud (Iordan, Arhiva, XXX, p. 335).

Aceste inovații apar și în celelalte limbi romanice.

B. Există o a doua categorie de inovații, care nu se regăsesc în celelalte limbi romanice:

a. Palatalizarea oclusivelor labiale și a fricativelor labio-dentale, fenomen caracteristic al limbii române, își are originea în acțiunea palatalizantă, a lui *y* (v. mai sus, p. 364);

b. spre deosebire de celelalte limbi romanice, tratamentul lui *d-f-i* în hiat e diferit de al lui *-g-*: dr. *rază*, *deget* (v. mai sus, p. 375);

c. afereza lui *a-*, în elementele latine ale limbii, fenomen care nu apare în celelalte limbi romanice (v. mai sus, p. 347).

Printre inovațiile pe care le-am examinat aici, unele sînt produsul unor tendințe ce lucrează într-un anumit sens, cărora li se opun tendințe care lucrează în sens contrar; astfel în opoziție cu afereza lui *a-*, limba uzează de proteza lui *a-* (v. mai sus, p. 372). împotriva tendinței de a reduce și de a suprima vocalele finale neaccentuate, consoanele finale sînt pronunțate exploziv și produc un timbru vocalic determinat, după explozia lor, sau cuvintelor li se adaugă particule deictice (v. mai sus, p. 373).

Față de dacoromână, și anume de limba literară, aromâna a rămas la un stadiu mai înapoiat de evoluție, apropiat de stadiul dacoromânei în secolul al XVI-lea. Printre caracterele ei arhaice, sînt de semnalat păstrarea diftongului *șa — a și șa — e* (v. mai sus, p. 363), a lui *V* (v. mai sus, p. 344), *n* (v. mai sus, p. 337) și a lui *ă*, care corespunde lui *i* din dacoromână (v. mai sus, p. 360); în morfologie, sistemul verbal e încărcat cu forme arhaice; în sintaxă: întrebuintarea prep. *de* și *la* (v. mai sus, p. 355—356); lipsa prep. *pre* (v. mai sus, p. 355).

La ieșirea din epoca de comunitate, limba română apare constituită în așa fel, încît evoluția ei ulterioară îi va aduce puține modificări noi în structura fonetică, morfologică și sintactică, aportul secolelor următoare mărginindu-se la introducerea unor elemente de vocabular, ce vor fi eliminate și reînnoite în cursul evoluției posterioare a limbii, și în modificări sintactice și stilistice.

LIMBILE VECINE

Maghiara, ucraineana, polona, slovacă, albaneză, bulgară, sîrbo-croata și expansiunea limbii române

INTRODUCERE

Prezentul capitol al *Istoriei* noastre e consacrat influenței limbii române asupra limbii popoarelor învecinate și influenței acestor limbi asupra limbii române, atât la nordul, cât și la sudul Dunării, în răstimpul dintre secolul al XII-lea și al XVII-lea. Raporturile locale dintre graiurile românești sud-dunărene și limbile învecinate, petrecute la o epocă posterioară, nu sînt luate în considerare în lucrarea noastră.

Viața în comun a popoarelor balcanice, organizația lor socială și economică asemănătoare din trecut explică trăsăturile în comun ale limbii vorbite de aceste popoare. Aceste fapte au fost examinate de noi în partea a doua a *Istoriei* noastre. Bilingvismul provoacă schimbări în materia limbii și, în primul rînd, în lexic.

„Transhumanta” practică de poporul român și de popoarele balcanice explică unele asemănări între limbile popoarelor respective. Pentru a justifica efectele bilingvismului, trebuie presupus că numărul păstorilor nomazi sau transumanți, atât la nordul, cât și la sudul Dunării, a fost ridicat. A existat, prin urmare, un mare număr de vorbitori, avînd româna ca limbă maternă, amestecați cu populații care vorbeau alte limbi.

Desigur că nu numai păstorii au dus limba română în afara granițelor ei, ci un mare număr de emigranți, care își părăseau locurile din motive diferite: impozite excesive, interzicerea lucrătorilor agricoli (iobagi) de a se stabili pe alte pămînturi, prigoane ale proprietarilor exploatărilor agricole, războaie, epidemii etc.

Trebuie ținut însă seama de faptul că mișcările păstorilor de oi, în trecut, se făceau pe scară mult mai întinsă decît în zilele noastre și că numărul lor era cu mult mai ridicat.

Acestea fiind zise, se poate admite că, în trecut, mișcările de transhumantă ale păstorilor, precum și nomadismul lor — căci se face deosebirea între „transhumanta” propriu-zisă, legată de locuri fixe pentru văratic și iernatic, și „nomadism”, pentru că nomazii nu au locuri fixe — au determinat modificări în limba populațiilor în mijlocul cărora se așeza populația păstorească.

Examinarea listelor de cuvinte românești care figurează în limbile popoarelor învecinate arată că, în majoritatea cazurilor, aceste cuvinte fac parte din terminologia creșterii vitelor și, în special, a oilor.

Păstorii români au cutreierat cu turmele lor de oi, în tot cursul evului mediu, Carpații de nord pînă în Moravia și, la est, teritoriul nord-dunărean pînă la Bug. Spre sud turmele de oi venite de la munte nu depășeau Cîmpia Dunării, iar în Peninsula Balcanică păstorii nomazi își limitau peregrinările în anumite regiuni. Se poate vorbi de un „seminomadism” al păstorilor de la nordul Dunării, în sensul că locurile de văratic și de iernatic nu erau întotdeauna aceleași. Turmele de oi de pe versantul nordic al Carpaților iernau

în Transilvania, pe când cele de pe versantul sudic, în șesul Țării Românești și în Dobrogea. în Peninsula Balcanică, creșterea oilor constituia ocupația de căpetenie a populației românești. Adevărații nomazi se întâlneau în Albania; populația românească locuia la munte și la șes în cabane (*călive*), formînd cătune.

Migrațiile păstorilor români din Peninsula Balcanică sînt atestate cu începere din secolul al XIII-lea și al XIV-lea în Albania, în Epir, în Tracia și în Tesalia. Călătorii străini în Peninsula Balcanică au descris spectacolul pitoresc al turmelor de mii de oi ale aromânilor, coborînd la șes cu 1000 de cai, familii întregi cu copii și bagaje și doi preoți (1815). în 1910, J. Cvijic a evaluat la 50 000—60 000 numărul oilor aparținînd aromânilor.

Faptul că aromânii propriu-ziși și românii din Albania vorbesc cel puțin două limbi, ne lămurește cu privire la efectele bilingvismului asupra acestor populații, în trecut și în zilele noastre.

Silvia Niță-Armaș și colab., L'influence roumaine sur le lexique des langues slaves, Romanoslavica, XVI, 1968, p. 59—121 (listă alfabetică). Anton Habovstiak, Zur frage des Einflusses der walachischen Kolonisation auf die slowakischen Mundarten, Recueil linguistique de Bratislava, II, 1968, p. 183—191. A. de Vincenz, Communic. au I-er Congres intern, de dialectologie, Louvain, 1965, p. 144 ș.u.

în privința stărilor de lucruri din Peninsula Balcanică, în cursul evului mediu, și, în special, a rolului populației românești în Serbia, trimitem la următorul pasaj dintr-o lucrare a lui P. Skok (Zs. sl. Phil., VIII, 1931, p. 397), un cunoscător profund al acestor probleme: „Die historischen Studien von Jirecek, die neueren aus der Schule Cvijids hervorgegangenen Untersuchungen zeigen die ganze Herzegowina bis Ragusa voii von Balkan-Wlachen”, și la expunerea noastră — cu indicații bibliografice — de mai sus, p. 197—201; cf. și aici mai jos, p. 574 ș.u.

Dr. Franz Baron Nopcsa, Albanien, Berlin-Leipzig, 1925, p. 226 ș.u.: enumerarea elementelor comune popoarelor balcanice în domeniul civilizației materiale — arhitectură, unelte, obiecte, îmbrăcăminte etc.; Ov. Densusianu, Păstoritul la popoarele romanice, București, 1913, p. 14. Densusianu consideră, ca un adevăr nestrămutat, că românii au fost „în primul rînd un popor de păstori” (p. 16); Th. Capidan, Românii nomazi, Cluj, 1926, p. 175, ni., dă dreptate, în principiu, lui Densusianu. Afirmatia este, desigur, exagerată; cf. Traian Herseni, Probleme de sociologie pastorală, București, 1941, p. 159. Din observațiile critice ale lui P. Cancel asupra Păstoritului lui Ov. Densusianu (în Convorbiri literare, XLVII, 1913, p. 852, ș.u.), se pot reține numai cîteva.

Românii din Macedonia, Epir, Albania și Tesalia practică, pe lângă creșterea vitelor, și agricultura: N. B., Agricultura la aromâni, în Lumina, II, 1904, p. 161—164. Aromânii din unele sate din Pind, odinioară păstori, practică agricultura: Gr. Zuca, Păstoritul și agricultura la românii din Pind, în Lumina, IX, 1906, p. 66—69; C. Patsch, Das Sandschak Berat in Albanien, Viena, 1904 (Schriften der Balkankommission, Antiquarische Abteilung, III, col. 140): fărșeroții din ținutul Muzakia se ocupă, în cea mai mare parte, cu păstoritul și sînt nomazi; consirînși de necesități, ei practică însă și agricultura. Păstoritul agricol la nordul Dunării e studiat amănunțit de Romulus Vuia, Tipuri de păstorit la români, București, 1964, passim: practica arată că păstoritul nu poate fi separat de agricultură.

Românii au fost, în acea epocă îndepărtată, păstori și agricultori. Trebuie însă precizat că e vorba de o agricultură rudimentară, de munte, făcută ciu sapa și practică, probabil, de femei, bătrîni și copii. Planta cultivată era meiul, care prezintă avantajul de a avea o perioadă de vegetație scurtă: mai—iulie.

Claudian, Alimentația poporului român, București, 1939, p. 20 ș.u.

în 1876, numărul oilor aparținînd oierilor ardeleni se ridica la peste 1 000 000, iar al păstorilor la 10 000. în masivul Paring, Em. de Martonne semnalează prezența, în lunile de vară, a unor turme de 5 000 de oi, cu 420 de ciobani.

Km. de Martonne, La vie pastorale et la transhumance dans les Karpathes meridionales, in Zu Fr. Ratzel's Gedächtnis, Leipzig, 1904, p. 227 ș.u.

în Dobrogea, așa-zișii „mocani”, nume dat populației românești venite din Transilvania (în special din regiunile Brașov, Făgăraș și Sibiu), sînt, în majoritatea lor, foști ciobani rămași pe loc (pe la 1850, numărul oilor venite la iernat din Transilvania trecea de 1 000 000). Instalarea lor s-a făcut la începutul secolului al XIX-lea. Statisticile de după 1878 arată că un sfert din populația Dobrogei e venită din Transilvania (circa 80 000 de oameni; v. D. Șandru, Mocanii în Dobrogea, București, 1946, passim). în trecut, au existat regiuni în care ocupația de căpetenie a locuitorilor era păstoritul: astfel, ținutul Vrancei în Moldova, al Cîmpulungului în Bucovina sau Drăgușul în Transilvania (Făgăraș; cf. Herseni, l.c, p. 156 ș.u.).

I. Caragiani, Studii istorice asupra românilor din Peninsula Balcanică, în RIAF, VI, 1891, p. 128 ș.u. (Ed. Academiei Române, București, 1929); Th. Capidan, Românii nomazi, p. 66 ș.u.

J. Cvijic, Pen. Balk., Paris, 1918, p. 177 ș.u. și harta, cu indicația migrațiilor păstorești, de la p. 170. Hoeg (l. p. 63 ș.u.) i-a întîlnit pe acești păstori nomazi în Tesalia, Macedonia și Epir. Cf. M. Gyoni, La premiere mention historique des Vlaques des Monts Balkans, in Acta antiqua Acad. Scient. Hung., I, 1931—1932, p. 495 ș.u. O hartă a teritoriului nord- și sud-dunărean, unde sînt atestate toponimice românești în cursul evului mediu, e anexată la lucrarea lui Draganu, Rom. s. IX—XIV,

MAGHIARA

Contactul dintre populația românească de la nordul Dunării și maghiari este posterior secolului al IX-lea, când încep primele infiltrări maghiare în Transilvania prin valea Tisei (trecerea lor prin valea Bistriței și valea Mureșului e contestată, v. IR, I, p. 766—767), în 896.

în graiurile românești sud-dunărene nu sînt semnalate elemente maghiare.

Densusianu datează începuturile influenței limbii maghiare asupra limbii române în secolul al X-lea (H.d.l.r., I, p. 370; ed. rom., p. 237). De fapt, atestările documentare ale prezenței românilor în Pannonia încep în secolul al XI-lea (Drăganu, DR, VII, p. 199). în același secol se produce pătrunderea maghiarilor în Transilvania, și anume prin valea Someșului, partea de sud a Transilvaniei fiind cucerită în cursul secolului al XII-lea.

IR, II, p. 72 ș.u. Pătrunderea regatului maghiar în Transilvania nu e atestată de nici un izvor pînă către sfîrșitul secolului al XI-lea. Treml, ULR, VIII, p. 42, datează epoca contactului dintre români și maghiari în secolul al XIII-lea.

Așadar, putem socoti că primele elemente de limbă maghiară au pătruns în limba română în secolele al XI-lea—al XII-lea.

Asupra păstorilor români din Ungaria și asupra, elementelor românești din terminologia pastorală pătrunse în maghiară, v. Silviu Dragomir, în BSO, VIII, 1921, p. 18—24,

ELEMENTE MAGHIARE ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Vom examina aici felul în care sînt redată în limba română sunetele limbii maghiare și vom trece apoi la examinarea unor forme gramaticale.

Fonetica, *â* accentuat este conservat: nxagh. *âldomds*, *bârd*>*dv. aldă-maș*, *bardă*; urmat de *n*, este redat prin *ă* (*i*, înaintea lui *nt*): magh. *bănat*, *bântani* > dr. *bănat*, *bîntui*.

a accentuat este redat prin *a*: magh. *gazda*, *talp* > dr. *gazdă*, *talpă*. Neaccentuat, el este conservat numai la inițială: magh. *alkotni*, *aprod* > dr. *alcătui*, *aprod*. Alteori este redat prin *â* sau prin *o*: magh. *lakat*, *lakni* > dr. *lacăt*, *locui* (*o*, prin apropierea de *loc*).

e accentuat este redat prin *e*: magh. *fele* > dr. *fel*; prin *i*, în dr. *bir*, *pildă* < magh. *bir*, *pilda*.

e accentuat a rămas neatins: magh. *meșter* > dr. *meșter*.

e neaccentuat este redat prin *a*, la inițială: magh. *ellen* > dr. *alean*.

e neaccentuat + *n* -f consoană este redat prin *î*: magh. *engedni* > dr. *îngădui*, *i* a rămas neatins: magh. *kin* > dr. *chin*.

o accentuat -f *n* este redat prin *î* în dr. *gînd* < magh. *gond*, ca și v. sL *Q* (v. mai sus, p. 309, ș.u., expunerea noastră din SCL, I, 1950, p. 89 și Popovie, GSKS/p. 139), Cf. și dr. *bumb*, explicat de Pușcariu (LR, I, p. 299) prin magh. *gomb*. Cuvîntul a pătruns deci în limba română prin intermediul slav, ca și verbele de origine maghiară în -i: *bîntui* etc. (v. mai jos).

o neaccentuat este redat prin *ă*: magh. *âldomds* > dr. *aldămaș*; urmat de *f* ~f consoană, este redat prin *î*: magh. *hordo* > dr. *hîrdău*.

o > *e*: magh. *kblteni* > dr. *cheltui*.

o > *u*: magh. *dlyv* > dr. *uliu*.

ii > *i*: magh. *iii6* > dr. *Hău*.

v, rostit *u* (*w*), în magh. *város* > *oraș* (prin *uăraș*; v., E. Petrovici, în Studii și cercetări științifice, seria III, V, Cluj, 1954, p. 452—453, și Id., în Buletinul Univ. „Babeș - Bolyai”, Cluj, I, 1956, p. 262).

ly > *i*: magh. *karuly*, *solyom* > dr. *corui*, *șoim*.

ny > *i*: magh. *nyomás* > dr. *imaș*.

g + *y* > *g*: magh. *gyenges*, *gyolcs* > dr. *gingaș*, *giulgi*.

tl > *cl*: magh. *hilten* > dr. *hitlean* (secolul al XVI-lea), *hiclean* (v. mai jos, p. 481).

Problemele de accentuare a cuvintelor maghiare intrate în limba română sînt tratate de L. Treml, în BL, II, p. 34-66.

Morfologia. *Verbal*. Verbele maghiare în -i (*alkotni*, *bântani* etc.) au, în dacoromână, terminația -ui. Ea se explică în modul următor: verbele maghiare, împrumutate de slava de sud (bulgară, sirbo-croată), au căpătat terminația -ovati, de unde -ui în română: *aldovati* > *alcLiii*, *bantovati* > *bîntui*, *engedovati* > *îngădui*, *felelovati* > *felelui* etc.

Densusianu, H.d.l.r., I, p. 377—378; ed. românească, p. 241; Drăganu, Rom. s. IX—XIV, p. 396, n. 2; Al. Rosetti, împrumuturi maghiare prin intermediul slav, SCL, I, 1950, p. 88—90 (cu indicații bibliografice). Pentru I. Ghergariu, -ui e un sufix românesc, adăugat la pers. 3 ind. pr. a verbelor maghiare (LR, XI, 1962, p. 541—542). Pușcariu (LR, I, p. 299) explică numele de loc *Său(Vădîsla*, din centrul Transilvaniei, prin mijlocire slavă: magh. *Szent László* în traducere slavă *Stefi Vladislav*, în rom. *Sin-Vlădislav* > *Său(Vădîsla*.

Formarea cuvintelor. Sufixele românești cuprinzînd consoana -ș: -aș, -eș și -ăuș corespund sufixelor maghiare cu consoana -s, dar și sufixelor slave -as și -use- (v. mai sus, p. 295-299): -ăs, -es, ~os, care formează nume de agent. Cf. dr. *ceteraș*, *chipeș*.

Sufixul -vis (magh. -os) formează diminutive, nume de instrument și nume de agent: *cărăuș*

-au < magh. -6 formează nume de agent și de instrument: dr. *nătărău*

-ișag și -sug derivă substantive: -ișag < magh. -sag: dr. *furtișag*, *vălmășag*,

-sug < magh. -seg: *beteșug*, *meșteșug*.

-șig — deci cu un fonetism mai apropiat de vocala sufixului maghiar — apare în textele românești din secolul al XVI-lea (v. mai jos, p. 529). În Crișana -șig e atestat în zilele noastre. Yocalismul cu *u* s-ar explica pornind de la -sign, prin asimilare (M. Sala, în Omagiu lui Iorgu Iordan, București, 1958, p. 763-764).

Sufixul -ălui derivă verbe (v. mai sus, verbele în -ui): *prețului*.

Lucrările mai vechi privind raporturile dintre limba maghiară și română, ca, de exemplu Simeon C. Măndrescu, Elemente ungurești în limba română, București, 1892 etc. sînt examinate de Treml, ULR, VIII, I, p. 25 ș.u.; v. și observațiile lui V. Breban, CL, III, 1958, p. 219-225. Densusianu, H.d.l.r., I, p. 371—373; ed. rom., p. 237—238; Graur, N. d'ag. et adj., p. 83—89. Ț. Ionașcu, SMFC, I, p. 80-84; E. Carabulea, ib., II, p. 199-212.

Vocabularul. în lista care urmează sînt trecute cuvintele atestate în documente de arhivă, datate, precum și cuvintele care figurează în texte literare, pînă la Reformă (secolul al XVI-lea).

V. lămuririle date de Treml, ULR, VIII, p. 32—51.

Elementele maghiare atestate în textele românești din secolul al XVI-lea sînt cercetate (aici mai jos, p. 534—536).

aprod < magh. *aprod* „Page” (Treml, ULR, IX, p. 277, 28), a. 1443 (Draganu, DR, VII, p. 210).

5^# < magh. *ban* „Geld” (Treml, ULR, IX, p. 302—303).

bănu < magh. *bănni* (Treml, ULR, IX, p. 315).

belșug < magh. *bolseg* (Draganu, DR, VII, p. 217), *boseg* (Treml, ULR, IX, p. 308).

berbenită < magh. *berbencze* „pyxis, tbecula, Wännchen, kleines Tönnchen” (Treml, ULR, IX, p. 296).

bir < magh. *bir* (Treml, ULR, IX, p. 315).

birău < magh. *bid* „Schulze, Stadtrichter” (Treml, ULR, IX, p. 289), a. 1434 (Draganu, DR, VII, p. 213).

Ulei „Kirchmesse (mit Jahrmarkt verbunden)” < magh. *bulcsu, bucsu* (Treml, ULR, IX, p. 306; Draganu, DR, VII, p. 217).

bîntui < magh. *bântani* (Treml, ULR, IX, p. 309).

bubău, bubou, boboti, „pannus griseus” < magh. *guba* „cilicium, gausape, rauher Kotzen”? (Treml, ULR, IX, p. 301).

chelcug < magh. *koltseg; cheltui* (Treml, ULR, IX, p. 303).

chezas < magh. *kezes* (Treml, ULR, IX, p. 307), a. 1434 (Draganu, DR, VII, p. 210).

chibzui, a se chibzui < magh. *kepezni* (Treml, ULR, IX, p. 315).

chin < magh. *kin* (Treml, ULR, IX, p. 315).

chip < magh. *kep, kip* (Treml, ULR, IX, p. 315).

cocărlat (șocărlat) < magh. *skărlat*, a. 1462—1463 (Draganu, DR, VII, p. 210), „un fel de stofă stacojie” < it. *scarlato* (Scriban, s.v. *șocirlat*).

colunia „in Koln. gefertigter Stoff” < magh. *kolonya* (Treml, ULR, IX, p. 299).

corda „sabie ungurească” < magh. *kard* (Treml, ULR, IX, p. 313), a. 140 (Draganu, DR, VII, p. 210).

corni < magh. *karuly* „nisus, Sperber” (Treml, ULR, IX, p. 316; cf. Skok, Slavia, IV, 1925, p. 328, s.v. *cunuu*).

crăsiosi < magh. *keresztes* „Kreuzfahrer”, a. 1427—1428 (Treml, ULR, IX, p. 314).

dekanzi, a. 1437, *dekanos* < magh. *dekănus* (Draganu, DR, VII, p. 210).

dijmă < magh. *desma* „Zehent” (Treml, ULR, IX, p. 292—293; Draganu, DR, VII, p. 209).

ducat < magh. *dukat* (Treml, ULR, IX, p. 303).

falce „Flächenmass in der Moldau (ungefähr 1,43 ha.)” < magh. *falka* (Treml, ULR, IX, p. 290—291).

făgădui < magh. *fogadni* (Treml, ULR, IX, p. 315).

fertal, färtal, a. 1499 „sfert; ein Viertel des *falce*” < magh. *feriäl* ^Viertel) (Treml, ULR, IX, p. 291; Pușcariu, LR, I, p. 312).

feriun „das Viertel einer Mark” < magh. *ferion* (Treml, ULR, IX, p. 303; Draganu, DR, VII, p. 209).

gazdă < magh. *gazda* „Wirt, Hausherr” (Treml, ULR, IX, p. 289).

gînd < magh. *gond* (Treml, ULR, IX, p. 315).

gobămatârșlvo „gubernatoria Țării Ungurești”, a. 1451—1452 (Draganu, DM, VII, p. 210); cf. *gobornatul* „Voievodul transilvaniei”, 1601—1602 sau după 1605 (LB, p. 70, nr. 28, r. 7).

Mm „Pferdeggeschirr, Vordergezeug” < magh. *ham* (Treml, ULR, IX, p. 30 i).

keleşteu < magh. *halasto* (Treml, ULR, IX, p. 315).

helgie „Marder-, Hermelinpelz” < magh. *helgy, holgy* „hermelus, mustela ciBiima” (Treml, ULR, IX, p. 299—300).

Mrt&g < magh. *heyxeg* (Treml, ULR, IX, p. 283).

kitlean, hillensug < magh. *hitlenseg* (Treml, ULR, IX, p. 280—281).

hotar < magh. *hectar* „Grenze” (Treml, ULR, IX, p. 290).

k4tnog < magh. *hadnagy*, „locotenent”, a. 1436 (Draganu, DR, VII, p. 210).

husar < magh. *huszăr* „berrittener Soldat, Husar” (Treml, ULR, IX, p. 31.4).

iliș < magh. *eles* „annona, victualia” (Treml, ULR, IX, p. 293; Draganu, VII, p. 216).

îmaș < magh. *nyomăs* (Treml, ULR, IX, p. 315).

ipria < magh. *ipri* „in Ypern (West-Flandern) gefertigte Tuch”, a. 1413 (Tieml, ULR, IX, p. 299).

jdd „Art unentgeltlicher Dienstleistung; Sold” < magh. *sold, zsold* „Kriegsdienst als Soldner, Sold” (Treml, ULR, IX, p. 311), a. 1444 (Draganu, DR, VII, p. 210).

kaniularis < lat. *cancellarius*, prin intermediar maghiar, a. 1431 (Drăgam, DR, VII, p. 210).

lăcaș < magh. *lakăs* „locuință” (Treml, ULR, IX, p. 287).

locui (secolul al XVI-lea *lăcui*) < magh. *lakni*, prin v. sl. *lakovati* (Treml, ULR, IX, p. 287).

maja < magh. *mâzsa* „centenarius, pondo, zentner” (Treml, ULR, IX, p. 296).

marhă < magh. *marha* (Treml, ULR, IX, p. 298—299).

megias < magh. *megye*, în v. magh. „Grenze, königliche Domäne” (Treml, ULR, IX, p. 291).

viehaș < magh. *mehes* „Zeidler” (Treml, ULR, IX, p. 316).

mertic „Metze, Mass, Ration” < magh. *mertek* (Treml, ULR, IX, p. 305).

meșter < magh. *meșter* „Meister” (Treml, ULR, IX, p. 294) a. 1404 (Drăgam, DR, VII, p. 210).

neam < magh. *nem* „Geschlecht” (Treml, ULR, IX, p. 284).

nemeș „Adeliger, Edelmann” < magh. *nemeș* (Treml, ULR, IX, p. 284) a. H04 (Draganu, DR, VII, p. 210).

obadi „Frohnbauer” < magh. *jobbágy* (Treml, ULR, IX, p. 292).

oras < magh. *város* „Vorstadt” (Treml, ULR, IX, p. 285), a. 1436 (Draganu, DR, VII, p. 210).

halancă „Planke, Schanze, Damm” < magh. *palánk* (Treml, ULR, IX, p. 315).

pîrcălab < magh. *porkoláb, parkaláb* „Burgvogt, Stadthauptmann” (Treml, ULR, IX, p. 313).

pîrgar „consilier comunal” < magh. *gar* (Treml, ULR, IX, p. 288).

pîriș „prozessführend, Anzeiger” < magh. *peres* (Treml, ULR, IX, p. 310).

pușcă JBiichse, Kanone" < magh. *puskds* (Tremml, ULR, IX, p. 312), *sălaș* < magh. *szdlłás* „Unterkunft, Quartier" (Tremml, ULR, IX, p. 287). *sechereș* „Fuhrmann" < magh. *szekeres* (Tremml, ULR, IX, p. 295); *sodăș* „garant" < magh. *szavados* (Tremml, ULR, IX, p. 308; LB, p. 77). *șoltuz* „primar" < magh. *soltzezs* (Tremml, ULR, IX, p. 287).

tar „onus, merx" < magh. *tar* „id." (Tremml, ULR, IX, p. 297).

tăgădui < magh. *tagadni* (Tremml, ULR, IX, p. 315).

terh „onus, merx" (în documentele moldovenești) < magh. *terh* (Tremml, ULR, IX, p. 297—298).

lilhar < magh. *tolvaj* (Tremml, ULR, IX; p. 310; pentru tratamentul fonetic, magh. %a > rom. *Iu*, v. E. Petrovici, Studii și cercetări științifice, seria III, V, Cluj, 1954, p. 451).

uric < magh. *orok* „Gut zum ewigen Besitz" (Tremml, ULR, IX, p. 277, 281—282), a. 1392 (Drăganu, DR, VII, p. 210).

vamă < magh. *văm* (Tremml, ULR, IX, p. 305).

vig Stuck, Ballen" < magh. *veg, vig* (Tremml, ULR, IX, p. 298).

viteaz < magh. *vitez* (Tremml, ULR, IX; p. 277—278).

O parte din cuvintele înșirate mai sus se grupează în categoriile următoare: 1. viața de curte: *aprod, herțeg, hiilean, nemeș, uric, viteaz*; 2. viața orășenească și sătească: *Urau, dijmă, hotar, iliș, locui, megiaș, oraș, pîrgar, sălaș, șoltuz, tîlhar*; 3. comerț, industrie: *ban, berbeniță, bubău, chelcug, cheltui, ducac, fertun, helgie, ipria, maja, marhă, mertic, meșter, sechereș, sodăș, tar, vamă, vig*; 4. drept: *aldămaș, chezas, pirîș, sodăș*; 5. armată: *corda, pușcă*; 6. diverse: *bănuî, belșug, chibzui, chip, chin, făgădui, gînd*.

Nu putem da o precizare asupra gradului de răspîndire a cuvintelor înșirate mai sus. Desigur că unele din ele, ca *berbeniță, cocărlai, colonia, crasteși, helgie, mehaș, obadi, sechereș, terh* ocupau o arie restrînsă, în Transilvania, și uneori nu depășeau cancelaria unde documentul fusese redactat.

CUVINTE ROMÂNEȘTI ATESTATE ÎN UNGARIA

Din materialul bogat, dar uneori nesigur, dat de Drăganu (Rom. s. IX—XIV), alegem cîteva toponimice și nume de persoană atestate în texte, la o epocă veche, și în graiurile locale. Ele sînt atestări românești în locuri unde se vorbea limba maghiară.

în Pannonia (în jurul Balatonului), n. top., *Petra, Szaca*, a. 1055 (Drăganu, Rom. s. IX—XIV, p. 43—44). Cf. *Petra*, n. de pers., a. 1211 (ib., 45). N. de pers. *Mim*, a. 1211 (ib., 46), *Karachun* (ib., 47), *Crachin*, a. 1235—1270 (ib., 57, asupra lui *Crăciun*, v. ML, p. 324—332), *Kuine* (= ciine), *Buna*, n. de pers. și *Buint* (= Bunea), *Chunm* (= ciuma), a. 1221 (ib., 52—56), a. *ichur*, a. 1202—1203 (ib., 66), *Rșpum*, a. 1457 (ib., 75), n. top. *KoMcs*, F. 1264 (ib., S9).

în comitatul Zemplen, a. 1211: *Bem* (^ buna), *Chapa* (= ceapă?), *Kesula* (—..căciulă?), *Crackim*, *Nmas* (= fcănaș), *Porcked* (pl. -porci + mî. magh. -(e)d?), *Zcmbda* (sîmbătă), *ChonkA* [(= ciung'?)]; a. 1214; *Gemmiem* (= geamăn); a. 1428, 1435, 1469: *FycMr*, %. de miunte *Motmgun* «nătra-

gună). *Valaskocz* (< Valah). în Gomor: *Branzova* (= brînzâ), *Korna*, a. 1364, 1410, *Mâl*, a. 1423, 1427. în Zips: n. top. *Kattuny*, a. 1282, corn. Abauj-Torna: *Szâka*, a. 1215. în c. Saros: n. pr. *Wolach*, a. 1403; *Ficzur*, a.. 1412, *Pekura*, a. 1459.

Drăganu, Rom. s. IX·XIV, p. 175 ș.u., 331, 448, 600: n. pr. *Fata*, din Ungaria, a. 1217, e dubios; v. mai jos, p. 419, observațiile noastre. Geza Bledy, în Influența limbii române asupra limbii maghiare, Sibiu, 1942, dă un material bogat de cuvinte românești intrate în limba maghiară, de uz general sau restrîns. Lipsind posibilitatea de a data aceste împrumuturi, ele nu aii fost înregistrate în prezenta lucrare. Cuvintele, românești din terminologia pastorală, pătrunse în maghiară, sînt date de VI. Drimba, în CL, V, 1960, p. 125-129. G. Mihăiiă, Slavonica h-a-ngaro-romanica: enumerare a cuvintelor slave din română și maghiară (St. slav. Acad. Scient. Hungaricae, XII, 1966, p. 258 ș.u.). A. Szabo T., À propos des mots d'origine roumaine dans le vocabulaire hongrois a l'epoque du feodalisme, op. cit., p. 389—396,

UCRAINEANA, POLONA, SLOVACA

Grupuri de populație românească practicînd creșterea vitelor și mai ales păstoritul sînt semnalate în regiunile de la nordul Carpaților, în tot cursul evului mediu.

Păstorii români au transmis populațiilor slave de la nordul Carpaților termenii din domeniul creșterii oilor; ei au lăsat urme în toponimia locală.

în Valahia moravă, numită *Valassko* (ținutul *Moravske Valahko*, Draganu, Rom. s. IX—XIV, p. 196), elementele românești de origine păstorească sînt semnalate în secolul al XVI-lea (sub denumirea de *Valah* sg., pl. *Valasi*). în secolele al XVI-lea și al XVII-lea sînt atestate în Silezia și în Moravia cîteva zeci de familii românești. în Polonia, coloniile de români sînt semnalate în jurul orașului Teschen. în Galiția, coloniștii români apar, începînd cu secolul al XVI-lea, în vreo 80 de localități (Miklosich, Wand, p. 25—34). Izvoarele istorice atestă prezența lor în jurul localității Halici în 1164 (Id., p. 39). Dreptul „valah” se aplică în Galiția în 1378 (Wșdkiewicz, p. 262) și în secolul al XIII-lea în principatele Halici, Volhynia și Kiev. Ei erau mai ales păstori (v., în această privință, lămuririle date de Atlasul lingvistic al Poloniei subcarpatice, Gr. Nandriș, DR, X, p. 138—148), dar practicau și alte meserii, de exemplu comerțul și zidăria. în cursul secolului al XIV-lea sînt înrolați în armată, în Galiția.

Românii sînt semnalați pînă în împrejurimile localităților Starokonstantinov și Ostrog. în secolul al XIII-lea și în cele următoare, pînă în secolul al XVI-lea, îi găsim în Galiția practicînd negoțul; alții sînt soldați, țărani și mai ales păstori. Cu timpul și-au pierdut limba, topindu-se în masa populației slave înconjurătoare.

Miklesich, Wand., p. 39—50. Expunerea lui L.-A. Candrea, Elementele române în limbile slave, în Noua revistă română, nr. 9, vol. I, 1900, p. 399—409, enumera o parte din materialul de cuvinte înșirat aici mai jos.

Reluînd problema prezenței elementelor românești la nordul Carpaților, N. Draganu (Rom. s. IX—XIV, p. 326—415) a arătat că pătrunderea acestora din Árva, Zips, Sáros, Zemplen, Ung și din Carpații Maramureșului, în Galiția, spre vest, pînă la Cracovia, spre nord pînă la mlaștinile Pripetului, iar spre est, în Podolia, s-a produs în secolele al XI-lea—al XII-lea. Cele mai multe imigrări au avut însă loc în secolul al XV-lea. Ele au fost pricinuite de înrolarea în armată și de alte diverse cauze. în Galiția existau 350 de sate în care se aplica dreptul „valah” (Draganu, l.c., p. 411). Huțulii, în număr de 200 000, au fost români, dar s-au deznaționalizat.

Crânjală (p. XXVI ș.u.) pune la îndoială faptul că cuvintele străine într-o limbă probează și prezența populației care vorbea acea limbă în locul respectiv. Afirmatia este, fără îndoială, justă. Dar în cazul nostru e vorba de grupuri de cuvinte românești, în genere din terminologia creșterii vitelor și mai ales a oilor, care implică prezența populației românești în locurile res-

pective. Existența unei toponimii românești, în regiunile amintite, confirmă această părere. Dealtfel, cîteva zeci de familii de români sînt semnalate în Moravia și Silezia (Id., p. XXXVI). A. Vasek, Sur la methodoologie des recherches cārpathologiques Unguistiques, Rom., sl., XIV, 1% f, p. 13—38: nevalabilitatea tezelor lui Krandzalov. Dar Krandzalov a revenit asupra tezelor sale (EB tch., II, 1967, p. 39—68), admițînd originea românească a valahilor din Moravia, Slovacia și Carpații nordici, v. și Id., op. cit., IV, 1972, p. 69—78. Elementele românești din limba ucraineană sînt înregistrate de D. Scheludko, în B.-A., II, 1926, p. 113—146; v. și E. Petrovici, DR, X, p. 345—348 și Z. Wittoch, EB tch., II, 1967, p. 87—99 și I. Skulina, op. cit., IV, 1972, p. 79—84. Asupra caracterului ucrainean al toponimiei din nordul Transilvaniei, cu începere din secolul al XIII-lea, v. E. Petrovici, DR, X, p. 269. Un material bogat de cuvinte românești (și de toponimice) din limba polonă și de elemente polone din limba română e dat de St. Lukasik, Pologne et Roumanie, Paris-Varsovie, 1938, p. 159 ș.u.; (de consultat critice, autorul nefiînd lingvist). Elementele polone din limba slavonă a cancelariei din Moldova sînt enumerate de M. Mitu, Termeni de origine polonă în documentele slavo-moldovenești, I, p. 1388—1517 (în Romanoslavica, VIII, 1963, p. 155—224).

Iată înșirarea elementelor românești atestate în regiunile de la nordul Carpaților (am păstrat repartitia termenilor dată de Crânjală).

în ucraineană: *arawona* (< *arvună*), *buna* (< *bună*), *bunika* (< *bunică*), *ioga* (< *doagă*), *dzyngaslywyj* (< *gingaș*), *kamata* (< *camătă*), *karuca* (< *cărută*), *katusa* (< *cătușă*), *klaka* (< *clacă*), *kodas* (< *codaș*), *kokona* (< *cucoană*), *loc* (< *loc*), *moșul* (< *moș*), *musia* (< *moșie*), *part* (< *parte*), *rezes* (< *răzeș*), *stempyraty sa* (* < *a se astîmpărd*), *sopra* (* < *șopron*), *wenit* (< *venit* „profit”).

La huțuli: *butuki* (< *butuc*), *cokan* (< *ciocan*), *hadzuga* (< *hăciugă*) „copac rămurus; desiș de brad”, Scriban), *sembryva* (< *simbrie*), *spindz* (< *spânz*, planta „helleborus viridis”).

în ucraineană și la huțuli: *blynda* (< *blîndă* „urticarie), *blyndyj* (< *blînd*), *howhar*, *bowharka* f. (< *bouary*, *cara* (< *țară*), *fiekew* (< *flacăte*), *folos* (< *folos*), *gemură* (< *gaură*), *harmăsar* (< *armăsar*), *hergem* (< *hîrdău*), *kamanak* (< *comanac*), *kapestra* (< *căpăstru*), *kiptat* (< *pieptar*), *lew* (< *leu*, „monedă”) *maiaj* (< *mălai*), *pizma* (< *pizmă*), *pomana* (< *pomană*), *puiera*, *putiro* (< *putere*, v. Crânjală, p. 364 ș.u.), *samanaty* (< *semănat*), *saraka* (< *săracă*), *skam* (< *scamă*), *tarkatyj* (< *tărcat*), *tjar* (< *chiar*), *zgarda* (< *zgardă*).

în ucraineana din Pocuția: *mosa* (< *moașă*), *swara* (< *sfoară*).

în ucraineana din Halici, o serie de toponimice: *Akryssoru*, *Ardzelucno* (< dr. *argilă?*, *arcea*, Crânjală, p. 199 s.v.), *Arșica*, *Baltagul*, *Brebeneskul*, *Breskul* (< *Brăescul?*, Crânjală, p. 219), *Brustur*, *Cerbul*, *Dragulec*, *Fasor* (< *fașă?*, Crânjală, p. 258), *Karatura*, *Kuratul*, *Kuratulec*, *Ledeskul*, *Leurda*, *Lunga*, *Negrowa*, *Niagryn*, *Niagrovo*, *Bekura*, *Petranka*, *Petros*, *Pietros*, *Pietrosul*, *Petrikiw*, *Petrykolnyj*, *Petricel*, *Petrosa*, *Pikul*, *Pikunj*, *Pikuy* (Crânjală, p. 310), *Pimt*, *Radul*, *Raduskul*, *Rusor*, *Rotundul*, *Latundur* (< *rotund*), *Sekaiura*, *Seketura*, *Strymba*, *Stremba*, *Strimba*, *Șesul*, *Sesory*, *Tejus*, *Tușu* (< *tunsul*), *Waskul* (< *visc*).

Toponimice de origine românească în fostul comitat Ung: *Loksor* (< *hcșot*), *Roskana* (< *roșu*), *SkereSora* (< *Scărișoara*), *Stinka*, *Stinky* (< *stîncă*).

în fostul comitat Bereg: *Frysinet* (< *frășinet*), *Rodiseră* (< *codaș?*), *Kodrosory* (< *codrișor*), *Rapid* (< *repede*), *Stremtura*, *Siramtura* (< *strîmțur*), *Temnatik* (< *tomnatic*).

în fostul comitat al Maramureșului: *Bradtd*, *Bradulanka*, *Bradulec* (< *brad*), *Deluc*, *Dalu Kalugeruluj*, *Delesur* (< *deal*), *Dosii*, *Dosy*, *Dosu Ostro*, *Juiuf* (< *dos*), *Facu Osojului* (< *față*), *Flujeraș* (< *fluier*), *Fontinjaku*, *Fontinjaj*, *Fontinjaza* (< *fîntina*), *Formoza* (< *frumoasa*), *Frasini* (< *frasin*), *G&funei* (< *gorun*), *Grosulicj* (< *gros*), *Karpin* (< *carpen*), *Kobores* (< *cobor*), *Kopacis* (< *copaim*), *Rorbul* (< *corb*), *Kosla Rusenilor*, *Kosto mar* (< *coastă*), *Kurpin*, *Kitrpenly* (< *curpen*), *LazuMare* (< *laz* „teren curățat”).

de copaci"), *Ljeiul*, *Ljemlec* {< leș}, *Lunka* (< luncă), *Meresir* (< Meriș&r'), *Mosoroni* (< mosor oi), *Mutatoare* (< mutătoăre), *Paltin* (< paltin), *Porkulec* (< porc), *Plopet* (< plop), *Primavaratik* (< primăvâratie), *Ramasicb* (< rămășiță), *Repedo* (< repede), *Runkul* (< raw), *Ruphtry* (< ruptură), *Rusul* (< ras), *Sasdt* (< sas), *Sekul* {< sec}, *Skundul* (< scund), *Stanisora* (< sș-nișoara), *Skuriul* (< scurt), *Stenke*, *Stinka*, *Stynka* (< stincă), *Stezeret* (< stejaret), *Strincescik*, *Strinciska*, *Strinka*, *Stremtura* (< strimt), *Sojmul* (< șoim), *Talpiș* (< talpă), *Tomnatik* (< tomnatic), *Turbat* (< turbat), *Ursulec* (< urs), *Vajdeminec* (< vai de mine), *Valea Bou* (< vale, bou), *Valja marja* (< z:a/^a mare), *Veledarga* (< #a/șa largă), *Vul'pen* (< vulpe).

Cuvinte românești în întreaga Ucraina, subcarpatică: *alticja* (< altițd), *arefy* (< ar^fe), *babana* (< babă), *bajur* (< baier), *balmuș* (< balmoș), *balta* (< baltă), *balyga* (< baligă), *barza* (< barză), *baska* (< bașca), *bredulec* (< 6r#i), *brendusa* (< brîndușă), *bukata* (< bucată), *burdej* (< bordei), *cukurlij* (< ciocîrlie), *dibie* (< ie afo'a), *dzigeraj* (< jigăraie, Crânjălă, p. 253), *afifewa&z* (< viermar, Crânjălă, p. 254), *facernyj* (< fătarnic), *fiju* (< fiu), *flutur* (< fluture), *frika* (< frica), *fruntaș* (< fruntaș), *gard*, *hard* (<gard), *gogoman* (< gogoman), *gros* (< gros), &a^s (< căluș), *kapus* (< căpușă), *karausa* (< cărăuș), *koda* (< coada), *kokos* (< cocoș), *korkobec* (< curcubeu), *kiirmej* (< curmei), *kyrza* (< cirjoi), *lywada* (< livadă), *mageran* (< magheran), *maj* (< mai, adv.), *malaj* „Kukuruzbrot” (< mălai, Wșdkiewicz, p. 279), *menzera* (< mimare), *nanasko* (< nănaș), *peskar* (< pescar), *pornala* (< ^or-neală), *prazyna* (< prăjină), *proskura* (< prescură), *ramasica* (< rămășiță), *rosa* (< roșw), *săpător* (< săpa), *spuza* (< spuză), *trandafylj*, *trandafyra* (< trandafir), *tryfoy* (< trifoi), *turma* (< turmă), *tusyra* (< tușind), *wakaf* (< twar).

Cuvinte românești în polonă: *kalarasz* (< călăraș), *galbin* (< galben), *koszary* „Kaserne” (< coșar), *chusta* {< fustă), *hurm*, *hurma* (< urmă), *maczuga* (< măciucă, Wșdkiewicz, p. 265, 272).

Cuvinte românești în ucraineană (și polonă): *bylyha* (< bășică), *caryna* (< țarină), *falia* (<falce), *gyrlyga* (< cîrlig), *maczuga* (< măciucă), *urma* (< urmă), *zerep* (< jneapăn).

Cuvinte românești în ucraineană și polonă: *dzama* (< zeamă), *kracun* (< Crăciun), *prastiba* (< prăși, Crânjălă, p. 361—362).

Cuvinte românești comune ucrainenei, slovacei și polonei: *i ^ r* (< #sr), *frembija* (<frînghie), *mamalyga* (< mămăligă), n. top. *Mincol* (<Muncel, Crânjălă, p. 347), ^/o; (< ^Zai), *watfra*, (Wșdkiewicz, p. 279).

Cuvinte românești comune valahilor din Moravia, slovacilor și ucrainenilor: *demikat* (< dumaticat), n. top. *Gahura* (< gaura).

La valahii din Moravia: *arenda*, *baci*, *bir-bir* (< Mr), *cioară* (?), *geleta* (< găleată), *groapă*, *grun* (< grai), *vakesa*, *bakeSa* (< oacheșă), *kornuta*, *kurnota* (< cornută), *lak*, *maciukca*, *măgura*, *merinda*, *pastyr*, *redykat* „a se muta”, &&*g, *gfeg* (< cheag), *striga*, *frombia* (< frînghie), *kurastva* (< corastă), *dzer*, *fujara* (< fluier), *baca* (< 6aa), *kolyba*, *pistrula* (< pistrui), *murgana*, *brynza*, *urda*, *radika*, *strigoj*, *vatu*, *strunga*, *vatra*, *putyra* — *putină*, Wșdkiewicz, RS, VII, p. 1914—1915, p. 111—132, Drăganu, Rom. s. IX—XIV, p. 189—190).

Toponime românești în Moravia: *Kis-Magura*, la izvoarele Nitrei *Grapa*, *Kiăera*, *Batrna*, *Batryna*, *Gaurovy*, *Gafoira*, *Măgura* (Drăganu, Rom. s. IX—XIV, p. 170—222)f

Cuvinte românești comune tuturor slavilor din Carpați: *brynza* (<brînză), *cap* (< țap), *carek* (< £&rc), *cutora* (<ciutură), *fujara* (< fluier), *glaga*, *klaga* (< cheag), *grapa*, *gropa* (< groapă), *halbija* (< albie), *koliba* (< colibă), *konmmik* (< comarnic), *kurastm*, *kulastra* (< colastră), *kurnota* (< cornută), *laja* {< laie), *merynda* (< merinda), *murgana* (< murg), *plekaV*, *plegai'* (< plecat), *podîSor* (< podișor), *redykat'* (< rădicat), *rumigaf* (< rumegat), *siuty*, *htty*, *cuty* (<ciut „fără coarne”), *strunga* (<strungă), *urda* (< urdă), *vakeSa* (< oacheșă).

Sate românești la nordul Tisei: *Arșița*, *Bradul*, *Brăduleț*, *Cerbană*, *Cetat*, *Gama*, *Groapa*, *Gurgulai*, *Karmatura*, *Korna*, *Kornuta*, *Kuk*, *Măgura*, (Ostro-) *Grnn*, *Pikul*, *Plai*, *Rotunda*, *Rotundul*, *Rumana*, *Sekul*, *Splina*, *Strunga*, *Șesul*, *Tomnatic*, *Turbat*, *Văratec*.

Drăganu, Rom. s. IX—XIV, p. 395—396; v. și enumerarea de la p. 396—399,

-In privința tratamentului grupului *cl* (*klag*) în Polonia, v. observațiile noastre de la p. 423. Pentru *gl*, ib., p. 423.

Rotacismul apare în ucr. *zerep*, *dzerep* (pe lingă *zenepyn*, *Zenepyr* „Wâcholder” < *jneapăn*), *jafira* (< afină), ucr. *putera*, pol. *puciera*, *puciera* slov. *putyra* (< *putină*, v. repartitia geografică a lui *putyra* etc. în harta reproducă de Gr. Nandriș, in DR, X, p. 147), ^sfra „Schafwolle von de zweiten Schur”, *tusiriti* „zum zweiten Male scheren die Schafe” (<*tușina* v. Rosetti, Etude, p. 12; Crânjălă, p. 426).

ALBANEZA

ELEMENTE ALBANEZE ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Termenii pe care limba română îi are în comun cu albaneza, moșteniți din traco-moesiană, sînt enumerați aici mai sus, p. 244 ș.u.

După unii cercetători, ar mai exista în limba română alți termeni, veniți *în* albaneză, pe care dacoromâna i-ar fi împrumutat din albaneza de *nord* (se admite că centrul albanezei, într-o epocă veche, se afla în regiunea râului Mati, v. mai sus, p. 195 ș.u.), prin populația românească din regiunea râului Drin, care vorbea aceeași limbă, de tip dacoromân, ca și populația românească din Serbia, semnalată acolo în tot cursul evului mediu (și a cărei ocupație de căpetenie era păstoritul, v. mai sus, p. 197 ș.u.).

Lucrarea lui G. Pascu, Rum. Elem. Balk., aduce puțin material nou.

dr. *a se auma* „poinde (en parlant du jour)” nu poate fi explicat prin alb. *e agueme* „aube” (Jokl, Litteris, 4, p. 195; Sandfeld, Ling. balk., p. 70). Apropierea nu e posibilă, din cauza dificultăților fonetice.

Termenul nu e atestat *în* dicționare și nici în fișierul Dicționarului general al limbii române la Institutul de Lingvistică din București). E dat de Sandfeld, l.c. și discutat de Jokl, l.c.

dr. *bîriă*, *bîrsă* „bucată de fier sau de lemn care leagă între ele brăzdarul, cormana și plazul și care e prinsă la capătul de sus de grindeiul plugului”: alb. *verce* „Scharbaum, senkrecht zwischen Grindel und Sohle steiheader Baum, an dem die Schar befestigt ist” (jokl, Link kult. Unters., p. HO)-Dubios. Densusianu îl explică prin slavă (GS, I, p. 142—143).

dr. *uluc*, *uluca* < alb. *ulluk*. Termenul poate fi explicat prin tc. *olth*, *uluk* „Ka-ai, Ri-gole”; e atestat și în bulgară, și în neogreacă (Lokotsch, 1592, 2133), Philippide (Orig. rom., II, p. 739) îl explică prin albaneză.

Jokl (RF, II, p. 263—266) mai vede în expresia alb. *alteroj, me alteruem* „grauen (vom altersten Anbruch des Tages gesagt)”, un calc după dr. *mare apune* (cf. ngr. aoupovreG)vei). Sandfeld socotește — cu dreptate — că apropierea lasă de dorit („la chose n'est pas bien claire”, Ling. balk. p. 67),

Cîțiva termeni veniți din albaneză și păstrați în graiurile românești din Transilvania sînt examinați aici mai sus, p. 255; *dandar*, *fard*, *ghiutură* și *stează*.

ELEMENTE ROMÂNEȘTI ÎN ALBANEZĂ

Elemente dacoromâne intrate în albaneză:

apropierile propuse de Pascu (Rum. Elem. Balk., p. 16) nu rezistă unui examen critic.

alb. *fi eor* „Gehilfe des Käsebereitenden Senners” < dr. *fecior, fi-* (jokl, E E, îl, p. 262—263), dar și ar. *ficior*.

alb. g. *zgaur* (Scutari) < dr. *gaură* (Jokl, RF, II, p. 266—267).

alb. t. *gjendere*, g. *gjândere* „Dnise” < dr. *ghindură* (Skok, Arch. Rcm a maxm, VIII, 1924, p. 155).

alb. *kupshore* „kleiner Teller” < dr. *cupșoară* (DE, p. 449; Jokl, Ling. kult. Unters., p. 143; Pușcariu, DR, III, p. 820).

alb. *lemnj* „Garnwinde, Haspel” < dr. *lemne* (pl.) (Jokl, Ling. kult. Unters., p. 141—143; Meyer-Liibke, A. Arb. St., III, 1926, p. 206).

alb. *pedim* „Franse” < dr. *pedin* „Franse, clas ungewebte Ende einer Leiiwand” (jokl, RF, II, p. 255—262).

alb. *shpartalloj'*, it. „sfasciare” < *partal* „Stuck” (Pușcariu, E W, 1273 Jokl, RF, II, p. 246—253).

Expresia alb. *me trase nji hinder* „ein Boot (Schiff) aufziehen” < dr. *irm*, part. tr. al verbului a *trage* (dar ar. *traptu*: Jokl, RF, II, p. 253—255).

Cuvintele pătrunse din aromână și din româna din Albania în albaneză sînt examinate de Th, Capidan, Raporturile albano-române > DR, II, p. 467 ș.u. și VII, p. 151—154.

BULGARA

CUVINTE BULGĂREȘTI ÎN LIMBA ROMÂNĂ

-Vocabularul de origine slavă al limbii române a fost examinat de r
mai sus, la p. 287 ș.u.

Un material bogat, dar nesigur, este dat de Conev, Bălg. i Rum. (reprodus în lucră
sa, 'Istorija' na bălgarskí ezik, II, Sofija, 1934, p. 3-151). T. critica lui P. Skok, SL, III, 19
p. 325-346.

CUVINTE ROMÂNEȘTI ÎN LIMBA BULGARĂ

Raporturile dintre limba română și limba bulgară, la o epocă veche, au
fost foarte strânse/

Ele sînt examinate aici mai sus, p. 263 ș.u.

Vom cerceta acum efectele acestor raporturi la o dată mai recentă, adică
după secolul al XII-lea.

Cuvintele întrebuințate în limba cancelariei (slavona, v. mai jos, p. 428) și care figurează
în documentele în limba slavă din țările românești (secolele al XIV-lea și al XV-lea) nu intră
în enumerarea noastră, întrucît, de cele mai multe ori, acești termeni nu au pătruns în limba
vorbită. V. în această privință Lucia Djamo, Terminologia comercială a documentelor slavo-
române din secolul al XIV-lea și al XV-lea, în Analele Univ. București, Secția șt. sociale, filo-
logie, 23, an. X, 1961, p. 381—618; Id. și Olga Stoicovici, Din terminologia socială a docu-
mentelor slavo-moldovenești din sec. al. XIV-lea și al XV-lea, în Rom. sL, VI, 1962, p. 61—
92. Influența limbii bulgare asupra graiurilor dacoromâne, după secolul al XV-lea, e examinată
de L. Pătruț, Rom., sL, I, 1958, p. 31-43.

în privința redării sunetelor românești, în bulgară, de observat că dr.
ă îi corespunde în bulgară un *a*: bg. *kacula*, *karuca* < dr. *căciulă*, *cămță* (la
fel în împrumuturile sîrbo-croate; v. Th. Capidan, DR, III, p. 180; Lg.
et litt., I, 1941, p. 211—212).

Declinarea. *Cazurile*. Din declinarea latină cu șase cazuri, româna a
păstrat nominativul, dativul și vocativul.

Spre deosebire de celelalte limbi slave, care au păstrat șase sau șapte
cazuri, bulgara a pierdut majoritatea lor: locativul, instrumentalul, genitivul
și dativul, în bulgară, unele nume masculine cunosc trei cazuri: nominativul
(*brat* „frate”), acuzativul (*brăta*) și vocativul (*brăte*). Numele feminine cunosc
două cazuri: nominativ și acuzativ (*goră*), vocativ (*goro*).

La neutru s-a păstrat un singur caz, nominativ-acuzativ-vocativ: *momce*.

Dativul e redat prin construcția analitică *na* + acuzativul numelui:
Me go koza na sini „voi spune-o fiului meu” (Beaulieux, Gr. bg., p. 120).

Dispariția cazurilor, în bulgară, a fost explicată prin influența romanică,
și, cu toată împotrivirea unor cercetători aceasta este explicația cea mai
firească a fenomenului (v. mai sus, p. 279).

Postpunerea articolului, în bulgară, se explică, însă, prin criterii interne
(v. mai sus, p. 233—236).

Karl H. Meyer, Der Untergang der Deklination im altbulgarischen, Heidelberg, 1928;
Vondrák, Vergi. sl. Gr., II, p. 370 ș.u.; Seidel, BL, XIII, p. 61—62; Id., El. sint. sl./p. 15-16;
v. mai sus, p. 278—279.

Alte particularități ale limbii bulgare, care s-ar explica, după Conev,
prin limba română, sînt respinse eu dreptate de Mladenov (Gesch. d. bulg.
Spr., p. 4—5).

•Ne vom ocupa aici de elementele românești din vocabularul lim
bulgare.

în înșirarea care urmează, au fost înregistrate o serie de elemente rom
nești din vocabular care figurează numai în graiul unor localități sau regi
restrînse din Bulgaria. Pe de altă parte, trebuie notat că unele elemente
vocabular sînt intrate la o epocă recentă în limba bulgară, o cronologie m
precisă fiind imposibil de stabilit.

Nume de sărbători: *Kracun*, *Rusalja*.

Terminologie în cea mai mare parte pastorală: *bătut* „lapte bătut”,
coiura (< *ciutură*) „ploscă de vin; măsurătoare pentru cereale”, *fosa* „f
sau Curea lungă tăiată din pielea de pe spinarea vitelor”, *ficor* „slugă, cir
ajutor pe lângă baci la stîină”, *furka* „instrument de lemn, pentru tors,
lina legată de el, care se viră subsuoară de partea stingă”, *gusav* și alte deriv
(< *gușă*) „care are gușă”, *gugla* „glugă; manta cu glugă” (< *glugă*, R. B
nard, Ling. balk, II, 1960, p. 87—117), *kacula* „acoperămînt al capulu
karptis „plantă medicinală”, *krălig* „toiag pentru păstori”, *karam* vb. „c
port, conduc” (< *căra*), *karuca*, *katun*, *keptarce* „pieptar” (< *pieptar*,
p>k), *kolastra* „cel dinții lapte al mamei, după ce a născut”, *korda*, „s
sfoară, coardă”, *koruna* „o piesă a războiului de țesut” (atestat dialecta
dacoromână, Capidan, Rap. sl.-rom., p. 207), *kostura* „custură”, *kupa* „st
chină adîncă”, *macuka* „ciocan de lemn pentru bătut toaca”, *mandzâra* „ca
de muls etc.”, *murg* „brun”, *muskur* „cu pete negre pe bot”, *samar* „sam
săpun „săpun”, *scrum* „lină arsă”, *splina* „splină”, *spuză*, „spuză”, *sugar(e)*, „r
sugar”, *tufa* „legătură de legume”, *turma* „turmă”, *iurta* „pîine fără alu
turtă”, *urdă* „brînză din care s-a scos smîntîna”.

Nume de animale: *barza* „barză, cocostîrc”, *botrak* „limba broaș
(plantă) (< *broatec*), *buhăr* „melc” (cf. dr. *bour*, în limba veche, *buăr*, Ca
dan, Rap. sl.-rom., p. 176), *cokărlan* „ciocîrlan” (pasăre), *gargarica* „gă
riță”; *kupoj* „ciîne de vinătoare” (< *copoi*), *melăo* „melc”, *omida* „om
păun „păun”, *pitpalac*, *puika* „femela curcanului”, *pupăză*, *șobolan*, *sopo
turturica* „turturea”, *vuntur* „vultur”.

Nume de plante: *bucimis* „cucută” (< *bucimiș*), *floriâika*, *foienfir* „pla
saschiu” (< *foaie-în-fîr*, Capidan, Rap. sl.-rom., p. 219), *gura* |(< *g
leului*), *limba*, *muskato*, *papura*, *vica* „varza”, lemn subțire”.

Locuință, obiecte casnice: *acă* „mosor de ață”, *amic*, *baer* „salbă de l
vechi purtată ca podoabă”, *burkan* „borcan”, *boture* „butură”, *âarca*
„n. de plantă”, *flutur* „ornament de metal sclipitor, pe haine”, *g'ată* „ghea
kăsiron „strachină mare pentru supă”, *kVanca* „clanță”, *koptor* „cupt

kosiura (< *custură*, R. Bernard, Ling. balk., VIII, 1964, p. 53—55), *leUja* „leșie”, *masa* „masă”, *nastur*, *pahar* „strachină adincă”, *pakura*, *pălăria*, *pana* „ciomag prevăzut cu cirpe, pentru curățat”, *papusa* „legătură de foi de tutun”, *pat* „așternut de lemn”, *pod*, *rasulală* „cîrpă răsucită care se poartă pe cap”, *skurtcika* „haină scurtă, femeiască”, *speteazi* „o parte a canății”, *siānzen* „măsură”, *vineric* „dare pentru vii”, *zābun* „haină lungă”, *zestra* „zestre”

Nume de alimente: *kuzunaci* „cozonaci”, *mālai*, *māmāliga*, *peturā*.

Termeni referitori la părțile corpului: *burta*, *buza* „obraz”, *baSāka* (> *bāșică*), *kāpācinā* „cap” (în sens ironic), *konc*, *luna* „tache sur la peau, grain de'beaute, lentille” (< *alunā*, R. Bernard, Ling. balk., VIII, 1964, p. 55—58f, *inoc*, *mustācuri* „mustăți”, *skārlāonc* „cîrlionți, perii lăsați pe frunte”, *soarta* „înveliș al fătului, înainte de naștere” (< *soartā*).

Cuvinte abstracte: *bezna*, *dizma*, *draptuno*, în expresia *draptuno oko* „ochiul drept” (< *drept*), *gālcava*, *gluma*, *krecavo*, în expresia *krecava koša* „păr creț” (< *creț*), *maruncākā* „dări mărunte” (< *mārunțică*), *mut*, *pucos* „apă în care se spală lina” (< *pucios* „apă murdară”), *stāngāna ruka* „suăia stingă” (< *stingā*), *viirig*, *-a* (< *vitreg*).

Diverse: *altar*, *ban*, *blānda* (dial.) „umflătură, bășică pe corp” (< *blinda*), *ciima* „boală rea, contagioasă”, *clomna* „nume propriu feminin”, *drakulu*, *galbin* (dial.) „monedă de aur”, *gologan* „ban de aramă”, *kalus*, *kalusar*, *kaprar* „subofițer, mai tînăr” *kicerā* „pădure mărunță, tînără”, *kumnalul* (dial.), *kuskurā* (dial.) „invitații la nuntă din partea mirelui sau a miresii”, *-lāuta*, *lāutar*, *lingurā* „țigan care face și vinde linguri, lingurar”, *mazarikā* (dial.) „zăpadă mărunță și înghețată”, *mos*, *mosija*, *nunko* „nănaș, naș” (< *v-un*), *nusti*(dial.) „nu știu”, *pastrija* vb., „a păstra” (< *pāstra*), *pomana*, *puskarīa* „închisoare”, *rok* (dial.) „noroc” (< *noroc*), *rudzina* (dial.) „rugină”, *skoīar* (dial.), *tizul*, (dial.) „tiz”, *toba* (dial.), *vātaf*, *vizulia* (dial.) „vijelie”.

Capidan, Rap. si.-rom. p. 129—233. Dintre lucrările anterioare, în afară de aceea a lui Conev, înregistrată mai sus, p. 395, semnalăm materialul dat de St. Romansky (Lehnwdrter lateinischen Ursprungs im Bulgarischen, WjB., XV, 1909, p. 88—134), din care efoarte puțin de reținut. Expunerea lui Ilie Bărbulescu, Elemente românești în limba slavă din satul Novoselo (Bulgaria), Arhiva, XXVIII, Iași, 1921, p. 97—101, se referă la fapte recente.

În privința toponimicelor de origine românească, care datează din secolele al X-lea—al XIV-lea (v. Weigand, l.c.; mai jos ne referim la numele semnalate de Weigand în jurul Sofiei (WJb., XIII, 1908, p. 40—50 și harta de la p. 112—113; Petkanov[^] 1167—1172), din care am eliminat materialul nesigur și cuvintele venite din aromână: *Banisor*, *Cerbul*, *Corul*, *Gurgitliat*, *Jarbata* (< *iarbă*), *Kārnul*, *Korbul*, *Kreciil*, *Muces*, *Mauzul* (< *mînz*), *Murgas* (< *murg*), *Musat*, *Pāsarel*, *Picor*, *Susul*, *Vakarel*; din materialul dat de C. jirecek: *Cercetat*, *Kornica*, *Mosa* (< *moașă*), *Peiros*.

La aceste toponimice, se adaugă următoarele, tot din regiunea Sofiei (Iv. Duridanov, în Sborn. St. Romanski, 1961, p. 469—474): *Bazai* (< *bizii*), *Bardecica* (< *bar doc*), *Gavanos* (< *gāunos*), *Kasta* (< *coastă*), *Margaja* (< *murg*),.

Cuvintele care urmează au fost relevate în centrul Bulgariei (reg. Rr-dopska): *Bārbuliță*, *Bunaja*, *Cerbul*, *Cioriță*, *Volei*, *Crețul*, *Liman*, *Manzul*, *Măceș*, *Ursulița* (Iordan Zaimov, în Sborn. izledov. v. cest na akad. D.Defiey, Sofia; 1958)/

SÎRBO-CROATA

Românii sînt semnalăți în Serbia în tot cursul evului mediu. Limba € de tip dacoromānesc.

V. expunerea noastră de mai sus, p. 197 ș.u.

Vocabularul. înșirăm aici elementele românești pătrunse în sîrbă croată; în majoritatea lor, ele fac parte din terminologia creșterii vitelor în special, a oilor.

jabusoliti „a umbla cu greu” {< *a-bușile*}; n. de vlahi: *Arborii*, *Arbori* (în Trebinje, secolul al XIV-lea—al XV-lea); n. de loc *Arbulic* (valea Ibar) < *arbore*; *Cipitor*, în regiunea unde sînt semnalate numele de loc *Durni*, *Visitor* < *ațipi*; *bac*, n. de pers. și n. de loc *Baci* < *baci*, în Muntenegru; *Ragusa*; *blaur*, *blavor*, *blavur*, *blabor*, *glavor*, *blavorak* etc.; *balaura* (S ZHPH./ XXXVIII, 1917, p. 544) < *balaur*; *bale* și o serie de derivate < *Bmnsor* (în regiunea Kraziste-Vlasina) < *ban*; *bar* < *bir* (păstorit); n. de loc *Barbarasa* < *barbă*; n. de familie și de loc *Bārbat*, *Bārbatovici*, sat în Serbia < *bārbat* (Skok, ZRPh., XXXVIII, 1917, p. 551); n. de pers. *Berbo* (Zara); *barzast* (despre capre) „nici alb, nici pestriț”; n. de țap *Barzi* de loc *Bārzilovica* < *barz* (cf. *capră*, *barzā*), *besika* „bășică”; *bat* < *bir'ka* „un fel de oi” < *bircă* „oaie cu lina creată și mică”; *blānda* „Blas der Haut” < *blinda*; n. de loc *Bolovan* (secolul al XIV-lea), *Bolovan* sud-vestul Istriei și la vest de Chersano); *burdelj* „colibă”; n. de loc *Bor* < *bordei*; *brnka* „erezipel” < *brîncă*; n. de plantă: *brndusa* < *brîncă*; *brmee* (secolul al XV-lea) < *brînză*; n. de vlah *Bjukolaj* < *bucălaie*; n. de loc *Bucum* (Herțegovina); n. de loc și de pers. *Bukor* (secolul al XIII-lea) etc. < *Bucur*; *kjelator* < *călător*; *ker* „levrier qui excelle à flairer et depe le gibier” < *cîne*, cu rotacism; *kanura* „ein Strohen (Bund) Baumwolleng” n. de pers. *Kanuric* < *canurā*; *kap* „căpetenie”; *harara* (Croatia) < *ca*; *kas* < *caș*; *krbim* < *cărbune*; n. de pers. *Krnul* < *cîrn*; *krnāta*, *Krn* (Istria) < *cîrnat*; *katun*, *katuna* < *cătun*; n. de pers. fem. *Kātusa* < *c* „pisică” (termen tehnic); *cuma* < *ciumă*; *cura* „Mädchen” < *fecioară* (S ZRPh., XXXVIII, 1917, p. 545); *cutura* „ploscă de lemn pentru vin și ra” < *ciuitură*; *klopotar* „clopot, talangă”; n. de oi: *kocan*, *kocenica* < n. de oaie cu botul roșu; n. de pers. *Kukor* (secolul al XIII-lea) < *korindati* „a îndeplini unele obiceiuri religioase în seara de ajun”; *ku* „bxinză ordinară” < *colastră*; n. top. *Korbovo* (Serbia) < *corb*; *Korb* < *corb*; n. top. *Kornet*, *Kornisor* (reg. Kumanovo) < *corn*; n. pr. *K* n. top. *Kracunište*, *Krecav* „creț”; n. de pers. și top. *Krecul* (secolul al XV-lea) < *creț*; n. de loc *Krucica*, *Krucicina* (lingă Durmitor) < *cruce*: n. pr. (a. 1322) < *cuc*; n. de loc *Ktikov*, *Kukovac*, *Kuksa* (circumscripția Pozar

kukuSic < *cuc*; *kukîda*, n. de loc *Kukuinica* < *cucuta*; *Kupa* < *cupă*; *Kor-mata* (circumscripția Knazevac, Serbia), *Kurmatura* (circumscripția Pozareva'c) < *curma*; *kusiura* < *custură*; *kuriast* „gestuzt” < *cwrff*, „cline cu coada tăiată” (cf. *scurt*); n. de munți *Durmitor* (Herțegovina, MunteNegru, în Serbia, circumscripția Kragujevac) < *a dormi* (v. mai sus, p. 198); *două* „în numărătorearea oilor cu perechea, la ciobanii sîrbo-croați, la nord-vest de Zara” (Pușcariu, Istr., II, p. 286) și *dej*; *Dracunica*, *Dravevica*, *Drakul* etc. < *drac*; două cisterne în insula Veglia; *Funtura* și *Fintira* < *fintina*; n. top. *Fetina* (cf. instr. *fet*); n. pr. *Fecor* (secolul al XIV-lea), *Fitor* < *fecior*; *frula* < *fluier*; *furka* „mașină de tors”; *Furhda* < *furt*; *gdgrica* (secolul al XV-lea) < *gărgăriță*; *gaman* „vorace, goulu gourmand” < *găman* (Skok, R. et. sL, III, 1923, p. 74); *garda* „îngrădire făcută în rîu, pentru prinderea peștelui” < *gard*; *glindura* „tonsilla” < *ghindură*; *gunj*, *gunja*, *gunjina* < *guna* „haină păstorească”; *gusa*, cu derivate, și *gidan*, *guSana* etc. și n. de loc în Bosnia, *Gusak* < *gușă*; *hora* < *horă*; *mrkatunja*, *markaiulja* (Dalmția) < *măr-gutui*; *guntura*, *gunturac* < *gutunar* („guturai”); *jarba* < *iarbă*; *Ljepurov* < *iepure*; *grusati se* „a se închea” < *îngroșă*; *Nekaia* < *îneca*; *intaciti* < *înteți*; n* unui cătun morlac *Zur* (a. 1367) < *jur*; n. de loc *Lakustovo* (reg. Kumanovo) < *lăcustă*; *laja*, cu derivate (numiri de oi) < *lai*; n. de pers. și de loc *Ligati*, *Ligatic* (a. 1415), *Ligatov* < *legea*; n. de pers. *Lupulovic* < *lup*; *macuga* „măciucă” < *măciucă*; n. top. *Măgura* (circumscripția Crna Rijeka) < *magură*; *mamăljuga*, *mămăliga* < *mămăligă*; n. de loc. *Marzini* (reg. Vranje) < *margine*; n. de pers. *Mikul* < *mic*; n. de loc *Mijel* < *wwVl*; n. top. (Bosnia) *MoSulj* < *moș*; *mo&a* < *moașă*; *Mugurice* < *mugur*; n.. top. (circumscripția Rudnik) *Negrisor* < *negru*; ii. de vlah *Opăritul* < *opări*; *sopee*, din terminologia păstorească (la numărătorearea oilor; din ștf^te -f 2&c<, Pușcariu, Istr., II, p. 292); n. top. *Pirlitor* (Herțegovina) < ^?rî (v. mai sus, p. 198, n. top. *Peros* (reg. Kumanovo) < *păros*; n. de vlah *Pasarel* < *pasăre*; *păto* < *patru* (terminologie păstorească, la numărătorearea oilor); n. de pers. *Paunka*, *Paunko*; *Paunkovic* < *păun*; n. top. *Pitikovic*, *Pitici* < *pitic*; *plaj*, *plajari* < *pomana* < *pomană*; n. top. *Prijoi* < *preot*; *pujka* „curcă” < *puică*; (*h)rnkas* „bou râu castrat” < *rîncaci*; n. de loc *Rotunda* (reg. Kumanovo) < *rotund*; n. de loc *Sakulica* (Kraziste-Vlasina) < *sac*; *samar* < *samar*; *săpun* < *săpun*; n. de vlah *Sarakin* < *sărac* (?); n. de vlah *Sirman* < *sirm*^n; n. de pers. *Srbsor*, cf. localitatea *Sîrbșorii*, la nordul Dunării (Pușcariu, Istr., II, p. 294); n. de pers. (Lika); *Sarapa* < *sare* a^a; n. de loc *Sarebire* (a. 1458, districtul Tisca, Pușcariu, Istr., II, p. 294); (terminologia păstorească, v. mai sus) < *șase*; n. de pers. *Serbula* < s&r&; n. de pers. *Singur* < < *singur*; n. de vlah *Zmantara* (Croația) < *smîntîna*; n. de vlah Sfr'&c < șiir&; *struga* < *strungă* (pentru fonetism, v. Pușcariu, Istr., II, p. 295); *sugare* „miel negru; miel care suge” < *sugar*; n. top. *Surdul*, *Surdulica*, n. de pers. *Srdul* < *surd*; *trze* „miel fătat tîrziu” (Bosnia și Herțegovina) < *tîrziu*; n. top Tow (circumscripția Uzice), *Taure* (Leskovici) < *taur*; *turma* < *turmă*; *urda* < *urdă*; *urlați* < *urla*; n. de vlah £/m/i (a. 1372), *Ursulovich* (a. 1374); n. top. *Ursula* (circumscripția Rudnik), *Vrsulici* (lingă Kragujevac) etc. < wfsy vfffo < WCOF „copil” < *fecior*; n. top. *Vinisorsky Grabu* < ac? (Pușcariu, Istr., II, p. 297); n. de vlah *Vysind* < *vișină*; *zeci* (terminologia păstorească, numărătorearea oilor) < *zece*; £ok < *joc*.

în privința sufixelor de origine românească., din sîrbo-croată în *-enda* < *-andru*, (*-tandru*), *-(i)șor*, *-el*, *~nl*, v* Pușcariu., Istr., II, p. 297—300.

Pușcariu, Istr., II, p. 274-300; Popovic, GSKS, p. 477-482, 590-591; B. Berici (Ro sL, IV, 1960, p. 384—385) înșiră un număr de cuvinte românești semnalate de I. Popovic.

Asupra graiului carașovenilor din Banat, vorbit într-o regiune muntoasă, la 40 km granițe iugoslavă, v. studiul lui E. Petrovici, Graiul carașovenilor, București, 1935. Carașovenii sînt urmașii unei populații de limbă sîrbo-croată, din grupul graiurilor kosovo-resaviene, inst-lată în locurile actuale în cursul secolului al XV-lea, în mijlocul unei populații de limbă română (v. harta în Pavie Ivic, Les balkanismes naissants dans les parlers serbes du Banat, în CL, II, supl., 1958; p. 225). Ivic, in.I.e., p. 227—235, examinează cîteva exemple de influență a limbii române asupra graiurilor sîrbo-croate din Banatul iugoslav: accentuate, declinarea analitic (Pr^zren și Timok), eliminarea infinitivului, viitorul cu „a vrea”, întrebuintarea conconiter n formei accentuate și neaccentuate a pronumelui personal. Aceste fenomene sînt însă „foare recente” (p. 234). în privința influenței reciproce a graiurilor -sîrbești și românești din Banat v. expunerea lui Radu Flora, în Lumina, XVII, Panciova, 1963, p. 413—415; v. și E. Petrovici, DR, VI, p. 366—369 (sîrbisme în Banat); V. Vescu, Rom. sL, I, 1958, p. 70—72 (influența mână asupra sintaxei graiurilor sîrbești din Banat).

VI

**DIN SECOLUL al XIII-lea
PÎNĂ LA ÎNCEPUTUL
SECOLULUI al XVII-lea**

QRAFIA

Valoarea slovelor chirilice. Interpretarea fonologică a scrierii sunetelor vorbite. Fonetica limbii române, așa cum se oglindește în textele din secolele al XIII-lea—al XVI-lea, pune cercetătorului o serie de probleme. Studiul grafiei textelor se impune, ca o prefață necesară studiului foneticii.

Textele din secolul al XVI-lea sînt scrise, în majoritatea lor, cu ajutorul alfabetului chirilic, textele religioase cu semiunciala întrebuințată în manuscrisele slavonești din secolele al XV-lea și al XVI-lea, iar textele netraduse cu caractere cursive (Kaluzniackij, p. 18). Pentru a atinge realitatea fonetică care se ascunde sub această haină împrumutată și rău adaptată limbii române, grafia chirilică trebuie interpretată.

Puține texte sînt scrise cu litere latine; printre textele tipărite figurează T, în care s-a aplicat sunetelor românești ortografia limbii maghiare.

V. indicațiile bibliografice date de C. Tagliavini, II *Lexicon Marâilianum*, București, 1930, p. 51, n. 4 (Academia Română, *fitudes et Recherches*, V).

Niciodată grafia nu e bine adaptată la sunetele unei limbi, pentru că există tot felul de sunete și de varietăți de sunete, intonații etc., care nu pot fi «redate cu ajutorul unui alfabet obișnuit, care notează sunete-tip și foneme (v. mai jos). Numai lingvistul poate reda, într-o măsură oarecare, aceste nuanțe, prin întrebuințarea unor alfabete speciale, în care fiecare sunet e notat printr-un singur semn. Pe de altă parte, se întîmplă că un alfabet care notează aproximativ exact sunetele unei limbi, la un moment dat, nu mai notează exact aceste sunete, peste cîtva timp, din cauza evoluției fonetice.

Principiile fonologiei ne lămuresc asupra felului cum se face notarea prin scris a sunetelor vorbite. Sunetul-tip este o medie a diferitelor pronunțări ale unui sunet, de exemplu sunetul-tip *e* este media tuturor [^]-urilor pronunțate în mod real, un *e* abstract (în sens de „general”, invariantul în variații: Roman Jakobson). Fonemul este unitatea fonologică a limbii care nu poate fi analizată în unități mai mici și succesive. Este o clasă de sunete. Fonemul, deci, nu e un sunet, ci o reuniune de particularități fonice folosite de vorbitor și căre sînt recunoscute de auditor.

AL Rosetti, *Introducere în fonetică*, p. 112—113; Id., *Son-type et phoneme*, *Linguistics*, I, 1963, p. 58—59; și în *Linguistica*, The Hague, 1965, p. 144—145; Avram, *Graf. chirilic*, p. 4 ș.u.

Urmarea acestor constatări e că scrisul notează sunete-tip și foneme, sunetele de care dispunem grupîndu-se într-un număr limitat de tipuri sonore pe care ne-am deprins să le recunoaștem în sunetele vorbite și pe care am învățat să le notăm cu literele alfabetului. Scrisul e deci o aproximație și semnele care ne stau la dispoziție pentru a nota sunetele unei limbi ne sînt impuse de societate, prin școală. Ele se aplica unor tipuri fonice limitate:

vocale, consoane etc. Ținând seama de aceste considerații, vom putea da o soluție justă problemelor pe care le ridică interpretarea grafiei noastre v&cfai.

Slova chirilică ± nota diftongul dr. în *Uge*, de exemplu, și în *del* (= deal); valoarea aceasta a lui *k e atestată în secolele al XIV-lea și al XV-lea în exemple ca *Negul* (= Neagul, Ștefan Dușan, 1348, Hasdeu, Arch, ist., ÎH, p. 104), *Nemca* (= Neamț, Moldova, 1407, Costăchescu, DM în. Șt, I, 53, 1, 12), *Urekle* (ib., 53, 8), *Ungureanul* (Suceava, 1409, Costăchescu, Lc., 1, 75, 11). Mai târziu, diftongul *ša* a fost monoftongat în *e*, când era urmat în silaba următoare de *e*: *lege*. Dacă, în puterea tradiției grafice, monoftongul continuă să fie notat cu aceeași slovă ^ (*lege*), atunci se constată un dezacord între grafie și realitatea fonetică, din moment ce monoftongul e notat cu silva care notează diftongul *ea*'.

± nota pe *a*, *a* sau *ea* în bulgara de sud-est și în graiul lui Chirii și Metod.

Grafia exprimă schimbările de distribuție a fonemelor. Astfel, *e* notșpe *ea** și pe *e*, dar mai târziu numai pe *e* (cf. H. Penzl. The Evidence for Phonemic Changes, în Studies Presented to Joshua Whatmough, 's-Gravenhage, 1957, p. 197).

în franceză, de exemplu, cele trei sunete din *dfa* „copil” se notează și astăzi cu șase litere (*enfant*), prin menținerea grafiei din secolul al XI-lea, când notația aceasta avea rațiuni fonetice. Tradiționalismul, în grafie, este deci un fapt general în limbile care posedă monumente scrise la epoci succesive.

Există, așadar, două serii de fapte: 1) notarea prin scris a sunetelor care alcătuiesc cuvintele, potrivit sistemului aplicat atunci când fiecare dirnoi am învățat să scriem, notînd sunete-tip sau foneme, și 2) notarea prin scris de către noi a sunetelor alcătuind cuvinte, pronunțate de o altă persoană; *m* acest caz, notăm sunete, cu toate nuanțele lor. Această notare nuanțată a sunetelor vorbite de un auditor, cu ajutorul alfabetului fonetic, e folosită de dialectologi, atunci când înregistrează prin scris sunetele pronunțate de persoana interogată (v. mai jos Anexa, p. 770).

A. Procopovici (DR, VI, p. 339) neaga posibilitatea existenței unei tradiții a scrisului românesc, în secolul al XVI-lea, dacă se admite că traducerile rotacizante datează din acest Vpas. „De unde această tradiție a scrisului românesc”, se întreabă dînsul, în nici un caz ea n-a putut fi „creată prin cite un cuvînt românesc rătăcit prin documentele noastre slave din secolul al XV-lea sau prin vreo scrisoare-două de la sfîrșitul aceluia secol, despre existența cărora de-4'bia că mai aflăm prin vreo mărturie indirectă”. Totuși, existența textelor românești netraduse, în secolul al XV-lea, este asigurată (v. mai jos, p. 412 ș.u.) și ortografia aplicată în mod constant cuvintelor românești în documentele slavo-române nu are nevoie să fie probată: la tot pasul, în colecțiile de documente slavonești din secolul al XV-lea, întîmpinăm cuvinte românești (nxlme proprii sau topice). Obiceiurile grafice din aceste secole le regăsim în secolul al Xi - lca. Aceasta înseamnă că în secolul al XVI-lea se scria în baza unei vechi tradiții grafice. Intrucît faptul că cunoaștem existența unui mic număr de texte românești din secolul al XV-lea poate infirma existența unei tradiții a scrisului românesc, în această epocă? De unde știe Procopovici că nu au fost texte mai multe (astăzi pierdute)? Ceea ce importă, în cazul nostru, este de a putea stabili o regulă în întrebuintarea anumitor slove; regula există, în secolul al XV-lea, și o vedem aplicată și în secolul al XVI-lea; dar, pelingă grafiile din secolul al XV-lea, găsim în textele din secolul al XVI-lea grafii necunoscute secolului precedent, care notează un fonetism evoluat. Astfel pusă problema, ea nu poate fi interpretată decît așa cum s-a arătat mai sus.

Publicarea manuscrisului calvino-român (scris cu litere latine) din circa 1660 ar permite să se fixeze „intr-o formă aproape definitivă valoarea slovelor chirilice întrebuintate pentru & scrie limba română în sec. XVI și XVII” (N. Draganu, în Fraților A. și I. Lapedatu, Iețu-aresti, 1936, p. 280), afirmație care nu a fost încă probată.

Alfabetul chirilic, așa cum este întrebuintat în secolul al XVI-lea, a fost aplicat la notarea sunetelor limbii române către sfîrșitul secolului al XIII-lea sau începutul secolului al XIV-lea. Fixarea acestei date aproximative, de

către I. Bogdan, e bazată pe identitatea valorii fonetice a unor slove ale alfabetului chirilic în română și în bulgară, la data amintită. Exemplele românești au fost culese de Bogdan din textele slave conținînd cuvinte sau nume românești din secolele al XIV-lea și al XV-lea. S-a constatat că în aceste texte & notează pe *ă* și pe *î*; slova aceasta, după ce notase pe *6* din graiul primilor traducători, și apoi pe *V*, nota în bulgară, în urma denazalizării, un sunet apropiat de dr. *ă* (bg. *Tv*); denazalizarea se operase cu siguranță, în bulgară, în prima jumătate a secolului al XIII-lea (v. mai sus, p. 310 ș.u.). Din faptul că & notează o vocală nenazală, în textele românești din secolul al XIV-lea, rezultă că notația aceasta nu a putut fi introdusă din bulgară decît cel mai devreme în secolul al XIII-lea. în schimb, întrebuintarea deasa a lui *Th* cu valoarea de *ga*, *ia*, în textele moldovenești, trădează o influență a grafiei rusești. întrebuintarea acestei slove pentru a nota sunete nenazale (& nota pe *e*, în vechea bulgară) probează, de asemenea, o epocă tardivă de împrumut.

Influența ucraineană și rusească se observă și în alte trăsături ale textelor slavonești scrise în Moldova, pe cmd textele scrise în Țara Românească cunosc particularități grafice bulgărești și sirbești (începînd cu secolul al XV-lea, Bernstein, Razysk. bolg. ist. dial., p. 363—366).

I. Bogdan, De la cine și cînd au împrumutat românii alfabetul chirilic, în Lui T. Maiorescu, Omagiu. București, 1900, p. 585—594; Id., tber die Sprache der ältesten moldauischen Urkunden, Jagic-Festschrift, Berlin, 1908, p. 369—377; Bărbulescu, Curentele (susține, fără argumente valabile, că alfabetul chirilic a fost adoptat la sfîrșitul secolului al XII-lea sau începutul secolului al XIII-lea; cf. P. Cancel, Cînd au împrumutat românii alfabetul chirilic?, în Lui N. Iorga, Omagiu, București, 1921, p. 67—70 și ML, p. 185 ș.u.; Bernstein, Razysk. bolg. ist. dial., Lc.)

Limba documentelor moldovenești este mediobulgara de redacție bulgărească. După începutul secolului al XV-lea, apare influența sirbească (Nandriș, Doc. rom. Athos, p. 8 ș.u.; Bernstein, I.e.). În Moldova, se întrebuintează mediobulgara de redacție răsăriteană. (Nandriș, l.c. p. 15).

Alfabetul chirilic nu fusese inventat pentru a nota sunetele limbii române, al cărei sistem fonetic era diferit de sistemul fonetic vechi bulgar. De aceea, alfabetul chirilic a fost rău adaptat pentru notarea sunetelor românești. Defectele alfabetului chirilic aplicat la notarea sunetelor limbii române provin din faptul că, în momentul adoptării alfabetului chirilic de către români, acest alfabet pe de o parte poseda prea multe slove, și pe de altă parte poseda prea puține slove pentru a nota cîteva sunete caracteristice ale limbii române.

1. Alfabetul chirilic poseda prea multe slove, si de aceea mai multe slove au notat același sunet, în limba română; întrebuintarea acestor slove, în textele slave, era fixată de unele reguli care nu au mai fost luate în seamă încît uzajul nu e consecvent: o, iv = o, m, T = t, cy = u, c, E = e, Th, *k u = â, Th, hi = î, Th, h = zero, i, H = i, A, k = ea'.

A. Leskien, Handbuch der albulgarischen Sprache, Weimar, 1910, p. 8.

2. Alfabetul chirilic poseda prea puține slove pentru redarea unor sunete caracteristice ale limbii române. Astfel, nu exista un semn special pentru a nota pe *î*; în Țara Românească, *î* a fost notat gu ajutorul slovelor care nota pe *â* (*h*, **K**, ;&); în Moldova, s-a întrebuintat însă și slova **KI**, ca în rusă *Burlic*, *Kobhile*, *Vhtlci*, *Mândri*, *Berisinde*, *Misîfizula* (= Birlici, Cobîlă Vîlcea, Mîndrea, Berîndei, Mînzui; Moldova, 1410—1447, Hasdeu, Arch, ist. I, 2, 12; I, 1, 110, nr. 154; I, 2, 19; I, 1, 74; I, 1, 113). Prin modificarea lui *Th*, care nota pe *â* și pe *î*, s-a ajuns la 4, modificare petrecută în Bulgaria, obținîndu-se o slovă cu o triplă valoare fonetică: la inițială, 4 notează pe *î* naza 4 *parat* (—împărat, CV, 68, 5); această valoare fonetică a iui 4 se explică pri

înşgi #riginea acestei slove, pentru că, în romană * nota și pe *i*; în,al doilea iipd, ^ notează.nazalitateav^oc.alei care precedă pe *n* sau pe *m*: *măAndrie* (=mîndrie, CV, 97, 13); în sfîrșit, în unele cazuri, 4 mai notează și oclusiva nazală respectiv^: *uAbra* (= umbra, CV, 113, 7—8; Avram, Graf' chirii., p. 98-^132).

4V apare pentru întiaoaară într-un document slav din 1442 (Minea, Cercetări istorice, VIII—IX, p. 271). Dar documentul e o copie tîrzie (D. Bogdan, RIR, IV, p. 339 ș.u.). 4^ apar© iiii 14,99 într-un document al lui Radu' cel.Mare, pentru Mănăstirea Glavacioc.

A notează nazalitatea vocalei precedente. Este o inovație a textelor din nordul domeniului dacoromân, și anume:

- 1) $A = \hat{I}$ oral: *Al* (Prav. Lucaci, 228, r, 5) = \pm *il*, *An* (CV, 21, 1) = *in*.
- 2) $4 = m$ (*Im*), cu *i* nazal: *-trăitâ* (CV, 121, 4) = *trăitâ*.
- 3) $A = n$, *diA*(CV, 1, 8)'= *din* (cf., într-un document din 1600, Țara Românească = *căAdu* (Dicționarul elementelor românești din doc. slavorom., 1374—1600, Buc, 1931, p. 45).
- 4) $A =$ nazalitatea vocalei precedente: *biAre* (CV, 131, 3) = *bîre* (=bine *buAru* (CV, 59, 11) == *bum* (=bun), *păAră* (CV, 3, 5) = *pînă*, *plăAngere* (CV, 23, 13) — *plîngere*.
- 5) $A = m$: *uAbra* (= umbra; CV, 113,"7—8).
- 6) $A = n$ = *spuAiu* (CV, 79, 1) = *spîriu* *spui* (v. FI. Dim. p. 33).

în română, ^intervocalic a închis timbrul vocalei precedente (ex. lat. *bene*>*dv. bine*), și i-a comunicat o nuanță nazală pe care acei care vorbesc românește nu o remarcă, dar la care o ureche străină e sensibilă (Alf Lombard v. Rosetti, RRL, XXIX, 1984, p. 147. și id., XXVII, p. 141—142, reproduș mai jos în Anexă, p. 727 Această nuanță nazală a vocalei a fost semnalată, în zilele noastre, în nordul domeniului dacoromân (Oaș, Maramureș), și în Munții Apuseni, acolo unde rotacismul lui *-n-* persistă încă. Astfel, în această regiune, într-o anchetă la fața locului, în 1933 (v. ML, p. 199—208), am înregistrat existența lui *n* spirant sau nazalizat (provenit din *-n-*), în vorbirea unui bărbat de 70 de ani sau unor tineri de 12 ani: *găinri* (= *găini*), *bunrâ* (= *bună*), *cire* (= *cine*), etc., fapte de nazalizare și de rotacism la fel ca cele din secolul al XVI-lea semnalate în nordul Ardealului și în Maramureș (v. ML, cit.).

La materialele înfățișate aici, trebuie adăugată lipsa notării lui *n-* (notația zero), care a fost relevată în ansamblul textelor din sec. al XVI-lea, de ex. *asms* (CV, 148, 10) = *ascuns*, *u leu* (CV, 163, 13) = *un leu* etc. Nazalizarea nu e un sunet, ci o nuanță care întovărășește o emisiune vocalică. În consecință, indicarea nuanței nazale putea să lipsească, fără ca prin aceasta să altereze materia consoanei precedente.

Aceste valori fonetice diferite ale lui *A* se explică în mod mulțumitor, dacă plecăm de la valoarea acestei slove în cazuri ca *Apărat*, unde *A* notează pe *i* nazal. Trebuie ținut seama însă și de întrebuintarea lui *A* în compuse: *de + în*, *pre + în*, *de + întru*, *pre + întru* etc. în aceste cazuri, notațiile *de**, *deAntru* (PO, Gen., 2, 21, 2?>), *preAtru* (*preAtru*, H, ps. 71, 17) echivalează cu cazurile în care *A* era inițial (*Apărat*). Mai tîrziu, cînd cuvintele acestea n-au mai fost simțite ca compuse și părțile lor componente au fost reunite, *A* din *priAtru* (CV, 71, 12) a rămas în interiorul cuvîntului. întrebuintarea aceasta a lui *A* a fost extinsă, apoi, la cazuri ca *măAndrie* etc.

Din punct de vedere fonologie, ^ avea o singură valoare, arhifonemul *N*; grafiile *de*^ *de^ntru* etc. redau un *e* nazalizat (Avram, I.e., p. 131; Rosetti, Consider., p. 132).

A, Procopovici, Despre nazalizare și rotacism. AAR, 30 liter., p. 265 ș.u. După ce I. Bogdan a probat că e o modificare grafică a lui operată pe domeniul bulgăresc (Lui T. Maioreșu, Omagiu, p. 588; v. confirmarea adusă de Damian P. Bogdan, RIR, IV, p. 339 ș.u.: *Jfn = in* într-un document din 1499, Mănăstirea Glavacioc. Deci ^ = *i*. * e o formă paleografică evoluată din'*, cum reiese din manuscrisele sud-slave din secolele al XII-lea—al XIII-lea; cf. I. Bărbulescu, Fonetica alfabetului chirilic, București, 1904. p. 231—237), afirmația lui A. Procopovici, că ^ ar fi « un semn specific românesc », și anume « un desen care reproduce imaginea nasului » [!] (DR, IV, p. 56, n. 1), surprinde. Tot atît de nevalabile sînt tezele lui Țicăloiu, Valoarea fonetică a lui < Rev. critică, Iași, 1944, care crede că ^ = *i* oral: *invătat*. în *împărat*, *i* ar fi de asemenea oral. Consoana nazală ar fi fost absorbită de consoana orală. Sunetele absorbite se scriau deasupra rîndului. Latina și româna caută să scape de sunetele nazale; ^ nu ar nota o oclusivă nazală!

Pentru notarea lui *g*, s-a adoptat slova *y*, întrebuintată în Serbia, o modificare grafică a slovei *4*, care nota surda corespunzătoare (*c*). întrucît slova aceasta a fost introdusă tîrziu în țările românești (ea apare pentru prima oară în 1415, în Țara Românească, și în 1454, în Moldova), în lipsa ei a fost întrebuintată slova >K, care însă nota pe *j* (vezi mai jos, p. 421 ș.u.), sau o cofaabație: *dl*, *cj*, *dj*, pentru a reda în mod aproximativ pe *g*.

Pentru redarea* lui *f* (*r* apical vibrant) din părțile maramureșene, s-a întrebuintat un semn special, a cărui formă variază în textele din secolul al "XVI-lea: a (S, V, CV), p (*H*) și 5 (Ap. I; Kaluzniackij, p. 19). Acest semn reproduce pe *r* glagolitic; întrebuintarea slovelor glagolitice, în traduceri rotacizante, nu are de ce să ne surprindă: prezența lui *d* glagolitic a fost relevată în S, iar alte slove glagolitice au fost semnalate în criptograma care figurează în acest text.

Kaluzniackij, p. 19, forma lui *d*, semnalată mai sus, apare rareori în monumentele sud-slave; seamănă cu 8 din scrierea grecească și cu *d* glagolitic.

Candrea, S, I, 10, 34, 42, 45; Bărbulescu, Curente, 124 ș.u. (v. reproducerea din A. Leskien, Hdb, d. althg. Spr., p. 4 și Id., Gr. d. althg., p. XXXIV); Rosetti, Rech., p. 34, n. 1.

Dacă, prin urmare, în unele cazuri, s-au creat semne noi sau s-a făcut apela alfabetul glagolitic, în schimb, regula generală a fost de a se întrebuinta semnele existente. Există, așadar, slove polifone (cu mai multe valori fonetice); iată enumerarea lor: e, 6 = *e*, *ie*, I, H, k = *i*, *i*, *i*, *i*, "k, k, & == *ă*, *i*, zero, &, -t == *ea*, *ia*, *e*, \o = *iu*, *i*,

în sfîrșit, mai trebuie ținut seama de faptul că, în multe cazuri, s-au aplicat cuvintelor românești reguli ortografice slave:

1. *a* notează diftongul *ia*: *apoa* (= *apoi*, 3, ps. 138, 5), *celua* (= *celuia*, S, cînt. 10, 76), *lucuaște* (= *locuiește*, S, ps. 71, 17), *toagul* (= *toiagul*, H, ps. 109, 2);

2. *ă*, *i* + *l*, *r* sînt notați uneori *l* + % (k), *r* -f -k (k), ca în cuvintele slave *stlhph*, *ir^gw* etc.: *clhca* (= *călca*, CV, 77, 4), *sWta* (= *sălta*, V, ps. 97, 8), *bwbaui* (V, ps. 111, 5), *despruțiți* (H, ps. 6, 9), *Ampruți* (V, ps. 111, 9) *mr^turi*^ (= *mărturia*, V, ps. 118, 125), *vr^s^w* (= *vărsă*, V, ps. 106, 40);

3. Grupul *ng* e notat *gg*: *Asăggură-se* (= *însingura*, V, 101, 8), *lăggory* (= *lingori*, V, ps. 89, -10);

4. Ierurile din interiorul cuvintelor sau la finală (v. p. 415 și 457 ș.u.) n-au nici o valoare fonetică. Iată cîteva exemple de grafii ^, k în corpul cuvintelor potrivit regulii ortografice slave de a evita silabele terminate printr-o consoană: S, cop. C (ed. Bianu): *ainwte* (284, 7), *arwzându* (346, 2) *batjocură* (258, 2), *căn\decuW* (264, 10—11), *cumwplit* (229, 11—12), *fuWgerele* (316, 10__11) etc.; H: *amende* (16 v., 14—15), *ascuWtaiu* (69 v., 5—6), *băriJtatul* (1 r., 4), *cănită* (5 v., 23—24), *cerwșu* (6 v., 9), *culhcă-s^* (23 v., II), *domini* (48 r., -13), *dum^iedzeu* (12\ v., IS); TB (385, 81): *asmWtară*, *căWcă*, *curwia*, *tălharii*, *maniga*, *susi^pină* etc.

5. în privința accentuării textelor, de multe ori ea nu corespunde cu realitatea fonetică, în sensul că sînt indicate ca accentuate vocale care nu puteau comporta accentul (cf. V, ps. 111, 9: *-fpră'fi'*, pi sp., 3 sg.; GB, II, 63—64: *arde'*, *cela'*, *ke'ma*, *fo'meth*, *se'ca*, *șe'de* etc.); așadar, nu se pot trage întotdeauna concluzii valabile pentru accentuarea limbii" din studiul accentuării textelor din secolul al XVI-lea scrise cu litere chirilice.

Semnele întrebunțate nu au decît o valoare grafică; regulile stabilite de reformatorul, ortografiei bulgărești, Eftimie de Tirnovo, au fost adoptate în scrierea, chirilică din Principate, Ucraina, Rusia albă. Modelul este grecesc (V. I. Ohijenko, Akzentzeichen in mittelbulgarischen Sprachenmälern, Zs. sl. Phil., IX, 1932, p. 395—399).

6. Paiericul, care în textele slavonești indica locul unei vocale omise în scris, de obicei ^ și **K**, are același rol în textele românești și apare notat după consoane, înlocuind, deci, ieruriile (cf. mai sus grafiile *camMecnW* etc.): un grup consoană + consoană trebuia deci evitat și despărțit prin ieruri sau paieric. Paiericul nu marchează întotdeauna sfîrșitul silabei; în exemplul ca *într'ân' sh*, *z'meu* (CB, II, 167, 82), paiericul nu are valoare fonetică.

Iată cîteva exemple de întrebunțare a paiericului: S, ps. 65: *pămăn'tul* (1), *în'io ar'ce* (6), *în'sire* (7), *smen'îure* (9), *ar'seși-nă*; *ar'de-se* (10), *cur'să* (11), *ar'sele* (13, 15), *ber'beci* (15), *sup'iu* (17), *lim'ba* (17), *înțelese* (19); TM, 167, S2: *par'te*, *ar'deți*, *ar'seră*, *ur'bi* (= orbi), *por'iaa* *băr'bați*, *An'tio*, *cred in'fa*, *înaini'tih*, *noapt'te*, *șapt'ie*, *rup'se*.

A. Leskien, l.c.; Gălușcă, V, p. 40; Candrea, S, I, p. 128; Hasdeu, CB, II, p. 64-65, 87, 113, 135, 167, 178, 200, 220, 297, 374-385, 431, 471.

în S, cop, C, găsim întrebunțată litera *p* din alfabetul grecesc și punctul cu virgulă, ca semn de întrebare; anonimul care a transcris această parte din manuscrisul scheian cunoștea, deci, scrierea grecească.-

ML, p. 560.

Necesitatea de a . i n t e r p r e t a alfabetul chirilic-întrebunțat în textele din secolele al XIII-lea—al XVI-lea reiese deci cu evidență din «considerațiile de mai sus.

Pentru interpretarea fonologică a grafiilor, v. Avram, Grai. chirii., -passim.

Grafii fără valoare fonetică. Sînt unele grafii fără valoare fonetică, pe care nu le-am examinat încă și care trebuie eliminate din studiul nostru, pentru că ele nu ne ajută la fixarea stadiului fonetic și fonologie al limbii române în secolele al XIII-lea—al XVI-lea.

Aceste grafii apar în unele texte fie în mod constant, fie în mod izolat. Iată cîteva exemple:

1. reduplicarea vocalelor și consoanelor: *nooî* (= noi), *boot arii* (= boieri), *foost* (= fost), *Ooanceii* (= Oancei), *Cotteșii* (= Cotesti), *unnuii* (= unui)', *Marinna* (Vlădești, jud. Argeș, 1583—1585, CB, I, 39);
2. oclusiva surdă e notată cu slova care notează sonora corespunzătoare: *zabisul* (= zapisul, Beleți, jud. Argeș, cea 1600, CB, I, 100, 1);
3. *-h* final: *aflah* (= afla, Beleți, jud. Argeș, circa 1600 CB, I, 101, 5);

ajlah etc: simplă grafie, imitată după aoristele slave în *-h* (com. prof. G. Șapcaliu). Cf. în H: *mieh* (Densusianu, H.d.l.r., II, p. 51; ed. rom. p. 37). Aspirația, la inițială, există în fjd. Argeș. Am auzit-o în graiul unei -femei din Boteni: *halea* etc. Prof. G. Șapcaliu a înregistrat-© în *kulm*, în jud. Argeș. E semnalată în diverse regiuni, de exemplu, în Bihor (Șandru BL, IV, 1936, p. 128), la Lăpuj (Id., l.c., III, 1935, p. 127), în Țara Hațegului (Ov. Densusianu, Graiul din Țara Hațegului, București, 1915, p. 41—42), în Vilcea (v. Vircol, Graiul din Vilcea, București, 1910, p. 8); v. și Wjb, III (Banat), p. 213; IV (Id.), p. 284; VII (Olteaiak p. 4§; VIU puscei), >. 273:

4. introducerea unei vocale între două consoane trebuie pusă în legătură cu silabisirea (v. mai jos Anexa, p. 650 ș.u.): *paniuru* (= pentru), *pila* (= plata), *sulugă* (= slugă), *pir^* (= pre), *nosturu* (= nostru), *piletesc* (= piletesc), *ker^de* (= crede), *tiraba* (= treaba) etc. (P. Șchiopul, 1590—1591, *Înțeleși*, 20 ist., p. 441 ș.u.); *sipui* (= spui) *Sutoroici* (= Stroici), *am sieki* (= am scris; în cartea de cununie a lui Petru Șchiopul, 1591, DIR, A, I, 2, nr. 2); *stdup* (= stup), P. Șchiopul, 1591, DIR, A. IV, 34, nr. 37);

5. grupul oclusiva, surdă + *r* este precedat de *s*: *serai* (= crai, Câmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, 1604—1618, LB, 74, 7).

Grafii de felul acestora apar și în texte posteriore: cf. LB, p. 16: *giapănesei, vâzân sâtiia, X=* (să ție) (Cotnari, 1618, Hasdeu, Arch. ist., III, p. 214). Făgăraș, 1632; *agahn,, țara va%** (=va), *credin'ak-K*, (Bulei. Corn. ist. a Rom., II, București, 1916, p. 218); *bărinte, amăi, săfașe, vedete, blecat* (= părinte, amindoi, să face, vedeți, plecat, Condică de pomeni dobgană, 1859, Rev. ist., XI, 1925, p. 211); Bărbulescu, Curentele p. 78 ș.u. (exemple din respondența privată a diferitelor persoane semiculte din zilele noastre); Axente Banciu, C. statări dureroase, Transilvania, LIV, 1923, p. 108 ș.u. (exemple din texte scrise de elevi a clasei I a liceului « Andrei Șaguna » din Brașov); M. Ștefănescu, Cu privire la scrierea limbii românești astăzi, Arhiva, 37, 1930, p. 246—249 (exemple din texte scrise de elevele liceului « Oitea Doamna » din Iași). Draganu, Hist. litt. Transylv., p. 39—40, enumera o serie de grafii bizare: *S: cându* (= cînt), *videle* (= vitele), *clumi* (= glumi), *sparcu* (= sparg), *fricul* (= frică), *H: vrumsiaie* (= frumusețe), *vrânse* (= frînse), *frul* (= vrut), *înăritură* (= întăritură), (= aaad), *adzi* (= auzi), *gară* (= gaură); Coresi: *când-h* (= cînt), *împlână* (= împlînd), *sa* (= să fie).

în privința valorii textelor scrise de semiculți, cf. scrisoarea lui Calota, banul lui Moldovei (1599—1600), către sibieni, P.P. Paiiătescu, Documente slavo-române din Sibiu (1470-1653), București, 1938, p. 37, nr. 27: *în samă li vodă, se pletescă, sabile* (pl.), *ăărăbați* (la începutul scrisorii trebuie citit *iată eu*, i.l. de *iau*); și, de asemenea, *scresu* (= scris), *om* (= oameni), *deiaoonul* (= diaconul, jud. Galați, 1587, DIR., A. III, 344, nr. 421).

Confuzia surdelor cu sonorelor (*6 - p, c - g*) a fost observată și de prof. G. Șapcaliu în tezele, elevilor de la liceul « Dinicu Golescu » din Cimpulung (Muscel). Ea se explică prin vorbire șoptită (silabisirea elevilor); se știe că în timpul emisiunii glasului șoptit, glota nu lucrează (com., prof. G. Șapcaliu); cf. *ar'ceniu* (= argint, Roman, 1598, DIR., A. IV, 229, nr. 2) și *afacet* (= id., începutul secolului al XVII-lea, LB, 53, 15).

V. mai jos, Anexa, p. 650 ș.u.

Hasdeu considera grafiile de felul acesta, relevate în textele publicate în CB, I, drept realități fonetice. Explicația lui Hasdeu a fost combătută de Philippide. Acesta, plecînd de la observația că «limba scrisă simbolizează vorbirea, nu vorbirile ocazionale», a făcut, cu prilejul examenului grafiilor pe care Hasdeu și-a clădit teoria, o serie de observații prețioase. Plecînd de la fraza invocată de Hasdeu: «cu cît un popor este mai puțin literat... atît, vorbirea este mai conformă cu scrierea», Philippide a arătat că trebuie făcută deosebirea între un popor fără tradiții literare și un om incult, care vorbește într-un fel și scrie într-altfel. Deosebirea fonetice profunde pe care Hasdeu le stabilise între două sate puțin îndepărtate, în baza interpretării limbii textelor scrise în aceste localități, nu sînt admisibile.

A. Philippide, 1st. db. rom., I, p. 237 ș.u.

Pentru interpretarea exactă a grafiilor amintite, pornind de la principiul f^ nolqgiei, invocate de noi mai sus (p. 405), trebuie ținut seamă de ortografia întrebunțată în epoca respectivă și în epocile precedente, de frecvența apariției a grafiilor bizare în texte diferite și la același scriitor, de starea culturală a persoanei care a scris textul, de faptul că limba nu poate evolua pe mult, în epoci puțin îndepărtate una de alta și, în sfîrșit, de faptul că scrierile grafiilor care nu comportă nici o explicație. Așadar, o grafie oarecare nu poate fi considerată că notează un fenomen fonetic, pînă ce n-a fost supusă la o analiză critică, în care trebuie să se țină seamă de criteriile indicate mai sus.

Barițiu și Cihac au examinat, la rîndul lor, grafiile invocate de Hasdeu în sprijinul teoriei sale: pentru dinșii, aceste grafii ar fi datorate unor died străini. Prin această presupunere, ei recunosc, în mod implicit, că grafiile în chestiune notează fenomene fonetice; dar aceste fenomene fonetice, nu ar interesa limba română, din moment ce ar fi vorba de sunetele limbii române pronunțate de străini. Teoria aceasta a fost adoptată de N. Drăganu și C. Lacea, care văd în unele particularități ale grafiei *Psaltirii Scheiene* (copistul C) fenomene fonetice ale dialectelor săsești vorbite în Ardeal, introduse de iun sas în textul pe care-l copia; Drăganu admite chiar că traducerea cărților Totacizante a fost efectuată de un sas din părțile Bistriței. Dar particularitățile acestea se regăsesc în texte despre care știm că au fost scrise de români; grafiile amintite se explică, deci, fie prin faptul că ele notează unele particularități dialectale ale limbii române, fie prin faptul că acei care ne-au lăsat textele în chestiune erau semiculti, care întâmpinau mari dificultăți cînd se apucau să noteze prin scris graiul vorbit. Faptele acestea sînt bine cunoscute; de se pot observa și în zilele noastre, în scrierile persoanelor semiculte.

N. Drăganu, DR, III, p. 472-508; IV, p. 123 ș.u.; C Lacea, ib., III, p. 461-471, ML, p. 558 ș.u.; A. Procopovici (Desprenazalizare și rotacism, în AAR, XXX, liter., București, 1908, p. 298—299) presupune că cop. R și C ai *Psaltirii Scheiene* au fost secui.

În privința lui Petru Șchiopul, care a trăit într-un mediu grecesc, grafiile «din textele pe care ni le-a lăsat vădesc o cunoștință imperfectă a limbii române sau, cel puțin, incapacitatea de a reda prin scris sunetele românești.

Despre limba textelor scrise de Petru Șchiopul, cf. observațiile lui N. Iorga: «aceasta iiii e o limbă» și «particularități de limbă extraordinare» (AAR, 20 ist., p. 442, 443). Reproducem aici cîteva fragmente dintr-un text scris de Petru Șchiopul, pentru lămurirea cititorului:

« Insu Io Peturu voda, anrfostu domn de țara Mulduvai și în țara Muntenescu, Martu-a-usescu cu ciasta carte mele teriia (— imputernicirea) mele, cum i-am dat teriia a lui iupuni Anton Burăni, se ghirăiascu (= grăiască), se sicheri (= scrie), se tocmesche, se fache cu-rnu .ști mai bine panturu ciasta pera (= piră) cu Giva Aragozen (= Raguzeanu) și altele tirabele de pură (= piră) și de nevoia nostru, undu-i va trebui, și nainte sivintu (— sfîntului) pape .{= papă), și nainte cinstit parat (— împărat) cherăștinescu, și nainte Cinstit domn herțea Ferdinaru (= Ferdinand), și nainte alt domn cherăștinescu (= creștinesc), și iară va ghirăi .sicheriia... In Poțin (= Bozzen), mai în luna, 28 zile, '1593» (DIR, A' IV, p. 85-86, nr. 107).

Alternanțele grafice. Problema justei interpretări a grafiei textelor noastre vechi e înfățișată în expunerea noastră din 1985, reproducă aici mai jos, în Anexă (p. 703). În esență, se arată în această expunere, că trebuie făcută diferența între notarea sunetelor de către un autor, care notează foneme (sau sunete-tip), potrivit sistemului de notare învățat în copilărie, și notarea sunetelor vorbite de către un auditor, care notează toate nuanțele sunetelor interpretate de urechea sa (v. Rosetti, Introducere în fonetică, Buc, 1982, p. 135). Ne mai rămîn de examinat **alternanțele grafice** în textele din secolele al XIII-lea—al XVI-lea.

Numim alternanțe grafice grafiile diferite care apar fie în același text, uneori pe aceeași pagină sau în același rînd, fie în texte diferite, și care notează un singur sunet, de exemplu grafiile *lege* și *lege*, examinate mai sus, sau *den* și *din*.

De unde știm că aceste grafii notează același sunet? Aceasta ne-o indică indicele de evoluție fonetică, în concordanță cu evoluția limbii. Indicele de evoluție fonetică este grafia 5, în cazul *lege*, și *i*, în cazul *din*. În amîndouă cazurile, indicele de evoluție fonetică este în concordanță cu evoluția limbii, pentru că știm $ea^* s$ -a monoftongat în *e*, cînd era urmat în silaba imediat următoare de *e* | *lea'ge* > *lege*, și că *e* + *a* a trecut la *i*: *de* + *în* > *den* > *din*. Cînea care scria *lege* și *din*, în secolul al XVI-lea, cu *e* și *i*, nota, prin urmare, o realitate fonetică.

Cauzele care provoacă alternanțele grafice sînt următoarele:

1. tradiția grafică și evoluția limbii; tradiția menține grafia *lege* (o dimpotrivă, evoluția limbii impune grafia *lege* (cu *e*);

2. un sunet complex și, deci, greu de notat, de exemplu *r* nazal; pe notarea acestui sunet sînt întrebuițate grafii diferite: *-r*, *-Ar*, *-nr*, *-n* mai jos, p. 474 ș.u.);

3. coexistența, în graiul aceleiași persoane, a două sunete, unul prin evoluție fonetică, de exemplu *r* nazal (< *-n*), iar celălalt importat altă regiune și impus prin condiții de viață socială: grafiile *-r*, *-Ar*, *-nr* (v. mai jos, p. 474 ș.u.);

4. aspectul grafic al cuvintelor slave provoacă alternanțe, de exemplu *ajă*: *vlădica/vlădica*; în acest caz, grafia cu *a* e influențată de grafia cuvîntului slav omofon, *vладыка*. Grafiile *bezdnă*, *dvornic*, *pohtă*, *pohti*, *prazdnic*, *svădi*, *svet*, *svetu*, *svent*, *ustnă* etc. reproduc exact grafia cuvintelor slave: *bezdana*, *dvoriniku*, *poxoti*, *poxoteti*, *prazdniku*, *swada*, *svaditi*, *svetu*, *dovati*, *svetu*, *ustina*; pe lângă aceste grafii, găsim în aceleași texte grafiile *beznă* (H, ps. 134, 6), *vornic* (S, ps. 58, 14; PO, Gen., 37, 36; Galați, 1571, I, 18, 3), *poftă*, *pofti* (TM, 101, 200), *praznic* (CV, 2, 14; TM, 78, 126; TB, 23), *sfadă* (H, ps. 79, 7; S, CP, ps. 40, 10; CV, 14, 6), *sfat* (S, CP, ps. 1), *sfat* (H, ps. 12, 2), *sfădi* (CV, 127, 7; TB, 464, 100), *sfătui* (CV, 86, 4), *usnă* (H, ps. 38, 10; S, ps. 11, 3; CV, 153, 14).

Toate textele din secolele al XIII-lea—al XVI-lea cunosc alternanțe grafice. În textele care nu sînt copii, alternanțele nu se pot explica decît prin criteriile arătate mai sus. În textele care sînt copiate, ele pot fi însă datorate copistului: acesta a introdus în textul copiat particularități ale graiului care era diferit de graiul originalului. De aici rezultă că alternanțele grafice nu sînt o probă de copie, din moment ce ele apar și în texte necopiate; nu pot constitui, prin urmare, un argument pentru a proba că un text e copiat.

În concluzie, reiese din exemplele de mai sus că grafiile textelor din secolul al XIII-lea și următoarele trebuie interpretate.

Interpretarea grafiilor. În interpretarea grafiilor trebuie ținut seama de primul rînd, de faptul că, în scrisul obișnuit, se notează sunete-tip și foneme. Dacă am conveni să notăm sunetul-tip cu o literă majusculă, am putea să notăm „variante” ale lui *E*: *e* închis, *e* deschis, *e* foarte deschis etc. În mod obișnuit, pronunțăm una din categoriile acestea de *E*, care diferă de la om la om. Dacă aceste variante sau sunete nuanțate pot fi determinate de fonetician în scrisul obișnuit, se operează cu *E*, care cuprinde toate variațiile posibile.

A. Rosetti, Son-type et phoneme, în Linguistics, 1, 1963, p. 58—59; (Linguistics, p. 144-147).

Așadar, este exclus ca alternanțe grafice ca *Ikge*: *lege*, de exemplu, să fie ca *den*: *din* să noteze un sunet intermediar între *e* și *ea* sau între *e* și *i*. Dacă alternanțe trebuie explicate într-altfel, fie prin tradiție ortografică (*l**), fie prin notarea realității fonetice (*lege*), fie ca o urmare a analizei unui sunet complex compus în părțile lui componente (*de* -f- *in* = *den*), fie, în sfîrșit, prin faptul că sunetul e complex (de exemplu *n* spirant în *bitnră*).

Toate aceste cazuri sînt examinate mai jos, la locul respectiv.

A. Rosetti, De Interpretation des graphies doubles dans les textes écrits, BSL, p. 24 ș.u.; Idem. À propos de l'interprétation des graphies doubles dans les textes écrits, p. 9 ș.u. Pentru justa interpretare a limbii textelor noastre vechi, în Anexa la prezenta p. 569—574; Avram, Graf. chirii.

Partea I

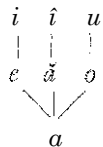
SECOLELE al XIII-lea, al XIV-lea și al XV-lea

INTRODUCERE

Începînd cu secolul al XIII-lea, elemente ale limbii române sînt atestate în texte scrise în limba cancelariei: latină, maghiară sau slavă. Materialul de nume românești e compus din nume proprii, nume topice sau cuvinte din limba comună. Limba înfățișată în acest material este aproape la fel ca limba din secolul al-XVI-lea, deci puțin diferită de limba de astăzi.

Între secolele I – al IV-lea e.n. și secolele următoare, limba latină vorbită în provinciile dunărene și-a căpătat trăsăturile caracteristice ale limbii române.

În domeniul foneticii, este de semnalat crearea vocalelor *ă* și mai tîrziu *î*, precum și a diftongilor, printre care diftongii *ea* și *ga*, caracteristici pentru limba română. Din punct de vedere fonologic, *â* apare în secolul al XVI-lea ca un fonem cu două realizări: *ă* și *î*. *ă* predomină în Moldova, iar *î* în Țara Românească (Avram, Graf. chirii., p. 46' ș.u.; Rosetti, RLIR, XXVIII, 1964, p. 205). Sistemul vocalic al limbii se prezintă după cum urmează:

În monumentele de limbă din secolele al XIII-lea—al XV-lea, vocalele în hiat apar uneori într-o formă depășită în zilele noastre (*no*, astăzi *o*). În privința conșonanțismului, e ele observat că graiurile din Țara Românească și din sudul Ardealului prezintă un stadiu mai avansat decît graiurile din Moldova: astfel, în Moldova a rămas stadiul *dz*, *g*, pe cînd în cealaltă regiune e atestat stadiul *z*, *j*, care constituie o evoluție față de cel dintîi.

- În domeniul morfologiei, după cum se va vedea din expunerea consacrată secolului al XVI-lea, unele alternanțe morfologice nu luaseră încă ființă (de exemplu *a* sg.: *ă* pl.: *corabie*: *corăbii* etc.). În sintaxă, în secolul al XVI-lea se manifestă o puternică influență a limbii slavonești sau a celei maghiare asupra sintaxei textelor românești traduse din aceste limbi. Vocabularul primește foarte multe elemente variate, pe cale cărturărească.

Am ales din materialul de cuvinte românești cuprins în colecțiile de documente scrise în limba latină, sau veche slavă, numai ceea ce poate constitui un obiect de studiu, și l-am încadrat în rubricile de mai jos. O înșirare a lui se găsește, în parte, în lucrările indicate aici.

Densusianu, H.d.l.r., T, p. 389 ș.u.; ed. rom. p. 249 (capitolul intitulat Cele mai vechi urme de limbă românească); Margareta Ștefănescu, Urme de limbă românească în documentele româno-slave (moldo- și valaho-slave); din secolele al XIV-lea și al XV-lea, extras din Arhiva, XXXVIII (1931), p. 609 ș.u., Iași, 1932 (înșirare necompletă; interpretarea lasă mult de dorit);

Drăganu, Rom, s. IX—XIV, passim (și critica. In: Istvâti Kniezsa, Pseudo-Rumänen in Pa-tâm und in den Nordkarpathen, AECO> I, p. 91 șui.; II, p. 84 ș.u.). A, Rosetti] Elemen-roumains dans les chartes en slavon provenant des pays roumains (XIV—XV* siècles), pp. 1-10. In: Actes du colloque international des slavistes (Varsovie, 1973), p. 21-27. Âout, 1973/ București, 1973).

Exemplele sînt grupate pe regiuni dialectale: Moldova, Ungaria, Țara Românească, Serbia,

FONETICA

VOCALELE

- e a trecut la *ă*, după s: *Săcară* (= seară, n. pr., Suceava, 1486, Bogdan, DSM, I, p. 290).

- e neaccentuat nu este sincopat:

• Moldova. (în obîrșie) *Direptolu(v)* (= drept < lat. *directus*, n. pr., fără loc, 1455, Costăchescu, DM în Șt., II, 521, 22),

în cuvintele de origine latină, e accentuat urmat în silaba imediat următoare de e a fost diftongat în *ea*. Diftongul e redat prin slovele/k și A:

• Moldova, [credința Brațului] *Nxeddulova* (= netedul < lat. *nitidulus*, n. pr., Roman., 1392, Costăchescu, DM în Șt., I, 8, 4); [jupanului Brațul] *Aula* (Suceava, 1393, Costăchescu, I.e., I, 14, 5; Suceava, 1395, Costăchescu, I.e., II, 612, 26); *Urecl* (n. pr., fără loc, 1407, Costăchescu, I.e., I, 53); *Urmii* (Suceava, 1411, Costăchescu, I.e., I, 95, 17); *BerbecZ* (n.pr., Suceava, 1433, Costăchescu, I.e., II, 144, 14).

Monoftongarea lui *ea*, cînd era urmat în silaba imediat următoare de e, apare încă din secolul al XV-lea:

Ungaria. *Repede* (n. top., corn. Zips^ 1430, Fejer, X, VII, p. 231).

Moldova. *Urecl* (n. pr., Suceava, 1437, Costăchescu, DM în Șt., I, 53). Ea e confirmată prin notarea lui e, care nu provine din *ga*, cu ajutorul slovei *k, de exemplu:

Jumetatici (= jumătate, n. pr., Vaslui, 1439, Costăchescu, I.e., II, 28—29).

Aici e e notat din eroare cu ajutorul slovei -k, căci nu provine din diftongul *ja*. Această grafie probează că în 1439 *ea*, urmat în silaba imediat următoare de e, fusese monoftongat (v. *Urecl*, mai sus) și că notarea lui e cu ± se făcea în virtutea unei tradiții grafice.

Grafia *Netidul* (n. top.), dacă trebuie transcrisă *netedul* (într-un document latinesc, Suceava, fără loc, 1307, ț. ukinich-Gâldi, Doc. hist. Valach., 49, nr. 28), ar atesta pronunțarea monoftongată a lui *ea* accentuat încă din secolul al XIV-lea. Documentul în care apare este însă o transcriere din 1768, astfel încît valoarea acestei mărturii este îndoielnică.

Grafia cu *is* și cu *A*, pe lingă cea cu *e*, apare în numele *Șiret*, dacă forma originară este *Serei* sau *Serele*, ceea ce nu e sigur (v. Draganu, Rom. s. IX—XIV, p. 474). Aici, ca și în cazul de mai sus, *e* a fost conservat (căci nu avea motiv să fie diftongat); cu toate acestea, el este notat și cu ajutorul slovelor care notează diftongul *ga*. Dacă însă forma originară comporta un *e* final...atunci notația cu *e* înseamnă o evoluție și revenirea la stadiul de monoftong:

[civitate] *Cerethnsi* (Hirlău, 1384, Costăchescu, DM în Șt., I, 4, 6, 17); [satele pe] *Serete* (Roman, 1392, Costăchescu, I.e., I, 7, 16); [credința panului Vlad] *Sirfatuskogo* (Suceava, 1411, Costăchescu, l.c., 1,92,22); *Siretskogo* (Suceava, 1411, Costăchescu, I.e., I, 95, 13); *Serat*, *Serete* (Suceava, 1431, Costăchescu, I.e., I, 317, 11, 12); *Serete* (Suceava, 1443, Costăchescu, I.e., II, 141, 5); *Seret* (Suceava, 1434, 1445, Costăchescu, l.c., II, 669, 23; 211, 15, 17); *SĪ>^* (Suceava, 1408, Costăchescu, I.e., II, 632, 1, 14, 18, 19).

**k* mai apare în sufixul *-eni*, în nume de localități. Sufixul românesc reproduce pe cel slav *-enino*, care cuprinde vocala *e*. Grafia cu **ĕ* poate fi deci o imitație după cea slavă. Sînt însă indicii că se pronunța *ea* sau că se pronunțase astfel la o epocă precedentă, și anume în cazurile cînd *ea* era precedat de o semiclusivă, care a absorbit pe *e*, prim element al diftongului: *Stănijanii* (din *Stănijeanii*); *Luncani* (v. mai jos), din *Lunceani* etc.

Iată exemplele:

Moldova. *Bucumeni* (sat, Suceava, 1424, Costăchescu, DM în Șt., I, 162, 2); *Bucumenii*, *Slănijanii* (sate, Suceava, 1428, Costăchescu, I.e., I, 218, 10,ii); *BoșoUni* (Suceava, 1428, Costăchescu, I.e., I, 228, 10); *Buăume'ni* (Suceava, 1434, Costăchescu, I.e., I, 386, 13—14,16); *Suseni* (sat, Vaslui, 1436, Costăchescu, I.e., I, 444, 15); *Bdrsomhie*, *Dumitreii* (Suceava, 1439, Costăchescu, I.e., II, 35, 15); *Jigârhiu* (sat, Suceava, 1439, Costăchescu, I.e., II, 41, 21); *Crepăturenii* (sat, Suceava, 1458, Bogdan, DSM, I, 24), *Murganii* (sat, Suceava, 1466, Bogdan, I.e., I, 110); *BăhnMi* (sat, Suceava, 1468, Bogdan, I.e., I, 125).

Țara Românească, **ĕ* e notat în mod normal în n. top. *Snlgov* (= Mănăstirea* Shagov, fără ioc, 1408—1418, Panaitescu, DȚR, I, 91, 14; 17; 26), căci numele românesc reproduce v. sl. *sn&gu* « zăpadă » (cf. bg. *snegovit* « acoperit cu zăpadă »). De asemenea, în *Tismena*? (Argeș, 1426, Panaitescu, l.c., I, 147, 36; 148, 10—11; Țirgoviște, 1529, Hasdeu, Arch, ist., I, 1, p. 30, nr. 31), căci, la origine, numele comporta diftongul *ea* (cf. în ucr. *tys'mjaniâa*, Miklosich, Pers., p. 329, s.v., derivat din v.sl. *tisu* « (planta) tisă », cu ajutorul sufixului *-jan-*, cf. Vondrâk, Verg. sl. Gr., I, p. 660). în consecință, scrierea cu *e* a acestui nume nu corespunde pronunțării cu *e*, care nu e justificată aici:

Tismena (Argeș, 1385, Panaitescu, I.e., I, 38, 32; fără loc, 1392, Panaitescu, I.e., I, 60, 12; fără loc, 1392—1408, Panaitescu, I.e., I, 75, 7; fără loc, 1408—1418, Panaitescu, I.e., I, 88, 8; Argeș, 1439, Panaitescu, I.e., I, 186, 29; 187, 8—9; Serbia, Ștefan Dușan, 1391, Hasdeu, Arch, ist., I, 1, p. 17).

Trecerea normală a diftongului *ea* la *a* e notată de cîteva ori:

Tismanav (fără loc, 1392—1408, Panaitescu, DȚR, I, 74, 22; București, 1490, Panaitescu, I.e., I, 391, 16; 24).

**ĕ* în sufixul *-eni*, apare în condițiile indicate mai sus:

Podenii (sat, fără loc, 1424, Panaitescu, DȚR, I, 136, 34), *Cornmi* (s&t, Țirgoviște, 1424, Panaitescu, I.e., 1,140,18), *IzvorZni* (sat, Argeș, 1425, Panaitescu, I.e., I, 146, 13), *Spineni* (sat, București, 1480, Panaitescu, I.e., I, 310, 19); *Luncani*, *Cararene* (sate, Creăț, 1421, Panaitescu, I.e., I, 129, 9*18); *Brădățeni*, *Ciurgeni*, *Săvăstrfaii*, *Călugăreni*, *Cararini*, *LuminZni*, *Pasini* (sate.

Țirgoviște, 1475, Panaitescu, I.e., I, 290, 22; 24; 25; 28; 29); *Brădățeni*, *Lmianii*, *Călugărim*; *Limineni* (sate, București, 1478, Panaitescu, I.e., 365; 16; 17; 22; 23), *Budlni*, *Albini* (sate, București, 1486, Panaitescu, l.c., 354; 23, 25).

u

în cîteva cazuri, *-u* e notat; dar alături de această notație, apar notații fără *-u* (Sima) *Tunsulu*, (Ștefan) *Tunsulu* (n. pr., dar: Ioan Hurjescu, Suceava, 1453, Costăchescu, DM în Șt., II, 467, 8, 9, 10); (na potoci) *Fănățele* (=pe pîriul F., n. top., dar *Curatul*, Suceava, 1469, Bogdan, DSM, I, 13), (sas popom) *Sătielu* (= cu popa Sătcelu, n. pr., București, 1480, Panaitescu, DȚR, I, 310, 24).

în regulă generală, *-u* final nu e notat; acolo unde apare, este introdus din vechea slavă, unde avea o valoare morfologică. Notația cu *i* nu are valoare fonetică (v. mai jos, p. 458 ș.u.).

Transilvania. *Buyul* (n. pr., Alba-Iulia, 1231, doc. latinesc, Zimmermann, Werner, Urkundenb., I, 55, 19); *Radul* (n. pr., Cristian, jud. Brașov, 1370, doc. latinesc, Lukinich-Gâldi, Doc. hist. Valach., 302); *Dragul* (n. pr., fără loc, 1368, doc. latinesc, Lukinich-Gâldi, I.e., 213, nr. 166; Timișoara, 1370, doc. latinesc, Lukinich-Gâldi, l.c., 486, nr. 423); *Dubrul* (n. top., fără loc, 1369—4377, doc. latinesc, Lukinich-Gâldi, l.c., 222); *Myhui* (n. pr., Hațeg, 1360, doc. latinesc, Lukinich-Gâldi, l.c., 147); *Negul* (n. pr., fără loc, 1370, doc. latinesc, Lukinich-Gâldi, l.c., 66, nr. 39); *Negul* (= Negul, n. top., fără loc, 1369—1377, doc. latinesc, Lukinich-Gâldi, l.c., 223); *Neutidul* (=• neted, n. top., fără loc, 1307, transcriere din 1768, doc. latinesc, Lukinich-Gâldi, l.c., 49, nr. 28); *Radul* (n. pr., Șemlacul Mare, jud. Timiș, 1370, doc. latinesc, Lukinich-Gâldi, l.c., p. 228); *Tkatkul* (=Tatul, n. pr., Hațeg, 1390, doc. latinesc, Lukinich-Gâldi, l.c., p. 399, nr. 357).

[la obirșia] *Fronwsolu* (n. top., Suceava, 1411, Costăchescu, DM, în Șt., I, 81, 12); *niGSutii*, cu *-i* nenotat sau dativul (< *illo*, Coteanu, SCL, XV, 1964, p. 433—454); *nep* (svoeĀ) (— nepotului său, Suceava, 1453, Costăchescu, I.e., II, 458, 9), cu *-lu* (sau *-i*) nenotat. *Butul*, atestat în 1209 (Densusianu, H.d.l.r., I, p. 393; ed. rom., p. 251), este o lectură greșită, în loc de *Buttz* (Kniezsa, AECO, II, p. 159).

Moldova. Nume proprii. *Standul* (Vaslui, 1452, Bogdan, Doc. moldov., din s. XV, XVI, 31); *Tămășanul*, *Morcul* (n. pr., Țirgoviște, 1481, de la moldovean, Bogdan, l.c., 57); (Staniv) *Preușescu* (n. pr., fără loc, 1400, Costăchescu, DM în Șt., I, 31,25); (un iezer pe Prut, anume) *Luciuli* (Suceava, 1409, Costăchescu, l.c., I, 71, 9); (Jurca) *Dragotesidi* (Suceava, 1412, Costăchescu, I.e., I, 98, 7); (Crăciunk), *Belcescidh*, (Suceava, 1414, Costăchescu, I.e., I, 111, 9); (pan) *Budul* (fără loc, 1421, Costăchescu, l.c., I, 142, 5); *Pauscuii*, *Mihuli*, *Stanculh* (Suceava, 1426, Costăchescu, I.e., I, 182, 14—17; 18); *Filipi*, *Mihuli*, *Bratuli*, *Micule* (Suceava 1427, Costăchescu, I, 193, 8; 12).

viglu (= *vig* « bucată », fără loc, 1408—1418, Panaitescu, DȚR, I, p. 102, 20; v. p. 102, 20) « obscur »; dare în natură, opusă lui *engarija* « prestație ». Editorul restabilește lectura *viglu* care nu pare justificată; *vig*, articulat *vigu*.

Nume comune. Notația cu *-Ty*, *-K*: *btwn* (Suceava, 1479, Bogdan, DSM, I, p. 221); *cumnați* (Suceava, 1470, Bogdan, I.e., I, p. 152); *nepoși* (Suceava, 1488 și 1490, Bogdan, I.e., I, p. 354 și 442); *rime** (Suceava, 1502, Bogdan, I.e., II, p. 210). Notația zero: *brad* (Suceava, 1490, Bogdan, l.c., I, p. 4

440); *bradul mueriei* (Suceava, 1491, Bogdan, t e, I, p. 488); *buor* (Suceava, 1490, Bogdan, Le, I/p. 440) *lac* (Suceava, 1468, Bogdan, Le, I, p. ^27); *nepot* (Roman, 1466, Suceava, Î467, 1490, Bogdan, Le, I, p. 11-4, 301, 397)»

Țara Românească. *Albul* (n. pr., Țirgoviște, 1420, DISR, 14, 5); *Sofiaiu* (n. top., fără loc, 1402—1408, Panaitescu, DȚR, I, 81, 24); *CireșeM* •<!>^ (n. top., fără loc, 1408—1418, Panaitescu, Le, I, 88, 19); *Afumatul* (n. pr., Țirgoviște, 1424, Panaitescu, Le, I, 133, 11); *Cireșelul* (n. top., fără loc, 142, Panaitescu, Le, I, 136, 20); *Albuh*, *Stancul*, *Radulh* (fără loc, 1425, Panaitescu, Le, I, 145, 1; 2; 3); *Radula*, *Stancul*, *Albul*, *Sarul* (n. pr., Argeș, Jf26, Panaitescu, Le, I, 148; 1; 10; 25; 27); *Călugărul* (n. top.), *Albul*, *lorhd*, *Tătul*, *SriMl* (n. pr., Argeș, 1428, Panaitescu, Le I, 151, 10; 35; 36); *larcu*, *Tutui* (fără loc, 1428, Panaitescu, Le, I, 160, 19, 20); *Amarul* (o. top., Argeș, 1430, Panaitescu, Le, I, 161, 35); *Albul*, *Radiat*, *Stanchd*, *Iweiul*, *Vlaicu*, *Barbul*, *Totul* (n. pr., Țirgoviște, 1431, Panaitescu, Le, I/V 165, 5; 6; 7; 8); *Bajkul*, *Vioiul*, *Vlajkid*, *Stancul*, *Tatul*, *Sztancul* (n. pr. e&eument unguresc, traducere din 1727, Țirgoviște, 1437, Panaitescu, Le, I, 173, M; 174; 1; 25; 26; 27; 28), *RoduK*, *Vladul fax** loc, 1492, Nandriș, Doc?rom. Athos, p. 37).

Moldova. Țara Românească. în exemplele următoare, -u reprezintă desinența de genitiv a numelor cu tema în -u (iv), de exemplu *synu*, *genit*, *synu*, în vechea slavă:

fsatul lui *Moisu Filozofu* (n. pr., Suceava, 1423, Costăchescu, *Wâ. M. Șt.*; I, 156, 13); (am dăruit.. lui T. și lui Șt.) *Tatulu*, *Stanciulu* (n. pr., Țirgoviște, Î437, Panaitescu, Le, I, 179, 6; 7; mai jos, r, 26, 27: *Nanul*, *StmȘml*, *Radul*) (lui) *Radulu* (n. pr., Țirgoviște, 1437, Panaitescu, Le, I, 181, 34); (*hxi*) *Nanu. i Tatulu i Șerbu* (n. pr., Gherghița, 1471, Panaitescu, Le, I/273, 28, 29); (lui) *Radulu*, (lui) *Miculu* (n. pr., București, 1475, Panaitescu^ Le, I, 288, 32); (lui) *Crăciunu* (n. pr., București, 1478, Panaitescu, Le, I, 3#0, 15); (lui) *Bratulu* (Țirgoviște, 1481, Panaitescu, Le, I, 318, 3); (lui) *Romșnu*, *Danu*, *Radulu*, *Miculu*, *Mușatu* (Țirgoviște, 1482, Panaitescu, Le, I, 328/22).

Cf. (aceasta poruncă a domniei mele...) *zupanu Mihaiu spataru* (— jupinului M. spătarului, Țirgoviște, 1484, Panaitescu, DȚR, I, 344, 4); (credința) *pana Petra prăcălabit* (= credința panului P. pircălabului, Vaslui, 1449, Costăchescu, DM în. Șt., II, 744, 5—6).

-l lipsește în exemplele următoare:

Frâncufn. pr., Suceava, Î468, Bogdan, DSM, I, p. 127); (*biata* •= balta) *Bisirețu* (n. top., București, 1480, Panaitescu, DȚR, I, 314, 29); *Albu*, *Megu* (n. pr., fără loc, 1490, Panaitescu, Le, I, 390, 5; 6); *Albu* (n. pr., Bucuiesti, 1490, Panaitescu, Le, I, 392, 17).

Serbia. *Bratulh*, 11, *Brațul*, 78; *CrețuW*, 122; *Dragule*, IA (Mănăstirea Decani, 1330, M. Milojevic, Decianske hrivovulie, Belgrad, 1880; Gfasnîk srpskog ucenog drustva, XII, 1880).

în hrivovul lui Ștefan Dușan din 1348, editat de Hasdeu, Arch, ist., III, găsîm notațiile următoare:

Surdul^ (89), *BradeK* (91), *Hramlk*, *Daiul*, *NZgulw*, *Raiulw*, *Sigma***. (104), *Vladul-k*, *Rmul*^?, *Staâu*h? (105), *DrajuW*, *GraduW* (107), *Opăritul*^ (108).

în documentele provenind din țările românești sau din Transilvania, e. neîndoios că 4 reprezintă articolul postpus, împotriva părerii lui Weigand, că acest 4 ar fi de origine slavă fWJb, XII, p. 110 ș.u.; BA, II, p. 147 ș.u.;

J. Kniezsa, AECO, II, p. 154 ș.u.) s-au ridicat, cu drept cuvînt, Capidan (DR, I, p. 195 ș.u.) și AL Graur (Romania, LII, p. 495 ș.u.), identificîndu-l cu articolul românesc, care a fost adoptat de slava de sud. (După cum a arătat Graur, Le, p. 499, o probă despre aceasta o avem în faptul că numele în -ul fac, în slavă, femininul în -ula; *Radul*, fem. *Radula*, pe cînd, în română, femininul este în -a: *Rada*, ceea ce probează că în slavă -ul nu a fost simțit ca un morfem al masculinului, numele *Radula* fiind considerat indivizibil. în română, dimpotrivă, morfemul -l de la masculin se opune morfemului -a de la feminin.) Pentru numele din Ungaria în -ul, trebuie însă ținut seama de explicația prin germ. -Io, redat în documentele din Ungaria prin -ul. într-adevăr, numele în -ul din Ungaria apar în regiuni unde nu e de presupus că a trăit o populație românească (Kniezsa, Le). De aceea, nu am făcut uz, aici mai sus, de numele în -ul din documentele provenind din Ungaria.

.. și î

ă sau î (arhifonemul ă, realizat ca ă sau î, v. mai sus, p. 412), e notat cu ajutorul slovelor *fa*, *Tv* și *w*:

Moldova, *răpi* (fără loc, 1400, Costăchescu, DM în. Șt., I, 31, 30); *Birlic/h* (n. pr., Suceava, 1410, Hasdeu, Arch, ist., I, 2, p. 12, nr. 284; Suceava, 1419, Hasdeu, Le, I, 1, p. 110, nr. 154); *Cobule* (n. top./Suceava, 1435, Hasdeu, Le, I, 2, p. 19, nr. 286); *Tr^medecii* (= Trimedecii, sat, Suceava, 1427, Costăchescu, DM, în. Șt., I, 193, 11).

Trecerea lui I la Î e înregistrată:

ripi (Suceava, 1428, Costăchescu, Le, I, 224, 12—13) < lat. *ripa*. Pentru *i* > *i* și *i* > *i*, v. ML, p. 154—156.

Țara Românească. *Căba* (baltă, București, 1478, Panaitescu, DȚR, I, 305, 25); *Părăiani* (sat, București, 1480, Panaitescu, Le, I, 310, 20).

ă neaccentuat e notat de obicei cu ajutorul slovelor *K sau *fa*. Sînt însă cazuri cînd *d* e notat cu slova care notează pe *a*.

Nu am înregistrat cazurile de notare a lui ă prin *a* în cuvintele în care această grafie se poate explica prin influența originalului slav, ca, de exemplu, *călugăr*, *dascăl* etc., sau prin influența numelui asupra derivatului, de exemplu *fatir*, față de *Făurești*, *Manea*, față de *Mănești* etc.; bg. *Manzul* (regiunea Pirdop, est de Sofia): nu e vorba de *a* netrecut la *ă* (Maria Rădulescu, Om. Iordan, p. 718), căci aici *e* (-fu) este originar (v. mai sus, p. 208), nu *a*.

Moldova. *Crăciun*^ (n. pr., Suceava, 1414, Costăchescu, DM în. St., I, 111, 9); *Bărbosul* (n. pr. Suceava, 1424, D. Bogdan, AM, 19); *Matasă* (n. pr., Mănăstirea Bistrița, 1428, Costăchescu, DM în. Șt., I, 213, 2); *Turbateșii* (n. top., Moldova, 1428, D. Bogdan, GL, 208, s.v.; Suceava, 1429, Costăchescu, L'e, I, 239, 7); *Barbosu* (n. pr., Baia, 1418, Costăchescu, Le, I, 127/16); *Balans* (n. pr., Bascacauți, 1431, Costăchescu, Le, I, 315, 6; Suceava, 1434, Costăchescu, I.e., I, 383, 6); *Jumatatevica* (n. pr., Suceava, 1437, Costăchescu, Le, I, 536, 17; 1438, Costăchescu, Le, II, 7, 23).

Țara Românească. *Varonice* (— Văronicele, săiiște, Argeș, 1387, Panaitescu, DȚR, I, 43, 4); *Dabaceskî* (= Dăbăcescu, n. pr., Argeș, 1387, Panaitescu, Le, I, 43, 12); *Bradateni* (= Brădăteni, sat, fără loc, 1388, Panaitescu, Le, I, 46, 7).

Serbia. *Opăritul* (n. pr., Ștefan Dușan, 1348, Hasdeu, Arch, ist., III, p. 108), *Faunii* (n. top.; Hasdeu, Le, p. 115).

ă: *e*. în *jumătate*, în locul lui *ă* neaccentuat al limbii de astăzi, apare când notația cu *ă*, când cea cu *e*: aceste grafii pot nota o realitate fonetică, pronunțarea cu *e* (veche) existind alături de pronunțarea cu *ă* (*e* trecut la *ă* prin acțiunea oclusivei labiale precedente).

Cuvântul aparține vechiului fond și e reprezentat în albaneză prin *gjymes*, *gjimese*, *gjymse* (deci, lui *e* albanez îi corespunde un *ă* românesc), contaminat, poate, cu lat. *medietatem* sau *dimidietas*. Forma primitivă era cu *e*, pentru că *ă* poate fi explicat prin *e* (acțiunea lui *m*), dar *ă* nu trece la *e*.

Din exemplele înșirate mai jos reiese, așadar, că *e* nu trecuse încă la *ă* în Moldova, în secolul al XV-lea. Astăzi această conservare a lui *e* e semnalată pe un teritoriu restrâns al dacoromânei și e normală în aromână.

Iată exemplele:

e. Moldova. [La fîntina] *Peducelului* (n. top., Vaslui, 1436, Costăchescu, DM în Șt., I, 444, 17); *Jiumeiate* (n. pr., Suceava, 1411), Costăchescu, l.c., I, 81, 20); *Jumetatevicfa* (n. pr., Suceava, 1412, Costăchescu, l.c., I, 98, 18); *Jumetatevicft* (n. pr., Suceava, 1419, Costăchescu, l.c., 132, 10—11); *Jometateva* (n. pr., Suceava, 1427, Costăchescu, l.c., 196, 30—197, 1).

Grafia cu *o*: *Jomotatova* (n. pr., Suceava, 1417, Costăchescu, l.c., I, 191, 5)^e accidentală.

ă. [loan] *Jumătate* (n. pr., Suceava, 1414, Costăchescu, l.c., I, 104, 1). Țara Românească, *e* apare trecut la *ă* în *Rătundul* (< lat. *retundus*, n. pr., fără loc, 1480, Bogdan, Rel. Brașov, I, p. 164).

î nazal

Grafiile întrebuițate pentru notarea lui *î* sînt folosite și pentru notarea lui *i* nazal. Exist/ența lui *î* este dovedită de grafiile cu slova *w*, care în rusă notează pe *y* (echivalent aproximativ al lui *î* românesc, v. ML, p. 156).

Moldova. *hi = î*: *Șunca* (n. pr.: credința panului Sîncu, fără loc, 1422, Costăchescu, D. M în Șt., I, 150, 10); [gîrla] *Flâmundzilor* (Suceava, 1448, Costăchescu, l.c., II, 324, 4); [Barbu] *Jamun* (= geamin, n. pr., Davideni, 1446, Costăchescu, l.c., II, 251, 4—5); *Mmizați* (n. top., Suceava, 1434, Costăchescu, l.c., I, 386, 16); *Mhindrinh* (= Mîndrea, n. pr., Suceava, 1435, Costăchescu, l.c., I, 403, 2; 11); *Mhmzați* (n. top., 1489, Costăchescu, l.c., I, 500); *Mundziil* (Suceava, 1448, Costăchescu, l.c., II, 314, 13); *P-hinticw* (n. pr., Suceava, 1456, Costăchescu, l.c., II, 791, 31); *Phintece* (n. pr., Costăchescu, l.c., II, 798, 27).

isi=î: *St-hingacis* (n. pr., Suceava, 1427, Costăchescu, l.c., I, 178, 3; Vaslui, 1436, Costăchescu, l.c., I, 444, 9).

î>i. *Infundătorev* (h. top., Suceava, 1428, Costăchescu, l.c., I, 224, 9—10); *Strimturhi* (n. top., Suceava, 1428, Costăchescu, l.c., I, 233, 22); *Mindziula* (= Mînzul, Roman, 1444, Costăchescu, l.c., II, 203, 9).

i = î. Țara Românească. *Manea* (n. pr., Tîrgoviște, 1483, Panaitescu, DȚR, I, 339, 9; Mănăstirea, Glavacioc, 1486, Panaitescu, l.c., I, 352, 15).

a î.l. de *i* în *Mandzați* (= Mînzăți, sat, Vaslui, 1436, Costăchescu, DM în Șt., I, 498, 7), grafie neconcludentă; *Stancișoro* (= sâliștea Stîncișoara, Argeș, 1387, Panaitescu, DȚR, I, 43, 2) ar prezenta același fenomen, dacă trebuie să plecăm de la *stîncă*.

i. Țara Românească. *Tâmpa* (= Tîmpa, n. pr., fără loc, 1421, Panaitescu, DȚR, I, 126, 26); *Dâmbova* (sat, Argeș, 1430, Panaitescu, l.c., I, 161, 35); *Dâmbrovniid* (rîu?, Tîrgoviște, 1451, Panaitescu, l.c., I, 221, 21); *Parângul* (munte, Didrih, 1470, Panaitescu, l.c., I, 272, 23).

i = în. Țara Românească. *Mădricca* (= Mîndricica, n. pr., R. Vilcea, 1389, Panaitescu, l.c., I, 52, 17).

î > i. Țara Românească. *Strlmtișorul* (sat, Mănăstirea Glavacioc, 1483, Panaitescu, l.c., I, 352, 35).

DIFTONGII

ea'

Diftongul *ea'* e notat cu ajutorul slovelor *și /h* (v. mai sus, p. 404 ș.u.). Țara Românească, *Jibl/* (= Jiblea, sat, fără loc, 1388, Panaitescu, DȚR, I, 46, 7; R. Vilcea, 1389, Panaitescu, l.c., 51, 31); *Seca* (= Seaca, sat, fără loc, 1388, Panaitescu, l.c., I, 46, 7); *Mane* (= Manea, n. pr., fără loc, 1392, Panaitescu, l.c., I, 56, 3); *Orehovi* (= Oreahova, n. top., fără loc, 1392, Panaitescu, l.c., 61, 18; 1392—1408, Panaitescu, l.c., 75, 32); [na] *Codmea* (= la Codmeana, mănăstire, fără loc, 1408—1418, Panaitescu, l.c., I, 94, 9); *Bela* (= Beala, sat, Argeș, 1415, Panaitescu, l.c., I, 110; 18; 19).

Moldova. Trecerea lui *ea* la *a* apare în *Măstachin* (= Mesteacăn): *biota Măstachinului* (= de la balta M., n. top., Suceava, 1473, Bogdan, DȘI, I, p. 183).

Trecerea lui *ea* la *a* ar fi semnalată în *Fata*, nume de persoană atestat în 1217 (Ungaria, corn. Șopron; Draganu, Rom. s. IX-XIV, p. 175 ș.u., 331, 448, 600).

Împotriva acestei interpretări se ridică serioase obiecții: 1. nu e de crezut că fenomenul monoftongării să fie atit de vechi. Afară de aceasta, trebuie ținut seamă de faptul că documentul din 1217 nu ne-a fost transmis în original, ci e cunoscut dintr-o ediție din 1785; 2. afară de un singur caz (1271, corn. Nyitra), numele denumește un bărbat; 3. el apare în regiunile unde nu e atestată o populație românească.

De aceea, unii cercetători au explicat acest nume prin germană (I. Kniezsa, AECO, p. 143 ș.u.; L. Tamás, AECO, II, p. 322 ș.u., 332, n. 145).

Identificarea propusă de Draganu (l.c., p. 352) a numelui de localitate *Szaka* cu dr. *se* în care *ea* ar fi trecut la *a*, e încă mai puțin probabilă (v. I. Kniezsa, l.c., p. 207 ș.u.).

ia

Slova & notează diftongul *ia*:

pocnite Lalovi (= poienile lui Lai, sat, Tîrgoviște, 1483, Panaitescu, DȚR, I, 339, 13).

oa

Diftongul *oa* e notat cu ajutorul slovei *o*: nu trebuie însă să deducem aici că *o* nu fusese încă diftongat în *oa*, la această epocă. Pentru explicarea acestei grafii trebuie să ținem seamă de faptul că vechea slavă nu posedă ac diftong. întrebuițarea slovei *o* pentru a nota pe *oa* e datorată, deci, grafiei chirilice:

Țara Românească, *costa* (= sub coastă n. top., București, 1463, Panaitescu, DȚR, I, 246, 12); (del) *Oncev* (= dealul lui Oancea, n. pr.), (ot) *O* (= de la Oancea, n. pr., București, 1478, Panaitescu, l.c., I, 300, 17; 1

VOCALELE ÎN HIAT

Hiatul *u-o* e redat prin *uo*:

Moldova. *Niwrețu* (= noureț, n. top., Suceava, 1454, Costăchescu, DM în. Șt., II, 501, 12); *Buoren<i>*' (= Boureni, n. top., Băiceni, 1454, Costăchescu, I.e.; II, 506, 4; Cotnari, 1454, Costăchescu, I.e., II, 509, 12); *bour* (*u edinu dub su buoru* = la un stejar cu bour, Suceava, 1479, DSM, I, 221).

Țara Românească. *Buorxdul* (= Buorelul, n. top., Tîrgoviște, 1483, Panaitescu, DȚR, I, 339, 12).

Alteori hiatul e redat prin *oo*: *Boorenul* (n. pr., Bîrlad, 1467, Costăchescu, DM de la Șt. M., 69, 21).

între *e* și *u* în hiat s-a dezvoltat un *u*, consonificat în *v*:

Moldova. *Grevul* (= Greul, n. pr., Suceava, 1448, Costăchescu, DM în. Șt, II, 300, 15). Fenomenul apare, dialectal, în dacoromână (v. mai jos, p. 462 ș.u.); el nu e deci, în mod necesar, un fenomen rusesc (Ciobanu, încep., p. 56).

CONSOANELE

LA BIALE

Labialele sînt nealterate:

Moldova. *Piatră* (n. pr., Suceava, 1438, D. Bogdan, AM, 28, 6); *pilor* (Suceava, 1410, Costăchescu, DM în. Șt., I, 75, 14); [pină la] *Pisca'* (= pisc, fără loc, 1425, Costăchescu, I.e., I, 168, 24; Suceava, 1427, Costăchescu, I.e., I, 190, 15); *FU < i > pu*, *FU < i > pe* (= la Filipea, nume de pîriu, v.p. 40, fără loc, 1400, Costăchescu, I.e., I, 37, 5; 11); *Pitici* (n. pr., Suceava, 1424, Costăchescu, I.e., I, 103, 9); *Filiph* (n. pr., Suceava, 1427, Costăchescu, I.e., I, 193, 8); *Piatra'* (n. pr., Suceava, 1435, Costăchescu, I.e., I, 403, 19; Vaslui, 1436, Costăchescu, I.e., I, 445, 5); *Piatra* (n. pr., Vaslui, 1436, Costăchescu, I.e., I, 460, 7); *Filipp*. (Suceava, 1435—1436, Costăchescu, I.e., I, 494, 11); *Pisc* (n. pr., Suceava, 1453, Costăchescu, I.e., II, 468, 13); *Pisc* (Suceava, 1453, Costăchescu, I.e., II, 473, 7); *pisc* (Suceava, 1456, Costăchescu, I.e., II, 582, 10); *Mic*, *Pitic* (n. pr., Suceava, 1459, Costăchescu, DM de la Șt., 22, 21; 23).

Hinatw (Ștefan Dușan, 1348, Hasdeu, Arch, ist., III, p. 183) a fost explicat de Hasdeu prin *fin* (I.e.), dar apropierea nu pare justificată.

dz

dz este notat cu semnul S în textele din Moldova:

Moldova. *Budzești* (sat, Neamț, 1422, Costăchescu, DM în. Șt., I, 147, 11); *Dzemă'* (= zeamă, Suceava, 1491, Costăchescu, DM de la Șt. M., 156, 12; 13; 16); *Mîndzul* (n. pr., Suceava, 1448, Costăchescu, DM* în. -Șt., II, 314, 13); *Mandzați* (n. top., Vaslui, 1436, Costăchescu, I.e., I, 498, 7); *Mindziula* (= Mînzul, n. pr., Roman, 1444, Costăchescu, I.e., II, 203, 9).

Prezența lui *dz* în *budză* și *mîndz* e normală, întrucît aceste cuvinte fac parte din vechiul fond tracic al limbii (v. mai sus, p. 246 ș.u. și 251); într-adevăr, *dz* reprezintă aspectul fonetic vechi din aceste cuvinte! stadiul *z* provenind din *dz* (cf. în aromână: *budză* și *mîndzu*). în *dzeamă*, *dz* este de asemenea etimologic; cf. ar. *dzamă* (Dai.) și it. de s. *dzema* < gr. CSJOL

Notăția cu *z* (**3**) apare însă și în Moldova, dar întîmplător:

Mînzăți (Suceava, 1434, Costăchescu, DM în. Șt., I, 386, 16).

Țara Românească. în textele provenind din Țara Românească, scrierea cu *ș*(=z) este generală; cf., de exemplu, *Mânze* (n. pr., fără loc, 1462—1463, Bogdan, Rel. Brașov, I, p. 103).

g Și J

g (din *i* consoană latin + *o*, *u* accentuați) nu apare notat în textele din Moldova, unde va fi atestat mai tîrziu (v. p. 473), din lipsa unei slove adecvate, în mod provizoriu, e redat cu ajutorul slovei >K.

Necunoașterea slovei *y* și necesitatea de a nota pe *g*, simțit diferit de *j*, a provocat grafii aproximative, ca *Dcurjeiu* (= Giurgea, n. pr., Vilna, 1493, Solia lui Ștefan cel Mare către principele Lituaniei, Bogdan, DSM, II, p. 383; 1496, Bogdan, I.e., II, p. 396, 400; 401; 407), unde, în lipsa unei slove adecvate, grupul *dc* notează pe *g*; v. și i.c. p. 386, solia din anul 1494, unde *g* e redat prin *cj*: *Cjurju* = Giurgea. Grafia cea mai potrivită este însă *dj*: *Djurja* (= Giurgea, Moldova, 1495, Bogdan, I.e., II, p. 391, 394).

Slova *y*, de origine sîrbească (v. mai sus, p. 407), e întrebuintată pentru prima oară într-un document din 1454, provenind din Moldova (Neamț): *Gamyra*^ (n.pr., Costăchescu, DM în. Șt., II, 5, 7; în CB, II, 14, cu data 1453). Dar scrierea cu >K apare și după această dată, v. exemplele mai jos (*Rujină*, *Jumătate* etej; însă aici ea notează o pronunțare reală, de exemplu în *jurcării* = *Giurcani* (n. top., Suceava, 1495, Bogdan, DSM, II, p. 84; v. mai jos, p. 473).

în Tara Românească/găsim notația aproximativă cu *c* (cf. Pasca, CL, I, 1956,'p. 85, n. 38):

Cenune (n. top., 1415, DȚR, Tîrgoviște, 1436, Panaitescu, DȚR, I, p. 169, 10 și *Ghenune*, cu *r* chirilic, n. top., Mănăstirea Cozia, 1415, Panaitescu, I.e., I, p. '108, 8).

în același timp, găsim însă și grafia cu *j*: *Jenune* (Creață, 1421, Panaitescu, I.e., I,'p. 129, 22).

Iată exemplele:

Moldova. *Jurja* (n.pr., Suceava, 1424, D. Bogdan, AM, 19, 24; Suceava, 1427, D. Bogdan, Le, 23, 2); [Barbb] *Janiîrk* (n. pr., Davideni, 1446, Costăchescu, DM în. Șt., II, 251, 4—5); [riul] *Jeredze* (probabil, Geredzei, în Bucovina, v. p. 83, Suceava, 1411, Costăchescu, Le, 81, 5)) *jiiide* (= jude, Suceava, 1433, Costăchescu, I.e., II, 594, 10); *Jiurjfr*, *Jiümetate* (n.pr., Suceava, 1411, Costăchescu, I.e., I, 81, 19; 20); *Jiurje* (n. pr., fără loc, 1411, Costăchescu, I.e., I, 85, 6); *Jurca* (n. pr., Suceava, 1412, Costăchescu, I.e., I, 98, 7); *mejiasi* = megiași, Iași, 1455, Costăchescu, I.e., II, 525, 13); *Rujină*, *Rttjinenii* (Suceava', 1459,' Costăchescu, DM de la Șt. M., 21, 9; 22, 3); *Jurjești* (= Giurgești, n. top., Vaslui, 1465, Bogdan, DSM, I, 88); *Jumeiaie*, *Jumăiațeni* (Suceava, 1492, Costăchescu, DM de la Șt. M., 161, 12; 16; 19; 20; 24; 26; 30; 35); *Rujiră* (Iași, 1495, Costăchescu, I.e., 197, 22; 198, 11; 12; 15; 16); *jur^ja* (n. pr. = Giurgea, fără loc, 1496, Bogdan, DSM, II, p. 397).

n

Trecerea lui *n* la *r* e înregistrată în textele următoare:

Moldova. Jud. Bacău, (*sihla*) *Giamirina* (= geamăna, n. top., 1491, Bogdan, DSM, I, p. 473). jud. Vaslui. (*Bode*) *Rtimârula* (= rumânul, n. pr., Bogdan, I.e., I, 374). Jud. Iași. *Jamiri* (= geamăn, sat, Suceava, 1472, Costăchescu, DM de la Șt. M., 77, 5). Jud. Bacău. (*Barbw*) *Jamîn* (= geamăn, n. pr., Davideni, 1446, Costăchescu, DM în. Șt., II, 251, 4—5); (*Barbw*) *Gamin*, *Fîntîreli* (n. pr., n. top. = geamăn, Fîntînele, jud. Bacău, 1454, Costăchescu, I.e., II, 517, 3; CB, II, 14, cu data 1453); *Jemereștii* (= Gemenesti, n. top., sat pe Tqpoiia, 1470, Bogdan, DSM, I, 415). (*Sima*) *Rujiră* (= rugină, n. pr., Iași, 1495, Bogdan, DSM, II, 71 și Costăchescu, DM de la Șt. M., 197, 22; 198, 11; 12; 15; 16). Jud. Vaslui. *Lumirri* (= Lumine, n. top., v.p. 406, Suceava, 1435, Costăchescu, DM în. Șt., I, 403, 5). Jud. Suceava, *Jirihpâna*, *Jirapan* (= jneapăn, n. top., Suceava, 1410, Costăchescu, DM în. Șt., I, 75, 11; 19); *Fîntîrăle* (= Fîntînele, Suceava, 1446, Costăchescu, DM în. Șt., II, 270, 10); *Neburești* (= Nebunești n. top., Suceava, 1448, Costăchescu, L.c., II, 342, 25); *Mastecîrul* (= mestecănul, n. top., Suceava, 1455, Costăchescu, I.e., II, 553, 14); *Fîniîrele*. (= Fîntînele, n. top., 1470, Bogdan, DSM, I, p. 145). Jud. Vaslui, *Fîntirele* (= Fîntînele, n. top., Vaslui, 1439, Costăchescu, DM în. Șt., II, 53, 9).

Sînt cazuri, însă, cînd rotacismul nu e notat, de exemplu: *Fîntînele* <n. top., Suceava, 1426, Costăchescu, DM în. Șt., I, 178, 12), *Jeminesii*, *Fîntînele* (Suceava, 1447, Costăchescu, I.e., II, 288, 17, 18); (*Lâna*) *Rujină*, *Rujinenii* (n. pr., n. top., Suceava, 1459, Costăchescu, DM de la Șt. M., 21, 9; 22; 3); *Galbenu* (n. pr., Suceava, 1460, Costăchescu, l.c., 33, 21; 24).

Țara Românească. Rotacismul nu apare în Țara Românească:

[^] *Aniniși* (sat pe Jiu, fără loc, 1392—1408, Panaitescu, DȚR, I, 75, 24); *Genune* (n. top., Mănăstirea Cozia, 1415, Panaitescu, l.c., I, 108, 8; Tîrgoviște, 1436, Panaitescu, L.c., I, 169, 10); *Jenune* (= Genune, Creață, 1421, 129[^] 22); *Lummeni* (n. top., București, 1478, Panaitescu, I.e., I, 305[^], 23).

n

n e păstrat în sufixul *-oane*:

Moldova. *Făuroane* (n. top., Suceava, 1455, Costăchescu, DM în. Șt., II, 543, 13); *Găjoane* (= Găjoea, n. pr., Iași, 1495, Bogdan, DSM, II, p. 691)

k'

Prin paîatalizarea lui *V*, s-a ajuns la *k'* (cf. Rosetti, Rech., p. 120):

Moldova. *Regieiv* ([^]Tigheci, n. top., Vaslui, 1436, Costăchescu, DM, im. Șt., I, 444, 15; 16), *Kigtă* (=Tigheci, Bulgari, 1441, D. Bogdan, AM, 35, 2); (de la) *Kegif*/[^]= Tigheci, n. top., Suceava, 1447, Costăchescu, DM în. Șt., II, 281, 28, v. p. 284).

Numele apare sub această formă și mai tîrziu: *Kegeci* (Husi, 1507, Costăchescu DM de la B., 249); *Kigeci* (Iași, 1603, Arch, ist., I, 117, nr. 166).

GRUPURI DE CONSOANE

cl'

Grupul *cV* e menținut în Moldova pînă în 1428, cînd trecerea la *k'* e atestată pentru prima oară: *Unkni* (v. mai jos).

Klag (= dr. chiag), n. top., în Polonia (ținutul Niepolomice), 1242 (Draganu, Rom. s. IX—XIV, p. 408), ar proba că grupul fusese menținut la această dată. Interpretarea nu e însă sigură. Astăzi localitatea e numită *Kioj* (Kniezsa, AECO, II, p. 108; Tamăs, I.e., II, p. 316 n. 117). Pe de altă parte, cuvintele cu *kl'*, din ucraineană (*kl'ag*, *kl'agati* etc), ar arăta că împrumutul s-a făcut la stadiul fonetic *kl'*; exemplele de *kl'* păstrat în Moldova, înșirate mai jos confirmă această concluzie (Scheludko, BA, II, p. 121, a observat, însă, că ruteana, neposedînd pe *k'*, l-ar fi redat în toate cazurile prin *kl'* s-ar putea, deci, ca împrumutul să fi fost efectuat la stadiul *k'*).

Părerăa lui Densusianu (H.d.l.r., I, p. 303 ș.u.; ed. rom., p. 197 ș.u.), că în secolul al XIII-lea *kl'* trecuse la *k'*, e infirmată de exemplele de *kl'* păstrat în Moldova înșirate mai jos (v. Tamăs, AECO, II, p. 315 ș.u.).

Iată exemplele:

Moldova. (Petre) *Urecl* (= Ureche, n. pr., fără loc, 1407, Costăchescu, DM în. Șt., I, 53, 8); (Petre) *Urzel* (Suceava, 1411, Costăchescu, I.e., I, 95, 17); (credința panului) *Urmele* (Suceava, 1421, Costăchescu, I.e., I, 98, 21); *Urecl* (Suceava, 1414, Costăchescu, I.e., I, 112, 2—3); (pan) *Undita* (cf. *unchi*, n. pr., fără loc, 1421, Costăchescu, I.e., I, 142, 7); (pan) *Undele* (Suceava, 1428, Costăchescu, I.e., I, 218, 24); *Unclxd* (Suceava, 1429, Costăchescu, I.e., I, 287, 31—32; Suceava, 1430, Costăchescu, I.e., I, 308, 27; Suceava, 1431, Costăchescu, I.e., I, 311, 28; 318, 7; Suceava, 1432, Costăchescu, I.e., I, 338, 15; Suceava; 1434, Costăchescu, L.c., I, 383, 16—17); *Urmele* (Suceava, 1435, Costăchescu, I.e., I, 403, 19); *Urecl* (Suceava, 1437, Costăchescu, I.e., I, 536, 7); *Urmele* (n. pr., Bulgari, 1441, D. Bogdan, AM, 35, 13).

cV apare trecut la *k'* în textele următoare:

UnxM (n. pr., Suceava, 1428, Costăchescu, DM în. Șt., I, 228, 24—25); *Unkie* (n. pr., Suceava, 1436, Costăchescu, I.e., I, 484, 22); *Urekte* (Suceava, 1443, Costăchescu, I.e., II, 126, 22); *Unkxdi*, *Unketești*, *Unket/h* (n. pr. și n. top. Suceava, 1483, Costăchescu, DM de la Șt. M., 121, 10; 13; 122, 1).

Țara Românească. *Kee* (= cheie, n. top., Tîrgoviște, 1502, D. Bogdan, GL, p. 142, s.v.; publicat în traducere românească în DIR, B.I, p. 16).

Transilvania, *cl'* păstrat: *Sclev* (= Șchei, n. top., jud. Hunedoara, 1438, Draganu, Rom. s. IX—XIV, p. 414); *Ztrekle* (= Strechea, n. top., 1485, Draganu, l.c.).

Grupul *gl'* nu e conservat. în textul următor: (o tesnogo) *Ugla* (= anum, despre unghiul îngust, n. top., Suceava, 1429, Costăchescu, DM în. Șt., I, 269, 34, 270, 2), n. top. *Ugla* e o traducere în limba slavă a termenului românesc *unghi*: v. sl. *gglu* «unghi» (rus. *ugol*), aici la genitiv.

Este din domeniul posibilităților ca păstrarea lui *gl'* să nu fi fost generală (cf. St. Wszkiewicz, în MRIW, I, p. 284).

Această părere nu mai poate fi însă bazată (cum credea Densusianu, H.d.l.r., I, p. 305), pe trecerea lui *gl'* la *g* în *Unghiul cu freszeni* (= Unghiul cu frasinii, n. top.), nume atestat într-un document al lui Mircea cel Bătrîn din 1392, emis la Curtea de Argeș, întrucît originalul documentului nu e cunoscut și textul a fost publicat după o copie făcută la epoca modernă (Lukinich-Gâldi, Doc. hist. Valach., p. 437, nr. 390).

^ Pentru *Wngii*, atestat în 1514-1516 în Banat (= Unghiul), și păstrarea grupurilor *cV* și *gl'* « timp mai îndelungat » în graiurile din aceasta regiune, v. R. Neiescu CL VIII 1963 p. 51-53.

MORFOLOGIA

SUBSTANTIVUL

DECLINAREA

M a s c u l i n e : Genit.-dativul numelor proprii terminate în *-ca*:
Stoicăi (n. pr., Bhiad, 1467, Costăchescu, DM de la Șt. M., 69, 2—3).

Un exemplu de *-ii*, la numele în *-ea*:

Jurjii (n. pr., Suceava?, 1495, Bogdan, DSM, II, p. 87).

F e m i n i n e . *Soră*, ca nume propriu (Suceava, 1487, Bogdan, DSM, I, p. 516).

Numele în *-a* fac genit.-dativul în *-îi*:

Marenî (= Marenî < i >, n. pr., Suceava, 1424, D. Bogdan, AM, 19, 14)

Numele proprii și comune în *-ă*, *-că* fac genit.-dativul în *-ei*, *-îi* (notat *-îi*), *-ii*

Cobăliei (n. top., Suceava, 1467, Bogdan, DSM, I, p. 122; 123); *Zlătărăni*

(n. pr., Suceava, 1467, Bogdan, I.e., I, 120); *Largiei* (n. top., Suceava, 1469

Bogdan, I.e., I, p. 136); *Marușkii* (n. pr., Vaslui, 1474, Bogdan, I.e., I, p. 192)

Marini Lolki (n. pr., Suceava, 1481, Bogdan, I.e., I, p. 249); *Gradișteei* (n. top.

Suceava, 1487, Bogdan, I.e., I, p. 516); *Anușki*, *Marincăei* (n. pr., fără loc

1494, Bogdan, I.e., II, p. 38); *Voikii* (n. pr., Hîiiașu, 1499, Bogdan, I.e., II, p.

160).

N e u t r e . Terminația *-ure*, la plural, apare alături de cea nouă, *-uri*

Moldova. *Mature* (n. top., Suceava, 1448, Costăchescu, DM în Șt., II, 342, 23); *Rupturi* (n. top., Neamț, 1422, Costăchescu, I.e., I, 147, 19)'.
,

ARTICOLUL

Proclitic. Genit.-dativul numelor proprii masculine este forma
cu art. *lu* (*lui*):

Moldova. (Săcătura) *lui Bucur*, (polona) *lui Isac* (Suceava, 1491, Bogdan
DSM, I, p. 488).

în privința întrebuintării prep. vechi slave *po* cu acuzativul, calchiată după construcții
românească a lui *pre* cu acuzativul, s-a dovedit că exemplele pe care se bazează această teorie
sînt rău alese, pentru că aici *po* are sens directiv și apare, de cele mai deseori, în frazele în
care figurează verbe cu prefixul *po*.

Sînt însă citeva exemple din secolul al XVI-lea, ca *cuo smo postal po Hands' da mi hup
nekoc nos* (sic!) «iată am trimis pe Hanăș să-mi cumpere niște cuțite» (Țara Românească
1496—1507, Bogdan, Rol. Brașov., p. 304), care trebuie explicate prin influența construcțiilor
românești cu *pre* (v. Drăganu, Mori., p. 123 ș.u.).

Țara Românească. *Ștefan a lu Has*, (David și Balin și Mates) *a lui Golan*
(n. pr., fără loc, 1425, Panaitescu, DȚR, I, 145, 4; de altă mină, mai tirziu
diiata lu Petriman).

Articolul *ei* la numele proprii feminine:

Moldova, *ei Marușkii* (n. pr., Vaslui, 1474, Bogdan, DSM, I, p. 192); v
mai jos, p. 495.

CONCLUZIE

în baza expunerii din paginile precedente, putem fixa anumite trăsături caracteristice ale limbii române în perioada dintre secolul al XIII-lea și secolul al XVI-lea.

Izvoarele de informație de care dispunem sînt extrem de sărace și ne putem folosi de un material format în mod aproape exclusiv din nume proprii și topice.

în regulă generală, trebuie ținut seamă, în interpretarea faptelor, de posibilitatea ca o inovație, semnalată într-un punct oarecare al teritoriului dacoromân, să fie locală sau răspîndită numai pe un teritoriu restrîns. Așadar, cînd vreun izvor oarecare ne indică, de exemplu, că *ea* fusese monoftongat în secolul al XIII-lea în cutare localitate din Transilvania, aceasta nu atrage după sine concluzia că fenomenul era general.

Astfel, sînt unele regiuni care au inovat, pe lîngă altele care au rămas la stadiul fonetic mai vechi.

în domeniul vocalismului, e de semnalat faptul că *e* nu fusese încă sincopat, în *derept* (p. 413).

e accentuat, urmat în silaba imediat următoare de *e*, fusese diftongat în *ea* la o epocă mult anterioară. Acest stadiu fonetic e atestat în texte (de exemplu *Neatedul*), dar pe lîngă acest fonetism înregistrăm și fenomenul de monoftongare a lui *ea*: *Urecl*.

Notația cu [^] în sufixul *-eni*, la numele de localități (*Buciumeni*), probează că se pronunța încă diftongul *ea* sau că se pronunțase astfel, la o epocă anterioară.

u final dispăruse din scris încă din secolul al XIII-lea. Notațiile cu *iv*, *K*, la finală, în documentele slave, nu redau o vocală redusă, ci reprezintă o simplă grafie, fără valoare fonetică.

^î e redat cu ajutorul slovei *w* (*Cobîlea*, *Mînzali*); slovele *fa* și *K* notează pe ^ă și pe ^î ^î apare trecut la *i* în Moldova (*ripi*, pl.).

Aceleași grafii sînt întrebuițate pentru notarea lui ^î nazal (*Flămîndzilor*); ^î apare trecut la *i*, atît în Moldova, cit și în Țara Românească (*Sirimlura*, *Strimțișo ml*).

^ă apare uneori trecut la *a*, atît în Moldova cit și în Țara Românească și în Serbia (*Crăciun*).

Păstrarea lui *e* netrecut la ^ă, după o oclisivă labială, în *Jumetalc*, apare în Moldova.

în privința diftongilor, observăm că *A* notează diftongul *ia* în *pomiile*; *ea* a redat prin slovele **k* și *A* (*s*kca*, *Jiblfo* = seaca, Jiblea); redarea lui *ga* prin *o* (*costa* = coastă) se explică prin faptul că vechea slavă nu cunoștea acest diftong; hiatul *u-o* apare în *buor*, *nuor* (= bour, nour).

între *e* și *u* în hiat s-a dezvoltat un *v*: *gremil* (= greul). Fenomenul e semnalat astăzi în mai multe regiuni ale domeniului dacoromânesc.

Trecînd la consoane, am constatat că oclusivele labiale sînt nealterate (*picior*) în regiunile unde se constată, mai tîrziu, palatalizarea lor (v. p. 420.șu.)

dz e atestat în Moldova, iar *z* în Țara Românească. Din lipsa unei slove adecvate, *g*, atestat mai tîrziu în Moldova (v. p. 421), este notat cu ajutorul lui [>]*K*, care notează pe *j*. Notația cu *y* apare, pentru prima oară, în Moldova, în 1454 (*Garnîril* = geamăn). în Țara Românească, notația aproximativă cu *c* apare în 1415 (*Cenune*).

n apare trecut la *r* în Moldova și Bucovina (*Gamîrw*, n. pr. = geamăn). Rotacismul nu apare în Țara Românească.

n e păstrat în Moldova: *Făuroahe* (= Fauroahe, n. top.).

Grupul *cl'* e menținut în Moldova pînă în 1437, (*Urecl* = Ureche). Dar trecerea la *k'* e semnalată în 1428: *Unkiat* (n. pr.).

Grupul *gl'* nu e atestat.

în domeniul morfologiei, sînt de semnalat particularitățile următoare: genit.-dativul numelor proprii masculine terminate în *-ca*: *Stoicâi*. La numele în *-a*, găsim genit.-dativul în *-ii*: *Jurjii*.

Numele proprii feminine în *-â*, *-ca* fac genit.-dativul în *-ei*, *-îi*, *-ii*: *Cobaiiei*, *Voikîi* (= Voicii), *Marini* (= Marinii).

Pe lîngă terminația în *-ure* a pluralelor neutre, apare terminația mai recentă, în *-uri*: *Mature*, alături de *Rupturi* (n. top.).

Genit.-dativul numelor proprii se construiește cu articolul *lu*: *Ștefan a lu Has*.

Cu excepția notației lui *g*, care e atestată în mod normal în toate textele din secolul al XVI-lea, constatăm că trăsăturile caracteristice ale limbii din secolele al XIII-lea—al XV-lea sînt asemănătoare cu ale limbii din secolul al XVI-lea, repartiția dialectală a faptelor fiind aceeași în aceste două perioade.

în consecință, putem spune că în răstimpul dintre secolul al XIII-lea și secolul al XVII-lea, aspectul limbii române este unitar.

Uniformitatea aceasta este desigur, în parte, numai aparentă și datorată lipsei noastre de informație mai amănunțită. Căci pentru secolele al XIII-lea și al XIV-lea nu dispunem aproape de nici o informație, iar datele din secolul al XV-lea sînt foarte sărace. Materialul de studiu devine mai bogat de-abia în secolul al XVI-lea, cînd dispunem de texte manuscrise și tipărite, care îngăduie o cercetare mai amănunțită a acestui stadiu de limbă.

G. Mihăilă, Dicționar al limbii române vechi fsfirșitul sec. al X-lea — începutul sec. al XVI-lea), București, 1974.

INTRODUCERE

Privire generală: împrejurările politice și culturale din secolul al XVI-lea

Societatea românească în țările românești și în Transilvania. în secolul al XVI-lea, societatea românească din țările românești se afla încă în plin feudalism. Principalul sector de producție era exploatarea agricolă și creșterea vitelor. Comerțul, monopolizat de Poartă, nu aducea bani. Singur domnul încasa sume de la vămi. Se poate deci vorbi de autarhia economică feudală a țărilor românești în epoca aceasta. Pe lângă boierime, care apare încă, din momentul întemeierii țărilor românești, s-a creat de către domn o nobilime feudală, boierimea și nobilimea formând laolaltă o singură clasă socială. Țăranii cultivau pământul ce nu le aparținea și munceau la toate. Ei plăteau boierului darea în natură și în bani. Iobagii plăteau dijmă boierului și domnului. Puterea domnului provine din dări și din venitul vămilor. Boierii aveau sate scutite de impozite. Cu începere din secolul al XVI-lea, puterea domnului scade, din cauza închiderii drumurilor comerciale.

în Transilvania, situația e mai complexă. Clasa conducătoare românească se maghiarizase, după venirea maghiarilor în Ungaria (ei pătrund în Transilvania și în regiunile vecine în secolele al X-lea—al XI-lea, v. mai sus, p. 382). Țărâniea ardeleană era iobagă. Transilvania e în legături economice cu țărele românești prin Brașov, centrul comercial al regiunii de sud, și prin Bistrița, centrul comercial al regiunii de nord-est. Ca ortodocși, românii ardeleni întrețin legături religioase cu frații lor din celelalte două țări românești. Transilvania e plină de ctitorii ale boierilor și domnilor români. Mitropolitii ortodocși ai Transilvaniei sînt hirotonisiți în Moldova și Țara Românească.

Două categorii de texte. Cele mai vechi texte românești cunoscute astăzi datează din secolul al XVI-lea. Aceste texte sînt de două categorii:

- texte traduse;
- texte netraduse: scrisori particulare, însemnări zilnice, acte oficiale și juridice de natură variată (cumpărări, vînzări, donații, rapoarte, catagrafii, condici de socoteli etc.).

Deosebiriile dintre aceste două categorii de texte privesc limba și împrejurările care au provocat apariția lor. Diferențele de limbă sînt examinate mai departe; vom examina aici împrejurările în care au apărut categoriile de texte indicate mai sus și cauzele care au provocat apariția lor.

Vechea slavă. Limba cancelariei, a culturii și a bisericii românești, în secolul al XVI-lea, era vechea slavă (slavona). Prin veche slavă bisericească sau veche bulgară se înțelege limba în care frații Constantin (Kyrillos) și Metod, fiii unui înalt funcționar grec din Salonic, au scris traduceriile religioase pe care le-au efectuat în parte la Constantinopol și mai tîrziu în Moravia, în anii 863—865.

Chirii și Metod fuseseră chemați de principele Rostislav, pentru a creștina populațiile slave din Moravia. Ei vorbeau limba bulgară a slavilor din împrejurimile Salonicului. Traducerile efectuate de dinșii s-au păstrat în copii posterioare, în majoritatea lor din secolul al XI-lea, și una sau două din la sfîrșitul secolului al X-lea; limba traducerilor a suferit, în aceste copii, o serie de modificări prin introducerea de elemente bulgărești mai recente și sîrbești și rusești.

P. P. Panaitescu, *La litterature slavo-roumaine (XV—XVI sîcles) et son importance pour l'histoire des litteratures slaves (cu bibliografie)*, Praga 1931 (extr. I. *Sjezdu slavovanskych filologu v Praze 1929*); v. mai sus, p. 272.

După izgonirea discipolilor lui Metod din Moravia, ei se refugiară în Bulgaria, unde slava deveni limbă liturgică. Prin adoptarea liturghiei slave, în secolele al X-lea—al XI-lea, limba veche slavă deveni limba oficialităților noastre.

Asupra Mănăstirii Peri: Zsatkovics Kálmán, *Călugăria din Kortveiaș (Kortvelyes, Peri)* numită după arh. sf. Mihail (în limba maghiară), *Magyar Sion*, II, caiet 5; *Naukovii Zbornik* M. Hrușevski, IV, p. 155; N. Iorga, *Studii și documente*, XII, p. xxxviii ș.u.; Id., *O mărturie din 1404 a celor mai vechi « moldoveni »*, AAR, seria III, 6 ist., p. 69 ș.u.

O parte din boierime cunoștea vechea slavă. Astfel, știm că Ștefan cel Mare se adresează în slavonește, în 1503, unui sol polon (Bogdan, *DSM*, I, p. 479). Slavona va fi scoasă din slujba bisericească foarte tîrziu, printr-un proces lent, care a durat ani de zile: astfel, tipărirea *Liturghierului* românesc al lui Dosoftei (1679) este considerată drept o inovație îndrăzneată (Rosetti-Cazacu, *1st. lb. liter.*, I, p. III ș.u., 146 ș.u.).

Primele texte românești. Cele mai vechi documente slave cunoscute astăzi, scrise în Țara Românească și în Moldova, datează din 1364—circa 1370 (Vladislav) și 1392 (Roman); sînt reproduse în facsimil și în transcriere de A. Sacerdoteanu și Damian P. Bogdan, în *Culegere de facsimile pentru Școala de arhivistică*, seria slavă, fasc. I, București, 1943). Pentru a scrie cărți de cult într-o limbă, alta decît vechea slavă, într-un timp "cînd numai greaca, latina și slava erau recunoscute de biserică ca limbi de cult și oficialitatea o la noi păzea cu sfințenie întrebuițarea limbii slave, era necesară o revoluție. Traducerea cărților bisericești în românește nu era deci un fapt divers, așa cum ar fi fost simpla însemnare românească făcută, la un moment dat, de un cutare diac, într-o localitate oarecare a țării noastre.

V. expunerea de ansamblu din *1st. literat*, române, I, București, 1964, p. 293 ș.u.

La sfîrșitul secolului al XVII-lea hrisoavele sînt date regulat în românește. Scăderea cunoștinței limbii slavone nu trebuie pusă în legătură cu instalarea puterii turcești în Peninsula Balcanică, întrucît căderea Bulgariei are loc în 1303 și a Serbiei în 1459. În această perioadă liturghia se oficia în Principate în limba slavă (Dosoftei, *Liturghier românesc*, 1679). Cauza decăderii culturii slavone, în țările românești, trebuie deci căutată în transformarea societății românești. Căci în secolele al XV-lea și al XVI-lea nu numai că boierii cunoșteau limba slavona dar o și vorbeau (P. P. Panaitescu, *începuturile literaturii în limba română*, în *Interpretări românești*, București, 1947, p. 231 ș.u.; Bernstein, *Razysk. bolg. ist. dial.*, I, p. 99 ș.u., 300 ș.u.). Unele greșeli de limbă în textele slavonești din secolul al XV-lea sînt relevate de Cioban, *1st. literat*, p. 5 ș.u.

Diferența dintre textele traduse și netraduse apare deci cu evidentă în traducerea textelor bisericești, în secolul al XVI-lea, nu poate fi concepută decît « provocată » de o cauză exterioară și în luptă cu canoanele bisericii ortodoxe.

V. mai jos Anexa, p. 665 ș.u.

în privința textelor românești anterioare secolului al XVI-lea, trebuie arătat aici că salvconduetul acordat în 1489 de sultanul Baiazid negustorilor poloni a fost scris într-o «italiană defectuoasă», și deci nu în limba română, iar jurământul omagial făcut de Ștefan cel Mare regelui Cazimir al Poloniei (1485) a fost tradus din românește în latinește, dar textul românesc, care era numai un concept, nu s-a păstrat.

C. Racoviță, RIR, X, p. 376 ș.u.; I. C. Chițimia, Cele mai vechi urme de limbă românească, în Rom.-sl., I, Praga, 1948, p. 117 ș.u.

Vor fi existat texte românești anterioare jumătății a doua a secolului al XV-lea? Lucrul este posibil. Dar trebuie ținut seamă că în secolele al XIV-lea și al XV-lea nu numai că slavona era întrebuintată ca singură limbă oficială în acte (hrisoavele domnești sînt scrise în limba slavă pînă la sfîrșitul secolului al XVII-lea), dar boierii vorbeau slavonește. Pe de altă parte, liturghia, în biserică, se făcea în slavonește. Teoria că la sfîrșitul secolului al XV-lea cultura slavă decade în țările noastre, mai ales din cauză că bulgarii și sîrbii, pierzîndu-și independența, nu mai alimentau cultura slavonă din Principate, nu se confirmă. Ivirea primelor scrisori în românește, ca, de exemplu, scrisoarea lui Neașu din 1521, trebuie deci pusă în legătură cu transformarea societății românești, la această epocă, cînd puterea domnului scade și trece în mîna boierimii.

Fraze în limba slavonă, calchiate după cele românești, expresii și cuvinte românești în documentele scrise în limba slavonă apar și mai tîrziu, de exemplu: *sus košure* (=cu coșuri, Țara Românească, 1504 sau 1507, Bogdan, Rel. Brașov, p. 219); *oni sutpominali i komundati dali* (= ei i-au pomenit și au dat comîndate, Moldova, 1599, D. Bogdan, GL, p. 222, s.v. *comîndat*), *do cinstitago xana* (= la cinstituția han, Moldova, 1633—34; Id., I.e., s.v. *cinstii*), *pceli curansky* (= stupi țărănești, Moldova, 1661—65; Id., I.e., p. 227, s.v. *țăranski*) etc. *Ale noastre mai dente* (= mai denainte), *la time*, într-un document în limba slavonă din 1525—1527 (Țara Românească, DISR, p. 431, nr. 430, 27; 432, 3, 4; pentru dată, v. Bogdan, Doc. Reg., p. 298).

Neașu apare, documentar, în 1503, ca negustor fruntaș, județ al orașului Cîmpulung (Muscel). Scrisoarea constituie un act întocmit de cancelaria orașului Cîmpulung. Are sigiliu (Flaminu Mîrțu, Identitatea lui Neașu din Cîmpulung, Argeș, VII, 1972, p. 13—14).

Influența limbii române asupra redacțiilor în limba slavonă, construcții sintactice, complementul direct, la nume de persoane, cu *pe*, construcții românești în toponimie, introducerea de cuvinte românești ca *aldămaș*, *deal*, *tilhar*; v. Virgil Nestorescu, Structuri sintactice românești în limba documentelor slavone, SCL, XXX, 1979, p. 229—237 și LR, XXI, 1980, p. 253—256.

De fapt, trebuie să se fi scris românește întotdeauna, sporadic și pentru nevoi particulare. Dar aceste texte s-au pierdut (v. mai sus, despre ciorna jurământului omagial făcut de Ștefan cel Mare, în 1485, regelui Poloniei, redactată în românește). Atît textele românești din secolul al XVI-lea, care întrebuintează o ortografie tradițională (v. mai sus, p. 403 ș.u.), adică fixată la o epocă anterioară, cît și cîteva știri precise ne arată că s-a scris românește în veacul al XV-lea.

Astfel, între 1482 și 1492, boierul Dragomir Udriște începe o scrisoare slavonească adresată brașovenilor, cu *bunilor (i cestitem)*, în loc de *dobrem*, iar în 1495 (30 nov.), socotelile Sibiului menționează suma de 1 florin, dată unui preot român, pentru redactarea unor scrisori românești.

În 1475 un german ar fi văzut în Turcia o scrisoare scrisă de un frate altui frate, « er ist wallachisch geschrieben » (= e scrisă în limba română, N. Iorga, Istoria românilor, IV, București 1937, p. 43).

V. Bogrea, DR, II, p. 781-782; I. Lupaș, AIN, V, p. 43, n. 2. V. observațiile lui Șt. Orășanu, Cronicarii moldoveni din sec. al XVII-lea, București, 1899, p. 22 ș.u., asupra decăderii culturii slavone în Principate și întrebuintării limbii românești în documentele scrise.

Primele traduceri românești. Primul text românesc care ne-a fost transmis este scrisoarea adresată de Neașu din Cîmpulung (Muscel) judeului Brașovului Hans Benkner, în 1521. Curînd după această dată apar traduceri românești de cărți religioase. Aceste traduceri manuscrise, în starea în care ne-au parvenit, nu conțin nici prefete, nici epiloguri, nici vreo altă însemnare care să ne permită să le datăm și localizăm altfel decît prin ipoteză. Primele traduceri românești ne-au parvenit sub formă de copii, fără să putem stabili cu precizie dacă între aceste copii și originalele pierdute trebuie presupuse copii intermediare. Faptul că s-au descoperit mai multe copii ale *Catehismului* și *Psaltirii* probează că aceste traduceri aveau căutare; acestui fapt i se datorează, desigur, păstrarea cîtorva exemplare; unice, ele s-ar fi pierdut.

Data scrisorii lui Neașu: sfîrșitul lunii iunie 1521 (Matei Cazacu, RESEE, VI, 1968, p. 527). Candrea a susținut că *Psaltirea Hurmuzaki* nu este o copie (S, I, p. 50 ș.u.), « ci însuși autograful traducătorului din slavonește » (I.e.). Un argument, în această privință, l-ar constitui faptul că termenul slav din original e transcris ca atare și apoi înlocuit, prin ștersătură, cu termenul românesc corespunzător. În felul acesta, pătrundem în mecanismul traducerii.

A. Procopovici n-a adus nici un argument valabil împotriva părerii lui Candrea (DR, IV, p. 1.165—1167); grafiile *mienne* și *sâmntu* care, la prima vedere, s-ar părea că sînt datorate contaminării (*mine f mere*, *sânt f sânti*), una din ele fiind introdusă de copist, iar cealaltă reproducînd grafia din textul original (ML, p. 539, n.L), comportă altă explicație; în grafia *sâmntu* (ps. 103, 33), *n* notează ocluziunea dentală nazală provocată de *t* următor (I. D. Ticăloiu, Aus dem Leben der bilabialen Nasalis, ZRPh., LI, p. 280—291); *mienne* (AveHe, ps. 38, 4; 40, 9; 68, 7; 68, 16) se explică prin analogie cu *mie* (notat Mie).

Argumentele aduse de Avram (Graf. chirii., p. 11, 30, 60, 111—114), în favoarea faptului că *Psaltirea Hurmuzaki* este o copie, sînt însă valabile. V. și I. Gheție, în Studii de limbă literară și filologie, III, 1974, p. 241—250; *Psaltirea Hurmuzaki* este o copie executată după o psaltire slavo-română.

Localizarea și datarea primelor traduceri românești nu se pot face, așadar, decît prin ipoteză, luîndu-se în considerație particularitățile lor de limbă.

Sînt o serie de particularități lingvistice ale acestor texte, printre care rotacismul și prezența unor cuvinte maghiare cu circulație restrînsă (v. mai jos, p. 667—668 ș.u.), care ne permit să localizăm primele traduceri românești în Maramureș și în nordul Ardealului vecin.

Rosetti, Rech., p. 32—33. Bărbulescu, Curente, p. 51 ș.u. a susținut, cu argumente fără valoare, că traduceri rotacizante au fost efectuate în Principate, sub influența propagandei catolice; cf. C. Tagliavini, Studii rumeni, 4, p. 192-193. După E. Petrovici (SCL, III, 1952, p. 148—149) «Codicele Voronețean ar proveni dintr-o regiune situată mai la vest și sud-vest de Maramureș sau ținutul Bistriței, deci din țara Oașului, ținutul Băii Mari, Sălaj, Bihor, ținutul Clujului». Criteriul pe care se bazează această localizare e însă fragil, intrucît presupune că aria lui *-u* era aceeași, în secolul al XVI-lea, ca și în zilele noastre (p. 148). Cf. M. Sala (Omagiu lui Iorgu Iordan, București, 1958, p. 764), care împărtășește părerea lui E. Petrovici și propune o localizare „numai la vest de Maramureș”. I. Gheție (SCL, XVI, 1965, p. 391—406) și începuturile scrisului în limba română, București, 1974, p. 30—43, arată că o parte din caracteristicile lingvistice ale textelor maramureșene ocupau o arie foarte întinsă în sec. al XVI-lea (aproape întreaga Transilvanie, cu excepția părților de sud, Banatul și o parte din Moldova). Dar pentru Maramureș pledează acțiunea Reformei în acele părți ale Ardealului, precum și prezența unor termeni maghiari, în traduceri rotacizante, cu circulație restrînsă (vezi mai jos, Anexa, p. 667). De asemenea, scrisoarea din 1532, pentru care v. Anexa, p. 676. Gh. Părnuță, Analele Univ. Buc., XVIII, 1969, p. 13 ș.u.: afirmații necontrolate!

Dacă comparăm limba primelor traduceri românești cu limba tipăriturilor diaconului Coresi, din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, constatăm o serie de divergențe, atît fonetice cît și lexicale, între aceste două categorii de texte (v. mai jos, p. 683 ș.u.). Într-un sens, și luînd aceste divergențe în bloc, limba primelor traduceri pare „mai veche” decît limba tipăriturilor.

Coresi, reprezentante ale graiului vorbit în sudul Ardealului și în părțile vecine ale Țării Românești. De fapt, aceste diferențe sînt divergențe dialectale contemporane; printre acestea, rotacismul (treccerea lui *-n-* la *-Y-*) este particularitatea cea mai caracteristică a traducerilor mara-mureșene.

„E evidentă deosebirea între stilul acestor texte [traducerile rotacizante] și axela al sciorii lui Neașu din Cîmpulung...: dacă am avea a face cu traduceri din secolul al XVI-lea, ce ar fi schimbat Coresi în publicațiile lui?” (N. Iorga, Istoria literaturii românești, I, București, 1925, p. 103, n. 3). Unele din aceste divergențe lingvistice s-au păstrat pînă astăzi și le putem constata dacă comparăm graiul a două persoane din regiuni diferite ale domeniului dacoromân., de exemplu din Maramureș și din Țara Românească.

Admițînd că primele traduceri românești nu au nimic, în limba lor, care să nu poată data din secolul al XVI-lea, ne rămîne să examinăm explicațiile care au fost date cu privire la impulsul care a provocat traducerea în românește a cărților noastre religioase.

Husitismul. După arderea pe rug a lui Jan Hus, în 1415, husiții nu au mai recunoscut decît autoritatea Universității din Praga; reforma cultului introdusă de ei consta în facerea slujbei în limba cehă și în administrarea împărtășaniei *sub utraque specie*. Mișcarea husită se divide în facțiuni, prin emigrare. Husiții maghiari sînt semnați în Moldova, în 1420. În 1431, doi misionari husiți predică în Moldova, în coloniile săsești și maghiare. Husiții din Moldova sînt aliați cu Alexandru cel Bun.

În 1436, husiții fac prozești în Transilvania. Situația țăranilor devenise extrem de grea și din cauza reformei monetare a lui Sigismund, care făcuse o emisiune de bani cu o valoare reală inferioară celei nominale, și din cauza dijmelor episcopale. În astfel de condiții, se produce răscoala țăranilor români și maghiari din 1437. Față de activitatea husiților în Transilvania, se trimite aici, în 1438, un inchiuzitor (Iacob de Marchia).

Cei mai mulți husiți care se refugiază în Moldova (ei se instalară în Țirgul Troțușului și în țară) sînt maghiari. Preoții Torna și Valentin traduc aici *Biblia* în limba maghiară. Mai tîrziu, în 1462, sînt semnați husiți cehi și unguri în Moldova.

Cehii husiți veniți în Moldova în 1481 nu aveau contact cu românii ortodocși. « E de presupus că învățăturile fraților [boemi = husiți] nu găsiră ecou în sufletele românilor » (Mihail P. Dan, Cehi, slovaci și români în veacurile XIII—XVI, Sibiu, 1944, p. 201; v. expunerea lui Josef Macurek, Husitsvi v Rumunskych zemich, Brno, 1927).

Teoria husită. N. Iorga a susținut că traducerea în românește a cărților religioase datează din a doua jumătate a secolului al XV-lea, și a pus în legătură traducerea lor cu mișcarea husită. Din 1904, de cînd și-a exprimat această părere, s-au făcut cercetări noi cu privire la răspîndirea husitismului în Ungaria, Transilvania și Moldova. Afirmția lui Iorga că românii « se făcură... husiți pe un cap » (1st. lit. rom., I, p. 102) n-a fost confirmată. Nu avem nici o probă că husitismul a fost îmbrățișat de români. Informațiile ce le avem ne permit să precizăm, după cum am văzut mai sus, că husitismul s-a întins numai printre catolici, maghiari și sași. Noua credință a utilizat, pentru a pătrunde în Moldova, certurile dintre comunitățile și ordinele călugărești catolice. Expansiunea husitismului se produce în prima jumătate a secolului al XV-lea: traducerea cărților sfinte, în limbile naționale, realizată de această mișcare de înnoire, se petrece, de asemenea, la această dată. În a doua jumătate a secolului al XV-lea, husitismul era în declin și nu ar mai fi putut provoca traducerea cărților religioase în românește.

N. Iorga, 1st. lit. rom., I, p. 100 ș.u.; N. Draganu, DR, III, p. 909; IV, p. 1121-1122. J. Macurek, Husitsvi v Rumunskych zemich, Brno, 1927, și Husitismul în România, Revis istorică, XIV, p. 41—44; P. P. Panaitescu, ibid., p. 404—406; Mihail P. Dan, Cehi, slovaci și români în veacurile XIII—XVI, Sibiu, 1944; Thomas Peci și Valentin Ujlaki, refugiați Troțuș, traduc fragmentar *Biblia* în limba maghiară (1416). D. Cyzevskyi, Zs. sl. Phil., XVI, 1949, p. 120—122: se ocupă de « iudaizati » și husiți. Erezia a plecat de la Moscova, spre Nogorod. Vine din Ungaria spre Moldova. J. Macurek, Casopis Matice Moravske, LI, 1927, p. 100 ș.u. a dat amănunte asupra husitismului în Moldova. « Reprobarea » scrisă de Minoriti, în 1400 împotriva lor. Epoca de înflorire a husitismului în Moldova: 1437—1492. Husiții nu venerea Fecioara Maria. Hristos nu a murit. Păstrează Evanghelia. Ung. Jb., XI, 462; Timar Kálma. A moldvai husziták es Csángok magyar miseje (Die ungar. Messe der Moldauer Hussiten u. Csángo-Ungarn), Kalocsa, 1931. Traducerea *Evangheliei*, în 1466, efectuată în Moldova, a fost făcută de husiții de acolo, ci de acei veniți din vestul Ungariei. Cf. Kardos Tibor, laikus mozgalom magyar bibliája (Die ungar. Bibel der Laiker-Bewegung), Minerva, X, 32, 81; Z. Picișanu, Convorbiri literare, iul.-aug. 1933, p. 649—652, „Nu există nici o mărturie istorică, absolut nici una, care ar dovedi existența, între românii ardeleni, a acestui cure religios, și cu atît mai puțin că aceștia s-ar fi făcut husiți « pe capete »." În cîteva luni, spun izvoarele, husitismul e stîrpit în regiunile ardeleni locuite de români. Erezia nu a putut deci, să molipsească poporul românesc. Imposibilitatea dogmatică ca românii ardeleni devină husiți. I. Crăciun, Catehismul românesc, din 1544, Sibiu—Cluj, 1945—1946, p. 6 ș.u. nu aduce nici o probă în favoarea teoriei husite a lui N. Iorga; cf. Dan Simonescu, Catehismul sîbîian, 1544, București, 1946 (extras din Arhiva rom. X).

Sînt o serie de argumente ce se opun teoriei husite.

Husiții apar ca transfugi, prizoniți de oficialitatea de peste munți; traduc cărțile sfinte pe apucate, în ceea ce privește oficialitatea din Moldova, ea n-ar fi putut, în nici un caz, sprijini traducerea cărților de slujbă în românește, pentru motivele expuse mai sus (p. 429 ș.u.). Primele noastre traduceri de cărți religioase apar ca o rapidă înflorire, care ne-a dat, în același timp, două versiuni ale *Psaltirii*, una sau două versiuni ale *Evangheliarului*, două versiuni ale *Apostolului* și un *Catehism*, care presupune o biserică organizată. O mișcare cu rezultate atît de bogate nu poate fi concepută, în secolul al XV-lea sau al XVI-lea, fără sprijinul oficialității din Ardeal, astfel cum petrecut mai tîrziu, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, cînd Corneilă lucrează sub patronajul oficialității maghiare și săsești de peste munți și învoirea tacită a autorității ecleziastice din Țara Românească.

Nici unul dintre argumentele aduse de Candrea, în sprijinul teoriei husite, nu rezistă examenului critic. Candrea a procedat în modul următor: admițînd prin ipoteză, că traducerea originală a *Psaltirii* românești, reprodusă în copii posterioare în manuscrisele cunoscute sub numele de *Psaltirea Scheia*, *Psaltirea Voronețeană* și în *Psaltirea* tipărită de diaconul Coresi (1577), datează din 1460—1480, și fixînd data traducerii *Psaltirii Hurmuzaki* între 1500—1520, ar rezulta de aici că aceste două traduceri independente ale *Psaltirii* slavonești ar fi separate de un interval de circa 50 de ani. Într-adevăr, 50 de ani ar constitui un răstimp suficient, după Candrea, pentru a explora divergențele dintre limba *Psaltirii* tradusă între 1460 și 1480 și limba *Psaltirii Hurmuzaki*.

Candrea, S, I, p. 94—96. Am combătut argumentele lui Candrea, în Rech., p. 33 ș.u. și argumentele lui Șiadbei (Viața rom., 1928, p. 346) și anume « apariția lui *n* și / palatali (etc.) care se găsesc și în documentele slavo-române din Moldova și care încetează după 1500 » (ibid., p. 33 ș.u.). Candrea, S, I, p. 477 și 481. A. Procopovici, Arhetipul husit al Catehismelor noilor luterane, Suceava, 1927 (extr. din Făt-Frumos, II, 1927, nr. 3 și 4); Id., RF, II, p. 214 și ML, p. 582 ș.u.). Textele rotacizante « nu sînt anterioare primei jumătăți a secolului XVI-lea... ele nu pot fi atribuite husitismului » (Draganu, Hist. lit. Transylv., p. 35).

Prezentată în acești termeni, concluzia lui Candrea surprinde:

1. Data traducerii originale a *Psaltirii*, din care derivă S, V și CP (și șitul secolului al XV-lea, e fixată prin ipoteză;

2. "Data *Psaltirii Hurmuzaki* e fixată luându-se drept criteriu filigranul hîrtiei: Candrea compară filigranul hîrtiei acestui text cu filigrane asemănătoare, datate (S, I, p. 93—94). Dar o astfel de datare e cu totul aproximativă: un stoc de hîrtie poate fi păstrat neîntrebuințat un șir de ani; pe de altă parte, filigranul *Psaltirii Hurmuzaki* nu e identic cu filigranul datat cu care este comparat;

3. Afirmația că trebuie admis un interval de 50 de ani, pentru producerea inovațiilor lingvistice care diferențiază limba celor două traduceri ale *Psaltirii*, este gratuită; în adevăr, în această materie nu se pot fixa limite precise; de fapt, divergențele lingvistice în chestiune sînt divergențe dialectale, deci contemporane.

Teoria luterană. Rămîne însă neexplicată de Candrea apariția *Psaltirii Hurmuzaki* în prima jumătate a secolului al XVI-lea. Ce ar fi provocat traducerea *Psaltirii*, la această dată, cînd nu mai poate fi vorba de influența mișcării husite? Pe de altă parte, toate copiile care ne-au transmis primele traduceri românești datează din jumătatea a doua a secolului al XVI-lea. Dacă originalele acestor cărți ar data din jumătatea a doua a secolului al XV-lea, atunci ne-am aștepta ca să ni se fi transmis copii din această epocă sau din prima jumătate a secolului al XVI-lea. Obiecția aceasta, precum și celelalte sînt înlăturate, dacă admitem că primele noastre traduceri de cărți religioase datează din întîia jumătate a secolului al XVI-lea și că traducerea lor a fost efectuată sub influența Reformei lui Luther.

Drăganu, Hist. litt. Transylv., p. 35 ș.u.; traduceri rotacizante ar fi fost efectuate între 1557 și 1559. Despot Vodă (1561—1563) a ordonat să se facă copii. Argument: filigranul hîrtiei *Psaltirii Scheiene*, care ne trimite la anii de domnie a lui Despot. Despot trecuse la Reformă. El înlocuiește, în Moldova, preoții catolici cu reformați. Cumpără manuscrisele la Brașov. V. Anexa la prezenta lucrare, p. 672 ș.u.

Reforma lui Luther în Transilvania și urmările ei. în societatea românească, cu o cultură bizantină pentru popor, venită prin intermediul slavilor de sud, nu se scria românește. Necesitățile interne nu erau suficiente pentru a provoca traducerea cărților religioase în românește. Pentru o faptă de acest fel era necesar un impuls venit din afară. Aceasta s-a produs în prima jumătate a secolului al XVI-lea, prin Reforma lui Luther, răspîdită în Transilvania, începînd din 1519, după cum vom vedea mai jos. împrejurările economico-sociale din Germania au determinat mișcarea lui Luther. Reforma este o opoziție revoluționară împotriva feudalității, ca și ereziile care apar în tot cursul evului mediu (valdensi, albigenzi, husiți, despre care am vorbit mai sus). Erezia este o explozie a revendicărilor țărănești, care uneori se manifestă în răscoală. Starea țărănimii, în tot cursul orînduirii feudale, era înspăimîntătoare. Ereziiile, răscoalele sînt semnalate în tot cursul evului mediu în Europa. în Transilvania, trebuie amintite răscoalele din 1437 (Bobilna) și din 1514 (Gh. Doja). Luther, în prima parte a activității sale, apare ca un înfocat revoluționar.

Succesul ideilor luterane se explică printr-un concurs de împrejurări. Descoperirea Americii, de către Columb, dăduse o dezmințire concepției biblice despre lumea fizică și legitima rațiunea. Prin dezvoltarea comerțului, economia naturală e înlocuită cu cea de schimb. Comerțul provoacă dezvoltarea orașelor. Se formează burghezia, din negustorii bogați și mijlocii. în Franța, se precizează frontierele statului. în 1539, limba franceză e declarată limbă « oficială » în Franța. Reforma introduce limbile naționale în biserică. Luther și Calvin nu scriu în latinește, ci în limba poporului, pentru a fi înțeleși.

Pornită din Wittenberg, Reforma lui Luther fu repede adoptată în Transilvania de maghiari și sași. încă din 1519, negustorii sași aduseseră în Transilvania cărțile lui Luther, cumpărate la tîrgul din Lipsea. Dar progresul Reformei pe o scară întinsă, în nordul Ungariei și în Transilvania începu să se producă după 1530, anul proclamării confesiunii luterane la Augsburg. Revenirea la situație financiară a țării, abuzurile bisericii catolice și războiul civil care urmă după dezastrul de la Mohács (29 august 1526), accelerară progresul Reformei. Măsurile luate de autorități împotriva Reformei nu avură urmări în 1533, J. Honterus, reformatorul sașilor, se întoarce la Brașov, căruia sale de propagandă apar în 1542 și 1543. în același timp, Matthias Biro de Deva (sau Devai Biro) propaga noua credință în Ungaria. După căderea Budei (1541), Ardealul deveni vasal turcilor; sașii, care adoptaseră confesiunea de la Augsburg, se despărțiră de maghiari, care trec la calvinism. De acum înainte, propaganda reformată printre români va fi patronată de stat, în scopul ca românii și maghiarii să facă un front comun împotriva împăratului Ferdinand, care voia să ocupe Transilvania; pînă atunci, sînt din interes politic, căutaseră să aducă pe români la noua credință, tipărit pe socoteala lor cărți de slujbă românești. în 1559, Hans Benkner, jurat la Brașovului, reformă biserica românilor și puse să li se citească în biserică *Catehismul*, tipărit atunci probabil de Coresi (v. mai jos, Anexa la prezenta lucrare, p. 680). Prin amestecul statului în propagarea Reformei se urmărea, cu mijloace mult mai eficace, dezlipirea românilor de biserică care stătea în strînse legături cu biserica ortodoxă din Moldova și Țara Românească. Astfel, la dieta din Sibiu (1566), se hotărî ca preoții români să treacă la Reformă și să asculte de episcopul reformat Gheorghe de Sîngeordz; în acestor serii sînt Pavel Tordasi (Turdaș, jud. Hunedoara) și, după moartea acestuia, Mihai Tordasi (1577). Se credea, în felul acesta, o biserică românească reformată, cu episcopi (superintendent!) de durată efemeră. în 1567, la un nodul reunit de Gheorghe de Sîngeordz, se hotărî izgonirea limbii slavone din biserică, și ceva mai tîrziu aflăm că preoții români urmează noua credință și fac slujba în românește. Propaganda reformată ar fi avut, desigur, cu timpul urmări importante pentru românii ardeleni, dacă ea n-ar fi fost întreprinsă prin urcarea pe tronul Ardealului a catolicului Ștefan Băthory (1571—1574) în timpul domniei sale, Eftimie e hirotonit episcop al românilor ardeleni (1572), iar în 1574 dieceza ortodoxă a Ardealului se împarte în două: Eftimie păstorește partea de nord, pe cînd părțile de sud sînt păstorite de Christofor în întărirea ierarhiei ortodoxe, stăvilind propaganda oficială luterană și conflictul dintre români, nu putea decît să-l întărească pe Coresi în hotărîrea de a tipări cărți de slujbă siavonești, pe lîngă cele românești, așa cum făcuse de altfel, încă de la începutul activității sale tipografice.

V. expunerile, cu referințe bibliografice, din Iorga, Ist. lit. rom., I, p. 173 ș.u.; Densusianu, H.d.l.r., II, p. 3 ș.u.; ed. rom., p. 9; PO, I, vij ș.u., și Rosetti, Rech., p. 4 ș.u. Gh. Honter, noul episcop al românilor ardeleni, e sfințit mitropolit al Ardealului în 1578, de către mitropolitul Serafim al Țării Românești; prin aceasta, legăturile ierarhice dintre biserica românească din Ardeal și cea din Țara Românească au fost întărite. S-a încercat calvinizarea românilor pentru a-i cîștiga în lupta împotriva împăratului Ferdinand și a-i despărți de românii ortodocși din Moldova și Țara Românească, V. considerațiile noastre: Siebenburgen als Weg zum rumänischen Geisteslebens im XVI. und XVII. Jahrhundert, București, 1943 (extras din Siebenburgen).

Asupra lui Honterus, v. Karl Kurt Klein, Der Humanist und Reformator Johannes Honter. Untersuchungen zur siebenbürgischen Geistes- und Reformationsgeschichte, Heft 1, Stadt—München, 1935.

Propaganda luterană a pătruns și în Moldova: în martie 1532, un «doctor» din Moldova se deplasează la Wittenberg spre a-l întâlni pe Martin Luther și a edita traducerea în limbile polonă, germană și română a *Evangeliiarului* și *Epistolelor Sf. Pavel* (v. mai jos Anexa, p. 676 ș.u.).

Acțiunea protestantismului sub Despot, sprijinit de Imperiul habsburgic. Infiltrarea Reformei în Moldova (populația catolică). 1540: aderarea populației catolice din Moldova la Reformă. Prigoana lui Lăpusneanu pentru înăbușirea propagandei luterane (S. Papaeosta, Romanoslavica, XV, 1967, p. 211-218).

Data când au fost traduse primele cărți de slujbă românești nu poate fi precizată prin criteriile lingvistice. O datare mai precisă poate fi făcută, însă, ținând seamă de momentul când Reforma lui Luther se răspindește în Transilvania, și de data primei tipărituri românești a diaconului Coresi: 1550—1559.

Cele dintii cărți religioase apar în Maramureș și în Ardealul vecin, nu departe de centrele reformate din Zips, de regiunea Bistriței și de centrele maghiare reformate din nordul Ungariei. Prezența *Catehismului* luteran, printre aceste traduceri, este caracteristică pentru mișcarea reformată; aceeași carte apare, în 1575, printre cărțile tipărite pentru slovenii trecuți la Reformă din Craina, Carintia, Steiermark, Gorita și Istria. Tot atât de caracteristică este traducerea *Psaltirii*; într-adevăr, catolicii nu au dat importanță acestei cărți: în Franța, de exemplu, traducerea *Psaltirii* sînt datorate protestanților,

V. ML, p. 543 ș.u.; Fr. Kidric, Die protestantische Kirchenordnung der Slovenen im XVI. Jahrhundert, Heidelberg, Winter, 1919; C. Tagliavini, Studi rumeni, IV, p. 192-193; N. Draganu, DR, IV, p. 1141: «mi se pare că i se atribuie o importanță exagerată lui *filioque* din Ps. Scheiană. N-avem nici o dovadă că această lămurire a legii... este mai veche decît însăși copia *Psaltirii* Scheiene. Cf. ML, p. 556: «Simbolul cu *filioque* apare în partea datorată copistului C, a cărui copie datează de pe la 1569... Constatările de mai sus n-ar avea, prin urmare, valoare probantă pentru traducerea originală de pe care a fost copiat ms. ^scheiaii. Obiecțiunea cade, însă, dacă ținem seamă de faptul că textul românesc al Simbolului prezintă câteva forme rotacizate care aparțineau traducerii anterioare, pentru că știm că graiul copistului C nu cunoștea această particularitate fonetică». «Se zice că românii [valahii, în original, Al. R.] au acceptat, și ei, *Evangelia*» (scrisoarea lui Guillaume Farel, colaborator al lui Calvin, către Pierre Virel, din 10 aprilie 1546. Informația se referă, deci, la *Catehismul* din 1544): I. Revesz, AECO, III, p. 293.

Filip Moldoveanu. Sînt dovezi sigure că s-au tipărit cărți românești la Sibiu, cu litere chirilice, înainte de seria tipărită de Coresi. Tipografia din Sibiu funcționa încă din 1528. Acolo s-a tipărit, probabil, *Catehismul* luteran românesc din 1544 (încă necunoscut), precum și *Evangeliiarul* slavon din 1546, și cel *slavo-român* din 1546—1554, de către Filip Moldoveanu (zis și Maler sau Pictor), așa-numitul *Evangeliiar de la Petersburg*, datat cea 1560 de Ioan Bogdan (Cohv. liter., XXV, 1891, p. 33—40). Vezi S. Jako, Tipografia de la Sibiu și locul ei în istoria tiparului românesc din secolul al XVI-lea, Anuarul Inst. de Istorie din Cluj, VII, 1964, p. 97—115; L. Demyen, O tipăritură siavo-română precocesiană, Studii, Revista de istorie, 18, 1965, p. 1037; L. Demyen și Dan Simonescu, Un capitol important din vechea cultură românească (Tetraevanghelul, Sibiu, 1546). Studii și cercetări de documentare și bibliologie, Suplini, la nr. 1, 1965, I. Gheție (SCL, XVI, 1966, p. 47—79) propune („cu toată rezerva”, p. 79) localizarea *Evangeliiarului* de la Petersburg în regiunea Banat-Hunedoara. Discuțiile recente în jurul acestui text au stabilit, însă, că el trebuie localizat în Moldova. În consecință, am trecut particularitățile sale lingvistice printre exemplele culese din texte moldovenești. Cel mai vechi text bisericesc datat este *Apostolul* slavo-român al papei Brațul, descoperit la M-rea Sucevița 1559—1560. Este o copie. Popa Brațul făcea parte din cercul preoților cărțurari din Șcheii Brașovului. Textul e aproape identic cu al *Apostolului* diaconului Coresi. Un caz de rotacism: *lirăru* (G. Mihăilă, în Studii de limbă literară și filologie, II, 1972, p. 301—345). Pravila rito-rului Lucaci, 1581. Scrisă la M-rea Putna.

Diaconul Coresi. Activitatea diaconului Coresi și a ucenicilor săi apare astfel ca o continuare și o desăvîrșire a mișcării literare care ne-a dat cele dintii cărți religioase în românește. Distanța de aproape un veac, care separa aceste două mișcări, pentru acei care admiteau teoria «husită» este, în felul acesta, suprimată.

Coresi și ucenicii săi au supus la o serioasă modificare limba manuselor maramureșene sau nord-ardelene pe care le-au avut la îndemînă, pentru că limba acestor traduceri era diferită de limba vorbită în sudul Ardealului (v. Anexa la prezenta lucrare, mai jos, p. 665).

Tipărirea cărților de slujbă în limba română n-ar fi prezentat nici un interes pentru reformați, dacă ea n-ar fi fost urmată de o cît mai largă răspîndire a lor, măcar pentru acoperirea cheltuielilor de tipar. Dar, pentru această era nevoie de multă prudență: biserica ortodoxă veghea, și inovația trebuia să izentată ca un act de oportunitate, făcut anume pentru a permite românilor să prenteleagă slujba în biserică; în al doilea rînd, trebuia să se arate cititorului pravoslavnic că biserica ortodoxă nu era potrivnică inovației; traducerea nu au fost puse, deci, sub egida mitropoliților Țării Românești și Ardealului și publicațiile românești au alternat cu publicațiile slave, închinare domnului sau mitropolitului Țării Românești.

«După aceia nește creștini buni socotiră și scoaseră carte de^ limba sârbească pre limba rumânească, cu știrea Măriei lu Crai și cu știrea episcopului Savei țării ungurești. Și scoaseră sfânta evanghelie și zece cuvinte și Tatăl nostru și credința Apostolilor, să înțeleagă toți oamăi cine-s rumâni creștini, cum grăiaște și Sfântul Pavel apostolul către Corinteni, 14 cap. în sfânta beserecă mai bine e a grăi cinci cuvinte cu înțeleș, decît 10 mie de cuvinte n-înțeleșe în limba striină. După aceia vă rugăm toți sfinți părinți, ore vlădici, oare episcopi, popi, în cărora mână va veni aceste cărți creștinești, cum înainte să cetească, necetind să judece nec să săduiască, că nu e într-insele alte nemică, ce numai ce-au propoveduit sfinții apostoli și sfinții părinți. Și închinăm cinste și dăruim sfinției tale arhiereu mitropolit Efraim și credem că va fi cu blagoslovenie sfinției lui Is. Hs. mântuitorul nostru, amin» (*Catehismul*, 1559, prefață). «După aceia vă rugăm toți sfinți părinți, oare ep < i > sc < o > pi, popi, în cărora mână va veni aceste cărți creștinești, cum mainte să cetească, necetind să judece nec să săduiască» (CT, 1561, epilog). Tilcul *Cazaniei* I-ii fusese cerut lui Coresi de m. preoți, ea să poată propăvădui după cititul evangheliilor: «așa am aflat aceste tălcure evangheliilor»: citindu-le, le-a găsit conforme cu textul Sfintei Scripturi, și le-a tipărit: «Cartă acastă carte pre vlădici, episcopi, popi, călugări și pre domni, nu cartă pre cei buni ce pre răi; bunii să nu ia pre sine» (CQ 1564, epilog). *Octoiul* slavonesc (1575), *Psaltirea* slavonescă (1577) și *Triodul* (1578) sînt tipărite pentru Alexandru Vv. al Țării Românești. *Psaltirea* slavo-română din 1577 a fost tradusă din slavonește: cei ce vor citi această carte bine să socotească, și vor vedea «că e cu adevăr» (epilog). *Evangeliiarul* slavonesc din 1578 a fost tipărit de Lorinț diacul, din porunca lui Christofor Băthory. *Sbornicul* slavonesc (1578) conține un epilog scris de Ghenadie, mitropolitul Ardealului. *Cazania* (1580—1581): jurat Brașovului, Lucas Hirscher, a căutat această carte și a aflat-o în Țara Românească, la mitropolitul Serafim (Tîrgoviște). A cerut-o și a primit-o. Se sfătuieste cu mitropolitul Ghenadie al Ardealului și cu tot clerul; cu învoierea lui Ghenadie și a lui Serafim, *tilcul* evangheliilor fost încredințat lui Coresi, care l-a tradus din slavonește cu ajutorul popilor lane și Mihail, la biserica românilor din Șcheii Brașovului.

Coresi își începe activitatea tipografică, în solda sașilor și mai târziu maghiarilor reformați, tipărind la Brașov, dimpreună cu Oprea logofăt, maestrul său tipograf, un *Ocioik* mic slavonesc (colecție de cîntari bisericesc) în 1557, cu cheltuiala judeului Brașovului, Hans Benkner. Iată șirul tipăriturilor sale: 1558, Tîrgoviște: *Triad-Peniicostar* slavonesc; 1559, Brașov: *Catehism* luteran românesc (*întrebare creștinească*); 1561, Brașov: *Evangeliiar* românesc; 1562, Brașov: *Evangeliiar* slavonesc (reeditat în 1566 de Călin diacul); 1563, Brașov (?): *Apostol* românesc; 1564, Brașov: *Catehism* (*Evanghelie cu țile*) românească și *Molilvenic* românesc; 1568: *Sbornic* (*Minee*) slavonesc; 1570; *Liturghier* românesc; *Liturghier* slavonesc; Brașov: *Psaltire* românească; 1570—1580: *Pravila* românească; 1574—1575: *Octoiul* slavonesc (în două părți); 1577: *Psaltire* slavo-română; *Psaltire* slavonesc; 1578: *Triod* (*cîntările de postul mare*) slavonesc; 1579: *Evangeliiar* slavonesc (Coresi și Mănăilă); 1580, Sas-Sebeș: *Sbornic* slavonesc; 1581, Brașov: *Cazanie* (*Evanghelie cu țile*) românească; 1583: *Evangeliiar* slavonesc (Coresi și Mănăilă).

A. Huttman, Date vechi și noi privind viața și activitatea tipografică a diaconului Coresi, Studii și cercet. de bibliologie, XII, 1972, p. 41—49.

Cu privire la raportul dintre textul *Praxiului* Coresi și al *Codiceii Voronețean*, Drăganu, Morf., p. 48: « deși este vorba de același text, cel al Codiceii Voronețean este o copie mai nouă » (v. Anexa la prezenta lucrare, mai jos, p. 683 ș.u.).

Molîtvenicul (1564): Dr. E. Dăriariu, Răvașul, Cluj, 1908, p. 168 ș.u.; Drăganu, DR, II, p. 254 ș.u.; A. Popa, Originalul cîntecelor din *Molîtvenicul* tipărit de Coresi în 1564, LR, XV, 1966, p. 255—265 (compilații ale unor cărturari români, după textele existente: *Agenda* lui Heitai și altele). Fragmentele găsite la biblioteca Filialei din Cluj, a Academiei R. S. România, completează textul existent (L. Onu, LR, XXII, 1973, p. 453—466). *Evangheliarul* din 1561: P. V. Haneș, Studii și cercetări, București, 1928, p. 92 ș.u.; traducerea s-a făcut între 1557 (venirea lui Coresi la Brașov) și 1559, data *Catehismului*, căci această traducere este anunțată în prefața *Catehismului* din 1559, v. ML, p. 529, Drăganu, Hist. litt. Transylv., p. 19, și FI. Dimitrescu, GT, introd., p. 20—24. *Evangheliarul* lui Coresi (1561), tradus după *Evangheliarul* lui Macarie (1512); D. R. Mazilu, Diaconul Coresi, Ploiești, 1933, p. 44. *Pravila*: G. A. Spulber, Cea mai veche *Pravilă* românească, Cernăuți 1930; Drăganu, DR, IV, p. 1094 ș.u.; ML, p. 553 și 576 ș.u. *Psaltirea* din 1570: Drăganu, DR, IV, p. 87 ș.u.; Id., Fraților A. și I. Lăpedatu, București, 1936, p. 279 ș.u. *Filioque* din *Psaltirea* Scheiană în Simbolul Athanasian. *Catehismul* din 1559 e tradus din limba maghiară; v. N. Sulică, Catehisme românești din 1544 (Sibiu) și 1559 (Brașov). Precizări cu privire la izvoarele lor, extrase din Anuarul liceului « Al. Papiu-Illarian » din Tg. Mureș, 1936, p. 15 ș.u.; Drăganu, DR, IX, p. 222, n. 3: Fr. Michaelis, Der sächsische Ursprung der ersten Druckschriften in rumänischer Sprache, Siebenbürgische Vierteljahrsschrift, 60, 1937, și Procopovici, DR, X, p. 498, susțin că traducerea s-a făcut din limba germană, dar în felul acesta nu se pot explica toate particularitățile neromânești ale limbii textului. S-ar putea însă ca traducătorul să se fi folosit de două texte: în limba maghiară și germană. Cf. Drăganu, Morf., p. 106, n. 2 (e vorba de *Catehismul* din 1559): «după cele din urmă descoperiri privitoare la originalul, în cea mai mare parte ungurească, de pe care s-a tradus întrebarea creștinească». I. Crăciun, Catehismul românesc din 1544. Sibiu—Cluj, 1945—1946, p. 10—11: « putem să afirmăm că *întrebarea creștinească* nu este o traducere după un anume catechism, ci e o alcătuire românească după mai multe izvoare ». Observațiile lui I. Gheție (începuturile scrisului în limba română, București, 1974, p. 98—109) sînt lipsite de proba necesară, „Soluție... conjecturală”, după cum se exprimă însuși autorul (p. 109). N. Iorga, Un exemplar românesc al unei tipărituri coresiene și o publicație coresiiană nouă. Almanahul graficei române, Craiova, 1926, p. 28—30. Cf. cărțile tipărite de Macarie (1508, 1510 și 1512), în legătură « cu marele curent istoric de emigrație a nobililor și dinastilor sirbi în Țara Românească, la începutul sec. al XVI-lea » (P. Panaitescu, Octoiul lui Macarie, București, 1939, p. 22).

în acest răstimp, mai apar următoarele tipărituri, îngrijite de Lorinț diacul: 1567, Brașov: *Octoih* slavonesc; 1570: *Evangheliar* slavonesc; 1577—1580: *Psaltire* slavonească; 1579, Bălgrad (Alba-Iulia): *Evangheliar* slavonesc.

între 1570 și 1573, apare la Oradea Mare (sau la Cluj) o *Carte de cîntece* (*psalmi*) calvinistă, tradusă din limba maghiară și tipărită cu litere latine, din îndemnul lui Pavel Tordasi, iar în 1582, colaboratorii episcopului Mihai Tordasi sfîrșesc de tipărit, la Orăștie, traducerea primelor două cărți ale *Bibliiei*.

Evangheliarul slavo-român, zis de la Petrograd (EP), a fost tipărit la Sibiu, între 1546 și 1554 (v. mai sus, p. 436).

Octoiul slavonesc (1557): I. Bianu, AAR, seria a H-a, p. 32, dezbateri, 17—18; *Triod-Penticostar* slavonesc (1558): A. Filimon, DR, V, p. 601—604; C. Lacea, Așezarea definitivă a lui Coresi la Brașov, RF, II, p. 354—358; *Cazania* I: completarea lacunelor (text copiat în Valea Crișului Negru): V. Drimba, Studii și cercet. de ist. liter. și folclor, IV, 1955, p. 535 ș.u.; SCL, XI, 1960, p. 871—881; *Liturghier* românesc (1570): N. Sulică, O nouă publicație românească din secolul al XVI-lea: *Liturghierul* diaconului Coresi, tipărit la Brașov, în 1570, Tg. Mureș, 1927; *Liturghier slavonesc*, 1587 (A. Mares, LR, XVII, 1966, p. 461. Sp. Căndea, Primul *Liturghier* românesc tipărit, Mitropolia Ardealului, IV, 1959, p. 722—771 (studiu liturgic); Id., Textul *Liturghierului* românesc publicat de diaconul Coresi, I.e., V, 1960; p. 70—92 (serepreduce, în transcriere latină, fără preocupări filologice, textul *Liturghierului*) Dan Simonescu, Precizări despre *Liturghierul* lui Coresi, LR, XI, 1962, nr. 4, p. 433—438). *Liturghierul lui Coresi*, ed. Al. Mares, București, 1969. *Liturghier* slavonesc: Bibliogr. rom. v., IV, București, 1944, p. 11 ș.u.; *Pravila*: G. A. Spulber, Cea mai veche *pravilă* românească, Cernăuți, 1930 (cf. ML, p. 576 ș.u.). N. Iorga, Observații și probleme bănățene, București, 1940 (Academia Română, Studii și cercetări); *Psaltiri* slavo-române din secolul al XVI-lea.

Psaltire slavo-română, păstrată în Biblioteca Academiei R.S. România, ms. 4818, din secolul al XVI-lea—al XVII-lea; *Psaltire* slavo-română copiată în 1697, Biblioteca Academiei R. România, ms. 3465, copiată după *Psaltirea* lui Coresi; *Evangheliar* slavonesc (1583); ed. IH-a a *Evangheliarului* din 1561. N. Iorga, Octoiul diaconului Lorinț, AAR, seria a III, 11, ist.: Bibliogr. rom. v., IV, p. 9 ș.u.; *Cartea cu cîntece*: N. Drăganu, DR, IV, p. 87—100. Id., Despre ce *Psaltire* și *Liturghie* vorbește Pavel Tordasi la 1570?, I.e., p. 913—915; *Evangheliar* de la *Petersburg*: Sextil Pușcariu, Istoria literaturii române, epoca veche, Sibiu, 1959, p. 223 («limba acestei traduceri, făcută de un străin, pare a fi mai nouă, iar caracterele tipografice se deosebesc de ale tipăriturilor lui Coresi»). N. Drăganu, DR, IV, p. 1147; *Bibliografie* (Orăștie, 1581—1582): PO, prefață; I. Șiadbei, Fragmentul Leviticului românesc de la Brașov, RF, I, p. 276—283. P. P. Panaitescu, Începuturile literaturii în limba română, Interpretări românești, 235, crede că tipăriturile lui Coresi nu au avut nici o influență asupra tipăriturilor din Principate. De fapt, influența limbii acestor texte e puternică în Moldova în prima jumătate a secolului al XVII-lea. Astfel se explică prezența formelor diftongate complete etc. la Varlaam (*Cazania*, 1643), precum și a unor „hipermuntenisme”, cum ar fi, de pildă, *rămăine* (= rămîne), tipărit cu -K + N (fol. II v. 14 r.), *tătăine* (8 r. — 8 v.), *păine* (28 v., 161 r.), *măine* (148 r): v. Rosetti-Cazacu, Ist. lb. liter., I, p. 98.

Următoarele texte românești sînt traduse după texte reformate: *Catehismul* din 1559, *Cazania* din 1564, *Molîtvenicul* din 1564, *Palia* (1582), *Cartea de cîntece* 1570—1573 (Id. Drăganu, Hist. litt. Transylv., p. 37);

Evangheliarul lui Coresi: tradus după *Evangheliarul* lui Macarie, *Liturghierul* descoperit de Sulică: tradus după *Liturghierul* lui Macarie (1508): Drăganu, Morf., p. 35, n. 1.

Evangheliarul lui Coresi: doi traducători: Dobre și Toma (?), Drăganu, Morf., p. 35 n. 1. Versiunea grecească după care a fost tradus în slavonește tîlcul *Cazaniei* din 1581 a descoperită de V. Grecu (Izvorul principal bizantin pentru *Cartea cu învățătură* a diaconului Coresi din 1581. Omiliile patriarhului Ioan XIV Caleca, 1334—1347, București, 1939, Academia Română, Studii și cercetări, XXXV).

Pentru redacția în limba slavă, v. Maria Rădulescu, Originalul slav al « *Evangheliarului* învățătură » a diaconului Coresi, Colecții. Versiuni și redacții ale colecției de omilii a patriarhului Ioan Caleca, București, 1959.

Legenda Duminicii din Cod. Ieud: traducătorul cunoștea ucraineana (Maria Zdrengulescu, Rom.-sl., XVI, 1968, p. 307 și 309).

Apocrifile. Cam în aceeași epocă și în aceeași regiune unde s-a efectuat traducerea primelor cărți religioase, au fost traduse din slavonește legende biblice și apocaliptice care constituie literatura apocri-fă. Cărțile acestea nu aveau nevoie, pentru a fi traduse, de un impuls venit din afară. De aceea traducerea lor s-a putut face în cursul unui lung șir de ani. După toate indicațiile, literatura apocri-fă a pătruns în țările noastre prin Serbia. Aceste cărți nu au parvenit în copii de la sfîrșitul secolului al XVI-lea și de la începutul secolului al XVII-lea. Nerecunoscute de biserică, răspîndirea cărților populare nu avea de ce să fie stînjinită de oficialitatea religioasă de la noi; ele au continuat pînă tîrziu să fie răspîndite în manuscris, alcătuiind o lectură populară și, uneori, edificatoare.

Densusianu, H.d.l.r., II, p. 7; ed. rom., p. 11; Pușcariu, Istoria literaturii române, p. 11 ș.u.; N. Cartoian, Cărțile populare în literatura românească, I, București, 1929. Id., Istoria literaturii române vechi, I, p. 65: « După criteriile de limbă și, în primul rînd, rotacism, legende religioase apocrife au început a fi traduse cam în aceeași vreme de înviore religioasă și în aceeași regiune în care au apărut și primele texte ale Sfințelor Scripturi în limba română ».

Gruparea textelor pe regiuni dialectale. Dacă grupăm laolaltă textele din secolul al XVI-lea, care au trăsături fonetice comune, obținem o circumscripție geografică pe regiuni dialectale, în sensul că textele care provin dintr-o regiune naturală anumită (Țara Românească, Oltenia, Banatul, sudul Ardealului, Maramureșul, Bucovina, Moldova) prezintă aceleași particularități fonetice.

O expunere descriptivă va ține deci seamă de repartizarea pe teritoriu a faptelor de limbă. Criteriul geografic justifică, într-adevăr, existența similitudină, într-o limbă dată, a variațiilor de pronunțare ale aceluiași sunet în diferite regiuni în cursul timpului în regiuni diferite.

Enumerarea ele mai jos are, pe de altă parte, avantajul de a prezenta cititorului un tablou al majorității textelor care au fost cercetate în vederea alcătuirii prezentei expunerii.

Pentru textele netraduse, tabloul nostru cuprinde, în afară de textele din secolul al XVI-lea, câteva texte de la începutul secolului al XVII-lea (1600—1610), de a căror mărturie am făcut uz în cursul expunerii. În felul acesta, numărul exemplarelor a fost mărit, fără a întrece prea mult limita secolului al XVI-lea.

Textele netraduse, în genere bine localizate, sînt de un mare preț, pentru că au șanse să reprezinte limba vorbită în cutare localitate sau regiune, la un moment determinat. Se poate întîmpla ca cel care a scris textul să vină din altă localitate. Afară de excepții, e rar, însă, ca scriitorul (grămăticul, diacul) unui text să vină de departe și ca graiul său să fie profund diferit de graiul localității unde a scris textul. În sate, preoții redactează, de obicei, textele de această categorie: grămăticii sau pisarii domnești reprezintă limba vorbită în capitala Moldovei sau a Țării Românești.

1. Nordul Ardealului—Maramureș. a) Texte traduse. Textele rotacizante: *Psaltirea Hurmuzaki* (H), *Psaltirea Voronețeană* (V), *Psaltirea Scheiană* (S), *Codicilele Voronețean* (CV), *Glosele românești în ms. slavonesc al Sin'agmei* lui Vlastaris (GB), *Cazaniile* din ms. de la Ieud (Caz. I), *Catehismul* Marțian (Cat. M)

2. Nordul Ardealului, b) Texte netraduse: Bistrița, jud. Bistrița-Năsăud, 1600, LB, 8; începutul secolului al XVII-lea, LB, 18; circa 1601, DH, XV, 2, 784; Suciul de Sus, jud. Maramureș, 1608, LB, 36.

3. Maramureș, a) Texte traduse: *Pravila ritorului Lucaci*, M^{.....} Putna, 1581, *Pravila Ritorului Lucaci* (ed. I. Rizescu, Academia R.S.R., București, 1971). Cod de legi bisericești, cuprinzînd enumerarea greșelilor și sancțiunilor, pentru nerespectarea prevederilor stabilite, fiecare verset în limba slavă fiind urmat de textul românesc, care nu corespunde decît foarte rar cu versiunea slavonă.

Pravila a fost scrisă la mănăstirea Putna (Moldova), în 1581, din inițiativa lui Eustatie, cu nume călugăresc Eremia, fost episcop de Roman (FI. Dim, p. 102, „primul text moldovenesc din sec. al XVI-lea”).

„Am dat să se scrie această Pravilă”, după cum se exprimă Eremia, ritorului și sholasticului Lucaci.

Limba *Pravilei* prezintă caracteristicile graiului din Moldova, Ardeal și Maramureșul vecin. Prezența rotacismului alături de primele traduceri românești de cărți religioase.

Traducerea a fost făcută, probabil, în nordul Ardealului, Maramureș, de unde ne vin și celelalte traduceri rotacizante, care alcătuiesc primele traduceri românești de cărți religioase.

Într-adevăr, limba *Pravilei* prezintă caracteristicile limbii din această regiune: *g*, *dz*, rotacismul.

Termenul *sandâc* (p. 231, r. 9) „intenție, scop”, împrumutat din maghiară: *szândok*, confirmă această localizare (v. mai sus, p. 535).

b) Texte netraduse: 1593, Mihály, 638. Nordul Maramureșului, 1602—1617, LB, 30; Săliște, jud. Maramureș, 1593, LB, 2.

4. Bucovina, b) Texte netraduse: Cîmpulung, jud. Suceava, 1595, LB, 3; începutul secolului al XVII-lea, LB, 9—17; 1604—1618, LB, 31—35. Lucaveț (U.R.S.S.), începutul secolului al XVII-lea, LB, 25. Mănăstirea Moldovița, jud. Suceava, 1502, LB, 1; începutul secolului al XVII-lea, LB, 26; 1601—1602 sau după 1605, LB, 28; 1595—1632, LB, 29; Suceava, 1593, Bianu, DR, 4, 4; 1595, LB, 4; 1593—1597, LB, 5; 1597, CB, I, 76; 1600, LB, 7; începutul secolului al XVII-lea, LB, 19—22; 1601, LB, 27,

5. Moldova, a) Texte traduse: *Evangheliarul* de la Petrograd, 1546—1555 (EP; v. mai sus, p. 439). b) Texte netraduse. Fără localizare precisă: 1588, DH, XI, 197, 325; 1591, DH, XI, 218, 351 (republicat în DIR, A. IV, 2, nr. 2); 219, 352 (republicat în DIR, A. IV, 4, nr. 5); 1590—1594; însemnările lui Petru Șchiopul, AAR, 20 ist., 441 ș.u.; 1591—1593, DH, XI, 233, 358 (Nestor Ureche, republicat în DIR, A. IV' 34, nr. 37); 233, 359 (republicat în DIR, A. IV, 63, nr. 84); 1593, DH, XI, 317, 448 (republicat în DIR, A. IV, 76, nr. 95 și 74, nr. 94); 320, 449 (republicat în DIR, A. IV, 74, nr. 93); 349, 483 (republicat în DIR, A. IV, 89—90, nr. 113; scris de un anonim în Țara Românească, cu particularități de grai moldovenesc, de exemplu palatalizarea labialelor); 369, 515 (republicat în DIR, A. IV, 94, nr. 119); 1593, DH, XI, 490, 610 (republicat în DIR, A. IV, 110, nr. 134); 1597, DIR, A. IV, 178, nr. 237; 1598, DIR, A. IV, 290, nr. 354. Jud. Bacău, Bacău, 1581, CB, I, 28; 1609, DR, 13, 14; Tg. Neamț, începutul secolului al XVII-lea, LB, 24. Piatra Neamț, 1596, DIR, A. IV, 136, nr. 178; București (Buhuși), 1593, Bianu, DR, 4, 5 (republicat în DIR, A. IV, 229, nr. 281). Jud. Vaslui, 1581, DIR, B. VI, 144, nr. 159; jud. Vrancea, Cotofenești (scris la Răcăciuni), 1581, Arh. Iași, I, 248—249; jud. Neamț, Făura, 1592(?), Bianu, DR, 2, 3; Rușeni, 1603, Bianu, DR, 7, 8. Tg. Trotuș, 1591, Arch, ist., I, 105, 144; Urechești, 1600, SD, V, 35; Vrancea, 1592, Sava, Doc. Putnene, I, 140, 2. Jud. Galați, 1587, DIR, A. III, 344, nr. 421; Brăhășești, 1577, CB, I, 25. Ținutul Faldului, 1572, DIR, A. III, 5, nr. 9. Jud. Iași, Iași, 1581, CB, I, 43; 1600, AAR, 20 ist., 492; 1608, SD, V, 81, 12; 1608—17, SD, V, 276, 22; 1609, SD, V, 80, 11. Mănăstirea Galata, 1588, CB, I, 179 ș.u. (textul este dictat). Cucuteni, 1600, Bianu, DR, 5, 6 (republicat în DIR, A. IV, 2, nr. 362). Roman, 1595, DIR, A. IV, 118, nr. 146; Roman, 1598, DIR, A. IV, 299, 281. Roman, 1605, Bianu, DR, 7, 9; 1608, Bianu, DR, 11, 12; Eremia, 1575, DH, XI, 197, nr. 5. Săcuieni, 1607, Bianu, DR, 10, 11; jud. Vaslui, Drăgușeni, 1586—1596, SI, X, 10—12. Jud. Suceava, Suceava, 1597, DIR, A. IV, 154, nr. 206. Mănăstirea Slatina, începutul secolului al XVII-lea, LB, 23, Tighina, cea 1587, SD, V, 391 (v. p. 653), pentru dată.

6. Sudul Ardealului și Țara Românească, a) Texte traduse. Textele traduse sînt rite de diaconul Coresi și de ucenicii săi (v. enumerarea lor la p. 437). Se poate mite că diaconul Coresi vorbea limba comună din regiunea Țîrgoviștei; din colaboratorii săi, preoții Iane și Mihai, de la Biserica Sf. Nicolae din Șchei Brașovului, vorbeau graiul din jurul Brașovului (v. p. 437).

Pentru graiul vorbit în sudul Ardealului și Țara Românească, v. mai jos Anexa, I, bazele limbii române literare, p. 681 ș.u.

7. Sudul Ardealului, a) Texte traduse. Fragmentul din Leviticus (scris la sfîrșitul secolului al XVI-lea?). b) Texte netraduse. Făgăraș, 1599, LB, 1. Săliște, jud. Sibiu, 1601—1602, SD, IV, 15, 26. Alba Iulia/1600, DIR, A. VI, 372, nr. 384.

8. Țara Românească, b) Texte netraduse 1579—80, DIR, B. IV, 416, nr. 420, 1585, DIR, B. IV, 183, nr. 196 (tipărit greșit 198). 1593, DIR, B. VI, 60, nr. 69, 1594, DIR, B. VI, 138, nr. 153, 1600', rapoarte, acte privind relațiile lui Mihail Viteazul cu Austria și Polonia, AAR, 20 ist., 456 ș.u.; Poruncă a aceluiași, AAR, 28 liter., 113, 4 (republicat în DIR, B. VI/372, nr. 383); scrisoarea lui Bărcan, AAR, 20 ist., 491 și DH, XV, 1, 758, 1483; 1602, CB, I, 115; CB, I, 119; 1610, epitaful lui Radu Buzescu, Gaster, Chrest. I, 44. București, 1604, CB, I, 134; Mircești, 1606, CB, I, 148, Cacămei, 1592, Bianu, DR, 2, 2; Floci, 1602, Papiu, Tezaur, I, 385. Jud. Ilfov, 1600, Budești, CB, I, 92; Curestii sau Bogata, 1606, CB, I, 155; Berilești, cea 1608, CB, I, 168, cea 1609, CB, I, 172. Craiova, 1576 (?), cf. I. Bogdan, Conv. lit., XLI, 383), DR, I, 1. Craiova, 1591, DIR, B. VI, 25, nr. 29; 1600, DIR, B. VI, 394, nr. 407. Tg. Jiu, 1591, CB, I, 55 (republicat în DIR, B. VI, 22, nr. 26). Jud. Mehedinți, Cernetești (?), 1599, CB, I, 82. Jud. Olt, Hotărani (?), 1606, Bianu, DR, 89, 10. Jud. Galati, 1571, CB, I, 18. Jud. Argeș. Jud. Vâlcea, 1594, DIR, B. VI, 107, nr. 120. Jud. Dîmbovița (?), 1600, DIR, B. VI, 374, nr. 386. Jud. Vâlcea, 1573, Mănăstirea Bistrița, CB, I, 21 (republicat în DIR, B. IV, 127, nr. 130); 1600, DIR, B. VI, 391, nr. 403. Jud. Argeș, 1597, DIR, B. VI, 282, nr. 299. Jud. Argeș, Cîmpulung, 1521, scrisoarea lui Neacșu (N), Bianu-Carțoian, Album de paleografie rom., București, 1929, pl. XV; Vlădești, 1583—1585, CB, I, 31. Jud. Argeș, 1598, DIR, B. VI, 333, nr. 344; Beletii' cea 1600, CB, I, 97, 1608, CB, I, 158. Bunești de Jos, 1597, CB, I, 79; Mănăstirea Cozia, 1603, Papiu, Tezaur, I, 388. Ploiești, jud. Prahova, 1582, DIR, B. V, 52, nr. 52.; 1595, CB, I, 62. Buzău, 1592, DIR, B. VI, 48, nr. 55. Jud. Dîmbovița, 1572. DIR, B. IV, 78, nr. 83. Tîrgoviște, 1602, CB, I, 126; 1604, Papiu, Tezaur, I, 391; 1605 sau 1608, CB, I, 139; 1610, Bianu, DR, 14, 15. Jud. Dîmbovița, Glodeni, 1596, CB, I, 65; 70 (republicat în DIR, B. VI, 188, nr. 204). jud. Prahova, 1597—1600, DIR, B. VI, 296, nr. 312.

Documentul din 1503, Tîrgoviște (DIR, B. I, 20, nr. 13), indicat: „copie rom.”, este tradus din slavonește. în documentul din 1556, Tîrgoviște (DIR, B. III, 40, nr. 51), câteva fraze românești, în textul slavon al documentului.

9. Banat, a) Texte traduse: 1. *Palia* (Biblia), tipărită la Orăștie, 1581—1582 (PO). Traducătorii acestui text vorbeau graiul din reg. Hunedoara. 2. *Cartea de cîntece*, tradusă din îndemnul episcopului reformat Pavel Tordasi și tipărită la Oradea Mare sau Cluj, în 1570—1573 (?) (T).

10. Texte mixte. Textele mixte sînt textele al căror original a fost scris într-o regiune anumită, dar care au fost copiate în altă regiune. Mărturia unui astfel de text trebuie utilizată cu băgare de seamă, pentru că nu putem preciza care dintre particularitățile sale aparțin originalului și care particularități au fost introduse de copist în textul pe care l-a reproduș.

Textele enumerate mai jos au fost copiate în sudul Ardealului sau în Țara Românească; originalele provin, însă, din nordul Ardealului-Maramureș. *Psaltirea Scheiană* nu intră în această categorie de texte, pentru că limba copiștilor A și B nu pare să fi fost diferită de a originalului, încît modificările aduse de copistul C, care aparțineau altei regiuni lingvistice, pot fi recunoscute cu ușurință. Nici textele tipărite de Coresi nu pot fi clasate aici, pentru că diaconul, dimpreună cu colaboratorii săi, a revizuit și modificat în întregime limba textelor rotacizante ce le-a tipărit.

Texte copiate în Ardeal:

1. Fragmente din *Epistola către Galateni*, ed. Iorga (Ap. I); 2. *Molitvenic* fragmentar, ed. Drăganu (MM); 3. Traducerile *cărților populare (apocrife)*.

Am văzut că traducerea acestor cărți a fost făcută în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, în regiunea rotacizantă (p. 439): texte *măhăcene* (TM) și texte *bogomilice* (TB), cuprinse în *Codex Sturdzanus*: textele acestea au fost copiate de popa Grigore din Măhaci (jud. Cluj) și de mai mulți anonimi între 1580 și 1620. Popa Grigore vorbea cu rotacism (v. p. 474 ș.u.); nu sînt indicații că graiul anonimilor, care au copiat celelalte texte, cunoștea această inovație fonetică.

Următoarele colecții de cărți populare, copiate în cursul secolului al XVII-lea, cuprind texte conținute și în *Codex Sturdzanus*: *Codicele Todoresc* (Cod. T), *Codicele Marțian* (Cod. M) și *Codicele de la Cohalm*, al cărui original datează de pe la 1600.

Texte copiate în Țara Românească:

1. Fragmente din *Levitic* (L); originalul a fost tradus în Ardeal; 2. *Evangheliarul* tipărit de Coresi în 1561 a fost copiat în 1574, din porunca lui Petru Cercel, de Radu din Mănicești (partea de sud-vest a reg. București; EL).

În *Evangheliarul* lui Radu din Mănicești (1574) găsim forma *maire* (=mare) și *încîndu-se* (= încălzindu-se). Pentru greșeala din *Evangheliarul lui Coresi* (1561): *al celui —aci* < magh. *des* «dulgher» v. Drăganu, DR, I, p. 349 ș.u. Este o eroare de copist. Ea se repetă în *Evangheliarul* lui Radu din Mănicești. După Pușcariu (DR, I, p. 351 n.), Radu ar fi întărit buntat același manuscris ca diaconul Coresi. «Astfel *Evangheliarul* lui Radu din Mănicești nu poate fi decît o copie, directă sau indirectă, a „izvorului” la care a recurs și Coresi pentru tipăritura sa» (Drăganu, Hist. litt. Transylv., p. 31).

VOCALELE

Cu privire la *a* accentuat, textele din nordul Ardealului-Maramureș și din Moldova cunosc fonetismul normal *samă* (< magii, *szăm*): CV (6, 13), H (ps. 8, 6), S (ps. 151, titlu), V (cînt. 2, 8), TM (121, 235), TB (350, 60), Mănăstirea Galata, jud. Iași, 1588 (CB, I, 192, 17); *seamă* apare în TM (228, 225), la Coresi și într-un text din Țara Românească (1600, AAR, 20 ist., 464, 465, 473, 491). PO cunoaște amîndouă formele: *sama* (prefața, 7, 1), *semă* (Gen. 17, 6). Prezența diftongului, în *seamă*, se explică prin analogie: pronunțării *seară* din Țara Românească îi corespundea *sară*, în Moldova; pornindu-se de aici, s-a refăcut un *seama*, corespunzător lui *samă* din Moldova.

1. Problema care se pune este de a stabili timbrul vocalei accentuate notate \pm , & și *e*, atunci cînd silaba imediat următoare conține un *e*: *beserecă*, *cere*, *cerere*, *degete*, *lege*, *mele* (adj. pos. f. pl.), *putere* etc., știind că, la o epocă anterioară secolului al XVI-lea, slovele *t* și \wedge notau pe *ea*, în această situație (v. rnai sus, p. 413 ș.u.).

Toate textele din secolul al XVI-lea prezintă alternanțe grafice *eje* și *fiije* în notarea acestor cuvinte: *lege/lege* sau *mfalejmele* (H, ps. 5, 3), de exemplu. Sînt însă texte care fac excepție: astfel, în CV, notația cu *e* e constantă (*e*, transcris *ea*: *țeara*, Tîrgoviște, 1515, D. Bogdan, GL, 209, publicat în DIR, B. I, p. 109, nr. 108). Pe de altă parte, există texte din Moldova și Țara Românească care cunosc numai notația cu *e*. Iată cîteva exemple, culese din aceste texte:

Moldova: Birlad, 1603; *esti* (= este), *degitul*, *ceh* (= cele, CB, I, 130, 23). Iași, 1583, *mele* (CB, I, 48).

Țara Românească. 1517—21, *Crăngeni*, n. top. (Nandriș, Doc. rom. Athos, p. 45). 1593, *iede* (pf. s., 3 sg. DIR, B. VI, p. 60, nr. 69). Cureștii sau Bogata (jud. Călărași), 1606, *alege* (CB, I, 155, 27). Glodeni (jud. Dîmbovița), 1596, *alege* (2 ori), *dejetele* (CB, I, 66, 11). Tîrgoviște, 1605 sau 1608, *vreme* (CB, I, 145; 25).

Grafia cu *e* apare în mod constant și în T (text scris cu litere latine): *cele* (= cele, 158, 1; 162, 2), *te peseste* (= păzește, 162, 7), *putere*, (164, 3), *derept* (164, 6), *mezerere* (166, 1).

în regulă generală, dar nu în mod constant, regăsim această grafie în TB, și anume în *Călătoria Maicii Domnului la iad*, *Apocalipsul Apostolului Pavel* și în textul intitulat de Hasdeu *Cugetări în ora morții: veste, lege, putere*,

mele, milueste, vreme, este, keme, merse, crede, beserecă, fetele etc. (CB, II, 35; 427, 4 și 474, 4).

Cum trebuie interpretate aceste alternanțe grafice? în sensul că grafia cu *e* și \wedge sînt tradiționale; grafia cu *e* notează realitatea fonetică; am văzut mai sus că *e* apare încă din secolul al XV-lea (p. 404, 4*3). Prezența acestei grafii, în textele din secolul al XVI-lea, probează, deci, că diftongul *ea* fusese monoftongat în *e*, din cauza influenței asimilatoare a lui *e* din silaba următoare (*leage* > *lege*). Prezența grafiei cu *e*, o singură dată, chiar, în cuprinsul unui text, are, deci, o valoare deosebită: ea constituie pentru noi indici de evoluție fonetică amintit mai sus (p. 410). Nu trebuie exclusă, însă, influența formei de plural (*legi*), în care *e* nu fusese diftongat în *ea*. Influența formei de plural asupra singularului numelui este frecventă în limbă (Byck-Graur, BL, I, p. 14 ș.u.). Sînt și alte fapte care ne întăresc în această convingere: în unele texte din secolul al XVI-lea, scrise de dieci neglijenți, găsim pe *e* notat în locul lui *e*, acolo unde această grafie nu e justificată fonetică:

secași, strune, toate (H, ps. 73, 15; 91, 4; 46, 9); *dzile, mare* (TM, 44, 1); *carte, semne* (TM, 44, 1); *muntelui* (TM, 100, 198); *ale noastre* (TM, 122, 2); *pre* (= pre), pretutindenii (Leg. Dum. Cod. I, 4, 5; 5, 7 etc.; Caz. I, 30, 31, 3); *spre* (Leg. Dum. Cod. I, 13, 1; 14, 16), *mene* (= mine, 25, 6); *pre* (Caz. I, 31, 4), *bere* (-bine, 44, 10), *mene* (46, 15). Suceava, 1593—1596, *Armeni* (LB, 50, 9). Țara Românească, 1579—1580, *să lovescu* (DIR, B. I, 416, nr. 420), Berilești (fostul jud. Ilfov), 1609, *zele* (= zile), *omenii* (CB, I, 1596), Vlădești (jud. Argeș), 1583—1585, *răvașele, răvașe, prentru, ale noastre su taste, zilele, cene* (= cine, CB, I, 38). Glodeni, *Glodeni* și *Glodeni* (CB, I, 1596, *nepotul, nesilit*. (CB, I, 66, jud. Prahova).

Grafiile cu *e* nu sînt justificate de fonetică, atunci cînd silaba următoare conține o *v* de timbru *i* în H, distincția e bine păzită: *berbecii* (ps. 113, 4), *legiei* (ps. 5, 6), *peștii* (ps. 9), dar *berbece, cămeșe, lege* (ps. 28, 1; 101, 27; 24, 8).

Aceste grafii probează că întrebuițarea lui *e*, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, se făcea în baza unei convenții grafice: *e* poate fi notat cu ajutorul slovelor *e* sau \wedge , din moment ce *e* notează nu numai pe *ea*, dar și pe *e*.

Grafia inversă, *e* = *ea*, apare și ea în textele din secolul al XVI-lea: *aseră* (~ aseară, 449), *dulceța* (TM, 48, 7)/*premiescă* (S, ps. 71, 3), *vecu* (TB, 314, 32).

Grafiile care au fost examinate atestă, deci, existența pronunțării în secolul al XVI-lea (*e*—*e* < *ea*—*e*). Ele nu ne autorizează să precizăm alte amănunte: pronunțarea *e*, dacă va fi existat în secolul al XVI-lea, nu poate fi presupusă numai prin ipoteză.

Monoftongarea *e* semnalată încă din prima jumătate a secolului al XV-lea, (v. mai sus, p. 413 ș.u.); aceasta nu înseamnă, însă, că întreg teritoriul inovase la acea dată, cînd *e* are valoare numai pentru localitatea respectivă.

în privința valorii lui *ʃc* (redat prin *e* în transcrierea latină), în textele din secolul al XVI-lea am văzut că o explicație a alternanțelor *ʃc(A)* — *e* în cuvinte ca *&ste* — *este* sau *lege* — *lege* este că scrierea cu *e* s-a menținut prin tradiție, cea cu *e* redînd realitatea fonetică.

Avram (Graf. chirii., p. 13—16) respinge explicația prin tradiția grafică, deși o acceptă în alte cazuri, de exemplu în alternanța *•&(*)* — *e* (p. 21) sau în notarea lui *ă*, *î* (p. 21). «Nu este ușor de admis nici că copistul ar fi respectat o regulă după care ori de cite ori apare silaba următoare apărea *[e]*, el trebuia să scrie \wedge acolo unde pronunța de fapt *[e]*» (p. 16). El ne spune Avram, însă notațiile consecvente *lege*, dar *legi*, de exemplu, dezminț această explicație. Aceste grafii dovedesc că acei care ne-au lăsat texte din secolul al XVI-lea țineau foarte mult de calitatea vocalei din silaba următoare, fie că ei pronuntau *ea*' pe primul *e* din *lege*, fie că notau cu slova 'b prin tradiție-

A nega existența tradiției grafice în scrierea textelor noastre vechi înseamnă a nu ține seama de realitatea faptelor: căci prezența scrierii cu *±*, în secolul al XVII-lea sau al XVIII-lea, cînd *ea'* trecuse de mult la *e*, dovedește netemeinicia unei astfel de presupuneri.

Ca un argument pentru menținerea pronunțării cu *ea'* în secolul al XVI-lea, Avram aduce scrierea cu *e* în *meșter* (grafia apare și în Scrișoarea lui Neacșu): «din moment ce se scria *e* în *meșter* — cuvînt care conținea fonemul *jej* în prima silabă — dacă segmentul vocalic accentuat din *lege*, *iubește* etc. ar fi fost identic cu *jej*, el ar fi fost notat la fel, adică *e*, nu *e*» (p. 15).

Argumentul ar fi valabil dacă notația din textele respective ar fi fost *fonetică*, și nu *tradițională* (adică un fapt de grafie necorespunzînd pronunțării reale), ceea ce, după cum se știe, nu e cazul.

Avram dă ca probă că 'k nota pe *ea'* în CV: grafii ca *acesta* — *acasta* (p. 19). Exemplul e bine ales.

E sigur că pronunțarea cu *ea'* s-a menținut pînă tîrziu; dar explicația menținerii scrierii cu *-k* prin tradiție grafică anulează posibilitatea oricărei precizii, în această materie. Singurul fapt sigur este că în secolul al XVI-lea se ajunsese de mult la stadiul *jej*, dovedit prin grafii cu *e* (de exemplu *Urecl*), încă din secolul al XV-lea.

Mărturia lui T confirmă această afirmație.

Grafiile *greșalele* 152/7, *cza* (= cea) 154/4, 158/11, *czaste* 154/11, 160/2, 164/8 dovedesc existența stadiului *jea'j*, iar grafiile cu *c*, existența stadiului *jej*, cele două pronunțări coexistînd în *gresele* 152/3, *grele* 152/3, 160/1, *mezerere* 156/3, *czele* 158/1, *ieste* 160/4, 164/3, *dede* 162/9, *putere* 164/13.

îndoielile lui Avram (p. 20) privitoare la valoarea *ea'* a lui *e* în exemple ca *dedeveru*, *a-S3 dura* (CV) nu sînt justificate (v. mai jos. Anexa, p. 636 ș.u.).

2. Trecerea normală a lui *e* accentuat la *ă*, după oclusivă labială, e notată de cîteva ori; notația *e* este însă de regulă:

avăm, CPr. (Act., 11, 3), *văm*, TM (102, 202), CT (Mt., 85 etc.; Marcu 17 etc.; Luca, 9 etc.), CPr. (Rom., 14, 8), CC. (224, 34, 35), *iubăscu*, V (ps. 118, 165 etc.), *ivăsc*, V (ps. 90, 16), *mărgu* (S, ps. 88, 15; V, ps. 142, 8; CT, Mt., 21), *omătu*, V (ps. 132, 2); Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, începutul secolului al XVII-lea, LB, 57, 17), *păntu* (Țara Românească, 1600, AAR, 20 ist., 456, 3; 457, 4; 472, 473, 5., *Patru*, CV (136, 6 etc.); Mănăstirea Galata, jud. Iași, 1588 (CB, I, 203, 281; 204, 311), CT (Mt., 34), CPr. (Act., 10, 44), *potopăscu*, V (ps. 138, 21), *zmău*, S, V (ps. 90, 13).

Fenomenul se repetă și pentru *e* neaccentuat: *acopăr amant* (H, ps. 104, 39), *mărgăndu* (CV, 38, 9—10 etc.; PO, Gen., 9, 23), *păscariu* (CT, Mt., 9; Marcu, 3 etc.), *galbăn* (Mănăstirea Galata, jud. Iași, 1588, CB, I, 192, 28 etc.) *învăscută* (H, ps. 44, 10), *vășmânt* (CT, Mt., 112 etc.).

3. Trecerea lui *e* neaccentuat la *ă*, după *s*, e notată în unele texte;

asămăra, *asămăna* (H, ps. 82, 2 etc.; V, ps. 142, 7), *asămăntură* (PO, Gen., 5, 3), *mesărătate* (H, S, ps. 30, 11), *săcure* (H, ps. 73, 5; TB, 452, 78; CT, Mt., 5) etc.

în unele texte, *c* din conjuncția *se* (< lat. *si*) e menținut, pe cînd în PO și la Coresi *e* a trecut la *ă*: *să*) *o* a treia categorie de texte întrebunțează grafii alternante: *se* și *să* (H, S, TM, TB). în schimb, *e* n-a trecut la *ă* în pron. reflexiv neaccentuat *se* (*sase știe*, Brăhășești, jud. Galați, 1577, CB, I, 26, 10); conservarea lui *e*, în acest caz, se explică prin faptul că *se* a fost atras de *te* (pron. neaccentuat, pers. 2) și fonetismul său refăcut prin analogie.

4. închiderea lui *e* neaccentuat și trecerea lui *e* la *i* e notată uneori:

adivăra (Țara Românească, 1600, AAR, 20 ist., 473, 5), *asemine* (PO, Gen., 1, 26), *cist*, *acistor*, *amistică*, *criđintă* (Ținutul Fălciului, 1572, DIR, A. III, 5, nr. 9), *dila* (CV, 62, 10; Moldova, 1594, DH, XI, 490), *dumnidzău* (id.), *facirile* (CV, 115, 10), *oamini* (H, ps. 43, 13 etc.; S, ps. 76, 21 etc.; TM, 44, 1 etc.; Brăhășești, jud. Galați, 1577, CB, I, 26, 9; PO, Gen., 10, 21), *omi-*

nesc (S, ps. 106, 32 etc.), *side* (CV, 82, 4), *sidzându* (TM, 194, 160), *vide* (H, ps. 127, 6).

5. *Detoriu*, *dătoriu*, cu fonetismul normal, sînt forme curente în textele din secolul al XVI-lea. *Datoriți* (CT, Luca, 70; CPr., Rom., 13, 7), *dator* (Glodeni, Prahova, 1596, CB, I, 72, 13), *datornic* (CT, Mt., 77) sînt forme refăcute sub influența verbului *a da* (*dat* etc.).

6. Forma neasimilată *ceti* este generală.

Fecior și *ficior* apar cîteodată în același text: *fecor* (S, ps. 17; TM, 123, 237; PO, Gen., 4, 17), *ficor* (S, ps. 68, 18; TM, 155, 193; PO, Gen. 3, 16).

Nece, *neci*, *nice* și *nici* apar, uneori, în același text, de exemplu în S *nece* (ps. 1, 5), *nice* (ps. 5, 6) și *nic* (ps. 74, 7); în H găsim *nece* și *nice* (ps. 1, 8, 10); *nece* și *nici* apar în TB (462, 95), iar *nece*, *neci* și *nice* în PO (prefață, 11, 3; Gen., 38, 22). CV cunoaște numai fonetismul *nece*. *Neci* provine din *nece*, prin trecerea lui *e* neaccentuat la *i*. Modificarea timbrului lui *e* se explică prin faptul că *nece* nu era accentuat; astfel, în combinații ca *neci odată*, accentul cădea pe *odată*. Asimilarea s-a produs, prin urmare, în legături sintactice de felul acesta: *neci* > *nici*. *Nice* poate fi explicat prin analogie cu alte adverbe cu *ni-* inițial, sau prin contaminare: *nici* -f *nece*.

Forma *nemica* apare mai des întrebunțată decît forma asimilată *nimic* (PO, TB (360, 67), CPr. (II Corint, IX, 3), Tg. Jiu, 1591 (CB, I, 57, 14), Țara Românească, 1600 (AAR, 20 ist., 473, 5).

Asimilarea lui *e* neaccentuat de către *i* accentuat, în poziție tare, din silaba următoare, apare în *striiri* (= străini, pl.), CV (103, 2 etc.), *strii-f* (H (ps. 17, 46 etc.), *striiru*, S (ps. 17, 46 etc.), *striiră*, V (ps. 136, 4 etc.), *strii* (TM (100, 199), CP (ps. 17, 46 etc.), CT (Mt., 106), CPr. (I, Petr., 4, 12), H (Gen., 15, 13).

Forma neasimilată e dată de V: *streiri* (ps. 107, 10), și de un text din 1593, scris de Petru Șchiopul: *străini* (pl., AAR, 20 ist., 444).

7. *e* dispărut: *drept* (aspri 30, jud. Prahova, 1572, DIR, B. IV, 7, nr. 83), *dreptă* (*ocină*, Ținutul Fălciului, 1572, DIR, A. III, 5, nr. 9), *drept* (Boldești, jud. Prahova, 1582, DIR, B. V, 52, nr. 52).

1. Trecerea normală a lui *o* neaccentuat la *u* e notată în toate textele aceleiași texte cunosc însă și forme cu *o*, introdus prin analogie sau asimilare: *adurmi*, S (ps. 3, 6 etc.), V (ps. 77, 65), CP (ps. 3, 6 etc.), CT (Mt., 27 etc.), PO (Gen., 2, 21), dar *neadormiții* (TM, 46, 5), *cucon*, Țara Românească, 1600 (AAR, 20ist., 473, 4), dar *cocon* (TB, 285, 114 etc.), *cunteni* (PO, Gen., 39, 1), clar *conteni* (PO, Gen., 8, 2), *cunuscut* (S, V, cînt. 4, 2), dar *cunoscut* (S, cînt. 4, 2), *cuperi*, S (ps. 54, 6), dar *coperi*, S (ps. 41, 5), *descuperi*, CV (140, 2), *descoperi* CV (141, 13), *curabia*, CV (83, 5), dar *corabie* (17, 3—4; cf. v. *korabli*), *feciuirei* (pl., S, cînt. 3, 5, CP, cînt. 2, 25), *înfluri*, S (ps. 71, 1), dar *înflori*, S (ps. 89, 6), *ingrupa*, TB (326, 41), dar *ingropa* TM (103, 20), *mda*, CV (2, 3), dar *nota* (CPr, Act., 13, 5), *uraș*, Suceava, 1593—1597 (I, 50, 2), *usebi*, CPr, (II, Corint., 6, 17), dar *osebi*, CT (Marcu, 26; cf. v. sl. *biti se*), *uspăta*, CT (Luca, 60), dar *ospăt*, CT (Luca, 20).

Ărbure (n. pr., Hirău, 1517, Costăchescu, DM de la B., 420), *Murm* (n. top., Țara Românească, 1517—1521, Nandriș, Doc. rom. Athos, p. 4), cf. *Tuduru* (= Tudor, n. pr., Țara Românească, 1577, DIR, B. IV, 2, nr. 297).

2. *Rumân, rumânesc, rumânește* sint fonetisme normale, care apar în cărțile lui Coresi și rareori în texte de altă natură provenind din Țara Românească: *Țera rumânească*, Cîmpulung (jud. Argeș), 1521 (N), *Țara ramânească*, Țara Românească, 1600 (AAR, 20 ist., 476, 477, 478, 479). Forma aceasta populară a numelui nostru etnic e întrebuițată și astăzi: *rumân*. Forma cu o (*român, românesc*), care apare în PO (pref. 3, 6; 11, 16, 24; 12, 17), pe lângă forma obișnuită, cu u (Id., 11, 28), e savantă: cuvîntul a fost apropiat de *romanus*, de către cineva care putea stabili acest raport de filiație. Faptul e natural; se admite, într-adevăr, că traducătorii *Paliei* de la Orăștie au întrebuițat și o versiune a *Vulgatei*.

o'. 2. Alternanțele grafice în notarea lui o neaccentuat au făcut posibilă întrebuițarea grafiei pentru a nota pe o accentuat, unde grafia aceasta nu e justificată de fonetică. Notarea cu u apare în câteva texte: S, cop. A, *vum, giuc* (= vor, joc, Candrea, S, I, 31), H și V: alternanțe o/u (Id., S, I, 49, 137); București (Buhuși, jud. Bacău), 1598, *aculea* (Bianu, DR, 5, 1).

Pentru *tut, tuiuruu* (București, jud. Bacău, 1598, Bianu, DR, p. 5, 7; Moldova, 1591, D H, XI, p. 233, 358), v. A. Procopovici, DR, VI, p. 408-409.

u

1. u, accentuat sau nu, e notat adeseori prin o sau alternanțe u/o:

Nordul Ardealului-Maramureș. H, S, CV, TM, GB: *doce* (= duce), *goră* (—gură), *legătorile, omol, poroncitoare, sofiei, sporcată trupului*; Bistrița, 1600, *spos, sofler* (LB, 52, 16, 17); Săliște (jud. Maramureș), 1593, *Maramores* (LB, 46, nr. 2).

Bucovina. Cîmpulung, începutul secolului al XVII-lea, *Cămpol < un>-go, măritoresem, forat, moeresci* (LB, br. 9); 1604—1618, *treboeste, să dăro-tască* (LB, 75, 17, 20).

Moldova. Coțofenești (jud. Vrancea, 1592), alternanțe o/u (Arhiva, I, p. 248—249). Jud. Vaslui, 1594, *cesto* (zapis), *bonă* (voe), *vândot, giomătate, padore, loiv, pos* (DIR, B. VI, 144, nr. 159). Ruginiești (jud. Neamț, 1603), *corn* (Bianu, DR, 7, 13). Brițcani (jud. Neamț 1575), *mărtorisim* (DH, XI, 197, nr. 5). Roman, 1608, u accentuat e notat o (Bianu, DR, 11, nr. 12).

Țara Românească. 1593, *on < a >* (= una, DIR, B. VI, 60). Cîmpulung (jud. Argeș), 1521, *loi* (— lui, N). Mircești (jud. Ilfov), 1606: u accentuat e notat o (CB, I, 151).

Banat. Notația cu o apare în PO: (*vor*) *fora* (Ex. 22, Cipariu, Analecte, p. 70) și, câteodată, în T: *bona* (— bună, 156, 13), *no* (= nu, 156, 5), *noy desscomparas* (= descumpărași, 152, 5).

Pentru a interpreta aceste grafii, trebuie să plecăm de la constatarea că o neaccentuat e notat cu slovele care notează pe o și pe u; am văzut mai sus (p. 447) că aceste grafii sînt justificate; grafia cu u notează un fapt fonetic (o neaccentuat > u: *adurmi*), cea cu o un fonetism analogic (*adormi*, refăcut după *adorm*, ind. pr., 1 sg., în care o e justificat de fonetică).

Asupra pronunțării deschise a lui u neaccentuat și confuziei între timbrele o și u, în limba vorbită, v. Lombard, Vb. roum., p. 770 șu.

2. în unele texte din Maramureș și Moldova, numele Moldovei apare notat fie *Moldua* (Săliște, jud. Maramureș, 1593, LB, 47, 12, 13), fie *Mulduoei* (mănăstirea Moldovița, 1592, LB, 45, 14), *Mulduvei* (Cîmpulung Moldovesc, jud. Suceava, 1604—1618, LB, 73, 3) sau *Molduveei* (Rădăuți, 1609—1615, LB, 81, 2); v. mai jos, p. 471.

l...

1. Sporadic, *â* neaccentuat e notat e după l, dz: *amiadzedzi* (TB, 32, 38), *lucreadze* (S, ps. 71, 11), *fățerie* (TB, 449/73).

Fenomenul trebuie apropiat de trecerea lui *ă* la e după s, z, notată în mod constant în CV, H, S și V: *cămesee* (*cămașe*), H, S, CP (ps. 101, 27), *grije*, H, S, CP (ps. 59, 13); *ușe* CV (Í33, 5), S (ps. 140, 3); *pase* (=pașă) Țara Românească, 1600 (AAR, 20 ist., 487); în Coresi și PO, găsim alternanțe *ă/e*: *ușă/ușe, grifă/grife* etc. Procesul a fost produs, în amîndouă cazurile, de semioclusiva care precedă pe *ă*.

2. *ă* neaccentuat e notat câteodată a, în *căzu, căzură, măsură* (EP, 36), *pana*, Făgăraș, 1599 (LB, 50, 2, nr. 6), *sacure*, Mănăstirea Galata (jud. Iași, 1588, CB, I, '194, 67).

3. Aceeași notație e întrebuițată atunci cînd *ă* neaccentuat este urma de a: *acătare* (Țara Românească 1600, AAR, 20 ist., 473, 1), *adapași* (pf., sg., CP, ps. 64, '11), *armăsar* (Mănăstirea Galata, jud. Iași, 1588, CB, I, 20, 401), *arrata* (H, ps. 142, 8), *băgat* (GB, 730, 15, 3 a), *catari* (PO, Gen., 5, 9), *batat* (S, ps. 77, 65), *aparât* (CV, 76, 9), *va lasa, păcatele* (Leg. Dun. Cod. I, 11, 13; 23, 18), *mărgăritar* (Mănăstirea Galata, jud. Iași, 1588, CB, I, 195, 88), *săpate* (id., 195, 91) etc., *bărbat, păcat* (Prav., 1581, p. 768).

Trebuie eliminate dintre exemplele cazurile în care notația cu a poate fi datorată arhologiei grafice, fie pornindu-se de la un substantiv românesc, fie de la cuvîntul slav omofon de exemplu în *bogațește* (S, cînt. 3, 7), sub influența lui *bogat, mariră-se* (S, ps. 91, 6), sub influența lui *mare, nastăvi-va* (H, ps. 24, 9), sub influența lui *nastăviti* etc.

Notațiile acestea sînt generale, în sensul că textele din secolul al XVI-lea prezintă alternanțe a/ă; a accentuat, care se găsea în poziție tare, a asimilat timbrul lui *ă* neaccentuat: *ă > a*.

Cum se explică trecerea lui *ă* la a în exemplele enumerate sub punctul 1 (căzu etc.), unde nu poate fi vorba de influența asimilatoare a lui a accentuat?

Fenomenul acesta apare și în zilele noastre. în Bucovina, nordul Moldovei, nord-vestul Olteniei, Banat și, sporadic, în Ardeal, s-au relevat pronunțări ca *lăsat, mălai* etc., deci trecerea lui *ă* la a, condiționată de a accentuat din silaba următoare; pe de altă parte, trecerea spontană a lui *ă* la a (*bătu vadzut* etc.) a fost semnalată în aceleași regiuni ale domeniului dacoromân și, parțial, în sudul Ardealului.

ă > a apare, deci, ca un fenomen fonetic românesc.

Pentru a explica acest proces, Iorgu Iordan (Un fenomen fonetic românesc dialectal: *ă* neaccentuat > a, RF, I, p. 117 ș.u.), plecînd de la constatarea că *ă* e un sunet specific românesc, a cărui pronunțare e deprinsă greu de străini, presupune că trecerea lui *ă* la a e datorată unui element străin: o populație străină, românizată, și-a păstrat felul particular a articula pe *ă*; fenomenul ar fi fost introdus în textele din secolul al XVI-lea de diecii străini care le-au scris. Totuși, printre aceste texte, sînt unele (H) care n-au nici o altă particularitate care să ne îngăduie o astfel de ipoteză iar despre altele știm că n-au fost scrise de străini. Afară de aceasta, ar trebui să presupunem că același element străin a provocat fenomenul, în toate regiunile unde procesul a fost înregistrat. Ipoteza nu poate fi însă demonstrată. întîmplător, devăr, dacă, în Ardeal, procesul e datorat incapacității maghiarilor de a articula pe *ă*, același efect nu mai poate avea aceeași cauză în Serbia, unde elementul străin nu mai e cel maghiar. Explicația lui Iorgu Iordan e combătută de Iosif Popovici, *Vocalele românești*, Cluj, 1927, p. 45—46, cu bune argumente. R. Todoran, Despre un fenomen fonetic românesc dialectal: *ă* protonic > a, SCL, V, 1954, p. 63 ș.u., a arătat cu dreptate că în textele din secolul al XVI-lea fenomenul apare în faza lui incipientă: trebuie pornit de la cazurile cele mai numeroase, de asimilare a lui *ă* prin a următor (*bărbat* etc.); fenomenul a apărut în rînduri independente și la date diferite, atît în graiurile de la nordul Dunării, cît și în dialectele de la sudul Dunării.

NOTAREA NAZALITĂȚII

4. CV și S păstrează timbrul lui *ă* neatins în *băserecă*, dar, pe lângă acest fonetism, aceleași texte cunosc și forma asimilată *beserecă* (CV, 12, 10; 13, 12 etc., S, ps. 5, 9; 67, 27 etc.), care este generală în textele din secolul al XVI-lea.

Forma neasimilată *blastema* e generală (CV, 5, 3—4 etc.; H, ps. 108, 28 etc.; S, CP, ps. 61, 5 etc.).

Fămeie «oamenii din casă, familia» apare în H (ps. 77, 4), PO (Gen., 10, 32), TM (*fomeă*, 47, 6; 51, 13; 52, 14), pe lângă forma asimilată *femeie*.

Fărecare «vicleșug» apare în CV (51,4; 55, 6), pe când CPr. prezintă forma asimilată *ferecară* (Act., 23, 30). *Ferica* «a ferici, a face bine», *fericat*, apar în H și S, iar *ferecare* «fericire», în CPr. (Act., 19, 40).

Nădejde și *nedej'de* apar în H, S, V, dar cea dintii formă e mai frecventă.

Păreke e forma curentă în textele rotacizante; *păreke* și *pereki* apar în catastiful Mănăstirii Galata (jud. Iași), 1588 (CB, I, 197, 131; 202, 250).

Tremete, forma asimilată din *trămete*, e generalizată în textele din secolul al XVI-lea; *trămes* apare în Moldova, 1593 (AAR, 20 ist., 455); *tremite* (H, S, ps. 17, 17; CV, 18, 6; TB, 456, 85; CT, Mt., 4; CPr., Act., 9, 38), *trimite* (< *tremete*, prin disimilare, CT, Ioan, 43; CPr., I, Petru, 2, 14; PO, Gen., 19, 24; Țara Românească, 1600, AAR, 20 ist., 457, 7), și *trimite* (PO, Gen., 19, 13; TB, 458, 89) sînt de asemenea întrebuintate.

Fonetismul *ridica* (< *rădica*) e slab reprezentat (TB, 354, 63), pe când forma neasimilată (*rădica*) e generalizată în textele din secolul al XVI-lea. De asemenea *găci* «ghici» (< *găcire*, H, ps. 30, 14, *găcitonu*, S, cînt, 10, 76), *năsip* (CV, 94, 6; CT, Mt., 24 etc.; PO, Gen., 22, 17), *răsipi* (CV, 138, 6; S, CP, ps. 13, 1 etc.; CT, Mt., 47 etc.).

Pe lângă *prăvi*, apare și *previ* (*prăvescu* > *prevesc*, H, ps. 13, 2).

Fonetismul *fălos* apare în H și în S (ps. 67, 13), pe când celelalte texte cunosc forma asimilată *folos*.

Năroc, *nărocit* apar sub forma neasimilată; de asemenea, *nărod*: L (CB, I, 7, 26), TB (318, 35), CT (Mt., 10 etc.), CPr. (Act., 11, 24); *norod* e întrebuintat în Țara Românească (1600, AAR, 20 ist., 478, 8; 480, 5).

Sobor < v. sl. *suboru*, apare și sub forma *zbor* (H, S, ps. 105, 17).

Textele din secolul al XVI-lea cunosc formele normale *dzici*, *dzile* (ind. pr. 2 și 3 sg.) etc., cu *i* accentuat, când silaba următoare conținea o vocală prepalatală (cf. *ațiț*, *țiță*, dar *subțire* etc.). *i* este deci justificat numai în *dzic* etc. (cf. *dzăsa*, *dzăcă*, V, ps. 98, 7; 113, 10). Grafiile -*dzăsere*, *dzăcăndu*, care apar în S (ps. 70, 10, 11 etc.), notează prin urmare un fonetism analogic, refăcut după *dzic*; pe de altă parte, *dzicu*, din H, S (ind. pr., 1 sg., ps. 42, 10 etc.), e refăcut după analogia lui *dzice* etc.

Cf. Densusianu, H.d.l.r., II, p. 55; ed. rom. p. 39. *Țița* «*țiță*» (H, ps. 21, 10) are pe *i* de la formele de plural (cf. *țițele*, S, ps. 21, 10), în care *i* e normal.

Dzua, *dzuoa*, grafii curente în textele din secolul al XVI-lea (v. mai jos, p. 462), reprezintă fonetismul normal *dzuua*, din *dzîua*, cu trecerea lui *i* la *u* sub influența lui *u*.

Rolul slovei 4, ca indicator al nazalității vocalei care precedă ocluziva nazală, a fost examinat mai sus (v. p. 405).

î nazal

1. în textele din secolul al XVI-lea, *a îmbla*, *împărat*, *împărăție*, *început*, *întunerec*, *învățător* apar notați după cum urmează: *blămu* (TM, 190, 154; TB, 322, 38; 334, 49 etc.); *u*parat* (= un împărat, TM (153, 190); *din părățiia* (= din împărăția), TM (150, 187), *în părățiia* (= în împărăția), TB (360, 68), CT (Mt., 11); *din ceputul* (= din începutul), S, CP (ps. 18, 7); *din tunerecu(l)* (= din întunerec, H, S, V (ps. 106, 14); *vățătura* (= învățătura), *de la paratul* (Țara Românească, 1600, AAR, 20 ist., 478, 8).

Aceste grafii redau realizări diferite ale arhifonemului N (Avram, Grafii chirii, p. 98 ș.u.).

Aceste grafii redau realizări diferite ale ocluzivei *m* nazalizate silabică *m* = *mpărat* și *parat*, prin eliminarea lui *m*, în poziție slabă (ca și în albaneză *mbret*, v. Anexa, p. 726 ș.u.) în textele din sec. al XVI-lea, această suprimare e de regulă: *bătrîni*, *cungura*, *dupleca*, *neca*, *tâmpla*, *tocmi* = *îmbătrîni* etc. (v. Candrea, S, I, p. CXCVIII. Vezi Anexa, p. 726).

La inițială sau în frază, după o pauză, *i* este lovit de accentul de intensitate: *împărat*; în frază, cuvîntul își pierde însă rolul autonom; astfel, cînd finala cuvîntului precedent era vocalică, *i*-era asimilat de timbrul vocalei precedente: *venise-mparatul*; în sfîrșit, cînd *împărat*, sau celelalte cuvînt cu aceeași structură fonetică, era precedat de *un* (*un împărat*), atunci trebuiau deosebite două posibilități: a) cuvintele sînt strîns unite între ele: *un împărat* > *u parat*; b) cuvintele sînt separate: *un împărat* sau *u împărat*. în cazul dintii, nazalitatea a trecut în întregime asupra lui *un*; *parat* a fost apoi izolată și întrebuintat sub această formă și acolo unde prezența sa, sub acest aspect fonetic, nu era justificată de fonetică: *de la paratul* etc.

Afereza silabei inițiale, în *blăm* (<*îmblăm*), se explică în același fel. De asemenea, în *cepe* (= începe): și *aciastă începătură au ceput Bostan*; *cepe* fost și *lesne a cepe* (Țara Românească, 1593, DIR, A, IV, 89, nr. 113).

Menzul, *menzi* (pl.), cu *i* notat *e*, ca și *i* notat *e* în *de* ^ etc. (v. mai jos, p. 453; Țara Românească, 1593, DIR, B, VI, 60, nr. 69; dar și *măntă*); cf. *jupenul* (Țara Românească, 1593, DIR, B, IV, 295, nr. 297), *rumenii* (jud. Dimbovița, 1600, DIR, B*, VI, 374, nr. 386), dar și *rumăni*.

1. D. Țicăloiu (Zum Rumänischen. Probleme de fonetică cu date din limba românească veche, ZRPh., XLIX, p. 698 ș.u.; Aus dem Leben der bilabialen Nasalis, I.e., LI, p. 280 ș.u.) Valoarea fonetică a lui *n* în Iași, 1934, extras din Revista critică, 1933) susține că *n* nu a nazalizat vocala precedentă; *n* a dispărut cu totul, punctul lui de articulație fiind asimilat de punctul de articulație al consoanei următoare. Față de această explicație, ne întrebăm ce au devenit vibrațiile nazale ale lui *n* (ML, p. 197)?

2. Fonetismul *Arelu* apare în CV (116, 10); celelalte texte nu cunosc decât pe *inel*. Trecerea lui *i* la *e* a fost provocată de *e* accentuat următor, care a deschis timbrul vocalei inițiale.

Același proces s-a petrecut în *demineată*. Textele cunosc grafii ca *demine*, *-treța* (pretutindeni în CV, 17, 10—11 etc.; H, S, V, ps. 118, 148 etc.), *deme*, *rața* (H, ps. 148, 8), *deme*^*reța* (TM, 47, 6), *demănu* (Leg. Dum. Cod. I, 27, 4), în care *i* e notat *e* (v. mai jos, p. 453), și *demineță* (PO, Gen., 20, 8). Ace

fonetism se explică plecînd de la *demăAreță*: *i* a trecut la *i* sub influența asimilatoare a lui *e* (din *ea*) următor.

3. Fonetismul *inimă* {*inimi*, Leg. Dum. Cod. I, 6, 11; 11, 4; Țara Românească, 1600, AAR, 20 ist., 458, 15, *inimici*, CP, cînt. 9, 51, *inema*, *inimi*, CP, ps. 18, 9; 57, 3, *inimilor*, CPr., Act., 14, 16) cere unele lămuriri. Celelalte texte prezintă formele următoare: *enimile* (S, ps. 5, 5), *enemie* (S, cînt. 10, 78), *-tremă* (H, S, ps. 11,3 etc., CV, 104, 7—8 etc., V, ps. 100, 4), *-tritna* (H, ps. 21, 27; 100, 4), *^nimiei*, *Arimă* (Caz. I, 33, 4; 43, 3).

Fonetismul așteptat este *înemă* (< *anima*); *inimă* se explică prin trecerea lui *e* neaccentuat la *i*. Timbrul *i* al vocalei inițiale nu poate fi justificat prin asimilare (*i-i* > *i-i*), decît dacă plecăm de la formele în care *i* era neaccentuat: *inimos* > *inimos*; *inimă* este deci un fonetism refăcut prin analogie; *înemos* > *enemos* prin asimilare (*i-e* > *e-e*); această formă a servit de model lui *enemă* etc.

Avram (Graf, chirii., p. 120-121) pleacă de la *ân-* (*în-* sau *n-*): «vocala inițială trecînd în seria anterioară, putea să apară la început de cuvînt independent de nazalitate, ceea ce a făcut să se ajungă la dispariția elementului nazal din prima silabă [*i-nimă*]» (p. 121).

u nazal

Pronumele nedefinit și numeralul *un* sînt notați *un*, *uA* și *u* în toate textele din secolul al XVI-lea. Primele două grafii sînt normale; grafia cu *u* trebuie însă interpretată în felul indicat aici mai jos (grafia zero): *u călătorîu* (TM, 189), *u okiu* (CT, Mt., 74).

NOTAȚIA ZERO

Prin notație zero se înțelege nenotarea ocusivei nazale; acest fenomen e general în textele din secolul al XVI-lea, în care găsim exemple ca: *cupli* (= *cumpli*, H, ps. 72, 26; S, ps. 9, 7), *lugă* (= *lungă*, CV, 73, 14), *ubra* (S, V, CP, ps. 106, 14), *cădu* (= *cînd*, 733, 20, 1 b), *gădeste* (= *gîndeste*, 734, 21, 3 a), *rrășpos* (= *răspuns*, 734, 23, 2 a), *rrădul* (= *rîndul*, 736, 29, 6 b), *rrădure* (= *rînduri*, 737, 35, 7 a), *skiba* (= *schimba*, 738, 46, 6 a) etc., în GB.

Grafiile acestea pun în evidență nazalitatea vocalei care precedă occlusiva nazală: *n* sau *m* au nazalizat această vocală și au dispărut, pentru că atunci cînd occlusiva nazală este urmată de o altă articulație consonantică, vibrațiile glotale și nazale sînt singure esențiale, punctul de articulație al lui *n* sau *m* fiind condiționat de articulația consoanei următoare. Grafia zero, în cazurile de mai sus, este justificată însă de fonetică numai atunci cînd *n* sau *m* erau urmați de fricative: *s*, *s*, *f* sau *v*; în acest caz, ocuziunea lui *n* sau *m* poate fi suprimată, din cauza articulației continue sau semiocclusive a consoanei următoare, care nu oferă un punct de sprijin ocuziunii sale; nazalitatea lui *n* sau *m* trece în întregime asupra vocalei precedente, și apoi dispăre (cf., în limba de astăzi, fonetismul *ispecție* etc.). în celelalte exemple, însă (*mînca* etc.), ocuziunea lui *n* nu avea motiv ca să fie suprimată, pentru că occlusiva care urma oferea un punct de sprijin articulației lui *n*. Din punctul de vedere al celui care vorbește, însă, lucrurile sînt egale. Acel care scria *rrășpos* și *maca* avea sentimentul dispariției ocuziunii lui *n* și trecerii nazalității asupra vocalei preconsonantice, în amîndouă cazurile; grafii ca *aru+e* (CV, 163,

9—10), *lă^gă* (CP, ps. 11, 5), în care se întrebuițează slova 4, cu valoarea ei de indicator al nazalității, pun bine în evidență acest sentiment al vorbitorului. Aceleași grafii se repetă, de altfel, și în scrierea actuală asemiculiilor: *cîd* (= *cînd*), *cită* (= *cîntă*), *cregile* (= *crengile*), *icît* (= *încît*), *lucă* (= *luncă*), *muca* (= *munca*) sînt grafii care au fost relevate în tezele unor candidate la examenul de bacalaureat din 1930.

M. Ștefănescu, Cu privire la scrierea limbii românești astăzi, Arhiva, XXXVII, 1930, p. 246—249. Cf. ar. *mic*, *mica*, *micari* (Dai., s.v.).

Faptele studiate mai sus nu ne permit să presupunem că în secolul al XVI-lea limba română posedă vocale nazale de tipul vocalelor franceze (fr. *ă* < *en*, în *enfant* etc.); pe lingă dispariția totală a ocuziunii lui *n* și trecerea nazalității asupra vocalei precedente, acest tip de vocale nazale implică modificarea timbrului vocalei orale respective; dar vocalele nazale românești sînt de un tip diferit; în afară de gradul și de durata nazalității, care nu sînt la fel cu ale vocalelor nazale franceze, timbrul lor e deosebit. Dificultatea ce o întîmpină un român, în articularea vocalelor nazale franceze, exemplifică în mod practic aceste diferențe.

în schimb, nu sîntem autorizați să afirmăm că nazalitatea vocalei care preceda pe *n* era la fel cu a vocalei urmate de *n* din limba comună de astăzi: dimpotrivă, sîntem îndreptățiți să credem că existau regiuni, în secolul al XVI-lea, în care nazalitatea era mai pronunțată: *ân* etc., ceva la fel cu vocalele nazale franceze, pronunțate de un provensal. Presupunerea noastră se bazează pe faptul că, în zilele noastre, s-au înregistrat vocale pronunțate nazalizate în graiul din Maramureș, Bihor, Năsăud și Țara Oașului: *un* și *n* 6 (numerale), *yîie* (— *vie*) etc.

E. Petrovici, De la nasalite en roumain, Cluj, 1930; I. D. Țicăoiu, Probleme de fonetică cu date din limba românească veche; Aus dem Leben den bilabialen Nasalis, ZRPh., XLIX, p. 698—702; LI, p. 280—291; Candrea, Oaș, p. 45—46; Papahagi; Maram., Ivi; Șandru BL, IV, p. 128, VI, p. 186.

VOCALILE ÎN POZIȚIE NAZALĂ

Vom studia, sub acest titlu, timbrul sub care apar vocalele în poziție nazală.

1. în secolul al XVI-lea, *e* accentuat (+ *n*) trecuse la *i*: *cine*, *credință*, *cuvînte*, *din*, *ginere*, *mine*, *prin* etc. Grafia cu *i* nu este însă generalizată; toată textele din secolul al XVI-lea prezintă alternanțe *e/i*: *cene/cine*, *credință*, *credință*, *cuvente/cuvințe*, *den/din* etc. Aceste alternanțe grafice apar și într-un text scris cu litere latine, ca T: *credintza*, *kredintza*, dar și *credentze* (148, 6), *kredentza* (150, 7), *cuvente*, *den* (pretutindeni), *dentr* (*inima*, 152, 2, 6), *pre* (158, 8), *sementze* (156, 2).

Stadiul final al evoluției fiind V grafie atestată în secolul al XVI-lea, nu încape îndoială că se ajunsese la etapa *i*.

Cum se explică atunci notațiile cu *e*? Pornind de la grafiile mai frecvente și anume de la acelea care interesează cuvînte ce revin foarte des în toată

textele, ca *din* < *de* + *în*, *dinainte* < *de* + *-f* *dintii* < *de* + *întii*, *prin* < *pre* -f- ^ etc.

Urmează câteva exemple:

*dinainte*², *din*², dar și *denainte* (Ținutul Fălciului, 1572, DIR, A. III, 5, nr. 9), *den* pretutindenii, *credența* (jud. Galați, 1587, DIR/A. III, 344, nr. 421), *dentru*, *den*, *puteneiosul* (Moldova, Luca Stroici, 1593, DIR, A. IV, 74, nr. 93; 76, nr. 95), *pren*, *puteneiosul*, *den* pretutindenii, *de însii* (Moldova, 1593, DIR, A. IV, 74—76, nr. 94), *teni*, (= cine, Moldova, 1594, DIR, A. IV, 110, nr. 134), *din* pretutindenii și *denainte* (jud. Vaslui, 1594, DIR, B. VI, 144, nr. 159), *den* și *din* (jud. Neamț, DIR, A. IV, 118, nr. 146), *den sventei* (Piatra Neamț, 1596, DIR, A. IV, 136, nr. 178), *din* (Suceava 1597, DIR, A. IV, 154, nr. 206), *den* și *din* (Jud. Neamț, 1598, A. IV, 229[^] nr. 281), *din* pretutindenii (Moldova, 1600, DIR, A. IV, 29\ nr. 354), *din* (Cucuteni, jud. Iași, 1600, DIR, A. IV, 297, nr. 36a), *den* ² *denainte* (jud. Prahova, 1572, DIR, B. IV, 78, nr. 83), *deînpreună*, *crediță*, *diîn* (Tara Românească, 1579, DIR, B. IV, 416—17, nr. 420), *din* pretutindenii, dar *denainte* (Rîmmcul Vîlcea, 1594, DIR, B. VI, 107, nr. 120), *diîn*, *dinainte* (jud. Prahova, 1595—1596, DIR, B. VI, 188, nr. 204), *den* și *din*, *sfentei* (jud. Gorj, 1597, DIR, B. VI, 282, nr. 299), *sventei*, *părente*, *aimentrea*, *ă&v cini* (Alba Iulia, 1600, DIR, B. VI, 372, nr. 384), *sfentei* (Craiova, 1600 DIR B. VI, 394, nr. 407).

În documente în limba slavă: *mai de* < *i* > *nte* (Tara Românească 1525—1527, DISR, 432, nr. 430), *fi* *din* (*Cigani*) (Țara Românească[^] 1587, D. Bogdan, Gl., 53).

Cf. grafiile *de**, *de^(n)tru*, *pentru* din PO, relevate de Cipariu, Principia, p. 73. *De* apare izolat și întrebuițat acolo unde în limba de astăzi se folosește *din*: *întru ura de să^bâte* (CV, 15, 9). După cum am văzut mai sus, sint exemple de *din* și în secolul al XVI-lea. Dar generalizarea lui *din* (<*de*-*f* în) s-a făcut mai târziu. Grafia cu *e* (*den* i. i. de *din*) s-a menținut până în zilele noastre: cf. *dentăi*, la Mihail Kogălniceanu (Opere, ed. Scrisul Românesc, p. 81), la M. Eminescu: *c'acuma de'n pleiada-ți* (La moartea lui Aron Pumnul, 1866, în Poezii' ed. G. Bogdan-Duică, București, 1924, p. 19), la B. P. Hasdeu: *denainte* (CB, III, p. XV), și la N. Iorga (O viață de om, III, p. 10): *de 'nainte*. Iată o serie de exemple de menținere, prin tradiție, a grafiei cu *e*: *den*², *sventei*, *din* (Piatra Neamț, 1665, Hasdeu, Arch, ist., I ' 1 80' nr. 98); *den* pretutindenii (Moldova, 1672, Hasdeu, I.e., nr. 99); *den*², *den*, *densa* dar *credița*, *mine*, (Bucovina, 1790, T. Bălan, Documente buCovinene, București, f.a., VI, p. 354); *denpreună* *dentr'această*, *den*, dar și *din* (Valea pe Ceremuș, 1797, T. Bălan, I.e., p. 391); *dentr-această*, *den*, dar *prin* (Chisălău, 1808, Bălan, I.e., p. 411); *pren*, *cuprens*, *den*, *dentru*, *vende*, chiar și *precena* » (-pricină), *vete* (= vite!) (Fundu Moldovei, jud. Suceava, 1817, T. Bălan, Noi documente cimpulungene, Cernăuți, 1929, p. 87 ș.u.).

Cuvintele acestea sînt compuse; în secolul al XVI-lea, părțile lor componente erau reunite și *e* trecuse la *i*; dar sentimentul compoziției nu dispăruse; grafii ca *de^(n)* probează analizarea acestor cuvinte în părțile lor componente. Grafiile *den* sau *pren* se explică, deci, pornindu-se de la un stadiu precedent, cînd cuvintele acestea erau simțite ca fiind compuse. Pornindu-se de la *den*, *pren* etc., grafia cu *e* a fost aplicată și altor cuvinte: *credență*, *cuvente* etc.

Sînt câteva fapte care vin să confirme această explicație; și anume, notația *e* acolo unde nu e justificată de fonetică. De exemplu: *vecenru* (= vecin, H, ps. 34, 14; 100, 5); grafia aceasta nu poate fi explicată decît prin ^/notația cu *e* *masenului* (= asinului, TB, 470, 110) este iarăși analogică. Grafia cu *e*, în *mentu* (ind., pr., 3 pl., S, ps. 65,3) nu notează, de asemenea, realitatea fonetică, pentru că fonetismul normal este *mînt* (*mănt*, H, CP, ps. 65, 3); notația cu *e* datorată, probabil, analogiei cu *menți*, *mente* (2 și 3 sg.; cf. mai sus, p. 451 ș.u., *menzul* etc.).

Așadar, în aceste cazuri *e* notează pe *i*: *mentu* trebuie deci interpretat ca *mint*, după cum admite Densusianu (H.d.l.r., II., p. 57; ed. rom. p. 41).

În același fel trebuie interpretată grafia *împensu* (S, ps. 59, 3), foneticeste *împinsu*; notarea cu *i* apare, de altfel, în S {[^]*pinsu*, cînt, 6, 4) și în H (*pinsu* S, H, ps. 117, 13). S mai cunoaște grafia *vencu* (subj. pr., 1 sg., cînt. 4, 19) *venea* (subj. pr., 3 sg., S, H. ps. 118, 133), pe lîngă *v+ăc-K* (S, ps. 48; 15; H ps. 18, 14).

Bendu (part. pr., S, ps. 68, 13) se explică prin analogie grafică cu *mentu*.

Timbrul vocalei din prima silabă în *cinsti* (vb.) și *cinstit* apare notat în toate textele nu numai cu slova care notează pe *i*, dar și cu slova care notează pe *e*: *va ce* < *n* > *sti* (TM, 47, 5), *czesstimu* (T, 154, 9, pe lîngă notația cu *i* *czinsstym*, 164, 2, *czinste*, 166, 2), *censtita* (Mănăstirea Moldovița, 1595—1622 L B, 72, 24). Și în cazul acesta ne-am aștepta la grafia care notează pe *i*, pentru că *i* redă în mod normal, în dacoromână, pe v. bg. g (*ctjsti*) sau pe *i* (*cisti*) notația cu *e* nu are, deci, rațiune fonetică, și ea se explică prin analogie cu grafiile v. sl. *cgsti* și *den*, *pren* etc.

Nici scrierea cu *e* în *ocenă* (= ocină) nu este justificată, întrucît originalul slav are un *oticina* «patrimoniu» (Drăgușeni, jud. Iași, 1586, SI, X, p. 10, nr. 4; Id., 1587—1592, SI, X, p. 11, nr. 5 și 6).

en > în zilele noastre: *privință* < *prevenție*, *trin* < *tren*, Graur, BSL, XXIV, p. 12 Densusianu, GS, III, p. 455-456 își menține explicația dată în H.d.l.r., II, p. 65 ș.u.; e tom., p. 47. («prezența lui *e* în silaba următoare a oprit pînă la o epocă oarecare evoluția definitivă a lui *en* la *in*», p. 48). Pentru A. Procopovici (DR, VI, p. 404-405), grafiile *hrednta* *kuvente* sau *svente* din T ar nota o realitate fonetică; totuși, o cercetare rapidă a textelor românești scrise cu litere latine, în jumătatea a doua sau la sfîrșitul secolului al XVII-lea cînd nu mai poate fi îndoială asupra timbrului vocalei accentuate, probează că *e* notează în aceste cazuri pe *i*: *den* (pretutindenii, Stef. Fogarasi, 1648), *argent* «argint», *den*, *pre* *szvente*, (M. Halici, 1674), *credenca*, *de'nteii* (Vito Pilutio, 1677), *ansul* (= adinsul, Ion Visk 1697); v. B. P. Hasdeu, RIAF, VI, p. 18; I. Nădejde, Istoria limbii > literaturii române, Ias 1886, p. 376 ș.u.; N. Drăganu, DR, IV, p. 115, 145.

Evident, tot ca o obicei grafic derivat de la notația lui *i* cu *e* în *en* se explică *fuget* *uces*, *veret* (CB, I, 51, 5; 7; II, 123, 238) și nicidecum ca «o particularitate dialectală caracterizată prin pronunțarea lui *i* cu un sunet apropiat de *e*» (Densusianu, H.d.l.r., II, p. 7 ed. rom. p. 50).

E. Vasiliu (BS, RLR, VI, 1969, p. 89): *eu* > *iu*, fenomen în dezvoltare, în sec. al XVI-lea *9n* ~>în\ *cine*, *pine*, *vină*, *vînt*.

În privința scrierilor cu *e* și *i* urmați de *n* (+ consoană), Avram adoptă explicația lui Candrea, după care *e* se menținuse pînă în secolul al XVI-lea după consoane labiale, și explicația lui Densusianu, după care *en* ar fi trecut la *in* mai târziu în prepoziții decît în celelalte cazuri.

Această explicație se izbește de faptul că nu ni se arată ce influență putut să aibă o consoană labială asupra timbrului unei vocale prepalatală. De fapt, *e* ar fi trebuit să treacă la *ă* (*oi. făt*, *măr*, *păr*, *văd* < lat. *fetus*, *melur pilus*, *video*), dar procesul a fost împiedicat de prezența oclusivei nazale următoare (ML, p. 148. Trecerea lui *ă* la *i* sau la *e* e condiționată de calitatea vocală din silaba următoare: *vină*, dar pl. *vine*: v. ML, p. 151—153). Singurul text care prezintă starea fonetică descrisă mai sus este CV.

În H, Avram constată o situație complicată, pentru care uneori (exemplu în cazul grafiei *vecenrul* «vecinul») «nu se poate invoca nici o explicație de ordin fonetic sau fonologie» (p. 27).

Explicația că scrierea cu *e* ar porni de la compuse cu *de*, *pre*, *spre* + *în* respinsă de Avram pe motiv că în CV aceste cuvinte apar scrise cu *i* (*din*, *prin*, *dintru*).

Avram nu ne spune însă cum se explică grafia cu *e* în exemple din zilele noastre, ca *dentăi*, *den*, *denainte*, pe care le-am prezentat mai demult, sau ca *denainte*, dintr-un text al lui B. P. Hasdeu.

Evident că în aceste cazuri nu mai poate fi vorba de conservarea fonetismului cu *e*.

Presupusa acțiune a consoanei labiale invocată mai sus nu e confirmată de exemple ca *cuvinte*, din Scrisoarea lui Neacșu (1521), în care constatăm trecerea lui *e* la *i*. Exemplele din acest text, care, după cum se știe, nu este o copie, apar în ordinea următoare: *den*, *den*, *genere*, *prin*, *cuvinte*, *tine*, *bine*.

în T, numărăm 20 de scrieri cu *i*, în cuvinte ca *cyne* 146/9, *kredintza* 146/2, *tyne*, *tine* 152/4 etc., față de 15 scrieri cu *e*: *den*, *credentze* 148/6, *kuuentelor* 152/2 etc. Grafia cu *e*, în aceste cuvinte, notează tot pe *i*, căci după cum am mai arătat, notația cu *e* apare și în texte din secolul al XVII-lea, când *e* în această situație trecuse de mult la *i*. Scrierea cu *e*, în T, ca și în celelalte texte posterioare scrise cu litere latine, provenind din Transilvania, poate fi explicată prin raportarea la cuvintele latine respective (v. N. Dragănu, DR, IV, 1927, p. 145).

în concluzie, socotim, că explicația scrierii cu *e* trebuie să aibă o cauză grafică, nu fonetică. Căci menținerea fonetismului cu *e*, pînă în secolul al XVI-lea, nu poate fi dovedită.

2. *i* (+ *n*), reprezentînd un mai vechi *e* (-f *n*), precedat de o oclusivă labială, de *s*, de *r* sau de o consoană + *r*, a trecut la *ă/i* (v. mai sus, p. 454); această modificare de timbru e condiționată de timbrul vocalei din silaba următoare: dacă vocala următoare era prepalatală (*e*, *i*), atunci fenomenul nu s-a petrecut: *făn/fîn*, *vănă/vînă*, *rănă/rînă*, *străng/strîng* dar *mine*, *sine*, *vine*.

Un fonetism ca *mant/mînt* (ind. pr., 3 pl., v. exemplele de mai sus, p. 454 și *măntu*, TB, 418, 23) e deci normal; *mînt* (3 pl.), dimpotrivă, este o formă analogică, după *minte* (3 sg), cu *i* normal.

în schimb, fonetismele *împănge*, *împănghi*, *îrnpănși*, din H (ps, 43, 23; 87, 15; 35, 13) sînt refăcute după *împing* (1 sg.), în care *i* este ncirral.

1. în cuvintele cu structura fonetică următoare: consoană continuă + *i* accentuat *n(m)*, *ă/i* e notat cîteodată cu slova care notează vocala de timbru *i*: *rindul*, *singe*, *sint*, *stinge*, *strimb*; aceste notații apar, deseori, în același text, pe lîngă notațiile cu *ă*: *rîndul*, *sănge*, *sănt*, *strînge*, *strămb*, cf. de exemplu *săntu/sintu* și *săngele/singele* în *Călătoria Maicii Domnului la iad* (TB, p. 313 ș.u.), sau *săntu/sintu* (*Apocalipsul Apostolului Pavel* și *Cugetări în ora morții*, TB, p. 415 ș.u.).

Nordul Ardealului-Maramureș. *Singur*, H (ps. 135, 4), S (pretutindeni, dar *săngur*, H, V, ps. 71, 18; 151, titlu), *si+gurb*, CV (121, 13—14), *stringe*, H (ps. 32, 7), S (ps. 25, 2), *strinseră*, CV (44, 2), *simbătă*, TM (47, 6), *singe*, TM (107, 214—215), TB (336, 50), *singrde*, Caz. I (40, 8, 18, dar *sănge* pretutindeni), *sint*, TB (286, 11, 7 etc.), *stringe*, TM. (192, \51), *vădzindu*, TB (453, 80).

Nordul Maramureșului. 1602—1617, *simt* (= sint, LB, 73, 23).

Nordul Ardealului, sinteți, EP (36).

Moldova. 1591, *sint*, *sintam* (DH, XI, 218); 1593, *sintem*, dar *săntu* (DH, XI, 317, 318); 1594, *sintim* (DH, IX, 490); *sint*, *sintam* (= sintem, AAR, 20 ist., 444). Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, 1604—1618, *sintem*, dar *săntu* (LB, 75, 8, 9); *sintem* (LB, 77, 2). Bacău, 1609, *sint* (Bianu,

DR, 13, pretutindeni). Săcueni (jud. Neamț), 1607, *sintu* (Bianu, DR, 10, 24). Suceava, 1595, *simiteti*, dar *sămhtu* (LB, 49, 5, 17); 1601, *rindul*, *sintu* (LB, 69, 4, 12). Brăhăsestr(jud. Galați), 1577, *șezindu* (CB, I, 26, 3). Tighina (U.R.S.S.), cea 1587, *sintem* (SD, V, ' 391).

sintem (Moldova, 1642, Hasdeu, Arch, ist., I, 1, p. 24, nr. 26).

Sudul Ardealului-Țara Românească. *Singur*, CPr. (II Corint, 8, 3), *sintem*, CP₂ (ps. 102, 14), *stringe*, CP (ps. 25, 2), *strimtele*, *strimtei* CT (Mt., 21, Luca 72).

Țara Românească. Cîmpulung, jud. Argeș, 1521, *strimt* (dar *sănth*, N); *vîndut*, dar si *văndut*, *văindut* (jud. Prahova. 1597—1600, DIR, B. VI, 296, nr. 312).

Banat. PO: *singe* (Gen., 4, 10), *strimbătate* (Gen., 49, 5), *stringă-se*, *strinsu* (Gen., 1, 19, 10),

Grafiile acestea redau un fapt fonetic: trecerea lui *ă/i* la *i*, produsă de consoana continuă care precedă pe *ă/i*. Consoanele care au provocat procesul (*dz*, *s* sau *r*) sînt articulate în partea anterioară a gurii; dimpotrivă, *ă/i* este articulat în partea medială a gurii. Sub influența lui *dz*, *s*, *r*, *i* și-a modificat articulația medială și a trecut la *i*.

Răspîndirea actuală, în graiurile bănățene: păstrarea lui *e* și *i* (netrecuț la *ă, i*), precedați de o oclusivă labială sau de *r*: *riu*, *omorim*, *tarifă*, *ripos*, *riș*, „jeg”, *căpărit* „logodit”, *rebd*. Fenomen semnalat anterior în româna comună (N, Mocanu, CL, XXVII, 1982, p. 152—160). Dar examinarea problemei în ansamblu, explică fenomenul prin influența consoanelor *dz*, *s* sau *r*.

2. *i* accentuat din forma cu fonetismul normal *curîndu* a fost asimilată de *u*; grafia cu *u* apare într-o serie de texte: *curund(u)*: H (ps. 6, 11 etc.) S (ps. 2, 13), CV (42, 2 etc.), TM (154, 192), TB (466, 103).

* *Cună^su*, TM (191, 155), este fonetismul normal (< *cum* -f- *ipso* > **cunăsu* > *cunănsu* > *cunînsu*); textele cunosc și forma cu *i* asimilat de *u*: *cunărusulu*, *curusu*, cu *nușii* CV (2, 3—4 etc.), S (ps. 17, 24), V (ps. 125, 2), TM (228, 226), CT (Mt, 31), *cmusul* (Cîmpulung Moldovenesc, jud Suceava, 1595, LB, 48, 14) etc.

Aceeași asimilare apare în *uMurerec* (H, ps. 3, 7), *unturerece-se*, S (ps. 68, 24) și în *luund* (< *luăndu*, H, ps. 125, 6).

u

Trecerea lui *u* neaccentuat (+ *n*) la *i*, în porînci (*vb.* < v. sl. *porqčiti*) este normală. Grafia *porănci*, curentă în toate textele, este deci justificată de fonetică. *Porăncă* (S, ps. 118, 6 etc.; TB, 314, 31; PO, Gen., 45, 21) este un fonetism analogic; fonetismul normal este *poruncă* (TB, 418, 23; Țara Românească, 1600, AAR, 20 ist., 476 a).

VOCALELE FINALE

-e

închiderea lui *-e* a avut drept urmare trecerea lui *-e* la vnotată j. textelor moldovenești:

Moldova, *pi*, *ci am*, *digios* (Ținutul Fălciului, 1572, DIR, A. III, 5, nr. 9, 1594, *ari*, *ceri*, *faci*, *iasti* (= este), *mari*, *mini*, *zili* (DH, XI, p. 395 ș.u.); 1594,

faci, zeci, zili (AAR, 20 ist., 442); 1594, *aflî, cârti, ceni, câți, di,forti,sânâtati* (DH, XI, 490, 610). Cîmpulung, începutul secolului al XVII-lea, *paci, știri* (LB, 60, 2, 3). Tg. Neamț, începutul secolului al XVII-lea, *di* (= de, LB, '67, 7). Suceava, 1595, *știri, aceli, paci* (LB, 49, 5, 7, 14); începutul secolului al XVII-lea, *știri, dumitali, dumnetali* (LB, 65, 6, 16, 28).

Țara Românească, *cum va mai zici* (Tg. Jiu, 1591, DIR, B. VI, 22, nr. 26).

-i

Dispariția lui *-i* (< *i*) în articulația consonantică precedentă apare în toate textele, atunci cînd *-i* e precedat de *c, s, ts*, fără ca să putem preciza dacă nu e vorba de o insuficiență grafică, atunci cînd finala cuvîntului este scrisă deasupra rîndului; fenomenul e atestat rareori după ocluse.

Regula este însă de a nota pe *-i*, menținut în grafie din cauza rolului său morfologic, de exemplu ca indicator al pluralului, în *toți* etc.

Iată cîteva exemple de notații care omit pe *-i*:

a) după *c*: *mic* (pl., S, ps. 41, 7), *silnic* (pl. S, ps. 17, 18);

b) după *s*: *însuș* (S, cînt. 2, 12), *trecus* (pf., 2 sg., S, ps. 9, 22), *sănătos* (Suceava, 1593—1597, LB, 50, 12—13):'

c) după *!*: *toț* (Mănăstirea Moldovita, 1592, LB, 46, 29), *să fit* (Suceava, 1593—1597, LB, 50, 12).

d) după alte consoane: *m* (= *mi*, pron. pers. enclitic, H: *ce-m va face*, ps. 55, 12 etc.); S: *se-m dai*, ps. 7, 5 etc.).

Densusianu (H.d.l.r., II, p. 88; ed. rom., p. 60) și Candrea (S. I, p. 150) consideră ca notație zero și notația cu *h*; de fapt, *b* aici notează pe *i*.

Nandriș (Lg. roum. corresp., p. 218—219): A «reste articulatoire sus-glottique», vocală surdă în secolul al XVI-lea.

-u

Textele, cu excepția celor indicate mai jos, nu prezintă grafii consecvente: se notează fie *-u* după grup de consoane saV nu, fie *-K*, sau *-o*, fie zero, fără ca să putem preciza că în cutare regiune apare în mod constant cutare notație, care ar putea fi opusă altor notații dintr-o regiune diferită. Regula generală, așadar, o constituie notațiile capricioase în toate textele. Găsim același cuvînt notat în chipuri diferite, chiar în același text, de exemplu *covor* (192, 24, 25—30), *covoru* (193, 31), *auri* (197, 137), *aur* (204, 306), *fân* (206, 394), *fănu* (207, 380; Mănăstirea Galata, jud. Iași, 1588, CB, I), *cum* (de 3 ori) și *cumu* (de 2 ori; Cîmpulung, jud. Argeș, 1521, N), *kendu* (= cînd, 146, 11), *kend* (148, 12 etc.), *suentu* (= sfînt, 152, 5 etc.), *suent* (158, 16), *ueselindu* (= veselind, 158, 13), *uiselind* (146, 5), *hommu* (= om, 148, 2), *om* (148, 3), *adcutoru* (= ajutor, 154, 6), *adcutor* (149, 1 etc.), *uaku* (= veac 154, 9), *uak* (166, 1), în T.

În CV, însă, *-u* e notat în mod constant, după consoană sau grup de consoane; notația cu *-K* apare rareori: *atnim* (165, 6), *apostoli* (138, 3; 138, 5; 165, 7; 168, 1; 168, 10), *hiclesig* (65, 5), *Ierusalim**, (pretutindeni, *Ierusalimu* de 3 ori), *IsraiW* (109, 9), *Savaothh* (132, 4) și *tuturora* (142, 8). în S, notația variază după copisti: la copistul A, *-n* e notat după grup de consoane: *căndu* (ps. 3, 13), *sântu* (ps. 9, 21); după consoană simplă, de cele mai deseori timbrul vocalei finale nu e indicat (notația zero): *răsădit* (ps. 1, 3),

lut (ps. 2, 9) etc. Sînt însă cazuri cînd timbrul acestei vocale e notat prin *K* și, de 20 de ori, prin *u*. Copiștii B și C întrebunțează pe *u* și ierurile în mod capricios. Aceleași notații se regăsesc în H, V și GB. în ceea ce privește notația zero, trebuie ținut seama de faptul că în textele manuscrise, consoanele finale sînt notate, deseori, deasupra rîndului. Așadar, nenotarea vocalelor finale, în astfel de cazuri, e datorată unei insuficiențe grafice. Singurele fapte care trebuie, prin urmare, reținute, în cazurile acestea, sînt faptele pozitive, adică existența cutărei sau cutărei grafii.

Iată cîteva exemple:

Moldova, *mărturisăscu, au fostu, am dăroitu* (Ținutul Fălciului, 1572, DIR, A. III, 5, nr. 9), *largu, mărturisescu ce omu au fostu* (Luca Stroici, 1593, DIR, A. IV, 74, nr. 93), *lăcuindu, au fost bunu, turcescu, mai multu, dereptu, dumnedzescu, înțeleptu, amu fostu și amu fost, amu vorovit* (Id., 1593, I.e., 74—76, nr. 94), *am fostu, sântu, locu* (Id., 1593, I.e., 76, nr. 95), *mărturesco, amu vânduto, amu datu* (jud. Bacău, 1598, DIR, A. IV, 229, nr. 271).

Țara Românească, *văilor, hotarăloru* (Țirgoviște, 1556, DIR, B. III, 40, nr. 51), *am muncitu, multu, iazu, au săpatu* (Mănăstirea Bistrița, jud. Vilcea, 1573, DIR, B. IV, 127, nr. 130), *bâr^batulu, să lovescu, căndu, amu vândut, am întrebat* (1579—1580. DIR, B. IV, 416, nr. 420), *au mersu* (Tg. Jiu, 1591, DIR, B. VI, 22, nr. 28), *dinu* și *dinw* (Rîmnicul Vilcea, 1594, DIR, B. VI, 107, nr. 120), *au plătitu, am vândutu, se-au sculatu, ne-am făcutu, am datu, am prinsu, dar au rămas, am avut, am pus* etc. (Glodeni, jud. Dîmbovița, 1595—96, DIR, B. VI, 188, nr. 204), *Adamu, amu cumpăratu, au vândutu, tuturoru* (jud. Vilcea, DIR, B. VI, 282, nr. 299), *amu vândutu, dereptu, dar amu scris* (jud. Dîmbovița, 1600, DIR, B. VI, 374, nr. 386), *amu dat, amu miluit, amu cumpărat* (Craiova, 1600, DIR, B. VI, 394, nr. 407).

-u ortografic, pus la toate cuvintele: *frumosu, locu, (au) datu, gîndu, fiindu, celu, spusu, întrebatu* etc. (Brănești, Țara Românească, 1622, Hasdeu, Arch, ist., I, 1, p. 31).

Am văzut mai sus (p. 415) că în textele din secolele al XIII-lea—al XV-lea nu găsim pe *-u*.

Dacă ne adresăm unor texte încă mai vechi, constatăm că *-u* final amu-țișe chiar în secolul al XIII-lea, după consoană simplă (v. mai sus, I.e.).

V. obiecțiile lui Procopovici, DR, VI, p. 405 ș.u. și Rosetti, RIR, XVI, p. 86.

Din faptele expuse mai sus rezultă că în secolele al XIV-lea—al XV-lea ierurile aveau un rol pur ortografic. Două fapte vin să confirme această concluzie:

a) deja în textele vechi slave (copii din secolele al X-lea—al XII-lea) se manifestă tendința de dispariție a ierurilor neintense; fenomenul acesta a fost urmat, mai tîrziu, de amuțirea lui *-K* și *k* finali, conservați în scris în puterea tradiției;

b) în textele românești din secolul al XVI-lea, ierurile și *-u* sînt notați în cuvinte care n-au comportat niciodată vocale finale și în care, deci, nu poate fi vorba de conservarea lui *u*: *dinw, primK* (= prin; V, ps. 141, 8; cînt. 3, 10), *dinw, kipw* (< magh. *kep*), *den* (PO, Gen., 12, 1; 13, 11; 24, 67), *ak mussu* (= acmuș), *kipu* (= chip, T, 148, 1, 2; 150, 7; 156, 1).

în lumina acestor constatări, grafiile variate dintr-un text ca inventarul Mănăstirii Galata (CB, I, 192, ș.u.), comparate cu grafiile consecvente din alte texte contemporane, de exemplu *-u: amu (trimis), amu scăpat, m-amu rugatu, dereptu, m-a prinsu, dzacu, sântu* (Bistrița, 1600, LB, nr. 8), sau *-o: Cămpolungo, jeloito, Iono, bătrăneloro, forato, irelo, brwbătesco, altolo, dereptolo, dă < n > so* (Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, începutul secolului al

XVII-lea, LB, nr. 9), apar ca simple aplicații ale diferitelor procedee ortografice, fără valoare fonetică. întrebuintarea lui *o* se explică prin faptul că *u* e notat, în unele texte, cu ajutorul slovei *o*: *molți*, *boni* etc. (v. mai sus, p. 447); *o* la finală ar avea deci valoarea notației cu *u*, în această situație.

Grafia cu *-u* cere câteva lămuriri.

Sistemul de accentuare al limbii române a provocat reducerea duratei, asurzirea și închiderea timbrului vocalei finale de silabă neaccentuată. în felul acesta se explică dispariția lui *-u*. Pe de altă parte, rămână cunoaște o pronunțare explozivă a consoanei finale, care poate da naștere unui timbru vocalic; posibilitățile, în această privință, merg de la simpla explozie, la timbrul *u*, *ă* sau *î* la finală. De aici: *alb'*, *albit*, *știută*, *vîndutî*; în felul acesta trebuie explicat și primul *ă* din *venitără*, *făcutără* etc., forme din limba vorbită. Acest *u* final, produs pe cale fonetică, e întrebuintat, din nevoi ritmice, în cuvintele care termină versurile populare cîntate; 'el închide silaba care urmează imediat după accentul dinamic:

La trei ani dac-am venit
Am găsit locul pîrlitu.

Ov. Densusianu, Din istoria amuțirii lui *u* final în limba română, AAR, 26 liter., p. 1 ș.u.; H.d.l.r., II, p. 93 ș.u.; T. Papahagi, Cercetări în Munții Apuseni, GS, II, p. 47; Papahagi, Maram., Ivi—Ivij; A Graur, Romania, LIII, p. 397. După Densusianu, *-u* a dispărut cu atît mai repede, cu cît era mai depărtat de accentul de intensitate: 1. *o'mulu*, 2. *o'mu*, 3. *vorbe'seu* (după grup de consoane). Mărturiile variate ale textelor s-ar explica prin faptul că textele provin din regiuni diferite; în unele regiuni, *-u* fusese conservat (notația cu *-u*), în altele trecuse la *-u* (notația cu ierurile). Rosetti, ML, p. 228 ș.u., 176 ș.u.; E. Petrovici, Cons. dure și moi, p. 127 ș.u.; v. și observațiile lui L. Găldi, în ediția dicționarului lui S. Klein (Dictionarium valahico-latinum, Budapesta, 1944, p. 46—52: **-u* in' special după *ts* și *s*); Anexa, aici mai jos, p. 639 ș.u.

După cum am văzut mai sus, CV e singurul text care notează în mod consecvent pe *u* final, notațiile cu ierurile fiind rare; în celelalte texte din secolul al XVI-lea, notația cu *-u* alternează cu notația cu ierurile.

Avram observă că aria cu *-u*, din zilele noastre, se află în apropierea regiunii în care se presupune că s-au tradus primele cărți religioase în românește.

El socotește că în CV notația cu *-u* corespunde realității fonetice: *u* final făcea parte din sunetele sau fonemele limbii vorbite.

Dar dacă adoptăm această teză, rămîne neexplicată starea din celelalte texte.

Pe de altă parte, nu ni se spune cum se explică notația cu *-u* la cuvinte care nu au comportat niciodată un *u* final.

Căci dacă acest *-u* provine din *u* latin, cum admite Avram, această explicație nu mai e valabilă pentru grafiile cu *-u* din CV în cuvinte ca: *rodu*, *kipu* (de 3 ori), *alenu* (de 4 ori), *zboru* (de 2 ori), *eresu* (de 2 ori), *sintu* (3 pl. ind. pr., vb. a fi, de 3 ori), *gându* (de 3 ori), *glasu* (de 3 ori), *giudețu* (de 3 ori), *izvoru*, *istovu*, *Iacovu* (de 4 ori).

Aceste exemple sînt suficiente pentru a anula explicația privitoare la realitatea lui *u* ca sunet sau fonem. Ele arată fără putință de îndoială că scrierea lui *-u* este un obicei grafic, fără valoare fonetică sau fonologică.

Explicația dată de noi nu exclude însă existența pronunțării cu *-u*. Dar grafiile din CV nu ne autorizează să semnalăm pronunțarea cu *-u* în secolul al XVI-lea decît în cazuri ca *fiuu* sau *vekiuu*, semnalate de Avram (Graf. chirii., nr. 78).

în consecință, față de această situație, trebuie să ne mulțumim, în starea actuală a cunoștințelor noastre, cu explicația pe care E. Petrovici și noi înșine am dat-o grafiei cu *-u* (v. mai jos, Anexa, p. 639 ș.u.).

Că scrierea cu *-u* e un fapt de grafie ne arată și T, în care putem releva exemplele următoare:

fără *-u*: *timpul* 148/4, *kum* 148/5, *domnul* 150/1, *skulatul* 150/3, *kum* 156/13, *meșterul* 158/15, *kinul* 160/6,

cu *-u*: *muritu* 148/12, *akmussu* 148/1.3, *trupulu* 148/3, *oras.su* 150/2, *ra* 154/9, *ramanu* 156/12, *suentu* 156/1, *kipu* 156/1, *uerniku* 156/4, *lukrullu* 158/8, *darulu* 158/8, *svatu* 164/8.

Exemple ca *orassu* (= oraș), *uaku* (= veac) sau *kipu* (= chip) din T, al căror etimon nu a comportat un *-u*, dovedesc cu prisosință valoarea pur grafică a lui *-u*; de asemenea, *trupulu* sau *lukrullu*, în care nu poate fi vorba de păstrarea lui *-u* la articolul enclitic.

Adoptînd explicația prezenței lui *-u* ca un fapt de grafie, se rezolvă nedumerirea lui Avram (Graf. chirii., p. 43), care socotește grafiile din H inexplicabile.

Avram aduce două obiecții explicației lui *-u* prin silabisirea sunetelor din cuvîntul fonetic:

1. de ce nu se notează vocale și în interiorul cuvîntului, nu numai la finală?

De fapt, există exemple de notare și în interiorul cuvîntului, dar rare. v. scrierile lui Petru Șchiopul (v. mai sus, p. 409), iar în zilele noastre, în texte scrise de semiculți: *săcrisoare*, *scîrisă* etc. (v. mai jos, Anexa, p. 650).

2. de ce nu se notează, la sfîrșitul cuvîntului, și alte vocale decît *u* (de exemplu *ă*, *î*)?

Răspuns: se notează alte vocale de dialectologi sau de cei care au culese muzică populară, după cum am arătat mai demult (ML, p. 176, ș.u., 249 ș.u.).

Nandriș (Lg. roum. corresp., p. 221) socotește că *-u*, acolo unde e scris, se pronunță în secolul al XVI-lea, fără a aduce argumente noi pentru a-și susține părerea. *~u* nu se pronunța: dovadă scrierile în versuri din literatura română veche: P. Zugun, *u* final în sec. XVII-lea și al XVIII-lea, după textele în versuri (SCL, XXIII, 1972, p. 527—537). Cf. scrierea cu *-u* într-un text scris de un emigrant român din Drăguș, în America: Tribuna României, II, nr. 13, 1973, p. 3.

-ea'

în texte provenind din Maramureș, nordul Ardealului, Bucovina, Moldova și Banat, *ea* apare notat cu slova care notează pe *e*:

Nordul Ardăalului-Miramures. *me* (= rrua), *re* (= rea), S (ps. 70, 5, 9 etc.; ps. 118, 101), *ai*e (- acea), TM (149, 185 etc.), TB (450, 74), *ave* (avea), TB (287, 118 etc.) *duce* (= ducea), TM (146, 180), *dzăce* (= dzăcea), TB (318, 35 etc.), *face* (= făcea), TM (193, 159), *plânge* (= plîngea), TM (193, 159 etc.), *va ave*, Leg. Dam. Cod. I (9, 16 etc., dar *veți ave*, 17, 12); în *Căminul Maicii Domnului la iad* (TB, 313 ș.u.), grafia cu *e* este generală: *ar pute*, *șede*, *zăze*; *dzăce* apare o singură dată (TB, 320, 36).

Moldava, *me* (= nm), EP (p. 36); 1572, *a me* (Ținutul Faldului, DII, A. III, 5, nr. 9); 1591, *me* (= mea, DH, XI, 218); 1503, *șede* (= ședea, AA I, 20 ist., 445). Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, începutul secolului XVII-lea, (*să să*) *de* (LB, 54, 16); 1604—1618, (*de am*) *pute* (LB, 73, 5); Bîrlad (?), 1588, *aține*, *ace* (= acea, CB, I, 51, 1, 12). Mănăstirea Moldovița, 1601—1602, (*să se*) *de* (LB, 70, 8). Suceava, începutul secolului al XVII-lea (nu *l-ar* / \ *mai*) *^nvie* (LB, 63, 11); 1601, (*veț*) *vede* (LB, 70, 15).

Țara Românească. 1597—1600, *a me* (jud. Prahova, DIR, B. VI, 296, nr. 312). 1598, *parte me* (jud. Argeș, DIR, B. VI, 333, nr. 334). 1600, *ace parti* (jud. Dimbovița, DIR, B. VI, 374, nr. 386).

Banat, *tace* (PO, Gen., 24, 21); *ua aue* (= va avea), T (158, 11), *ua remane* (= va rămânea, 160, 2), *mania me* (= mînia mea, 146, 6), *ua cyne* (= va ținea, 146, 9; 154, 2), (*sse putem*) *uede* (= să putem vedea, 148, 14).

Grafia cu *e* notează un fonetism curent și în zilele noastre în aceste regiuni: *e* (= *e* deshis; corespunde lui *ea*, în această poziție, din Țara Românească). Grafiile cu *e* care apar în textele din Maramureș, nordul Ardealului, Bucovina, Moldova și Banat notează, deci, pe *e*; dar caracterul polifon al acestor slove nu ne-ar fi îngăduit să ajungem la această precizare, dacă n-ar fi fost întrebuintată și slova *e*, a cărei valoare fonetică nu dă loc la interpretări.

VOCALELE ÎN HIAT

1. Textele din secolul al XVI-lea ne oferă o serie de exemple de reducere a hiatului dintre două vocale, prin epenteza unei semivocale.

Hiatul *i-a* [și *î-a*] e notat după cum urmează:

dzua, H (ps. 21, 3 etc.), S (ps. 12, 2 etc.), V (ps. 90, 6 etc.), CV (13, 8 etc.), TB (291, 124), Leg. Dum. Cod. I (19, 5 etc.), Caz. I (28, 11 etc.), *zua*, PO, (Gen., 1, 5), CP₂ (ps. 31, 3), *dzuoa*, S (ps. 1, 2), H (ps. 18,3), CV (22, 6), TM (52, 14), *dzia*, PO (Gen., 47, 23).

i > *i* după *dz*, și *i* > *u*, sub influența lui *u*.

Pentru hiatul *o-ă* găsim notațiile următoare:

a) *oao* și *oaă*: *amăndoao*, CV (48, 5), *doao* (pretutindeni), *noao*, H, S (ps. 80, 1A), *ploao*, S (ps. 10, 6), CP₂ (ps. 77, 24), *voao*, CC₂ (225, 1, 2), *doaa*, H (ps. 61, 12), *doai* (Moldova, Luca Stroici, 1593, DIR, A, IV, 76, nr. 95).

b) *oo*: *doo* (S, cînt. 2 titlu), Făurei (jud. Vaslui), 1592 (Bianu, DR, 3, 6), Țara Românească, 1600 (AAR, 20 ist., 483, 2), *încotro* (Tg. Jiu, 1591, DIR, B. VI, 22, nr. 26), *ploo*, CV (135, 8), S ps. 77, 24);

c) *oa*: *doa*, CV (71, 2), V (cînt. 2, titlu), *noa*, V (ps. 143, 12), *ploa*, EP (36), *ploa-va*, H (ps. 10, 6), *roa*, V (cînt. 2, 2).

Grafia aproximativă *noae* (= nouă) apare la Cîmpulungul Moldovenesc (jud. Suceava), 1595 (LB, 48, 12) și în PO: *în a șaptesprădzece dzi luniei a doae* (PO, Gen., 7, 11).

Hiatul *u-d* e reprezentat prin grafiile următoare:

adv. *iuo* «unde», H (ps. 1, 5 etc.), V (ps. 106, 7 etc.), CV (15, 7 etc.) TM (122, 236), TB (290, 123; 291, 124), PO (Gen., 37, 19; 38, 21), *io*, CP (ps. 41, 11 etc.), CT (Mt., 3 etc.); Cîmpulung, jud. Argeș, 1521 (N); *încâtruo* (grafie generală) și *încdtroo* (TM, 50, 10), *nuor* (grafie generală) și *noor*, H (ps. 104, 39). TM (148, 183), *văduo* (grafie generală).

Hiatul *u-a* e notat *oa* și *uoa*: *loatu*, H (ps. 68, 30), *luoa*, H (ps. 148, 9).

Aceste grafii exprimă, deci, fonetisme ca *ziua*, *zuua*, *doauă* (*doue* > *dojță* > *doauă*, cu *o* > *oa* sub influența lui *-e* sau *-ă*, *două*, *iuo*, *noauă*, *iuă* (Densușianu, H.d.l.r., II, p. 29; ed. rom., p. 24).

în EP, Leg. Dum. Cod. I și PO găsim notată trecerea lui *u* la *v*: *dzuva* (= ziua), *luva* (= a lua), *luvară* (= luară), *plovă* (= plouă, EP, 36), *dzova* (= ziua, Leg. Dum. Cod. I, 17, 12), *dziva*, PO (Ex. 13). Fenomenul acesta

(de exemplu fonetismul *a luva*) a fost semnalat în graiul vorbit în zilele noastre de românii din Serbia, în Oltenia (jud. Mehedinți, T. Severin și Vinju Mare) și în Ardeal (jud. Cluj). Același fenomen de reducere a hiatului pare a fi exprimat de grafia aproximativă *logat-am* (= luat-am), care apare în texte scrise de Petru Șchiopul (1591—1594), DH, XI, 232, 233, 357, 497; AAR, 20 ist., 441, 447).

Hiatul *ă-u*: *să cotați* (Craiova, 1591, DIR, B. VI, 25, nr. 29).

2. Există o serie de grafii care marchează hiatul. Astfel, în textele scrise de Petru Șchiopul găsim grafii ca *avuzi* (AAR, 20 ist., 444), care pot fi comparate cu notațiile *am avudzit*, *să ne lăvudăm*, care apar în texte scrise în Bucovina în întia jumătate a secolului al XVII-lea (Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, 1637, 1640, DB, I, 59, nr. 79 și 73, nr. 96); grafiile acestea pun deci în evidență hiatul *a (ă)-u*.

DIFTONGII CRESCÎNZI

ea'

Diftongul *ea'*, urmat în silaba imediat următoare de *a (ă)*, a fost monoftongat în *a*, din cauza influenței asimilatoare a lui *a* din silaba următoare, la care s-a adăugat influența lui *a* accentuat care formează al doilea element al diftongului: **measă* > *masă*. Monoftongarea era efectuată în secolul al XVI-lea; *masă* este dat în H, de exemplu (ps. 68, 23).

ea monoftongat în *a* apare în graiurile din Moldova: *tocmală* (Ținutul Fălciului, 1572, DIR, A, III, 5, nr. 9; Luca Stroici, 1593, DIR, A, IV, 77, nr. 95).

1. Un caz special este format de cuvintele în care *ea'* (*-a*) era precedat de *t* sau *s*; grafiile nu ne îngăduie să admitem că monoftongarea lui *ea* s-a petrecut în toate regiunile. Astfel, CV (103, 8—9) prezintă grafia *seră*, în care *e* notează diftongul *ea*, pe cînd H cunoaște, pe lângă *seră* (de exemplu ps. 89, 6), și grafia *sară* (ps. 29, 6; 54, 18; 58, 7, 15; 103, 23; 140, 2), care redă monoftongarea diftongului; notația *sara* apare și în T (148, 2). În S grafiile *sară* (ps. 140, 2), *țara* (ps. 77, 51; 80, 6, 11; 104, 32, 35) apar pe lângă *seră* și *țeră*.

țeră (Pietrari, jud. Dimbovița, 1627, Hasdeu, Arch, ist., I, 1, p. 14, nr. 12).

Monoftongarea a fost provocată de consoana continuă precedentă; probă despre această acțiune a consoanei continue o avem în grafiile *deșart* (S, ps. 107, 13; CT, Mt., 48; PO, Gen., 37, 24), *șarbă* (TM, 150, 186, CPr Act., 12, 13), *șază* (TB, 467, 104; CT, Marcu, 15). Din aceeași cauză, *șa* a fost monoftongat în *a*, nu în *e*, cum era de așteptat, în *acaste*, CV (47, 13), *greșaste*, CV (122, 10), *îndulcaște*, S (ps. 63, 5), *șarpe*, S (ps. 139, 4), *sfrușaste*, S (ps. 28, 9), CPr. (Iac, sumar, 20) *slujaste'*, TB (424, 28). Grafiile acestea sînt generale în textele din secolul al XVI-lea: primul element al diftongului *șa* a fost absorbit de consoana continuă sau semioclusivă precedentă.

Diftongul a fost însă conservat, acolo unde juca un rol gramatical; astfel, în adj. f. *dreaptă*, unde *ea* alternează cu *e*, de la forma masculină: *dreapta dreaptă*, el constituie o alternanță morfologică, prin opoziția *e/șa*.

Notațiile cu *e* în cuvintele de origine slavă ca *sfet* (S, ps. 12, 2; V, ps. 2-6) *svet* (CV 19, 3), *iii[^]mc* (S, ps. 17, 29), (Suceava, 1597, CB, I, 77, 9) pot fi datorate analogiei grafice cu formele slave *silvetu*, *svestiniku*, *vecino* etc.

2. Conj. *e* notată *deca* în CV (7, 3 etc.), S (ps. 67-14) TM (147-181), TB (285, 113; 415, 20; 423, 28), CT (Mt., 39 etc.), Moldova, '1593 (DHL XI, 349), *deca* în GB (741, 55, 4), TM (102, 202; 227, 224), CP (ps. 55, 1) PO (Gen., 2, 19 etc.), LB, 59, 11 (Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, începutul secolului al XVII-lea), *deaca* (Iasi, 1606, AAR, 20 ist., 492), *deac'* (*am văzut*, Roman, 1605, DR, 8, 4), *deca* (*deca*), în Cat. M. (257, 24), *daca*, în CB, I, 57, 5 (Tg. Jiu, 1591) și *dacă*, în CB, I, 29, 12 (Bacău, 1581), *dica* (Țara Românească, 1577, DIR, B. IV, 295, nr. 297), *dec* (*a*) (Țara Românească, 1595, DIR, B. VI, 180, nr. 197).

daca (Iași, 1644, Hasdeu, Arch, ist., I, 1, p. 56, nr. 56; *deca'* (Bisericani, Moldova, 1650V Hasdeu, l.c., p. 79, nr. 96).

Meyer-Liibke a arătat că *deca* este un compus: *de* + *ca*: cit timp cuvîntul a fost simțit ca fiind compus, accentul cădea pe finală: *deca'* (v. N. Draganu, DR, III, p. 273); cînd simțul compoziției a dispărut, accentul a trecut pe prima silabă: *de'ca*; *e* a suferit atunci diftongarea, fiind urmat în silaba imediat următoare de *a*: *deaca*. *Dacă* se explică din *deaca*: monoftongarea lui *ea'* a fost provocată de *a* următor (*daca*); timbrul *â* al finalei (*dacă*) provine din trecerea normală a lui *a* neaccentuat la *ă*.

Această explicație, admisă de Draganu, (DR, III, p. 272 ș.u.), a fost respinsă de Candrea (S, I, p. 130) și Densusianu (H.d.l.r., II, p. 59; ed. rom., p. 42): *deca* nu era accentuat în frază. Obiecția e nefundată, pentru că *deca* era, accentuat cel puțin la inițiala frazei: *deca am venit* etc. *Deca* nu este compus din *de* + v. bg. *ako*; explicația aceasta e contrazisă de formele atestate în textele din secolul al XVI-lea: *de* + *ako* ar fi trebuit să fie redat prin *deaca*; textele nu cunosc însă decît pe *deaca*.

le

1. Diftongul *ie*, cînd silaba următoare conținea o vocală de timbru *e*, apare notat, în toate textele, cu ajutorul slovelor \pm , ra, e, E și K. Toate textele cunosc alternanțe grafice; *a*, *m*, E, **H**: *r\le*, *iote*, *iele*, *ape*, *'iape*, *iepe*, *murire*, *muiate*, *muiere*, în texte diferite, sau *iaste* și *este* (H, S, 15, 6; 72, 25), *mu[^]rn*, *muierei* și *mutare* (PO, Gen., 3, 15, 16'; 18, 9), *muare* și *moer[^]* (Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, începutul secolului al XVII-lea, LB, 54, 4, 5, 6), (*voiu*) *piiarde* și *văm pierde* (PO, Gen., 18, 32; 19, 13) etc., în același text; numai V și CV notează în mod constant diftongul cu ajutorul slovelor A și ra; *iaste* (Țara Românească, 1577, DIR, B. IV, 295, nr. 297; document în limba slavă, 1596, D. Bogdan, Gl., p. 66), *iaste*² (Moldova', Luca Stroici, 1593, DIR, A. IV, p. 74, nr. 93), *iaste* (Moldova, 1593, DIR, A. IV, p. 74—75, nr. 94). Dimpotrivă, în T, diftongul e notat în mod constant *ie*: *iele* (154, 3), *ieste* (pretutindeni). Grafia aceasta mai apare într-un zăpis de danie din Cerneți (jud. Mehedinți) 1599: *es* < *te*> (CB, I, 88, 11).

*iape** (Iași, 1622, Hasdeu, Arch, ist., III, p. 217). Un bucovinean, profesor universitar,, pronunță destul de clar *iaste*, cu diftongul *ia* (5 martie 1941). Așadar, *ia* este păstrat într-o regiune, pe cînd în cealaltă se pronunță *ie*.

Grafiile *e*, *te* (sau *ie*, în T, text scris cu litere latine), notează diftongul *ie*; așadar, se ajunsese la acest stadiu fonetic, în secolul al XVI-lea. Trecerea lui *ia'* la *ie'* a fost provocată, de vocala de timbru *e*, conținută în silaba următoare, ca și în cazul *ea-e*(*leage* > *lege*). Notarea diftongului cu ajutorul slovelor **A**, **M**, în regiunile în care *ia* trecuse la *ie*, este, desigur, tra-

dițională, în interpretarea valorii fonetice a acestor slove, trebuie ținut seamă și de faptul că în mediobulgara **A** notează și diftongul *ie*.

Cf. H.: *dzisA*, *întoarsa*, *numele*, *ucis/h* (= *dzise*, *întoarse*, *numele*, *ucise*, ps. 9, 27; 9, 30; 8, 10; 104, 36).

Fonetismul normal, cu diftongul *ie*: *iezeru* (< v. sl. *jezero*), apare în (ps. 113, 8) și în CT (Luca, 17); *iazăr* (H, ps. 113, 8) și *iazere* (S, V, p. 106, 35) sînt fonetisme analogice, după *iaz* (Densusianu, H.d.l.r., II, p. 74—75) d. rom., p. 51—52).

Notația **A** și **IA** în cuvinte ca *boier*, *iesle*, *prieten* etc. reproduce ortografia cuvintelor slave: *javej boljaru*, *jasli*, *prijatelii* etc.; întrebuintarea slovelor **A** sau *ia*, în *boari* sau *boia* de exemplu, este, prin urmare, un simplu fenomen grafic.

2. Prezența diftongului *ie* în *mierurata* (= *minunata*, CV, 147, 1) se explică în modul următor: "*mirare* > *a se mera* în mod normal, prin trecerea lui *i* neaccentuat la *e*. Ca un fonetism particular moldovei, a fost relevată zilele noastre forma (*eu mă*) *mier*, cu diftongarea spontană a lui *e*, ca în *mierge*, *triece* (fonetisme curente în graiul moldovenesc de astăzi). După mizer, fonetism normal în secolul al XVI-lea, în părțile de nord ale Ardealului, s-a refăcut un *mierurat*.

Mierge, *triece*, în Moldova, jud. Brașov (ML, p. 503), jud. Olt (E. Gamillscheg, D. Mundart von Șerbănești-Titulești, Jena-Leipzig, 1936, p. 91). Asupra condițiilor în care s-a produs fenomenul, v. ML, p. 93 ș.u.

iu

1. Fonetismul normal, cu *iu*, apare în *menciun* (*r*)*os*, dat de CV (167, 14 etc.), H, S (ps. 61, 11 etc.), V (ps. 108, 2 etc.), TM (122, 236), TB (332, 4) și în *struncîura*, S (ps. 67, 22 etc.). Reducerea diftongului, prin analogie cu formele verbului *a minți*, care nu-l cunoșteau, apare în *mencinos*, *mincinos*, TB (463, 97), CP (ps. 32, 17 etc.), CT (loan, 32), PO (Gen., 38, 23), *struncin*, CP (ps. 67, 22 etc.).

menciunos > *mincinos*, prin reducerea lui *iu* neaccentuat la *i*, ca în alte cazuri (Densusianu, GS, VI, p. 390).

2. La inițială, diftongul e conservat în *iușor*, Leg. Dum. Cod. I (20, 1), TB (416, 20), CPr. (I, Corint., 4, 3), *iușira*, CV (93, 7—8); *ușor* e datorat unor false separații a cuvîntului, în legături sintactice ca *mai iușor* > *mai ușor*.

Iușor a fost precedat de **ieusor*; fonetismul *iu* (<*ieu*) e atestat în unele texte: *iu-s* *neteda* (PO, Gen., 27, 11), (*ușoare* (TB, 416, 20); *iu* (= eu. Bistrița, 1600, LB, 52, 1).

3. Diftongul *iu*, în *mituita*, *mitiutelu* (CV, 123, 5, 7—8), pare a fi datorat contaminării lui *mitutel* (< "*micuței*, CT, Mt., 106), cu *mititel*.

1. Diftongul *oa'* e notat *oa*, *o*, *w* și rareori *ua* (*fuamete*, TM, 44, 1; *tuc*, TB, 452, 78; *veneuase*, Leg. Dum.'Cod. I, 14, 3). Toate textele prezintă alternanțe grafice, în sensul că același text cunoaște grafii ca *codă* și *coac*

nostra și *noastră*, *omeni* și *oameni*, *tote* și *toate* etc. Sînt însă unele texte care notează în mod constant pe *ua* prin *w* (o); iată enumerarea lor:

Moldova. Circa 1600, *omeni* (SD, VI, 550, 4); *o* pretutindeni, Lucavet (U.R.S.S.), începutul secolului al XVII-lea (LB, nr. 25). Suceava, 1601 (LB nr. 27).

Sudul Ardealului. Făgăraș, 1509, *nostra* (LB, 50, 2, nr. 6), Săliste (jud. Sibiu), 1601—1602, *fame* (= foame, SD, IV, 15, nr. 26).

Țara Românească. București, Berilești, cea 1608, *costa* (= coastă, CB, 'i, 169, 11); cea 1609 (CB, I, 173, nr. 30), Budesti, ante 1600 (CB, I, 94, nr. 16). Jud. Argeș, Cîmpulung, 1521 (N). Jud. Dimbovița, Glodeni, 1596 (CB, I, 66, nr. 11).

Banat. T: *tota* (146, 8); *omeny* (146, 9); *morte* (148, 14); *flore* (148, 2); *se more* (= să moară, 148, 4); *nu pote* (148, 4); *nopte* (150, 3) etc.

Așa cum am arătat mai sus (v. p. 419), notarea diftongului *oa* cu ajutorul lui *o* se explică prin faptul că pa nu exista în vechea slavă; de asemenea, nici în limba maghiară, ceea ce explică grafiile din T. Această grafie nu răspunde, prin urmare, realității fonetice.

2. Formele accentuate pe radical ale verbului *a cuperi* apar cu fonetismul lor normal în S și CP: *coaperi* (ind. pr., 2 sg., ps. 16, 8 etc.), *coopere* (ind. pr., 3 sg., ps. 103, 9), CV (159, 3); H, S, CP: *descoopere* (ind. pr., 3 sg., ps. 28, 9); CT (Mt., 37 etc.). Dar H și S cunosc și forme cu *o*: *acoperi-mA*, H (imper., 2 sg., ps. 63, 3), *coperu*, S (ind. pr., 3 sg., ps. 31, 1). Fonetismul acesta se explică prin analogie: la infinitiv, *cuperi* era la fel cu *înfluri* (fonetism normal în secolul al XVI-lea); s-au refăcut, deci, noi forme pentru indicativul prezent, după analogia lui *în/lor*, *înflori*, *înfloare*.

3. în forma de vocativ masculin singular *ome* (v. citatele mai jos, p. 488), diftongul *ga* e notat *o* (trebuie ținut seamă și de analogia cu forma de nominativ-acuzativ *om*).

ua

Consonificarea lui *u* în *Molduva* < *Moldua* (v. exemplele la p. 448).

DIFTONGII DESCRESCÎNZI

au, eu, iu, ău

1. Al doilea element al diftongului *u*, este notat *v* în câteva texte din secolul al XVI-lea: *tăvw*, S, cop. B (ps. 147, 2); această notație e, de regulă, în textele scrise de Petru Șchiopul (1591—1593): *iavu* (= eu), *mevu* (= meu), *răvu* (= rău, AAR, 20 ist., 440 și 450, 15), *iavu*, *evu* (= eu, DH, XI, 342, 343, 396). Lucaveț (U.R.S.S.), începutul secolului al XVII-lea, *av dai*, *av ieșit*, *av făcut*, *av cumpărat*, *sav* (= sau), LB, nr. 25.

Grafiile acestea redau în mod aproximativ semivocala *u*.

Cf. *doavo* (= două, Maramureș, 1770, SD, XVII, nr. 140) și *ievu* (= eu), într-un text românesc scris de un italian, în 1770 (AAR, 20 ist., p. 201—203).

2. *Miu* (adj. și pron. posesiv mase.) apare în CV (72, 10), H (ps. 15, 6), V (ps. 137, 1), TM (48, 7; 147, 182; 151, 188; 153, 190), TB (460, 92),

Les Dum Cod I (4 1-7, 6: 10, 8; 12, 3), Caz. I (46, 14, 15; dar și *mt* 45 18), CT (Mt., 105), CPr. (I Corint., 11, 1), Cat. M (259 10), PO (Gen., 3). N Cîmpulung, jud. Argeș, 1521), CB, I, 94, 3, 6, 11 (Budesti, jud. Căcrău, ante 1600) • forma *mieu* este comună tuturor textelor din secolul al XVI-lea. *Miu* se explică prin trecerea triftongului *ieu* la *iu*, ca în *însor* (v. mai sus, p. 465).

ii

î accentuat + *n* apare diftongat în *îi*, în textele lui Coresi (CPr., că 11, 1 și *păine*, 15, 2), Cod. T, L și PO: *căine*, *păine*, *căinelui*, Țara Românească, 1563 (CB, I, 248, 16), *Măine*, n. pr. (Țara Românească, 1577, D. B. IV, 295, nr. 297), față de *câne*, *pane* al textelor moldovenești și din nordul Ardealului-Maramureș. Totuși, formele nediftongate apar și ele, dar mai rar la Coresi: *mâni*, CP (ps. 76, 3; 94, 5), CT (Mt., 5 etc.) și în PO: *manile* (Gen. 49, 24), *pane* (Gen., 43, 25). Forma nediftongată, *pîne*, mai apare înalt în bănațean (*pane*, T, 150, A) și în TB, pe lângă forma diftongată: *căinilor* (340, dar *mâini*, 354, 62—63; 356, 64; 364, 69) și *manile* (452, 77, pe lângă *mănele*). *Manele* mai apare, în 1600, într-un text din Țara Românească (AAR, 20 ist. 473, 5), iar grafia *căine* apare la Iași, în 1606 (id., 492). Grafiile din urmă dovedesc că formele nediftongate circulau încă în Țara Românească, sudul Ardealului și în Banat, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea; formele în care *î* (-f- *n*) suferise diftongarea erau însă mai numeroase. Prezența formelor nediftongate, alături de cele diftongate, în PO și T, aruncă o îndoielă asupra explicării prezenței lui *pîne* etc., la Coresi, prin originarele rotacizări pe care diaconul le-a avut ca model și în care fonetismul *pîne* era normal.

Manele (Țara Românească, 1679, Hasdeu, Arch, ist., I, 1, 61, nr. 64). Același fenomen a fost semnalat în scrierile mitropoliților Varlaam și Dosoftei (secolul al XVII-lea): alături de formele diftongate (*cîine*, *pîine* etc.) s-au înregistrat altele, care nu cunosc inovația Pușchilă, Molitvenicul lui Dosoftei, AAR, 36 liter., 8; C Lacea, WJb, V, p. 55). În Codul lui Varlaam (1643), *îi* e notat cu slovele **KH** (nu cu **TJ**): *demăinețu*, *giupăinesei*, *măine*, *rămăine*, *tătăine*. *Cîine*, *mîine*, *poimîine*, *pîine*, la Varlaam și Dosoftei, în secolul al XVII-lea: v. J B LR, III, nr. 6, p. 24 și Rosetti-Cazacu, Ist. lb. liter., I, p. 98.

Diftongarea lui *î* accentuat (-f- *n*), în cuvintele indicate mai sus, se explică pornindu-se de la formele de plural, terminate în *-i*, prin anticiparea unei mișcări articulatorii: *cîini* > *cîini*. Tot prin influența lui *i* următoare se explică fonetismul *straikină* (= strachină), înregistrat în zilele noastre în Oltenia. După analogia formelor de plural s-au refăcut, apoi, noi forme de plural singular: *pîine* etc.

E. Gamillscheg, Olt. Mdt., p. 55. V. A L R M I, hărțile 21 (*ochi*), 27 b (*ochiului*) și 28 (*ureche*).

îi pentru *i* în Moldova (regiunea Tecuci), în n. pr. *Mînea'*. *Măini*, *Măine* (și cumplit) lui M.; Huși, 1507 Costăchescu, DM de la B., p. 70); *îi* și *i* în Bucovina: *pane* (Moldova, 1764, T. Bălan. Documente bucovinene, București, f.a. VI, p. 113), dar *păini* (1767, T. Bălan, I.e., p. 105; 1767, p. 188).

ai, ei, ui

în S, găsim exemplele următoare:

ai: *căraire* (ps. 76, 20 etc.), *cântaire* (ps. 70, titlu), *giudecaire* (ps. 90, 2 etc.), *maire* (ps. 76, 20 etc.), *mestecaire* (ps. 74, 9), *scapaire* (ps. 90, 2), *săraire* (ps. 118, 93—94), *taire* (ps. 88, 9 etc.).

ei: *cureire* (cînt, 4, 10).

ui: *minuine* (ps. 77, 4 etc.), *păduire* (ps. 77, 68).

Fenomenul mai apare în Leg. Dum. Cod. I: *saile* (11, 13), EP: *buinw*, *u* (= bun, bune, 36), în copia unei scrisori adresate de un necunoscut lui Petru Şchiopol: *mairi* (pl., dar şi *maire*, Moldova, 1593, DH, XI, 349), în EL: *maire* (Luca, 4, 33), deci într-un text copiat în Ţara Românească; într-un text scris în Ţara Românească: *cantayr* (= cântar, 1500, Bogdan, Rel. Braşov, I, p. 345, 347).

În exemplele citate, diftongul a fost produs de -*æ* al formelor de plural sau de consoana palatalizată, potrivit explicaţiei date mai sus (p. 467). În *-cantair*, trebuie să plecăm de la pronunţarea palatalizată a lui *r* (*f*): *cîntari* (fenomenul apare în limba vorbită în zilele noastre).

Grafia *îngânarie* din H (ps. 78, 4), dacă notează un fonetism real, *r* palatalizat, ar putea «explica procesul diftongării examinat mai sus, prin acţiunea elementului palatal, care a modificat în aşa fel mişcarea limbii, încît s-a dezvoltat un / dinaintea consoanei (cf. pol. *kofi*, pronunţat *koini*, sau fr. *peigne* < *pet'ne*). Dar grafia aceasta e izolată. Este firesc, deci, să plecăm de la plurale în *i* pentru a explica prezenţa diftongului în *piine* etc. (cf. *cantayr*, Tirgovişte, 1500, Bogdan, mai sus şi *cantair*, Suceava, 1460, Bogdan, DSM, II, p. 273). Sint însă cazuri, de exemplu în limba vorbită din zilele noastre în Oltenia, cînd diftongarea se explică prin mecanismul descris mai sus: prezenţa diftongului în n. pr. *Costaik'e*, *Enaik'e* e < Iatorată acţiunii lui *k'* palatalizat. În acelaşi fel trebuie explicată prezenţa diftongului *ai* în *maire*, *saile*, *taille*, forme date de un text copiat în nordul Ardealului, în secolul al XVII-lea. Într-adevăr, diftongarea se explică aici pornind de la forme cu /' (palatalizat sau chiar muiat): *tal'e*, de exemplu, fonetism înregistrat în zilele noastre în Maramureş. Aşadar, *tail'e* < *tal'e*. Fenomenul e deci normal, în limba română, şi nu e nevoie, pentru a-l explica, să recurgem la presupunerea că diftongarea amintită a fost introdusă de copişti saşi (cf. ML, p. 558 ş.u.). *Veichi*, *veiche*, *ureiche* (dar *ochi* etc.) apar în Codicele Puşcaşul (scris în 1770 de popa Bucur Puşcaşul, în ţinutul Braşovului; C Lacea, Codicele Puşcaşul, RF, I, p. 67 ş.u.).

CONSOANELE

LABIALE

Labialele sînt nealterate în sec. al XIII-lea—al XV-lea; vezi mai sus, p. 420.

În examinarea textelor care urmează, ne vom referi şi la texte din secolul al XVII-lea şi al XVIII-lea, pentru a îmbrăţişa întreaga problemă.

Fenomenul palatalizării ocluserelor labiale şi fricativelor labiodentale nu e atestat, în secolul al XVI-lea, în Ţara Românească şi în sudul Ardealului, în textele provenind din nordul Ardealului, Maramureş şi Moldova, găsind grafiele următoare:

Nordul Ardealului-Maramureş. S., cop. A, *hi-veri* (ps. 5, 13), *hi-va* (ps. 1, 3), (*vom*) *hi* (ps. 5,6); la copişti B şi C întîlnim numai grafia cu / *ffi* etc.). V: *fier* este notat *heru* (o dată, ps. 149, 8). GB: *va hi*, *hi[^]stră*, *hiecarele*, *hieşcum*, *nerâshirat* şi *a fi*, *fie*, *fînd*, *fim*, *fiastru*. Leg. Dum. Cod. I: *hii* (= fii, pl., 3, 1), *here* (= fiere, 8, 12), *heri* (= fiare, pl., 11, 1), *here* (= id., 14, 3), *herile* (= id., 15, 2), *va hi* (20, 3).

Ardeal. Alternanţe *h/f*: *voiu hi*, *veţi hi*, *vor fi*, *va fi*, *să nu fiţi* (L).

Bucovina. Jud. Suceava. Cîmpulung Moldovenesc, începutul secolului al XVII-lea, să *die* (= să hie, LB, 54, 14); *va hi*, *sa hiţi* (LB, 55, 6, 11); *va hi* (LB, 57, 14); *vor hi*, *să fii* (LB, 58, 4, 7); *să hiţi* (LB, 59,26); 1604—1610, *nu poate hi*, *are hi*, *va hi*, *să hie* (LB, 73, 3, 4, 7, 9). Suceava, 1595: *va hi*, *să fie*, *să fiţi* (LB, 49, 16, 17, 20); începutul secolului al XVII-lea, *herul*, *fer*, (2 ori), *să fie*, *să fiţi* (LB, 62, 8, 10; 63, 19, 20). Mănăstirea Slatina, începutul secolului al XVII-lea, *să hiţi* (CB, 66, 12).

Moldova, *va hi*, *să fie*, *hiecare*, *hiică-sa* (Prav. 1581, p. 768); 1 593, *a Filip* (DH, XI, 349); *a hi*, *vafi* (DH, XI, 369); *Hilip* (DIR, A. IV, 93, nr. 11); 1600, *să-ifi* (DIR, A. IV, 290, nr. 354); 1608, *Hilip* (SD, V, 11, 50). Jud. Bacău (Bacău, 1609, *a hi* (pretutindeni, DR, 13, nr. 14); Piatra Neamţ, 1587, *va hi*, DIR, A. IV, 136, nr. 178). Jud. Galaţi, 1587, *să-i He* (DIR, A. IV, 344, nr. 421); jud. Vrancea, 1592 (?), *or hi*, *să file* (DR, 3, 4, 27); Vrancea, 1592, *chiciorăle*, *chesjcu* (= pise), *chiscu* (= pisc), *grochi* (= gropi, Sava, D. putn., I, 140, 202). Ţinutul Fălciului, 1572, *să hii*, *să hie* (DIR, A. III, 5, nr. 9). Jud. Iaşi, cea 1600, *a hi* (pretutindeni, SD, XI, 273, 12); 1609, *să Me* (SD, V, 80, 11); cea 1610, *Hilep* (SD, XI, 119, n. 1); jud. Neamţ, 1595, *a hi*, *dă ficatori* (DIR, A. IV, 118, nr. 146). Tighina (U.R.S.S.), cea 1587, (*să no*) *hee*, *să heţi* (SD, V, 391).

Nenotarea lui / sau, poate, notarea aproximativă a lui *h* (</) apare în TM: *u cosine* de **AVA** *despletita* (48,8) = o coşită de iară despletită (al doilea **A** = *x* ar fi datorat copistului neatent, care n-a înţeles cuvîntul, deci „o coamă de fiară despletită", interpretare asigurată de context (interpretarea lui Hasdeu, CB, II, 63; **AVA** = „hidră" nu e multumitoare). Interpretarea lui Drăgan, Cod. T., 74: [mu]AVA e posibilă; dar dacă **A** = *nu*; în acest caz, **A** - *e*; cf. alte cazuri în Densusianu, H.d.l.r., II, p. 49; ed. rom., p. 35. Asupra grafiei *nitrăpolit* (= mitropolit), dintr-un text al lui Petru Şchiopol, v. Rosetti, Rech., p. 91.

În secolul al XVII-lea şi al XVIII-lea, pe lângă alterarea lui /, notată şi atestată într-un mare număr de texte provenind din nordul Ardealului, Maramureş şi Moldova (v. Rosetti, Rech., p. 87 ş.u.), găsim şi exemple de alterare a celorlalţi membri ai seriei:

m: Maramureş. Glod, 1767, *mneu* (= meu, SD, XVII, 110, 391). Jud. Maramureş, 1774, *mneu* (SD, XVII, 140, 509);

v: Cîmpulung Moldovenesc (jud. Suceava), 1637, *ine* (= vine, DB, I, 59, 79); 1640, *să nu in* (= vin) şi *va vini* (DB, I, 73, 96). Iaşi, 1621, *ii* (= vine) şi *vie*, *vii* (DR, 62, 10, 11, 13);

p: Moldova. 1742, *ki(u)ă* (= piuă, si *piule*, 233), *kiper* (= pipă), Bulet. Corn. ist. a României, I, p. 241, 253, 278; 226, 227, 231, 236, 251, 255, 262, 269). 1768, *kiuo* (= piuă, SD, VI, 65, nr. 7). Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, 1784, *pkiatra* (Stefanelli, 148); 1787, *Pkiatra* (= Pinet, Stefanelli, 170); 1824, *keptar* (= pieptar, Stefanelli, 384, 2). Mănăstirea Pingăraţi (jud. Neamţ), 1644, *kicorul* (Arch, ist., I, 1, p. 87, 1) dar *Petrile* (I.e., p. 88), în acelaşi text.

Lipsa palatalizării: *Fiera* (n.pr., Tirgovişte, 1620, Nandriş, Doc. rom. Athos, 113). Fieră (Suceava, 1506, Costăchescu, DM de la B., 44); *Firăvici* (= Fierescu, n.pr., Huşi, 1555, Hasdeu, Arch. ist. I, 1, 110, nr. 155); *Piatra*, *picior* (Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, 1811, T. Bălan, Noi documente cîmpulungene, Cernăuţi, 1929, p. 45); *picior*, *piatră*, (id., 1811, T. Bălan, I.e., p. 55); *pietre* (id., 1794, T. Bălan, I.e., p. 57); *piatră* (id., 1794, T. Bălan, I.e., p. 64); *piatră* (id., 1785, T. Bălan, I.e., p. 66); *piatră* (Pojorîta, jud. Suceava, 1808, T. Bălan, I.e., p. 78); *picior*, *piatră* (Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, 1811, T. Bălan, I.e., p. 78); *Peatră* (Sadova, jud. Suceava, T. Bălan, I.e., p. 86); *piatră* (Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, 1818, T. Bălan, I.e., p. 90); *piatră**, *picior*, *gropi* (Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, 1822, T. Bălan, I.e., p. 95).

Palatalizarea labialelor: *Hiera* (n.pr., Tirgovişte, 1646, Nandriş, Doc. rom. Athos, 113). *Keptăreşti* (sat, Tirgovişte, 1649, Nandriş, I.e., 194), dar *Fereşti* (sat, p. 199); *hie* (-mă), jud. Suceava, 1673, T. Bălan, I.e., p. 21); *kiitor* (=pieitor, Pojorîta, jud. Bacău, 184), T. Bălan, I.e., p. 113); *Hilip* (Bucovina, 1767, T. Bălan, Documente bucovinene* Bucureşti, f.a., 184); *Panhil* (= Pamfil, Hinceşti, U.R.S.S., 1756, Sava, Doc. Lăpuşna, p. 197); *Alghin* (Chişinău, U.R.S.S., 1731, Sava, I.e., p. 167).

Palatalizarea lui *b* în *g* e cunoscută de Dosoftei, care o semnalează în modul următor în notele sale pe marginea unei Istorii universale (tipărită în 1544), publicate de I. Bălan (AAR, XXXVI liter., p. 151 ş.u.), cu privire la goţi, semnaţi în Moldova şi în Pannonia de Dosoftei serie*. „Rumânii sînt *Gheţai*. Iaste nume românesc: *Gheţau*, un *biet*, o *biată*, în loc

Ghet și gMatâ". Așadar, Dosoftei consideră pe *ghei, ghiaă*, drept forme palatalizate ale *Ini biet, biatâ*, etimologie fantezistă, care prezintă însă avantajul de a semnală un fenomen fonetic real.

Fenomenul e atestat, în graiul femeilor moldovence de Dimitrie Cantemir (în *Descriptio Moldaviae*, scrisă pe la 1716): *gine* (= bine), *gie* (= ie), *ngie* (= mie), *kiatra* (= piatră). Cantemir nu înregistrează, însă, trecerea lui /la *h*; lipsa aceasta poate fi explicată prin faptul că fenomenul era curent, în Moldova, încă din secolul al XVII-lea (v. mai sus, p. 468-469), și, prin urmare, nu mai atrăgea asupra lui atenția cercetătorului, pe când celelalte fonetisme înregistrate de Cantemir apăreau ca o inovație, față de norma limbii comune.

Operele Principelui Dem. Cantemir, I, *Descriptio Moldaviae*, Ed. Acad. Rom. București 1872, p. 151.

Din faptele enumerate mai sus, constatăm că în secolul al XVI-lea apar dese exemple de alterare a lui /și, la sfârșitul secolului, un exemplu de alterare a lui *p*. în secolul al XVII-lea și al XVIII-lea apar câteva exemple de alterare a celorlalți membri ai seriei.

I. Gheție și Al. Mares, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, București, 1974, p. 121—122 au crezut că într-o scrisoare din 1592 (M-rea Moldovița), în *să ne tocmmim* (LB, 45, 12; 46, 4) ar fi atestată palatalizarea lui *m*. De fapt, *mn* e rezultatul unui fenomen de diferențiere, descris de S. Pușcariu (*Limba rom.*, II, 1959, p. 116 și 393); *toMma > tocmma > togma > tomna*.

« Poate că trebuie să vedem un caz de *bi > gi* în cuvântul *ghirăi* (= *birăi* « a fi primar »), într-un act privat din 1593 » (DH, XI, p. 342; textul e republicat, în DIR, A. IV, p. 85-86): Pușcariu, *Et. de ling. roum.*, p. 82. De fapt *birăi* = *grai*, cu introducerea unei vocale într-un grup de consoane, obișnuită în scrierile lui Petru Șchiopul, v. mai sus, p. 409.

Faptele confirmă teoria lui A. Lambrior: nu toată seria *b, p, m, v, f* a fost alterată deodată, ci fiecare membru al seriei a fost alterat în mod independent. Primul membru al seriei care a fost alterat este /, ca mai slab articulat; au urmat, apoi, ceilalți membri ai seriei.

A. Lambrior, *Du traitement des labiales b, p, v, f dans le roumain populaire, Romania VI*, p. 443-446.

Textele ne permit, deci, să urmărim etapele palatalizării, începând cu secolul al XVI-lea, în diferite regiuni. Ele ne dau și exemple de etape intermediare: *mn* sau *pk*.

Densusianu (H.d.l.r., II, p. 111-112; ed. rom. II, p. 73-74) admite că palatalizarea labialelor e un fenomen vechi în dacoromână. Apariția sporadică a inovației, în textele din secolul al XVI-lea, ar fi datorată influenței limbii scrise, care impunea formele cu ocluzivele labiale sau fricativele labiodentale nealterate. Dacă în secolul al XVI-lea numai trecerea lui *ll&h* este notată, aceasta se explică prin faptul că *p, b*, de exemplu, se îndepărtau mai mult de *h*, *g* decât *h* de / . La această explicație se poate obiecta că nu poate fi vorba, în secolul al XVI-lea, de o limbă scrisă care să se bucure de un prestigiu suficient pentru a-și putea exercita influența. Pe de altă parte, dacă acei care ne-au lăsat textele din secolul al XVI-lea ar fi evitat să noteze, în textele lor, palatalizarea labialelor, pentru că inovația se îndepărta prea mult de norma limbii literare, de ce, totuși, n-au avut același scrupul când a fost vorba de redarea rotacismului, inovație fonetică tot atât de îndepărtată de norma limbii comune? Nejustificată apare și diferența pe care Densusianu vrea să o stabilească între /, de o parte, și ceilalți membri ai seriei, de alta parte, pentru că / se îndepărtează tot atât de mult de *h*, ca și *p* de *k*. Cf. ML, p. 209 ș.u. Pușcariu, *Et. de ling. roum.*, p. 82 ș.u.: tradiția literară a făcut ca palatalizarea labialelor să nu fie notată în vechea românească. Căci palatalizarea nu exista în primele traduceri, care datează din secolul al XV-lea (Iorga). în regiunile din nord sau nord-vest, unde s-au făcut primele traduceri, chiar astăzi se pronunță *vin și fier*. V. în această privință, ML, p. 215 ș.u.

Asupra palatalizării labialelor, v. studiul lui D. Macrea, *Palatalizarea labialelor în limba română, în Probleme de fonetică*, București, 1953, p. 41 ș.u. Afirmația autorului că « primele

scrieri românești, apărute la sfârșitul secolului al XV-lea și începutul celui de al XVI-lea nordul Transilvaniei și în Maramureș nu au forme cu labialele palatalizate » e dezmințit de exemplele citate aici mai sus, la p. 468—469. În privința interpretării numelui *τζιντζιλου* din 1143, prin ar. *tinți luk'i* (« cinci lupi »), v. M. Lascaris, în BL, XI, p. 112, care a arătat forma originală a numelui e *Tzintzouloukis* și că el nu poate fi deci explicat prin aromână. Pentru ansamblul problemei, v. observațiile noastre din ML, p. 220 ș.u., pe care le mențiu întru totul, și studiile noastre din SCL, VI, 1955, p. 199—207; XI, 1960, p. 189—193; RIL, XXV, 1961, p. 371 și în *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, IV—V, 1961—1962, p. 289—

în câteva scrisori particulare, *v* intervocalic nu e notat în numele Moldovei: Săliște (jud. Maramureș), 1593, *Moldua* (LB, 47, 12, 13), Mănăstirea Moldovița, jud. Suceava, 1592, *Molduoei* (LB, 45, 14).

Grafiile redau forma originală a numelui *Moldovei* (cf. got. *mulda*). Aceasta provine din consonificarea semi-vocalei *u* (v. Rosetti, *Melanges linguistiques*, București, 1977, p. 153—154).

Papahagi, | Maram., lx și 171, 48. *Mulduha*, în munții Sucevei (Șezătoarea, III, p.

în regulă generală, spiranta surdă e conservată în cuvintele de origine străină: *catastih* (Mănăstirea Galata, 1588, CB, I, 192, 8), *hiclean* etc. mai jos, p. 481; H. s. 5, 6; S, V, ps. 138, 4; CV, 4, 12; TM, 125, 242; 458, 88; Leg. Dum. Cod. I, 2, 1; CP, ps. 5, 6; CT, Mt., 16; PO, Gen., 4), *marhă* « marfă, vite » (PO, Gen., 31, 1 etc., TB, 344, 55; Cod. T, 205, 4; Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, începutul secolului al XVII-lea, LB, 55, 11; 59, 11; 62, 15). Nordul Maramureșului, 1602—1617 (LB, 73, 2), *pohtă, fiohti, pohtire* (pretutindeni, de exemplu H, S, CP, ps. 9, 24; CV, 2; Cod. GT, 192, 4 r. etc.), *prah* (H, ps. 1, 4; TB, 451, 76; Cod. T, 213 72), CT, Mt., 35; CPr., Act., 22, 23; PO, Gen., 13, 16), *vătah* (CV, 72, 7; CT, M, 81 • CPr., Act., 16, 27), *vihor* (H, ps. 10, 6; S, ps. 68, 16; TM, 148, 183; 286 116- CP, ps. 68, 16), *mh* (H, ps. 67, 22; TM, 100, 198; TB, 288, CP, ps. 71, 16; CT, Mt., 11; PO, Gen., 6, 16), *zăduh* (S, V, CP, cînt. 2, CT, Mt., 80; PO, Gen., 31, 40).

Uneori găsim atestată trecerea lui A la fricativa labiodentală su *ficleane* (pl., Tara Românească, 1600, AAR, 20 ist., 486), *poftă* (Moldova, 1593, DH, XI, 319), *pofti*, TM (101), 200; PO, Gen., 30, 31), sau la fricativa labiodentală sonoră: *vivorătu* (V, ps. 106, 25), *vrkvi* (S, ps. 71, 16; PO, G, 11, 4), *zăduoul* (v, cînt. 8, 66).

*Dorogoi** (Moldova, 1591, Nestor Ureche, DIR, A. IV, 34, nr. 37), cu *g* original *doroga* « drum »).

dz și z

dz și z în cuvintele de origine latină (< *d + %*, *e*) și *z* în cuvintele străine (< *z*) sînt notați cu slovele *s* și *3*: *audzit, auzit, vădzut, văzut și treaz, v. zid* etc. Textele din nordul Ardealului, Maramureș și din Moldova

in genere, grafia notația *z* în *văzură* & fost relevantă o dată în S (ps. 47, 6); în Leg. Dum. Cod. I, găsim o dată grafia *crezut* (3, 7), pe lângă grafia curentă cu *dz* (ci *credzut*, 3, 3). Textele netraduse prezintă însă și notația *z* sau alternanțe *dz/z* în cuvinte în care ne-am aștepta să găsim numai grafia cu *dz*:

Nordul Ardealului. Suriul de Sus (jud. Maramureș), 1608, *dumnezeu* și *dzis* (LB, 78, 1—2).

Moldova. 1593, *să crează și slobodzit* (DH, XI, 320, 449). Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, 1604—1618, *dumnăzâu* (LB, 76, 6; 77, 16). Bacău, 1581, *treizăci, vezut* (CB, I, 28, 5; 29, 12), Cucuteni, jud. Iași, 1600, *zece* (DR, 5, nr. 6, 18). Iași, după 1606, *zice, spânzura* (AAR, 20 ist., 492). Tg. Neamț, începutul secolului al XVII-lea, *zi* (LB, 67, 6, 7). Făurei (?), jud. Vrancea 1592 (?), *așezatu* (DR, 3, 24), Roman 1605, *am văzut* (DR, 8, 4). Trotuș, 1591, *cincizăci, văzut* (Arch, ist., I, 1, 105, 144).

Țara Românească. La Coresi și în textele din Țara Românească, găsim grafia *z* în cuvintele de origine latină. În TM, găsim grafia *z*, pretutindeni în textele care au fost copiate de pe CI și CPr. (nr. III și IX). În celelalte texte găsim grafia *dz*, și numai textele nr. II și V prezintă alternanțe grafice *dz/z*. Aceste alternanțe grafice mai apar în TB (nr. I—IV), Cod. T, MM, și în PO: *zuoei, domnezeu, văzu* etc. (Gen., 1, 18, 21), dar *domnedzeu, dzi* etc. (Gen., 1, 21; 2, 4).

Fonetismul *dz* este deci bine reprezentat în nordul Ardealului, Maramureș și Moldova, pe când Țara Românească cunoaște fonetismul *z*. Prezența notației *z*, în textele din Moldova, poate fi explicată, uneori, ca un fapt grafic: adesea e greu de făcut deosebirea, în manuscrise, între slova *dz* și slova *z*; se poate deci întâmpla ca unele grafii *dz* să fie interpretate ca *z*. Pe de altă parte, această grafie a putut fi întrebuințată, în anumite cazuri, prin analogie cu cuvintele slave care conțineau un *z* notat **З**.

În TM, TB, MM și Cod T, care sînt copii, putem admite că notația cu *z* a fost introdusă de copisti în textul pe care îl reproduceau și în care se afla grafia *dz*. Interpretarea aceasta e justificată și de grafia *zilele*, a popii Gri-gore din Măhaci (CB, II, 107, 215), care probează că graiul său făcea parte din teritoriul cu *z*.

Prezența fonetismului *z*, în PO, nu apare însă justificată, din moment ce pronunțarea *dz* e curentă și astăzi în Banat. De fapt, întrebuințarea slovei *s*, în acest text, a fost dictată de necesități tipografice: tipografii neavînd la îndemînă destule slove *s*, le-au înlocuit cu slovele care notau pe *z*: **З**. Iată de ce găsim, în acest text, și grafii ca *dzăduh* (Gen. 31, 40), *grodzave* (pl., Gen., 41, 3, 19, 20, 21), în care s înlocuiește litera **З** ce nu va fi fost, în acel moment, la îndemînă culegătorului.

cf. PO, 1, xxvii.

dz

1. Păstrarea lui *d* în verbul *a putredi*, care este normală, e curentă în texte (CV, 131, 7—8; H, ps. 13, 1 etc.; S, ps. 15, 10 etc.; V, ps. 139, 12; Cod. T, 221, 94 v.; CT, Mt., 17); *d* nu fusese încă alterat (< *putred*). Fonetismul acesta a fost înregistrat, în zilele noastre, în Maramureș. *Neputrezit* apare la Coresi (CGi, 12, pe lângă *putreditură*), iar *putrezi* (pe lângă *putredire*) în MM (307, 17 r.).

2. Fonetismul *gice(m)* (< *dzice*) e atestat în textele din nordul Ardealului-Maramureș și din Banat:

CV (39, 14 etc.), H (ps. 39, 17 etc.), S (ps. 49, 7 etc.), V (ps. 84, 9 etc.), TM {125, 242}, GB (736, 31, 4 b; 739, 49, 8 b). Leg. Dum. Cod. I (19, Caz. I (pretutindeni), nordul Maramureșului, 1602—1617 (LB, 72, 6), 1618 (prefața, 10, 15, pe lângă *dzice*, care e general, de exemplu 9, 17, 26; 10, 4, 5), semiclusiva sonoră* ^h a trecut la *g* sub influența lui *6* din silaba următoare, asimilarea completă (asurzirea lui *g*), apare în *cice* CV (136, 11) și Cod. I (199, 24 v.). Fonetismul *gice* a fost semnalat în zilele noastre, în Țara Oașului

Urgiceni, n. top. (= Urziceni, Suceava, 1491, Bogdan, DSM, I, p. 449); *giceți* (Iași, 1608, Hasdeu, Arch, ist., I, 1, 13 nr. 10).

g și j

g și *y*, în cuvintele de origine latină (< *j + o, u*) *șij*, în cuvintele de origine străină, sînt notați cu slovele *y* (= *dj*) și [>]**K** (= *l*). În textele care provin din nordul Ardealului, Maramureș și Moldova, găsim, în regulă generală, notația *g* în cuvinte ca *gioc, giude, gios* etc., pe cînd textele din sudul Ardealului și din Țara Românească întrebunțează slova *j*: *joc, jude, jos* etc. Există însă, unele texte din prima regiune, care, pe lângă notația indicată, întrebunțează și notația *l*, de obicei în cuvinte ca *jupîn, jupîneasă*, dar și în *jos, jude* etc.

Nordul Maramureșului. 1602—1617, *juratul, jurat, gurat* (4 ori), *gucă* (LB, 71, 1—2, 9, 11, 14, 15, 16, 23).

Moldova. 1594: *jupanul, jupâneasa* (DH, XI, 490 nr. 610).

În PO, TB și TM, regula generală este grafia cu *g*. Există, însă, și în aceste texte, alternanțe grafice *g/j* (PO, *ajutoriu*, Gen., 4, 26, *agiutoriu*, Gen., 12, 8, *gos, giunghe*, Gen., 8, 4, 20; TM, nr. II și III; TB, nr. II și IV). În CP, pe lângă grafia normală cu *j*, găsim grafia cu *g* în *giude* (cînt. 7, 38), care provine, probabil, din originalul pe care Coresi sau ucenicii săi îl aveau în ochi.

În privința grafiilor *jupan, jupâneasa*, în regiunea care cunoștea pronunțarea *g*, ea se explică prin influența grafiei cuvîntului vechi slav *zupa*. Alternanțele grafice *g/j* în PO, TM și TB comportă o explicație analogă aceea care a fost dată mai sus (p. 471) pentru alternanțele *dz/z* în acele texte.

g e păstrat într-un cuvînt ca *lănged* «bolnav» (< *languidus*), în (4, 8 etc.), S (ps. 68, 30 etc.), CT (Mt., 106), CPr. (Act., 5, 15).¹

În Pravila Ritorului Lucaci, prezența lui *g*, dar *șij*: *judecata* (p. 278, r. 18). Surda, în *linced*, e datorată analogiei cu *muced*.

Verbul *a înconjura* apare notat în mod constant *incung (i)jura* (< *congyrare*); grafia aceasta se regăsește și în CP: *incung(i)jură* (ps. 7, 8; 16, cînt. 2, 10; 6, 4, 6; 7, 48); ea poate proveni din originalul ardelean-maramureșan, dacă nu probează, mai degrabă, că *g nu* trecuse încă la *l*.

Trecerea lui *g* la *l*, prin suprimarea ocluziunii, e notată în câteva texte din Moldova: *Jurja* (= Giurcea, n. pr., Suceava, 1503, Bogdan, DSM, I, p. 222, 225, 231, 234; Radentia, 1503, Bogdan, Le. II, 228), *Iurja* (Huci, 1503, DSM, I, p. 222, 225, 231, 234; Radentia, 1503, Bogdan, Le. II, 228).

Costăchescu, DM de la B., 89); *Gorjești* (sat, jud. Bacău, Vaslui, 1508, Costăchescu, I.e., p. 211, v. nota editorului, p. 213: *Gorjești*, azi *Horgești*. Numele ar veni de la *Horga*, n. pr. Aici, *g > j*, fenomen specific graiului din Moldova); *Jurja* (Moldova, 1528, Costăchescu, I.e., 252, nr. 5), *arjintu, leje* (Mănăstirea Galata, jud. Iași, 1588, 192, 10—11; 212, 490), *slujite* (Moldova, 1593, DH, XI, 318) și într-un text din jud. Dîmbovița *dejetetele* (Glodeni, 1596, CB, I, 67, 17); fonetismul acesta este curent, astăzi, în graiul moldovenesc.

1. *Rotacismul*. Trebuie făcută diferența între «rotacism», adică trecerea spontană a lui *-n-* la *r*: *lună > lură* și trecerea condiționată a lui *-n-* la *r*, prin disimilare consonantică, provocată de *rn* al doilea *n* din corpul cuvîntului: *mănunt > mărunt*.

Asupra mecanismului rotacismului, v. ML, p. 182 ș.u.

Rotacismul e atestat în texte traduse și netraduse din secolele al XVI-lea și al XVII-lea provenind din nordul Ardealului, Maramureș, Măhaci (jud. Alba).. Bucovina și Moldova: H, S, V, CV, TM, GB, Caz. I, Cat. M, Prav. 1581. Inovația mai e atestată în următoarele texte din secolul al XVI-lea și al XVII-lea provenind din Maramureș, nordul Ardealului și Bucovina.

Maramureș. Nordul Maramureșului, 1602—1617 (LB, nr. 30), Săliste 1593 (LB, nr. 2).

Nordul Ardealului. Bistrița (jud. Bistrița-Năsăud), începutul secolului al XVII-lea (LB, nr. 18). Regiunea Bistriței, 1634 (Rosetti, Etude, 71, nr. 11) Sîntioana (jud. Bistrița-Năsăud), 1628 (SD, IV, 17, 28). Suciul de Sus (jud. Maramureș), 1608 (LB, nr. 36).

Bucovina. Cîmpulung, începutul secolului al XVII-lea (LB, nr. 9 și 10); 1615 (LB, nr. 38). Mănăstirea Moldovița, jud. Suceava. 1601—1602 sau după 1605 (LB, nr. 28). 1690 (?) (Rosetti, Etude, 72, nr. 12). Rădăuți/ 1609—1615 (LB, nr. 39). Mănăstirea Voroneț, jud. Suceava, 1616—1631 (LB, nr. 44).

Originalele textelor copiate în TM erau rotacizante; sînt însă probe că graiul popii Grigore din Măhaci (popa Grigore a copiat textele nr. I—VII) cunoștea rotacismul, și anume prezența fenomenului în două însemnări ale acestuia (*dumireai* și *ciri* = cine, TM, 43; 215). în Cat. M. întîlnim forma *vereni*. Aceasta probează că originalul avea *veri*. Copistul nu vorbea cu rotacism (*veni*). Copiază *veri*, apoi corectează: *veni*. într-adevăr, fenomenul nu apare în texte copiate de pe originale nerotacizante: *inturerecul*, *ărimă* (cuvînt-călător, cu cîntecele populare) aparțineau, de asemenea, originalului rotacizant.

Popa Grigore vorbea cu rotacism. Dar copiază texte fără a introduce rotacismul. Cum se explică *nimerite*? Poate prin disimilare. în Cugetări. în ora morții: *purene* (CB, II, 456). Cum se explică această formă? Probabil că ea aparținea originalului, căci mai găsim două exemple de rotacism (CB, II, 13 și 478). Drăganu, DR, IX, 224, crede că rotacismul a fost introdus de copist, și, în principiu, această posibilitate nu poate fi exclusă («Că, de fapt, Grigore rotacizează și el», par a dovedi *dumireai*: CB, II, 43 și *ciri*: Id., 107, Starkey, DR, I, 342, n. 2). Densușianu, GS, I, 167, susține, de asemenea, că rotacismul a fost introdus într-un text nerotacizant. Am combătut acest punct de vedere: ML, 539, n. 1, 543 ș.u. (v. mai jos, Anexa, p. 691).

în *Legenda sf. Vineri*, copiată de popa Grigore, rotacismul apare numai de 3 ori (CB, II, 141). Nimic nu probează că inovația a fost introdusă aici de popa Grigore, după cum crede G. Pascu (Ist. literat, și limbii rom. din sec. XVI, București, 1921, p. 116). Trebuie admis, mai degrabă, că traducerea originală a acestui text era rotacizantă și că popa Grigore a avut la îndemînă o copie intermediară, efectuată de un copist al cărui grai nu cunoștea inovația și care a eliminat rotacismul din copia sa, afară de cazurile amintite. într-adevăr, sînt texte copiate de popa Grigore de pe originale nerotacizante și care nu cunosc, în copia sa, rotacismul (de exemplu TM, nr. III).

Pe lîngă aceste texte, care probează existența rotacismului în regiune, indicată, există un mare număr de texte netraduse, din aceeași regiune începînd cu secolul al XIV-lea, care nu cunosc rotacismul.

Textele moldovenești din secolul al XVI-lea cunosc sporadic rotacismul păstrat în cîte un singur cuvînt; în secolul al XV-lea, însă, rotacismul e atestat în cîteva nume proprii sau toponimice din Moldova (v. mai sus. p. 422).

Rotacismul nu apare în texte care provin din sudul Ardealului, Banat, Oltenia și Țara Românească. Așadar, în secolul al XVI-lea, o regiune teritoriului dacoromân, care cunoștea rotacismul, poate fi opusă unei altă regiuni, care ignora această inovație fonetică.

în textele enumerate mai sus, rotacismul este notat *-r-*, sau *-nr-* și «tr-, la inițială, de exemplu, în H: *burătate* (ps. 44, 3), *bu^rătate* (ps. 13, 3), *bu^nrătate* (ps! 4, 6), *trăitul* (ps. 102, 11); pe lîngă aceste grafii, texte, cu excepția CV și a două scrisori (LB, nr. 2 și 36: Săliste, jud. Maramureș, 1593 Suciul de sus, jud. Maramureș, 1608), prezintă și notații cu *n*:

S: *-r-(cire)*, -tr- (de 2 ori: *vi-tre*, ps. 64, 3, *ve^riu*, ps. 68, 3); 4r- (*Arainte*, *-n- (cine)*, ps. 4, 6).

V: *-r- (aire)*, ps. 89, 11J, -4r-, (rar, *ceAre*, ps. 82, 2), *menre* (o dată, ps. 130, 9), 4r- (*Arima*, ^§. 11,12), *-n-* (rar, *bătrânețele*, ps. 91, 11).

H: *-r-*, *-nr-*, *Ar-*, *-n-* (rar, *mănule*, Candrea, S, I, 49).

CV: *-r- (măra, 101, A)*, *-Ar- (buAră, 86, 3J)*, *Ar- (Arema, 115, 13J)*.

TM: *-r- (bum] 19, 128J)*, *Ar- (demeAreța, 47, 6)* *-nr- (venita, 83, 158)*, *Ar- (Crăița, 47, 5)*, *-n- (adonară, 43)*.

GB: *-r- (rar; neomereste, 736, 28, 8 a; v. Rosetti, Etude, p. 4—5)*, *-n- (să fină, 728, 12, 3 aj)*.

Caz. I: *-r- (lumiră, 29, 1)*, *Ar- (-trăitul, 34, 2)*, *-n- (Animiei, 33, 4J)*.

Cat. M: *-r- (măra, 256, 4)*, *-n-, (cine, 256, 18)*.

Prav. 1581: *-r- (măra, p. 768)*

Prav. Lucaci: *-r- (mira, 205 v. J)*.

Scrisori particulare: *-r- (sărătate, LB, 53, 1)*, *Anr- (Anrainte, 53, 2)*, *-nr- (bătrăneloro, 53, ?>)*.

V. un tablou al acestor texte în Rosetti, Etude, p. 8—10. în Caz., I, 46, 1—2 *ertăciun* 5: *vinrw* (= vin), *n*, scris deasupra rîndului, a putut să fie introdus de copist, dar e posibil o grafia *nr* să fi aparținut originalului. Formele cu *n* au fost introduse de copist și în Ca. M. Dacă graiul celui care ne-a lăsat această copie ar fi cunoscut rotacismul, ar fi trebuit o inovația să fie introdusă și în *Tatăl nostru* sau în *Crez*, care sînt copiate de pe texte nerotacizante (v. ML, p. 539, n. i, p. 543 ș.u.). Rotacismul nu apare în EP (ed. Demeny). Pentru *g^rMchiș* (p. 1027, 2 r.), v. mai jos, p. 477.

Pentru a interpreta aceste grafii, trebuie să plecăm de la texte care nu sînt copiate, pentru că formele cu *n* conservat pot fi introduse de copisti ai căror grai nu cunoștea rotacismul; într-un text care nu e copiat, această posibilitate este exclusă.

în texte scrise în nordul Maramureșului, la Cîmpulung Moldovenesc (jud. Suceava) și la Rădăuți, la sfîrșitul secolului al XVI-lea sau la începutul secolului al XVII-lea, găsim aceleași cuvinte notate cînd cu *n*, cînd cu *r*: *sinătate, sinătos* (LB, 72, 3; 73, 27), *buni, bună* (LB, 81, 4, 6, 15) și *sărătate, sărătoș* (LB, 53, 2; 54, 3), *buri, borii* (LB 54, 14, 15).

Grafiile acestea redau, prin urmare, două sunete: pe *r nazal* și pe *n*. Trecerea lui *n* la *r* s-a făcut prin modificarea unei singure mișcări articulatorii: ocluziunea produsă de limbă. Prin suprimarea acestei ocluziuni, vîrfurile limbii intră în vibrație și produce un *r nazal*, pentru că emisiunea acestui *r* e întovărășită de scurgerea aerului prin fosele nazale, care caracterizează articulația

lui»); * și *n*, în grafiile *Ar* sau *nr*, notează aceste vibrații nazale sau pe *n* (cf. pronunțarea de astăzi cu *nr*, ML, p. 199 ș.u.).

Între nazalizare și rotacism nu există legătură de cauză la efect: sînt, în urie.e limbi, și alte consoane dentale care au trecut la *r* (de exemplu, *d*) fără ca nazalizarea să joace un rol în acest proces. Între aceste două fenomene există însă legătură de fapt, pentru că numai oclusiva nazală implozivă, adică articulată în așa fel încît să nazalizeze vocala precedentă, fiind grupată cu ea, trece la *r*.

Grafia cu *n* poate fi explicată plecînd de la constatarea că în multe texte provenind din aceeași regiune, în același spațiu de timp, rotacismul nu e notat; notația cu *n* poate deci reprezenta o pronunțare cu oclusiva nazală nealterată, fonetism curent în Moldova și în părțile Ardealului vecine cu regiunea rotacizantă, în secolele al XVI-lea și al XVII-lea (v. Rosetti, Etude, p. 8 ș.u.).

Grafiile cu *n* ar atesta, prin urmare, coexistența a două pronunțări, în regiunea rotacizantă. Cu timpul, formele cu *n* au eliminat pe celelalte, pentru că rotacismul caracteriza graiul unei regiuni restrîNSE și constituia o piedică în relațiile dintre locuitorii acestei regiuni și cei din teritoriul nerotacizant. Rotacismul a dispărut din limba vorbită și *n*-a mai fost menținut în limba scrisă: Coresi elimină rotacismul din textele pe care le tipărește, iar scrisorile particulare din regiunea rotacizantă ignoră inovația, cu începere din a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Rotacismul a fost păstrat, desigur, în conversația curentă, dar evitat în corespondență; cu timpul, a dispărut din graiul vorbit. Astăzi, în Țara Moșilor, inovația este evitată în conversația cu un străin.

S. Pușcariu, DR, IV, 1375 ș.u., T. Papahagi, M-ții Apuseni, p. 48-50, S. Pop, DR, VI, p. 393, Șandru, BL, II, p. 206, ML, p. 199 ș.u., Scurtu, BL, IX, p. 98 ș.u., Petrovici, DR, VIII, p. 149-163. V. Șuteu, Texte dialectale în Țara Moșilor, FD, VI, 1969: la Galbena, rotacismul apare la femei și bărbați, în special din generații mai vîrstnice; absența fenomenului la cei tineri. Cf. N. Mocanu, CL, I, 1972, p. 81-97: fenomenul e încă viu în Țara Moșilor „dar nici un informator nu-l rostește în mod consecvent”.

Acolo unde apare, și așa cum apare, în mod sporadic, rotacismul în Mol¹ dova pare a fi importat din alte regiuni, și anume din părțile nord-afdelene-maramureșene, de unde, de altfel, știm că s-a revărsat un element românesc asupra Moldovei.

Cf. Rosetti, Etude, p. 8, și A. Procopovici, RF, L p. 256, n: «Nimic nu ne îndreptățește pînă acum să declarăm că rotacismul a fost cîndva și în Moldova un fenomen generalizat». Migrațiunile populației românești s-au produs de la est la vest și viceversa. «Rotacismul nu este nicăieri general: nici în vest, nici în nord, nici în nord-est» (Drăganu, Rom. s. IX-XIV, p. 37).

În Moldova, găsim următoarele fapte de rotacism: 1763—1764, *păn(ă)* și *păr(ă)* (pretutindeni, SD, VII, 284-285, 3; copie). Botoșani, 1827, *pară* (SD, V, 276, 177). Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, 1616, *pară* (LB, 84, 7); 1677—1679, *păr(ă)* și *păn(ă)* (DB), II, 27, 210); 1753: *pîră* (Stefanelli, 52—53; 1761: 64, 47; 1769: 65; 103; 179). Iasi, 1643, *păr(ă)* *sipăn(ă)* (SD, IV, 25, 34). Suceava, 1689, *păr(ă)* și *păn(ă)* (SD, VII, 92, 14); 1761—1784, *pîră* (Stefanelli, 62; 152), *păr*, *păr(ă)*. Bucovina, 1760—1860, Chișinău, (U.R.S.S.), 1803 (T. Bălan, Documente bucovinene, București, f.a., VI, 8; 105; 188; 237; Boga, Doc. basarab., II, 69, 124, 125, 149, 153; S'ava, Doc. Lăpusna, 233, 260).

În secolul al XV-lea și al XVI-lea, rotacismul e atestat în cîteva nume proprii și toponimice. Printre aceste nume, sînt unele în care *r* a putut să fie

produs prin asimilare consonantică (*Marzire*, *Rumărula*, *Ruziră*) sau disimilare consonantică (*Fîntîreli*, *Gamîrh*, *Giamirina*, *Jemereștii*).

Moldova. Jud. Iași, Hîrlău, 1522: *Fântăreanul* (SD, XVI, 157). Jud. Vaslui, 1503, *Căpățaroasi* (= *Căpăținoasei*, rîu, Bogdan, DSM, I, 228—229, 113). Orhei (U.R.S.S.), *Frăsira* (n. pr., Orhei, 1525, Macrea, DR, VII, 185). Vaslui, 1495, 1528, *Ion Marjire* (= margine, n. pr., Ghibănescu, SI, I, 205).

măstecări (pl.; Moldova, 1528, Bogdan, DSM, II, p. 608); *Spiroasa* (pîriu, Moldova, 1500, Sava, Doc. Lăpusna, I; regest din 1819); (*Sima*) *Rujîră* (Huși, 1505, Costăchescu, DM de la B., 9); *Arivoasa* (rîu, jud. Iași, suret din 1770, Huși, 1515, Costăchescu, DM de la B., 374); *Cărburești* (n. top., 1546, SI, v, 132; Costăchescu, DM de la B., 389); *Galbiri* (n. top., jud. Vaslui 1546, SI, XVIII, p. 219 ș.u.); *Spireni* (n. top., jud. Bîrlad, Moldova, 1552, Costăchescu, DM de la B., 413); *Spărul* (n. pr. = Spinul, jud. Vrancea, Huși, 1507, Costăchescu, DM de la B., 131); *Marjire* (n. pr., Hîrlău, 1522, Boga, Doc. basarab., V, 6); *Măzărăeștii* (n. top., jud. Bacău, Moldova, 1507, Costăchescu, DM de la B., 190, regest; numele se explică prin Toma, fiul lui *M'azar*, dat de un alt regest. Deci, nu e un caz de rotacism. (Forma astăzi, *Măzărăești*, e prețioasă, pentru că *n* este un indiciu că s-a evitat rotacismul).

În zilele noastre: *vir'* (noace): Coșcodeni (U.R.S.S.), Th. Holban, Arhiva din Iași, XLI, 1933, p. 89; cf. ML, p. 182 ș.u.

2. Fonetismul *amerinta* (CC., 254, 9) e datorat disimilării (*n-n* > *r-n*) în regiunea rotacizantă, însă, trecerea lui *n* la *r* a fost produsă prin rotacismul *amerința* (< *amenința*), *gerunki* (< *genunki*) etc. Inovația aceasta e generală, în dacoromânia, dar faptele se grupează mai ales în regiunea în care rotacismul este atestat în secolele al XVI-lea și al XVII-lea (în această regiune se pronunță astăzi *luceafân*, în loc de *luceafăr* și *viezur* în loc de *viezure*, pentru a se evita pronunțarea cu *r*: Rosetti, SL, București, 1955, p. 1). Cf. Rosetti, Etude, p. 17 ș.u.

3. Cînd prep. *din*, *în*, *prin* și pron. nedefinit sau numeralul *un* sînt legați în elocuțiune, de un cuvînt următor, a cărui inițială e o oclusivă labială, atunci articulația dentală a lui *n* se acomodează după articulația labială a cuvîntului următor, potrivit formulei: explozivă sprijinită asimilează implozivă n sprijinită.

Fenomenul acesta e notat, uneori, în textele din secolul al XVI-lea: *diAm băsereca* (S, ps. 67, 30), *dem pădure* (S, ps. 3, 5), *dim mijloc* (V, ps. 10, 12), *um părinte* (TM, 82, 135), *îm brumă* (CP, ps. 118, 83), *îm mîna* (Țara Românească, 1600, AAR, 20 ist., 483, 1), *împreț* (PO, Gen., 31, 15).

r

n

n urmat de iod a fost palatalizat și apoi muiat; în această situație, poate dispărea, după ce nazalitatea sa a fost comunicată vocalei precedente. Procesul acesta s-a petrecut într-o parte a domeniului dacoromân.

Textele, afară de T, prezintă alternanțe grafice:

Nordul Ardealului-Maramureș. H: *cuvinos* (ps. 15, 10 etc.), *cuvini* (ps. 78, 2 etc.) *cuvîAnos* (ps. 11, 2), *întămdu* (ps. 88, 28 etc.), *întânAiul* (ps. 77, 51), *sepoAe* (ps. 77, 7), *pustînia* (ps. 28, 8), *secrmJul* (< magh. *szekre*

ps. 131, 8), *spuniu* (ps. 54, 18 etc.), *cuvios* (ps. 4, 4 etc.), *întâiul* (ps. 104, 36), *mângâia* (ps. 68, 21), *pustie* (ps. 54, 8), s[^]rnw (ps. 51, 11) etc. Pluralul de la *an* e notat *ami* (ps. 89, 4), *annii* (ps. 89, 9).

S: *călcâniuu* (ps. 48, 6 etc.), *cuvinos* (ps. 85, 8), *întâni* (ps. 104, 36 etc.), *mângâietoriului* (ps. 57, 6), (ps. 11, 6 etc.), *îwWEfo* (ps. 88, 28 etc.), *vii* (= vie, pl., cînt. 4, 17), *precuvius* (ps. 4, 4) etc.; *an(n)ii* (ps. 60, 7; 30, 11 etc.), dar și *an* (ps. 89, 4).

V: *preuvi-tiușiloru* (cînt. 8, 86), *anii* (ps. 89, 15), a-tu (ps. 89, 10) etc., *cuviius* (ps. 85, 8), (ps. 77, 51), *putu* (ps. 100, 6) etc.

CV: *întâniu* (5, 6), *spuniu* (79, 1), *sevi+e* (subj. pr., 3 sg., 75, 2), (38, 2 etc.), *spum* (19, 5 etc.) s[^] (45, 12), <w«, pretutindeni (64, 7 etc.).

TM: notația cu *n* e rară: s[^] w-te (conj. pr., 3 sg., 123, 238), *ai ailor* (107, 215; 145, 179, dar *ani*, 146, 179).

Moldova. 1588, *ai* (pl. de la *an*, DH, XI, 197, 325). 1591-1593, *ai* (id., DH, XI, 218, 351; 318). Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, începutul secolului al XVII-lea, *ai* (ib., LB, 58, 7; 60, 14). Mănăstirea Slatina, jud. Suceava, începutul secolului al XVII-lea, *ai* (ib., LB, 66, 12). Suceava, 1597, *ai* (ib., CB, I, 77, 9); 1600, *fâninâ* (LB, 51, 4, nr. 7). Mănăstirea Galata, jud. Iași, 1588, *fanina* (CB, I, 206, 350). Drăgușeni (jud. Iași), 1587, *Aagafieșonie* (= Agafieșoia, n. pr., SI, X, 11).

Sudul Ardealului-Țara Românească. Grafia cu *n* apare rareori în textele lui Coresi: *puni*, *pu4i*, *spu-ti*, *vinile* (CP, ps. 20, 6 etc.; 20, 13; 49, 16; 79, 9), *sâ vi-te* (subj. pr., 3 sg., CPr., Romani, 3, 8), *vi-te* (= vie), CPr., I, Corint, 9, 7).

Țara Românească. Jumătatea de vest a jud. Mehedinți, 1549, *Lupoane* (n. top., CB, I, 242, 8). Berilești, circa 1609, *ai* (pl. de la *an*, CB, I, 174, 16). Buneștii de Jos (jud. Argeș), 1597, *ai* (id., CB, I, 80, 12).

Banat. PO: *dentâniu* (Gen., 1, 5), *puni* (Ex., 25, 16), *râmâni* (Gen., 38, 11), *spuniu* (Ex., 10, 2), *fi-ti* (Gen., 32, 17), *fiiny* (Ex., 34, 11), *tini* (Ex., 34, 22), *sâ nu vi-ti* (Gen., 31, 52), *sâ vini* (Ex., 34, 2) etc., *de-ttâi* (Gen., 4, 4), *puie* (Gen., 48, 17) etc. T: *enkunacy*. (= încuiăți, 146, 6), *sse ramâne* (154, 3; 156, 3), *ramania* (156, 13), *pustinesc* (164, 6).

Grafiile enumerate redau în mod aproximativ nazalizarea vocalei precedente și muiera lui *n*; în nordul Ardealului, Maramureș, Bucovina și Moldova, *n* era pe cale de a dispărea în vocala precedentă, nazalizînd-o; procesul acesta era petrecut în sudul Ardealului și Țara Românească.

n apare conservat în documentele moldovenești din secolul al XV-lea; v. Bărbulescu, Curentele, p. 66—67. Surprinzătoare, după examenul grafiilor de mai sus, este afirmația lui I. Șiadbei (în Viața românească, 1928, p. 346), că *n* palatal nu mai apare în documentele din Moldova «după anul 1500». După I. Stan (CL, IV, 1959, p. 54), trecerea lui *n* la *i* nu era încă încheiată nici în Țara Românească, dar textele de limbă nu îngăduie o astfel de concluzie.

1

în textele enumerate mai jos, câteva cuvinte au păstrat pe *l* original neatinș: *cărtulariu* (gr. KaprporAdpios, CV, 11, 12; H, S, ps. 44, 2; TM, 54, 17; CP, ps. 44, 2; CT, Mt., 3; CPr., Titu, 3, 13); *temeli* (gr. Oe^Juov, pf., 3 sg., S, ps. 86, 5).

v

V (muiat) apare conservat în *liubi* (< v. sl. *ljubiti*, H, ps. 4, 3; S, p. 118, 140), *liubov* (< v. sl. *ljubovi*, CT, Ioan 17; CPr., I, Petru, 4, 8).

§

1

II în textele din nordul Ardealului-Maramureș enumerate mai jos, găsim Ii câteva cazuri de nenotare a lui *l* + consoană; grafia aceasta ar putea reda p II *I* (velar), cu tendința de a trece la *u* sau de a dispărea: *ascutătoriul* (= ascu II tătorul, CV, 114, 12), *-trătâ* (= înaltă, H, ps. 26, 6; 60, 3; 148, 13), *-tratar* li (H, ps. 46, 10), *-trățâmh* (H, ps. 33, 4), *-tratare* (H, ps. 149, 6), *-trătari* li (H, ps. 50, 21), *-trătiia* (H, ps. 11, 9), *ascutați* (TB, 362, 69), *alatu* (= alaltul, Cod. M 230, 141 v.).

I > Candrea, S, I, p. 168; Oaș, p. 46; după N. Draganu (Despre *l* > *u* și dispariția acestuia I în românește, în Omagiu lui I. Bianu, București, 1927, p. 137—154), această pronunțare I fi datorată unei influențe străine.

I

r

1 1. Fonetismul *anina* «nisip» apare în S (ps. 138, 18) pe lângă fonetismul I normal, *arinâ* (S, ps. 77, 27; *arirâ*, cînt. 7, 36). Cel dintîi e datorat asimilării I *r-n* > *n-n*. Același proces s-a petrecut în *fâninâ* (Suceava, 1600, LB 51, 7).

2. Prep. *prentru*, *prespre*, *prestre* apar sub diferite forme datorate disimilării totale: *r-r* > zero *-n* sau f-zero:

forma primitivă *prentru* apare în H (ps. 5, 10, etc.) GB (729, 13, 1a), TM (101, 200), Caz. I (31,4 etc.), Moldova, 1593 (DH, XI, 318, 319), Suceava, 1593 (Bianu, DR, 4, 4), Țara Românească, 1600 (AAR, 20 ist., 485); *printru* {CV, 71, 12), PO (Gen., 9, 5); *pentru* TM (102, 202), Caz. I (32, 16 etc.), {CB, I, 7, 22 etc.), Bîrlad, 1588 (CB, I, 51, 5), CPr. (II, Corint. 7, 6), Moldova, 1597 (DIR, A. IV, 178, nr. 237), Galați, 1571 (CB, I, 18, 4), Cacămei, 1597 (Bianu, DR, 2, 5, 12), Tg. Jiu, 1591 (CB, I, 56, 3), Țara Românească, 1597 {DIR, B. VI, 60, nr. 69), Glodeni (jud. Dimbovița), 1596 (CB, I, 67, 16; 72, 4), PO (Gen., 12, 19) *prentu* (Vlădești, jud. Argeș), 1583—1585 (CB, I, 39, 5).

I forma primitivă *prespre* apare în CV (18, 12 etc.), H (ps. 41,8 etc.), S (p. 8, 10 etc.), V (ps. 96, 9 etc.), TB (420, 24 etc.), GB (735, 25, 8 b), Caz. I (30, 16), Moldova, 1593, (DH, XI, 317, 318), Tîrgoviște, 1601 (CB, I 109, 13), CT (Mt., 32 etc.), CPr. (II, Corint., 7, 4), PO (Gen., 11, 9);

prespre: Caz. I (33, 16), CT (Mt., 33 etc.);

prespre: Moldova (Luca Stroici), 1593 (DIR, A. IV, 76, nr. 95; 75, nr. 94), 1602 (CB, I, 113, 6), CPr. (Act., 13, 27);

preste: Moldova, 1591 (DH, XI, 219); Țara Românească, 1600 (AAR, 20 ist., 457, 7);

festre: S (ps. 8, 2j, Mănăstirea Galata (jud. Iași), 1588 (CB, I, 199, 18);

peste: Cureștii sau Bogata, jud. Călărași, 1606 (CB, I, 155, 5).

I 3. Prep. *pre* apare sub această formă în toate textele din secolul al XVI-lea; f *pe.se* explică prin disimilare totală, în legături sintactice, atunci cînd inițial I cuvîntului următor era *r*: *pre r-*; forma disimilată e atestată în mai multe te I te: Țara Românească, 1585 (DIR, B. V, 183, nr. 196), Piatra Neamț, 1597 I (DIR, A. IV, 136, nr. 178), Glodeni, jud. Dimbovița, 1596 (CB, I, 72, 7, 8, 10).

I Cf. *dereptu r-* > *drept r-* > *deptu-*; *deptu* e dat de H (ps. 72, 19), CV (149, 4). *Protr* I *popul*, *potropop* (jud. Dimbovița, 1572, DIR, B. IV, 78, nr. 83).

r

Prezența lui r apical vibrant în textele din secolul al XVI-lea e atestată fie prin grafia rr (H; GB: anăta, 129, 12, 6 a; sorroci, 730, 15, 2 b; rrând, 732, 18, 1 b; rrășpos, 734, 23, 2 a etc.), fie prin întrebuițarea unui semn special, derivat din r glagolitic (H, S, V, CV, Ap. I; v. mai sus, p. 407);

f apare în condițiile următoare:

a) la inițială: 1) elementele latine: rrădăcinră (H, ps. 47, 3); rruğămu (Prav. Lucaci, 122 v.), rreale (Id. 239 v.); 2) elemente străine: nana (H, ps. 90, 10), răstigniră (Ap. I, pl. 3), rrândul, rrale, rruğămu (Prav. 1581, p. 768), rrîndu (Prav. Lucaci, 216 r.).

b) în interiorul cuvîntului: 1) intervocalic (elemente latine): amarră (H, ps. 63, 4), urăciunile (Ap. I, pl. 3); darru (220 v.), înderrăptu (231 v.); (elemente străine): izvoarrelle (H, ps. 17, 16), darru, Krrăși (Prav. 1581, p. 768); 2) înaintea unei consoane: arde (CV; 123, 10).

Reduplicarea lui r apare câteodată și în PO: a) la inițială: rrepede (Gen., 49, 7), b) în poziție intervocalică: tărroasă (Gen. 30, 5).

Notarea constantă a lui f, în traducерile rotacizante, corespundea, desigur, cu realitatea fonetică. Dacă urmărim notarea lui r, într-un text ca H, de exemplu, constatăm, într-adevăr, că notarea acestui sunet, cu ajutorul slovelor indicate, nu e întâmplătoare: cari, bucură, rece, rrușine, celorw, mari, pre, bucore, cari, vorh, dereptate, purure, mărescă etc. (H, fol. 30 r., în Candrea, S, I, pl. IX).

Candrea (S, I, p. 118) crede că semnul special care notează pe r, în traducерile rotacizante, a fost «inventat» de scriitorii care ne-au dat primele traduceri românești: Explicația lui Bărbulescu (Curentele, p. 124 ș.u.), care vede în acest semn un r glagolitic, este plauzibilă. Bărbulescu susține, fără dreptate, ea grafiile examinate mai sus nu ar neta pe r.

Acest f se pronunța în regiunea rotacizantă, în cuvintele de origine latină și străină. In textele din secolul al XVI-lea găsim pe ă și î trecuți la e, i, sub influența lui r precedent:

fărima (H, ps. 2, 9 etc.), înderret (H, ps. 39, 15, etc.), Merita (S, ps. 9, 25 etc.), omori (TM, 153, 191), reu (CV, 47, 5 etc.; H, ps. 7, 5 etc.; S, ps. 9, 27 etc.; TM, 124, 241), (r)ride (H, S, ps. 24, 3 etc.), risulu (CV, 129, 4), (r)riu (H, S, ps. 23, 2 etc.), riurele (TM, 50, 10), scurrima (H, ps. 93, 13), terrină (H, ps. 29, 10), țerină (S, ps. 103, 29), uri (H, ps. 13, 1 etc.; S, ps. 24, 19 etc.; TM, 51, 12), rău (S, ps. 7, 5; TM, 124, 241), råde (S, ps. 2, 4), rău «riu» (S, ps. 73, 15; cînt. 6, 4), țărără (S, ps.7,6) sînt fonetisme care au putut fi introduse de copişti. Schimbarea timbrului vocalei care venea după r apare însă notată regulat în V: amarară (cînt. 2, 16), întărātu (cînt. 2, 21 etc.), răure (ps. 106, 33 etc.), țărăna (ps. 101, 15), ură (pf., 3 sg., ps. 138, 22 etc.), si în cîteva texte netraduse: Săliste, jud. Maramureș, 1593, rău (LB, 47, 14), Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava), începutul secolului al XVII-lea, rău (LB, 57, 11; 77, 9).

Fonetismul acesta a fost înregistrat, în zilele noastre, în nordul Ardealului (Țara Oaşului) și în Maramureș: rău, rid, fipă, rînd (Oaş), face, râie, rău, urăsc (Maramureș).

Candrea, Oaş, p. 46. Papahagi, Maram., lxij; r, în română, întunecă timbrul vocalelor prepalatale următoare: e > ă, iar i > î. Fenomenul e vechi, deoarece e atestat și în aromână: făw, ar. arau (< reus), rîu, ar. arîu (< rivus). în schimb, r nu a avut aceeași acțiune: peri < perire), r și rr în secolul al XVI-lea: M. Sala, SCL, XV 1964, p. 170—179 și 499.

GRUPURI DE CONSOANE

ti

I
I
1
1
II
1

Gktpiîi tl apare păstrat în Mtlean {< magh. kitlen, S, ps. 91, 12; TB, 458 §<> CP, ps. 5, 6; CT, Mt., lfc loan, 10; CM, 260, 1; Moldova, 1593, DH, XI 319), hitleni (vb., 'S, CP., ps. 104, 15). Trecerea lui t la k este notată în H: Melnutu (ps. 5, 6), Mcleni, S (ps. 35, 3), hecUnii, V (ps. 91, 12), MclMtele, CV (12), McUnul, TM (104, 208), Mcleniră-se PO (Gen., 14, 4).

Același fonetism apare în izecUn (< magh. izetlen, H, ps. 59, 6; S, ps. 16, 4

Mtlean «neadevărat, falsificat» (e vorba de un uric; Moldova, 1605, D. Bogdan, GI 64) hitleni (pl.), într-un document în limba; slavă; i oni su hitleni gospođstva mi «iar ei sînt necredincioși domniei mele» (Țara Românească, 1462-1463, Bogdan, Rel. Brașov, p. 10 [iar fiii iui Bițu au fost] hitleni (într-un document în limba slavă, București, 1579, Ștefulescu DSRG, 207), • "

Grupul ct e redat prin ht în oht(omvrie), Țara Românească, 1577 (DIH B. IV, 295, nr. 297).

I
I

pt.

Grupul pt din derept a fost redus la t: dereiu (H, ps. 5, 14; CP, ps. 6, PO, Gen., 27, 45), deretate (H, ps. 142, 1; CV. 168, 14).

rt

Uita (< oblitare, cf, Philippide, Orig. Rom., II, p. 112) apare în CV: uita (115, 4), ultătoriu (115, 8), S (ps. 9, 13 etc.), CP (ps. 9, 18 etc.) și în CT: uita (Mt., 65). Uita, formă analogică după uit (ind. pr., 1 sg.), în care dispariția lui l e justificată de fonetică, apare în S: uiți (ps. 43, 24), se nu uite (ps. 5, 12), etc. H: uit^ (ps. 118, 16), uită (ps. 49, 22) etc., V: uitaiu (ps. 118, 15), uitata (ps. 136,5), CP (ps. 9,13, etc.), £T: uitată (Luca, 63), PO (Gen., 41,51 etc.)

Părerea lui Candrea (S, I, p. 95-96, 166-167), că fonetismul uita ar proba vechimul unui text, față de alt text cu fonetismul uita, nu e justificată. într-adevăr, uita niî< provine din uita, ci e o formă analogică care s-a putut naște oricînd; fonetismele ^^ a și uita au coexistat (v. exemplele din CP și CT). în CP, fonetismele uita și uita apar laolaltă; dacă uita ar fi fost & formă arhaică sau dialectală, Coresi ar fi eliminat-o cu siguranță, astfel^cum a procedat în alte cazuri. Păstrarea lui uita probează că acest fonetism nu era neobișnuit în graiul lui Coresi. Prezența exclusivă a fonetismului uita, Aii H, nu probează, deci, că acest text nu fi mai nou decît traducerea originală de pe care a fost copiată S. în consecință, părerea lui I. Șiadbei (Viața românească, 1928, p. 346), care susține că uita nu mai apare «după anul 1500», nu e justificata de fapte.

r
,\

I nt

Grupul nt apare notat cînd ni, cînd mt, de exemplu în H: săntu (ind. pr. 1 sg., ps. 34, 3) și sămtu (ps. 21, 7), săntu, (3 pl., ps. 24, 6) și sămtu (ps. 9, 2

Grafia *mt* apare în textele următoare; săwrb, S (ps. 2, 6), V (ps. 77, 39), CV (1, 4), GB (729, 12, 8), TM (44, 'îpretutinâeni, în *Legenda lui Avraam*, TM, 189 ș.u.); *sămtu*, Moldova, 1593 (DIR, A. IV, 74, nr. 94); *simt*, Bistrița (jud. Bistrița-Năsăud), 1600 (pretutindeni, LB, nr. 8); *semtete*, TM (45, 2) • *sămtu*, Roman, 1605 (DR, 8, 28), Suceava, 1595 (LB, 49, 5, '17); începutul secolului al XVII-lea (pretutindeni, LB, nr. 19) *samt* (PO, Gen., 49, 5); *ssem-* ⁱ [^] ⁱ *H* > ' ^r ^(160' s) [>] ^f ^r ^{am} > s (P. s' s' e' b. -) < v (P. - H e' * etc.), CP (ps. 33, 19), CPr. (Efeseni, 2/14), PO (Gen., 17, 14)-*frămse*, TU (106, 2, 14), CP (ps. 75/4), CT (Mt, 58), CPr. (Act., 20, 11).

Asupra fonetismului *frimt*, v. Rosetti, Rech., p. 99-100 și A. Procopovici, DR VI, p. 410-411.

• mp •

Grupul *mp* e conservat în *rumpu* (H, ps. 115, 7), *se se-rumpă* (Țara Românească, 1600, AAR, 20 ist., 484, 11), *rumpem* (CP, ps. 2, 3), (*r*)*rumpe* (H, ps. 18, 3; S, ps. 51, 7; TB, 458, 89; CT, Mt., 109); aceleași texte cunosc însă și forma fără oclusiva nazală: (*r*)*rupe* (H, ps. 2, 3; CP, ps. 51, 1), *rupem* (S, ps. 2, 3), *rupefi* (H, ps. 118, 171; CT, Mt., 52).

mt

Grupul *mt*, grafie aproximativă, cu notarea labiale ca *p* și trecerea nazalității asupra vocalei precedente: *străptori* (= strimtori, jud. Argeș, 1594 DIR, B. VI, 138, nr. 153).

fs

Grupul inițial *fs*, în *fsat* (< *fossatum*), e conservat în S (ps. 40, 4 etc.) și în CV (£7, 9); dar S cunoaște și forma *sat* (ps. 101, 7), cu modificarea grupului, prin șupresiunea lui /

ML, p. 354 ș.u. /

• ns, rs

Grupul *ns* apare notat în *hiclenșig* (< magh. *hitlen* + suf. *-seg*, H, ps. 27, 4 etc.; S, ps. 9, 28; CV, 144, 12; TM, 125, 242), *Mclensug* (S, V, 138, 4; TM, 120, 232; CP, ps. 93, 23; CT, Mt., 47; PO, Gen., 27, §S), *Milensug* (Moldova, 1593, DH, XI, 319; TB, 452, 76; CP, ps. 50, 6). Dispariția oclusivei nazale (v. mai sus, p. 452 ș.u.) e redată de grafiile *hiclesig* (CV/65, 5), *hiclesug* (CP, ps. 9v 28; CPr., I, Petr., 2, 1), *hitleşug* (CP, ps. 138, 4; CT, Marcu, 29).

Oclusiva nazală e notată în *eftinșig* (S, ps. 50/3 etc.; V, ps. 118, 156 etc.), *eftenșug* (CP, ps. 50, 3 etc.; PO, Gen., 41, 31).

Notarea lui *n*, în cazurile acestea, probează că cuvintele erau simțite ca fund compuse; dispariția lui *n* s-a produs atunci când sentimentul compoziției s-a pierdut.

În același fel se explică prezența lui *r* în *mestersug* (< magh. *mesterseg*, CPr., Efes., 4, J4).

Grupul *sk* e notat *sc*, în *scop* «șchiop», la Coresi (CT, Mt., 63; Marcu, 42; Luca, 76); în H, întâlnim grafia cu *skt skiupară* (— șchiopară, H, ps. 17, 46).

Cf. *scepă*, Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, 1620—1638, LB, 92, p. 11.

Sf

Asurzirea lui *v*, în grupul *sv*, e notată deseori: *sfadă* (CV, 14, 6 etc.; H, ps. 79, 7; S, CP, ps. 40, 10; 1600, Țara Românească, AAR, 20 ist., 47, 5), *sfădi* (TB, 464, 100 etc.), *sfat* (S, ps. 1, 1 etc.; V, ps. 106, 11; PO, Gen., 49, 6), *sfătui* (CV, 86, 4—5), *sfrîși* (H, S, CP, ps. 28, 9) etc. Notarea cu *sMădă*, *svet*, *svârși*, *săvârși* reproduce grafia cuvintelor slave *suv&tu*, *suvltova*, *svrtisiti* etc. (cf. mai sus^ p. 407).

SCURTAREA

1. Scurtarea termenilor de politețe *domniei sale*, *domniei fale*, *domniei voastre* apare în texte netraduse:

Suceava, 1595, *domnitaie* (LB, 49, 26), *domitale* (Id., 49, 4), 1600 (LB, 51, 3, 5 nr. 7). Bistrița (jud. Bistrița-Năsăud), 1600, *domnilor voastre* (LB, 52, 12). Suceava, 1593^1597, *dumile voastre* (LB, 50, 10, 13, 14, 16). Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, 1595, *dumnevoastră* (LB, 48, 8, 9, 14, 20). Suceava, 1595 (LB, 49, 10, 17). Bistrița (jud. Bistrița-Năsăud), 1600, *domSvost* (LB, 52, 22). Moldova, 1591, *mneaia* (DH, XI, 233, 358).

Termenii aceștia fiind frecvent întrebuițați, pronunțarea lor a fost neglijată; în *mneaia*, primul termen al compusului (*domnie*) a fost scurta

2. Același proces s-a petrecut în *astă seară* > *astară* (PO, Ex. 16, 6) *f&* (< *fată*): *fa-sa* (Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, începutul secolului al XVII-lea, LB, 54, 9): monosilabul a devenit o interjecție (*fa, fa*).

3. Scurtarea formelor auxiliarului *a vrea* (v. mai jos, p. 510) se explică ie asemenea prin deasa întrebuițare a formelor acestora și pronunțarea lor neglijentă.

4. Formele *e*, *ie*, *i* și *s* sub care apar pers. 3 sg. și pl. a ind. pr. a verbului * *fi* corespund lui *este* și *sînt*:

nu e mântuire lui (S, ps. 3, 3), și... *spurcăâiime-i domnului* (S, ps. 5, 8) * *6eștu cal* (= *ie*) *de la mene* (Lucaveț, U.R.S.S., începutul secolului al XVII-lea, LB, 68, 19), *să șteți cumu-i într-acastă țară* (Mănăstirea Moldoviței, jud. Suceava, 1595—1622, LB, 71, 7—8), *la menre-su* (H, ps. 55, 13), *nu cuvente* (S, ps. 18, 4).

Scurtarea s-a produs în frazele nominale, în care *este* și *sînt* nu indică acțiune și sînt întrebuițați ca simple unelte gramaticale, lipsite de sens, asupra cărora atenția nu este fixată.

e < lat. *est*, *s* < *sum*, *sunt* (Pușcariu, DR, VII, p. 458).

5. *Imă*, formă scurtată din *mamă* sau *mumă*, apare în S (ps. 26, 1) și în formele de genit.-dativ *Amăriei* (S, ps. 108, 14) sau *măriei* (S, ps. 21, 10, 11).

Cf. formele de genitiv.-dativ *măriei* (S. pș. 21, 10, 11), *mării* (S. ps. 68, 9), *mânre-sa* (H. ps. 108, 14), *măni-sa* (Ș. Simb. Ath., ed. Candrea, 336, 32).

Ele probează că forma scurtată nu poate fi explicată prin alb. t. *eme*, cum propune Weigand, BA, III, p. 215. Îndoiala lui Candrea (S> I, ccxx>x^nu este deci justificată. Cf. DE, nr. 1044; Densusianu, H.fl.l.r., II, p/ 32, 148; ed. rom., II, p. 26, 96, Explicația lui A. A^ram {BSL, RLR, VI, 1969, p.5 12—i7); *fmă* < *mmd* nu e convingătoare

Păstrarea lui *o*, în *deavaloma* (r. « cu grămada, ângros » < *vaîu* « val »; jud. Prahova 1597-1600, DIR, B. VI, 296, nr. 312).

Proteză. *Ațigani* (pl. Tirgoviște, 1512*, Hasdeu, Arch, ist., I, 1, 142, nr. 207).

INOVAȚIILE ÎN FONETICĂ

În paginile precedente am înregistrat variantele fonetice "ale unor texte venite din regiuni diferite ale domeniului dacoromân; particularitățile lor sînt mai accentuate ca în zilele noastre, căci în secolul al XVI-lea nu exista o normă a limbii literare (în « concluzia » la prezenta carte — v. mai jos, p. 539 ș.u. — sînt trecute în revistă variantele dialectale ale textelor din secolul al XVI-lea la care ne-am referit mai sus).

Vom înregistra, aici, inovațiile căre sînt semnalate în textele din secolul al XVI-lea: *e* accentuat, urmat în silaba imediat următoare de *e*, apare monofonizat: *cere*, *degete*, *legi* etc.; *e* a trecut *Mi* în *nici iteci*; *f*Brina savantă român (cu *o*) apare în unele texte; *trimite* (cu *i* < *e*); *ridica* (< *rădica*) *nâfod* (< *nârod*); *inel* (< *îmi*); *inimă* ^*Jntmăf*; *dază** (< *ăeacd*); diftongul *ie*, urmat în silaba imediat următoare de *iepe*; *mwem* etc.; (< *iale*, *iape*, *muiare*); *minâinos* (< *menciuMs*) \ *ușor* (< *iușor^y-fi-îd^ftă-* \ < *pțoUă*) \ *ti* trecut la *f* în *întâi*, *cuvios*, *spui* etc.; *pentru* .(* < *prentu*), *pe* (< *fre*); grupul *cl* (< *tl*) în *Mclean*; *uita* (pe lingă *uita*).

FONOLOGIA

În baza expunerii din paginile precedente, putem stabili următoarele trăsături fonologice ale limbii române în secolele al XV-lea—al XVI-lea.

Vocalele. Stadiul atins în limba de astăzi este atestat în texte. Grafiile atestă existența arhifonemului cu două realizări *ă/i*, iar întrebuinta slovei *M* dovedește existența vocalei de timbru *i* (v. mai sus p. 417—418).

seria anterioară	seria medială	seria posterioară
palatală	nelabială	labială

În privința diftongilor *ea'* și *oa'*, socotim că existența lor este asigurată de grafiile pe care le-am examinat și interpretat în paginile precedente (v. p. 465 și 465).

După concepția noastră, alternanțele *ea'—e* sau *oa'—o*, curenți în textele din secolul al XVI-lea, sînt fapte de grafie (pronunțarea cu o deschis din zilele noastre, relevată în graiurile din Transilvania, este atribuită de I. Pătru SCL, IV, 1953, p. 212, influenței maghiare).

Avram (Graf. chirii., p. 134) socotește că în sistemul fonologie al limbii din secolul al XVI-lea acești diftongi erau monofonematici și îi notează cu *d* și *ă*.

Dar, de fapt, după cum am stabilit în alt loc (v. mai sus, p. 328 și 331 ș.u.), diftongarea lui *e* și *o*, în această situație, e foarte veche, anterior influenței slave asupra limbii române, astfel încît e imposibil de a admite textele lui Avram.

În privința diftongilor cu *i*, am văzut că grafiile sînt alternante (v. mai sus, p. 467 ș.u.). Faptul că în același text primul segment din verbul *che* de exemplu, e notat *kie-* și *ke-* (această grafie apare în toate textele, inclusiv în CV) ne arată clar că se ajunsese la stadiul fonetic *kye-* sau *k'e-*, în secolul al XVI-lea, deci la un diftong difonemetic (Avram., Graf. chirii., p. 81, adăugînd că unele graiuri în secolul al XVI-lea rămăseseră încă la stadiul cons. + *i* + vocală *ipiiatră*); de altfel, palatalizarea lui / în *her* (= *fier*) etc., semnalat în anumite texte din secolul al XVI-lea, ne impune să plecăm de la stadiul

Interpretarea grafiilor permite degajarea valorii fonologice invariabile a slovei *f, care notează arhifonemul w.

De reținut definiția lui data de B. P. Hasdeu (CB. supl. lat. I, LXXV): «o varietate vbcalo-consonantică de sunet nazal &».

în privința lui *ăr, îr, al, îl*, notați *li, ri, lă și ră*, fluctuațiile în scrierea lor (în cuvinte ca *pîlc, vîrtos, sălta* etc.) arată că aceste grupuri erau realizate uneori ca lichide silabice:

r, l (v. mai sus, p. 407 și Avram, Graf. chirii., p. 73).

Grafiă atestă diferența fonologică dintre *r* și *rr* la intervocalică (Avram, Graf. chirii., p. 97).

Expunerea lui Gretchen H. Buchler (An Examination of the Debate on Romanian Phonemics, Univ. of Pennsylvania, diss. 1956) e corectă, dar analiza fonologică a lui *valea, luna* în *vata, lun'a* e inacceptabilă.

MORFOLOGIA

SUBSTANTIVUL

.O. TERMINAȚIA

M a s c u l i n e și **n e u t r ă**. Terminațiile *-ariu* și *-oriu* (< lat. *-arms -onus*); apar în traducerile rotacizante: *agutoriu, pălariu, calcătoriu, gude cătoriu, mădularul* etc.; fprmele fără *i* pot fi datorate copiștilor, de exemplu *țieiorului, făcătoru* (CV, 54, 6; 129, 13); Ap. I: *păzitoriuW, deregătoriu, urmi torul* (pl. *i*). Coresi cunoaște formele cu *i*: *cînlătoriu* (CT, Mt., 109), *despune toriu* (CT, Mt., 51), *făcătoriu*, *pierzătoriu, ucigătoriu*, (CC₂, 460[^] 9; 459, ..10 11 etc.); PO: *dătătoriu, făcătoriu* (Ex.-13, 22; 14, 3) etc.

F e m i n i n e. Cîteva substantive își păstrează terminația în *-e*: *aramă* (H, S, ps. 17, 35 etc.; V, ps. 106, 16; TM, 229, 230; Mănăstirea Galata, jud Iași, 1588, CB, I, 205, 332, etc.; CP, ps. 17, 35) > CT, Mt., 35; CPr., I; Corint. 13, i), *grîndire* (H, ps. 17, 13 etc.; S, V, ps. 77, 48), *marmure* (TB, 285, \ 115) în alte texte însă, *-e* a fost înlocuit, cu *ă*, ca în limba de astăzi: *aramă* (Mă năstirea Galata, jud. Iași, 1[^]88, CB, I, 203, ,287; L, CB, I, 9, 50). ^

^ { i e n u l . Substantivele înșirat ^ mai jos sînt neutre, nu masculine, ca astăzi: *genunkiu*, pl. *genu(n)ki(e)le* sau *ge(n)ruk(i)ele*: H, S (ps. 108, 24) CV (23, 11 etc.), V (ps. 11, 55), CP (ps. 71, 17 etc.), CT (Marcu, 45), CPr. (Act., 7, 59), *obfaz*, pl. *obraze* (S. Simb. **Ath**» ed. Candrea, 337, 19), *stălp*, pl. *stălpure taler* (monedă), pl» *talere* ^ { CT, Mt., §3; Țara Românească, 1600, AAR, 20 ist. 478, 5 etc.), \ *itmdr*, pl, *umere* (H, S, ps, 57, 10), .

Genul cîtorva substantive nu apare fixat, în secolul al XVI-lea: *grurna* (*d*) este neutru (*grumadzele*), pl», H, ps. 113, 15) și masculin (*grumazi*, pl. CPr. Rom., 16, 4; L, CB, I, 8, 29—30; PO, Gen., 27; 16); *slugă* e feminin (H, S, V, ps. 103, 4; TM, 150, 186 etc.; TB, 424, 28; Moldova, .1595, DH, XI, 318 CP, ps. 103, 4) și masculin: *un slugă* (CQ, 225, 28).

DECLINAREA

^ Z Z a s c u l i n e. Fonetismul *copaciu* (TB, S32, 46) este normal; *copac* (sg.) a fost refăcut după analogia lui *sărați* (pl.) *sărac*.

în afară de flexiunea *tatălui* (S, ps. 44, 11 etc.), *tată* apare la genit.-dativ și sub forma *tătânrului* (H, ps. 44, 11), *tătânelui* (S, ps. 151, 1); *tătârelui* (V, ps. 151, 1), *tătânului* (CP, ps. 151, 3), *tătâne-său* (TM, 146, 180), *tătâni-să* (PO, Gen., 48, 9) etc.; la plural găsim numai forma *tătari* (S, V, ps. 96, 7 CV, 74, 11 etc.), *tătâni* (CP, ps. 95, 7).

Aceeași flexiune apare în *frățâne-miu* (EP, 36), *frățîni-tău* (PO, Gen., 27, 44), *frățîni-său* (CT, Marcu, 55; CPr., Rom., 14, 13; Țara Românească 1600, AAR, 20 ist., 473, 2), formație analogică după *tătîne*.

Substantivele terminate **în"-a**, **-că**, **-gă** fac genit.-dativul în **~(e)i.-ie** sau *Azariiei* (V, cînt, 7, titlu), *Isaiei* (S, CP, cînt. 5, titlu), *Isaieei* (V, ibi

Lucăei (S, CP, cînt. 9, titlu), *Lukiei* (S, cînt. 10, titlu), *Luki* (Luca, n. pr., Hirlău, 1517, Costăchescu, DM, de la B. 420), *Zahariei* (V, ps. 138, titlu), *popei* (C Prav., 8, 6; 11, 17; I12/4; 21; 8)C j[^]pei (Cerneti, jud. Mehedinți, 1599, CB, I, 88, 1; Cucuteni, jud. Iași, 1600, DIR, A. IV, 297, nr. 362), *vlădicăei* (CT, Mt., 109), *Lucăi* (București, 1579, CB, I, 253, 24), *Mogăi* (Tg. Jiu, 1591, CB, I, 58, 19), *Stoicăi*, (jud. Dimbovița și Oltenia, cea 1595, CB, I 53, 3),

Vocativul în *-e* apare conservat într-o serie de texte: *despuetore* (V, cînt. 7, 37; TB, 320, 36), *domne, doamne* ^{M.}, 310, 26 v.; 305, 12 v.; CT, Luca, 18), *împărate* (CV, 72, 12 etc.; MM, 303, 4 r.), *dzle* (S, ps. 21, 2 etc.), *om'e* (H, ps. 54, 14; CV, 120, 14; TB, 450, 74; 451, 75; Cod. T, 213, 71 r.; *i*, 148, 1; CT, Luca, 65), *bane* (Țara Românească, 1600, AAR, 20 ist., 476 a), *fățarnice* (CT, Mt., 20), *învățătoare* (CT, Mt., 26), *nebune* (CT, Luca, 66), *Șaime* (CT, Luca, 12). Forma articulată apare în unele **texte**: *ddmnele* (H, ps. 140, 8), *dzeule* (H, ps. 42, 1 etc.), *Wâl** (CM, 254, 19; 256, 8), *tataie* (Ap. I, pl. II); *ÎnvățătdHule* (CT, Mt.;, 90). Uneori, vocativul e exprimat fără articol: *dzmt, dzeu* (H, ps. 21, 2; S, ps. 26, 9), *împăratu* (CV, 71, 9-[^]10), *despuetoriu* (TB, 360, 67; Cod. T, 207, 60 r.), *fim* (Cod. T, 222, 97 v.; CT, Mt., 29), *am ft.* 148, 2, 3).

La plural, vocativul e redat fără articol: *bărbați* (CV, 8, 7 **etc.**), *frati* (CV, 22, 9 etc.; MM, 308, 20 r.), *Iudei* (CV, 1, 1), *morți* (TM, 49, 8) *fățarnăi* (CT, Luca, 69); formele articulate sînt întrebuițate rareori: *bogații, frații* (CV, 119, 15; 131, 5). Vocativul în *-lor* apare mai des: *blăstematilor* (TM, 227, 223; TB, 458, 88; CT, Mt., 106), *fraților* (TB, 415) etc.

Unele substantive au păstrat la singular sau la plural forma pe care o aveau în textele slave: *Farisei* (sg. < v. sl. *FarisZj*, CT, Luca, 89), *pairi(i)-arșii* (TM, 43; TB, 338, 52; Cod. T, 196, 16 r.), *vătășii* (și *vătăji*, Moldova, 1591, DH, XI, 219; CT, loan, 58).

Feminine. *Nor(u)* și *sor(u)* apar urmate de adj. posesiv, ca în limba de astăzi (*noru-meă, soru-mea*), și **izolate**: *mrfu* (GC., 205, 13), *sor(u)* (Drăgiișeni, jud. Iași, 1587, SI, X, 11, 5; CT, Mt., 49; PO, Gen., 12, 13; VI*-dești, jud. Argeș, 1583—1585, CB, I, 39); *soră* apare în CV (119, 13; CT, Luca, 54; PO, Gen., 9).

Sora (Țara Românească, 1599, D. Bogdan, GL, p. 102); (*și am lăsat*) *surara-me* (jdatfc*, Topoloveni, jud. Argeș, 1598, DIR, B. VI, 333, nr. 344); *sor* (jud. Vaslui, 1684, regist. Sava, Doc. putn., I, 28, nr. 45; Pașcani, J724, Sava, Doc. Lăpușaa, 162).

Formele primitive *mănu*, pl. *mănule* (< *mamis*) apar în majoritatea textelor: H, S (ps. 9, 25 etc.), H, S, V (ps. 90, 12 etc.), CV (88, 2), TM (46, 4; 53, 15; pretutindeni în Legenda sf. Vineri, 145 ș.u.), Cod. T (198, 21 v.) Moldova, 1593 (DH, XI, 318), București (= Buhuși, jud. Bacău), 1598 (Bianu. DR, 5, 5), PO (Gen., 48, 22); formele analogice *mână, măfijni, mă(i)mle, mă(i)nele* etc. apar în H (ps. 142, 6) 5, CP (ps. 8, 7 etc.), TM (53, 15), TB (461, 93), CT (Mt., 74), Țara Românească, 1600 (AAR, 20 ist., 473, 5) PO (Gen., 48, 14).

Mănuțe (Iași, 1669, Hasdeu, Arch. ist., I, 1, 140, nr. 201; Iași, 1644, Sava, Doc. Lăpușna, p. 64); **mănuți** (Chișinău, 1791, Savă, Doc. Lăpușnai p; 237).

Vocativul plural articulată apare în *slugile* (Țara Românească, 1602, CB I, 116, 8); *-lor: slugilor* (Tîrgoviște 1602, CB, I, 127, 7),

Pe lângă *mumeei* (B., ps. 21, 10), forma de genit.-dativ a lui *mumă*, textele cunosc formele *mumănr(i)ei* (H, ps. 40, 20 etc.) și *mumăniei* (CP, ps. 21 10 etc.; CT, ML, 57 etc.; PO, Gen., 20, 12).

Formele degenit.-dativale lui *auo, văduo, piud* (=piuă)*, *-zio* sint: (*unii*) *văduo* (CG>, 346, 28), și, cu articol: *aoiei* (PO, Gen., 49, U), *văduoei* (CC., 349[^] 18), *zioei* (CP, ps. 135, 8), *zioi* (CPr., I, TesaL, 5, 5), *dzuoei* (PO, Gen., 1, 16); fdpaa analogică *.zile(ei)* este însă mult **mai** frecventă.

La plural: *văduo* (CT, Luca, 14), *pio* (Mănăstirea Galata, jud. Iași, 1588, CB, I, 210, 448); cu articol: *văduole, văduolor* (H, S, ps. 67, 6; V, ps. 77, 64, CV, 116, 3; CT, Mt., 94).

Substantivele feminine cu pluralul în *-e* fac genit.-dativul singular în *-ei*; forma contrasă, *-ei*, apare, pe lângă cealaltă, în *casei* (S, ps. 127, 3 *ște*), *feței* (Ș, ps. 88, 16 etc.), *șerbet* (S, ps. 115, 7), *sv < i > ntei* (TM, 156/194)/*brazdeii*, (CP, ps. 64, 11), *cămilei* (CT, Marcu, 46), *svintei* (jud. Mehedinți, 1599, CB, I, 88, 5; 89, 15), *turmei* (PO, Gen., 4, 4); *-ii* este atestat în *fetii* (Țara Românească, 1556, CB, I, 244, 11), *prăutesii* (Bacău, 1591, CB, I, 28, 4).

Asupra trecerii lui *-ei* la *-ii, ci*. A. Procopovici, RF, I, p. 245 ș.u. **Casăei** (Iași 1672, Boga, Doc. basarab., III, p. 5).

Terminația aceasta se regăsește la genit.-dativul substantivelor proprii terminate în *-a*: *Țara Muraveii* (Moldova, Petru Șchiopul, 1593; DIR, A. IV, 63, nr. 84), *Bistriței* (Mănăstirea Moldovița, jud. Suceava, începutul secolului al XVII-lea, LB, 69, 20; 1595—1622, LB, 71, 5; 72, 25), *Moldoveei* (Moldova, 1593, DH, XI, 317, 3*8; Mănăstirea Moldovița, jud. Suceava, 1600—1605, LB, 70, 1), *Suteveei* (Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, Începutul secolului al XVII-lea, LB, 59, 3), *Firatei, Săcuitei, Topanei*, (n. top., Țara Românească, 1556, CB, I, 244, 11), *Ghergkîței* (Berlești, 1608, CB I, 169, 12), *Tamareei*, (PO, Gen., 38, 11).

Căpătăroasi, n. top., Bădeuți, jud. Suceava, 1503 (Bog4an, DSM, II, p. 228).

Substantivele proprii și comune în *-ă, -că*, fac genit.-dativul în *-ei* fără modificarea timbrului vocalei finale: *Ancăei* (Vlădești, jud. Argeș, 1583—1585, CB, I, 38), *țaraci Moldovei* (Moldova, L[^]ca Stroici, 1593, DIR, A IV, 76, nr/95), *Milcâei, Răbecăei* (PO, Gen., 11, 29; 24, 15, 10), *Sărăci* (PO, Gen., 18, 14), *strămoasăei* (CC[^], 129, 19). Sînt însă cazuri cînd *-ăei* a fost contrasat în *-ăi*: *Anușcăi* (Brăhășești, jud. Galați, 1377, CB, I, 26, 4), *Corăcăi* (n. top., Țara Românească, 1556, CB, I, 244, 11, dar și *Corăciei*, Țara Românească, 1563, CB, I, 248, 16), *țărăi* (Țara Românească, 1600, AAR, 20 ist., 477, 1; 479, 484, 11).

în alte cazuri, forma de genit.-dativ este *-eii*: *dosadeii* (PO, Gen., 41, 52), *izbăndeei* (S, CP, ps. 93, 1), *nunteei* (CT, Mt., 31) etc., *Țara Moldoveei* (Moldova, 1593, DIR, A. IV, 75, nr. 94).

Substantivele feminine cu genit.-dativul singular nearticulat în *-i* fac genit.-dativul articulată în *-m*: terminația aceasta este curentă în toate textele: *besereciei, inimi, lumiei, nopției, seriei* etc., de exemplu: *judecăției* (Tg. Jiu, 1591, DIR, B. VI, 22, nr.-26); *-ii* apare mai des în textele netraduse: *inemi* (S, ps. 100, 2), *dulceții* (MM, 306, 13 v.), *morții* (Cod; T, 195, 13 v.), *scorții* (Bacău, 1581, CB, I, 28, 4), *vălcelușii* (Țara Românească, 1556, CB, I, 244, 11), *mănăstirii* (Bistrița, jud. Argeș, 1573, CB* I, 23, 7).i.

Substantivele feminine care fac pluralul în *-e* și în *-i* cunosc amîndouă terminațiile la genit.-dativ: *judecateii* (CT, Mt., 12 etc.) și *judecăției* (Tg; Jiu, 1591, CB, I, 57, 9), *pețiței* (H, S, V, CP, ps. 101, 6; CV, 166, 1) și *peliții* (H, S, V, CP, ps. 101, 6; CV, 166, 1), Aceeași dublă terminație, datorită unei confuzii între *-e* și *-i*, apare în *legeii* (CV, 55, 2), *mareii* (H, ps. 105, 7), *mână*

tireei (Mănăstirea Moldovița, jud. Suceava, începutul secolului al XVII-lea, L B, 68, 7).

Cfl *văiei*, Țara Românească, 1549 (CB, I, 242, 8), *judecăiiei*, Tg. Jiu, 1591 (CB, I, 57, '9), *maiciei*, *manastirii*, Bistrița, jud. Bistrița-Năsăud, 1600 și Mănăstirea Moldovița, jud. Suceava, 1595-1^22 (L^, 52, 2; 71, 19).

Substantivele feminine terminate în *-ie* fac genit.-dativul *m -iei*; *bucuriei* (S, ps. A4, 8), rar în *-ieei*: *împărăției* (CV, 117, 11), *măniei* (V, cînt. 1, 8) sau *-iiei*: *bucuriei* (H, ps. 41, 5) etc.

Următoarele substantive, care fac astăzi pluralul în *-i*, fac pluralul. în *-e*, în secolul al XVI-lea: *dobânde* (CPr., Iac, 4, 13), *gradine* (H, ps. 10d, 37), *greoaie*. (CT, Mt., 17), *groape* (CT, Luca, 38), *isprave* (CPr., Timot., sumar, p. 493, 8), *lingure* (Mănăstirea Galata, jud. Iași, 1588, CB> I, 195, 79), *mdice* (S, CP, ps. 92, 3), *măhrenie* (Mănăstirea Galata, 1588, CB, I, 195, 77), *mreje* (V, ps. 140, 10), *nunte* (CQ, 303, 15), *ograde* (CC, 489, 33), *omide* (H, S, CP, ps. 104, 34), *prade* (CC., 231, 15), *rane* (S, CP, ps. 31, 10), *săgâte* (S, CP, ps. 17, 15), *same*, (Moldova, 1591, DH, XI> 233, 358), *sape* (Mănăstirea Galata, 1588, CB, J, 2Q7, 360), *slave* (CV, 141, 1), *ialpe* (H, ps. 109, 1), *tocmtle*, (CT, Marcu, 2/), *vame* (Țara Românească, 1600, AAR, 20 ist., 465), *vrajbe* (T^f\ 227, 224).

Dimpotrivă *fieri* (pl. *deA&fiqra*, H, S, V, ps. 148, 10 etc.) și *pietri* (S^V, GP, ps& 101, 15 etc.) fac plurajul în A.

Următoarele substantive fac pluralul în *-i*: *bucate* (Moldova, 1594, DH, XI, 396) *fo*ci/i* (Țara Românească, 1600, AAR, 20 ist., 491), *titer** (H, ps. 42, 4 etc., dar și *ceteri*, ps. 32, 2), *ceteri* (S, CP, ps. 32; 2), *ferestre* (Mănăstirea Galata, jud. Iași, 1588, CB, I, 194, 63), *ferestri* (PO, Gen., 7, 11), *gadine* (H, CP, ps. 148, 10), *godini* (CP, ps. 67, 31), *giudecatele* (S, ps. 118, 120), *lacrâme* (CT, Marcu, 40), *lacrami* (CV, 18, 14—19, 1), *pagube* (H, V, CP, 106,-20), *păgubi* (H, ps. 48, 11).

Pluralul lui *ghiață* este *gAeiZ** (V, cînt.- 8, 68; CP, ps. 148, 8); *pace* (pL)> *pacele* (H, S, CP, ps. 40, 10; TB, 466, 103; Ap. I, pl. 3); *roaq* (pl.), *roade*, (1^ cînt. &, 68), *ruorele*, (S, CP, ps. 159, 68).

Pe lingă *cămișe* (*cămașe*, H; S, V, CP, ps. 103, 2), *grije* (H, V, CP, ps. 106, 39; use (S, ps. 99, 4; V, ps. 140, 3; CV, 133, 5), găsim atestate forme în *-ă*: *cămașă* (CT, Mt., 31), *ușă* (CP, ps. 140, 3).

Are «arie» (CT, Mt., 5), *fune* (S, CP, ps. 77, 54; Glodeni, jud. Dîmbovița, 1596, CB, I, 66,-7), *fu+** (V, ps. 77, 54, CV, -92/ 1—2), *salte* (H, S, V, CP, psa 1|6, 2) și-au păstrat fonetismul etimologic; pluralul este *fum*, *sâlci* etc.

Formele de plural *Boar ale* (CT, Luca, 66), *como (a) râte* (TB, 459, 91; CT, Mt., 3), *ocărâle* (TB, 424, 28), care apar pe lingă formele normale *cămări*, *comori*, *ocare*, sînt refăcute după analogia pluralelor neutre în *-ă* (v. aici mai jos).

Unele texte nn cunosc alternanța morfologică *afe* și *a/e* la genit.-dativul singular și nominat.-actizativul plural: *fațeei* (H, ps. 147, 1; S, ps. 4, 7); păstrarea tiBxbrtilii nemodificat al vocalei radicale se explică prin analogie cu forma de ri^ in aL-acuzativ *față*; aceleași texte cunosc însă și forma *fgte&i* (H, S, ps. 16, 15); *să^batei* (CV; 17, 3), *sâmbâtei* (S, ps. 37, titlu) arată aceeași conservare pe cînd *sâmbetei* (CT, Marcu, 10) e forma normală, cu alternanța morfologică ^.

în ceea ce privește alternanța morfologică *a/ă*, constanța prezentei formelor care riu participă la alternanță, în H și CV, ne face să presupunem că textele, datorită particularității realității morfologice din secolul al XVI-lea:

artătării (H, ps. 118, 66), *bogatației* (H, ps. 48, 7), *bu(n)rătăției* (CV, 22, 10), *cartiei* (H, ps. 70, 15; S, ps. 39, 8), *tercetării* (CV, 147, 13), *valei* (Țirgoviște, 1556, CB, I, 244, 10) etc.

Cf. Procopovici, DR, VI, p. 409.

Neutre. La plural, finalul *<-ure* apare în toate textele: *ceasure*, *ceriure*, *Mnure]* *kipure*, *coșure*, *grăiure*, *lucrure* etc.; *-uri* e mai rar: nu e întrebuitat în CV; în V, îl găsim o singură dată (*gândurile*, ps. 138, 2); în S, la copiii A și C; în Cod. T și MM, *-uri* apare de mai multe ori. în schimb, în H, finalul *-uri* este aproape singurul întrebuitat: *certuri* (ps. 101, 26), *gânduri* (ps. 39, 6 etc.), *glasurt'* (ps. 18, 4 etc.), *daruri* (ps. 44, 13) etc. Tată câteva exemple din texte netraduse: *-ure*, dar și *nasturi*, *stoguri* (Mănăstirea Galata, jud. Iași, 15&8, CB, I, 197, 127; 207/373); *crângure* (București, 1545, CB, I, 241, 7); *grajdure* (București, 1564, CB, I, 250, 17); *locurele*, *iscăliturile* (Glodeni, jud. Dîmbovița, 1596, CB, I, 72, 6, 17); *răspunsure*, *lucrure*, *laturi* (Țara Românească, 1600, AAR, 20 ist., 456, 1; ^ 7, 14; 473, 1).

vinure (Țara Românească, 1627, Hasdeu, Arch, ist., I, 1, p. 105, nr. 145); *văduve* (Văscăuți, 1610, Hasdeu, I.e., III, 209); *cosure* (Țara Românească, 1504 sau 1507, Bogdan, Rel. Brașov, 2, p. 291).

Hotar face pluralul în *-ă*: *hotarăloru* (Țirgoviște, 1556, CB, I, 243; 10). *Războiu*, *nume*, *arc*, *cîmp*, *suspîn* fac pluralul după cum urmează: *războae*, și *războiure* (S, cînt. 1, 3; H, S, ps. 45, 10), *numere* (S, ps. 146, 4), *arce* (H, S, CP, ps. 77, 9), *câmpi* (H, S, CP, ps. 64, 12), *suspme* (CP, ps. 30, 11; 101, 21).

Încălhtământ (H, ps. 107, 10), *îmbrăcământ* (CC., 267, 20), fac la plural *îmbrăcăminte* (PO, Ex. 21, 10), formă așteptată; formele de plural *copermănte* (S, CP, cînt. 4, 7), *mormănte* (S, CP, ps. 87, 6, 12), *veșmănte* (PO, Ex. 29, 21), cu timbrul *î*, în loc de *i*, sînt refăcute după analogia formelor de singular.

GENITIVUL

Construcția cu prep. *de*, în locul genitivului numelui, apare în exemplele următoare: *cale de cetate* (S, CP, ps. 106, 4; H: *calea cetăției*), *casa de domnule* fS, ps. 121,9; H: *casa domnului*), *pren (în) mijloc de bășirecă* (H, S, CP, ps. 21, 23), *pre (pren) mijloc de casa me* (S, V, CP, ps. 100, 2; H: *în mijlocul casei mele*), *dzi de dzi... și noapte de noapte* (S, ps. 18, 3; H: *dzuoa. a zileei—și noapte nopției*) etc.

Rareori acest rol îl are prep. *a*: *trestie a cărtulării* (S, ps. 44, 2; CP: *cărtulariului*), *întră... în corttâl ... a doao slujnice* (PO, Gen., 31, 32), *sufletele a tot omul*; *veselie a toate făpturile*; *împăratule a toată lumia* (Cod. T, 196, 14 r; 199, 25 r.; 218, 87 v.).

DATIVUL

Construcția cii prep. *a*, urmată de numele respectiv, nearticulat, apare în exemple ca; *se giudece d seracu și plecatul* (S, ps. 9, 39; H: *a gudecă săracului și smeritului*), *giudecația săracu și meseru* (S, ps. 81,3; H: *săracului și meserului*), *voao și altora a mulți* (TB, 364, 71), *și avuția i-au apucat și a mulți*

76, nr. 94), scriem *vdumiitale birâu[^] de cetcM Bistriței și a iot cinstit svatulh. dumiitaie* (Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava/ începutul secolului /al XVII-lea, LB, 59, 3—4), *bună sănătate și pace dumिताlesi a iotă Setate Bistriții* (Cîmpulung, 1604—1618, LB, 74, 5—6), *nepoșilor si a toată seminție* (Bîrlad, 1603, CB, I, 131, 7), *dede (el) a lucrători* (CT, MT.', 87; Marcu, 53).

„Dativul e redat cîteodată prin prep. *la*: *lâ împăratul* ([^]împăratului, TM, 147, 181), *la precălabul* (= pîrcălabului, Suceava, 1595, LB, 49, 26), ca în limba de astăzi: *să dăm la sâraci*, sau dialectal: *sora la județ* (= județului, Drăguș, ijud; Bașbv).

TV Dinu, GS, I, p. 155.

A: Rosenstand-Hansen, Artikel systemet i rumænsk, Copenhaga, 1952, p. 165—166: româna veche a* quonosc tendința de generalizare a genitivului, cu *de* și *a-*, și; poate, de a forma dativul cu *a*, ca în celelalte limbi romanice. I. Coteanu, Schiță a declinării numelui iri romana comună; SCL, XLV, 1964, p. 445-469: *a* (cu genii) < *adj* / *al* < *a* + art; / < *la* / *illo*, *aii*, cu genit.-dativul *a* + art. *li* < lat. *illi*, *lui* < lat. *Ului*; prep. *de* funcționează cu genit.-dativul.

ACUZATIVUL

În textele netraduse, acuzativul numelor sau pronumelor se construiește cu prep. *pre*, care leagă verbul de complementul direct, cînd acesta este un nume de persoană, un nume comun de ființă sau un pronume neenclitic. În N (Cîmpulung, jud. Argeș, 1521), nu sînt fraze susceptibile de a fi construite cu prep. *prej pre* apare aici cu rolul de prepoziție locală: *în sus pre Dunăre*, *pre Dunărean sus*, *pțe iow-4-vafi yo/n*.

Cf. într-uridocument în limbaslavă, de la Neagoe Vv: din 1514 (se precizează un hotar): *«pre Obrejiuță ^ pină în apă Jiului; Ștefulescu...DSRG»* reproduș în DIR, B, I, 106, nr. 104, dar fără mențiunea că *pre* e un cuvînt românesc redat aici prin *pe*: „pe unde a fost vechiul hotar, pe (!) Obrejiuță”.

Intr-un document din 1572: *că au adus Stanislav pre Voico rumân* (jud. Prahova, DIR, B, IV, 78, nr. 83); cf. *(și de acolo au trimis pre Mustafa aga al său... la Sneatin), si au lovit pre Sneatin* (Moldova, Luca Stroici, 1593, DIR, A. IV, 76, nr. 95).

În textele traduse, întrebuintarea lui *pre* e condiționată de construcția din originalul slav ^{sl}pn[^]<p: în H, V și CV, *pre* nu apare în construcții cu acuzativul: *ce purtai ceșym, berWe losifa* (H, ps. 79.; 2), și *cere se omorescă elu* (S, ps. 36, 32), *ruga-i Pavelutoși seȘpreemescă hrană* (CV, 92, 4—5); *pre* apare o singură dată în Ș, dinaintea unui nume propriu la acuzativ: *pomenește Doamne pre David* (ps. 131, 1). În schimb, în V, acuzativul cu *pre* e des întrebuintat.

În Coresi, construcțiile fără *pre* sînt de regulă; *pre* e întrebuintat constant în tîlcul *Cazaniei* a II-a a lui Coresi (CC₂), pe cîp în textul evanghelic, care imită originalul slavonesc, *pre* apare rareori. În PO construcția fără *pre* e mai des uzitată; *pre* e întrebuintat în mod consecvent în T: *doseneste pre noi*, *David* (156, 1), *ferikatzi pre iei* (156, 2), *pre tvne czinstym* (164, 2) etc.

Întrebuintarea prep. *pre* în construcțiile amintite este o inovație a dacoromânei: Pușcariu (Despre *pre* la acuzativ, DR, II, p. 565-581) a arătat că *pre* nu are acest rol în aromână, meglenită și istoromână. Mulțumită lui *pre*, dacoromâna a substituit ordinii fixe (subiect-verb-complement: *tatăl iubește pe copil*), ordinea liberă: *pe copil îl iubește tatăl sau îl iubește tatăl pe copil*. Lipsa lui *pre*, atunci cînd ordinea obișnuită nu mai e respectată, face-ca fraza să nu mai poată fi înțeleasă (v. exemplele de mai sus). Pușcariu crede că poate urmări, în textele traduse, apariția treptată a construcției cu *pre*, O părere asemănătoare e susținută de FI. Dimitrescu (SCI*.XI., 1960, p. 219-226): în secolul al XVI-lea «fenomenul... era într-o fază incipientă» (p. 223). Dar și în limba vorbită în zilele noastre găsim dese exemple de neîntrebuintare a prep. *pre*: *împăratul Verde nu cunoștea nepetii săi, nici Craiul nepoatele sale* (I. Creangă)..

fără ea aceasta să însemne că inovația se află M începuturile ei. Deși nu putem fixa o dată precisă fenomenului, nu credem că e mult anterior secolului al XVI-lea. Dar apariția sporadică a lui *pre*, în aceste texte, față de întrebuintarea normală a lui *pre* în tentele netraduse dovedește că construcția era cunoscută de limbaj și evitată, în cazuri speciale, și anume în traduceri din slavonește (căci în T *pre* apare în mod obișnuit).

Lipsa lui *pre*, în texte, este «un semn de vechime [arhaism] sau trebuie explicată printr-imitare servilă a întrebuintării unui acuzativ fără prepoziție din originalul slav» (Meyer-Lubke, Gr. III, >p., 374). *penmmny* H.d.l.r.; PI, p. 376 e d. rom., p. 239; *pre* apare în textele nștraduse, care oghiindesc realitatea lingvistică. În celelalte texte, se manifestă influența limbii originalelor. Uzaj normal al lui *pre* în secolul al XVI-lea/ÎN. Jfrăganii, S.Jorf. Concluzie: limba veche apare apropiată de cea de astăzi, *ih'* privința în [^]6bum[^]rri' Itri[^]e. Lipsa *Im-fire*, în urnele texte e datorată «ihaitației originalului slavon» (35 'i- '51)...Gă[^]ti[^]te' la aromână, Draganu afată că forma cu pronumele personal neaccentuat pleonastic)Ș[^]a>o[^]zvol[^]tat mai mult ca în dacoromână. Dar e crede că în [^]aromână și în dacoromână construcția cu *pr&* nu s-a dezvoltat în mod independent[^] Construcția ar fi straromână. Pușcariu a susținut, cu dreptate că *pre*, în aromână, a fost introdus de institutorii care Cunoșteau dacoromână: *pre* este deci o inovație a dacoromânei. Am susținut aceeași teză. Drăgănu admite că *pre'im* istoromână, este un daGororiarrsni.i Heglenita[^]vni[^]; cifttipeste <<rist[^]c.ția cu *pre*. La Ucuta, *pire* e întrebuintat o singura dată (Capidan, rArom., p. 530, § 309). În aromâna vorbită în Albania de nord nu există *pre*. În textele meglenite culese de elevi (limba lor a putut să fie influențată de dacoromână), cîteva exeMple de *pre*. Alte exemple de *pre* în basmele culese de Per. Papahagi el însuși (Draganu, Morf., p. 103). *ih* cotctli'fcie, socotim 'că construcția *wh[^]pre* >este *oVimerație a dacoromânei și că a pătruns din dacoromână în aromână. [^]nM[^]Ni[^]treaga[^].-pr[^]l[^]ejtnă. | v« AL Rosetti, Contribuții la studiul neutrului în limba română, în SCL, XIV, 1963; p. 433—438. V. analiza întrebuintării și valorii cazurilor, în *Cazania* a II-a a lui Coresi, dată de Paula Diaconescu, în Schiță de studiere semantică a cazurilor pe un text din secolul al XVI-lea, SCL, XIII, 1962, p. 215-225.

ADJECTIVUL

Pluralul lui *gol* este *goli*, în toate textele (CV, 6, 1; 119, 13; CPr, Act., 19, 16; Iac, 2, 15) etc.

În catastiful Mănăstirii Galata (jud. Iași, 1588) găsim adj. *mare* neacordat cu substantivul, care e la plural: *38 de boi mare*, *44 de vacii rriarelti[^]pe m@rt.38 Ape mare[^]CB*, I, 208, 381, 3§2, 400); sensul de plural e deci suficient indicat de substantiv.

Amară [adj. f.] apare la plural sub forma *amarră*, în H (ps. 63, 4), după analogia pluralalelor neutre în -i (v. mai sus, p. 491).

COMPARAȚIA ADJECTIVELOR

Adjectivul în gradul comparativ este legat de celălalt termen, de comparație prin conj. *de*: *mai vridos de fsatele hi Iacavu* (S, ps. 86, 2), *mai mulți depatmdzeci* (CV/50, 1—2), *mai frumoasă fată de acasta n-am vădzui* (TM, 147, 182), *mai vr[^]tos de zăpada* (MM, 311, 28, r.); *Sd[^]decit: mai bine e nișkitu dreptului, decâtu multă bogăție păcătoșilor* (S, ps. 36, 16), *mai vfiJos a da decâtu a lua* (CV, 23, 9-[^]10).

Mai, *Ik* comparativ: *vrut-am și mai face* (Moldova, Luca Stroici, 1593, DIR, A. IV, 74, nr. 93).

În comparația adjectivelor, *mult* e deseori întrebuintat la superlativ: *mnltu milostiv* (S, CP, ps. 85, 5, 15; 102, 8; 114, S), *multu nedejdiuitori* (Mănăstirea-Moldovița, jud. Suceava, 1592, LB, 46, 26). O construcție particulară apare în TM: *cel* între cel-t bucurii* (226, 222), și *măncările Sel& între £elj* (228, 226).

La superlativ, *foarte* e despărțit uneori <k adverbul pe care îl determină: *că.vodă forte m-au pripit tare* (Țara Rottiariească, 1600, AIN, III, 547).

ARTICOLUL

ENCLITIC

Articolul enclitic masculin este notat -lu, 1% (±) și -l; în traduceri rotacizante, rareori articolul nu e notat. Nenotarea articolului se explică, în regulă generală, prin considerația că sfârșitul cuvintelor este scris deasupra rîndului sau indicat, numai, printr-un semn special. Sînt însă cazuri cM *enotarea articolului nu pare a fi datorată acestei cauze și ar putea avea rațiuni fonetice; iată cîteva exemple: agutătoriu meu (H/ps. 18, 15), V: bir^îtu^rUdereftu (ps. 139, 12), (cu) grasu întări-s/h (cînt. 2, 15), cînteciv(șș. 131, titlu), robu (MM, 304, 9 v.), răsăriu soarelui (Leg. Dum. Cod. I, 11, 16—17), negoțu, vornicu (Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, 1604—1618, LB, 75/ 17; 76, 1), hotaru Ard(B)kdm (Mihai Viteazul, 1600, SD, IV, 4), crăm,i^ărGdu (Țăia Românească, 1600, AAR, 20 ist., 465; 477, 2).

ExOtiple- mfleiu. lui (Cod. T, 212, 66 v.) sînt puțin probante, pentru că Benotarea articolului enclitic poate fi datorată unei insuficiențe grafice, cuvenit următor începînd cu l.

Articolul feminin enclitic de genit.-dativ -lă a fost examinat mai sus (v. p. 489).

In limba vorbită de astăzi, articolul enclitic mase, de nqminativ-acuzativ -l a dispărut: •m% (< omul), locul lui -l este țiaut de -u, formîndu-se o alternanță morfologică nouă: zero/z*

PROCLITIC

Articolul proclitic la genit.-dativ este lui și lu; el se întrebuițează la declinarea mimelor de persoane și rareori la declinarea numelor domune.

CV întrebuițează în mod exclusiv pe lu: lu Is. H\$. (108, 10), lu Pavelu (10, 5) etc, de asemenea, T: lu iomnezeu (146, 8; 148, 12; 156, 10, 13; 160/ i), lu Christus (160, 166, 10) și Ap. I: lu-dumnezeu, lu Hs^ lu Awaam (pi. 11, lu imrmezeu (pl. 3), Lu aparie în cop. B; copiștii A și C întrebuițează mîi des pe lui. Lui e mai frecvent întrebuițat decît lu in H si V. în Leginâft sf. Vineri din TM (145—156), găsim lui pretutindeni; in T^B, lu e mai des întrebuițat [lui Hs, TB, 314, 34; 336, 50; 45\$, 85). în textele netraduse, lui apare mai des decît lu: m (4 ori) și Im Necor (Birlad, 1588, CB, I, 51, 14]; Ud Ghetofete (Mănăstirea Galata, Iași, 1588, CB, I, 192, 17); lui pretutindeni: Cucutenifjud. Iași; 1600 (Bianu, DR, 5, 14, 19), Ruginesti, jud. Vrancea, t60% (Bianu, DR, '? , 5) / Suceava, 1593 (Bianu, DR, 4, 4, 5); lu dumneătür (Suceavă, ^îiî&epi&fcî seoolulm al XVII-lea, LB, 63> 13).

în textele M Co?esi; întrebuițarea lui lu și lui e variabilă: în CP și CC* (fragmente publicate de Cipariu, Analecte, 16—29), se întrebuițează exclusiv lu: ia CT, EL și GQ, țu e mai^des întrebuițat decît lui. Iată cîteva statistici: Mt., za£. 1—68: lu (31 de ori), lui (11 ori); Ioan zac. 1—68: lu (71 de ori), lui (38 de ori). Lui si lu sînt întrebuițati în mod indiferent: Lui și lu Isus, lu \$L km Awamn; CC,; £>i^inica Ţomii: lu (14 ori), lui (o dată); diimnic.% a 7ra: fa (13<ri), lui (o dată); sknbăta a 6-a din post: lu (18 ori), lui (nici-odată); 29 august; ^ (28 de ori), lui (niciodată). în CPrav., luydumnezeu apare de 2 ori (f, 11; 24, 13—14); de asemenea lu Christos (2, 14; 23, 5^; lui, Christos apare o singură dată (17, 8), pe cînd în ț£) predic^ » din TM (text copiat de CPraV.), găsim o singură dată. lui dumnezeu (TM, 229,

227). în CI, lu apare de ^ bri / ^ W t f M h g t f f t ^ < lătă (lui dumnezeu, 19, 2); aceeași situație o aflăm în CM, unde lu e întrebuițat pretutindeni, iar lui o singură dată (lui dwnnezew» ,ChLL,,254, 5). în Cat. M, text care derivă din traducerea Catehismului reprodusă și în CL, proporția întreit și lui e inversată: IM Iți ori), lui (6 ori); în copia popii Grigore din Măhaci (TM> 99 ș.r.u):lui este iatrebuițat în exclusivitate; te Ivan, lu Peim etc. (Alt>a M i a , l*606;iDIR, B, VI, 372, nr. 384). * . - , _ , ^ , /

în textele din Țara Românească; găsim pe lu și lui: ;*:*! Țara Românească, lu pretutindeni (exemplu: lu Stănișlav), dar lui Stă^ nislav, Staneiu lui Voico (jud. Prahova, 1572y DIR, B, IV, 78, nr; 83); M Alexandru vodă (Mănăstirea Bistrița, jud. Vilcea, DIR, B, IV, 127, nr., 130); a lui Vlad, a lui Bangică, al Hențajî aj, u lu Dănăilă, allui-Necheșă^15(1 DIR, B, IV, 416, nr. 420); lu Muiov (^=, lui, Mtitu, n.pr., într-un document în limba slavă, 1592, Stefulescu, DSRG, 290); lu Stan, lu Giurciu (1593, DIR, B, VI, 60, nr. 69); V pretutindeni (1595, DIR, B, VI, 170, nr. 197); 1600, lu pretutindeni, dar lui Mihail (AjiR, 20 ist., 457, 1); lu (id., 491); 1602, lu (dje 3 ori; Papiu, Tezaur, T, 385); lui (CB, 116/ 8); lu pretutindeni (CB, I, 122; Bolbosi, jhd. Gorj, 1576, DR, 1, 4, 7); tof (Cacamei, jud. Ialomița, 1592, D &, 2, ly/lu pretutindeni (fostul fud. Ilfov, 1606; CB, 1, 155—156; feerflești, 1608, CB/1, 168; Oltenia, 1599, CB, I, 88, 1; Cîmpulung, jud. Argeș, 1521, N); lu silui (Vlădesti, jud. Argeș, 1583—1585, CB, I, 39); lu (Beleții, judVArgeș, cea 1600/CB, I, 100, 1, Glodeni, jud. Dimbovița, 1596/CB/I, 72, 8; Bistrița, jud. Vilcea, 1573, CB, 1, 23, 2; Mirceștivjtid. Ialomița, 1606, CB, 1, 151, 3); Aulși lu (fostul jud/ Ilfov, 1604, CB, 1/136, i3); lu Cazan, MMihai; iar să-ifie lui moșie, si lui si feciorilor lui (jud. Prahova, 1597—1600, DIR, B, VI, 296, nr., 212; lu Frățilă (Buzău, 1592, DIR, B, VI, 48, nr. ^55).

An PO lui este mîi des întrebuițat decît lu, fără ca să putem stabili 6 regulă; astfel, în Gen., 6—26, lui e întrebuițat de 126 de ori, iar lu de 36 de ori. Sînt capitole în care lu nu e întrebuițat, de Exemplu, capitoM\$ S> 9, 10, 15, 16, 20 și 2L, iar altele îi care lu este întrebuițat cu exclusivitate (de exemplu, capitolul 18).

lu < dat. illo, iar tui < genit. Ului. Explicația lui Pușcariu (Der lu- Genetiv im Rumänischen, ZRPh., XLI, p. 76—82); lu < illu nu e confirmată de fapte (cf. Gazdaru, Artic. p. 88); DenWsianu explică pe lu silui dxn Ulm; cele două forrie ar fi urmarea undr ^fluctuații de fone tică sintactică" (HLD.l.r., i i, p. 173; ed. rom., p. 111); explicația hu poate fi reținută. Explicația lui L Coteanu, Morfologia numelui in protoramână, bucurești, 1969, lui creatain secolul al XVI-lea prin analogie cu demonstrativele acelui, acestui etc., e riscată.

Articolul feminin proclitic de genit.-dativ, dinaintea numelor proprii (și rareori comune), apare sub formele ei, ii și i: &M-ma<șirp crediniâJfN, 74, 8), qU ei noastră.credințe (TM, 1.24; ••14), feteai ii Marie* ..(Maramureș, T593, Mihály, 638), Gheorghie a i Mosostoe (Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, începutul secolului al XVII-lea, LB, 54, 12), ii Sara ii Tamarin (PO, Gen., 13., f10; 38, 13; pe lîngă Sarăei (Gen., 18, 14), Tamareei (Gen., 38, 11).

Articolul al are următoarele forme: mase. sg. al, a pl. ai; fem. sg. a, pl. #J\$;V(v. mai jos> p. 496).

Pentru lei (mase.), cea (f.) găsim forme" fără -a: (mase.) cel, celui, pL lei, celor, (f) cea, pl. bele și forme cu -a: (mase.) bela, celuia, pl. ceia, âeldra, (f.) ceia, tlU; forma analogică de genit.-dativ feminin celei nu apare în textele din secolul al XVI-lea.

Articolul nehotărît sub formele (mase.) u-t, un, u și (f.) o. r :

âl = cel: si i-am făcut această carte să-ifie peste cărțile ale bătrîne (Țara Românească, 1594; DIM, B, VI, 139. nr. 153).

ÎNTREBUINȚAREA ARTICOLULUI

1. în textele rotacizante, sînt cazuri cînd substantivele feminine «u comportă articolul, atunci cînd sînt precedate de (în/ toată, de toate, în toate, îtitru toate, în toată dzi (S, ps. 24, 5 etc.), în toată noapte (3; ps. 91, 3), toată Iwne (TB, 420, 24), în toată vreme (TB, 356, 64), de toate vecure (TM, 103, 205), în toate dzile (H, S, ps. 41, 4 etc.; Cod. T, 212, 67 r.), în toate rodure (V, ps. 144, 13), în toate vrimi (TM, 124, 240) etc. Formele articulate apar în aceleași texte: în toată vrlmTK (H, S, ps. 105, 3 etc.), în toate limbile (H, S, ps. 1, 8). Cînd numele este determinat, e însoțit de articol: în toate dzilele viafeei (S, ps. 22, 6 etc.).

2. Procliza articolului la numele proprii masculine a fost examinată mai sus (p. 494 ș.u.); procliza apare rareori la numele proprii feminine.

Nealterarea lui *ă* în forme ca *Ancăei* (Vlădești, jud. Argeș, 1583—1585, CB, I, 38), *MilcAei*, *Răbecăei* (PO, Gen., 11, 29; 24, 15; 24, 30 etc.) probează că encliză articolului, la formele de genit.-dativ feminin, este de dată recentă: numele urmat de articol era încă analizat și simțit ca un compus; articolul enclitic nu făcea corp cu numele. Dacă fenomenul ar fi fost vechi, ar fi trebuit să găsim atestate numai forme cu fonetismul evoluat: *Ankii* etc. Așadar, procedeul enclizei nu era încă generalizat, în secolul al XVI-lea.

3. Articolul proclitic mase. *al*, pl. *ai*, fem. *a*, pl. *ale*, precum și forma invariabilă *a* apar în următoarele construcții:

a) dinaintea genitivului: *li^nstitul rodu al pămîniuhii* (CV, 132, 11—12), *făcătorityl ceriului și al pămîntului* (TM, 103, 204), *domnul nostru al ceriului și al pămîntului; domnul acriului și al pămînhdii* (IB, 290, 122; 354, 63), *curatul rodx a pămîntului* (CPr.; Iac, 5, 7), *a blândzilor va fi pămîntul* (S, ps. 36, 11), *dralii putirmililoru a pămîntului* (Cod. T, 211, 63 v.), *Iacovu a lu iumnedzeu și a domnului Is. Hs, șerbu* (CV, 109, 7—8), *mișel a lui Christos* (CPrav.; 17* 8), *cest cap de țară a Mulduvei* (Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, 1604—1618, LB, 73, 3), *în băsereca sfântă a slomeei tale* (S, cînt. 7, 53), *ale dzeului țirutele pămîntului foarte rădicară-se* (S, ps. 46, 10), *fii lu Iacovh și alu IosifiL* (S, ps. 76, 16), *a lui dumnedzeu ținruții pămîntului* (H, ps. 46, 10), *toți îngerii, omeniJoru, a bărbațiloru și a muerilbr* (TB, 415), *alela nuor de focii jhstevă omenilor* (TB, 420, 25).

b) a înaintea unui complement lqi genit.-dativ sau a unui posesiv: *Gheorghe a i Mosostoe* (LB, 10, 12); *cest cap de țară a Mulduvei* (LB, 73, 3); *prinăniloro a noștri^*

c) dinaintea pronumelui săuadjectivului: *numele sfântu al tău* (H, S, ps. 137, 2), *locul sfântu a htp* (H, S, ps. 23, 3), *a lom va fi pămîntul* (S, ps. 36, 9), *numele al lui* (IM, 105, 209), *ăl cui nume* (TM, 105, 211), *ale său* (Cod. T, 200; 21 v.); *lestu zapis al meu* (Brăhășești, jud. Galați, 1577; CB, I, 26, 1—2), *cest*adevăr atu zapes al nostru* (Făurei, jud. Vaslui, 1592, Bianu, DR, 2, 18), *a lui felori* (V, cînt. 2, 5), *> ai lui filori* (S, cînt. 2, 5) *doi omîr^a noștri* (Săliște, jud. Maramureș, 1593, LB, 47, p. 7—8), *gupămtliu... și a doisprădzice pr%gari a domitale* (Suceava, 1595, LB, 49, p. 3—4), *a mi iaste toată lume* (S, ps. 49, 12), *ale tales lerurele* (S, ps. 88, 12), *doosprădzile semente ale noastre* (CV, 74, 13—14). <

Aceeași construcție apare în frazele următoare, în care adjectivul posesiv atribuit e așezat dinaintea substantivului: *ca lui al nostru priiatin* (Sbceava, începutul secolului al XVII-lea, LB, 64, 3—4), *așa și muerile supuinde-se ale lor săi bărbați* (CV, 150, 13—14; în acest exemplu, complementul bărbați

considerat din eroare ca atribut.; a fost acordat cu subiectul muerile), *ispit* *ă ei mostre credință* (CV, 139, 12 = *ispitele ale voastre credințe*, CPr., I, Petr 1, 7); *mă iwhi'Hh. cătră bəsireca sfântă a ei tale; fetele împăratului în cinstea ei fade* (H, ps. 5, 9; 44, 10), *s<fi>nteU mueri supuinde-se a loru* *bărbați* (CV, 152, 3—5), *eă după vest/K eresului a ei noastre credință viști* *Fl seu-* (CV, 74, 7—9), *ispitele sântu ale ei noastre credințe* (TM, 124, 241), *rma a hru mile lacrâmi* (TM, 215, 218): "

Locul articolului, în construcțiile acestea, se explică, deci, prin poziția pronumelui sau adjectivului posesiv. în construcțiile următoare: *porânlă Mle lu a i dumnedzeu* (Căt. M, 256, 28), dubla articulare (*lu și i*) trebuie explicată prin încurcătura celui care scria de a determina un nume propriu la genit

Cf. *sis-am...* *zapisul "meu la mâna unchiu-men; popei lu Ahghel... după capul lui p lui Angliei* (jud. Argeș, 1600, DIR, B. VI, 391, nf. 403). Textele rotacizante cunosc întrebarea laolaltă a lui *al* și *a*. Este deci o eroare de a susține că a „s-a păstrat" în Moldova (Candru Deasosianu, DE, nr. 1): generalizarea întrebuirii lui *a*, în Moldova, trebuie explicată por du-se de la starea oglindită în textele din secolul al XV-lea. Expunerea lui Găzdaru (Ar p. 118 ș.u.) e întemeiată pe cunoștința parțială a textelor din secolul al XVI-lea (cf. A. Pro povic, *Iile* ca articol antepus, RF, I, p. 249 ș.u.; Meyer-Lubke, Rum. u. rom. p. 9—10

d) dinaintea numeralului ordinal: *al doili* (CP, ps. 2, titlu), *al' tr* (CV, 16, 7; CPr., Act., 20, %alopUW (CP, ps. 6, titlu ; CV, 169, 11).

4. *Cel*, a) *Cel* apare rareori dinaintea unui substantiv, în locul a colului: *în celh dilu svântu al tău* (H, ps. 14, 1: *vu svetuju goru fvoju*), *sp leii fUe precurate* (TM, 45, 3), *lelut sol*** (Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, începutul secolului al XVII-lea, LB, 59, 6), și *kemâ domnedzeu ca tărie len* (PO, Gen., 1, 8; *es az erdssSget*), *aduse unl*K și lapte și lefa vițele înqinti* (PO, Gen., 18, 8: *es a meg keszitet boryut*), *pre qzey. muncy (^muni)-* (*— mari*) și *pe czele uey (= văi) mar* (T, 1^2^ 2^ az nagy: *Jiegyekre es azn volgytkre*).

b) Construcția fără iele curentă: *săgetele tarelui* (H, S, ps. 119, 4) / *nturisescu micilom și mariloru* (CV, 79, 11-^12), *ține toate vădzutele și nevăd%* (MM., 303, 5 r.); construcția cu *lei*, *cei* apare dinaintea unui adjectiv substantivizat: *lel-K mișele* (H, ps. 9, 30), *lei rr^ei* (MM, 307, 17 v.), *lei fără de* (MMv 310, 26 v.), alteori, se întrebuițează *lei*(af, *Ida, Iile, dar adjectiv e articulat: lela necuratul* (H, ps. 9, 34), *focul lela marele* (TM, 226, 2), *iubiri omenilor^ leia deșartă* (TB, 420, 24), *leia necurații* (S, ps. 25, 5), *bogații* (CV, 111, 5—6), *eresurile lei Arilele* (TM, 230, 230), *munlile lele riler* (TB, 344, 56),

c) *Cel* nu e întrebuițat în construcția substantiv articulat + atributiv adjectival nearticulat: *dzeul tare și viu* (S, ps. 41, 3), *duhul tău dulie* (S, 142, 10); cînd adjectivul e așezat dinaintea substantivului, atunci poartă articolul: *tezrele bărbatu* (S, V, cînt., 3, v9) v. [^Hhf«4^Wr{CV, 118, li), *înfica scaukului* (TB, 336, 49), *sfanțulsbotedzul* (TB, 348, 59). r *

Deseori construcția aceasta este modificată; în sensul că adjectivul atribuit lat mai e precedat de *lei* (a): *dennul lelw tarele* (B., ps. 23, 10), *gândul bu4rul* (CV, 46, 3—A), *scaunul meu lela sfântul* (TM, 47, 5), *locuia lela fr svuk; slugile leita bunele* (Cod. T, 196, 14 r.; 193, 5 ^, Alexandru Vodă bunul (Mănăstirea Moldovița, jud. Suceava, 1592, LB, 46, 15—16); cîteori adjectivul nu e articulat: *domnul* lelh tare* (H, ps. 45, 12), *sufletul tă bunr%* (H, ps. 142, 30); alteori numele precedat de *lela*, este așezat între adjective articulate: *marele g(i)udeț(u) lela infricatu* (TB, 450, 74; T, 213, 70 v.). Rareori *lei* lipsește: 'bnml mișufușci: *ineserul* (S', ps. >108/ nă^rB noastră sâtișoșă (TM, 123, 230)

NUMERALUL

CARDINALE

JPe Ung[^]ămăndoi-amăndom[^]- găsim în textele din secolul al XVI-lea pe *îmbi-îmbe: de îmbe părțile* (H, S, V, ps. 149,6; *amăndoa*,[^]CP).

•, •. Aff& ieste -ipvarjabil:.. (CV, 36, 1; CT, Mt., «64), *cinci mie*(*ET*, M'tV"66); în'S'g'ăsmi forma.pf(pș,i04> 8; 118, 72 etc.), *mU* în.CP (pș. 104, 8). ReJîngă o» (*una*), apare si'w: #o & (S, ps. 83, 11; CV, 167, 9_șiAtruodzi

* *întunerec* «z^cemii» apare în H, S, V: *întimZrec* (ps. 142, 3), CV (78, 3), *untunărec* în CP (ps.14B, 3)/termenul traduce pe *sl. tima*, cu semnificația de «întuneric» și «mulți, număr infinit, zece inii».

Alături de *întii, întiia*, PO și CM întrebuițează pe *primă: de^fprima* {Gen., 38, 6), *de primă* (*Gen.*, 48, H), (parte dfejl ^nwâ (CM, 268, 21); forma aceasta a.fost relevantă în graiul vorbit astăzi în părțile Bihorului.

•G.*Weigand, WJb, -IV, P- 330: *dim primă*, la Vidra.

La plural, pe lângă*V4teife(GVI 16? 7; 53, 14; TM, 78, 127; 83), *alșasele* {TM, 78, 127; TB-'285, 114)/"al nctotâ (JM- 79, 127), apare și *ai doii* (TM, 79, 129).

Pe lângă *al doile, al treile* etc., fără amplificativul -a apar și forme ca *al pairul* (CT, Mt./57);.^-'o/*rf^o-(GV, 169, 11: CP; ps. 6, titlu; 11 titlu): •

Cipariu (Principia, p. 132—133) a explicat *pe-lu* sau *-e* în legătura cu finala numeralului ^respectiv: *al-șoselei* dar *al patrulea'*, cf. Candrea, Cdns., p. 75; P. Skok,* A. Arb. St., III, p. 175. (De fapt, *fie* derivă din *-lu*, prin asimilarea *lu< ui* **cinelu* > *cinelu*.) Explicația după căje *-le* ar reproduce pe *iile* (nominativ), iar *-tu peillum* (acuzativ) nu satisface», pentru că nu ni se spune de ce, pentruvunele cuvinte^ s-ar fi păstrat articolul la nominativ, iar pentru altei© «forma de acuzativ. Pe ae altă parte, textele ^cunosoc forme ca âl **șaseiu* (cf. Găzdaru, Artic, p. go—81). Prezența lui *-lu* trebuie deci explicată pornindu-se de la analogia cu numele termi-nate în *-m* (*omit-lu* etc.). \v -Wt

PRONUMELE

PERSONALE

Forma normală a pronumelui de pers. 1, la dativ;singular, este *m/ie*; mna apare în textele scrise de Petru Șchiopului591 și 1593, AAR, 20 ist., 444; 447); astăzi forma aceasta este curentă în graiul moldovenesc (*mie* 4- ampli-ificativul, pornind de la construcții.ca:*mie. ymda* > *mia*).

Forma de dativ și acuzativ plural este *nă* (< *nobis* și *nos*; S, ps. 79, 6); *me* este un fonetism analogic, refăcut după *le* (pron. pers. .3); *ni* (H, S, ps. 79, 6) provine din *ne*, prin-închiderea timbrului lui *e* neaccentuat. Pe de altă parte, influența analogică a lui *nă* asupra lui *Ăe* explică fonetismul *lă* (TM, 230, 230).

În secolul al XVI-lea, *îm* (mase), *însă* (*fem.*) apar și izolate, nu numai în legături cu *într-(însul)*, *printr-(însul)*, ca în limba deastăzi: *lăudați pre domnul toate limbili, ca lăudați pre însul toți oamenii* (V.ps. 116,1); *aainte du-te de te iartă cu însul* (TM, 451, 12).

îns apare foarte des în expunere cu prep. *cătră, cu, ie, întfe,* *sptf*:\ *cătr-ănsu, cunînsu* (TM, 191, 155), *omusid* .(Moldova, 1593, PIA A. 74, nr. 94; Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, 1595, LB, 48, 1-*nuții* (TM, 228, 226), *cu nusu, cu nusul* (CT, Ioan, 12; 39; CQ, 96, 5 în.textele rotacizante *mrusid* (CV, 2, 3—4; S, ps. 17, 24) etc., *dinsu* (*d* *înir*[^]Unsu, *pre*[^]s, *sprensu*.

REFLEXIVE

Pe lângă *însuși-însăși, sieși* sau *sineși*, cunoscute și astăzi, mai a C<M[^]i și alte compuse, cu reflexivul -și: *eluși* (CQ, 15, 14), *eiș%* (CP; p 4), *pieșk* (CP., ps. 79, 16, *ÎS*), *kțișk* (CP, ps. 40, 7 etc.), *loruși-* (CP, ps.

Despre pronumele personale d# reverență *domnia ta, domnia.voastr* v. mai sus, p. 453.

POSESIVE

Asupra lui *miu*, v. mâi sus, p, 466.

Pronumele posesive apar, mai ales la Coresi, în compoziție cu pro-refe4v -și: *ai mieiș* (CQ, 502, 28); *al nostrus* (CC., 320, 26); *al tău* *2IZil}{vostruș* (CPr., lac., IV, î); *ai sași* (CV, 26, 2); *sales* (QA, 1

DEMONSTRATIVE

formele mase. (a)cestu, (a)cesta, (a)cestm, pl. (a)ăești, (a)Hșt, tia), (a)ceștora, fern, fa)ijst&, (&)E†st%+.-E#i^S^#.E-f&zșttâ&)> 0. aâBst tord^int des întrebuițate. l>e asemenea mase. (a)lel, (a)âela, etc., fem. acM etc. La masculin plural găsim atestată forma normală *aăește* (~ *ace* ps. 73, 2; CP, CP., ps. 19, 8; PO, Genw 10, 14); forma de astăzi, *ac* formată din pl. (a)Ești-l-ll. La genit.-dativul feminin sînt atestate fa (afceștda, (a.)ceștna, (a)ieei, (a)Hia; aăelei este o formă analogică cutedupă țduralul *alUe*. ^ z\ »

În textele provenind din Moldova, găsim formele mksc; *aest*, *isba*;yA.- *aestl, oști*, fem. (a)iasta, *aiastă* -(Moldova, Luca Stroici, 159 A. IV, 79, nr. 93), *aiastă* (Suceava, 1517, DIR, A. IV, 154, hr. 206), putasg Moldovenesc, jud. Suceava, începutul secolului al XVIIlea> 30^ *iasta* (id.,LB>56, 3-/7> nr^-l'ș)i^^(ih», LB, 60, 8); *qmta* (Mă Slatina, jud. Suceava,, începutul secolului al XVIIIlea, rLB, 66; 10 (Lucavet, U.R.S.S.,, începutul secolului^al XVII-lea, LB, 67, 10, r este* (Suceava, 1601, LB, 70, 15). [i ,

Ăaltu (< *ăl + alt*, cu trecerea lui .«la a sub influența asimilatoare următor) este curent în textele din secolul al XVI-lea: *alaitu* (CV, 48, *ălăud* (S, V, CP, ps. 143, 13; CP, pș.,E9, 10; 86, A), *alau*i (^ara Romă 1600v AAR, 201st., 457, '7; Beleții, jud. Argeș, cea 1600, CB, l,

RELATIVE

Alături *teme*, apare ș Ipnna,arta#»^{c^'^^g\} de plurai masculin sînt c«w (<:cm + *; CC^ 204, 55,,2Q5, iară nea^câ, 1600.AAR, 20 ist., 457, 12; 458, 16; 1602, 35; 205, 1, Țara

nească., 1600 AAR; 20 ist., 457, 12; 458; 16; 1602, CB, I 116 8) -cari mrii
l₆nr^{rente} etc **i.** 4?

NEHOTĂRIȚE

Forma de genit.-dativ singular a lui 0[^] este *alțiia* (H, ps. 47, 14).

Acătare (cf. alb. + atare: *acă-<eccum, Procopovici, DR, I, p. 162 ș.u.)*
 apare sub forma *acătare* (Țara Românească, 1600, AAR, 20, ist., 473, 1).

i Pe lingă *iineși%* fiecare b '(S[^]CP, ps. 3) > genit.-dativ *cuiși* (H, Si CP, ps. 61, 13) > găsim în CV un compus: *li[^]rescu[^](și)* «fiecure» (22, 7—8p29, 6; 32*5, <112* >9*-10), *ăinesm* • (Ap, •!>:plv ?4)>.<Forma aceasta • pare • a fi compusă din *cineși* cu, deși prezența lui 5 face dificultate; *lineșcu* «fiecure» cu ș (PO, Gen., 42, 35; 44, 11). Pornind de la *cineșcui* (format din *cine* + și + *cui*) s-a refăcut un nominat.-acuzativ *cineșcu*.

Oarecare (*le*) (CV, 68, 11), *oarele* (CV, 10, 13—14 etc.), *vare ce* « oarecare » <cf. alb. *valle*; TM, 228, 225; CM, 267, 4—5), *vore cze*(T, 150, 2).

Vare, oare < *volet, ofi* < *voles* (v. mai jos, p. 511, s.v. *aore*); *vare* («dublet cu v păstrat al lui *oarei*; Philippide, Orig; rom., il,**p. 625).

Nești[^]re «*cineva, un oarecare*» (CV, 94, 12 etc.).

(Mase.) *neșkit* «puțin» (CP, ps. 8, 6, etc.), *nișkit* (S, ps. 8, 6 etc.), pl. *neșkiți* (*nișkiți*), (fem.) *neșkiă* (*nișkiia*), pl. *neșkite* (*nișkite*).

PERSONALE

însumi., tiwsuți., -înmși > apar. precedați de *eter. tulești însuți împăratul meu* (H, ps. 43, 5), *c[^]ra* mere *însumi sufletul meu smenii-se* (S, ps. 41, 7), *vrer[^]și eu însumi se audzu* (CV, 70, 14—71, 1); *uneori, însumi, însuți etc. sînt întrebunțați izolați*: l[^]s[^]5 trimese *îngerul său* (S, ps. 151, 2>), *înswik* • *era.stându* (CV, 42, 10—11).

întrebunțarea pronumelui neaccentuat apare în cazuri ca: *giunii lor** mănă-i-focijbl[^]* (S;ps; 77, 63), și-i *grăi mielului* (CV, 35, %—9), *lu Pavelu-i grăi* duhul* (CV, 25, 5—6), *boerisa lui kema-o Polfiço* (TM, 145), *linste-i făcu; și-mi sosi* (Cod. T, 199, 24 r.; 213, 69 v-); *arata mila sa d'a le scumpără-i im legătură turcească* (Moldova, 1593, DIR, A. IV, 75, nr. 94).

Repetarea complementului direct printr-un pronume personal neaccentuat: *ocărește pre atalți si întru o nemică nu-i socotește'pre aceia* (CCg, 15.1, 10—11), *si o au'dărui-o* (Ținutul FălciuMti, 1572, DIR, A. III, 5, nr. 9).

POSESIVE

Pronumele mase. *său, pi. săi, fem. sa, pl. sale* nu sînt înlocuiți cu *lor*, cînd subiectul e la plural: *adurmiră <toți> somnul sail* (S, ps. 75, 6), *rădicără<ei>glasul său*, (CV, 43, 4—5), *nu se postescu de păcatele sale* (Cod. T, 210, 51 r.).

Ca și în limba de astăzi, dar rriai %ecyent, pronumele personal neaccen-
 tuat la dativ înlocuiește pronumele posesiv: *apropiără-se genitorii-m*
lege (S, ps. 118, 150), *li[^]re ești le-ți osăndești soțul* (CV, 130, 3—4),
*dzăese** și viață-făcătoriu-ți suflat*(MMU 304, 8 v.), *că bunăiaie-le foar*
mțittă (PO, Gen., 36, 7), *inelul* tău, brăulu-ți și toiagidu-ți carele ți-e*
(PO, Gen., ,38, 18), lăsați la mine un frate-vă (PO, Gen., 42, 33).

DEMONSTRATIVE

Adjectivul demonstrativ este așezat înainte sau după numele deter-
 în regulă generală, se întrebunțează forma cu -a: *acesta sămânță*. (H, ps. 118, 150)
acestu giurelu (CV, 51, 8), *acesta cuvânțu* (CV, 15\A)-*Meelawm* (TM, 153, 190).

RELATIVE ȘI INTEROGATIVE

Care (le) «ce», în propoziții interogative.: *căr\$[făloșesle în sângele*
 (H, pș. 29, *care folosii e?* (CV; 119; 9)V
cari (pl.) «cei ce»: *carii în morminte dormu, netăcuie. cântări ție*
 (MM; 302, 1 r.);,; ; l. : - . " 7 : ' .

&• *jocare* > *ești ce tocmiUai uricul meu mie* (S, ps. 75, 5), >
 ce «cărui, cărora»: *spure-vom voao tuturor ce vă efrică de dzeul* (S,
 16), *u[^]giurelu ce-i era numele Evtihu* (CV, 16, 2—3);- . „
 ce «cel ce, cei ce»: *spământă-se ce viu în cumplitele semnelor tale*
 64, 9), *ce acum ai luoa-t, fă-l credincos. în părăția ceriului* (MM, 302, 1 r.);
 v.—20 r);

ce «în care, pe (prin) care»: *deregii-te în cale acasta ce mergi* (S,
 8), *se duse într-u Setate mare ce Iqciia u[^] parat* (TM, 153, 190);

ce «de ce, pentru ce», în propoziții interogative: *doamne, ce se*
dodeiiorii miei?,(S, ps.,3, 2), *ce no cinstiți sfânta domerecă?* (TM, 51, 10)
care: *ferice de bărbatul cinre va upovăi prinsula* (H, ps. 41, 7),
circ e omit ce teme-se de domnul? (S, ps. 24, 12),- *acelavmmL'Mneini*
 (TM, 99), *cine se apropiă cătă codrul*?* (Cod. T, 197, 18 v.), *cene ți-e*
 (PO, Gen., 32, 29); ' \ \ \ [' " \ ' . . : ' . ' / ' ' .

«cel (cei) ce»: *scula-se-voru cine-su în iHprmente și veseli-se-vo*
spre pământu (S, cînt. 5, 19), *Ji'tre voiu afla acie, legați se-i dducu în*
*salim** (CV, 38, 7—8); *lire faste pan Pogan furJ^K* (Săliște, jud. Mar
 1593, LB, 46, 1).

NEHOTĂRIȚE

Oarecare (le) se așază dupa cuvîntul determinat: *întrebase întru în*
cu muncitoriu oarecarele (CV, 3, 14—4,1).

Tot se așază înainte sau după nume: *tot pămîntul* (S, ps. 8, 2)
nădejde toată a noastră (CV, 88, 7—8).

Forma de genit.-dativ singular este *a iofy* (mase), *a toată* (fem.)
 în *cumplitul** a tot* (S, ps. 71, 8), *giudecă a toată lume* (S, ps. 9, 9),
a totu taste tatăl nostru* (TM, 126>245).

VERBUL

CONJUGĂRI

Verbele următoare păstrează, unele, forma primitivă de conjugare, pe cînd în limba actuală au trecut la alte conjugări, altele aveau chiar m secolul al XVI-lea amîndouă formele: *a adevăra* (și *a adeveri*), *a adînca*, *a adauge*, *a fățara*, *a ferica*, *a gata*, *a împăenjena* (și *a împăenjeni*), *a împietra* (și *a împietri*), *a învește* (și *a investi*), *a răgi*, *a rămînea*, *a scuipi*, *a tăcea*, *a ținea*, *a vie* (și *a învie*), *a scrie* (și *a scria*).

Unele verbe active tranzitive sau intransitive, în limba de astăzi, sînt reflexive în sedblul al XVI-lea: *a se cuteza*, *a se deștinge* (și *d deștinge*), *a se flămînzî*, *a se înseta*, *a se luneca*, *a se pofti*, *a se putreai*, *a se răposa*, *a se tremura*, *a se turba*.

Cîteodată, fenomenul acesta e datorat influenței formei slavte corespunzătoare sau faptului că forma reflexivă e împrumutată din slavă: *a se domni* (vmariit%), *a se glumi* (glumiți^), *a se gura* (klții sg), *a se făgădui* (obUtati sg), *a se împărați* (vucariti sg), *a se îndemna* (postuîtati sg), *ase învăța* (porniți sg), *U se posti* (postiiți s^).

Alte verbe, reflexive în limba de astăzi, sînt întrebuițate în secolul al XVI-lea și ca verbe active intransitive: *a atinge* (și *a se atinge*), *a chinui*, *a ivi* (șia se ivi), *a întrista*, *a naște* (și *a se naște*), *a ruga* (și *a se ruga*), *a scula* (și *a se scula*), *a sui* (și *a se sm*), *a veștedzi* (și *a se veșUdzi*).

Sufixele -ez și -esc

Unele verbe, care se conjugă astăzi cu -ez, apar fără sufix în secolul al XVI-lea: *cerâeta: cerceți* (ind. pr., 2 sg., S, CP, ps. 8, 5), *se ctrlete* (subj. pr., 3 sg., CV, 116, 2), *înfrîna: se înfră-fre* (subj. pr., 3 sg., CV, 148, 7), *lucra: să lucre* (subj. pr., 3 sg. PO, Gen., 2, 15), *răposa: răpaus* (S, ps. 5, 9), *răpausă* (3 pl., CV, 160, 12), *săgeta: săgUă* (ind. pr., 3 pl. S, CP, ps. 63, 6), *scurta: se nu scurte-se* (subj. pr., 3 sg., CV, 153, 1), *veghia: veghii* (ind. pr., 2 sg., S, CP, ps. 18, 14), *se vZghie* (subj. pr., 3 pl., CV, 31, 9).

Alte verbe apar cu și fără sufixul -ez: *invndoașe și invr\oșă(d)ză* (S, ps. 36, 17; 67, 29), *înderlptâs\înderepte(d)ză* (H, ps. 72, 13; V, ps. 138, 24),

Fără sufixul -esc sînt construite verbele următoare: *a conteni: cuntiri-te* (imper., 2 sg., S, ps. 36, 11), *a luci: luče* (ind/pr., 3 sg., V, ps. 84, 12; S, CP, ps. 96, 11), *a străluci: sirăluce* (ind/pr., 3 sg., CV, 111, 8), *a răpi: rape* (ind. pr., 3 sg. și pl. S, ps. 21, 14; CV, 49, 3), *să rape* (subj. pr., 3 sg. și pl., CP, ps. 49, 22; 108, 11); cu sufixul -esc: *a omorî: omorește* (ind. pr., 3 sg., S, CP, cînt. 3, 6).

FORMELE DE CONJUGARE

PREZENTUL INDICATIVULUI ȘI CONJUNCTIVULUI

Con). 1. Pe lîngă *adăpi* (ind. pr., 2 sg.) apare și *adapi* (S, ps. 79, 6): *d*

De la *a rebda*, formele normale ale indicativului prezent sînt *eu re tu rebdzi, el ribdă*.

Conj. a 2-a. Indicativul prezent de la *a se spuria: mâ spor, te spor spare*. De Ia *a^putea*, de relevat 'eu po6(i)m (1 sg., S, psj £5, L; IFB, 356, Cod. T, 207, 57 v.; 309, 22 v.).

Conj. a 3-a. Verbele terminate în -dWkc prezentul indicatiului și conjunctivului în -(d)'zu, după analogia verbelor în care ^i)zu este etimologic răsput (djzu, șe(d)zu etc.; aprin (d)zu, ca(d)zu, deșki (d)zu, Hnki(d) iriim (d)zu, pătrun (d)zu, van (d)zu, (să. vândzu, subj. pr., -1 sg., Drăgu jud. Iași, 1586, SI, X, 10). Aici -(d)zu nu avea rațiuni fonetice, deoa credo sau vendo, de ^xemplu sînt reprezentate în m&d normai prin cred,

După analogia lui scot (<excucid), s-a refăcut un'tremît -(ind. pr., 1 CV; 43, 2).

Eu deștingu este forma cea mai des întrebuițată; *fi'deștiftdu* (ind. 3 pl.) apare, în S, pe lîngă *deșting* (S, ps. 113, 25; *deșting*, V, CP, ps. 113, introducerea lui se explică prin analogie: *dkștins-strîm'* (part. tr.) -> *deș ca strînge; iîi schimb, a întinde* (< inăendere) rîu apare Șefeit cu -d.

Același ptbces analogic s-a exercitat și asupra lui *a ucide: ucigu* pr., 1 sg., S, V, CP, cînt, 2, 39).

A vince apare cu fonetismul normal: *m-vâncu* (H, ps. 138, 6), *tu el vence* (H, ps. 102, 19; S, ps. 9, 31); forma cu *g* apare rareori (*ei vinge*, :ps-9, 31).

Punu (1 sg.), *pune* (3 sg.), *spunu, spune* sînt formații analogice, ținu, vinu, în care *n* este etimologic (fZteneo,juehio):j>imm.(S, ps., 12, 2 ; CV, 143, 13), *se punte* (subj. pr., 3 sg., S, ps. 112, 8), *spuniu* (S, ps. spo*im (H, ps. 2, 7), *să spuniu* (subj. pr., 1 sg.; PO, Ex., 10, 2), *se spurtăe* pr.; 3sg., S, ps. 29, 10) =

<3onj. a â-a, Formele așteptate-a^d)zu, înghițu ;(imk'și subj-1ripl audio, ingluttio) etc. sînt curente în secolul al XVI-lea: *auăzw--{S->. ps 9), se audzu* (S, ps. 25, 7)*

Saiu (indl pr.î 1 sg.) este forma 'etimologică - ț< • salio)ma>săiu (TM 4); *tu sai* (2 sg.) este o formă refăcută după analogia pers. 1 sg. (sarp^cs

Cu un fonetism normal apăr *morîu* (ind. pt., 1 sg. < ^morio, moru; S 117, 17; *se moriu*, subj. pr.; 1 sg., CV, '28, 3); *Mu* (ind. pr., 1 sg., H, S 33), *ceindu* (part. pr., H, ps. 36, 25; CV, 91, 6—7), *se pae* (s u b j . CV, 110, 13); *pie* (= piaie, imper., 3 pl.; H, ps. 82, 18), *pieindu* (part. p ps. 48, 11) sînt formații analogice, refăcute după *saiu* (sârUpieri, de pieiū ca eu saiu); *ceriu* (ind. pr., 1 sg.) aparte în CP (ps. 118, 33, 145 cef-ăkdu în S (ps. 37, 13) și CP, (ps. 36, 25).

Ști (ind. pr., 3 sg., S, ps. 1, 6; TM, 121, 233; știe, CP, ps. 1, 6).

Ind. pr., 3 sg., *ști* (Oaș: Candria, Oaș, p. 21); Lombards Vb. r<?m., p. 734—735, a *ști fi*» poate fi explicat prin *scit*, ci prin *scit*, care ar fi fost r^dat prin *ște. în con pornește de la influența analogică a verbelor *scrie* și *vie*, *audu*, ind. pr. 3 sg., CV, (Lombard, Vb. roum., p. 605, 924), *caău*, CV, p. 144, 8.

Mănțu (ind. pr., 1 sg., H, pa 88^ 36), *mâni* (3 pl., H, CP, ps. 65, 3) formele așteptate.

Verf>dle de conj. a 2-a, a 3-a și a 4-a care iac pers. 1 sg. în -(d)z, pers. S pi. în -d, -t: *șed, prinău, aud* etc. Formațiile acestea sînt anal pornindu-se de la formele în care »d este etimologic: *aprindu* < apTM&?N cad' < wiwrit etc.

IMPERFECTUL INDICATIVULUI

1. In textele rotacizante și în Cod. T (grăita, 213, 60 v.), pers. 1 sg. a imperfectului indicativului apare în mod normal *m^m^ra^ fâi, înMa, •pleca etc. în Coresi: pleza (CP, ps. 34, 13), era (CT, Mt., 106), seâl, învâta \CT, Mt., 108) și PO (era, duâi, Gen., 38, 23; 40, 16); formele fără -m sînt rare; ^nele sînt întrebunțate și în zilele noastre, în nordul Ardealului și în Maramureș.*

& Weigand, WJb, VI, p. 37; Papahagi, Maram, Ixviii; Candrea, Qaș, p. 53.

Terminația pers. 3 pl. este -a (nu -au, ca astăzi): *avi*, (H, ps. 39, 13; CV, 70, 3), *cădi (ii, ps. 71, 9), fâli* (S, CP., ps. 100, 3) etci

La conj. a 4-a, terminația este -ia: *el audziia* (3 sg., S, ps. 98, 6); *verbele terminate m-ri fac imperfectul în -i: a se pâria « se certa »* (3 sg., CV, 2, 9), *urâta* (CP, ps. 43, 11; nrăia, V, ps. 82, 3; *urii*a, S, ps. 119, 7) etc.

2. O formă perifrastică, compusă din imperfectul verbului *a fi* -\- participiul prezent al verbului de conjugat apare în CV: *ca era mărăndu; însumi era stăndu; era ca oile rătăcindu* (38, 9—10; 42, 10—11; 150* 10[^]—11).

PERFECTUL SIMPLU

Conj. 1: -mu, -ași, -ă, -ăm, -at, -ară.

Asupra prezenței timbrului *â* la pers. 3 sg. și 1 pl. *flaudă, lăudăm*, v. A. Procopovici, Din morfologia și sintaxa verbului românesc, RF, II, p. 18 ș.u.

rConj* a 2-a: -um, -uși, -u, -um, -ut, -ură.

Conj. a 3-a: -șu, -seși, -se, -sem, -set, -seră. Formele de perfect ale verbului <& cere sînt următoarele: *cerșiiu* (1 sg., S, ps. 33, 5), *cersui* (H, CP, ps* 33, 5), *Sersitu* (% pl., CV, 131, 13), *âerșiră* (3 pl., CV, 140, 9), *âerură* (CP, CP^, ps. 34, 4), *ierșu* (3 sg., CT, Marcu, 69, Luca, 4); cf. *m^au ierșit, au âerșit* (pf. ep., 3 pl., Bistrița, jud. Bistrița-Năsăud, 1600, LB, 52, 8, 9). Formele acestea se explică pornind de la cpart. tr. **ceșit*, devenit *ierșit* sub influența lui *aere*; de aici, *âerșitu* (pf., I sg.) etc.; *ceruiu* (Coresi) e o formă refăcută după analogia verbelor de conj. a 1 - a & r M ^ (impf.), deci *cerni, ca tăcui* etc. *Cerșui rezultă din contaminarea hii cerșiiu cu certdu.*

Sirre (1 sg.; Țara Românească, 1585/DIR, B. V, 183, nr. 196), *scris?* (1 sg; Țara Roma-nească, 1595; DIR, B. VI, 180, nr. 197).

Cf. DE> nr. 317. Ssm<<^ (Sălătrnc, jud. Argeș, 1610, Hasdeu, Arch, ist., I, 1, 8, nr. 5, Tirgoviște, înainte de 1600, Hasdeu, l.c, I, 1, 3& ar. 38); *înțaleși* (1 sg., Moldova, 1695, Hasdeu, l.c, I, 1, 63, nr. 70).

Cîteva verbe reproduc cu fidelitate conjugarea latină: *dediu, ded** (H, ps. 7, 5; PO, Gen., 16, 5; 40- 11; *dedu*, TM, 45; 2; TB, 362, 69; *dedk*, CC., 1, tt), *dedesi* (S, ps. 143, 10; CT, Luca, 79), *dide* (S, ps. 13, 7; CV, 135, 10; CT, Mt., 64; PO, Gen., M, 10±dede, T, 162, 9; Țara Românească, 1593, DIR, B. VI, 60, nr. 69), *didet* (CT, Mt., 106), *dideră* (S, ps. 68, 22; CV, 56, 5; PO, 'Geh.; 14, 33); *feMu* (S, ps. CT, 69, ffr; CQ, 130, \$:fecu, TM, 45, 3; TB, 362, 69), *fecesi* (S, ps. 98, 4; S, CP, ps. 38, 10), *ftâe* (S, ps. 7, 14; CV, 14, 5; CT, Mt., 2; PO, Gem, 5, 1), *fiheru* (S, CP, ps. 107, 1^), *filet* (TM, 45, 3) i^ & ^ (^, *ps., 9, 16; CV, 49, 11; CT, Mt.; 80), **Forma analogică făcuși** apare «6 singură dată în H (ps. 88> 48), pe lângă cea normală; *făcu* (3 sg., TB, 285, ÎÎ5; PO, Gen., 1, 1).

Vm(r)iu (H, S, ps. 68, 3; CV, 18, 11), *ven(r)isi, ven(r)e* (S, ps. titlu; CV, 3, 2; *vine*, CP, id.; *vene*, TM, 149, 185) și *vin(r)e* (*vine*, TB, 2, 114; 289, 120; CT, Mt.; 86; PO, Gen., 14, 13), *ve^remu* (CV, 15,-6), *vi^re* (CV, 17, 3), *ven(r)et, ven(r)eră* (S, ps* 43, 18; CV, 86, 12) și *vineră* (CP, 43, 18; CT, Mt., 3; PO, Gen., 19, 4). Pe lângă aceste forme, găsim și for analogice; *venriră* (H, ps. 104, 34), *veniră* (S, ps. 104, 34), *verimu* (CV, 8 etc.). Forma aceasta, dimpreună cu cele de la pers. 1 și 3 sg., se confundă cu formele de la indicativul prezent.

A. Procopovici, Din morfologia și sintaxa verbului românesc. Aoristul în raport cu celel timpuri și moduri, RF, II, p. 1—48.

PERFECTUL COMPUS

Auxiliarul *a avea* + participiul trecut. In traduceri rotacizante, pe 3 sg. a auxiliarului apare sub forma *au*: *au faptu* (H, ps. 65> 16; CV, 29, 7 etc.), *Japt-au* (S, CP, ps. 102, 10), *au fost (u)* (H, jps. 17, 19 etc.; CV, 3 etc.). Forma analogică *ai făcut* apare și ea în H (ps. 87, 11) și V (ps. 138, 1).

Aceeași întrebunțare a lui *au*, pe lângă *a*, la pers. 3 sg., o găsim și în textele netraduse:

Săliște (jud. Maramureș), 1593, *au trecut, au fost* (LB, 47, 5, 7). Bistr (jud. Bistrița-Năsăud), 1600, *au bătut, au cerșit*, dar *m-aprinsu* (LB, 52, 8, 10—11). Cîmpulung Moldovenesc (jud. Suceava), 1595, *l-au prinsu, fostu*; dar *a mârșu* (LB, 48, 12, 17, 16). Suceava, 1595, *a fostu* (3 pl.) și *fostu* (3 sg., LB, 49, 8, 14). Brăhășești (jud. Galați), 1577, *au fostu* (CB, 26, 3). Cîmpulung (jud. Argeș), 1521, *se-u dus, au venit, me-^u spus, au vă se-w prinsa, TK-M dat (N)*; Vlădești (jud. Argeș), 1583—1585, *au faptu, lusu, au datu, au mârșatu* (CB, I, 39). Tg. Jiu, 1591» *au pretutindeni* (C, I, 36—58). Galați, 1571, *au dat* (CB, I, 19, 11).

Grafiile *au mersu* (Tg. jiu, 1591, CB, I, 56, 1), *se-u print%* (Cîmpulung, jud. Argeș, 1 N) trebuie interpretate ca *au mers, s-^u prims*. întrebunțarea tornei compuse, în textele *âxise*, e provocata de versiunea slavă, sau maghiară, întrucît forma românească calchiaz aceea din original, cu *byti sst,ave4a, vqlna* (Ernst Gamillschegj, .Roman. Tempuslehre, p.

MAI-MULT-CA-PERFECTUL

Traducerile rotacizante cundsc forma perifrastică (a imperfectului, pfectului compus sau mai-mult-ca-perfectului al verbului *a fi* + participi trecut al verbului de conjugat, acordat sau nu cu subiectul): *înțeșe că R l&mi idteși ca era du vâdzutu* (CV, 45, 8), *posfad wa amu ve^ritu* (CV, 85, dzise cătră soție ie era-mersi (CV, 83, 13), *era vâzuzuți* (CV, 33, 4—5), *fus vâdzut* (3 sg., TB, 287, 118, 119), *unii de departe era veniți* (CT, Marcu, muerile, ce era venite (CT, Luca, 111), *răspunderea amu luata, era Sim f—Simeon luase răspunderea, CC., 517, 25—T26), .nu era înțeles* ucenicii tCCj;376)>: cSnd^vMzwIÁ^ cmr^câ'eravstăiutâ di naștere (PO, Gen., 30, până^nu se era culcați, vineră-bârbații' (Genv-UQv tyJ. Jf*

Forma perifrastică (participiul trecut al verbului de conjugat, acordat cu subiectul) apare în CC^: *noi ce-âm** fost** muriți* 22—23); *ȘP du grăit și la Martf* (Moldova, 1593; DIR, A. IV, 99, nr. 113), *puținie Tătar fostu veniți* (începutul secolului al XVII-lea, Cîmpulung Moldovenesc, j Suceava, LB, 60, 5—6), *dzăii galbeni ce am fostu daP eu lui Vasili* (Cucut ind Iasi 1609 DIR A. IV, 297 nr. 362) <4 \ \ \ ^ n n

Forma cu *-se* apare în textele următoare: *gătise* (1 pli, TM,, 227, 223), *fuset* (2 pi., CT, Ltica, \m), *învisese, mersese* (3 sg., CQ, 102, 27; 104, 1), *cermet** (2 pl; / PO, Ex.: ' 12, 32); *grăisat* (PO, Gen., ^3, 29), (3 sg.; PO; Ex., 36, 2), *szkriasse* {= scriase, 3 sg. < # sma, T, 150, 8).

Adusetu \din CV-(12., 8—9) este; desigur, o eroare a copistului, care a scris de 2 ori pe *-se* [qăuse sfirește rinctul, iar *setu* începe, rindul următor).

VIITORUL

1. Formele simple de viitor sînt construite cu auxiliarul *a vrea -f* infinitivul scurt al verbului de conjugat: *vmu venri* (H, ps. 41, 3), *vrem trimite* (Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, 1595, LB, 48, 9) etc., sau din auxiliarul *a vrea -f* subjonctivul verbului de conjugat: *va se i-l^h ia* (TB, 285, 114), în T apare construcția cu infinitivul lung: *neuom engrupare.* (=îngropa, 146, 11). De obicei, fontele auxiliarului sînt postpuse/verbului.: *veri,voiu:* (S, ^ps.\41, 3), *avl-vrem** (Mănăstirea Moldp>fița, jud. Suceava, 1592, LB", 46, 2i), *cănta-vrem* (CP, ps. 136, 5), *aștept a-vrem^h* (CC., 521, 28—29), *lua-ver^* (PO, Gen., 4, 7).

2. Afară de această formă de viitor, mai găsim o formă perifrastică, compusă din viitorul verbului, *a fi* + participiul prezent al verbului de conj UT gat: *vețifoi îmblându, veți fi.soeoiindu* (L, CB, I, 6, 1, 2; în limba vorbită de astăzi, această formă are valoarea ide indicativ, Iordan, ZRPh., XLVJII^ 372).sau de prezumtiv și o a cloua formă, compusă din prezentul indicativului al verbului *a mea -rf* infinitivul scurt al verbului de conjugat: *eu mai mult am a sluji* (Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, începutul secolului al XVII-lea, LB, 57, 12), *noi mai mult* avem a sluje* (Mănăstirea Moldovita, jud. Suceava, 1595—1622, LB, 71, 22—23), *n-am a te lăsa* (TB, 290, 122. 123), *n-are acela a ved£ lumină* (Cod. T, 206, 55 r.), *n-are a seînetoșa* (CC., 66, 18^—19), *ăre a ajuta* (CQ, 231, 26) etc.

în Cod. M. găsim o construcție alcătuită din viitorul verbului *a vrea: -h* infinitivul scurt: *va vm a fi pre pământu* (22% 12>9 v.).

(*mita Măriei tale*) *firSm venit* (Moldova, 1642, Hasdeu, Arch. 1st., I, 1, 24, nr. 26).

CONDIȚIONALUL PREZENT

U Forma simplă reproduce perfectul subjonctivului latin. Conj. 1 (*într*)-are, -ari, -are, *areml rarei, -are. Conj. a 2-a: (*tăc*)-ure etc. Conj. a 3-a: (*ziș*)-ere etc. Conj. a 4sa; (*auzJ-ire* etc. Iată câteva exemple: 1 sg.: *se intrare* (V/ ps. 131, 3); 2 sg. (-ari și, uneori, -are): *se fHeri* (CV, 119, l), *?se ascultare* (S, ps. 50, 9), *se uciseri* (V, ps. 138, 19), *să nu ascultare* (TM, 153, 191) • 3 sg.: *sc zidire* (S, ps. 126, 1), *sate rupseri* (TM, 122, 236), *sate ascultare* (CT, Mt., 75), *să fure* (PO, Gem, 28, 20); 1 pî.: *se rădicarem* (S, ps. 43, 21); *se viseremu* (CV, 130, 13), *se dideremu* (TM, 124, 241), *și custarem* (PO, Gen., 18, 10); 2 pl.: *se gudecaret* (H, ps. 57, 2), *se plecuret* (S, V, ps. 130, 2), *se kinui-retu* (CV, 154, 9—10), *se nu ascultare!* (TM, 48, 7); 3 pl.: *șe lăsare* (H, S, ps. 88, 31), *se avure* (CV, 120, 5), *să nu fure* (PO, Gen., 30, 33).

în S, pe lângă formele de pers. 1 terminate în *-are*, apar și forme terminate în *-am*: *se întraru* (ps. 131, S), *șe-ăl&eru* (ps. 131, 4), *se suim* (ps. 138, &); aceste forme corespund cu formele de perfect al subjonctivului latin, care

se cpi^fundase cu viitorul^ anterior (*intravero, dederō* etc., v. Lombard., Vb., roum.,. 249, n. 2).

: Cf. V, p. 76, 83-841'

2. Forma perifrastică e compusă din auxiliarul *a avea -f* infinitivul scurt al verbului de conjugat: *așu da* (H, ps. 131, 4), *așu face* (S, ps. 7, 4), *ar* intra* (CV, 116, 8—9), *ari* deșkide* (TM, 150, 186), *aș presi* (Bistrița, jud. Bistrita-Năsăud, 1600,-LB, 52, 19) *are hi* (Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, 1604—1618, LB, 7§ 4).

Cînd forma e inversată, atunci se întrebunțează infinitivul lung: >firc-si (CV, 1,.;^ etc. :. >L-^R

«Formelei condiționalulună^aiiâBesc... s-au format din perifrazele cu verbul *habere** (V.P. Titova, SCL, X, 1959, p. 570).

CONDIȚIONALUL TRECUT

1. O formă este compusă din imperfectul verbului *a vrea* + infinitivul verbului de conjugat: *se vrlfi* (S, V, ps. 123, 1), *se vrl asculta* (CP, ps. 80, 14), *vri fi* (CP, ps. 123, 1; CC., 242, 34), *ce n-au vrutw trebui să faci* (PO, Gen, 20, 9); aceste elemente pot fi inversate: *peri-vre* (S, ps. 118,92), *trudisfo-vr/h* fV, ps. 126, 1), *scula-se-vrl* (CP, ps. 123, 2).

2. A doua formă este alcătuită din perfectul compus al verbului *a vrea* -\ infinitivul verbului de conjugat; elementele acestea pot fi inversate: *au vrttt fi* (H, ps. 123, 1), *n-au vrutu spregice* (CV, 82, 12), *înghiți-ne-u vrut* (H, ps. 123, 3), *ați vruth vie, n-ați vrutw părăsi* (TM, 230, 229), *amw vrutk peri* (TB, 229, 228; Cod. T, 225, 104 r.), *se-u vrut fi* (Cod. T, 225, 104 v.), *n-am vrut fi* |MM, 302, 2 v.), *au vrut pohti* (Țara Românească, 1600, AAR, 20 ist., 486), *vruth fi fiind* (CT, Mt., 96), *ami vrut* put/* (PO, Gen. 43, 7),

3. A treia formă, uzitată și astăzi, este compusă din condiționalul prezent al verbului *a fi* -\ participiul trecut al verbului respectiv: *perifo așK fi* (H> o singură dată, ps. 118, 92), *s-afh fi grăit* (Tara Românească, 1600, AAR, 20 ist., 473, 5); forma inversată, cu infinitivul lung, apare în CV: *fire-și ascultându* (1,2—3).

4. A patra formă e compusă din condiționalul prezent al verbului *a fi* -\ geranziul verbului de conjugat: *cândh. o ară fi văzând^Sikhem* (PO, Gen., 34, 2).

IMPERATIVUL

1. Pers. 2 sg. a verbelor de conj. a 4-a apare în exemple ca *audzi-me* (S, ps. 12, 4; H, ps. 142, 1), *cuntiri-te* (S, ps. 36, 8), *adu* (CT, Marcu, 6; PO, Gen., 27, 4), *vă* (PO, Ex., 2, 8; 3, 16).

IMPERATIVUL NEGATIV

Pers. 2 pl. se termină în *-reți*: *nu fireți* (S, ps. 31, 9), *nu vă iemereți* (CV, 154, 11—12), *nu vă asemărareți* (TM, 120, 233), *nu lăsareți* (Cod. T, 209, 49 v.), *nu avereți* (CT, Marcu, 60), *nu vă întristareți* (PO, Gen., 43, 23).

Forma aceasta reproduce mai degrabă o formă latină de plural (*non diceretis*). refăcută după analogia formei de singular (*non dicere*), decît imperfectul conjunctivului latin (Ov. Ljensusiahu). *-reți*, în Tara Oașului (Candrea, Oaș, p. 21) și în Hațeg (în 1887; R. Todoran, Mic glosar dialectal. Cluj, 1949, 8 n.).

Latma populară Cunoști o formă de imperiiv nfeğaffivr **Holi Cântare** și dispunea și de **ne cantaveris**. De aici, în românește: **nu dffHmk ctntare** pl. **nucntareți**, formație românească analogică, cf. **haide-**, **plMideti**, Pornind de la forma normală **blăm** (< lat. **ambulemus**)-**blăți**, s-a refăcut o formă de plural **'blamați**, la imperativ.

Așadar:

Imperativ	sg. <i>cîntă</i> pl. <i>cîntați</i>	Prohibitiv	nu cîntare , nu cîhtareți	11/ nu <i>cînta</i> nu <i>cîntați</i>
-----------	--	------------	--	---

Nu cînta este, prin urmare, un infinitiv simțit ca un imperativ (cv. Meyer-Liibkev Zur Geschichterdes Infinitivs im Rumänischen, Abhandl. Uobleit, p. 7 și u.). Scurtarea infinitivului apare și în slava meridională, dar faptele românești nu pot fi explicate prin acestea (s.-cr. *pisați cu* > *pisa cu*, bg. *pisați stă* > *pisa stă*, Sandfeld, Grobers Gr., I², 330), ci e vorba de o evoluție în aceeași direcție în română și în slavă.

.... M.*Kfepinsk^, -L'infinitif -abr6g& duroumain imitation slave?; în Rom. sl.; I, Praga, 1948, p. 7 s.u., se pronunță pentru explicarea scurtării infinitivului în limba română prin influența bulgarei și sirbo-croatei.

o ^tă formă e compusă din subjonctivul prezent al verbului *a avea* -f infinitivul lung sau scurt al verbului de conjugat: *nime să n-aibă a bântui* (Suceava, 1600., LB, 51, 7), *să n-aibă a luarea* (Țara Românească, 1600, AAR, 20' ist., 484, 11). : " S . . ' . < . . r

INFINITIVUL . . . ,w. . "

1. Infinitivul lung: *ci să avem a ținere tot cîte 6 stănjăni* (Țara Românească, 1577., DIR, B. IY, 295, nr. 297). Infinitivul lung este întrebuițat în formele compuse inversate (v. mai sus, p. 507); izolat* apare precedat de prep. *de*: *de-<M->i ingrupare* (H, ps* 78, 3), *de fire*, *de numărare* (PO, Gen., 41, 49).

2. Infinitivul scurt e întrebuițat uneori fără *a*: *ce înțelege și ști domnul și face gudețu* (V, cînt. 3, 10), *n'am capul unde-mi înkina* (TB., 286, 116). -

întrebuițarea formei scurte a infinitivului; se face ca în limba de astăzi: *de nfc-ți dat a ști de rîndul munților* (LB, 45, 6^—7), *că ați datnoaoa și* (LB, 45, 9—10; 46, 22—23, 26, 27; 47, 11, 14); *și a fostu oamenii de la Cîm^h-pul-lun^gu slobozi a îm^bla și a să hrăni* (LB, 49, 7—9); *noi avem a mulțemi ca fraților* (LB, 50, 10); *că oarece are a-ți grăi* (CV, 51, 14); *mult am a grăi de voi și să judec* (CT, 203, zac. 30; EL, loan, 8, 26); *Dgiva de Răguza ... corceau deprinsu a înșela și a minți... de nu se poate întoarce a veni în țara mării sate* (Moldova, 1593, DIR, A' IV, 75, nr. 94).

în graiurile dacoromânești actuale, înlocuirea infinitivului printr-o subordonată de tipul *să* -f conjunctiv nu e încheiată (v. mai sus, p. 236—238). Infinitivul e viu, în nordul domeniului (Maramureș, Crișana), iar conjunctivul în sudul și estul domeniului (Țara Românească, Dobrogea, Moldova; Magdalena Vulpe, FI), V, 1963, p. 123—155).

PARTICIPIUL TRECUT

Alături de *învinș*, forma de astăzi, găsim pe *învincut* (CP₁ > ps. 9, -81); *înțelegut* (CC₂, 264, 3) e format după analogia lui *priceput*: *dșri\ fi fost înțeleguth*

(CPr., I^Cor., II, 8); *să fie înțelegute* (CPr., Filip, IV, 5). Ahturi de *făcut*, găsim pe *fapt*, *fapte* (H, S, V, ps. 110, 8), *faptuneu'* (CG₂, 114, 31), *au fapik* (PO^Ex.; 32, ?>1)'îfitorții (part. tr. *de la. întoar&e*) aparte în S și CP (ps. 17, 27).

TIMPURI

În textele traduse din slavonește, întrebuițarea perfectului simplu și a periectuM compus e determinată de originalul slavonesc: aoristul/slav e redat prin perfectul simplu românesc, iar perfectul slav prin perfectul compus (v. mai jos, p. 523). într-un text ca PO, tradus (fe maghiară, perfectul simplu e des întrebuițat (el corespunde imperfectului maghiar, iar perfectul compus românesc* perfectului din versiunea maghiară), fie exemplu: *începute, făcu dumnedzeu ceriul și pămîntul. E pămîntuW.era pustiiu și îndeșertw, și întunerec^ era spre adâncw, și duhul domnului se purtdspre apa.. Și. dzi.se .duinnedșpu: fie lurfyina, și fu lumina. Și vâdzu domnejzeu' c'ară fi bună ^urnind, și despărți domrieckeu lumina de. la întunerech. Și kemâ lumina, dzio și întunereculk noapte, și fu de^ntru s&ră șf: dș&tru ,d,emânłă :zu\$/dentOniu (Gen. 1, 1—6). în textele netra<luse, dimpotrivă, perfectul compus — formă! mai expresivă e mai des întrebuițat decît perfectul simplu, care apare mai ales în texte din Țara Românească și Oltenia. . . . ' (. ț V**

Valoarea perfectului simplu reiese bine din următoarele citate: *dzise domnedzeu: fie lumitoș, și fu lumină* (PO, Gen., T, 3), *scris eu jupan Bârcan\mar < e > vist<ier > ql meu?răvaș să se știe cum, au dat. •Bistriăeanii*, țara^ Jfomânească, - 16G0, A^R, 20 ist., 491).

în *Biblia* lui Micu (Blaj, 1795), găsim pretutindeni întrebuițate, în pasajul de mai sus, formele de perfect compus: *au făcut, au zis, au văzut, au despărțit, au numit, s-au făcut*.

„în textele religioase [din sec. al XVI-lea] cea mai frecvenă formă este perfectul simplu indiferent de originalul după care s-a făcut traducerea, a. Generalizarea perfectului compus în anumite regiuni (vezi limba scrisorilor de la Bistrița)": Viorica PamfU, CL, XVIII, 1973, P. -'15.

FORMELE CARACTERISTICE ALE UNOR VERBE

Avea. Ind. pr.: *ntM avam* (l pl.), fonetis^ așteptat, cu ^ > a sub influența occlusivei labiale precedente și următoare; păstrarea timbrului *e*, în *aveți* (2 pl.), a fost provocată de fdin silaba următoare (v. mai sus, p. 446). Conj. pr.: *se aibu* (TB, 356, 63; *să aibw*, CT, Mt., 79), *aibi*, *aibă*. Cond. pr. Pentru pers. 3 sg. găsim atestate formele următoare: *ar^*, în textele rotacizante (*arh fi*, H, ps. 72, 11; CV, 130, 12), *am* (*ser* apriMe, T&*, 330 > 44, 45): *arh și ar** (TB, 330, 45), *arh fi* (CT, Mt., 108), *ar** (*muri*, PO, Gen., 44, 22). Part. pr., *mbându* (CV, 54, 4; CT., Mt., 2), o.

* Pușcariu; *DR, VII, p. 458: auxiliarul din *ar-h fi* nu este «avea», ci «vrea».

Coace. Pi. sp., 3 sg.: *coapse*; 3 pl.: *coapse(râ)* (PO, Gen., 19, 3; 40, 10)

Race. Pf. sp. (v. mai sus, p. 504). M. m. ea pf.: *flpse* (3 sg., TB, 284, 113)

Fi. Ind. pr., 1 sg.: *sântu* (S^ps. 34, 3; CV, 28, 4), *sântu* (în^encliză -su și -s: H, S, CP, ps. 21, 7). Forma normală este *su* (< *sum*); *sînt* e refăcut după analogia pers. 3 pl.; *ești* este refăcut după analogia lui *este* (3 sg.); *ci. este*, V pș. 85, 5 etc.), *este* (îsg.: v. p. 483), (*l^pl. fîsinms*), *seți* (2 pl. < *sitis* cf. *șiți*. Ap, :I, 2), *sânt, sânt* (*iph* <: *sint*), *su* (în encliză; H, pș. 11, 7; CV, 9, 1) *Sântem* (CP, CP₂, ps. 43, 22; CP₂, ps, i02, 14), *sânțeți* sînt forme refăcut după analogia pers. 3 pl. *sânL* Impf. ind.: *era* (1 sg.); fonetismul așteptat, a fi fost *iară*; *era* se explică prin mutarea accentului pe finală.

Set%, din *POifGea**, 29, 4), în loc de *șei* e o formație analogică, după *dedet*, *siete% zisei*; în care conservarea lui *t* e normală.

săm, *săți* ia zilele noastre, în Maramureș și în Țara Oașului (Papahagi, Maram., p. Ixix; Candrea, Oaș, p. 22); *jcfst*, perf. simplu (Densusianu, GSi, VI, p. 390).

/ (< ire). Ind. pr.: *imit* (1 pl., 3, cînt. 7, 41). Viitor: *voiu i* (1 sg., H, ps. 85, 11; 138, 7; 142, 8), *i-vor*^ (3 pl./H, ps. 80, 13; 83, 8).

îmbla. Imper. Forma scurtată *blâmu* (1 pl.) apare în TM (190, 154, 155) și în TB (332, 38 etc.; 451, 75).

înțelege. Pf. sp.: *înțelegu* (3 sg., CT, Mt., 46; Ioan, 13). Pf. cp.: *am ~înțelegui* (1 pl., CG., 62, 28). Part. tr.: *înțegut* (CQ. 264, 3).

La «a spăla». Ind. pr.: *Iau* (1 sg., S, ps. 6, 7; H, ps. 25, 6), *lă* (3 sg., ps* 57, 41). Pf. sp.: *lămu* (I sg., 3, CP, ps. 25, 6),) ^ (3 sg., PO, Gen., 41, ±14). Viitor: *la-me-veri* (S, CP, ps. 50, 9) tete (3 sg., H, ps. 57, 11; PO, <Gen., 49, 11). Itnper.: w\$ *lă* (S, ps. 50, 4), *lă-m/h* (H, ps. 50, 4).

Vie, Ind. pr.: *'tw* (1 sg., S, cînt. 2, 40; CV, 46, 4), *vii* (2 sg., &, CP, ps. 36, 27; S, ps. 21, 4) > *vie* (3 sg.; S, ps. 88, 49), *viem*, *măi* (1, 2 pl., H, ps. 48, 2; S, cînt. 5, 9; CV, 142/10); ^ (3 pi., H, ps! 55, 14; S, ps. 23, 1; CV, 58, 7). Pf. sp.: *vișu* (1 sg., CV, 74, 8), *wse* (3 sg., H, ps. 118, 50). Pf. cp.: *am msk* (TM, 229, 227)', a* *vis* (TB, 423, 27), *au vim* (TB, 340, 54). Cdnd; pr.: *se vise-rem* (1 pl., Ap. I, pl. 4).

Vrea, Ind. pr.: *voiu* (1 sg., S, ps. 140, 10), *veri* (2 sg., H, ps. 5, 5; G1, S, 13), ^ (3 sg., 3, ps. 5, 5, < * W, C U M > a) / *vrem fu* (1 pl., H, S, ps. 78, S; CV, 50, 9; *volem* > * *vurem* > *vrem*), *vem* (H, ps. 2, 3; TM, 147,

zwm > prin disimilare totdă, în legături sintactice, cînd inițiala cuvântului următor era *r*: *vrem ruga*, > *vem ruga*), *văm* (Cod. T, 192, 2 v.; 'CC., 224, 34, 35) > *vom* (Cod. T, 198, 23 v., cu < > o sub influența labialei precedente și următoare) *vreți* (2'pl, H, ps. 33^ 6, CV, 116, 13), *veți* (S, CP., ps. 3, 12; Țara Românească, 1600, AAR, 20 ist., 476 a; dispariția lui *r* se expităcă ca în *vem*, v. mai sus), *vora* (3 pl., S, 67, 31). Part. pr.: *vruidu* (S, ps. 39, 15; CV, 10, 5—6).

ADV ^ BUL ȘȚ LOCUȚI

ADVERBIALE

AUi ^ ps. 136/1), « ^ . (CP; 132^14) / ^ (S, ps^ 132, J4; CV, 14, 5) «acolo, aici»; *aliesi* (GV> 33*, 12), «îndată», (H, ps., 132/14; TM, 125; 244; Oi, 258, 16; GC2, 80^ 13), *acila* (CV, 57, 11), « a i c i ^ ^ ^ (CP, ps..38, U)^d&m>(Cpt., Aci, 19y 26) «de aici».

(< *eccum hie* + # > *\$&#); -e' din este normal; *alice* (< *eccum hiece*); *ciâ** (TB, 291, 125), *cile* «aici & (de 11 ori; Mănăstirea Galata, jud. Iași, 1588, CB, I, p. 192 ș.u.), cu dispariția lui *fi-*, în legătura sintetice; *atieși* (< *alie* + *și*, particulă întăritoare).

Aeiim (CP., V^ 7), *aerrm* (< *eccum modo*, S, ps. 19, 7; H, S, ps. 16, 11* CV, 19, 11), «ww «dar, căci, așadar, iată, acum, îndată» (< *ad modo*, S, ps. 7, 5; CV/ 130, 4), *akmussu* (= *aemus* < > *acmn* + *si*, particulă întăritoare, T, l(48/rl).

«iată»: *adecă mai mare nedereptaie* (S, ps. 7, 15), *adecă'm palma* • *măsurate-su dzilele mile* (H, ps. 38, 6), *și'adecă aștepta* (TM, 81, 132), *adecă eu șoUuzul'și 12 pângari* (Suceava, începutul secolului al XVII-lea, LB, 62, 1; cf. *iată eu egumenul si tot săborul*, Mănăstirea Moldovița, jud. Suceava, 1592, LB, 45, 1).

Adoară «după aceea» (CPr., Iuda, 5).

Aiave «pe față, evident» (< *m . . : s l , p s . 49, 3; CV, 37, 9*).

Ainte «înainte» (< *abante*, S, ps. 22, 5; CV, 15, 2), și în compoziție cu *în*, *în*, *mai*: *dinainte*, *înainte*, *mainte*.

Alegându «afară de» (V, cînt. 3, 2).

Aore «cîteodată, uneori» (< *adhoram*", GB, 734, 20, 8 a; CQ, 243, 31).

aorea < *ad horam, dinioară de una hora, adineaori* < *de in illa hdra; oare*) *vare* < ^ o M . : ori < *voles* (Lombard, St. neophil., XI, p. 202); *va* < *vol'f* (Lombard, l.c.vp. 203), nu din alb. *valle* (Meyer, EW, p. 462, Densusianu, H.d.l.r., I, p. 352; ed. rom., p. 227).

Astară «astă seară» (< *astă seară*, PO, Ex., 16, 6).

Așa (H, S, ps. -1, 4; CV, 1, T), *așiâsi*, *așeși* «chiar atunci, îndată, eirdesă-vîrșire» (< *ași* < *eccum sic* + *și*, particulă de întărire, ^ H, ps: 34, 19; 108, 3), *așișh* «numaidecît» (PO, Geri., 17, 3), *așiși* «îndată» (H, ps. 30, 7), *ațișdefia*, *aeijderi* (< *ași* + 's. *takoădere*, H, CP., -ps. 67, 7).

Ba «nu» (CV, 80, 10; Mănăstirea Moldovița, jud. Suceava, 1592, LB, 46, 23).

Cătelin «cu încetul» (< *căte* + *lin* «încet»): *căteli^ru* (CV, 84, 10), *cătিলiru* (TM., 190^ 155), *cătelin* (PO, Ex., 23, 30).

Dănoară k odată, odinioară (< *de una hora*, S, ps. 88, 36), *dănoară* (S, ps. 61, 12), *Ai^răoară* (CV, 155, 11), *dinioară* (CP, 61, 12).

Debiu «destul belșug» (< magh. *bd* «belșug de -l.**beu* > *debeti* > *debiff*, cu ^ neaccentuat trecut la i^): *si băsădui debiu pă^ră la zori* (CV, 16^ 13—14: *la destul*, CPr., Act>> 20, 11), *fie pace întru potera ia și în debiu în stWpu păreților4ăi*. (V, -ps. 121, 7; S, ps. 16, 12).

Didevăr «adevăr, adevărat» (< *de -f-adevăr*, S, CP, ps. 58^ 2; CV, 80, 12; TM, 52, 14).

De rînd «despre, în ceea ce privește pe»: *scriu .. birăului de Bistrița ... de-i dau șt^re de rându lu Ionașcw* (Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, începutul secolului al XVII-lea, LB, 54, 1—3); *dau știre dumilor'vostre de rîndul a nește furi* (Suceava, 1601, LB, 69, 4); *ne-au fostu luat* .. *de să căiamu prhitu rîndulu'unnui țigan* (Vlădești> jud. Argeș, 1583—1585, CB, I, 39)

Rînd formează locuțiune adverbială, cu toată împotrivirea lui Densusianu (GS, VI, p. 390).

pupă Densusianu (H.d.l.r., II, p. 265; ed. rom., p. 170), *iară* trebuie explicat prin lat. *ea hora*. Dar *ea hora* ar fi fost reprezentat prin *oară*, *ci. oara* < *hora*.

Iunde «unde» (< *iuo* + *unde*, T, 148, 4).

Iuo «unde» (< *ubi* > **ue*. > **ua* > **uâ*; *i-* se explică prin fonetică sintactică: *de* + *uo* > *dim*; H, ps. 13, 5; V, ps. 106, 7; CV, 15, 7; TM, 122, 236; TB, 290, 123; CP, ps. 43, 1, 1; CT, Mt., 3; Cîmpulung, jud. Argeș, J521 N; PO, Gen., 37., 19; 38, ^21). L-,

înde «cînd?» *unde*, ^u % ueaccentuat > i, CV, 62, 5).

Kiar «clar» (< *clarus*): *că și acostă ce înainteme, foste pusa astăzi enan-ghelie, mai kir* arătă-ne si ne spune* (CC%, â63, 9).

Rules «iarăși» (< ?, S, V, ps. 82, 5; CV, 90, 14; TM, 53, 16).

Sensul «ferice de» propus de Hasdeu (CB, II, 62, 40) e greșit; etimologia propusă de Giugîea (*frwsum*, DR, I, p. 250) nu e satisfăcătoare.

Tutindere «pretutindenea» (< *tot* + *inde* -f- sufixul -re, ca în *aiure*; H, ps. 118, 132; CV, 33, 1—2).

Mai virtos «mai eu seamă, mai ales» (H, S, ps. 118, 103; CV, 72, 11; Mănăstirea Moldovița, jud. Suceava, 1592, LB, 4J6, 20).

INOVAȚIILE ÎN MORFOLOGIE

Apariția noului, în morfologie, se manifestă prin ivirea, în unele texte, a formelor care se vor generaliza mai târziu.

în înșirarea care urmează am relevat inovațiile care apar în secolul al XVI-lea și s-au impus în limbă.

Terminațiile numelor masculine și neutre în *-arm*, *-oriu* apar și în forma evoluată, fără *i*: *făcător*, *tutor*, *-e*, de la numele feminine, trece la *-ă*: *aramă*. în privința genului, e atestată și forma feminină *slugă*. La declinare: numele masculine în *-ă*, *-că*, *-gă* fac genit.-dativul în *-ei*: *popeei*. La feminine, de semnalat forma *soră*. De asemenea, *mână-mîini* (pl.). Genit.-dativul în *-ei*: *feței*, *brazdei*, și în *-ii* (formă *nov&*): *fetii*, *surorii*, *mănăstirii*. Pluralul în *-i*: *bucăți*, *comori*, *lacrămi*, *păgubi*. Alternanța *a/e* și *ăfe* *feței*, *sîmbetei*; *a/ă*: *judcății*. Neutre: desinența *-uri*: *daruri*, *gînduri*.

Formele de genitiv și de dativ flexionar ale substantivelor sînt mai des întrebuințate decît construcțiile cu prepoziția *de* sau *a*. Acuzativul cu *pre* e de regulă. în textele traduse, această construcție lipsește, în general, din cauza influenței textului slav. Uneori articolul enclitic masculin (*-l*) lipsește. Encliză articolului e de regulă (cazurile de procliza sînt rare). La genit.-dativul numelor proprii feminine în *-că*, de semnalat fonetismul nou *Ankii* (< *Anca*), de asemenea forma invariabilă *a* a articolului proclitic înaintea substantivelor la genitiv. Numeralul: *mii*.

Pronumele. Personal: *ne* (dativ și acuzativ plural). Relativ: *cari*.

Verbul. La prezentul indicativului și conjunctivului apare și forma *adăpi* (cu *-ă*) \ *ucig*, cu *-g*, analogic; *știe* (3 sg.). La pers. 1 sg. a imperfectului indicativului, formele fără *-m* sînt rare (*era etc.*). Perfectul simplu: forme analogice: *făcuși* (2 sg.), *făcu* (3 sg.); *veniră* (3 pl.). Perfectul compus: *ai făcut*. în câteva texte apar, la mai-mult-ca-perfectul indicativului, forme în *-se*: *mersese etc.* Verbul *a fi*: sînt semnalate formele analogice: *sînt*, *ești*, *sîntem* și *sînieți*. *A vrea*: *vom (văm)*, *veți*, *vor*. Sufixul *-ez* apare la câteva verbe: *învîrtoșază*, *îndereptează etc.*

SINTAXA

în studiul sintaxei, vom face deosebirea între tejiile traduse și textele, netraduse. în textele traduse, deseori fraza românească imită fraza din originalul slavonesc sau maghiar. Singurele fapte de reținut sînt, prin urmare, abaterile de la modelul străin: asemănările,* chiar dacă au un aspect românesc, riscă să fie imitații.

Despre textele vechi slave traduse din grecește: « întrucît aceste traduceri sînt absolut servile și adeseori, foarte stîngace, singurele fapte probante pe care le prezintă în materie de întrebuințare a formelor și în structura frazelor sînt divergențele față de textul grecesc » (A. Meillet, RS, VI, p. 140). V. Nestorescu, Elemente de frazeologie românească veche în documentele slavo-române, SCL, XXX, 1979, p. 235 sq. și LR, XIX, 1980, 3 p. 253-256.

Textele din această categorie trebuie deci studiate paralel cu redacțiile slavonești sau maghiare de pe care au fost traduse. Chiar în textele netraduse, și anume în scrisorile particulare,, a căror frazeologie este în genere neinfluențată de modele străine, există fraze sau expresii stereotipe, luate din formularele slavonești existente.

Particularitățile sintactice care sînt datorate imitării modelelor maghiare și slavonești vor fi studiate într-un capitol separat. Străine de spiritul limbii noastre, construcțiile acestea vădesc nepriceperea primilor traducători și încurcătura în care se găseau de a transpune într-o limbă săracă, lipsită de termeni abstracți și nemlădiată printr-o tradiție literară, subtilitățile textelor biblice. Rezultatul așteptat a fost, de cele mai multe ori, imitarea servilă a frazeologiei originalelor, fără considerație la ordinea firească a cuvintelor, în românește.

« Cit de greu este, dacă cineva, după cum o face Meyer-Liibke, are de gînd ca în scrierile sale sa, se folosească și de texte mai vechi, scrise cu litere chirile (sici), și aceasta nu numai cu privire la cronici... ci și de traduceri din Biblie, unde adeseori se vede înriurirea sintacticei (sic!) originalelor slave sau grecești, așa încît acolo unde este vorba de constatarea regulilor sintactice curate românești, aceste lucrări (sic!) nu pot trece de niște dovezi netăgăduite » (I. U. Jarnik, Glose la partea românească a sintacticei din Gramatica limbilor romanice a lui Wilhelm Meyer-Lubke..., Sibiu, 1916, p. 5).

SINTAXA PROPOZIȚIEI

ACORDUL ATRIBUTULUI CU SUBSTANTIVUL

1. Apozitia stă în același caz cu substantivul pe care-l determină: *giurău-me lu Davids șerbului mieu* (S, ps. 88, 4), *sfântulu I<sra>ilului împăratului nostru* (H, ps. 88, 19), *vărsară sângele lu Ștefanu martorului tău* (CV

42, 9—10), *grăi fitului său lui Isacu* (TM, 189), *în poala părintelui patriarhului Avrama* (MM, 303, 6 r.—6 v.), *lui Budaki Gașpar, biroului de Bistrița* {Mănăstirea Moldovița, jud. Suceava, 1592, LB, 45, 3}.

Sînt cazuri, însă, cînd acordul nu s-a făcut: *svântul lu IsraiW împăratule nostru* (S, ps. 88, 19).

2. Atributul adjectival se acordă uneori în gen, număr și caz cu substantivul determinat: *se ispovedescu-se numelui tău marelui* (S, ps. 98, 3), *di^pregiurul locului aceluia* (CV, 97, 8—9).

Acordul se face și atunci cînd *cel* precede adjectivul: *kinului celuia reului și al rebdăriei ceia lu-fgiei* (CV, 133, 6—8).

3. Numele de localități, riuri etc., precum și numele lunilor anului stau în cazul genitiv: *tregul Apieei* (CV, 100, 1), *apa Iordanului* (TM, 45, 3), *tura lâi^Priere* (TM; 48, 8), *luna 'lui Brumariu* (TM, 146, 180),-;

ACORDUL PREDICATULUI CU SUBIECTUL

fi:fegula;^ene predicatul e acordat cu subiectul său. Cînd sînt mîi multe subiecte, atunci se întîmplă ca predicatul să fie acordat numai du primul subiect: *adecă cu șoltuzul și 12 pâr garî ... scriu* (Suceava, începutul secolului al XVII-lea, LB, 62, 1—2).

Alteori, sînt întîmplă ca predicatul să fie la plural, iar subiectul la singular (pluralul m de *date Suăveei, scrierrt* (Suceava, începutul secolului al XVII-lea, LB, 65, 1). Cînd subiectul e un nume colectiv, predicatul se pune la plural: *câte munci Sântu, iuo se muncescu gintu omenescu* (TB, 316, 33).

ne wf fu 11 ...
ir-

SINTAXA FRAZEI

COORDONARE SI SUBORDONARE

PROPOZIȚIILE COPULATIVE

Sînt construite cu *de, nece, nece* . *nece, nu ... nece, și, iare: scoală de te boUdză* (CV, 41, 8—9), *apropie-te de vedzi* (TM, 149, 185), *tremhera lă elu de-lu rugară* (CV, 10, 10—11), *se sui de franse păAre și gustă* (CV, 16, 12—13), *veți m^rge ... de veți plă^ge* (TM, 49, 8), *se nu fie ție dumnedzeu nou, nece se be* (CV, 49, 13—14), *veriți și vedeți lucrul dzeului* (S, ps. 65, 5), *scoală-te și pasă în Damascu* (CV, 39, 12—13), *asezară-se si frămse pâine si îmbuca* (CPr., Act., 20, 11), *Jhră deca-u trecut în gos, Mărievostră ați oprit drumurile. .. rwră omenii dUmitlor văstre du cursiv dup^ânși* (Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, începutul secolului al XVII-lea, LB, 59, 11—15), *că țara este a noastră, ler.h Mihail Voevoda este ispravnic preste toate; ere domneta să fii ispravnwXp.reste toate ostile, iarw, ce veri pohti, tot va fi pre voe domnetale.*(T&i2L Romanească,- 1600, AAR, 20 isL> 457, 8, 9), *pre io-i va fi vo^pren țera rumănescă iar^K eW să trecă* (Cîmpulung iud Arges 1521 N)

Sînt construite cu *ce, e, adecă, iară* {er^J, Ansă, nu nunțai.,> ice^șî:4 morții laudă-te ce noi vii blagoslovim^ domnul (Ș, ps. 113, 25—26), *seni fie svadășinetocm/dă ... , ce se ne tocmim binșor* {MănăstireaMoldovița, jud. Suceava/1592, LB, 45, 12), *demăneța ... înfloriră și trece-va, e seraxade-*(S, ps. 89, 6), *vă dediu voaolege, e voi scripturano țî^reți* (TM, 45,3—46, 4), *c&riu, V ceriului domnului, e pămăntuW dede fiilorw oamenilor* (CP, ps. 113, 24), *și s te ascultare, afla-veri fratele tău, e să nu tine ascultare, ia cu tine Jară un sau doi* (CT, Mt., 75), *să ver^face bine lua^ver^ plată, e să rău* (PO, Gen., 4, 7), *că noi avem nedejde numai pre domnia-voastră, e, de vrem ave pagubă* (Mănăs tirea Moldovița, jud. Suceava, 1592, LB, 46, 24—25), *tărăru fuîu și adecă bătrăriiu* (S-, ps. 36, 25), *de multe ori izbăvi ei, eri ei măriară elu* (S, ps. 104, 43), *tu credință ai, iară eu lucru amu* (CV, 120, 7—8), *che cmeni stimini sinton erelimbajer^ de oche nu cunoști nimene* (Moldova, 1593, AAR, 20 ist., 444), *ei au cerșit 300 taleri* (Bistrița, 1600, LB, 52, 9), *nu e vreme acum să ne lute cu Moldova . . . ere, să ne vom bate: ce vor trimete ei ajutoriu, bani, ere eu în de 3 ori mai multu; voi să lăsat să fie cum ați tocmit, iar, să vă va părea că ias mai bună ceasta tomeală* (Țara Românească, 1600, AAR, 20 ist., 457, 8, 1 476 a), *hommu sse sskymbbe ca ssi flore campuluy: deminatza enflor este; iar sara ia ssaka* (T, 148, 2), *mică eră și în vedere, însă nime nu o putti rădi* (TM, 43), *eu nu numai legatu se fiu, ce și se moriu gata sântu* (CV, 28,, 2—4

CONSTRUCȚIILE DISJUNCTIVE

Sînt formate cu *sau, sau ... sau, seva .. . seva, oare ... oare: nime n-va^ritu a afla, sau a vesti, sau a grăi de ti^re* (CV, 102, 6—8), *oare căitolar va fi, oare va fi vlădico, oare va fi preutu; oare diace* (TM, 54, 17).

PROPOZIȚIILE TEMPORALE

Sînt construite cu *căndu, atunce ... căndu, căndu ... atunce, căt, ca, cum, deca, deci, înde, pană, pană căndu, ainte pană căndu, ainte de ce: căndu kiemaiu cătră elu, audzi-me* (S, ps. 21, 25), *atunce nu rușinedzu-me, cgn cautu spre porăncitele tale* (S, ps. 118, 6), *căndu ucide ei, atunce cere elu* (S, p 77, 34), *de nu-i vei prinde, căt se va lua omătul de la munte ei vor încape a te hui* (Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, începutul secolului al XVII-le LB, 57, 16—18), *și deca se sfrășiră aceste, dzise lu Pavelu duhul* (CV, 7, ?— ca era mărăgăndu și apropiindu-me .. . străluci lumiră multă (CV, 38, 9—12 ca foi a nă duce noao (CV, 24, 5), *ca fu noo eșire* (CPr., Act., 21, 1), *ca nu văd zuiu* (CV, 40, 2), *deci de ve^trără cătră elu, dzise cătr-ânșii* (CV, 18, 8—9,) . *trecură oarecare dzile* (CV, 68, 4) *și de vâdzu sfânta Veneri că nu se beate apro ... , foluo apa* (TM, 150, 185—186), *și deca nu văzui* (CPr., Act., 22, 11), *auzi sculă se curând și se duse cătr-ânsul* (CT, Ioan, 39; CC₂, 95, 3C—31), *cu noao ne va erta* (TM, 102, 203; CI, 11, 12), *să știi cumu se-u prinsa nește meș den Țarigrad cum vore trece acele corăbii ... cum ame auzit de bo^ri . . . , cum /h-u dat împăratul slobozie lu Mahamet beg* (Cîmpulung, jud. Argeș, 1521, N deca se sfrășiră aceste, dzise lu Pavelu duhul (CV, 7, 3—5), *și fu deca sfric Is. învățindu doisprăzece ucenici ai lui* (CT, Mt., 39), *puținie tătari au fos veniți ciaste dzile .! . , deci iau turnatu înapoi* (Cîmpulung Moldovenesc,>ju

Suceava, începutul secolului al XVII-lea, LB, 60, 5—7), **deliu m-au prinsu nește sasi; deăi a vrut să mă tae ... deci niu m-au perduť. Deaci eu amo trimes cartela Andriiaș ... deci mă rog domnilor vostre** (Bistrița, 1600, LB, 52, 5—12), **și ei, dealii, ruga-se cu frică** (TM, 146, 180), **și amu dkia cu bucurie nesfroștă bucura-se-vor** (TM, 226, 222), **Ară popa tela ce va că-Ńta liturghie i va prânzi, deci va bora; și să pue la masa, deci să heme popa** (C Prav., 5, 14; 11, 9—10), **acești se dzică ce aflară întru me-tre nedereptate, înde stătuuîn gloată** (CV, 62, 4), **nu me tornu pară se cumplu-i** (S, ps. 17, 38), **nece se be pără cându nu-l vom ulide elu** (CV, 52, 14—53, 1), **slăbește-me se răpaosu, ainte pără nu me duce** (Si ps. 38, 14), **ainte pă4ră cându nu se voru apropia de elu gata semu a-lu ulide elu** (CV, 50, 14—51, 3), **ainte de ce au codrii nu fură** (H, ps. 89, 2).

, **De aciia > decia > deci > deci** «apoi, după aceea», cu *ea* neaccentuat > *e*, iar, în privința funcției, trecându-se de la raportul de loc la cel de timp."

PROPOZIȚIILE CAUZALE

Sînt construite cu *că, căci (că), de, drept aceea, derep ce: ferește-mă, doamne, că spre tire upuvăiiu* (S., ps. 15, 1), *kibzuiți domnia voastră, ca set înțelepți mai vidos* (Mănăstirea Moldovița, 1592, LB, 46, 19—20), *să aibă strânsoare. m rrmll rău au făcut* (Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, începutul secolului al XVII-lea, LB, 58, 5—6), *noi vrem ține de cătră domnia-voastră . . . căci că ne seț prietin* (Mănăstirea Moldovița, jud. Suceava, 1592, LB, 46, 25—26), *delii s'au duse. Ghiorghi de-u cumpărat acele vite, căce atuneli n'au foste oprită marha* (Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, începutul secolului al XVII-lea, LB, 59, 9—11), *drept al& și acum avem om acolo* (Săliste, țuxl.; Maramureș, 1593, LB, 37, 10—11), *scoaseră okii miei, derep ce nu feriră Ug\$U* (S, ps. 118, 136).

PROPOZIȚIILE FINALE

Sînt construite cu *ca să (se), cam (se), de, de se, pentru să (se), se: mulțemim domniilor voastre ... că ați dat noao a ști, că să nu pățim vr'o pagubă* (Mănăstirea Moldovița, jud. Suceava, 1592, LB, 45, 8—10), *de toată cale re apăram picoarele mele, le se ferescu cuvintele tale* (S, ps. 118, 101), *giudecă Pavelu să frecă întru Efes, cum se nu fie lui a pești întru Asia* (CV, 18, 1—3), *și s'au pus zioa la Vinere mare cum să vie cu lege să jure* (Tîrgoviște, jud. Dîmbovița, 1602, CB, I, 122, 9—10), *șerbî cu buri nâravi, de se între bucurăndu-șe* (TM, 82—83, 158), *dese fiulu lui de se împli cuvântul lui* (TM, 122, 235), *pre4deți-u de o legați* (TM, 147, 182), *și de nufură încredință, elu-i pierdu; și îngerii de nu-și feriră alb. său începuti, nu-i cruță* (CPr., Iuda, sumar, 12—14) > *că l-am trimis culele sole de l-au petrecut până în Rodna* (Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, începutul secolului al XVII-lea, LB, 59, 6—7), *se împlă-se rostul meu <de> laudă de se cântu slavei tale* (S, ps. 70, 8), *luați ușe cerului, de să între împăratule slavei* (Cod., T., 197, 17 v.), *rogu-mă să aibă acei oavnmi răi Iertare mire, prentu să avem prietenșug bunu* (Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, 1604—1618, LB, 77, 9—10), *cu sulită împu<n>seră-l . . . priMru să lase noao lege* (TM, 156, 194), *din ceriu căută domnul, să, vadză toții fiii oameniloru* (S, ps. 32, 13).

PROPOZIȚIILE COMPLETIVE

Sînt construite cu *că, cum se, se nu: izbăvește-mă, se nu cândva răpasca ca leul sufletul meu* (S, ps. 7, 2—3), *teme se, se nu cumva cădemu în locul leului dirainte* (CV, 91, 1—3), *am auzit eu că împărattd au ieșit den Sofiia* (Cîmpulung, jud. Argeș, 1521, N), *am auzit de boiari ... cumu i-au dat împăratul slobozie lu Mahamet beg* (N).

PROPOZIȚIILE CONSECUTIVE

Sînt construite cu *că, de și iară: le țî-e, mare, de fugiși, și tu, Iordane, ca te întorseși?* (H, ps. 113, 5), *le-ți fu, mare, de fugiși, și ... codrii de giucata ca berbelii* (S, p. 113, 5—6), *și ne rugăm ... că am înțelesu că lereți* (Suceava, 1593—1597, LB, 50, 14), *că dracul iaste mângaios de vă păziți* (Cod. T, 226, 108 r.), *mulțesco-să faptele voastre de no le poliu răbda* (TM, 50, 10).

PROPOZIȚIILE PREDICATIVE

Sînt introduse prin *cum: e svetul voinililoru fu cum se uligă fuglii* (CV, 94, 10—12),

PROPOZIȚIILE SUBIECTIVE

Sînt construite cu *să: deaca vei vedea leastă carte a mea, iară tu într-alea ceasu cade să aibi a-i plăti d<umisa>le iapele* (Iași, 1606, AAR, 20 ist., 492).

PROPOZIȚIILE CONCESIVE

Sînt semnalate în textele din secolul al XVI-lea. în comparație cu tradiția ducerea modernă a textului biblic, în versiunile din secolul al XVI-lea această construcție e de obicei ocolită. începînd cu *Cazania* a II-a a I. Coresi, exemplele însă devin mai numeroase.

Exemplele care urmează sînt date de Mioara Avram, în lucrarea *Evoluția subordonată circumstanțială cu elemente conjuncționale în limba română*, București, 1960, p. 152 ș.u.

Propozițiile concesive sînt construite cu conjuncțiile *ca, că, căce, cum de, să* și cu conjuncții compuse cu *de, că și sa. Ca: ca eu cu trupul acolo nu sînt le cu duhul* (CPr., 295, Pavel, Cor. I, 5, 3), *că: ome, că ieri erai aruncat în pământ zăleai bolnav* (CC., 146, 31), *căce: că și mai aiavea grăit-au, căle sînt eu mîna de crescut* (CC., 527, 26), *cum: și cum era fiul lu dumnezeu, pentru aleea le mîni cu smeriliune învăța* (CPr., 545, Pavel, Evrei, 5, 8), *să: că eu cuget că eu nu sînt mai puțin leia mai marii apostoli: să sînt eu cu cuvinte* (CPr., 376, 377, Pavel, Cor. II, 11, 6), *de se: de se neștinre pare-i credinlios a fi întru u* (CV, 115, Iac, 1, 26).

PROPOZIȚIILE CONDIȚIONALE

Sînt construite cu *de, de se, deca și se: vreme de vom dobândi, kiema voiu* (CV, 64, 1—2), *de se [are fi] omul lela Rimlenul fără osăndu* (CV, 44, 4—5), *dzeul meu, se nu taci de mere, de nu cându veri tăia de mere* (S, ps. 27,

H: *se nu cumva*, *de va veni un dinu nebotezātu și spurcatu* (TB, 332, 47), *de va trece dostoinicu-i* (TM, 125, 242), *de văm zice de^ ceriu, zice-va noao* (CT, !^S5)^.tArKtf/Za/wri^Z (PO; Ex., 22, 7), *de nu gice se ne izbăvescă noi de WdmeM^tt1&:1*25, 242—243*, și *de Mdzu cel împărat acele și maMie^sa* (TM, 1^9'^ IMfl'/de vefi asculta"pre Wiihe, duUeăta'pământului mândă-veți (GC., 67, ^-ff^dMmWm acolo, *de ne va aduce vr'o vAste, că vreM^du- a ști ^Să- liște*, jud. Maramureș, 1593, LB, 47, 10—11), *de se omul cela Rimlenul fără osândă, bi4re iaste voao a-l bate* (CV, 44, 4—6), *deca durmiretu pre mijloc de hotaru* (S, ps., 67, 44), *se zidire... casa.. în deșertu munciră-se zidindu* (S, ps. 126, 1), *spu^re-mi se Rimlenu ești* (CV, 44, 12—13), *să are vr-o fagtăyvsă-șiin^ jud. Suceava, - 1595, LB, 48, >18^7-19*), *să ase face casta, sau să iaste nedereptate în mina me-, sau să ase \ împrumuta* (CP, ps, 7, 4—5), *să gt'eșire'.fie fratele tău* (CT, Mt., 75), *să se ^vor^-posti trufașii sau rugăciune să vor-e face* (CC., 13, 15—16), *că să ar& veni delaeleășișe arx* muri; să iar& cu noi nu va fi* (PO, Gen., 44, 22, 26), *no uom peri, sse uom crede mezerere luy* (T, 156, 5).

împotriva celorlalți cercetători, M. Roques (Recherches sur les conjunctions conditionnelles *să, de, dacă* en ancien roumain, în Melanges Chabaneau, Erlangen, 1907, p. 825—839) și N. Draganu (Conjuncțiile *de* și *dacă*, DR, III, p. 251-284; IV, 916-922) au arătat cu dreptate ca "pentru a explica valoarea condițională a lui *de*, trebuie să plecăm de la sensul temporal. Concluzia lui Roques, că *de* condițional nu apare în traduceri rotacizante, trebuie modificată, dacă admitem că *de* e întrebunțat cu funcție condițională în S și CV (*de* ar avea valoare temporală în CV, 64, 1—2, Roques, l.c. p. 827).

PROPOZIȚIILE COMPARATIVE

Sînt construite cu *cum, cum... așa (și), ca... așa (și), ca (și), în ce kip, așa, așa... în ce kip, mai bine (mai vartos)... de, decît: toți căți me audu ustădzi, să fie așa, cum și eu sântu* (CV, 81, 12—14), *cumu iaste trupul fără sufletu mortu, așa și credi-înța fără lucru moartă iaste* (CV, 122, 3—5), *ca .audzim, așa și vădzum* (S, ps. 47, 9), *arșeși-mă ca arde-se argintul* (S, ps. "65, 10), *întru nemică nu-i obiduiii, ca și tu bi*tre știi* (CV, 67, 6—7), *în de kipu deșiră âerbul la izvoarele apelor, așa jeliuaște sufletul meu cătră tire* (S, ps. 41, 2), *mai bun*e ești de părintele nostru Tacove* (CC., 152, 1—2), *mai vruuu se Upădu-me în casa dzeului meu, decātu se viu în fsatele păcă-toșilor^:(S, ps.-. 83, 11)> mai bu-tr<u>e amu bi^re făcându... decātu reu a Jace* (CV, 155, 8—10).

PROPOZIȚIILE INTEROGATIVE

Sînt construite cu *au ce, doară, au doară* (sau *doară*), *căce, derep-ce, dereptu care, prentu ce, pre-k le, să: fratele nuJre va izbăvi, au izbăvi-le-va omul?* (H, ps. 48, 8), *ce laudzi-te în reul tău?* (S, ps. 51; 3), *doară ispovedește-ți-se jterira ?* (S, ps. 29, 10), *spuA-re-mi se Rimlenu ești ?* (CV, 44, 12—13), *audoarăpoate 'credință spăși elu?* (CV, 119, 11—12), *căce me uitași?* (S, ps. 41, 10), *o, căce cu focul arșe? și căce ospele ce faste de la împăratul ceriului?* (TM, 191, 156), *căce nu grăiți cătră sf<ă>nta maica lu Hs.?* (TB, 318, 36), *și dzise domnul dumnezeu cătră mu/\re: căce ai făcuti\ ace/h?* (PO, 3, 13), *derep ce me lă-sași?* (S, ps. 21, 2), *dereptu care măhnitu îmbļu?* (H, ps. 42, 2), *prentu ce desface mănra ta?* (H, ps. 73, 11), *pre^ce nu cinstiți sf<ă>nta domerecă?* (TM, 49, 9).

V. Morariu^ Sintaxa propozițiunii în « Psaltirea Scheiană », RF, I, p. 219—231. I. Rizescu, Observații asupra propozițiilor subordonate relative din „Carte cu învățatură” (1581), SCL, XIII, 1962, p. 45-57.

• PARTICULARITĂȚI SINTACTICE NEROMÂNEȘTI

• Dificultățile de care s-au izbit primii noștri traducători, pentru a re-nuanțele și delicatețele textului biblic, au fost deseori beoirte prin reproducerea servilă a frazeologiei originalului slavonesc sau maghiar, fără preocupare de a da un text inteligibil.

Iată cîteva exemple de construcții de felul acesta:

că ispititu-n'au, dzeu, arșeși-nă ca arde-se argintul (S, ps. 65, 10: jal işkusilu ny esi, boze, razzeglu ny esi, jakoze iazzizaet sș srebro), *'nedrepta • si țî^HgMu-intfăYimd m/h, nu m^ va ascultă menre domnul* (H, ps.'65, 1 nepfavdu âsteu^rexu Vă'serdce moSrrM, dă ne uslysitu mene gospod); *de luară elu mortu; destinse Pavelu și cădzu spri^su de4u cuprie^nse, și dzistif^* 16, 6—10; Act., 20, 9—10; i viizstș ego mriitva; siisedze Paveli napac nani i obiemi ego, rec), *și tare pre bărbate Lot năvăliră* (PO, Gen., 19, 9: es ero senrea tudulanac a firfiura Lothra), *p îmblară tabăra acolo împotriva muntelui Moisi iară sus merse pre munte cătră domnezeu* (PO, Ex., 19, 2—3: es tabo iaranac ot a hegy ellenebe, es Moses elmene az Istenhoz), *cine pre noi de Egipte afara aduse* (PO, Ex., 32, 1: ki mimke-t Egiptus foldebo kihozott cu .moarte morției va muri (PO, Gen., 26, 11: halalnac halalual hallyon atzassta u facze sse-ll ferikem, binele luy sse nu-l vytem \^ uităm), *cze m tare sse-l laudem czine asteptem. ssculatura* (T, 147, 4: et czac tessi hogy di zleruc,^ io voltat el ne felyetyic de sot inkab magasstallyuc, kic az t tamadást variuc), *kum au Christus noue sșyz (= zis)* (T, 148, 5: mint Ghristus meg monta).

« Cronicarii cu oarecare cultură au scris o limbă care ne pare originală prin întorsătură ei, dar e de multe ori atita influență străină și la ei, și rău asimilată, încît nici ei nu p fi luați fără rezerve ca modele de limbă curată, bună românească» (Ov., Densusianu, Via nouă, I, p. 541). Nicolae Costin scrie o limbă silită, cu inversiuni imitate din latinește. Necu scrie mai bine. Limba documentelor este « un fel de limbă populară, neîndeminată și e cînd nu e influențată «de tipicul formularului slavon» (Densusianu, l.c. p. 542). în privin imitației modelelor străine în sintaxa frazei, v. Rosetti, Observații asupra limbii lui Mir Costin, Ed. Academiei R.P.R., București, 1950 și Id., Observații asupra limbii lui Dimit Cantemir în «Istoria ieroglifică», Academia R.P.R., Buletin științific, Secțiunea de știin limbii, literat, și artă, I, nr. 1—2, 1951.

Despre rugăciunile din *Cazania* 1564: «traducerea este de o stingăcie patentă, re- duced originalul cuvînt de cuvînt cu respectarea topiceii specifice ungurești» (N. Sulică, Ca hismele românești din 1544 [Sibiu] și 1559 [Brașov], Tg. Mureș, 1936, p. 51).

«Se pare că limba noastră veche nu se deosebea în ce privește topica... de cea astăzi decît prea puțin. într-adevăr, cele mai multe din exemplele'neobișnuite, astăzi, textelor noastre vechi... sînt datorite imitației originalului slavon» (Draganu Morf., p. 35).

Lipsa lui *pre* în Psaltirea Coresi (1570 și 1577) «se datorește, în rîndul întii, dacă exclusiv, împrejurării că traducătorul a urmat servil textul slavon» (Draganu Morf., p. 5), *giunghia* (H, ps. 65, 18) se explică prin confuzia lui *uzreti* «a vedea» cu *pozreti* sacrifica». Imitația construcției verbale a originalului maghiar, în *Palia* de la Orăștie, e demo- strată, cu exemple numeroase, de L. Gâldi, Zum Einfluss der ungarischen Syntax auf Altrumänische, AECO, VI, p. 325 șu.

DECLINAREA SUBSTANTIVELOR ȘI ADJECTIVELOR

GENITIVUL

în locul genitivului numelui, se întrebunțează prep. *de*, urmată numele respectiv la nominat.-acuzativ; procedeul acesta imită construc-

Suceava, 1593—1597, 1595, LB, 48, 22; 49, 25; 50, 20), *mănăstire de Bistriță* (Suceava, 1597, CB, I, 76, 3), *la mănăstire de Bistriță* (Suceava, 1597, DIR, A. IV, 154, nr. 206), *fioru lui Baschii de Bunești... Chinan de Bunești* (Moldova, 1597, DIR, A. IV, 178, nr. 237), *Oprea de Cordun, Undreiaș de Corcova* (Țara Românească, 1600, DIR, B. VI, 372, nr. 383), *cetatea de Samaria* (CT, Mt., 34).

ACUZATIVUL

Construcția fără prep. *pre* apare în exemple ca: *cere se omorescă elu* (S, ps. 36, 32), *ce purtai ca un berbece Iosifi* (H, ps. 79, 2), *ruga-i Pavelu toiî se preemescă hrană* (CV, 92, 4—5) etc.

ARTICOLUL

1. Lipsa articolului apare în cazuri ca: *bărbați fără mente* (S, ps. 91, 7; H, V: *bărbatuli*: mgzî bezumenî), *se între în cetate io vor fi* (S, ps. 106, 7; H: *cetate*: vuniti vu grad obitelnyi), *cămeșe ce într-ănsă învești-se și ca brău* (S, ps. 108, 19; H: *cămeșă... brăulu*: riza, vu njuze oblacit sș i jako poșii).

2. Lipsa articolului mai apare când numele e precedat de o prepoziție și construcția normală impune determinarea numelui: *fuii ca foaie în brumă* (S, ps. 118, 83: *foalele*: byxu jako mexu na slane), *puseră-me în groapă dede-suptu* (S, ps. 87, 7; H: *în gaura*: polozisa mș vu rove preispodnemu).

3. Construcția *dzi și noapte* (H, ps. 12, 2; S, ps. 41, 4 etc.) reproduce construcția slavă: dni i noăti; construcția normală apare, de altfel, în aceleași texte: *dzua și noapte* (H, ps. 41, 4; S, ps. 12, 2 etc.).

PRONUMELE PERSONAL

1. întrebuintarea pleonastică a pronumelui de pers. a 3-a reproduce exact construcția slavă: *toiagul tău și fustele tău, iale me mângăiară* (S, ps. 22, 4: *zezlu tvoi i palica tvoș, ta me ușesta*), *se știți că domnule elu e dzeuh nostru* (S, ps. 99, 3: *uvedite jako gospodi, toi esti bogu nasu*).

2. Lipsa pronumelui neaccentuat apare în textele rotacizante, pe lângă construcția corectă (v. p. 500): *ție uruia greșim* (H, S, ps. 50, 6: *edinomu sogresixu*), *dărui ție domnedzeu toți câți noată cu tiAre* (CV, 89, 12—14; Act., 27, 24: *i se darova tebe bogu vsș plavajustyș su toboju*), *nimărui se nuspu^ri* (CV, 53, 5—6; Act., 23, 22: *ni edinomu ze povedati*).

3. întrebuintarea formelor accentuate ale pronumelor personale, în locul celor neaccentuate: *dai lui blagoslovenie în vecul vecului* (S, ps. 20, 7: *jako dasi emu blagoslovenje vo veku veka*), *nu lăsa mene, doamne dzeul meu* (S, ps. 37, 22: *ne ostavi mene, gospodi boze moi*).

4. Encliza pronumelor neaccentuate acolo unde ne-am fi așteptat la procliză: *nice încredințară-se în dzisa lui* (V, ps. 77, 37: *uverișș sș bu zavzte ego*), *și omerii tăi veselescu-se de tire* (V, ps; 84, 7: *i Ijudie tvoi vuzvesel^t se o tebe*). *meserere și dedevăru tămpira-se, dereptate și pace sărutară-se* (V, ps. 84, 11: *milosti i istiuă sretoste se. pravda i miri oblobyzasta sș*).

5. Encliza și procliza pronumelor psrsouale neaccentuate reproduc construcția din versiunea slavă corespunzătoare: *și năsiăvi i spre nedejde* (ps. 77, 53: *i nastavi ș na upovanie*), *și drăcie lor coperi i mare* (V, ps. 77, i *vragy ix pokry more*), *și sufletul flamându împlu-l de dulață* (V, ps. 106, i *duso alcestoe ispluni bagi*), *adecă audzimu-o în Efralu, aflăniu^o în cămă dumarăviei* (V, ps. 131, 6: *se slyxaxom vu Efrate, obretoxom ș vu polix o bravy*).

6. Construcții de tipul acesta: *se un bucare-mi-se* (S, ps. 34, 19, 24) reproduc exact construcția slavă: *da ne vozradujut sș o mene*.

ADJECTIVUL

DEMONSTRATIV

Adjectivul demonstrativ e așezat după nume: *mărurile mele atestl* (C, 23, 4; Act., 20, 34: *ruce mbi si*), *pasă cătră oame-trii miei acești* (CV, 104, 2—3; Act., 28, 26: *idi kă ljudemu <moimîi> simu*).

NEHOTĂRÎT

VERBUL

-. JL în .tqxtel^ traduse, din slavonește, formele de perfect simplu din versiunea românească corespund formelor de aorist din versiunea slavă; perfectul e redat în textul românesc prin perfectul compus. în V, de exemplu, perfectul simplu e întrebuintat aproximativ de 362 de ori, și perfectul, compus, numai de 48 de ori. Iată câteva exemple:

Versiunea slavă

Perfect

naveli esi
uslysalî esi
vulozi esi
poznal me; esi,
etc.

Aorist

navede
pokryi
dasti
etc.

Versiunea românească

Perfect compus

adus-ai (cînt. A, 15)
ascultat-ai (ps. 1\$7, "1)
băgat-ai (cînt. 4, 13)
culoscutu-me-i (ps. 188, 1)
etc.

Perfect simplu

aduseși \ (cînt. 7, 31)
coperi (cînt. 4, 3)
aide (ps. 111, 9)
etc.

u: 2. Separarea lui *se, să.de* verb, la verbele reflexive și la formele de conjunctiv, precum și a auxiliarului de verb, la formele compuse, după modelul slav: *se-ară domnulu vrea* (CV, ISO, 12—13; Iac, 4, 15: aste gospodi vosxos-tetu), *că ce ai tu sfrășit ei sparseră*(S, ps, 10, 3: zâne jaze ty soversylii esi, oni razrusisa).

1 3. în locul construcției cu mai-mult-ca-perfectul verbului de conjugat, întâlnim construcția cu condiționalul prezent al verbului *a fi* + gerunziul verbului de conjugat, imitată din limba maghiară (v. L. Găldi, AECO; VI, p. 325 ș.u.): *pre care cândh o ară fi văzândh Șikhem* (PO, Gen., 34, 2: melyet mikor látott volna Sikhem; *Vulgata: quam cum vidisset Sichem*); *și cândh ară fi purcezândh* (PO, Gen., 35, 5: es mikor el indultanac volna; *Vulgata: cumque profecti essent*); *și cândh ara fi auzindî, cum c'așe striga* (PO, Gen., 39, 15: es mikor halotta volna, hogy felszoual kialtanec; *Vulgata: cumque ego succlamassem et audisset vocem meam*).

4. O serie de verbe sînt construite cu dativul, ca verbele slave cores-punzătoare :

asemăra (a se); cine în nuori asemănă-se domnului (S, ps. 88, 1), *omul deșertului-asamără-se* (V, ps, 143, 4); v. sl. upodobiti șș;

bate-goc (a-și): domnul bătu-și goch lori (H, ps. 2, 4); v. sl. (po)rcjgati șș;
bucura (a se): bucurați-vă lui dumnedzeu (H, ps. 80, 2), *bucurați-vă lui*

(S, ps. 2, 11); v. sl. radovati șș;

conteni: cuntinri viorului (H, ps. 106, 29); v. sl. zapretiti;

dodei: îngerul domnului dodei loru (S, ps. 34, 5); v. sl. sutgzati;

giudeca: a gudeca oamenilor tăi în dereptate (H, ps. 71, 2), *giudecă, doamne, celora ce me obidescu*, (S, ps. 34,, 1), *cel ce giudecă tuturon după lucru* (CV, 142, 7—8); v. sl. sgditi;

împiedica: întreci-i și împiadecă loru (S, ps. 16, 13); v. sl. zapști;

învăța (a se):învăța-voiu fără-de-legiții caiei tale (H, ps. 50, 15), *cărariloru tale învață-me* (S, ps. 24, 4); v. sl. pouciti șș;

ruga (a se): feței tale roagă-se bogații oamerilor (S, ps. 44, 13); v. sL moliti șș;

tocmî (a se): tocmise domnului în fii dzeului (S, ps. 88, 7); v. sl. upo-dobiti șș;

vence:vore vence lore derepții (H, ps. 48, 15), *cade cându vence mi-șeiioru* (S, ps. 9, 31), *învăncu loru* (CV, 5, 13); v. sL odolevati (odelSti, odoleti).

ADVERBUL

Cît nu e legat de adjectivul sau adverbul următor cu ajutorul prep. *de*, ca în limba de astăzi: *cătu e fricose în svaturi* (H, ps. 65, 5: kolî strasenu vu sovetexu), *cătu e dulce dzeul* (S, ps. 72, 1: kolî blagu bogu).

Negația. Sub influența versiunii slave, negația nu e suprimată dinaintea verbului, în fraze care încep cu o particulă de negație sau cu *pînă, pînă cînd: nece înțelegu toți făcătorii fără lege* (S, ps. 13, 4; ni li urazume-jutu vsi dšlajustij bezzakonie), *nu me tornu pără se cumplu-i* (S, ps. 17, 38: pozenu vragi moș, i postignu ș), *nu spămăntă-se pără va căuta spre dracii săi* (S, ps. 111, 8: ne uboit ss dondeze vozzritu na vragi svos), *nemiță gândin-*

ORDINEA CUVINTELOR

Iată cîteva exemple de ordine nefirească a cuvintelor în frază, prin in-tarea exactă a ordinii cuvintelor din originalul slavonesc sau maghiar: *Esaiās prorokul tuturoră au scris lassat* (T, 146,, 2: az Esaias propheta, min-nek nec iruān hatta); *despre acezeste ome zeu ka te pomenește, aștepte, ues pre morte ia fiul lu domnezeu* (T, 150, 7: azert șicksșg, nekiurc ezekrol em kezminc, vāriuc vigan halālunkra az istennec fiat); *acela purtatu cu som adāmatu* (CV, 16, 3—4; Fapt. Ap., 20, 9: otșgcenu snomu glubokimi), *audzi-te domnul în dzi de grije, apără-te numele dzeului lu Iacovi. Tremese agiutoriu de sfântu și din Sionu apără-te... cești în roate și ceia călării* (S, p. 19, 2—3, 8: uslysitu te gospodi vu denî pecali, zastititii tq imș boga Iakov. Posletu ti pomosti ot svștago, i ot Siona zastupitu tș... sii na kolesnicar i sii na koņșxu).

STILISTICA

ORDINEA CUVINTELOR

Exemplele ce urmează sînt luate în primul rînd din textele netraduse în căfe scriitorul se poate mișca liber și întrebuițează construcția potrivită nestîhjenit de context.

1. Ordinea obișnuită a cuvintelor, în frază, este subiect-predicat-compliment: *eu, vornicul de Câmpul-lungu, scriem înkinăciurte și multă sănătate la birăul de Bistrița* (Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, începutul secolului al XVII-lea/LB, 55, nr. 12).

• - Modificările aduse topicii acestui text au în vedere punerea în valoare a vreunui membru al frazei, prin locul ce i se acordă.

2. Predicat-subiect-complement. Se atrage atenția asupra acțiunii e-primate de predicat: *delungat-ai de mere soțul și apropiatul* (S, ps. 87, 15: *si~i o au datu jupan Nan acele fălci sfentei mănăstiri<i>* (Bunestii de Jocu jud; Argeș, 1597, CB, I, 80, 9), *o au dat* (Galați, 1571, CB, I, 19, 11); cf. *am aflat, o am oblicit, mi-o au tremis* (CC₂, 5, 33; 35; 36, în predoslovie), *audzi-me* (S, ps. 16, 6), *scris-am* (Suceava, 1593—1597, LB, 50, 1; Făgăraș, 1599, LB, 50, nr. 6), *dau-vă în știre* (Țara Românească, 1600, AAR, 20 ist. 476 a); construcția aceasta se întrebuițează în frazele interogative: *au vrem vr-o pagubă, au ba?* (Mănăstirea Moldovița, jud. Suceava, 1592, LB, 4, 23).

3. Nume predicativ-verb copulativ. Se atrage atenția asupra predicativului: *că mișel și meseru-s eu* (S, ps. 85, 1); în fraza următoare, complemen-tul, pronumele feminin neaccentuat o, este proclitic: *se de cându' o dă cu<m>parat One ace /hpă* (Suceava, începutul secolului al XVII-lea, LB, 62, 11). Construcția liberă, devenită posibilă prin întrebuițarea prep. *pe*, apare în inversiuni destinate următor: *pe papa Manele am învățat că se*

4. Subiect-complement-predicat: *iară Petre Şutra o au cumpărat* (Tg. Neamţ, începutul secolului al XVII-lea, LB, 67, 6).

5. Atribut sau circumstanţial exprimat prin adverb-predicat (sau nume): *totă A forato casa* (Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, începutul secolului al XVII-lea, LB, 53, 6), *forte ne rugăm* (Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava/începutul secolului al XVII-lea, LB, 57, 11), *ne forte rugăm* (Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, 1604—1618, LB, 76, 7), *că au foarte slăbit mănăstire; iar noi foarte vom ave a mulţemi* (Mănăstirea Moldoviţa, jud. Suceava, începutul secolului al XVII-lea, LB, 68, 8; 69, 13—14).

Mariă Rădulescu, Topica atributului adjectival în «Evangelhia cu învăţătură» a diacului Coresi, SCL, XIV, 1963, p. 233-258.

TRĂSĂTURI ALE LIMBII LITERARE

1. Întrebuiţarea cuvintelor compuse, pentru a reda noţiuni neobişnute în limba vorbită, este un procedeu caracteristic al limbilor literare; în textele traduse găsim o serie de termeni compuşi, care traduc termenii slavi corespunzători (v. mai jos, p. 530).

2. Pentru corespondenţă, existau formule slavoneşti; formulele au fost traduse şi au servit de model frazelor stereotipe româneşti întrebuiţate în corespondenţa particulară. Procedeu este caracteristic; iată câteva fraze de acest tip: *şi avem nedejde pre domnia-voastră se dat noao a şti de toate* (Mănăstirea Moldoviţa, jud. Suceava, 1592, LB, 46, 27), *că acisMtu, cu mila lui dumnâdzău, să fie Mărifa lui Craiu sănătos şi domnu nostru Ştefan Vodă, iaste o ţară ca alalidă* (Suceava, 1595, LB, 49, 15—16; cf. Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, 1595, LB, 48, 5—7), *ce va hi pohta şi treba domnilor voastre la noi, nevoi-vom*K să facem^e pren^tru vo/\ domnitorii voastre* (Suceava, 1595, LB, 49, 17—19; cf. Suceava, 1593—1597, LB, 50, 10—12; Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, începutul secolului al XVII-lea, LB, 55, 5—1), *de nu u vor lăsa să fie ca mainte, multu val să va face* (Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, începutul secolului al XVII-lea, LB, 56, 7—8), *ne rugăm domniilor voastre de rândul; dăm ştire dumiitale de rândul* (Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, 1595, LB, 48, 11; începutul secolului al XVII-lea, LB, 55, nr. 12; 59, 5; 60, 4; Suceava, 1601, LB, 69, 4), *noi de toate bine pre rând am înţeles* (Ţara Românească, 1600, AAR, 20 ist., 476 a), *mă înkin cu capul la pământu* (Berileşti, cea 1609, CB, I, 173, 2—3; cf. *cădem cu feţele la verdele pământ^*, Mănăstirea Voroneţ, jud. Suceava, 1616—1631, LB, 87, 23—24).

TRĂSĂTURI ALE LIMBII VORBITE

1. Construirea de fraze scurte şi introducerea lor prin câte o conjuncţie: *şi dup' alfa vă dau ştire că simţul viu... ce amu scăpat de la Belgrad... deliu m-au prinsu neşte Sasi; deci a vrut să mă tae... deci niu m-au perdut. De aci eu amo tri<me>s carte... deci mă rog... şi eu amu spos... deU iar-K mă rog... şi -fbătrănescu, şi am făcut o barbă pînă la brău... şi să afle... şi sămtu nomai co cămeşa* (Bistriţa, jud. Bistriţa-Năsăud, 1600, LB, 52), *ş-au avut acesta felor urve cal. Deci ş-au acolisit^ Simion de acel cal delii ş-au dus*K*

*Ghiorghii... dfali ei ş-au temuta a veni pre la Mărie voastră... deci i-&u tă&t i-au jecuit-K, ş-au lăsat unul în nume de mort-K, ş-au luatre dela Ghiorghie 7 fl rinţi şi un inel de argint... dSăi ne foarte rugăm*L Mării tale* (Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, începutul secolului al XVII-lea, LB, 59).

Iată câteva exemple de întrebuiţare a acestui procedeu în limba vorbită: *după se-l gădesc îl dobor cu toporu şi după haia să string şi-l iau ape toţ... şi-l iau ş-apăi tună că iei pă plai în jos, ş-apăi îl suie pa cal... ş-apăi vin la casa mortului* (Dînsuş). *întii a venit furcii la mînăstirea Urezulu la Crizanti, Grec, Jş-a vorbit cu iei turceşte şi ş-a dus la mînăstirea Bistriţii... i-a dat foc... ş-a dat foc şi peşterii—şi iei a fugit în piatră... şi ie loc num cît a băga un om singur. Ş-a şăzut iei... ş-a strigat tat-so-n vale şi iei nu-nţălegea. ş-a zis sfintu Gligorie* (Rimeşti, jud. Vilcea).

Candrea-Densusianu-Sperantia, Graiul nostru, II, p. 110; I, p. 31.

2. Deasa întrebuiţare a demonstrativelor, pentru a preciza de cine sau de ce este vorba: *cu acel boaren ce au fostu vornic... să-şi întrebe cu ace vornic* (Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, 1595, LB, 48, 17—18), **st o prestrure de ape... se de cându o au cumpărat One ale &pâ* (Suceava, începutul secolului al XVII-lea, LB, 62, 10—11).

3. Procedeu insistenţei, prin repetiţia unei forme, apare în reluare unui cuvînt sau unui grup de cuvinte: *că de l-a plale vre-o marhă, ei gur şi o r\u, de le plale* (Suceava, începutul secolului al XVII-lea, LB, 62, 15—16), *Voivodul nostru iaste sănătos şi acmo vine la scaunu, peste trei-patru dzile veni-v la scaunul dumisale* (Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, 1604—1618, LB, 74, 14—15).

VOCABULARUL

FORMAREA CUVINTELOR

DERIVAŢIA

Derivaţia ca şi *compoziţia* sînt procedee caracteristice ale limbilor literare: exemplele care urmează apar în texte traduse; traducătorii au uzat de aceste procedee pentru a reda termenii slavi corespunzători.

IMPROPRIE

O serie de substantive provin:

a) din adjective: *afundu* «adîncime» (H, ps. 42, 8), *amaru* «amărăciune» (S, ps. 9, 28), *grasul* «grăsime» (S, ps. 80, 17), *multul* «mulţime» (CB, ps. 5, 12) etc.

↳) din; adverbe: *aproapelaa* tovarăș (S, ps. 100[^], 5), *asupra* «camăț[^]» (S, ps. 54, 12), *desătul* «îmbelșugate» (S[>] ps. 50, 7), *destul* (CP, ps. 50, 7)

c) din verbe; de la infinitiv: *aducere* «prinos, jertfă» (H, ps. 39, 7; CV, 32, 5), *bere* «băutură» (S, ps. 101, 10), *cumplire* «sfârșit» (S, ps. 53[^] titlu) etc.; de la participiul trecut: *adunat* «adunare, gloată» (S, CP, ps. 73, 2), *ajunai* «post» (S, ps. 34, 13; CP, ps. 68, 11), *apărat* «dpjană, muștrare» (S, CP, ps. 103, 7), *ascunsu* «taină» (S, ps. 50, 8) etc., și fem.: *arsă* «[^]jertfă» (H, ps. 65, 15).

Există adjective formate din verbe: *afundat* «adînc» (H, ps. 63[^] 7)[^]. *amânai* «tirziu» (CV, 114, 1 etc.), adverbe din substantive: *adevăr* «într-a devăr, cu adevărat» (H, ps. 118, 75) sau din verbe: *alegându* «afară.de» (S, cînt. 2, 39), prepoziții din adjective: *dereptu* «pentru» (S, ps. 5, 10).

Locuțiunea adverbială *amijloc* «în mijlocul», formată din substantivul *mijloc*: *dumnezeu pre amijloc de, noi* (jud. Prahova, 1597[^]-4600, PIR; B, VI, 297; nr. 312).

CU SUFIXE

v. *j[^]ame* s(rar); *mișelapțf* «sărăcime» (CC_v Cipariu, *Analecte*, ?0; 21); *voinicame* «oștire» (CC_s, 305, 16; 177, 9); [^].

E. Carabulea, *-ame* și *-ime[^]* în limba rbm&nă, SMFC, I; 1959, p. 65—75.

-*ătate*: *bogătate* «bogăție» (CV, 131, 7; MM, 306, 13 v-), *meserâtrfte* «mizerie» (PO, Ex., 25, 17).

Din *bogătătate*, cu dispariția lui *-tă*, ca în *jumate* < *jumătate*.

-*tune* (frecvent): *descumpărăciune* «răscumpărare» (PO, Ex., 30, 12), *ferikaczune* «fericire» (T, 154, 9), *fericăciune* (MM, 305, 11 v.), *îmbrăcăcurc* «îmbrăcăminte» (H, ps. 68, 12), *impuiâciune* «muștrare» (CP, ps. 43, 14; CT, Luca, 3; PO, Gen., 30, 23), *împuțiciune* «împuțire» (CC_s, 309, 27), *lăsăcure* «iertare» (CV, 78, 6), *lăsăciune* (CT, Luca, 4) *răpiciune* «răpire» (CT, Luca, 60), *secerăciune* «seceriș» (CT, Mt., 54), *uneczune* «unitate» (T, 154, 9);

-*eală* (frecvent): *odihneală* «odihnă, odihnire» (MM, 305, 12 v.);

-*eseu* (frecvent): *canescu*, *-câinesc* «ciinesc» (S, CP, ps. 104, 31), *pelițescu* «trupesc» (CV, 146, 7);

-*et* (rar): *oamet* «mulțime de oameni, popor» (PO, Gen., 28, 3);

-*eț* (rar): *bouleț*, diminutivul lui *bou* (CB, I, 208, 388);

-*ie* (frecvent): *blândzie* «blîndete» (S, ps. 44, 5), *desertie* «pagubă» (CV, 85, 10—11);

rime (frecvent): *necurățime* «necurăție» (H, ps. 5, 12);

-*ință*: *întăință* «întietate» (CPr.; III, loan, I, 9);

-*ia* (rar): *cârmită*, diminutivul lui *cîrmă* (CPr., Iac, 3, 4);

-*măntu* (rar): *ascultămăntu* «ascultare» (CV, 138, 10), *lărgămănt* «larg» (H, ps. 117, 5);

-*nic* (rar): *mezererniku* «milos» (T, 154, 6);

-*oniu* (rar): *reoniu* «rău» (S, ps. 63, 3), *vulponiu* (S, ps. 62, 11);

-05 (rar): *pănos* «acoperit de pene» (H, p. 306, 35);

-*și* (< *sibi*, Lombard, *Studia neophil.*, XI, p. 186 ș.u.): 1) la pronume (*atestași*, *cuiși*, *eiși*, *luiși*, *sieși*, *căruiși*, *aleluiși*, *însuși*, *înșiși* etc.), 2) la adverbe (*acieși*, *aemuși*, *asași* etc.);

-*șigu*, *-șugu* (< magh. *-seg*, cf. *hitlenseg*) *hitlenseg*'), *eftinșig* «îndurare milă» (S, ps. 50, 3), *eftenșug* (CP, ps. 50, 3; PO, Gen., 41, 31);

M. Sala (Omăgiu lui Iorgu Iordan, București, 1958, p. 763—764) explică prezența lui *u* în *-sug* prin asimilare: *beteșigu* > *beteșigu* > *beteșugu*.

-*tel* (rar): *Mitulul*, *Mitiutul* (n. pr., Husi, 1508, Costăchescu, DI de la B., 254); *mitiutel* (CPr., ps. 16, 14; CV, 123, 5, 7—8); *mitutel* (CT Mat., 25, 45). Sufixul e format din *-t*, provenit, probabil, de la participiul în *-it*: *dormit* etc. (Pușcariu, WJb., VIII, p. 169). Din *micuței* s-a ajuns la *mitutel*, prin asimilare. *Mititel* s-ar explica din *michitel* (foneticeste: *mikite*) prin asimilare (DE, 1092). în fine, *mitiutel* ar rezulta din *mititel* -l- *mitu* (Densusianu, H.d.l.r., II, p. 111; ed. rom., p. ••74);

-*toriu* (frecvent): *blăstemătoriu* «acel care blestemă» (TB, 332, 47), *celuitoriu* «înșelător» (H, ps. 16, 1; 51, 6); *utăluitoriu* «care urăște» (S, p. 54, 13);

-*ură* (frecvent): *călcătură* «urmă» (S, ps. 16, 5), *nestiutură* «neștiință» (CV, 142, 2);

Luiza Seche, Sufixul *-ură...*, SMFC, III, 1962, p. 190 ș.u.

-*uș* (rar): *tătuș* «strămoș, bunic» (S, ps. 38, 13).

Printre derivatele verbale; *a se gloti* «a se aduna în gloată» (MM, 306, 13 v.), *a reoni* «a face rău, a strica» (CV, 154, 8) etc..

CU PREFIXE

a- (rar): *apuși* «a mirosi» (*aput*, ind. pr., 3 pl., S, ps. 113, 14), *astri* «a înstrăina» (*astriirat*, adj., S, H, ps. 57, 4);

Finuța Asan, Prefixul *a-* < lat. *ad*, SMFC, II, 1960, p. 13-14.

deș < *dezdzice* «a-și lua rămas bun de la cineva» (CV, 2, 2), *a se deștu* «a se întoarce, a se suci» (S, ps. 77, 57);

•*în-* (frecvent): *înacoperi* «acoperi» (H, ps. 26, 5), *înmări* «a mări» (152, 6);

ne- (frecvent): *necuvinosă* (H, ps. 42, 1), *netare* «slab» (TM, 124, 2);

pre- (< v. sl. *pre-*) (frecvent): *precăniat* «preaslăvit» (S, cînt. 7, *premândrie* «înțelepciune» (S, ps. 48, 4);

Rolul de intensificare al lui *pre*: I. Rizescu, SMFC, I, 1959, p. 9.

raz- (v. sl. *razu-*) (rar): *răzgudeca* «a judeca» (CV, 59, 3), *răslăbit* «i

vit»-(CCt, 243, 17, 23, 25).

Gh. Bulgăr, Prefixul *răs-* în limba română, SMFC, I, 1959, p. 17—28,

"*spre-* (rar): *sprelice* «a chema» (CV, 68, 3), *spreșărire* «grăbire, c

zare» (CV, 12, 7—8).

Finuța Asan, Derivarea cu sufixe și prefixe în Psaltirea Hurmuzaki, SMFC, I, 1959, p. 203 (înregistrează folosirea a 26 de sufixe și 8 prefixe: „procedul e folosit din plin în text care ne-am ocupat”, p. 212). G. Marin, Compunerea și schimbarea categoriei gramaticale în Psaltirea Hurmuzaki, I, p. 213—220, (cele două procedee sînt folosite pentru a reconstitui mai exact textul originalului slav). Laura Vasiliu, Derivarea cu sufixe și prefixe în Cartea învățătură a diaconului Coresi din 1581, I, p. 221—259 (38 de sufixe și 10 prefixe).

COMPOZIȚIA

SUBSTANTIVE

a) două substantive: *argintu-tăetoriu* (CV, 8,1—2): *srebrokovaci*; *lege-călcare* (S, ps. 36, 7): *zakonoprestgpljenije*; b) adjectiv și substantiv: *bu-trăfacere* (CV, 162, 2): *blagodezanije*, *dulle-dăruire* (CV, 57, 13—14): *felagodarzenije*, *dulle-iubire* (MM, 304, 9 r.); c.) adverb și substantiv: *ainte-născutul* (CP, ps. 104, 36): *pruvenici*; d) prepoziție și substantiv: *fără-lege* (S, ps. 5, 5): *bezakonije*; *asuprăluare* (CV, 169, 1—2): *premmozenije*, *dede-văru* (S, ps. 5, 11) < *de* + *adevăr*, *su* (= supt); *sugușa* «*di* stringe de gît, a sugruma» (CT, Mat., 18, 28); e) numeral și substantiv: *uncom* (S, ps. 21, 22; 29, 3).

Mâneștergureni (sat. jud. Iași, SI, IX, 159); *mineșterguri*, Boga, Doc. basarab., I, p. 14). Asupra procedului (calc), v. H. Mirska, Unele probleme ale compunerii cuvintelor în limba română, SMFC, I, 1959, p. 165 ș.u.

VERBE

a) adverb și verb: *a ainte-pune* (S, ps. 85, 14): *preduloziti*; *a bire-grăi* (H, ps. 44, 3): *blagosloviți*; *a reu-fale* (CV, 155, 10); b) prepoziție și verb: *fără-dumnezei*.

ELEMENTELE VOCABULARULUI

Vocabularul traducerilor este diferit de vocabularul textelor netraduse. Traducătorii dispuneau de un lexic sărac și nu aveau la îndemână termeni românești suficienți, care să corespundă tuturor termenilor slavonești sau maghiari din versiunea biblică. S-au întrebuițat diverse procedee pentru a ocoli aceste dificultăți; pe lângă procedeul de a traduce mai mulți termeni din textul biblic printr-un singur termen românesc, traducătorii au recurs, de cele mai multe ori, la procedeul mai simplu de a introduce în textul lor cuvintele slavonești sau maghiare care nu aveau echivalent românesc. În felul acesta, un mare număr de elemente străine a pătruns în vocabularul traducerilor.

Majoritatea acestor cuvinte nu apare în textele care reprezintă, cel puțin în parte, limba vorbită, de exemplu în scrisorile particulare; în textele din această categorie, pe lângă termenii uzuali de origine străină, aparținând limbii comune, mai aflăm o serie de cuvinte străine impuse de limba cancelariei.

Dintre elementele care alcătuiesc lexicul secolului al XVI-lea, vom examina numai elementele latine, slave și maghiare, în scopul de a da un tablou sumar al vocabularului limbii române în această epocă.

În ceea ce privește elementele latine enumerate aici mai jos, cele mai multe au dispărut din limba comună; unele, însă, sînt conservate pînă astăzi în regiuni restrînse ale domeniului dacoromân.

Claudia Tudose, Lexicul de bază în secolul al XVI-lea (SCL, XVI, 1965, p. 619-653 și 801—828). Criteriile folosite: frecvența, repartiția, gradul de disponibilitate (cuvinte cu frecvență mică, dar care sînt uzuale și utile). Termenii disponibili: cu valoare neutră, uzuali

în orice epocă. Cuvintele cele mai frecvente au, în majoritatea cazurilor, și repartiția cea mare. De ex.: *acest, fi, de, face, mult, el, cu, ca, tot, avea*, ce (conj.), *om, mai* (adv.), *da* (vb) telș excerptate nu ne pot da însă o imagine completă asupra compoziției lexicului în secolul XVI-lea.

ELEMENTE LATINE

alice (< *ecce-hicce*), adv. «aici» (H, ps. 13, 14; CV, 57, 11), (< *agrum*), s.n. «țarină» (S, V, ps. 106, 37; CT, Mt., 53), *ainte* (< *ab*), adv. «înainte» (S, ps. 22, 5), *arbure* (< *arborem*), s.m. «pom» (H, ps. 10, 11), *ariră* (< *arena*), s.f. «nisip» (H, S, V, ps. 138, 18; CV, 93, 12); *asin* (< *asinus*), s.m. «măgar» (TB, 470, 110), *auă* [< *uva*], sg. «strugure» (S, V, ps. 2, 14; PO, Gen., 49, 11), *botegure* (< **baptizionem*), s.f. «botez» (CV, 10—11), *căsătoriu* (< *casa*), s.m. «om cu familie» (TM, 51, 13), *cum* (< *commandare*), vb. «a jertfi» (S, ps. 53, 8), *cumăndare*, s.f. «jertfă» (S, ps. 10, 11), CP, cînt. 7, 40; CV, 145, 10; *comandare* «pomenire» (Cuciur, 1621, 1622), *deu*, Arch., ist., III, p. 215), *călaru* (< *caballarius*), adj., s.m. «călăreț» (S, cînt. 1, 19), *a cumpli* (< **complire*), vb. «a sfîrși, a pînă a prăpădi» (S, ps. 144, 20), *a cura* (< *curare*), vb. «a curăți, a șterge, a prăpădi» (S, ps. 64, 4), *a cure* (< *currere*), vb. «a alerga, a curge», (S, ps. 57, 8; CV, 34, 4; TM, 51, 11), *a se delunga* (< **delung*), vb. «a pînă a pârta» (H, S, ps. 87, 19; CV, 167, 5), *a despune* (< *disponere*), vb. «a pînă a domni» (CV, 162, 10; *despuitoriu* «stăpînitor», V, cînt. 7, 37, 79, 128; TB, 314, 32), *deșidera* (< *desiderare*), vb. «a dori, a pofti», (S, ps. 83, 3), *a deștinge* (< *descendere*), vb. «a se coborî» (S, ps. 29, 1, 49, 2—3), *a se dupleca* (< *duplicare*), vb. «a se îndoi, a se bate, a se înmulți», (H, ps. 17, 8), *e* (< *et*), conj. «iar, și» (v. p. 513), *a ferica* (< **felica*), «a ferici, a face bine» (S, V, cînt. 9, 48; CV, 133, 10), *fur* (< *fur*), s.m. «fur», (H, S, ps. 49, 18; CV, 161, 2), *fuste* (< *fustis*), s.m. «toiag» (S, ps. 10, 11), *genru*^re (< **gyronem*), s.f. «adîncime» (H, ps. 68, 16; CV, 90, 11), *gentem* (< *gentem*), s.n. «neam, familie» (S, ps. 9, 27; CV, 30, 7; TB, 316, 3), *gude, jude* (< *judex*), s.m. «judecător, boier; magistrat» (S, cînt. 7, 37), *in nordul Maramureșului, 1602—1617, LB, 73, 23), iuo* (< *ubi*), adv. «unde», (v. p. 511), *îmbe* (< *ambae*), adj., num. «amîndouă» (H, S, ps. 10, 11), *înfrumșa* (< *formosus*), vb. «a înfrumuseța» (S, ps. 64, 9; CV, 10, 11), *imputa* (< *imputare*), vb. «a învinui, a reproșa» (S, ps. 73, 10), *intare* «blestem» (CV, 85, 9—10), *a se încărește* (< *incalescere*), «a se încălzi, a se înfierbînta» (S, ps. 38, 4; CV, 120, 2), *incu* «a se trece la joc» (TM, 230, 229), *întortu* (< *intortus*), adj. «nedrept» (S, ps. 17, 27), *a se înturereca* (< *intenebricare*), vb. «a se întuneca» (S, ps. 24), *a se investi* (< *investire*), vb. «a se îmbrăca» (H, S, V, CP, ps. 16), *invocalbe* (< *involvere*), vb. «a înveli» (S, CP, ps. 101, 27), *lucorem* (< *lucrum*), s.f. «lumină» (S, ps. 64, 11; CV, 76, 10), *măritu* (< *miser*), s.m. «mire» (S, ps. 18, 6), *meser* (< *miserum*), adj. «sărac», (H, S, ps. 18), *meserere* (< *miser*), s.f. «milă, pomană, milostenie» (S, ps. 18, 155, 193 etc.; Tîrgoviște, 1602, CB, I, 127, 7; Cod. T, 223), *meser* (T, 156, 5, v. Tamás, Fogarasi, p. 97 șiu.); *meser*^tate, s.f. «sărăcie» (S, ps. 11; TM, 80, 131), *neaua* (< *nivem*), s.f. «zăpadă» (S, ps. 50, 9; V, ps. 2), *a se număra* (< *nominare*), vb. «a spune pe nume, a citi» (S, ps. 4; CV, 56, 7), *op* (< *opus*), s. «trebuie, trebuință» (în expresii ca *opu a fi* «trebuie să, e trebuință» etc.; S, ps. 13, 3; CV, 12, 5, 740, 52, 3 a; FM, 123, 239; EP, 37); *părăta* (< **poenitare*), vb. «a

(S, CP, ps. 37, 7), *păsa* (< *passare*), vb. « a merge » (CV, 39, 13), *păsa* (< *pensare*), vb. « a apăsa » (S, ps. 31, 4), *prepune* (< *praeponere*), vb. « a bănuî » (S, cînt. 2, 19; cf. *prepuno*[^]și, pl., CV, 108, 6), *premedza* (< *mediare*), vb. « a înjumătăți » (CP, ps. 54, 24; *împremiedza*, S, ps. 54, 24), *prevence* (< *pervincere*), vb. « a învinge, a birui » (H, ps. 128, 2), *scriptură*, s.f. « scrisoare » (CV, 128, 3—4; partea de vest a Olteniei, 1599, CB, I, 88, 3), *spărți* (< *expartire*), vb. « a despărți » (S, ps. 21, 20), *scura* (< *excurare*), vb. « a curați » (S, ps. 50, 4), *scumpăra* (< *excomparare*), vb. « a cumpăra » (CV, 169, 3), *stur* (gr. *owXoq*), s.m. « țurțur de gheață » (S, ps. 148, 8), *suru* (< *sonus*), s.n. « sunet » (S, ps. 41, 5), *șerbi* (< *servire*), vb. « a lucra, a sluji » (H, ps. 21, il), *șerb* (< *servus*), s.m. « rob » (S, V, ps. 77, 70; CV, i09, 8), *urăciure* (< *orationem*), s.f. « urare, binecuvîntare » (CV, 125, 1), *temoare* (< *timorem*), s.f. « teamă, spaimă » (S, ps. 67, 28), *vărgură* (< *virgo*), s.f. « fecioară » (CV, 26, 13), *vie* (< *vivere*), vb. « a trăi » (S, ps. 117, 17; CV, 43, 7), *viptu* (< *victus*), s.n. « grîu, bucate » (H, S, ps. 64, 11).

(Simion *Dumnăzău*, n. pr. (jud. Vaslui, 1594, DIR, B. VI, 144, nr. 159).

Pentru explicarea lui *mărat*, cf. vb. *amăra* (< *amări*, ca *ferica* > *ferici*, de unde *fericesc-amăresc*, *ferici-amări*); *pedestru* (Golești, jud. Argeș, 1650, Hasdeu. Arch, ist., I, p. 26, nr. 294).

ELEMENTE SLAVE

ăd'K (< *adu*), s.n. « iad » (H, ps. 9, 18), *alămojnă* (< *aimuzîno*), s.f. « pomană » (TM, 51, 12), *ankiră* (< *ankira*), s.f. « ancoră » (CV, 93, 14), *aslam*[^] (cf. r. *oslam*), s.n. « camătă » (S, ps. 14, 5), *aspidă* (< *aspida*), s.f. « viperă » (S, ps. 90, 13), *besădui* (< *b[^]sedovati*), vb. « a vorbi » (H, ps. 30, 14; *băsădui* în Maramureș, Țiplea, și în Oaș, Candrea, Oaș, p. 48 s.v.); *beseadă* (< *beseda*; cf. magh. *beszed* « grai, cuvînt, vorbire »), s.f. « vorbă, vorbire » (H, S, ps. 103, 34; PO, Gen., 11, 1), *bezaconi* (< *bezakoniti*), vb. « a făptui nedreptăți, fărădelegi » (CP, ps. 74, 5), *bezaconic* (< *bezakoniniku*), s.rri. « nelegiuit » (H, ps. 64, 4), *bezaconie* (< *bezakonije*), s.f. « nelegiuire » (S, ps. 106, 17), *blagodari* (< *blagodariti*), vb. « a mulțumi, a da har » (CV, 93, 1—2), *blaznă* (< *blaznu*), s.f. « greșeală, smînteală » (S, ps. 139, 6), *blăzni* (< *blazniti*), vb. « a face să ereseasra S MIM[^] — /TT ~

.... . [^]/_^UNU a ± sciiLim » ps. 55, titlu), *clevetă* (< *kleveta*), s.f. « calomnie » (S, ps. 118, 134; CV, 73, 7), *cleveti* (< *klevetati*), vb. « a calomnia » (H, S, ps. 118, 2\$), *elevetnic* (< *klevetîniku*), s.m. « calomniator » (S, ps. 71, 4), *conob* (< *konobu*), s.f. « căldare » (S, ps. 59, 10), *corabnic* (< *kbrabîniku*), s.m. « corăbier » (CV, 86, 4), *deală* (< *delo*), s.f. « lucru » (S, cînt. 4, 17; CP, ps. 61, 13; Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, începutul secolului al XVII-lea, LB, 53, 7), *dezlupi* (< *lupiti*), vb. « a răpi » (H, ps. 108, 23), *dosădi* (< *dosaditi*), vb. « a se supăra, a ocări » (CV, 46, 14—47, 1; CP, ps. 89, 10), *dodei* (< *dodejati*); vb. « a supăra » (H, ps. 43, 8; S, ps. 22, 5), *finicsu* (> *finikiisu*), s.m. « smochin » (S, CP, ps. 91, 13), *gadină* (< *bg. gadinu*), s.f. « fîară, vită » (H, S, CP, ps. 103, 25; CV, 124, 4), *gîrbă* (< *grubii*), s.f. « spinare » (CP, ps. 128, 3), *găvoazde* (pl. < *gvozdi*), s.n. « cui » (TM, 46, 4), *găvozdi* (< *prigvozdit*), vb. « a prinde cu cuie, a lipi » (H, ps. 118, 120), [^]/_^glasiți (< *glasiti*), vb. « a glăsuî, a rosti » (H, S, ps. 113, 15; CV, 37, 2), *a se gloată* (< *glota*), vb. « a stringe oaste » (H, ps. 139, 3); *g(u)noiște* (< *gnoiste*), s.f. « gunoi » (S, V, CP, ps. 112, 7), *gospodin* (< *gospodinvi*), s.m. « stăpîn » (S, ps. 67, 21), *gotovi* (< *gotoviti*), vb. « a găti, a pregăti » (S, CP, ps. 88, 5; CV, 53, 9),

greșnic (< *gresînikii*), s.m. « păcătos, greșitor » (H, ps. 9, 25), *grobnic* (< *binii*), s.n. « giulgiu » (CB, I, 201, 233), *gunosi* (< *gnusiti*), vb. « a se scîrbi » (H, ps. 5, 8; S, ps. 55, 6), *hlipi* (< *xlipati*), vb. « a se văieta » (CV, 131), *hrăborie* (< *xrabru*), s.f. « oștire » (S, ps. 143, 1), *hrănilniță* (< *xranilmica*), «ladă, cămară » (S, ps. 143, 13), *iniie* (< *inije*), s.f. « brumă » (S, cînt. 2), *inorog* (< *inorogii*), s.m. « animal fabulos, cu un corn » (H, ps. 91, 11), *isod* (< *jerodijevu*), s.f. « bîtlan » (H, S, V, CP, ps. 103, 17), *iscodnic* (< *suxodîni*), s.m. « sol » (CV, 122, 2), *Ishod* (< *isxodu*) «Exod» (PO, ps. 4, 6), *islediti* (< *islediti*), vb. « a cerceta » (H, S, CP, ps. 138, 3), *istucan* (< *istuka*), s.m. « chip cioplit, idol » (V, CP, ps. 77, 58), *iuboste* (< *ljubu*), s.f. « iubire » (S, ps. 108, 4; CP, ps. 108, 5), *iubov* (< *ljubpvu*), s.n. « iubim » (H, ps. 108, 4), *jaloste* (< *zalostu*), s.f. (S, ps. 118, 139), *lăstiv* (< *listivu*), adj. « înșelător » (S, ps. 119, 2), *lincotă* (< *lokota*), s.f. « înșelăciune, vicleșug » (S, ps. 3), *liva* (< *liva*), s.f. « vînt de miazănoapte, crivăț » (S, ps. 77, 26), *magh* (cf. *magesiniku* « magic »), s.f. « fermecătoare » (TM, 154, 192), *măhăi*[^] (< *măhăi*), vb. « a face semn » (CV, 11, 5), *meni* (< *meniți*), vb. « a numi, a invoca » (S, cînt. 5, 13; CV, 5, 1), *milcui* (*a se* ~, îcf. *bg. milkamu sș*), vb. « a mîngîia » (S, ps. 34, 15), *miloste* (< *milosti*), s.f. « milă » (S, cînt. 6, 9; S, ps. 83, 12; CV, 126, 10—11; T, 158, 8), *măndroste* (< *mgdrostii*), s.f. « țelur[^]itine » (S, ps. 89, 12), *mișită* (< *myste*), s.f. « braț » (S, ps. 76), *mo[^]S[^]FT[^]* (< *mozdanii*), s.n. « măduvă » (S, ps. 65, 15), *mușită* (< *mușita*), s.l. « țînțar » (S, ps. 104, 31), *nădăi* (*a se* ~ < *nadejati*) vb. « a nădăi » (S, ps. 35, 8), *naftă* (< *nafta*), s.f. « smoală, păcură » (S, cînt. 7, 46), *nastaviti* (< *nastaviti*), vb. « a îndrepta, a conduce » (S, ps. 142, 10), *năvedi* (< *năvedi*), vb. « a aduce » (S, cînt. 1, 19), *neiasită* (< *nejesyti*), s.f. « pelă » (H, ps. 101, 7), *nenăvidi* (< *nenavideti*), vb. « a urî » (S, ps. 138, 21), (cf. *ozda* «frînghie, curele», P. Olteanu, SCL, XI, 1960, p. 611—612), «frînghie, curea » (CV, 44, 2), *obicni* (< *obyknQti*), vb. « a învăța » (S, ps. 105, 35), *oblici* (< *obliciți*), vb. « a da pe față, a înfrunța » (S, ps. 105, 35), *obrazui* (< *obrazovati*), vb. « a circumcide » (CV, 30, 4), *ogoadă* (< *ogoadă*), s.f. « plăcere, plac » (CP, ps. 68, 3*2; CV, 64, 9; CC₂, 45, 36), *ugodi* (< *ugoditi*), vb. « a plăcea » (S, ps. 68, 32; CC₂, 45, 37), *oltariu* (< *oltariu*), s.n. « altar » (S, ps. 42, 4), *omet* (< *ometu*), s.f. « margine, tivitură » (S, ps. 132, 2), *omrazi* (*a se* ~ < *omraziti*), vb. « a (se) pingări » (S, CP, ps. 2), *onagru* (< *onagm*), s.m. « asin sălbatic » (H, S, ps. 103, 11), *organ* (cf. *organu*), s.n. « instrument de muzică » (H, S, ps. 150, 4), *oscr[^]bi* (< *oskr[^]bi*), vb. « a mîhni » (S, cînt. 7, 50), *ostâmpi* (< *otustopiti*), vb. « a se depărta » (S, ps. 21, 12), *oteși* (< *utesiti*), vb. « a mîngîia » (H, ps. 22, 4), *pamite* (< *pam[^]ti*), s.f. « pomenire, amintire » (S, ps. 29, 5; V, ps. 29, 5), *parasimă* (< *parasimovu*), s.f. « stemă, marcă, semn » (CV, 99, 1), *peșă* (< *pyxa*), s.m. « mrndru, trufaș » (S, ps. 118, 51), *peleş* (< *bg. peleş*), « veșmînt » (S, CP, ps. 44, 14), *pistă* (< *pista*), s.f. « hrană » (S, ps. 118, 51), *plășcă* (< *plasti*), s.f. « mantie » (S, ps. 21, 19), *pobedi* (< *pobediti*), vb. « a învinge » (S, ps. 88, 24), *podnojie* (< *podunozije*), s.f. « talpă » (S, ps. 88, 24), *podobifa se* ~ < *upodobiti sș*), vb. « a se asemăna » (S, ps. 82, 2), *poșă* (*a se* ~ < *pogrșznQti*), vb. « a se cufunda, a se îneca » (S, cînt. 6, 6), *pozreti* (< *pozreti*), vb. « a se aprinde » (H, ps. 9, 23), *poiata* (< *poiata*), s.f. « curte princiară » (TM, 151, 188), *položi* (*a se* ~ < *poloziti*), vb. « a pune » (H, ps. 148, 6), *ponoșenie* (< *ponosenije*), s.f. « dojana, mustrare » (H, ps. 78, 12), *pospai* (< *posypati*), vb. « a spulbefă » (S, ps. 147/6), *postg[^]piti* (< *postg[^]piti*), vb. « a se apropia » (S, ps. 79, 19), *potopi* (*a se* ~ < *potopiti*), vb. « a se îneca » (V, CP, ps. 138, 21), *potrebi* (*a se* ~ < *potrebiti*),

il

prăpădi, a strivi» (S, ps, 11,4), *pomii* (< poveleti), vb. « a porunci» (S, ps. 148, 6), *pravednic* (< pravidiniku), s.m. « drept » (H, ps. 36, 21), *prepodobnic* (< prepodobinu), adj., s.m. «cuvios» (S, ps. 11, 2), *preseci* (< presekatii), vb. « a tăia» (S, ps. 28, 7), *prestăpnic* (< prestgpiniku), s.m. «călătorul legii» (S, CP, ps. 118, 119), *pridădi* (< predați), vb. « a da, a preda» (S, ps. 40, 3; CV, 22, 8—9), *(pri)lăsti* (< prelistiti), vb. « a înșela » (H, ps. 14,3,S, ps. 76,3; CV, 168,2), *prilaz* (<prelaziti), s.n. «trecere» (S, ps. J43,14), *pripec* (< bg. pripekti), s.n. « arșiță » (S, cînt. 8, 67), *pristăni* (< prestați), vb. «a. sta înainte, a sta de față » (H, S, CP, ps. 35, 5), *pristahiște* (< pristaniste), s.f. «liman, port» (S, ps. 106, 30; CV, 85, 3), *pristoi* (< pres-tojati), vb. «a înceta, a sosi, a veni» (S, cînt. 7, 46; CV, 2, 6—7), *prîșlef* (< prisilicî), adj. «pribeag» (S, ps. 118, 19), *proidi* (< proiti), vb. « a trece, a străbate» (S, ps. 102, 16), *prosfeti* (< prosvetiti), vb. «a lumina» (S, ps. 30, 17), *răsvări* (< rostvarjati), vb. « a amesteca » (H, ps. 101, 10), *ricăi* (<vykati), vb. «a răcni» (S, CP, ps. 103, 21; CV, 163, 13), *rigăi* (< rygati),vb. « a izbucni» (S, CP, ps. 18, 3), *săblaznă* (< sublaznu), s.f. «greșeală, sminteață» (S, CP, 49, 20; CV, 85, 5—6), *sever* (< severu), s.m. «miazănoapte, vînt de miazănoapte» (S, ps. 47, 3), *sicamene* (< sikaminije), s.f. pl. «mure» (S, ps. 77, 47), *skimen* (< skimîn#), s.m. « cățel, pui de fiară » (S, ps. 16, 12), *slatină* (< slatina), s.f. «apă sărată» (S, ps. 106, 34), *stacti* (< stakti), s.f. «smirnă» (S, ps. 44, 9), *steji* (< stșzati), vb. «a se grăbi» (S, ps. 36, 7), *stepenă* (< stepeni), s.f. «treaptă» (S, CP, ps. 119, titlu), *strinșe, striște* (<surșta « întîlnire »), s.f.«întîmplare, nenorocire » (CM, 265, 4; Țara Românească, 1600, AAR, 20 ist., 476 b; 479), *temeli* (< temeliti), vb. « a întemeia » (S, ps. 86, 5), *Uri* (< tretii), vb. « a zdrobi, a sfărîma» (S, ps. 104, 33), *uclonița se* (< ukloniti), vb. « a se abate» (S, ps. 52, 7), *ugodnic* (< ugodiniku), adj. «plăcut » (H, ps. 68, 32), *umnoji* (a se~ < umnoziti), vb. « a se înmulți» (S, ps. 48, 17), *upovăi* (< upuvati), vb. « a nădăjdui» (S, ps. 17, 3; CV! 152, 3—4), *ustnă, urnă* (< ustîna), s.f. «buză» (S, ps. 11, 3; CV, 153, 14; Leg. Dum. Cod. I, 26, 1), *vasilisc* (< vasiliskovu), s.m. «reptilă» (S, ps. 90, 13), *vernice* (< veriniku), adj. «credincios » (T, 156, 4), *vetrilă* (< vetrilo), s.f.«pîiiză (la corabie) » (CV, 86, 12), *văldui* (< vlasti), vb. «a stăpîni» (S, ps. 102, 19), „*vlasti*: (< vlasti), si. «putere, stăpînire » (S, Simb. Âth., ed. Candrea, 336, 25), *zăbleală* (< zabalalo), s.f. «fereastră» (CV, 16, 2), *zăpodie* (< zapodu), s.f. « vale» (H, ps.' 83, 7; S, ps. 64, 14), *zăpreți* (< zapretiti), vb. « a opri, a îngrozi» (S, CP, ps. 67, 31), *zăstîmpi* (< zastgpiti), vb. « a sprijini» (S, ps. 47, 4), *zboriște* (< suboriste), s.f. «loc de adunare» (CV, 10, 3); *zlac*(< zlaku), s.f. «iarbă», (H, S, CP, ps. 36, 2), *nezlobiv* (< zlobivu), adj. « nevinovat » (CC., 12, 27).

Pândelescu P.Olteanu, Contribuții la studiul slavonismelor lexicale din textele rotacizante, I. Substantivele, SCL, XI, 1960, p. 603—619; Id., Contribuții la studiul elementelor slave din, r.Cele mîi vechi traduceri românești, Limbă și literatură, VI, 1962, p. 67—97.

ELEMENTE MAGHIARE

adămană^ (< adomány), s.f. «camătă, lăcomie» (H, ps. 14, 5), *aldui* (< âldani), vb. « a binecuvînta » (T, 162, 8), *alean* (< ellen), s.n. «potrivă » (JH, ps. 147, 7; CV, 75, 9; Țara Românească, 1600, AAR, 20 ist., 473, 5; PP, 31, 36; L, CB, I, 8, 41; T, 160, 4), *alenis* (< ellenes), s.m. «dușman» (PO, Gen., 14, 20; T, 146, 9), *alnic* (< âlnok), adj. «șiret » (PO, Gen., 3, 1)j *bănat* (< banat), s.n. oienez, șcîrbă» (H, ps. 65, 11), *bănu*i (< bänni), « a-i fi

jale, a deplînge, a fi îngrijit, necăjit, a se strădui, a disprețui» (H, ps. 68, barat (< barat) s.m. «prieten» (PO, Gen., 38, 12), *bășău* (<bosszii), « mînie, urgie » (H, ps. 6, 8; Țara Românească, 1600, AAR, 20 ist., 473, 5; Gen., 9, 5), *berc* (< berek), s.f. « pădure sacră » (PO, Ex., 34, 13), *berta* pârta), s.f. «diademă» (PO, Ex., 25), *bet&g* (< beteg), adj. « schilod, ol (PO, Gen., 48, 1), *bintătui* (<buntetni), vb. «a pedepsi» (PO, Ex. birău (<biro), s.m. «primar» (Mănăstirea Moldovița, jud. Suceava, LB, 45,3 etc.), *birui* (<birni), vb. «a stăpîni» (H. ps. 21, 29; CP, ps. 24; PO, Gen, 15, 7), *budușlău* (< bujdoso), adj. « fugărit» (PO, Gen., 4, celăușag (< csalatsâg), s.n. «înșelăciune» (H, ps. 23, 4), *celui* (< csa vb. «a înșela» (H, ps. 5, 11), *curda* (< csorda), s.f. «turmă» (PO, Gen. 43), *călăuz* (< kalauz), s.f. «călăuză» (PO, Ex., 14), *camătă* (< kamat) « camătă» (CP, ps. 14, 5), *comornic* (< komornik), s.n. «șeful unei arm (PO, Gen., 39, 1), *debiu* (<bâ), loc. adv. «belșug» (v. p. 511), *dejma* dezsma), s.f. «dijmă » (PO, Gen.', 28, 22), *făgădui* (< fogadni), vb. « a dui, a găzdui» (H, ps. 72, 15; S, cînt. 6, 10; CV, 105, 11; TM, 50, 11; Gen., 18, 19), *făgădaș* (< fogadâs), s.f. « făgăduială » (PO, Gen., 31, 13), *fele* (<felelet),s.f.«justificare, îndreptare» (CV, 37; 1; 69, 1), *felelui* (<fele vb. «a da răspuns» (CV, 59, 12—13), *fuglu* (<fogoly), adj. «legat, pr (CV, 68, 11), *fulău* (< falo «mîncău»), s.m. «necinstit, vagabond» (Suce începutul secolului al XVII-lea, LB, 62, 14), *gilălu*i (< gyulolni), vb. urî» (H, ps. 10, 5; S, ps. 33, 22; CV, 127, 5, 6), *golce, golgiu* (< gyolcs) « pînză subțire» (Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, începutul secol al XVII-lea, LB, 53, 21; PO, Ex., 28, 42), *hălăstui* (< halasztani), v cruța» (S, ps. 77, 50), *hasnă* (<haszon), s.f. «folos, profit» (TM, 101, L, CB, I, 6, 4; PO, Ex. 23, 10), *Mtlean, hiclesug* etc. (< hitlen, hitle v. mai sus, p. 481), *hotnogiu* (< hadnagy), s.m. « cap al oștirii » (PO, Gen 22), *iliș* (< eles), s. f.« hrană » (PO, Gen., 14, 11), *soltar* (karte sbltaru zsoldâr « psalm»), s.m. « psalm » (T, 150, 8), *kelciug* (< koltseg), s.n. « a (PO, Gen. 42, 25), *lepiniu* (<lepeny), s.f.«lipie (pîine din cocă, fără al (PO, Ex., 29, 2), *maja* (< mázsa), s.f. «greutate de 50 kg» (PO, Ex 39), *marhă* (<marha), s.f. «marfă, vite» (TB, 344, 55; Cîmpulung M venesc, jud. Suceava, începutul secolului al XVII-lea, 55, 11; 59, 11 Gen., 31, 1), *murgui, murguire* (< morogni), vb. s.f., «a protesta; cî (CV, 159, 4), *nemzet* (< nemzet), s.n. «națiune, popor» (T, 166, 1 (< oka), s.f. «cauză » (PO, Gen., 38, 7), *pîrcălab* (< porkolâb), s.m. « p magistrat al unui județ » (Tg. Neamț, începutul secolului al XVII-lea 67, 2), *pîrgar* (< polgâr), s.m. «consilier comunal» (Cîmpulung Moldov jud. Suceava, 1604—1618, LB, 75, 2), *soduș* (< szavatos, szovatos) «garant, chezaș » (Tg. Neamț, începutul secolului al XVII-lea, LB, *somsid* (< szomszed), s.m.« vecin » (Săliste, jud. Maramureș, 1593, LB, Pravila Ritorului Lucaci, p. 32, și textul, p. 231, r/9: *sandăc* „intenție, „iară de va fi una ca aceea, cu sandăcul și vrăjmășia diavolului" (e de împreunarea între rude): magh. *szândok* „intenție, scop", *șinor* (< s.n. «șnur, cordon» (PO, Ex., 28, 37), *șoltuz* (<soltezs), s.m. «p (Tg. Neamț, începutul secolului al XVII-lea, LB, 67, 1) (< ispân), s.m. «supraveghetor» (PO, Ex., 1, 11), *sucuit* (<szoki

«obicei» (PO, Ex., 33, 11), *tar* (< tar, tovâr), s.n. *•sarcină, povară, greutate (măsură), încărcătură, fharfă » (H, ps. 2> 3; S, ps. 80, 7; Z, 162, 6; Cîmpulung Moldovenesc, jud. Suceava, începutul secolului al XVII-lea, LB> 54> 7), *tăroasă* (< terhes), adj. «gravidă» (PO, Gen., 3, 16)/ *tărcat* (< tarka), adj. «tărcat» (PO, Gen., 31, 10), *târnaț* (< tornâcz), s.n. «prispă» (PO, Ex. 2.7, 18), *utăluitoriu* (< utâlni), adj. «potrivnic» (S, ps. 54, 13), *vidic* (< videdk), s.n. «regiune, diviziune administrativă» (Suceava, 1593–1597, LB, 50, 7), *vorint* (< forint), s.n. «florin (monedă)» (Bistrița, începutul secolului al XVII-lea, LB, 61, 6).

SCHIMBĂRI DE ÎNȚELES

O serie de cuvinte și-au păstrat sensul primitiv sau un sens apropiat de cel primitiv, pe cînd în limba comună de astăzi aceste cuvinte sînt întrebuințate cu accepțiuni diferite:

apăra «a opri» (S, ps. 39, 10; CV, 63, 3), *aplecat*, s.m. «(copil) înțărcat» {H, ps. 130, 2), *arăta* «a muștra» (H, ps. 117, 18), *bănuî* «a-i fi jale, a fi îngrijat, necăjit, a se strădui, a disprețui» (H, ps. 68, 18), *bezaconie* «nelegiuire» (S, ps. 106, 17), *bez(d)nă a prăpastie* » (H, ps. 103, 6), *birui* «a oblădui, a stăpîni» (H, ps. 21, 29; CP, ps. 88, 24; PO, Gen., 15, 7), *bol(o)van* «idol, chip cioplit» (H, ps. 113, 12; S, ps. 77, 58), *bură* «furtună, vifor» (S> CP, ps. 49, 3), *cărtulariu* «scriitor» (S, CP, ps. 44, 2), *cere* «a căuta» (H, S, ps. 21, 27; CV, 13, 4), *codru* «munte» (H, S, ps. 10, 1; TM, 189, 153), *cruța* «a milui» (H, ps. 101, 15; S, ps. 101, 14), *cumănda* «a jertfi» (S, ps. 53, 8), *cumplit* «sfîrșit» (S, ps. 58, 14), *cuviniis* «asemenea, asemănător» (S, ps. 85, 8), *dihanie* «duh, suflet» (H, S, CP, ps. 150, 6), *dobîndă* «cîștig, moștenire» (CV, 130, 8), *drac* «vrăjmaș» (S, ps. 9, 4), *dulce* «bun» (S, ps. 9, 10; CV, 145, 4), *dulceață* «bunăătate» (S, ps. 20, 4), *eftin* «îndurător, milos» (CV, 133, 13), *eftinșig, eftinșug* «îndurare, milă» (S, CP, ps. 50, 3), *jăgădui* «a găzdui» (H, ps.*72, 15; S, cînt. 6, 10; CV, 105, 11; TM, 50, 11; PO, Gen., 18, 19), *fămeie* «familie» (H, ps. 108, 13; TM, 47, 6; Pietrari, jud. Dîmbovița, 1627, Hasdeu, Arch, ist., I, 1, 14, nr. 12; *fămee*, Tîrgoviște, 1622, Hasdeu, l.e., 128, nr. 187), *foaie* «burduf» (S, CP, ps. 32, 7), *foarte* (*apă foarte*) «tare» (S, cînt. 1, 10), *fricos* «strașnic, de temut» (H, S, ps. 65, 6), *genunki* «neam», (H, S, V, CP, ps. 77, 67), *greță* «greutate» (S, ps. 30, 21; CV, 13, 6; TM, 226, 222), *gudeț* «judecată, judecător» (S, ps. 9, 17; CV, 67, 5; H, S, ps. 104, 21; CV, 1, 7), *hrană* «pază» (S, ps. 38, 2), *hrăni* «a feri, a păzi» (S, ps. 11, 8), *a îmbuna* «a face bine» (H, ps. 143, 15), *împărți* «a despărți» (S, ps. 54, 10; CV, 48, 1), *îndemna* (*a se~*) «asegrăbi» (S, ps. 69, 2), *înțeles* «înțelepciune, pricepere» (H, ps. 77, 72), *jale, jelanie* «dorință» (H, ps. 111, 10; S, ps. 77, 30), *jelui* «a dori» (S, ps. 41, 2), *lăsa* «a ierta» (S, ps. 31, 1), *lemn* «arbore» (S, ps. 1, 3; TB, 287, 118), *limbă* «popor, neam străin» (S, ps. 66, 3; CV, 31, 6–7), *limbut* «de neam străin» (S, ps. 139, 21), *lănged* «bolnav» (S, ps. 104, 37; CV, 98, 2), *lumânare* «lumină» (H, S, ps. 138, 1.1), *lume* «lumină» (S, ps. 16, 8), *maț* «strună» (S, ps. 143, 9), *măndru* «înțelept» (S, cînt. 2, 6), *mândrie* «înțelepciune» (CP, ps. 110, 10; CV, 110, 5), *mișel* «sărac» (H, ps. 9, 10; S, ps. 39, 18; CV, 116, 12; TM, 80. 130; TB, 453, 80; CC., 228, 14), *mutare* «așezămînt, rsălaș» (H, ps. 25, 8; S, ps. 18, 6), *năpaste* «ispită» (H, S, CP, ps. 17,

30), *năpăstui* «a ispiti» (CV, 112, 4–5), *netare* «slab» (TM, 124, *număra* «a numi» (CV, 56, 7), *oaste* «război» (H, ps. 45, 10; CV, 127, *pădure* «munte» (S, ps. 3, 5), *plod* «rod, poamă» (S, ps. 106, 37; V, 84, 13; CV, 126, 11), *podoabă* «chip» (S, ps. 105, 20), *pomenă* «pomenire» (H, ps. 101, 13; S, ps. 111, 7), *ponoslu* «dojana, muștrare, ocă» (H, ps. 43, 14), *primariu* «dintii, de odinioară» (S, CP, ps. 78, 8), *prin* «temniță» (TB, 454, 80; Suceava, începutul secolului al XVII-lea, LB, 63, 5), *rămînea* (*a ~ pt cineva*), «a face să piardă procesul» (*am rămînea*, Dan, Glodeni, jud. Dîmbovița, 1596, CB, I> 72, 8, 10), *răposa* «a se odihni» (S, CP, ps. A; 9; CV, 160> 12, *cî, iară acum ei {^călugării} nu se pot răposa* (= n-au liniște, mi se pot odihni; Țara Românească, 1649, Hasdeu, Arch, ist., I, 1, 107, nr. 148), *sărac* «orfan» (H, S, ps. 67, 6; CV, 116, 2), *săruta* «a saluta» (S, ps. 84, 11; CV, 68, 7), *scîrbă* «necaz, supărare» (S, ps. 4, 2; CV, 20, 3), *scriptură* «scriere, scrisoare» (CV, 128, 3–4), «putere» (S, ps. 29, 8), *smînti* «a (se) tulbura» (S, ps. 59, 4), *sparge* (*ise*) împrăștia, a (se) risipi» (S, ps. 88, 34), *tăgădui* (*a se*) «a se feri, a se răsuși» (CV, 19, 4), *ucide* «a pîngări» (S, ps. 105, 38), «a lovi» (TM, 46, 4; B, 1588, CB, I, 51, 5)> *vădi* «a calomnia» (H, S, CP, ps. 108, 29), *verdză* «deată» (S, ps. 36, 2), *voinic* «oștean» (CV, 55, 12–13), *voivod* «șeful oșii» (CV, 100, 6–7).

V. Bogrea, *Re/ista istorica*, V, 1919, p. 133–135. Printre cuvintele românești a căror înțeles este calchiat după sensul cuvintelor maghiare corespunzătoare, cităm cazul lui *burduf* cu sensul de „avere”, calchiat după magh. *joszág* (L. Treml, *Studi rumeni*, IV, p. 105). în serie de cuvinte cu un sens diferit de al celor de astăzi, dată de Densusianu (H.d.l.r., 420 ș.u.; ed. rom., p. 267 ș.u.), unele din sensuri se explică prin calc lingvistic. V. mate adunat de Viorica Pamfil, *Calcuri româno-maghiare în „Palia de la Orăștie”*, CL, II, 1919, p. 209–218.

CIRCULAȚIA CUVINTELOR

Unele cuvinte întrebuințate în nordul Ardealului și în Maramureș sunt necunoscute în sudul Ardealului și în Țara Românească. Astfel, unii termeni maghiari din nordul Ardealului sau Banat nu sînt întrebuințați în textele din Țara Românească (v. mai sus, p. 534 și 667).

Pentru urmărirea repartizării pe teren a unor anumiți termeni, nu deosebim, ca mijloc de cercetare, decît de studiul comparativ al versiunilor românești ale aceluiași text, provenind din regiuni diferite ale domeniului român. Dacă, de exemplu, comparăm versiunea din *Apostolul* diaconimă (Coresi (CPr.) cu versiunea din *Codicele Voronețean* (CV), constatăm că acești termeni din CV sînt înlocuiți în CPr. cu termeni sinonimi; aceste înlocuiri cînd nu au în vedere apropierea termenului românesc de cel din versiunea slavă corespunzătoare (v. R. Todoran, DR, XI, 281 și mai jos, A, p. 683), ne-ar permite să presupunem că, în a doua jumătate a secolului XVI-lea, anumiți termeni din regiunea rotacizantă erau necunoscuți în

neobișnuiți în graiul din Țara Românească și din regiunea Brașovului. Tată citeva exemple de astfel de înlocuiri:

Versiunea slavă	CV	CPr.
dovolno	<i>debiu</i> (16, 14)	<i>(pînă la) destul'h.</i> (Act., 20, 11)
(jedinogo) kogozdo vasi	<i>ciJfrescuși</i> (22, 7—8)	<i>fieșhcarele</i> (Act., 20, 31)
(po edinomu) koeădo	<i>ciJ^rescu</i> (32, 5)	<i>fieșhcui</i> (Act., 21, 26)
(ni) plenicami	<i>pletiturile</i> (169, 7)	<i>lăture</i> (II Petr., 2, 4)
(steno) povapinjena	<i>văruiț</i> (46, 10)	<i>mereith</i> (Act., 23, 3)
krai	<i>arirâ</i> (93, 12)	<i>năsipL</i> (Act., 27, 39)
uklonitl se	<i>ferescă-se</i> (154, 1—2)	<i>piiuli (să te; I Petr., 3, 11)</i>
(na) stepenexu	<i>spița</i> (35, 3; 36, 9)	<i>prag</i> (Act., 21, 35)
glubinu	<i>gerure</i> (90, 7)	<i>valure</i> (Act., 27, 27)
mizda	<i>mită</i> (64, 3)	<i>vamă</i> (Act., 24, 26)
(po edinomu) koeădo	<i>ciJ^rescusi</i> (29, 6)	<i>vreunua</i> (Act., 21, 19)

„P. ... Ș... V. aici mai jos, Anexa, p. 681 ș.u. Obiectia lui Pasca (CL, 11,1957, căci ar trebui probat inversul, anume că

lexicul „Paliei de la Orăstie Cif n? °gg™% 7_? „^..... P..... E..... *»

1952. P . T ; / 5 ^

Coresi (1361). S C L , XIII

^000 decuvinte figurind in texte din sec. al XVHea ^

F

CONCLUZIE

în cursul expunerii noastre, după ce am eliminat grafiile care nu rațiuni fonetice, am stabilit următoarele fapte fonetice cu un caracter general, care sînt atestate în textele din secolul al XVI-lea:

monoftongarea lui **e** (< **ea**): **lege** etc.; fonetismul **i** (+ **n**) < **e** (+ **cuvinte** (pl.) etc. și **i** {+ **n**) < **î** (+ **n**): **sint** (ind. pr. 3 pl.) etc., **ie** •• (< **ia**) **ieste** etc., diftongii **ai**, **ei**, **ui**, în **cârâire**, **cureire**, **minuine** etc.

în privința variațiilor dialectale, textele ne permit localizăm unele fonetisme în anumite regiuni; în genere, faptele se grupează în așa fel, încît unui grup dialectal alcătuit din Moldova, nordul Ardealului și Maramureșul, i se poate opune un grup dialectal alcătuit din Țara Românească și sudul Ardealului; Banatul ocupă un loc aparte: el prezintă particularități fonetice care îl alătură cînd primului grup, cînd celui de-al doilea.

Am stabilit următoarele variații fonetice:

sudul Ardealului, Țara Românească: **ea'** în **seama**, în opoziție cu **a** (**sama**) în nordul Ardealului-Maramureș și Moldova;

nordul Ardealului-Maramureș: **î** < **i** după **dz**: **dzîc** (p. 450):

nordul Ardealului și Moldova: **u** (< **o**), conservat în numele Moldovei (**Muldua**) ;

nordul Ardealului-Maramureș și Moldova: **a** (< **ă**): **căzu** etc.; . . . , nazalitatea vocalelor era mai pronunțată în nordul Ardealului-Maramureș și nordul Ardealului-Maramureș, și Moldova: tendința lui **u**, al doilea element al diftongilor **au**, **iif**, **e#**, **au**, de a trece la **v**: **tăvu**, **răvu** (= tău, rău);

Banat, sudul Ardealului și Țara Românească: diftongul **îi** (**cîine**), cînd nordul Ardealului-Maramureș și Moldova cunosc, în regulă generați fonetismul **î** (**cîine** etc.) ;

nordul Ardealului, Bucovina și Moldova: **ea'** final trecut la **e** (**vei** **ve**) **mîna** **me**) ;

nordul Ardealului-Maramureș și Moldova; palatalizarea occlusive labiale și fricativelor labiodentale;

nordul Ardealului-Maramureș, Moldova și Banat: **dz** și **g** (**dzice**, **go**) în opoziție cu **z** și **j** (**zice**, **jos**) atestați în sudul Ardealului și Țara Românească ;

Moldova: tendința lui **g** de a trece la **y** (**arjintu**, **leje**);

nordul Ardealului-Maramureș și Moldova: rotacismul lui -w-;

sudul Ardealului și Țara Românească: **ii** dispărut, pe cînd în nordul Ardealului-Maramureș, Bucovina, Moldova și Banat **ne** conservat (**cuvini**);

nordul Ardealului-Maramureș: **r** (**r** apical, vibrant);

nordul Ardealului-Maramureș: **t** velar, cu tendința de a trece la **#** sau de a dispărea (**A-râțâ** — înălțâ);

Ardeal, Maramureș și Bucovina: *u* consonificat (*Molduva*); nordul Ardealului-Maramureș, Moldova și Banat: grupul *nt* trecut la *mt* (*sămt*, ind. pr., 3 pl.J; nordul Ardealului-Maramureș: grupul *fs* conservat (*fsat*).

Textele ne permit să urmărim progresul unor inovații fonetice, în cursul secolelor al XVI-lea și al XVII-lea, de exemplu procesul palatalizării ocluzivelor labiale și fricativelor labiodentale, și trecerea lui *n* la iod.

Pe de altă parte, sînt cazuri cînd textele din secolul al XVI-lea și al XVII-lea ne permit să vedem cum o inovație fonetică (rotacismul) e pe cale de a dispărea dintr-o regiune anumită.

Grupările dialectale pe care le-am constatat sînt justificate de existența relațiilor dintre grupurile sociale din nordul Ardealului-Maramureș și Moldova, sau din sudul Ardealului și Țara Românească, și de emigrările populației din Ardeal în Principatele vecine. În felul acesta, fonetica limbii române în secolul al XVI-lea apare cu trăsături dialectale mai marcate decît în zilele noastre în sensul că opoziția dintre grupurile dialectale e constituită prin particularități fonetice tranșante. Eliminarea unora din ele s-a făcut prin extinderea limbii comune, dotate cu un prestigiu social mai ridicat, asupra regiunilor rămase în întîrziere față de evoluția generală a limbii.

În privința statutului fonologie al limbii române în secolul al XVI-lea, am constatat existența arhifonemului cu două realizări, *ă* și *î*, în sistemul vocalic al limbii, și, de asemenea, a diftongilor *ea'*, *oa'* și *ie*. Existența arhifonemului *Ne* asigurată de grafiile textelor. În fine, variațiile în scrierea grupurilor *ăr*, *ră* etc. dovedesc realizarea diferită a lichidelor *r* și *J*,

M o r f o l o g i a este domeniul conservatismului: față de morfologia limbii de astăzi, cea din secolul al XVI-lea apare încărcată de forme neunificate, încă, prin acțiunea analogiei; unele din aceste forme s-au păstrat pînă astăzi în anumite regiuni ale domeniului dacoromân, care n-au urmat mișcarea generală de înnoire a limbii.

Unificarea și simplificarea s-au făcut în sensul dispariției unor forme (*lui* înlocuiește astăzi, în limba literară, pe *lu*, întrebuintat, încă, în zilele noastre) și prin suprimarea unor diferențe, de exemplu, în conjugarea verbelor introducerea desinenței *-m* la imperfectul indicativului (1 sg. *era* > *eram*), unificarea terminațiilor fluctuante ale substantivului, înlocuirea formelor de perfect simplu cu forme compuse, -mai expresive etc.

În domeniul **s i n t a x e i** părților de vorbire, sînt de relevat construcțiile cu *de* și *a*, în locul genitivului și dativului numelui; acuzativul cu prep. *pre* apare, sporadic, și în textele traduse; construcțiile fără *pre*, în textele de această categorie, sînt datorate imitării construcției slavonești. Procliza articolului, la numele proprii (și comune) feminine, apare rareori; procedeul enclizei nu era încă generalizat, în secolul al XVI-lea. În privința întrebuintării conjuncțiilor, în sintaxa frazei, unele din ele au fost înlocuite sau sînt întrebuintate, astăzi, cu sensuri diferite, potrivit tendinței de a substitui formelor uzate forme mai expresive.

Modificările în **o r d i n e a c u v i n t e l o r**, provocate de nevoile de expresivitate, se observă în textele netraduse, unde scriitorul putea să se miște mai liber. În textele traduse, cînd fraza nu imită construcția slavonească sau maghiară corespunzătoare, ea se mișcă în regulă generală greoi, fără eleganță. În textele netraduse, însă, scriitorul exprimă, în fraze simple, ceea ce are de spus, și ritmul frazelor e mai vioi: între o scrisoare particulară din secolul al XVI-lea și un text de aceeași categorie, scris în zilele noastre de

cineva de la țară, diferența e constituită numai de formulele stereotipe diferite care sînt întrebuintate în fiecare din aceste texte; în secolul al XVI-lea făcea uz de formule traduse din slavonește. Caracteristica generală a textelor netraduse este desfășurarea ideilor pe un ritm lent. Fraza vioaie, nervoasă se va degaja mai tîrziu, în prima jumătate a secolului al XIX-lea.

V o c a b u l a r u l. Procedeul derivației și compoziției sînt întrebuintate, în textele traduse, pentru a reda termenii slavonești corespunzătoare.

Vocabularul traducerilor e plin de cuvinte tehnice, netraduse, adoptate de traducători în lipsa termenilor românești corespunzători. O mare parte din cuvintele slavonești și maghiare introduse pe această cale nu erau cunoscute în limbă; puțini cărturari din secolul al XVI-lea le vor fi cunoscut. În rezumăt, limba română, așa cum se oglindește în textele din secolul al XVI-lea, are caracterul unei limbi întrebuintate de curînd pentru scopuri literare: grație neprecisă, cu ezitări și alternanțe, morfologia complicată, fraza greoaie în textele traduse și vocabularul lor sărac sînt caracteristicile generale ale limbii textelor traduse din această epocă. Trecînd peste complicațiile gramaticale și fonetice, chirilice și redării sunetelor, textele netraduse ne înfățișează însă, după cum am văzut, o limbă foarte apropiată de limba vorbită în zilele noastre.

ANEXA

SCURTE CONSIDERAȚII ASUPRA FORMĂRII LIMBII ROMÂNE

Perspectiva istorică a faptelor de limbă ne duce la concluzia că limba română este limba latină vorbită în mod neîntrerupt pe teritoriul țării noastre din momentul romanizării și pînă azi. *Continuitatea* este esențială în această materie: limba latină a fost transmisă din tată în fiu sau de la o generație la alta.

Elementul autohton. Aportul *fondului autohton*, în primul rînd, poate fi recunoscut și precizat. El se explică prin limba tracă. (Vladimir Georgiev — v. lucrarea lui de ansamblu: *Introduzione alla storia delle lingue indo-europee*, Roma, 1966, p. 125 ș.u. — în baza examinării materialului de limbă existent, și în primul rînd toponimicele, separă dacomoesiană de tracă: cea dintîi se vorbea în partea de nord a Peninsulei Balcanice, și anume în teritoriul nord-dunărean. Analiza faptelor de limbă ne duce la concluzia că ne aflăm în fața unor diferențieri dialectale ale limbii trace.) Studiindu-se *comparativ* limba română și limba albaneză, pot fi determinate unele particularități în comun din domeniul foneticii, morfologiei, sintaxei și, mai ales, al vocabularului. Se poate considera ca un fapt cîștigat că elementele comune ale limbilor română și albaneză nu provin din una din aceste două limbi, căci corespondențele fonetice ale acestor limbi se opun la aceasta. Prezența acestor elemente de vocabular în cele două limbi nu se explică prin *conviețuirea* popoarelor respective, ci prin originea comună a acestor elemente în cele două limbi (unele cuvinte se pot explica prin tracă; altele ar putea face parte din fondul de elemente preindo-europene din bazinul mediteranean, vezi în această privință expunerea lui V. Polâk, *Quelques idées concernant les rapports lexicaux albano-roumains*, în Omagiu lui Iorgu Iordan, București, 1958, p. 693 ș.u.). Cercetările noi asupra amestecului de limbi sau influenței unei limbi asupra alteia lămuresc împrejurările evocate mai sus (Weinreich).

Romanitatea orientală. Cercetarea romanității orientale arată că limba latină din Pannonia nu se ratașează grupului occidental al limbilor romanice; limba latină din provinciile dunărene și din Peninsula Balcanică alcătuiește grupul oriental al limbilor romanice (din acest grup fac parte, în unele privințe, și dialectele italiene de centru și de sud și limba sardă).

Ce putem spune despre viața și despre limba populației romanizate de la nordul Dunării, după anul 271, și despre *locul* unde s-a format itimba română? Săpăturile arheologice de la Dridu (Urziceni) și Bucov (Ploiești) permit să se presupună existența unei populații proto-române pe aceste teritorii în sec. IX—X (I. Nestor, *Don.*, II, 1964, p. 407—410).

S-a vorbit de o largă zonă romanizată, cuprinzînd teritoriile romanizate de la nordul și de la sudul Dunării, care a servit de bază pentru formarea limbii române (Sextil Pușcariu, *Roumain et roman*, în *Et. de ling. roum.*, p. 55 ș.u.).

Nu există nici un indiciu despre vreo sciziune dialectală a latinei vorbite la nordul și la sudul Dunării. În starea actuală a cunoștințelor noastre, se poate admite că fraza *torna, torna fratre*, din 587, aparține limbii române (vezi nota noastră de mai jos, p. 591).

Viața păstorească. Pe teritoriul pord și sud-dunărean pe care s-a format limba română, a existat o viață păstorească foarte activă.

Ar fi greșit să judecăm lucrurile după felul cum se prezintă păstoritul în zilele noastre, când se practică pe o scară foarte redusă, față de trecut.

DaMe pe care le posedăm arată că păstoritul a constituit în trecut o ocupație de căpetenie a românilor.

Ov. Densusianu exagerează, însă, când vorbește despre peregrinări păstorești din Carpați pînă în Pirinei. Astfel de mișcări de populație nu sînt confirmate de izvoare.

Excluderea agriculturii dintre ocupațiile de căpetenie ale populației romanizate din provinciile dunărene constituie, de asemenea, o eroare. Căci terminologia agricolă de bază a limbii române este de origine latină; termenii slavi agricoli dovedesc o perfecționare a agriculturii (vezi expunerea lui P. Cancel, *Termenii slavi de plug în dacoromână*, București, 1921).

Agricultura care se practica era probabil primitivă; uneltele erau sapa (pentru agricultura rudimentară de munte) și, acolo unde terenul era potrivit, plugul de lemn. Se cultiva meiul, plantă cu vegetație de vară scurtă, potrivită pentru nevoile populației locale.

Păstorii hord-dunăreni treceau Dunărea cu turmele lor, în căutarea pășunilor de iarnă, astfel încît amestecul limbilor și influența unei limbi asupra alteia sînt procese care pot fi presupuse în acea epocă.

Dar după secolul al X-lea, populația nord-dunăreană nu a mai fost în contact cu cea sud-dunăreană, căci aromâna, care formează grupul sudic al limbii române, s-a dezvoltat în mod independent de dacoromână, începînd de la această dată.

Toponimia. Faptul că însuși termenul pentru a denumi orașul este de origine maghiară e un indiciu interesant.

Primele tîrguri și orașe de pe teritoriul nord-dunărean, cîteva fiind întemeiate de Cavalerii teutoni, aveau o populație amestecată (Baia, de exemplu).

Dar termenul *sat* este de origine latină (< *fossatum*). Faptul că toponimia românească este în majoritatea ei slavă se explică prin aceea că populația slavă a tradus numele mai vechi de localități ca *Frumoasa* în *Dobra*, *Piatra* în *Kamenu*, *Repedea* în *Bistrița*, *Cîmpulung* în *Dulgopol* etc. (vezi Pușcariu, LR, p. 304 ș.u. și Iorgu Iordan, Numele de locuri românești din R.P.I.R., I, București, 1952, p. VI—VII) și că orașele s-au înființat mai tîrziu.

Limba română se vorbea în așezările de pe întinsul teritoriului și în cabanele păstorilor în genul *călivelor* aromânilor sud-dunăreni din zilele noastre (Indicații bibliografice, vezi mai jos, p. 575).

Elementul slav. Elementele slave au pătruns în limba română începînd cu secolul al VI-lea. Slavii au învățat românește și au introdus în limba română particularități specifice limbii lor (vezi mai sus, p. 268—269 și M. Krepinsky, L'element slave dans le lexique roumain, în *Melanges Mario Roques*, IV, Paris, 1952, p. 153 ș.u., care este de aceeași părere).

Elementele slave din limba română prezintă un stadiu fonetic mai recent decît elementele slave din neogreacă sau din albaneză (unde au pătruns după secolul al X-lea), deși așezarea slavă, în Peninsula Balcanică, a început cu teritoriul nord-dunărean. Acest fenomen curios trebuie explicat prin faptul că limba slavă, la nordul Dunării, s-a reînnoit neîncetat, prin aporturi succe-

sive de populație, pronunțarea sunetelor fiind deci readaptată conti la pronunțarea curentă, pe cînd în sudul Peninsulei Balcanice valul slav secolul al VI-lea nu a fost reînnoit (vezi mai sus, p. 265).

Influența slavă a adus o serie de modificări limbii romanice de la nord și de la sudul Dunării ce era să devină limba română: introducerea consoanelor *j* și *h*, în sistemul fonologic al limbii, diftongul *ea* (necunoscut de celelalte limbi romanice), în morfologie, desinența vocativului feminin, nume de toare și cuvîntul *sută*, crearea unor verbe reflexive, un mare număr de prefixe și de sufixe, adverbe și foarte multe elemente lexicale, printre care cuvîntele întrebunțate zilnic, ca *drag*, *iubi*, *plăti*, *prieten*, *primi*, *scump* etc. (vezi mai sus, p. 277 ș.u.).

Elementul slav din limba română nu modifică întru nimic, însă, aparența limbii române la limbile romanice: *limba română este o limbă romanică* care a suferit influența slavă, după cum această limbă romanică a căpătat unele elemente noi, în cursul conviețuirii de secole cu celelalte limbi balcanice.

(*Apulum*, 1968, VII/1)

ETYMOLOGICA

NOTE CRITICE

Problema mult discutată a elementului autohton din limba română, care a rădădădică moștenit de la populațiile care trăiau pe teritoriul României de astăzi și în Peninsula Balcanică înainte de cucerirea romană, a căpătat în ultimii decenii o soluție deocamdată parțială: s-au identificat aproximativ 80 de cuvinte care provin din acest substrat¹.

Care e criteriul care a permis această identificare?

Faptul că termenul e atestat în două limbi: în albaneză și în română, și că particularitățile fonetice ale fiecăreia din aceste limbi exclud posibilitatea de a explica prezența termenului în albaneză ca împrumutat din română, și viceversa.

Acest criteriu de explicație duce la rezultate valabile.

S-a emis însă părerea că existența celui de-al doilea termen al comparației nu e necesar pentru a stabili etimologia unui cuvînt presupus autohton din limbi române (Russu¹, 1967, p. 204—210).

Ne propunem să demonstrăm netemeinicia acestui criteriu de explicație.

Ceea ce frapează, în primul rînd, în lucrările lingviștilor care au adoptat acest criteriu de explicație (I. I. Russu, G. Reichenkron, C. Poghirc, A. Vraciu), este că ei prezintă o listă de elemente pretinse autohtone, fără a fi controlat, în prealabil, dacă unii din acești termeni au fost explicați într-adevădat și deci fără a fi combătut aceste explicații.

¹ Poghirc = C. Poghirc, în *Istoria limbii române*, II, 1969, p. 355—356; Reichenkron = G. Reichenkron, *Das Dakische (rekonstruiert aus dem Rumänischen)*, Heidelberg, 1969, p. 191—195; Russu, 1967 = I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, București, 1967, p. 204—210; Russu, 1970 = I. I. Russu, *Elemente autohtone în limba română*, București, 1970; Vraciu, 1970 = A. Vraciu, *Precizări în legătură cu elementul autohton din limba română*, în LR, XIX, p. 101-116.

² I. -A. Candrea, *Dicționarul limbii române din trecut și de astăzi*, București, 1931, p. 21.

Astfel, aflăm în listele date de I. I. Russu (1967, p. 215—216; 1970 p. 101) o serie de cuvinte care au fost explicate în mod satisfăcător prin latină sau prin alte limbi, ca, de ex. *arunca* (<latină, v. mai sus, p. 175), *băiat* (<latină, .), *buiestru* (<latină, v. mai sus, 176), *dop* (<dial. săsesc, v. mai sus, p. 221) etc. De asemenea, în listele date de Vraciu (p. 110), cade ex. *codru* (<latină, v. mai sus, p. 103), *doină* (<slovacă, Rosetti, *doină*), *a feri* (<latină, v. mai sus, p. 177), *mic* (<greacă, v. mai sus, p. 214), *naiba* (<dr. *nu aibă*), *pat* (<greacă) \ *rină* (<latină, S. Pușcariu, DR, III, p. 778—779, ML, p. 484), *sat* (<latină, ML, p. 354—356), *stină* (<slavă, ML, p. 408—411) etc.

Față de această stare de lucruri, este necesar să formulăm operațiile care trebuie efectuate pentru a stabili *vechimea* unui termen, și anume:

1. Despuierea materialului dat de dicționarele existente și a materialului inedit din *Condica* lui lordache Golescu/ *Răspunsurile* la *Chestionarele* lui N. Densușianu și B.P. Hasdeu.

2. Vocabularul textelor noastre vechi.

3. Materialul din ALR și NALR, glosare și texte dialectale.

4. Cercetări suplimentare pe teren, atât la nordul cât și la sudul Dunării, în baza rezultatelor obținute după examinarea materialului indicat mai sus, se va putea determina ce anume cuvinte sînt vechi și pot figura în lista de cuvinte presupuse autohtone, alături de celelalte cuvinte existente.

Lingviștii noștri afirmă că „sînt autohtone cuvintele care, fără să aibă un corespondent în albaneză, pot fi reconstruite la nivel indo-european” (Vraciu, p. 111; v. mai sus, Russu).

Se pune, aici, o problemă de cronologie care trebuie lămurită, pentru a demonstra netemeinicia acestui criteriu de explicație.

Propunem următoarele exemple:

dr. *mîncă*, în sec. al XVI-lea încă *mînu*, se explică prin lat. *manus*.

Termenul din latină provine din i.e. **man*, derivat din tema consonantică **mn-*.

Rom. *mîncă* nu poate fi însă derivat direct din indo-europeană, pentru că lipsește posibilitatea de a explica formarea lui. Așadar, e necesar să ne adresăm etapei intermediare, din latină, responsabilă de echiparea fonetică și morfologică a termenului.

A spune că dr. *răbda*, de exemplu, reproduce un i.-e. **orbho-*, **robh-* (Russu, 1967, p. 209; Id., 1970, p. 96) nu comportă nici o consecință în privința apartenenței reale a cuvîntului la fondul de cuvinte al limbii române. Căci apropierea face abstracție de considerațiile istorice, care singure sînt în stare să plaseze faptele în cadrul lor natural și să ne explice cum s-a ajuns la forma cuvîntului românesc¹.

„Mania” reconstrucției l-adus pe G. Reichenkron (I.e., p. 41—42, 142—143) să reconstruiască forme indo-europene pentru unele cuvinte românești cu etimologii certe, ca **visăto* pentru dr. *sat* (<lat. *fossatum*, v. mai sus), sau **noi-bh-o-* pentru dr. *naiba* (<dr. *nu aibă*, v. mai sus). Astfel de enormități ating limita ridicolului!

¹ Semasiol, p. 254.

² A. Ernout et A. Meillet, *Dictionnaire etymologique de la langue latine*, Paris, 1939, p. 591-592.

³ Observații similare la L. Hjelmslev, *Le langage*, Paris, 1966, p. 48.

f După cum am arătat mai sus, respectarea criteriului cronologic ne lă
| rește, prin urmare, asupra explicării istorice a termenului românesc.
| ' A explica un cuvînt românesc *direct* prin indo-europeană consti
I deci, o eroare de metodă: cercetările de acest fel ale lui I. I. Russu și G. Reich
| kron reprezintă exerciții etimologice gratuite, lipsite de orice valoare der
ff strativă, întrucît operează cu rădăcini, și nu cu cuvinte reale.

I ' *
I Sporirea cunoștințelor noastre în domeniul influenței limbii popula
i autohtone asupra limbii române va veni, prin urmare, nu de la încerc
f neprincipiale pe care le-am examinat, ci de la publicarea de noi mate
li. de limbă culese din felurile izvoare (v. mai sus) \

m în privința atitudinii cercetătorului, în starea actuală a lucrurilor
I referim la recomandările lui A. Meillet, care sînt de o vădită actualitate
I „En l'etat actuel du travail, il importe avânt tout de deblayer la reche
I des hypothese vaines qui l'encombrent. ... un rapprochement qui n'est
V possible ne saurait servir à faire Thistoire d'un mot”².

:| (SCL, XXI, 1970, p. 513-515)

I LIMBĂ SAU DIALECT ?

I

„Limbă” sau „dialect” ? este titlul unui capitol al lucrării lui Ion Coteanu, *Cum dispăre o limbă: istroromâna* (București, Societatea de Științe Istori-Filologice din R.P.R., 1957).

În această broșură, I. Coteanu își propune să arate că istroromâna e o limbă romanică, 'devenită limbă mixtă prin amestecul cu graiurile celtice și slovene; istroromâna, la origine, era un grai al dacoromânei.

Pornind de la concepția lui Al. Graur, că latina orientală a dat naștere la cinci limbi diferite, printre care istroromâna, I. Coteanu socotește că criteriul „subordonării” unui idiom față de altul este decisiv pentru rezolvarea problemei dacă acel idiom e „limbă” sau „dialect”. „Chestiunea subordonării este esențială” spune I. Coteanu la p. 9. Iar într-alt loc (p. 8), el afirmă că Al. Graur a rezolvat definitiv problema dacă istroromâna e „limbă” sau „dialect”, opinînd că ea este o limbă romanică aparte.

Istroromâna s-a îndepărtat mai mult de dacoromână și a căpătat caracterere neromane, împrumutate din croată sau slovenă, ea a devenit o limbă romanică³. Cu alte cuvinte, pentru a deveni o limbă romanică, e necesar ca dialectul istroromân să se încarce de elemente slave. Dusă la ultimele consecințe, teoria lui Al. Graur, pe care și-a însușit-o Ion Coteanu, elimină deci de la sine.

¹ O aplicare a acestui program, cu rezultate interesante, la Gr. Brâncuș, *Les dialectes lexicaux autochtones dans le dialecte aroumain*, E.R.L, XI, 1966, p. 549—565, care, în unele cercetări la fața locului, a arătat că unele cuvinte din vechiul fond au dispărut graiul românilor din Albania.

² A. Meillet, în *Avertissement*, la Ernout-Meillet, *op. cit.*, p. VI.

³ Cf. I. Coteanu, *op. cit.*, p. 13: „Metoda aceasta (a lui Sextil Pușcariu) n-a putut ducă decît la concluzii discutabile, din cauză că, exagerîndu-se importanța elementelor celtice dintre istroromână și celelalte „dialecte”, se neglijau inevitabil inovațiile idiomului, și li se dădea o importanță secundară”.

Cum trebuie, atunci, interpretate faptele? Vom încerca să răspundem, în cele ce urmează, la această întrebare.

Pornim de la considerarea dialectelor latinei vulgare, care au devenit limbi romanice deosebite, folosite în state feudale diferențiate, la date diferite. Divergențele față de limba-mamă sînt deci hotărîtoare pentru caracterul de „limbă”, în cazul acesta. Astfel se admite că franceza își căpătase trăsăturile diferite față de latină în secolul al VIII-lea e.n.¹.

Dar acesta nu e cazul istroromânei care e un idiom în plină dispariție prin pierderea elementelor romanice și înlocuirea lor cu elemente venite din limbile slave. Dialectul istroromân nu a devenit o limbă romanică de sine stătătoare, ci și-a pierdut caracterele, de idiom romanic, prin dezagregare

Să examinăm lucrurile de mai aproape.

Istroromâna este un idiom provenit de la o populație vorbind dacoromâna care, la un moment dat, s-a separat. Ulterior, istroromâna a căpătat o serie de elemente străine și a devenit un idiom mixt, după cum arată Coteanu la p. 37 ș.u. ale lucrării sale. Aceasta nu modifică însă cu nimic raportul de dependență al istroromânei față de dacoromână, care persistă și va persista pînă la dispariția istroromânei. Ceea ce s-a schimbat în istroromână nu este deci legătura ei cu dacoromâna, care este organică și nu poate fi anulată decît atunci cînd nu se va mai vorbi istroromâna, ci faptul că acest idiom e năpădit de elemente străine în toate compartimentele gramaticii sale. În acest fel, istroromâna se destramă și își pierde caracterul de grai romanic, acei care mai vorbesc istroromâna părăsind-o în mod progresiv în folosul limbii croate sau slovene.

Istroromâna este astăzi sau va fi mîine un fost grai al limbii române. Dar această transformare nu a antrenat, în nici un moment al evoluției sale, transformarea ei într-o limbă romanică diferită de limba română. Elementele străine pătrunse în mod progresiv în istroromână i-au alterat caracterul romanic și au eliminat, în cele din urmă, elementele ei romanice, înlocuindu-le cu elemente croate și slovene. Istroromânii, în noile împrejurări, au adoptat limba croată sau slovenă și au pierdut limba lor strămoșească.

Ion Coteanu a reușit să arate cum s-a făcut această transformare, istroromâna trecînd prin stadiul de idiom mixt, înainte de a-și pierde caracterul de idiom romanic. Concluzia sa privitoare la caracterul de „limbă” romanică al istroromânei nu poate fi însă reținută, pentru motivele arătate de noi mai sus.

II

îmi propun să examinez argumentele aduse aici mai sus de I. Coteanu² în sprijinul părerii sale că istroromâna este o limbă.

Vreau să arăt, mai întii, că nu mi-am schimbat părerea în privința criteriilor care ne permit să afirmăm că istroromâna e, la origine, un grai dacoromân³.

S. Pușcariu a susținut contrariul: că anume istroromâna e urmaș mînei „apusene”, vorbită odinioară în nord-vestul Peninsulei Balcanice, deși recunoștea asemănarea dintre istroromână și dacoromână, în termeni următori: „clacă am dezbrăca dialectul istroromân de împrumuturile inovățiile ivite după izolarea acestui dialect, el ar avea aspectul unui subdialect dacoromân”.

Sesizînd această contradicție în argumentarea lui Pușcariu, am căutat să probez netemeinicia tezei sale.

în privința acestei controversă, I. Coteanu afirmă că „structura istroromânei nu se identifică cu a istroromânei”, ceea ce e adevărat numai în ceea ce ne referim la stadiul actual al istroromânei.

I. Coteanu își menține părerea că subordonarea obligatorie a unui idiom față de altul este un criteriu sigur pentru a determina dacă acel idiom este „limbă” sau „dialect”.

Voi căuta să arăt de ce criteriul „subordonării” sau al „dependenței” nu e un criteriu valabil de explicație.

Să luăm un exemplu: diferențierea limbii latine vorbite în limbi române separate.

în Galia romană, fenomenul se petrece în secolul al VIII-lea; actul de naștere al limbii franceze datează de la reforma lui Carol cel Mare, care impune ca „rustica lingua”, adică limba vorbită, să fie predată în școli; în 813, sinodul din Tours recomandă episcopilor să întrebuințeze aceeași „rustica lingua” atunci cînd se vor adresa poporului⁴.

Dar oare această limbă rustică nu mai depindea de limba latină și putea oare cineva să neghe legăturile limbii franceze cu limba latină? Dar vocabularul limbii franceze, ca să luăm numai acest exemplu, nu e plin de elemente „savante”, luate din limba latină, și aceasta în tot decursul evoluției limbii franceze, din secolul al IX-lea și pînă astăzi?

Iată deci un exemplu lămurit, care infirmă valabilitatea criteriului de dependență care I. Coteanu și-a întemeiat întreaga argumentare.

Istroromâna, un grai al dacoromânei, în decursul evoluției sale, a pierdut legătura cu dacoromâna și nu mai depinde de limba-mamă.

între timp, istroromâna se încarcă cu elemente slave.

Pentru I. Coteanu, aceasta înseamnă că ea devine o limbă.

Ce fel de limbă?

O limbă romanică, ne răspunde I. Coteanu.

Dar aici criteriul dependenței, invocat de I. Coteanu ca singur criteriu, nu se întoarce împotriva lui: întrucît istroromâna depinde acum de o limbă slavă (croată), ar trebui să o socotim drept ... o limbă slavă!⁵ (De fapt, istroromâna este un dialect al limbii române care se destramă, după ce a devenit un idiom mixt.)

Eroarea de care ne-am ocupat provine din faptul că judecata noastră este fundată pe un argument fals: criteriul dependenței unui idiom de altul nu este decisiv.

¹ F. Lot, *A quelle époque a-t-on cesse de parler latin?*, extras din „Bulletin Du Cange” VI, 1931, p. 10.

² *Și totuși istroromâna este limbă!*, SCL, IX, 1958, p. 391 ș.u.

³ V. mai jos, p. 585 ș.u., *Asupra repartizării dialectale a istroromânei*.

⁴ în afară de studiul lui F. Lot, citat de noi mai înainte, vezi H. F. Miiller, *Merovingienne*, New York, 1945, p. 290 ș.u. și V. Väänänen, în *Neuphil, Mitteil.*, XI, 1947, p. 87-88.

⁵ Cf. observația justă a lui C. Otobîcu, în LR, VI, 6, 1957, p. 85.

Ne mai rămîne să răspundem celor patru întrebări cu care I. Coteanu își încheie expunerea:

1. î. „Pe ce criterii se poate stabili dacă vorbirea unei populații oarecare este limbă sau dialect, în cazul cînd subordonarea nu apare ca un principiu satisfăcător?”

R. Pe criteriul *genealogic*. Orice limbă sau *dialect* provine dintr-o limbă-mamă. Istroromâna este un dialect al limbii române care, după separație, a evoluat pe căi proprii și a devenit un idiom mixt, în curs de destrămare. Aromâna este de asemenea un dialect al limbii române care, din cauza condițiilor economice, politice și culturale, nu a devenit o limbă aparte, ci e pe cale de dispariție.

Fiecare caz trebuie deci examinat în parte: sînt cauze specifice și particularități care determină caracterul de *limbă* sau de *dialect* al fiecărui idiom.

Trebuie arătat că criteriul „subordonării” nu e suficient definit de I. Coteanu și că el nu are decît o valabilitate parțială, neputînd fi conceput în afara criteriului genealogic, care rămîne fundamental. Paralelismul pe care Coteanu îl face între franceză și istroromână nu e concludent: franceza e limbă nu numai pentru că s-a diferențiat de latină, ci fiindcă a devenit idiomul statului francez, cu literatură proprie, folosit în administrație etc., pe cînd istroromâna se stinge, după cum, de altfel, sesting și graiurile „subordonate” din dacoromână, fără a mai deveni limbă.

2. î. „Caracterul mixt al unui idiom este o dovadă suficientă pentru a socoti idiomul în chestiune principial diferit de limba din care a făcut parte?”

R. Desigur că da! Istroromâna o dovedește.

Structura idiomului mixt este diferită de a limbii din care a făcut parte, dar raportul genealogic rămîne același, fiind un fapt istoric indiscutabil.

3. î. „Dacă, în cursul evoluției sale, un idiom devine mixt, mai poate fi el dialect al unei limbi nemixte?”

R. Vezi răspunsul la punctul 2. Un idiom devenit mixt nu devine prin aceasta o limbă independentă, ci continuă să fie dialect al limbii-mame, puternic diferențiat.

4. î. „Este obligatoriu ca limba din care s-a diferențiat un dialect să nu mai fie vorbită pentru ca dialectul în chestiune să fie denumit limbă, sau se poate ca limba-mamă să continue să existe?”

R. Nu este obligatoriu. Există cazuri cînd limba-mamă dispăre (de ex. latina), dar există și cazuri cînd limba-mamă coexistă cu dialectul devenit sau nu limbă: germana și olandeza.

CU PRIVIRE LA CONFIGURAȚIA DIALECTALĂ A DACOROMÂNIEI

i
I

^
I

î
!
f

i
I
i
J
\
i

în expunerea sa asupra „fonologiei istorice a dialectelor dacoromâne” E. Vasiliu distinge două „dialecte” dacoromâne, provenite direct din româna comună: cel muntenesc și cel moldovenesc. Trăsătura lor distinctivă ar fi alcătuită de tratame'ntul diferit al consoanelor *s* și *z*, care au fost palatalizate înaintea lui *e*, de unde *s'*, *z'* (vezi harta de la p. 169).

Harta elaborată de Vasiliu înfățișează o linie de isoglosă, care însă poate servi singură pentru delimitarea unui dialect. Căci este suficient înlocuim acest exemplu ales de Vasiliu, cu criteriul de delimitare a graiurilor cu isoglosele *dz/z* și *g/j*, așa cum ni se înfățișează în cea mai veche atestare lor, în textele din secolele XV—XVI, ca să obținem o altă repartizare a graiurilor dacoromâne în această perioadă, sau, ca o ipoteză de lucru, într-o perioadă anterioară, pentru a sesiza cît este de arbitrar acest criteriu de delimitare.

După concepția lui Vasiliu, diversificarea dialectală ar porni de la dialectul amintit mai sus, cînd vocala *ă* fusese palatalizată de consoana palatală precedentă (*s'* sau *z'*), și trecuse la *e*: *moașă* > *moașe*.

în dialectul „moldovenesc” *e* a trecut apoi, prin depalatalizare, la *â*: *moașă* (fenomen semnalat de Philippide, Orig. rom., p. 47, și „la muntenesc” de Philippide).

Argumentarea lui Vasiliu (vezi, de ex., *op. cit.*, p. 50—51), privitoare la fonetismul de tipul *cămeșă* e însă fragilă, întrucît prezența lui *ă* sau *e* (în loc de *s* precedent) la finală nu poate constitui o bază sigură pentru teza lui Philippide e mai precaut și mai aproape de adevăr, cînd spune: „pe scurtare am numit forma *cămeșă* moldovenească, și formele *cămașă*, *cămeșă* munteneste. Aceste forme nu se întîlnesc însă numai în Moldova și în Moldova.

„...tenia, ci tot teritoriul românesc cuprinde ori pe unul (*cămeșă*) ori pe altele (*cămașă*, *cămașe*) din aceste tipuri”. Și, trebuie adăugat, în baza informațiilor mai ample, toate trei tipurile amintite mai sus apar laolaltă în graiurile dacoromâne (vezi mai jos).

într-adevăr, fenomenul e normal în graiurile dacoromâne după consoane fricative, vibrante sau africte, după cum o dovedesc exemplele următoare în care, fără a elimina influența consoanei depalatalizate (dure), trebuie să admitem că prezența ei nu e o condiție indispensabilă pentru producerea procesului:

1. după *r*: *crap* < *crepo*, *rău* < *reus*.
2. după *z*: *șăs* < *sessus*, *slujăsc* < *sluziti*.
3. după *s*, *z* (*dz*): *săc* < *siccus*, *dzăce* < *zece*.
4. după *l*: *țăs* < *texo*.

Pe de altă parte, faptele nu confirmă teoria lui Vasiliu, întrucît formele cu *ă* și *e* nu caracterizează un singur „dialect”, ci apar laolaltă în două „dialecte” definite de Vasiliu. Și aceasta începînd cu cele mai vechi texte. Astfel, în textele din nordul Transilvaniei-Maramureș găsim trecerea lui *ă* la *e*: *arniadzedzi*, *lucreadze*, *fățerie*, *cămeșe* și *cămașe*, *grije*, *use*; la Căpâlneni și în PO, apar alternanțe *ă/e* în *ușăfușe*, *grija/grije*; și *cămașă*, *ușă*, la Căpâlneni și în Țara Românească.

¹ Emanuel Vasiliu, *Fonologia istorică a dialectelor dacoromâne*, București, 1968.

² ML, p. 149.

³ V. mai sus, p. 449-450 și 490.

Aceeași situație apare în graiurile din zilele noastre, unde fonetismele *â* (*i*) și *e* sînt generale, cu observația că *e* nu apare în Moldova¹ (dar îl găsim în Transilvania, ceea ce nu confirmă gruparea graiurilor din Transilvania cu cele din Moldova, admisă de Vasiliu).

Tabloul de mai jos înfățișează cîteva exemple de prezență a lui -*ă*, -*i* și -*e* în graiurile dacoromânești vorbite în zilele noastre/înregistrate cu prilejul andhetei pentru ALR. După cum reiese din tablou, fonetismele *ă* (*i*) sînt normale atît în Moldova, cît și în Țara Românească.

harta	1	I Hă)	1
ALRM, II, voi. I, h. 174: <i>cîrjă</i>	Moldova, Ț. Rom., centrul Olteniei, vestul Transilv.	—	cîteva localități din nordul și sud-estul Ț. Rom.; Transilv.
ALRM, I, voi. I, h. 58: <i>cocoașă</i>	Ț. Rom., sudul Moldovei, în restul teritoriului, alți termeni.	—	—
ALRM, I, vol. II, h. 235: <i>mătușă</i>	Mold., (rar), Ț. Rom., Transilv.	Moldova, Ț. Rom.	<i>e</i> în Transilv. <i>e</i> în Olt., Ț. Rom.
ALRM, I, vol. II, h. 296: <i>moașă</i>	Nord-vestul Mold., nordul și sudul Ț. Rom. și al Olt., Transilv.	Mold., Ț. Rom.	- <i>e</i> și - <i>e</i> : vestul Transilv., Oltenia
ALRM, II, h. 207: <i>nănașă</i>	Ț. Rom., Olt., Mold., Transilv.	—	Ț. Rom., Oltenia (1 localit.)
ALRM, II, h. 283: <i>ușă</i>	Ț. Rom., Olt., Transilv.	Moldova	Ț. Rom., Olt., Dobrogea

Vom spune, în concluzie, că o expunere, bazată pe realitatea lingvistică oglindită în texte scrise și, pentru graiurile actuale, în hărțile ALR-ului ajunge la rezultate diferite de cele înfățișate de E. Vasiliu.

Ipoteza este desigur indispensabilă, în cercetarea științifică. Dar cînd faptele o dezmint, ea trebuie abandonată.

(SCL, XIX, 1958, p. 517-519)

¹ Am consultat întreg materialul din ALR, după cum urmează:

- ALRM, cit.
 ALR: *brîndușă*: II, s.n. vol. III, h. 643.
 ALR: *bucșă*: II, s.n. vol. II, h. 342.
 ALR: *cîrjă*: II, MN, 4202, p. 61; 3926, p. 148.
 ALR: *coajă*: II, vol. I, s.n. 206, 213; vol. II, 607.
 ALR: *găinușă*: I, s.n. vol. III, h. 644.
 ALR: *gușă*: II, MN, 6951, p. 22.
 ALR: *măceșe*: II, s.n. vol. III, 631.
 ALR: *mătușă*: I, vol. II, 167, 168.
 ALR: *moașă*: I, vol. II, h. 212; II, MN, 2651, p. 71.
 ALR: *nașă*: vol. II, h. 217; II, MN, 2683, p. 79.
 ALR: *țepușă*: II, s.n. vol. II, 357.

ROMÂNESCUL CRĂCIUN

1 A. Vaillant a reluat cercetarea originii termenilor sl. **kracunu*, v.r.
 rn *rocunu* *. Înlăturînd explicația prin slavă, Vaillant se îndreaptă, ca și ma
 1 ritatea predecesorilor săi, spre limba latină. Lat. *calationem*, etimon prop
 m de Berneker, nu poate însă explica termenul slav, precum nici *creation*
 1 ne spune Vaillant, întrucît *horo-*, din rusă, presupune un **kar-*, origin
 § și nu un **kra-*. Nici etimologia propusă de M. Vasmer (din s.-cr. *krăcāii*,
 m *rălati* „faire des enjambees”) nu e satisfăcătoare, de astă dată din cauza s
 It sului cuvîntului.

m Conducîndu-se după sensul de „post care durează de la 12 noiemb
 S pînă la 24 decembrie” (postul Crăciunului, fr. *Avent*) al termenului *karac*
 1 *korocun*, atestat în Cronica de la Novgorod (din 1143), Vaillant propune
 I etimon latin reconstruit **quartum jejunium*.

I
 1 Atît Vaillant, cît și Vasmer nu folosesc studiul nostru *Asupra r*
 I *Crăciun*, publicat în 1944.

% Reproducem aici mai jos textul acestui studiu, în întregime (cu două t
 I mișeri bibliografice noi)².

I Etimologiile propuse. Rom. *crăciun* (dr., ar., megl.; ar. *cîrcun*, *crîc*
 I megl. *cărâun*)³ „Noel” a fost explicat prin latină sau prin slavă. Dintre e
 t mologiile propuse, trebuie eliminate următoarele: lat. *Christ (ije)jun*
 t (Schuchardt, *Literaturii, f. germ. u. rom. Phil.*, VII, col. 154 ș.u.), din c
 l ar fi trebuit să rezulte **creșcui* (ar. **creșc'un*), și *crastinum* (Hasdeu, *Et*
Magn. Rom., I, p. 615), care ar fi trebuit să dea **crașten*.

Explicația prin lat. *calatio*, propusă de Per. Papahagi, a fost adoptată
 susținută de mai mulți cercetători (Pușcariu, EW, p. 407, s.v.; Meyer-Lub
 în ed. I a REW, 1489; Capidan, DR', III, p. 142, 183; Draganu, Rom.
 IX—XIV, p. 48; cf. DA s.v. *crăciun*: „dintre toate etimologiile propuse, n
 una nu este sigură”; Th. Capidan, *Bis. ortodoxă rom.*, LVI, 1938, p. 9).

Dar nici această explicație nu satisface, pentru că sincoparea primu
 ă nu este justificată (*călare*, *călăreț*, *încălecare*, *încălța*, *căldare*, *cămașă*
păstru, *căpăta*, *cărare* etc., au păstrat pe *ă*, iar finala *-une*, așteptată, e
 înlocuită cu *-un*; căci *-e* ar fi trebuit să fie păstrat (cf. *închinăciune*, *tăci*
 etc., L. Pintar, *Arch. f. slav. Phil.*, XXXIII, p. 621).

Explicația lui Densusianu (H.d.l.r., I, p. 263) și Pușcariu (l.c.) că *-*
 a fost redus la *-un* sub influența lui *ajun* nu poate fi reținută.

Draganu (l.c. p. 48—49) pleacă de la pl. *crăciuni*, din care s-ar fi refă
 un singular *crăciun* (cu privire la influența pluralului asupra singularu
 numelui, fenomen caracteristic pentru limba română, v. exemplele bog
 reunite de Byck-Graur, BL, I, p. 14 ș.u.).

Explicația aceasta nesocotește două fapte: 1. *crăciun* nu face plura
 în -i⁴; 2. cuvîntul nu e întrebunțat decît rareori la plural.

¹ A. Vaillant, *Slave *kracunu*, v. r. *korocunu*, în *Prilozi za knizevnost, jezik, isto*
i jolklor, XXIV, Belgrad, 1958, p. 72-75.

² *Asupra rom. Crăciun*, în volumul *în amintirea lui Constantin Giurescu*, București, 1
 p. 435—440; versiune franceză în ML, p. 324—333.

³ Termenul e general, în dacoromână. V. Sever Pop, REIE, I, p. 484 ș.u. șih. de lap.

⁴ *Crăciuni* (pl.). numai cu sensul de „decembrie” (arh.) și în injurători și afurisenii (s.
 s. v. *crăciun*).

Refacerea singularului după forma de plural presupune, într-adevăr, întrebuițarea frecventă a termenului la plural.

Așadar, dintre etimologiile propuse, singura care rămîne în picioare este *creatio*, indicată de Aron Densusianu (*Ist. Ib. și literat, rom.*, p. 111) și pe care și-a însușit-o Ovid Densusianu (I.e.).

Dar *creatio* nu poate explica prin filiație directă termenul românesc¹. Într-adevăr, hiatul *e-a*, în cuvintele de origine latină din limba română, e înlocuit cu diftongul *ea'* sub accent (cf. *cățea* < lat. *catella*, *vedea* < lat. *videbat* etc.); ținînd seama de alternanța *ea* accentuat/^ neaccentuat (*creastă/crestă*, *leagă/legă*), trebuie să presupunem că *e-a* neaccentuat a fost redat prin *e*.

Așadar, lat. *crea-* nu putea să fie redat, în română, prin *era-* (și, ulterior, prin *eră-*).

Cît privește pe *-un*, ne referim la expunerea noastră de mai sus.

În concluzie: *creatione* ar fi trebuit să fie reprezentat în română prin **creșiune*².

Explicația prin slavă. Unii cercetători (Miklosich, Sl. El. im Rum., p. 26, Weigand, B.-A, II, p. 277 ș.u., III, p. 98 ș.u.) au explicat termenul românesc prin slavă.

Această teorie nesocotește faptele următoare:

1. în slavă, termenul general pentru a denumi sărbătoarea Crăciunului e altul, și anume: r. *rozdestvo* (*Xristovo*), ucr. *rizdvo*, pol. *bozyc*, s.-cr. *bozie*, slov. *bozie*, ceh. *bozie*. bg. *bozik*, ceh. *vanoce*, slovac, *vianoce* (P. Caraman, *Substratul mitologic al sărbătorilor de iarnă la români și slavi. Omagiu Prof. Ilie Bărbulescu*, Iași, 1931, p. 390 ș.u.).

2. *kracun*, în limbile slave, apare în vecinătatea lumii romanice — el lipsește din polonă —, căci termenul este de origine latină (v. mai jos).

«*Kracun*» în limbile slave. Iată, acum, înșirarea limbilor slave care cunosc termenul *kracūn*, cu indicarea sensului fiecărui cuvînt.

kracun, *kerecun* și *krecun*, în ruteană, are sensul de „ein Laib Brot, das am 24. Dez. alten Stils gebacken wird." La huțuli și la rutenii din Maramureș „Fest der Geburt Christi", deci același înțeles ca în română. De asemenea la slovaci, *kracun*. în bulgară, *krakon*, *kracunec* „ein Tag um Weihnachten" și „der 8. Juni, der Theodorstag". în sîrbo-croată, termenul e întrebuițat ca nume de persoană și de localități; *Kracun* și *Kracuniste*. în rusă, *korocjun* apare în cronică de la Novgorod (1143), cu sensul de „Zeitbestimmung ... vom 15 Aug. bis zum?"; astăzi *karacun* și *korocun* au sensul de „Winter-sonnenwende, Spiridonstag, 12. Dez." (Berneker, *Slav. et. Wb.*, p. 603, s.v.).

Examenul nostru ne arată, așadar, că avem de-a face cu un termen împrumutat din lumea romanică, cu sensul fundamental de „crăciun". Vocalismul primei silabe (*kra-*) este cel originar; forma cu polnoglasiu din rusă (*koroc-*) se explică prin criterii interne: termenul a fost asimilat acelora din vechiul fond și modificat prin analogie (Berneker, I.e.).

¹ Asupra formei pretins rotacizate a lui *crăciun*, într-o „urare" din limba vorbită din regiunea Brașovului și din Banat, care ar proba că termenul e de origine latină (Pușcariu, DR, VII, p. 186, Ib., *Et. de ling. roum.*, p. 92), v. observațiile lui Graur (BL, VII, p. 181 ș.u.): exemplul nu e probant!

² Nu se poate obiecta că *e* din *ere-* (< *crea-*) a trecut ulterior la *ă* (*eră-*), căci în regiunile unde *e* a fost conservat, în *crepa*, de exemplu (< lat. *crepare*), și anume în Transilvania (vezi exemple în DA, s.v. *crăpa*) Șandru, BL, III, p. 123), nu e atestat fonetismul *creciun*. Vezi în această privință DA, s.v. *crăciun* (*krecsun* din Anonymus Lugoshiensis, sec. al XVII-lea, trebuie transcris prin *crăciun*, căci *ă*, în acest text, e redat prin *e* sau *e*; v. Hasdeu, RIAF, VI, p. 7).

Slava cunoaște, însă, o serie de termeni omonimi, sau aproape omonimi, cu cei enumerați aici mai sus, dar care au o altă origine și sensuri diferite. Termenii aceștia trebuie despărțiți de acei care denumesc „crăciunul".

Iată înșirarea acestor termeni:

r. *karacun*, *korocun* „Garaus, Untergang, Tod" (Schuchardt, *Arch. slav. Phil.*, IX, p. 526—527; Berneker, I.e.). La Simbirsk „boser Geist"; r. *karacun* „ein unerwarteter Tod in jungen Jahren; Krämpfe; ein böser Geist, der das Leben verkürzt"; bg. *krakon* „Fusskrankheit, die lahm lässt", *kracun* „Mann der große Schritte macht"; s.-cr. *kracun* (Lika) „ein ner oder holzerner Riegel" (Skok, ZRPh, LIV, p. 475)¹.

Acești termeni trebuie explicați prin *kortuku*: v. sl. *sukrastokratiti* „kiirzen, kurz machen" și prin *koruku*: de ex. bg. *krak* „Bein, FuB" sau s. *korak* „Schritt" (Berneker, I.e., Pintar, *Arch.f. slav. PUL*, XXXIII, p. 618); Weigand, B.-A, III, p. 98 ș.u.). Termenul din sîrbo-croată a fost explicat prin ngr. x&...5 „Spitzfahl" (din care diminutivul %apdKcov, lat. *chara* „Pfahl", Skok, I.e.).

Numele propriu *Crăciun* apare în română, în sîrbo-croată și în maghiară.

În aceste două limbi din urmă el pare a fi împrumutat din română. Într-adevăr, în Ungaria el denumește pe români, fapt care este menționat în documentele timpului (de ex.: *Karachyno Olako*, 1339; *Nicolaus et Votivus filii Karachun Olaci nostri*, 1366, Drăganu, *Rom. s. IX—XIV*, p. 160). obiecțiile lui I. Kniezsa, în AECO, I, p. 160 ș.u., nu sînt deci valabile, timp nu ni se dau exemple de acest nume aplicat unor maghiari).

În rezumat, *kracun*, în limbile slave, e împrumutat din limba latină. Evoluția sensului, în diversele limbi slave (v. mai sus), s-a făcut plecînd de la sensul de bază, „crăciun", la înțelesurile derivate care au fost indicate.

A porni de la sensul de „solstițiu de iarnă" la acela de „Crăciun", cum fac Weigand (I.c.) și Kniezsa (I.c.) însemnează a inversa ordinea lucrurilor, stabilită în baza filiației istorice a sensurilor cuvîntului.

„*Creatio* în lumea romanică. în limbile romanice, termenii pentru a denumi „Crăciunul" sînt derivați din lat. *natalis* (v. Meyer-Lubke, RE, 5845; cf. alb. *kershendelle* < lat. *Christi natalis*) și din lat. *calendas* (J. J. Sur *Vhistoire de la terminologie ecclesiastique de la France et de l'Italie*, în RL, X, 1934, p. 13, 15 și h. II). Pe lângă acești termeni, limba bisericii a întrebuițat și pe *creatio*, pornindu-se de la sensul lui *creare* de „faire naître du nez" (Meillet-Ernout, p. 230 s.v.). *Creatio*, cu sensul de „dies creationis Christi" are un pendant în termenul neogrecesc xp̄io-Touysvva „la nativitate de Iisus Christ".

Condițiile împrumutului în slavă. *Creatio* a pătruns în slavă prin limba bisericii. în privința termenilor creștini din limbile slave, trebuie făcută distincția cronologică dintre termenii intrați în epoca slavă comună și cei veniți din latina occidentală, prin intermediar germanic³, și între termenii intrați mai tîrziu în slava meridională, veniți din latina balcanică, și anume din mai multe centre: Bizanț, Aquileia, Salona sau Sirmium⁴.

¹ Cf. istr. *cracun* „zăvor de fier", care trebuie explicat prin slov., cr. *kracun* „gros", Eisenrieger, Popovici, Istr., II, p. 101, s.v.

² A. Meillet, Et. voc. v. sl., p. 181; BSL, XXIX, p. 224; Le sl. c, p. 514 ș.u.

³ P. Skok, R. et. sl., VII, p. 186. Contrar părerii exprimate de Skok (I.c., p. 184), explicația acestor împrumuturi din slavă prin latina balcanică nu exclude posibilitatea explicației împrumuturilor din epoca slavă comună prin latina occidentală și prin intermediar germanic.

Creatio face parte din a doua serie de împrumuturi indicate aici mai sus; este deci un termen care a pătruns la o dată mai recentă în slavă.

Repartiția geografică a termenului, care e atestat de o parte în slovacă și de altă parte în rusă, arată că trebuie admise mai multe centre de iradiere.

Tratamentul lui *creatio* în slavă a fost condiționat de aceiași factori care au condiționat împrumutarea termenilor latini în slava comună, și anume de faptul că ei au fost pronunțați după maniera de a pronunța a populațiilor romanizate locale.

Pornind de la această observație, e ușor de stabilit că lat. *crea-* a fost redat în slavă prin *kra-*; cf. lat. *e* > (*i*) urmat de *a* în hiat în lat. *Cyprianus* > s.-cr. *cubran*, lat. *maceria* > s.-cr. *moâira* (Skok, ZRPh, XLVI, p. 388, 389).

în privința lui *t + i* în hiat, se știe că pronunțarea lui asibilată este atestată în latina vorbită începînd cu secolul al II-lea e.n.; așadar, trebuie să pornim de la *tš'* (v. mai sus, p. 112). în felul acesta, *c* din slavă este deplin justificat (Pintar, l.c., p. 620); lat. *palatia* > s.-cr. *polaca*, *retia* > s.-cr. *reca*, *retiaculum* > s.-cr. *ricăglo*, *ratione* > s.-cr. *racun*, *statione* > s.-cr. *star e ț e*. (Skok, ZRPh, LIV, p. 212—213, 468).

Cît privește redarea lat. *-one* prin *-un*, în slavă, fenomenul este de asemenea normal; cf., într-adevăr, s.-cr. *racun* < lat. *ratione*, s.-cr. *stacun* < lat. *statione*.

Așadar, *kracun* reprezintă tratamentul așteptat în slavă al termenului latin *creatione*.

„Crăciun” în română. Populațiile slave din provinciile dunărene, care conviețuiau cu populațiile romanizate locale, au adaptat la maniera lor de a pronunța termenul latin *creatione*, partea de modificare fonetică proprie românei mărginindu-se la alterarea lui *a* slav neaccentuat în *ă* (fenomenul e normal în cuvintele de a căror origine ne-am ocupat mai sus).

Astfel dr. *colindă* reproduce forma fonetică a termenului v. sl. *kol^da* „Neujahrstag” (Berneker, SEW, p. 544, s.v.). Termenul e împrumutat din latină în epoca slavă comună (cl. termenii respectivi în rusă, ucraineană, bulgară, sîrbo-croată, slovenă, cehă și polonă, Berneker, l.c.), și reproduce lat. *calendae* (*kalanudy*, pl. „calendae”, care apare în Cod. Suprasliensis, vine direct din gr. KaXdv8ai, Berneker, l.c. și Vasmer, în RS, V, p. 137—138). Sensurile din slavă și din română nu coincid. Rămână a cunoscut un termen venit direct din lat. *calendae*; el a fost conservat pînă în zilele noastre în nord-vestul Ardealului și păstrează aspectul fonetic original, cu *-r-*: *corindă* (Rosetti, *Colindele religioase la români*, p. 18 ș.u.), *a corindă* și *corindători* (ALR II, p. 106, h. 211—212, ALRM II, h. 265). *Corindă* provine din **cărindă*, forma așteptată, contaminată cu *colindă*, din slavă (Rosetti, l.c., Meyer-Liibke, REW³, 1508). Existența lui **cărindă* e confirmată prin prezența în dacoromână a lui *cărindar* „Janvier” și „un fel de calendar popular” (Rosetti, l.c., p. 19 ș.u.) < lat. *calendarium* (DE, p. 263; termenul e atestat în provenșală și italiană, dialectal; de asemenea, în albaneză. Meyer-Liibke, l.c., 1508, socotește însă că e un derivat românesc).

Dr. *Rusalii*, *Rusale* (v. harta dată de Sever Pop, REIE, X p. 504) nu poate fi explicat nici el direct din lat. *Rosalia*, pentru că acest termen ar fi trebuit să fie redat în română prin **rusaie* (sau **rusaii*, Densusianu, H.d.l.r.,

l., p. 361; Weigand, B.-A., II, p. 278) Trebuie, deci, să ne adresăm limbii slave, unde termenul latin e redat prin v.sl., bg. *rusalija* (bg. *rusalii*, pl. *salki družini*, Romansky, *Jahresb. Weigand*, XV, p. 127), s.-cr. *rusalja*, slovenă *rusalcek*, *risalcek* (Pușcariu, Istr. II, p. 293), *l* din vechea slavă și bulgară este redat normal, în dacoromână, prin *l*.

Contrar părerii lui Capidan (DR, III, p. 142), 5 din termenul slav nu poate fi explicat prin *-s-* latin, întrucît s din lat. *decessus*, *recessa* și ngr. *po* „blond” e redat prin 5 în sîrbo-croată: *dbkes*, *rekesa*, *rus* (Skok, ZRPh., XI, p. 403, 404; Id., l.c., XLVIII, p. 399). Căci e vorba, ca și la *creatio* (v. mai sus), de un termen venit din latina balcanică.

Tot astfel, dr. *troian* „șanț” (cu val), „tranșee” nu reproduce decât numele împăratului *Traian* (*Traianus*), ci forma venită prin intermediul slav: bg. *Trojan*, *Trojanski* (*păt*), *Trojanov* (*grad*) etc., r. (*Val*) *Trojan* etc. (Bogrea, DR, III, p. 420—421; Tagliavini, *Arch. Rom.*, XII, p. 208—209).

Termenul maghiar. Termenul maghiar *kardeson*, *kardcsony* trebuie explicat ca și cel de asemenea prin slavă (*kracun*), potrivit legilor fonetice din maghiară: cf. *balaton*: v. sl. *blato*, *barâzda*: bg. *brazda*, *garăd*: v. sl. *gradu* etc. (Pintar, l.c., p. 622); la fel pentru termenii luați din română: magh. *berenca* < b. *kalâka* < *clacă* etc. (Geza Bledy, *Influența limbii române asupra limbii maghiare*, Sibiu, 1941, p. 14). Cuvîntul face parte din terminologia creștină care ungerii au primit-o în secolul al X-lea de la biserica orientală, prin intermediul slavă (J. Melich, *Arch. f. slav. Phil.*, XXXII, p. 92 ș.u., Berneker, l.c., p. 14).

Vom spune, în concluzie, că pentru a stabili filiația termenului *kracun* în limba română, trebuie ținut seamă de factorul slav, care în evoluția limbii române a jucat un rol important.

Pornind de la expunerea noastră de mai sus, cu referire la problema irradierii termenilor ecleziastici latini în lumea slavă, vom insista asupra constatării noastre că trebuie presupuse mai multe centre de iradiere: un centru sudic (Bizanț-Sirmium), un altul central (termenul din slovacă și din al treilea nordic (termenii din ucraineană și din rusă).

Explicația noastră prin *creatio* se lovește, însă, de dificultatea invadării de Vaillant: fonetismul termenului din rusă presupune un **kar-* originar cînd noi am propus un *kra-*.

Această obiecție poate fi înlăturată prin considerația lui Berneker de mai sus, că fonetismul formelor ucrainene și ruse se explică prin adaptare fonetică: „Die Form r. *korocunu* (*karacunu*) konnte auf der Grundlage der das ältere Rum. vorauszusetzenden Lautgestalt **cărătsune* beruhen..., sie nicht einfach eine Domesticierung von *kracunu* nach der geläufigeren Form *torot: trat ist*” (Berneker, *op. cit.*, p. 604).

De altă parte, **quartum*, propus de Vaillant, nu poate explica forma termenului sud-slav *kra-*, întrucît termenul *quadragesima* „Cîrneleagă”, cunoscut de Vaillant, e redat în sîrbo-croată prin *kbrizma* (deci *kor-*). Așadar, *kracun* ar fi trebuit să dea *kor-* (**korcun*).

³ Ar. *arusaVe*, formă comunicată de Th. Capidan (Pușcariu, DR, I, p. 438) — sensul? —, megl. *rusal'ă* (Capidan, Megl., III, p. 253, s.v.). Termenul meglenoromân trebuie explicat direct prin bulgară.

⁴ Dr. *rusalii* a fost explicat de Pârvan (*Contribuții epigrafice la ist. creștinismului în rom.*, p. 112, n. 501) direct prin latină, prezența lui / fiind datorată slavilor „care trăiau unăcu români”. Lat. *Rosaria*, care ar putea explica, după Pușcariu (DR, III, p. 438, Istr. II p. 293), termenul românesc, e un fonetism izolat semnalat de Pârvan (l.c.) singură inscripție din Italia. Iar al doilea *r* din forma românească presupusă **rusare* nu are nici un motiv ca să treacă la *l* prin disimilare.

Pentru română, trebuie luat în considerație centrul de iradiere sud-ducian. Bulgara cunoaște termenul *kraâun*. Vaillant insistă asupra faptului că în sîrbo-croată cuvîntul e atestat numai în onomastica: *kraâun* (*Kracumste*, n. top. și *kraâun* „zăvor” trebuie separați de *kraâun*). Dar această constatare nu e de natură să modifice părerea noastră asupra originii sud-slave a lui *kracun*.

În concluzie, vom spune că lat. *creatio* poate explica în mod mulțumitor termenii din română și din limbile slave înșirați mai sus.

(Rom. sl., IV, 1960, p. 65-70)

DACOROMÂNESCUL DOINĂ

Într-o comunicare la al „XII-lea Congres Internațional de lingvistică și filologie romanică” (București, 15—20 aprilie 1968) am explicat termenul *dr. doină* prin slavă, căci nici una din etimologiile propuse nu rezistă la un examen critic.

Termenul e atestat în graiurile din Transilvania și Moldova. În Transilvania, e cunoscut sub forma *daina* (cu *a*; forma cu *o*, secundară, e răspîndită în Moldova)¹. *Daina* e un refren al cîntecelor populare, pe care îl regăsim în slovacă, mai ales sub forma *dana*, de unde a pătruns în regiunile vecine din Transilvania.

Termenul e atestat de asemenea în ungară (*dana*) și în ucraineană (*dana* și *daina*): prezența lui în cîntecul popular explică răspîndirea refrenului pe cale orală, în țările învecinate; el nu e însă atestat în slava meridională.

D. Caracostea, într-un studiu scris în 1959, dar publicat cu zece ani mai târziu², afirmă însă că „cuvîntul *doină* există în folclorul bulgar” (II, p. 559). Într-un colind de păstor publicat de St. Romanski în 1925, ne spune Caracostea, figurează cuvîntul *doinita*: „mielul se jeluiește după maica lui *po-doinita*” (p. 476).

În baza exemplului citat, Caracostea afirmă că „imaginea aceasta are o evidentă însemnătate pentru problema noastră, prin prezența în bulgară a cuvîntului *doină* în sens de „oaie care alăptează” (p. 476).

Ne propunem să examinăm din nou faptele, spre a verifica afirmațiile lui D. Caracostea.

În studiul nostru precitat, am arătat că lit. *daina* provine din i-e. *deio* (*deid-*) „hiipfe”, ca și let. *diju*, *diet* „hupfen, tanzen”; cf. gr. *δῖvo*; „art. Tanz”.

D. Caracostea admite înrudirea termenului românesc cu lit. *daina* (II, p. 463—465), dar totodată îl apropie de *doinita* din folclorul bulgar (II, p. 458—461, 476—479).

¹ Publicată în *Melanges de philologie offerts à Alf Lombard*, Lund, 1969, p. 191—195, și în cartea noastră *Etudes linguistiques*, The Hague, 1973, p. 207—211.

² Cf. O. Birlea, în „prefata” la lucrarea lui D. Caracostea, *Poezia tradițională română*, 2 vol., București, 1969 (I, p. XXVII).

³ D. Caracostea, *Poezia tradițională română*, II, București, 1969, p. 450—479.

Există aici o contradicție, care trebuie rezolvată.

Dacă *dr. doină* e înrudit cu lit. *daina*, atunci termenul românesc nu poate fi apropiat de cel din bulgară, a cărui etimologie e diferită.

Într-adevăr, după cum am arătat mai sus, lit. *ai* din *daina* ar trebui să-i corespundă *e* în slava meridională.

Dar cuvîntul nu e atestat în slava meridională! Căci termenul din bulgară e citat de Caracostea are o etimologie diferită și un sens diferit: el provine v. sl. *doJQ- dojiti* „săugen; donner le sein” < i.-e. **dhe(i)*, let. *deju*, „an der Mutterbrust säugen”.

Apropierea de termenul din bulgară (*dojnica*, nu *doina*, formă care aparține lui Caracostea!) e deci contrazisă de realitatea faptelor; această contestare poate fi argumentată după cum urmează:

1. În bulgară e atestat cuvîntul *dojnica* (nu *doina*!).

2. Vocalismul *oi* din bulgară nu corespunde vocalismului termenului corespunzător din lituană, după cum am arătat mai sus, iar pentru a putea explica prezența lui *oi* în *dr. doină*, trebuie să pornim de la vocalismul *ai* din *dr. daina*, care este originar (după cum am arătat).

3. Termenul românesc e atestat în nordul domeniului dacoromân și lipsește din regiunile vecine cu teritoriile de limbă bulgară.

4. Dacă pornim de la *doină*, vocalismul *ai* (*dr. daina*), atestat în partea a Transilvaniei, ar rămîne neexplicat, căci el nu poate proveni din *dr. doină*, după cum am arătat mai sus.

5. Sensul termenului românesc nu corespunde celui din bulgară: în parte „a dansa” (*dr. doină*), iar de alta „a alăpta” (bg. *dojka*, *dojnica*, și *dojnica*, toate cu sensul „doică”).

În concluzie, explicația propusă de D. Caracostea, fundată pe date lingvistice, se înlătură de la sine.

(SCL, XXI, 1970, p. 273-274)

DESPRE LOCUL LIMBII ROMÂNE PRINTRE LIMBILE ROMANICE¹

Fondul problemei constă în descrierea „sistemului” limbii române și originalității sale, în raport cu celelalte limbi romanice, din punct de vedere structural².

A defini „sistemul” limbii române înseamnă a arăta ceea ce limba română are comun sau diferit în raport cu celelalte limbi romanice³.

¹ L. Sadnik und R. Aitzetmiiller, *Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen* 's-Gravenhage, 1955, p. 21 și 227, nr. 147; Berneker, SEW, I. Heidelberg, 1908—1913, p. 177. v. bg. *dojilica* „Säugerin, Amme”, bg. *dojka* „Amme”, s.-cr. *dojnica* „Amme”; bg. *dojka* „doică”, N. Gerov, *Rečnik na bǎlgarskij jazyk*, I, Plovdiv, 1895, p. 322.

² Vezi Iorgu Iordan, *El lugar del idioma rumano en la Rumania*, în *Beiträge zur nischen Philologie* I, Berlin, 1961, p. 159-177.

³ Pentru datele bibliografice, mai sus, p. 44 ș.u.

⁴ Prin „structură” înțelegem felul în care elementele unei limbi date sînt ordonate în această limbă. „Sistemul” unei limbi este format de elementele limbii, care se condiționează reciproc.

în acest scop, întrucît limba română e o limbă romanică, lucrul cel mai potrivit este să pornim de la latina „balcanică”, după împărțirea Imperiului Roman, cu începere din secolul al V-lea al e.n.

„Sistemul” românei rezultă din diferitele aspecte ale structurii sale, de-a lungul secolelor. A spune că locul românei, printre limbile romanice, este definit de elementele comune ale latinei vorbite în Italia și în provinciile dunărene, echivalează cu luarea în considerație numai a etapei celei mai vechi a evoluției latinei, care a devenit apoi româna, căci latina orientală a fost izolată de latina occidentală și s-a dezvoltat ca într-un vas închis în epoca latinei balcanice, dar în strîns raport cu celelalte limbi balcanice¹. Aceasta constituie, prin urmare, a doua fază a structurii românei, urmată de alte faze. Dar în nici unul din momentele evoluției sale, cași pentru celelalte limbi romanice occidentale, nu poate fi vorba de „formarea” limbii române, căci româna, ca oricare dintre limbile romanice, nu este altceva decît latina vorbită fără întrerupere în provinciile Imperiului Roman, de la cucerirea romană și pînă în zilele noastre.

Latina vulgară. în primul rînd trebuie luate în considerație inovațiile generale ale latinei, atestate în texte (inscripții etc.), pînă în era noastră, de ex.:

- i* neaccentuât alternează cu *e*: *segnare* (> dr. *a însemna*);
- i* neaccentuat asimilat de *u* în *cucuta* < *cicuta* (dr. *cucută*);
- sincoparea vocalelor neaccentuate *anglus* (dr. *unghi*), *caldus* (dr. *căii*), *domnus* (dr. *domn*);
- o* confundat cu *u*: *fronte* (dr. *frunte*);
- y* redat prin *u*: *martur* < *martyr* (dr. *martor*);
- diftongul *ae* pronunțat *e*: *edus* < *haedus* (dr. *ied*);
- io e*, prin mutarea accentului: *paretern* (< *parietem*; dr. *perete*);
- trecerea lui *au* la *a*: *ascutare* (< *auscultare*; dr. *asculta*);
- grupul *net* redus la *nt*: *santus* (v. dr. *sînt*);
- grupul *cs* redus la *s*: *visit* (v. dr. *vise*);
- grupul *ns* redus la *s*: *meses* < *menses* pl. (ar. *mes* „lună”);
- căderea consoanelor finale *-m* și *-SL*, nominativul plural în *as* al substantivelor de declinarea I, atestat la Plaut, comparația adjectivelor cu *magis*: *magis venerabile* (dr. *mai frumos*);
- ad f-* acuzativul pentru a exprima dativul: *quia haec dicit Dominus ad me*.

Trebuie avute în vedere și inovațiile realizate de latina vulgară între secolele I și al III-lea ale erei noastre:

- i* > *e*: *maester* < *magister* (dr. *măiestru*);
- e* > *a*, prin asimilare: *passar* < *passere* (dr. *pasăre*);
- i* accentuat asimilat de *u* următor: *peduclum* < *pediculus* (dr. *păduche*);
- i* > *a* prin asimilare: *salvaticus* < *silvaticus* (dr. *sălbatic*);
- o* > *e*: *retundus* < *rotundus* (v. dr. *rotund*);
- u* în hiat (*w*) a dispărut: *febrarias* < *februaris* (dr. *făurar*); *quietus* < *quietus* (dr. *încet*); *uator* < *quattuor* (dr. *patru*);

- dispariția lui *-v-*: *aunculo* < *avunculus* (dr. *unchi*);
- trecerea lui *v* la *b*: *albeus* < *alveus* (dr. *albie*); *verbex* < *vervex* (dr. *berbec*);
- g-* (+ *e*, *i*) a dispărut: *maester* < *magister* (dr. *măiestru*);
- l* urmat de *i* sau *i* în hiat a dispărut în unele cuvinte: *fius* < *filius* (dr. *fiu*);
- d* urmat de *i* în hiat a fost asibilat: *zebus* < *diebus* (dr. *zi*);
- t -f i* + vocală a fost asibilat: *Vincentzus*, *Vonifatzio* (< *Vincentius Bonifatio*), *tersiu* < *tertium* (dr. *[an]tărt*);
- trecerea grupului *tl* la *cl*: *veclus* < *vetulus* (dr. *vechi*);
- eliminarea lui *w* în *k*: *cocens* < *coquens* (dr. *a coace*);
- reducerea grupului *pt* la *t*: *setembre* < *septembris* (deci *baptizare* > dr. *boteza*);
- dispariția consoanelor finale *-r*, *-s* și *-t*: *frate* < *frater* (dr. *frate*), *aunclo* (dr. *unchi*), *posui* < *posuit* (dr. *puse*);
- i* consoană devine semi-oclusivă: *zanuario* < *ianuarius* (deci *jacere* > *zăcea*);
- substantivele neutre trec la masculin: *corpus*, *fatus* etc.;
- înlocuirea prin analogie, la declinarea a II-a, a terminației *-er* prin *-a*: *aprus* < *d* > *ff* etc.;
- la declinarea a III-ea, refacerea nominativului singular după modelul cazurilor oblice: *lacte* în loc de *lac* (dr. *lapte*);
- numele relațiilor de înrudire în *-a*, cu flexiunea numelor în *-n*: *mamani* (dr. *mîni-ta*, *mămîne*), *tatane* (dr. *tătîne*);
- adjectivele în *-is* trec în categoria celor în *-us*: *acrus* < *acris* (dr. *acru*);
- forme analogice ale perfectului indicativului: *posit* (dr. *puse*), *poseru* (dr. *puseră*);
- adverbe compuse cu prepoziții: *inante* (dr. *înainte*; *ainte* < *abante*);
- ablativul cu prepoziția *de*, în locul genitivului: *et sacrificarent de animilibus*;
- dativul adnominal, în locul genitivului: *arca Castorino* (dr., sec. al XVI-lea) *ficior Mircii Vodă*, „fiul lui Mircea Vodă”) *.

Aceste inovații sînt atestate în toată Romania.

„Unitatea” latinei vulgare este, se știe, un fapt incontestabil. Dar această imitate nu este, desigur, decît aparentă. Căci inscripțiile nu înregistrează decît incidental trăsăturile limbii vorbite. Datorită evoluției sale, la un moment dat, această limbă nu mai era latină. Se pune întrebarea cînd s-a încetat a mai vorbi latina? Răspunsul a fost dat: în secolele al VII-lea—al VIII-lea ale erei noastre².

Latina orientală. Latina vorbită în provinciile dunărene ale Imperiului Roman, în primele secole ale erei noastre, făcea parte din grupul latinei vorbite în Italia. După Fr. Diez³, româna și italiana ar fi format grupul orientat în ceea ce privește gruparea limbilor romanice, trebuie să se țină seama, din punct de vedere cronologic, de faptele politice, economice și social-lingvistice care au provocat cutare sau cutare grupare. Atîta timp cît orientarea politică și economică a Daciei a fost îndreptată spre Apus, latina provinciilor dunărene a făcut grup cu italiana. Totuși, cercetările ulterioare celor ale lui Fr. Diez au arătat că latina „orientală” a fost grupată pînă la sfîrșitul secolului al III-lea al erei noastre (cînd migrația popoarelor de limbă germanică a ră-

¹ V. mai sus, p. 170-171.

² V. mai sus, p. 85.

³ Iorgu Iordan, l.c., p. 177.

contactul provinciilor occidentale cu cele din răsărit), cu dialectele italiene centrale și meridionale și, în Peninsula Balcanică, cu dalmata, albaneza și latina acoperită ulterior de graiurile sârbo-croate și slovene. Astfel, o serie de, trăsături ale latinei, care se găsesc la baza românei, caracterizează acest grup — păstrarea lat. *u* (dr. *furcă*, sard. *furca*), în timp ce în limbile romanice din apus *u* a fost confundat cu *o*; păstrarea diftongului *au*, în silabe accentuate în română, în timp ce în dialectele Italiei centrale și septentrionale, ca și în limbile romanice occidentale, el a trecut la *o* (dr. *aur*, dar ital. *oro*), trecerea lui *k* > *p* în română, *b* în sardă (log.), și *g* > *b* (în română și în sardă): *-apă*, log. *abba*, *limbă*, log. *limba*: păstrarea surdității oclusivelor *p, t, k* și fricativei *s*, în timp ce în celelalte limbi romanice surdele sînt înlocuite prin sonore: ital. *capestro*, *rota*, *pecoraio*, *casa*, dr. *căpăstru*, *roată*, *păcurar*, *casă*, span. *cabestro*, *rueda*, port. *pegureiro*, fr. *chez*; tratament asemănător al grupului *kl*: dr. *cheie*, ital. *chiave* (prov., cat. *clau*), dr. *ochi*, ital. *occhio* (fr. *oeil*, span. *ojo*); pluralul în *-i* al cuvintelor de declinarea a III-a: dr. *munți*, ital. *monti*; întrebuițarea frecventă a cuvintelor terminate în *-ora*: ital. dial. *mpure*, *focure*, dr. *capuri*, *focuri* (pl.); frecvența cuvintelor formate cu *ex-* (*de ex-J*: ital., dr. *scurta*, ital. *scapeta*, dr. *scăpata*; cuvinte formate cu *extra*: ital. *strabello*, cf. dr. *străvechi*, ital. *sterluce*, dr. *străluci*; întrebuițarea prefixului *in-*: sicil. *intiniriri*, dr. *intineri*; frecvența sufixului *-arius*: ital. *caddararu*, dr. *căldărar*, ital. *palumbaru*, dr. *porumbar*; întrebuițarea sufixului *-ia*: ital. *surdia*, dr. *surzie*, ital. *firvaria*, dr. *fierărie*; formarea timpurilor compuse ale verbului cu *habere*; același procedeu, în italiană și în română, de a indica persoana prin forma verbală [*dorm*, *vin* etc.), nu prin pronumele așezat în fața verbului, ca în franceză (*je dors*, *je viens*). În sfîrșit, se pot releva, în română, în dialectele Italiei meridionale și în dalmata, o serie de cuvinte păstrate în comun, pe care nu le mai găsim în limbile romanice occidentale¹.

Latina balcanică. Latina „balcanică” nu este o simplă denumire „geografică”², ci proba unei grupări ulterioare celei pe care am examinat-o: ea este restrînsă la latina vorbită în Peninsula Balcanică, cu excluderea latinei din Italia, și aceasta începînd din secolul al V-lea al erei noastre, ca urmare a evenimentelor politice și economice care au provocat împărțirea Imperiului Roman.

Dacă latina care se găsește la baza românei este grupată cu elementele latine ale limbilor balcanice, ca albaneza sau sârbo-croata, nu este mai puțin adevărat că și albaneza a cunoscut inovații venite din apus (astfel lat. *u* > *u*), care nu se regăsesc în română, și că dalmata, ea însăși, conține trăsături care o separă de latina balcanică și o leagă de latina occidentală.

Toate faptele pe care le-am enumerat aici pe scurt constituie trăsături ale „structurii” românei, ce nu pot fi ignorate atunci cînd ne propunem să descriem trăsăturile caracteristice ale românei, în raport cu celelalte limbi romanice.

România „limbă balcanică” este, cum am văzut mai sus, o formulă respinsă de unii lingviști³, pentru motivul că această formulare ar putea face să se creadă că româna este o limbă amestecată. Dar se știe că, în general, orice limbă conține un „amestec” oarecare, în timp ce noțiunea de limbă

„mixtă” constituie o categorie aparte⁴. Formularea noastră răspunde, prin urmare, uriei realități lingvistice mult mai profunde, și, pe alt plan, unei caracteristici de netăgăduit a structurii limbii române, datorită faptului că latina a găsit limbi autohtone în provinciile dunărene, în care mai tîrziu s-a impus, și că devenind româna, a trăit timp de secole în contact cu limbile balcanice, ca bulgara, neogreacă, albaneza și sîrba, și a dobîndit trăsături nelatine; fapte de natură sociolingvistică, datorate influenței substratului și interferenței de vocabular. Nu există deci nici o contradicție în afirmația că româna este o limbă romanică, și, în același timp, că aparține unei „uniuni lingvistice” balcanice.

Ne propunem să analizăm aici trăsăturile „balcanice” ale limbii române.

Sistemul vocalic al Minei orientale, după secolul al V-lea, a suferit o modificare, prin contopirea vocalelor *o* și *u* în *o*. Tabloul vocalismului este deci următorul:

i (<i)	^ u (<ii, u)
e (<e, i)	o (<Q, o)
\ ș (<ş)	lipsă /
a (<a)	

e și *ae* au fost diftongați în *ie* după sec. al V-lea. În acest fel, sistemul vocalic a suferit o nouă amenajare:

u
e o
\ /
a
^ v _ i, i „vT lpa a

lui *ă*, și lui *î*, provenit, într-o epocă veche, din *a*:

î	î	u
\		

Apoi s-au constituit diftongii cu *i* ca al doilea element: *ai*, *îi*, *ei*, *oi*, *ui*. *ă* se opune lui *a* numai sub accent: *răi* (pl.)-*rai*, sau la finala absolută:

casă-casa;

î se întrebuițează înaintea unei consoane nazale sau înaintea lui *i*: *cîmp*, *lîncă*, *cîrpă*, *mil*; *î* se opune lui *a* numai sub accent: *ridă*;

ă nu se întrebuițează la inițiala absolută, decît în *ăl* (*a*), *ăst* (*a*), *ă* și *î* se opun în general numai sub accent: *văr-vîr*.

¹ Vezi A. Rosetti, *Linguistica*. The Hague, 1965, p. 65-70.

¹ Date bibliografice: v. mai sus, p. 78-79; H. Ludtke, *Sprachliche Beziehungen der Apulischen Dialekte zum Rumänischen*, în „Études roumaines”, III-IV, Paris, 1957, p. 130-146, și J. E. Grimes și F. B. Agard, *Linguistic divergence in Romance*, în Lg. 35, 1959, p. 598-604.

² Iorgu Iordan, *Le.*, p. 169.

³ Idem, p. 161, n. 3.

Vocalele nazalizate nu au o întrebuintare fonologică.

Diftongii sînt accentuați pe elementul vocalic cel mai deschis: *a'i*, *a'u*, *ia'*, *e'u* etc. Diftongii cu *i* ca al doilea element sînt semnalati în toate pozițiile. Cei cu *u* ca al doilea element sînt semnalati, în regulă generală, numai la finala absolută și accentuată: *tău*, *grîu*, *bou*, *băi*. *Ea* este întrebuintat sub accent sau la finală: *teacă*, *cartea*; rareori *e* neaccentuat: *alealalte*, *dumneata*; *oa* nu există decît sub accent.

Semivocalele *i* și *u* sînt întrebuintate ca consoane; ele joacă, în silabă, rolul consoanei. Dar, din punct de vedere acustico-articulator, semivocalele sînt, în același timp, vocale. Astfel, după criteriul acustico-articulator: *y* fricativ și consonantic (nevoalic) se opune lui *e* nefricativ și neconsonantic (vocalic) în *biată-beată*. După criteriul funcțional caracterul asilabic al lui *-i* în *lupi* (pl.), opus lui *i* din *lupii* (pl. articulat), *e* din *beată*, opus lui *e* din *fete* (pl.).

Consoanele, Sistemul consonantic al românei posedă fricativele și africaterile prepalatale *s*, *c*, *z*, *g*, pe care latina nu le cunoștea, și africaterile dentale *ts* și *dz* (dialectal). Ele provin din lat. *s*, *k*, *g*, *d*, *t* urmate de o vocală prepalatală. *h*, fricativă postpalatală surdă, vine din slavă.

Limba literară, bazată pe dialectul din regiunea București, nu cunoaște muierea consoanelor.

Opoziții consonantice distinctive:

surdă-sonoră: *bat-pat*, *vin-fin*, *dare-tare*, *zar-sar*.

Opoziția sonoră-surdă apare rareori înaintea unei consoane.

Oclisivă-neoclisivă: *pier-fier*, *dare-rare*, *țură-sură*.

Labiale-nelabiale: *pat-dat*, *pare-care*.

Nazale-nenazale: *nor-dor*, *moil-bal*.

Lichide-nelichide: *rai-tai*, *lai-dat*.

k' apare la finală și înaintea tuturor vocalelor, cu excepția lui *ă* și *i*: *chin*, *chef*, *chior*, *chiar*, *chiul*.

6 și *g* nu se întrebuintează înaintea lui *ă*, *i*.

ț (*ts*), *c* și *g* sînt foneme simple.

Înaintea lui *-i* consoanele sînt slab palatalizate; dar această palatalizare nu are valoare fonologică.

£ și *i* constituie categoria fonologică a semi-vocalelor; *e* formează primul element al diftongului *ea'*: *beată* etc., și *i* apare la finală: *lupi* etc. Semivocalele *y* și *w* sînt întrebuintate ca consoane.

Iată enumerarea caracterelor tipice ale semivocalelor și ale semiconsoanelor examinate mai sus:

1. criteriu funcțional (caracter asilabic):

e opus vocalei *'*: *lup'*, opus lui *lupi* (= *lupii*), prin opoziția *i* asilabic: *-i* silabic; £ din *beată* opus vocalei *e* din *bete*.

2. localizare palatală: *teacă*, dar *toacă*.

3. criteriu acustico-articular (caracter vocalic): *y* fricativ și consonantic (nevoalic), opus lui £, nefricativ și neconsonantic (vocalic) în *biată*, *bgată*.

Româna posedă, prin urmare, foneme vocale, foneme semivocale și foneme consoane, atît din punct de vedere acustico-articular cît și funcțional: *e*(*'*) și *p*(*'*) în *lup** și *lup"* (regional), *beată* și *coadă* de exemplu, din punct de vedere opozițional (și, prin urmare, funcțional) nu sînt identice nici cu *y*, *w* nici cu *i*, *u*, nici cu *e*, *o*. Aceste foneme formează categoria propriu-zisă a fonemelor semivocale, în timp ce *y* și *w* sînt consoane (vezi mai jos, p. 571).

Din punct de vedere al accentului, după pierderea diferențelor cantitative în sec. al V-lea al erei noastre, accentul de intensitate a trecut pe primul plan: româna se caracterizează printr-un pronunțat accent de intensitate.

În domeniul morfologiei, trebuie semnalată constituirea neutrului Neutrul latin, dispărut în primele secole ale erei noastre, s-a păstrat, doar parțial, în italiană. Româna a procedat ca alte limbi și și-a constituit neutrul neutru pentru a desemna neînsuflețitele, întrebuintînd desinențele existente în masculin, la singular, și feminin, la plural. Vom releva, în același timp, tendința românei de a-și crea un gen personal. Categoria genului, în română, este dominată de diferența între înșuflețit și neînsuflețit, persdial și nepersonal.

Latina balcanică a pierdut flexiunea nominală, dar româna a păstrat vocativul masculin în *-e* (cu crearea de forme noi în *-ule* și *-lor*) și dativul feminin al declinării I și a III-a: *unei case* < *casae*, *unei morți* < *morți*. Aceste fapte au fost puse în legătură cu păstrarea cazurilor în bulgară.

În domeniul vocabularului, trebuie semnalat că din 1000—1500 cuvinte care formează vocabularul de bază al limbii române, constituit din cuvinte aale după criteriul întrebuintării cuvîntului de întreaga populație, precum și al importanței lui, 60% din cuvinte sînt de origine latină, și 20% de origine slavă. O statistică a vocabularului poeziilor lui M. Eminescu se prezintă după cum urmează: dintr-un total de 3607 cuvinte, elemente latine: 48,6% cu o frecvență de 83%, în timp ce cuvintele slave, în proporție de 16,8% au o frecvență de 6,93%.

II

Am examinat pe scurt structura limbii române și am arătat originea tatea ei, în comparație cu alte limbi romanice.

Ne propunem, acum, să vedem cum s-a constituit sistemul românei plecînd de la latină și de la celelalte limbi balcanice cu care româna a venit în contact de-a lungul secolelor.

1. Elemente din structura limbii române datorate acțiunii forțelor interne

Diftongii cu *e*, *i* și *o* ca prim element (*ea'*, *ia'*, *oa'*) și cu *i* ca al doilea element (*ai* etc.), pe care i-am enumerat mai sus; rotacismul lui *-n-*, semnalat în diverse puncte ale teritoriului nord-dunărean, începînd din secolul XV-lea pînă în zilele noastre, la fel ca în istroromână; crearea neutrului a genului personal.

2. Elemente ale structurii limbii române datorate influenței substratului sau „uniunii lingvistice” balcanice: vocala *ă*; tratarea labială a grupului *ci* și *cs* (lat. *lucta* > dr. *luptă*, lat. *coxa* > dr. *coapsă*); adjoncțiunea *-va* (< lat. *volet*) prenumelor nedefinite și adverbelor: dr. *careva*, *undeva*; postpoziția articolului; tendința înlocuirii infinițivului prin subjonctiv; introducerea propozițiilor finale cu ajutorul conjuncțiilor dr. (*ca*) să urmeze de subjonctiv, în timp ce propozițiile completive sînt introduse cu ajutorul dr. *că*, *să*; procedeu asemănător în română și albaneză al formării cuvintelor: dr. *de-parte*, *nici-un*; sufixele: *-esc*, pentru derivarea adjectivelor din verbe: *bărbătesc*, *românesc* etc.; *-este*: *ciobănește*; *-ș* în *ușor* (< lat. *levis*); combinat cu *-ior*; *-ză* în *coacăză*. În sfîrșit, o serie de cuvinte pe care româna le posedă în comun cu albaneza.

Elemente datorate contactului cu graiurile slave meridionale de tip bulgar¹: iodizarea lui *e* inițial: *el* pronunțat *iei*, și introducerea, în sistemul consonantic al românei, a spirantei surde *h*: *har*. în domeniul morfologiei, desinența *-o* a vocativului singular al numelor feminine comune și de persoane: *soro*, *Anico*. Procedul numărării, de la 11 la 19: dr. *unsprezece* (v. sl. *jedinu na desele*) și modul de a număra zecile, de la 20 la 90: dr. *douăzeci* (v. sl. *diva deseti*); numărarea unităților zecilor: dr. *șaiszeci și trei* (v. sl. *Sestt desetii i (ti) trije*). în sfârșit, numeralul „sută”: dr. *sută* (v. sl. *suto*). Scurtarea formelor înfițiitivilui (*cîntare* > *cînta*) reproduce procedul bulgar care elimină pe *-ti* la infinitiv. în sfârșit, larga extindere a flexiunii reflexive: *ruga* > *a se ruga*. în domeniul vocabularului, cuvintele slave figurează în vocabularul de bază al limbii române și în sectorul cuvintelor de o mai mică frecvență, dar uzuale și necesare: *drag*, *iubi*, *plăti*, *prieten*, *primi*, *scump* etc. în sfârșit, existența unor cuvinte românești al căror sens este calchiat pe al cuvintelor slave corespunzătoare. Numeroase prefixe și sufixe de origine slavă și nume proprii provenite din slavă.

3. Semnalăm, în sfârșit, un mare număr de elemente din vocabularul românesc de proveniență turcă-otomană, neogreacă (în sec. XVII și XVIII), rusă și franceză, cu începere din secolul al XVI-lea și pînă în zilele noastre; aceste fapte fac parte din categoria interferențelor de vocabular, datorate modificărilor social-lingvistice care s-au produs de-a lungul secolelor.

III

Din expunerea noastră reiese că sistemul limbii române a suferit o serie de reamenajări, în timpul evoluției sale de la latina vulgară pînă în zilele noastre.

Româna este astăzi limba romanică al cărei vocabular s-a modificat în cursul sec. al XVIII-lea și al XIX-lea, prin eliminarea în masă a vocabularului de origine turcă-otomană și greacă și prin intrarea masivă a termenilor de civilizație „europeană”, veniți cu deosebire din franceză, ceea ce a permis limbii române să-și modernizeze majoritatea sectoarelor vocabularului său.

Vom spune, în concluzie, că scopul nostru a fost de a urmări evoluția limbii latine, din momentul pătrunderii ei în Peninsula Balcanică. Considerațiile structurale permit stabilirea sistemului unei limbi și discernerea cauzelor care l-au modificat. Limba nu este o făptură vie, ci un mijloc de comunicare între făpturi vii, și prin aceasta participă la viața și evoluția societății.

(SCL, XVI, 1965, p. 175-183)

¹ V. mai sus, p. 277

CONSIDERAȚII ASUPRA FONOLOGIEI ISTORICE ' A LIMBII ROMÂNE

Sumar. 1. Introducere. 2. Vocalele. Semivocalele. Diftongii. 3. Consoanele. Sonore și surde. Clasificarea consoanelor. Mutații de structură. Palatalizarea. 4. Sfârșitul cuvintului. Scurtarea vocalelor finale. 5. Concluzii.

INTRODUCERE

Ne propunem să aruncăm aici o privire asupra cîtorva trăsături ale fonologiei istorice a limbii române,

Fonologia istorică constată două genuri de schimbări: cele datorate unei cauze sociale (influența altei limbi, împrumut, amestec de limbi etc.) și schimbările provocate de cauze interne, care au acționat asupra sistemului limbii

în expunerea noastră aceste două genuri de schimbări vor fi luate în considerație. Vom face apel la rezultatele date de analiza fiziologică și acustică a sunetelor.

Fonologia istorică studiază felul în care s-au realizat schimbările fonetice într-o limbă dată și funcția schimbărilor în sistemul limbii date. Astfel sistemul oclusivelor latine a fost modificat de timbrul prepalatal al vocalelor următoare. Aceasta constituie, deci, un obiect de studiu pentru fonologia istorică. Dar, pe de altă parte, există o serie de schimbări care nu au nici un rol fonologic, cum vom vedea mai jos².

Potrivit datelor statistice privitoare la limba română în raport cu limbile romanice occidentale, reiese că româna ar ocupa un loc izolat printre celelalte limbi romanice. Ar fi totuși greșit să se considere, în bloc, doar particularitățile divergente ale limbii române. Structura românei (fonetică, morfologie, sintaxă și lexic) dovedește, fiecare diviziune luată în parte, caracterul particular al limbii române în raport cu limbile romanice occidentale³.

Printre limbile romanice, româna este grupată cu italiana și sarda. Această clasificare se bazează pe istoria latinei vulgare în provinciile dunărene și pe analiza fiziologică a sunetelor. Dimpotrivă, analiza spectrografică a fonemelor vocale ale limbii române izolează româna, în raport cu celelalte limbi romanice, în același fel în care această analiză izolează fiecare dintre limbile romanice în raport cu celelalte.

¹ Roman Jakobson, *Remarques sur revolution phonologique du russe*, în TCLP II, 1927, p. 100—101; Yakov Malkiel, *A Tentative Typology of Romance Historical Grammar*, Linguistics IX, 1960, p. 321—416; Knud Togeby, *Les explications phonologiques historiques sont-elles possibles?* Romance Philology 13, 1960, p. 401—413; Id., *Comment écrire une grammaire historique des Ungues romanes?* St. neophil. XXXIV, 1962, p. 315—320.

² Roman Jakobson, *Principes de phonologie historique, Selected Writings*, I, s-Gravenhage, p. 202—220; *Sur la theorie des affinites phonologiques des langues*, p. 234—246.

³ V. mai sus, p. 184—185. Mario A. Pei, *A New Methodology for Romance Classification*, Word, V. 1949, p. 135—146; J. E. Grimes and Fr. B. Agard, *Linguistic Divergence in Romance*, Lg., 35, 1959, p. 598—604; A. L. Kroeber, *Three Quantitative Classification of Romance*, Romance Philology, XIV, 1961, p. 189-195.

⁴ B. Malmberg, *La structure phonitque de quelques langues romanes*, Orbis, XI, 1960, p. 131—178. Vezi și A. Rosetti, *Remarques sur la structure vocalique du roumain, fondees sur l'analyse spectrographique*, în *Linguistica*, The Hague, 1963, p. 139—143. A clasifica limbii doar după analiza acustică ar fi o greșeală gravă.

VOCALELE, SEMIVOCALILE, DIFTONGII

în vocalismul latinei vulgare din Orient, schimbările au afectat calitatea vocalelor.

Schimbarea vocalismului s-a produs prin contopirea unor timbre vocalice, care a provocat dispariția unor vocale. Astfel *i* și *e* > *e*, *o* și *g* > *o*, *14* și *iu* > *u*.

Vocalismul limbii latine s-a modificat în română în proporție de 23,50%, în timp ce proporția în franceză este de 44% și în sardă de 8%¹.

Vocalele prepalatale au avut un rol activ în evoluția consoanelor, și oclusele nazale în evoluția vocalelor. Pe de altă parte, metafonia vocalelor *e* și *o* a creat diftongi specifici românei.

Sincopa vocalelor, în interiorul cuvântului fonetic, a avut drept urmare crearea unor grupuri de consoane. Astfel *calidus* > *caldus*, *particula* > *panu-cla*, *oculus* > *oclus* (dar, în alte cazuri, sincopa nu a avut loc: *lingula* > dr. *lingură*, *mascuhts* > dr. *mascur* etc.).

Sistemul vocalic al latinei-vulgare orientale, după secolul al IV-lea, se prezenta în felul următor:

* {<i>} ? (<M>j S (<L>) > (< >) > (< > Q) > (< u > H)

Sistemul vocalic al românei care, istoricește, reprezintă dezvoltarea ulterioară a latinei vorbite în provinciile dunărene, cuprinde 5 vocale: *i*, *e*, *a*, *o*, *u*, cu adăugirea, mai târziu, a două vocale noi, specifice: *ă* și *î*. Vocalele *ă* și *î*, de dată foarte recentă, sînt întrebunțate doar în împrumuturi (fr. *chauffeur*, *liqueur*, *bureau* etc.) și dovedesc grija de a imita pronunțarea străină, originară; sînt variante ale lui *o* și *u*. Astfel dr. *lichior* și *lik'or* (rar), *șofer* și *șofor* (rar), *birou* și *burou* (rar), *pire* și *pure* (rar).

ă provine din *a* neaccentuat, afară de inițială, de ex. în dr. *'cămașă* < lat. *camisia*, din *e* neaccentuat (dr. *păcat* < lat. *peccatum*) și din *e* accentuat, trecut la *o* sub acțiunea consoanei labiale precedente (*făt* < lat. *fetus*); în sfîrșit, *ă* redă vocala bulgară de timbru analog, în dr. *văzduh* < bg. *văzduh* etc.

î provine din *a* sau *e* accentuați + *n(m)*, prin intermediul lui *ă*: dr. *cine* < lat. *canis*, dr. *cîmp* < lat. *campus*, dr. *fin* < lat. *fenum*; din *i* accentuat, devenit *î* sub acțiunea consoanei precedente: dr. *ripă* < lat. *ripa*, dr. *sin* < lat. *sinus*, și din *u* neaccentuat urmat de *n*: dr. *încă* < lat. *unquam*. În sfîrșit, din *y* ucrainean sau *i* turc: dr. *casîncă* < ucr. *kosynka*, dr. *calabalîc* < tc. ot. *kalabalîk*.

Vocalele *ă* și *î* sînt folosite în opoziții; astfel *casă*—*cașă*, *răi*, pl. — *rai*, *văr* — *vîr* etc.

î este deci un fonem independent, în opoziții, după cum am arătat.

Dar la inițială, de ex. în *împărat*, *-î* nu este decît un apendice fără funcție distinctivă: arhifonemul *N* se realizează, la inițială, în *în*, *îm* sau *n*, *m*.

în aromână, *ă* a fost semnalat în nordul domeniului și *î* în sud. în Albania și în Macedonia predomină *ă*; *î* este o varietate a lui *a*².

în dacoromâna veche (secolul al XVI-lea) a fost înregistrat un stadiu asemănător celui din aromână, și anume fonemul *ă*, cu două realizări: *ă* și *î*. în Moldova predomină *ă*.

¹ Vezi Mario A. Pei, *op. cit.*, p. 138.

² Tatiana Fotich, *The Linguistic Physiognomy of Modern Rumanian*, Orbis, I, 1952, p. 477-488.

³ Andrei Avram, *Interpretarea fonologică a lui î inițial în limba română*, FD, IV, 1962, p. 7-23.

⁴ Rosetti, Cercet. Rom. Alb., p. 23-24; Capidan, *Arom.*, p. 207-208; I. Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii române*, București, 1961, p. 157: *ă* în istroromână.

⁵ V. mai sus, p. 417.

Vocala finală *u* a dispărut: **omu* > dr. *om*.

Sonoritatea lui *u*, în graiurile dacoromâne și în stadiul lor actual, este redusă.

De asemenea *i*, marca pluralului substantivelor masculine, a fost redus pînă la un simplu gest vocal (*lupi* este monosilabic): lat. *lupi*, dr. *lupi* (opus pluralului articulat, *lupii*, foneticește *lupi*).

SEMIVOCALILE ȘI DIFTONGII

Diftongarea lui *e* în *ie* (lat. *ferrum* > dr. *fier*, ar. *her*), atestată, în latină, în secolul al V-lea al e.n., a creat o variantă a vocalei *e*:

Româna și-a creat noi diftongi; diftongii au fost, în general, monofonogați în latina vulgară. Dar în dr. *aur* (< lat. *aurum*), cele două vocale sînt în hiat. Cînd silaba următoare conținea un *u*, *au* inițial și neaccentuat a fost redus la *a*: *auscultare* > *asculta*; *ei* > *e* > *i*. *oe* se confundă cu *i* și *e*; *ue* a fost redus la *e*.

în diftongii cu *e* sau cu *o* ca prim element (*ga*: *beată*, *oa'*, dr. *coadă*) *e* și *o* sînt variante ale consoanelor *y* și *w*, căci, din punct de vedere fonemic, ele joacă, în acești diftongi, rolul consoanelor.

Caracterul fricativ al lui *y* este pertinent; faptul e demonstrat de opozițiile *beată*—*biată*, *mea*—*mia*, *abea* și *abia*, pe cînd *e* este nefricativ și neconsonantic¹.

Semivocalele *y* și *w* sînt întrebunțate ca consoane: dr. *iapă*, dr. *cuart* etc. *i* final în pluralul dr. *lupi*, de exemplu, și *e*, sînt realizarea aceluiași fonem².

£ și *o* formează categoria fonologică a semivocalelor. Durata lor este relativ scurtă, în opoziție cu *y* și *w*, a căror durată este mai lungă³.

Diftongii din română sînt bifonematici.

în tabelul de mai jos putem urmări situația fonemelor enumerate mai sus:

vocale		semivocale		consoane
<i>i</i>	<i>e</i>	<i>e</i>	(-i)	<i>y</i>
(<i>bine</i>)	(<i>lege</i>)	(<i>beată</i>)	(<i>lupi</i>)	(<i>iapă</i>)
<i>u</i>	<i>o</i>	Q	(-U)	<i>w</i>
(<i>bun</i>)	(<i>om</i>)	(<i>coadă</i>)	(<i>lupu</i>)	(<i>cuart</i>)

e și *y* se opun într-o singură poziție, și anume după consoană: *biată*—*beată* etc. în toate celelalte cazuri, se exclud: *iarbă*, *nuia*, *haină*, *cai*, *lupi*. De notat că grupul vocală +*y* este disociabil: *copiii* pl. (= *kopiȳi*), *roiuri* (r= *ro-yul*) etc.⁴

¹ Andrei Avram, *SCL*, VII, 1956, nr. 4, p. 199.

² Andrei Avram, *Remarques sur les diphtongues du roumain*, în *Rech. dipt.*, p. 139; Ein Vasilu, *La correlation de mouillure des consonnes*, p. 99—104, consideră că *y*, *e* și *-i* sînt variante ale aceluiași fonem, *y(ĭ)*, iar Avram consideră că *e* și *-i* constituie același fonem, pe cînd *y* este un fonem diferit.

³ Pentru a stabili identitatea fonologică a lui £ și a lui *-i* vom da ca exemplu faptul că *-i* -f articol a dat diftongul *ea*: dr. *lunea* (< *luni* + articolul *a*) (v. Andrei Avram, *Rech. dipt.*, p. 139).

CONSOANELE SONORE ȘI SURDE

CLASIFICAREA CONSOANELOR

în română s-a păstrat corelația sonorității din latină (în limbile romanice occidentale sonorizarea surdelor a schimbat raporturile existente).

Româna cunoaște deci o serie de consoane cu sonoritate pertinentă:
b d g g' g v z'z

opusă unei serii de consoane cu sonoritate nepertinentă:

l m n r y w ts h

și opoziția seriei sonore:

b d'g g' g v z z

seriei surde:

p t k k' c f s s

Corelația sonorității se neutralizează în fața consoanelor care aparțin corelației de sonoritate: *des-jdez-* (dr. *despărți — dezbate*).

Opoziția sonorității nu se neutralizează la finală:

dr. *corb — corp, drag — drac, roz — ros*.

În fața sonantelor și a lui *h*, opoziția de sonoritate nu se neutralizează, dar este rar întrebuințată ca unic element de diferențiere, și numai înaintea anumitor sonante: dr. *crai — grai, clonț — glonț, fier — vier*.

ts (monofonemic) a avut ca partener, în limba veche și în dialectele actuale din Moldova, pe *dz* (în Muntenia, *z*).

MUTAȚII DE STRUCTURĂ

PALATALIZAREA OCLUSIVELOR VELARE ȘI DENTALE

Consoanele pot fi dure sau palatalizate, după calitatea vocalei următoare.

Înaintea vocalelor prepalatale *e* și *i*, consoanele velare și consoanele dentale devin, la un moment dat și în unele condiții, fricative și africcate. A existat, mai întâi, o epocă în care *k* și ŷ erau variante ale aceluiași fonem, pentru a deveni apoi foneme independente, *k* și *c*, de exemplu: *k > c, ts; g > g, (d)z; t > ts, c; d > dz, g; s > s* (*dz* a devenit fricativ în limba literară; *c > s* și *g > z* se regăsesc în dialecte; *g* înaintea lui *o, u* există de asemenea și în limba literară: *gur > jur*). Aceste foneme sînt variante ale fonemelor *k, g, t* și *d* păstrate înaintea vocalelor *a, o, u, ă (i)*: dr. *car, cot, cuc, cărare, cînd; gol, gură, găină, gît; tare, tot, tuturor, tăcea, tînăr; dacă, dar, duminică, dărăpăna, dînsul*.

z provine din *g, s* din *s* și *c* din *k'* și din *V*.

Din punct de vedere cronologic, lucrurile s-au petrecut după cum urmează:

k', g' + i în hiat $> c, ts; g, (d)z$.

Astfel:

A. *k' + ia, io* neaccentuați sau accentuați pe al doilea element: 1. *ts: brachium > dr., ar. braț, calceare > dr. încălța, ar. ncălțare*; 2. *c* (înaintea lui *ia, io* accentuați): *ericus > dr. arici, ar. aricu, petiolus > dr. picior, ar. cicior*. B. *g' -f- i* în hiat $> 1. (d)z: absungia > dr. osînză, ar. osîndză$; 2. *g: sanctus Georgius > dr. Sîmgordzu, ar. Sîmgorgu, Sîmgorzu*.

Apoi, *k* și *g* urmați de *e* au trecut la *c, g: caelum > dr. cer. ar. țer; gelu > dr. ger, ar. dzer*.

Pentru dentalele *t* și *d*, lucrurile s-au petrecut în același fel.

A. *t. V + i* în hiat: 1. *ts* înaintea lui *ia* accentuat sau nu: **inaltiare > dr. înălța, matia > dr. mațe, ar. mață*; 2. $>c$, înaintea lui *io, ia* accentuați: *fetiulus > dr. fecior, ar. ficor, titionem > tăciune, ar. ticuni*; 3. *ts*, înaintea lui *iu* neaccentuat: *puteus > dr., ar. puț*.

Apoi, *t -f- e, i* a fost asibilat: *terra > dr., ar. țară, teneo > dr. țin, ar. țin*. B. *d. d' + i* în hiat: 1. $(d)z$, înaintea lui *ia* accentuat sau nu și *io, iu* neaccentuați: *medius > dr. miez, ar. nedz, hordeum > dr. orz, ar. ordzu*; 2. *g* înaintea lui *io, iu* accentuați: *deorsum > dr. jos, ar. (n)gos*.

Ulterior, *d + e, i a* fost asibilat: *decern > dr. zece, ar. dzațe, dico > dr. zic, ar. dzîcu*.

s latin este dental (*sălbatic, seară, sînt, soare, sunet*), dacă nu se află înaintea lui *i* sau *e, i* în hiat, cînd a trecut la *s: sic > dr., ar. și, camisia > dr. cămașă, ar. cîmeașă, caseus > dr., ar. caș*.

Palatalizarea consoanelor urmate de *e, i* a modificat sistemul limbii, căci a creat foneme noi (*c, g, ts, s, z*) care, la un moment dat, au încetat de a fi simple variante ale fonemelor existente.

Fenomene dialectale ca palatalizarea oclusivelor labiale și a fricativelor labiodentale (*b > g', p > k' etc.*) sau rotacismul lui *n* nu modifică, nici ele, sistemul limbii. Aceste variante nu ating norma.

Distribuția fonemelor este însă modificată de aceste procese: astfel *k' g'*, de exemplu (proveniți din *k, cV* și din *g, gl'*), sînt des întrebuințați.

h fricativă postpalatală (laringală) surdă, în cuvinte ca dr. *har, pohtu* (secolul al XVI-lea) etc. provine din slavă: este spiranta velară surdă a vechii slave (*xari, poxoteti etc.*).

La finală, se înregistrează schimbări de structură și de distribuție. Astfel, dispariția consoanelor finale și apoi a lui *u* a avut ca urmare o schimbare în structura numelor: *lupus > dr., ar. lup*.

Grupurile următoare, provenite din grupuri latine, nu sînt variante ale acestora, căci ele provoacă o modificare a distribuției fonemelor. Unele secvențe consonantice nu mai sînt admise. Astfel: *gl > -g': glacies > dr. gheață, gn > mn: lignum > dr., ar. lemn, nt > mt: sentire > dr. simți, sk > st: piscis > dr. pește, ar. pești*.

SFÎRȘITUL CUVÎNTULUI

SCURTAREA VOCALELOR FINALE

Simplificarea cazurilor continuă, în latina vulgară: încă înaintea secolului al III-lea e.n., ablativul și instrumentalul s-au contopit; apoi, latina a pierdut locativul și instrumentalul. Celelalte raporturi sînt exprimate prin prepoziție: *venio Roma, habito Romae* și *eo Romam* sînt înlocuite cu formații cu prepoziție: *venio ex urbe, habito in urbe*. Întrebuințarea prepoziției a crescut prin dispariția lui *-m*.

în română, vechiul *i* al pluralului numelor a trecut la *i* (scurt), cum am văzut mai sus: *lupi* > *lupi*. Această schimbare este o mutație de structură doar din punct de vedere al distribuției, pentru că secvența consoană +*i* final nu mai este tolerată și este înlocuită de o altă secvență, și tot astfel din punct de vedere morfologic, deoarece o desinență este înlocuită prin alta, care face parte din inventarul fonemelor limbii: -*i* s-a redus la -% . Opoziția între forma singularului și a pluralului este deci tot vocalică: sg. **\upu* (după căderea consoanei finale) — pl. *lupi*.

După cum am văzut, trăsăturile caracteristice ale noului statut fonologic al latinei vorbite în provinciile dunărene romanizate, din momentul cînd s-a născut româna, sînt următoarele: reducerea diftongilor din latină, crearea de noi diftongi, modificarea vocalismului și introducerea a două vocale noi (*ă* și *i*), dispariția consoanelor finale, apoi a lui *u* final, care au dus la re-pariția consoanelor finale, dispariția lui *i* final, crearea semivocalei *e* (-*i*), modificarea sistemului consonantic: palatalizarea, crearea africatelor, introducerea consoanei *h*.

(SCL, XV, 1964, p. 703-709)

BALCANICA.

CONSIDERAȚII ASUPRA „UNIUNII LINGVISTICE” BALCANICE

Vom em^nera, în rîndurile următoare, factorii care trebuie luați în seamă pentru a explica trăsăturile în comun.

Trăsăturile comune ale limbilor „balcanice”, după V. Georgiev („L'union linguistique” balkanique. L'etat actuel des recherches, Ling. balk. XX, 1977, p. 5—15): bulgara, româna, albaneza: vocala *ă*, dispariția declinării, confuziunea genitivului cu dativul, articolul postpus, comparativul cu *mai*, întrebuințarea proleptică a pronumelui personal, formația viitorului, dispariția infinitivului.

SUBSTRATUL

În privința raportului dintre limbile vorbite odinioară în Peninsula Balcanică și limbile vorbite în zilele noastre, se știe astăzi că ilira, ca și latina, e o limbă „centum”, iar traca și albaneza limbii „satem” *. Asemănările dintre albaneză și română sînt fondate, așadar, pe o înrudire originară, elementul trac care stă la baza limbii albaneze fiind în stare să explice unele cuvinte din limba română, comune cu albaneza.

* Asupra tribului trac al dacilor, v. *Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, neue Bearbeitung... v. Georg Wissowa, s.v. *Dacia*, col. 1948, ș.u., G. G. Mateescu, *Neamurile traco-dace și istoria lor*, în *Revista istorică*, XIII, 1927, p. 210 ș.u., N. Jokl, *Thraker Sprache in Ebert's Reallex der Vorgeschichte*, XIII, 1929, p. 278 ș.u. și Detschew, *Character. thr.*, p. 108 ș.u.: albaneza și româna s-au format pe o bază tracă, pe teritorii separate (p. 113); ilira este o limbă „centum” (p. 114). W. Giese, *Balkansyntax oder trakisches Substrat?* în *St. neophil.*, XXIV, 1952, p. 40 ș.u. atribuie substratului trac postpunerea articolului, influența grecești tendința de înlocuire a infinitivului și formarea viitorului, influenței slave formarea numeralului, și unei tendințe proprii a limbii populare confuzia genitivului cu dativul. J. Schropfer, *Zur inneren Sprachform der Balkanvölker*, în *Zeitschrift für Slavistik*, I, 1956, p. 138 ș.u. socotește că trăsăturile în comun ale limbilor balcanice nu sînt specifice, pentru că mai apar, izolat, și în alte limbi. Dar problema este de a explica *de ce* aceste trăsături apar de ex. numai în română și în albaneză sau în română și neogreacă, și *nu* și în alte limbi romanice!

E. Seidel¹ socotește, însă, că acțiunea substratului nu poate explica asemănările dintre română și albaneză. După Seidel, aceste asemănări ar fi de dată mult mai recentă, și anume din evul mediu.

Dacă ne-am însuși acest punct de vedere, ar rămîne atunci neexplicat întreg vocabularul de origine „autohtonă” al limbii române, adică un număr de aproximativ 80 de cuvinte². Acești termeni sînt comuni românei și albanezei; ei prezintă particularitatea de a nu putea fi explicați prin albaneză iar termenii albanezi, prin română: cuvintele din cele două limbi derivă deci dintr-un original comun, care a suferit, în fiecare limbă, în mod separat transformări caracteristice. Astfel alb. *p* îi corespunde în română un *b*: dr. *bile*, alb. *pelk*, iar alb. *v*: dr. *b*: alb. *avull*, dr. *abur* etc.³.

Față de această stare de lucruri, este evident că explicația termenului românesc prin albaneză sau a celui albanez prin română nu e posibilă, același sunet originar fiind redat, în fiecare limbă într-altfel. Explicația prin tracă e prin urmare, singura mulțumitoare.

VIAȚA ÎN COMUN A POPOARELOR BALCANICE. BILINGVISMUL

Viața în comun a popoarelor balcanice, organizația lor socială și economică asemănătoare din trecut ar explica trăsăturile în comun ale limbilor vorbite de aceste popoare⁴.

În această privință, cercetările lui Weinreich, bazate pe o documentație bogată și variată, au arătat că bilingvismul provoacă nu numai anumite schimbări fonetice, dar și modificări în morfologia și sintaxa (ordinea cuvintelor) unei limbi, și, precum e de mult stabilit, și în lexic.

E. Seidel socotește că „transhumanta”, practică de popoarele balcanice întrunește într-însa factorii politici și social-economici comuni, care explică asemănările amintite⁵.

Problema este de a ști dacă numărul păstorilor nomazi sau transhumanți, atît la nordul cît și la sudul Dunării, a fost destul de ridicat pentru a justifica efectele unui bilingvism, dacă nu în masă, dar cel puțin al unui mare număr de vorbitori avînd româna ca limbă maternă, amestecați cu populații care vorbeau, alte limbi.

De fapt, pornind de la statisticile recente, constatăm că procesul indicat mai sus se petrece astăzi pe o scară întinsă, și, deci, cu atît mai mult în trecut.

Mișcările de transhumantă ale păstorilor, precum și nomadismul lor — căci se face deosebirea între transhumanta propriu-zisă, legată de locuri fixe

¹ E. Seidel, *Zur Lehnprägung. Eine Aufgabe der vergleichenden Sprachwissenschaft*, *Wissenschaftliche Zeitschrift der Ernst Moritz Arndt Universität Greifswald*, Jahrg. VI, 1956, p. 53 ș.u.; de același autor, *Probleme und Methoden der Balkanlinguistik*, în *Omagiu academicianului Iorgu Iordan*, București, 1958, p. 775—788.

² Cf. A. Graur, *Coup d'oeil sur la linguistique balkanique*, în *BL.*, IV, 1936, p. 35; „Căci deci cu Philippide că cea mai mare parte a cuvintelor pretinse albaneze din limba română trebuie imputate substratului comun românei și albanezei, și sînt convins că au fost conservate sufixe aparținînd populației primitive”. După I. I. Russu, *Dispariția limbii și a populației traco-dace*, în *SCIV*, VIII, 1957, p. 260, numărul cuvintelor traco-dace din limba română ar fi de 170, „din care 70 există și în limba albaneză”.

³ Problema e tratată amănunțit, mai sus, p. 242 ș.u. Expunerea lui Giovanni Alessandrini consacrată acestei probleme, în lucrarea sa *Le lingue indo-europee nell'ambiente Mediterraneo*, Bari, f. d., e superficială.

⁴ Franz Baron Nopcsa, *Albanien*, Berlin-Leipzig, 1925, p. 226 ș.u.: enumerarea elementelor comune popoarelor balcanice din domeniul civilizației materiale: arhitectură, unelte obiective, îmbrăcăminte etc.

pentru vârtic și iernatic, pe când nomazii nu au locuri fixe — pot determina modificări lingvistice în limba migratorilor și în limba populațiilor în mijlocul cărora populația păstorească se așază.

Izvoarele arată că păstoritul, începînd din veacul trecut, este în regres, în Peninsula Balcanică și la nordul Dunării, din cauze economice și politice. Dar e incontestabil că s-a trecut prea ușor peste acest criteriu de explicație.

Ov. Densusianu a afirmat că „ciobanii au rătăcit ca pe un pămînt al lor de la extremitatea nordică a Carpaților pînă în Balcani și munții Greciei”¹.

Sînt cunoscute migrațiile din trecut ale păstorilor români în Carpații de nord, pînă în Moravia, și, în direcția estică a teritoriului nord-dunărean, pînă la Bug. în teritoriul de la nordul Dunării, turmele de oi venite din țările românești nu depășeau Cîmpia Dunării, iar în Peninsula Balcanică păstorii își limitează peregrinările în anumite regiuni. Se poate vorbi de un „*serni-nomadism*” al păstorilor de la nordul Dunării, în sensul că locurile devârtic și de iernatic nu sînt întotdeauna aceleași. Turmele de oi de pe versantul nordic al Carpaților ierneză în Transilvania, pe cînd cele de pe versantul sudic, în șesul Țării Românești și în Dobrogea². în Peninsula Balcanică, creșterea oilor este ocupația de căpetenie a populației românești. Adevărații nomazi se întîlnesc în Albania: această populație românească locuiește la munte și la șes în cabane (*colive*), formînd *cătune*³. Migrațiile păstorilor români din

¹ Ovid Densusianu, *Păstoritul la popoarele romanice*, București, 1913, p. 14. El consideră ca un adevăr nestrămutat, ca românii au fost „în primul rînd un popor de păstori” (p. 16; Th. Capidan, *Românii nomazi*, Cluj, 1926, p. 175, n. 1, dă dreptate, în principiu, lui Densusianu! Afirmatia, este, desigur, exagerată: cf. Traian Herseni, *Probleme de sociologie pastorală*, București, 1941, p. 159). Din observațiile critice ale lui P. Cănel asupra *Păstoritului* lui Ovid Densusianu (în *Convorbiri literare*, XLVII, 1913, p. 852 ș.u.), se pot reține numai cîteva.

Românii din Macedonia, Epir, Albania și Thesalia se ocupă pe lingă creșterea vitelor, și cu agricultura: N. B., *Agricultura la Aromâni*, în *Lumina*, II, 1904, p. 161-164. Aromânii din unele sate din Pind, odinioară păstori, practică agricultura: G. Zuca, *Păstoritul și agricultura la românii din Pind*, în *Lumina*, IV, 1906, p. 66-69. C. Patsch, *Das Sandschak Berat in Albanien*, Viena, 1904 (*Schrijten der Balkankommission*, Antiquarische Abteillung, III), col. 140: fărșeroțu din ținutul Muzakia se ocupă, în cea mai mare parte, cu păstoritul și sînt nomazi; constrînși de necesități, ei practică însă și agricultura.

De fapt românii au fost, în acea epocă îndepărtată, păstori și agricultori. Trebuie însă precizat că e vorba de o agricultură rudimentară, de munte, făcută cu sapa și practică probabil de femei, bătrîni și copii. Planta cultivată era meiul, care prezintă avantajul de a avea o vegetație de vară scurtă: mai-iulie. V. I. Claudian, *Alimentația poporului român*. București 1939, f. 20 ș.u.

² în 1876, numărul oilor aparținînd oierilor ardeleni se ridica la peste un milion, iar al păstorilor la 10 000. în masivul Paring, Em. de Martonne semnalează prezența, în lunile de vară, a unor turme de 5000 de oi, cu 420 de ciobani. Em. de Martonne, *La vie pastorale et la transhumance dans les Karpathes meridionales*, în *Zu Fr. RatzeVs Gedächtnis*, Leipzig, 1904, p. 227 ș.u.

în Dobrogea, așa-ziiși „mocani”, nume dat populației românești venite din Transilvania (în special din regiunile Brașov, Făgăraș și Sibiu) sînt, în majoritatea lor, foști ciobani rămași pe loc (pe la 1850, numărul oilor venite la iernat din Transilvania trecea de un milion). Instalarea lor s-a făcut la începutul secolului al XIX-lea. Statisticile de după 1878 arată că un sfert din populația Dobrogei e venită din Transilvania (cea 80 000 de oameni). V. D. Șandru, *Mocanii în Dobrogea*, București, 1946. în trecut, au existat regiuni în care ocupația de căpetenie a locuitorilor era păstoritul, ca ținutul Vrancei, în Moldova, al Cîmpulungului în Bucovina, sau Drăgușul, în Transilvania (Făgăraș): cf. Herseni, *op. cit.*, p. 156 ș.u.

³ I. Caragiani, *Studii istorice asupra românilor din Peninsula Balcanică*, în RIAF, VI, 1891, p. 128 ș.u. (Ed. Academiei Române, București, 1929); Th. Capidan, *Românii nomazi*, p. 66 ș.u.

M. Matei, *Developpement des villes roumaines*, Dacia, 8, 1969, p. 279—296: 1. orașe create prin instalarea militarilor și civililor (Tîrgoviște, Curtea de Argeș, Roman), 2. create prin așezarea unor populații rurale: Tîrgșor, Suceava, Tg. Neamț. 3. create prin acțiunea unor factori externi sau prin colonizare.

Peninsula Balcanică sînt atestate, cu începere din secolul al XIII-lea și a XIV-lea, în Albania, în Epir, în Tracia și în Tesalia; Călătorii străini în Peninsula Balcanică descriu spectacolul pitoresc al turmelor de mii de oi și ale aromânilor, coborînd la șes cu 1 000 de cai, familii întregi cu copii și bagaje și doi preoți (1815). în 1910, J. Cvijic a evaluat la 50—60 000 numărul oilor aparținînd aromânilor¹.

Faptul că aromânii propriu-ziiși și românii din Albania vorbesc cel puțin două limbi ne lămurește cu privire la efectele bilingvismului asupra acestor populații, în trecut și în zilele noastre.

ÎNRÎURIREA CIVILIZAȚIEI BIZANTINE

în Peninsula Balcanică și în țările românești de la nordul Dunării această este o realitate peste care nu se poate trece. împărțirea Peninsulei Balcanice în două zone de influență, cea greacă la sud de „linia Jirecek”, iar cea latină la nord de această linie, nu exclude influența civilizației bizantine la nordul Dunării². De altfel, istoria țărilor românești ne învață că, prin biserica ortodoxă, în primul rînd, influența greacă a fost puternică în țările noastre pînă în secolul al XIX-lea. Fenomene pur lingvistice, ca de exemplu, tendința de dispariție a infinitivului în limba română, și a înlocuirii lui prin dezvoltarea unui sistem omogen de propoziții subordonate ca în limba greacă, nu pot fi explicate în afară de influența limbii grecești. Faptul că fenomenele apare în dialectele italiene de sud, acolo unde s-a vorbit odinioară grecește confirmă aceasta, după cum s-a arătat mai de mult³.

în concluzie, vom spune că cei trei factori enumerați mai sus pot explica unele paralelisme dintre limbile balcanice.

Limbile balcanice alcătuiesc, deci, o „uniune lingvistică”, în care asemănările, elementele comune și direcția evoluției lingvistice sînt determinate de existența aceluiași substrat, la două din ele (româna și albaneza), și de viața în comun a popoarelor balcanice⁴.

(SCL, IX, 1958, p. 303-307)

¹ Cvijic, *Pen. Balk.* p. 177 ș.u. și h., cu indicația migrațiilor păstorești, de la p. 17. Hoeg. 1925, I, p. 63 ș.u. a întîlnit pe acești păstori nomazi în Tesalia, Macedonia și Epir. Cf. M. Gyoni, *La premiere mention historique-des Vlaques des Monts Balkans*, în *Acta antiquae Acad. Scient! Hung.*, 1, 1951-1952, p. 495 ș.u.

² Limba greacă a avut o influență preponderentă în Albania, pînă în secolul al XIII-lea. M. Malecki (*Osservazioni sulV unione linguistica balcanica*, în *Atti del III. Congresso internazionale dei linguisti*, Firenze, 1935, p. 76) a insistat, de asemenea, asupra influenței limbii grece moderne în Peninsula Balcanică. V. observațiile lui Gerov, în t. XLIII, p. 122—124.

³ V. mai sus, p. 191 ș.u.

⁴ V. mai sus, p. 237.

⁵ în cursul celui de al patrulea Congres internațional al lingviștilor, ținut la Copenhaga în august 1936, N. S. Trubetzkoy ne-a împărțit de mai multe ori convingerea sa că „uniune lingvistică” (*Sprachbund*) este un factor de care trebuie ținut seamă, în cercetarea limbii. El socotea că acest criteriu de explicație, neglijat în trecut, trebuie readus în atenția lingviștilor.

SITUAȚIA LIMBII ROMÂNE ÎNTRE LIMBILE BALCANICE

Româna este, după cum se știe, o limbă romanică. Ea s-a dezvoltat însă într-un mediu deosebit de mediul celorlalte limbi romanice: limbile autohtone, ca și cele vecine, erau diferite, civilizația, în răsăritul Europei, era alta.

Limba româna s-a format pe un teritoriu romanizat care cuprindea Dacia nord-dunăreană (regiunile actuale ale Olteniei, Banatului, Transilvaniei, Munteniei, sudul Moldovei, zona vecină din sudul Dunării, porțiunea de-a lungul Dunării și Dobrogea), iar la vest și sud-est provinciile romanizate care au fost dintotdeauna într-un contact administrativ și comercial strâns cu Dacia, și anume Dardania și cele două Moesii.

^ațina^aj^nkă^cuprinde dalmata (dispărută astăzi), româna (dacoromâna și dialectele române Sud-dunărene: macedo-, megleno- și istroromâna), precum și elementele latine din vocabularul albanez, bulgar și sîrbocroat. Trebuie menționat însă că dalmata și albaneza prezintă și caracteristici proprii grupului occidental al limbilor romanice.

În primul rînd e necesar să trecem în revistă limbile pe care latina le-a găsit în Peninsula Balcanică și în sudul țărilor dunărene, în momentul expansiunii sale în Europa orientală. Limba tracă și, într-o măsură mai mică, ilira, așa cum sînt ele atestate în rarele monumente vechi, în toponimia și onomastica veche a Peninsulei Balcanice și a țărilor dunărene; în al doilea rînd, compararea limbii române cu albaneza ne furnizează cîteva elemente comune celor două limbi, care se explică, în primul rînd, prin limba tracă.

Vom trece pe urmă la examinarea elementelor pe care româna le-a împrumutat din slava sudică și care au reușit să pătrundă în morfologia limbii române.

Este oare dacomoesiană un dialect al limbii trace, cum susțin unii cercetători? Vechii istoriografi consideră că daco-geta (limba din Dacia) este o limbă tracă (de ex. Strabon, VII, 3, 2).

Aceasta ne permite să tragem concluzia că, în orice caz, dacomoesiană prezenta divergențe dialectale: acest lucru este dovedit de examenul comparativ al elementelor de vocabular pe care româna și albaneza le au în comun (aproximativ 82 de termeni); de fapt, corespondențele fonetice care se pot stabili între limba tracă și română, pe de o parte, și între limba tracă și albaneza, pe de altă parte, arată că în numeroase cazuri româna și albaneza, deși pornesc de la aceeași sursă, prezintă totuși tratamente diferite. Acest lucru ne permite să explicăm termenii respectivi în mod independent în fiecare limbă, pornind de la același cuvînt din tracă (v. mai jos).

Influența limbilor balcanice asupra românei s-a exercitat în nordul și sudul Dunării; întrucît dialectele slave meridionale se întindeau de asemenea și la nordul Dunării, astăzi este recunoscut faptul că limba română s-a format la nordul și la sudul Dunării, începînd chiar din latina orientală.

În ce privește faptele de civilizație reamintim că în perioada veche part meridională a Peninsulei Balcanice (după delimitarea aproximativă propusă de K. Jirecek și revizuită mai târziu de P. Skok) se afla sub influența civilizației grecești pînă la o linie care trecea la sud de Skopje, apoi la vest de Sofia, pînă la litoralul Mării Negre, trecînd la sudul munților Balcani (Hemus). Cultura greacă depășise însă această frontieră: provinciile romanizate în Dacia Mediterranea sau Macedonia erau bilingve (latină și greacă); se vorbea grecește de asemenea în Dacia Traiană. În Dobrogea, civilizația greacă fusese adusă în orașele de pe litoral de către coloniile grecești, semnala aici încă din secolul al VII-lea î.e.n. Dealtfel grecii pătrunseseră în interiorul țării instalînd puncte comerciale pe Dunăre.

În afara elementelor privitoare la păstorit (obiecte, obiceiuri etc.), transmiterile populațiilor românești din sudul și nordul Dunării, amintim că acestea sînt fapte de civilizație sînt complexe: civilizația bizantină a fost transmisă populațiilor balcanice, în evul mediu, prin intermediul cultului: biserica ortodoxă a vehiculat în felul acesta, începînd cu secolul al V-lea, limba greacă în tot Orientul creștin.

Care sînt elementele pe care limba română le datorează limbilor balcanice?

În expunerea noastră, vom separa aceste fapte de cele datorate contactului românei cu limbile slave meridionale. Vom examina aceste fapte în partea a doua a prezentei lucrări.

Fonetică, ă. Sistemul fonetic al limbii române, raportat la cel latin, s-a îmbogățit cu două foneme: vocalele *ă* și *î*. Acestea sînt vocale din serbia medială. *î* este mai închis decît *ă*, și nu este original, într-o epocă veche.

Acest timbru vocalic (în perioada cea mai veche a limbii române) provine din *ă*. Cît despre *ă*, prezența lui în română trebuie explicată ținîndu-se seama de timbrul vocalic asemănător din albaneză (notat *e*) și din bulgare (notat *is*).

ă are mai multe origini în română: provine din: 1. *a* neaccentuat: lat. *camisia* > dr. *cămașă*, alb. *kemishe*; cf. bg. *căr-cărică*, *bastă-băstină*; 2. din *e* latin neaccentuat: lat. *contra* > dr. *cătră*, lat. *consilium* > alb. *keshi*; 3. din *e* neaccentuat: lat. *peccatum* > dr. *păcat*, alb. *mekat*.

n. Trecerea lui *n* intervocalic la *r*, printr-o fază intermediară *nr* și nazalizarea vocalei precedente a fost relevată în dacoromână, în evul mediu și chiar astăzi, într-o regiune restrînsă din Transilvania. În albaneză, rotundismul lui *n* caracterizează dialectul tosc: *Shqipëri*, în timp ce ghega a păstrat pe *n*: *Shqipni*.

Există deci un paralelism între română și albaneză în tratarea ocusivelor nazale.

ct și *cs*. S-a înregistrat tratamentul labial al acestor două grupe de consoane în română și albaneză. Acest tratament se regăsește în mai multe limbi din antichitate (dialectele grecești, vechea macedoneană), iar astăzi în italiana meridională: lat. *lucta* > dr. *luptă*, alb. *lufte*, lat. *coxa* > alb. *coapsă*, alb. *kofshe*.

¹ Vladimir Georgiev, *La toponymie ancienne de la Peninsule Balkanique et la these mediteraneenne*, Sofia, 1961, p. 5—11.

Morfologie. Pronumele nehotărît și adverbul. în română pronumele nehotărît și adverbul se construiesc prin adăugarea lui *-va* (< lat. *volet*), iar în albaneză prin a lui *-do* (alb. *duaj, dua* „will; liebe”): dr. *careva, undeva*, alb. *kudo, sado*.

Postpunerea articolului. Dintre toate explicațiile care au fost date pentru a se lămuri acest fenomen în română și în albaneză (dr. *omul bun*, alb. *njeriu i dijshe* „rhomme sage”), vom reține pe cea care ia în considerare faptul că în română adjectivul care determină substantivul se așază după substantiv: *qmul bun*. Acest fapt individualizează româna printre celelalte limbi romanice. Această poziție a adjectivului a avut ca urmare postpunerea articolului la substantiv, prin absorbție: *homo ille-bonus* a devenit *homo-ille bonus*.

Faptele limbii bulgare comportă o altă interpretare: ele se explică printr-o tendință la postpunere întâlnită în bulgară încă din vechea slavă, precum și astăzi în unele graiuri rusești.

TENDINȚA ÎNLOCUIRII INFINITIVULUI CU CONJUNCTIVUL

în română se spune *vreau să mănînc*.

Această construcție, cu conjunctivul, înlocuiește infinitivul: *vreau a mînca* este imposibil, astăzi, în română. Inovația vine din neogreacă: încă din epoca Noului Testament infinitivul nu se mai întrebunțează ca formă verbală în neogreacă: el s-a substantivat (șayl < cpaysiv) și a fost înlocuit de conjunctivul construit cu o conjuncție (iva): *boq nou va туд* „dă-mi să beau”.

înlocuirea infinitivului prin conjunctiv este caracteristică. Fenomenul apare în limbi care fac parte din aceeași „uniune lingvistică” (procedeul este cunoscut de asemenea de bulgară, de slava macedoneană și de albaneză) Faptele relevate în dialectele Italiei meridionale (Calabria de sud și Terra d'Otranto), care au înlocuit limba coloniilor grecești stabilite aici încă din antichitate, confirmă explicația apariției acestui procedeu în Peninsula Balcanică sub influența neogreacă. în română, albaneză, slava macedoneană, bulgară și sîrbocroată conjunctivul se introduce prin conjuncțiile *să, ie* sau *da*. (v. p. 239, 508).

SINTAXA

PROPOZIȚIILE FINALE

în română, albaneză, neogreacă și bulgară propozițiile finale sînt introduse cu ajutorul conjuncțiilor: dr. (*ca*) *să*, alb. *te*, ngr. *va*, bg. *da* urmate în română, albaneză și neogreacă de subjonctiv, în timp ce propozițiile complete sînt introduse cu ajutorul conjuncțiilor: dr. *ca, să*, alb. *qe (se)*, ngr. *jzZq (nov, ori)*, bg. *ce (sto)*: dr. *m-am dus pînă la prăvălie ca să cumpăr pîne*.

VOCABULAR

DERIVAREA

Procedee asemănătoare se folosesc și în formarea cuvintelor: dr. *a parte*, alb. *per-ane*; dr. *nici un*, alb. *asnje*. Sufixe: *-este: ciobănește*, alb. *-ish cobanish*; și în *ușor* (< *levis*), combinat cu *-ior*, cf. în albaneză *-sh* în *lem „Knâuel*”, *-ză* formează substantive diminutive: dr. *coacăză*, alb. *koka „bomboane”*.

· CUVINTE

Româna și albaneza au în comun aproximativ 82 de termeni. Prezența lor nu poate fi explicată prin albaneză în română, nici prin română în albaneză, deoarece nu există corespondențe fonetice în acest sens. Ele provin din două *di^L^e^^_m^* limbi comune, care a transmis fiecăreia crin ce două limbi cuvintele respective, care* s-au conformat pe urmă regulilor specifice fiecărei limbi. Astfel, în română *î*, alb. *u*, rom. *s*, alb. *th* etc.¹ Cîteva din aceste cuvinte fac parte din terminologia păstorească (*baci, balegă, căpuș fluier, gălbează, gard* etc.). •••'

Urmează enumerarea vocabularului de bază comun românei și albanezei: *abur* s.m. „vapeur”: alb. *avull* s.m. „Dunst”; *argea* s.f. „sous-sol pour tissage du lin, voute d'une cave”: alb. g. *ragal* „Hvitte”; *baci* s.m. „fromager joueur aux osselets qui a la main”: alb. *bag* „fromager”; *balaur* s.m. „dragon hydre, monstre”: alb. *bolle* „grosse Schlange”, g. *bullar* „Wasserschlange”; *balega* s.f. „fiente”: alb. *baige* etc. „Kuh- und Pferdemit”; *baltă* s.f. „la etang, mârâis, marecage, bourbier”: alb. *balte* s.f. „Schlamm, Sumpf, Torf”; *barză* s.f. „cigogne”: alb. *bardhe* adj. m. „weiss”; *bască* s.f. „toison de laine”: alb. *baske* s.f. „Fliess”; *bîlc* s.n. „flaque, mare, bourbier”: alb. *pell*, *pellk* s.m. „Weiher, Regenpfütze”; *bîr* interj. „cri d'appel du berger à ses moutons”: alb. *berr* s.m. „Schaf, Weidevieh”; *brad* s.m. „sapin”: alb. *bred*, „Tanne”; *brîu*-s.n. „ceinture”: alb. *brez* s.m. „Gurtel”; *buc* s.m. „balle de plomb, flocons qui proviennent du battage des semences de chanvre ou de lin”: alb. *6v^* „pâglia”; *bucurie* s.f. „joie, allegresse”, vb. (*a se*) *bucura* „se rejouir”; alb. *bukure* adj. „schon”, *bukuri* s.f. „Schonheit, bukuroj vb. „verschonen”; *bunget* s.n. „pârtie ou une forêt est le plus epaisse”: alb. *bunk*, det. *bung* s.m. „Eiche”; *buză* s.f. „levre; bord”: alb. *buze* s.f. „Lippe; Spitze, Rand”; *Schnabel eines Gefasses*; *căciulă* s.f. „bonnet de fourrure”: alb. *kesul* s.f. „Kopfbedeckung, Haiibe, Miitze, Nachtmütze”; *călbează, gălbează* s.f. „clavelle”: alb. *kelbaze, gelbaze* s.f. „Leberegelkrankheit der Schafe”; *căpuș* s.f. „tique”: alb. *kepushe* s.f. „Zecke”; *cătun* s.n. „hameau; cabane, fouleuse creuse en terre; taniere”: alb. *katunt* s.m. „Gebiet, Stadt, Dorf”, *katun* „villaggio, borgata”; *ceafă* s.f. „nuque”: alb. *qafe* s.f. „Kehle, Hals”; *cioară* s.f. „corneille”: alb. *sorre* s.f. „Krahe”; *cioc* „bec, pointe, proue”: alb. *go* s.m. „Fussfessel; Schnabel”; *ciuf* s.m. și n. „tignasse; toupet (du cheval)”; *huppe*: alb. *cupe* s.f. „langes Kopffhaar”; *ciump* adj., s.n. „bout, chicot”; *moignon*: alb. *thump* s.m. „Stachel”; *ciupi* vb., „picorer, becqueter; cueil”; *lir*; *pincer*: alb. (g.) *cupis* „picke, beisse mit dem Schnabel”; *ciut, șut* adj.

¹ Vezi tabelele de corespondență, mai sus, p. 241 ș.u.

² Pentru amănunte, mai sus, p. 244 ș.u.

„ecorne; ecourte; essorille”, *ciută* s.f. „biche; daine”: alb. *shut* adj. „ohne Homer”, *shute* s.f. „Hirschkuh”; *coacăză* s.f. „groseille”: alb. *coqe* „Beere, Baumfrucht”; *copil* s.m. „enfant, batard”: alb. *kopil* s.m. „Knecht; junger Mench”; *curpen, curpân* s.m. „sarment de vigne sauvage; clematite des Alpes”: alb. *kulper, kurpul* s.m., *kulpere* s.f. „Art. Schlingpflanze; clematite sauvage”; *cursă* s.f. „trappe; piege; embuche”: alb. *kurthe* s.f. „Falie, Fangeisen”; *droaie* s.f. „bande, troupe; grande quantite”: alb. *droe* s.f. „Furcht”; *druete* s.m. „piece de bois gros et court; piece detachee du tronc d'un arbre que Ton vient d'abattre, qui est sain, sans crevasses”: alb. *dru*, det. *druja*, pl. *druete* s.f. și m. „Holz, Baum, Stânce, Pfahl, Brennholz, pezzo di legno, bastone, piuolo”; *fărîmă* s.f. „miette; debris; brin, reste”: alb. *therrime* s.f. „Splitter, Scherbe, Trumm, Broktrume”; *fluier, s.n. fluieră*, s.f. „flute, chalumeau”: alb. *fljojere* s.f. „Flote, Pfeife”; *gălbează, v. călbează; gard* s.n. „cloture, enclos, clayonnage, haie seche, palissade”: alb. *gardh* s.m. „Hecke, Zaun”: *gard* „sievepe”; *gata* adv. „pret”: alb. *gat* adj. „bereit”, *gatuaj* „bereite zu, koche, bilde, schaffe”; *ghimpe* s.m. „piquant, epine, aiguillon”: alb. *gjemb* s.m. *gljimp, gljembe* s.f. „Dorn”; *ghionoaie* s.f. „pivert”; alb. *gjon* s.m. „Nachteule”; *ghiuj* s.m. „vieux”: alb. *giysh* s.m. „Grossvater”; *gogă* s.f. „croque-mitaine”: alb. *goge* s.m. „Gespenst, Wauwau, zum Kinderschrecken”; *grapă* s.f. „herse”: alb. *grep* s.m. „Angelhaken, Haken”; *gresie* s.f. „gres; pierre à aiguiser”: alb. *gerrese* s.f. „Schabholz, Schabeisen, bes. der Topfer”; *groapă* s.f. „tombe; fosse”: alb. *grope* s.f. „Grube, Graben, Grab; *grumaz* s.n. „cou gorge”: alb. *gurmaz* s.m. „Kehle”; *grunz* s.m. și n. „grumeau, pelote”: alb. *grunde* s.f. „Kleie”; *gușă* s.f. „gorge; jabot, goitre, double menton”: alb. *gushe* s.f. „Hals; Lâppchen des Hahns”; *hameș* adj., s.m. „avide”: alb. *hames* s.m. „Fresser”; *jumătate* s.f. „moitie, demie”: alb. *gjymes* „halb”, *gjymese* s.f. „Hälfte”; *lete, îndelete* adv. „lentement, sans se presser”: alb. *i lehte* „leicht (levis und facilis)”; *leurdă* s.f. „aii des bois”: alb. *hudher* s.f. „Knoblauch”; *măgură* s.f. „eminence, colline, tumulus”: alb. *magule* s.f. „Hugel”; *mal* s.n. „bord escarpe, berge, rive (d'un fleuve), rivage (de la mer)”: alb. *mal* s.m. „Berg, Gebirge”; *mare* adj. „grand, gros”: cf. alb. *i math (i moli)* „gross”; *mărar* „camomille puante, pied d'alouette, fenouil de porc”: alb. *maraj* s.m. „Fenchel, foeniculum officinale”; *mazăre* s.f. „pois; petit pois”: alb. *modhulle* s.f. „Erbse”; *mînz* s.m. „poullain”: alb. *mez* „männliches Fxillen von Pferd und Esel”; *moș* s.m. „vieux, vieillard; grand pere, aieul”: alb. *motsche, moshe* s.m. „Greis, Alter”; *mugur, mugure* s.m. „bourgeon”: alb. *mugull* s.m. „Pfropfreis, Spross”; *murg* adj. „brun”: alb. *murg* „dunkel, schwarz, grau”; *mușcoi, mișcoi* s.m. „mulet”: alb. *mushk* s.m. „Maulesel”; *năpîrcă* s.f. „vipere”: alb. *neperke* s.f. „Viper, Natter”; *noian* „ocean, imensite”: alb. *uje* s.f. „Wasser”, *ujane* s.f. „ocean”; *părău, pîrău* s.n. „torrent, ruisseau”: alb. *perrua, prrua*, det. *p'erroi* s.m. „Bett eines Flusses, Baches; Bach, Tal, Waldstrom”; *pupăză* s.f. „Huppe”: alb. *pupe* s.f. „Wiedehopf”, *pupce, pupze, pupa* s.f., „upupa, uccello”, *pupe, pupeze* s.f. „upupa, uccello”; *rînză* s.f. „gesier; caillette (estomac des ruminants)”: alb. *rendes* s.m. „Lab”; *sarbăd* adj. „aigre, aigret (en parlant du lait), fade”: alb. *(i)tharte, (i)tharbet* adj. „sauer; acido”; *sc[^]iăra* vb. „battre le briquet, faire jaillir des etincelles: etinceler”: alb. *sJtkrep* vbV „schlage Funken; Feuer; far cilecca”; *scrum* s.n. „cendre”: alb. *shkrumb* „alles verkohlte, verbrannte”; *sîmbure, sîmbur* s.n. „noyau; pepin”: alb. *thumbes* s.f. „Knopf”, *thumbull, sumbull* s.f. „Knopf”; *spînz* s.m. „hellebours purpurascens”: alb. *shpender* s.f. „elleboro”; *strepede* s.f. „ciron (ver du fromage)”: alb. *shtrep* s.m. „Wurm, Made”; *strungă* s.f. „defile; bercail, parc à brebis”: alb. *shtrunge*

s.f. „Abteilung des Pferchs, in dem die Ziegen gemolken werden”; *șopîrlă* s.f. „lezard”: alb. *shapi* s.m. „Eidechse”; *știră* s.f. „sterile (en parlant des animaux et des femmes)”: alb. *shțjerre* s.f. „Lamm, junge Kuh”; *șut v. ciut; țap* s.m. „bouc”: alb. *cap, cĵap* „Ziegenbock”, *cape* s.f. „Ziege”; *țarc* s.n. „parc à bestiaux”: alb. *thark* s.m. „Hirde, Pferch; recinto di siepe per ovile o porcile”; *țeapă* s.f. „pointe (d'un pieu); pal; piquant”: alb. *thep* s.m. „punta; roccia o sasso che termina in punta”; *urdă* s.f. „fromage blanc tire du petit lait qui est reste apres la fabrication du fromage à la pie”: alb. *udhos* s.m. „Käse”; *vatră* s.f. „foyer, âtre”: alb. (g) *voter*, (t.) *vatre* „Herd, Feuerstelle” (cuvîntul are reprezentanți în limbile slave); *viezure* s.m. „blaireau”: alb. *vjedhull* s.f. „ein getreidefressender Vierfussler, Hamster oder Dachs”; *zară* s.f. „liquide blanchâtre, aigret, qui provient du lait, apres en avoir extrait le beurre”: alb. *dhalle* s.f. „saure Milch”; *zgardă* s.f. „collier que Yom met --our du cou * u cluen”: alb. *shkardhe* s.f. „Hundekette”.

Elementele enumerate mai sus acordă limbii române un caracter profund particular în cadrul limbilor romanice. Raportată la limbile balcanice, limba română (reprezentată la sudul Dunării de aromână, megleno- și istroromână, iar la nordul Dunării de dacoromână) ne apare ca o limbă care posedă însă unele trăsături specific balcanice, de exemplu postpunerea articolului sau înlocuirea infinitivului cu conjunctivul.

Prin alte trăsături, româna este foarte apropiată de albaneză: faptele de vocabular pledează în acest sens.

II

Vom trece acum la examinarea elementelor pe care limba română le-a dobîndit în urma contactului său cu slava meridională, și anume cu graiurile de tip bulgar, începînd cu sfîrșitul sec. V și sec. VI al erei noastre.

În ce prhește teritoriul pe care s-a produs acest contact, el trebuie fixat atît la nordul cît și la sudul Dunării: la venirea lor, produsă la sfîrșitul sec. V și în sec. VI, slavii au ocupat mai întîi regiunile situate la nordul Dunării, pentru ca în cursul secolelor VI și VII să treacă Dunărea și să ocupe în întregime Peninsula Balcanică, pînă departe spre sud, insulele Mării Egee, iar la sud-vest cîteva cetăți de pe coasta dalmata. De asemenea trebuie să se țină seama de constituirea primului stat bulgar (679).

Influența slavei meridionale asupra limbii române s-a reînnoit în cursul secolelor, prin aportul populațiilor slave situate la nord de noua lor patrie dunăreană, forma cuvintelor slave fiind adaptată în mod continuu la noua pronunțare. Din această cauză elementele slave din limba română prezintă trăsături mai noi decît cele din neogreacă, unde fondul de cuvinte slave nu a fost reîmprospătat.

La începutul raporturilor dintre slava meridională și română, elementele slave pătrunse în română au un caracter net popular. Dar începînd cu sec. X — XI, cînd se constituie statele feudale românești, se introduc elemente slave aparținînd vocabularului de cancelarie, administrativ și bisericesc, întrucît românii au adoptat cultul slav ortodox în sec. XI. <

Fără îndoială, o mare parte a slavilor de limbă bulgară care se găseau la nordul Dunării și-au părăsit limba învățând limba română: cauza acestui proces este prestigiul de care se bucura civilizația romană, precum și rolul economic dominant al populației romanizate.

Conviețuirea populațiilor slave cu românii explică, așadar, într-un mod satisfăcător, caracterul și rezultatele influenței slavei meridionale asupra limbii române.

*

Cele mai vechi elemente slave care au pătruns în limba latină a populațiilor romanizate, devenită mai târziu limba română, posedă trăsăturile limbii bulgare. Aceste trăsături sînt caracteristice și cîtorva cuvinte intrate în română prin intermediul maghiarei: astfel sînt verbele în *-uire* (*alcătui, bănuî, bintui, făgădui*) și cuvîntul *gînd* (cu *o + n* trecut la *ân* și apoi la *în* în română, ca în cuvintele slave cu *o*, redat în română prin *ân*, trecut ulterior la *în*).

Printre trăsăturile bulgare ale elementelor slave din limba română trebuie semnalat tratamentul *eă* < v. sl. *<e*, și tratamentul *št, jd* a v.sl. *Št, zd*: dr. *sfeșnic, primejdie*.

Fonetica. Fără îndoială, iodizarea lui *e* inițial în română se datorește influenței slave: *el* > *iei*, la fel și introducerea în sistemul consonantic românesc a spirantei surde *h*: dr. *hrană*: v. sl. *xrana*.

Morfologia. Vom semnală, mai întii, introducerea desinenței *o* la vocativul singular al substantivelor feminine comune și al numelor de persoană: *soro, Anico*. Procedul numărătorii de la 11 la 19 reproduce sistemul slav: dr. *unsprezece*: v.sl. *jedinu na desele*, și chiar procedul numărătorii zecilor, de la 20 la 90: dr. *douăzeci*: v.sl. *duva deseti*. Apoi numărătoarea unităților zecilor: dr. *șazeci și trei*: v. sl. *šesti desetu i (ti) trije*. Numeralul „sută”: dr., ar. *sută* reproduce pe v. sl. *suto*. Cuvîntul a pătruns în română într-o perioadă îndepărtată, după cum o dovedește tratamentul neobișnuit *u* al lui *u* slav (w slav, în română, este redat prin zero sau prin *o*, cînd împrumutul datează din epoca în care *u* a fost vocalizat în bulgară). Cuvîntul *sută* a pătruns în română, cînd *u* era încă conservat în slavă (v. E L G, p. 414; Pătruț, CL, XIII, 1968, p. 87—89). Scurtarea formelor de infinitiv s-a făcut, fără îndoială, sub influența bulgară (*cîntare* > *cînta*), unde există procedul eliminării lui *-ti* de la infinitiv. Cît privește aspectul verbal, el n-a fost introdus în română. Prefixarea verbelor cu ajutorul lui *po-* (rar): *ponegri* (< *negru*), *pre-* (*preface*), *răs-* (*răsfira*) sau *ză-* (rar): *zăurdi* (< *urdă*) nu e decît un slab ecou al aspectului verbal slav. în schimb, flexiunea reflexivă, sub influența slavă, are o largă întrebuițare în limba română: *ruga* > *a se ruga* etc.

Vocabularul—lîn domeniul vocabularului influența slavei meridionale asupra limbii române este deosebit de activă: există cuvinte slave care au intrat în vocabularul de bază al limbii române, iar altele în sectorul cuvintelor disponibile (cuvinte cu o frecvență redusă, dar Uzuale și utile, cum sînt „cămășă”, „braț”, „nas”, „ochi” etc.). Cităm cîteva dintre acestea: *drag, iubi, plăti, prieten, primi, scump* etc.

III

Limba română este singura supraviețuitoare a latinei orientale care, în timpul viețuirii în comun cu limbile neromanice din Peninsula Balcanică, a căpătat de-a lungul secolelor caractere neromanice care-i dau o fizionomie aparte printre celelalte limbi romanice,

După cum s-a văzut mai sus, influența slavei meridionale n-a putut schimba caracterul fundamental romanic al limbii române, căci instrumentele gramaticale ale limbii române sînt de origine latină: fără ajutorul lor nu se poate forma nici o propoziție în limba română. Acest lucru rezultă din analiza oricărei propoziții românești. Să luăm, spre exemplificare, o propoziție formată cu cuvinte de origine slavă: *iubesc foarte mult pe prietenii mei dragi*. Această propoziție cuprinde 3 cuvinte slave: *iubi, prieten* și *drag*. Dar toate instrumentele gramaticale sînt de origine latină: *-esc*, sufix verbal latin (< *-isc*) foarte (lat. *forte*), servește la formarea superlativului, *mult* (lat. *multum*) pe (lat. *per*), *prietenii*, cu desinența pluralului și articolul (< lat. *Mi*), *mei* adj. posesiv (< lat. *meus*), *dragi* cu *i*, marca pluralului.

Analiza de mai sus lămurește problema apartenenței limbii române la limbile romanice și a situației limbii române printre limbile balcanice,

E necesar să atragem atenția asupra faptului că slavii din nordul Dunării și-au pierdut limba, în timp ce în sudul Dunării limbile autohtone (traca dacomesiana, ilira) și latina au dispărut, în favoarea slavei meridionale

Dar limba greacă s-a menținut pe toată întinderea teritoriului situat la sud de linia de demarcație stabilită de Jirecek (v. mai sus); la fel și albaneza într-o regiune, e adevărat, slab slavizată.

Situația românei între limbile balcanice este deci aceea a unei limbi romanice, vorbite la nord și la sud de Dunăre, „care a trăit izolată de limbile romanice occidentale, începînd cu sec. V și s-a dezvoltat în contact strîns cu limbile neromanice, contact din care au rezultat schimbări reciproce. Împrumuturile de vocabular făcute din română, în primul rînd de bulgară și pînă la urmă de sîrbocroată și de albaneză, privesc istoria fiecărei limbi balcanice

Trebuie menționate, de asemenea, faptele de civilizație pe care românii le are în comun cu popoarele balcanice și care se dezvoltă paralel cu faptele de limbă semnalate mai sus.

Situația deosebită a limbii române printre limbile romanice își găsește deci explicația în condițiile geografice, etnografice, politice și culturale în care s-a dezvoltat limba română în decursul secolelor, în lumea balcanică,

(SCL, XVI, 1965, p. 313-322)

ASUPRA REPARTIZĂRII DIALECTALE A ISTROROMÂNII

Apariția „studiilor” lui S. Pușcariu¹ oferă un prilej binevenit pentru a examina din nou repartizarea dialectală a istroromânei, în lumina cercetărilor sale: istroromâna este un dialect dacoromân transportat de emigranți în părțile Istriei cu începere din secolul al X-lea, după cum au susținut

¹ *Studii istroromâne, în colaborare cu M.BartoU,A.BelulovicișiA.Byhan,II: Introducere gramatică, caracterizarea dialectului istroromân, III: Bibliografie critică, listele lui Bartoli, texte inedite, note, glosare*, București, Cultura Națională, 1926 și 1929: 2 voi. 8°, XV-370 pag. (plaoși și 334 pag. (Academia Română, *Studii și cercetări*, XI și XVI). V. dările de seamă ale I. Ov. Densusianu, GS, III, p. 445*-451; P. Skok, *Sl.*, VIII, p. 605 ș.u., și C. TagUarM, *ȘSȘ rumeni*, IV, p. 178-182.

Ov. Densusianu și I. Popovici¹, sau istroromâna este un dialect aparte, distinct de dacoromână, după cum susține Pușcariu?

Volumul II al *Studiilor istroromâne*, consacrat gramaticii descriptive a dialectului, pe baza materialului adunat de toți cercetătorii, constituie un compendiu care poate permite unele precizări: Pușcariu a întovărășit această gramatică descriptivă de o prețioasă *introducere*, în care expune, după știrile istorice, migrațiunile spre Istria ale strămoșilor istroromânilor precum și cunoștințele ce le avem despre locuințele lor actuale; ultima parte a volumului e consacrată „caracterizării” dialectului istroromân, adică problemei ce ne-am propus să o examinăm aici.

E de la sine înțeles că repartiția dialectală a istroromânei nu poate fi stabilită decît luîndu-se în considerație faptele de limbă.

Ov. Densusianu și I. Popovici au stabilit o serie de paralelisme între istroromână și dacoromână; pentru a avea putere probantă, aceste paralelisme trebuie să fie de natură dublă:

1. pe de o parte, trebuie ca structura generală a istroromânei să fie identică cu structura generală a dacoromânei;

2. pe de altă parte, dacă e vorba să regăsim în istroromână trăsături particulare ale cutărui grai dacoromân, trebuie ca paralelismele stabilite să nu poată fi datorate întîmplării și să nu poată fi explicate prin considerația că dialectele unei aceleiași limbi, după o epocă de comunitate, inovează în aceeași direcție, deși separate. Cu alte cuvinte, trebuie ca, pe de o parte, în istroromână și, pe de altă parte, în cutare grai dacoromân, să existe o serie de particularități lingvistice comune, particularități care nu se regăsesc în restul dialectului dacoromân și care postulează o origine comună sau un împrumut direct din dacoromână.

Aceste două categorii de paralelisme între istroromână și dacoromână există: „dacă am dezbrăca dialectul istroromân de împrumuturile și de inovațiile ivite după izolarea acestui dialect, el ar avea aspectul unui subdialect dacoromân”, ne spune Pușcariu (II, p. 342); aceasta în ceea ce privește structura generală a istroromânei; în ceea ce privește apropierea caracteristică care au fost stabilite între istroromână și graiul din Banat și Țara Hațegului de către Densusianu și Popovici, Pușcariu a arătat că unele din ele nu sînt probante (II, p. 336). Dar, pe lângă aceste paralelisme, care nu au valoare probantă, sînt altele „remarcabile” (II, p. 339) și „impresionante” (II, p. 341) prin numărul lor. Cum se explică ele? Pușcariu nu ne-o spune. Pentru că nici constatarea sa că graiul strămoșilor istroromânilor este „de aproape înrudit” (II, p. 311) cu dacoromâna, nici faptul admis de dînsul că, într-o epocă veche, strămoșii istroromânilor au trăit în contact cu dacoromânii după despărțirea grupului aromân (II; p. 345), nu explică prezența acestor elemente comune care provin dintr-un stadiu lingvistic dacoromân evoluat.

Putem verifica aceste concluzii cercetînd gramatica descriptivă alcătuită de Pușcariu; în urma unei astfel de cercetări, rămînem cu convingerea că istroromâna e un grai dacoromân care a suferit, în Istria, o serie de influențe străine și care a evoluat independent de dacoromână, după despărțire.

Această concluzie, firească, nu este adoptată de Pușcariu: părerea sa este că istroromâna reprezintă un grup aparte, româna „apuseană”, separat de grupul dacoromân.

... Constatăm, deci, o nepotrivire între fapte și interpretarea lor: și deoarce Pușcariu nu justifică această concluzie prin argumente lingvistice, rămînem să ne transportăm pe terenul istoric, pentru că argumentele sale sînt de această natură.

S. Dragomir² a reunit în studiile ce le-a consacrat românilor din Serbia, vlahilor și morlacilor, tot ceea ce ne dau izvoarele istorice cu privire la populația românească din nord-vestul Peninsulei balcanice în cursul evului mediu.

Din studiile sale se desprind aceste concluzii:

1. Românii din Serbia nu trebuie confundați cu vlahii și morlacii din nord-vestul Peninsulei balcanice; aceste două populații formează două grupuri puri separate.

2. Strămoșii istroromânilor vin din apropierea Dunării.

Vlahii din Bosnia și din Croația trebuie considerați ca strămoșii celor mai mulți români din insula Veglia și din Istria. Probă: rotacismul, atestat în Bosnia și Croația în sec. al XV-lea și al XVI-lea. Elementul românesc este, deci, autohton în Dalmația; dialectul istroromân, atît de apropiat de dacoromână— și faptul că vlahii semnalati în 1491 în insula Veglia sînt ortodocși și bine diferențiați, prin confesiunea lor, de croați³, vorbesc de altmădamea împotriva acestei ipoteze.

Aceste concluzii importante sînt coroborate de argumente lingvistice. Graiul românilor atestați în Serbia, cu începere din sec. al XII-lea, nu cunoaște rotacismul și nu prezintă nici o particularitate deosebită de dacoromână. De la aceste populații, albanezii au făcut cîteva împrumuturi lexicale. Dimpotrivă, graiul strămoșilor istroromânilor, atunci cînd e atestat în secolele al XV-lea și al XVI-lea, e caracterizat prin rotacism⁴. Aceasta înseamnă, firește, că graiul *tuturor* vlahilor și morlacilor era caracterizat prin această particularitate fonetică: dar cel puțin o parte din această populație și anume cea atestată în Bosnia și în Croația la sfîrșitul sec. al XV-lea și al XVI-lea și populația care s-a stabilit în urmă în insula Veglia și în Istria cunoștea inovația.

Așadar, nu avem nici o probă lingvistică care să ne permită să presupunem că istroromâna reprezintă un grai românesc din nord-vestul Peninsulei Balcanice care ar fi fost diferit de dacoromână, ci dimpotrivă; caracteristicile istroromânei nu îngăduie decît concluzia că istroromâna este un dialect dacoromân. Este probabil că populațiile care au adus graiul dacoromân în Istria s-au suprapus peste o populație romanizată, fixată anterior acolo. Dar nimic, în structura istroromânei, nu cere să fie explicat prin acest element romanizat autohton.

¹ *Vlahii și Morlacii*, Cluj, 1924; *Originea coloniilor române din Istria*, București, (AAR., ser. 3, t. II, ist.); *tiber die Morlaken (Maupo-P^axoi) und ihren Ursprung*, București, 1924 (*Bulletin de la Section hist. de VAcademie Roum.*, t. XI, p. 115—126).

² M. G. Bartoli, *Studi di filologia romanza*, VIII, p. 621—622; S. Dragomir, *Originile coloniilor române din Istria*, 1924, p. 20.

³ S. Dragomir, *Vlahii din Serbia în sec. al XII-lea — al XV-lea*, în AIN, I, 1922, p. 27. Cf. în această privință observațiile lui B. P. Hasdeu asupra numelor proprii românești hrisovull lui Ștefan Dusan (*Arch. ist.*, III, p. 178 ș.u.); Th. Capidan, AIN, II, 1924, p. 110. „în marea lor majoritate (românii din Serbia) trebuie să fi fost români, care țineau de rade miazănoapte a românismului dunărean” (111) și Ov. Densusianu GS, III, p. 449. S-cu pl. *kerovi* „levrier qui excelle à flairer et à depister le gibier”, relevat de P. Skok (*A propos des nasalisme et du rhotacisme roumaino-albanais*, în A. Arb. St., II, 1925, p. 335) nu conține această constatare: cuvîntul a fost împrumutat populației cu rotacism care s-a stabilit în secolul XV în insula Veglia: *Funtura* și *Fintira* (cf. istr. *fântăre* „fîntină”, Skok, *loc. cit.*, p. 333).

⁴ N. Jokl, *Rumänisches im Albanischen*, în RF, II, 1929, p. 246 ș.u.

⁵ S. Dragomir, *Vlahii și Morlacii*, p. 63; Petar Zmantare (și *Zmantara*), n. pr. în C. (1579 și 1581) și *Sarebire* (sat) în Bosnia (1458).

„Nu avem nici un indiciu serios de ordin istoric sau lingvistic”, ne spune Pușcariu, „care să ne îndreptățească a crede că românii apuseni ar fi venit din alte regiuni în părțile unde ni-i atestă întâiele documente. Știm pozitiv că în aceste ținuturi exista odinioară o puternică populație romanizată. Dacă, după un hiatus de câteva veacuri, reappare în istorie pe aceleași locuri un neam care vorbea o limbă romanizată, este firesc ca — până la proba contrarie — să presupunem că această populație continuă pe cea veche” (II, p. 352).

Să examinăm acest raționament în lumina constatărilor de mai sus.

Am văzut că faptele nu justifică gruparea istroromânei într-un dialect aparte. Densusianu și Popovici admit că strămoșii istroromânilor au plecat spre Istria de la nordul Dunării, din părțile Banatului și Țării Moților; în favoarea acestei teorii ar vorbi apropierea care au fost stabilite între istroromână și graiul dacoromân din aceste regiuni. Acest punct de vedere a fost combătut de P. Skok¹. Skok nu a observat, însă, că paralelisme în chestiune presupun un stadiu lingvistic evoluat², după toate probabilitățile posterior secolului al XIII-lea. Nu ar fi exclus, prin urmare, ca aceste paralelisme să fie datorate unui aport secundar, suprapus în istroromână peste vechiul fond rotacizant. În adevăr, izvoarele ne arată că populațiile românești care s-au stabilit în insula Veglia și în Istria s-au succedat în cursul veacurilor al XV-lea și al XVI-lea³. Nu putem ști cu precizie unde au plecat strămoșii istroromânilor, pentru că am văzut că dacoromâna se vorbea în mod normal la sudul Dunării, dar nimeni nu contestă că dacoromâna se vorbea în secolul al XIII-lea și la nordul fluviului.

¹ În ce privește *data* când strămoșii istroromânilor s-au despărțit de restul populației de grai dacoromân, avem două posibilități să o stabilim:

1. istroromâna nu are elemente unguerești, deci despărțirea s-a făcut înainte de secolul al XIII-lea sau în cursul secolului al XIII-lea⁴;

2. această dată e confirmată de momentul când vlahii sînt semnați pe coastele Dalmației și în interior; secolele XIII, XIV și XV⁵.

Așadar, avem probe că dacoromâna se vorbea la sudul și la nordul Dunării în epoca pe care o putem numi „dacoromână comună”, adică înainte de plecarea strămoșilor istroromânilor spre vest; pe de altă parte, nu avem

probe că ar fi existat vreodată un grup lingvistic „apusean”, opus celui dacoromân; cu alte cuvinte, numele de „română apuseană” dat de Pușcariu poate să nu fi acceptat numai ca termen geografic, pentru comoditatea cercetării; el răspunde, însă, unei realități lingvistice: româna apuseană este un dialect dacoromân⁶.

Dacă sîntem fixați în privința grupării dialectale a istroromânei și știm că faptele au adus „proba contrarie” invocată de Pușcariu, ne rămîne să mai examinăm câteva amănunte, în legătură cu rotacismul și cu fonetismul cuvintelor *kl'ept* „piept” și *căptir* „pieptene”.

Istroromâna cunoaște rotacismul. Trebuie admis că graiul strămoșilor istroromânilor, cînd aceștia au emigrat spre vest, cunoștea această inovație fonetică. În adevăr, ipoteza lui Skok, după care rotacismul s-ar fi petrecut în mod independent în istroromână și în dacoromână, poate fi cu atît puțin susținută, dacă admitem, după cum am văzut, că istroromâna e grai dacoromân rotacizant⁷.

Cu toate că rotacismul e normal în istroromână, toți cercetătorii înregistrați și cuvinte fără rotacism. Dacă eliminăm formele în care lipsește rotacismul se poate explica prin faptul că ele au fost împrumutate sub aspect fonetic din limbile învecinate (croata, slovena, italiana)⁸, rămîn totuși în vigoare cîteva ireductibile la această explicație: *eu tsin* (*jo tzin*), înregistrat de Ascoli, cu următoarea observație importantă: „parohul Micetich mă asigură că a notat în mai multe exemple din Jaiăni *n* conservat, devenit *r* în Valdars și numele toponimice: *Marzini*, *Kracun*, *Krbun*; prezența lui *n* aici ar fi datorată disimilării consonantice: *r* → *r* > *r* → *n* (Pușcariu, II, p. 282, 284, 285, 312). Acest proces implică însă o lege fonetică, și fonetisme ca *tirer* „tînă”, *virer* „vineri” arată că presupusa lege a fost inoperantă, în istroromână. Așadar, apariția lui *n* în aceste cuvinte trebuie explicată pe altă cale.

Prezența acestor cuvinte care nu cunosc rotacismul în istroromână nu poate fi explicată decît dacă admitem că ele au fost aduse în Istria de către această formă fonetică de o populație de grai dacoromân care nu cunoștea rotacismul. Căci, în unele cazuri (Pușcariu, II, p. 112), cuvintele au fost înregistrate sub două aspecte fonetice: cu și fără rotacism⁹.

La această concluzie ne duce și examinarea cuvintelor *kl'ept* și *căptir*. Am dat altădată motivele pentru care cred că trebuie să plecăm, pentru a explica fonetismul acestor cuvinte, de la formele cu *k'* și cu *c*-inițiali, adică

¹ Mărturiile anterioare secolului al XIII-lea, care ar semnala prezența unui element românesc pe coasta Adriaticei, nu privesc această populație, ci populația romanizată autohtonă de acolo. Cf. Bartoli, *Studi di filologia romanza*, VIII, p. 616 ș.u., și Pușcariu, II, p. 13: „Însă foarte greu a desluși astăzi, din știrile și din numirile păstrate în documente și scoase la iveală mai ales de Jirecek, dacă avem a face, în sec. IX—XII, cu români sau cu romani care vorbeau limba dalmată”.

² Skok, *A propos du nasalisme...*, p. 334: „Meme pour le rhotacisme istro-roumain, il y a des preuves balkaniques (numele rotacizate din Bosnia și din Croația) dont il résulte qu'il y a eu un phénomène a du se produire aussi bien au sud du Danube, quelque part dans les Balkans”.

³ V. listele întocmite de Pușcariu, II, p. 110 ș.u., 312, și Ov. Densusianu, GS, II, p. 312, 392; III, p. 448—449. [Tiktin, *ZRPh.*, 28, p. 701: admite realitatea pron. *puine*, *pane*, *pana* și „jungeren Nachschub von Einwanderern”.]

⁴ Pușcariu, II, p. 113.

⁵ *Idem*, II, p. 312 și Densusianu, *loc. cit.*; *miniu* (Weigand, Popovici), relevat de Pușcariu, *loc. cit.*, trebuie eliminat din lista cuvintelor care nu prezintă rotacismul: textele dacoromâne rotacizante din veacul al XVI-lea cunosc numai forma cu *n*, ceea ce confirmă etimonul grai al acestui cuvînt (uaavia); forma rotacizantă dată de Maiorescu e, desigur, inventată de graiul

⁶ Dacă admitem această explicație, atunci se poate ca și celelalte cuvinte fără rotacism a căror prezență a fost explicată printr-o influență străină, să fi fost aduse sub acest aspect de populațiile românești care nu cunoșteau rotacismul.

¹ P. Skok, *loc. cit.*, p. 332 ș.u.: „Si done l'istro-roumain a jamais été en contact avec le daco-roumain, et il n'y a pas lieu d'en douter, ce n'était sûrement pas au nord du Danube, mais plutôt au sud de ce fleuve” (334—335). Cf. *Id.*, *SL*, VIII, p. 605 ș.u.: „(M. Pușcariu) a raison de considerer les Istro-Roumains comme le dernier rejeton encore vivant des Roumains occidentaux”.

² V. Pușcariu, *loc. cit.*, II, p. 340—341: *vet*, infinitivul scurtat, *veaș*, *lucru*.

³ Știrile privitoare la instalarea coloniștilor morlaci în Istria, în sec. al XIV-lea—al XVI-lea, sînt înfățișate de I. Popovici, *op. cit.*, I, p. 126—128; cf. Pușcariu, II, p. 31 ș.u.

⁴ Ungurii au pătruns în Ardeal la sfîrșitul veacului al XI-lea: Valea Someșului e cucerită în întîia jumătate a secolului al XII-lea, sudul Ardealului în cursul veacului al XII-lea; stăpînirea unguerească asupra Ardealului e desăvîrșită de abia la începutul veacului al XIII-lea. Astăzi nu se mai poate susține că elementele unguerești au pătruns în dacoromână încă din veacul al X-lea (Densusianu, H.d.l.r., I, p. 370): raporturile dintre români și unguri, în Ardeal; nu pot fi în nici un caz anterioare secolelor al XII-lea și al XIII-lea; argumentele lingvistice nu contrazic această concluzie: cele mai vechi elemente unguerești pătrunse în dacoromână nu presupun un stadiu lingvistic anterior veacului al XII-lea (cf. Treml, ULR, VIII, p. 25 ș.u.). V. G. Teutsch, *Gesch. der Siebenbürger Sachsen*, I, Sibiu, 1925, p. 5 ș.u.; J. Szekefi, *Der Staat Ungarn*, Stuttgart-Berlin, 1918, p. 31 ș.u.; A. Domanovsky, *Die Gesch. Ungarns*, Munchen-Leipzig, 1923, p. 46 ș.u.; F. Eckhardt, *Introd. à l'hist. nongroise*, Paris, 1928, 13 ș.u. Cf. Aug. Bunea, *Încercare de istoria Românilor pînă la 1382*, București, 1912, p. 126—127 și N. Iorga, *Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria*, I, București, 1915, p. 31—32.

⁵ M. G. Bartoli, *Das Dalmatische*, Viena, 1906, col. 195.

de la forme palatalizate și asibilate, care au fost aduse sub acest aspect fonetic de coloniști instalați mai târziu în Istria \

Vedem, prin urmare, cum cercetarea istroromânei, în trecut și în zilele noastre, impune următoarele concluzii:

1. Istroromâna este un grai dacoromân transportat în Istria; emigrarea spre Istria s-a petrecut înaintea sau în cursul secolului al XIII-lea¹.

2. Limba celor care au dus istroromâna în insula Veglia și în Istria cunoștea rotacismul.

3. Urmele trecerii acestor populații spre vest sînt atestate în Bosnia și Croația în sec. al XV-lea—al XVI-lea.

4. Trebuie să presupunem că la o epocă posterioară instalării în Istria, o populație de grai dacoromân, cu particularități lingvistice care se regăsesc astăzi în graiul dacoromân din părțile Banatului și Țării Hațegului, s-a suprapus peste populația care vorbea cu rotacism, și a introdus în istroromână cuvinte nerotacizate și expresii particulare acestei regiuni.

(GS, v, 1931- (mi, p. 1-9).

DESPRE ROMÂNESCUL ă

Într-un studiu recent consacrat vocalei ă din limba română, Emil Petrovici ajunge la concluzia că ă nu constituie o trăsătură balcanică comună limbilor română și albaneză, cum se admite în general, ci că prezenta lui ă în aceste două limbi se datorește unei evoluții spontane².

Deși, în cursul studiului, Petrovici constată că ă accentuat apare în limbile română, albaneză (toscă), bulgară, slavă, macedoneană și în unele graiuri sirbo-croate³, în continuare nu discută decît faptele din limba română și albaneză, fără să țină seamă de prezența aceluiași timbru vocalic în celelalte limbi balcanice pe care el însuși le-a enumerat.

Argumentarea lui E. Petrovici se sprijină pe faptul că î ar fi român comun.

După E. Petrovici, tratamentul lui î, provenit din lat. *a + n* (*a + m*), ar fi următorul: î ar fi trecut la *i* după un element palatal, în cuvinte ca *ghindă*, *fin* < lat. *glandem*, *filianus*, căci, ne spune Petrovici, dacă *a* accentuat din latină (+ *n* sau *m*) ar fi trecut la ă, cum se admite îndeobște, am fi avut *en* după un element palatal: cf. *veghe* < lat. *vigilamus*⁴.

Această explicație este însă dezmințită de fapte, după cum vom vedea numaidecît⁵.

Teoria lui Petrovici contrazice mersul natural al faptelor, în materie de vocalism al limbii române; tratamentul lui *i* urmează după ă, potrivit tendinței de închidere a timbrei vocalice caracteristică evoluției latinei

¹ V. Rosetti, *Rech.*, p. 125.

² [Tiktin, *ZRPh.*, 28, p. 700: „Nun hat aber die Auswanderung der istrischen Rumänen aus ihrer Urheimat die in den äussersten Westen des dakor. Sprachgebiets zu suchen ist — spätstens im 15. Jahrhundert statt gefunden, da ihre Anwesenheit auf dem Karst Anfangs des 16. Jahrhunderts durch die Urkunden bezeugt ist (siehe Bidermann, *Die Romanen u. ihre Verbreitung in Osterreich*, 87 flg.)". p. 701: „...die Anwesenheit rumänischer Kolonisten im 15. Jahrhundert nicht die Möglichkeit neuer Zuzüge aus dem Osten ausschliesst..."]

³ E. Petrovici, *Traits balkaniques communs dans les systemes phonetiques du roumain et de Valbanais (la voyelle du type ă)*, Die Kultur Südosteuropas. Ihre Geschichte und ihre Ausdrucksformen, Wiesbaden, 1964, p. 199—206.

⁴ *Op. cit.*, p. 203.

⁵ *Idem.*, p. 200.

⁶ V. discuția detaliată la A. Avram, *SCL*, XV, 1964, p. 266—269.

orientale, devenită mai târziu limba română; astfel: lat. *a* > rom. ă > lat. *o* > rom. *u*, lat. *e* > rom. *i* V

Pe de altă parte, se știe că în secolul al XVI-lea, în unele regiuni al dacoromânei, trecerea de la *a* la *i* nu se îndeplinise; grafia textelor românești din secolul al XVI-lea este martora acestei fluctuații⁶.

î este prezent în toate dialectele românești, afirmă Petrovici. Faptul este adevărat. Dar acest timbru poate fi de dată recentă. Aceasta o dovedește cu prisosință aromâna și unele dialecte dacoromâne din zilele noastre, în care a fost atestat numai ă⁷.

Astfel, după cum vedem, argumentul principal pe care își bazează Petrovici teoria, anume că lat. *an* (*am*) > rom. *în* > *in*, este contrazis de faptele pe care le-am enumerat.

Prin urmare, trebuie să pornim de la tratamentul ă din lat. *an* (*am*) și să urmărim ă în limba română, după consoană palatală sau semipalatală (cf. lat. *familia* > *fămeaie* (secolul al XVI-lea) > *femeie*, lat. *oricla ureche* etc.), și apoi *en* > *in*: *ghindă*, *fin*.

După E! Petrovici, ă din dr. *păcat* (lat. *peccatum*) s-ar datora acțiunii oclusivei labiale asupra lui *e* primitiv, astfel încît apropierea de tratamente asemănătoare din limba albaneză (tosc. *mekat*) ar fi iluzorie.

Influența oclusivei labiale asupra vocalei următoare, în limba română, este incontestabilă; ea este confirmată de alte exemple și constituie o lez de dezvoltare a foneticii dacoromâne în opoziție cu graiurile din sudul Dunării unde fenomenul nu s-a produs (ar. *picat*, megl. *picați*, istr. *pecât*); dar prezența lui ă, în *păcat*, demonstrează tocmai faptul că limba a întrebunțat un fonem care ^ exista în sistemul ei fonologie și că nu a creat un fonem nou. De asemenea este confirmată, în felul acesta, și prezența timbrului ă într-o epocă veche

Vom spune, în concluzie, că în urma faptelor examinate, argumentele prezentate de Emil Petrovici nu au reușit să zdruncine teoria generală admisă în baza căreia vocala de timbru ă, din română, este mult mai veche decît vocala de timbru î, și că prezența aceluiași timbre vocalice în albaneză și în bulgară confirmă vechimea lui ă în limba română, trăsătură caracteristică a limbilor balcanice.

(*Ling. balk.*, XI, Sofia, 1966, p. 69-70).

DESPRE TORNA, TORNA FRATRE

Petre Ș. Năsturel a reluat de curînd interpretarea cunoscutei exclamații a unui soldat din armata bizantină, în cursul unei expediții împotriva avarilor din 587¹. Năsturel opinează că aceste două cuvinte pot fi socotite ca aparținînd străromânei: ele reprezintă „cea mai veche urmă de limbă străromână”².

¹ V. mai sus, p. 101-102.

² A. Avram, *op. cit.*, p. 271—275.

³ V. expunerea noastră, *Remarques sur la phonologie historique du roumain*, RLiR, XXVI, 1964, p. 205.

⁴ Petre Ș. Năsturel, *Torna, torna fratre*, o problemă de istorie și de lingvistică, în SC VII, 1956, p. 179—188. Id. *Quelques mots de plus ă propos de TopvcKppaxpS de Theophylactes de Theophane*, Sofia, 1966, p. 217-222. Data: 586. Lectură preferabilă: *torna, torna fratre*, I. Glodariu, Acta Musei Napocensis, I, 1964, p. 483-488: cuvinte latine vulgare probe romanizarea populației din Pen. Balcanică spre sfîrșitul sec. al VI-lea.

⁵ *Idem.*, *loc. cit.*, p. 186. Autorul arată cu dreptate (p. 182) că varianta *retorna* e mult mai târzie, astfel încît trebuie luată în considerație, în primul rînd, forma *torna*, dată de izvoare

Termenii amintiți sînt citați cu prilejul unui incident, relatat de cronicarii bizantini Theophylactos Simokattes și Theophanes: în anul 587 \ în timpul unei expediții a armatei bizantine împotriva avarilor, în Balcanii orientali, un soldat a observat că sarcina încărcată pe un catîr alunecase și era tîrîtă de animal. Atunci a exclamat: *torna, torna* (sau *retorna*) *fratre* pentru ca cel care întovărășea catîrul să se întoarcă și să ridice sarcina: dar intervenția sa a fost interpretată ca un semnal de retragere de soldații indigeni (proveniți din populația romanizată locală), pentru că, ne spun cronicarii, acești termeni erau în limba „părintească” a soldaților, sau „în limba țării”.

Așadar, termenii de mai sus aparțineau limbii populației romanizate, adică limbii române în devenire, după cum au susținut mai demult unii cercetători și, printre ei, A. Philippide, care a dat traducerea românească a pasajelor respective, însoțită de un comentariu convingător². Termenii coincid cu termenii omonimi sau foarte apropiați din limba latină, și de aceea ei au provocat panică în împrejurarea amintită. H. Zilliacus a arătat că elementul romanic era foarte bine reprezentat în oastea bizantină, și comenzile se dădeau în limba cunoscută de soldați, deci în limba latină³. El enumera termenii de comandă în limba latină uzitați de cavaleria bizantină, printre care figurează și *torna*⁴.

Torna, torna fratre aparțin, deci, limbii române; ei corespund unor termeni latini de comanda din armata bizantină. Cronicarii bizantini amintiți ne dau, prin urmare, o informație prețioasă asupra limbii populației romanizate de la sudul Dunării, ce era să devină limba română⁵.

Periodizarea elementelor din limba greacă, pătrunse în română: vechi, din epocabizantină, și, mai târziu, fanariotă (Klaus Steinke, *Ling. balk.*, XXII, 1979, p. 11—28).

E. Qabej, *Studime filologjike*, XXXIII, 1979, p. 68—69. În albaneză și, probabil, în română, nu sînt exemple de termeni slavi pătrunși înainte de metateza licvidelor (dar dr. *baltă, gard* sînt împrumuturi anterioare metatezei!).

(*Omagiu lui Constantin Daicoviciu*, București, 1960, p. 467—468).

¹ *Idem, loc. cit.*, p. 180, da anul 586.

² Philippide, în *Orig. rom.*, I, p. 504—508; cf. P. Ș. Năsturel, *loc. cit.*, p. 185, n. 2.

³ Henrik Zilliacus, *Zum Kampf der Weltsprachen im Ostromischen Reich*, Helsingfors, 1935, p. 128—137: „Zu Beginn des 4. Jahrh. war die Kommando und Verwaltungssprache des Heeres im ganzen Reiche das lateinische... Im allgemeinen erreichte ja gerade im Anfang des 4. Jahrh. der Einfluss der lateinischen Sprache seinen Hohepunkt... Vor allem ist aber darauf hinzuweisen, dass das rein lateinische oder romanisierte Element im ostromischen Reiche viei verbreiteter war als man gewöhnlich glaubt”. Autorul arată că sudul Moesiei și Traciei erau în întregime romanizate, în momentul venirii slavilor. „Fiir die Truppen auf der Balkanhalbinsel einschliesslich Konstantinopel war das Lateinische die naturliche Sprache... Dass das Lateinische unter diesen Volksstämmen [e vorba de traci] die Sprache des gemeinen Mannes war, geht aus einer amüsanten Episode hervor [intîmplarea cu sarcina catîrului, relatată mai sus, și conchide:] Wir sehen dass die Soldaten eine italische Sprache als Muttersprache hatten”, în „Strategikomil” atribuit împăratului Mauriciu (sec. al VI-lea), terminologia este latină (la p. 134—135 se reproduc termenii latini din această lucrare).

⁴ *Op. cit.*, p. 134.

⁵ Adoptînd interpretarea lui Philippide (*l.c.*), abandonăm pe a lui Densusianu (H.d.l.r., I, p. 389—390), care susține că termenii în discuție erau termeni latini de comandă, și deci au aparțin limbii române.

CONTROVERSE BALCANICE.

ASUPRA TRATAMENTULUI DIFTONGILOR CU LICVIDE ELEMENTELE SLAVE MERIDIONALE DIN LIMBA ROMÂNĂ

Slava meridională cunoaște, pe lîngă cuvintele în care diftongii cu licvid din slava comună, au suferit metateza (bg. *kráva*, s.-cr. *krava* < sl.c. **kor* bg. *zlato*, s.-cr. *zlato* < six. **zolto* etc.)¹, cîteva cuvinte atestate în bulgă în sec. alX-lea și în zilele noastre, care nu au suferit metateza: v. bg. *balt* bg. dial, *balta*, v. bg. *zaltarinu, maldicie, paltu*².

în celelalte limbi balcanice (neogrecă, albaneză și română), sînt atestate o serie de cuvinte împrumutate din slava meridională care nu cunosc metateza licvidelor.

Astfel, ngr. *fiakkoj*: s.-cr., bg. *vlak*, odfyia: bg. *slama*, n.pr. *Aapya|r|* și n. top. *Aapya|jtr|scn;o*: v. sl. *dragii*, n. top. *Bap8dTscs*: v. sl. *brada, brada* etc., dr., ar., megl. *baltă*: alb. *balte*: v. sl. *Mato*, dr., meglj *gard*, ar. *gardh*: v. sl. *gradu*, dr. *daltă*, alb. *dalte*: bg. *dlato*³.

Dar în română, ca în bulgară și în albaneză, metateza este de regulă dr., ar. *grădină*: bg. *gradina*, dr. *grajd*: v.sl. *grazdi*, dr. *plaz*: bg., s.-cr. *prag*: v.sl. *pragii*, alb. *ograje, agraje*: bg. *ograda*, alb. *brane*: s.-cr. *breg*: v.sl. *breg*: s.-cr. *breg* etc.

Lipsa metatezei în cuvintele menționate aparținînd limbilor balcanice a fost explicată prin aceea că acești termeni ar fi pătruns în aceste limbi în epoca în care metateza nu se produsese încă, adică înaintea sec. al VIII-lea, cînd numele lui Carol cel Mare (*Karl*) suferă metateza în slava meridională (*KraVi* (prin *Korlji*), și prin aceea că fenomenul s-a produs în ansamblul v. bularului chiar înaintea sec. al VIII-lea, dacă admitem că procesul e anterior și că numele proprii împrumutate mai târziu au fost supuse la o adaptare fonetică⁴.

O altă explicație ar fi că cuvintele fără metateza au fost reîmprumutate de bulgară din română⁵.

în fine, după o a treia explicație, aceste cuvinte ar fi trace⁶.

Explicația lipsei metatezei în limbile balcanice, prin data de împrumut a termenilor⁷, este justificată⁸. Căci aceste cuvinte sînt pan-slave, astfel în

¹ Am tratat de mai multe ori, în cursul anilor trecuți, problema expusă aici: v. p. 310—312. Cititorul va găsi în aceste locuri indicațiile bibliografice necesare. Astăzi e posibilă de a ne referi la cuvinte atestate în mod sigur în v. slavă (L. Sadnik și Aitzetmuller, *Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten*, Heidelberg, 1955, v. p. V—VIII); am revăzut, deci, lista cuvintelor v. slave citate în lucrările precitate și am pus curent cu informația de-astăzi.

² Vladimir Georgiev, *Văprosi na bălgarskata etimologija*, Sofija, 1958, p. 36. Pentru cuvintele bulgare fără metateza, Mircev, *Gr. bg. ez.* p. 99, adaugă numele orașului *Vam*.

³ Max Vasmer, în *RS*, VI, 1913, p. 181—183; pentru albaneză, v. *Fjalor shq.*, p. 2 și 136, s.v. *balte, dalte și gardh*; G. Mihăilă, *SCL*, XXII, 1971, p. 363-366.

⁴ O. Hujer, *Vvedenje v istoriju ceskogo jazyka*, Moscova, 1953, p. 115.

⁵ A. Vaillant, *Grammaire comparee des langues slaves*, I, Lyon, (1950), p. 161—162. Pentru Gr. Nandriș, *The Slavonic and East European Review*, XXIV, 1946, p. 169, formele metateza ar fi fost răspindite prin scrierile lui Ioan Exarhul din Bulgaria (sec. X), ceea ce e neverosimil.

⁶ Vladimir Georgiev, *op. cit.*, p. 36.

⁷ V. N.S. Antosin, *Vzaimspuzaji slavian i vostočno-romanskix narodnastej v V-X vv. Naucnye Zapiski*, XXVIII, 1957 (*Uzgorodskij gosudarstvennij Universitet*), p. 61.

o explicație pur „balcanică” trebuie înlăturată \ Explicația termenilor prin tracă ar fi și ea admisibilă, deși nu pare posibil de a lega nici unul din cuvintele citate mai sus de materialele de limbă tracă existente². În sfârșit, prezența lui *palta* (lombard., piem. *pauta*, emil. *pãlta*), în dialectele din nordul Italiei, nu confirmă nici ea explicația prin tracă, căci teritoriul italianesc amintit se află în afară de regiunea unde se vorbea în antichitate tracă; de aceea acest cuvânt a fost explicat prin iliră³.

De altă parte, alb. *gardh* face dificultate pentru explicația prin slavă, întrucît *d* slav e redat de obicei, în albaneză, prin *d*, și nu prin *dhK*

În privința dr. *daltă* (bg. *dlato*), faptul că acest termen nu e semnalat în dialectele românești de la sudul Dunării nu ne împiedică să-l considerăm ca fiind vechi, căci cuvîntul e atestat în toate graiurile românești de la nordul Dunării⁴, și, pe de altă parte, prezența lui în toate limbile slave și în albaneză arată că e vechi în slava meridională⁵. Să notăm, în sfârșit, că explicarea dr. *daltă* prin criteriile interne (metateza din română) nu pare asigurată: într-adevăr, grupul *dl-e* neobișnuit în română, dar nu se poate cita nici un cuvînt conținînd acest grup consonantic care să fi suferit metateza presupusă în *daltă* (în schimb grupul *dr-* este obișnuit: *drac*, *drag*).

Am evocat aceste dificultăți — întîlnim deseori astfel de contradicții în studiul limbilor balcanice, din cauza complexității faptelor — pentru a arăta că ne găsim uneori în imposibilitate de a prezenta o explicație clară, lipsită de echivoc. Dar contradicția este uneori numai aparentă, chiar în cazul lui *blato*, care, după anumiți cercetători, a avut un pendant în iliră, ceea ce ne-ar permite să justificăm prezența formelor atestate în graiurile italiene în mod independent, iar în cazul dr. *gard* și alb. *gardh*, să explicăm acești termeni în același timp prin tracă și prin slavă.

(*Ling. balk.*, II, 1960, p. 21-23).

ASUPRA TRATAMENTULUI VECHIULUI SLAV O ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Tratamentul v. sl. *o* în română e dublu: de o parte, v. sl. *o* e redat în română (în graiurile de la nordul și de la sudul Dunării) prin *un*: dr. *cumpănă*: v. sl. *kqpona*, dr. *dumbravă*: v. sl. *dqbrava*, dr. *dungă*: v. sl. *dqga*, ar. *jumbu*: v. sl. *zobu*, dr. *luncă*: v. sl. *Iqka*, megl. *Lundzi*, *Lundzin* (n. top.): v. sl. *logd*, dr. *muncă*: v. sl. *mąka*, dr. *scump*, ar. *scumpu*: v. sl. *skqpu*, și pe de altă parte prin *în*: ar. *Lînga* (n. top.): v. sl. *Iqgu*, dr. *oblînc*, ar. *blîncu*: v. sl. *obloku*, dr. *zîmbi*: v. sl. *zobu* (cf. bg. *zãbja se*).

¹ E. Berneker, SEW, I, p. 70, 208, și 230, s.v. *bolto*, *dolto*, *gordu*; L. Sadnik u.R. Aitaet-miiller, *op.cit.*, s.v. *blato* (p. 12), *gradu* (p. 31 și 239, nr. 254). Toponimicele slave păstrate în Austria și în Germania sînt mai recente, întrucît au suferit toate metateza; v. Vasmer *op.cit.* p. 183.

² Detšchew, Charakt. thr., passim, și Id., *Die thrakischen Sprachreste*, Wien, 1957, passim.

³ V. mai sus, p. 245 s.v. *baltă*. Materialele adunate de Mayer (Illyr. 1957, passim) nu conțin, totuși, nimic asemănător.

⁴ V. mai sus, p. 249 s.v. *gard*.

⁵ V. h. 366 din ALRM I; *daltă* e general în graiurile dacoromâne, afară de partea de vest a Transilvaniei și a Banatului și de centrul Transilvaniei, unde sînt atestați termeni împrumutați maghiarei.

⁶ Berneker, *op.cit.*, p. 208, s.v. *dolto*. Cuvîntul nu e atestat în v. slavă, ceea ce poate fi datorat faptului că denumește o unealtă al cărei nume se situează în afara vocabularului religios.

m
m
M
H
E
%

Explicația acestui tratament dublu este de ordine cronologică, cum au arătat mai demult Ov. Densusianu și Al. Philippide: la o epocă veche v. sl. *o* a fost redat în română prin *un*, ca *o + n* din elementele latine „limbii” (cf. lat. *longus* > dr. *lung*); tratamentul *în* este mai recent (sec. XII-lea): el redă pe *isn* din medio-bulgară, tratament specific bulgar (v. sl. *o*, trecut în română la **ân* și apoi la *în*, prin accentuarea mișcării de închidere¹.

Ceea ce confirmă această explicație este faptul că v. sl. *p* e redat prin *un* la o epocă veche, între sec. al VI-lea și al XII-lea, în celelalte limbi slave meridionale și în limbi în contact cu domeniul balcanic: astfel, în neogreacă v. sl. *o* e redat prin *un*, *on* (și *an*): *Xoyyoq*: v. sl. *logu*, *l6\moq* < v. sl. *zobu*: v. sl. *oblu*., prin *un* în albaneză: *sundoj*: v. sl. *sqditi*, și prin *o* în maghiară: *donga*: v. sl. *dqga*, *korong*: v. sl. *krqgu*, *tompa*: v. sl. *iqpa*.

În împrumuturile mai recente, din medio-bulgară (sec. XII), medio-bulgară e redat în română prin **ân* > *în* (trecerea lui *â* la *i* s-a făcut printr-o schimbare progresivă de închidere): dr. *oblînc*, după cum s-a arătat mai sus.

O serie de toponimice de la nordul Dunării (dacoromână) cunosc tratamentul *în*: *Glîmboaca*, *Glîmboceni* etc. Aceste nume sînt posterioare celor care au primit tratamentul *un*, dar numele pot fi recente și de origine românească.

E. Petrovici se raliiază astăzi la teza după care tratamentele diferite ale lui *q* v. slav au o rațiune cronologică, tratamentul *un* fiind anterior lui *în*.

Se poate admite ca vocalismul numelor topice să fi fost adaptat la română prin pronunțare, după o scurgere de timp? Petrovici face o astfel de presunziune pentru numele cu *în*, *îm* citate mai sus⁴.

Lucrul este posibil. Cel puțin, faptele par a impune această concluzie în cazul elementelor slave meridionale din limba română aparținînd limbii comune; în felul acesta se explică diferența de tratament dintre elementele slave din română și neogreacă, în care sînt atestate și fonetisme mai vechi, după cum am arătat mai demult.

Iată ce spuneam în această privință, într-un studiu anterior (e vorba de teritoriul de limbă greacă din sudul Peninsulei Balcanice): „Slavii au o puține cuvinte limbii comune; în schimb, toponimia Greciei conține un mare număr de nume venite din slavă.

Aceste condiții sînt cu deosebire favorabile pentru a ne permite să stabilim o cronologie exactă a faptelor slave, întrucît slava din Grecia n-a primit aporturi noi și, acolo unde a primit, la o dată posterioară, în nordul de nordului, aceste împrumuturi poartă marca sigură a provenienței lor (elemente venite din sîrbo-croată). Astfel constatăm în toponimia de origine slavă din Grecia un mare număr de trăsături arhaice, care datează din epoca primară.

¹ V. mai sus, p. 310—313 și lucrarea noastră *Slavo-romanica*, *Sur la constitution de la langue romaine*, în *Linguistica*, The Hague, 1965, p. 153—156.

² V. ML, p. 335 și, mai sus, p. 311. V. acum Kniezsa MNSJ, p. 158^a 282, 528.

³ *Toponymes roumains d'origine slave presentant le groupe „voyelle+nasale” pour sl. *Q*, în CO p. 37. Petrovici afirmă că „unicul tratament al sl. com. *Q* este *în*, și nici *un*, *um*” (*op.cit.*, p. 37; cf. E. Lozovan, *Rev. intern. d'onomastique*, 11, 1959, p. 306—307). Tratamentul *un*, *um* fiind românesc. De fapt, *în* este și el un tratament românesc: *i* prin *â*, care corespunde aproape exact lui -K bulgăresc. Astfel medio-bg. ma fost redat, în română, prin **ân*, apoi prin *în*, după cum am arătat mai de mult (v. mai sus, p. 310—311). ⁴ *Op.cit.*, p. 37. În studiul său *Du rapport entre revolution des appellatifs et celle des toponymes* (în CO, p. 82-84), M. Sala arată că toponimicele ocupă un loc aparte, în vocabularul unei limbi, „la periferia sistemului limbii”, din care cauză uneori ele urmează o evoluție diferită, dar există și cazuri de adaptare la sistem.

contacte dintre cele două limbi, pe lingă împrumuturi recente, în nordul domeniului.

Condițiile împrumutului au fost diferite în țările românești. Aici, slavii, instalați în provinciile dunărene încă din sec. al VI-lea, au primit în continuu aporturi noi de la populațiile slave vecine. Cuvintele slave care pătrunseseră în limba română au putut deci să fie readaptate în mod continuu la pronunțarea sunetelor slave, care se modificau în mod succesiv. Credem că trebuie să explicăm în felul acesta diferența de tratament a anumitor sunete slave meridionale în limba română, de o parte, și în neogreacă, de altă parte. Căci diferențele dialectale din limba bulgară pot explica unele tratamente divergente, dar nu pe toate. Trebuie deci să admitem că slavii instalați în provinciile dunărene romanizate și-au conservat limba dar conviețuirea cu autohtonii a dus la dispariția slavilor în masa românească, proces care a durat mult timp (între sec. VI—și X) "

Aceste condiții ale împrumutului la nordul Dunării plasează într-o situație specială problema elementelor slave din limba română, în comparație cu celelalte limbi balcanice.

(Studia linguistica in honorem Thaddei Lehr-Spawiriski, Krakow, 1963, p. 261-263)

DESPRE GENUL NEUTRU ȘI GENUL PERSONAL ÎN LIMBA ROMÂNĂ

I

Problema neutrului, în limba română, trebuie studiată odată cu problema genului personal, deoarece crearea acestuia este în corelație cu existența neutrului; apariția genului personal e condiționată de prezența neutrului. Istoriceste, româna, care a moștenit neutrul din latină, pe care l-a amenajat după o formulă proprie, a creat, prin opoziție, genul personal, care e un fapt românesc.

Despre genul neutru și genul personal în limba română, vezi și textul revizuit, în limba franceză, din *ELG*, p. 382—404.

Existența neutrului, în română, ca gen opus masculinului și femininului, a fost contestată, fără îndoială, pe nedrept.

După cum s-a spus cu dreptate, neutrul românesc corespunde foarte bine definiției termenului latin *neutrum*: „nici unul din doi, nici unul, nici altul”, așadar, ceea ce nu e nici masculin, nici feminin¹.

A spune că numele neutre din română sînt de ambele genuri (de unde termenii „ambigen” sau „eterogen”, propuse de acei care nu recunosc existența

¹ ML, p. 333-334.

² Graur, *Les substantifs neutres en roumain*, în *Mei. ling.*, p. 31. Cf. Knud Togeby, *Le probleme du neutre roumain*, în *Cahiers Sextil Pușcariu*, I, 1952, p. 266: „substantivele ambigene sînt acelea a căror rădăcină stabilește un echilibru între masculin și feminin, adică un gen complex pe care îl putem foarte bine numi neutru”.

§ neutrului în română), întrucît numele neutre au, la singular, terminația masculinului, iar la plural, a femininului, de ex. sg. *scaun*, pl. *scaune*, echivalează cu a da o definiție pur formală a neutrului, fondată pe caracterele externe²; ideea esențială a neutrului este concepția de inanimat (neînsușit); desinențele sînt simple unelte, cu care se realizează opoziția între animat și inanimat³. <

I Neutrul are o terminație specială, *-uri*, pentru pluralul numelor colective: *ochiuri*, de la *ochi* (pl. *ochi*).

I f

*
S-a contestat neutrului de a forma o categorie gramaticală aparte. Categoria sau conceptul este ideea, luată ca abstractă și generală. Categoria neutrului cuprinde, cu mici excepții, nume desemnînd „inanimate”, prin opoziție cu „animatele” („însuflețite”, și anume numele masculine și feminine româna a creat, în interiorul genului animat, sub-genul personal.

Acei care contestă existența categoriei neutrului au arătat că existau nume de lucruri, în română (deci, inanimat), care nu sînt neutre.

Obiecția e nefundată. Pentru a combate existența neutrului, în română, ar trebui arătat că există animate care sînt de genul neutru.

De fapt, există cîteva nume care se găsesc în această situație, de ex. *animal*, *dobitoc*, *mamifer*, *rumegător* etc. După o statistică bazată pe 1600 cuvinte date de I. A. Candrea, în dicționarul său, animatele se repartizează după cum urmează: 0,1% nume de genul neutru, în raport cu 16,8% masculine și 8,4% feminine, pe cînd proporția pentru inanimate este următoarea: 6,2% masculine, 47% feminine și 21,5% neutre (din 100 de nume care desemnează înanimate, 8,30% sînt masculine, 62,92% feminine și 28,78% neutre).

Sîntem deci îndreptățiți să trecem peste aceste cîteva excepții, a căror cantitate este neglijabilă⁴.

*

Româna și italiana sînt singurele limbi, printre limbile romanice, care posedă neutrul. După cum s-a arătat, nici forma, nici sensul neutrului românesc nu corespund, în amănunte, neutrului latin: în română, numele obiectelor sînt masculine sau feminine, și forma neutrului latin nu corespunde nicidecum celei românești. Româna a reamenajat, prin urmare, în întregime categoria neutrului.

¹ M. A. Gabinski, *Autohtonne elementy v moldovskom jazyk*, în *Voprosy jazykoznanija*, 1956, p. 86—87, își însușește obiecția deja formulată, după care neutrul nu are desinență proprie, ceea ce nu e exact, pentru că pluralele în *-uri* sînt specifice neutrului (cf. A. Graur, *Sur la genre neutre en roumain*, în *BL*, V, 1937, p. 7). Combinația a două genuri nu poate fi un al treilea gen, afirmă de partea lui Ch. Bazell (*The Rumanian Neuter: a Rejoinder*, în *Annuaire Sextil Pușcariu*, II, 1953, p. 54). Caracterele „marginale” nu pot caracteriza un gen gramatical, afirmă el (Ch. E. Bazell, *Has Rumanian a Third Gender!*, în *op. cit.*, I, 1953, p. 79), Leo Spitzer, (*Word*, 9, 153, p. 301) vorbește despre o „feminizare” a neutrelor, fiind desinența pluralului neutru, care se știe că este feminină.

² întrebuițarea femininului plural sau a pronumelui personal feminin, cu valoarea de neutru, în română (cf. *el vorbea multe, ai pățit-o*, v. Gr. Ib. rom., I, p. 168; II, § 4) apar în limbile romanice (Meyer-Liibke, Gr., III, 1894, § 88; cf. Leo Spitzer, *BL*, XVI, 1937, p. 103).

³ Pentru Pușcariu, LR, I, București, 1940, p. 51—52 și 135—137, genul nu este o categorie lingvistică, ci un instrument sintactic.

⁴ Dăm aceste cifre sub rezervă; ele figurează în LI. Bujor, *Genul substantivelor în limba română*, LR, an. IV, 1955, nr. 6, p. 60.

⁵ Vezi A. Graur, *Genul neutru în românește*, în LR, an. III, 1954, nr. 1, p. 42.

Fiind un fapt neromanic, existența neutrului, în română, a fost explicată prin influența substratului trac, întrucât albaneza posedă neutrul în aceleași condiții ca româna¹, sau prin influența slavă². Căci slava posedă această categorie și opune inanimatul (neutrul) animatului.

Ținând seamă de fapte, ar fi mai potrivit să vorbim mai degrabă de un factor „balcanic”, comun graiurilor bulgare și macedonene, precum și albanezei și românei.

Dificultățile se ivesc de îndată ce pornim să studiem faptele cu de-amănuntul. Căci e impresionant, la prima vedere, de a constata că numele neutre slave sînt, în română, de genul feminin. E cazul numelor neutre în -o, redat în română prin -ă: dr. *cislă*, *colivă*, *daltă*, *ocnă*, *pravilă* etc.: v. sl. *cislo*, *kolivo*, *dlato*, *okno*, *pravilo* etc.

Vom încerca să explicăm aci mai jos, aceste fapte.

1. Trecerea lui *o* neaccentuat slav meridional (bulgar) la *ă*, în română, se explică prin natura foarte deschisă a lui *o* slav, care a fost redat prin *ă*, în română, și prin *e*, timbru vocalic apropiat de *ă* românesc, în albaneză. Româna nu cunoaște substantive neutre în -ă. Prin urmare, dr. *cislă* nu putea fi, în română, decît de genul feminin.

2. Pe de altă parte, sînt cazuri cînd cuvîntul împrumutat, de genul masculin sau feminin, are în română un sinonim de alt gen: astfel dr. *burană* f. < r. *buran* m., dr. *buriană*, *buriană* f. < s.-cr. *burjanm.*, dr. *hlibă* f. < ucr. *chlib* m. au trecut în română la feminin, pentru că *furtună*, *iarbă rea* și *pîine*, sinonime posibile ale acestor cuvinte, sînt de genul feminin.

3. în fine, numele împrumutate, de genul masculin sau feminin în limba de origine, au devenit neutre, în română, pentru că desemnau inanimat și desinența lor nu se opunea la schimbarea de gen. Iată, într-adevăr, cîteva cuvinte franceze, masculine sau feminine, împrumutate în cursul secolului al XIX-lea, care sînt de genul neutru în română³: fr. *atelier* m., (*voiture*) *automobile* f., *billet* m., *binocle* m., *boulevard* m., *minute* f., *monument* m., *proces* m., *telephone* m., *tramway* m., *tribunal* m. > dr. *atelier*, *automobil*, *bilet*, *binoclu*, *bulevard*, *minut*, *monument*, *proces*, *telefon*, *tramvai*, *tribunal*, toate de genul neutru.

în urma examenului nostru, considerăm deci ca un fapt cîștigat că neutrul, în română, este genul inanimatelor.

¹ Knud Togeby, *Le neutre en roumain et en albanais*, în *Cahiers Sextil Pușcariu*, II, 1953, p. 121 ș.u. Neutrul, în albaneză, e o moștenire din indo-europeană, care făcea distincția între animate și inanimat; în albaneză, numele colective sînt neutre. Neutrul întrebunțează articolul masculinului și femininului, precum și pe -te, articolul formei determinate a numelui la plural (Pekmezi, Gr. alb. Spr., p. 82, 86, 91 și 92; Jokl, *Ling. kult. Unters.*, p. 256 și 289).

² V. expunerea noastră din *SCL*, I, 1950, p. 233 ș.u. Pentru asemănările dintre neutrul românesc și cel rusesc, v. E. Seidel, *Studie zur Sprachtypologie: rum&no-russische Kriterien*, în *BL*, XIII, 1954, p. 63-64.

³ A. Graur, *Genul neutru în românește*, în *op. cit.*, p. 33.

⁴ Alte exemple la A. Graur, *Les substantifs neutres en roumain*, în *op. cit.*, p. 40—41.

în interiorul genului animat, format din masculin și feminin, româna distinge nume proprii sau comune care desemnează persoane sau anima personificate⁴.

Genul personal e marcat prin morfemele următoare:

1. complementul direct, la acuzativ, e format cu ajutorul prep. *l-am văzut pe Gheorghe*, *l-am văzut pe boul de X*, *vulpea l-a urmărit pe vulpe*. Pe nu poate fi întrebunțat cu nume de lucruri;

2. genitiv-dativul numelor proprii masculine și al unor nume comune masculine e format cu ajutorul lui (*a*)lui: *i-am spus lui Gheorghe*, *i-am spus lui tata*.

în limba vorbită, tendința este de a întrebunța pe *lui* și înaintea numelui feminine: *i-am spus lui Maria*, *i-am spus lui mama*;

3. numele de persoane precum și numele vietăților sau ale lucrurilor personificate formează vocativul masculin în -e și vocativul feminin în mase. *Nicolae, frate*, fem. *Stanco, Puico, frumoaso*;

4. genitiv-dativul numelor feminine de persoane terminate în -ca, la nominativ, este -câi, -chii sau -gâi, -ghii: *Anicăi, Anichii, Olgăi, Olga*. Astfel, genitiv-dativul numelui pr. *Puica* este *Puichii*, pe cînd numele comun fac genitivul-dativul în -cii, -gii: *vacă-vacii, dungă-dungii, puică-puică*;

5. numele proprii feminine al căror radical conține diftongul *ea* sau conservă, la genitiv-dativ, diftongul, pe cînd la numele comune diftongii sînt suprimate înaintea lui -i: *Neaga—Neaghii, Toana—Ioanei*, dar *seara—seara floarea—florii* ;

6. adjectivul posesiv e legat direct de nume, la numele de rudeni: *unchiu-meu, soacră-mea*, dar *vecinului meu, vecinei mele*;

7. întrebunțarea pronumelui personal *dînsul*, numai la nume de persoană (la origine, și la nume de lucruri, întrebunțare pe care o regăsim astăzi în graiurile dacoromâne): *i-am spus dînsului*.

Toate aceste distincții, care caracterizează genul personal, în română sînt o mărturie de grija limbii române de a crea o diferență între numele comune și numele de persoană.

Româna are deci un simț ascuțit al animatului și inanimatului; în interiorul animatului, a creat o distincție între numele de persoană și numele viețuitoare. Aceasta constituie o particularitate distinctivă, care contribuie la întărirea trăsăturilor caracteristice ale românei, față de celelalte limbi romanice. Preocuparea concretului pare a fi cauza distincției între animat și inanimat, și, în interiorul animatului, între persoane și viețuitoare.

Constituirea genului personal, în română, are o paralelă în limbile slave și anume în vechea slavă, în rusă și în polonă.

⁴ Asupra genului personal în limba română, v. expunerile următoare: C. Racoviță, *Le genre personnel en roumain*, în *BL*, VIII, 1, 1940, p. 154—158; A. Graur, *Contributions Vetude du genre personnel en roumain*, în *op. cit.*, XIII, 1945, p. 97—104; Eugen Seidel, *Genes ein Genus personale?* în *op. cit.*, XVI, 1948, p. 5—93; *Gr. lb. rom.*, I, p. 126—127. Du Seidel (l.c. p. 83), nici româna, nici alte limbi n-au gen personal, ci un gen animat, pentru care viețuitoarele sînt opuse neviețuitoarelor. în privința vechimii genului personal în limba română (cf. Seidel, l.c. p. 11), menționăm că e atestat în cele mai vechi texte românești (secolul XVI-lea; C. Racoviță, *op. cit.*, p. 155).

⁵ Vezi: Al. Niculescu și AL Roceric, *Pronumele dînsul în limba română*, în *SCL*, 1954, nr. 3.

încă din vechea slavă, genitiv-acuzativul e întrebuințat la numele de persoană și e extins la toate viețuitoarele. Distincția între animat și inanimat se aplică numelor masculine, și numai la singular; genul personal,¹ în vechea slavă, este un sub-gen al masculinului.¹ în afară de masculin și de feminin, rusa și polona cunosc un sub-gen animat (nume care desemnează persoane și animale; în polonă, numai la pluralul masculinelor, la nominativ și acuzativ)² și un sub-gen inanimat (noțiuni abstracte și colectivități). Paralelismul între română și slavă e evident (dar amănunțele nu coincid: dezvoltarea genitiv-acuzativului, în rusă).

Puterii deci conchide că în română, în polonă și în rusă existența neutrelui a determinat, prin corelație congruentă³, creația genului personal, în mod independent în fiecare din aceste limbi.

Dacă încercăm să pătrundem și mai adânc în această problemă, constatăm un paralelism în mentalitatea vorbitorilor care au creat, în aceste trei limbi, categorii asemănătoare.

Ne oprim la acest punct al expunerii noastre. Scopul nostru a fost de a arăta că, plecând de la categoria neutrelui, moștenit din latină, româna a reamenajat această categorie gramaticală și a creat un sub-gen, personal, ca rusa și polona, dezvoltând distincția dintre animat și inanimat, nume de persoane și nume de viețuitoare.⁴ Materia articolului de mai sus a făcut obiectul unei comunicări (28 octombrie 1957) la Cercul lingvistic din Copenhaga, sub președinția prof. Louis Hjelmslev.

La „discuții”, prof. Hjelmslev a spus următoarele [redacția mea, după minuta luată în timpul expunerii].

Prof. Louis Hjelmslev:

„Ce e neutru? Un gen gramatical. Pentru a rezolva problema genului gramatical, se inventează genuri. Un neutru a fost creat în limbile balcanice. E oare un neutru? Cu ce drept îl numim neutru? E vorba de un nume masculin la singular și feminin la plural. În semitică există același lucru, dar nu e un neutru. Polaritatea [= opoziție] din semitică este totuși recunoscută. Deci: substantive cu polaritate. Să nu spunem neutru! Căci ar echivala cu a confunda noțiunile. Se pretinde că polaritatea românească poate fi urcată pînă la neutru

¹ A. Meillet, *Recherches sur l'emploi du génitif-accusatif en vieux slave*, Paris, 1897, p. 516 și 168. În bulgară, ca și în română, sub-genul personal masculin cuprinde numai nume de persoană, cu excepția numelor de animale. Vezi: H. Wissemann, *Die Scheidung zwischen Belebten und Leblosen im Slavischen*, în *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung* Bd. 73, 1956, p. 139-140 și Beaulieux, Gr. bg., p. 41.

² Vezi Konrad Drzewiecki, *Le genre personnel en polonais*, Paris, 1918, p. V. ș.u., 51 ș.u.

³ Roman Jakobson, *Zur Struktur des russischen Verbuns*, în *Charisteria Guilermo Mathesio...* *oblata*, Praga, 1932, p. 79 și L. Hjelmslev, *Sur l'indépendance de l'épithète*, Copenhaga, 1956, p. 12: slava reintroduce și adaugă, în interiorul masculinului (și pluralului), o distincție între animat și inanimat, personal și nepersonal.

În studiul său *Anime et inanimé, personnel et non-personnel* (în *Travaux de l'Institut de Linguistique*, I, 1956, Paris, p. 155 ș.u.), L. Hjelmslev a arătat că tendința care a creat în limba slavă genul personal a continuat să acționeze în fiecare limbă slavă în parte. Xfeabile slave cunosc distincția dintre animat și inanimat (afară de bulgară și macedoneană, unde distincția se face mai degrabă între personal și nepersonal). V. *op. cit.*, în special p. 181 ș.u., consacrate limbilor slave.

⁴ Neutru în aromână, ca în dacoromână (Capidan, *Arom.*, I, p. 381[^]-383).

latinesc. Urcată, da. Dar nu se identifică cu neutru latin. Căci cu ce drept utilizează un criteriu genetic pentru a desemna categorii actuale care sînt diferite?!⁵.

(SCL, VIII, 1957, p. 407-411)

II

Ne propunem să reluăm aici o problemă pe care am mai tratat-o în altă parte⁶, adăugînd unele considerații noi.

•

Iată, în cîteva rînduri, esențialul studiului pe care l-am consacrat neutrelui și genului personal în limba română, publicat anterior⁷.

Neutru, în română, este o categorie gramaticală semnalată prin semne certe, și anume desinența masculinului, la singular, și a femininului, la plural: sg. *scaun*, pl. *scaune* și desinența *-uri* a pluralului numelor colective (*ochi* în raport cu *ochi*, pluralul lui *ochi*). *Ideea esențială a neutru este concepția de inanimat. Nu există animate de genul neutru* (afară de unele excepții neglijabile: cuvinte împrumutate în cursul sec. al. XIX-lea).

Neutru românesc nu corespunde, nici în ceea ce privește forma, nici în ceea ce privește amănunțele sensului, neutru latin. El provine din reamenajare a materialelor limbii, fapt românesc care nu poate fi explicat prin dezvoltarea în comun a românei cu graiurile bulgare, macedonene și albaneze (dar v. mai jos, p. 60-7), ci cu o tendință proprie a limbii române. Faptul că anumite cuvinte împrumutate din limbile slave sau din franceză și-au schimbat genul, în română, S3 explică, de fiecare dată, prin considerații speciale.

Genul personal, în română, s-a constituit în interiorul genului animat, c rezervat numelor de persoane și de animale personificate. Genul personal e marcat prin morfeme speciale. Comparația cu limbile slave (vechea slavă Tusa și polona), care și-au constituit, fiecare în parte, un gen personal, e interesantă, dar detaliile nu coincid. Româna are un sens ascuțit al animatului și inanimatului.

✱

Româna posedă trei genuri: masculinul, femininul și neutru; dacă ținem seamă de diferențierea după sex, cele trei genuri se reduc la două și anume la masculin și la feminin, care formează împreună genul animat pe cînd neutru formează genul inanimat. Neutru se aplică inanimatelor colectivelor și abstractelor.

Trebuie totuși spus că inanimatul conține și un mare număr de nume masculine și feminine: în momentul constituirii categoriei gramaticale neutru, cînd s-a procedat la o reamenajare a neutru cu materia existentă (nume inanimat masculine și feminine la singular și la plural și nume feminine la plural), singure animatele nu au fost incluse în categoria neutru. Ceea ce este prin urmare esențial, după cum am indicat mai

⁵ ML, p. 333-334.

⁶ *Despre genul neutru și genul personal în limba română*, mai sus, p. 596, unde se dau indicațiile bibliografice necesare. V. I. Pătruț, *Sur le genre „neutre” en roumain*, în MO, p. 291-292 (autorul neagă existența neutru în română și participarea slavei la crearea acestei categorii gramaticale).

este faptul că *nu există animate care să fie de genul neutru*¹. Aceasta confirmă într-un mod indiscutabil existența categoriei neutrului în română, și ne împiedică de a admite existența *polarității* în română (opозиția masculinului, la singular, și a femininului, la plural, v. mai sus: sg. *scaun*, pl. *scaune*), care nu formează un gen aparte. Căci de ce ar fi necesar să existe nume care să fie masculine, la singular, și feminine, la plural, și să nu se marcheze, prin aceasta, apartenența la un sistem, la o categorie a genului? „Polaritatea” ea singură, izolată de sistem și neformînd un gen, e incapabilă să răspundă la această întrebare. Pe cînd existența neutrului, ca o categorie a genului, justifică faptul că acest gen gramatical, cînd s-a constituit, și-a luat desinențele acolo unde le-a găsit.

După cum s-a arătat, româna tinde să-și creeze un gen personal.

Au fost enumerate semnele caracteristice ale genului personal al limbii române, care sînt numeroase.

Iată cîteva observații pe marginea studiilor recente care sînt consacrate întrebuirii prep. *pre* în română, una din mărcile genului personal².

Faptului că prep. *pre* este un semn al genului personal i s-a obiectat că *pre* se întrebuițează și înaintea numerelor de animale. Un exemplu ca *oaia nu-l lasă pe miel* e, într-adevăr, foarte clar³.

Prep. *pre* este, prin urmare, un indice al genului animat și, *eo ipso*, al genului personal, care este un sub-gen al genului animat.

Construcția cu *pre* are paralele în alte limbi romanice: și aici, complementul drept e introdus printr-o prepoziție, cînd e vorba de o ființă umană și aceste construcții își au rațiunile lor gramaticale. Dar este o eroare de a explica întrebuirii lui *pre*, în aceste cazuri, exclusiv prin cauze gramaticale (necesitatea de a distinge cazul regim direct de cazul subiect). Căci problema e mult mai complexă și interesează categoria genului. Astfel, *pe* e întrebuit pentru a completa o determinare: *văzînd împăratul fata* (formă determinată cu art. *-a* fem., deci *pe* e inutil), dar *văzînd împăratul pe fată* (*fată*, formă nedeterminată, deci e necesară prep. *pe*).

După cum se vede, articolul este un determinant puternic.

Numele proprii sînt întotdeauna construite cu *pre*, căci numele propriu cere o determinare majoră, întrucît denumește o ființă unică.

Așadar, o necesitate de acest ordin a făcut din *pre* unul din semnele genului personal. Căci numele propriu, în română, nu poate fi construit fără prepoziția *pre*: *I-am văzut pe Gheorghe, am văzut-o pe Maria*.

După cum se vede, crearea genului personal răspunde bine tendinței motivării, semnalată de L. Hjelmslev⁴. Această tendință apare, dispore și reapare în cursul evoluției indo-europenei, și cu deosebire în cursul evoluției limbilor slave⁵. Aceasta explică de ce neutrul, care e plasat la opusul genului personal, nu posedă desinențe proprii, fapt invocat de acei care neagă existența neutrului în română. Căci neutrul, în română, nu continuă formal

nici neutrul latin, nici neutrul slav, dar s-a reconstituit, la o dată istorice ca gen gramatical, făcînd uz de materiale existente în limbă.

Expunerea noastră ar putea să fie rezumată după cum urmează: categoria neutrului în română

animat (mărci proprii)	masculin	personal
inanimat (lipsă de mărci proprii și pl. colectiv, în <i>-uri</i>)	și feminin	nepersonal

Reiese din expunerea noastră că principalul caracter al neutrului de a fi consacrat inanimatelor și de a fi închis animatelor. Cît privește genul personal, el posedă o serie de mărci care îi permit să individualizeze numele

Robert A. Hall Jr., *The Semantics of the Rumanian Neuter*, Rumanian Studies, 2, p. 189—192: „The term, neuter for Rumanian, as justified by the restriction on its sex-rence and as a convenient label; but its use for Italian (Bonfante) would be wholly mystifying. Bodo Miiller (*Das morphemmarkierte Satzobjekt der romanischen Sprachen (der sogenannten positionale Akkusativ*, ZRPh., 87, 1971, p. 477—519) a văzut că există două construcții, în limba română (cf. expunerea noastră din *Etudes linguistiques*, The Hague, 1973, p. 65): 1. const. obiectului cu *pe* (*cheamă pe fată*), 2. *cheamă fata* (cu articol).

III

Ne propunem să examinăm aici cîteva cazuri de împrumut pe care le putea numi „stranii”, fiind provocate de influențe nedemonstrabile.

Începem cercetarea noastră prin problema genului neutru în limba română. Această problemă a fost în timpul din urmă deseori dezbătută, atît în țară cît și în străinătate⁶. Ea poate fi formulată în modul următor:

Contrar majorității celorlalte limbi romanice, româna posedă trei genuri gramaticale: masculinul, femininul și neutrul. Dacă nu ținem seamă de diferențierea după sex, numărul genurilor din limba română se reduce la două și anume genul *animat*, compus din masculin și feminin, și genul *inanimat* reprezentat prin neutru (inanimate, colective, abstracte).

De ce româna posedă un neutru?

Istoria limbii române ne învață că româna nu a moștenit neutrul latin, pentru că neutrul românesc nu corespunde în nici un fel neutrului latin. Perspectiva istorică ne lasă să vedem că neutrul s-a constituit în momentul dat al evoluției limbii române, cu elemente existente în limbă: desinența masculinului, la singular: *scaun*, și a femininului, la plural: *scaune*, și desinența *-uri* (< lat. *ora*), caracteristică neutrului: *ochi*, sg. m. — *ochiuri*, pl. neutru și *ochi*, pl. m.

Ceea ce este deci esențial, pentru neutrul românesc, este ideea de inanimat: *nu există animate, în limba română, de genul neutru*.

¹ Acest fapt caracteristic e relevat de Roman Jakobson, în studiul său *On the Rumanian Neuter*, în *Melanges linguistiques offerts à Emile Petrovici*, CL, III, 1958, supliment, p. 237—238.

² Al. Niculescu, *Sur l'objet direct prepositionnel dans les langues romanes*, în *Recueil*, p. 167—185, și Liviu Onu, *Uorigine de Vaccusatij roumain avec pre*, în *op. cit.*, p. 187—209.

³ I. Chițimia, *Genul personal în limbile polonă și română*, în *Rom. sl.* III, 1958, p. 39.

⁴ Louis Hjelmslev, *Anime et inanime, personnel et non personnel*, în *Travaux de l'Institut de Linguistique*, Paris, 1956, I, p. 164.

⁵ Id., *Sur l'indépendance de l'epithete*, Copenhagen, 1956, p. 12 și *Id.*, *op. cit.*, p. 176.

Fără a intra mai adine în amănunte, aceste câteva precizări ne permit să abordăm chestiunea originii neutrului în română.

Oare neutrul românesc poate fi explicat printr-o interferență cu bulgara? (Unele trăsături ale structurii limbii române au fost explicate prin adstratul slav meridional: slavii, învățând limba romanică, au introdus într-însa particularitățile proprii lor limbi.) în cazul comparației cu neutrul latin, răspunsul este însă neagativ: faptele nu coincid.

Se pare deci că trebuie să explicăm constituirea genului neutru în limba română printre-o tendință proprie, ca un efect al „tendinței la motivare”, sau la „manifestum optimum”, care apare, reapare și dispăre, în cursul istoriei indo-europenei, așa cum a arătat L. Hjelmslev¹.

Această tendință explică, între altele, reintroducerea distincției între animat și inanimat în limbile slave, în spaniolă și în română.

Principiul „motivării”, invocat de L. Hjelmslev, privește raportul dintre forma și substanța cuvântului. Acest raport poate fi mai mult sau mai puțin „motivată”: o categorie formală a conținutului poate corespunde, într-o măsură mai mare sau mai mică, unui conținut logic. Dar, în cursul evoluției limbilor, acest raport poate slăbi sau chiar să dispară în întregime: astfel, pentru un francez din zilele noastre, distincția după gen a unor obiecte domestice ca *chaise* „scaun” f. sau *couteau* „cuțit”.m., de exemplu, nu e motivată; ea numai corespunde unui conținut logic. Dar în cursul evoluției limbilor, ca o reacțiune împotriva acestei tendințe a dispariției motivării, se întâmplă că limba caută să „motiveze” ceea ce a devenit „nemotivat”: după cum am văzut, limbile slave au creat astfel distincția animat-inanimat (personal-nepersonal), distincție „motivată” în raport cu distincția masculin-feminin, care își pierduse motivarea logică. Și tot astfel s-a întâmplat cu româna, care și-a constituit un inanimat (neutru), opus genului personal, format în interiorul animatului, care este rezervat numelor de persoană și de animale personificate².

A doua problemă asupra căreia am vrea să aruncăm o privire este problema palatalizării consoanelor în limba română.

O parte a graiurilor românești, L: epoca contemporană, cunoaște fenomenul palatalizării ocluserilor și semioclusivelor labiale, înaintea unei vocale prepalatale. Această tendință la palatalizare s-a exersat în cursul secolelor, dar ea nu s-a manifestat în același timp asupra ansamblului consonantismului românesc: oclusivele labiale (șilabiodentale: /, v) au fost palatalizate probabil cu puțin înainte de secolul al XVI-lea, într-o parte a domeniului românesc. Astfel, *p*, *b*, *m*, *f* / *v* au trecut la *p'*, *g'*, *n'*, *W* și *g'* (*y*) într-o bună parte a teritoriului nord-dunărean și în graiurile românești sud-dunărene, pe cînd graiurile românești nord-dunărene din nord-vestul Transilvaniei, Țara Românească și Oltenia ignoră acest fenomen.

Fără îndoială, sîntem ispititi să explicăm acest fenomen prin influența slavă meridională, și în special prin influența graiurilor bulgărești de est

¹ Louis Hjelmslev, *Anime et inanime, personnel et non personnel*, în *Travaux de l'Institut de Linguistique*, I, Paris, 1956, p. 157 ș.u.; G.L. Hall and J. St. Clair-Sobell, *Animate Gender in Slavonic and Romance Languages*, în *Lingua*, IV, 1954, p. 194 ș.u. Această tendință apare în limba engleză din zilele noastre, care a creat opoziția gramaticală personal-nepersonal, după cum a arătat A. V. Isacenko (*Cahiers F. de Saussure*, 7, 1948, p. 22); astfel, se face distincția în întrebuintarea pronumelui relativ: *who*: personal și *which*: nepersonal - *the man who came*, dar *the book which you gave me*.

² V. mai jos, p. 606 ș.u.

asupra limbii române; dar atît data fenomenului, cît și faptul că el nu i se rezează decît o parte a graiurilor românești și că palatalizarea ocluserilor Mentale constituie un fenomen aparte, atît în ceea ce privește data inovației cît și repartitia lui teritorială (a fost semnalat în majoritatea teritoriilor Tiord-dunărean), ne obligă să atribuim aceste inovații unei tendințe proprii a limbii române³.

După cum vedem, cele două fenomene pe care le-am examinat rațional și fonetic, se pot explica, după părerea noastră, prin jocul tendințelor proprii unei singure limbi fără a recurge la interferențe cu o limbă străină.

(RLiR, XXV, 1961, p. 369-371).

i

iv

! Problema neutrului, în limba română, a dat naștere, în timpul din urmă, la numeroase discuții.

; Ne propunem ca în paginile următoare să încercăm o rezolvare a problemei bazată pe date noi⁴.

• Considerăm lucrările anterioare cunoscute; ele constituie un bun conținut de la care pornesc cercetările noi⁵.

! Ceea ce domină problema e faptul că neutrul exclude animatul.

l

;

?

i

1. Neutru este o categorie gramaticală vie, în limba, română. Romanii au moștenit numai desinența de plural *-ora* (> *-uri*) a neutrului latin. În acest punct de vedere, româna se deosebește de spaniolă și de franceză, care nu au reînviat categoria neutrului, ci au conservat numai câteva unelte gramaticale care exprimau neutru, în latină. Astfel, în spaniolă, pronumele neutre *algo*, *eso*, *ello*, precum și articolul *lo*, iar în franceză pronumele demonstrative, indefinite sau relative *ceci*, *cela*, *ga*, *quoi*. Neutru e conservat și în italiană, și servește pentru a denumi colective (inanimate). As desinența *-a* a neutrelor latine de declinarea a *-2-a*: it. *le braceia*, *le ossa* și articolul neutru *lo*, diferit de articolul mase. *lu*: it. *lo male*, dar *lu p* în sfîrșit, italiana, ca și româna și alte limbi indo-europene, întregitează, pentru a exprima neutru, desinența substantivelor masculine singular, și feminine, la plural: sg. *il frutto*—pl. *le frutta**

* V. mai sus, p. 622 ș.u.

² Metodele de care dispune astăzi lingvistica marchează un progres față de trecut. În 1928, *Al. Graur (într-un articol reprodus în *Mei. ling.* p. 42) făcea constatarea următoare: *la question (problema neutrului în română) soit soluble; la linguistique en tout cas, ne nous fournit pas de moyen pour la résoudre*, părere care nu mai corespunde stadiului actual al cunoștințelor noastre.

³ Mentionim studiile noastre anterioare, consacrate acestui subiect: *Neutru în română*, în *SCL*, 1(1950), p. 233-235; și aici mai sus, p. 596 ș.u. și p. 606 ș.u. În studiile noastre citate am abordat problema neutrului în perspectiva ei reală, laolaltă cu a genului personal. Ele conțin întreaga bibliografie a problemei, la care se adaugă indicațiile date în notele următoare, precum și mențiunea lucrării lui Oct. Nandriș, *Le genre, ses réalisations et le genre personnel en roumain*, în *RLiR*, XXV (1961), p. 47-74: influența substratului autohton și oprit dispariția neutrului latin. Crearea genului personal (ca în spaniolă). Mărcile gramaticale personal.

⁴ Giuliano Bonfante, *Esiste il neutro in italiano?*, în *Quaderni dell'Istituto di Glottologia* ~VI (1961), Bologna, 1962, p. 103-109. Pentru exemplele de neutru în italiană, v. *RLiR*, HGJ. II. p. 56. 81. 134. 172. 183.

2. După dispariția neutrilor, în latina dunăreană \ asistăm, la un moment dat, la renașterea lui, probabil în epoca de comunitate a românei, întrucât aromâna procedează la fel ca dacoromâna², folosind desinențele masculine, la singular, și feminine, la plural, pentru a exprima neutrul, precum și vechea desinență *-ora* a neutrilor latin, pentru pluralul numelor colective: dr. (mase), sg. *scaun*—(fem.) pl. *scaune* (n.) pl. (de la *ochi*) *ochiuri*, arom. (m.) sg. *braț*—(i.) pl. *brațe* (n.) pl. (de la *arniu*) *arniuri*.

3. în limbile care posedă neutrul, constituirea acestei categorii gramaticale, opusă masculinului și femininului, e bazată pe tendința generală a limbilor de a stabili o relație între formă și substanță.

Această tendință reacționează împotriva arbitrarului semnului lingvistic. L. Hjelmslev a relevat tendința la motivare sau la manifestum optimum a limbilor, opusă tendinței conservatoare. Tendința la motivare apare, dispare, și reapare în cursul evoluției limbilor: i se datorează reintroducerea unor vechi distincții dispărute. Acțiunea ei a provocat crearea categoriei neutrilor în diverse limbi indo-europene.

•

Vom lua ca exemplu faptele din tokharică³ și din română, două limbi indiscutabil separate și atestate la date diferite ale evoluției indo-europenei, la care o influență reciprocă este prin urmare exclusă.

în aceste două limbi, neutrul s-a pierdut.

La origine, în indo-europeană, numele erau repartizate în animate și inanimate. Neutrul (inanimat) era caracterizat prin flexiune, desinențe proprii și vocalismul tranșei predesinențiale. Ulterior, această distincție s-a pierdut și s-a trecut la o opoziție sexuală, masculin și feminin. Noua situație a avut drept rezultat eliminarea neutrilor⁴.

Vechiul sistem al genului, din indo-europeană, a fost înlocuit, în tokharică, printr-o altă clasificare, cu opoziția masculinului și femininului și un gen „comun” (sau neutru).

¹ G. Ivănescu (SCL, VIII, 1957, p. 299 ș.u.) afirmă că neutrul nu s-a păstrat în România Occidentală, iar în română că este continuatorul celui latin. Vederile lui VI. Hofejsi (SCL, VIII, 1957, p. 415 ș.u. potrivit cărora româna nu ar avea decât 2 genuri (masculin și feminin) sînt combătute de Al. Graur, *Studii de lingvistică generală*, București, 1960, p. 352.

² A. Graur, *Les substantifs neutres en roumain*, în *Mei. ling.* p. 31—42: nici în privința formei, nici în a sensului neutrul latin nu concordă cu cel românesc. Și mai departe, arată că „il ne s'agit donc pas d'une survivance latine qui aurait été gardée en roumain par simple conservatisme, mais bien du développement d'une catégorie grammaticale qu'on sentait nécessaire” (p. 42). Capidan, *Arom.*, p. 381—383.

³ Expunerea care urmează reproduce, cu unele modificări și adaosuri bibliografice* textul comunicării noastre la al IX-lea Congres internațional al lingviștilor, prezentată la Cambridge (S.U.A.) în ședința din 3 august 1962. Ulterior, la 28 septembrie 1962, am prezentat rezultatul cercetărilor noastre într-o comunicare ținută la Circolo linguistico fiorentino. Cu acest prilej, prof. Giacomo Devoto, președintele Cercului, ne-a comunicat observațiile următoare: în problema neutrilor, totul se petrece ca și cum, după o perioadă de motivare logică, în care criteriul sensului domină, urmează o perioadă de motivare formală (gramaticală), în care domină criteriul formei. Așadar, nu perioadă de motivare și nemotivare, ci perioadă de motivare logică și de motivare formală.

⁴ Apropierea cu tokharică e indicată și de Al. Graur, *Studii de lingvistică generală*,

⁵ J. Lohmann, *Genus und Sexus*, Gottingen, 1930, p. 80-81; A. Meillet, *Introd. à l'étude comparat, des lg. indo-europ.*, Paris, 1934, p. 189-191; L. Hjelmslev, *Anime et inanimé, personnel et non-personnel*, în *Travaux de l'Institut de Linguistique*, I, Paris, 1956, p. 155—199; V. V. Ivanov, în *Actes du VIIIe Congrès international des linguistes*, Oslo/ 1958, p. 611.

Tokharică și-a creat deci un nou neutru, pentru a desemna inanimatele. Pentru a marca această categorie, limba a recurs la procedeul cel mai simplu prin întrebuițarea desinențelor existente ale masculinului și femininului. Tokharică a dat, prin urmare, singularului neutru desinența masculinului iar pluralului neutru desinența femininului⁵.

Româna a procedat într-un fel analog.

Studiile consacrate genului, în română, sînt fondate pe concepția tradițională, după care genul exprimă sexul (masculin sau feminin). Potrivit acestei concepții, neutrul nu este nici unul din aceste două: nici masculin, nici feminin. Majoritatea gramaticilor adoptînd acest criteriu au fost astfel aduși să refuze de a recunoaște existența neutrilor în română. După acest mod de a vedea, româna posedă genul „ambigen” (sau „eterogen”), pe lângă masculin și feminin.

Această clasificare este bazată pe faptul că româna, ca și tokharică (v. mai sus), întrebuițează pentru a marca neutrul desinența numelor masculine, la singular, și a numelor feminine, la plural: sg. m. *scaun*, pl. f. *scaune*.

Prin evocarea tendinței comune mai multor limbi indo-europene, ca și a marca distincția între „animat”, și „inanimat”, faptele românești pot fi explicate într-altfel.

Neutrul a fost creat, în română, pentru a exprima inanimatul⁶; căci nu există, în limba română, animate care să fie de genul neutru⁷.

în privința desinențelor, româna a recurs, ca și tokharică, la unelte gramaticale pe care le avea la îndemînă, și anume la desinența masculinului pentru singular, și a femininului, pentru plural.

Prin crearea neutrilor, româna s-a arătat sensibilă la clasificarea numelor în animate și inanimate (în slavă, de asemenea, neutrul exclude animatele și cu deosebire „sexuatul”) ⁸. Româna a mers de altfel încă mai departe, în această direcție, căci a creat, în interiorul animatului, un gen personal (nume

¹ W. Schulze, E. Sieg. W. Siegling, *Tokharische Grammatik*, Gottingen, 1931, p. 32, 33.

² V. studiul nostru *Remarques sur la catégorie du genre en roumain*, în *Studia linguistica* XIII (1959), p. 133—136 și în cartea noastră *Linguistica*, The Hague, 1965, p. 83—86.

³ Deseori, motivele pentru care unele nume fac parte din genul animat ne scapă, ceea ce nu înseamnă că aceste motive nu există (fără îndoială, sînt nume care au desemnat forme în acțiune, ca lat. *uentus*, care e masculin etc.); L. Bloomfield, *Lg.*, p. 271—272: în algechină numele „zmeurei”, al „căldării” și al „genunchiului” sînt de genul animat.

⁴ Există cazuri de „extindere” a animației; cf. în rusă *eom euvo, n ezo Kyn/ito*, sau în română: *am cumpărat cartea pe care m-ai rugat* (G. L. Hall-J. St. Clair Gobell, *Animat Genus in Slavonic and Romance Languages*, în *Lingua*, IV (1954), p. 194 și J. Kuryłowicz, *Personal and Animate Genders in Slavonic*, în *Lingua*, XI (1962), p. 249—255: înlocuirea acuzativului prin genitiv la singularul numelor masculine animate, atestată în limbile slave la epocă preistorică, nu e cauzată de tendința de a distinge animatul de inanimat, ci de a distinge acuzativul de nominativ, obiectul de subiect, în interiorul genului personal și animat, și de a evita confuzia.

⁵ Această explicație s-a dat pentru faptele din română, în care obiectul direct la substantivele animate e format cu ajutorul prep. *pre* (L. Onu, în *Recueil*, București, 1959, p. 10 ș.u.), dar i se opune faptul că totuși se întrebuițează la genul inanimat. De ce, în cazul acesta, nu s-a simțit nevoia de a se crea un mijloc pentru evitarea confuziei amintite? Explicația întrebuițării lui *pre* la animate (deci, nu numai la numele de persoane, ci și la numele de animale, în exemple ca: *oaiă nu-l lasă pe miel să sugă*, sau: *boul l-a lovit pe I. Chițimia*, în *Rom. sl.* III, 1958, p. 31 ș.u.) stă în faptul că prin întrebuițarea lui *pre* la numele capătă o individualizare mai puternică, iar numele propriu este el însuși caracterizat prin unicitatea sa (A. Niculescu, în *Recueil*, p. 171 ș.u.). De aceea *pre* poate lipsi, cînd numele e urmat de un determinativ care individualizează noțiunea: *publicul a încurajat sportivii români* (A. Niculescu, *op. cit.*, p. 174).

⁶ Limba engleză din zilele noastre a creat opoziția gramaticală personal-nepersonal; face distincția în întrebuițarea pronumelui relativ: *who* (personal) și *which* (nepersonal). A. Isacenko, în *Cahiers F. de Saussure*, 7, 1948, p. 22.

de persoane și de animale personificate), ca în vechea slavă, în rasă și în polonă. În aceste limbi, animatul se opune inanimatului (neanimat), și personalul ne-personalului.

Româna nu a moștenit neutrul din latină, căci neutrul dispăruse din latină încă din primele secole ale erei noastre. (Am văzut mai sus că resturi ale desinențelor neutrului latin s-au menținut în limbile romanice occidentale, și cu deosebire în italiană, la substantivele cu sens colectiv.) Trebuie respinsă ipoteza unei influențe a limbilor slave meridionale, căci faptele nu coincid

Genul gramatical exprimă forma pură. Dar categoria genului e legată de substanța semantică a morfemelor și faptele semantice sînt fapte de apreciere, deci subiective. Evoluția genului se explică așadar, prin dezvoltarea aprecierii subiective a faptelor².

În rusă, genul animat cuprinde două categorii corelative: femininul, membru marcat, și masculinul, membru nemarcat, opuse amîndouă inanimatului (sau ne-animat), care cuprinde neutrul³.

Tendința la „motivare”, pe care am mai menționat-o în prezenta expunere, explică în mod mulțumitor reintroducerea neutrului, în tokharică, în română și în celelalte limbi indo-europene.

Principiul motivării, după cum a arătat L. Hjelmslev, se referă la raportul dintre forma și substanța cuvîntului. Acest raport poate fi mai mult sau mai puțin „motivată”: o categorie formală a conținutului poate corespunde, într-o măsură mai mare sau mai mică, unui conținut logic. Dar, în cursul evoluției limbilor, acest raport poate slăbi sau chiar dispărea în întregime: astfel, pentru cineva din zilele noastre care vorbește franceză, distincția după gen a diverselor obiecte domestice, ca *la chaise* (fem.) „scaunul”, sau *le couteau* (mase.) „cuțitul”, de exemplu, nu e motivată. Dar în cursul evoluției limbilor, ca o reacțiune împotriva acestei tendințe a dispariției motivării, se întimplă că limba caută să „motiveze” ceea ce a devenit „nemotivat”: după cum am văzut, limbile slave au creat în felul acesta distincția între animat-inanimat (personal-nepersonal), distincție „motivată” față de distincția masculin-feminin, care își pierduse motivarea logică. Și la fel și româna, care și-a constituit un inanimat (neutru), opus animatului, care conține genul personal, rezervat numelor de persoane și animalelor personificate⁴.

Vom spune, în concluzie, că e interesant de a putea urmări, în cursul istoriei limbilor, jocul forțelor interne care reinvie uneori opoziții de mult dispărute, exprimate cu ajutorul distincțiilor formale existente în sistemul limbii respective.

(SCL, XIV, 1963, p. 433-437)

¹ S. V. Semcinskij, *Schimbări în categoria genului în împrumuturile lexicale slave derăsarit ale limbii române*, în *Visnik Kiuvsogo Universitetu*, no. 3, 1960, ser. filologie și jurnalistică, fasc. 2, p. 84—89 arată că trebuie renunțat la invocarea influenței slave pentru păstrarea neutrului latin.

² L. Hjelmslev, *l.c.*

³ R. Jakobson, *Zur Struktur des russischen Verbuns*, în *Charisteria G. Mathesio... oblata*, Praga, 1932, p. 79.

⁴ Expunerea lui R. Windisch (*Genus probleme in Romanischen. Das Neutrum im Rumänischen*, Tübingen, 1973), este corectă și bine informată. Recunoaște existența genului neutru, în română (respinge denumirea de „ambigen”, p. 209), compară faptele românești cu cele din tokharică și albaneză, menționează apariția genului personal în română și observă că genul animat și inanimat din română, e la fel ca în indo-europeana primitivă.

DESPRE LIMBA SLAVĂ A HRISOAVELOR MUNTENEȘTI DIN SEC. AL XIV-lea - AL XV-lea

S. B. Barnstein, profesor la Universitatea din Moscova, a consacrat o lucrare întinsă cercetării amănunțite a limbii hrisoavelor muntenești din sec. XIV—XV, scrisă în limba slavă¹. El a constatat că limba acestor texte prezintă particularități ale graiurilor bulgărești. După Bernstein, aceste particularități aparțin graiurilor slave vorbite în Muntenia, care diferează de graiurile bulgărești de la sudul Dunării, deși, arată dînsul, ele se află „într-o foarte strînsă legătură genetică” cu aceste, graiuri (p. 77). Ar rezultă de aici că trăsăturile particulare amintite nu trebuie interpretate ca abateri de la normă datorate diecilor care au redactat hrisoavele, abateri cauzate de faptul că ei erau români și, cunoșteau în mod imperfect limba bulgară. Bernstein admite însă că autorii hrisoavelor, deși bulgari, aveau slabe cunoștințe de limba slavă a cancelariei, ceea ce ar putea explica unele greșeli (l.c. și p. 364).

Bernstein pleacă de la premisa că populația de limbă slavă de la nordul Dunării e mai veche decît populația de limbă română (p. 127). Între secolul al III-lea și al XII-lea nu ar fi existat populație romanică în Muntenia. Relațiile dintre cele două populații ar fi început, după Bernstein, în secolul al XIII-lea și ar fi durat pînă în secolul al XVI-lea (p. 363).

Noi socotim însă că această teză nu mai poate fi susținută astăzi. Existența unei populații românești în cea mai mare parte a teritoriului nord-dunărean înainte de venirea slavilor (sec. al VI-lea) e admisă. Pe de altă parte, există probe lingvistice decisive despre vechimea primelor contacte dintre limba română și slava meridională, și anume tratamentul ierurilor și tratamentul vocalelor nazale din vechea bulgară în limba română².

Slavii au venit deci ulterior în teritoriul nord-dunărean și limba slavă s-a așezat ca un adstrat pe limba romanică a populațiilor romanizate de la nordul Dunării. Faptul că în teritoriul nord-dunărean populația slavă a fost romanizată, pierzîndu-și limba, față de persistența limbii slave la sudul Dunării și de dispariția populațiilor romanizate în masa slavă precum și a limbii romanice sud-dunărene presupun, fără îndoială, condiții diferite la nordul și la sudul Dunării. La condiții de viață diferite (politice, economice și sociale), rezultate diferite: de o parte a Dunării a învins limba romanică, de alta, limba slavă.

Teza lui Bernstein nu e confirmată, cu de-amănuntul, de nici una din trăsăturile caracteristice ale limbii hrisoavelor studiate, relevate de dînsul.

Căci particularitățile caracteristice ale limbii hrisoavelor din sec. XIV—XV, scrise în Muntenia, se regăesc, *toate*, în graiurile bulgărești sud-dunărene (în privința înrudirii graiurilor bulgărești nord-dunărene cu cele de la sudul Dunării, Bernstein se mulțumește să constate că graiurile slave din Muntenia făceau parte din același grup cu graiurile bulgărești din Moesia

¹ Bernstein, *Razysk. bolg. ist. dial.*

² Ulterior, Bernstein a revenit asupra acestei păreri, admitînd existența, la acea epocă, a unei populații băștinașe în Muntenia (S. B. Bernstein, *Cu privire la legăturile lingvistice slave române, în Omagiu lui Iorgu Jordan*, București, 1958, p. 78—79).

³ V. mai sus, p. 264 ș.u.

Tracia, Macedonia, Grecia, Albania centrală și sudică, p. 363). Amănunte pentru caracterizarea graiurilor slave din Muntenia lipsesc, însă, cu desăvârșire din lucrarea lui Bernstein*.

În felul acesta teza lui Bernstein e contrazisă de înseși exemplele pe care le-a relevat, de vreme ce aceste fapte, luate unul cite unul, sînt semnalate, după cum vom arăta imediat, în graiurile bulgărești sud-dunărene.

Vom înșira aici mai jos trăsăturile caracteristice ale limbii slave a hrisoavelor din sec. XIV—XV scrise în Muntenia, relevate de Bernstein.

În toate cazurile înșirate de noi, faptele sînt identice în graiurile bulgărești sud-dunărene:

1. confundarea verbelor în *-oi* și *^et*, proces specific al limbii bulgare vorbite (Bernstein, p. 198).

2. viitorul e exprimat cu ajutorul verbului auxiliar *sto*, însoțit de infinitiv (B., p. 204; Mladenov², p. 260).

3. folosirea destul de frecventă a aoristului (B., p. 207; Mladenov, p. 259).

4. conjunctivul *cu da*, în locul infinitivului (B., p. 216; Mladenov, p. 268). Fenomenul apare, sporadic, și în hrisoavele din epoca lui Stefan cel Mare (B., p. 217).

5. descompunerea flexiunii nominale; nominativul e întrebuințat în locul acuzativului. Astfel, complementul drept e exprimat la nominativ (B., p. 248; Mladenov, p. 226). În cazul temelor în *a* (*ja*), subiectul și obiectul drept se deosebeau numai prin procedee analitice (B., p. 249). Hrisoavele dovedesc existența declinării nominale în limba vorbită (B., p. 364—365; Mladenov, p. 220),

6. raportul de apartenență e exprimat, uneori, prin simplă juxtapunere (B., p. 261; Mladenov, p. 273),

7. alteori raportul de apartenență e exprimat cu ajutorul prep. *otu*, ca în unele graiuri bulgărești din zilele noastre (B., p. 261—262; Mladenov, p. 289),

8. dativul cu *na* (Mladenov, p. 228),

9. instrumentalul e exprimat cu ajutorul prep. *do* (B., p. 266),

10. flexiunea în *-ove* este foarte productivă (B., p. 278),

11. frecvența flexiunii în *-e* (B., p. 283),

12. nu se face distincție între *i* și *e* în poziție neaccentuată, ca în graiurile bulgărești din Moesia și Tracia orientală (B., p. 284; Mladenov, p. 83),

13. procesul de formare a determinării numelui, care a dus la crearea articolului (B., p. 288; Mladenov, p. 247—249),

14. genitivul numelui e construit cu *ot* și cu *na* (B., p. 306; Mladenov, p. 228—231),

15. pronumele personal de pers. 1 pl. sub forma *nie* (îl. de *nil*, *nija*, B., p. 330; Mladenov, p. 240).

16. construcția cu două pronume în dativ sau acuzativ (cf., în dacoromână: *mie... îmi, pe mine... mă*, B., p. 344).

Observațiile noastre confirmă constatările făcute mai de mult, cu prilejul examinării teoriei lui G. Reichenkron³, după care ar fi existat o limbă slavă, vorbită odinioară în Transilvania, cu trăsături caracteristice diferite de ale graiurilor bulgărești sud-dunărene.

Argumentele lui Reichenkron fiind nefundate, existența daco-slavei nu a putut fi probată.

În privința greșelilor de limbă relevate în hrisoavele muntenesti din sec. XIV—XV scrise în limba slavă, ele se datoresc, după cum a relevat Bernstein, faptului că diecii cunoșteau în mod imperfect limba literară scrisă⁴.

Există însă o altă categorie de greșeli, care impun o interpretare diferită: într-adevăr, aceste greșeli pot apărea numai în scrierea unor dieci a căror limbă maternă nu era slava. Sînt deci „românisme” transpuse din limba română în limba slavă de diecii români care au scris hrisoavele ca, de exemplu: *ni edno pravdu* (B., p. 241): *edno*, neutru, deși *pravda* e feminin; influența rom. *adevăr*, neutru; complementul drept precedat de prep. *po*, construcție calchiată după construcția românească cu *pre* (B., p. 251). Erorile relevate în limba hrisoavelor provin din faptul că diecii cunoșteau în mod insuficient slavona literară, limba cancelariei țărilor românești.

(SCL, XII, 1961, p. 91-94)

P.S. Ș.B. Bernstein a revenit asupra problemei discutate aici, în studiul „A existat oare o limbă aparte daco-slavă?” (SCL, XIII, 1962, p. 147—152). El arată că în lucrarea sa *Ocerk srauniteVnoj gramatiki slavjanskijh jazykov* (Moscova, 1961) a susținut că „nu pot fi opuse, din punct de vedere lingvistic, graiurile slave din Bulgaria și Macedonia graiurilor din Dacia, care au fost asimilate de limba română” (p. 149), ceea ce coincide cu teza susținută de noi în rîndurile de mai sus.

DESPRE CONSOANELE PALATALIZATE ȘI CONSOANELE MUIATE

Expunerea noastră își propune să aducă preciziuni asupra fiziologiei consoanelor palatalizate și muiate, întrebunțării corecte a termenilor „palatalizat” și „muiat”, istoricului acestor articulații consonantice în limbile slave și situației consoanelor palatalizate și muiate în limba română literară.

În afară de consoanele propriu-zis palatale (prepalatale și palatale), ca *s*, *c*, *z*, *g*, *k'*, *g'* etc., există consoane care nu sînt palatale, prin natura lor dar care au fost palatalizate, prin contactul cu un slrnet palatal (vocală sau semivocală: *e*, *i*, *i*): *nftde* exemplu, în pl. *pomi*, *b* în pl. *albi*, *p* în pl. *lupi* etc. în limba română literară, consoanele sînt ușor palatalizate înaintea vocalelor prejg^atale. Această palatalizare nu este însă sesizată de vorbitori, astfel încît, pe plan fonologie, nu s-a constituit o serie de consoane palatalizate opuse unei serii de consoane nepalatalizate (sau dure). Urechea unui străin sesizează, însă, nuanța palatală a consoanelor românești, în poziția indicată. Astfel, Alf Lombard a înregistrat muierea (de fapt: pațializarea) lui *s* în *scenă*, a lui *k* în *chem*, *ochi* și a lui *n* în *unchi*⁵.

Consoanele palatalizate sînt deci constituite din două elemente, în strîns contact: consoana propriu-zisă, de ex. *m* în *pomi*, și *i*, elementul palatal următor.

¹ Bernstein (p. 240, 241) admite că în primul pătrar al sec. al XV-lea se poate observa, în limba hrisoavelor din Muntenia, creșterea influenței limbii române și apariția unor expresii specifice limbii române. În hrisoavele din sec. al XVI-lea — al XVII-lea apar numeroase românisme (B., p. 38).

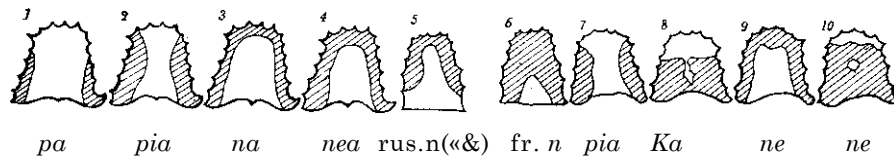
² Lombard, *Pron. du roum*, p. 110 ș.u., 116—117.

³ G. Mihăilă, în darea de seamă consacrată lucrării lui Bernstein precitate (SCL, VII, 1956, p. 143—149), observă, cu drept cuvînt, că Bernstein nu dă nici o precizie asupra graiurilor slave nord-dunărene.

⁴ Mladenov, *Gesch. d. bulg. Spr.*

⁵ V. expunerea noastră din BL, IX, 1941, p. 95 ș.u. (reprodusă în ML, p. 317 ș.u.).

PLANȘĂ

întrucît nu există un semn special pentru a nota acțiunea palatalizantă a unei vocale asupra consoanei precedente, lingviștii notează palatalizarea cu semnul ' (în terminologie tipografică: primă), care notează muierea consoanei, confundînd, în felul acesta, consoana palatalizată cu consoana muiată.

Spre deosebire de consoana palatalizată, consoana muiată este un sunet simplu. Limba română literară nu posedă consoane muiate, după cum vom vedea mai departe.

Să trecem, acum, la analiza fiziologică a consoanelor palatalizate și muiate.

Într-un memoriu consacrat fiziologiei și istoriei consoanelor palatale, Rudolf Lenz a arătat, în 1888, bazîndu-se pe o serie de palatograme, că consoana palatalizată e diferită de consoana muiată și că consoana muiată este alcătuită dintr-o singură mișcare articulatorie¹. Cercetătorii ulteriori au confirmat vederile lui Lenz: astfel L. Roudet atrage atenția asupra erorii de a confunda consoana muiată cu consoana urmată de *y*, întrucît consoana muiată e un sunet simplu, produs de o singură articulație, pe cînd consoana palatalizată e produsă prin două articulații succesive; pentru consoana muiată zona de contact, pe palat e mult mai întinsă decît pentru consoana palatalizată². Rousselot a dat, o descriere amănunțită a consoanelor palatalizate și muiate, bazată pe o serie de palatograme, din care a reprodus cîteva. Din cercetările sale reiese că pentru consoana palatalizată mușchiul lingual nu execută o ocluziune completă pe palat: între partea anterioară și partea posterioară a boitei palatului se poate observa un „culoar” caracteristic, rămas neatins de mușchiul lingual în timpul ocluziunii³. Palatograma lui *p* iod, de exemplu, seamănă foarte bine cu palatograma lui iod⁴. Această constatare poate fi făcută cu ușurință de oricare din noi, cu ajutorul palatului artificial. Reproduc aici palatogramele obținute în august 1954, în Laboratorul de fonetică experimentală al Institutului de Lingvistică al Academiei R.P.R. (v. planșa, nr. 1—4)⁵. Caracteristicile consoanei palatalizate, amintite mai sus, sînt vizibile în palatogramele noastre. Muierea consoanei se face, după cum a arătat Rousselot, prin extensiunea contactului mușchiului lingual pe palat; această extensiune ar fi provocată, după Rousselot, de relaxarea mușchiului lingual (alți cercetători, precum K. Ringenson⁶, J. Chlum-

¹ Rudolf Lenz, *Zur Physiologie und Geschichte der Palatalen*, în *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung*, XXIX, 1888, p. 1 ș.u.

² Leonce Roudet, *Elements de phonetique generale*, Paris, 1910, p. 123—125.

³ L'abbe P. J. Rousselot, *Principes de phonetique experimentale*, Paris, 1924, I, p. 601 ș.u.

⁴ Rousselot, *op. cit.*, I, p. 604, fig. 395. Consoanele palatalizate, opuse consoanelor dure, în limba rusă, sînt descrise de M. I. Matusevici, *Vvedenie v obsciuiu fonetiku*, Leningrad, 1948, p. 51-52.

⁵ Palatogramele nr. 1—3 reproduc pronunțări dacoromâne, nr. 5 și 6 sînt copiate după L. V. Șerba (v. mai jos), iar nr. 7—10 reproduc pronunțarea unui subiect din nordul Bucovinei, care posedă pe *n* muiat în graiul său natal.

⁶ Karin Ringenson, *Etude sur la palatalisation de K devant voyelle anterieure en francais*. Paris, 1922, p. 12.

î*

7

4

I

|

ț

f

1

}

II

3

i

Jf

I

î

J

|

J

sky; y¹ și St. Stoikov² socotesc că extensiunea contactului limbii pe palat e datorată unei presiuni mai energice a mușchiului lingual: așadar, nu a fi vorba de o slăbire a presiunii mușchiului lingual, ci de o întărire a ei. După cum a arătat Rousselot, consoana muiată este mai palatală decît consoana palatalizată: consoana palăfălizată pare a constitui prima etapă a procesului dejnauiere³.

Această din urmă constatare, care e confirmată de fapte, are o mare importanță, pentru că ea ne dă posibilitatea să fixăm cronologia fenomenului într-o limbă dată: palatalizarea unei consoane, în contact cu o vocală palatală, e urmată, uneori, de muierea consoanei.

Rousselot a mai arătat că muierea unei consoane se produce printr-o mișcare însoțită de o mișcare a boitei palatului a mușchiului lingual: pentru o consoană dentală mușchiul lingual se trage înapoi, pe cînd pentru o consoană velară mușchiul lingual se mișcă înainte⁴.

Karin Ringenson a consacrat o lucrare specială palatalizării lui *k* în limbile romanice. Ea se realizează la ^opinia lui Rousselot⁵, că muierea este urmarea palatalizării. Articulația consoanelor muiate se face cu mai multă energie

Consoana muiată (*f*, *g* etc.) trebuie deosebită de cea palatalizată (*k* + *v* etc.)

St. Stoikov, în afară de constatările de mai sus, insistă asupra faptului că unele consoane palatalizate au două puncte de articulație (de ex. ocluziune labiale). Din punctul de vedere al criteriului palatal, Stoikov împarte consoanele în trei grupe: 1. dure, 2. palatale (sau moi), 3. palatalizate și muiate. Din punct de vedere fonematic, există însă numai două tipuri de consoane: dure și moi⁶.

Diferența dintre consoane palatalizate și consoane muiate poate fi sesizată dacă se compară pronunțarea aceluiași cuvînt, conținînd o consoană din această natură, din dacoromână și din aromână. Am procedat la înscrisere pe bandă de magnetofon, a cuvintelor următoare, pronunțate de subiecți vorbind dacoromâna sau aromâna: dr. *aduni*, *ani* (pl.), *bobi* (pl.), *buni* (pl.), *pomi* (pl.), *popi* (pl.), ar. *adun*, *bun* (pl.), *cun*, *guiun*, *bun* (pl.), *mumîn* (pl.), *păgîn* (pl.), *pun*, *spun*. După înscriserea cuvintelor, ele au fost ascultate de 5 auditori, membri ai colectivului de fonetică al laboratorului și notate imediat; apoi, cuvintele au fost inversate, printr-un procedeu mecanic (făcînd ca sunetele să fie deformate sau să-și piardă vreun element caracteristic) și notate de aceiași auditori. În genere, *n* + *i* dacoromân a fost notat ca atare (^{*}*n*) sau cu litera *K*, care notează o aspirație (suflul care întovărășește emisiunea finalei; cuvintele au fost pronunțate izolat): ^{*}*n* \ dimpotrivă, aromân a fost notat ca atare (*n*), uneori cu aspirație (^{*}*n*). Experiența confirmă, așadar, caracterul compus al consoanei palatalizate (două sunete *n* -*f* -*i*), pe cînd consoana muiată e un sunet simplu (*n*).

Din expunerea de pînă aici, putem desprinde concluziile următoare:

1. Numim consoane dure consoanele care nu sînt urmate de un element palatal; 2. consoanele palatale propriu-zise sînt consoanele a căror articulație

¹ J. Chlumsky, *Les sons mouilles et la theorie de l'abbe Rousselot*, în I. Sjezdu slovanskoy filologu v. Praze 1929, Praga, 1931.

² Stoiko Stoikov, *Palatalnite sąglašni v bălgarskăia knijoven ezik*, Sofia, 1952 și rezumat în limba română: Unele probleme referitoare la consoanele palatale [de fapt: palatalizate] din limba bulgară literară, în SCL, V, nr. 1—2, p. 47.

³ Rousselot, *op. cit.*, I, p. 616.

⁴ Rousselot, *op. cit.*, I, p. 612—613.

⁵ Ringenson, *op. cit.*, p. 17 ș.u.

lație se face pe bolta palatului: *s, c, z, g, k, g* etc. 3. consoanele palatalizate sau, ...* consoanele a căror articulație a devenit palatală, sub influența unei vocale sau semivocale palatale; 4. consoanele muiate sînt consoanele a căror articulație palatală s-a accentuat; "printr-o extensiune a presiunii mușchiului lingual pe bolta palatului.

în lumina acestor constatări, vom arunca o privire asupra situației consoanelor palatalizate și muiate în limbile slave, întrucît aceste articulații consonantice joacă un mare rol în sistemul fonetic al limbilor din acest grup.

Limbile slave, luate în general, posedă trei categorii de consoane: 1. consoanele dure, urmate de o vocală postpalatală: *to*, 2. consoanele moi, urmate de o vocală prepalatală: *t'e* și 3. consoanele muiate, urmate de /T Astiel *l* + vocală postpalatală este pronunțat *I, V* (moale) înaintea unei vocale prepalatale, și *V* (muiat) înaintea lui / .

în cursul evoluției lor, după separația limbilor slave, consoanele moi și consoanele muiate s-au confundat, în unele limbi slave, pe cînd în altele ele au rămas distincte.

în sîrbo-croată consoanele dure (în special *n* și *l*) s-au confundat cu cele moi. Consoanele moi au rămas distincte de cele muiate; în rusă și în polonă, consoanele dure și muiate au rămas distincte, dar tipul moale a fost confundat cu Cel muiat.

în această privință, ne interesează cu deosebire situația din bulgară, întrucît limba română a trăit în strîns contact, cu începere din secolul al VI-lea, cu grupul bulgar al limbilor slave de sud.

Dacă ne adresăm vechii slave — limbă scrisă, atestată în monumente copiate în secolele X — XI, avînd drept bază un grai bulgăresc vorbit în secolul al IX-lea în jurul Salonicului — constatăm că majoritatea slavistilor semnaleză existența unei serii de consoane palatalizate (sau moi), opuse consoanelor dure. Alfabetele glagolitic și chirilic dispuneau de semne speciale pentru a indica pronunțarea palatalizată a acestor consoane. înaintea lui *j*, consoanele *r, l* și *n* erau însă muiate (pronunțare notată cu un semn special, în alfabetul glagolitic și în cel chirilic). Alterarea consoanelor, înaintea unui sunet palatal, a avut drept consecință asibilarea lor, proces care urmează după muierarea unei consoane. Astfel, în polonă *t', d'* au trecut la *6, dz* pol. *cmā* „întuneric” = v. sl. *tīma*, r. *t'ma*; pol. *dzien* „zi” = v. sl. *dīni*, r. *dem*.

Fenomenul e cunoscut și în alte limbi slave, de ex. în graiurile cehe și slovace, precum și în unele graiuri ale limbii ruse.

în cursul evoluției lor, unele limbi slave au redus sau suprimat muierarea. Astfel, în slovenă *m* urmat de *i* nu se pronunță muiat, ca în rusă și în polonă. Bulgara face parte, din limbile slave în care consoanele urmate de un sunet palatal sînt numai pe jumătate palatalizate, în comparație cu rusa sau polona; astfel, bg. *mesto, vera* se pronunță *mă-, vă-* (aproape *m\$ā-, v\$ā-*). Bg. *grozja*

¹ A. Meillet, Le. sl. c., p. 17-18.

² Meillet-Vaillant, op. cit., p. 87.

³ A. M. Seliscev, StarosL jaz., p. 53, 94, 96, 111, 324; Diels, Altkirchensl., Gr., p. 49, 127 s.u.; Leskien, Gr.d.alt. bg. p. 3, 37; Kul'bakin, Le v. sl. p. 176; Wijk, Gesch. d. altkirchensl. Spr., p. 42, 87; Vaillant, VS, p. 59 ș.u.

⁴ Andre Vaillant, Grammaire comparee des langues slaves, I, Paris, 1950, p. 45 ș.u.

⁵ Broch, SL Phon, Heidelberg, 1911, p. 209, 212.

carjat sînt notați de Ekblom (pronunțare înregistrată în 1914, în gura unui elev de liceu din Sofia) *grozā, tsāfet*, cu *z* și *r* articulați cu vocalizarea *e*. în dialectele occidentale ale bulgarei, L. Beaulieux a observat o tendință de a se reduce iodizarea: *mleko* „lapte” e pronunțat cu un *e* deschis, neiodizat.

în această privință, diferența de structură dintre română și rusă, de exemplu, este fundamentală și separă două sisteme articulatorii diferite. Astfel, cuvintele *cartea, dragostea*, de exemplu, în care finala e pronunțată în limba română literară fără nici o uimă de muierare a consoanei *t*, iar palatalizarea lui *t* nu e percepută, sînt pronunțate de un rus *cart'a, dragost'a*, cu un *t* muiat.

L. V. Șerba a arătat că consoanele așa-zise „muiate” din limba rusă diferă principal de *n* muiat din limba franceză. Din expunerea sa și din examinarea palatogramelor reproduse, reiese că limba rusă posedă consoane palatalizate, sau moi, dar nu muiate propriu-zise. „Fenomenul ... *n* „mouille” din franceză poate fi asemănat mai ales cu rus. *m* moale lungit, astfel că fr. *peigner*... poate fi redat mai fidel prin rus. *ndhbue*”, spune L. V. Șerba (loc. cit.). Poziția limbii, pentru articularea lui *n* din rusă (*m* sau *mn*) diferă radical de poziția limbii pentru articularea lui *n* din fr. *peigner*, de ex. (vezi planșa, mai sus, p. 612). Din comparația palatogramelor consoanelor palatalizate sau muiate din limba română, rusă și a lui *n* muiat din franceză rezultă că palatalizarea lui *n* din rusă e mult mai accentuată ca în română. în concluzie, vom spune că în română există consoane slab palatalizate, că rusa posedă consoane puternic palatalizate (sau moi), iar franceza un *n* muiat.

Această ultimă observație ne arată că nu există consoane muiate în limba română literară. Consoanele muiate apar însă în unele graiuri dacoromâne, și ele au fost înregistrate și descrise de dialectologi. în privința fiziologiei consoanelor muiate din dacoromână, ele sînt formate la fel cu consoanele muiate descrise de noi mai sus. în Gramatica limbii române, la capitolul consacrat consoanelor (vol. I, p. 65, ș.u.), sub titlul „consoane muiate” se dă o descriere a acestor articulații, și se precizează că „consoanele avînd timbrul *i* din cauza articulației palatale suplimentare a dosului limbii se numesc consoane muiate”. în felul acesta, se atribuie limbii române literare o cate-

¹ R. Ekblom, Zur bulgarischen Aussprache, in Studier i modern Språkvetenskap VI Uppsala, 1917, p. 163.

² Beaulieux, Gr. bg., p. 10. St. Stoikov, SCL, V, p. 46 nu împărtășește părerea lui Beaulieux privitoare la pierderea elementului palatal în limba bulgară literară.

³ L. V. Șerba, Fonetika franțuskogo iazika, Moscova, 1953, p. 66—67 și fig. 28, 28 a și 29. Observațiile lui Șerba asupra consoanelor muiate din rusă concordă cu ale abatelui Roussetol (op. cit., I, p. 604—605), care spune următoarele: „trebuie mai întii stabilită realitatea muierii și arătată diferența care există între o consoană muiată și aceeași consoană urmată de *y*... Demonstrația e încă mai clară pentru labialele ruse. Articulația dură neinteresînd palatul, e ușor de a recunoaște pe *y* în fiecare din combinațiile în care figurează, fără îndoială, modificat, dar întotdeauna foarte lămurit și distinct de consoana muiată” (v. fig. 395).

⁴ Fonemul *n* în franceză. „Il se realise comme un *n* palatal suivi d'un léger iod; il est unique, si *n* s'oppose à *njo*: la nielle et Vagnelle (A. Martinet, Phonology as Functional Phonetics, London, 1949, p. 38).

⁵ Vezi palatogramele lui *l*, în Ios. Popovici, Ortoepia și fonetica, Cluj, 1923, p. 52 și ale lui *ne, n'e pia-, k'a-* etc. (grai din Bucovina) în Rosetti, Rech. p. 115, fig. 10 și traseurile lui *piatră* și *k'atră* (grai din Bucovina), de la p. 113, fig. 8 și 9. Pentru limba bulgară, v. J. Popovici, Une prononciation bulgare, Cluj, 1921, p. 29 (palatogramele lui *k'* și *g'*) și St. Stoikov, Palatalnite sâglasni v bîlgarskii ezik, Sofia, 1952, p. 19 ș.u.

⁶ Op. cit., p. 70.

gorie de consoane inexistență; în schimb, în partea consacrată „variantelor” fonemelor din aceeași lucrare (p. 79 ș.u.; de fapt, variantele „sunetelor vorbite”) nu se înregistrează consoanele care există în mod real în graiurile dacoromâne. (Această inconsecvență e demnă de a fi relevată.) Autorii gramaticii au adoptat părerea lui E. Petrovici, privitoare la consoanele moi din limba română \ făcând astfel confuzie între termenul „palatalizat” și „muiat”². E. Petrovici pornește de la observația din Schița de fonologie a limbii române, pe care am scris-o în colaborare cu Al. Graur³, în care am recunoscut existența, în limba română literară, a unei opoziții fonologice, la finala cuvintelor, între consoană dură, marcă a singularului/și consoană palatalizată, marcă a pluralului (în expunerea noastră consoanele finale, în această poziție, sînt impropriu denumiți „muiate”, în loc de „palatalizate”): sg. *pom se opune*, deci, *plmaiuTuTpomi* prin consoana finală: *m — m* Și la fel pentru toate pluralele în *-i*, cu finală consonantică. E. Petrovici propune ca această opoziție dintre, consoana dură și consoana palatalizată să fie recunoscută și în interiorul cuvîntului, extinzînd, astfel, observația noastră anterioară. Astfel, după Petrovici, *tacă* (verb) s-ar opune lui *facă* (scris *teacă*) prin variația consoanei inițiale: *t—V* etc.⁴. Această concepție are împotriva ei, după cum am arătat⁵, faptul că în perechile de cuvinte *beată-bete*, de exemplu, opoziția consonantică e neutralizată, întrucît la singular și la plural consoana e palatalizată (sau moale), fiind urmată de *e* potrivit legilor care determină structura fonologică a limbilor, opoziția nefiind consonantică, în cazul *beată-bete*, nu poate fi consonantică în cazul *tacă-teacă* etc. Pe de altă parte, trebuie ținut seamă de faptul că limba română literară nu are posibilitatea de a utiliza calitatea palatală a consoanelor și de a o opune calității lor dure, întrucît nuanța palatală a consoanelor, în poziția indicată, nu e sesizată de vorbitori, și deci nu e relevantă.

În consecință, limba română literară nu posedă consoane muiate⁶, iar consoanele palatalizate sînt utilizate de limba română literară numai într-o singură situație: la finala cuvîntului, cînd consoana e urmată de *i*, marcă a pluralului (*pomi*, opus sg. *pom*).

Din expunerea noastră de mai sus, reiese că consoana palatalizată este diferită de consoana muiată. întrebuițarea termenului „muiat”, pentru a denumi consoana palatalizată, constituie deci o eroare, pentru că în felul acesta se confundă două articulații distincte. Limba română literară utilizează o opoziție fonologică între consoană dură și consoană palatalizată numai la finala unor cuvinte; ea nu posedă consoane muiate.

(SCL, VI, 1955, p. 199-205)

¹ E. Petrovici, *Corelația de timbru între consoanele dure și moi în limba română*, în SCL, I, 1951, p. 172 ș.u.

² Vezi, expunerea noastră: *Cîteva probleme de fonetică a limbii române*, în SCL, V, p. 433 ș.u.

³ A. Graur et A. Rosetti, *Es Suisse d'une phonologie du roumain*, în BL, VI, 1938, p. 5 ș.u.

⁴ E. Petrovici, *op. cit.*, p. 175 ș.u.

⁵ în *Conoluții fonologice la expunerea asupra diftongului ea*, în SCL, VI, p. 25—27.

⁶ E prețioasă, în această privință, observația lui Mihail Eminescu privitoare la sunetele moi din limba română: „Limba rominească este din acele cu dreaptă măsură: ea n-are consoane prea moi, nici prea aspre” *Scrieri politice și literare*, I, București, 1905, p. 356).

DESPRE PALATALIZAREA LABIALELOR ÎN LIMBA ROMÂNĂ

1
: I

1
1
1
| 1
§
m
, m
j
jf

1
f
I
|
|
j
li
1
;
\
i
;
\
^

: I

Fenomenul palatalizării labialelor *p*, *b*, *m* și a frxativelor labio-dentale / și *v* constituie, după cum se știe, una din curiozitățile limbii române, față de celelalte limbi romanice (fenomenul apare, dialectal, și în italiană). Raport cu limbile grupate în „uniunea lingvistică” balcanică, româna nu e însă izolată, pentru că fenomenul apare, în mod independent și în albaneză și în neogreacă¹.

Ne propunem să prezentăm o schiță sumară a fenomenului, în limba română, și să insistăm asupra vechimii sale, problemă care este încă controversată.

REPARTIȚIA PE TEREN

Hărțile *Atlasului lingvistic român* ne permit să ne facem o idee despre repartiția pe teren a fenomenului, în epoca contemporană. Regiunile care nu au inovat se găsesc în sud-vestul Transilvaniei, în Țara Românească și în Oltenia. Comparația cu configurația geografică a fenomenului, așa cum reiese din anchetele lui G. Weigand (1895—1905) ne permite să constatăm că în cei aproximativ 25 de ani care s-au scurs între cele două anchete, fenomenul e uneori staționar, iar alteori în regres (prin influența limbii literare care nu cunoaște inovația). Astfel, fenomenul e oarecum staționar în hărțile *picioar*, *miercuri* și *vițel*, pe cînd în hărțile *fier* și *piept* este în regresie (observații bazate pe compararea hărților *Atlasului* lui G. Weigand și ale ALR-ului) în genere, se poate spune că astăzi inovația nu mai cîștigă teren și e de pre văzut că, prin avîntul limbii literare, ea va continua să dea înapoi.

Actuala arie de răspîndire a fenomenului, și anume sud-estul Transilvaniei, estul Munteniei, Moldova și Dobrogea, nu îngăduie însă concluzia că fenomenul e foarte vechi, pentru motivul că configurația actuală a ariilor ar implica repartiție neobișnuită a graiurilor dacoromâne, în care sud-estul Transilvaniei e grupat cu Moldova².

De fapt, o singură trăsătură fonetică nu e suficientă pentru a decide asupra existenței unei grupări dialectale, iar configurația actuală a ariilor nu corespunde decît parțial cu cea din trecut (trebuie ținut seama de faptul că nu dispunem de informații mai vechi privind răspîndirea fenomenului în sudul Transilvaniei).

¹ Genov. *can* < *planu*, *cânta* < *planta*, prin etapa intermediară *pi* sau *k*, în sudul Italiei *chianca* < *planca*, *kinu* < *plenu* (Rohlf's, HGI, I, p. 308—309), alb. *pk'ak* < *pl'ak* (*pleh* „gunoi”) *bget* < *Wet* (*IVet*, *biete* „albină”) (ML, p. 214-215 și Rech., 1926, p. 114.)

² V. hărțile ALR-ului și ale *Atlasului* lui Weigand reproduse de D. Macrea în lucrarea sa *Probleme de fonetică*, București, 1953, p. 56 ș.u. (formează materia „memoriului” său din 1933) *Palatalizarea labialelor în limba română*, publicat în DR, IX; v. darea noastră de seamă în ML, p. 220—223 și recenzia noastră consacrată expunerii lui G. Ivănescu asupra palatalizării labialelor în limba română, în SCL, I, 1950, p. 104—106).

³ D. Macrea, *op. cit.*, p. 96. Tot astfel Țara Românească e grupată cu o parte din Crișana în privința lui / palatal (*tată-tați*), pe cînd în restul teritoriului / nu e palatal în această situație: v. ALR, I, v. II, h. 151 (*părînți*), 152 (*tată*) și 167 (*mătușă*). Pl. *frați* a fost înregistrat în Țara Românească și în M-ții Apuseni, pe cînd restul teritoriului cunoaște fonetismul *fr*

în secolele XVI—XVII textele atestă existența inovației în nordul Ardealului-Maramureș, în Ardeal și în întreaga Moldovă, pentru /, în Maramureș, pentru *m*, în Bucovina, pentru *v*, în Moldova, pentru *p*.

Problema apariției formelor cu labialele nealterate, în aceeași localitate și, uneori, în același text, chiar în rîndul unde e notată pațializarea, se explică prin influența limbii scrise în Muntenia, răspîdită prin tipărituri. Influența limbii literare din Muntenia este evidentă la scriitorii moldoveni Varlaam sau Dosoftei, căci în scrierile lor s-au relevat hipermuntenisme ca *demăineacă*, *giupăineasă*, *rămăine* etc., care denotă voința de a întrebuiința fonetisme munteneste, socotite mai corecte¹.

Graiul vorbit de Varlaam și Dosoftei cunoaște, deci, inovația, abandonată uneori în favoarea formelor venite din limba literară scrisă în Muntenia.

VECHIMEA FENOMENULUI

O privire de ansamblu asupra hărților Atlasului lui Weigand sau ale ALR-ului ne lămurește asupra vechimii fenomenului în limba română: dacă el ar fi foarte vechi (de origine tracă, străromână, română comună)², este evident că alterarea labialelor ar trebui să fie atestată în forme extrem de evaluate, în regiunile în care se presupune că fenomenul e foarte vechi. Astfel, în aromână și meglenoromână / e reprezentat prin *y* (*i*; v. ALRM, I, h. 70), și aceasta e firesc în graiuri în care pațializarea labialelor s-a produs la o epocă foarte veche.

Prezența acestui fonetism, în aromână, ne arată, așadar, că fenomenul e vechi în graiurile românești de la sudul Dunării.

Nu aceeași înfățișare prezintă însă fenomenul la nordul Dunării. Aici graiurile care cunosc inovația se află la un stadiu încă destul de recent al palatalizării, iar unele din ele la un stadiu incipient: *pk' -> bg'*, *mn'*, cînd labială subzistă, încă, în pronunțare. În Moldova, unde fenomenul e atestat în secolul al XVI-lea chiar pentru *p*, găsim rareori înregistrată trecerea lui *p* la *c* (prin mai multe stadii intermediare), de ex. în *picior* (*cicior*, v. ALRM, I, h. 84). Pretutindeni, în graiurile dacoromâne, fenomenul, vădit recent, nu pare a fi mult anterior sec. al XVI-lea, după cum reiese din examinarea textelor din această epocă.

Faptul că textele din secolul al XV-lea nu atestă fenomenul în Moldova este foarte important. Această constatare constituie o bază indiscutabilă pentru datarea inovației³.

Emil Petrovici socotește, însă, că fenomenul e străvechi în limba română, moștenit din limba tracă⁴. Am combătut altădată teoria lui Petrovici după care, în dimba română, toate consoanele urmate de vocale palatale sînt

¹ în timpul anchetei pentru ALR s-au înregistrat răspunsuri care vădesc cunoașterea, de către persoana interogată, a formei din limba literară. Astfel la pct. 378 (ALR, v. I, h. 40: *șira spinării*) după ce dă forma dialectală, precizează: „mai extra se spune *spinări*”. La pct. 370 (Id., h. 73: *visez*): după forma dialectală, adaugă: „după cărți se zice *visáz*”.

² D. Macrea, *op. cit.*, p. 99.

³ D. Macrea afirmă că primele noastre scrieri nu cunosc fenomenul, fapt dezmințit de texte, întrucît alterarea lui / în *h* e atestată în secolul al XVI-lea în nordul Ardealului — Maramureș (Rosetti, *op. cit.*, p. 100).

⁴ E. Petrovici, *Corelația de timbru a consoanelor dure și moi în limba română* în SCL, I, 1950, p. 214.

muiate, ca în limba rusă. Ca urmare a acestei structuri fonetice, consoanele labiale ar fi fost palatalizate înaintea contactului populației romanizate de părțile dunărene cu limba slavă. Pațializarea labialelor ar trebui prin urmare atribuită limbii romanice dunărene și românei primitive, deci unui stadiu limbă anterior despărțirii limbii române în dialect nord- și sud-dunărean.

Am arătat că limba română literară nu cunoaște muierea consoanelor și că pațializarea lor poate fi neglijată, nefiind percepută de vorbitori neavînd rol fonologie în limbă. Concluzia care se impune este, prin urmare, că fenomenul s-a produs în mod independent în graiurile românești de la nordul și de la sudul Dunării, la date diferite⁵.

Numele propriu (Vasile) T^AIVT^AI^AOUKTH^A, din 1143, dat de cronicarul bizantin Nicetas Choniates, invocat pentru sprijinirea acestei teorii, întru care ar reda arom. *șinti luk'i* „cinci lupi”, nu poate comporta această explicație, pentru că în alte izvoare e atestat sub forma Tivii?toi>Kri<, care este originară, astfel încît acest nume nu poate fi socotit ca aromânesc⁶.

f|

MECANISMUL FENOMENULUI

f.
fr
|
I
£
:

Asupra felului cum s-a produs inovația, cercetătorii sînt astăzi de acord că e| s-a produs în etape, fiecare membru al seriei fiind alterat în mod independent⁷.

În concluzie, constatăm că există un consens asupra felului cum s-a produs fenomenul palatalizării labialelor în limba română; în privința vechimii fenomenului, ne menținem părerea că inovația e recentă, cu puțin anterior secolului al XVI-lea în dacoromână⁸, și sensibil mai veche în aromână și meglenoromână, dar posterioră secolului al X-lea.

II

Emil Petrovici atribuie limbii române o corelație de muiere a consoanelor (în termeni acustici, consoane „diezate”, opuse consoanelor „nechezate”) finală (*pom* sg.—*pomi* pl.) și în interiorul cuvîntului (*lac-leac*)⁹.

Această teorie își are punctul de plecare în existența presupusă a corelației de muiere la finală: sg. *pom*, opus pl. *pomi*, în care *-i* ar nota muierea consoanei *m*.

⁵ E. Petrovici, *loc. cit.*, p. 213 ș.u.; D. Macrea, *loc. cit.*

⁶ Vezi p. 364 ș.u.

⁷ V. M. Lascaris, în BL, XI, 1943, p. 112-113.

⁸ D. Macrea, *op. cit.*, p. 45—52.

⁹ D. Macrea, *op. cit.*, p. 41, afirmă că aș fi susținut că inovația e posterioră secolului XVI-lea. De fapt am spus că fenomenul „nu e cu mult anterior” sec. al XVI-lea (v. p. 213).

¹⁰ V. bibliografia lucrărilor lui E. Petrovici, consacrate acestei probleme, în Rech. dipht. p. 12, lucrarea sa *Kann das Phonemsystem einer Sprache durch fremdem Einfluss umgesuert werden?*, Haga, 1957, p. 26—27, și articolele sale cele mai recente, în CL, IV, 1959, p. 31—și în *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics*, I—II, Haga, 1959, p. 184—

¹¹ Teoria muierii, la finală, care figurează în descrierea fonologică a românei dată de A. Graur și A. Rosetti, în 1938, a fost apoi abandonată, pentru că era inexactă: v. Rech. dipht. p. 48, n. 1; 61-62 și E. Vasiliu, *op. cit.*, p. 100 ș.u.

Teoria lui Petrovici a fost viu combătută; s-a arătat, între altele, că fonemul notat *i* în ortografia limbii române literare este, la finală, o variantă combinatorie a unui fonem care mai este realizat ca *i* sau *e* (de ex. în *biată* sau *beată*)¹.

S-a ajuns deci la concluzia că nu există, în româna literară, o corelație de muiere la finală.

Pe de altă parte, s-a arătat că dacă în *beată* — *bete*, *b* ar fi fost muiat (moale) la singular și la plural, atunci opoziția între aceste două cuvinte ar fi fost neutralizată, prin faptul că la singular, ca și la plural, ne găsim în prezența unei consoane muiate (sau moale): *b'*—*V*. Opoziția fonologică. în acest caz și în altele asemănătoare, este prin urmare vocalică: *ea*, opus lui *e*. -în sfârșit, se admite că româna literară nu utilizează fonologie calitatea palatală a consoanelor, care nu e sesizată de vorbitori².

După cum am văzut mai sus, limba literară nu cunoaște acțiunea vocalelor palatale sau a lui *y* asupra consoanei precedente. Dar în graiurile românești, acțiunea lor asupra consoanei precedente e vădită și ea a avut urmări importante.

Graiurile românești cunosc, într-o mare parte a teritoriului dacoromânesc și la sudul Dunării, palatalizarea oclusivelor labiale (*p*, *b*, *m*) și a fricativelor labio-dentale (*f*, *v*) care trec la *k'* (*c*), *g'*, *n'*, *W*, *g'* (*y*)³; pe de altă parte, în anumite graiuri din Transilvania și din Moldova a fost înregistrată palatalizarea oclusivelor dentale (*d*, *t*, *n'*)⁴. Dar acțiunea iodului sau a vocalelor prepalatale asupra consoanei precedente nu'aduce nici o schimbare în sistemul fonologie al graiului respectiv; *p*, de exemplu, e înlocuit printr-o variantă combinatorie *k'*, dar aceasta nu provoacă nici o schimbare în sistemul fonologie al graiului. Și tot astfel, *d'* înlocuiește pe *d*, fără ca sistemul să sufere vreo modificare.

Putem spune, deci, că o mare parte a graiurilor românești, și mai ales graiurile din nord-vestul Transilvaniei, din Țara Românească⁵ și din Oltenia sînt indiferente la calitatea palatală, pe cînd celelalte graiuri românești sînt sensibile la această nuanță, care modifică o serie de consoane, labiale sau dentale, dar fără a atinge sistemul.

(E deci probabil că dacă graiurile din Țara Românească etc. ar fi cunoscut muierea consoanelor, ca urmare a acțiunii vocalelor prepalatale următoare, româna literară ar fi trebuit să cunoască palatalizarea consoanelor, ca și celelalte graiuri românești.)

De unde vine, în română, această palatalizare? Am fi ispitiți să o explicăm prin slava meridională, și în special prin acțiunea graiurilor bulgare din est, cum am făcut-o odinioară. Dar repartiția dialectală a faptelor pare a pleda mai degrabă pentru o evoluție spontană a graiurilor românești.

Zbornik za filologiju i lingvistihu, kn. IV—V, Novi Sad, 1961—1962, p. 289—290 [număr închinat prof. Milivoj Pavlovic].

¹ V. Rech. *diphth.*, passim și mai ales studiile lui E. Vasiliu, p. 99—104, și A. Avram p. 135—143.

² Rosetti, în *Rech. cit.*, p. 51.

³ V. A. Rosetti, *Rech.* p. 111 ș.u., și în *SCL*, XI, 1960, p. 189—193, D. Macrea, *Palatalizarea labialelor în limba română*, în lucrarea sa *Probleme de fonetică*, București, 1953, p. 41 ș.u.

⁴ V. harta cuvîntului *des „epais, dru”*, întocmită de E. Petrovici, în *SCL*, I, 1950, p. 179.

i

j I

i \$

:I

2

ț

|

» ;*

1

|

i I

:

ÎL

i

I

l

î

î

*

j

j

j

j

j

j

j

j

j

j

j

j

j

j

j

j

j

j

j

j

j

j

j

j

j

j

j

j

j

j

j

j

j

j

j

j

j

j

j

j

Expunerea lui G. Ivănescu, Probleme capitale ale vechii române literare (Bui. Phil., XI—XII, 1944—1945, p. 1—412) cuprinde o serie de erori de ex.: cei care au scris documentele nu erau țărani. Limba literară era înfățișată de limba cărților bisericești, nu era diferită de limba de la țară. Conte lui Cantemir informația privitoare la palatalizarea labialelor, fenomen stăruind în vechi (v. Rosetti, *SCL*, I, 459, p. 104—106).

D. Macrea reia problema palatalizării labialelor în limba română, cu intenția de a rezolva punctele ce au rămas controversate¹.

Fără îndoială că ipoteza e necesară în raționamentul științific, dar trebuie să fie confirmată de fapte și, în caz contrar, ipoteza trebuie abandonată.

Macrea e de părerea celor care susțin că fenomenul palatalizării labialelor e străvechi, în limba română, și că el aparține epocii române comune, data 'ca e anterior secolului al X-lea, data despărțirii dialectelor române în grupul de nord (dacoromâna) și cel de sud (aromâna, megleno- și istroromâna). El își propune să demonstreze această teză.

Fenomenul palatalizării s-a petrecut în etape succesive. S-au stabilit „filierile” ale evoluției fiecărui membru al seriei. Astfel, există o serie de modificări succesive în articulația oclusivei labiale (*b*, *p*, *m*) sau a semiocclusivei labiodentale (*f*, *v*) sub influența unei vocale (sau semi-vocale) prepalatale următoare. Sub această influență, articulația lui *k'* (provenit din *p*), de exemplu, își pierde în mod progresiv ocluziunea, pînă la stadiul final de neocluziune: *c*, fonetism atestat în graiurile nord-dunărene (*cept* < *piept*). Pornind de la repartiția actuală a faptelor pe teren, cunoscută numai prin anchetele lui Weigand (1895—1905) și Pop-Petrovici (ALR, anchetă efectuată în 1928—1937), și ținînd seamă de felul cum palatalizarea labialelor e reprezentată în textele din secolul al XVI-lea², constatăm că faptele confirmă părerea lui Lambrior (emisă în 1877), că fenomenul s-a produs în mod independent pentru fiecare membru al seriei, sică a început prin alterarea lui *j* (în *W*), membrul fiziologicește cel mai slab al seriei³.

Bazîndu-ne pe teoria realistă a lui Lambrior, fundată pe cercetarea limbii vorbite, se poate afirma că, întrucît în secolul al XVI-lea, în Maramureș e semnalată numai alterarea lui / (> *W*), aceasta înseamnă că ceilalți membri ai seriei nu erau alterați la acea dată.

Macrea susține însă că fenomenul palatalizării labialelor, „s-a extins dinspre sud-estul teritoriului dacoromân” (p. 35; v. șip. 39). Ar rezulta de aici că alterarea lui / (> *h*), atestată în Maramureș în secolul al XVI-lea, ar fi importată.

Ne întrebăm, în acest caz, de ce nu sînt alterați, concomitent, și ceilalți membri ai seriei, și de ce a fost „importată” numai alterarea lui /?

Și, întrucît Macrea nu ne dă nici un răspuns la această întrebare, sîntem obligați să respingem explicația sa, ca nefundată.

¹ D. Macrea, *O veche controversă lingvistică: palatalizarea labialelor și tradiția limbii române literare*, *CL*, VI, 1961, p. 31—42.

² V. filierile în cartea noastră *Rech.*, p. 116—118.

³ V. mai sus, p. 468 ș.u.

⁴ V. mai sus, p. 364.

în privința cronologiei fenomenului, am văzut că Macrea socotește că fenomenul e străvechi și comun celor patru dialecte ale limbii române.¹

Raționamentul lui Macrea e următorul: „Ținând seama că o formă intermediară ca *mn'eu*, din sudul Maramureșului/ se menține în același stadiu (*mn'eu*) de aproape două sute de ani [e atestată la sfârșitul secolului al XVIII-lea și în zilele noastre], sîntem obligați, și geografic lingvistic, și istoric, să admitem, în aria sud-vestică unde fenomenul e atestat în stadiul final de evoluție [*p > k'*] încă din secolul al XVI-lea, cel puțin timpul de la atestarea formei *mn'eu* pînă la ancheta *Atlasului lingvistic român*, pentru fiecare din stadiile intermediare amintite ale palatalizării lui *p* [*p*/*ph'*], (*p*)*h'*, (*k*), *pk'* (*p*)*k'*], ceea ce, în mod evident, depășește secolul al X-lea, și deci ne duce în epoca românei primitive comune, înainte de despărțirea 'aromânilor, meglenoromânilor și istroromânilor de dacoromâni" (p. 38).

De fapt, Macrea comite aici două erori, și anume:

1. ultima fază a filierei lui *p* e *c* (nu *k'*), după cum am văzut mai sus, și
2. presupunerea că sînt necesare două secole (!) pentru a se trece de la o fază de evoluție fonetică la alta e gratuită și nefundată, întrucît experiența ne arată că trecerea de la *mn'* la *n'* de exemplu, se poate produce imediat².

în consecință, cronologia fenomenului propusă de Macrea trebuie înlăturată.

Urmărind în continuare raționamentul lui Macrea, constatăm că el presupune că în secolul al XVI-lea palatalizarea exista pentru întreaga serie, dar că tradiția literară împiedica notarea fenomenului (p. 39—41).

Teoria aceasta nu ține însă seamă de faptul că scriitori moldoveni ca mitropolitii Varlaam și Dosoftei, în prima și în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, întrebuințează în mod curent, în scrierile lor, forme cu / alterat în *h'*. Este evident că, dacă palatalizarea ar fi afectat și alți membri ai seriei, ea ar fi apărut în scrierile lor³.

în concluzie, vom spune că D. Macrea nu reușește să aducă probele necesare pentru susținerea ipotezelor sale. Aceste ipoteze se înlătură de la sine, ca nefundate.

(FD, V, 1963, p. 7-9)

IV

PSEUDOPALATALIZAREA LUI *m* ÎN SECOLUL AL XVI-LEA

Ion Gheție și Al. Mareș, în lucrarea lor (Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea, București, 1974), au semnalat, la p. 121 și 122, palatalizarea lui *m* în verbul *tocmi*, într-o scrisoare a egumenului M-rei Moldovița (Bucovina), din 30 iunie 1592, adresată primarului orașului Bistrița, din Ardeal.

¹ Astfel, în zilele noastre, în Maramureș, unde etapa *mn'* e mai frecventă și atestată alături de etapa *n'*, v. Rosetti, Rech., p. 119.

² V. Rosetti, Cazacu, Onu, 1st. lb. lit., I², p. 120 și 137.

Am publicat această scrisoare inedită, păstrată în arhivele orașului Bistrița, în 1926, dimpreună cu alte scrisori din sec. al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea K

Fenomenul „palatalizării" semnalat de autorii mai sus citați figurează la p. 45, r. 12 și 46, r. 4 a sus-zisei scrisori din ediția noastră: „ce se *tocmnim* binîșor".

în transcrierea noastră e omis *n*, care se distinge însă bine *pe plan fotografic anexată, în cele două exemple.

Autorul scrisorii cunoștea forma cu *k* (*tokmi*), căci acest *k* e scris de supra rîndului, precum și *m* final: *to(k)mni (m)*.

Tomnim nu atestă, însă, palatalizarea lui *m*, întrucît, după cum a arătat Sextil Pușcariu⁴, grupul *mn*, în acest cuvînt, e datorat diferențierii, fonetismului *tomni*, *tomna* (= *tocmi*, *tocma*) fiind caracteristic pentru limba vorbită.

Deci: v. sl. *tokuma* > *tocma* > *togma* > *tonna* (*h* = *n* velar) > *tomna*

DESPRE SISTEMUL FONOLOGIC AL LIMBII ROMÂNE

în Schița unei fonologii a limbii române, pe care am scris-o în colaborărea cu Al. Graur (1938)⁵, am stabilit că sistemul fonologic al limbii române cuprinde 7 vocale, fără diferențe cantitative, semivocalele *i* și *u*, o serie diftongi, printre care *ea* și *da*, și 20 de consoane, dintre care 15 au o varianță palatalizată (sau moale)', dar numai la finala cuvîntului (de exemplu, *pomi*, opus sg. *pom*)⁶.

E. Petrovič⁷ propune modificarea acestui tablou al sistemului fonologic al limbii române, prin generalizarea opoziției consoană dură — consoană moale, recunoscută de noi numai la finală, introducerea opoziției consoană labializată — consoană nelabializată, suprimarea, diftongilor *ea* și *oa*, reducerea numărului vocalelor la 5, din care două foneme-vocale, fiecare cîte două variante combinatorii: *e* și *ă*, *i* și *î*.

Ne-am pronunțat, în studiile noastre anterioare, asupra existenței, sistemului fonologic al limbii române, a perechilor de consoane dure-moale labializate-nelabializate, precum și asupra diftongului *ea*⁸.

¹ „Lettres roumaines de la fin du XVI-e et du debut du XVII-e siecle tirees des archives de Bistritz (Transylvanie)", București, 1926.

² LR, p. 116, 393: „Diferențiere consonantică avem și la reflexul grupului latin *gn* românește. Prin acomodarea oclusei velare (*g*) la nazala următoare (*n*), din lat. *lignum* născut mai întii forma *lehn*. Cele două nazale învecinate *h* și *n* erau însă prea asemănătoare și deci prea expuse să se contragă într-una singură. Atunci a intervenit principiul diferențierii nazala velară (*h*) fiind înlocuită prin nazala labială (*m*) cu mult mai deosebită: *lemn* ... Astfel se explică dialectalul *tomna* din *tonna*, iar acesta din *togma* (*tocma*), numai că în acest cuvînt, simultan cu diferențierea lui *h* față de *n* următor s-a diferențiat și *n* față de *h* precedent, schimbîndu-se în *m*". V. mai sus, p. 121—122.

³ V. în această privință, *tomna(i)*, atestat în graiurile din Transilvania, Crișana, Oltenia și Muntenia (ALR, II, vol. V, h. 1344, 1483 și 1490).

⁴ A. Graur et A. Rosetti, *Esquisse d'une phonologie du roumain*, în ML, p. 40—65.

⁵ Graur-Rosetti, *op. cit.*, p. 50 ș.u. în această lucrare, consoanele în poziția arătată sunt impropriu denumite „muate".

⁶ *Sistemul fonematic al limbii române*, în SCL, VII, 1956, p. 7.

⁷ *i*, acolo unde alternează cu *î*, în exemplele citate mai jos, este de fapt o variantă extinsă fonologică combinatorie a fonemului *î*. în privința terminologiei, vezi *Projet de terminologie phonologique standardisee*, în TCLP, 4, p. 319.

⁸ *Cîteva probleme de fonetică a limbii române; Cercetări experimentale asupra diftongului rominești*, I: *ea*; *Noi cercetări experimentale asupra diftongului românesc ea*, în SCL, V, 1955, p. 433, ș.u., VI, 1955, p. 7 ș.u., p. 183 ș.u.

Concluziile la care am ajuns sînt rezultatul metodei pe care am aplicat-o la studierea faptelor, de a porni de la realitatea sunetelor vorbite, ținînd seama de evoluția istorică a sistemului fonetic al limbii române și de a nu face uz, în cercetarea noastră, de generalizări și apropieri care nu sînt fondate pe fapte reale. În stabilirea fonemelor limbii române, am pornit de la descrierea sunetelor vorbite și de la analiza lor cu ajutorul aparatelor de precizie. Concluziile noastre sînt fondate, așadar, pe fapte reale. După constituirea fonologiei ca disciplină lingvistică autonomă, prin anii 1928—1929, și după discuțiile ivite atunci și mai tîrziu, cu privire la conținutul și la metoda ecstei noi discipline, astăzi fonologia, depășind faza discuțiilor uneori sterile, studiază funcția fonemelor într-o limbă dată și ia deci în considerare comutațiile sunetelor, stabilind unitățile diferențiative (sau fonemele limbii respective)¹.

Urmînd, așadar, calea descrisă mai sus, vom arunca o privire asupra vocalelor românești *ă* și *î* și asupra diftongului *ea*².

VOCALELE: *î* ȘI *ă*

Aceste două timbre vocalice, specifice limbii române, pun în încurcătură pe romanist, întrucît ele nu se găsesc în celelalte limbi romanice. Timbre vocalice asemănătoare apar, însă, în limbile balcanice, și anume în bulgară și în albaneză³. După cum a observat Th. Capidan⁴, *ă* bulgăresc e însă mai închis decît cel românesc, întrucît *ă* din cuvintele românești intrate în bulgară e redat prin *a*, astfel, de exemplu, "bg. *păun* < dr. *păun* etc., *ă* bulgăresc e redat în română prin *ă*, *văzduh*: v. sl. *vuzduhu*; *ă* apare în aceleași condiții în română și în albaneză (unde e notat *e*); astfel *ă* neaccentuat: dr. *lăuda*, alb. *levdoj* < lat. *laudare*, dr. *păcat*, alb. *mekat* < lat. *peccatum* etc. în privința lui *ă* accentuat urmat de *n*, se știe că în română a trecut la *î*, pe cînd în albaneză timbrul *ă* a fost conservat: lat. *canticum* > **cântec* > *cîntec*, alb. *kerige*; de asemenea *ă* (+ *n*) provenit din bulgară: v. sl. *moduru* (medio-bg. *mănduru*) > dr. *mîndru*⁵.

î românesc a fost comparat cu *î* (notat *y*) rusesc și cu *i* (notat *i*) din turca otomană; *î* românesc e însă mai puțin închis și mai puțin posterior decît aceste timbre vocalice⁶.

E. Petrovici socotește că *ă-e*, ca și *î-i* sînt variaante combinatorii ale cîte unui fonem. Dar alternanța *ă-e* nu există în sistemul fonologie al limbii române: rime de felul lui *cerul*, *adevărul*, *văzul*, *crezul*, *tău* — *mereu* (la Eminescu), citate de E. Petrovici, se explică prin apropierea de timbru a vocalelor *ă* și *e*.

Alternanțele *î-i* sînt însă frecvente în poeziile lui Alecsandri, Bolintineanu și Eminescu. Astfel, la Mihail Eminescu apar rimele: *urît—înflorit*, *sîn—crin*, *surîd—închid*, *urît—nesfîrșit*, *rîde—deschide*, *sîn—senin*, *surîs—vis*, *sîn—închin* etc.⁷ E. Petrovici (loc. cit.) arată că la Eminescu *î* rimează cu *i* și în alte cazuri. Astfel: *fîntîne*, *răsunînd*, *mînă* etc. rimează cu *mine*, *viînd*,

lumină etc. Din astfel de exemple, nu se poate însă trage concluzia că Eminescu pronunța pe *î* ca *i*, ci numai că Eminescu, ca și alți poeți contemporani, se mulțumea cu asonanta *î-i*, provocată de apropierea timbrului acestor vocale.

După cum am arătat mai sus, *i*, în exemplele citate, este o variație extrafonologică combinatorie a fonemului *î*. Dar această alternanță nu poate fi generalizată asupra sistemului fonologie al limbii, întrucît ea apare, după cum am văzut mai sus, numai într-un caz particular. De notat că alternanța *î-i* nu ocupă același loc, în sistemul fonologie al limbii române, ca în sistemul fonologie al limbii ruse. Într-adevăr, în limbă rusă *y* și *i* sînt elemente corelative ale aceluiași fonem, cu două realizări, potrivit cu natura consoanei precedente, ceea ce nu e cazul pentru limba română, căci în limba română, spre deosebire de rusă, *î* poate figura și după consoană palatalizată (astfel, *jîr*, *șî* etc. = *jîr*, *șî* etc., în graiul din Moldova).

Așadar, *ă* și *î*, în sistemul fonologie al limbii române, sînt foneme tonome, ca și *a*, *e*, *o*, *îi*, *i*; iar *i*, în alternanțele *î-i* este o variație extrafonologică combinatorie a fonemului *î*, care este suportul acestei corelații.

Limba română mai cunoaște și variația extrafonologică combinatorie a lui *î*: în nordul Moldovei *î* e pronunțat în mod normal *ă* (*târziu* etc.) așadar, și în acest caz, fonemul *î* are o a doua realizare, *ă*.

DIFTONGUL *ea*

Fonetica istorică confirmă existența diftongului *ea* în *deal*: slova *ѣ*, alfabetul chirilic, notează elemente vocalice, și nicidecum calitatea palatală (sau moale) a consoanei precedente⁸. **stTTv* din limba veche, de exemplu, trebuie deci transcris *feată*, cu diftongul *ea*⁹, și nu *fată*. Prezența diftongului în silaba accentuată, e condiționată de calitatea vocalei din silaba următoare în textele din secolul al XVI-lea, forma de singular *leage*, de exemplu, opune celei de plural *legi*, în care nu apare niciodată diftongul *ea* din cauza prezenței lui *i* din silaba imediat următoare, care condiționează timbrul vocalei din silaba accentuată. Tot astfel *î*, din sg. *vînă*, alternează cu *e* din pl. *vine*, din cauza lui *e* din silaba următoare¹⁰.

A nu se ține seamă de acțiunea vocalelor, care e determinantă pentru profilul fonetic al cuvîntului, înseamnă a ignora una dintre trăsăturile fonologice fundamentale ale sistemului fonetic și fonologie al limbii române.

În privința existenței diftongului *ea*, în limba actuală, trimitem cititorul la rezultatele cercetărilor noastre, efectuate în laboratorul Institutului de Lingvistică al Academiei RSR¹¹, care sînt concludente. Pe plan fonologie, în *feată* (secolul al XVI-lea), pl. *fete*, ca și în *beată* pl. *bete* etc. prezența lui *ea* după consoana inițială, la forma de singular și de plural, are drept urmare

¹ Roman Jakobson, *Remarques sur l'évolution phonologique du russe ...* in 'TCLP, 2, și 102; vezi și Jury Serech, *Phonema Erans; a contribution to the solution of the problem on the material of the eastern slavonic languages*, Lingua, 1950, II, p. 399 ș.u.

² V, mai sus, p. 404 și 571.

³ Gu-privire la acțiunea vocalei cuprinse în silaba următoare asupra vocalei precedente vezi SL, p. 76 ș.u.

⁴ Vezi lucrările Colectivului de fonetică al Institutului de Lingvistică din București citate mai sus.

¹ O. S. Ahmanova, *Fonologia*, Ed. Universității din Moscova, 1954, p. 8 și 9. A. Martinet, *Ou en est la phonologie P*, Lingua, 1949, I, p. 34 ș.u.

² Pentru amănunte vezi ML, p. 145 ș.u.

³ Capidan, Rom. bale, p. 39.

⁴ V-mai sus, p. 226 ș.u.

⁵ ML, p. 156.

⁶ Al. Rosetti, *Limba poeziilor lui Mihail Eminescu*, în SL, p. 35—36.

neutralizarea calității palatale a consoanei, astfel încît opoziția dintre forma de singular și de plural nu este consonantică, ci vocalică: diftong-monoftong

în concluzie, pe plan fonologie, constatăm rolul preponderent al comutației vocalelor, în sistemul fonologie al limbii române, iar pe plan fonetic, acțiunea timbrului vocalei din silaba următoare asupra timbrului vocalei din silaba precedentă, astfel încît influența vocalelor asupra consoanelor apare lămurit. Limba română se caracterizează, așadar, prin aceea că timbrele vocale determină structura cuvintelor. În tabloul sistemului fonologie al limbii române, stabilit în 1938, la care ne-am referit la începutul prezentului studiu, se va preciza că fonemul-vocală *i* poate fi realizat uneori prin varianta extrafonologică combinatorie *i*, alteori prin *ă*, că sunetele *ă* și *e* au un timbru apropiat, iar printre semivocale se va adăuga *e* (în diftongul *ea*), căci această vocală, după cum s-a arătat, joacă exact rolul lui *i* sau *u* în diftongii *ia*, *oa*. Bogăția sistemului vocalic al limbii române precum și caracterele lui specifice nu au scăpat observației lui Mihail Eminescu, care și-a arătat preferința pentru diftongii, *ea*, *oa*, *ie* și vocalele *ă* și *i*, foneme caracteristice ale limbii române¹.

(SCL, VII, 1956, p. 21-24)

CONSIDERAȚII ASUPRA SISTEMULUI FONOLOGIC AL LIMBII ROMÂNE LITERARE

APARTENENȚA LA UN SINGUR SISTEM FONOLOGIC

Delimitarea obiectului studiului nostru se impune de la sine, ca în orice domeniu științific. În limba română deosebim sistemele fonologice ale graiurilor vorbite, care diferă, prin diverse trăsături, de sistemul fonologie al limbii literare. Astfel, unele graiuri dacoromâne posedă consoane muiate sau consoane urmate de *u* șoptit („rotunjite”), care sînt necunoscute limbii literare. A atribui limbii literare astfel de foneme constituie o eroare de metodă, de care trebuie să ne ferim.

De aceea, nu putem fi de acord cu E. Petrovici, care se crede îndreptățit de a „forța”, după cum se exprimă el însuși, „realitățile fonetice ale limbii române literare, ca să intre în schema structurii fonematice a graiurilor regionale”².

¹ Al. Rosetti, *Concluzii fonologice la expunerea asupra diftongului ea*, în SCL, VI, 1955, p. 25-26.

² *Cercetări experimentale asupra diftongilor românești*, I: *ea*, în SCL, VI, 1955, p. 10. Sistemul fonologie al limbii ruse cuprinde 6 vocale, după *Gramatika ruskogo iazika*, I, Moscova, 1952, § 84.

³ Eminescu „avea multă slăbiciune pentru muzica limbii române. Ceea ce-i atingea plăcut urechea erau mai ales sunetele *ea*, *oa*, *ie*, *ă* și *V** (I. Slavici, *Amintiri*, București, 1924, p. 37 ș.u.).

⁴ E. Petrovici, *Fonemele limbii române*, LR, 1956, V, nr. 2, p. 27. Principiul evocat mai sus a, fost formulat în lucrarea noastră *Esquisse d'une phonologie du roumain* (BL, 1938, VI, p. 7), după cum urmează: „cuvintele citate ca exemplu pentru o opoziție fonologică trebuie să aparțină aceiași epoci, *aceluiși dialect* (sublinierea noastră) și să fie utilizate de aceeași categorie socială”. L. Tamás (SCL, VII, p. 171 ș.u.) și-a însușit acest punct de vedere.

Trăsăturile pertinente ale unui fonem sînt constituite de unitățile mai mici ale fonemului, care se opun unor unități diferite; de ex. în *bat* sonoritatea sau zero (absența de sonoritate) sînt pertinente. Principiul comutabilității fonemelor ne permite să stabilim dacă două sunete reprezintă sau nu două foneme diferite: ele reprezintă două foneme diferite numai dacă sînt comutabile între ele (chiar atunci cînd unul din ele este zero, vezi mai sus: *bat-pat*), adică dacă înlocuindu-le unul prin altul obținem un cuvînt diferit: *v-m* în *vamă-mamă*, *i-zero* în *biată-bată*¹. Fenomenul comutabilității fonemelor este o condiție necesară și suficientă pentru ca gîstul trebuie să mai țină seamă de principiul neutralizării, cînd valoarea de opoziție a unei trăsături pertinente e anulată de prezența altor trăsături. Astfel, opoziția inițială a consoanelor palatale și alveolare inițiale, în *piatră-pietre*, *beată-bete* e neutralizată, întrucît la singular și plural oclusiva inițială e urmată de o vocală palatală (*i*, *e*); așader, trăsăturile pertinente, în aceste cazuri, nu este palatalizarea, ci opoziția între *ia* și *ie*.

Aceste considerații sînt întărite prin constatările următoare: în cursul evoluției sale, limba română s-a dovedit sensibilă la calitatea timbrului vocalic din tranșa a doua a cuvîntului fonetic, în sensul că timbrul acestor vocale determină timbrul vocalei precedente.

Fenomenul consistă într-o anticipare vocalică; el joacă un rol important în fonologia diacronică a limbii române: *leage* (sec. al XVI-lea), dar pl. *plec*, *pleacă*, dar *pleci*².

După cum vedem, pentru a înțelege o schimbare sincronică, ea trebuie considerată în diacronie. Numai considerația diacronică explică schimbările fonetice și lămurește cauza lor³.

Aceste considerente dovedesc netemeinicia analizei fonemelor din prima silabă a cuvîntului *beată* în *be-a* etc., întrucît considerațiile diacronice dovedesc că limba a operat, în acest caz, nu cu o consoană palatalizată; în schimb, limba nu a ținut seama de palatalizare, ci de calitatea vocalică a timbrului vocalei din prima silabă fiind determinat de timbrul vocalei din silaba următoare: *beată*, dar *bete*, *measă* (secolul al XVI-lea), dar *mese*, (sec. al XVI-lea), dar *legi*, *pleacă*, dar *pleci* etc.⁴

SISTEMUL CONSONANTIC

În privința existenței consoanelor muiate, în limba română literară opoziției dintre consoane muiate (sau palatalizate) și consoane dure s-a arătat, într-un capitol anterior, că ea nu există în limba română literară (I)

¹ Vezi formularea lui A. Martinet, *Un ou deux phonemes?* în Acta linguistica, I, p. 96.

² Vezi expunerea noastră, mai jos, p. 636 ș.u. În lucrarea sa *Sistemul fonematic al limbii române*, SCL, VII, p. 17, E. Petrovici pare a admite că în limba română literară nu există opoziția dintre consoanelor palatalizate — consoane nepalatalizate.

³ Vezi expunerea lui A. G. Haudricourt et A. Juilland, *Essai pour une histoire structurale du phonetisme francais*, Paris, 1949, p. 25 ș.u., cartea noastră, SL, p. 81 și Tamás, *op. cit.*, p. 185—186. Cf. *atît, fiță*, dar *subfițe*, în care timbrul *i* sau *e* e determinat de calitatea vocalică conținute în silaba imediat următoare.

⁴ Vezi formularea lui A. Martinet, *Economie des changements phonetiques*, Berna, 1957, p. 90 ș.u.

⁵ E. Petrovici, *op. cit.*, p. 9, susține că „limba română n-are foneme-diftongi, ci foneme-vocale și foneme-consonantice”. A. Avram, *Constituirea corelației consonantice de timbru în limba română*, SCL, VIII, p. 55 ș.u., arată că *e*, în *stea*, nu aparține lui *t*, ci e un fonem independent.

română literară nu posedă consoane muiate) și că, după cum am văzut mai sus, ușoara palatalizare a consoanelor, urmate de o vocală prepalatală, nu e sesizată de vorbitori și nu constituie, deci, o trăsătură fonologică pertinentă a limbii \

în consecință, cele două serii de consoane, dure și moi, rotunjite sau nerotunjite nu există în limba română literară; aceste două serii au fost recunoscute de E. Petrovici în unele graiuri dacoromâne².

Altfel stau însă lucrurile cu opoziția dintre consoană (urmată de zero) și consoană urmată de *i* la finală, marcă a pluralului numelor în limba română literară. Această opoziție dintre singular și plural constituie o regulă gramaticală a limbii române literare. Astfel, principiul comutabilității, la care ne-am referit mai sus, ne arată că în *an*—pl. *ani*, *bun*—pl. *buni* etc. limba operează cu opoziția zero -*i*, și deci că *i* final este un fonem (prin urmare nu e vorba de o consoană dură opusă unei consoane palatalizate)³.

După E. Petrovici, în *bună-bune*, *lunea-luna* ar exista o deosebire fonematică consonantică: *n'-n**; de fapt principiul comutabilității ne arată că în amândouă cazurile avem de-a face cu un fonem unic *n*. E. Petrovici a jf procedat, în acest caz, la o analiză fonetică, nu fonologică a sunetelor. Dar ; în cazul de față analiza fonetică nu e corectă, pentru că, în limba literară *n* din *luni* e muiat, astfel încât pronunțarea *lun'a*: e inexistentă; ea caracterizează însă pronunțarea unui rus vorbind românește, care și-a păstrat deprinderile articulării proprii limbii ruse în pronunțarea sunetelor românești⁴.

SISTEMUL VOCALIC

Limba română posedă 7 foneme vocalice:

i î u

După E. Petrovici *î* și *i*, *ă* și *e* ar forma cite un singur fonem vocalic. Am combătut acest punct de vedere,, care se bazează pe existența unor rime

¹ V. mai sus, p. 619 ș.u.

² în *Esquisse d'une phonologie du roumain*, p. 14 am arătat că în limba română *k* (palatalizat) se opune lui *k* (dur) înaintea lui *a*, *o*, *u* cu excepția lui *ă*, *i*, pe cînd înaintea lui *e*, *i* opoziția e neutralizată; același lucru pentru *g—g'*— *chiar—car*, *chior—cor*, *chiu—cu*, *ghiară—gară*, *ghiol—gol* etc.; cf. E. Vasiliu, SCL, VII, p. 27 ș.u. și R. Jakobson, C.G.M. Fant and Morris Halle, *Preliminaries to Speech Analysis*, Acoustics Laboratory, Massachusetts Institute of Technology, 1955, p. 4. Cf. E. Petrovici, *Sistemul fonematic al limbii române*, op. cit., p. 17: în limba română literară sistemul opoziției consonantice „s-a zdruncinat”; opoziția consoană palatalizată — consoană nepalatalizată se menține numai înaintea lui *a*, *o*, *u* și la sfîrșitul cuvîntului.

³ în *lupi* există 4 elemente distincte: *p* și *i* sînt comutabili (zero-z): *lup—lupi* la fel pentru *e* și *i* (*beată—corbi*), care se opun lui *y* în *biată*: A. Avram, *Contribuții la studiul fonologiei limbii române*, SCL, VII, 3—4, 1956, p. 198 ș.u.; în *Esquisse* p. 14 ș.u. am considerat pe *lupi* format din 3 foneme: *l-u-p'* (cu *p'* opus lui *p* de la singular). Astăzi fonologia dispune însă de mijloace mai perfecționate de analiză a fonemelor, care permit cunoașterea lor mai adîrțită și, deci, recunoașterea lui *i* din *lupi* ca fonem independent.

⁴ E. Petrovici, *Sistemul fonematic al limbii române*, op. cit., p. 17 și Idem, *Fonemele limbii române*, op. cit., p. 27.

⁵ V. mai sus, p. 613 ș.u.

asonante la unii poeți, de ex. la M. Eminescu¹. De fapt, *î* și *i*, *ă* și *e* sînt foneme independente, după cum o dovedesc comutații ca: *măr—mer*, *săr—ser*, *făt—feți*, *mină—mină*, *tîmp—tîmp*, *vînd—vinzi*, *tînăr—tîne*, *lingă—lingă*² etc.

Aceste comutații constituie o realitate a sistemului fonologie al limbii române literare.

Existența lui *î*, *i*, *ă* și *e*, ca unități fonematice independente, în limba română literară, nu poate fi deci obiect de discuție.

SEMIVOCALELE *e*, *i* ȘI *u*

în expunerea lui E. Petrovici privitoare la fonemele *i* și *u*, *e* nu este trecut printre semivocale, deși în *beată* de exemplu, *e* joacă exact rolul lui *i* în *piatră*. Din punct de vedere fonologie, *i* și *u* nu joacă întotdeauna rolul de consoane. în această privință, ne referim la o expunere anterioară noastră și la lămuririle lui F. Hintze³.

Semivocalele *i* și *u* trebuie clasificate luînd drept criteriu rolul lor în alcătuirea silabei. Aici *i* și *u*, ca și alte consoane deschise (*l*, *r*, de exemplu) joacă rolul de consoane⁴.

Vom spune, așadar, că tabloul unităților fonematice ale limbii române trebuie stabilit în sensul celor arătate de noi mai sus.

(SCL, VIII, 1957, p. 43-46)

DESPRE REGULA COMUTĂRII ÎN FONOLOGIE

E. Petrovici, referindu-se într-o lucrare recentă la regula comutării în fonologie și la aplicarea ei concretă, afirmă că A. Martinet ar fi stabilit că pentru ca o combinație de două sunete succesive să reprezinte două foneme e necesar ca fiecare din cele două sunete să fie comutabile cu zero: așa „două sunete ale unei combinații de sunete numai atunci pot fi considerate ca o succesiune de două foneme, dacă ambele sunete pot fi comutate cu zero” (p. 7). Și mai departe: „pentru ca un sunet să poată îndeplini condițiile cerute unui fonem nu e suficientă comutarea lui cu alt sunet, ci e necesară atît comutarea lui cu zero, cît și comutarea cu zero a sunetului vecin cu care este bănuît de a constitui o combinație monofonematică” (Ibidem, p. 12).

¹ V. mai sus, p. 624 ș.u.; E. Petrovici, în *Sistemul fonematic al limbii române*, op. cit., p. 12, arată că a latin, în limba română, e redat prin *ă* sau prin *e*. Prin aceasta se înregistrează un fapt fonetic, fără semnificație fonologică. Fonologia ține seamă de comutații. Faptele enunțate de E. Petrovici nu au nici o valoare pentru recunoașterea unui singur fonem vocalic.

² V. Jakobson, Fant and Halle, op. cit., p. 29.

³ *Notes de phonologie*, în ML, p. 36—39, Fritz Hintze, *Bemerkungen zur Klassifikation der Phoneme*, „Zeitschrift für Phonetik”, II, 1948, p. 117 ș.u.

⁴ Asupra categoriei fonologice a semivocalelor, v. observațiile lui A. Avram, SCL, VIII, p. 193 ș.u.

⁵ E. Petrovici, *Un fonem sau două foneme? Aplicarea metodei comutării la stabilirea*

Dacă ne referim, însă, la lucrarea citată a lui A. Martinet¹, constatăm că, la locul respectiv, Martinet nu pune condiția comutabilității cu zero, adăugită de Petrovici. Reproducem propriile cuvinte ale lui Martinet: „Nous dirons donc que deux sons successifs ne représentés avec certitude deux phonèmes distincts que s'ils sont tous deux commutables, e'est-a-dire si l'on peut, en les remplaçant par un autre son, obtenir un mot différent" (p. 96); și adaugă (I.e.): „II est important de noter que la commutation est parfaitement valable si (sublinierea noastră), elle se fait avec zero" (comutabilitatea cu zero nu e deci obligatorie!).

În privința castilianului *chato* (*tsato*), citat de Martinet (la p. 97), și de E. Petrovici, vom spune că acest caz e diferit de cazul rom. *p'* sau *p*, *-n'* sau *n* etc., la care se referă de asemenea E. Petrovici, pentru motivele următoare: cele două elemente din castil. *ts* formează un singur fonem nu pentru că *t* nu e comutabil cu zero (regula lui Petrovici), ci pentru că *t* nu e comutabil în general; într-adevăr, *s* nu apare, în castiliană, decât precedat de *t*. Înainte de *s* nu e posibil nici un alt sunet, și nici zero, în castiliană. Lucrul acesta a fost arătat lămurit de Martinet' (l.c., p. 97): *t* nu e comutabil în general (deci, nici cu zero, nici cu un alt sunet). Concluzia firească este deci că *ts*, în castiliană, e realizarea fonemului *c* (Martinet, I.e.).

Întoreindu-ne la faptele românești citate de Petrovici, constatăm că în *lunea Iuv*, grupul *n+e*, *n+**, e constituit din două sunete, ambele comutabile:

lunea: *n* e comutabil cu *p*: *lupea*; cu *m*: *lumga*, *e* este comutabil cu zero: *luna*

lupi: *pe* comutabil cu *n*: *Iuv*; cu *m*: *lumK*

i e comutabil cu *e*: *lupe*; cu zero: *lup*.

Așadar, în timp ce *s* din grupul castil. *ts* apare precedat numai de *t*, *e*, din rom. *ne* poate fi precedat și de *n*, și de *p*, și de *m*. În *ne*, *n* poate apărea independent de *e*: *lunea—luna*, iar *e* poate apărea independent de *n*: *lunea—lumea*.

Vom spune, deci, că E. Petrovici se referă la A. Martinet (art. cit.), îl citează în sprijinul teoriei sale, dar de fapt, nu acceptă regula dată de Martinet, căci ceea ce spune Petrovici diferă, după cum am arătat mai sus, de regula stabilită de Martinet (op. cit., p. 96).

A. Avram² a aplicat regula lui Martinet, luând ca exemplu termenul *vasă* și operînd comutația asupra acestui cuvînt: *casă—cană—cadă—capă—cară*; *<case; ^ east>*. Din exemplele enumerate reiese că ambele elemente din grupul *să* sînt comutabile, dar nici unul nu e comutabil cu zero. Ar rezulta oare «de aici, potrivit concepției lui Petrovici, că cele două sunete din *să* nu pot fi considerate ca o succesiune de două foneme diferite, încît ele nu pot fi comutate cu zero? Desigur că nu. Aceasta ar echivala cu negarea unui fapt evident, care nu are nevoie de comentarii. Independența reciprocă a celor două elemente (*s* apare independent de *ă*, iar *ă* independent de *s*) e deci suficientă pentru a asigura existența acestor două foneme, așa cum în *lunea—luna*, *e* este independent de *n*, iar *n* independent de *e*.

¹ Andre Martinet, *Un ou deux phonemes?*, în *Acta ūnguistica*, 1, 1939, p. 94—103.

² Andrei Avram, *Contribuții la studiul fonologiei limbii române*, în SCL, VII, 1956, p. 193—205; *Les semi-voyelles roumaines au point de vue phonologique*, în MO, p. 71—79; *Remarques sur les diphtongues du roumain*, în Rech. dipht. p. 135—143

³ SCL, VII, 1956, p. 195.

I

| §
i
m
W
l
m
li
j
m
i

Vom spune, în concluzie, că socotim neizbutită încercarea lui Petrovici de restrîngere a legii stabilite de A. Martinet, întrucît regula e dezmințită de practica comutării.

În consecință, combinațiile consoană -l-e nu au valoare monofonemică: după cum susține E. Petrovici, ci sînt alcătuite din două elemente distincte: consoana și semivocala următoare.

În privința diftongilor *ea* și *ya*, trebuie spus că ei nu sînt deosebiți după cum susține Petrovici (l.c), deoarece *e* în *beată* joacă exact rolul lui *i* în *piatră* ¹

(SCL, XII, 1961, p. 11-14)

j

I

1

I
I
|
}
|
|
f
|
f-
;
\
(

ASUPRA DIFTONGĂRII LUI *e* ȘI *o* ACCENTUAȚI ÎN LIMBA ROMÂNĂ

e și *o* accentuați din limba latină au suferit diftongarea condiționată în limba română.

W. Meyer-Lubke arătase de mult că, dacă în limbile romanice occidentale *e* și *o* au trecut la *i* și *u*, atunci cînd silaba următoarea conținea un *a* sau un *u*, în schimb, în română, vocalele *e* și *o*, sub influența vocalelor, *a*, sau *e* cuprinse în silaba următoare, au fost diftongate în *ea'*, *oa'*, diftoni specifici limbii române².

Felul în care au luat naștere acești diftongi din vocalele *e* și *o* se lămurește prin comparație cu limbile germanice, unde vocalele de timbru *u* sau *a* au provocat „frîngerea” vocalelor intense conținute în silaba precedentă: v. is. *stiornu* < nord. com. **sternu*, v. sued., isl. *hialpa* < nord. corn. *helpa* et.

Fenomenul a fost deci provocat, în română, de o vocală deschisă (*a*, sau *e*), aflată în silaba imediat următoare silabei accentuate.

Diftongarea lui *e*, provenit din lat. *e—ā* (*ă*), s-a produs oare în etape intermediare: *ee>ee>ea'* P E mai verosimil de presupus că fenomenul s-a produs fără etape intermediare, în elementele latine ale limbii și în celelalte origini, pentru cazul *e—ā* (*ă*), și cu trecerea de la *e* (deschis) la *ea'*, cazul *e—e*, în elementele latine, dar nu și în elementele venite din slavă.

La fel pentru *o* accentuat, provenit din slavă, căruia nu-i mai putem aplica regula *o—e* ca mai sus, în cazul elementelor latine. În ceea ce privește *o* (deschis) (*ă*) > *oa'*, în elementele provenite din slavă, diftongarea se explică în felul fel ca pentru *o* în aceeași situație, prin influența lui *a* (*ă*) din silaba următoare.

Aceste fapte sînt binecunoscute și clare, dar trebuie spus că nediftongarea lui *e* și *o* urmați de *e*, în elementele provenite din slavă, nu a fost în mod relevantă și a rămas neexplicată.

¹ Rech. dipht., p. 96.

² W. Meyer-Lubke, în MRIW, 1914, p. 6-7.

³ V. Rosetti, *Rech.*, p. 135-136.

⁴ Rosetti, *Rech.*, p. 135 ș.u., ML, p. 454 și 502-503 și aici mai sus, p. 304-305, 331-332. Vezi tabelele privind diftongarea lui *e* și *o* în română, întocmite de L. Romeo, „Structural Perspectives and Paradigmatic Diphtongization in East Romance”. *Word*, 19, 1963, p. 1—19.

Ceea ce am vrea să arătăm aici este că explicarea fenomenului, în română, prin bilingvismul slavo-român, nu este posibilă, pentru motive pe care ne propunem să le examinăm mai jos¹.

Din punct de vedere cronologic, faptul că diftongarea condiționată există și în aromână ne obligă să situăm fenomenul înainte de sec. al X-lea, dată limită a contactului dintre dialectele române din nordul și din sudul Dunării².

Fenomenul este următorul:

în elementele latine

e'—*a(ă)* > *ea'*: dr., *ceară*, ar. *țeară* < lat. *cera*,

e'—*e* > *ea'*: dr. *lege* (*leage*, secolul al XVI-lea), ar. *leadze* < lat. *legem*,

o'—*a(ă)* > *oa'*: dr., ar. *coadă* < lat. *coda*,

o'—*e* > *oa'*: dr. *floare*, ar. *fioari* < lat. *florem*,

în elementele sud-slave și neogrecești:

e'—*a(ă)* > *ea'*: dr. *ceată*: v. sl. *ceta*, dr. *mirezamă* < ngr. Liupenia,

e'—*e*: fenomenul nu a avut loc. într-adevăr, *e* nu a fost supus dif-

tongării în dr. *cremene*: v. sl. *kremy*, gen. *kremene*, dr., ar. *lele*: v. sl. *lelja*,

dr. *peșteră*: v. sl. *peștera*³, dr. *vesel*: v. sl. *veselii*, dr. *veveriță*: bg. *veverica*,

dr. *vecernie*: v. sl. *večerinja*,

o'—*a(ă)* > *oa'*: dr., ar. *coasă*: v. sl. *kosa*, dr. *coală* < n. gr. KOMUX,⁴

o'—*e*: fenomenul nu a avut loc: dr. *cobe*, ar. *cob*: v. sl. *kobî*⁵ (înpl. *izvoare*, *ogoare* etc., *oa'* este deci analogic).

Nici *o* nu a suferit diftongarea în formele pluralului provenit din slavă, cu *o* nediftongat la formele singularului: astfel sg. *cofă*—pl. *cofe*, sg. *poftă*—pl. *poft* etc., însă pl. *gloate*, *poale*: v. sl. *glota*, *pola*.

În epoca bilingvismului slavo-român, începînd din sec. al VI-lea, vocala deschisă *e* (notată în transcrierea latină prin *e*), pronunțată *ea'* în dialectele bulgare orientale și în macedoneană, a fost redată în română prin diftongul *ea'*. Dar *e* (sau *ea*), provenit din slavă, nu era un fonem nou, pentru că avea un reprezentant în sistemul fonologie al românei, anume pe *ea'* al elementelor latine și străine ale limbii, examinate mai sus.

Am avut deci: dr. *leac*: v. sl. *leku*, dr. *lene*, ar. *leane*: v. sl. *lent*, dr. *veac*: v. sl. *veku* etc., cu diftongul *ea'*, în română, ca și în cuvintele în care *ea'* este produs prin metafonie, după cum "am arătat.

Crearea diftongilor *ea'* și *oa'* în cuvintele provenite din latină și în cele provenite din slavă, cu *e* și *o* accentuați, atunci cînd silaba următoare conținea un *a(ă)* se explică suficient prin metafonie. Dar cum am văzut mai sus, *e* și *o* urmați de *e* au fost diftongați numai în cuvintele provenite din latină, ceea ce arată că procesul diftongării condiționate este anterior penetrației

cuvintelor slave în română. Căci dacă în cazul în care *e* și *o* sînt urmați de (*ă*) putem vedea în diftongii *ea'* sau *oa'* efectul trecerii vocalei *a(ă)* în silaba precedentă, printr-un proces, am putea spune mecanic, nu este același lucru: cînd *e* sau *o* erau urmați de *e*: fenomenul nu s-a produs, pentru că timbru vocalic al *e* sau *o* a fost susceptibil de a genera diftongii *ea'* sau *oa'*, grupîndu-se cu *e* sau *o* accentuați din silaba precedentă.

Iată de ce *e* sau *o* n-au fost diftongați în cuvintele provenite din slavă enumerate mai sus, ca *peșteră* sau *cobe*.

În baza celor constatate în rîndurile de mai sus, reiese că diftongarea vocalelor accentuate *e* și *o*, urmate în silaba următoare de *a(ă)* sau *e* și *o*, petrecut în elementul latin al limbii, înainte de exercitarea influenței slave, deci, aproximativ în sec. VI—VIII. Pe de altă parte, după cum am văzut mai sus, prezența fenomenului în aromână impune datarea lui înainte de sec. al X-lea, astfel încît datarea aproximativă pe care am propus-o poate fi acceptată.

(SCL, XV, 1964, p. 571-573)

II

Diftongii *ea'* și *oa'* din limba română provin din limba slavă? Am respins această părere, din motive pe care le considerăm și astăzi valabile.

Într-o lucrare recentă asupra preistoriei limbilor slave⁶, G. Y. Shevelov explică fenomenul din limba română prin influența slavă.

Să analizăm faptele.

Shevelov pleacă de la constatarea că slava comună a contopit sunetele *i*-e **o* și **â* lungi în *â*, și *i*-e. **o* și *ă* scurți în *o*.

Notarea prin *e* sau *o* a fenomenului, folosită de Shevelov, este înșelătoare, pentru că acest stadiu intermediar e pur teoretic și trebuie luăm în considerație pe *â* (< *o*, *a*) sau *ă* (< *b*, *ă*).

După Shevelov, fenomenul ar fi trecut printr-o etapă intermediară (un *ă* precedat de un sunet intermediar de timbru *o*, formînd cu *a* o singură vocală complexă).

Apoi, în primul secol al erei noastre⁷, *oă* > *a* și *oă* > *o*.

Contopirea timbrului vocalic *o* și *a* din slava comună nu are totuși nimic comun cu diftongarea vocalelor accentuate *e* și *o*, în *eâu* și *oă'* din limba română.

Aceste cazuri de metafonie ale limbii române sînt bine cunoscute, mecanismul lor este limpede: *a* din silaba următoare a fost transferat în silaba precedentă, printr-un proces mecanic: lat. *cera* > dr. *ceară*, lat. *coda* > dr. *coadă*; atunci cînd silaba următoare conținea un *e*, trebuie să admitem etape intermediare: *ee* > *ee* > *ea'*: lat. *legem* > dr. (sec. XVI-lea) *leage*, lat. *florem* > dr. *floare*⁸.

În ambele cazuri, sînt două sunete: *e* și *a*, *o* și *a*, reunite într-un diftong.

¹ V. expunerea noastră de mai sus, p. 631 ș.u.

² George Y. Shevelov, *A Prehistory of Slavic*, Heidelberg, 1964, p. 157—162, 171—

³ Shevelov, *op. cit.*, p. 151—152; p. 162: de corectat *sora* în *sore*, *soare*, 171: *peașteră* în *peșteră*.

⁴ V. mai sus, p. 631 ș.u.

⁵ Pentru amănunte v. *Rech. dipht.*, p. 28—31 și 40—45.

¹ V. Al. Rosetti, *Slavo-romanica. Diftongarea condiționată a vocalelor e și o în limba română* în *Sbornik v cest na Akademik A. Teodorov-Bălan*, Sofia, 1955, p. 347.

² Meyer-Liibke, *loc. cit.*, p. 6, consideră diftongarea condiționată în română, mai recentă decît diftongarea spontană (de ex. *e* > *ie*), fără altă precizare. Pentru Bourciez (*Elem. de ling. rom.*, p. 551), fenomenul s-a produs în epoca comunității românei, înainte de separarea dialectelor.

³ în dacoromână, secolul al XVI-lea; *peșteră*, Coreși, *Tetraevanghel*, ed. Fl. Dimitrescu, București, 1963, glosar, s.v.; PO, ed. M. Roques, XXIII, 9 și XXV, 9.

⁴ G. Mihăilă, *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română*, București, 1960, s.v. și Capidan, *El. sl. în ar.*, s.v. Ne referim la fonetismele din limba literară.

⁵ în elementele împrumutate mai tîrziu din bulgară, fenomenul nu a avut loc; *botă* < bg. *bota*, dr. *cofă* < bg. *kofa*, dr. *slovă* < bg. *slovo* etc.

⁶ Ar. *cob* „orfan”, Capidan, *op. cit.*, p. 62, s.v. și Papahagi, *Dicț. dial. arom.*, p. 301, s.v. în dr. *moaște*, *o a se* datorește, fără îndoială, analogiei, căci silaba a doua nu conținea un *e*, ci un *i*: v. sl. *moŭi*. Tiktin, p. 1102, dă și forma *moștii*, pentru limba veche.

Confuzia timbrului, în slava comună, datează din secolul I al erei noastre, în timp ce fenomenul din limba română s-a produs mult mai târziu; căci populațiile romanizate din provinciile dunărene au venit în contact cu slava meridională începând din secolul al VI-lea, când limbile slave, după epoca comunității, inovaseră fiecare după caracteristicile sale proprii.

Diftongarea condiționată, în româna comună, trebuie să se fi produs între secolul al VI-lea și al IX-lea. Ea se explică prin criteriile interne ale limbii române. De notat că dacă *e* și *o* sînt diftongați și în elementele slave ale limbii române, înaintea lui *a* (*ă*) conținut în silaba imediat următoare, nu același lucru se întâmplă cu *e* și *o* urmați de *e*: în acest caz, fenomenul s-a produs doar în elementele latine ale limbii, și nu în cuvintele provenite din slava meridională, ceea ce pare să indice că, de data aceasta, condițiile fonetice nu erau aceleași.

în elementele slave ale limbii române, am avut deci:

e' — *a*(*ă*) > *ea'*: v. sl. *ceia*: dr. *ceata*.

e' — *e*: fenomenul nu a avut loc: v. sl. *kremy*, gen. *kremene*:

dr. *cremene*, v. sl. *peștera*: dr. *peșteră*, v. sl. *veselu*: dr. *vesel*,

o' — *a* > *oa*: v. sl. *kosa*: dr. *coasă*.

o' — *e*: fenomenul nu a avut loc: v. sl. *kobi* > dr. *cobe* \

Pe de altă parte, *e* deschis al slavei meridionale (neurmat în silaba următoare de *a*, *ă* sau *e*), care s-a diftongat în *ea'* în graiurile bulgare orientale și în macedoneană, a fost redat în română prin *ea'*, normă articulatorie pe care limba o posedă, ca urmare a fenomenelor de metafonie relevate mai sus.

Deci: v. sl. *hrenit*: dr. *hrean*, v. sl. *leku*: dr. *leac* etc.²

Vedem, deci, că îmbogățirea sistemului fonologie al limbii române prin crearea diftongilor *ea'* și *oa'* este un fenomen caracteristic al limbii române care se explică prin criteriile interne ale limbii.

n r

Vocalele *e* și *o* au fost diftongate, în limba română, când silaba următoare a cuvîntului conținea un *a*(*ă*) sau un *e*: *e* > *ea'*, *o* > *ga'*.

Acest fenomen constituie una din trăsăturile caracteristice ale limbii române, care o separă de celelalte limbi romanice³.

Fenomenul nu s-a produs atunci când *e* sau *o* sînt urmate de *e*, în cuvintele care nu sînt de origine latină: dr. *cremene*: v. sl. *kremy*, gen. *kremene*; dr. *peșteră*: v. sl. *peștera*; dr. *cobe*, ar. *cob*: v. sl. *kobi*.

Nediftongarea, în cazurile de mai sus, se explică după cum urmează: diftongarea, în situația *e* sau *o-a* (*fă*) s-a produs printr-un fenomen de asimilare (Umlaut): *a* (sau *ă*) din silaba următoare a fost grupat cu vocala *e* sau *o* din silaba precedentă, de unde diftongul *ea'*, sau *oa'*.

Cînd silaba următoare conținea un *e*, fenomenul, pentru a se produce, comporta mai multe etape succesive, deci o schimbare complexă față de cea precedentă: **ee** > **ee* > **e* > *ea'*; **oe* > **oe* > *oa'*.

Dacă, în elementele latine ale limbii române, fenomenul e regulat, el se mai produce în elementele slave mai recente ale limbii și în împrumuturile din neogreacă, pentru că tendința fonetică ajunsese la epuizare.

În cuvintele moștenite din latină, grupul de consoane care urma, unele cuvinte, vocala accentuată *e* sau *o*, n-a format un obstacol diftongării, întrucît primul element al grupului nu închidea silaba conținînd vocala accentuată, căci în acest caz vocala nu ar fi putut să sufere diftongare. Trebuie deci să admitem, așa cum am arătat mai demult¹, că în lat. *heri*, *septe*, *petra*, *testa* etc. silabisirea trebuie să se fi prezentat în felul următor: *he-rba*, *se-pte*, *pe-tra*, *te-sta*, pentru a permite diftongarea lui *e*: dr. *iarșzpte*, *piatră*, *țeastă* (cf. fenomenul analog din italiană: *pietra* etc.).

În cuvintele venite din slavă, de ex. în toponimicele *Cerna*, *Cesna*, *Le*, etc. — chiar dacă admitem că aceste nume datează din primele contacte între slavii și populația romanizată a provinciilor dunărene — conservarea timbrului vocalic nediftongat se explică în mod suficient prin faptul că numele de localități stau deoparte de mișcarea care provoacă schimbări de vintelor din vocabularul de bază al limbii².

Cauza nediftongării vocalei accentuate în aceste nume e deci la fel ca aceea pe care o constatăm în toponimicele *Cega*, *Bisoca*, *Dîlboca*, *Hliboca* etc. unde vocala accentuată nu e urmată de un grup de consoane.

Printre cuvintele conținînd un grup de consoane, care au pătruns în română la o epocă veche și sînt atestate în vechea slavă, trebuie citat *beznă*: v. sl. *bezduna*³, unde *e* nu a suferit diftongarea⁴.

Acest tratament a fost atribuit grupului de consoane care urmează dintr-o vocală accentuată, dintre care unul din elemente ar fi închis silaba conținînd această vocală; există însă două obiecții la această explicație:

1. dacă prima consoană a grupului a împiedicat diftongarea în *beznă*, de ce fenomenul s-a produs totuși în aceleași condiții fonetice, în împrumuturi recente ca *boambă* (< fr. *bombe*, it. *bomba*), *oardă* (< fr. *horde*), *șo* (< dial. săsesc din Transilvania *scholt*) etc.⁵

2. o teorie nu poate fi fundată pe mărturia unui singur cuvînt, cînd după cum vom vedea mai jos, în alte cuvinte venite din slavă, nediftongarea vocalei accentuate comportă altă explicație.

Prin urmare, tratamentul particular al lui *beznă* va fi explicat de faptul că termenul, neapartinînd limbii curente, a rămas în afară de schimbările fonetice.

¹ *Op. cit.*, p. 101.

² Pentru A. Avram (RRL, XIII, 1968, p. 397—400), nediftongarea, în această categorie de cuvinte, ar fi datorată prezenței grupului de consoane care urmează după vocala accentuată. Este părerea susținută de Iorgu Iordan, în lucrarea sa consacrată acestui fenomen (Diftongarea în limba română, p. 90, ni se spune că „este imposibil să nu atribuim existenței acestor sunete [grupe de consoane; A.R.] lipsa diftongului!”).

³ L. Sadnik und R. Aitzetmuller, *Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten*, 's-Gravenhage, 1955, p. 9. Acest dicționar cuprinde toate cuvintele întrebunțate în textele slave (v. *op. cit.*, p. VII). *Se știe că *Lexicon-ul* lui Miklosich înregistrează și termeni din slavă tardive (sec. XIII—XVI). V. și G. Mihăilă, *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română*, București, 1960. A. Avram (*op. cit.*, p. 397) reține și dr. *boltă* printre cuvintele din v. slavă, în care *o* nu a fost diftongat. Dar exemplul nu e bine ales, pentru că *boltă* nu e vechi și nu e atestat în bulgară, unde e un împrumut din it. *volta*; Berneker, SEW, I, p. 70 s.v.

⁴ Am consultat listele publicate de Iorgu Iordan, *op. cit.*, la p. 94 ș.u. și 228 ș.u.

⁵ Afirmația lui A. Avram (*op. cit.*, p. 398) că în „două treimi” din cuvintele enunțate de Iorgu Iordan (*op. cit.*, p. 72 ș.u., 94 ș.u. și 203 ș.u.) vocala accentuată s-a menținut în același grup de consoane se bazează pe împrumuturi recente, în parte de origine îndoioasă, care au diftongat *e* și *o* și au produs, totuși, în cuvinte din această categorie, ca în cele enumerate de noi mai sus, sau în *buleandră*, *bulearcă*, *foarcăt*, *goangă*, *joardă* etc.

* ¹ Ibid., l. c.

² V. mai sus, p. 305.

³ Versiunea lărgită, în limba franceză, a prezentului capitol a apărut la Tokyo, în volumul de omagiu oferit prof. Shiro Hattori, cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani

⁴ V. mai sus p. 329—332.

bare. Același lucru s-a întâmplat cu *slovă*: v. sl. *slovo* bine atestat în textele vechi slave (Aitzetmuller, p. 121), cuvânt aparținând unui vocabular special.

Cergă, gleznă, poreclă, sfeclă și *ciorbă* sînt împrumuturi recente din limbile slave meridionale și din turca otomană (bg. *cerga*, v. sl. tardiv *gleznu*, bg. *glezen*, v. sl. tardiv și bg. *poreklo*, v. sl. tardiv *sveklu*, tc. otom. *gorba*), s<m termeni derivați (astfel dr. *vorbă*, cf. v. sl. *dvoru*), în care vocala accentuata nu a suferit diftongarea, prin faptul că tendința la diftongare era, după cum am văzut, epuizată.

Vocala accentuată din aceste cuvinte nu a fost alterată, la fel ca într-o sene^ de termeni lipsiți de grupuri consonantice, împrumutați la o dată recentă din limbile slave meridionale, ca *cegă, cofă; vodă* (s.-cr/*ciga, bg.*, s.-cr. *kofa*, v. sl. *vojevoda*), din neogreacă, ca *horă, stemă* (*γπποq*, axSLiLia), din maghiară sau din turca otomană (*sobă*< tc. ot., bg. *soba*, magh. *szoba*), care au pătruns în română atunci cînd tendința la diftongare, pe care am examinat-o, dispăruse

Vom spune, în concluzie, că examenul la care am procedat dezvăluie un caz interesant de acțiune a unei tendințe fonetice, în plină activitate timp de cîteva secole, care slăbește, apoi, și nu-și mai manifestă activitatea într-o parte a domeniului respectiv, pentru a dispărea mai tîrziu.

(FD, VII, 1972, p. 119-121)

DESPRE VALOAREA SLOVEI * ÎN CELE MAI VECHI TEXTE ROMÂNEȘTI

în studiul său¹, Al. Ionașcu reia problema diftongării vocalelor românești accentuate *e* și *o* urmate în silaba imediat următoare *de a* (*ă*) sau *e*. Diftongul *ea'* nu ar fi existat niciodată în dacoromână „în poziția *e*”, afirmă autorul, ca o concluzie a cercetărilor sale, iar „pronunțarea lui *e* în poziția *ă* era mult mai răspîndită în secolul al XVI-lea” (p. 427).

Ne propunem să dovedim netemeinicia argumentelor aduse în sprijinul acestei păreri.

Al. Ionașcu își pornește cercetarea din momentul în care vocalele latine *e* și *o* ajunseseră, în limba română, la stadiul de evoluție *e* sau *o*, adică *e* deschis și *o* deschis, sub acțiunea vocalelor deschise *ă, e*, pe cînd, înaintea vocalelor închise *u* și *i*, *e* și *o* ar fi fost mai puțin deschise.

Nu vom discuta aici teme inicia argumentelor aduse de autor, în sprijinul afirmațiilor sale, că diftongarea lui *e* și *o*, în pozițiile arătate, nu a existat în româna comună, întrucît el se mulțumește să adopte teoria lui E. Petrovici, pe care am combătut-o în alt loc².

¹ Iorgu Iordan (*op. cit.*, p. 233), despre *sobă*: „lipsa diftongului la această vorbă așa de răspîndită ni se pare curioasă și inexplicabilă”!

² Cu privire la problema „diftongării” lui *e* și *o* accentuați în poziția *ă, e*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, București, 1958, p. 425—432.

³ Cîteva probleme de fonetică a limbii române; Concluzii fonologice la expunerea asupra diftongului *ea*; *Despre consoanele palatalizate și consoanele muiate; Despre sistemul fonologie al limbii române; Considerații asupra sistemului fonologie al limbii române literare*, mai sus, p. 626 ș.u.

Socotim că este necesar să pornim de la fapte care ne pot oferi un punct de plecare solid și probe peremptorii, pentru a ajunge la concluzii indiscutabile.

De aceea, examinînd din nou întreaga problemă, în toată complexitatea ei, credem că cercetarea trebuie pornită de la considerații asupra fonemului vocală *e*, în vechea slavă, și asupra valorii fonetice a slovei chirilice care notează acest fonem-vocală.

1. Slaviștii sînt de acord să admită ca v.sl. *e*, în graiurile bulgare care stau la baza elementelor slave din limba română (bulgara orientală și macedoneană), era un diftong de tipul diftongilor românești *ea'* sau *ia'* \ Această doctrină apare neschimbată în tratatele cele mai recente de veche slavă, astfel A. Vaillant (V.S., p. 28): valoarea fonetică a lui *t* era foarte apropiată de *ia*, redat prin '*a* în bulgara modernă, și prin *ea* în română (*veac*); Lunin (OCSGr., p. 19): în unele dialecte vechi slave, *e* avea valoarea unui diftong. B. Rosenkranz (Historische Laut- und Formenlehre des altbulgarischen), Heidelberg, 1955, p. 54—55): *e* avea, în unele graiuri, și valoarea *ea*, de exemplu, în Albania și în România: *deal*.

Rezultă din aceste considerații că în momentul cînd alfabetul chirilic a fost aplicat la scrierea limbii române, *t* nota diftongul *ea'* și nu *e* (*e* deschis).

2. După Al. Ionașcu, vocala *e* (notată de el *e*) este redată, în alfabetul chirilic, cu ajutorul slovei ±.

Dar textele din secolele al XV-lea și al XVI-lea nu confirmă această interpretare.

Dimpotrivă, ele arată, fără putință de îndoială, că dacoromâna posedă la acea dată diftongul *ea'*.

Faptele următoare dovedesc această afirmație: în documentele slave române, numele *Neamț* (unde prezența diftongului *ea'* este indiscutabil) este notat *Nemca* în 1407 (Moldova); de asemenea, *ea'* în sufixul *-ea Ungurenil* (Suceava, 1409)³.

Textele românești din secolul al XVI-lea abundă în dovezi indiscutabile că **k* (și nota diftongul *ea'*, și anume atunci cînd diftongul rezultă din alipirea lui *e* și *a* în hiat. Astfel', *dedeveru* (= *de* adevăr), Candrea, *Ps. Sc.* (II, p. 132, 14) și *CV* (p. 45/9—10, p. 80/12, p. 108/14, p. 118/9—10, p. 126/13, p. 135/13, p. 143/12, p. 164/14, p. 165/1), *seu* (= se-au) în *CV* (p. 19/2), *sedu* (= se aduna, p. 30/7—8), *seu ivit* (= s-an ivit, p. 143/4, p. 162/12), *seu* (*^*s-au *tă4plat*, p. 168/12—13), *c^ți* (=ce-ați tremes, p. 47, 3), *6m* (—ce i-a trecut, 47, 5), *n^ti* (=ne-ați socotitu, p. 50, 4—6), *Lettres roum. de Bistntz* ed. A. Rosetti.

Părerea lui Al. Ionașcu că alternanțele * / E, în textele din secolul al XVI-lea ar dovedi că acei care ne-au lăsat textele românești din acea epocă întîmpin greutăți în notarea lui *e* (p. 427), nu se confirmă, din moment ce este indiscutabil că \ nota pe *ea'*; grafiile duble invocate mai sus se explică prin faptul că notarea cu ± era tradițională, iar cea cu *e* reda stadiul cel nou, de morfotfong, la care se ajunsese în secolul al XVI-lea⁴.

Adăugăm că perspectiva fonologică a faptelor discutate mai sus nu îngăduie să socotim pe *e* drept un sunet greu de notat.

¹ V. aici mai sus, p. 329 ș.u. și 304

² V. mai sus, p. 404.

³ Cu privire la problema „diftongării” lui *e* și *o* accentuați în poziția *ă, e*, mai sus, p.

3. Ipoteza lui Al. Ionașcu nu e deci confirmată de fapte și ea trebuie, în consecință, abandonată: limba română a cunoscut diftongii *ea'* și *oa'* încă din epoca de comunitate cu dialectele sud-dunărene. Prezența lui *e*, în unele graiuri dacoromâne, se explică pornind de la *ea'*.

(SCL, X, 1959, p. 101-103)

ADAOS

în articolul nostru precedent (v. mai sus, p. 636-638 și în FD, III, 1961 p. 65) am dat o serie de exemple din textele din secolul al XVI-lea, în care ѣ notează pe * urmat de *a* în hiat. Demonstrația trebuie însă completată cu exemple în care hiatul *e-a* este notat cu slovele care notează pe *e* și pe *a* (separati). Astfel, în CV: *sedura* (= se adura, p. 30/7-8) dar și: *se adurâ* (p. 158/4), *se adurarâ* (p. 69/9), *se adularâ* (p. 100/12-13), *se adurase* (p. 66/4-5)¹.

Exemple din CV dovedesc, în mod indiscutabil, că ѣ notează în acest text diftongul *ea'* sau pe *e* urmat de *a* în hiat, și nicidecum pe *e* (*e* deschis).

(SCL, XII, 1961, p. 572)

ASUPRA DATEI ROTACISMULUI ÎN LIMBA ROMÂNĂ ȘI ÎN ALBANEZĂ

Într-un studiu recent asupra tratamentului vocalelor nazale în cuvintele de origine slavă din limba albaneză, M. Camaj susține că nazalizarea în ghegă și rotacismul lui *-n-*, în toscă, ar fi anterioare influenței slave meridionale asupra limbii albaneze².

Rotacismul a fost semnalat și în împrumuturile albaneze din slava meridională. Dacă putem fi de acord cu M. Camaj, de a explica prezența lui *r* în numele de loc. alb. *Gjembocări* (și *Gljembocări*), prin sufixul *-dr-*, nu este mai puțin adevărat că tosc. *i vreret* „finster, triibe”, cu trecerea lui *-fi-la*, *-r-*, față de ghegul *vrane*, *i vranet*, este un împrumut din slava meridională: v. sl. *vranâ* (bg., s.-cr. *vran*) „schwarz”. De asemenea, tosc. *tersire* „Strict Seil” < sl. merid. *Hracina*. Explicarea tosc. *i vreret* prin vechiul fond indo-european al albanezei, încercată de H. Baric, nu poate fi reținută³.

Dacă lucrurile stau astfel, atunci reiese de aici că rotacismul, în toscă, este posterior separării dialectale (care este destul de recentă) și influenței slave meridionale asupra albanezei⁴.

Pe de altă parte, știm că doar câteva cuvinte slave din limba română (*jupîn* și *smîntîna*) prezintă rotacismul (și trecerea lui *a* accentuat + *n* la *ă* > *i*). În regulă generală, în limba română rotacismul nu afectează cuvintele provenite din slavă, după cum *a* accentuat -*f* *n* al cuvintelor slave din limba română nu e redat prin *ă* (> *i*).

¹ Cf. și greșeala *me-au aflatu* (op. cit., 60/3), în loc de *me-au* sau *meu*.

² Martin Camaj. *Zur Entwicklung der Nasalvokale der slavischen Lehnwörter im Albanischen. Die Kultur Südosteuropas. Ihre Geschichte und ihre Ausdrucksformen*, Wiesbaden 1964 p. 18-25

³ Op. cit., p. 25.

⁴ Cf. Max Vasmer, *St. z. alb. Wortf.*, Dorpat, 1921, p. 65, n. 1: „Die Ansicht Barics, Albanorum. Stud., I, 117, sq., wonach alb. *vrane* etc. nicht aus dem slav. entlehnt sein soli kann doch niemand fiir ernst halten”.

⁵ A. Rosetti, *Etude*, p. 53-54.

Se crede, într-adevăr, că aceste două cuvinte au pătruns în limba română în epoca cea mai veche a contactului dintre slava meridională și română.

Se impune deci să stabilim o diferență, cu privire la tratamentul lui *-n-* în română și în albaneză: rotacismul s-a produs, în aceste două limbi, date diferite⁵.

(Bulletin de VAssociation Internationale des Etudes Sud-Est Europeennes. III, 1965, p. 47— 48)

DESPRE U FINAL

În studiul său *Corelația de timbru a consoanelor rotunjite și nerotunjite în limba română*¹, E. Petrovici pune din nou în discuție problema lui *u* final în limba română.

De această problemă ne-am ocupat în mai multe rânduri. Pornind de la înregistrarea, cu ajutorul cilindrului inscriptor, a cuvintelor *mîncînd*, *împărat*, *dîmb*, *cînd* și *venit cu*, în 1924—1925, am observat că destinderea ocusivelor finale ale acestor cuvinte era întovărășită de vibrații vocalice.

În anii 1928—1931 am procedat la noi înregistrări, cu subiecte vorbitori dacoromâna și aromâna; aceste cercetări ne-au dus la concluzia că, deși în regulă generală consoanele finale, în limba română, sînt implozive, atît dacoromâna cît și aromâna posedă consoane finale explozive, a căror emisiune e urmată, în majoritatea cazurilor, de o explozie pe traseul aerului expirator, uneori întovărășită de vibrații vocalice de timbru nedeterminat sau de timbru *u*, și de vibrații glotale, mai ales în cazul consoană + oclusivă².

Fenomenul era cunoscut, întrucît el fusese semnalat de dialectologi albanezi la nordul, cît și la sudul Dunării.

E. Petrovici a cercetat, la rîndul său, comportarea ocusivelor la sfîrșitul cuvîntului (subiecte din regiunea Cluj și Hunedoara). El a înregistrat numai mișcările laringelui și ale buzelor, în timpul emisiunii consoanelor finale. Într-un cuvînt ca *sat*, a constatat existența unei consoane rotunjite: la articulația proprie a consoanei se adaugă o articulație suplimentară, consistînd din proiectarea înainte și rotunjirea buzelor. Sunetul acesta se aude ca *sa* scurt (p. 134 ș.u.).

¹ V. mai sus, p. 309.

² Rotacismul a fost semnalat și în împrumuturile albanezei din limba greacă, în cuvintele care au pătruns aici într-o epocă veche (și chiar în împrumuturile din neogreacă, astfel în *koron* ngr. *ikona*). Fenomenul este deci posterior sec. al XI-lea, căci a fost semnalat chiar în împrumuturile albanezei din limba italiană (cf. *putere* < it. *puttana*). Așadar, alb. *sperk* „bartlo”, GTeDVbt „durftig, spärlich, bartlos”, dar dr. *spin*. Asupra lui *s* din cuvintele albaneze, v. mai sus, p. 215, 229.

³ SCL, III, 1952, p. 127, ș.u.

⁴ V. tablourile rezumative din ML, p. 243-244; cf. p. 228. Felul în care E. Petrovici op. cit., p. 133, rezumă rezultatul experiențelor noastre nu concordă cu realitatea: „înregistrările publicate de Al. Rosetti nu arată, după o consoană finală, o deplasare a liniei suflului și vibrații pe linia suflului și a laringelui caracteristice unei vocale”. În privința lui *u* final, ortografia limbii noastre literare, v. observațiile noastre din ML, p. 250, n. 1. Trebuie să relevăm aici că în cîntecele populare, cînd lipsește o silabă, se introduce, pentru întregirea ritmului, o vocală de timbru *u*, *i* sau *ă* la sfîrșitul versului (v. ML, p. 251 ș.u.).

În privința lui * final, E. Petrovici a arătat că în unele localități de la nordul Dunării anchetate pentru ALR, timbrul vocalei urmează după o explozie puternică (p. 133, 136) \

Am explicat prezența lui *-u*, în cazurile >arnintite, precum și a timbrelor vocalice *i* și *ă* indicate mai sus, la finală, prin articularea explozivă a consoanei de la sfârșitul cuvântului.

E. Petrovici se ridică împotriva acestei explicații, pentru motivul că> susține el, dacă e adevărat că limba română a cunoscut dispariția lui *u* final în *lupu* și tratarea ca implotivă a consoanei finale în *lup*, atunci nu mai poate fi justificată tendința contrară, de tratare a consoanei finale ca explozivă și de restaurare a lui *u* final².

Obiecția este, teoretic, valabilă. Dar faptele o infirmă, după cum vom vedea numaidecât.

E locul să observăm aici că explicația fenomenului trebuie să pornească de la realitatea faptelor, și nu de la idei preconcepute.

^ Examinarea faptelor de limbă privind tratamentul consoanelor finale, în limba română vorbită, arată că în două arii întinse ale dacoromânei (cam jumătatea teritoriului de la nordul Dunării, după evaluarea lui E. Petrovici, p. 137), pronunțarea explozivă a consoanei finale a dat naștere unor timbre vocalice înecare observatorii au recunoscut *unu*, *u*, «sau *f*/Dacă *u*-final este reprezentantul vechiului *u* latin, după cum crede E. Petrovici³, cum se explică, atunci, prezența lui *ă* sau *i* la finală, în aria lui *-u*? E. Petrovici recunoaște el însuși prezența unui *i* foarte scurt, nesilabic, în unele localități anchetate pentru ALR (p. 136), dar nu își dă seama că prezența acestei pronunțări explozive infirmă afirmația sa, că un astfel de fenomen ar fi „în contradicție cu evoluția fonetică nu numai a limbii române, ci a tuturor limbilor” (p. 153). Această teorie e contrazisă de faptele citate chiar de E. Petrovici și de fenomenele de armonie vocalică din limba română. Astfel, trecerea de la starea de monoftong la cea de diftong, a unei vocale accentuate, și apoi trecerea ei din nou la starea de monoftong, s-a petrecut în timpul evoluției istorice a limbii române, la epoci diferite și în condiții diferite: *e* din lat. *legem* diftongat în *ea*: *leage* (stadiu fonetic atestat în secolul al XVI-lea) provocat de *e* din silaba imediat următoare, și apoi din nou *lege* (limba de astăzi), monoftongarea cauzată de același *e* din silaba imediat următoare.

Așadar, trebuie să admitem că, după dispariția vocalelor finale și tratarea ca implotive a consoanelor finale, fenomen care constituie o lege internă a limbilor indo-europene cu accent de intensitate și deci și a limbii române, în diverse puncte ale teritoriului dacoromân și în aromână, la epoci diferite și în condiții diferite, consoanele finale au fost tratate ca explozive.

Trebuie amintit aici că terminația în *ă* a gerunziului și a participiului trecut (de exemplu, *lucrîndă*, *lucrată*; cf., în limba literară, *venitără*, *făcutără* etc.) care apare în mai toate graiurile de la nordul Dunării și a pătruns și în limba literară, e provocată de articulația consoanei finale (v. expunerea din ML, p. 176 ș.u.).

² „Revenirea unei consoane implotive la starea de consoană explozivă și dezvoltarea ulterioară a unui timbru vocalic după această consoană explozivă finală nouă e în contradicție cu evoluția fonetică nu numai a limbii române, ci a tuturor limbilor” (p. 153), afirmă E. Petrovici.

³ „Atît rotunjirea, cit și inmuiera consoanelor finale se datoresc existenței, într-un trecut îndepărtat/a vocalelor *u* și *i* după aceste consoane”, afirmă E. Petrovici (p. 153); v. și pagina 157: „rotunjirea consoanelor finale, în unele graiuri dacoromâne și aromâne, este prin urmare un rest al lui *u* final, amuțit probabil prin secolul al X-lea”.

în privința originii lui *-u*, sînt două păreri:

1. E. Petrovici, potrivit celor indicate mai sus, susține că *u* de astăzi continuă vechiul *u* latin; la cuvintele care nu au cunoscut pe *-u*, prezența lui *u*, în limba vorbită, s-ar explica prin adaptare fonetică (p. 154 ș.u.).

2. în baza faptelor de limbă de astăzi și din textele vechi, am susținut că *u* final a dispărut la o epocă anterioară primelor documente de limbă română (secolul al XIII-lea) și că apariția lui *-u*, în limba vorbită, care poate fi d'spărțită de apariția celorlalte timbre vocalice (*ă* și *i*), se datoră unei pronunțări explozive a consoanelor finale.

Ocupîndu-se de aspectul geografic al problemei, E. Petrovici constată că faptele se grupează în două arii mari: o arie care ocupă o parte a teritoriului Transilvaniei (zonele Baia Mare, Oradea, Hunedoara, Cluj, Brașov) și o a doua arie în partea orientală a Țării Românești, sudul Moldovei și partea a Dobrogei (regiunea Galați, Constanța, Birlad, la sud-est de Bacău la est de București, Ploiești).

Cum trebuie interpretată această repartitie geografică a faptelor? Din punct de vedere se poate admite — în principiu — că o pronunțare arhaică s-a putut menține în Transilvania, teritoriu uneori mai conservativ, nu același lucru se poate spune despre a doua arie, care cuprinde zone în care s-au petrecut mișcări de populație (în special în regiunea București).

Din capul locului, așadar, se naște un dubiu în privința posibilității ca în aria de sud-est a fenomenului să se fi păstrat, în decursul vremurilor, o pronunțare arhaică. (în Dobrogea, colonizată în parte de mocani veniți din sudul Ardealului: Brașov, Făgăraș, Sibiu, fenomenul a putut să fie în parte portat în cursul secolului al XIX-lea.)

E. Petrovici își însușește concluzia noastră cu privire la faptul că *-u* nu apare în textele vechi românești. Părerea lui E. Petrovici este că acest fapt s-ar datora faptului că textele provin dintr-o regiune care nu cunoștea fenomenul, într-adevăr, el admite că repartitia geografică a faptelor era, în trecut, cam la fel cu cea din zilele noastre. Faptul că în *CV -u* e notat în mod constant s-ar explica prin aceea că acest text ar proveni din altă regiune decât celelalte texte.

Să ne oprim puțin asupra problemei lui *-u* în textele vechi.

Cercetarea noastră ne-a arătat că *-u* nu apare în texte, începînd cu secolul al XIII-lea; de notat că această lipsă a lui *-u* se constată în toate textele nu numai în textele care fac parte din regiuni situate în afara ariei lui *u*, ci și în textele care apar în aria arhaică, arată E. Petrovici (p. 148—149).

Pe de altă parte, ipoteza lui E. Petrovici, privitoare la faptul că *-u* ar proveni din altă regiune decît celelalte texte rotacizante, trebuie respinsă fiind contrazisă de fapte: primele traduceri românești de texte religioase provin dintr-o regiune unitară și restrînsă, care explică particularitățile limbii ce le au în comun.

Prezența constantă a lui *-u* în *CV* (notația cu ieruri, la finală, a cuvintelor rareori în acest text) pune o problemă de ordin general: a mecanismului redării prin scris a sunetelor vorbite, problemă fundamentală pentru interpretarea a textelor scrise.

în această privință, Al. Philippide a observat cu dreptate că „limba scrisă simbolizează uzurile, nu vorbirile ocazionale”¹, ceea ce, cu alți termeni, înseamnă că în scrierea, obișnuită, notăm sunete-tip sau foneme, aplicându-le reguli ortografice învățate, și nu notăm sunete².

Aceasta înseamnă că dacă acel care a scris CF a pronunțat într-adevăr occlusive finale rotunjite, el nu a putut să noteze acest fenomen, dacă o astfel de notație nu i-a fost impusă de o regulă ortografică. Cu alte cuvinte, *-u*, ca sunet individual, nu avea șanse de a fi reprezentat prin scris, spre deosebire de fonemul *-u*, care dacă s-ar pronunțat, ar fi fost cu siguranță redat prin scris.

Dacă nu putem admite că CF a fost tradus în afara regiunii unde s-au tradus și celelalte cărți religioase rotacizante, și în același timp, atunci notațiile cu *-it* din acest text trebuie studiate laolaltă cu notațiile cu *-u* care apar într-o serie de texte din secolele al XVI-lea și al XVII-lea. Aceste scrieri cu *-u* sînt simple grafii, fără valoare fonetică.

Astfel, regăsim scrieri cu *-u* în *Letopisețul* lui Miron Costin. Într-un manuscris al cronicii copiat în 1710, găsim deseori pe *-u*, alături de grafii fără *-u*. Iată câteva exemple³: notația zero: *hatmanul, au trecut, oblicindu4, au trimis, au oprit, au silit, cit, n-au avut*; notația cu *-u*: *leșăscu, dîndu, cîndu, întrebîndu, Osmanu, curundu, opritu, fostu, nevrîndu, răspunzîndu, venitu, pornitu*. Reproducem câteva pasaje (l.c.) care ne lămuresc asupra repartiției în frază a cuvintelor cu *-u*: „*era și solul leșăscu den Țara Moschicească pornit de craiul la împărăție, anume Trăbinschii, pre carele (dînd uștire craiului Conetpolschii, hatmanul, cîndu veniia asupra lui Abaze pase cu oști turcești), il trimiseră la împărăție craiul, întrebîndu de Turci, ce pricină ar hi stricăciunei de pace cei legate la Hotin cu sultan Osmanu. Și au trecut solul acela pen țară, curundu în urma lui Abaza pase... Ce, oblicindu-l Abăza pașa, au trimis de l-au opritu..., temîndu-să să nu să oblicească prin soliiia lui aceie cale a lui, cum au fostu*”.

În schimb, în *Cazania* lui Varlaam (1643) nu găsim pe *-u*, ci numai pe *ier*, la sfîrșitul cuvîntului, sau zero.

De notat că Miron Costin aparține unei regiuni dialectale unde nici astăzi nu e semnalat *-u**

Aplicînd textului din CV observația pe care am făcut-o cu privire la textele dialectale culese în ancheta pentru ALR, în care — după cum vom vedea — *u* final apare mai ales la sfîrșitul frazelor, acolo unde suflul scade, conchidem că nu se poate admite că mai toate cuvintele erau pronunțate cu *-u*.

Transcriem aici câteva fraze din CV pentru a arăta că o pronunțare reală, cu *u* final, ar fi străină de spiritul și de accentuarea limbii române: *cele celu prinsemu pre legea noastră și vremu se giudecămui lui* (CV, p. 58/10—12), *că mită da-se-va lui de la Pavelu se lu dezlege elu* (p. 64/3—5), *plinră de milosti, de plodulu bunrătățiloru* (p. 126/10—11), *rebdarea lui Iovu audzitu și sfîrșitulu domnului vădzutu, că multu iaste milostiva și eftinu* (p. 133/10—13).

¹ V. mai sus, p. 409.

² V. ML, p. 9 s.n.

³ Ed. P. P. Panaitescu, p. 94-95.

* Cazurile de notație a lui *u* ortografic sînt numeroase în textele noastre vechi. Iată câteva fraze dintr-un document publicat de Hasdeu (Arch, ist., I, 1, p. 31), scris la Brănești (Țara Românească), în 1622: „adică noi acești moșteni ot satul Brănești, care ne-amu numitu, adevărim cu această scrisoare a noastră precurmi să să știe: că avîndu dumnealor boeri... și vîzîndu acel locu așa frumosu, au datu dumnezeu gîndu ca să facă sfînta mănăstire. Și nefiîndu moșia a dumnealor, au întreatu pe ore cineva din oameni, a cui este moșia pe acelu virfu frumosu. Le-au spusu cinevas că este a nostra, moștenilor...”

Această presupusă alcătuire ritmică (cu *u*) trebuie comparată cu din limba vie, din aria cu *-u*, *hi* care *u* apare la sfîrșitul frazei: *de o m... să mă duc să moșescu*; *a văzut ultoin (d) oi pentru v4rmt^*. *Cofe le-o ult... scăpat, care nu le-o ultoit, o murif*; *fac un crac de lemn*; *mi s-a-nțit... d-am văzut* și *io șarpili di casă alb*.

Scrierea lui *-u* în CV răspunde deci unei necesități grafice de a marca sfîrșitul cuvîntului, ca și ierurile⁴. t) e aceea, în CV-*u* e notat chiar în cuvintele care nu au avut niciodată un *-u* final: *aburu, acesiu, aleanu, duhu, sboru* (= s-a... *eftinu, efesu, gîndu, glasu, izecleanu, Isacu, istovu, Iovu, Irodu, kinu, Cnidu, comarnicu, Lotu, Militu, MiHliH% năravu, năsipu, ostrovu, potopu, prostu, rîndu, Rimu, rodu, sffyM, Simm, icuău*.

Ce rezulta din considerațiile noastre privitoare la *-u* în textele noastre vechi? Că, în regulă generală, grafia cu *-u* nu notează pe *u* final și, de aceea, nu putem stabili, în baza textelor, harta dialectată a lui *-u* în secolul al XVI-lea și în cele următoare.

Trecînd la stadiul actual al fenomenului, se impune să cercetăm nu numai materialul de cuvinte din hărțile ALR, ci trebuie să examinăm compoziția cuvintelor în frază. Ne vom adresa, deci, Textelor dialectale, culese de E. Petrovici cu prilejul anchetei pentru ALR.

Consultînd aceste texte vorbite provenind din ariile cu *-u*, constatăm că în regulă generală, dar nu întotdeauna, *-u* (sau *-u*) apare la pauză, adică în momentul cînd organele fonatoare reintră în starea de repaus, după expirația unei fraze⁵. Această observație este foarte importantă, pentru că ne lămurește asupra naturii mecanice a lui *-u*, ca și a celorlalte timbre vocale finale, ca o urmare a expirației, la sfîrșitul frazei. Rezultă din această observație că, dacă acest *-u* ar fi, după cum îl consideră E. Petrovici, un simplu gest bucal de rotunjire a buzelor, el nu ar putea fi influențat de sfîrșitul frazei. Fiind însă dependent de ritmul frazei, înțelegem de ce a apărut cînd ca un *u*, cînd ca un *ă* sau un *i* și de ce, pe de altă parte, nu a apărut în regulă generală, în alte împrejurări fonatoare⁶.

Cum se explică prezența timbrului vocalic care întovărășește articulația consoanei finale? E. Petrovici neagă caracterul exploziv al consoanei următoare de *u*. Înregistrările făcute de E. Petrovici nu au avut în vedere cercetarea coloanei de aer expirat, întrucît a înregistrat numai vibrațiile laringiene și sunetului și mișcările buzelor.

În schimb, înregistrările noastre nu au avut în vedere mișcarea buzelor și vibrațiile vocalice, mișcările coloanei de aer expirat și vibrațiile laringiene.

¹ E. Petrovici, *Texte dialectale*, p. 52/8, Scărișoara, jud. Turda.

² *Ibidem*, p. 67/4, Feneș, jud. Alba.

³ *Ibidem*, p. 128/27, Boiu-Marc, jud. Maramureș.

⁴ *Ibidem*, p. 246/6, Gura-Sărații, jud. Buzău.

⁵ V. mai sus, p. 641.

⁶ Cf. E. Petrovici, p. 143: „am spus mai sus că aceste consoane rotunjite finale, fie nepronunțate, apar în poziție finală absolută”.

⁷ Sînt însă cazuri cînd *-u* apare și în interiorul frazei: *un om- d-acasă* (p. 245/2, Dimbovița, E. Petrovici, op. cit.), *il punem într-un vas- și-l încălzim puțin* (p. 233/4, jud. Ialomița), *pă lumea asta mă leapăd- și voi fi frate de cruce cu tine* (p. 233/6, *si acuma numesc frați dă cruce* (p. 233/28), *il strecurăm în oale* (p. 234/4, jud. Ialomița).

În privința celorlalte timbre vocale produse după articularea consoanelor finale, trebuie să cercetăm textele noastre mai vechi, unde am adunat materialul necesar (ML, p. 176 ș.u. și 222 ș.u.) și să cercetăm și materialul cules în cursul anchetei pentru ALR (v. E. Petrovici, p. 244/28, Valea Lungă—Cricov, jud. Dimbovița: *s-aude pă cer cîntîndă*; p. 242/29, Gura Sărații, jud. Buzău: *am văzut și io jucîndă comoara* etc.).

Observațiile precise ale lui E. Petrovici, confirmate de alți cercetători, atestă mișcarea buzelor în articularea consoanelor finale. Am văzut mai sus că aceste considerații nu explică, însă, prezența celorlalte timbre vocalice nelabiale și nu țin seamă de caracterul exploziv al consoanelor, atestat în traseurile noastre.

E. Petrovici a căutat să explice timbrul *u* sau *ă*, *î* prin natura consoanei precedente. E, într-adevăr, justificată foneticeste prezența vocalei *u* după o consoană labială, și a lui *ă* sau *î* după o consoană nelabială. Din păcate, faptele nu confirmă explicațiile lui E. Petrovici, întrucât exemplele culese din cîntecele populare arată că *u* apare și după dentale¹.

Faptele din aromână nu confirmă, nici ele, vechimea lui *-u*.

Într-adevăr, dacă în nordul domeniului aromânesc *-u* apare, în general, în schimb în sudul domeniului *-u* e semnalat rareori. La românii din Albania, prezența lui *-u* nu e generală, ci variază de la om la om².

Faptele din aromână confirmă, deci, mai degrabă teza după care *-u* în aromână e recent.

În sfîrșit, mai există un fapt pe care îl considerăm decisiv pentru confirmarea tezei noastre că *-u* e un fenomen recent, legat de tratamentul special al consoanei finale.

Anume, în localitatea Drăguș (jud. Brașov), Mihai Pop a înregistrat, în cursul unei anchete (1932), faptele următoare: 1) generația veche nu cunoaște pe *-u*; 2) în graiul generației mijlocii (30—40 de ani) *-u* apare în graiul bărbaților, pe cînd graiul femeilor cunoaște numai pe *-ii*; 3) *u* final apare în mod constant în graiul copiilor și al adulților³.

Faptele acestea confirmă explicația după care prezența lui *-u* e cauzată de articulația consoanei finale.

La capătul expunerii noastre, vom rezuma rezultatele la care am ajuns, după cum urmează: în graiurile dacoromâne și în aromână, consoanele finale sînt pronunțate uneori exploziv, cu dezvoltarea unui timbru vocalic *fu*, *ă* sau *î*. În frază, timbrul vocalic de la sfîrșitul cuvîntului apare, de obicei, la pauză (finală absolută).

(SCL, V, 1954, p. 437-442)

II

Justa interpretare a limbii textelor noastre vechi implică o cit de sumară cunoaștere a mecanismului redării prin scris a sunetelor vorbite. Fonologia aduce o contribuție decisivă la lămurirea acestei probleme. Ea confirmă părerea că, atunci cînd scriem, notăm sunete-tip sau foneme, și nu sunete. Se știe, într-adevăr, că noi înșine nu sîntem în stare să analizăm și să notăm cu precizie sunetele pe care le pronunțăm; aceasta o poate face numai un auditor atent, și cu atît mai mult, un lingvist deprins cu notarea sunetelor vorbite. Deseori, sîntem surprinși că am pronunțat cutare sunet, iar cînd auzim glasul nostru, reproduș de un aparat de înregistrare, îl recunoaștem cu greu.

¹ V. ML, p. 255 ș.u.

² *Ibidem*, p. 248.

³ V. ML, p. 251.

Dintre lingviștii români care au studiat problema ce ne preocupă, Al. Philippide se numără printre acei care au adus o contribuție pozitivă la rezolvarea ei. În lucrarea sa *Istoria limbii române. I. Principii de istoria limbii* (Iași, 1894), în capitolul intitulat *Limba scrisă* (p. 237 ș.u.), Philippide a arătat cu dreptate că „limba scrisă simbolizează uzurile, nu vorbirile ocazionale”. Cu alte cuvinte, scriem așa cum am învățat să scriem, nu cum vorbim. „Limba scrisă e un lucru copilăresc”, urmează Philippide, „să „te încrezi orbește în tot ce vezi sau auzi și să consideri orice însemnare a oricui ca un reflex fidel al gândurilor”. Aceste considerente sînt urmate de o exemplificare. Printre cîntecele populare românești publicate de B. P. Hasdeu în GB, sînt unele care conțin zintă grafii ciudate, pe care Hasdeu le interpretează ea fenomene fonetice reale (de exemplu, zapisul de vînzare din Beleți, Argeș, cea 16Q0/jp. 97 sau mărturia popii Tiful din Mircești, Ialomița, din 1606, p. 148 ș.u.). În privința aceasta, Philippide arată că nu putem pune bază pe grafii ca: *nooii* (= *Oanceii* (n.pr.), *moortea* (= moartea), *mareh* (= mare), *gatah* (= gata) în aceste cazuri, „este foarte probabil că scriitorul a vorbit într-un anumit dialect și a scris altfel” (p. 243). Fiecare din noi putem face astfel de observații, minînd texte^crise în zilele noastre de semiculți¹.

Iorgu Iordan a publicat două studii consacrate manuscriselor din biblioteca Academiei R.S. România, cuprinde cîteva rînduri scrise de mîna lui Neculce. Acest manuscris ar reda „mai fidel decît toate celelalte”, ne scrie Iorgu Iordan, „vorbirea moldovenească” (p. 241)². Deoarece Neculce scrie cu *u* final multe cuvinte, „credea se impune”, propune Iorgu Iordan să se redea în transcriere pe *k și k prin *u* (*u* final) (p. 244). Scriind astfel, Neculce se apropia „în cea mai mare măsură de realitatea lingvistică a epocii” (l.c). Și Iorgu Iordan conchide: „am afirmat de mai multe ori că Neculce scria cum se vorbea în realitate pe vremea lui” (p. 245). Printre particularitățile fonetice cele mai caracteristice ale limbii lui Neculce, Iordan reține pronunțarea lui *u* final la mai toate cuvintele care au în final de astăzi finala consonantică. Iată cîteva exemple: *acestu*, *dornnii*, *slu*, *i-au fostu*, *vădzîndu*, *de suptu*, *Moscu*, *au așteptat răsputna*, *au zăbăvitu*, *gradu* etc.³ „Concluzia se impune de la sine”, adaugă Iorgu Iordan: „Neculce și, deci, contemporanii săi pronunțau încă pe *u* final” (l.c).

În lumina considerentelor noastre de mai sus, această interpretare a limbii cronicii lui Neculce este oare justificată? Desigur că nu. Grafii *u* se găsesc în multe texte din secolele al XVI-lea, al XVII-lea și al XVIII-lea pe lîngă grafii fără *-u* sau grafii cu ieruri. Notează oare aceste slove chi pe *-u* sau pe *-u* (scurt)? Putem afirma, fără teamă de a ne înșela, că *u* final pîns pozitiv la această întrebare ar fi greșit. Aceasta nu exclude însă existența pronunțării cu *-u* sau cu *-u* în Moldova, în prima jumătate a secolului XVIII-lea. (Astfel de fonetisme au fost semnalate în zilele noastre în partea a Transilvaniei, în sudul Moldovei, în partea orientală a Țării Românești și într-o parte a Dobrogei⁴.)

¹ Vezi bibliografia chestiunii mai sus, p. 408.

² Iorgu Iordan, *Studiul manuscriselor și problema transcrierii cronicii lui Ion Neculce*, în *Studii și cercetări de istorie literară și folder, II*, 1953, p. 233 ș.u.; *Despre limba lui Neculce*, în SCL, V, 1954, p. 337 ș.u.

³ SCL, V, 1954, p. 341.

⁴ Vezi studiul lui E. Petrovici, *Corelația de timbru a consoanelor rotunjite și nelabiale în limba română*, în SCL, III, 1952, p. 137—139.

Pornind de la grafiile întâlnite în *Cronica* lui Ion Neculce, Iorgu Iordan consacră o parte din expunerea sa problemei lui *u* final în limba română. Cu problema aceasta s-a ocupat în mod amănunțit Ov. Densusianu, într-un memoriu citat de Iorgu Iordan, publicat în 1904. Iorgu Iordan își însușește concluziile lui Densusianu: „Constatările lui [Densusianu] sînt interesante și trebuie considerate ca valabile” (l.c). Densusianu arătase în ce condiții *u* final a amuțit, în raport cu locul accentului în cuvîntul fonetic, în cercetările noastre asupra limbii noastre vechi, nu am putut să ținem seamă de rezultatele la care a ajuns Densusianu, pentru următoarele două motive: 1) Densusianu își bazează raționamentul pe texte care sînt copiate și în care, prin urmare, aspectul original al textului a fost modificat într-un fel sau altul de copisti; 2) rezultatele la care a ajuns Densusianu sînt contrazise de o serie de texte contemporane. Pentru lămurirea cititorului, trimitem la expunerea noastră de mai sus (p. 458 ș.u.). Concluzia cercetării noastre este ca notarea sfîrșitului de cuvînt (finală consonantică, *u*, *o*, *^*, *K*) e capricioasă, în toate textele, și că nu putem preciza că în cutare regiune apare în mod constant o notație, care ar putea fi opusă unei alte notații dintr-o regiune diferită (p. 458).

Dacă Iorgu Iordan admite, după cum am văzut, că pînă în secolul al XVIII-lea *U* final, urmaș al lui *u* final latin, se mai pronunța în unele regiuni ale teritoriului dacoromân, el nu ne spune cum se explică absența lui *u* într-o serie de cuvinte românești care apar în monumentele scrise din secolele al XIII-lea—al XV-lea și, de asemenea, de ce *u* (sau *o*, *T*, *h*) e scris la sfîrșitul unor cuvinte care nu au comportat, la origine, un *-u* (de exemplu, în *clîp*, *din*, *prin* etc.) ? Iorgu Iordan se ridică împotriva posibilității de a explica pe cale mecanică, adică ținînd seama de condițiile în care se pronunță consoana la sfîrșitul cuvîntului, pentru motivul că *-u* „nu apare pretutindeni sau măcar în majoritatea graiurilor dacofomânești, ci numai în cîteva (și Jpejnai în acelea care dovedesc și prin alte particularități că sînt mai puțin ey^juate)” (p. 343, n.). De fapt, am văzut că *-u* apare și în partea orientală a țării Românești, și anume în județul Ialomița și fostul jud. Ilfov, regiuni cu Raiuri foarte evoluat, care nu corespund, prin urmare, caracterizării date de Iorgu Iordan. Acad. Iorgu Iordan citează cazuri cînd *-u* apare la graiurile de astăzi, după 5 (ceea ce nu constituie o dificultate, pentru explicarea lui *u* ca un fapt recent, întrucît este o consoană deschisă în timpul emisiunii căreia aerul se scurge prin canalul bucal, astfel încît se poate iipi un *u* la sfîrșitul emisiunii consonantice). Pentru prezența lui *-u* în graiurile actuale ale dacoromânei, Iorgu Iordan se referă la hărțile 135 (*pm*), 140 (*gras*), 144 (*gros*), 150 (*păros*) și 159 (*vis*) din ALRM (II/1). Acad. Iorgu Iordan uită însă să menționeze fonetismele cu *4*, înregistrate în județul Ialomița, (*pas*, h. 135) și în județul Bacău (*gras*, h. 140) și să ne explice prezența acestei vocale finale, care nu poate continua pe *u* latin.

Față de constatările noastre, considerăm că rîndurile scrise de Neculce, el însuși, în *Cronica* sa, nepot lămuri asupra felului cum scria carul, dar numai într-o măsură oarecare asupra felului cum vorbea el. Nu a ști cum vorbea (adică cum pronunța sunetele) Ion Neculce, ne putem de datele culese în scrierile sale și în monumentele contemporane, întate în lumina fonologiei.

Asupra problemei lui *u* final în limba română, ne-am pronunțat în rîndurile de mai sus¹. Socotim că nu sîntem îndreptățiti să credem că *u* din zilele noastre, care a fost semnalat în diverse regiuni ale țării, nuă pe *-u* latin. În cercetările noastre anterioare, ne-am referit la prezența lui *-u* în cîntecele noastre populare: aici *u* este creat din necesități ritice. Un astfel de *u* apare în poezia Ciritelul a poetului Dumitru Corbea, în următoarele:

Bogatu-i ca ciritelu²,
Numai cu țepi tot pe elu.
Ciritelu e lăsatu
Să fie scos si-aruncatu³.

Printre particularitățile limbii lui Ion Neculce, Iorgu Iordan și pronunțarea cu *e* ușor deschis, la finală, acolo unde în limba literară zilele noastre figurează un *ea* (să-ș de, ave, pricepe (pers. 3 ind. im. = să-și dea, avea, pricepea) etc. Acest fonetism e notat în mod consecvent în textele din secolele al XVI-lea și al XVII-lea provenind din nordul Transilvaniei, Bucovina, Moldova și Banat⁴, cu ajutorul slovei chirilice care reprezintă *e* (spre deosebire de slova *e*, care nota diftongul *ea*); graiurile vechi în zilele noastre în aceste regiuni au conservat această pronunțare de *e* a lui *e* final. Dacă, în cazul de față, Neculce și înaintașii săi notează *e* cînd cîntă cîntecul, în realitate un sunet real, aceasta e datorită faptului că de la început, în rîndurile indicate, slova chirilică *e* a fost întrebuintată pentru redarea lui *e* de la Neculce, prin urmare, a aplicat în acest caz o regulă ortografică care are în vedere printre regulile pe care le-a deprins, atunci cînd a învățat să scrie.

Am relevat acest caz, pentru a pune în relief diferența dintre scrierea cu *-u* și scrierea cu *-e*, la Neculce și, în genere, în limba noastră veche.

Grafiile din textele noastre vechi comportă, așadar, explicații diferite pe care le-am expus cu alt prilej⁵. O singură explicație nu poate fi aplicată deci, tuturor cazurilor: am văzut mai sus că notația cu *-u* comportă o explicație decît notația cu *e*. Această constatare ne invită să fim precauți atunci cînd vrem să interpretăm mărturia textelor noastre vechi. În rîndurile de față este de a atrage atenția cititorilor asupra complexității acestei probleme.

(LR, IV, 1955, 1, p., 60-64)

¹ V. mai sus, p. 639 ș.u.

² V. studiul nostru *Remarques sur la detente des occlusives roumaines en fin de mot*, p. 251 ș.u.

³ în Moldova = tufă, tufiș.

⁴ în *Poezia nouă în R.P.R.*, București, f.a., p. 132—133.

⁵ V. mai sus p. 461-462.

⁶ *De Vinterpretation des graphies doubles dans les textes écrits*, în ML, p. 9 ș.u.

¹ SCL, V, 1954, p. 342.

² V. mai sus, p. 459. ș.u.

³ V. mai sus, p. 639 ș.u.

III

P. Neiescu reia problema lui *-u* final în limba română¹; d-sa admite integral, ca singure juste, fără a aduce însă argumente noi în sprijinul lor, tezele lui E. Petrovici, pe care le-am combătut la timpul cuvenit.

Socotim că repetarea nu constituie un argument științific și de aceea ne propunem să indicăm, în cele următoare, principalele puncte slabe din argumentarea lui P. Neiescu.

•

ASPECTUL FONOLOGIC

Cînd, prin anii 1924—1925, în cercetările noastre asupra limbii române vechi, am fost puși în situația de a rezolva problemele foneticii textelor din secolul al XVI-lea, ne-am dat seama că prima problemă ce trebuia rezolvată era interpretarea științifică a grafiei textelor. Pentru îndeplinirea acestui scop erau necesare cîteva principii de lingvistică generală, în stare de a răspunde la toate întrebările².

Astăzi fonologia a rezolvat această problemă: notăm, în scrierea obișnuită, *sunete-tip* sau *foneme*, și nu *sunete*, potrivit normelor învățate în școală³.

Neiescu evocă principiile fonologiei pentru interpretarea mărturiei unor texte scrise, în zilele noastre, de semiculți (p. 172). în pasajele din două scrieri particulare (scrise în 1914 și 1939), apar grafii ca *sintu* (= sint, vb.), *dinu* (= din) etc., deci cu notarea lui *u* final.

Explicația că aceste cuvinte au fost asimilate aceloră cu *-u* etimologic este nesatisfăcătoare: crede oare Neiescu că cineva a pronunțat vreodată an mod real *dinu* (pentru *din*)? De altfel, aceleași sunete sînt scrise și fără *-u*, în aceleași texte.

în realitate, *-u* nu e un fonem, întrucît, în această situație, nu joacă nici un rol în fonologia limbii române și nu are nici un rol distinctiv.

Singura explicație valabilă a prezenței lui *-u*, în exemplele de mai sus este deci că scrierea lui constituie o deprindere grafică, fără valoare fonetică

Același lucru se poate spune despre scrierea cu *o* final (*Cămpolungo*, *jeloito*, *Iono*, *bătrăneloro* etc.), curentă în limba noastră veche⁴.

Se rostesc oare *sintu* etc., sau *sinto* etc. (= sint, vb.), ipoteză pe care am respins-o, sau e vorba numai de o rotunjire a consoanei (E. Petrovici)? în acest caz, este evident că nu s-ar fi notat un *u* la sfîrșitul cuvintelor, căci un gest bucal este cu totul altceva decît un fonem determinat, cu un timbru vocalic anumit.

¹ O problemă de fonetică istorică; originea lui „*u* final” în limba română, în CL, II 1957 p. 159-179.

² V. principiile expuse în A. Rosetti, *De Vinterpretation des graphies doubles dans les textes écrits*, în loc. cit., p. 9—16. Problema nu a fost tratată în mod exhaustiv; cîteva indicații de metodă se pot găsi în lucrările următoare: R. L. Politzer, *The Phonemic Interpretation of Late Latin Orthography*, în Lg. 27, 1951, p. 151-154; J. Seguy, *Essai sur Vetat des palatales et de d romans en occitan au XII-eme siecle*, în *Annales publ. par la Faculte des Lettres de Toulouse*, 1953; Axe Grafstrom, *Etude sur la graphie des plus anciennes chartes languedociennes, avec un essai d'interpretation phonetique*, Uppsala, 1958, în special p. 14—15 și 250—251.

³ V. expunerea noastră de mai sus, p. 644.

⁴ V. mai sus, p. 459.

LIMBA VECHIE

l într-o serie de cuvinte românești (toponimice, nume proprii, nume c
[imune etc.) care apar în texte din secolele al XIII-lea — al XV-lea, scrise
limba latină sau slavonă și provenind din țările românești și din Ardea
-u nu este notat. (Exemplele cu *-u* notat sînt în număr mic¹).

\ Explicația lui E. Petrovici, că anume în aceste texte *-u* nu putea
notat, pentru că era neobișnuit în această poziție în limba maghiară sau sla
vonă este, desigur, nevalabilă. Mai întii, pentru că există și cazuri de notar
\ a lui *-u*, și apoi pentru că *-u* fonologie ar fi trebuit notat. Grafii ca *bradu*
lac, *nepot*, care apar la sfîrșitul secolului al XV-lea, în documentele scrise în
\ limba slavonă provenind din Moldova, în care lipsește *-w*, cer, deci, alt
\ explicație². Nici motivul că *-u*, în documentele slavone, s-ar fi confundat c
dativul singular masculin din slavonă nu e valabil, întrucît astfel de cazuri
au fost relevate în cîteva texte din Țara Românească, pe care Neiescu nu
; amintește (*Moișu Filosofii*, *Radulu* etc.)³.

ASPECTUL FONETIC

I P. Neiescu nu răspunde la obiecția noastră cu privire la aria cu *-u* di
It § partea orientală a domeniului dacoromânesc: cum s-ar putea oare vor
§ de conservarea lui *-u*, într-o arie care s-ar fi păstrat neatinsă din epoca latină
I și pînă în zilele noastre (?), dar în care de fapt au avut loc mari mișcări c
populație?

Postularea acestei teze e suficientă pentru a face evidentă absurditatea e

Neiescu trece foarte repede asupra problemei timbrului *ă* la finală (*u*
nită, *lucrîndă* etc.) în cîteva studii publicate mai demult, am arătat c
această pronunțare e curentă într-o mare parte a domeniului dacoromânes
f în special în unele părți ale Transilvaniei și ale Banatului, precum și în Țara
Românească⁴.

I Aici nu e vorba de un conservatism, ci de o pronunțare particulară
l consoanei finale.

f Prezența lui *-u* în graiul copiilor din corn. Drăguș, constatată de Mih
Pop în 1932, e contestată de Neiescu, în baza unei anchete la fața locului
făcută de el însuși, în aprilie 1956.

Crede oare P. Neiescu că faptele semnalate de M. Pop sînt inventate
în ce ne privește, socotind exactă redarea acestor fapte, nu ne rămîne dec
să constatăm schimbarea stării de lucruri din corn. Drăguș, în cursul anil
de după 1932.

Trebuie să spunem că nu am putut găsi în expunerea lui P. Neiesc
nici un argument valabil pentru a abandona tezele pe care le-am expus,
cursul anilor trecuți, asupra lui *-u*.

Neiescu omite să ne spună de ce poetul Dumitru Corbea, contemporan
nostru, scrie pe *-u* la rimă, într-o strofă pe care am citat-o într-un artic
precedent⁵, pentru că sprijină teza noastră despre ivirea în zilele noast
a lui *-u*.

(SCL, X, 1959, p. 445-447)

¹ Loc. cit., p. 415-417.

² Loc. cit., p. 415.

³ *Ibidem*, p. 416-417.

⁴ ML, 176-180.

⁵ V. mai sus, p. 647.

IV

în studiul său *Forme absolute și forme conjuncte (în sandhi) ale cuvintelor în grafia obișnuită și în transcrierea fonetică*¹, E. Petrovici tratează o problemă controversată a foneticii românești: prezența lui *u* la sfârșitul cuvintelor, atât în monumentele noastre vechi cât și în limba actuală.

Problema a fost evocată deseori, în cercetările lingviștilor noștri, mai ales în timpul din urmă².

După Petrovici, notarea lui *u*, existent în zilele noastre în pronunțare într-o mare parte a graiurilor dacoromâne (cam jumătate din teritoriul nord-dunărean, și anume în Transilvania, Maramureș, Crișana, Hunedoara, Cluj, Brașov, în partea orientală a Țării Românești, în sudul Moldovei și într-o parte a Dobrogei, în jud. Galați, Birlad, la sud-est de Bacău, la est de București, Ploiești), se explică prin faptul că scriitorul, aparținând ariei cu *-u*, ia în considerație forma absolută a cuvântului, pe când în frază, în înlănțuirea cuvintelor, *-u* dispăre și de aceea nu mai este notat.

Această explicație* a fenomenului ține seamă de mecanismul real al notării prin scris a sunetelor-tip sau fonemelor.

De observat, însă, că E. Petrovici ia în considerare cuvântul întreg, și anume felul cum e notată partea lui finală, și pornește de la o pronunțare reală cu *-u*.

Încă din 1932, regretatul prof. G. Șapcaliu, din Cîmpulung (Muscel), ne atrăgea atenția asupra necesității de a ține seamă de condițiile reale ale redării prin scris a sunetelor vorbite. O serie de grafii, la prima vedere bizare, din textele noastre vechi și din textele scrise de semiculiți în zilele noastre sau din texte notate de dialectologi, își capătă în felul acesta o explicație firească³.

Astfel, confuzia surdelor cu sonorele (*b-p*, *k-g*), notarea vocalelor suplimentare în *sikeri* (= scrie), *ghirăiască* (= grăiască), la prima vedere surprinzătoare, se explică ținând seamă de faptul că fonemele cuvântului se silabisesc de acel care scrie textul, ele fiind pronunțate cu glas șoptit sau chiar cu glas tare, și că acel care scrie transcrie fonemele pe care le șoptește: *p* în loc de *b*, *k* în loc de *g*, pentru că în glasul șoptit, oclusivele sonore devin surde; tot astfel, el scrie *sî*, *kî* în *sî-kî-ri* (= scrie), reproducând pronunțarea silabisită⁴ etc.

În privința lui *u* final notarea lui se explică prin aceeași necesitate de a silabisii cuvântul: *cuvîn-tu*, *da-tu* etc. Firește că aceste notații se explică numai la pauză, considerându-se forma absolută a cuvântului, după cum a arătat Petrovici⁵.

¹ Publicat în FD, III, 1961, p. 57-61.

² V. E. Petrovici, în SCL, III, 1952, p. 127-185, studiile noastre reproduse aici mai sus, p. 639 ș.u., și P. Neiescu, în CL, II, 1957, p. 159-179.

³ V. mai sus, p. 409. Al. Philippide a numit vocala pronunțată după consoană, în pronunțarea cuvântului izolat, „sunet implicit”: v. Ivănescu, în *Bui. Philippide*, IV, 1937, p. 204-207.

⁴ V. exemplele de mai sus, p. 409. în scrisori scrise în zilele noastre de semiculiți: *să-crisoare*, *scîrîsă* etc. (G. Istrate, în *Bui. Philippide*, VI, 1939, p. 138).

⁵ *Loc. cit.* *-u* e notat, într-o scrisoare din Cupșeni (Someș), din 15 nov. 1939, reproducută de G. Istrate (*op. cit.*): „pînă acum sînt *sănătosu*, care sănătate *dorescu* și ție... ie *bunu* Dumnezeu și vouă la toți ie *poftescu*... cu un *cuvîntu* la toți... eu o *ducu* bine, *totu* servicii... pe care *-amu avutu* *ălu amu*” etc. Astfel de exemple se pot ușor înmulți.

Wk Ne despărțim însă de Petrovici în explicarea ansamblului problemei.
B l " E. Petrovici socotește că acei care au notat pe *-u* îl pronunțau în mod
Bp real în vorbirea lor, și că acest *-u* e moștenit din latină \
mm Dupăcum am avut ocazia să arătăm de mai multe ori, în timpul din urmă,
Wm părerea noastră este diferită⁶; într-adevăr, noi credem că un *-u* (șoptit, scurt
Wm sau rostit întreg) la sfârșitul cuvântului nu poate fi notat de scriitor, atîta timp
II cit acest sunet nu era impus de ortografie ca fonem la sfârșitul cuvântului.
B în primul rînd, »-^ nu trebuie izolat de alte timbre vocalice care apar
JB: la finala cuvântului și care sînt semnalate în graiurile nord-dunărene, sau
B chiar de simpla explozie sau emisiune de aer, după consoana finală: *-ă*, *-î*,
•Bj *-w*. Aceste emisiuni vocalice, la sfârșitul cuvântului, apar în silabație: *bi*,
mm *ki* etc., *-nî*, *-fî* etc.
•I în al doilea rînd, trebuie ținut seamă de faptul că *u* apare la sfârșitul
B unor cuvinte care nu au avut niciodată un *-u*: *din*, *prin*, *chip* etc. sau: *abur*,
B *acest*, *alean*, *duh*, *ieffin*, *comarnic* etc. în *CV*.
S Prezența lui *-u*, în aceste cazuri, firește că nu mai poate fi explicată
B prin moștenirea din latină, cu atît mai mult cu cît el apare și la cuvintele
B de altă origine.
m în al treilea rînd, *-u* e notat în texte care provin din regiuni situate astăzi
B în afară de regiunea cu *-u*, de exemplu în *PO*: *cîndu*, *cumu*, *soru*, *amaru*
B sau în *Cartea de cîntece* din 1570—1573: *akmussu*, *kipu*.
B în consecință, notarea lui *u*, în textele noastre vechi, se explică prin
B silabisirea cuvântului în pauză., atunci cînd silabele sînt pronunțate în mod
m real *bî*, *ki* etc., iar la finală *-nî*, *-fî* sau *-nu*, *-tu* etc.

I

Dintre textele românești din secolul al XVI-lea, singur *CV*, deși o copie, prezintă scrierea consecventă a lui *-u*.

Explicația de mai sus a prezenței lui *-u* exclude existența lui altfel decît artificială, în silabisirea întovărășind scrierea, sau ca obicei ortografic, pentru a marca sfârșitul cuvântului.

Încercarea de a explica prezența lui *-u* în *CV*, prin despărțirea acestui text de celelalte texte rotacizante, trebuie respinsă⁷. 1.-A. Candrea, (*Ps, Sch.*, I, LXXXVIII) a arătat, cu suficiente argumente, de ce *CV* aparține în mod indiscutabil aceleiași regiuni din care ne vin traducerile *Psaltirii*.

Nicăieri, în CF sau în *Psaltirile* rotacizante, *-u* nu are rol fonologic: într-adevăr, în afară de *CV*, el apare în general sporadic la sfârșitul cuvântului (unde alternează cu ierurile) și nu formează, deci, o opoziție fonologică regulată.

Totuși *-u* apare de două ori într-o opoziție regulată, și anume în *voiu* (vb. auxiliar, pers. I), opus lui *voi* (pron. pers. 2) și în *Fariseiu* (sg.), opus pluralului *Farisei* (*CV*, glosar, s.v.).

⁶ Acest punct de vedere e susținut de E. Petrovici în SCL, III, 1952, p. 153. și 157; cf. obiecțiile noastre., mai sus, p. 639 ș.u.

⁷ V. mai sus, p. 639 și 648.

⁸ V. mai sus, p. 640.

⁹ Vi observațiile de mai sus, p. 643.

¹⁰ V. Densusianu, H.d.l.r., II, p. 95; ed. rom. II, p. 64 și mai sus, *loc. cit.* Nu avem nici un motiv să credem că această regiune a cunoscut, în secolul al XVI-lea, pe *-u*.

¹¹ V. observațiile lui Sbiera (*CV*, p. 279—282) și mai sus, *loc. cit.*

¹² V. observațiile noastre mai sus, p. 642.

¹³ V. argumentele noastre mai sus, p. 641.

Acest fapt na constituie însă o obiecție la afirmația noastră de mai sus, pentru motivele următoare:

1. în *voiu*, *u* nu e final, după consoană, ci formează diftong cu *i*;

2. în această situație, *u* nu putea să fie supus la dispariție, ca orice *-u* neaccentuat¹.

Notarea consecventă a lui *-u* în *CV* conferă o situație singulară acestui text, printre celelalte texte din secolul al XVI-lea traduse și copiate în aceeași regiune. Situația lui *-u*, în celelalte texte, nu corespunde deloc cu cea din *CV*, unde *-u* e notat în mod constant (afară de câteva cazuri neglijabile, cf. Sbiera, I.e.): *-u* e în minoritate, în aceste texte, față de *-k* sau *-b*, care, de fapt, sînt simple semne ortografice, întrucît ierurile, ca timbre vocalice, amuțiseră de mult în slavă.

Singura explicație a notării consecvente a lui *-u* în *CV* este, prin urmare, că cel care ne-a lăsat originalul acestui text a fost un om conștiincios², care a notat pe *t*, *h* în baza unei tradiții ortografice, marcînd sfîrșitul fiecărui cuvînt, deprindere normală în scrierea textelor în limba slavă (v. și E L G , p. 294).

în rezumat, am căutat să arătăm, în rîndurile de mai sus, că silabisirea este un criteriu de interpretare a notării prin scris a fonemelor unei limbi, și că, aplicat la scrierea limbii române vechi, acest criteriu ne permite interpretarea justă a unor grafii cu valoare controversată.

(SCL, XII, 1961, p. 467-470)

într-un articol publicat recent, I. Stan cercetează paralel felul cum e notată consoana finală de cuvînt în *CV* și în *Codex Dimonie*, pornind de la concepția lui E. Petrovici privitoare la existența corelației de timbru a consoanelor în dacoromână, aromână și meglenoromână³.

Ne propunem să examinăm aici felul cum sînt notate consoanele finale de cuvînt în *CV*, lăsînd deoparte notarea lui *-u* în *Codex Dimonie*, care pune probleme diferite.

Autorul extrage toate exemplele din *CV*, cu *u* final și *i* final.

Se știe că *CF* prezintă o notație consecventă a lui *-n*, cu unele rare excepții⁴.

¹ V. glosarul din *CV*. O singură dată *voi* (verb auxiliar, viitor, 1 sg.) apare fără *u* (p. 62/14). în *Psaltirile* rotacizante (Candrea, *Ps. Sch.*, II, p. 497 s.v. și 393 s.v.) situația e aceeași: *voi* (pron. pers.), opus lui *voiu* (vb. auxiliar, viitor, 1 sg).

² Consecvența în ortografie a *-u* a fost relevată de cercetători: v. Ov. Densușianu, *Din istoria amuțirii lui u final în limba română*, București, 1904, p. 4 și A. Procopovici, *Despre nazalizare și rotacism*, București, 1908, p. 5 și 28.

³ I. Stan, *Timbrul fonologie al consoanelor finte în Codicele Voronețean și Codex Dimonie*, în CL, V, 1960, p. 29-37.

⁴ V. observațiile lui Sbiera, *CV*, p. 279-282 și "mai sus, p. 457—461.

Dar pentru a avea o privire de ansamblu asupra problemei, *CV* trebuie plasat în mijlocul epocii sale, particularitățile sale de limbă urmînd să fie cercetate în raport cu particularitățile corespunzătoare din celelalte texte contemporane provenind din aceeași regiune.

Se știe că limba *CV* prezintă particularități aparte, care dau un aspect singular acestui text?

Problema este următoarea:

față de starea de limbă a celorlalte texte rotacizante, cum se explică situația lingvistică din *CF*?

Oare *CV* nu provine din altă regiune decît celelalte texte rotacizante, și particularitățile sale de limbă diferite ar trebui explicate ținînd seamă de acest criteriu?

Dar I. A. Candrea a respins, cu bune argumente, această teză, încă din 1916 \

Dacă, prin urmare, *CV* provine din aceeași regiune ca și celelalte texte rotacizante, atunci soluția problemei trebuie căutată altundeva.

Se pune deci întrebarea dacă starea presupus fonetică din *CV* nu e iluzorie, totul reducîndu-se la o problemă specială de notație fonetică sau de ortografie.

Această soluție a problemei ni s-a impus mai demult, în urma examinării notării lui *-u* în ansamblul textelor românești din secolul al XVI-lea⁵.

Problema constînd tocmai în a ști dacă aceste fapte sînt real fonetice și nu ortografice, se comite o eroare de judecată, o petiție de principiu⁶, atunci cînd faptele pseudofonetice din *CV* sînt identificate cu soarea fonetică presupusă de Petrovici pentru consonantismul românesc. Căci ceea ce ne lipsește în situația indicată este tocmai dovedirea acestei teze a identității dintre cele două stări fonetice (din *CV* și din limba vorbită, potrivit concepției lui Petrovici). în loc de dovadă, se ia drept bază a cercetării consonantismului *CV* ipoteza lui Petrovici, socotită în mod arbitrar demonstrată.

Viciul metodei întrebuintate apare deci lămurit, în urma observațiilor noastre de mai sus.

Autorul a cules toate exemplele cu *-u* din *CV*. Relevăm prezența lui *-u* într-o serie de cuvinte în care *-u* nu este etimologic, aceste exemple contrazicînd, prin urmare teoria lui E. Petrovici privitoare la păstrarea lui *-u*, din cele mai vechi timpuri, întrucît, dacă admitem această teză, prezența lui *-u* în aceste cuvinte ar rămîne neexplicată: *kipu*, *năravu*, *ostrovu*, *gîndu*, *rodu*, *hicleanu*, *folosu*, *glasu*, *vrătosu*, *obrazu*, *adușu*, *dzișu*, *meșteru*, *zboru* (= sobor), *duhu*, *văzduhu*⁷.

Față de această stare de lucruri, nu ne rămîne altă ieșire decît să explicăm prezența lui *-u*, în *CV*, ca un fapt de grafie, cu baze fonetice. (Am recurs la această explicație mai sus, unde trimitem pe cititor pentru alte amănunte.)⁸

⁵ Candrea, *Ps. Sch.*, I, p. LXXXVIII.

⁶ V. mai sus, p. 457 ș.u.

⁷ „Petiția de principiu”, în logică, este o eroare care consistă în faptul de a considera justă, sub o formă puțin diferită, teza pe care tocmai ne propunem să o demonstrăm.

⁸ V. mai sus, p. 457.

⁹ V. mai sus, p. 641 ș.u.

Prezența pur ortografică a lui *-u* în textele noastre vechi a fost observată de Timotei Cipariu, cunoscător profund al lor. În culegerea sa manuscrisă de cuvinte, păstrată la Biblioteca Filialei din Cluj-Napoca a Academiei Republicii Socialiste România, Timotei Cipariu restabilește în texte din secolul al XIX-lea pe *u* final „pretutindeni” \ astfel cum procedau și scriitorii din secolul al XVI-lea și din cele următoare.

Timotei Cipariu, ca să ne referim din nou la acest deschizător de drumuri în cunoașterea limbii noastre vechi, afirma cu dreptate, încă din 1867, necesitatea de a plasa faptele de limbă dintr-o regiune în ansamblul limbii¹.

Am insistat mai sus, la rîndul nostru, asupra necesității de a studia faptele de limbă din CV împreună cu faptele de limbă relevate în celelalte texte rotacizante.

Vom spune, în încheiere, că ipoteza, necesară în cercetarea științifică, trebuie verificată și, atunci cînd e contrazisă de fapte, ea trebuie abandonată². În felul acesta sîntem scutiți de a comite erori de judecată, cum este petiția de principiu, ale cărei urmări le-am examinat în rîndurile de mai sus.

(FD, IV, 1962, p. 71-73)

VI

Diomid Strungaru reia problema prezenței lui *-u* în limba noastră veche. El susține existența lui *-u* în pronunțarea reală, fără a aduce însă argumente valabile în sprijinul afirmației sale.

Din discuțiile amănunțite care au avut loc în ultimul timp asupra acestei chestiuni, a reieșit că problema este de natură grafemică.

Sînt motive serioase pentru a adopta astăzi o explicație de această natură în problema care ne preocupă. Cititorul se poate referi la articolele lui E. Petrovici³ și la ale autorului acestor rînduri⁴, publicate anterior, privitoare la acest criteriu de explicație. Reținem pentru argumentația de astăzi un singur exemplu, desprins din expunerile noastre amintite, care ni se pare deosebit de caracteristic: faptul că în zilele noastre, în scrisorile unor semiculti, *u* final e notat ca și în textele noastre vechi, deși *u* nu există în pronunțarea celor care au scris textul.

Astfel, într-o scrisoare din Cupșeni (Someș), din 15 nov. 1939, relevăm exemplele următoare: „sînt *sănătosu*, care sănătate *dorescu* și ție,, ie *bunu* Dumnezeu... la toți *lepoftescu*... cu un *cuvîntula* toți... eu o *ducu* bine, *totu* servici... pe care l-am *avutu* *âlu* *amu*” etc.⁵

Analogia cu faptele asemănătoare din secolul al XVI-lea este desăvîrșită, iar explicația de natură grafemică a scrierii cu *-u* este comună pentru cele două categorii de texte.

¹ V. interesantele observații ale Piei Gradea, în CL, V, 1960, p. 72—73.

² *Ibidem*, p. 71.

³ Claude Bernard, *Introduction a Vetude de la medecine experimentale*, Paris, Delagrave, 1925, p. 66-67.

⁴ *Contribuții la interpretarea grafiei chirilice, III. Problema „dispariției” lui u final în limba română*, în LR, XI, 1962, 5, p. 582-594.

⁵ *Forme absolute și forme conjuncte (în sandhi) ale cuvintelor în grafia obișnuită și în transcrierea fonetică în loc cit*

D. Strungaru crede că aduce o contribuție proprie la rezolvarea problemei prin introducerea unui criteriu nou de explicație; bazat pe, felul cum e notată finala de cuvînt în grafia chirilică a documentelor noastre vechi. După ce, într-o lucrare publicată anterior \ a adunat un număr de cazuri de grafii cu litere aruncate, deasupra rîndului și le-a clasificat, el trece la aplicarea acestor reguli în cazul concret al prezenței lui *u* final în textele din secolul al XVI-lea.

De fapt, aceste reguli, puse în aplicare, se dovedesc inoperante pentru deducții de ordin fonetic, întrucît sînt reguli de scriere, care nu izvorăsc din necesități fonetice, după cum vom vedea numaidecît.

Astfel, după Strungaru, prezența lui *-u* la sfîrșitul cuvîntului e notată cu *u*, cînd finala cuvîntului cuprinde două consoane (de exemplu, *dreptu*, *largu*, *trăgîndu*); cînd cuvîntul se termină în consoană simplă (*datu*), se notează și se pronunță un *-u*; în fine, cînd consoana sau cele două consoane sînt scrise deasupra rîndului, *u* nu e notat (*cum*, *scriind*), dar el se pronunță⁶.

Autorul nu vede că ultima „regulă” ruinează întreaga explicație, deoarece nu înțelegem prin ce proces de judecată am putea deduce existența lui *-u* din nenotarea lui! De altfel, examinarea materialului prezentat de autor pentru exemplificarea „regulilor” sale ne lămurește asupra faptului, pe care l-am amintit mai sus, că criteriile arătate pentru suprascrierea literelor în textele noastre scrise cu litere chirilice nu ne pot aduce nici o lămurire cu privire la realitatea fonetică respectivă⁷.

Mai trebuie observat că „regulile” stabilite de D. Strungaru mi se potrivesc cu realitatea, după cum nu se potriveau cu realitatea nici regulile propuse de Ov. Densusianu.

Într-adevăr, găsim în texte notația zero sau *u*, acolo unde, potrivit „regulilor” stabilite de Strungaru, ne-am aștepta la *u*, și viceversa. Astfel, textul din Miron Costin citat de autor⁸ cuprinde, cum era de așteptat, exemple care dezminț explicația dată (de exemplu, *opritu*, *opritu*). •

Atitudinea autorului față de problemele pe care nu le poate rezolva este caracteristică: le ignoră sau le bagatelizează. Astfel, după ce propune o explicație pentru *-u* în scrierea numelor proprii din documentele slavo-române din secolul al XV-lea, uită să ne spună cum se explică lipsa lui *-u* în documentele latinești din aceeași epocă. Pronunțarea cu *-u* în cuvintele, *chip*, *din* etc. s-ar explica prin analogie.

Față de aceste constatări, comentariile ni se par de prisos.

Încercarea de explicație a lui D. Strungaru a eșuat, în primul rînd pentru că îi lipsește autorului simțul realității: „regulile” pe care le-a făurit nu corespund unor realități fonetice și nu se potrivesc cu ceea ce ne dau textele. Pe de altă parte, o vedere de ansamblu a problemei i-ar fi evitat erorile de jude-

⁶ *Contribuții la interpretarea grafiei chirilice. I. Criteriile suprascrierii literelor*, în LR, X, 1961, 5, p. 474-487.

⁷ LR, XI, 1962, 5, p. 583: după Strungaru, toate exemplele de mai sus trebuie interpretate „în unul și același sens: al existenței reale a lui *u* final în limba română veche” (p. 584).

⁸ Chiar Strungaru arată în alt loc (LR, X, 1961, p. 476) că *i* și *u* „se suprascriu numai atunci cînd se află la sfîrșitul diftongilor (sau triftongilor) descendenți”. Prin urmare, lipsa lui *u*, în cuvintele de tipul celor de mai sus, corespunde realității!

cată pe care le-a comis. în fine, trebuie constatat că autorul nu e stăpîn pe metoda care i-ar fi permis să abordeze cu autoritatea cuvenită astfel de probleme, și să le rezolve în mod creator.

Problema lui *u* final în textele noastre vechi și contemporane, precum și în limba vorbită, este complexă: ea cere, pentru a fi rezolvată în mod satisfăcător, o viziune clară a faptelor, în perspectiva lingvisticii moderne.

(SCL, XIII, 1962, p. 545-546)

VII

Problema lui *-u* (final) în limba română a fost reluată de curînd de Robert L. Rankin

După ce expune situația din graiurile vorbite în zilele noastre, atît la nordul cît și la sudul Dunării, autorul trece la interpretarea grafiilor textelor românești din sec. XIII—XVI.

Fără a aduce material nou, nici explicații noi, Rankin se mulțumește să accepte teoria după care *-u* latin s-ar fi menținut pînă în zilele noastre, în două arii ale graiurilor dacoromâne și în aromână. în privința textelor vechi, ele ar arăta, la rîndul lor, conservarea lui *-u* (final) latin.

Rankin nu a văzut că mărturia faptelor de limbă scrisă e de altă natură decît a celor de limbă vorbită, și că, prin urmare, faptele și mărturia lor nu sînt comparabile.

De o parte, în cazul textelor scrise, ne găsim în fața notării de către scriitorul textului respectiv a propriilor sale sunete-tip sau foneme, deci cu fapte de limbă, care comportă interpretări diferite, plecînd de la cunoașterea mecanismului notării prin scris a propriilor sunete-tip sau foneme, și de la constatarea că, în acest caz, notăm nu sunetele pe care le pronunțăm, ci sunetele-tip sau fonemele pe care am învățat să le scriem. De aceea interpretarea grafiei textelor scrise comportă moduri diferite de interpretare, după cum am arătat altă dată.

De altă parte, în cazul textelor orale, notate de dialectologi, operăm cu notații prin audițiune a sunetelor emise de o altă persoană, deci cu fapte de vorbire individuală (fr. „parole”).

Rankin nu aduce nici o probă pentru a sprijini teoria pe care o adoptă. Iar părerile contrarii sînt înlăturate, fără vreo motivare științifică.

Rankin relevă obiecția pe care am formulat-o, privitoare la scrierea cu *-u* (final), în textele din sec. XVI—XVII, în cuvinte în care *-u* nu este etimologic, ca *kip*, *oraș* etc., și explică aceste scrieri prin analogie, neținînd seama de faptul că, dacă această explicație ar putea fi riscată pentru grafiile cu *-u* din CV, unde notarea cu *-u* e aproape constantă, ea nu mai e valabilă în texte în care scrierea cu *-u* nu e constantă, ca în PO, sau în *Psaltirea Tordas*, unde găsim grafii cu *-u* în *kipu*, *orassu*, *uaku*, pe lângă grafii fără *-u*.

De altfel, problema e pusă greșit, pentru că în textele din secolul al XVI-lea nu poate fi vorba de un sunet-tip sau fonem *u* (cum ar fi fost normal, dacă *u* ar fi intrat într-o opoziție fonologică, de ex. sg. *-u/pl. -i: albu-albi*), întrucît majoritatea textelor nu-l notează, ci de un fapt sporadic de grafie, așa după cum am arătat la locul potrivit.

Autorul nu răspunde la întrebarea pe care am formulat-o mai de mult cum se explică scrierea cu *-u* în texte din zilele noastre? Oare și aici să vorba de „păstrarea” (!) lui *u* final latin, în graiul unor persoane care cunosc acest fonem la finala cuvintelor? în privința repartiției geografice fonemului, în graiurile dacoromânești actuale, Rankin, care reproduce ha repartiției pe teren a lui *-u* publicată de P. Neiescu, nu ține seamă de observația noastră, formulată după cum urmează: „P. Neiescu nu răspunde obiecția noastră cu privire la aria cu *-u* din partea orientală a domeniului dacoromânesc: cum s-ar putea oare vorbi de conservarea lui *-u* într-o arie care s-ar fi păstrat neatinsă din epoca latină și pînă în zilele noastre (?), dar în care de fapt au avut loc mari mișcări de populație?”

Postularea acestei teze e suficientă pentru a face evidentă absurditatea

Un fapt pe care nu l-am examinat, în publicațiile noastre anterioare, este prezența lui *-i* (nu *-i*), în graiurile dacoromâne din zilele noastre, la pluralul numelor și adjectivelor, în aria lui *-u*.

în textele din sec. al XVI-lea și următoarele, o insuficiență grafică se face deosebirea, în scris, între *i* și *i*) ne împiedică să putem identifica prezența acestui fonetism. Fenomenul din graiurile vorbite în zilele noastre urmează să fie cercetat cu aparatele de care dispune fonetica experimentală pentru a ne lămurii asupra caracteristicilor sale fiziologice și acustice.

O cercetare recentă asupra graiurilor din Crișana atestă prezența *u* final (mai rar *i* final) și *i* final, în aceste graiuri (opozitia: sg. *lupu—lupi*), *-i* apare și la pluralul unor nume care nu au pe *-u* la singular: *floare—pl. flori* ¹.

Rankin neagă vreo relație între aceste fapte, dar realitatea vorbită nu dă dreptate: prezența lui *-w*/etc, ca și a lui *-i*, în graiurile vorbite în zilele noastre, trebuie explicată printr-un criteriu comun: pronunțarea particulă a consoanei finale de cuvînt.

în privința prezenței lui *-ă* la formele de participiu trecut și de gerunziu, din graiurile dacoromâne, în care Rankin vede generalizarea formelor feminine, am arătat mai de mult că această terminație apare acolo unde obiectul propoziției e la masculin, ceea ce nu mai permite explicația amintită. Prin urmare, *-ă*, în aceste cazuri, este de origine fonetică.

Aceeași explicație e valabilă pentru *-ă* de la formele de participiu trecut (*cîntată*), cele în *-a*, de la formele de gerunziu, din aromână, fiind explicabile prin analogie cu adverbele în *-a* (adv. *atumțea—gerunziu aligînda*) ².

¹ T. Teaha, *Vocalele finale silabice (-a, -i) în graiurile din Crișana*, în SCL, XIX, 1968,

² ML, p. 178-179.

³ Matilda Caragiu Marioțeanu, *Fonomorfolgie aromână*, București, 1968, p. 160—

¹ Robert L. Rankin, *Final -u in Rumanian*, în *Essays in Rumanian Philology from the University of Chicago*, in Honor of the XIIth International Congress of Romance Linguistics and Philology, București, 15-20 April, 1968, Chicago, p. 48-51.

Am căutat să arătăm că Rankin amestecă fapte de natură diferită care nu au aceeași-origine: de o parte, în textele scrise, notarea pur ortografică a Im- «sau-a ierurilor chirilice la sfârșitul cuvintelor, de către emițător, conștient de acest fapt, de alta, în limba vorbită, descoperirea de către dialectologi a unui timbru vocalic la sfârșitul cuvintelor, notat în chip variat și pe care vorbitorul nu este conștient că l-a pronunțat

în încheiere, vom spune că expunerea lui R. L. Rankin nu aduce nimic valabil care să ne facă să abandonăm explicația prezenței lui *-u* în textele noastre vechi și în graiurile vorbite astăzi, așa cum a fost propusă în scrierile noastre.

E. Vasiliu, în *Fonologia istorică a graiurilor daco-române*, București, 1968, p. 80—85, expune situația lui *-u* și *-i* în româna comună. Contrar afirmației sale (p. 82), eventuala ivire a unui timbru vocalic după emisiunea unui *-s* e normală, la un sunet de această natură. Discuția părerilor mele privitoare la situația vocalelor finale în româna comună este însă fără obiect, întrucât citatele se referă la statutul lor numai din momentul ivirii primelor monumente de limbă, adică începând cu secolul al XIII-lea, după cum se poate vedea în expunerea noastră de mai sus, iar în privința situației din epoca românei comune, citatul care urmează lămurește cu precizie punctul meu de vedere: „Opoziția de sonoritate nu se neutralizează la finală, întrucât în epoca română comună finala eta vocalică (n.b. sublinierea noastră): *corbu — corpu* etc/' (aromâna a păstrat pînă astăzi această structură fonetică, v. M. Caragiuri Marioțeanu, SCL, XVI, 1963, p. 313; SCL, XIX, 1968, p. 303—305).

VIII

E. Vasiliu ridică două obiecțiuni la explicația noastră privitoare la prezența lui *-u* în graiurile dacoromâne actuale.

1. în cercetările noastre anterioare, nu am fi probat existența acestui timbru vocalic după consoanele neoclusive.

într-adevăr, experiențele noastre au fost consacrate numai consoanelor explozivei

E. Vasiliu cere o dovadă că fenomenul înregistrat la această categorie de consoane se produce și la consoanele neoclusive.

Dovada îi stă la îndemână:

a. în tratatele de fonetică: vezi de exemplu *General Phonetics* de R. M. vs. Heffner (Madison, 1964, p. 171): (e vorba de *s*): „If the oral constriction is resolved first to the open position of the neutral vowel [9] before the rest position is assumed and before the breath pulse has spent itself, the result will be a sound either of voiceless [9] or of a murmured [9] with diminishing energy". Adică, la fel ca timbrul vocalic înregistrat la explozia consoanelor ocusive.

b. în *Texte dialectale* publicate de E. Petrovici (Sibiu-Leipzig) se pot releva numeroase exemple de «sau *-i* după *s*, de exemplu (p. 51, 5), *dusu* (p. 52, 10), *falosu* (p. 54, 24), *frumosu* (p. 56, 15) (p. 59, 3), *susu* (p. 59, 25) etc. După cum am arătat mai sus (p. 64) *-t* după *s* au fost înregistrați deseori și în ALR, în diverse localități.

Trebuie să adăugăm că în numeroase cazuri relevate de noi, acest vocalice apar în cuvinte sau în forme verbale care nu au cunoscut în latină sau, în cazul împrumuturilor, în limba de origine.

în consecință, cerința formulată de E. Vasiliu fiind îndeplinită sa e înlăturată.

2. E. Vasiliu își exprimă îndoiala asupra felului cum am înfățișat nismul dispariției lui *-u* latin în dialectele limbii române, și repariții timbru vocalic, în aceleași dialecte.

El se întreabă dacă nu ar fi mai simplu să admitem existența ruptă a lui *-u*, în dialectele sud-dunărene și în unele graiuri dacoromâne.

Răspunsul nostru este următorul: pentru ca această explicație să fie admisibilă, ar trebui să putem proba persistența lui *-u* în dacoromânele pînd cu cele mai vechi texte.

în cercetările noastre anterioare am căutat să arătăm că fenomenul în discuție are o ingăduie o astfel de explicație.

Pînă nu se va da un răspuns mulțumitor — altul decît cel pe care noi — la punctele litigioase pe care le-am indicat în mod explicit (vezi expunerea noastră din SCL, XIX, 1968, p. 303—305), socotim că e vorba de o noastă eroare în explicație. 104

IX

Ion Gheție reia problema prezenței lui *u* final în scrierile lui I. Iorgu Iordan a crezut că Neculce redă în felul acesta claritatea a propriei sale limbi. Această concepție l-a făcut să transcrie din textul scris de Neculce, prin *u*, interpretare evident abuzivă.

Am combătut această interpretare, arătînd că textele scrise de Neculce nu ne pot lămuri asupra felului cum vorbea cronicarul, ci doar felului cum scria el¹.

întrucît textele contemporane nu confirmă existența lui *u* final, se adresează unui text românesc scris de un misionar italian, care arată prezența lui « la acea epocă.

în manuscrisul călugărului franciscan Silvestro Amelio, o notarea lui *-u*, într-o serie de cuvinte, ar dovedi realitatea acestui fenomen în graiurile moldovenești.

Amelio notează finala vocalică a cuvintelor cu ajutorul literei *u*. „Acest *u* reda, în sistemul grafic întrebuintat de Silvestro Amelio, semivocalic, adică un *u* scurt", ne spune Gheție (p. 495). De fapt, diferența între valoarea lui *u* și *u* e zadarnică, întrucît Amelio nu o respectă pe *-u* din *nu* (de 2 ori) e notat și cu litera *u* (op. cit., p. 300).

¹ Ion Gheție, *u final la Neculce*, în LR, XX, 1971, 5, p. 493-496.

² Vezi expunerea noastră de mai sus, p. 639—648.

Explicația prezenței lui *u* final, în manuscrisul lui Amelio, trebuie bazată pe criteriile ortografice, și anume pe analogia cu scrierea limbii italiene, în care cuvintele comportă o finală vocalică.

Iată câteva exemple dintr-o pagină luată la întâmplare a unui dicționar al limbii italiene: *melato, melenso, melico, melifero, mellifluo, melleno, meimoso, melo, melocotogno, melodico, melodioso, melogranato* etc.

În privința metodei de folosit pentru interpretarea grafiilor din textele noastre vechi, care ar lipsi din scrierile mele (Gheție, p. 494), trebuie să arăt că încă din 1929, și în anii următori, am indicat calea de urmat pentru explicația fonologică a acestor grafii¹.

În concluzie, constatăm că interpretarea grafiilor dată de Gheție nu corespunde cu stadiul actual al cunoștințelor noastre.

Din punctul de vedere al metodei, Gheție a rămas mult în urmă, căci, încă din 1894, Al. Philippide arătase drumul de urmat pentru justa lămurire a acestor probleme².

ASUPRA REPREZENTĂRII PRIN SCRIS A SUNETELOR VORBITE

Reproducem aici mai jos, în versiune românească, contribuția noastră la „Omagiul Pierre Delattre”, apărută la Haga, Mouton & Co., în 1972.

Ne propunem să aducem aici câteva lămuriri asupra problemei reprezentării prin scris a sunetelor vorbite.

Scrisul este, după cum se știe, o aproximație: semnele cu ajutorul cărora notăm sunetele vorbite ne sînt impuse de ortografia fiecărei limbi³. Ele se aplică la unele tipuri fonice determinate: *sunetele-tip*.

Sunetul-tip, pe care îl notăm cu ajutorul unei litere sau al unui semn dat reprezintă sunetul în general, astfel cum* îl concepe fiecare vorbitor (ML, p. 144). Astfel, în alfabetul latin, *e*, de exemplu, notează diversele variante ale acestei vocale existente în limba vorbită, care diferă una de alta într-un fel oarecare: *e* (deschis), *e* (închis), accentuat, neaccentuat etc. (Janakjev)⁴. Scrisul reține, deci, pentru a le nota, numai caracterele distinctive ale fiecărui sunet-tip, comunicarea cu ajutorul limbajului fiind fondată pe diferențele fonice cu valoarea semantică dintre cuvinte.

Mecanismul reprezentării prin scris a sunetelor vorbite a fost descris de Trubetzkoy în felul următor:

„*Mari schreibt nicht das, was mm wirklich ausspricht, sondern das, was man zu sprechen meint oder zu sprechen beabsichtigt... Man muss sich immer*

¹ V. ML, p. 9—16 și mai sus, p. 639 ș. u.

² V. mai sus, p. 409 și 645 precum și Ch. Th. Gossen, *Grapheme et phoneme: le probleme central de l'etude des langues ecrites du moyen age*, în RLiR, XXXII, 1968, p. 1—16.

³ Vezi ML, p. 10—11, precum și Janakjev, 1964, p. 61—62, și Benveniste, 1966, p. 32. Acesta din urmă declară (1966): „[le locuteur] en entendant des sons... identifie des phonemes «(22)... [Dans l'alphabet latin] chaque lettre correspond toujours et seulement à un phoneme «(24)... Vezi și Goran Hammarstrom *Grapheme, son et phoneme*... St. neophil., XXXI, 1959, p. 5—18 (în 90% din cazuri, literele corespund fonemelor).

⁴ Janakjev M., *Teoriya ofografii i reci*, în *Voprosy jazykoznanija*, 13, 1964.

daran erinnern, das die Schrift nicht das phonetische, sondern immer das phonologische System der Sprache wiedergibt, und dass das phonologische sich nicht mit dem phonelischen deckt" (p. 111) ¹.

În raport cu sunetul-tip sau cu fonemul, grafemul este indivizibil. Grafemul *a*, de exemplu. Grafemul nu este altceva decît reprezentarea prin scris a sunetului-tip, care reunește într-o singură unitate, după cum am văzut mai sus, diversele variante ale sunetului vorbit. Spre deosebire de sunetul-tip, fonemul nu Moșește psihologismul: este un invariant așezat la baza faptelor de limbaj (Rosetti²; Avram, p. II)³.

În procesul notării prin scris a sunetelor limbajului uman, se poate spune că acel care redactează mesajul să silabisească, în timpul cît scrie, și să formează cuvîntul respectiv și să întovărășească silabisirea cu pronunțarea și sunetul, cu glas șoptit sau chiar cu glas tare (ML, p. 144).

Această constatare ne ajută să interpretăm anumite grafii, care, la prima vedere, pot părea bizare: sunetele de prisos, notate în aceste grafii sînt provocate de silabisire și nu aparțin cutărui sau cutăiui cuvînt. Scriitorul notează, în românește, *sikeris* pentru *scris*, aceasta se datorează faptului că notarea respectivă e cauzată de silabisire: *si-ki-ris*.

Fonologia aduce prin urmare o contribuție esențială la interpretarea sunetelor reprezentate prin scris.

(SCL, XXIII, 1972, p. 167-169).

DESPRE den ȘI din

În capitolul „prepoziția” din volumul *Formarea cuvintelor în limba română*. Compunerea, autoarele¹ scriu următoarele, cu privire la prepozițiile compuse cu *de* și *pre*: „este greu de precizat cînd au devenit prepoziții... neanalizabile. După părerea acad. Al. Rosetti, prepozițiile *prin* (și alte prepoziții compuse cu *de* și *pre*) mai erau analizate în secolul al XVI-lea (grafii ca *de[^](n)*, *pre[^]*, *deMre*, *de-ftru* și chiar *den*, *pre[^]* desc „sentimentul compoziției”. Andrei Avram a susținut însă puțin mai târziu, la vedere contrariu, cu argumente convingătoare, dintre care cel mai important este următorul: *e* (din prepozițiile în discuție) nu ar fi devenit *i* decît dacă a fost separat de nazală prin limita silabică și prin vocala *i*”.

De fapt, argumentele lui Avram nu sînt convingătoare, după cum am arătat la timpul oportun².

Situația este următoarea: în secolul al XVI-lea *e(-\-n)* trecuse la *i*, cum dovedesc grafiile cu *i* din scrisoarea lui Neacșu, de exemplu *iiine*, *bine*.

Dar grafia cu *e* coexista alături de cea cu *i*: *den* (de 2 ori), *gen* (același text).

Avram nu face diferența, în judecata sa, între sunet și grafem.

¹ Troubetzkoy, N. S., *Les systemes phonologiques consideres en eux-memes, et en rapports avec la structure generale de la langue*, în *Deuxieme Congres international de linguistique* (Paris), 1933, p. 120-125.

² Avram, A., *Sur quelques particularites graphematiques*, în *Cahiers de linguistique et appliquee*, I, 1962.

Benveniste E., *Problemes de linguistique generale*, (Paris), 1966.

³ *Formarea cuvintelor în limba română*, Volumul I. *Compunerea*, de Fulvia Finuța Hasan, București, 1970, p. 225.

⁴ V. mai sus, p. 602.

în concluzie, Ion Gheție nu a reușit să probeze existența lui *și* și *să* în textele din secolul al XVI-lea.

III

Romulus Todoran, Contribuții de dialectologie română, Buc., 1984, p. 114—130 este de părere că „echivalența între *să* și *și*, pe baza funcției lor consecutive-fmale, a făcut posibilă substituirea primei conjuncții cu cea de a doua. Inovația s-a produs spontan și independent în cele trei arii” (p. 130).

(SCL, XVI, 1965, p. 611)

CU PRIVIRE LA TENDINȚA ÎNLOCUIRII INFINITIVULUI CU CONJUNCTIVUL ÎN LIMBA ROMÂNĂ

C. Frâncu, într-un studiu publicat în 1969 și în teza pentru obținerea titlului de doctor în filologie, la Universitatea din Iași, a reluat problema tendinței de înlocuire a infinitivului, în limba română, cu conjunctivul¹.

Fenomenul a fost explicat prin influența limbii grecești asupra limbii române. Autorul admite această influență, dar numai pentru aromână; la nordul Dunării, fenomenul ar avea cauze interne².

Dar faptele dezminț această interpretare, întrucât graiurile din nordul domeniului dacoromânesc au păstrat pînă astăzi infinitivul. Autorul nu ne spune de ce, dacă e vorba de o cauză internă care a acționat în limba română, ea s-a manifestat numai în dacoromână, și încă numai în jumătatea ei de sud?

După C. Frâncu, fenomenul e recent în dacoromână: sec. XIII—XVI, și legat de întrebuițarea conj. *să* (< lat. *si*) la formele de conjunctiv fenomen care nu se încheiase în secolul al XVI-lea³.

Teoria lui C. Frâncu e eronată, din motivele următoare:

1. Fenomenul din limba română nu se regăsește în nici o altă limbă romanică, în afară de dialectele din sudul Italiei (sudul Calabriei și Terra d'Otranto), unde coloniile grecești sînt stabilite din antichitate.

În graiurile italiene din aceste regiuni, tendința este de a înlocui infinitivul cu forme personale, introduse printr-o conjuncție, ca în limba greacă⁴.

2. Fenomenul se regăsește în limbile balcanice (albaneza, bulgara), unde e moștenit din limba greacă⁵.

C. Frâncu, *Cu privire la „Uniunea lingvistică balcanică”. înlocuirea infinitivului prin construcțiile personale în limba română veche*, în Anuar de lingvistică și istorie literară, t. XX Academia R. S. România, Filiala Iași. 1969, p. 69-116; Id., *Conjunctivul românesc și rapoartele lui cu alte moduri. Privire diacronică*. Teză de doctorat rezumat Iași 1971

¹ Anuarul cit., p. 73, 114.

² Anuarul cit., p. 75.

³ V. mai sus, p. 236—238.

⁴ O tendință recentă a lingviștilor albanezi este de a explica prin criterii interne fenomenele din epoca veche a limbii albaneze: v. de ex. Shaban Demiraj, *De la perte de Vinfinitif en albanais*, în *Studia Albanica*, VII, 1970, p. 125—130.

3. Autorul separă explicația fenomenului fără nici un argument valabil, căci el neagă posibilitatea unei influențe a limbii grecești la nordul Dunării.

Existența fenomenului în aromână⁶, la fel ca în dacoromână, dovedește existența lui în româna comună⁷, și infirmă, prin urmare, explicația separată a inovației, propusă de Frâncu.

4. Cercetările recente întăresc explicația prin limba greacă. Într-adevăr, considerațiile asupra ariei fenomenului în secolul al XVI-lea și în zilele noastre sînt grăitoare. În genere, se poate spune că zona de nord a dacoromânei a rămas fidelă construcțiilor cu infinitivul, pe cînd zona central-sudică a inovat, ca și limbile balcanice vecine⁸.

Neglijarea informației existente, și lipsa unei bune metode de lucru a condus pe C. Frâncu la susținerea unei teze care se înlătură de la sine⁹.

Brian D. Joseph, *A new Convergence Involving the Balkan Ross of the Infinitive I.F.*, 85, 1980, p. 176—187: considerații asupra dispariției infinitivului, în română, dovedește că autorul nu e stăpîn pe problemă!

(SCL, XXIII, 1972, p. 307-308)

CELE MAI VECHI TRADUCERI ROMÂNEȘTI DE CĂRȚI RELIGIOASE

CONSIDERAȚII ASUPRA DATĂRII ȘI LOCALIZĂRII LOR

DE CE PRIMELE TRADUCERI ROMÂNEȘTI DE CĂRȚI RELIGIOASE AU FOST EFECTUATE ÎN MARAMUREȘ ȘI ÎN NORDUL ARDEALULUI, ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVI-LEA, SUB INFLUENȚA REFORMEI LUI LUTHER

Problema are două aspecte: unul lingvistic și altul de istorie politică și culturală. Aceste două aspecte nu sînt independente unul de altul, al doilea fiind determinat de cel dintîi.

¹ V. mai sus, p. 192-194.

² V. mai sus, p. 236—238 și Capidan, *Arom.*, p. 445—449 și 477—478, 548 („infinitivul lipsește în dialectul aromân”). Ca și în dacoromână (sec. XVI), aromâna cunoaște conj. *să* < *si*, cu sensul fr. *que*, folosită la formarea conjunctivului, și cu sensul „dacă”. V. Papahagi, *Limba aromână*, p. 917 și 943.

³ V. *Istoria limbii române*, II, Ed. Academiei, București, 1969, p. 269 (conjunctivul zent cu *se*, în româna comună), și p. 291.

⁴ Ion Diaconescu, *Unele aspecte ale înlocuirii infinitivului cu conjunctivul în limba română din secolul al XVI-lea*, în *Omagiu lui Al. Rosetiti*, București, 1965, p. 167—170; p. 169: în zona nordică — nordul Moldovei și nordul Transilvaniei, construcțiile cu infinitivul sînt predominante față de cele cu conjunctivul: 55% infinitiv, 45% conjunctiv; în zona central-sudică, construcții cu infinitivul, față de 73% cu conjunctivul; Magdalena Vulpe, *Repartiția geografică a construcțiilor cu infinitivul și cu conjunctivul în limba română*, în *FD*, V., 1963, p. 123—141; „infinitivul și-a păstrat maximum de vitalitate într-o arie nordică (Maramureș, nordul Crișanei)”, iar „conjunctivul s-a impus ca prototip sintactic în regiunea de sud și sud-est a țării (T. Românească, Dobrogea, Moldova de sud, mai puțin consecvent Oltenia)”. Această repartiție pe teren a formelor de infinitiv și de conjunctiv în limba veche reiese și din propriile statistici ale autorului (anexa dintre p. 112—113); ea nu a avut însă darul să-l lămurească asupra soluției problemei.

⁵ încercarea lui C. Frâncu de a explica fenomenul prin criterii de evoluție internă a limbii române (Anuarul cit., p. 79 ș.u.) nu a dat nici un rezultat valabil, la fel ca și cercetările lui Bacinschi [*Vinfinitif et ses moyens de remplacement*, Bucarest, 1945], partizan al acestui criteriu de explicație. După M. Iliescu [*Encore sur la perte de Vinfinitif en roumain, in du premier Congres International des etudes balkaniques et sud-est europeennes*, Sofia, 1957, p. 115—118], originea fenomenului trebuie căutată în limba latină, la care s-a adăugat, timpuriu, influența limbii grecești.

într-adevăr, manuscrisele celor mai vechi traduceri românești de cărți religioase, în starea în care ne-au parvenit astăzi/nu sînt datate și nu conțin nici o indicație asupra localității unde ele au fost scrise. Datarea și localizarea lor se pot face, așadar, numai prin criteriile din domeniul lingvisticii. Datarea obținută pe această cale atrage după sine legătura ce trebuie stabilită între traduceri și curentul sau mișcarea culturală care le-a provocat.

Cercetătorii noștri (N. Iorga/ Ilie Bărbulescu, T. Palade, M. Șesan, Șt. Ciobanu) nu au întrebuințat această metodă în stabilirea datei primelor noastre traduceri de cărți religioase, ci calea inversă, pierzînd, în felul acesta, singura călăuză sigură în labirintul tezelor ce se opuneau: husitism, catolicism, luteranism sau curent național.

E caracteristic, pentru această stare de spirit, cazul lui I.-A. Candrea care, în loc să pornească de la limba textelor, a procedat în mod invers, luînd drept bună teoria husită; pornind deci de la convingerea că textele datează din secolul al XV-lea, era natural ca el să explice diferențele dintre limba lor și limba textelor lui Coresi prin factorul timp, Coresi vorbind o limbă mai evoluată.

Numai că această deducție are la bază un fapt nedemonstrat: anume că cele mai vechi traduceri românești de cărți religioase datează din secolul al XV-lea¹.

Așadar, cercetarea limbii textelor se impune în mod imperios și constituie fundamentul studiului nostru.

Insistăm asupra acestui fel de a proceda, pentru că, după părerea noastră, el determină soluția întregii probleme: dacă există argumente trase din examinarea limbii textelor, care să impună cutare dată, trebuie să legăm apariția primelor traduceri de curentul cultural din epoca respectivă. Este un principiu de bună metodă, asupra căruia am insistat mai demult (v. ML, p. 583, n. 1) și am revenit în lucrarea noastră reproducută aici, fără însă ca el să fi fost luat în seamă în lucrările apărute ulterior.

D A T A R E A

Argumentele de natură lingvistică. Am arătat, în capitolele precedente, că diferențele dintre limba textelor rotacizante și limba textelor lui Coresi nu se explică prin factorul «timp», ci prin factorul «spațiu»: sînt divergențe dialectale ivite pe un teritoriu continuu.

Lucrul nu mai are nevoie, astăzi, să fie demonstrat. Hărțile *Atlasului lingvistic român* confirmă în totul această concluzie, configurația dialectală a dacoromânei de astăzi deducîndu-se foarte bine din aceea din secolul al XVI-lea. S. Pușcariu, el însuși, care fusese un adept al datării primelor texte în secolul al XV-lea, și-a însușit punctul nostru de vedere în termenii următori:

«Textele bisericești făcute [?] sau copiate în nordul țării se deosebesc atît de mult de cele transmise nouă în secolul al XVI-lea de Coresi și de colaboratorii săi, încît, înainte de cunoașterea realităților relevate nouă de geografia lingvistică, învățații [printre care chiar S. Pușcariu] au crezut că originalele textelor din nordul țării ar fi fost traduse în secolul al XV-lea sub

¹ Am combătut argumentele lingvistice ale lui Candrea în lucrarea noastră *Rech.*, p.34 ș. u. Toate faptele pe care Candrea le socotește mai vechi și ar data din secolul al XV-lea se regăsesc în textele din secolul al XVI-lea.

influența mișcării husite, căci numai distanța de cel puțin o sută de ani ar explica' arhaismele redacțiilor maramureșene sau bucovinene față de cele brașovene» (LR, I, București, 1940, p. 417).

'Așadar, dacă limba primelor noastre traduceri de cărți religioase pare mai «arhaică» decît limba textelor lui Coresi, aceasta se explică prin diversificarea dialectală a dacoromânei în secolul al XVI-lea.

Nimic nu ne împiedică deci să credem că particularitățile primelor traduceri sînt contemporane acelor din textele lui Coresi; în felul acesta, datarea în secolul al XV-lea cade.

M. Gaster văzuse aceasta încă din 1891, numai că el credea că traducerea rotacizante sînt posterioare cărților lui Coresi și copiate de pe acestea: «...Pentru mine cel puțin, nu mai încapă nici o îndoială cum că manuscrisele, cu toate formele lor dialectale, neposedînd nici o formă mai arhaică și nici un vocabular mai arhaic decît acel al lui Coresi, sînt variante dialectale: simple **capii** făcute după tipar și schimbate de către copietor» (Gaster, *Chrest.*, p. xciv; v. și expunerea lui Gaster, *Geschichte der rumänischen Litteratur*, în *Grobers Gr. II*, 3, 1901, p. 267 ș.u.).

De asemenea Ov. Densusianu, care încă din 1914 își spusese părerea în termenii următori:

«particularitățile lingvistice [ale primelor traduceri] nu ne autorizează să datăm aceste traduceri înainte de sec. al XVI-lea: nu observăm în ele nimic care să nu poată data din această epocă» (H.d.l.r., II, p. 7; v. și ed. rom., p. 11).

L O C A L I Z A R E A

A. Argumentele de natură lingvistică. în privința argumentelor lingvistice ce s-au adus pentru localizarea primelor traduceri românești de cărți religioase în «Maramureș și în Ardealul vecin» (v. mai sus, p. 431), s-a invocat prezența unor termeni maghiari cu circulație restrînsă¹.

Aici, trebuie avute în vedere două criterii:

1. termenii să fie folosiți numai în textele rotacizante;
2. ei trebuie să fie semnalăți în zilele noastre în regiunea în care au fost localizate primele traduceri.

Ținînd seama de aceste două criterii și eliminînd din discuție cuvinte de o întrebuințare generală sau chiar mai restrînsă, ca *badic* (Banat, în jurul Aradului), *băsău* (Transilvania, Moldova, Bucovina), *celui*, vb. (Transilvania, Bihor, Banat, Moldova), *hălăstui*, vb..(e semnalat și în Dosoftei, *Viețile sfinților*, DA)², reținem următorii patru termeni:

adămană, s.f.«camătă» < magh. *âdomány*, numai în *Psaltirea Hurmuzaki* (în Candrea, *Ps. Sch.*, 14, 5: *aslamu*, 118, 36; *avuție*, în Coresi: *camătă*, *avuție*). Astăzi, în nordul Ardealului (Singerz-Băi; St. Pasca, Glosar dialectal, AAR, Mem. Secț. liter., ser. III, t. IV, 199, s.v.);

¹ Unii cercetători (Draganu, Șesan) socotesc că particularități lingvistice ca rotacismul de exemplu, permit tot atît de bine localizarea în Moldova. De fapt, în secolul al XVI-lea rotacismul apare sporadic și în Moldova: rotacismul nu este normal aici, în măsura în care el caracterizează, în această epocă, regiunea ardeleană de nord și Maramureșul (v. mai sus, p. 474 ș.u.); cf. N. Iorga, *Revista istorică*, XXVIII, p. 69: «în treacăt observ că, da, rotacismul se află și aiurea decît în Maramureș..., dar aici e permanent și literar».

² Acești termeni sînt înșirați în Candrea, *Ps. Sch.*, I, p. XCII.

felelui, vb. IV « a răspunde, a garanta » < *magh. felelni*; apare « numai în părțile foarte influențate de limba ungurească » (DA), și anume în regiunile Baia Mare, Cluj și Oradea. în texte, numai în CV;

flight, s.m. «prizonier, captiv» < *magh. fogoly*, numai în CV;

gilâlui, vb. IV «a urî» < *magh. gyulblni*, numai în *Psaltirea Scheiană*, *Psaltirea Hurmuzaki* (înlocuit în Coresi prin *urî*; v. de exemplu ps. 33, 22 și 85 17, în ed. Candrea) și în CV.

Prezența acestor termeni, în textele de care ne ocupăm, confirmă localizarea propusă în Maramureș sau în nordul Ardealului învecinat.

B. Argumentele de ordin istoric. Dar, în afară de aceste argumente de natură lingvistică, sînt altele, din domeniul istoriei politice și culturale, care ne obligă să localizăm în Ardeal primele traduceri românești de cărți religioase.

Am insistat asupra acestor fapte aici mai sus (p. 431 ș.u.), astfel încît socotim inutil a reproduce aici argumentația noastră. Ea se bazează pe faptul că în țările românești, în secolul al XVI-lea, atmosfera nu era prielnică traducerii de cărți religioase în limba română.

Dacă cele mai vechi traduceri românești de cărți religioase au fost efectuate în prima jumătate a secolului al XVI-lea, ca o urmare a propagandei luterane (v. expunerea noastră, mai sus), atunci se stabilește în felul acesta o legătură firească între efectuarea traducerilor și tipărirea lor de către diaconul Coresi și ucenicii săi, care au adus acestor cărți o serie de modificări pentru a le pune în concordanță cu graiul din sudul Ardealului. P. P. Panaitescu *a sesizat importanța acestei constatări, pentru problema care ne preocupă aici, și a expus-o în felul următor:

«Folosirea de către Coresi a traducerilor maramureșene este pentru noi o dovadă că primele traduceri românești ale cărților sfinte datează din secolul al XVI-lea, sub influența luterană, și nu din al XV-lea, sub influența husită. într-adevăr, editorii și tipografii din Brașov n-au putut face cercetări arhivalice ca să dezgroape manuscrisele uitate, vechi de un veac, părăsite de toată lumea și este logic să admitem că au continuat cu meșteșugul tiparului același curent început cu puțin timp înainte pe calea manuscriselor. Deosebirea dintre limba tipăriturilor coresiene și aceea a textelor maramureșene se datorează nu depărtării seculare în timp dintre ele, ci faptul[ui] că unele au fost alcătuite în nordul Ardealului în dialectul de acolo, iar tipărirea le-au transpus în dialectul din sudul provinciei. între centrele de traduceri maramureșene din nord și inițiativa de răspîndire prin tipar din sud, trebuie, în chip necesar, să admitem o legătură» (Interpretări românești, București, 1947, p. 235).

OBSERVAȚII CRITICE ASUPRA ULTIMELOR TEORII

T. Palade. T. Palade a publicat în Arhiva din Iași (an. XXVI, 1915) un studiu intitulat: Cînd s-a scris întii românește? (p' 187 ș.u. și 325 ș.u.).

Din faptul că în textele slavonești din secolul al XV-lea diecii lăsau să scape, din greșeală, cite un cuvînt românesc, autorul trage concluzia:

«că se putea scrie în vremea lor [secolul al XV-lea] și românește, un curent spre aceasta începînd să mijească prin ele» [aceste scrieri] (p. 190).

Și mai departe:

«texte religioase românești s-au scris începînd cu sec. al XV-lea, datorită în primul loc unui curent românesc, care tindea să înlocuiască limba slavă din oficialitatea noastră prin limba națională» (p. 191).

Nimic nu îngăduie o astfel de concluzie.

Căci a scrie cărți de slujbă în românește, în secolul al XV-lea sau al XVI-lea, este un fapt de o ordine cu totul diferită. Iar o afirmație ca aceasta:

«La noi un curent românesc vulgar, care năzuia să introducă limba noastră în biserică, exista de asemenea în timpul propagandei catolice din ținuturile noastre și nu era deci nevoie să fie determinat de ea» (p. 243) este gratuită, întrucît un astfel de «curent» este absolut de neconceput în secolul al XV-lea în țările românești.

Autorul comite erori grosolane de interpretare. Astfel, plecînd de la o însemnare din *Evangheliarul* copiat de Radul grămăticul (1574), prin care acesta cere iertare tuturor aceluia care vor citi manuscrisul său: preoți, duhovnici; dascăli, dascălași, grămătici etc., pentru erorile ce se vor fi strecurat într-însul, autorul ajunge la concluzia că notița probează:

«nu numai că în Muntenia, la 1574, cînd Radu copia *Evangheliarul* său, se citea în unele biserici românește», dar și că ea atestă

«o veche tradiție în această direcție, deoarece numeroșii cunoscători de scriere românească, enumerați de el, erau oameni în vîrstă și încă din copilărie trebuie să fi învățat a citi și scrie românește de la înaintașii lor, de la sfîrșitul sec. al XV-lea sau începutul celui de al XVI-lea» (p. 244).

De fapt, e limpede că avem de-a face aici cu un text banal, aproape stereotip și că Radu se adresează lectorilor cărții sale, fără ca să precizeze dacă ei o vor citi sau nu la slujbă.

Acest studiu, bazat pe date atît de șubrede sau chiar fanteziste, a fost totuși luat în serios de unii cercetători, în loc de a fi eliminat din discuție pentru ținuta sa neștiințifică.

Milan Șesan. Studiul lui Milan Șesan, *Originea și timpul primelor traduceri românești ale Sf. Scripturi* (extras din Candela, L, 1939), aduce în dezbatere argumente de ordine teologică.

Autorul începe prin a combate teoria după care cele mai vechi traduceri românești de cărți religioase ar fi fost provocate de propaganda husită. Dar problema fusese elucidată înainte de apariția lucrării sale, cu argumente convingătoare (v. mai sus, p. 432 și Z. Picișanu, *Fost-au românii ardeleni husiți?*, *Convorbiri literare*, iulie-august, 1933, p. 649—652):

«nu există nici o mărturie istorică, absolut nici una care ar dovedi existența, între românii ardeleni, a acestui curent religios și cu atît mai puțin că aceștia s-ar fi făcut husiți» «pe capete» (p. 649).

Revenind ulterior asupra teoriei husite, Iorga o apăra în termeni care echivalează însă cu o renunțare:

« Sînt cu totul rău înțeles cînd... se combate presupusa mea părere că ar fi fost o propagandă husită în sens religios, atunci cînd vorbesc numai de o înriurire. Și o astfel de înriurire nu poate fi definită cronologic » (Revista istorică, XXVIII, 1942, p. 68) \

Șesan aduce o serie de argumente împotriva teoriei lui Ilie Bărbulescu, clădită, se știe, pe baze atît de șubrede, după care primele traduceri ar fi fost efectuate în Principate sub influența propagandei catolice. Într-actevăr, situația bisericii catolice, în Principate/în secolele al XV-lea și al XVI-lea, nu îngăduie o astfel de explicație.

Autorul, după părerea lui Iorga (l.c., p. 77), ar fi zădărnicit «total» teoria luterană.

De fapt, după cum vom vedea numaidecît, Șesan nu a adus nici un argument valabil împotriva acestei teorii.

Iată argumentele lui Șesan:

1. Nu există «săsisme» în cele mai vechi traduceri (p. 63).

— Autorul se referă la teoria lui N. Drăganu și C. Lacea (DR, III, p. 461 ș.u.) privitoare la «săsismele» din textele rotacizante, pe care am combătut-o în GS (II, p. 167, ș.u. = ML, p. 558, ș.u.). Argumentul e lipsit de valoare. Căci dacă admitem că textele care ne interesează au fost traduse de sași, nu rezultă de aici în mod necesar că ele trebuie să prezinte particularități caracteristice ale dialectului săsesc din Transilvania. De fapt, nu se poate afirma că sașii au tradus primele noastre cărți religioase.

2. Luther înlăturase epistola lui Iacob dintre cărțile canonice (p. 65), iar această epistolă figurează în CV.

— *Codicele Voronețean* este tradus, după cum se știe, de pe un text slavonească. Argumentul lui Șesan ar fi valabil dacă traducerea s-ar fi făcut de pe un text reformat în limba maghiară sau germană. Căci e vorba, aici, de impulsul venit de la luterani, de a traduce un text religios în românește iar nu de un text reformat, ce ar sta la baza versiunii românești. Obiecția lui Șesan ar echivala cu a susține că *întrebarea creștinească* din 1559 nu a fost tipărită din îndemnul sașilor luterani, lucru bine stabilit și admis fără discuție, pentru că ea conține Simbolul Credinței al bisericii ortodoxe (v. ML, p. 529 ș.u.).

Autorul afirmă mai jos că:

«Luteranii respingeau la fel Psalmul 151 (ca apocrif) și mai ales «filioque» din Simbol» (p. 65).

— Dacă Șesan ar fi cunoscut studiul nostru: «Filioque» din Psaltirea Scheiană, publicat în 1925 în GS (II, p. 153 ș.u. = ML, p. 554 ș.u.), nu ar fi făcut această afirmație, care pune într-o lumină defavorabilă pregătirea sa teologică.

În acest studiu am arătat, sprijinit pe texte autentice, că luteranii admiteau pe «filioque» și că el figurează și astăzi în cărțile de slujbă ale sașilor din Transilvania.

¹ Rău înțeles? Iată textul din Iorga, *Istoria literaturii religioase a românilor pînă la 1688* București, 1904, p. 18: «cit despre deosebirea de dogmă, ele n-aveau nici un preț pentru țărani și zice chiar pentru popii noștri din Ardealul unde grija adevăratei credințe nu era cine s-o aibă. Ei se făcuseră deci husiți pe un cap, fără a-și da seama că au părăsit cituși de puțin drumul strămoșilor, pe care țineau și ei să meargă» (v. și observațiile noastre mai vechi. ML, p. 583, n. 1).

Reproducem, spre deplina edificare a cititorului, un pasaj dirit-r-un *Missale* din 1500 (Muzeul Bruckenthal din Sibiu): «et in spiritum sanctum dominum et vivificantem qui ex patre filioque procedit» text care nu a fost modificat de reformați, și dintr-un *Bekenntnislied* săsesc, scris în secolul al XVII-lea: «Wir glauben an den heil'gen Geist der von beiden gehet aus»¹.

¹ Reproducem aici mai jos scrisorile pe care ni le-a adresat în 1922 și 1924 regretatul Ad. Schullerus, cunoscutul teolog specializat în istoria bisericii săsești, și care conțin o serie de informații prețioase:

Hermannstadt, 6.1.1922

Sehr geehrter Herr!

Ich habe nun noch einmal meine Anmerkungen durchgesehen und kann Ihnen daraus folgende genauere Angaben machen.

1. Der «Kleine Catechismus» Martin Luthers hat das Credo in seiner kürzesten Form, im sogenannten «Apostolischen Glaubensbekenntnis». Dieselbe Form hat auch der erste bekannte Druck des Catechismus von Joh. Honterus von 1548 (Kronstadt). Bis zum heutigen Tag wird in der evangelischen Kirche in Siebenburgen diese kürzeste Form verwendet.

2. Dieselbe kürzeste Form des Credo enthält auch der slawische Catechismus, den Prof. Asboth in Budapest besass und von der er mir einige Sätze mitteilte. Im übrigen scheint dieser Catechismus stark erweitert gewesen zu sein und viel mehr enthalten zu haben als der Kleine Catechismus Luthers.

3. Die *{întrebarea Creștinească* des popa Grigorie aus Măhaciu haben (sic!) das Credo in der Form des Nicaeischen Glaubensbekenntnisses, mit dem sie vollständig übereinstimmen (sic !). Dieses Nicaeische Glaubensbekenntnis war die Form, in der das Credo in den sechs Kirchen (in der Hochmesse, in summo officio) vor der Reformation gesprochen wurde. In den Messbüchern, z.B. in dem Hermannstadter Messbuch von 1394, ist es in dieser Form aufgezeichnet worden.*

Nach einer Bemerkung in der Reformatio ecclesiarum Saxoniarum (1547), Tit. XVI, ist in der Frühmesse (in officio matutino) jedoch ausdrücklich das Symbolum Athanasii (Quicumque vult) gesungen worden.

4. Weder der Catechismus des popa Grigorie noch der slawische Catechismus sind direkte Übersetzungen des Luther'schen Catechismus. Aber es gehen beide auf eine gemeinsame Quelle zurück die eine Erweiterung des Luther'schen Catechismus gewesen ist. Diese Quelle ist noch nicht gefunden worden.

5. In dem *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum* (ed. J. Trausch, 1847), I, 61 wird zum Jahr 1559 vermerkt «Eodem anno d. 12 Martii, Johannes Benknerus, Judex Coronensis, cum reliquis senatoribus, reformavit Valachorum ecclesiam ed praecepta Catecheseos discenda illis proposuit». Ich glaube annehmen zu dürfen, dass damit eben der Catechismus gemeint ist, den popa Grigorie beschrieben hat. Es müsste sich indess aus der Vergleichung der Typen des von Dr. Birseanu aufgefundenen Originals leicht ersehen lassen, ob dieser Druck mit den sonstigen Kronstädter Drucken dieser Zeit übereinstimmt.

Mit bestem Gruss

ergebenst
Dr. theol. et phil.
A. Schullerus
Stadtpfarrer, Senator

Hermannstadt, 10. XI. 1924

Sehr geehrter Herr Dr.!

Ich bin erst kürzlich von mehrmonatlichen Urlaub und Aufenthalt auf dem Lande heimgekehrt und kann erst auf Ihre Anfrage und auch da nur lückenhaft antworten:

1. Eine Aufzeichnung des Athanasianums (Quicumque) aus der Zeit des Honterus kenne ich nicht. Doch ist als sicher anzunehmen, dass es in der üblichen vorgeschriebenen Form gehalten war. Dass es im Frühgottesdienst gebraucht wurde, geht aus den auch von Ihnen zitierten Stellen hervor.

2. In der Hochmesse wurde das Credo in der Form des Nicaenums gebraucht und zwar mit dem eingefügten filioque. Ich schreibe Ihnen hier aus einem in siebenburgischen Kirchen gebrauchten *Missale* um 1500 (Bruckenthal'sches Museum) die betreffende Stelle wortlich ab:

«...Et in spiritum sanctum dominum et vivificantem qui ex patre filioque procedit, Qui cum patre et (!) filioque (!) simul adoratur etc.*»

3. Im *Katechismus des Honterus* (1548) ist im Anschluss an Luthers Kleinen *Katechismus* das *Apostolicum* gebraucht.

în lumina acestor constatări, concluzia lui Șesan apare cu totul nejustificată :

«teoria că luteranismul a inițiat [sic!] scrierile românești nu rezistă nicidecum criticii teologice» (p. 651).

N. Draganu. în lucrarea sa *Hist. litt. Transylv.*, N. Draganu, care fusese odinioară un partizan al teoriei husite (DR, III, p. 913 ș.u.), admite că cele mai vechi traduceri de cărți religioase datează din secolul al XVI-lea (p. 25):

« Traducerea, după toate probabilitățile, a fost făcută de abia în prima jumătate a secolului al XVI-lea » (p. 330). « Ceea ce s-a spus mai sus cu privire la filigranele celor mai vechi manuscrise și la textele de pe care au fost ele traduse ne arată că nu sînt anterioare primei jumătăți a sec. al XVI-lea și că, prin urmare, nu pot fi atribuite husitismului » (p. 35).

în privința criptogramei din *Psaltirea Scheiană* Draganu arată că ea nu figura în traducerea originală (p. 32).

— Adăugăm că descifrarea criptogramei nu e posibilă, pentru că unele slove sînt copiate greșit, sau redaie în mod aproximativ, astfel încît aceste litere nu pot fi identificate, condiția esențială pentru descifrarea unei criptograme fiind ca toate literele să fie identificate cu precizie (v. observațiile noastre în *Rech.*, 34, n. 1). Lecturile 1482 (Bianu), 1515 (Pușcariu) sau 1585 (Gaster) ale ultimelor 4 litere din criptogramă, presupuse'a înfățișa data, nu pot fi luate în seamă, pentru că nesocotesc cerințele metodice invocate.

Mai departe, după ce respinge teoria că primele traduceri sînt datorate influenței husite, Draganu socotește că explicația prin influența luterană nu e « destul de justă » (p. 35).

El afirmă că traducerea au fost efectuate în Moldova.

« Particularitățile dialectale, precum și arhaismele, caracteristice pentru cele mai vechi manuscrise românești, vin din Moldova secolului al XVI-lea, odată cu rotacismul, și se pot explica astfel » (p. 40).

Manuscrisele primelor traduceri ar fi fost copiate din ordinul lui Despot Vodă:

« înainte de a fi fost imprimate de Coresi [e vorba de *Evangheliar*, de *Apostol* și de *Psaltire*], au putut fi copiate de pe manuscrise de copiiști însă-

4. *Der rumänische Katechismus des Popa Grigorie (Codex Sturza) hat das Nicaenum, aber ohne den Satz «filioque».*

Die ubrigen siebenburgischen Katechismen des 16, 17, 18. Jahrhunderts (Helta, ein slawischer Katechismus und mehrere deutsche), die nicht nur den einfachen Katechismus Luthers wiedergeben, sondern einen durch Fragestücke erweiterten in der Art des rumänischen Katechismus des Popa Grigorie, haben, soweit ich sehe, alle das Apostolicum wieder einfache Luther'sche Katechismus.

5. *Die von Ihnen angeführten Lieder haben für uns keine Bedeutung, da es von auswärts eingeführte Lieder sind, nicht von Siebenb. Verfassern...*

Zu weiteren Mitteilungen, gem bereit.

Dr. A. Schullerus,
Senator

La p. 66 ș.u. urmează o analiză « teologică » a *Psaltirii Scheiene*. Ea ar fi putut lipsi., dacă autorul ar fi cunoscut studiul nostru citat.

La p. 89 Șesan admite că *Psaltirea Scheiană* este o copie din 1482 (lectura pretinsei date din criptogramă, propusă de Bianu), deși filigranul hîrtiei arată că textul este anterior jumătății a doua a secolului al XVI-lea. Simbolul din *Psaltirea Scheiană* ar fi fost tradus din grecește. Traducerea din limba maghiară nu mai poate fi însă întemeiată pe existența unui cuvînt maghiar în text, și anume *fiindis* = magh. *fentes* „înălțat, loc ridicat” (v. ML, p. 555), dacă se acceptă interpretarea lui J. Byck (LR, IX, 1960, nr. 2, p. 30—31) *fiindu-și* (unul fiindu-și obraz = „persoană unică”, în versiunea latină: „unus omnino non confusione substantiae, sed imitate personae”).

cinați cu această lucrare de Despot Vodă al Moldovei (1561—1563), care avea poate intenția să le tipărească în tipografia pe care proiecta să o creeze în această provincie » (p. 37).

Autorul se referă aici la copiile parvenite pînă la noi, căci el invocă tocmai faptul că:

« filigranul hîrtiei *Psaltirii Scheiene*, care poate fi datată mai bine, ne trimite tocmai la anii de domnie ai lui Despot » (p. 38).

Legăturile lui Despot cu reformații ar întări părerea aceasta.

— Introducerea lui Despot Vodă ca factor activ în problema care ne preocupă are împotriva ei faptul că, în momentul suirii lui Despot pe tron (1561), Coresi își începuse de cîțiva ani activitatea în slujba reformaților. El tipărise *întrebarea creștinească*, în 1559 și *Evangheliarul*, în 1560—1561, și e de presupus că, în momentul cînd și-a început activitatea, avea la îndemînă cel puțin o parte din manuscrisele rotacizante pe care le-a reproduș cu tiparul.

în privința localizării în Moldova a celor dintii traduceri, vorbesc împotriva ei argumentele invocate de noi mai sus și, între altele, pe lîngă faptele de istorie culturală, prezența cuvintelor maghiare localizate în nord-estul Ardealului.

Șt. Ciobanu. După lectura paginilor de mai sus, afirmația următoare din lucrarea sa încep., este neașteptată:

« Numeroasele cercetări asupra celor dintii texte românești au stabilit aproape definitiv că primele traduceri de cărți în limba românească s-au făcut prin a doua jumătate a secolului al XV-lea » (p. 12).

Pentru Ciobanu, traducerea cărților religioase la noi ar avea un caracter « simplu și accidental » (p. 16).

— Acest fel de a vedea nu se împacă cu constatarea că a traduce în românește cărți de cult, în acea epocă, constituie un mare eveniment de istorie literară și' este un fapt complex, strict determinat de anumite cauze externe (v. mai sus).

Mai departe, Ciobanu afirmă cu dreptate că teoria husită

« nu are la temelia ei fapte și dovezi materiale, ci simple presupuneri » (p. 29).

Aportul personal al lui Ciobanu constă în întărirea convingerii noastre cu privire la localizarea în Maramureș a primelor traduceri de cărți religioase.

Maramureșul număra în trecut 14 mănăstiri ortodoxe. Afacerile ecleziastice ale părții apusene a Maramureșului erau conduse de episcopul ortodox din Przemisl, iar ale părții răsăritene de episcopul ortodox din Suceava. Populația Maramureșului era bilingvă.

Această stare de lucruri constituia, după Ciobanu, o atmosferă favorabilă ivirii primelor traduceri de cărți religioase; el conchide că apariția acestor texte

« nu poate fi o surprindere pentru nimeni » (p. 37).

— Trebuie să mărturisim că, după concepția noastră, apariția textelor constituie, dimpotrivă, o surpriză, pentru că factorii înfățișați de Ciobanu nu alcătuiesc decît un cadru favorabil fenomenului, dar nu conțin îndemnul necesar pentru un astfel de eveniment.

« Versiunea că traducerea noastre s-au făcut în secolul al XVI-lea nu este motivată prin nimic » (p. 37).

— Cititorul va judeca această afirmație în lumina constatărilor noastre de mai sus.

Ciobanu pășește, apoi, la expunerea propriului său punct de vedere asupra primelor traduceri românești de cărți religioase.

Ele ar fi efectuate în scopuri didactice, pentru învățarea limbii slavone.

Ciobanu pornește de la constatarea că *Evangeliiarul* lui Coresi, *Faptele Apostolilor* și *Psaltirea* nu au indicații pentru lectura în biserică:

«Cu alte cuvinte», observă el, «aceste cărți erau destinate pentru lectură particulară, iar nicidecum pentru citirea lor în biserică la anumite sărbători» (p. 40).

— Afirmatia nu este într-un tot exactă, întrucât *CV* are note tipiconale (v. ed. Sbiera, p. 271 ș.u.):

«între o prelecțiune și alta se află, de regulă, un mic spațiu nescris cu text, dar ocupat cu niște însemnări numite de noi tipiconale, pentru că ele ne arată nu numai săptămîna și ziua, dar și ocaziunile în care se citeau diferitele prelecțiuni».

Ciobanu socotește că primele noastre traduceri erau toate slavo-române: pe lângă textul românesc, ele conțineau și textul slavonesc corespunzător. *Psaltirea Voronețeană* înfățișează un astfel de text, în care versiunea românească alternează cu cea slavă, dar nu verset cu verset, ci câteva cuvinte slavo-române sînt urmate de corespondentul lor în românește și așa mai departe.

Textul unei astfel de traduceri, continuă Ciobanu, nu poate fi întrebuintat pentru lectura curentă, pentru că textul e întrerupt de la un capăt la altul al cărții.

«Este clar că aceste psaltiri urmăresc scopul de a învăța limba, fie cea slavă, fie cea românească» (p. 45).

— Dar lucrul nu este atît de clar cum vrea Ciobanu. Căci există un fapt care îi răstoarnă explicația și ruinează teoria sa. Și anume, constatarea că în textele slavo-române textul slav nu corespunde cucei române. într-adevăr, ce fel de învățătură mai e posibilă, cînd textele nu corespund!

Ciobanu a trecut pe lângă această observație, făcută încă din 1913 de C. Gălușcă, în introducerea la ediția *Psaltirii Voronețene* (Slawisch-rumänisch Psalterbuchstiick, herausgegeben von Constantin' Gălușcă, Halle a.S., 1913). La pagina 18 a introducerii, editorul arată că versiunea românească nu corespunde exact cu cea slavă, neexistînd un raport direct între cele două texte. Copistul a copiat versiunea românească de pe un text oarecare și versiunea slavă de pe altul, fără a se preocupa dacă ele corespund sau mi¹.

Constatările de mai sus ne impun concluziile următoare:

1. traducerea originală a *Psaltirii* nu era slavo-română (*Psaltirea Scheiană* și *Psaltirea Coresi*, 1570, cuprind numai textul românesc; de asemenea, *Psaltirea Hurmuzaki*; *Codicele Voronețean*, numai versiunea românească a *Apostolului*).

2. *Psaltirea Voronețeană* nu era folosită în scopuri didactice, pentru învățarea limbii vechi slave bisericești.

¹ Iată textullui Gălușcă: «Uneori versiunea românească nu corespunde într-un tot cu cea slavă, așa cum se găsește în textul nostru. Această lipsă de corespondență între cele două versiuni, cea românească și cea slavă a Psalmilor, e demnă de a fi luată în seamă cu toată atenția... Aceste două cazuri aruncă oarecare lumină asupra originii manuscrisului nostru și probează că între versiunea românească și cea slavă nu există o legătură directă. Trebuie deci admis că copistul a pus laolaltă versiunea românească, luată dintr-un izvor, și pe cea slavă, luată din altul, fără să se preocupe dacă cele două versiuni coincid sau nu între ele.» G. Mihăilă (SCL, XVIII, 1967, p. 535, n. 20), examinînd cele două texte, e de părere că există o corespondență directă între textul slav și cel românesc. Obiecțiunea noastră se referă la locul diferit ocupat de cele două texte, 'care anulează coincidența textelor.

m La ce servea atunci textul slav, alăturat textului rornânS?: Desig
 • la justificarea versiunii românești, pentru a arăta că ea este canonică.

m Coresi a procedat la fel, alternînd tipăriturile românești cu cele sla
 i și tipărind o *Psaltire* slavo-română (1577), pe lângă cea românească (157
 K pentru a risipi bănuiala de erezie.

m De altfel Coresi insistă, în prefețele sau epilogurile cărților sale, asup
 m valorii canonice a tipăriturilor pe care le scoate (v. mai sus, p. 436).

ff Nu avem deci nici o probă că primele noastre traduceri dădeau, succes
 § textul slavonesc și cel românesc al Sfintei Scripturi.

I Pe de altă parte, punctuația folosită în cele mai vechi traduceri rom
 1 nești, care consistă în a închide între puncte cîteva cuvinte și a contin
 1 astfel de-a lungul întregului text, nu sprijină teza lui Ciobanu, după c
 • în aceste texte se imită punctuația din originalele slavo-române, unde ea
 JI necesară pentru a despărți textul slav de cel românesc¹.

li într-adevăr, aceeași punctuație apare în texte netraduse, de exemp
 | în scrisori (cf. scrisoarea lui Neacșu, scrisorile românești din arhivele B
 | triței etc.), și ea mai este curentă în toate textele vechi slave².

j Mergînd mai departe pe calea raționamentului său, Ciobanu afirmă
 1 traducătorii textelor rotacizante sînt ruși, ucrainenii sau români, care cun
 ff teau limba slavă (p. 55). Astfel s-ar explica particularitățile neromâne
 If din fonetica acestor texte.

I —Particularitățile la care se referă Ciobanu sînt acelea pe care a
 I cercetători le considerau săsești (v., în această privință, aici mai sus, p. 67)

| Al. Procopovici. Ne mai rămîne să examinăm teoria lui Al. Procopov
 I expusă în DR, X (1943), p. 504 ș.u.: cele mai vechi traduceri românești
 1 cărți religioase datează din secolul al XV-lea. Ele au fost făcute de pre
 I ai românilor migratori, pe versantul de nord al Carpaților.

I «Preoții aceștia pot să fi aflat că în Moravia se mai continua pe aloc
 J vechea tradiție moștenită de la Chirii și Metodiul de a face slujba bisericea
 | în limba înțeleasă de credincioși, pot să fi aflat de mișcarea husită a fraț
 | boemi... De un lucru însă cred că nu mai trebuie să ne îndoim, că nu se m
 t poate tăgădui ca o influență boemă a intervenit în mișcarea căreia îi da
 | răm cele dintii traduceri... și că toate acestea s-au putut întîmpla și
 | ca printre noi să se fi produs un curent husit prin refugiații veniți din Boemi
 (p. 505, 506).

— Tabloul închipuit de Procopovici este idilic. Afirmatia lui Procopov
 ea singură, nu e de natură să risipească nedumerirea noastră.

Ajunși la capătul expunerii noastre, constatăm că avem tot cuvîntul
 credem că cele mai vechi traduceri românești de cărți religioase au fost e
 tuate în Maramureș și în Transilvania în prima jumătate a secolului al XVI-
 (și anume între 1530 și 1559), sub înrîurirea Reformei lui Luther.

(RIR, XIV, 1944, p. 1 ș.u.)

¹ Cf. pasajul următor din recenzie consacrată de Al. Procopovici lucrării lui Ciobanu (DR, X, p. 494): «în Codicele Voronețeanu nu se pot descoperi particularitățile, în dec
 punctele, pe care își reazimă Șt. Ciobanu ipoteza sa». Dar o cit de sumară examinare a ace
 text, în ediția lui Sbiera, sau în reproducerea fotografică, ne convinge că această afirm
 nu este exactă.

² Cf. Rosetti, LB, p. 8: «Frazele sînt divizate în părți inegale, separate, prin pun
 Aceste diviziuni nu corespund nici unei necesități logice».

DESPRE CRIPTOGRAMA DIN PSALTIREA SCHEIANĂ

în revista Studii și materiale de istorie medie (III, București, 1958, p. 365—372), R. Pava propune o lectură integrală a criptogramei din *Psaltirea Scheiană*.

" R. Pava recunoaște din capul locului că unele slove, au fost „deformate de un copist nepriceput" (p. 365). Aceasta e și cauza pentru care criptograma nu a putut fi încă descifrată: multe litere trebuie „interpretate" și interpretarea e supusă arbitrarului. Condiția pentru dezlegarea unei criptograme este de a porni de la o bază sigură. Acesta nu e cazul pentru criptograma din *Psaltirea Scheiană*, după cum am arătat-o încă din 1926, în *Rech.* (34, n. 1).

Lecturile propuse de R. Pava sînt abuzive sau în întregime eronate. Autorul pare a fi fost condus de preocuparea de a recunoaște litere potrivite pentru un text dinainte stabilit. În special lectura *letu* (v. p. 370) și a presu-pusei date sînt profund abuzive.

Metoda întrebuintată de autor a avut deci ca urmare "firească eșuarea încercării sale de a descifra criptograma *Psaltirii Scheiene!*

Pe lângă data 1514, propusă de R. Pava, și' 1482, propusă de I. Bianu și de J. Macurek, amintim că M. Gaster propusese anul 1585, iar S. Pușcariu 1515; în lucrarea noastră citată, am propus lectura 1575, o' presupunere bazată pe o interpretare mai justă a semnelor respective.

Criptograma îi și-ar putea livra secretul decît dacă s-ar descoperi originalul ei, căci în copia din *Psaltirea Scheiană* există, după cum am arătat mai sus, o serie de litere deformate de copist. Atunci se va ști dacă textul e criptografic sau nu.

(SCL, XI, 1960, p. 103)

CU PRIVIRE LA DATArea PRIMELOR TRADUCERI ROMÂNEȘTI DE CĂRȚI RELIGIOASE

Un document publicat în 1952, în Polonia, într-o colecție de documente medievale, semnalat în istoriografia noastră de Șerban Papacostea, cercetător științific la Institutul de Istorie al Academiei R.S.R., într-o comunicare ținută recent¹, dovedește, fără posibilitate de îndoială, existența în 1532 a unor traduceri românești a *Evangelhiilor* și *Epistolelor lui Pavel*, pregătite în Moldova în vederea tiparului, sub înrîurirea Reformei lui Luther.

Documentul în chestiune este o scrisoare a unui anonim, adresată probabil la Cracovia (face parte din corespondența lui Nicolai Pfluger). Se arată într-însa că un « doctor »² din Moldova, « om în vîrstă », cunoscînd limba polonă și latină, a sosit la Wittemberg, spre a-l vedea pe Martin Luther. Noul venit are intenția să editeze la Wittemberg, în limbile polonă, germană și română, cele patru *Evangelhii* și *Epistolele lui Pavel*. Corespondentul își

¹ Șerban Papacostea, *Moldova în epoca Reformei. Contribuție la istoria societății moldovenești în veacul al XVI-lea*, comunicare ținută la Institutul de Istorie al Academiei R.S.R. în ziua de 23 ianuarie 1958.

² Doctor = „posesor al unor titluri academice": deci „bărbat învățat".

exprimă mirarea că traducerea nu s-a făcut la Cracovia, unde se găsesc destul de „doctori" în materie.

Existența, în prima jumătate a secolului al XVI-lea, a două versiu- românești ale *Evangelhiei și ale Apostolului* (cuprinzînd și *Epistolele lui Pavel*), în grupul de traduceri localizate în Maramureș și în Transilvania a fost semnalată de mult și este admisă îndeobște. Existența unor traduceri românești efectuate în Moldova este însă un fapt eu totul nou; el nu trebuie să ne surprindă, dat fiind puternicul ecou pe care l-a stîrnit Reforma lui Luther în Moldova, în prima jumătate a secolului al XVI-lea. Se știe că Johan Honterus, reformatorul sașilor din Brașov, vizitase Moldova înainte de 1540.

Anul 1532, cînd scrisoarea citată atestă existența traducerii românești a unor cărți de slujbă, confirmă datarea propusă de noi mai demult pentru primele traduceri românești de cărți religioase, efectuate sub influența Reformei lui Luther: între 1530 și 1559.

Datarea noastră se potrivește atît pentru traducerile așa-zise „rotacizante", efectuate în Maramureș și în nordul Transilvaniei, cit și pentru traducerea *Evangelhiei și a Epistolelor lui Pavel*, făcută în Moldova, conform informației inedite din 1532. Aceasta înseamnă că nu socotim posibil de a identifica traducerile menționate în scrisoarea din 1532 cu traduceri efectuate în Maramureș și în nordul Ardealului. Într-adevăr, nu credem că particularitățile de limbă ale acestor texte ar putea fi localizate în Moldova. E adevărat că N. Drăganu împărtășește această părere, în termenii

¹ Iată textul scrisorii [*Acta Tomiciana*, XIV, Posnan, 1532, p. 203; v. Șerban Papacostea, *op. cit.*]: (Ex litteris Nicolai Pfluger).

Dives quidam doctor ex Walachia, vir canus, qui non germanice, sed latine et polonice loquitur, venit Wittembergam, ut videat audiatque Martinum Lutherum, vultque quattuor Evangelhia et Paulum in lingua walathicâ/ polonicâque et tethathonica ex cidi cuirarefquasi Cracoviae in Universitate tarn erudiți doctores non sint. Miror tamen senem doctorem sic infatu a seduc-fore isto et tãmlon^e ex suã provincia WittemDergarri evocari. r. l *

Datum feria 2 post Laetare 1532. „... Vlad. Iliescu:] (în traducerea românească de I. Fischer și Vlad. Iliescu:]

Un învățat bogat din Moldova, bărbat în vîrstă, care nu vorbește nemțește, ci latine și polona, a sosit la Wittemberg ca să-l vadă și să-l audieze pe Martin Luther și vrea să învețe de tipărirea celor patru Evangelhii și a (epistolelor) lui Pavel în limba română, polonă, germană, ca și cum în Universitatea din Cracovia n-ar exista învățați atît de erudiția Mă-mir un învățat bătrîn s-a lăsat într-atît ademenit de seducătorul acela (= :Martin,LutjL^tjjișin de atît de departe, din provincia lui, la, Wittemberg. Dat Iar 11 martie 1532-... ,4,

² V. mai sus, p. 433. După ce majoritatea cercetătorilor au adoptat părerea lui N. Ior că traducerile «rotacizante» datează din două jumătăți; a secolului al %V-lea, ca *vã* propagandei husite, aceiași Cercetători și-ai schimbat părerea, adoptînd datarea dirt pri-jumătăți a secolului- al- XVI-lea - feub influența reformei lui Luther {v. *op.*; *citi*, p; 470 ș p. 644 ȘU).

în timpul din urmă, însă, mai mulți cercetători au revenit la datarea din secolul al XV- și la propaganda husită. V. V. F. Şişmărev, *Romanskije jazhyi juznovostocinoj Evropy> i naciona-iazhyi Moldavskbj S.S.R./in Vopr'os. jazi* 1952, nr: 1, p. 98; D. Macrea, LR, III; 1954, hr p. 11— 12 și P. P. Panaitescu; în *Viața feudală în Tarã Românească și Moldova*, București, 1954, p. 511.

³ Karl Kurt Klein, *Der Humanist und Reformator Johannes Honterus*, Hermannstadt-Miinchen, 1935, p. 75; pentru Reforma în Transilvania, v. mai sus, p. 434 ș.u.

⁴ Șerban Papacostea, *op. cit.* și Drăganu, în *Hist. litt. Transylv.*, p. 36 ș.u. Drăganu datează primele traduceri românești din anii de domnie ai lui Despot Vodă (1561—1563) în Moldova. Activitatea reformată în Moldova, sub acest domn, a fost într-adevăr intensă, după cum am arătat mai sus, p. 672 ș.u., datarea propusă de Drăganu se lovește de faptu în 1561 cărțile de slujbă fuseseră de mult trãdase în românește, iar unele din ele tipărite la Coresi, care își începe activitatea tipografică în 1559.

⁵ Localizarea traducerilor rotacizante în Maramureș și în nordul Transilvaniei a fost ținută de N. Iorșea în 1904 în *Istoria literaturii religioase a românilor pînã la 1688* (n. 19

următori: «Particularitățile dialectale, precum și arhaismele caracteristice pentru cele mai vechi manuscrise românești, vin din Moldova secolului al XVI-lea, odată cu rotacismul, și se pot explica astfel»

Motivele pentru care această explicație nu poate fi admisă sînt următoarele: traduceri așa-zise «rotacizante» au o limbă cu puternice particularități dialectale, care nu se regăsesc decît izolat, în Moldova, în secolul al XVI-lea. Rotacismul, de exemplu, apare numai sporadic, în Moldova, în secolele al XV-lea și al XVI-lea, pe cînd în textele maramureșene el este un fenomen general¹. Nici particularitățile de vocabular ale primelor traduceri românești nu ar putea să fie localizate în Moldova².

Iată motivele pentru care socotim că traduceri așa-zise «rotacizante» nu pot fi localizate în Moldova, ci în regiunile arătate din Transilvania.

Aceste considerente ne duc în mod firesc la concluzia că în prima jumătate a secolului al XVI-lea au existat mai multe centre românești reformate, în Ardeal și în Moldova, unde s-au tradus cărțile de slujbă în românește³. Concluzia noastră e justificată de informațiile pe care le avem despre puterea curentului reformator și zelul aderenților la noua credință, atestate de izvoarele contemporane.

E de nădăjduit că noi descoperiri în arhivele locale vor aduce materiale prețioase pentru lămurirea problemelor pe care le-am evocat în rîndurile de mai sus.

(LR, VII, 1958, p. 20-22)

DESPRE DATA PRIMELOR TRADUCERI ROMÂNEȘTI DE CĂRȚI RELIGIOASE ȘI DESPRE CURENTELE CULTURALE DIN SECOLUL AL XVI-LEA⁴

în lucrarea sa începuturile scrisului în limba română⁵, P. P. Panaitescu își propune să arate că primele traduceri românești de cărți religioase au fost efectuate la începutul secolului al XVI-lea, între 1500 și 1515. El consideră ca un fapt cîștigat pentru știință localizarea traducerilor în Maramureș (p. 124—126). în privința curentului cultural care a determinat aceste traduceri, P. P. Panaitescu socotește că ele sînt datorate unui curent intern, iar în privința activității tipografice a lui Coresi, din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, că forțele interne locale, concentrate în jurul Bisericii Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului, ar fi la originea acestui curent de tipărire a traducerilor în limba română. Reforma lui Luther nu ar fi dat impulsul

¹ *Op. cit.*, p. 40.

² V. mai sus, p. 474—477.

³ V. mai sus, p. 431.

⁴ Vezi expunerile noastre din 1921 și 1923—1924, reproduse în ML, p. 541 și 544—546.

⁵ Pentru *Catehismul luteran românesc*, v. expunerea și ediția versiunii Marțian, în ML, p. 528—552, precum și ediția lui I. Crăciun, *Catehismul românesc din 1544* urmat de *celelalte catechisme româno-luterane*, Birseanu, Sturdzan și Marțian, Sibiu—Cluj, 1945—1946.

⁶ în *Studii și materiale de istorie medie*, IV, 1960, p. 117—189.

traducerii nici în nordul, nici în sudul Ardealului, ci a constituit numai un exemplu» (p. 160)⁶ pentru curentul românesc.

întreagă această teorie, expusă de noi în mod succint în rîndurile de mai sus, e bazată pe două argumente.

1. data *Psaltirii Hurmuzaki* și

2. lectura datei din criptograma *Psaltirii Scheiene*.

Psaltirea Hurmuzaki ar putea fi datată luîndu-se drept criteriu filigranul hîrtiei acestui manuscris: această hîrtie, fabricată la Veneția și avînd din partea sa filigran o ancoră, apare în manuscrise slave din țările românești între 1500 și 1528. *Psaltirea Hurmuzaki* ar-data așadar, din anii 1500—1515 (p. 129—130).

Autorul omite însă să arate că, acest criteriu de datare este cu totul aproximativ.

Nu avem nici o siguranță că stocul de hîrtie nu a fost întrebunțat mai tîrziu de 1528. La această nesiguranță se adaugă faptul că filigranul hîrtiei *Psaltirii Hurmuzaki* nu corespunde *exact* cu cel datat, cu care am comparat, astfel că nu putem pune nici o bază pe acest criteriu de datare.

Al doilea argument este integral nevalabil, întrucît, după cum am arătat și altădată, partea din criptograma *Psaltirii Scheiene*, care ar putea să prindă dat?, este, ca și restul criptogramei, copiată sau scrisă de o mînă dibace, întrucît mai multe litere sînt deformatate. Din această cauză, datarea criptogramei a fost citită, pînă în prezent, în cinci feluri: 1482, 1514, 1515, 1575, 1585, fără ca să putem stabili cu certitudine care din aceste lecturi este cea mai bună.

Lipsită, prin urmare, de o bază certă, care ar fi dat întregului edificiu un fundament absolut necesar, argumentarea lui P. P. Panaitescu atîrdează în vid.

Ne-am așteptat ca autorul să aducă probe documentare pentru afirmațiile sale care urmează. Constatăm, însă, că el nu aduce *nici o probă* care să confirme cît de cît afirmațiile sale privitoare la existența unui curent intern de traducere în românește a cărților noastre religioase, în Maramureș la sfîrșitul secolului al XV-lea și la începutul secolului al XVI-lea.

Această carență a administrării probei caracterizează întreaga expunere, astfel încît lucrarea de care ne ocupăm apare ca o înșirare de afirmații, din care nici una nu e demonstrată.

Firește că, în astfel de condiții, tezele susținute de autor sînt în întregime nefundate.

Conflictul dintre «biserica autonomă feudală, stăpînită de cnejii Maramureș și «episcopia slavonă», evocat de autor (p. 140 și 145), nu este stituită, desigur, o probă, ci numai o ipoteză, care ar trebui confirmată prin documentație certă. în lipsa probei, afirmația rămîne deci nevalabilă. Și la fel, afirmația următoare, care apare ca un simplu postulat: «Pentru afirmarea autonomiei deplină a bisericii și mai ales față de secarea izvoarelor de procurare a manuscriselor slave, s-a recurs la introducerea limbii române în biserică» (p. 145).

⁷ *Op. cit.*: «Influențele externe trebuiesc privite ca elemente auxiliare, care au ajutat sau îndruma izbînda limbii române, dar nicidecum s-o determine sau să deie inițiativa schimbării de cultură» (p. 118). Și în alt loc: «în luteranism s-a aflat un exemplu, dovadă că așa ceva se poate, dar traducerea cărților bisericii în limba poporului nu pornește de la luteranism, n-a fost impusă din afară, ci provine din nevoile culturale ale societății românești» (p. 119).

⁸ V. mai sus, p. 676.

Autorul susține însă cu dreptate că începuturile scrisului în limba română provin din nevoi interne, afirmație pe care am făcut-o noi înșine mai demult, în scrierile noastre (v. mai sus, p. 429).

După părerea noastră, însă, această inițiativă trebuie separată de aceea care a provocat traducerea în românește a cărților religioase. Autorul afirmă că, în statul feudal, în anumite împrejurări pe care le-am amintit mai sus, traducerea cărților de cult a putut să fie provocată de necesități interne. Desigur că nu se poate nega necesitatea pentru preoții români, slabi cunoscători ai limbii slavone, de a poseda traduceri ale cărților de slujbă.

Sînt probe, pe care P. P. Panaitescu nu a reușit să le anul ze, că Reforma lui Luther stă la baza mișcării de traducere a cărților religioase în românește în prima și în a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

în primul rînd, prezența *Catehismului luteran* printre cărțile traduse în nordul Ardealului-Maramureș și faptul că *același Catehism* este prima carte românească tipărită de Coresi, în 1559¹.

Există trei exemplare cunoscute astăzi din traducerea românească a *Catehismului luteran*: o versiune copiată în *Codex Sturdzanus*, o a doua, care constituie ediția lui Coresi, și o a treia, versiunea manuscrisă care a aparținut lui Iul. Marțian, și care este o copie din secolul al XVII-lea.

Cercetările au arătat că avem de-a face cu o *singură* traducere românească, făcută în nordul Ardealului-Maramureș și păstrată în cele trei copii diferite amintite, și că versiunea originală, de care versiunea cea mai apropiată, din punct de vedere al limbii, este cea din manuscrisul Marțian, era rotacizantă.

Prezența *Catehismului luteran* printre primele traduceri românești de cărți religioase constituia însă o gravă piedică pentru teoria lui P. P. Panaitescu, care exclude Reforma de la originea curentului de traduceri în limba română.

De aceea, el a căutat să arate că versiunea Marțian este o copie de pe tipăritura lui Coresi (p. 170), și că, prin urmare, *Catehismul luteran* nu a figurat printre primele traduceri românești de cărți religioase.

¹ P. P. Panaitescu susține că acest *Catehism (întrebare creștinească)* a fost tipărit de Coresi nu în 1559, ci în 1561. În prefața acestei cărți, Coresi spune: « și scoasem sfînta evanghelie »; a scoate înseamnă, după P. P. Panaitescu, a publica (p. 168). *Evangheliarul* lui Coresi datează din 1560—1561; prin urmare, *Catehismul* ar fi posterior acestei tipărituri și ar data din 1561, nu din 1559, cum s-a crezut pînă acum, și nu ar mai constitui prima tipăritură a lui Coresi.

Data 1559 provine din interpretarea unei însemnări dintr-o cronică săsească, scrisă la Brașov, în care ni se spune că la 12 martie 1559 Hans Benkner, judele Brașovului, dimpreună cu cedalti senatori, a reformat biserica românilor și a pus să li se citească *Catehismul* în românește (ML, p. 529—530). în 1559, *Catehismul* era deci tradus și, după părerea noastră, tipărit.

într-adevăr, în cărțile tipărite de diaconul Coresi, a scoate are sensul de „a traduce”, iar pentru a tipări se întrebuițează chiar acest termen.

Citatele care urmează dovedesc aceasta:

« Și cu voia tuturor acestora... noi o deadem lu Coresi diaconul... de o scoase (= traduse) din limba sirbească pre limba românească » (p. 6). Din « prefața » la aceeași lucrare: « și cu ajutorul lui Dumnezeuu tipărită această sfîntă carte... jăluii și ded (= dădui) de le tipării » (op. cit., p. 1). în epilogul *Cazaniei* din 1564: *am scos de am tipărit* (= am tradus de am tipărit)..., și *am scris cu tipariul* (= a tipări; Bianu-Hodoș, BRV, I, p. 51), *scrisu-v-am aceste Psaltirii cu otveat*, de-am scos den Psaltirea sirbească (= am tradus; epilogul *Psaltirii* slavo-române din 1577, Bianu-Hodoș, op. cit., p. 64).

În consecință, în prefața *Catehismului*, amintită mai sus, Coresi anunță că a tradus *Evangheliarul*, care s-a tipărit în anul următor. Prin urmare, data 1559, de tipărire a *Catehismului*, poate fi menținută.

* Dar argumentele sale sînt nevalabile, după cum se va vedea numaidec. Există trei omisiuni, în versiunea lui Coresi, care nu se află în versiunea Marțian. De unde vine textul mai complet din această versiune?

P. P. Panaitescu socotește că textul complet constituie *adaosuri* a copistului versiunii Marțian (p. 170).

Realitatea este însă alta.

Manuscrisul Marțian ni se înfățișează ca un text copiat de un copist incult, care introduce greșeli grosolane în copia sa (cf. ML, p. 533).

Ca teoria lui P. P. Panaitescu să fie justă, ar fi trebuit ca versiunea din manuscrisul Marțian să fi fost copiată de un copist zelos, care a introdus rotacismul în textul pe care îl copia și a avut grijă să completeze unele lacune din text.

Cum însă lucrurile nu stau astfel, trebuie să conchidem că explicația lui P. P. Panaitescu nu este justă; textul complet din manuscrisul Marțian provine de la originalul copiat, care cuprindea pasajele întregi, iar omisiunile din ediția lui Coresi sînt datorate neglijenței tipografilor.

Examinarea textelor, pe care le reproducem aici mai jos, confirmă concluzia noastră.

Catehismul Marțian, ed. Crăciun (textul subliniat lipsește în versiunea lui Coresi și în cea din *Codex Sturdzanus*, copiată pe ediția Coresi, v. ediția critică din ML, p. 548—550), p. 132: « cum sînt tocmealele lui Hristos să acela om *cire* (= cine) crede în Hristos, erta-i-se vor păcata lor ».

p. 133: « că nevinovat nu veri fi, și Vererea (= Vinerea) sa *cinstești iaste răstignitul lu Isus Hristos*. A treia: *sărbeadză dumereca și praznic cele dumnezeștile*. A patra... »

p. 135: « sfînt numele al lui Hristos pre ajutor să-l chemăm ».

în consecință, părerea lui P. P. Panaitescu că versiunea din manuscrisul Marțian e copiată de pe ediția Coresi e nefundată

Un alt indiciu al propagandei reformate este prezența lui *filioque*. *Psaltirea Scheiană*. Am arătat mai sus, cu suficiente argumente, că adaosul provine dintr-o carte luterană (v. mai sus, p. 670 ș.u.).

Considerațiile lui P. P. Panaitescu că « filioque » într-o carte ortodoxă fi o probă a « supremației bisericii catolice asupra celei maramureșene, 1494 » (p. 146) nu e de natură a modifica explicația noastră, întrucît constituie o simplă presupunere, pe cînd afirmația noastră se bazează pe fapte controlate științific.

(LR, X, 1961, p. 241-245)

DESPRE BAZELE LIMBII ROMANE LITERARE

în timpul din urmă s-au ridicat obiecții împotriva tezei după care s-a presupus că dialectul muntean ar forma baza limbii române literare, începînd din secolul al XVI-lea. G. Istrate, pornind de la afirmația că diaconul Coresi, veșnicul din Brașov de la Tîrgoviște, nu ar fi participat la traducerea cărților românești

¹ Asupra posibilității introducerii rotacismului într-un text nerotacizant, v. observațiile noastre de mai sus, p. 474.

nești pe care le-a tipărit, elimină subdialectul muntean din discuție și îi substituie graiul din regiunea Brașov-Orăștie \

Argumentarea lui Istrate este însă deficientă.

Istrate pleacă de la o presupunere nedemonstrabilă: aceea că diaconul Coresi nu ar fi participat la traducerea cărților pe care le-a tipărit.

Într-adevăr, știrile privitoare la activitatea diaconului Coresi sînt, după cum se știe, cu totul sumare. În această stare a lucrurilor, afirmația că diaconul Coresi a participat sau nu la revizuirea traducerilor maramureșene, pe care le-a tipărit, sau la traducerea versiunilor din *Cazania* I și a II-a, este gratuită. De aceea, socotim că nu se poate trage nici un argument, pro sau contra, din astfel de considerații.

Istrate nu a văzut însă că referința la Coresi este inutilă, întrucît toți cercetătorii sînt de acord că nu există astăzi, și nu a existat în secolul al XVI-lea, un subdialect al sudului Transilvaniei, sudul Transilvaniei fiind grupat, din punct de vedere lingvistic, cu teritoriul Munteniei vecin¹.

Întrucît sudul Ardealului și, deci, inclusiv regiunea Brașov, aparține grupului de graiuri muntenești, este evident că toate cărțile tipărite de Coresi și de ucenicii săi sînt o mărturie a subdialectului din Muntenia.

Această concluzie reiese, de altfel, din chiar hărțile elaborate de Istrate, în care graiurile actuale din sudul Transilvaniei apar grupate cu cele din Muntenia.

Astfel, constatăm că au suferit același tratament *b* din *bărbi*, *m* în *mi-a*, *p* nepalatalizat în *piele*, *copil*, *piere*, *v* nepalatalizat în *vin* și *m* nepalatalizat în *mi-ros*, pe un teritoriu care cuprinde Țara Românească, în întregime sau în parte (regiunea de nord), precum și sudul Transilvaniei, inclusiv regiunea Brașov².

În privința vocabularului cărților tipărite de Coresi, am arătat mai demult că diaconul Coresi, împreună cu colaboratorii săi, a eliminat din textul pe care l-a tipărit termenii care nu aveau circulație în sudul Transilvaniei sau termenii mai puțin cunoscuți. Dar e de presupus, și cercetările au probat-o, că unii termeni din nord au pătruns în tipăriturile lui Coresi³.

Șt. Pasca a arătat că unii termeni din traduceri maramureșene, înlocuiți de Coresi (astfel, *ariră*, CV, 93/12, înlocuit la Coresi, *Praxial*, prin *năsip*, Fapt. Ap., 27, 39, *mită*, CV, 64/3, la Coresi, Id., *vamă*, Fapt. Ap., 24, 26 sau *oajde*, CV, 44/2, la Coresi, Id., *fmiile*, Fapt. Ap., 22, 25) figurează, totuși,

¹ G. Istrate, *Originea și dezvoltarea limbii române literare*, în *Analele științifice ale Universității «Al.I. Cuza» din Iași*, serie nouă, t. III, 1957, p. 77—96; Id., *Originea limbii române literare; noi contribuții*, în *loc. cit.*, t. VI, 1960, p. 67—78: «Am combătut punctul de vedere al celor care plasează primele noastre tipărituri în zona Țirgoviște—Brașov, din motivul că diaconul Coresi nu era și traducătorul cărților pe care le-a tipărit, ci numai tipograf» (p. 67—68).

² E. Petrovici, *Repartiția graiurilor dacoromâne pe baza Atlasului lingvistic român*, în LR, III, 1954, p. 5—17: «Ardealul nu are... un «dialect» al său propriu, ci sudul acestei provincii merge — din punct de vedere dialectal — cu Muntenia» (p. 7); Id., *Baza dialectală a limbii noastre naționale*, în LR, IX, 1960, 5, p. 60—78. Din hărțile dialectale care întovărășesc expunerea, menționăm pe acele în care aria din Muntenia cuprinde Brașovul și împrejurimile lui; h. 4: *rinichi*; h. 6: *ei spune*; h. 7: *bea*; h. 8: *văz*; h. 9: *mă tunz*; h. 12: *ginere*; h. 14: *pisică*; h. 15: *zăpadă*; h. 16: *porumb*. V. și R. Todoran, *Cu privire la repartiția graiurilor dacoromâne*, în LR, V, 1956, 2, p. 38—50. Pe hărțile dialectale 1,2 și 3, reproducuse de autor, se poate constata că Țara Românească și sudul Transilvaniei formează o singură arie. Id., *Noi particularități ale subdialectelor dacoromâne*, în CL, VI, 1961, p. 43—73: dialectul din sud-estul Transilvaniei formează grup cu cel din Muntenia. «Statistic vorbind, particularitățile subdialectului muntean pătrunse în limba literară sînt mult mai numeroase decît cele provenite din subdialectul moldovean... La baza limbii noastre literare naționale se găsește subdialectul de sud (muntean)» (p. 71). V. și I. Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii române*, București, 1961, p. 74-75 și h. (fig. 9).

³ G. Istrate, *Originea limbii române literare; noi contribuții*, în *loc. cit.*

⁴ V. mai sus, p. 667—668.

în vocabularul din nord (*nisip*, CV, 94/6, *vamă*, CV, 162/9 și *fu-trea* «funia» CV, 92/1—2, *fu+rile*, CV, 94/2) K

Această constatare nu infirmă, însă, afirmația noastră de mai sus. Mai întii, pentru că ar fi trebuit probat inversul, anume că *arină*, *mită* și *oajdă*, ca să luăm exemple citate de Pasca, sînt termeni curenți în sudul Ardealului, ceea ce nu e cazul. Apoi, pentru că termenii atestați și în nord apar numai o dată, de două sau de trei ori, în sud, după cum dovedește comparația care urmează:

cv	Coresi, Pr.
<i>sămânță</i>	<i>ruda</i> I Petr., 2, 9
146/li	<i>sămânță</i> Iac. 1, 1
<i>prăvi</i>	<i>căuta</i> Iac. 2, 1
97/4 etc.	<i>previre</i> 19, 29
<i>pă^rătari</i>	<i>chip</i> I Petr., 5, 9
164/2	<i>pănătați</i> Iac. 4, 9
<i>felelui</i>	<i>răspuns</i> Fapt. Ap. 22,
59/12-13	<i>feleluit</i> Fapt. Ap., 20,

În sfîrșit, constatarea la care ne-am referit nu infirmă afirmația noastră pentru că înlocuirea termenilor, chiar dacă termenii sînt cunoscuți în sud, dovedește totuși o preferință.

Așadar, unii termeni din nord au pătruns în tipăriturile lui Coresi prin traduceri maramureșene pe care Coresi și colaboratorii săi le-au avut la îndemînă. Neatestarea în tipăriturile lui Coresi a unor termeni, ca, de exemplu, *arină*, *mită* sau *oajde* (pl.) dovedește că acești termeni caracterizau graiurile din nordul teritoriului dacoromân.

În concluzie, vom spune că afirmația că dialectul muntean formează baza limbii noastre literare, începînd cu secolul al XVI-lea, se dovedește perfect întemeiată.

(SCL, XV, 1964, p. 423-425)

RAPORTUL DINTRE VERSIUNEA ROMÂNEASCĂ DIN CODICELE VORONEȚEAN ȘI VERSIUNEA DIN APOSTOLUL LUI CORESI

În privința raportului dintre versiunea românească din *Codicele Voronețean* și versiunea din *Apostolul* lui Coresi există două păreri: N. Iorga (*Istoria literaturii religioase a românilor pînă la 1688*, București, 1904)¹ și N. Drăganu (*Morf.*)² sînt de părere că în amîndouă textele avem de-a face cu aceeași versiune românească, pe cînd Gr. Crețu (întîiul Praxiu sau *Apostol românesc*, tipărit în 1570, în RIAF, an. III, vol. V, 1895, p. 29—57) susține că *Apostolul* lui Coresi nu are nici un raport cu vreo altă traducere a *Apostolului* anterioră sau posterioară (p. 47).

¹ Șt. Pasca, *Probleme în legătură cu începutul scrisurii românesc*, în CL, II (1957), p. 56—57.

² «Dacă se va descoperi... vreodată... un volum întreg din «Apostolul» de la 1563, se va putea încredința oricine că *peste tot* diaconul n-a făcut decît să lucreze în slovă de tipar un Praxiu intrucîtva ca acela de la Voroneț» (p. 25). «Apostolul sau Praxiul lui Coresi ni s-a păstrat numai într-o formă foarte necompletă. Din ce avem, se vede însă că diaconul n-a făcut alta decît să reproducă vechiul manuscript al traducerii lui» (p. 74).

³ «Din comparația textului lui Coresi cu cel al *Codiceii Voronețean*, se vede că deși este vorba de același text, cel al *Codiceii Voronețean* este o copie mai nouă» (p. 48).

Comparația dintre cele două versiuni ne permite să ajungem la concluziile următoare:

1. Coresi a avut la îndemână o versiune românească asemănătoare cu cea cunoscută sub numele de *Codicele Voronețean*. Aceasta o dovedesc coincidențele dintre cele două versiuni, cam 70—80% din totalul textului cuprins în CV.

2. Coresi a colacionat însă textul românesc cu cel slav și, în multe locuri, a dat o traducere mai apropiată de textul slav decât versiunea din CV.

TEXTE IDENTICE

I

Pentru lămurirea cititorului, vom reproduce câteva pasaje, în care versiunea românească e identică în cele două cărți.

Ap. Cor.

CV

Act., XIX, 6—7: grăia întru limbi și prorocia. Era de toți bărbații ca la doisprăzece.

III, 3—5: grăia întru limbi și prorocia. Era de toți bărbații ca păinră la 12.

Act., XIX., 11: e sile nu proaste fece dumnezeu cu mâinile lui Pavel.

ÎV, 6—7: sile nu proaste făcea dumnezeu Cu inărul lu Pavelu.

Act., XX, 29—30: intra-vor lupi grei întru voi, ce nu vor cruța turma. Și deîntru voi. înșivă scula-se-vor bărbați grăind răzvrătit, cum să-și tragă ucenicii pe urmă-și.

XXI, 12—XXII, 4: intra-voru lupi grei întru voi, cei ce nu voru cruța turma. Și dintru voi înșiși sculase-voru bărbați cei ce voru grăi răsvretitu, cum se tragă ucenici pe urma sa.

Act., XXII, 13—14: și eu întru acela cas căutai sprinsul. E elu-mi zise: dumnezeu părinților noștri vrut-au să-i înțelegeți vrerea lui.

XL, 13—XLI, 2: și eu întra-acela ceas căutai spr-insu. Deci elu-mi dzise: dumnezeul părinților noștri vru să înțelegeți vrerea lui.

Act., XX:VII 13-14: suflă, austru, păru-le pre voia sa că Vor nenieri/Luară vetri-lele, vitieră în Crit.*; *' / ' / j *

— I*XXXVI., 10—13: suflă, austrul, părea-lă că vbia *să -voru nemuri. Deci luară : - vetrila și veîntră întru Critu. *

Iac. I, 25: Ce făcătoriu lucrului, acela', ferecatu e întru faptele sale fi-va.

CXV., 8—10: ce făcătoriu lucrului, acela ierecatu întru facirile sale fi-va.

Iac. II, 17—23: așa și credința, să lucru nu avure, moarta iaste de sine-ș. Că zice neștine: tu.credință ai, și eu.lucru am, arată-mi credința ta de lucrul tău, și eu ție arăta-voi credința mea de lucrul meu. Tu crezi că dumnezeu mral iaste, bine faci, și dracii cred și spământă-se. Veri să înțelegi, o, ome deșarte, că credința fără lucru moartă iaste? Avraam părintele nostru, au nu de lucru se dereptă, că înălță Isac fiul său spre juinghiare întru altar? Vezi credința ajutoriu iaste lucrului, și de lucru sfrășaste-se credința.

CXX, 4—CXXI, 7: așa și credință, se nu avUre lucru,, moartă iaste de si^re. Ce '• gice nești^re, tu credi^nță, ai, fară eu lucru amu, arată-mi credința ta di^ lucrurile tale, și eu voiu arăta ție di.\ lucrurile mele credi^nța mea. Tu crezi, că dumnezeu unul iaste, bi^re' faci, și dracii ^că credu și se înglodzescu. Ome deșarte, veri se înțelegi, că credi^nța fărălu(cru) moartă iaste? Avraam, părintele nostru, au nu de lucru defepta-se, că grăitā Isacu fiiul său spre giu^ghietoriu? Vedzi credi^nța agiutā lucrureloru lui, și de lucru se sfrășaste credi^vnța.

Iac. V, 16: ispovediți-vă amu unul alăltui de păcate-vă, și vă rugați unul drept alalt cum vă vindecați.

CXXXV, 1—4: ispovediți-vă unul alăltului greșalele și vă rugați unu drept alaltu, cum se vindecați-vă.

I Petru, I, 10—11: cei de ce a voastră bunățate prorociră, ispitiți cumu sau ce vreme ivi-se într-insii duhul lui Hristos.

CXL, 10—13: cei ce de a voastră bu^rătate prorociră, ispitiindu, cum sau în ca(re) vreme iviia întru ei, duhul lu Hs.

EXPRESII LA FEL ÎN TEXTUL LUI CORESI ȘI ÎN CODICELE VORONEȚEAN, CARE NU POT FI DATORATE HAZARDULUI

Act., XVIII, 18. Coresi	<i>„Pavel încă lăcui zile pînă la voe-și.</i>
CV, I, 14-11, 1	<i>: Pavel încă lăcui dzile pā^vā la voe.</i>
Act., XIX, 6-7. Coresi	<i>: Grăia întru limbi și prorocia. Era de toți bărbații'ed la doisprăzece.</i>
CV, III, 3-5	<i>: Grăia întru limbi și prorocia. Era de toți bărbații ca păinră ta</i>
Act., XIX, 11. Coresi	<i>: E sile nu'proaste fece dumnezeu cu mâinile lu Pavelu.</i>
CV, IV, 6-7	<i>: sile nu proaste făcea dumnezeu cu mărute lu Pavelu.</i>
Act., XIX, 16. Coresi	<i>: Și sări spr-inșii omul ce era într-insul duhul hitlen și învāW cu</i>
CV, V, 11-13	<i>: și sări spre ei omulu cela ce era întru elu duhul hclenu.</i>
Act., XIX, 23. Coresi	<i>: Fu în vremile acele voroavā nu puținā de cale.</i>
CV, VII, 12-14.	<i>i Fu în vremea aca v'oroavanu puținā de cale.</i>
Act., XIX, 34. Coresi	<i>: glas fu unul de la toți.</i>
CV, XI, 8-9	<i>: 'urul glas fu de la toții</i>
Act., XX, 13. Coresi	<i>: 'așa amu'era zis, vre însuși pedestru a merge.</i>
CV, XVII, 6-7	<i>: că așa era dzis, și vre însuși pedestru se meargā. .</i>
Act., XXI, 23 - 24. Coresi	<i>: sînt la noi bărbați patru, rugăciuni au de sine, >. .</i>
CV, XXX, 10-12	<i>: sântu la noi patru bărbați, rugăciuni au de si^re.</i>
Act., XXIII, 26. Coresi	<i>: și scrise tremetere, aibând acest chip.</i>
CV, LIV, 3-5	<i>: și scrise carte aibându acesta chipu.</i>
Act. XXIV, 24. Coresi	<i>: și auzirā el de ce întru Hs. Is. credință.</i>
CV, LXIII, 9-11	<i>: și audzi ele de credi^nța ce e întru Hs. Is.</i>
Act., XXV, 10. Coresi	<i>: -io mi se cade județ a priimi.</i>
cy, LVII, 4-5	<i>: iuo mi se.cade giudețu a pfeemi. • • - v</i>
Act., XXV, 21^22. Coresi	<i>: Agripā zise aciia cătrā Fist, vrere-aș și usumi acel om să l a</i>
CV, LXX, 13-14-	<i>: și dzise Agripu cătrā Fistu: vrere-ași au însumi se'audzii.</i>
LXXI, 1	

CORESI A COLAȚIONAT VERSIUNEA ROMÂNEASCĂ CU VERSIUNEA SLAVĂ ȘI A DAT O TRADUCERE MAI APROPIATĂ DE TEXTUL SLAV

f	Act., XIX, 18. Coresi	<i>: și spune delete sale.</i>
I	CV, VI, 9	<i>: și spuindu lucrurele sale.</i>
i	Tenora	<i>: i skazoste dela svoa.</i>
I'	Act., XIX. 35. Coresi	<i>: și Diopetovi.</i>
%	CV, XII, 3-4	<i>: și lu* Diopetu.</i>
•S	Tenora	<i>: i Diopetove.</i>
I	Act., XX, 1. Coresi	<i>: eși a se duce.</i>
I	CV, XIV, 1	<i>: eși se mergā.</i>
I	Tenora	<i>: izyde Ui.</i>
l	Act., XX, 7. Coresi	<i>: a frānge pāine.</i>
t	CV, XV, 10	<i>: se frāngā pāJ^re.</i>
	Tenora	<i>: prelomiti xlebi.</i>
	Act., XX, 14. Coresi	<i>: pedestru a merge.</i>
	CV, XVII, 7	<i>: pedestru se m&rgā.</i>
	Tenora	<i>: pesi Ui.</i>
	Act., XXI, 37. Coresi	<i>: doarā-mi iaste vreme A grāi cătrā tine</i>
	CV, XXXV, 9-10	<i>: se-mi iaste vreme se grāescu către ti^re.</i>
	Biblia	<i>: aste le"ti" mi esti glagolati ct'o tebe.</i>
	Act., XXII, 26. Coresi	<i>: deca auzi sutașui, posiāmpi cătrā miari.</i>
	CV, XLIV, 7-8	<i>: audzi sutașui și se aprozie cătrā miiașul.</i>
	Biblia	<i>: slysavu ze sotnikii, pristupi ku tysescniku.</i>
	Act., XXV, 22. Coresi	<i>: vrere-aș și însumi acel om să-l auz.</i>
	CV, LXX, 14-LXXI, 1	<i>: vrere-aș eu însumi se audzu.</i>
	Biblia	<i>: xotelu byxu i samu celoveka sego slysati.</i>
	Act., XXVII, 3. Coresi	<i>: zise cătrā alții să meargi... prileji a nemeri.</i>

CV, LXXXIII, 12-14	: dzise cătră soție ce era mersi prilejire <i>se-i nemerească</i> .
<i>Biblia</i>	: v povele ku drugomii sedsu prilezanie <i>uluciti</i> .
Act., XXVII, 20. Coresi	: <i>de ce a ne mântui noao</i> .
CV, LXXXVIII, 8-9	: cum <i>se ne mântuimu noi</i> .
<i>Biblia</i>	: eze <i>spasti se namii</i> .
Act., XXVII, 32. Coresi	: și se lăsară iale a <i>cădea</i> .
CV, XCII, 2-3	: și lăsară ia <i>se cadzâ</i> .
<i>Biblia</i>	: i ostavisa ju <i>otpaști</i> .
I Petru, I, 13. Coresi	: <i>deci încingeți-vă mijloacele</i> cugetelor voastre.
CV, CXLI, 9-10	: <i>deci încingeți-vă mațele</i> cugetelor voastre.
<i>Biblia</i>	: preposavse <i>cresta pomyslenie vasego</i> . Coresi dă o traducere mai exactă, căci <i>maț</i> are sensul de «intestin» și, de aici, «coardă de instrument muzical»; v. sl. <i>cresla</i> «regiunea lombară a corpului uman» (cf. Densusianu, H.d.l.r. II, p. 455; ed. rom. p. 289); în traducerea Pr. V Radu și Gala Galaction (București, 1939); pentru aceea, încingînd <i>mijloacele</i> cugetului vostru ¹ .

(în „Anexa” volumului *Limba română în secolele al XIII-lea al XVI-lea* București, 1956, p. 204-208).

II

Stabilirea raportului dintre versiunile românești ale *Apostolului* din *Codicele Voronețean* (CV) și din *Apostolul* diaconului Coresi (Ap. Cor.) a stîrnit păreri contradictorii: dacă pentru unii cercetători versiunile sînt identice, pentru alții ele sînt în întregime diferite și nu se poate stabili nici un raport de filiație între ele.

Ne-am pronunțat pentru prima părere², redată schematic în modul următor:

Traducere românească a *Apostolului* slav

copie	copie
CV	Ap. Cor.

Șt. Pasca se pronunță pentru a doua părere, după un studiu amănunțit al celor două versiuni ale *Apostolului*³, la care se adaugă o a treia, cuprinsă în *Codicele* M. Gaster (Cod. Gaster)⁴.

Deci:

Traducere românească a *Apostolului* slav

CV Ap. Cor.	Cod. Gaster
-------------	-------------

Din capul locului, trebuie să stabilim de ce mijloace dispunem pentru a ajunge la o concluzie indiscutabilă în problema care ne preocupă.

¹ O serie de exemple sînt înșirate în studiul nostru: *Lexicul Apostolului lui Coresi comparat cu al Codicelui Voronețean*, ML, p. 589 ș.u., v. mai sus, p. 667.

² V. mai sus, p. 683 ș.u.

³ Șt. Pasca, *Probleme în legătură cu începutul scrisurii românești*, în CL II 1957 p. 47-95.

⁴ *Faptele Apostolilor* (Codex Gaster no. 93), text publicat după *Evangheliarul din Londra* (1574), copia lui Radu din Mănăești, de M. Gaster (cu titlu greșit: *Tetraevanghelul diaconului Coresi din 1561*, prelucrat de Dr. M. Gaster, București, 1929).

Critica textelor are la îndemînă cîteva criterii, pentru a dovedi că două versiuni ale aceluiași text sînt în strînsă dependență unul de altul și că ele derivă dintr-un prototip comun sau că reprezintă două versiuni independente ale aceluiași text.

Aceste criterii sînt următoarele:

1. Versiunile cuprind omisiuni sau greșeli în comun, care nu pot fi datorate hazardului și figttrau, prin urmare, în prototipul din care derivă copiile¹.

2. Versiunile sînt identice. Aceste identități nu pot fi datorate hazardului, ci numai faptului că versiunile derivă dintr-un prototip comun. Comparația cu o traducere independentă a aceluiași text ne lămurește asupra valorii absolute a acestui criteriu.

3. Versiunile sînt foarte asemănătoare, fără a fi identice (schimbări de cuvinte, intervertiri în ordinea frazei, modificări în flexiunea numelor și verbelor etc., aduse de copist).

Codicele Voronețean și *Apostolul* diaconului Coresi prezintă în comun o serie de omisiuni. Din numărul omisiunilor relevate de I.-A. Candrea în textul CV², constatăm că cinci apar și în textul Ap. Cor. Șt. Pasca reține numai trei din ele (Act., XIX, 9; XIX, 23; XXVIII, 3), fără a justifica această limitare. El socotește că aceste omisiuni figurau în textul slav de pe care au fost traduse versiunile din CV și din Ap. Cor.

Explicația este neverosimilă, pentru că ea presupune că cei doi traducători, pe care Șt. Pasca îi plasează în două regiuni îndepărtate una de alta, în nordul (CV) și în sudul Ardealului (Ap. Cor.), au folosit aceeași versiune slavă a *Apostolului*, cu omisiunile amintite.

Este însă mult mai verosimilă explicația care presupune că cele două versiuni provin dintr-un original comun.

În această privință, există un caz asemănător în traducerea *Psaltirii* în românește. I.-A. Candrea a arătat (*Ps. Sch.*, I, L X I X ș.u.), cu argumente convingătoare, că există două traduceri independente ale *Psaltirii*; una, din care derivă copiile cunoscute sub numele de *Psaltirea Scheiană*, *Psaltirea Voronețeană* și *Psaltirea lui Coresi* și alta, care este chiar traducerea originală a textului slav: *Psaltirea Hurmuzaki*. Comparația dintre versiunile pe care le-am înșirat se poate face și în cazul nostru, de o parte cu versiunile din CV și Ap. Cor., și de alta cu versiunea din Cod. Gaster. Divergențele dintre grupul CV-Ap. Cor., de o parte, și Cod. Gaster, de alta, se explică nu prin faptul că versiunile slave ale *Apostolului* erau diferite, ci prin aceea că traducerea sînt independente.

Șt. Pasca recunoaște că nu se pot neglija numeroasele „asemănări sau identități de exprimare, pe care le întîlnim în diferite pasaje a celor două versiuni” (CV și Ap. Cor.), dar nu le acordă o semnificație deosebită (l.c.).

Ținînd seamă de deosebiriile dintre cele două versiuni românești, el ajunge la concluzia că cele două versiuni ale *Apostolului* sînt opera unor traducători diferiți, din regiuni deosebite, care au lucrat independent.

¹ Cf. D. Russo, *Critica textelor și tehnica edițiilor*, București, 1912, p. 48: „dacă într-un manuscris mai recent găsim aceleași greșeli, interpolații și lacune, pe care le întîlnim într-unul mai vechi, e evident că manuscrisul recent derivă de la acel mai vechi”. Cf. G. Cuendet, *L'ordre des mots dans le texte grec et dans les versions gotique, armenienne et vieux slave des Evangelies*, Paris, 1929, p. 2: „divergențele au o valoare probantă”.

² Candrea, *Ps. Sch.*, I, București, 1916, p. L X X X V „confruntînd textul (CV) cu versiunea slavă, am constatat numeroase omisiuni provenite desigur dintr-o neglijență a copistului”.

Concluzia aceasta este unilaterală: dacă există asemănări izbitoare între cele două versiuni, această constatare constituie un fapt care nu poate fi anulat de existența deosebirilor dintre cele două texte.

Explicația trebuie deci să țină seamă de aceste două realități, care numai la prima vedere par a se exclude.

Soluția, problemei este că diaconul Coresi, sau altcineva, a procedat la o revizuire a textului și a introdus pasaje din altă traducere a *Apostolului* slav, al cărui text era diferit.

Șt. Pasca compară lexicul CV, Ap. Cor., și Cod. Gaster. CV și Ap. Cor. conțin o serie de termeni în comun față de Cod. Gaster, în care apare alt termen. Aceste asemănări confirmă, prin urmare, identitatea versiunilor din CV și Ap. Cor. Faptul că există o altă listă de termeni, în care CV e grupat cu Cod. Gaster, și opus Ap. Cor., nu infirmă prima constatare, ci probează că diaconul Coresi a întrebuițat și o altă versiune a *Apostolului*, fapt pe care l-am semnalat în cursul expunerii noastre.

Iată o înșirare a termenilor identici din CV și Ap. Cor., în comparație cu Cod. Gaster (după Șt. Pasca, l.c. Am modificat flexiunea unor nume sau verbe, care sînt citate exact în Pasca, l.c.):

CV și Ap. Cor.	Cod. Gaster
<i>cumîndare</i>	<i>praznic</i>
<i>fu</i>	<i>tîmplă</i>
<i>gin ai</i>	<i>îndoi</i>
<i>ispită</i>	<i>năpăstuire</i>
> <i>înfrina</i>	<i>înzăbăla</i>
<i>înțelege</i>	<i>fu la știre</i>
<i>lîngezi</i> (pl.)	<i>neputincioși</i>
<i>mîneștergură</i>	<i>năframă</i>
<i>nelegănat</i>	<i>neclătit</i>
<i>se păriia</i>	<i>să price</i>
<i>pomeni</i>	<i>aduce aminte</i>
<i>primi</i>	<i>dobîndi</i>
<i>săruta</i>	<i>închina</i>
<i>sfîrși</i>	<i>umple</i>
<i>spune</i>	<i>mărturisi</i>
<i>uteși</i>	<i>mîngîia</i>
<i>a vie</i>	<i>a petrece</i>
<i>vîndere</i>	<i>tămădui</i>
<i>vită</i>	<i>dobitoc</i>
<i>vit este</i>	<i>lucru prost</i>

Vom vedea cum trebuie explicate deosebirile dintre cele două versiuni. \ Iată o înșirare a omisiunilor sau greșelilor îri comun care figurează în CV și în Ap. Cor.:

OMISIUNI ÎN COMUN

CV	Ap. Cor.
3,10—11: i a cuvântându cale (lipsă: domnului) înr intea gloateei.	Act., XIX, 9: rău cuvântând cale înaintea gloatelor.
7,14: de cale lipsă: domnului). Și Dimitrie.	Act., XIX, 23: de cale. Dimitrie.
12,3: mării ipsă: dumnedzeej Artemide și lu Diopet .	Act. XIX, 35: mare și Artemide și Diopetovi.
89,9: ceasta n >apte-mi stătu înrainte îngerul (lipsă: la dumnedzeu celuia ce sântu) celui ce-i slujesc, de-mi grăi.	Act., XXVII, 23: înainte-mi stătu astă noapte aceluia ce eu-i slujesc, îngerul grai.
133,12: că multu iaste milostivii (lipsă: domnului) și eftinu.	Iac, V, 11: că mult milostiv iaste și eftin.

O serie de omisiuni din CV, enumerate de Candrea (*Ps. Sch.*, I, lxxxviii—lxxxvi), nu apar și în Ap. Cor., ceea ce probează fie că diaconul Coresi folosit și o a doua traducere românească a *Apostolului*, fie că a procedat însuși la revizuirea și îmbunătățirea traducerii.

De asemenea, o serie de greșeli de traducere din CV, înregistrate de Candrea (l.c. lxxxvi), nu figurează și în Ap. Cor. (afară de una singură citată de noi mai sus); lipsesc de asemenea, din textul Ap. Cor., traduceri duble semnalate de Candrea (l.c.) în textul CV.

2. Am înșirat, în studiul nostru precedent (l.c.), expresiile la fel din CV și Ap. Cor. Aceste asemănări, care merg uneori pînă la identitate, nu pot fi datorate hazardului. Iată cîteva exemple:

TEXTE IDENTICE

CV	Ap. Cor.
1,14—2,1: Pavelu încă lăcui dzile pănără la voe.	Act. XVIII. 18: Pavel încă lăcui zile la voe-și.
3,3—5: Grăia întru limbi și prorocia. Era de toți bărbații ca pînără la 12.	Act., XIX, 6 • 7: Grăia întru limbi și prorocia. Era de toți bărbați ca la sprăzece.
4,6—7: sile nu proaste făcea dumnedzeu cu mărul lu Pavelu.	Act., XIX, 11: E sile nu proaste fece dumnedzeu cu mărul lu Pavel.
7,12—14: fu în vremea aca voroavă nu puțină de cale.	Act., XIX, 23: fu în vremile acelea voroavă nu puțină de cale.

3. Versiunile prezintă texte foarte asemănătoare (cam 7C—60% din totalul textului CV), care nu pot fi datorate hazardului.

Vom compara cele două versiuni asemănătoare cu textul respectiv din Cod. Gaster, ca să se vadă felul în care se înfățișează textul în două traduceri independente și pentru a convinge pe oricine că traducerea servilă a acelui text biblic, făcută în mod independent, nu poate exprima asemănările dintre cele două versiuni de felul celor reproduse mai sus.

Iată cîteva exemple (v. mai sus, p. 684—636):

TEXTE ASEMĂNĂTOARE

CV	Ap. Cor.
21,12—22,4: întra-voru lupi grei întru voi, cai ce nu voru cruța turma. Și dintru voi înșiși învățați, înșiși sculase-voru bărbați cei ce voru grăi răzvretitu, cum se tragă ucenici pre urma sa.	Act., XX, 29—30: intra-vor lupi grei întru voi, ce nu vor cruța turma. Și de dintru voi înșivă scula-se-vor bărbați grăi răzvretit, cum să-și tragă ucenici pre urma-și

Cod. Gaster, 223: vor intra întru voi lupi grei de nu vor cruța turma, și tocmai dintru voi să vor scula oameni de vor grăi îndărătnicei (sic!), ei vor trage oameni mulți pre urma

120,4—121,7: așa și credința, se nu avure lucru, moartă iaste de sine. Ce gice neștinre, tu credință ai, iară eu lucru am, arată-mi credința ta din lucrurile tale, și eu voi arăta ție din lucrurile mele credința mea. Tu credzi că dumnezeu urul iaste, bine faci, și dracii încă credu și se înglodzescu. Ome deșarte, veri să înțelegi că credința fără lucru moartă iaste?

Avraam, părintele nostru, au nu de lucru dereptă-se, că înrăită Isacu, fiul său spre giunghietoriu? Vedzi credința agiută lucrurilor lui și de lucru se sfrășaste credința.

Cod. Gaster 243—244; așa și credința de nu are nevoiță, moarte iaste a-din-sine. Ce va *ice neștine, tu ai credință, și eu am lucru, arată-mi credința ta din lucrul tău și eu-ți voi arăta credința mea din lucrul meu. Tu crezi să iaste un dumnezeu, bine faci, și dracii cred și s'întqstează. D'ar vrea-ver să înțeleg, o, oame cu mintea deșartă, că credința făr de lucru iaste moartă. Avraam, părintele nostru, de au nu să indireptă din lucru și innăltă pre Isac fiul său spre giunghieare? Dec văzînd credința agută lucrului său și din lucru se săvrășeaste credința.

Dacă CV și Ap. Cor. sînt, așadar, două copii de pe aceeași traducere românească originală a *Apostolului* slav, nu e mai puțin adevărat că, după cum am relevat mai sus, există în aceste două versiuni românești o serie de pasaje divergente (ele sînt înșirate de Pasca, l.c.), care presupun existența unei traduceri contemporane independente a *Apostolului* slav (în afară de versiunea conținută în Cod. Gaster), de care s-a folosit Coresi și din care a introdus unele pasaje în tipăritura sa.

Această traducere independentă nu este asemănătoare cu cea din Cod. Gaster, căci textele nu coincid.

Iată cîteva exemple (trebuie menționat că pasajele conținînd traduceri diferite, în CV și în Ap. Cor., alternează cu pasaje conținînd traduceri identice, și acestea de la un capăt la altul al celor două versiuni):

TRADUCERI DIVERGENTE

CV

Ap. Cor.

-3,5—7: și intră în gloată, îndrăznia, e după trei lunri întreba-se și păriia-se.

Act., XIX, 8: destinse întru gloată, cuteza - prespre trei luni, întreba-se și prea-părîndu-se.

Cod. Gaster, p. 219: și intră în săbor, de îndrăznia, netăgăduindu-să pîn în trei luni de vorovia și să încredința.

72,13—74,2: și deca întrebare fu, amu ce scrie. Vitește-mi pare tremițîndu fug-lulu, e nu ce sântu vine spre însu a semna.

Act., XXV, 26-27: cum întreat să fie, să aibă ce scrie de el. E ca o vită pare-mi că nu e să-l tremetem legat, ce spre el vină-să se semene.

Cod. Gaster, p. 235: ca deca va fi vr-o întrebare, să aibu ce scrie. Că lucru prost mi să țbare a trimite legat, iar vinele ce-s spre inșu nu le scrie.

Iac, II, 17-23: așa și credința, să lucru nu avure, moartă iaste de sine-ș. Că zice neștine: tu credință ai, și eu lucru am, arată-mi credința ta de lucrul tău, și eu ție arăta-voi credința mea de lucrul meu. Tu crezi că dumnezeu unul iaste, bine faci și dracii cred și spămîntă-se. Veri să înțelegi o, ome deșarte, că credința fără lucru moartă iaste? Avraam, părintele nostru au nu de lucru se dereptă, că înalță Isac fiul său spre junghiiare întru altar? Vezi credința ajutoriu iaste lucrului, și de lucru sfrășaste-se credința.

în urma cercetării noastre, am ajuns la concluziile următoare:

1. Ap. Cor. a folosit, în majoritatea cazurilor (70—80% din textul parabil cu traducerea fragmentară din CV), o versiune românească a nătoare cu versiunea din CV.

2. Pe lîngă această versiune, Ap. Cor. a mai folosit o a doua traducere independentă față de CV.

3. Coresi a modificat unele pasaje din traducerea pe care a folosit-o făcînd-o mai corectă. (Nu întotdeauna textul lui Coresi e mai corect al CV, pentru că există pasaje în care traducerea mai corectă e dată de CV). Reproducem aici două pasaje care ilustrează afirmația noastră de mai sus (v. mai sus, alte exemple, p. 685—636).

TRADUCEREA E MAI CORECTĂ ÎN APOSTOLUL LUI CORESI

CV

Ap. Cor.

35,9—10: se-mi iaste vreme se grăescu cătră tinre.

Act., XXI, 37: doară-mi iaste a grăi cătră tine.

Biblia: aste leti mi esti glagolati cto tebe 141,9—10: deci încingeți-vă mațele cugeteloru voastre.

I Petru, I, 13: deci încingeți-vă loacele cugeteloru voastre.

Biblia: prepesavse creslo pomyslenie vasego.

V. sl. *creslo*: „regiunea lombară a corpului uman” (v. mai sus, p. 636).

4. Cod. Gaster este o traducere independentă față de CV și de Ap. Cor.

ADAOS

DESPRE RELATIVITATEA UNUI CRITERIU DE EXPLICAȚIE

V. Drimba, în studiul său asupra limbii unei copii din secolul al XVII-lea a *Evangeliiilor și Molitvenicului* diaconului Coresi¹, a arătat că copistul a introdus în text particularități ale propriului său grai, diferite de al originalului. Inovațiile introduse de copist se referă la schimbări fonetice, forme gramaticale și lexicale.

Cazul acesta constituie un exemplu prețios și rar. El nu poate fi însă luat drept criteriu de selecție, deoarece nu conține vreun element de probă peremptorie.

După cum arătam în alt loc², faptul că textul intitulat de B. P. Hasdeu *Cugetă morții* conține unele cazuri sporadice de rotacism (de exemplu *purene — pune*) compune un caz de explicație:

1. rotacismul figura în textul original, care era rotacizant;
2. rotacismul a fost introdus de copist, într-un text nerotacizant.

Confirmarea că lucrurile s-au petrecut într-un fel sau în altul trebuie fundată pe dovezi care să poată oferi proba așteptată, și anume pe istoria și filiația textului, totalitatea particularităților sale de limbă etc. Revizuirea părerii noastre privitoare la filiația *Catehismului* românesc la care face aluzie V. Drimba³, ar trebui să se bazeze, prin urmare, pe argumente convingătoare, deci de altă natură decît prezența formelor rotacizate și nerotacizate în text.

(*Omagiu lui Iorgu Iordan*, București, 1959, p. 745—751)

1 V. Drimba, *O copie din secolul al XVII-lea a „Țicului Evangeliiilor” și „Molitvenicului* Coresi, în *Studii și cercetări de istorie literară și folclor*, IV, 1955, 535 și urm.

2 V. ML, p. 539-540, n.

3 *Op. cit.*, p. 551, n. 1. Cf. N. Drăganu, *Două manuscrise vechi. Codicele Todorescu și Codicele Marțian*, București, 1914, p. 81—83.

Aceste cîteva exemple s-ar putea înmulți cu ușurință.

III

într-un studiu publicat recent, N. Corlăteanu și-a propus să demonstreze că pentru *Apostolul*, tipărit în 1563, Coresi și colaboratorii săi nu au folosit traduceri mai vechi, ei o versiune slavă meridională, iar textul lor ar fi independent de cel din *Codicele Voronețean*.

Spre a-și dovedi teza, Corlăteanu compara versiunile românești ale *Faptelor Apostolilor* din CV și din Coresi cu o versiune slavă meridională, de care *Ap. Cor.* e foarte apropiat, pe când versiunea din CV e diferită. Uneori traducerea din CV e mai bună, alteori versiunea lui Coresi redă mai bine textul slav. în CV numele proprii sînt adaptate la versiunea românească, ceea ce nu se întîmplă în versiunea lui Coresi;

în fine, notele tipiconale și zacealele din versiunile lui Coresi reproduc pe acelea din textul slav, pe când în CV notele și zacealele sînt traduse în românește.

Acestea sînt motivele pentru care Corlăteanu neagă orice raport între versiunea românească din CV și cea din *Ap. Cor.* „Materialul expus ne convinge, cred”, zice Corlăteanu „că tipărindu-și *Apostolul*, Coresi și colaboratorii săi n-au folosit traduceri mai vechi” (p. 455), Ceva mai mult, Corlăteanu pare a susține că și *întrebare creștinească* a lui Coresi (din 1559) ar fi fost tradusă direct din sîrbește de Coresi și de colaboratorii săi (p. 457, n. 2).

Argumentarea lui Corlăteanu e bine condusă și exemplele sînt concludente. El cunoaște literatura chestiunii. Dar Corlăteanu uita un singur lucru, esențial în problema pe care o examinează: să ne spună *cum* se explica *asemănările* dintre versiunea românească din Coresi și cea din CV și, dacă aceste «asemănări există, *cum* se împacă prezența lor cu concluziile la care a ajuns, -concluzii pe care le-am amintit mai sus?

în studiul nostru anterior asupra raportului dintre aceste două versiuni românești ale *Apostolului*¹, am arătat că *asemănările dintre cele două versiuni nu pot fi datorate hazardului*, și că ele cuprind 70—80% din textul (fragmentar) care ne-a fost transmis în CV².

Ca o chestiune de metodă, am invocat un argument *peremptoriu*, care probează asemănarea dintre cele două versiuni românești ale *Apostolului* slav: anume constatarea că *aceleași greșeli sau omisiuni figurează în ceh două texte*.

Pe de altă parte, faptul că cele două versiuni sînt divergente l-am explicat prin aceea că diaconul Coresi și colaboratorii săi au folosit și o altă versiune românească a *Apostolului* slav (p. 665 șu.).

în privința *întrebării creștinești*, tipărită de Coresi în 1559, în ediția critică a *Catehismului Marțian*, pe care am dat-o mai de mult³, am arătat că Coresi a folosit un text aproape identic cu al *Catehismului Marțian*, rotacizant. Traducerea *directă* din slavă a acestui text, de către Coresi și colaboratorii săi, este deci exclusă.

¹ N. Corlăteanu, în jurul unei controverse filologice (*Raporturile dintre „Codicele Voronețean” și „Lucrul apostolesc” al lui Coresi*), în *Omagiu lui Al. Graur*, în SCL, X, 1960, p. 443—457.

² V. mai sus, p. 686 șu.

³ Șt. Pasca, în studiul său *Probleme în legătură cu începutul scrisului românesc. Versiunile românești din secolul al XVI-lea ale „Apostolului”*, din CL, II, 1957, p. 58—59, trece repede peste aceste asemănări, care dezminț teza pe care o susține.

* în 1924; reproducă în ML, p. 542 șu. Vezi ediția facsimilată a lui I. Crăciun, *Catehismul românesc din 1544*, Sibiu-Cluj, 1945—1946.

Corlăteanu a cercetat numai o parte a problemei puse de cele două versiuni românești ale *Apostolului* din secolul al XVI-lea. Privită în întreg ei, nu vedem o altă explicație posibilă a problemei, în afară de cea propusă anterior de noi, în termenii următori:

« 1. *Ap. 'Cor.* a folosit, în majoritatea cazurilor (70—80% din text), un text comparabil cu traducerea fragmentară din CV), o versiune românească mănătoare cu versiunea românească din CV.

2. Pe lângă această versiune. *Ap. Cor.* a mai folosit o a doua traducere independentă față de CV;

3. Coresi a modificat unele pasaje din traducerea pe care a folosit-o, făcînd-o mai corectă. (Nu întotdeauna textul lui Coresi e mai corect decât cel al CV, pentru că există pasaje în care traducerea mai corectă e dată de CV (v. p. 691).

(LR, X, 1961, p. 133-134)

IV

în LR, XII, 1963, nr. 2, p. 177—185, N. Corlăteanu revine asupra problemei raporturilor dintre *Codicele Voronețean* și *Apostolul* diaconului Coresi. Corlăteanu își menține părerea, exprimată anterior, în această problemă: cele două versiuni românești ar fi independente, traduse după versiuni diferite.

Ne-am ocupat de această problemă în mai multe rînduri. Am arătat că nu se poate trece peste *asemănările* dintre cele două texte, care sînt nu doar roase și nu pot fi datorate hazardului¹.

Datoria lui Corlăteanu era să verifice aceasta afirmație. Întrucît făcînd-o și trece peste acest argument *peremptoriu*, ne-am hotărît să adăugăm proba necesară, reproducînd, în paginile următoare, nu totalitatea textelor, ceea ce nu era posibil din cauza spațiului ce l-ar fi ocupat cele două texte, ci cîte două versete din fiecare text, luate din capul paginii cu *Ap. Cor.* și urmate în reproducerea care urmează, pe coloana din față de versetele corespunzătoare din CV (v. Adaosul).

Menționăm că menținem întru totul afirmația noastră anterioară: asemănările dintre cele două versiuni ocupă circa 70—80% din textul comparabil², lucru pe care îl poate verifica oricine își va da silința să compare cele două versiuni.

Corlăteanu neglijează un aspect *esențial* al problemei: anume, necesitatea de a adopta un criteriu metodic sigur pentru a aduce proba științifică a acestei probleme controversată.

într-un articol publicat anterior asupra acestei probleme, arătăm că sînt criteriile pentru a dovedi că două versiuni date derivă dintr-o singură versiune anterioară, și anume: 1) greșeli în comun; 2) versiuni identice; 3) versiuni foarte asemănătoare³.

Șt. Pasca nu a neglijat cu totul importanța criteriului greșelilor în comun. El a reținut însă numai trei omisiuni, din cele cinci relevate de noi.

¹ SCL, XI, 1960, p. 443-457.

² V. mai sus, p. 692.

³ V. mai sus, p. 684-685, 684.

⁴ V. mai sus, p. 686, șu.

<fără a justifica această alegere), și a susținut că omisiunile figurau în versiunea slavă originală.

Am combătut acest punct de vedere (l.c.). Relevăm, însă, că N. Corlăteanu susține că cele două texte românești au fost traduse de pe două versiuni slave diferite, ceea ce nu corespunde cu constatările anterioare¹.

Argumentul lui Corlăteanu (combătut de noi anterior), că asemănările dintre versiunile românești provin din felul servil în care au fost efectuate traducerile, este neconcludent, pentru că *modul* servil de a traduce² nu poate explica *asemănările* dintre traducerile efectuate de pe versiuni diferite, întrucât faptele sînt de o ordine diferită.

Divergențele dintre versiunile românești nu trebuie, desigur, neglijate. Ele se explică, după cum am afirmat și în trecut, prin folosirea de către Coresi a unei a doua traduceri românești diferite³.

Corlăteanu mai invocă un argument, pentru a proba că diaconul Coresi a folosit un text nerotacizant și că, deci, versiunea din *Ap. Cor.* este independentă de cea din *CV*: faptul că nu există, în textul lui Coresi, nici o urmă de rotacism. Căci, afirmă Corlăteanu, dacă textul de pe care a fost efectuată copia ar fi fost rotacizant, atunci ar fi trebuit să se strecoare în textul lui Coresi forme rotacizante ca în textul popii Grigore din Măhaci, care copia »de pe un text cu rotacism⁴.

Corlăteanu dovedește, în acest caz, necunoașterea problemei, întrucît se știe de mult că graiul popii Grigore cunoștea rotacismul, după cum o dovedesc însemnările sale proprii [cuvintele *dumirici* și *ciri* (= cine) relevate de Hasdeu, încă din 1879]⁵.

Firește că, în aceste condiții, argumentul său cade.

Vom spune, pentru a încheia, că menținem în întregime concluziile noastre anterioare.

Socotim, așadar, că problema raportului dintre cele două versiuni ale *Apostolului* a fost rezolvată, din moment ce s-a constatat că aceste două versiuni sînt identice sau foarte asemănătoare, în cea mai mare parte a lor. Deosebiriile dintre versiuni provin din folosirea unei traduceri diferite a textului slav corespunzător.

Adăugăm că aplicarea unei bune metode, de către cercetători, ne-ar rsicuti de repetiții și reveniri inutile.

ADAOS

Ap. Cor,

c v

Act., 18, 14—15: ...sau să și întrebați sânt de cuvintele și de acel nume, și de legea voastră, vedeți înșivă. E acelaia amu județ <eu nu voi să-i fiu.

Iară se întrebări sântu, și de cuvinte și de numere și de legea voastră, voi vedeți înșivă. Giudeț eu acelora nu voi se fiu.

¹ SCL, XI, 1960, p. 457.

² LR, XII, 1963, nr. 2, p. 178.

³ V. mai sus, p. 684.

⁴ LR, XII, 1963, p. 184.

⁵ CB, II, p. 43 și 107; Hasdeu afirmă că la Măhaci se vorbea cu rotacism pe la 1600 (la p. 6 și 223—224); cf. adeziunea lui Pușcariu, DR, I, p. 342, n. 2; Id., &t. de ling. roum., p. 88, și observațiile noastre, în ML, p. 539—540.

If

RAPORTUL DINTRE CODICELE VORONEȚEAN ȘI APOSTOLUL LUI CORESI

19,6—7: și înălță Pavel mâinile, vine duhul sfânt sprinși, grăia întru limbi și precocia. Era de toți bărbații ca la doisprăzece.

1916_17: Și sări sprinșii omul ce era într-insul duhul hitlean, și învâncu lor, întărise sprinșii, cît goli și răniti fugiră deîn casa acia. Aceasta fu la înțelegerea tuturor, și jidovilor și grecilor victorilor în Efes, căzu frică spre toți ei, și decre a se mări numele domnului Isus.

1929—30: și se împlu cetatea de greață, porniră-se cu un suflet întru previre, apucară Gaia și Aristarha, machedoneni, soții lu Pavel. Pavel vrea să între în gloate, nu-l lăsară el ucenicii.

20,2—3: trecu prespre acelea lături, și-i mângăia în cuvinte multe, vine în Elada. Peace acia trei luni. Fu sprins fărecare de iudei, vrea să se aducă întru Siria. Fu vrere să se întoarcă printru Machedonia.

20,14—16: Ce ca fum întru Ason, luo el, vinem în Mitilin. De acolo purtămu-ne întru Anticrihii, demâneată, și dospim întru Anticrihii; întru altă cărămu-ne întru Samon, și fum în Troghilii, întru stătutul vinem întru Milit. Judecă amu Pavel să treacă în Efes, ca să nu fie lui pesteală întru Asia, pripiașe să ară putea să fie el în zioa de Rusalii a fi întru Ierusalim.

20,27—28: nu spon voao toată voia lu dumnezeu. Luați-vă aminte voi cineș cu sine, și toată turma ce întru ia pusu-v-au voi duhul sfânt socotitori, a paște besearca domnului și zeului ceia o preveaghe însoț și cu sîngele său.

21,4—5: și aflăm ucenicii, fum acia șapte zile. Ca lu Pavel grăi duhul să nu iasă în Ierusalim. Ce cînd fu noao sfîrșitul acelor zile, eșim și purceasem, petrecură-ne noi toți cu muierile-ș și feciorii până afară den cetate: și închinăm genuchele pre lingă mare, rugămu-ne.

21,16—17: După aceale zile gătămu-ne a eși în Ierusalim. Vineră cu noi și alți de ucenici deîn Chesaria. Știam la cine sălășuiam la Asson, neștine chipreanin, vechi ucenic. Fusease noao întru Ierusalim iubit priimi noi frații.

21,27—28: vestindu-i sfrășitul zilelor de curățit, până cînd aduse-vov fi drept cite vreunui fieșcui de ei aducere, și ca vreo șapte zile să se sfrășească, e ceia deîntru Asia jidovi. Văzură el întru besearca, vădiră a toată gloata, și rădicară sprinsul mâinile, strigînd: bărbați Izrailii, ajutați; acesta iaste omul acela ce spre oameni și leagea și locurile acestea tutindenea tot învață, încă și Grecii aduse în besearca, și spurcă aceste locure sfinte.

și-și puse Pavelu mărul spre ei; deci duh sânt spr Unși, grăia întru limbi și p Era de toți bărbații ca pînă la 12.

Și sări spre ei omul ce era întru el viclean, și învâncu lor și se întăria cum goli și răniti să scape deîn casa. Acea înțeleseră toți iudeii și elenii vvia în Efes, și năpădi frică spre toți măriase numele domnului Isus.

și împlură cetatea toată de sminteală nără-se întru în suflet întru prăvire în z răpiră Gaia și Aristarha, machedoneni lu Pavel. E Pavel vrîind se între întru nu-l lăsară el ucenicii lui.

și preimblă acelea lături și-i mângăe < cuvente multe. Deci veînre întru E feace acie trei luni. Fu spre el sfadă iudei, vrîind se descarge-se întru S vreme (= vrere !) se întoarcă-se întru chiedonoia.

Deci deca fum întru Ason, luom el rem întru Mitilin. Și de acolo mută și demânreața sosim întru Anticrihii întru alta mutămă-ne întru Asar lăcuim întru Troghilia, e în ceia ce i virem întru Militia. Giudecă Pavel se întru Efes, cum se nufie lui a pești întru Nevoia-se se ară puteare fi lui în dz dzeilor să fie întru Ierusalim.

nu spui voao toată voia lu dumnezeu. amente siînre și toată turma, întru c voi duhul sânt puse-vă cercetători, besearca domnului și dumnezeului ce bândi, preveghie cu sîngele său.

și aflăm acie ucenici. Deci prebândi în 7 dzile. Ce lu Pavelu-i grăia duhu se sue întru Ierusalim. Cînd fu noao dzilele, eșim și mergem, petrecînd cu muierile și cu feciorii pînă a cetate. Deci nă închirăm genruchele lă și nă rugăm.

După dzilele acelea gotovimu-nă și întru Ierusalim. Deci vărără cu noi ucenicii de Chiesariia. Știa la carele Mnason oarecarele chipriianin, vechi Și deca fum noi întru Ierusalim, cu făgăduiră noi frații.

deci dzise sfrășirea dzilelor cu pînă cînd adusă fu drept unul de ei aducerea lor. Și ca vrea șapte dz sfrăși, ceia ce era deîntru Asia iudei zură el întru sfântutoare. Cădzu toată gloata, și-și puseră mînrule strigînd; bărbați israiliteani, agiuta acesta iaste omul acela ce spre a spre lege și spre locul acesta toți, t derea învață. încă și elenii duse în t și spurcă locul acesta sântul.

-21,39—40: *Ce zise Ravel: eu amu sânt Jidov tarseanin chilichian. Nu știu de cetate >cetățean. Ce-ți mă rog eu, zi-mi să grădesc cătră oameni. Deaci zise lui; e Pavel stătu spre prag, feace cu mâna cătră oameni.*

22,11—12: *și deaca nu văzui de slava luminiiei aceia, de mână mă traseră dein ceia -ce era cu mine. Mers în Damasc. Anania neștine bărbat dulce govitoriu, după lege, ~și mărturisit de toti vietorii în Damas iudenii.*

22,2—25: *Zise miariul să-l ducă el în plăc. Zise cu rane să întrebe el. De să^ înțeleagă derept vine așa, strigă sprinsul. Ce ~trăgind el cu funiile, zise cătră cela ce sta sutașu, Pavel: de omul rimlean ce neosândit, vreamie iaste voao să-l bateți?*

23,7—8: *în zilele acelea căută Pavel el, zise: deci fu pără saducheilor și fariseilor, și se împărți nărodul. Saducheii amu, grăia, nu va fi înviere, nece inger, nece duh. E fariseii le spunea amîndoa. Fu strigare mare.*

23,18—19: *Elu-l Iuo el, duse-l cătră miariul, și-i zise: legatul Pavel cheamă-mă, și mă rugă cest junei să-l aduc la tine, are oarece a-ți grăi. Luo el de mână miariul și eși cu el, întrebă-l ce iaste, de ce vină să^mi spu.*

23,31—32: *Voinicii amu după povelenia lor luară Pavel și-l duseră prespre noapte întru Antipatrida. În demăneață lăsară calării să •meargă cu nusul, intoarseră-se în plăc.*

24,11—12: *Puteți-vă înțelege, că nu mi-s mai multe zile de doaosprăzece de când eșii să mă închin în Ierusalim. Și nece în besereacă nu m-ați aflat cătră cineva grăind, sau răzvrătire făcând ceva năroadelor, nece în gloate.*

24,25—26: *Grăii lui de dereptate și de ținut, și de județ ce va să fie, înfricat fu Filics, și răspune: ce acmu amu percede vreme ce pr-Urnim, chemu-te. împreună ce nădăindu-se <ea vamă se va da lui de la Pavel ca să-l dezlege el. Deci și în parte-i tremitea a besedui cu nusid.*

25,10—11: *Zise Pavel întru județul lu chesar eu sânt să "stau, io mi se cade județ u priimi, iudeii nemică nu i obidesc, ca tu știi bine. E să am nedreptate sau destoinic morției ce-am fapt. Să nu mă leapăd de moarte. E să nemică nu iaste de acelea ce clevetesc spre mine, nime nu mă poate spre aceia da.*

25,21—22: *Pavel zise, veghiat să fie lui la știre cu cinst, porâncii să păzească el până când voi tremete el cătră chesar. Agrip zise acia cătră Fist: vrere-și și însumi acel om sa-lauz. El zise lui demăneață vine, auzi el.*

dzise Pavel: eu amu sânt om jidovin tarseanin, chilichian, diin neștiuta cetate cetățean. Rogu-te, dzi-mi se grădesc către oameînri. Și deca dzise lui, stătu Pavel spre spiță, și mähăi cu mâra cătră oameri.

și ca nu vădzui de slava lumiriei aceei, de mînă prîinseră-me ceia ce era cu meinre. Deci intrai întru Damasc. Și uin bărbat ce-i era numele Anania, buinru govitoriu după lege, mărturisit de toti iudeii ceia ce viaa întru Damasc.

deci dzise mîiașul se-l ducă el întru plăcu, și dzise, cu rane se-l întriabe el, de se înțeleagă derept care vină așa strigă sprinsu. Și deca-l strinseră el cu oajde, dzise cătră cela ce sta sutașului, Pavel: de se omul cela Rămleanul fără osândă, biinre iaste voao a-l bate?

Și aceste dzise, fu pără saduchieilor și fariseilor, și se împărți gloata. Saducheii amu dzicu că nu va fi înviere, nece inger, nece duh; iară fariseii ispovedesc amîndoa. Fu ceartă mare.

Elu-l Iuo și-l duse la mîiașul. Deci-i dzisec: Pavel fuglul chiemă-me de me rugă se aduc acest giure la tînre, că oarece are a-ți grăi. Luo-l el mîiașul de mînă. Deci merse usebi și-l întreba ce iaste ceia ce ai a-mi spuînre?

Voinicii, porânciteii lor, luară Pavel prespre noapte întru Antipatrida. Și demăneață lăsară calării a merge cu rusul, intoarseră-se întru plăc.

că poți înțelege, că nu-s mai multe zile de doaosprăzece, de când me suii întru Ierusalim a me închira, și nece în băsearecă nu ne-au aflat cu nesciînre grăind, sau in-torcătură făcând, nece întru gloat.

Cînd grăiia lui (de) dereptate și de ținruiu și de giu (de)ștu cela ce va se fie, înfricat fu Filics, și răspune: Ce acmu pasă, vreme de voi dobândi, chieama-te-voi. Depreură și nădăia-se că mită da-se-va lui de la Pavel se-l dezlege el; deci și ades tremitea de băsa-đuia cu rusul.

Dzise Pavel: în giudecarea lu chiesariu sânt stând, iuo mi se cade județ a preemi; e iudeii întru nemică nu-i obidui, ca și tu biinre știi. Se amu întru nedreptate ficu ceva dostoinică morției, nu me lepăd de a muri; iară să nu iaste nemică ce aceștia spre meinre clevetesc, nemică nu me poate acelora da.

E la Pavel dziș, veghiat să fie întru știutul curatului; porâncii se-l veghie, pînă va tremite la chesar. Și dzise Agrip cătră Fist: vreamie-și eu însumi se audz. E el dzise: demănreață, audzi-l-vei el.

26;3—4: *mai vrătos în minte să-ți fie de toate ce-s fiind a iudeilor năravure și socotiri. Deci rog tine lung raddă, ascultă mine viața ce-mi' e de tinerețele mele, întâi fost-am întru limba mea în Ierusalim.*

26,16—17: *Ce te scoală și stă în picioarele tale: Spre aceia ivescu-ți-mă să mi te fac slugă și mărfurisoriu, deci vezi și acestea ce ivesc ție, să te iau den oameni-ți și de limbă întru ce te eu poiu să deschizi ochii lor.*

26,29—30: *E Pavel zise: fui dumnezeu, și întru pușintel și întru mult, nu numai ție, ce și toți ce mă aud astăzi să fie așa ca eu sânt, trecind de acestea legături. Și acelea zicind lui, sculă-se împăratul și ghemon Vernichie și șezu cu nușii.*

27,12—13: *ce nu bun răpaus fiind de cătră frig. E corabnicii sfătuiră să se duce de acia, s-ară cumva putea să ajungă în Finichia de frig întru răpausul Critului, căutam spre Liva' și cătră Hor. Suflă austru, păru-le pre voia sa că vor nemeri, luară veatritele, vineră în Crit.*

27,26—27: *întru ostrov ce era noao să cădem. Și ca la a patrasprăzece noapte, fu purtin-đu-ne noi întru valure în miazănoapte, păru corabnicilor că apropiară-se cătră vreo laturi.*

27,41—42: *Căzu în loc de năsip, lăsară corabia, și în nas amu opri-se, prea fiind nelegănat, e cărmitele frânsă-se de nevoia undelor. Voinicii sfeatul fu de legații să ucigă de nimea notînd să nu fugă.*

28,8—9: *Ce fu tată lu Poplie, de foc și apă cu trând ținut zăcea. Cătr'insul Pavel intră și se rugă, înălță mâinile sale și-l vindecă el. Deca fu aceaia, alalți cine avea lăngezi în bstroke venia și se vindeca.*

28,21—22: *Acia ei cătr'insul ziseră: nece noi scriptură de tine n-am primit de la iudei, nece au venit nimea de frați să vestească sau să grăiască ceva rău de tine. Ce rugămu-ne de tine să auzim ce mândrești; de acel eres, veste iaste noao că pretutindinea împotriva-se să grăia ste.*

Epistola lui Iacob

1,6—7: *ce însă să ceară cu credință întru nemică să nu se gîndească. E gîndindu-se amu, podobi-se-va undelor măriei, ce de vântu-s smintite, și vânturate, de să nu-i pare omului că primește ceva de la domnul.*

că te știu că ești mai înțelept de toți iudei năravurelor și socotirilor. Deci rogu-ți în lu(ingă) rebdare se ascultă miînre. V mea ceia deintru tînrețe, deintru întii ce fost întru limba mia întru Ierusalim.

Ce te scoală și stă spre picioarele tale. Aceasta arătați-mie cum se te fac slugă martor celora ce vădzui, și celora ce-ți iui ție, și lua-te-voi, dintru oameînri și diin limbi, întru ceia ce eu te voi tremite se chidzi ocii lor.

Iară Pavel dzise: rugare-și dumnezeu în pușinei și întru mult nu numai tu ce toți cămi me aud astăzi se fie așa cum și sint, însă fără de legăturile aceștia. Și dzise aceștia, sculă-se împăratu și ghemon Vernichie și ceia ce șidea cu rușii.

Nu buiră pristaniște cătră ernare, corab sfătuiră-se, cum se vâinsledze de acie, d vor putea cumva agiuinge în Finichia, se erniadze în pristaniștea Critului, ce spre Liva și cătru Horu. Suflă austrul, pă că voia să vor nemeri. Deci luară veatritele vîntră întru Crit.

întru ostrov oarecarele cade-se noao cădem. Și ca a patrasprăzece noapte purtați noi întru gerure și în miadză no păru corabnicilor că se apropiară la margire.

deci cădzum în loc cu nisip, lăsară corabia și nasul amu opri-se și stătu nelegănat iară cîrma frînge-se de greața undelor sveatul voinicilor fu, cum se ucidă fu se nu neștiinre noate, se scape.

deci fu tatăl lu Poplie de miață și de trândului lănged. Deci Pavel intră cătră și se rugă, spriinsu puse-și mînrrule sa vindeca el. Aceasta fu, și alalți ceintre lăngedzi întru ostrov urdira și se vîntră.

iară ei cătră el dziseră: noi nece scriptura tînre n-am preimit de la iudei, nece n-au vîntrit a afla sau a vesti sau a grăia tînre ceva reu. Ce rugămu-nă de tînre a(u)dzim de grăești; de eresa aceasta iaste noao, că tutindire împotriva grăie.

Se ceară cu credință, nemică gîndindu- de la dă, de se gîndește, asemăinră-se undeei m de vânt lepădată și vânturându-se. Sa pae omului acelui, că premește ceva dumnezeu.

23—24: *iani cugetați-vă întru sine, cineș de voi. că cela ce iaste ascultătoriu cuvântul, nu făcătoriu asemănă-se bărbatului, ce-ș caută fața firei sale în oglindă, socotește-ș sine, și se caută, și aciași se uită cum era.*

2,8—9: *E s-ară vrea amu legea să se frășască împărăteasca după scriptură: iubește aproapele tău ca însuși tine, bine veri face. E să căutaret spre fățarie, păcat faci, oblicindu-te den lege că pristăpiși.*

2,24—25: *Vedeți că de lucru dereptează-se omul, e nu de credință siungură. Așa amu și Raavă, curva, au nu de lucru se dereptă, că primii ispodeadnicii, și pre altă cale-i scoase.*

3,11—12: *Au doară poate deîntru o fântână, au doară poate den același izvor să izvorască dulce și amar? Doară poate frații miei smochinul măslina să facă, sau vița smochine? Așa nece unul izvor sărat și dulce nu poate face apă.*

4,6—7: *deci grăiaște: dumnezeu trufașilor se protiveaște, smeriților dă-l bunăitate. Povinuți-vă, lu dumnezeu protiviți-vă diavolului, și fugi-va de voi!*

5,4—5: *Adecă prețul lucrătorilor voștri ce va lucra pământurile voastre, ce-i lăsați voi întru suspini, și suspinilesecerătorilor... întru urechile domnului Savaot intrară. Indulciți-vă spre pământ și hrăniți-vă, săturați-vă, cirmii inimile voastre cd în zi ce junghiat.*

5,17—18: *Că Ilie om era supt straste ca și noi, și cu rugăciune se rugă să nu fie ploae, și nu ploa spre pământul trei aii și șase luni și iară rugă-se și ceriul deade ploa, și pământul răsări plodul său.*

Epistola I ci lui Petru

1,3—4: *Patru, apostol a lui Isus Hristos,... dumnezeu tatăl și domnul nostru Isus Hristos, ce, după multă milă a sa, născu noi întru upovăință vie, întru invisul Isus Hristos deîn morți, întru dobândă neputredă și nespurcată și neveștejită, vegheată în ceriure întru voi.*

1,18—19: *Știți că nu putredul argint sau aurul nu v-au izbăvit de deșartă a voastră viață, de părinți-vă pridădiți, ce au curatul sânge ca mieluşelul nevinovat și nespurcat Hristos.*

2,7—9: *Voao amu cinstită credincioșilor, e protivnicilor, piatra aceia nu o socotiră ziditorii; aceasta fu în capul unghiului, și piatra poticnescu-se cuvântului ce de ea pus fură. E voi nu dă aleasă împărătească luminată limbă sfântă, oamenii noitului cu bunăității vestiți cei ce deîntru untunearc voi cheamă întru ciudata a lui lumină.*

cugetând întru sînre, cum iaste ascultatoriul cuvântului, e nu făcătoriu, acela asemără-se bărbatului celuia ce-și socoteaște fața firei sale întru oglindă, socoti-și sînre și se duce, și acieși uită cum era.

Se amu împărătească sfrășiret după scriptură: iubește aproapele tău ca tînre însuși, biînre faceți. Iară se in fățarie căutați, păcat faceți, obliciți diîntru lege ca trecătorii.

Vedeți amu că de lucru dereptiadză-se omul, e nu de credință siungură. Așa și Raavă, curva, au nu de lucru dereptă-se, că luo iscodnicii și pre altă cale-i scoase.

Doară izvorul diîntr-aceiași curere izvori-va dulce și amar? Sau doară poate, frații miei, smochiia măslina face, sau vița smochine? Așa nece urul izvor sărat și dulce a face apă.

Deci grăiaște: dumnezeu trufașilor protiveste-se e smeriților dă buînătate. Supureți-vă amu lu dumnezeu și protiviți-vă dracului, și fugi-va de la voi!

Adecă, prețurile lucrătorilor celora ce au lucrat agrele voastre, lăsați de voi, strigă, și strigarea celora ce au secerat. întru urechile domnului Savaot intrară. Indulcitu-vă spre pământ, uspatatu-vă și ingrășatu-vă înrema voastră ca întru dzua giunghieriei.

Iliia era semeînre în chinu noao, și se rugă cu rugăciunri se nu fie ploae, și nu ploa spre pământ în trei anii și în 6 luînri. Și rutesu rugă-se, și ceriul deade ploae, și pământul răsări rodul său.

Blagoslovit dumnezeu tatăl domnul nostru Isus Hristos, cela ce după multă a sa buînătate născu noi întru vipovăința viațeei cu învierea lu Isus Hristos diîntru morți, întru dobândă neputredă și nespurcată și neveștedzită spre ceriure întru voi.

știind că nu cu rugirosul argint sau aur izbăvitu-vă de deșartă a voastră viață de tătăinri pridădită, ce cu sângele cela curatul ca de mieluşel nevinovat și nespurcat Hristos.

Voao amu cinstită credincioșilor, iară protivitorilor piatră ce nu o săcotiră ziditorii; aceasta fu în capul unghiului, și piatra poticniriei, și piatra săblaznei; de ia poticnescu-se ceia ce cuvîntului lui protivescu-se; de el și puși fură. E voi sământă, aleasă, împărătească sfenție, limbă sfântă oamerii, noi-rii cum se buînătățile vestiți cela ce diînturerecu chiemă voi în mierurata a lui turîră.

2,22—23: *Cel ce păcat nu face nu și se află hicleșug în rostul lui. Cine-l ocăria, el nu-l ocăria, e de chin nu pregeta, ce pridădi-se județului derept.*

I Petru

3,11—12: *...de râu și fă, bine. De să ceri pace și să aduni iale, că ochii domnului spre derepti, și urechile lui în rugăciunea lor, fața domnului spre făcătorii râu.*

4,3—4: *...iubiți Hristos. amu chinui derep(t) (de)stul ne e amu noao ce n-am petrecut aii vieției, voia limbilor făcînd în grazde, întru beție, întru cimpoaelor glasure, întru necurăție, slujbele idolilor.*

4,17—18: *că vreame începuse de în casa zeului. E sau ainte de voi, ce e cumplitul protronnicilor evangheliei lu dumnezeu. E să dereptul abia se spăseaște, e necuratul și păcătosul io să se și ivească?*

5,12—13: *...întru neșchițel scris, rugînd și derept mărturia, aceia să-ș fie deadevăr bunăitatea lu dumnezeu întru aceia stați. Sărute-vă eia deîntru Vavilon adunat.*

(LR, XII, 1963, p. 352-359).

Cela ce păcat nu feace, nece se află miinciu în rostul lui, cela ce ocărit nu ocăria chinu în nu se lăuda, pridădi-se giudețului derept.

(Se ferească-se) de reu, și se facă buînătate se ceară pacele și se le pască. Că ochii domnului sânt spre derepti, și urechile lui întru rugăciunile lor, e fața amu domnului spre cela ce face reu.

Destul e noao ceia ce au trecut anii viației voia păgăinrilor a face, imblind întru măniciile lor, întru pohtiri, întru beții, întru glasurele cîinpoilor, întru bărbăteștile stratur întru multă beatură, întru necurăție, a idolilor slujbe.

că vreame e a înceape giudețul dîn casa lu dumnezeu. Iară se ainte diîntru voi ce sfrășitul celora ce se protivesc evangheliei dzeului? Se dereptul abia se spăsește, e necuratul și păcătosul iuo se vor ivi?

...întru puținei scris, rog și mărturisesce aceasta a fi deadevăr cu buînătatea dumnezeu, întru ia stați. Săruta-vă-vor ceia cz sint în Vavilon cu aleșii.

ADDENDA LA ANEXĂ

PENTRU JUSTA INTERPRETARE A GRAFIEI
 TEXTELOR ROMÂNEȘTI VECHI

în interpretarea grafiei textelor românești vechi, există două păreri. Ne propunem să le examinăm pe amândouă, și să recomandăm adoptarea uneia din ele.

1. Vom examina, mai întâi, părerea după care grafiile textelor noastre vechi ar nota pronunțarea reală a sunetelor respective.

în cele două ediții ale scrierilor lui Ion Neculce, îngrijite de Iorgu Iordan, constatînd că există un fragment al cronicii scris de Neculce el însuși, în care scrierea cu *u* final „constituie o regulă aproape generală” (I, p. 51), Iorgu Iordan ne spune: „am crezut că se impune să redau pe *iv* și *h* prin *u*, căci această scriere cu *u*, la Neculce”, continuă Iordan, se apropie „în cea mai mare măsură de realitatea lingvistică a epocii sale” (I, p. 96—97 și III, p. 242). „Concluzia se impune de la sine”, adaugă Iordan: „Neculce și, deci, contemporanii săi, pronunțau încă pe *u* final” (IV, p. 341).

Părerea că grafiile din textele noastre vechi notează realitatea fonetică e împărtășită și de Andrei Avram, Graf. chirii.: „Vom arăta”, ne spune Avram, „că elementul de timbru *u*[*u* final] era o vocală silabică în graiul celui care a tradus *Codicele Voronețean*” (p. 42). Și, în alt loc (p. 44): „Vom încerca. . . să dovedim că *u* nota în *Codicele Voronețean* o vocală silabică ___ în *Codicele Voronețean* litera *u* corespunde la finală unei realități fonologice . . . elementul notat cu această literă era o vocală propriu-zisă (silabică)”.¹ (Problema lui *-u* final în limba română are un dublu aspect:

a) de o parte, prezența lui *u* și a altor elemente vocalice (*ă, î, a*) la finala cuvîntului, după consoană, constatată cu ajutorul aparatelor de precizie și notată de auditor cu unul din timbrele indicate mai sus;

b) de altă parte, prezența lui *u* în texte scrise, cu valoare pur ortografică, semn fără valoare fonetică.

Problema e tratată în mod amănunțit în publicațiile noastre, după cum urmează: A. Rosetti, ML, 1947, p. 228—258; Id., *Etudes linguistiques*, 1973, p. 228—232; Id., Observațiile noastre, v. mai sus., p. 639—660; Id., *Codicele Voronețean*, SCL, XXXIII (1982), p. 491—492; pentru originea fonetică a lui *-u* în zilele noastre, v. adeziunea lui Fr. Király, LR, XXI X (1980), p. 231—234.

2. A doua interpretare pornește de la constatarea că, atunci cînd scriem, aplicăm sunetelor limbii noastre regulile ortografice deprinse în momentul cînd am început să scriem.

Aceste reguli nu se aplică, însă, sunetelor limbii respective, ci fonemelor sau sunetelor-tip, care nu reproduc varietatea sunetelor vocii umane.

Astfel, spre deosebire de o persoană prezentă, care poate nota nuanțele variate ale sunetelor pe care le emite interlocutorul său, emițătorul el însuși al sunetelor nu e în stare să noteze aceste variații, pe care nu le percepe (căci

¹ Vezi și observațiile noastre asupra lucrării lui Avram, SCL, XV (1964), p. 127—133.

atunci cînd audiem o emisiune înregistrată la fonograf a propriilor noastre emisiuni sonore, nu sîntem în stare să recunoaştem vocea noastră!)

(Spre deosebire de această notație a fonemelor noastre, notarea reală a sunetelor naturale e practică de dialectologi, care înregistrează toate nuanțele sunetelor vorbite.)

Justețea acestei interpretări a fost recunoscută și afirmată de o serie de lingviști cu autoritate recunoscută.

Contribuția lui Alexandru Philippide (în *Istoria limbii române*, I, Iași, 1894, p. 237—246), în această problemă, este remarcabilă. „Limba scrisă”, ne spune Philippide, „simbolizează uzurile, nu vorbirile ocazionale” (p. 237). Luînd ca exemplu o serie de grafii bizare, din textele publicate de Hasdeu, Philippide afirmă cu dreptate că, a te încrede orbește „în tot ce vei vede scris și să consideri orice însemnare a oricui un reflex fidel al pronunțării, este lucru copilăresc” (p. 238).

Este deci greșit, continuă Philippide, „de a considera scrisoarea ca o depozitară credincioasă a pronunțării” (p. 245). „Este dar foarte greu a admite că scrisoarea din zapise, memorande, hrisoave, ar fi o depozitară fidelă a sunetelor, și că în realitate astfel era vorbită limba românească, precum o videm scrisă în ele” (p. 243). Și în alt loc: „este foarte probabil că scriitorul a vorbit într-un fel și a scris altfel” (p. 243). „Tendința de a considera scrisoarea ca o depozitară credincioasă a pronunțării este un păcat general” (p. 245).

Cercetările ulterioare confirmă întru totul vederile lui Philippide.

Astfel, N. S. Trubetzkoy a arătat că atunci cînd ne apucăm să scriem, nu notăm sunete, ci sunete-tip sau foneme: „man schreibt nicht das, was man wirklich ausspricht, sondern das, was man zu sprechen meint, oder zu sprechen beabsichtigt . . . Man muss immer daran erinnern, dass die Schrift nicht das phonetische, sondern immer nur das phonologische System der Sprache wiedergibt, und dass das phonologische System sich nicht mit dem phonetischen deckt” (N. S. Troubetzkoy, *Les systemes phonologiques considérés en eux-mêmes et dans leur rapport avec la structure générale de la langue* Deuxième Congrès international des linguistes, Paris, 1933, p. 120—125)

E. Sapir a făcut observații analoge: «le sujet parlant et l'auditeur peuplé instruits émettent les sons et les perçoivent, mais ce qu'eux-mêmes sentent lorsqu'ils parlent ou entendent, c'est des phonèmes . . . Au cours d'une longue expérience dans la notation et l'analyse des langues non-écrites, indo-américaines ou africaines, je suis arrivé à réunir des preuves concrètes du fait que le sujet parlant peu instruit n'entend pas des éléments phoniques, mais des phonèmes» (E. Sapir, *La réalité psychologique des phonèmes*, *Psychologie du langage*, Paris, 1933, p. 248—249).

E. Benveniste (*Problèmes de linguistique générale*, Paris, 1966, p. 22—24) declară că «(le locuteur) en entendant des sons . . . identifie des phonèmes . . . Dans l'alphabet latin chaque lettre correspond toujours et seulement à un phonème».

în concluzie, reproducem această observație a lui A. Meillet (în BSL, XVIII (1912—1913), p. CXIV): «les linguistes inévitablement dominés par l'écriture (les hommes qui ont inventé et perfectionné l'écriture ont été de grands linguistes, et ce sont eux qui ont créé la linguistique), ne sauraient réfléchir assez sur la façon dont toute notation trompe, de par sa nature même» (Problema prezentată aici e tratată în mod detaliat în expunerea noastră din Rev. de linguistique romane, 39 (1975), p. 394—399, și reprodușă în cărțile noastre *Melanges UnguistHques*, București, 1977, p. 82—87, și *Etudes de linguistique générale*, București, 1983, p. 109—116).

Aplicînd aceste principii la interpretarea grafiilor unui text românesc din secolul al XVI-lea, vom avea grijă să facem diferența dintre o grafie fără valoare fonetică și notarea unei realități fonetice. Astfel, în *Ps. Hurmuzaki*, notarea cu dublu *r* apare și în cuvinte de origine slavă sau neogreacă, dovadă că ne aflăm în fața unui simplu caz de grafie, și nu, după cum crede I.-A. Candrea, că „nu se știe sub ce influență primitivul *r* a ajuns să se pronunțe *rr*” (*Ps. Scheiană*,!, p. CLXV, ed. I.-A. Candrea, Buc., 1916). (V. expunerea noastră din *Observații asupra textului și limbii Psaltirii Rwmuzaki*, SCL, XXXII, 1981, p. 521—528.) Dacă, de exemplu, în *Palia* de la Oiaștie, scrierea *ea* cu *e* apare mai des decît cea cu *e*, aceasta înseamnă că scrierea cu *e* sau *ea* reprezintă o grafie tradițională, înlocuită cu grafia care notează mncftă garea diftongului, și deci nu probează coexistența a două stadii lingvistice: *ea* și *e*, după cum afirmă Avram (V. Pamfil, în volumul *Palia de la Orăștie*, București, Ed. Eminescu, 1984, p. 79—80).

în *Codicele Voronețean* sfîrșitul de cuvînt e marcat prin *u*, ca și în zilele noastre în scrisori particulare, după cum, am relevat de mai multe ori. Astfel, într-o scrisoare din 1939: „sînt sănătosu, care sănătate doreșu și ție . . . bunu Dumnezeu. . . pe care l-am avutu atu amu” (v. mai sus, p. 654).

în *Codicele Voronețean* și în celelalte texte din sec. al XVI-lea, scrierea cu *u* este echivalentă cu notarea ierurilor (***K**, **K**) la sfîrșitul cuvintelor, procedeu ortografic folosit în textele slavonești, deși vocalele respective dispărușeră de mult din limbă.

Concluzia este că, prin aplicarea metodei indicate în baza expunerii noastre de mai sus, problema justei interpretări a grafiei textelor românești vechi este soluționată în mod satisfăcător. (în ediția scrierilor lui Ion Neculce îngrijită de G. Strempele (Buc., Ed. Minerva, 1982), *-u* și ierurile, semne pe care le-am notat ortografice, nu au fost transcrise, prin aplicarea justei interpretări a grafiei textelor scrise; v. p. 149.)

Septembrie 1984

ABREVIERI

- = Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei și o samă de cuvinte*, ediție... de Iordan (București), 1955; II = Id., ed. a 2, (București), 1959; III = *Studii de cercetări de istorie literară și folklor*, II, 1953, p. 233—246; *Studiul manuscrisului și problema transcrierii Cronicii lui Ion Neculce*, de Iorgu Iordan; IV = SCL, (1954), p. 337—346; *Despre limba lui Neculce*, de Iorgu Iordan.

(SCL, XXXVI, 1, 1985, p. 82-83)

REMARQUES SUR L'INTERPRETATION DES GRAPHÈMES DANS LES TEXTES ÉCRITS

Sommaire. Avertissement. Départ des faits. La théorie. La méthode.
a) Les faits. b) L'interprétation des faits. Conclusions.

Avertissement. Lorsque nous nous sommes proposés d'étudier le problème que nous abordons ici, il n'existait pas d'études pour nous guider dans cette matière. J. Vachek affirmait à l'époque, avec raison (So

Remarks on Writing and Phonetic Transcription, *Acta linguistica*, V, 1945—1949, p. 86—93), qu'une telle recherche est « still in its infancy » (p. 93)¹.

Depart des faits. La necessite d'interpreter la maniere dont les sons paries sont representes par Tecriture doit etre fondee sur une theorie capable de resoudre tous les problemes qui sont poses au linguiste dans cette matiere.

Prenons comme exemple le probleme des graphies doubles dans les textes ecrits.

Plusieurs explications se presentent à Tesprit; passage non encore acheve d'un son à un autre, par exemple de *e* accentue à la diphtongue *ea'* en roumain, les graphemes *e* et *ea* etant employes pour noter le son intermediaire *e*; conservation par tradition graphique de Tecriture par *ea*, alors qu'en realite la diphtongue avait deja passe à *e*; son complexe, difficile à noter, rendu par des graphies approximatives, ainsi le rhotacisme de *Y-n-* en roumain, rendu par un signe special indiquant la nasalisation de la voyelle precedente, ou bien le passage de *-n-* à un *r* nasal; *-e* devenu *-i* dans les parlers roumains de la Moldavie de nos jours, mais graphies par *e*, imposees par la langue litteraire, ou *Ye* est reste intact, à cote des graphies qui represented la prononciation innovee de la langue parle.

Au XVIe siecle, les textes roumains presentent de nombreuses graphies alternantes, *e/i*, dans des mots tels que *cene/cine* « qui », *credenta/credință* « croyance, foi », *cuvente/cuvinte* « mots », *denjdin*, la prep. « dans », etc.

Or *e* etait passe anterieurement dans ces mots à *i*, par evolution phonetique, comme le prouvent les graphies precitees. Comme on vient de le voir, le grapheme *e* coexiste avec le grapheme *i*. Dans les prepositions composees avec *de* et *pre* (*de + în*, *pre + în*), Tanalyse du sujet parlant provoque Tecriture avec *e*, appliquee, ensuite, aux mots non-composes tels que *cene*, *cuvente* etc.².

La theorie. Examinons la theorie qui rend compte du bien fonde de ces explications.

Elle repose sur la constatation que Tecriture ne note pas des sons, mais des sons-types (et, par la, des phonemes). N. S. Troubetzkoy Tavait indique avec raison, dans les termes suivants: « man schreibt nicht das, was man wirklich ausspricht, sondern das, was man zu sprechen meint oder zu sprechen beabsichtigt... Man muss immer daran erinnern, dass die Schrift nicht das phonetische, sondern immer nur das phonologische System der Sprache wiedergibt, und dass das phonologische System sich nicht mit dem phonetischen deckt »³.

E. Sapir a fait des remarques analogues, dont void Tessentiel: « le sujet parlant et Tauditeur peu instruits emettent les sons et les percoivent, mais ce qu'eux-memes sentent lorsqu'ils parlent ou entendent, ce sont des phonemes... Au cours d'une longue experience dans la notation et Tanalyse des langues non-ecrites, indo-americaïnes ou africaines, je suis arrive à reunir

¹ *Abreviations*, EL = A. Rosetti, *Etudes linguistiques*, The Hague, 1973. L = Id., *Linguistica*, The Hague, 1965.

Nous avons traite la matiere reprise dans le present expose dans les publications enumerees ci-dessus, dans la rubrique « abreviations », dans la revue SCL, XIII, 1962 p. 545—546; XXIII, 1972, p. 167-169 et ci-dessus, p. 703 et s.

V. aussi H. J. Uldall, *Speech and Writing*, *Acta linguistica*, IV, p. 11—16; J. Vachek, *Zum Problem der geschriebenen Sprache*, *Travaux du Cercle Linguistique de Prague* 8, 1939, p. 94-104.

² V. ci-dessus, p. 453—456; EL, p. 53-54.

³ N. S. Troubetzkoy, *Les systemes phonologiques consideres en eux-memes et dans leurs rapports avec la structure generale de la langue*. *Deuxieme Congres international des linguistes*, Paris, 1933, p. 120—125.

H

des preuves concretes du fait que le sujet parlant peu instruit n'entend pas des elements concretes du fait que le sujet parlant peu instruit n'entend pas des elements phoniques, mais des phonemes »¹.

Enfin E. Benveniste (*Problemes de linguistique generale*, Paris, p. 22, 24) declare que « [le locuteur] en entendant des sons ... identifie les phonemes ... Dans Talphabet latin chaque lettre correspond toujours seulement à un phoneme ».

L'ecriture est, en effet, une approximation, les signes à Taide desquels nous notons les sons paries nous sont imposes par Tortographe de chaque langue. Ils s'appliquent à des types phoniques determines, les phonemes realises en sons-types². Ceci nous permet d'elaborer la theorie concernant le « son-type » et le « phoneme ». Le « son-type » ou « grapheme » est le son note par Tortographe, *e*, par exemple, qui recouvre des varietes de *Ye* plus ou moins ouvert ou ferme. Le son-type est done, par rapport au son parle, un prototype, le son en general, dote de substance, tel que le son ou Tentend le sujet parlant³.

Le son-type et le grapheme se placent sur le meme echelon de la classification; le phoneme est situe sur un plan different.

L'ecriture retient pour les noter seulement les caracteres distinctifs de chaque son-type, la communication par le langage etant fondee sur les differences phoniques à valeur semantique entre les mots.

Par rapport au son-type, ou au phoneme, le grapheme-est indivisible

la lettre *a*, par exemple. Le grapheme n'est pas autre chose que la representation par ecrit du son-type, qui reunit dans une seule unite, comme nous Tavons indique ci-dessus, les diverses variantes du son parle. A la difference du son-type, le phoneme ne fait pas etat du psychologisme; e'est un invariant place à un autre echelon des faits de langage. Il appartient à la langue et à la norme⁴.

Le phoneme est une unite fonctionnelle, e'est une alterite, etant de nature different d'un autre phoneme. Le phoneme s'oppose à un phoneme different par la forme, qui est autre dans chaque cas.

Le fait d'etre une entite abstraite oppose le phoneme au son-type qui possède une substance. Cette forme abstraite se manifeste dans la parole par des sons paries (qui ont une substance). Le phoneme est done une entite abstraite, dans la conscience du sujet parlant, qui se manifeste exterieurement par la substance du son parle.

Comme nous Tavons deja pose, le son-type (ou le grapheme note par Tecriture) est constitue par la totalite des sons qui en forment le substrat physique⁵.

¹ E. Sapir, *La realite psychologique des phonemes*, *Psychologie du langage*, 1933, p. 248 et 249.

² P. Ruche, *La vie quotidienne dans Vempire carolingien*, Paris, 1973, p. 259: « le lemanne savait bien lire ... mais ne savait pas ecrire ».

³ L, p. 144—147. Ch. Th. Gossen, *Grapheme et phoneme: le probleme central de l'etude des langues ecrites*, *Les dialectes de France au moyen age et aujourd'hui*. Paris, 1957, p. 3: le phoneme et le grapheme sont situes sur deux plans differents; Id., *L'interpretation des graphemes et la phonetique historique de la langue francaise*, *Travaux de linguistique et de litterature*, VI, Strasbourg, 1968, p. 149-168; Id., *Franzdische Scriptastudien*, 1957; EL, p. 52-54.

⁴ L, p. 144-147.

⁵ EL, p. 89. La difference entre la maniere de représenter par ecrit le son parle et le son parle est la difference entre la maniere de représenter par ecrit le son parle et le son parle.

La methode. a) *Les faits.* Examinons les textes roumains anciens sur la maniere de noter la finale consonantique des mots et continuons notre recherche jusqu'à nos jours, afin de voir les divers aspects du probleme.

Dans les textes roumains du XVe siecle, en regie generale *-u* n'est pas note: *bour* « aurochs », *lac* « lac », *nepot* « neveu », etc. Au XVP siecle, tous les textes presentent des alternances *-u/'zero*; un seul texte (*Codicele Voro-nețean*) note avec consequence *Y-u*.

Remarque importante: dans tous les textes, on trouve des mots à *u* final, dorit Fetymon ne comporte pas *d'-u*: *aleanu* « chagrin » < magy. *ellen*, *gîndu* « pensee » < magy. *gond*, *glasu* « voix » < v. sl. *glasu*, *kipu* « figure » < magy. *kip*, *izvoru* « source » < bg. *izvor*, *rodu* « fruit » < v. sl. *rodii*, etc., ce qui exclut, par consequent, la possibilite d'expliquer la presence de *Yu* dans ces mots par conservation d'un etat ancien *K*.

D'autre part, on a signale des graphies analogues de nos jours, dans des textes rediges par des demi-lettres: *sînt sînătosu*; *care sînătate dorescu și ție*; ie *bunu dumnezeu*, etc.²

Mihai Pop a constate, de nos jours, dans le parler des enfants et adultes du village de Drăguș (d. Făgăraș, en Transylvanie), la presence de *-u*, tandis que le parler des anciennes generations Tignore. Ceci confirme l'origine phonetique de *Y-u*³.

^Ces exemples sont suffisants pour ruiner l'explication concernant la realite de *Y-u*, comme son et phoneme. Ils demontrent d'une maniere peremptoire que la notation de *Y-u* est une habitude graphique, sans valeur phonetique ou phonologique.

La theorie selon laquelle *Y-u* dans les textes anciens aurait ete maintenu depuis l'epoque ou Ton parlait encore latin, dans les provinces danubiennes, s'elimine d'elle-meme. Peut-on concevoir la conservation d'un phenomene phonetique archaïque dans des regions de la Valachie caracterisees par des mouvements intenses de la population, et le renouvellement des populations? Assurement non.

b) *Interpretation des faits.* L'explication des faits de graphie que nous avons examines, ainsi que des faits tels que la confusion des sourdes et des sonores (*b-p*, *k-g*), la notation de voyelles supplementaires dans *sikeri* (= *scrie* « ecrire »), *ghirăiască* (= *grăiască* « qu'il (elle) parle »), qui semblent, de prime abord, des graphies surprenantes, s'expliquent en tenant compte du fait que les phonemes du mot sont epelés, par celui qui ecrit le texte, et prononcés à voix chuchotée ou même à haute voix; de cette maniere *p* est ecrit au lieu de *b*, *k* au lieu de *g*, parce que dans la voix chuchotée les occlusives sonores deviennent sourdes; et de même *scrie* est epelée *sî-ki-rî* et note *sikeri*, graphie qui reproduit l'epellation des phonemes qui composent le mot.

: En ce qui concerne *Y-u* final, sa notation s'explique par la même necessite d'epeler: *cuvîntu* « le mot », *da-tu* « donne », etc. Comme on le voit, ces notations s'expliquent seulement à la pause, en prenant en consideration la forme absolue du mot⁴.

Ajoutons qu'un *u* (chuchote, bref ou entier), à la fin du mot ne peut pas etre note par le sujet parlant, tant que ce son n'avait pas ete impo-
sés par l'orthographe comme phoneme en fin de mot.

D'autre part l'apparition de *Y-u* peut avoir ete provoquée par des causes naturelles, à savoir la prononciation explosive de la tranche finale du mot qui a ete signalee de nombreuses fois, dans certains parlers roumains *-u*, *-ă*⁵.

Il est donc evident que l'ecriture ne transcrit pas la parole, mais la langue, c'est-a dire les sons-types et, par la, les phonemes. (A la difference de la notation des dialectologues, qui notent des sons paries, dans la parole).

Comme nous l'avons montre, on ecrit les phonemes selon le systeme appris à l'ecole.

Ceci a des consequences pratiques, quand il s'agit de transcrire un texte ancien. Prenons un exemple recent, l'edition de la «Chronique» de Neculce,crivain moldave du XVIIIP siecle (1672—1745), ecrite en caracteres cyrilliques. Le dernier editeur (Iorgu Iordan)⁶, guide par un texte autographe du chroniqueur, dans lequel *u* est note à la finale de la majeure partie des mots, a pris l'initiative de doter dans son edition presque tous les mots à finale consonantique d'un *u*, car, nous dit-il, «Neculce ecrivait de cette maniere dont on parlait en realite à son epoque». Erreur rendue evidente par les considerations sur la maniere dont les sons paries sont rendus dans l'ecriture.

Le texte autographe de Neculce nous renseigne sur la maniere dont Neculce ecrivait, mais non sur sa maniere de prononcer les sons!

Conclusions. Nous dirons, pour conclure, que l'interpretation des graphies des textes ecrits pose des problemes que nos connaissances theoriques ne permettent de resoudre.

Nous avons attire l'attention sur le fait qu'il ne faut pas confondre deux ordres de faits, d'origine differente: d'un cote, dans les textes ecrits la notation purement orthographique de *Yu* et des jers cyrilliques (-k, k) à la fin des mots, par l'emetteur du message, conscient de ce fait, et de l'autre cote, dans la langue parlée, la decouverte par les dialectologues d'un timbre vocalique à la fin des mots, note d'une maniere variee, et que le sujet parlant n'est pas conscient d'avoir prononce.

Ces considerations nous semblent suffisantes pour fonder une theorie coherente de l'interpretation des graphemes des textes ecrits et de la notation des faits de parole par les dialectologues.

(RLiR, 39, 1975, p. 394-399)

¹ ML, p. 245—254; ci-dessus, p. 460—461. V. ci-dessus la notation de Mihai Pop *l'-u* dans le parler des jeunes generations d'un village.

² Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ediție îngrijită de Iorgu Iordan, București, 1955; ed. a 2-a, București, 1959.

³ Iorgu Iordan, dans *Studii și cercetări de istorie literară și folclor*, II, 1953, p. 233 et s. Id., dans SCL, V, 1954, p. 337 et s. et nos remarques, ci-dessus, p. 703.

⁴ V. ci-dessus, p. 642.

⁵ Al. Rosetti, SCL, XIII, 1962, p. 545.

⁶ V. ci-dessus, p. 644.

* V. ci-dessus, p. 408 et Al. Rosetti, SCL, XIII, p. 545-546.

LINGUISTES

EUGENIO COSERIU

(n. 1921)

Eugenio Coseriu vient d'accomplir 60 ans.

Né le 27 juillet 1921, à Mihăileni, après avoir suivi pendant une année les cours de la Faculté des Lettres de Jassy, il a continué ses études de linguistique et de philosophie à Rome et à Milan, où il a obtenu les diplômes de licence dans les deux disciplines.

À Rome, l'enseignement d'Antonino Pagliaro, adepte de la philosophie d'Aristote, l'a profondément marqué.

Sa situation sociale ne lui permettant pas d'occuper une chaire universitaire en Italie, il s'est vu obligé d'accepter d'enseigner en Uruguay, où pendant de longues années il a occupé une chaire à l'Université de Montevideo.

Ce n'est qu'en 1963 que Coseriu a pu retourner en Europe, et se fixer à Tubingen, où il est devenu titulaire de la chaire de philologie romaine.

Polyglotte, il possède d'une manière pratique les principales langues de civilisation, ce qui lui permet de s'informer à de multiples sources.

Sa compétence en linguistique est, pour ainsi dire, universelle.

Doté d'une force de travail peu commune, il a publié dans divers domaines de la linguistique un nombre considérable de contributions de haute valeur. Ses vues sur la norme et les universaux linguistiques comptent parmi les contributions les plus remarquables consacrées à ces problèmes.

Son enseignement universitaire a depuis longtemps conquis la célébrité.

Nous sommes heureux de pouvoir exprimer à notre illustre compatriote et cher confrère, à l'occasion de son anniversaire, nos vœux chaleureux, en lui souhaitant de poursuivre avec succès ses nombreux travaux.

(RRL, XXVI, 3, 1981, p. 311)

HENRI JACQUIER

(1901 - 1980)

Henri Jacquier est mort à Cluj-Napoca (Transylvanie), le 19 avril 1980, à l'âge de 79 ans.

Professeur de langue et littérature françaises à l'Université de Cluj-Napoca, il avait pris sa retraite depuis quelques années.

Son enseignement était unanimement apprécié.

Il était venu en Roumanie en 1924, avec la mission universitaire française, qui a fondé à Bucarest un Institut Français des Hautes-Études. Cet Institut, qui a fonctionné jusqu'en 1945, est devenu par la suite la Bibliothèque française de Bucarest.

Linguiste averti et fin lettré, Jacquier a formé à Cluj plusieurs générations de professeurs et de chercheurs.

Ces derniers temps il s'était spécialisé en arabe.

Sa collaboration dans les revues roumaines de littérature et de critique littéraire était particulièrement appréciée (v. ci-dessous).

Henri Jacquier a publié dans notre Bulletin linguistique les études suivantes: Chiasme morphologique (XI, 1943, p. 18—22), Discours direct lié (XII, 1944, p. 7—13), Reflexions sur le domaine de la stylistique (XII, 1944, p. 89—106), Notes de linguistique française, I. *Jacob, on parle* (XIV, 1946, p. 79—89). Dans Revue de linguistique, *France de français en roumain* (VI, 1961, p. 51—62).

Les anciens élèves d'Henri Jacquier, qui savent ce qu'ils doivent à son dévouement inépuisable, à son erudition, à sa courtoisie exemplaire, ressentent douloureusement la lourde perte qui vient de frapper l'Université de Cluj-Napoca.

Voici la liste des travaux du maître, savant et modeste, pour compléter l'énumération qui figure ci-dessus:

Noțiunea de limbă analitică și problema valorii tipurilor de limbi, Bulletin Universității Babeș-Bolyai, Sériea Științe Sociale, I, 1956, p. 265—271

Iarăși despre punctuație, Steaua, 1956, 9, p. 114—115

Ortoepie, ortofonie, ortologie, Steaua, 1956, 10, p. 119—120

Neologisme, Steaua, 1956, 10, p. 124—125

Stilul și stilistica, Tribuna, 1957, 8, p. 8

Un «stil de limbă»: limbajul sportiv, Tribuna, 1957, 5, p. 9

Modă, modern, modernism, Steaua, 1957, 1, p. 118—120

O poetică a privirii, Steaua, 1958, 2, p. 118

Rythme et stychomythie dans le vers roumain, SCL, XI, 1960, 3, p. 53—539

Însemnări dintr-un carnet francez, Steaua, 1960, 10, p. 47—49

Caragiale, maestru al sintaxei, Steaua, 1962, 6, p. 67—69

Babei, mit viu, [à propos de G. Mounin, *Les problèmes théoriques de la linguistique*], Secolul XX, 1, 1965, p. 151—160.

•Eminescu în traducere franceză, Familia, 1966, 3, p. 12

Métrie traditionnelle et métrie zéro, dans les Actes du Xe Congrès international des Linguistes, 3e vol., p. 121—125

Considerations sur la métrie et le rythme du vers, Studia Universitatis Babeș-Bolyai, 18, 1968, 1, p. 31—38

Difficultés d'adaptation de certaines structures françaises au système du vers roumain, dans Actele Congresului Internațional de Lingvistică și Filologie Romanică, 2e vol., p. 947—950

Logaedic, Tribuna, 1970, 19, p. 6

Veda, cel mai vechi text indo-european, Steaua, 1970, 4, p. 80—83

Calofilie, Tribuna, 1970, 16, p. 6

Note despre clasicism. \Din istoria cuvîntului și a> noțiunii, Tribuna, 1970, 38, p. 7

ROMAN JAKOBSON
(1896-1982)

La mort de Roman Jakobson, survenue à la fin du mois de juillet, ciot une des plus merveilleuses carrieres scientifiques de notre siecle.

Son ceuvre est caracterisee par la recherche incessante du nouveau et l'etablissement de relations inedites entre les disciplines variees de la science humaine, en partant de la formule que rien de la langue ne doit etre etranger au linguiste.

La linguistique contemporaine doit à Roman Jakobson l'ouverture de voies nouvelles, souvent pleines d'imprevu.

Ainsi, la recherche de la symetrie dans le langage lui a permis de mettre en relief le principe du binarisme des faits de langage.

Des sa jeunesse, Jakobson a ete attire par les problemes de la poetique. A Moscou, il avait reuni dans la demeure de son pere, proche du quartier de l'Opera, un grand nombre de textes et d'ouvrages sur la poetique. On lui doit d'avoir montre que la fonction poetique du langage consiste à mettre l'accent sur le message, pour son propre compte. (D'ou il resulte qu'un texte poetique est intraduisible, sauf d'etre « transpose » dans la langue desiree.)

Cette precision est fondamentale pour la juste interpretation du texte poetique.

A Moscou, avânt la derniere guerre mondiale, Jakobson frequentait le cercle des poetes « formalistes », et s'etait lie d'amitie avec Maiakovski, avec lequel il a entretenue une correspondance suivie.

Une bonne partie de la carriere scientifique de Roman Jakobson s'est deroulee à Prague, ou il faisait partie, au debut de son sejour, d'une delegation economique du gouvernement sovietique.

Un des faits les plus remarquables de son activite scientifique est la theorie du *phoneme*, decouverte qui a revolutionne la linguistique contemporaine, presentee en collaboration avec N. S. Troubetzkoy au P. Congres International des Linguistes, à Nimegue, en 1928.

Sa collaboration aux Travaux du Cercle linguistique de Prague, ou il a publie des contributions fondamentales, a pris fin lorsque les armees de Hitler ont invade la Tchecoslovaquie.

En fuite, à travers les pays scandinaves, il a pu joindre un navire en Norvege, et se rendre aux Etats-Unis d'Amerique, apres maintes peripeties.

Entre à l'Universite Harvard et au Massachusetts Institute of Technology, il a contribue, au cours des annees, à la production scientifique de ces celebres institutions.

Les ecrits de Roman Jakobson ouvrent la voie vers de nouveaux problemes et en indiquent la solution. La lecture de ses ceuvres offre une mine d'informations inedites et des perspectives nouvelles.

(RRL, XXVII, 6, 1982, p. 561)

EUGEN SEIDEL
(1906-1981)

C'est avec un grand retard que nous venons d'apprendre la mort de notre ancien collaborateur et ami, Eugen Seidel, professeur de grammaire comparee à l'Universite Humboldt, de Berlin-Est, survenue au mois de decembre de l'annee 1981.

Après la publication de sa these de doctorat *Geschichte und Kritik der wichtigsten Satzdefinitionen*, en 1935, il avait emigre, avec son epouse (filie du professeur Fr. Slotty), d'abord à Prague et ensuite en Roumanie, à partir de 1938, à Jassy, d'abord et ensuite à Bucarest et à Cluj.

Eugen Seidel et son epouse Ingeborg Seidel-Slotty ont collabore regulierement à notre *Bulletin linguistique*, qui a paru à Bucarest de 1933 à 1948. Dans la bibliotheco de la Societe Roumaine de Linguistique, Seidel a publie en 1943 un memoire sur la phonologie (*Dis Wesen dzer Phonologie*), et ensuite une etude sur l'influence de la syntaxe slave sur le roumain (1938).

Ayant acquis la nationalite roumaine, il a enseigne, à partir de 1948, la philologie germanique à Cluj.

Rentre en Allemagne democratique, il s'est consacre à l'etude des problemes de la linguistique balkanique (*Probleme! uni Metode der Balkanlinguistik*, 1958, et *Berichte der Balkanlinguistik*, 1968).

Ses travaux temoignent d'une connaissance approfondie de la linguistique theorique et d'une excellente orientation dans les problemes de la linguistique roumaine et balkanique.

(RRL XXVIII, 2, 1983)

CARLO TAGLIAVINI
(1903-1982)

J'ai connu Carlo Tagliavini en 1929, lors de son voyage en Roumanie.

Comme feu H. Tiktin, qui pour connaître le mecanisme de la langue roumaine a compose une grammaire du roumain (Iasi, 1891), Tagliavini a publie en 1923 une *Grammatica rumena* (metodo Gaspey-Otto-Sauer), à Heidelberg chez Giulio Groos.

A ses dons de linguiste, Tagliavini joignait un talent de polyglotte.

Pour le roumain et la culture roumaine, Tagliavini a temoigne une veritable devotion: la bibliographie de ses ceuvres le demontre d'une maniere eclatante.

Grâce à son initiative, l'editeur Patron, de Bologne, a donne en 1958 une nouvelle edition complete des 17 volumes du *Bulletin linguistique*, que j'ai publie à Bucarest, entre les annees 1933 et 1948.

Dans toute occasion, sa ferveur pour la culture roumaine s'est manifestee d'une maniere effective.

C'etait une personnalite d'elite, un ami inoubliable et l'un des grands romanistes du XXe siecle.

(RRL, XXVIII, 2, 1983, p. 169-170)

EUREM QABEJ
(1908-1980)

A peine avions-nous fete l'anniversaire de notre confrere Eprem Qabeb (RRL, t. XXV, 1980, p. 145), que nous est parvenue la nouvelle de son deces, à Rome, le 13 aout dernier.

Nous partageons le deuil de sa famille et de ses anciens eleves et actuels confreres.

Eprem Qabeb etait un collaborateur hautement apprecie de nos revues de linguistique. L'edition qu'il a donnee du dictionnaire de Buzuku (1560) a 6te imprimee en Roumanie.

(RRL, XXVI, 1, 1981, p. 99-100)

PHONETIQUE

SUR LA DISSIMILATION CONSONANTIQUE
EN ROUMAIN

Dans une étude parue précédemment, à propos de quelques exemples de dissimilation consonantique en roumain, nous avons examiné le mécanisme de cette innovation.¹

Une étude récente de Yakov Malkiel attire l'attention sur le caractère évusif de ce phénomène en italien.²

Les faits recueillis en roumain nous permettent de poser le caractère de généralité du changement, sur un territoire donné.

En effet, la répartition des faits de dissimilation consonantique dans une partie du territoire dacoroumain — voir le détail ci-dessous — nous permet de constater la régularité du changement.

Individuel, à Torigine, le changement du *n* à la dissimilation consonantique s'est étendu à un groupe et ensuite à une communauté linguistique. L'innovation a acquis la régularité des faits de langue.³

Voyons les faits.

Le territoire de la Transylvanie est partagé en deux régions d'une superficie inégale, en ce qui concerne le passage de *-n-* à *r*. En gros, l'ouest, le centre, le nord de la Transylvanie et le Maramureș innove et connaît le passage à *r*, tandis que le sud est fidèle à *l'-n-*.

Il y a lieu de faire ici la distinction entre deux phénomènes:

1. le passage 'spontané' de *-n-* à *r*, dans un mot tel que *lună* « lune » > *lură*.

2. le maintien de IV *dans farina* « farine » et le passage « conditionné » de *-n-* à *r*, par l'action d'un second *n* (ou *m*), en position forte, dans le mot phonétique, d'où remplacement du premier *n* par *r*: *genunche* « genou » > *gerunk'e*,

Le tableau suivant montre la répartition de ces faits sur le territoire de la Transylvanie.

I. Passage spontané de *-n-* à *r*: Bucovine, nord de la Transylvanie, Maramureș, centre de la Transylvanie.

II. Maintien de IV ou passage conditionné de *-n-* à *r*, dont voici le détail:

1. lat. *farina* > *făină* « farine » (par *fanină* > *făină*): sud de la Transylvanie; *farină*, avec *r* étymologique sur tout le reste du territoire de la Transylvanie.

¹ V. notre recueil *Etudes linguistiques* (The Hague, 1973), p. 97—99.

² U. Ejuisiye: Pattern of Consonant Dissimilation in Italian, *Acta linguistica Hafnensia* 14: 14-25 (1973).

³ "Xf. 'nos remarques' dans" notre recueil *linguistica* (The Hague, 1965), p. 47—64 et —82; S. Lecointre et J. Le Galliot, Le changement * linguistique^ problematiques nouvelles, *Acta linguistica* 14: 14-25 (1973).

2. lat. *geniculum* > *genunk'e* « genou »: sud et est de la Transylvanie; *gerunk'e*: ouest, nord de la Transylvanie, Maramureș (ALR, I, c. 57; ALRM, I, c. 86—88).

3. lat. *anima* > *inimă* « cœur »: est et sud de la Transylvanie; *irimă*, *irmă* (ALR II, MN, 2203; ALR, c. 44; ALRM, I, c. 63; ALRM, II, c. 119): ouest de la Transylvanie.

4. lat. *juniperus* > *jineapăn* « pin de montagne »: centre et nord-est de la Transylvanie; *jireapăn*: ouest et sud de la Transylvanie.

5. lat. *junicem* > *junincă* « tgenisse »: centre et est de la Transylvanie; *jurincă*: ouest et nord de la Transylvanie.

6. lat. *manuculus* > *mănunchi* « poignée », manche; faisceau; *mărunchi*: Transylvanie (ALR, II, s.n. vol. I, c. 55)†.

7. lat. *renunculus* > *rărunchi* « rein »: Moldavie, Transylvanie, Maramureș, Banat (ALR, I, c. 48; ALRM, c. 71) ‡.

Comme on vient de le voir, une partie du territoire de la Transylvanie remplace *V-n-* par *r* et conserve IV étymologique. Le phénomène est caractéristique pour un territoire donné, ou l'innovation a acquis le caractère de norme.

(Amsterdam Studies in the Theory and History of Linguistic Sciences, 18, Linguistic Studies in Honor of Ernst Pulgram, p. 293 - 294)

PSEUDOPALATALIZAREA LUI *m*
ÎN SECOLUL AL XVI-LEA

Ion Gheție și Al. Mareș, în lucrarea lor recent apărută (*Graierile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, București, 191A), au semnalat, la p. 121 și 122, palatalizarea lui *m* în verbul *tocmi*, într-o scrisoare a egumenului M-rei Moldovița (Bucovina), din 30 iunie, 1592, adresată primarului orașului Bistrița, din Ardeal.

Am publicat această scrisoare inedită, păstrată în arhivele orașului Bistrița, în 1926, dimpreună cu alte scrisori din sec. al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea¹.

Fenomenul „palatalizării” semnalat de autorii mai sus citați figurează la p. 45, r. 12 și 46, r. 4 a sus zisei scrisori din ediția noastră: „ce se ne *tocmnim* binișor”.

În transcrierea noastră e omis *n*, care se distinge însă bine pe planșa fotografică anexată, în cele două exemple.

Autorul scrisorii cunoștea forma cu *k* (*tocmi*), căci acest *k* e scris deasupra rîndului, precum și *m* final: *to (k)mni (m)*.

¹ Les faits sont exposés dans notre *Etude sur le rhotacisme en roumain* (Paris, 1924).

² V. *op. cit.*, p. 28—32, et les cartes qui accompagnent l'ouvrage. Les matériaux qui ont servi à l'élaboration des cartes ont été recueillis sur le terrain, au cours des enquêtes de G. Weigand (1895—1905). Nous avons enregistré les résultats des enquêtes postérieures, publiées dans les *Atlas linguistiques* suivants: ALR, I = *Atlasul lingvistic român*, Partea I. . . de Sever Pop; I: Cluj, 1938, II: Sibiu-Leipzig, 1942. ALR, II = *Atlasul lingvistic român*. Partea II, de Emil Petrovici. I: Sibiu-Leipzig, 1940. ALR, II, s.n. = *Atlasul lingvistic român*, Serie nouă. . . sub direcția acad. E. Petrovici, vol. I: 1956, ALRM, I = *Micul Atlas lingvistic român*, I, de Sever Pop; Cluj 1938. ALRM, II = *Micul Atlas lingvistic român*, II, de Emil Petrovici Sibiu 1940.

³ *Lettres roumaines de la fin du XVI-e et du début du XVII-e siècle tirées des archives de Bistrița (Transylvanie)*, București, 1926,

Tomnim nu atestă, însă, paîatalizarea lui *m*, întiucît, după cum a siîia Sextil Puşcariu¹, grupul *mn*, în acest cuvînt, e datorit diferenţierii, fonetismul *tomni*, *tomna* (= tocmi, tocma) fiind caracteristic pentru limba vorbită.

Deci: v. sl. *tokitma* > *tocma* > *togma* > *tonna* (*n* = *n* velar) > *tomna*²

August 1974

(SCL, XV, nr. 6, 1974, p. 617)

DIN NOU DESPRE PAÎATALIZAREA LUI *m* DIN SECOLUL AL XVI-LEA

Respingînd interpretarea fenomenului pe care am dat-o în SCL, X X V (1974), nr. 6, p. 617, I. Gheţie îşi menţine explicaţia „că paîatalizarea lui *m* în secolul al XVI-lea este dovedită” (SCL, X X V I (1975), nr. 1, p. 67).

Să examinăm din nou textul scrisorii din 1592. Scrisoarea cuprinde, de două ori, grafia *tomnim*.

Gheţie citeşte *tocmnim* şi vede în grafia *mn* paîatalizarea lui *m*, în primul stadiu (*mn*).

Interpretarea justă a grafiei este însă diferită.

Autorul scrisorii cunoştea fonetismul *tocmi*, al limbii comune şi fonetismul *tomni* al unor graiuri.

Tomni, fonetism general în graiurile dacoromâne din Transilvania, Crişana, Oltenia şi Muntenia, se explică normal pe cale fonetică, după cum am arătat.

Acest fonetism apare în regiuni în care paîatalizarea labialelor nu e cunoscută (în Oltenia, Banat şi jumătatea de vest a Munteniei), fapt care reiese din consultarea hărţilor publicate de D. Macrea (în DR, IX, p. 92—160).

Adăugăm că, în *tocmi*, *m* nu putea fi palatalizat, pentru că fenomenul nu e operant în grupurile de consoane, oclusiva -f *m* (în afară de cazurile de alterare în grupul *lb*: *alb*, *albină*, în care oclusiva labială e precedată de o consoană deschisă, paîatalizarea a mai fost semnalată în grupurile *mb*: *frimbie*, *porumbiel*, *sb*: *zbici*, *sp*: *spic* (Macrea, *loc. cit.*), care nu cuprind însă oclusive propriu-zise (în timpul articulării lui *m*, o cantitate de aer se scurge prin fosele nazale).

În consecinţă, afirmaţia lui I. Gheţie este infirmată de interpretarea justă a grafiei textului respectiv pe care am propus-o.

Decembrie 1974

(SCL, XXVI, 2, 1975, p. 183)

¹ LR, Bucureşti, 1959, [p. 116, 393: „Diferenţiere consonantică avem şi la reflexul grupului latin *gn* în româneşte. Prin acomodarea oclusivei velare (*g*) la nazala următoare (*n*), din lat. *lignum* s-a născut mai întii forma *lehn*. Cele două nazale învecinate *h* şi *n* erau însă prea asemănătoare, şi deci prea expuse să se contragă într-una singură. Alunei a intervenit principiul diferenţierii, nazala velară (*h*) fiind înlocuită prin nazala labială (*m*), cu mult mai deosebită: *lemn* Tot astfel se explică dialectalul *temna* din *tonna*, iar acesta din *togma* (*tocma*), numai că în acest cuvînt, simultan cu diferenţierea lui *h* faţă de *n* următor, s-a diferenţiat şi *n* faţă de *h* precedent, schimbîndu-se în *m*”. Vezi şi mai sus, p. 121—122.

² Vezi în această privinţă, *tomna(i)*, atestat în graiurile din Transilvania Crisana, Oltenia, şi Muntenia (ALR, II, vol. V, h. 1344, 1483 şi 1490).

ASUPRA MONOFTONGĂRII DIFTONGULUI *ga'* ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Trecerea vocalelor *e* şi *o* la diftongii *ea* şi *oa*, prin rmetafonie provocată de vocala *a* (*ă*)¹ sau *e* din silaba imediat următoare este caracteristică pentru limba română; fenomenul e cunoscut şi în scandinavă².

Revenirea la o vocală simplă, în cazul diftongului *şâ* (*lege* < *leag*) este, de asemenea, o caracteristică a limbii române.

Aşadar:

e — *a* (*ă*) > *eă* în elementele latine (*ceară*) şi în împrumuturile sud-slave (*ceată*) şi neo-greceşti (*mirezămă*),
e — *e* > *eă*: *leage* (s. XVI): fenomenul nu se produce în împrumuturile sud-slave (*cremene*).

El se repetă pentru *o*:

o — *a* (*ă*) > *oa*, în elementele latine (*coadă*) şi în împrumuturile sud-slave (*coasă*) şi neo-greceşti (*coală*), *o* — *e* > *oă*: în elementele latine (*floară*) dar nu şi în împrumuturile sud-slave (*cobe*)³.

Aşadar, fenomenul de metafonie nu s-a produs în cazul *e* — *e* şi *o* — *o* în elementele venite din slava meridională şi din neo-greacă. Căci o lege fonetică nu e constantă⁴.

Recent, Emanuel Vasiliu a studiat, la rîndul său, problema monoftongării diftongului *şâ* în limba română⁵, şi a făcut următoarea observaţie: „acolo unde *e* > *o* după labială [**per* > dr. *păr*], se produce şi monoftongarea *eă* > *a* în aceeaşi poziţie [dr. *measă* > *masă*]; acolo unde „posteriorizarea lui *e* nu se produce [în aromână: *per*], nu se produce nici monoftongarea [*a* > *measă*]” (p. 49).

Observaţia e justă, dar ea nu constituie o explicaţie a fenomenului. Căci explicaţia lui Densusianu⁶, că *e*, prim element al diftongului *şa*, a trecut la *o* prin acţiunea oclusivei labiale precedente, deci *ăa*, trecut apoi la *a*, se elimină de la sine, întrucît nu e conformă cu evoluţia reală a sunetelor vorbite.

Problema cuprinde trei aspecte, care aşteaptă fiecare un răspuns. Iată enumerarea lor:

1. Prin ce mecanism o oclusiva labială produce monoftongarea lui *e* în *ea* în *al* întrebare rămasă fără răspuns, căci explicaţia lui Densusianu, după cum am văzut, nu corespunde cu evoluţia reală a sunetelor vorbite în limba română.

2. Dacă diftongarea lui *e* urmat de *e* în silaba imediat următoare *e* provocată de *-e* (*lege* > *leage*), atunci cum trebuie explicată revenirea diftongului *eă* la monoftong (*leage* > *lege*), dacă nu admitem că aceeaşi corelaţie de timbru (diftong — *a* (*ă*) sau — *e*) care a provocat diftongarea lui *e* în *ea* în cazul *e* — *z* (*ă*), a provocat mai tîrziu monoftongarea lui *ea* în cazul *şa* — *e* (*leage* > *lege*)!

¹ *ă* (vocală posterioară medială, jumătate deschisă, nelabială) a putut avea acelaşi rînd ca *a* în provocarea metafoniei.

² Vezi cartea noastră *Recherches sur la phonétique du roumain au XVIe siècle*, Paris, 1927, p. 135-136.

³ Vezi cartea noastră *Linguistica*, Haga, 1965, p. 170.

⁴ H. Schuchardt. în *Hugo Schuchardt-Brevier*. Halle, 1922, p. 61.

⁵ Emanuel Vasiliu, *Fonologia istorică a dialectelor dacoromâne*, Bucureşti, 1968, p. 45—50.

⁶ Ov. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, II, Paris, 1914, p. 19.

⁷ Corelaţia cu vocala din silaba imediat următoare este o lege fonetică activă în limba română şi în alte cazuri, de ex. în pl. *peri* (sg. *păr*), cu *e*, din cauza vocalei prepalatale *-i*.

3. Cum se explică morioftoiigarea *Inieă* în dr. *deaca* > (iaca, dacă nu admitem acțiunea lui *-a* din silaba imediat următoare?

în consecință, explicația diftongării lui *e* în *ed*, și apoi a monoftongării diftongului *eă* (> *a* sau #), prin acțiunea vocalei *a(ă)* sau *ɛ*, din silaba imediat următoare e singura care răspunde în mod mulțumitor la întrebările puse.

Un argument pentru explicarea monoftongării lui *șa* prin prezența unei occlusive labiale precedente îl găsește Em. Vasiliu în influența consoanelor din seria *c, ts, s, z*, care au provocat trecerea lui *ed* la *a*: *cară, țară, sară, sade, îngrijască* (p. 47—50).

Dar «comparaison n'est pas raison»!

Căci consoanele din seria de mai sus semioclusive (formate dintr-un element ocuziv, urmat de un element spirant), și deci, prin natura lor, sînt susceptibile de a absorbi vocala următoare (*e* din diftongul *ea*) \ ceea ce nu e cazul pentru o occlusiva labială, fără emisiune de aer.

Cazurile cu păstrarea diftongului în *seara, treaba* etc. (Vasiliu, p. 47), cu toate că urmează un *a* în silaba imediat următoare, datorită unor corelații morfologice, nu sînt de natură să anuleze existența unei legi caracteristice a foneticii limbii române.

Martie, 1976
(SCL, XXVII, nr. 4, 1976, p. 423-424)

SUR LE TRAITEMENT DE V. SL. *e* EN ROUMAIN

Nous nous proposons d'apporter ici quelques nouvelles précisions sur le traitement de la voyelle v. sl. *e* (ѣ cyrillique) en roumain.

Au cours des dernières années, nous avons traité plusieurs fois ce problème, sans toutefois avoir marqué la différence de traitement de *Ye* dans les langues slaves du nord et du sud-est de l'Europe.

En effet, en russe et en polonais* la consonne qui précède *Ye* a été palatalisée: r. *belyi*, pol. *biały* < v.sl. *belii* (cf. A. Meillet, *Le slave commun*, Paris, 1934, p. 47: «*e* était fortement yodise», et Jack Feuillet, *Les oppositions phonologiques en vieux bulgare, Paleo-bulgarica*, 3, Sofia, 1978, p. 3—11), tandis qu'en roumain, en bulgare et en macédonien la palatalité a été réduite et a même disparu. Dans ces langues, *e* a été rendu par *e-ă* et a abouti en bulgare à un *e* ouvert non-yodise: bg. *mleko* «lait», et en roumain à la diphtongue *ea'* \ dr. *veac* «siècle» < v.sl. *veku*.

La diphtongue *ea'* du roumain provient d'un *e* suivi dans la syllabe immédiatement suivante d'un *a*, dans les éléments latins et slaves de la langue (dr. *ceară* «cire» < lat. *cera*, dr. *ceată* «bande, troupe» < v.sl. *ceia*).

Comme on vient de le voir, ceci constitue une différence tranchante entre le roumain et le russe.

E. Petrovici a attribué au roumain la manière russe de traiter la voyelle *e*.

Selon Petrovici, le système vocalique du roumain contiendrait des consonnes dures, opposées aux consonnes molles, comme en russe.

* Existenta reală a lui *e* în diftongul *eă* a fost constatată în mod experimental. Vezi *Recherches sur les diphtongues roumaines*, p.p. A. Rosetti. București—Copenhaga. 1950, p. 18, 26, 28-30, 51, 53-54, 85.

Cette théorie s'oppose à l'existence des diphtongues roumaines à *e* comme premier élément, signalées ci-dessus.

Nous avons combattu à plusieurs reprises, dans des travaux publiés récemment, à l'aide d'expériences avec des appareils de précision, la manière d'E. Petrovici d'envisager le problème.

Nous croyons avoir démontré la différence de traitement de v. sl. *e* en russe et en polonais, d'une part, et en roumain, d'autre part.

Un sujet parlant le russe prononce le mot roumain *cartea* «le livre» avec une forte palatalisation de la consonne précédente: *karVa*, tandis qu'en roumain ce mot contient la diphtongue *ea'*, confirmée par l'audition et l'inscription de la voix parlée (*kartea*).

Cette distinction est importante pour le roumain qui, selon la conception de E. Petrovici serait une langue latine prononcée à la manière slave, tandis que de l'avis de spécialistes en la matière, le phonétisme du roumain dérive du latin et s'oppose au phonétisme des langues slaves.

Indications bibliographiques

Nos exposés, ci-dessus, p. 304—306 et dans *Recherches sur les diphtongues roumaines*, Bucarest Copenhague, 1959; Sur les consonnes palatalisées et les consonnes mouillées, dans notre volume *Linguistica*. The Hague, 1965, p. 197—203; E. Petrovici, *Esquisse du système phonologique du roumain, For Roman Jakobson*, The Hague 1956, p. 382—389.

(Scritti Linguistici in onore di Giovan Battista Pellegrini. Pacini Editore, Pisa, p. 1391—1392)

SUR LES PHONEMES SUPPLÉMENTAIRES DANS LA LANGUE PARLÉE

Nous avons signalé, à plusieurs reprises, au cours de nos recherches, la présence, dans certaines conditions, de timbres vocaliques en fin de mots, dans la langue parlée, et l'emploi de syllabes supplémentaires dans les vers chantés des chansons populaires roumaines.

Deux médecins neurologues, A. Fradis et C. Calavrezo, de l'Institut de Neurologie et de Psychiatrie de Bucarest, au cours de leurs recherches récentes, ont constaté dans le parler des aphasiques l'existence d'une voyelle supplémentaire, après consonne, lorsque la consonne finale d'un mot est suivie d'un mot à consonne initiale, ou même lorsque l'initiale du mot suivant est une voyelle (30 000 enregistrements pour chaque groupe de sujets, p. 653)

Ainsi: *suntu mulți* (= *sînt mulți*) «il y en a beaucoup», *cîndu* (= *cînd* «quand»).

Dans le parler des aphasiques qui ont fait l'objet des recherches, les timbres vocaliques supplémentaires sont employés dans la proportion suivante: *u*, 18 fois, *i* (= *i*), 15 fois, *ă* (= *d*), 6 fois.

Ces constatations rejoignent nos remarques sur la présence de timbres vocaliques pareils à ceux que nous venons d'énumérer, dans les textes de la langue ancienne et actuelle. À ce sujet, les docteurs Fradis et Calavrezo remarquent avec raison (p. 662, n. 7) que leurs recherches aboutissent à retrouver de nos jours des phénomènes phonétiques propres à des états archaïques de la langue.

* A. Fradis and C. Calavrezo, *Phoneme Elisions and Additions in Aphasia*, RRL, XI, 1976, p. 653-664.

Ceci dit, il convient de distinguer l'existence des syllabes supplémentaires de la langue parlée, qui sont signalées par un auditeur attentif, de la notation par écrit de *Yu* en fin de mot, fait d'orthographe que nous avons expliqué par des considérations spéciales¹.

(RRL, XXV, 3, 1980, p. 227)

VOYELLE, SEMI-VOYELLE ET CONSONNE*^p

Le problème de la classification des voyelles, semi-voyelles et consonnes nous a préoccupé d'une manière permanente, au cours de nos recherches.

En 1942, nous montrions que les semi-voyelles *i* et *u*, du point de vue fonctionnel, jouent le rôle de consonnes.² Et nous ajoutions: « cette conception est pleinement justifiée en phonologie (mais en phonétique, on ne peut nier l'existence des semi-voyelles en tant qu'unités différentes des voyelles et des consonnes ».³

Nous sommes revenus sur ce problème plusieurs fois, pour confirmer le bien-fondé de notre point de vue exprimé ci-dessus.⁴

Ceci étant posé, c'est non sans étonnement que nous lisons, sous la plume de Dieter Meinert et Eberhardt Richter, que, du point de vue fonctionnel, *y* et *w* ne jouent pas le rôle de consonnes.⁵

Cette affirmation s'explique par le fait que l'argumentation des deux auteurs est fondée sur l'analyse instrumentale, qui ne peut pas fournir des unités et des oppositions phonologiques.

En effet, l'analyse d'unités phonétiques à laquelle se sont livrés les deux auteurs ne s'applique pas en phonologie, le sens et le phonème étant placés à des niveaux différents du système.

La conclusion des auteurs (p. 522), que *y* et *w* forment une catégorie à part, entre les voyelles et les consonnes, est juste, mais elle est valable seulement sur le plan phonétique. Leurs considérations ne s'appliquent pas au niveau des phonèmes, car les unités phonétiques sont séparées des unités phonologiques.

Nous avons reconnu cette séparation fondamentale dès 1942, dans les termes suivants: « si les faits sont tels [que *i* et *u*, du point de vue fonctionnel] jouent le rôle de consonnes, le phonologiste n'aura plus à se préoccuper

¹ Nos exposés Sur *Yu* (final) en roumain, dans nos *Etudes linguistiques*. The Hague, 1973, p. 228—232. Sur la syllabe supplémentaire dans les vers chantés en roumain, dans nos *Melanges linguistiques*, Bucaresti, 1977, p. 53—55 et Remarques sur l'interprétation des graphèmes dans les textes écrits, *op. cit.*, p. 82—87. Despre *u* final, ci-dessus, p. 639—660 et *Asupra reprezentării prin scris a sunetelor vorbite*, ci-dessus, p. 660—661.

* Communication au « IX-e Congrès International des sciences phonétiques », Copenhague, 6—11 août 1979. V. notre résumé, dans les « Proceedings » du Congrès, I, p. 316.

² Voyelle, semi-voyelle et consonne, dans *Acta Linguistica*, III, 1942—1943, p. 31 et s., républié dans nos *ML*, p. 38—39.

³ *Loc. cit.*, v. aussi *Melanges cit.*, p. 81: « on remarque, sur les traces que les articulations de la semi-voyelle et de la voyelle, lorsqu'elles sont réunies dans une diphtongue, ont un aspect particulier: elles sont modifiées du fait de leur réunion dans la diphtongue ».

⁴ Sur la classification des phonèmes semi-voyelles ou semi-consonnes, dans *Linguistica* The Hague, 1965, p. 107—108. Sur le problème des semi-voyelles, dans *Revista de filologia spanola*, XLVIII, 1966, p. 181—183, républié dans nos *Etudes linguistiques*, The Hague, 1972, p. 101—103.

⁵ Dieter Meinert u. Eberhardt Richter, Untersuchungen zur Phonetik und Phonologie des modernen Burmesischen, *Zs. f. Phonetik, Sprachwissenschaft u. Kommunikationsforschung* 30, 1977, p. 514—534.

dans la classification des phonèmes d'une langue donnée, de l'existence des semi-voyelles, dans les diphtongues, et il pourra rayer ce concept de sa liste ».¹

L'erreur des deux auteurs, c'est d'avoir considéré que les résultats de leur analyse, appliquée à des sons pures, est valable aussi pour les phonèmes.²

Car le phonème est une unité fonctionnelle, une unité abstraite, opposée au son, qui possède une substance.

(RRL, XXV, 4, 1980, p. 391—392)

ADDENDA À « SLR LA THÉORIE DE LA SYLLABE »

Dans *Lingua Posnaniensis* (XXIII, 1980, p. 21—26), sous le titre *The Syllable Revisited*, Wiesław Awedyk se propose de compléter l'exposé de 1975 (*The Syllable Theory and Old English Phonology*), tenant compte des matériaux discutés au cours d'un symposium tenu à Boulder, Colorado, en 1977.

Awedyk maintient avec raison sa définition de la syllabe, « a language unit ... the smallest unit » (p. 22), ce qui correspond à notre définition de la syllabe.³

L'auteur montre ensuite que la sonorité n'est pas nécessaire pour la formation de la syllabe, thèse que nous avons défendue, contre B. Halle. En *Bella Coola*, nous dit-il (p. 25), les spirantes sourdes sont syllabifiées. Dans le russe *rta* «mouth» (gen.), *r* est partiellement sourd, afin de former une syllabe. Cette remarque rejoint les nôtres concernant la prononciation, en russe, des mots *than*, *rtom*, *lbom* (v. notre exposé, dans *RRL*, XXIV, 1980, p. 512).

¹ *ML*, p. 39.

² Voici les conclusions de leur étude: « Die burmesischen Halbkonsonanten sind Träger einer (und nicht nur einer) prosodischen Eigenschaft des Wortes, spielen deshalb funktionell nicht die Rolle von Konsonanten. Die Auffassung besonders Rosettis zu dieser Frage nach unseren Feststellungen folglich nicht akzeptabel. Gennematisch zeichnen sie sich je durch Merkmale aus, die eine Zuordnung zu Klasse der Vokale nicht rechtfertigen. Wir müßten daher die Halbkonsonanten als Kategorie zwischen den Vokalen und Konsonanten anerkennen » (p. 522, et plus loin): « In the present paper, previous treatises on the phonetic and phonological structure of the modern Burmese language are discussed. At first the semi-consonants *y*, *u* and *w* are treated. It is proved by multichannel registrations that the semi-consonants of Burmese are prosodic features of the word; therefore, functionally they do not play the role of consonants in consequences according to our investigations, the opinion of this problem, held by A. Rossetti and others, appears unacceptable. But gennematically, the semi-consonants are characterized by particular gestures which will not justify their classification as vowels. Therefore the semi-consonants must be recognized as an intermediate category standing between the vowels and consonants » (p. 534).

³ Dans notre mémoire Sur la théorie de la syllabe (troisième édition, dans nos *Melanges linguistiques*, Bucaresti, Univers, 1977, p. 15—55), p. 41: « nous dirons, pour conclure, que la syllabe est une structure et que la théorie de la syllabe doit être fondée sur l'articulation des organes de la parole et sur leur effet acoustique: le souffle d'air, sourd ou sonore, est transformé dans les cavités supralaryngiennes. Ce qui importe, c'est la présence de l'air (sonore ou non sonore) qui, comme nous l'avons vu, est indispensable à l'existence de la syllabe ».

⁴ Notre mémoire cite dans *RRL*, XXV, n. 1, p. 42—48.

Cependant Awedyk ne fait aucune mention de son article A Contribution to the Theory of the Syllable (dans *Biuletyn Fonograficzny. Bulletin Phonographique*, XII, Poznań, 1971, p. 49—56), ou il rejette notre définition de la syllabe, et il ne mentionne pas notre réplique \ dont nous maintenons entièrement le bien-fondé.

(RRL, XXV, 6, 1980, p. 649)

SUR LA PALATALISATION DES LABIALES EN ROUMAIN

A. Avram, dans la Revue de linguistique romane (44, 1980, p. 245—246) étudie un détail de la palatalisation des labiales dans les parlers roumains d'Oltenie.

Ces parlers sont caractérisés, selon l'auteur, « par la soi-disant palatalisation des labiales ». Et il ajoute, en note: « on sait que ce n'est pas la labiale, mais le yod suivant qui devient une consonne palatale ».

Ce phénomène a été décrit d'une manière décisive par Al. Lambrior, des 1877, dans un article publié dans *Romania* (VI, p. 443—446).

Lambrior a montré « que c'est bien *Yi* qui a dégagé la consonne palatale et non pas, comme on le dit ordinairement, la labiale qui s'est changée en palatale. Toutefois [ajoute-t-il avec raison], *on ne peut pas prétendre que la labiale n'ait eu aucune influence sur le ditricissement de l'\\ autrement, nous aurions eu la même palatale dans tous les cas* [nous soulignons, A.R.]. Cette différence ne peut être attribuée qu'à l'influence que chaque labiale exerce sur la nature de la consonne nouvelle: celle-ci, en se dégageant du *yod*, s'est accommodée à la labiale précédente, devenant muette ou spirante, si la labiale était muette ou spirante, devenant sourde ou sonore, si la labiale était sourde ou sonore, de manière à former avec elle un groupe naturel, dont le premier élément devait ensuite tomber » (p. 445—446).

Il n'y a rien à ajouter à cette excellente description du phénomène de la palatalisation des labiales.

Voilà donc pourquoi, à la suite de la sonore *b*, le *y* s'est mué en *g*, à la suite de la sourde *p*, *y* s'est mué en *k'*, etc.

Le phénomène du roumain, que nous venons d'examiner, est donc dénommé avec raison « palatalisation des labiales » (c'est ce que O. Nandriș, cite par Avram, p. 241, n. 1, a affirmé à son tour).

(RRL-CLTA, XVIII, 1, 1981, p. 3)

SUR LES CARACTERISTIQUES UNIVERSELLES DES VOYELLES DANS LES LANGUES NATURELLES

Eli Fischer-Jørgensen s'est attachée à établir les caractéristiques universelles des voyelles dans les langues naturelles¹.

Dans ce but, elle a eu recours à l'expérience avec des sujets parlant danois, qui, à l'audition des voyelles, les ont classées dans trois catégo-

¹ Dans *RRL*, XVII, 1972, p. 271, texte reproduit dans nos *Mélanges linguistiques* cités ci-dessus, p. 52—53.

² Eli Fischer-Jørgensen, On the Universal Character of Phonetic Symbolism, with Special Reference to Vowels, *Annual Report of the Institute of Phonetics, University of Copenhagen*, 1978, p. 75-89.

ries: les voyelles *e*, *s*, *a* appartiennent au ton haut (mince), tandis que *u*, *o* *8* forment le ton bas (épais) *i* exprime ce qui est petit, jamais so-

Nous avons recommandé ce procédé en 1966².

Les voyelles antérieures sont claires • (jaunes), les postérieures sont sombres • (bleues).

De cette manière, on peut établir une classification universelle des voyelles.

La doctrine courante, fondée par Maurice Grammont³, établit que la valeur expressive latente des sons dépend du sens du mot, qui détermine l'expressivité; ainsi les groupes *bl*, *fl* dans les vers de Victor Hugo (RRL, XXVI, 1, 1981, p. 3)

DESPRE ORIGINEA LUI -Ă ÎN FORMELE DE GERUNZIU ȘI DE PARTICIPIU ÎN LIMBA ROMÂNĂ

În expunerea noastră din 1937, *Sur Vorigine de V-ă au Gerunziu și de Participiu* (în *BL*, V, p. 38—42, reprodușă în *ML*, p. 176—180), consacram o parte dintr-o lucrare mai mare, intitulată „Despre originea și dezvoltarea formelor de gerunziu și de participiu trecut în -ă (lucrândă, lucrată), am căutat să arătăm că aceste fonetisme au fost semnalate pe întreg teritoriul dacoromanic.

Forma în -ă, corespunzând participiului latin în -a, deci feminin, a fost generalizată în graiurile dacoromâne, chiar când subiectul propoziției este de genul masculin, ceea ce probează că formele în -ă nu sînt sintagme feminine, căci determinarea genului este de natură subiectivă. (La exemplul cunoscut, trebuie adăugate formele din limba vorbită (*au făcută*) etc., cu *ă* produs prin același proces, asupra cărora a acordat atenția în *ML* cit., p. 180, n. 1).

Rodica Orza, reluînd această problemă (*CL*, XXV (1980), p. 100), afirmă că există „serioase obiecții” (p. 68) la explicarea de mai sus și același informator, arată autoarea, „va zice *am cîntat* și *am fost cîntată* dar niciodată nu va zice *bărbat*, pentru *bărbat*”.

Astfel formulată obiecția, ea nu ține seamă de faptul că *bărbat* este imposibil în interiorul categoriei genului, pe cînd *am fost cîntată*, corect generalizată, există în realitate, pentru că e produsă în afara categoriei genului.

Faptul că formele în -ă sînt folosite și atunci cînd subiectul propoziției este de genul masculin dovedește indiferența limbii la variațiile de gen și alcătuiește cheia problemei.

Soluția ei trebuie deci căutată pe alt plan, în afară de gen, fiind vorba de particularitate din domeniul foneticii (v. utilizarea acestei particule în explicarea apariției lui -ă în unele cuvinte românești împrumutate din maghiară: Fr. Király, -ă *nemotivat de etimon*, *LR*, XXI (1980), p. 23).

¹ *Op. cit.*, p. 77-79.

² Sur la valeur expressive des sons paries (1966), dans nos *Etudes linguistiques*, Hage, 1973, p. 84-85.

³ M. Grammont, Onomatopées et mots expressifs, *Trentenaire de la Soc. philologique des Langues Romanes*, Montpellier, 1901, p. 265.

⁴ Remarques sur l'emploi des onomatopées, 1963, dans notre recueil

Sextil Pușcariu (DR, IV (1927), p. 1359—1362) a crezut că folosirea formei în *-ă* echivalează cu o generalizare a genului feminin, când, de fapt, ivirea lui *-ă*, de natură pur fonetică, e cauzată de pronunțarea explozivă a consoanei finale, faptele desfășurându-se, după cum am arătat mai sus, pe alt plan al construcției gramaticale decît pe planul genului gramatical.

Octombrie, 1981

SCL. XXXIII, 1982, p. 71)

LE SORT DU LAT. *i* ACCENTUE EN ROUMAIN

Sous le titre *The Phonetic History of Stressed / in Romanian*, Rodney Sampson expose ici-même (p. 125 et s.) les états actuels de ce problème.

i, enseigne-t-il, point final de révolution, a été précédé par la diphthongaison de *Yi* latin en *ji*, suivi par sa monophthongaison.

En examinant à notre tour les faits, nous constatons que dans lat. *deus* > dr. *zeu* ou dans lat. *dico* > dr. *zic*, par exemple, les voyelles prépalatales accentuées *e* ou *i* ont palatalisé la consonne précédente, suivie par la semi-voyelle *y*, issue de cet élément palatal.

Ensuite, la semi-voyelle *y* a forme diphtongue avec la voyelle suivante: *deus* > *d'eus* > *dieu* > dr. *dzeu*, *zeu*, *vinum* > *v'inum* > dr. *vin* et, dans certains parlers, *yin* ou *gin*.

Les choses étant telles, les voyelles *e* et *i* n'ont donc pas été diphthonguées et, ensuite, monophthonguées; elles ont forme diphtongue avec l'élément palatal de la consonne précédente, qui a fourni la semi-voyelle, premier élément de la diphtongue¹.

(RRL, XXVI, 1981, p. 135)

SUR LA VALEUR DE LA LETTRE CYRILLIQUE 4 DANS LES TEXTES ROUMAINS ANCIENS

Tout a-t-il été dit sur la valeur de 4 dans les textes roumains anciens?

Un examen d'ensemble des faits, tels qu'ils peuvent être réunis de nos jours, nous permettra de répondre à cette question.

La lettre cyrillique 4 est une modification graphique de la lettre (en transcription latine, *q*, v. ci-d3ssus, p. 310), qui, dans l'alphabet cyrillique, notait une voyelle du type de la voyelle nasale du provençal: *o*.

Dans les textes slavo-roumains des XIVe—XVe siècles, * note la voyelle 9, passée ultérieurement à *y* (dans l'orthographe actuelle, *a*, *i*). Ainsi, en Valachie *D&bovița* (1413), *Dimbovița* (1431) = *Dimbovița*, nom de rivière (la présence de *i*, issu de 9, en Moldavie, est assurée par l'emploi de la lettre cyrillique *w* pour noter cette voyelle, par ex. *c&i^nzafi*, n. de 1, Suceava, 1489, = *Minzafi*, car en russe, *isi* notait la voyelle *y*, qui corres-

¹ C'est la voie suivie par révolution du procès, indique par Roman Jakobson, dans *Travaux du Cercle Linguistique de Prague*, 2, 1929, p. 22: «devant voyelle prépalatale, les consonnes se sont palatalisées: *t'i* > *fii* *te* > *te*,» etc.).

pond approximativement à *Yi* du roumain, ci-dessus, p. 418. Or relever, dans les textes roumains de cette époque, l'emploi fautif à la place de par ex. *no^dzec* « quatre-vingt-dix », (notre ed. des *de Bistritza*, p. 65, 12).

L'emploi de 4 pour noter la nasalité de la voyelle précédente est une innovation attestée dans les traductions roumaines de livres religieux du XVe siècle, provenant du nord de la Transylvanie. Cette innovation orthographique est due à une école située dans cette région. Car dans les textes des XIVe et XVe siècles, caractérisés par le rhotacisme de *Y* provenant de la Moldavie voisine, 4 n'est pas employé pour noter la nasalité. Des exemples tels que *Rumărula*, n. pr. = *Ruminul*, 1491, V. *Rugiră*, n. pr., 1495, Iași, = *rugină*, (ci-dessus, p. 422), le prou-

voici un tableau de l'emploi de 4, dans les premières traductions roumaines de textes religieux du XVe siècle, provenant du nord de la Transylvanie. (Nous ne donnons qu'un nombre restreint d'exemples d'un seul texte, CV = *Codicele Voronețean*, et ci-dessus, p. 474-475, pour une vue d'ensemble des exemples, recueillis dans les textes du XVe siècle).

La notation de la nasalité de la voyelle précédente est, comme nous l'avons précisée ci-dessus, une innovation des textes du nord:

oral: */ (Prav. Lucaci, 228 r, 5) = *il*, *4n* (CV, 21, 1) =

2) 4 = *In* (*im*), avec *i* (*i*) nasal: *Crăiță* (CV, 121, 4) = *trălță*.

3) 4 = *n*: *dî*f* (CV, 1, 8) = *din* (cf., dans un document de 1600, Valachie, *că'fdu*, Dictionarul elementelor românești din doc. slavo-rom., 1600, Buc., 1981, p. 45).

4) 4 = nasalité de la voyelle précédente: *bi^re* (CV, 131, 3) = *bîre* (*bu-tru* (CV, 59, 11) = *buru* (= *bun*), *pă-iră* (CV, 3, 5) = *pîă*, *plîngere* (CV, 23, 13) = *plîngere*).

5) 4 = *m*: *u-tbra=umbra* (CV, 113, 7—8).

6) 4 = *n*: *spuniu* (CV, 79, 1) = *spunu* (= *spui*).

Commentaire (point 4, ci-dessus):

en roumain, *n* intervocalique a fermé le timbre de la voyelle précédente (ex. lat. *bene* > dr. *bine*), et lui a communiqué une nuance nasale que les usagers du roumain ne remarquent pas, mais à laquelle une élite étrangère est sensible (Alf Lombard, v. ci-dessus, p. 228). Cette nuance nasale de la voyelle est perçue, de nos jours, dans le nord du domaine dacoroman (Oaș, Maramureș, v. ci-dessus, p. 227—229), et les Monts Apuseni (Transylvanie), là où le rhotacisme de *Y-n* persiste encore de nos jours. Ainsi dans cette région, une enquête sur les lieux nous a permis de recueillir (nos ML, p. 199—208) des prononciations de *Yn* spirant oral qui se nasalise (issu de *-n*) dans le parler des sujets âgés (70 ans) ou jeunes (1933) (*găinri* {—*găini* «des poules»), *bunră* (= *bună* «bonne»), mais aussi *cine* (= *cine*), etc., faits de nasalisation et de rhotacisme qui sont perceptibles dans ceux du XVIe siècle provenant du nord de la Transylvanie et du Maramureș (nos ML, cit.).

Aux matériaux réunis ci-dessus, il convient d'ajouter l'absence de notation de *Y-n* (notation zéro), qui a été relevée dans l'ensemble des textes du XVIe siècle, par ex. *ascus* (CV, 148, 10) = *ascuns* «cache», *u leu* (CV, 163, 13) = *un leu* «un lion» etc.

La nasalité n'est pas un son, mais une nuance accompagnant une voyelle intervocalique. Des lors, l'indication de la nuance nasale pouvait manquer pour cela altérer la matière de la consonne précédente.

Notre examen a mis en relief le rôle d'indicateur de la nasalité de la lettre -t, dans les textes dacoroumains du nord, innovation nécessaire pour indiquer une particularité phonétique absente dans les parlers dacoroumains méridionaux (Oltenie, Valachie, centre et sud de la Transylvanie). (Par suite, il n'y a pas lieu d'examiner ici l'emploi ultérieur de t dans les textes de Coresi et autres, du sud de la Transylvanie, car ils sont postérieurs aux faits du nord du domaine qui ont fait l'objet des présentes recherches.)

(RRL, XXVII, 2, 1982, p. 141-142)

ALBANO-ROMANICA

alb. *mbret*, *ăr. împărat*, *parat*: lat. *imperator*

Le lat. *imperator* «empereur» a disparu dans la Romania Occidentale [fr. *empereur*, 1080, est un emprunt au latin, après le couronnement de Charlemagne: Bloch-Wartburg, *Diet. etym. fr.*, I, 1932, p. 251), et ne s'est conservé qu'en albanais: alb. *mbret* «roi, monarque, souverain» et en roumain: dr. *împărat* (et *parat*) «empereur» (et «Dieu», dans les textes religieux, ainsi Ps. de Scheia, XVIe-s.: e eu pusu sămtu *împărat* de la densu, ed. Candrea, II, p. 2, 14; Bible lat., ps. 2, 6: ego autem constitutus sum rex ab eo; Pușcariu, *Jb. de Weigand*, XI, 1904, p. 43; Id., *Lb., română*, I, Buc, 1940, p. 264).

En roumain, comme en albanais, le terme comporte à l'initiale une occlusive labiale nasalisée, syllabique (*m*): alb. *mbret*, dr. *mpărat* et *parat*, par suppression de *Ym*, en position faible. (Dans les textes du XVIe siècle, cette suppression est de régime: *bătrîni*, *cungura*, *dupleca*, *neca*, *țîmpla*, *toçmi*, etc. = *îmbătrîni*, etc., v. les exemples données par Candrea, ed. du Ps. de Scheia, I, p. CXCVIII).

La forme courte est rarement employée dans les textes des XVP et XVIIe siècles; ainsi, dans la chronique de Moxa (1620): *rădicară un parat* {CB, I, p. 379}, ou dans un texte de 1598—1599 (instructions du Cardinal Bâthory): au trimes Batâr Andriaș la *paratul* turcesc pentru pace (Doc. Hurmuzaki, III, Buc, 1880, p. 322).

Selon Arnim Hetzer (*Zs. f. Balk.*, XVI, 1980, p. 47 n.), alb. *mbret* poserait des difficultés; lat. *imperatore(m)* aurait du donner en albanais [^]*mberdur* et ^{*}*imperat* en roumain, car l'Umlaut *a>e* ne peut pas être expliqué.

Mais l'examen des faits ne confirme pas ce point de vue.

\Je inaccentuée de lat. *impe(rator)* a été éliminée, en albanais, cf. alb. *fshat* < lat. *fossatum*, alb. *fruer* < lat. *febrarius*, alb. *prind* < lat. *parens-tem*, etc.

Ensuite, la sonorisation de l'occlusive sourde (*p > b*) est de régime en albanais: alb. *kendoj* < lat. *cântare*, etc.

Enfin *Ya* de lat. *imperator*, auquel correspond en albanais un *e* (*mbret*), est un traitement récent: à *Ya* de ^{*}*mbrat* correspond, de nos jours, [^] un *e*, du à l'influence du pluriel en *e* sur le singulier: cf. alb. *kunet*, pluriel de *kunat* «Schwager», net «nächte», pluriel de *note* (v. N. Jokl, *Griechisch-albanische Studien*, *Festschrift Kretschmer*, 1926, p. 92—93).

De cette manière, l'étymologie de alb. *mbret* < lat. *imperator* est assurée.

(RRL, XXVII, 1982, p. 495)

LE ROUMAIN POSSEDE-T-IL DES VOYELLES NASALES?

L'exposé de Adela-Mira Tănase, publié dans *RRL*, XXIX, 2, (p. 139—146), concernant l'existence des voyelles nasales en roumain, a été discuté. Car le roumain ne possède pas, comme le français, des voyelles nasales, mais seulement des voyelles nasalisées. Un Roumain prononce la voyelle nasalisée du français *entrez* (*âtre*), *âtre*, avec une voyelle nasale suivie de *n*, du même type que les voyelles nasalisées du provençal.

Le mémoire de E. Petrovici, sur la nasalité en roumain, que l'auteur a consulté, notre compte rendu de cet ouvrage (*Bulletin linguistique*, I, 1933, p. 116 s.) et l'ouvrage de Alf Lombard (*La prononciation du roumain*, Uppsala, 1935) donnent une description très claire de la nasalité en roumain.

Les résultats auxquels est arrivé E. Petrovici, concernant la différence entre les nasales françaises et les nasales roumaines sont décisifs. «Les voyelles nasales françaises ont absorbé les consonnes nasales suivantes», nous dit-il, «ce qui n'est pas le cas pour celles du roumain» (p. 83).

Lombard (p. 133—134), après avoir décrit les voyelles nasales du roumain, qui «forment un groupe bien marqué, comprenant quatre sons plus, ni moins, dont les sujets parlants ont bonne conscience»; «rien de tout cela» en roumain, ajoute-t-il, ou «toutes les voyelles de la langue roumaine des nasales correspondantes; mais ces nasales ne constituent pas un ensemble opposé aux autres, et les sujets parlants n'ont pas conscience de leur existence. Dans un groupe voyelle+consonne, «la consonne nasale elle-même ne peut pas être entendue d'ordinaire assez nettement» (p. 135).

Les graphies des textes roumains du XVP siècle, d'une part, les constatations des dialectologues, de nos jours, d'autre part, attestent l'existence de voyelles nasalisées. Au XVP siècle, une lettre spéciale de l'alphabet cyrillique signalait ce phénomène (v. nos remarques dans *RRL*, XXVII, 1982, p. 141—142). L'absence de la notation de la consonne nasale, hier et aujourd'hui, ne confirme donc pas l'existence d'une voyelle nasale, proprement dite. Elle signale seulement la nasalisation de la voyelle précédente. Comme l'auteur le dit dans *op. cit.*, p. 142: «la nasalité n'est pas un son, mais une émission accompagnant une émission vocalique. Des lors, l'indication de la consonne nasale pouvait manquer, sans pour cela altérer la matière de la consonne».

Nous dirons, pour conclure, que le roumain possède des voyelles nasalisées, mais pas de voyelles nasales.

(RRL, XXIX, 1984, p. 147)

SUR LA VOYELLE SUPPLEMENTAIRE EN FIN DE MOT EN ROUMAIN

La lecture du deuxième volume de Sextil Pușcariu, consacré aux particularités phonétiques et phonologiques du roumain moderne (*romană, voi. II, Rostirea*, Ed. Academiei R. P. Române, Bucarest, 1977, récemment publiée) nous fournit l'occasion de revenir sur le problème des voyelles supplémentaires qui se trouvent en fin de mot en roumain.

•• V. nos exposés ti' ensemble, ci-des'stis, p. 639—660, et dans nos *Melange* [^] *Nouvelles*, 1977, p. 53-54 et 82-87.

L'explication de la presence de ces voyelles supplementaires en fin de mot a fait couler beaucoup d'encre, car on n'a pas tenu compte de l'enseignement de la linguistique generale, et on a confondu deux faits d'origine differente: d'une part la notation des sons dans les textes ecrits, enseignee par une orthographe imposee par l'usage, et, d'autre part, la notation des sons de la voix parlee par un tiers, selon l'impression provoquee sur l'auditeur par le message de Y emetteur (v. nos *Melanges linguistique*, p. 87).

Il nous a donc semble utile d'exprimer à nouveau notre point de vue sur ce sujet.

S. Puşcariu signale l'existence d'un *-u* atone apres remission de *p* dans *cap* «tete», et aussi l'existence d'autres timbres vocaliques, dans cette position: *9, i* (op. cit., p. 57), en differents points du territoire des parlers dacoroumains (cf. cartes d'ensemble 11, 12 et 13: *cap*, *ow* «homme», *văr* «cousin», reproduites dans l'annexe de l'ouvrage et fondees sur l'enquete effectuee pour *YALR*). Cet *-u* serait, selon Puşcariu, le continuateur direct de *Yu* de mots latins tels que *lupus* etc. Pour notre part, nous avons explique le phenomene par le traitement explosif des occlusives en fin de mot. Mais, selon Puşcariu, la presence de *Yu* aussi à la suite de consonnes continues, privees d'explosion, resterait inexplicuee.

Cette objection a deja ete emise par E. Vasiliu. Nous l'avons exartee, parce que la voyelle de timbre *9* a ete signalee aussi ala detente d'un *s* (*Etudes linguistiques*, p. 232).

Enfin, rappelons les objections fondamentales à l'explication du maintien de *Y-u* latin en fin de mot, que nous avons formulees dans une etude anterieure, à savoir:

1. *-u* est note dans les textes roumains du XVIe siecle, dans des mots ou il n'est pas etymologique, par ex. dans *abur*, *alean*, *duh*, *eres*, *gînd*, *kip*, *oraş* etc. ci-dessus, p. 642j, ce qui demontre que c'est une voyelle imposee par l'orthographe.

2. *-u* est note dans des textes ecrits de nos jours par des demi-lettres, par ex.: *sînt sãnătosu*; *care sãnătată doreseu și ție*; *ie bunu dumnezeu* (*Melanges linguistiques* p. 85).

3. Il y a aussi d'autres timbres vocaliques en fin de mot, qui ont ete signales dans la langue parlee: *9, iet* qui ne peuvent remonter à un *-u* latin.

4. Dans le village de Drăguş (d. Braşov), *-u* n'est pas atteste de nos jmrrs dans le parler de la generation ancienne, mais on le rencontre dans le parler de la generation moyenne (30—40 ans), chez des adultes et chez des enfants (ci-dessus, p. 644), ce qui prouve que cet *-u* ne peut pas provenir du latin.

5. Enfin, comme nous l'ecrivions en 1968, on ne peut pas parler de la conservation de *Y-u* dans une aire qu'il faudrait supposer n'avoir pas subi de changements depuis l'epoque du latin jusqu'a nos jours, mais dans laquelle, au contraire, ont eu lieu de frequentes migrations de la population.

La postulation d'une pareille these est suffisante pour rendre evidente son absurdite (*Etudes linguistiques* p. 228—230); l'ensemble du probleme est traite ci-dessus, p. 639—660.

En definitive, vu l'fitat actuel de nos connaissances, il * ṭ m b 1 f p ^ / , ° ^ *

jusqu'a ce jour.

F M

Joannes ^ ^ ^ ^ ^ ^ ^ ^

POËTIQUE

ANALYSE DU POÈME SARA PE DEAL
de MIHAIL EMINESCU

Le poème *Sara pe deal* («le soir sur la colline») de Mihail Eminescu a attiré l'attention des critiques littéraires les plus compétents qui l'ont classé parmi les chefs-d'œuvres du poète \

Voici le texte du poème, tel qu'il figure dans l'édition critique de Perpessicius:

Sara pe deal buciumul sună cu jale,
Turmele-1 urc, stele le scapără-n cale,
Apele plîng, clar izvorînd în fîntîne;
Sub un salcîm, dragă, m-aşteptî tu pe mine.

Luna pe cer trece-aşa sfîntă şi clară,
Ochii tăi mari caută-n frunza cea rară,
Stelele nasc umezi pe bolta senină,
Pieptul de dor, fruntea de gânduri ți-e plină.

9 Nourii curg, raze-a lor şiruri despică,
10 Stresine vechi casele-n lună ridică,
11 Scîrție-n vînt cumpăna de la fîntînă,
12 Valea-i în fum, fluier murmură-n stîină.

13 Şi osteniți oameni cu coasa-n spinare
14 Vin de la cîmp; toaca răsună mai tare,
15 Clopotul vechi împle cu glasul lui sara,
16 Sufletul meu arde-n iubire ca para.

17 Ah! în curînd satul în vale-amuțește;
18 Ah! în curînd pasu-mi spre tine grăbește;
19 Lîngă salcîm sta-vom noi noaptea întregă,
20 Ore întregi spune-ți-voi cît îmi ești dragă.

21 Ne-om răzîma capetele-unul de altul,
22 Şi surîzînd vom adormi sub înaltul,
23 Vechiul salcîm. — Astfel de noapte bogată,
24 Cine pe ea n-ar da viața lui toată?

On a relevé l'aura qui baigne le poème d'un bout à l'autre, et la fine mélancolie qui se dégage au fur et à mesure de la poursuite des strophes.

Publié en 1885, peu avant la mort du poète, la composition du poème date cependant des premières années de sa jeunesse (1871—1872).

Le sujet du poème est l'attente de la bien-aimée, au crépuscule, dans les environs d'un village, baigne dans une atmosphère mystérieuse.

La nature est associée aux états d'âme des amants et à la progression de l'événement, pour aboutir à la rencontre et à la réunion des amants.

Voici une présentation du poème, qui suit de près le texte original.

La scène se passe à la tombée de la nuit, dans un village de collines.

Tableau I: les troupeaux de moutons gravissent la pente. On entend la trompette des bergers et le bruit des eaux.

La belle attend son aimé à l'ombre d'un acacia.

Tableau II: la lune paraît et les étoiles brillent au ciel.

Le cœur du héros est rempli d'amour.

Tableau III: les nuages s'éparpillent, la lune éclaire, les toits recouverts de bardeaux, le levier du puits grince, la vallée se remplit de fumée, le son des flûtes des bergers résonne dans les étables.

Tableau IV: les hommes fatigués du labeur quotidien rentrent des champs, la faux sur l'épaule. Le son de l'angelus s'entend de plus en plus fort, les cloches de l'église se sont mises en branle.

Le cœur du héros brûle de désir.

Tableau V: bientôt tous les bruits du village cessent. Les amants se réunissent à l'ombre d'un acacia.

Déclarations d'amour du héros.

Tableau VI: les amants s'endorment côte à côte, sous un dôme de verdure. Une pareille nuit vaut bien le don de notre propre vie.

Dans chaque strophe de 4 vers, la description de la nature occupe les trois premiers vers, et l'action des amants le dernier, qui rime avec le vers précédent: a a b b.

L'acacia joue un rôle dominant. Il est évoqué trois fois, au cours du poème et sa présence constitue un but pour les deux amants, car ils comptent passer la nuit à son ombre.

Entre le désir de se voir réunis et sa réalisation, se place le jeu du hasard. Attente angoissée.

1 « poème écrit sous le signe de la suprême euphorie » (Perpessicius, M. Eminescu, *op. cit.*, p. 297, n. 1).

2 Il semble que Eminescu ait eu l'intention de substituer à l'acacia le tilleul, qui est son arbre préféré. V. M. Eminescu, *op. cit.*, p. 300, n. 28; A. Guillermou, *La genèse miterieuse des poésies d'Eminescu*, Paris, 1963, p. 423, n. 1.

Au cours du déroulement de la narration, le verbe est employé à l'indicatif présent et au futur, la ou le héros exprime son désir d'être réuni à la bien-aimée et ou il détaille son emploi du temps. Le vers final exprime au futur l'enthousiasme pour une pareille nuit d'amour.

Le poème est écrit en dodécasyllabes, avec emplacement variable de la césure, ce qui confère au poème une remarquable originalité

Ainsi :

1. Césure après la 7e syllabe: dix vers, à savoir 1, 5—6, 9—12, 19—20, 23.

Exemple:

Sa - ra - pe - deal - bu - ciu - mul f su - na - cu - ja - le.
 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12

Ces vers sont consacrés à la description de la nature; les vers 1—20 et 23 évoquent l'endroit où les amants se rencontreront, au milieu de la nature.

2. Dodécasyllabe avec césure après la 6e syllabe: 9 vers, à savoir* 2, 4, 7—8, 13—16, 24.

Exemple:

Sub - un - sal - cîm - dra - ga j m-aș-tepți - tu - pe - mi - ne.
 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12

Description de la nature, associée à l'état d'âme des amants, mouvements des villageois qui regagnent leurs foyers, après une journée de travail aux champs.

3. Dodécasyllabe d'une facture particulière: 4, 4, 4, seulement dans 3 vers: 3, 21—22, avec césure après la 4e syllabe.

Exemple:

A - pe - le - plîng / clar - iz - vo - rînd - în - fîn - tî - ne.
 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12

Description de la nature; appréciation enthousiaste d'une telle nuit d'amour.

Les rythmes employés dans ce poème ne sont pas isolés dans la littérature roumaine. On les retrouve dans la poésie populaire et dans la littérature religieuse et folklorique, à partir du XVIIIe siècle¹.

Leur combinaison appartient à Eminescu. Les vers 3 et 21—22 possèdent une étrange originalité.

¹ «НТ. М. С. 1900» offerts à Carl Theodore Gossen, Bern, Francke Verlag, Liege, Marche Romane. 1900, p. 765—768

² L. Gâldi, *Stilul poetic al lui Mihai Eminescu*, București, 1964, p. 381 et s.

³ Gâldi, *op. cit.*, p. 383.

ROUMAIN-ALBANAIS

THRACE, DACO-MOESIEN, ILLYRIEN, ROUMAIN ET ALBANAIS. QUELQUES PRECISIONS

(RESUME)

L'auteur se propose de préciser l'origine des éléments de vocabulaire communs au roumain et à l'albanais.

Il est possible aujourd'hui, en se fondant sur les matériaux existants de retenir pour l'étude quelques mots d'origine thrace certaine, attestés en roumain et en albanais. On peut, par conséquent, en déduire, par hypothèse, que les autres termes communs au roumain et à l'albanais appartiennent au thrace. L'albanais, que l'on explique aujourd'hui par l'illyrien, se développe sur un territoire où l'on parlait le thrace.

*

Nous nous proposons d'examiner ici les éléments de vocabulaire communs au roumain et à l'albanais possédés en commun, et qui sont susceptibles de nous éclairer sur les rapports entre ces deux langues, à l'époque la plus ancienne.

Nous sommes donc obligés d'administrer la preuve que les éléments communs au roumain et à l'albanais possédés en commun, appartiennent à telle langue parlée dans l'antiquité dans la Péninsule des Balkans et dans les provinces danubiennes.

Nous laisserons par conséquent de côté les éléments attestés dans une seule langue, et qui ont été choisis en vertu de l'impression que ces termes sont anciens, sans en apporter la preuve.

Il est temps, en effet, de débayer le terrain, afin de faire place nette et d'abandonner les vaines hypothèses qui encombrèrent inutilement la recherche.

.

Notre but est de voir si l'on peut délimiter la proportion des éléments de vocabulaire communs au roumain et à l'albanais, et d'en tirer une conclusion valable pour l'origine de ces éléments.

Il convient donc de fonder notre recherche sur des éléments appartenant à une des langues parlées dans l'antiquité dans des régions où le roumain et l'albanais les ont remplacées et qui présentent la garantie nécessaire d'appartenir à l'une de ces langues.

Les elements communs au roumain et à l'albanais dans le domaine de la phonétique, de la morphologie et de la syntaxe sont hors de cause, car ils ne posent pas les memes problemes que les elements de vocabulaire (ci-dessus, p. 225 et s.).

•

Le probleme des rapports du roumain et de l'albanais avec les langues parlees anciennement dans la Peninsule Balkanique a ete maintes fois evoque, à partir de la premiere moitie du XIX-e, siecle et jusqu'à nps jours (ci-dessus, p. 189 et s.J.).

Le probleme a ete pose d'une maniere juste par Alexandre Philippide¹.

La comparaison entre les elements de vocabulaire du roumain et de l'albanais demontre que le terme roumain n'est pas emprunte à l'albanais, et vice-versa, que les correspondances phonetiques entre les mots albanais et les mots roumains ne coincident pas.

(La comparaison sera faite, dans la mesure du possible, entre les formes le plus anciennement attestees, du roumain et de l'albanais.)

Il faut done en conclure que les termes du roumain et de l'albanais ont une origine commune et qu'ils ont ete traites dans chaque langue selon les lois de developpement caracteristiques de la langue respective (v.ci-dessus, p. 241 et s., *TILR*, II, p. 327 et s.).

Le thrace et l'illyrien etaient des langues entierement differentes. (V. Georgiev, *Ling. balk.*, VI, 1963, p. 71).

Dans l'etat actuel de nos connaissances, on peut affirmer que le thrace etait parle dans la region moravo-pontique et l'illyrien dans la region moravo-adriatique.

Vladimir Georgiev, en se fondant sur la repartition des noms de localites en *-dava* (*Capidava* etc.), attestes au nord du Danube, tandis que les noms en *-para* (*Dardapara*) forment la majorite au sud du Danube (mais ou l'on retrouve aussi des noms en *-dava*), considere que le daco-moesien etait parle au nord du Danube et le thrace au sud de ce fleuve².

Cependant Strabon affirme que le dace (ou gete) est du thrace et que les Daces (ou Getes) parlaient la meme langue (Strabon, VII, 3, 13; *IR*, p. 257 ets.). V. Georgiev (*RRL*, X, 465, p. 75—80) conteste l'autorite de Strabon en cette matiere, mais ses arguments n'emportent pas la conviction. Ajoutons que le critere des noms de lieu n'est pas suffisant pour poser l'existence de deux langues voisines, II est plus probable que le thrace avait des varietes dialectales, qui pourraient rendre compte des faits que nous venons d'examiner (ci-dessus, p. 205; J. Gjinari, *Ling. balk.*, IX, 1972, p. 145;.

•

Comme nous l'avons indique ci-dessus, nous retiendrons pour notre examen seulement les mots du roumain et de l'albanais qui ont un prototype certain en thrace.

Voici l'enumeration de ces mots (l'information detaillee est donnee ci-dessus, p. 241 et s. et *TILR* II, p. 327 et s.).

¹ *Originea Românilor*, II, Iași, 1927, p. 571 et. s.

² Vladimir Georgiev, *Introduzione alla storia delle lingue indoeuropee*, Roma, 1966, la carte p. 136—137 et l'expose, p. 139 et s.; Id., Thrace et illyrien, *Ling. balk.*, VI, 1963, p. 71-74.

dr. *arğa* s.f. „sous-sol pour le tissage du lin, voute d'une cave", alb. <g.)m^ „Hutte", maced. (Suidas) „Badehutte" fci-dessus, p. 244 ; *TILR*, 2>2S).

dr. *Buzău* nom de riviere au n. du Danube, *MOVGSOQ*, *Mnovoeog* et les n. de pers. thraces *BvCosg*, *Bv&yg*, *Bvteog* fci-dessus, p. 210—211, Poghir, *Ling. balk.*, VI, 1963, p. 97, 100j.

dr. *Carpăți* n. top. «les monts Carpathes», thr. *Kapnărrjg* (*opot*), alb. *karpe* «roche, rocher*», *Kăpnoî* „nom d'une tribu dans le nord de la Thrace" (Detschew, p. 230; ci-dessus, p. 209).

-isk-, dr. *-esc*, suffixe pour deriver des adjectifs à partir de noms;

bărbătesc, *omenesc* etc., *-isk-*, en thrace, ajoute aux noms de localites et aux noms propres, derive des adjectifs, comme enroumain: *Ciniscus*, n. de village, *Coriscus*, n. pr. mase, *daciscus* „dace": *in expeditione dacisca* (inscription, ci-dessus, p. 209—210).

Maluensis (Dacian), nom de la Dacie, d'apres la localite *Maluese*, ci. *Maluntum* (sud de l'Ilyrie), dr. *mal* «bord escarpe, berge, rive d'un fleuve, rivagedelamer», alb. *mal* «Berg, Gebirge» fci-dessus, p. 207—208; *TILR*, 331). Le terme est done atteste en thrace et dans la region de langue illyrienne.

dr. *mazăre* s.f. «pois, petit pois» (bot.), alb. *modhulle* s.f. «Erbse». Dace *jLuXrj'ka* «Thymian» (Dioscoride; ci-dessus, p. 251—252; *TILR*, 332).

Notre examen s'arrete la. II nous a fourni la preuve que le roumain et l'albanais possedent des elements de vocabularire qui remontent au thrace (ci-dessus, p. 205)

On peut done avancer l'hypothese que les autres mots, qui en roumain ont un pendant en albanais, sont d'origine thrace (voir leur enumeration ci-dessus, p. 244 et s., *TILR*, II, 327 et s.).

Notre expose aboutit à la conclusion que le roumain ne possede pas d'elements de vocabulaire d'origine illyrienne.

En echange, l'albanais, considere comme descendant del'illyrien, possede un fond de vocabulaire qui s'explique effectivement par l'illyrien³ (le messapien et le venete sont hors de propos, car il a ete prouve qu'ils n'appartiennent pas à l'illyrien)⁴.

La presence des elements d'origine thrace en albanais, que l'albanais possede en commun avec le roumain, s'explique done par le developpement de l'albanais, sur un territoire ou se parlait le thrace.

¹ V. renumeration des mots albanais qui s'expliquent par le thrace dans D. Detschew, *Charakteristik der thrakischen Sprache*, Sofia, 1952, p. 109—110.

² E. Qabaj, *Les Illyriens et la genese des Albanais*, Tirana, 1971, p. 41—52; Jorgji Gjinari, De la continuation de rillyrien en albanais, *St. alb.*, IX, 1972, p. 143—154; Mahir Domi, *St. alb.*, X, 1973, p. 127—135; W. Cimochkowski, Die Sprachliche Stellung des Balkan-Ulyrischen, *St. alb.*, X, 1973, p. 137-153; Carlo de Simone, *St. alb.*, X, 1973, p. 155-159.

³ La parente du messapien et de rillyrien, fondee sur des noms propres, est douteuse: O. Parlange, *Studi messapici*, Milano, 1960, p. 13-15; Edg. Polome, The Position of Illyrian and Venetik, dans *Ancient Indo-European Dialects*, ed by H. Birnbaum and Jan Puhvel, Los Angeles, 1966, p. 59—76; G. B. Pellegrini — A. L. Prodocimi, *La lingua venetica*; II, *Studi a cura di A. L. Prodocimi*, Padova, 1967, p. 250—259.

Dans l'état actuel de nos connaissances, il est impossible de pousser plus loin nos précisions, dans l'absence d'éléments de la morphologie du thrace et de l'illyrien, seuls en état de donner des enseignements décisifs sur la structure grammaticale de ces langues.

L'albanais occupait son territoire actuel (son extension jusqu'à la mer est controversée), mais aussi au nord des frontières de la République Populaire d'Albanie de nos jours, dans la région du Mati (centre du territoire albanais, *ML*, p. 344—345).

Le contact avec les ancêtres des Roumains s'est fait sur un vaste territoire, occupé par des populations qui se mouvaient dans les régions où ces masses, plus tard romanisées, ont laissé des traces de leur présence dans la toponymie locale: *Stări Vlah* (au sud-est de Sarajevo), *Romanja* (à Test de Sarajevo), dans la *Metohija* (région de Prizren), au XH-e siècle.

Cette population est connue sous des noms différents: *Vlahos* en néo-grec, *rremer* en albanais, terme qui plus tard dénomme le «pâtre nomade».

Voir la description sommaire de ce territoire: bassin ouest de la Drina, sud de Skopje, sud-ouest de la Bulgarie, territoire limitrophe du Danube, jusqu'à la mer, et au nord du Danube, le Banat, la région romanisée de la Transylvanie et de l'Oltenie, c'est à dire les provinces romanisées de la Mésie Supérieure et Inférieure, de la Dacie et de la Pannonie Inférieure (ci-dessus, p. 199—200).

Ainsi le roumain possède en commun avec l'albanais des éléments de vocabulaire qui s'expliquent par le thrace. L'albanais, représentant actuel de l'illyrien, a acquis à une époque ancienne des éléments de vocabulaire d'origine thrace, dans les régions de langue thrace où il s'est trouvé en contact avec les ancêtres des Roumains.

FABREVIATIONS

- Bollet. AU, ling. med.* = *Bolletino delVAtlante linguistico mediterraneo*, Firenze.
 Detschew = Dimiter Detschew, *Die thrakischen Sprachreste* Wien, 1957.
 EL = A. Rosetti; *Etudes linguistiques*, The Hague, 1973.
St. Alb. = *Studia Albanica*, Tirana.

(Ling. balk., XX. (1977), 1-2, p. 79-82)

« ZIELE UND WEGE DER BALKANLINGUISTIK »

Freie Universität Berlin, 2—6 März 1981

Les séances de ce « Colloque », qui a réuni une série de savants réputés d'Europe et des États-Unis d'Amérique, se sont déroulées dans le local de la « Freie Universität Berlin », sous la direction du prof. dr. Norbert Reiter, organisateur de la réunion.

L'importance du colloque réside dans la confirmation des thèses connues, concernant l'« union linguistique balkanique ».

• V. Detschew, l.c.; Manlio Cortelazzo, *Bollet. Atl. ling. med.*, 8-9, p. 260-261; C. Tagliavini, *op. cit.*, 10-12, 1970, p. 39-42; E. Ńabej maintient son point de vue sur l'ancien habitat maritime des Albanais. *VII Congresso intern. di. Sc. onomastice*, 1961, p. 241—251; *St. alb* VI, 1969, p. 141-142; IX, 1972, p. 119-151.

Il y a lieu de considérer plusieurs unités: albanais et roumain, unité fondée sur la présence d'éléments en commun de la langue thrace dans les deux langues (ci-dessus, p. 733 et s.).

Le rôle du grec et du latin, dans la Péninsule balkanique, pendant l'antiquité/ est exposé par Johannes Kramer: *Der Kaiserzeitliche griechisch-lateinische Sprachbund*.

Dans sa communication *Hierarchies in Sprachbund Rules* (v. au *Id.*, *Current Tasks in Grammar and Phonology*, RRL, XX, 1975, p. 93—103), Eric P. Hamp (Chicago) a examiné quelques faits de vocabulaire caractéristiques du roumain: éléments pré-helléniques (dr. *broască*), termes signalés dans la Dacie (dr. *codru, strungă, vatră*), emprunts au grec dans la Dacie, enfin mots communs à l'albanais et au roumain (dr. *ceafă, cioară, țep*).

Les traits caractéristiques des langues de l'union linguistique balkanique sont énumérés par:

Petya Assenova (Sofia): *Les principales périodes du développement de la linguistique balkanique*; Henrik Birnbaum (Univ. of California): *Tiefen- und Oberflächenstrukturen balkanlinguistischer Erscheinungen*; Victor Friedman (Univ. of North Carolina, Chapel Hill): *Grammatical Categories and a Comparative Balkan Grammar*; Ivan Pudic (Belgrade): *Die Fraed des Adstrats in den Balkansprachen*; Alexander Ronelle (Univ. of California, Berkeley): *On the Definition of Sprachbund Boundaries: the place of Balkan Slavic*; H. W. Schaller (München): *Neue Überlegungen zum Begriff des Sprachbundes und seiner Anwendung auf die Balkansprachen*; Klaus Steinke (Heidelberg): *Diachronie und Synchronie in der Balkanlinguistik*; Manfred Trummer (Graz): *Sudslavisches Sprachgeographie und Balkanlinguistik*.

Norbert Reiter (Berlin): *Versuch einer vergleichenden Grammatik der Balkansprachen* et Rupprecht Rohr: *Zum Problem des semantischen Feldes in der etymologischen Forschung*; Zusammenfassung, font appelé la sémantique pour établir les caractères que certaines langues du monde ont en commun. Mais ce critère est impuissant à fonder une unité de caractères balkanique, à l'exclusion des données géographiques.

Les emprunts au turc sont étudiés dans les communications suivantes: G. Hazai (Budapest): *Die Balkanologie braucht einen neuen Mikroskos*; Karl H. Menges (Vienne): *Türkisches Sprachgut im Süd-slavisches*; metlinguistisches zu seiner Behandlung; Andreas Tietze (Vienne): *Die Probleme der Turzismenforschung*.

Le plus grand nombre des emprunts au turc se retrouve en bulgare. Pour le roumain, il convient de rappeler l'ouvrage considérable de Larissa Șăineanu, *Influența orientală asupra limbii și culturii române*, 3 vol., Bucarest, 1900, qui a fait date, à son époque, et, de nos jours, les contributions de V. Drimba sur les emprunts au coman (indications dans *Current Trends in Romanian Linguistics*, Bucarest, 1978, p. 486—487).

Nullo Minissi (Naples): *Zum Bau der Balkansprachen. Eine einheitliche Erklärung der balkansprachlichen Entwicklung in Licht der neohistorischen Sprachwissenschaft*.

J. Feuillet (Nantes): *Methodologische Probleme des Aspekts*.

Mais plus que les faits de langue, ce sont les ressemblances ou les identifications dans la terminologie de la vie en société et de ses créations matérielles (habitations, outils, agriculture, vie pastorale, industrie, etc.) et spirituelles (mythologie, rituels, cérémonies, naissances, mariage, mort) ce tout qui forme

masse de faits puissamment convaincants, et qui s'expliquent par la vie en commun des peuples balkaniques, au cours des siècles.

Nous nous contentons, à cet égard d'envoyer le lecteur aux ouvrages de Franz Baron Nopcsa, *Albanien, Bauten, Trachten und Geräte Nord-Albaniens*, Berlin-Leipzig, 1925; Christo Vakarelski, *Die bulgarischen wandernden Hirtenhiltten*, *Acta ethnographica Academiae Sc. Hungaricae*, V, 1956, p. 1—82, VI, p. 1—40, et Zamfira Mihail, *Terminologia portului popular românesc, în perspectiva etnolingvistică comparată sud-est europeană*, București, 1978.

Rappelons, enfin, que l'enquête poursuivie pendant plusieurs années, par les équipes spécialisées de V Institut d'Ethnologie et de Dialectologie de Bucarest, en vue de la publication de *VAtlas ethnographique de la Roumanie*, est en voie d'être terminée.

Les recherches nouvelles et la collaboration entre les diverses équipes de chercheurs, dans les pays de l'Europe du Sud-Est, apporteront de nouveaux faits dans l'étude de cette partie de l'Europe.

(RRI. JXXVI, 5, 1981, p. 495-496)

ITALO-ROMANICA

Giuliano Bonfante s'est proposé de combattre la théorie selon laquelle le latin oriental, qui a donné naissance au roumain, aurait des affinités avec les parlers de ritaUȘ meridionale (Dî dove vennero i Romani! *Societas Academica Dacoromâna. Acta Philologica*, VI, Romae, 1976, p. 55—59).

Cette thèse, exposée par Iorgu Iordan, dans un mémoire publié en 1923—1924 (Dialectele italiene de sud și limba româna, *Arhiva*, XXXIII, 1923 et 1924), a reçu quelques corrections de détail (dans le compte rendu de E. Gamillscheg, *ZRPh.*, XLVIII, 1928, p. 209—211), tout en restant juste dans son ensemble.

G. Bonfante montre avec raison que le proto-roumain, à cette époque préhistorique, faisait groupe avec les parlers italiens de l'Italie centrale.

On trouvera un bref exposé de ce problème ci-dessus, (p. 563 s.u.j, les deux thèses sont vraies. Le latin qui se trouve à la base du roumain formait groupe, jusqu'à la fin du IIIe siècle de notre ère, avec les parlers latins de l'Italie centrale et meridionale.

(RRL, - CLTA, XIX, 2, 1982, p. 179)

SUR LA CHRONOLOGIE DES ELEMENTS « AUTOCHTONES » DE L'ALBANAIS ET DU ROUMAIN

L'identification des éléments de vocabulaire de l'albanais et du roumain, provenant de l'illyrien et du thrace, a fait des progrès dans les dernières années.

Un regard d'ensemble sur les matériaux réunis nous permet de constater que si le même son est rendu de la même manière en albanais et en roumain, dans une série de termes, il existe, d'autre part, de nombreux termes qui présentent des traitements différents.

I Voyons, tout d'abord, quels sont les traitements en commun
 \ tons détails, v. notre exposé, ci-dessus, p. 241 et s.): alb. *bag*, roum. *alb. balte*, roum. *baltă*, alb. *bardhhe*, roum. *barză*, alb. *berr*, roum. *Mr*, alb. *roum. buc*, alb. *bukuri*, roum. *bucurie*, alb. *buze*, roum. *buză*, alb. *k*
 \ roum. *câlbează*, alb. *kepushe*, roum. *căpușă*, alb. *katund*, roum. *cătun*,
 i *gok*, roum. *cioc*, alb. *guke*, roum. *ciucă*, alb. *gupis*, roum. *ciupi*, alb.
 i roum. *ciut*, șut, alb. *kopag*, roum. *copac*, alb. *kopil*, roum. *copil*, alb.
 i roum. *daș*, alb. *dree*, roum. *droaie*, alb. *flojere*, roum. *fluier*, alb. *gat*,
 i *gata*, alb. *glijembe*, roum. *ghimpe*, alb. *gjon*, roum. *ghionoaie*, alb. *gjysh*,
 i *ghiu*, alb. *goge*, roum. *gogă*, alb. *grope*, roum. *groapă*, alb. *gurmaz*,
 i *grumaz*, alb. *gushe*, roum. *gușă*, alb. *hames*, roum. *hameș*, alb. *gjymes*,
 i *jumătate*, alb. *lehte*, roum. *lete*, alb. *mal*, roum. *mal*, alb. *moshe*, roum.
 j alb. *murg*, roum. *murg*, alb. *mushk*, roum. *mușcoi*, alb. *neperke*, roum. *ne*
 ; alb. *perrua*, roum. *părău*, alb. *cap*, roum. *tap*, alb. *thark*, roum. *fare*
 ; *voire*, roum. *vatră*.

Voyons, maintenant, la rémunération des éléments de vocabulaire
 \ lesquels, au même son de l'albanais, correspondent des traitements
 \ rents en roumain: alb. *avull*, roum. *abur*, alb. *ragal*, roum. *arcea*, alb.
 \ roum. *balegă*, alb. *pellg*, roum. *bile*, alb. *-bredh*, roum. *brad*, alb. *brez*,
 \ *briu*, alb. *bunk*, roum. *bunget*, alb. *kesule*, roum. *căciulă*, alb. *qafe*, roum.
 \ *dlb.sorre*, roum. *cioară*, sib. *gufke*, roum. *ciuf*, alb. *koqe*, roum. *coacăză*,
 \ *kulper*, roum. *curpen*, alb. *kurthe*, roum. *cursă*, alb. *dm*, roum. *drueie*,
 \ *therrime*, roum. *fărîmă*, alb. *gardh*, roum. *gard*, alb. *gerrese*, roum. *gresti*,
 \ *grunde*, roum. *grunz*, alb. *hudher*, roum. *leurdă*, alb. *i math*, roum. *mar*,
 \ *modhulle*, roum. *mazăre*, alb. *magule*, roum. *măgură*, alb. *maraj*, roum.
 \ alb. *mez*, roum. *mînz*, alb. *mugull*, roum. *mugure*, alb. *ujane*, roum.
 \ alb. *pupe*, *pupze*, roum. *pupăză*, alb. *rendes*, roum. *rînză*, alb. *tharte*,
 \ *sarbăd*, alb. *shkrumb*, roum. *scrum*, alb. *thumbez*, roum. *sîmbure*, alb. *shp*,
 \ roum. *spînz*, alb. *shpuze*, roum. *spuză*, alb. *shtrep*, roum. *strepede*, alb. *sh*,
 ; roum. *strungă*, alb. *shapi*, roum. *șopîrlă*, alb. *shijerre*, roum. *știră*, alb.
 • roum. *țepă*, alb. *urdhe*, roum. *urdă*, alb. *dhalle*, roum. *zară*, alb. *shi*,
 roum. *zgardă*.

I Parmi les matériaux énumérés ci-dessus, il existe des termes dans
 | lesquels le même son de l'albanais, correspond à deux ou trois sons diffé-
 I en roumain.

I Ainsi:

- I 1. *s* en albanais: *kepushe*, et *ș* en roumain: *căpușă*,
 I mais aussi *s* en albanais et *s* en roumain: alb. *bashke*, roum. *basca*
 I 2. *g* en albanais: *gjysh*, *g* en roumain: *ghiu*,
 \$ mais aussi *j* en roumain: *jumătate* (pour *g* en albanais: *gjymes*);
 3. *dh* en albanais: *vjedhulle*, et *z* en roumain: *viezure*,
 mais aussi *th* en albanais: *thep* et *ts* en roumain: *țepă*;
 4. *th* en albanais: *thump*, *c* en roumain: *dump*,
 mais aussi *th* en albanais: *therrime*, *f* en roumain: *fărîmă*.

Comment faut-il rendre compte de ces différences?

Pour Eric P. Hamp (Thracian, Dacian, and Albanian-Romanian
 correspondances, *Le monde thrace*, Actes du I. Congrès international de
 cologie, Bucarest, 1976, Ed. Nagard, 1982, p. 182—185), ces traite-
 différents sont d'ordre chronologique: dans la première catégorie figu-
 ies termes *murg*, *strungă* et *vatră*, dans la seconde *cioară*, et dans la troi-
moș.

Dans l'état actuel de nos connaissances, une différence d'ordre chronologique pourrait expliquer les traitements divergents que nous venons d'énumérer.

(RRL, XXVIII, 1, 1983, p. 9-10)

THRACE ET LATIN DANS L'EUROPE DU SUD-EST PENDANT L'ANTIQUITE

Les linguistes bulgares et roumains ont déployé, depuis un certain temps, une activité soutenue dans l'étude des langues parlées pendant l'antiquité dans l'Europe du sud-est. La langue thrace, qui occupait à cette époque l'espace balkanique, a fait l'objet de recherches détaillées. De leur côté, les archéologues ont recueilli un grand nombre d'objets et mis à découvert des sites anciens sur le territoire de la Roumanie d'aujourd'hui.

Nous nous proposons de jeter ici un coup d'œil sur l'ensemble de ces recherches, et de tâcher d'en tirer une vue qui résulte des travaux les plus récents, consacrés aux langues parlées sur ce vaste territoire.

I

Le thrace et illyrien se partageaient le territoire de la Péninsule balkanique; le thrace occupait l'espace carpato-danubien qui s'étendait à Test, jusqu'à Olbia (Nikolaïev de nos jours), couvrait au sud la Dobroudja et le territoire balkanique, jusqu'au Vardar et la Morava, plus au sud jusqu'aux environs de l'Olympe et les îles de la mer Egée, et atteignait à l'est le nord de l'Asie. L'illyrien était parlé dans la région moravo-adriatique, à savoir la Pannonie, l'Albanie et la Dalmatie de nos jours.

On a beaucoup discuté sur les traits caractéristiques du thrace et de l'illyrien. On peut admettre, aujourd'hui, que le thrace est une langue centum, et l'illyrien une langue satem. L'albanais possède des éléments qui proviennent de l'illyrien, et d'autres du thrace.

La parenté du roumain et de l'albanais est aujourd'hui chose prouvée.

En effet, le roumain et l'albanais possèdent en commun des caractères phonétiques, morphologiques et de vocabulaire qui s'expliquent par une parenté d'origine, la langue thrace. Si l'albanais est le continuateur de nos jours de l'illyrien, il n'en est pas moins vrai que les éléments qu'il possède en commun avec le roumain s'expliquent par le thrace.

Voici quelques éléments du vocabulaire du roumain et de l'albanais qui ont un prototype certain en thrace.¹

¹ Parmi les termes cités ci-dessous, V. GEORGIEV (RRL, X, 1965, p. 75-80) ne se prononce pas sur *arġea*, dr. *mal* et *mazăre* sont, à son avis, très probablement daces; *harpe* et *mal* sont sûrement ou très probablement daces (E. QABEJ, RRL, X, 1965, p. 106).

î

I

1

|

|

|

|

|

|

|

|

|

|

|

|

|

|

|

|

|

|

|

|

|

|

|

|

|

|

|

|

|

|

|

|

|

|

|

|

|

|

|

|

|

|

|

|

|

|

|

|

|

|

|

|

dr. *arġea* s.f. « sous-sol pour le tissage du lin, voute d'une cave », a *ragal* « Hiitte », maced. *apyeMa* (SUIDAS) « Bادهيitte » (le macedonien considère comme un dialecte grec, mais ce terme vient sans doute du thrace).

dr. *Buzău*, nom de rivière au N. du Danube, *υοογσος*, *\xnox*) *Gtoq* noms de personne thraces *πυξας*, *πυξας*, *φυσεοq*.

dr. *Carpați*, n. top. « les monts Carpates », thr. *KapnăTt\q* (6pos

harpe « roche, rocher », Kdprot « nom d'une tribu dans le nord de la Thrace » -*isk*, dr. *-esc*, suffixe pour dériver des adjectifs à partir des noms:

tesc, *omenesc*, etc., en thrace, ajoute aux noms de localités et aux noms propres dérivés des adjectifs, comme en roumain: *Ciniscus*, n. de village, C n. pr. masculin, *daciscus* « dace »: « in expeditione *dacisca* » (inscriptions).

Maluensis (Dacia *r^A*), nom de la Dacie d'après la localité *Malu Maluntum* (sud de l'Illyrie), dr. *mal* « bord escarpé, berge, rive d'un rivage de la mer », alb. *mal* « Berg, Gebirge ». Le terme est donc attesté en thrace et dans les régions de langue illyrienne.

dr. *mazăre* s.f. « pois, petit pois » (bot.), alb. *modhulle* s.f. « Erbs& jii^ri^a » « Thymian » « genre de légumineuse » (Dioscoride).

Le *r<* amain ne possède pas d'éléments de vocabulaire d'origine illyrienne.

En échange, l'albanais, considéré comme descendant de l'illyrien, possède un fonds de vocabulaire qui s'explique effectivement par l'illyrien (le thrace et le venète sont hors de propos, car il a été prouvé qu'ils n'appartiennent pas à l'illyrien).

La présence des éléments d'origine thrace, en albanais, que l'albanais possède en commun avec le roumain, s'explique donc par le développement de l'albanais sur un territoire où se parlait le thrace.

Dans l'état actuel de nos connaissances, il est impossible de pousser plus loin nos précisions, dans l'absence d'éléments de la morphologie du thrace et de l'illyrien, seuls en état de donner des renseignements sur la structure grammaticale de ces langues.

L'albanais occupait son territoire actuel (son extension jusqu'à l'est est controversée), mais aussi au nord des frontières de la République populaire d'Albanie de nos jours, dans la région du Matia (cent

territoire albanais), *thr Volkstum*, Göttingen, 1906, p. 259—261; C. POGHIRC, 1959, p. 385).

Le contact avec les ancêtres des Roumains s'est fait sur un vaste territoire, occupé par des populations qui se mouvaient dans les régions de la péninsule balkanique, plus tard romanisées, ont laissé des traces de leur présence (toponymie locale de *Stavris Vradis* (au sud-est de Sarajevo), *d. Romania* (à l'est de Sarajevo), dans la *Metohija* (région de Prizren), au Xe siècle. Cette population est connue sous des noms différents: *Vlahos*, en neogrec, *remenis*, *benais*, terme plus tard dénommé le « nôtre *romed* »).

II

Voici la description sommaire de ce territoire: bassin onest de la Drina, sud de Skopje, sud-ouest de la Bulgarie, territoire limitrophe du Danube, jusqu'à la mer, et au ilbrd du Danube, le Banat, la region romanisee de la Transylvanie et de l'Oltenie, c'est-à-dire les provinces romanisees de la Mcesie Superieure et Inferieure, de la Dacie et de la Pannonie Inferieure.

Il convient cependant, de rrienfionner ici que Vladimir Georgiev a conteste à plusieurs reprises l'existence d'un fonds thrace commun au roumain et à l'albanais.

En se fondant sur la repartition des noms de localites en *-devaj-dava* et en *-para*, au nord et au sud du Danube, Georgiev assigne au thrace le territoire du sud du Danube, tandis que le nord du territoire aurait appartenu au dacomesien.

De cette maniere, le substrat du roumain et de Taloanais aurait ete different.

Il y a deux objections à cette theorie.

1. En premier lieu, il convient de se demander s'il est prudent de fonder une theorie generale sur un critere aussi fragile que les noms de localites? La reponse est negative. Mais on peut admettre que le thrace, parle par de nombreuses tribus, sur un vaste territoire presentait certaihes divergences dialectales que, dans l'etat actuel de nos connaissances, on ne peut pas preciser.

2. Georgiev conteste la veracite des informations donnees paries historiens anciens, informations de Strabon, par exemple, concernant la langue des populations des regions danubiennes, sans justifier son jugement.¹

Strabon (62 av. n.e — 19 de n.e.) affirme plusieurs fois que les Daces et les Getes (noms de tribus thraces vivant au nord et au sud du Danube, les *Daces* dans la region occidentale de ce territoire, tandis que les *Getes* occupaient le territoire oriental, limite par la mer Noire), etaient des tribus de langue thrace (Strabon, VII, 3, 12, c. 304),

Voici le texte de ces informations: «les Grecs considerent les *Getes* comme etant des Thraces. Les *Getes* habitent sur les cleux rives du Danube » (Strabon VII, 3, 2, c. 205).

Id., VII, 3, 10, c. 303: « cinquante mille hommes captures par les *Getes*, tribu parlant la meme langue que les *Thraces*».

Id., VII, 3, 13, c. 304: « Les *Daces* parlent la meme langue que les *Getes* * * »

Il ressort de ces passages que le gete et le dace sont des langues thraces, puisque les *Getes* parlent la meme langue que les *Thraces*, et que les *Daces* parlent la meme langue que les *Getes*.²

Les precisions que nous venons d'apporter au probleme de la langue des tribus daces et getes nous semblent confirmer le bien-fonde de notre information donnee par la comparaison de quelques elements de vocabulaire du roumain et de l'albanais, sur le substrat thrace commun a ces deux langues.³

Notre expose a essaye de poser les elements que le roumain a herite du thrace: la voyelle de timbre o et le passage des groupes *ct* et *cs* dans la labiale, *pt* et *ps*. En ce qui concerne le rhotacisme de *Vn* inteivcca, il faut dire que le phenomene a les mernes caracteristiques que le rhotacisme albanais, mais que l'innovation s'est produite independamment, dans d'autres langues, à des dates differentes (au XIe siecle, en albanais, selon E. B. Studia albanica, XVI, 1979, p. 88).

En roumain, le phenomene est ancien, et anterieur à la date de l'arrivee des Slaves, et ancetres des Roumains, à partir du VIe siecle, car *Yn-* des elements slaves du roumain n'apas ete aliees à *rana:* dr. *rană* «blessure»),

Le phenomene a les memes caracteristiques dans la Remania Occidentale (v. notre *Etude sur le rhotacisme en roumain*).

Dans le domaine de la morphologie, la composition des pronoms personnels finis avec *-va* (< lat. *volet*), la postposition de l'article defini, la terminaison de l'infinitif, remplace par le subjonctif.

En ce qui concerne le vocabulaire, on peut avancer l'hypothese que quelques 82 mots qui, en roumain, ont un pendant en albanais, sont d'origine thrace.

Le nombre restreint de cet heritage parle par lui-meme: la grande partie du roumain n'est pas d'origine thrace. Car l'emploi de quelques mots d'origine thrace se fait à l'aide des elements de la grammaire d'origine latine. Le roumain, en tant que langue romane, a herite du latin.

Quelques savants ont marque leur etonnement sur le fait que les populations du nord du Danube aient ete romanisees dans l'espace de moins de deux siecles, depuis la conquete de ces territoires par Trajan.

De fait, la romanisation de ces populations est anterieure à la date de la conquete de la Dacie par Trajan. Elle a commence quelque temps plus tót, par l'etablissement des relations commerciales entre les populations romanisees du sud du Danube et les territoires situes au nord du fleuve.

La persistance de la population romanisee au nord du Danube, apres le retrait de l'administration romaine au sud du Danube, en 271 de n.e., causee par les invasions des peuples migrants, est assuee par les resultats des fouilles archeologiques qui ont mis au jour, en Valachie (à Urziceni, Ploiești, Basarabi, Morești, Dăbîca), des objets appartenant à une civilisation proto-roumaine, caracteristique, datant des VHP—X^e siecles de n.e.

Il convient de noter ici à quelle epoque peut-on parler d'un roumain et d'une langue roumaine.

A l'origine *walhos* denommait une tribu celtique de la Gaule. Le mot en v. germanique designait les Romains. Passe en slave, *Vlah* (pl. *Vlasi*) designait des populations non-slaves, celtes et ensuite romanes. Les pâtres slaves de la Peninsule Balkanique sont denommes par les slaves *Vlasi* (pl. *Vlasi*).

En 587, deux chroniqueurs byzantins signalent la presence d'une population romanisee, dont la langue devait etre le roumain, dans les Balkans orientaux.

Vers le milieu du Xe siecle, Constantin VII Porphyrogenete signale l'existence d'une population roumaine (*Romani*, à la difference des Byzantins, *Romei*), qui provient des colons implantes dans les regions danubiennes par les empereurs romains. Au XIIe siecle, les Roumains sont signales en Transylvanie.

¹ VI. I. GEORGIEV, *Introduzione alla storia delle lingue indoeuropee*, Roma, 1966, p. 154—167; Id. *Dace comme substrat de la langue roumaine*, RRL, X, 1965, p. 75—80.

² Nous avons consulte les textes de STRABON publies dans le recueil *Fontes ad historiam Dacoromaniae pertinentes*, I, București, 1964, p. 216 et s.

³ Cf. *Lexique de geographie ancienne*, par M. BESNIER, Paris, 1914, p. 257: «Dacia. Ses habitants s'appelaient d'abord *Getae* et paraissent pour la premiere fois sous le nom de *Daci* au temps de Philippe V de Macedoine, de race thrace, pasteur et cultivateur».

Il est admis que le dace disparaît aux VP—VIP siècle.

La langue roumaine se sépare du latin, comme les langues romanes occidentales, à partir du VIP siècle, lorsque Charlemagne impose l'emploi de la « rustica lingua » dans les écoles; en 813 le synode réuni à Tours recommande l'emploi de la « rustica lingua » dans les prêches.

•

Le travail accompli par les linguistes et les archéologues bulgares et roumains, depuis le début du XXe siècle, a fourni des précisions sur l'apport du thrace et de l'illyrien dans la structure de l'albanais et du roumain et il a éclairé d'une manière décisive la filiation de l'albanais et du roumain.

Le roumain, comme le disait avec raison Anton-Maria del Chiaro (secrétaire princier en Valachie, dans son *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*.¹ ed. N. Iorga, București, 1914, p. 24), en 1718, n'est rien d'autre qu'une altération du latin transportée dans les provinces danubiennes, qui a subi, au cours des siècles, des modifications dues au contact avec des langues d'une structure différente.

BIBLIOGRAPHIE

Les matériaux qui ont fourni l'information du présent exposé* sont publiés ci-dessus, et dans *Linguistica*, The Hague, 1965 (Balcanica. Considerations sur r„union-linguistique balkanique“; La situation du roumain parmi les langues balkaniques; Controverses balkaniques; Balearo-romania; À propos de la place du roumain parmi les langues romanes; Remarques sur la morphologie historique et sur le vocabulaire d'origine latine du roumain, p. 213—249); *Mélanges linguistiques*, București, 1977, p. 101-108 (Les origines de la langue roumaine), *Linguistique balkanique* (Sofia, XX, 1977, p. 79—82 et dans notre volume *Mélanges linguistiques*, București, 1977, p. 109—113: Thrace, daco-mésien, illyrien, roumain et albanais. Quelques précisions: RRL, Sur la parenté du roumain et de l'albanais (XXIII, 1978, p. 79—80); Sur la langue des Daces et des Gètes, dans *Mélanges V. Georgiev* (à paraître à Sofia); *Istoria României*, I. Ed. Academiei, 1960, p. 257 et s.; *Dicționar de Istorie veche a României ... sub conducerea prof. D. PIPPIDI*, articles *Daci*, *Formarea poporului român*, *Geți*, București, 1976; Adolf ARMBRUSTER* *La românie des Roumains. Histoire d'une idée*, Ed. Academiei, 1977.

(Ziele und Wege der Balkanlinguistik, Beiträge zur Tagung vom 2.-6. März 1981 in Berlin. Herausgegeben von Norbert Reiter. Band, 8, 1981, Berlin, 1983. p. 204—209)

SUR LE TRAITEMENT DU GROUPE LATIN *ct* EN ALBANAIS

Paolo di Giovine consacre un mémoire au traitement du groupe lat. *ct* en albanais¹.

L'albanais connaît deux traitements de ce groupe: 1) *ct* > *ft*: alb. *luft* < lat. *luda*, 2) *ct* > *jt*: alb. *drejte* < lat. *directus* (la qualité de la voyelle qui précède le groupe est indifférente, Giovine, p. 80).

Selon l'auteur, lat. *ct* aurait d'abord passé à *jt*, et ensuite à *ht*. À partir des VP—VIP siècles, sous l'influence du latin danubien, *ht* aurait ensuite passé à *ft* (Id., p. 102—108).

Voyons les faits.

¹ Paolo di Giovine, *Il gruppo ct latino in albanese*, Roma, 1982 (*Biblioteca de ricerche linguistiche e filologiche*, 12. Istituto di Glottologia. Università di Roma).

Meyer-Lubke avait montré avec raison (*ZRPh.*, XLV, p. 645) que le problème n'était pas de savoir s'il fallait partir de *ct* ou de *ht*, de montrer pourquoi l'occlusive pré- ou postpalatale avait été remplacée en albanais par la série labiale (*ct* > *ht* > *ft*, Brâncuș, p. 291)

Le phénomène de la labialisation occupe un large aires: Peninsule balkanique et Proche-Orient: dalmate, roumain, albanais, grec et arménien.

Le groupe oriental à labiale s'oppose au groupe de l'Europe occidentale, qui palatalise l'occlusive prépalatale: à dr. *opt* < lat. *octo*, correspondants dans l'Europe de l'ouest irl. *ocht* et gallois *wyth*.

L'albanais et le dalmate ont des traitements analogues du groupe *ct*: 1) labial: alb. *luft* < lat. *lucta*, dahn. *guapto* < lat. *octo*, et aussi 2) palatal: alb. *dreite* < lat. *directus*, dalm. *froit* < lat. *fructus*.

L'examen de la structure du dalmate prouve que le dalmate fait gr. avec l'albanais et le roumain. En dalmate les timbres de lat. *o* et *â* ne sont pas confondus en *o*, comme dans la Romania de l'ouest; lat. *o* et *u*, en syllabe fermée, sont rendus en dalmate par *u*, comme en roumain (*EL*, p. 122) *Sur l'appartenance du dalmate*.

L'élément labial du groupe *ct* caractérise les langues de l'Europe de l'ouest des l'antiquité. On le retrouve en thrace, en vieux macédonien et dans les dialectes parlers de l'Italie méridionale, qui ont recouvert les parlers grecs qui caractérisent la labialisation des groupes *ks* et *kt* (*EL*, p. 238—239: *Sur le traitement des groupes ks et kt dans les langues balkaniques*).

En ce qui concerne le dalmate, il faut compter sur le fait que les langues sont trilingues: vénitien, serbo-croate et dalmate. Les matériaux recueillis par M. G. Bartoli, en 1897, sont du « vénitien vegliotise », selon l'expression de Bartoli (I, col. 27—28). La palatalisation en albanais a été attribuée à l'influence des parlers serbo-croates (Brâncuș, p. 290—291).

Les faits que nous venons d'examiner confirment l'existence réelle du « Tunion linguistique balkanique », que nous avons évoquée dans *XXVII*, 1982, p. 3—6.

ABREVIATIONS

- Bartoli = Matteo Giulio Bartoli, *Das Dalmatische*, I—II, Wien, 1900.
Brâncuș = Gr. Brâncuș, *Schimbări fonetice tirzii în română și albaneză*, *SCL*, XXIX, 1977, p. 289-293.
Çamaj = M. Çamaj, *Jotierung des albanischen gj und q (zur Schichtung der lateinischen Lehnwörter im albanischen)*, *Actes du Ier Congrès Intern. des et. balkaniques*, VI, Sofia, 1968, p. 837-840.
Candrea = I.-A. Candrea, *Dicționarul lb. române din trecut și de astăzi*, Buc., 1931, s.v. *doctor*, *doftor*, *dohtor*.
B = A. Rosetti, *Etudes linguistiques*, The Hague, 1973.
RRL, XXVIII, 5, 1983, p. 395-396)

¹ Çamaj, p. 840, propose la filière *pt* > *ft* pour l'albanais. Le traitement *ct* > *ft* est attesté en roumain parle: Candrea, p. 425—426, s.v. *doctor*, *doftor*, *dohtor*, Scriban, s.v. *doctor*. C. Frâncu, *Beiträge z. roman-Phil.*, XVIII, 1979, p. 85—98 et Cătălina et C. Brâncuș, *SCL*, XXIX, 1978, p. 419—429 admettent, comme facteur principal du changement, Ta et, comme cause secondaire, l'influence du substrat. V. là-dessus l'exposé de Rosetti, *ML*, p. 277—293: *Le traitement du groupe lat. ct dans la flexion du parfait roumain*.

² G. R. Soita, *Einführung in die Balkanlinguistik, mit besonderer Berücksichtigung der Substrats und des Balkanlateinischen*, Darmstadt, 1980, p. 142—154, Id., *Indogermanische Forschungen*, 70, 1965, p. 275—315: *Palatalisierung und Labialisierung*.

³ Soita, *IF* cit., p. 314.

SLAVO-ROMANICA

SLAVO-ROMANICA

La lecture du metapire de Z. Stieber, *Pfoblemes fondamentaux de la linguistique slave*¹ nous suggere les remarques suivantes concernant le traitement des elements slaves meridionaux du roumain. '

1. *Traitement des jers*. Le traitement aberrant du jer dur intense dans dr. *sută* „cent”; y. sl. *suto*, qui n'avait pas encore trouve son explication (car v. sl. *u*—jer intense — est rendu normalement en roumain par zero, plus tard par *o*, traitement du bulgare)² s'explique, comme le propose avec raison Stieber (p. 4—6), par des criteres chronologiques: à l'epoque (VP—VIP siecle) ou ce mot a ete emprunte, *Yu* n'avait pas encore passe à *u* bref (jer). C'est pourquoi cet *u* a ete rendu normalement en roumain par *u*.

Quant au traitement db *Yi* (jer mou), rendu par *e* en roumain, il n'est pas necessaire d'expliquer ce phenomene de la meme maniere que dans dr. *sută* (Stieber, p. 6), car ici le traitement par *e* (et non par *i*) est normal en roumain, et date, par consequent, d'une epoque posterieure, lorsque l'ancien sl. c. ibref etait devenu un jer mou.

En void quelques exemples: dr. *coteț*, «poulailler»; v. sl. *kotici*, dr. *peștiț*, «tachete»: v. sl. *pistru*, dr. *stareț* «superieur d'un monastere»: v. sl. *starici*, dr. *stebă* «paille»; v. sl. *stibljje* (Hdwb., p. 214), dr. *sticlă*: v. sh *stiklo*, dr. *temniță* «prison»: v. sl. *timnica*.

2. *Traitement de k*. L'assimilation du *k* devant *e*, n'affecte pas le dalmate et l'albanais, ou *i* a ete conserve: vejl. *kuon*, alb. *qen* < lat. *canem*, tandis que les autres langues romanes ont innove, comme l'affirme avec raison Stieber (p. 19). *k* conserve est atteste par les grammairiens latins au Ve siecle de n. e³. Les toponymes slaves de la Grece montrent (Stieber, p. 20) que le *k* n'etait pas encore devenu une affriquee au VIIe siecle. Le roumain a suivi une autre voie, car ici, comme nous l'avons montre, naguere, les elements slaves ont penetre sous une forme phonetique plus evoluee: dr. *cireășă*, sl. c. *cresa* < lat. *ceresea*; dr. *oțet*, sl. c. *ocitu* < lat. *acetum*.

3. *I epenthetique*: dr. *nevoie*: v. sl. *nevolja* montre la disparition de *YI*, qui est du fait du roumain, puisque Taroumain a conserve cet *l'inivol'ă*. Le bulgare a connu *YI* epenthetique, au IXe—X^e siecle, mais l'a perdu par la suite, comme l'affirme avec raison Stieber (p. 24).

¹ Accademia Polacca delle Scienze. Biblioteca e Centro de Studi a Roma. Conferenze. Fascicolo 36, 1968.

² *L*, p. 226.

³ V. ci-dessus, p. 308.; G. MIHĂILĂ, *imprumuturi vechi slave în limba română*, București, p. 53 (sticlă).

⁴ V. ci-dessus, p. 114.

⁵ *ML*, p. 334.

⁶ *ML*, p. 224-227.

⁷ *ML*, p. 350; v. ci-dessus, p. 315

4. *Les groupes voyelles + v ou l*. En ce qui concerne la metathese qui caracterise ces groupes, en albanais et en roumain, (cf. alb. *ograje*, dr. *ograde*, sl. v. *ograda* etc.)¹, Stieber (p. 15) se range à l'opinion que nous avons defendue naguere, selon laquelle dr. *baltă*, *daltă* et *gard* ont, ete empruntes au slavon meridional avânt la metathese². (dr. *scovardă* «sorte de gallette», qui est attesté en vieux slavo *skovrada* «poele», Hdwb., p. 120, est suspect, car ce terme n'existe pas en slave meridional.) Sans etre un emprunt recent (le mot est attesté au XVIIe siecle et il a fourni des derives: *scovîrda* vb. et *scovîrli* Tiktin, s.v.), la metathese semble etre ici du fait du roumain.

ABREVIATIONS;

Hdwb. = *Handwörterbuch zu den althkirchenslavischen Texten*, von L. SADNIK und R. AITZETMILLER, 's-Gravenhage-Heidelberg, 1955.

L = A. ROSETTI, *Linguistica*, The Hague, 1965.

(Album Willem Pee, De jubilaris aangeboden bij zijn zeventigste veerjaardag. Drukkerij George Michiels N. V. Tongeren, MCMLXXIII, p. 291-292)

ELEMENTS ROUMAINS DANS LES CHARTES EN SLAVIC
PROVENANT DES PAYS ROUMAINS (XIVe—XVe SÍXLBS)

Nous nous proposons de donner un aperçu de la presence d'elements slaves venus du roumain dans la phonetique, la grammaire et le vocabulaire des chartes en slavon redigees en Valachie et en Moldavie, au XIVe et au XVe siecle. Les materiaux necessaires ont ete reunis à nouveau recemment, dans des recueils auxquels nous renvoyons au cours de notre expose.

Les chartes en slavon (documents internes de nature variee: actes de donation et accords de privileges, lettres particulieres, actes hommages des Princes de Moldavie) qui ont ete depouillees, en vue de l'elaboration de notre memoire, sont au nombre de 467 (Valachie) et 242 (Moldavie).

Le nom des scribes qui ont redige les chartes n'est, en general, pas mentionne. Il est rare qu'un grand dignitaire ait redige lui-meme un texte.

Phonetique. L'emploi du caractere cyrillique *ъ*, qui note en vieux slavon la voyelle nasale *o*, suivi de la consonne *n* (ou *m*) dans des actes du XVe siecle confirme la perte de la nasalisation de *YQ*. Ainsi: *Dqmboviță* (Val., 1424, D.)

ъ remplace par *e*, temoigne du passage de *YQ* à *e*, trait caracteristique des parlers bulgares de l'est: *vu sex* (Val., 1453, D.), *u knize* (Val., 1433, *nevemik* (Val., 1415, D.).

Morphologic. L'article enclitique roumain *l* des noms masculins propres determine des noms propres roumains: *Albul*, *Micul*, *Netedul*, *Scurtul*, etc. aussi pour determiner des noms d'origine slave en roumain: *Brațul*, *Bratul*, *Radul*, etc. (Mold., St.). Des noms roumains avec la flexion slave: *Neștula*, *pana Stancula*, *pana Albula*, etc. (I.e.).

Emploi de l'article roum. *lu*, au genitif-datif des noms propres masculins: *Ștefan a lu Has* (Val., 1425, D.).

¹ V. ci-dessus, p. 313—314.

² *ML*, p. 337. v. ci-dessus p. 593—594.

Le pronom *vare*, employé comme en roumain: *vare gde* „n'importe ou" (Val. 1451—56, D.), *vare kto* „quelqu'un" (Mold., 1446, St.).

La formation du comparatif avec *dr. mai*, dans *lu lefisago* „meilleur" (Mold., 1450, St.).

La prep. *po* employée comme la prep. roum. *pe*, pour construire l'accusatif d'un nom propre: *ostavix po Krste*: roum. „am lăsat *pe Cirstea*", „j'ai laissé Cirstea" (Val. 1451—1456, D.), *sno polysal po Ham*: roum. „am trimis *pe Haneș*", „j'ai envoyé Haneș," (Val., 1496—1507, D.).

pe, dans les expressions roumaines *pe legea mea*; *pe cinstea mea* „sur ma foi, sur mon honneur" est rendu par *po* dans les phrases suivantes: *da uzmete po veru*, roum. „să-1 luați *pe credință*", *po nase duse i po nase veru*: roum. „*pe sufletele noastre și pe credința noastră*" (Val. 1478, 1500, D.).

ot, sous l'influence de la prep. roumaine *de*, introduit un attribut de contenu: *koblovi ot zito*, roum. „gălețile de grâu", „les seaux de ble" (Val., 1487, D.).

La construction roumaine *a asculta de*, calquée, avec l'emploi de *ot*: *ste slusali ot Bărbat*: roum. „ași ascultat *de Bărbat*" (Val. 1482, D.).

Dans les chartes provenant de Moldavie, on relève l'emploi d'une série de prépositions, calquée sur le roumain: *V*K* = roum. *în*: *V^K movila Kopans* (Mold., 1400, St.), *do*, avec le nominatif-accusatif, au lieu du génitif: *do rqi* (= roum. *ripi*) *Dragsin* (Mold., 1400, St.), *na* avec le nominatif-accusatif: *ot tamo prosto na del* (Mold., 1410, St.); *ot*, avec le nominatif-accusatif, au lieu du génitif: *ot Hojim*, (Mold., 1400, St.); *po* avec l'accusatif: *po lis* (Mold., 1400, St.); *pred*, suivi du génitif, au lieu de l'instrumental: *pred gosp>odstva* (Mold., 1449, St.); *pro*, avec l'accusatif: *pro bog*K* (Mold., 1449, St.); *protivu*, avec le génitif, au lieu du datif: *protiv^ Tatarox* (Mold., 1445, St.); *s*K-* roum. *cu* „avec": *S-Kusimi poeni* (Mold., 1408, St.).

Les mots roumains (noms communs et noms propres ou toponymes) qui apparaissent dans les redactions en slavon présentent ou bien la flexion roumaine (a), ou bien la flexion slave (b):

(a) *Albul* (Val., 1415, D.), *Barbul* (Val., 1389—1400, D.).

(b) *pana Albula* „du pan Albul" (Val., 1437, D.), *del Kozokov* „la partie de Cojoc" (Val., 1480, D.), *davat Lixulu* (au datif) „a donne à Lihul" (Val., 1472, D.).

Vocabulaire. Voici rémunération de quelques mots roumains employés dans les chartes rédigées en slavon, du XIVe et XVe siècles, provenant de Valachie et de Moldavie.

Administration

oraș „ville" (Val. et Mold., B.).

Agriculture

țarină „champ (laboure)" (Val. et Mold., B., St.).

Animaux

jugan „cheval hongre" (Val., D.).

Culture matérielle

cășărie „fromagerie" (Val., B.), *sac* „sac" (Val., B., D.).

leagăn „dispositif adapté à la banquette d'une charrette, pour adoucir les heurts" (Val., D.).

Divers

asupreală „oppression" (Mold., B.), *bucată* „morceau" (Val. et Mold., B.).

Habitation

șindrilă „bardeau" (Val., B.).

Mesures

cot „aune" (Mold., B.).

Nature

copac „arbre" (Val., B.), *culme* „cime, sommet" (Mold., B.), *mal* „bord, rive, berge" (Val., B.), *plop* „peuplier" (Mold., B.), *prun* „prun" (Val., B.). Degrés de parenté*

fiastru „beau-fils" (Val., D.), *fin* „filleul" (Val., B.).

nepot „neveu" (Mold., B., St.).

Vie pastorale

sfină „ébergerie" (Mold., B.).

Société

cenușar „clerc, copiste" (Val., D.), *jude, județ* „fonctionnaire rural ayant des attributions judiciaires" (Val., Mold., B., D., St.), *martur* „moin" (Mold., St.), *vecin* „serf" (Val., B.).

Noms propres

Les noms propres et les toponymes énumérés ci-dessous viennent de Moldavie (St.).

Alb, Băltat, Bărbat, Cîmpean, Creț, Frumos, Galben, Geamăn, G. Jumătate, Limbă-dulce, Pîntece, Mătase, Mic, Sărat, Vărzar,

Toponymes

Brădățel, Jireapăn, Margine, Mesteacăn, Picior (de munte), Rupi

Enfin, il convient de signaler, dans les chartes de Valachie et de Moldavie, une série d'expressions calquées sur des expressions roumaines.

Ainsi: *da ni ne provazdate S^K prazni reci* = roum. „să nu ne purtați vorbe goale" (Val., 1431—1433, D.); *i pocesc mi do glave xvătii* = roum. „începură să se țină (apuce) de capul meu" (Val., 1432, D.); *nalevuruku duba* = „pe mina stingă la un stejar" (Mold., 1400 St.); *pravo do glav Ple* = roum. „dropt la capul Pleșului" (Mold., 1455, St*).

ABRÉVIATIONS

B. = Damian P. Bogdan, *Glosarul cuvintelor românești din documentele slavo-române* Bucușești, 1946. D. = Lucia Djamo-Diaconită, *Limba documentelor slavo-române e în Tara Românească, în sec. XIV și XV*, Bucușești, 1971. Mold. = Moldavie. St. = Stoicovici, *Limba documentelor moldovenești de la sfîrșitul sec. al XIV-lea și prima jumătate sec. al XV-lea*, Bucușești, 1970 (exemplaire dactylographie) Val. = Valachie.

(Rapports et communications présentées au VIIe Congrès International des Slaves, Varsovie, 1973, p. 3-7)

SLAVO-ROMANICA.

CONSIDÉRATIONS SUR LES RAPPORTS LINGUISTIQUES SLAVO-ROUMAINS À L'ÉPOQUE LA PLUS ANCIENNE

La matière du présent expose a fait l'objet de nombreuses recherches. La plupart des problèmes ont été déjà élucidés. Nous nous proposons de présenter ici quelques remarques générales sur l'ensemble de la matière.

Lorsque les Slaves, à partir des V—VI siècles de n.e., venus des régions septentrionales nord-danubiennes, ont occupé tout l'est de la Péninsule balkanique (ils ont pénétré aux VI—VII siècles jusqu'aux îles de la mer Égée), le contact entre les populations danubiennes romanisées et les Slaves a eu comme résultat le bilinguisme de ces populations.

On peut séparer, aujourd'hui, les éléments dus à la manière dont les Slaves ont introduit en roman les particularités propres à leur parler, et les éléments venus du slave qui ont été introduits dans leur propre parler par la population romanisée.

Dans le domaine du vocâlisme, la prononciation jodisee de *Ye* (initial): *M*, pron. *pets*, *mase.*, prononoei[^]*Z*, est une caracteristique slave.

Les Slaves ont introduit en roumain les consonnes *h* et *j*, propres à leur parler: dr. *har* „grâce divine” (v. sl. *xari*), dr. *jale* „affliction” (v. sl. *zali*).

Le vocatif des noms feminins comtnuuns (*soro* < *soră* „soeur”) ou de personne (*Anico* < *Anica*), re)roduit le vocatif en -o des noms slaves (*glavo* < *glava*, *zeno* < *zena*).
â

Le procede slave de la numeration a ete introduit en roumain. Ainsi, les noms de nombre de 11 à 19: *un-spre-zece* „un sur dix” reproduit la Construction slave *jedinu na desele* (dr. *spre* = sl. *na*).

De la meme maniere, les nombres de 20 à 90: *douăzeci* „vingt”: v.sl. *duva desgti* etc.

Dans la categorie du verbe, il faut signaler l'abregement de la forme de Finfinitif: *cînta* „chanter” < *cîniare* (en bulgare, elimination de -*ti*).

L'aspect n'a pas ete introduit en roumain. L'emploi d'un preverbe, pour rendre un verbe perfectif; est rare et ne compte *păs* parmi les instruments grammaticaux courants du roumain, car on ne peut citer que quelques exemples: *po-* dans *ponegri*, *pre-* dans *preface*, *prelucra*, *răs-*, dans *răs-cumpăra*, *răsfira*, *ză-* dans *zăuita* (rare).

Le grand developpement de la forme reflexive des verbes est d'origine slave. Ainsi *asegîndi*, *a se jura*, *a se ruga*: hg. *dumam se*, v.sl. *klšti sš* > *moliti sš*.

L'emploi de l'auxiliaire apres le verbe (*văzut-am* „j'ai vu”) pourrait reproduire la construction? slave.

Une serie de mots roumains ont acquis un sens nouveau, calque sur le terme slave correspondant.

Ainsi dr. *lume* „lumiere” < lat. *lumen*, au contact du v.sl. *svetu* „In-niere” et aussi „monde, univers”, a acquis ce dernier sens.

Dans le domaine de la derivation, il convient de signaler l'emploi de prefixes et de tiombreix suffixes d'origine slave: *ne-*: *nebun*, *^o-*(râre): *poneagră*, *pre-* *preda*, *preface*, *răs-*: *răzbate*. Suffixes: *-aci*: *Ongaci*, *-anie*: *pățanie*, *-că*: *puică*, *-enie*: *curățenie*, *-ice*: *pădurice*, *-iste*: *porumbiște* etc.

L'onomastique-d'origine slave est d'un usage frequent' (des noms comme *Aldea*, *Dan*, *Manea*, *Stanciu* etc.).

Dans le domaine de la toponymie, il convient de separer les toponymes donnes par la population de langue slave, tels *Bahna*, *Bîrza*, *Bistrița*, *Criva*, *Jijia*, *Ocna/Hodna*, *Zlata* etc., des toponymes derives en roumain des noms slaves, par ex. *Crăiești*, de *Craiu* (+ *-ești*) etc.

Une serie de termes du latin balkanique, ont penetre en roumain par rintermediaire du slave, car ils presentent les caracteres phonetiques propres au slave. Ce sont: dr. *bivol* „buffle”: v. sl. *byvolu* < lat. (*bos*) *bubalus*; dr. *candelă* „veilleuse (objet)”: v. sl. *kanudilo* < lat. *candela* (gr. *Kavrtlux*); dr. *colindă* „cantique de Noel”: v. sl. *kolšda* < lat. *calendae*; dr. *Crăciun* „la fete de Noel”, cf. bg. *kracun* „ein Tag um Weihnachten” < lat. *creationem*; dr. *oțet* „vinaigre”: v.sl. *ocitu* < lat. *acetum*; dr. *rusalii* „Pentecote”: v.sl. *rusalija* < lat. *rosalia*; dr. *troian* „fosse (avec pli de terrain), tranchee”: bg. *trojan* < lat. *Traianus*.

On considere que les termes suivants, venus du magyar, sont entres en roumain par rintermediaire du slave meridional. ,

Ainsi dr. *dîmb* „colline” < magy. *domb*, dv. *gînd* ^, *pensee*, *imagination*, *intention* < magy. *gond*, avec le traitement *i*, en roumain, par la phase

intermediaire *ă* de *Yo* (+*n*), caracteristique des mots slaves qui ont penetre en roumain à Tepoque du medio-bulgare: *oblîac* „argon (de la selle)”: *obloku*.

Cependant, comme nous l'avons montre (EL, p. 163), des mots comme dr. *bolund*, *bolind* < magy. *bolond*, *golumb*, *golîmb* < magy. *galamb*, la permanence du changement de *o* (+ *n*) en *i*, font pencher ia bâlance p un emprunt direct au magyar. (Les rapports entre magyar et țoumâi situent entre le XP et le XIP siecle, les rapports slavo-roumains, entre VIP et le IX* siecle).*

Une serie de verbes roumains en -*ui* (magy. -*i*), penetres en slave (-*oi*) et de la en roumain: *aldui* < *aldovati*, *bîntui* < *bantovati* etc.

Des noms de rivieres tels que *Ampoi*, *Argeș*, *Buzău*, „*Mureș*, *Șiret*, *T*” provenant des anciennes populations pre-romaines, presentent les caracteres phonetiques slaves.

En ce qui concerne le vocabulaire d'origine slave, on a explique l'absence de certains termes latins, en roumain, par le fait que les Slaves ont pu employer en roumain les termes qui leur etaient familiers. Ainsi *amici* ete remplace par *iubi* „aimer” (v. sl. *Ijubiti*), et d'aïitres termes latins: *cants*, *amicus*, *sponsa* etc. par *iubire*, *drag*, *prieten*, *neastă*. Sur les 214 termes latins qui n'ont pas de representants en roumains, certains d'entr'eux appartiennent à la terminologie des metiers, d'autres sont des termes de la langue courante, et leur remplacement s'explique par des criteres stylistiques. I. Fischer, dans *1st. Ib. rom.*, II, ed. Acad. R.S.R., București, 1969, p. 129.

II

Un certain nombre de termes, dont l'aspect phonetique s'ecarte de la norme, ont ete empruntes à l'epoque la plus ancienne des rapports slavo-roumains, avânt que le changement qui affecte la majorite des termes se soit produit.

dr. *sută* „cent”, avec le jer dur du vieux-slave rendu par *u*, alors que dans la regie generale il est rendu en roumain par zero.

dr. *baltă* „lac, etang, marecage, bourbier, flaque”, *daltă* „ciseau”, *gard* „claire, cloture”, ont ete empruntes au slave avânt la metathese. On caracterise ces termes en slave: v. sl. *blato*, bg. *dlato*, v.sl. *gradu* (v. ML, p. 159; ML, p. 269).

Les termes *jupîn* „titre honorifique, maître, patron, proprietaire, seigneur”, *stînă* „bergerie, fromagerie”, *stîncă* „roche, rocher, ecueil”, le passage de *Ya* (+ *n*) à *i* (< *a*), ont penetre en roumain avânt la metathese des mots avec *a* (+ *n*) non altere: dr. *rană* „blessure” (v. sl. *rana*), etc. Comme nous l'avons montre (ML, p. 402; ci-dessus, p. 309), est probable que *rană* est venu de l'avar, par rintermediaire du slave (il est atteste en slovene, serbe, croate, tcheque et polonais). *Stînă* est atteste en slovene, tcheque et serbe, croate, avec des sens rapproches du terme roumain (v. ML, p. 410).

III

La distinction entre les deux manieres dont les elements slaves ont penetre en roumain nous permet de nous faire une opinion plus nuancee sur les rapports entre les deux langues.

Les faits que nous avons énumérés n'ont pas altéré le caractère latin du roumain. Car on ne peut construire aucune phrase en roumain, avec des éléments venus du slave ou d'une autre origine, sans faire appel aux éléments de la grammaire latine. Une phrase formée, pour la majorité, avec des éléments venus du slave, telle que: *iubesc foarte mult pe prietenii mei dragi* „j'aime beaucoup mes chers amis”, révèle, à l'analyse, les éléments suivants: *iubi*, vb. < v.sl. *ljubiti*, -esc, suffixe verbal d'origine latine (<isc-), *foarte*, employé pour former le superlatif (< lat. *orfo*), *mult* (< lat. *multum*), *pe* (< lat. *per*), sert à la construction du complément direct à Taccusatif, *prietenii*, avec -i, marque du pluriel et article (< lat. *illi*), *mei*, adjectif possessif (< lat. *meus*), *dragi*, avec -i, marque du pluriel.

Le caractère roman du roumain ne fait donc pas de doute.

ABRÉVIATIONS

EL = Etudes Linguistiques, The Hague—Paris, 1973;

(Analele Universității București, Limbi și literaturi străine, II, XXVI, 1977. p. 27—30)

OBSERVAȚII ASUPRA TEXTULUI ȘI LIMBII PSALTIRII HURMUZAKI

PREFAȚĂ

Dintre Psaltirile românești traduse din slavonește în secolul al XVI-lea singura nereeditată este *Psaltirea Hurmuzaki*, după numele posesorului său, Eudoxiu Hurmuzaki (1812—1874), care a dăruit manuscrisul Academiei Române.

Textul acestei Psaltiri a fost înregistrat, cuvânt de cuvânt, de I.-A. Candrea, în ediția critică a Psaltirilor traduse din slavonește, apărută în 1911. În felul acesta, Candrea a oferit cercetătorului un mijloc sigur de a controla lecturile editorului *Psaltirii Hurmuzaki*.

În anii din urmă, C. Ciuchindel, fost bibliotecar la Academia R. S. Românească, secția manuscriselor, a transcris cu litere latine textul *Psaltirii Hurmuzaki* cu intenția de a publica ediția textului. În lipsa unui editor, lucrarea nu a putut fi difuzată.

Am obținut o copie fotografică a textului, în vederea prezentului studiu.

INTRODUCERE

Limba *Ps. Hurmuzaki* nu diferă de limba textelor din secolul al XVI-lea traduse din slavonește, descrisă de Candrea.

Candrea a stabilit că există două traduceri independente ale *Psaltirii Hurmuzaki*: textele *Psaltirilor Scheiană, Voronețeană și Coresi* derivă din aceeași traducere anterioară, pe când *Ps. Hurmuzaki* înfățișează o traducere independentă (v. mai sus, p. 687).

Un studiu amănunțit al versiunii din *Ps. Hurmuzaki* ne va confirma părerea, după cum se va vedea mai jos, că traducerea e diferită de celelalte versiunile amintite.

În paginile care urmează, am relevat numai câteva fapte de limbă caracteristice, dând însă extensiune felului cum anonimul copist și-a îndeplinit lucrarea și relevând prezența unor termeni caracteristici.

Problema interpretării lingvistice a materialului cuprins în textul *Psaltirii Hurmuzaki* e tratată în capitolul asupra „metodei”, așezat în fruntea lucrării noastre.

TRANSCRIEREA

În transcrierea exemplurilor din *Ps. Hurmuzaki*, e (slova *k) e redat prin k. Slova A, prin ea sau ia: *vrem/h* = *vremea* (p. 1, 13), *aceA* = *aceia* (p. 1, 13) sau prin ă: *îndereptă-mă* (p. 22, 2—3). Slovele iv, K, la sfârșitul cuvintelor fiind semne pur ortografice, nu au fost transcrise.

u final e redat prin u.

Consoanele *c* și *g*, acolo unde urmează o vocală palatală, sînt redade prin *c*, *g*, ca în ortografia actuală a limbii române: *cere*, *frânge*. Înaintea celorlalte vocale, aceste consoane sînt redade prin *c*, *g*: *fecorii*, *gudecata*.

Slova 4 e transcrisă prin *în*: **f* *loc* = în loc; ea e păstrată în cazuri ca *de*t*, *mă^rului*, *meA-re* (= mine).

Am reproduș notarea paiericului printr-un apostrof: *spur'ca-se-vor* (p. 6, v. 10).

Paiericul e întrebunțat, de cele mai dese ori, spre a semnala lipsa unei litere (de ex. *pre cărr'te* = *pre căruțe*, p. 15 v, 13) și apare uneori după litera elidată: *s'mtu* = *sdm̄t* (= sînt), p. 6, 23.

(Despre întrebunțarea paiericului, în textele publicate de Hasdeu, în C.B., II, v. exemplele date în C.B., II, p. 64—65, 87, 113, 135, 167, 178, 200, 384—385, 431.)

METODA

Cercetarea noastră aplică principiile de explicație bazate pe constatarea că, atunci cînd vrem să redăm prin scris gîndurile noastre, scrisul nostru nu notează sunete, ci „sunete-tip” și, deci „foneme”.

N. S. Trubetzkoy a indicat aceasta, arătînd că nu redăm prin scris sunetele ce le pronunțăm, sau pe care intenționăm să le pronunțăm, întrucît scrierea nu notează sistemul fonetic al limbii, ci sistemul ei fonologie, iar sistemul fonologie nu coincide cu cel fonetic.

E. Sapir a făcut observații analoage: vorbitorul și auditorul semi-culți emit sunete și le percep, dar ceea ce ei simt sau aud cînd vorbesc sînt foneme. După o lungă experiență în notarea și analiza limbilor indo-americe sau africane nescrise, Sapir a putut stringe probe concrete că vorbitorul semi-cult nu percepe elemente fonice (sunete), ci foneme.

în sfîrșit, E. Benveniste a arătat că emițătorul (vorbitorul), atunci cînd percepe sunete, le identifică cu fonemele. În alfabetid latin, fiecare literă corespunde întotdeauna unui singur fonem (textele în limba originală sînt reproduse în *Graphemes*; v. expunerea noastră mai sus, p. 644 ș.u. și 660—661).

„Fonemul” este deci o entitate abstractă, plasată în conștiința vorbitorului, și care se exteriorizează prin substanța sunetului vorbit.

Sunetul-tip sau grafemul, notat prin scris, este constituit prin totalitatea sunetelor care formează substratul său fizic.

în consecință, în interpretarea textelor scrise trebuie avut în vedere că unele notații sînt simple grafii scrise potrivit regulilor ortografice stabilite, dar nu au nici o valoare fonetică (v. expunerile noastre *Remarques sur la phonologie historique du roumain*, în *Rev. de linguistique romane*, XXVIII (1964), p. 202—210, reproducă în voi. nostru *Linguistica, Haga*, 1965, p. 132—138, și *Graphemes*). ○

Al. Philippide (1859—1933) a arătat cu dreptate, încă din 1894 (p. 237 ș.u.) că „limba scrisă simbolizează uzurile, nu vorbirile ocazionale”, și anume că într-un text scris se aplică sunetelor vorbite regulile ortografiei oficiale a limbii respective. „Este lucru copilăresc”, adaugă Philippide, „să te încrezi orbește în tot ce vei vedea scris, și să consideri orice însemnare a oricui ca un reflex fidel al pronunțării” (p.238). Urmează o exemplificare, luată din documentele românești publicate de B.P. Hasdeu, în care unele texte prezintă grafii ciudate, pe care Hasdeu le considera drept fenomene fonetice reale. Astfel, în zapisul de vînzare din Beleți, Argeș, cea 1600 (C.B. I. p. 97 ș.u.) sau în mărturia popii Tiful, din Mircești, Ialomița, din 1606 (l.c. p,

148 ș.u.). Nu putem pune bază, ne spune Philippide (p. 240), pe grafii *nooii noi*), *Oaanceii*, n. pr., *moortea* (= moartea), *mareh* \— mare), *g* (= gata) etc.

în aceste cazuri, „este foarte probabil că scriitorul a vorbit într-un și a scris altfel” (Philippide, p. 243).

Fiecare din: noi putem face astfel de observații, examinînd texte scrise zilele noastre ele semi-culți (vezi observațiile noastre sus, p.389—390 și 6

Față de această codificare a principiilor de aplicat în interpretarea j a textelor scrise, se înțelege, de ce, din numărul de cuvinte folosite în *Hurmuzaki*, reținute pentru studiul nostru, b parte importantă a fost socot ca probe de grafie ale textului, și nu ca mărturii ale foneticii limbii rom în secolul al XVI-lea.

Dacă în unele regiuni ale dacoromânei au fost relevate, în zilele noastre de către dialectologi sau foneticieni (cu ajutorul aparatelor de precizie foneticii experimentale) sunetele *u*, *ă* sau *i* la sfîrșitul cuvintelor, aceste stări nu sînt valabile pentru textele scrise, după cum am arătat în rîndurile de mai sus.

TEXTUL

Original sau copie? Ps. Hurmuzaki ne înfățișează textul original al ducerii din slavonește sau este o copie a traducerii originale?

Candrea a susținut că manuscrisul respectiv „este o traducere originală a textului psalmilor” (S/ I, p. XLVII), pe cînd pentru Avram, textul ne-a fost transmis reprezintă o copie a traducerii originale (p. 11).

Nici prima, nici a doua opinie nu e susținută cu argumente decisive.

Există însă cîteva probe că textul Psaltirii este o copie, pe care le înțîșării aici;

lată-le:

p. 25 v, 25: că dzua și noapte «*tpasele pre menre* (= împresoară, lec confirmata de Candrea, S, p. 54, 38); p. 26, 1—2: cîndu *înghim eapă* cu spinrul (= înghimpă-ma, cf. S, p. 55, .1); p. 7 v, 25—8,1; foc și pii *pugosu* (= pucioasă, S, p. 17, 18); p. 7 v, 6—8: cum va gice sufletului n (repetat!); p. 22, 2^3; îndereptă-mă pre *cârre* (= cărare) dereptă (S, p. 12—13: *cărare dertpiă*); p. 22 v, 9—10: și în liicrulu *mănrur* lui (S, p. 15—16: și în lucrul *manilor* lui); p. 34 v, 20: *scoțătolu* (S, p. 78, 21: *s toriu*); p. 11 v, 8—10: lăgorile adului *cuArară-mă* (S, p. 25, 3: durerile ia lui *încungurară-me*); p. 12, 1—2: și *prămrac* (= promoroacă) suptu pic rele lui; p. 57, 19—20: se nu se sfîscă de *mne* (= de mine; termenul lăsat netradus de traducător!); p. 61, 7—8: și de bezdnele pămă[n] *pakhâ* scosu-mea-i și *bo* (două cuvinte slave rămase netraduse: „încă” și „ade redade ca atare).

Personalitatea copistului. Manuscrisul care ne-a fost transmis cuprinde nenumărate neglijențe, din care unele au fost semnalate mai sus.

Candrea a arătat că ortografia textului cuprinde mari inconsecvențe neglijențe extraordinare, același cuvînt fiind scris „sub două sau trei forme deosebite, litere omise, cuvinte și părți din propoziție lăsate afară, „rînd și pasaje întregi din originalul slav sîrite” (S. I, p. XLVIII).

Numeroasele inconsecvențe și greșeli care pot fi relevate în textul Psaltirii sînt uneori de natură să ne facă să bănuim că copistul era străin și că noștea imperfect limba română.

Astfel, la p. 6 v, 18—19: rostulu lui pli4ru e *amărătugere* (în S, p. 13: de *amaru*) \ p. 7 v, 24—8,1: ploa-vapre greșnici, cur'se-le foc și pii

pugos (= pucioasă); p. 11, v, 8—10: *lă(n)gorile adului cu-frară-mă* (= în-conjurară); p. 24 v, 4—6: *pus-ai larrăgântu* (= lărgămînt); p. 34 v, 20: *sco-țătolu* (S, p. 78, 21: *scoțătoriul*); p. 42, 18: *carne de ciuncu* (S, p. 96, 17: *carne de giuncu*); p. 45, 13: *că mă voi ciudeca* (= judeca).

Mai adăugăm negația cu *ne*, dacă nu este o eroare de grafie, întrucît pasajul prezintă o eroare de lectură a lui Ciuchindel, v. mai jos, la capitolul nostru „vocabulary”, s.v. *cruțare*.

În textul pe care ni l-a transmis, copistul introduce uneori cuvinte fără rotacism, astfel, de ex. *mine* (p. 17 v, 17) sau introduce rotacismul greșit, în p. 66 v, 6: *ponrăcitele* (= poruncitele, confirmat de Candrea, S, p. 155, 28), și în n. loc. *Tir*, p. 73 v, 23: *Tynr* (confirmat de Candrea, S, p. 179, 19); la p. 82, 6: *pigoarelor, frufaș*, p. 83, 4, dar mai jos id., 11—12, corect: *trufășie*; aplică reduplicarea lui *r* acolo unde nu era justificată, ca de ex. la p. 6 v, 1—2: *pojerr-se vor* (= a se aprinde), sau *păharrul* (p. 18 v, 20).

Greșeli. După cum a arătat Candrea și am semnalat la rîndul nostru, textul *Ps. Hurmuzaki* e plin de greșeli.

Vom enumera aici o parte din ele.

p. 1,19: *nu vooru învie* (=vor); p. 1 v, 8: *legăturile loom* (= lor); 11 *zide-și de ei* (= rîde-și, S, p. 2, 10); p. 3,7: *dereției* (=dereptăției); p. 3, 13 *de rrunda grăului* (= rodul; Candrea, S, p. 5, 31, citește *rruada*); p. 5, 7 *cu cinste cunrași-l* (= cununași); p. 5 v, 16: *acuotoriu* (= agiutoriu, dar 5 v, 17: *agutoriu!*); p. 6,8: *luotroșar* (= luntrișoară); p. 6, 9—10: în paguba cele ce^le feceră nu *dă* picioarelor (S, p. 13, 8: în cursa acaaste ascunsă legă-se piciorul lor, Gal., ps. 9, 16: în lațul pe care l-au măestrit s-a prins piciorul lor); p. 6, 20: *limbimile* (= limbile); p. 6 v, 18—19: *amărutugere* (S, p. 14, 13: *de amaru*); p. 7, 7: *svășit* (= săvîrșit); p. 7 v, 25—8: *foc și piatră pugosu* (= pucioasă); p. 8 v, 17: *ardom* (=adorm); p. 9, 14—15-*facie demură-se* (= temură); p. 11 v, 8: *cu^rară-mă* (= înconjurară); p. 11 v, 22: *fuc de la fața lui* (= foc); p. 12, 1: *prămrac* (= promoroacă); p. 17 v, 16—17: *unul e născutu alu mine* (S, p. 37, 11: *născutul mieu*); p. 15, 17: *întrenre* (= între tine); p. 22, 3: *pre cărre* (= cărare); p. 22 v, 9—10: *mănrur* (= minelor); p. 24, v, 4—6: *larrăgântu* (= lărgămînt); p. 24 v, 5—6: *că băiescu* (= scîrbesc); p. 25 v, 24—26: *că dzua și noapte împăso-fe pre menre* (= împresoară); p. 26, 1—2: *în^rșu-mă* (= întorșii) *pre(i)n's, cându înghimedpă-mă spinrul* (=mă înghimpă; S, p. 54, 25—55; și noaptea pășă spre mere măra ta, *întorșiu-me înghimpă-mă spiru*); p. 34, 20—21: *de glută multă* (= gloată); 22: *ganru-țările tale* (= cruțările); p. 42, 18: *carne de ciuncu* (= giuncu); p. 45, 13: *mă voi ciudeca* (= judeca); p. 49 v, 14: *amiistoriulu* (= amistuatoriu); p. 55 v, 3: *acejderi* (= așîșderi); p. 62, 13: *sure* (=soare); p. 48 v, 2: *dar d(u)m-(ne)dzău/am dinții* (= fărîmă, S, p. 110, 12: *frânge*); p. 63 v, 14—15: *pieseșine* (= împinseși); p. 65 v, 26: *și după surte* (= sunete); p. 69 v, 19: *omie^rii* (oamenii); p. 82,6: *pigoarelor* (= picioarelor); p. 84 v, 17—18: *de loatrâl* (= launtrul); p. 85, 2: *buhrați* (= bunățăți); 3: *ca a voltului* (= vulturului); p. 86 v, 8: *de mijlocul peiatriei* (=pietrei); 15: *vinrolu veseleaște* (= vinul); p. 93,6: *cu fferu* (= fierul); 21: *fferu*; p. 102 v, 1: *Humele* (= junele).

LIMBĂ

Nazalitatea. Nazalitatea se manifestă prin notarea ei cu ajutorul literei *n* (*pănre* = pîine, p. 9, 13) sau a slovei *: *stră-tbu* (= strîmbu), *me-tre* (= mine), *ti+re* (= tine). (De reținut definiția lui 4 dată de Hasdeu (CB, supl. la t. I, p. LXXV): „o varietate vocalo-consonantică de sunet nasal”).

În inscripțiile de la Preneste, nenotarea vocalelor nu reprezintă o particularitate fonetică, ci se explică prin influența scrierii limbii etrusce, nu nota prezența vocalelor (A. Ernout, *Le parler de Preneste d'après les inscriptions*, Paris, 1905, p. 23): „cette omission graphique ne correspond en aucune façon à une syncope ou à une absorption véritables” (l.c.).

Nefiind un sunet autonom, ci o particularitate fonetică dotată cu o anță nazală, sesizată de ureche, în emisiunea vocalei precedente, ea se manifestă uneori prin nenotarea ei:

p. 5 v, 25—26: *săgele* (= sîngele); p. 6 v, 20—21: *lăgoară* (= lingoa); p. 7, 17: *frage* (= fringe); p. 13 v, 5: *cupli* (= cumpli); p. 13 v, 9: (= încins); p. 31, 25: *gughe* (= giunghe).

Rotacismul notat -fr, nr și r, ca în celelalte texte rotacizante din sec. al XVI-lea, de ex.: p. 5 v, 10—11: și peri pomena lui cu *sobrului* (= sultului); p. 16,5: *conrură* (= cunună); p. 17 v, 15—16; *că-trilor* (=clini); p. 21,6: *măru* (= mînă); p. 101, 24: *albinrile* (=albinile).

Candrea (S, I, p. XLIX) a relevat și cuvinte fără rotacism, în textul *Ps. Hurmuzaki* (*închinea-ne-vrem, mănule, mene, suspinare, țerrină*, în vezi *mine*, p. 17 v, 17, care dovedesc că copistul folosea forme fără rotacism).

r. Prezența lui *r* vibrant (în notație fonetică: *r*) în *Ps. Hurmuzaki* a fost semnalată în cuvintele de Origine latină și slavă.

Pentru cuvintele de origine slavă, Candrea spune că „nu se știe su influență primitivul *r* a ajuns să se pronunțe *rr*” (S, I, p. CLXV).

f apare și în zilele noastre, în regiunile de vest și nordice ale Transilvaniei și a fost înregistrat în hărțile ALR-ului (Puăcariu, Lb. rom., II, p. 33).

Față de frecvența prezenței lui *f* în cuvintele de origine slavă sau greacă din *Ps. Hurmuzaki*, nu putem exclude posibilitatea că ne aflăm în fața unui simplu caz de grafie.

Urmează exemplele pe care le-am relevat, din această categorie:

p. 5 v, 2: *păr^reloru* (= pîrelor); 20: *părrăsit*; p. 6 v, 1—2: *pojerr-se vor* (= *pojeri* „a se aprinde”); p. 8, 13: *r^răni*; p. 18 v, 20: *păharrul*; p. 21, 19: *prărra mea* (= pîra); p. 32, 10: *rradzimă-te*; p. 43, 15: *vorroavă*; p. 45, 13: *vihorrul*; p. 62, 10: *rroada* (= roadă); p. 97 v, 15: *zborr*; p. 100, 1: *pogorru*.

MORFOLOGIE

Păstrarea timbrului lui *a*, în alternanța morfologică *a/ă*, apare în unele cuvinte și se alătură exemplelor din alte texte (v. mai sus, p. 487). Astfel: *caile* (= căile), p. 6 v, 10—11.

Monoftongarea lui *ea*, semnalată în graiurile dm Moldova, în sec. al XVI-lea (v. mai sus, p. 463): p. 44, 12: *sara*.

mînu; p. 33, v. 1: *mănrulor*, normal în sec. al XVI-lea (v. mai sus, p. 463).
Vocativul: *ascultă fio*; p. 38, v, 12 (în S, p. 87, 9: *ascultă/^*).

Imperativul negativ (v. mai sus, p. 507): p. 51 v, 1: «w *iubirep* nu *punrereși*.

Fi. Forma de 1 sg., în encliza (v. mai sus, p. 509): *că-sumeseru-su*, p. 17—18.

Perfectul ind. 1 pl. (v. mai sus, p. 147): p. 111 v, 20: *fum*.

Verbul *ivi* (v. sl. *javitu* „vorweisen, zeigen”, Vasmer, III, p. 477), a

Folosirea infinitivului: nu k ci4re a face, p. 9, 5; că+du va fi a torâe-lu, p. 9, 20.

în categoria propozițiilor adversative, relevăm construcția cu negația inițială: p. 100, 3—4: nu te vor m(o)rții lăuda (S, p. 244, 16: ^ morții laudă-te).

VOCABULAR

Urmează însirarea unei serii de cuvinte caracteristice:

afundătoare s.f. „loc afund”; aici: „domiciliu” (Candrea): p. 83, 10—11: ca corbul de noapte la *afundatore* (Candrea, p. 345 gl.: traducere „prin confuziune cu *nyrati* „a se afunda”. Gal., ps. 102,7: „și asemenea bufniței printre dărîmături”).

apătos adj. „cu apă, plin de apă”; p. 64 v, 8—9; tu-i suciși apele, rîurele apătbse.

arc s.n. „arc (armă)”, p. 13, 18: *arcu* de aramă.

bănat s.n. „necaz, scîrbă”, p. 69 v, 4: în *bănat* (S, p. 168,7: *scrăbi*).

bocanc, si. „încălțăminte”, p. 50, 14: *boancile* mele.

buâin s.n. „trîmbiță, buciu”, p. 81 v. 4—5: în *bucinre* fărăcate, cu glasul *bucinre* de corne.

conjurător adj. „care face de ocară, jignește”, p. 60, 10: de* mărurile a legiei călcătoriu și *cundzurator* (S, p. 137, 3: *obiditoriu*):

cruțare s.f. „milostenie”, p. 34, 21—22: e tu, domne, ne den *gerrunțarile* tale de la menre (S, p. 77, 1: tu, domne, nu împărți dulceața de mere). Eroare de lectură a lui Ciuchindell!; Candrea (S, p. 77—17 citește; *ne de/lu/nga cruțările*. Gal., ps. 39, 13: ascultă, doamne, rugăciunea mea, pleacă urechea la căinarea mea).

cuntinit adj. „continit, încetat, oprit”, p. 69, 7: *cunti*^*rîntul*; p. 79 v, 14: *continritul* Măriei.

feceră s.f. „făptură”; aici, „fii”, p. 85 v.7—8 și dereptate lui pre *feceriifecerilor* (S, p. 212, 11: spre *fii fiilor*).

fiară s.f., p. 86 v, 4—5: adapă tote *ferite* satelor.

foarte adj. „sfîrșit, de tot”, p. 102, 25—26: nu părăsi menre pănără la *foarte* (S, p. 251, 1—2: nu lăsa mine pără la *foarte*; Gal., p.s. 119, 8: nu mă părăsi de *istov*).

frîu s.n. p. 26, 20—21: cu *frănul*.

găti yb. „a pregăti”, p. 114, 14—15: *gatiu* luminrătoriu unsului meu (S, p. 279, 10. *gotoviuu*).

ghată s.f. „oaste”, p. 21, 20—21: se *răgloti-să* pre menre *glotă* (S, p. 45, 5—6: se plăcuescu-se spre mere *plăcure*).

glotire s.f. „pregătire, deprindere, învățare” p. 121, 5—6: în *glotire* degetelor mele spre războiu (S, p. 297, 2: cel ce învăță mărurile mele în *hrăborie*, degetele mele în războiu; Gal., ps. 144, 1: cel ce *învață* mîinile mele ca să se oștească).

inorog s. m. „animal fabulos, cu un corn lung în mijlocul frunții”, p/79, 13: ca *inorogul* cornul meu (S, p. 193, 12: ca *uîncornu* cornul meu).

ispolin s.m. „uriaș”: p. 14 v, 8—12: *bucura-se-va* ca *ispolinul* ce cumpetedză cale de la începutul cerulelor (S, p. 31, 4: *uriasul*).

istacție s.f. „smirnă”, p. 38, v 4: *izmyrna*, *istacție* (S, p. 87, 3: *smirna* și *istacti* v. sl. *stakti* „smirnă”).

îneheet s.m. „făptură, plăsmuire”, p. 33, 19—20: e rradare mea a nu d(o)mn(u)-lu și *îneheetul* meu (S, p. 74, 13: *faptufmieu*; Gal., ps. 39, 8: si acum. ce pot să

ăștept, o doamne? nădejdea mea este în tine. Biblia lat., ps. 38, 8: Et *quae* est *expectatio* mea? Nonne Dominus? et *substantia* mea apud te *tnăneca* vb. „a se scula de dimineață”, p. 51, v, 10: *rkărecaiu*, în sete (S, p. 6: către *tire* *mărecu*).

*mlădiță*s.i. „copac tînăr”, p. 71, 8—10: punre ei u4 par și ca *mlădiță* înr: vântului (S, p. 172, 4—5: pure ei ca roata, ca trestia între fața vântului *neiasită*s.f. „pelican” (v. sl. *nejasyta*): p. 83 v, 9—10; asemânraiu-mă *sitei* de pustin'nie (S, p. 207, 16: *podobiu-me* *nesăturatul* pustinieii; p. 102, 7: sînt asemenea pelicanului din pustie).

noi vb. „(a se) înnoi”: p. 45 v, 1—3: și suflet *dereptu* *noiaște* în pântecel (S, p. 99, 9—10: și duh *dereptu* *noiaște* întru zgăul meu).

oborî vb. „a doborî, a prăpădi”: p. 47, v, 11—12: cu mânia omenrii *ob* dzeu (S p. 107, 14: cu manie oamerii uciseș dzeu).

onagru s.m. „măgar sălbatec”: p. 86 v, 4—5: adapă tote ferile satelor, *tadză* *onagrile* (S, p. 214, 13: adapă toate fierile fsatelor, așteaptă *on* în setea sa).

ostrov s.n. „insulă”: p. 61 v, 15—16: împ(ă)r(a)ții Tar(is)ului și *ost* darruri vor aduce.

pisa vb, „a zdrobi, a stîlci”; p. 64 v, 5, tu *pisași* capul zmeului (S, p. 1 *struni/iurasi*).

preanuta Vb. „a înnota, a trece înot, a pluti”: p. 87, 20: acie corăbii *pre* (S, p. 216, 7: *noată*).

prealins adj. „curgător”: p. 48 v, 5: ea apa ce *prelănsă* curre (S, p. 110 *ca apa ce cure*).

răcire s.f. „rușine”: p. 114, 15—16: dracii lui învește-i-voi în *rrecire* (S, p. 12: *rușine*).

răcoare si. „rușine”, p. 97, 8—9: și se înbruce cu veșminte *răcoritor* sa p. 237, 17: și învescă-se ca în veșmântu cu *rușinea* sa. Candrea, gl., p. s.v. *răcoare*: 'pudor, confundat cu *frigus*, v.sl. *siudu*).

răgloti vb. „a se oști”; p. 21, 20—21: se *răgloti-să* pre menre *glotă* (S, p. 5—6: se plăcuescu-se spre mere plăcure).

a rupe izvorul vb. „a seca izvorul”: p. 64 v, 7: tu *rup* (s)eși izvoarele și (S, p. 148, 8: tu *spârseși* fântări și izvoare).

scoțător s.m. „mîntuitor”: p. 21, 13—15: domnu e luminra mea și *scoțat* mie de nime4reu(S, p. 45, 1: *spăsitoriu*).

sat s.n. „sat”: p. 85 v, 4—5: adapă tote ferile *satelor* (S, p. 214, 32: *sfaț* *fsatelor* l).

serm s.n. „ladă”, p. 113 v, 15: *secriniul* (S, p. 278, 32: *kirote*).

sever s.m. „miază nQapte, vînt de miază-noapte”: p. 92, v 9—10: adură *răsărit* și *apusul* și *severul* (S, p. 228, 7: *miadzănoapte*)^

smeri vb. „a umili”: p. 12 v, 23: ochii *trufași* *smeresti*-i.

sunu s.n. „sunet”: *ispoveedee-i* *sunrului* prăznuindu (S, p. 80, 11: și *is* *dire* *surul*).

tău s.n. „baltă”: p. 86 v, 2: tremeți izvorrele în *tăure* (S, p. 214, 11: tremeți *izvoarele* în *boite*).

tînji vb. „a suferi”, p. 92 v, 17—18: *tă(n)jiră* și de bănat mântu-i (S, p. 12—13: cîndulu *supăra* și de relele lor izbăvi ei).

tun s.n. „tunet”: p. 66, 4: glas(u)lu *tunru* tău înțeleagă (S, p. 154, 17: *tunulelor* tale).

turbat s.n. „demon”: p. 78, 10—11: *turbatul* de4ramiadză-dzi (S, p. 1 *și de dracul* de *amiadzădzi*).

unturoșa vb. „a unge”: p. 86 v. 17: *unturoșa-va* fața c(u) unt (S, p. 2

vie s.f. „vie” (plantă): p. 69, 1: *viniă* (S, p, 166, 41: *viMa*).
vorih. „a trage, a îndrepta”: p. 28 v, 12—13: *vrârrește arma și vorrește pre înrainte* (S, p. 61, 10: trage armă și apucă înrainte; Gal., ps. 35, 3: *îndreptează lancea și taie drumul prigonitorilor mei; Biblia lat., ps. 34,3: effundejrameam et concludere adversos eos (framea „Wurfspiess”).*
zbor s.n. „sobor, gloată, adunare”: p. 97 v, 15: *zborr mare* (S, p. 239, 6: *zboru*).

POSTFAȚĂ

Textul *Psaltirii Hurmuzaki*, cu caracterele sale specifice, constituie un document interesant al stării culturale a societății românești din epoca respectivă.

O repede ochire asupra activității culturale a țărilor din Occidentul Europei, în această perioadă, ne înfățișează într-o justă lumină modestă activitate culturală din țările românești.

O scrisoare particulară a unui necunoscut, adresată probabil la Cracovia, și datată 11 martie 1532, menționează vizita la Wittemberg a unui „doctor” din Moldova, venit să se întâlnească cu Martin Luther, pentru editarea traducerii în trei limbi, dintre care și româna, a *Evangheliei și Epistolelor lui Pavel* (v. mai sus, p. 676 ș.u.).

Traducerea înfățișată în *Ps. Hurmuzaki* se înscrie în acest curent cultural ca un prim jalon al unei activități ce era să se desfășoare în anii următori.

ABREVIERI

Avram	Andrei Avram, <i>Contribuții la interpretarea grafiei chirilice a primelor texte românești</i> , București, 1964 (extras din SCL. XV (1964), fasc. 1—5 v v observațiile noastre din SCL, XV (1964), p. 127—133).
Biblia lat.	<i>Biblia sacra, vulgatae editionis, recognita atque edita</i> , Coloniae Agripinae. 1630.
Candrea, gl.	<i>Glosar româno-slav</i> , redactat, de I.-A. Candrea, în vol. II al ediției <i>Ps. Scheiene</i> .
Gal.	<i>Biblia, adică dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și Noului Testament</i> , tradusă ... de Pr. prof. Vasile Radu și Gala Galaction. București, 1939.
Graphemes	A. Rosetti, <i>Remarques sur l'interprétation des graphemes dans les textes écrits</i> , în Rev. de linguistique romane, 39 (1975), p. 394—399.
	Vol. II din <i>Psaltirea Scheiană, comparată cu celelalte Psaltiri din sec. XVI și XVII traduse din slavonește</i> , edițiune critică de I.-A. Candrea I II București 1916.
S. I	Vol. I al lucrării S.
Vasmer	Max Vasmer, <i>Russisches Etymologisches Worterbuch</i> , 3 vol., Heidelberg 1953 1955, 1958.

ADDENDA

În lucrarea sa, *Studii de lingvistică și filologie* (Timișoara, 1981), G. Mihăilă e de părere că primele traduceri românești de cărți religioase trebuie localizate „într-o zonă mai vastă, cuprinzând toată Transilvania de la nord de Mureș (inclusiv Maramureșul), și, în parte, Moldova nordică și Banatul” (p. 92).

Dar faptele nu justifică extinderea propusă.

Într-adevăr, th zona din nordul TransUvaniei cunoscută, traducerea acestor cărți e justificată de împrejurările culturale existente în jurul anului 1530 și de particularitățile de limbă ale acestor texte (v. mai sus, p. 667—668).

Știrea din 1532 privitoare la existența unei traduceri românești a *Evangheliei și Epistolei lui Pavel* se înscrie în această mișcare culturală (v. mai sus, p. 676).

Activitatea culturală a popei Brațul, din Șcheii Brașovului, din anii 1551—1560, e deosebit de interesantă și posterioară cu cel puțin o jumătate de veac efectuării traducerilor rotacizante.

Anterior acestei date nu e semnalată, în sudul Ardealului, o mișcare culturală de amploare. Iar traducerea *Sibliei (Palia* de la Orăștie) ne duce la sfârșitul secolului al XVI-lea.

Putem deci considera, ca un fapt bine stabilit, că activitatea culturală din Transilvania care a provocat apariția traducerilor românești de cărți religioase, în secolul al XVI-lea, s-a produs în etape succesive, pornind din nord spre sud. Legătura dintre textele copiate de popele Brațul și traducerile rotacizante din nord e un fapt recunoscut. Apariția rotacismului, în text copiat de popa Brațul (v. mai sus p. 436; Mihăilă, p. 90), confirmă rolul de inițiator al traducerilor din nord.

Iunie, 1981

CODICELE VORONEȚEAN

Noua ediție a *Codiceului Voronețean*, monument prețios al limbii românești vechi, este binevenită.

Autoarea ediției și studiului asupra textului, Mariana Costinescu, dintr-un colectiv de cercetători al Institutului de Lingvistică din București, merită toată lauda. (Trebuie însă rostit și un cuvânt de recunoștință pentru ediția precedentă, îngrijită de I. G. Sbiera, care a dat o bună transcriere a textului chirilic, și un glosar bine alcătuit).

În privința împrejurărilor culturale legate de apariția textelor rotacizante, inclusiv *Codicele Voronețean*, autoarea a urmat calea indicată de îndrumătorii săi.

Ea e partizană a localizării acestor texte în regiunea Banatului. Această localizare nu ține însă seamă, în primul rînd, de necesitatea ca, la data respectivă, să fi existat în regiunea indicată o mișcare culturală în stare de a provoca inovația revoluționară a traducerii în limba română a cărților bisericesti.

Autoarea se referă la traducerea Bibliei (*Palia* de la Orăștie, din 1580), dar această traducere constituie un fapt izolat al propagandei calviniste petrecut cu mai bine de o jumătate de veac de la apariția cărților rotacizante.

Iar în privința limbii, particularitățile acestor texte, caracterizate printr-un puternic aspect regional, exclud localizarea altundeva decît în Ardealul de nord și în Maramureș.

Traducerea cărților de slujbă în regiunea de nord a Transilvaniei și Maramureș a constituit, după cum se știe, o mișcare de o mare amploare, care a participat și Moldova de nord (traducerea *Evangheliei și Epistolelor lui Pavel* din 1532, v. mai sus p. 676 — 678).

(De notat că am stabilit că întrebuintarea slovei 4 și valoarea ei fonetică trebuie localizată în aceeași regiune a Ardealului de nord și Maramureș v. mai sus p. 724 ș.u.)

Codicele Voronețean. Ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic, de Mariana Costinescu. Ed. Minerva, București, 1982.

Localizarea în Banat ar mai fi exemplificată, susține autoarea, prin prezența unor cuvinte caracteristice, atestate și în Banat (p. 36 ș.u.). Argumentul este însă nevalabil, din moment ce aceste cuvinte apar și în nordul domeniului, iar unele din ele numai în regiunea de nord.

În problema justei interpretări a grafiei chirilice a CF,* trimet la indicațiile mele anterioare (v. mai jos, informațiile bibliografice), în care am arătat că scrisul nu reflectă cu fidelitate aspectul fonetic al limbii.

Într-adevăr, se știe că emițătorul (sau autorul) mesajului notează foneme nu sunete, pe când receptorul (sau auditorul) mesajului notează sunetele pe care le-a auzit, interpretate potrivit propriului său sistem fonetic. Această distincție este capitală în interpretarea textelor scrise.

Erorile comise de editoarea CV pornesc de la concepția lui Iorgu Iordan, care a afirmat, în studiul ce l-a consacrat manuscriselor *Cronicii* lui Ion Neculce, că în rîndurile din *cronică* scrise de mîna lui Neculce, manuscrisul respectiv ar reda „mai fidel decît toate celelalte [manuscrite]” vorbirea moldovenească. Și întrucît Neculce scrie cu *u* final multe cuvinte, „cred că se impune”, propune Iorgu Iordan, „să se redea” în transcriere pe *K și K prin *u*” (p. 244). Scriind astfel, Neculce se apropia „în cea mai mare măsură de realitatea lingvistică a epocii sale”. Și, în concluzie, ne spune Iorgu Iordan, „am afirmat de mai multe ori că *Neculce scria cum se vorbea în realitate în vremea lui*” (p. 245; sublinierea noastră; v. mai sus, p. 645).

De asemenea, urmîndu-l pe Andrei Avram, Graf. chirii., autoarea afirmă că *e* urmat de consoana *n* se menține în secolul al XVI-lea, la stadiul *en*, neținînd seamă de observațiile mele (din SCL, XV 1964, p. 130—131; V. mai sus, p. 644 ș.u. și 661), că grafiile cu *-u* din CV reprezintă un fenomen fonetic real (Avram, *l.c.*; v. observațiile mele din SCL cit., p. 131—132).

Interpretarea limbii CV, fundată pe astfel de concepții, se elimină, prin urmare, de la sine.

Necesitatea de a aplica la interpretarea textelor noastre vechi învățămintele lingvisticii generale, apare, deci, ca singura metoda în stare de a înfățișa faptele în justa lor realitate.

Indicații bibliografice. Pentru problema justei interpretări a grafiilor din textele noastre vechi, v. observațiile mele din SCL, *l.c.*, *Revue de linguistique romane*, XXVIII, (1964), p. 202—210, *Id.* (1975), p. 394—399, SCL, XXX (1979), p. 141, Ii. XXXII (1981), p. 521—528, mai sus p. 644 ș.u. Pasajele originale din Philippide, N. S. Trubetzkoy, E. Sapir și E. Benveniste sînt reproduse în RLiR, XXX *cit.*, mai sus, p. 704 s.u., și în expunerea mea din SCL, XXXII (1981), p. 522—523.

August, 1982

[SCL, XXXIII, nr. 6, 1982, p. 491-492]

VOCABULAIRE

LE VOCABULAIRE SUD-EST EUROPEEN DE QUELQUES INSTITUTIONS

Les elements latins

La presence en commun d'un certain nombre d'elements latins en roumain et en albanais, qui ne se retrouvent pas dans les autres langues romanes ou qui y ont des sens differents, implique le developpement des deux langues dans des conditions socio-linguistiques pareilles, qui justifient l'emprunt des termes latins en albanais.

Ces faits, qui ne sont par consequent pas dus a une parente genealogique, viennent confirmer la necessite de poser l'existence d'une civilisation commune des populations de langue roumaine et albanaise, a une epoque reculee.

Void Enumeration de ces termes, groupes par categories:

Animaux

dr. *căpățînă*, ar. *căpițină*, s.f. «crane, tete (surtout des animaux)», lat. *capitina* (Graur, p. 91), alb. *kapiine* «tete crane» (Fj., p. 201).

dr., ar. *coamă*, s.f. «criniere», lat. *coma*, alb. *kom*, *kome* «criniere; poils de la queue du cheval» (Fj., 224, p. 226).

dr., megl. *grangur*, s.m. «loriot» (ar. adj. *gangur* «couleur entre le vert et le noir»), lat. *galgulus*, ci-dessus, p. 138, dlb. *gargull* «etourneau» (Fj., p. 136).

Familie, parente

dr., ar., megl., istr. *cus cru* s.m., «parent (pere, mere ou proche) du mariage ou de la mariee», lat. *consocer*, alb. *krushk* «groupe de parents qui accompagnent la mariee» (Fj., p. 241).

Abreviations:

£abej = Eqrem Qabej, *Zur Charakteristik der lateinischen Lehnwörter im Albanischen*, Rev. de linguistique, VII, 1962, p. 181-199.

Fj. = *Fjalor i gjuhës shqipe*, Tirane, 1954.

Graur = A. Graur, *Corrections roumaines au REW*, BL, V, 1937, p. 80—124.

V. les exposes de G. Meyer, *Die lateinischen Elemente im Albanesischen*, neubearbeitet von W. Meyer-Liibke. Grundriss der romanischen Philologie, hgg. v. G. Grober, Strassburg. 1904—1906, I, p. 1038—1057, et de H. Mihăescu, *Les elements latins de la langue albanaise*, Rev. des etudes sud-est europeennes, II, 1966, p. 5—33 et 323—353.

Les termes de la langue albanaise ont ete revises par Gr. Brăncuș, professeur à TUniversité de Bucarest, auquel nous adressons nos vifs remerciements.

[^] dr., ar., *nuiarcă* (ar. aussi *nearca*), s.f. «belle-mère, marâtre», lat. *noverca* (ci-dessus, p. 179), alb. *njerke* «marâtre, belle-mère» (Fj., p. 355).

Corps humain

dr. *stat* „taille, stature”, s.n. lat. *status*, *sib. shtat* «id.» (Fj., p. 542),

Culte, fetes

dr. *ura*, *urare* «souhaiter, souhait», vb., s.f., ar. *urare*, s.f. «action de soulaier», lat. *orare*, alb. *uroj* «souhaiter de longues années, bonheur, etc.» (Fj., p. 592).

Habillement

dr. *He* «chemise de femme», s.f., lat. *Unca* (Pușcariu, EW, p. 67), alb. *linje* (Fj., p. 273).

dr. *mârgea* (ar. *mărdzeao*, megl. *mărdzeauă*), s.f. «perle», lat. *margella* «coraU» (ci-dessus, p. 179), alb. *marcel* «boucleronde de ceinture, de couleur jaune, imitation du louis d'or que les femmes portent comme ornement» (Fj., p. 291).

Habitat

dr. *scoarță*, s.f. «couverture», lat. *scoria*, alb. *shkorse* «tapis, tapis en poils de chèvre, dans une chambre habitée» (Fj., p. 528).

Nature

dr., ar., megl. *pom*. s.m. «arbre fruitier», lat. *pomum*, alb. *perne* «arbre fruitier; fruit» (Fj., p. 387).

dr., ar., *șes* «plaine», lat. *sessus*, alb. *shesh* «plaine, champ» (Fj., p. 519)-

Titre de noblesse

dr. *împărat*, megl. *ampirat*, s.m. «empereur», lat. *imperator*, alb. *mbret* «roi, empereur» (Fj., p. 300).

Harnachement

dr. *șea*, ar., megl. *șaua*, s.f. «selle», lat. *sella*, alb. *shale* «selle (de cheval)» (Fj., p. 514; cf. dr. *șele*, ar. *șale*, *șevi* s.f.pl. „reins”, Graur, p. 113, n° 7795; alb. *shale*, «partie intérieure de la cuisse; jambe»).

Vie affective, activité intellectuelle

dr. *cîntec*, ar. *cîntic*, *cîndic*, *conticlu*, megl. *contic*, s.n. «chanson», lat. *canticum*, alb. *kengB* «chant» (Fj., p. 211).

dr. *cruța*, vb. «ménager, préserver», lat. **curtiare*, alb. *kursej* «épargner le produit d'un gain; ménager, préserver» (Fj., p. 253).

dr. *cuvînt*, istr. *cuvint*, s.n. «mot», lat. *conventum*, alb. *kuvend* «discussion, mot, conseil» (Fj., p. 255).

dr. *mîneca* (a se), vb. «se lever de grand matin; partir de grand matin», lat. *manicare*, alb. *mengoj* «id.» (Fj., p. 309).

v.dr. *pânăta*, vb. «peiner, souffrir», lat. *poenitere* (DE, 1319), alb. *pendohem* «se repentir, regretter» (Fj., p. 387).

dr. *priveghia*, ar. *privegVu*, vb. «veiller», lat. *perivigilare*, alb. *pergjoj* «veiller pendant la nuit un malade; rester caché et écouter ce que Ton dit» <Fj., p. 398).

dr. *secret*, s.m., adj. «desert», lat. *secretus*, alb. *shkrete* «solitude» (Fj., p. 529).

dr. *urî*, ar. *aurăscu*, vb. «hair», lat. *horresco*, alb. *urrej* «hair, souhaiter le mal de quelqu'un» (Fj., p. 593).

dr. *turba*, ar. *turbu*, megl. *anturb*, istr. *turbă*, vb. «enrager», lat. *turbare*, alb. *terboj* «irriter, enrager» (Fj., p. 563).

Il convient de citer, ensuite, un certain nombre de mots et d'expressions, parmi lesquels des mots latins, qui sont énumérés ci-dessus, p. 256 — 259.

(Analele Societății de Limba Română. Număr jubiliar și omagial. 3—4, Editura libertatea (Panciova) și Societatea de Limba Română, (Zrenjanin), 1972—1973, p. 479—482).

DR. URCOI (m) - URCOAIE (f)

Un vieux mot latin, qui n'est enregistré dans aucun dictionnaire du roumain, et ni dans les glossaires des parlers régionaux¹.

Urcoi (mase.) — *urcoai*e/ *urcoaică* (fem.) n'est employée que dans les formules d'incantation, *deseîntece*, *vrăji*, *farmece* «sortilèges, enchantements», qui accompagnent les gestes rituels, transmis de génération en génération, destinés à chasser un mauvais sort ou à guérir une maladie.

Le terme a été rapproché avec raison par G. Pascu et ensuite par V. Bogrea², de lat. *orcus* (ane. *uragus*, *urgus*), nom d'une divinité infernale, par suite «les enfers» eux-mêmes et «la mort»³. Son ancienneté en

¹ Al. Vasiliu, *Grai și suflet*, VI, 1933—1934, p. 252, sur dr. *urcoi*: «în vorbirea curentă, nu cred să mai circule. în tot cazul, glosarele dialectale — cite le-am consultat — nu o înregistrează». Les dictionnaires étymologiques de Sextil Pușcariu, Candrea-Densusianu et Al. Ciorănescu n'en font pas mention.

² Selon G. Pascu, *Arhiva Iași*, XXIII, 1912, p. 398, le terme roumain viendrait bien «du latin, mais par l'intermédiaire de l'italien *orco*, sarde *orcu*. V. Bogrea, *Dacoromania*, I, 1921, p. 262, n. 1, et II, p. 557; G. Pascu, *Arch. Romanicum*, V, 1921, p. 280: *orcus* dieu de l'enfer; Ov. *Densusianu*, *Grai și suflet*, V, 1931—1932, p. 156. *Urcoi*, avec le suffixe augmentatif -oi, d'origine latine (ci-dessus, p. 154).

³ Meillet-Ernout, *Diet. etym. de la lg. latine*, Paris> 1939, p. 711, s.v.

roumain est confirmée par la présence de *orcus* en aroumain: *orca*, adv. « au diable »¹.

Les descendants d'*orcus* sont signalés dans toutes les langues romanes occidentales, avec des sens nuances, mais qui se maintiennent dans le même ordre: « boser Damon, Gespenst, Zauherin, Holle, Teufel », etc. « IL n'y a plus de doute possible qu'il faut rattacher aussi le mot français [ogre] à la même famille [lat. *orcus*] », affirmait W. von Wartburg, en 1920,² Le *Franz. etym. Wb.* enregistre un grand nombre de variantes, propres à la Romania Occidentale³.

Dans les parlers du nord du Danube (dacoroumain), *urcoi* est attesté à commencer par les « questionnaires » dressés par N. Densusianu⁴ et Sextil Pușcariu⁵. Dans les matériaux recueillis au cours des enquêtes sur le terrain, dans la Roumanie actuelle, *urcoi*—*urcoaie* sont signalés dans l'ensemble du territoire.

Voici l'énumération des exemples:

Moldavie (Baia):

S-o-ntîlnit cu noazăci și noă de *urgoi*

Cu noazăci și noă de *urgoaici*

(Al. Vasiliu, *Grai și suflet*, VI, p. 304).

Oltenie (Dolj):

Alții lasă să curgă lapte pe

foc, căci zice că (atunci) nu

il pot duce *urcoile*, strigoii

(*Chestionar pentru un Atlas lingvistic al limbii române*,

V, Cluj, 1931, 172/62, *Dicț. limbii române*, ms.).

Transylvanie (Cojocna):

Pe *urcoi* și pe *drăcoi*,

l-oi duce-n munții Sinaiului.

(*Descânțe, farmece și leacuri* culese de Simeon kusu-Câmpeanu și Aurelian Borșianu, Gherla, 1927, p. 47).

S-o tîlnit cu 9 *urcoi*

Cu 9 *urcoaie*

(Bihor. Gh. Pavelescu, *Cercetări folclorice în jud. Bihor*, *Anuarul Arhivei de Folklor*, VII, 1945, p. 139, 36).

(RRL, XVIII, 5, 1973, p. 493-494)

¹ T. Papahagi, *Dicț. dial. aromân*, Buc., 1963, p. 808. s.v., deja donne par Șt. Mihăileanu, *Dicționar macedo-român*, București, 1901, p. 390: *orca* adv. « la pustia », *orca du-te* « du-te a pustia »; cf. G. Pascu, *Arch. Romanicum*, V, 1921, p. 250: nr. *orca* < *orcus*. *Uu*-du dacoroumain suppose un o- inaccentue, cf. dr. *urcoi*. (Le suffixe -oi mase. est refait sur le fem. -oai. qui est originaire < lat. -onea. V. ci—dessus, p. 154). Le vocalisme de ar. *orca* n'est pas clair. La non-diphthongaison de Yo- pourrait s'expliquer par l'appartenance de ce terme à un vocabulaire spécial, (ar. *orcu* « serment », T. Papahagi, *Le.*, est un autre mot < gr. *dpKog*).

² Dans *Arch. Romanicum*, IV, 1920, p. 279. *Urgoi* a été enregistré aussi. en dacoroumain, Al. Vasiliu, *lc*, p. 248.

³ Lief, 47, 1953, p. 394, s.v. *orcus*, v. aussi Meyer-Liibke, *REW*, 6088.

⁴ Rev. critică-literară, III, 1895, p. 210: « Ce fel de duhuri ori ființe necurate înțelege poporul pe acolo, sub numele de *urcoi* »

⁵ *Chestionar pentru un Atlas lingvistic al limbii române*, V, Cluj, 1931, 172/62.

ISTORIA CUVINTELOR

I

Corcolină, n.pr.f., într-un document din 1493 (Bogdan, *Doc. lui Ștef. cel M.* II, p. 26; G. Mihăilă, *Dicționar al limbii române vechi*, București, 1974, p. 129) „Ciorciolină, fiica lui Drăgoi din Cîrligătură, nepoata lui Șerb Răspopa”. *Ciorciol* s. „ciorchine de fructe” (DA, s.v.; Pușcariu, *Lb. rom.*, I, p. 313) + sufixul diminutival -ină (Pascu, *Suf.*, p. 207): dr. *cercel* < magh. *eseresel csercselye*, pătruns în română sub forma *ciorciol*, băn. *sorsel* (Candrea-Densusianu, DE, p. 47, Pușcariu, *loc. cit.*).

Moldova. Numele topic *Moldova* poate fi explicat prin gotică, după cum urmează: *Moldova*, numele râului și al provinciei, a fost explicat prin *molid* «specie de brad» (*Picea excelsa*) + sufixul slav -ova (Jordan, *Toponimia românească*, București, 1963, p. 478—479).

Un cuvânt din vechiul fond (Jordan, *op. cit.*, p. 478, n. 2) combinat cu un sufix de origine slavă constituie o primă dificultate pentru explicația propusă (de fapt, nu poate fi vorba de sufixul -ova, întrucît formele sub care e atestat acest nume, în izvoarele cele mai vechi de limbă vorbită, nu au finalul în -ova, vezi mai jos; în documentele oficiale din secolul al XV-lea apare forma *Moldova*, vezi Bogdan, DSM, II, glosar, p. 568).

A doua dificultate este constituită prin presupusa eliziune a lui *i*, din *molid*, nejustificată.

Etimologia din germanică, propusă de B. P. Hasdeu (*Istoria critică a Românilor*, I. București, 1875, p. 300), se sprijină pe următoarele argumente: forma din gotică, *mulda* (S. Feist, *Etymol. Wb. der gotischen Spr.*, Halle, 1923, p. 276 s.v.) explică vocalismul termenului românesc în limba veche vorbită de ex. *Mulduvei* (Cîmpulung, Bucovina, 1604—1618) și în limba de astăzi *Mulduha* (vezi mai sus, p. 471).

Terminația -ova nu apare în textele vechi: *Molduvei* (M-rea Moldovița 1592), *Moldua* (Săliște, Maramureș, 1593) și în graiul maramureșean din zilele noastre (vezi mai sus, p. 447 și 471).

Sensul termenului românesc pornește de la acela din gotică: „praf” (Max Vasmer, *Russisches Etymol. Wb.*, II, Heidelberg, 1955, p. 149 s.v.) cf. *Prahova* «prăfoasă» (din slavă), rîu «pulberos» (Hasdeu, *loc. cit.*, citează pe Ovidiu, «*amnis pulverulentus*»).

Moldava, un afluent al Elbei, nume redat în cehă prin *Vltava*, din v. germ. *Wilthavâ*, cu sensul de «wildbach» (Vasmer, *loc. cit.*), explică fonetismele românești mai sus citate, printre care fonetismul cu -v-, în *Moldova*, reprezentînd consecința lui și nu aparține sufixului slav -ova.

În privința evoluției aspectului fonetic al termenului, trebuie relevat că fonetismul cu *u* în cele două silabe e cel mai frecvent. *Moldua*, cu *o* în prima silabă, apare în secolul al XVII-lea în textele de limbă vorbită, sub influența formei din limba oficială (*Moldovean*, în sec. XV—XVI, G. Mihăilă, *Dicționar al limbii române vechi*, București, 1974, p. 124—125).

Zîrnă, s.f. plantă veninoasă, cu fructele boabe negre sau verzi, numită și «umbra nopții». *Solanum nigrum* (Z. C. Panțu, *Plantele cunoscute de poporul român*, București, 1929, p. 343 s.v.).

Explicația prin v.sl. *zruno* «boabă, grăunte» (G. Mihăilă, *Dicționar al limbii române vechi*, București, 1974, p. 98 s.v. *dzîrnă*) nu satisface întrucît în cele mai vechi atestări termenul apare cu dz- inițial (*Dzârnu* n.pr.m. într-un document din Suceava, 1488, Bogdan, DSM, I, p. 355), care nu figurează în elementele slave ale limbii române. Nici sensurile nu coincid

B. P. Hasdeu (*Istoria critică a Românilor*, I, București, 1875, p. 270—274} a explicat cuvântul prin dacă: (re) Siopva, numele plantei «*veratrum nigrum*». Termenul (Aispva) apare la autorii antici sub diverse aspecte, cu *a-*, *t-*, *ts-* sau *z-* inițial, cf. *Cerna din zilele noastre și localitatea Siepva, pe malul stîng al Dunării* (D. Detschew, *Die thrakischen Sprachreste*, Wien, 1957, p. 132). Păstorii mocani numesc oile negre zărne; cf. si vb. *a zărni* «a se înnegri» (C. Poghirc, *TILR*, II, p. 334—335).

Octombrie, 1974

(SCL, XXVI, nr. 1 1975, p. 61-62)

II

Moldova. La explicarea pe care am dat-o numelui *Moldova*, prin gotică (v. mai sus, p. 767), adăugăm lămuririle următoare:

1. Sufixul slav *-ov*, presupus de I. Iordan în numele *Moldova*, nu e productiv în limba română. El apare numai în compuse: *prostovan* etc. Cuvintele cu *-ov* sînt împrumutate (de ex. *milcov*, din bulgară, Pascu, *Suf.*, 288).

2. Got. *mulda* a pătruns în limba română prin coloniștii germani din nordul Moldovei (orașele Baia — cuvîntul denumește orice fel de mină—, Șiret, Tîrgu-Neamț, satele *Sasca*; *Săsciori*). Coloniștii germani erau așezați și în orașele vecine din Ungaria, Kaschau, Leutschau și Leibitz, în Zips și fostul comitat Saroș (Rosetti, *Mei. ling.*, 541; mai sus, p. 665 ș.u.). Baia, oraș întemeiat de mineri germani, înainte de 1241, figurează sub numele *Stadt Molde* într-o scrisoare din 1421 a pîrgarilor locali (Const. C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene*, București, 1967, p. 183). Un document emis la Liiov, în 1334, menționează un martor *Alexandru Moldaowicz*, deci din *Molda* (Giurescu, p. 88 și 186). Sigiliul de pe o scrisoare emisă la Baia Mare, în 1421, sigiliu care figurează și pe alte documente din secolele XVI și XVII, poartă inscripția: *Sigillum... civitatis Moldavie, terre Moldaviensis* (Giurescu, p. 184).

În felul acesta se explică forma cu *-v-*: *Moldova*. (în limba română vorbită, consonificarea lui *u* e un fapt banal: cf. fonetismele *ziua* (= ziua), *luva* (= lua), v. mai sus, p. 462). Deci *Moldua* > *Molduva* > *Moldova*.

Rîul *Moldova*, afluent al Șiretului, izvorăște din munții Bucovinei (Carpații Orientali). Numele i-a fost dat, prin urmare, de populația germană locală.

În felul acesta socotim că explicarea numelui Moldovei prin germanică este pe deplin justificată.

Martie, 1976

(SCL, XXVIII, nr. 4, 1977, p. 445)

REMARQUES SUR L'ENQUETE POUR VALU EN ROUMANIE

I

Au cours des reunions pour YALM à Venise, et dans d'autres localites nous avons donne des precisions concernant l'enquete poursuivie sur le littoral de la Mer Noire. Je voudrais montrer aujourd'hui quels sont les traits specifiques de l'enquete dans cette region.

1. La terminologie maritime du roumain est composee d'emprunts recents, à partir du XIX* siecle, et notamment d'emprunts au turc ottoman et au neo-grec. Dans certains cas, on a le choix entre 2 ou 3 langues emprunteuses.

2. L'enquete proprement dite, effectuee pendant Tete 1960, a ete precedee par une enquete preliminaire, en septembre 1959. La situation en Roumanie est telle, que pour les poissons d'eau douce on dispose de jusqu'à 10 noms par espece, tandis que pour les poissons de mer la proportion est de 1,5 par espece.

3. La faune ichtyologique de la Mer Noire, etant donne le climat, la composition des eaux, la flore sous-marine et les basfonds, ne comporte qu'une cinquantaine de sortes de poissons, tandis que la Medjterranee en possede plus de 171.

4. Les localites ou a ete effectuee l'enquete sont: Sf. Gheorghieș, Constanța et Eforie Nord, placees au nord, au centre et au sud du littoral de la Mer Noire.

5. Les informateurs. On a choisi trois informateurs dans les localites indiquees, mais on a recueilli aussi les temoignages d'autres pecheurs. (Ces derniers sont des materiaux supplementaires de l'enquete). A Sf. Gheorghieș, on a interroge aussi un sujet dont la langue maternelle est l'ukrainien, et à Constanța des temoins dont la langue maternelle est le grec et le turc.

6. Le questionnaire. En general, on a employe le systeme des questions indirectes. Les materiaux provenant des reponses imprevuees ou des questions directes ou suggerees comportent un signe distinctif.

7. Nous avons signale la notation appliquee à des sons specifiques du roumain, à savoir *Yi* bref et les medio-palatales sourdes et sonores *k* et *t*.

8. Suggestions. Nous avons propose de dresser des cartes auxiliaires avec des informaticiens du domaine de l'economie, de la vie sociale, de l'histoire et de la geographic: routes commerciales mediterraneennes, zones d'influence d'idiomes, etc. Enfin, des cartes en couleurs pourraient indiquer d'une maniere suggestive les zones occupees par des langues telles que le neo-grec, le turc ottoman, les parlars venitiens, etc.

9. La comparaison des resultats de l'enquete sur le littoral roumain et sur le littoral bulgare de la Mer Noire est interessante: ce sont les memes elements neo-grecs et turcs ottoman que Ton retrouve dans le vocabulaire bulgare de la terminologie maritime, comme en roumain. Mais les termes d'origine bulgare sont en plus grand nombre.

INDICATIONS BIBLIOGRAPHIQUES:

Bolletino del'Atlante linguistico mediterraneo: I. 1959 (indications concernant l'ALM: localites choisies pour l'enquete, transcription phonetique, questionnaire), 2—3, 1960-1961 (enquete k Constanța), 4, 1962 (remarques sur l'enquete effectuee en Roumanie pour l'ALM), 7, 1965 (terminologie maritime roumaine), 8—9 (suggestions pour la cartographie des materiaux de VALM), 10-12, 1968—1970 (rapports entre l'arabe et le roumain).

Remarques sur l'enquete pour l'ALM en Roumanie, Leo S. Olschki Editore, MCMLXXVI Firenze, p. 503—504.

QUELQUES REMARQUES SUR LES «ATLAS LINGUISTIQUES PLURILINGUES»

Karl Jaberg a expose en 1954¹ les caracteristiques des *Atlas* unilingues general et regionaux, * realises en France.

Notre venere president, le prof. Mirko Deanovic, a montre â plusieurs reprises, pendant ces dernieres annees, l'avantage qu'il y aurait, pour la connaissance des relations entre les langues balkaniques, de dresser un *Atlas* plurilingue de l'Europe du sud-est, comprenant la Peninsule Balkanique proprement dite et les pays voisins².

Une enquete portant en meme temps sur les materiaux lexicaux et sur les choses auxquelles ces materiaux se rapportent fournira des donnees nouvelles sur l'histoire des parlers de cette vaste region, sur leurs rapports reciproques et sa civilisation materielle. Si l'etude linguistique de la „Sprachbund" („union linguistique") balkanique a ete entreprise, pendant ces dernieres annees, avec un certain succes, l'elaboration de *I Atlas linguistique et ethnographique balkanique* n'en est qu'à l'etat de desideratum³.

L'experience des annees ecoulees demontre l'avantage des enquetes doubles, ethnographiques et linguistiques.

¹ K. Jaberg, *Grossräumige und Kleinräumige Sprachatlanten*, Vox Romanica, 14, 1954, p. 1—61. Pour le domaine roumain, v. E. Petrovici, apud *Actes du Colloque intern. de civilisations, litterat. et langues romanes*. Bucarest, 1959, p. 183—190, et notre expose *La contribution des linguistes roumains à la geographie linguistique*, Accademia Nazionale dei Lincei, Quaderno N. 111. Roma, 1969, p. 93-97.

² V. les indications bibliographiques donnees ci-apres.

³ M. Deanovic, *Bolletino dell'ALM*, 4, 1962, p. 12. Des materiaux bruts sont donnees dans les ouvrages suivants: N. Jokl, *Linguistisch-kulturhistorische Untersuchungen aus dem Bereiche des Albanischen*. Berlin u. Leipzig, W. de Gruyter, 1923; Fr. Baron Nopcsa, *Albanien Bauten, Trachten und Geräte nord-Albanien*. Berlin-Leipzig, 1925; R. Vuia, *Le village roumain de Transylvanie et du Banat*. Bucarest, 1927.

Partir de l'objet, et connaître sa terminologie d'ensemble et de detail constitue un element de base de l'enquete. Notre confrere Manuel Alvar a insiste avec raison la-dessus; son expose est tout à fait convaincant⁴.

*

Alvar a montre que les *AHas* regionaux fournissent des materiaux epars, dont il est difficile de tirer une image d'ensemble coherente, tandis que les *Atlas genemnx* (par exemple *YALF*, *YAIS*, *YALR* et le *NALF* d'Albert Dauzat) sont precieux, par la vue d'ensemble qu'ils fournissent sur les parlers enquetes.

L'enquete sur les mots et les choses, fondee sur les elements ethnographiques, devient donc indispensable pour les dialectologues⁵.

Nous voudrions donner ici quelques exemples pour lesquels l'application de cette methode, dans la recherche des elements communs aux langues de sud-est europeen, pourrait donner des resultats importants.

1. *Le nom du mais en roumain et en bulgare*. Le mais a constitue pendant longtemps, en Roumanie, la nourriture de base du paysan. La plante a ete importee dans la Peninsule Balkanique, de l'Egypte et de l'Afrique du nord. Elle a penetre au nord du Danube au debut du XVP siecle, ou elle a remplace la culture du millet.

Les noms du mais, dans le territoire nord-danubien de langue roumaine (parlers dacoroumains) sont repartis comme suit:

păpușoi (< *păpușar* poupee), par rapport à la forme du fruit), en Moldavie: *mălai* «farine de mais» dans le nord de la Transylvanie; *cucuruz* «fruit de forme allongee» dans le centre de la Transylvanie; *tenchi* (terme venu du magyar, 2 localites), dans l'ouest de la Transylvanie, et *porumb* (ressemblance du fruit avec un pigeon), dans le reste du territoire (Olténie, Valachie et Dobroudja).

En Bulgarie le mais porte plusieurs denominations. Nous retenons le terme *gălăb(i)* «pigeon», dans le nord-est du territoire, caique sur dr. *porumb* («pigeon» et «mais»)⁶.

2. Le terme *mămăligă* «bouillie de farine de mais», «polenta» est attesté dans toutes les langues balkaniques, avec le meme sens qu'en roumain: *tot* ott. *mămăliga*, s.-cr. *mamăljuga*, alb. *mamalinge*, n.-gr. *mamalika*⁷.

3. dr. *creștin* «chretien» denomme aussi «Jesus-Christ» et «rhomme». La meme evolution semantique, en bulgare, albanais et neogrec⁸ se retrouve dans le terme v. russe *krestjanin* «Christ, Mensch».

⁴ Manuel Alvar, *Les nouveaux Atlas linguistiques de la Romania*, apud *Actes du Colloque international de civilisation, litteratures et langues romanes*. Bucarest, 1959, p. 152—182, et la version elargie. Id., *Estructuralismo, geografía linguística y dialectología actual*. Madrid, 1969, p. 95 ss.; Andre Haudricourt (en collaboration avec Măriei Jean-Brunhes Delamarre) *L'homme et la charrue à travers le monde*. Paris, 1955, p. 49: „etudier les objets avânt les mots”.

⁵ *VAtlas ethnographique roumain* est en train d'etre elabore. V. l'expose de Ion Vlăduțiu *Principii și metode de realizare a Atlasului etnografic al României*, Revista de etnografie și folclor. 16. 1971, p. 433-472.

⁶ Marius Sala, *Denumirea porumbului în limba română*, Fonetica și dialectologie, 1958, p. 181—187, et la carte de la p. 182; Maria Rădulescu, *Raporturi lingvistice bulgare române*, apud *Omăgiu lui Iorgu Iordan*. Bucarest, 1958, p. 715—720.

⁷ V. Al. Graur, *Grai și suflet*, VI, 1933-1934, p. 333.

⁸ E. Seidel, *Probleme und Methode der Balhanlinguistik*, apud *Omăgiu lui Iorgu Iordan*. Bucarest, 1958, p. 780; Max Vasmer, *Russisches Etymologisches Wörterbuch*, I, Heidelberg, 1957, p. 662, s. v.; Iorgu Iordan, *Buletinul ... A. Philippide*, VI, 1939, p. 186.

4. *Le nom roumzin de Za «charrue». Le terme general, en dacoroumain, pour denommer la charrue, est plug (aussi en alb. plug, n.-gv.pluki). Le terme arat, venu du latin (ARATRUM), ne se retrouve plus que dans quelques parlers locaux.*

La disparition d'arat est due à l'emploi d'un outil perfectionne: la charrue à roues, denomnee plug.

Plug vient du slave: ce terme a ete emprunte aux parlers germaniques (all. Pflug). Dans les langues germaniques, le nouveau teime, venu de Rhétie, a remplace les denominations anciennes, parce que Tinstrument aratoire qu'il denomnait (la charrue à roues) constituait un progres technique¹.

•

L'Atlas linguistique et ethnographique balkanique apportera du nouveau pour l'histoire d'une serie de termes du roumain, du bulgare et de l'albanais, pour lesquels il n'existe pas encore une explication satisfaisante.

L'histoire encore obscure d'une serie de termes du latin oriental, qui ont penetre en roumain à une epoque ancienne, par intermediaire du slave meridional, sera peut-etre eclairee grace aux materiaux ccomparatifs fournis par cet Atlas.

Voici remuneration de ces termes:

1. lat. (BOS) BUBALUS: v. sl. byvolu, bg. bivol, s.-cr. bivo, dr. bivol «buffie».

2. lat. CANDELA, v. sl. kanudilo, bg., s.-cr. kandilo, dr. candelă «veilleuse».

3. lat. CALENDAE, v. sl. koltda «Neujahrstag», bg. koleda «Weihnachtsfest», s.-cr. koleda «Weihnachtslied», dr. colindă «cantique de Noel», ar. colinda «la veille de Noel».

4. lat. CREATIONEM, bg. kracun «ein Tag um Weinachten», dr. Crăciun la «fete de Noel», ar. crăciun «Noel»; «buche de Noel».

5. lat. ACETUM, v. sl. ocitu, bg. ocet, dr. oțet «vinaigre».]

6. lat. ROSALIA «pascha rosata, rosarum», bg. rusalka «etre feminin mythique », s.-cr. rusâlje, rusalja, dr. Rusalii « Pentecote».

7. lat. TRAJANUS, bg. rojan, Trojan «viile au centre des Balkans», Trojanski pat «route de Trajan, en Thrace Occidentale », dr. troian « fosse (avec pli de terrain), tranchee»².

*

D'autres mots posent aussi des problemes. Ainsi le dr. jupîn « titre honorifique», Messire (ane), qui, vu ses caracteres phonetiques, ne peut pas etre explique directement par bg. zupan, s.-cr. zupa, zupan. Il est possible que ce terme ait penetre en roumain à une epoque tres ancienne, de l'awar.

dr. schiau «bulgare ou serbe», anciennement «orthodoxe, ar. şcl'aw» «domestique », alb. shqa « bulgare, schismatische Grièche, grec » nous reportent à une epoque tres ancienne, lorsque le sl. slovene a ete rendu en latin balkanique par sclavus.

¹ Ov. Densusianu, *Grai și suflet*, I, 1923—1924, p. 351. V. notre expose dans *Langues et techniques. Nature et societe*, I. Ed. Klincksieck, p. 389—390; Georgeta Moraru-Popa, *Contribuții la tipologia plugului românesc*, Revista de etnografie și folclor, 15, 1970, p. 143 et W. Mančzak, *La disparition de „arat” du dacoroumain*, Rev. romane, VII Copenhague 1972 p. 281-284.

² V. notre expose *Les plus anciens mots slaves meridionaux en roumain*.

I
i
]

Enfin, il y a quelques mots de la terminologie pastorale tels dr. s «bergerie, fromagerie », smîntîna «creme », qui posent des problemes insuffisamment eclaircis, ainsi que dr. baltă «lac, etang, marais, marecage, bourb flaque », daltă «ciseau » etgard «haie, cloture », qui semblent avoir ete empruntes au slave meridional avânt la metathese (cf. bg. blato, dlato et v. sl. grad).

*

Nous avons essaye, dans notre expose, de montrer quelques-uns avantages deTelaboration d'un Atlas plurilingue, YAtlas linguistique et ethnographique balkanique, pour la connaissance de la civilisation des peuples sud-est europeen.

^
I

INDICATIONS BIBLIOGRAPHIQUES

†

JABERG, K.: *Grossräumige und Kleinräumige Sprachatlanten*, Vox Romanica, 1954, p. 1-61.

DOROSZEWSKI, W.: *Le structuralisme linguistique et les etudes de geographie dialectale*, apud *Proceedings of the Eighth International-Congress of Linguists* Oslo, 1958, p. 540—

DEANOVIC, MIRKO — FOLENA, GIANFRANCO: *Prospettive dell'Atlante linguistico mediterraneo*, Bolletino dell'Atlante linguistico mediterraneo, 1, Venezia, 1954, p. 7—

DEANOVIC, Mirko: *Perspectives de VAtlas linguistique mediterranean*, apud *Actes du Colloque international de civilisations, litteratures et langues romanes*. Bucarest, 1959, p. 190—

Id.: *VAtlas linguistique mediterranean*, et *VAtlas linguistique balkanique*, Bolletino dell'Atlante linguistico mediterraneo, 4, 1962, p. 7—12.

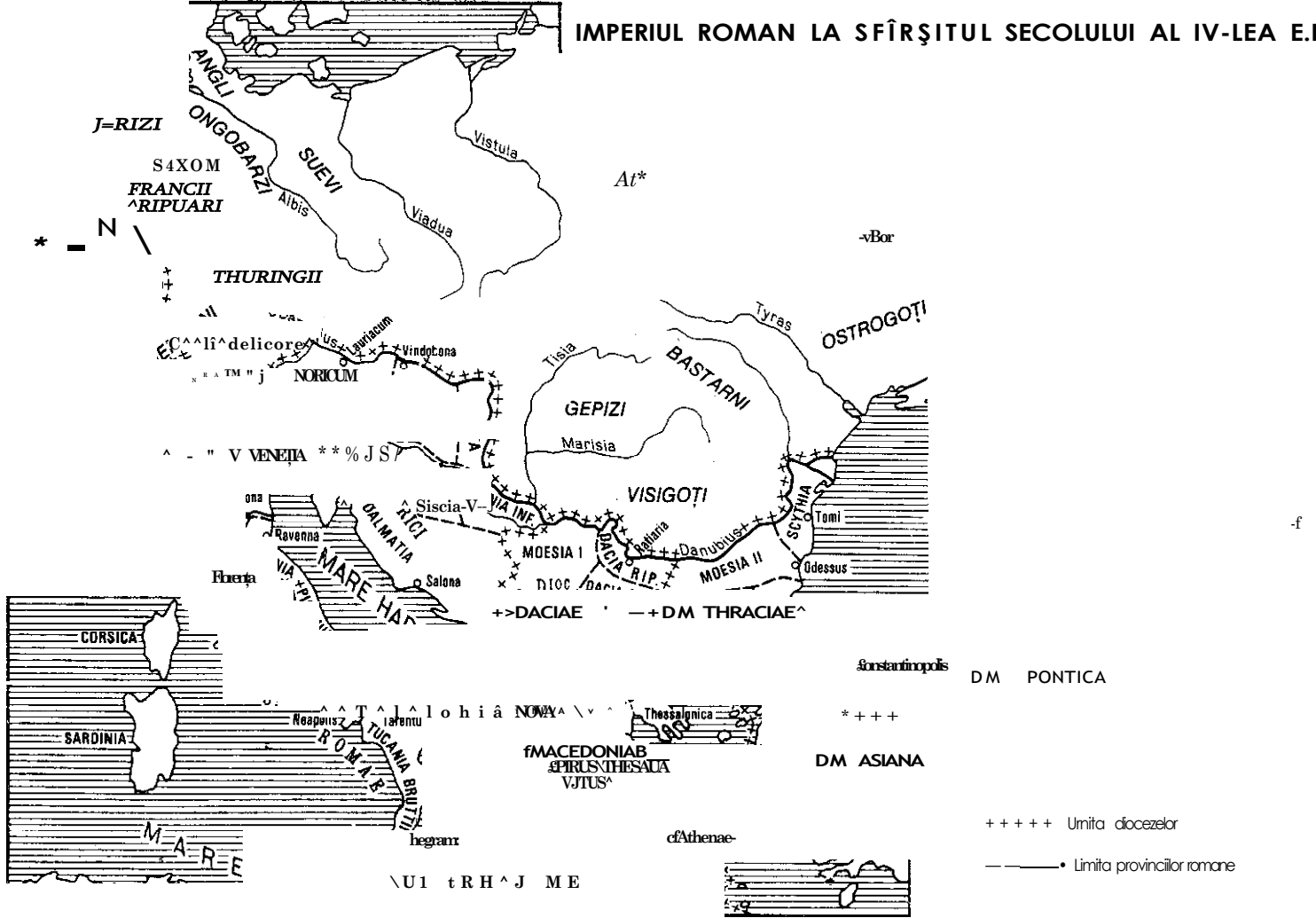
Id.: *Atlanti plurilingui*, apud *Communications et rapports du premier Congres international de dialectologie generale*, II, Louvain, 1964, p. 30—34.

Actes del V-Congreso Internacional de Estudios Linguisticos del Mediterraneo, Madrid, 1977, p. 401-405.

I

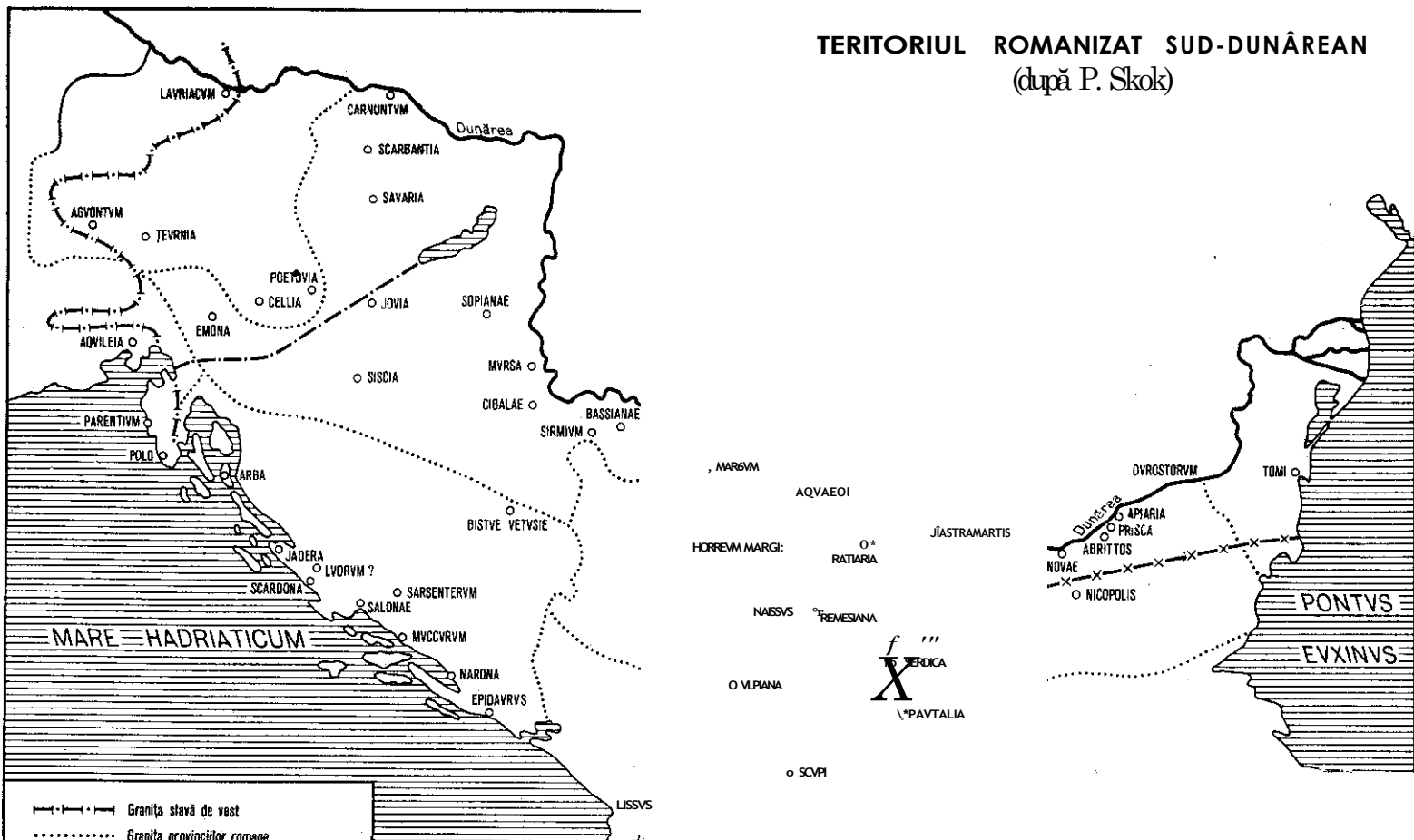
\
t

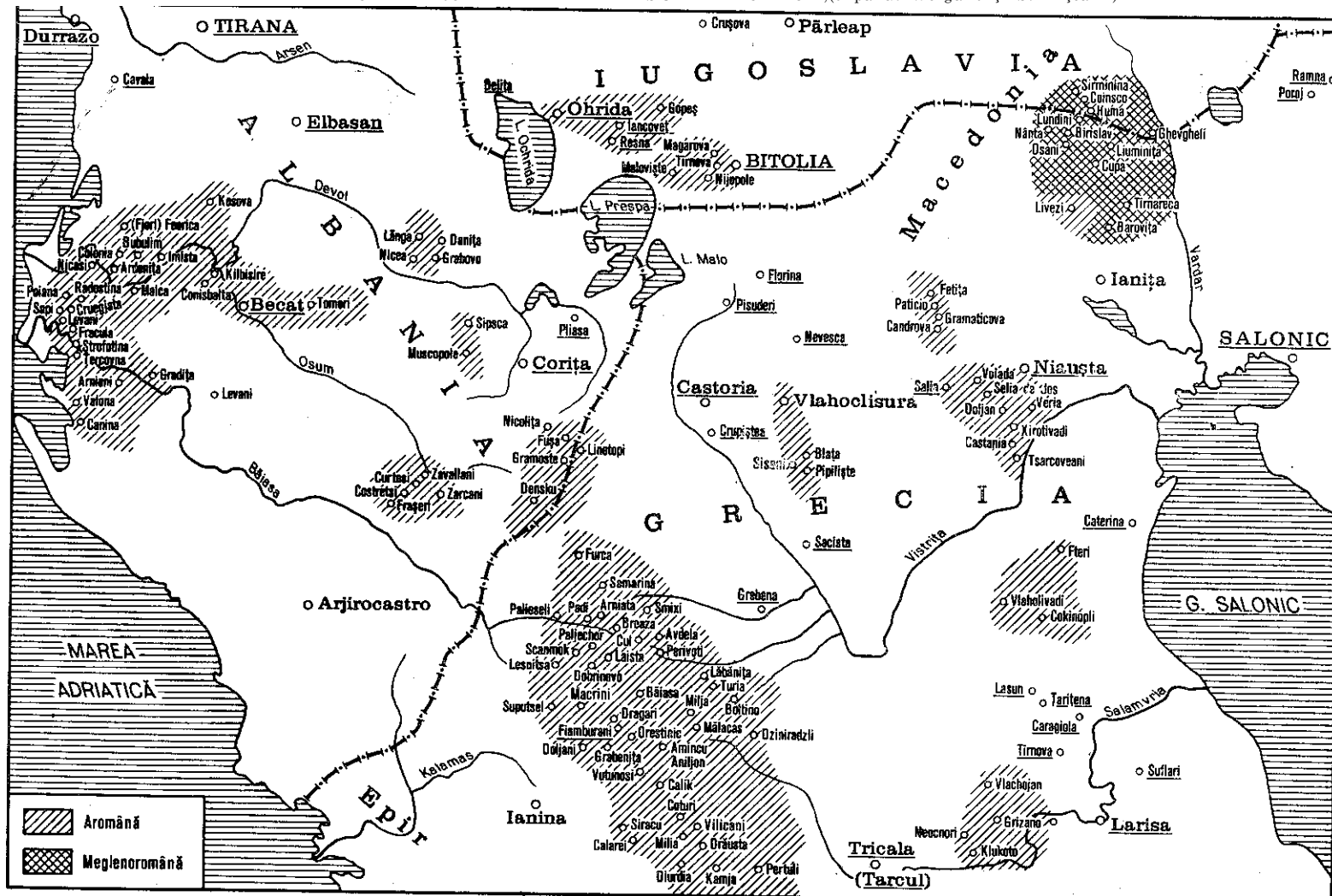
IMPERIUL ROMAN LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL IV-LEA E.N.

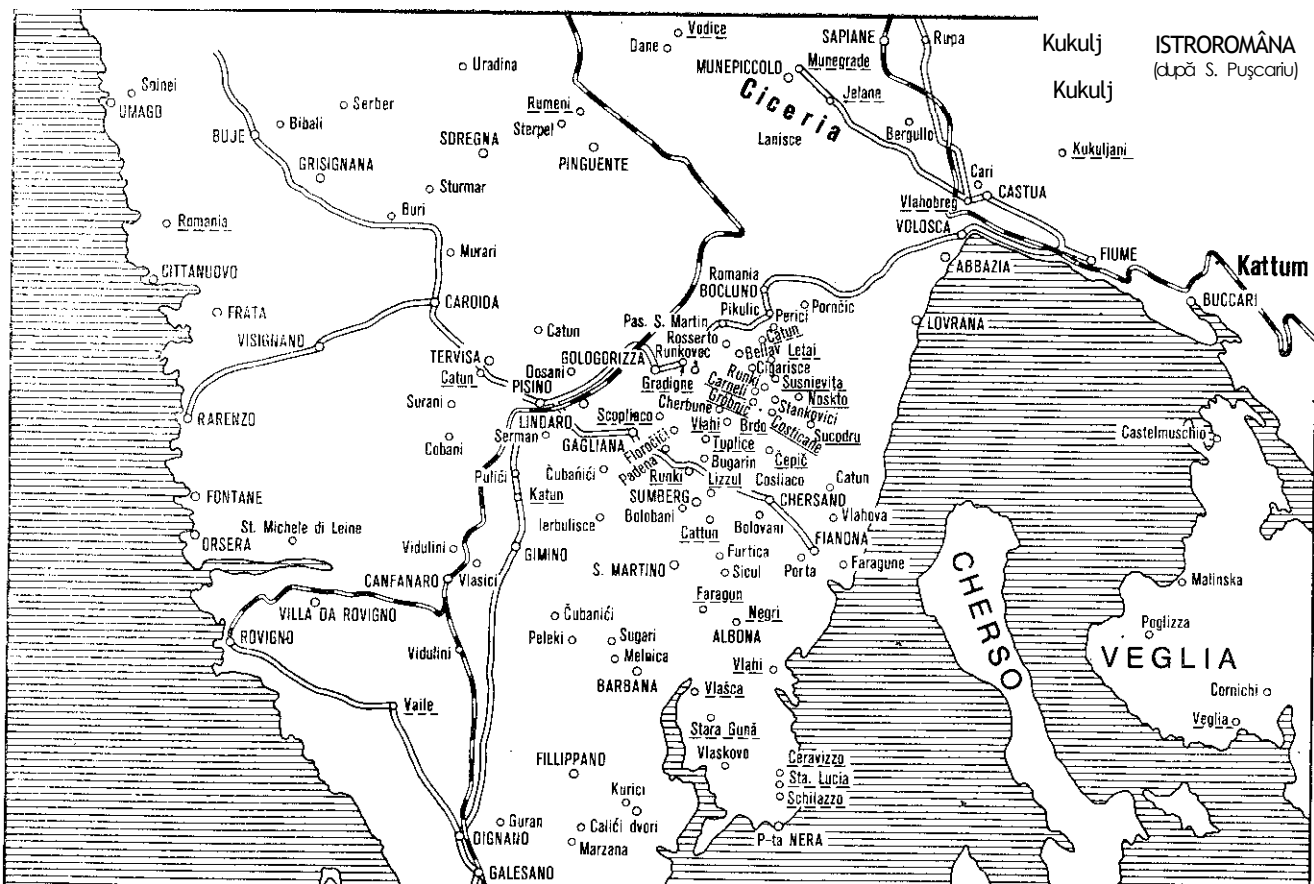
Harta nr. 16

TERITORIUL ROMANIZAT SUD-DUNĂREAN (după P. Skok)

Harta nr. 18

INDICE

il

i

I. INDICE DE AUTORI

- Aalto, Pentti 237
Abel, Fritz 160
Aebischer, P. 126
Agard, F. B. 17, 50, 79, 95, 564, 569
Agrell, S. 313, 314
Ahmanova, O. S. 624
Aitzetirmller, Rudolf 30, 39, 62, 245, 305,
561, 593, 594, 635, 636, 747
Ajeti, Idriz 237
Albinus 107
Alecsandri, V. 624
Alessio, Giovanni 21, 79, 173, 174, 178,
180, 181, 183, 212, 214, 215, 245, 247
250, 575
Alfoldi, A. 81, 322
Alfoldy Geza 208
Allen, W. Sidney 89
Altheim, Franz 22, 44, 84
Alvar, Manuel 771
Amelio, Silvestro 659, 660
Amlacher, A. 271
Andreicin, L. 58
Andriotis, N. P. 59
Andronicus, Livius 32, 86, 165
Antosin, N. S. 17, 593
Apicius 22 165
Apuleius 138, 159, 168
Armând, F. 330
Armbruster, Adolf 744
Arnim, B. v. 270
Arumaa, Peeter 22, 60, 307
Arvinte, V. 191, 222
Asan, Finuța v. Hasan, Finuta
Asboth, O. 312
Ascoli, G. I. 363, 589
Asenova, Petja 246, 737
Audax 95
Audollent, A. 27
Auerbach, Max 22, 294, 295
Aufrecht, Th. 31
Augustin 84, 157
Avram, Andrei 22, 67, 95, 328, 348, 350
361, 369, 373, 403, 406, 408, 411, 412
431, 445, 446, 451, 452, 455, 456, 460
461, 484, 485, 486, 570, 571, 590, 591
620, 627, 628, 629, 630, 635, 661, 662
703, 705, 722, 755, 760, 762
Avram, Mioara 298, 519
Awedyk, Wieslaw 721, 722
Bacinschi, Ilie 354, 665
Badia-Margarit, A. 87
Baehrens, W. Aem. 22, 24
Bahner, Werner 48
Balogh, Ed. 253
Balotă, Anton 12, 228
Banciu, Axente 409
Bandchen, Erstes 41
Barbarino, O. L. 110
Baric, Henrik 21, 22, 54, 55, 56, 103,
197, 204, 221, 223, 229, 232, 233, 240,
242, 243, 244, 245, 246, 248, 249, 250,
251, 253, 254, 256, 638
Barițiu, G. 410
Bartholomae, Christ. 57
Bartoli, Matteo 22, 48, 67, 76, 81, 84, 125,
172, 173, 314, 361, 585, 587, 588, 589,
745
Battisti, Carlo 22, 87, 100, 104, 108, 109
Baumann, H. 80
Bazell, Ch. E. 597
Bălan, T. 454, 469, 467, 476
Bănățeanu, Vlad 37
Bărbulescu, Ilie 17, 22, 63, 229, 266, 303,
315, 396, 405, 407, 409, 431, 478, 480,
666, 670
Bărbulescu, M. 362
Beaulieux, Leon 22, 58, 273, 278, 282, 330,
394, 615
Beckby, H. 44
Beckmann, O. A. 85
Beeler, M. S. 205
Belardi, W. 217
Belic, A. 59, 60, 190, 195, 237
Belulovici, A. 67, 585
Beneș, P. 280
Bennett, K. S. 86
Benveniste, E. 209, 217, 660, 661, 704,
707, 754, 762
Benzing, Joh. 270, 271
Berciu, D. 211
Berger, E. 44
Berici, B. 399
Bernard, Claude 10, 654
Bernard, R. 60, 208, 245, 251, 395, 396
Berneker, Erich 23, 60, 245, 246, 247, 284,
555, 556, 557, 558, 559, 561, 594, 635
Bernstein, S. B. 17, 23, 274, 310, 312, 405,
429, 609, 610, 611
Bertoldi, V. 207

- Bertoni, G. 22, 214, 245, 299, 355
 Beschewliew, W. 271
 Besnier, M. 199, 742
 Bezdechi, St. 56
 Bianu, I. 23, 24, 25, 26, 31, 34, 39, 65, 407, 438, 441, 442, 448, 456, 457, 462, 469, 479, 488, 494, 496, 513, 672, 676, 680
 Bickel, Ernst 44
 Bidwell, Charles E. 277
 Birnbaum, H. 29, 55, 190, 735, 737
 Birlea, O. 560
 Birseanu, A. 671
 Blass, Fr. 237
 Blaylock, Curtis 108
 Bledy, Geza 387, 559
 Bloch, O. 726
 Bloomfield, L. 607
 Blumel, Wolfgang 87
 Blumenthal, A. v. 204
 Bocănetu, Al. 171
 Boga, L. T. 23, 476, 489, 530
 Bogdan, Damian P. 26, 68, 268, 406, 407, 417, 420, 421, 422, 423, 425, 429, 430, 444, 454, 464, 481, 488, 747
 Bogdan, Ioan 11, 19, 23, 28, 68, 222, 223, 247, 255, 405, 407, 413, 414, 415, 416, 418, 419, 421, 422, 425, 429, 430, 436, 442, 468, 473, 477, 481, 489, 491, 767
 Bogdan-Duică, G. 454
 Bogrea, V. 177, 219, 221, 222, 223, 266, 299, 322, 354, 430, 537, 559, 765
 Bogoroditzki, V. A. 48
 Boiagi, Mihail G. 65
 Boisacq 251
 Bojân, T. 182
 Bolintineanu, D. 624
 Bolocan, Gh. 286
 Bonfante, Giuliano 13, 82, 84, 86, 88, 109, 113, 114, 116, 121, 124, 173, 178, 179, 202, 206, 208, 209, 210, 229, 245, 252, 259, 603, 605, 738
 Bonnet, Max 44
 Bortzaky, N. 234
 Borszák, Stepan 52
 Borșianu, Aurelian 766
 Bossilkov, K. 275
 Botke, K. G. 141
 Bourciez, Ed. 23, 48, 281, 632
 Bourciez, Jean 48
 Braisch, Maria 729
 Brandenstein, W. 52, 91, 92, 206, 211
 Bräuer, Herbert 60
 Brâncuș, Grigore 163, 244, 250, 255, 279, 549, 745, 763
 Breban, V. 383
 Brighenti, Eliseo 23, 59, 257
 Brîncuș, v. Brâncuș
 Broch, Olaf 23, 60, 307, 363, 614
 Brondal, Viggo 236, 329, 330
 Bruch, J. 85, 87, 103, 221, 222, 223, 245
 Briickner, A. 247, 254
 Brugmann, Karl 30, 44, 57
 Bruneau, Ch. 156, 194
 Brunot, F. 156
 Briiske, H. 284
 Buchler, Gretchen 486
 Budagov, R. A. 160
 Budimir, M. 38, 55.
 Budmani, P. 62
 Bujor, I. I. 279, 597
 Bulgăr, Gh. 295, 529
 Bunea, Aug. 588
 Burger, A. 107, 112, 115
 Burgniere, Paul 237
 Buturas, Ath. 59, 213
 Byck, J. 50, 51, 63, 111, 129, 131, 138, 146, 157, 174, 177, 179, 246, 249, 251, 253, 255, 280, 282, 445, 467, 555, 672
 Byhan, A. 66, 67, 311, 361, 585
 Țabej, Eqrem 15, 26, 57, 76, 103, 105, 173, 179, 196, 197, 205, 208, 209, 210, 213, 227, 229, 233, 234, 241, 242, 244, 246, 249, 250, 251, 255, 256, 257, 592, 713, 735, 736, 740, 743, 763
 Caesar, Iulius 22, 23, 165, 168, 217
 Calavrezo, C. 719
 Calleman, B. 227
 Camaj, Martin 638, 745
 Cancel, P. 63, 380, 405, 546, 576
 Candrea, I.-A. 8, 24, 26, 29, 50, 52, 66, 68, 109, 111, 117, 142, 161, 171, 174, 177, 180, 214, 228, 245, 248, 253, 255, 299, 311, 325, 334, 360, 361, 388, 407, 408, 431, 433, 434, 448, 451, 453, 455, 458, 464, 475, 479, 480, 481, 484, 487, 497, 498, 503, 504, 507, 510, 527, 532, 534, 548, 597, 637, 651, 652, 653, 666, 667, 668, 687, 689, 705, 726, 745, 753, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 765, 767
 Cantemir, D. 294, 368, 470, 521, 621
 Cantemir, Traian 66
 Capella, Martianus 114
 Caper 107, 143
 Capidan, Th. 12, 24, 55, 63, 64, 65, 66, 107, 131, 133, 134, 135, 143, 146, 147, 148, 149, 152, 154, 157, 158, 163, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 192, 196, 197, 200, 207, 209, 210, 211, 227, 240, 244, 245, 247, 248, 249, 251, 253, 254, 255, 269, 279, 282, 283, 292, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 306, 311, 312, 313, 321, 323, 324, 325, 328, 329, 332, 334, 335, 336, 340, 343, 344, 346, 347, 352", 353, 354, 355, 356, 358, 361, 362, 363, 364, 369, 370, 372, 373, 374, 380, 381, 393, 394, 395, 396, 417, 493, 512, 555, 558, 559, 570, 576, 587, 600, 606, 624, 632, 665
 Carabulea, Elena 383, 528
 Caracostea, D. 560, 561
 Caragață, G. 128
 Caragiale, I. L. 24
 Caragiani, I. 381, 576
 Caragiu Marioteanu, Matilda 32, 65, 66, 145, 348, 349, 351, 352, 373, 657, 658
 Caraman, P. 362, 556
 Caratzas, Stam. C. 237
 Cartoian, M. L. 165
 Cartoian, N. 34, 69, 439, 442
 Cassiodor 24, 113
 Cato, M. P. 24, 99, 165
 Catul, V. 118
 Cazacu, Boris 8, 10, 20, 38, 363, 429, 439, 467, 622
 Cazacu, Matei 431
 Căndea, Sp. 434
 Cedren 322
 Chiaro, Anton-Maria, del 744
 Chisvasi-Comsa, M. 268
 Chițimia, I. C. 430, 602, 607
 Chlumsky, J. 612-613
 Chomsky, Noam 707
 Choniates, Nicetas 230, 619
 Christescu, V. 77
 Cicero, 25, 86, 95, 118, 119, 156, 162, 164, 165, 168
 Cihac, A. de 25, 176, 251, 263, 410
 Cimochofski, W. 197, 205, 206, 207, 208, 209, 735
 Ciobanu, Fulvia 661
 Ciobanu, Șt. 25, 420, 429, 666, 673, 674, 675
 Cioculescu, Șerban 24
 Ciorănescu, Al. 765
 Cipariu, T. 25, 68, 448, 454, 494, 498, 528, 654
 Ciuchindel, C. 753, 756, 758
 Clair-Sobell, J. St. 604, 607
 Claudian, V. I. 380, 576
 Cledonius 164
 Cohn, G. 25, 153
 Commodian 25, 113
 Condurachi, Em. 79
 Conea, I. 215
 Conev, B. 25, 60, 63, 287, 293, 305, 307, 311, 312, 316, 317, 394, 395, 396
 Consentius 111, 117
 Constantinescu, N. A. 299
 Cooper, F. T. 83
 Corbea, D. 647, 649
 Cordignano, P. F. 25, 57, 245, 250, 251, 253, 254
 Coresi 19, 24, 25, 26, 325, 331, 431, 432, 433, 435, 436, 437, 438, 439, 441, 442, 443, 444, 446, 448, 449, 467, 472, 473, 476, 478, 481, 483, 487, 492, 493, 494, 499, 504, 519, 537, 553, 632, 663, 666, 667, 668, 672, 673, 675, 677, 678, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 726
 Coresi, Șerban 26
 Corlăteanu, N. 692, 693, 694
 Cornish, V. 193
 Cortelazzo, M. 196, 736
 Coseriu, Eug. 84, 86, 192, 212, 710
 Costăchescu, M. 26, 109, 231, 232, 404, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 420, 421, 422, 423, 425, 447, 467, 469, 474, 477, 529
 Costin, Miron 642, 655
 Costin, Nicolae 521
 Costinescu Mariana 761
 Coteanu, I. 12, 64, 67, 160, 172, 324, 351, 356, 373, 415, 492, 495, 549, 550, 551, 552, 570, 682
 Cousin, Jean 44
 Crăciun I. 24, 433, 438, 678, 681, 683
 Crânjală, D. 26, 388, 389, 390, 391
 Creangă, I. 164, 492
 Crețu, Gr. 683
 Cristoforidi, C. 57
 Cross, Ephraim 26, 99
 Cuedet, G. 687
 Cvijic, Jovan 26, 193, 195, 266, 380, 577
 Cyzevskiy, D. 433
 Czinar, M. 28
 Daicovicu, C. 26, 76, 77, 79, 80, 147, 192, 199, 203, 209
 Dainelli, G. 193
 Dalametra, I. 26, 65, 175, 214, 215, 245, 248, 249, 250, 257, 331, 420,
 DallTgna Rodriguez, A. 172, 287
 Dan, Mihail P. 432, 433
 Danicic, Dj. 62
 Daniil 279, 369
 Dardel, R. de 133, 157
 Dauzat, Albert 771
 Dayre, Y. 59
 Dăianu, E. 438
 Deanovic, Mirko 59, 76, 102, 194, 292, 773
 Debrunner, A. 97, 237
 Decev, v. Detschew
 Delamarre, E. Jean-Brunhes, 771
 de Climent, Mariano Bassals 91
 Decsy, Gy. 308
 Delattre, Pierre 190
 del Chiaro, v. Chiaro
 de Martonne, v. Martonne
 Deme'ny, L. 436, 475
 Demiraj, Shaban 664
 Densusianu, Ov. 8, 10, 11, 17, 26, 27, 50, 55, 63, 64, 68, 78, 103, 104, 114, 115, 128, 129, 131, 132, 133, 143, 144, 145, 146, 148, 150, 171, 175, 215, 217, 218, 221, 222, 223, 239, 239-240, 240, 244, 245, 246, 248, 251, 254, 268, 282, 287, 291, 295, 305, 306, 311, 312, 314, 321, 323, 328, 340, 343, 345, 346, 353, 361, 364, 380, 382, 383, 392, 408, 415, 423, 424, 435, 439, 450, 455, 460, 462, 464, 465, 469, 470, 474, 493, 495, 497, 507, 510, 511, 521, 529, 537, 546, 555, 556, 558, 576, 586, 587, 588, 589, 592, 595, 646, 652, 655, 659, 667, 717, 741, 765, 772
 Densusianu, Aron 37, 556
 Densusianu, N. 80, 548, 766
 Derzavin, N. S. 27, 270
 Descartes 10
 de Simone, C. v. Simone, C. de
 Desnitskaja, A. V. 205
 Dessau, H. 27, 44, 137
 Dețschew, D. 15, 27, 52, 196, 204, 241, 251, 255, 574, 594, 735, 736,
 Devoto, Giacomo 27, 44, 86, 95, 96, 114, 125, 162, 206, 606

- Diaconescu, I. 665
 Diaconescu, Paula 493
 Dickermann, E. 60
 Diculescu, Constantin C. 54, 171, 192, 213, 220, 221, 222
 Diehl, Ch. 193
 Diehl, Ernst 27, 44, 45, 120, 133
 Diels, Paul 27, 60, 61, 278, 279, 308, 315, 316, 614
 Diez, Fr. 563
 di Giovine, v. Giovine
 Dimand, B. 27, 50, 164, 167
 Dimitrescu, Florica 12, 19, 27, 166, 331, 406, 438, 440, 492, 538, 632
 Dimitriu, C. 538
 Dinter, G. B. 23
 Dinu, T. 492
 Diomed 164, 167
 Dioscoride 209, 251, 735, 741
 Diver, M. 317
 Djamo, Lucia 16, 394, 747
 Dodbida 196
 Domanovsky, A. 588
 Domaschek, W. 171
 Dombart, B. 25
 Domi, Mahir 195, 205, 241, 735
 Dorfman, Eugene 92
 Doritsch, A. 58
 Doroszewski, W. 773
 Dosoftei 165, 175, 295, 325, 363, 439, 467, 469, 470, 618, 622, 667
 Dragomir, Silviu 27, 198, 201, 247, 382, 587
 Draganu, N. 14, 25, 27, 34, 50, 52, 58, 69, 117, 156, 160, 162, 165, 166, 171, 174, 175, 178, 180, 210, 211, 218, 219, 265, 289, 300, 301, 364, 370, 373, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 390, 391, 404, 409, 410, 413, 414, 419, 423, 425, 433, 434, 436, 438, 439, 442, 443, 455, 456, 464, 469, 474, 476, 479, 493, 512, 520, 521, 555, 557, 667, 670, 672, 677, 683, 691
 Drimba, VI. 387, 438, 691, 737
 Drzewiecki, Konrad 600
 Dujcev, Iv. 275
 Dumke, H. 171
 Dunker, Arno 65
 Duridanov, I. 203, 204, 242, 246, 253, 254, 255, 396
 Durin, Jean 311
 Durnovo 275, 310
 Dvornik, F. 272
 Dziatzko, Karl 41

 Ebert, Max 38, 52, 53, 54, 57
 Eckhardt, F. 588
 Eden, W. v. 67
 Edwards, P. M. H. 286
 Ekblom, R. 226, 615
 Elcock, W. D. 45
 Elian, A. 193
 Eminescu, M. 172, 454, 567, 616, 624, 625, 626, 629, 662, 730, 731, 732
 Empiricus, Marcellus 99, 122, 162
 Ennius, Quintus 166
 Ercole, Fr. 55
 Ernout, A. 28, 32, 33, 36, 45, 46^m, 84, 87, 103, 131, 182, 548, 549, 557, 757, 765
 Ettmayer, Karl v. 28, 48, 83, 144, 156, 164
 Euripide 217

 Fairbanks, G. H. 17
 Fant, C. G. M. 628, 629
 Feist, S. 223, 767
 Fejer, G. 28, 413
 Festus 106, 108, 208
 Feuillet, Jack 718, 737
 Filimon, A. 438
 Filip Moldoveanul 436
 Filitti, I. C. 267
 Fischer, I. 172, 173, 213, 214, 215, 286, 677, 751
 Fischer-Jorgensen, Eli 722
 Flora, Radu 67, 399
 Florescu, R. 211
 Florianus 231
 Fogarasi, Tamás 455
 Folena, G. 773
 Forster, M. 218
 Fotich, Tatiana 570
 Fradis, A. 719
 Fraenkel, E. 60, 245
 Franck, Otto 300
 Frățilă, A. 28, 165, 166, 167
 Frâncu, C. 664, 665, 745
 Frâncu, Cătălina 745
 Friedman, Victor A. 737
 Friedmann, Beatrice 107
 Friedrich, G. 25
 Friedwagner, Mathias 55, 200, 222, 265
 Frisk, H. 741
 Furman, Sas L. 159

 Gabinski, M. A. 57, 205, 225, 597
 Gache, F. 44
 Gaeng, P. 85, 110, 169
 Galaction, Gala, 760
 Gâldi, Ladislau 32, 48, 81, 322, 413, 415, 424, 460, 521, 524, 732
 Galliot, J. Le 714
 Gamillscheg, Ernst 28, 54, 78, 79, 81, 115, 133, 145, 146, 147, 148, 160, 163, 199, 201, 220, 221, 222, 236, 465, 467, 505, 738
 Gartner, Theodor 28, 50, 147
 Gaster, Moses 27, 28, 55, 164, 442, 667, 672, 676, 686
 Gălăbov, Ivan 28, 55, 235
 Gălușcă, C. 41, 68, 408, 674
 Gămulescu, Dorin 272
 Gâzdaru, D. 150, 495, 497, 498
 Geagea, Chr. 214
 Gellius, A. 29, 118
 Gelzer, H. 210
 Georgescu, A. 163
 Georgiev, VI. 15, 29, 55, 56, 58, 61, 191, 197, 201, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 217, 218, 246, 248, 249, 250, 251, 270, 300, 545, 574, 578, 593, 734, 740, 742
 Gercke, A. 83
 Gerov, Boris 15, 29, 77, 191, 212
 Gerov, Najden 58, 561, 577
 Ghergariu, I. 383
 Gheție, I. 19, 431, 436, 438, 470, 622, 659, 660, 662, 663, 664, 715, 716
 Ghibănescu, Gh. 39, 247, 253, 477
 Giarratano, C. 22
 Giese, W. 56, 225, 574
 Gillieron, J. 10, 11, 172
 Giesebrecht, W. v. 61
 Giovine, Paolo di 744
 Giuglea, G., 12, 13, 80, 103, 124, 142, 174, 175, 176, 177, 178, 180, 182, 212, 214, 215, 221, 222, 244, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 2531, 254, 255, 511
 Giurescu, Constantin C. 29, 219, 224, 230, 231, 232, 267, 323, 768
 Giurescu, Dinu C. 29
 Gjinari, Jorgji 210, 734, 735
 Glodariu, I. 591
 Godel, R. 91
 Godin, Marie Amelie F. v. 29, 57, 253
 Goetz, G. 36
 Golab, Zbigniew 56, 194
 Golescu, Iordache 548
 Gombocz, Z. 216, 218, 274
 Gorka, Olgierd 323
 Gossen, Ch. Th. 660, 662, 707
 Gougenheim, G. 214, 286
 Gradea, Pia 654
 Grafstrom, Axe 648
 Grammont, M. 330, 346, 723
 Grandgent, C. H. 29, 45, 153
 Graur, Al. 29, 49, 50, 56, 60, 63, 87, 95, 103, 105, 106, 107, 111, 117, 118, 122, 124, 128, 129, 131, 133, 134, 139, 140, 144, 148, 152, 153, 154, 160, 172, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 207, 209, 210, 214, 215, 223, 232, 234, 236, 239, 240, 241, 246, 247, 250, 251, 253, 255, 256, 281, 282, 286, 291, 295, 296, 297, 299, 306, 334, 344, 345, 347, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 383, 417, 445, 455, 460, 549, 555, 556, 575, 596, 597, 598, 599, 605, 606, 616, 619, 623, 745, 763, 764, 771
 Grecu, V. 439
 Gregoire, H. 244
 Gregorius din Tours 29, 141, 144, 159, 162
 Grevander, Sigfrid 29, 165
 Grimes, J. E. 79, 564, 569
 Grigore din Măhaci 443, 472, 474, 495, 671, 694
 Grober, Gustav 29, 43, 55, 64, 81, 82, 85, 763
 Griinenthal, O. 62
 Guarnerio, P. E. 48, 49, 114
 Guillaume, Gustave 48, 159
 Guillerrou, A. 731
 Guiraud, Pierre 172, 286
 Gurakuqi, K. 55
 Gutu-Romalo, Valeria 323
 Gyoni, M. 198, 381, 577
 Gyorgy, Alexis 40
 Haas, O. 55, 205, 208, 246
 Habovstiak, Anton 380
 Hadlich, R. L. 83
 Hagendahl, H. 143
 Hahn, Joh. Georg v. 29, 196, 256, 257
 Hala, B. 721
 Hall, G. L. 604, 607
 Hall Jr., Robert A. 45, 47, 48, 82, 87, 92, 124, 603
 Halle, Morris 628, 629, 707
 Halm, C. 40
 Hambach, H. 217
 Hamm, J. 308, 314
 Hammarstrom, Goran 660
 Hamp, Eric P. 29, 52, 103, 196, 197, 209, 251, 255, 737, 739
 Haneș, P. V. 438
 Hansen, A. 330
 Hansen, Asgar Rosenstand 56, 205, 233
 Harmatta, John 30, 54, 217
 Hasan, Pinuta 164, 529, 661
 Hasdeu, B. P. 9, 22, 24, 26, 31, 68, 196, 206, 223, 224, 253, 255, 263, 361, 404, 405, 408, 409, 410, 414, 417, 420, 444, 454, 455, 456, 457, 463, 464, 467, 469, 473, 484, 486, 491, 504, 506, 511, 531, 532, 536, 548, 555, 556, 587, 642, 645, 662, 691, 694, 704, 741, 754, 756, 767,
 Hatzidakis, G. N. 30, 59, 214, 226
 Haudricourt, A. G. 93, 627, 771
 Haugen, Einar 15, 30, 190, 193
 Hauler, Edmund 41
 Hauptmann, Lj. 270
 Havers, W. 156
 Hazai, G. 737
 Havrânek. B. 189, 265, 330,
 Heeren, A. H. L. 61
 Heffner, R.-M. S. 658
 Helbig, W. 205
 Helm, R. 22
 Heraeus, W. 36
 Herbig, G. 205
 Herman, J. 84, 85, 98, 102, 111
 Hermer, Cl. 34
 Herrig, Ludwig 47
 Herodot 52, 210, 211, 217, 219
 Herseni, Traian 381, 576
 Hertz, Martin 29
 Herzog, E. 116, 117, 144, 174, 183, 217
 Hesseling, D. 237
 Hetzer, Arnim 726
 Hieronim 30, 84, 144, 167
 Hill, A. A. 89, 91, 92, 102, 168, 229
 Himu, M. 16
 Hintze, Fritz 95, 629
 Hirt, H. 15, 204
 Hjelmlev, L. 548, 600, 602, 604, 606
 Hodos, N. 25, 680
 Hoeg, Carsten 30, 65, 193, 343, 381
 Hofmann, J. B. 31, 45, 46, 47, 83, 84, 105, 112, 176
 Hoffmann, Otto 741
 Holban, Th. 477
 Honterus, J. 354, 671

- Horálek, K. 275
 Horațiu 30, 165
 Horecky, Ján 91, 92
 Horejsi, Vl. 606
 Horn, W. 47, 156
 Hosius, Carol 29
 Hristea, Th. 87, 194, 252
 Hristea, Valentina 145
 Hiibner, E. 115
 Hubschmid, J. 15
 Huemer, J. 42
 Hugo, Victor 723
 Hujer, O. 593
 Hurmuzaki, D. 230
 Huttmann, A. 438
 Hyer, O. 39
- Jacobsohn, H. 217
 Ilcev, St. 58
 Iliescu, Maria 161, 665
 Iliescu, Vlad. 202, 677
 Iliev, At. T. 63, 300
 Ioan Exarhul 233, 314, 593
 Ionașcu, Al. 331, 636, 637, 638
 Ionașcu, E. 383
 Iordan, Iorgu 23, 30, 48, 50, 51, 64, 78 79
 102, 152, 153, 154, 162, 178, 192, 200'
 209, 218, 221, 223, 224, 248, 250, 300,
 301, 306, 329, 330, 331, 376, 449, 506,
 546, 561, 562, 563, 564, 635, 636, 645,
 646, 647, 659, 703, 705, 709, 738, 762
 767, 768, 771
 Iordanes 30, 210, 211
 Iorga, N. 22, 23, 26, 39, 69, 410, 429, 430
 432, 433, 435, 438, 439, 442, 454, 470'
 588, 662, 666, 667, 670, 677, 683, 744
 Irmscher, J. 217
 Isacenko, A. V. 604, 607
 Ispirescu, P. 30, 161
 Istrate, Gavril 215, 356, 650, 681, 682
 Ivanov, V. 205, 606
 Ivănescu, G. 51, 211, 217, 251, 252, 325
 364, 606, 617, 621, 650
 Ivic, Pavle 30, 59, 61, 195, 271, 399
- Jaberg., Karl 173, 770, 773
 Jacquier, Henri 710, 711
 Jacimirskij, A. J. 31, 61, 291, 292, 293
 Jagic, V. 22, 31, 61, 266, 311
 Jagoditsch, Rudolf 62
 Jako, S. 436
 Jakobson, Roman 97, 403, 569, 600, 602
 608, 625, 628, 629, 712, 724
 Janakjev, M. 660
 Jarnik, J. Urban 515
 Jeanneret, M. 31, 45, 120, 125, 126, 129
 Jipescu 255
 Jirecek, K. 31, 61, 75, 77, 78, 191j, 192 195
 197, 198, 264, 271, 272, 3^ 579i_585
 Jokl, N. 31, 52, 53, 55, 57, 153, 195 196
 197, 202, 203, 205, 206, 207, 208, 209'
 211, 214, 218, 229, 235, 236, 237, 239'
 240, 242, 243, 244, 246, 247, 248, 249'
 250, 251, 252, 255, 256, 265, 268, 304
 306, 307, 311, 312, 313, 317, 346, 392
 393, 574, 587, 598, 726, 741 770
- Jones, Horace Leonard 40
 Jordan, Leo 156
 Joseph, Brian D. 665
 Jud, J. 42, 79, 81, 133, 557
 Juilland, A. 93, 286, 627
 Juilland, Ileana 286
 Jung 265
 Justi, F. 219
- Kahane, H. 80, 264
 Kahane, R. 80, 264
 Kálamán, Zsatkovics 429
 Kálmán, Timar 433
 Kaluzniackij, E. 31, 33, 68, 403, 407
 Kazarow, G. 203
 Keill, Henric 24, 29, 41
 Kekaumenos 324
 Keller Jr., H. R. 121
 Kelly, L. G. 268
 Kent, R. G. 97
 Keyes, Clinton W. 47
 Kidric, Fr. 436
 Kieckers, E. 45
 Kiparsky, V. 218, 266, 298, 307, 314
 Király Fr. 7037 723 ~?-----
 Kisch, Gustav 267, 300
 Klapp, O. 47
 Klein, Karl Kurt 435, 677
 Klein, S. 460
 Kluge, Fr. 114
 Knieszsa István 31, 63, 210, 211, 221, 223
 274, 287, 310, 413, 415, 417, 419, 423'
 557, 595
 Knutsson 223
 Koch, W. 115 "
 Kogălniceanu, M. 454, 662
 Kopitar, B. 189
 Kostic, D. 248
 Rostov, K. 58
 Kovacej, A 18, 67
 Krahe, Hans 15, 31, 53, 205, 206, 207, 208"
 209, 211
 Kramer, Joh. 737
 Krandzalov, V. D. 271, 389
 Kfepinsky, Max 63, 82, 115, 146, 250, 280
 282, 295, 299, 508, 546
 Kretschmer, Paul 31, 54, 56, 83, 196, 202
 203, 204, 207, 208, 211, 218, 251
 Kroeber, A. L. 569
 Kroll, W. 45, 52, 168
 Kronasser, H. 208
 Kiibler, B. 22
 Kuen, H. 51
 Kuhn, Alwin 31, 48, 84, 114
 Kul'bakin, St. 31, 61, 275, 278, 304 308
 309, 314, 315, 614
 Kurylowicz, Jerzy 31, 96, 116, 162, 204, 607
 Kurz, I. 234
 Kurzová, Helena 190, 237, 238
- Lacea, C. 222, 410, 438, 467, 468, 670
 Lachmann, C. 29
 Lagarde 251
 Lambert, Ch. 45
 Lambertz 206
 Lambrior, A. 367, 470, 621, 722
- Lamprecht, K. 61
 Lange-Kowal 251
 Lapedatu, Alex. 21
 Lapesa, Rafael 160
 La Piana, Marco 196
 Lascaris, M. 271, 471, 619
 Latovac, M. 198
 Lausberg, H. 31, 47, 48, 79, 80, 84, 93,
 101, 102, 104, 114, 116
 Laurian, A. T. 263
 Lavrov, P. A. 61, 275
 Laziczius, J. v. 270
 Lazzeroni, Romano 120"
 Lean, John H. Mc. 47
 Leclerg, H. 83
 Lecointre, S. 714
 Le Galliot, v. Galliot
 Lehr-Splawinski, T. 275
 Lejay, Paul 45
 Lejeune, M. 205
 Lekov, Iv. 58
 Lenz, Rudolf 612
 Leonard Jr., Clifford S. 82
 Leontius 221
- Leotti, Angelo 31, 57, 253, 257
 Lerch, Eugen 158, 159
 Leroy, Ernst 51
 Leskien, A. 31, 32, 59, 60, 61, 272, 275,
 278, 279, 298, 299, 303, 304, 307, 308,
 405, 407, 408, 614
 Leumann, M. 31, 46, 80, 84, 85, 88, 89, 99,
 105, 109, 112, 176
 Lewy, E. 190
 Liebhart, Otto 300
 Liechtenhan, Ed. 32, 99, 122
 Lindsay, W. M. 28
 Loewe, R. 221
 Lohmann, J. 606
 'Lokotsch, Karl 32, 392
 Lombard, Alf 32, 51, 139, 141, 142, 148,
 177, 178, 180, 228, 336, 370, 406, 448,
 503, 507, 511, 528, 611, 725, 727
 Longus, Velius 110, 116, 123
 Lot, F. 85, 550, 551
 Lozovan, E. 223, 595
 Lofstedt, Bengt 85, 126
 Lofstedt, Einar 32, 45, 81, 83, 84, 129, 140,
 143, 158, 159, 162, 164, 173, 281
 Lowe, Karl 32, 153, 295, 296, 297, 298, 299
 Lucaci, ritorul 473
 Lucretiu 32, 134, 166
 Liidtke, H. 17, 45, 76, 79, 92, 96, 101, 304,
 564
 Lukasik, St. 389
 Lukinich, M. E. 21, 32, 413, 415, 424
 Lunt, Horace G. 32, 58, 61, 304, 637
 Lupas, I. 21, 430
 Luther 434, 435, 670, 671
- Macarie 438
 Macrea, D. 172, 230, 286, 364, 368, 369,
 470, 477, 617, 618, 619, 620, 621, 622,
 677, 716
 Macurek, Josef 432, 433, 676
 Maenchen-Helfen, Otto 221
- Maior, Petru 190
 Maiorescu, I. 589
 Maixner, R. 59
 Makkai, Ladislau 32
 Malecki, M. 195
 Malkiel, Yakov 81, 92, 210, 569, 714
 Malmberg, Bertil 15, 191, 569
 Maftczak, Witold 17, 277, 278, 772
 Mares, Al. 19, 438, 470, 622, 715
 Maretic, T. 62
 Margulies, A. 61, 201, 304, 307, 323
 Marin, G. 330, 529
 Mariner Bigarra, S. 91
 Marouzeau, J. 44, 45, 83, 234
 Martinet, A. 615, 624, 627, 629, 630,
 Martonne, Em. de 380, 576
 Massim, I. C. 263
 Mateescu, G. 202, 203, 204, 208, 574
 Matecki, M. 577
 Matei, M. 576
 Matusевич, M. I. 612
 Maurer, Fr. 47
 Mayer, G. 289
 Mayer, Anton 15, 32, 53, 204, 207,
 594
 Mazilu, D. R. 438
 Mazon, Andre 58, 60, 246, 256, 289
 Mazzuoli-Porru, Giulia 44
 Măndrescu, Simeon C. 383
 Mehedinți, S. 199
 Meier, Harri 51, 86, 162
 Meillet, Antoine 10, 32, 33, 45, 59, 61,
 86, 87, 96, 97, 99, 103, 112, 114,
 160, 162, 182, 189, 194, 217, 235,
 237, 280, 281, 295, 296, 297, 299,
 304, 306, 307, 308, 310, 313, 324,
 331, 515, 548, 549, 557, 600, 606,
 663, 704, 718, 765
 Meinhert, Dieter 720
 Melich, J. 274, 559
 Menges, Karl H. 737
 Merkel, R. 35
 Merlinger, W. 204
 Merlo, Clemente 97
 Meyer, Gustav 33, 57, 59, 75, 76, 146,
 229, 245, 246, 247, 248, 250, 252,
 254, 305, 306, 311, 312, 511, 763
 Meyer, Karl H. 394
 Meyer, P. 330
 Meyer-Liibke, W. 33, 34, 37, 45, 48,
 51, 76, 77, 81, 83, 100, 101, 103,
 105, 107, 109, 114, 115, 116, 117,
 134, 135, 139, 142, 144, 147, 151,
 162, 171, 175, 181, 184, 185, 213,
 222, 223, 226, 229, 237, 240, 253,
 291, 330, 343, 344, 354, 355, 370,
 464, 493, 497, 508, 515, 555, 557,
 597, 631, 632, 663, 745, 763, 766
- Michaelis, Fr. 438
 Michea, R. 286
 Michov, D. 236
 Miclea, I. 211
 Mieu, S. 509
 Migliorini, Bruno 299
 Mihail, Zamfira 738

- Mihály de Apsa, I. 33
Mihályi, I. 230
Mihăescu, H. 14, 33, 46, 81, 82, 83, 86, 87, 100, 104, 110, 114, 117, 131, 133, 138, 143, 144, 152, 153, 157, 158, 164, 171, 173, 175, 176, 178, 180, 182, 183, 184, 195, 197, 212, 763
Mihăilă, G. 12, 17, 33, 63, 224, 255, 268, 278, 279, 280, 283, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 309, 310, 312, 387, 427, 436 593, 610, 632, 635, 674, 746, 760, 761, 767
Mihăilă-Scărlătou, Elena 245, 247
Mihăileanu, Șt. 33, 65, 175, 255, 288, 289, 290, 335, 358, 370, 766
Mihăilescu, V. 200
Miklosich, Franz 33, 58, 61, 63, 75, 77 226, 271, 275, 291, 294, 295, 299, 300] 307, 388, 414, 556, 635
Miladinoff, v. Miladinov
Miladinov, Ivan An. 33, 256
Miletic, Lj. 236, 271
Milewski, T. 203
Millardet, G. 114
Milojevic, M. 416
Minea, I. 406
Minissi, Nullo 737
Mirambel, A. 343
Mircev, K. 34, 58, 61, 233, 257, 290, 304, 307, 593
Mirska, H. 530
Mitu, M. 389
Mittelhaus, K. 52
Mîrțu, Flaminu 430
Mladenoff, v. Mladenov
Mladenov, St. 34, 58, 60, 61, 63, 196, 208, 226, 236, 247, 265, 266, 271, 272, 273, 275, 276, 278, 288, 296, 300, 303, 304, 305, 306, 308, 311, 312, 316, 394, 610
Mladenova, Olga 212
Mocanii, N. 457, 476
Mohl, F. George 34, 83, 85
Mohrmann, Christine 34, 80
Momsen, Th. 22, 30
Monteverdi, A. 104
Moor, E. 271
Morariu, Leca 34, 142, 144, 146
Morariu, V. 520
Moraru-Popa, Georgeta 772
Moser, H. 213, 362, 363
Mourin, G. 711
Mourin, L. 68
Moutsor, Dem. 254, 310
Mueller, C. F. W. 25
Mueller, L. 30
Muljacic, Zarko 95
Muller, Bodo 603
Miiller, H. F. 46, 85, 160, 551
Murgoci, G. 23
Murko, M. 39
Mușlea 271
Mutafciiev, P. 34, 265
Naevius 86
Nagy Ant. Fekete 32
Nandriș, Gr. 34, 63, 314, 388, 391, 405, 416, 444, 447, 469, 593
Nandriș, Octave 34, 51, 336, 367, 458 461, 605, 722
Nanu, St. 66
Nădejde, I. 251, 455
Năsturel, P. Ș. 591, 592
Neculce, I. 162, 521, 645, 646, 647, 659 703, 705, 709, 762
Negruzzi, Costache 161, 162
Nehring 207
Neiescu, P. 424, 648, 649, 650, 657
Nemeth, J. 34, 216, 217, 218, 270
Nestor, I. 35, 80, 199, 264, 266, 268, 545
Nestorescu, Virgil 430, 515
Nicolaescu, Șt. 24, 35
Nicolau, M. G. 96, 97, 101, 162
Niculescu, Al. 51, 138, 166, 173, 179, 248, 253, 355, 599, 602, 607
Niederle, L. 266
Niedermann, M. 46, 97
Nikolaidi, C. 35, 65, 222, 247
Niță-Armaș, Silvia 380
Nopcsa, Fr'. Baron 193, 380, 575, 738, 770
Norden, E. 83
Novakovic, Stojan 35, 198
Obedenaru, M. G. 65
Oblak, Vatroslav 35, 58, 236, 305, 317
Ocheseanu, Rodica 295
Oder, E. 34
Ohijenko, V. I. 303, 408
Olberg, N. M. 248
Olcott, George N. 35, 47, 83, 153
Olschki, Leo 303
Olsen, Hedvig 52
Olteanu, Păndele 313, 533, 534
Onciul, D. 231
Onu, Liviu 10, 20, 38, 166, 438, 602, 607, 622
Orășanu, St. 430
Orr, John' 48
Orza, Rodica 723
Ostrogorsky 192
Otrebski, J. 218
Otobîcu, C. 551
Ovidiu 35, 165, 169, 224, 467
Pagliaro, Antonino 710 '
Palade, T. 666, 668
Palmer, L. R. 46, 90, 157
Pamfil, Viorică 19, 509, 537, 538, 705
Panaitescu, P. P. 35, 200, 268, 409, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 425, 429, 433, 438, 439, 642, 668, 677, 678, 679, 680, 681
Pancev, T. 58
Pancratz, A. 148
Panțu, Z. C. 255, 767
Papacostea, Șerban 436, 676, 677
Papahagi, Pericle 35, 65, 66, 163, 175, 176, 179, 215, 248, 249, 250, 251, 256, 257, 279, 332, 340, 343, 344, 357, 358, 359, 369, 372, 493, 512, 555
Papahagi, Tache 35, 51, 65, 66, 162, 228, 248, 287, 288, 323^343, 358, 453, 460, 471, 472, 476,*^80T504, 510, 632, 665, 766
Papi IJarian, A. 35, 442, 495
Paris, Gaston 201
Parlangeli, O. 206, 237, 735
Parlapanoff, Iwan 62
Pascu, G. 35, 51, 68, 224, 239, 297, 298, 392, 474, 765, 766, 767, 768
Pasca, St. 268
Pasca, St. 171, 214, 249, 250, 299, 421, 538, 667, 682, 683, 686, 687, 688, 690, 692, 693
Patsch, C. 35, 80, 192, 199, 202, 216, 218, 219, 380, 576
Pava, R. 676
Pavan, Massimiliano 81
Pavelescu, Gh. 766
Pătruț, I. 17, 279, 309, 394, 485, 584, 601
Pârnută, Gh. 431
Pârvaui, V. 23, 36, 53, 54, 76, 77, 147, 189, 191, 196, 201, 202, 203, 206, 209, 210, 211, 216, 218, 219, 559
Pecsi, Thomas 433
Pedersen, Holger 228, 229, 235, 243
Pei, Mario A. 79, 569, 570
Peisker 266
Pekmezi, dr. 36, 58, 210, 228, 239, 242, 243, 252, 598
Pellegrini, G. B. 242, 735
Penzl, H. 404
Perini, G. Bernardo 96, 98
Pernot, Hubert 59, 96
Perpessicius 730, 731
Perret, L. 46
Petkanov, I. 36, 113, 396
Petroniu 36, 84, 99, 103, 111, 129, 166, 168
Petrova 16
Petrovici, Emil 17, 18, 21, 22, 36, 64, 192, 197, 200, 210, 211, 218, 226, 227, 228, 246, 265, 274, 285, 294, 296, 299, 301, 302, 303, 305, 312, 314, 315, 317, 328, 331, 343, 348, 350, 362, 370, 383, 386, 389 399, 431, 453, 460, 476, 590, 591, 595, 616, 618, 619, 620, 621, 623, 624, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 636, 639, 640, 641, 643, 644, 645, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 659, 682, 715, 718, 719, 727, 770
Pflugger, N. 676, 677
Philippide, Al. 8, 36, 51, 54, 56, 63, 64, 68, 107, 131, 132, 139, 147, 148, 161, 191, 192, 197, 198, 213, 218, 220, 235, 240, 246, 253, 254, 256, 277, 306, 311, 323, 324, 325, 330, 332, 361, 363, 392, 409, 481, 500, 553, 573, 592, 595, 642, 645, 650, 660, 704, 734, 754, 755, 762
Philippson, A. 198
Pic, J. J. 271
Piacilo, G. 103
Pichard, L. 45
Piei, J.M. 183
Piganiol, Andre 46
Pilutio, Vito 455
Pintar, L. 555, 557, 558, 559
Piotrovskij, R. G. 160, 236
Pippidi, D. M. 79, 264, 744
Piru, Al. 69
Pisani, Vittore 55, 87, 96, 102, 117, 204, 205, 232, 234, 236, 244, 245,
Piteșteanu, Gherasim Timus 26
Pitreanu, M. 295
Piclisanu, Z. 433, 669
Plater, W. E. 46, 145
Plaut 36, 84, 98, 99, 105, 134, 140, 158, 159, 161, 162, 164, 165, 166, 168, 170, 562
Pliniu cel Tinăr 36, 117, 167, 210
Ploșșor, N. 163
Poerk, G. de 68
Poghirc, Cicerone 209, 210, 211, 226, 255, 547, 735, 741, 768*
Polăk, V. 196, 213, 226, 227, 232, 242, 243
Polena, D. 16
Politzer, R. L. 88, 102, 110, 111, 112,
Polome, Edg. 735
Pompeius 97, 98, 113, 164
Pomponius 119
Pop, Mihai 644, 649, 708, 709
Pop, Sever, 21, 142, 171, 247, 343, 555, 558, 621, 715
Popa, A. 438
Popovici, Iosif 36, 67, 248, 449, 557, 588, 589, 611^_
Popovic, I. 36, 59, 62, 198, 264, 265, 268, 269, 270/271, 272, 273, 274, 295, 300, 302, 307, 309, 310, 312, 383, 399
Porphyrogenetul, Constantin 211, 219,
Porzia Gernia, Maria Luisa 102
Porzig, W. 36, 53, 204
Potratz, I. A. H. 217
Poultney, J. W. 204
Preda, L. 148
Premerstein, A. v. 76
Prinz, O. 127
Priscian 125, 141,
Priscus 211
Pritsak, Omeljan 271
Probus 108, 143
Procopovici, Al. 18, 24, 38, 64, 69, 138, 143, 144, 181, 321, 328, 331, 404, 407, 410, 431, 433, 438, 448, 459, 476, 482, 489, 491, 497, 500, 505, 652, 675
Prodan, D. 193
Prokopios 114, 115
Prodocini, A. L. 735
Pseudo-Caesar 217
Psichari, Jean 59, 237
Ptolemeu 211, 218, 219
Pudic, Ivan 221, 737
Puhvel, Jan 735
Pulgram, E. 46, 87
Pulwel, I. 29
Pușcariu, Sextil 8, 24, 27, 28, 37, 50, 51 67, 69, 75, 79, 85, 100, 103, 106, 117, 118, 122, 125, 129, 131, 132, 134, 138, 141, 142, 143, 148, 149,

- 152, 153, 154, 157, 160, 165, 171, 173,
174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181,
182, 183, 185, 196, 198, 199, 200, 201,
210, 221, 222, 223, 236, 238, 239, 240,
241, 244, 245, 250, 251, 256, 257, 266,
267, 281, 282, 286, 289, 296, 299, 306,
316, 321, 322, 323, 324, 325, 328, 329,
334, 343, 345, 346, 352, 355, 358, 359,
361, 362, 363, 373, 383, 384, 393, 398,
399, 439, 443, 470, 476, 483, 492, 493,
495, 502, 509, 529, 545, 546, 548, 549,
551, 555, 556, 558, 559, 585, 586, 587,
588, 589, 597, 623, 666, 672, 676, 694,
716, 724, 726, 727, 728, 757, 764, 765,
766, 767
Pușchilă, D. 467
- Quintilian 37, 86, 99, 113, 123, 125
- Racoviță, C. 194, 235, 236, 284, 285, 430, 599
Radu, Vasile 760
Radu din Mănicești 27, 443, 663, 684
Rankin, Robert L. 656, 657, 658
Ravennat, geograful 211
Rădulescu, A. 211
Rădulescu, Maria 417, 439, 526, 771
Rebling, O. 46, 83
Reichenkron, Giinther 15, 37, 53, 56, 126,
181, 193, 213, 225, 242, 244, 245, 251,
255, 547, 548, 549, 610, 611
Reiter, Norbert 736, 737, 744
Renzi, L. 160
Re've'sz, I. 436
Ribbeck, Otto 42
Ribezzo, Fr. 46, 196
Richter, Elise 13, 38, 49, 98, 100, 104, 108,
115, 123, 156, 162, 182, 328, 345
Richter, Eberhardt 720
Richter, Fr. 46
Riemann, O. 46
Ringenson, Karin 612, 613
Rivenc, P. 286
Rizescu, I. 19, 194, 292, 294, 440, 520, 529
Robson, C. A. 22
Roceric, Alexandra 331, 334, 335, 349, 599
Rohlf's, Gerhard, 38, 46, 47, 49, 59, 78, 79
102, 103, 107, 115, 126, 134, 135, 163,
166, 173, 177, 178, 179, 181, 192, 212,
213, 214, 215, 222, 223, 237, 247, 253,
254, 605, 617
Rohr, R. 225, 244, 737
Romansky, St. 253, 316, 346, 396, 559, 560
Romeo, L. 631
Roncaglia, A. 84, 98
Ronelle, Al. 737
Ronsch, Hermann 38, 164
Roques, Mario 10, 36, 85, 166, 201, 520
632
Rosenkranz, B. 62, 637
Rosetti, Al. 8, 15, 17, 18, 20, 23, 24, 28
30, 31, 34, 37, 38, 39, 50, 51, 53, 54,
56, 64, 66, 67, 68, 69, 75, 93, 95, 104,
114, 118, 119, 120, 128, 135, 136, 150,
163, 166, 172, 194, 224, 227, 228, 229,
232, 245, 252, 267, 274, 309, 322, 323
328, 329, 330, 335, 336, 343, 351, 363>
364, 367, 368, 369, 383, 391, 403, 406,
407, 410, 411, 412, 413, 422, 429, 431,
435, 439, 459, 460, 467, 469, 471, 474,
475, 476, 477, 482, 493, 512, 521, 547,
548, 558, 565, 569, 570, 590, 615, 616
618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 626
631, 632, 637, 638, 639, 648, 661, 675
703, 706, 708, 718, 721, 736, 737, 745'
747, 760, 763, 768
Roska 198
Rostovtzeff, v. Rostovtzev
Rostovtzev, M. 80, 191, 216
Rothe, W. 51
Roudet, Leonce 612
Rousselot, abatele 10, 11, 612, 613, 615
Rozenveig, V. 268
Rozwadowski 254
Ruche, P. 707
Rudeanu, V. 296
Rufius, Curtius 26, 166
Runciman, St. 193
Russo, D. 687
Russu, I. I. 15, 38, 53, 77, 175, 176, 190
204, 205, 248, 252, 254, 547, 548, 549,
575
Rusu, Gr. 350
Rusu-Câmpeanu, Simeon 766
- Sacerdoțeanu, A. 429
Sadnik, Linda 30, 39, 62, 245, 303, 561,
593, 594, 635, 747
Safarewicz, J. 92
Safer, Joh. 46
Samoilov, M. 304, 305
Sala, Maiius 66, 78, 174, 181, 218, 247,
251, 253, 336, 344, 362, 383, 431, 480,
529, 595, 771
Sampson, Rodney 724
Sandfeld, Kr. 39, 52, 54, 56, 103, 146, 154,
158, 163, 194, 210, 223, 226, 235, 237,
238, 239, 240, 277, 278, 279, 281, 282,
284, 292, 293, 311, 355, 392, 508
Sandfeld-Jensen, Kr., v. Sandfeld, Kr.
Sapir, E. 704, 706, 707, 754, 762
Sarafidi, H. 39, 257
Saramandu N. 18, 64
Sauvageot, A. 286
Sava, Aurel V. 39, 441, 469, 476, 477, 488
Savj-Lopez, Paolo 49, 83
Sbiera, I. G. 26, 68, 651, 652, 674, 675, 761
Scepkin 275, 304, 307
Schaller, H. W. 737
Scheiner, Walther 300
Scheludko, D. 191, 305, 307, 389, 423
Schmalz 46, 83, 373
Schmeck, Helmut 46, 47, 84, 171
Schmid, H. 135, 280
Schmid, W. P. 218
Schmitt, A. 277
Schnetz, Jos. 43
Schoell, Fr. 36
Schriinen, Jos. 46, 84
Schropfer, J. 574
Schuchardt, Hugo 39, 46, 83, 87, 123, 126'
146, 189, 194, 215, 555, 557, 717
- Schuffert 289
Schullerus, Ad. 671
Schulze, W. 607
Schtirr, Fr. 102, 104, 126, 132, 234
Schuster-Sewe, Heinz 255
Schwarz, J. 198
Scriban, August 39, 384, 389, 745
Scurtu, V. 336, 476
Seche, Luiza 529
Sechehaye, Ch. A. 156, 159
Seelmann, Emil 39, 46, 118
Se'guy, Jean 648
Seidel, Ei^en 17, 39, 63, 159, 236, 279,
282, 292, 394, 575, 598, 599, 712, 713,
771
Seidel-Sloty, Ingeborg 713
Seliscev, A. M. 39, 56, 62, 195, 196, 265,
275, 303, 304, 306, 307, 308, 309, 310,
312, 313, 314, 315, 316, 614
Semcinskij, S. V. 618
Sergius 95, 164
Servius 113
Shevelov, G. Y. 304, 633
Shiple, W. 190
Sieg, E. 607
Siegling, W. 607
Sievers, E. 305
Simone, Carlo de 205, 735
Simeonov, B. 233, 254
Simionescu, Eufrosina 39, 63, 303, 304
Simonescu, Dan 433, 436, 438
Sindou, R. 80, 182
Sisic 192
Sjogren, A. 346
Skalicka, V. 225
Skold, H. 218
Skok, Petar 17, 19, 38, 39, 49, 55, 56, 58,
60, 63, 79, 81, 102, 103, 109, 114, 131,
132, 134, 147, 150, 153, 154, 160, 179,
182, 191, 192, 195, 196, 198, 207, 208,
218, 221, 222, 229, 233, 239, 240, 245,
246, 247, 248, 251, 252, 253, 256, 265,
266' 267, 276, 281, 289, 290, 292, 296,
303, 304, 305, 306, 307, 309, 310, 311,
343, 380, 384, 393, 395, 397, 398, 498,
557, 558, 559, 579, 585, 587, 588, 589
Skulina, I. 389
Slatarski, W. N. 40, 62, 270, 271
Slavici, I. 626
Sloty, Fr. 46, 84
Smith, Leslie F. 47
Șofer, Joh. 85, 207
Soita, G. R. 120, 232, 745
Somrner, Ferd. 40, 46, 47, 57, 100, 115
Sommerfelt, A. 194
Spence, N. C. W. 89
Spengel, Andreas 41
Spengel, Leonard 41
Sperantia 527
Spitzer, Leo 107, 146, 150, 157, 165, 175,
176, 179, 197, 240, 241, 245, 252, 597
Spulber, G. A. 438
Stadtmuller, G. 197, 202
Stahl; Henri 231
Stan, I. 352, 478, 652
Starkey 474
- Stati, Sorin 14, 47, 351
Stefaneli, T. V. 40, 469, 476
Steiger, A. 42
Stein, A. 78
Steinke, Klaus 592, 737
Stender-Petersen, A. 218
Stieber, Z. 280, 746, 747
Stinghe, Șt. 271
Stoicovicii Olga 394, 747
Stoikov, Stoiko 58, 62, 226, 227, 613, 6
Stolting, W. 234
Stolz, Fr. 46, 83, 373
Strabo 40, 202, 203, 205, 207, 211, 57
734, 742
Straka, G. 82, 102, 115, 118
Strecker, K. 47
Streitberg, W. 30, 55, 57
Streller, Fr. 146, 147, 148
Strempe, G. 705
Strungaru, Diom. 69, 654, 655
Stumpf, C. 307
Sturtevant, E. 47
Suchier, H. 77
Suetoniu 123, 147
Suidas 244, 735, 741
Sulică, N. 438, 521
Svennung, J. 40, 83, 84, 111, 159
Symmach 98
Szabo, T. A. 387
Szantyr, A. 31, 461, 84, 99, 105, 112, 1
Szekfii, J. 588
Sztripszky, Hiador 40
Sabrula J. 140, 172,
Sandru, D. 133, 162, 228, 332, 336, 33
408, 453, 476, 556, 576
Șapcaliu, G. 221, 408, 409, 650
Șăineanu, Lazăr 40, 52, 174, 182, 29
293, 737
Șerba, L. V. 194, 268, 612, 615
Serech, Jury 625
Sesan, M. 666, 667, 669, 670, 672
Șiadbei, I. 64, 79, 81, 102, 114, 116, 11
130, 142, 144, 212, 213, 222, 223, 2
243, 244, 246, 250, 253, 254, 255, 3
343, 433, 439, 478, 481
Șișmarev, V. F. 40, 48, 52, 265, 677
Șișmariov, v. Șișmariev
Ștefan, Gh. 264
Ștefănescu, Margareta C. 40, 63, 409, 4
453
Ștefulescu, Al. 40, 481, 492, 495
Strekelj 269
Sufflay 197
Șuteu, V. 286, 476
- Tacit, Cornelius 40
Tagliavini, Carlo 40, 49, 55, 58, 146, 1
174, 196, 197, 198, 206, 240, 245, 2
247, 248, 249, 250, 252, 253, 254, 2
403, 431, 436, 559, 585, 713, 736
Tallgren-Tuulio, O. J. 194
Tamás Lajos 40, 90, 102, 221, 419, 4
531, 626, 627
Taylor, Pauline 46
Tănase, E. 235

- Tănase, Adela-Mira 727
 Teaha, T. 657
 Tekavcic, P. 201
 Tenora, Bohus 41, 685
 Teodorov-Balan, A. 306
 Terentianus, Maurus 114
 Terracini, Benvenuto 41, 49, 84, 87, 115, 160, 161, 191
 Teubner, B. G. 47
 Teutsch, V. G. 588
 Thalloczy, L. v. 31, 65, 197
 Theocrit 217
 Theophanes 313, 322, 592
 Theophylactos Simokattes 264, 322, 592
 Thierbach, A. 79
 Thomson, V. 307
 Thumb, Alb. 30, 55, 57, 59, 213
 Thunmann, J. G. 196
 Tibor, Kardos 433
 Tietze, Andreas 737
 Tiktin, H. 41, 52, 64, 110, 147, 162, 163, 175, 176, 222, 223, 234, 251, 253, 277, 291, 294, 361, 589, 590, 632, 713, 747
 Titova, V. P. 507
 Toci, V. 208
 Tocilescu, Gr. G. 27, 38, 65
 Todoran, R. 179, 449, 507, 537, 664, 682
 Todorov, C. V. 58
 Togeby, Knud 93, 97, M1, 238, 569, 596, 598
 Tomaschek, W. 41, 53, 209
 Touratier, Chr. 117
 Trager, G. L. 159, 234
 Traina, A. 47
 Trausch, J. 671
 Trautmann, R. 58, 62
 Treimer, Cari 56, 78, 202, 215, 227, 240, 241, 244, 245, 247, 252, 323
 Treml, L. 41, 382, 383, 384, 385, 386, 537, 588
 Tretiacov, P. 264
 Triandaphyllidis, M. A. 41, 59, 311
 Trost, P. 233
 Troubetzkoy, N. S. 62, 96, 189, 190, 235, 577, 660, 661, 704, 706, 712, 754, 762
 Trubacev, O. N. 217
 Trummer, Manfred 737
 Tudor, D. 80
 Tudose, Claudia 172, 530
- Ţicăloiu, I. D. 407, 431, 451, 453
 Ţiplea, Al. 41
- Udler, R. Ja. 364
 Ujlaki, Valentin 433
 Ukert, F. A. 61
 Uldall, H. J. 706
 Unbegaun, B. 194, 235, 289, 292
 Ureche, Nestor 441, 471
 Uytfanghe, Marc van 86
- Väänänen, Veikko 42, 47, 84, 85, 87, 104, 124, 125, 126, 146, 150, 151, 551
 Vachek, J. 705, 706
- Vaillant, A. 33, 41, 58, 59, 60, 61, 62, 182, 190, 235, 245, 246, 256, 271, 276, 280, 281, 287, 296, 303, 304, 306, 307, 309, 310, 314, 324, 330, 331, 555, 559, 560, 593, 614, 637
 Vakarelski, Christo 198, 254, 738
 Valin, Roch 160
 Valjavac, M. 62
 Vanicek 251
 Vandvik, E. 96
 Varlaam 363, 439, 467, 618, 622, 642
 Varro, M. Terentiu 41, 98, 99, 108, 123, 124, 164
 Vasek, A. 389
 Vasilev, St. 303
 Vasiliu, Al. 765, 766
 Vasiliu, Em. 52, 95, 215, 253, 315, 331, 334, 335, 348, 349, 455, 553, 554, 571, 619, 620, 628, 658, 659, 717, 718, 728
 Vasiliu, Laura 130, 164, 529
 Vasmer, Max 41, 42, 43, 54, 58, 62, 63, 196, 206, 207, 208, 209, 216, 218, 219, 224, 229, 245, 247, 251, 252, 254, 264, 270, 300, 304, 305, 313, 314, 555, 558, 593, 594, 638, 757, 760, 767, 771
 Vegetius 165
 Vendryes, J. 33, 45, 112, 114, 156, 162, 251, 282
 Vescu, V. 399
 Victorinus, Marius 114, 147
 Vincenz, A. de 380
 Vidos, B. E. 49, 102
 Vinja, V. 109
 Viski, I. 455
 Virgiliu P. Maronis 42, 142, 165
 Vitruvius, 166
 Vircol 163, 408
 Vlăduţiu, Ion 771
 Vollmer, F. 22
 Vondrâk, W. 42, 62, 269, 282, 294, 296, 297, 298, 299, 303, 307, 308, 310, 311, 394, 414
 Vossler, Karl 42, 47, 79, 83, 85, 115, 169
 Vraciu, A. 547, 548
 Vuia, R. 193, 380, 770
 Vulpe, Magdalena 238, 508, 665
 Vulpe, Radu 36, 53, 76, 77, 191
- Wackernagel, Jacob 42, 237
 Wagner, M. L. 79, 114, 117, 251
 Wagner, Norbert 222
 Wahrmann, P. 243
 Wald, Lucia 172
 Walde, Alois 47
 Wartburg, W. v. 42, 49, 79, 80, 81, 102, 115, 119, 125, 133, 179, 185, 237, 726, 766
 Weber, W. 199
 Wechsler, E. 77
 Wedkiewicz, Stanislaw 42, 194, 245, 247, 248, 250, 251, 292, 388, 390, 424
 Weigand, Gustav 22, 42, 56, 58, 62, 64, 66, 147, 163, 189, 195, 196, 210, 218, 221', 222, 227, 228, 245, 250, 254, 255, 266'
- 343, 344, 358, 361, 363, 368, 373, 396, 416, 484, 498, 504, 556, 557, 559, 589, 617, 618, 621, 715
 Weil, Henry 47
 Weinhold, Alfred 26
 Weinreich, Uriel 15, 42, 75, 194, 268, 545, 575
 Weinrich, Harold 92, 97
 Werner, Carl 43, 415
 Whatmough, Joshua 42, 116, 205, 207, 208
 White, H. Y. 46, 145
 Wiesner, I. 203
 Wijk, N. van 42, 62, 96, 201, 219, 275/303, 304, 305, 308, 310, 314, 315, 316, 614
 Windisch, R. 194, 608
 Winkelmann, Otto 729
 Wissemann, H. 600
- Wissowa, Georg 37, 574
 Wittoch, Zdenek 288, 389
 Wolterstorff, G. 159
- Xhuvani, Al. 43, 238, 240
- Zaharia, Eugenia 80, 199
 Zaimov, Iordan 266, 396
 Zarifopol, P. 24
 Zauner, Ad. 49
 Zawadowski, L. 190
 Zdrenghea, Maria 279, 439
 Zgusta, Ladislav 43, 54, 216, 217
 Zilliacus, H. 269, 592
 Zimmermann, Franz 43, 415
 Zuca, Gr. 380, 576
 Zugun, Petre 461

A. LIMBI DE SUBSTRAT

1. DACĂ

amalusta 208
Buridava 210
Maluese 207, 209, 735, 741
Malvese 207
liitftXa 251, 741, 735
jiiCo^a 251
n6£ooA,a 251
Orpo)Siopva 255, 768
SayfiyTioi 209
GKidpri 209
Utidava 219

2. ILIRĂ

Asso-paris 207
Bardylis 206
Bargullum 206
I3dpK(i)d 206
Bersumno 206
*berzom 206
Berzumon 206
*bhren- 208
Birşinium 206
Bora 206
Boria 206
brend- 207
Brenda (*mesap.*) 207, 208
*brendesu (*mesap.*) 208
brent- 207
*brentas 208
PpevTsaioi) 208
Ppsxotv 208
Ppeixia 208
Brunda (*mesap.*) 207, 208
Burius 208
Burzumon 206
Dalmația 206
AdX,jiiov 207
*dardă- 207
Dardani 207
Dardania 207
Dasius (*mesap.*) 208
*del- 207
*delm- 207, 208
Delminium 206
*dheub- 207
Dida 206
Di-mallum 207
AiEr|pog 206
5pdvtg 206
ouppig 207

Apeivog 206
elcKpog 206
Germisara 206
Licaea 206
*mal- 207
Malontum 207
Maluntum 207
Mdtaia 207
Mandeta 208
Manduria 208
Mandylas 208
manz- 208
Menda 208
menz- 208
Menzana (*mesap.*) 208
Orodista 206
Ou^Kiviov 207
ireXayoveg 207
*perren 252
piCovi(cj)Ko<; **KoXroog** 207
'PiCoOg 207
pi£a)v 207
*PiCov 207
pivog 207
Pivog 206
scard- 208
-st- 210
Tergeste 207, 210
tergitio 207
-ulc 208
Ulcinium 207

3. TRACĂ

amolusta 208
-berga 203
Bessus 208
*PouCeog 211
poopi8aua 208
Poupig 208
poOpoi 208
-bria 203, 204, 208
puCag 735
puCeog 735
B6Cr,<; 735
-burd 203
-burt 203
Buris 208
cârpa 209
Dargamer 270
-dava 203, 734, 742
deva 204
Aei^ag 206

diza 203, 204, 208
SiCa 206
Diza 208
oiCog 206
Apsvig 208
Drisi-para 210
Drizupara 208
Api£i7tapog 208
Zepui£ep(x) 206
-isk- 209, 260, 735, 741
Istros 211
isko 204
KaprcdTTjg 209
Kaprcd-TTK (ppog) 209, 735, 741
kella 208
KoprcRot 209
KdpTioi 209, 735, 741
JiavT(8)(a) 209
mantia 209

Mantis 208
mantua 209
Mucapar 208
-p(a)ni 203
para 203, 204, 208, 734, 742
Passar 208
per 209
7civov 209
rcivog 209
-ris 218
*sal(d)- 209
Saldæ 209
Salsovia 209
-sara 203
-stur 203
-upa 203
Tzurullo 208
-zura 203
Valdemar 270

B. LIMBI CLASICE SI NEOGREACĂ

1. LATINĂ

ab- 155
ab ante v. abante
abante 149, 171, 511, 531, 563
abscondo 124
absconsi 143
absconsus 124
absentia 153
absungia 344, 360, 572
abtissa 100
acce'ptus 96
acerbitas 152
acetum 114, 746, 750, 772
aclhético 122
acre 133, 135
acris 171, 563
acrum 133, 135
acrus 171, 563
actor 90, 102
acus 78
••acutitus 177, 335
ad- 151, 155, 361
ad 150, 157, 164, 165, 166, 170, 233, 351,
373, 492, 562
adancus 106, 226, 332, 360
*ad-anheliare 174
ad-de-ante 149
ad-de-in 150
ad-depositum 175
ad-de-verum 149
addormire 347
adducere 347
ad-foras 149
ad-hac 149, 176
*ad-hacce 149, 176
ad-hicce 149
ad-horam 149, 511
adiectu 90
*adiiare 174
ad illae 134, 135,
ad illaei 134, 135, 355
ad...illaei 135
ad illi 134, 351
ad illo 134, 135, 351, 355
adiumentum 154
adjectare 113
adjungere 113, 337
adjutare 113, 184, 337
adjutor 175
adjutorium 175
ad-mediam-diem 155
ad-modo 149, 510
ad-notare 174
*adoliare 174
adorare 249
ad-post 149, 164
ad-pope 149
ad-sjnilis 149
adsudare 176
ad-supra 149, 150
adtepere 176
ad-tuncc 149
adulare 174
*aduliare 174
aduncus 106
ad-vix 148
adzutor 113
-ae (*pl.*) 86
aeam 108
aecliesie 108
aegrus 132
aeorum 108
aeramen 108
aeres 118
*aes 102, 146
Aesclapio 100
aetas 152
aetiam 108
aevocatus 108
a foras 164
africa 175
africae 356
aggero 175

- aggestus 175
 agilis 175
 *agilus 135
 agnella 347
 agnellus 121, 347
 agnum 121
 Agriani 203
 agrimensore 123
 agrimesore 123
 agrum 531
 *agurare 109
 agustas 109
 Agosto 109
 agustus 109
 a-inde 149
 Aittus 218
 *ajunare 113
 Alani 217
 albarius 152
 albaster 181
 albeus 111, 170, 563
 Albis 219
 aleum 107
 Alexandre (*voc.*) 133, 278
 Alexsander 120
 Alexsandri 120
 -alia 152
 alia-mente 149
 -alis 152
 aliubi + re 149
 alium 107
 *allenare 118
 Almus 219
 altare 218
 alter 117, 136, 139
 altera-*mente 149
 altior 135
 *altrei 136
 *altrorum 136
 *altrui 136
 Alutus 218
 alveus 111, 170, 563
 *alvina 173, 256
 ama 126
 amare 751
 amatus 156
 ambae 531
 ambulemus 146, 508
 ambulester 176
 ambuietis 146
 -amen 152
 amfora 118
 amicalis 152
 amici 101
 amicimen 153
 amicus 101, 751
 amita 121, 347
 amo 156
 amor 751
 amorus 152
 ampore 118
 *amurcula 171
 ancus 106
 anellus 122, 238, 361
 anglus 99, 170, 562
 angulus 99
 anima 181, 452, 715
 animalia 129, 347
 Anna(ne) 133
 Anno(ne) 133
 annoru 125
 annotinus 347
 annuc(u)li 100
 annus 105, - 119, 228
 anoru 125
 ansa 123, 124
 ansar 104
 anser 104
 *antaneus 178, 337
 ante 150, 512
 anticillae 100
 aper 132, 171, 563
 aperire 356
 apertura 154
 apiscor 156
 apostolus 212
 aprehendunt 503
 aprilis 347
 aprum 132
 aprus 132, 171, 563
 aptus 156
 aqua 89, 116, 117, 190
 aqualis 175
 aquarius 174
 ara 90, 102
 *aramen 108
 aranea 121, 347
 aratrum 356, 772
 arbor 129
 arborem 332, 531
 arbores (duos ~) 129
 ardere 140
 ardere 140
 arduus 99
 -are 141
 arena 101, 531
 ares 98
 aretem 98
 argentatus 152
 aria 107
 -aricius 152
 aridus 99
 arietem 98
 aries 120
 ariex 120
 -arius 78, 152, 487, 564
 arma 129
 armatura 154
 arruncat 175
 Artlaus 122
 -as (*pl.*) 86
 *as 146
 asa 124
 asclaregia 122
 ascultare 109, 562
 asinus 119, 531
 assediare 335
 asternere 346
 astla 345
 astla regia 222
 astrucare 175
 atruere 175
 =*astruicare 175
 -ates 210
 -aticus 152
 -a-tio 153
 =*attempire 176
 *attitio 362
 -atus 152
 auctor 90, 102
 aucupare 175
 audio 142, 325, 503
 *auferire 177
 auferre 177
 augere 140
 augere 140
 augmentare 175, 356
 aulae 112
 aunclo 170
 aunclu 171, 563
 aunclus 112
 aunclis 112
 aunculo 112, 563
 aunculus 112
 *aunt 146
 aura 90, 102, 357
 aurarius 152
 ayrata 79
 auricula 162
 auris 109, 162
 aurum 109, 571
 aus 107
 a(u)sculta 109
 auscultare 170, 562, 571
 Austa 115
 aut 109, 151
 *aut 146
 autumnna 102
 autumnus 105, 121, 347
 auxilla 90, 102
 avaritia 153
 avena 100
 ave(o) 110, 118
 averruncare 175
 *avesna 100
 avetat 110, 118
 aviaticus 81, 152
 avomculo 105
 avonculo 105
 avunculus 170, 171, 563
 avus 107
 axilla 90, 102
 faaiolatio 176
 b>aiolator 176
 baiulare 176
 Baleriano 110
 "balisca vitis 210
 balteus 107
 baltius 107
 baptizare 110, 141, 171, 563
 *baptizionem 531
 b>arbane 133
 ' Barbanna 196
 bārbaṭi 181
 barbatus 181
 barbutus 357
 basiare 357
 basilica 173
 *Bāu(a)nnā 196
 bellus 84
 benaemerenti 108
 bene 119, 149, 228, 328, 336, 406,
 benemerentibu 126
 benemerinti 104
 berba 111
 berbeces 111
 berbex 111
 berbum 111
 Berto(ne) 133
 besica 111
 Bessi 203
 bet(e)ranus 111
 bibere 110
 bibui 143
 Bictoria 110
 bineficio 104
 bir 110
 bittatis 111
 bivo 111
 bixi(t) 111
 blanditia 153
 blandulus 176, 357
 blandus 173
 bobis 111
 bobum 132
 boia 176
 *boiester 176
 boletus 344
 boni 363
 Bonifatio 170, 563
 bonitatem 106
 bonum 130
 boreas 223
 bos (*pron.*) 111
 bos (*subst.*) 132
 boto 111 -s-
 *bovestris 176
 *bovus 132
 brachium 115, 340, 344, 572
 bracias 129
 brattea 107
 brattia 107
 Brendesium 208
 *brenu 336
 Brindia 208
 Brundisium 207
 Brundulum 208
 Brundusium 207
 Bruscetum 153
 bubalus (bos~) 750, 772
 bubioire 178
 bucea 176, 181
 *buccidus 176
 bulenta 212
 *buriccus 153
 byriginio 111
 byrsa 107
 byyris 111
 caballarius 118, 531
 caballus 110, 112

- cado 142
 - cādere 141
 cādere 141
 cadui 143
 cadunt 503
 caecus 78
 caedo 102
 caelum 102, 114, 328, 340, 573
 caena 102
 Caesar 114
 caesus 119
 Caecilia 108
 calatio 555
 calationem 555
 calatus 114
 calcaneum 337, 349
 calca(v)i 143
 calceare 572
 calcem 132
 calceus 107
 calciamentum 154
 calcinam 114
 calcius 107
 calcoste(g)is 115
 calculatura 154
 caldaria 152
 caldarius 152
 caldus 99, 100, 170, 562, 570
 calendae 274, 558, 750, 772
 calendarius 558
 calendas 557
 calidum 99
 calidus 570
 callem 118
 callis 118, 182
 calorem 357
 calvia 174
 calvus 174
 camelia 153
 camisa 226, 332, 344, 370, 570, 573, 579
 campana 103
 campora 134
 campus 126, 361, 570
 campum 126
 canapis 103
 cancellarius 385
 candela 750, 772
 canem 132, 746
 *canepis 103
 canes 132
 Canis 228, 361, 570
 cannabis 228
 cânta 185
 cantarant 143
 cântare 140, 584, 726
 cantas 142
 cantasses 143
 cantasti 144
 cântat 144
 cantate 146
 cantavisses 145
 cantent 144
 cantet 144
 canticum 176, 228, 624, 765
 cantls 142
 canto 142
 *canutus 336, 349
 capella 153
 capiclum 122
 capistellum 153
 capitina 763
 capitulum 122
 caprae 131
 capriolo 107
 *capruficus 107
 career 114
 carilium 346
 carissime 108
 carnem 132
 carnem-ligat 155
 Carpi 203
 cârpo 175
 carraria 152, 183
 carrarius 183
 carruca 81
 carrus 183
 carus 751
 casa 119, 362, 531
 casae 130, 133, 567
 casale 103
 *cascabundus 176
 casearia 357
 caseum-ligat 155
 caseus 344, 573
 castanea 357
 castaneus 357
 câstigare 346
 castrum (hunc<~) 129
 casula 247
 cata 150
 catella 118, 556
 catinus 362
 cauda 109
 cauliculus 109
 causa 119
 cautela 118
 cavea 107
 cavia 107
 *cavitare 181
 *cavula 114
 cedo 102
 Celeusum 114
 Celio monte 114
 cellarium 114
 cena 102, 114, 340
 cenare 114
 censor 123
 census 114
 centum 280
 cephalus 118
 cera 114, 330, 340, 632, 633, 718
 cerasus 103
 c(e)rebellum 345
 ceresea 103, 746
 ceresium 103
 ceresius 103
 certare 256
 cervus 114
 characiun 557
 chiramaxium 171
 chorda 331
 christianus 346
 Christ(i)junium 555
 Christi natalis 557
 Chrusanto 106
 cibes 110
 *cibrum 201, 345
 cicere 359
 cicuta 104, 170, 562
 cimice(m) 114
 cineres suas) 129
 cingere 115
 cingula 115
 Ciniscus 209, 735, 741
 cinque 116, 135
 *circanus 103
 circinus 103
 eircitare 176
 ciresia 103
 cis 116
 cista 114
 clthara 103
 cithera 103
 civitatem 104
 Cladia 109
 ^Cladio 109
 Cladius 109
 clarum 149
 clarus 117, 511
 clava 115
 clavem 110
 clavis 345
 Clementianesce 209
 cleminx 120
 *clinga 115
 cloppus 345
 Clymene 106
 cocens 116, 141, 171, 563
 cocere 141
 coci 116, 141
 coco 141
 *coctorius 119, 232
 cocum 357
 cocus 141
 coda 109, 331, 632, 633
 coda-albus 155
 *codabatula 155
 codiugi 113
 Codra 103, 116
 Codrato 116
 Codratus 103
 cognatus 121
 colaphus 118
 colastra 117
 *coliculus 109
 colligo 99
 colloco 99
 colobra 98
 colostrum 332
 colpacioni 112
 colubra 98
 colus 178
 coma 763
 comidi 104
 comindavi 104
 *cominicare 106
 comandare 531
 commoda 118
 communicare 106
 como 151
 comparabit 110
 *complexire 174
 *complire 531
 comprehendere 332
 computo 99
 con 136, 138
 conda 116
 *conforire 176
 congiugi 113
 congyrare 473
 conicere 90
 coniectus 90
 con ipso 136
 coninunexs 120
 conscientia 153
 consiensia 115
 consilium 226, 579
 consilyum 107
 consobrina 357
 consobrinus 357
 consocer 763
 constare 181
 consul 123
 contineo 175
 contorpere 174
 *contorpire 174
 contra 150, 226, 332, 370, 579
 conventum 765
 conventus 256
 convixxit 120
 cooperire 347
 coquens 116, 141, 171, 563
 coquere 141
 coqui 116, 141
 coquo 141
 coqus 141
 corbula 174
 Coriscus 210, 735, 741
 Cornelio 125
 corona 332
 corpus 129, 171, 563
 corvus 111
 cos, cotis 177
 cossim 120
 coşul 123
 cot 116
 cotio 177
 cotoneum 105, 120, 232
 cottana 105
 *cottaneus 105
 coxa 120, 232, 567, 579
 coxi 141
 coxim 120
 crabatum 114
 crassus 114
 crastinum 555
 cratis 114
 creare 557
 creatio 556, 557, 558, 559, 560
 creatione(m) 274, 555, 558, 750, 772
 *credio 142
 credo 101, 503
 credui 143
 credutus 145

- crepare 556
 crepo 328, 553
 crescere 347
 Cresces 123
 criscit 104
 Crobyzi 203
 cruce[m] 102, 106, 114, 307
 crudus 106
 crypta 107
 cubitus 102
 cucuta 104, 170, 562
 cufea 102
 cuius 98
 cum- 151
 cum 136, 138, 150, 165, 346
 cum ipso 346, 457
 cun 138
 curia 357
 *cunctinare 175
 cunere 126
 cuneus 256
 cunvixit 105
 cuppa 92
 cura 125
 curare 531
 currant 144
 currat 144
 currere 531
 curtiare 256, 765
 cyma 343
 Cyprianus 558
- Daci 202
 Daci 202
 daciscus 210, 735, 741
 Dacus 202
 daemon 226
 Dahae 202
 Dalmates 210
 Danaster 218
 Dānus- 218
 Dānuv- 218
 DanuW(u)s 217, 218
 *dao 142
 Dardani 203
 das 142, 146, 282
 dat 349
 daut 146
 Davos 202
 de- 151
 de 136, 150, 157, 165, 166, 171, 233, 563
 de ante 164
 decern 115, 135, 335, 344, 573
 decessus 559
 decre(i)vit 109
 de-de-inde 149
 dedere 177
 dedero 507
 dedi 143
 dedicait 143
 de-ecce (eccum)-inde 149
 de-ex- 78, 564
 defencionis 112
 defensori 123
 definitio 153
- defuncte 122
 defunto 122
 deglabrare 177
 degustatio 135
 dehe 107
 de-hince 149
 de-in 150
 de-inde 149
 de-in-illa-hora 149, 511
 de-inter 150
 de intro 164
 Dekem(bris) 114
 *dekno 121
 delicatus 152
 Delminium 210
 *delung 531
 demandare 357
 de mane 164
 demediam 104
 *demercus 183
 demergere 183
 demicare 177
 dentem 328
 Dentheleti 203
 denumerat 144
- deorsum 112, 124, 149, 335, 573
 deosum 124
 depanare 332
 de-parte 149
 deposicio 112
 de-post 150, 226, 332
 deprehendere 174
 *derapinare 177
 descendere 347, 531
 desiderare 531
 desilio 119
 despicare 177
 de subtus 164
 de-super 150
 de supra 164
 de una hora 149, 511
 deus 328, 335, 724
 *de-worsom 112
 Diana 362
 diana 335
 die 140, 146
 dicam 139, 140
 dicas 140
 dicebam 139
 dicendum 140
 dicens 140
 dicere 140
 dicere (non ~) 507
 dicerem 140
 diceretis (non ^) 146, 507
 dices 139
 dico 90, 139, 335, 573, 72 4
 dic*-unt 79
 dicunt 167
 diebus 170, 563
 die lunis 131
 dies lunae 131
 diffamare 177
 diffamia 177
 digina 100
 digita 128, 132
- digitum 116
 dignissime 121
 dignum 100
 dignus 121
 *dimallare 357
 dimicare 177
 dimidietas 250, 418
 dingnissime 121 v
 directus 119, 120, 150, 232, 413, 744, 745
 dis- 151, 284
 *disglabrare 177
 disponere 174, 531
 disseccare 177, 357
 dissessit 115
 *disvelare 177
 dixeram 139, 140, 162
 dixerim 140
 dixero 139, 140
 dixerunt 98
 dixi 139, 140
 dixisse 140
 dixissem 140
 dixistis 143
 djxit 121, 162
 *dixitus 144
 doga 177
 dogarius 152, 177
 doles 123
 dolio 107
 domine deus 132, 155
 dominicale 311
 dominus 122
 domno 100
 domnus 100, 170, 562
 donaut 143
 donu 124
 dorm(i)o 142
 dormire 140, 198
 dormis 126, 142
 dormit 142
 dorsum 124
 draco 256
 *drepanella 177
 drepanis 177
 Drobetae 249
 Drubetis 249
 duc-te 164
 dulcissime 108
 duo 135
 duplicare 531
 Durracinae 106
- ea 161
 ea hora 511
 eamus 107
 ecce- 151
 ecce-hicce 531
 eccum 138, 151, 155, 331, 347, 500
 eccum-hic 148, 331, 510
 eccum-hicce T48, 510
 eccum-hoc 148
 eccum-mo(do) 148, 510
 eccum-sic 148, 149, 511
 eccum-tale 148, 331
 eccum-talis 139, 149
- eccum-tantum 139, 149
 eccum-tantus 138
edere 173
 Edoni 203
 educant 143
 edus 108, 170, 562
 effigia 134
 effigiae 134
 ego 115, 116, 136, 161
 egredere 140
 egregius 91
 eiius 98
 ejus 161
 *ekwons 123
 -ella 153
 -ellus 153
 emporium 212
 -ent 142
 -ent-ia 153
 eo 115, 136
 -eolus 153
 equa 116
 equestris 176
 equiliolus 153
 equos 123
 eres 118
 ericius 340, 572
 eruncare 175
 es 102
 esse 162, 164
 est 79, 483
 et 151, 165, 513, 531
 Etriscus 210
 -etum 153
 Eutvchiam 106
 ex- '78, 151, 361, 564
 *exacutire 177
 exaldare 182
 *excarpere 175
 ex-clamorare 359
 excomparare 532
 *excubulare 180
 excurare 532
 excutio 503
 execiae 116
 exequiae 116
 *exilia 180, 359
 exilis 180
 exire 120
 existimo 96
 exit 120
 exmuccaut 143
 exorcizare 141
 exorta 180
 expartire 532
 *experlavare 173
 *exstirpus 215
 exsudare 176
 *extemperare 175
 extempero 329
 *extortionare 334
 extra- 78, 151, 564
 extra 151
 *extrainus 173
 extraneum 114
 extranium 107

extrauium 173	ficatu 79	frater 171, 563	granuceus 336 ; ,<
extraveum 173	ficus 357	fraxinus 120, 129, 232	granum 336
*extrucinare 334	fidelix 120	frenum 336	grassus 114 ,,
*extuphare 118	fides 97	fricare 79	graticula 114
(ex)tutare 81	fienstris 104	frigora 173	gratiosus 153, 154
*ex/olare 111	figere 357	frigus 116, 759	grauis 81 ;
	figo 141	frondia 131	greuis 81
	filactexium 118, 129	frons 131	*grevis 103, 110
faba 357	filiae 108	fronte(m) 351, 562	grossus 114 ;ii
fabrum 111, 345	filia(m) 158	fructus 745	*gruniare 357
fac 146	filianus 590	frugalitas 152	guenio 90
facere 79	filias (nom.) 84	frunte 105, 170	gula 102, 105
facia 131, 134	filiolus 98, 153	frute 105	gurent 106
facies 131	filios 158	fugere 141	gymnasiarch 212
facio 142	filiu 126	fugire 141	*gyronem 107, 531 *
facite 146	filius 170, 563	fug*-unt 79	
facia 99	fimus 148	fui 144	habeam 147
faco 142	finger 357	fuisset 148	habeas 147
factum 119, 232	tingo 206	fulgur 358	habemus 146, 147 \
fac*-unt 79	fini (qua~) 129	fulgurat 164	habeo 146, 162
facunt 142	finimus 141	fuliginem 129, 158	habere 79, 141, 144, 162, 164, 507, 508
fagus 129	finiscis 141	fundamen 152	haberet 147 •<
falce 356	finiscit 141	funxit 140	habes 142, 146
fames 103	finisco 141	fur 531	habet 146, 147
familia 117, 344, 591	finiscunt 141	furca 102	habetis 146, 147
fanaticus 152	finitis 141	furnus 357	liabias 143, 147
faras 149, 150	finitus 145	furores 173	habitus 145, 153
faricimen 153	fiscella 153	*fUSTiS 531 r ;	habuerit 147
farina 714	fiscis 118	fyrus 106 T	habui 141, 145
*farrimen 249	fitis 148		habuisssem 147
fascia 347	fius 117, 170, 563		habunt 146
faseolus 98	fixi 141	galatus 114	habutus 145
fassiulus 98	flammabundus 177	galbinus 178	hac 249, 373 /
Fastina 109	Flaus 112	galbula 178	hac die 149
fatus 129, 171, 563	Floralia 174	galgulus 178, 763	haec 79, 138
favus 111	floralis 174	gallina 118	haedus 78, 107, 170, 562 .
fax 99	florem 331, 632, 633	gamba 228	*haet 146
febrarias 100, 562	floresco 141	garrire 357 ;	halitus 174
febraris 100, 170	*Florilia 174	gelare 114	*hat 146
febrarius 100, 726	*fluctulare 178	gelu 114, 116, 328, 344, 573	havite 104
febrescere 174	fluctus 178	gemitus 153	hedernam 102
februarius 170, 562	fluuyorum 107	gemo 329, 344	heiu(s) 119
februarius 100	fluvius 218	*gena-wai 112	helus (arb.) 114
fecerunt 98	fScus 102	genialis 152	heorum 119
fecuit 143	Foelix 110	*genna 119, 329, 344	herba 306, 329, 330, 635
feduciare 104	folia 117, 129	gentem 531	Hercule(n)s 123
fel 329	follinus 357	geniculum 715	Herculenti 123
*fele 129	*folliolus 178	geniculum 336	herens 123 <
felem 118, 158	follis 118, 178, 181	genui 112	heri 149, 328, 348
*felicare 531	*fomes 103	genus 107	hibernivum 357
felicitas 208	foras 150, 226, 332	Germanissa 153	hic 138, 159
felix 177	foresia 123	geusiae 250	hobitum 119
femina 103	forfice(m) 158, 331	gianuaria 113	hoc 128, 138
fenerarius 175	forire 176	girus 106	holus, holeris 114
*fenorarius 175	formica 332	glabrare 178	homines 106
fenum 570	(fo)rmonsa 123	glacia 134	homo 132, 332
feria 177	formosus 124	glacies 345, 573	hora 511
*ferire 177	formosus. 84, 154, 531	*glanda 131	hordeum 335, 573
fermentare 178	forte 149 , 263, 585, 725	glandem 129, 158, 590	horrere 256 <
ferrum 328	fortis 331	glans 131	horresco 765
fetiulus 335, 573	fossatum 182, 200, 482, 546, 548, 726	*glemus 105, 239	hortesia 123
fetus 455, 570	Fourio 125	glomus, -i 105	hospes 132
fiam 148	*fragmentare 178	grabatum 114	hospitium 179, 332
fibula 181	framea 760	Graeci 202	Huga(ne) 133
fibularia 181	frango 145	grandinem 129, 158	huzus 113
fibulas 181	frate 171, 563		Hyacuntho 106

- ia 78, 153, 154, 564
 iacere 90
 iam 90
 iamus 107
 ianarius 100
 ianua 90, 91
 ianuarius 171, 563
 ibi 79
 ic 118
 -ic(c)us 153, 297
 id 128, 161
 ide(m) 125
 idem 159
 -idi 79
 iecur 90
 Ihesum 107
 ilacterium 106
 illa 134, 137, 347
 illac-ad 150
 *illace 176
 illac intro 149
 illae 137, 348
 illaec 179
 illaei 134, 135, 137, 158
 illam 137
 iile 117, 134, 138, 158, 159, 160, 161, 234, 498
 illeius 134
 illi 134, 136, 137, 263, 492, 585, 752
 illis 137
 illius 161
 illo 134, 351, 415, 492, 495
 illorum 134, 136, 137, 138, 158
 illu 495
 ilhri 134, 136, 137, 158, 351, 492, 495
 illum 134, 135, 136, 137, 347, 498
 Illurico 106
 *imbuviare 178
 -imen 153
 impensam 123
 imperator 132, 726, 764
 imperatore(m) 726
 impetrare 178
 implere 107
 impraeco 140
 imputare 181, 531
 in 136, 150, 346, 362
 in- 78, 151, 294, 564
 in-abante 149
 in-ad-post 149
 *inaltiare 335, 573
 inante 171, 563
 incalciare 340
 incalescere 178, 531
 incedere 503
 incingo 142
 incipere 173
 inclinare 345
 inclino 362
 includere 334
 *incolicare 178
 in-contra-ubi 149
 in-de-retro 149
 indicat 144
 in-eccum hocce 149
 inflare 107
 •infolliare 174
 inglaciare 340
 ingluttio 503
 ingluttire 345
 ingniis 121
 inguine 117
 in-hac-parte 149
 inimicus 96
 in ipso 146
 -inium 210
 innotare 174
 in-obviare 358
 Inocensa 112
 inpsuius 136
 ins 136
 insignare 181
 in susu 164
 intcitamento 113
 integrum 98
 •intem^iare 178
 intendere 182
 intenebricare 531
 intenuare 178
 inter 150, 512
 interantem 100
 •interguare 117
 intortus 531
 intraverim 144, 353
 intravero 144, 353, 507
 intro 150
 investire 346, 531
 involatus 152
 involvere 531
 ioco 90
 -iolus 153
 iovenim 104
 ipsa illa 137
 ipse 138, 159, 160, 346
 ipseius 136
 ipsi 123
 ipso 136
 ipsuius 136
 ipsum 128
 ipsus 150
 ipsus iile 136
 irae 173
 ire 510
 is 138, 159, 161
 -isc 79, 585
 -isc- 141, 263, 752
 isciatis (hoc <=>) 127
 Iscintilla 127
 iscola 127
 -iscus 209
 Ispartacus 127
 ispatium 127
 ispeldido 127
 isperatae 127
 isperatus 127
 ispirito 127
 ispiritum 127
 ispose 127
 -issa 153
 isse 123, 346
 issi 123
 istam 138
 istatuam (in r^j) 127
 iste 97, 138, 159
 Iſtefanus 127
 isti 138
 istrumenta 123
 istum 138
 -itas 152
 itestinas 129
 -itia 153
 -itio 153
 -itus 153
 iubente 117
 iudicii 126
 iuenes 112
 iuenta 112
 iuuo 90
 iuuenis 90
 iuvente 110
 iuvo 90
 -izare 141, 153
 -izo 153
 ixi 123
 jacere 113, 171, 335, 563
 Jazones 216
 Jazyges 216
 jejunare 337
 jejunus 356
 jocare 113
 jocora 134
 jocus 337
 jovis 131
 jovis diem 132
 jovis (dies) 113, 337
 jubenii 110
 judex 132, 531
 iudicare 113
 *jugastrum 178
 jugulare 178
 jugum 116, 178, 337
 jumentum 128
 jungla 178
 jungo 178
 junicem 715
 juniperus 715
 karmin 104
 kerii 114
 kuattuor 90
 Labeates 210
 labias 129
 labo 140
 laborait 143
 laborare 357
 laboraverunt 117
 labras 129
 labrusca 345
 lac 171, 563
 lacerta 105
 lacte 119, 171, 232, 563
 lacue 89
 lacus 105
 laeusta 105
 laesio 178
 *laesionare 178
 laesionem 178
 Laiscus 210
 lana 117, 335
 languidus 179, 473
 languor 179
 lapidare 117, 174
 larba 111
 laudare 109, 226, 370, 624
 laudatus 145
 laudo 373
 Lauretum 153
 lavoraverunt 110
 laxa (cutis) 120, 232
 laxare 120
 lectus 117
 lege 375
 legem 330, 632, 633, 640
 legemus 96
 legimus 96
 legionis (^secundes) 131
 •legno 121
 leigibus 109
 lendinem 131
 lentem 132
 *lenus 135
 *lepidare 117, 174
 leporem 344
 levis 103, 239, 567, 581
 libes 123
 libertare 178
 licia 173
 ligamen 152
 *iiginare 103, 178
 ligna 121
 lignum 117, 121, 329, 573, 623, 716
 lileum 107
 liliium 107
 iinea 764
 lingua 117
 linguere 179
 lingula 100, 179, 570
 linum 344
 *liquidare 116, 117, 174
 Lissus 211
 *lixinare 178
 lixivia 120
 locuples 120
 locuplex 120
 locus 117
 locusta 105
 loidos 90
 Lo(i)scus 210
 longo 150
 longus 228, 250, 311, 360, 595
 lubricare 372
 lucere 141
 lucerna 114
 lucire 141
 lucorem 531
 lucta 120, 232, 567, 579, 744, 745
 lucus 90

- osteum 107
 ostia 129
 ostium 105, 107
 -osus 124, 154
 otimo 123
 ovinus 359
 ovis 179
 oxor 105
 oxsor 105
 oze 113
- pacciolus 182
 Paeoni 203
 paene-ad 150
 paganus 80
 *palanca 118, 212
 palatia 558
 pālea 129
 palearium 107
 paliarium 107
 paliurus 180, 358
 palliola 118
 Palmur(a) 106
 palpabunda 180
 palpabundus 180
 palpebra 98
 palpo 180
 pandere 175
 *pandia 175
 panicula 570
 panticem 129, 158
 panucla 99, 570
 Papius 119
 Papisius 119
 parco 174
 parentem 226, 726
 parentis 132
 paretem 98, 170, 562
 paretes 98
 parie(n)s 123
 parietem 98, 170, 562
 parietes 98
 *parsitare 174
 parti 133
 partis 132
 partitione 358
 Paschae 129, 347
 Passar 104
 passar 170, 562
 *passare 104, 532
 passere 170, 562
 passi(m) 125
 passiins 112
 pastionem 346
 pater 173
 patientia 153
 patire 140
 paucum 109
 pauper mulier 133
 paupera mulier 133
 peciolus 173
 peccatum 226, 570, 579, 591, 624
 peculium 153
 peculium 358
 pecunia 358
- pecurarius 152
 pāde 102
 *pedens 123
 pedes 123
 pedestris 176
 pediculus 170, 562
 peduc(u)lum 99, 170, 562
 pedulis 358
 peiius 98
 pellem 118
 pena(m) 110
 pensare 532
 per 150, 165, 263, 585, 752
 perambulare 180
 perdedi 126
 perdutus 145
 perennis 96
 per-extra 150, 329
 peria 126
 per-ia 151
 per-inter 151
 per-intro 150
 perire 480
 per modo 237
 persecare 180
 persica 124
 per-super 150
 pervigilare 765
 pervincere 532
 pes 173
 pessica 124
 pessicum 124
 petiginem 129, 158
 pet'ne 468
 petiolus 182, 340, 572
 petra 102, 229, 306, 329, 330, 635
 phalanx 118, 212
 pharmacum 177
 Phebus 110
 Philistaei 216
 philosophia 153
 picula 100
 pientissime 108
 pilum 117
 pilus 332, 344, 455
 pinna 119, 228, 329, 3 37
 pipilare 357
 pirum 332
 piscis 132, 347, 573
 piulare 357
 placenta 180
 plācere 114
 placitum 145
 plācui 145
 plācutus 145
 planca 212, 617
 planta 617
 planu 617
 *plausare 109, 180
 plausio 180
 plausor 180
 plausus 180
 plenu 617
 piuit 164
 poclom 122
 poculum 122
- poena 110
 *poenitare 531, 765
 pommum 764
 Pompeius 98
 pomum 102
 *ponio 142
 poniret 142
 pons 183
 poples 120
 poplex 120
 populus 129
 porcacla 122
 porta 331
 portulaca 122
 poserunt 110, 143, 171, 563
 posit 143, 171, 563
 post 150
 posta 103
 post ripam 79
 posse 141, 142
 possum 140
 posui 126, 171, 563
 posuit 171, 563
 poteo 142
 potere 141, 142
 poterunt 141
 *potlom 122
 *potio 142
 potui 141, 144
 praedationem 174
 praepone 532
 praeputium 180
 prandium 335
 prensus 124
 presbyter 132, 212
 pretium 335
 pride(m) 125
 primavera 155
 Primitiae 108
 proba(v)i 143
 procedere 180
 pronus 175
 prophetissa 153
 *prospetus 215
 pruna 358
 pu^ero 108
 pube 126
 puer 209
 pudor 759
 *puerunculus 175
 *pueruncus 175
 pugnus 121
 pulchrior 135
 pulicem 100
 punere 105
 *puronium 180
 purus-re 150
 puşa 358
 pus,-ris 180
 Puteolis 98
 puteus 573
 *putium 180
 *putrieillus 180
 putridus 180
 putrios 180
- quadragesima 80, 116, 121, 559
 quadragesimus 80
 quadraginta 116
 quadricornus 116
 *quadrone 116
 quadrum 103
 quadrus 103
 quaero 116
 qualis 116, 138, 161, 344
 quam 116, 151
 quando 116, 148, 151
 quantus 116, 138, 150
 *quantum 559
 *quarturn jejuniun 555
 quaru 125
 quator 100, 170, 562
 quat(t)or 100, 135
 quattuor 116, 170, 552
 quem 116, 125, 138
 *quene 136, 138
 *quenquos 122
 querunt 140
 quescat 100
 quescerent 100
 Queta 100
 Quetus 100
 quetus 100, 116, 170, 562
 qui 116, 161
 quia 116, 151
 quid 116, 128, 138, 151
 quiesquit 116
 quietus 170, 562
 quinque 117
 quintus 122
 Quirenarice 106
 quis 161
 qun 116
 quod 128, 151, 166, 226, 238, 332, 37
 quomodo 151
 quostituta 123
 quoturnicula 103
 quotus 138
 quravit 116
- rabia 363
 *rabadare 183
 radia 335
 radicina 373
 ramulosus 174
 ramulus 174
 ratione 558
 re- 294
 *recaediare 180
 recessa 559
 recipit 99
 Redduta 145
 rem 125
 remedium (omnem / j 129
 renunculus 715
 rcpausare 109
 repere 356
 resina 344
 respondere 140
 respondere 140
 responsionis 132

retae 180
 retia 558
 retiaculum 558
 *retizo 180
 •retundiare 180
 retundus 105, 170, 418, 562
 reus 362, 373, 480, 553
 rideo 156, 325
 ridere HO
 ridere HO
 •ridtos 156
 rigidare 183
 rigni 104
 ripa 79, 362, 417, 570
 Ripensis (Dacia ~) 207
 rista 104
 risti(tu)tori 104
 risus 107, 156, 362
 rivus 107, 252, 362, 480
 Romanus 201
 romanus 332, 448
 rosa 119
 Rosalia 274, 558, 750, 772
 Rosaria 559
 roseus 344
 rota 190
 rotundus 170, 562
 rubeus 102
 rubus 111
 ruga 357
 ruminare 357
 runcare 175
 rupes 357
 rursum 511
 rusticitas 84

Sabasianus 112
 salacs 120
 sale 125
 salicem 100
 salina 358
 salio 503
 salis 503
 Salomonix 120
 salonae 129
 Salone 108
 salvaticus 104, 170, 562
 sancio 122
 sanctus 122, 170
 Sanctus Georgius 344, 572
 Sanctus Johannes 129
 sanguine 117
 sanguisuga 117
 sanitatem 106
 santo 122
 santus 170, 562
 sanus 358
 sapiensie 112
 sarculare 358
 Sargetae 219
 Saturise(us) 210
 -sc- 141
 Saturnalia 362
 scabellum 122

•scabnum 122
 scabritia 153
 scala 117
 •scama 117
 scamunum 122
 sceleris 114
 scelus 114
 scit 503
 Sclavus 264,
 sclavus 345, 772
 scoria 180, 346
 scortea 335, 764
 scribanem 133
 scriptum 97
 scriserunt 123
 scritus 123
 scruto 140
 Scupis 196
 se 137, 151
 sebum 106, 111
 secale 131
 secretus 765
 sed 165
 segnare 170, 562
 •sekno 121
 sella 764
 sentire 573
 seppte 123
 septe 102, 118, 125, 135, 635
 septem 232
 Septembre 171, 563
 Septembris 171, 563
 septuazinta 115
 sepulcrum (hunc ^) 129
 s(e)pulture 108
 serica 213
 serpis 351
 serra 359
 serum 359
 serus 112
 servare 111
 servire 532
 servus 132, 532
 sessum 256
 sessus, 328, 553, 764
 Sesti 120
 Settembre 123
 setis 147
 •seus 106, 137
 sex 135
 si 166, 238, 446, 513, 663, 664, 665
 sibe 137
 sibi 137, 373, 528
 sic 151, 344, 573, 663
 siccus 553
 signum 100, 121, 329
 silva 117
 silvaticus 104, 170, 562
 simus 79, 147, 509
 singnifer 121
 sinnum 121
 sint 147, 362, 509
 sinus 362, 570
 sitis 79, 147, 509
 so 106

sobrie 108
 socius 340
 socra 133
 socrus 133
 sol 117
 solea 107
 solem 119
 solia 107
 •solinus 358
 somnus 122
 sonitus 174
 sonus 532
 sorbere 140
 sorbere HO
 soror 132
 spargo 373
 sparsi 124
 spata 79
 spem 125
 spissus 358
 spodium 253
 sponsa 751
 spurius 175
 sta 146
 stablum 99
 stabulum 99, 345
 Stafilus 106
 •stancus 243
 stao 142
 stas 142, 146
 stazione 558
 status 764
 stella 100, 118
steti 143
 stetui 143
 stila 92
 stffla 92
 stingo 141
 stinguo 141
 stlata 122
 stlataris 122
 stringula 358
 -stris 176
 strofa 118
 stropa 118
 stroppus 358
 studiosus 154
 stulus 213
 stylus 213
 sua 137, 360
 subaia 180
 •subiliare 358
 subla 345
 subliniare 173
 subtus 151, 513
 sudare 176
sudiere 111
 sufferire 177
 •suffollicare 180
 sugia 81
 sui 126
 sulphur 359
 sum 147, 483, 509
 summus 358
 sunt 483

Surisca 210
 sursum 124
 Surus 106
 -sus 156
 sustus 113
 susum 124, 150
 suus 161
 talis 182
 tam 138
 tan 138
 tarde 149
 tardus 358
 tata 173
 tatane 171, 563
 tatani 133
 taurus 109
 te 137
 tela 115
 temperare 175
 tempora 128
 tempuli 100
 tempus 329
 teneo 335, 503, 573
 tener 329, 332
 teneru(m) 182, 329
 tenet 329
 tesaaurum 102
 tenuare 178
 tepeo 176
 -ter 373
 Terensus 112
 terminac(iones) 112
 terra 335, 573
 terras (nom.) 84
 tersio 112
 tersiu 115, 170, 563
 tertium 170, 563
 testa 102, 118, 635
 testimonium 104
 teter 132
 tetigl 96
 tetrus 132
 •teus 106, 137
 texere 121
 texo 328, 553
 thens(auro) 123
 thensaurus 124
 thraciscus 210
 ti 137
 tibe 136
 •tibi 136
 Tibis 211
 Tibisia 211
 Tibissus 211
 •tiermure 104
 •tierra 104
 •tiesta 104
 timere 115
 timorem 532
 tineo 107
 tinia 107
 -tiosus 153
 titionem 104, 335, 573
 tit(u)lum 100
 Tinisco 211

-to- 156
 tonsus 124
 •torcere 141
 •torco 141
 -tore 154
 -*torea 154
 -toria 154
 tot-inde 150
 totorum 136
 tot(t)us 136, 139
 tou(am) 106
 -touris 154
 toxicum 120, 232
 tractare 120, 232
 tractum 92
 •tragere 141
 •traginare 103
 •trago 141
 trahere 141
 traho 92, 141
 Traianus 274, 559, 750, 772
 trans 151
 traxi 92, 141
 tremulat 100
 trepidare 180
 tres 135
 Tribalii 203
 triclin(i)u(m) 125
 trienta 115
 tristis 133
 tristitia 153
 tristus 133
 •trocta 120, 232
 tu 136, 161, 349
 tua 137, 360
 tumba 359
 tumlum 100
 tumum 106
 -tura 154
 turbare 765
 -tus 156
 tutamentum (omnem ~) 129
 tuus 161
 tymum 106

 uacca 90
 uadent se 281
 ualde 90
 ubi 149, 511, 531
 ublicu 105
 -uceus 79
 ueho 89
 uenio 90
 uentus 607
 uetus 90
 uio 112
 uius 112
 Ulcinium 210
 Ulcirus 207
 Ulcisia castra 207
 Ulcudius 207
 Ulcus 207
 ulmetum 153
 ulmus 129

una 135, 150, 161, 336
 uncia 114
 •unculus 112
 unde 79, 150, 151, 511
 unquam 149, 570
 -unt 79, 142
 unus 135, 136, 139, 161
 uox 90
 upupa 240
 uragus 765
 urceolus 340
 urgus 765
 •urksos 124
 urnat 105
 ursus 124
 usore 120
 ustia 173
 ustium 105, 346
 usure 120
 uter 359
 utilis 145
 Utinum 307
 uulnus 90
 uultus 90
 uva 372, 531
 uxsori 120

 vadere 148
 valde 99
 Valeriaes 131
 valia 126
 valide 99
 valiaa 126
 vanus 359
 •vao 142
 veclus 99, 122, 170, 563
 velis 148
 •velitis 148
 velle 140, 141, 148, 354
 venaemerenti 110
 venari 152
 venator 152
 vendere 140
 vendis 142
 vendis 142
 vendit 142
 vendo 142, 503
 vendutus 145
 vene 110
 venemerenti 110
 veneris diem 132
 venetus 174
 venio 142, 503
 venter 182
 ventus 128
 venutus 145
 verbex 111, 170, 563
 vere 139
 veredarius 183
 veredus 183
 verso 328
 vervex 170, 563
 •vescidus 180
 vesco 140
 vescus 180

vesica 174
 vessica 111
 •vessicella 174
 vetranus 100, 111
 veteulus 99, 122, 170, 563
 via 112
 vibas 111
 vibe 111
 vicia 114
 vicinri 114
 vicinus 104
 viclus 122
 viesit 120
 victus 532
 vicus 90
 vicxit 120
 videbat 556
 video 455
 vidgre 140, 198
 vidi 143
 vidiant 144
 vidiat 144
 vigialmus 590
 viginti 352, 359
 vigxit 120
 vilicus 117
 villa 117
 Vincentius 170, 563
 Vincentzus 112, 115, 170, 563
 vindemiare 356
 vindex 182
 vindicare 182
 vinea 107
 vinia 107
 vinias 107
 vinti 115
 vinum 90, 97, 369, 724
 vinus 129
 virgo 532
 -vir(i)dis 99
 virtus 182
 viscum 369
 visit 129, 170, 562
 vissi 120, 126
 vita 293
 vitiosus 153
 vitis 359
 vitlus 100
 vitricus 174, 347
 vitta 111
 vitulus 78, 122
 vivere 532
 vivus 112
 vixit 170
 vixsit 120
 vixxit 120
 vobis 136
 voce 111
 volebam sic 147
 volemus 510
 voleo 148
 volere 141, 148
 voles 500, 511
 volet 139, 148, 233, 500, 511, 513, 567,

volui 141
 volumus 148
 volut 148
 vomere 359
 vone 111
 Vonifatzia 112
 Vonifatzio 170, 563
 vos 136, 137, 227
 voster 104, 138
 voștri 138
 vostrum 138
 viiltus 90

 xantissimo 120

 zabolicam legem) 113
 Zaconus 113
 Zadumeneni 113
 zanuario 113, 171, 563
 zebus 113, 170, 563
 zefurus 106, 118
 zema 215
 ziaconus 113
 zie 113
 zie 113
 Zonysius 113

2. GREACĂ ȘI NEOGREACĂ

dyyouTiKag 312
 'A^ooxa 218
 'AA-ourag 218
 dux>A,y6g 252
 "A^optog 232
 dopaoi 202
 "Aopaioi 216
 ānaXoŋ 182
 ānpiXioQ 347
 dpyataiog 244
 āpy&Xkja 244, 741
 "Apysaog 210
 "Apyiaog 210
 "Apŋog 211
 'ApXeXaog 122
 'Aaaioi 218
 dcrppdxā 305
 "Ayupxog 232
 aopa 357

pdA/ra 245
 PdUn 245
 PakKog 313, 593
 pdX,xog 245
 pappdxog 181
 Paoa-ceg 593
 ps5pd 306
 paaiĀaaaa 153
 (teSpa, 306
 Pepyō6A,r| 206
 Peaaioi 203
 Pīiaaoi 203
 P^axog 198

Poi<ifa9XaPoc 307
 PopSdxsg 313
 PopaoOavric 218
 ppevSov 207
 ppāvSog 207
 ppsvxtoi 208
 ppāvTiov 207
 ppoxoicog 214
 PpoOxog 219
 Buġag 211
 B 6 0 K 211
 Buġog 211

TapSeviKia 313
 TapSiKi 313, 314
 TapSiKiov 314
 rapouaa 313
 Tepuavia 206
 rpaioi 202
 ypausvdxax 227
 ypsvxd 312
 yOpo 107
 yOpog 213, 344

Adicsg 202
 AāKoi 202
 8dKxuA,og 232
 Advarpig 218
 Advaaipig 218
 AdvouPig 217
 Aaoi 202
 Ados 202
 Aaoupaioi 202
 Aapyajneaxo 313, 593
 AapyaurieGTO 593
 Aapyauripog 313, 593
 Aativioi 205
 Sid íva 237
 Aiepva 255, 768
 8ivog 560
 Souuviiedkiov 311
 AouvaPig 217
 AoOxCoTa) 115
 Apayopixaa 314
 Apayoxivd 314
 Spsrcavig 177
 Apiġircapog 208
 Spouog 214
 ApouPrixig 249

eCepd 304
 s^acpov 207
 °Eġaiuraxog 217
 ġpyaA,eiov 244
 ġpyax- 244
 ġXa> 237

Csua 215, 420
 Caurcpog 311
 ġo0|i7rpop 312

GEAG> 237
 esustaov 478

'Idrcoosg 205
 'Icwttiyeg 205
 'Iarctiyiot 205
 -ia 153
 iġSiv 79
 iġSiv 141
 -iġ© 153
 ikona 229, 689
 iva 237, 580
 -iġKog 209
 -iacra 153

Kav8f|>.a 750
 Kānoq 210
 KaXă 240
 Kataxvoai 558
 KdTTauog 114
 kārpani (Apulia) 209
 Kdprcoi 203, 735, 741
 KapxdoXdpoi 478
 Kdppouvov 311
 Kdppcovov 311
 KaxoOva 247
 Kaxotivag 247
 KaxGOuka 247
 Kepaaog 103
 Kepaaog 103
 Keaiava 114
 Kġfrcog 210
 Koyyo^Tj 312
 KOKKU^ 232
 KOKKUN|f 232
 KoKKtova 331
 K 6 U a 331, 632
 Kcmstax 248
 KoneXi 248
 KoneXof 248
 KoxxaPi^G) 214
 KopjidC® 214
 Kopuog 214
 KopniXoi 203
 Kps\j/a 232
 Crexi 232
 KOjia 343
 KUUIVov 213

Xayyog 312, 595
 Xa\mpă 240
 Xsuovi 372
 koyyog 311
 M K S 278

uayyavsug) 214
 udyvavov 214
 jaaysia 214
 uaysuoa 214
 Udyi 214
 Mdtepo 207
 mamalika 771
 jaavSdKiig 251
 ua(v)0CExxa 208
 navia 589
 udpyapov 214
 Mdpig 211

Mdpiaog 211
 Mdpxopog 213
 Maaaaystat 202
 MeGGdmot 205
 Vffrjov 103
 nnpiCog 211
 mp\ġ& 211
 H^piaog 211
 HiK(K)6g 214
 Itovaaxfpiov 307
 Mopfiarjg 211
 MouaEog 211, 735, 741
 MottKnig 131
 *toox?idivi KaaxsMov 115
 MrcouGsog 211, 735, 741
 urcouxoupa 223
 IvopiGixa 330, 632
 MJXTxdKiov 106, 213
 noaxpiov 213

vd 239, 580
 Naiaaog 197
 NapdKiov (axoua) 218
 vdxou^ov 222
 vuKxa 232

ġnpog 232
 ġtxpi 232
 ġi(piov 232
 ġoimoġ 595

dKxcb 232
 dyrnXot 595
 6pyf| 215
 OpSiiaaog 210
 dpKog 766
 opiiag 215
 6pp6g 255
 appcbSrig 255
 oxi 237, 239, 580
 oOaxpog 180

I

i

TiaiSi 96
 redreupog 213
 IIEipdyaaog 306
 IeukEXioi 205
 Icvco 209
 Tiixxa 213
 rikăyiov 215
 pluki 772
 Ilovxog "A^stvog 217
 Ilovxog MsAxxg 217
 IiopTa 219
 T000 239, 580 ,
 7tpġvxġa 253
 Ttpoaipaxog 215
 IiupExog 219
 rcc&g 239, 580

ġa8opiġi 314
 pa8opu^i 314

pEVxd 312
 pouaaog 559
 pxxd© 215
 Rurai 307
 Peauaioi 192, 201
 frotidva 198

, aaiacaia 219
 EaMjvxioi 209
 Gdfyia 313, 593
 Garccroviv 311
 Gancroviv 311
 Sapydxioi 219
 adpiKa 213
 (q)Pdpva 313
 SEPEXIOV 211
 SfipExog 211
 crtxa 306
 aKiapT| 209
 GiOapog 209
 sklav 264
 Sklavenos 264, 345
 Œlavinia 264
 2KXaPt|voi 306
 GKoopid 346
 EKOoiKog rcovxog 217
 LoKai 219
 GOUOOVġKQUEI 392
 aicavog 215, 227, 639
 axdvri 310
 axEipa 254
 axeuua 636
 axspwpog 213, 215
 axspua 215
 axġp<pa 215
 cxoOimcog 311, 312
 oxps(pa 215
 axpouyKa 254
 2xuX,og 215
 axuA,og 213, 215
 GXVXOQ 532
 copua 362

Tdvaig 218
 TCivxCaouKrig 471, 619
 TIPIOKOV 211
 TtPiaKog 211
 TtPiatg 211
 xinflar|g 211
 Tiufjaig 211
 Tivxi^ouKtig 619
 xicpiGag 211
 xo 236
 xpiwppi 213, 215
 XGdrcog 254
 XGidiog 254
 XGdpKog 254

<paysiv 236, 580
 cpayi 236, 580
 <păljyġ 212, 213
 cpavdpi 227
 cppiKri 214
 <px>ġ 96

Xap&Kcov 557
 X<ipaŃ 557
 %ăoKG) 176
 xeM-epiavd 114
 Xopog 636

Xpicrrouyewa 557
 \|\ataf|piov 307
 Viipog 232
 xj/xpi 232
 tyicpi 232

C. LIMBI ROMANICE

1. ROMÂNĂ

a (*part. la infinit.*) 508
 a (*art. hot. fem.*) 134, 495, 571
 a (*art. genit., fem. sg.*) 347, 351, 496, 497, 499
 a (*ar. Ńi, dial., dr.; art. genit., mase. sg.) 134
 a O*/>. 150, 157, 164, 174, 291, 373, 491, 492, 512, 514
 a (*ar.; conj.*) 151
 a (İ;&., 3 sg.) 146, 147
 a-, -a (*adverbial*) 233, 240, 249, 347, 373, 501
 a- O T / . J 529
 AagafieŃonie 478
 a auŃaticlui (*ar.; gen.*) 134, 355
 abate (^r, is*r.) 151, 361
 abdu (*ar.*) 363
 abea 571
 abia 148, 571
 abur 240, 242, 243, 244, 575, 581, 651, 728, 739
 aburi (*ar.*) 244
 aburu 643
 a-buŃile 397
 -ac (*dr., ar.*) 295
 -ac (*ar., megl.*) 295
 acas 370
 acasă 373
 acăe (*istr.*) 361
 acasta 446
 acaste 463
 acătare 331, 449, 500
 acă- 500
 acătare 148, 149, 255, 500
 a&w 753
 ace 461
 (a)cS (*fem.*) 499
 (a)ceei 499
 acSia (*fem.*) 499
 (a)deia (*genit.-dat., fem.*) 499
 acejderi 511, 756
 acel 138, 233, 347, 373
 (a)cel 499
 (a)cela 499
 acela 373
 acelaŃi 373
 adele 499
 adelei 499
 adeli 458
 acelui 495
 aceluiaŃi 528
 aceră 79

acest 138, 347, 531, 651
 (a)cesta 373, 499
 (a)cesta 446, 499
 acestaŃi 528
 (a)cdstă (*fem.*) 499
 aceste 499
 acestora 499
 (a)cestu 499, 643, 645
 (a)cestui 495, 499
 (a)ceŃte 499
 acest'ă 499
 acestea 499
 (a)c'eŃteia (*fem.*) 499
 (a)ceŃit 499
 aceŃtia 499
 aceŃtiia (*fem., genit.-dat.*) 499
 (a)ceŃtora 499
 aci 148, 151, 331, 510
 -aci 295, 750
 acia 373
 aciă (de~) 510
 adică 510
 acice 510
 acice 510, 531
 acicea 148, 151, 373
 acie 148, 151, 510
 acieŃi 510, 528
 acii 148, 151, 510
 aciia 510
 acilea 373
 acistor 446
 aciului 443
 acmu 148, 151, 510
 acmuŃ 510
 aemuŃi 528
 aco (*ar.*) 148
 acole 148
 acolo 148, 149, 151
 acoloŃ 148
 acopărămint 446
 acoperi 347
 acoperi-iriA 466
 acoperiŃ 298
 acrima 153
 acrimi (*megl.*) 153
 acriŃ (*ar.*) 298
 acru 171, 563
 acŃi (*dr., ar.*) 148, 151
 aculea 448
 acum 233, 510
 acumtinari (*ar.*) 175
 acuotoriu 756

acupirimintu (*ar.*) 154
 ad- 361
 ad 284
 adiv 409, 532
 adabgu (*ar.*) 363
 Adamu 459
 adaos (*part.tr.*) 145
 adapaŃi 449
 adapi 502
 adapŃu (*ar.*) 353
 adaptu (*ar.*) 145
 adaug (*ar.*) 363
 adauge (a) 140, 502
 adavgu (*ar.*) 353
 adămană 534, 667
 adăpat 502
 adăpăm 502
 adăpi 502, 514
 adăpost 175
 adczutor(u) 458
 adecă 510, 517
 adensul 455
 adevăr (*s.n.*) 611
 adevăr (*adz.*) 149, 511, 528, 530
 adevăra 50?
 adeveri 502
 adevorit (*adv.*) 149
 adevărul 624
 adia 174
 adicăte *73
 adil'a (*ar.*) 174
 adin 150
 adineaorea 149
 adineaori 511
 adins 150
 adinte 149
 adivăra 446
 adinc 106, 173, 226, 332, 360
 adinca (a) 106, 502
 adincat 152
 Adincatul 152
 adoară 510
 adonară 475
 adorm 448
 adormi 281, 347, 448
 adormit 156
 adu 507
 aduce 347
 aduce aminte 688
 aducem (*ar.*) 343
 aducere (*subst.*) 528
 aducu (*ar.*) 372
 aduia 174
 adu^vvrără (se /-^) 638
 adun (*ar.*) 613
 adunat (*subst.*) 528
 adune 106
 aduni 613
 adurară (se ^) 638
 adurase (se ~) 638
 adură (se ~) 638
 adurmi 447, 448
 adus-ai 523
 aduse 506
 adusei 143

adusesetu 506
 aduseŃi 523
 aduŃ(u) (*perf. ind.*) 143, 353, 653
 adzi 409
 a ei (*art. gen. fem. sg.*) 134, 355
 *aem 147
 aem (*ar.; sâ ^*) 147
 aest 499
 aestuea (*ar.*) 313
 *aeŃ 147
 aestS 499
 *aeŃi 147
 aeŃi (*ar.; sâ ^*) 141
 afar' 370
 afară 148, 149, 360
 afină 212, 391
 p.firire (*ar.*) 177
 aflah 408
 aflii 458
 afoară (*dr., ar.*) 148, 149, 360
 afreață (*ar.*) 175, 356
 aftar (*ar.*) 370
 afuma 151
 afumari (*ar.*) 151
 Afumatul 416
 afund 373
 afundat (*adj.*) 528
 afundatore 758
 afundătoare 758
 afundu (*subst.*) 521
 afurisanie 296
 afurisenie 297
 agah-h 409
 ager 135, 175
 agest 175
 agi (să ~) (*ar.*) 147
 agiutoriu 473
 aglică 289
 agneŃ 290
 agriŃte (*ar.*) 298
 agru (*s.n.*) 531
 agun (*ar.*) 113, 356
 agunari (*ar.*) 331
 agundziri (*ar.*) 331
 agungăndalui (*ar.*) 313
 aguniri (*ar.*) 284
 agura (*trans.*) 109
 august 109
 agutari (*ar.*) 331
 agutem (*ar.*) 115
 agutoriu 487, 756
 ahintu (*ar.*) 139
 ahtare (*ar.*) 139
 ahtântu (*ar.*) 149
 ahtintu (*ar.*) 149
 -ai 152
 ai (*art. pos.*) 134, 495, 496
 ai (*s.m., pl.*) 119, 478
 ai (*vb. 2 sg.*) 142, 147
 (a)iasta 499
 a,sta 499
 aiastă 499
 aiastă 499
 aiave 291, 511
 aib- 146

aibb. (să ~) 509	Albinata 152	amar 121	anflu (<i>me gl.</i>) 107
aibă (să (nu) ~) (<i>dr., ar.</i>) 147, 374, 509	albină 121, 256, 716	amară 493	angătan far.)' 249
aibându 509	albine 128	amarră (<i>adj. / pl.</i>) 480, ^3	angl'itari (<i>ar.</i>) 345
aibi (să ~) 147, 509	albinrile 757	amaru (<i>adj.</i>) 651	angustu (arj) 361
•aibu 146	albior 153	amaru (<i>subst.</i>) 527	-ani 131
aibu (să/se ~) 147, 364, 509	albiu 154	amaru (de ~) 755, 756/ V;	ani (<i>s.m., pl.</i>) 119, 478; 613, 6%8
aice 149	aibu (<i>dr., ar.</i>) 372, 460, 656	Amarul 416	anki 478
aici 149, 233	Aibu 416	ama(y)ia (<i>ar.</i>) 214	Anica 750
-aie 152	AlbulW 416, 747, 748	amăgi 214	anii (<i>pl. art.</i>) 478
aiecta 113	Albula (pana ~) 748	amăgitoră 154	Anică (<i>genit.-dat.</i>) 131, 599
a(i)eri (<i>ar.</i>) 328	alcătui 274, 382, 584	amănat (<i>adj.</i>) 528	Anichii (<i>genit.-dat.</i>) 59\$
(a)ieri (<i>ar.</i>) 347	al celui 443	amândoa 462, 498	Anico ^ocj 278, 568, 584; 750
aievea 291	aldămaş 382, 383, 386, 430	amândoi 498	-anie 296, 297, 34/ 750
aia (s.w., ^>, <i>art.</i>) 478	Aldea 221, 223, 300, 750	amăra (a) 532	animal 287, 597
ailor (ai ~) 478	aldui (a) 383, 534, 751	amărame (<i>ar.</i>) 152	anină (<i>s.l.</i>) 479
ajlu (<i>ar.</i>) 364	ale 134, 495, 496	amarară 480	Aniniş 422
aimentrea 454	-al'e (<i>ar.</i>) 152	amărăsc 141	Aninoasa 154
aimintre 149	alealalte 94, 566	amărăsc 532	Ankii (<i>genit.-dat.</i>) 496, 514
aimintrea 149, 354	alean 382, 534, 651, 728	amărățugere 755	ankiră (<i>s.f.</i>) 532
*aimintrelea 373	aleanu 643, 708	amândoa 498	an(n)ii 478
aimintri 149	alegându (<i>adv.</i>) 511, 528	amări 221, 532	annii 478
ainde 149	alege 364, 444	amărîre (<i>ar.</i>) 362	anota 174
aindere(a) 149	aL.l'ei (<i>ar., me gl.</i>) 135, 355	amăru 154	An'tioh 408
a indine 149	aleniş 534	amărutgere 756	antri (<i>me gl.</i>) 150
ainte 149, 171, 511, 531, 563	alănu 460	-ame 152, 528	antru (<i>me gl.</i>) 361
aintvte 407	Alexandre (<i>voc.</i>) 279	amenința 477	anturb (<i>me gl.</i>) 765
aainte de ce 517	Alghina 469	amen-hte 407	(an)țart 170, 563
aainte-născutul 530	algină (<i>ar.</i>) 256	amerința 477	Anușcăi (<i>genit.-dat.</i>) 489
aainte pană cându 517	aia (<i>dr., ar., me gl.; art. pos.</i>) 135, 351, 355, 492	amesteca 347	Anușki (<i>genit.-dat.</i>) 425
aainte-pune (a) 530.	aia mumă (<i>gen. neacc.</i>) far., <i>me gl.</i>) 135, 355	amiadzedzi 449, 553	anvăliri far.; 284
(a)ista 499	alin 118	amiazi 155	anvătiri (<i>ar.</i>) 284
aiub (să ~) 364	aliginda (<i>ar.</i>) 657	amiistoriulu 756	aoa f ^.; 149
aiure 511	alik'iri (<i>ar.</i>) 284	amijloc 528	aoate a ^ J 149, 176
aiurea 149, 354, 373	al lui 355	amink 458	aoiei (<i>genit.-dat.</i>) 489
a^vii (<i>s.m., pl. art.</i>) 478	-alnic 295	amindarifarj 175, 356	aoră 500, 511
ajun 555	alnic (<i>adj.</i>) 534	amintari (<i>ar.</i>) 175	aorea 149, 511
ajuna 113, 337	alt 117, 136, 139, 49% 523	amirosi 372	apar (<i>s.m.</i>) 174
ajunari (<i>ar.</i>) 337	Alt 218	amistică 446	apare (<i>s.f.</i>) 175
ajunat (<i>subst.</i>) 528	alta 500	Ampe(i)e 210	apă 116, 190, 564
ajunge 113, 337	altar 121	ampirat (<i>me gl.</i>) 178, 7^4	*apă-botează 347
ajuns (a ^) 165	altei (<i>fem., dat.</i>) 136	ampiratu (<i>me gl.</i>) 361	apăra 536
ajuta 113, 184, 337	altiță 390	ampirăteasă (<i>me gl.</i>) 153'	apăraie 152
ajutor 175	altminteri 149	amplin (<i>me gl.</i>) 151	apărat (<i>subst.</i>) 528
ajutoriu 473	altmintrelea 354	ampl'u (<i>me gl.</i>) 107	apărămînt 154
akmussu 459, 461, 510, 651	altolo 459	Ampoi 14, 210, 751	apătos 758
al (<i>art. pos.; dr., me gl.</i>) 134, 135, 351, 459, 496	altor 136	amu 149, 510	ape ^ / J 117
alaltă 499	altu (<i>ar.</i>) 372	amu (<i>aux.</i>) 459	ape(e)i (<i>genit.-dat.</i>) 131
alaltu 499	altui 136	amundoi 409	apiriri (<i>ar.</i>) 356
alalt'i 499	alțiia (<i>fem. sg., gen.-dat.</i>) 500	amuțesc 141	aplecat f5.w.; 536
alatu 479	a lu (<i>v. me gl.; art. pos.</i>) 135	-an (d?r., <i>ar., me gl.</i>) 252, 29^5, 310	apoa 407
alavdu (<i>ar.</i>) 363	a...lui (<i>ar.; art. pos., mase. sg.</i>) 134, 355	an 119, 228, 478, 628	apoi 149
(a)lămiie 372	a lui 355	ân 453	apostol 458
alămojnă 284, 532	(a) lui 599	analtu (<i>dr., ar.</i>) 361	apreșu far.; <i>perf.</i>) 353
alăpta 151	-al'u (<i>ar.</i>) 152	Anca 514	aprig 212, 347
alăută 372	al'u (<i>ar.</i>) 364	ancalic (<i>me gl.</i>) 151	april' (<i>ar.</i>) 347
alăvdăcune (<i>ar.</i>) 153	-alui (<i>ar.</i>) 373	ancap (<i>me gl.</i>) 151	aprin(d)zu 503
alb 282, 716, 749	al'umtrealui (<i>ar.</i>) 354	Ancăei (<i>genit.-dat.</i>) 489, 496	aprindu (<i>dr., ar.</i>) 353, 503
alb' (<i>ar.; pl.</i>) 460	al'umtrelea (<i>ar.</i>) 354	(a)ncăltare (<i>ar.</i>) 340	aproape 149
albastru (<i>dr., ar.</i>) 121, 181	alună 121, 396	ancălzimint (<i>me gl.</i>) 154	aproapele (<i>s. art.</i>) 528
albăstriu 154	aluneca 372	ancărtură (<i>me gl.</i>) 154	aprod 382, 384, 386
albeală 292	al'urea (<i>ar.</i>) 354, 373	an cătare 249	apuca 175
Albeni 415	alură 93	ancl'in (<i>me gl.</i>) 345	apucări (<i>ar.</i>) 175
albesc 141	aliiră 93	ancurun (<i>me gl.</i>) 151	apusean 297
albi (<i>adj., pl.</i>) 611, 656	am 143, 146, 147	ancurunatic (<i>me gl.</i>) 152	aput 529
albie 111, 170, 391, 563		-andru 398	aputi 529
		anevoie 373	-ar 152, 174, 296

- ar *fcond. prez. 3 sg., pl.* 147
 ari, (3 *sg.*) 509
ar-h (~ **fi**) 509
 aracet 409
 aramă 108, 487, 514
 arame (**pl.**) 487
 arană (*ar.*) 284
 arap (*ar.*) 356
 arapunedzu (*ar.*) 222
 arapune (*ar.*) 222
 arat (*ar.*) 356, 772
 ară (*cond. prez., 3 sg.*) 147
 arădătină (*ar.*) 373
 arămiu 154
 arăta 536
 arătarem (1 *pl.*) 144
 arău (*ar.*) 373, 480
 arbore 129, 397
 arbure 332, 531
 Arbure 447
 arburet (*ar.*) 153
 arburi (*ar.*) 332
 arc 491, 758
 Arca 221
 arde (*pl.*) 491
 arcentu 409
 arcu 758
 arcurat (*ar.*) 152
 arde (*inf.*) 173
 arde' (*inf.*) 408
 arde (*imperf.*) 461
 afde 140, 480
 ar*de-se 408
 ar'deți 408
 ardom 756
 ardos (*megl.*) 154
 are (*s.f.*) 490
 are (3 *sg.*) 147
 ar's (*istr.*) 361
 areate (*ar.*) 364
 arel (*istr.*) 361
 aret 174
 arete 98, 121, 390
 argea 212, 244, 389, 581, 735, 739, 740
 741
 Argeș 210, 751
 Argeșelul 153
 Argh'iș 210
 argilă' 389
 argint 121
 argintu-tăetoriu 530
 argsent 455
 Argyas 210
 ari 457
 ar* 509
 ar_x 509
 ariă (*megl.*) 297
 arie (*megl.*) 297
 arici 340, 572
 ari6i (*ar.; pl.*) 340
 Aricioaia 154
 aricu (*ar.; sg.*) 340, 343, 572
 arină 121, 479, 683
 aripioară 153
 ariră 479, 531, 538, 682
 Ariroasa 477
 -ariu 487, 514
arim (*ar.*) 362
arină (*ar.*) 347
aripă (*ar.*) 362
(a)riu (*ar.*) 362, 480
arjintu 474, 539
armăsar 449
armă (*dr., ar.*) 129, 221
armăsar 79, 389
armeanca 296
armân (*ar.*) 332
Armeni 445
arminame (*ar.*) 152
arminiu (*ar.*) 154
arneală (*ar.*) 296
arniu (*ar.*) 351, 357, 606
arniuri (*ar.; pl. neutru*) 351, 606
aros (*ar.*) 343
aroș (*ar.*) 344
arrata 449
arrăta 480
arrămănu (*ar.*) 332
arrătariei 491
arsă (*s.f.*) 528
arsăritură (*ar.*) 154
ar'sele 408
ar'seră 408
ar*seși-nă 408
arsine (*ar.*) 343
arsune (*ar.*) 343
ars (*perf.*) 353
Arșița 391
arugă (*ar.*) 357
am^c 452
arunca 175, 548
arungafc (*ar.*) 295
arumin (*ar.*) 357
(a)rup (*ar.*) 173, 357
arupunedzu (*ar.*) 222
(ar)rupuri (*ar.*) 173
arusal'e (*ar.*) 558
arușini (*ar.*) 344
arvună 389
ar^zându 407
asași (*adv.*) 528
asămăna 446
asămănătură 446
asămăra 446
ascaldu (*ar.*) 182
ascapir (*ar.*) 253
asculta 109, 170, 562, 571 748
asculfctaiu 407
ascuKtară 407
ascultare (*ind. prez., 3 pl*) 144
ascultare (**să** (**nu**) ~) 506
ascultare (**se** ~) 506
ascultaret (*cond. prez., 2 pl.*) 144
ascultări (*ind. prez., 2 sg.*) 144
ascultat-ai 523
ascultămăntu (*subst.*) 528
ascultător 154
ascumtu (*ar.*) 145
ascuns 124, 145, 406
ascunse (*perf. ind.*) 143
ascunsu (*subst.*) 528
ascunș(u) (*perf.*) 353
 ascus 725
 ascutați 479
 ascutătorul 479
 ascuțiș 298
 ascuțitor 154
 asemăra (a se /[^]) 524
 asemărareți (nu vă ~) (*imper.*) 507
 asemenea 149
 asemeneale 149
 asemenea 446
 asenului 454
 asexă (*istr.*) 361
 aseră 445
 asfingu (*ar.*) 357
 asin (*s.m.*) 531
 asi (*ar.*) 362
 aslam 284
 aslairn, (*s.n.*) 532
 aslamu 667
 aspargu (*ar.*) 373
 aspidă (*s.f.*) 532
 asprime 153
 asta 138
 astă 138
 astimpăra 175
 astară (*adv.*) 483, 511
 astă seară 483, 511
 aste 138
 astimșu (*ar.*) 353
 astingu (*ar.*) 353
 astimpăra (a (se) ^) 175, 389
 astriira (*inf.*) 529
 astriirat (*adj.*) 529
 astruca 175
 astucămînt 175
 asuda 176
 asudări (*ar.*) 176
 asupra 150
 asupra (*adv.*) 149
 asupra (*subst.*) 528
 asuprăluare 530
 *asupreală 749
 asurzesc 141
 -aș (*dr., ar., megl.*) 296, 383
 *aș 147
 aș (*cond. pr. 1 sg.*) 147
 așă 149, 511, 520
 așă (tot /-w) 233
 așă... în ce kip 520
 așchie 122, 345
 așeși (*adv.*) 511
 așeza 335
 așezatu 472
 așezămînt 154
 ași 511
 așiasi (*adv.*) 511
 așijdere 291
 așijderea 240
 așijderia 511
 așișk 511
 așiși 511
 ași 362
 aștepta-vrem-h 506
 așterne 346
 aștirnari (*ar.*) 346
aștirnimintu (*ar.*) 154
așu (~ **da**) 507
-at 152
atare 139, 148, 149, 500
-atee 152
atea 221, 223
atelier 598
-atic 152
atinge (a (**se**) ~) 502
atîntu (*ar.*) 138, 332
atît 138, 139, 149, 332, 627
atsă 349
atsela (*ar.*) 373
atseluea (*ar.*) 373
atsia (*ar.*) 331
atumșea (*ar.*) 657
atumșinea (*ar.*) 373
atuncea... cîndu 517
atunci 149
aspargine 373
ați 146, 147
ația (*ar.*) 373
ațigani (*pl.*) 484
ațipi 176, 198, 397
ațîț 450
au (*ind. prez., 3 sg.*) 505
au (*dr., megl., ind. prez., 3 pl.*) 142, 146, 459
au (*conj.*) 151
aya (*ar.*) 149, 176
auace (*adv.*) 149, 176
(a)uă (*dr., ar.*) 372, 531
au ce 520
aud (*dr., ar.; 1 sg.*) 19, 141, 324, 325, 503
au doară 520
audu (3 *sg.*) 503
audziia (**el** ~) 504
audzi-me (*imper.*) 507
audzit 471
audzi-voi 325
au(d)zu 325, 503, 505
au(d)zu (**se** ~) 325
ae (**ua** r<J) 462
auma (a se ~) 392
auro 489
aur 109, 458, 564, 571
aur(k) 458
a'ură (*megl.*) 351
aurăscu (*ar.*) 165
auș (*ar.*) 152
aușame (*ar.*) 152
automobil 598
auz (1 *sg.*) 142, 324, 325
auzea 143
auzi (2 *sg.*) 141, 325
auzire 144, 506
auzit 471
auzii (**să** ~) 325
av (~ **ieșit**) 466
avăm 446, 509
avdu (*ar.*) 141, 325, 363
âvdu (*istr.*) 141
ave 461, 647
ave* 504
avă (**veți** ~) 461

avea (a) 144, 146, 505, 5(ta/ 5jof 508, 509, 531
 avea ^m^>. wrf, 3 ^47 ^
 aveai 147 "
 aveam 143, 147
 aveai 147
 aveau 143, 147
 avem (dr., ar.) 147
 avem (să ^/) 147 * " i
 avereți (nu ~) (imper.) 507"
 aveți 147, 509
 aveți (să~) (dr., ar.) 147
 avS-vrem 506 v-
 avinatic (ar.) 152 '· V
 avinător (ar.) 154 ' ·
 avră (ar.) 357 * \ \
 avudzit (am ~) 463
 avui (dr., ar.) 147, 148
 avure (se ~) 506
 avuseșă (ar.) 353
 avut (dr., ar.) 147, 148
 avut (adj.) 146 ,
 avut (am ~) 459 ,
 avut (n-au ~) 642
 avută (ar.; par.) 147
 avuție, 153, 667
 avuzi 463
 Axente 300
 ayizhari (ar.) 356 /,
 ayuseală (ar.) 296 \
 Azariiei (genit.-dat.) 487
 azi 149

-ăi 299
 ăl(a) 94, 499, 565
 ălalalt 138
 -ălui 383
 ămflă («/r.J 107
 ăn megl.) 362
 ăn- (me gl.) 150
 -ăreț 152
 ărimă 474
 ăst(a) 94, 138, 373, 499, 565
 ăstalalt 138
 ăsti 499
 -ătate 152, 528
 -ău 383
 -ăuș 383

bal 566
 Bălan* 417
 balaur 240, 245, 397, 581
 Balaura (ar.) 245
 bare (ar.) 255
 bale-397 .
 Balea 306 '
 balebă 241, 245, 581, 739
 baliğă (ar., me gl.) 245, 254, 390
 balmoș 390
 Balotă 300
 .baltă (dr., ar., me gl.) 245, 313, 314, 374,
 390, 581, 592, 593, 739, 747, 751, 773
 balte 759
 baiu (ar.) 221, 255
 ban 384, 386, 397
 bane (voc.) 488
 bărbat 449
 barbă (dr., ar.) 154, 397
 Barbosb 417
 Bărbosul 417
 Barbul 416, 748
 bardă 221, 223, 314, 382
 bardoc 396
 bardză (me gl.) 245
 bardzu, bardză (ar.; adj.) 245
 barz 254, 397
 barză 53, 242, 244, 245, 24(5, 390, 581,
 739
 barză 'capră' 392 -
 bască (dr., ar., nie gl.) 243, 245, 254, 581,
 739
 basm 288
 bașca 390
 Basoteni 414
 bat 566, 627
 bată 111, 627
 batjocură 407
 bate-goc (a-și ~) 524
 bats (me gl.) 244
 bătut 449
 Ubatu 407
 băga 53, 221
 băgat-ai 523
 BăhnSni 414
 băi (pl.) 566
 băia (a) 176
 băiat 53, 176, 548
 băiescu 756
 băiete 279
 băiețel 153
 Băioasa 154
 băjenar 285
 băjenărie 285
 băjeni 285
 bălan 221
 Bălanul 209
 Bălănescu 209
 Bălănesti 209, 301
 bălău'ră (me gl.) 245
 Bălgrad 301
 bălos (dr., me gl.) 154
 Bălțat 749
 bălți 374
 bănat 382, 534, 758
 băniști (me gl.) 298

bănu (a) 267, 274, 384, 386, 534, 336,
 584
 barat 535 ; { .
 bărbat (dr., ar., me gl.) 181, 297/ 397,
 449, 723
 Bărbat 749
 •bărbată 723
 bărbatlu (ar.) 352 n.V mmm2..
 bărbatu (lu ~) (me gl.; gen. art.) 134
 bărbatul 407 !; ! r
 bărbați (pl.) 488, 496
 băr'bați 408 !; ! r
 bărbătame (ar.) 152 y.VV
 bărbătesc 209, 210, 567, 735, 741,
 barbătescu (ar.) 209 ,
 bărbătește 210 ,
 bărbăție (ar.) 297
 bărbătuș 299
 bărbătime 153 1K
 bărbi 682
 bărbos (me gl.) 154 > \ I >
 Bărboși 181
 bărbul'u (ar.) 154
 bărinte 409
 bărnul (ar.) 246, 313 - ; i .
 Bărsomene 414 • \ ,
 băsău 535, 667
 băsereca (di^m 477 ,*:
 băsărecă 450 !,.,:
 bășică 111, 390, 396
 băsina 332 * \
 bătrâneloro 459, 475, 648 , • \ ; .
 bătrânețele 475 \
 bătrîn III : r il > • v?i
 bătrînat 152 »*
 bătrîni (a) 361, 451, 726 «i . • ^ , , , / i
 bătut (au ~) (3 sg.) 505 .. II . A . . • •
 bătută (ar.) 374 «i . , i .
 băt 221 , , j . P
 băui 143 00;
 băut 156 , ,
 bār-hbatulu 459 i o:
 Byrlie 405 i {
 BirlicA 417 < • • , »
 bea (a) 110, 305, 682 < _ . j .
 beară 221
 beată 94, 95, 566, 571, 616, 62% 02%, 627> ,
 628, 629, 631 ,
 becisnic 290 < \ ; | -w\
 bejenie 285, 287 . n & .
 Bela 301 , > • , \
 Băla 419 < "
 Belcesculk 415. | ^ • *
 belciug 288 , » ,
 Belciug 301 (i \
 beli (a) 290 U J
 belșug 384, 386 i
 bendu 455 \ < j , i
 Berundă 405 \ i | ini
 berbec 111, 170, 563 ni , i , \ ,
 berbece 343
 berbece 445
 BerbecS 413 I (l «>
 b'r'beci 408 l ti* «r*» i * h
 berbecii 445
 berbeniță 384, 386

berc 535
 bere (adj.) 4^5
 bere (subst.) 528
 Berea 221, 223
 Bersoyia 244, 300
 fe^tă^35 ; 7;
 Berzovia 206
 besădui (a) 532
 beseadă 532
 beserecă 444, 445
 beserecă 450
 besereciei 489
 beșică 174
 beșicea 174
 bestea 174
 bete (adj., pl. f.) 94, 566, 616, 620, 627
 627
 beteg 535
 beteșigu 529
 beteșigu 529
 beteșug 383
 beteșugu 529
 bețivan 295
 *beu 511
 beucă 221
 bezaconi (a) 532
 bezaconic 532
 bezaconie 532, 536
 bezdnă 411, 536
 beznă 288, 309, 411, 536, 635
 biată 94, 95, 469, 470, 566, 571, 620, 627
 628
 bice 349
 bici 288
 biet 469, 470
 bi^re 406, 725
 Bila 301
 bilet 598
 Bindea 221
 bine 92, lip, 149, 228, 328, 336, 349, 362
 368, 406, 456, 571, 661, 725
 bine 92
 binoclu 598 .
 binre 349
 bintătui (a) 535
 bir 382, 384
 birăi (a) 470
 birău 384, 386, 535
 birbeați (me gl.) 343
 birbeculu (ar.) 135, 352
 bircă 397
 bire-grăi (a) 530
 birni (a) 535
 birnic 299
 birou 93, 285, 570
 birui 536
 biruință 153 , ,
 biserică 286
 Bisoca 330, 635
 Bistreț 301, 307
 Bistrețu 416
 Bistrița 200, 301, 307, 546, 750
 Bistriței 489
 bitârneață (me gl.) 153
 Bitulean' (ar.) 297
 Bivol 301

- bivol 289, 750, 772
 bilc 242, 245, 575, 581, 739
 bilcă 221
 bilei 384
 bintui 267, 274, 382, 383/ 384, 584 751
 bir (*interj.*) 243, 246, 390, 397, 581 139
 birbută (*ar.*) 351
 birlog 288, 316
 birn (*ar.*) 246
 birsă 392
 birță 392
 Birza 301, 750
 Bîrzava 300
 bișari (*ar.*) 351
 bită 387
 bitca 221
 bizii 396
 blagodari (a) 532
 blagoslovenie 286, 297
 blagoslovi 290, 291
 blagoslovire 285
 blajin 290
 blană 288
 biata 416
 blaznă 284, 532
 blăm 451, 508
 blamați 508
 blămu 361
 blândzie 528
 blastema 131, 450
 blăstemaților 488
 blăstemătoriu 529
 blăți 508
 blăzni (a) 532
 blămu 510, 451
 blecat 409
 blem 146
 blestema 131
 bieți 146
 blid (*dr. ar.*) 284, 288, 334, 594
 blîncu (*ar.*) 311
 blînd 345, 389
 blîndă (*subst.*) 389, 396, 397
 blîndur (*ar.*) 176, 357
 boace (*dial.*) 111
 boală 288
 boambă 635
 boare 221, 223
 bob (*dr., ar.*) 284, 289, 309
 bobî 613
 bobotează 347
 bobou 384
 bocanc 758
 bocancile 758
 Bodea 221, 223
 Boga 477
 bogat 290, 306, 449
 bogatației 491
 bogătește 449
 bogății 488
 bogătate 528
 bogătătate 528
 Bogdan 300
 Bogdănești 301
 boiari 465
 boari 465
 boier 267, 285, 287, 465
 boiereasă 153
 boli (a) 288
 Bolintineanu 297
 bolind 751
 bolnăvicios 153
 bolnăvior 153
 bolovan 288, 310, 536
 bolta 288, 635
 bolund 751
 Bona 386
 bona 448
 bonă (~ voe) 448
 boni 460
 booiarii 408
 Boorenul 420
 bordei 390, 397
 borii 475
 borta 284
 boșorog 299
 Boșoteni 414
 botă 331, 632
 botegure 531
 botez 286
 boteza (a) 123, 171, 563
 botezăm 142
 bou 94, 390, 528, 566
 bouar 389
 Boul 370
 bouleț 528
 bour 105, 395, 420, 708
 bracă 115
 brad (*dr., ar. megl.*) 244, 246, 249 389
 390, 415, 581, 739
 Bradașeni 417
 Bradek 416
 Bradul 391
 bradul 649
 bradul mueriei 416
 Bran 300
 Branzova 387
 Braț 301
 Bratia 301
 bratsu 349
 Brațul 416, 748
 Bratulk 416
 Brațul* 416
 Bratulu (lui ~) 416
 braț (*dr., ar.*) 115, 340, 344, 351, 572 606
 brață 115
 brațe (*dr., ar.*) 351, 606
 •braz 246
 brazdă (*dr., ar.*) 284, 285, 288
 brazdei 489, 514
 Brădășel 749
 Brădăteni 415
 brădet (*me gl.*) 153
 Brădetul 153
 brădui 154
 Brăduleț 391
 Brăescul 389
 brânza (*me gl.*) 253
 Brăzoaia 154
 Brădășeni 414
 br-kbăteseo 459
 Breaz 301
 Breaza 301
 brec (*istr.*) 221
 brîn (*ar.*) 246, 336
 brîncă 397
 brinci (a) 361
 brîndușă 390, 397, 554
 brînză (*ar.*) 253
 Brînză 253
 Brînză veche 253
 brînzăr 152
 brînză 244, 246, 253, 254, 255, 391, 397, 559
 *brîr 266
 briu 240, 246, 252, 313, 336, 581, 739
 *brîur 246
 broască 105, 292, 737
 broatec 212, 213, 214, 395
 broatic (*ar., me gl.*) 214
 bron (*me gl.*) 246
 bronză (*me gl.*) 253
 brotac 214
 brumă (îm ^) 477
 brustur(e.) 221, 222, 255
 buăr 395
 bubău 384, 386
 buboi 154
 bubou 384
 buc 242, 246, 581, 739
 bubău 384, 386
 buboi 154
 bubou 384
 "bucată 390, 749
 bucate 490
 bucă (*dr., ar., me gl.*) 181, 246
 bucălaie 397
 bucătar 152
 bucăți 490, 514
 buche 290
 buckniș 395
 budin 758
 budinre 758
 Buciumăm 414, 426
 bucșă 554
 Bucumeni 414
 Bucumenii 414
 Bucur 209, 397, 425
 bucur (*me gl.*) 246
 bucura (a se ^) 246, 524, 581
 bucură 480
 bucare 480
 București 209
 bucurie 246, 581, 739
 bucuriei 490
 bucuriei 490
 bucuril'a (*me gl.*) 246
 budăies (*me gl.*) 354
 budăindăra (*me gl.*) 354
 Budeni 415
 Budul 415
 budușlău 535
 Budza Gruului 247
 Budzat 247
 budza (*dr., ar.*) 246, 420
 Budzea 247
 Budzești 246, 247, 420
 buged 176
 buiac 295
 buiestraș 176
 buiestru 176, 254, 548
 buiestrul 176
 buink 468
 buine 468
 Buine 386
 bu^ră 475
 bu^răfacere 530
 Bu^rătate 475
 bu^ru 406, 725
 buleandră 635
 bulearcă 635
 bulevard 598
 bulgăroaică 154
 bulz 221
 bumb 221, 222, 383
 bun 294, 571, 628
 bun (*ar., pl.*) 613
 Buna 386
 bună 389, 475, 628
 bunătate 106, 537
 bunceag 212
 bune (*f.pl.*) 628
 bunget 244, 246, 581, 739
 Bungetul 153
 buni 475, 613, 628
 bunic 153, 297
 bunică 389
 bunrati 756
 bunră 406, 411, 725
 bunrătate 475
 bu(n)rătației 491
 bunu (au fost ~) 459
 bunut 154
 buorf-h) 415, 416, 426
 Buoren<i> 420
 ^uor*1ul 420
 burană 598
 bură 288, 536, 725
 burătate 475
 burduf 221, 223
 bureate (*ar.*) 364
 bureati (*ar.*) 344
 burete 344
 buri 475
 burlac 295
 buro(u) 93, 285, 570
 burtă 221, 223
 buru 475
 bur(u)iană 598
 busuioc 212
 butuc 221, 389
 Butul 415
 butură 221, 223
 Butuz 415
 buțeauă (*me gl.*) 153
 Bu'yul 415
 buzat 152
 buzată 152
 buză (*dr., me gl.*) 240, 241, 244, 246
 739 '
 Buzăielul 153
 Buzău 211, 735, 741, 751
 Buzeu 211
 ca¹ (*conj.*) 151, 513, 517, 519, 531
 ca² (*conj.*) 151

- ca...aşa 520
cad (*I sg., 3 pl.*) 325, 503
cadă 630
cade (se ~) 282
cadilă 532
cad(u) 142, 503
ca(d)zu 503
caSe (*ar.*) 150
caftu (*ar.*) 363
cai 571
caii (*ar.*) 364
caile 757
cal 110, 112, 118
calabalic 570
calări 449
cald 170, 562
cale 118, 182, 292
calea-valea 292
cal'i (*ar.*) 364
calic 290
calicenie 297
camătă 389, 535, 667
cană 630
candelă 750, 772
cantair 468
cantayr 468
canură 397
cap 728
capă 630
capre 131
captir (*istr.*) 589
captu 363
capul (*ar.*) 352
capuri (*pl.*) 78, 564,
car 349, 572, 628
Carar&ne 414
carate 93
cară 630
cară 718
care (*pron. ret.*) 94, 116, 138, 139, 161
344, 499, 501, 566
carS 499
cărei (*pron. rel., m. pl.*) 499
carele (*pron. rel., pl.*) 499, 501
careva 139, 233, 567, 580
cari (*pron. ret., m. pl.*) 480, 500, 501, 514
cari (*ar.*) 344
carile 500
carii (*pron. rel., m. pl.*) 500
carne 374
Carpați 206, 735, 741
carpen 389
carte (*dr., ar.*) 314
cartă 445
cartea 94, 566, 615, 719
cărți (*dr., ar.*) 370, 458
cărți (*pi.*) 314
carției 491
caș' (*ar.*) 370
casa 93, 348, 565, 570
casă (*dr. ar.*) 78, 93, 119, 184, 348, 349,
362, 374, 564, 565, 570, 630,
(ca) să 239, 567, 580
*casăei 131, 489
ca să^șe) 5f8
casal'ei (*ar.*) 131
case (*genit.-dat.*) 130, 131, 133, 567, 630
case(e)i 131
casei 131, 489
casie 532
casierită 298
casirei (*ar.*) 131
casincă 307, 570
cast 630
castaniu 154
caș (*dr., ar.*) 344, 397, 573
ca și 520
cat' (*me gl.*) 249
catastih 471
caterincă 307
cagismă 532
cață 254
caut (*dr., ar.*) 363
caz (*I sg.*) 142
cazanie 290
cazi 325
caznă 289
căzu (*I sg.*) 449, 539
căzură 449
că (*dr., ar.*) 128, 151, 166, 226, 238 239
332, 370, 513, 518, 519, 567
-că (*dr., ar., me gl.*) 296, 150
căcărează 240
căce (că) 513, 519, 520
căci (că) 518
căciulan 295
Căciulata 152
căciulă 247, 254, 394, 581, 739
căcot (*ar.*) 306
căculă (*ar.*) 241
căcuuă (*ar.*) 241
cade (*imperf., 3 pl.*) 504
cădea (a) 141
cădu 452
cădzută (&.) 372, 374
căi (a se) 282, 290, 294, 297
căială 297
căina 221, 222, 223
căine 363, 467
căinelui 467
căinesc 528
căinilor 467
căinli (*ar.*) 364
că^du 406, 725
că^rilor 757
călare 555
călariu 118, 487, 531
călăraș 390
călăreț 555
călător 397
călătoriu (u~) 452
călăuz 535
călbează 240, 247, 581, 582, 739
călca 115
călcăniu 478
călcătoriu 487
călcătură 529
călcii 337, 349
călcinu 337
călkcă 407
căldare 555
căldărar 78, 564
Călmățui 221
călofiu 118
căița 115
călugăr 417
Călugăreni 414, 415
Călu 221
căluș 390
căluț 154
cămașă 226, 332, 344, 370, 490, 553, 555,
570, 573, 579
cămașe 449, 490, 553
cămări 490
cămeșă 553
cămeșe 445, 490
cămeșe 449, 553
cămilei 489
*cămp 361
câmpi 491
Câmpolungo 448, 459, 648
câmpu (*ar.*) 361
cândirar (*me gl.*) 152
cându 409, 458, 459, 517
cându...atuncea 517
când-k 409
*câne 228, 361, 467
câne 363
cănescu 528
cân^tați 407
cân^tecuH 407
cânvtecu 408
cântaire 363, 467
cânta-vrem 506
cântător (*me gl.*) 154
cântătura (*me gl.*) 154
*cântec 624
cântecu 494
cănunt 336, 349
cănușă (*me gl.*) 343
căpărit 457
căpăstru 78, 389, 555, 564
căpăta (a) 299, 555
căpătui 299
Căpățaroasi 477
căpățină 763
căpitan 369
căpiță (*ar.*) 306
căpițină (*ar.*) 763
caprină 356
căpușă (*dr., me gl.*) 240, 241, 243, 247, 254,
390, 581, 739
căra 395
cărăire 363, 467, 539
cărare 183, 397, 555, 572
cărara (^ dereptă) 755
cărare 93
Cărărăni 414
cărăuș 383, 390
cărbune 397
Cărburești 477
cărcun (*me gl.*) 555
cărindar 558
*cărindă 558
cărlibană (*ar.*) 295
cărnuți 274
cărre 755, 756
căr're (pre ^) 754
cărtulariu 478, 536
cărți 374
cărți (*ar.; pl.*) 314
căruiși 528
cărunt 349
cărută 389, 394
căsătoriu 531
căscă (a) 212
căscăun(d) 176
căsi (*ar.; pl.*) 314
Căsoasa 154
căsuță 154
cășar (*ar.*) 152
cășărie 748
cășiriște (*ar.*) 298
cășleadze (*ar.*) 155
cășleagă (*ar.*) 155
căt 517
căta 249
cătare (an ~) 249
căte 511
cătelin 118, 511
căteli^ru 511
cătiliru 511
cătinel 118
cătră (*dr., ar.*) 150, 226, 332, 370,
512, 579
cătr-ănsu 499
cătsuuă (*me gl.*) 241
cătun" (*dr., me gl.*) 241, 297, 397, 581
cătună (*ar.*) 241
cătunean (*me gl.*) 297
cătuniști (*me gl.*) 298
cătușă 292, 389, 397
cătea 118, 556
cățin (*ar.*) 362
cățut (*ar.*) Ill, 298
cățutid (*ar.*) 298
căuta (a) 181, 280, 683
căvainic (*me gl.*) 299
căzni (a) 289
căzui 143
Căba 417
Călugărul 416
cărmită 528
căți 458
ce (*dr., ar.*) 116, 128, 136, 138, 139,
161, 343, 501, 513
ce (*conj.*) 517, 531
dea (*dr., ar.*) 343, 495
ceafă 243, 247, 581, 737, 739
ceapă 343
ceara (*ar.*) 343
ceară 330, 340, 349, 632, 633, 111,
cearcăn 103
*cearcen 103
*cearceni 103
ceas 288
ceaslov 290
ceasure 491
ceată 289, 304, 330, 632, 634, 739
ceață 78
Cega 635
cegă 636
cei 495, 497
ceia 495

- caia 495
ceindu 503
ceiu (*ind. prez., 1 sg.*) 503
ceje 115
ce^bra 725
ce^re 475
cel(a) 234, 235, 495, 457, 516
cela' 408
celălalt 138
celăuşag 535
cele 495
cele 495
celei 495
celi 444
celor 495
Mora 495
celor. 480
celu 459
celua 407
celui 495,
celui (a) 535, 667
celuia 495
celuitoriu 529
cene 453, 706
cenă 445
ceni 454, 458
ce<n>sti (va ~) 455
ăenstita 455
cenuşar 749
Cenune 421, 427
cepe (a) 451
cept 621
ceput 361
ceputul (din ~) 451
cer (*s.n.*) 115, 328, 340, 349, 573
cer (*pers. T sg. ind. prez.*) 116
cerându 503
Cerbana 391
cerboaică 154
cercel 767
cerceta (a) 176, 502
cercetariei 491
ăărcete (se ~), 502
cerceţi (*ind. prez. 2 sg.*) 502
(Sere (a) 444, 484, 504 754
ceră (a) 504
cere 536
cerere 444
Cerethensi 414
cergă 288, 636
ceri 370, 457
ceriu (*ind. prez., 1 sg.*) 503
Ceriure (*s.n., pl.*) 128, 491
ceriuri (*s.n., pl.*) 491
Cern 301
Cerna 255, 331, 635, 768
Cernaia 301
cerneală 290
cerşiu (*pf. s., 1 sg.*) 504
cerşiră (*pf. ... 3 pl.*) 504
cerşit (au ~) (*3 sg.*) 504
cerşitu (*pf. s., 2 pl.*) 504
cerşiut (au ~) 504
cerşu (*pf. s., 3 sg.*) 504
ceri.su 407
cerşui 504
- certa (a (se)) 256, 282
cerui 504
ceruii 504
cerul 624
cerul gurii 79
cerură (*pf. s.*) 504
cerusetk (*m.m.c.p., 2 pl.*) 506
Cesna 331, 635
cestălalt 138
cesto 448
*ceşit 504
Cetât 391
cetate 104, 374
cetăţi 324, 374
cetăţi 324, 374
cetăţuie 154
ceteraş 383
ceteri'(pL) 490
ăetere (*pl.*) 490
ceteri (*pl.*) 490
ceti 447
ceva 139, 233
Chapa 386
cheag 390, 391
chef 94, 566
cheie 78, 110, 345, 564
cheiţă 298
chelbas 174
chelbe' 174
chelcug 384, 386
cheltui (a) 267, 383, 384, 386
cheltuială 296
chem 611
chema (a) 485
chescu 469
chezaş 384, 386
chiamă 345
chiar 94, 149, 173, 389, 566, 628
chibzui (a (se)) 384, 386
chiciorăle 469
chilie 290
chimin 213
chin 94, 382, 384, 386, 566
chingă 115
chinui (a) 502
chior 94, 566, 628
chip 289, 384, 386, 646, 651, 655, -683
chipeş 383
chiscu 469
chiu 628
chiul 94, 566
chivot 290
Chonka 386
chuma 386
ci 151
-ci 296
CA-ţi 637
CAU 637
cice (*vb.*) 473
cice (*adv.*) 510
cicA (*adv.*) 510
cic(i)or (*dr., ar.*) 182, 340, 343/ 572, 618
cir^rescu(-şi) 500, 538
ciloari (*ar.*) 357
cimbru 309
cin 309
- cină 340
cină (*ar.*) 343
cinei 135, 343
cincizăci 472
cindură 354
cine 116, 136, 138, 139, 453, 475, 500, 501,
706
cinescu 500
cineşcu 500
cineşcui 500
cineşi 500
cineva 139, 233
cinge 115
cini 454
cinste 312
cinsti (a) 455
cinstit 455
*cintu 280
cinuşă (*ar., megl.*) 343
cinteză 240
cioară 243, 247, 581, 737, 739
cioarăle 490
ciobăneşte 239, 567, 581
cioc 240, 243, 247, 581, 739
ciocan 288, 389
ciocirlie 390
ciolan 254
cior« (*ar.*) 343
ciorbă 636
ciorciol 767
-cios 153
cire 406, 475, 725
cireada 289
cireaşă 103, 343, 746
Cireşeluki>T.) 416
ăireşu (*ar.*) 343
ăiri 474, 694
cişescu (*ar.*) 343
cislă 306, 598
cist 446
cist (a) 290
ciucă 240, 243, 248, 739
ciudă 289, 306
ciudeca 756
ciuf 221, 243, 248, 581, 739
ciul 212, 246
ciumă 212, 213, 288, 397
ciump 242, 248, 581, 739
ciuncu 756
-ăiune 153
ciunrele 756
ciupi (a) 243, 248, 581, 739
ciur 345
ciurdă 298
ciurdină 298
ciut 244, 248, 391, 581, 583, 739
ciută 248, 582
ciutură 212, 391, 395, 397
cid 453
cine 363, 439, 467, 539
ciini 363 467
cilcîn'u (*ar.*) 337, 349
ciloari (*ar.*) 357
cimeasă (*ar.*) 332, 344, 573
cimp 94, 126, 361, 491, 565, 570
- Cimpulung 200, 546
cimpuri 134
cîn (*ar.*) 151
cind 116, 149, 151, 572, 639
cindic (*ar.*) 176, 765
cindu (*dr., ar.*) 151, 642, 651, 719
cindva 233
cine (*dr., ar.*) 228, 361, 397, 455,
570
cinele (*dr., ar.*) 135, 352, 498
*cinelu 498
cinepă 103
cini 132, 467
cinta (a) 140, 280, 370, 568, 584, 750
cinta (voi ~) 140
cinta (*dr., ar., megl., istr.; imperf.*)
143
cinta (*imperf. 1 sg.*) 143, 146, 353
cinta (nu ^) (*imper.*) 508
cintai (*'imperf.*) 143
cintai (*perf.*) 144, 145
cintam (*dr., istr.; ind. prez., 1 pl.*)
353
cintam (*imperf.*) 146
cintare 280, 370, 568, 750
cintare (nu r-J) (*imper.*) 508
cintare (*ar.; cond.*) 144, 353
cintareţi (nu ^) (*imperf.*) 508
cintari (*ar.; cond.*) 144, 353
cintari 468
cintarim (*ar.*) 144, 353
cintarim (s- r-J) 353
cintarit (*ar.*) 144, 353
cintase (*m.m.c.p., 1 sg.*) 145
cintaseşi 145
cintaşti 144
cintaşi (*perf. ind.*) 143, 144
cintaşi (*m.m.c.p., 2 sg.*) 145
cintat (*perf. ind., 2 pl.*) 143, 144
cintat (am ~) 723
cintat-a 143
cintat-au 143
cintată (am fost ^) 723
cintată (*dr., ar.*) 372, 374, 657
cintaţi (*perf. ind.; 2 pl.*) 144
cintaţi (nu ^) (*imper.*) 508
cintau 143
cintă (*ind. prez., 3 sg.*) 142, 353
cintă (*perf. ind., 3 sg.*) 143, 144
cintă (*imper.*) 508
cintam (*ind. prez., 1 pl.*) 142
cintam (*dr., ar.; perf. ind., 1 pl.*)
144, 353
cintăreţ 152, 297
cintător 154
cintătoriu 487
cinte (să <s) 144
cintec 176, 624, 765
cintic (*ar.*) 176, 765
cînţi 142
cînut (*ar.*) 336, 349
ciprină (*ar.*) 356
cîrcă 288
circun (*ar.*) 555
cîrduri-cîrduri 225

- cirleagă (ar.) 155, 257*
 cîrlig 390
 cîrmă 288, 528
 cîrn 290, 397
 Cîrn 301
 cîrnat 3<9fc =...
 cirneleaga 155, 257
 cirneje^i 155;
 cîroari (ar.) 357
 cîrpă 94, 56Ş,
 Cîrstea 300
 cîrstei 289
 cîrtiță 289
cîstwu\$u(of?) ^57
 cîstînu (ar.) 357
 xişam ta%JU 357
 cişlegi 79, 15Ş, 257, 286
 ciştiga (aj; 346
 ciştigarif^j 346
 cit 94, 116, 138, 139, 150, 332, 524, 642
 cită (vb.) 453
 oiţe illŞ, á50
cîrr'(dr.) 332
 ciţi 139
 ciţiva 139, 233
 ciţulă (ar.), 247
 Cjurju 421;; ;
 clacă 389^559;
 cl'a(i)e (ar.-) 78, 345
 Clăbucetul 153
 clkca 407
 clădi 290
 clăndu (ar.) 311
 clăti 290 ;
 cleamă 345
 cleaşte (ar.) 284, 288
 clemă 345
 cleşte 284, ^88, 305
 cleveţă.]532 l.j
 cleveti (a) 532
 clevetnic 299, 532
 clin 284
 cl'in (ar.) 284
 clipeală \ŞQ5.«
 clipi (a) 299; ;
 clocot 288 ; \
 ciont 94, 572
 clonţar ,15,2 ;
 clopot ?Ş4, 288
 cloput (ar.) 284, 288, 306
 clotă (ar.) 283
 elfumi ^a) 409
 Cnidu 643
 civnusul 457
 coacă (ar.) 357
 coacăză (dr., ar.) 239, 240, 248, 567 581
 582, 739
 coace (a) 141, 171, 509/563
 coacin 397
 coadabatură (ar.) 155
 coadă (dr., ar.) 95, 109, 331, 390, 465,
 566, 571, 632, 633, 717
 coajă (dr., ar.) 283, 284
 coaje 284
 coală 331, 632, 717
 coamă (dr., ar.) 763
 coapere (ind. prez., 3 sg.) 466
 coaperi (ind. prez., 2 sg.) 466 ,
 coapsă 120, 121, 232, 567, 579
 coapse (pf. s., 3 sg.) 509
 coaps(ră) (pf. s., 3 sg.) 509
coarda 341.
 coasă (dr., ar.) 283, 284, 288, 306, 331,
 632, 634, 717
 coastă 389, 396
 cob (ar.) 331, 632, 634
 Cobăliei 425, 427
 cobe 289, 331, 632, 633, 634, 717
 Cobia 301
 cobilă 274, 288
 cobilă 274
 Cobilea 426
 Cobhjele 417
 cobori (a) 290
 coboriş 389
 cobză 331
 coc (vb.) 141
 cocă (ar., megl.) 248
 cocărlat 384, 386
 cocean 284, 289, 309
 cocirţala 274
 cocoană 331
 cocoaşă 554
 cocon 447
 cocor 397
 cocoş 173, 390
 codalb 155
 codană 295
 codaş 296, 389
 codă 465
 Codmenu 419
 codobatură 155
 codrişor 389
 codru (dr., ar.) 53, 103, 116, 292, 536,
 548, 737
 cofă (dr., ar.) 283, 331, 632, 636
 cofe (pl.) 632
 coif 102, 105
 coini (megl.) 364
 cojoc 288
 cokllă (ar.) 248
 cok'ul (ar.) 248
 colac 284, 288
 colastră 391, 397
 colibă 212, 288, 391
 colinda (a) 772
 colindă (s.f.) 274, 285, 286, 290, 312, 558,
 750, 772
 colinde (pl.) 312
 colivă 290, 306, 598
 colun 289
 colunia 384, 386
 corn 448
 comarnic 391, 651
 comarnicu 643
 comanac 389
 comandare 531
 comis 286
 comoară (dr., ar.) 289, 306
 como(a)răle 490
 comori 490, 514
 comornic (s.n.) 535
 conjurător 758
 conrură 757
 conteni (a) 447, 5Q2, 524
 contic (megl.) 176, 765
 conticlu (ar.) 176, 765
 continritul 758
 conob 532
 copac 131, 248, 487, 739, 749
 copaci (sg.) 131
 copaci (pl.) 131
 copaciu 248, 389, 487
 copacu (istr.) 248
 copaie 314
 copă (ar.) 283
 copcă 288
 coperi (a) 347, 447
 coperi (pf. s.) 523
 coperimănte (pl.) 491
 coperu (ind. prez., 3 sg.) 466
 copie 92
 copii 92
 copii 92
 copiii 571
 copil (dr., ar.) 53, 92, 248, 582, 682, 739
 copil 248
 copil de suflet 79
 copiii (pl.) 248
 copleşi (a) 174
 copoi 395
 coprinde (a) 332
 coptură 119
 cor 628
 cor (ar.) 343
 corabie 212, 288, 315, 412, 447
 corăbii (pl.) 374
 corabnic (s.m.) 532
 corastă 332
 corastră 390
 corăbii 412
 Corăca 489
 Corăcăi 489
 Corăciei 489
 corb 118, 389, 397, 572
 Corbescu 209
 corbi 628
 corbici 298
 Corboia 154
 corbu (ar.) 349, 658
 Corbul 209
 corcolină 767
 corda 384, 386
 cordelată 152
 corindă (a) 558
 corindă 558
 corindători 558
 cormană 274, 288
 corn 153, 173, 397
 corneei 296
 Corneni 414
 Corneşti 232
 ebrnu (ar.) 298
 cornută 390, 391
 corp 572
 corpu (ar.) 349, 658
 corui 383, 384
 cosă (ar.) 331
 cositor 289
 costiță 284, 288
 cosor 288
 costa (s.f.) 466
 costa 419, 426
 Costaik'e 468
 costeliv 288
 coş (dr., ar.) 284, 288
 coşar 390
 coşciug 288
 coşniță 288, 309
 cosure 491
 cot 102, 105, 572, 749
 cotarlă 221
 cotaţi (să <=>) 463
 cotei 221, 297
 CottStii 408
 coteţ'288, 304, 309, 746
 cotingan 221
 cotîrloi 221
 Cotorca 306, 330
 coţear 152, 290
 covor(u) 458
 Coza 301
 Cozia 301
 crac 288
 cradun (istr.) 557
 Crachin 386
 Crachun 386
 Cradiun 426
 Crăciunk 417
 crai 94, 315, 572
 Crainiceşti 231
 Craiova 301
 craiu 494
 Craiu 301, 750
 Crasna 301
 •craşten 555
c rablă 174
 crăciun (dr., ar., megl.) 555, 556,
 559
 Crăciun 274, 386, 390, 557, 750, 772
 crăciuni (pl.) 555
 CrădiunK 417
 Crădiunu 416
 crăiasă 153
 Crăieşti 301, 750
 Crângeni 444
 crângure (s.n., pl.) 491
crap 328, 553
 crăpa 556
 crăstoşi 384, 386
 creangă 336
 creastă 556
 creaştiri (ar.) 347
 crează (să ^) 472
 creciun 556
 •creciune 556
 cred 101, 503
 crede 445
 credenca 455
 credentze 453, 456
 credenţa 454
 credenţă 453, 454, 706
 credintza 453
 credinţa 454

- credin'ța 408
 credințah-h 409
 credință 453, 706
 credința 454
 credzut 472
 creel 345
 cregile 453
 creiel 345
 creier 345
 *crel 345
 cremene 289, 331, 632, 634, 717
 crepa 556
 Crepăturenii 414
 cresta (a) 556
 •creșcui 555
 •creșcun (ar.) 555
 crește (a) 347
 crește (ind. prez., 3- sg.) 147
 crești 147
 creștin 80, 286, 346, 771
 creștina (a se) 282
 cretă 331
 Creț 749
 creț 221, 255, 396, 397
 Crețulk 416
 crez (ind. prez., 1 sg.) 142
 crezui 143
 crezul 624
 crezut 472
 cridință 446
 crielat (me gl.) 152
 crier (ar.) 345
 crin 624
 cristei 315
 cristelniță 290, 305
 Criș 14 '
 criștin (ar.) 346
 Criva 301, 750
 crivăț 288
 Crivina, 301
 cricun (ar.) 555
 crîng 223, 288
 crîșmă 316
 crglblă (me gl.) 174
 croi 284, 290
 croitor 173
 cruce 102, 106, 397
 crucișăului (ar.) 343
 crud 106
 crudac 295
 cruiri (ar.) 284
 Crușovul 301
 cruța (a) 256, 536, 765
 cruțare 758
 cu 150, 235, 499, 500, 531, 628, 748
 cuarț 571
 cuc 397, 398, 572
 cucan (ar.) 284
 cucernic 299
 cucoană 389
 cucon 447
 cucură 274
 cucuruz 771
 cucușgnă (me gl.) 154
 cucutaș (me gl.) 296
 cucută 104, 170, 398, 562
 cudalbă (ar.) 155
 cudiță (ar., me gl.) 298
 cudubatură (ar.) 155
 cufăres (me gl.) 176
 cufurescu (ar.) 176
 cufuri (a) 176
 cui (subst.) 128, 256
 cui (pron.) 500
 cuib (me gl.) 364
 cuie (pl.) 128
 cuiși (genit.-dat.) 500, 528
 cu^rară-mă 755, 756
 cujmă 247
 culac (ar.) 284
 culastră (ar.) 332
 curb (me gl.) 364
 cul-hcă-SA 407
 culesu 659
 cul'ib (istr.) 364
 culindă (ar.) 312
 culme 749
 cum 136, 151, 458, 517, 519, 520, 655
 cum ... așa 520
 cumă (ar.) 343
 cumănda (a) 531, 536
 cumăndare 531
 *cum âsu 346
 cumătol (me gl.) 153
 cumine-ca (a) 106, 286
 cumindare 688
 cumnat 99, 121
 cumnații 415
 cumnate (voc.) 279
 cumnicătură (ar.) 154
 cumpănă 288, 306, 311, 594
 cumpăr 99
 cumpăra (a) 151
 cumpărat(u) (amu^) 459
 cumpărător (dr., me gl.) 154
 cumpli (a) 151, 531
 cumplire 528
 cumplit 536
 cumkplit 407
 cumplu 99
 cum se 518, 519
 cum(u) 458, 651
 cumva 233
 cun (ar.) 613
 cună (ar.) 357
 *cun ânsu 346
 cunănsu 457
 *cun âsu 346
 *cunănsu 136, 457
 cu năsu (dr., ar.) 136, 346
 cunăjysa 457
 cundzurător 758
 -cune 528
 cungura (a) 451, 726
 cunînsu 346, 360, 457, 499
 cunoscut 447
 cunoscutu-mă-i 523
 cunrași-1 756
 cunrusulu 457
 cunteni (a) 447
 cunți^rimtul 758
 cuntinit 758
 cuntiri-te (imper.) 502, 507
 cunună 332
 cu nusa 346, 499
 cunuscute 447
 cu nusul 499
 cunusul 346, 360
 cu nușii 346, 457, 499
 cupaciu (ar.) 248
 cupane (ar.) 314
 cupats (me gl.) 248
 cupă 398
 cupăcină (ar., me gl.) 298
 cuperi 447, 466
 cupilaș (me gl.) 296
 cupirimint (me gl.) 154
 cupli (a) 452, 757
 cuprens 454
 cuprind 99
 cuprinde (a) 332
 cupșoară 393
 cuptor 119, 232
 cur (me gl.) 343, 345
 cura (a) 531
 curabia 447
 curastă 332
 curastră (dr., ar.) 117, 332
 curat 144
 cură (să r^j) 144
 curățenie 297, 314, 750
 curcubeu 390
 curda 535
 cure (a) 531
 curechi 109
 cureire 363, 467, 539
 curîndu 457
 curm (subt.) 214
 curm (me gl.; vb.) 214
 curma, (a) 214, 398
 curmări (ar.) 214
 curmea 274
 curmei 214, 390
 curmu (ar.) 214
 curnic far.) 298
 curnet (me gl.) 153
 curpan (ar.) 248
 curpân (dr., me gl.) 248, 582
 curpen 240, 242, 243, 248, 389, 582, 739
 cursă 242, 248, 582, 739
 cur'să 408
 curt 398
 curuin 384
 curună (ar.) 332
 curund(u) 457, 642
 curusu 457
 curusul 499
 curkviA 407
 cuscrime (ar.) 153
 cuseru (dr., ar., me gl., istr.) 763
 cusită (ar.) 284
 custa (dr., ar.) 161
 custarem (să ~) (cond. prez., 1 pl.) 506
 custură 396, 398
 cusurin (ar.) 357
 cusurină (ar.) 357
 cușmă 247, 288
 cutare 139
 cute (s.f.) 250
 cutez (dr., me gl.) 153, 214
 cuteza (a (se)) 153, 213, 214, 502
 cuteza (istr.) 214
 cutidzari (ar.) 214
 cu toate acestea 239
 cu toate că 239
 cutreera 99
 cutremur 99
 cutropi 174, 222, 223
 cuțit 177, 335
 cuțitaș (ar., me gl.) 296
 cuțit (ar.) 177, 335
 cuțgt (me gl.) 177
 cuțut (ar.) 177, 335
 cuvente 453, 454, 706
 cuvius 478
 cuvi^nos 477
 cuvinios 477, 536, 539
 cuvinos 477, 478
 cuvint (istr.) 765
 cuvinte 453, 456, 539, 661, 706
 cuvios 478, 484
 cuvint 256, 765
 cuvintu 650, 708
 cyne 456
 cyne (ua <=>) 462
 cza 446
 czaste 446
 czele 444, 446
 czesstimu 455
 czinsstym 455
 czinste 455
 da (adv.) 291
 da (ar.; ind. pr., 3 sg.) 142
 da (a~) 177, 282, 447, 531
 dab (ar.) 283
 Dabaceski 417
 daca 464
 dacă 166, 305, 464, 484, 572, 718
 dai 142, 146, 282
 Daicu 300
 daina 560, 561
 DaiuK 416
 dajdie 289
 daltă 288, 306, 313, 314, 593, 594, 595, 747, 751, 773
 Sală (ar.) 255
 Dan 300, 750
 dandăr 255, 392
 danie 289, 314
 Danu (genit.) 416
 dar (s.n.) 289, 291, 572
 dare 94, 257, 566
 darrii 480
 darulu 461
 daruri (pl.) 491, 514
 dascăl 417
 das (dr., ar.) 248, 254, 739
 dat 94, 447, 505, 566
 dată 372
 datorie 153, 447
 datoriu 447
 datornic 299, 447

datu (am ~) 459, 505
 datu 650, 708
 datu 655
 dau (1 sg.) 142
 dau (3 pl.) 142
 dă 142, 349
 dădăi 143
 dărnăoară 511
 dă<n>so 459
 dărăoară 511
 dărăpăna 177, 572
 dări (ar.) 257
 dărîma 255
 dăroiască (să ~) 448
 dăroitu (am ~) 459
 dărui 290, 299
 dătoriu 447
 Dâmbova 418
 Dâmbovnict, 418
 Dcurjeiu 421
 dătătoriu 487
 de (prep.; dr., ar., megl.) 150, 157, 164
 279, 291, 293, 355, 376, 454, 455 491
 492, 499, 508, 511, 512, 514, 521 524
 530, 531, 661, 662, 706, 748
 de (conj.) 166, 233, 493, 516, 517, 518
 519, 520
 de (să să r+/) 461
 de (să-ș ~) 647
 de abia* 390
 deac' 464
 deaca 464, 484, 718
 deacă 305, 464
 de aciă 510
 de aciia 518
 de + adevăr 530
 de-a firea 347
 de-ah'imura (ar.) 354.
 deal 288, 389, 430, 625, 637
 deală 532
 deavaloma 484
 de-a numărarea 347
 de-a-veru (ar.) 149
 debeu 511
 debiu 511, 535, 538
 deca 464
 deca 464, 517, 519
 deca' 464
 de + ca 464
 decă 464
 decă 464
 deci 517, 518
 decice 510
 deciiia 518
 decinde 149
 decît 493, 520
 ded-K 504
 deda (a se) 177
 dede 504, 523
 dede 444, 446, 504
 dederă 504
 dederemu (se ^) 506
 dederu (se ~) 506
 dedese 506
 dedeși 504
 dedet 504, 510

dedevăr 511
 dedevăru 530
 dedeveru 446, 637
 dediu 143, 504
 Dediu 300
 dedu 504
 defăima (s.f.) 177
 defăima 177
 degera 151
 deget 116, 132, 344, 376
 degete 132, 444, 484
 degețel 153
 degitul 444
 deaconul 409
 de + în 406, 410, 411, 454, 662, 7p6
 de + în -f ainte 454
 deinpreună 454
 de + înșii 454
 de + întii 454
 de + intru 406
 de^ 406, 451, 454, 754
 de^(n) 454, 661
 de^primă 498
 deîntru 406, 454, 661
 de^țai 478
 de^tre 661
 dejetele 444, 474
 dejghieura 177
 dejghiora 177
 dejmă 535
 dekanos 384
 dekanzi 384
 del 404
 delunga (a se) 531
 dcluros 154
 demăineată 618
 demăineță 467
 demă^reța 451
 demă^reță 452
 demăneță 451
 deme^reța 451, 475
 demenrața 451
 demica 177
 demineată 451
 demineță 451
 demn 100
 demurărse 756
 de'n 662
 den 410, 411, 453, 454, 455, 456, 459 661
 706
 denainte 454, 456, 662
 denpreună 454
 densa 454
 dentăniu 478
 dentăi 454, 456, 662
 de'nteii 455
 dentr' 453
 dentr-această 454
 dentru 454
 de obște 291
 deochi 256
 decohia 256
 de-odată 239
 departe 149, 239, 567, 5 81
 depăna 332
 deplin 148

dă prima 498
 deprinde 174
 deptu 479
 deregătoriu 487 ' "
 derep ce 518, 520
 derept 426, 444, 481, 512
 derept aceea 518
 dereptate 480
 dereptolo 459
 dereptu 459, 479, 528
 dereptu care 520
 deretatS 481
 deretu 481
 deretiei 756
 des 153, 620
 des- 349, 529, 572
 desătul (subst.) 528
 desbăiera 177
 desbăra (a se) 177
 descălța 151
 descărca 151
 deschide 624
 descoapere 466
 descoperi 151, 447
 descumpărat 294
 descumpărăciune 528
 descuperi 447
 de se 518, 51? ,
 deset 153
 desface 294
 desfira 294
 desfundat 294
 deslega 151
 desmerdăciune 153
 despărți 349, 572
 despărțit (au ^) 509
 despr^țiți 407
 despica 151, 177, 294
 despre 150, 513
 despuetore (voc.) 488
 despuetoriu (voc.) 48,8-, ,
 despuitoriu 531 \ , \
 despune 174, 531
 despunetoriu 487
 desscomparas (noy ry) 448
 destmș(u) 353
 destoinic 290
 destul 148, 293
 destul (subst.) 528
 destuK 538
 desturna (a se) 529
 de suptu 645
 deșartă 463
 deșertie 528 ,
 deșidera (a) 531
 deșkide (ar ~) (cond.) 507
 deșki(d)zu 503
 deștind 142
 deștinde 347
 deștindu 503
 deșting 142, 503
 deștinge (a (se)) 502, 503, 531 ,
 deștingu, 142, 503
 destins 142, 503
 destinse 143
 detoriu 447

detru (ar.) 150
 dez- 349, 572 / , "
 dezbate 349, 572 " , "
 dezdzice 529
 dezplu 532
 dezmintă 79
 di (ar., megl., prep.) 150, 355
 di(-de) 458
 diac 287
 diavol 288
 dica 464
 dieu 724
 dihanie 536
 dihor 289, 307
 diin 454
 di^ 406, 725
 di^răoară 511
 di^su 499
 dijmă 384, 386
 dijules (megl.) 151
 dila 446
 dimica 177
 dimindari (ar.) 357
 dimpotrivă 291,
 din 150, 410, 411, 453, 454, 455, 477, 5
 512, 646, 651, 655, 661, 662, 706
 din. 459
 dinainte 454, 511.
 dincoace 94
 dinde (ar.) 149
 dindi (megl.) 149
 dindine (ar.) 149
 dinicari (ar.) 177
 dinioară 149, 511
 dinioară 511
 dinsu 499
 dintană (ar.) 295
 dinte (dr., ar.) 104, 328
 dintii 454
 dintre 150
 dintru (dr., ar., megl.) 150, 455, 512
 dințat 152
 dinteia (megl.) 149
 dinu 459, 648
 din-zur (megl.) 344 , ,
 diocl'u (ar.) 256
 dipă (ar.) 150
 dipărtez (megl.) 151
 dipinari (ar.) 332
 dipu (ar.) 150
 Direptolu (v) 413
 discilțari (ar.) 151
 discircari (ar.) 151
 discupiriri (ar.) 151
 disfindziri (ar.) 357
 disicari (v. ar.) 177, 357 ,
 disligari (ar.) 151
 dispic (megl.) 177
 dispinticari (ar.) 151
 distorn (megl.) 151 ,
 distup (megl.) 151
 diștităcuni (megl.) 153 ,
 distiptăcune (ar.) 153
 ditru (ar.) 150
 ditru (ar.) 150
 diuo 511

- dizgrop (*me gl.*) 151
dizmălare (*ar.*) 357
diznerdu (*ar.*) 369
Dilboca 301, 306, 330, 635
Dilga 301
dîmb 274, 639, 750
D*bovița 724
Dimbovița 301
dîndu 642
dîns 136
dînsul 572, 599
dirz 290, 316
Djurja 421
do- (*dr., istr.*) 295
doa 462
doaa 462
doagă 177, 389
doai 462
doamne (**voc.**) 133, 488
doao 462
doară 520
doară (să mă ^) 662
doauă 135, 462
doavo 466
dobitoc 289, 309, 597, 688
dobânde 490
dobîndă 536
dobîndi 290, 688
Dobra 200, 300, 301, 546
Dobrea 300
Dobresti 301
Dobruî 748
doce 448
doctor 745
dodei 524, 532
doface (*dr., istr.*) 295
doftor 745
dogar 177
dohtor 745
doi 135
doii (ai ~) 498
doile (al ~) 352, 373, 498
doilg (al ~) 497
doilea (al ~) 352
doilu (*ar.*) 352
doină 548, 560, 561
doinita 560
doisprăvingiț (*ar.*) 279
doisprezece 279
Dgmboviță 747
domSvoastră 483
domitale 483
domn 122, 170, 562
domne 488
domnedzeu 472
domnele 488
domnezeu 472
domni (a se) 502
dominiA 407
domnia ta 499
domnia voastră 499
domnie 483
domniei sale 483
domniei tale 483
domniei voastre 483
domnilor voastre 483
domnitate 483
domnu 645
domnul 461
domnului (*me gl.; gen. art.*) 134
domnului (a *ar.*) 351
doo 462
dop 221, 222, 223, 548
dopleca (*dr., istr.*) 295
dor 349, 566
dorescu 141
dori 141
dorință 153
dorm 141, 175, 564
dormi 126
dormi 140, 141, 198, 281, 347, 398
dormii 144, 145
dormise 145
dormit 529
dornic 299
Dorogoi 471
dos 124, 389
dosadeei (*genit.-dat.*) 489
dosădi 532
dospi 289, 306
două 128, 135, 462
*doe 128, 135, 462
douăzeci 135, 279, 352, 568, 584, 750
dovedi 291
drac 256, 398, 536, 572, 594
dracul 759
drag 263, 290, 309, 547, 568, 572, 584, 585, 594, 751
dragi 263, 585, 752
Dragomir 300
dragostea 615
DragotescuK 415
Dragul 415
DraguH 416
Drajul-K 416
drame (*ar.*) 374
drăcoi (*pl.*) 766
drăcuț (*me gl.*) 154
drăni (*ar., pl.*) 374
dreaptă 463
drepnea 177
drept 119, 150, 232, 396, 447, 463, 479
dreptă 447
dreptu 447, 655
Drizupara 208
droaie 242, 249, 582, 739
drob 289
drojdie 288
dropie 309
druete 242, 249, 582, 739
drum (*dr., me gl.*) 183, 214
drumeț 297
Dubrul 415
ducat 384, 386
duce 347
dușe (= ducea) 461
dușS 504
duf 315
dugar (*ar.*) 177
duh (*dr., ar.*) 284, 289, 315, 651, 728
duhovnic 290
duhu 643, 653
dulce 536
dulceață 153, 536
dulce-dăruire 530
dulce-iubire 530
duieeta 445
dulceții 489
Dulgopol 200, 546
dulțeamă (*ar.*) 152
dultimi (*me gl.*) 153
Dumbrava 595
dumbravă 288, 311, 594, 595
Dumești 232
dumica 177
dumicat 390
dumile voastre 483
duminea 158
duminica lăsatului de brinză, de carne 79
duminică (*dr., ar.*) 369, 572
dumireci 474
dumiriși 694
dumitali 458
Dumitreani 414
Dumnăzău 532
dumnăzău 472
dumneata 94, 566
dum^nedzeu 407
dumnedzescu 459
dumnetali 458
dumnăvoastră 483
dumnezeu 132, 155, 286, 472
dumnidză (*ar.*) 155, 351
dumnidzău 446
Dunăre 217
dungă 289, 311, 594, 599
dungii (*genit.-dat.*) 599
după (*dr., ar.*) 150, 226, 332
dupleca (a) 451, 531, 726
dupu (*me gl.*) 150
durmi 198
durnită (*ar.*) 374
dus (*se-u ~*) 505
dusu 659
du-te 164
dveră 290, 316
dvorî 316
(d)vornic 411
Dvorniceni 232
dzacu 459
dzamă (*ar.*) 215, 420
dzasile (*ar.*) 352, 373
dzațe (*ar.*) 335, 573
dzatsile (*ar.*) 393
dzațiri (*ar.*) 335
dzăcă 450
dzăcându 450
dzăce 553
dzăce 461
dzăduh 472
dzănucl'u (*me gl.*) 344
Dzărână 255, 767
dzăsa 450
dzăsere 450
dzău (*dr., ar.*) 335, 488
dzeamă 420
dzeană (*ar.*) 314, 329, 344
dzeze 488
dzem (*ar.*) 344
Dzemă 420
dzer (*ar.*) 344, 573
dzeu 724
dzeu (**voc.**) 488
dzeule (**voc. art.**) 488
dzi 472
dzia 462
dzice 450, 473, 539
dzici 450
dzicu (*dr., ar.*) 335, 450
dzilS 445
(d)zinucru (*ar.*) 336
dzis 472
dzisA 465
dzîșu 653
dziva 462
dzî (*ar.*) 362
dzic (*dr., ar.*) 362, 450, 539
dzicu (*ar.*) 573
dzînă (*ar.*) 335
dzîrnă 255, 767
dzîua 450
dzone (*ar.*) 344
dzone (*ar.*) 344
dzova 462
-}d}zu 503
dzua 450, 462
d^unatic (*ar.*) 152
dzuoa 450, 462
dzuoei 489
dzuua 450
dzuva 462
e (*pers. 3 sg.*) 147, 483, 509
e „și” (*conj.*) (*dr.ar.*) 151, 165, 517, 531
ea (*dr., ar.*) 137, 328
eadă (*ar.*) 329
-eai (*ar.*) 297
-eală (*dr., ar.*) 296, 528
-eale 296, 348
eali (*ar.*) 348
-ean (*dr., ar., me gl.*) 297, 637
-eandru 398
eapă (*ar.*) 329
earbă (*ar.*) 329
eas' (*ar.*) 370
-easă 153
-eață 153
-eană 153
-eei 489
eftenșug 482, 529
eftin 536
eftinătate 152
eftinșig 482, 529, 536
eftinșug 536
eftinu 643
ei (a ~) 137
ei (*articol fern. G.-D. sg.*) 134, 137, 425, 495
ei (*pron. pers. 3 pl.*) 136, 162
-ei (*art. end. G.-D. fern.*) 297, 489, 4
eișiv 499

eîşi 373, 528	fagure 111	făr(ă) (<i>megl.</i>) 150	ferice (<i>adj.</i>) 177
el 136, 161, 277, 328, 531, 568, 584, 750	faguri 111	fără (<i>dr., ar.</i>) 150, 226, 332	fericesc 532
-el 153, 398	falce 356, 384, 390	fără-dumnezei (a) 530	ferici (a) 532
ele 137	falosu 659	fără-lege 530	ferikacuzne 528
eri (<i>ar.</i>) 328	fanina 478	fărecare 450	ferile 758
-elie 296	fapt (<i>subst.</i>) 119, 232	fărîma 480	fermeca (a) 131
-elnic 297, 305	fapt (<i>part.</i>) 509	fărînat (<i>megl.</i>) 152	fertal 384
eluşi 499	fapt-h (au ~) 509	fărînă 714	fertun 384, 386
Enaik'e 468	fapt-au (3 <i>sg.</i>) 505	fărîmă 242, 249, 589, 739	fes, fes (<i>megl.</i>) 340, 343
enemă 452	fapte (<i>part. t.</i>) 509	farmecă 131	feştilă 306
enemie 452	faptu (au ~) (3 <i>sg.</i>) 505	fărnu (<i>ar.</i>) 313	fete (<i>pl.</i>) 94, 566, 625
enemile 452	faptul 758	fărri 756	fete. (<i>istr.</i>) 398
enemos 452	faptuneu (<i>part. t.</i>) 509	fărtal 384	fetele 445
engarija 415	Fara 221	făt 332, 455, 570, 629	fetică 153
-eni 297, 414, 426	fară 221, 223, 255, 392	făţarnice 390	fetii 489, 514
-enie 297, 314, 750	Farisei (<i>sg.</i>) 488	făţarnice (<i>voc.</i>) 488	Fetoşti 232
-enje (<i>ar.</i>) 297	Farisei (<i>pl.</i>) 651	făţăra (a) 502	feţeei'490
enkunacy 478	Fariseiu 651	făţarnici (<i>voc. pl.</i>) 488	feţei 489
er-h 517	farmăc 177	făţerie 449, 553	feţei 514
era (<i>imperf. pers. 3 sg.</i>) 354	farmec 177, 212	făţi (<i>ar., pl.</i>) 374	feţi (s. m., pi.) 332, 629
era (<i>imperf., pes. 1 sg.</i>) 504, 509, 514, 540	fa-sa 483	făurur 170, 562	fferu 756
eram (<i>imperf. pers. 1 sg.</i>) 540	faşă (<i>dr., ar.</i>) 347, 389	Făureşti 417	fi (a) 79, 236, 282, 373, 468, 483, 504, 506, 507, 509, 514, 524, 531, 757
eres 728	Fata 364, 387, 419	Făuroane 427	fi (va/Vor ~) 468, 469
eresu 460, 643	fată 96, 303, 483	Făuroane 154, 422	fiară 490, 758
ertăciune 475	faţă (<i>dr., ar.</i>) 115, 131, 293, 374, 389 490	face 461	fiastru 468, 749
-esc 141, 209, 210, 263, 502, 567, 58% 735 741, 752	faţeei 490	făntăre (<i>istr.</i>) 587	Fichur 370
eseu (<i>dr., ar.; vb.</i>) 204, 328, 373	fa'uă (<i>ar.</i>) 357	feată (<i>dr., ar., megl.</i>) 131, 364, 625	ficior (<i>dr., ar.</i>) 393, 447
-eseu (<i>dr., ar.</i>) 209, 528	faur (<i>dr., ar.</i>) 111, 345, 363, 417	featăl'ă (<i>megl. gen-dat. art.</i>) 131	ficiori 469
*est 138	favru (<i>ar.</i>) 345, 363	featăl'ei (<i>ar., megl.</i>) 131, 135, 355	ficleanne (<i>pl.</i>) 471
este (<i>dr., ar.; pers. 3 sg. ind. prezent</i>) 147, 328, 364, 445, 464, 483, 509	fă (<i>interj.</i>) 483	featel'ei (<i>megl.</i>) 141	ficor (<i>dr., ar., megl.</i>) 335, 370, 447,
este (<i>pr. dem.</i>) 138	fă (<i>imper.</i>) 142, 146	fece (<i>pf. s.</i>) 504	ficurac (<i>ar.</i>) 295
este 499	făcător 154, 514	feceră 758	ficureaţă (<i>ar.</i>) 153
esti 444	făcătoriu 487	feceră 504	ficurel (<i>megl.</i>) 153
-eş 383	făcătoru 487	feceri (se <—) (<i>cond. pr., 2 sg.</i>) 506	Ficzur 387
-este 210, 239, 259, 499, 509, 567, 581	făcătoriu 487	feceru (<i>pf. s.</i>) 504	fie (<i>voc.</i>) 757
-eşti 750	face (<i>impef.</i>) 504	feceşi (<i>dr., ar.</i>) 144, 504	fie (să ~) 139, 148, 468, 469
eşti (<i>ind. prez. pers. 2 sg.</i>) 147, 328, 509 514	făclie 345 *	fecet (<i>pf. s.</i>) 504	fiecare 139
eşti (<i>pr. dem.</i>) 138	făcu (<i>pf. s., 3 sg.</i>) 504, 514	fecioară 397	fiicine 139
-et 153	făcui (<i>pf. s., 1 sg.</i>) 144	fecior 335, 393, 398, 447, 573	fier 94, 104, 328, 367, 368, 468, 470, 566, 572, 617
-et 153, 528	făcuşi (<i>pf. s.</i>) 144, 504, 514	feciu(u) (<i>dr., ar.; pf. s., 1 sg.</i>) 144, 340, 504	Fiera 469
-eţ (<i>dr., ar., megl.</i>) 297, 304, 528	făcut (<i>part. t.</i>) 509	fecor 447	Heră' 129
eu (<i>dr., ar.</i>) 116, 136, 328, 455	făcut (ai ~) 505, 514	fecorii 754	fierărie 78, 153, 564
evu 466	făcut ((s-) au ~) 509	fecorelnic 297	fiere 118, 129, 158, 329
ex- 361	făcutără 460, 640, 723	fecu (<i>dr., megl.</i>) 343, 504	fieri (pi.) 490
-ez 141, 153, 502, 514	făcutu (ne-am ^/) 459	fecuirei 447	fiesboarele 538
fa (<i>interj.</i>) 483	făgădaş 535	fel 382	fieşkCui 538
fac (<i>ind. prez., 1 sg.</i>) 79, 142, 144	făgădui' (a (se)) 274, 384, 385, 502, 535, 536, 584	feleletu 535	fiii'(să ~) 148, 468, 469
face (a) 295, 509, 531	Făgetul 153	felelui (a) 383, 535, 668, 683	fiie (să ~) 469
face (aşu)~ 507	Făgetul 153	felelul 683	fii fiilor 758
facem (<i>ar.</i>) 343	făină 714	femeie 117, 173, 344, 450, 591	fiind 468
facere 144	fălcare (<i>ar.</i>) 356	fepse (<i>pf. s.</i>) 510	fiinduş 672
fachir (<i>megl.</i>) 296	fălos (= folos) 450	fepse (<i>m.m.cp.</i>) 509	fiindu 459
fachircă (<i>megl.</i>) 296	fămeaie 591	fer 468	fiindur-si. 672
faci 370	fămee 536	ferestrecare 450	fiiu 460, 488
faci (= face) 457, 458	fămeie 103	Fereci 364	Filip 469
facirile 446	fămăie 450, 536	ferescă-se 538	Filip 469
façe (să ^) 409	*fămetos 103	ferestre 490	Filip 469
fag ('fagure') 111	făn(u) 456, 458	ferestri 490	Filip 469
fag. J29	Fănăţeloru 415	ferestruică 296	Filip 469
fagur 111	fanină 478, 479, 714	Fereşti 469	Fillip 469
	fântănice (<i>ar.</i>) 298	feri '(a) 177, 548	fim (să rJ) 148
	Fântăreanu 477	ferica (a) 450, 502, 531, 532	filma 223
	făptaş 296	fericat 152, 450	Filma 223
	făptură 119	fericăciune 528	
	făr' 370		

- lin (*s.m.*) 420, 563, 566, 590, 591, 749
 finescu (*s.m.*) 532
 fio (*voc.*) 757
 Firatei 489
 Firăvici 469
 •fire 147
 fire (*subst.*) 237
 fdre (*vb. aux.*) 354
 firea (de-a ~) 237
 firS-și (*cond.*) 507
 lireți (nu ~) (*imper.*) 507
 firiri (*me gl.*) 177
 fim 468
 fital'u far.: 152
 fiței (*ar.*) 297
 fitică farj 153
 fitoariă (*me gl.*) 154
 fiț (să ~) 458
 fiți (să ~) 148, 468
 fiu (*subst.*) 170, 390
 fiu (să ~) 148
 fiulare 181
 fiuț 154
 fîn 456, 570
 Fintirele 422
 fîntina 389, 398
 fîntine 624
 Fintinele 422
 Fintirele 422
 Fintireli 422, 477
 Fintir,le 422
 firă (*ar.*) 332
 firnu (*ar.*) 336
 flăcău 389
 flămînd 177
 Flămîndzilor 426
 FlăniTxindzilor 418
 flămînzi (a se) 502
 flămund (*me gl.*) 177
 flecar 152
 flitur (*ar.*) 178
 fliturac (*ar.*) 295
 floare 331, 345, 466, 632, 633, 657, 717
 floarea 599
 floari (*ar.*) 331, 632
 Florar 174
 flori (*pi.*) 657
 florii (*genit.-dat.*) 599
 Florii 174
flotă 331
 flucac (*ar.*) 152
 flueară (*ar.*) 249
 flue'r (*ar.*) 249
 fluier (*s.n.*) 241, 249, 389, 390, 391, 398
 581, 582, 739
 fluieraș 296
 fluieră' (*s.f.*) 249, 582
 fluierul piciorului 249
 flutura (a) 178
 fluturatec 152
 fluture 390
 foaie 117, 129, 174
 foaie-in-fir 395
 foaie 118, 181, 360, 536
 foali (*ar.*) 360
 foame 103
 foamete 103
 foarcăt 635
 foarfece 331
 foarfeci 173
 foarfică (*ar.*) 331
 foarfice 158
 foarte 149, 263, 331, 360, 493, 536, 585, 752
 758
 foc 102
 focuri (*pi.*) 78, 564
 folos 389, 450
 folosu 653
 fome 466
 fomeâ 450
 foYne* 408
 fomeie (*pop.*) 103
 fometos 103
 foost 408
 fora (vor r^v) 448
 forat 448
 forato 459
 forfota 221
 forti 458
 fost (*dr., me gl.*) 105, 148, 459, 505
 fostu (i-au ~) 645
 fostu 459, 505, 642
 frapsân 120, 232
 frapsâne 120, 232
 frapsin (*ar.*) 120, 232
 fraptân 120, 232
 frasin 129, 389
 frasli (*ar.*) 343
 frate (*dr., ar.*) 171, 297, 563
 frate (*voc.*) 599
 frate ameu (*ar.*) 355
 fratelui 158
 frate-ni (*ar.*) 355
 frate-său 161, 162
 frate-tu 162
 frați (*ar.*) 370
 fraț (*pl.*) 617
 frați (*voc.*) 488
 frați (*pi.*) 617
 frații (*voc, art.*) 488
 fraților (*genit.-dat.*) 158
 fraților (*voc.*) 134, 488
 frații (*ar.*) 297
 frage 757
 frămînta (a) 178
 frămt 370, 482
 Frăncu 416
 fränge 754, 756
 frănul (cu ~) 758
 frăsinet 389
 Frăsira 477
 frăție (*ar.*) 297
 frățane-miu 487
 frățini-sau 487
 frățini-tău 487
 frămse 482
 frica 390
 frică (*dr., ar., istr.*) 212, 213, 214
 fricos (*dr., me gl.*) 154, 536
 fricul 409
 frig 79, 116
 friguri 128, 173
 frimint (*me gl.*) 178
 frimintu (*ar.*) 178
 frimtu (*ar.*) 370
 frimbie 716
 frimse 370
 frimșu (*ar.; perf., 1 sg.*) 353
 frimt 482
 frimte (*ar.*) 351
 frimti (*ar.*) 370
 frin (*ar.*) 336
 frine 336
 fringhie 390
 frîngu (*ar.*) 353
 frint 145, 370
 friu 313, 336, 758
 frufaș 756
 Frumos 749
 Fromosolu 415
 Fromosului 415
 frumoasa 389
 Frumoasa 200, 300, 546
 frumoaso (*voc.*) 599
 frumosu 459, 659
 frumte (*ar.*) 370
 frundză 349
 frunimeată (*ar.*) 153
 fruntaș 293, 390
 frunte (*dr., ar.*) 170, 293, 351, 370, 562
 frunză 131
 frut 409
 fsat 182, 482, 540
 fu (*dr., ar.*) 148, 688
 fuamete 456
 fuc 756
 fucurină (*ar.*) 298
 fugaci 295
 fugar 152, 296
 fugetu 455
 fugi (a) 141
 fuglu (*adj.*) 535, 668
 fui (*ar.; perf., 1 sg.*) 148
 fuior 178
 fui (*perf., 1 sg.*) 148
 fu^rea 683
 fu^rile 683
 fu la știre 688
 fulău 535
 fulg 221
 fulgerele 407
 ful'ina (*ar.*) 357
 ful'or (*ar., me gl.*) 178
 fum (*perf., 1 pl.*) 148, 757
 fuma (a) 141
 fumăraie 152
 fumeara (*ar.*) 344
 fumegai 152
 fumez 141
 fumu (*perf., 1 pl.*) 148
 Fundata 152
 fune 490
 funi 490
 funile 682
 funingină 129
 funingine 129, 158
 fun^re 490
 fur (*s.m.*) 531
 fură (*dr., ar.; perf., 3 pl.*) 148;
 furătură 154
 furcă 78, 564
 furcuță 154
 fure (să (nu) ^) 506
 furnică 332
 furnigă (*ar.*) 332
 furnu (*ar.*) 357
 furt 398
 furțișag 383
 furtună 598
 fusat (*ar.*) 182
 fuseră (*perf., 2 pl.*) 79
 fuses (*ar., m.m.c.p.*) 353
 fuseși (*perf., 2 sg.*) 148
 fuset (*m.m.c.p., 2 pl.*) 353, 506
 fusetu (*perf., 2 pl.*) 148
 fustă, 390
 *fuș (*dr., me gl.*) 148
 fuși (*ar., me gl.*) 148
 fuste (*s.m.*) 531
 fut (*ar., perf., 2 pl.*) 148, 354
 fut (*ar., part.*) 148
 fută (*part.*) 148
 fuți (*me gl.; perf., 2 pl.*) 148
 Fychor 386
 •fyeare 329
 gadină 532
 gadine 490
 gadini 490
 gaigur (*me gl.*) 178
 galbăn 446
 Galben 749
 galben 349, 390
 Galbenu 422
 Galbiri 477
 Gamîn, (Barbk ~) 422, 427, 477
 Gamyr-h 421
 Ganea 300
 gangur (*ar.; adj.*) 178, 763
 ganruțările 756
 gară 409, 628
 gard (*dr., me gl.*) 221, 223, 241, 249, 313
 314, 390, 398, 581, 582, 592, 593, 595
 739, 747, 751, 773
 Gardistea (*ar.*) 313
 gardu' (*ar.*) 249, 313, 593
 gat 582
 gata 243, 249, 582, 739
 gatah 645, 755
 gatiiu 758
 gatuaj 582
 gaura 390
 Gaura 391
 gaură (*dr., ar.*) 114, 363, 389, 393'
 gavră (*ar.*) 363
 gazdă 382, 384
 găci 450
 găcire 450
 găcitoriu 450
 găină 118, 572
 găinri 406, 725
 găinușă 299, 554
 Găjoane 422

- găleată 390
gălbează 240, 241, 246, 247, 254, 581, 582
găl'ină (ar.) 118
găman 398
gându 459, 460
gânduri 491
gândurile 491
gărdină (ar.) 313
gărgăriță 398
gărire (ar.) 357
gărnișoarcă (meql.) 296
gărnișor (meql.) 296
gârnu (ar.) 313
gâsi (a) 221, 223-, 280
găstine (ar.) 357
gata (a) 249, 502
găti (a) 249, 758
gătise (m.m.c.p.; 3 sg.; 1 pl.) 353, 506
găunos 396
găurice 298
găvoazde 532
găvozdi (a) 532
gădește 452
Geamăn 749
geamăn 103, 131
geană 119, 314, 329, 344, 349
ge^rukiele 477
ge^ru^kiele 477
Gelu 221
gem (ind. pr., 1 sg.) 329, 344
gemen 131
gemeni 103, 131
Gemmen 386
genere 456, 661, 662
genru^re 531
ge(n)ruk(i)ele 487
genrukiu 477
genuchi 142, 477
genuki 477
genunche 714
genunchi 142, 336
genune 107
Cenune 422
genu(n)ki(e)le 487
genunk'e 715
genunki 477
genunkile 477
genunkiu 487, 536
ger 116, 328, 344, 349, 573
gerrunțarile 758
gerukiu 477
gerunehiș 475
gerunke 477
gerunk'e 714, 715
gerunki 477
gerure 538
gheață 573
ghem 105
Ghenoaia 154
Ghenune 421
Gherghiței 489
ghet 470
Ghet 470
Ghețău 469
Ghețai 469
ghețile 490
ghiară 254, 628
ghiată (adj.) 470
ghiață 345, 490
ghieura (a) 178
ghimpe 242, 243, 249, 582, 739
ghindă 129, 131, 158, 590, 591
ghinde (sg.) 129
ghindură 393, 398
Ghinea 300
ghioagă 221, 223, 254
ghiol 628
ghion (ar., meql.) 249
ghionoaiie 249, 582, 739
ghirăi (a) 470
ghirăiască 650, 708
ghiuș 242, 243, 249, 582, 739
ghiumac (meql.) 295
ghiutură 255, 392
Giamirina 422, 477
giapănesei 409
gice(m) 473
giceți 473
gie 368, 470,
gilălui (a) 535, 668
Gilort 222
gin 724
gine 368, 470
gineată (ar.) 153
ginere 453, 682
gingaș 383, 389
gingi'ii (ar.) 344
gingiți (ar.) 352, 357
gini (ar.) 328
gintu 531
gioc 473
giomătate 448
gios 457, 473
giuc 448
giude 473
giudeca 524
giudecaire 467
giudecatele 490
giulgi 383
giuncu 756
giunghe 473
giunghia 521
giur 212, 344
Ciurcani 421
Giurgeni 414
giupăineasă 618
giupăinesei 467
gidil'ar (meql., ar.) 152, 296
gilcă 288
gînd 267, 274, 383, 384, 386, 584, 728,
750
gîndi (a se) 281, 282, 688, 750
gîndu 643, 653, 708
gînduri 514
gîngav 290
gînsac 289
gîrb 288
gîrbă (s.f.) 532
girbov 290
gîrlă 288/ 316
gîrlci 288
gîrloafă 274
gîrnu (ar.) 336
gîrnuț (ar.) 336
giscă (dr., ar.) 94, 289
gît 288, 572
giză 94
Glada 221
glas 289
glasu 460, 643, 653, 708
glasuri 491
gl'ată (ar.; pl.) 345
glăsi (a) 532
glăsu (a) 291
gl'em (ar., meql., istr.) 105
gl'eț (ar.) 345
gleznă (dr., meql.) 298, 636
Glimbocelul 153
Glimboca 595
Glimboceni 595
gloată 289, 306, 532, 758
gloate (pl.) 632
Glodeni 445
Glodeni 445
glonț 94, 572
glotă 758
gloti (a se) 529, 532
gloiere 758
glotire 758
glugă 395
glumet 304
glumi (a se) 502
glută 756
goană 290
goangă 635
gobărnatârstvo" 385
gobărnatul 385
goc (ar.) 337
godac 295
gogă 242, 243, 250, 582, 739
gogoman 390
goi (ar.) 344
goui (ar.) 337
gol (dr., ar.) 284, 290, 493, 572, 628
golan 290, 295
golce 535
golgiu 535
goli (pl.) 493
golimb 751
golumb 751
Goma 221
gone (ar.) 344
goni (ar.) 344
goni (a) 284, 290, 306
goră 448
ggrb (meql.) 288
Gore 221
Gorjești 474
gorun 389
gos 473, 539
gospodin (s.m.) 532
Gote 221
Gotea 221, 223
Gotești 221
gotovi (a) 532
gotoviu 758
Gradiștei 425
GraduH 416
grai 94, 572
graiure (s.n., pl.) 491
grajd 288, 309, 313, 593
grajdure 491
grangur 178, 763
graniță 288
grapă 223, 250, 582
gras 114, 646
grasi 646
grasul (subst.) 527
gratie 114
grădinar 287
grădină (dr., ar.) 284, 288, -304, 313, 5
gradine 490
grăi (a) 290, 470
grăiia 504
grămadă 289
grămătic 290
*grănu(n)ț 336
grăsuț 154
grăunț 336
grăiset 506
greasă (ar.) 250
greasi (ar.) 250
greată 153
greblă (dr., meql.) 288
grele 446
grenda (ar.) 312
grendă (ar.) 283
greoi 54
gresele 446
gresie 240, 250, 582, 739
greșale 490
greșalele 446
greșaste 463
greșnic (s.m.) 533
greță 536
greu 103, 110
Greu 749
grevul 427
Grevul 420
Grigore 221
grijanie 314
grijă 443, 553
grije 287, 449, 490, 553
griji (a se) 282
grind 221
grindă 283, 288, 312
grindei 274
grindină 129
grindine (sg.) 129, 158
grindire 487
grinzi 312
griv 289, 297
givei 297
grîn (ar.) 336
grine 336
grîu 94, 313, 336, 566
Groapa 391
groapă (dr., ar., meql.) 250, 391, 582, 73
groape (pl.) 490
groază 287
grochi 469
grodzave 472
grobnic (s.n.) 533
gropi 469

- gros 389, 390, 646
 grozav 290
 grai 390
 grumadz (*dr., ar.*) 250, 487
 grumadzele 487
 grumaz 250, 487, 582, 739
 grumazi 487
 grunare (*ar.*) 357
 grundă (*ar.*) 250
 grunz 250, 582, 739
 gucăreală (*ar.*) 296
 gude 531
 gudecaret (se ~) 506
 gudecata 754
 gudecătoriu 487
 gudele 473
 gudeț 536
 gudețu (*dr., ar.*) 344, 460
 gudieătoru (*ar.*) 344
 gudil'ar (*me gl.*) 152
 gudura 221
 gug (*ar.*) 337
 gugastru (*ar.*) 178
 gughe 757
 guli; 289
 gumitate (*ar.*) 152, 250, 344
 guna 398
 gunaticu (*ar.*) 344
 gu(u)noiște 532
 gunosi (a) 533
 gupin 309
 gur 107
 gura (a se) 502
 gura-leului 395
 Gura lașului 218
 guraliv 298
 gur 213
 gurat 473
 Curatul 415
 gură (*dr., ar.*) 102, 105, 298, 349, 572
 gurenul 637
 Gurgulat 391
 gurice (*ar.*) 298
 gurmadz (*dr., ar.*) 250
 gurmaz 250
 gust (*istr.*) 361
 gustos 154
 gușată 152
 gușă (*dr., ar., me gl.*) 240, 243, 250, 395, 398, 554, 582, 739
 gușe (*ar.*) 250
 gușter 289
 gutii 105
 gutunar 398
 gutui 105
 gutun (*ar.*) 613
 yiyinț (*ar.*) 359
 yingit (*ar.*) 357
 ?ite (*ar.*) 359
- haide 598
 haideți 508
 haiducame 152
 haină 571
 haită 297
- halea 408
 ham 385
 hamei 289, 315
 hameș 240, 243, 250, 582, 739
 haplea 290
 har 277, 289, 315, 349, 568, 573, 750
 h'are (*ar.*) 329
 hâri [*at.*] 349
 harnic 221
 hasnă 535
 hatmanul 642
 haciugă 389
 hăitic 297
 hălăstui 535, 667
 hărguescu (*ar.*) 299
 heclenii 481
 hee (să no vā r→) 469
 heleșteu 385
 helgie 385, 386
 her 485
 h'er (*dr., ar.*) 328/368
 here (= fiere) 468
 here (= fiare) 468
 heri (= fiare) 468
 herile (= fiarele) 468
 herteg 385, 386
 heru 468
 herul 468
 heti (să ~) 469
 hi'(a) 469
 hi (are ~) 468, 507
 hi (voru ~) 468
 hiavră 174
 hibă (*conj., 3 sg.; dr., ar.*) 374
 h'ic (*ar.*) 357
 h'ică (*ar.*) 357
 hiclean 383, 471, 484
 hicleanu 653
 hicleni 481
 hicieniră-se 481
 hiclenșig 482
 hiclenșug 482
 hiclenul 481
 hiclenulu 481
 hiclesig 482
 hiclesig-k 458
 hiclesug 482, 535
 hicleAnele 481
 h'idzeari (*ar.*) 357
 h'idziri (*ar.*) 357
 hie (să ~) 468, 469
 hi'e (*ar.; conj. prez.*) 374
 hiecare 469
 hiecarele 468
 hie-mă 469
 Hiera 469
 hieșcum 469
 hiii'(să ~) 468, 469
 hJAStră 468
 hiică-sa 469
 Hilep 469
 Hilip 469
 h'im (*ar.; ind. pre., i pl.*) 148
 Hinat-fc 420,
 hitlean 383, 385, 386, 481, 535
 hitleni (*adj., pl.*) 481
- hitleni 481
 hitlenșug 385, 482
 hitleșug 482
 h'iți' (*ar.*) 148
 hiți (să/să ~) 468
 tii-va 468
 hi-veri 468
 hivrescu (*ar.*) 174
 hivriri 174
 hîd 94
 hîră 307
 hîrdău 383, 389
 hîrleț 370
 hitru 289
 hlibă 598
 Hliboca 206, 635
 hlipi (a) 533
 hodorog 299
 hohoti 291, 315
 holban 295
 Homicești 232
 hommu 458
 horă 289, 636
 Horga 474
 Horgesti 474
 hotar 385, 386, 491
 hotarăloru 459, 491
 hotnog 385
 hotnogiul 535
 Hraiulk 416
- hrană (*dr., ar.*) 288, 309, 315, 536, 584
 hrăborie 533, 758
 hrăni 284, 304, 536
 hrănilniță 284, 533
 hrăniri' (*ar.*) 284, 304
 hrean (*dr., ar.*) 289, 305, 634
 hrisafe (*ar.*) 374
 hrisah'i (*r.*) 374
 Hirstos 285, 286, 290
 hudă 250
 huhutiri (*ar.*) 315
 huli 291, 305
 hulm 408
 Hurjescul 415
 husar 385
- i (*conjunție*) 513
 i (*pron.*) 137, 351
 i (*ind. prez., 3 sing.*) 483, 509
 i (a) 510
 i (*art. mase. nom-ac. pl.*) 134
 i (*art. antepus*) 135, 495, 497
 ia (*ar.; pron.*) 328
 ia (*interj.*) 513
 ia (*vb.*) 291
 iaca 291
 iacă 289, 291
 Iacobesti 231
 Iacovu 460
 iad 285, 286, 288
 iadu 643
 jale 348, 464, 484
 Ale 464
 jali (*ar.*) 348
 Ialomita 301
- ian 291
 iani 291, 513
 iapă 116, 293* 371
 lape (*pi.*) 464, 484
 ,pe 464
 iar (*conj.*) 516
 ian* 516
 iară (*conj.*) 517, 519
 iară (*adv.*) 511
 jară (*vb.*) 509
 iarbă (*dr., ar.*) 306, 329, 339, 396, 571, 635
 iarbă rea 598
 Iarciul 416
 Iardul 416
 ATA 469
 iasi 216
 iardineru (*istr.*) 144
 iasmă 221
 *rrăși 480
 iasta (*pr. dem.*) 499
 iastă 138
 iaste 464
 Aște (*vb.*) 445
 iastS 446
 iasti (*vb.*) 370, 457
 Iasi 218
 iată 291
 iavu (= eu) 466
 iaz 288, 315, 465
 iazăr 465
 iazăre 465
 iazu 459
 ibovnic 287, 315
 -ic (*dr., ar., me gl.*) 153, 297
 -id (*ar.*) 298
 -ice (*dr., ar.*) 298, 750
 ichur 386
 -ici 298
 icoană 285, 286, 290
 icre 288
 idol 285, 286, 288
 -ie 153, 528
 ie (*vb.*) 483
 ied 78, 79, 170, 246, 562
 ieftin 651
 iei (*pr. pers.*) 277, 568, 584, 750
 iei (*me gl.*) 328
 iele 221, 464, 484
 iepe 117, 464, 484
 iepure 344, 398
 ieri 149, 328, 348
 ierta 178
 iertam (se ↔) 502
 iertăciune 153
 Ierusalim^ 458
 Ierusalimu 458
 iese (*vb.*) 120
 iesle 288, 465
 ieste (*vb.*) 446, 464., 539
 ies (*me gl.*) 328
 Ieșeni 297
 ieși 120
 ieu 465
 *jeușor 465
 ievu 466

iezer 304	Ishod 533		izvoru 460	:	înălța 335, 573
iezeru 465	(i)sledi 533	^	izvur (ar.) 284, 288	.	înălțime 153
iezi (pl.) v. ied	ispăși 290	*».	i- 415		încălța 340
ifținătăti (me gl.) 152	ispectie 452		îcît 453		încălecare 555
ii (pron.) 355	ispită 289, 688		ii 373		încă 149, 570
ii (art. gen. fem. sg.) 134, 495	ispolin 758		-ii 299		încălța 151, 555, 572
ii (subst.) 469	isprave 374, 490		il 373 "		încăUțământ 491
iiie 764	isprăvi 291		Îr (ar.) 373	.	încălțindu-se 443
il' (ar.; pron.) 373	Israik 458		îmă (s.f.) 255 483, 484	.	încăreastere (ar.) 178
-ilă 298	istacti 758		îmbătrîni 361		încărește 531
alău 383	istactie 758		îmbe 498, 531		încări 178
Ilfov 301	istov (de ~) 758		îmbelșugat 152	^	încătroo 462
iliș 385, 386, 535	istovu 460, 643		îmbi 498		încătruo 462
Ilovăț 301	istucan 533		îmbla (inf.) 451, 510, (imperf.) 504		în ce kip 520
im (me gl.; ind. prez., 1 pl.) 148	Isus 285, 286, 290		îmblăm 361, 451		începură 79
imaș 383, 385	-iș (dr., ar., me gl.) 298		îmblândure (gerunziu) 354		început 361, 451
-ime 153, 528	-isag 383		îmbrăcăm (să ne r'j) 502	.	încet 79, 116, 170, 562
*imperat 726	-ișor 153, 398	îmbrăcăcure 528		încheet 758
imu (ind. prez. 1 pl.) 510	-iste (dr., ar., me gl.) 298, 750*	; ..	îmbrăcământ 491		închid 334, 624
in (subst.) 344	iști (pr. dem.) 138		îmbrăcăminte 491		închin 345, 362, 624
in (vb. = vin) 455, 465, 469	iță (me gl.) 148		imbrînci 361		închina-ne-vrem 757
-ină (dr., ar., me gl.) 298, 767	-iță (dr., ar., me gl.) 298, 528		îmbuiba 178		închinăciune 555
inămă (me gl.) 181	iță 173		îmbuna 536		închina 688
incinge 115	iu (ar.) 149	7;	îmburda 221		încinde (a) 503
incung(i)ura 473	-iu 154		îmfla 107		încing(u) 142
ine (= vine) 469	iiiă 462		îmi 373		încins 142, 145
inde 511	iubăscu 446		împăenjena 502		încinse 143
inel 328, 361, 451, 484	iubește 446		împăenjeni 502		încis 757
inema 452	iubeț 297	; ["	împăenjeni 361		încoa 149
inemii 489	iubi 173, 263, 291, 315, 547, 568, 584, 585	; ["	împănge 456		încoace 149
Infundătorev 418	751, 752	*	împăngi 456		înconjura (a) 473
ini (ar.) 373	iubire 751		împănsi 456		încotro 149, 462
iniiie 533	iubireți (nu ~) 757	împărat 132, 178, 361, 407, 451, 570, 639,		încuia 151
inimă (dr., ar.) 181, 452, 484, 715	iubiți 146	726, 764		încung(i)ură 473
inimi 452 *	iuboste 533	împărate (voc.) 133, 488		încungurară-me 755
inimiei 452, 489	iubov 533		împăratu 488, 494		încurca 178
inimilor 452	Iudei 498		împăratul (la ~) 492		încurcă 531
inimos 452	iunde 511		împărăteasă 153		în dar 291
iniște 298	iuo (dr., ar.) 149, 462, 511, 3ii 'AJ. "		împărați (a se) 502		îndat' 370
inki(d)zu 503	iușira 465	;	împărăția 361		îndărăt 149
inorog 533, 758	iușoare 465	împărăție 451		înde (adv.) 511, 517
intre 512	iușor 465, 467, 484	împărăției 490		îndelete 250, 582
-ință 153, 528	iute 289, 291, 315	["	împărțeală 296		în de mină 174
io (dr., ar.) 328, 462	iuvi 757	împărți 536		îndemna (a (se)) 174, 502, 536
Ioan 300	iuvitu 757	împătra 178		îndeosebi 291
Ioana 599	-iv 298	împensu 455		îndereptă 502, 753
Ioanei 599	ivăsc 446	împiedica 524		înderepte(d)ză 502
Ionică 221	ivi (a s(e)) 502, 757	împietra 502		îndereptează 514
Iono 459, 648	i-vor-K 510	;	împietri 502		înderitură 409
iou (= eu) (ar.) 328	izbăndeei 489	;	împins 455		înderrăptu 480
-ior 153, 239, 567, 581	izbăvi 291	;	împing 456		înderret 480
Iovu 643	izbi 290		împlând 409	-i* .. .	îndoi 297, 688
ipria 385, 386	izbîndă 288		împlea 107		îndoială 297
irelo 459	izbuti 307		împlinesc 141		îndoielnic 297
irimă 715	izecleanu 643		împotriv 291	^	îndrăznesc 316
irmă 715	izeclen 481		împremiedza (a) 532		îndrăzneț 297
irodie 533	izgoni 291		împuta (a (se) ^) 181, 531		îndrăzni 291
Irodu 643	izmana 288, 305		împutăciune 528	J ;	îndreptează 760
irudisA-VA 507	iznoavă (de ^) 291	împuticune 528		îndulcaște 462
Isac (polena lui ~) 425	izvoarcă (me gl.) 296	în 150, 362, 454, 455, 477, 511, 512, 748		îndulcesc 141
Isac 643	izvoare 331, 632		în- 361, 529		îndulci 151
Isaieei 487	izvoarele 480		înacoperi 529		în dzi 512
Isaiei 487	izvod 290		înainte 149, 171, 511, 563		înece 328
iscăli 290	izvor (dr., me gl.) 284, 288, 292, 296	înain'tA 408		îneca 398
.scăliturile 491	izvoru 708	înalt 361		încl 361, 484
.scodnic 533	Izvoreni 414	înapoi 149		înemă 452, 484

- înemos 452
 înfloare 466
 înflor 466
 înfloresc 141
 înflori 447, 466
 înflorit 624
 înfluri 447, 466
 înfoia 174
 înfră[^]re 502
 înfrina 502, 688
 înfrumşa 531
 îngădui 274, 382, 383
 îngănarie 468
 inger 286
 îngheţa 340
 înghi 361
 înghim'eapă-mă 755, 756
 înghimpă-mă 756
 înghită (să ~) 662
 înghiţi 151, 345
 înghiţu (*subj., ind. pr., 1 sg.*) 503
 *îngl'u 362
 îngrijască 718
 îngropa 447
 îngroşa 398
 îngrozi 291
 îngrupa 447
 îngust 361
 îni (*ar.*) 373
 inimă 452
 inimos 452
 inlemni 293
 inmări 529
 in noapte 512
 inota 174
 inpăso[^]e 756
 inr'şu-mă 756
 ins '128, 346, 498, 499
 inşa 137
 însă (*conj.*) 151, 517
 însă (*pron. dem. fem.*) 346, 498
 însăşi 499
 insemna 170, 181, 562
 inseta (a se) 502
 in'sire 408
 insul 136
 insumi 355, 500
 insura 79,
 însuş 458
 însuşi 499 500, 528
 însuţi 355 500
 înşeua 293
 înşişi 528
 întăi 484
 întăii 478
 întăiţă 528
 întăiu(l) 478
 întăni[^]ul 477
 întăni 478
 întăni-uu 477
 întăniu 478
 întărātu 480
 întăritură 154
 înte 512
 interita 480
 înteţi 398
 întinde 182
 întin(d)zu 503
 întineri 78, 564
 întii 178, 337, 498
 întiia 498
 întiul 352
 întimpina 311
 întimpla 178
 întin 178
 întiău 337
 în'toar'ce 408
 intoarce (a) 509
 intoarsa 465
 întorşiu-me 756
 întortu 531
 întortii 509
 întotdeauna 239
 intrare 144, 506
 într(an, rJ) (*cond.*) 507
 întrarem 506
 întraret 506
 intrări 506
 întraru 144, 506
 fntr'ân'sk 408
 într-ânsu 499
 între 150, 499, 512
 mre 150
 întreba 117
 întrebări (*pl.*) 374
 întrebat (am ~) 459
 întrebatu 459
 fntrebindu 642
 întreg 98
 întrenre 756
 întrista (a se) 282, 502
 întristareţi (nu vă ~) 507
 intr-(insul) 498
 intru 150, 361, 512
 intunerec 293, 361, 451, 498
 fnturerec 498
 jnturereca (a se) 531
 înturerecul 474
 ptales 504
 „nştele (a) 510, 688
 întelegu 510
 întelegut 508, 510
 înteleptu 459
 înteles 536
 Vştelese 408
 ^nţina 178
 înţina 178
 învăncut 508
 învăscută 446
 învăstu 349
 învăţa (a se) 502, 524
 *nvăţat 407
 învătătoare (*voc.*) 488
 învătător 451
 învătătoriule 488
 învăţa 504
 înveli 284, 290
 investi (a se) 346, 502, 531
 inverzesc 141
 înveşte (a) 502
 învie (a) 502
 invins 508
 invis&se 353, 506
 invirti 284, 290
 invirtoşază 514
 invoalbe 531
 invrktoaşe 502
 invrktoşa(d)ză 502
 în zăbala 688
 is (*dr., ar.*) 373
 işi 373
 îţi (*ar.*) 373
 îţi 373
 ^ăggjără-se 455
 ^bttat 449
 *l 406, 725
 jfr loc 754
 ^măriei 483
 ^smprbţi 407
 ^nimiei 452, 475
 ^n 406, 407, 725
 ^nrainte 475
 ^nvie 461
 aparat A49
 apărat 405, 406
 4^păso^e 755
 ^vpinsu 455
 ^pră'ti 408
 •lmputare 531
 •inainte 475
 grăitul 475
 Crăiţa 475
 grăită 406, 725
 tratară 479
 brăţară 479
 ^raţariei 479
 4^rătă 479, 539
 ^răţâmh 479
 ^răţiia 479
 j^relu 451
 ^srema 475
 ^vremă 452
 ^vrima 452, 475
 jj^rimă 452
 ^ssăggură -se 407
 jale (*dr., ar.*) 277, 284, 287, 314, 536, 750
 jaloste 533
 Jamiri 422
 Jamir-k 421, 422
 Jamuir-k 418
 jar (*dr., ar.*) 284, 288, 314
 jelanie 536
 jeloito 459, 648
 jelui 536
 Jemereştii 422, 477
 Jemineşti 422
 Jenune'421, 422
 jeratic 288
 JeredzS 421
 jertfă 289
 JibU 419, 426
 jigăraie 390
 Jigărenii 414
 Jijia 301, 750
 jimbat 311
 jimbū (*ar.*) 311
 jimitati (*megl.*) 250, 297
 jimitic (*megl.*) 297
 jineapăn 715
 jir 289, 625
 jirapan 422
 jireapăn 715
 Jireapăn 749
 Jirăpăn 422
 jitar 296
 jude 421
 Jiumetate 418, 421
 Jiurje 421
 JiurJA 421
 jivină 289
 jir 625
 jneapăn 390, 391
 joacă 106
 joardă 635
 joc 94, 293, 337, 398, 473
 jocuri 134
 joi 113, 132, 337
 jold 385
 Jometateva 418
 Jomotatova 418
 jongă (*ar.*) 283, 311
 jongi (*ar.*) 283
 jos 124, 149, 335, 473, 539, 573
 juca 106, 113, 293
 jude 132, 473, 531, 749
 judeca 113
 judecata 473
 judecatee 489
 judecăţiei 489, 490, 514
 judeţ 749
 jug 94, 116, 337
 jugan 748
 jugastru (*dr., megl.*) 178
 Jumatatevica 417
 jumate 528
 jumătate 242, 243, 250, 418, 528, 582
 Jumătate 421, 749
 Jumktate 418
 Jumătăţeni 421
 jumbu (*ar.*) 283, 311, 594
 jumetate 242, 332
 Jumetate 421, 426
 JumStatici 413
 JumetatevidA 418
 junad (*megl.*) 295
 junca 295
 juneată (*megl.*) 153
 junghia 178
 jungl'u (*megl.*) 178
 junincă 715
 jupan 266
 jupan 473
 jupâneasa 473
 jupanul 473
 jupe 266
 jupanul 451
 jupin 285, 287, 309, 310, 335, 336, 638, 751, 772
 jupineasă 473
 jur (*ind. pr., 1 sg.*) 141
 jur (*s.n.*) 107, 212, 213, 344, 398
 jura (a (se)) 141, 282, 299, 750

jurat 473	Kracun (<i>istr.</i>) 589	lâ-niA 510	i-v.	lemn 117, 121, 292, 293; 329, 530
juratul 473	Krbun (<i>istr.</i>) 589	lângă (<i>megl.</i>) 150	*.	623, 716
Jurca 421	krecsun 556	lânged 473, 536		lemne 393
Jurcanii 421	kredentza 453	lângoare (<i>ar.</i>) 179	· ?	lene 284, 289, 305, 532
jurincă 715	kredentze 455	lângori (<i>megl.</i>) 179	"	lerin 623, 716
Jurja 421, 473, 747	kredintza 453, 456	lăpădai 152		Leordeni 250
Jur-hja 421	Kuine 386	lăptucă 119	··;=· .	Leordet 250
Jurjești 421	Kuk 391	lărdzime (<i>ar.</i>) 153		lepăda 117, 174
Jurjii 425, 427	kum 461	lărgămănt 528	--	lepiniu 535
jurui 299	kuuentelor 456	lărguesc (<i>ar.</i>) 299		Lepșa 635
jutor (<i>megl.</i>) 175	kuvente 455	lărguriu (<i>ar.</i>) 154		l'epure (<i>ar.</i>) 344
		lăsa (a) 120, 121, 536		l'ert (<i>megl.</i>) 178
		lăsi (<i>imperf. ind., 3 sg.</i>) 144		l'ertu (<i>ar.</i>) 178
		lisare (se ~) 506	·	leș 390
Kamenii 200, 546	-l (<i>art. hot. m.</i>) 351, 492, 494	lăsat 144	· *	leșăscu 642
kantilaris̄ 385	H(1L) (<i>art. hot. m.</i>) 494	lăsatul de frupt 79		leșina 178
Kapusa 386	l (<i>pron. pers.</i>) 137, 351	iășăcure 528		leșie 120
Karachum 386	la (<i>dr., ar.; prep.</i>) 150, 355, 376, 492	lăstiv 533		lete 250, 582, 739
kari (<i>ar.</i>) 349	la (a) 510	lăstun 289		letopiseț 290
Karmatura 391	labdii 363	Lățcani 231		letu 676
·k'atră (<i>ar.</i>) 329, 330, 368, 615	lac 416, 619, 649, 708	lău 510		leu 389
kattuny 387	lacăt 382	lăuda 109, 226, 370, 624		Leurdar 250
Kee 423	lacom 288, 290	lăuda (<i>imperj. ind., 1 și 3 pl.</i>) 324		leurdă 242, 243, 250, 255, 582, 739
Kegeci 422	lăcrăma (<i>ar.</i>) 374	lăudași 324		Leurdiș 250
-KegicA 422	lacrămi 490, 514	lăudaști te 144		levcusesti 232
KegAC-h 422	lacrăme 490	lăudau 324		l-kege 411
kelciug 535	lacumu (<i>ar.</i>) 290	lăudă 504		li (<i>art.</i>) 135, 351, 492
ie'ma 408	lag (<i>megl.</i>) 354	lăudăm (<i>pf.s.</i>) 504		Vi (<i>ar.; art.</i>) 135
-keme 445	lagQndăra (<i>megl.</i>) 354	lăuiu 510		lichior 93, 570
-kend 458	Lahesti 232	lăuntru 149		licurici 298
kendu 458	lai 246, 398	lăurușcă 345		lișinari (<i>ar.</i>) 178
keptar 469	laie 391	lăută 372		likor 93, 570
Keptărești 469	la-me-veri 510	lăvudăm (să ne M) 463		lim'ba 408
kerixde 409	lanț 288, 309	lăsareți (nu ^) 507		limbă 117, 293, 536, 564
Kesula 386	lapoviță 288	lăsăciune 528		Limbă-dulce 749
Idar 511	lapte 119, 171, 232, 563	-le (<i>dr., ar.; art.; hot. m.</i>) 135, 352, 373, 498		limbimile 756
kiatra 470	lapti (<i>ar.</i>) 370	-le (<i>art. fem.</i>) 134 "		limbut 536
k'ică (<i>ar.</i>) 369	Largiei 425	-le (<i>voc.</i>) 279		limniu (<i>ar.</i>) 154
kicorul 469	largu 459, 655	le (<i>pron. pers.</i>) 137, 351, 498		lin 118, 135, 289, 511
kicuare (<i>ar.</i>) 343	larrăgântu 756	leac 289, 305, 619, 632, 634		Tin (<i>ar.</i>) 344
k'ipurari (<i>ar.</i>) 357	las' 370	leadze (<i>ar.</i>) 330, 632		lindină 131
kiitor 469	lasa (va r+J) 449	leagă 556		lingă (<i>prep.</i>) 629
Kigeci 422	lăsat 449	leagă 556		lingur (<i>megl.</i>) 370
KigAC 422	lasă 121	leagăn (<i>dr., megl., vb.</i>) 103, 178, 748		lingurar 152
kinet (<i>ar.</i>) 153	Lasor (<i>istr.</i>) 154	leagăn (<i>subst.</i>) 173		lingură (<i>dr., ar., megl.</i>) 100, 173, 299
kinu 643	*Lat 219	ieage 375, 410, 445, 464, 625, 627, 632		lingure 490
kinuiretu (se r*ij) 506	lat 566	633, 640, 717		lingurea 293
kinul 461	laturi 491	leageni 103		linguriță 298
kinure 491	lațure 538	ieamne 329		liniștit'294
kipar 469	Iau 510	leane (<i>ar.</i>) 284, 289, 305, 632		lipi'284, 290
kip(Ń) 459, 656, 728	laud (<i>dr., ar.</i>) 141, 363	leasă 288		Lipova 301
kipu, 459, 460, 461, 643, 651, 653, 656, 708	laudă (<i>ind. pr', 3 sg.</i>) 94, 442	leat 290		l'irtăcuni (<i>megl.</i>) 153
kipure 491	lauzi 141	lebădă 289		lișinari (<i>ar.</i>) 178
ki(u)ă 469	la-va 510	lega 257, 336		liturghie 285, 286, 290
kiuo 469	laviță 288	legăna 103, 178		liubi 479
k'iurari (<i>ar.</i>) 357	laz 389	legătorile 448		liubov 479
kivote 759	lă 498, 510	lege 330, 364, 375, 410, 411, 444, 445, 446, 454, 484, 539, 571, 632, 640, 717		liva 533
Klag 432	-lă 298, 299	lege 410, 411, 444, 445 *		livadă 284, 288, 390
kleje 345	lăcaș 385	legea 398		livade (<i>ar.</i>) 284, 288
kl'ept (<i>istr.</i>) 589	lăcrini (<i>ar.</i>) 374	lege-călcare 530		l'lițoari (<i>ar.</i>) 357
klucesc (<i>ar.</i>) 343	lăcomie 287	legeei 489		lină 94, 117, 245, 335, 565
Robele 405	lăcui 385	iegei 489		linced 179, 473
Kopăcs 386	lăcuindu 459	iegi (<i>pl.</i>) 445, 625, 627		lincotă 533
Korna 387, 391	lăcustă 105, 398	iegiei 445		lindzid (<i>ar.</i>) 179
Kornuta 391	lăggory 407	leje 474, 539		Linga (<i>ar.</i>) 311, 594
Kozak 296	lăgoară 757	lele (<i>dr., ar.</i>) 632		lingă (<i>dr., ar.</i>) 150, 360, 629
	lă^gă 453			

- lîngezi (*pl.*) 688
 lingoare 179
 loatrăl 756
 loatu 462
 loază 315
 lobodă 289
 loc 117, 389
 locșor 389
 locii 459
 locui 382, 385, 386
 locurile 491
 logat-am 463
 logodi 290
 logofăt 286
 loi 448
 Lomnie 301
 looru 756
 lopată 284, 288, 304, 306
 -lor (*ar. hot.*) 130, 134, 488, 567
 lor (*adj. pos.*) 138, 162, 500
 lor (*pron. pers.*) 136, 137
 lorusk 499
 •Lot 219
 lotcă 331
 Lotu 643
 lovăscu (să ~) 445, 459
 lovi 290
 Loviște 301
 Lovnic 301
 lu (*dr., megl., istr.; art. proclitic, gen.*)
 134, 234, 347, 351, 425, 427, 494, 495,
 497, 500, 540, 748
 -lu (*dr.; art. hot., nom.-ac. sg.*) 134, 135,
 352, 373, 494, 498
 -l(u) (*ar., megl.; art. nom.-ac. sg.*) 134
 lua 246
 luatu (am ~) 505
 lua-verii 506
 luându 457
 lucă 94, 453
 Lucăei 488
 Lucăi 131, 488
 luce 502
 luceafăn 477
 luceafăr 337, 477
 luci 141, 502
 LuciuK 415
 lucoare 531
 lucra 502
 lucrare (*cond. prez.*) 144
 lucrată 372, 640, 723
 lucrător 154
 lucre (să ~) 502
 lucreadze 449, 553
 lucrez 141
 lucrindă 372, 640, 649, 723
 lucroi 154
 lucru (*dr., istr.; ind. pr., 1 sg.*) 141, 588
 lucru prost 688
 lucrure 128, 491
 lucuaste 407
 lugă 452
 lugilor 488
 -lui (*dr., megl.; art. gen. sg.*) 134, 351,
 425, 492, 494, 495
 iui (*pron. pos.*) 137, 161, 162
 lui (*pron.*) 136, 540
 luișk 499
 luiși 373, 528
 Luki 488
 Lukiei 488
 lukrullu 461
 lumânare 536
 lume 292 293, 536, 750
 lumea 630
 lumea ochiului 292
 lumi 630
 lumiei 489
 lumină 625
 Luminăm 414, 415, 422
 lumiră 475
 Lumirani 422
 L'umincan (*me gl.*) 297
 lun'a 486
 luna 628, 630
 lunaie 152
 lună 117, 474, 714
 Lunca 595
 Lundani 414
 Lundanii 415
 luncă (*dr., ar.*) 94, 150, 288, 311, 390, 594,
 595
 Lundeani 414
 Lunceni 595
 Lundzi (*me gl.*) 311, 594
 Lundzin (*me gl.*) 311, 594
 lune (*v.*) 131
 lunea 486, 571, 628, 630
 lunea 372, 502
 lung 228, 311, 595
 lungăreț 152
 lunguiet 297
 luni 131, 571, 628, 630
 luntre 79
 luoa 462
 luotroșar 756
 lup (*dr., ar.*) 101, 102, 105, 398, 573, 628,
 630, 640
 lupată (*ar.*) 284, 288, 306
 lupe 630
 lupea 630
 lupi 94, 95, 101, 370, 566, 571, 574, 611,
 628, 630, 657
 lupii 94, 566, 571
 luplu (*ar.*) 352
 lupoaică 154
 lupoaiiă (*me gl.*) 154
 Lupoane 478
 luptă (*s.f.*) 567, 579
 luptător 152
 lup- 566
 lupu 95, 571, 574, 640, 657
 lupulu 135, 352
 lupusor 154
 lură 474, 714
 luricos (*me gl.*) 154
 lut 459
 luund 457
 luva 224, 462, 463, 768
 luvară 462
 m 458
 mac 289, 309
 madzăre 251
 madzire (*ar.*) 251
 magheran 390
 magheniță 284, 533
 mai (*adv.*) 116, 149, 390, 493, 511, 531,
 574, 748
 mai bine ... de 520
 maică 285, 287
 maice 490
 maicieii 490
 mai de<i>nte 454
 mailu (*ar.*) 364
 mainte 511
 maire 443, 467, 468
 mairi (*pl.*) 468
 mai vârtos ... de 520
 mai virtos 511
 majă 385, 386, 535
 Măl. 387
 mal 242, 243, 250, 566, 582, 735, 739, 740
 741, 749
 mălai 449
 mafii (*ar.*) 364
 mamani (*dat.*) 131
 mamă 483, 627
 mamifer 597
 manastiriei 490
 Manciu 300
 Mandzați 418, 420
 Mană 419
 Manea 221, 300, 417, 750
 maniam 462
 Mănu 300
 Maramoreș 448
 Marea 223
 mardzine (*ar.*) 314
 mare (*dr., ar.; adj.*) 53, 179, 251, 257,
 449, 493, 582, 739
 mare (*s.f.*) 179
 mară 445
 mareei 489
 mareh 645, 755
 Mareni 425
 Mareș 300
 mărgăritar 449
 margine 398
 Margine 749
 marhă 385, 386, 471, 535
 mari (*dr., megl.; adj., sg.*) 179, 251, 457
 mari (*adj. pl.*) 480
 Marincăei 415
 Marini (*gen.-dat.*) 427
 Marinna 408
 mariră-se 449
 Marița 298
 Marini Lolki (*gen.-dat.*) 425
 Marjire 477
 marmure (*fem. sg.*) 487
 martor 170, 562
 martur 106, 212, 213, 749
 marți 132
 Mărușkii (ei ~) 425
 Marzini (*istr.*) 589
 Marzire 477
 masă 96, 123, 128, 303, 364, 463, 717
 mascur 100, 570
 maslu 285, 286, 290
 Mastecirul 422
 măsură 449
 maștehă 285, 287
 Matasă 417
 maț 129, 536
 mață (*ar.*) 335, 573
 mațe 129, 335, 573
 Maz ar 477
 mazăre 242, 251, 582, 735, 739, 740
 mazere 251
 mă 136, 137
 măcare (*ar.*) 314
 măcări (*ar.*) 314
 măcelar 118
 măcenic 312
 măceșe 554
 măcinici 290
 măciucă 390, 398
 Mădricca 419
 mădulariu 487
 măduvă 118
 maestru 116
 măgăruș 299
 Măgura'391
 măgură 243, 251, 398, 589, 739*
 măhai (a) 533
 măhreme (*pl.*) 490
 măiestru 170, 562, 563
 Măine 467
 măine 439, 467
 Măini 467
 măini 363, 467, 488
 mă(i)nele 488
 măijjnile 488
 măinle (*ar.*) 364
 măvțruior 754
 mălai 389, 390, 771
 mălăiet 297
 măldac 251
 măldar 251
 măldre (*pl.*) 251
 Mălure 425, 427
 măluriei 298
 mămăligă 390, 398, 771^
 mămîne 563
 mămucă 154
 mana (im >—) 477
 mană 488
 mănăstire 286
 Mănăstirea lui Varzar 232!
 mănăstireii 489—490
 mănăstirii 514
 mănăstirii 489
 mandea 407
 *măncăm 142
 mândălpană (*me gl.*) 154*
 *măndcăm 142
 *măndînc 142
 mândrie 536
 mă^ndrie 406
 mândroste 533
 •măndru 309, 536
 *mănduc 142

- *mănducăm 142
 ^măndunc 142
 mane 363
 Manea 418
 mrăneca (a) 759
 manele 467
 Mănești 417
 mângăia 478
 mângănietoriului 478
 .mănieei 490
 manile 467
 manilor 755
 mâni-sa 484
 mâninc 142
 mânincă 142
 mâninci 142
 mănre-sa 484
 rnănrulor 757
 mănrrur 755, 756
 rnănt 454, 456, 503
 măntu 456
 -măntu 528
 măntu 503
 mânu 488
 mânule 475, 488, 757
 mănunchi 336, 715
 mănunt 136, 474
 Mânze 421
 măr 103, 328, 332, 455, 629
 măra 475
 mărăcinar 152
 măr'al'u (ar.) 251
 mărar 251, 582, 739
 mărar 532
 marcat 254
 ?mărdac 251
 mărdezo (ar.) 179, 214, 764
 mărdezo (me gl., ar.) 179, 214, 764
 mărdezirii (ar.) 374
 mărecaiu 759
 mărecu 759
 mărescă 480
 măreț 297
 mărg 328
 mărgându 446
 mărgea 118, 179, 214, 764
 mărga (dial.) 214
 mărgu 446
 măr-gutui 398
 mări (a) 257
 măriei 483, 484
 ^mării 484
 măritatu (au ^) 505
 măritu (s.m.) 531
 mărșu (a n+s) 505
 măr-htoresem 448
 mărturesco 459
 mărturisăscu 459
 mărturisi 688
 mărtăie 152
 măru 757
 mărunchi 715
 mărunt 636, 474
 măruntică 396
 măsea'120, 121
 măslin 289
- Măstachin 419
 măstecări 477
 Mătase 749
 matahală 298
 mătrică (ar.) 374
 mătriți (ar.) 374
 mătușă 121, 347, 554, 617
 măținiș (me gl.) 298
 Măzănăești 477
 Măzărăeștii 477
 maca 452
 mâine 467
 mâini 467
 Măneștergureni 530
 mâni (= miini) 463
 manile 467
 mâninci 152
 mânule 488
 mânuli 488
 mănzul 451
 mârâ 475
 me (a r*) 461, 462
 me (mîna ~) 539
 mea 137, 328, 571
 *measa 463
 measă (dr., ar.) 364, 627, 717
 meauă (ar.) 137
 megiaș 385, 386
 mehăș 385, 386.
 mei (adj. pos. pl.) 263, 585, 752--
 me're 754, 756
 mejiași 421
 mejluc (me gl.) 155
 mele 137, 364, 444, 445
 mencinos 465
 menciu(n)os 334, 465, 484
 mene 757
 mene 445
 mene 445 ..
 meni (a) 533
 menre 475
 mente 454
 mentu 454, 455
 menți 454
 menzi 451
 menzul 451, 454
 mer (ar., me gl.) 328, 332
 Mera 331
 mera (a se r^>) 465
 merdu (ar.) 369
 mere (s.n., pl.) 332, _ 629
 mere (= mene) 431
 mereitk 538
 mereu 624
 merg 328, 369
 merge (inf.) 173, 183, 256
 merge (ind. pr. 3 sg.) 328
 mergi 328
 merinda 391
 Merișor 390
 merișor 153
 mers(-h) (au ~) 505 -
 merse 445
 mersese 353, 506
 mersese 514
 mersu (au ~) 459
- merțic 385, 386
 mes (ar.) 123, 170, 357, 562
 mese 627
 mesărătate 446
 mesean 297
 meser 531
 meserătate 152, 531
 meserătate 528
 meserere 531
 mestecăn 179
 Mesteacăn (me gl.) 295
 mesteca 347
 mestecaire 467
 meșterul 461
 meșter 382, 385, 386, 446
 meșterșug 482
 meșteru 653
 <meșteșug 383
 metoh 290
 meu (dr., me gl.) 328
 meu 638
 mev (dr., me gl., istr.; pr. pers.) 106, 328
 mevü 466
 mezerere 444, 446, 531
 mezererniku 528
 mezin 297
 mi (pron.) 137
 mia (pron.) 498
 mia (s.f.) 347, 571
 mi-a 682
 miadzănoapte 759
 miază-noapte 155
 miază-zi 155
 m^le 444
 miau (me gl.) 328
 Mic ~420, 749
 mic (dr., me gl.) 53, 78, 212, 213*214,
 398, 548
 mic 458
 michitel 529
 Miclăușești 232
 Mieu 386
 Micul 747
 MicuH 415
 Miculu (gen.) 416
 Micului (lui ~) 416
 *micutel 465, 529
 mie (pr. dat.) 136, 368, 431, 498
 mie (numeral) 135, 498
 miedzü 349
 mieh 408
 miei (pr. pos.) 137.
 mie ... îmi 610
 mieiș (ai ~) 499
 miel' 121, 122, 347, 398
 mienre 431
 mier (eu mă ~) 465
 miera 465
 miercuri 132, 617
 miere 329
 mierge 465
 mierloi 154
 mierurat 465
 mierurata 465
 mieu 122, 137, 328, 467, 756
- miez 335, 573
 Mihalcea 300
 MiHu 300
 MiHuK 415
 mii (numeral) 498, 514
 miia (pron.) 498
 miu 499
 miji 290
 mijloc 155, 528
 mijloc (dim →) III
 mijlucan (me gl.) 295
 milă 284, 289
 Milcăei 489, 496
 Milcov 224
 milcov 768
 milcui (a se >) 533
 Milea 300
 Militu 643
 miloste 533
 milostiv 290
 miluește 445
 milui'284
 mimerile 474
 mină 629
 mincios 334, 465 484
 minciună 131, 334
 mincune (ar.) 334
 mincunosu (ar.) 334
 minduescu (ar.) 299
 Mindzuila 418, 420
 mine (pr. ac.) 136, 137, 138, 431,
 454, 456, 624, 756, 757
 mine (pe ^ ... mă) 610
 mineșterguri 530
 mini (= mine) 457
 mint 455, 456
 minte (el ~) 456
 mintescu (ar.) 312
 minți (a n*>) 465
 Minu 221
 minucru (ar.) 336
 minuine 363, 467, 539
 minut (ar.) 136, 152, 336, 598,
 mințal'e (ar.) 152
 mioară 347
 mior 347
 mira (a se ^) 281
 •mirare 465
 Mircea 300
 mire 179
 mirean 297
 mireazmă 330, 632, 717'
 miros 682
 mirosi 372
 Mislea 301
 mistrie 213
 mistui 274
 mișel 536
 mișelame 528
 misită 533
 mită 538, 682, 683-
 Mitilinu 643
 mititel 465, 529
 mitiutel 529
 mitiutelu 465

- Mitiutelul 529
 mitiirU 465
 mitră 290
 mitutel 465, 529
 Mitutelul 529
 miu 466, 467
 mizinic 297
 mic (ar.) 453
 mica (ar.) 453
 micari (ar.) 453
 miġlă 221, 345
 mi(i)ne 149, 173, 467
 miini 363, 514
 mil 94, 565
 >rmînar (ar.) 357
 mină 131, 357, 514, 548, 624, 629
 minătarcă 289
 anine 142
 minca 142, 452
 mincare 237
 mincat 156
 rnîncăm 142
 -minei 142
 mîncînd 639
 flîndru 290, 309, 311, 624
 mindz 420
 mindzu (ar.) 251, 420
 Mindzul 420
 Mînea 467
 jîneca (a se) 179, 256, 765
 mineştergură 688
 jîngîia 214, 688
 mîni(-ta) 133, 171, 563
 miniu (istr.) 589
 anînjeşti 231
 -mînt 154
 mînt 454, 456
 ^mîntui (a) 267
 minu 119, 131, 548, 757
 Hinucru (ar.) 377
 minz 208, 240, 251, 254, 396, 582, 739
 *mînzare 208, 251, 390
 minzat, -ă 208, 251
 JMînzăţi 421, 426
 mira 475
 mîrced 174
 mîrcezi (a) 174
 mîrţoagă 221
 Mîrza 300
 mîrzară 251
 mişcoi 252, 582
 JMwndri 405
 Mundrib 418
 JMhndzul 418
 Mkmzaţi 418, 724
 Mwnzuia 405
 ml'e (istr.) 121
 mlădiţă 759
 Mleci '302
 mma 484
 rfme (de ~) 755
 mneata 483
 *mnel 122
 mneu 469
 mn'eu (dial.) 622
 -moară 118
 moare (s.fem.) 102, 105
 moarte 331
 moarti (ar.) 331
 moaşă (dr., ar.) 128, 251, 389, 396, 398
 553, 554
 moaşe (pl.) 128
 moaşe (sg.) 553
 moaşile (ar.) 256
 moaşte 632
 modele 92
 modele 92
 moeresciv 448
 moerA 464
 Moga 300
 Mogăi 488
 moiri (megl.) 364
 Moisu (lui ~ Filosofu) 416, 649
 mojdan 533
 Molda 224
 Moldaowicz (Alexandru) 224, 768
 Moldova 223, 224, 471, 767, 768
 Moldovean 224, 767
 Moldoveei (ţarăei ^) 489
 Moldua 224, 448, 466, 471, 767, 768
 Molduha 223
 Molduoiei 471
 Molduva 223, 224, 466, 540, 768
 Molduvei 224, 767
 Molduveei 448
 molid 223, 767
 molie 289, 309
 molitvă 285, 286, 290
 molitvenic 290
 molotru 289
 molţi 460
 monah 290
 Monea 223
 monument 598
 monz (megl.) 251
 moortea 645, 755
 morar 251
 morăriţă 298
 morcov 289
 Morcul 415
 more (se ~) 466
 Moreş 211
 moriu 503
 mormane 491
 moroi 288
 morte 466
 morţi (unei ~) 130, 567
 morţi (voc. pl.) 488
 morţii 489
 moru 503
 Moscu 645
 moş (dr., megl.) 240, 243, 251, 389, 398
 582, 739
 moşie 389
 moşoroi 390
 moştii 632
 Motrogun 386
 mpărat 451
 mreajă (dr., ar.) 288
 mreană 304
 mreje 490
 mixturaA 407-
 muc 129
 muca 453
 muced 179, 473
 mucenic 290, 312
 mucii 129
 muerile 497
 mugur 243, 251, 398, 582
 mugure (dr., megl.) 251, 582, 739
 muiare 464, 484
 muiare 464
 mu^re 464
 miwi'A 464
 muiere 464, 484
 muieriei 464
 mul (ar.) 356
 niuFare (ar.) 99
 muFari (megl.) 99
 Muldua 539
 Muiduha 223, 471, 767
 Mulduoei 448
 Mulduvei 223, 448, 767
 mufere (istr.) 99
 mulge (a) 140, 174
 niu'iurescu (ar.) 209
 mulsură 174
 mult 263, 352, 493, 531, 585, 752
 multu (mai ~) 459
 multul (subst.) 527
 multu milostiv 352, 493
 multu muşatu (ar.) 352
 multu nedejduitori 352, 493
 mulţi 139
 mulţumit 294
 mumă 221, 483, 488
 mumănr(i)ei 488
 mumăniei 488
 mume(e)i 131, 488
 mumîn (ar.) 613
 mumînă 483
 mumîniei 131
 muncă 289, 311, 332, 594
 Muncel 390
 munci (a se ^) 285
 muncitu (am ^) 459
 munte 132, 332
 muntelui 445
 Muntenii 231
 munţi 78, 132, 564
 Muraveei (Ţara ~) 489
 mură 128, 255
 mure (pl.) 128
 Mures 211, 751
 mug (dr., megl.) 244, 251, 254, 391, 396,
 582, 739
 murgai 152
 murgaie 152
 Murganii 414
 murgoci 296
 murgu (ar.) 251
 murgui (a) 535
 rnurguire 535
 muri (a) 140
 murriu 461
 Murminte 447
 murnu (ar.) 358
 mustaţă 106, 213
 musticat (ar.) 152
 mustos 154
 Muşatu 416
 muşcoi 252, 582, 739
 muşconu (ar.) 154
 muşcii (ar.) 154
 muşiţă 533
 muşuroaie 129
 muşuroi 129
 mutare 536
 mutătoare 390
 •myeare 329
 Myhul 315
 îi (= un) 453
 n (ar.; prep.) 150
 nandză (ar.) 155
 nadză-dzuă (ar.) 155
 nadză-noapti (ar.) 155
 nafăt 533
 naiba 548
 nală (ar.) 347
 Nanas 386
 Nan(u) 300, 416
 Nanul 416
 naparte (ar.) 149
 nare 374
 nari 374
 nari (ar.) 329
 narlă (megl.) 328
 Nasi (ar.) 154
 nastari 222
 nastăvi-va 449
 nastur(e) 221, 222, 223
 nasturi 222, 491
 naşă 554
 naşte (a (se)) 502
 a naurili (ar.) 352, 373
 nază-noapti (megl.) 155
 nazăt (megl.) 155
 nă (dr., ar.) 137, 226, 332, 498.
 nădăi (a se) 533
 nădejde 289
 nădejde 450
 nădragi 288
 năduf 284, 289
 năduh 315
 năframă 688
 nălţime (ar.) 153
 nămai 129
 nămaie 129, 347
 nămet 288
 nănaş 390
 nănaşă 554
 năpastă 289
 năpaste 536
 năpăstui 537
 năpăstuire 688
 năpîrcă 252, 582, 739
 nărav 289
 năravu 643, 653
 nări (megl.) 328
 năroc 450
 nărocit 450

- nărod 450, 484
 năs (*ar.*) 346
 năsălie 306
 născui 143
 născut (m-am ~) 281
 năsip 450, 682
 năsipk 538
 năsipu 643
 Năsoane (*ar.*) 154
 năstăvi (a) 533
 năsu (*ar.*) 136
 nătărău 383
 nătîng 290
 năuc 289, 290
 năvăli 290
 năvedi (a) 533
 năvod 288
 ncălțare (*ar.*) 572
 ncățătură (*ar.*) 154
 ncl'ideare (*ar.*) 334
 ncl'in (*ar.*) 362
 ndrptac (*ar.*) 295
 ndulțiri (*ar.*) 151
 ne (*pron.*) 137, 498, 514
 ne (*negatie*) 756
 -ne 373
 ne- (*dr., ar.*) 29A, 529, 750
 nea 110, 131
 neacupirit (*ar.*) 29A
 neadormiții 447
 Neaga 599
 Neaghii 599
 Neagoe 300
 Neagu 300
 neagră 330
 neam 385
 Neamț 637
 nearcă (*ar.*) 179, 358, 764
 Neatedul 426
 neaua 531
 neavut (*ar.*) 294
 nebun 294, 750
 nebunatoc 152
 nebune (*voc.*) 488
 Neburești 422
 neca (a) 454, 726
 necaz 289
 nece 329, 447, 516
 nece ... nece 516
 nechez 153
 necheza 153
 neci 447, 484
 neci odată 447
 neclătit 688
 necurățime 528
 necuvinioasă 529
 nedejde 450
 Nedelcu 300
 nedz (*ar.*) 335, 573
 Negoști 231
 negoț 179
 negoțu 494
 negicios 153
 Negrilești 231
 negru 330, 398, 584
 Negu 416
 Negul 415
 Negul 404
 Negulk 416
 negură 100, 111, 255
 negustor 179
 neguța 179
 Negwl 415
 neiasită 533, 759
 neiasiteei 759
 Neicu 300
 nel (*ar., megl.*) 121, 122, 3284 347, 361
 nelegănat 688
 neliniștit 294
 Nemca 404, 637
 nemeș 385, 386
 nemica 173, 447
 nemilostiv 294
 nemulțumit 294
 nemzet 535
 nenăvidi 533
 nene 287
 neomenrește 475
 nepoate (*voc.*) 279
 nepot 416, 649, 708, 749
 nepotk 415
 nepotu 415
 nepotul 445
 neputrezit 472
 neputincioși 688
 neputindure 354
 nerășirat 468
 negru (*ar.*) 328
 nerod 290
 jiesăturatul 759
 nescare 179
 nesfîrșit 627
 nesilit 445
 neșkit 139, 179, 500
 neșkită 500
 neșkite 500
 neșkiți 500
 neștine 139, 179
 nești^re 500
 neștiutură 529
 netare 529, 537
 neted 246
 netedul 413
 Netedul 747
 Netedula 748
 netezi (*adj., pl.*) 246
 netrebnic 294
 rieu (*ar.*) 122, 328
 Neutidul 413, 415
 nevastă 284, 285, 287, 304, 305, 751
 nevastă-sa 162
 nevsătuică 289
 nevinovat 294
 nevoie 284, 289, 315, 746
 nevrednic 294
 nevrindu 642
 nezlobiv 534
 ngătan (*ar.*) 249
 ngie 470
 ngîtare (*ar.*) 340
 (n)gos (*ar.*) 335, 573
 ngosura (*ar.*) 354
 ngungl'e (mi-/→; *ar.*) 178
 Netedula 413
 N^tedulova 413
 n^ți 637
 ni (*interj.*) 513
 ni (*conj.*) 151
 ni (*pron.*) 498
 -nic (*dr., megl.*) 297, 299, 528
 nic 447
 liic (*ar.*) 214
 Nica 300
 nicari (*ar.*) 328
 nicăiurea 149
 nice 447
 nici 151, 179, 343, 447, 484
 nicicînd 239
 nicicum 239
 niciodată 233
 nici un 136, 239, 567, 581
 nici una 139
 nici unul 139
 Nicolae (*voc.*) 599
 nicovală 288, 306
 riie 368
 nikuț (*ar.*) 154
 n'ilă' (*ar.*) 284
 n'iluri (*ar.*) 284
 nimeni 139
 nimeri 291
 nimic(a) 139, 149, 370, 447
 nimica 370
 ningă (*ar.*) 150
 ninel (*megl.*) 361
 niști (*ar.*) 336
 nirătură (*ar.*) 154
 niscăn (*megl.*) 139, 179
 niscîntu (*ar.*) 138, 139, 179, 332
 nisip 288, 683
 Nistrul 218
 nișkit 500
 nișkită 500
 nișkite 500
 nișkiți 500
 nitrăpolit 469
 niți (*ar., megl.*) 179, 336, 343
 n(i)veastă (*ar.*) 284, 287
 nivol'ă (*ar.*) 284, 289, 315, 746
 nis (*ar.*) 346
 no 448
 noa 462
 noae 462
 noao 462
 noapte 119, 232
 noapt'te 408
 noaptea 158
 noastră 138, 466
 noastre 138
 noastre (ale r+J) 445
 noată 759
 noatin (*dr., ar.*) 347
 noauă 462
 noauiu (*ar.*) 352
 noi 136
 noi (a se) 759
 noian 252, 582, 739
 noiaste 759
 noiu 252
 no^dzec 725
 nolguc (*ar.*) 155
 nooi 408, 645, 755
 noole 498
 noor 462
 nopte 466
 noptiei 489
 nor'105, 110, 566
 noră 105, 131, 133, 134
 noroc 289, 396
 norod 289, 450, 484
 nor(u) 131, 133, 488
 noru-mea 133, 488
 nostra 466
 nostru 138
 nostruș (al c*J) 499
 nostru 409
 nostru 138
 nota 447
 nouae (*numeral*) 128
 nouă (*adj. fem.*) 128
 nouă (*pr. pers.*) 136
 nouă (*num.*) 135
 Novac 302
 ntardu (*ar.*) 149, 358
 ntindu (*ar.*) 353
 ntînl'u (*ar.*) 352
 ntînu (*ar.*) 178, 337
 ntră' (*ar.*) 150
 ntră' (*ar.*) 150
 ntribari (*ar.*) 370
 ntricare (*ar.*) 358
 ntru (*ar.*) 150
 nu 150, 659
 nu aibă 548
 nuăr 110
 nucă 102
 Nucetul 153
 nuearcă (*ar.*) 358
 nuia 571
 nuiaică (*dr., ar.*) 179, 761
 nuibari (*megl.*) 358
 numai 150, 167
 numal'u (*ar.*) 347
 număr 105
 număra (a se) 531, 537
 numărarea (de-a r+J) 237
 nume 132, 491
 numere 491
 numele 465
 numit (au r*J) 509
 numtă (*ar.*) 336
 nun 396
 nu ... nece 516
 nuntă 129, 336
 nunte 490
 nunteei 489
 nunți 129
 nu numai... ce și 517
 nuor 426, 462
 Nuorețu 420
 nuța 174, 447
 nutinar (*ar.*) 152
 nutreț 182, 304
 nvărligalui (*ar.*) 373

- nveaștiri (ar.) 346
 nvescu (ar.) 369
- o (numeral) 135, 336, 498
 o (pron. pers.) 137, 351, 525
 o (art. nehot.) 495
 © (numeral) 453
 oacheșă 390, 391
 oaie (dr., ar.) 119
 -oaie 154
 oajdă 532, 683
 oajde 682, 683
 oame (voc.) 133, 279
 oameni 100, 132, 185, 331, 466
 oamini 446
 oamet 528
 oanceii 645, 755
 -oaie 766
 -oâne 422
 oarbi (dr., ar.) 348
 oară 511
 oardă 635
 oare 139, 500, 511
 oare- 139
 oarecare 139
 oarecare(le) 500, 501
 oarece 139, 500
 oarecine 139
 oare... oare 517
 oarfin (ar.) 358
 oaspe 131, 132
 oaspet 131
 oaspeți 131
 oaste 537
 obadi 385, 386
 obicei 389
 obicni (a) 533
 obidă 289
 obiditoriu 758
 oblici (a) 533
 oblicindu-1 642
 obline 311, 594, 595, 751
 obloji 288
 ©blu 289
 oborî (a) 759
 oborriși 759
 obosi 290
 obraz 288, 487
 obraze 487
 obrazu 653
 obrăzui (a) 533
 obște 309
 obștie 289
 ocare 490
 ocă 535
 ocărâle 490
 ocnă 455
 ochi 78, 351, 468, 564, 597, 601, 603, 606, 611
 ochi (pi.) 597, 601, 603, 606
 ochiuri 351, 597, 601, 603, 606
 Ochridean (ar.) 291
 ocină 289, 447
 ocru (ar.) 78
 Ocna 302, 750
- ocnă 226, 306, 598
 ocol 289
 odată 447
 odăjdii 290
 Odică 221
 odihneală 528
 odihni 290
 -og 299
 ogar 289
 oglindă 312
 oglindi 290, 312
 ogoadă 533
 ogoare 331, 632
 cgodî 306, 533
 ogor 285, 288, 306
 ogradă 288, 313, 747
 ograde 290
 Ohaba 302
 ohabă 267
 oht(omvrie) 481
 -oi 154, 765, 766.
 oik' 363
 oiki 364
 oki 364
 okiu (u ') 452
 Olgăi 599
 Olghii 599
 olog 299
 Olt 14, 218
 oltariu 533
 • om (dr.ar.) 132, 159, 160, 258, 332, 458, 466, 494, 531, 571, 728
 om (voc.) 488
 omăt 288
 omātu 446
 ome (voc.) 466, 488
 omeag 289
 omenesc 209, 735, 741
 omeni (s.m.pl.) 466
 omenii 445
 omeny 466
 omet 533
 omide 490
 omie^rii 756
 omine 409
 ominesc 446—447
 omnu (ar.) 352
 omol 448
 omorgște 502
 omori 480
 omorim 457
 omorî 290, 306, 502
 Ompey 210
 Ompoi 210
 omrăzi (a se) 533
 om(u) 331
 omu (dr., ar.) 352, 460, 494
 *omu 571
 omul 159, 160, 494
 omul cel(a) bun(ul) 234
 omul bun 234, 580
 omule 133, 279
 omulu 460, 498
 omușor 258
 on<a> 448
 onagrii 759
- onagrite 759
 onagru 533, 759
 Once* 419
 Oncev 419
 Onea 221
 -oniū 528
 Onpoy 210
 onu 118
 Ooanceii 408
 ^op 531
 Opăritul 417
 OparituK 416
 opări 284, 398
 opreaia 296
 opri 290, 294
 oprit (au r^j) 642
 opritu 642, 655
 opt 119, 135, 232, 745
 optul (al ~) 352, 498
 optuK (al ~) 497
 optule (ar.) 352
 optulu (ar.) 352
 orassu 461, 656
 oraș 383, 385, 386, 656, 728, 748
 orășeancă 296
 ord'zu (ar.) 335, 513
 orca (ar.) 166
 orehovi 419
 organ 533
 ori- 139
 ori 500, 511
 oricare 139
 orice 139
 oricine 139
 -oriu 487, 514
 orîndui 306
 orz 335, 573
 -os 154, 528
 oscr-hbi 533
 osebi 447
 osie 309
 osîndiți (să ~) 146
 osîndză (ar.) 360, 572
 osînză 344, 360, 572
 osîrdie 306
 Osmanu 642
 ospăt 179, 332, 447
 ostâmpi 533
 osteni 290
 ostoi 306
 (Ostrov-)Grun 391
 ostrov 288, 759
 ostrovele 759
 ostrovu 643, 653
 oteși (a) 533
 otic 274
 otravă 288
 otrăvi 290
 oțel 289, 305, 309
 oteli 305
 oțet 288, 746, 750, 774
 -ov 224
 ovăs 299
- păcat 449
 păcatele 449
- pace (pl.) 490
 paci 370, 458
 pacoste 289, 309
 padină (dr., ar.) 284
 pae (se ^) (conj. prez., 3 sg.) 503
 pag 289
 pagodă 331
 pagubă 289
 pagube 490
 păgubi 490, 514
 paharnic 286
 pai 129
 paiăg 289
 Paicu 300
 paie 129
 palanca 385
 paltin 390
 pal'ur (ar.) 358
 pamente 533
 pamite 533
 pană 119, 228, 329, 337
 pane (sg.) 461
 pane (istr.) 589
 Panhil 469
 panturu 409
 paparudă 288
 papură 212, 213
 par (eu ^) 141
 parasimă 533
 Parângul 418
 pare 94, 566
 parîngă 212, 213
 par'reloru 757
 partal 393
 parte 293, 374, 389, 462
 par'te 408
 partii (ar.) 370
 pas ti (ace ~) 462
 pasărg46
 pa e 104, 170, 287, 398, 562
 pa_î (istr. ; 2 pl.) 146
 pa ' 646
 pase 449, 553
 Paște 129
 Paști 129
 paști (dr., ar.) 286, 347
 pat 94, 297, 548, 566, 627
 patri(i)arșii 488
 patru 116, 135, 170, 398, 562
 patrul (al ~) 352, 498
 patrulea (al ~) 352, 498
 patruzeci 279
 paturlu (ar.) 352
 Păunii 417
 PaușescuK 415
 păcală 298
 păcat 226, 376, 570, 579, 591, 624
 păcătos 154
 pacele 490
 păcurar 78, 564
 păcură 100
 pădore 448
 păduche 170, 562
 păduire 363, 467
 pădure 537
 pădurice 298, 750

- păduriş (ar.) 298
păgîn 286
păgîn (ar.; pl.) 613
păharrul 756, 757
păianjen 289
păianjeni (a ~) 361
păine 363, 439, 467
păing 289
păini 467
păirile (ar.) 364
păioară 118
pă[^]ră 725
pălmuță (mezl.) 154
păl'ur (ar.; s.m.) 179
pămân'tul 408
pămînt 312
pana 449
păn(ă) (dr., ar., mezl.) 150, 369, 476, 517
pană (cându) 517
pânăta (a) 765
pânătați 683
pane 363
pane (= piini) 467
pănos 528
pă[^]ră 406
pă[^]rătari 683
pânre 756
pântru 446
pănu (ar.) 150
păpușă 771
păpușoi 771
păr. ' 117, 344, 455, 717
păr. 328, 332
păr (= păn) 476
parat 361, 451, 726
paratul (de la ~) 451
păr(ă) 476
părăta (a) 531
părăția (din (în) ~) 361, 451
părău 252, 582, 739
părea (a) 141
păreke 450
părentele 454
păresimi 80, 116, 121
părete 98
păriia (se) 688
pari* (a se) 504
părinte 226
părinte (um ~) 477
părintesc 209
părintile (ar.) 135
părinți 617
păroaie (pl.) 252
păros 398, 646
părrăsit 757
părseta .174
părtăcune (ar.) 358
părți (sg., genit.-dat.) 133
părți (pl.) 374
păsa (a) 532
păsați (2 pl.) 146
păsărică 153
păsăruică 296
păsăruie 154
păscariu 446
Păseni 414
păstra (a) 174, 396
păstrăv 289
pășean 533
pășune 346
pătîc 297
pătimaș 296
pătișor 153
Patru 446
pătrude (a) 79
părun(d)zu 503
pățanie 296, 314, 750
păți (a) 140
păun 227, 289, 398, 624
păzi (a) 290, 315
pădure (dem ~) 477
Părăiani 417
păzitoiul-K 487
pe 150, 165, 166, 263, 279, 430, 479 484
492, 585, 599, 602, 603, 748, 752
peana 119, 228, 329, 364
peaști (ar.) 347, 573
Peatră 469
pecât (istr.) 226, 591
pecingină 129
pecingine 129, 158
pedestru 532
peducel 332
Peducelului 418
peiatriei 756
pentru 454
Pekura 387
peleş 533
pelin 289
pelițeei 489
pelițescu (adv.) 528
peliției 489
pentru 150, 479, 484
pentru să/se 518
*per 717
per (ar., mezl.; s.m.) 328, 332, 344/ 717
per (mezl.; tu ~, ind. prez.) 370 " "
pere (s.f., pl.) 332
pereki 450
perete 98, 170, 562
peri (s.m., pl.) 332, 717
peri (a) 480
perie 288
peri-vre 507
pernă 288
pescar 390
pescărie 153
pescăruș 299
peseste (te ~) 444
pespre (prep.) 479
peste 150, 167, 329, 479
pestre 150, 479
pestriț 290, 309, 746
pește 347, 573
peșteră 288, 331, 632, 633, 634
pești 370
peștii 445
Petra 331, 386
Petre 211
petrecanie 296, 314
petrece (a) 688
Petrile 469
Petroric (istr.) 154
pi (dr., ar.; prep.) 150, 457
Piatra 200, 420, 469, 469
piatră 104, 306, 329, 330, 367, 368, 469,
615, 627, 629, 631, 635
Piatră 420
picat (ar.) 226, 591
picați (mezl.) 226, 591
pică (ar.; vb.) 369
picior (dr., ar.) 173, 182, 340, 427, 469,
572, 617, 618
Picior (de munte) 719
picioruș 299
picor 420
picul'u (ar.) 358
picuriu (ar.) 358
picurar (ar.) 154
picurăreasă (mezl.) 153
picurăroane (ar.) 154
pidureț (mezl.) 297
pie (imper., 3 pl.) 503
piedin 393
pieindu 503
pieiu (eu ^) 503
piele 118, 682
piept 104, 328, 617, 621
pieptar 389, 395
piepturi 128
pier 94, 566
pierde (văm ^) 44
piere 682
pieri (a) 503
pierrezca (a) 180
piersică 124
pierzătoriu 487
pieseși-ne 756
pietre 469, 627
pietri 490
pietriș 298
pigoarelor 756
piiarde (voiu ^) 464
piiatră 369, 469, 485
Piatra 420
Pikul 391
pilata 409
pilă 288
pildă 382
piletesc 409
pinsu 455
pinten 288, 299, 315
pintenog 299
pio 489
pipăi (a) 290
pire 93, 570
pir-K (prep.) 409
pisa (a) 759
pisași (tu) 759
pisăm 142
pisc 420
Pisc 420
Pisca 420
piscă 682
pistoale (pl.) 369
pistruie 390
pistă 533
pită 213, 288
pitic 398
Pitic(k) 420
pituli (să te ^) 538
piule 469
piuo 489
pivniță 288
pizmä 287, 389
piine 363, 439, 467, 468, 598
pilc 289, 316, 486
pîn (ar.) 150
pin' 370
pină 150, 369, 524
pină cînd 524
pină la 513
pîndar (dr., ar.) 284
pindi (a) 290
pîndză (ar.) 175
pine 455, 467
pingîn (ar.) 336
pingîniri (ar.) 336
pîntec 129
pîntece 129, 158
Pîntec 749
Pîntecestî 231
pinză 175
piră 476
pirău 252, 582
pircălab 385, 535
pirgar 385, 386, 535
piris 385, 386
piriș 385, 385
piriu 240, 252
Piriui Gotului 221
pirli (a) 198, 290, 398
pîrnîriu (ar.) 154
Pisc 420
pișuni (ar.) 346
pitidzari (ar.) 123
Pwntece 418
Pwntic 418
pkiatra 469
Pkinăt 469
plai 212, 213, 214, 215, 390, 398
Plai 391
plaiu (ar.) 214
plască 533
plaz 274, 288, 313, 593
plăcîntă 180
plăcuescu-se 759
plăcure 758
plă[^]ngere 406, 725
planar (ar., mezl.) 152, 296
plăpînd 180
plasa 109, 180
plăti (a) 163, 263, 284, 290, 547, 568,
plăhjtiri (ar.) 284
plătît (au r[^]j) 163
plătîtî 372
plătîtu (au nJ) 459
plă[^]ntă (ar., mezl.) 180
plănge (imperf.) 461
pleacă 647
pleavă 285, 288
plec 627
pleca (a) (dr., istr.) 295
pleca (imperf., 1 sg.) 504

- plecuret (se ~) (*cond.*, 2 *pl.*) 506
plecat 391
pleci 627
piesa 109
plescăi (a) 290
pleșuv 290
pletiturile 538
plevaie 152
plimba (a) 180
plin (*dr.*, *ar.*) 336, 345
plînș(u) 143, 353
ploa 462
ploaie 105
ploao 462
ploa-va 462
plocon 289
plod 537
ploo 462
plop 129, 390, 749
ploșcă (*dr.*, *ar.*) 288
Plotunești 231
plovă 462
plug (*dr.*, *ar.*) 274, 284, 285, 288, 772
plută 288
po- 281, 294, 584, 750
poală (*dr.*, *ar.*) 284, 288, 306, 331
poale 632
poartă (*dr.*, *ar.*) 331
poarte (să ←) 331
pobedi (a) 533
pocăi 294
Pociovaliște 302
poc(i)u (eu ~) 142, 503
pod 288, 296
podeci 296
Podenii 414
podgorie 288
podîșor 153, 391
podnojie 533
podoabă 537
podobi (a se) 533
podu 643
poftă 288, 411, 471, 484, 632
poftre 632
pofti (a se) 291, 315, 411, 471, 502
pogon 285, 288
pogorî (a) 290
pogorru (se ~) 757
pogrăzni (a se) 533
pohtă 411, 471, 484
pohti (a) 315, 411, 471, 573
pohtire 471
poi 150
poimîne 467
pgini (*me gl.*) 364
pOAnile 426
pojaar 288
pojeri (a se) 533
pojerri-se vor 756
pojerrii-sa vor 757
poiată 533
poliță 284, 288
poloji (a se) 533
pom 102, 616 619, 623, 764
pomână 290, 306, 389, 398
pomenlic 297
pomână 537
pomeni (a) 290, 688
pomi 611, 613, 616, 619, 623
poneagră 294, 750
ponegri (a) 281, 294, 584, 750
ponegru 294
ponor 288
ponos 289
ponoslu 537
ponoslui 385
ponoșenie 533
ponrăcitele 756
pognză (*me gl.*) 175
popă 285, 190
popeei 488, 514
popei 488
popi 613
popri 294
porăncă 457
porănci (a) 457
porc 390
porcar 177
Porched 386
porci (*pl.*) 386
poreclă 636
porinci (a) 457
porneală 390
porni (a) 290
pornitu 642
poroncitoare 448
poros 294
port (*ind. prez.*, 1 *sg.*) 331
por'taa 408
porți (*s.f.*, *pl.*) 331
porumb 682, 771
porumbar 78, 564
porumbiel 716
porumbiște 298, 750
poruncă 457
porunci (a) 291
pos 448
pospai (a) 533
post 290
*post 148
postămpi (a) 533
postelnic 286
posti (a se) 502
pot(u) (*ind. prez.*, 3 *pl.*) 142
pote (nu ←) 466
poticni 281, 294
potir 290
potîng 274
potîrniche 103
potop 289, 306
potopăscu 446
potopi (a se) 533
potopu 643
potrebi (a se) 533
potrivă 289
potropop 479
povară 148
poveli (a) 534
poveste 289, 305
poveste 309
povidlă 314
povirlă 314
povoară 148
pradă (*s.f.*) 374
prade (*pl.*) 374, 490
praf 289, 315
prag (*dr.*, *ar.*) 284, 288, 313, 538, 593
prah 315, 471
Prahova 224, 302, 767
prapur 290
praștie 288
pravedhic 534
pravilă 290 306, 598
praz 289
prazdnic 411
praznic 285, 286, 290, 411, 688
prăda (a) 174
prădăciune 174
prăjină 390
prămrac 755, 756
prăpastie 289, 309
prăpădi (a) 290
prărra mea 757
prăși (a) 390
prăvăli (a) 290
prăvescu 450
prăvi 450, 683
pri>călabul (la ~) 492
prăzi (*s.f.*, *pl.*) 374
pre- 281, 294, 529, 584, 750
pre (*dr.*, *ar.*) 150, 156, 169, 355, 376, 425
454, 455, 479, 480, 484, 492, 493 499
513, 514, 521, 522, 525, 540, 602, 607'
611, 661, 662, 706
pre 445
prea 291, 294
preabogat 294
preînalt 294
prealins 759
preanuta (a) 759
pfecantat 529
precena 454
precupeț 288, 304
precuvi^iușiloru 478
prăcuvius 478
preda (a) 294, 750
Preda 300
Predeal 302
predoslovie 290
preface (a) 281, 294 584, 750
peimească 445
pretîn 706
preiănsă 759
prelucra (a) 281, 294, 750
premândrie 529
premedza (a) 532
pren 453, 454, 455, 661
pentru 445, 479, 484, 513
prenoată 759
prentu ce 502
prentu 479
pre^ 661
pre^ce 520
pre^vs 499
prentu 406
preot 132, 398
prepliță 289
pr&podobnic 534
prepuieinic 297
prepune (a) 532
prepuno^j\și 532
preseci (a) 534
presăra (a) 281, 294
prescură 390
presi (aș ~) 507
prespe 150
prespre 150, 167, 479, 513
prăstăpnic (*s.m.*) 534
preste 150, 513
p(r)estelcă 288, 305
prestre 479
pretcă 305
pretutindenea 150
pretutindenii 497
preț 115, 335
preț (îm ←) 477
prețălu (a) 383
preutesii 489
Preușescul 415
prevence (a) 532
prevenție 455
prevesc 450
previ (a) 450
previre 683
pri (*me gl.*) 150
prbeag 290, 305
price (să ~) 688
pricepe (*imperf.*) 647
priceput 508
pricunoaștiri (*ar.*) 294
pridădi (a) 534
prielnic 297
prier 347
prieten 263, 289, 465, 547, 568, 584, 588
751
prieteni 263, 752
prifteasă (*ar.*) 153
priimnu (*ar.*) 180
prii' (*me gl.*) 347
prilaz 534
(pri)lăsti (a) 534
primb (=prin) 459
primariu 537
primă 498
primă (dim ~) 498
primărit (*ar.*) 294
primăvară 155
primăvăratic 390
primăveară (*ar.*, *me gl.*) 155
primă 498
primejdie 289, 305, 317, 584
primeni (a) 291
primi (a) 263, 291, 547, 568, 584, 688
primicari (*ar.*) 294
primuveară (*ar.*) 155
prin 151, 453, 454, 455, 456, 477, 646, 658
661
prind 99
prindu (*ind. prez.*, 3 *pl.*) 503
prins 124
prins (s-au ^) 505
prinsk (sS-u) (3 *sg.*) 505
prinse 143

- prinsoare 537
 prinsu (l-au ~) 459, 505
 prinsu (m-a ~) 459, 505
 printr-(insul) 498
 printre 151
 printru 479
 pr^tru 406
 pripec (s.n.) 534
 prisacă 288, 305
 prispă 288
 pristaniște 534
 pristăni (a) 534
 pristi (me gl.) 150
 pristoii (a) 534
 pristol 286, 290
 prișleț 534
 pritorn (me gl.) 294
 privheghia 765
 privegl'u (ar.) 765
 privi (a) 291
 privință 455
 prindzu (ar.) 335
 prinț 335
 pro- 294
 proaspăt 212, 213, 215
 proaști (ar.) 288
 proces 598
 Procești 231
 prohodi (a) 281
 proidi (a) 354
 pronu (ar.) 180
 propovădui (a) 294
 prop(r)ietar 369
 propti (a) 290
 profeti (a) 534
 prost 290
 prostac 295
 prostănac 295
 prostovan 224, 768
 prostu 643
 protropopul 479
 prucăntari (me gl.) 294
 prun 749
 prună 128
 prune 128
 prunc 175
 prund 189, 311
 Prutul 219
 pruideari (me gl.) 294
 pucătari (me gl.) 294
 pucios 396
 puduriță (ar.) 358
 pugos 756
 pugosu 755, 756
 pui (s.m.) 296
 pui (ind. prez., I sg.) 142
 Puica 599
 puică 296, 398, 599, 750
 Puichii 599
 puicii 599
 Puico (voc.) 599
 puie 478
 puine (istr.) 589
 puu (I sg.) 478, 503
 pu^u (ind. prez., 2 sg.) 478
 puliță (ar.) 284
 pumn 121
 pun (ar.) 613
 pune (3. sg.) 503
 pungă (dr., ar.) 221, 223, 284, 288
 puni (ind. prez., 2 sg.) 478
 punie (se ~) (subj. prez., 3 sg.) 503
 puniu (ind. prez., I sg.) 478, 503
 punrereți (nu —) 757
 puncte 183
 punu (ind. prez., I sg.) 142, 503
 pupăză 240
 pupăza (ar.) 253
 pupăză 240, 253, 582, 739
 pupează (me gl.) 240, 253
 pupuză (ar.) 253
 purcar 177
 purcede (a) 180
 purceluș 299
 pure 93, 570
 purene 474, 691
 purice 100
 puroi 180
 purtiță (ar., me gl.) 298
 purure 480
 pururea 150
 pus (am ~) 459
 pușcă (ar.) 358
 puse (perf. ind., 3 sg.) 143, 171, 565
 puseră (perf. ind. 3 pl.) 143, 171, 563
 pustie 478
 pustinătatii (me gl.) 152
 pustinesc 478
 pustinia 477
 pușcă 288, 386
 puș(u) 143, 148
 pute (am ^) 461
 putea (a) 141, 503
 puteneiosul 454
 putere 389, 444, 446
 puțină 212, 390, 391
 putinei 297
 putred 180, 472
 putredi (a (se)) 472, 502
 putredire 472
 putreditură 472
 putregai 152, 180
 putrezi (a) 472
 putrid (ar., me gl.) 180
 putu 144
 putui 144
 putum 144
 putură 144
 puturnari (me gl.) 294
 putuși 144
 putut 144
 puț (dr., ar.) 573
 pută (dr., ar., me gl.) 180
 puțin (ar.) 362
 puvoi 283, 314
 puvon 314
 puvonu (ar.) 314
 *pyeatră 329
 Orud 370
 rac (dr., ar.) 284, 289
 rad 94, 565
 Rada 417
 Radeșani 232
 Radu 300
 Radul 415, 748
 Raduk 416
 RaduH 416
 Radule (voc.) 219
 Radulu (lui ~) 416, 649
 radză (ar.) 335
 rai 93, 285, 286, 288, 565, 566, 570
 Raiulk 416
 Raiul.* 416
 raku 461
 ramâne (sse **rași**) 478
 ramania 478
 ramanu 461
 ramură 174
 ramuri 174
 rană 229, 284, 288, 309, 335, 336, 743, 751
 rane 374, 490
 rapăn 221, 222, 223
 rape (ind. prez.) 502
 rape (să ~) 502
 rapită 289
 rapură 222
 rare 94, 566
 rariță 288
 ras- (dr., me gl.) 294
 ratze (lu ~) (istr., dat.) 131
 rață 128, 289
 rațe 128
 raz- (dr., me gl.) 294
 rază 335, 376
 razna 291
 -ră 79
 răbda (a) 189, 548
 Răbecăei 489, 496
 face 480
 răchită 289
 răcire 759
 răcoare 759
 răcorilor 759
 rădica (a) 450, 484
 rădicarem (se ^) 506
 rădicat 391
 Rădoaia 154
 Răducu 154
 răget 153
 răgi (a) 502
 răgloti (a) 759
 răi 93, 565, 570 »
 răle 480
 rămăine 439, 467, 618
 rămăni 478
 rămășiță 390
 rămân (ar.; adj.) 332
 răminea (a) 502, 537
 rămuros 174
 rână 456
 rândul 456
 răpaus (vb.) 502
 răpausă (ind. prez., 3 pl.) 502
 *răpăsa 109
 răpi (a) 502
 răpiciune 528
 răposa (a (se)) 109, 502, 537
 rărunchi 199, 715
 răs- (dr., me gl.) 281, 294, 295, 584, 750
 răsădit 458
 răscrep (me gl.) 294
 răscurce 293
 răscurpăra (a) 281, 294, 750
 răscurpărat 294
 răsface (a se) 294
 răsfire (a) 281, 294, 584, 750
 răsfundat 294
 răsipi (a) 450
 răslibit 529
 răspica (a) 294
 răspopi (a) 294
 răspunde (a) 140
 răspun(d)zu (ind. prez., I sg.) 503
 răspuns 145, 683
 răspunse 143
 răspunsu 645
 răspunsure (s.n., pl.) 491
 răspunzindu 640
 răsputea (a) 294
 răstălmăci (a) 281, 294
 răstigniră 480
 răstimp 288
 răstrucules (me gl.) 294
 răsturna (dr., me gl.) 294
 răsuci (a) 294
 răsunind 624
 răsvari (a) 534
 rășină 344
 rătund 105, 170, 562
 Rătunda 391
 Rătundul 418
 rățoi 154
 rău (adj.) 324, 362, 480, 553
 rău (= riu) 480
 rău 480
 răure 480
 răvașe" 445
 răvașele" 445
 răvu'466, 539
 răz- 529
 răzbate (a) 294, 750
 războae 491
 război (s.n.) 173, 288
 război (a se) 281, 282, 294
 războiu 491
 războiure (s.n., pl.) 491
 răzbubui (a) 294
 răzda (a) 294
 răzdau (me gl.) 294
 răzdumica (a) 294
 răzeș 389
 răzgîndi 294
 răzguđeca (a) 529
 răzmines (me gl.) 294
 răzmiriță 287
 råde 480
 răpi 417
 -re (suf. adv.) 149, 150, 511
 re (adj., fem.) 461
 rebd 457

- rebda fa) 503
 răbda (el ~) 503
 rebdu (eu <v) 503
 rebdzi (tu 503
 rece 480
 rehav *far.*) 283
 remane (ua **ŕ**) 462
 ren (*istr., md. prez., 1 pl.*) 148
 rende (*ar.*) 283, 312
 reoni (a) 529
 reoniu (*adj.*) 528
 repă (*ar.*) 283
 Repede 413
 repede 390
 Repedeia 200, 300, 546
 repejor 153
 rersit (au ~) 505
 ret 174
 reteza (a) 180
 retorna 591
 rețea 79
 reu 324, 480
 rieu-fașe (a) 530
 ricăi (a) 534
 rid (*ind. prez., 1 sg.*) 324
 ridică (a) 450, 484
 rigăi (a) 534
 Rimu 643
 rindul 362, 456, 457
 rinichi 682
 rip 457
 ripi (*pi.*) 417, 426
 riișos 457
 risipi (a) 281, 291
 "risulu 480
 riu 457
 riureie (*pl. art.*) 480
 rid 94, 324, 325, 565
 rid 480
 ridă (să ~) 325
 ride (a) 141, 624
 riie 121, 347
 rîm (*ar.*) 362
 Rîmnic 302, 307
 rină 456, 548
 rîncaci 221, 223, 398
 rînced 174, 179
 rîncez 153
 rînceza (a) 153, 215
 rind 289, 312, 362, 511
 rind (de ~) 511
 rind 480
 rîndu 643
 rîndunică 153, 297
 rînză 253, 582, 739
 ripă 362, 570
 rîpă 480
 rîpcă 221
 rîpi 748
 rîsj. 289, 307, 362
 rîs. 120, 362
 rîu 252, 362, 480
 rîvnă 287
 rîz (*ind. prez., 1 sg.*) 325
 rîză (să **ŕ**) 325
 roa 462
 roagă 94
 roao (*pl.*) 490
 roaole 490
 roată 78, 190, 564
 rob 287
 robu (*dr., ar.*) 287, 372, 494
 rod (*subst.*) 289
 rodi (a) 289
 Rodna 302, 750
 rodu 460, 643, 653, 708
 rofii 221, 223
 rogojină 288
 rogoșu (*ar.*) 289
 rogoz 284, 289
 roib 102
 roiul 571
 Romanu (lui <→) 416
 român 201, 448, 484
 românesc 209, 448, 567
 ros 572
 roș 105, 343, 344
 roșcaie 152
 roșcovan 295
 roșu 389, 390
 rotilă 298
 rotund 389, 398
 Rotundul 391
 rouă 79
 roz 572
 rradzimă-te 757
 rrana 480
 rrădăcinră 480
 rrădul 452
 rrădure 452
 rrând(ul) 480
 r'răni 757
 rrăspos 452, 480
 rreale 480
 rrecire 759
 rrăpede 480
 rr.le 480
 (r)ride 480
 (r)riu 480
 rrîndu 480
 rroada 757
 rrugămu 480
 (r)ru(m)pe 482
 rrunda 756
 rrușine 480
 Rudan 302
 Rudana 302
 rudă 221, 223, 287
 ruda 683
 rufă 288, 306
 rug 111
 rug (a (se)) 281, 282, 502, 524, 568, 584, 750
 rugatu (m-amu <→) 459
 ruginiu 154
 Rugiră 725
 rugoz (*ar.*) 284
 rugujină (*mezl.*) 288
 Rujină 421, 422
 Rujinării 421, 422
 Rujiră 421, 422
 Rujiră (Sima) 477
 Rumana 391
 rumani 451
 Rumărula 422, 477, 725
 rumân (*dr., ar.*) 267, 332, 448
 rumână 267
 rumănesc 448
 rumânește 448
 rumegat 391
 rumegător 597
 rumeior 153
 rumen 290
 rumenii 451
 rumpă (se se <→) 482
 runipem 482
 rumpu 482
 runc 390
 rund* 415
 ruorele 490
 rup (*ar.*) 358
 rupa 173
 rupe 173
 rupe (a r*-> izvorul) 759
 rupem 482
 rupeti 482
 rup'se 408
 rup(s)eși izvoarele 759
 rupșere (să te **ŕ**) 506
 ruptură 390
 Ruptură 232, 749
 Rupturi 425, 427
 rus 390
 *rusaie 558
 *rusaii 558
 rusară (*mezl.*) 558
 Rusale 558
 Rusalii 274, 288, 558, 559, 750, 772
 *rusare 559
 rușina 343, 759
 rușinea 759
 rușuniață (*ar.*) 153
 rutes 511
 Ruziră 477
 -s 509
 s (*ind. pr., 3 pl.*) 483
 s (*ind. Pr., 1 sg.*) 147, 483
 sa 137, 162, 360, 500
 sabie 288, 315
 sac 398, 748
 Sacidava 219
 sacure 449
 sai (tu ^) 503
 saile 468
 saiu 503
 salce 100, 490
 sălci 490
 sale 137, 500
 saleş 499
 sama 444
 samar 398
 samă 444, 539
 same 490
 sandăc 440, 535
 sanie 288
 săpate 449
 sape 490
 sar 566
 sara 463, 757
 sare (**sf.**) 374
 sare apa 398
 sară 444, 463, 718
 Sarăiei 489, 495
 sarbăd 253, 254, 584, 739
 sarbed 253
 Sargetia 219
 sari 503
 sarică (*dr., ar.*) 213
 Sarul 416
 sas 390
 sat 182, 200, 242, 482, 546, 548, 639, 759
 Satane 488
 satelor 759
 saț 79
 sau 517
 sau... sau 517
 sav 466
 Savaothk 458
 să (*dr., ar.*) 151, 166, 238, 239, 446, 519, 520, 524, 567, 580, 663> 664, 665
 să ((ca) ~) 265, 632, 645
 săblaznă 534
 săbor 450
 săc 553
 Săcară 413 ^
 Săcăreni 232
 săcrisoare 461, 650
 Săcuitei 489
 săcure 446
 sădi 288
 săgele 757
 săgeta 502
 săgătă (*ind. pr. 3 pl.*) 502
 săgăte (*pi.*) 490
 săi 137, 500
 săiși (ai ~) 499
 să^băteiei 490
 sălaș 386
 sălbatec 104, 170
 sălbatic 562, 573
 săliște 289
 sălta 486
 săltăreț 152
 săm (*mezl.*) 146, 510
 sămânță 683
 sămbure (*ar.*) 253
 Sămgorgu (*ar.*) 344, 572
 Sămgorzu (*mezl.*) 344
 Sămgorzu (*ar.*) 572
 sămntu 431
 sămt 431, 482, 509, 540
 sămtu (*ind. pr., 1 sg., 1 pl.*) 370, 481, 482, 509
 sămntu 457
 sănătate 106
 sănătăți 458
 sănătos 458
 sănge 456
 săngele 456
 săngur 456
 săni (*ar.*) 356
 sănt (*ind. pr. 3 pl.*) 431, 456, 509

- săntk 457
 -sântem 508
 sănteti 509
 sântu' (*ind. pr. 1 sg., 3 pl.*) 456, 458, 459, 481, 509
 săpa 390
 săpatu (au ^w) 459
 săptămina albă 79
 săptămina brinzii 79
 săpun 398
 sâr 629
 sârac 248, 290, 295, 398, 487, 537
 sâracă 389
 sâraci 248, 487
 Sârat 749
 sârătate 475
 sârătoș 475
 sârcinar 79
 sârcl'are (*ar.*) 358
 sări 173, 503
 sârine (*ar.*) 358
 sâritor 152
 sâritura 154
 sârman 398
 sârună 129
 sârune 129
 sârur (*megl.*) 173
 sâruri 374
 sâruta (a ~) 537, 688
 Săt6elu 415
 sătean 297
 sătesc 209
 sătul 293
 săți 510
 său (*pr. pos.*) 105, 106, 137, 161, 162, 500
 săva (*conj.*) 513
 Săvădisla 267
 Săvăstreni 414
 săvîrși 285, 291
 săvîrși 483
 Sāv(Ĭ)ădisla 383
 sămbăteei 490
 sămbetei 490
 Săpatul 416
 sbate 151
 sbîrcioc 289
 sborulu (*ar.*) 352
 sboru 643
 scamă 117, 389
 scmanu (*far.*) 122
 scand 122
 scându (*dr., megl., istr.*) 122
 scapaire 467
 scapir (*megl.*) 253
 scară 117
 scaun 122, 128, 351, 597, 601, 602 603 606, 607
 *scaună (*pl.*) 128
 scaune 128, 351, 597, 601, 602, 603 606 607
 scădea 151
 scălda 182
 scăpat (amu r+J) 459
 scăpăm 142
 scapără 78, 253, 582
 scăpata 564
 Scărișoara 389
 scăuel 122
 scăueș 122
 scăuiaș 122
 scăunel 153
 scenă 611
 schelă 331
 schimba 151
 schimnic 286, 290
 schit 286, 290
 scîrbă 289, 537
 scîrisă 461, 650
 scîrk'esku (*ar.*) 175
 scîrnav 290
 Scley 423
 *sculfur 359
 scoare 180, 346
 scoartă 335, 764
 scoate 105, 680
 scoaică 315
 scol (*ar., megl.*) 180
 scopă 483
 scorbură 255
 scoț 503
 scoțătolu 755, 756
 scoțător 759
 scoțătoriu(u) 755, 756, 759
 scovardă 747
 scovirda (a) 747
 scovirlie 747
 serai 409
 scrăbi 758
 screme (a se) 221, 223
 scresu 409
 scria (a) 502, 506
 scrie (a) 502, 503
 scrierea (de-a e*J) 237
 scriind 655
 scrin 759
 scris 661
 scris 504
 scriși 504
 scriptură 532, 537
 scrobeală 305
 scrum (*dr., ar., megl.*) 243, 253, 582, 739
 scrunta 223
 scruntar 221
 sscufie 288
 scufunda 79
 scuipi (a^) 502
 scula (a (se) ~) 180, 502
 scula-se-vră 507
 sculatu (se-au ~) 459
 sculă 225
 scump 150, 263, 284, 289, 311, 547 568 584, 594
 scumpăra (a) 532
 scumpu (*ar.*) 283, 284, 311, 594
 scund 390
 scundac 295
 scura (a) 532
 scurrima 480
 scurt 390, 398
 scurta 78, 151, 502, 546
 scurtări (*ar.*) 151
 scurte-se (se nu ~) 502
 Scurtul 747
 sdruncina 334
 -se 506
 se (*pron. refl.*) 137, 446
 se (*dr., ar.; conj.*) 151, 166, 446, 518, 519, 524, 663, 665
 stea 426
 seaca 419
 seamă 449, 539
 seamăn 103
 seameni 103
 seamne 329
 seara 158, 599, 718
 seară 444, 573
 searbăd 253
 seate (*ar.*) 364
 sec 390
 se'ca 408
 Seca 419
 secași 445
 secară 98, 131
 secerăciune 528
 sechereș 386
 secret 765
 secriniul 759
 secrntyiul 477
 sedura 446, 637, 638
 Sekul 391
 sem 147, 509
 semă 444
 semănat 389
 sementze 453
 semn 100, 121, 329
 semne 445
 sem tem 370
 semtețe 482
 semu (*ar.*) 147
 *sen 362
 senin 624
 se nu 519
 sepo^jve 477
 ser 629
 , seră 463
 serba 111
 Seret 414
 Seret 414
 Serete 414
 Serete 414
 seriei 489
 serii 599
 serA aprinde 509
 seU 510
 setsi (*ar.*) 147
 seți 147, 509, 510
 seu 111
 seu 637
 se(v) (*istr.*) 106
 seva 513
 seva...seva 517
 sever (*s.m.*) 759
 severul 759
 sever 534
 sfadă 289, 411, 483
 sfat 289, 411, 483
 sfatelor 759
 sfădi 411, 483
 sfătui 411, 483
 sfeclă 289, 636
 sfentei 454
 sfert 289
 sfeșnic 288, 317, 584
 sfet 411, 464
 sfînt 286, 290, 312
 sfîntu 643
 sfîrlează 240
 sfîrnar 175
 sfîrși 285, .688
 sfoară 288, 389
 sfr^șaste 463
 sfr-hși'483
 sfulgu (*ar.*) 358
 sgaibă (*ar.*) 346
 si (*dr., ar.*) 151
 sicamene 534
 sicărină (*megl.*) 298
 sichiris (am #+S) 409
 sieși 373, 499, 528
 si^gurk 456
 sikeri 650, 708
 sikeris 661
 silă 289, 537
 (au) silit 642
 silnic (*pl.*) 458
 simbătă 456
 simbrie 389
 simt (= sint) 456, 482
 simtem 457
 simți (a) 573)
 sim-hteți 457
 sin 362
 sintăte 475
 sinătos 475
 sine (*pr.*) 137, 456
 sineși 373, 499
 singe 362
 singe(le) 456, 457
 singAle 456
 singur 398
 singur 456, 457
 singuratec 152
 singurătate, ^^. . .) 152
 sinicat (*ar.*) 314
 sint 362, 456, 539
 sintam 456
 sintem 456, 457
 siuteși 456
 slutim 456
 sintu 456, 457
 Sionu 643
 sipui 409
 Șiret 414, 751
 Sir,t 414
 SirAtuskogo 414
 sită (*dr., ar.*) 226, 284, 288, 306, 332
 siți (*ind. pr. 2 pl.*) 509
 S-wnca 418
 simbetei 514
 simbur(e) 242, 253, 582, 739
 simcea 79, 173
 Simgordzu 344, 572
 sîn (*s.m.*) 570, 624
 sîn (*dr., ar.; adj.*) 286, 358, 362

- sînge 117
 singer 79
 Sînjorj 344
 sint (*adj.*) 170, 562, 573
 sint (*ind. pr. 1 sg.*) *Iff*, 362, 509, 514
 sint (*ind. pr., 3 pl.*) 147, 456, 483
 sintem 514
 sinteți 514
 sinto' (*vb.*) 648
 sintu (*ar.*) 147, 648
sintu (ei ~) 460
 Sîn-Vlădislau 383
 Sinziană 129
 Sinziene 129
 Sirbșorii 398
 sirina (*ar.*) 358
 sir mă 362
 skiba 452
 skimen 534
 .skinărăt (*ar.*) 152
 skiupară 483
 skulatul 461
 skulatul 461
 slab (*dr., ar.*) 284, 290, 299
 slatină 534
 slavă 290
 slave 490
 slăbănog 299
 slăbiciune 153
 slkta 407
 slaotă (*dr., ar.*) 283, 284, 289
 slobod 289
 slobodzit 473
 slovă 290, 632, 636
 slugă 287, 487, 514
 slugile 488
 slujaște 463
 slujăsc 553
 slujeseu 645
 slujile 474
 smead (*dr., ar.*) 290, 305
 smen'tire 408
 srnerești-i 759
 smeri (a) 759
 *smetana 310
 smitie 221
 smicea 221
 smicui 221
 sminti 291, 537
 smintire 312
 smirnă 290
 smîntină 288, 309, 310, 335, 336, 398, 638
 773
 Smîrda 302
 smoală 289
 smolă (*ar.*) 283, 289
 sm/tu 754
 smuci 291
 Snagov 302
 snop (*dr., ar.*) 285, 288
 Snegov 414
 soacră 133
 soacră-mea 599
 soage 105
 soarbere 140
 soare (*dr., ar.*) 119, 221, 349, 360, 573
 soare apune 392
 soartă 396
 soarte 180
 soarti (*dr., ar.*) 180, 356
 sobă 636
 sobol 289
 sobor 285
 soc 105
 Socol 300
 socotit* 372
 sodăș 386
 soduș 535
 soflet 448
 sobrului 757
 Solomonești 231
 soltar 535
 somn 122
 somsid 535
 sor 132, 488
 sora 488
 soră 105, 132, 134, 488, 514 750
 Soră 425
 sorbire 140
 sore (lu /-/: *istr.; dat.*) 131
 soro 278, 568, 584, 750
 soroc 289
 sorroci 480
 soru 488, 651
 soru-mea 161, 488
 soru-sa 162
 sosi 173
 soț (*dr., ar.*) 340
 spar (mă /-/) 503
 sparcu 409
 spare (se ~) 503
 sparge 537
 spari (te ~) 503
 (sp)ăla 198
 spăla (a (se) ~) 282
 spânzura 472
 spăria (a (se) ~) 503
sparți (a) 532
 Spărul 477
 spăsene 297
 spăsitorul 759
 spânz 389
 Sperlești 231
 spes (*ar.*) 358
 spic 716
 spin 201
 spinări 618
 Spineni 414
 Spirăanii 477
 Spiroasa 477
 spiță 538
 spin (*dr., ar.*) 212, 213, 215, 639
 spinz 253, 582, 739
 Splina 391
 spoi 290
 spo^iu 503
 spor 289
 sporcată (îrupolui) 448
 spornic 299
 spos 448
 spre- 529
 spre (*dr., ar.*) 135, 151, 166, 279, 455, 499,
 513, 750
 spră 445
 sprijin 289
 spregice 529
 sprensu 499
 spresărire 529
 sprună (*ar.*) 358
 spui (eu /-) 484
 spui 478
 spu^i(u) 406, 478, 725
 spun (*ar.*) 613
 spune (a) 688
 spune (ei ~) 682
 spune 503
 spunie (se <-) 503
 spuniu 478, 503
 spuriu 175
 spus (m£-u <->) 505
 spusu 459
 spuș(u) 353
 spuză (*dr. ar.*) 253, 358, 390, 739
 SrKbul 416,
 ssemte(m) 482
 stacojiu 154
 stacti 534
 stai 142, 146, 282
 Staiuc 300
 staire 467
 Staiul* 416
 Stan 300
 Stanciu 300, 750
 Standiul(u) 416
 Stancișoro 418
 Stane o (*voc.*) 599
 Stancsul 416
 Stancu 300
 Stancul 415, 416
 Stancu^ 415
 Stancula (pana <-) 748
 Stane 279
 stângă 221
 Stanuk 416
 stareț 290, 304, 309, 746
 stat 764
 stau 142
 staul 345
 stavilă 289
 stă (*ind. pr., 3 sg.*) 142
 stă (*imper.*) 146
 stăi 282
 stălp 487
 stălure 487
 Stănijanii 414
 Stăniștii 414
 stăpin"287, 306, 309, 310, 336
 stărnut 221, 222, 223, 254
 statui 143
 stea 118, 137, 627
 steag 288
 steale (*ar.*) 137
 steaua (*ar.*) 137
 steblă 746
 stejjar 173
 stejăret 390
 steji (a) 534
 stele 137
 stelniță 289
 stemă 636
 *sternut 222
 sterp (*dr., megl.*) 212, 213, 215, 254
 stepenă 534
 sterpu (*ar.*) 215
 stStet 510
 sticlă 288, 746
 *stierg 344
 *stimpăr 329
 stinge 456
 stinghe 221, 222, 223
 stirpar (*megl.*) 152
 stîlp 289, 316
 stîmpăr 329
 stînă 254, 309, 310, 336, 548, 749, 751, 752
 stîncă 309, 310, 389, 390, 418, 751
 sting 243
 stingă 396
 stingaci 295, 750
 stînișoara 390
 stîrv'289, 309
 Stângacii 418
 stkpu 407
 stog (*dr., ar.*) 284, 285, 288
 stoguri 491
 stog (*dr., ar.*) 284, 285, 288
 stoguri 491
 Stoica 300
 Stoiicăi 425, 427, 488
 stolnic 286
 Stolnici 302
 stomac 288
 strajă 288
 strakină 467
 strană 290
 stră (*ar., megl.; prep.*) 151
 străbate 151
 străbun 151
 strădalnic 295
 strădui 291, 299
 străgheață 254
 străin 173
 străini 447
 stră^bu 756
 străluce 502
 străluci (a) 502, 564
 strămb 456
 strămoșăei 489
 strâng 456
 strânge 456
 strănut 221
 străptori 482
 străvechi 151, 564
 streacră (*megl.*) 180
 streche 180
 strecurător 154
 streiri 447
 strejui 299
 strepede 243, 253, 254, 582, 739
 strepij (*megl.*) 253
 stri (*megl.; prep.*) 151
 strigă (*ar.*) 180
 striin 447

- striiră 447
striiri 447
striiru 447
strii^ri 447
strimb 456
strimbătate 457
strimșu (ar.) 353
strimt 457
strimteii 457
strimtele 457
Strimtișorul 419, 426
strimtu (ar.) 145
Strimtura 426
Strimturw 418
stringă-se 457
stringe 456, 457
stringe 362
stringl'e (ar.) 358
stringu (ar.) 353
strinseră 456
strinsul 457
strinșe 534
striște 534
strîmb 293
strimt 390
strîmtură 389
string 456
stringe 503
strîns 145, 503
strop (ar.) 358
struaure 173, 221, 223
strună 288
struncina 334, 465
strunciuna 334
strunciura 465
strunciurași 759
strună 445
Strunga 391
strungar 152
strungă (dr., megl., istr.) 221, 223, 243, 246
253, 254, 391, 398, 582, 737, 739
stumbu (ar.) 311
stup 212, 213, 298
stupină 298
stur (dr., ar.) 212, 213, 215, 531
stură 215
Sturul (Gabriel ~) 215
su (dr.; ind. pr. 1 sg.) 147, 509
su (ar.; ind. pr. 3 pl.) 147
su (prep.) 530
-su 509
subsuoară 180
subt 151
subțioară 180
subțire 450, 627
subțirac (ar.) 295
subțire (ar.) 362
Suceveii 489
sucrime (at.) 153
sucuit 535
suel'u (ar.) 358
sud (megl.) 176
suent(u) 458, 461
sufleca 180
sufulca 180
sug 141
sugar 296, 398
suge 141
sugușă (a) 530
Suhodol 302
sui (a (se)) 502
suil'ari (ar.) 358
suiru (sc) 506
sulă (dr., ar.) 345
suliță 288
sulugă 409
sum (ar.; prep.) 151
Suma-cu-bradu (ar.) 358
suman 288
sumă (ar.) 358
sun (ar.; prep.) 151
suna 174
sunet 174, 573
sunrului 759
sunt 147
suntu (ar.; prep.) 151
suntu (ar.; ind. pr. 1 sg.) 147, 719
sunu (s.n.) 759
sup (prep.) 513
supăra (imperf.) 159
suptk (prep.) 513
sup'tu 408
suptu 513
suptu (ar.; prep.) 151
suptioară 180
sură 94, 566
surd 398
Surdul* 416
sure 756
surin (ar.) 358
Surinești 231
surid 624
suris 624
surorii 489, 514
surpa 173
surpări (ar.) 173
surte 756
suru (s.n.) 532
surul 759
surupV, 173
surzie 78, 564
sus 124, 150
susu 659
Suseni 414
suspîn 491
suspînă 757
sus'fepină 407
suspine 491
sută (dr., ar.) 135, 280, 284, 289 309
332, 547, 568, 582, 746, 751
Sutoroici 409
sutup 409
suvulca 180
svadă 309, 411, 483
svatu 461
svădi 411
svășit 756
svăirși 483
svent 411
svente 455
sventei 454
sveștnic 464
svfit 411, 464, 483
svetui 411
svintei 489
Szaca 386
Szăka 387
szkriasse 506
Sztancsul 416
szvente 455
-ș 239, 259
sade 718
șaizeci și trei 279, 392, 568, 584
șale (ar.) 164
șapcă 247, 288
șapte 135, 398, 635
șapt'te" 408
șaptile (ar.) 373
șar (ar.) 358
șară (ar.) 359
șarbă 463
șarpe (dr., ar.) 351, 463
șase 135, 398
șasele (al ~) 352, 498
șasile (ar.) 352, 373
*șaseiu 498
șaua (ar., megl.) 164
șază 463
șăgui 299
șăs 328, 553
Schiau 264
schiau 345, 772
șchiop 345
șcl'au (ar.) 264, 772
șcl'âu (ar.) 345
șcl'endză (ar.) 283, 312
șcl'ifur (ar.) 359
șcl'mira (ar.) 359
șcl'op (ar.) 345
școp 483
șea 764
seapte 118
ședfuj 142, 503
șede (= șede) 461
șede" 408, 504
șe(d)zu 503
șele 764
șeli (ar.) 764
șer 368
șerb 398, 532
șerbeii 489
șerbi (a) 532
Șerbotești 231
Serbu 416
ses 256, 328, 764
Șesul 391
șezindu 457
și (pron. refl.) 137
si (dr., ar.; conj.) 151, 287, 344, 349, 352,
500, 516, 573, 662, 663, 664
-și 373, 499, 528
și (pron.) 147
și (part. de întărire) 510, 511
șide 447
șidzându 447
șie 137
-șig 383
-sign 383, 529
șire (ar.; s.f.) 180, 359
șindrilă 749
șinor 535
șipot 289, 309
șira spinării 618
șiretenie 297, 314
și 362
șoaldă 635
șocărlat 384
șocirlat 384
șofer 93, 285, 570
sofeur 285
șofer 93, 570
șoim 383, 390
șoltuz 386, 535
șontorog 299
șopirlă 243, 254, 583, 739
șopron 389
sorsel (ban.) 161
-șor 153
șoricu 254
șovăii 297
șovăială 297
șovăielnic 297
șpan (s.m.) 535
*ște 503
șteamătă 22 1
ștează 255, 392
Ștefane 279
șterg 344
ști 79
ști (ind. prez., 3 sg.) 503
știe 503, 514
stimă 221
stir 289
știră 243, 254, 583, 739
știrb 290, 297, 398
știrbei 297
știri (= știre) 458
știucă 223, 289
știută 372, 460
ștrengar 152
șubă 288
-șug 383
-șugu 529
sut (dr., ar., megl.) 246, 254, 290, 583, 739
ta (dr., ar.) 137, 360
tacă 94, 516
tai 566
taile 468
taină 289, 290
taire 467
tale 137
tal'e 468
taler 487
talere 487
talpă 382, 390
taipe 490
Tamareei 489, 495
tapă 221, 223
tar 386, 536
tare 182, 566, 572
targa 221, 223

- tari (*mezl.*) 139, 182
tatani (*dat.*) 131
tată 349, 487, 61?
tataului 487
tataie (*voc.*) 488
tatălk (*voc.*) 488
Tatul 416
Tatulu (*genit.*) 416
tați (*pi.*) 617
tațare 686
taur 109, 398
tă (*mezl.; prep.*) 151
tace (*imperf.*) 462
tace 504
tăcea (a) 502, 572
tăcea (*imperf.*) 143
tăciune 104, 335, 555, 573
tăcui 145, 504
tăcure 144, 506
tăcuse 145
tăgădui (a se) 386, 537
tăi 137
tălkharii 407
tălmaci 289
tămădui (a) 688
Tămășanul 415
tămpla (a) 451
tă(*njjiră*) 759
tântu (*mezl.*) 139
tărcat 389, 536
tărie 153
tăriță 457
tărnaț 536
tăroasă 536
tărroasă 480
tărziu 625
mikine 439, 467
tătanelui 487
tătănrului 487
tătărelui 487
tătari (*pi.*) 487
tătâne-său 487
tătăni 487
tătăni-său 487
tătănului 487
tătine 133, 171, 487, 56
tătinelui 131
tătus 529
tău 94, 105, 106 137, 566, 624
tău (*s.n.*) 759
tăure 759
tăuș (al *r+s*) 499
tăvăli (a) 290
tăvu 539
tăvk 466
Tămpa 418
tărără 480
te 137, 446
-te 373
-tel 529
teacă 94, 95, 566, 616
teară 115
teasc 288
Telciu 302
telefon 598
teme (a se) 115, 282
temei 289
temeli (a) 478, 534
temeli (*subst., pl.*) 534
tSmereti (nu vă *l-w*) (*imper.*) 507
Temes 211
temniță 309, 746
temoare 532
*tenăr 329
tenchi 771
tengală (*ar.*) 312
terh 386
teșii (*ar<; perf. ind., 1 sg.*) 353
te(v) (*istr.*) 106
Thathul 415
ticni (a) 294
tiernii (*ar.*) 335
tihnă 289
ti. are 756
Timiș 211, 751
timp 104, 329, 335, 629
timpul 461
timpuri 128
tină (*dr., ar.*) 289
*tinăr 329
tine 136, 138, 456, 661
tineri 629
tineruc 154
tinir (*ar., mezl.*) 182, 332
tipic 290
tiraba 409
tirer (*istr.*) 589
tiri (a) 534
Tismană 414
Tismena 414
Tismena 414
ticuni (*ar.*) 573
tilc 290
tilhar 386, 430
timbănă (*ar.*) 311
timp 290, 629
timpănă (*ar.*) 311
timpla (a) 726
timplă 129, 290
timplă (*pf. ind.*) 688
tin (*ar.*) 335, 573
tinăr 104, 182, 293, 329, 332, 335, 572, 629
tindală 298
tinji (a) 759
tirăru 4.36
tîrg 288
tîri (a) 290
tîrlă 296, 306
tîrleci 296
Tîrnava 301
tîrziu 398
toacă 94, 95, 566
toagul 407
toamnă (*dr., ar.*) 102, 105, 206, 121, 347
toapsec 120, 232
toarce (a) 141
-toare 154
toată (a ~, în ~) 496, 501
toate (de *l-w*; în înru ~) 466, 496
toate 445
tocilă 288
toema 470, 623, 716
toomală 463
tocele 490
tocmi (a) 290, 451, 524, 622, 715, 716, 726
toemnim (să ne ^) 470, 623, 715, 716
Toderesti 231
togma 470, 623, 716
toiag 288
tokmi 623
to(k)mni(m) 623, 715
tokuma 470
tomna 470, 623, 716
tomna(i) 623
tomnatic 389, 390
Tomnatic 391
tomni (a) 623, 716
tomnim 623, 716
tonă 331
tonna 623, 716
Topanei 489
topi (a) 284, 290
topor 288
-tor 154
torc 141
-toriu 154, 529
torna 591, 592
tot 136, 139, 287, 501, 511, 531, 572
tota (*fem.*) 466
tot așă 233
tote 466
Totoești 231
tot 458
toți 458
tra (*ar.; prep.*) 151
trag 141
trage (a) 141, 393
Traian 559
trainic 299
tramvai 598
trandafir 390
traptu (*ar.*) 393
tras 393
tră (*ar.; prep.*) 151
trăgaci 295
trăgăna 103
trăgindu 655
trăi 173, 291
trămes 450
trămete (a) 450
trăsni (a) 289
treaba 718
treabă 289
treaz 289, 290, 471
treboește 448
trebuie 238
tredem (*ar.*) 343
trećuș 458
trecut (au ^) 505, 642
treera 99
trei 135
trejdzitsiunu (*ar.*) 352
treiie (al ~) 352, 373, 497, 498
treilu (*ar.*) 352
triezăci 472
treizeci 135, 279, 352
tremete (a) 450
tremite (a) 450
tremiț (*ind. prez., 1 sg.*) 503
tremur 99
tremura (a se) 502
tremură 100
tren 455
trepăda 180
trestie 309
trkgk 407
tri (*mezl.; prep.*) 151
tribunal 598
trlețe 465
trifoi 390
trimis (au <-) 642
trimite (a) 450, 484
trin 455
trimbă (*dr., ar.*) 311
trimbiță 288
Tr-kmedecii 417
troian 274, 559, 750, 772
troiță 285, 286, 290
trompetă 331
troscăt (*mezl.*) 289
troscot 289
troscut (*mezl.*) 289
t(r)u (*ar.*) 150
tru (*mezl.; prep.*) 150, 151
trudi 290
trufaș 213, 296
trufă'2 12, 213, 215
trufăsie 756
trufie' 213, 215
trup (*dr., ar.*) 284, 288
trupulu 461
tsin (eu ~) (*istr.*) 589
tu 136, 279, 349, 500
tu (*ar., prep.*) 162
tuete 465
Tuduru 447
tufă 212
tuiagă (*mezl.*) 288
tuk'iri (*ar.*) 284
tumbă (*ar.*) 359
*tumna 106
*tumnatec 106
tumnatic (*mezl.*) 152
*tumnă 106
tun 759
tunăreț (*ar.*) 297
tunec 361
tunerecu(l) (din ~) 451
tunru 759
tuns 124
tunsul 389
Tunsulu 415
tunulelor 759
tunz (mă ^) 682
-tură 154
tură 94
turba (a se) 502, 765
turbă (*istr.*) 765
turbat 390
turbat (*s.n.*) 759
Turbat 391
Turbatești 471
turbatul' 759
turbu (*ar.*) 765

- turcescu 459
tureci 221, 223
tarmac 295
turmă 390, 398
turmei 489
tușina 390, 391
tut 448
tutinderea 150
tutindere 511
tuturor 136, 572
tuturor^ 458
tuturoru 459
tutururu 448
Tymes 211
tyne 456
Tynr 75
tzin (jo ~) 589
6ie (să ~) 468
- țap (*dr., ar.*) 173, 243, 254, 391, 5S3, 739
țara 463
Țara rumânească 448
țarah* 409
țară (*dr., ar.*) 104, 335, 349, 389, 573, 718
țarc 254, 391, 583, 739
țarcu (*ar.*) 254
Țarigradu 645
țarină 390, 748
țâne (*ar.; vb.*) 343
țărăi 489
țărănă 480
țărănime 153
țări 374
țărmure 104
țăs 329, 553
țeapă (*dr.*) 242, 254, 583, 739
țeapă (*megl.*) 343
țeapăn 290
țeara 444
ț(e)ară 374, ,
țeară (*ar.*) 330, 343, 632
țearțiri (*ar.*) 359
țeastă 104, 118, 635
țeava 288
Țera rumânească 448
țeră 463
țep 737
țepușă 554
țer (*ar.*) 343, 573
țerină 480
țerrină 480, 757
țerru (*ar.*) 343
țes 328
țesală 298
țese (a) 121
ți 137
ție 136, 137
țieșk 499
țietorului 487
țigancă 296
Țigănești '232
ția (să'~) (3 *sg.*) 409
țiiitor 514
țimtu (*ar.*) 145
ți*i 478
- țin (*dr., ar.*) 335, 362, 573
țina (*ar.*) 343
țină (să ~) 475
țină (*ar.*) 343
ține (a) 461
ține (*ind. prez., 3 sg.*) 329
ținea (a) 502
ținere 293
țini (*ind. prez., 2 sg.*) 478
țintă 312
ține (*pl.*) 312
ținu 503
ținț (*megl.*) 342
ținti luk'i (*ar.*) 471, 619
țințile (*ar.*) 352 373
țințirlu (*ar.*) 352
ținy (2 *sg.*) 478
țipăt 153
țir (*ar.*) 345
țitate (*ar.*) 374
țități (*ar.; pl.*) 374
țița 450
țițele 450
țircovnic 290
țiță (*dr., ar.*) 362, 450, 637
țură 566
- u- (*dr., ar.*) 299
u (*art. nehot. mase.*) 452, 495
*ua (*adv.*) 511
uaie (*megl.*) 179
uak(u) 458, 461, 656
uarbî (*dr., ar.*) 348
*uă 336, 372, 511
uă (*dr., megl.*) 372
uăraș 383
ubra'452
-uc 154
ucenic 288
ușes 455
ucid 142
ucide (a) 503, 537
ucig 142, 514
ucigătoriul 487
ucigu 142, 503
ucis 142
uciseri (se ~) (2 *sg.*) 506
ucîsa 465
ucloni (a se) 534
ud (*megl.*) 141
*ue (*adv.*) 511
uede (sse putem ~) 462
uerniku 461
ueselindu 468
Ugla 425
ugodi (a) 533
ugodnic 534
-ui 154, 383, 751
uin (*ar.*) 359
uină (*ar.*) 359
-uire 584
uiselind 458
uit 481
uit* 481
uita (a) 221, 481, 484
- uitaiu 481
uitat* 481
uitată 481
uită 481
uite (se nu 481
uituc 154
uiți 481
uincornu 758
452, 495
u.fibra 406
u^părat 451
u^turărec 457
-ul 398
-ule 130, 567
u leu 725
Ulea 221
ulei 288
uliță 288
uliu 383
ulm 129
urmă (*ar.*) 215
uita (*vb.*) 481, 484
uitară 481
uită 481
ultătoriu 481
-ul(u) 352
uluc 392
ulucă 392
umăr 487
umbla (a) 107
umblet 153, 174
umbresc 141
umere 487
umfla (a) 107
umnoji (a se) 534
umple (a) 688
umplea (a) 107
(*num.*) 135, 136, 451, 452, 453, 477, 490
-un 555, 556
una 139, 498
ună (*ar.; adv.*) 150, 336
unchi 112, 170, 171, 423, 563, 611
unchiu-meu 599
UnclSta 345, 423
UnclSte 423
UncUti 423
uncorn 530
unde 150, 151, 511
undeva 233, 567, 580
undiță 288
-une 555
uneezune 528
unesc 141
unge 759
unghi 170, 361, 423, 562
*ungl'u 361
Ungurenul 404
unguroane 154
Unketești 423
UnkăU 423
Unkiat 427
Unk,t 423
Unk*t* 423
Unkie 423
unnuii 408
- unsprezece 135, 279, 568, 584, 750
untdelemn 194, 292, 293
untunărec 498
unturarece-se 457
unturoșa (a) 759
unul 139
uo 336, 498, 511
upăririi (*ar.*) 284
upovăi (a) 534
ura (a) 764
urare (*dr., ar.*) 764
uraș 447
ură (*perf. ind., 3 sg.*) 480
-ură 129, 354, 529
ură6iure 532
urâsc 480
ufăia 504
urâciunile 480
urâia 504
ur'bi 408
urca 180
urcior 340
urcoaică 756
urcoaică 765, 766
urcoi 765, 766
urcoile 766
urdă (*dr., ar., megl.*) 254, 255, 295, 398, 583, 584, 739
urSă (*ar.*) 254
urdi (a) 295
-ure (*pl.*) 19, 128, 129, 354, 425, 427,
ureacl'a (*ar.*) 332, 345
ureatcă 223
ureche 109, 332, 345, 591
urechiusă 299
urșcl'e (*istr.*) 345
Urecele 413, 423
Urecele 345, 423
Urecele 413, 423, 426, 427, 446
ureiche 468
ureik'e 364
Urekie 423
Urekie 404
-urele 129
Urgiceni 473
uryiă (*ar.*) 215
urgie 182, 215
urgoaici 766
urgoi 766
-uri 128, 129, 374, 425, 427, 491, 516, 601, 603, 605
uri (a) 480
uriașul 758
uric 267, 386
uricFat (*ar., megl.*) 152, 336
urind'at (*ar.*) 336
Urmele 423
Urzeli 413, 423
uriia 504
-urile 129
urî (*dr., ar.*) 256, 362, 668, 765
urît 624
urijă (*ar.*) 182
urla (a) 398
Urlui 221

- urmă (*dr., ar., megl.*) 215, 390
 urmitorin 487
 urs 390, 398
 ursoană (*megl.*) 154
 uruncrat (*ar.*) 336
 urzi (a) 140
 urzoi 154
 uscățiv 298
 usebi 447
 usindză (*ar.*) 344
 usnă 411, 534
 uspăta 447
 uspăț 332
 uspets (*ar.*) 179
 uspeț (**ar.**) 332
 usprăvingiț (*ar.*) 279
 ustnă 411, 534
 -uș(ă) 121, 299, 383, 529
 ușă (*dr., ar.*) 105, 173, 346, 449, 553, 554
 ușă 490
 ușe 129, 346, 449, 490, 553
 -ușor 154
 ușor 239, 465, 484, 567, 581
 ușurință 153
 utăluitoriu 529, 536
 uteși (a) 688
 utrenie 285, 286, 290
 utrf (*ar.*) 359
 -uț 79, 154

 -va 233, 567, 580, 743
 va 139, 142, 148, 510, 511
 vacă (*dr., ar.*) 111, 374, 599
 vacii 599
 vadă (să ~) 325
 vadră 288, 305, 306
 vadure 491
 va(d)ză (se (nu) ~) 325
 vadzut 449
 van* 409
 vai (*ar.; ind. pr. 2 sg.*) 142
 vai (*ar.; imperf. 2 sg.*) 142
 vai (se ~) (*ar.; conj. I sg.*) 142
 vai de mine 390
 vai 289
 val'a 486
 Valah 198
 Valaskecz 387
 vale 292, 390, 398
 valea 486
 Valea Iașului 218
 valea largă 390
 valea mare 390
 vaiei 491
 valure 538
 vamă 386, 538, 627, 682, 683
 vame 490
 var 289
 vare 139, 148, 500, 511, 748
 vare care 139
 vare ce 500
 Varnița 302
 Varonice 417
 vasilisc 534
 Valsui 221

 vatra 390
 vatră (*dr., ar., megl.*) 246, 255, 583, 737
 739
 vază (să ~) 144, 325
 vă 137, 226
 vă (*imperf.*) 507
 văcar 390
 vacăreasă (*ar.*) 153
 văd 79, 325, 455
 vădi (a) 537
 văduo 462, 489
 văduoei 489
 văduole 489
 văduolor 489
 vădzindu 362, 456
 vădzîndu 645
 vă(d)zu 325
 vădzut 471
 văiei 490
 văilor 459
 văindut 457
 yălcelușii 489
 vâlmășag 383
 văm (*dr., ar., megl.*) 148, 446, 510, 514
 vânat (*ar.*) 359
 vană 456
 vâncu 503
 vândot 448
 vândut 457
 vânduto (amu ~) 459
 vândutu (am ~) 459
 vâ(n)dzu 503
 văr 94, 111, 565, 570, 728
 Văratec 391
 vârculac 288
 vârdăreț (*megl.*) 297
 vârgură 523
 vârnă (*ar.*) 139
 vârs 328, 369
 vârsa 111
 văfu (*ar.*) 139
 vărui 538
 vârună (*ar.*) 139
 vârunu (*ar.*) 139
 Vârzar 749
 văscu (*ar.*) 369
 vășmânt 446
 vătah'471
 vătăji 488
 vătășii 488
 vătraii 255
 vătui 78, 254
 vățătură 451
 văți (*ar.*) 374
 vâz 682
 vâzântu 409
 vâzduh 289, 570, 624
 vâzduhu 653
 vâzu 472
 vâzui (*dr., ar.*) 143, 148
 vâzul 624
 vâzură 472
 vâzut (*dr., perf. ind. 2 pl.*) 143
 vâzut (*ar.; part.*) 148
 vâzut-am 282, 750
 vâzut (au ~) 471, 472, 505, 509

 vândzu (să **nd**) 503
 vândut (amu ^) 459
 veac 288, 304, 632, 637, 718
 veară •(*ar.*) 364
 veaștid (*ar.*) 180
 vecenru 454
 vedenrul 455
 vecernie 285, 286, 290, 632
 vechi 111, 122, 170, 369, 563
 vĕci 464
 vecin 104, 749
 vecinei mele 599
 vecinului meu 599
 vecl'u (*ar.*) 369
 vecu 445
 Ted 332
 vede 325
 vede (vei **ĭ**) 539
 vede (veț) 461
 vedea (imperf.) 556
 vedea 111, 140, 370
 vedea 370
 vedem 325
 vedete 409
 vedeți 325
 vedu (*ar.*) 325
 veghem 590
 vechia 502
 vechie (se ^) 502
 vechii 502
 vei 148
 veiche 468
 veichi 468
 vevjsremu 505
 ve^riu 475
 vekiu 460
 veleat 290
 vem (*dr., ar., megl.*) 148, 510
 venciă 455
 vence (el ^) 503, 524
 venĕi (tu ^) 503
 vencu 455
 vende 454
 vene (*pf. s.*) 505
 venenuase 465
 veni (a) 474
 venii 163
 veniră 505, 514
 venit (*perf. ind. 2 pl.*) 143

 venit (am) 163, 505
 venit (*s.n.*) 389
 venitk 475
 venită 649
 venitără 460, 640, 723
 venitu 642
 ven(r)e 505
 ven(r)eră 505
 ven(r)et 505
 venriră 505
 ven(r)iși 505
 ven(r)iu 505
 ver (*ar., megl.*) 148, 370
 verde 293
 verdză 537
 vere (*voc.*) 279
 vereni 474

 veret 455
 veri (*ind. pr., 2 sg.*) 148, 510
 veri- (= veni) 474
 veri-voiu (*viit.*) 506
 verigă 288
 verimu 505
 vernic 534
 versu (*ar.*) 328, 369
 verzui 154
 vescu (*ar.*) 369
 vesel 289, 632, 634
 veselie 287
 veste 289, 444
 veșmănte 491
 veșted 180
 veștedzi (a (se)) 502
 vete (*subst. pl.*) 454
 vetrilă 534
 veț (*istr.*) 588
 veți (*ar., megl., istr.*) 148
 veți 510, 514
 veveriță 289, 632
 vezi 332
 vezut 472
 vide 447
 videle 409
 vidic 536
 Vidra 302
 vidră 289, 307
 vie (*subst.*) 368, 398, 469, 760
 vie (să ~) 409, 478, 510
 vie (a) 502, 503, 510, 532, 688
 viem 510
 vier 94, 572
 viermar 390
 vieți (voi ~) 510
 viezune 337, 477
 viezune 240, 242, 246, 255, 477, 583,
 vifuru (*ar.*) 289
 vifor 289, 315
 vig 386, 415
 vigelu 415
 viglu 415
 vigu (*art.*) 415
 vihor 315, 471
 vihorul 757
 vii (*pl.*) 469
 vii (= vie) -478
 vii (*vb.*) 510
 viind 624
 vi.^e (— vie) 478
 vi^e (să ~) 478
 vi^u (să nu —) 478
 vivĕia 760
 vinile 478
 vi^re 475
 vi^remu 505
 vimtu (*ar.*) 370
 vin (*subst.*) 470, 724
 vin (*vb.*) 185, 510, 564, 566, 682
 vin (*ar.*) 369
 vin' 370
 vinarsu 659
 vină (*dr.*) 289
 vină (*ar.*) 328, 361
 vince (a) 503

- vinde (a) HO
 vindeca 182
 vindere 688
 vindicari (ar.) 182
 vindut 457
 vine (pl.) 361, 455, 456, 625
 vine (pf. s.) 505
 viueră 505
 vineri 104, 132, 369
 vinge 503
 vini (să ~) 478
 vini (va *vj*) 469
 viniă 760
 vinie (se ~) 144
 vinișor 154
 vino 279
 vinovat 290
 vinrh 475
 vin(re) 505
 vinrolu 756
 vintre 182
 vintu (ar.) 370
 vinu 142, 503
 vinure 491
 vinzi 142, 629
 vioi 154
 viptu 532
 vipușcă 307
 vir'(ncoace) 477
 virer (istr.) 589
 vis 624, 646
 vis (ai ~) 510
 visb (am ~) 510
 visa (a) 198
 visăz 618
 vise (vb.) 170, 510, 562
 viserem (se ^) 510
 viseremu (se ^) 506
 visez 618
 vistiernic 286
 visu (au~) 510
 vișină 398
 vișu 510
 vită 293, 688
 viteaz 290, 386, 471
 viteste 688
 vitreg 79, 174, 347, 396
 vițel 617
 vivorătu 471
 viu (adj.) 112
 viu (vb.) 142
 vizur(u) (ar.) 255, 369
 Vilcana 302
 v^ăcb 455
 Vwlci 405
 Vilcu 300
 vilvă 289
 vină 293, 328, 361, 455, 456, 625
 vinăt 79
 vind 503, 629
 vindui 145
 vinduse 145
 vinduți 460
 vindut" 372
 vint 370, 455
 vir 94, 565, 570
 vircolac 288
 virf 289, 315
 virfusor 154
 virh 315
 virstă (dr., ar.)x 288
 virșă 288
 Yirtop 302
 virtop 289, 309
 virtos 486
 virtute 182
 visc 94, 389
 viscu (ar.) 369
 vislă 288
 Vlad 300
 vlădica 411
 Yladul 416
 Vladuli, 416
 vlagă 289
 vlagă 289
 vlah 198
 Vlahi 198
 Vlahii 199
 Vlaicu 300
 Vlaicul 416
 Vlajkul 416
 vlasti 534
 Vlașca 302
 vlădica 411
 vlădicăei 488
 vlădui (a) 534
 voamire (ar.) 359
 voao 462
 *voare 139, 148, 510
 vodă 636
 Vodița 302
 voi (dr., ar.; vb.) 148, 291, 315, 652
 voi (pron.) 136, 651, 652
 voi scrie (viit.) 79
 voie 315
 voievod 287
 Voikii 425, 427
 Voinea 300
 voinic 290, 537
 voinicame (dr., Ban.) 152, 528
 voiu 148, 510, 651, 652
 voivod 537
 voltului 756
 vom (dr., ar., megl.) 148, 510, 5H
 vor 148, 514
 vort, 480
 vorbă 221, 289, 316, 636
 vorbescu 460
 vore cse 500
 vori (a) 760
 vorint 536
 vornic 286, 316, 411
 vornicu 494
 vorovit (amu ~) 459
 vorrește 760
 vorroavă 757
 voru 510
 vostru 104, 138
 vostruș 499
 voștri 138
 vouă 136
 vra 139
 vrabie 289
 vraci 287
 vraf 289, 315
 vrajă 288
 vrajbă 289
 vrajbe 490
 vrăpcan (me gl.) 295
 vrăstă (ar.) 288
 vrătosu 653
 vrkh 471
 vrksi» 407
 vrKVul 471
 vrânse 409
 vrea (a) 140, 141, 147, 148, 259, 282, 353, 354, 483, 506, 507, 510, 514
 vrea (ind. pr., 3 sg.) 139
 vreaș (istr.) 588
 vrednic 289, 290
 vrem (dr., ar., me gl.) 148
 vreme 288, 305, 444, 445
 vremelnic 297
 vrema 753
 vrem(u) 510
 vreți 148, 510
 vreț(i) (ar., me gl.) 148
 vreun 139
 vreuna 139
 vreunuk 538
 vrin (me gl.) 139
 vrină (me gl.) 139
 vruindu 510
 vrumsiațe 409
 vruseșă (ar.) 353
 vrut (a <~^) 163
 vrut· 372
 vulgar 84
 vulpe 390
 vulponiu 528
 vumeari (ar.) 359
 *vureni 510
 vuru 448

 Wngli 424
 Wolach 387

 yeâ 367
 *yearbă 329
 ye'dzăre (ar.) 369
 yel 328
 yeste 328
 yie 368
 yiie 453
 yin (ar.) 369, 724
 yingit (ar.) 359
 yite (ar.) 359

 zabisul 408
 zadar (in ~) 289, 291
 Zahariei 488
 Zalmoxis 211
 zammu (me gl.) 295
 zantru (me gl.) 295
 zar 566
 zară 53, 243, 246, 254, 255, 583, 739
 zare 289
 zarzavagioaică 154
 zavelcă 305
 zaveră 287
 ză- (dr., ar. me gl.) 281, 295, 750
 -ză (dr., ar. me gl.) 239, 253, 259, 567, 581, 584
 zăbală 298
 zăbavă 289
 zăbleală 534
 zăbovitu (au 645
 zăbrea 288
 zace (= zăcea) 461
 zăcea 113, 171, 335, 563
 zăduf 289, 315
 zăduh 315, 471
 zăduoul 471
 zălog 289, 315
 zănucl'u (me gl.) 344
 zăpadă 289, 682
 zăpodie 534
 zăpreți (a) 534
 zăr 254
 Zărand 219
 zări 290
 zărne 255
 zărne (oi ^) 768
 zărni (a) 255, 768
 zăstîmpi (a) 534
 zăuita 281/295, 750
 zăurdi 281, 295 584
 zăvor 288
 zbici 716
 zbirci 290
 zbor (ar.) 285
 zbor (= săbor) 450, 760
 zborr 757, 760
 zboriște 534
 zboru 460, 653, 760
 zbura 111
 zburda 221
 zburdalnic 295
 zdravăn 290
 zdrobi 290
 zeamă 215, 390
 zeazit (me gl.) 344
 zece 115, 135, 335, 344, 398, 472, 553
 zeci 352
 ze6i (— zece) 458
 zele 445
 Zembeta 386
 zemnic 305
 zer 390
 zeu 328, 335, 724
 zgaibă 346
 zgardă 243, 255, 389, 583, 739
 zgîrci 291
 zgîriu 346
 zglobiu 290
 zgribuli 221
 zgudui 221, 223
 zgură (dr., ar.) 346
 zi (imper.) 146
 zi (subst.) 170, 349, 472, 563
 zic 79, 167, 335, 573, 724

zice (a) 472, 539.
 zice (nu ~) 146
 *zicere (nu *r**) 146
 zicereti (nu ~) 146
 ziceți (nu~) 146
 zid 471
 zidar 173, 287
 zide-și 756
 zidire (se ~) 506
 zile(e)i 489
 zilele 472
 zilele 445
 zili 370, 457, 458
 zimbru 289
 zimnic 305
 zio 489
 zioei 489
 zioi 489
 zis 121
 zis (au *r**~>) 509
 zise 121
 zisemu 143
 zisere 144, 506
 *ziseste 143
 ziset 143, 144, 510
 zisetu 143
 *ziste 143
 zițel 368
 ziuă 158, 462
 ziva 224, 768
 zimbi 290, 311, 594
 zimbire 311
 zină 335, 362
 zirnă 255, 767
 zlac 534
 Zlata 302, 750
 Zlatna 302
 zlătar 287, 296
 Zlătăronii 425
 zmău 446
 zmeu (*dr., ar.*) 284, 288, 408
 zori 289
 zoriiă 298
 Ztrekle 423
 zua 462
 zuoei 472
 zuua 462
 zvon 289

2. DALMATA

Barbato (S. ~) 181
 baud (*vegl.*) 111
 oinko (*dalm. de n.*) 114
 duas (*vegl.*) 124
 fiasta 93
 frekur (*vegl.*) 79
 troit 745
 guapto 232, 745
 kaina (*vegl.*) 114
 kal (*vegl.*) 116
 kalcaina (*dalm. de n.*) 114
 kand (*vegl.*) 116
 kenur (*vegl.*) 114
 kimak (*dalm. merid.*) 115

kont (*vegl.*) 116
 kuon (*vegl.*) 746
 mais (*vegl.*) 123
 maisa (*vegl.*) 123
 plakar (*vegl.*) 114
 raipa (*vegl.*) 79
 sapial (*vegl.*) 254
 sois (*vegl.*) 124
 spuota (*vegl.*) 79
 stollo (*vegl.*) 215
 tsirnilka (*dalm. merid.*) 114
 vicain (*dalm. de n.*) 114
 yaur (*vegl.*) 109
 yu (*vegl.*) 116
 zapo 254

3. ITALIANĂ

âcciulu (*calabr.*) 79
 agetto 113
 agnello 121
 agosto 109
 a(g)urar (*it. de n.*) 109
 altro 117
 altrui 136
 ammagari (*sic.*) 214
 anello 361
 aonco (*cors.*) 173
 arcora (*fior.*) 128
 asa (*abruzz.*) 123
 ascoltare 109
 aunu (*it. de s.*) 121
 aza (*calabr., lomb., veron.*) 123
 bagola (*lomb.*) 245
 Barbato (*calabr.*) 181
 boce (*tosc.*) 111
 boin (*piem.-ligur.*) 363
 bomba 635
 borsa 107
 braccia (le) 605
 busta 107
 ca (*v. it.*) 116
 caddararu 78, 564
 campo 126
 campora (*tosc.*) 128
 can (*genov.*) 617
 Cânta (*genov.*) 617
 capestro 78, 564
 capora (*v. romagn.*) 128
 cappa (*umbr.*) 254
 câpure 78, 564
 casa 78, 184, 564
 cefalo 118
 chianca (*it. de s.*) 617
 chiave 78, 564
 citu (*calabr.*) 79
 coda 109
 cognato 121
 collecchio 109
 comunicar (*v. pad.*) 106
 colpo 118
 dâftilo (*it. merid.*) 232
 demirte (*calabr.*) 183
 dimiertu (*calabr.*) 183
 dormi 126
 dosso 124
 &r6mo (*it. de s.*) 214
 dr6mu (*it. de s.*) 214
 dzappo (*il. de s.*) 254
 dzappo (*it. de s.*) 254
 dzema (*it. de s.*) 215, 420
 esti (*calabr.*) 79
 fervera (*Apulia*) 79
 farraria 78, 564
 i6cure 78, 564
 fqm (*dial.*) 103
 fome (*dial.*) 103
 fomna (*veron.*) 103
 frikunu (*Apulia*) 79
 frutta (le ~) 605
 frutto (il ~) 605
 gajulu (*sic.*) 178
 gaulus (*sic.*) 178
 gavitare (*calabr.*) 181
 gavla (*parm.*) 114
 gemb (*mant.*) 105
 gemo (*ven.*) 105
 gioso (*v. it., luce, pis.*) 184
 gradulu (*calabr.*) 178
 grasso 114
 grat (*lomb.*) 114
 grata 114
 gravulu (*calabr.*) 178
 guercis 330
 gula (*cos.*) 102
 io 116
 intiniriri (*sicii.*) 78, 564
 iscuola (in *r*→) 185
 kânevo (*venet., veron.*) 103
 Katona 247
 katone (*v. nap.*) 24
 kinu (*it. de s.*) 617
 kominga (*gen.*) 106
 kruc (*it. de s.*) 102
 kruca (*it. de s.*) 102
 kru6i (*it. de s.*) 102
 kurmu (*it. de s.*) 214
 kurmtini (*it. de s.*) 214
 kuttiatu (*dial.*) 214
 kutizâ (*dial.*) 214
 legno 121
 leuna 121
 lo 605
 loro 158
 lu 605
 lupe (*camp., tar.*) 102
 lupu (*lecc., cos.*) 102
 ma (*dial. merid.*) 237
 ma(e)stro 116
 magia 214
 mai 116
 male (lo <^>) 605
 marțul (*lomb.*) 106
 ma(y)ia (*calabr.*) 214
 melato 660
 melenso 660
 melico 660
 melifero 660
 mellifluo 660
 mellonaio 660
 melmoso 660

melo 103, 660
 melocotogno 660
 mel6dico 660
 melodioso 660
 melogranato 660
 mese 123
 mi (*dial. merid.*) 237
 micco (*it. de s.*) 214
 mikku (*it. de s.*) 214
 mocci 129
 moccio 129
 monti 78, 564
 morchia 171
 mu (*it. merid.*) 237
 musso (*ven.*) 252
 neura (*it. de s.*) 330
 niuru (*it. de s.*) 330
 nuc (*it. de s.*) 102
 nuda (*ii. de s.*) 102
 nuci (*it. de s.*) 102
 ocehio 78, 564
 ofto (*it. de s.*) 232
 orco 765
 orma 215
 ormare 215
 oro 564
 ossa (le *l*→) 605
 palanca 118
 palta (*lomb.*) 245, 594
 pâlta (*emil.*) 245, 594
 palumbaru 78, 564
 parlâra (*Apulia*) 79
 patre (lu *r*^) 605
 pauta (*piem.*) 245, 594
 pecoraio 78, 564
 pemmu (*dial. merid.*) 237
 pena 110
 pesca 124
 pietra 102, 229, 635
 piove (egli ~) 164
 pittira (*sicii.*) 128
 plâgi (*it. de s.*) 215
 plâyi (*it. de s.*) 215
 prâyu (*cosentin.*) 215
 pugno 121
 Putricello (*calabr.*) 180
 puttana 229, 639
 quaresima 116
 rame 108
 randkuddizo (*it. de s.*) 215
 ra^uddâo (*it. de s.*) 215
 ritondo (*v. it.*) 105
 ri^uddizo (*it. de s.*) 215
 rogo 111
 poyog (*sicii.*) 207
 rota 78, 564
 salvatico 104
 sârga (*calabr.*) 213
 sârka (*it. de s.*) 213
 saucinu (*calabr.*) 79
 scapetâ 78, 564
 scarHato 384
 scoteare (*dial.*) 214
 scotezar (*dial.*) 214
 scrivano 133
 scuola (la *r*^) 185

scurta 78, 564
 scuttiare (*dial.*) 214
 sdirupari (*sicil.*) 174
 sdirrupari (*calabr.*) 174
 s(e)gala (*it. de n.*) 98
 segala 98
 segno 121
 sego 111
 simu (*calabr.*) 79
 siti (*calabr.*) 19
 skuminiar (*lomb.*) 106
 spaddavare (*calabr.*) 112
 spâno (*it. de s.*) 215
 spanu (*dial.*) 215
 speme (*v. it.*) 125
 spene (*v. it.*) 125
 spihlavatu (*sic.*) 173
 sprullavari (*calabr.*) 173
 sterifo (*it. de s.*) 215
 .steripu (*dial.*) 215
 sterluce 78, 564
 sterpa (*dial.*) 215
 sterpo (*dial.*) 215
 Stilo 215
 stirpa (*dial.*) 215
 stollo 213
 strabello 78, 564
 strainu (*calabr.*) 112
 straniu (*sic.*) 11'3
 strippa (*dial.*) 215
 stufare 118
 surdia 78, 564
 surrupare (*abruzz.*) 173
 su(so) 124
 taureddu 109
 tauruni 109
 tikunu (*Apulia*) 19
 tsappu (*it. de s.*) 254
 un cari (*sic.*) 107
 uomini 100, 185
 -ure (*pl.*) 79
 uscio 105
 vasra (*regg.*) 181
 vastra (*regg.*) 181
 vogghiu mu scrivu (*calabr.; viit.*) 79
 volta 635
 vrotaku (*calabr.*) 214
 vrotiku (*calabr.*) 214
 zap (*triest.*) 254
 zappo (*it. de s.*) 254
 .zgabbye (*abruzz.*) 346
 .zgâria (*dial.*) 346

4. SARDĀ

abba (*log.*) 116, 117, 564
 abbizui (*campid.*) 117
 adzutare (*log.*) 184
 aguriai (*campid.*) 109
 ambizua (*log.*) 117
 ammajare 214
 askultare (*log.*) 109
 aza (*log.*) 123
 baranta (*log.*) 116
 bardone (*v. sardā*) 116

battigoru (*log.*) 116
 băttoero (*log.*) 116
 bidrigu (*log.*) 347
 bula (*log.*) 102
 busika (*log.*) 111
 ca (*log.*) 116
 dormis 126
 dossu (*log.*) 124
 ebba (*log.*) ' 116
 edu 78
 furca 78, 564
 fonigare 173
 gosso (*log.*) 124
 imbena (*log.*) 117
 kale (*log.*) 116
 kampu (*log.*) 126
 kando (*log.*) 116
 kantu (*log.*) 116
 kelu (*log.*) 114
 ken (*v. log.*) 116, 125, 138
 kenare (*log.*) 114
 kera (*log.*) 114
 kervu (*log.*) 114
 ki (*v. log.*) 116
 kimbe (*log.*) 116
 kini (*campid.*) 125, 138
 konriadu (*log.*) 121
 krabufigu flog.j 107
 kunku (*campid.*) 112
 libidu (*v. sardā*) 116
 limba (*log.*) Ul, 564
 linna (*log.*) 121
 mărturii (7cg.j 106
 mayia 214
 mela (*log.*) 103
 meza (*log.*) 123
 meze (*log.*) 123
 mic 78
 Mogoro (*campid.*) 251
 moyoro (*campid.*) 251
 orcu 765
 pena., ^ o ^ J 110
 pettgra 128
 pittura 128
 puniu (*log.*) 121
 ramine (*log.*) 108
 sambine (*log.*) 117
 seu (*log.*) 111
 sinnu (*log.*) 121
 umpire (*log.*) 107
 unflare fZog.J 107

5. RETOROMANĀ

agj^e (*engad.*) 121
 albina 173
 anei (*friul.*) 121
 ansa f *Puschlav*) 123
 aram (*engad.*) 108
 ascolter (*engad.*) 109
 aunza (*engad.*) 123
 cunat (*friul.*) 121
 dorms (*engad.*) 126
 dos f j 124
 dues (*friul.*) 124

entscheiver (*suprasilv.*) 173
 eu fengad.) 116
 fieste 93
 k'amp (*engad., friul.*) 126
 kand 116
 kode (*friul.*) 109
 lauda (*friul.*) 109
 lefi f/nuf.J 121
 mail (*engad.*) 103
 mais (*engad.*) 123
 maisa (*engad.*) 123
 mes (*friul.*) 123
 muss (*friul.*) 252
 pasare (*friul.*) 104
 pene (*friul.*) 110
 plova (ei ~) 164
 pun (*friul.*) 121
 puofi fengad.) 121
 quaraisma (*engad.*) 116
 saglir 173
 sen fengad.) 121
 siglir 173
 slavadi (*friul.*) 104
 su (*friul.*) 124
 siis fengad.) 124
 sulvedi (*engad.*) 104
 taur 109
 us f/friul.; 105
 us fengad.) 105
 yo (*friul.*) 116
 zgabye (*friul.*) 346

6. FRANCEZĂ

agiets (*v. /r. J*) 113
 agneau 121
 agnelle (l'~) 615
 aigrir 282
 anse 123
 antain 133
 ante 133
 arain 108
 ascouter (*v. fr.*) 109
 atelier 598
 autre 117
 automobile (voiture ^) 598
 Avent 555
 avoine 100
 billet 598
 binocie 598
 boite 107
 bombe 635
 boulevard 598
 bourse 107
 bureau 570
 9a 605
 careme 116
 ceci 605
 cela 605
 chaise 604, 608
 champ 126
 chans (*v. fr.*) 126
 chantet (*v. fr.*) 185
 chauffeur 570
 chez 78, 564

ciel 102
 comengier (*v. fr.*) 106
 couleuvre 98
 coup 118
 couteau 604, 608
 croupir (*si se ~*) 282
 croute (*v. fr.*) 107
 cubeart 330
 de 158
 desgeal 330
 despondre (*v. fr.*) 174
 dors (je ~) 126, 185, 564
 dos 124
 earis 330
 eau 190
 ecrivain 133
 empereor 726
 enfant 404, 453
 entrez 727
 epouse 126
 ers 330
 etuve 118
 gearp 330
 guears 330
 hommes 100, 185
 horde 635
 huis 105
 impression 194
 jou (*v. fr.*) 116
 kukii (*saintong.*) 104
 kukudo (*fr. de. s.*) 104
 laoste (*v. fr.*) 105
 leur 158
 liqueur 570
 mais 116
 maman 228
 minute 598
 mois 123
 monument 598
 moise 123
 nielle (la ^) 615
 nonnain 135
 nonne 135
 oeil 78, 564
 ogre 766
 oncle 112
 pain 228
 paupiere 98
 peche 124
 peigne 468
 peigner 615
 peine 110
 pied 102
 pleut (il ~) 164
 poignet. 121
 poing 121
 *(se). prier 282
 proces 598
 putain 133
 pute 133
 que 665
 quoi 605
 rien 125
 roue 190
 sauvage 104
 seigle 98

senevo (*lyon.*) 103
 sm (*v. fr.*) 111
 sus (*v. fr.*) 124
 telephone 598
 tendron (*v. fr.*) 182
 tramway 598
 tribunal 598
 viens (*je r.*J*) 185, 5 64
 voisin 104

7. PROVENSALĂ

agost 109
 aram 108
 auk (*vald.*) 112
 autre 117
 camp 126
 canebe 103
 caresma 116
 clau 78, 564
 comenegar 106
 desponre 174
 dors 126
 dos 124
 escama 117
 escoutar 109
 greu 110
 jo 116
 kabofigo 107
 kapofigo 107
 laguste (*landez*) 105
 lauzar 109
 maestre 116
 mais 116
 mes 123
 noiritz 182
 omplir 107
 palanca 118
 pena 110
 persega 124
 pe(r)sek (*beam.*) 124
 ponh 121
 redon 105
 salvatge 104
 senh 121
 seu 111
 sus 124
 uis 105
 vezin 104

8. CATALANĂ

agost 109
 anyell 121
 camp 126
 clau 78, 564
 combregar 106
 coresma 116
 cunyat 121
 dos 124
 escama 117
 gras 114

greu 110
 jo 116
 jos 124
 llagosta 105
 maestre 116
 mes 123
 palanca 118
 passara 104
 pena 110
 pressec 124,
 senya 121
 seu 111
 sus 124
 taur 109
 umplir 107
 veni 104

9. SPANIOLĂ

agorar 109
 agosto 109
 algo 605
 asa 123
 asuchar (*v. sp.*) 109
 cabestro 78, 564
 campo 126
 chato (*cast.*) 630
 cuaresma 116
 cufiado 121
 dependre (*valenc.*) 174
 duermes 126
 ello 605
 escama 117
 eso 605
 grada 114
 graso 114
 hombres 185
 la(n)gosta 105
 lend 121
 lo 605
 m(a)estro 116
 mas 116
 mes 123
 mesa 123
 ojo 78, 564
 otro 117
 pâjaro 104
 palanca 118
 pena 110
 pufio 121
 quien 125, 138
 redondo 105
 rueda 78, 564
 sena 121
 suso 124
 ternero 182
 uzo 105
 vecino 104
 vereda 183
 yo 116

10. PORTUGHEZĂ

agosto 109
 agourar 109

aram 108
 aza 123
 bexiga 111
 campo 126
 catar (*galic.-port.*) 181
 cobra 98
 dormes 126
 escama 117
 escutar 109
 eu 116
 grade 114
 graxo 114
 mais 116
 mes 123

mesa 123
 mestre 116
 outro 117
 pãssaro 104
 pegureiro 78, 564
 punho 121
 quaresma 116
 quem 125, 138
 rãiva 363
 redondo 105
 rem (*v. port.*) 125
 senha 121
 sosso 124
 vereda 183

D. LIMBI SLAVE

1. SLAVĂ COMUNĂ ȘI VECHE SLAVĂ

adii 532
 agnici 290
 almuzino 532
 aldovati 383, 751
 -anie 296
 -anije 314
 aniniku 295
 ankira 532
 -anu 295
 -ari 296
 Ās 218
 Asai 218
 aspida 532
 -as 383
 baba 284, 287, 301
 Baba 300
 •balto 245
 ban 266
 banja 301
 bantovati 383, 751
 basni 288
 becistinikii 290
 beliți 290
 bălți 301, 718
 băl(u)cugu 288, 301
 beseda 249, 299, 305, 532
 besădovati 299, 532
 bezakoninikii 299, 532
 bezakonije 530, 532
 bezakoniti 532
 bezanije 287
 bezduna 288, 309, 411, 635
 bici 288, 295
 bik 298
 biti 295
 blagodariti 532
 blagodarzenije 530
 blagodăzanije 530
 blagoslovenije 297
 blagosloviți 285, 290, 291, 530

blagynji 296
 blato 313, 559, 593, 594, 751
 blazenii 290
 blazniti 532
 blaznu 532
 bljudo 288
 bljudu 284, 288
 bl'udu 334
 bo 755
 bobii 284, 289, 309
 bogatii 290, 306
 Bogdan 300
 boiții se 281
 bojati se 282
 boli 288
 boliți 288
 boljare (*pl.*) 287
 boljarinu 287
 boljarii 530
 bolta 288
 boluvan. 288
 *borna 313
 bosoi 235
 bosui 235
 boiu 235
 bosii-ji 235
 bosyi 235
 bosyji 235
 brada 593
 bradatu 313
 bradăti 593
 Bratilo 298
 bratii 301
 brazda 284
 breza 301
 brulogu 288, 316
 bruzu 301
 bujaku 295
 buky 290
 burja 288
 burții 284
 Btirzava 300
 byku 307
 byli 301

bystrica 307
 bystricii 301
 byti 530
 byvolu 289, 301, 750, 772

capu 254
 casoslovu 290
 casii 288
 -că 154
 -ce- 295
 cebrii 309
 celovati 299
 călu 299
 cepenii 290
 cești 290, 455
 ceta 289, 304, 330, 632, 634, 718
 ceta 312
 cetvrutu 289
 cetyre deseti 279
 cevi 288, 305
 cirm 309
 cislo 306, 598
 cito 290
 cok- 247
 covjek 498
 creda 289
 cresa 746
 creslo 691
 crukuvniku 290
 crunu 301
 cudo 289, 306
 cuma 288

da (*conj.*) 291
 danije 289, 314
 darovati 290
 darii 289, 291
 dasti 523
 dazda 289
 Dedii 300
 delajo 299
 delati 299
 delo 299, 532
 delii 103, 288, 292
 destojnikii 290
 deti 280
 deva 298
 devica 298
 dijaku 287
 dine 308
 dini 308, 614
 dlato 288, 306, 598
 do 748
 dohodQ 290
 dobra 301
 dgbrava 288, 311, 594
 dobrem 430
 dobrijat xleb 236
 Dobru 300
 dobytii 289, 309
 dodejati 532
 dgga 289, 311, 312, 594, 595
 dojiti 561
 dojo 561

donesti 295
 dosaditi 532
 dospăti 289, 306
 dovedg 291
 dovolno 538
 dragii 290, 309, 313, 593
 dreveno maslo 292, 293
 drevo 292, 293
 drobii 289
 drozdije. (*pl.*) 288
 druzati 293
 druzngti 291
 druzii 290, 316
 dulboka (reka) 301
 dulgii 301
 dumam sș 282
 diimo 265
 Duna -Istrii 218
 Dunajii 218
 Dunav- 218
 Dunavii 217, 218
 Dunesteei 218
 diiva deset 279, 568, 584, 750
 diiva na desete 279
 duxovniku 290
 duxu 284, 289
 dviri 290, 316
 dvirinica 298
 dviriniku 298
 dvoriba 289, 316
 dvorinikii 316, 411
 dvoriti 316
 dvorii 636
 dyxati 307
 *dyxoru 289, 307

edno 611
 -eje- 297
 -eli- 296
 engedovati 383
 -ăninikii 297
 -enije 314
 -enino 297, 414
 ezerti 304

Farisej 488
 felelovati 383
 finikiisu 532

Gan- 300
 *gard- 314
 glasiti 532
 glasovati 291
 glasii 298, 708
 glava 278, 750
 glavo (*voc.*) 278, 750
 glezna 288
 gleznă 636
 Globocani 229
 glota 289, 306, 532, 632
 glubinu 538
 glumiți se 502
 glutii 288^
 gnoiste 532

gnusiti 533
 gognavii 290
 gQLQbi 312
 golii 284, 290
 gomila 251
 goniți 284, 290, 306
 gora 292
 gorinica 298
 gorinii 298
 gosakii 289
 gospodinti 532
 gotoviti 532
 gotovu 249
 grad 314
 gradici 297, 313
 gradina 284, 288, 304, 313
 grădinarii 287
 gradii 297, 301, 313, 559, 593, 751, 773
 grajati 290
 grămada 289
 gramatikii 290
 granica 288
 grazdi 288, 309, 313, 593
 grebiâte 298
 greblo 306
 grebo 298
 greda 288, 312
 griza sș 282
 gresiniku 533
 grobinu 533
 groza 287
 grozavii 290
 groziti 291
 gi-ubavii 290
 grubii 288, 532
 griilo 288, 316
 gryza 287 \\
 gușterii 289
 gvozdi 532

hrSnu 634

i 352, 513
 -ica 298
 -Ice- 297
 -ice 298
 -ici 298
 idolii 285, 288
 -ika 296
 -iko- 297, 298, 299
 \$ona 285, 290
 ikra 288
 ilu 301
 -ina 298
 inije 533
 -ininiku 297"
 -Ino- 298
 inorogii 533
 inii 229
 Ioanii 300
 iskaljati 290
 islSditi 533
 ispovSditi 299
 ispovădovati 299

ispytu 289
 Istros 218
 istukanu 533
 Isusii 285, 290
 isxodu 533
 -is 298 X
 -iste 298
 iti 280
 -iti 298
 Ivan- 300
 -ivo- 298
 izbăviți 291
 izbiți 290
 izbodo 288
 izgoniți se. 282, 291
 iziti 280
 izmena 288, 305
 izii 291
 *iziihyti 307
 izvodu 290
 izvoru 284, 288, 292

jadu 285, 288
 jako 289, 291
 jalovica 301
 -jan- 414
 -janino 297
 jasky torg 218
 jasii 288, 465
 javS 291, 465, 511
 javitii 757
 jazu 288, 315
 je- 235
 jedinii na desete 279, 568, 584, 750
 jerodijevu 533
 jezero 304, 465
 jęzi 304
 jezykii 293

kadilo 532
 kajati sș 282, 290
 kalaniidy 558
 kalika 290
 kaniidilo 750, 772
 Kasija 532
 kazanije 290
 kazni 289
 kaOsima 532
 kelija 290
 kipu 289
 kivotii 290
 kladg 290
 klasti 290
 klatiti 290
 klepati 290
 klăsta 284, 288, 305
 kleti sq 282, 502, 750
 kleveta 532
 klevetati 532
 klevetiniku 532
 klinii 284
 klokotu 288
 klopotu 284, 288, 306
 knize (u <w) 747

- kobi 289, 301, 331, 632, 634
 kocani 284, 309
 kockar 290
 kodSI 311
 koezdo 538
 kogozdo vasi 538
 kokolu 312
 kokotii 306
 kolaci 284, 288
 koleda 274, 285, 290, 312, 558, 750, 772
 kolivo 290, 306, 598
 kolunu 289
 komora 289, 306
 *koni 297
 konici 297
 konobu 532
 kopanja 314
 kgpina 298
 kgpona 288, 306, 311, 594
 korabiniku 532
 korabi 288
 korabli 288, 315, 447
 korkii 557
 Korlji 313, 593
 kqrtuku 557
 *Korva 313, 593
 kosa 284, 288, 306, 331, 632, 634
 koso (*acuz.*) 303
 koāi 284, 288
 kosinica 288, 309
 kositeru. 289
 kosori 288
 kostelivii 298
 kosti 296
 kostika 296
 kostilivu 288
 kosulja 247
 kotiči 288, 309, 746
 kotoriči 298
 kotva 292
 kovaci 295
 kovati 295
 kovudegu 288
 koza 301'
 koza 284
 kozacka 296
 Kozakov (del *r-ll*) 748
 kozuxu. 288
 kracun 274, 556, 557, 558, 559, 560
 *kracumi 555
 krai 538
 kraku 288
 kraki 301, 315
 Kral'i 313, 593
 krasina (reka) 301
 krasteli 289, 315
 kremene 331, 632, 634
 kremeni 289
 kremy 331, 632, 634
 kriva 301
 krizi 307
 krggu 288, 312, 595
 kroiti 284, 290
 kropa 313
 krgtiti 313
 k roku 288
- kruma 288
 kriinu 290, 301
 kruāevo 301
 krustilnica 290, 305
 kucima 288
 kunezi 278
 kuneze 278
 kupiti 299
 kupovati 299
- Lab 219
 lagoditi 290
 lakomija 287
 lakomu 288, 290
 lakovati 385
 lanicuxii 309
 lastuna 289
 lebedl 289
 ledina 312
 leku 289, 305, 632, 634
 lelja 632
 lāni 284, 289, 305, 632
 lepiti 284, 290
 lepsago (lu ~) 748
 lesa 288
 IStā 250
 letopisici 290
 listivii 533
 lutirgija 285, 290
 liva 533
 livada 288
 livade 284
 -livo- 298
 Lixulu (davati *r-ll*) 748
 -ljivo- 298
 Ijubici 297
 ljubiti 291, 297, 298, 315, 479, 751, 752
 ljubivu 298
 ljubovi 479
 ljuboviniku 287, 315
 ljubovii 533
 ljubii 533
 ijute 289, 291, 315
 -lo 298
 loboda 289
 lobiiza 246
 logu 311, 312, 594, 595
 Ipka 288, 310, 311, 312, 594
 Ipkota 533
 Lorn 219
 lopata 284, 288, 306
 lovici 297
 lovinikii 301
 loviste 301
 loviti 290
 loza 315
 lupiti 532
- magesmikii 533
 makii 289, 309
 maslinu 289
 maslo 285, 290
 mastexa 287
 maxati 533
- meniți 533
 mātajg 299
 mātati 299
 metQ 299
 metoxii 290
 milo 284
 milosti 298, 533
 milostivii 290, 298
 milovati 284
 mim 289
 mirosati 372
 mitra 290
 mizați 290
 miada 538
 Mixo 300
 mladu 182, 293
 mlāk@ 302
 mlīcaii 296
 mlīcati 296
 mgceniku 299
 mQdrostu 533
 mgduru 290, 311, 624
 mogyia 251
 mgka 285, 289, 311, 332 594
 moli 289, 309
 moliti *sq* 281, 282, 750
 molitva 285, 290
 molitviniku 290
 molotri 289
 monastyri 307
 monaxii 290
 mora 288
 mosti 632
 Mptimir 310
 motyka 307
 mozdanii 533
 mreña 304
 mreza 288
 mucenik 290
 Muntimirus 310
 murgana 391
 musica 533
 mysica 533
 mysli 302
 myti se 282
- na 279, 748, 750
 nadejati 533
 nadezda 289
 nadragy 288
 nalta 533
 nakovalo 288, 306
 nāmeții 288
 napasti 289
 narodu 289
 narokii 289
 nastaviti 449, 533
 nasupii 288
 navaljati 290
 navede 523
 naveli esi 523
 navesti 533
 ne- 294
 nedggii 294
 nejasyta 759
- nejestyi 533
 nemilostivii 294
 nemoāti 294
 nenavidāti 533
 neprijazni 294
 nerodu 290
 nesti 295
 netsgu 290
 netrābimi 294
 neukā 289, 290
 nevernik 747
 nevesta 284, 287, 305
 nevāstulka 289
 nevinovații 294
 nevodu 288
 nevolja 284, 289, 315, 746
 nevredinii 294
 -nikii 299
 nodzā 315
 nosilo 306
 nosti 316
 novakii 302
 novu 291
 nozā 315
 nozi 297
 noziku 297
 nravu 289
 nyрати 587
- obāstati se 502
 obicina 289
 obida 289
 obiste 291
 obisty 289, 291, 30£
 obitati 296
 obiteli 296
 obliciti 533
 obloku 311, 594, 751
 obloziti 288
 pblu 289, 595
 obrazovati 533
 obrazii 288, 293
 obycay 289
 obykngti 533
 ocāli 289, 305, 309
 ocālii 305, 309
 ocitii 288, 746, 750, 772
 odāti 280
 odezda 290
 gdica 288
 ogarii 289
 ogledati (se) 290, 312
 gglu 270, 423
 -ogo- 299
 ograda 288, 313, 747
 okno 226, 302, 306, 598
 okohi 289
 gkotu 312
 olej 288
 olutari 218, 533
 omagii 289
 ometii 288, 533
 omraziti 533
 onagru 533
 onāriti 284

- opecaliti se 282
 oprāti 290
 orgarni 533
 osi 309
 oskrubiti 533
 osobi 291
 osobiti se 447
 ostrovii 288
 otide 278
 otici 278
 oticina 455
 otiti 280
 otrava 288
 otrāviṭi 290
 ot 748
 otii 521
 otudiiṅgti 290
 otiistQpiti 533
 -ov 768
 -ova 223, 224, 767
 -ovati 267, 383, 751
 ovisii 289
 ovrata 79
 oxabiti *sq* 302
 ozda 533
- padina 284
 paguba 289
 pajecina 289
 pajrj6ina 289
 pakw 755
 pakosti 289, 309
 pameti 312, 533
 paocina 289, 298
 paokii 289, 298
 parasimovu 533
 paziti 290, 315
 pegii 289
 pelynii 289
 perije 288
 peštera 288, 331, 632, 634
 peti desetii 279
 petxno 288, 312
 pikat (*Dalmaṭia*) 79
 pila 288
 Pirogosti 306
 Pirutu 219
 pistru 289, 290, 309
 pista 533
 pistru 746
 pivnica 288
 pizma 287
 plasti 533
 plaṭi 314
 plāṭiṭi 284, 290
 plenicami (ni ~) 538
 plesivu 290
 pleva 288
 plode 278
 plodii 278
 plugii 284, 288
 plukii 289, 316
 po 425, 611, 748
 po- 294, 425
 pobfiditi 533
- pocivaliste 302
 pocriiniti 294
 pgdari 284, 312
 PQditi 290
 podii 288
 podiiigoriije 288
 podiinozije 533
 podupreti 290
 pogonii 288
 pogorii 290
 pogrezngti 533
 pogva 284, 288
 pokajati 294
 poklonu 289
 pokryi 523
 pola 284, 288, 306, 331, 632
 poiata 533
 polica 284, 288
 poloziti 533
 pomeniniku 297
 pornorii 288
 ponosii 289
 ponosenije 533
 poprāti 294
 popii 285, 290
 poreklo 636
 poringti 290
 porgciti 291, 457
 postiṭi *sq* 502
 postgpiti 533
 postii 290
 postustati sš 502
 posypati 533
 po-te;gati 274
 potegi 274
 *potšgi 274
 potiri 290
 potgpiti 533
 potopii 289
 potrebiti 533
 porivu 289
 potykati 294
 pouciti se 502
 povapinjena 538
 povelSti 534
 povesti 289, 305, 309
 povoni 289, 314
 poxoteti 291, 315, 411, 573
 poxoti 288, 411
 pozārii 288
 poznal me; esi 523
 pozoriste 298
 pozreti 521, 533
 pragii 284, 288, 313, 593
 praporii 290
 prasta 288
 pravda 611
 pravidinikii 534
 pravilo 290, 306, 598
 praviti 291
 prazdinikii 285, 290, 411
 praxu 289, 302, 315
 pre 291
 pre- 305, 521
 prSbegu 290
 prSbogatu 294
- pred 748
 predaṭi 534
 prādāru 302
 Prādti 300
 predttloziti 530
 prelaziti 534
 prSlistiti 534
 prāmeniti 291
 prāmSzdije 289, 317
 prāmnozenije 530
 prepodobinii 534
 preseka 288
 prāsekati 534
 prāstati 534
 prāstoṭati 534
 prestoi 290
 prestgpīniku 534
 prāvvyāj 294
 pribāgu 290
 prideti 280
 prigvozdit 532
 priimg 291
 prijateli 289, 465
 priṭṭi 291
 prisiīici 534
 pristaniste 534
 prisupa 288
 pro- 748
 prgdii 289, 311
 proiti 534
 propadg 290
 propasti 289, 290, 309
 propovādati 294
 prostii 290
 prosvetiti 534
 protivQ 291
 protivii 748
 provaliti 290
 prsitati 595
 pruvernici 530
 *Puritu 219
 pusalutyrl 307
 puska 288
 pyro 307
 pyxa 533
- rabe 278
 rab& 278
 rabotu 234
 rabu tu 234
 rabutu 236
 rabynji 296
 Rad 300
 Radu 300
 Radula 417
 raj 285, 288
 rakii 284, 289
 rakyta 289
 rana 229, 284, 288, 309, 335, 336, 743, 751
 rasukati 294
 rasypati 291
 rāzbiṭi 294
 razboj 288
 razbolāti *sq* 282
 razdavati 294
- razino 291
 razmysliti 294
 razii 529
 razii- 295
 reca 289
 redii 289, 312, 362
 repica 289
 *reti 174
 Rimljaninu 297
 rivlni 287
 rgbiti 312
 roM 287
 rgcika 296
 rodiṭi 289
 rodos! 236
 rodu 289, 708
 rogozina 288
 rogozu 284, 289
 rgka 296, 311, 313
 rostgpu 288
 rostvarjati 534
 rudina 302
 rumānu 290
 rusalija 274, 559, 750
 ruxo 288, 306
 rybinikii 302, 307
 rygati 534
 rykati 307, 534
 rylici 307
 rysi 307
 rysti 289, 362
- s* 748
 sablja 288, 315
 saditi 288
 sanij 288
 seljaninii 297
 seliste 289
 seno 305
 sāra 215
 severii 534
 sikaminije 534
 sila 289
 sini 314
 siraku 290, 295
 sito 226, 284, 288, 306, 332
 skiminikii 290
 skiminu 534
 skitu 290
 skolika 315
 skgpu 284, 289, 311, 594
 skovrada 747
 slkrubi 289
 slabii 284, 290
 slama 313
 slatina 534
 slava 290
 slota 284, 289
 Slovene 264, 306, 772
 Sloveninii 264
 slovo 636
 sluga 287
 slugo (*uoc.*) 303
 sluziti 553
 smedu 290, 305

- smetana 288
 smiruna 290
 smola 289
 smrudu 302
 smucak 291
 snegu 302, 414
 snopii 288
 soboli 289
 spditi 312, 595
 Sokolu 300
 sopli 215
 sporii 289
 srebrokovaci 530
 stakti 534, 758
 Stanilo 298
 Stanu 300
 starica 298
 štarici 290, 298, 309, 746
 stavilo 289
 Stefi Vladislav 38
 stegii 288
 stana 310
 stanica 289
 stenka 310
 stepenexu (na ↳) 538
 stepeni 534
 stšzati 534
 stiblije 746
 stiklo 288, 746
 stlupii 316
 stogu 284, 288
 Stojko 300
 stoliniku 302
 stppa 312
 stopanu 287, 306, 309
 stradati 291, 299
 strana 290
 strexa 305
 straza 288
 strezati 299
 strubu 290
 struna 288
 strfivi 309
 strtivo 289
 studii 759
 stulpu 289
 sublaznii 534
 siiboriste 534
 suboru 285, 450
 siidravinu 290
 sudrobiti 290
 sugriiciti 291
 sukrastgkratiti 557
 sulica 288
 sumesti 291, 312
 siimetana 309, 310
 suna 308
 sunii 308
 supasenije 297
 siipasiti 290
 siipoiiti 290
 supresti 289
 surästa 534
 surokii 289
 suto 280, 284,
 siitzgati 585 289, 309, 332, 568, 584, 746
- suvada 309, 411
 suvaditi 411
 suvetovati 411, 483
 suvätu 289, 411, 464, 483
 siiivora' 288
 siivrusiti 285, 291
 suxodinikii 533
 suxti 302
 sveklii 289, 636
 svästa 316
 svestilo 306
 svestinikii 288, 317, 464
 svetii 292, 293, 750
 svetii 290, 312, 411
 svobodii 289
 svriisiti 483
 synu 416
 synu 416
 sytu 293
- sestii desetii 279
 sestii desetu i trije 279, 352 568 584-
 siputii 289, 309
 suba 288
- tajna 289, 290
 takozdere 511
 telici 302
 temeli 289
 temeliti 534
 tšpu 312
 tšsku 288
 -ti 280, 584
 tima 293, 498, 614
 timinica 309, 746
 tina 289
 tipiku 290
 tisii 414
 tixnpti 289
 tlfikii 290
 tlumadi 289
 to 614
 toculo 288
 tojagii 288
 tok- 274
 tokuma 623, 716
 tgpa 595
 tgpanii 311
 topiiti 284, 290
 toporii 288
 tgpu 290
 *tra6ina 229, 638
 trajati 291
 trSba 289
 tresngti 289
 treti 290, 534
 trgzvii 289, 290
 tri deseti 279
 trije deseti 279
 trgba 311
 trgbica 288
 trgbiti 316
 Trojan 274
 trojica 285, 290
- troskotii 289
 trudiiti 290
 triigu 288
 trunii 301
 trupii 284, 288
 triisti 309
 tukumiti 290
 tiima 293
 tyk- 274
- u- 299
 uceniku 288, 297, 299
 ucenii 297
 ugodinikii 534
 ugoditi 306, 533
 ugcdu 533
 *ugorii 306
 -ujo 267
 ukloniti (se) 534, 538
 ulica 288
 umnoziti 534
 umoriti 290, 306
 upodobiti (sej) 533
 upiivati 534
 uršditi 306
 uslysali esi 523
 usrudije 306
 ustang 290
 ustati 290
 ustina 411, 534
 ustojati 306
 -use- 299, 383
 utesiti 533
 utrinja 285, 290
 uzreti 521
- v-k 748
 valiti 284, 290
 valii 289, 484
 varinica 302
 vare gde 748
 vare kto 748
 varii 289
 vasiliskovii 534
 vecerinja 285, 290, 632
 vecino 464
 vädro 226, 288, 305, 306
 veku 288, 304, 632, 718
 vera 299
 veriga 288
 veriniku 534
 verovati 299
 Veselia 208
 veselije 287
 veselii 289, 632, 634
 veslo 289
 vesti 289
 vetrilo 534
 vina 289
 vinovačii 290
 vitczi 290
 vixru 289, 315
 Vlad- 300
 vladyka 411
- Vlasi 302, 743
 vlasti 534
 vlasti 534
 Vlxaxii 302
 vlice 278
 vlikii 278;
 vlukanii 302
 vodica 302
 voinii 179
 Voj- 300
 vojevoda 287, 636
 vojniki 290
 voia 505
 voliti 291, 315
 volja 315
 viojg 315
 volna 505
 vrabij 289
 vraci 287
 vranii 229, 638
 vratiti 284, 290
 vraxti 289, 315
 vraza 288
 vraziba 289
 vredini 289
 vršdini 290
 vreme 288, 305
 vriista 288
 vriitiipu 302, 309
 vruxii 289, 315
 viicariti SQ 502
 Vulku 300
 (vii)leto 290
 villozi esi 523
 yuniti 280
 vii sex 747
 vuzdeti 280
 vuzduxii 289, 624
 vydra 289, 302, 307
 Vyseslav 307
- xameli 289
 xari 277, 315, 573, 750
 xarii 289
 xlipati 533
 xmäii 315
 xoxotati 291, 315
 xrabrii 533
 xrana 288, 309, 315, 584
 xranilnica 533
 xraniti 282, 304
 xränii 289, 305
 Xristosii 285, 290
 xuliti 291, 306
 xytru 289
- ynja 296
- za 291
 zabralo 288, 534
 zabyti 295
 zadaru 289
 zadiixngti 315

zakonoprästQpljenje 530
 zali 277, 284, 287, 314, 750
 zalogu 289, 315
 zalostu 533
 zapadii 289
 zapasti 289
 zapodu 534
 zapretiti 534
 zarja 289
 zării 284, 288, 314
 zastopiti 534
 zävorii 288
 zelenii 293
 zena 278, 750
 zeno (*voc.*) 278, 750
 zeratiikii 288
 zidari 287
 zitarí 296
 zivotu 293
 ziza 301
 Zizda 301
 z laku 534
 zlata (*reka*) 302
 zlätari 287, 296
 zlatikii 297
 zlatii 297
 zlobivu 290, 534
 zmij 284, 288
 zQbii 290, 311, 594, 595
 zobru 289, 312
 *zolto 313, 593
 zoluto 314
 zorja 289
 zrāti 290
 zruno 255, 767
 žrutva 289
 zupa 266
 lupanii 287, 309, 473
 zvonii 289

2. BULGARĂ

acá 395
 aglika 289
 ako 464
 Aksentij 300
 Aldija 300
 altar 396
 arnic 395
 -as 296
 ba 291
 Baba 301
 babini dni 256
 baer 395
 Bajko 300
 Baljo 300
 balta 593
 baltina (*v. bg.*) 245
 bal'tiny 314, 593
 ban 396
 Banisor 396
 Bardecica 396
 bårdza 245
 bardzif 245
 barza 395

bärzav 245
 barziv 245
 Basarab(u) 233
 basäka 396
 bastá 226, 579
 bařtiná 226, 579
 bätut 395
 Bazai 396
 Bärbuliřá 396
 barca 290
 bärlog 288
 Bärzici 301
 Bärzija 301
 Bärzina 301
 bel 292
 Bäla 301
 belmo 292
 bSlous 299
 bezna 396
 Bistrec 301
 Bistrica 301
 bivol 772
 bi(x) 282
 Bjala 301
 blana 288
 blato (*v. bg.*) 245, 773
 blända 396
 bogätař 296
 boleduvam 295
 bolen koni 234
 bolnijat koni 234
 bota 632
 botrak 395
 boture 395
 bozele 279
 bozik 556
 brat 394
 bräta 394
 braře 278, 394
 brazda 288, 303, 559
 Breza 301
 bucimis 395
 buhär 395
 Bunaja 396
 burkan 395
 burta 396
 buza 396
 c'ála 305
 c'álo 305
 car 226, 579
 carcalusa 395
 cärícä 226, 579
 carjat 615
 ce 239, 580
 celi 305
 celnik 293
 celo 293
 Cerbul 396
 Cercelat 396
 ceredä 249
 cerga 288, 636
 cernilo 290
 ceřti 455
 cestit 312
 ceta 303, 304
 cetirise 279

Cioriřá 396
 cist 455
 cökan 288
 Sokärlan 395
 Corlu 208
 Corul 396
 cotura 395
 covekät 235
 Creřul 396
 Guma 396
 da 238, 239, 273, 282, 291, 580, 610
 d'al 305
 Dan 300
 daruvam 299
 därveno maslo 194
 därvo 293
 den 308
 Dinapri (*v. bg.*) 218
 dinisi 236
 dizma 396
 djavol 288
 dlato 593, 594, 751, 773
 dl'ato 313, 314
 dl'eto 314
 dnes 236
 do 293, 610
 dobriät covek 235
 dobrous 299
 *doina 561
 dojlilica 561
 dojka 561
 dojnica 561
 dole 292
 dDlu 292
 domna 396
 dosta 293
 Dragomir 270, 300
 drakula 233
 drakulu 233, 396
 draptiino 396
 dropja 309
 drozdije 288
 drum 214
 dumam sř 750
 DunSstru (*v. bg.*) 218
 dvadeset 279
 e 147
 elhov 301
 -ene 297
 -et 610
 eto 291
 fasa 395
 ficor 395
 floricka 395
 flutur 395
 foienfir 395
 furka 395
 gadinu 532
 gajgur 178
 galbin 396
 gargarica 395
 gaska 289
 g'atä 395
 Gavanoš 396
 gäläb(i) 771

gälka 288
 gärb 288
 gärlo 288
 gärma 316
 gärmez 316
 Gin 300
 Gina 300
 Ginjo 300
 glezen 636
 glezna (*dial.*) 288
 globa 303
 gluma 396
 glumec 304
 godinak 295
 gol 295
 golan 290, 295
 gologan 396
 gorä 303, 394
 gore 292
 gore-dolu 292
 goro 303, 394
 gorole 279
 gospodine 278
 govorja 295
 gradina 593
 granka 336
 grämliv 316
 grämna 316
 greblo 288
 griv 289
 grozja 614
 guĝla 395
 gulija 289
 gura 395
 Gurguliat 396
 gusav 395
 Ilovica 301
 imam 146
 imSti 146
 ionäcea 306
 iunate 306
 izvor 708
 jalovnica 301
 ja 291
 Jarbata 396
 junii (*v. bg.*) 305
 kacjula 247
 kaĝula 394, 395
 kalus 396
 kalusar 396
 kandilo 772
 kaprar 396
 kapus 395
 karam 395
 karuca 394, 395
 Kasta 396
 katun 395
 kápäcinä 396
 Kärnul 396
 kärtica 289
 kästron 395
 keptarfe 395
 kicerä 396
 kl'anca 395
 kloca 283

- kobilo 288
 kocan 289, 309
 kofa 283, 632, 636
 kolastra 395
 koleda 772
 koliba 288
 konc 396
 kopa 283
 kopce 288
 kopelāk 248
 kopelcja 248
 kopica 306
 kopona 306
 koptor 395
 Korbul 396
 korda 395
 Kornica 396
 koruna 395
 kosica 284, 288
 kostura 395, 396
 krāba 313
 kracon 556, 557
 kracun 557, 750, 772
 kracunec 556
 krak 336, 557
 Kralevo 301
 krāva 593
 krābla 174
 krāāma 316
 krālig 395
 Krān 301
 Krāste 300
 krāv 316
 krāvta 316
 krecavo 396
 Krecul 396
 kriv 293
 krivec 288
 Krivina 301
 kumnatul 396
 kupa 395
 kupoi 395
 kuskrā 396
 kuzunaci 396
 lapovica 288
 lāuta 396
 lāutar 396
 lavica 288
 laziāka 293
 iāka 310
 lāzica 293
 -le 279
 lesija 396
 libele 279
 Liman 396
 limba 395
 lin 289
 lingurā 396
 lipov 301
 lopata 304
 luna 396
 Maces 396
 mafrika 395
 maika 287
 mālai 396
 maldicie (*v. bg.*) 314, 593
 māmāliga 396
 Manco 300
 mandzāra 395
 manitarka 289
 Manjo 300
 Mano 300
 Manzul 396, 417
 manutarka 289
 Margaja 396
 maruncākā 396
 masa 396
 mastexa 303
 mazarikā 396
 mācenik 290
 māka 303, 311
 mālcaliv 316
 māndurii (*medio-bg.*) 309, 311, 624
 Mārza 300
 maz 258
 mājāt 236
 mājec 258
 mājza' 303
 melco 395
 mesina 181
 mesto 614
 mezda (*v. bg.*) 316, 317
 Milja 300
 Miljo 300
 milkamii sš 533
 Mirca 300
 Misii 302
 Mixalce 300
 Mixalco 300
 mlākna 316
 mlea'ko 330
 mlecen 330
 mlecen 330
 mleko 330, 615, 718
 moc 396
 mgzitu (*v. bg.*) 236
 momce 394
 morkov 289
 mos 396
 Mosa 396
 mosija 396
 mreza 303
 murg 395
 Murgas 396
 muskur 395
 mustācuri 396
 Musat 396
 muskato 395
 mut 396
 na 273, 394, 610
 naj 273
 nakaz 289
 namerja 291
 Nana 300
 Nano 300
 nāstur 396
 Nedelko 300
 Neg 300
 Nāgoje 300
 Nejko 300
 nenja 287
 nevasta 303, 304
 ni 291
 nie 610
 nieden 239
 niū 610
 nija 610
 Nika 300
 nikak 239
 nikoga 239
 nosilo 306
 nost 316
 Novacka 302
 Novaki 302
 nunko 396
 nusti 396
 obida 303
 oboseja 290
 ocet 772
 ograda 313, 593
 omida 395
 ot 610
 -Qt 610
 otii 610
 -ove 610
 pada se 282
 pahar 396
 pajazina 289
 pakura 396
 pālāria 396
 pārtii (*medio-bg.*) 314, 593
 pana 396
 papistas 296
 papura 395
 papusa 396
 pastrija 396
 pat 396
 paun 227, 289, 395, 624
 pārlja 290
 Pāsarel 396
 peleāu 533
 peperuda 288
 perinica 288
 pešti 317
 Petros 396
 peturā 396
 Pico-r 396
 pipam 290
 pisanie 296
 pisa stā 508
 pisați stā 508
 pita 213, 288
 pitpalac 395
 pianina 303
 planināta 303
 plasa 303
 plasti 317
 plaz 288, 313, 593
 pleskam 290
 ploska 288
 pluta 288
 po 273
 pobjal 294
 Pocivalo 302
 pod 396
 podoinița 560
 pojunak 294
 pomana 290, 396
 pomen 290
 pomenii 290
 pope 278
 poreklo 636
 poroj 252
 praz 289
 prebroditi 294
 PrSdel 302
 predoslovie 290
 prekupec 288, 304
 prenesa 294
 prepelica 289
 prestilka 288, 305
 pripekii 534
 pucos 396
 puika 395
 pupāzā 395
 puskaria 396
 rajmirica 287
 ralica 288
 rana 303
 rasucalā 396
 razidrositi 306
 razmenjam 294
 razplitam 294
 raztālkuvam 294
 raztārkaljam 294
 rāka 311
 rāzda 317
 rāzkrāstica 293
 rgpa 283
 retovati (*v.*) 174
 rgxav 283
 roda (*dial.*) 287
 rodii sām se 281
 rok 396
 ruda 287
 rudzina 396
 Rusalii 288, 559
 rusalija 559
 rusaika 772
 rusalki družini (*pl.*) 559-
 salnosti (*medio-bg.*) 314
 samar 395
 sāpun 395
 sām 146, 147
 sām 308
 sbārcok 289
 scrum 395
 sdārvjavam 293
 sestrole 279
 si 236
 sila 303
 sit 293
 skārlāonc 396
 skārnav 290
 skufa 288
 skurteika 396
 slabonoga 299
 slama 593
 slava 303
 sloboda 289
 slovo 290, 632
 sluga 303
 sluzba 303

- Smârdan 302
smola 283
snegovit 414
Snegovo 302
soarta 396
soba 636
sopol 295
sopolan 295
speteazi 396
splina 395
spuză 395
Stajko 300
Stan 300
Stanco 300
Stanko 300
stârec 304, 309
stângăna (~ ruka) 396
stânzen 396
stoj 282
Stolnik 302
stomax 288
stopanii 306
strana 293, 306
străza 303
sugar(e) 395
sukman 288
Susul 396
suxodol 302
svada 289
svest 316
sapka 288
seguvam se 299
skolar 396
şobolan 395
sopărlă 395
sta 282
ătir 289
ste 282
ste da 273
sto 239, 580, 610
stuka 289
sut 290
tărg 288
Tărnova 208
templo 290
tesla' 303
-ti 568, 750
tizul 396
to 236
toba 396
togo 236
tomu 236
trăn 208
triise 279
trojan 750, 772
Trojan 559, 772
Trojanov (grad) 559
Trojanski (păt) 559, 772
tii 236
tufa 395
turma 395
turmak 295
turta 395
turturica 395
ugar 288, 306
urda 254
- Urdans 254
urdă 395
Ursulița 396
Vakarel 396
Talei 396
v'ara 305
Varna 593
vâtaf 396
vălxva 289
vârkolak 288
vârsa 288
vârtop 289, 309
Vârtop 302
vâzduh 570
vedro 306
velik 295
velikan 295
vera 614
veri 305
veselii (v. bg.) 208
vetre 278
veverica 289, 632
vica 395
vineric 396
vitrig 396
vitriga 396
vizulia 396
vixăr 289
Vladimir 270
vlaga 303
Vlajko 300
vlak 313, 593
vlaska 302
vlaxii (v. bg.) 198
voj(i)no 179
vran 638
vrăv 316
vrăvta 316
vse platse 257
vuntur 395
vurda 254
vuziiradoemu şş (medio-bg.) 306
xapljo 290
xoro 289
xrana' 303
za- 295
zaba 292
zăbava 289
zabja se 290
zabka 292
zaboljavam 295
zagovărjam 295
zâlba 303
zaltarinii (medio-bg.) 314, 593
zapa 289
zapadi 289
zavera 287
zavivka 305
zăbja şş 594
zăbun 396
zenă 303
zeno 303
zŕrtva 303
zestra 396
- zgorija 346
zila, 293
zimnik 305
zir 289
zivina 289
zizila 301
Zlatna 302
zlato 313, 593
zodux(a) 289
zupan 772
- 3. CEHĂ**
- bozie 556
cap 254
den 308
dnes 236
grapa 250
sen 308
stena 310
stenka 310
urda 283
Valah 388
Valasi 388
Valassko 388
vanoce 556
vatra 255
Vltava 224, 767
- 4. MACEDONEANĂ**
- cendo 310
da 580
dab 283
muka 311
pianina 303
planinata 303
răka 311
ruka 311
tâpan 311
zăbi 311
zămbi 310
- 5. POLONĂ**
- bahno 301
bialy 718
bozyc 556
brynza 391
bysyha 390
cap 254, 391
carek 391
caryna 390
chusta 390
cma 614
cutora 391
cuty 391
dzama 390
dzer 390
dzien 614
dzis 236
falca 390
frembija 390
- fujara 391
galbin 390
glaga 391
grapa 250, 391
gropa 391
gyrlyga 390
halbija 391
horda 255
hurm 390
hurma 390
kalarasz 390
klag 391
klaga 391
koliba 391
komarnik 391
kon 363, 468
korw 314
koszary 390
kracun 390
kulastra 391
kurastva 391
kurnota 391
laja 391
maezuga 390
mamalyga 390
merynda 391
Mincol 390
mogila 251
murgana 391
plaj 390
plegat' 391
plekat' 391
podisor 391
praătiba 390
prostak 295
puciera 391
puciora 391
rşckzka 310
redykat' 391
rumigat' 391
ruka 310
strunga 391
siuty 391
suty 391
ugor 306
uloga 299
urma 309
urda 391
vakesa 391
vatra 390
watra 255
zerep 390
- 6. RUSA**
- babata 236
babyte 236
batjus 299
belyi 718
borozdă 303
Bug 218
buran 598
burlak 295
byt' 307

den' 308
 denb 614
 dnjâ 308
 Dnjepr 218
 Dnjestr 218
 Don 218
 Donez 218
 doroga 471
 dorogutu 236
 Diinepri 218
 jasi (*v. rus.*) 216
 jaslskii trăgu 218
 jasy 216
 karacun 555, 556, 557
 karacunu 559
 kl'ag 345
 kon' 363
 korocun 555, 556, 557
 korocjun 556
 korocunu 555, 559
 kosynka 307
 krestjânin 771
 bom 721
 moci 317
 mogila 251
 mosci 317
 mucenik 290
 my 307
 mylo 307
 napisat/ 280
 oknoto 236
 oslam 532
 palka 117
 pecera 317
 penie 296
 pescera 317
 pisat' 280
 pol'ata 236
 Raha 218
 riiba (*dial.*) 397
 ryba 307
 rozdestvo (Xristovo) 556
 rta 721
 rtom 721
 si (*dial.*) 236
 sluga 303
 snâ 308
 son 308
 stena 310
 storonâ 303
 tesla 303
 tkan 721
 t'ma 614
 Trojanov (Val ^) 559
 tu (*dial.*) 236
 ugol 423
 unu (*v.r.*) 305
 valom 484
 vesnus' 236
 Volga 218
 vremennik 297
 vpuska 307

7. SÎRBO-CROATĂ

Arboric 397
 Arbolic 397
 -as 296
 Baba 301
 bac 397
 Baci 397
 Bajko 300
 Balota 300
 balâura 397
 bale 397
 Banisor 397
 bar 397
 Barbarasa 397
 Bârbat 397
 Bârbatovici 397
 barzast 397
 Barzilo 397
 Bârzilovica 397
 bat 397
 bdenije 296
 Bela 301
 beo 292
 beona 292
 Berbos 397
 besika 397
 bhâyate 281
 bicic 298
 birka 397
 Bistricka 301
 biti 147
 bivo 772
 Bjukolaj 397
 blabor 397
 blânda 397
 blaor 397
 blavor 397
 biâvor 245
 blavorak 245, 397
 blavur 245, 397
 blor 245
 bogâtaș 296
 Bojana 196
 Bolovan 397
 Bolovani 397
 bozie 556
 Bran 300
 brana 313, 593
 brazda 303
 brâzdas 296
 breg 313, 593
 brence 397
 Brezova 301
 brndusa 397
 brnka 397
 Brza 301
 Bucum 397
 Bukor 397
 Burdelj 397
 burdelj 397
 burjan 598
 ca 195, 272
 câtați 290
 câtiti 290

ciga 636
 Cipitor 397
 covjeci6 298
 cubran 558
 cuma 397
 cura 397
 ciira 201
 'cutura 397
 da 291
 Dajko 300
 dân 308
 danas 236
 dleto 314
 dne (*arh.*) 308
 doj 398
 dojnica 561
 <16kes 559
 douâ 398
 Dracnica 398
 Dracevica 398
 Dragomir 300
 Dragusi 299
 Drakul 398
 drum 214
 Diinâj 218
 Durmitor 198, 397, 398
 -enda 398
 -erie 297
 faklja 345
 Feeor 398
 Fetina 398
 Fiior 398
 Fi^tira 398, 587
 Futitura 398, 587
 iur&a 398
 Furtula 398
 frula 398
 .gâgrica 398
 gaman 398
 garda 398
 glavor 397
 glindura 398
 glumac 297
 gomila 251
 grâfe 298
 grâfeic 298
 .gruâti se 397
 gunj 398
 gunja 398
 gunjina 398
 gtintura 398
 gunturac 398
 .gusa 398
 Gusak 398
 gusan 398
 gusana 398
 hora 398
 (hrnkas 398
 igra 293
 igrsiti (se) 293
 intaciti 398
 jabuâoliti 397
 jâk 182
 jarba 398
 jez 304
 kaj 195, 272

kandilo 772
 kanura 397
 Kanuric 397
 kap 397
 karara 397
 kas 397
 katun 397
 katuna 397
 Kâtusa 397
 ker 587
 ker 397
 kerovi 587
 kjelator 397
 klopotar 397
 kocan 397
 kocenica 397
 kockar 290
 kofa 636
 koleda 772
 korâcati 555
 korak 557
 Korbovo 397
 Korbulicka 397
 *korcun 559
 korindati 397
 kdrizma 559"
 korman 288
 Kormata 398
 Kornet 397
 Kornisor 397
 krâcati 555
 Kracun 397, 556, 560
 kracun 557
 Kracuniste 397, 556, 560
 Kraljevo 301
 krava 313, 593
 krbun 397
 Krecav 397
 Krecul 397
 Krnin 301
 Kriv 293
 krnâta 397
 Krnâtina 397
 Krnul 397
 Krucica 397
 Krucicina 397
 Kukol 397
 Kukor 397
 Kukov 397
 Kukovak 397
 Kuksa 397
 kukusic 398
 kukuta 398
 Kukutnica 398
 kulizdra 397
 Kupa 398
 Kurmatura 398
 kurtast 398
 kustura 398
 laja 398
 Lakustovo 398
 lânac 288
 lazica 293
 laziciea 293
 Ligati 398
 Ligati<5 398

Ligatov 398
lipov 301
Ljepurov 398
luka 310
Lupulovic 398
macuga 398
magrân 103
Măgura 398
mămăliga 398
mamăljugă 398, 771
Man 300
Mares 300
markatulja 398
Marzini 398
medja 316
Metohija 736, 741
Mijel 398
Mikul 398
mir 307
Mirca 300
mito 306
mlădie 314
mocira 558
Moga 300
mogrân 103
Mogren 103
mosa 398
Mosulj 398
mrkatunja 398
mucenik 290
Mugurice 398
Murgule 198
nameriti 291
nasamăriti 293
nedux 289
NSgoje 300
Negrisor 398
Nekata 398
Nika 300
noc* 316
nocas 236
obosiți 290
Okno 302
Opăritul 398
Pajko 300
Palator 198
Pasarel 398
păto 398
Paraun 252
Paunka 398
Paunko 398
Paunkvic 398
Peroj 252
Peros 398
Pirlitor 198, 398
pisa cu 508
pisați cu 508
pita 213
Pitici 398
Pitikovic 398
plaj 398
plajari 398
plaz 313, 593
plesati 109
poloca 558
pomana 398
Pocivalika 302
poroj 252
Praxovo 302
Prijet 398
pritka 305
prljiti 290
pujka 398
putânja 296
putonog 299
racun 558
Ratunda 398
Radusi 299
reca 558
rekesa 559
Romanja 198, 736, 741
ricaglo 558
rus 559
rusalja 559, 772
rusâlje 772
rusalj(i) 559
Sakulica 398
samar 293, 398
sân 308
săpun 398
Sarakin 398
Sârapa 398
Sarebire 398, 587
Singur 398
Sirman 398
sluga 303
smetana 310
snâ 308
Srbsor 398
Srdul 398
stânac 310
Stări Vlax 198, 736, 741
stijena 310
stjenjâk 310
strana 303
struga 398
su 147
sugare 398
Surdul 398
Surdulica 398
svijeca 31(f)
Saso 398
Serbula 398
sopee 398
spilisor 201
stacun 558
sto 195, 272
Strb'c 398
Taor 398
Taure 398
tavoljiti 290
trio 306
trze 398
turma 398
Țipitor 198
ugar 306
urda 398
urlați 398
Ursul 398
Ursula 398

Ursulovich 398
-usa 299
vaklja 345
vala 398
vicor 398
Vidun 307
Vinisorsky Grăbii 398
Visitor 198, 397
vlah 198
Vlajko 300
vlak 313, 593
Vlasi 198
Vlaxii 198
voj(i),no 179
vran 638
vucid 298
vuk 298
Vukan 302
Vysatori 198
Vysitori 198
Vysinel 398
xrana 303
zapadec 289
zeci 398
zila 293
zimus 236
zlato 313/ 593
Zmantara 398, 587
Zmantare 587
zok 398
șupa 772
zupan 772
Zur 398

8. SLOVACĂ

arenda 390
baca 390
baci 390
bakesa 390
Batrna 390
Batryna 390
bir-bir 390
brynza 390
cap 391
carek 391
cioară 390
cutora 391
cuty 391
daina 560
dana 560
demikat 390
dzer 390
frembija 390
frombia 390
fujara 390
Gahura 390
Gaurovy 390
geleta 390
glag 390
glaga 391
Grapa 390
groapă 390
gropa 391
grun 390
halbia 391

Kicera 390
Kis-Magura 390
klag 390
klaga 391
Kolyba 390
komarnik 391
kornuta 390
kracun 556
Krumpa (v.) 313
krunter (v.) 313
kurastva 390
kurnota 390
kurnuta 390
lak 390
maciukca 390
măgura 390
Măgura 390
mamalyga 390
merinda 390
Mincol 390
murgana 390
pastyr 390
pistrula 390
plaj 390
plegat' 391
plekat' 391
podisor 391
putyra 390, 391
radika 390
redykat 390
rumigat' 391
Runka 313
siuty 391
suty 391
striga 390
strigoj 390
strunga 390, 391
trumbit' (v.) 313
tusira 391
tusiriti 391
urda 390, 391
vakesa 390, 391
vatra 255, 390
vatuj 390
vianoce 556

9. SLOVENĂ

bogâtus 299
bozie 556
cap 254
drobis 298
drvânja 296
golis 298
gomila 251
kracun 557
lânac 288
risalcek 559
rusalček 559
stalis 298

10. UCRAINEANĂ

Akrysoru 389
Akrysor 389

- alticja 390
 arawona 389
 Ardzelucna 389
 aret'y 390
 Arşica 389
 babana 390
 bahno 301
 bajur 390
 balmuş 390
 balta 390
 Baltagul 389
 balyga 390
 barza 245, 390
 barzij 245
 baska 390
 blekew 389
 blynda 389
 blyndyj 389
 bort' 284
 borta 284
 bowhar 389
 bowharka 389
 Bradul 389
 Bradulanka 389
 Bradulec 389
 Brebeneskul 389
 bredulec 390
 brendusa 390
 Breskul 389
 Brustur 389
 brynza 391
 bukata 390
 buna 389
 bunika J39
 burdej 390
 butuki 389
 bysyha 390
 cap 254, 391
 cara 389
 carek 391
 caryna 390
 Cerbul 389
 chlib 598
 cokan 389
 cukurlj 390
 cutora 391
 cuty 391
 daina 560
 dana 560

 Dalu Kulgerului 389
 Delesur 389
 Deluc 389
 demikat 390
 dibie 390
 doga 389
 D©su 389
 Dosu Osojului 389
 Dosy 389
 Dragulec 389
 dzama 390
 dzer 390
 dzermala 390
 dzigeraj 390
 dzerep 391
 dzyngaslywyj 389
- Faca Osojului 389
 facernyj 390
 falca 390
 Fasory 389
 fiju 390
 Flujeras 389
 flutur 390
 folos 389
 Fontinjaku 389
 Fontinjaş 389
 Fontinjaza 389
 Formoza 389
 Frasini 389
 frembija 390
 frika 390
 fruntaş 390
 Frysinet 389
 fujara 391
 Gahura 390
 gard 390
 genzura 389
 glaga 391
 gogoman 390
 Gorunet 389
 grapa 391
 gropa 250, 391
 gros 390
 Grosulicj 389
 gyrlyga 390
 hadzuga 389
 halbija 391
 hard 390
 harmasar 389
 hergew 389
 hyra 307
 jafira 391
 kalus 390
 kamanak 389
 kamata 389
 kapestra 389
 kapuă 390
 Karatura 389
 karausa 390
 Karpin 389
 karuca 389
 katerynka 307
 katusa 389
 kerecun (rut.) 556
 kiptaf 389
 kl'ag 423
 klaga 391
 kl'agati 423
 klaka 389
 Kobores 389
 koda 390
 kodas 389
 Kodisera 389
 Kodrosory 389
 kokona 389
 kokos 390
 koliba 391
 komarnik 391
 Kopacis 389
 Korbul 389
 korkobec 390
 Kosta Rusenilor 389
- Kosto mare 389
 kosynka 570
 Kratun 390, 556
 KreĠun (rut.) 556
 kulastra 391
 kuraătva 391
 Kuratul 389
 Kuratulec 389
 kurmej 390
 kurnota 391
 Kurpenely 389
 Kurpin 389
 kyrza 390
 iaja 391
 Latundur 389
 Lazu Mare 389
 Ledeskul 389
 letos 236
 Leurda 389
 lew 389
 Ljesul 390
 Ljesulec 390
 loc 389
 Loksor 389
 Lunga 389
 Lunka 390
 lywada 390
 maczuga 390
 mageran 390
 maj 390
 malaj 389, 390
 mamalyga 390
 menzera 390
 Mereăir 390
 merynda 391
 Mincol 390
 mosa 389
 Mosoroni 390
 moăul 389
 murgana 391
 musia 389
 Mutatore 390
 nanasko 390
 Negrowa 389
 Niagrovo 389
 Niagryn 389
 Paltin 390
 part 389
 Pekura 389
 peskar 390
 Petranka 389
 Petricel 389
 Petrikiw 389
 Petros 389
 Petrosa 389
 Petrykolnyj 389
 Pietros 389
 Pietrosul 389
 Pikul 389
 Pikunj 389
 Pikuy 389
 Pinu 389
 pizma 389
 plaj 390
 plegat' 391
 plekat' 391
- Plopet 390
 podisor 381
 pomana 389
 Porkulec 390
 pornala 390
 prastiba 390
 prazyna 390
 Primavaratik 390
 proskura 390
 putera 389, 391
 putira 389
 Radul 389
 Raduskul 389
 Ramasico 390
 ramasica 390
 Rapid 389
 redykat' 391
 Repedo 390
 rezes 389
 rizdvo 556
 rosa 390
 Roskana 389
 Rotundul 389
 rumigat' 391
 Runkul 390
 Ruptury 390
 Rusul 390
 Rusor 389
 samanaty 389
 sapor 390
 saraka 389

 Sasul 390
 Sekatura 389
 Seketura 389
 Sekul 390
 sembryl'a 389
 Sesory 389
 Seăul 389
 siuty 391
 Ńkam 389
 Skeresora 389
 Skundul 390
 Skurtul 390
 Sojmul 390
 Ńopra 389
 spindz 389
 spuza 390
 Stanisora 390
 stempyraty sa 389
 Stenke 390
 Stezeret 390
 Stinka 389, 390
 Stinky 389
 Stramtura 389
 Stremba 389
 Stremtura 389, 390
 Strimba 389
 StrimĠescik 390
 Strim&ska 390
 Strimka 390
 strunga 391
 Strymba 389
 Stynka 390
 suty 391
 swara 389
 Talpiş 390

tarkatyj 389
 Tejus 389
 Temnatik 389
 tjar 389
 Tomnatik 390
 trandafylj 390
 trandafyra 390
 tryfoy 390
 Turbat 390
 turma 390
 Tuşul 389
 tuăyra 390
 tys'mjanica 414
 urda 391
 urma 394

Ursulec 390
 Vajdeminec 390
 vakesa 391
 Valea Bou 390
 Valza marja 390
 Veledarga 390
 Vurpen 390
 wakaf 390
 Waskul 389
 wenit 389
 zenepyn 391
 zenepyr 391
 zerep 390, 391
 zgarda 389

E. LIMBI GERMANICE

ach (*germ.*) 315
 . akeit (*got.*) 114
 Arma (*longob.*) 133
 Anno (*longob.*) 133
 Annon (*longob.*) 133
 Brienz 253
 Brinsenkāse (*germ.*) 253
 but (*engl.*) 228, 307
 dānav- 218
 *Donawi (*got.*) 217
 *Dunaujai (*got.*) 217
 *Dīinawi (*got.*) 217
 Eindruck (*germ.*) 194
 filma (*got.*) 223
 flaskā (*franc.*) 133
 flaskun (*franc.*) 133
 Gabe (*germ.*) 228
 gil- (*germ.*) 222
 Gilbach (*germ.*) 222
 guma (*got.*) 133
 guman (*got.*) 133
 gumin (*got.*) 133
 gumins (*got.*) 133
 helpa (*nord. corn.*) 631
 hialpa (*v. isl., v. sued.*) 631
 kaisar (*got.*) 114
 karkara (*got.*) 114
 Karl 313, 593
 Kelāri (*v. germ. s.*) 114

Kellmiinz (*german.*) 114
 kelsbach (*german.*) 114
 Kista (*v. germ. s.*) 114
 Kokkel (*sas.*) 301
 kriizi (*v. sax.*) 114
 Lāute (*germ.*) 372
 -lo (*germ.*) 417
 lort (*germ.*) 222
 lukarn (*got.*) 114
 mulda (*got.*) 223, 224, 471, 767, 768
 ocht (*irl.*) 745
 Pflug (*germ.*) 772
 Prinsenkāse (*germ.*) 253
 rapfe (*medio-germ.*) 222
 scholt (*sas.*) 635
 Stadt Molde (*germ.*) 224
 sterno (*v. germ.*) 222 <
 *sternu (*nord. corn.*) 631
 stiornu (*v. isl.*) 631
 tins (*v. sax.*) 114
 Viertel (*germ.*) 384
 Walha (*german.*) 743
 walhos (*celt.*) 743
 which (*engl.*) 604, 607
 wicka (*v. germ. s.*) 114
 Wilthalvo (*v. germ.*) 224, 767
 who (*engl.*) 604, 607
 wyth (*gal.*) 745
 yntse (*anglo-sax.*) 114

F. ALBANEZĂ

-a (*adverbial*) 240
 -a- 233
 a 109
 adheroj 249
 agueme (e **rj**) 392
 ake 255, 500
 alteroj 392
 alteruem (me ~) 392
 ambare 239
 ambareze 239

ambel 208
 ande 229
 ane 229
 -ar 638
 ar 109
 areze 239
 askurre 239
 asnje 239, 581
 asnjehere 233
 assesi 239

-at 210
 atje 233
 avull 240, 242, 243, 244, 575, 581 739
 ay 233
 bac 243, 244
 bac 243, 244, 581, 739
 bace 243
 bagelje 245
 bagje 245
 bagle 245, 739
 baige 245, 581
 baljege 245
 balle 255
 balte 245, 313, 581, 593, 739
 bardhe 206, 242, 245, 246, 581, 739
 bark 206
 bashke 243, 245, 739
 baske 245, 581
 berr 243, 246, 581, 739
 bese 227
 besnik 235
 bget 617
 bie 289
 bishedim 249
 bishedoj 249
 biet 617
 biete 256, 617
 bolle 245, 581
 Bore 206
 bore 206
 brane 313, 593
 bredh 246, 581, 739
 bredhi 246
 breg 313, 593
 brenc 246
 brende sa-t 255
 brenze 255
 bres 240
 bretek 214
 breth 246
 brez 240, 246, 581, 739
 bri 207
 briri 207
 briu 207
 bri 207, 208
 brini 207
 brushtull-u 255
 Buene 196
 bukeje 246
 bukure 246, 581
 bukuri 246, 581, 739
 bukuroj 246, 581
 bullar (g.) 245, 581
 bungu 246, 581
 bunk 244, 246, 581, 739
 burre" 208
 busze 244
 buze 240, 244, 246, 581, 739
 byk 242, 246, 581, 739
 cap (g.) 243, 254, 583, 739
 cape 254, 583
 carde 249
 cjap 243, 254, 583
 cjer 209
 cobanisht 239, 581
 cok 240, 243, 247, 581, 739

cottizare 214
 coqe 582
 cufke 243, 248, 739
 cuke 240, 243, 248, 739
 cupe 248, 581
 cupis (g.) 243, 248, 581, 739
 dalte 313, 314, 593
 dardha 207
 Dardha 207
 dardhe 207
 dash 208, 249, 739
 Dash 208
 debare 289
 debore 206
 Dede 206
 deit 207
 dejet 207
 dele-delme 206
 delme 207
 derguane 229
 dermoj 255
 det 207
 dhalle 243, 246, 255, 583, 739
 dhānder 255
 dhe 233
 dhender 255
 dhene (i~) 257
 dhi 206
 dhjame 215
 dhrom 214
 Dimale 207
 djemen 226
 -do 233, 580
 dore 239
 doreze 239
 dre 208
 dreite 120, 232, 744, 745
 dreni (g.) 206
 dreni (t.) 208
 dreq 256
 dreri (t.) 206
 driza 208
 drize 208
 droe 242, 249, 582, 739
 dru 242, 249, 582, 739
 druja 242, 249, 582
 drum (g.) 214
 drute 249, 582
 dua 233, 580
 duaj 233, 580
 duhet 238
 Dukat 210
 dum 265
 dyte (i ~) 235
 ema 255
 eme (t.) 484
 ene 229
 enni 229
 esh 304
 -eshte 210
 eshte 147
 fare 255
 femje (g.) 227
 ferkoj 79
 fi?or 393
 Filat 210

- flojere 249, 582, 739
 fmi (g.) 227
 Frari 227
 frike 214
 fruer 726
 fshat 182, 726
 fshehta 240
 ftua 120, 232
 furke 102
 fyell 249
 gamule 251
 gard 249, 582
 gardh 249, 313, 582, 593, 594, 739
 gargull 763
 gat 243, 249, 739
 gatuaj 249
 gelbaze 240, 247, 581
 gerrese 250, 582, 739
 gjândere (g.) 393
 gjarper 253
 gjarpinj 210
 gjemb 243
 gjemb 249, 582
 Gjembocâri 638
 gjendere (t.) 393
 gjithasthu 233
 gjithe keto (me ~) 239
 gjithe qe (me ~) 239
 gjithnje 239
 gjon 249, 582, 739
 gjuni (g.) 228
 gjuri (t.) 228
 gjurme 215
 gjymes 418
 gjymes 242, 250, 582, 739
 gjymes 243
 gjymese 250, 418, 582
 gjymse 250, 418
 gjymtyre 255
 gjys(e) (*scut.*) 250
 gjysh 242, 243, 249, 250, 582, 739
 gjysme 250
 gjyth 250
 gjembe 249, 582, 739
 Gjembocâri 638
 gljimp 249, 582
 goge 242, 243/250, 582, 739
 Gombocari 229
 gremerate (*t.*) 227
 grep 250, 582
 grope 250, 582, 739
 grunde 250, 582, 739
 gurmaz 582, 739
 gushe 240, 243, 250, 582, 739
 guxoj 214
 hames 243, 250, 582, 739
 hane 229
 hanna 229
 hene 229
 hrane 342
 hudher 250, 582, 739
 hudhere 243
 hunde 250
 hundhre 250
 hurdhe 242, 243, 250
 hurthe 242
 -inj 210
 -isht 239, 259, 581
 ka 146
 kam- 146
 kâmbe (g.) 228
 kamesh 146
 kanep (g.) 228
 kânge (g.) 228
 kaptine 763
 karbull 255
 karpe 209, 735, 740, 741
 katre* 116
 katund 247, 581 739
 katunt (*t.*) 247, 581
 kelbaze 240, 247, 581, 739
 kembe (t.) 228
 kembone 103
 kemishe 226, 5â9
 kendoj 726
 kenge (t.) 228, 624, 765
 kepushe 240, 243, 247, 581, 739
 kerp (t.) 228
 kesale 103
 kershendelle 557
 keshille 226, 579
 kesule 247, 581, 739
 kjel 114
 kjeljp 247
 kjep 248
 kodre 103
 kofhse 120, 232, 579
 kokaze 239, 581
 koke 239
 kom 763
 kome 763
 kopac 248, 739
 kopil 248, 582, 739
 kopsht(e) 210
 koqe 248, 739
 kore 229, 639
 koshe 120, 232
 krec 255
 kreshme 116
 kroje (g.) 252
 krona (g.) 252
 kro(n)i (*scut.*) 252
 kronj (*t. de sud*) 252
 krua (*t.*) 252
 krue (*scut.*) 252
 krushk 763
 kryq(e) 102
 kudo 233, 580
 kuj 256
 kulper 240, 243, 248, 582, 739
 kulpere 248, 582
 kunat 726
 kunet 726
 kupshore 393
 kurd6 233
 kurpen 240, 248
 kurpul 240, 248, 582
 kursej 256, 765
 kurthe 248, 582, 739
 kushdo 233
 kuxoj 214
 lafshe 120, 232
 lane 229
 lash 120, 232
 leh 250
 Tehete 250
 lehte (i ~) 250, 582, 739
 lemnj 393
 lemsh 239, 581
 lemsh 105
 lendine 312
 Lesh 211
 levdoj 226, 624
LYet 617
 Uoge 312
 lidh 257
 lidhur 238
 lidhura (er^) 257
 Lik 206
 Like 206
 linje 764
 lis 235
 lisd 235
 lithmeja (e g.) 251
 lithmja (e ~) 251
 luften 120, 232, 579, 744, 745
 mâ (g.) 228
 madh (i ~) 251
 madhjoj 257
 magule 243, 251, 582, 739
 mal 209, 243, 250, 582, 735, 739, 740, 741
 mall 251, 582
 malle (e ~) 179, 251
 Malung 250
 mamalinge 771
 man 209
 mand 209
 maraj 251, 582, 739
 marcel 764
 math (i ~) 179, 251, 582, 739
 matuke 307
 *mberdur 726
 *mbrat 726
 mbrenj 246
 mbret 178, 451, 726, 764
 me 238
 mekat 579, 591, 624
 mendafsh 120, 232
 mendafshe 120, 232
 mendash 120, 232
 mengji 214
 mengjim 214
 mengoj 256, 765
 mergoj 256
 mergonj 183
 mes 208, 240
 mez (i) 208, 251, 582, 739
 mezare 251
 mezat 208, 251
 mik 101
 mik i mire 235
 miku i mire 235
 miq 101
 mi'r (w; g.) 228
 mire (*t.*) 228, 235
 mjegull 251
 mjergull 251
 modhulle 242, 251, 582, 735, 739, 741
 molle 103
 moshe 243, 251, 582, 739
 motshe 251, 582
 mugull 243, 251, 582, 739
 mulle 255
 munk 244
 murg 251, 252, 582, 739
 *musende 229
 musene 229
 mushk 252, 582, 739
 nate 120, 726
 nendedjete 279
 neperke 252, 582, 739
 net 726
 nierzi 210
 Nish 211
 nje 227
 njegull 251, 255
 njem-bedzde 279
 njeri 258
 njehere (me^) 239
 nje mbe dhjete 279
 njeriu i dijshe 234, 580
 njerith 258
 njerke 764
 njerzisht 210
 ograje 313, 593, 747
 pak 109
 pare (i ^) 207
 pasure (i ~) 146
 pedim 393
 pelk 575
 pellg 207, 242, 245, 581, 739
 pelk 242, 245, 581
 perronje 252
 pe (g.) 228
 pelqenj 114
 peme 764
 pendar 312
 pendohem 765
 per 209
 perane 239, 581
 pergjoj 765
 perint 226
 perrenje 252
 perrenje 252
 perroi 252, 582
 perrua 252, 582, 739
 persyssem 257
 persysh 257
 pi 209
 pire 209
 pite 213
 pk'ak 617
 plakat 256
 pleh 617
 pllaje 215
 plug 772
 Postripe 79
 prej 209
 prind 726
 Prigonat 210
 prrua 252, 582

pft'n (g.) 228
 pune (t.) 228, 229
 pupa 253, 582
 pupce 253, 582
 pupe 240, 253, 582, 739
 pupeze 240, 253, 582
 pupze 253, 582, 739
 purre 307
 putere 229, 639
 qafe 243, 247, 581, 739
 qe (se) 239, 580
 qen (t.) 227, 228, 746
 qertoj 256
 ragal 207, 244, 581, 735, 739, 741
 re (t.) 206, 207
 re (g.) 206, 207
 ren (g.) 207
 rende 312
 rendes 253, 582, 739
 rere 101
 Rgalje Madh 244
 rralla 240
 rrembej 312
 rremer 736, 741
 rrjedh 207
 rrodha 207
 rrua (t.) 252
 sado 233, 580
 sane 305
 Scodra 196
 Scupi 196
 sere 215
 -sh 153, 239, 581
 shale 764
 shapi 243, 254, 583, 739
 sharke 213
 sherpe 229
 shesh 256, 764
 shkardhe 243, 255, 583, 739
 shkembinj 210
 Shkoder 211
 shkorse 764
 shkrete 765
 shkrep 253, 582
 ^shkrumb 243, 253, 582, 739
 shkumboj 253
 Shkyp 196
 shpartalloy 393
 shpate 79
 shpende 253, 582, 739
 shpi (g.) 228
 shpuze 253, 739
 shqa 264, 772
 shqer 209
 Shqiperi (t.) 228, 579
 Shqipetar 196
 Sqjpnj (g.) 579
 Shqypni (g.) 228
 shtat 764
 -shte 210
 shtengu 243
 shterp 254
 shteze 255
 shtenk 245
 shtepi 228
 shtjer 209
 shtjerre 243, 254, 583, 739
 shtrep 243, 253, 582, 739
 shtrepe 215
 shtrunge 243, 253, 582, 739
 shtune (e ~) 229
 shtylle 229
 shut 244, 248, 582, 739
 shute 248, 582
 site 226, 306
 sop 215
 sorre 243, 247, 581, 739
 sperk 214, 215, 227, 229, 639
 sthyll 215
 sumbull 253, 582
 suntoj 312, 595
 tane 229
 -te 598
 te 235, 238, 239, 580
 terboj 765
 tersire 229, 638
 tet (g.) 228
 tete 120, 228
 thane 229
 tharbe 253
 tharbet (i ~) 253, 582
 thark 254, 583, 739
 tharpte (i ~) 253
 tharte (i ~) 253, 582, 739
 thep 242, 254, 583, 739
 therrime 242, 249, 739
 thjap (g.) 254
 thone 229
 thumbez 253, 582, 739
 thumbull 253, 582
 thumbulle 242
 thump 242, 248, 581, 739
 tnie 229
 traitoj 120, 232
 treg 207, 210
 tridhjet 279
 trete (i ~) 235
 trofte 120, 232
 tshark 254
 udhos 254, 583
 ugraje 313, 593
 ujane 252, 582, 739
 uje 252, 582
 ujk 207
 ujkonje 154
 ulk 207
 ulluk 392
 unaze 229
 une 229
 unkj 112
 urdha 254
 urdhe 254, 739
 urdher 249
 uroj 764
 urrej 256, 765
 vall 139
 valle 139, 500, 511
 varvat 181
 vatre (t.) 255, 583, 739
 vedre 226, 306
 vella 227
 vene" 229

vene 210
 verce 392
 vereshite 210
 vjedhull 255, 583
 vjedhulle 242, 246, 739
 vne'sht 210
 voter (g.) 255, 583
 vrane 638
 vranet (i →) 638
 vrere (i ~) 229

vreret 638
 yne 229
 zâni (g.) 228
 -ze 239, 248
 zeri (t.) 228
 zgaur (g.) 393
 zgjebe 346
 zgjyre 346
 zjarn 206
 zjern 206

G. MAGHIARĂ

âcs 443
 âdomány 534, 667
 âldani 534
 âldomás 382, 383
 alkotni 382, 383
 âlnok 534
 aprod 382, 384
 -as 296, 383
 balaton 559
 bán 384
 banat 382, 534
 bänni 384, 534
 bântani 382, 383, 384
 barat 535
 barâzda 559
 bard 314, 382
 ber 382, 384
 berbencze 384
 berek 535
 berenca 559
 beszéd 305, 532
 beteg 535
 bika 307
 brni 535
 biro 384, 535
 bá 511, 535
 bojâr 287
 bolond 751
 bâlseg 384
 bâseg 384
 bosszu 535
 bucsu 384
 bujdoso 535
 bulcsu 384
 biintetni 535
 cap 254
 csaltság 535
 csalni 535
 csercse 767
 csercselye 767
 cseve 305
 csorda 535
 dana 560
 dekânus 384
 desma 384
 dâzsma 535
 domb 274, 750
 donga 312, 595
 dukat 384
 Duna 2ÎS

-(e)d 386
 as 385, 535
 ellen 382, 534, 708
 ellenes 534
 engedni 382
 -es 383
 espendz (*dial.*) 253
 esztena 310
 fâklya 345
 falka 384
 fald 535
 Fehervâr 301
 Fejervâr 301
 fele 382
 felelet 535
ielelni 535, 668
 fentes 672
 fertâl 384
 ferton 384
 fogadâs 535
 fogadni 384, 535
 fogoly 535, 668
 forint 536
 galamb 312, 751
 garâd 559
 gazda 382, 384
 gomb 383
 gond 267, 274, 383, 384, 708, 750
 guba 384
 gyenges 383
 gyolcs 383, 535
 gyulolni 535, 668
 hadnagy 385, 535
 halasto 385
 halasztani 535
 ham 385
 haszon 535
 hatâr 385
 helgy 385
 herceg 385
 hitlen 383, 481, 482, 535
 hitlenseg 385, 529, 535
 holgy 385
 hordo 383
 huszâr 385
 htitlenseg 529
 ipri 385
 ispân 535
 izetlen 481
 jâsz-ok 216

jász-vásár 218
 jobbagy 385
 joszág 537
 kaláka 559
 kalauz 535
 kamat 535
 karacson(y) 559
 Karachyno Olako 557
 kard 384
 karuly 383, 384
 kep 384, 459, 708
 kepezni 384
 kereszties 384
 kezes 384
 kin 382, 384
 kip 384
 kolonya 384
 kolteni 383
 koltseg 384, 535
 komornic 535
 korong 312, 595
 kiikulo 301
 lakás 385
 lakat 382
 lakni 382, 385
 lanka 312
 lepeny 535
 máglya 345
 marha 385, 535
 rnázsa 385, 535
 megye 385
 mehes 385
 mertek 385
 mesgye 317
 meşter 382, 385
 mesterseg 482
 morogni 535
 nem 385
 nemeş 385
 nemzet 535
 ni 513
 nyomás 383, 385
 -6 383
 oka 535
 olyv 383
 orda 255
 orok 386
 -os 383
 palánk 385
 palást 317
 panaszolni 385
 parkaláb 385
 pârta 535
 pating 274
 pelda 382
 peres 385
 pest 317
 polgár 385, 535
 porkoláb 385, 535
 pusvás 386
 rend 312
 rikácsol 307
 rozdsda 317
 -ság 383
 -seg 383, 482, 529
 sinor 535
 skârlat 384
 sold 385
 soltezs 386, 535
 solyom 383
 Szaka 419
 szállás 386
 szam 444
 szândok 440, 535
 szavados 386
 szavatos 535
 szekeres 386
 szekreny 477
 szent 312
 Szent-László 267, 383
 szoba 636
 szokni 535
 szomszed 535
 szovatos 535
 tagadni 386
 talp 382
 tar 386, 536
 tarka 536
 terh 386
 terhes 536
 tolvaj 386
 tompa 312, 595
 tompe 312
 tornác 536
 továr 536
 iilo 383
 utálni 536
 vám 386
 város 383, 385
 veg 386
 videk 536
 vig 386
 vitez 386
 zsold 385
 zsoldár 535

H. LIMBI TURCICE

bulya- (tc.) 270
 bulur (tc.) 270
 corba (t. otom.) 636
 efendiler (tc. otom.) 134
 Jaasi (cumanâ) 218
 kalabalik (tc. otom.) 570

katan (tc. otom.) 247
 -ler (tc. otom.; voc.) 134
 mămâliga (tc. otom.) 771
 oluk (tc.) 392
 engl (bg.-tc.) 270
 ognr (bg.-tc.) 270

oguz (v. tc.) 270
 6n-k61 270
 pita (tc. otom.) 213

soba (tc. otom.) 636
 uluk (tc.) 392
 urda (tc.) 254

I. ALTE LIMBI

akkuna (finezâ) 314
 'AXavoi (iran.) 217
 A^aOvoi (iran.) 217
 *Ao<joï (iran.) 217
 'ApKpdvrjg (iran.) 217
 *arya- (v. iran.) 217
 *arya-ka (v. iran.) 217
 *aryana- (v. iran.) 217
 asa (av.) 217
 âsav- (av.) 218
 *asnâ (i.-e.) 229
 aursa (av.) 202, 216
 axsaena- (av.) 217
 bandaka (v. ir.) 251
 basâs-is (Ut.) 235
 bâsa-ji (Ui.) 235
 capis (pers.) 254
 dainâ (Ut.) 560, 561
 dânu- (av.) 218
 *Dânu aparâ- (av.) 218
 Dânu nazdya- (av.) 218
 dâsa (pre-arian) 202
 dei9- (i.-e.) 560
 deio (i.-e.) 560
 deju (let.) 561
 det (let.) 561
 *dhe(i) (i.-e.) 561
 *dheigh- (i.-e.) 206
 diet (let.) 560
 •dighâ (i.-e.) 206
 diju (let.) 560
 don (oset.) 218
 •dyurn- (pre-alb.) 250

"HXiavoc, (iran.) 217
 'HpaKag (iran.) 217
 *gwherm- (i.-e.) 206
 *gord- (i.-e.) 314
 iron (oset.) 217
 *kren (i.-e.) 252
 *kron (i.-e.) 252
 *man (i.-e.) 548
 *mand (i.-e.) 251
 masya- (av.) 202
 *molno (i.-e.) 243
 muilas (Ut.) 307
 narâg (oset. tag.) 218
 *noi-bh-o- (i.-e.) 548
 *orbho- (i.-e.) 548
 paga (av.) 217
 peratav- (av.) 219
 *ren (i.-e.) 252
 *robh- (i.-e.) 548
 Sakâ 219
 Sakastân 219
 sarit (sanskritâ) 211
 *seuq (i.-e.) 244
 -spudnâ (i.-e.) 229
 *-t- (i.-e.) 235
 tolba (finezâ) 314
 uors (oseta de vest) 216
 •urdhos (i.-e.) 254
 urs (oseta de est) 216, 254
 •visâto (i.-e.) 548
 zârond (oset.) 219
 yum- (pre-alb.) 250

TABLA HĂRȚILOR

1. <i>eu vād', eu aud</i>	326
2. <i>eu rīd; el începe să rīdā</i>	327
3. <i>bāșinā</i>	333
4. <i>ă în păduchios</i>	334
5. <i>n în inimă</i>	337
6. <i>luceafăr</i>	338
7. <i>viezure</i>	339-
8. <i>cui</i>	340
9. <i>eu țin</i>	341
10. <i>eu spun</i>	342
11. <i>o în ochi) oichiului; ureiche</i>	365
12. Pluralul lui <i>mînă</i>	366
13. Palatalizarea labialelor	367
14. <i>ă</i> final în <i>vină</i>	371
15. <i>â</i> în <i>limbă'</i> , <i>-â</i> în <i>mă mânîncă</i>	372
16. Imperiul roman la sfîrșitul secolului al IV-lea e.n	774
17. Teritoriul romanizat sud-dunărean (după P. Skok)	775
18. Dialectele române din Peninsula Balcanică (după G. Weigand și S. Pușcariu)	776
19. Istroromâna (după S. Pușcariu)	777

CUPRINS

Prefață	7
Scurt istoric al elaborării prezentei lucrări	9
Metoda: 9. Informația. Realizarea 11.	
<i>Lămuriri preliminare</i>	13
<i>Abrevieri</i>	21
<i>Indicații bibliografice</i>	44
I. <i>Limba latină</i>	44
Latina: 44. Limbile romanice: 47. Româna: 50.	
II. <i>Limbile balcanice</i>	52
Traca și ilira: 52. Greaca: 54. Germanica: 54. Iranica: 54. Limbile balcanice: 55. Albaneza: 56. Bulgara: 58. Macedoneana: 58. Sîrbo-croata: 59. Neogreacă: 59.	
III. <i>Limbile slave meridionale</i>	60
Vechea slavă și slava meridională: 60. Româna: 63.	
IV. <i>Româna comună</i>	64
Româna comună: 64. Aromâna: 64. Meglenoromâna: 66. Istroromâna: 66.	
V. <i>Sec. XII-XV</i>	67
VI. <i>Din secolul al XIII-lea la secolul al XVII-lea</i>	68
<i>Notația fonetică</i>	70
<i>Transcrierea alfabetului chirilic</i>	71

I. LIMBA LATINĂ

INTRODUCERE	75
Definiția genealogică a limbii române: 75. Teritoriul de formare: 75. Latina orientală: 75. Cucerirea și romanizarea Daciei: 76. Colonizarea Daciei: 77. Orientarea politică și economică a Daciei: 78. Grupul lingvistic apenino-balcanic: 78. Creștinismul în Dacia: 79. „Părăsirea” Daciei. Imperiul de Orient: 80. Izolarea Daciei: 81. Latina „vorbită”: 83. „Unitatea” latinei vulgare: 85. Originile limbii și literaturii latine: 86. Definiția latinei „vulgare”: 86. Metoda romanistului: 87.	
FONETICA	89
<i>Sistemul fonologie</i>	89
<i>Limba latină</i> : 89. Vocalele: 89. Consoanele: 90.	
<i>Limba română</i> : 92. Vocalele: 92. Diftongii: 94. Consoanele: 94.	
<i>Accentul</i>	95
<i>Vocalele</i>	100
<i>a</i> 103. <i>e</i> 104. <i>o</i> 105. <i>u</i> 105. <i>u</i> 106.	

Vocalele în hiat	107
<i>Diftongii</i>	108
<i>ae</i> 108. <i>au</i> 108. <i>ei</i> 109. <i>oe</i> 110. <i>ue</i> 110.	
<i>Consoanele</i>	118
<i>b</i> și <i>v</i> 110. * 112. <i>d</i> 113. <i>i</i> consoană: 113. <i>A</i> 114. <i>g</i> 115. * 116. <i>g</i> 117.	
<i>/</i> 117. <i>/</i> 118. <i>h</i> 118. <i>s</i> 119. <i>nn</i> 119. <i>ct</i> 119. <i>cs</i> 120. <i>dr</i> 121. <i>gn</i> 121. <i>wn</i>	
122. <i>net</i> 122. <i>tl</i> 122. ^ 123. <i>ps</i> 123. 123. <i>rs</i> 124.	
Consoanele finale	124
- <i>m</i> 125. - <i>5</i> 125. - <i>t</i> 126.	
Consoanele inițiale	126
5 + consoană: 126.	
MORFOLOGIA	128
<i>Numele</i>	128
<i>Substantivul</i> 128. Genul: 128. Cazul: 130. Declinarea: 130. Declinarea I: 131.	
Declinarea a II-a: 132. Declinarea a III-a: 132. Declinarea a IV-a: 133. Declinarea a V-a: 134.	
<i>Articolul</i>	134
<i>Adjectivul</i> 135. Genul și declinarea: 135. Comparația adjectivelor: 135.	
<i>Numeralul</i>	135
<i>Adjective pronominale</i>	136
<i>Pronumele</i>	136
Personal: 136. Posesiv: 137. Demonstrativ: 138. Relativ și interogativ: 138.	
Nedefinit: 149.	
<i>Verbul</i> 139. Conjugări: 140. Forme de conjugare: 141. Indicativul prezent: 142.	
Imperfectul indicativului: 143. Perfectul indicativului: 143. Perfectul compus: 144.	
Prezentul conjunctivului: 144. Condiționalul prezent: 144. Mai-mult-ca-perfectul conjunctivului: 145. Gerunziul: 145. Participiul trecut: 145. Imperativul: 146.	
Imperativul negativ: 146. Verbele auxiliare: 146.	
<i>Adverbul</i>	148
<i>Prepoziția</i>	150
<i>Conjuncția</i>	151
<i>Derivația</i>	151
Cu prefixe: 151. Cu sufixe: 152.	
<i>Compunerea</i>	155
SINTAXA	156
<i>Numele</i>	156
Cazurile: 156. Genitivul: 157. Dativul: 157. Acuzativul: 158. Ablativul: 158.	
<i>Articolul</i>	159
<i>Pronumele</i>	161
Pronumele posesiv: 161.	
<i>Diminutivele</i>	162
<i>Verbul</i> . Perfectul: 162. Mai mult-ca-perfectul: 163. Gerunziul: 164. Infinitivul: 164.	
Conjugarea impersonală: 164.	
<i>Adverbul</i>	164
<i>Particulele</i>	165
Ad: 165. Cum: 165. De: 165. Et: 165. Per: 165. Quod: 166. Si: 166. Super: 166.	
<i>Negația</i>	167
<i>Determinarea</i>	167
<i>Subordonarea</i>	167
<i>Ordinea cuvintelor</i>	167

PRIVIRE DE ANSAMBLU ASUPRA INOVAȚIILOR ÎN FONETICĂ ȘI ÎN GRAMATICĂ REALIZATE PÎNĂ ÎN SECOLUL AL IV-lea AL E.N.	170
VOCABULARUL	171
Termeni păstrați numai în limba română:	173
Termeni care au în română alt sens decât în celelalte limbi romanice:	181
ÎNCHEIERE	184
II. LIMBILE BALCANICE	
INTRODUCERE	189
Latinitatea limbii române: 189. Româna, limbă „balcanică”: 189. „Uniunea lingvistică” balcanică: 189. Acțiunea substratului: 190. Zonele de civilizație în Peninsula Balcanică: 191. Civilizația greacă: 192. Civilizația balcanică: 193. Bilingvismul popoarelor balcanice: 193. Mișcările de populație în Peninsula Balcanică: 194. Patria primitivă a albanezilor: 195. Românii în Serbia: 197. Răspindirea populației de limbă română: 199. Românii la sudul Dunării: 200. Caracterul unitar al limbii române: 201. Româna, „lingua franca”? : 201.	
TRACA ȘI ILIRA	202
Tracii: 202. Ilirii: 205. Albaneza: 205. Ilira: 206. Traca: 208. Cîteva sufixe: 209.	
Nume de riuri: 210.	
GREACA	212
IRANICA	216
GERMANICA	220
UNIUNEA LINGVISTICĂ BALCANICĂ	225
<i>Fonetica</i>	225
Vocalele: <i>â</i> 225. Consoanele: - <i>n</i> - 227. Labializarea grupurilor <i>ct</i> și <i>cs</i> 232.	
<i>Morfologia</i>	233
Pronumele nedefinit și adverbul: 233. Postpunerea articolului: 233. Disparația infinitivului: 236.	
<i>Sintaxa</i>	239
Propoziții finale: 239.	
<i>Vocabularul</i> (Procedee de compunere a cuvintelor)	239
Derivația	239
Considerații generale	240
Correspondențele fonetice între română și albaneză	241
Elementele vocabularului comun românei și albanezei	244
Expresii în comun	256
ÎNCHEIERE	259
III. LIMBILE SLAVE MERIDIONALE (sec. VI-XII)	
INTRODUCERE	263
Influența limbilor slave meridionale asupra limbii populațiilor romanizate dunărene: 263. Contactul dintre populația romanizată și slavi: 264. Teritoriul unde s-a produs contactul dintre slavi și populația romanizată: 265. Venirea slavilor: 266. Situația populației romanizate sub slavi: 266. Primele organizații de stat feudale	

românești la nordul Dunării: 267. Raporturile lingvistice slavo-române: 268. Bilingvism: 268. Populația slavă învățată limbaromână: 268. Superstratul slav: 269. Condițiile în care s-a făcut slavizarea provinciilor romanizate din Peninsula Balcanică: 269. Sîrbii: 270. Bulgarii: 270. Sîrbo-croata: 272. Bulgara: 272. Mișcările populațiilor de limbă sîrbo-croată: 272. Trăsăturile caracteristice ale bulgarei și ale sîrbo-croatei: 273. Caracterul celor mai vechi împrumuturi slave din limba română: 274. Vechea slavă: 274. Slavona: 274.	
E F E C T E L E B I L I N G V I S M U L U I S L A V O - R O M Â N .	277
<i>Fonetica</i>	277
Caracteristicile sistemului fonetic slav în raport cu cel românesc	277
<i>Morfologia</i>	278
Numele: 278. Genul: 278. Cazurile: 278. Vocativul: 278. Numeralul: 278. Verbul: 280. Infinitivul: 280. Aspectul: 280. Formele reflexive: 281.	
<i>Vocabularul</i>	283
Criteriul cronologic: 283. Cuvinte tehnice și cuvinte populare: 284. Oglindirea stărilor sociale în vocabular: 285. Statistica vocabularului: 286. Elementele vocabularului: 287.	
Substantive: 287. Adjective: 290. Verbe: 290. Adverbe: 291. Interjecții: 291.	
„Calcuri” lingvistice	292
<i>Formarea cuvintelor</i>	293
Derivația: 293. Prefixe: 294. Sufixe: 295.	
<i>Onomastica</i>	299
<i>Toponastica</i>	300
I S T O R I A S U N E T E L O R S L A V E M E R I D I O N A L E Î N L I M B A R O M Â N Ă	303
<i>Accentul</i>	303
<i>Vocalele</i>	304
a 304. e 304. i 305. î 305. u 306. o 306. y 307. u, i 307.	
Vocalizarea ierurilor intense {u > o, i > e}: 308.	
Vocalele nazale	309
o, e	310
<i>Diftongii</i>	313
or, ol	313
<i>Consoanele</i>	314
n 314. j 314. l': 315 x 315. z 315.	
Grupurile de consoane	316
r* Z* ri, li 316. dv: 316. st, zd 316.	
Î N C H E I E R E	318
I V . R O M Â N A C O M U N Ă	
I N T R O D U C E R E	321
Româna comună; Definiția ei: 321. Datarea: 322. Teritoriul de formare: 323.	
Divergențele dialectale ale românei comune: 324. Metoda întrebuintată: 325.	
P a r t e a I . R O M Â N A C O M U N Ă	328
<i>Fonetica</i>	328
Vocalele	328
e: 328. o: 33l. â: 332.	

Diftongii	334
yu: 334	
<i>Consoanele</i>	335
f: 335. dz, z: 335. n: 335. g, j: 337. k': 340. g: 344. l 344. 5: 344. bl: 345. br: 345. cl, gl: 345. ps: 346. st: 346. sc: 346. st: 347.	
<i>Afereza</i>	347
a-: 347	
<i>Fonologia</i>	348
Vocale: 348. Semivocale: 348. Consoane: 349. Observații finale: 350.	
<i>Morfologia</i>	351
Numele	351
Substantivul: 351. Genul: 351. Cazurile: 351.	
<i>Articolul</i>	352
Adjectivul: 352. Comparația adjectivelor: 352.	
Numeralul	352
Verbul: 353. Forme de conjugare: 353. Perfectul indicativului: 353. Mai-mult-ca-perfectul: 353. Condiționalul prezent: 353. Condiționalul trecut: 353. Gerunziul: 354.	
Verbele auxiliare: 354. Auxiliarul/ire: 354.	355
<i>Sintaxa</i>	355
Numele	355
Cazurile: 355. Genitivul: 355. Genitiv-dativul: 355. Acuzativul: 355.	355
<i>Adjectivul</i>	356
Verbul	356
Perfectul simplu și perfectul compus: 356.	
<i>Vocabularul</i>	356
Elemente latine păstrate numai în aromână	356
P a r t e a a I I - a . I N O V A Ţ I I P A R A L E L E P O S T E R I O A R E E P O C I I R O M A N E I	360
C O M U N E	360
<i>Fonetica</i>	360
Vocalele	360
a: 360. â: 360. i: 362. î: 362.	363
<i>Diftongii</i>	364
au, il, ai, ei, oi, ui: 363.	364
<i>Monoftongarea</i>	364
<i>Consoanele</i>	364
Paializarea labialelor: 364. nt: 369.	
Reducerea și închiderea vocalelor finale: 370.	
Pronunțarea explozivă a consoanelor finale: 370.	
Proteza	372
Particulele deictice	373
<i>Morfologia</i>	374
Numele	374
Substantivul: 374. Declinarea: 374.	
Verbul: 374. Participiul trecut: 374. Auxiliarul fire: 374.	

V. LIMBILE VECINE

INTRODUCERE	382
MAGHIARA	382
<i>Elemente maghiare în limba română.</i>	382
Fonetica: 382. Morfologia: 383. Formarea cuvintelor: 383. Vocabularul: 384	
<i>Cuvinte românești atestate în Ungaria.</i>	386
UCRAINEANA, POLONA, SLOVACA	388
ALBANEZA	392
<i>Elemente albaneze în limba română:</i> 392.	
<i>Elemente românești în albaneză:</i> 392.	
BULGARA	394
Declinarea: 394.	
<i>Cuvinte bulgărești în limba română:</i> 395.	
<i>Cuvinte românești în limba bulgară:</i> 395.	
SÎRBO-CROATA	397
VI. DIN SECOLUL AL XIII-LEA PÎNĂ LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVII-LEA	
GRAFIA	403
Valoarea slovelor chirilice. Interpretarea fonologică a scrierii sunetelor vorbite: 403. Grafii fără valoare fonetică: 408. Alternanțele grafice: 410. Interpretarea grafiilor: 411.	
Partea I. SECOLELE AL XIII-LEA, AL XIV-LEA ȘI AL XV-LEA	412
Introducere	412
Fonetica	412
Vocalele	413
<i>e:</i> 413. <i>u:</i> 415. <i>ă</i> și <i>î</i> : 417. <i>i</i> nazal: 418.	
Diftongii	419
<i>ea:</i> 419. <i>ia:</i> 519. <i>oa:</i> 419.	
Vocalele în hiat	420
Consoanele	425
Labiale: 420. <i>dz:</i> 420. <i>ș</i> și <i>l:</i> 421. <i>n:</i> 422. <i>z:</i> 422. <i>k:</i> 422.	
Grupuri de consoane: 423. <i>cV:</i> 423. <i>gl:</i> 423.	
Morfologia	425
Substantivul	425
Decimarea	425
Masculine: 425. Feminine: 425. Neutre: 425.	
Articolul	425
Proclitic: 425.	
Concluzie	425

Partea a II-a. SECOLUL AL XVI-LEA	428
Introducere	428
<i>Privire generală: împrejurările politice și culturale din secolul al XVI-lea.</i>	428
Societatea românească în țările românești și în Transilvania: 428. Două categorii de texte: 428. Vechea slavă: 428. Primele texte românești: 429. Primele traduceri românești: 431. Husitismul: 432. Teoria husită: 432. Teoria luterană: 434. Re- forma lui Luther în Transilvania și urmările ei: 434. Diaconul Coresi: 436. Apo- crifele: 439. Gruparea textelor pe regiuni dialectale: 439.	
Fonetica	444
Vocalele	444
<i>a:</i> 444. <i>e:</i> 444. <i>o:</i> 447. <i>u:</i> 448. <i>ă:</i> 449. <i>î:</i> 450.	
Notarea nazalității: 451. <i>i</i> nazal: 451. <i>u</i> nazal: 452.	
Notăția zero: 452. Vocalele în poziție nazală: 453. <i>i:</i> 453. <i>î:</i> 456. <i>u:</i> 457.	
Vocalele finale	457
<i>-e:</i> 457. <i>-i:</i> 458. <i>-u:</i> 458. <i>-ea:</i> 461.	
Vocalele în hiat	462
Diftongii crescînzi	463
<i>ea:</i> 463. <i>ie:</i> 464. <i>iu:</i> 465. <i>ga:</i> 465. <i>ua:</i> 466.	
Diftongii descrescînzi	464
<i>au:</i> 460. <i>eu:</i> 460. <i>iu:</i> 460. <i>ău:</i> 460. <i>îu:</i> 467. <i>ai:</i> 467. <i>ei:</i> 467. <i>ui:</i> 467.	
Consoanele	468
Labiale: 468. <i>v:</i> 471. <i>h:</i> 471. <i>dz</i> și <i>z:</i> 471. <i>dz:</i> 472. <i>g</i> și <i>j:</i> 473. <i>g:</i> 473. <i>n:</i> 474.	
<i>z:</i> 477. <i>l:</i> 478. <i>l:</i> 479. <i>V:</i> 479. <i>r:</i> 479. <i>f:</i> 480.	
Grupuri de consoane	481
<i>tl:</i> 481. <i>ct:</i> 481. <i>pt:</i> 481. <i>lt:</i> 481. <i>nt:</i> 481. <i>mp:</i> 482. <i>mt:</i> 482. <i>fs:</i> 482. <i>nS,</i> <i>rș:</i> 482. <i>șk'i</i> 483. <i>sf:</i> 483.	
Scurtarea	483
Inovațiile în fonetică	484
Fonologia	485
Morfologia	487
Substantivul	487
Terminația	487
Genul: 487.	
Declinarea	487
Masculine: 487. Feminine: 488. Neutre: 491.	
Genitivul: 491. Dativul: 491. Acuzativul: 492.	
Adjectivul	493
Comparația adjectivelor	493
Articolul	494
Enclitic: 494. Proclitic: 494.	
întrebuințarea articolului	496
Numeralul	498
Cardinale: 498. Ordinale: 498.	
Pronumele	498
Personale: 498. Reflexive: 499. Posesive: 499. Demonstrative: 499. Relative: 499. Nehotărîte: 500.	
întrebuințarea pronumelor: 500. Personale: 500. Posesive: 500. Demonstrative: 501. Relative și interogative: 501. Nehotărîte: 501.	

<i>Verbul</i>	502
Conjugări	502
Sufixele <i>-ez</i> și <i>-esc</i>	502
Formele de conjugare	502
Prezentul indicativului și conjunctivului: 502. Imperfectul indicativului: 504. Perfectul simplu: 504. Perfectul compus: 505. Mai-mult-ca-perfectul: 505. Viitorul: 506. Condiționalul prezent: 506. Condiționalul trecut: 507. Imperativul: 507. Imperativul negativ: 507. Infinitivul: 508. Participiul trecut: 508.	
Timpuri	509
Formele caracteristice ale unor verbe	509
<i>avea</i> : 509. <i>coace</i> : 509. <i>face</i> : <u>509.fi</u> : 509. <i>i</i> : 510. <i>îmbla</i> : 510. <i>înțelege</i> : 510 la: 510. <i>vie</i> : 510. <i>vrea</i> : 510.	
<i>Adverbul și locuțiunile adverbiale</i>	510
<i>Prepoziția</i>	512
<i>Conjuncția</i>	513
<i>Interjecția</i>	513
<i>Inovațiile în morfologie</i>	514
<i>Sintaxa</i>	515
<i>Sintaxa propoziției</i>	515
Acordul atributului cu substantivul	515
Acordul predicatului cu subiectul	516
<i>Sintaxa frazei</i>	516
Coordonare și subordonare	516
Propozițiile copulative: 516. Propozițiile adversative: 517. Construcțiile disjunctive: 517. Propozițiile temporale: 517. Propozițiile cauzale: 518. Propozițiile finale: 518. Propozițiile complete: 519. Propozițiile consecutive: 519. Propozițiile predicative: 519. Propozițiile subiective: 519. Propozițiile concesive: 519. Propozițiile condiționale: 519. Propozițiile comparative: 520. Propozițiile interogative: 520.	
<i>Particularități sintactice neromânești</i>	521
Declinarea substantivelor și adjectivelor	521
Genitivul: 521. Acuzativul: 522.	
Articolul	522
Pronumele personal	522
Adjectivul	523
Demonstrativ: 523. Nehotărît: 523.	
Verbul	523
Adverbul	524
Ordinea cuvintelor: 525.	
<i>Stilistică</i>	525
Ordinea cuvintelor	525
Trăsături ale limbii literare	526
Trăsături ale limbii vorbite	526
<i>Vocabularul</i>	527
Formarea cuvintelor	527
Derivația	527
Improprie: 527. Cu sufixe: 528. Cu prefixe: 529.	
Compoziția	530
Substantive. 530. Verbe: 530.	
Elementele vocabularului	530
Elemente latine: 531. Elemente slave: 532. Elemente maghiare. 534.	
Schimbări de înțeles	536
Circulația cuvintelor	537

<i>Concluzie</i>	^39
ANEXĂ	
Scurte considerații asupra formării limbii române.	545
Elementul autohton: 545. Romanitatea orientală: 545. Viața păstorească. 546.	
Toponimia: 546. Elementul slav: 546.	
Etymologica. Note critice	^47
Limbă sau dialect?	^49
Cu privire la configurația dialectală a dacoromânei	553
Românescul <i>Crăciun</i>	^55
Etimologiile propuse: 555. Explicația prin slavă: 556. „ <i>Kracun</i> ” în limbile slave: 556. „ <i>Creatio</i> ” în lumea romanică: 557. Condițiile împrumutului în slavă: 557. „ <i>Crăciun</i> ” în română: 558. Termenul maghiar: 559.	
Dacoromânescul <i>doină</i>®	^60
Despre locul limbii române printre limbile romanice	561
Considerații asupra fonologiei istorice a limbii române	569
Introducere: 569. Vocalele. Semivocalele. Diftongii: 570. Semivocalele și diftongii: 571. Consoanele sonore și surde. Clasificarea consoanelor: 572. Mutații de structură. Paiatalizarea oclusivelor velare și dentale: 572. Sfârșitul cuvântului. Scurtarea vocalelor finale: 573.	
^ Balcanica. Considerații asupra „Uniunii lingvistice” balcanice	574
Substratul: 574. Viața în comun a popoarelor balcanice. Bilingvismul: 575. Înriurirea civilizației bizantine: 577.	
/ Situația limbii române între limbile balcanice	^78
Tendința înlocuirii infinitivului cu conjunctivul: 580. Sintaxa. Propozițiile finale: 580. Vocabularul. Derivarea: 581. Cuvinte: 581.	
Asupra repartizării dialectale a istoromânei	585
Despre românescul <i>ă</i>	^90
Despre <i>torna, torna fratre</i>	591
Controverse balcanice. Asupra tratamentului diftongilor cu licvide în elementele slave meridionale din limba română	593
Asupra tratamentului vechiului slav Q în limba română	594
Despre genul neutru și genul personal în limba română	596
Despre limba slavă a hrisoavelor muntenesti din sec. al XIV-lea — al XV-lea	609
Despre consoanele palatalizate și consoanele muiate	611
Despre paiatalizarea labialelor în limba română	617
Repartiția pe teren: 617. Vechimea fenomenului: 618. Mecanismul fenomenului: 619. Pseudopalatalizarea lui <i>m</i> în secolul al XVI-lea: 622.	
Despre sistemul fonologie al limbii române	623
Vocalele <i>ă</i> și <i>i</i> : 624. Diftongul <i>ea</i> : 625.	
Considerații asupra sistemului fonologie al limbii române literare	626
Apartenența la un singur sistem fonologie: 626. Trăsăturile pertinente (caracteristice sau distinctive): 627. Sistemul consonantic: 627. Sistemul vocalic: 628. Semivocalele <i>e</i> , <i>i</i> și <i>u</i> : 629.	
Despre regula comutării în fonologie	629
Asupra diftongării lui <i>e</i> și <i>o</i> accentuați în limba română.	631
Despre valoarea slovei <i>ѣ</i> în cele mai vechi texte românești	636
Asupra datei rotacismului în limba română și în albaneză	638
Despre <i>u</i> final	639
Aspectul fonologie: 648. Limba veche: 649. Aspectul fonetic: 649.	
Asupra reprezentării prin scris a sunetelor vorbite	660

Și „să” în nord-vestul Transilvaniei	661
Cu privire în tendința înlocuirii infinitivului cu conjunctivul în limba română.....	664
Cele mai vechi traduceri românești de cărți religioase. Considerații asupra datării și localizării lor	555
De ce primele traduceri românești de cărți religioase au fost efectuate în Maramureș și în nordul Ardealului, în prima jumătate a secolului al XVI-lea, sub influența reformei lui Luther: 665. Datarea. Argumentele de natură lingvistică: 666. Localizarea. Argumentele de natură lingvistică: 667. Argumentele de ordin istoric: 667. Observații critice asupra ultimelor teorii: 668. T. Palade: 668. Milan Șesan: 669. N. Drăganu: 672. Șt. Ciobanu: 673. Al. Procopovici: 675,	
Despre criptograma din <i>PSALTIREA SCHEIANĂ</i>	676
Cu privire la datarea primelor traduceri românești de cărți religioase	676
Despre data primelor traduceri românești de cărți religioase și despre curente culturale din secolul al XVI-lea.....	678
Despre bazele limbii române literare.....	681
Raportul dintre versiunea românească din <i>CODICELE VORONEȚEAN</i> și versiunea din <i>APOSTOLUL</i> lui Coresi	683
Texte identice: 684. Expresii la fel în textul lui Coresi și în <i>Codicele Voronețean</i> , care nu pot fi datorate hazardului: 685. Coresi a colacionat versiunea românească cu versiunea slavă și a dat o traducere mai apropiată de textul slav: 685. Omisiuni în comun: 688. Texte identice: 689. Texte asemănătoare: 689. Traduceri divergente: 690. Traducerea e mai corectă în <i>Apostolul</i> lui Coresi: 691. Adaos: 694.	
<i>ADDENDA LA ANEXĂ</i>	701
<i>Graphemes</i>	703
Pentru justa interpretare a grafiei textelor românești vechi	703
Remarques sur l'interpretation des graphemes dans les textes écrits	705
<i>Linguistes</i>	710
Eugenio Coseriu	710
Henri Jacquier	710
Roman Jakobson	712
Eugen Seidel	712
Carlo Tagliavini	713
Eqrem Qabej	713
<i>Phonetique</i>	714
Sur la dissimilation consonantique en roumain	714
Pseudopalatizarea lui <i>m</i> în secolul al XVI-lea	715
Din nou despre palatalizarea lui <i>m</i> din secolul al XVI-lea	716
Asupra monoftongării diftongului <i>ea'</i> în limba română	717
Sur le traitement de v. sl. <i>e</i> en roumain	718
Sur les phonemes supplementaires dans la langue parlee	719
Voyelle, semi-voyelle et consonne	720
Addenda à „Sur la theorie de la syllabe”	721
Sur la palatalisation des labiales en roumain	722r
Sur les caracteristiques universelles des voyelles dans les langues naturelles	722
Despre originea lui <i>-Ă</i> în formele de gerunziu și de participiu în limba română	723
Le sort du lat. <i>i</i> accentuee en roumain	724
Sur la valeur de la lettre cyrillique dans les textes roumains anciens	724
Albano-romanica	726
Le roumain possede-t-il des voyelles nasales?	727
Sur la voyelle supplementaire en fin de mot en roumain	727.

Analyse du poeme SARA PE DEAL de Mihail Eminescu	73
<i>R o u m a i n - a l b a n a i s</i>	
Thrace, daco-moesien, illyrien, roumain et albanais. Quelques precisions	73
„Ziele und Wege der Balkanlinguistik”	73
Italo-romanica	73
Sur la chronologie des elements „autochtones” de l'albanais et du roumain	73
Thrace et latin dans l'Europe du sud-est pendant l'antiquite	73
Sur le traitement du groupe latin <i>CT</i> en albanais	73
<i>Slav o - r o m a n i c a</i>	73
Slavo-romanica	73
Elements roumains dans les chartes en slavon provenant des Pays Roumains (XIV—XV siecles)	73
Slavo-romanica. Considerations sur les rapports linguistiques slavo-roumains à l'epoque la plus ancienne	73
<i>Textes</i>	73
Observații asupra textului și limbii PSALTIRII HURMUZAKI.....	73
Prefața: 753. Introducere: 753. Transcrierea: 753. Metoda: 754. Textul: 755. Limbă: 756 Morfologie: 757. Sintaxa: 758. Vocabular: 758. Postfață: 760.	
Codicele Voronețean	73
<i>Vocabulaire</i>	73
Le vocabulaire sud-est europeen de quelques institutions	73
Dr. urcoi (m.) - urcoiae (f.).....	73
Istoria cuvintelor.....	73
<i>Atlas linguistique</i>	73
Remarques sur l'enquete pour VALM en Roumanie	73
Quelques remarques sur les „Atlas linguistiques plurilingues”	73
Indice	73
Autori	73
Cuvinte	73
A. Limbi de substrat: 799. B. Limbi clasice: 800. C. Limbi romanice: 822. D. Limbi slave: 893. E. Limbi germanice: 914. F. Albaneză: 915. G. Maghiară: 919. H. Limbi turcice: 921. I. Alte limbi: 921.	
Tabla hărților.....	73

De același autor:

- Colindele religioase la Români*, București, 1920.
- Elude sur le rhotacisme en roumain*, Paris, E. Champion, 1924.
- Lettres roumaines de la fin du XVIe et du debut du XVIIe siecle, tirees des archives de Bistritza (Transylvanie)*, București, 1926.
- Recherches sur la phonetique du roumain au XVIe siecle*, Paris, E. Champion, 1926.
- Curs de fonetică generală*, București, 1930.
- Cercetări asupra graiului, Românilor din Albania*, București, 1930.
- Ed. *Bulletin linguistique*, 1-XVI, Paris, E. Droz, și apoi **Copenhague, E. Munksgaard—București, 1933—1948** (ediție nouă, Patron reprint, Bologna, Italia, 1971).
- Gramatica limbii române (în colaborare cu J. Byck)*, ed. a 2-a, București, 1945 (trad, franțaise, București, 1944).
- Le mot. Esquisse d'une theorie generale*, ed. a 2-a, Copenhague — București, 1947.
- Melanges de linguistique et de philologie*, Copenhague — București, 1947.
- Les changements phonetiques. Aperçu general*, Copenhague — București, 1948.
- Limba lui Anton Pann (1794—1854) în Povestea vorbii*, București, 1949.
- Studii lingvistice*, București, 1955.
- Limba poeziilor lui Mihail Eminescu*, București, 1956.
- Recherches sur les diphtongues roumaines*, pp. A. Rosetti, Bucarest — Copenhague, 1959.
- Ed. critică. I. L. Caragiale, *Opere* (în colaborare cu Șerban Cioculescu și Liviu Călin), vol. I — IV, București, 1959—1965.
- Ed. Camil Petrescu, *Un om între oameni* (în colaborare cu Liviu Călin), București, 1962.
- Sur la theorie de la syllabe*, ed. a 2-a, La Haye, 1963.
- Maria Rosetti, pentru acei care au cunoscut-o*, București, 1963.
- Ed. Ion Barbu, *Ocean* (în colaborare cu Liviu Călin), București, 1964.
- Ed. Camil Petrescu, *Opere* (în colaborare cu Liviu Călin), București, 1968 ș.u.
- Cartea albă*, București, 1968.
- Cîteva precizări asupra literaturii române*, București, 1972 (ed. a 2-a, București, 1985).
- Etudes linguistiques*, La Haye, 1973.
- Breve histoire de la langue roumaine, des origines à nos jours*, The Hague — Paris, 1973 (versiune rom. *Schiță de istorie a limbii române, de la origini și pînă în zilele noastre*, București, 1976).
- Les origines de la langue roumaine*, Roma, 1974.
- Limba descîntecelor românești*, București, 1975.
- Melanges linguistiques*, București, 1977.
- Schiță de istorie socială a limbii române*, București, 1982.
- Al. Rosetti—A. Lăzăroiu, *Introducere în fonetică*, București, 1982.
- Introducere în fonetică, eă. a 5-a*, București, 1982 (trad, portugheză *Introdução à fonética*, 3ª edigão, Publicações Europa — America, Lisboa, 1974; trad, ucraineană, *Vstup do fonetiki*, Kiiiv, 1974).
- Călătorii și portrete*, București, 1983.
- Etudes de linguistique generale*, București, 1983.
- La linguistique balkanique suivi par Le nouveau en linguistique, f dans Vceuvre de A. Rosetti*, București, 1985. If
- Redactor șef al publicațiilor periodice: *Revue roumaine de linguistique* (Bucarest, începînd din 1956) și *Cahiers de linguistique theorique et appliquee* (Bucarest, începînd din 1962).